

वैशंपायन उवाच ।

गैरेवेणाथ वयसा यथातिर्नहुपात्मजः ।
 गीतियुक्तो नृपश्रेष्ठश्चार् विषयान्प्रियात् ॥ १
 यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम् ।
 वर्माविर्द्धान्नाजेन्द्रो यथाहति स एव हि ॥ २
 श्वानतर्पयद्यज्ञैः श्राद्धैस्तद्विपद्वनपि ।
 गीनाननुग्रहैरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥ ३

अतिथीनक्षपांश्च विशश्च परिपालनेः ।
 आनुशंसेन शूद्रांश्च दस्युत्तनिग्रहेण च ॥ ४
 धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन् ।
 यथातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥ ५
 स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः ।
 अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ॥ ६
 स संप्राप्य शुभान्कामांस्ततः सिञ्चथ पार्थिवः ।

C. 1. 300
 B. 1. 89-7
 K. 1. 79-7

28 Śi missing (cf. v. 1. 23). — After 25^{ab}, S ins.:

834* यावदिच्छसि वा जीवं तावत्तं धारयाम्यहम् ।

[T₂ M 'सि तावत्तः; G₂ 'सि राजेंद्र. T₂ M धार-
 विष्यामि ते जरतं.]

— 4) Kp. 2. 4 चर राजन्येभ्यस्त्वं.

29 Śi missing (cf. v. 1. 23). — 4) M₂.s सं (for
 अहं). — 4) G₂ M₂-s भवतो. — 4) B₂ यथेच्छया; T₂.
 G₁.s.e यदारथ मां.

30 Śi missing (cf. v. 1. 23). K₁ S om. उवाच;

D₂ lacuna for the ref. — 4) N₂ B₂ Da D₂ T₂ G₁.s

M₂-s ते पुत्रः; T₂ G₂ 4-s M₂.s अद्गं ते. — 4) B₂ चरं वैव;

D₂ प्रीतस्वैव; G₂ प्रीतिं चैमां; M₂.s 'ब्राह्मं. B₁.s द्वादि.

B₂.s.७ वै (for ते). — After 30, K₁ ins.:

835* धर्मं चार्थं च कामे च वयाति लोके गमित्यति !;

while Ko. 2. 4 D ins.:

836* पृथगुक्त्वा यथातिस्तु काम्यं स्त्वृत्वा महातपाः ।

संक्रामय (मास जरतं तदा पूरो महारमनि ।

— (var.) Matsyap. 34. 1.

Colophon om. in B. Śi missing (cf. v. 1. 23)

— Major parvan: T₂ G M संभव (for आदि').

— Sub-parvan: N₁.s T₁ संभव; to it N₁.s add

यथासुपाष्यात्. Ko. 2. 4 N₂ B (B₂ om.) D T₂ G₁

M₂.s (om. the sub-parvan name) mention only यायात्.

— Adhy. name: Ko. 4 जरासंकमणं; K₂ पूरो जैरासंकमणं;

T₂ G₁ M₂.s. पृथगीवनप्रदानं. — Adhy. no. (figures,
 words or both): B₂ Da₂ 78; D₁ M₂ 82; T₁ 69;

T₂ 19; G M 20. — S'loka no.: Da₁ 35; D₂ 34.

— Aggregate s'loka no.: D₂ 3471.

80

☞ This adhy. is missing in V₁ (cf. v. 1. 1. 68.
 74); the MS. is wholly ignored here.

1 In Śs, 1-3 are missing (cf. v. 1. 1. 79. 23). S
 om. उवाच. — 4) N₂ 'वेनाथ रूपेण वयसा नहु'. — After
 1^{ab}, K₂ Da (marg.) S ins.:

837* रूपयौनसंपन्नः कुमार इव सोऽभवत् ।

[K₂ कौमारं प्रलयपद्यत; D₂ M₂-s 'रः समपद्यत.]

— 4) Ko. 2. 4 T₂ नृपश्रेष्ठ; B₂ D₂ नर. — 4) G₂
 'यान्वहन्.

2 Śi missing (cf. v. 1. 1). — 2^{ab} — (var.) 9^{ab}.

— 4) B₂ Da M यथाकालं (for 'कामं). — 4) Ko B₂

Da M (except M₂) यथाकामं (for 'कालं). G₁ (before

corr.) अरिद्म. — 4) Ko. 2. 4 N₁.s B (except B₂) D

(except Da) T G (except G₁) विरुद्धं. Some MSS.

राजेंद्र. — 4) N₁.s Da तु; N₂ B₂ D₂ ह (for हि). T G

यथा भवति सोम्वभूत् (G₁.s यथाहं सोम्वभवेत्); M

बुभुवे विषयान्प्रियात्.

3 Śi resumes (cf. v. 1. 1. 79. 23). — 4) N₂ चाक्षै;

T₂ आक्षे. M₂.s तावत्. G₁.s आक्षेः संतपयन्पिपृन्.

— 4) S दीनांधकृपणाभृद्द्वन् (T₂ G₂ M 'निग्रयान्'. C_d

cites अनुग्रह. — 4) Śi होमिषः. S अनायांश्राभ्यः (T₂ G₂

'श्राप्य; G₁ 'श्रापि; G₂ 'थानभ्य; M 'थानभ्य) पूजयत्.

4 4) M 'थीश्रात्र'. — 4) B₂ विषयान्परि'. K₂

'पालयत्. — 4) B₂ भूतान्. — 4) D₂ M₂.s दस्युत्तं वि'.

K₂ संप्रहणेन; D₂ T G (except G₁) M₂-s निग्रहणेन;

C_d as in text.

5 4) B₂ वै (for च). S स्वयमेव प्र'. — 4) G₂ पाश्या-

कालं वर्षसहस्रान्तं ससार मनुजाधिपः ॥ ७
 परिसंख्याय कालज्ञः कलाः काष्ठाश्च वीर्यवान् ।
 पूर्णं मत्वा ततः कालं पूर्णं पुत्रमुवाच ह ॥ ८
 यथाकामं यद्योत्साहं यथाकालमरिंदम ।
 सेविता विपयाः पुत्र यौवनेन मया तव ॥ ९
 पुरो प्रीतोऽसि भद्रं ते गृहाणेदं स्वयौवनम् ।
 राज्यं चैव गृहाणेदं त्वं हि मे प्रियकृतसुतः ॥ १०
 प्रतिपेदेः जरां राजा ययातिर्नाहुपस्तदा ।

यौवनं प्रतिपेदे च पूरुः स्वं पुनरात्मनः ॥ ११
 अभिपेक्तुकामं नृपतिं पूरुं पुत्रं कनीयसम् ।
 ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनममुवाच ॥ १२
 कथं शुकस्य नस्तारं देवयान्याः सुतं प्रभो ।
 ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं पुरोः प्रदाससि ॥ १३
 यदुज्येष्ठसुतः सुतो जातस्तमसु तुवंसुः ।
 शर्मिष्ठायाः सुतो ह्यहस्ततोऽसुः पूरुरेव च ॥ १४
 कथं ज्येष्ठानतिक्रम्य कनीयात्राज्यमहेति ।

मास सर्वथा. — ५) Śi K₁ 'दिंदुस्विया' (!). G₁ 'यामरान्'.
 7 *) G₁ स संतर्प्य. S सुखात् (for सुमान्). — *) T₁
 G (except G₁.s) 'सहस्रं तय'.
 8 After 8^{ab}, Dn D₁ & ins.:

838* यौवनं प्राप्य राज्यं: सहस्रपत्न्यासमान् ।
 विद्याच्या सहितो रेमे ब्यभ्राजन्नन्दने पने ।
 झलकायां स कालं तु मेष्ट्ये तयोचरे ।

यदा स पश्यते कालं धर्मात्मा तं मदीयति ।
 9 Before 9, D₁ (marg.) ins. ययातिरवाच; S
 (except T₁ G₁.s) ययातिः. — 9^{ab}=(var.) 2^{ab}.
 — *) B₁.s. D₁ S (except T₁ G₁.s) यथाकालं (for
 'कामं). — *) B₁.s. D₁ T₁ G₁.s M यथाकामं (M₁-s
 यथासुखं). — *) Me-s 'याः सत्यम्. — After 9, D₁
 (marg.) T G ins.:

839* तेजसा तय सपुत्र पूर्ण यौवनमुत्तमम् ।
 Ko.s (om. line 6) Dn D₁ (om. line 6) ins. after 9:
 D₁ (marg.; om. line 8), after 839*:

840* न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
 इविषा कृष्णवर्त्मव नृप पवाभिवर्षते ।
 यष्टुधिव्यां प्रीद्वियं हिरण्यं पशयः क्षियः ।
 पृकस्त्वपि न पर्याप्तं तस्मात्तूष्णां परित्यजेत् ।
 या दुस्त्वया दुर्मतिभिर्यां न जीयेति जीर्यतः । [5]
 योऽस्ती प्राणान्तिको रोगस्तं नृष्णां सजतः सुखम् ।
 पूर्णं वर्षसहस्रं मे विपयासकचेतसः ।
 तथाप्यनुदिनं नृष्णा ममेतेवभिजायते ।
 तस्मादेनामहं त्यक्त्वा प्रहृष्यायाम मानसम् ।
 निन्देन्नो निर्ममो भूत्वा चरित्यामि नृचीः सह । [10]

[Cf. 693* (v. 1. 1. 70. 45). — The source of this
 is the Visṇu. (4. 10. 9-15), where the entire
 passage (with the exception of line 6) recurs with
 but slight variation. — (L. 1-2) = lines 6-7 of 693*,
 and Manu 2. 94.]

10 T₁ M₁.s om. 10^{ab}. — *) D₁ प्रीतोसि तव भद्रं
 ते. — *) B (except B₁) D₁ त्वं (for इदं). — *) K₁
 D₁ Dn D₁.s M₁.s वेदं; B D₁.s T G च मे (G₁ च त्वं)
 (for चैव). D₁ Dn D₁.s त्वं (for इदं). — After 10*,
 T G ins.:

841* यावदिच्छसि यौवनम् ।

तावदीयांयुषं शुद्धवः

while M ins.:

842* मया दत्तं तु सान्वयम् ।
 यावदिच्छसि तावच्च यौवनेन समन्वितम् ।
 शुद्धवः राज्यं सुदीर्घायुः.

— ५) K₁ पुनः (for सुतः).

11 Before 11, all MSS. ins. वैवं 'उ' (K₁.s D₁ &
 om. 'उ'). — *) D₁ राजन्. — ५) S 'तिग्गुप्यात्मजः
 — *) K₁ स्वं प्रपेदे च; G₁.s प्रतिसंपेदे. Me-s स (for च)
 — ५) K₁ स पूरुः; D₁.s पूरुश्च; G₁.s. १ 'स्वं'; G₁ 'स्वं'
 S पुनरात्मनः.

12 *) Hypermetric 1 Śi K₁ D₁ तु नृपः; Ko
 N₁.s नृपं (sio); K₁.s च नृपं (for नृपतिं). — *) 7
 G 'स्वाः पौराः.

13 *) Me-s 'स्व दौहित्रं. — *) K₁ सुतं विभोः; M₁.s
 प्रियं सुतं. — *) Ko ज्येष्ठं सुतम्. B (except B₁) D
 यदु व्यतिक्रम्य. — ५) B (except B₁) D₁ पुरो राज्यं (by
 transp.). Ko s. १ N₁ D₁ Dn D₁.s. १ प्रयच्छसि.

14 *) Da यदुः श्रेष्ठः. — *) S₁ B₁ T₁ M₁.s 'सदुः
 Ko.s. १ राजसामनुः; G₁ 'स्व तु. Some MSS. तुवंशुः
 — *) G₁ s ततो (for सुतो). Some MSS. दुः
 — ५) T G अनुदुः (G₁ अनुः पूरुः)श्च पाथिव (T₁ G₁ 'यः')
 M अनुदुःशरनतः (sio).

15 *) Ko B₁ D₁ ज्येष्ठमतिं. — *) S (except T₁
 G₁) यदीयात्. — *) Ko पुत्रं (for पुत्रत्). G₁.s 'तामसः'
 G₁ 'यामोच. — *) Śi धर्मेक्षमसुः; K₁.s धर्मं समसुः; B₁.s

एतत्संशोधयामस्त्वां धर्मं त्वमनुपालय ॥ १५

ययातिरुचाच्च ।

ज्ञाक्षणप्रमुखा वर्षाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः ।

ज्येष्ठं प्रति यथा राज्यं न देयं मे, कथंचन ॥ १६

मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः ।

प्रतिकूलः पितृयथ न स पुत्रः सतां मतः ॥ १७

मातापित्रोर्वचनकृद्वितः पथ्यथ यः सुतः ।

स पुत्रः पुत्रवद्यथ वर्तते पितृमातृषु ॥ १८

यदुनाहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनापि च ।

दुना चानुना चैव मध्यवज्ञा कृता भृशम् ॥ १९

पूरुणा मे कृतं वाक्यं मानितश्च विशेषतः ।

कनीयान्मम दायादो जरा येन धृता मम ।

मम कामः स च कृतः पूरुणा पुत्ररूपिणा ॥ २०

शुक्रेण च चरो दक्षः काव्येनोशनसा स्वयम् ।

पुत्रो यस्त्वानुवर्तते स राजा पृथिवीपतिः ।

भवतोऽनुनयाम्येवं पूरू राज्येऽभिविच्यताम् ॥ २१

प्रकृतय ऊचुः ।

यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा ।

सर्वमर्हति कल्याणं कनीयानपि संप्रभो ॥ २२

अर्हः पूरुरिदं राज्यं यः सुतः प्रियकृत्तव ।

C. 1. 830
B. 1. 83. 21
K. 1. 79. 37

धर्ममनु^१; B₁ धर्मं स्वमनु^१; D_a D_n D₁.^s धर्मं त्वं प्रति^१
D_a D₁ परि^१; D₂ धर्ममेवानु^१; G₂.^s.^s त्वं धर्ममनु^१. M
रुचितय. — After 15, K₂ ins.:

813* धर्मं चोद्धृद्यमाना प्रजायां दुःखमावहेत् ।

16 Ś₁ K₁ S om. उवाच. — ^a) D₂ द्विजातिप्र^१.

— ^b) M₂ मन्वचः. — T₂ om. 16^a-18^a.

17 T₂ om. 17 (cf. v. 1. 16). — ^c) G₂ स ह;

Ms-s न सु.

18 T₂ om. 18^a (cf. v. 1. 16). — ^a) G₁ वचकृद्वि;

1₂ वचनादि (for वचनकृत्). — ^b) K₂ हितकर्मां च. T₂

1 हितस्य (T₁ G₂.^s.^o श्र) विभवस्य च. — ^c) K₄ N₂ B

(except B₁) D₂ सु (for कृत्). — After 18, T₁ G₂.^s ins.:

814* अनुप्री तु नरः स्वर्गाहः खं नरकमाविदेत् ।

ṛ (anar); T₁ (an. Anar ?); G₂.^s (an. Anar ?); G₂.^s ins. after 18; G₂ after 814* above:

845* पुदिति नरकस्यास्या दुःखं हि नरकं विदुः ।

पुतस्त्राणात्ततः पुत्रमिहेच्छन्ति परत्र च ।

आमानः सट्ठाः पुत्रः पितृदेवायुर्प्रजदे ।

यो बहूनां गुणतरः स पुत्रो ज्येष्ठ उच्यते ।

ज्येष्ठानाहारो गुणकृदिह लोके परत्र च । [5]

श्रेयान्पुत्रगुणोपेतः स पुत्रो नेतरो वृथा ।

वदन्ति धर्मं धर्मज्ञाः पितृणां पुत्रकारणात् ।

[(L. 1) T₂ G₂.^s पुदिसा नर^१; M पूतीति नर^१.

— (L. 2) D₂ G₂.^s पितृणां^१; G₂ अस्त्रां^१; G₂ पुदृणां^१; M

इतिप्र^१. — (L. 4) D₄ नवेदेकः; G₂ गुणतरः. — After

ins. 4, G₂.^s ins.:

846* मूकोऽप्यवधिरः पित्री स्वधर्मं नानुतिष्ठति ।

चोरः किल्बिषकः पुत्रो ज्येष्ठो न ज्येष्ठ उच्यते ।

— (L. 5) T₂ G₂.^s ज्येष्ठानामावत्. — (L. 6) T₂

G₂.^s पुत्रो गुणो^१.]

19 ^a) A few MSS. तुर्वसुना. S पुनः (for अदि च).

— ^b) Ś₁ K दुष्टेन (K₂.^s 'ण); Da Ms-s दुष्टुणा. G₂

om. the first ch. — ^c) B मृशं कृता (by transp.); D₂

मृशं सधा. — After 19, K₂ reads 21^a (for the first

time), followed by 848* (cf. v. 1. 21), repeating 21^a

in its proper place.

20 ^a) B D (except D₂) G₂ तु (B₁ च) (for मे).

In Ś₁, the portion of the text from 20^b up to the

end of this adhy. is lost on the missing upper half

of a fol. (62). — ^b) K₁.₂ B (except B₁) D_n D_n

D₁.^s मानितं च; D₂ 'तं मे. — ^c) N₁.₂ D (except

D₂) G₂ transp. जरा and धृता. — After 20^a,

G₂.^s ins.:

847* वेदोक्तं संभवं महामनेन हृद्योद्भवम् ।

तस्य जातमिदं कुरक्षमात्मा पुत्र इति श्रुतिः ।

— T₂ G₂ M om. 20^a-21^a. — ^a) B D₂ स च कामो मम

(by transp.). — ^b) K₂.^s हितकर्त्रिणा; N₂ B₂ D

(except D₂.^s) मित्ररूपिणा.

21 Ś₁ missing. T₂ G₂ M om. 21^a-22^a (cf. v. 1.

20). For K₂ cf. v. 1. 19. — ^a) B D₂ ममापि (for

शुक्रेण). — ^b) K₁ D_n G₁-₂.^s यस्त्वनु^१. — T₁ G

(except G₂) ins. after 21^a; K₂, after the first

occurrence of 21^a (cf. v. 1. 19):

848* यो वासुदेवो पुत्राणां स पुत्रो दायवामभवेत् ।

[K₂ योनुवर्त्तौ पितृणां स पुत्रो दायवामभवेत्.]

— ^a) G₂ भवतो ह्यनुवामभवेत्; G₂ 'तो ह्यनुनया'. M

एष (for एवं).

22 Ś₁ missing (cf. v. 1. 20). K₂ प्रजाः; T₂ G

वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम् ॥ २३

वैशंपायन उवाच ।

पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहृत्पस्तदा ।

अभ्यपिञ्चततः पूर्वं राज्ये स्वे सुतमात्मजम् ॥ २४

दत्त्वा च पूरवे राज्यं वनवासाय दीक्षितः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्यणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमीप्सितम् ।

(except G1 s) पौरा (for प्रकृ) K1 S om ऊनु
— *) K2 पुत्रो यो; T2 G स पुत्रो T2 G1 M गुणस्युक्तो,
T2 G2-s गुणसुक्तो दि — *) S हितकृतसतत युरो (M
वितु) — *) K G2 s (I read सन्) प्रभो, B2 Dn D2 s
सचम, G2 य प्रभो — After 22, S ins

849* वेदधर्माभ्यांश्चैषु मुनिभिः कथितं पुरा ।

[T2 वेदे धर्मेषुवा प्राचे, G2 वेदे धर्माभ्यांश्चैषु च, M वेदे
धर्मे (M2 s धर्मे वेदे) चार्थशास्त्रे]

23 S1 missing (of v 1 20) — *) Ko 2 s s B2 s
D2 s य त्रिय, K2 M य पुर, T1 स्वसुत — *) M2
वरदानाय — *) Ko D2 कर्तुमुत्तर

24 S1 missing (of v 1 20) S om उवाच
— *) K1 s Dns D2 T1 G2 अभिपि T G तथा, M तदा
— *) K2 N2 B D (except D2 s) 'मान्न S

ययातिर्द्विजपूर्वक Cf line 3 of 850* — After 24, D2
(marg) S ins

850* यदु च तुर्वेषु चोभौ द्वुपु चैव सहानुजम् ।

अन्तेषु स विनिक्षिप्य नाहुष स्वामजासुताम् ।

[(L 1) D2 M2 s तुर्वेषु चैव — (L 2) T2 G2 अथ,
G1 धसौ (for स) G2 स ययाति (for नाहुष)]

25 S1 missing (of v 1 20) — *) Ko s s स
दत्त्वा, T2 G2 दत्त्वा तु — *) D2 'वास सतो गत
— *) G2 s पुरात् S तस्मात् (for राजा) — *) B D2
तापसैर्द्वैत — After 25 Ko s D2 s (marg) ins

851* देवयान्या च संहितं शनिष्ठया च भारत ।

अकरो स वने राजा सभायैरुप उवाचम् ।

26 S1 missing (of v 1 20) — *) K2 B2 राजन्
G2 s पुत्रा (for जाता) N2 यदो सुतानु यद्वच, B2 s s
यदोजातास्तु (B2 'अ) यद्वच, T G2 s s M यदोजाता

पुरात्त निययौ राजा ब्राह्मणैस्तापसैः सह ॥ २५

यदोस्तु यादवा जातास्तुर्वसोर्यवनाः सुताः ।

दुष्टोरपि सुता भोजा अनोस्तु म्लेच्छजातयः ॥ २६

पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव ।

इदं वर्षसहस्राय राज्यं कारयितुं वशी ॥ २७

८१

राज्येऽभिपिच्य मुदितो वानप्रस्थोऽभवन्मुनिः ॥ १

उपित्वा च वने वासं ब्राह्मणैः सह संश्रितः ।

यादवास्तु (M2 s 'अ) — *) K2 N B D 'ना स्यता
— *) K हुहस्य तु (K2 च) N2 B2 Da हुहोस्तु तनय
भोजा, B2 s-s Dn D2 s हुहो सुतास्तु (B2 s-s 'अ) वै भो'
27 S1 missing (of v 1 20) — *) N2 s B2 D2
D2 s 'सहस्राणि — *) T2 कार्य न प्रभो; T2 G कारयिता
प्रभो, M2 s कलियुगेभवत् D2 बली, M2 s प्रभो
(for वशी)

Colophon — Major parvan T2 G1 s-s M समव"
(for आदि) — Sub-parvan N2 s D2 T2 समव; to
it N2 s add दयात्युवासात् D2 G2 M (om sub-parvan
name) mention only यावात् S1 Ko-s N2 B Da
D2 s s indicate the end of the Yajñāti episode by
यावात् समाप्त, N2 s Dn G2 s by पूर्वयावात् समाप्त
— Adhy name G2 दयावेदेनवास — Adhy no,
D2 D2m 83 D2s 84, T1 70, T2 20, G M 21
— S'loka no N2 D2 28 Dn 35, M2 33 —
Aggregate s'loka no D2s 3506

81

This adhy is missing in V2 (of v 1 1 63
74), the MS is wholly ignored here

1 K1 s D2 s S om उवाच — *) G1 s शुक्रम (for
पुत्रम्) — *) = 10"

2 *) K2 s T2 G2 s तु M2 s स (for च) — *)
K2 s सायसै Ko D2 सह संहित, K2 सह सस्युत, K2
D2 s सह संहित, B Dn D2 संहित (Dn D2 संहित) मत
(B2-s D2 'सै); D2 सह सगते (D2 'त) — *) D2

फलमूलाशनो दान्तो यथा स्वर्गमितो गतः ॥ २
 स गतः सुरवासं तं निवसन्मुदितः सुखम् ।
 कालस्य नातिमहत्तः पुनः शक्रेण पातितः ॥ ३
 नैपतन्प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो भेदिनीतलम् ।
 स्थितं आसीदन्तरिक्षे स तदेति श्रुतं मया ॥ ४
 तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतिः ।
 राज्ञा वसुमता सार्धमएकेन च वीर्यवान् ।
 प्रतर्दनेन शिविना समेत्य किल संसदि ॥ ५
 जनमेजय उवाच ।

कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्तो महीपतिः ।
 सर्वमेतदशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्रतः ।
 कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रप्रिगणसंनिधौ ॥ ६
 देवराजसमो ह्यासीद्ययातिः पृथिवीपतिः ।
 वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसमद्युतिः ॥ ७

तस्य विस्तीर्णयशसः सत्यकीर्तिर्महात्मनः ।
 चरितं श्रोतुमिच्छामि दिवि चेह च सर्वशः ॥ ८
 वैशांपायन उवाच ।
 हन्त ते कथयिष्यामि यथातेरुत्तरां कथाम् ।
 दिवि चेह च पुण्यार्थां सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ ९
 ययातिर्नाहुषो राजा पूरुं पुत्रं कनीयसम् ।
 राज्येऽभिपिच्य मुदितः प्रवव्राज वनं तदा ॥ १०
 अन्तेषु स विनिक्षिप्य पुत्रान्यदुपुत्रोगमात् ।
 फलमूलाशनो राजा वने संन्यवसाचिरम् ॥ ११
 संशितात्मा जितक्रोधस्तर्पयन्पितृदेवताः ।
 अग्नींश्च विधिवद्ब्रुह्वानप्रस्थविधानतः ॥ १२
 अतिथीन्पूजयामास वन्येन हविषा विशुः ।
 शिलोच्छ्रृत्तिमात्स्याय शोषान्नकृतभोजनः ॥ १३
 पूर्णं वर्षसहस्रं स एवंश्चित्रभूतृषुः ।

G. 1. 854B
 S. 1. 85. 15
 K. 2. 60. 15

राजा; S भूत्वा (for दान्तो). — 4) Ns यदा; B1 (m as
 in text) Ds तदा; Dn S ततः (for यदा).
 3 *) Ks स गतः; Ds संगतः. N1 B1 Da Dn D1. 4
 स्वर्निवासं; Ns स्वर्गं; Ds सुखं. K2 B2 Da तु (for तं).
 N2 स्वर्निवासिद्वयं; S स्वर्गं (T1 G1 M स्वं वि)वासार्थं. — 5)
 N1. 2 B (except B2) D (except D2) सुखी. S (except
 T1 G1. 2) सुखसुसप्तं (for मुदितः सु). — 6) Ko. 2. 4 N1. 2
 D (except D2) S कालेन नाति (Ks Dn1m चाति)महता.
 — After 3, Ds (marg.; om. lines 2-3) S ins.:

852* साधुभिः संगतिं लब्ध्वा पुनः स्वर्गमुपेविषात् ।

जनमेजयः ।

स्वर्गतश्च पुनर्ब्रह्म शिवसन्धेववेदमनि ।

कालेन नातिमहतां शक्रेण च्यावितः कथम् ।

With the last line of. 3rd and v. 1.

4 *) Ko. 2. 4 Ds विवशाः; K1 नियतं; Ns S (except
 Me-s) निवसन्. Ds पतितः (for प्रच्युत्). — 5) G2
 संगमसो. — 6) A few MSS. 'रीक्षे. T1 G2 स्थितोतरिक्षे
 दीक्षितः. — 6) Ns G2 तथेति.

5 *) T2 G2. 2. 5 पुत्रं. K2 transp. पुनः and गतः.
 N1. 2 B2 Dn Ds T2 G श्रुतं (G2. 2. 5 'तः). — 6) S तदा
 सार्धं वसुमता श्रीमता चाष्टकेन च. — S1 om. 6th.

6 Ds1 जन्मे. S1 K1 om. उवाच. S om. जनये' उ'
 (cf. 852*). — 6) S कारणेन दिवं केन संगमसो द्विजसत्तम.
 — S1 K1 om. 6th-7th. — 6th-v. 1. 62. 2nd. — 7) Ko. 2. 4

Da1 Me-s देवर्षिं'.

7 S1 K1 om. 7 (cf. v. 1. 6). — 6) S (except T1
 G1. 2) राजा देवसमो. — 6) N1 B D2 Me-s सोमवंश'.
 — 6) T1 G1. 2 'समप्रभः.

9 S1 K1. 2 Ds S om. उवाच. — 6) = 1. 53. 35th.
 — 6) B2. 2. 4 Dn D1. 4 (m as in text) 'रुत्तमा'.
 — 6) T1 G1. 2 नि (T1 अ)विलेन (for दिवि चेह). S1 K1
 पुण्यां तं; Da 'र्या. — 6) S1 K1 'मोचिनी'; N1. 2 B1. 2. 4
 D2 'मोच'; a few MSS. 'मास'.

10 *) T2 G (except G1. 2) transp. पूरुं and पुत्रं.
 — 6) = 1st. S1 K1 ततो (for राज्ये). — 6) S1 पुनराज
 (sic) and गतः (sup. 2nd m. प्रव' and तदा as in text).

11 *) S1 K2 N B1. 2. 4 Dn Ds Gs Ms s अलेषु; B2 Da
 अन्धेषु; Ds रलेच्छेषु; Cd as in text. S1 K1. 2. 4 B2. 2. 4
 T2 G (except G1. 2) अय (for स). D1. 2 शमायेषु वि'.
 — 6) S पुत्रान्वै पूरुर्वजान्. — 6) K1. 2 B1. 2 Dn2. 2. 4
 T Gs. 2 Me-s स न्य'.

12 *) K2. 4 N1. 2 B2. 4 Dn D1. 2. 4 संशितात्मता; Ns
 संशितः; T2 G (except G2) संगता. — 6) T G (except
 Gs 4) अग्निं च. K1 हुत्वा; K2 B (except B2) Da1 सुहृद्.

13 *) B1. 4 D2 अतिथिं. S1 K Ns Da Ds पूजयद्विलं.
 — 6) S द्विजान् (for विषुः). — 6) T1 G1. 2 आसाद्य; T2
 G1. 2 दाय; G2 'नाय. — 6) Me-s शोषाते.

14 *) K1 G1 पूर्णं. S1 Ko-3 सहस्रं वर्षाणाम्; K4 Ds

अबभक्षः शरद्विंशदासीनियतवाचनाः ॥ १४
 ततश्च बायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतन्द्रितः ।
 पश्चाग्निमध्ये च तपस्तेपे संवत्सरं नृपः ॥ १५

एकपादस्थितश्चासीत्यम्भासाननिलोशनः ।
 पुण्यकीर्तिस्ततः स्वर्गं जगामावृत्य रोदसी ॥ १६

इति श्रीमहाभारते आदिपूर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

८२

वैशंपायन उवाच ।

स्वर्गतः स तु राजेन्द्रो निवसन्देवसुद्वनि ।
 पूजितस्त्रिदशैः साध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा ॥ १
 देवलोकाद्ब्रह्मलोकं संचरन्पुण्यकृद्दृशी ।
 अवसत्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः ॥ २

स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो ययातिः शक्रमागमत् ।
 कथान्ते तत्र शकेण पृष्टः स पृथिवीपतिः ॥ ३
 शक्र उवाच ।
 यदा स पूरुस्त्व रूपेण राज-
 ज्ञारां गृहीत्वा प्रुचचार भूमौ ।

82

T G वर्षसहस्राणाम्. N Dn च; Da तु (for स). — *
 Ks T1 G1 Ms अबक्षः. T2 Gs शरदाः; G2-s च ततस्-
 — * Da नियतसंयमः; Ds *मानसः.
 15 * S (except T2 G2) पुनः (for तपः). N1.2 B
 D (except Da Ds) तथा (B2 ततः) पश्चाग्निमध्ये च (D2
 तु). — * Ks Ds नृपः; Ns T2 Ga. 2 पुनः; G1 ततः; G2. 2
 तपः; M मुनिः (for नृपः). N1.2 B Dn D1.2. 2
 तपस्तेपे स वत्सरं.
 16 * S; K1 N B2 D2s D1. 2 G2 *पादः. T2 G2. 2
 *आपि. — * T1 G1. 2 पण्मासं च. T2 Ga. 2 अववत्तदा; M
 नियतव्रतः. — After 16as, D1 (marg.) S ins.:
 853* पृथमेव तथादानां पर्यायेण गतं तदा ।
 — * S महायोगी (for पुण्य). T2 G गतः. Dn स्वर्गं.
 — * D2 व्याप्य; Gs त्रेत्य; Cd आयुष (as in text). K
 (except K1) रोदसीं; Cd as in text.

This adby. is missing in V1 (cf. v. l. 1. 68. 74); the MS. is *holly* ignored here.

1 S1 K1. 2 Ds S om. उवाच. — * Ks. 2 Ns तु स
 (by transp.); T1 वायु; G1. 2 स च. Ds राजर्षिः.
 — * Ks. 2 B1m Da न्यवत्सद्. N1 B2. 2 D (except
 Da Ds) S *वेदमतिः; Ns *संनिधौ. — * N1 सवैद; B2
 सार्थ (for सार्थैद). — * S1 K1 B2 G1. 2 Ms. 2
 तदा; B2 सदा.
 2 * Dn D1. 2 देवलोकं. T1 G2. 2 पुण्य; T2 पुनर
 (for गतः). — * Ks संसरत्; Ks शरदां; Ks संसरत्.
 S1 K1 यली (for वशी). — After 2as, T G (except
 G1) ins.:
 854* पूजितपिदशैः साध्यैर्वयातिरतिप्राभिकः ।
 — * Da स्मृतिः; Ds युतः; T G 2-6 हृतः.
 3 * S1 transp. स and कदाचित्. — * S1 K1
 *मासवत्; Gs *मागतः. — After 3as, Me-s ins.:
 855* कथयित्वा कथास्ततः प्रागेज सह पौरवः ।
 — In S1, 3as-4as (up to गृहीत्वा) is lost on a broken
 upper portion of a fol. (C3). — * Dn D1. 2
 transp. पृष्टः and स.

Colophon. — Major parvan: T2 G M संभव (for
 आदि). — Sub-parvan. N1. 2 T1 संभव; to it N1. 2
 add उत्तरयायात. S1 Ko-2 Ns B Da Dn D1. 4. 2 T2 G1
 Ms. 2 (om. the sub-parvan name) mention only
 उत्तरयायात. — Adhy. name: Ks ययातिस्वर्गगमनं; Ks
 ययातितपश्चर्या; T2 G1 तपश्चर्या. — Adhy. no. (figures,
 words or both): S1 96; Ko 83; B2 80; Da D1m
 84; Dns 85; Ds 81; T1 71; T2 21; G M 22.
 — S'toka no.: Ns Ma 19; Da1 Dn 17. — Aggregate
 s'toka no.: Dns 3523.

4 K1 om. उवाच. S (T2 om.) इन्द्रः (for शक्र इ-
 — * T1 Gs यथा. Ko G1. 2 om. स. — * Ks च;
 Ks अय; S वि (for प्र-). — K1 om. 4as-5as. — * N1. 2
 B (except B2) D (except Da Ds) तथा च शरदां.

नदा राज्यं संप्रदायैव तस्यै
त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यम् ॥ ४

ययातिरुवाच ।

गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोऽयं विषयस्तव ।
मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरोऽन्याधिपास्तव ॥५
अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्ट-
स्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ।
अमानुषेभ्यो मानुषाथ प्रधाना
विद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानः ॥ ६
आक्रुश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युरेव तितिक्षतः ।
आक्रोष्टारं निर्देहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥ ७

नारुतुदः स्यान्न नृशंसवादी
न हीनतः परमभ्याददीत ।
ययास्य वाचा पर उद्विजेत
न तां वदेदुशतीं पापलोक्याम् ॥ ८
अरुतुदं पुरुषं रूक्षवाचं
वाक्पटुकैर्वितुदन्तं मनुष्यान् ।
विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां
मुखे निवद्धां निरुद्धति वहन्तम् ॥ ९
सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः सा-
त्सद्भिस्तथा षट्पतो रक्षितः स्यात् ।
सदासतामतिवादात्तितिक्षे-
त्सतां वृत्तं चाददीतायैवृत्तः ॥ १०

C. 1. 250
S. 1. 87. 10
K. 1. 81. 18

— ^a) K₀ D₁ किमुक्तं. ²) कथयस्व राजन्.
5 K₁ om. 5^{ab} (cf. v. l. 4). — S₁ S om. उवाच.
— G₂ om. 5^a. — ^a) S₁ illegible; K₀. 2 D₂ 'रोतेषि';
K₁ भ्रातरो (sio) नाथिप'; K₂ D₂ 'रोते नृ'; S (G₂ om.)
'रोताथि'. — D₁ (marg.; om. lines 14-15) S ins. after
5 (G₂, after 5^{ab}):

856* न च कुर्वाणो देवैश्च शास्त्रं क्रोधं तथैव च ।
जैह्वं च मत्सरं चैरं सर्वत्रैतव कारयेत् ।
मातरं पितरं चैव विद्वांसं च तपोयन्मम् ।
श्रमायन्तं च देवेन्द्र नावमन्येत बुद्धिमान् ।
शकस्त्वु क्षमते नित्यमद्राक्तः क्रोधात्ते नरः । [5]
दुर्जनः सज्जनं द्वेष्टि दुर्बलो बलवत्तरम् ।
रूपवन्तमरूपी च धनवन्तं च निर्धनम् ।
अकर्मां कर्मिणं द्वेष्टि धार्मिकं चाप्यधार्मिकः ।
निर्गुणो गुणवन्तं च शक्रेतकलिलक्षणम् ।
विपरीतं च देवेन्द्र पतेषु कृतलक्षणम् । [10]
माह्वणो वाध राजा वा वैश्यो वा शूद्र एव वा ।
मशालेषु प्रयासारः प्रयास्यन्ते यदास्त्रिनः ।
तस्मात्प्रहासे देवेन्द्र नरः सक्तमना भवेत् ।
अलोकशा ह्यप्रयासा भ्रातरलो ह्यबुद्धयः । [15]
अन्त्याधिपतयः सर्वे ह्यभवन्मम शासनात् ।
द्वन्द्वः ।
त्वं हि वै धर्मदो राजन्कथ्यसे धर्ममुक्तमम् ।
कथयस्व पुनर्मंडव लोकवृत्तान्तमुत्तमम् ।

[(L. 1, 3) D₂ नृपो (for नरो) and उवेष्टं (for वैच).
— (L. 4) T₁ G₁-2 राजेंद्र (for देवे). — (L. 6) T₂
G₁-2 M सुजनं (for सज्ज). — (L. 7) D₂ तपस्त्रिनं

चातपस्वी; M रूपस्त्रिनमरूपस्वी. — (L. 8) D₁ T₂ G₁. 2
च न (for चाप्य). — (L. 10) T G राजेंद्र. — (L. 12)
T G₂-3 प्रसक्तभेदः (for प्रयासारः). D₂ प्रयास्तृभिः; M₂-3
प्रयास्त्रिभिः (for यत्न). — (L. 13) G₁-2 राजेंद्र.]

6 ^a) K₂ वरिष्टः (for विस्ति). — ^a) T₂ G₂; अमानुषा
मानुषेभ्यः प्र. — ^a) K₂ विशिष्टः; K₂ [S] वशिष्टः; D₂
पुराणः; G₂ M प्रधानाः.

7 ^a) S₁ नाक्रुश्ये; K₁ नाक्रवे (for नाक्रो). — ^a) D₂
सुकृतिं. G₂ वैव.

8 Cf. Manu 2. 161 (s'loka). — ^a) K₂ 'दधीत.
G₂ न हिंसकः परममोदधीतः (sio). — ^a) G₁-2 पुनरुद्विजेत.
— ^a) S₁ K₁ D₂ Arjap Nilp 'मुपती'; N₂. 2 B Du D₁
'दुप'; Da D₂. 'दुश'; Cd as in text. N₁ न तां
वदेहोपवतीमधर्मां.

9 ^a) After 'तुदं', N₁ B D₂ ins. वै. K (except M₂)
K₂ N₂. 2 D (except D₂. 2) T G₂. 2 M (except M₂)
पह्यं. B₂ 'पश तीर्थयं. K₀. 2 N₂ B₁ om. 2 Da Du D₁. 2
तीर्थणवाचं; N₁ B₁. 2 D₂ तु तीर्थणं; D₁ (orig.) सुतीर्थणं.
— ^b) S₁ K₁ G (except G₁. 2) मनुष्यं. — ^c) K₂ नराणां
(for जनां). S क्षिप्रं ह्यलक्ष्मीर्भजते मनुष्यं (T₂ G₂. 2-3
नरं हं). — ^d) K₀ S निकृतिं; Cd as in text. S₁
महारतम्; M₂-3 वदंतं.

10 ^a) K₁ B₂ D₂ अति; N₁ B₂ G₂ अथ; D₁ G₂ अति
(for अति). — ^b) S (except G₂) सदा (for तथा).
T₂ G (except G₁. 2) transp. षट् and रक्षि. — ^c) T₂
G₁. 2 आर्यवृत्तिः.

11 Cf. v. l. 1. 74. 12. — ^b) S₁ K₁ वैराधितः.

चाकसायका वदनाक्षिप्यतन्ति

यैराहतः शोचति राज्यहानि ।

परस्य वा मर्मसु ये पतन्ति

तान्पण्डितो नावसृजेत्यरेणु ॥ ११

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

८३

इन्द्र उवाच ।

सर्वाणि कर्माणि समाप्य राज-

न्प्राहान्परित्यज्य वनं गतोऽसि ।

तत्त्वां पृच्छामि नहुपस्य पुत्र

केनासि तुल्यस्तपसा यथाते ॥ १

यथातिरुवाच ।

नाहं देवमनुष्येषु न गन्धर्वमहर्षिषु ।

आत्मनस्तपसा तुल्यं कंचित्पश्यामि वासव ॥ २

इन्द्र उवाच ।

यदावमंस्थाः सदशः श्रेयसश्च

— *) X (except K₁) णि B D M ना (Da₁ नुर, Da₂ Ds as in text) (for वा) K (except K₁) णि B D (except Da Ds) M ते (for ये) — *) Gs तान्पण्डितो Ks परेभ्य

12 *) णि₁ ः नाक्षीदृश, T₁ G₁ ः नैताट', T₂ G₂ ः ः न ताट' णि₁ सचरण, B Da 'वद', Ds 'वच', T₁ सुवचन, G₂ ः 'हन', Cd as in text — *) णि₁ दया, K₁ दया, णि₁ ः B D G दया (Da₁ G₂ यदा; Gs यथा as in text) Ko transp णै-नी and च Ks लोकेषु

13 *) Ms ः मिय Cd सात्व (as in text) — *) T₁ G₁ नो (for न) — *) G₂ ः ः 'वृत्रय यो (for 'वृत्रयेद्') B₂ T₁ G₁ ः ः Ms ः निल, Ds देवान्, Ds वचात्, Ms ः चापि (for द्यात्) — *) णि₁ K₁ ः ः णि₁ Ds याचेत्तु न, K₁ याचेत् न, K₂ न याचेत्, S न याचेत् K₄ कथयत्

Colephon om in B-s — Major parian T₂ G₂ ः M सभव' (for भादि) — Sub-parian णि₁ ः T₁ सभव, to it णि₁ ः add उत्तरयावात् णि₁ K₁-s Na B₁ ः Da Da D₁ ः ः T₂ G₂-s Ms ः (om the sub parvan name) mention only उत्तरयावात् (B₂ यावात्) — Adhy name Ko ः ः यथादिवान्, M इन्द्रयथातिमवाद् — Adhy no (figures words or both) Ko 84 Da₁ D₁ m 85, Da₂ 86 T₁ 72 T₂ 22, G M 23 — Sloka no णि₁ D₁ 13, Da₂ 14, Ms 22 — Aggregate sloka no D₂ 3536

83

— This adhy is missing in V₁ (of v 1 1 68 74), the MS is wholly ignored here.

1 णि₁ K₁ शक्र, S इद् (of v 1 3) — *) K₂ B D₂ कार्याणि (for कर्मा) — *) णि₁ ः D (except D₂) Ms इह — *) S त (T₂ G₂ ततः; D₂ तेव) स्व^१ 2 णि₁ K₁ S om उवाच — *) णि₁ B₂ ः Da D₁ ः ः गणेषु मह' — *) B (except B₁) अन्य; D₂ नाप्य; a few MSS किंचित्

3 णि₁ K₁ शक्र, S इद् (of v 1 1) — *) Cf 5⁴ B (except B₂) M (except M₂) यत्न'; Gs यथात्' T₂ G₂ M सदशाभ्याय', T₂ G₁ ः ः सदशात् अ' Cd cites सदश (as in text) — *) K₁ कनी', B₂ Da D₁ शरीः T₂ G₂ वरी' Cd पापीयस (as in text) B₁ 'भाव'; D₁ 'भाव, T₂ 'भावत्, Ms वाप्युदित', Ms 'भावत् Ms-² वाप्युदितप्रभाव' T₂ G₂ ः ः वरी (T₂ वारी) वलशायि (G₁ 'स च' निजप्रभायात् — *) णि₁ K हत', णि₁ B₂ Da D₂ D₁ ः स्वत', Ds शीण', S (except T₁ G₂ ः) चात्' (for अत्) T₁ तेह, G₁ तपेह, G₂ च पुने, G₂ तवह, G₂ च ये ते (for तपेते) — *) णि₁ L₂ T₂ G (except G₂) पतितोत्सव (G₂ 'सीह)

4 णि₁ K₁ S om उवाच — *) T G (except G₂) गतो and लोक Ko ः ः Ds ः G₂-² वदिने (by transp.) — *) णि₁ D (except D₂ ः) इच्छाम्यह सु' — *)

पापीयसथाविदितप्रभावः ।
 तस्माच्छ्लोका अन्तवन्तस्तवेमे
 क्षीणे पुण्ये पतितास्त्रय राजन् ॥ ३
 ययातिरुवाच ।
 सुरपिंगन्धर्वनराचमाना-
 त्क्षयं गता मे यदि शक्र लोकाः ।
 इच्छेयं वै सुरलोकाद्विहीनः
 सतां मध्ये पतितुं देवराज ॥ ४
 इन्द्र उवाच ।
 सतां सकाशे पतितासि राज-
 श्रुतः प्रतिष्ठां यत्र लब्धासि भूयः ।
 एवं विदित्वा तु पुनर्यायते
 न तेऽचमान्याः सदृशः श्रेयसश्च ॥ ५
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः प्रहायामरराजजुष्टा-
 न्पुण्यौल्लोकान्यतमानं ययातिम् ।
 संश्लेष्य राजपिवरोऽष्टकस्त-

मुवाच सद्धर्मविधानगोप्ता ॥ ६
 कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः
 स्वतेजसा दीप्यमानो यथाग्निः ।
 पतस्युदीर्णाभ्युधरान्धकारा-
 त्खात्खेचराणां प्रवरो यथार्कः ॥ ७
 दृष्ट्वा च त्वां सूर्यपथात्पतन्तं
 वैश्वानरार्कद्युतिमग्रमेयम् ।
 किं तु खिदेतत्पततीति सर्वे
 वितर्कयन्तः परिमोहिताः सः ॥ ८
 दृष्ट्वा च त्वां विष्टितं देवमार्गे
 शकार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम् ।
 अभ्युद्रतास्त्वां वयमद्य सर्वे
 तत्त्वं पाते तव जिज्ञासमानाः ॥ ९
 न चापि त्वां धृष्णुमः प्रमुग्धे
 न च त्वमस्मान्पृच्छसि ये वयं सः ।
 तत्त्वां पृच्छामः स्पृहणीयरूपं
 कस्य त्वं वा किंनिमित्तं त्वमागाः ॥ १०

G. 1. 83. 10
B. 1. 83. 10
K. 1. 83. 10

श्लोके; T; G₂. 4-8 समीपे; G₁. s M सकाशे (for मध्ये); f. 5^a.

5 Śi K₁ काकः; N₁ देवराज उ; S इन्द्रः (cf. v. 1. 3).
 — ^a) T₂ G₆ समीपे (for सकाशे). T₂ G पतितोसि.
 — ^b) Śi यदि (for यत्र). Bam G (except G₁. s)
 द्रव्योसि. — ^c) B₁ Dn D₁. s पतद्भिः. N₁ B D च (for
 तु). S नानुप मा स स्वर्गान् (for तु पुनर्यं). — ^d) Cf. 3^a.
 T₁ Da Da D₁. s त्वं मावमंस्थाः; T₁ G₁. s ६ वाचावमंस्थाः;
 T₂ G₄. s तथावमंस्थाः; G₂ युवावमंस्थाः; M अवमंस्थाः (for
 त तेऽसं). S सत्तान् श्रेय (cf. v. 1. 3^a).

6 Śi K₁ D₂ S om. उवाच. — ^a) T₂ G₂. 4-6 प्रभूताः;
 D₂ प्रभावो (for प्रहाया). Śi युस्तान्; K₂ Dn₂. ns T₂ G
 (except G₁) जुष्टाव. — ^b) B₁. s Dn₁. ns S (except
 Ms. s) श्लोकापत. — ^c) T₂ G (except G₁. s) पिवराष्ट.
 K₂ अय (for तय). — ^d) K₂ तं धर्मं; Cd सद्धर्म
 'as in text).

7 Before 7, all MSS. except Śi K₁ ins. अष्टक उ
 (S om. उ). — ^a) K₁ T₁ तपसि; N₁ तमसि; G₂ पतन्
 (for पतसि). Ko धरप्रकार. — ^b) Ko ले खेचरा.

8 ^a) N₂ सूर्यपथ. — ^b) Ko. s B₂ दृष्ट्वा; G₁ च; Ms दि

(for इति). — G₂ om. from पततीति up to वन्तः (in ^a).
 — ^a) G₂ मोहितोसि. K₂ B₂. s Dn₂ D₂. s G₁. 4-8
 Ms. s स.

9 ^a) K (except K₁) D (except D₂) T Cd चि (T₂
 दि)दितं; N₁. s विशिष्टं; B₁ G₂ स्मितं. — ^b) B D₂
 वाक्रासि. — ^c) Śi K D₂ प्रस्युद्रताः; N₂ अभ्युद्यताः. Ko
 स्यो (for त्वां). Śi K₁-s वयमेव. — ^d) N₂ यथातप्ये; G₂
 तस्त्वेदितुं (for तत्त्वं पाते). K₂ N₁. s B (B₂ marg.) Da
 D₂ प्रवा (B₂ orig. 'वा)ते; Dn D₁. 4 च पाते; D₂ ययाते
 (for पाते). B₁ तु विजि^a.

10 ^a) A few MSS. त्वा (for त्वां). Śi K₂-4 Cd
 पृष्ण (Śi K₂ 'ष्ण)वः; D₂ सृष्णवः. — ^b) T₂ om. 10^a.
 K₂ न चापि त्वं च. T₁ G पृच्छसे (G₁ 'ते). K₂. 4 B₂. s
 Da Dn₁. ns D₂ G (except G₁) स्या; Ms-s च. Ms. s न
 त्वां पृच्छाम स्पृहणीयरूप (cf. 7). — ^c) D₂ तस्यात्वां; D₁
 S (except T₂ G₂) ते त्वां. Śi K₁ Dn पृच्छासि. Ko. s
 N₂ B₁ Da D₁. s रूपः; S (except T₂) कमनीयरूप (T₂
 G₁. s 'पं). — ^d) G₁ om. वा. T₁ G₂ कस्त्वं भवान्; T₂
 G₄-s कस्यासि त्वं; G₂ कस्त्वं भवां; Ms-s कस्य त्वं च. Śi
 K₂ D₂ T₂ G₂. 4. s M विहगाः; K₁ दृहगाः; G₂ स्युतोसि;

भयं तु ते व्येतु विपादमोहौ
 त्यजाशु देवेन्द्रसमानरूप ।
 त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे
 नालं प्रसोढं बलहापि शक्रः ॥ ११
 सन्तः प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि ज्योतिस्तमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

८४

यथातिरुवाच ।
 अहं यथातिर्नहुपस्य पुत्रः
 पूरोः पिता सर्वभूतावमानात् ।
 प्रभ्रंशितः सुरसिद्धिर्पिलोका-
 त्परिच्युतः प्रपताभ्यल्पपुण्यः ॥ १
 अहं हि पूर्वां वयसा भवञ्च-
 स्तेनाभिवादं भवतां न प्रयुञ्जे ।

सतां सदैवामरराजकल्प ।
 ते संगताः स्यावरजङ्गमेशाः
 प्रतिष्ठितस्त्वं सदशेषु सत्सु ॥ १२
 प्रभुरयिः प्रतपने भूमिरावपने प्रभुः ।
 प्रभुः सूर्यः प्रकाशित्वे सतां चान्यागतः प्रभुः ॥

यो विद्यया तपसा जन्मना वा
 बृद्धः स पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥ २
 अष्टक उवाच ।
 अवादीश्वेद्वयसा यः स बृद्ध
 इति राजन्नाभ्यवदः कथंचित् ।
 यो वै विद्वान्वयसा सन्स बृद्धः
 स एव पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥ ३

Ge विवाहागतः.

11 *) K (except K₄) N₅ B D_{2,3} T₁ G₂ M च (for तु). G₂ M व्रैतु. — *) K₂ त्यजस्व. N₅ B_{1,2} Da D₂ वैवेन्द्रं; B_{2,3} D₂ D_{1,2} वैवेन्द्रसमप्रभाव. — *) Ko. 2. 4 विसोढं. T₁ G_{1,2} पुत्र (G₁ बल) हा चापि शक्रः; T₂ G_{2,3-6} बलवृत्रहंत.

12 *) S (except T₂ G₂) सुखाच्युतानते. — *) D₂ G_{2,3,4} सदेवामरं; G₂ सकाशेतर. — *) T G ने (G₂ सु-) (for ते). — *) S₁ प्रतिष्ठितास्ते; K₁ स्थितं ते. T₂ प्राप-
 यिष्यंति त्वां सत्. G₂ तेषु प्रतीतश्च सतां च मान्यं.

13 *) T₂ G_{2,3,4} विभुः. — *) T₁ G_{1,2} सूर्यः प्रभुः
 (by transp.). K₂ (sup. an.) 2. 4 T₂ G₂ प्रकाशित्वे; D₂
 'ते च; T₁ G₂ प्रताप'. — *) S सतां (T₂ स त्व) मभ्या. S₂
 K₁ भते सुरः. N₅ B₂ D₂ सतां सायुः सदा गतिः.

Colophon. — Major parvan T₂ G M संभव
 (for आदि). — Sub-parvan N₅ 2; T₁ संभव; to
 it N_{2,3} add उत्तरयायात. S₁ Ko-3 N₅ B D M (om.
 the sub-parvan name) mention only उत्तरयायात.
 Adhy. name: Ko. 2. 4 M₂ 1 यथातिपतने. — Adhy. no.
 (figures, words or both): Ko 85; D₂ 81; D₂ Dam

86; Da₂ 87; T₁ 73, T₂ 23; G M 24. — *Stok*
 no.: N₅ Da₂ Da M₂ 13. — *Aggregate stoka no.*
 Da₂ 3549.

84

This adhy. is missing in V₂ (cf. v. l. 1. 63.
 74); the MS. is wholly ignored here.

1 K₂ om. यथातिह. S om. उवाच. — *) D₂
 प्रकाशितः. D₂ S सुरपिष्ठितास्ते (by transp.). — *) S
 तत (G₂ इत) व्युतः. K₂ पतितात्पश्यत्. G₁ (by care)
 'पुण्यात.

2 *) M वयसाभिव्यसः. — *) D₂ सेवाति; D₁
 तप्तोभि; M 'भियासं. S₂ K₁ D₂ om. न. N₅ B_{2,3} om.
 प्र. — *) B_{2,3,4} च (for वा). — *) M (except M₂)
 'सीह द्वि' (cf. v. l. 3).

3 S₁ K₁ (hapl.) om. 3. T₂ om. 3-6. D₂ reads 3
 in marg., after 10. A₂ पारोत्तर, D₂ repeats 3 (with
 v. l.) — S om. उवाच. — *) S अविद्विष्ट. K₂ D₂
 D₁ (first time). 4 त्वं (for येत्). Ko. 2. 5 N₅ Da M₂
 (first time) 2. 4 प्र; K₂ D₂ G₂ संय; N₅ [5] जी प्र 2 D₂
 (second time) च; वा; T₂ G₂ व वा; G₂ पुत्रः 1

ययातिरुवाच ।

प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहु-
स्तद्वर्ततेऽप्रवणे पापलोक्यम् ।
सन्तोऽसतां नानुवर्तन्ति चैत-
द्यथा आत्मैपामनुकूलवादी ॥ ४
अभूद्धनं मे विपुलं महद्वै
विचेष्टमानो नाधिगन्ता तदसि ।
एवं प्रधार्पात्महिते निविष्टो
यो वर्तते स विजानाति जीवन् ॥ ५
नानाभावा बहवो जीवलोके

देवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः ।
तत्तन्प्राप्य न विहन्येत धीरो
दिष्टं धलीय इति मत्वात्मबुद्ध्या ॥ ६
सुखं हि जन्तुर्भदि वापि दुःखं
देवाधीनं विन्दति नात्मशक्त्या ।
तस्मादिष्टं चलवन्मन्यमानो
न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ॥ ७
दुःखे न तप्येन्न सुखेन हृष्ये-
त्समेन वर्तेत सदैव धीरः ।
दिष्टं धलीय इति मन्यमानो

C 1 8505
B 1 8510
K 1 83 9

for य स) — *) K₂-1 N₁ 2 B₁ D₁ D₁ (both times). 2 4 स वै, N₁ B₁ 3 इति वै, T₂ G₁-2 इतीह, G₁ 3 इतीय, G₂ ह्येव (for इति) K (K₁ om) D₁ D₁ (first time) 2 4 "ज्ञानाधिक, N₁ राजन्वत्स वदेत्, N₁ ज्ञान्यवाद, S (T₁ om) "ज्ञानिवाच N₁ 3 Da कथचन, D₁ 1 2 कथ वै, D₁ 2 कथते च — *) N₁ वृद्धो (for वेद्मान्) K (K₁ om) D₂ तपसा (for ययं) Ko 3 स र, K₂ 4 संप्र, N₁ 2 य स, N₁ 2 B Da D₁ (second time) G 1 सा, N₁ 2 यश्च, D₂ 3 च प्र; T₂ साधु, M 3 स स (for "सन्स) D₁ D₁ (first time) 2 5 यो विषया तपसा समप्रवृद्ध — *) N₁ सदा च पृ, T₂ G₁-2 M 3 स वै पृ, T₂ G₁ 2 11 भयतीह द्वि (cf v 1 2)

4 T₁ om 4 (cf v 1 3) Ś₁ K₁ om यवातिह* S om उवाच — *) S (T₁ om) तद्वर्तते (M 3 "ते) प्रापणे Ś₁ प्रवरे, K₁ प्रव (sup lin च) R, Cd अप्रवणे (as in ext) Ko M 3-3 "लोक्ये, K₂ 4 G₂ "लोक्य, B₁ 3 Da Cd लोके — *) T₂ G M 3 तस्मात् (G₂ एतत्) सतो (for सन्तोऽसतां) G₂ नाति B₁ 3 6 वै सद्, G₂ 3 चैव, Cd वैतद् (as in text) — *) Ś₁ K₁ 2 यथा चात्मैपा, K₁ D₂ यथामैपा N B D (for Da ses above) यथा वैपामनु ह्लास्यथासन् (N₁ "कूलवादी, B₁ Da "कूलस्थयान्ना), S (T₁ on) यदा मैपा (T₂ G₂ यथा वैपा) मप्यनुकूलवादी (G₂ "वानरि) ॥ Dev (corrupt) सतो नानुवर्तति चैतद्यथा । तथा पया (sic) एवां सतामान्ना स्वभावोऽनुकूलवादीत्युप लक्षण । अनुकूलवादी वा । ॥ — Arj mentions various readings and gives diff explanations but the MSS are corrupt and partly unintelligible

5 Before 5, T₂ G 1 2 3 अष्टक — *) N₁ 2 B₁ 3 4 स, Cd घन (as in text) Ś₁ महन्मे, N₁ B₁ 3 Da D₁ 4

गत तत्, B₁ D₁ 2 महद्गत, D₁ 1 महाहुत, D₂ महत्तद् (for महद्वै) — *) Ś₁ K om न — G₂ om 5^{2d} — *) M घन (for एव) Ko 3 4 विचारं, G₂ प्रदाय — *) N₁ 2 न वि, S (G₁ om) नाव (for स वि) Ś₁ K₁ 3 G₁ M 3 जीव, N B Da D₁ T₂ G₂ 3 जीव, D₁ D₁ 3 धीर, Arj 3 in text — D₁ S 1 2 3 after 5 (G₂, om lines 1 2 3 ins after 5^{2d})

857* महाघनो यो यजते सुयज्ञै-
यं सर्वविद्यासु विनीतबुद्धि ।
वेदानधील तपसा योज्य देह
वेदिसमायाप्युत्पयो वीतमोह ।
न जानु हृष्येन्महता धनेन
वेदानधीयीत नाहङ्कृत स्यात् ॥

[(L 1) T₂ G₂ 4 5 स, M 3 स (for सु) — (L 2) T₂ G₁ 3 4 5 दिव यापात्, M दिवमायात् — (L 3) D₁ "धीतानह"]

6 D₁ om 6 — *) A few MSS देवा* T₁ "धीना दृष्टवेदाधिकार, M₁ "धीनामेप चे" — *) K₂ तालान्प्राप्य 7 *) Ś₁ Ko 1 4 D₂ तु, K₂ 3 (for हि) Ko मयौं (for ज सुर) — *) N₁ 2 देवातीत, D₂ "धीनो B D (except D₂) विन्दते K₁ "युक्तया, G₁ "बुध्या — *) Ko. 3 तस्माद्देव — *) S (except G₂ 3 M 3 4) अति (for अरि) B₁ D₁ D₁ 4 दृष्यन्ति, T₁ G₂ 3 सदैव G₂ तदैव

8 S reads 8 (with v 1) after 11 but in M₃ s the whole st recurs here, while T G read here only 8^{2d} (repeating it after 11) — Ś₁ K₁ D₁ 2 3 (1 hapl) om 8 Da transp 8 and 9 — *) K₂ 4 N₁ 2 B Da D₁ D₁ दु खेन Da G₂ 6 (both latter first time) तप्येत, T₂ G (both second time) M₃ 3 खिद्येत, M₃ 4

न संज्वरेचापि हृष्येत्कदाचित् ॥ ८
 भये न मुद्याम्बष्टकाहं कदाचि-
 त्संतापो मे मानसो नास्ति कश्चित् ।
 धाता यथा मां विदधाति लोके
 ध्रुवं तथाहं भवितेति मत्वा ॥ ९
 संखेदजा अण्डजा उज्जिदाश्च
 सरीसृपाः कृमयोऽधाप्यु मत्स्याः ।
 तथाश्मानस्तृणकाष्ठं च सर्वं
 दिष्टक्षये स्वां प्रकृतिं भजन्ते ॥ १०
 अनित्यतां सुखदुःखस्य बुद्ध्या
 कसात्संतापमष्टकाहं भजेयम् ।
 किं कुर्या वै किं च कृत्वा न तप्ये

(both second time) हृष्येत K₂ ३ सुखे च ह^१, N₁ ३ B
 Da D₁ सुखे प्रह^१, Da सुखेन ह^१ S (T G M₂ ३ all first
 time as in text) माद्येत् (for हृष्येत्) — *) G₁ ३ (both
 first time) सहेव — D₁ om Snd — *) Cf 7° Ko
 वैच (for दिष्ट) S (M₂ ३ first time entire line as in
 text) *लीय (M second time ins इति) समवेद्य (M₂ ३
 second time 'त्य) बुध्या — *) 7° G₁ ३ न सज्जते S
 (M₂ ३ first time as in text) चातिशृदा मत्रुप्य Da
 कश्चित् — After Snd (which these MSS read after
 the repetition of Snd) T G ins

858* दृष्टो हि मे परतरात्रापि लोके

प्राज्ञ भोगा सर्वतो नास्ति निष्ठा ।

[T₁ दिद्यापि मे, G₁ २ दिद्या मेय G₂ ३ परम चापि]
 9 Before 9, T G ins दयाति D₁ transp 8 and
 9 — *) G₁ वै (for मे) S₁ K₁ ३ N₁ D₁ ३ G (except
 G₂ ३) M₂-३ मनसो N₂ D₂ किंचित् — *) B₁ यथा यथा,
 G₁-३ यथा धाता (by transp) A few MSS मा (for
 मा) Dn D₁ विदधीत G₂ विधाता ददाति (for
 विदधाति लोके)

10 *) Before अण्ड^१, S₁ Ko ३ M ins हि, K₁ Da
 च Before उज्जि^१, S₁ K (except K₂) N₁ ३ D (except
 Da D₂) ins च T₁ G₁-३ transp अण्ड^१ and उज्जि^१.
 MSS indiscriminately उज्जि^१, उज्जि^१ and
 उज्जि^१ and G₂ जरायुत्र (for सरी^१) G₁-३ वृमं (G₁
 sup in कृपयो N₁ ३ ये वसति (for स्याप्यु मं)
 — *) S₁ यथादम^१; B₁ अथा^१ T G *वाद्यथ S₁ D₂
 S सथे — *) Ko धर्मक्षये; G₁ दिन^१; G₂ विप यथा K₁

तसात्संतापं वर्जयाम्यग्रमत्तः ॥ ११

अष्टक उच्चाच ।

ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्र प्रधाना-
 स्त्वया भुक्ता यं च कालं यथा च ।
 तन्मे राजन्ब्रूहि सर्वं यथाव-
 त्क्षेत्रज्ञवद्भापसे त्वं हि धर्मान् ॥ १२
 ययातिरुवाच ।
 राजाहमासमिह सार्वभौम-
 स्ततो लोकान्महतो *अजयं वै ।
 तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं
 ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥ १३
 ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां

N₁ ३ Dn D₁ ३ ३ अजति

11 *) S मत्वा (for बुद्ध्या) — *) S युष्ठा कसात्
 सतपेय — *) N₂ B₂ ३ M (except M₂) कायं (for कुं
 S₁ K D₂ कुर्वन् (for कृत्वा) — *) S₁ K₁ वजेयत्
 Ko ३ ३ *यतीह सत — For the transposition a
 repetition in S of v 1 8 — After 11 N (except
 N₂) ins

8०9*

वैशपायन उवाच ।

एव युवाथ वृपतिं ययाति

मयाष्टक पुनरेवावष्टच्छत् ।

Ko ३ ३ N₁ ३ Dn D₁ ३ ३ cont

860* मातामह सर्वयुगोपयत्न

सत्र स्थित सर्गलोके यथावत् ।

12 S₁ K₁ ३ N₁ ३ B Da om अष्टक उ^१ (cf 859°
 Som उवाच — *) G₂ स्वयं (for स्वया) T₁ G₁ ३ य
 (for य च) S₁ तथा च; N₁ ३ B Da D₁ ३ S यथावत्
 — *) S₁ K₁ D (except D₂ ३) T₁ G₁ ३ M₂ हान्मे ;
 K₁ D (except D₂ ३) सर्वान् (for सर्वं) T₁ G₁
 transp राजन् and सर्वं — *) N₁ ३ S धर्मं (G₁ ३ सर्वं)

13 S₁ K₁ S om उवाच — *) K₂ पुरा (for राजा
 — *) S₁ K₁ महतो याजय वै (S₁ च); Ko N₂ 'तोऽत्र
 वै; K₂ 'तोऽत्र' जयग्वे; K₂ D₁ om 'तोह जय वै; N₂ ३ B
 'तथाजय वै, S 'तोह (T₁ G₁ M₂ 'तोय' जयेय K₂ सतोः
 लोकात्महतोऽजय वै — 13° (var) 14° and 15°
 — *) N₂ तत्रामथ — *) 14° and 15° S₁ K
 लोकेमपरं चा (K₁ च) यत्; K₂ ३ D₁ लोकात्मपरायण्यु^१.
 14 S₁ K₁ ३ G₂ (hapl) om 14-15, K₂ D₁ (hapl).

सहस्रद्वारां शतयोजनायाताम् ।
 अध्यावसं वर्षसहस्रमात्रं
 ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥ १४
 ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं
 प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम् ।
 तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं
 ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥ १५
 देवस्य देवस्य निवेशने च
 विजित्य लोकानवसं यथेष्टम् ।
 संपूज्यमानस्त्रिदशैः समस्तै-
 स्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वरगाम् ॥ १६
 तथावसं नन्दने कामरूपी
 संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
 साहाप्सरोभिर्विहरन्पुण्यगन्धा-
 न्यद्वयन्नगान्पुष्पितांश्चारूपान् ॥ १७
 तत्रस्थं मां देवसुखेषु सक्तं

कालेऽतीते महति ततोऽतिमात्रम् ।
 दूतो देवानामत्रवीदुग्ररूपो
 घ्नंसेत्युद्योत्तिः घृतेन स्वरेण ॥ १८
 एतावन्मे विदितं राजसिंह
 ततो भ्रष्टोऽहं नन्दनात्क्षीणपुण्यः ।
 वाचोऽश्रौषं चान्तरिक्षे सुराणा-
 मनुक्रीशाच्छोचतां मानवेन्द्र ॥ १९
 अहो कष्टं क्षीणपुण्यो ययातिः
 पतत्यसौ पुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः ।
 तानश्रुवं पतमानस्ततोऽहं
 सतां मध्ये निपतेयं कथं नु ॥ २०
 तैराख्याता भवतां यज्ञभूमिः
 समीक्ष्य चैनां स्वरितमुपागतोऽसि ।
 हविर्गन्धं देशिकं यज्ञभूमे-
 र्भूमापाङ्गं प्रतिगृह्य प्रतीतः ॥ २१

इति श्रीमहाभास्ते आदिपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

C 1 3579
B 1 84. 21
K 1 83. 23

om 14 — *) M पुण्य (for रम्या) — *) Ds शतद्वारा
 Ko s Ns Gs-० 'योजना ता, Gs 'नानरा — Tz Gs om
 14^{ad}, which = (var) 13^{ad} and 15^{ad}

15 Ss Ks s Gs om 15 (cf v l 14) — *) Ko s
 'मर, Ns 'ममर Ko चाह (for लोक) — *) Ks
 दुर्विगाह, G (Gs om) Ms-s लोकमन्यैर्, Ms s दिव्यम-यैर्
 for लोकपतेर्) Ns दुरासद — Tz om 15^{ad}, which =
 var) 13^{ad} and 14^{ad}

16 *) Ds स देवदेवस्य, Ds s देवाधिदेवस्य — *) Bs
 विचित्र, D (except Ds s) 'ह्य Ns लोकात्रिवस Ss
 h 1 विस्तिष्ट (Ks 'छान्) — *) S (except Tz Gs s)
 समेते — *) Gs 'प्रभावस्तुतिर् Ns 'श्वर सन्

17 *) Ko तत्रावस, Ns अथो, Ds Gs अथा — *)
 Ss Ks 'गधी, Ks 'गधीन् — *) Ss Ks 'ताश्चामिहू, S
 'ताम्रान् सुरूपात् (Gs सुपाथान्, Gs s स्वरू, Ms s
 सुरम्रात्)

18 *) Da Ds s तत्र स्थित मा Ko s s 'सुखे प्र, Bs
 दिव्यसुखे, Ds 'सुखेषु, Gs 'सुखेषु — *) Tz Gs s 'न
 म्हाविदुम् — *) Ks भ्रष्टोऽयु Gs घृतो वै स्व
 19 *) Ds Tz Gs s om अह Ns गगनात् — *) N

B D (except Da) सानुक्रोशा (Ns Bs 'श, Bsm Ds
 'शात्), Gs आक्रोशाता Ko s Ns B (except Bz) D
 (except Ds) Gs M मा (Da Ms s मा) नरं

20 *) Gs (by corr) हतो (for अहो) — *) Gs
 पुण्यवत् (for 'हत्) Ko पुण्यकीर्तिमेहात्मा Tz पुण्यमूर्ति
 (for 'कीर्ति) — *) M अत्रव S (except Tz Gs s Ms)
 तथाह — *) Ko s कथञ्चि

21 *) Ss 'रयात्, Ks Gs s-० 'ता, Tz Gs Ms s 'तो,
 Gs 'न Ss Ks Tz G Ms s 'भूमि — *) Ss Ks Ns Bz
 Da Ds 'ह्य चेमा, Ko s-० 'ह्येमा, Ds G (except Gs s)
 'ह्येनां Tz Gs s 'तमिहागतो — *) Ss Ks Bs Das
 Da Ds Gd देशिक, Ks Das देवा, Ks s Ds दसित Ko
 हविर्गन्धेदेशिता यज्ञभूमि — *) Ds प्रतिपुण्य, S प्रतिगृह्य
 Ko प्रयात्

Colophon — Major parvan Tz G M सभवं (for
 आदि) — Sub-parvan Ns s Tz सभवं, to it Ns s
 add उत्तरयायात् Ss K Ns B Da Ds s s Gs Ms s
 (om the sub parvan name) mention only उत्तरयायात्
 — Adhy name Ko s ययातिवाच्य, Gs ययात्पक्षवाद्

८५

अष्टक उवाच ।

यदावसो नन्दने कामरूपी

संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।

किं कारणं कार्तियुगप्रधान

हित्वा तत्त्वं वसुधामन्वपयः ॥ १

ययातिरुवाच ।

ज्ञातिः सुहृत्स्वजनो यो यथेह

क्षीणे विचे त्यज्यते मानवैर्हि ।

तथा तत्र क्षीणपुण्यं मनुष्यं

त्यजन्ति सद्यः सैधरा देवसंघाः ॥ २

अष्टक उवाच ।

कथं तस्मिन्क्षीणपुण्या भवन्ति

संयुह्यते भेऽत्र मनोऽतिमात्रम् ।

किंविशिष्टाः कस्य धामोपशान्ति

तद्वै ब्रूहि क्षेत्रवित्त्वं मतो मे ॥ ३

ययातिरुवाच ।

इमं भौमं नरकं ते पतन्ति

लालप्यमाना नरदेव सर्वे ।

ते कङ्कगोमायुवलाशनार्थ

क्षीणा विवृद्धि बहुधा व्रजन्ति ॥ ४

तस्मादेतद्दर्जनीयं नरेण

दुष्टं लोके गर्हणीयं च कर्म ।

आरूपातं ते पार्थिव सर्वमेत-

द्भ्यश्चेदानीं वद किं ते वदामि ॥ ५

— Adhy. no. (figures, words or both): Ko Bs 86; Da1 Da2 87; Dns 88; T1 74; T2 24; G M 25. — *S'lōka no.* Ns 21 (as in text), Da1 22; Dn Ms 23. — *Aggregate s'lōka no.* Dns 3572.

85

☞ This adhy. is missing in V1 (cf. v. l. 1. 68, 74); the MS. is wholly ignored here.

1 Ś1 K1 S om. उवाच. — After अष्टक उ, D1 (om 1) reads 3 (for the first time), and repeats it in its proper place. — *) Ś1 D1 यदा वासो; Ks 4 Ns. 2 Da यदा वसन्; S तथा (Ms कथं) वसन् (G वसंस्त्वं). N1 B (except B2) G देवरूपी. — *) Ś1 दातानि. — *) Ms किं वा क्त्वा कार्तं. — *) Ko. 2. 4 तद्वै; Ns यं ते; Dn च त्वं; D1 तत्त्वत्; D2 त्वं वै (for तत्त्वं). S हित्वासि (T2 G. 2-0 'दि) तत्त्वे (G 'द्ये; G M 'त्के) न परां प्रपन्नः.

2 Ś1 K1 S om. उवाच. — *) Ś1 K1 सुतः (for सुहृत्). K1-4 Ns B1 C1 स्वजनीयो; N1. 2 D1. 2. 2. 2 D (except D2) स्वजनो वा (Dm. 2. 2. 2 as in K1-4 etc.). S संभयिनो ज्ञातिसुहृजनाद्य. — *) S 'ते संलयन्तीह मत्वं. N1 संभयैर्हि. — *) Ś1 K1 D2 एतं तत्र (K1 तद्वत्; K2

ज्ञात्वा); T2 G (except G1. 2) M2. 2-3 तथा तस्मिन् (T2 G चैनं); M2 तथास्मिन्. — *) D2 संलयन्तीहे. Ś1 K1 संत (for सप्त); K2 सेवरा. D1 सिद्धसंघाः.

3 Ś1 K1 S om. उवाच. For D1 cf. v. l. 1. 1. — *) N1 B Dn D1 transp. कथं and तस्मिन्. S तत्र (for तस्मिन्). — *) Ś1 K D2 विमुह्य (Ko 'व्य)ते; Ns. 2 Da T G1. 2 व्यासु. — *) Ko. 2 N B. 2 D (except D2. 2) किं वा; K2 किं ते; S के वा (for किं). G1 दिष्टा; M1 शिष्टा; (for -विशिष्टा); K2 'स्य वासोप'; G2 'स्य धर्मोप'. — *) B1 तं वै; T2 G M तन्मे (G2 त्वमेव) (for तद्वै). D1 वद (for ब्रूहि). T1 G1. 2 मे (for त्वं). B2 T2 G1. 2 अस्ति (for मे).

4 Ś1 K1 S om. उवाच. — *) Ś1 K1 भौमं (for भौमं). — *) N1. 2 Da वै. Ś1 K1. 2 'यदातानार्थ; Ko 'विदा'; K1 'यकातानार्थ; K2 'विदा'; N1 Da 'दानार्थ; T2 'यदा'; T2 G 'यत्न'; G1. 2. 4-8 M1-8 'यत्न'; Cd as in text. — *) B1 Cd Arj. (comm.) क्षीणे; D2 क्षीणे; Da (erroneously) Arj as in text. M2 क्षीणे विवृद्धि. M1-8 'वृद्धौ बहुधा प्रयत्नति. T G M2 क्षीणे पुण्ये बहुधा: (T1 G1. 2 M2 'या) न (M2 om. प्रयत्नति. Cd etic बहुधा (as in text).

5 Before 5, D1 ins. ययातिर. — *) Ko. 2. 4 transp. यत्तं and तद्वै. Ko N1 Da नरकं (for भोगं). — *) N1 D (except D2. 2) G1 वद (for वदत्). — K1

अष्टक उवाच ।

यदा तु तान्वितुदन्ते वयांसि

तथा गृध्राः शितिकण्ठाः पतंगाः ।

कथं भवन्ति कथमाभवन्ति

न भौममन्यं नरकं शृणोमि ॥ ६

ययातिरुवाच ।

ऊर्ध्वं देहात्कर्मणो जृम्भमाणा-

व्यक्तं पृथिव्यामनुसंचरन्ति ।

इमं भौमं नरकं ते पतन्ति

नावेक्षन्ते वर्षाणांनेकान् ॥ ७

पट्टिं सहस्राणि पतन्ति व्योम्नि

तथा अशीतिं परिवत्सराणि ।

तान्वै हुदन्ति प्रपततः प्रपातं

भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥ ८

अष्टक उवाच ।

यदेनसस्ते पततस्तुदन्ति

भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ।

कथं भवन्ति कथमाभवन्ति

कथंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥ ९

ययातिरुवाच ।

अस्रं रेतः पुष्पफालानुपृक्त-

मन्वेति तद्वै पुरुषेण सृष्टम् ।

स वै तस्या रज आपद्यते वै

स गर्भभूतः समुपैति तत्र ॥ १०

वनस्पतींश्चौपधींश्चाविशन्ति

अपो वायुं पृथिवीं चान्तरिक्षम् ।

चतुष्पदं द्विपदं चापि सर्व-

मेवंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥ ११

C. 1. 2910
S. 1. 62. 11
K. 1. 64. 11repeats 5 (v. 1. बहुधा व्रजंति for ते यदाभि); cf. 4°.

6 Ś1 K1 S om. उवाच (Gs om. the ref.). — ^{ab}) S यदा (G1.4 यया; G2 तथा) समंतात् पतितं (T1 M2-3 पततत्; G2 परिवत्) हुदंति वयांसि गृध्राः विविताशनाश्च. — ^c) 9°. B1m व्रजंति. Ko.2.4 B2 D1 (erroneously) G2.4.6 कथमाभिवन्ति; B1m.3m Cd Arj. (comm.) *माव-हंति; G2 (erroneously) Arjप कथमाभवन्ति (as in text); D1 *मापतंति; G4 कथं श्रुतया भवंति. — ^d) K1.3 G2-4 M न (G2 om. न) भीममंत् (K1 *मेतं; M2-3 *मंतं); N2 भीमं ह्यमंतं; T2 G1.2.4 न भीमं तं. B1m (erroneously) व्रजंति (for शृणोमि); cf. v. 1. 6°.

7 S om. उवाच. — ^a) G2 देवा (for देहात्). Ś1 K1.3 N B1.3m.4.5 Da Dn कर्मणा; Ko.2.4 तःक्षणं (Ko *णां; K2 *णात्; T2 ब्रह्मणा; T3 G Arjप ब्राह्मणा; M प्राणिनो; Cd as in text. Ś1 K2-4 N2 B2 D1 S (except G2) जृम्भमाणा; Ko आशुंभमाणा; B2m.4 *मायां; D2 *मायां; Cd as in text. B1m ब्राह्मणं जृम्भमानं and कर्मणो दृष्टमानात्. — ^b) Ko व्योमि; D2 ब्राह्मं (for व्यक्तं). S दृष्ट (T2 ह्य) (for अनु-). T2 संभवन्ति. — ^c) 4°. M2-3 पतंतो. — ^d) B2 *पृथाननेतात्.

8 ^a) Ś1 D1 D1 पट्टिः; G2 पट्टिः; G3 हुट्टं; M2.3 पट्टि वर्षं (for पट्टिं). T G (except G2.2) व्योम्नः. — ^b) D2 Dn D1.2 तथा अशीतिं (as in text: N2 तथाप्यशीं; the

rest तथाशीं). Ś1 K1 *वत्सरांश्च; Ko.2.4 D2 परितंबं; N2.3 B D1 D1 S च परि (G2.4-6 चोपरि) वं. — ^c) D1 G2 तुदन्ति; T1 G2 *दंती. Ś1 K2 D2 G2 M2 प्रपततः (G2 *तं); K2 M2 प्रपततः; K2 N2.2 B (B2 marg.) D1 Dn D1 T2 G1 पततः (1. c. om. प्र-); D1 प्रपततः; D2.3 G2.3 प्रपततः; G3 पतमानं (for प्रप). — ^d) 9°. D1 भीमा भीमा (by transp.). D2 भीमदंष्ट्राः.

9 Ś1 K1 S om. उवाच (Gs om. the ref.). — ^a) K2 M2.3 यदेन; B2.3 D2 यदेनस्ते; T1 G2-6 *नसा ते; G2 यदेनं पाते. — ^b) 8°. D1 भीमा भीमा (by transp.). — ^c) 6°. B1m व्रजंति. Ko.2.4 B2 D1 G (except G2) आवित् (for आ). — ^d) Cf. 11°.

10 Ś1 K1 (hapl.) om. 10-11. S om. उवाच (Gs om. the ref.). — ^a) Cf. 14°. T G अस्रं (G2 पुष्टे); M अस्तु (for अस्रं). T *रसानुपृक्तं; G *रसानुपृक्तं (G2 *ति; G3 पुरपेण प्रवृत्तं); M हुष्पफालानुपृक्तं (M2 *पृत्तं). — ^b) T2 G1.2.4-5 तावत्; M तद्वत् (for तद्वै). T2 G1.4-5 पुरुषेणापि; G1 M2.3 *पेगेह (for पृष्टं). T1 अन्वेति तरुपुषेगेह लुटं; G2 तमयेत तरुपुषेगेह चटं. — ^c) D1 स चैतस्या; D2 स तस्य चैतद्; T G तद्वै (G2.3.5m.6 *चै) तस्यां (T1 *स्या); M तथैव तस्यां (M2.3 *स्या). N2 तस्यां. Ko तस्य रजसा (for तस्या रज). — T1 (hapl.) om. from आपद्यते up to 12°. Ko.2.4 ह; G1.2 अय (for वै).

अष्टक उवाच ।

अन्यद्वेषुविदधातीह गर्भं
उताहो खिःखिन कामेन याति ।

आपद्यमानो नरयोनिमेता-
माचक्ष्व मे संशयात्प्रब्रवीमि ॥ १२
शरीरदेहादिसमुच्छ्रयं च
चक्षुःश्रोत्रे लभते केन संज्ञाम् ।

एतत्त्वं सर्वमाचक्ष्व पृष्टः
क्षेत्रज्ञं त्वां तात मन्याम सर्वे ॥ १३
ययातिरूवाच ।

वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनि-
मृतौ रेतः पुष्परसानुष्टक्तम् ।
स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः

क्रमेण संवर्धयतीह गर्भम् ॥ १४
स जायमानो विग्रहीतगात्रः
पृज्ञाननिष्ठाप्यतनो मनुष्यः ।
स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं
सर्वं रूपं पश्यति चक्षुषा च ॥ १५
प्राणेण गन्धं जिह्वयाथो रसं च
त्वचा स्पर्शं मनसा वेद भावम् ।
इत्यष्टकेहोपचितिं च विद्वि
महात्मनः प्राणमृतः शरीरे ॥ १६
अष्टक उवाच ।

यः संस्थितः पुरुषो दह्यते वा
निखन्यते वापि निघृष्यते वा ।
अभावभूतः स विनाशमेव

11 Śi K₁ T₁ Om 11 (cf v 1 10) — ^a) K₂ & B
G₂-s 'स्पर्तीशो (K₂ & 'शोशो, B₂ 'तीं चो; G₂ & s 'तीशो,
G₂ 'ति चो) पधीश्रा', N̄ Da Da D₂ & स्वतीतोपधी (Da
'नीपधी) श्रा', D₂ T₂ M₂ s 'संज्ञोपधी' श्रा', G₁ 'संज्ञोप
पद्यश्रा' — ^b) K₂ B₂ s D₂ D₂ D₂ s G₂ & M₂ s आपो
G (except G₁ s) वायु G₂-s पृथिवी B Da D₁ Om
च B (except B₂) 'रीक्ष — ^c) Cf 9^d K₁ वापि,
N̄₁ s B (except B₂) Da चानि (for वापि) G (except
G₁ s) चतुष्पदा द्विपदा सर्वमेव रसाभूता ग

12 T₁ Om 12^{ab} (cf v 1 10) K₁ Om अष्टक उ'
Śi S Om उ' — ^a) M₂ s अन्यो Śi रूप, N₂ B₂ &
Arj (comm) वायु, D₁ M Da (erroneously) Arj Cd
वयुर् (as in text) Cd निर्दधाति S₂ गर्भो, K₁ & N̄ B
D (except D₂ D₂ s) M₂ s गर्भं, M₂ s गर्भं, Cd cites
गर्भं T₂ G अन्यो हि वै न विदधाति (G₂ s c 'धातीह) गर्भं
— ^b) K₂ B (except B₂) D (except D₂ s) कायेन,
N̄₁ कश्ये, Cd as in text. — ^c) Da नरदेवमेता

13 ^a) K₂ & B₂ s D₂ s Cd Arj (comm.) 'देहाति',
N̄₁ s B₂ 'भेदाति', N̄₂ Da (erroneously) 'देहाति'; B₂
'भेदाति'; D₂ D₂ G 'भेदादि' — ^b) Śi K. D₂ D₂ त्व
न (for तस्व) S (except M₂ s s) transp तस्व and
सर्वम् G₂ s पृष्ट — ^c) = (var) 1 87 13^d, 88 1^d
K₂ & सर्वज्ञ T₁ G₂ M₂ s 'ज्ञ त्वां तस्व पर्यह्य मन्वे

14 Śi K₁ S Om उवाच — ^b) Cf 10^a K₂
गर्भरसायुः; K₂ फलपुष्पायुः, G M₂ 'रसायुष्य (cf 10^a)

15 ^a) K₂ & T₁ G₂ स, N̄₂ प्र (for स) K₂ S नि
(T₂ sup in वि as in text) K₂ & s N̄ B₂ D₂ D₂
T G (except G₂ s) Mr Cd 'तमात्र', K₂ 'त(गद्य)पत्र
(sic) — ^b) K₂ Arj (comm) पदज्ञाननिष्ठो यतते, K₂
(corrupt) सजायनियतनो N̄ B (Ba marg) Da
(erroneously) D₂ D₂ s & सज्ञामधिष्ठाय ततो (B₂ orig
as in Ka) T₂ सज्ञात, T₂ M₂ s प्रज्ञाय, G₁ s प्रज्ञाय,
G₂ s प्रज्ञाय, G₂ s ज्ञान, M₂ s सज्ञान Dev
appears to have read पदज्ञाननिष्ठो (see Arj comm
above) — ^c) B₂ पदज्ञाननिष्ठो यतते मनुष्य (cf ^b)
— ^d) Śi N̄ B D (except D₂) स च, S सम्यग् (for सर्व)
B₂ & पश्यते

16 ^a) S वि (for अथो) — ^b) S (except T₁ G₁ s)
वेद (G₂ & द्य) भावान् — ^c) K₁ 'पचित; K₂ 'हृदेहोय';
N̄ B₂ D₂ D₂ 'पहित, D₂ Arj 'हृदात्तोपहित Dev
cites उपचित (=सुसृष्टि) as in text K₂ N̄ B D हि
(for च) S हृद्यहृदेता(न्वहित) T₂ O₂ s 'तोहो; M₂-1
'ता स) विद्वि — ^d) Śi K₁ D₂ D₂ s 'मृतं

17 Śi K₂ S Om उवाच — ^a) Śi 'सथित — ^b) C₁
निघृष्यते, K₁ निघृत (sic), N̄₂ निवेस'; G (except G₁ s)
निघृ' S वि (for अदि) K₂ निघृष्यते; N̄₂ B₂ M
D (except D₂ s) T₂ G₂-s निघृष्य' (Da as in Cd) B₂ s
निघृ', Cd निघृष्य' (for निघृ) — ^c) B (except B₂)
D₂ & 'पामेति — ^d) K₂ विनामान; N̄₂ s B₂ (as in
text); s नामामा न वे (N̄₂ Om वे); B₂ नामामा न; D₂ ^a

केनात्मानं चेतयते पुरस्ताद् ॥ १७

ययातिरूवाच ।

हित्वा सोऽध्वन्सुप्तवन्निद्रित्वा
पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं च ।

अन्यां योनिं पवनाग्रानुसारी

हित्वा देहं भजते राजसिंह ॥ १८

पुण्यां योनिं पुण्यकृतो व्रजन्ति

पापां योनिं पापकृतो व्रजन्ति ।

कीटाः पतंगाश्च भवन्ति पापा

न मे विवक्षास्ति महालुभाव ॥ १९

चतुष्पदा द्विपदाः पदपदाश्च

तथाभूता गर्भभूता भवन्ति ।

आख्यातमेतन्निसिलेन सर्वं

भूयस्तु किं पृच्छसि राजसिंह ॥ २०

अष्टक उवाच ।

किं खित्कृत्वा लभते तात लोका-

न्मर्त्यः श्रेष्ठांस्तपसा विद्यया वा ।

तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथाव-

च्छुभाल्लोकान्येन गच्छेत्कमेण ॥ २१

ययातिरूवाच ।

तपश्च दानं च शमो दमश्च

हीरार्जवं सर्वभूताकुम्पया ।

नश्यन्ति मानेन तमोऽभिभूताः

पुंसः सदैवेति वदन्ति सन्तः ॥ २२

अधीयानः पण्डितं मन्यमानो

यो विद्यया हन्ति यशः परेषाम् ।

तस्यान्तवन्तश्च भवन्ति लोका

न चास्य तद्ब्रह्म फलं ददाति ॥ २३

चत्वारि कर्माण्यभयंकराणि

भयं प्रयच्छन्त्यथयाकृतानि ।

मानाभिहोत्रयुत मानमौनं

मानेनाधीतयुत मानयज्ञः ॥ २४

G. 1. 85. 24
B. 1. 85. 24
K. 1. 84. 24

केनारमना. Ns Ds वेदयते. N Bsm D (except D1. 2. 3)
T G1. 5 Ms-3 परस्ताद्. Bs केनारमनो वेति चित्ता (m
केनारमानं वै चेतयते) पुरं.

18 Ś1 K1 S om. उवाच. — *) S 'धाय स्वं सु'. N1. 2
Da Ds T Ms-3 वा (for च). — *) S पव(G1 'त)मानानु-
(M 'प्र)सारी(T1 पवमानोत्तु). — *) Gs योनिं (for देहं).
S1 K Ds विधाते (for भज).

19 Gs om. 19. — *) D1 T2 G1. 2. 5. 5 Ms. 3 'तो
भजते (Ds 'ति). — Dn1 om. 19. — *) Ś1 K1 Ns Gs
भजते; K1. 3 Bs G1. 2. 5. 5 व्रजन्ति. — Ko (hapl.) om. from
भवन्ति up to 20. — *) Ś1 K1 भजति (for भवन्ति).

20 Ko om. 20* (cf. v. l. 19). — In K1 the द्वि of
द्विपदाः (20*) is followed by द्वि चरो मयेव (1. 87. 7*).
The text then runs on up to कीतु of कीतुकादिपद्म
(1. 88. 20*), breaking off there suddenly and
reverting to the first break in 1. 85. 20*, where it
makes a fresh start with पदः पदपदाश्च and runs on
smoothly up to शक्राच लघ्वो (1. 87. 7*), supplying
the portion of the text omitted at the first break:
a transposition due undoubtedly to the ignorant
copyist's mistaking the reverse of the fol. for the

obverse and vice versa. — *) Cf. 9*, 11*. S तथा
(G1 'दा) राजन्. — *) Ms-3 'तमेवं निखिलानि. — *)
Bs. 3 T1 Ms. 7 च (for तु).

21 Ś1 K1 S om. उवाच. Ds lacuna for the ref.
— *) Ś1 शारं (for मर्त्यः). — *) Gs इष्टं (for पृष्टः).
— *) T1 शुभान् (for शुभान्).

22 Ś1 K1 S om. उवाच. — *) S यतो दमश्च (T Gs
दमः क्षमा च; Ms यतो क्षमा दमश्च). Cd Arjप यतो (for
शमो). — *) Ś1 शीरं (for हीरं). — After 22*, Ko. 3. 5
Bs (marg.) D (except Das) Cd (?) ins.:

861* स्वर्गस्य लोकस्य वदन्ति सन्तो

द्वाराणि सत्सैव महानि पुंसाम् ।

[= Matsyap. 39. 22*. Der. comments on some
words of this line. — Ds सयो (for सन्तो). Ko. 3
Das Bs नित्यं; Ks सप्त (for पुंसाम्).]

— *) K1 तमोविभूताः; Ks. 3 Bs Ds तमो (Ks 'पो)नि-
भूताः; Da तमोभूताः; T1 G तमामि (T1 'दाभिः; Gs 'तो
हि; Gs 'या हि)भूताः. — *) Bs. 3 सदैवे प्र; Bs D1. 4
सदैवे प्र; D1 सदा वै प्र. (for सदैवेति).

23 Bs. 2. 4 Ds read 23 after 26. — *) Ś1 K Ns
Ds T1 G1. 3 परस्व.

न मान्यमानो मुदमाददीत

न संतापं प्रामुष्याच्चान्मानात् ।

सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके

नासाधयः साधुबुद्धिं लभन्ते ॥ २५

इति दद्यादिति यजेदित्यधीमीत मे व्रतम् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्याय ॥ ८५ ॥

अष्टक उवाच ।

चरन्गृहस्थः कथमेति देवा-

24 K₂ transp 24^{ab} and 24^{cd} — *) K₂ एतानि चत्वार्यमव

25 Ko om 25^{ab} — *) S₁ B₂ B₃ D₂ D₁ s T₁ न (Das स) मन्व्य, N₁ B₂ D₂ न मान (B₂ 'व्य)मान्यो, M₁ मान्य मानो — *) S त साधव (G₂ 'युत्व) — *) After नासाधय, M₂-s repeat पूजयतीह लोके नासाधय । B₂ साधुबुद्धिं D₂ s T₂ G₂ s भजते

26 *) B D (except D₂) दद्यात् (for दद्याद्) J₂ वदेद्; N₂ B D₂ D₂ D₁ G₂-s यज (D₂ जय) (for यजेद्) N₁ इति दद्यामीति जय (sic) — *) S₁ K₁ s D₂ G₁ इत्यधीमेत (K₁ 'वैह) K₂ च (for मे) N₁ B D₂ D₂ D₂ s इत्यधीम इति व — *) S₁ K₁ 'स्तिष्ठ तथा द्याहुम्. N₁ B D (except D₂) इत्येतानि अ, T₁ पुनस्मिधीति पाष्पाहुत् T₂ G₂ s-3 इत्यस्मीति अ(G₂ s 'ति ह, G₂ 'तीह)पाष्पाहुत् G₂ इत्यस्मिधीति अ, G₂ एतस्मिन्नम् — *) D₂ चार्पाणि, G₁ चाक्यानि N₁ B D₂ D₂ s सर्वेषा (for तित्य) — After 26 B₂ s s D₂ road 3

27 *) S₁ K₁ s N₁ B₂ D₂ D₂ D₂ s ये चा(D₂ 'त्रा)धय; B₁ D₁ ये चा(D₂ वा)धय; D₂ ये चाधय, B येनाधमान् (M 'मा) B₂ s प्रमाण (B₂ m as in text), S (except G₂) पुराणा (T₁ G₁ s 'मा) — *) S₁ K₁-4 D C₂ मानसमानोदद (S₁ K₁ 'रुद्रमाते); K₂ 'युक्, N₂ s B₂ s नामसमान (N₂ 'सनाम)भक्त; S मनसा सविभमान् (T₂ M 'का) — *) Ko D₂ s ते नि(D₂ 'ति)धयस्; K₂ निधेयस्य; K₂ त ते धेयस्, N₂ s B₂ s s D₂ स त्त (B₂ 'ति)धयस्, B₂ D₂ D₂ G₂ स त्त (G₂ सात्) धेयस् S₁ K₁ तेजस् (K₁ 'ते) क; K₂ 'स कथमाध; N₂ तेजसात्कथयस्; B D तेन सयोगेनैव (D₂ तेन सस्य; D₂ तेजसो रूपमीदृश); T₂ G₂ s M 'स योग(G₂ 'वि)नेव — *) T₂ शान्ति; G₂

इत्यस्मिन्नभयान्याहुस्तानि वर्ज्यानि नित्यशः ॥ २६

येनाश्रयं चेदयन्ते पुराणं

मनीषिणो मानसमानभक्तम् ।

तन्निःश्रेयस्तैजसं रूपमेव

परं शान्तिं प्रामुषुः प्रेत्य चेह ॥ २७

८६

न्कथं भिक्षुः कथमाचार्यकर्मा ।

चानप्रशः सत्पथे संनिविष्टो

गतिं (for शान्तिं) B (except B₂) S प्राप्नु(B₂ 'प्य; T₁ G₂ 'प्य)ते G₂-s प्रत्यगेव

Colophon *Major parvan* T₂ G M सम्यक् (for आदि) — *Sub parvan* N₁ s T₁ समत्, to it N₁ s add उत्तरवायात् S₁ K N₂ B D G₂ s M₂ s (om the sub-parvan name) mention only उत्तरवायात् — *Adhy name* Ko s s भवाभवविवेक; T₂ G₂ M₂ s माननिदा, G₁ माननिदान — *Adhy v o* (figures words or both) Ko 87 K₁ 98 B₂ 83 D₂ D₂ m 88, Das 8° T₂ 75 T₂ 25, G M 26 — *Sloka no* D₂ 24, I 27, M₂ 36 — *Aggregate s tola no* Das 3599

86

This adly is missing in V₁ (of v 1 1 05 74), the MS is wholly ignored here

1 S₁ K₁ B om उवाच — *) M कथ (for चत्) N₂ s B D (except D₂ s) चमोत् (D₂ चमोत्); N₂ लोकात् (for देवात्) — *) After कथ, N₂ s B (except D₂) ius च S₁ कथ चार्थकर्मा; K₁ N₂ s B₂ m s कथमार्थं करो; G₂ 'वेगामि; C₂ as in text Arj^o मायेकरो (as in S₁ K₁ etc) — *) G (except G₂ s) चयुष तस्मिन् B₂ s D₂ C₂ इ प्रति

2 S₁ K₁ S om उवाच — *) Ko 'स्वनेोच; F₁ m 'सु पास (s o).

3 *) S₁ D₁ चमोत् (D₁ 'चमो)माम; K₁ 'गम स; K₂ हं — *) G₂ s M (by ius अदि) सदेवात्पर्वणि G₂ इ दद्याच्च देवान्निती S₁ K₁ भोजयेत; K₂ 'उचीत; I^o पुनयेच — *) T₂ G₂ s 'रत्ना — *) D₂ om. 11

वह्न्यस्मिन्संप्रति वेदयन्ति ॥ १

यथातिरुवाच ।

आहूताध्यायी गुरुकर्मस्वचोद्यः

पूर्वोत्थायी चरमं चोपशायी ।

मृदुर्दान्तो घृतिमानप्रमत्तः

स्वाध्यायशीलः सिध्यति ब्रह्मचारी ॥ २

धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत

दद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च ।

अनाददानश्च परैरदत्तं

सैषा गृहस्थोपनिषत्पुराणी ॥ ३

स्वनीर्यजीवी वृजिनाचिष्टो

दाता परेभ्यो न परोपतापी ।

तादृश्वुनिः सिद्धिमुपैति मुख्यं

वसन्नरण्ये नियताहारचेष्टः ॥ ४

अशिल्पजीवी नगृहश्च नित्यं

जितेन्द्रियः सर्वतो विप्रमुक्तः ।

अनोकसारी लघुरल्पचार-

धरन्देशानेकरः स भिक्षुः ॥ ५

राज्या यथा चाभिजिताश्च लोका

भवन्ति कामा विजिताः सुखाश्च ।

तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वा-

नरण्यसंस्थो भवितुं यतात्मा ॥ ६

दशैव पूर्वोद्देश चापरांस्तु

ज्ञातीन्सहात्मानमर्थैकविंशम् ।

अरण्यवासी सुकृते दधाति

विमुञ्चारण्ये स्वशरीरधातून् ॥ ७

अष्टक उवाच ।

कति खिदेव मुनयो मौनानि कति चाप्युत ।

भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ ८

यथातिरुवाच ।

अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः ।

ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्वाजनाधिप ॥ ९

अष्टक उवाच ।

कथं खिदसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ।

C. 1. 3529
B. 1. 81-83
K. 1. 85-10

4 *) Ks पुण्यां; Da₁ सत्वं; Da₂ नित्यं (for मुष्यां).

3 मुनिः सचारी वनजाग्रभोजी (cf. *). — *) Ko. 2 4 चरन् for वलन्. S तारह्मुनिः सिद्धिमुपैत्यरण्ये (cf. *).

5 *) Ds स्वनीर्यजीवी. S; Ko. 1. 8 Cd विगृहश्च; Ks भगृह²; Ks N₁ भुष्यां²; N₂ ब्रह्मवृष्टं²; N₃ ब्रह्मवृष्टं²; B D जुगवांश्चैव (Da गृहमुख्ये sic); S न गृहस्थश्च. N₃ राजन् for नित्यं. — *) Ko. 1 N B (except B₂) प्रयुक्तः.

— *) T₁ अनोकसारी (as in text); S₁ अनोकसारी; K₁ G₁ अनोक²; K₂-4 N B D अनो (K₄ D₂ 'नो') कसारी;

3-2 वनोकसारी (G₂ 'सायी'; G₂ 'सायी'); G₂ M वनोकसारी. S₁ K₁ 'रल्प (K₁ om. रल्प) सारः; Ko. 3. 6 D₂ 'रल्पचेष्टः; N₁ Dn D₁ 'रल्पप्रचारः (N₁ 'रै:); T₂ 'रल्पप्रधानश्च.

6 *) K₁ B₂ Dn₁ D₂ चाभिजिता. — *) K except K₁ N B D कामाभिजिता; T₂ 'मादिजिताः. 3₂ विद्विताः; G₂ निदि. B₂ m च मुष्याः (for सुखाश्च). — *) S 'नित्ये (for 'संस्थो). K₁ B₂ ययात्मा; N₁ ता²; Da महा².

7 *) G₂ सदैव (for दशै). K₂ N B₁ D (except D₂.) स (for तु). S वनीय पूर्वानपरान्दशैव (G₂ 'दशैव;

M₂ 5 'दशैव). — *) K₂ G₂ M (except M₂) सयात्मा²; K₂ Dn D₁ सयात्मा²; N B₂ महात्मा². N₂ इहैक² (for अथैक²). — *) T₁ G₁-8 Me-s 'शीलः; T₂ G₁-6 M₂ s 'नित्यः (for 'वासी). S₁ K₁ 4 G₂ द्वादि. — *) K₂ 4 D₂ 5 मुञ्चन्त ररण्ये. B₂ 'इष्येत् (om. इः) श². K₂ M₂ 5 'शरीरस्थ धा²; B₂ 4 'धातुः; G₂ 'यातान्.

8 S₁ K₁ S om. उवाच. — M₂ om. 8. — *) T₂ G (except G₁ 8) कथं खिदसतोऽरण्ये (=10^a). — *) S₁ K₁ 2 Da D₂ चा (for च). N B D (except Da D₂) transp. मौन² and कति. — *) B D₂ 4 भवन्तीह. — *)

Ko. 2 'च्छामि ते वचः (K₂ वचं).

9 S₁ K₁ S om. उवाच. — *) S₁ वसतिष्य. — S₁ K₁ (hapl.) om. 9^a-13^a. — *) 10^a and 11^a.

— *) T₂ G (except G₁ 8) महाधिप.

10 S₁ K₁ om. 10 (cf. v. l. 9). S om. उवाच. — *) 9^a and 11^a. — *) G (except G₁ 8) नि (for चा). B₂ कथं च वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः (by transp.).

11 S₁ K₁ om. 11 (cf. v. l. 9). S om. उवाच. — *) K (K₁ om.) N₂ B₁ D₂ M₂ ग्राम्यात्पुत्रः; N₂ D₂

8636
81
85 10
10

ग्रामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति घृष्टतः ॥ १०
यथातिरुवाच ।

न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत् ।

तथास्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति घृष्टतः ॥ ११

अनग्रिनिकेतश्च अगोत्रचरणो मुनिः ।

कौपीनाच्छादनं यावत्तावदिच्छेद्य चीवरम् ॥ १२

यावत्प्राणामिसंधानं तावदिच्छेद्य भोजनम् ।

तथास्य वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति घृष्टतः ॥ १३

यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्मा जितेन्द्रियः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

आतिष्ठेत मुनिर्माँनं स लोके सिद्धिमाप्नुयात् ॥ १४

धौतदन्तं कृत्तनखं सदा स्नातमलंकृतम् ।

असितं सितकर्मस्यं कर्तं नाचिंतुमर्हति ॥ १५

तपसा कथितं ध्यामः क्षीणमर्सास्त्रिशोणितः ।

यदा भवति निर्द्वन्द्वो मुनिर्माँनं समाश्रितः ।

अथ लोकमिमं जित्वा लोकं विजयते परम् ॥ १६

आख्येन तु यदाहारं गोबन्धुग्रयते मुनिः ।

अथास्य लोकः पूर्णो यः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १७

*न्याय्युप, Bs s *नान्युप, Bc *न्याय्युप, Ds *नानुप, Ds
*न्यामन्व Ns B1 *युञ्जीत — *) Ds चारार, T1 G1 s
M (except Ms) य आरण्ये — *) 9^a and 10^a

12 Ś1 K1 om 12 (of v 1 9) — *) Ds *केतस्य
— *) B fore अगोत्र, K (K1 om) N B1-s D (except
D1 s) ins अदि — *) S *च्छादनी चीरी — *) Ds
वालस (for चीव) S सर्वस्वाद् (T1 *इद्) विवर्जित

13 Ś1 K1 om 13 (of v 1 9) — *) Bs प्राणेतिस*,
Da श्रीणातिस*, Ms विप्राभि* — *) Ms (before corr) s
स्वभोज — *) Me-s transp ग्रामे and [S]रुय

14 *) Gs काम परि — *) Ks न्यलकर्म, Ns Ds T1
G (except Gs s) त्यक्त्वा कर्म, Me s *कामा, M1 *कामो
— *) K1 *तिष्ठते, Bs D (except Ds s s) S (except T1
G1 s) *तिष्ठेच — *) K1 Gs लोके सिद्धिमवाप्नुयात्

15 *) Gs कृत सुद (for कृत*) — *) Ns तथा (for
सदा) T G दयापर (for अल*) — *) N B (B1m sm
as in text) Da D1 Arj (comm) सितकर्मणि, Da
(erroneously) Arj Ed as in text — *) Ks Ds
*मुनिच्छति N Da D1 transp नाचिंतु and अर्हति

16 *) Some N MSS कथितं Ks Me s शांत
— After 16^a, Ks Da Ds read 16^a (for the first
time) and repeat it (with v 1) after 16^a — S1
reads 16^a in marg Da1 om 16^a — *) Ns B
(except Bs) Da Ds G1 सदा, T1 G1 Ms यथा (for यदा)
— K2 om 16^a — *) Da Ds (both first time)
सच — *) D1 यदा (for तु)

17 *) T Gs s Ms s तु य आहार, Ms-s स्वयमा*
— *) Ks s Ds तथास्य Ko s N1 s Das पूर्वोप, Ks Ns
B (except Bs) Da Ds s सर्वोप, Ks Ds T1 सर्वोप

— After 17, Da (marg) S ins

862* सामान्यधर्मं सर्वेषां क्रोधलोभो मुहाक्षमे ।

विहाय मसर लेभ्य दर्पं दम्भ च पैतृणम् ।

क्रोध लोभ ममत्त्व च यस्य नास्ति स धर्मवित् ।

अष्टक ।

नित्यन्नायी महाचारी गृहस्थो वनगो मुनिः ।

नाधर्ममनात्प्राप्येत्स्थ गृहीष्ट पृच्छत । [5

यथाति ।

अष्टौ प्रासाद मुनेर्भिक्षा योऽन्तारण्ययासिन ।

द्वात्रिंशत् गृहस्थस्य अमित महाचारिण ।

इत्येव कारणं लेभ्यमष्टकैस्तुभापुत्रम् ।

[G1 s read the above lines in the following
sequence 4 1-3, अष्टक, 5-8, while Gs reads अष्टक,
4-7, 1-3, 8 T1 here reads line 8 only, inserting
1-7 after 1 87 2 and with the sequence of Gs
above — (L 2) Ds दाष्टा; G1 दैव्य (for क्षीय)
— (L 4) G1 s नित्याख्यायी — (L 5) Ds G1 s प्राय
G1 s पृच्छते — (L 6) Ds प्रोक्ता, T1 भिक्षा (for
भिक्षा) — (L 7) Only G1 s Ds *स्य अमित (as in
text), the rest *स्वापरमित(1)]

Colophon *Major parvan* T1 G M सभय* (for
आदि*) — *Sub-parvan* N1 s T1 समय; to it N1 s
add उत्तरायायात् Ś1 K Ns B D G1 s Ms s (om the
sub-parvan name) mention only उत्तरवायात् — *Adhy*
name Ko s s चतुराधमवर्षणं; T2 Gs आधमधर्म; C1
आधम* — *Adhy* no (figures, words or both) Ś1
99, Ko 88, Das D1m 89, Das 90, T1 76, T1 21
G M 27 (G1 23) — *Stōla* no Das Dn 18, M1
22 — *Aggregate s lōla* no Das 3637.

८७

अष्टक उवाच ।

तरस्त्वेतयोः पूर्वं देवानामेति सात्म्यताम् ।

भयोर्धावतो राजन्धर्याचन्द्रमसोरिव ॥ १

यपातिरुवाच ।

मनिकेतो गृहस्थेषु कामवृत्तेषु संयतः ।

म एव वसन्भिभृष्टयोः पूर्वतरं गतः ॥ २

प्राप्य दीर्घमायुस्तु यः प्राप्नो विकृतिं चरेत् ।

प्येत यदि तत्कृत्वा चरेत्तोऽन्यत्ततस्तपः ॥ ३

यद्वै नृशंसं तदपभ्यमाहु-

र्यः सेवते धर्ममनर्थबुद्धिः ।

अस्तोऽप्यनीशश्च तथैव राजं-

स्तदाजिवं स समाधिस्तदायम् ॥ ४

अष्टक उवाच ।

केनासि दूतः प्रहितोऽथ राज-

न्युवा सखी दर्शनीयः सुवर्चाः ।

कुत आगतः कतरस्यां दिशि त्व-

मुताहो खित्पार्थिवं स्थानमस्ति ॥ ५

ययातिरुवाच ।

इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः

प्रवेष्टुमुर्वी गगनाद्विप्रकीर्णः ।

उक्त्वाहं वः प्रपतिष्याम्यनन्तरं

त्वरन्ति मां ब्राह्मणा लोकपालाः ॥ ६

87

☞ This adhy. is missing in V1 (cf. v. 1. 1. 68. f4); the MS. is *wholly* ignored here.

1 K1 S om. उवाच (G s om. the ref.). — *) N1. s Dn 'स्वनयोः. S1 Ko Das पूर्वो. — *) K1 भास्वतां (sio); K2-4 D2. s T G M2. s साम्यतां (G2. s सत्व'). — *) D s G2 चूर्वचंद्र'.

2 S1 K1 S om. उवाच. — *) M2- s गृहस्थश्च. Asy. mentions some *pāṭha*, but the comm. is corrupt and unintelligible. — *) T1 'वृत्ते हु. T2 G2- s 'वृत्तेष्व-संव (G2 'यु)तः. — *) S1 K1. s चरन्; N1 s भवन् (for वसन्). — *) N1 s एकतरं; B1 पूर्वतरो (m as in text). — After 2, T1 ins. lines 1-7 of 862*, but in a diff. sequence (cf. v. 1. 1. 86. 17).

3 *) K1 सप्राप्तो; T2 G2. s अवाप्य; Cd as in text. K (except K1) Da च (for यु). — *) S1 प्राप्नो यो (by transp.); D2 यः प्राप्य. Cd cites प्राप्नो. Ms चरन्. — *) S1 N B s Dn D s T2 G (except G1. s) M2. s तप्यते. — *) K2. s चरेत्सोमं; N1 T2 'सत्यं; N1 s 'द्वयं; D2 'सौम्यं. K1 'न्यस्तुतस्ततः (sio); N1. s B2. s Da Dn D1. s 'न्यत्त (N1 'संत)पस्ततः (by transp.); B1 G2- s 'न्यस्तस्ततः (G1- s 'स्तथा); G2 'न्यतरस्तथा; M2. s 'न्यस्त-स्ततः. — After 3, Dn D1 (marg.) S ins.:

863* पापानां कर्मणां निर्व्वं विभियाद्यस्तु मानवः ।
सुखमप्याचरन्निर्व्वं तोऽप्यन्तं सुखमेधते ।

[(L. 1) Dn T2 G2. s विभियाद्यस्तु; G2 उदतो यस्तु.

— (L. 2) M2. s सुभमप्या. G2 न मोहात्प्रीतिपुत्रश्च हो'.]

4 *) N1. s B s Dn G2 तद्वै. N B1. s. 4. Da Dn S

तदसत्य'. — *) B s S (except T2) चत् (for यः). N1 s

अनर्थरुद्धं; N1 s अनर्थबुद्धं; G2 असत्य'; G2 अधर्म'; Cd as

in text. — *) Ko D2 ईशोप्यनीशश्च (D2 'स्व'; N1. s

अशोप्यनी'; N1 Dn अशोप्यनीशश्च; B2 अस्तोऽप्यनीशश्च; B2

स्वो स्वाप्यनी'; D2 आत्माप्यनी'; D2 अर्थप्यनी'; S अस्तो (G1

'स्वा)प्यनाशी (T1 G1 M1 'ति; G2 'धी; G2 'त)श्च. Dev.

appears to have read अस्वाम्यनीशश्च. — *) K1

B1 'स्तदायं.

5 S1 K1 S om. उवाच. — *) S1 केनास्य; Ko. s. 4 B s

D2 'द्य; M1 'वि. K1 B s D2 हूतः. G1 s Ms दूतेन केन

(for केनासि दूतः). S1 K B s Dn D s G2 Ms प्रहितोऽसि;

G2 'तो हि. — *) N1 s युवा सुखी; B1 स्वरक्षायी. — *) K2

N B1 Dn D1. s आयातः. K2 N1 कतरस्या दिशस्त्वं.

— *) K1 D1. s T2 G पार्थिव.

6 S1 K1 S om. उवाच. — *) T2 G1. s. 2 Ms हदं.

G1 भूमौ. G2 नरकात्तेश्वणपर्व्वः. — *) N B1. s. 4. sm Dn

D2 S (except M2- s) 'प्रहीणः; B2 m Cd as in text.

— After 6th, S ins.:

864* विद्वांश्चैवं मतिमानार्यबुद्धि-

C. 1. 86. 1
B. 1. 86. 2
K. 1. 86. 7

सतां सकाशे तु घृतः प्रपात-
स्ते संगता गुणवन्तश्च सर्वे ।
शक्राच्च लब्धो हि वरो मयैव
पतिष्यता भूमितले नरेन्द्र ॥ ७

अष्टक उवाच ।

पृच्छामि त्वां मा प्रपत प्रपातं
यदि लोकाः पार्थिव सन्ति मेऽत्र ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः
क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ८

ययातिरुवाच ।

यावत्पृथिव्यां विहितं गवाश्वं
सहारण्यैः पशुभिः पर्वतैश्च ।
तावद्धोका दिवि ते संस्थिता वै
तथा विजानीहि नरेन्द्रसिंह ॥ ९

अष्टक उवाच ।

तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं
ये मे लोका दिवि राजेन्द्र सन्ति ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिता-
स्तानाक्रम क्षिप्रमभिन्नसाह ॥ १०

ययातिरुवाच ।

नासाद्विधोऽब्राह्मणो ब्रह्मविच
प्रतिग्रहे वर्तते राजमुख्य ।
यथा प्रदेयं सततं द्विजेभ्य-
स्थादादं पूर्वमहं नरेन्द्र ॥ ११
नाब्राह्मणः कृपणो जातु जीवे-
द्या चापि स्वाद्ब्राह्मणी वीरपत्नी ।
सोऽहं यदैवाकृतपूर्वं चरयं
विविस्तमानः किञ्च तत्र साधु ॥ १२

संभावकर्मलोचयं च सर्वम् ।

— *) N₁.s B Da Ds डवर्यैव वः. Śi K (except K₁)
N₁s B Da Ds Gs 'म्यमंतं'; N₁s 'म्यधस्ताव. Ds उक्तोदं वः
प्रतिपरस्वाम्यनंतरं. — 4) N₁.s S (except G₁.s) स्वरयति;
Cd as in text. Śi K₁ ब्रह्मलोकप्रपा ये; Ko B₁.s G 'णा
लोकपा ये; N₁ लोकपा ब्रह्मणो ये; N₁ ब्रह्मणो लोक'; B₁.s.s
Ds लोकपा या (Bs m Ds व) ब्रह्मणा ये; Ds ब्रह्मणो लोकपा ये.
Cd Arjपब्रह्मणा (explained with स्थित्याः understood).

7 *) Gs Ms संहिता; Ms 'हत. Ko N₁ B₁.s Dn D₁
D₁; K₁.s Da ह्य (for च). — *) B₁ T₁ G₁.s Ms-s
मयैव; T₁ 'मैव. — 4) Gs Ms-s पतिष्यते. K₁.s N₁ B
(except B₁) D मूमितलं.

8 Śi K₁ S om. उवाच. — *) Some MSS. स्वा (for
स्वा). K₁.s T G प्रपतंतं (T₁ तंतं; Gs मा चृपते); Ms अत्र
तव (for मा प्रपत). — *) N₁s संति सेंद्राः. T G₁.s.4-s
ये मे लोकास्तत्र (T G₁.s 'का दिवि' राजेन्द्र संति; Gs Ms-s
यदि लोका मे पार्थिव तत्र संति; Ms.s यदि मे लोकाः पार्थिव
संति तत्र. — *) = 10^a, 13^a and 15^a. B (except B₁)
'रीक्षे. K₁ दिवि वा यदि (by transp.). Ko-s G₁.s
दिवि धृताः; K₁ B₁ (m as in text).s Dn D₁ दिवि
स्थिताः; D₁ T₁ G₁ दिविष्ठाः. — 4) = 13^a. Gs स्वां
सर्वधर्मस्य. Gs reads 10^a (for the first time) for 8^a
(v. l. 'क्रमस्य).

9 Śi K₁ S om. उवाच. T₁ (1 hapl.) om. 9-10.

— *) S (T₁ om.) श्रीहियवं (for विहितं). — *) B
B (except B₁) D (except D₁.s) पावतेश्च. — *) Cl
88. 2^a. S (T₁ om.) तावन्तो लोका दिवि सं' (om.
Me v ते; Ms चेत् (for वै). — 4) N₁s ततो (for तत्र
Gs नराधिनाथ (for नरेन्द्र').

10 T₁ om. 10 (cf. v. l. 9). Śi K₁ S om. उव
— *) = 15^a (cf 8^a), and 1. 88. 3. Śi K₁ N₁.s
(except B₁) Das Ds ददानि. Ko.4 T₁ G₁.s.6 प्र
— *) N₁ पार्थिवाः; B₁ पार्थिव (for दिवि). N₁ B₁
संति राजन् (for राजेन्द्र सं). — *) = 8^a, 13^a and 1
B (except B₁) 'रीक्षे. Ko.8 B (except B₁) स्था
— 4) Cl. 15^a. T₁ G (except G₁.s) 'क्रमस्य ('क्रम.
Ko.4 Ds 'ममिप्रसिंह; B₁.s Dn D₁.s 'मयेतमो
Gs 'ममिप्रहंतं; Cd as in text. — For Gs cf. v. l. 8

11 Śi K₁ S om. उवाच (T₁ om. the ref.). — *)
ब्रह्मण्यैः. Ko.8 S श्रियवन्तजातः (for ब्रह्मणो म
— *) Śi K₁ राजमुख्यः; Ko.2-4 'सिंह; S क्षयमुख्यः;
G₁ Ms-s 'ह्य. — *) Ds Ts Gs यदा. — 4) Ds तव
S तथाद्ददां. S द्विजेभ्यः (for नरे').

12 *) Śi Ms-s न मा'; K₁ अमा'. K₁ S (excl
Gs) कृपणं. — *) Śi Ko.4 N₁s Da या पारि; K₁ वा
Da स्वाराश्रिया वीर'. S दद्यात् पावेदिति श्रद्ध (T₁
दा) धर्मः. — *) Ko N₁.s यदैवाकृत'; N₁ B D नै (D₁
वै) वाकृत'; T Ms यथाकृत'; G यदाकृत' (Gs यथापूर्वहं

प्रतर्दन उवाच ।

पृच्छामि त्वां स्पृहणीयरूप

प्रतर्दनेऽहं यदि मे सन्ति लोकाः ।

यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः

क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १३

ययातिरुवाच ।

सन्ति लोका बहवस्ते नरेन्द्र

अप्येकैः सप्त सप्ताप्यहानि ।

मधुच्युतो घृतघृत्ता विशोका-

स्ते नान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥ १४

प्रतर्दन उवाच ।

चांसे ददामि मा प्रपत प्रपातं

ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।

यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिता-
स्तानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ॥ १५

ययातिरुवाच ।

न तुल्यतेजाः सुकृतं कामयेत

योगक्षेमं पार्थिव पार्थिवः सन् ।

दैवादेशादापदं प्राप्य विद्रां-

थरेच्युतंसं न हि जातु राजा ॥ १६

धर्म्यं मार्गं चेतयानो यशस्यं

कुर्याच्चृषो धर्ममवेक्षमाणः ।

न मद्विधो धर्मबुद्धिः प्रजान-

रुर्कुर्यादेवं कृपणं मा यथात्थ ।

C. 1 86/2
B. 1 92. 18
K. 1 86. 18

Ms तत्राकृत* — *) = 17^a K₁ G₁ ३ विवस्स', K₄ N₁ ३ B D 'विवस्स' (Bsm 'वास', D₁ 'द्विस्स'), Nilp as in text K₁ G₁ किममुत्र, T₁ G₁ ३ Ms ३ किमुत्तत्र, G₁ कृतमात्र S₁ K₁ G₁ M₁ सायु — Arj again mentions some *paṭhas*, but the comm is corrupt and partly unantelligible

13 S₁ K₁ S om उवाच (G₁ ३ om the ref) — *) Some MSS त्वा (for त्वा) K₂ स्वामह S पारिशाराजोहमसि (for स्पृह) — *) S (except Ms) om उद् Ko Da₁ D₁ ३ om ये — *) = 8^a, 10^a and 15^a B (except B₁) 'रीक्षे K₂ B₁ ३ स्थिता — S₁ L₁ († hapl) om 13^a-15^a — *) = (var) l 85 13^a, 88 1^a B₄ repeats 10^a for 13^a

14 S₁ K₁ om 14 (cf v l 13) B₄ († hapl) om 14-15 S om उवाच — *) T G ये सति (T₁ G₁ ३ सत्येव) लोका — *) L₀ अस्त्येकेक, B₁ (m as in text) ३ अत्येकता, D₁ M अत्येकेकता, T₁ द्वात्येकता, T₂ G वृ (G₁ ह्ये)केकता K₂-4 N₂ D₂ सप्तान्यहानि, N₁ ३ B₁ m ३ मसतस्य', B₁ D₁ सप्त स्व', S सप्तैव (T₁ 'क' ताति (for सप्त) — *) Ko प्रतवतो, K₂-4 D₂ घृतघृत्ता, B₁ (m as in text) ३ D₁ ३ C₁ घृत (Da ये घृत)कुत्था, B₂ घृतात्ता Da विचोपाय — *) K (K₁ om) तेनतपत, S ते ता (M₁-३ नांत)पतसवा B₂ पाठयते

15 S₁ K₁ om 15^{ab}, B₄ om 15 (cf v l 13, 14) S om उवाच — *) = 10^a (cf 8^a) K₂ N B (B₄ om) D₁ D₁ D₁ D₁ ३ द्वाति Ko D₂ पतमानस राजन्, K₂-4

N₁ ३ पत मा च राजन्, D₂ पत मा अत्र', T₂ G₁ ३ मा प्रपत अ — *) T₁ G₁ ३ चैते (for ते वै) — *) = 8^a and 10^a B₁ ३ ३ 'रीक्षे Ko श्रुता, K₂ B₁ ३ D₂ स्थिता — *) Cf 10^a Da T₁ G₁ ३ 'क्रम क्षिप्रमभित्साह, T₂ G₁ ३ ३ M 'क्रमस्य प्रदाम्यह त

16 S₁ K₁ S om उवाच — *) S₁ K₁ २ D₂ सतत (for सुकृत) B₁ ३ m ३ ३ D₁ कामयीत — *) Ko ३ ३ D₂ T₂ G₁ ३ पार्थिवात् K₁ N₁ ३ 'त्र, K₄ T₁ G₁ ३ 'वे (for 'व) — After 16^{ab}, T₁ repeats 12^{ab} (reading for the first half किं सु खेव सकृत पूर्वमन्यैर्) — *) K₂ Da Da M हि न (by transp) N₂ नु न K₂ G₂ राजन्

17 *) G₁ धमाह वै चैत B D यतमानो (D₂ चित्तयानो) — *) Ko तपो (for नृपो) — *) G₂ न मे यत कर्मबुद्धि G₁ ३ ३ बुद्धि S₁ प्रजान, K₁ 'ताव, D₂ G₁ 'ना — *) K₁ कुर्याच्चैव Da विपण Some MSS मा (for मा) N₁ ३ ययाप्यत्, T G₁ ३ यदा थ — *) K₂ N₂ B₁ D₁ कुर्यात् पूर्व, N₁ ३ B₁ ३ Da 'र्वां च पूर्व, B₂ ३ D₂ D₂ 'र्वात्पूर्व, T₁ M₁ ३ 'र्वां चो (T₁ वि)देव, T₂ 'र्वाच्चैद्, G₁ ३ 'वा त (G₁ चे)देव, G₂ ३ ३ 'र्वात्तथा वै, M₁ ३ 'र्वां चैवेद् T₁ यत्तन्मे Cd otes अपूर्व — *) = 12^a K₂ ३ विवसमान, N₁ ३ B D (except D₂) विधि (D₁ 'ध')स' Ko G₁ किमुत्र, B₂ किमुत्तत्र, G₂ ३ ३ किमिवात्र S₁ K₂ ३ B₂ Da₁ M₁ सायु — After 17, D₂ (marg) S ins

865* धर्माधर्मौ सुविनिश्चिन्त्य सम्य
कार्यकार्यैव्यप्रमत्तत्रयेव ।

कुर्यामपूर्वं न कृतं यदन्यै-

विं वित्समानः किमु तत्र साधु ॥ १७

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

८८

वसुमना उवाच ।

पृच्छामि त्वां वसुमना रौशदधि-

र्यद्यस्ति लोको दिवि मह्यं नरेन्द्र ।

यद्यन्तरिक्षे प्रथितो महात्म-

न्क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १

ययातिरुवाच ।

यदन्तरिक्षं पृथिवी दिशश्च

यत्तेजसा तपते भातुमांश ।

लोकास्तावन्तो दिवि संस्थिता वै

ते नान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥ २

स वै श्रीमान्सत्यसंघः कृतात्मा

राजा भवेल्लोकपालो महिम्ना ॥

यदा भवेत्संशयो धर्मकार्ये

कामार्थे वा यत्र विन्दन्ति सम्यक् ।

कार्ये तत्र प्रथमं धर्मकार्यं

यत्रो विरुद्धादर्धकामौ स धर्मः ॥

[(Stanza 1.) *) Ds स वै देवः; Ms. स वै धीरः. Ts

स सत्यसंघः कृत एतच्छ्रुतात्मा. — *) Ds राजा हि सन्; Ts

राजा महान्. — (Stanza 2.) *) Ds Gs देवकार्ये.

— *) Ds Ts कामार्थं; Gs धर्मार्थं; Ms. s कामार्थे. — *) Ts

Gs- s तत्र कार्यं; Gs तत्र कार्यं. — *) T1 न तौ विरुः; Gs

न तौ कुर्याद्; Ms. न यद्विरुः; Ms. s यत्र विरुः.]

18 Before 18, Ds marg. ins. वैशं उ. — *) Ks

Ts एवं सुवाणं (by transp.); B (except Bs) Ds. s

सुवन्तमेव. — *) T1 नृपालजो. N B D Gs वसुमानजः

Ts; M (except Ms) वसुमानाश्रय. Ms. s इद् (for तत्).

. Colophon om. in Ks Bs Dr. — Major parvan:

Ts G Ms. s संभव* (for आदि*). — Sub-parvan: Ns. s

Ts संभव; to it Ns. s add उत्तरपायात. Ss K (Ks

om.) Ns B (Bs om.) D (Ds om.) Ts Gs. s M (om. the

sub-parvan name) mention only उत्तरपायात. — Adhy. no.

name: Ko. s पुण्यप्रतिपादनं; Ks पुण्यप्रदानं. — Adhy. no.

(figures, words or both): Ss 100; Ko 80, Dns 91;

Ds m 90; T1 77; T2 27; G M 28. — S'loka no.:

Dai 18; Da 19; Ms 21. — Aggregate S'loka no.:

Dns 3636.

88

This adhy. is missing in V1 (cf. v. l. 1. 1. 6 74); the MS. is wholly ignored here.

1 Ns. s B D वसुमानुवाच; Ns वसु उ; S वसुमान (Gs वसुमान्). — *) Bs Ks. s Ns Bs. s Ds. s पृच्छेद् Ss Ks S (except Gs- s) एव. Ss 'मया रौशदधिरु; K 'मना ह्यस्तिदधिः; Ks 'मना रौशदधिवत्; N B D 'मानौष (Ds 'मानसि राजन्; S 'मनेश्वरकवोसि. — *) N B D (except Ds) मे (for मह्यं). Ko. s. s संति एका यदि मह्यं; Ks Ds ये संति एका दिवि मह्यं (Ks येव); S यदि संति एका दिवि (Ts वृद्धि) मे स्वर (Ms- s यदि एका युवि मे स्वर). — *) B (here and in the foll. st.) 'रिक्षे. Ko. s. s Ds Ts Ms. s- s यदि वा दिवि स्थिताः (of. 8', 10' etc.); T1 G Ms च तथा (G1- s यदि वा) पृथिव्यां (for 'प्रथितो मह्य'). Bs. s मह्यं; Ds. s ह्यसु. — *) 1. 87. 8', 13'; 88. 6'.

2 Ss Ks S om. उवाच (Gs om. the ref.). — *) Ss Ks Ds T G (except Gs) Ms- s परितः. Ns. s Ts 'रिक्षे. Bs. s Ds T Gs. s पृथिवी. Ss Ks Gs दिवस्य; T1 Gs. s दिवं च. — *) = (var.) l. 87. 9'. Bs Ds 'सर्ववले. Ts संस्थितास्ते. — *) = l. 87. 14'. Gs दृतावतः (for 'नान्तवन्तः'). After 'यन्तः; Ss Ko. s. s Ns Gs Ms- s ins. ततः Ss Ks प्रविचाल'; Ko. s परिपाल'.

3 Ns. s B D वसुमानुवाच; Ns वसु उ; S (Gs om. the ref.) वसुमनाः (Gs वसुमान्). — *) = (var.) l. 87. 10' and 15'. Ss Ks Ns. s Ds m Ds Da Ds. s इति.

वसुमना उवाच ।

तांस्ते ददामि पत मा प्रपातं

ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।

क्रीणीप्यैनांस्तृणकेनापि राज-

न्प्रतिग्रहस्ते यदि सम्यक्प्रदुष्टः ॥ ३

ययातिरुवाच ।

न मिथ्याहं विक्रयं वै सरामि

धृथा गृहीतं शिशुकाच्छङ्कमानः ।

धुर्यां न चैवाकृतपूर्वमन्य-

विचित्समानः किञ्च तत्र साधु ॥ ४

वसुमना उवाच ।

तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राज-

न्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।

अहं न तान्वै प्रतिगन्ता नरेन्द्र

सर्वे लोकास्तव ते वै भवन्तु ॥ ५

शिविरुवाच ।

पृच्छामि त्वां शिविरौशीनरोऽहं

ममापि लोका यदि सन्तीह तात ।

यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः

क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ६

ययातिरुवाच ।

न त्वं वाचा हृदयेनापि विद्व-

न्परीप्समानान्चावमंस्था नरेन्द्र ।

तेनानन्ता दिवि लोकाः श्रितास्ते

विद्युद्द्रवाः खनवन्तो महान्तः ॥ ७

शिविरुवाच ।

तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राज-

न्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।

न चाहं तान्प्रतिपत्सेह दत्त्वा

यत्र गत्वा त्वमुपास्ते ह लोकां ॥ ८

C 1 3271
B 1 23 2
K 1 87 B

१: s B1m Da Dn D1 S मा प्रपात (TG: s s s "त" प्र)
s B Ds पुण्या पवित्रा स्व(Bs-s सु)तपोजिताश्च - *) -
87 15^a Cf 5^a Ks Ns T1 Gs ये वै D1 ते मे, Gs
वेते (for ते वै) - T1 om 3^a-4^a - *) Ko 1 N B D
१: s "वैतांस्तु" T1 Gs s s s तावत्, Gs M हत (for
राजन्) - *) Ko s s सप्रदुष्ट, N1: s B D (except
Ds s s) क्षीमन्, T1 Gs s s वै न दष्ट, Gs Ms s वैच
: , Gs वै तेन द: ; Ms s वै नेव द: (for सम्यक्प्र)
4 T1 om 4 (cf v 1 3) S1 K1 S om उवाच
- *) B1 s वै (for वि) B1 s s स, Gs Ms तु (for वै)
Ds वै क्रयन स् - *) B1 Ds S (T1 om) यथा, Ds सृपा
(for धृथा) S (T1 om) विद्युके शक्त - *) -1 87
12^a and 17^a N1: s B D (except Ds) Cd विधि स'
Bs Gs s किमुतात्र, Gs किमुतत्र S1 Ks s Bs Ds1 साधु,
Cd as in text

5 N1: s B D (except D1 s) वसुमातु, N1: s वसु उ, S
वसुमना (Gs वसुमान्) - *) Ks Ds s तास्तात् T1 तान्
स्व (sup in स), Gs तावन्, Gs s तान्मु, Gs तास्यवै
- *) Da दिष्टान् (for दत्तान्) - K1 om 5^a-8^a
- *) Ks नाह (hy transp) Bs om वै S न चाह
ताम्प्रतिपद्ये च (T1 Gs Ms s "देह" दत्त्वा यत्र गता स्वस्य-
हायामल्लोकां - S reads 9 (for the first time) after

5 and repeats it in its proper place

6 K1 om 6 (cf v 1 5), S1 om 6 7 - S om
उवाच - *) A few MSS त्वा S "नरोक्षि - *) K
Ns Ds om इह S मम लोका वै (Gs s-s वै) पार्थिव
(Gs s-s "यस्य" तत्र सति - *) =1 87 8^a, 10^a, 13^a
and 15^a B1 s स्थिता (for श्रिता) - *) -1 87 8^a,
13^a, 68 1^a

7 S1 K1 om 7 (cf v 1 5 6) S om उवाच
- *) N B (except B1) D (except Ds s) यत्, T1
Gs s नेमान् T1 M नत्वा Gs s s न मे, Gs यत्वा (for न
त्) Ks येनापि न त्व, N1 Bs Ds T G Ms s 'येन थापि'
Ns B1 s s s Da Dn D1 s Ms s 'येनापि साधुन् (Ms s
राजन्) - *) Ks-s N B1m s s D1 S परीप्समानो; Cd
as in text Ks Ns T1 Ms s नावमन्ये, T1 तेवमन्ये, G
त्व मन्ये Ms s ह्यवमन्ये Ko s नावमतास्ति राजन् - Bs
om 7^{ed} - *) S (Gs om) ते चानता Ks श्रुता वै, B1
स्थितास्ते - *) Ks सवहत, Bs s Da महात्मान्, S (Gs
om) नरेन्द्र (for महात्त)

8 K1 om 8^a (of v 1 5) - *) =5^a Ds
साह्योहो - *) Ns Ds अह च (Ds n) तान्, B1 n तेह
तान् Ds s प्रतिगतेह - *) Only S1 as in text
Ko s वान्वै गता स्व(Ks s)मिहाक्रम लोकां, K1 यत्र गता

ययातिरुवाच ।

यया त्वमिन्द्रप्रतिमप्रभाव-

स्ते चाप्यनन्ता नरदेव लोकाः ।

तथाथ लोके न रमेऽन्यदत्ते

तस्माच्छिवे नाभिनन्दामि दायम् ॥ ९

अष्टक उवाच ।

न चेदेकैकयो राजँह्योकाच्चः प्रतिनन्दसि ।

सर्वे प्रदाय भवते गन्तारो नरकं वयम् ॥ १०

ययातिरुवाच ।

यदर्हाय ददध्वं तत्सन्तः सत्यानुशंसतः ।

अहं तु नाभिष्टृष्णामि यत्कृतं न मया पुरा ॥ ११

अष्टक उवाच ।

कस्यैते प्रतिदृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः ।

उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव ॥१२

ययातिरुवाच ।

युष्मानेते हि वक्ष्यन्ति रथाः पञ्च हिरण्मयाः ।

उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव ॥ १३

अष्टक उवाच ।

आतिष्ठस्व रथं राजन्विक्रमस्व विद्यायसा ।

वयमप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति ॥ १४

ययातिरुवाच ।

सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सहस्रगर्जितो वयम् ।

एष नो विरजाः पन्था दृश्यते देवसम्बनः ॥ १५

चैशंपायन उवाच ।

तेजधिरुद्य रथान्सर्वे प्रयाता नृपसत्तमाः ।

आक्रमन्तो दिवं भाभिर्धर्मणाद्युल्ल रोदसी ॥ १६

त्वमपास्तेह लोः; Ks गंता यत्र त्वमुपाकाम लोः; Ks Ns. s यत्र गंता त्वमप(Ns. s 'व)हाय लोः; Ns B D यत्र गत्वा नानुशोचन्ति धीराः (Ds तत्र गंता त्वय्युपहाय लो'). — For S, S subst. 1. 87, 10, reading for the last pāda: तानाक्रमस्व प्रदाम्यहं ते.

9 In S, 9 occurs (for the first time) after 5 and is repeated here. S; Ks S om. उवाच. — ^a) Ko T; Gs त्वाप्य; Gs. s त्वाप्य; Gs यदाप्य (for ते चाप्य). S; Ks द्विवि (for नर). — ^b) T G transp. च लोके and न्दत्ते. Ko परदत्तेन चाह (for न रमेऽन्यदत्ते). — ^c) T; विभे (for शिवे). Ns B D (except Ds) देवं.

10 S; Ks S om. उवाच (T; om. the rest). Gs om. 10. — ^a) B; S (Gs om.) न (for नः). T Gs प्रतिपत्स्यते; Gs. s M 'गृह्णसि. — ^b) B; am. s. s सर्वे. Ks s हान् लोकात्; Ds Gs. s M भवतो. — ^c) S; Ks. s नरके; Gs. s s नगरं.

11 S; Ks S om. उवाच. — ^a) N यदर्होहं (Ds Da 'र्हं) तत्पत्तव्यं (K Ns s Ds तद्दत्तव्यं); T; M तद्दत्तव्यं तद्दत्तव्यं. — ^b) S; सत्का (sup. iss. स्वा)नुशंसिनः; Ko. s s N; B; Da Ds सत्याभिरासिनः; Ks सत्वायर्दत्तिनः; Ks सत्याभिरासिनः; B; s. s o Da Ds s सत्याभिनन्दिनः; Ds सप्तोभिनन्दितः. — ^c) Da Ds तन् (for तु). Ks Ns; Ds नाभिनन्दामि; Ks 'एष्टा'; Ks 'लप्या'; Ks Ns B D; Da Ds. s. s 'जाना'; S 'गृह्ण' (Me-s नातिष्टृष्णोऽसि). — ^d) Ds वयसा न इत्तं पुरा (by transp.). — After 11, K

(except Ks) Ds ins.;

866* अष्टिप्समानस्व तु मे यदुक्तं

न तत्तथास्तीह नरेन्द्रसिंह ।

अस्य प्रदानस्य यदेतदुक्तं

तस्यैव दातव्यं फले भविष्यति ॥

12 Ks S om. उवाच. — ^a) Ns सम्प्र; Gs द्विवि (for प्रति). — ^b) = 13^a. N यानास्व नरो लोकात् (S; K; Ns Ds. s वाहाद्)अभिप्रायति (Ks Ns B; Da Ds नरा and 'वांशति) प्राशस्तान् (B; s. s Ds 'तं). — After 12, Da S ins. a passage of 43 lines given in App. I (No. 52).

13 T; om. 13. S; Ks S om. उवाच. — ^a) Ks द्विवर्षयति; N; B D (except Ds) G (except Gs) बर्षयति (B; s. s हि धारं); Me-s 'नियद्वयं'. — 13^a = 12^a. — ^b) S; Ks N; B; s. s Ds 'कासंतो. — ^c) Ko चलंतोर्गि; Ns उच्यन्ताग्नि; C; l as in text. S; Bim Ds s द्विशिखा; Ks निविति.

14 S; Ks S om. उवाच. Ks om. अष्टक उ'. — ; B; s. s (except Ds. s) रथात्. Ds s s Ds. s हात (As राजत्). — ^a) Ks-s N; B D T G विद्यायसं. — ^b) K' Ns; T G (except Gs) Ms. s 'नरयय वा'. — ^c) S; K सया(!); T; G; s पदि (for यदा).

15 S; Ks S om. उवाच. — ^a) T; इह; Ms-s वदि (for सह). T; G; s स्वर्गमितो. — ^b) K; s S Ds विरजा. — ^c) K Ns; s Ds 'सप्रगः (Ks 'संपातः); T; G (except Gs) 'वर्तनः'. — After 15, T; G; ins. 867*.

अष्टक उवाच ।

अहं मन्ये पूर्वमेकोऽस्मि गन्ता

सखा चेन्द्रः सर्वथा मे महात्मा ।

कसादेवं शिविरौशीनरोऽथ-

मेकोऽत्यगात्सर्वधेगेन चाहान् ॥ १७

ययातिरुवाच ।

अददाद्देवयानाय यावद्विचमविन्दत ।

उशीनरस्य पुत्रोऽयं तसाच्छ्रेष्ठो हि नः शिविः ॥ १८

दानं तपः सत्यमथापि धर्मो

श्रीः श्रीः धमा सौम्य तथा तितिक्षा ।

राजनेतान्यप्रतिमस्य राज्ञः

शिवेः खितान्यनृशंसस्य बुद्ध्या ।

एवंवृत्तो हीनिपेधथ यसा-

चसाच्छिविरत्यगाद्दे रथेन ॥ १९

वैशंपायन उवाच ।

अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छ-

न्मातामहं कौतुकादिन्द्रकल्पम् ।

पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं

कुतश्च कस्यासि सुतश्च कस्य ।

कृतं त्वया यद्धि न तस्य कर्तो

लोके त्वदन्यः क्षत्रियो ब्राह्मणो वा ॥ २०

ययातिरुवाच ।

ययातिरसि नहुपस्य पुत्रः

पूरोः पिता सार्वभौमस्त्विहासम् ।

गुह्यमर्थं मामकेभ्यो व्रीचिभि

मातामहोऽहं भवतां प्रकाशः ॥ २१

C 1 8894
B 1 63 22
K 1 87 44

16 S om उवाच (T G s om the ref) D s (marg)

ins after वैशं उ" (T G s, after 15)

867* अष्टकश्च शिविश्रैव काशेयश्च प्रतर्दन ।

देवनाकवो वसुमनाश्रयारो भूमिपासदा ।

सर्वं त्ववष्टयच्छाता स्वर्गता साधव सह ।

[(L 1) D s Me s काशिराज, T s G s-8 कौशेयश्च

— (L 3) D s M सर्वं ह्यव", T G s-8 सधप्यव" D s

पशुभि सह]

— *) Ś s तेध रक्ष, K s ते हि क" — *) Ś s K N s B s Da

s नृपते नृपा — *) Ś s K s अत्रामतो, B s s G s आका";

Is s भासयतो — *) Ś s चर्मणापुत्र, K s चर्मणाप्रभ्य;

Is sup lin तजसा", K s वर्मणा"

17 Ś s K s S om उवाच — *) S "न्ये स्वर्गतानां

रिष्ट — *) S (except T s G s s) वै (for मे) — *) S

रसा (Me-s तसा) देव (T s "देक) — *) Ś s K s "तिगात्,

J s Da s "सिता, B s s Da s D s s "भिगता, T s G s "तिग

for उत्यगात्" Ś s D s सर्वधेगेन याद्, K s "वेगेन याहन,

Is s "मेवासि गता; T s G s "याहानतीत्य, T s G s s

यास्थानतीत्य; G s s "यास्थानपोह; M सर्वधेव (M s

नयनिष) स्वपोह

18 Ś s K s S om उवाच — *) Ko s N B D अ(D s s

ना)ददत् K s (sup lin) D s देवयाप्रायां, D s M S

राचमानाय (M s s "नेभ्य) — *) N s B s s Da D L s s

Is s "मनि दित, B s "मारिदम — *) B (except B s) D व

for न) G s "च्छ्रेष्ठोभवश्चिञि

19 *) K s "मयोपि, B s "मयो हि, Da "मात्यादि

— *) G s च (for श्री) K s श्रीरयो सौ" B D (except

D s s) सौम्य (D s शोच)मयो विधि सा (Da विविस्ते), S

सौम्य (G s धर्म)भावतितिक्षा — *) K s B s s D s T s G s-

M s s राजन्येता" Ś s K अथ सतर्जणि, N s B s D (except

D s s) अप्रमेयाणि, T s G (except G s) अप्रमत्तस्य T s

राचन्य कस्याप्रतिम — *) Ś s K D s D s अमतिमस्य,

T s G आतृसस्य च S बुद्धे (T s "दि) — *) T s G s

एववृत्त, G s s "भूयो N B (except B s) D (except D s)

हीनिपयध, G s धमदीरश्च, B s M C d as in text — *) G s

नोत्यगाद्दे, M (except M s) अत्यगाद्यो

20 Ś s K s S om वैशं उ", K s om उ" — *) T s G s

"रिवागवीच — *) N s s B s s D (except D s s s)

कौतुकेन K s इन्द्रतुल्य — *) N s आपृच्छ Ś s K s T s

G s s Me s त्वा N s G s-8 नृपते B s तस्य (for सत्य)

— *) L o हुतोसि, K s हुतोसि, D s M S सिता थ (for

कुतश्च) Ś s N B D (except Da D s) कस्यासि Ś s K s s

कथ त्वमव (for सुतश्च कस्य) — *) Ś s K s यद् हि (by

transp), T s G s-8 यद् न Me s यद्धिनयस्य कर्तो

— *) B (except B s) D s transp क्षत्रि" and प्राज्ञ"

21 Cf 1 84 1 — *) Ś s K s S om उवाच (G s om

the ref) — *) Ś s "म ह्यहम्, K s "महि नहाद् — *) K s

अर्थं मुद्ग (by tra sp) K s मुद्ग मेयं, N s Da D n D s "क्ष

चाय; B D s "क्ष ह्यर्ते, T s G s महर्दि G s मानवेभ्यो, C d

as in text — *) K s प्रसिद्ध, N s s B s D s D s

सर्वाभिमां पृथिवीं निजिगाय

प्रस्ये वद्धा ह्यददं ब्राह्मणेभ्यः ।

भेष्यानश्चानिकशफान्स्वरूपां-

स्तदा देवाः पुण्यभाजो भवन्ति ॥ २२

अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः

पूर्णाभिमांखिलां वाहनस्य ।

गोभिः सुवर्णेन धनैश्च मुख्यै-

स्तत्रासन्गाः शतमयुदानि ॥ २३

सत्येन मे द्यौश्च वसुंधरा च

तथैवाग्निर्ज्वलते मानुषेपु ।

न मे वृथा व्याहृतमेव वाचमं

सत्यं हि सन्तः प्रतिपूजयन्ति ।

सर्वे च देवा मुनयश्च लोकाः

सत्येन पूज्या इति मे मनोगतम् ॥ २४

यो नः स्वर्गजितः सर्वान्यथावृत्तं निवेदयेत् ।

अनस्ययुद्धिजाप्रेभ्यः स लभेन्नः सलोकताम् ॥ २५

वैशंपायन उवाच ।

एवं राजा स महात्मा ह्यतीव

सैर्दोहित्रैस्तारितोऽमित्रसाहः ।

त्यक्त्वा यहीं परमोदारकर्मा

स्वर्गं गतः कर्मभिर्व्याप्य पृथ्वीम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आदिपर्षणि अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

(before corr.) S (except G₂) प्रकाशं; C₁ प्रकाशः
(= प्रकष्टः) as in text.

22 *) T₂ G₁₋₅ M (except M₂) सर्वाभिमं. K₁
B₁₋₅ इतिगता गाः; D₁ इतिगतां गां; T₁ G₁₋₅ संविजित्य;
M₂₋₅ रत्नपूर्णा. — *) G₂ ह्यददं. N₁₋₅ D₁ D₂ प्रादामहं
छादनं; N₂ इत्वा प्रतस्ये विविनें; B₂ N₁ P प्रस्ये (B₂ प्रतस्ये)
इत्वा विविनें; B₁₋₅ प्रस्यवचाहमददं; B₂ पुत्रेपु इत्वा विविनें;
T₁ G₁₋₅ कोशं वद्धा ह्यददां; T₂ G₁₋₅ हस्ते लब्धामददां; M
प्रस्ये कृत्वा (M₂₋₅ पुथवा) ह्यददां (for प्रस्ये वद्धा ह्यददं).
C₁ cites प्रस्ये वद्धा. A₁ P प्रस्ये वनाय (I for ह्यददं
ब्राह्मणेभ्यः). — *) K₁ कृकशनं; K₂ N₁ B₁ D₁ D₂
कृकशतान्; B₁₋₅ D₁ D₂ G₂ कैकशतान्. G₂₋₅
स्वरु. — *) T₁ सतो; G₂ यदा. D₂ तुल्यभाजो; C₁ as
in text. D₂ अजते. S 'याः शतयजेष्वेषोचन्.

23 *) T₁ G₂ M₂₋₅ अददामहं; G₁₋₅ गोभिर्धान्यैः;
M₂₋₅ तथाददं. K₁ transp. पृथि' and ब्राह्म'. — *) T₂
G₁₋₅ अखिलैर्. K₁ सर्वैर्नैः; K₂₋₅ D₂₋₅ S वाह्नैश्च (T₁
'कैश्च; M₂₋₅ गोपदैश्च); N₁ D₁ D₂ 'नेन; D₂ ब्राह्मणस्य.
— *) T₁ G₁ तावः; M₂₋₅ अथैः. D₂ S सुवर्णैश्च (G₁ 'वर्ण
च). B₂ D₁ धनस्य मुं; T₁ G₂ धनं च मुख्यं; G₂ धनेः
सुरस्यैः. — *) S₁ तत्रासंगाः; K₁ सदा नामाः; K₂ 'संगाः;
K₂₋₅ 'सत्रागातः; K₃ तत्रागतः; N₁₋₅ B D (except D₂)
सदा (N₁ B₂ D₂ सदा; B₂ सतो) वदं गाः (N₂ गोः); T₂ G₂
सपीय नामाः; T₂ G₂ M तत्राधानां; G₂₋₅ तत्राधनानाम्; G₂
सत्राग्नि नामान्; G₂ सत्रासनां. S₁ K₁ शतशशाधुं; K₂₋₅
D₂₋₅ 'शतशशाधुं'; T₁ G₁ 'दामं.

24 *) S द्वि लोक्ष (G₂₋₅ वेदां च). — *) G₂
ज्वलतो; G₂₋₅ 'लितो. N₂ G₁ मानयेयु. — *) K₁₋₅ नः;
मृपा; G₂ M₂₋₅ न मेतुतं. G₁ 'या वै वदतश्च वा'. — *) T₁
G₁ सत्यं हि सतिः प्रतिपूजितं च. — After 24th, N ins.:
868* साव्यष्टक प्रथवीमीह सत्यं

प्रदत्तं चौपदधि सत्येव ।
[S₁ K₁ रौता (K₁ 'प) इधि (S₁ 'मं). D₂ 'दंनं मौरीनं
सिधि च]

— *) N₂ सर्वेयः; G₂₋₅ सत्येन. N₁ B D (except D₂)
लोका (for देवा). N₂ D₁₋₅ D₂₋₅ मुनयोश्च; D₂ मनुजाश्च
N₁ B₁₋₅ D₁ D₂ D₃ देवाः; B₂₋₅ D₂ दिव्याः; S संया
(T₂ G₂₋₅ सिद्धाः; M₂₋₅ सर्वे) (for श्लोकाः).

25 *) G₂ 'स्थिताम् (for 'मितः). — *) S₁ K
(except K₂) B₁ D₂ M₂₋₅ 'वृत्तात्तिवेदं'; M₂₋₅ 'वदतुवीतं'.
— *) N₂ द्विजातिरयः. — *) K₁ स लभेत; D₂₋₅ D₂₋₅
लभते नः (D₂ च); T₂ G₂₋₅ (by transp.) लभेत्तः स; G₁
नत्वेष्यात्; M₂₋₅ प्राप्त्याच. D₂ परं गतिं; T₂ G₂ च
लोकतां. G₂₋₅ M₂₋₅ लभेत्तः सर्वलोकतां.

26 D₂ G₂ om. वैशं उ'. S₁ K₁₋₅ S om. उवाच
— *) After एवं, T₁ G₂ M₂₋₅ ins. स. D₂ राजन्. K₂
T₁ सुमहा'. D₂ यत्स्ये; M₂₋₅ यथातिः (for ह्यी).
— *) K₁ को तैर्दं. D₂ transp. स्ये; and दीर्घिर्. G
(except G₂) मातृवाक्यात् (for 'मित्त्र'). — *) G₂
ननुपेतः (for इवाय पुर्णं). B (except B₂) D₂ D₃
लोकात्; G₂ इधि (for पृथ्वीम्). — After 26, K₁
D₂₋₅ (marg.) ins.:

८९

जनमेजय उवाच ।

मगवञ्श्रोतुमिच्छामि पूर्वशकराद्युपान् ।

यद्वीर्यां यादृशाश्वेन यावन्तो यत्पराक्रमाः ॥ १

न हस्मिञ्शीलहीनो वा निर्वायौ वा नराधिपः ।

प्रजाविरहितो वापि भूतपूर्वः कदाचन ॥ २

तेषां प्रथितवृत्तानां राज्ञां विज्ञानशालिनाम् ।

चरितं श्रोतुमिच्छामि वित्तरेण तपोधन ॥ ३

वैदांपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

पूर्वशधरान्वीराश्शक्रप्रतिमतेजसः ॥ ४

प्रवीरेश्वरौद्राश्चास्त्रयः पुत्रा महारथाः ।

पूरोः पौष्ट्यामजायन्त प्रवीरस्तत्र वंशकृत् ॥ ५

C 1 8929
B 1 8933
E 1 8934

869* यत् सर्वं विद्यते यथाय-
दाख्यात ते चरितं नाहुषयत् ।
यद्यो यस्य प्रथितं कैरेवैयो
यस्मिञ्जातस्य मनुषेन्द्रकर्मां ॥
पतत्पुपयतम राजन्ययातेऽप्रित महत् ।
यच्छ्रुत्वा धावयित्वा च स्वर्गं यातीह मानव ।

Colophon *Major parvan* T₂ G M सभव* (for
आदि*) — *Sub-parvan* N₁ s T₁ सभव, to it N₁ s
add उत्तरयायात् B₁ s s Da Dns D₁ T₂ G₂ s M (om
the sub-parvan name) mention only उत्तरयायात्
The end of the episode is ind cated in the different
MSS as follows S₁ K₁ s N₁ s B₁ Dns n₁ s D₁ s s
G₁ s s M₁ उत्तरयायात् समाप्त, Ko s समाप्तमुत्तरयायात्,
K₁ उत्तरयायात् सपूर्णं, D₁ यायात् समाप्त, G₁ हृत्ति ययाति
चरितं समाप्त — *Adhy name* Ko s ययातिस्वर्गोरोहण,
T₁ G₁ s Me-s दौहित्रप्रसूतन — *Adhy no* (figures,
words or both) Ko 90, Das 92, Dam 91, T₁
78, T₂ 28, G M 29 — *Sloka no* Da₁ Das 27,
Ms 51 — *Aggregate s sloka no* Dns 3663

89

☞ This adhy is missing in V₁ (of v 1 1 68
74), the MS is wholly ignored here — S divides
this adhy into two sections, reading st 1-16 (made
into a separate adhy between its Yayati and
Śakuntalā episodes and interpolating the rest of the
adhy (without colophon) between 1 69 48 and 49
(1 e towards the end of the 1st adhy of the Śak

episode) For M (which reads the adhy comprising
st 1-16 both before and after its Yayati episode),
cf v 1 1 62 2

1 S₁ K₁ D₁ S om उवाच — *) K₁ s N₁ Da D₁
वशधरान् (of 4*). — *) S₁ यवीर, Ko s s N₁ s B₁
Dn D₁ s "द्वीयान्, K₁ "द्वीरा K (except K₁) D₁
यादृशाश्वेन, N₁ s Dn D₁ "शाश्वारि B₁ Da चापि (for
चैव) — *) K₁ s N₁ s B₁ Da D₁ धावतो K (except
K₁) N₁ s Dn D₁ s "कमान् — For 1-3, S (which
displaces the earlier portion of the genealogy)
subst

870* पुत्र ययाते प्रमूहि पुरु धर्मभृतां वरम् ।
आनुपूर्व्येण ये चान्ये पूर्वशधिवर्षना ।
वित्तरेण पुनर्बृहि दौ वन्दे जनमेजयात् ।
सवभूव यथा राजा भरतो द्विजसत्तम ।
2 For S of v 1 1 and 4 — *) K₁ श्रीविहीनो, N₁
वीर्यं, B₁ "हीना — *) K N₁ s B₁ s जना, B₁ जनापिया
— *) B₁ विरहिताश्चापि — *) B₁ s e D₁ s श्रुत, B₁
श्रुतपूर्वो Ko N₁ B D (except D₁) कथ
3 For S of v 1 1 and 4 — *) N₁ B₁ s D₁ s
प्रथितकीर्तना, B₁ D₁ वीर्याणा

4 S₁ K₁ S om उवाच — *) = 1 53 35 etc K₁
अह (for हन्त) — *) K₁ यथा (for यन्मां) S₁ यद्दि
त्य श्रोतुमिच्छसि — *) S₁ B₁ D₁ वशधरान् (of 1*)
B₁ s पुत्रान् — For 4, S subst (of v 1 1)

871* पूरुर्नृपतिर्नादौ ययैवास्व वित्त नृप ।
धर्मन्वित्य स्थितो राज्ये शक्रवीर्यपराक्रम ।
[(L 1) T₂ G₁ s e पर, G₁ s पुनर् (for पूरु) G₁ s
पितेवास्व यथा नृप]

मनस्युरभवत्तस्माच्छरः श्वेनीसुतः प्रभुः ।
 पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता राजीवलोचनः ॥ ६
 सुभ्रूः संहननो वाग्मी सौवीरीतनयास्त्रयः ।
 मनस्योरभनन्पुत्राः शूराः सर्वे महारथाः ॥ ७
 रौद्राश्वस्य महेश्वासा दशाश्वरसि धनवः ।
 यज्वानो जङ्गिरे शूराः प्रजावन्तो बहुधुताः ।

सर्वे सर्वास्त्रविद्वांसः सर्वे धर्मपरायणाः ॥ ८
 ऋचेपुरथ कक्षेपुः कुरुणेपुथ वीर्यवान् ।
 स्पण्डिलेपुर्वनेपुथ स्थलेपुथ महारथः ॥ ९
 तेजेपुर्बलवान्धीमान्सत्यपुश्चेन्द्रविक्रमः ।
 धर्मेषुः संनतेपुथ दशमो देवविक्रमः ।
 अनाद्युत्सुतास्तात राजस्यश्वमेधिनः ॥ १०

— After 4, Ks Bs s D (except Da, Ds marg) ins

872* भूरिद्विगणिक्रान्तानसर्वलक्षणपुत्रितान् ।

5 *) Ko s 4 'दे'(Ks 'दे')प्राशस्, Ks 'सौध्याश्व' S प्रवीर (Me s first time 'वै') दातरथयो (T1 'स्यौध्', T2 Gs (sup lin) s 'सौध्', Gs s 'श्री', Ms 'व्या') च — *) S महावाहा — *) S1 B1 Ds s 'दोष्या', Ko प्राश्या'; K1 पौल्या', S पौष्या' — *) S1 s वदश्व, S 'भाशु (Gs 'वान्') B4 D (except Ds s 4) प्रवीरो वशक्तत

6 *) Ks T Gs s M (except M1) नमस्युर, G1 s मनु', Gs नभ' (cf v 1 7*) Ds मनस्योरभव-पुत्रा (=7*) — *) Ko s N B D (except Ds) शूरसेनी, S शूर श्वेव्या (Gs 'वो, Me 'व्या') S (except Ms) तत (for प्रभु) — With 6th of 1 5th 3rd — *) K4 पृथिव्या चतुरताया, Ds 'व्या सागरानाया, S 'व्या सागराताया — *) B1 sm s 6 Ds s राजा राजी'.

7 *) K4 शसु, B1 शसु, Dn D1 शस, Ds सिंह, Gs सुहृत् (for सुभ्रू) T1 सुभ्रुश्वामयदो वा Da T1 G1 s 4-s Me s सौवीर' Gs सश्रम सवरो वाग्मी सौवीर (sio) तन', Ms s सुभ्रुश्वामयदो राजा वाग्मी सौवीरजा (Ms 'का)श्वय — *) T1 G1 s 4-s Ms s मनस्योर (Gs sup lin 'न्योर), Gs नभ', Ms s नमस्योर (cf v 1 6*) — *) Ns 'वै महाशला (cf v 1 5*) — After 7, N ins

873* अन्वभानुप्रभृतयो मिश्रकेद्या मनस्विन ।

[Ko s 4 Ds अश्वभा', Ks अश्वभा', D 1 Ds अन्वभा', Ds (m 8) अश्वभा', Ds अश्वभा' Ns B (except Bs) Ds s वशस्विन]

— On the other hand, after 7, S ins

874* सुन्वन्त वसुनाभ च गर्भरग्नी पयस्विनौ ।
 शरानभयन्माना जनमानस वीर्यवान् ।
 वकीयासुन्वन्त पुत्रो रथतयोमत्रयत ।
 दूरश्व रदधन्वा च वसुधामान्य पूषेत्तम ।
 रथाश्व प्रथम्य च रथाश्व च गय मनुज ।
 वकीयाऽनवयामास गन्धर्वा भीमविक्रमात् ।

[6]

[(L 1) T1 Gs Ms s गर्भरग्नी — (L 2) T1 G1-s M

शरानुभवतो राजा (Gs 'त सुभ्रू) — (L 4) G1 s M 'व्याश, Gs वसुधामात्र T Ms शूर च रदधन्वान वसुधन्त वृषोत्तम — (L 5) G1-s Ms s रथयश्व (for रथश्व च) — (L 6) Gs गाधायी, Gs गधवान्]

8 *) Ko s 4 Ds रौद्राश्व', S रथाश्व' (of v 1 5 Ns महोत्साहा, S महावाहो (T2 Gs-s Ms 'हो) — *) (except Gs) पुत्रा (for शूर) — *) Ds Ms s मभस्विन T G Ms-s वशस्विन (for बहु) — Gs s Ms-s om 8' — *) S1: Ko s 'दाशस्त्र', Ks T G (Gs s om) 'विदुप, Ms s सर्वास्त्रविदुप सर्वे — *) G1-s सत्यपर'.

9 The Purānas (like the vulgate) spell the ten names in 9-10 with यु (for यु) ऋचेयु, कक्षेयु etc — *) Ko विरेयुर, K1 रचेयुर, K2 लचयुर, Ks N1.s B Ds Dn Ds ऋचेयुर, Ks Ds s 4 (Ds रि)चेयुर; N1 ऋचेयुर; Ds रचेयुर, G1-s ऋचेयुर K2 कडुयु, Ks N B D Gs 'यु, T1 G1 कु' — *) Ko s 4 Ds हृषण्युश्व K1 s N B Da Dn D1 s 4 कृश (K1 'का)ण्यु', T Gs s M हृषण्यु' G1 हृषणे प्रसुखान्मुतात् — *) K (except K1) N B D Gs स्पण्डिलेयुर्वनेयुश्व, T1 G1-s 'हेतुर्जलेयुश्व — *) J Ko s 4 Ns Ds s Da D1 s 4 Gs स्थलेयुश्व; Ks मूलेयु'; N1 s B1 s Dn जलेयु'; T1 G1 Ms-s जले'. S1 K1 s B1 महारथा', N1 s B1 s s D (except Ds) T2 'वता', T3 G Ms-s 'वल', Ms s 'वला

10 *) Ko s 4 N B Dn1 ns Ds s Gs तेजेयुर; K1 'जयुर, Ks 'जेयुर; Da Dns D1 'जोयुर; Ds जजेयुर; T1 स्वतेनो, Gs तेज'; Gs s 6 Ms s तेजो — *) N (S1) सत्येयु (K1 मस्यु) ; S रथेयु (Gs 'यु) only Et in text; B s 'चद', Gs वाह' (for वेन्द्र) — *) N G धर्मेषु (S1 K1 धर्मेषु) Ko s सततेयुश्व; Ks s N B Dn D1 s 4 Cs 'युश्व, Ds T G1 s 4-s M सतते. — *) G1 भीमविक्रम — After 10th, N ins

875* अनाद्युत्सुतास्तात विद्वानचपूरिकराद् ।
 ऋचेपुरथ पित्रान्तो देवानामिद वासय ।

मतिनारस्ततो राजा विद्वांश्चंपुतोऽभवत् ।
 मतिनारसुता राजशत्वारोऽमितविक्रमाः ।
 तंसुर्महानतिरथो द्रुह्युधाप्रतिमयुतिः ॥ ११
 तेषां तंसुर्महावीर्यः पौरवं वंशमुदहन् ।
 आजहार यशो दीप्तं जिगाय च वसुंधराम् ॥ १२
 इलिनं तु सुतं तंसुर्जनयामास वीर्यवान् ।
 सोऽपि कृत्स्नामिमां भूमिं विजिग्ये जयतां वरः ॥ १३

रयंतयां सुतान्पञ्च पञ्चभूतोपमांस्ततः ।
 इलिनो जनयामास दुःपन्तप्रभृतीन्पुत्र ॥ १४
 दुःपन्तं शरभीमौ च प्रपूर्वं वसुमेव च ।
 तेषां ज्येष्ठोऽभ्यद्राजा दुःपन्तो जनमेजय ॥ १५
 दुःपन्ताद्भरतो जज्ञे विद्राञ्छाकुन्तलो नृपः ।
 तस्माद्भरतवंशस्य विप्रतस्ये महद्यशः ॥ १६
 भरतस्मिष्टु स्त्रीषु नव पुत्रानजीजनत् ।

C. 1 279
B. 1 34 29
K. 1 101 8

[(L 1) Śi K (except K_o) N̄s D₁ अनावृष्टिः Śi
 K₁ विद्वानर्षपुरेकं, K_o विद्वान-सर्षपु चैकं, K₃ 4 N̄s D₃ s
 विद्वानर्षे (K₃ 'र्ष', D₃ 'र्ष्यां')युरेकं; K₃ N̄s B₃ 4 Da
 ऋचेयुस्त्वथ (K₃ 'यु पुनर्' एकं (with hiatus)), N̄s
 विद्वान्चयुरेकं, B₃ s s D₃ विद्वान्चयुरेकं, Dn D₁
 विद्वान्मुचि तथैकं With the posterior 1 half of line 1
 of 11^a — (L 2) Śi ऋदोपुर, Ko दिवेयुर, K₁ दुषेयुर,
 K₃ 4 N̄ B D ऋ(Bs वि)वेयुर, K₃ ऋचेयोर् D₃ इति
 (for अथ)]
 *) Śi K (except K_o) N̄s B₃ D₃ अनावृष्टि, Da 'ष्टे',
 S अनाष्टया N सुतस्त्वो (K_o s B₃ s 'श्वा'सीत् — ') N
 'मेधमाह' (Da D₁ K₁)
 11 *) S अनिनार' N मति(D₁ अति)नार इति एयातो
 *) Cf the posterior half of line 1 of 875* N
 राजा परमधार्मिक, T G विद्वांश्चंपुतो' (T₁ 'चंपुतो', G₁
 'चंपुत्र', G₃ 'सैयुको') — S om 11^{cd} (of 876*)
 *) K_o s 4 सुताश्चासन्, D₁ 'सुता राज — ') K₃
 द्वैविक्रमा — ') Śi K₁ उत्तर, K_o s 2 s तसुर (for
 तसुर) Śi K हुह्युधा' S त्रष्टु (T₁ G₁ M₃ s 'ष्टु, M₃
 स्तर) मोघ प्रतिरथ हुम चाप्रतिम युधि — After 11,
 S ins

876* एतान्चे सुषुवे साध्वी अभिनाराजशस्विनी ।
 [Cf 11^{cd} — G₃ s-s इतिनाराद् T₁ G₁ s तरस्वती
 (for यश)]
 12 *) Śi K₁ उत्सुर, K_o s 4 N̄s D₃ तसुर, K₃
 तसुर, D₁ तसुर, S त्रष्टुर (G₁ sm तसुर)
 13 *) K₃ N̄ B D (except D₁ s) इलिन (N̄s इदि')
 Śi K_o D₃ च (for तु) Śi K₁ उत्सुर K_o s 4 D₃ तसुर,
 D₃ जसुर (or जसुर), D₁ तसुर (cf v 1 12) S इलिल
 सुषुवे (T₁ वै तसस) त्रष्टो(G₃ को)धैमुना वै तप(G₃ M
 यश)स्विनी — ') K₃ उर्वी (for भूमि)
 14 *) Śi रथतर, K₁ 'तरी N₃ तत, D₁ सुत, S
 तपीन् (T₁ G₃ कथि) (for सुतान्) — ') N̄s 'पमा नृपा,

S 'पमांस्था — ') K₃ N̄s 2 B D (except D₁ s)
 इलिनो, N̄s 'द्विनो, S 'लिलो — ') Śi K₁ B₁ s s दुप्यत्
 Ko 2-4 Da 'त्', B₁ Dn D₁ s s s G₃ M₃ s 'त्य' The
 variations of दु पन्त will be ignored hereafter (cf v 1
 1 62 3, 63 14, 16, 65 4 etc) Da प्रचृतिर; S
 प्रसुतान् K₃ B₁ Da नृप, N̄s S सुतान्
 15 Ko (1 hapl) om 15^{ab} — ') K₃ भीमसेनौ
 (sup in शूरो) च, G₃ M अनघ च्चर N̄s दुप्यतमय
 सुपन्त(†) — ') N̄s B Dn D₁ s 4 प्रवसु, N̄s 'भूत, Da
 'यु, G₁ 'वृति, G₃ 'पूर (for प्रपूर्वं) D₃ त्रुतयंतुमेव च,
 G₃ प्रथय रथपचम, M प्रशूर पाथ पचम — ') Śi Dn D₃
 धेष्टो, K₁ पूर्वो (for ज्येष्ठो) S महाराजा (G₃ 'भामो, G₃
 M₃ s 'राज) K₃ तेषां ज्येष्ठतमो राजा — ') S दुर्जयो
 युधि (for जन')

16 For 16^{ab}, D₁ (marg) S subst.
 877* दुःपन्ताद्दक्षमनाया तु जज्ञे वै जनमेजय ।
 शकुन्तलाया भरतो दौ पतिरभयसुत ।
 [(L 1) M₃-s 'दक्षमनाया]

After 16, S ins an (additional) colophon
Adhy no T₁ 79, T₂ G M₃ s (both MSS both
 times) s s (all three second time) 30, M₃-s (all
 three first time) 10 — After the colophon, S
 (which transp the Yayati and Śakuntala episodes)
 reads the Śak episode interpolating the rest of the
 present adhy (with some additions and v 1 noted
 below) between 1 69 48 and 49

[N B In the long note appended to 1 62 2
 (p 282) above the number of the present stanza
 (16) has been erroneously printed as 19 therefore
 in lines 2 and 6 from bottom of the left column of
 the foot-notes and in line 6 from top of the right
 column, for 19 read 16]

मनस्युरभवत्साञ्छरः श्येनीसुतः प्रभुः ।
 पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता राजीवलोचनः ॥ ६
 सुभ्रुः संहननो वाग्मी सोवीरीतनयास्त्रयः ।
 मनस्योरभवन्पुत्राः शूराः सर्वे महारथाः ॥ ७
 रौद्राश्च महेष्वासा दशाप्सरसि हनवः ।
 यज्वानो जज्ञिरे शूराः प्रजावन्तो बहुश्रुताः ।

सर्वे सर्वास्त्रविद्वान्सः सर्वे धर्मपरायणाः ॥ ८
 ऋचेपुरथ कक्षेपुः कृष्णेपुत्र्य वीर्यवान् ।
 स्पण्डिलेपूर्वनेपुथ्य स्थलेपुत्र्य महारथः ॥ ९
 तेजेपूर्वेलवान्धीमान्स्त्वपुत्र्येन्द्रविक्रमः ।
 धर्मेषुः संनतेपुत्र्य दशमो देवविक्रमः ।
 अनाष्टिसुतास्तात् राजसूयाधमेधिनः ॥ १०

— After 4, Ks Bs s D (except Da, Ds marg) ins

872* भूरिद्रविणविक्रान्तांसर्वलक्षणपुत्रितान् ।

5 *) Ko s 4 'रे'(Ks 'रे')ध्राश्चत्, Ks 'रौद्राश्चत्' S प्रवीर' (Me-s first time 'र्व') दातरुच्यौ (T1 'र्य्योश्च', T2 Gs (sup ins) s 'रौद्रश्च', Gs s 'प्रो', Ms 'यरा') च — 6) S महाबला — 7) S1 B1 Ds s 'वीर्या'; Ko 'प्राया'; K1 'पौल्या', S 'वीर्या'. — 8) N1 s 'यशश्च', S 'भाक्' (Gs 'वान्') B1 D (except Ds s 4) प्रवीरो वशश्चत्त

6 *) Ks T Gs-s M (except Mt) नमस्युर, G1 s ननु', Gs नम' (cf v 1) 7*) Ds नमस्योरभवन्पुत्रा (=7*). — 8) Ko s N B D (except Ds) दूरसेनी, S शूर दैव्या (Gs 'वो', Ms 'यरा') S (except Ms) तत (for प्रभु) — With 6* of 1 62 3*. — 9) Ks पृथिव्यां चतुरताया, Ds 'व्या सागरताया; S 'व्या सागरताया — 4) B1 sm s s Ds s 8 राजा राजो'.

7 *) Ks चायु, Bs चायु, Dn D1 सक्तः; Ds सिंह; Gs सुहृत् (for सुभ्रु) T2 सुभ्रुश्रावयो वाग्मी. Da T1 G1 s 4-s Ms s 'सौवीर' Gs सध्रम सवनो वाग्मी सोवीर (s10) तत'. Ms s सुभ्रुश्रावयो राजा वाग्मी सोवीरजा (Ms 'का')स्त्रय — 1) T1 G1 s 4-s Ms-s नमस्योर (Gs sup ins 'न्योर', Gs नम'; Ms s नमस्योर (cf v 1 6*) — 4) N1 s 'र्व' महाबला (cf v 1 5*) — After 7, N ins

873* भवन्भानुप्रभृतयो मिश्रकेदया मनस्विन ।

[Ko s 4 Ds अश्रमा', Ks आश्रमा', Dn D1 भवन्भानो', D1 म(म अ)श्रमा', D1 अश्रमा'. Ns B (except Bs) Ds s यशस्विन]

— On the other hand, after 7, S ins

874* सुन्वन्त वसुनाभ व गभर्य्यो यशस्विनौ ।
 शूरानभवद्गान्ताजा जनधामस धीर्यवान् ।
 यधीयान्सुन्वन्त पुत्रो रथतयोमजायत ।
 शूरश्च दृढधन्या च वसुमान्स गुणोत्तम ।
 रदाश पुपद्श च दशाश च गय मनुभू ।
 यधीयाश्नयामास गन्धर्वा भीमविन्दमान् ।

[5]

[(L 1) T1 Gs Ms s गारंरमौ — (L 2) T1 G1-s M

शूरानुभवतो राजा (Gs 'त सुभ्रु) — (L 4) G1 s M 'यनाश', Gs वसुनाभ T Ms शूर च दृढधनवान् यदुभर्यं यूपोत्तम — (L 5) Gs-s Ms-s रथदश (for दशाश च) — (L 6) Gs गाधार्यो, Gs गयधन्य ।

8 *) Ko s 4 Ds रौद्राश्च'; S रद्राश्च' (cf v. 1 5) N1 s महोत्साहा, S महावाहो (T1 G1-s Ms 'हो) — 9) S (except Gs) युधा (for शूरा) — 4) Ds Ms s मयस्विन'; T G Ms s यशस्विन (for यह) — Gs s Ms-s om 8* — 6) S1 Ks s 'शास्त्रम्', Ks T G (Gs s om) 'विदुषः Ms s सर्वास्त्रविदुषु सर्वा' — 7) Gs-s सत्यपरा'.

9 The Purānas (like the vulgate) spell the ten names in 9-10 with यु (for यु) ऋचेपु, कक्षेपु etc — 4) Ko चिरेयुर; K1 रचेपुर; K2 सचेपुर, Ks N1 s B Das Dn Ds ऋचेयुः; Ks D1 s 4 ह(Ds रि)चेयुर; N1 ऋतेयुर, Dn रचेपुर, Gs-s ऋतेपुर Ks सृक्षेयु; Ks N B D Gs 'यु, T1 G1 कु' — 5) Ko s 4 Ds हृषणेयुः; K2 s N B Da Dn D1 s 4 कृश (K1 'का')येयु; T G1-s M हृषणेयु'. G1 हृषणे प्रमुत्तमान् — 6) K (except K1) N B D Gs स्थण्डिलेपूर्वनेपुथ्य, T1 G1-s 'हेतुर्जलेपुश्च — 7) Ko s 4 N1 Bs s Da D1 s 4 Gs स्थलेपुश्च; Ks मूलेयु; N1 s B1 s Dn जलेयु; T1 G1 Ms-s जले'. S1 K1 s B1 महारथा, N1 s B1 s s D (except Ds) T1 'यरा; T' Ms-s 'युर; Ms s 'मला

10 *) Ko s 4 N B Dn ns Ds 4 Gs तेनेपुर; 'जपुर, Ks 'जेपुर; Da Des D1 'जोपुर; Ds जयेपुर; स्वतेपो, Gs तेज'; Gs s Ms s तेजो'. — 9) N (except S1) सचेयु (K2 मलयु); S रचेयु (Gs 'यु) only S1 s in text; B1 सच'; Gs चार' (for चन्द्र) — 9) N G1 धर्मयु (S1 K1 धर्मयु) Jo s ततनेपुश्च; Ks N B Dn Dn D1 s 4 Cs 'युधा; D1 T G1 s 4-s M सतते'. — 4) Ks G1 भीमविन्दम — After 10*, N ins

875* अनाष्टिरागुतेषु विद्वान्धेपुत्रेकारद' ।
 ऋचेपुरथ विक्रान्तो देवानामिष कातय ।

मतिनारस्ततो राजा विद्वांश्चैपुतोऽप्यन्वत् ।
 मतिनारसुता राजश्रत्वरोऽमितविक्रमाः ।
 तंसुर्महानतिरथो द्रुपुश्चाप्रतिमद्युतिः ॥ ११
 तेषां तंसुर्महावीर्यः पौरवं वंशमुद्रहन् ।
 आजहार यशो दीप्तं जिगाय च वसुंधराम् ॥ १२
 इलिनं तु सुतं तंसुर्जनयामास वीर्यवान् ।
 सोऽपि कृत्स्नामिमां भूमिं विजिग्ये जयतां वरः ॥ १३

रथंतयां सुतान्पञ्च पञ्चभूतोपमास्ततः ।
 इलिनो जनयामास दुःपन्तप्रभृतीन्पुत्र ॥ १४
 दुःपन्तं शरमीमां च प्रपूर्वं वसुमेव च ।
 तेषां ज्येष्ठोऽभवद्राजा दुःपन्तो जनमेजय ॥ १५
 दुःपन्ताद्भरतो जज्ञे विद्वाञ्छाकृन्तलो नृपः ।
 तस्माद्भरतवंशस्य विप्रतस्ये महद्यशः ॥ १६
 भरतस्तिष्ठतु स्त्रीषु नव पुत्रानजीजनत् ।

C. 1. 8710
B. 1. 84 20
K. 1. 101. B

[(L. 1.) Śs K (except Ko) N̄s B̄s अनाद्युटिः Śs Ks विद्वानपंचपुरेकं; Ko विद्वानसंयु चैकं; Ks 4 N̄s Ds विद्वानचै (Ks 4 चै; Ds 'चवो')पुरेकं; Ks N̄s B̄s Da ऋचेयुसुवध (Ks 'युः पुनर' एकं (with hiatus!); N̄s विद्वानचैपुरेकं; B̄s. 6 Da विद्वानचैपुरेकं; Dn Ds विद्वानसुरि तथैकं. With the posterior half of line 1 cf. 11*. — (L. 2.) Śs ऋचेयुदः; Ko दिचेयुदः; Ks दशेयुदः; Ks. 6 N̄ B D ऋ(Bs वि)चेयुदः; Ks ऋचेयोरः. Ds इति (for अथ).]

— *) Śs K (except Ko) N̄s B̄s Ds अनाद्युटिः; Da 'ष्टेः; Ś अनारण्याः. N सुतह्लाव(Ko. 3 B̄s. 4 'श्रा)सीत्. — *) N 'मेघभाक्' (Dn Ds 'हृत्').

11 *) S 'अंतिनार'. N मति(Ds अंति)नार इति क्यातो. — *) Cf. the posterior half of line 1 of 875*. N राजा परमधार्मिकः; T G विद्वांश्चैपुतो' (Ts 'चैपुतो'; Gs 'चैपुतो'; Gs 'ह्येयुको'). — S om. 11^{ad} (cf. 876*). — *) Ko. 2. 4 'सुताश्चासन्; Ds 'सुता राज्ञः. — *) Ks द्वैविक्रमाः. — *) Śs Ks उत्तरः; Ko. 2. 3 Ds तसुर (for तसुर). Śs K ह्यश्वान्. S चक्रुः (Ts Gs Ms. 4 'चु; Ms 'स्सद' मोघं प्रतिरथं ह्रमं चाप्रतिम युधि. — After 11, S ins.:

876* पृतायै सुपुत्रे साध्वी अनितनाराचसिन्धी ।
 [Cf. 11^{ad}. — Gs. 4-5 ह्यतिनारान्. Ts Gs. 4 सरस्वती (for यत).]

12 *) Śs Ks उत्सुर; Ko. 2 3 N̄s Ds तसुर; Ks तंसुर; Ds प्रंसुर; S तसुर (Gs. 5m प्रंसुर). — *) 13 *) Ks N̄ B D (except Ds) इलिनं (N̄s इडि').

Śs Ko Ds च (for तु). Śs Ks उत्सुर; Ko. 2-4 Ds तसुर; Ds असुर (for असुर); Ds प्रंसुर (cf. v. 1. 12) S इलिनं सुपुत्रे (Ts वै तस्य) प्रज्ञो(Gs 'तो')यमुना वै तप(Gs M 'वस) सिन्धी. — *) Ks उर्वी (for भूमि).

14 *) S रथंतरं; Ks 'तरी. N̄s ततः; Ds सुतं; S रूपीन् (Ts Gs ऋषिं) (for सुतान्. — *) N̄s 'पमा नृपाः;

S 'पमासाया. — *) Ks N̄s B D (except Ds. 2) इलिनो; N̄s 'इनो; S 'लिलो. — *) Śs Ks B̄s. 2. 4 दुप्यंतं; Ko 2-4 Da 'चं'; B̄s Dn Ds. 2. 4 Gs Ms. 4 'चं'. The variations of दुःपन्त will be ignored hereafter (cf. v. 1. 1. 62, 3; 63, 14, 15; 65, 4 etc.). Da 'अश्रुतिः; S प्रसुतान्. Ks B̄s Da नृपः; N̄s S सुतान्.

15 Ko (1 hapl.) om. 15^{ab}. — *) Ks भीमसेनी (sup. 1m. शरी) च; Gs M अनघं शूरं. N̄s दुप्यंतमथ सुप्यंतं(!). — *) N̄s B Dn Ds. 2. 4 प्रसुतं; N̄s 'भूतं; Da 'द्युः; Gs 'पूति; Gs 'पूर' (for प्रपूर्). Ds प्रसुतं वसुमेव च; Gs प्रथवं रथंचमं; M प्रशूरं चाथ पंचमं. — *) Śs Dn Ds श्रेष्ठो; Ks पूर्वा (for ज्येष्ठो). S महाराजा (Gs 'भागो; Gs Ms-3 'राज). Ks तेषां ज्येष्ठतो राजा. — *) S दुर्जये युधि (for जर').

16 For 16^{ad}, Ds (marg.) S subst. 877* दुःपन्ताहश्मणायां नृ जज्ञे वै जनमेजयः ।
 शकुन्तलायां भरतो दौःपन्तिरभवस्तुतः ।
 [(L. 1.) Ms-3 'ह्यश्वानां.]

After 16, S ins. an (additional) colophon. Adhy. no.: Ts 79, Ts G Ms. (both MSS. both times), s-s (all three second time) 30; Ms-s (all three first time) 10. — After the colophon, S (which transp. the Yayati and Śakuntalā episodes) reads the Śāk. episode, interpolating the rest of the present adhy. (with some additions and v. 1. noted below) between 1. 69. 48 and 49.

[N. Z. In the long note appended to 1. 62. 2 (p 282) above, the number of the present stanza (16) has been erroneously printed as 19: therefore in lines 2 and 6 from bottom of the left column of the foot-notes and in line 6 from top of the right column, for 19 read 16.]

नाभ्यनन्दत तात्राजा नासुरूपा ममेत्युत ॥ १७
 ततो महद्भिः क्रतुमिरीजानो भरतस्तदा ।
 लेभे पुत्रं भरद्वाजाहुमन्युं नाम भारत ॥ १८
 ततः पुत्रिणमात्मानं ज्ञात्वा पौरवन्दनः ।
 हुमन्युं भरतश्रेष्ठ यौवराज्येष्वपेक्षयत् ॥ १९
 ततस्तस्य महीन्द्रस्य वितथः पुत्रकोऽभवत् ।
 ततः स वितथो नाम हुमन्योरभवत्सुतः ॥ २०
 सुहोत्रश्च सुहोता च सुहविः सुयजुस्तथा ।

पुष्करिण्यामृचीरुस्य हुमन्योरभवन्सुताः ॥ १९
 तेषां ज्येष्ठः सुहोत्रस्तु राज्यमाप महीक्षिताम् ।
 राजध्यायाश्वमेधाद्यैः सोऽज्यजद्रुभिः सर्वैः ॥ २२
 सुहोत्रः पृथिवीं सर्वां वुञ्जते सागराम्बराम् ।
 पूर्णां हस्तिगवाधस्य बहुदत्तमाह्वलाम् ॥ २३
 ममजेव मही तस्य भूरिभारावपीडिता ।
 हस्यश्वरथसंपूर्णां मनुष्यकलिला भृशम् ॥ २४
 सुहोत्रे राजनि तदा धर्मतः शासति प्रजाः ।

17 Before 17, S (which reads this at before 1 69 49) ins

878* सोऽधमेधनातीरेषु यमुनामृतु सीरग ।
 श्रियाता च सरस्वत्यां गङ्गामनु चतु राते ।
 दो पत्तिर्भरतो यद्वैरीते द्वाहुन्त्येते युष ।
 and thereafter repeats 16th, linking up in this manner with the foregoing portion of this adhy, which is separated in S from the remaining portion of the adhy by the insertion of the entire Śak episode. The repetition of 16th is strongly suggestive of the fact that the Southern arrangement (with its transposition of the Śak and Yayāti episodes and the division of this adhy into two parts separated by the Śak episode) is secondary, the result of diskenasis aiming at a better, logical and chronological sequence — 879* S भरतस्य वरुणीषु पुत्रा सर्वजिरे युषह — *) = 1 78 16th S नदत्तदा (T: Gs Ms 'तो) राजा — *) S तत्र (for उत्) — After 17, N (except K1) ins

879* ततस्तन्मातरं क्रुद्धा पुनामिन्धुयंमक्षयम् ।
 thereafter reading 20th (with v 1)

18th K1 om 18th-31st — *) B इज्जितौ (for इजातो), G (except Gs s) बहुमिच्छदा — *) Ko s Ds सुमन्युः, Gs धमन्यां Śi Ms s नाम नामत Ds हुमन्योर भवन्सुता — After 18 Ds (marg) S ins

880* धर्मं प्रतिहितात्मानं मत्वा त्पुरयोवसम् ।
 19 K1 om 19 (cf v 1 18) — *) Śi मत्वा S मत्वा स तुरयुगव — *) Ko s Ds सुमन्युः Śi Bz Ds 'श्रेष्ठ, Ks Ds Ds 'श्रेष्ठो, Ks S भरत प्रीतो — *) T1 Gs M1 'रास्येभिषे — For a oor gendum of v 1 16 20 K1 om 20 (cf v 1 18) N (K1 om) reads

20th after 17 — *) Śi T Gs Ms महोदयः K (K1 om N B D महोदय — *) Ms s तनयो (for पुत्रको) Śi (K1 om) Ns B D वितथ युयजन्म तत्र, Ns s T1 Gs पुत्रतोभवत्, Gs पुत्रोभूद्विषयोपि च, Ms वितथे पुत्रजन्मि — *) Gs स तस्य वि N (K1 om) ततो द्विविधो नाम — *) S (except Ms-s) भवत्तदा — Cf Pargiter's Ancient Ind Hist Trad p 162 f, and Kiel, De Purāṇa Pañcalakṣaṇa, p 541 f

21 K1 om 21 (cf v 1 18). Śi (1hapl) om 21 — *) S सुहोत्रसुतहोतारी — *) T1 Gs Ms-s तद गभै (Gs व), Ms गर्भै) तराजुर्भौ, T2 तथा भरतयुगवी, Gs s Ms तथा गर्गनरा (Ms 'गवा) युग्भौ, Gs तथा गर्भगतायुग्भौ — *) N B Ds n2 Ds क्वचोरुष, T1 उच्यथा च; T1 Gs s उच्यथा वै; Gs s M उच्यथायां — *) Ko s Ds सुमन्योर — After 21, Ko s Ds s S ins.

881* चचारो भारते वसो सुहोत्रस्तत्र वशाभाक् ।
 22 K1 om 22 (cf v 1 18) — *) B s s च; अथ (for सु) — *) S राज्यमाप्य Śi महीच्युतां, Bz s T1 Ms 'क्षित — *) B 'श्वमेधाभ्यां — *) Śi Ko s अयजत्, Da स यजत्, S इजे च (G1 सु) Ko s Bz s Ds Ds s S बहुमिर्ले (Gs बहुदक्षिणं)

23 K1 om 23 (cf v 1 18) — *) K (K1 om, N B D (except Ds s) कृत्वा; S चेमा — Alter 23rd S reads 25th — *) S पूर्णा Ns s Bz Ds 'मत्वा चैव Ds s T1 Gs s M 'गवाभेद, T1 Gs s s 'गवां चैव, 'गवाभाक्षे — *) S यधौ रत्नसमाह्वरा

24 K1 G1 om 24 (cf v 1 18) — *) Ks स्वमत्त Ns s ममजे च, Da 'ज च S (G1 om) सा ममजे (M1 'जै) व (T1 समप्रेव, Gs वमजेव) पृथिवी — *) Ka 'सकीर्ण — *) Ks 'वहुला, Bc 'कपिला, Ds 'कलिता (except B1) शुभ

चैत्यपूपाङ्किता चासीद्भूमिः शतसहस्रशः ।
 प्रवृद्धजनसस्या च सहदेवा व्यरोचत ॥ २५ ॥
 ऐक्ष्वाकी जनयामास सुहोत्रात्पृथिवीपतेः ।
 अजमीढं सुमीढं च पुरुमीढं च भारत ॥ २६ ॥
 अजमीढो वरस्तेषां तस्मिन्शः प्रतिष्ठितः ।
 पद्मप्रान्तोऽप्यजनयत्तिसुषु स्त्रीषु भारत ॥ २७ ॥
 श्रद्धं धूमिन्यथो नीली दुःपन्तपरमेष्ठिनौ ।
 केशिन्यजनयजहमुभौ च जनरूपिणौ ॥ २८ ॥

तथेमे सर्वपाञ्चाला दुःपन्तपरमेष्ठिनोः ।
 अन्वयाः कुशिका राजजहोरमिततेजसः ॥ २९ ॥
 जनरूपिणयोर्ज्येष्ठमृक्षमाहुर्जनाधिपम् ।
 श्रद्धात्संवरणो जहो राजन्वशकरस्तव ॥ ३० ॥
 आर्धं संवरणे राजन्प्रशासति वसुंधराम् ।
 संक्षयः सुमहानासीत्प्रजानामिति शुश्रुमः ॥ ३१ ॥
 व्यशीर्यत ततो राष्ट्रं क्षयैर्नानाविधैस्तथा ।
 धुन्मृत्युभ्यामनाष्ट्या व्याधिभिश्च समाहृतम् ।

G. 1. 3729
 B. 1. 94. 26
 K. 1. 101. 24

25 K1 om. 25 (cf. v. 1. 18). S reads 25^{abd} after 23. — ^{ab}) Ko. 2. 4 B1. 2. 5 D3 (by corr.). 5 'ति प्रजां. S सुहोत्रे तु महीपाले महीं धर्मेण शासति. — *) Ś1 दिव्य'; B1. 2. 4 Arj. (comm.) चिति'; Da (erroneously) Arj B1 m चैल' (as in text). S भूमिः (for चासीत्). — *) S वसुंधाय सह'. — *) S समृद्धसख्यसंपन्ना. — *) Ś1 N1 स(N1 न)हदेव; Ko. 2. 4 N2. 3 B D सहदेव; K2 M2-3 सह देव्या. K2 Dn. 2. 5 D1 व्यरोचयत्; D2 राजत.

26 K1 om. 26 (cf. v. 1. 18). G1 om. 26^{ab}. — *) S (G1 om.) ऐक्ष्वाक्यां (G2 देवत्यां or देवायां). — *) A few MSS. 'पते. S (G1 om.) सुहोत्रस्त्रीमुत्तान्प्रप. (T1 G2. 2. 5 M2 'नृप; T2 transp. सुतान् and वृप;). — Ś1 reads 26^{cd} in marg. — ^{cd}) Ś1 अजमीढं. B1. 4 च(B1 श) मीढं च; S सदामीढं (for सुमीढं च). N2 पुरुमीढं सजीमीढं (for सुमीढं च पुरु'). — After 26, T2 G (except G2) ins.:

882* अजमीढस्तु राजेन्द्र धर्मनित्यो यशस्तु च ।
 [G2 अपि (for तु) and धर्मराजो यथैव च.]

27 K1 om. 27 (cf. v. 1. 18). — *) Ko. 2. 4 यस्मिन्; S (except M2) अ. S (except T1 G2 M2) बंदे. — After 27^{ab}, T1 G2. 2. 5 ins.:

883* ऐक्ष्वाक्यां जनयद्वासात्मजीदो यशस्विनः ।
 *) G2. 2. 5 M पद्म सुतान्. T2 G2. 2 भरतश्रेष्ठः; G1. 2 जनयामास (for सोऽप्य'). — *) G2 स्त्रीषु तिस्रषु (by transp.); G2 त्रिभस्त्रिसुषु.

28 K1 om. 28 (cf. v. 1. 18). Ko om. 28^{ab}. — *) B2. 5 Dn1 भूमिनी. S श्रद्धं च धूमि(T1 G1. 2 स)नी मीढी (T2 G2. 2 मीढं; G1 लं च). — *) G1 केशिन्यां न'; G2. 2. 5 केशिन्यजीवन'. — *) K2 N2 B D (except M2) सुती (for उमी). K2 ध्वजिन'; B1 Da च जल'; Dn

D1. 4. 5 वजन'; S च जनरूपिणौ. — S ins. after 26: Ko. 2. 4, after 29^{ab}:

884* विदुः संवरणं शूरमृक्षद्राघ्रतरीसुतम् ।
 [T2 G2. 2. 5 वीरम् (for शूरम्). K2. 2 माया; K2 m. 4 मामी (for कक्षद्). Ko. 2. 4 राष्ट्रं(K2 'धं; K4 'पदं)तरीसुतं.]

29 K1 om. 29 (cf. v. 1. 18). — *) T G (except G2) तथैव. — *) T2 G2. 2 'मेष्ठिजाः. — After 29^{ab}, Ko. 2. 4 ins. 884*. — *) K (K1 om.) जन्मवात्. N2 कादिका; S कौशित'. S सत्वं (for राजन्). — *) N1. 2 B2. 2. 5 D2. 4 S जहोरपि महारामनः (G2 'बली; M 'बला). — *)

30 K1 om. 30 (cf. v. 1. 18). — *) Cf. v. 1. 28^c. K2 ध्वजिन'; B (except B4) जल'; Da Dn वजन'. D1. 5 वज'; S 'रूपणयोर्. Ś1 जनरूपिणोस्तुश्रवणं (sio). — *) K2 महीपतिं; K4 N2 B4 Da S नरा'; B1. 2. 5 D2. 4 नरेश्वरं (for जना'). — *) N1 B1 Da G2. 5 वंशधरम्. Ś1 K (K1 om.) N2 B4 D (except D2. 4) सुतः (for तव').

31 K1 om. up to प्रदासति (cf. v. 1. 18). — *) S राष्ट्रं (G2 'ज्ये) (for राजन्). — *) S 'ति महावामि (T1 'नः). — *) T2 सुमहानिति. K1 N2 M2 शुश्रुमः; B D नः श्रुतं (B2 नः श्रुतिः; D2 विश्रुतः). T2 G (except G2. 5) कालेनाभिप्रोदितः.

32 *) T1 तथा; M2 तदा. D1. 5 G2. 5 M2 राष्ट्रं. T2 G1 2. 4 स्वकी(G2 'शी)यद्विलं राष्ट्रं. — *) K2 N2 B1. 2. 5 Dn D1 तदा. T1 दुर्मिक्षैरार्थितं तदा; T2 दुर्मिक्षकदमं तदा; G2. 2. 4. 5 दुर्मिक्षैरभि(G1. 5 'पि)धीदितं; G2. 5. 1 दुर्मिक्षेणादि(G2 'धि)तं तदा (G2 M2 'या). — *) N1. 2 शुचृणाम्वा; G1 मृत्युश्रुता; G2 मृत्युश्रुता. — *) S 'अ महाबले. — G1. 2. 5 ins. after 32^{cd}; T1, after 33^{ab};

885* अन्वकीर्यन्त भारतः सद्यैश्च महावैशः ।
 *) K2 D2 T2 G1. 2. 2. 5 अन्वयुर्. A few MSS,

अभ्यन्तभारतांश्चैव सपत्नानां चलानि च ॥ ३२
 चालयन्वसुधां चैव बलेन चतुरङ्गिणा ।
 अभ्ययात्तं च पाश्चात्स्थो विजित्य तरसा महीम् ।
 अक्षौहिणीभिर्दशभिः स एनं समरेऽजयत् ॥ ३३
 ततः सदारः सामान्यः सपुत्रः ससुहृजनः ।
 राजा संवरणस्तस्मात्पलायत महाभयात् ॥ ३४
 सिन्धोर्नदस्य महतो निकुञ्जे न्यवसत्तदा ।
 नदीविषयपर्यन्ते पर्वतस्य समीपतः ।
 तत्रावसन्बहून्कालान्भारता दुर्गमाश्रिताः ॥ ३५
 तेषां निवसतां तत्र सहस्रं परिवत्सरान् ।
 अध्याभ्याप्यच्छरतान्वसिष्ठो भगवान्निष्ठः ॥ ३६

तमागतं प्रयत्नेन प्रत्युद्भ्याभियाद्य च ।
 अर्ध्यमभ्याहरंस्तस्यै ते सर्वे भारतास्तदा ।
 निवेद्य सर्वमृषये सत्कारणं सुवर्चसे ॥ ३७
 तं समामष्टमीमुष्टं राजा चत्रे खयं तदा ।
 पुरोहितो भवान्नोऽस्तु राज्याय प्रयतामहे ।
 ओमित्येवं वसिष्ठोऽपि भारतान्प्रत्यपद्यत् ॥ ३८
 अध्याभ्याप्यच्छस्ताम्राज्ये सर्वक्षत्रस्य पौरवम् ।
 विष्णुभूतं सर्वस्यां पृथिव्यामिति नः श्रुतम् ॥ ३९
 भरताच्छुषितं पूर्वं सोऽध्यतिष्ठत्पुरोचमम् ।
 पुनर्बलिमुत्तथैव चक्रे सर्वमहीक्षितः ॥ ४०
 ततः स पृथिवीं प्राप्य पुनरीजे महाबलः ।

भरतां T₁ Gs e Me s अभ्यापयत् (Me-s 'तद्' भारताश्च ;
 Ms s अभ्यागमन् (Ms 'तद्' भारताश्च

33 *) S₁ वसुधाप्येषा, Ko s s N D (except Ds s)
 'यां चैता, K₁ 'धासेना S चालयते पठति भीमां (G₁ 'मः
 Me s 'मा' जनयते श्रुता भय (G₁ s by transp भय श्रुता
 — After 33*, T₂ 108 885* — *) Ds अभ्यायास्त
 S अभ्ययुलाक्ष (Gs e M 'स्त च) पाचाला विवृण्व (G₁ s s
 'श्रु'तो बरैर्मेहीं — *) S (except Ms) अक्षौहिणी
 — *) S₁ सवनां, K₁ सर्वं च Ns सवरण रजयत्, S तदा
 (T₁ 'था) त तरसा (G₁ रिपयो) जयन् (Gs s Me-s 'जयत्'

34 *) K₂ 'राष्ट्र, S (except Ms-s) 'सुत्रु (for 'पुत्र)
 T₁ ससुहृद्रण — *) S₁ K Ns s Ds ननात् सुमहा (Ds
 'हृद्'अयाद्य, Bs अयायान्महतो अ', M पलायनपरोभवत्
 — After 34 S 108

886* ते प्रतीचीं परामृता प्रपन्ना भारता दिशन् ।

[G₁ परित्यज्य, G₂ पराजित्य, M जिता भीता (for परा')
 M मृताता (for 'परा)]

35 *) K₁ निवसन् तदा, Ds वसतस्तदा S गुहाया
 न्यविशस्तदा — *) S शिवे (G₂ विले) विषयं — *) K₂
 पर्वते च सुदुर्गमे, T₁ 'तस्याविद्वृत — *) K₂ बहुकाल, S
 प्रतिच्छदा — *) B₁ s e Ds s भरता Da 'मास्थिता
 S भारतास्ते भयाच्चिर (Ms e s ते भयात्तस्तदा रजि)

36 *) S तत्र लेषा निवसता — *) S (except T₁
 Me-s) सहस्रपरिव सर — *) K₁ भगवान् (for भर') S
 भगवन्भगवासात्र — *) K₂ भगवान्पुत्रि, S भा(T₁ G₂
 भेरतान्प्रति

37 *) T₁ समागत Ko s s अभिप्रेद्य (for प्रय')

Gs त दृष्ट्वा सुमहात्मान — *) S अभ्यु (Gs प्रयु)प्याय (fo
 प्रयुद्भ्यम्) T₂ G₁ च पौरवा (for अभियाद्य च) — *) S
 अभ्यागमस्तस्यै, Ds 'हरन् त वै, S भया (G₂ 'स्यो)नय
 प्रीता (G₁ s प्रीत्या, G₂ sup in सर्वे) — *) Ns Bs s
 Ds s भरतास्तदा S आजमीदपुरोगमा — *) Dns G
 Ms s s सर्वं T₁ G₂ सुनये, M भरता — *) Ns D
 D₁ 'वर्षस S सरहृत्वेन (Gs नयेन स)मुपासत

38 *) S₁ ते (for त) S₁ 'नीं पुष्टा, K₁ 'मीपुत्र N
 त स वै तपसा युक्त, Ns B D (except Da) T₂ तमासा
 चोपविष्ट (T₁ समाविष्ट), Ns त समाविष्टमुपित, T₂ G M तलं
 सवरणश्च (Gs 'ण) चेष्ट (G₂ ज्येष्ट, G₂ श्रेष्ठे), Cd as in
 text Arj explains 38* and adds यथाव्याख्यातपाठोर्
 — *) T G (except Gs s) वर (for स्वय) — *) K₂ s
 भगवान्तरु — *) K₂ B Ns s D T₁ Gs प्रयत्ने (Ns 'तामि'
 — *) Ns तथैवेति, Ns तथैलेव, Cd ओम् (as in text)

K (except K₁) B (except B₁) D₂ s तु (for अदि) S
 एवमस्तिवति स विभो — *) K₁ Ns B e Da D₁
 भरतान्, Ns भगवान् S भारत प्रत्यागत

39 *) B₁ s D₂ तथा, S तम् (for अथ) — *) T₂ G
 (except Gs e) विष्णुभूत, Cd as in text T G (except
 Gs) सर्वस्यां — *) T G (except Gs) पृथिव्या B
 अथि न G₂ श्रुति

40 *) Ko s s भारता K₂ Ns Da सर्वं (for पूर्व)
 T₁ स पुर भारत पृष्ट, T₂ G स (T₂ स्व) पुर भारत सर्पि
 (Gs भारताचैर्षेष्ट) M स्वपुर भारतैर्षुष्ट — *) S om s
 (T₂ भारत्वा for स) S पुरासत (for पुरा) — *) S
 'मैहीपृत ; K₂ 'मैही सत, Cd as in text. S तस्यै

आजमीढो महायज्ञैर्वहुभिर्भूविदक्षिणैः ॥ ४१
 ततः संवत्सालसौरी सुपुत्रे तपती कुरुम् ।
 राजत्वे तं प्रजाः सर्वा धर्मज्ञ इति वदिते ॥ ४२
 तस्य नाम्नाभिविख्यातं पृथिव्यां कुरुजाङ्गलम् ।
 कुरुक्षेत्रं स तपसा पुण्यं चक्रे महातपाः ॥ ४३
 अश्ववन्तमभिष्वन्तं तथा चित्ररथं मुनिम् ।
 जनमेजयं च विख्यातं पुत्रांश्चास्यानुशुश्रुमः ।
 पञ्चैतान्वाहिनी पुत्रान्व्यजायत मनखिनी ॥ ४४
 अभिष्वतः परिक्षितु शबलाश्वश्च वीर्यवान् ।

अभिराजो विराजश्च शबलमश्व महाबलः ॥ ४५
 उच्चैःश्रवा भद्रकारो जितारिश्वाष्टमः स्मृतः ।
 एतेषामन्ववाये तु ख्यातास्ते कर्मजगुणैः ॥ ४६
 जनमेजयादयः सप्त तथैवान्ये महाबलाः ।
 परिक्षितोऽभवन्पुत्राः सर्वे धर्मार्योकोविदाः ॥ ४७
 कक्षसेनोग्रसेनौ च चित्रसेनश्च वीर्यवान् ।
 इन्द्रसेनः सुपेणश्च भीमसेनश्च नामतः ॥ ४८
 जनमेजयस्य तनया भुवि ख्याता महाबलः ।
 धृतराष्ट्रः प्रथमजः पाण्डुराष्टौहिक एव च ॥ ४९

C. 1. 87. 45
 B. 1. 64. 55
 K. 1. 101. 44

बलिभूतः (T₂ G_{1.4.5} वयो जित्वा; G₂ बलिं जित्वा; G₃ बलीभूतं) पृथिव्यां सर्वपाषाणान् ।

41 S transp. 41^{ab} and 41^{cd}. — *) S भारतः (for ततः स). — *) D_{1.2} T₁ अज.

42 *) Ś₁ K_{1.2} N₂ सुपा (Ś₁ K₁ 'व्या') व त्त; N_{1.2} B₂ D (except D₂) G₂ तपती सुपुत्रे. — *) K_{0.2.4} D_{2.5} राजानं तः; N₁ राजज्ञेत्. — *) T₂ G_{1.4.5} महात्मानं च; G₂ भवामिति च (for धर्मज्ञ इति). G₃ सर्वज्ञ इति मेदिने. — After 42, K_{0.2.4} D₂ S ins.:

887* महिद्रा तस्य कुरुवो लेभिरे प्रलयं भृशम् ।

[K_{0.2} D₂ मुनि; K₄ विभो (for शृद्राम).]

43 *) B₂ इति; S च (for अभि). — *) S अभुत्त्वं (M 'भूष' (for पृथि'). Ś₁ K (except K₄) B_{2.3} G₂ 'जंगले; G₃ 'जं कुलं. — *) K_{0.2.3} सु; K_{1.4} स्व; S (except G_{2.4}) च (for स). — *) B₁ (m as in text) Da सहासुतिः; T G 'मनाः (G_{1.2} 'मनः); M 'वशाः।

44 *) D₂ अविक्षितं; M₂₋₈ अधमंतं. K_{0.2.4} अद्विष्यंतं; N₁ B_{2.3} D₂ D₁ M₂ अविष्यं (D₂ 'इयं'); T₁ 'अनखं'; T₂ G₂₋₈ M₂₋₈ 'अभिषं'; G_{4.5} अनथं; G₃ अभीषं; M₂ अदिषं. — *) T₁ G₂ अलं; T₂ G_{2.4-6} अश्वं; G₁ दत्तं; M दांतं (for तथा). N वैश्रथं. T₂ नति; G₂ अनं. — *) D₂ जन्मेजयं. — *) Ś₁ N₂ तस्य; S (except T₂ G₁) चैव (for चास्य). Ś₁ K₁ N₁ B D₂ 'शुश्रुम. — *) S महिषी (G₀ च मही) पुत्रान्. — *) N₂ T₂ G₂ अजायत. N₁ तप.

45 N₂ repeats 45^{ab} (with v. 1.). — *) Ś₁ K₁ N₂ D_{1.2} न₂ अविक्षितः (K₁ 'सः; N₂ second time अतिराजो); K_{0.2-4} D₁ अविक्षि (K₀ 'क्ष') तु (D₁ 'स्तु); B₂ अनिष्टं; m as in text; T₁ G_{1.2.4.5} अनथं; T₂ अनिथं; G₃ अभिषंते; G₂ अभीषं; M अश्वं. Ś₁ K₁ परिक्षितः

(K₁ 'सः'; B_{2.3} D₂ T₂ G_{1.2} M 'क्षिच; G₂₋₈ परीक्षित्. — *) Ś₁ K₀ N₂ 'B_{2.3} D₂ D_{1.2} सा (D₂ स) बलाश्वस्त. — *) Ś₁ K₁ अभिराजो; K_{0.2-4} N₁ B₂₋₅ Da अति'; D₂ D_{1.4.5} आदि'. — *) K_{0.2.4} सर्वकश्च; K₂ D₂ D_{1.2} सा (D₁ स) रत्नलि' (D₂ 'ल'); N₁ B Da शिल्विन' (B₂ 'ल'); N₂ शिल्पसर्वे; S बलाश्व' (T₂ इ').

46 *) S (except T₁) चित्रश्रवा. N₁ D_{2.3} भद्रकारो; B₂ Da D₂ D_{1.2} भंगकारो (or 'करो'); T₁ G_{2.4} M धर्मकारो (or 'करो'); T₂ G_{1.2.4.5} धर्मरतो. — *) T₁ विद्वान्; T₂ G_{1.2.4.5} विद्वान्; G₃ वीरश्वं; G₂ दिवाहि'; M दिवान् (for जितारि'). Ś₁ जितारिष्टथाष्टमः. — After 46^{ab}, S (except T₁ G₂) ins.:

888* शबलाश्व्यादयः सप्त तथैवान्ये महाबलाः ।

[Cf. 47^{ab}.]

D₁ om. 46^{cd}; T₂ om. 46^{cd}-47^{ab}. — *) K_{0.2} 'मन्वये ये तु. Da ख्यातास्ते; D₂ 'स्ते. S (T₂ om.) न तेषामन्वयाः ख्यातः सर्वेषां नामतो युगैः।

47 T₂ M₂₋₈ om. 47^{ab} (of. v. 1. 46). — *) D₂ जन्मेजया'. — *) B (except B₁) D (except Da) महारथाः. — *) Ś₁ K₁ s N₁ B (except B₂) D₂ D₂ S (except T₁ G₂) परीक्षि'. — *) Ś₁ G₂ सर्वं; G₂ M (except M₂) सप्त. B₂ धर्मोयंसेविनः।

48 *) S कक्षसेनो' (G₂ 'न'). N_{1.2} B₁ D (except D_{2.4.5}) तु (for च). — *) M₁ (3 hapl.) om. 48^{ab}. — *) T₁ G_{1.2} M (M₁ om.) तथा सिद्धः; T₂ G_{2.4.5} तथा भुवि; G₃ तथा मुः (the latter corr. to जनु); (for च वीर्यवान्. — *) B₁ वीर्यवान्; T₂ G_{1.2} सप्तमः (for नाम). — After 48, B₂ ins.:

889* अश्वसेनश्च यलवाङ्कीर्तितः सप्त नामतः ।

49 *) D₂ जन्मेजय'. S₁ विद्वयाताः. — *) Ś₁ सुता

निषधश्च महातेजास्तथा जाम्बूनदो वली ।
 कुण्डोदरः पदातिश्च वसातिश्चाष्टमः स्मृतः ।
 सर्वे धर्मार्थकुशलाः सर्वे भूतहिते रताः ॥ ५०
 धृतराष्ट्रोऽथ राजासीत्तस्य पुत्रोऽथ कुण्डिकः ।
 हस्ती वितर्कः क्राथश्च कुण्डलश्चापि पञ्चमः ।
 हविःश्रवास्तथेन्द्रामः सुमन्युश्चापराजितः ॥ ५१

* * *

प्रतीपस्य त्रयः पुत्रा जज्ञिरे भरतर्षभ ।

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

देवापिः शंतनुश्चैव चाह्वीकश्च महारथः ॥ ५२
 देवापिस्तु प्रवत्राज तेषां धर्मपरीप्सया ।
 शंतनुश्च महीं लेभे चाह्वीकश्च महारथः ॥ ५३
 भरतस्यान्वये जाताः सचवन्तो महारथाः ।
 देवर्षिकल्पया नृपते बहवो राजसत्तमाः ॥ ५४
 एवंविधाश्चाप्यपरे देवकल्पा महारथाः ।
 जाता मनोरन्ववायै ऐलवंशविधर्षनाः ॥ ५५

शुविः S तथा चाष्टौ (G₂-s तथैवाष्टौ) (for शुवि ह्यवात्).
 D₁ महारमनः. — °) D₁ प्रथमतः; S च धर्मात्मा. — °) S
 तथोभौ पंडुवादिर्को.

50 °) G₂ कृपयश्च (for निषध). — °) T₂ G₁ 2. 4. 5
 प(G₁ 2. 5. 6 म च)नोदकोपदानी च. — °) K₀ 4 जितादिः
 (for वसातिः). B₁ D₂ G₂ सुतः (for स्मृतः). — °) K₄ N
 B₂ 4 D (except D₂ 4) G₂ M (except M₂) सर्वभूत.
 — After 50, B₂ repeats 49rd.

51 B₂ reads 51st in marg. — °) B₁ 3. 3 D₂ T
 G₂ 4. 5 तु; G₁ च; M अथि. (for अथ). S राजाभूत्.
 — °) N₁ 3 सौ(N₂ सौ)दिकः; N₂ B₁ 5. 5 Da D₁ कुंडिनः
 (B₂ 'लः'); T₂ G₁ 2. 4. 5 शुद्धं; G₂ 5 M शुद्धिं (of °).
 — °) S₁ K (except K₂) N₂ D₂ हस्ती. K₁ 4 क्रोधश्च.
 S हस्ती विकल्पनः (T₁ 'तदैनः'; T₂ 'कर्धनः'; G₁ वितस्य; G₂
 'कधैनः' क्रोधः (M 'क्राथः'). — °) B₂ 4. 5 Dn D₁ कुंडिनः;
 D₂ कुंडिलः; M 'पः' (of °). D₂ s अथ (for अथि). B₁ 5
 कुंड(B₂ 'दि')लाश्रोध पं; T₂ G₁ 5 कुंडश्चापि च पं; G₂
 कुंडलाश्रध पं. — M (which om. 51st) ins. after 51st.
 T G, after 891* below:

890* भीमसेनान्महेव्यासः प्रतीपः समपद्यत ।

[T₂ G₂ भीमसेनो महे.]

— M om. 51st. — °) N₁ परिश्रवाः; N₂ 3 B₁ 5. 6 बहि.
 S₁ तथा भद्रः; K₁ तथा नामः. T G पर्यश्रवस (G₁ 2 'वः सः
 G₂ 5 'वसस') इन्द्रामः (G₂ 5 'मं'). — °) N₂ B Dn D₂
 सुमन्युः. T G शरात्(T₁ 'व')श्राजितो (G₂ 5 शरात् वार्जितो)
 शुविः. — After 51, K₀ 2. 4 D₁ T G ins.:

891* अतिराजश्च नहुषस्तथा शक्रपुत्रंजयी ।

ततो धर्मभूतौ श्रेष्ठः पर्यश्रवस उच्यते ।

क्रापिं पुण्यकृतौ श्रेष्ठं तमेव परमं विदुः ।

which in T G is followed by 890*.

[(L. 1) K₀ 2. 4 अतिराजो(K₂ 'श्रवा)ति नामाहुः; D₂

अतिराजिः सुरादिश्च; T G₂ 2. 4 अभि(T₁ 'ति')राजा च न°
 G₂ 5 अभि(G₂ 'ति')राजामजानाहुः. K₀ 2. 4 D₁ तप
 शुकपरंजयौ. — (L. 2) K₀ 2. 4 D₁ तथा धर्मं. D
 वीर्यश्रवसः; T₁ सत्व. — (L. 3) K₀ 2. 4 D₂ तमेवाप्रति
 शुवि (D₂ विदुः).]

— Lastly, N ins. after 51 (K₀ 2. 4 D₁ after 891*):
 892* धार्तराष्ट्रतानाहुकीनेताप्रथितान्शुवि ।

प्रतीपं धर्मनेत्रं च सुनेत्रं चैव भारत ।

प्रतीपः प्रथितक्षेपि बभूवप्रथितो शुवि ।

[(L. 1) K₁ B₂ Da D₂ धृतराष्ट्र; Da 'सुतानां तु; N₁
 B₂ धृतराष्ट्रसुतानां तु; Nilp as above. B₂ Da शुवि
 विधुतान् (for प्रथिता). — (L. 2) N₁ 3 B₂ D (except
 D₂ 4) चापि (for चैव). — (L. 3) S₁ K₁ 3 प्रथि
 प्रतिपं. D₂ बभूवमितविक्रमः.]

At the place indicated by asterisks in the
 constituted text, there appears to have been a palp
 able lacuna in the original which was filled up, inde
 pendently, in different ways in the two recensions

52 °) S₁ K₁ 2. 4 Da₁ D₂ प्रतिपस्य. — °) N₂ B D
 (except D₂) G₂-s दांतनुः. — °) S₁ K₁ 2. 4 Da₁ D₂
 G₂ 4 चाह्वि. S महायवात्. — After 52, G₂ reads 54th

53 K₁ 4 D₁ (hapl.) om. 53. — °) K₀ N₂ D₂ व
 (for तु). N₁ देवापिस्तत्र धराज. — °) N₂ B D (D
 om.) T₂ G₂ 5 'हिते'प्लया; T₂ G₁ 2. 4. 5 'मभी'प्लया; M
 'परायणः. — °) N₂ B Da₂ Dn दांतनुः. B₂ 3 D₂ M₂
 तु (for च). — °) 52nd. S₁ K₁ Da₁ Dn₁ G₂-4 चाह्वि
 D₂ T₂ महावलः; T₂ G (except G₂ 5) 'यसाः.

54 G₂ reads 54th after 52. — °) G₂ राजव (of
 जाताः). T₂ G₁ भरतस्यान्ववायात्ते; G₂ 2. 4 'न्ववा'सर्वे.

जनमेजय उवाच ।

श्रुतस्त्वत्तो मया विप्र पूर्ववां संभवो महान् ।

Ms-s 'स्य हुले जाताः. — 4) T₂ G (except G₂s) वकत्या (for सरव). Ś: K₁s N B₁ Da Da D₁ राधिपाः; K₂ D₂ G₂ महाबलाः. — 5) S बभूवुर्ब्रह्मकल्प्याश्च. 55 4) Ms-s om. च. T₂ G (except G₂ s) पूर्वविधा T₂ 'रूपा' महामाया. — 5) K₂ T₁ Ms-s महाबलाः (T₁ up. lin. 'रयाः). T₂ G₂ 4. s देवरूपाः प्रहारिणः. — 6) S त्वयाये मनो राजन् (T₁ G₁ 4. s Ms-s महाराज). — 7) Ś: S देव; K₂ s पुर; K₁ देव; K₂ D₂ कुल; G₂ पुर; G₂ त्वं (for देव). — After 55, Ms-s ins.:

893* भरतस्य महत्कर्म प्रथितं सर्वतजसु ।
अथमेघसहस्रेण राजसूयघातेन च ।
हृद्वान्स महाराज दी पन्तिर्भरतः पुरा ।
चक्रवर्तिरदीनात्मा जेता युद्धेऽजितः परः ।
ins. after 55 (Ms-s cont. after 893*):

894* गार्गातीरं समागम्य दीक्षितो जनमेजय ।
अथमेघसहस्राणि वाजपेयघातानि च ।
पुनरीजे महावज्रैः समासवरदक्षिणैः ।
अग्निष्टोमातिरात्राणामुपधानां सोमवयुनः ।
वाजपेयेऽसिप्राणां सहस्रं च सुसंभृतैः । [5]
हृद्वा शाकुन्त्वलो राजा तर्पयित्वा द्विजान्ययैः ।
पुनः सहस्रं पशानां कण्वाय ब्रह्मो ददौ ।
जाम्बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महाययाः ।
यस्य धूपः सप्तध्वानाः परिणाहेऽथ काश्वनाः ।
सहस्रध्वामसुहृदाः सेन्द्रैर्दधे. समुद्रिस्ताः । [10]
स्वल्कृता भ्राजमानाः सर्वरत्नैर्मनोरमैः ।
हिरण्यं द्विरदानधम्महिषोद्गानजाविकान् ।
दासीदासं धनं धाम्यं सवसा गाः पयस्विनी. ।
युग्मिं शूपसहस्राद्वां कण्वाय बह्वदक्षिणाम् ।
महानां ब्रह्मकल्पानां धनं दत्त्वा कर्तुश्चहन् । [15]
आमान्युहाणि क्षेत्राणि कोटियोऽश्रुतयासया ।

[(L 1) G₂ Ms-s गार्गादाः. Ms-s समासात्. — After 102, T₁ G₁ Ms-s ins.:

895* कृत्वा पैतामहे लोके वासं च्ये महारथम् ।
— (L 4) Ms-s योजययुनः. — (L 7) = (var.) L 69. 8. — (L 8) T₁ G₁ Ms-s भरतोद्वादय. — (L 9) T₁ J₁ Ms-s [5] वि; Ms-s च (for स्य). — (L 10) Ms-s

उदारश्चापि वंशेऽसिप्राजानो मे परिश्रुताः ॥ १
किन्तु लघ्वर्थसंयुक्तं प्रियाख्यानं न मामति ।

G. 1. 87. 2
S. 1. 90. 2

*यामसुहृदाः. — (L 12) G₂ Ms-s रयानुद्गा. — (L 13) T₂ G₂ s गाः सुशीलाः सवसाकाः (for सवसा गाः पं). — (L 14) Ms-s ददौ कण्वाय दक्षिणां (for कण्वाय बहुवृ). — (L 15) G₂ s दक्षिणाममितां ददौ (for धनं दावा कं). T₂ बहवो ब्रह्मकल्प्याश्च बहवो राजसत्तमाः. — (L 16) T₁ G₁ Ms-s युष्मिणि (for क्षेत्रां).

After 894*, S reads I. 69. 49-51, ending the adhy. and the Śakuntala episode.

Colophon om. in S (cf. v. l. 1 and 16 above). — Sub-*parvan*: N₁s संभव. — Adhy. name: N पुर (K₂ s om. पुर; D₂ reads कुरु; some MSS. पुर) वंशा-
नुकीर्तनं (N₂s वंशायनं). — Adhy. no. (figures, words or both): K₂ 91, D₂ 101; G₂ 92; D₂ 93 — S loka no.: D₂ 65; D₂ 63. — Aggrate s'loka no.: D₂ 3726.

90

This adhy. is missing in V₁ (cf. v. l. 1. 68. 74); the MS. is wholly ignored here. — S reads this adhy. after adhy. 56. — While there is a sufficiently close agreement between the two recensions as regards the material contents of this (genealogical) adhy., there is considerable divergence between their respective introductions and *phalas'rutis*. The difference between the introductory portions may be due to the different positions occupied by this adhy. in the body of the *Ādiparvan*. The Northern rambling *phalas'ruti*, which contains some repetition and bears other signs of inflation has been discarded in favour of the Southern, which is compact, consisting only of a single stanza.

1 S om. 1-5 (with जनमे उं). Ś: K₁ D₂ om. उवाच. D₂ जन्मे उं. — 6) Ś: K₁ D₂ सद्धान् (K₂ महारं (for मया). K₂ 4. s N₂ B₁ 4 D महान् (D₂ as in

प्रीणात्यतो भवान्भूयो विस्तरेण ब्रवीतु मे ॥ २
 एतामेव कथां दिव्यामा प्रजापतितो मनोः ।
 तेषामाजननं पुण्यं कस्य न प्रीतिमावहेतु ॥ ३
 सद्वर्मगुणमाहात्म्यैरभिवर्धितमुत्तमम् ।
 विद्यन्त्य लोकांस्त्रीनेयां यदाः स्फीतमवस्थितम् ॥ ४
 गुणप्रभाववीर्योजःसत्त्वोत्साहयतामहम् ।
 न वृष्मामि कथां शृण्वन्नभृतास्वादसंमिताम् ॥ ५
 वैशांपायन उवाच ।
 भृशु राजनपुरा सम्यङ् मया द्वेषायनाच्छ्रुतम् ।
 प्रोच्यमानमिदं कृत्स्नं स्वयंशजननं शुभम् ॥ ६
 दक्षसादितिः । अदितेर्विचस्वान् । विवस्वतो

मनुः । मनोरिला । इलायाः पुरूरवाः । पुरूरव
 आयुः । आयुषो नहुषः । नहुषस्य ययातिः ॥ ७ ॥
 ययातेर्द्वे भार्ये बभूवतुः । उशनसो दुहिता देवयानी
 वृषपर्वणश्च दुहिता शर्मिष्ठा नाम । अत्रानुवंशे
 भवति ॥ ८ ॥

यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ।
 दुह्यं चातुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ९
 तत्र यदोर्यादद्याः । पूरोः पौरवाः ॥ १० ॥
 पूरोभार्या कौसल्या नाम । तस्यामस्य जज्ञे जन-
 मेजयो नाम । यस्त्रीनद्यमेधानाजहर । विश्वजित
 चैष्ट्र वनं प्रविशेत् ॥ ११ ॥

text; Ds पुष्यः) (for विप्र). — *) Śi Ns Ds सर्वपां. Śi
 K Ds मया (for महान्). — *) Śi Ks मे बहुश्रुताः;
 Ko. १. ४ दयः स्मृत्.

2 S om. 2 (cf. v. l. 1). — *) Ks. १ Ns. १ Ds. १ न
 मामिति; Ns मद्रोपते; Ds न मामवि. — *) Śi Ks महान्
 (for भवान्). Ks महान् (for भूयो).

3 S om. 3 (cf. v. l. 1). — *) Śi Ks Ds दृष्टाम्; Ns
 पुष्याम्; Bz (m as in text). २. २. २ Ds विप्राम् (for
 दिव्याम्). — *) Śi Ds (before corr.) युने; Ks Ns Ds
 युने. — *) Ds 'यां संजननं. — *) Ns नो (for न). Śi
 प्रीतिमावहेत्; Ks 'हामरेत् (sic).

4 S om. 4 (cf. v. l. 1). — *) Ns. १ सधर्मं.
 — *) Ns विवृत्त लोकार्. Ks Ns प्रोन्वेपां; Ns B Ds. १
 श्रीनेताम्. — *) Ks B Ds. १ 'मिय स्थिरं.

5 S om. 5 (cf. v. l. 1). — *) Ns 'वतो सर्वो.
 — *) Ko. १. ४ Ds अश्रुत(Ds 'ता'स्त्राहुः; Ks अश्रुतस्त्राद्';
 Ns. १ Bz. १ Da Da 'संनिभां; Ds 'स्त्राहुसंनिभां.

6 Śi Ks. १ Ds. १ S om. उवाच. — For S see below
 also. — *) Ko. १. ४ Da मया; Ks Ns यथा (for पुरा).
 — *) K (except Ks) Ns Bz Da Ds पुरा (for मया).
 — Ks om. 6th. — *) Śi विवर्द्ध; Bz. १ Dn मया (for हृद्).
 — *) Śi Ks. १ Ns. १ Da त्वहंश'; Ko. १ Ds त्वहंश'. Ks
 स्मृतं (for शुभम्). Ds (before corr.) 'जन्ते युने.
 — For 6, S subst.

896* पूरोर्वैशमर्द्धं चर्ष्यं राजामभितनेजसाम् ।

प्रवक्ष्यामि पिदृशां ते तेषां नामानि मे शृणु ।

[(L. 1) Gs. १ 'वैशं महद्वन्धं; Gs 'मर्द्धं दिव्यं.]

7 Ns. १ B Dn Ds. १ दक्षाददितिः. G subst. for

दक्षस्त्यदितिः. Tz ins. before it:

897* अत्यन्तमभयो ब्रह्मा वाशक्तो तिल (1) अत्ययः ।

. तस्मान्मरीचिः संजज्ञे दक्षश्चैव प्रजापतिः ।

मरीचिः कल्पयः पुत्रो दक्षस्य दुहितादितिः ।

[After line 2, Gs. २. २ ins.:

898* अद्भुतादक्षमस्त्रजच्छुभ्यां च मरीचिनम् ।

— (L. 3) Gs दुहितापतिः.]

— T O अदित्यां (Gs ins. कश्यपः) कश्यपाद् (Gs in
 जज्ञे) विवस्वत्. — Ko विवस्वतो यमः । यमात् मार्तण्डः ।
 मार्तण्डात् मनुः. — Śi K मनोदिदा (Ks मनोदिदा). — Śi
 K इडायाः; Gs. १ Ms इलायां. — Śi Ko Ns. १ B I
 Gs नहुषाययातिः.

8 Śi om. च. Gs. १ 'पर्वे (for 'पर्वेणश्च). — After
 नाम, Gs. १ ins. च. Ko Bz Ds S तत्र (Tz ततो) (for
 अत्र). Da 'वंशं (for 'वंशः). After 'वंशः, Da Dn Ds
 T Gz ins. श्लोकः. After यवति, Ds ins. श्लोकशायं.

9 *) Ko. १. ४ तुर्वसुं; Ks 'शं; S (except Tz Gs. १) 'शु-
 Tz Gs. १ Ms. १ चोर्षी (for चैव). — *) Śi Ks 'यान्यामर्जा'
 Ns 'यान्या व्यजा'. — *) Śi K Gs दुह्यं.

10 Ns Tz यत्र (for तत्र). Bz om. पूरोः पौ'. After
 पूरोः, Ks. १ Bz. १ Da Ds. १ ins. च.

11 After पूरोः, N (except Śi) ins. तु (Ko. १ च).
 N (except Ks Ns Bz Ds. १) कौसल्या. G बभूव (for
 नाम). After नाम, M (except Ms) ins. बभूव. — Bz
 Da om. अत्य. Ds अत्यर्थं (for अत्य). Here and below
 Gs (mostly) संजज्ञे (for जज्ञे). S om. (the second)

जनमेजयः खल्वनन्तां नामोपयेमे माधवीम् ।
 तस्यामस्य जज्ञे प्राचिन्वान् । यः प्राचीं दिशं जिगाय
 प्रावत्स्र्योदयात् । ततस्तस्य प्राचिन्वत्वम् ॥ १२ ॥
 प्राचिन्वान्खल्वन्भकीमुपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे
 संयातिः ॥ १३ ॥

संयातिः खलु द्व्यद्वतो दुहितरं वराङ्गी नामो-

पयेमे । तस्यामस्य जज्ञे अहंपातिः ॥ १४ ॥

अहंपातिस्तु खलु कृतवीर्यदुहितरमुपयेमे भानु-
 मती नाम । तस्यामस्य जज्ञे सार्वभौमः ॥ १५ ॥

सार्वभौमः खलु जित्वाजहार कैकेयीं सुनन्दां
 नाम । तस्यामस्य जज्ञे जयत्सेनः ॥ १६ ॥

जयत्सेनः खलु वैदर्भीमुपयेमे सुपुरा नाम ।

C 1 3770
K 1 63 17
K 1 63 19

नाम. — Ms om from यक्षीनश्च up to end of 11 Ds
 S स (for सस) Ks Ts Gs s M (Ms om) नीनेधान्,
 T1 त्रिसन्, Gs 4 श्रीन्धयमेधान्, Gs सन्, Cd यक्षीनश्चमेधान्
 (as in text) After चेट्टा, Me-s ins सर्वस्य प्रदाय Ś1
 Ks N1 s B D (except Da Da) Me-s om प्र (of
 प्रविषेत्) After 'विवेश, Ts Gs s M (except Ms)
 ins जनमेजय

12 Ds1 जन्मे. After 'जय, S ins तु G (except
 Gs s) om खलु Ds अनाहरीं, Ts Gs 4-s सुनदा, Gs
 अरया (for अनन्ता) Ś1 K1 पावनीं, N Bim s s Gs
 मागधीं, Ds मागध (for माघ) — Ś1 K1 (hapl) om
 from प्राचिन्वान् up to जज्ञे in 14 Ks (1 hapl) om
 from प्राचिन्वान् up to प्राचिन्वत् Gs s Gs प्राची
 न्वान्, Gs प्राचेता — Ks Gs Ms om य T1
 Gs 4-s चावत्, T1 Ms-s लावत् (for य) Ko s s ins वि
 before जिगाय Ks सूर्योदय, Me-s 'दय, Cd सूर्योदयात्
 (as in text) — After 'दयात्, B (except Bs) Da
 Ds 4 ins इति — Ko s Da Gs तत्स्र, T Gs s s तस्य,
 Gs लावत्स्र, M तद्वत् (for तत्) Ko s s Da Ts Gs s
 प्राचीन्वत्, Ns परीत्य, B1 s Ds Gs प्राचीन्वत्, Gs प्राचीन्व

13 Ś1 K1 om 13 (cf v 1 12) Ko s Da Ts
 Gs s प्राचीन्वान्, Gs प्रथि — After प्राचिन्वान्, S
 ins तु B1 अशरीं, Ts 'गीं, G आरमकीं (Gs अरमकीं)
 (for अरमकीम्) After अरमकीं, Ks Ds ins कैकेयीं
 Ms s नाम After 'यमे N1 s B1 Dn D1 ins पादवीं,
 Gs 2 वपुष्टमा नाम, Gs यावां नाम, Cs सुधाया नाम
 — Gs (hapl) om from तस्याम up to भानुमतीं नाम
 (in 15) Ks s सयाति, B1 s सया' (Bim as in text)
 Ds T Gs 4-s दयां, Gs Me-s दाययां, Ms s दया'

14 Ś1 K1 om up to जज्ञे (cf v 1 12) Gs om 14
 (cf v 1 13) MSS indiscriminately (as above)
 सयाति, सया' etc. After सयाति, S (except Gs) ins
 तु Gs s s om खलु Ko s Ds दयोद्, Ks s Ds रयाद्वतो,
 T Gs s s त्रिशकोद्; Gs त्रिशकोदि, Ms s रयाद्वः Ms s

रयानसस्तु (for द्य) Ko चार्वीगी, Ks वरागन्ता (for
 वरा) Ks s T1 om नाम — Ś1 अहस्पति, K (except
 K1) Da D1 s s अहयातिनाम; Ns s Bim s s Dn Ds
 अहयाति, Ns Bs s Gs अहयातिनाम, T1 सपतिनामा
 (for अह)

15 Gs om up to भानुमतीं नाम (cf v 1 13) D1
 (1 hapl) om up to जज्ञे — Ś1 अहस्पति, K (except
 K1) Ns s Bim s s D (D1 om) अहयाति Ns s B
 (except Bs) D (except Ds) om तु Ms s 'वीर्यस्य
 दुहि' T Gs s भानुमतीं नामोपयेमे (by transp)
 — Ts Gs om अत्य Ds (hapl) om सार्व' After
 'भौम, Bs s ins नाम

16 Ks om 16 M1 (hapl) om up to जज्ञे
 — After 'भौम, Ds ins च, S तु T1 om खलु Bs s s
 Ds किल (for खलु) After खलु Gs s s ins रुमि Gs
 (hapl) om from जित्वा up to खलु (in 17) Ś1
 transp जहार and कैकेयी M (M1 om) 'हस्य (for
 'जहार) T Gs s (except Gs) Ms सुदरा (Gs Ms 'सी),
 Ms s s अतुधरर Ds om तस्य After नाम, Ś1 Ko s s
 M (M1 om) ins उपयेमे, Ks N B D तामु(Ks ता
 चो)पयेमे — Gs (hapl) om from जयत्सेन up to
 मर्यादा नाम (in 18) — After 'स्तेन, N (except K1
 Ns B1 Ds) ins नाम

17 Gs om जय' खलु, Gs om 17 (cf v 1 16)
 — After 'स्तेन, S (except Gae) ins तु T1 om खलु
 Gs (hapl) om from सुपुरा up to नाम in 18 Ko s
 Ds सुपुरां N1 s B1 s Das Dn D1 'अवां, Bs s 'स्तरा, Da1
 वामां (sic), T1 'पुर T2 Gs 'पवा, M 'पुरा (for सुपुर)
 — Ko s B1 s s Da Ds s T1 अवां, N1 s सुरा', Ns Dn
 Ds अवा' (for अरा)

18 Gs e om up to नाम (cf v 1 16 17) MSS
 indiscriminately (as above) अवांचीन, सुरा' or अवा'
 Bs s s Da Ds s om अपि B1 खलु, Ds च खलु, S (Gs s
 om) तु खलु (for अपि) Ms वैदेहीम् (for वैदाम्) Ś1

17
16

तस्यामस्य जज्ञे अराचीनः ॥ १७ ॥

अराचीनोऽपि वैदर्भीमेवापराम्पयेमे मर्यादां
नाम । तस्यामस्य जज्ञे महाभोगः ॥ १८ ॥

महाभोगः खलु प्रासेनजित्थियुपयेमे सुयज्ञां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे अयुतनायी । यः पुरुषमेधानामयुत-
मानयत् । तदस्यायुतनायित्वम् ॥ १९ ॥

अयुतनायी खलु पृथुश्रवसो दुहितरमुपयेमे भासां
नाम । तस्यामस्य जज्ञे अक्रोधनः ॥ २० ॥

अक्रोधनः खलु कालिङ्गीं करण्डुं नामोपयेमे ।
तस्यामस्य जज्ञे देवातिथिः ॥ २१ ॥

देवातिथिः खलु वैदेहीमुपयेमे मर्यादां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे ऋचः ॥ २२ ॥

ऋचः खलुजाज्ञेथियुपयेमे सुदेवां नाम तस्यां पुत्र-
मजनयदृक्षम् ॥ २३ ॥

ऋक्षः खलु तक्षकदुहितरमुपयेमे ज्वालां नाम ।
तस्यां पुत्रं मत्तिनारं नामोत्पादयामास ॥ २४ ॥

Dns om पृष S (except Gs e) om पृषापराम् Ns. s
Bz Dns ns D1 transp एव and अपराम् — Ś: Kz
(hapl) om from मर्यादां up to उपयेमे in 19 — After
नाम, Ko s s Bs s (both marg) D (except Ds) ins

899* तस्यामस्य जज्ञे अरिह । अरिह खलुजाज्ञेथियुपयेमे ।
Ks (hapl) om from तस्यामस्य up to सुयज्ञां नाम
(in 19) Gs महारसेन (for 'भीम')

19 Ś: Kz om up to 'मुपयेमे', Ks om up to नाम
(of v 1 18) — Gs महारसेन (for 'भीम') After
'भीम (resp its v 1), Ds ins च, S (except Gz) तु
Tz Gs om खलु Ko s s Ds प्रासेनजित्थियु, N 'जित्थियु,
Ds S प्र(T Gz s Mz s प्र)सेनजित्थियुहितरम् — Ds (hapl)
om from उपयेमे up to दुहितरम् (in 20) Ko पत्निवा,
Ds सहजन्मा, Tz यमला, Ms-3 सुमज्ञा (for 'सुय') Tz
यमला नामोपयेमे, Ms सखा नामोपयेमे (for उपयेमे-नाम)
— Kz (hapl) om from तस्यामस्य up to अक्रोधन
(in 20) Kz Ds अयुतनायी, Ds Tz G (except Gs)
अयुतनायी — Tz Gs-3 पुरुषमेधे पुरुषार्ण, Gs-3 पुरुषमेधे,
M पुरुषार्णम् (for 'मेधानाम्') वस 11 ins 10 M after
(in Ms before) अयुत Ś: K (Kz om) Ns s आजह्वर
(for आनयत्) After 'नयत्, T Gz s M ins राज्ञा, Gs
यज्ञान् — Ns s B Dn D: s तेनास, Ds Tz Gs तस्य,
Tz Gs-3 s M तस्य (for तदस्य) Tz (before corr)
Gs s अयुतानायित्व

20 Kz om 20, Ds om up to दुहितरम् (of v 1
19) — Ds Gs s अयुतनायी, Ds याज्ञी S (except
Gs Mz) तु खलु (Tz तु only) (for खलु) Ś: भाषा, Ns
Bz s s Dn Dz s s कामा, Bs भीमा, Bs मेकारा, Ms-3
मर्यादा (for भासा) Ko s T अ(Ks हा) ता नामोपयेमे
(by transp) — Ś: (hapl) om from तस्यां up to
ज्वालां नाम (in 24) — Tz अतस्तस्याम्, Gs अस्तं (for
तस्याम्) — After 'यत्, Kz (irrelevantly) ins

पापिकसधनाजहार (of 25)

21 Ś: om 21 (of v 1 20) Ns s Dn तु (for
अने) After 'यत्, Ds ins च, S ins तु Kz om.
खलु Bz कालिङ्गीं, Gs कालिङ्गीं (so), Gs कशीवाजाम
क्षिणीं(!) Ds s om करण्डु Ko s s N Ds करण्डु, Kz
करण्डु, Bs s Dn Ds करणी, T Gz कद्, M कपु (for
करण्डु) Kz (corrupt) धनु देवदक्ष देवदत्तं (for
अक्रोधन-करण्डु) Kz Ds om नाम — After 'येमे, Ds
(irrelevantly) ins दृक्षद् नाम

22 Ś: om 23 (of v 1 20) — Bs स (for देवा)
After 'तिथि, S ins तु Ds T Gs Ms om खलु Ko
वैदर्भीमेवापराम् (Kz om पृष), Ks देवकीम्, Ks Bs Ds
Gs Ms-3 वैदर्भी (for वैदेहीम्) Ds transp 'वैदे' and
उप' Ds Ms s om मर्यादा नाम Kz ज्वाला नाम, B
वामा (om नाम) — Ns T मर्यादां (Ns om मर्यादां)
नामोपयेमे (by transp) — Gs om तस्याम् Ns Bs T
om नृच Ko चि, Kz-4 Bs रिच, Ns s Dn I
[S]रिहो नाम (Dz नामत्), Bz [S]रिह, Bs विच; D
क्षति (for ऋच)

23 Ś: om 23 (of v 1 20) For ऋच, MSS. तित
eto (as in v 1 22) After ऋच (resp. its v 1), Bz
ins स, S (except Tz) ins तु Tz Gz om खलु
Kz s s Ds आर्णी (for आग्नेयीम्) Ko s Ns Bz s Ds देवां
Kz मर्यादां, Kz मर्यादेभ्यः, Kz देवानेव (for सुदेवां)
— Ns Bz D (except Ds) अजीजनत् (for अजनयत्) S
(with some slight variations) वामदेव्यामह्वराऽकन्याया
सुश पुत्रमजीजनत् (for आग्नेयीम्-दक्षम्) B (except Bz,
Dz) तस्यामस्य जज्ञे ऋक्ष (for तस्यां-दक्षम्)

24 Ś: om up to नाम (of v 1 20) — After
ऋक्ष, Ds ins च; S तु Tz om खलु G (except Gs s)
तक्षद् (for तक्षकद्) S reads उपयेमे after नाम Tz
यमला, Tz ज्वलता, Gz यलमतिः, Gs ज्वलती; G

मृत्तिनारः खलु सरस्वत्यां द्वादशवार्षिकं सप्तमा-
ह्वार ॥ २५ ॥ निवृत्ते च सत्रे सरस्वत्यभिगम्य तुं
न्तरं धरयामास । तस्यां पुत्रमजनयत्सुं नाम
। २६ ॥ अत्रानुवंशो भवति ॥ २७ ॥

तंसुं सरस्वती पुत्रं मृत्तिनारादजीजनत् ।
इलिनं जनयामास कालिन्द्यां तंसुरात्मजम् ॥ २८
इलिनस्तु रथंतयां दुःपन्ताद्यान्श्च पुत्रानजन-
त् ॥ २९ ॥

दुःपन्तः खलु विश्वामित्रदुहितरं शकुन्तलां

नामोपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे भरतः । तत्र श्यौकौ
भवतः ॥ ३० ॥

माता भ्रूया पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ।
भरस्व पुत्रं दुःपन्त मावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥ ३१
रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् ।
त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तलाम् ॥ ३२
ततोऽस्य भरतत्वम् ॥ ३३ ॥

भरतः खलु काशेयीषुपयेमे सार्वसेनीं सुनन्दां
नाम । तस्यामस्य जज्ञे भ्रुमन्सुः ॥ ३४ ॥

C 1 87 5
R 1 95 32

तलवतीं, Gs s लृटा, Gs उवर्ता, Ms उवर्लिता, Ms s
उवर्लता (for उवर्ला) — Before तस्यां, Bs s Da ins स
Ko s s पुत्रम् (Ka om पुत्रम्) उत्पाद्यामास मृत्तिनार नाम
(by transp) T Gs अस्य जज्ञे अतिनार, Gs s Ms s
अतिनारमुत्पाद्यामास, Gs s अतिनारमजीजनत्, Ms s अति
नारमुत्पादयत् (for पुत्र—मास)

25 Ss पतिनार, Ks अति, Ds S (except Ts)
अति After नार, S ins तु Ns Ts Gs s om
खलु After स्वत्या, N ins गुणसमुदित (Da Ds
समन्वित) N B D (except Ds) आहरत् (for आजर्)

26 Ko s s N B D (Ds marg) समासे, Ts Gs s
Ms s तसुदवसाने नि, Ts Gs s Ms s तसुदवसाने (for
निवृत्ते) Ds s S om च Ds S om सत्रे Bs S om त
— Ka s Bs s Da Da Ms स तस्या, Ds तस्या स (for
तयां) Ks s उत्पाद्यामास, Ns Bs Da Dn Ds अजीजनत्,
Ds S जनयामास (for अजनयत्) K Ds त्रसु (Ko त्रसु),
S त्रसु (for तसु) Ds om नाम

27 Ls Ds भवति श्लोक, Ns s Da Dn Ds s श्लोको
भ (for भवति)

28 a) K Ds s त्रसु, S त्रसु (Gs तस्मिन्) Gs s M
पुत्र — b) Ss पतिनाराद्, S अति Gs s M अजायत
— c) Ks N B Ds Dn Ds इलिन, S इलिन — d) N
(except Ss Bs) कालिन्दा (Ka लिन्दा) K Ns Ds
त्रसु Ds त्रसुर, S त्रसुर (of v 1 89 11, 12) Ts
आमवात्

29 Ks N B Ds Dn Ds इलिनस्तु, S इलिन
After तु, S (except Gs) ins खलु Gs om रथंतयां
After तयां, Ts G (except Gs s) ins

900* जनमेजयमुत्पाद्यामास । जनमेजयस्य खलु लक्ष्मणा
नाम भागीरथीसुपयेमे । तस्यां
[Ts Gs s कर्षी (for लक्ष्) — Cf 901*]

Here and below MSS indiscriminately दुप्यत दुप्य*,
दुप्य* as before, of v 1 1 62 3, 63 14 15 etc
Ks s Bs Ds s दु पनादीन् Ks Da om पत्र पुत्रान् Ks s
Ns s Bs Da Dn Ds s T G अजीजनत्, Bs s Ds
उत्पाद्यामास, Bs जनयामास (for अजन) — After
29, Ds Ts Gs s M (except Ms) ins

901* दुपन्तस्तु खलु लक्षणा नाम भागीरथीसुपयेमे ।
तस्यामस्य जज्ञे जनमेजय ।

[Cf 900* Ds Gs लक्षणां, Ts लक्ष्नीं (for लक्ष्)]

30 Before दुपन्त (resp its v 1) Ds Gs s ins
स एव, Ts स After दु प, S (except Ts Gs) ins तु
Ds Ts G (except Gs) om खलु Ds Gs शकु नाम
विश्वामित्रदु (by transp). B (except Bs) Ds s उपयमे
शकु नाम (by transp) After भरत, Ko ins नाम
— Ns lacuna for तत्र श्योकौ भवत K (except Ks)
Ns Bs s D अत्र (Ds तत्र) (for तत्र) Before श्योकौ,
Ns s Bs s D (except Ds s s) ins अनुवचा; G (except
Gs) द्वौ

31 — (var) 1 69 29 — a) N B D (except
Ds s s) Cd transp माता अमता (as in 1 69 29) Ss
पिता चतुर, Cd पितु पुत्रो (as in text) — b) S (except
Gs) यस्याजात, Cd as in text — c) S (except Gs s)
द्वौ पति (spels differently) — For 31^a, S subst 32^a

32 — 1 69 30 — Ms (hapl) om 32 — a) Cd
as in text S (Ms om) पुत्र नयति — b) Ns महौजस,
S यमक्षय, Cd as in text. — c) Ks त्वमस्य धाता, Bs
एव च धातास्य — For 32^a Ds repeats 31^a — After
शकुन्तला, Ss Ko Da ins इति

33 Gs s एतद् (for तत) Ns om अस्य भर Ks
तस्य राजपुत्रस्य (for अस्य)

34 After भरत, Ds T ins च, G M तु Gs s om

धुमन्वुः खलु दाशार्हीमुपयेमे ज्ञयां नाम । त-
स्यामस्य जज्ञे सुहोत्रः ॥ ३५ ॥

सुहोत्रः खल्विद्वाकुक्न्यामुपयेमे सुवर्णां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे हस्ती । य इदं हास्तिनपुरं मापया-
मास । एतदस्य हास्तिनपुरत्वम् ॥ ३६ ॥

हस्ती खलु त्रैगतींमुपयेमे यशोधरां नाम । त-
स्यामस्य जज्ञे विकुण्ठनः ॥ ३७ ॥

विकुण्ठनः खलु दाशार्हीमुपयेमे सुदेवां नाम ।

खलु Gs om कायेयीम् Ś1 K1 Ds कैकेयीः; Ks Ds Ts
(by corr) कौशेयीः; Ds कौकेयीः, G1 कौशेयीचयैदेही (for
कायेयीम्) Ks T सावसेनीमुपयेमे (by transp) — Śs
(hapl) om from तस्यामस्य up to सुवर्णां नाम (in 36),
Ks om from तस्यामस्य up to जया नाम (in 35) Ms-s
अस्याम् (for तस्याम्) Ko (hapl) om. from धुमन्वु up
to जज्ञे in 35 K1 सुव' Ds धुम' T हुम' (for धुमन्वु)

35 Śs om 35, Ko om up to जज्ञे, Ks om up to
नाम (cf v 1 34) — After धुमन्वु, Ds ins च, S तु
T1 चासेयी, Ts G1 s दासेयीम् (for दाशार्हीम्) N
B1 s Da Dn Ds विजयां, B1 s Ds सुदेवा, B1 देवां,
S सुप' (Gs-s Ms s 'व')णीं (for जया) — K1 (hapl)
om from तस्यामस्य up to सुवर्णां नाम (in 36)

36 Ś1 K1 om up to नाम (cf v 1 34, 35)
— After सुहोत्र, S ins तु S देववाकीम् (Gs दावैवतीम्)
(for इद्वाकुक्न्याम्) Ks s सुवर्णां, N1 सुदेवां, S जयतीं
(Gs जयां) (for सुवर्णां) Ds Ts Gs हस्ति — S वर
(for हास्तिन) Śs समापयामास, Ko s T Gs s निर्माप',
Ks Gs आचस'; N1 s B1 s Dn Ds s s स्थाप'; Ds कार';
Cd as in text — Ds तस्य, S तस्याम् (Ms as in text,
Gs यतो) (for एतदस्य) S (except Ms) हस्तिन'

37 After हस्ती, Ds ins च, Ts Gs M तु Ś1 (hapl)
om from यतो' up to 'देमे' in 38 B1 (m as in text) s
Ds दशोधरा, Bs Da Gs s यशोदां, Gs यना — Ko s
Ds विकुचन, K1 विक्षय, Ks कुभ, K4 कुच, Da S
'कुञ्ज (Gs 'र') (for विकु) After विकु' (resp its
v 1) K (except Ko) N1 s B1 D (except Ds s)

ins नाम
38 Ś1 K1 om up to 'मुपयेमे (cf v 1 37) For
विकुण्ठन, MISS विकुचन etc (cf v 1 37) After
विकु' (resp its v 1) Ds s ins च, S तु (Gs corrupt)
T Ge M (except Ms) om खलु G1 s om from

तस्यामस्य जज्ञे अजमीढः ॥ ३८ ॥

अजमीढस्य चतुर्विंशं पुत्रशतं बभूव कैकेय्या
नागायां गान्धारायां विमलायामृक्षायां चेति । क'
वृथग्वंशकरा वृपतयः । तत्र वंशकरः संवरणः ॥ ३
संवरणः खलु वैषखती तपती नामोपयेमे
तस्यामस्य जज्ञे कुरुः ॥ ४० ॥

कुरुः खलु दाशार्हीमुपयेमे शुभाङ्गी नाम
तस्यामस्य जज्ञे विद्वरथः ॥ ४१ ॥

दाशार्हीम् up to जज्ञे Ks देवसुतां, T G1 s M सुनद
(for सुदे') Gs विदा नामोपयेमे (for उप'—नाम
— After 'मीढ, N1 s B1 D (except Ds s) ins नाम
39 After 'मीढस्य, Ts Gs s ins तु K1 S चतुर्विंशति,
Ds 'सति, Ds 'साम् B D Gs (1 hapl) om नागायां
Bs s s s transp कैकेय्यां and गान्धारायां B1 s Da Ds
'विमला', Ds विमना, Ts बला' (for विमलायाम्) Ś1
Ks Ds 'सुदमा'; Ks नक्षत्रां, Gs ईशा', G4 s वृक्षा' (for
नक्षत्रायां) K1 सुदमायां विमलाया' (for विमलायामृक्षायां)
B1 om चेति, S om च (Ms om चेति) Da1 Ds T G1 s
Ms om one प्रपृक् Ms-s ते (for the first प्रपृक्)
N1 s B1 D (except Ds s) वशपरा, S यशकर्ता
(for यश) G1-s om वृप' — अजमीढादक्षायां is in
in T G1 s after तत्र, in Gs s (which om तत्र),
the beginning of the final sentence T Gs s संवरण'
जज्ञे वशकर, G1 वशकारण संवरणि, Gs वशकर संवरण'
जज्ञे (for वश' सब')

40 B1 Ks Ns Ds (1 hapl) om सब' — After
'रण, Ds ins च, S तु Ś1 संरस्वतीं (for वैव') Gs s
Ms सपतीं Gs om नाम — Ś1 Ks N B Ds D
(1 hapl) om from तस्यामस्य up to सयिया नाम (in 42)
G1 (hapl) om from तस्यामस्य up to मागधीमुपयेमे (in
43) Ko-s Das (1 hapl) om कुरु Before कुह', D
ins सुभगी नाम After वर, K1 s Ds ins नाम After
नाम, Ks cont उरुवैषखता उरुक्षेत्र पुत्रव चके

41 Ś1 Ks N B Ds Ds G1 om 41 (cf v 1 40)
Ko s Das Ds s (hapl) om from कुरु खलु up to सयियां
नाम (in 42) K1 om from कुह खलु up to मागधी
मुपयेमे (in 43) — After कुह, S (except G1) ins च
T1 Gs s om खलु D1 (hapl) om from दाशार्हीम्
up to भरद्वाजखलु (in 43) Ks चादिनीं नामोपयेमे (for
दाशार्हीम्) Gs s om उपयेमे शुभाङ्गी Gs om D

विद्विरथस्तु मागधीशुपयेमे संप्रियां नाम । तस्या-
मस्य जज्ञे अरुग्वान्नाम ॥ ४२ ॥

अरुग्वान्खलु मागधीशुपयेमे अमृतां नाम । त-
स्यामस्य जज्ञे परिक्षित् ॥ ४३ ॥

परिक्षित्खलु वाहुदाशुपयेमे सुयशां नाम । त-
स्यामस्य जज्ञे भीमसेनः ॥ ४४ ॥

भीमसेनः खलु कैकेयीशुपयेमे सुकुमारीं नाम ।

तस्यामस्य जज्ञे पर्यश्रवाः । यमाहुः प्रतीपं नाम ॥ ४५
प्रतीपः खलु शैब्याशुपयेमे सुनन्दां नाम । तस्यां
पुत्रानुत्पादयामास देवापि शंतनुं बाह्नीकं चेति ॥ ४६
देवापिः खलु बाल एवारण्यं प्रविशेत् । शंत-
नुस्तु महीपालोऽभवत् । अत्रानुवंशो भवति ॥ ४७ ॥
यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं स सुखमश्नुते ।
पुनर्युवा च भवति तस्मात्तं शंतनुं विदुः ॥ ४८

C. 1. 90. 48
B. 1. 90. 48
K. 1. 90. 48

नाम. — Dn विद्वरः (for विद्विरथः) !

42 N (except Ks Dn Ds) om. up to संप्रियां नाम;
Ks Gs om. 42 (cf. v. l. 40, 41). Ms-s (hapl.) om.
from विद्वरः up to अरुग्वान्खलु (in 43). — Dn विद्वरः
(for विद्विरथः) ! After तु, T Gs-s Ms-s ins. खलु. Dn
माघवीं (for 'गर्धी'). Ms-s (hapl.) om. from 'येमे up
to अरुग्वान्खलु (in 43). — Ks उरश्वाः; Ns B Das
अभवात् (Bs सुतस्वान्); Ns सुभगोः; Ns अमृताः; Dn
अनथाः; T Gs-s अदक्षान्; Gs अधवान् (for अरुग्वान्).
G om. नाम.

43 Ms-s (erroneously) read 43-44 after 50.
Ks Gs om. up to 'येमे (cf. v. l. 40, 41). Ds M om.
अरुग्वान्खलु (cf. v. l. 41, 42). For अरुग्वान्, MSS.
उरश्वा etc. (cf. v. l. 42). Before खलु, Ds ins. च; T
Gs-s तु. Gs-s तु (for खलु). Śs शैधावीम्; Ko Ns Bs
Da Dns Ts माघवीम्; Ms-s माघधीयम् (for मागधीयम्).
Ks मुवली (for अमृतां). — After नाम, Ks ins. कुहः
खलु माघधीशुपयेमे अमृतां नाम. — Śs Ks (hapl.) om.
'om हस्तस्वरश्च up to सुयशां नाम (in 44). — Ks N
Dns ns Ds. 2. 4. Gs. 2. M परिक्षित् (cf. v. l. 1. 8; 45.
2, 13. etc.).

44 Śs Ks om. up to सुयशां नाम (cf. v. l. 43).
Some MSS. परिक्षित् (cf. v. l. 43). After परिक्षित्
(resp. its v. l.), Ds S (except Gs. 4. s) ins. तु. T Gs
om. खलु. S बाहुकाम् (for 'दाय्'). Ks सुदासाः; Ks
'दारीः; Bs 'दशीः; Ds स्वदाशः; Gs-s 'देपाः; Bs 'रुपाः;
Ms-s सुपां (for सुयशां). T Gs सुयेपां नामोपयेमे (for
उप'सुं नाम).

45 Ms (hapl.) om. from भीम' up to जज्ञे. Śs Ds
स (for भीम'). — After 'सेनः, Ds ins. च; S (except
Ms) ins. तु. T Gs om. खलु. Ds transp. कैकेयीं and
उपयेमे. Ns सुन्दरीः; Ns. 2. B (except Bs) Dn Ds. 2
कुमारीं (for सुकुं). T कैकेयीं सुकुमारीं नामोपयेमे (by
transp.). — Ks B Das अस्तीं (Ks om. अस्ती) अजयवत्

(for अस्य जज्ञे). Ko हृयंशं; Ks पर्यश्रवसं; Ns. 2. B. 1. 2. 2
Dn Ds. 2. 4. प्रतिः; Ns 'ध्रवसः; Bs Gs. 4. 5 परिः; Ds
प्रतिध्रवसं; Da परिध्रवसं; Ds प्रतीपः; Ms युद्धः; Ms
सत्यपरि' (for पर्यश्रवाः). — After 'श्रवाः (resp. its v.
l.), Ks. 2. Ns. 2. B (except Bs) Da Ds. 1. 2. 2. 2. नाम; Ds
इति. — Ks Ns om. यमाहुः; Ns. 2. D (except Ds. 4)
om. the final sentence altogether. Gs. 2. 4. 5 प्रदीपः
(for प्रतीपः). S इति (for नाम). Ns. 2. B D (except Ds)
प्रतिध्रवसं प्रतीपः (Ns. 2. om. प्रती) (for यमा'— नाम).

46 Gs. 2. 4. 5 प्रदीपः. After प्रतीपः (resp. its v. l.),
Ds ins. च; S ins. तु. T Gs-s om. खलु. Gs शैलवतीम्;
Ms-s शायाम् (for शैब्याम्). Bs सुन्दरीं (for सुनन्दां).
— After तस्यां, T G M ins. व्रीन्. Ns Bs. 2. 2. 2. 2. पुत्रान्.
Gs-s transp. पुत्रान् and उत्पादः. Ts तस्यामस्य त्रयः पुत्रां
बभूवुः (for तस्यां—'मास'). Ns. 2. B Das Dn Ds. 4
(before corr.) शंतनुः. Gs देवापिः शंतनुबाह्नीकश्चेति.

47 After देवापिः, S (except T) ins. तु. Gs
(hapl.) om. from बाल up to शंतनुः खलु (in 50); Bs
reads from खलु up to शंतनुः खलु in marg. Ks Ns. 2. B
(except Bs) D (except Da) विवेश (for प्रवि').
— Before शंतनुः, Ms-s ins. सुसुवुः. N B D (except
Ds) शंतनुः. Śs om. तु. — After तु, B S ins. खलु.
Ns B (except Bs) Da Ds. 2. 2. 2. बभूव; Ds भवति (for
ऽभवत्). — Ns T Gs Ms हय (for अत्र). Ds S om.
अनुवंशः श्लोकः 15 ins. 12 Ks Ds after, in Ns. 2. Bs
Da Dn Ds. 1. 2. S before, भवति.

48 Gs om. 48; Bs reads it in marg. (cf. v. l. 47).
— *) Śs Ks करेण; Ns. 2. Ms-s कुमारं (for कराभ्यां).
— *) Ds जीर्णोपि. Bs Ms-s सुरमेपते. — *) Śs Ko-s
स (for च). — *) Ko-s सततः. N B D (except Ds)
शंतनुः. — After विदुः, Śs K (except Ks 4) Bs. 2. D
(except Ds. 4. 5) ins. इति.

49 Ks Gs om. 49; Bs reads it in marg. (cf. v. l.
47). Śs Ko-s एतद् (for सत्). Śs Ks B Gs Ms-s

तदस्य शंतनुत्वम् ॥ ४९ ॥

शंतनुः खलु गद्गां भागीरथीमुपपेमे । तस्यामस्य
जयो देवव्रतः । यमाहुर्भीष्म इति ॥ ५० ॥

भीष्मः खलु पितुः प्रियचिकीर्यया सत्यवतीमु-
द्व्यहन्मातरम् । यामाहुर्गोन्धकालीति ॥ ५१ ॥
तस्यां कानीनो गर्भः पराशरार्हपायनः । तस्यामेव
शंतनोर्द्धां पुत्रो षभूवतुः । चित्राङ्गदो विचित्रवी-
र्यश्च ॥ ५२ ॥ तयोरप्राप्तयोचन एव चित्राङ्गदो

गन्धर्वेण हतः । विचित्रवीर्यस्तु राजा समभवत् ॥ ५३

विचित्रवीर्यः खलु पाँसल्यात्मजे अम्बिकाम्ना-
लिके काशिराजद्विदितराजुपपेमे ॥ ५४ ॥ विचित्र-
वीर्यस्त्यनपत्य एव विदेहत्वं प्राप्तः ॥ ५५ ॥ ततः
गत्यवती चिन्तयामास । द्वाभ्यन्तो वंश उच्छि-
घते इति ॥ ५६ ॥ सा द्वैपायनमूर्ध्नि चिन्तयामास
॥ ५७ ॥ त तस्याः पुरतः स्थितः किं करवाणीति
॥ ५८ ॥ सा तमुवाच । आता त्वानपत्य एव

तस्य (for अत्य) N B Das Dn Ds (before corr) Gs s Ms-s दातनुवत्

50 Gs om दातनु वृत्तु; Bs reads it in marg (cf v 1 47) — N B Das Dn Ds (before corr) s Ts दातनु After दातनु (resp its v 1) S (except Gs) Ins तु T Gs om खलु Ns om गद्गां — Ko Das om अस्य Śi Ks अनु (for अत्य) After 'तत, Ko s s Ns ; Bs D (except Ds) Ins नाम; Gs जीवयत — Ks N Bs Dn Ds : 'भीष्ममिति — After 50, Ms-s (erroneously) read 43-44

51 After भीष्म, S Ins तु T Gs om खलु Śi transp. खलु and पितु Only Śi उद्वहन्मातरम् (as in text) Ko s Ns मातरमुपायवत् (Ns 'पादवत्); Ks उद्वहाहन्मातर; Ks s Ns B Da Ds : मातरमुदावहत्, Ns Dn Ds : मातरम् (Ds om मा') उद्वहाहवत्; T G Ms s आनयामास मातर (Gs om मा'); Ms-s आनयन्मातरमिति — Ks N Dn Ds s गयकालीमिति; Ks गयवतीति; Ds योजनमभवतीति; S (om गय) कालीति (Gs कालीमिति)

52 Ko s Ds T तस्या (for तस्यां) After तस्यां (resp its v 1), Śi Ins गयकार्यां सत्यवत्या, Ks अत्य; Ks Bs अत्य जज्ञे; Bs s s Ds s जज्ञे, Da Dn Ds पूर्व Ds om कानीनो गर्भः S पराशराकन्यागर्भो (Gs पराशरस्य गर्भो) द्वैपायन (for कानी'—वन) After 'तत, N (except B s s) Ins अभवत् — N Bs-s Das Da Ds s (before corr) दातनोर After दातयोर (resp its v 1) Śi Ks s N B D (except Ds) Ins अन्यै Śi Ks Da om द्वौ — Ns : Bs Dn Ds transp चित्राङ्गद and विचित्रवीर्य — After च, B Ds s M (except Ms) Ins इति

53 Bs s s Ds s om एव S चित्राङ्गदवत् (Gs 'गदोपि) अप्राप्तवत् (Ts Gs s s 'सुवीयव' Gs 'सुराज्यवीयव' एव (for तयोर—'हदो) S (except Gs s Ms) गयवैद (for

'यन) S (except Gs) विहत — Ds (hapl) om from विचित्रवीर्यस्तु up to the end of 54 S om तु K (except Ks) Ds अभवत्; D (except Bs) Da Da s आसीत्; S वभूव (for सम')

54 Ds om 54 (cf v 1 53) After 'वीर्य, Bs S Ins तु Ts Gs s om खलु M बाल एव (Ms कले) (for खलु) Som कौसव्या'. K (except Ks) B Da Dn कौसव्या'. S काशिराजसुते अधिकपालिके (Gs s अया लिकामिके; Gs 'लिकेविके) उद्वहत् (Gs s उवाह, Ms उद्वहवत्; Ms उपायवत्) (for अम्बिका'—'येने) After उद्वहवत् (v 1 for उपपेमे), Ms-s Ins मातै

55 Before विचित्र, Ts Gs Ms Ins त T Gs s M om तु Gs s च (for तु) Ts Gs s M अनुपखापत् (for अनपत्य)

56 Gs s तत्र (for तत) Gs s संघवती (for सत्य); N Bs D (except Ds s) अशितवत् (for चिन्त); — Before दो पुत्रो, Ko B Da Ins न (Bs तत्); Ka N Ds s कथ न; Ns ; Dn Ds मा MSS indiscriminately दोयवतो, 'ज', 'क' or 'त्' Ko s N B Da Dn Ds s उच्छे (Ko s 'स्ता) द्व प्रजेत् (Bs s s Ds s गमित्यति) (for उच्छिघते) Ds S कथ तु खलु (Gs om खलु) दातनो पिदोच्छदो (Gs चवाच्छेदो, Ms s पिद्विच्छेदो) न स्वात् (for दो पत्नो — 'विच्छते)

57 After स, Bs s s Ds Ins त, Ds तु, Ms-s वै S om प्रापि Ko s s Ns ; B D (except Ds) Ins मनस after प्रापि, M (except Ms) which om प्रापि, Ins मनसा after द्वैपायन B (except Bs) Da अशितवत् (for चिन्तया')

58 After स, Ko s s Ins चिन्तितमात्र Som तस्या' Śi Ba सत्यवत्या, Ka स्वत्या (for तस्य) S अभत् (for पुर) Ms-s स्थित्या प्रोवाचैर्ना (for स्थित) After स्थित, Ko s s Ins सन् आज्ञायव After करवाणीति,

स्वर्गो विचित्रवीर्यः । साध्वत्पत्यं तस्योत्पादयेति
॥ ५९ ॥ स परमित्युक्त्वा त्रीन्पुत्रानुत्पादयामास
धृतराष्ट्रं पाण्डुं विदुरं चेति ॥ ६० ॥

तत्र धृतराष्ट्रस्य राज्ञः पुत्रशतं बभूव गान्धार्या
वसुदेनाद्वैपायनस्य ॥ ६१ ॥ तेषां धृतराष्ट्रस्य पुत्राणां
चत्वारः प्रधाना बभूवुर्दुर्योधनो दुःशासनो विक-
र्णश्चित्रसेन इति ॥ ६२ ॥

पाण्डोस्तु द्वे भार्ये बभूवतुः कुन्ती माद्री चेत्युभे
स्त्रीरले ॥ ६३ ॥

अथ पाण्डुर्भूयां चरन्मैथुनगतमृषिमपश्य-
न्मृग्यां वर्तमानम् । तथैवाद्भुतमनासादितकामरसम-
वृत्तं वाणेनाभिजघान ॥ ६४ ॥ स वाणविद्ध उवाच
पाण्डुम् । चरता धर्ममिमं येन त्वयाभिज्ञेन काम-
रसस्वाहमनवाप्तकामरसोऽभिहतस्तस्मान्मप्येताभ्य-
स्यामासाद्यानवाप्तकामरसः पञ्चत्वमाप्स्यसि क्षिप्र-
मेवेति ॥ ६५ ॥ स विवर्णरूपः पाण्डुः शार्पं परि-
हरमाणो नोपासर्पत भार्ये ॥ ६६ ॥ वाक्पथं चो-
वाच । स्वचापल्यादिदं प्राप्तवानहम् । शृणोमि च

C 1 281-4
S 1 63. 61
K 1 63 63

Ko २ 4 Da1 ins मातरमुवाच

59 S स (G2 om त) सख्यती (for सा तम्) Ko २ 4
Da1 आह (for उवाच) — S ते (for तव) T1 G2 s om
पुत्र B1 T2 G खगंत, B2 T1 M स्वर्गं (B2 स्वर्गं) गत
(for स्वर्गत) S om विचित्रवीर्यं — S तस्यार्थं (G2 om
अर्थे) अपत्य (Me २ पुत्र) सुत्पादयेति (for साध्वं—दयेति)

60 G2 तस्या वाक्य (for स) Ko २ परमोम्, N1 B4
Da Dn D3 s तथा, D2 एवम्, T1 Me २ चरम् (for परम्)
D2 (om इति) उक्त्वा, S उवाच स तत्र (for उक्त्वा). T2
G2 s om पुत्रान् Da त्रीण्यपत्यानि (for त्रीन्पुत्रान्)

61 K2 N1 S S om तत्र S1 N1 सस्य, D2 ततो (for
तय) K2 om राज G2 पुत्राणां वात B2 transp
बभूव and गान्धा T G M2 s om द्वैपा M2 s
कृष्णद्वैपा S1 K1 यनस्य च

62 After तेषा, K2 s D2 S (except T Ms) ins च
K B2 Dn3 D2 s धृतराष्ट्रपुत्राणां, S धातैराष्ट्राणां (G2 corrupt)
(for धृत्तं पुं) B2 s D2 s प्रवरा, B2 वरा (for प्रधाना)
S om बभूवु G2 s transp विकर्णं and चित्रं B fore
इति, S1 K1 s N1 B2 Dn D1 T2 G2 ins च

63 After वृत्ती, Ko २ 4 ins नामाय, N1 B D
(except D2) एष्य नाम भवेत खीरले S1 ins द्वे S
पाडोस्तु (T1 om तु) वृती माद्रीति (T1 G1 s om इति,
T2 श्री तु, Me २ श्री च, Me-s श्री द्वे) खीरले (G2
corrupt) बभूवतु

64 S स (for अथ पाण्डुर) After पाण्डुर, D2 ins
शृणोमीहो Ko २ 4 मैथुनमुप (K2 पा) तमम्; D2 T G2
मैथुन गतम् T2 G1 om ऋषिम् B (except B4) Da
D2 s मुनिम् (for ऋषिम्) T G ins मृगचरिण after
ऋषिम् (T2 G2 which om ऋषिम्, ins it after गत),
on the other hand मृगरूपधारिण 12 ins 12 M after

(in Ms before) ऋषिम् Ko २ 4 मृगया प्रवर्तमानमपश्यत्
S om from अपश्यत् up to 'तुष्ट S1 K1 D2 ins च
before वर्तमानम् After मानम्, K1 ins वाणेनाहनत्
— K1 अभैव, K2 तत्रैव, K2 स तथैव After तत्रैव, K2
ins मृगीमाह्व D2 om आद्भुतम् S1 K1 D2 वृत्तम्,
Ko २ एवमविदुवचन्, K2 श्वापृतम्, B2 Dn D2 अद्भुतम्, D2
अद्भुतम् (for आद्भुतम्) S1 K अनस्तादित S1 K1
(hapl) om from कामरसम् up to 'भिज्ञेन (in 60)
After 'तुष्ट, B2 Da Dn D2 ins च K1 N1 S B2 Da
D2 s G (except G2) आजघान (for अभि)

65 S1 K1 om up to 'भिज्ञेन K2 D2 पाहसुवाच
(by transp) — K2 s प्रजाधर्मम् (for धर्मम्) K2
कामरस (for कामरसस्वाह) Ko 2 s read अहम् after
चमवाप्तकामरस Before अभिहत, D2 ins पुत्र S1
हत, N1 B D (except D2) निहत (for ऽभिहत) K1
कामरसोऽस्पृह भवता हत (for कामरस—'निहत) B
(except B4) om अपि Ko २ 4 B2 Da D2 अवाप्यसि;
N1 s आपत्य (for आप्त) After 'मेवेति, K1 ins
तेन दास, K2 च For चरता—क्षिप्रमेवेति, S subst

902* योऽकृतार्थं हि मा भूर् वाणेनाहमृगयतम् ।
एवात्मप्रेतादयो भाव क्षिप्रमेवागमिष्यति ।

[(L 1) T G2 s नाम्ना, G2 नाम्ना G2 s नाम्ना
Ms s नाम्नो G2 वाणेन मृगेण जघान (for the latter
half)] — (L 2) T2 G2 s तवाप्येतादवो G2 s मेव
भविष्यति]

66 S1 D2 om स K1 ततो, K2 सर्वे (for स)
B1 s 6 D2 विवर्ण (for विवर्ण) — After रूप, Ko २ 4
N1 B D (except D2) ins तथा, K2 तदा After पाण्डु,
S ins स (T2 तु) S परिहरन् (for 'हरमाणो) K
(except K2) नोप, Da 'सर्वे, D2 s 'सर्वम्, S नोप (G1

नानपत्यस्य लोकाः सन्तीति ॥ ६७ ॥ सा त्वं
मदर्थे पुत्रानुत्पादयेति कुन्तीमुवाच ॥ ६८ ॥ सा
तत्र पुत्रानुत्पादयामास धर्मोद्युधिष्ठिरं मारुताद्रीम-
सेनं शक्रादर्जुनमिति ॥ ६९ ॥ स तां ह्यरूपः
पाण्डुरुवाच । इयं ते सपत्न्यनपत्या । साध्व-
स्यामपत्यमुत्पाद्यतामिति ॥ ७० ॥ स एवम-
स्तिवत्युक्तः कुन्त्या ॥ ७१ ॥ ततो माय्यामिथ्या

नकुलसहदेवाव्युत्पादितौ ॥ ७२ ॥ माद्रीं खल्वं-
कृतां ह्यद्रा पाण्डुर्भावं चक्रे ॥ ७३ ॥ स तां स्वपुत्र-
विदेहत्वं प्राप्तः ॥ ७४ ॥ तत्रैनं चित्वाश्वं माद्रीं
समन्वारुरोह ॥ ७५ ॥ उवाच कुन्तीम् । यमयो-
रार्ययाग्रमत्तया भवितव्यमिति ॥ ७६ ॥

ततस्ते पञ्च पाण्डवाः कुन्त्या सहिता हास्तिन-
पुरमानीय तापसैर्भीमस्य विदुरस्य च निषेदिताः

नोपा)सर्वैः। T ते भायैः।

67 Ds यावयं प्रोवाच; S आद्य च (G1.3 कदापिर्वायं स
आद्य च पांडुः) (for यावयं चोवाच). After आद्य च, Ts
G2-s cont. स्वां भायी. — Ts हृष्टाद्यापलादिदं; G4.3
हृष्टादिदं; Gs च***दिदं (for स्वपापत्या). — G1.3
पुराणेषु पद्यमानं शृणोमि (Gs शृण्वन्) (for शृणोमि च).
S1 T G1-s M om. च. After शृणोमि च, Bs ins.
धर्मविदुषां मुवताम्. K (except Ks) न च (for न). Ns
B1.3.3 Da Ds.3 अनपत्यस्य लोका न संति (for नानं—सन्ति).

68 Ko om. सा. K1-3 Bs N1.3 Ds G4.3 Ms-3 om.
त्वं; Ks Gs Ms om. सा त्वं. Ms तस्मात् (for सा त्वं).
Ks असदर्थे; N1.3 पंच; Ds S (except G1) नमार्थे (for
मदर्थे). K (except K1) N उपाद्यत्येति. After
मुवाच, Ms-3 ins. पांडुः।

69 S1 तत्र कुन्ती; Ko.3 सा (Ks तत्र) तद्वचनात् (for
सा तत्र). Ms om. तत्र. B D (except Ds) तथोक्तः; Gs
कुन्ती (for सत्र). Ms श्रीपुत्रान्; Ms श्रीम् (for पुत्रान्).
Ko.3.3 वातात् (for मारुतात्). S इंद्रात् (for शक्रात्).
B (except B1) Ds.3 धनंजयम् (for अर्जुनम्).

70 Ko Ns B Ds Dn Ds.3 om. स. Ks Gs Ms-3
om. स तां. N1.3 T Gs-3 Ms.3 om. तां. Ds तां स; Ds
ततः (for स तां). Ks B1 Da G1 Ms-3 संहृष्टरूपः; Ns Da
संहृष्ट; Gs प्रहृष्टरूपः (for हृष्ट). — Ds वा (for इयं).
Da om. ते. After सपत्नी, S ins. माद्रीं. After अनपत्या,
S ins. नीळिता. T Ms.3 साध्वी (for साधु). Ko N1.3
B1 Dn D1.3 अक्षराः (for अक्षरात्). Gs.4.3 पुत्रम् (for
अपत्यम्). K1 Gs M (except Ms) उपाद्य; T दयताम्;
Gs दयामि (for दयताम्).

71 G1-s M om. 71. N B D (except Da) om. स
and उक्तः. N1.3 चाप्युक्तं; Bs.3.6 Ds.3 उक्त्वा (for
उक्तः). Dn कुन्ती; G1.3 सा कुन्ती (for कुन्त्या). For 71,
T Gs subst. सा तथेति. After 71, Ns Dn D1 ins. तां
चिदां माय्याः प्रायच्छन्; T G1-3 Ms ins. तस्यै (G1.3 तस्यै
माय्यै तथेति; Ms सा तस्यै) व्रतमादिदेवत.

72 K1.2.3 Ns Dn D1 om. ततो. For 72, S subst.
तस्यै (G1-3 ततस्वर्णां) नकुलसहदेवौ यना(Gs इति)वधि
(G1.3 "धिनीदेवा")भ्यां जगते।

73 Before माद्रीं, Ds ins. ततो. After माद्रीं, S1 K1
ins. च; S (except T) तु. Before अलंकृतां, S (except
G1) ins. सु.

74 S प्रायैव (for स्वपुत्रैः). Bs.3 Ds.4 संग्रासः; Ms-3
स्वाय (for प्रासः).

75 G2 ततस्तेन; Gs.3 ततस् (Gs तत्र) तेन सह; Ms-3
सा चैनं (for तत्रेनं). N1.3 B1 Da Dn D1 चित्वाश्वत्थं;
B1.3.3.3 Ds.4 चित्वाश्वत्थं; S चित्वां (G2-3 चित्वायां) (for
चित्वाश्वत्थं). After "रुरोह, S reads माद्री. Ks S om.
सम्; T Gs om. समनु.

76 After उवाच, Ks (marg.).3 s ins. यवनं; N1.3 च.
S (except Gs) कुन्तीं चोवाच (for उवाच कुं). — Ms-3
अनयोर (for यमयोर). N1.3 B1 Da om. भायैवा. Ks
transp. यमयोर and भायैवा. Da D1 transp. भायैवा
and अग्र. After "मया, N1.3 B (except B1) Dn ins.
त्वया. Ns भायैव (for भवितव्यं).

77 Ds S om. दे. Ko N1.3 B1 Dn Ds.3 Ds om.
पञ्च. S (G1 illegible) पांडवान्. After पाण्डवाः, S1 K1
Ds ins. तापसेः. S1 K1 Ds सह इत्या (S1 K1 "सा च")
(for कुन्त्या सहिता). Gs (1 hapl.) om. from हास्तिनपुर
up to जतुपुत्रे (in 78). Some S MSS. हस्तिनपुरम्. S1
K1 अग्रमन्; S (Gs om.) नर्वति स (Gs om. सा) (for
आनीय). Ds om. तापसेः. S1 K1 तत्र च; S (Gs om.)
तपस्विनः तत्र (for तापसेः). Ts om. भीमस्य—निवे.
Before भीमस्य, Ns ins. राज्ञो. Ms-3 om. भीमम्. Ts
G (Gs om.) Ms.3 भीमस्य (for भीमस्य). After
भीमस्य, Ko.3 ins. एताराध्याय; N Dns च. S (Ts Gs
om.) एताराध्यायविदुरयोः (Ms विदुराय एताराध्याय) (for
विदुरस्य च). S1 भीमविदुरस्योर (for भीमा विदुं च).
Ks.3 om. च. After विदुरस्य च, S (Ts Gs om.) ins.
पांडोः (Gs om. पांडोः) स्वर्गीजनं (Gs स्वर्गीं) यथात्थं

॥ ७७ ॥ तत्रापि जतुगृहे दग्धुं समारब्धा न शक्ति-
ता विदुरमञ्जितेन ॥ ७८ ॥ ततश्च हिदिम्बमन्तरा
हत्वा एकचक्रां गताः ॥ ७९ ॥ तस्यामप्येकच-
क्रायां वक्रं नाम राक्षसं हत्वा पाञ्चालनगरमाभि-
गताः ॥ ८० ॥

तसाद्रौपदीं भार्यामविन्दन्स्वविषयं चाजग्मुः
कुशलिनः ॥ ८१ ॥ पुत्रांश्चोत्पादयामासुः । प्रति-

विन्ध्यं युधिष्ठिरः । सुतसोमं वृकोदरः । श्रुतकीर्ति-
मर्त्तुनः । शतानीकं नकुलः । श्रुतकर्माणं सहदेव
इति ॥ ८२ ॥

युधिष्ठिरस्तु गोवासनस्य शैब्यस्य देविकां नाम
कन्यां स्वयंवरे लेभे । तस्यां पुत्रं जनयामास यौ-
धेयं नाम ॥ ८३ ॥ भीमसेनोऽपि काश्यां बलघरां
नामोपयेमे वीर्यशुक्लाम् । तस्यां पुत्रं सर्वगं नामो-

Gr. 1: 8222
Ms. 1: 67, 77
63 70

(G1. १ 'हृद्येय' Ms. १ 'हृद्येयं'). S (T3 Gs om.) निवेद्यंति
स्व तपस्विनः (T1 om. तप) (for निवे). — After
'द्विता', N ins.:

903* सर्ववर्णानां च निवेद्यान्तर्हिताक्षापसा यभृशुः प्रेक्षमा-
णामनेव तेषाम् । तच्च वाक्यमुपश्रुत्य भगवतामन्तरिक्षापुष्प-
वृष्टिः पपात देवदृन्दुभयश्च प्रणेष्टुः । प्रतिगृहीताश्च पाण्डवाः
पितृनिधनमावेदयन् । तस्यौच्यं देहिकं न्यायतः कृतवन्तः । ताल्मत्र
निवसतः पाण्डवान्पाल्यात्प्रभृति दुर्योधनो नामर्षयत् । पापा-
चारो राक्षसं बुद्धिमाश्रितो जैकेरुपायैरुद्धतं च व्यवसितो भावि-
त्वाचार्यश्च न शक्तितः समुद्धर्तुम् । तदश्च एतराद्रेण ज्यैजिन
धारणावतमनु प्रहिता गमनमरोचयन् ।

[Before निवेद्य, Ś1 K1. 2. 4 ins. अभि; Ds अपि. Ns
Dn D1 om. एव. Ko. 2. 4 Ns. 2 Ds प्रेक्षतामेव. K1 om.
तच्च—भगवताम्. B (except B4) om. भगवताम्. Ks
Da. 2 नेष्टुः (for प्रणे). — Ś1 K परिगृहीताश्च. Ks N
Ba. 6 Dn D1. 2 3 आवेद्यंतः. After न्यायतः, N Ba. 4. 4 D
(except Da) ins. च. — Ś1 K1 Ds ते तत्र च; K2 तांस्तु
तत्र; B (except B4) Ds 4 ते तत्र (for तत्रैतत्र). Ś1 K1
निवसतां पांडवान्; Ko. 3 पांडवास्त्रिवसतो; K1 (om.
पाण्डवान्) निवसतो. S1 K1 नामधर्पं (K1 'भै') यत् (for
नामर्षयत्). — K (except K1) बुद्धिमाश्रितः; Bs माश्रित्य.
B1. 6 तेनाभेकेरुः; Bs तानभेकेरुः. Ko. 3 निहंतुं (for उद्धर्तुं).
Ś1 K1. 2 B1 Ds. 4. 5 om. च. B1. 5 Ds इत्यश्रित्या भावि'.
Ś1 K (except K1) अर्षयः; Da अर्षां च (for वाधर्षय').
After शक्तितः, N B1. 4 D (except Ds. 4. 5) ins. ते. N
B1. 4 Da Dn Ds अनुपेयिताः; Ds प्रहिताः.]

78 Ko om. तत्रापि—शक्तिता. Ks om. अपि. Gs
m. तत्रापि (cf. v. 1. 77) S (Gs om.) पांडवान् (Gs
ins. पांडवान्) सह बुद्ध्या (G1-s कुंदा सह) (for तत्रापि).
! 5 om. जतुगृहे. S दाहयितुकामो एतराद्वारमजो (T1 G1. 2
Is १ 'राद्वारो') भृशुः (for दग्धुं समार' न शक्ति'). S2
बहुमंत्रेण; T1 Ms. 0-3 विदुरो मोक्षयामास; T2 G Ms
वेदुतो मोच (G1. 2 Ms 'क्ष') दिव्या भीतोभृत् (Ms. भीत.)

(for विदुरमञ्जितेन). After 'मञ्जितेन, Dn D1 ins. इति.

79 N (except Ś1 K1) तस्याश्च (Ds तस्याश्च निर्गल);
S ततो भीमः (T G1-s भीमसेनः; Gs om. भी) (for
ततश्च). K (except K1) Da1 हिदंयम्. S om. अन्तरा.
After हत्वा, T G1 Ms. 1 ins. हिदिवायां (T G 'हिदंया';
Ms om. हिदि') पुत्रमुत्पादयामास; G2 १ पुत्रमुत्पादयामास
हिदिंब्यां (Gs cont. घटोत्कचं नाम). Before एकचक्रां, S
(except T3 G1-s) ins. ततः. S जग्मुः कुशलिनः (T1 om.
कुदा') (for गताः).

80 Ks om. तस्या—'क्रायां. S om. तस्या—'हत्वा.
Ś1 om. तस्यामपि. B (except B4) Ds. १ तत्र (for तस्याम्).
Ks. 2 B1 पांचालनगरं; S ततः (T G2. 4-5 om. ततः)
पांचालविषयं. Ś1 अनुयताः; N B1. 2. 5 Dn Ds. 4 अधि'; S
गत्वा (for अभि').

81 Ko. 3 तस्मिन्; N B D (except Da) तत्र; S
स्वयंवरे (for तस्यात्). S om. भार्या. Ko. 2. 4 अविदितः; B
(except B4) D1. 5 अविदितः; S लब्ध्या (for अविन्दन्).
After लब्ध्या, S ins. अर्षे (Gs om. अर्षे) राज्यं प्राप्य. B4
D (except Ds. 4. 5) चाभि (D1 'धि') जग्मुः (for चाजग्मुः).
S इन्द्रप्रत्यनिवासिनः (for चाजग्मुः कुशलिनः).

82 S begins 82 with तस्यां (Gs. 4 Ms cont. द्रौपद्यां).
Gs. 4-5 om. पुत्रान्. S om. च. After 'मासुः, S (except
T1 Gs Ms) ins. द्रौपद्यां. — Ko. 3 4 Da1 D1. 2 T G. 5
श्रुतसोमं (for सुत). T2 M भीमसेनः; G1. 5 भीमः (for
वृको'). T2 G1-5 श्रुतकर्माणम् (for 'कीर्तिच'). Before
नकुलः, Ko. 3 ins. च. T3 G (except Gs) श्रुतसेनं (for
'कर्माणं'). Ks. 4 Gs om. इति. For इति, T1 subst
जनयामासुर्दौपद्यां.

83 Gs om. from गोवास' up to end of 83. Ś1 K1
द्रीविकां; D1 देवकीं (for देवि'). Ns B Da स्वयंवरां लेभे;
Da D1. 4 'वरा' लेभे. For सुवि—लेभे, T G (Gs om.)
Ms. 2 subst. शैब्यस्य (G1 शैब्य) कन्यां देविकां (T Gs.
देवकीं; Gs देवरातीं) नामो (Gs उ) पयेमे युधिष्ठिरः; Ms-3

त्पादयामास ॥ ८४ ॥ अर्जुनः खलु द्वारवतीं गत्वा
भगिनीं वासुदेवस्य सुभद्रां नाम भार्यामुदवहत् ।
तस्यां पुत्रमभिमन्तुं नाम जनयामास ॥ ८५ ॥
नडुलस्तु चैद्यां करेणुवतीं नाम भार्यामुदवहत् ।
तस्यां पुत्रं निरामित्रं नामाजनयत् ॥ ८६ ॥ सहदे-
वोऽपि माद्रीमेव स्वयंवरे विजयां नामोपयेमे ।

तस्यां पुत्रमजनयत्सुहोत्रं नाम ॥ ८७ ॥ भीमते
नस्तु पूर्वमेव हिडिम्बायां राक्षसां घटोत्कचं ना
पुत्रं जनयामास ॥ ८८ ॥ इत्येते एकादश पाण्ड
वानां पुत्राः ॥ ८९ ॥

विराटस्य दुहितरमुत्तरां नामाभिमन्तुरूपयेमे ।
तस्यामस्य परासुर्गर्भोऽजायत ॥ ९० ॥ तप्तुस्तज्ञेन

पुनरपि युधिष्ठिर दौष्ट्यस्य कन्या देवकीं नामोपयेमे — ४। K
वीथेय (४। 'वि') नाम जनयामास (by transp) After
जनयामास, G₁ s s ins युधिष्ठिर

84 S भीमतेनस्तु खलु (G₁ s om खलु) (for 'सेनेोऽपि')
N₁ कन्यां, S चाराणस्यां कारिराजकन्यां (M₁ s s कादपि)
(for कादपि) N₁ s B₁ s D₁ s s बलधरां G₂ s om
वीथं T G₁ उपयेमे स्वयंवरे (T₁ 'वरस्था'), G₄ s
उदवहत्स्वयवरस्यां, M स्वयंवरे लेभे (for उपयेमे वीथं) ४।
L (except K₂) D₂ वीथं (S₁ 'रु'खलुं कन्यां (for वीथं)
S₁ K₁ पुत्र स₁ K₁ D₁ स पुत्र (for पुत्र) S तस्यामस्य (G₂
तस्या भीमस्य) जले वा (G₂ s s M₁ स) वैत्रात (for तस्यां—
'मास) — After 84 T₁ G₂ s s read 88

85 S (except T₁ G₁ s) तु (for खलु) N₁ B₁ D
(except D₂ s) om नाम Before भार्या, N ins
भद्रभाषिणीं N (except S₁ K₁ D₁) उदवहत् S
भगवतो (G₁ om भग) वासुदेवस्य भगिनीं (T₁ G₁ M om
भग—'गिनीं) सुभद्रा नामोद (M₁ s नामा) वहत् (T₁ G₁ s
M cont भार्या) (for भगि—'वहत्) After 'वहत्, N
ins स्वपिय चान्या (K₁ s s आ, K₂ चा) जनाम कुशली
(D₂ om कुशली) — B₁ reads from तस्यां up to
'यामास in marg K₂ s D₁ स तस्या (for तस्या) D₁
D₁ om नाम N ins after नाम (D₁ D₁ after
अभिमन्तु) अतीवगुणसपन्न (S₁ K₁ N₁ D₁ गुणवत्)
दधित वासुदेवस्य (K₁ om दधि' वासु) N (except S₁
K₁ D₁) अजनयत् (N₁ अजीजनत्) (for जनया') S
जनयामासाभिमन्तु नाम (for by transp) — T₁ G₂ s s
ins after 85 T₁ G₂ s M after 88

904* सोऽर्जुनस्तु नामकन्यायामुल्लस्यामिरावन्त नाम पुत्र
जनयामास । मण्डलरूपतिकन्याया चित्राद्भद्रायामर्जुन पुत्र-
मुपादयामास बहुवाहन नाम ।

86 D₂ (i hapl) om 86 B₁ reads 86 in marg
K₂ s D₁ om तु After तु, T₁ G (except G₁ s) M₁ s
ins खलु N₁ B D (except D₁, D₂ om) T G करेणुवतीं
N₁ B (except B₁) कन्याम् (for भार्याम्) S उद (M₁ s s
'दा) वहत् (G₂ M₁ उपयेमे) भार्या (T₁ G₂ s s om भार्या)

तस्यां पुत्र जनयामास निरामित्र नाम (for भार्या—'जनयत्)
87 S तु खलु (T₁ G om खलु, G₁ om तु खलु) (for
अदि) D₂ om स्वयं S उद (M₁ 'दा) वहत् भार्या (G₂
M₁ s om भार्या) (for उपयेमे) — After उपयेमे, N
ins भद्र (N₁ D₁ s भद्र) राजस्य (S₁ K₁ N₁ 'राज्ञो, K₁ s s
'राज्ञो) सुमिततो (K₁ om सुति) दुहितर — D₁ om
पुत्रम् S₁ अजीजनत्, S जन (M₁ उत्पाद) यामास (for
अजनयत्) M₁ contains in this section some re-
petition, which may be ignored

88 T₁ G₂ s s read 88 after 84 — After तु G₁
M₁ ins खलु K₁ N₁ T₁ G₁ s om पूर्वमेव K₁ s s D₁
D₁ हिडिबाया, G₂ M₁ s हिडिब्बां B D₁ s राक्षस घटोत्कच
नाम हिडिब्बायामुत्पादयामास (for हिडिब्बा—'मास) N₁
D₁ D₁ D₁ राक्षस घटो' पुत्रमुत्पादयामास (for राक्ष-
'मास) S पुत्रम् (G₂ s om पुत्रम्) उत्पाद (T₁ G₁ s
जन) यामास घटोत्कच नाम (for घटो—'मास) — After
88, T₁ G₁ s M₁ ins 904* (cf v l 85)

88 The fragm MS B ends with पूर्वमेव (in 88)
the MS will be wholly ignored hereafter B
will therefore represent only the four Bangal
MSS B₁ s s

89 K₁ om एते T G M₁ s त्रयोदश (for एका)
K₂ T₁ G₂ s s transp पाण्ड' and पुत्रा M₁ s पांड
त्रयोदश पुत्रा बभूवुः (for एका—'पुत्रा) — After 89 S₁
K₁ s s N B₁ s D (for D₂ see below) ins तेषां
वराक (B₁ s s 'व) रोभिमन्तु For 89, K₂ s D₂ subst.

905* इत्येत एकादश पाण्डवानां
पुत्रा मया ते कथित नरेन्द्र ।
तेषामभूद्वंशकरो महात्मा
वीरः सुभद्रातनयोऽभिमन्तु ॥

[Before this K₄ ins अत्रानुपस श्लोको भवति]
90 Before विरा', N (except D₁ G₁) ins स
विराटराजस्य दुहितरम्, B₁ s s D₂ s s G₂ s विराटदुहि
S₁ K₁ om उत्तरा नामाभिमन्तुर D₂ om नाम K₁
om. नामाभिमन्तुर K₂ s N₁ B₁ s s D₁ om अभिमन्तुर

प्रतिजग्राह पृथा नियोगात्पुरुषोत्तमस्य वासुदेवस्य ।
पाष्मासिकं गर्भमहमेनं जीवयिष्यामीति ॥ ९१ ॥
संजीवयित्वा चैनमुवाच । परिक्षीणे कुले जातो
भन्त्वयं परिक्षिन्नामेति ॥ ९२ ॥

परिक्षितु खलु माद्रवतीं नामोपयेमे । तस्यामस्य
जनमेजयः ॥ ९३ ॥

जनमेजयात्तु वपुटमायां द्वौ पुत्रौ शतानीकः
शुश्रूष ॥ ९४ ॥

शतानीकस्तु खलु वैदेहीमुपयेमे । तस्यामस्य
जज्ञे पुत्रोऽश्वमेधदत्तः ॥ ९५ ॥

इत्येव पुरोर्वशस्तु पाण्डवानां च कीर्तितः ।

पुरोर्वशमिमं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९६ ॥

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

C 1 2542
B 1 15 99
K 1 63. 99

Ks Nī 2 Bs D (except Ds 4 s) उपयेमे उत्तरां नाम
(for उत्तरा—'येमे) — Bs 3 s D (except Da Ds)
भवत् (for उजायत)

91 S तुमुस्तुके Ks पृथाभियोगात् Ns S पृथिवी (for
पृथा) Ks पुरषोत्तमस्य पृथा नियोगात्, Ds पृथा पुरषो
त्तमस्य नियोगात् (by transp) Nī 2 Bs 3 s पुरषोत्तमो
देव Ks 3 Ms 3 om वासुदेवं T1 सुभद्रां, G1 2
सुभद्राया (G1 'द्रा) सौभद्रस्य, Gs 2 सौभद्रस्य, Gs 2
सुभद्राया, Ms सुभद्रानुः Ms सुभद्र (for वासु) — Ks 2
पष्मासिक, Gs पाष्मासहस्र T Gs 3 om अहमेन, G1 2 2 s
M om एन Śi K1 प्व, Ds एत (for एन) Ks
गर्भमेनमहमेव (for गर्भमहमेन) Śi K संजीवयिष्यामि, S
जीवयामि After 'यिष्यामि, S 1ns पादस्पशात् T Gs 2
M om इति — After इति, Ko 1ns उवाच — After
91, N 1ns

906* स भगवता वासुदेवेनासजातवलयवीर्यपराक्रमोऽस्कात्
जातोऽस्मात्प्रिता दग्धस्तेनता स्वन संजीवित ।
[Śi Ks 4 Da D1 2 4 'वेन सजात' Śi N om -वत्]
On the other hand S 1ns after 91

907* वासुदेव उवाच । अह जीवयामि कुमारमनन्तवीर्यम् ।
जात एवापमभिमन्थो । सलेन चय पृथिवी धारयविति ।
वासुदेवस्य पादस्पशां संजीवोऽज्ञायत ।
[After एवायम्, T1 Gs 2 1ns अनुजात M नायम
जात (for अयम्)]

92 Ks Nī B D (except Da) om स- S नाम
तस्याः श्रोतुमुभद्रा (for सती) — सुवाच) — Gs 2 om
भवयव and नाम, and after इति, 1ns अ(Gs त) प्र
श्लोक T Gs 2-4 M subst for परिक्षीणे—'भामेति Gs 2
1ns after श्लोक-

908* परिक्षीणे कुले जात उत्तरायां परतप ।
परिक्षिदभवत्साल्दोभद्रात् यवस्विन ।
[= (var) 1 45 13]

93 Ds स (for परिक्षि) N D (except Ds) om

तु Ks 2 T1 om खलु Ks G1 2 6 Ms 3 भद्रवतीं, T1
G1 2 सुद्रं, T1 Ms 3 7 नद्रं, Gs भद्रा After 'येमे, N
1ns त्वन्मातर — Śi K Ds यस्याम् N Gs 2 भवान्, T1
तु यो भवात्, T1 Gs 2 Ms तत्रभवात्, G1 पुत्रो भवान्, Gs
स्वभवान् (for अस्त) After after (resp 1ts v 1),
Ks 2 Bs 3 D1 2 3 s T G (except Gs 2) 1ns जज्ञे

94 Śi Ko 2 2 Bs 1 2 6 Da Ds 2 2 2 भवतोऽपि, Ks 2 N
Bs Dn D1 भवतोऽपि T Gs 2 Ms भवत् खलु, Ms 6-8
जनमेजयस्तु खलु (for जनमेजयात्) After 'जयात्,
G1 2 6 1ns भवत् (Gs cont खलु) Ks Ds T Gs 2
Ms 3 1ns भवत् द्वौ and पुत्रौ After पुत्रौ, N 1ns जज्ञातेः
Ms 3 8 जनयामास Gs 2-4 Ms 3 दातानीकश्च Ko 2 2
Dn D2 2 शकृष्णं, T G (except Gs 2) श्वत् (for शह्नु)
Ko 2 2 चेति (for च)

95 T Gs 2 M (except Ms) वैदर्भीम् (for वैदेहीम्)
— T1 पुरप, Ms उदयन 1 तस्य पुत्र (for पुत्र) After
'दत्त, Gs 2 1ns इति For 95 N subst दातानीकस्यापि
(N B Dn D1 4 om अपि) वैदेहा पुत्र उत्पन्नो (Ds
'स्पल्लते) श्वमेधत् इति (Ds om इति)

96 *) T1 Gs 2 ते (for तु) For 96, N (including
Dev s text) subst पृष पुरोर्वश (Ds इत्येव पौरवो वश)
पाण्डवाना च (Śi om च) कीर्तित (Ko 2-4 'तले) । धन्य
पुष्य (Ko 2 2 Da1 om पुष्य) परम (Ks om परम) पवित्र
सत्त श्रोतव्यो ब्राह्मणे नियमवर्द्धि Thereafter while
Śi K1 cont अपि श्रोतव्यस्त्रिवर्णे शुश्रूषुभि अहपाते
द्रोहणात्तरित (Śi 'रितमिति), Ko 2-4 N B D (with
further addition to the latter) cont अनतर क्षत्रिये
स्वध (Ko 2-4 'क) निरति प्रजापालनत्परं । वैदर्भरि च ।
श्रोतव्योऽधिगम्यश्च (B Ds 'गतव्यश्च) तथा धृष्टेरि (Ko 2-4
here repeat श्रोतव्य) नियमेशुश्रूषुभि अहपात्तरिति
(Ko 2-4 like Śi K1 अहपात्तद्रोहणात्तरित) — Finally,
there follows in N (including Dev s text) a phala
s rut of the Bharata

वैशंपायन उवाच ।

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो राजासीत्पृथिवीपतिः ।

महाभिष इति ख्यातः सत्यवाक्यसत्यविक्रमः ॥ १

909* इतिहासमिमं पुण्यमनोपतः श्रावयित्यन्ति ये ब्राह्मणः
श्रोष्यन्ति वा नियतात्मानो विमत्सरा मैत्रा देवपरास्तेऽपि
स्वर्गजितः पुण्यलोका भवन्ति सततं देवब्राह्मणमनुष्याणां
मान्याः संप्रयात्र ॥ परं हीदं भारते भगवता ध्यासेन प्रोक्तं
पावनं ये ब्राह्मणाद्यो पर्णाः श्रद्धाया विमत्सरा मैत्रा वेदमत्त-
संपन्नः श्रोष्यन्ति तेऽपि स्वर्गजितः सुकृतिनोऽशोच्याः कृताट्के
भवन्ति । भवति चाय श्लोकः ।

इदं हि वेदेः समितं पवित्रमपि चोत्तमम् ।

धन्यं यथास्वमाद्युष्यं श्रोतव्यं नियतात्मभिः ॥

[Dn D₁ नराः; D₂ विप्राः (for ब्राह्मणाः); Śi K N₁
D₂ om. विमत्सरा मैत्रा देवपराः. N₁ D₂ वेदपराः (for
देव'). B D₂ पुण्यभाजः (for 'लोकाः'). Śi K N₂
D₂ om. (the first) भवन्ति. K₂ (hapl.) om. from
ब्राह्मण—पावनं ये. Śi K₁ 'मनुष्यलोकाणां' (for 'मनुष्याणां').
Śi K (K₂ om.) D₂ संप्रजनीयात्र. Before परं, D₂ ins.
राजन्. Ko. 2. 5 Da वे च (for वे). B₂ s. 5 D₂ om. (the
second) विमत्सरा. N₂ B₁ D (except D₂; D₂ om.)
अमत्सरा (for विम'). K₂ 4 देवमतसं; N₁ 1 व्रततपसं;
Dn वेदसं (for वेदव्रतसं). Śi K n शोच्याः (for श्रो')
Da D₂ कृताकृतैः; Dns D₂ 5 कृतकृताः (for कृता'). Śi
K (except K₂ 5) B₁ D₂ om. (the second) भवन्ति.
— First line of the st. = l. 56. 15^{ab}; for second
line cf. l. 61. 101^{ab}. B₁ s. 5 D₂ 5 स्वर्गैः; Cd धन्यं
(as in text).]

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव' (for
आदि'). — Sub-parvan: N₁ s T₁ संभव. — Adhy.
name: N (including Cd) पूरु (some MSS. पुरु;
पुरोर्)वंशालुकीर्तनं (Śi K₁ s cont. समाप्तं); T₂ G M₂ s
वंशारंक्षेपः; G₁ राजपरंपरा. — Adhy. no. (figures, words
or both): Ko 92; Da₁ D₁ m 93; Dns 94; T₁ 54; T₂
G M 4 (of the संभवपर्व). — S'loka no.: Da₁ ns 90.
— Aggregate s'loka no.: Dns 3816.

The extensive Southern transpositions which
begin after adhy. 56 and end with adhy. 90 have
been noted from time to time in the course of these
notes. For convenience of reference they may be
recoapitulated in a tabular form as under:

सोऽश्वमेधसहस्रेण वाजपेयश्रुतेन च ।

तोपयामास देवेन्द्रं स्वर्गं लेभे ततः प्रभुः ॥ २

ततः कदाचिद्ब्रह्माण्मुपासांचक्रिरे सुराः ।

adhy. 56 (Bhārata eulogy)

90 (prose genealogy)

57-61 (Genesis)

70-88 (Yāyāta)

89^a (metr. genealogy, 1st part)

62-69 (S'akuntala)

89^b (metr. genealogy, 2nd part)

91 etc.

Ignoring the MSS. which have ended or have
been discarded, there remain now the following 36
MSS. which constitute the critical apparatus:

Śi; Ko. 1. 2. 3. 4; N₁ 1. 2. 3; V₁; B₁ s. 2. 3. 4; Da₁ s;
Dn₁ n. n. s; D₂ s. 2. 3. 4; T₁ s; G₁ s. 2. 3. 4. 5. 6; M₂ s. 2. 3. 4.

91

Here begins the story proper with the birth
of Bhīsmā, the foregoing 90 adhy. comprising merely
introductory matter. — The adhy. is missing in V₁
(cf. v. l. 1. 68. 74); the MS. is wholly ignored here

1 Śi K₁ S om. उवाच (M₂ om. the ref.). — *) S
इ (G₁ दे) इवाकृष्णामन्यतमो; Cd as in text. — *) H₂
and below S (uniformly) महाभिषपत्रं for 'भिष-
— *) Ko. 2. 5 शीलवाङ्; N₁ 1 कार्यवाङ् (for सत्यवाङ्). N₁
संक्षितव्रतः; T₂ अनसूयकः. K₂ तिस्रं च संक्षितव्रतः.
2 *) N (except Śi K₁ s) राजसूयसः; S शतसंख्येन
भारत (M च प्रभुः). — *) N₂ B₁ D (except D₂ 4. 1)
देवेशं. — *) Śi प्राप (for लेभे). S च स (for ततः);
— After 2, T₂ G (except G₂ s) ins.:

910* यौवनं चायुर्जगत्सु कुमारं चदत्ता वरम् ।

संसरंश्चाश्वघोषिकान्विदित्वा स्वकर्माणि ।

[(L. 2) G₁ अर्जितांश्च स्व'. T₂ कृत्वा वै रामपां लोके
वासं चके महाययाः.]

3 *) N (B₂ marg.) ह्यासन् (B₂ orig- राजन्); T₁
G₁ s. 2. 3. 4. सव्यं. T₁ G₂ s M राजर्षयस्तथा (G₂ 'दा) सव्यं.

तत्र राजर्षयो *आसन्स च राजा महाभिषः ॥ ३
 ।थ गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा समुपायात्पितामहम् ।
 सा वासः समुद्रतं मारुतेन शशिप्रभम् ॥ ४
 ततोऽभवन्सुरगणाः सहसावाञ्छुखास्तदा ।
 महाभिषस्तु राजपिरशङ्को दृष्टवान् नदीम् ॥ ५
 अपध्यातो भगवता ब्रह्मणा स महाभिषः ।
 उक्तश्च जातो मर्त्येषु पुनर्लोकानवाप्ससि ॥ ६
 स चिन्तयित्वा नृपतिर्नृपान्सर्वं लपोधनान् ।
 प्रतीपं रोचयामास पितरं भूरिवर्चसम् ॥ ७
 महाभिषं तु तं दृष्ट्वा नदी धैर्याच्युतं नृपम् ।
 तमेव मनसा ध्यायन्मुपावर्तत्सरिद्वरा ॥ ८

सा तु विध्वस्तवपुषः कश्मलाभिहतौजसः ।
 ददर्श पथि गच्छन्ती यस्त्रदेवान्दिवीकसः ॥ ९
 तथारूपांश्च तान्दृष्ट्वा पप्रच्छ सरितां वरा ।
 किमिदं नदरूपाः स्व कचिक्षेमं दिवोकसाम् ॥ १०
 तामूचुर्वसवो देवाः शप्ताः स्यो वै महानदि ।
 अल्पेऽपराधे संरम्भाद्वसिष्ठेन महात्मना ॥ ११
 विमृष्टा हि धर्यं सर्वं प्रच्छन्नमृषिसत्तमम् ।
 संध्यां वसिष्ठमासीनं तमत्यभिमुत्ताः पुरा ॥ १२
 तेन कोपाद्वयं शप्ता योनी संभवतेति ह ।
 न शम्भमन्यथा कर्तुं यदुक्तं ब्रह्मवादिना ॥ १३
 त्वं तस्मान्मातृपुी भूत्वा ह्यव पुत्रान्वध्नन्भुवि ।

C. 1. 205
B. 1. 67. 13
K. 1. 102. 15

4 *) Ns समप्रभं.

5 *) Ds 'न्सुराः सर्वे. — *) Ns सहयोः समुखा'.
 — *) Ko अयाभिषस्तु. — *) Gs तद्वैको द'.

6 *) Only Ks. 4 Ds अपध्यातो (as in text); Ds स
 शप्ते वै; Gs अय ध्या'; the rest सोपध्या'. — *) Ks च;
 Ns. 2 B D (except Ds) तु; Ns M (except Ms.) सा (for
 न). — *) Tz G (except G1. 0) 'लोकमवा'. — After
 1; Ds (marg. sec. m.) S (Dz Gz om. line 1) ins.:

911* मनुष्येषु चिरं स्थित्वा लोकान्वाप्ससि शोभनात् ।

यथा हतमनाश्चासि गङ्गया त्वं सुदुर्मते ।

सा ते वै मानुषे लोके विविधायाचरित्यति ।

यदा ते भवित्वा मनुष्यदा शापाद्रिमोक्ष्यसे ।

[(L 1) Gs M शासनात् (for शोभ). — (L. 2) Tz
 Gz. 4. 5 सुदुर्मना. — (L. 3) M तु (for ते).]

7 Before 7, Dz (marg. sec. m.) Tz G ins. वैरं'.
 — *) Ns Ds चिन्तयित्वा तु वृ'. — *) Ds भूयान् (for
 नृपान्). Ns Dn Ds शन्यान् (for सर्वान्). — *) Ss Kz
 प्रतिष. — *) D (except Dz. 4. 5) मूर्तिवजसं.

8 *) S सा महाभिषजं द'. — *) Bz. 0 Dz. 4 Tz
 धैर्यच्युतं. — *) N ध्यायंती (Ss as in text; Ks ध्यायन्);
 S (except Mr) ध्यात्वा. — *) S उपावृत्ता (Tz 'त; Gz
 'तं; Gs 'त्व). — After 8, Bz (irrelevantly) ins.:

912* श्राव मनसि वै कृत्वा जगाम नृपतिं पतिम् ।
 (cf. v. 1. 22).

9 *) Tz Gz. 0. 5 M वै; Tz सं; Gz. 4. 5 तान् (for तु).
 S 'सर्वं-शप्ता'. — *) N Da Dn Ds 'हतापप; B Dz. 4
 'हतास्तदा; Tz Gz. 0 M 'हतामनुवि; Tz Gz. 4-6 'हतान्दिवि.
 — *) Gz. 4. 5 सुवि (for पति).

10 *) Tz तथाभूतान्. Ks S तु (for च). — Before
 10th, Ko. 4 Dz T Gz. 4. 5 Ms-s ins. गंगोवाच. — *) B
 Dz. 4 किमेवं. — After 10, Tz ins.:

913* मुत्तानि न प्रसप्तानि विवर्णानि वृत्तानि किम् ;
 while Gs ins.:

914* किमर्थं मनुजा भूयो निपतिष्यन्ति दुःखिताः ।

11 Before 11, S (except Ms. s) ins. वैरं'. — *) Ks
 देवी; S (except Gs) दीनाः. — *) M वै श्र (for स्यो वै)
 T G शप्ता वै सुमहानदी. — *) Ms. s अल्पाप'. Tz
 (corrupt) असर्वयं कृतवाच्युधा; Tz G Ms-s अस्व (Gs
 'न्व; Ms-s 'स्व) यं कृतया वृथा.

12 *) S वयं हि सहसा सर्वं. — *) Ss Kz Dz दृष्ट्वा तं
 (for प्रच्छन्नं). M 'सं नावुवृष्टुमः. — *) Ss तमस्वभि';
 K Ns तपस् (Kz Ns 'मत्य'भि'; Ns तन्मध्यमिस्व'; Ns
 Da Dz हस्वेत्यभि'; Dz तमसा तित्'; Dz ते सर्वेभि'.
 Dz तपसंतं तपः पुरा; S तमम्यति (Tz Gs 'भ्येति; M
 'भ्येत्) सता वयं.

13 *) M (except Ms) तस्य (for तेन). — *) Ds
 वै; M च (for ह). — *) Ns. 1 Tz Gz. 4. 0 न तच्छत्रयम् (Tz
 तददाशत्रयम्) अ (Nz न) कर्तुं च; Gz. 5 न तत्कर्मदाशत्रयं च; Gz
 न तच्छत्रयं मुधा कर्तुं; M अकर्तुं तददाशत्रयं च (Ms न दाशत्रयं
 कर्तुंमन्वच).

14 *) Ss transp. त्वं and तस्मात्. Ns. 2 B D Gz
 त्वम (Dz तद) सान्; Tz Gz. 4. 5 त्वं चास्मान्. — *) Ns. 2
 Bz Dn Ds वृज (for सूच). Gz. 4. 5 अवि (for भुवि).
 Ko. 4 जनवासास्तरिद्वरे. — *) Ss प्रवेदान्; Ko प्रति-
 विधो; Kz-s Dz 'विदानो; Tz 'विदेत. Ko. 4. 5 B D
 (except Da) वयं शुभे; Ns शुभे वयं; S कर्मचन.

न मानुषीणां जठरं प्रविशेशाशुभं वयम् ॥ १४

इत्युक्त्वा तान्वदन्गङ्गा तथेत्युक्तवान्निर्वोदिदम् ।

मर्त्येषु पुरुषश्रेष्ठः को वः कर्ता भविष्यति ॥ १५

वसव ऊचुः ।

प्रतीपस्य सुतो राजा शंतनुर्नाम धार्मिकः ।

भविता मानुषे लोके स नः कर्ता भविष्यति ॥ १६

गङ्गोवाच ।

ममान्येषं भूतं देवा यथावदत् मानवाः ।

प्रियं तस्य करिष्यामि शुष्माकं चैतदीप्सितम् ॥ १७

वसव ऊचुः ।

जातान्कुमारान्स्वानप्सु प्रक्षेप्तुं वै त्वमर्हसि ।

यथा नचिरकालं नो निकृतिः स्यान्निलोकमे ॥ १८

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

गङ्गोवाच ।

एवमेतत्करिष्यामि पुत्रस्तस्य विधीयताम् ।

नास्य मोघः संगमः स्यात्पुत्रहेतोर्मया सह ॥ १९

वसव ऊचुः ।

तुरीयार्धं प्रदास्यामो वीर्यस्यैकेशो वयम् ।

तेन वीर्येण पुत्रस्ते भविता तस्य चेप्सितः ॥ २०

न संपत्स्यति मर्त्येषु पुनस्तस्य तु संततिः ।

तस्मादपुत्रः पुत्रस्ते भविष्यति स वीर्यवान् ॥ २१

वैशंपायन उवाच ।

एवं ते समयं कृत्वा गङ्गया वसवः सह ।

जग्मुः प्रहृष्टमनसो यथासंकल्पमञ्जसा ॥ २२

एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

15 *) Ś: K: s Da: इत्युक्त्वा, Ko s शुश्रैव S प्रयुवाच (for 'चा तान्') N: B Dn D: s 4 'चा तैश्च वसुभि - ') S तथास्तु समयमिति - Before 15^d, N: B D (except D:) T: ins गङ्गोवाच - *) B (except B:) पश्यान्न - After 15, B: ins

916* इत्युक्त्वा गङ्गया ते च ताम्भुर्वसवसदा ।

16 K: S om ऊचु (Gs om the ref) - *) Ś: K: s प्रतिप (of v 1 7) S विद्वान् (for राजा) - *) N: s B (except B:) Dn D: s तात् N: B (except B:) D (except Da D:) लोकविश्रुत (for नाम धा) - *) S त्वकृते (for भवि) S (G: by corr) जात (for लोके)

17 Ś: K: S om उवाच - *) Ś: K N: s 'व्येत्सु S 'ध मनोजात - *) Ko S वदथ S चानवा K: s N: B D (except D:) यथा मां वदता (K: s 'या' तथा - *) N: s B D: s चिकीर्षामि - G: (hapl) om 17^d-10^e - *) K: s 'च वधेप्सित: S (Gs om) वचन च दिवोकसा

18 Gs om 18 (of v 1 17) Ś: K: S om ऊचु - *) K: s जाताजातान्स्वानप्सु, S (except Gs, G: om) जात वृमार स्वास्वप्सु - *) G: s M ch (for दे) - *) B: s Da D: s G: s कालात्

[After 18, the Kumbh ed ins s at (1 102 20 of its text) which was not found in an. MS collated!]

19 Gs om 19^e (of v 1 17) Ś: K: S om उवाच - *) K: s (except M: s, G: om) पृथ (for पृथत्) - *) Ś: K: s N: s (marg sec m as in text) D: s

पुत्रस्तस्य - *) S मोघ भवेत्कर्म - *) D: s महात्मन्, कृत मया

20 Ś: K: S om ऊचु (Gs om the ref) - *) Ś: K: s तुयार्धं वै, Ko s Da T: G: s (sup let. 'वैश', K: s तुयार्धार्धं, B: D: s G: s तुयस्या', G: s अर्था - K: s (hapl) om 20^d-21^e

21 K: s om 21st (of v 1 20) - *) Ś: K: s Da सवत्स: Ko सभवति - *) Ko s S च (for तु) - *) S अपुत्रस्तु (M: s 'श्च' नरण्यामो - *) S 'ति सुतस्तव

22 K: s N: B D (except D:) om वैश' उ': S: K: S om उ' - *) F: s ch, M: s तु (for ते) - *) F: s G: s गगा च K: s तदा: S च ते (for सह) - *) K: s ते दृष्ट: N: B: s Dn D: s सहृष्ट - *) Ko s 'वस्यमोजता - After 22, B: ins

916* सा तु विष्वक्त्ववुप कश्मलाभिहत उप 4, which is followed by 912*

Colophon - Major parvan T: s G M समव' (for आदि) - Sub-parvan N: s V: T: समव: to it N: s V: s add महाभिपोपत्यान: while B: s: s Da Dn D: s (om sub-parvan name) mention only महाभिपो - Adhy name Ko: s गगासव(K: s 'वसु)सवार: - Adhy no (figures words or both) Ko 93, T: Dns 95, Da: s 94, T: 90, T: 40, G M 41. - S: lola no Dai Dn: ins 22, Ms 24 - Aggr: 24 s: lola no Dns 3558

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रतीपो राजा स सर्वभूतहिते रतः ।
 निपसाद समा बर्हीर्गङ्गातीरगतो जपन् ॥ १
 तस्य रूपगुणोपेता गङ्गा श्रीरिव रूपिणी ।
 उत्तीर्य सलिलाचक्षाहोभनीयतमाकृतिः ॥ २
 अधीयानस्य राजर्षिर्दिव्यरूपा मनखिनी ।
 दक्षिणं शालसंकाशमूरं मेजे शुभानना ॥ ३
 प्रतीपस्तु महीपालताडुवाच मनखिनीम् ।
 करवाणि किं ते कल्याणि प्रियं यत्सेविकाङ्घ्रितम् ॥ ४

92

1 In V₃, 1-13^a are missing (cf. v. l. 1. 68, 74).
 N₁ om. वैर्ही उ'. S₁ K₁ D₂ S om. उवाच. — *) D₁
 नतिपो. N₁ Dn D₁ राजासीत्. S₁ K₁ N₁ D₂ ततः स
 (K₂ D₂ तस्तु) प्रतिपो राजा; K_o.s. S प्रतीपस्तु ततो राजा.
 — *) N₂ B₁ Dn D₁ 'हितः सदा. — *) S महायाद्दुः
 (for समा व'). K_o.s. D₂ त्व(Da अ)वससपसा युक्ती.
 — *) N B Da Dn D₁ गंगाद्धार(N₁ तीरे)ग'. K_o.s. S
 D₂ 'तीरे समाहितः; S₁ तीरे जितदिया.

2 *) M₂.s तत्र; M₂.s 'तो (for तस्य). — *) N
 (except S₁ K₁) गंगा स्त्रीरूपधारिणी; S लोभनीयतमाकृतिः.
 — *) S₁ K₁ शयनात् (for सङ्घि). S 'यं गंगा सलिलात्.
 — *) B D₂.s दर्शनीय'. T G दर्शनं (G₂ उद्देशं) स्त्री
 समन्यया(T₁ गा)त्; M₂ तस्य दर्शनमन्यया(M₂ या)त्.

3 *) N₁ Da मनोरमा (for मन'). K₂ रूपसमन्विता;
 S तस्य सा देवर्षिनी (G₂ रूपिणी). — *) S₁ K₁ B₂.s
 Da T G M₂.s सालसं. M₁ 'जं चोरुमासाद्य. — *) M₂
 तस्य (for ऊर्ध्वं). N₁ M (except M₂) वरानना; T₂
 G₁.s. S शुभांगना.

4 *) S₁ K₁ N₁ D₁ प्रति' (cf. v. l. 7, 16).
 — *) K_o.s. N₁.s D (except D₂.s) S (except T₁ G₁)
 यदास्ति'. — After 4^{ab}, S ins.:

917* धारयं चापयविदं श्रेष्ठो धर्मनिश्रयतवविविद ।
 — Before 4^{ab}, G₂.M₂.s ins. प्रतीपः. — *) Hypermetric
 N₁.s B D (except D₂ D₁) M₂ करोमि (for कर'). K₂
 इह; B D₂.s किं तु (for किं ते). K_o.s. किं ते करोमि क';
 D₂ 'णि किमिवाहं; G₂ किं ते कल्याणि करये. — *) K₂
 किं ते (for यत्से). K_o.s. 'निवाहितं. S यद(M किम)यं

रुयुवाच ।

त्वामहं कामये राजन्कुरुश्रेष्ठ भजस्व माम् ।
 त्व्यागः कामवतीनां हि स्त्रीणां सद्भिर्विगर्हितः ॥ ५
 प्रतीप उवाच ।
 नाहं परस्त्रियं कामाद्भ्रूयं वरवर्णिनि ।
 न चासवर्णा कल्याणि धर्म्यं तद्विद्धि मे व्रतम् ॥ ६
 रुयुवाच ।
 नाश्रेयस्ससि नागम्भा न वक्तव्या च कर्हिचित् ।
 भज मां भजमानां त्वं राजन्कन्यां वरस्त्रियम् ॥ ७

cf. 1. 897f
 B. 1. 97. 7
 K. 1. 103. 6

मां (T₁ त्वं; M₂.s मा) स्वमन्ययाः (T₁ समन्ययात्).

5 K₂ D₁ (hapl.) om. 5-6. — S₁ स्त्री वमापे; K₂ S
 गंगा. — *) S कामये त्वां नरव्याघ्र (T₁ 'घ्नं). — *) Ko
 स्त्रीभावेन; N₂ Dn भजमानां; D₂ नृपश्रेष्ठ; S स (G₂ तत्)
 कौरव्य (T₁ अनुरक्ती). — *) N₂ S 'गः कामयमानानां
 (M₂.s 'मयुतानां हि). — *) M₂.s transp. स्त्रीणां
 and सद्भिः.

6 K₂ D₁ om. 6 (cf. v. l. 5) G₂ om. प्रतीप उ'.
 S₁ K₁ S (G₂ om.) प्रती(S₁ K₁ 'ति; G₁.s 'दी)पः.
 — *) S 'हं कामास्त्रियं भजे. — *) S₁ transp. तद् and
 मे. Ko Dn D₂ 'य्यंमेतद्धि. B₂ मत्तं. B₂.s. S D₂.s 'य्यं
 तद्धि व्रतं मम. — After 6, K_o.s D₂.s (marg.) ins.:

918* यः स्वदारान्परित्यज्य पारवर्षां सेवते स्वयम् ।
 स संसारात् मुच्येत यावदाभूतसंश्रयम् ।

[(L 1) Ko D₂ युवं; D₂.s स्त्रियं (for स्वयं). — (L 2)
 D₂.s निरयाज्ञैव युं; D₂ संसारात् न यु'. D₂.s घोरात्
 (for यावद्.]

7 K₁ स्त्री; S गंगा. — *) S नामपत्ता कथंचन (G₂
 न कंचन). — *) S₁ तां (for त्वं). N Bsm Da Dn D₁
 भर्तृती भज मां (N₂ भज मां भर्तृती) राजन्; B D₂.s भजस्व
 मां भजमानां (D₂ transp. मां and भज'). S मां वै (M₂.s
 त्वं) भजस्व नृपते. — *) N Bsm Da Dn D₁.s द्विष्यां; B
 D₂.s काम्यां; S देहि (for राजन्). S₁ K_o.s. N₁.s
 काम्यां; K₂ B D₂.s द्विष्यां (Bsm as in text); S कामं
 (for कर्णां). S 'स्त्रियः. — After 7, M₂.s read
 10^a-15^a.

8 G₂ M₂.s om. प्रतीप उ'. S₁ K₁ T G₁.s. M₂.s
 प्रती(S₁ K₁ 'ति)पः; K₂ N₂ प्रतिप उ'. — *) S₁ यदाति';

प्रतीप उवाच ।

मयातिष्ठत्तमेतत्ते यन्मां चोदयसि प्रियम् ।
 अन्यथा प्रतिपन्नं मां नाशयेद्धर्मविपुषः ॥ ८
 प्राप्य दक्षिणमूरुं मे त्वमाश्लिष्य वराहने ।
 अपत्यानां स्त्रुपाणां च भीरुं विद्वेष्येत्दासनम् ॥ ९
 सन्धतः कामिनीभागास्त्वया स च विवर्जितः ।
 तस्मादहं नाचरिष्ये त्वयि कामं वराहने ॥ १०
 स्त्रुपा मे भव कल्याणि पुत्रार्थे त्वां षणोम्यहम् ।
 स्त्रुपापक्षं हि वामोरु त्वमागम्य समाश्रिता ॥ ११
 रूयुवाच ।
 एवमप्यस्तु धर्मज्ञ संयुज्येयं सुतेन ते ।
 त्वद्भक्त्यैव भजिष्यामि प्रख्यातं भारतं कुलम् ॥१२

पृथिव्यां पार्थिवा ये च तेषां यूयं परायणम् ।
 गुणा न हि मया शक्या वक्तुं वर्षशतैरपि ।
 ब्रह्मस्य ये वः प्रस्थितास्तत्साधुत्वमनुत्तमम् ॥ १२
 स मे नाभिजनज्ञः स्वादाचर्ये च यद्विभो ।
 तत्सर्वमेव पुनस्ते न भीमासेत कर्हिचित् ॥ १४
 एवं वसन्ती पुत्रे ते वर्धयिष्याम्यहं प्रियम् ।
 पुत्रैः पुण्यैः प्रियैश्चापि स्वर्गं प्राप्स्यति ते सुतः ॥ १५
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा तु सा राज्ञस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 पुत्रजन्म प्रतीक्षंस्तु स राजा तदधारयत् ॥ १६
 एतस्मिन्नेव काले तु प्रतीपः क्षत्रियर्षभः ।
 तपस्तेपे सुतस्वार्थे समार्थः कुरुनन्दन ॥ १७

Ko ४ Ns B1m ० Dn2 n1 D1 ० स्वया नि', K1 स्वयाति',
 K2 ४ Da Ds ० मया नि', Bs m(m स्व)या हि यु', Dn1
 स्वयानिमित्त' S समयया(Gs 'यो)सीत (G2 'दिद, Gs
 'दित)मे' S1 K1 मे, Ko ४ T G Ms ० ० ० ० दे, Ns B1m
 Da Dn D2 ४ Mr तु (for ते) ॥ Dev नियतित्तत्रैव
 निवृत्त । ॥ १० — १) Ko ० D1 नोदय' — ४) Ko ० ० 'पुत्रार्थे',
 S क्षिपुया'

१) K1 २ ४ M (except Ms) स्वयादिष्ट (K1 'दृ')
 K1 २ ४ Ns Ds वरानने — ०) S1 K1 हि (for च)
 — ४) S1 transp भीरु and विद्वि Ds 'नदीपित्तव S
 आसन विद्वि वचुधमे

10 ०) Ns B D (except Ds) स्वरोह, Gs 'व्य च',
 Ms ० 'व्यव, Ms ० 'व्यस्तु S1 Ns Gs 'गस्तु Ns B D
 'भोय्यत् — Ms ० read 10^a-15^a after 7 — १) Ns Da
 Da T Gs ४ ० Ms ० transp रसादच Ms ० तु स (for स
 च) Ks Das Ds Ts Gs ० ० M (except Mr) विसर्जित
 Gs 'या समयवर्जि' — ०) S नाचरामि — ४) Ds transp
 स्ववि and काम S1 K1 S स्वया (Gs तव), K2 भोग (for
 त्ववि) S1 K1 सह, K2 स्ववि (for काम) S1 K1 ४ ४ Bs
 Ds ४ ० वरानने, T1 G Ms ० प्रिय (Gs अह) वर, Ts वर
 प्रिय, Ms ० तु कामत

11 ०) S1 स्त्रुपागामेव, K1 'पामेव हि D (except
 Ds) सुभोगि — ०) S1 र्धि, Ns B (except Bs) D
 (except Das Dn1 D1) T G 'धे Ko 'धं वरयाम्यह
 — ४) K1 Bs S (except T1) समार्थ'

12 K1 स्त्री, S गता (T1 om the ref) — ०) Da

संयुज्येव, S समयोम स्वाय (Ms 'गोस्तु) — ०) Ns २ B D
 (except Da Ds) तु (for एव)

13 ०) Ms ० क्षत्रिया (for पार्थि) — ०) Ds तेषां
 नियपरायणा — ०) Gs ० यो (for हि) — ४) T2 स्त्रोड
 (for वक्तु) — V1 resumes from 13^a — ०) T2 Gs ०
 यो (for दे) Ks कधि', T Gs ० प्रजे(T1 Gs 'नि)ता Gs
 कुलस्य च प्रजेता य, Ms ० यो च प्रजेता वशस्व; Ms ०
 योत प्रजेता सर्वस्व — ०) K (except K2) Ns ० Ds वत्
 (for वक्तु) Ns V2 B D (except Ds) 'नयोत्तम T G
 पति स्वा-मे (T Gs तावकस्य, Gs तस्माह च) नयोत्तम, Ms ०
 तव पुत्रो नयोत्तम, Ms ० कुलस्वास्व भविष्यति

14 ०) Ns स मे नाजीजनकस्मात्, Ns V1 B D
 (except Ds) समयनेह धर्मज्ञ S S (Ts Gs न, Gs य) च
 (Ts Gs ० ० हि) मेभिजन नातिमा(Ts 'र)चार (T 'र)
 चापि तद्विभो (M साप्यसाधु वार) — ०) Ts Gs ० न
 भीमासेत, Gs ० न भीमास्वति; Gs न भीमास्वत्र, M न
 भीमास्वते (for तस्य) Ts Gs ० ० ० M transp पुत्र and
 ते T1 न भीमाले तत पुत्र, Gs न च भीमालेते पुत्र
 — ४) Ks 'स्त्रेच S सर्वमेव परतप (T Gs Ms 'र)

15 ०) S राजेन्द्र (for पुत्रे ते) — ०) S1 वरयि', B
 'विष्यामि ते K N V1 Ds M (except Ms) श्रिय; Ds
 D1 रति (for प्रिय) — ०) Ns सुद्वै (for पुत्रे) S वत्
 (Ms ० सुद्वे) (for प्रिये) Ns D (except Ds ० ०) Ms ०
 एव (for अयि) — ४) S जेत्यति (for प्राप्स्य')

16 S1 Ks ० T1 Gs ० M उवाच, Bs Ds Ts Gs
 om वीच' उ' — ०) Ms ० त (for तया) and अय (६)

तयोः समभवत्पुत्रो वृद्धयोः स महाभिपः ।
 शान्तस्य जज्ञे संतानस्तसादासीत् संतनुः ॥ १८
 संस्रंश्राक्षयाह्यौकान्विजितान्स्वेन कर्मणा ।
 पुण्यकर्मकृदेवासीच्छंतनुः कुरुसत्तम ॥ १९
 प्रतीपः शंतनुं पुत्रं यौवनसं ततोऽन्वशात् ।

पुरा मां स्त्री समभ्यागाच्छंतनो भूतये तव ॥ २०
 त्वामात्रेद्यदि रहः सा पुत्र वरवर्णिनी ।
 कामयानाभिरूपाढ्या दिव्या स्त्री पुत्रकाम्यया ।
 सा त्वया नानुयोक्तव्या कासि कस्यासि वाङ्मने ॥ २१
 यच्च कुर्यान्न तत्कार्यं प्रष्टव्या सा त्वयानघ ।

C. 1. 325
 B. 1. 97. 23
 K. 1. 103. 24

तु. Ks. ६ तथेति राजा सा चोक्ता. — १) T; Ms-3 तथा (for तत्र). — After 16^{ab}, S ins.:

919* अदया राजसिंहस्य पश्यतः साभवत्तदा ।
 — १) Ś; १ 'ह्यस्तु; K1. १ 'क्षस्तु; N1 Da Dn D1 'क्षन्वै; N; V1 B D. ६ परीप्सन्वै; N; ३ परीप्संश्च; S 'क्षंश्च.

17 १) Ś; K1. ६ प्रति (of. v. 1. 7, 16 etc.).
 — ४) Ś; Ko. ३. ६ Das D. ६ S (except T; G. ६ Ms. ६)
 'नन्दन'. — After 17, Ks Da1 D1 (marg. sec. m.)
 S ins.:

920* प्रतीपस्य तु भार्यायां गर्भः श्रीमानवर्धत ।
 श्रिया परमया युक्तः शस्त्रच्छुळे यथा दाशरी ।
 तस्तस्य दशमे मासि प्राजायत रविप्रभम् ।
 कुमारं देवगर्भं प्रतीपरमदिपि तदा ।

[(L. 1) Ks Da1 श्रीमान्साभभवत्. — (L. 2) Ds Gs
 Ms. ६ शुक्रपक्षे; T; Gs Ms-३ शस्त्रच्छुळे. Ks Da1 'कः
 सवर्धत महाप्रयासः. — (L. 3) Ks Da1 व्यजाय; T; प्राजा'.
 T; M; शशिश्रभं. Ms प्रजाता रविसंनिभं. — (L. 4) Ks
 Das प्रतीपस्य महीपते. — After 920*, Ks Da1 Ks
 921* (of. v. 1. 18).]

18 Ś; K1 om. 18. — १) Ko. ३. ६ Ns Da1 D1. ६ Gs
 Ms. ६ संतानं. — ४) Ns. २ V1 B D (except D2. ६. ६)
 शंतनुः. — Ds (marg. sec. m.) S ins. after 18: Ks
 Da1, after 920*:

921* तस्य जातस्य कृत्यानि प्रतीपोऽकारयत्प्रभुः ।
 जातकर्मादि विप्रेण वेदोक्तैः कर्मसिद्धत्वात् ।
 नामकर्म च विप्रास्तु चकः परमसत्कृतम् ।
 शंतनोरवनीपाळ वेदोक्तैः कर्मसिद्धत्वात् ।
 ततः संवर्धितो राजा शंतनुर्लोकप्राथमिकः । [5]
 स तु छेभे परं निष्ठं प्राप्य धर्मभूतं वरः ।
 धनुर्वेदे च वेदे च गतिं स परमं गतः ।
 यौवनं चापि संग्रासः कुमारो यदन्तं वरः ।

[(L. 2) Ks Da1 'कर्माणि राजपिः. — (L. 3) Ks Da1
 'सत्कृत्या; Ds Ms. ६ 'संस्कृतं; Ms-३ 'संस्कृताः. — Da1 G2
 om. lines 4-5. — (L. 4) Ks 'लोकिं महीपाळ. — (L. 5)
 Ks संवर्धते; Ds स वधते. Gs लोकप्राथमिकः. — (L. 6) Ks
 Da1 D1 M धर्मं (for प्राप्य). Ds M धर्मविदा. — (L. 8)

Ks Da1 चाह; Ds Ms च तु; Ms. ६-३ चानु (for त्वपि).]
 — Ks Da1 cont. (after 921*):

922* दृष्ट्वा तु यौवनस्य सं तप्यीला राजसत्तम ।
 [Ks adds hereafter:

923* यौवराज्येऽभिपिच्येन शंतनुं राजसत्तमः ।]
 while Ms. ६ cont. (after 921*):

924* बभूव कर्मकृद्वाजा शंतनुर्भरतर्पभ ।
 19 १) Ks Ms तस्यार चाक्ष; B D. ६ संस्वरक्षसं'.
 — १) T; Gs. ६ M 'जितांश्रान्त्वक'; T; G1. ३. ६ 'जितांश्र
 स्वक'. — After 19^{ab}, K1 ins.:

925* महाभिपः स संजज्ञे क्षेत्रे तस्य महामनः ।
 — Ms. ६ om. 19^{ab}. — १) S (Ms. ६ om.) बभूव धर्मवि(T;
 Gs Ms-३ 'कृ)द्राजा. — ४) N V1 B D (except D2. ६. ६)
 शंत'. Ko. ३. ६ कुरुनन्दन; K2. ६ N Da Dn D1. ६
 'लत्तम; V1 B D1 पुरपर्यभ; S (Ms. ६ om.) भरतर्पभ
 (T Gs. ६. ६ 'भः).

20 १) Ś; K1. ६ Da1 प्रतिपः (of. v. 1. 7, 16 etc.).
 N V1 B D (except D2. ६. ६) Ms-३ शंतनुः. — Hereafter
 the variants of शंतनु will be ignored. — १) Ko
 'न्यायत्. S 'स्यमनोघवत्. — Before 20^{ab}, Ko. ३. ६ V1
 Da1 Ds (marg.) ins. प्रतीप उ'. — १) Ś; K N1. २ V1
 Bs Da1 Dn D1. ६ S transp. मां and स्त्री. Ns स्त्री; G1. ३
 Ms-३ मा (for मां). Ks समागच्छत्.

21 १) K (except K1) Da1 Ds T G1. ३. ६ M
 'नातिरु'; V1 B (except B) Da1 Ds ६ स्त्री वै का(Da1
 स)मयमाना तु (V1 स; Da1-पि). — ४) K2. ६ N Da Dn
 D1. ६ दिव्यस्त्री; V1 B (except B) Ds. ६ कृपाया. Ko. ३. ६
 Da1 रति(Ko वर)का. — १) Ko. ३. ६ Da1 नातुष्ट(Ks
 'प्रष्टव्या. S न प्रष्टव्या त्वया सा वै. — १) Da1 Ds कस्येति
 Da1 'स्वापि). Ko. ३. ६ Da शोभने; N V1 B Dn D1. ३. ६
 चांगने (Ns. ३ V1 B 'ना). Ks S कस्य सुता विवि (Ks
 परांगने; T; 'ता विवह; Gs सुता हिति).

22 १) V1 B कामं; Bs Dn Ds कर्म; Gs. ६ कृपात्
 (for कार्य). — १) Ns Bs. ३. ६ Dn D1. ६ transp. मष्टव्या
 and स. Ko. ३. ६ N1. २ V1 B1 Da1 D2 सं(Ds न)प्रष्टव्या;
 Ks. ६ Da1 S प्रति(Da1 न वि)वेच्यं (Ks Da1 'पेच्या; T; Gs

मन्त्रियोगाद्भ्रजन्तीं तां भजेया इत्युवाच तम् ॥ २२
 एवं संदिश्य तनयं प्रतीपः शंतनुं तदा ।
 स्वे च राज्येऽभिषिच्येनैतं वनं राजा विवेश ह ॥ २३
 स राजा शंतनुर्धोमान्ख्यातः पृथ्व्यां धनुर्धरः ।
 धभूव मृगयाशीलः सततं वनगोचरः ॥ २४
 स मृगान्महिषांश्चैव विनिम्नराजसत्तमः ।
 गङ्गामनुचचारैकः सिद्धचारणसेविताम् ॥ २५
 स कदाचिन्महाराज ददर्श परमस्त्रियम् ।

जाज्वल्यमानां वपुषा साक्षात्प्रभामिव श्रियम् ॥ २६
 सर्धानवघ्नां सुदतीं दिव्याभरणभूषिताम् ।
 सङ्गाम्भ्रधरामिकां पद्मोदरसमप्रभाम् ॥ २७
 तां दृष्ट्वा हृष्टरोमाभूद्विसितो रूपसंपदा ।
 पिबन्निव च नेत्राभ्यां नाट्यत नराधिपः ॥ २८
 सा च दृष्ट्वैव राजानं विचरन्तं महाद्युतिम् ।
 स्नेहादागतसौहादी नाट्यत विलासिनी ॥ २९
 तामुवाच ततो राजा सान्त्वयञ्छृङ्खया गिरा ।

M: 'वेत्तं'; G: 'पिद्ये'; G: Ms 'वेहुं'. Ks. V: B Da
 Ds. कदाचन (for त्वया). — *) S (except Ms) प्रजन्तीं.
 B (except Bs) Ds. भजमानां नियोगन्मे.

23 Before 23^{ab}, Ś: K: L: D: s. ins. 'वेत्तं'; Ko. 2. 4
 N: s. V: B (except Bs) Da Dn D: s. 'वेत्तं' व'. — *) Ś: K: s. प्रतिपः. — *) Ko. 2. 4 Das स्वराज्ये चाभिः. — *) S
 जगाम (for शिवे). Ms-s. स: (for ह्).

24 *) G (except Gs. s) श्रीमान्. — *) Ko Da: s
 विख्यातोर्वा धनुः; V: B (except Bs) Das Dn D: s. s
 देवराजसमुत्तिः; S पार्थिः (G: s पांडु)वानां धुर्यरः (Ms 'प्रभुः
 sic). — After 24^{ab}, D: s (suppl. fol. sec. m.) S ins. a
 passage of 27 lines given in App. I (No. 53).
 — *) S चचार (for वभू). — *) S शंतनुः (for सत').
 — After 24, Da: ins.:

926* स वनेषु वारयेषु दौलप्रधवणेपु च ।
 25 *) S (except Ms. s) transp. स and मृगान्.
 — *) Ms नृपसत्तमः. Gs विनिम्नराजसत्तमः. — After
 25^{ab}, S ins.:

927* नदीमन्वचद्राजा शंतनुः परया सुदा ।
 [G: 'न्वतर'; G: s 'सुचर'.]
 — *) S गंगां त्रिपथगां पुण्यां (Gs दिव्यां).

26 *) A few MSS. 'राजा and 'राजो. — *) N V: B
 B (except Bs) D (except D: s) G: M (except Ms)
 परमां (B: s. Ds 'सं') शि'. — After 26^{ab}, D: s ins.:

928* सा च शंतनुमन्वगारुलक्ष्मीमपकपेती ।
 — *) K: s प्रव'. — *) Ms शिव (for वधो). N: s V: B
 Das Dn D: s. साक्षात्प्रिय (Bs 'स्वदा')मिवापरी; Da: s
 सा कन्या संमिव (sic) शिवं.

27 *) Ko सुदती; S सुवती. — *) Ko. s N: s S
 सर्वभंग'; V: द्विपालकारभू. — *) S साक्षात् (for एक').
 — *) Ś: K N: s. Da: s Ms. s. पद्मांतर'; T: s G (except Gs)
 पद्मोत्क (Gs 'पाक')र'. — After 27, D: s (marg. sec. m.)

S ins.:

929* क्षातमात्रमधोवघ्नां गद्गातीररुदे वने ।
 प्रकीर्णकेशीं पाणिभ्यां संस्त्रयन्तीं शिरोरुह्याम् ।
 [(L. 1) D: s G: s M क्षातमात्रम्. D: s M पौतवलां
 T: s गतोवघ्नां.]

— G (except Gs. s) cont.:

930* रूपेण वयसा कान्ध्या शरीरावयवैस्तथा ।
 हावभावविलासैश्च लोचनान्दलविक्रियैः ।
 श्रोणीभरणे मयेन सनाभ्यामुत्सा दद्या ।
 कवरीभरणे पादाभ्यामिद्विजेन सितेन च ।
 कौकिलालापसंलापैर्व्येकुर्वन्तीं शिलोकाम् । [5]
 पाणीं च गिरिजां लक्ष्मीं घोषितोऽन्याः सुराङ्गनाः ॥
 while M: s cont.:

931* स्नेहात्काङ्क्षेण राजानं वीक्षमाणं विलासिनीम् ।
 (cf. 933* below).

28 *) S दर्शनादेव शंतनुः. — After 28^{ab}, G: s ins.:

932* रूपेणाति च सा राजन्सर्वराज्ययोषितिः ।
 अधश्चकार रूपेण सर्वराज्ययोषितिः ।
 तामुवाच ततो राजा कामिनीं तु मनोरमाम् ।
 (cf. 934* below). — *) G: s नाट्यवद्दर्शनेन च. — S
 (except G: s) repeat 28^{ab} after 30^{ab}.

29 G: s om. 29; G: s om. 29^a-30^a. — *) Ś: s वरांगना
 (for विला). — After 29, D: s (marg. sec. m.) T
 Gs-s M ins.:

933* गद्गा काङ्क्षेण राजानं प्रेक्षमाणाम् विलासिनीम् ।
 [Cf. 931* above. — D: s G: s गंगाकासत; T: s गंगा
 कटाक्षैः; T: s गंगाकासत; G: s गंगा वीक्षया; G: s कटाक्षेण तु
 D: s वीक्ष'.]

— T (T: s om. line 2) Gs-s cont.:

934* चञ्चुर्येताप्रतस्तल्ल किन्तीचापसरोपमा ।
 दृष्ट्वा प्रष्टरूपोऽभूददर्शनादेव शंतनुः ।
 रूपेणातील तिष्ठन्तीं सर्वां राजन्ययोषितः ।

देवी वा दानवी वा त्वं गन्धर्वी यदि वाप्सराः ॥ ३०
 यक्षी वा पद्मिणी वापि मानुषी वा सुमध्यमे ।
 या वा त्वं सुरगर्भाभे भार्या भे भव शोभने ॥ ३१
 एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञः ससितं मृदु वक्ष्य च ।
 वक्षतां समयं स्मृत्वा अभ्यगच्छदनिन्दिता ॥ ३२
 उवाच चैव राज्ञः सा ह्लादयन्ती मनो गिरा ।
 भविष्यामि महीपाल महिषी ते वशानुगा ॥ ३३

यत्तु कुर्यामहं राजञ्शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 न तद्वारयितव्यासि न वक्तव्या तथाप्रियम् ॥ ३४
 एवं हि वर्तमानेऽहं त्वयि वत्स्यामि पार्थिव ।
 वारिता विप्रियं चोक्ता त्वजेयं त्वामसंशयम् ॥ ३५
 तथेति राज्ञा सा तूक्ता तदा भरतसत्तम ।
 प्रहर्षमतुलं लेभे प्राप्य तं पार्थिवोत्तमम् ॥ ३६
 आसाद्य शंतनुस्तां च बुभुजे कामतो वशी ।

C. 1. 2001
B. 1. 66. 5
K. 1. 104. 11

[(L. 1) Gs संचार्य चां. — (L. 2) Gs तां दृष्ट्वा
 हृष्टरोमाभू. — (L. 3) Gs रूपेणापि हि वा राजन्सर्वांस्त
 राजवो.]

30 Gs om. 30^{ab} (cf. v. 1. 29). — ^a) Śi transp.
 ४ इण् and सान्त्वयन्. S (Gs om.) कामिनीं तु मनोरमां.
 — After 30^{ab}, S (except G1.s) repeat 23rd. — B
 om. 30^{ad}. — Before 30^{ad}, Da S (except T1 Gs.s.s.)
 ins. शंतनुः. — ^a) N1.s V1 Da S देवता (for देवी वा).
 S किंनरी (for दान्). — ^a) N1 गांधर्वा; Ns गंधर्वा. B1
 चाय (for यदि). Ks वा वराप्सरा; S वा सुमध्यमे (Gs
 सुरोत्तमे). A few MSS. *प्सरा.

31 Da1 om. 31; Ks om. 31^{ab}. — ^a) S मानुषी
 for पद्म). — ^b) S जानीयां कां (Gs त्वं) शुचिस्मिते.
 — ^c) Ko Ns V1 B D (except Gs; Da1 om.) याचे
 रां सुरः; S यासि कासि सुरप्रत्ये (Ge सुमध्ये त्वं). — ^d) Śi
 स भार्या भव सुमध्यमे; S महिषी मे भवानवे. — After
 1, S ins.:

935* स्वद्वेता हि मम प्राणा वसु यन्मेऽस्ति किंचन ।

[Tz Gz.s s त्वां (for त्वद्).]

After 31, Dn ins. an additional colophon (Adhy.
 10.: Dns 96).

32 Before 32, Śi Kz.s B Da Dn D1.s वैशं
 उ; Ko.1.s D2.s S वैशं. — ^a) S श्रुत्वा तः राज्ञः सा
 याता. — ^b) D2.m *सितं तसुवाच ह. — After 32^{ab},
 D4 (marg. sec. m.), S ins.:

936* यथास्मिन् च सामच्छेदंतनोभूतये तदा ।

सा च दृष्ट्वा नृपश्रेष्ठं चरन्ती तीरमाश्रितम् ।

[(L. 1) D1 वचस्त्व पुरोगं. — (L. 2) Ge चरंतं.]

— ^a) Ko वचनं (for समं). Śi K1 N1 Da1 कृत्वा; B1
 यत्तद्. S स्मृत्वा वक्षतां समयं. — ^a) Śi Ko-1 Ns V1
 B1.s.s Da Dn D4-यास्य; Ks साम्या; N1.s-याभ्यनंदद्;
 B1 सस्माराशु सुमध्यमा; D1 यथाभ्यामनिं; D4 साम्यनंदद्.
 — After 32, Ks Da1 Da (marg. sec. m.) S ins.:

937* प्रजाधिनीं राजपुत्रं शंतनुं पृथिवीपतिम् ।

प्रतीपवचनं चापि संस्मृत्यैव स्वयं नृपम् ।

कालोऽयमिति मत्वा सा वक्षतां वापचोदित्वा ।

[(L. 2) Ks Da1 *वचनाद्यैव. — (L. 3) Ks मनवाना.

Ks Da1 *नोदित्वा.]

Ks Da1 cont.:

938* अश्वीच्छंतनुं गद्गा भज मां त्वं नराधिप ।

33 ^a) K (except K1) N1 B (except B2) Da D1.s

वैनं; D1.s वैवं. Ko.s.s N1 Da1 राजानं. Ds transp.

राजं and सा. S प्रत्युवाच महीपाल. — Before 33^{ad},

Ge ins. गंगा. — After 33, Da1 ins.:

939* ज्ञातोऽस्ति मयं पित्रा ते भर्ता मे त्वं भव प्रभो !

while Da1 (marg. sec. m.) S ins.:

940* ननु त्वं वा द्वितीयो वा ज्ञातुमिच्छेः कथंचन ।

34 Before 34, D4 (marg. sec. m.) ins. रंगोवाच.

— ^a) Ko.s.s Da S यद्य. — ^b) S नाहं वार. — ^c) Śi

K1.s Da1 *व्या च (Śi-य; K1-स्ति) विप्रियं; Tz Gz.s.s

*व्या स्व्यापिं.

35 ^a) S चै (for हि). K1.s B Da1 Ms-s *मानाहं.

— ^b) Śi K1 Tz Gs-s तव (for त्वयि). — Tz om. 35^{ad}.

— ^c) Ko.s.s चारिता समयं द्विवा. — ^d) T1 ह्यव्याहं.

S (Tz om.) त्वां नराधिप. — After 35, D1 (marg.

sec. m.) S ins.:

941* एष मे समयो राजन्भज मां त्वं यथेष्टितम् ।

अनुवीतासि ते विप्रा भर्ता मे त्वं भव प्रभो ।

36 Before 36, D1 (marg. sec. m.) T Gz.s.s Ms-s

ins. वैशं. — ^a) Da transp. सा and तूक्ता. Śi K

(except Ks) Da1 सा चोक्ता; N1.s Ds सात्सुवा; B1 सा

दृष्ट्वा; Tz Gs सात्सुवा; Ge संयुवा. — ^b) S तत्रैव परवर्णिनी.

— ^c) S श्रुत्वा वाचयमनिदिता. — After 36, D1 (marg.

sec. m.) S ins.:

942* प्रविज्ञाय तु तत्सत्यास्त्रयेति मनुजाधिपः ।

रथमारोप्य तां देवीं जताम स तथा सह ।

न प्रष्टव्येति मन्वानो न स तां किंचिद्विचिवात् ॥ ३७
 स तस्याः शीलवृत्तेन रूपौदार्यगुणेन च ।
 उपचारेण च रहस्तुतोष जगतीपतिः ॥ ३८
 दिव्यरूपा हि सा देवी गङ्गा विपथगा नदी ।
 मानुषं विग्रहं श्रीमत्कृत्वा सा वरवर्णिनी ॥ ३९
 भाग्योपनतकामस्य भार्येणोपस्थिताभवत् ।
 शंतनो राजसिंहस्य देवराजसमयुतेः ॥ ४०
 संभोगश्लेहात्तुर्होपलास्यैर्मनोहरैः ।

राजानं रमयामास यथा रेमे तथैव सः ॥ ४१
 स राजा रतिसक्तत्वादुचमस्त्रीगुणैर्हितः ।
 संवत्सराभूत्कामात्तत्र युवोष बहुन्गतात् ॥ ४२
 रममाणस्तया सार्धं यथाकामं जनेश्वरः ।
 अष्टावजनयत्पुत्रांस्तस्याभ्रमरवर्णिनः ॥ ४३
 जातं जातं च सा पुत्रं क्षिपत्यम्भसि भारत ।
 प्रीणामि त्वाहमित्युक्त्वा गङ्गास्रोतस्यमज्ययत् ॥ ४४
 तस्य तत्र प्रियं राज्ञः शंतनोरभवत्तदा ।

सा च शंतनुमभ्यागात्साक्षाद्दृष्टीरियापरा ।

37 After 37*, Ks ins.:

943* गान्धर्वेण विधानतः ।

विवाहितं च राजेन ।

— ४) S कामवान्मुप्री (M 'दान्). — ४) Śi K₁ K₂ 'ति
 संशयाद् (K₁ 'नातो). — ४) Da₁ T₁ G₁ s. ४ च (for स).
 Ko. s. ४ N₁ V₁ B (except B₁) Da₁ Dns D₂ ४ किंचिद्विक्त'.

38 ४) S रूपेण परमेण (M₁ च वरेण) च (O₁ ह).
 — ४) Śi दमाचा; K₁ युधुषणेन. Da₁ रहक्षोषचारेण; S
 सम्भवधैवोपचारेण. — ४) Ko. s. ४ Da₁ नात्पुत्रम्; S
 सुप्रसाराधिसोभवत्. — After 38, S ins.:

944* स राजा परमप्रीतः परमस्त्रीप्रकलितः ।

39 ४) Ko. s. ४ N₁ s V₁ B (except B₁) D (except
 D₁) विपथगामिनी. — ४) K₁ N₁ s Dn D₁ M₁ कृत्वा; D₁
 तस्मिन् (for श्रीमत्). — ४) K₁ M₁ श्रीमत्सा (M₁ 'हे');
 N₁ s Dn D₁ श्रीमत्सं. N₁ s S च; B₁ च (for सा). B₁ s. ४
 D₁ s विभ्रतौ शुभमोहैर्.

40 ४) Ms-s भाग्योपस्थित'. — ४) B₁ D (except
 D₁ s. ४) आर्वा चो (Da₁ चो)पनता (B₁ Da₁ 'स्विता)भवत्.
 — ४) Dn नृपति'.

41 ४) S संभोगहावभावायैः. — ४) Ko. ४ B₁ T G
 (except G₁) Cd सावला; K₁ हावभावेर्; Da₁ हावकायैर्;
 D₁ हावला; D₁ हावहास्यैर्. B₁ s Da₁ D₂ ४ T G
 मनोरमैः. Śi K₁ Dn D₁ हाव (D₁ केद्)लास्यमनो; N₁
 V₁ M₁ ह (V₁ भा)वलास्य (M₁ 'भाव)मनोरमैः (N₁ 'धै');
 Ms. s. ४ ह (M₁ भा)वलास्यमन्यवितैः. — ४) Ko. s transp.
 राजानं and रम'. K₁ Da₁ राजानं (Da₁ राजा च) रंज';
 Da₁ रम' भर्तारं. — ४) N₁ s रथे (for रेथे). S यथा
 रथे (T₁ G₁ s 'थे)व स प्रभुः (M₁ s विभुः).

42 ४) S 'सक्तोभूद्. — ४) V₁ हुतं गंगायुगे. K₁ T
 G₁ s-४ वृत; N₁ हित; D₁ ४ G₁ वृत. — After 42*,
 D₁ (marg. sec. m.) S ins. an additional colophon.

— ४) S अहोरात्रम्. — ४) D₁ s transp. न and युवोष
 B₁ s Dn D₁ युवोषे न (for न यु'). B₁ s. ४ D₁ s T G M₁
 transp. बहुद् and गतात्. D₁ च संगतात् (for बहु'
 Ms. s-४ युवोषे न प्रयायतः.

43 ४) S 'मायः प्रियं लब्ध्वा. — ४) N₁ s 'कालं. M₁
 Dn D₁ S नरेश्वरः. — After 43*, D₁ (marg. sec. m.)
 S ins.:

945* दिविष्टन्मानुषंश्चैव भोगान्मुक्ते स वै वृत्तः ।
 आसाद्य शंतनुः श्रीमान्मुमुदे च परंतपः ।
 ऋतुकाले च सा देवी दिव्यं गर्भमधारयत् ।
 [(L. 2) D₁ Ms. s 'सुमुदे घोषितां वरं.]

— ४) G₁ अष्टौ च जनयन्तु. — ४) K (except K₁) ''
 Dn D₁ 'मरसेनिभान्; B₁ तस्यां स वृषसत्तमः; D₁ तस्य
 मरवर्णिनी; T₁ G तस्य चाम' (G₁ तस्य चामरचंचतः);
 तस्य सा वरवर्णिनी. N₁प भामरवर्णिनः (as in text).

44 ४) S (except G₁) तु (for स). S tras
 सा and युत्रं. Śi N₁ क्षिप्रं (for युत्रं). — ४) S स्वस्त
 (G₁ स्वान्पु म; M₁ s-४ सा स्वान्पु) क्षिपति सा ह (G₁ s
 — After 44*, D₁ (marg. sec. m.) S ins.:

946* स्वके कण्ठमाकन्य तात्रिनाय चमक्षयत् ।
 [G₁ s स्वोदके. T₁ G₁ सूर्णमा; G₁ कर्णमा. G₁ s M₁
 — ४) N₁ V₁ Dn D₁ प्रीणामहं त्वाभिः; D₁ 'गार्वात्सहति
 T₁ G₁ s 'मि त्वां न हीयुः; T₁ G₁ s हनामि त्वां न हीयु
 G₁ s युगोमि (G₁ 'तु) त्वां नदीयुः; M₁ युगोमि त्वां
 — ४) T₁ अपां स्रोतस्वपातयत्; T₁ G M सर्वान्श्लोमस्वपातयत्
 (G₁ 'क्षिपत्).

45 ४) S तस्य तत्रवि'. — ४) Śi Ko. s. ४ स (Śi
 च). T G उवाच किंचिद् तु (T₁ च) तैः; M जेवाच वत्
 किंचिद्. — ४) S पितुर्वचनव्यतिः. — After 45, P
 (marg. sec. m.) S (Ms om. lines 1-4) ins.:

947* अमीमांसा कर्मणो निरागमश्चेति शंतनुः ।
 सरनिपतृवचश्चैव नाष्टुत्पुत्रकितिवपद् ।

च तां किंचनोवाच त्यागाद्गीतो महीपतिः॥४५
 यथा तामष्टमे पुत्रे जाते प्रहसितामिव ।
 वाच राजा दुःखार्तः परीप्सन्पुत्रमात्मनः ॥ ४६
 मा वधीः कासि कखासि किं हिससि सुतानिति ।
 पुत्रमि सुमहत्पापं मा प्रापस्तिष्ठ गहिंते ॥ ४७
 रुयुवाच ।
 पुत्रकाम न ते हन्मि पुत्रं पुत्रवतां वर ।
 जीर्णस्तु मम दासोऽयं यथा स समयः कृतः ॥ ४८
 अहं गङ्गा जहसुता महर्षिगणसेविता ।
 देवकार्यार्थसिद्धयर्थमुपिताहं त्वया सह ॥ ४९

अष्टमे* वसवो देवा महाभागा महैर्जसः ।
 वसिष्ठश्चापदोषेण मानुपत्वमुपागताः ॥ ५०
 तेषां जनयिता नान्यस्त्वदृते भुवि विद्यते ।
 मद्दिधा मानुषी धात्री न चैवास्तीह काचन ॥ ५१
 तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुपत्वमुपागता ।
 जनयित्वा वसुनटी जिता लोकास्त्वयाक्षयाः ॥ ५२
 देवानां समयस्त्वेव वसूनां संश्रुतो मया ।
 जातं जातं मोक्षयिष्ये जन्मतो मानुपादिति ॥ ५३
 तत्चे शयादिनिर्धुक्ता आपवस्य महात्मनः ।
 खस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि पुत्रं पाहि महाव्रतम् ॥ ५४

C. 1. 91B
 B. 1. 6A 23
 K. 1. 105 18

जातं जातं च वै हन्ति सा खी सप्त वरान्मुताम् ।
 शतनुपैर्नैभ्रान्ना च नापृच्छन्तो कथंचन ।
 अष्टमं तु जिघांसन्त्या लुब्धेभ्य संतनोर्येतिः ।
 [(L. 3) D₁ G₂ s. 2. 0 जाताजातान्श्र. G₂ सा हंति तरक्षणे सप्त
 वै सुताम्. — (L. 5) T₂ जिघांसत्यां; G₂ सित्यां.]
 46 S om. 46^{ab}. — ^{ab} N̄ V₁ D (except D₂ s. 4)
 अपैनाम. N̄s B D₂ s transp. पुत्रे and जाते. N̄ V₁ B
 D (except D₂) प्रहसती. — ^a Śi K₁ परीप्सुः. — After
 45, S ins.:

948* आरभन्तीं तदा दृष्ट्वा तां स कीरचनन्दनः ।
 अत्रवीह्रतरथेद्यो वाक्यं परमदुःखितः ।
 [(L. 1) T₂ G₂ s आहर्तंति.]

47 Before 47, M (except M₂) ins. शतनुः. — ^a N̄
 '1 D (except D₂ s. 4) कस्य (for कासि). K₂ D₂
 ख्येति; N̄ V₁ D₂ D₂ D₂ कासीति; T₁ कलयाणि.
 — ^b N̄ V₁ D₂ D₂ s हिनसि; B₂ s. 0 Da D₂ s T
 i. 2. 4. 6 च (G₁ एवं; G₂ तु) हंसि; G₂ M₂ च हिंसी.
 N̄s 'तामम. — ^a Śi सा पापे तिष्ठ; K₁ मपति; K₂
 रा वाप; K₃ मा प्रातिष्ठ; N̄s संग्रसं वि. D₂ मा प्रापं
 त. N̄s V₁ B D₂ Da D₂ s संग्रसं ते सुगर्हितं
 B₂ s. 0 D₂ 'ते; S मा (T₁ G₁ अ) कार्यः कमं विदितं
 (M₂ गहिंते).

48 K₁ खी; N̄s गंगोवाच; S गंगा. — ^{ab} S (except
 M₂) transp. हन्मि and पुत्रं. S धर्मभृतां. — ^a K₁
 संयासो (for वासो).

49 ^b S 'पिगण(G₂ 'पँवँ)वाचनी. — ^a Śi K₁ N̄
 D₂ वै (for अहं).

50 ^a Śi K₁ D₂ अष्टी मे; N̄ V₁ D₂ D₂ D₂ ह्येष्टी
 (N̄s अष्ट ने); B D₂ s अष्टी ये; S अष्टी हि (for अष्टमे).

N̄s जाता (for देवा). — ^a S आपवस्य (G₁ आवसिष्टया;
 G₂ वसिष्ठया)भिसापेन. — ^a Śi 'त्वमिहाग'; S मानुपे-
 (M₂ 'नवे)पुपपादिताः.

51 ^a S (except G₂) चान्य. — ^b Śi K₁ D₂
 त्वाटयो; Ko. 2-4 त्वाट्ये. S तु न (for भुवि). — ^a T₂
 G₂ जनित्री मद्दिधा धात्री (G₂ जनयित्री मद्दिधा स्त्री); M
 जयित्नु (M₂ लोके च) मद्दिधा धा. — ^a N̄s न च वासी;
 B₂ s D₂ D₂ s लोके नास्ति च (D₂ D₂ 'स्त्रीह). N̄s V₁
 B₂ s Da D₂ s लोके नास्ति (D₂ न चैवास्ति) कदाचन; S
 नैवास्ति (G₂ s. 0 न वा खी) पुरुपाधिप (M₂ s मनुजर्षभं;
 M₂ s मनुज).

52 ^a V₁ B D₂ s तेषां च जनः; T G M₂ तस्योद्दि
 (G₂ s-0 'द्दि-) जनने युक्ता (T₁ M₂ 'कं); M₂ s-0 'जनने
 युक्तं. — ^b Śi 'त्वमिहा'; N̄s 'त्वमहं ग'. S स्वस्वयोगमरोचयं.
 — After 52^{ab}, Ko ins.:

949* वसवस्ते सुता जाता राजहोकेस्य कीर्तये ।
 — ^a S लोकाग्र पुष्कलाः.

53 ^a T₂ G₂ s नियमस्त्वे. — ^b K₂ s B₁ (m as
 in text); D₂ D₂ G₂ s संश्रितो; N̄s 'भृतो; V₁ 'भृतो;
 D₁ 'स्तुतो; G₂ M (except M₂) स भृतो. — ^a D₂
 मोक्षयेयं. B₂ जातं तं मोक्षयिष्येति. — ^a N̄s जन्मतो.
 S नियोगान्मानुपे (M₂ s-0 'मनुजे)दिवति.

54 T₂ om. 54^{ab}. — ^{ab} K₁ D₂ ते तु सा. K₂
 वसिष्ठः; Cd आपवस्य (as in text). S (T₂ om.) दासाः
 प्रा (M₂ s पा) दासिमुकाले त्वक्कृत्येयं न सुचरते. — After
 51^{ad}, D₂ (marg. sec. m.) S ins.:

950* अयं तव सुतक्षेपां वीर्येण कुलनन्दनः ।
 संश्रुतोऽस्ति जवानन्यान्मविद्यति न संयायः ।
 [(L. 1) D₁ G₂ s. 0 M₂ s-0 कुह. — (L. 2) D₂

एष पर्यायवासी मे वक्ष्णां संनिधौ कृतः ।

मत्प्रसूतं विजानीहि गङ्गादत्तमिमं सुतम् ॥ ५५

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विनवतितमोऽध्याय ॥ ९२ ॥

९३

शान्तनुरूवाच ।

आपधो नाम को न्वेष वक्ष्णां किं च दुष्कृतम् ।
यस्याभिशापाचे सर्वे मानुषीं तनुमागताः ॥ १
अनेन च कुमारेण गङ्गादत्तेन किं कृतम् ।
यस्य चैव कृतेनार्यं मानुषेषु निवत्स्यति ॥ २
ईशानाः सर्वलोकस्य वसवस्ते च वै कथम् ।
मानुषेषूपदघ्नन् तन्ममाचक्ष्व जाह्नवि ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

सैवमुक्ता ततो गङ्गा राजानमिदमब्रवीत् ।
भर्तार जाह्नवी देवी शंतनुं पुरुषर्षभम् ॥ ४
यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भरतसत्तम ।
यसिद्धो नाम स धुनिः ख्यात आपव इत्युत ॥ ५
तस्याश्रमपदं पुण्यं मृगपक्षिगणान्वितम् ।
भेरोः पार्थे नगेन्द्रस्य सर्वतुकुसुमावृतम् ॥ ६

"भिजन न्याय्य, T₁ 'तो दितिजान', G₂ 'तिजन कर्म D₄
G₃ करिष्यति, T₁ चधि]

55 *) N₂ D₃ एव S 'वासस्यो — १) S देवम्
त्व (Me-8 त) सट्कोटम — *) S₁ N₂ तत्र, K₁ त्वत्र,
N₁ त प्र' S मत्प्रसादाच्च जा' — After 55, D₄ (marg
acc m) S ins

951* तस्माद्देवमतश्चैव गङ्गादत्तश्च वीर्यवान् ।
द्विनामा शतनो पुत्र शतगोरधिको गुणै ।
तेषां लोकानवाप्नोति वसुनां वसुधाधिप ।
[For line 1 of v 1 l 93 44^{ab} — (L 2) — 1
93 44^{cd}]

Colophon — Major partan T₂ G M सभव' (for
आदि' — Sub partan K₂ 4 N₁ 3 V₁ B₁ T₁ सभव
— Adhy name Ko 3 4 N₁ 3 V₁ B₁ 3 6 Da Dn D₁ 2 4
भीष्मोपसि, T₂ G₁ 2 4 6 Ms देववतोपसि — Adhy
no (figures words or both) Ko 94, K₁ 103, B₁
D₁ 96, Da₁ 90, Dn₁ 97, T₁ 90⁽¹⁾, T₂ G M 43 (G₁
42) — S loka no Dn₁ ns 24 Ms 20 — Aggregate
s loka no Dn₁ 3913

93

1 S₁ K₁ D₁ S om उवाच — *) N₂ आर्ययो; G₂
यसिद्धो S₁ कश्चैव, B₁ T G₁ 4 5 कोच्ये, G₁ 2 4 M को
छे' — *) S₁ K₁ वसुनां दुष्कृतं च नि; S इच्छिष्येत्स्य
द्विपत्र — After 1st, S ins

952* शशाप यस्यां कल्याणि स वसुश्चारदर्शने ।

[M चारुलोचने]

— *) N₁ V₁ Dn D₁ S योनिमाय' (T₁ 'माभि'), B₃ D₃
तनुमाधि' S₁ K Da D₂ मानुषवसुमागता
2 *) S₁ K₁ 3 Da D₂ तु (for च) S विदोषेण (for
युवा) — *) V₁ Da₁ Dn त्वया द' S₁ K₁ दे (for दे)
— *) S कस्य (T₁ G₁ त') Me-8 केन (for चैव) S₁
K₁ D₃ कृते घाय, S 'नेह (G₁ 'नैव, G₂ 'नैप) — *) S
चिरमेघ (G₁ 'र भूमौ) घसिष्यति
3 *) Ko 3 4 इशास्तु (K₂ 'ले), D (except D₃ 4 1)
इशा वै S 'लोकाना — *) S यसव वेन हेतुना — *) T
G₁ 2 6 मनुष्ये' Ko N₁ B₁ Da₁ M₁ 'वपद्यत, K₂ 4 T G
द' (G₁ 'द'पद्यते, S₁ Da₁ तु प्रप्र'; D₂ 'ववप' — *) D₁
T G तसमा' (T₁ तस्य', G₂ 'सत्य')

4 S₁ K₁ 3 D₁ M om उवाच, T G om वैश' उ
— *) K₂ Dn S एव' N₁ 3 V₁ D (except D₃ 4 1)
तदा गमा; S वररोहा — *) G₂ अर्तारमिद' — Dn
om 4^{cd} — *) D₁ स तु (for देवी) — *) S₁ K
(except K₁) Da₁ भरतर्षभ (Da₁ 'भ), N₂ V₁ B D₁
पुरपोत्तम; Dn₁ 'वंभ

5 Before 5, N₂ Da₁ Dn D₁ 2 115 गगोवाच, S गता
— *) K₂ S transp य and लेभे S₁ वारणि (by corr)
S यमुना (for वह) — *) S वरुणाद्राजसत् — *) B
(mostly) वसिष्ठो N₁ V₁ Dn D₁ वसिष्ठनामा स
6 *) S₁ D₂ 'ध्रममिद' K₂ हरय (for पुष्य) K₁
तस्याध्रमस्यामिद' — *) S₁ K₁ 'गगीरुत', K₂ 'गगवृषि;
N₁ 3 V₁ B Dn D₁ 2 4 'हमन्वित; Da 'निदेवित — *) S₁

स. वारुणिस्तपस्तेषु तस्मिन्भरतसत्तम ।
 वने पुण्यकृतां श्रेष्ठः स्वादुमूलफलोदके ॥ ७
 दक्षस्य दुहिता या तु सुरभीत्यतिगर्विता ।
 गां प्रजाता तु सा देवी कश्यपाद्भरतर्षभ ॥ ८
 अनुग्रहार्थं जगतः सर्वकामदुघां वराम् ।
 तां लेभे गां तु धर्मात्मा होमधेनुं स वारुणिः ॥ ९
 सा तस्मिन्स्थापसारण्ये वसन्ती मुनिसेविते ।
 चचार रम्ये धर्म्यं च गौरपेतभया तदा ॥ १०
 अथ तद्वनमाजग्मुः कदाचिद्भरतर्षभ ।
 पृथ्वाद्या वसवः सर्वे देवदेवापिसेवितम् ॥ ११
 ते सदारा वनं तच्च व्यचरन्त समन्ततः ।
 रेमिरे रमणीयेषु पर्वतेषु वनेषु च ॥ १२
 तत्रैकस्य तु भार्या वै वसोर्वासवविक्रम ।

सा चरन्ती वने तस्मिन्गां ददर्श सुमध्यमा ।
 या सा वसिष्ठस्य मुनेः सर्वकामधुगुत्तमा ॥ १३
 सा विस्रयसमाविष्टा शीलद्रविणसंपदा ।
 दिवे वै दर्शयामास तां गां गोवृषभेक्षण ॥ १४
 स्वापीनां च सुदोर्भां च सुवालधिमुखां शुभाम् ।
 उपपन्नां गुणैः सर्वैः शीलेनानुत्तमेन च ॥ १५
 एवंगुणसमायुक्तां वसवे वसुनन्दिनी ।
 दर्शयामास राजेन्द्र पुरा पौरवन्न्दन ॥ १६
 द्यौस्तदा तां तु दृष्ट्व च गां गजेन्द्रेन्द्रविक्रम ।
 उवाच राजंस्तां देवीं तस्या रूपगुणान्वदन् ॥ १७
 एषा गौरुत्तमा देवि वारुणेरसितेक्षणे ।
 ऋषेस्तस्य वरारोहे यत्प्रेदं वनमुत्तमम् ॥ १८
 अस्याः क्षीरं पिबेन्मर्त्यः स्वादु यो वै सुमध्यमे ।

C. 1. 2939
 P. 1. 92. 19
 K. 1. 106. 19

Bs Ds 'वृते; Ns B. 5 Ds S सर्वानुं वनान् ।
 7 *) K. 2. 4 पुण्यवतां; Gs 'वृतां.
 8 *) K (except K1) Bs Da T G1-2. 2. 5 M
 'स्वभि(K' ति)विद्युता; N V1 B1. sm. s. 6 Dn D1. 2. 2. 5 Gs
 'स्वभिराश्विदा (Bsm 'शोभिता). — *) S काश्यप'.
 9 *) Ko. 2. 4 N V1 Dn D1 Ms 'कामदुघां. Ko N
 V1 B Ds Dn D1 Gs M वरा. — *) N1. 8 ह्योम्यं वेनुं.
 10 *) Gs. 4 (sup. lin. as in text). 8 एकस्मिं'.
 — *) S1 Ko. 2. 4 वसती. T G ऋषिसे (T' ऋषिनिवेशने;
 Gs sup. lin. ऋषिनिषेविते). — *) S1 K1. 2 मेधेरण्ये;
 Ko. 2 मेधे रम्ये; Ks मध्ये रम्ये; N1 धर्मं पुण्ये; Ns V1 B1
 Da Dn D1 पुण्ये रम्ये; Ds मध्ये रमे; G1 यत्नादुर्म्यं;
 Gs रम्ये हर्म्यं.
 11 *) S सतसु (for अथ). — *) S धराया (Gs
 सभायां; Gs अदी च). — *) V1 B D (except Da1 Ds)
 Gs. 6 M देवा दे; T' Gs. 5 देवा वै ऋषिसे'.
 12 *) Bz. 1 'नं तत्र. S सभायांस्त्रयं कृत्वां. — *) Ks
 B Da Ds. 4 संचरतः (B 'त); Ks S विचरतः (T1 'ति). S
 सतस्ततः. — *) S1 K (except K1) वनेपुपवने; Da
 सर्वानुं पु व'.
 13 *) S1 K1 तस्ये'. N V1 B D (except Ds)
 'कस्याय भार्या तु; S एकस्य भार्या राजेंद्र. — Ds om.
 13^{sup} 4. — *) Bz. 4 Ds trans. सा and चरन्ती. Ks
 विचरन्ती; B1 Da Dn D1 संव'; Ds चरन्ती गां; S तां च
 दोग्धिं. — *) Ds संवदन्त. S सुवदन्तं. — *) Gs स्वता.

Ś: K1 या वसिष्ठस्य भवने; V1 B Dn D1. 2. 4 नंदिनी नाम
 राजेंद्र. — *) N1. 2 V1 B Dn Ds. 4 Gs 'सतां.
 14 *) M अथ सा विस्रिता देवी. — *) S रूपद' (Gs
 रूपयुक्ता सुनंदिनी). — *) K2 वसवे; Ks दिवेष; N1. 2
 चौक्षेत्र्य; Ns चौक्षायि; V1 Da2 Dn2. ns D1. 4 तवे वै;
 B1. 2. 5m चौक्षेत्र्य; Bs चौक्षेत्र्ये; Da2 सचवे; Ds पति वै. S
 सा (T' Gs स्व') पत्युदंशं (Gs दशं) कल्याणी). — *) S1
 Ko. 1 'क्षणा; Ks. 4 Ds. 5 'क्षणां; T G Ms. 5 'वृषविक्रम (T'
 'नं; G1. 2 'मः). Ms-3 तां गोवृषभविक्रम. — After 14,
 Bs ins.:

953* पटुव्रतां सुपाथोर्दं पृथुपद्मसमायताम् ।
 अष्टायतशिरोभ्रीवां प्रथुक्तां समपद्यत ।

15 *) Ko Gs सापीनां; Ks सुखती; N1 संधा; Ns M
 स्वाधी; V1 B1. 5 Dn Ds. 4 Cd भां; Ds T2 सु; T1 सुपनां;
 Gs सोपि तां. — *) V1 B1. 5 Da Dn D1 Cd 'सुरां; B1. 5
 Ds. 4 सुर्वा. Bs Ds तथा; Bs Ds तदा (for शुभां).
 T1 Gs. 6 M 'चिसुखोदरां; T2 G1. 2. 4. 5 सुवालां सुसुखोदरां.
 16 *) S 'मास कल्याणी (M 'जी). — *) N1 B
 (except B1) Ds. 4 S (except Gs. 5) पौरववर्धन.
 17 *) Ns B (except B1) Ds चौक्षाय. — *) K
 (except K1) Bs Da1 T2 G (except Gs. 5) 'विक्रमः. Ns
 गजेंद्रसमविक्रम. — After 17^{sup}, Bs ins.:

954* उवाच राजंस्तां देवीं नृपोत्तम सुमध्यमां ।

— *) N1 राजा तां. T1 कीरं (for देवीं). — *) S1
 'गुणास्त्विवद; Ko Ds 'गुणाश्वितः (D' 'ताम्); K1 'गुणाधिकां

दश वर्षसहस्राणि स जीवेत्स्विरयौवनः ॥ १९
 एतच्छ्रुत्वा तु सा देवी नृपोचम सुमध्यमा ।
 तद्युवाचानवद्याङ्गी भर्तारं दीसतेजसम् ॥ २०
 अस्ति मे मानुषे लोके नरदेवात्मजा सखी ।
 नाम्ना जिनवती नाम रूपयौवनशालिनी ॥ २१
 उशीनरस्य राजर्षेः सत्यसंधस्य धीमतः ।
 दुहित्वा प्रथिता लोके मानुषे रूपसंपदा ॥ २२
 तस्या हेतोर्महाभाग सवत्सां गां ममेप्सिताम् ।
 आनयस्वामरश्रेष्ठ त्वरितं पुण्यवर्धन ॥ २३
 यावदस्याः पयः पीत्वा सा सखी मम मानद ।
 मानुषेषु भवत्वेका जरारोगविवर्जिता ॥ २४
 एतन्मम महाभाग कर्तुर्महस्यनिन्दित ।
 त्रिमं प्रियतरं ह्यसाम्नास्ति मेऽन्यत्कथंचन ॥ २५
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या देव्याः प्रियचिकीर्षया ।

पृथ्वाद्यैर्भ्रातृभिः सार्धं द्यौस्तदा तां जहार गाढ ॥ २६
 तथा कमलपत्राक्षया नियुक्तो द्यौस्तदा नृप ।
 ऋषेस्तस्य तपस्तीव्रं न शशाक निरीक्षितुम् ।
 हता भौः सा तदा तेन प्रपातस्तु न तर्कितः ॥ २७
 अथाश्रमपदं प्राप्तः फलान्यादाय वारुणिः ।
 न चापश्यत् गां तत्र सवत्सां काननोत्तमे ॥ २८
 ततः स मृगयामास वने तस्मिन्स्तपोधनः ।
 नाध्यगच्छच्च मृगयंस्तां गां मुनिरुदारपीः ॥ २९
 ज्ञात्वा तथापनीतां तां वसुभिर्दिव्यदर्शनः ।
 ययौ क्रोधवशं सद्यः शशाप च वसंस्तदा ॥ ३०
 यस्मान्मे वसवो जहृर्मां वै दोग्ध्रीं सुवालधिम् ।
 तस्मात्सर्वे जनिष्यन्ति मानुषेषु न संशयः ॥ ३१
 एवं शशाप भगवान्वसंस्तान्मुनिसत्तमः ।
 वशं कोपस्य संग्रास आपवो भरतर्षभ ॥ ३२

18 °) Ks Ñ V1 B D (except Da Ds) S (except Gs) देवी (Bs राजन्). — °) Ks Ñ V1 B1 s Dn D1.4 क्षमा.

19 °) Ś1 K1 transp. यः and वै.

21 °) Ko नरावती; Ks-4 Ñ V1 B D (except Ds) Gs जित; Gs. 4. s हिमं.

22 °) Me-s सत्यधर्मस्य. — °) T1 M विश्रुता दुहिता लोके. — °) Ks S (except Gs) मानुषी. K1 रूपसंभवा; Bs नृपसं; Ds [S] स्मिन्वरंतप.

23 °) T G महाराज. — °) K1 समोप्सि; Gs-s मवे(Gs अये)प्सि. — Gs om. 23rd. — °) Ñs S (Gs om) 'यस्य मुनिः T1 Gs न)रश्रेष्ठ. — °) T1 Gs. s स्वविततः. Da S (G1 om.) 'वर्धनं (Gs 'दृष्टानं).

24 °) Me-s मानवेषु. Ś1 K1. 2. 4 D1 भवत्वेका; Ñs भवेदे; Ñs 'देवे; T G 'वेदे'.

25 Ko om. 25. — °) S 'द्वैति कर्म वै. — °) S त्रियासि. B1 Ds यस्मान्; Gs-4 हि स्वान्. — °) T1 मन्वे (for मेऽन्यत्).

26 Before 26, Me ins. संग्गा. — °) Ko. s. 4 पृषं. Ko Ds transp. श्रुत्वा and तस्या — °) S परासीद. B1 s Ds सर्वैः (for सर्वैः). — °) T1 G (except G1. 6) Me-s तां and गां.

27 °) Ñs Ds तदानय. — °) Ko. s S परीक्षि. — °) Ñs. s ततः (for तदा). — °) Ks Me-s प्रतापरन्तु.

Me-s कीर्तितः(!). T G प्रयाता(Gs 'यता; Gs. 4 'यता)द्वुत्तदत्तां(Gs 'वि')ना; Me-s प्रयाता नृप वाक्तितः.

28 °) T G यदाश्र. — Gs (hapl. om. 28th-30th. — °) Ñ V1 B1 D (except Ds) 'पश्यस्त गां. 15 नापश्यद्गां सवत्सां तां स हि तस्मिन्वने.

29 Gs om. 29 (cf. v. l. 28). — °) S (Gs om.) स तस्मिन्मृगं वने गाम्भयितसत्तम. — °) Ś1 K1 'गाम्भयः Ñs सोष्य'; V1 Dn Ds नाप्यागम'; B 'ध्याग'; T1 स नाम्भ्य गच्छन्; T1 Gs-4 नाप्याग'; G1 Me-s नाप्यस. — °) T G1. 4-6 स्तो (for तो).

30 Gs om. 30th (cf. v. l. 28). — °) Ś1 K1 Ñs. s Da Ds गां (for तां). Ñs ज्ञात्वापनीतां वसुभिर्. — °) Ñs दिव्यज्ञानेन गां मुनिः; M (except Me) 'दिव्यद्युष्टया. — °) S (Gs om.) स तु कोपवशं प्राप्त.

31 °) Ms तां (for गां). B1 Ds; Me-s ने (for वै). Ks Da1 D1 'लपी; T1 G1. 2. 6 M (except Ms) 'धी — °) Ñs तस्मादेते. — °) S वसवो मानुषेष्विति.

32 D1 (hapl.) om. 32nd-33rd. — °) Ko. s. 4 transp. यन्तु and तान्. V1 T1 यन्तुम्; Da आपवो (see below) Ñs Gs ऋषिसत्तमः; V1 B D (except Ds, Ds om) भरतर्षभ; T1 मुनिर्पुंगवः. — °) Ñ V1 B1 s. 6 Da Dn Gs 0 श्रोपस्य. — °) Da यद्युष्टय (for आपव); see above. 11 D (except Ds, D1 om.) मुनिसत्तमः; T1 मया वाक्प्रति.

33 D1 om. 33rd (cf. v. l. 32). — °) Ds. s D1. 4

शश्या च तान्महाभागस्तपस्वेव मनो दधे ।
 एवं स शश्वान्राजन्वस्रनद्यो तपोधनः ।
 महाप्रभावो ब्रह्मपिर्देवान्रोपसमन्वितः ॥ ३३
 अथाश्रमपदं प्राप्य तं स भूयो महात्मनः ।
 शप्ताः स इति जानन्त ऋषिं तुभूपचक्रयुः ॥ ३४
 प्रसादयन्तस्तृष्टिं वसवः पार्थिवर्षम ।
 न लेभिरे च तस्मात्ते प्रसादमृष्टिसत्तमात् ।
 आपवात्पुरुषव्याघ्र सर्वधर्मविशारदात् ॥ ३५
 उवाच च स धर्मात्मा सप्त युयं धरादयः ।
 अनुसंवत्सराच्छापमोक्षं वै समवाप्सथ ॥ ३६
 अयं तु यत्कृते युयं मया शप्ताः स वत्सति ।
 द्यौस्तदा मानुषे लोके दीर्घकालं स्वकर्मणा ॥ ३७

नानृतं तच्चिकीर्षामि युष्मान्कुद्धो यदयुवम् ।
 न प्रजास्यति चाप्येव मानुषेषु महामनाः ॥ ३८
 भविष्यति च धर्मात्मा सर्वशास्त्रविशारदः ।
 पितुः प्रियहिते युक्तः स्त्रीभोगान्जयिष्यति ।
 एवमुक्त्वा वदन्सर्वोद्भगाम भगवानृषिः ॥ ३९
 ततो मायुपजगमुस्ते समस्ता वसवस्तदा ।
 अयाचन्त च मां राजन्वरं स च मया कृतः ।
 जाताज्ञातान्प्रशिषासान्स्वयं गच्छे त्वमम्भसि ॥ ४०
 एवं तेपामहं सम्यक् शप्तानां राजसत्तम ।
 मोक्षार्थं मानुषास्त्रोकाद्यथावत्कृतवत्यहम् ॥ ४१
 अयं शापाद्येस्तस्य एक एव नृपोत्तम ।
 द्यौ राजन्मानुषे लोके चिरं वत्सति भारत ॥ ४२

C. 1. 2663
B. 1. 97. 45
K. 1. 102. 47

T₁ M₅ महाभागान्. — ^a) N₁ तपस्वमे. — ^a) G₁ संश'.
 N₅ अद्यो (for राजन्. — ^a) N₅ तान् (for अद्यो). N₅
 मुनिसत्तमः; G₅ महात्तपाः (for तपो). — ^a) K₀ देवपि.
 — ^a) T₂ G₂. 4. 8 तेषां (for देसात्). K₀. 4. 4 N₂ V₁ B₁
 D (except D₂. 4. 8) G₅ क्रोधसम'. — After 33, D₂
 (except sec. m.) S ins.:

955* एवं शशास्त्रस्त्रेन मुनिना यामुनेन वै ।

अद्यो समस्ता वसवो मुने रोपेण सत्तम ।

[Before line 1, D₂ ins. संगोवाच. — (L. 2) T₁ G₀
 निजद्रोपेण; T₂ G₁. 2. 4. 8 दिवो द्रोपेण. D₂ M भारत.]

34 ^a) N₁ V₁ D (except D₂. 4. 8) प्राप्ताः. — ^a) K₂
 N₂ तस्माद्; N₂ V₁ D₂ D₁ ते वै; N₂ D₂ तस्य; B₂ 3
 D₂. 4. ते स; B₂. 5. ते स; S पुनः. S तस्य (for भूयो). G₁
 मनो दधे (sup. in. महात्मनः as in text). K₀. 2. 4
 भूयस्ते वसवस्तदा. — ^a) K₀ S transp. ऋषिं and तं
 S चाभिच'.

35 K₀ om. 35^{ab}. — ^a) N (except S₁) transp.
 न and लेभिरे. T G तु (for च). S transp. तस्मात् and
 ते. — After 35^{ad}, S ins.:

956* चकार च न तेषां वै प्रसादं भगवानृषिः ।

— ^a) S (except Me-s) आपवाः. — ^a) K₀. 2. 4 'श्रुतां
 वरात्; S 'वितारद्.

36 ^a) K₂ N₁ V₁ B (except B₂; B₂m as in text)
 D (except D₂) शप्ता (for सप्त). S सप्त राजन्परादिकात्.
 — ^{ad}) S₁ K N₂. 1. V₁ D₂ D₁. 8 'सरास्तवैं श्राप-
 मोक्षमवाप्सथ; N₂ 'च्छापं सर्वं वै सम'; B₁ D₂ 'च्छापा-

नोक्षं वै सम'; S 'राच्छा (G₂. 4. 8 'रं शा)पान्मोक्षय (T₁ M
 'क्ष)धमिति भारत.

37 ^{ab}) S transp. यूयं and दासाः. — ^a) S यौस्तु वै.

38 ^a) N₁ नाकृतं. T₂ G (except G₅) च (for तत्).

— ^a) N₁. 2. V₁ B D M₅. 8 transp. युष्मान् and कुद्धो.

T G Me-s यस्मिन्कु'. A few MSS. यद्वयं. — After

38^{ab}, S ins.:

957* प्रजा ह्यनृतवाक्येन हिंस्यामप्यात्मनस्तथा ।

— ^a) T G (except G₅) transp. न and प्रजा'. K₂ V₁

जनियति न चा'; M (except M₅) न जनियति चा'. Cd

'cites प्रजास्यति (as in text).

39 ^a) S₁ K₁ सर्वदाश्रमृतां वरः; S 'शास्त्राधिद्विहली (M

'सर्ववित्त). — ^a) S पितृभ्रातृयं प्रियं कुर्वन्. — Before

39^a; N₂ V₁ ins. संगोवाच. — ^a) V₁ B D (except D₂)

स जगाम महावृषिः.

40 ^a) D₂ D₁ समेता (for सम'). M नृप (for तदा).

— ^a) N₁. 2. V₃ वरः. B₁. 5. D₂ D₁. 8 तत् (for स). K₂

समयः (for च मया). S₂ K₁. 3. 5 V₁ वृतः; B₂ D₂ D₁

कृतं. S वरं तेष्यो ददाम्यहं. G₅ om. 40^a-41^a. — ^a) K₂

जातं जातं. S (Ga om.) जातं जातं क्षिपेव्युः. — ^a) T₂

G₁-6 Me-s स्वर्दमसि.

41 G₅ om. 43 (cf. v. l. 40). — ^a) B D₂. 4. सतं; S

(except M₅; G₅ om.) वरं (T₂ स्वयं) (for अहं).

42 N₁ om. 42^{ab}. — ^a) B₁. 5. D₂ शोयं; T₁ M क्षभि.

— ^a) K₁ चिरं चरिष्यति नराधिप (sic). — After 42,

S ins.:

एतदाख्याय सा देवी तत्रैवान्तरधीयत ।

आदाय च कुमारं तं जगामाथ यथेप्सितम् ॥ ४३

स तु देवव्रतो नाम गाङ्गेय इति चाभवत् ।

दिनामा शंतनोः पुत्रः शंतनोरधिको गुणैः ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

शंतनुश्चापि शोकातो जगाम स्वपुंरं ततः ।

तस्याहं कीर्तयिष्यामि शंतनोरमितानुष्णान् ॥ ४५

महामार्ग्यं च नृपतेर्भारतस्य यशस्विनः ।

यस्येतिहासो ह्युतिमान्महाभारतमुच्यते ॥ ४६

वैशंपायन उवाच ।

स एवं शंतनुर्धामादेवराजर्षिसत्कृतः ।

धर्मात्मा सर्वलोकेषु सत्यवागिति विश्रुतः ॥ १

दमो दानं क्षमा बुद्धिर्हीर्ष्यतिलेज उत्तमम् ।

नित्यान्यासन्महासत्त्वे शंतनौ पुरुषर्षभे ॥ २

एवं स गुणसंपन्नो धर्मार्थकुशलो नृपः ।

आसीद्भरतवंशस्य गोप्ता साधुजनस्य च ॥ ३

कम्बुध्रीवः पृथुव्यंसो मत्तवारणविक्रमः ।

धर्म एव परः कामादर्थाच्चेति व्यवस्थितः ॥ ४

एतान्यासन्महासत्त्वे शंतनौ भरतर्षभ ।

958* अयं कुमारः पुत्रस्ते विद्वदः पुनरेत्यति ।

अहं च ते भविष्यामि आह्वानोपगता नृप ।

43 S transp. 43 and 44. Before 43, Śi K₁ D₃ S (except T₃) ins. वैशं^१; Ko. 3-4 N^१ V^१ B^१ D^१ D^१ D^१ 2.4 वैशं उ^१. — ^a) Śi K₁ D₃ 4. 5 T₁ G₃ च (for अय). B₃ जगाम भरतर्षभ. — After 43, S ins.:

959* सत्माहेचमतश्चैव गद्गादत्तश्च सोऽभवत् ।

(of. v. l. 44^{ab}).

44 S transp. 43 and 44. — ^{ab}) S (except T₃) अयं देवव्रतश्चैव गंगादत्तश्च मे सुतः (of. 959*). — ^c) D₂ D₁ T₁ धनरात्.

45 ^b) D₁ जगामाथ यथेप्सितं (= 43^a). — After 45^{ab}, S ins.:

960* तस्य कीर्ति च ह्यर्षि च महतो नृपसद्गुणान् ।

— ^a) S शंतनोः (for तस्या). — ^b) K₁ V₁ D₁ D₁ "रषिकाम्यु"; B₁ D₁ 4 "नेरुत्तमान्यु"; T₁ M₁-s सर्वानेव गुणानर्हः; T₃ G₁ M₁-s महाराज (G₃ M₁-s स्वानेव) यथातथं. 46 Ko om. 46^{ab}. — ^a) S महामार्गस्य नृ. — ^b) A few MSS. भरत^१. K₁ N₃ B₃ D₃ (except D₃ 4. 5) महामन्त्रः. — ^c) S रवातोयं (G₃ आरवातो). — ^d) N₁ 3 V₁ "भारत उच्य"; S "त इ" (G₃ corr. to -नि) ह्युत.

Colophon. — Major parvan: T₃ G₁ M₁ संभव^१ (for भाद्र^१). — Sub-parvan: K₃ N₁ 3 V₁ T₁ संभव. — Adhy. name: Śi K₃ B₃ 5 Da₃ Da₃ D₁ 4. 5 आपवं (after which Da₃ D₁ ins. समार्हं); Ko. 4 D₃ ययु (Ko

चसव)शापवर्णनं; K₁ आपवनं; K₃ वसुसंभवावुवर्णनं; N^१ V₁ आपवोपाख्यानं; N₃ आपं; B₁ आपवो; T₃ G₁ वसुशापसं (G₁ om. सं)कीर्तनं; G₁ गंगाशंतनुसंवाद्. — Adh. no.: (figures, words or both): Ko 95; B₁ D₁ 9; D₁ 96; D₃ 98; S 44 (T₁ 93). — S'loka no.: Da₁ 49; D₂ 48; M₃ 54. — Aggregate s'loka no. D₂ 3961.

94

1 Śi K₁ S om. उवाच. — ^a) Ko. 3-4 T G transp. स and एवं. K₁ D₁ M₁ एव; N₁ 3 V₁ B₁ D₁ D₁ D₁ राजः; N₃ M₃ एव. V₁ श्रीमान्. — ^b) Ko 3. 4 "राज समुत्ति"; T₁ G₃ "सत्तमः. — ^c) B₁ D₁ 4 सत्यवादीति — T G M₃ ins. after 1: Śi K₁ N₁ V₁, after 2:

961* शंतनोः कीर्तयिष्यामि सर्वानेव गुणानहम् ।

[Cf. 1. 93. 45^{ab}. N₁ गुणानहम्.]

2 ^{ab}) = (var.) 5^{ab}. — ^c) G₃ 4. 5 नित्यान्यस्मिन्; G₃ न्यवसंश. K₃ महीपाले. — ^d) K₂ D₂ "पर्वभ"; K₃ D₁ S भरतर्षभ. — After 2, Śi K₁ N₁ V₁ ins. 961' (of. v. l. 1).

3 ^{ab}) S अमालगुणं क्षत्रधर्मवितोषवित्. — ^c) N₃ V₁ B D (except Da D₃) सर्वजनं.

4 ^a) B₁ D₁ D₃ स पृथ्वंती; T₃ G (except G₃) पृथुयरात्. — ^b) Ko. 3 "धारण्यारणः; B₁ D₁ महामार्तगर्हि. — N₁ ins. after 4^{ab}: T G₁-s M₁-s (G₃ 4. 5 om. line 3) after 4:

न चास्य सदृशः कश्चित्क्षत्रियो धर्मतोऽभवत् ॥ ५
 वर्तमानं हि धर्मं स्वे सर्वधर्मविदां वरम् ।
 तं महीपा महीपालं राजराज्येभ्यपेचयन् ॥ ६
 वीतशोकभयात्राधाः सुखस्वमन्विबोधनाः ।
 प्रति भारतगोप्तां समपद्यन्त भूमिपाः ॥ ७
 शतनुप्रमुखांशुं लोके नृपतिभिस्तदा ।
 नियमात्सर्ववर्णानां ब्रह्मोत्तरमवर्तत ॥ ८
 ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं विशः क्षत्रमनुजताः ।
 ब्रह्मक्षनानुरक्ताश्च शूद्राः पर्यचरन्विशः ॥ ९
 स हास्तिनपुरे रम्ये कुरुणां पृथभेदेन ।
 वसन्सागरपर्यन्तामनशाद्धै वशुंधराम् ॥ १०

स देवराजसदृशो धर्मज्ञः सत्यवागृहुः ।
 दानधर्मतपोयोगाच्छ्रिया परमया युतः ॥ ११
 अरागद्वेषसंयुक्तः सोमवत्प्रियदर्शनः ।
 तेजसा स्वर्धसंकाशो वायुवेगसमो जवे ।
 अन्तकप्रतिमः कोपे क्षमया पृथिवीसमः ॥ १२
 वधः पशुवराहाणां तथैव मृगपक्षिणाम् ।
 शंतनौ पृथिवीपाले नावर्तत वृथा नृप ॥ १३
 धर्मब्रह्मोत्तरे राज्ये शंतनुर्विनयात्सवान् ।
 समं शशास भूतानि कामुरागविवर्जितः ॥ १४
 देवपिपितृवृक्षार्थमारम्भन्त तदा क्रियाः ।
 न चाधर्मेण केपांचित्प्राणिनामभवद्वधः ॥ १५

C 1
B 1
K 1

962* अन्वित परिपूर्णापैं तथैर्नृपतिः लक्ष्मै ।

तस्य कीर्तिमतो वृत्तमवेक्ष्य सतत नरा ।

After the above, Da marg sec m ins, while T is Ms-s read (for the first time) line 2 of 963*, which is followed by a repetition of 4th, in all the above MSS except Ts — 4) N (except Bs Da1 2) "स्वित्त

5 Bs Da om 5th — 5th = (var.) 2nd — 4) Ns इतान्परि, Da T G Ms एवमासीत् Ko s s महीपाले, Da T G Ms महासख — 5) Da T G Ms शतनुर S1 N V1 B (Bs om) D (except Da, Da om) वुरपर्ये, Ks s M (except Ms) 'वंशे — Gs om 5th-6th — 4) Da *transp* क्षत्रि and धर्मतो Ds G (Gs om) भवेत् Ns Da D1 धर्मत पार्थिवोभ, T1 धर्मत सदतोभ

6 Ga om 6 (cf v 1 5) — 4) S1 K1 Ns V1 Bs D (except Ds s s) हि धर्मोय, T G (Gs om) हि सदमं, M सदा धर्मं — 5) Ks Ns V1 Bs D (except Ds s s) T1 सर्वधर्म(T1 'शास्त्र'श्रुता, Gs s s शास्त्रशास्त्रि, M सर्व(Ms शास्त्र)शास्त्रि T2 Gs शास्त्रशास्त्रविस्तार — Da1 om 6th-7th — 4) Ns s V1 महीपो, Ms s 'प T G (Gs om) Ms s महेश्वार, Ms s महा(M: 'ही)पाला — 4) Ns s V1 येचयत् S (Gs om) राजराजमकुर्वत

7 Da1 om 7th (cf v 1 6) S reads 7 after 16 — 4) Ks Ns Bs Dn Ds T1 Gs s 'स्वमि', T2 Gs M 'स्वम', Gs s 'सुसम', Gs 'स्वदोसु' — 4) Ks N V1 B D पति (K1 पति, Ds प्राप्य), S श्रिता (Gs श्रुता) S भा(G1.2 अ)रतभर्तार — 4) G1 पार्थिवा (for भूमि) — After 7, Da S ins

963* तेन कीर्तिमता सिद्धा शक्रप्रतिमतेजसा ।

यत्प्रदानतप शीला समपद्यन्त पार्थिवा ।

8 4) Ks Bs Dns D1 गुहैर, S गुप्त — 4) Ns नृपतिसत्तमे S राक्षापितृभिर्भोजत — 4) Ns नियम्य — 4) Ks नियमोत्तर, Ns D (except Da1 Ds s) धर्मोत्तर

9 4) N1 V1 Dn1 T1 Ms-s ब्रह्मचर्य(शु)चरत्, Ds 'चर्वरत, Gs 'चर्वपर — 4) T G 'जुलोमा(Gs s 'भा)श्च, M 'जुह्वलाश्च

10 4) S हस्ति — 4) Ks Bs D (except Ds s) S 'वशासद'

11 4) Ko s s 'वानुजु — 4) Ns 'तपोखयात्, T G (except Gs s) 'परो योगी

12 4) N V1 B D (except Ds) सूर्यकृत्पोभूत् — 4) M वायुना च S चले (for जवे) — 4) S1 K1 Bs Ds क्रोधे (for कोपे) — 4) S1 K1 N1 Bs s Ds क्षमित्वे

13 4) S1 K1 N1 s Dn Gs तथा (for वृथा) S तदा (T वध, Gs वृथा) (for नृप)

14 4) K1 s N V1 B D (except Da Ds) ब्रह्मधर्मोत्तरे, Cd as in text — 4) M विनयाश्रित (Ms s 'न्यत्) — 4) Ks B (except Bs) स्वयद् (for स्वम) — 4) S1 रागकाम; S लोभराग — After 14 Ds (marg sec m) S ins

964* चकोरनृपज्ञात्रास्य सिंहरभंगतिर्बुधा ।

गुणैरनुपमैर्युक्त समसौरविकासिके ।

गम्भीर सखसपत्न्यचन्द्रनिभावन ।

[(L 1) Ds T Gs s Ms s ताराक्ष — (L 2) T1 Gs s 'रसिता']

असुरानामनायानां तिर्यग्योनिषु वर्तताम् ।
 स एव राजा भूतानां सर्वेषामभवत्पिता ॥ १६
 तस्मिन्कुरूपतिश्रेष्ठे राजराजेश्वरे सति ।
 श्रिता वागभवत्सत्त्वं दानधर्माश्रितं मनः ॥ १७
 स समाः षोडशाष्टौ च चतस्रोऽप्ये तथापराः ।
 रतिमप्राप्नुवन्त्रीषु बभूव वनगोचरः ॥ १८
 तथारूपस्तथाचारस्तथावृत्ततथाश्रुतः ।
 गाङ्गेयस्तस्य पुत्रोऽभूत्तान्ना देवततो वसुः ॥ १९
 सर्वास्त्रेषु स निष्णातः पार्थिवेष्वितरेषु च ।
 महाबलो महासत्त्वो महावीर्यो महारथः ॥ २०
 स कदाचिन्मृगं विन्द्या गङ्गामनुसरन्नीदम् ।
 भागीरथीमल्पजलां शंतनुर्दृष्टवाद्युषः ॥ २१

तां दृष्ट्वा चिन्तयामास शंतनुः पुरुषर्षभः ।
 स्यन्दते किं नियं नाद्य सरिच्छ्रेष्ठा यथा पुरा ॥ २०
 ततो निमित्तमन्यिच्छन्ददर्शं स महामनाः ।
 कुमारं रूपसंपन्नं वृहन्तं चारुदर्शनम् ॥ २३
 दिव्यमखं विकृर्णां यथा देवं पुरंदरम् ।
 कृत्स्नां गङ्गां समावृत्य शरंस्तीक्ष्णैरवस्थितम् ॥
 तां शरैराश्रुतां दृष्ट्वा नदीं गङ्गां तदन्तिके ।
 अभवद्विसितो राजा कर्म दृष्ट्वातिमानुषम् ॥ २१
 जातमात्रं पुरा दृष्टं तं पुत्रं शंतनुस्तदा ।
 नोपलेभे स्मृतिं धीमानभिज्ञातं तमात्मजम् ॥ २
 स तु तं पितरं दृष्ट्वा मोहयामास मायया ।
 संमोह्य तु ततः क्षिप्रं तत्रैवान्तरधीयत ॥ २७

15 *) Ś: 'यज्ञाना — *) K: समारभ्य (for आरभ्य)
 S ययुषु पत्रा (T: प्रन)यो वृणा — *) S हि (for च).
 16 *) Ko s: 4 कृपणाना, G: अनुजाना — *) K: K: V: 1 G (except G: 1) वर्तिना — *) N (except B D: 1) transp भूता and सर्वेषा — After 16, S reads 7, followed by 963*

17 *) Ko s: 4 नुरवर, S नरवर — *) Ś: श्रुता, S वृणा Ś: वाचाभ D: S सत्या — *) S दानार्थमभवदन — After 17, G: s ins

965* यज्ञार्थं पत्राव मृदा मत्तानार्थं च मैथुनम् ।
 18 *) Ś: चतस्रो, D: दश चैव Ś: K: समा षोडश चाष्टौ च चतस्रश्च तथा — *) Ko 'प्राग्वाव, K: 'प्राग्वाव, K: B: D: 1 D: 2 प्राग्वाव S काचिव (for वीषु) — After 18 M ins

966* तपसा वपितोद्रेण जपध्यानरत सदा ।
 19 *) Ś: K: तथाधर्म M: सत्पानीलक्ष — *) Ko s: सत्पानीलक्ष — *) T G आदावेव तथा वसु (T: सुर), M आदावेवाष्टमो वसु

20 *) Ś: B: D: सर्वार्थेषु K: Da Cd सु, D: S च (for स) Ko s: स सर्वार्थेषु नि — *) K: T G transp 'सत्त्वो and 'वीर्यो M महावीर्यो (for 'सत्त्वो) and महोरसाहो (for 'वीर्यो) S महायज्ञा (for 'रथ)

21 *) K: S मृगान् Ś: विद्, K: विद्, M निगन् — *) G: वनाद् (for गङ्गा) Da 'मन्वत्', S 'मनुससार द — *) S दृष्टी सरिता वरा

22 *) K: G: M: भरतर्षभ (K: 'भ), K: 'षभ

— *) Ś: K: तिप्यते N G: त्विय G: स्यन्दते f वायोच — *) S (except G: 1 s) यथा पुर
 23 *) K: s D: T G: 1 s सुमहा, Ś: सुमहात् V: 1 B D: 4 G: सुमहायज्ञा — *) B D: 4 देवगर्भो भूत्वा — *) S (except M: s) नियदसं
 24 N: om 24^{ab} — *) D: M: s मनुष्यां — *)

*दशैरजिद्वै
 25 *) N: Da Dn 'राजिता — D: 1 (hapl) 25^a-26^a — *) Ś: त्पातिके, Ko 4 Da तदा, S सुमत् — *) S विसित मेक्षते स ख (M प्रेक्ष्य तस्यौ — G: s read 28^a, 29 30 and 28^a between and 25^a (that is their sequence is 25^a, 28^a, 29-28^a, 25^a, 26 28^{ab}, 31 etc) — *) Ko s: 4 N: V: 1 B: Dn transp कर्म and दृष्ट्वा S तस्य (for दृष्ट्वा)
 26 D: 1 om 26^a (cf v 1 25) — *) K: 4 N: V D (D: 1 om) G: दृष्ट्वा (for दृष्ट) — *) S transp दृष्टं पुत्र — *) K: तथाधर्म, N: V: 1 स्वमान, Da I तदात्म S न ज्ञातवान्महाभागमय पुत्रो ममेति वै (M: — After 26 M: s ins

967* न स्मृतिं शतनोरासेदिभिज्ञातु स्वमात्मजम् ।
 27 K: Dn (hapl) om 27^a-28^a — *) N: 2 समोह त, D: 'क्षेव, T G प्रमोक्ष च (G: 1 s M मोहयित्वा

28 K: Dn: om 28^a (cf v 1 27) — *) N: 1 (except D: 1) ततो (for तदा) — *) Ś: K: 1 तस्य (I त) — G: s: 1 ins after 28^{ab} T: G: 1 after 30

182

1. *Amshu... k...*
2. *Amshu... k...*
3. *Amshu... k...*

तदद्भुतं तदा दृष्ट्वा तत्र राजा स शंतनुः ।
 शङ्कमानः सुतं गङ्गामत्रवीदृश्येति ह् ॥ २८
 दर्शयामास तं गङ्गा विभ्रती रूपमुचमम् ।
 गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ तं कुमारमलंकृतम् ॥ २९
 अलंकृतामाभरणैरजोभरधारिणीम् ।
 दृष्टपूर्वामपि सती नाभ्यजानात्स शंतनुः ॥ ३०
 गङ्गोवाच ।
 यं पुत्रमष्टमं राजंस्त्वं पुरा मध्यजायिथाः ।
 स तेष्यं पुरुषव्याघ्र नयस्त्रै न गृहान्तिकम् ॥ ३१
 वेदानधिजगे साङ्गान्वसिष्ठादेव वीर्यवान् ।
 कृतास्त्रः परमेष्वासो देवराजसमो युधि ॥ ३२
 सुराणां संमतो नित्यमसुराणां च भारत ।

उद्याना वेद यच्छास्त्रमयं तद्वेद सर्वथाः ॥ ३३
 तथैवाङ्गिरसः पुत्रः सुरासुरनमस्कृतः ।
 यदेद शास्त्रं तच्चापि कृत्स्नमस्मिन्प्रतिष्ठितम् ।
 तव पुत्रे महाबाहौ साङ्गोपाङ्गं महात्मनि ॥ ३४
 ऋषिः परैरनाष्टृष्यो जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
 यदस्त्रं वेद रामश्च तदप्यस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ३५
 महेश्वासमिमं राजन्ताजधर्मार्थकोविदम् ।
 मया दत्तं निजं पुत्रं वीर वीर गृहाक्षय ॥ ३६
 वैशंपायन उवाच ।
 तयैवं समनुज्ञातः पुत्रमादाय शंतनुः ।
 आजमानं यथादित्यमाययी स्वपुर प्रति ॥ ३७
 पौरवः स्वपुर गत्वा पुदरपुरोपमम् ।

C 1 4307
B 1 109 41
K 1 107 42

968* शङ्कमान सुत प्राप्य गङ्गा वचनमत्रवीद ।
 - T₁ (hapl) om 28^d-29^a — For sequence of
 ३: ३ of v 1 25 — ^a) Śi हि, S (T₁ om) ता
 Ms s c)
 29 T₁ om 29^a (cf v 1 28) Ms (hapl) om
 29^b-30^c For sequence of G₂ ३: ३ of v 1 2० — ^a)
 Śi transp स and कुमार
 30 Ms om 30^{ab} (of v 1 29) For sequence of
 G₂ ३: ३ of v 1 25 — ^{ab}) Śi स्वलंकृतम् M (Ms om)
 साभरणी Śi K ररजोवसवृत, N Da Dn D₁ s
 विरजो(Da रजा)वरसवृत, V₁ B D₂ s G₁ s विरजो(G₂
 रजा)वर, T₁ ररजोवसवासिनी, G₂ जोवरवासिनी, M
 (Ms om) रभिगम्य वृपोत्तम (Ms "ने" — *) Ko s s
 च ता, N V₁ B D (except D₂) स ता S "वी सर्वै रगां
 — ^a) Śi K₁ D₁ जानस श, B (except B₂) Da D₂
 जानत श — After 30 T₁ G₁ ins 968*
 31 K₁ S (except M₂) om उवाच — ^{ab}) N₂ s
 V₁ B (except B₁) D T G पुरा मध्यवेदथा, M पुरानयो
 मयि N₁ अथ पुत्रस्त्व विभो सर्वासयिदसयुग — *) N₁ G₂
 सुतोय; N₂ s B₁ Da Dn D₁ स चाद Śi K D₂ सोय
 वीरस्त्व विभो (Ko s s सुत) — After 31^a Śi K D
 (except Da) ins

969* सर्वोच्चविदयुत्तम ।
 गृहाणिम महाराज मया स्वयचित सुतम् ।
 आदाय पुरपथ्याम्
 [(L 1) Ko s सर्वशास्त्रविदुच, K₁ सर्वोच्च वि, K₂
 सुत सर्वोच्चवित्तम]

— ^a) Śi K D₂ गृहान्विभो, N Da Dn D₁ गृह विभो S
 वज्रसहनयो युवा (M "न सुत) = 1 62 11^d
 32 "S" जगे पूर्व — ^a) K D B₂ वसि Śi N₂ s
 V₁ B₁ D₂ Da Dn D₁ s पृष S शास्त्रितवत — After
 32^{ab}, M ins
 970* स खिलान्सोपनिषदान्साङ्गोपाङ्गान्वयाधिविधि ।
 — ^a) N₂ देवदेवसमो
 33 ^a) Ko s s तद्य वेद स, T G तदप्यस्मिन्प्रतिष्ठित
 (= 3०^d)
 34 G₂ (1apl) om 34-35 — ^a) Śi तदैवा
 — ^b) K₂ सुरसधनम्, D₂ सुरासधनम्; Ms (sup ins
 as in text) s-s सर्वदेवनम् — ^a) Śi M (except Ms)
 सर्वमसि — Śi K₁ (hapl) om 34^a 35^d — ^a) K₂ B
 (except B₁) D (except Dn₂ n₂ D₁) महाबाहो, S (G₂
 om) महाभागे
 35 Śi K₁ G₂ om 3० (of v 1 34) — After
 35^{ab}, Ms ins
 971* सर्वशास्त्रार्थतयश्च स्मृतिसाम्प्रतिभानयाम् ।
 — Da₂ om 35^a 36^a — ^a) N₁ तदयुस्मिन्म, B₂ D
 (ex opt B₂ s s) तदेतसि
 36 Da₂ om 36 (of v 1 35) — ^a) T G स्वयं,
 M₂ s वृत् (Ms s: p ins हुन) — ^a) T G s चर, G₁ s
 पर (for वीर) N V₁ B₁ s D (except D₂, Da₂
 om) गृह
 37 Śi K₁ s D₂ T₁ G₁ Ms s om उवाच T₂ G s
 Ms s cm वैत उ Before 37, D₁ (marg sec m)
 S ins

सर्वकामसमृद्धार्थं मेने आत्मानमात्मना ।
 पौरवेषु ततः पुत्रं यौवराज्येभ्येषेचयत् ॥ ३८
 पौरवाञ्शंतनोः पुत्रः पितरं च महायशः ।
 राष्ट्रं च रक्षयामास वृत्तेन भरतर्षभ ॥ ३९
 स तथा सह पुत्रेण रममाणो महीपतिः ।
 वर्तयामास वर्षाणि चत्वार्यमितविक्रमः ॥ ४०
 स कदाचिद्द्वनं यातो यमुनामभितो नदीम् ।
 महीपतिरनिर्देश्यमाजिघ्रन्धमुत्तमम् ॥ ४१
 तस्य प्रभवमन्विच्छन्विचचार समन्ततः ।
 स ददर्श तदा कन्यां दाशानां देवरूपिणीम् ॥ ४२
 तामपृच्छत्स हृष्टैव कन्यामसितलोचनाम् ।

कस्य त्वमसि का चासि किं च मीरु चिकीर्षसि ॥४३
 साम्रवीदाद्यकन्यासि धर्मार्थं चाहये तरीम् ।
 पितुर्नियोगाद्भद्रं ते दाशराज्ञो महात्मनः ॥ ४४
 रूपमाधुर्यगन्धैस्तां संयुक्तां देवरूपिणीम् ।
 समीक्ष्य राजा दाशैर्षीं कामयामास शंतनुः ॥ ४५
 स गत्वा पितरं तस्या वरयामास तां तदा ।
 पर्यपृच्छत्तत्तस्याः पितरं चात्मकारणात् ॥ ४६
 स च तं प्रत्युवाचेदं दाशराज्ञो महीपतिम् ।
 जातमात्रैव मे देया वराय वरवर्णिनी ।
 हृदि कामस्तु मे कश्चित्ते निषोष जनेश्वर ॥ ४७
 यदीमां धर्मपत्नीं त्वं मत्तः प्रार्थयसेऽनुच ।

972* इत्युक्त्वा सा महाभागा तत्रैवान्तरधीयत ।
 — *) S संगया (for तयैव). — *) Ks स ययौ; S प्रय.
 Ś: तदा (for मति).

38 *) N (except Ś: 1) तु; T G च (for स्व.). N: 1
 V: 1 Dn D: 1-पुरीं (for -पुरं). T G यात्वा. — *) N: 1 D
 (except Da: 1) 'पुरोपमां; N: 2 'गुहोपमं; V: 1 'पुरोत्तमां.
 — *) K: 1 सम्बद्धं सर्वकामानां. — *) Ś: K: 1 मेने ह्यारामां';
 Ko 2-4 N: 2; V: 1 B D (except Ds) मेने सोत्समां; S मेने
 चात्सा'. N: 2 सनसात्मानमेव वा. — *) M पौरवस्तु. — After
 38*, Ks Da ins.:

973* राजयार्थमभयप्रदम् ।

गुणवन्तं महात्मानं.

— *) Gs Ms-s 'निषे'.

39 *) Ś: K: 1; s 4 N: 1; V: 1 Bs पौरान्स शं'; Ks T: 2
 G: 4-5 पौरवः शं'; D: 1 वीराः स शं'; M (except Ms)
 पौराश्च शं'. — After 39, Ds (marg. sec m.) S ins.:

974* तथास्युत्समाचारस्तथाधर्मस्तथाशुतः ।

पुत्रो देवव्रतो नाम शंतनोरधिको गुणैः ।

सर्वास्त्रेष्वभ्यनुहातः पार्थिवेतिवतरे तु च ।

गुणैर्विज्ञेयो बहुभिः पुत्रो देवव्रतोऽभवत् ।

[(L: 2) Cf. 1. 93. 44* and 44^d. Ds Ms-s धीमान्
 (for नाम). — (L: 3) Ds 'व्यप्यभिज्ञा'; T: G (except
 G: 2) 'तु च निष्णातः; Ms s 'व्यप्यभिज्ञा'.]

— After the above S ins. an additional colophon
 (Adhy. no. T: 1 94; T: 2 44; G Ms. s. c 45, Mr. s 40)

40 Before 40, S ins. वैशं'. — *) G (except Gs)
 M 'यैतुल्यवि'.

42 *) N: 1; S वनं (M वने) वृषः (N: 1 स ततः; Ms

वने). — *) Ś: K: 1 transp. स and ददर्श. S (except
 G: 1) ततः (for तदा). — *) Here and below a few
 MSS. दातः for दाया. Gs M (except Ms) देववर्णिनी.

43 *) S 'पृच्छतो राजा. — *) Bs, s Ds कन्यामायत';
 T: 1 M कन्यां कनय'. — *) Ś: Ks इयमिति. Ks G: 1 वा
 (for कर). Ks B (except Bs) Da D: 1; Gs 4 वासि; Ks
 Gs कासि. — *) S किं च ते ह चिकीर्षसि.

44 *) Ko 'कन्याहं; Bs 'कन्येयि. — *) B D: 1
 धर्मार्थं. Ks तरे; N: 1 V: 1 B (except B: 1) D (except Ds)
 तरि; Gs नरात्; M वृत्तं. — After 44, S reads 46^{ab}.

45 Before 45, N: 1 V: 1 ins. वैशं' व'. — *) S 'यैस्तु
 (Ms sup. lin. 5 'अ). — *) S तो युक्तां. — *) N: 1
 प्रेषयामास.

46 S reads 46^{ab} after 44. — *) S ज्ञात्वा च वि'
 (T: 1 'त्वारि वि'). — N: 1; V: 1 B Da D: 2 om. 46^d.
 — *) Ś: K: 1 तदा (for ततश्च). — *) K (except K: 1) D
 (Da D: 2 om.) सोरमका'. — After 46, Ds m^{ab}
 sec. m. ins.:

975* हृष्टामि द्वाशदत्तां मे सुतां भार्यामिदित्ताम् ।

47 *) S संभ्रामाय'. — Ds om 47^{ab}. — Before
 47^d, T: 2 G: 1 ins. दाशाराज्ञः. — *) Ks 'मायापि देव
 हः' S याचमानाय वै दे'. — Before 47^d, Ko ins. दाश
 उ'. — *) Ś: T: 1 Ms त्रेष्वर; V: 1 B D: 2; Ms-s जनापि

48 *) S (except G: 2) यदि मां. — *) S 'यते वृष
 — *) Ko मे विषो; Ks मेनय; Ks मेप्रतः; N: 2 मे मत ।
 Ds: 1 मे मतं; Ds मे नृप; M पार्थिव. T G समयं प्रति (T:
 G: 1 'स्व)पदसे.

49 *) S ततो दाश्यामि राजेंद्र. — *) Ś: 1 कन्या

सत्यवागसि सत्येन समयं कुरु मे ततः ॥ ४८

समयेन प्रदद्यां ते कन्यामहमिमां नृप ।

हि मे त्वत्समः कथिद्वरो जातु भविष्यति ॥ ४९

शंतनुरुवाच ।

त्वा तव वरं दाश व्यवस्थेयमहं न वा ।

तव्यं चेत्प्रदास्यामि न त्वदेयं कथंचन ॥ ५०

दाश उवाच ।

स्यां जायेत यः पुत्रः स राजा पृथिवीपतिः ।

दूर्ध्वमामिपेक्तव्यो नान्यः कश्चन पार्थिव ॥ ५१

वैशंपायन उवाच ।

कामयत तं दातुं वरं दाशाय शंतनुः ।

रिजेन तीव्रेण दहमानोऽपि भारत ॥ ५२

स चिन्तयन्नेव तदा दाशकन्यां महीपतिः ।

प्रत्ययाद्वास्तिनपुरं शोकोपहतचेतनः ॥ ५३

ततः कदाचिच्छोचन्तं शंतनुं ध्यानमास्थितम् ।

पुत्रो देवव्रतोऽभ्येत्य पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५४

सर्वतो भवतः क्षेमं विधेयाः सर्वपार्थिवाः ।

तत्किमर्थमिहामीक्षणं परिशोचसि दुःखितः ।

ध्यायन्निव च किं राजन्नाभिभापसि किंचन ॥ ५५

एवमुक्तः स पुत्रेण शंतनुः प्रत्यभापत ।

असंशयं ध्यानपरं यथा मात्थ तथास्मृत ॥ ५६

अपत्यं नस्त्वमेवैकः कुले महति भारत ।

अनित्यता च मर्त्यानामतः शोचामि पुत्रक ॥ ५७

कथंचित्तव गाङ्गेय विपत्तौ नास्ति नः कुलम् ।

६. 1. 4026
६. 1. 100. 65
६. 1. 107. 67

नामहं; Ko. 1 'नेनामहं; B Ds. 1 'नेतामहं (B: 'नेता-
नो); S तव कन्यामिमां.

30 Ms om. 50^{ab}. Ś: K1 S om. उवाच. — ^a) K
kept K1) B1. S Ds. 4. S T1 G1. 2. 4. S श्रुत्वा ते (Ks Ds. 1
वचनं दा; Gs श्रुत्वा तु वाक्यं दाशस्य. — ^b) Ko. s N
1 B1. s D (except Da) तव (for न वा). S (Ms om.)

त्वसायो भविष्यति.

51 Ś: K1 S om. उवाच (Ms om. the ref.). Ds
द्वाराजोवाच. — ^a) Ks. s Ns योस्यां. Ks पुत्रस्ते (for यः
त्रः). T1 योस्यां दासोय स पुमान्; T2 Gs-s योस्यां जातोय
(पुमान्; G1. s योस्यां जातो यश्च (Gs ह्यथ) पुमान्; Ms. s
योस्यां जातस्य स्वतः. — ^b) K1 Ns. s B D (except Ds)
) 'पते; M द्वयंतरः. — Ms om. 51^{cd}. — ^a) S (Ms
m.) भारत (for पार्थि).
52 Ś: K1. s Ds S om. उवाच (Gs om. the ref.).
— ^a) Ks V1 Bs नाकामयत्तदा दा. — ^b) S शरीरजमसहं
(i. — ^a) D1 पार्थिवः (for भार). S दीव्यमानमधारयत्.

53 ^a) T G1. s Ms संचितं. Ś: K Ns Ds. s तु तां
(for सदा). — ^a) Ś: K Ds. s Ms-s प्रत्यावा (Ks Ds
त्वगा). S हस्तिन. — ^a) Ś: मोहो; Ko शोकेन महता
तदा; Ns B D Gs कामो.
55 Before 55, T1 ins. देवव्रतः; Gs देवेन्द्रः. — ^a) S
तुष्टय. — ^b) Ns यदास्याः. S सर्वं शत्रवः. — After 55^{ab},
3 ins.:

976^a स कस्याद्राजद्रादौ लोचंस्तु परिदृष्टसे ।
[Gs कस्याखं; Gs. s अकस्या. T1 शोचंस्त्वं. Gs M
परितप्यसे.]

— ^a) Ś: K1 s B1 (m as in text). s इव (for इह).

— ^a) B1. s D1. s अमि (B1 'सु)सो. — ^a) Ns Dn D1. s
मां (for किं). S कस्याच्च सुक्षे (G1. s 'क्षे; Gs सुक्षे)
राजंस्त्वं (Ms न श्योपि कुतो राजन्. — ^a) S न किंचि-
दभि (T2 Gs 'पि)भापसे (Ms त्वं च किंचन भापसे). — After
55, Dn D1. s (both marg. sec. m) S ins :

977^a न चाधेन विनिर्यासि विवर्णो हरिणः कृपाः ।

व्याधिमिच्छामि ते शतं प्रतिपूर्वा हि तन्न वै ।

[(L. 1) S च नियो. Posterior half = 1. 91^d.]

D1 (marg. sec. m.) S cont.:

978^a

वैशंपायनः ।

स ते काममवाचयै वै दाशकन्यो प्रतीदशम् ।

द्विदुतं वाशकचसै रिता पुत्राय संसितम् ।

56 ^a) Ko. s S (except Ms. s) तु (for स). — Before
56^{ab}, G1. s ins. शंतनुः. — ^a) Ks ध्यानगतः; N V1 B1
Dn D1. s 'परो; S महाप्राज्ञ. — ^a) Ns यत्त्वमाय. Ko. s
Ds तथास्मदं; K1 B1 'या स्मृतं; B1. s D1 'या श्यु-
V1 Dn यथावत् तथा श्युः; B1 यथा मामात्थ तच्छुः; T G
Ms s-s यथैवात्थ (Gs यदैवात्थ; Ms. s-s यत्त्वयोक्तं) तथैव
तत् (Gs च); Ms त्वयोक्तं सत्वमेव तत्.
57 Before 57, G1 ins. शंतनुः. — After 57^{ab}, V1
B D (except Ds) ins.:

979^a दशबिलश्व सततं पौर्ये पुष्यवस्थितः ।

[Dn 'पे पर्वव.]

— ^a) Ks N1. s V1 B1 s D (except Ds) T G1. s M
'लतां. B1. s Dn D1 च लोका; M सरस्वता. — ^a) Ns
Yr B D (except Ds) अनुसो; T Gs मत्वा शो; M

असंशयं त्वमेवैकः शतादपि वरः सुतः ॥ ५८
 न चाप्यहं पृथा भूयो दारान्कर्तुमिहोत्सहे ।
 संतानस्याभिनाशाय कामये भद्रमस्तु ते ।
 अनपत्यत्वं कपुत्रत्वमित्याहुर्धर्मवादिनः ॥ ५९
 अमिहोत्रं त्रयो वेदा यज्ञाश्च सहदक्षिणाः ।
 सर्वान्प्येतान्यपत्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ६०
 एवमेव मनुष्येषु स्याच्च सर्वप्रजास्वपि ।
 यदपत्यं महाप्राज्ञ तत्र भे नास्ति संशयः ।
 एषा त्रयी पुराणानामुत्तमानां च शाश्वती ॥ ६१
 त्वं च शूरः सदामयीं शस्त्रनित्यश्च भारत ।
 नान्यत्र शस्त्राचसात्ते निघ्नं विद्यतेऽनघ ॥ ६२
 सोऽसि संशयमापन्नस्त्वयि शान्ते कथं भवेत् ।

इति ते कारणं तात दुःखस्योक्तमशेषतः ॥ ६३
 ततस्तत्कारणं ज्ञात्वा कृत्स्नं चैवमशेषतः ।
 देवव्रतो महाबुद्धिः प्रययावनुचिन्तयन् ॥ ६४
 अन्वगच्छत्तदेवाशु वृद्धामात्यं पितृहितम् ।
 तमपृच्छत्तदाभ्येत्य पितृस्तच्छ्रीकृपाणम् ॥ ६५
 तस्य स कुरुमुख्याय यथावत्परिपृच्छते ।
 वरं शंसस कन्यां तामुद्दिश्य भरतर्षभ ॥ ६६
 ततो देवव्रतो बुद्धेः क्षत्रियैः सहितस्तदा ।
 अभिगम्य दाशराजानं कन्यां वत्र पितुः स्वयम् ॥
 तं दाशः प्रतिजग्राह विधिवत्प्रतिपूज्य च ।
 अत्रयीचैवमासीनं राजसंसदि भारत ॥ ६८
 त्वमेव नाथः पर्याप्तः शंतनोः पुरुषर्षभ ।

सदा शोः

58 *) TG 'वित्वयि (Gs 'विह). — *) TG विपत्रे.

— 4) Ks B Ds. 1 TG शतरि. Da स्मृतः (for सुतः).

M मम पुत्रतादाहर.

59 *) Śi Ks यथा (for वृथा) — *) Ms-3 संतापस्य.

Ko अविनाशार्थः; Ns 'नाशानुः; V1 B Ds. 4 वि (V2 हि)

वृद्धयै; S 'नाशं तु. — *) H₃ permetric 1 Śi Ks M अपुत्रते

(Ms-3 'त्वं) क; Bs. 5 अनपत्यै; Ds अपत्यैक; TG अपुत्रं

चैक. Ns. 1 V1 अनपत्यं चैकपुत्रं — *) Ns. 2 V1 B

(except Bs) Ds. 4 T Gs. 5 'हृर्महवा'; M सारामाहुर्मनीषिणः.

— After 59, Ds. 4 (both marg. sec. m) S ins..

980* चक्षुरेकं च पुत्रं च अस्ति नास्ति च भारत ।

चक्षुर्नोसो तनोर्नोस. पुत्रनासो कुलक्षयः ।

[(L 1) Ds Gs. 6 Ms. 5 पुत्रः. Ds. T₁ अचक्षुरेकचक्षुश्च.

M यथा तथा (for च भारत) — (L 2) T₁ कुलश्च.]

60 *) N 'त्रं त्रयी विद्या संतानमपि चाश्रयं. — Ns. 3

V1 Bs om. 60^a-61^d. Cd cites त्रयी?

61 Ns. 3 V2 Bs om. 61^{abd} (cf. v. 1. 60).

— 4) N (Ns. 2 V2 Bs om.) एतत् (for एव) and तच्च

(Da त्व) सर्वं प्रजास्विति (Ks प्रजापति; Da प्रतिष्ठितं)

— After 61^{cd}, Ds (marg. sec. m) S ins.:

981* अपश्येनामृणो लोके पिबुर्णां नास्ति संशयः ।

— *) Gs क्रिया (for त्रयी). — *) N देवतावर्णं (for उव). 1

— After 61^d, Ds (marg. sec. m) S ins.:

982* अपत्यं वर्मं विद्या च त्रीणि ज्योतीषि भारत ।

यदिदं कारणं ताव सर्वमाप्यातमजस्रा ।

62 *) Śi वीरः. — *) Gs transp. शस्त्रात्

तसाम्. B D (except Ds) बुद्धा (for दाशा). — *)

D (except Ds. 4. 2) 'चते कश्चित्.

63 *) S एतत् (for इति). TG मे (for ते).

कथितं (for कार). — *) S दु. खमुल्.

64 Before 64, Śi Ko. 2 s Ns. 3 V1 B Da Dn D

ins. वैशं उ; Ks. 2 Ds. 2 S वैशं. — *) Śi तुं (for तं

K N V2 Dn Ds. 2 राशो (for शात्वा). S ततः सः

— *) Śi K N V1 B1 Da Ds. 2 शात्वा (Śi: B₂ राश

सर्वानो. S मतं समनुचिद्य च. — *) Ks महाप्राज्ञः. —

Ks B (except Bs) D (except Ds. 4. 2) प्रजया चत्सुः

इतुः; Bs. 5 Ds. 2 चानुचितयत् (Bs. 'न्; Ns. 1 V1 'यान्व

S प्रयागमनु. — After 64, S (which om. 65-66) ins

a passage of 15 lines given in App. I (No. 54)

65 S om. 65-66. — *) B Ds. 2 च (for एव).

'गच्छत्त वैवा. — *) S transp. पितुः and हितं — *) Ds

ततः (for तदा). Ns 'वृच्छत्त चाभ्ये.

66 S om. 66 (cf. v. 1. 65). — *) Ks s transp

तस्ये and स. — *) Śi Ks transp कन्यां and तं.

67 *) S क्षत्रिये. सह धर्मोऽसा पुराणैर्षमैवारि

— *) Hypermetric 1 Ko संप्राप्य (for अरि) 2

(except Ko Ns) दाशराजं (Ks च राजनं; marg sec m

दाशराजं). S उच्चैः प्रवसमागम्य (Gs 'स्य. — *) 3

(except Gs. 2) यथास्मिन् (for पितुः स्व').

68 *) V2 प्रतिपृच्छ — *) S 'मागम्य (Gs 'तं

— S ins after 68. Ks, after 69.

पुत्रवतां श्रेष्ठः किं तु वक्ष्यामि ते वचः ॥ ६९
हे संबन्धकं श्लाघ्यमीप्सितं यौनमीदृशम् ।
हामन्न तप्येत साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ७०
रं चैतदार्यस्य यो युष्माकं समो गुणैः ।
शुक्रात्सत्यवती प्रादुर्भूता यशस्विनी ॥ ७१
मे बहुशस्तात पिता ते परिकीर्तितः ।
सत्यवतीं वोढुं सर्वराजसु भारत ॥ ७२
तो ह्यपि देवर्षिः प्रत्याख्यातः पुरा मया ।
वत्या भृशं धर्षी स आसीदपिसत्तमः ॥ ७३

कन्यापितृत्वात्किंचित्तु वक्ष्यामि भरतर्षभ ।
बलवत्सपन्नतामत्र दोषं पश्यामि केवलम् ॥ ७४
यस्य हि त्वं सपत्नः स्या गन्धर्वस्यासुरस्य वा ।
न स जातु सुखं जीवेच्चयि क्रुद्धे परंतप ॥ ७५
एतावानत्र दोषो हि नान्यः कथन पार्थिव ।
एतज्जानीहि भद्रं ते दानादाने परंतप ॥ ७६
एवमुक्तस्तु गाङ्गेयस्तद्युक्तं प्रत्यभाषत ।
शृण्वतां भूमिपालानां पितृरर्थाय भारत ॥ ७७
इदं मे मतमादत्स्य सत्यं सत्यवतां वर ।

C. 1. 40°
B. 1. 100. 66
K. 1. 107. 67

83* उचैःश्रवाः ।
राज्यशुल्का प्रदातव्या कन्येयं याचतां वर ।
अपत्यं यद्भवेदस्याः स राज्ञात्तु पितुः परम् ।
[M दाशः (for उचैः) .]
) Before 69, $\tilde{N}$ 1. s B s ins. दाश उः; $\tilde{N}$ 1. s V 1 दाशराज
— a) S स्वमेवात्र महावाहो. — b) K s पृथिवीपतेः;
V 1 D (except D s 4. s) भरतर्षभ; S वंशवर्षनः.
) $\tilde{N}$ 1 प्रवृत्तां; $\tilde{N}$ s B (except B s) D (except D s)
पृ; T 1 G 1 s M s s पुत्रयय; T s G s पुत्रयय; G s M s s
कृ. — a) N (except K s B s 1. s D) किं तु
After 69, K s ins. 983*. — After 69, S ins.
984* कुमारिकायाः शुलकेन किंचिद्ब्रूयामि भारत ।
T G s s कर्णा; G s कुमारिणां हि. M शुलकाय. M
cept M s] 'मि कौरव.]
Q. 1°) $\tilde{S}$ 1. K B D s सुसंयुक्तं (K s 'रं; B s D s 'यकं).
श्रेष्ठं (for श्लाघ्यं). — b) K s Da transp. ईप्सितं and
it. T s वर; M s s मान्यम्; M s s चन्यं (for यौतं). K s
ते यौनमीप्सितं; B s 'तया यौवनमी; G s इदं यः
पिसितं. — c) T s G (except G s s) अतिक्रांतं.
/1 a) S हीदमा (T s हितमा; G 1 हितका; G 2 हि
र्यस्य. — b) S यस्य सत्यवती शुक्राव (M कन्या).
c) $\tilde{N}$ 1. s V 1 B D (except Da D s) संभृता वरवर्णिनी.
72 a) T G 1-2 s M s s तव तेन (T s G s तपनेन) पिता
(M s s पूर्व); G s s M s s मया तव पितुः पूर्व (G s s
ता तव). — b) S बहुदाः (for पिता ते). — c) S
इतीयं सत्यवती. — a) $\tilde{N}$ s D (except D s 4 s) चर्महः
नरासिपि; S पितरं लेमयीव (M s s 'मदं) तदा (G s
योम्यहं).
73 a) S अर्थि (T 1 दि; G s धं; M 'ति) तत्राप्यपि राजर्षिः.
b) K s s transp. पुरा अत मया. S (except M s s)

तदा (for पुरा). — a) $\tilde{N}$ 2 B 1 s D (except D s 4. s) चार्थि.
S स चाप्यासीसत्यवत्या (M s s 'त्वा). — a) $\tilde{S}$ 1 K 1 स
चासी; K s स ह्यासी. $\tilde{N}$ s V 1 B Da D s s हि प्रवर्षि-
सत्तमः; S श्रुवामर्थी महायराः.
74 a) K s B 1 s कन्याकृते तु; V 1 B s D s 4 'कृतेय;
B s 'कृतेन. K s transp. किंचि' and वक्ष्या'. $\tilde{N}$ 1 कन्यां तु
कृत्वा किंचित्तु. $\tilde{S}$ 1 K 1-2 $\tilde{N}$ 1 D s र्वां नरर्षे; $\tilde{N}$ 2 Da D n D 1
त्वां नरासिपि; $\tilde{N}$ s पुरुषर्षे. Ko V 1 तव वक्ष्यामि भारत-
— a) Hypermetric! Ko s सापश्यमय चलेवत्; K s तव
सापत्नः; $\tilde{N}$ s अहं सपत्. — After 74, S ins :
985* श्रूयतां स्वयि पश्यामि तं दोषमपराजित ।
[M s देव (for स्वयि). G s s 'यितं दोषं पश्यामीहोष' .]
75 a) G s M s s transp. हि and तव. Ko. 2 s B s s
S (except T s G s) स्याद्. — a) K 1 Da 'वर्षं मु; T s
संभवयस्य. सु. Ko. 1 B s Da D s च (for च).
— a) $\tilde{S}$ 1 transp. न and स. $\tilde{N}$ s B s D (except D s)
चिरं (for सुखं). S विदेव (for जीवे). — a) $\tilde{S}$ 1 transp.
स्वयि and क्रुद्धे.
76 $\tilde{S}$ 1 (hapl.) om. 76. — a) G s 'वानश्लि. S
दोषोलि (G s 'त्र. — b) K s $\tilde{N}$ 1 S विचते (for पार्थि).
— a) K तस्माद्; S एवं (for दत्त). — a) Ko अदायं
वे; K s s कन्यादाने; B s D s दारादा; T s G s दायदे च; G s
भ्राजमाने; G s s राजराजे; G s दानादेव. S स्वयि स्थिते
(for परं).
77 Before 77, $\tilde{S}$ 1 K 1 D s S (except T s G s 1 M s)
ins. वैशं; Ko. 2-4 $\tilde{N}$ V 1 B Da D n D s 2 वैशं उ'.
— a) T 1 G s s तदेवमुक्तो; T s G s s तदेवमुक्तो; G s
समेवमुक्तो; M 'मुक्तोय. — b) K s s तं हायं; G s तदर्थं
(for तद्युक्तं). — a) S धर्मविद् (for भार').
78 Before 78, S ins. देववतः (T 1 भीष्मः). — a) K s

नैव जातो न वाजात ईदृशं वक्तुमुत्सहेत् ॥ ७८
 एवमेतत्करिष्यामि यथा त्वमनुभापसे ।
 योऽस्यां जनिष्यते पुत्रः स नो राजा भविष्यति ॥ ७९
 इत्युक्तः पुनरेवाथ तं दाशः प्रत्यभापत ।
 चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म राज्यार्थे भरतर्षभ ॥ ८०
 त्वमेव नाथः पर्याप्तः शंतनोरमितद्युतेः ।
 कन्यायाश्चैव धर्मात्मन्प्रभुदानाय चेश्वरः ॥ ८१
 इदं तु वचनं सौम्य कार्यं चेत् निमोघ मे ।
 कौमारिकाणां शीलैर्न वक्ष्याम्यहमरिंदम ॥ ८२
 यच्चया सत्यवत्यर्थे सत्यधर्मपरायण ।
 राजमध्ये प्रतिज्ञातमनु रूपं तवैव तत् ॥ ८३

नान्यथा तन्महानाहो संशयोऽत्र न कश्चन ।
 तवापर्यं भवेद्यत्तु तत्र नः संशयो महान् ॥ ८४
 तस्य तन्मतमाज्ञाय सत्यधर्मपरायणः ।
 प्रत्यजानात्तदा राजन्पितुः प्रियचिकीर्षया ॥ ८५
 देवव्रत उवाच ।
 दाशराज निमोघेदं वचनं मे नृपोत्तम ।
 शृण्वतां भूमिपालानां यद्द्वीमी पितुः कृते ॥ ८६
 राज्यं तावत्पूर्वमेव मया त्यक्तं नराधिप ।
 अपत्यहेतोरपि च क्रोम्येष विनिश्चयम् ॥ ८७
 अद्य प्रभृति मे दाश ब्रह्मचर्यं भविष्यति ।
 अपुत्रस्यापि मे लोका भविष्यन्त्यक्षया दिवि ॥ ८८

११: V1 B D (except Da1 Da) मे इत, S वचन
 — १) S नास्ति वक्तव्य (T2 G1: स हि, M2 'स, M3 'सि)
 मत्सम — १) S अन्यो (for नैव) S1: K1 B1: स चाजात,
 Ko जातश्च, S जनिता — १) S1 वक्तुमीप्सिता S न च
 कश्चन समति

79 *) S स्वमिह (G2 'मभि) भा — १) T1 G1: स
 गर्भं (for पुत्र) — १) S transp नो and राजा

80 Before 80, T1 G1: s ins वैश — १) S1 K1
 'शेवात्र, S 'शेव स — १) K2 & प्रत्युवाच ह — १) T2
 G2 & चिकीर्षन् — १) S1 राज्यार्थी, S 'र्थ

81 Before 81, T2 G1: s ins वैश, G2 M दादा-
 — १) = 69° Dn D1 समाप्त S स्वैवात्र महाबाहो (T2
 G2 & 'भाग) — १) Ko & 'द्युते, K2 N V1 D (except
 Da D2) 'द्युते S शतनुनाम नाथवान् — १) B (except
 B1) D2 & 'धर्मात्मा S ईश्वर कारण चत्त्व — १) S चानघ

82 *) T G1: s च; G2 & स च (for तु) B2 transp
 सौम्य and चैव S 'न मद्य कार्यं वै शृणु भारत — १) D2
 S कुमारिकाया (T G2 & 'या) D2 दानेव, S द्युक्ते

83 *) T G 'स्ये — १) S1: K1 & Da 'यग, S
 सत्यशील महाबल — S1: K1: s om (hapl) 83°-85°
 — १) T G1: s M राजा मध्ये G2 & सस्यक्त सभापित
 राजा — १) Ko: s Ns Da D2 G M2: s तयैव K2 यत्,
 G2 & M2 च

84 S1: K1: s om 84 (cf v 1 83) — १) Ko: s न
 पान्यया, Ns न तद्वन्द्यो, D2 तन्नायन्य, T G त्वचक्षैव (G2
 'त पृथ), Ns तत्तथैव (for नान्यथा तत्र) Ns B D2: T2
 G2: s महाभाता (Ns B2 'राज) — १) B2 & D2 & द्यम्

(for 57 न) S 'नो नात्र विद्यते — After 84°, S1nt
 986° नास्ति तस्यान्यथा भावस्त्ववो रिपुनिवर्हण ।

विद्यते पुरुषस्यात्र स्वपि सत्य महाव्रत ।

[(L 1) T2 G2 & 'वर्हण]

— १) S अपत्य यज्ञवैचुम्भ — १) B D2 & transp तत्र न
 and संशय D2 भवेत् (for महान्)

85 S1: K1: s om 85° (cf v 1 83) Before 85
 Ko & N1: s V1 B1: s Da Dn D1: s ins वैश 'उ', D2
 (except M2: s) वैश — १) Ko N V1 B1: s Da Dn D1:
 तस्यैतन्, K2 & D2 तस्यै तन् — १) S सर्वैरास्त्वृतां श'
 प्रतिज्ञा वृत्तयानात्

86 S1: K1 S देवव्रत, N1: s T1 भीष्म उ' (T1 om
 'उ'), S1 V1 B D (except D2) गानेय उ' — १) S उद्वेष
 समाप्य स्व — १) Ko महाव्रते, K2 & D2 यथाप्यत, B D2
 D2 & नरोत्तम S प्रतिज्ञां जनससदि — After 86°, D1
 (marg sec m) S ins

987* कर्णयो वाप वा देवा भूतान्यन्तर्हितामि च ।
 धर्मि तानीह श्रयन्तु नास्ति वक्तव्य मत्सम ।

इदं वचनमाध स्व स्वयेन मम जल्पत ।

(cf 78) — १) K2 & यद्द्वयामि

87 *) B (except B2) D2 & 'वत्परिलक्त — १) T2
 same MSS पूर्वं (for स्वक्त) Ko जनाधि, K2 N V1 B1
 Da Dn D1: नराधिप्या, B1: s D2: s नरोत्तम, T G महाबल
 M महाव्रते — १) Ns 'हेतोरिति — १) K2 & क्रोम्येष
 V1 B (except B1) Dn D1: s करिष्येव (D2 'देवे है')
 D2 क्रोम्येष

88 *) S1 अपत्यस्य हि, K1 'प्रत्य हि — १) N2 इति

वैशंपायन उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संप्रहृष्टतनूरुहः ।

द्ददानीत्येव तं दाशो धर्मात्मा प्रत्यभाषत ॥ ८९

ततोऽन्तरिक्षेऽसरसो देवाः सर्पिर्गणास्तथा ।

अभ्यवर्षन्त कुसुमैर्भीमोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ ९०

ततः स पितुरथोय ताब्रुवाच यशस्विनीम् ।

अधिरोह रथं मातर्गच्छावः स्वगृहानिति ॥ ९१

एवमुक्त्वा तु भीष्मस्तां रथमारोप्य भामिनीम् ।

आगम्य हास्तिनपुरं शंतनोः संन्यवेदयत् ॥ ९२

तस्य तद्दुष्करं कर्म प्रशशंसुर्नराधिपाः ।

समेताश्च पृथक्चैव भीमोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ ९३

तद्दुष्ठा दुष्करं कर्म कृतं भीष्मेण शंतनुः ।

स्वच्छन्दभरणं तस्मै ददौ ततः पिता स्वयम् ॥ ९४

G. 1. 405^b
B. 1. 103^b 102
K. 1. 107. 119

इति श्रीमहामारुते आदिपर्वणि चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

(for द्वि). S भवितारो यथेप्सिताः. — After 88, D⁴ (marg. sec. m.) S ins.:

988* न हि जन्मप्रभृत्युक्तं मया किंचिदिहानुत्तम् ।
यावद्राणा भ्रियन्ते वै मम देहं समाधिताः ।
तावन्न जन्मिष्यामि पित्रे कन्यारं प्रवच्य मे ।
परित्यजाम्यहं राज्यं मैथुनं चापि सर्वथाः ।
ऊर्ध्वरेता भविष्यामि दाश सत्यं प्रवीमि ते ।

89 Da¹ om. 89^{ab}. Śi K¹ D¹ T G¹. 2. 4. 5 M om.
उवाच; Gs om. the ref. — “) B (except B₂) D₂. 4
तस्येत. — “) K (except K₁) Dns D₂ T₂ G (except
G₁) ददानीम्. Ko transp. तं दाशः and धर्मात्मा. Da
गांथिर्ष; S कुमारं (for धर्मां).

90 *) Ko. 2. 5 N¹ V₁ D (except D₂. 4) S तदा (for
तथा). — After 90^{ab}, S ins.:

989* तं दृष्ट्वा दुष्करं कर्म प्रशशंसुश्च पाधिवाः ।
(cf. 93^{ab}). — “) T G प्रत्यवर्ष. — “) = 93^a.

91 *) Da स्वपितुः. — Ks om 91^a-92^a. — “) K⁴
आरोहस्व; Da अवरोह; Gs अथारो. — “) N₂ गच्छामः;
D₂ प्रजस्व; T₁ G₁. 2 गच्छाव. N₂ च गृ. T₂ G नितः.

92 Ks om. 92^{ab} (cf. v. 1. 91). Before 92, N₁ 2
V₁ B₁. 5 D (except D₂. 4. 5) ins. वैशं उ. — “) Śi
Ko-3 स (for तु). — “) N₂ V₁ B Dn D₁. 4 G₂
भामिनी. — “) K₁ आगत्य; T₂ आगमत्. — “) K₂ N₂
प्रत्यवेद; B₂ G₂. 5 संन्यवेद; T₂ G₂ त्ववेदे.

93 *) N₂ नरपैमाः; T₁ नृपतमजाः; Gs Ms च पाधिवाः.
— “) Śi K सहिताश्च. Ks ते च; S चेन. — “) = 90^a.

94 *) K₂ दृष्ट्वा सुदुः; N₂ D (except D₂. 4. 5) S
तच्छ्रुत्वा दुः. — After 94^{ab}, D₁ (marg. sec. m.) S ins.:

990* बभूव दुःखितो राजा चिररात्राय भारत ।
स तेन कर्मणा धुनोः प्रीतस्त्वसै वरं ददौ ।

— “) N₁. 2 V₁ Da Dn₁. n₂ D₁ transp. तस्मै and तुष्टः.
N₂ Da Dn₁. n₂ D₁ महारमने (for पिता स्व). S ना(G₂
स्व) कामरणं तात भविष्यति तवेति च (T₂ G₂ वै; G₂ ह).
— After 94, K₂ N₂. 2 D₂. 4 (marg.) S ins.:

991* न ते प्रभविता शृशुयथावदिच्छसि जीवितुम् ।
[K₂ N₂. 2 D₁ transp. प्रभ* and शृशुय, इच्छ* and जीवि*]
K₂ N₂. 2 D₂ cont.:

992* स्वतो ह्यनुचां संप्राप्य शृशुः प्रभवितानघ ।
while D₁ (marg. sec. m.) S cont.:

993* स्वेन कामेन कर्तासि नाकामस्त्वं कथंचन ।

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव* (for
आदि). — Sub-parvan: N₁. 2 V₁ T₁ संभव. — Adhy.
name: Ko ब्रह्मचर्यनियमः; Ks. 4 D₁ भीष्मप्रतिज्ञा; N₂. 2
V₁ सत्यवतीलामोपाख्यानं; N₂ सत्यवत्याभियोगः; B₁. 2. 4 Da
D₁ D₁. 4. 5 सत्यवतीलामः (B₁. 5 तीलेभः; B₂ तीसंभवः;
Da Dns तीविवाहः); T₂ G₁. 2. 4. 5 भीष्म(G₁. 5 om.
भीष्म)ब्रह्मचर्यप्रतिज्ञा (T₂ G₁ प्रतिज्ञानं). — Adhy. no.
(figures, words or both) Ko 96; B₁ D₁ 93; Da₁
97; Dns 99; T₁ 95; T₂ 45; G M 46. — S loka no.:
N₂ Dn₁. n₂ 98; Da₁ 86; Ms 76. — Aggregate s'loka
no.: Dns 4059.

वैशंपायन उवाच ।

ततो विवाहे निर्वृत्ते स राजा शंतनुर्वृषः ।
 तां कन्यां रूपसंपन्नां खगृहे संन्यवेशयत् ॥ १
 ततः शंतनवो धीमान्सत्यवत्यामजायत ।
 वीरश्चित्राङ्गदो नाम वीर्येण मनुजानति ॥ २
 अयापरं महेश्वासं सत्यवत्यां पुनः प्रभुः ।
 विचित्रवीर्यं राजानं जनयामास वीर्यवान् ॥ ३
 अप्राप्तपति तस्मिंश्च यौवनं भरतर्षभ ।
 स राजा शंतनुर्धीमान्कालधर्मस्युपेयिवान् ॥ ४
 स्वर्गते शंतनौ भीष्मश्चित्राङ्गदमरिंदमम् ।

स्थापयामास वै राज्ये सत्यवत्या मते स्थितः ॥ ५
 स तु चित्राङ्गदः शौर्यात्सर्वाधिकेण पार्थिवान् ।
 मनुष्यं न हि मेने स कंचित्सदृशमात्मनः ॥ ६
 तं क्षिपन्तं सुरांश्चैव मनुष्यान्सुरांस्तथा ।
 गन्धर्वराजो बलवांस्तुल्यनामाभ्ययात्तदा ।
 तेनास सुमहद्युद्धं कुरुक्षेत्रे बभूव ह ॥ ७
 तयोर्वलवतोस्तत्र गन्धर्वकुरुमुख्ययोः ।
 नद्यास्तीरे हिरण्वत्याः समास्तिसोऽभवद्गणः ॥ ८
 तस्मिन्निमर्दे तुमुले शस्त्रदृष्टिसमाकुले ।
 मायाधिकोऽप्वहीद्वीरं गन्धर्वः कुरुसत्तमम् ॥ ९

९५

1 S₁ K₁ D_s S om उवाच — After वैश' (resp, उवाच), D₁ (marg) S ins

994* चेदिराजमुत्तरा ज्ञात्वा दाशराजेन पोषिताम् ।

विवाह कारयामास शाश्वरथेन कर्मणा ।

[(L 1) T₁ G_s बर्धिता, G_s पालि, G_s M_s भावि; M_s भापिते (for पोषि)]

— ^a) S तदा (T₁ M_s s 'था, M_s inf in 'दा) (for ततो) — ^b) S₁ तत, K₁ तदा, K_s D_s & T₁ M_s-s नृप (for नृप) — ^c) A few MSS स (for स)

2 ^a) K_s ततश्च शतमोर्धा, G_s शतमो (sic) तनयो धी' — ^b) S₁ K₁ 'बला ब्यजा'. — ^c) S पुत्र (M_s inf in) s रयास (for वीर) — ^d) K_s N₁ s V₁ B D वीर्यं चानुसुपेभर (K_s 'पर्षभ), S बलवीर्यसमन्वित (M_s वीर्यण मनुजाधिप)

3 ^a) T G तथा (G_s तत) पर — ^b) K_s S (except M_s) पुन सुत, N₁ V₁ B D (except Da D_s) सुत प्रभु — ^c) S₁ 'वीर्यमानान, S (except M_s) 'वीर्यं चर्मात्मा — ^d) M_s वै तदा (for वीर्यं)

4 S₁ D₁ (f hapl) om 4 — ^a) K_s N₁ V₁ B D (except D_s, D₁ om) तु (for च) — ^b) K_s भरतर्षभे, K₁ मनुज', K_s N₁ V₁ B D (except D_s, D₁ om) पुरषर्षभे — ^c) S (except M_s) वीर (T₁ धीमान्वीर) (for धीमान्)

5 ^a) S (except M_s) स्वर्गते T₁ G_s s वीर, G_s तस्मिन् (for भीष्म) — ^b) S (except G_s s M_s) 'दम — ^c) = 1 96 1^a, 59^c

6 ^a) V₁ B D_s s वीर्यात्, S (except M_s s) धीम (for शौर्यात्) — ^b) K_s वीर्यं, G_s दान' (for पार्थि — ^c) N₁ D_s T₁ G_s मातुप, T₁ मातु', G_s-s मातुग (for मनु) M (except M_s) मातुपाणा न मे. — ^d) E D₁ T₁ G_s s-e किंचित् T₁ G सममिवा (G_s s 'हा' M_s (G₁ 'नि)

7 ^a) V₁ आहूय त सु' — ^b) N₁ 'व्यासुरांगण — After 7^c, D₁ (marg) S ins

990* ख वै सृष्टानामासि युद्धं देहि नृपामसज ।
 नाम चान्यत्पृथ्वीन्व यदि युद्धं न दास्यसि ।
 स्वयाह युद्धमिच्छामि स्वस्वकाशास्तु नामत ।
 आगतोऽसि नृधामग्न्यो न गच्छेन्नामतो मया ।
 इत्युक्त्वा गर्जमानो वी हिरण्यवीरमाश्रितौ ।

[Before line 1, D₁ ins गन्धर्व उ' — (L 2) D₁ f G च (G₁ तु) (for वा) — (L 3) D₁ योद्धुमिच्छामि — (L 4) T₁ G_s s-^a मम (for मया) — (L 5) D₁ द्विरदाधिव, T G हिरण्ववीरम् D₁ T₁ G_s s M_s -तीरसगतौ]

— ^a) S (except M_s s) transp सुमहत् and युद्ध
 S T G transp 8^a and 8^c — ^b) K_s इपद्वला
 Dn D₁ s सरस्वत्या (D_s हि सर') (for हिर') — ^c) S (except M_s s) 'भवद्गण

9 ^a) A few MSS तुमले, N₁ त्रिपुले — ^b) N₁ D (except D_s s) दक्षवर्ष' — ^c) S₁ मायाविको, E_s 'विच Ko बधत्, N₁ बलात्, G_s s s जयत् (for स्वपीव). D_s s T₁ वीर, D_s राजन् — ^d) B D_s 4 कुरुवत् । T₁ 'युवाच

चित्राङ्गदं कुरुश्रेष्ठं विचित्रशरकार्मुकम् ।
अन्ताय कृत्वा गन्धर्वो दिवमाचक्रमे ततः ॥ १०
तस्मिन्पृथगतिशार्दूले निहते भूरिवर्चसि ।
भीष्मः शांतनवो राजन्प्रेतकार्याण्यकारयत् ॥ ११
विचित्रवीर्यं च तदा बालमप्राप्तयौवनम् ।

इति धीमहाभारते आदिपूर्वेणि पञ्चनवसित्तमोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१६

वैशंपायन उवाच ।

ते चित्राङ्गदे भीष्मो बाले भ्रातरि चानघ ।
पालयामास तद्भ्राज्यं सत्यवत्या मते स्थितः ॥ १
प्राप्तयौवनं पश्यन्भ्रातरं धीमतां वरम् ।
भीष्मो विचित्रवीर्यस्य विवाहायाकरोन्मतिम् ॥ २

कुराज्ये महानाहुरभ्यपिश्चदन्तरम् ॥ १२
विचित्रवीर्यस्तु तदा भीष्मस्य वचने स्थितः ।
अन्वशासनमहाराज पितृपैतामहं पदम् ॥ १३
स धर्मशास्त्रकुशलो भीष्मं शांतनवं नृपः ।
पूजयामास धर्मेण स चैनं प्रत्यपालयत् ॥ १४

अथ काशियतेभीष्मः कन्यास्तिस्रोऽप्सरःसमाः ।
शुश्राव सहिता राजन्वृण्वतीर्वं स्वयं वरम् ॥ ३
ततः स रथिनां श्रेष्ठो रथैर्नैकेन वर्मभृत् ।
जगामानुमते मातुः पुरीं वाराणसीं प्रति ॥ ४
उत्र राज्ञः समुदितान्सर्वतः सस्युपागतान् ।

C. 1. 4085
B. 1. 102. 5
K. 1. 102. 5

10 ^{ab}) ङि V₁ B_{1.4} D₄ 'शर'(V₁ 'वर')कार्मुकः; Da 'शरवर्णिः'. ङि Dn D₁ स हत्वा तु नरश्रेष्ठं चित्रांगदमरिन्द्रमं. — ^{ab}) S (except Ms) चित्रांगदो (G₁ Ms-3 'द') विनिर्जित (for अन्ताय कृत्वा ग'). S (except Ms) पुनः (for ततः). B₁ दिवमाचक्रमे हृष्टो गन्धर्वोऽद्भुतविक्रमः.

11 ^a) B₁ D (except D_{2.4.5}) पुरुषतां; T G तु वृषतां. — ^b) ङि D (except D_{2.4.5}) भूरितेजसि. — ^c) ङि V₁ B₁ Dn राजा; S (except Ms) धीमात् (for राजन्). — ^d) ङि सूतकार्वाणि; G₁ कर्माणि.

12-13 K₂ (hapl.) om. 12^a-13^a. T₁ om. 12^{ab}. — ङि₁ V₁ B₁ Da Dn D_{1.4.5} स; ङि₁ B_{1.4.5} D₂ M च (for तु).

14 ^a) ङि ङि V₁ Da Dn D_{1.5} Ms-3 'कुशलं'. B D_{2.4} सर्वशास्त्रेषु कुशलं. — ^b) ङि K (except K_{2.4}) T₁ G₁ 'मवं स्वयं; Da वांतनुन्दनं. — ^c) M (except Ms) 'मास सततं. — ^d) ङि K Da D₂ पर्वपालः; ङि₁ पर्ववारः.

Colophon. — Major parvan: T₁ G M संभव (for आदि). — Sub-parvan: Ko.₁ ङि₁ V₁ T₁ संभव. — Adhy. name: Ko._{2.4} D₁ G₁ विचित्रवीर्यां (Ko 'वीर्यराज्या')भिषकः (G₁ 'पेचनं'); ङि₁ V₁ चित्रांगदोपाख्यानं; ङि₁ [वि]चित्रवर्षः. — Adhy. no. (figures, words or both): Ko 97; B₁ D₁ 99; Da₁ 98; Dn₁ 100; T₁ 96; T₂ 46; G M 47. — Śloka no.: ङि₁ Da₁ Dn 14; Ms 18.

१६

1 ङि K₁ D_{2.5} S om. उवाच (Gs om. the ref.). — ^a) ङि वैव (marg. sec. m. भीष्मः as in text). — ^b) ङि S चानघे; ङि₂ D (except D_{2.4.5}) कौरव. — After 1, S ins.:

996^a तथा विचित्रवीर्यं तु वर्तमानं सुखेऽनुले ।
[G₁-3 वर्तमाने. T₁ कुले; G₂ कृते (for अनुले).]
— ^d) = 1. 95. 5^a.

2 ^a) ङि₁ V₁ B₁ D (except D_{2.4.5}) हृष्टा (for पश्यन्). — ^b) D₂ भारतं धी'. K₂ ङि V₁ B (except B₁) D (except D_{2.4.5}) G₂ Ms वरः. — ^c) ङि K (except K_{1.2}) 'वीर्यं. — ^d) T G विवाहायोपेचक्रमे.

3 ^a) T G ततः (for अथ). A few MSS. काशीपतेर. — ^b) Ko ङि V₁ B D 'प्सरःसमाः. — ^c) ङि K ङि₁ D₂ वि (Ko प्र)वृषवनाः; ङि₁ वृषवत्यौ वै; Da Dn D_{1.2.4} वृषवता वै.

4 ^a) ङि K₁ च (for स). — ^b) ङि V₁ B₁ Ms (sup. lin. as in text).^c धर्मविदः; ङि₁ Da शत्रुहा; ङि₁ B_{1.5} D_{2.4} धर्मः; Dn D₁ शत्रुजित; T G धर्मतः. — ^d) ङि D (except D_{1.4.5}) 'जर्ती प्रभुः.

5 ^a) B D_{2.4.5} Ms ततो (for तत्र). — After 5, D₁ (marg.) S ins.:

997^a तासां कामेन संमत्ताः सहिताः काशिकोसलाः ।
बहूः पुष्टाः कलिङ्गाश्च ते जनुस्तां पुरीं प्रति ।

[(L 1) D₁ संमत्ताः; G₂ संपाताः (for संम'). — (L 2)

ददर्श कन्यास्ताथैव भीष्मः शंतनुनन्दनः ॥ ५
 कीर्त्यमानेषु राज्ञां तु नामस्वथ सहस्रशः ।
 भीष्मः स्वयं तदा राजन्वरयामास ताः प्रभुः ॥ ६
 उवाच च महीपालान् राजञ्जलदनिःस्वनः ।
 रथमारोप्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ॥ ७
 आहूय दानं कन्यानां गुणवज्रः स्मृतं युवैः ।
 अलंकृत्य यथाशक्ति प्रदाय च धनान्यपि ॥ ८
 प्रयच्छन्त्यपरे कन्यां मियुनेन गवामपि ।
 वित्तेन कथितेनान्ये बलेनान्येऽनुमान्य च ॥ ९
 प्रमत्तास्युपयान्त्यन्ये स्वयमन्ये च विन्दते ।
 अष्टमं तमथो विच विवाहं कविभिः स्मृतम् ॥ १०

D₁ transp पुष्पा and कलिङ्गा Ms s आजगमुस्ता]
 6 ^b) N₁ V₁ नाम स्वथ, N₂ नामान्यथ N₃ D (except
 D₂ s s) तदा नामसु सर्वश, S (except Ms) नामधेयेषु
 भारत — N₂ V₁ D₁ (marg) S ins after 6^{ab} (Ms
 after 6)

998* एकाकिन तदा भीष्म वृद्ध शतनुनन्दनम् ।
 सोद्वेगा इव त दृष्ट्वा कन्या परमशोभना ।
 अपाकामन्त ता सर्वा वृद्ध इत्येव चिन्तया ।
 वृद्ध परमधर्मात्मा बलीपलितधारण ।
 किंकारणमिहायातो निर्लज्जो भरतर्षभ । [5]
 मिथ्याप्रतिज्ञो लोकेषु किं बदिष्यति भारत ।
 ब्रह्मचारीति भीष्मो हि वृषैव प्रथितो मुनि ।
 इत्येव प्रभुवन्तस्व हस्तनि स्व नृपाधमा ।
 वैशपायन ।

शत्रियाणां वच श्रु वा भीष्मश्चक्रोष भारत ।

[N B This passage, though included in all
 Bomb ed is not found in Da MSS even! — (L 3)
 T₁ अपक्रतास्तत् सर्वा, G₁ अपाकामन्तदा सर्वा — (L 4)
 Before line 4 G₁ ins नृपा T₁ 'धारक, G₂ s 'धारित
 (for 'धारण) — (L 8) T₂ G₂ s इति ह्यवतले सर्वे
 G₁ नराधमा, Ms s नराधिपा — N₂ V₁ D₁ वैश' उ']
 — *) N₁ s V₁ D (except D₂ s s) S (by transp) तदा
 (T₂ G₂ तत्, G₂ 'या' स्वय B₁ D (except D₂ s) कन्या,
 T G (except G₁ s) राजा (for राजन्) — Ms ins 998*
 after 6 and repeats 6^{ab} after it

7 ^a) Some MSS 'निस्वन — ^d) S भीष्मो
 भीमपराक्रम

8 ^a)—Manu 3 27* — ^b) T₁ गुणवज्र, T₂ G₂ s s

स्वयंवरं तु राजन्याः प्रशंसन्त्युपयान्ति च ।
 प्रमथ्य तु हतामाहुर्ज्यायसी धर्मवादिनः ॥ ११
 ता इमाः पृथिवीपाला जिहीर्षामि बलादितः ।
 ते यत्तथां परं शक्त्या विजयायेतराय वा ।
 स्थितोऽहं पृथिवीपाला युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ १२
 एवमुक्त्वा महीपालान्काशिराजं च वीर्यवान् ।
 सर्वाः कन्याः स कौरव्यो रथमारोपयत्सकम् ।
 आमन्त्र्य च स तान्प्रायाच्छीघ्रं कन्याः प्रगृह्य ताः ॥ १३
 ततस्ते पार्थिवाः सर्वे सस्रुत्पेतुरमर्षिताः ।
 संस्पृशन्तः स्वकान्बाहून्दशनतो दशनच्छदान् ॥ १४
 तेपामाभरणान्याशु त्वरितानां विमुञ्चताम् ।

'वदि, G₂ 'वच V₁ B D₂ s प्रशस्ते — ^d) V₁ B D₁ s
 धन बहु, S धनान्युत्
 9 ^b) K₁ s गवामिति — T₁ om 9^a-10^a — ^d) S
 (except G₂, T₁ om) बलादित्ये D₁ (by corr) G₁ s
 [5] वमन्य च

10 ^a) T₁ om 10^a (cf v 1 9) B Dn D₁ s G₁ s
 उपयत्यन्ते — ^b) S₁ अन्यत्, K₁ अन्य, B₂ m Da अन्य
 K₂ नु (for च) S₁ K₁ s विदति S स्वय गृह्णति चापरे
 — After 10^{ab}, N ins
 999* आप विधिं पुरस्कृत्य दारान् विन्दन्ति चापरे ।
 — N₁ V₁ om 10^{ad} — ^a) K₀ तमतो, D₁ तामतो S
 मिथो K₀ D₁ विदि, D₁ S (except Ms s) वृत्
 — ^d) K₀ s B D 'भिवृत्

11 ^a) S₁ च (for तु) — ^b) S सप्रमथ्य (for प्रमथ्य
 तु) G₁ महावाहुर — ^d) S धर्मचारिण (G₁ 'र्ण)
 12 ^a) Ms s तदिमा — ^b) N₁ बलाधिक, S प्रसन्न
 च (G₂ प्रहस्य च) — ^c) D₂ पुन दातया; S यथायान
 (G₂ 'शक्ति)

13 Before 13 T₁ G ins वैश' N₂ ins 13-14 B
 marg see m — ^a) T G वर (T₁ G₂ नृप) श्रेष्ठान् (G₁
 'ष्ठ), M नृपान् सर्वान् (Ms (sup ins) s भीष्म) — ^b) B
 D₂ s भारत (for वीर्य) — ^c) V₁ B D₂ s महाराज (for
 स कौ) — ^d) N₂ s V₁ B D (except D₂) आरोप्य च
 (V₁ B D₂ s वै) K₁ V₁ B (except B₂) D₂ s s M (sup
 ins as in text) s-s स्वय, Ms तदा (for स्वयम्)
 — ^e) N₂ s V₁ om 13^c S आमन्त्र्य प्रययो क्षिप्र भीष्मो
 वै (M s) जगमेजय

14 ^a) S (except Mo s) क्षीर्यहन् — ^d) S सद्रव

प्रामुञ्चतां च वमाणि संभ्रमः सुमहानभूत् ॥ १५
 ाराणांमिव संपातो बभूव जनमेजय ।
 भूपणानां च शुभ्राणां कनचानां च सर्वशः ॥ १६
 सर्वर्मभिर्भूषणैस्ते द्राम्भाजङ्घिरितस्ततः ।
 सक्रोचामर्पजिह्वभूसकपायदशस्तथा ॥ १७
 स्रतोपकृष्टान्कचिरान्सदश्वोद्यतधुर्गतान् ।
 रथानास्याय ते वीराः सर्वप्रहरणान्विताः ।
 प्रयान्तमेकं कौरव्यमनुसस्रुद्धायुधाः ॥ १८
 ततः समभवद्युद्धं तेषां तस्य च भारत ।

एकस्य च बहूनां च तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ १९
 ते त्विपन्दशसाहस्रांस्तस्मै युगपदाक्षिपन् ।
 अग्रास्तांश्चैव तानाशु भीमः सर्वास्तदाच्छिनत् ॥ २०
 ततस्ते पार्थिवाः सर्वे सर्वतः परिवारयन् ।
 वृष्युः शरवर्षेण वर्षेणैवाद्रिमम्बुदाः ॥ २१
 स तद्राणमयं वर्षं शरैरावायं सर्वतः ।
 ततः सर्वांन्महीपालान्प्रत्यविभ्यत्रिभिक्षिभिः ॥ २२
 तस्माति पुरुषानन्याछोद्यंश्च रथचारिणः ।
 रक्षणं चात्मनः संख्ये शत्रवोऽप्यभ्यपूजयन् ॥ २३

C 1 4103
K 1 102. 23
109 24

(for दशन्तो)

15 ^a) S कवचानि महाति च. — *) Ks आबधता च
 — ^a) S 'म समपद्यत

16 *) Ns D (except Ds s s) च सर्वेषां; T G Ms च
 हे (G 1) मानां

17 *) K (except K1) Ds तै, Ns s प्राक्, Ns B Da
 Dn D1 s s च (for ते) S धर्मभिर्भूषणैर्मुसुर्ये — ^b) Only

Ś1 द्राम्भाजङ्घि (as in text), Ko प्रकट*, K1 द्वावचर*,
 Ks प्रोचर*, Ks s प्रकिर*; Ns प्रावायं*, Ns V1 B D

प्रकीर्य (Ds 'त्वर') द्वि, Ns सचायं*, T G s s Ms s प्रचल*,
 Gs प्रचर*, Gs प्रचायोभि, Ms प्रवल्*, Ms प्रकास* Ks

Ns ततस्तत, S समतत — *) Ns 'जिह्वभूव, Ds 'ताग्रास्या,
 (S 'जिह्वास्या — ^a) Ś1 K1 सक्रादायट', Ns कापायन

थनासत, Ns V1 B D कापायोऽकृतलोचना, S कर्पतो
 * दशनासता (G 2) नास्तथा

18 *) Ko s सुतोपसुसान् Ds सुरगान्, S सुददान्
 — ^b) Ns Bs Da Dn D1 सदश्वैरपकल्पितान्, Ns V1 Ds

* भूर्ध्वहान्, Ns * भूर्ध्वरान्, Ds s s Ds s सततोद्यतपूर्वहान्, T1
 * शोषतदूर्वरान्, T1 Gs * शोद्धत*, Gs s * शोद्धतदुगतान्, Gs

* शोद्धतपृथ तान्; Gs * श्वैरभिचोदितान्, M * शोद्ध (Ms
 * चू जतपूर्वरान् — Gs (! hapl) om 18⁴⁴ — ^a) Ś1

* गोपतरान्, K1 s s 'णा-नितान्, S (G om) सर्वोपकरणं
 — *) G1 धावतमेक Ns पृथ, D (except Ds s s) अथ

(for पृक्) — *) Ks Gs अनुजस्युर Ns समुपता
 (for उदा*)

19 *) A few MSS तुमल K1 Ds s S (except
 Ms s) रोम*

20 *) Ks तेव्यदृष्टत* — ^b) Ś1 K Ns V1 Dn D1 s
 तस्मिन् Ś1 K1 s s T G (except G1 s) 'दक्षिपन्
 — ^a) Ks s Ds om च B Da Dns Ds s (corr to)

तथातरा, Dn1 ns D1 अयातर, Ds (corr from) तथापारान्
 (for तदा*) S अग्रास्तांस्तोच्छिनत्सर्वांसदङ्घृतमिवाभवत्
 — After 20, Ks Ns V1 B D (except Ds) ins

1000* आच्छिनच्छरवर्षेण महता लोमवाहिना ।
 21 T1 om 21^{2b} — ^b) S1 K Ns Dn D1 s s परि (Ds

सम) जार्यं त, B1 Da Ds S (except G1 Ms s, T1 om)
 पर्यचर* — *) Ns V1 D (except Ds s s) वधुत्, S

महता B शरवर्षं च, Da 'वर्षणि — ^a) Ś1 वपणाद्दि
 मिवायुदा, Ns V1 B Da Ds s धारावर्षमिवा, S

वर्षेणैवायुदा गिरि
 22 *) N V1 Da Dn D1 s स त, B Ds स तु, T1

Gs s Ms सत्तु, T2 G1 s s Ms स त्तु — ^b) Ś1 Ns s B
 D1 Ds s सर्वश Ko शरवर्षं समतत, S स तेषामासृणो

च्छैरे — Ns om 22^{4d} — *) Ś1 सर्वांस्ततो, V1 अथ
 तान्स, Ds s Ds s अथ सर्वांश्च, S तस्य स. — ^a) Ko

प्रतिविध्यत्, K1 s Dn D1 पर्व* Ksm Ds त्रिभि शरै
 — After 2⁹ N (except Ns V1) ins

1001* एकैकस्तु ततो भीम राजन्विष्याथ पद्मभि ।
 स च ताभ्यतिविष्याथ द्वाभ्यां द्वाभ्या पराममी ।

तद्युद्धमासीत्तुमुल घोर देवात्तुरोपमम् ।
 अस्तथा लोकवीराणां शरशक्तिसमाकुलम् ।

स धनुषि ध्वजाप्राणि वमाणि च निरासि च । [5]
 चिच्छेद् समरे भीम शतशोऽप्यसदृशम् ।

[(L 1) K1 भीमो राजा विष्वा* — (L 2) Dn D1
 परामन् — (L 3) A few MSS तुमल — (L 4)

Ks Ns s B1 s Dn D1 s पश्यता Ks नरवीराणा Ko
 शरदृष्टि* — (L 5) Da धनुषि च पृ*]

23 *) N Ds s (by corr) S बु (M पै) रप कमे
 — ^b) Ns B1 Da लघुचारिण Ks युध्यत पाणिश्लायन,
 — ^a) M (except Ms) सर्वे (for सरये) — After 23,

तान्निर्जित्य तु रणे सर्वशस्त्रविशारदः ।
 कन्याभिः सहितः प्रायाद्भारतो भारतान्प्रति ॥ २४
 ततस्तं पृष्टतो राजञ्छाल्वराजो महारथः ।
 अभ्याहनदभेयात्मा भीष्मं शान्तनवं रणे ॥ २५
 चारुणं जघने निम्नन्दन्ताभ्यामपरो यथा ।
 वाशितामनुसंभ्रासौ यूथपो बलिनो वरः ॥ २६
 स्त्रीकाम तिष्ठ तिष्ठेति भीष्ममाह स पार्थिवः ।
 शाल्वराजो महाबाहुरमर्षणाभिचोदितः ॥ २७

ततः स पुरुषन्यासो भीष्मः परबलार्दनः ।
 तद्वाक्याकुलितः क्रोधाद्रिधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥
 क्षत्रधर्मं समास्थाय न्यपेतमयतंभ्रमः ।
 निवर्तयामास रथं शाल्वं प्रति महारथः ॥ २५
 निवर्तमानं तं दृष्ट्वा राजानः सर्व एव ते ।
 प्रेक्षकाः समपद्यन्त भीष्मशाल्वसमागमे ॥ २६
 तौ वृषाविच नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्वरे ।
 अन्योन्यमभिवर्ततां बलविक्रमशालिनौ ॥ २७

Da (marg.) S ins.:

1002* अक्षतः क्षपयित्वा न्यानसंरयेयपराक्रमः ।

आनिनाय स काश्यप्य सुताः सागरामसुतः ।

[= (var.) 43 (g. v.). — (L 1) Da विश्वतारिश्च; G1 क्षपयित्वा न्यान. G1 पराक्रमान्.]

24 *) K2 S तासिह (K2 'न्यिविज्य' रणे सर्वान्.
 — *) N (except B) Gs 'शस्त्रभृतां (Gs 'विदां) वरः.
 — *) S सहितो यातो. — *) Ś1 Ko. & Bs. & Da Ds Gs
 M (Ms sup. lin.) भरतामप्रति.

25 *) S राजा (for राजन्). — *) Ś1 (sup. lin.)
 'यशाः; K1 Bs. & Ds. & 'बलः (for 'रथः). S सा (G1
 सा) लवानामाश्वरः प्रभुः. — *) Ns B1. & Da Dn Ds. sm
 अभ्यगच्छन्. — Da1 (hapl.) om. from शान्तनवं (in
 25*) up to भीष्मम् (in 27*) — *) Ms (sup. lin. as in
 text) s 'वं शरैः.

26 Da1 om. 26 (cf. v. l. 25). — *) S कुंजरं (for
 वारं). T1 कुंजरो (for जयं). Ns V1 B D (except
 Ds; Da1 om.) भिद्मन्. — *) N (except K1 s; Da1
 om.) वासिताम्. Ś1 अथ संभ्रासौ; Ds समनुभ्रासौ; Ds
 उभयं प्राः; S समये (G1 सहितो; G2 समरो; G4. s समरे)
 मत्तो (Ms संगमे यत्तो).

27 Da1 om. up to भीष्मम्. — *) Ko B (except
 Bc) Ns. s V1 Dn Ds. s. Tg G1 s s स्त्रीकामर. — *) T1
 G1. s. s Ms-8 साल्वश्चा (T1 'ल्यः प्राह स (Ms-8 स);
 Tg G1. s. s स साल्वश्चाह. — *) K1 s Ds साल्वराजो; S
 (except Ms. s) साल्वेनैवं (T1 Gs-8 'नैव; Ms-8 'नापि).
 — *) Ko. s Ds अभिनो; Ks. & अपि चो; Ns D (except
 Ds. & s) प्रोः.

28 *) Ns. Tg Tg G पररथार्दनः (Gs परमकोपनः); T1
 'दत्ता. — After 28*) S ins.:

1003* साचरानं सुसंकटो न्यवर्तत परंतपः ।

— *) Ś1 तद्वाक्याकुलितः; K1 'व्याकुलितः; B1. s Ds

'क्योक्त (B1 'रकु) क्लितः. Ns 'रियो ज्वलन्. S क्रोधेन
 (M संभ्र-) ज्वलितो विभ्रम इव पावकः. — After
 N ins.:

1004* वितेषु धनुष्पाणिर्विकुञ्चितललाटशृङ्गः ।
 while S ins.:

1005* दहन्याहा कृष्णगतिः कश्चं व्रतेरितः प्रभुः ।

29 *) Ns तत्र धर्म. — *) S अभितो (Tg
 अभीतो; G2 हसिं; G3 विभीं; M पृष्टं) राजसत्तमः (B
 'म). — *) K1 s (orig.) Da साल्वं. S भीष्मः प्रहरतां.

30 *) Ns विभिवर्तितं च तं दः; S निवृत्ते (G1. s 'व
 ते तु तं दः. — *) Ns. s सर्वपार्थिवः. S हतशोपा
 पार्थिवाः. — *) Ś1 K सा (K1. s सा) ल्वभीष्म- (by transp
 Ko Dn Ds s समागमं. S 'साल्वं).

31 *) S (except Gc) गोवृषाविच. Ś1 K1 चोत्न
 — *) N (except Ś1 K1) वासिता. — *) K1. s
 (except Bz) Da Ds Tg Gs M 'मन्वय'. — *) S गोष्ठेऽपि
 मर्षभौ. — After 31, Da (marg. sec. m.) S ins.:

1006* ततः क्रुद्धः शान्तनवो दृष्ट्वा तं वृषमागतम् ।
 साल्वेश्वरं स राजानं हयान्क्रुद्धोऽभ्यचोदयत् ।
 संरुद्रांश्च धनु श्रेष्ठं सज्यं कृत्वा नरर्षभः ।
 सनवस्थाप्य दुर्धरैः सशरः सशरासनः ।
 अस्मद्भवसाल्वपतिं युद्धाय कुर्वण्यवः । [5]
 कवची बद्धनिश्चिन्नास्त्रबद्धः प्रतापवान् ।
 तिष्ठ तिष्ठेति राजानं साल्वं शान्तनवोऽभवीत् ।
 कन्यार्थं वै ततः साल्वं प्रावर्तत महाबलः ।
 ततस्तु युद्धमभवत्तदा राजन्स्वयंवरः ।
 भीष्मस्य चैव राजर्षेः साल्वस्यापि तथैव च । [10]

[(L 2) Ds M साल्वेश्वरा (Ds साल्वराजा) य ह्यतीतो
 — (L 3) Tg G (except Gc) कृत्वा महाबलः. — (L 6)
 G1 s हलर्षभः]

— G1. s cont :

1007* आयोधनं महाघोरमिन्द्रलेखारिणोरिव ।

ततो भीष्मं शांतनवं शरैः शतसहस्रशः ।
 शास्त्रराजो नरश्रेष्ठः समवाकिरदाशुभिः ॥ ३२
 पूर्वमभ्यर्दितं दृष्ट्वा भीष्मं शास्त्रेण ते नृपाः ।
 विस्मिताः समपद्यन्त साधु साध्विति चाधुवन् ॥ ३३
 लाघवं तस्य ते दृष्ट्वा संयुगे सर्वपार्थिवाः ।
 अपूजयन्त संहृष्टा चाभिः शास्त्रं नराधिपाः ॥ ३४
 क्षत्रियाणां तदा वाचः श्रुत्वा परपूरजयः ।
 क्रुद्धः शांतनवो भीष्मस्तिष्ठ तिष्ठेत्यभाषत ॥ ३५
 शरार्थि चाश्रवीक्रुद्धो याहि शत्रुप पार्थिवः ।

यावदेनं निहन्म्यद्य भुजंगमिव पक्षिराट् ॥ ३६
 ततोऽस्त्रं वारुणं सम्पग्योजयामास कौरवः ।
 तेनाश्वानुश्रोतोऽमृदाच्छास्त्रराज्ञो नराधिप ॥ ३७
 अक्षरस्त्राणि संवार्य शास्त्रराज्ञः स कौरवः ।
 भीष्मो नृपतिशार्दूल न्यवधीत्तस्य सारथिम् ।
 अक्षेण चाप्यथैकेन न्यवधीत्तुरगोत्तमान् ॥ ३८
 कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठ भीष्मः शांतनवस्तदा ।
 जित्वा विसर्जयामास जीवन्तं नृपसत्तमम् ।
 ततः शास्त्रं स्तनभरं श्रयथौ भरतर्षभ ॥ ३९

C. 1. 4123
B. 1. 1322
K. 1. 102. 22

भीष्मणां भीतिजनकं शूराणां हर्षवर्धनम् ।
 मुराणां विसयकरं दृष्ट्वाऽनं प्रीतिवर्धनम् ।
 अदृष्टमश्रुतं कैश्चित्सर्वलोकाभयंकरम् ।
 32 *) D₁ S शरैश्चावारयत्सुः. — *) K₁ D₁ S
 शास्त्रराजो. A few MSS. नरश्रेष्ठ and 'श्रेष्ठ. — *) N₁
 राधु वै. D₁ S बद्धश्रोतं भारत. — After 32, D₁
 marg. sec. m.) S ins.:
 1008* विव्याध च तदा भीष्मं वामपार्थं स्तनान्तरे ।
 त्वरमाणस्वरकाळे क्षत्रियर्षभसत्तमः ।

[(L 2) G₂० तदा काले. G₂ क्षत्रियं भरतर्षभ.]
 33 *) S दृष्ट्वा तु भीष्मं भगितं (D₁ marg. sec. m. ins.
 his before 33*). — *) S राज्ञा (for भीष्मं). S₁ K₁
 D₁ S शास्त्रेण. — N₁ om. 33rd-34.
 34 N₁ om. 34 (of. v. 1. 33). — *) N₁ D (except
 D₂. 4. 4) समरे; S पृथिव्यां (for संयुगं). — ^{ed}) S₁ K₁ S
 तालवं. K₂ B₁ D (except D₂. 4. 4) नराधिपं. S शस्त्रं
 सं (T₁ साधु सं) पूजयामासुर्षाभिर्नृपतिसत्तमः.

35 ^{ab}) N₁ D (except D₂. 4. 4) ततो; S तु ताः (G₁
 सं; G₂ तत्) (for तदा). K₂ राजन् (for वाचः). S (by
 transp.) श्रुत्वा वाचः (G₁ 'वा). — *) S 'नवः साध्वि-
 — *) K₁ 'ति चाधुवन्; K₂ S 'ति चाश्रवीत्; N₁ 'त्वधावत-
 36 *) S भीष्मो (for क्रुद्धो). — *) D₂; T₂ G
 (except G₁०) यत्रैव. — After 36, D₁ (marg. sec.
 m.) ins.:

1009* तद्वचः सारथिः श्रुत्वा यत्र शास्त्रस्ततो ययौ ।
 while G₁० ins.:
 1010* न भेतव्यं त्वया सूत तस्मात्सास्त्रं नृपात्मजात् ।
 पदयत्तौ क्षथिप्याभि सास्त्रवं पदय मे बलम् ।
 पतेत्स्यथि शरः कथिप्राज्ञं सास्त्रस्य शंतवतु ।
 37 Before 37, N₁ V₁ ins. वैशं 'ड'. — *) S तद् (T₁

(sup. lin.). 2 G₂. 4. 5 Ms 'दा' सं. — *) K₀० S पार्थिवः
 (for कौर'). — V₁ is missing from 37th up to l. 127
 21*; the MS. is wholly ignored up to the end of
 the lacuna. — *) K₁ शूरात्; K₂ विदाः; N₁ D₂ G₂०
 Ms शूद्रत्; N₂ B₂ हत्वा; T₁ विष्वा. — *) K₀० N₁ D₁
 नराधिपः. S₁ K₁ शा (K₂ सा) श्वराजो नराधिपः (K₁
 नरर्षभः; N₂० B Dn D₁. 2. 4. 5 शास्त्रराजस्य भूपते (B₂ D₂
 'से; D₂ 'ति); S सास्त्रराजस्य पार्थिवः (G₂. 4. 5 पार्थिवः;
 Ms भारत).

38 *) K₀ N₁० B Dn D₂. 2. 4 शास्त्रराजस्य. S भीष्म-
 स्त्रस्य परंतपः. — *) S ततो. S₁ K₀० B₂ Da D₂ 'शार्दूलः.
 — *) S न्यहनत्स्य. — After 38th, G₁ ins.:

1011* अर्षेणद्वेण वाणेन धनुभिर्द्वेण जुहुजः ।
 — Ms om. 38th-39; T₂ reads 38th-39th in marg.
 — *) S₁ चानडेदेव; K N₁० D₂ चास्य तैलेन (K₁
 चाप्ययान्नेन; N₂ B₁m Dn D₁ चास्त्रा (B₁m 'प्य'र्षेणैण;
 S (Ms om.) चास्य सास्त्रस्य. — *) S (Ms om.) न्यहनत्.
 — D₁ (marg.) S (T₂ marg.) ins. after 38 (Ms, after
 38th):

1012* सास्त्रस्य विरथो राजन्हताथौ हतसारथिः ।
 निक्षिप्य च धनुः धीमान्मृत्यौ तिष्ठद्वाम्बुलः ।

39 Ms om. 39th (of. v. l. 38). — *) Da D₂. 4. 5
 T G नरश्रेष्ठो; M (Ms om.) विजित्सेनं. D₂ reads 39th
 in marg. — ^{ed}) Da नृपसत्तमः. T G Ms० विसर्जया-
 मास नृपं जीवन्तं तं नरा (Ms०० जना)धिपः; Ms० तुर्जयामास
 नृपतिं स जीवन्तं नराधिपं (Ms० 'प). — T₁ G₁० M read
 41 after 39th; G₂०, after 39th. — *) S सास्त्रोपि राजा
 स्तं राष्टं संभ्रातो नचिरादिव. — After 39, N (D₂ marg.
 sec. m.) ins.:

1013* स्त्रराज्यमन्वराशास्यैव धर्मेण नृपतिसदा ।

राजानो ये च तत्रासनस्वयंवरदिदक्षवः ।
 स्वान्वेव तेऽपि राष्ट्रणि जग्मुः परपुरंजय ॥ ४०
 एवं विजित्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ।
 प्रययां हास्तिनपुरं यत्र राजा स कौरवः ॥ ४१
 सोऽचिरैरेणैव कालेन अत्यक्रामन्नराधिप ।
 वनानि सरित्थैव शैलश्च विविधद्रुमान् ॥ ४२
 अक्षतः क्षपयित्वा रीन्संख्येऽसंख्येयविक्रमः ।
 आनयामास काश्यस्य सुताः सागरगासुतः ॥ ४३
 स्नुषा इव स धर्मात्मा भगिन्य इव चानुजाः ।

यथा दुहितरथैव प्रतिगृह्य ययां कुरून् ॥ ४४
 ताः सर्वा गुणसंपन्ना भ्राता भ्रात्रे ययीयसे ।
 भीष्मो विचित्रवीर्याय प्रददौ विक्रमाहताः ॥ ४५
 सतां धर्मेण धर्मज्ञः कृत्वा कर्मातिमातुषम् ।
 भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य विवाहायोपचक्रमे ।
 सत्यवत्या सह मिथः कृत्वा निश्चयमात्मवान् ॥ ४६
 विवाहं कारयिष्यन्तं भीष्मं काशियतेः सुता ।
 ज्येष्ठा तासामिदं वाक्यमब्रवीद्भ्रु सती तदा ॥ ४७
 मया सौभपतिः पूर्वं मनसाभिदुतः पतिः ।

40 *) S तत्र ये चासन् (by transp.). — D₁ reads 40^a-41^b after 42^a. — (S) S तेषु स्वान्वेव (by transp.). — *) Ks N₁: B₁ Dn 'पुरंजयाः. S हस्तयोः प्रचक्रमुः. — After 40, S ins.:

1014* ते वनानि च रम्याणि शैलांश्च सरितस्तथा ।
 अतिक्रम्य च राजानः स्वै र्वं राज्यं प्रचक्रमुः ।
 भीष्मः स्वयं परे कन्या विजित्य कुरसत्तमः ।

[With line 1 of 42^a. — (L 2) = Line 2 of 1016*]
 41 For the position of 41 in S cf. v. 1. 39.
 — *) S सतो (for एवं). Gs निर्जित. — *) S तिष्ठो
 वृषगुणान्विताः (Ms-s ययां शांतनवसुता). — After 41^a,
 G₁ ins.:

1015* निहलाजौ नृपान्कांश्चिकश्चिद्रिद्राद्य सैनिकान् ।
 यथाः कीलितं पलं धैर्यं नृपणामपहृत्य च ।
 — *) B D₂ s प्रयातो. A few MSS. हस्तिन. Ms-s
 कुरक्षेत्रं पुष्यतमं (cf. 1016*). — After 41*, S (except
 T₁ Ms-s, G₁ om. line 2) ins.:

1016* भीष्मः शांतनवसुता ।
 अतिप्रम्य च राजानः स्वै र्वं राज्यं प्रचक्रमुः ।
 कुरक्षेत्रं पुष्यतमं.
 [(L 2) = Line 2 of 1014*.]

— *) Ms-s राजस्य (sic) कौरवः. — After 41, N ins.:

1017* विचित्रवीर्यो धर्मात्मा प्रयाति यतुपामिनाम् ।
 यथा वितस्व कौरव्यः शंतपुनृपसत्तम ।

42 S reads 42^a-43^b before 42^a. — *) B D₂ s
 Ms-s अचिरैरेण. — *) S₁ K D (स्वयंपाताः) N₁ स्वयंकाः;
 B D₂ सोऽस्यपाः; D₁ स्वयंपाताः; D₂ सोऽस्यपाः; T G
 अतिप्रम्य. S₁ K₁ s N₁ B₁ D₁ D₂ G 'रिपः; K₂ s
 S₁: 'धिपात्. M समतिप्रम्य बुद्धिमात्. — After 42^a,
 D₁ reads 40^a-41^b. — *) S चापि (Ms दीहान्) (for

चैव). — *) Ms सरांसि (for शैलं). S₁ K₁ s B₁
 D₁ G (except G₁) Ms विविधद्रु. D₂ शैलाद्यानाविषयुः.
 43 = (var.) 1002* (q. v.). For sequence of S
 cf. v. 1. 42. Dn om. 43. — *) T₁ G₂ s कं पत्तिल
 N₁ s D₂ (m as in text) 'रवा तान्; Ms s 'स्वाम्या
 Ms-s 'त्वारि. — *) K₂ s Tान संख्येयवि' (Ms-s
 असंख्येयपरक्रमः).

44 *) N सुता इव. S ता स्नुषा इव धं. — *) S₁
 D (except D₂ s) भगिनीरिव. S भगिनीरनुजा इ
 — N₁ s om. 44^a. — *) N₁ s सुया इव च गौरवः
 S (except T₁ s) यथायद् (T₁ वा; Ms-s च) दुहितरै
 (Ms s पिता यथैव दुहितः). — *) K₂ N₁ B₁ D (except
 D₂ s) परिगृह्य. Ko 'गृह्याययौ. B₂ s D₁ नृप. B₂ D₂
 नृपः (for कुरून्). T₁ G₁ s M प्रगृह्य ययौ कुः; B₁
 G₂ s 'गृह्य कुरूययो. — After 44, S reads 40^a for
 the first time (v. 1. स तु for सतां). — After 44
 N ins.:

1018* भगिन्ये स महायादुभ्रातुः त्रियचिरीर्यव ।
 [N₁ B D₂ s रथमारोप्य (for स महा).]

45 *) S सर्वांस्ताः (by transp.) K₂ s B₁ D
 (except D₂) T₁ G (except G₂ s) Ms सर्वयुजं. — *) S₁
 K₁ 'माजिताः. S विप्रम्य सुदितो यदौ.

46 S repeats here 46^a (cf. v. 1. 44). — *) S₁
 स सं; N₁ B₁ s तद्; Dn D₁ पुयं; D₂ s (by corr.) S स
 D₁ सतो (for सतां). — *) S विचिरिटेन कर्माणा. — *) S
 (except Ms) विवाहयुष. — *) K₂ सह रदः. S 'व
 समीपेय (Ms s तु; Ms-s च).

47 *) S 'दीनसंसर्गि.
 48 *) S₁ K₂ [S₁ वी वृषतिः; K₂ वृषतिः (sic)]
 साहचर्यतः. — *) S₁ N₁ वि; K₂ वी; S₁ B₁ D (as

तेन चासि वृता पूर्वमेव कामश्च मे पितुः ॥ ४८
 मया वरयितव्योऽभूच्छास्वस्तस्मिन्स्वयंवरे ।
 एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ तत्स्वयं धर्ममाचर ॥ ४९
 एवमुक्तस्तया भीष्मः कन्यया विप्रसंसदि ।
 चिन्तामभ्यगमद्भीरो युक्तां तस्यैव कर्मणः ॥ ५०
 स विनिश्चित्य धर्मज्ञो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 अनुजज्ञे तदा ज्येष्ठाम्भ्वां काशियतेः सुताम् ॥ ५१
 अम्बिकाभ्यालिक्रे भायें प्रादाद्भ्रात्रे यवीयसे ।
 भीष्मो विचित्रवीर्याय विधिदष्टेन कर्मणा ॥ ५२
 तयोः पाणिं गृहीत्वा स रूपयौवनदर्पितः ।

विचित्रवीर्यीं धर्मात्मा कामात्मा समपद्यत ॥ ५३
 ते चापि वृहती श्यामे नीलकुञ्चितमूर्धजे ।
 रक्ततुङ्गनखोपिते पीनश्रोणिपयोधरे ॥ ५४
 आत्मनः प्रतिरूपोऽसौ लब्धः पतिरिति स्थिते ।
 विचित्रवीर्यं कल्याणं पूजयामासतुस्तु ते ॥ ५५
 स चाश्विरूपसदृशो देवसत्त्वपराक्रमः ।
 सर्वासामेव नारीणां चित्रप्रमथनोऽभवत् ॥ ५६
 ताभ्यां सह समाः समु विहरन्पृथिवीपतिः ।
 विचित्रवीर्यैस्तर्हणो यक्षमाणं समपद्यत ॥ ५७
 सुहृदां यतमानानामासैः सह चिकित्सकैः ।

C. 1. 4143
 B. 1. 102 71
 A. 1. 111 7

1.4) T₁ G₂ हि; G₂ -पि; M₂ तु (for भि). — *) S
 जन् (for पूर्वम्). — *) S तथा (for एव). Ko
 : पितुर्मम.

49 *) K₂ 'तयोस्तौ. — *) K₁ S सास्व. D₂ तत्र;
 1-राजः (for तस्मिन्). — *) B Dn D_{1.4} S धर्मतस्वयं
 Dn D_{1.4} M₂ 'तत्त्वं' समाचर (T₁ तन्मां तत्त्वं त्यक्तुमर्हसि;
 1 धर्मात् स्वं समा').

50 Before 50, S (except M₂) ins. वैदां. — *) N₂
 S D₂ T₂ M₂-s तदा; T₁ G M₂-s तथा (for तथा).
 - *) B₁ M (except M₂) 'गमद्भीरो. — *) T₁ तां
 त्रकर्मणः. — After 50, D₄ (marg.) S (M₂-s om. lines
 -3; M₂-s ins. them after 51^{ab}) ins.:

1019* अन्यत्सत्त्वा विवयं कन्या ज्येष्ठा क्षात्रे मया जिता ।
 याचा दत्ता मनोदत्ता ह्येतमद्भ्रष्टाचयना ।
 निर्दिष्टा तु परस्वयं सा स्वाज्या परचिन्तनी ।
 ह्ययुक्त्वा चायुमान्यैव भ्रातरं स्वपरायणम् ।

[(L. 1) T₂ G₂-s (all m as in text) M₂-s अन्यत्स'.
 *) G₂ M ह्यत्रे (M₁ क्षेत्रे); G₂ त्वंवा; G₂-s 4 उवाचा (for
 तत्रे). — (L. 2) M₂-s या तु (for ह्युक्त). D₄ G₂m
 मंगलकोतुका; T₂ 'कौतुकमंगला. — (L. 3) G₂ 4 (m as
 in text) वरस्वयं. D₁ G₂-s 4 m. s. m. s. M₂-s सा वर्यां.
 - (L. 4) T₂ चायुमान्यैव. M₂ 'वरायुगं.]

51 *) N₁ 2 D (except D₂-s) विनिश्चित्य स (by
 transp.). K N D धर्मज्ञैः; S तैः सायं. — *) N Da S
 (except M₂) धर्मकोविदः (for वेदं). — After 51^{ab},
 M₂-s ins. lines 2-3 of 1019* (cf. v. 1. 50). — *) K₂
 S (except G₂) ततो (for 'दा).

52 *) S₁ भ्रात्रे प्रादाद् (by transp.); G (except
 G₂) भ्राता भ्रात्रे.

53 *) N B D (except D₁ D₂) तयोः पाणी; M (by
 transp.) पाणिं तयोः. N₂ Dn M₂ तु; T₂ G₁-s 4. s [5] ली
 (for स). — *) K₂ D₂ 'गदितः. — After 53^a, D₂
 (suppl fol. sec. m.) S ins. a passage of 129 lines
 given in App. I (No. 55) and repeats 53^{ab} thereafter.
 — N₂ om. 53^{ad}.

54 *) K₂ 4 ते वीव. D₂ युवती (for वृह). S₁
 Ko-2 D₂ ते वृहती (S₁ 'हती) तथा (K₂ तदा) श्यामे; S ते
 चापि वनि (M₂-s वंदि)ते श्लाघ्ये. — *) S (except M₂)
 'नले (T₁ G₂ 'नख' श्यामे).

55 *) S₁ K₁ आत्मनः प्रतिमोस्तौ नौ (K₁ वां); D₂
 'रूपा वै; S आत्मरूपायुक्तो नौ (T G₁-s M₂ s -स्तौ) (G₂
 आत्मानुरूपरूपोस्तौ). — *) T₂ G₁ 4. 6 M₂ स ततः; G₂ s
 स्मृ' (for स्थि'). — *) K₁ कल्याण्यै; N₂ s B D (except
 D₂) 'यवौ; T₂ तुल्यासां. — *) K₂ ततः; K₁ N₂ B₁ D युजे
 (D₂ तदा; marg. corr. to हृदि; D₁ as in text), T₁ च ते
 (for तु ते). M ते ततोभिरतेत्यु (M₂-s 'तेहु)भे. — After
 55, T G (except G₂) ins.:

1020* अन्योन्यं प्रीतिसक्ते च एकभावाविव स्थिते ।
 [T₁ 'भावाविति; T₂ 'भावे इव; G₁ 'भावाद्व; G₂
 'भावादिव.]

56 *) K₂ पतिश्च रूप'; N₁ तथाश्वरूप'; N₂ 'क्षितसदशो
 रूपे; M गंधर्वरूपोतिद्युवा. — *) S₁ K B₂ Dn D₁-s
 'देवतुल्य'; G₂ देवः सदः; M₂ 'सर्व'. — *) B₁ D (except
 D₂-s) M₂-s 'यनो रहः.

57 *) K₂ S समास (T₁ M 'तु)को; B₂-s 6 D₂-s
 महाराजो. — *) M विह्वल (for 'हरन्). T G नान्य-
 चेतसा (for 'पृथि'). — *) M क्षीतकस्तर्हणो राजा.
 — *) N₁ s B Dn D₁-s 4 M यक्षमणा. N₁ s Da मल';

जगामास्तमिवादित्यः कौरव्यो यमसादनम् ॥ ५८
 श्रेतकार्याणि सर्वाणि तस्य सम्म्यगकारयत् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पण्णवतितमोऽध्याय ॥ ९६ ॥

९७

वैशंपायन उवाच ।

ततः सत्यवती दीना कृपणा पुत्रगृद्धिनी ।
 पुत्रस्य कृत्वा कार्याणि स्तुपाम्यां सह भारत ॥ १
 धर्मं च पितृवंशं च मातृवंशं च मानिनी ।
 प्रसमीक्ष्य महाभागा गाङ्गेयं वाक्यमब्रवीत् ॥ २

शंतनोर्धर्मनित्यस्य कौरव्यस्य यशस्विनः ।
 त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च संतानं च प्रतिष्ठितम् ॥ १
 यथा कर्म शुभं कृत्वा स्वर्गोपगमनं ध्रुवम् ।
 यथा चायुर्ध्रुव सत्ये त्वयि धर्मस्तथा ध्रुवः ॥ ४
 वेत्य धर्माश्च धर्मज्ञ समासेनेतरेण च ।

B Dn Ds 4 *गृह्यत

58 After 58 N (except Ns) ins

1021* धर्मोत्तमा स तु गाङ्गेयश्चिन्ताशोकपरायण ।

59 ^{ab}) S तस्य श्रेतस्य कार्याणि भीष्म सव्योपकारयत्
 — ^b)=1 95 5*, 96 1* — ^c) Ms-s भीष्मो वि*
 — ^d) Ko विद्मि Ms s *तो धीमान् T1 क्वि
 चपुरोदितैर्भीष्म — ^e) Ks मुनि*, Ns S *जान्हे

Colophon om in S — Sub-*parian* Ko s N1 s V1
 Bs सभव — *Adhy name* Ko s 4 विचित्रवीर्यविपत्ति
 (Ko *विनाश), N1 आपव (followed by समाह), Ns V1
 Da Dn Ds विचित्रवीर्योपरम — *Adh*, no (figures
 words or both) Ko 98 B 100, Ds 99, Dns 101
 — *Sloka no* Ns 68, Dn 66 — *Aggregats sloka*
 no Dns 4143

97

1 S1 K1 Ds om उवाच, S om the ref — ^a) B: T
 G1 s 4. 2 *गधिनी — ^b) S1 K1 शब्द (for कृत्वा) S
 कृत्वा श्रेतस्य कृत्यानि (T1 M कार्याणि) स्तुपाम्यां सहिता तदा
 (Ms सह समाता) — N ins after 1

1022* ममाभास्य ध्रुपे ते च भीष्म धर्मश्रुतां वरम् ।
 [Ko N1 s Da Dn Ds 4 शस्यश्रुतां Ns B Ds 4
 भद्रुशोकनिपीडिते (for the posterior half)]
 S on the other hand ins after 1

1023* माता सत्यवती भीष्ममुवाच यदातं वरम् ।
 (of v 1 2).

2 ^a) Ns B Ds पतिवरा च; Ds पतित वरा — ^b) K

(except K1) N1 s Da1 Ds मानिनी Ns B Da1 Ds
 D1 s 4 भाविनी, T G1-s M शोभन Gs शोभन परमाहार
 — ^{ab}) Ks महाभाग, Ns B: Da *मान, Ds *नाम Ds
 हृद् (for वायव) S सत्यवत्यभिप्रेते (T1 G1 s *श्र)श्व भीष्म
 वचनमयवती (of 1023*) — After 2, S ins

1024* तु खादति तु शोकेन मज्जन्ती च सागरे ।

3 Before 3, M ins सत्यवती — ^a) Gs धमपुत्र
 — ^b) B (except Bs) Das Ds 4 Gs कौरवस्य T G
 (except Gs) महारामन — ^{ab}) S (except Ms) कीर्तिश्च
 पिण्ड (G1 s *दिग् Gs पुण्य)श्च (by transp) Ns धर्मश्च
 (for कीर्ति) B (except Bs) Da S (except Ms-s)
 सतानश्च प्रतिष्ठित Ss त्वयि पिण्डश्च सतानकीर्तिश्च प्रतिष्ठित
 — After 3 S ins

1025* अगता विचित्रवीर्यस्य श्रुतागमनमेविकावत् ।

4 ^a) Bs Da1 M स्वगाय; T G स्वगा च (for स्वर्गाय)
 Bs (m as in text) स्वर्गोपकरण — Ms-s om ^{ab}
 — ^c) A few MSS चा (for च)

5 ^a) Ds वद् (for वेत्य). S1 K Das Ds वदितं
 दि धः; Da1 सर्वै स्व वदित धः, S वेत्य (G1 s *ति) धमस्य
 सत्य च (Gs धर्म च सत्य च; Ms तस्य च धमस्य)
 — ^b) N1 s वा (for च) S सामान्यस्वेतर (Gs स
 तस्य च — ^c) Ko s Ds T1 G1 s 4 Ms s च; T2 Gs 4
 Ms-s तु (for तु) M स्मृतीर Ns Ds 4 वेद् — ^d) K1
 Ns Ds वद् T1 धर्माश्च; T2 Gs शापानि; G1 दोषश्च (for
 वेद्) Ks N1 s B D (except Ds) यदात्ताणि च स
 G ^a) S स्वयसाय (Gs *हार) K1 T G1-s 4 M s
 धर्मोद्; Ds 4 Gs 4 च सर्वेषु — ^b) S1 बुलापारां — N
 om. 6^{ab}

विधास्त्वं श्रुतीर्वेत्थ वेत्थ वेदांश्च सर्वशः ॥ ५
 पवस्थानं च ते धर्मं कुलाचारं च लक्ष्ये ।
 तित्पिचि च कृच्छ्रेषु शुक्राङ्गिरसयोरिव ॥ ६
 सात्सुभृशमाश्वस्य त्वयि धर्मभृतां वर ।
 ज्ये त्वां विनियोक्ष्यामि तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ॥ ७
 म पुत्रस्तव भ्राता वीर्यवान्सुप्रियश्च ते ।
 तल एव गतः स्वर्गमपुत्रः पुरुषर्षभ ॥ ८
 मे महिष्यौ भ्रातुस्ते काशिराजसुते शुभे ।
 स्पर्धायौवनसंपन्ने पुत्रकामे च भारत ॥ ९
 तयोर्हृत्पादायापत्यं संतानाय कुलस्य नः ।
 मन्त्रियोगान्महाभाग धर्मं कर्तुमिहर्हसि ॥ १०
 राज्ये चैवाभिपिच्यस्य भारताननुशाधि च ।

दारांश्च कुरु धर्मेण मा निमज्जीः पितामहात् ॥ ११
 तथोच्यमानो मात्रा च सुहृद्भिश्च परंतपः ।
 प्रत्युवाच स धर्मात्मा धर्म्यमेवोत्तरं वचः ॥ १२
 असंशयं परो धर्मस्त्वया मातरुदाहृतः ।
 त्वमपत्यं प्रति च मे प्रतिज्ञां वेत्थ वै पराम् ॥ १३
 जानासि च यथावृत्तं शुल्कहेतोस्त्वदन्तरे ।
 स सत्यवति सत्यं ते प्रतिजानाम्यहं पुनः ॥ १४
 परित्यजेयं त्रैलोक्यं राज्यं देवेषु वा पुनः ।
 यद्वाप्यधिकमेताभ्यां न तु सत्यं कथंचन ॥ १५
 त्यजेच्च पृथिवी गन्धमापथ रसमात्मनः ।
 ज्योतिस्तथा त्यजेद्रूपं वायुः स्पर्शगुणं त्यजेत् ॥ १६
 प्रभां समुत्सृजेदकीं धूमकेतुस्तथोष्णताम् ।

C. 1. 4162
 B. 1. 102-17
 K. 1. 112-17

7 *) N₁.s सुभृशमाश्वस्य; D_s 'माश्वस्य'; S 'मैश्वर्य' (Ms परं समाश्वस्य). — *) Śi कार्यत्वाद्; K₁ काया त्वद्. S चक्ष्यामि त्वां यथा प्राज्ञं (G₁ 'ज्ञा').

8 *) Ko om. 8°. K₂ युवश्च ते. Śi स पुत्रस्तव भ्राता वै. — *) N₁ S यवीयान्; N₂ Da बलवान्. S कुल-
 वंदात् (T₁ 'कु')व. — *) K₁ B_s & D_s.s G₁.s 'वंमः'.
 9 *) S तस्य चेमे महिष्यौ द्वे (G_s तस्य देव्यौ भगिन्यौ
 ते). — *) K_s D₁ T₁ G (except G₁) Ms चमे (for
 शुभे). G_s अंथिवांवाल्लिके उमे. — After 9, S ins.:

1026* धर्म्यमेवत्परं ज्ञात्वा.

[T G (except G₂) Ms धर्मं. T₁ G₁ परं; T₂ एव.
 G₂ कुलं ज्ञा.]

S completes the line with 10*, which is followed
 by 10* (see blow).

10 *) S read 10* after 10°. Ms यतस्य (for
 कुलं). K₂ S (except G₁) च (for नः). — After 10*,
 S ins.:

1027* संतानकुलवर्धनम् ।

[See above T₁ G₁.s 'संतानं कुं'.]

— *) K (except K₂) B D महाभादे. — *) Some S
 MSS. चर्म्य. K_s एवं (for इह).

11 *) S राज्यं (T₁ M 'ज.' राज्येभ्यः. — *) K_s.s
 N₂ D_s.s T M (except M_s) अरता. K_s.s वै; K_s D_s
 G_s हि (for च). — *) S कुह कौरव्य (G_s कस्याण).
 — *) Śi D_s मा निमज्जीः; S मा एवं हिंसीः (G_s धर्मस्ते ह);
 C_d as in text. — After 11, K_s D_s.s (both marg

sec. m.) ins. :

1026* अग्निहोत्रं त्रयो वेदाः संतानमपि चाक्षयम् ।

पृथ त्रयी तु संकीर्त्ता स्वर्गनोक्षफलप्रदा ।

[Cf. I. 94. 60-61.—(I. 1) D_s वंचानामवि.]

12 Before 12, N₂ B D (except D_s) Ms ins. 'वैशं
 उ' (Ms om. उ'). — *) Śi K (except Ko) Śi B₁ Da
 तु; B₂ Da D₁.s स (for च). — *) A few MSS. परंतप-
 — *) N₂ D (except D_s.s) ह्युवाच. K (except K₁)
 N₂ B₁.s D (except D_s) अथ (for स). — *) Ko Da D_s
 धर्मं. Śi K₁ उत्तमं. S धर्ममेव ततः परं.

13 Before 13, D₁ (marg.) S ins. श्विभ्याः; D₁ cont
 उवाच. — *) D_s transp. परो धर्मः and त्वया भ्रातः. S
 भ्रातः प्रकीर्त्तितः. — *) K_s स्वमपत्यं. K_s & N₂.s B वै
 पुरा. — For 13rd, S subst.:

1029* राज्यार्थं नाभिपिच्येयं नोपेयां जातु मेधुनम् ।

भवत्या मतमाज्ञाय कृतमेवमद्वत्तं मया ।

14 *) K_s परं वृत्तं. S जानीषि यत्तदा वृत्तं. — *) Śi
 N₁ T₁ G_s.s M (except M_s.s) तदन्तरे. — *) S सत्येन
 (for सत्यं ते). — *) D_s ततः (for पुनः). S पुनरेव
 प्रवीमि ते.

15 B_s (hapl.) om. 15th. — *) Śi K₁ परित्यजामि.
 — *) G_s देवि (for राज्यं). — *) G_s.s-8 'व्यधिक';
 G_s ह्यधिकं.

16 *) Me-s रसमुत्तमं. — *) K_s.s transp. तथा
 and त्यजेत्.

17 K_s (hapl.) om. 17. — *) T₁ G₁.s M अथ (for

त्यजेच्छब्दं तथाकाशः सोमः शीतांशुतां त्यजेत् ॥ १७
 विक्रमं वृत्रहा जहाद्धर्मं जहाच्च धर्मराट् ।
 न त्वहं सत्यमुत्सृष्टुं व्यवसेयं कथंचन ॥ १८
 एवमुक्त्वा तु पुत्रेण भरिद्रविषतेजसा ।
 माता सत्यवती भीष्ममुवाच तदनन्तरम् ॥ १९
 जानामि ते स्थितिं सत्ये परां सत्यपराक्रम ।
 इच्छन्सृजेथास्त्रील्लोकानन्यास्त्वं स्वेन तेजसा ॥ २०
 जानामि चैव सत्यं तन्मदर्थं यदमापथाः ।
 आपद्धर्ममवेक्षस्व वह पैतामही धुरम् ॥ २१
 यथा ते कुलतन्तुश्च धर्मश्च न पराभवेत् ।

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

सुहृदश्च प्रहृष्येरंस्तथा कुरु परंतप ॥ २२
 लालप्यमानां तामेवं कृपणां पुत्रगृद्धिनीम् ।
 धर्मादपेतं ब्रुवती भीष्मो भूयोऽब्रवीदिदम् ॥ २३
 राज्ञि धर्मानवेक्षस्व मा नः सर्वोन्वयनीनशः ।
 सत्याद्युतिः क्षत्रियस्य न धर्मेषु प्रशस्यते ॥ २४
 शंतनोरपि संतानं यथा स्यादक्षयं भ्रुवि ।
 तत्ते धर्मं प्रवक्ष्यामि क्षात्रं राज्ञि सनतनम् ॥ २५
 श्रुत्वा तं प्रतिपद्येथाः प्राज्ञैः सह पुरोहितैः ।
 आपद्धर्मार्थं कुशलैर्लोकतन्त्रमवेक्ष्य च ॥ २६

तथा) ङs Dn s Gs उच्पत्ता — *) Ko s ङ B D (except Ds) Gs तथाकाश — *) S (except Tz Gs s) चद्र (for सोम) ङi शीत तथा (for शीता)।

18 *) S transp विक्रं and वृत्र — *) K1 Bz s Ds1 Ds Gs s Ms-s व्यवसेयं (K1 'य, Ms 'ह) — After 18, Ds (marg) S ins

1030* तत्र जातवन्त्या कार्यं लोकानामपि सक्षये ।
 अमरत्वस्य वा हेतोःशैलोक्यसदनस्य वा ।

[(L 2) Tz 'वयस्य धनस्य, Gs Ms-s 'वयस्य नदस्य]
 19 Before 19, Ds (marg) S ins चेत्, Ds cont
 उवाच — *) B D s च (for तु) S ins (Ms s) जोष्य-
 माना पुं धर्मज्ञेन महात्मना — *) Gs पुत्र (for भीष्म)
 — *) S पुनरोन्वयभाषत (Tz 'देव प्रवीदिद, Ms 'देव
 प्रवीद्वच) — After 19, S (except Tz Gs Ms s) read
 (with v 1) 21* for the first time (cf v 1 21)

20 Tz Gs s (! hapt) om 20 Before 20 Ds
 marg ins सदवायुवाच — *) K1 सत्यवता वर S
 (Tz Gs s om) जानामि त्वयि धर्मज्ञं सत्यं सत्यवता वर (M
 सत्यपराक्रम) — *) Gs प्रैलोडय, Ms-s (by transp)
 लोकांशुन् Ko हृष्यथा सत्यजैलोकान् — *) Tz Gs s
 च (for त्व) ङi K1 कर्मणा (for तेज)

21 Tz Gs s Ms-s repeat here 21* (cf v 1 19),
 Ms s repeat (with v 1) 21* consecutively — *) B
 (except Bs) Dn s Ds Gs सैव; Ms s चैन Ks s ते;
 Ds तु (for सन्) ङi Ko-s Ds 'मि ते स्थितिं (K1 'र)
 सत्ये (Ko चर्म) S (Tz Gs s Ms-s all first time, Ms
 second time) अनुजानामि सत्ययं (Gs Ms s सत्यं सत्य;
 Ms-s सत्य सं) — *) ङi K ङi s D (except Ds s)

मदर्थं ङi s B D (except Ds s) यथा भाषित — *) s
 K1 s 'द्वर्ममवेक्ष्यैव, Ko s s 'मवेक्ष्येम (Ko 'मा, ङi 'दं
 त्ववेक्ष्येद, Ns s D (except Ds s) 'द्वर्मं त्वमावेक्ष्य (Dz
 'क्ष्ये) — *) ङi s B Ds s च हैता महर्षीं पुर, Ds मां वीर्यं
 महीं पुर

22 *) Ds न ते कुलस्य तनुश्च, S यथा तु न कुल वेत्
 — *) S (except Gs) लोकश्च — *) S (except Tz)
 सकामा वै (Gs 'माक्षे) (for प्रहृ) — *) S (except Tz)
 तथा इव कर्तुमर्हसि — After 22, Ds (marg) S ins

1031* आनमस्य हितं तान् प्रियं च मम भारत ।
 After the above, S reads an additional colophon
 Adhy no Tz 99, Tz 49, G M 50 (Gs 51)

23 Before 23 Ds (marg) S ins वैश, Ds cont
 उ — *) S तां तु लालप (M 'त्व) र्ति (Gs 'लोड्ये)
 दृष्ट्वा — *) Kz 'वर्षिनीं, Ds s Tz Gs s 'गर्षिनीं — *) Ds
 धर्मपित प्रवर्षीं तां — *) K (except Ks) भूयो भीष्मो
 (by transp) S भीष्मो घयनमप्रवीत्

24 Before 24 Ds marg ins भीष्म उ — *) P-
 राजपत्नीन्, S क्षत्रधर्मं — *) Ms सर्वं ङi विनेना
 K1 Ms विनी; Bsm च नीनदा; Gs Ms विना-
 म् Tz यनी Gs मा न सपौष्यनीनदा — *) S पत्नी
 मतस्याद्गु हस्त्रियं (Gs 'या; Gs 'य) परमां (M 'न) र्ति
 (Ms s ह्युदि, Ms ह्युपीन्; M s ह्युपीन्)

25 *) Tz G (except Gz) Ms सतानो — *) s
 स्यापुनरेव दि — *) ङi K1-s Ds त ते धर्म; S क्षयं
 — *) S क्षत्रियाणां पुरातन

26 *) Ko Da त्व (for त) ङi s B D प्रतिपद्य
 — *) M (except Ms) 'द्वर्मेषु क् — *) ङi K

१८

भीष्म उवाच ।

।मदग्नेन रामेण पितुर्वधमभ्युप्यता ।

।द्वेन च महाभागे हेहयाधिपतिहेतः ।

।तानि दश बाहूनां निकृष्टान्यर्जुनस्य वै ॥ १

।नश्च धनुरादाय महास्त्राणि प्रमुञ्चता ।

।नेर्दयं क्षत्रमसकृद्भेन जयता महीम् ॥ २

।वमुवाचचरैस्त्रैर्भागिवेण महात्मना ।

।त्रैःसप्तकृत्वः पृथिवी कृता निःक्षत्रिया पुरा ॥ ३

।तः संभूय सर्वाभिः क्षत्रियाभिः समन्ततः ।

उत्पादितान्यपत्यानि ब्राह्मणैर्नियतात्मभिः ॥ ४

पाणिग्राहस्य तनय इति वेदेषु निश्चितम् ।

धर्मं मनसि संस्थाप्य ब्राह्मणांस्ताः समभ्ययुः ।

लोकेऽप्याचरितो दृष्टः क्षत्रियाणां पुनर्भवेत् ॥ ५

अथोत्थय इति ख्यात आसीद्दीमानृषिः पुरा ।

ममता नाम तस्यासीद्द्वार्या परमसंमता ॥ ६

उत्थयस्य यवीयांस्तु पुरोधस्त्रिदिवैकसाम् ।

वृहस्पतिर्वृहचेजा ममतां सोऽन्वपद्यत् ॥ ७

उवाच ममता तं तु देवरं वदतां वरम् ।

C. 1. 4181
B. 1. 104
K. 1. 113. 11दोकधर्मः; N̄1 'वात्रां'; D₂ T₂ G 'तत्र'.Colophon om. in S. — Sub-*parvan*: Ko. s N̄1. s V1
3: संभव. — *Adhy. name*. Ks. s सत्यवतीवाक्यं; N̄1. s V1
नीष्मसत्यवतीसंवादः. — *Adhy. no.* (figures, words or
oath): Ko 99; Da1 100, Dns 102; D₂ 101. — *S'loka*
no.: Dn 26. — *Aggregate s'loka no.*: Dns 4169.

98

1 K1 T1 G1 M om. उवाच; T₂ G₂-s om. the ref.— ^a) S निशम्य वचनं (T₁ G₁ M₂-s निघनं) पितुः.— After 1st, D₂ (marg.), S ins.:

1032* राजा परशुहस्तेन,

completing the line with 1^a, which is followed by1^a. — ^a) D₂ (marg.) S महाभागे (D₂ 'द्विः; T₁ 'वेद').B D (except D₂) राजा परशुना पूर्व. — After 1^a,D₂ (marg.) S ins.:

1033* हेहयस्य महारमनः ।

[D₂ T₁ हेहय.]— ^a) Ś1 K₁ S (except T₁ M₂-s) हेहया. — N̄1. s om.1st. — After 1, N (except N̄1. s) M₂-s read (withv. l.) 5st, Dn M₂-s repeating the line in its proper

place.

2 ^a) Ko Da S (except M₂) विसुञ्चता; B₂ विसुञ्जता.— ^a) S क्षत्रमकेन (M₂-s क्षत्रियकुलं). — ^a) K₁ S

रामेण ज'.

3 ^a) S रोपेण (G₁ M₂-s रामेण) (for पृथि). — ^a) S'या मही. — After 3, K₂ N̄2 Dn ins.:

1034* एवं निःक्षत्रिये लोके कृते तेन महापिगा ।

4 ^a) D₂ संभूय साध्वीभिः; S संभूय संभूय (M₂-s चवर्धितं क्षत्रं). — ^b) Ś1: K D₂ ततस्ततः (for सम').— ^c) N̄2 B D (except D₂) 'गीर्षदपारंगी; S 'गम्य

इति श्रुतिः.

5 ^a) B₂ Da1 D₁-s G₁-s Cd पाणिग्रहस्य. Ko T₂G₂ s. s तनया. Ko निश्रवा; N̄2 'क्षमं; T₂ G₂-s 'ता.M पाणी गृहीतुः पुत्रेति वेदे विकथितं भूयं. — ^a) B₁ m. sDa₂ G₂-s M₂-s ब्राह्मणांस्ताः. — N̄1. s om. 5st; N (exceptN̄1. s) M₂-s read 5st after 1; Dn M₂-s repeat it here.— ^a) M₂ लोकेप्याच'. N (except N̄1. s; but incl. Cd)M₂-s (the three latter with Dn for the first time)लोकस्य (K₂-s Da1 Dn 'स्या; D₂ लोक आ) चरितो धर्मः;T₁ लोकोप्याचरता दृष्टः. — ^c) N̄2 B₁ m. s s Da पुनमुवि.Da D₁-s M₂-s (with Dn for the first time) तेनातिकिल दुःखरः. — After 5, K₂ s N̄2 B D T₂ ins.:

1035* ततः पुनः समुदितं क्षत्रं समभवत्तदा ।

इमं चैवात्र चक्षेऽहमितिहासं पुरातनम् ।

[(L. 1) K₂ 'भवन्महत्. — (L. 2) K₂ D₂ इदं. Ks. sचैव तु (K₂ चैवात्र) वक्ष्यामि इति.]6 ^a) S अधोचप्य (G₂ 'त्य. — ^a) Ś1 आसीदपिश्चबुद्धिमान्; S 'दीमान्दामृषिः. — ^a) S भार्या च ममतानाम यन्भूयास्य महारमनः. Here and below G₂ (several

times) reads मरता for ममता.

7 ^a) S उचयत्य. — ^a) S 'था यो दिवो'. — ^a) N̄1. sसोभ्यव'; N̄2 B D (except D₂) भवन्'; S सोभ्यमन्यत (T₂(before corr.) G₂ M₂ (sup. lin.) 'नन्दत'. C₁ cites जन्व-

पद्यत (as in text).

8 ^a) Ś1 K D₂-s वरवर्णिनी; D₂-s 'ता वरा. — After

अन्तर्वर्ती *अहं भ्रात्रा ज्येष्ठेनारम्यातामिति ॥ ८
 अयं च मे महाभाग कुशावेव बृहस्पते ।
 औतथ्यो वेदमत्रैव पठञ्जं प्रत्यधीयत ॥ ९
 अमोघरेतास्त्वं चापि नूनं भवितुमर्हसि ।
 तसादेवंगतेऽथ त्वमुपारमितुमर्हसि ॥ १०
 एवमुक्तस्तया सम्यग्बृहत्तेजा बृहस्पतिः ।
 कामात्मानं तदात्मानं न शशाक नियच्छित्म् ॥ ११
 संवभूव ततः कामी तया साधेमकामया ।

उत्सृजन्तं तु तं रेतः स गर्भस्थोऽभ्यभाषत ॥ १२
 भोस्तात कन्यस वदे द्वयोर्नास्त्यत्र संभवः ।
 अमोघशुक्रश्च भवान्पूर्वं चाहमिहागतः ॥ १३
 शशाप तं ततः क्रुद्ध एवमुक्तो बृहस्पतिः ।
 उत्तथ्यपुत्रं गर्भस्थं निर्भर्त्स्य भगवानृषिः ॥ १४
 यसात्त्वमीदृशे काले सर्वभूतेऽपिते सति ।
 एवमात्थ वचस्तस्माच्चमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥ १५
 स वै दीर्घतमा नाम शशापः पिरजायत ।

8^a, G₁ s M₁ ins समता — *) S₁ K₁ s *वंहीत्वद्, K_o s N₂ B D *ही त्वह, K_o *ही ह्यह, N₁ *वंतिन्त्यह, S *वदमसि ते (G₁ त्वद्) N₁ s भत्रो, N₁ s भ्रात, B₁ भ्रातु — *) M निय (for इति) B₁ तव ज्येष्ठस धीमत, D₁ *नान्यत्र रम्यतं, T₁ G₁-s *न रमता मयि

9 *) K_o स्वयमेव (for अयं च मे) S₁ N₁ s महाभाग, D₁ M₁ s महानामं — *) S₁ च मे (for एव) — After 9^a, M₁-s road 12^a — *) K_o एव, N₂ B D (except D₁) अपि (for एव) S औचव्यो गर्भे साधते पदग वेदमुत्तम

10 *) N₂ B D (except D₁) द्वयोर्नास्त्यत्र (B₁ orig s *स्त्वेष) सभव (=13^a) — *) K₁ N₁ s D (except D₁ s) गते वच (D₁ काले), S *गते कार्ये (M₁ s विधे काले) — *) D₁ corrupt, S यथा युक्त तथा क्रुद्ध

11 Before 11, S ins वैश (M₁ भीष) — *) N₁ B₁ T₁ G₁ s M₁ तदा, T₁ G₁ s *या (for *या) — *) D₁ D₂ बृहस्पतिरसदाधी (ने 1 71 8^a) — *) K₁ s G₁ कामात्मा स, Cd as in text महाभापि (M₁ *न) (for तदा) — *) D₁ निमुद्दि S त्व G₁ s स्ता, M₁ सौ) मान सो (G₁ s *M₁ ना)भ्यधारयत्

12 *) K₁ N Dn D₁ स (for स) M स (M₁ s स)वभूवैव धर्मात्मा — *) N₁ सवामया, M बृहस्पति — *) N₁ s T G M₁ s तत्रेज, B₁ s *D₁ M₁ s तद्वेष — *) B₁ M स गर्भं प्रत्य (M सम)भाषत, D₁ स *धर्माभ्यभा, G₁ गर्भस्थो ह्यभ्यभा

13 Before 13 M ins गर्भ — *) S₁ K₁ s D₁ भो तात S₁ कन्यसवादे, K₁ कमह वदे, K₁ ह्यया स वदे, K₁ s N₂ B D मा गम काम, N₁ s कन्यस मृदि S कनीयस्तात वैधे — *) N₁ s Da Dn D₁ ह्य, N₁ एक (for अत्र) K₁ B D₁ s नास्त्यत्रसिद् द्वयो, S संभवो विरते द्वयो — *) K₁ s N₂ B D सदाभा (G₁ s D₁ *व्यो)वकातो भगवन् (K₁ गर्भस्थ; D₁ भ्यगमत्), S अमोघशुक्रस्य चापि (G₁ चापि) K₁ transp 13^a and

the second half of line 1 of 1036* — *) K₁ लिख (for *गत) — After 13 K₁ s N₂ B D ins

1036* अमोघेताश्च भवान् पीडा कर्तुमर्हति ।
 अभुत्वैव तु तदाक्य गर्भस्थस्य बृहस्पति ।
 जगाम मैथुनावैव समता चारुलोचनाम् ।
 शुक्रोऽसं ततो युक्ता तया गर्भगतो मुनि ।
 पद्मयामारोधयन्मार्गं शुक्रस्य च बृहस्पते । [6]
 स्थानमप्राप्तस्य सत्पुत्रक प्रतिहत तदा ।
 पतात सदात्ता भूमौ तत क्रुद्धो बृहस्पति ।

[(L 1) K₁ D₁ *शुक्रश्च Da D₁ s *मर्हति K₁ B (except B₁) Da D₁ पीडा कर्तुं न मेर्हति, K₁ न पीडां क्रु भो विभो D₁ repeats 13^a for the second half — (L 4) K₁ s गर्भस्थो महामुनि — (L 5) K₁ s N₂ B D s *न (B₁ s *ना)वारय, Da *मरोध D₁ *मवास्य तं N₂ स शुक्रस्य, B₁ s *D₁ s शुक्रस्य — (L 6) D₁ reads this line in marg sec M K₁ अपल (for अय तव) Dn D₁ s रेत (for शुक्र) B₁ s *S तत (for तदा) — (L 7) K₁ s B D₁ ततोऽप्युद्दि

14 Before 14 T G₁ s *M₁ s ins वैश — *) transp 14^a and 14^b, ins the line त दृष्टा between them (see b low) — *) K₁ स शशाप K₁ एव, T₁ G₁ s च (for त) K₁ N₂ B D (for D₁ s above) त (K₁ Da₁ Dn₁ तद्) दृष्टा पतित शुक्र (K₁ मुनी) शशाप स (K₁ by transp स शशाप) रपान्वित — *) T G उच्यथ *M पुत्र भ्रातृकृत्वस्य गर्भस्थ भग

15 Before 15 T₁ G₁ s *M₁ ins बृहस्पति D₁ transp 15 and 16 — *) N₂ s B D (except D₁ D₂) यन्मा त्व — *) K₁ मुने (for सति) S₁ K₁ o s N₂ D₁ s *भूतहितेऽपिते — *) G₁ स तस्मात्; G₁ दा तस्माद् — *) K₁ o s D₁ प्रपत्स्ये (K₁ *ते; N₁ s अरे; Cd as in text.

16 D₁ transp 15 and 16, and transp 16^a and

स्पतेर्वृहत्कीर्तेर्वृहस्पतिरिवौजसा ॥ १६
 पुत्राञ्जनयामास गौतमादीन्महायशाः ।
 पेरुत्वथ्यस्य तदा संतानकुलवृद्धये ॥ १७
 भामोहाभिभूतास्ते पुत्रास्तं गौतमादयः ।
 ष्टे समुद्रे प्रक्षिप्य गङ्गायां समवासुजन् ॥ १८
 स्यादन्धश्च वृद्धश्च भर्तृण्योऽयमिति स्म ते ।
 नन्तयित्वा ततः रूराः प्रतिजगद्गुरथो गृहान् ॥ १९
 षेजुसोवस्तदा राजन्गुमान नपिस्ततः ।
 गाम सुगृह्णन्देशानन्धस्तेनोडुपेन ह ॥ २०

तं तु राजा वलिर्नाम सर्वधर्मविशारदः ।
 अपश्यन्मञ्जनगतः स्रोतसान्ध्याशामागतम् ॥ २१
 जग्राह चैनं धर्मात्मा वलिः सत्यपराक्रमः ।
 ज्ञात्वा चैनं स वज्रेऽथ पुत्रार्थं मनुजर्षभम् ॥ २२
 संतानार्थं महाभाग भार्यां तु मम मानद ।
 पुत्रान्धर्मार्थं कुशलानुत्पादयितुमर्हसि ॥ २३
 एवमुक्तः स तेजस्वी तं तथेत्युक्त्वानृपिणः ।
 तस्मै स राजा स्वां भार्यां सुदेष्णां प्राहिणोत्तदा ॥ २४
 अन्यं वृद्धं च तं मत्वा न सा देवी जगाम ह ।

G 1 42²
S 1 104²
K 1 115. 49

3rd also — *) S ततो दीर्घं — B₃ om 16^a-17^d
 - *) K (except K₁) B₃ D₃ 'त्कीर्तिर', M 'तेजा
 - After 16, Dn D₄ (marg) S₁ ins

1037* जासन्मो वेदविद्याश्च पत्नीं लेभे स्वविधया ।

वरणीं रूपसपत्ना प्रद्वेषीं नाम ब्राह्मणीम् ।

hilo K₃ ins lines 1 3 of 1035*

17 B₃ om 17 (cf v 1 16) S transp 17^{ab} and
 7^{ad} — *) Ś₁ सहस्रस्र (for महा) — *) S 'रुचयस्य
 हान् — K₃ ins lines 1 3 of the full passage after
 6 and lines 4-8 after 18^{ab} N₃ B₃ Dn D₃ 4 ins the
 passage after 17 K₃ B₃ 3 Da D₃ 3 (om line 4),
 after 18^{ab}

1038* धर्मात्मा च महामा च वेदवेदाङ्गपारग ।
 गोधर्मं सौरभेयाच्च सोऽधीत्य निखिल मुनि ।
 प्रावर्तत तथा कर्तुं श्रद्धावास्तमानङ्गया ।
 ततो वितथमर्थाद त दृष्ट्वा मुनिसत्तमा ।
 बुद्धा मोहाभिभूतास्ते सर्वे तत्राश्रमौकस । [5]
 अधोऽप्य भिन्नमर्थादो नाश्रमे वस्तुमर्हति ।
 तस्मादन वय सर्वे पापान लज्जामहे ।
 इत्यन्योन्य समाभाष्य ते दीर्घतमानो हि D₃ कृपि
 मध यनौकस D₃ बुद्धा धर्ममज्जानत सूक्ष्म वैश्रेयस पर]
 — A passage of 19 lines given in App I (No. 56)
 is ins in Da (Dn₃ om lines 18-19) after 1038*, in
 Da (suppl fol sec m) after line 1 of the latter
 interpolation, in S, after 17

[(L 1) After line 1 D₃ (suppl fol sec m) ins
 passage No 56 of App I — (L 4) K₃ दृष्ट्वा, B
 (except B₃) D₃ 4 तथा (for ततो) K₃ सत्पुत्रं शनितथत
 — (L. 5) K₃ प्रीयात्तमोनि', K₃ श्रद्धात्तमानो हि D₃ कृपि
 मध यनौकस D₃ बुद्धा धर्ममज्जानत सूक्ष्म वैश्रेयस पर]
 — A passage of 19 lines given in App I (No. 56)
 is ins in Da (Dn₃ om lines 18-19) after 1038*, in
 Da (suppl fol sec m) after line 1 of the latter
 interpolation, in S, after 17

18 *) K₁ च, K₃ वै; K₃ त, B D₃ T₁ G₃ तु (for ते)
 G₃ 4. 'मोहपतीतास्ते — *) Ś₁ K₁ 3 Da₃ T₁ G₃ ते।

Ko 3 वै (for त) — After 18^{ab}, K₃ B₃ 3 Da D₃ 3
 ins 1038*, K₃ lines 4-8 of that passage (of v 1
 17) — *) Ko-3 समुद्रे, D₃ समुद्रे, S समुद्रे T₃ सक्षिप्य
 K₃ 4 N₃ B D (except D₃) बदोदुपे परि (B₃ विनि)
 क्षिप्य — *) K₁ तमवा', G₃ समुपा'

19 *) Ko Dn₃ G₃ तस्मादधश्च, K₃ 3 B₃ D₃ 3 यस्मा',
 K₃ N₃ Da Dn₃ ns D₃ 4 कस्मा' — *) B₃ Da स ह, D₃
 स्थते, T G स वै — After 19^{ab}, S ins.

1039* कर्मण्यय तत शूरे तेषा बुद्धिरजायत ।

— *) Ś₁ Da बुद्धा (for क्त्वा) — *) G₃ M₃-3 ततो,
 G₃ यथा (for अथो) Ko Da M₃ गृह

20 *) Ko सोभापत तदा N₃ B D (except D₃)
 विप्र (for राजन्) — *) K₃ दुवमानस K₃ कृपिन्मदा;
 N₃ B D (except D₃) यदध्वयात्, S मुनिसदा — *) Ko
 3 4 D₃ स, T₃ G (except G₃ 3) च (for तु) — *) D₃
 बहन् (for अन्वय) K₃ वेत इवेन, N₃ तेनोद्भवेन

21 *) T₃ G (except G₃ 3) बली — *) Ko
 सर्वेनाश्च, K₃ B Dn D₃ 4 'विदा वर, K₃ D₃ श्रुता वर
 — *) Ko 3 D₃ T₁ G₃ 3 'स्रोतसो' A few MSS 'स्वात्'
 22 *) T₃ G (except G₃ 3) बली — *) Ś₁ चैव, N₃
 B₃ 3 Da₃ Dn₃ ns D₃ 3 चैव S वर वदे — *) Dn D₃

पुत्राय, M 'श्रीं K₃ B₃ 3 D₃ 4 T₁ G₃ M (except M₃)
 'जपभ, N₃ Da 'गात्रिय (N₃ 'य), B₃ 'जिषर, Dn D₃
 भरतर्षभ (D₃ 'म), G₃ 3 4-5 'जपभ — After 22, D₃
 (marg) S ins

1040* त पूजयिचा राजपर्विधान्त मुनिमवधीव ।

23 Before 23, D₃ (marg) S ins राजा, D₃ cont.
 उवाच — *) K₃ N₃ D₃ S (except M₃ 3) भार्याया

24 Before 24, D₃ (marg) T₁ G₃ M (except M₃)
 ins भीष्म, D₃ cont उवाच — *) G₃ 3 तु (for स)
 S (except G₃) तेनापि (for तेन) — *) N₃ त्त् (for

५० स्थां तु धात्रेयिकां तस्मै वृद्धाय प्राहिणोचदा ॥ २५
 तस्यां काक्षीवदादीन्स शूद्रयोनायुषिर्वशी ।
 जनयामास धर्मात्मा पुत्रानेकादशैश्च तु ॥ २६
 काक्षीवदादीन्पुत्रांस्तान्दृष्ट्वा सर्वानधीयतः ।
 उवाच तमृषिं राजा भर्मेत इति वीर्यवान् ॥ २७
 नेत्युवाच महर्षिस्तं भर्मेवैत इति वृषन् ।
 शूद्रयोनां मया हीमे जाताः काक्षीवदादयः ॥ २८
 अन्धं वृद्धं च मां भन्ता सुदेष्णा महिषी तत ।
 अवमन्य ददौ मुदा शूद्रां धात्रेयिकां हि मे ॥ २९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

ततः प्रसादयामास पुनस्तमृषिसत्तमम् ।
 बलिः सुदेष्णां भार्या च तस्मै तां प्राहिणोत्पुनः ॥ २६ ॥
 तां स दीर्घतमाङ्गेषु स्पृष्ट्वा देवीमथात्रवीत् ।
 भविष्यति कुमारस्ते तेजस्वी सत्यवागिति ॥ २७ ॥
 तत्राङ्गो नाम राजर्षिः सुदेष्णायामजायत ।
 एवमन्ये महेष्णासा ब्राह्मणेः क्षत्रिया भुवि ॥ २८ ॥
 जाताः परमधर्मज्ञा वीर्यवन्तो महाबलाः ।
 एतच्छ्रुत्वा त्वमप्यत्र मातः कुरु यथेप्सितम् ॥ २९ ॥

त) T₁ G₂ s तथा, T₂ G₁ M तदा (for क्रमि)
 — *) N₂ तस्मै स स्थां तदा भार्या

25 Ko s (hapl) om 25 — *) G₂ विप्र (for वृद्ध)
 S₁ K₁ G₂ तु (for च) S (except Ge) त दृष्ट्वा — *) S
 (except G₂ s Ms) तत (Ms sup lva as in text)

26 *) K₁ S (except G₁) कक्षी*, B₁ s Da₁ D₁ s
 काक्षी* Ko s D₂ च (for स) — *) Dn D₁ तदा, D₂
 बली (for वशी)

27 *) K₁ वशी*, K₄ B₂ s Da₁ D₁ s s काक्षी*, S
 (except Ms s) कक्षी* D₄ G₂ सर्वोस्तान् — *) D₄
 दृष्ट्वा पुत्रान्, S सगान्-वेदान् (G₂ साग वेद) S₁ K₁
 अधीतिन, Ko s s D₂ S (except Ge) अधीयत — After
 27^{ab} S (except Ge) ins

1041* मुदा च तान्बली राजा दृष्ट्वा कक्षीवदादिकान् ।
 — *) N₁ 2 "च वचन — *) N B D (except D₂ s) इमे
 (for पृते) N₁ 2 B₁ s D (except D₂ s) इति भारत

28 G₂ om 28^{ab} — *) K₂ N₂ B D₄ इमे, K₄
 पृतान् (for पृते) K₂ D₂ भुव (for वृषन्) Ko N₁ s
 Da Dn D₁ s S (G₂ om) समेम (Ko S "मेत" इति चाम
 वीत् — *) S (except T₁) हि मे पुत्रा (for मया हीमे)
 — *) K₂ s S (except G₁) कक्षी*, Da₁ D₂ s s काक्षी*

29 *) K₂ B D₂ s ज्ञात्वा, N Da Dn D₁ S दृष्ट्वा (for
 मया) — *) S (except G₂) प्राहिणोद्वचमानान्मे — *)
 S₁ D (except D₂ s s) सम, T G₁ s M नृप (for हि मे)

30 *) S₁ transp पुन and त, B (except B₂) D₂ s
 राजा त K₂ Da नृषिमुत्तम — *) T₂ G₂ s s बली
 N₁ 2 B₁ Da Dn D₁ s स्था भार्या, B₂ s D₂ s भार्या ता
 (D₄ स्था) — *) Ko N₁ s B (except B₂) Da D₂ s
 तस्मै स, K₂ (by transp) ता तस्मै Ko N₂ B₂ s T G

(except Ge) Ms s तत, B₁ Da Ms तदा (for पुन)

31 *) S (except Ge) अमे (T₂ G₂ s "न" दीर्घतमाङ्ग
 स (T₂ G₂ s s "मास्तु" — After 31^{ab}, T G (except
 Ge) Ms ins दीर्घतमा (T₂ नृषि) D₁ repeats 31^{ab}
 (with v l) after 32^{ab} (q v) — *) B₁ D (except
 D₂ s) "एति कुमाराखे — *) B₁ D (except D₂ s)
 तेजसादित्यवर्षस (see below)

32 Before 32, T₂ ins भीष्म — B₁ Dn D₁ s om
 32 — *) K₂ तस्य, D₂ "ता, T G₂ s M "तो (for त)
 G₁ तर्तानामा — D₄ repeats 31^{ab} after 32^{ab} (v l
 "एति कुमाराखे तेजसादित्यवर्षस) — K₂ s B (except
 B₂) D ins after 32^{ab} (D₄, after the repeat^{om}
 of 31^{ab})

1042* अन्नो वद्म कलिद्वयं पुण्ड्रं सुखस्य ते सुता ।

तेषां देवा समाख्याता स्वनामकथिता भुवि ।

अन्नस्याङ्गोऽभवद्देशो वद्मो यद्मस्य च स्पृष्ट ।

कलिद्वयविषयस्यैव कलिद्वयश्च स स्मृत ।

पुण्ड्रस्यपुण्ड्रं प्रपयाता सुखा सुखस्य च स्मृता ।

एव यत्ने पुरा वश प्रपयातो वै महर्षिज ।

[(L 1) K₄ B₂ अगवकलिगात्र D₂ पुण्ड्रस्यै तया

सुता K₂ s D₂ च तस्य, B₂ तत सु — K₂ (hapl)

om from स्वनाम (line 2) up to प्रपयाता (line 5)

— (L 3) K₄ B₂ s अगस्यागा समाख्याता वना-स्पृष्ट

— (L 4) K₄ B₂ s "विषयस्यैव कलिगे च निवेदिता

D₂ s विश्रुत (for स स्मृ) — (L 5) K₄ B₂ s D₂ s

प्रियाता — (L 6) K₂ s B₂ s D₂ s पुरा बर्षेवत्

(by transp) K₂ s B₂ s D₂ s प्रथित परमर्षिज

33 *) N₂ Da महारथा — After 33^{ab}, S (except
 Ge) read 1 99 1-2 — G₂ s Ms om. 33^{ab} — *)

९९

भीष्म उवाच ।

भरतवंशस्य हेतुं संतानद्वयम् ।

स्वामि नियतं मातस्त्वेन निगदतः शृणु ॥ १

द्वयो गुणवान्काश्चिदनेनोपनिमन्त्रयताम् ।

चित्रवीर्यक्षेत्रेषु यः समुत्पादयेत्प्रजाः ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

१: सत्यवती भीष्मं वाचा संसृजमानया ।

विहसन्तीव सम्रीडमिदं वचनमत्रवीत् ॥ ३

सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।

विश्वासात्ते प्रवक्ष्यामि संतानाय कुलस्य च ।

न ते शक्यमनाख्यातुमापद्वीयं तथाविधा ॥ ४

त्वमेव नः कुले धर्मस्त्वं सत्यं त्वं परा गतिः ।

तस्मान्निश्चयं वाक्यं मे कुरुष्व यदनन्तरम् ॥ ५

धर्मयुक्तस्य धर्मात्मन्यितुरासीत्तरी मम ।

६ मातर (by transp.).

Colophon. — Major parvan: T₁ G M संभव* (forदि*). — Sub-parvan: Ko. ३-१ N₁. १ V₁ T₁ संभव.Adhy. name: K₃ भीष्मवाचयं; K₄ दीर्घतमोपाख्यानं;१. १ V₁ भीष्मसत्यवतीसंवादः; G₁ अंगोत्पत्तिः. — Adhy.२ (figures, words or both): Ko 100, B₁ D₁ 102;a₁ 101; D₂ 103; T₁ 100; T₂ 50; G M 51 (G₂ 52).— Sloka no.: D₁ 46; D₂ 52; M₂ 53. — Aggregateloka no.: D₂ 4231.

९९

१ S read 1-2 after 1. 98, 33^{ab} (G₂ om. 1-2).— Ś₁ K₁ om. उवाच; S om. the ref. — ^a) S (G₂om.) तस्मात् (for पुनः). B₁ G₁ भारतवंशस्य. — ^b) SG₂ om.) पुनः (for हेतुं). — ^{cd}) S (G₂ om.) हेतुं

इदमप्यहं सम्प्रदिदोषं नात्र संतापः.

२ For S of. v. 1. 1. — ^b) S (G₂ om.) धनेना (G₂मैना; M₂-^s 'मौं वा) ध्युपमं-यतौ. — ^{cd}) S (G₂ om.)

'वीर्यमायायां योस्याम्'.

३ Ś₁ K₁ D₂ S om. उवाच. — After वैशं, S ins. a

passage of 36 lines given in App. I (No. 57).

— ^b) S द्वे (T₂ स्त) (for सं). — ^c) G₁-₃ सवीळा.४ Before 4, S ins. सत्यवती. — ^b) S यदास्य प्रमदां(T₁ M₂-^s 'दा; प्रति. — After 4^{ab}, B₂ marg. (sec. m.)ins. 1045* (cf. v. 1. 5). — ^a) = 32*. N₁. १ D (exceptD₂. १. १); G₂ ते (for च). — After 4^{ab}, S reads anadditional colophon (adhy. no.: T₁ 101; T₂ 51; GM 52 (G₂ 53)) and then ins.:— ^a) N₂ D₂ मयापायात्. — ^c) K₁ N₂ B₁. १ D (exceptD₂. १. १) आपद्वयं तथाविधं.५ ^a) K (except K₁) D₂ त्वं ह्येव. — ^b) D₂ D₂सत्यः. Ś₁ K₁ N₂ D₂ तपो महत्; S गतिः प्रभो (G₂ चमे) (for परा गतिः). — After 5^{ab}, S ins.:

1044* यत्त्वं वदयसि तत्कार्यमस्मानिहिते मे मतिः ।

— ^a) N₂ B D (except D₂) तल्लं मे. G₂. १ 'विदाम्यतांवाक्यं. — ^b) N₂ १ विचरस्य; G₂ वद त्वं (for कुहं).— Ko. १. १ D₁ D₁. १ (marg.) ins. after 5: D₂ marg.sec. m., after 4^{ab};

1045* यन्मे वाक्ये पुरा वृत्तं कुमायौलक्ष्म्युपव मे ।

— S ins. after 5: D₂ (marg. sec. m.). १ (marg.) cont.

after the above:

1046* शृणु भीष्म वचो मयं धर्मार्थसहितं हितम् ।

न च विश्वम्भकथितं भवान्मृच्चितुमर्हति ।

यत्तु राजा वसुनांम श्रुतले भरतर्षभ ।

तस्य शुक्रादहं मत्स्या शता कुक्षौ पुरा किल ।

मातरं मे जलादृत्वा दादाः परमधर्मवित् । [5]

मां तु स्वगृहमानीय दुहितृत्वे ह्यकलयत् ।

[(L. 1) G₂ धर्मार्थेकुशलं. — (L. 3) T₂ G₂-₃ भरतर्षभः.— (L. 4) D₂. १ तस्य शुक्रे षटवती मत्स्यी कुक्षौ पुरा किल.— (L. 6) T 'वेभ्यकल्पयत्; Me-^s 'द्वेषक'.]६ ^a) G 'युक्तः स (G₂ स्व). N₂. १ B₁. १ D (exceptD₂) धर्मार्थे; S धर्मैः. — ^b) Ko. १. १ M तरो (M₂ 'रा);B₂ D₁ D₂ तरिद; T₁ तदा. N₁ 'राक्षीन्नरोत्तम; N₂'राक्षीर्वरो मम; B₂ यमुनायां शुक्रादहं; T₂ G कृता चाक्षीत्तरो(G₂. १. १ 'स्तदा) मम. — ^c) K₁ D₁ तौ; D₂ G₂ स (forस्त). D₂ m (sec. m.) तरो (for अहं). N₁. १ T₂ G₂. १'यौवनं; G₂ 'यौवना. — B₂ ins. after 6: B₂, after 7:

1047* अतारयं जनं तत्र पारगानिमज्जसा ।

[B₂ अवतार्यं जलं वीर पार'.]C. 1. 4228
B. 1. 105 9
K. 1. 114. 23

सा कदाचिदहं तत्र गता प्रथमयौवने ॥ ६
 अथ धर्मभृतां श्रेष्ठः परमर्षिः पराशरः ।
 आजगाम तस्मिन् धीमांस्तरिष्यन्वयमुनां नदीम् ॥ ७
 स तार्क्यमाणो यमुनां माधुपेत्यात्रवीत्तदा ।
 सान्त्वपूर्वं मुनिश्रेष्ठः कामार्तो मधुरं बहु ॥ ८
 तमहं शापमीता च पितृमीता च भारत ।
 वरैरसुखभैरुक्ता न प्रत्याख्यातमुत्सहे ॥ ९
 अभिभूय स मां बालां तेजसा वशमानयत् ।
 तमसा लोकमापृत्य नौगतामेव भारत ॥ १०

7 *) Śi धर्मवता, N₁ s D (except D₂ s) "विदा
 — *) Ko s D₂ Ms तत, K₂ B₂ s s Ms-^s तर, N₁ G₂
 तदा, B₂ sm D₂ D₁ s तरि, T₁ तट S सात (for
 धीमान्) — After 7, B₂ ins 1047* (cf v 1 6)

8 *) Ko T₂ G₂ s वच, T₁ G₁ s M (except Ms)
 मुनि (for तदा) D₂ माधुधायवती, Ms स्वय नामवती
 — *) Śi K₁ सावमानो G₂ Ms महाभाग (for मुनि)
 — *) Śi विदुर, K₁ विष्णु (for मधु) K₂ D (except
 D₂ s) S (except G₂) वच (for बहु) — After 8, D₂
 (marg) S ins

1048* उक्त्या जन्मकुल महर नासि दाशसुतेति च ।
 [D₂ श्रुत्वा, Ms s उक्त G₁ s "कुले G₂ वैव (for
 महर) D₂ नेय, T₁ G₁ नासीत् G₁ s s "कुलेति च, G₂
 "सुता इति]

9 *) N₁ सुक्ता, T₁ G₂ Ms-^s चाह, G₂ त्वाह (for
 उक्ता) T₂ G₁ s s आलोक्य च दिशब्राह्म (G₂ "श्राग),
 Ms वरे सुदुर्लभै (sup lin असुलभै)ओक्तवा (sup lin
 "ब्राह्म) — *) S प्रत्याख्यात प्रचक्रमे — T₂ G₂ s M
 ins after 9 D₂ marg after 10^{ab} G₂ after 10

1049* प्रेक्ष्य तास्तु मद्राभागाम्पर पारे ऋषीन्स्वितान् ।
 यमुनातीरिष्यन्साम्प्रदीसाग्निच पावकान् ।
 पुरस्तादरुणश्चैव तरुण सप्रकाशते ।
 येनेपा सात्रवक्षेव यो कृता प्रविशुम्भिता ।
 उक्तमात्रो मया सत्र बीहारमञ्जुप्रभु । [5]
 पराशर सल्लघ्विर्द्वीपे च यमुनाभ्रति ।

[(L 4) G₂ सौभुं (Gam "भुं)ता — (L 5) D₂ T₂
 G₂ उक्तमात्रे]

10 T M om 10 — D₂ marg ins 1049* after
 10^{ab} (cf v 1 9) — *) K₂ लोकमापायं D₂ तमसावृत
 मालोक्य — After 10, G₂ ins 1049*

11 *) Ms मम महागत — *) Ko transp शुभ and

मत्स्यगन्धो महानासीत्पुरा मम क्षुण्डितः ।
 तमपास्त शुभं गन्धमिमं प्रादात्स मे मुनिः ॥ १
 ततो मामाह स मुनिर्गर्भमुत्सृज्य मामकम् ।
 द्वीपेऽस्या एव सरितः कन्यैव त्वं भविष्यसि ॥ १
 पाराशर्यो महायोगी स बभूव महानृपिः ।
 कन्यापुत्रो मम पुरा द्वैपायन इति स्मृतः ॥ १३
 यो व्यस्य वेदांश्चतुरस्तपसा भगवानृपिः ।
 लोके व्यासत्वमापदे काण्व्यात्कृष्णत्वमेव च ॥ १
 सत्यवादी शमपरस्त्रपत्नी दग्धकिल्बिषः ।

इन S (except G₂) "स्त वै तदा (Ms s "महासुनि)
 — D₂ (marg) T (T₁ om lines 4-5) G₂ Ms s ins
 after 11 G₂ s s Ms-^s, after 12

1050* कन्यात्व च ददौ प्रीत पुनर्विद्वांसपोधन ।
 तस्य वीर्यमह दृष्ट्वा तथा युक्त महात्मन ।
 विस्मिता व्यथिता चैव प्रादात्सामानमेव च ।
 वसिष्ठेन समानीता याञ्चवल्क्याद्युवो द्विजा ।
 कृष्ण विषाह मे सर्वे प्रतिजम्बुद्वीपगतम् । [5]
 ततस्त्वदा मद्रासा स कन्याया मयि भारत ।
 मद्रष्टोऽजययथुश्च द्वीप एव पराशर ।

[(L 1) M पुन (Ms s तत) प्रीतो ददौ वि" — G₂ s
 transp lines 2-3 and 4-5 — After line 1, M ins

1051* द्विम चैवाच्छ्रद्धीमान्द्वीप च यमुनाम्भसि ।
 and after line 3

1052* तत पिता वसुधैव पितरश्च तपोधना ।]
 12 T G₂ M om 12 — *) K₂ N₁ s G (G₂ om)
 गर्भो उ (K₂ N₁ G₂ मुत्सृज्यतामय — D₂ om 12-15^{ab}
 — After 12, G₂ s s Ms s ins 1050* (cf v 1 11)
 while Ko s s D₂ D₂ (marg) ins

1053* एवमुक्त्वा गत सोऽथ ऋषि परममर्षित ।
 ममापि प्रसभो जातस्तक्षणादेव भारत ।

13 D₂ om 13^{ab} (cf v 1 13) — *) Śi K₂ s
 G₂ बभूव स (by transp), Ko G₂ सबभूव Śi K₂ s
 D₂ महासुनि, G₂ मति — After 13^{ab}, Śi K₂ read
 14^{ad}, G₂ 1004* (cf v 1 15). — *) T₁ G₁ repeat
 and G₂ read 13^{ab} after 1004* (cf v 1 15) Ms-^s
 कन्यागर्भो N₁ ममोत्पन्नो (for मम पुरा) N₁ B D
 (except D₂) G₂ Ms श्रुत्, G₂ स्मृति (for स्मृत)
 14 G₂ (hapl) om 14-15^{ab} — *) K₂ भगवा मुनि
 — Śi K₂ read 14^{ad} after 13^{ab} — *) D₂ कृष्णत्वमेव

च; G₂ "भागत

[नियुक्तो मया व्यक्तं त्वया च *अमितद्युते ।
 गतुः क्षेत्रेषु कल्याणमपत्यं जनयिष्यति ॥ १५
 । हि मासुकचांस्त्र सरः कृत्येषु मामिति ।
 । स्मरिष्ये महाबाहो यदि भीष्म त्वमिच्छसि ॥ १६
 । त्व ह्यनुमते भीष्म नियतं स महातपाः ।
 वेचित्रवीर्यक्षेत्रेषु पुत्रानुत्पादयिष्यति ॥ १७
 । सहैः कीर्तने तस्य भीष्मः प्राञ्जलिरब्रवीत् ।
 । वर्ममर्थं च कामं च त्रीनेतान्योऽनुपश्यति ॥ १८
 । अर्थमर्थानुबन्धं च धर्मं धर्मानुबन्धनम् ।

कामं कामानुबन्धं च विपरीतानुबन्धकृत् ।
 यो विचिन्त्य धिया सम्यग्व्यवसति स बुद्धिमान् ॥ १९
 । तदिदं धर्मयुक्तं च हितं चैव कुलस्य नः ।
 । उक्तं भवत्या यच्छ्रेयः परमं रोचते मम ॥ २०
 । ततस्तस्मिन्प्रतिज्ञाते भीष्मेण कुरुनन्दन ।
 । कृष्णद्वैपायनं काली चिन्तयामास वै शुनिम् ॥ २१
 । स वेदान्विवृण्वन्धीमान्मातृर्धिया चिन्तितम् ।
 । प्रादुर्बभूवाविदितः क्षणेन कुरुनन्दन ॥ २२
 । तसैः पूजां तदा दत्त्वा सुताय विधिपूर्वकम् ।

C. 1. 4246
 B. 1. 165. 22
 K. 1. 114. 46

15 Gs om. 15^{ab} (cf. v. l. 14). — * K (except K₁) B D₂.4.5 Gs तपसा; M₁ तेजस्वी. — Dn T G₁.2.4.5 M ins. after 15^{ab}; Gs, after 13^{ab};

1054* सद्योपन्नः स तु महान्स्वद विप्रा ततो गतः ।
 [Ms स सद्य एव चोपन्नः स'. G₂.4.5 वनं; G₆ यतो (for ततो).]

— After the above line, T₁ G₁ repeat and G₂.4 read 13^{ab}. — * G₆ हेहयुक्तं मयाप्युक्तं. — * S₁ K N₁ स चाप्यमितद्युते (K₀.4 *ति:); N₁.2 B Dn D₂.4 चाप्यमितद्युते (Dn D₂ m *ति:); Da वा प्रतिपद्यते; D₂ Ms चाप्य (Ms चैवा) मरद्युते; T G M₁-3 चैवामितद्युते. — * M₁-8 आरुक्षेत्रेषु. D₂ क्षेत्रे सु; T G M₁.5 क्षेत्रे च (Gs तु).

16 * K₁ तस्य; K₄ तात (for तत्र). Gs स तु मामवधीचरन्. — * K₄ Dn D₂ कृष्टेषु; G₆ Ms कार्येषु. — * S (except G₆ Ms) महाभाग (G₂.3 *मं). — After 16, Ms ins.:

1055* तव चानुमते काममान्मातृपादवेष्यजाः ।
 17 * K₀.3 तयाप्युक्तं. S₁ K₀-3 वीर (for भीष्म). — * K₂ S (except G₆ Ms.) जितत. K₂.4 सुमहा । 3s स महायथाः (m as in text). — * T₂ G₂.4.5 विचित्रवीर्यं. S (except M₁) क्षेत्रे वै (Gs तु). — * M₁ रदा रवं पुत्र मन्वसे.

18 Before 18, K₄ B₁ D (except D₂.4) ins. वैशं 3'; B₂ भीष्म उ'; S (except G₆) वैशं. — After वैशं, 3 ins.:

1056* ह्युक्तमात्रे भीष्मस्य सुधर्मजलकृतोऽहवत् ।
 [G₁.2.4.5 *जलमतो (G₁ *भार-) वहन्; M₁ कृत्वाजलिपुटोह'.]
 — Gs ins. after 19^{ab}; G₁.2.4.5, after 19: M₁.5, after 1056*:

1057* सर्ववित्सर्वकर्ता च यथेतत्सकरोति च ।
 — * G₆ M कीर्तनात् (M₁ sup. lin. as in text). Gs

तमिन् (for तस्य). — * S (except G₆) वंश मातृसया (T₂ वर्षमानसदा; G₆ 4 मातृसदा) प्रवीत्. — After 18^{ab}, D₂ (marg.) S ins.:

1058* देवकाली तु जानामि क्रियतामर्थसिद्धये ।
 [T₂ राजानां; G (except G₆) जानासि. G₆ *तामिद सि'.]
 — Before 18^{ab}, N₁.2 ins. भीष्म उ'. K₅ (1 hapl.) om. 18^{ab}-19^{ab}. — * B₁.2 D₂ *नेतानुपश्यति (D₂ *ति).

19 Ks om. 19^{ab} (cf. v. l. 18). — * K₀.3 अर्थं चार्थं. G₂ धर्मार्थं चानुबन्धनं. M₁.5 धर्मं धर्मानुबन्धं चार्थमर्थयानुत्. — * S₁ K₁.5 हि (for च). — Gs ins. 1057* after 19^{ab} (cf. v. l. 18). — D₂ (marg.) S (except G₆) ins. after 19^{ab} (Gs, after 1057*):

1059* शुभं शुभानुबन्धं च तत्रैव त्रिविधानुवः ।
 [T₂ शुभस्य भावानुबन्धांशैव; G₆ अशुभाशुभात्.]
 — * S₁ B D (except D₂) धिया धीरो. — * S₁ G₆ स सुखिन्मन्. — For 19', T₂ G₂.5 subst.:

1060* पुनः पुनर्यो विचिन्त्य धिया सम्यग्व्यवसति ।
 स बुद्धिमान्मनुष्येषु स वरः कृष्णकर्मकृत् ।
 G₁.2.5 ins. 1057* after 19 (cf. v. l. 18).

20 * S₁ D₂.5 धर्मसंयुक्तं; M₁ *कामं च. — * G₁ शुभं चैव. — * K₅ transp. रोच' and मम. N₂ B D (except D₂) तन्मद्यं रोचते शुभं.

21 Before 21, B₁ D ins. वैशं उ'; S (except G₆) वैशं. — * M₁.5 कुरुसंसदि. — * M₁.5 मत्वा (M₁ sup. lin. काली as in text). — * K₀.1 तुं (K₁ वै) द्विषं. M₁ (sup. lin.) 3' मनसा समचित्तयत्. — After 21, S (except G₆ Ms.) Ms marg. ins.:

1061* तस्याः स चिन्तितं ज्ञात्वा सत्यवत्या महातपाः ।
 22 * G₆ विवृणवाणोयं (for विवृण्वन्धी). T G₁-5 M स वेदान् (G₁ वेदान्प्रति-; G₆ समेतात्प्र) उवन्सर्वान्कृष्ण-
 द्वैपानसः प्रभुः (G₂ तदा). — * S₁ N₁ D₂ S *यभूत् विदितः

परिप्लव्य च बाहुभ्यां ब्रह्मवैरभिपिच्य च ।
 मुमोच बाष्पं दाशेयी पुत्रं दृष्ट्वा चिरस्य तम् ॥ २३
 तामद्भिः परिपिच्यार्ता महर्पिरभिवाद्य च ।
 मातरं पूर्वजः पुत्रो व्यासो वचनमत्रवीत् ॥ २४
 भवत्या यदभिप्रेतं तदहं कर्तुमागतः ।
 ज्ञाधि मां धर्मतत्त्वज्ञे करवाणि प्रियं तव ॥ २५
 तस्यै पूजां ततोऽकार्षीत्पुत्रोधाः परमर्षये ।
 स च तां प्रतिजग्राह विधिवन्मत्पूर्वकम् ॥ २६
 तमासनगतं माता दृष्ट्वा कुशलमव्ययम् ।
 सत्यवत्यभिवीक्ष्यैनमुवाचेदमनन्तरम् ॥ २७
 मातापित्रोः प्रजायन्ते पुत्राः साधारणाः कवे ।

(G^a 'आत'सत्यवती, Ms s as in text), K₁ 'बभूव प्रकट',
 D₅ 'बभूव स कृपि — ^a) B₅ s D₅ ब्रह्मसत्तम; S (except
 G₁ s) 'सतदि

23 ^a) K₀ s N₁ B₅ D (except D₃ s s) S सत (for
 तदा) K (except K₁) N₂ s B D (except D₅) कृत्या,
 Ms s [स]कार्षीत् (Ms sup Jan as in text) — ^b) K₀
 पुत्राय — ^c) Ms त परिप्लव्य (for परि) च) Ms s
 मातातां (Ms sup Jan याहुभ्या as in text) — ^d) N
 (except Dn₁ n₂) T₁ G₅-s प्रह्र(Śī 'सा)वैर Śī अभि
 निव्य च, K₁ 'नच त, K₂ 'चिल्य त, K₃ N₁ B₅ s D (except
 D₃ s s) T₂ G (except G₅) Ms s अभ्यपिच्यत, T₁
 अभिपिच्यत् K₀ स (for च) — ^f) D₅ चिरेण D
 (except D₂ s s) तु, G₁ दे (for तम्)

24 ^a) T M अभि (for परि) K₁ अभिस्वित्वाता
 (sic), K₃ s G₂ s अभिपिच्यती, D₁ G₅ 'पिच्यती (G₂
 'त), G₁ अभ्यपिच्यता — ^b) Śī अभ्यभापत (sup Jan
 'वाच च), G₅ अभिव्यच — ^c) Śī K D₅ G₅ Ms व्यासो
 (G₅ वृण) द्वैपात्यनोववीत्

25 Before 25, D₅ marg ins व्यास उ^a. S repeats
 25^a after 37 — ^a) N₁ वद त्व (for भव^a) — ^b) K₀ 1
 तव प्रिय (by transp)

26 Before 26 D₅ s (marg) ins वैत उ^a — ^a)
 K₀ s B₁ तदा (for ततो) — ^b) G₅ पुरोधाय परतप
 — ^c) Ms मन्त्रपूर्वं यथाविधि — After 26 Dn₁ S ins

1062* पुत्रितो मन्त्रपूर्वं तु विधिवत्प्रतिमाप स ।

[T₂ G₅ पुत्रित मन्त्रपूर्वं विधिता प्रीतमानस]

27 ^a) N₁ B₅ s D (except D₃ s s) अथ (for अभि)
 D₁ T₁ पुत्रम् (for पुनम्) D₂ T₂ G₅ पुनम् (for हृदम्)
 — Ms ins before 27^a Ms subst for it

तेषां पिता यथा स्वामी तथा माता न संशयः ॥ २८
 विधातुर्विहितः स त्वं यथा मे प्रथमः सुतः ।
 विचित्रवीर्यो ब्रह्मर्षे तथा मेऽवरजः सुतः ॥ २९
 यथैव पितृतो मीष्मस्तथा त्वमपि मातृतः ।
 भ्राता विचित्रवीर्यस्य यथा वा पुत्र मन्यसे ॥ ३०
 अयं शान्तनवः सत्यं पालयन्सत्यविक्रमः ।
 बुद्धिं न कुरुतेऽपत्ये तथा राज्यानुशासने ॥ ३१
 स त्वं व्यपेक्षया भ्रातुः संतानाय कुलस्य च ।
 मीष्मस्य चास्य वचनान्नियोगाच्च ममानय ॥ ३२
 अनुक्रोशाच्च भूतानां सर्वेषां रक्षणाय च ।
 आनुशंस्येन यद्भूयां तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ॥ ३३

1063* आचक्षे क्रमेणासौ तदर्थमभिपिच्यित्तम्¹

28 Before 28, S ins सत्यवती — ^a) S (except
 G₅ Ms s) मातपितृभ्या जायते — ^b) G₅ हुले (for हव)
 — ^c) B₁ s D₅ s यथा वित (by transp)

29 ^a) N (except Śī) G₁ s Cd विधानः (G₂ 'ता)
 N₁ s B₅ s D₅ G₅ Ms सत्य, N₂ सत्य (for सत्व) K₁
 पूर्वज, B₅ विहित (for प्रथ) T₂ मे निययुक्त Ms s
 यथासि वितुस्मात् तथासि मम धर्मत — T₂ om 29^a. 30
 — ^d) G₅ s s (1hapl) om 29^a — Śī K₁ s दिव्ये
 D₅ महर्षे B₁ G₅ सुत, D₅ स्यत Ms विचित्रवीर्यप्राप्य

यथा स्वमति मे सुत — Ms repeats 29 with v 1 of Ms
 30 T₂ om 30 (cf v 1 29) — ^e) K₀ B₁ G₁
 तथैव, G₅ यथा धे — ^b) Śī K₁ Dn₁ Ms s स्वमति
 — ^c) N₂ s G₁ भ्रातुर्विचित्र — T₁ G Ms s read 31
 after 30, the same MSS except G₅ repeating it in
 its proper place

31 ^a) N₁ स्वय (for अय) — ^b) N₂ न बुद्धि (by
 transp) — ^c) N₂ राज्यानुपासने

32 Ms om 32 33 — ^a) Śī राज्ञ-वये^a, Śī (sup
 Jan) K₁ s सत्यवये^a, S (Ms om) सत्य वये^a (G₅ सत्व
 क्षप) — ^b) = ^d) K₃ G₅ तु, G₁ न, G₅ दे (for ध)
 — ^c) D₁ S (except G₅, Ms om) 'स्य वचनार्थ
 — ^e) B₁ s D₅ त्व (for च) K₁ s s T₁ G₁ M
 (Ms om) 'गा-मन चानय, T₂ विविधोपात्ममानय
 G₅ गाहृचानामम

33 Ms om 33 (cf v 1 32) — ^a) Śī K₁ भीतानं
 G₅ भ्रातृणा — N₂ om 33^a-36^a — ^b) N₂ s B D
 (except D₅) Ms 'दासाश्च D₁ भूताना (for यद्)

34 N₂ om 34 (cf v 1 33) G₅ reads 34 after

वीयसस्तव श्रातुर्भायं सुरसुतोपमे ।
 प्रपौवनसंपन्ने पुत्रकामे च धर्मतः ॥ ३४
 योरुत्पादयापत्यं समर्थो ह्यसि पुत्रक ।
 अनुरूपं कुलस्यास्य संतत्याः प्रसवस्य च ॥ ३५
 व्यास उवाच ।
 इत्य धर्मं सत्यवति परं चापरमेव च ।
 तथा च तव धर्मज्ञे धर्मं प्रणिहिता मतिः ॥ ३६
 सादाहं त्वन्नियोगाद्धर्ममुद्दिश्य कारणम् ।
 स्मितं ते करिष्यामि दृष्टं ह्येतत्पुरातनम् ॥ ३७
 श्रातुः पुत्रान्प्रदास्यामि मित्रावरुणयोः समान् ।
 तं चरेतां ते देव्यौ निर्दिष्टमिह यन्मया ॥ ३८

संवत्सरं यथान्यायं ततः शुद्धे भविष्यतः ।
 न हि मामव्रतोपेता उपेयात्काचिदङ्गना ॥ ३९
 सत्यवत्युवाच ।
 यथा सद्यः प्रपद्येत देवी गर्भं तथा कुरु ।
 अराजकेषु राष्ट्रेषु नास्ति वृष्टिर्न देवताः ॥ ४०
 कथमराजकं राष्ट्रं शक्यं धारयितुं प्रभो ।
 तस्माद्गर्भं समाधत्स्व भीष्मस्तं वर्धयिष्यन्ति ॥ ४१
 व्यास उवाच ।
 यदि पुत्रः प्रदातव्यो मया क्षिप्रमकालिकम् ।
 विरूपतं मे सहतमेतद्व्यासः परं व्रतम् ॥ ४२
 यदि मे सहते गन्धं रूपं वैषं तथा वपुः ।

C. 1. 4259
 B. 1. 102. 47
 K. 1. 114. 69

१०; T₁ G₁-s Ms-s repeat 34 here. — ^b) T₁ (second time), s G₁-s (all five second time) Ms. s-s (the last three second time) भायं परमसंभवे. — ^c) B_s Ms. s-s (the last three second time) भारत (Ms first time inf. lin. as in text); G₂ (second time) पुत्रक (for धर्मं). — 35 N_s om. 35 (cf. v. 1. 33). — ^a) S (except G₂) प्रयोः प्रयच्छ पुत्रास्त्व. — ^b) S (except G₂) अनुरूपान्. — ^c) D_s संतनोः; C_d संतत्याः (as in text). K₂ अंभूत्याः प्रभवस्य च; S तेजःप्रसाम (G₂. 4. s^a) श्रय) संयुतान्. — 36 K₁ S om. उवाच (G₂. s om. the ref.). N_s om. 36^a (cf. v. 1. 33). — ^a) D_s G₂ सर्वं (for धर्मं). S श्वमे (Ms-s वर्ष) वेह (for सत्यं). — ^b) S (except G₂) परं तत्त्वं प्रजासु च (G₂. 4. s^a परावयं). — Before 36^a, G₂ ins. व्यासः. — ^c) K₁ N₁. s B D (except D_s) S तथा. Ko. s N₁ B D (except D_s) तव महामा (a few MSS. 'म) ज्ञे; S द्वि (T₂ G₂. 4. s^a वि) ते वि (G₁ सुवि; G₂. 4. s^a तव) निहितः. — ^a) S₁ K₁ चर्मणं प्रदि (K₁ 'ति) ता मतिः. 37 ^a) S₁ तस्यावर्धः; K₁ तस्यावर्धं (sic) S त्रियो-गात्तव चैवाहमेतेरपि च कारणैः. — ^b) S (except Ms. s) तव (for ते). — ^c) S₁ K₁ दिष्टं; N₁ दृष्टा. S₁ Ko. 2. 4 पुत्रात्मने; D (except D_s. 4. s) सजातनं; S पुरा मया. — After 37, S repeats 25^a. 38 ^a) D_s T₁ G₂ Ms-s पुत्रं and समं. — ^b) S₁ ते द्विष्यं; G₂ Ms (sup. lin.), s निर्दिष्टं. S (except G₂ Ms) तं च चरितव्यं तु. — ^c) G₂ Ms (sup. lin.), s मया संवत्सरं शुभं (G₂ 'मे). 39 ^a) Ms संवत्सराद्. Ko T₁ 'व्यायं. — ^b) S₁ K₁ सुपेयात्. S (for G₂ see below) स्युत्तये. G₂ subst. for,

Ms ins. before, and Ms ins. after 39^a.
 1064* न हि मामहंतः प्राप्तुमशुद्धे कोसलात्मजे ।
 G₁-s Ms ins. after 39: G₂ Ms, after the above:
 1065* एवं सत्यवती धर्मं परमं शातुमर्हसि ।
 [G₂ अर्धं; Ms परं त्वं. G₂ परतेः संतमं.]
 40 K₁ D₁ S om. उवाच. — ^a) K₂ B_s G₂ Ms-s प्रपद्येतं; K₂ D_s. T G₁-s Ms. s 'हेते. N₁ D_n D₁ सत्यो यथा प्रपद्येत (N_s 'ते); G₂ तद्यथा प्रतिपद्येत. — ^b) K₂-s N_s D_s. S देवेषु (G₂. 4. s^a भायं). B_s ते गर्भं त्वं तथा कुरु. — D_n S (except G₂) ins. after 40^a; D_s after 40 (as one line made up of the two halves, read in reverse order!):
 1066* प्रजानाथा विनश्यति ।
 नश्यन्ति च क्रियाः सर्वाः.
 — ^a) K₂-s N₁ B_s D (except D_n D_s) G₁. s Ms देवत्त.
 41 ^a) After कथं, Ko N₁ B₁. s^a D_n D₁. s T₁ G₁. 2. s Ms ins. च; K₁-s D_s द्वि; B_s D_s वा; T₂ G₂. 4. s^a तु. Ko G₂ राष्ट्रं (for राष्ट्रं). — ^b) S₁ K₁ D_s पाल (Ko कार) वितुं; T₂ G₂. 4. s^a रंज. — ^c) G₂ दीप्तं गर्भं. G₂. 4. Ms निषिचक. — ^d) Ko. s N₁ B₁ D भीष्मः संवर्षं; K₁ 'सं पाल'. 42 S₁ K₁ S om. उवाच. — ^b) Ko N₁. s^a D_n D₁ 'कालिकः; N_s D_s 'कारिकं (D_s 'का). D_n D₁ मया श्रातुरकालिकः. — ^c) S₁ K₁ पृतप्यत्सः q; Ko. 2-4 D_s पृतदि स्यात्; N_s D_n D₁ तयोरेतत्; S पृतत्स्यत्परमं व्रतं (G₂ पृतदि स्यात्महत्तव; M₁ पृतत्स्यत्परं व्रतं). 43 ^a) S₁ K₁ यदि (K₁ 'दि) मे मद्दते गर्भं. Ko. s रूपं गंधं वैषं; G₂ Ms. s वैषं रूपं गंधं (by transp.). T₁

अथैव गर्भं कौसल्या विशिष्टं प्रतिपद्यताम् ॥ ४३

वैशंपायन उवाच ।

समागमनमाकाङ्क्षित्ति सोऽन्तर्हितो मुनिः ।

ततोऽभिगम्य सा देवीं स्तुपां रहसि संगताम् ।

धर्म्यमर्थसमायुक्तमुवाच वचनं हितम् ॥ ४४

कौसल्ये धर्मतत्त्वं यद्व्रीभि त्वां निबोध मे ।

भरतानां समुच्छेदो व्यक्तं मद्भाग्यसंक्षयात् ॥ ४५

व्यथितां मा च संप्रेक्ष्य पितृव्यं च पीडितम् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि

भीष्मो बुद्धिमदान्मेऽत्र धर्मस्य च विदुद्वये ॥ ४६

सा च बुद्धिस्तवाधीना पुत्रि ज्ञातं मयेति ह ।

नटं च भारत वंशं पुनरेव समुद्धर ॥ ४७

पुत्रं जनय सुश्रोणि देवराजसमप्रभम् ।

स हि राज्यधुरं गुर्वीमुद्धर्यति कुलस्य नः ॥ ४८

सा धर्मतोऽनुनीयैनां कथंचिद्धर्मचारिणीम् ।

भोजयामास विप्रान्थ देवर्षीनतिर्थास्तथा ॥ ४९

एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

अथो (for तथा) T G (except Gs) वय — *) Ko, s
कौसि (Ka 'सि) ह्या, Ks s B (except B1) D (except
Ds s) 'न', T1 कौरव्या — *) Ns प्रतिपद्यते — Alter
43 Ds (marg) S (except Ms-s) ins

1067* तस्य चापि दात पुत्रा भवितारो न सशय ।

गोप्तार कुरवक्षस्य भवत्या शोकनाशना ।

— After the above, Ds (marg) S (except Ms-s)
ins 1069*

44 Ś: K1 om उवाच; S om the ref — Alter
वैशं 'ड', N ins

1068* पृथमुक्तया महातेजा व्यास सत्यवतीं तदा ।

Ds (marg) S ins after 1067* (Ms s, after 43) Dn,
after 1068*

1069* वाप्येव त्वय कौसल्या शुचिवद्या स्वल्लृता ।

— *) Ns S (except T1 Gs) समागमनम् Ns आकाङ्क्षम् ।
Dn S 'देव' — *) Ks निरि (for हृति) S हृत्पुत्रात्तर

धीयत — *) Gs 'गम्य ता देवीं, Gs Ms अभिगम्य तु सा
देवी — *) K1 s T संगता, G (except Gs) सन (Gs

'म) ता — *) Ks Bs s Da1 Da2 Ds s Gs धर्मम् S
(except Gs) धर्मार्थकाम (Ms sup ins 'मैत तु) सयुक्त (Ts
Gs s s 'सहित) — *) Gs Ms 'न मिय

45 *) K (except K1) Bs, s D (except Ds s)

कौरा (Ko 'सि) ल्ये Ko Ds धर्मतस्य हि, K1 Gs 'तप्रे यद् ।
N1 'सत्राय; Ns Ms 'सत्रयाद्; Ds s Da Dn D1 'सत्र

व्यां; Bs 'सत्रयाद्; Ds 'तस्य हि; Ds Ms (sup ins as in
text) 'सत्रयाद्; Ms s 'सत्रय — *) Ko N1 s B D

यद्व्रीभि Ko N1 s B D (except Ds) सत् (for मे)
Ms (sup ins as in text) s व्रीषीभि न तु कामत्

— *) Ks s Cs s भारतानां Ś: K1 समुच्छेदे; Ko कुल';
Ts Gs (sup ins as in text) s 'वृष्टयाद्; Ms (sup ins

as in text) s अमाशेष — *) Dns (by corr) Ds
सत्राय'; Gs सत्राय' Ms (sup ins as in text) s

मन्निमित्तं शुमानने

46 *) Ms भर्तृवदा — *) Ko भद्रे, Ks मे च; Ś

B D मद्य (for मेऽत्र) T1 धर्मभृतां श्रेष्ठ, Ts Gm

Ms (sup ins) s s बुद्धिमताश्रेष्ठ, Gs Ms s बुद्धि दरी

(Gs वीर्यं) — *) Ś: धर्मस्वात्र; Ko s 'स्वात्र, Ks

'स्वात्र, N1 s B D कुलस्वात्र, N1 धर्मस्वात्र T Gm

Ms (sup ins) s s वृत्ते बुद्धिसुसर्मा, Gs Ms (orig)

वशास्वात्र पुनर्भवे — After 46, Ks N1 s Da T

(marg) ins

1070* अह स्वामद्य वक्ष्यामि युष्या निखिल भासिनि ।

श्रुत्वा तु सद्य बुभुक्ष कर्तुमर्हसि नान्यथा ।

47 *) Ko स्वदाधीना, N1 B D (except Ds1) Ś:

G1 s s Ms s s त्वय्य', N1 स्वया'; Ts Gs s s त्वया कर्त्तुं

Ms त्वय्यधीना च सा बुद्धि — *) Ks प्रतिज्ञात Ks

Ds हि (for ह) N1 B Da Dn D1 s s पुत्रि (N1 's)

प्राप्य (Da1 पुत्र्याजाप्य) मा तथा (Dm मा युच; Bk1

मां तथा; Ds भेत्तये); T G1 s Ms (sup ins) s s पुत्रवत्

(T1 Gs s 'हि, Ts Gs s 'सु) मति युच; Gs Ms s पुत्रवत्

नान्यथा — *) Ś: K1 पुनरेत, Ks 'रेत्त — After

Gs Ms s ins

1071* गर्भं धारय वक्ष्यामि देवरस्य महारमन ।

[Gs पुत्र जनय कलय']

48 *) Ms (sup ins as in text) s से तुमे इ

— *) Ś: K1 से (for न) T G1 s Ms (sup ins as in text)

उद्धि (Gs s 'दरि) व्यति धर्म; Gs Ms s धारार्थक

भारती — After 48 Ds marg ins

1072* ज्यमुक्तया तु सा देवी ध्यायं सत्यवती तदा ।

49 Deforo 49 Ns Ms ins वीत' ड' (Ms om. s)

— *) Ms s सा धर्मजातु — *) A few Ms-s 'स

पातियी — *) Ns Ds s Ds G1 s M (Ms om. s)

as in text) तदा; T1 दिया-

Colophon em in Da. — Ms s p. 1000 T. G. M

१००

वैशांपायन उवाच ।

ततः सत्यवती काले वधूं स्नातामृतौ तदा ।
 संवेशयन्ती शयने शनैर्कौबिक्यमव्रवीत् ॥ १
 कौसल्ये देवरस्त्रेऽस्ति सोऽथ त्वानुमेष्वेयति ।
 अप्रमत्ता प्रतीक्षेनं निशीथे *आगमिष्यति ॥ २
 धश्यास्तद्वचनं श्रुत्वा शयाना शयने शुभे ।
 साचिन्त्यचदा भीष्ममन्यांश्च कुरुपुंगवान् ॥ ३
 त्तोऽम्बिकायां प्रथमं नियुक्तः सत्यवागृषिः ।

दीप्यमानेषु दीपेषु शयनं प्रविवेश ह ॥ ४
 तस्य कृष्णस्य कपिला जटा दीप्ते च लोचने ।
 वभ्रुणि चैव श्मश्रुणि दृष्ट्वा देवी न्यमीलयत् ॥ ५
 संवभूव तया रात्रौ मातुः प्रियचिकीर्षया ।
 भयात्काशिसुता तं तु नाशक्तोदभिर्वीक्षितुम् ॥ ६
 ततो निष्क्रान्तमासाद्य माता पुत्रमथान्वीत् ।
 अप्यस्यां गुणवान्पुत्र राजपुत्रो भविष्यति ॥ ७
 निशम्य तद्वचो मातुर्न्यासः परमबुद्धिमान् ।

G. 1. 4291
B. 1. 109 a
K. 1. 115 11

नव' (for आदि*). — *Sub-parvan.* Ko. 2-4 $\tilde{N}1.2$ V1
 1 T1 संभव. — *Adhy. name.* Ks. 2 व्यासतियोरा; $\tilde{N}1.2$
 1 सत्यवासुपदेवाः; G1 व्यासाभिगमनं. — *Adhy. no.*
 figures, words or both); Ko 101; B1 D1 103; D1 3
 1; T1 102; T2 52; G M 53 (G 54). — *S'loka*
 2: D1 53; D2 50; M 66. — *Aggregates s'loka*
 2: D1 4271.

100

1 $\tilde{S}1$ K1 S om. उवाच. — $\tilde{a}$) Gs Ms (*sup. lin. as*
 text). 5 दृष्टा (for काले). — $\tilde{b}$) K1 Gs Ms स्त्रयां; Gs
 मा: (for वधूं). T1 G (except Gs) Ms (*sup. lin.*). 5-5
 त्तौ तथा; M2. 5 अलंकृतं. — $\tilde{c}$) T G (except Gs)
 ण्यनं. — $\tilde{d}$) Ko $\tilde{N}1$ B D (except Ds) Gs Ms शनैर्वचनम'
 $\tilde{N}1$ सा पुनर्वाक्यम'.

2 $\tilde{a}$) MSS. indiscriminately कौसल्ये and कौदा'.
 2: ते चेत्; 3 देवि (Ms तेद्य). — $\tilde{b}$) Da त्वामन्वेष'; Ds
 वानुपवे'. S अथ त्वानु (Gs स चाद्यानु; Ms स त्वाप्यानु) ग
 मेष्यति (Gs Ms 'प्रवेशयति). — $\tilde{c}$) B1 'मत्तां जतुमर्षा';
 1 Gs M (except Ms) 'मत्ताभिर्वीक्षेया. — $\tilde{d}$) N T1
 वेदथिथे द्वा (Ds -त्ता) गमि'; T2 G2. 4. 5 'थे ससुषे'; G1 'थे-
 न्यागमि'; Gs Ms (*sup. lin.*). 5-5 'थेन्यागमि'; Gs
 Ms (orig.). 5 निद्रायांमागमि'.

3 $\tilde{a}$) K1 B1 तस्याः (for शश्या). S (for T2 800
 below) तु वचनं. T2 शश्यास्तु वचः श्रुत्वा. — $\tilde{b}$) K1
 क्षयिता. A few MSS. शुभाम्. — $\tilde{c}$) T1 G2. 1. 5 चित्तयंती
 तदा; Gs Ms (*sup. lin. as in text*). 5 जगाम मनसा.
 — $\tilde{d}$) Ko. 2 $\tilde{N}1$ Da T1 G1-5 Ms (*sup. lin.*). 5-5 कुरु-
 सत्तमाद्; B D2 'नंदनाद्; Gs Ms (orig.). 5 भरतौसया.

4 G1. 2. 4. 5 Ms (*inf. lin.*) ins. before 4: Gs Ms-s
 subst. for 4th:

1073* ततः सुसजनप्राये निशीथे भगवानृषिः ।

[G1. 2. 4-5 रात्रौ च (for निशी').]

— $\tilde{a}$) $\tilde{S}1$ K G1 ततोंशिकायाः. — $\tilde{b}$) K (except Ks)
 Gs 'वानृषिः. — $\tilde{c}$) Ko. 2 $\tilde{N}1$ B D Cd शरणं (Ds सदनं);
 T1 G2. 4. 5 निशायां (for शय'). $\tilde{S}1$ तां; K (except Ko)
 $\tilde{N}1$ Ds Gs Ms तत् (for ह). — After 4, D1 (marg.)
 S ins.:

1074* सत्यवत्या नियुक्तस्तु सत्यवागृषिसत्तनः ।

जगाम तस्याः शयनं विपुले तपसि स्थितः ।

[(L 1) Gs 'वानृषिः.]

D1 (marg.) Gs Ms-s cont.: T G1-5 Ms-s (om. lines
 3-4) ins. after 5:

1075* तं समीहय तु कौसल्यया तुप्येहयमनुयोचिता ।

विरूपमिति विरुत्ता संकुच्यसासीक्षिमीलिता ।

विरूपो हि जटी चापि दुर्वर्णः पुरुषः कृतः ।

सुगण्येतरगन्धश्च सर्वथा तुप्यपणंगः ।

[(L 1) D1 G2. 4 Ms 'तद्योचितं. — (L 2) Da
 'च्याक्षणी निमीलिते; T1 G1. 2 Ms 'व्यासीक्षरेथर.]

5 $\tilde{a}$) Gs तस्य दीप्तस्य. $\tilde{N}1$ Da D1. 1. 5 Ds T1
 कपिलं जटा; G1. 5 कलिला जटा. Gs Ms. 5 चसुषी (for
 लोच'). — $\tilde{b}$) $\tilde{S}1$ Ko. 2 $\tilde{N}1$ कद्रुति; Cd वभ्र'. S श्मश्रुणि
 चैव (Gs कद्रुणि चापि) पिंगानि. — $\tilde{c}$) Gs दृष्ट्वा सास्त्रि
 निमीलिता. — After 5, T G1-5 Ms-s ins. 1075*
 (of. v. 1. 4).

6 $\tilde{a}$) $\tilde{N}1$. 2 B D (except Ds) तया सापे. — $\tilde{b}$) Ko. 2
 न क्षासाकामि'.

7 $\tilde{a}$) $\tilde{N}1$. 2 B Da Dn D2. 4 'नागम्य; D1 Ms (*sup.*
 in.) 'मालक्ष्य. — $\tilde{b}$) $\tilde{N}1$. 2 B D (except Ds) पुत्रमुवाच

श्रीवाचातीन्द्रियज्ञानो विधिना संप्रचोदितः ॥ ८
 नागासुतसमप्राणो विद्वान्राजर्षिसत्तमः ।
 महाभागो महावीर्यो महाबुद्धिर्भविष्यति ॥ ९
 तस्य चापि शतं पुत्रा भविष्यन्ति महाबलाः ।
 किं तु मातुः स वैगुण्यादन्ध एव भविष्यति ॥ १०
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माता पुत्रमथात्रवीर्य ।
 नान्धः कुरुणां नृपतिरनुरुपस्तपोधन ॥ ११
 ज्ञातिवंशस्य गोप्तार पित्रणां वंशवर्धनम् ।

द्वितीयं कुरुवंशस्य राजानं दातुमर्हसि ॥ १२
 स तथेति प्रतिज्ञाय निश्चक्राम महातपाः ।
 सापि कालेन कौसल्या सुपुत्रेभ्यः तमात्मजम् ॥ १३
 पुनरेव तु सा देवी परिभाष्य सुपुत्रां ततः ।
 ऋषिमावाहयत्सत्या यथापूर्वमनिन्दिता ॥ १४
 ततस्तेनैव विधिना महर्षिस्तामपद्यत ।
 अम्बालिकामथारभ्यागाद्यर्षि दृष्ट्वा च सापि तम् ।
 विपण्या पाण्डुसंकाशा समपद्यत भारत ॥ १५

४, T G Ms (orig) e s * मभापत् Ms (sup ltn) s त
 माता प्रत्यभापत् — °) Śī K1 s B Ds अण्यस्या, Ds
 अयास्या, Gs Ms s अण्यत्र Śī Ko 2 s B Ds G1 पुत्रो,
 Gs Ms s तत — After 7, Gs (which om 8 10) ins
 1076* इयुक्त सोऽश्वीन्मात कुमारो मातृदोषत ।

अ-यो नागासुतप्राणो भविष्यत्यभिव्योदरात् ।
 8 Gs (hapl) om 8-10 — °) S (Gs om) निशम्य
 वचन — °) N1 s B D (except Ds) सत्यवतीसुत, S
 (Gs om) परमधर्मवित् — °) S1 'द्वियज्ञानम्, N1 'ज्ञानी
 — °) Ks स प्रचो, T1 'दित

9 Gs om 9 (cf v l 8) — °) Śī K1 s s
 Ds महावीर्यो महाभागो, Bs महाबुद्धिर्महा — °) M1
 'बुद्धिर्मेहारमन

10 Gs om 10 (cf v l 8) Ms s om 10^{ab}
 — °) Ko s तस्य चैव — °) A few MSS अभिव्यति
 N1 s B D (except Ds) महारमन — °) Ms (sup
 ltn) s एव मातुश्च (Ms 'स्तु)

11 °) Gs Ms s निशम्य वचन तस्य — °) T G Ms s
 माता वचनमयीत् (Gs सम्माता पुनरत्र*), Ms s त माता
 पुनरत्र* — S ins after 11^{ab} Ds (om lines 1 2)
 after 12^{ab} Ds (marg., om lines 1-3) after 12

1077* अलक्ष्मण्येन पुत्रोऽयं यद्यन्वो वै भविष्यति ।
 अस्य यद्यस्य गोप्तार सतां शोकविनाशनम् ।
 तस्मादधरन पुत्र जनयान्य नराधिपम् ।
 भ्रातृभ्रातृपरा धय रूपवीचनशालिनी ।
 अस्मानुत्पादयापत्य मधियोगाट्टयाधिकम् ।

[Before line 1, T s Gs ins सत्यवती — (L. 2) T1
 G1 s Ms s तस्य व — (L. 3) Ds जनय त्व; Gs 'याच
 — (L. 4) G1 s 'परा चैव]
 — After 1077*, Gs Ms ins 1078* S om 11^a-12^a
 (Gs Ms om 11^a-14^a) — Before 11^a, N1 ins
 सत्यपत्युयाच

12 S om 12^{ab} (Gs Ms om 12) (cf v l 11)
 — °) Śī K1 इति वदास्य — °) Das Ds कुरुणां (In
 पित्रे) Śī K1 s हर्षवर्धने — After 12^{ab}, Ds (om
 lines 1-2) ins 1077* — After 12 Ds (marg
 om lines 1-3) ins 1077*

13 Gs Ms om 13 (cf v l 11) — °) Ko s N1 s
 B D (except Ds) महायथा — Gs Ms ins after 1077^a
 T s Gs s after 13^{ab} Ds (marg., om lines 1-3) D1
 G1 s Ms-s after 14

1078* अम्बालिका समाधाय तस्यां सत्यवती सुतम् ।
 भूयो नियोजयामास सतानाय कुलस्य वै ।
 विपण्याम्बालिका साश्वी निपण्या शयनोच्छेदे ।
 को न्येष्यतीति श्वायन्ती नियता समतीक्ष्णते ।

[(L. 1) Gs अथाधिकं T1 G1 Ms समाह्वय — (L. 3)
 Gs विपण्या वा'—भीषणा श' — (L. 4) Gs s प्रतीपति
 Ms s 'स्वती]
 — S om 13^a-14^a — °) MSS indiscr misapp^r
 कीस्यरा and कीरा — °) Ko स्तुपा चाप, N1 सुतार्थ
 N1 Da Ds सुपुत्रे (Das 'वाय') तस्य सुभा — After
 13 Ds ins

1079* एताराष्ट्र यतस्तेन एताराष्ट्रतोऽभवत् ।
 14 S om 14 (cf v l 13) — °) Ks परमप
 K1 सुतां Ks तदा, Ds यत् — °) N1 s B D (except
 Ds) 'पूर्वमर्दिम् — After 14 Ds (marg., om l-
 1-2) T1 G1 s Ms-s ins 1078* (cf v l 13).

15 °) Śī K1 सामन्यत; Ko s-4 Ds सामपदवत्;
 (except G1 s) समपद्यत — °) N1 'दां स्वपानां', S
 Ds s 'कापि (D1 'वा हु) त दृष्ट्वा; G1 का महाराणा, Ms s
 'का समश्वाशाद् — °) Śī K1 Das G1 s सति; K1 s
 (for च) Śī G (except Gs s) सा च त; Ko सति;
 K1 सर्वत B Ds s दीशरामयुजदक्षणा; Ds कति वृत्
 सथाधिक — °) Śī B1 s om em D (except Das Ds)

। भीतां पाण्डुसंकाशां विपण्णां प्रेक्ष्य पार्थिव ।
 शासः सत्यवतीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
 स्मात्पाण्डुत्वमापन्ना विरूपं प्रेक्ष्य मामपि ।
 स्मादेव सुतस्तुभ्यं पाण्डुरेव भविष्यति ॥ १७
 तम चास्य तदेवेह भविष्यति शुभानने ।
 त्युक्त्वा स निराक्रामद्भ्रगवानुपिसत्तमः ॥ १८
 तो निष्क्रान्तमालोक्य सत्या पुत्रमभापत ।
 शंसं स पुनर्मात्रे तस्य बालस्य पाण्डुताम् ॥ १९
 । माता पुनरेवान्यमेकं पुत्रमयाचत ।

तथेति च महर्षिस्तां मातरं प्रत्यभापत ॥ २०
 ततः कुमारं सा देवी प्राप्तकालमजीजनत् ।
 पाण्डुं लक्षणसंपन्नं दीप्यमानमिव श्रिया ।
 तस्य पुत्रा महेष्वासा जज्ञिरे पञ्च पाण्डवाः ॥ २१
 ऋतुकाले ततो ज्येष्ठां वधुं तस्मै न्ययोजयत् ।
 सा तु रूपं च गन्धं च महर्षेः प्रविचिन्त्य तम् ।
 नाकरोद्बचनं देव्या भयात्सुरसुतोपमा ॥ २२
 ततः स्वैर्भूपणैर्दासीं भूपयित्वाप्सरोपमाम् ।
 प्रेषयामास कृष्णाय ततः काश्रिपतेः सुता ॥ २३

C. 1. 4268
 B. 1. 100. 24
 K. 1. 115. 29

विपणां. Ś: K₁ पाण्डुवदना. — १) N₁ विपणां समपद्यत.
 16 *) G₁ M₁ (sup. lin.) s तां बालं. — १) K₀ Ko
 B₂ s m D₁ विपणां प्रे. Ś: N₁ s B D T₁ G₁ भारत;
 K₁ s वै मुनिः.
 17 *) Ś: K₁ मामिति; K₀ s s D *मिह; K₁ *मितः;
 N₁ s B G₁ M₁ (sup. lin. as in text) *मसि. T₁ विरूपा
 ययने स्थिता. — *) K₀ N₁ s एव; D₁ D₁ अयं (for एव).
 N₁ s B D (except D₁) सुतले वै. K₁ तस्याराधैव तनयः.
 — ६) G₁ M₁ s एव; G₁ एव (for एव).
 18 *) N₁ B D चास्ते (D₁ s 'स्ते') त. — *) K₀ न
 संशयः; K₁ तदानने; K₁ s वरानने. — *) B₁ s D₁
 निष्क्रामत्. K₀ निष्क्राम तथेत्युक्त्वा; K₁ D₁ *त्वा स च
 निष्क्रामत्; D₁ s *त्वा स निष्क्राम. — ६) K₁ मुनिसत्तमः.
 S (except G₁ M₁) कृष्णद्वैपायनः प्रभुः.
 19 *) K₀ s N₁ s B₂ s D₁ D₁ s T G₁ s M₁ s
 *मालक्ष्य. — १) N₁ s B D (except D₁) *मयावकीव्.
 — After 19^a, D₁ ins.:

1080* अष्यस्य गुणवापुत्र राजपुत्रो भविष्यति ।;
 while G₁ ins.:

1081* हुमारो बृहि मे पुत्र अख्यत्र भविता शुभः ।
 (cf. 1082*). — *) Ś: K₁ T₁ च (for स). K₀ s स
 शंसं (by transp.). B₁ मुनिमोत्रे. — ६) D₁ तत्र (for
 तस्य). Ś: G₁ पुत्रस्य. — For 19, G₁ M₁ s subst.:

1082* तमुवाच ततो माता अष्यत्र भविता शुभः । .
 हुमारो बृहि मे तत्त्वष्टुविलां प्रत्युवाच ह ।
 [(L. 2) G₁ पुत्र (for तत्त्वष्टु).]
 S ins. after 19 (G₁ M₁ s, after 1082*):

1083* भविष्यति सुविक्रान्तः हुमारो दिक्षु विद्युतः ।
 पाण्डुत्वं वर्णतस्त्रस्य मातृदोषान् भविष्यति ।
 [(L. 1) G₁ सुतो मातः (for सुवि).]
 20 For S cf. v. 1. 21. — *) Ś: सुतमेयान्यं.

— १) Ś: पुनरेकम्; K₁ एकं सुतम्.
 21 For S see below. — *) K₀ s N₁ D₁ D₁
 पाण्डुलक्षणसं(N₁ 'मा'पत्तं. — ६) D₁ *मानं स्वतेजसा.
 — *) N (except Ś: K₁ s D₁) यस्य. — For 20-21,
 D₁ (marg., om. lines 1-6) S subst.:

1084*

(21^a) तस्य पुत्रा महेष्वासा जनिष्यन्तीह पञ्च वै ।
 इत्युक्त्वा मातरं तत्र सोऽभिवाद्य जगाम ह ।
 सुनो यातेऽथिका पुत्रं महाभागमप्येत ।
 पृतराष्ट्रं महाप्राज्ञं प्रजाचक्षुषमीधरम् ।
 (21^b) अनुजाम्बालिका तत्र पुत्रं काले व्यजायत । [5]
 (21^c) पाण्डुं लक्षणसंपन्नं दीप्यमानं श्रियावृत्तम् ।
 तयोर्जन्मक्रियाः सर्वा यथावदनुपूर्वाः ।
 कारयामास वै भीष्मो प्राणैर्षोर्षोर्द्वारगैः ।
 अनर्थं दृष्ट्वाभियकापुत्रं जारं सत्यवती सुतम् ।
 (20^b) कौसल्यायं समाहूय पुत्रमभ्यमयाचत । [10]
 अन्वोऽप्यमन्मिच्छामि कौसल्यातनयं शुभम् ।
 (20^c) एवमुक्तो महर्षिस्तां मातरं प्रत्यभापत ।
 निवृत्ता यदि कौसल्या भविष्यति पुनः शुभा ।
 भविष्यति कुमारोऽस्यां धर्मदास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 तां समाधाय वै भूयः सुपां सत्यवती तदा । [15]

22 *) K₁ s ततोभ्यस्मिन्. S *कालं च (G₁ तु)
 पित्राय. — १) Ś: B₁ (m as in text) तस्मै (Ś: तस्मै)
 न्यवेद्यत्; K₁ तस्य न (read नि) योजयत्; K₁ s ज्येष्ठामयो-
 जयत्. S देव्या संशोदि (G₁ s 'बोधि') तांथिका. — *) K₀.
 s s D₁ सा च; T₁ सादि. — ६) N₁ s B₁ s m s e Da
 प्रतिर्विल; G₁ प्रतिबोधय. K₁ B₁ m D₁ T G₁ s M₁ s
 तत्; G₁ s च (for तत्). K₀ परिचित्तयत्; G₁ s प्रवि (G₁
 'व्य') चित्तयत्.
 23 *) Ś: K₁ s s D₁ *त्सःसमां. — ६) K₀ s तदा
 (for 'तः'). A few MSS. काशीपतेः.

दासी ऋषिमनुप्राप्तं प्रत्युद्गम्याभिवाच च ।
 संविवेश्याम्यनुज्ञाता सत्कृत्योपचचार ह ॥ २४
 कामोपभोगेन तु स तस्यां तुष्टिमगाद्यपिः ।
 तथा सहोपपितो रात्रि महर्षिः प्रीयमाणया ॥ २५
 उत्तिष्ठन्नत्रवीदेनामञ्जुजिप्या भविष्यसि ।
 अयं च ते शुभे गर्भः श्रीमानुदरमागतः ।
 धर्मात्मा भविता लोके सर्ववृद्धिमतां वरः ॥ २६
 स जज्ञे विदुरो नाम कृष्णद्वैपायनात्मजः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

धृतराष्ट्रस्य च आता पाण्डोश्चामितवृद्धिमात्रं ॥ २४
 धर्मो विदुररूपेण शापाचक्ष्य महात्मनः ।
 माण्डव्यस्यार्थतत्तज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ॥ २५
 स धर्मस्वानृणो भूत्वा पुनर्मात्रा समेत्य च ।
 तस्यै गर्भं समावेद्य तत्रैवान्तरधीयत ॥ २६
 एवं विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रे द्वैपायनादपि ।
 जज्ञिरे देवगर्भाभाः कुरुवंशविधर्षणाः ॥ २७

24 *) णि B D (except Ds) सा स (for दासी) Ka
 सप्तमि, S (except Gs २.०) स्वप्तिम् T₂ G₂ २ स्वनुप्राप्त
 — *) S (except Ms) प्रत्युद्गम्याभि — *) S₁ K₂ २ णि
 D₁ २ च, G₂ सा (for ह) — After 24, B₂ ins

1085* उपचारेण शीलेन रूपयोवनसपदा ।,
 while S ins

1086* वाग्भायोपमदानेन गात्रस्वप्ननेन च ।
 [T₁ G₂ Ms (sup ins) वाग्भोगो*]
 25 *) K₁ २ corrupt D₂ 'भोगे च S₁ तु सा,
 N₁ २ B D रह (D₂ स तु) Ko कामोपचारेरतुले, K₂
 'भोगत सम्पद् Ko २ २ णि B Da D₂ तस्या, D₂ सम्पद्
 (for तस्यां) S कामोपभोगसयुक्तो महर्षिर्विहितो भवत् ।
 — *) K₂ शर्षा, N₁ २ B (except B₂) D (except D₂ २)
 राजन्; T₁ रात्र, G₂ Ms २ रात्रि — *) D (except D₂ २)
 'र्वि सति (D₂ २ D₁ रात्रि) तमत्

26 *) Ko 'प्रवीचीना, G (except G₁ २) 'वीर्यं
 — *) N₂ B₂ S स्व सुत्रिया; B₂ न भु; Cd as in text.
 — *) h₂ शुभो D₁ S एव (D₁ अद्य) हे सुभो (Ms २
 'गो) गर्भ — *) N₁ २ B D धेयात् (for श्रीमात्); h₂
 'दास्यभृता; T G₁ २ २ Ms (sup ins) २ २ 'धर्मविदां G₂
 Ms २ सप्तधर्मविदारद् — After 26 S (except G₂ Ms)
 repeats 18^d (with the S reading), before which Ms
 ins 'धैर'

27 *) ष जज्ञे स (by transp) — *) K₂ N₁ २ B
 D धे (for च) N₁ २ B D (except D₂) पाण्डोर्ष्य
 महात्मन; Ms 'स पृथिवीपति S₁ एताराष्ट्र्य पाण्डोश्च
 भ्राता योमित'

28 *) G₂ यमो वि — *) Ko N₂ 'सत्यानिर्गतय
 — *) N₁ २ 'स्थाप त'; N₂ 'स्थापधर्मन्; Da 'स्व तु त'.
 — *) Da कामोभोग'. — After 2, २ ins

1037* कृष्णद्वैपायनोऽप्येतत्सत्यवरी न्यवेदयत् ।

प्रलभमात्मनश्चैव शूद्राया पुत्रजन्म च ।
 After this, D₂ (marg) ins 1038* (of v. 1. 30)

29 S transp 29 and 30 — *) S₁ K (except K₂
 D₂ मात्रा सह (for पुन) S₁ वै; N₁ २ B₂ २ Da D₂
 (for च) — *) Ko २ तस्या N₂ समासाद्य S हसा
 सर्वमात्स्याय (T₁ 'चरयो)

30 S transp 29 and 30 — *) Ko २ णि B D धे
 S क्षेत्रे (for एव) — *) S कृष्णद्वैपा. K₂ T₁ Ms ह
 (for अत्रि) N₂ क्षेत्रे वै विदुराद्य — *) Ko; उन्नत
 पदावर्धना — S (which transp 29 and 30) ins after
 30 D₂ marg, after 1037*

1038* सेतु त्रिषु कुमारेषु जातेषु पुरजाइलम् ।

पुरयोऽथ कुरक्षेत्रं सर्वं प्रपमपतत ।

गन्धपत्या तथैवोपो धर्मरूपं तुत प्रति ।

चन्द्रमसि पुनर्यत्कु एषोरे सारत सुत प्रति ।

[(L 1) G₂ पुरजागराजसु — (L 2) D₂ वरने
 प्यवर्धत; G₂ सर्वत्र च विवर्धित; G₂ सर्वत्र सम. — (L 3)
 Ms सत्यपत्या; Ms-२ गन्धपत्या D₂ 'योतो पुत्राय इत्यत
 हि — (L 4) T₁ G₂ २ Ms २ मातु; T₂ धार. — D₂ २
 Ms २ सुतान्प्रति — Lines 1 and 2 — (var) 1 102.1]

Colophon — Major parvan T₂ O M सम्य (for
 आदि) — Sub-parvan Ko-२ N₁ २ V₂ Da 1st २
 सम्य — Adhy name S₁ K₁ २ B₂ एतत्तद्वापुः (K₂
 'सप्तो'पति; N₁ २ V₁ D₂ sm २ Da D₂ D₂ २ विवि
 वीर्यंयुक्तो (D₂ विविप्रवीर्यो'पति; G₂ एतत्तद्वापुः
 सम्य; G₂ विदुरसम्य; Ms पुत्रोपति — Adhy २
 (figures, words or both): Ko Da₁ 103, h₁ 104, 105
 D₁ 104, D₂ 105, T₁ 103, T₂ 53, O M 54 (G₂ २ २
 — Sloka no Da₁ 86, Da₂ 32, D₂ 32; Ms २ २
 — Aggregate sloka no D₂ 4303

१०१

जनमेजय उवाच ।

कृतं कर्म धर्मेण येन शापयुषेयिवात् ।

[शापाच्च ब्रह्मर्षे शूद्रयोनावजायत ॥ १

वैदांपायन उवाच ।

व ब्राह्मणः कश्चिन्माण्डव्य इति विश्रुतः ।

[मान्सर्वधर्मज्ञः सत्ये तपसि च स्थितः ॥ २

श्राश्रमपदद्वारि वृक्षमूले महातपाः ।

वैवाह्यमहायोगी तस्यौ मीनव्रतान्वितः ॥ ३

[कालेन महता तस्मिंस्तपसि तिष्ठतः ।

[श्रमपदं प्राप्ता दस्यवो लोप्त्रहारिणः ।

[सार्धमाणा बहुमी रक्षिभिर्भरतर्षभ ॥ ४

ते तस्यावसथे लोप्त्रं निदधुः कुरुसत्तम ।

निधाय च भयाह्वीनास्तत्रैवान्वागतं बले ॥ ५

तेषु लीनेष्वथो शीघ्रं ततस्त्रदक्षिणां बलम् ।

आजगाम ततोऽपश्यंस्तमूर्पि तस्करानुगाः ॥ ६

तमपृच्छंस्ततो राजंस्तथावृत्तं तपोधनम् ।

कतरेण पथा याता दस्यवो द्विजसत्तम ।

तेन गच्छामहे ब्रह्मन्पथा शीघ्रतरं वयम् ॥ ७

तथा तु रक्षिणां तेषां युवतां स तपोधनः ।

न किंचिद्वचनं राजन्नवदत्साध्वसाधु वा ॥ ८

ततस्ते राजपुरुषा विचिन्वानास्तदाश्रमम् ।

ददृशुस्त्रय संलीनांस्तांश्वोरान्द्रव्यमेव च ॥ ९

101

१) K₁ S om. उवाच. — *) K₁ विप्र (for कर्म).धर्मयुगेण; B_{3m} धर्मराजेन (for कर्म धं). G₃ किं कृत्वाधर्मो वै. — *) K₂ transp. कश्य and शापा; G_{1, 2}पति शापात्. Ś₁ K₀ ब्रह्मर्षिः; K₁ B₃ D_{2, 3} विप्रर्षे; K₂1. n₃ D_{1, 4} G_{2, 4} 'र्षे; B₃ महर्षे; T₁ विप्रर्षे; G₃ M₃ह. — *) G₁ = 27^d, and 1. 57. 81^b. K₁ 'योनावतरितः;except T₁ G₁ 'योन्वामजा' (cf. v. 1. 27).2) Ś₁ K₁ D₃ S om. उवाच. — *) G₃ M₃ नाम (forr). — *) S एकान्तचारी वन्य (G_{1, 2} 'इय')श्र. — *) Ś₁संस्थितः; T₁ G_{1, 2} निश्रु; T₂ G₃ च श्रु; G₃ M₃ च ध्रुवः.*) सत्येन तपसि युतः. — After 2, D₃ (marg. sec.

) S ins.:

1089^a स तीर्थयात्रां विचरञ्जगाम च यदृच्छया ।

संनिहृष्टानि तीर्थानि प्रमाणां वा नि कानिचिद् ।

तत्राश्रममर्षं कृत्वा वसति स्र महासुनिः ।

3) *) Ś₁ K_{1, 2} स चाश्रं; S स स्वाश्रं (G₃ तस्वाश्रं).

few MSS. 'द्वारे. — *) S महायथा. — *) S (except

1) 'वाहुस्थितो. — *) S मौनव्रतसमन्वितः.

4) *) S केनचित्त्वय कालेन. — *) S तथा (for तस्मिन्).

(except Ś₁ K₁) वतैतः (for तिष्ठ). — *) K₂ D₃ G₃सदाश्रं; T₁ G_{1, 2} तस्वाश्रं. K_{2, 3} N₃ B₃ D₃ D_{2, 3}'मनुजम्'. — *) Hypermetric! D₃ अनुमार्ग्यं; G₃मार्ग्यं. T₁ G_{1, 2} M₃ ते चोरा (for बहु). G₃ अनुसाधर्म-गण्डे (sic). — *) D₃ पुरर्षभं. — After 4, S ins.:1090^a तामेव वसति जग्मुस्तद्वामाहोऽपहारिणः ।5) *) S तस्मिन्नाव'. — *) Ś₁ K (except K₀) D₃D₃ दस्यवः (for निद'). Ko M भयमोहितः; T₁ G₃ भय-पीडिताः. — *) Ś₁ बलात् (for भया). Ś₁ 'वानुग'; N₃B₃ D₃ 'वानुग'. S अभितस्य संलीनान्बलमन्वामावच तान्.6) *) D₃ लीनेषु चौरिषु. Ś₁ 'द्रधिना'; K₁ 'द्रधितो-For 6^{ab}) S subst.:1091^a ततः शीघ्रतरं राजंस्तदा राजवर्लं महत् ।

वृक्षिन्नावसथे चोते स मुनिः संशितव्रतः ।

— *) G₃ S तत्राजगमुस्ततोपदयन् (T₁ G₃ by transp.

तत्रापश्यंस्ततो जग्मुश्) सं मुनिं रक्षिणस्तु ते.

7) *) S (except G₃) 'सदा. — *) Ś₁ K₁ तथालंतं;Ko. 4 N_{3, 2} B_{1, 2} स यथावृत्तं; K_{2, 3} स तपस्तंतं; G₃ दस्यु; G₃'युक्तं. Das तपोवर्लं. — D₃ om. 7^{ab}. — *) Ś₁ K N₃D (except Da D₂; D₃ om.) कतमेन. — *) S मुनिस'. — *)K₂ B₃ D_{2, 3} सच्छेमादि; B₃ महिः; S (except T₁G₃) 'म वै. — *) Ko. 2. 4 N₃ B_{1, 2} D (D₃ om.) G₃यथा; T₁ तथा.8) *) Ś₁ K₁ सोवद'; K_{2, 3} N₃ B₃ D अश्वी'; G_{1, 2}अश्वीच'; G₃ उचिवात्; M₃ sup. lin. आह तात्. G_{2, 3} इति(for वा). G₃ M₃ मुनिस्तान्प्रत्यसावात्.9) *) N (except Ś₁ K₁) T₁ G_{1, 2} M₃ 'समाश्रं.— *) N₃ D (except D_{2, 3}) लीनांस्तान्; G₃ वै लीनान्.— *) Ś₁ K₂ B₃ D_{2, 3} तांश्वीरान्; N₃ Da D₃ D_{1, 2} T₂चौरांस्तान्; T₁ G₃ M₃ चोरांस्तान्; M₃ चोरांस्ते.C. 1. 4314
E. 1. 107. 10
K. 1. 114. 12

ततः शङ्करा समभवद्रक्षिणां तं मुनिं प्रति ।
 संयम्यैवं ततो राज्ञे दम्पुत्रैश्च न्यवेदयन् ॥ १०
 तं राजा सह तैश्चौरैरन्वयाद्वाद्ध्यतामिति ।
 स वध्यघातैरज्ञातः शूले प्रोतो महातपाः ॥ ११
 ततस्ते शूलमारोप्य तं मुनिं रक्षिणस्तदा ।
 प्रतिजग्मुर्महीपालं धनान्यादाय तान्यथ ॥ १२
 शूलस्थः स तु धर्मात्मा कालेन महता ततः ।
 निराहारोऽपि विप्रर्षिर्मरणं नाभ्युपागमत् ।
 धारयामास च प्राणानृषीश्च समुपानयत् ॥ १३

शूलान्ने तप्यमानेन तपस्तेन महात्मना ।
 संतापं परमं जग्मुर्मुनयोऽथ परतप ॥ १४
 ते रात्रौ शुकुना भूत्वा संभवर्तन्त सर्वतः ।
 दर्शयन्तो यथाशक्ति तमष्टचन्द्रिजोत्तमम् ।
 श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मर्षिकं पापं कृतवानसि ॥ १५
 ततः स मुनिश्चादूलस्तानुवाच तपोधनात् ।
 दीपतः कं गमिष्यामि न हि मेऽन्योऽपराध्यति ॥ १
 राजा च तमुर्षिं श्रुत्वा निष्काम्य सह मन्त्रिभिः ।
 प्रसादयामास तदा शूलस्त्रमृपिसत्तमम् ॥ १७

10 *) S (except Gs s) त (for एन) — ५) Ko s
 N B Ds s दम्पुत्रैश्चान्, S चौराश्चैव (Ts Gs s न)

11 *) Ks s सदिते S transp ते and चोदे N
 चौरैर् — ५) S भवद् (for अन्व) Gs छिद्यताम्
 १) Ko B Ds s राज्ञात् (Ko स), Ns s Gs s Ms s
 राज्ञस्, T Gs s Ms s राज्ञे Ns Bim Da Dn Ds s
 स रक्षिणस्तैर् — ५) Ms महायथा

12 *) Dai Dn Ds s शूल आ — ५) Ks Ms s
 ख्या — Ks (hapl) om 12-13 — *) Ks अभिज
 Ns B Da Ds s महाराज, S (except Ts Ms s) पाल
 — ५) Ds T Gs Ms s तान्वया, Ms सर्वेन Ko
 धन चाक्षययुक्त्व

13 Ks om 13^{ab} (of v 1 12) — ५) Ks शूले
 स्थित स ध — ५) Śi Ks s s Ds तदा, Gs Ms भवि
 — ५) Ds ब्रह्मर्षिर् Gs हारस्तदा राजन् — ५) Dn Ds s
 नाभ्य (Ds न) पयत — Gs Ms (1 hapl) om 15
 — ५) Bs Da Ds Ms s स; Ts Gs s चै (for च)
 — ५) Ds समतोपयत्

14 *) Ms शूलेन — ५) Śi Ko s Da तत; S
 (except Ms) तदा (for तप) — ५) Śi K Ns Ds
 क्रययोश्च Ns B Da Dn Ds s मुनयस्तपसांविता; Gs
 Ms s क्रययो भरतर्षभ — After 14, S (except Gs
 Ms) 10s

1092* तु विता क्रययस्तत्र आधमस्याश्च त तदा ।

15 *) Ks समवर्तत; Ns न्यवर्तस्तत्र; B (except Bs)
 D (except Ds) तनितप्य तु Ko N B D भारत, Ks s
 सर्वत (for सर्व) S समाति परमां गत (Ts Gs s ति)
 — After 15^a, S 10s

1093* भगवत्येन दोषेण गन्तानि द्विजसत्तम ।

[Gs प्रोतोमि द्वि Ms न्य अभयस्यामीदृशीं गत Ms
 येन दोषेण गतानि भगवद्विज (by transp)]

— Before 15^a, Ns ins कृषिह, Bs क्रयय ऊ, Gs क्रय
 — *) Ns च्छामि ते श्व — ५) Ns चानिति S न क
 ह (Gs स स्व पापो) ति धमेत — After 15, Ks s
 B D ins

1094* येनेह समनुयास शूले तु खभय महत् ।

[Ks तु ख महाभय]

On the other hand S ins after 15

1095* तत्रे द्विजवरश्रेष्ठ सद्यः सुमहानिह ।

द्वंदरास द्विजश्रेष्ठ उभे तपसि वर्तत ।

[(L 1) Gs s Ms s महानिह न — (L 2)
 Ms s वर्तते]

— After 1094*, N (except Ks Bs Ds) 10s s
 additional colcp on with the foll details — After
 no Ko Dai 103, Ks Ns s 107, Bs Dn Da 105 (Da
 106) — Aggregate s loka no Dns 4320

16 Before 16 Śi Ks Ds s S (except Ms) 10s
 वैशपायन; Ko s Ns B Da Dn Ds s वैश ड — ५) Gs
 Ms तदोवाच महामाश्लाघुर्विन्वसितव्रतात् — ५) Ks र
 स्वत; Ks s Bs Ds त कि; T Gs s M (except
 तोह Ns प्रवक्ष्यामि, Gs न पदया; Cd as in text
 — ५) Ds S (except Ts Gs s Ms) च्यते — After 16
 Ks s N D S ins

1096* त दृष्ट्वा रक्षिणस्तत्र तथा चतुर्दशेऽग्नि ।

न्यवेद्यस्तमा राज्ञे यथा वृत्त नराधिप ।

[(L 1) S तदृष्ट्वा र — (L 2) Ks निते; Ns s
 Ks तदा, S तापे]
 Ds marg cont.

1097* श्रुत्वा च वचनं तेषां शूलस्त्रमृपिसत्तमम् ।

(cf 17 and v 1).

17 *) Ks Ns Dn श्रुत्वा च (Ks तु) वचनं तेषां
 राजा तु त (Gs च दि) तथा (Ts तदा; Gs तथा) s

न्यापकृतं मोहादज्ञानाद्विषयसत्तम ।
 तादये त्वां तत्राहं न मे त्वं क्रोद्धमर्हसि ॥ १८
 बधुकस्ततो राज्ञा प्रसादमकरोन्मुनिः ।
 तत्रसादो राजा तं ततः समयवारयत् ॥ १९
 त्वतार्यं च श्लाघाचच्छलं निश्चर्क्य ह ।
 शकुबंधं निष्कृत्यं शूलं मूले स चिच्छिदे ॥ २०
 तथा न्वर्गतेनैव शूलेन व्यचरन्मुनिः ।
 त तेन तपसा लोकांश्चिजिग्ये दुर्लभान्परैः ।
 ऋणीमाण्डव्य इति च ततो लोकेषु कथ्यते ॥ २१
 त गत्वा सदनं विप्रो धर्मस्य परमार्थवित् ।

आसनस्थं ततो धर्मं दृष्टोपालभत प्रभुः ॥ २२
 किं तु तदुपकृतं कर्म मया कृतमजानता ।
 यस्त्रेयं फलनिर्वृत्तिरीदृश्यासादिता मया ।
 शीघ्रमाचक्ष्व मे तत्त्वं पश्य मे तपसो बलम् ॥ २३
 धर्म उवाच ।
 पतंगकानां पुच्छेषु त्वयेपीका प्रवेशिता ।
 कर्मणस्तस्य ते प्राप्तं फलमेतत्पोधन ॥ २४
 अणीमाण्डव्य उवाच ।
 अल्पेऽपराधे विपुलो मम दण्डस्त्वया कृतः ।
 शूद्रयोनाचतो धर्मं मानुषः संभविष्यति ॥ २५

G. 1. 433
 B. 1. 103
 K. 1. 117. 17

— *) Ks Ns Dn Ds S मिश्रित्य; Bs संग्रह. T₁ बहु (for
 तद्). B Da Ds. ४ संयुजिः (for मन्त्रि').

18 Before 18, N ins. राजोवाच; S राजा. — *) T₂
 मया तु कृ; G (except Gs. ४) Ms मया च कृ. T₁ Gs
 रापाद; T₂ G₁. २. ४. ५ Ms पापं (for मोहा). — *) Ks Ns
 Gs मुनि; Gs Ms द्वि. — *) Śi Ks स्वा तद्दह; Ks
 कामप्रा; S त्वां (G₁. २. ४) विप्रैः. — G₁ om. 18^a-19^a.

19 G₁ om. 19^a (cf. v. 1. 13). — Before 19, Ns Ds
 (marg.) ins. वैशं उ; S (G₁ om.) वैशं. — *) Gs. ४
 खादा. Śi Ko. २. २. ३. ४. ५ राजः. — *) Ds 'रोटपिः; Gs Ms
 'रोचदा. — *) Ns Bim D (except Ds. ४) 'प्रसाद.
 20 *) S (except Gs) तु (for च). — *) Śi Gs सं
 दृ. Śi Ks. २. ३. ४. ५. ६ नि (Ks वि)चकपं ह; S (except Gs)
 विनिहृत्य च. Ko ततः शूलं चकपं ह. — *) Ns न च;
 Ds 'वस्य; S (except Gs) 'वतो. — *) Ds Ts Ms
 शूलमूलं. Śi K₁ मूलेस्य; Gs 'लेन; Ms. २. 'लेष. T₂ तु;
 G₁. २. ४. Ms-४ च (for स). Ko चाहितव; Ts G M
 'च्छिदुः. T₁ शूलमूलमचिच्छिदुः.

21 *) Ns तद्वर्ग. — After 21^a, S ins.:

1098* कण्टपार्श्वान्तरस्थेन बाहुना मुनिराचरत् ।

पुष्पभाजनधारी स्वादिति चिन्तापरोऽभवत् ।

[(L 2) T Gs 'जनधारसा'; Ms-४ 'जनधारसा'.]

— *) N B D (except Ds) तेनावितप. Da लोकं.
 — *) Da दुर्लभं. — *) Śi Ko. 1 आणी; Ks. ४ Bm. ४
 Da Dns (1 Cd) अणि; Ns शूल. S तत्माहुराणिमाण्डव्यः
 (Gs 'ज्य'). — *) Ko. २ लोके स. Ko Ns. ४ पप्रथे; Ns B
 D नीयते. S हृदि धर्मं (Ts Gs-४ 'मे') तं मुनिः (Gs 'नि').

22 *) Ks गत्वाथ (for स गत्वा). S गत्वा संघम (Ts
 Gs. ४ 'नि')नी विप्रो. — *) Dn Ds परमात्मवित्. — *) S

धर्मं धर्मवृत्तां श्रेष्ठ. — *) Ks-४ Ns 'लंभत; Cd as in
 text. T₁ पशुनाच तदानघ; T₂ Gs. ४ M पशुं (Gs 'व')पालय.
 सातघ; G₁. २. ४. ५ पर्ययच्छतदानघ.

23 *) Ko-४ Ns. ४ Da तदुत्करं. Śi तत्किं न तुत्करं;
 Ds किं तु ते दु; S किं मया तत्कृतं (G₁ कृतं यावत्कृतं).
 — *) S च (Gs क) मयापकलोदयं (Ms-४ धर्मं मूढि यथासथं).
 — *) Gs येनेदं प्राप्तवानस्ति तुत्पमप्रतिमं सुवि. — *) Ks
 Ns. २ मे सर्व; Ks. ४ तत्त्वेन. S तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन.

24 Śi K₁ T₁ G₁-४ Ms. २. ४. ५ धर्मः; Ds धर्मराज उ;
 Ts G₁. ४ यम; Gs धर्मराज; M₁ धर्मराज. — *) Śi
 पतंगिनां तु; Ko. २. ४ पतंगिकाया; Ks 'गिनां च; Ks
 शलभस्य तु; Dn Ds. ४ 'गिकानां; Gs. ४ 'गमानां. K
 (except K₁) Ds तुच्छे तु. — *) T₁ इपिकास्तु; T₂
 G₁. २. ४. ५ Ms. ४ इपीका स्वत् (G₁. ४ 'कास्वत्'); Gs इपि-
 कास्वत्; Gs इपीकास्वयं; Ms इपीका स्वं. Gs Ms समादधः
 (for प्रवे). — *) Śi K₁ तत् (for ते). S अहितकानां
 धर्मज् तेनेदं (Gs हितसा; G₁ तेनेतत्) प्राप्तवानस्ति. — After
 24, Ks Ns Ds (marg. sec. m.) ins.:

1099* स्वल्पमेव यथा दत्तं दानं बहुपुणं भवेत् ।

अपमं एवं विप्रपं बहुदुःखकल्पप्रदः ।

(This st. is missing in the Calo. ed., but is found in
 Bomb. and Kumbh. ed. 1)

— Dns S (except Gs Ms) ins. after 24: Ds ins.
 after 1099*.

1100* आणिमाण्डव्यः ।

कस्मिन्काले मया तसु कृतं मूढि यथातथम् ।

तेनोक्तो धर्मराजोऽथ बालभावे स्वया कृतम् ।

25 D₁ Gs-४ Ms om. अणीमा उ'. Śi K₁ आणी-
 माण्डव्यः; Ks धीमाण्डव्य उ; K₁ D₁ D₂ अणि उ;

मर्यादां स्थापयाम्यद्य लोके धर्मफलोदयाम् ।
आ चतुर्दशमाद्र्पान्न भविष्यति पातकम् ।
परेण कुर्वतामेवं दोष एव भविष्यति ॥ २६
वैशंपायन उवाच ।

एतेन त्वपराधेन शापात्तस्य महात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

१०२

वैशंपायन उवाच ।

तेषु त्रिषु कुमारेषु जातेषु कुरुजाङ्गलम् ।
कुरुवोऽथ कुरुक्षेत्रं त्रयमेतदवर्धत ॥ १
ऊर्ध्वसंस्थाभवद्भूमिः सस्यानि फलवन्ति च ।

यथर्तुवर्षा पर्जन्यो बहुपुष्पफला द्रुमाः ॥ २
वाहनानि ब्रह्महानि मुदिता मृगपक्षिणः ।
गन्धवन्ति च माल्यानि रसवन्ति फलानि च ॥ ३
वणिग्भिश्चावकीर्यन्त नगराण्यथ शिल्पिभिः ॥

B (except B₁) D₁ s मादव्य उ', D₂s कृपिह', T₁ G
नृपि, T₂ G₁ s ओणि', M₁ s मादव्य; M₂ s आणि, M₃
अणी'. — After अणी उ' (resp. its v. 1), D₂s D₁
(marg see m) S ins

1101* धालो हि द्वादशद्र्पोऽजन्मनो एकस्मिन्पितृ ।

न भविष्यत्यधर्मोऽत्र न प्रज्ञास्यति वै दित् ।

[(L 1) D₂s D₁ T₁ G₁ M₁ s 'न्मतो — (L 2) G₁
न च प्राप्स्यति D₁ किचन, T₂ G (except G₂ s) वैशस]
— *) N₁ s (except G₁) अहपा', K₁ सुगहान्, N₁ s D₁ s
D₂ D₁ s पिमहान्, B₁ s Da D₁ s तु महान् — *) K₂ N₁ s
B₁ s D₂ D₁ s G₁ s 'वा एत, N₁ 'योऽत — After 25^{ab},
D₂s Da (marg see m) S (except G₂) repeat 1 57
80^{ab} (v 1 अपि for यत) — G₂ om 25^{ab}, — *) Ko
B₁ T₁ G₁ s s एव (for स) A few MSS 'वति

26 *) Ko s स्थापयित्यामि — *) B₁ D₁ s T₂ G₂ s
कर्मक' — *) N₁ s B D (except D₂) 'द्वैतकाल'; G₂
चतुष्टयमाद् — *) K₂ s अन्यथा; K₃ s N₁ s D₂ D₁
परत (for परे) K₁ N₁ s B D₂ D₁ s G एव (G₂ एव;
G₂ नव) — *) B (except B₁) D₁ s एव (for एव) S
(except M₂ s) पापदोषो न'

27 S₁ K₁ S om उवाच — S₁ K₁ (1 hapl) om
from 27^a up to वैशं उ' of the foll adhy — *) Ko s
महौजस — *) 1^a, and 1 57 81^a S (except T₁
G₁ M₁) 'योऽन्यामजा' (cf v 1 1)

28 S₁ K₁ om 28 (cf v 1 27) — *) T₂ G₂ s
सपत्नीयं च (G₁ न) — *) G₂ भव' — G₂ om 28^{ab},
— *) G₁ s 'र्षी च परम; G₂ s 'र्षी महामास' — Da ins

after 28 D₂s (irrelevantly) before st 1 of the
foll adhy.

1102*

वैशंपायन उवाच ।

सर्वतो बलवान्धर्मरुतोऽपि प्राहणो महान् ।
हृत्हीह कथयामास भगवान्माद्रायण ।

Colophon om in S₁ K₁. — Major parvas S₁ G
M संभव' (for आदि) — Sub-parvas Ko s s N₁ s
B₁ D₁ T₁ संभव, to it K₂ N₁ s add अणीमाद्र्पोपात्त
K₂ B₁ s s Da D₂ D₁ s s M₂ s (om sub-parvas
name) mention only अणी (D₂ s D₂ D₁ s s M₂ s om
अणी)माद्र्पोपात्त — Adhy name M₂ s परं
— Adhy no (figures, words or both) Ko D₂ s
104, B₁ 108, D₂ D₁ 106 (D₂ 107), T₂ 54, G₂
55 — S'loka no D₂ 15, M₂ 41 — App^{ab}
s'loka no D₂ 4357

102

1 S₁ K₁ om वैशं उ' (cf v 1 101 27). S om
उवाच — After वैशं, D₂s ins 1102*, while S₁ s
1103* एतराष्ट्रे च पाण्डो च विदुरे च महामणि ।

— *) K B (except B₁) 'जगह — *) S₁ 'नित्यव्यं'
2 S reads 2^{ab} after 3^{ab}. — *) D₂ G₂ कृत्स्नव्यं
M₂ s ऊर्ध्ववेदा; Cd as in text — *) K₂ s स्वातृपति
N₁ B D हम्' (cf 3^{ab}). — *) K₁ सवेत्पत्' — *)
K₁ s D₁ s 'वह'

4 *) Ko s s N₁ B D 'मन्व (M₂ D₁ 'मुनि'; K₁

।थ कृतविद्याश्च सन्तश्च सुखिनोऽभवन् ॥ ४
 भवन्दस्वः केचिन्नाधर्मरुचयो जनाः ।
 श्लेषपि राष्ट्रानां कृतं युगमवर्तत ॥ ५
 नक्रियाधर्मशीला यज्ञत्रयपरायणाः ।
 न्योन्यप्रीतिसंयुक्ता व्यवर्धन्त प्रजास्तदा ॥ ६
 नक्रोधविहीनाश्च जना लोभविवर्जिताः ।
 न्योन्यमभ्यवर्धन्त धर्मात्तरमवर्तत ॥ ७
 न्महोदधिवत्पूर्णा नगरं वै व्यरोचत ।
 स्तोत्रानिर्वह्यैस्तुक्तमभ्रचपोपमैः ।
 सादृशतसंसारं महेन्द्रपुरसंनिभम् ॥ ८

नदीषु वनसङ्घेषु वापीपल्लवसालुषु ।
 काननेषु च रम्येषु विजहृष्टदिता जनाः ॥ ९
 उत्तरैः कुरुभिः सार्धं दक्षिणाः कुरवस्तदा ।
 विस्पर्धमाना व्यचरस्तथा सिद्धिर्वाचरणैः ।
 नाभवत्कृपणः कश्चिन्नाभवन्विधवाः स्त्रियः ॥ १०
 तसिञ्जनपदे रम्ये बहवः कुरुभिः कृताः ।
 कूपारामसभावाप्यो ब्राह्मणावसथास्तथा ।
 भीष्मेण शास्त्रतो राजन्सर्वतः परिरक्षिते ॥ ११
 यभूत् रमणीयश्च चैत्यमप्युत्तमकितः ।
 स देशः परराष्ट्राणि प्रतिगृह्णाभिवाधितः ।

C 1 4250
 B 1 109 14
 K. 1 118 14

।प्यवर्धत, S *श्रोपकीर्षते (G₁ *शोभते, G₃ *जीष्यते)
 *) S (except G₂ & M₂-s) *वयि — After 4, T
 3 s M₂ s read 10^v
 5 *) D₂ देहे, G₃ कश्चित्
 6 S reads 6-7 after 10^{ad} — *) Ko Ñ B D (except
 *) धर्मन्याययज्ञ (Da₁ *ज्ञान)शीला, K₂ *यज्ञशीला; S
 लधर्मन्याययुक्ता — *) Ko Ñ B D (except I₂)
 समत (Ñ₂ *धर्म)परा — After 6^{ad}, Da₁ reads 7^{ad}
 *) D₂ S (except T₁ G₁) अन्योन्य (cf 7^{ad}) — *) S
 रिते ख Ñ₂ तत (for प्रजा) K₂ T₂ G₂ & लभा,
 1 प्रजा
 7 For sequence of S of v 1 6 — *) Da
 मक्रोध — *) Ñ₂ B D नरा, S प्रजा Da₁ reads 7^{ad}
 ter 6^{ad} — *) K Ñ B₁ s & Da Dn Da₁ *न्यवदत् (K₂
 भवदत्, K₂ *मिनदत्, B₂ D₁ s T G₁ s M₂ *न्यवत्त₂,
 3 *मिनदत्ते; G₂ *न्यवदत्सु, G₃ *मिवधत, G₃ M₂-
 यनदत्ता, M₂ *न्ययुमाहा — *) S प्रहोत्तरम् (G₁
 षणोत्तरम्), Cd as in text Ñ₂ B₁ T G₁ अवर्धत
 8 Da₁ om 8^{ad} — *) K₂ S *दधिसकात्र — *) Ś₁
 1 Ñ₂ च, Ñ₂ तु (for वै) S *यद्भूलोभत — *) S
 मभ्र (T₂ *य न्योम, G₁ s M₂ *मभ्र, G₁ s *य भूयो,
 * छिन्नमभ्र)नैविव
 *) S नदीवाद्यसङ्घेषु (M₂-s *सधेषु) — *) K₂
 पुष्टिन, T₁ G₁ s *M *सिषुषु; T₂ G₂ s वापीहृषा
 ण्युषु Cd mentions पदवल् — *) Ñ₂ सुरम्येषु, D₁
 ढ्रे, S (G₂ missing) विविधैः (G₂ s च विधे, G₂ M₂
 दिव्ये) — *) K₂ प्रजा (for जना) S विहरति
 हीरवा
 0 *) Ñ₂ s B D (except D₂) S (except G₂) तथा

— ^{ad}) Ko s B₂ विहरन्, K₁-s व्यहरन् B₂ s Da D₁ s
 तदा Ñ₂ B₂ Dn D₁ देवादि^{ad} S रथर्षमानाश्च इत्यते
 चारणापिसमागमे — After 10^{ad}, S reads 6-7 — G₂ s
 M₂-s om 10^v, while T G₁ s & M₂ s read it after
 4 — *) T G₁ s & न कश्चिद् (G₁ कश्चि, G₃ चापि)
 विधवाभवत्
 11 *) K₂ हृष्टा, K₂ हृष्टे, G₁ s & श्रेष्ठे (for रम्ये) T
 G₂ s M *पदश्रेष्ठे, G₂ *वरश्रेष्ठे — *) K₂ s बभूवु (for
 वह) Ś₁ वृता Ñ₂ s B D कुरुभिर्वहुली (Ñ₁ *भि)कृतैः
 S भीष्मेण विधिना कृता — *) Ś₁ K Ñ₂ *सभावाप्य,
 Dn₂ *सभावीथी, G₂ *महावाप्य, M₂ *प्रपासवा — *) K₁ s
 B₂ Da D₂ G (except G₁ s) तदा — After 11^{ad},
 N₁ n₂
 1104*) बभूवु सर्वदिद्युतास्तसिन्नाष्ट्रे सदीसवा ।
 [Ś₁ K (except K₂) N₂ B₂ s D₂ बभूव Ś₁ K₁ Ñ₂
 चादिसामित्य, K₂ 24 क्रद्धिसामित्य, K₂ क्रद्धितो नित्य,
 B₂ s D₂ *युत Ś₁ K Ñ₂ महोत्सव, B₂ s D₂ सदीसव]
 — S (which om 11^v) in₂ after 11^{ad}
 1105*) स्वाहाकारं स्वधामिन्न सनिवास कुरुपित ।
 [T₁ M₂ स निवा^{ad} T₁ कुरुपित, G₂ कुरुपित, G₂ सुर
 क्षित, M₂ s कुरुपित G₂ s & *अ निवासा समलकृत]
 — *) Ñ₂ s B D (except D₁) धर्मतो (for शास्त्र)
 12 *) S परमोपेतो (for रम) — *) Ś₁ चित्रयूष,
 K₂ *शताकल्, Ñ₂ चित्य, S यूप (G₂ s *वै) वैश्ववन्धने
 (T₁ *वरद्विजै, G₁ *चजै सदा, G₂ *धनुमुजै) — *) S
 प्रमुज्य (M *य) (for स देश) — *) Ko Ñ₂ प्रमुया
 भिप्रवर्धित, K₂ सप्त्याभिप्रवर्धित, K₂ s प्रमुयाभिप्र^{ad},
 Ñ₂ s प्राश्याभिप्र, B Dn विमुयाभिप्र, Da D₂ s विमुया
 भिप्रवर्धित (Da₁ *सित), D₁ विदुयाभिप्र, D₂ सप्त्या

भीष्मेण विहितं राष्ट्रे धर्मचक्रमवर्तत ॥ १२
 क्रियमाणेषु कृत्येषु हुमाराणां महात्मनाम् ।
 पौरजानपदाः सर्वे बभूवुः सततोत्सवाः ॥ १३
 गृहेषु कुसुख्यानां पौराणां च नराधिप ।
 दीपतां श्रुयतां चेति वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः ॥ १४
 धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च विदुरश्च महामतिः ।
 जन्मभ्रष्टति भीष्मेण पुत्रवत्परिपालिताः ॥ १५
 संस्कारैः संस्कृतास्ते तु व्रताध्ययनसंयुताः ।

श्रमन्यायामकुशलाः समपद्यन्त यौवनम् ॥ १६
 धनुर्वेदेऽश्वघृष्टे च गदायुद्धेऽसिचर्मणि ।
 तथैव गजशिक्षायां नीतिशास्त्रे च पारगाः ॥ १७
 इतिहासपुराणेषु नानाशिक्षासु चाभिभो ।
 वेदवेदाङ्गतत्तज्ञाः सर्वत्र कृतनिश्रमाः ॥ १८
 पाण्डुर्धनुषि विद्वान्तो नरेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ।
 अत्यन्यान्नलवानासीद्धृतराष्ट्रो महीपतिः ॥ १९
 त्रिषु लोकेषु न त्वासीत्कश्चिद्धृतरसंमितः ।

सत्रं, S स्वराष्ट्र (G s 'ज्य) पर्यरक्षत (G1 Ms s परिरक्षता, G s 'क्षते, Gs परिरक्षिता) — *) Bs धमज (for भीष्मे) — *) Bs Ds & T1 G (except Gs s) 'वर्धत'
 13 *) S यदास्विना (for महा) — *) N1 s B D परमो (N1 s Ds सततो) सुका, S परमोत्सवा
 14 *) Da जनाधिप — *) S1 Ko s Ds सर्वत
 15 *) S महायज्ञा — Between 15 and 16, S reads 21, 22 and 23 in a different sequence and with some v 1 and additional st as shown below — S ins after 15 Da (marg sec m, om lms 1-5, 7, 8 12-18) after 20

"धुष्मान्" — (L 8) Gs M करणत्वाच् (of 23*) रक्षाकरश्च — (L 11) Ds 'भेजायुतो, T1 Gs 'धातु Gs 'धावपुर — (L 13) T1 समीक्ष्य (for भीष्मे)'
 16 *) Gs सत्कार T1 सुकृतास् (for सत्कृ)'
 'तास्य S (except Ms) द्वै (for तु) — *) S वृष्टौ G1 s Ms (sup lms) प्रतैरप्ययनेन च — *) Gs समन्या' — *) S (except T1 G1 Ms) दीवने
 17 In S this st is repeated (cf 1106*) — *) N1 s 'दे च घृष्टे, Ns Gs s 'दे च घृ'; Da Da P 'दे च वेदे च, Ds 'देशघृष्टे — *) Gs तथा युद्धे — *) N1 B1 Dn T G (except Gs) Ms s 'सास्यु 111

1106* वैदिकाध्ययने युक्तो नीतिशास्त्रेषु पारग ।
 भीष्मेण राजा कौरव्यो धृतराष्ट्रोऽपिचित्त ।
 (cf 17) { धनुर्वेदेऽश्वघृष्टे च गदायुद्धेऽसिचर्मणि ।
 तथैव गजशिक्षायामप्येषु विविधेषु च ।
 अधर्मसंप्रधानासु विद्यासु विविधासु च । [5]
 गत पार यदा पाण्डुसददा सेनापति कृत ।
 (23) { धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च विदुरश्च महामतिः ।
 अरण्याच विदुर पाण्डुभासीमहीपति ।
 अमाल्यो मनुजेन्द्रश्च बाल पूव यदास्विन ।
 प्रमेता सर्वधर्माणां भीष्मेण विदुर कृत । [10]
 सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो बुद्धिमेधापाण्डुर्युवा ।
 भावेनागामयुवनं सर्वं वेदयते जगत् ।
 (21) { प्रमथ शतनोर्वच भीष्मेण पुनरुच्यत ।
 ततो निर्वचन सस्यु सद्विद परिचर्यते ।
 (22) { कौसल्या धीरम् रीणां देवतानां वृत्तान्तरम् । [15]
 भीष्मो धमभृतां धष्ट धृताणां गजसाहस्यम् ।
 ते प्रय बालयोगिन हुमारा जनमेजय ।
 अथैवं महात्मानो न-द्वयत मुद्विजान्म् ।
 [(L 1) T1 G1 s युवा, and पारगा — (L 2) T1 C1 s पाततां — (L 4) T1 G1 s 'वा नीतिशास्त्रे च वारगा (-17*) — (L *) T1 Ms 'धृरथा'; G1 s 'धृता'; Gs-

अधेषु विविधेषु च
 18 Ko om 18 — *) Ks s नानाशास्त्र; G
 'शिवपासु S1 चाभित; K1 चा'; N1 s B Da Da s
 विभो; Ns 'पि'; Da D1 s मोषिता; S चान्विता — *) G (except Gs) 'कृताला — *) S1 K1 s & N1 s (except B1) Da D1 s & T1 G1 s & s 'विभ'
 Da1 T1 'विभ्रम Gs सर्वमकृतविभ्रम'
 19 S transp 19^{ab} and 19^{cd} — *) N1 s B1 s (except Ds) Ms s नरेषु Ks Ds s 'मोष्यन्ति', Gs Ms 'म्यो ह्यपि' — *) S1 अलर्ष; Ko s s अलस; D P अनेभ्यो; S कर्त्वीय S1 'वाश्रासी' — *) B1 Da1 Y महामति; S 'प्रेमिकासुत'
 20 *) S प्राणी (Gs 'तो) (for बहिर्) — *) S1 तदा; N1 B D तथा (for ततो) S 'नियो द्वि परमै (for 'ज' — *) Ds धर्मेषु S युपया चैव (Gs धर्मै) न गत Cd mentions परम (-पर) — After 15 (marg sec m) ins lms 6, 9-11 of 1106* (cf 1105) — S ins after 20 Da (marg sec m) after 11
 1107* अथ युष्माच विनेभ्यो पादवस्स महीपते ।
 रथयौवनवपरां हुमारा सागरागमन ।
 सुवल्स्य च कल्याणीं माध्यासपितेः शुभयत्

परमनित्यस्ततो राजन्धर्मं च परमं गतः ॥ २०
 नपदं शंतनोर्वशं समीक्ष्य पुनरुद्धतम् ।
 ततो निर्वचनं लोके सर्वराष्ट्रेष्ववर्तत ॥ २१
 गिरखानां काशिसुते देशानां कुरुजाङ्गलम् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

१०३

भीष्म उवाच ।

गैः समुदितं सम्पदिदं नः प्रथितं कुलम् ।
 त्यन्यान्वृथिवीपालान्पृथिन्यामधिराज्यभाक् ॥ १
 श्वेतं राजभिः पूर्वधर्मविद्भिर्महात्मभिः ।

सर्वधर्मविदां भीष्मः पुराणां गजसाहयम् ॥ २२
 धृतराष्ट्रस्त्वचक्षुष्पद्भ्राज्यं न प्रत्यपद्यत ।
 करणत्वाच्च विदुरः पाण्डुरासीन्महीपतिः ॥ २३

G. 1. 4. 56
 B. 1. 110. 4
 K. 1. 110. 4

सुतां च मद्रराजस्य रूपेणाप्रतिमां सुवि ।
 (L. 1) Cf. 1. 103. 9. Gs Ms. : देवकस्य (for याद्).]
 fter the above, Ds reads 1108*.

21 For S cf. v. 1. 15. — " Da भारतं (for
 तनोर). — " Śs सवेलोकेषु.

22 For S cf. v. 1. 15. — " Ks वनितानां (for
 त्). — " Some MSS. *जंगलं (cf. v. 1. 1. 1C2. 1).
 - " Ko. s *धर्मश्रुतां.

23 For S cf. v. 1. 15. — " Ko *चक्षुष्मान्.
 - " Ks transp. राजवं and न. — " Ks B Arjpp
 hypermetric) पारशवत्वाच्च (Bs 'त्वाद्); Śs. s Ds
 Ds. s पारसवत्वाद् (Ds 'त्वाच्च); Ds दासवत्वा'; Nilp
 'anapāṭha') Cd as in text. — " Ko. s Ds पांडुश्रवासी';
 Śs. s Ds पांडुसवासी'. Śs B Dn Ds. s राजा
 पांडुवैभूय ह. — After 23, Ds (marg. sec. m.) ins-
 107*, which is followed by 1108* below. — Ks
 Dn Ds ins. after 23: Ds, before the first st. of the
 oll. adhy.: Ds, after 1107*:

1108* कदाचिदयं याद्वैः सर्वमीतिविचारदः ।

विदुरं धर्मतत्त्वशं वापयमाह यथोचितम् ।

[Before line 1, Da ins. वैज्ञं. — (L. 1) Ks
 नीतिविदां वरं; Dn Ds. s *तिमतां वरा. — (L. 2)
 Ds तस्यधर्मज्ञं.]

— Ds ins. after 23:

1109* ततः काले बहुतिथे भीष्मो विदुरमप्रवीच ।

Colophon om. in S. — Sub-partan : Ko. s-1 Śs. s
 B Ds. s. s संभव. — Adhy. name: Śs Ks प्रकृतिप्रसादः;

नोत्सादमगमचेदं कदाचिद्विदुह नः कुलम् ॥ २
 मया च सत्यवत्या च कृष्णेन च महात्मना ।
 समवस्थापितं भूयो युष्मासु कुलतन्तुषु ॥ ३
 वर्धते तदिदं पुत्र कुलं सागरवद्यथा ।

Ks कुरराज्यानुवर्णनं; Śs. s पांडुराज्याभिषेकः. — Adhy.
 no. (figures, words or both): Ko Da 105; B Dn
 Ds 107; Dns 108. — Śloka no.: Dn 26; Ms 22.
 — Aggregate śloka no.: Dns 4363.

103

1 Before 1, Da ins. 1108* (cf. v. 1. 1. 102. 23).
 — Śs Ks S om उवाच (T1 om. the ref.). — " Gs 2
 ससुदिवैः Ko Śs. s Gs Ms सवैः; Śs B Ds. s सवैः;
 Da सौम्य; T G Ms. s-3 नित्यम् (for सम्पद्य). — After
 1st, Ds reads 3rd-4th. — Gs (hapl.) om. 1st-2nd.
 — " Śs (sup. lin. as in text) अत्रत्यान्; Śs अभयत्यान्;
 Śs अनत्यान्; Ds T1 अभयत्यान्. — " T1 'मादिराजमा';
 T2 'मपि भारत; Gs. s M (except Ms) 'वि (Ms sup. lin.
 'पिराजमा'; Gs 'राजकान्.

2 Gs om. 2 (cf. v. 1. 1). — " Śs Ds Dn Ds
 पूर्व. — " Gs. s श्रीमन्निष्ठा; M (except Ms) धर्मनित्यैः.
 — " Śs नोत्सेधम्; Ko. s 1 Śs Bs Ds नोत्सेधं; Ks Ds
 Da Ds नोत्सेधं. Śs K (except Ks) Ds अधिगच्छेत; T1
 भगमश्चैनं; Gs 'नचैव. — " Śs Ks 'विदुरि; S (Gs
 om.) कथंचिदि'.

3 For sequence of Ds cf. v. 1. 1. — " T1 मया
 सत्ये च कृष्णेन. — " Ks वयासेन (for कृष्णे). — " Gs. s
 संस्थापितं कुलं भू'.

4 For sequence of Ds cf. v. 1. 1. — " Ko-3 Bs
 Ds Ms-3 वर्धेत. Bm भूयः (for पुत्र). Da Dn Ds. s
 तथैतद्बर्धेत भूयः (Ds पुत्र). — " Gs मया (for कुलं).
 — " D (except Ds. s. s) न संसयः (for वित्तं).

तथा मया विधातव्यं त्वया चैव विशेषतः ॥ ४
 श्रूयते यादवी कन्या *अनुरूपा कुलस्य नः ।
 सुवलखात्मजा चैव तथा मद्रेश्वरस्य च ॥ ५
 कुलीना रूपवत्यश्च नाथवत्यश्च सर्वशः ।
 उचिताश्चैव संबन्धे तेऽस्माकं क्षत्रियर्षभाः ॥ ६
 मन्ये वरयितव्यास्ता इत्यहं धीमतां वर ।
 संतानार्थं कुलस्यास्य यद्वा विदुर मन्यसे ॥ ७

विदुर उवाच ।

भवान्पिता भवान्माता भवान्नः परमो गुरुः ।
 तस्मात्स्वयं कुलस्यास्य विचार्यं कुरु यद्विदत् ॥ ८

वैशंपायन उवाच ।

अथ शुश्राव विप्रेभ्यो गान्धारीं सुबलात्मजाम् ।
 आराध्य वरदं देवं भगनेत्रहं हरम् ।
 गान्धारी किल पुत्राणां शतं लेभे वरं शुभा ॥ ९

इति श्रुत्वा च तत्त्वेन भीष्मः कुरुपितामहः ।
 ततो गान्धारराजस्य प्रेययामास भारत ॥ १०
 अचक्षुरिति तत्रासीत्सुबलस्य विचारणा ।
 कुलं ख्यातिं च वृत्तं च बुद्ध्या तु प्रसमीक्ष्य सः
 ददौ तां धृतराष्ट्राय गान्धारीं धर्मचारिणीम् ॥ ११
 गान्धारी त्वपि शुश्राव धृतराष्ट्रमक्षुपम् ।
 आत्मानं दित्सितं चासौ पित्रा मात्रा च भारत ॥ १२
 ततः सा पद्दमादाय कृत्वा बहुगुणं शुभा ।
 वनन्ध नेत्रे स्वे राजन्पतिव्रतपरायणा ।
 नात्यश्रीयां पतिमहमित्येवं कृतनिश्चया ॥ १३
 ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरभ्ययात् ।
 स्वसारं परया लक्ष्म्या युक्तामादाय कौरवान् ॥ १४
 दत्त्वा स भगिनीं वीरो यथाहं च परिच्छदम् ।
 पुनरायात्स्वनगरं भीष्मेण प्रतिपूजितः ॥ १५

5 *) Śi Kī सानु'; Ko खनु'; K₁₋₄ N̄ B Da Dn
 D₁₋₄ T G₂₋₄ Ms खनु'; D₂ G₂₋₄ Ms. s-2 हनु'; D₂
 खानु'. — 6) N̄s स्वसा (for तथा).

6 *) Dn D₁ साः कन्याः पुत्र स'. — 6) T G₂₋₄
 M (except M₅) क्षत्रियोत्तमाः (G₂ 'स'); G₁₋₄ 'वंन.

7 *) G₂ वृतां (for भीम'). N̄s B Da D₂₋₄ इति मे
 (N̄s इत्यहं) धीयते मतिः. — *) T G₁₋₂₋₄₋₅ समानाज्ञाः
 (T₂ 'स्तु'); G₂₋₄ Ms समानाधीः.

8 K₁ S om. उवाच (T₁ om. the rest.). — *) M₅-3
 तस्यार्थं च.

9 Śi K₁ S om उवाच. — 6) D₂ त्रिनेत्रं च हरं. D₂
 T₁ परं; G₂ हरिं.

10 *) Śi K₁₋₃ N̄s B₁ Da D₁₋₄ शुश्राव (for श्रुत्वा
 च). G₁ चसवेतत् (for च त'). — *) K₁₋₄ वृतं (for
 सते). Ko 'राजाय. — After 10* (which=14*), G₂
 runs on to 14*-14* and then returns to 10*, repeating
 14* and 14* in their proper place. — 6) N̄s S
 वारवः (for भार').

11 *) S तस्यासी'. — *) Śi transp. ख्यातिं and वृत्तं.
 D₂₋₄ D₂₋₄ G₂₋₄ वृत्तिः; T₁ 'दं; T₂ G₂₋₄₋₅ M 'दि'. D₂
 वृत्तानां. — 6) K₁ D₂ वृत्तिः. Śi K D₂ T₁ च (for तु).
 Ko समवीक्ष्य; K₂ समये'. S च (for सः).

12 *) K₂ हिल; N̄s B₂ Da Dn D₁ S त्वय; D₂ त्वनि;

D₂ चापि. — *) T G₂₋₄₋₅ Ms-s त्वच' (for वच')
 — *) N̄s इत्सितं; T₁ G₂ दित्सितं; T₂ G₂₋₄₋₅ Ms 'तीः
 G₂ 'सः; Ms-s 'निदितां; Cd as in text. K₂ E₂ G₂ वती

D₂ चैव; T G₂₋₄ M तस्व. — 6) S पितृमातृश्व कौरव
 13 *) A few MSS. पदमा. G₂ Ms (sup. ha
 as in text); s 'मान्याय. — *) Śi K (except K₁)

N̄s D (except D₂) तदा (for शुभा). — *) B₂ सा (for
 स्वे). T G₂₋₄₋₅ Ms-s न पद्दयामीति भतारं; G₂₋₄ Ms-s
 पद्दयामीति भतो मे; D₂ भतारं न प्रपद्यामी. — 6) K₁ S
 S पद्दयामीति चक्षुषी. — *) Śi नान्यधीवं; Ko N̄s नान्य
 K₁ नान्यधीवं; K₂ Dn D₁₋₄ नान्यधुष्यं; N̄s B₂₋₄₋₅ D₂₋₄ G₂₋₄
 नान्यती'; N̄s नान्यधी'; B₁ m. 0 नान्यती'; D₂ G₁ नान्यती';

D₂ नान्यती'; D₂ नान्यधु'; G₂ नान्यधि'; G₂ corrupt
 14 *) 10'. — *) D₂ S तुतः (for पुत्रः).
 'निरामजत्. — *) Dn D₂ चयसा (for पर'). — *)
 कौरव (Ms भारत). — After 14, N (except K₂) 15*

1110* तां तदा धृतराष्ट्राय ददौ परमसदृशाम् ।
 भीष्मस्यानुमते चैव विवाहं समकारयत् ॥ ११
 [(L. 1) Śi K₁ N̄s तया; N̄s B (except B₁) D₂₋₄ हती]
 S (except T₁), on the other hand, ins. after 11:

1111* ततो विवाहं चक्रेऽस्या नक्षत्रे सर्वसंमते ।
 सौषल्यतु महाराजा शकुनिः द्वियदर्शनः ।
 15 T₁ om. 15-16. — *) K₂ तु; D₂ T₂ G₂₋₄ 15*

न्धार्षिपि वरारोहा शीलाचारविधेयैः ।
 टि कुरुणां सर्वेषां जनयामास भारत ॥ १६

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

वृत्तेनाराध्य तान्सर्वान्पतिव्रतपरायणा ।
 वाचापि पुरुषानन्यान्सुव्रता नान्वकीर्तयत् ॥ १७

वैशंपायन उवाच ।

श्रो नाम यदुश्रेष्ठो वसुदेवपितामवत् ।
 स्य कन्या पृथा नाम रूपेणासदृशी भुवि ॥ १

१०४

पैतृष्वसेयाय स तामनपत्याय वीर्यवान् ।
 अग्र्यमग्रे प्रतिज्ञाय स्वस्वापत्यस्य वीर्यवान् ॥ २
 अग्रजातेति तां कन्यामग्रयानुग्रहकाङ्क्षिणे ।

C. 1 4369
 B 1 111 3
 K 1 120 3

3s ३ च (for स) Gs तत्र (for वीरे) — १) Ks स
 for च) — Me-s om 15^a-16^a — *) S (T₁ Ms-s
 ३) *रागात् Gs स (for स्व) — ४) Dns S (T₁
 Is-s om) पति*.

16 T₁ Ms s om 16 (cf v 1 15) — *)

1. 8 गुरुणा

17 S (T₁ om line 1, Me-s om lines 1-2) ins
 before 17 (Gs om lines 2-4 at the end of the adhy)

1112* गान्धारी सा पतिं दृष्ट्वा प्रश्नाच्छुपभीषरम् ।

अतिचारान्न सा भीता भर्तुं सा समचिन्तयत् ।

सा दृष्टिविनिवृत्तापि भर्तुंश्च समता ययौ ।

न हि सुहमेऽप्यतीचारे भर्तुं सा वयुते सदा ।

(L 1) Gs च्छ्र (for पति) — After line 1, Gs ins

s 1 2, 6-8 of 1113* — (L 2) Gs व्यभिचारा*

(L 3) Me-s पुनराविनि* T₁ Gs M (except Ms)

त् (for ययौ) — (L 4) Me-s नाति (for न हि)

-s सदा]

Gs om 17 — *) Ns तोपयामास तान्स — *) = 13^a

Ko १ s s कुरुपति (Ks *भर्तुं परा, Ks Da₁ ns D₁

न्यतिपरा*, Gs Ms पवीव्रत — ४) S (Gs om)

पान् (for सुव्र*) T₃ Gs न व्यकी*, Gs s नायकी*

Da₁ (marg sec m) S ins after 17 (Gs om lines

i, after 1112*)

1113* तस्मा सहोदरा कन्या पुनरेव ददौ दश ।

गान्धारराज सुवहो भीष्मेण वरितस्सदा ।

सख्यता सख्यतेना सुदेव्या च सुसंहिताम् ।

तेज श्रयां सुश्रवा च तथैव निकृतिं शुभाम् ।

शशुषा च दशार्णां च गान्धारीदंश विधुता । [5]

एकाह्य प्रतिजग्राह एताराष्ट्रो जनेश्वर ।

सत श्वातनवो भीष्मो धनुष्कीटास्तस्तत् ।

अददात्ताराध्य राजपुत्री पर शतम् ।

[(L 1) Ms s शुभा (for दश) — (L 2) Ms s
 सहितस्सदा — (L 3) D₁ Gs Me-s सुपेणा T₁ Gs Ms s
 चार्थसहि*, T₃ Gs चार्थस*, G₁ missing, G₄ चाभिसञ्जिता
 — (L 4) M तयोवी D₁ Gs M तथा (for शुभाम्)
 — (L 5) G₁ शशुषणा, G₂ शशुषा च Me-s शशुषा चैव
 दशार्णां — (L 6) D₁ Gs Me-s चोपयेमे सा (for
 प्रति*) — (L 7) Gs धनु प्रोतस्स* — (L 8) D₁ Me-s
 आवहत्, Gs आनयत्, G₄ Ms आवहत्, Gs आहत्, T₃
 G₂ s Ms s *राष्ट्रस् D₁ पर शत, Gs शत पर]

Colophon om 1n D₁ — Major parvan T₃ G M
 सभव* (for आदि*) — Sub-parvan Ko १ s N₁ s B₁
 D₁ T₁ सभव — Adhy name Ś₁ K₁ B₁ s s Da D₁ s s
 गाधारी (Da 'यो' विवाह, K₂ s N₁ s एताराष्ट्रविवाह (K₄
 *दूधैवाहिक) — Adhy no (figures words or both)
 Ko Da₁ 106, B₁ Dn Da 108 (Dns 109), T₁ 105,
 T₂ 55, G M 56 — Sloka no N₁ 20, Dn 19, Ms
 58 — Aggregate s loka no Dns 4382

104

☞ This adhy (with some variations and
 omissions) forms passage No 43 of App I a passage
 interpolated in some N MSS after 1 61 88 It is
 worth noting that that passage agrees closest with
 the constituted text and is alike free from the
 interpolations of the vulgate text and of the
 Southern recension

1 Ś₁ K₁ D₁ S om उवाच — ४) Ś₁ K₁ N₁ D

(except D₁ s s) T₂ *गात्रमिता, N₁ Gs *णातस्सदा

2 *) Ko s D₁ *त्वलेवाय, K₁ *त्वलेवाय, K₂ B₁

पितृस्वसे*, K₄ Da₁ Dns पितृस्वसे*, N₁ s B₁ s पितृ*, N₁

प्रददौ कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने ॥ ३
 सा नियुक्ता पितुर्गेहं देवतातिथिपूजने ।
 उग्रं पर्यचरद्दोरं ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ ४
 निगूढनिश्चयं धर्मं यं तं दुर्वाससं विदुः ।
 तमुग्रं संशितात्मानं सर्वयत्नेरतोपयत् ॥ ५
 तस्यै स प्रददौ मन्त्रमापद्धर्मान्बुधैश्च ।
 अभिचाराभिसंयुक्तमन्नवीचीव तां मुनिः ॥ ६
 यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
 तस्य तस्य प्रसादेन पुत्रस्तव भविष्यति ॥ ७

तथोक्ता सा तु विप्रेण तेन कौतूहलाचदा ।
 कन्या सती देवमर्कमाजुहाव यशसिनी ॥ ८
 सा ददर्श तमायान्तं भास्करं लोकभावनम् ।
 विस्मिता चानवद्याङ्गी दृष्ट्वा तन्महद्भुतम् ॥ ९
 प्रकाशकर्मा तपनः तस्यां गर्भं दधौ ततः ।
 अजीजनत्ततो वीरं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 आमुक्तकनचः श्रीमान्देवगर्भः श्रियायुतः ॥ १०
 सहजं कवचं विभ्रत्कुण्डलोष्णोत्तिताननः ।
 अजायत सुतः कर्णः सर्वलोकेषु विद्युतः ॥ ११

“त्वसरीय”, B₂ “खले”, Dn₁ n₂ D₂ पितृत्वस्त्रीया”, D₁ ४
 “त्वस्तीया” K₄ N₂ B Da D₂ ४ सुता, S पुन (G₂ M
 तत) — १) S सोन(T₂ G₂ सेना)य” B (except B₂)
 D (except D₂) भारत (for वीर्य) — १) Ś₁ K₁ D₂ ४
 D₂ अया”, K₀ ४ T G₂ M अग्रम्”, G₂ ४ उग्रयाग्रे, G₂
 उग्र — २) N₂ २ Dn₂ n₂ “पय स”, G (except G₂)
 “पय च K₂ धर्मवित्, K₄ भारत, N₂ Da भूमिप, Dn
 D₁ सख्यवाक्

3 “) N अग्रजामथ Ś₁ K₀-२ D₂ transp ता and
 कन्या — १) Ś₁ K₁ अन्यानु”, N₁ B₂ ४ अग्रानु”, B₁ (m as
 in text) Da Da D₁ शूरोनु”, D₂ भार्यानु”, S अया(T
 G₁ उग्रान्; G₂ ४ उग्रो)नुग्रहकाम्यया (G₂ M₂ “काक्षया)
 — २) S अद्दाकुन्तिभोजाय शूरो गोपतये सुता (G₂
 शुभं)

4 “) N Dn D₁ transp स्र and द्विपु” K₀ ४
 विद्यूहे — १) Ś₁ “भोजने, K₀ Dn D₁ ब्राह्मणा”, S
 माह्वणातिथिभोजने — २) N तत्र (for पोर) — ३) Ś₁
 सखित”, K₂-४ B₂ Dn D₂ ४ दासित”

5 “) T₁ निगूहनि”, Cd as in text — १) S (except
 M₀-४) दुर्वास इति य विदु — २) T₁ G₂ ४ ४ सुनि (for
 उग्र) A few MSS दासिता — ३) Ś₁ K₁ G₁ सर्वरते”
 — After 5, G (except G₂) s ins

1114* दध्याज्यकादिभिर्नित्यै च्यञ्जैने प्रत्यहं शुभम् ।
 सहस्रस्तरयैयोगीन्द्रं समुपाचरुचमम् ।

८ दुर्वासो वासरस्वान्ते ददौ मन्त्रमनुत्तमम् ।

6 “) T₁ G₂ ४ M transp तस्यै and स T₁ G₂
 (sup in) स तस्यै (for तस्यै स), G₂ धर्म (for मन्त्र)
 G₁ २ ४ ४ यदासिष्यै प्रधायैव (G₁ २ ४ ४ त) — १) Ś₁
 K₁ आरामधर्मान्य”; K₂ ४ “मस्यपेक्ष”; G₁ द्याप; G₂ M₂ ४
 “मोन्वपेक्ष — २) Da “धारसमापु”; B₂ G₂ “युक्तं G₂

मन्त्रवैचैव (for अन्न) — After 6, G₁ २ ४ M₀-१ ins
 1115* अभिचारायुत तस्या आचष्ट भगवानुपि ।

[M₀-३ “चारसुता तस्याममवीजम्]

7 “) Da देवमनेन त्व, G₁ त्वमेतेन शुभे ~ १) S
 “गाराचयिष्यसि — Das om 7th — १) Ś₁ प्रसादु
 Ko “सादात्ते, N₁ Dn D₁ “ओषेण, Da “दानेन, G₂ M
 “साद्दै — २) Ko राजपुत्रो, N₁ ४ Dn D₁ तव श्वेते
 राक्षिपुत्रो S (except T₁) जनियते

8 “) Ś₁ transp सा तु and तेन S सुनिता (for
 विभे) N₁ २ T G M₂ ४ तस्य (G₂ मत्र), N₂ D (except
 D₂ ४ ४) हलान्विता — After 8th, G₁ २ ins

1116* रवेक्षस्य परीक्षार्थं कुन्ति कन्यापि भास्करम् ।

— After 8, D₁ (marg sec m) S ins

1117* हस्ते प्रसन्नह हस्ता हस्तार्थं हस्त्रमसादा ।
 उपतस्ये स ता कन्यां यथा पृथुललोचनाम् ।

[(L 1) T₁ G₁ ४ ४ गवा, G₂ गिरवा G₁ “गवा”

— After line 1, G₂ २ ins

1118* अवतीर्य स्वमार्गांश्च दिव्यमुत्तिष्ठ स्वयम् ।

— (L 2) G₂ “स्ये प्रया कन्यां स तां 2”

9 “) K₂ ४ (except G₂) समा — १) S विष्णव

(for मारु) Ś₁ K₁ D₂ “पावन — २) M₂ ४ चामवच्य

— ३) Ś₁ K₁-२ transp दध्ना and तव — After ३,

ins a passage of 16 lines given in App I (No. 5)

while S ins another passage of 21 lines given in the
 same App (No 59) D₁ (marg sec m.) ins. the
 latter passage after line 15 of the former

10 “) Dn D₁ “वतां, Cd as in text — १) S
 (except G₂ M₂ ४) पुन (for तव) N स, सुव वरा ल
 — २) T₁ G₂ ४ ४ द्वीरी (for वीरी) N स, १ वीर हनव

दाच्च तस्याः कन्यात्वं पुनः स परमद्युतिः ।
 चा च ददतां श्रेष्ठो दिवमाचक्रमे ततः ॥ १२
 हुमानापचार तं बन्धुपक्षभयात्तदा ।
 त्ससर्ज जले कुन्ती तं कुमार सलक्षणम् ॥ १३
 सुत्सुष्टं तदा गर्भं राधाभर्ता महायशाः ।
 त्रत्वे कल्पयामास सभार्यैः स्रतनन्दनः ॥ १४
 तामधेयं च चक्राते तस्य वालस्य तावुभौ ।
 सुनुना सह जातोऽयं वसुपेणो भवत्स्विति ॥ १५

स वर्धमानो बलवान्सर्वान्नेपूयतोऽभवत् ।
 आ पृष्ठतापादादित्यमुपतस्थे स वीर्यवान् ॥ १६
 यस्मिन्काले जपन्नास्ते स वीरः सत्यसंगरः ।
 नादेयं ब्राह्मणेष्वासीचस्मिन्काले महात्मनः ॥ १७
 तस्मिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा भिक्षार्थं भूतभावनः ।
 कुण्डले प्रार्थयामास कनयं च महाद्युतिः ॥ १८
 उत्कृत्य विमनाः स्वाङ्गात्कवचं रुधिरस्रवम् ।
 कर्णस्तु कुण्डले लिप्त्वा प्रायच्छत्स कृताञ्जलिः ॥ १९

C 1 4408
R. 1 111 28
47

सर्वं वर — 'A) Ks भावद्व' h o ५ बालो — 'C) Ko ५
 ५ श्रियावित्त Ks देवराजश्रिया', S कुण्डलाभ्या समावृत्त
 11 ५०) = 1 57 82५ Śī कुण्डल (for कव) B) Ds
 कुण्डलो — 'G) Gs Ms सोज' N B (except Bs)
 ५ ५ Ts ततो, Ts G M तदा (for सुत) S धीर (for
 'र्ण) — 'd) Ns B Ds ५ 'लोकमहायथ — S ins after
 f1 Ds (marg sec m) after 13^{ab}

1119* मञ्जुपा रत्नलपूर्णा वर्णनामाभिसञ्जिताय ।
 [Ds Gs 'नाम्नाभि', Ts 'नाम्ना समावृत्त, Ts Gs ५ 'नाम्ना
 समाभ्रिता, Gs कर्णबालाभि', Gs 'सभ्रिता (sup ins
 कर्णबालसमाभ्रिता)]

12 S transp 12 and 13 — 'A) Ns ५ B) ५ ५ D
 स्त्रे Ks Bs (by transp) कन्यात्व तस्या (Bs तस्ये)
 — 'B) Ds ५ तदे (Bs ५ 'देव्य भगवानस्ति — 'C) Ns ५
 ५ वदतां, Bs ५ Da Dn Ds ५ Ms तपता, T) Gs ५ ५
 Ms-५ वरदा Ts Gs Ms परम — 'd) Ns ५ S पुन, B
 Ds ५ प्रसु (for तत) — After 12 N ins

1120* दृष्ट्वा कुमार जात सा वार्ष्णेयी दीनमानसा ।
 एकामा चिन्तयामास किं कृवा सुकृत भवेत् ।

[(L 1) Śī देवी सा, Da त जात Śī देवमान', Ns
 तमान' — (L 2) Ns B ५ Dns Ds एकाम Ns सूचा]
 13 S transp 12 and 13 — 'A) Śī K Dn Ds ५
 पा, Ns Ds तु (for त) Gs ५ ५ 'माना कुमार त, Gs
 मानां पर तस्य — After 13^{ab}, Ds (marg sec m) ins
 1119* — 'e) Gs वदीमथ्य (for जले कुन्ती) N 'जं
 कुमार त जले वृती महाबल

14 'A) Śī Ko ५ महा, Ns ५ B D (except Da Ds)
 जले (for तदा) — 'C) Śī Ks कारयामास

15 'A) B (except Bs) Ds नामास चेद चक्राते (Ds
 तते), Gs 'धेय चक्रुस्ते — 'B) Ns B Ds ५ वृत्ती तावुभौ
 ५ transp द्य' and तावु" तिभौ — 'd) S समावृत्त (Ms
)तोय वसुना वसुपेणेति नाम (Ts विशु)त (Gs समाप्य

तस्य सुहृदो वसुनामेति नामत)

16 After 16^{ab}, Ns ५ ins

1121* लोके चैव हि विख्यात सर्वशस्त्रभृता वर ।
 — 'C) Ks 'दृतोयादा', Ks Ds आराधयत्तदा', Ns ५ उपस्पृश्य
 सदा', T) अपृष्टतामधादि', Gs ५ 'पाचादि', Gs आपृष्ट
 तावदा', Gs ५ स पृष्ट', Ms-५ 'तापावादि', Gd as in
 text — 'd) Śī Ks-५ Ns च (for स) D (except
 Ds ५ ५) उपातिष्ठत धी, S 'स्त्रे कृताञ्जलि

17 'A) Ts Gs अस्मिन् (for यस्मिन्) N तस्मिन्काले
 तु (K च) जयत् — 'C) Ts Gs ५ स धीर, Gs सन्निवु N
 तस्य धीरस्य धीमत — 'C) T Gs ५ Ms ५-५ 'दीभ्यो हि,
 Gs Ms 'गायासीव Gs corrupt — 'd) Śī Ks ५
 किंचिद्भस्त्र, Ko ५ ५ Da Dn किंचिद्भस्त्र, Ns ५ B D ५
 अपि प्राणान्, Ns वसु किंचिद्, Ds प्राणानपि (for तस्मिन्काले)
 Śī K Ns Da Ds ५ महीपते, Dn महीतले (for महा)
 Ds किंचिद्भस्त्रमतीतले — After 17, Ds (marg sec m) ५
 S ins a passage of 14 lines given in App I (No 60)

18 'A) N (except Dn Ds) दारुो (for इन्द्रो)
 — 'C) Da) Dn Ds भिक्षार्थां N ससुपामम् (Ks Ns
 Bs ५ ५ Ds 'गत, Ts हरिवाहन — 'C) N कत्रच (for
 कुण्डले) — 'd) N फाल्गुनस्य हिते (Ns त्रिभ) रत्
 — After 18, Ms ५ ins

1122* पृथ्वुकुक्षदा कर्णं ब्राह्मणेन महात्मन ।
 while Ds ins

1123* कर्णं [तु] कुण्डले भित्त्वा प्रायच्छत्स कृताञ्जलि ।
 (= (var) 19^{ab}), followed by 1120*

19 Before 19, Ds ins चैव — 'C) N स्व (Ns
 स)शरीरासमुत्कृत्य (Ks Ns 'सुहृदव) — 'C) N स्व (Śī
 Ko-५ Ns Ds त, Bs ५ स, Dax च) निसर्गन, Ms (sup
 ins) ५ ५ रुधिरोक्षित — 'C) T) Ms ५-५ 'गंश्र, Gs 'गंश्र,
 M 'गोभ्या N विश्वरूपय शकाय, Gs कर्णपाशो च द्वे लिप्त्वा
 — 'd) N ददौ कर्णं वृता' — After 19, N ins

शक्तिं तस्यै ददौ शक्रः विसितो चाक्यमव्रवीत् ।
देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
यस्यै क्षेप्यसि ह्यः सन्सोऽनया न भविष्यति ॥ २०

पुरा नाम तु तस्यासीद्रूपेण इति श्रुतम् ।
ततो वैकर्तनः कर्णः कर्मणा तेन सोऽभवत् ॥ २

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

१०५

वैशंपायन उवाच ।

रूपसत्त्वगुणोपेता धर्मोरामा महाव्रता ।

दुहिता कुन्तिभोजस कृते पित्रा स्वयंवरे ॥ १
सिंहदंष्ट्रं गजस्कन्धमृषभाक्षं महाबलम् ।

1124* प्रतिगृह्य तु देवेनास्तुष्टेनान्य कर्मणा ।

[Ns स प्रगृह्य तु Śi 'वेशे हृष्ट]

S (Gs om lines 3-5) ins after 19 Ds (marg sec m), after 1124* Ds, after 1123*

1125* अहो साहसमिवाह मनसा वासधो हसन् ।

देवदानवयक्षाणा गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।

न त पद्यामि धो क्षेत्रकर्म कर्ता भविष्यति ।

प्रोतोऽस्मि कर्मणा तेन वर द्रुण पदिच्छति ।

कर्ण ।

हृच्छामि भगवत्पा शक्तिं शत्रुनिघर्हणीम् ।

[(L 1) Da 'मिलेत्', Ds Gs 'मिलेव, G1 Ms s

'मिलेव, Gs 'मियुक्त्वा Da सहसा Ds Ms s 'वोहसत्

— (L 3) G1 s s Ms-s को ह्ये — (L 4) T2 G1 Ms

मृदि (for द्रुण)]

G1 cont

1126* अमोघामप्रतिहता एव च सुरगणेश्वर ।

20 Before 20 Ds (marg sec m) S (except Gs)

ins वैदा — °) G1 चास्यै N ददौ शक्तिं सुरपतिर (Ks

B Ds s by transp 'दौ सुरपति शक्तिं — °) Śi Ko-s

N1 s Da Dn D1 वाक्य चेदमुपाच ह, Ks B Ds s सचन

चेदमुक्तवान् (Bz Ds वैवमुक्त', Bz 'वमानवीच' — °) S

देवदानवयक्षाणा — °) T1 क्षिप्यति, Gz छेत्तासि, Gs

क्षेता T1 स्व, Ms तु (for सन्) Śi K1 s य जेतुमिच्छसि

रणे, Ko s N1 s य जेतुमिच्छसे कर्ण (N1 s सरये), Ks N1

B Dn D1 s s यमेक जेतु (Ks हतु)मिच्छेया, Da जेतु

मिच्छसि य सरये — °) Ko s लोके, Ds स एको, T1 स

नरो, Gs s स सयो (for सोऽनया) — After 20, Ds

(marg sec m) S (except Gs) ins

1127* इत्यैक समरे शतौ ततो मामागमिष्यति ।

Da (marg sec m) cont

1128* शत्रुबलान्तर्दधे दामो वर इवा तु तस्य वै ।

21 °) Gs s कृतस्व (for तु तस्य) N प्राह् नाम वर
प्रथित (N1 s B Dn D1 s s कथित) — °) N (except Śi
K1) क्षितौ, T1 Gs s Ms s धृत, Tz Gs s Ms s स्तुत
G1 श्रुति — °) N कर्णो वैकर्तनश्चैव (Ko 'ततो नामः D
'नक्षेन) — °) S स तस्मात्कारणादिति (T1 'आदमृत
'दित, Ms 'द्विष्ट)

Colophon — Major parvan Ts G M समव' (for
आदि) — Sub-parvan Śim Ko s N1 s B Dn
Ds s T1 समव' — Adhy name Ko s Ms s कर्णोपति
Ks N1 s B1 कर्णसमव — Adhy no (figures words
or both) K1 114, B1 Dn1 Ds 109, Da1 107 Dn1
110, T1 106, Tz 56, G M 57 — S loka no 1
31, Ms 44 — Aggregate s loka no Dns 4413

105

MISS Gz s are hereafter both written s
a different hand

1 Śi K1 Ds Som उवाच Ds सूत उवाच — °) K
N1 s B D (except Da) सत्स्वरूपगुणो', S रूपशील
अथ सर्वै'गुणो' — °) N1 s धर्माचार, Cd as in text
Śi K1 महाव्रता T G1-s Ms s-s धर्मकार्येषु योषा
'दि'ता (G1 योजिता, Gs निश्चिता), Gs s Ms धर्मसमा
नरपंभ — °) K1 s N B D द्रुया द्रुणलोकवचना, S कुन्ति
G1 Ms 'ति'राष्ट्रे स्वयंवरे (Gs s पतिवरा) — After 1
K1 s N B D ins

1129* ता तु तेजस्विनीं कन्यां रूपवीचनवाक्त्रिणीम् ।
नाशुष्वन्याथिवा केचिदतीव स्त्रीगुणैर्बुताम् ।
तस सा कुन्तिभोजेन राजाहूय नराधिपान् ।
पित्रा स्वयंवरे दत्ता दुहिता राजसत्तम ।
तत सा दहमप्यस्य तेषां राधां मनस्विनी । [5]

भूमिपालसहस्राणां मध्ये पाण्डुमविन्दत ॥ २
 न तथा कुन्तिभोजस्य दुहित्रा कुरुनन्दनः ।
 युजोऽमितसोभाग्यः पौलोम्या मधवानिव ॥ ३
 तात्वा देवव्रतेनापि मद्राणां पुटभेदनम् ।
 वेष्टुता त्रिषु लोकेषु माद्री मद्रपतेः सुता ॥ ४
 त्वराजसु विख्याता रूपेणासदृशी भुवि ।
 षडोरथं परिक्रीता धनेन महता तदा ।
 वाहं कारयामास भीष्मः पाण्डोर्नहात्मनः ॥ ५

सिंहोरस्कं गजस्कन्धमृपभाक्षं मनस्विनम् ।
 पाण्डुं दृष्ट्वा नरव्याघ्रं व्यसयन्त नरा भुवि ॥ ६
 कृतोद्वाहस्ततः पाण्डुर्वलोत्साहसमन्वितः ।
 जिगीषमाणो वसुधां ययौ शूत्रननेकशः ॥ ७
 पूर्वमागस्कृतो गत्वा दशाणां समरे जिताः ।
 पाण्डुना नरसिंहेन कौरवाणां यशोभृता ॥ ८
 ततः सेनामुपादाय पाण्डुर्नानाविधध्वजाम् ।
 श्रभूतहस्त्यश्वरथां पदातिगणसंकुलाम् ॥ ९

G. 1. 4450
 B. 1. 113. 29
 K. 1. 122. 20

वदने राजशाब्दे पाण्डुं भरतसप्तमम् ।
 [(L. 2) K1 B1.2.5 Dn D1.4 व्यावृत्तवत्. — (L. 4)
 1(m as in text). * स्वयंवरा. — (L. 5) N1. * राजमन्व्यस्थाः
 * मन्व्यस्था. K1 'ज्ञां महासमनं. — (L. 6) N1: 'शाब्दः
 n2 सुपता'.]

12 *) Ko. s. G1 सिंहोरस्कं; K4 N B D 'दृष्टं (D4
 102). K4 N B D महोरस्कं; S मद्रा (G1 वृप) स्कंधं.
 *) Ko. 4 N: B2 D T1 G (except G2.5) वृपभाक्षं. S
 ता (G2 मन)स्विने. — After 2^{ab}, S ins.:

1130* पतिं वने महेष्वासं पाण्डुं कुन्ती यदास्वित्नी ।
 [G1. * स्विने.]

1131*) S 'स्नायामप्रतः स तथा वृतः. — For it, K4 N
 D subst.:

1131* आदिश्लिषि संवेषं राज्ञं मरुत्तव वै प्रभाः ।
 तिरुन्तं राजसमितौ पुरंदरमियापरम् ।
 सं दृष्ट्वा सानवदाही कुन्तिभोजसुता शुभा ।
 पाण्डुं नरवरं रते हृदयेनाकुलमानवत् ।
 ततः कामपरीताही सकृत्प्रचलमानसा । [5]
 धीदमाना खजं कुन्ती राज्ञः स्कन्धे समाधत्त्वा ।
 तं निशम्य वृतं पाण्डुं कुन्त्या सर्वे नराधियाः ।
 यपागतं समाजमुपगिरिष्वै रयेत्सया ।
 सतस्रसाः पिता राजमुद्वाहमकरोत्प्रभुः ।

[(L. 1) D2 राज्ञं पौढीयथा रिमौ (sic). — (L. 6) N2
 1. s. 5 Da Dn1 D4. s. समासवत्. — (L. 9) N2 Dn
 1 विवाहम्.]

3 S om. 3^{ab}. — *) D2 समये (for स तदा).
 *) S1 K4 Dn D1. s. 'नंदन. — *) S 'अ भरतवेषः (G4
 1; G5 'गुं).

For 4-7, K4 N B (B1 om. line 3) D (D2 om.
 line 1) subst. a passage of 56 lines (with an
 additional colophon after line 7) given in App. I
 (No. 61). Particulars of the colophon are as

follows. — *Any. nam.* K4 N: B D2 D3. 4. 5 कुन्ती
 विवाहः. — *Adhy. no.* B1 Dn 110 (Dns 111); Da1
 108; D2. s. 112. — *S'loka no.*: Dn 13. — *Aggregate
 s'loka no.*: Dns 4470.

4 For K4 N B D see above. — *) Ko राया; Cd
 यात्वा (as in text). — The reading यात्वा of Cd sug-
 gests that Dev. had before him the shorter (text)
 version, and not the (inflated) version of the
 vulgate given in App. I, a surmise confirmed by his
 citing 7^{ab} in toto; cf. v. 1. 1. 68. 72.

5 For K4 N B D cf. v. 1. 3. — *) G2 स्वराजन्वित'.
 — *) G1. s. 'सदृश. — *) S1 K1. s. परिक्रीय; S धनुष्क्रीता.
 — *) S मद्राजेधरासमजा.

6 For K4 N B D cf. v. 1. 3. Cf. 2^{ab} also.
 — *) G1 सिंहवृद्धं. S महेष्वासं (G1 महास्कंधं) (for
 गज'). — *) Ko S वृपभाक्षं. S1 तपस्विने; T2 G4 M4-5
 यत्. — *) Ko S दृष्ट्वा पौंडं (by transp.). K1 T2
 'व्याघ्र. — *) Ko विमयंत. K1 (before corr.). s.
 नराधियाः.

7 For K4 N B D cf. v. 1. 3. — Cd cites 7^{ab}
 in toto exactly as in text, a line unknown to the
 Newārt, Bangālī and Devanagart versions; cf. v.
 1. 4. — *) S (except G2) तदा (for ततः). — After
 7^{ab}, S ins.:

1132* गोसा भरतवंशस्य श्रीमानसर्वोखकोविदः ।

8 *) S1 K1 'सागस्कृतं; D2 'सामं ततो; G2 'सागस्कृता.
 D4 यात्वा; G2 भू'. — *) S (except G2) हृताः (M2
 sup. *lin.* जिताः as in text).

9 *) T G (except G2.5) उपायुक्ता (T1 'हृत्). For
 it D2 subst. 11^a. — *) K4 B1. s. 5 Da D2 पौंडुना
 विविध'. — *) Da 'श्रभृता; Dn D1 'श्रयुता. K4 N2. s.
 B D2. 4 'जनसंकुल्यं; N2 'सत'; Da Dn D1 'रथ'. S

आगस्क्रुत्सर्ववीराणां वैरी सर्वमहीश्रुताम् ।
 गोप्ता मगधराष्ट्रस्य दार्यो राजगृहे हतः ॥ १०
 ततः कोशं समादाय चाह्नानि बलानि च ।
 पाण्डुना मिथिलां गत्वा विदेहाः समरे जिताः ॥ ११
 तथा काशिपु सुक्षेपु पुण्ड्रेषु भरतर्षभ ।
 स्वनाहुबलवीर्येण कुरूणामकरोद्यशः ॥ १२
 तं शरीरमहाज्वालमस्त्रार्चिपमरिदमम् ।
 पाण्डुपावकमासाद्य व्यदहन्त नराधिपाः ॥ १३
 ते ससेनाः ससेनेन विष्वंसितवला रुपाः ।
 पाण्डुना वशगाः कृत्वा करकर्मसु योजिताः ॥ १४

तेन ते निजिताः सर्वे पृथिव्यां सर्वपार्ययाः ।
 तमेकं मेनिरे शूरं देवेष्विव पुरंदरम् ॥ १५
 तं कृताञ्जलयः सर्वे प्रणता वसुधाधिपाः ।
 उपाजगमुर्धनं गृह्य रत्नानि विविधानि च ॥ १६
 मणिमुक्ताप्रवालं च सुवर्णं रजतं तथा ।
 गौरत्नान्यश्वरत्नानि रथरत्नानि वृञ्जरान् ॥ १७
 सरोष्ट्रमहिषांश्चैव यच्च किञ्चिदजाविकम् ।
 तत्सर्वं प्रतिजग्राह राजा नागपुराधिपः ॥ १८
 तदादाय ययौ पाण्डुः पुनर्मुदितवाहनः ।
 हर्षयिष्यन्स्वराम्राणि पुरं च गजसाह्वयम् ॥ १९

सम्बद्धय (G: 'रथ') पादात्ता (T1 सम्बद्धगवोपेतान्) मप्रमेयर-
 द्विपा (G: 'रथाधिपा') — After 9, S reads 12

10 ") Ś1 Ko-3 Ns Ds यद्गतामागसा (Ś1 'मा, K1
 'ता) कर्ता, K4 N1: B Da Dn D1 s 4 आगस् (N1
 आत्मा) कारी महीपाना (K4 'पाले) — ") Ś1 K1 s
 'धनुर्भृता, Ko Ds G1 s 10 'महीक्षिता, N1 T1 Gs 'कुरुक्षिता
 K4 N1: B Da Da D1 s 4 यद्गता यलदर्वित — Ds om
 10-11^a — ") K4 S म (G: 'मा) मयवसाय, N1 B
 (except B1) 'राज्य' (N1) 'ज'स्थ — ") K1 दार्यो, N1 B
 Dn D1 s दीर्घो, Ds राजा Ś1 K1 तत, Da जि' (for ह')

11 Ds om 11 (of v 1 10) — ") B Da कोप
 — ") K4 N1: B D (Ds om) वाहानानि च भूरि
 — ") T1 Gs s M (except Ms) यात्वा (for ग')
 — ") S द्वैधिलर (for विदे') T Ms 'रे हता

12 S reads 12 after 9 — ") Ks Ds तत Ko s
 कवेपु, Ns K4s Ko s Ds वै (Da पु) 'डे' (for सुक्ष)
 S हता (G: s 'त्वा) काशिपु वगे (T1 Gs s 'क) पु — ") Ko s
 पाल्येपु, K4 N1 B1 Ds T1 G1 दीर्घे, Gs (m as in text) s
 सुते Ko s Ns Da Dn D1 च नरर्षभ, Da T G Ms-s
 च नरा (T1 वसुधा) धिपा Ms-s पुद्केपु नराधिपा — ") K4
 N1: B Ds विजित्य पृथिवीपालम्

13 Ms om 13-14 — ") Bs 'महाज्ञानम्, S (except
 T1 Gs, Ms om) 'वेगम् — ") Ns D (except Ds s)
 शस्त्रार्चिपम् S अह्वयत्नितपावक — ") S पाडुमासाद्य
 राजानो च रोडुरतिवर्तितु

14 Ms om 14 (of v 1 13) — ") Ś1 K1: s 4 Ds
 ते समेता Ś1 समसेन, K1 'समते', Ks s Ds 'ससेन्ये',
 Ds पुरा ते' T1 G1: s-s M (Ms om) स्व (G: s 'स्व) याते'
 Ks तेन सेनासमेतेन, Gs तेस्य सेनासयातेन — ") S

'सितमहाबला — ") K1 वनामानीय, K4 स्ववतीह
 N1: B Ds 4 करदीकृत्य, S (Ms om) पृथिवीपाला (14
 वसगा कृ' — ") N तु (Ks क) रकर्मसु

15 For 15^a, Ś1 K1 repeat 12^a 1 — ") N1 द्विती
 पते, Ns B (Bsm as in text) Ds s 2
 (for सर्वे) — ") N1: B (except B1) Da Ds
 देसा इव पुर'

16 Ms-s om 16-17^a — ") N1: B दीर्घ
 (Ms s om) शूर (for सर्वे) — ") S (Ms, om)
 आसाद्य Ko सर्वपार्यया, N1 वसुधातले, Gs ननु
 — ") S (Ms s om) आजगुर्धनधात्यानि

17 Ms-s om 17^a (of v 1 16) — ") S (M
 om) मणिप्रवालमुक्तानि — ") Ks T1 G (except G
 सुवर्णं N (except B Ds s 4) बहु (for तथा) — ") G
 'न्यश्व' (G: 'नि च) मुखायानि

18 Ś1 K (except K4) Ns om 18^a — ")
 'महिषीश्वर, S 'महिषान्नाश्र (T1 'पाणा च) — M
 18^a N (except N1) Ms ins line 2 of 34^a (cf.
 1 1 87) — N1 om 18-21^a — ") Ns सर्वत प्र
 — ") N1: B Da Ds s 'पुरेश्वर

19 N1 om 19 (of v 1 18) — ") N1 B (exc
 Bs) Ds s ततो हृद्यमना, T1 तथा विनिययी — ") N1
 (except Bs) Ds s प्रायान्, S श्रुश (for पुनर) N 1
 'मानस — ") Ko S हर्षयन् सर्वे (Ko स्वाति) रा' — ")
 om 19^a G1 पुनश्च Gs नगसाह्वय

20 N1 om 20 (of v 1 18) Ms-s transp.
 and 21 — ") B (Bs m as in text) Da: D1 कीर्ति
 Ks प्रनष्ट कीर्तय कीर्तिश, S नष्टा कीर्ति
 Ks S पुनरदुता

नो राजसिंहस्य भरतस्य च धीमतः ।

एः कीर्तिजः शब्दः पाण्डुना पुनरुद्धतः ॥ २०

पुरा कुरुराष्ट्राणि जहुः कुरुधनानि च ।

नागपुरसिंहेन पाण्डुना करदाः कृताः ॥ २१

यभापन्त राजानो राजामात्याश्च संगताः ।

तितमनसो हृष्टाः पौरजानपदः सह ॥ २२

सुधयुस्तं संप्राप्तं सर्वं भीष्मपुरोगमाः ।

नद्रमिवाध्वानं गत्वा नागपुरालयाः ।

घृतं ददृशुलोकं हृष्टा बहुविधैर्जनैः ॥ २३

नानायानसमानीतै रत्नैरुद्यावचैस्तथा ।

हस्त्यश्वरत्नैश्च गोभिरुष्टैरथाविकैः ।

नान्तं ददृशुरासाद्य भीष्मेण सह कौरवाः ॥ २४

सोऽभिवाद्य पितुः पादौ कौसल्यानन्दवर्धनः ।

यथाहं मानयामास पौरजानपदानपि ॥ २५

ग्रम्यथ परराष्ट्राणि कृतार्थं पुनरागतम् ।

पुत्रमासाद्य भीष्मस्तु हर्षादश्रूण्यवर्तयत् ॥ २६

स तूर्यशतसंधानां भेरीणां च महास्वनैः ।

हर्षयन्सर्वशः पौरान्निवेश राजसाह्वयम् ॥ २७

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

C. 1. 449
B. 1. 113. 45
K. 1. 122. 45

21 N₁ om. 21^a (cf. v. l. 18). — Ms-s transp-
and 21. — ^a) Ms cm. 21^a. S₁ K₁ पाण्डुना कुरु^a; B₁
(1 om.) ये पूर्व पर^a. — ^b) S परधनानि. — ^c) N₁ B D
S₁; S वदामाः कुरु^a.

22 ^a) S राष्ट्रानि (for राजा^a). — ^b) N₁ s B (except
D₁ s राजपुत्राश्च; S श्रीमपाला^a). Ko सवशाः. — Altes
S₁ s ins.:

1133^a अन्वयनन्दन्त वै पाण्डुमासीर्षादेः पूयतिवधैः ।

[G₁ मन्दन् सवैः. Ms-s ते (for वै).]

23 ^a) S प्रसन्नमनसो. G₁ s भूत्वा; Ms-s दृष्ट्वा. — ^b) B₁
धवाः (T₁ G₁ s पाथिवाः) कुरभिः सह.

23 ^a) S₁ च सं^a; K₁ सा सं^a; N₁ s B D₁ s तमा (B₁
D₁) वीतं; Da Dn D₁ च तं प्राप्तं; S (except G₁ s)
द्वार्याः (Ms-s 'से). — ^b) S (except Ms) पुरःसाराः

^c) K₁-4 ते सु (K₁ स्व) दूरम्; S ते स्व (G₁ s तु) दीर्घ-
स हृष्टायीतं. — ^d) Ko Da D₁ पुरालयात्; N₁ s B₁
ism as in text) D₁ पुराजनाः; D₁ s पुरे (D₁ s 'र')
ना. — ^e) N (except S₁) हृष्टा लोकं (N₁ s 'का'
y transp.).

24 ^a) S₁ K 'वानैः; N₁ s 'देवाः; G₁ s 'वास. — ^b) N₁ s
वैः (for रत्नैः). K₁ सृष्टैः; N₁ s D (except D₁ s s)

तदा; N₁ s अयि (for तथा). — ^c) Da 'रयया नैश्च; D₁ s
'रयपत्रैश्च. S₁ अथैः (for उष्ट्रैः). K N₁ s Da Dn D₁ स (K₁
अ) धाविधैः (D₁ 'यभिः; Dn 'विभिः; D₁ युभिः); N₁ s B
D₁ s s अत्रैस्तथा. S अजाविकाशसंधानामुष्ट्रगोमहिषस्य च.

25 ^a) MSS. indiscriminately read कौसल्या and
'स'. Ko s B (except B₁) Da D₁ T₁ G₁-3 K (except
Ms) 'मंदि'. — ^b) G₁ स तथाहं. Ko पूजं.

26 ^a) Da D₁ s पुर^a. — ^b) B₁ s कृतास्त्रं; T₁ स्वराष्ट्रं.
— ^c) B D (except Da D₁) पुत्रमाहित्य. S₁ K₁ s s
N₁ s भीमस्य; N₁ B D₁ s s नांगेयो. — ^d) S₁ K₁ s अथ
प्र (K₁ स्य) वर्तत; N₁ B D₁ s s 'ण्यपातयत्; N₁ s 'ण्यवर्तत.

27 ^a) K₁ s 'संधैश्च (G₁ 'पोषैश्च; Ms 'संवेत्तैः); N₁
B₁ s Dn D₁ s 'संधानां; B₁ Da D₁ s 'संख्यानां. — ^b) Ko
N₁ s Da S सवभूतानि. S₁ K₁-4 हर्षयिष्यस्वराष्ट्राणि.

Colophon om. in B. — Sub-parvan: S₁ K₁ s s N₁
B₁ s Da Dn s D₁ s संभव. — Adhy. name: Ko s N₁ s
B₁ पाण्डुदिविजयः; B₁ s s D₁ s पाण्डुविजयः. — Adhy. no.
(figures, words or both): Ko 108; B₁ Dn D₁ 111
(Dns 112); Da₁ 109. — S'loka no.: Da₁ 46; Dn
44 (Dns 45); Ms 28.

वैशंपायन उवाच ।

धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः स्वगाहुविजितं धनम् ।
भीष्माय सत्यवत्यै च मात्रे चोपजहार सः ॥ १
विदुराय च वै पाण्डुः प्रेषयामास तद्धनम् ।
सुहृदश्चापि धर्मात्मा धनेन समतर्पयत् ॥ २
ततः सत्यवती भीष्मः कौसल्यां च यशस्विनीम् ।
शुभैः पाण्डुजितं रत्नैस्तोषयामास भारत ॥ ३
ननन्द माता कौसल्या तमप्रतिमतेजसम् ।
जयन्तमिव पौलोमी परिष्वज्य नरर्षभम् ॥ ४
तस्य वीरस्य विज्ञानैः सहस्रशतदक्षिणैः ।
अश्वमेधशतैरीजे धृतराष्ट्रो महामरुतैः ॥ ५
संप्रयुक्तश्च कुन्त्या च माया च भरतर्षभ ।

106

1 Śi K1 S om उवाच (T1 Ms om the ref)
— 1) B1 B2 वाहुपाजित B (except B1) Da D2 १ वसु
(for धनम्) — 4) S तत् (for स)

2 1) Da D1 Ms १ स वै, D1 अथ वै T1 वै सर्व
— 2) T1 वीरवान् G1 वै धन — 3) T1 विदुरश्चापि
— 4) Ms १ समतोपयत्

3 1) K1 N2 D (except D2) S सत्यवती N1 B
(Bim as in text) D (except D1) Ms १ भीष्म
— 4) Here and below MSS indiscriminately
कौसल्या, 'वा', 'पि' N1 S कौसल्या—'स्विनी — 1) T1
पराहते, T1 G2-4 पाण्डुहते N1 B1 Dn D1 S (except
G1 Ms) अथै — 4) K1 तर्पया S भृश तुतुपुराहते (T1
G1 वृता)

4 1) M रथर्षभ

5 After 5^a G1 १ १ 125

1134* पाण्डोर्वाहुविजिते ।

असरदेवैर्षने राजा

— 1) T1 G1 मेधमत्स्ये, Ms 'मेधवदै'

6 1) K1 B1 D1 S Cd (the first) च (as in text)
the rest तु — 1) K1 सुवर्षभ S सतत वृष — 1) N1
S (except G1) जितंद्रिय Cd cites तद्दृ Śi K1 G1 C1
तथा (Ko 'त) — 4) Ko युगयापर (of 7^a) Cd
वनगोचर (as in text)

१०६

जिततन्त्रीस्तदा पाण्डुर्ध्रुव वनगोचरः ॥ ६
हित्वा प्रासादनिलयं शुभानि शयनानि च ।
अरण्यनित्यः सततं ध्रुव शृगयापरः ॥ ७
स चरन्दक्षिणं पार्श्वं रम्यं हिमवतो गिरेः ।
उवास गिरिपृष्ठेषु महाशालवनेषु च ॥ ८
रराज कुन्त्या माया च पाण्डुः सह वने वसन् ।
करेणोरिव मध्यस्थः श्रीमान्पौरदरो गजः ॥ ९
भारतं सह भार्याभ्यां वाणखड्गधनुर्धरम् ।
विचित्रकवचं वीर परमास्तविदं वृषम् ।
देवोऽयमित्यमन्यन्त चरन्तं वनवासिनः ॥ १०
तस्य कामांश्च भोगांश्च नरा नित्यमतन्त्रिताः ।
उपजहृद्वैनान्तेषु धृतराष्ट्रेण चोदिताः ॥ ११

7 Śi K1 (hapl) om 7, G1 (1 hapl) om 7 3
— 1) S (G1 om) 'पक्षीश्च — 2) N1 १ B1
शुभाभ्यामरणानि च — 1) S (G1 om) चारुपाजित
गात्रिणम् — 4) Ko वनगोचर (of 6^a), N1 तः 1
'रति, G1 'वा गत

8 G1 om S (of v 1 7) — 1) Ko स वसन्
ने पार्श्वे — 1) D1 रम्ये — 1) S (G1 om) रम्य
— 4) K1 S (except Ms १ G1 om) 'साल'

9 G1 om 9^a (of v 1 7) — 1) S (G1 om)
ध्रुव कुला D1 राजा कुत्या च माया च — 1) D1 (except
D1 १) वने चरन्, S (G1 om) वनेचर — 4) १
गजः (G1 १ द्विप) राज करणुभ्या यथा मध्यगतत्वात्

10 1) S चरत Ko पत्नीभ्या — 1) N1 १ B1
(except D1 १ १) खड्गवाण (by transp) — 4) १
'मित्यजानत — 1) S (except T1) चरतो

11 1) D1 देशम् (for नित्यम्) Śi चारा निरुतद्रिण
K1 सेवका व्याहृतद्रिता (sic) — T1 om 11^a — 1) १
उपा' G1 M अनु' — 4) S (T1 om) 'राष्ट्र- Ko
नोदिताः

The arrangement of the subject-matter of
the 9 adhy 106 114 is entirely different in the two
recensions. The transp beg n at 1 106 12 and
end at 1 114 14 (both inclusive). The Table of
Contents (śaṣṭyaṅguramāṇa) of the Kumbh.

य पारश्वीं कन्यां देयकस्य महीपतेः ।

अथौवनसंपन्नां स शुश्रावापगासुतः ॥ १२

स्तु वरयित्वा तामानाय्य पुरुषर्षभः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

विवाहं कारयामास विदुरस्य महामतेः ॥ १३

तस्यां चोत्पादयामास विदुरः कुलन्दनः ।

पुत्रान्विनयसंपन्नानात्मनः सद्यशान्गुणैः ॥ १४

C. 1 4482
B. 1 114 14
K. 1 125 3

which follows the Southern arrangement) gives the sequence of S, while the concordance accompanying it allows the reader to follow the sequence of the various units in N. The transpositions appear to be extremely arbitrary and complicated in reality they follow a definite plan, which is of the most simple character. The whole passage as given in the constituted text divides itself naturally into two sections (adhy 106-108 and 109-114), dealing respectively with the births of the sons of Dhṛtarāstra and Pandu. N narrates first the birth of all the sons of Dhṛtarāstra, the elder brother, and then that of all the sons of Pandu the younger brother. N narrates the incidents as a correlated sequence, beginning with the birth of Yudhishthira, following the chronological order of the births of the hundred and five sons of Pandu and Dhṛtarāstra together. The turning point in the rearrangement in S is adhy 109 (Pāndu's curse). After that point there is, as may be seen from the following table, a lateral shift in S, which involves merely a dovetailing of the various units of the two sections mentioned above (so as to synchronize the incidents), leaving the different units in each section (with but one exception) in the same relative sequence. The constituted text follows N. The critical notes give invariably the combined collations of the two recensions irrespective of the place of the stanza in the scheme of S, the additions of S are likewise noted under that particular stanza of N after which the addition has been found. Here is the sequence

1 106 11

109 5-end

Colophon

110

111 1-11 (+1177*)

111 18-21

106 12-end

Colophon

107 1-8 (+1135*)

111 12-17 (+1181*)

111 22-end

112

Colophon

113 1-37^{ab} (+1197*)

Colophon

113 38-end

114 1-7

107 9-24

114 8-14

107 25-end

Colophon

App I, No 63 (*Duhs alotpatti*)

Colophon

108

Colophon

114 15 ff

(N B — S om 1 109 1 4 and I 113 37^{ad})

12 For sequence see above. Before 12, T₁ G₂₋₄ om वरौ — ^a) G₁ सः (for सः) Ko 2 4 N B₁ D₁ ns D₂ पारश्वीं, K₂ सवां, T₂ (*sup in*) G₆ वरौ, Cd as in text — ^b) T G₂ 4 स्व महामन — After 12^{ab}, D₁ reads 14^{ab} — ^d) B₂ तौ, D₂ सः, G₂ वि- (for स)

13 G₁ om 13 — ^b) N₂ B₂ s m D (except D₂ 4 s) आनीय Ko 2 4 N₁ 2 Da Dn D₁ 2 T₂ भरतर्षभ (Ko 2 T₂ भ), B₂ D₂ G₂ M₂ पंभ — ^d) K₁ B₁ महीपते, K₂ Da₁ D₁ सते, B₂ T G₂ 4 M (except M₂) त्वन

14 M₁ om 14^{ab} For D₁ of v 1 1° — ^a) Ko om च — ^b) K₂ 4 N Dn नदन

Colophon om in G₂ G₁ missing — *Major parvan* T₂ G₂ 4-6 M सभव* (for आदि*) — *Subparvan* S₁ K₁₋₄ N B Da Dn₁ ns D₁₋₄ T₂ सभव — *Adhy name* Ko विदुरवैवाहिक, N₁ 2 विदुरपरिणय,

१०७

वैशंपायन उवाच ।

ततः पुत्रशतं जज्ञे गान्धार्यां जनमेजय ।
धृतराष्ट्रस्य वैश्यायामेकश्चापि शतात्परः ॥ १
पाण्डोः कुन्त्यां च माभ्यां च पञ्च पुत्रा महारथाः ।
देवैर्म्यः समपद्यन्त संतानाय कुलस्य वै ॥ २

जनमेजय उवाच ।

कथं पुत्रशतं जज्ञे गान्धार्यां द्विजसत्तम ।
कियता चैव कालेन तेषामायुश्च किं परम् ॥ ३
कथं चैकः स वैश्यायां धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ।
कथं च सदृशीं भार्यां गान्धारीं धर्मचारिणीम् ।

आनुकूल्ये वर्तमानां धृतराष्ट्रोऽत्यवर्तत ॥ ४
कथं च शस्यस्य सतः पाण्डोस्तेन महात्मना ।
समुत्पन्ना दैवतेभ्यः पञ्च पुत्रा महारथाः ॥ ५
एतद्विद्वन्मथाद्युत्तं वित्तरेण तपोधन ।
कथयस्व न मे वृत्तिः कथ्यमानेषु बन्धुषु ॥ ६
वैशंपायन उवाच ।

क्षुब्धमाभिपरिम्लानं द्वैपायनमुपस्थितम् ।
तोपयामास गान्धारी न्यासस्तस्यै वर ददौ ॥ १
सा वने सदृशं भर्तुः पुत्राणां शतमात्मनः ।
ततः कालेन सा गर्भं धृतराष्ट्रादधाग्रहीत् ॥ ८

Ms s पाहुतपक्षरण — *Adhy no* (figures, words or both) Ko 109, B₁ D₁ 112, Da₁ 110, Dn 113, T₁ 108, T₂ 58, G₁ 4-s M 59 (Ms 60) — *Sloka no* Dn 14, Ms 73

107

1 S₁ K₁ D₁ S om उवाच — ^a) T₁ एक पुत्रः, T₂ G Ms s 'शैव' — After 1, G₁ s read 4st, repeating it in its proper place (cf v 1 2)

2 ^b)=5^d N̄ Dn D₁ पुत्रा पच (by transp) B₁ s महाबला — After 2nd, G₁ s read 5th 6, 6th being repeated in its proper place (cf v 1 1) — In G₁, 2nd-3rd is lost on a torn part of the fol (75) — G₁ s om 2nd-3rd — ^c) T₁ G₁ s M सम देवैर्म्य (by transp) — ^d) K₁ ते, B₁ D₁ च (for वै)

3 G₁ s om 3 (cf v 1 2) — In G₁ 3rd is lost on a torn part of the fol (75) — S₁ K₁ S om उवाच — ^b) K₁ B (except B₁) Da D₁ 4 s G₁ Ms गाधार्यां — Ko (hapl) om from द्विज up to गाधारीं (in 4th) — ^c) T₁ G₁ s M चापि (for चैव)

4 Ko om up to गाधारीं (cf v 1 3) T₁ G₁-1 M read 4 after 6 — ^a) N̄ s एकस्य, D₁ स चैको (by transp) K₁ S चैव (G₁ s चापि) (for चैक) K₁ T G₁ s वैश्या — N̄ s (1 hapl) om 4th — ^b) D₁ राष्ट्रासुतो S एकश्चा(G₁ क चा)पि शतात्पर (G₁ र) — G₁ s read 4st after 1 and repeat it here — ^c) S₁ K₁ 2 s स, G₁ चिव (for च) — ^d) S वर्तमाना

त्रिवेदेव — ^f) S₁ K₁ 4 N̄ B₁ s Dn₁ n₁ D₁ 3 s T₁ Ms 'द्वैभ्य', K₁ D₁ 'द्वेभ्य', T₁ 'द्वेभ्य', G₁ s 'द्वोभ्य' 5 ^a) G₁ शस्यस्य च (by transp) B₁ T₁ G₁ Ms-s तत (for सत) — ^b) S₁ K₁ N̄ s D₁ 4 s महात्मन (Ko 'स्तेन तपस्विना) — ^c) G₁ s 5th-6th after 2nd S₁ पच पुत्रा दैवतेभ्यो (by transp) K₁ N̄ B₁ D (except D₁) पुत्रा पच (by transp) — 5th-2nd

6 G₁ s read 6 (with 5th) after 2nd (repeating 5 here) — ^a) S (G₁ missing) एतस्त्वैव S₁ K₁ 1 s D (except D₁ 4 s) यथाचार्य — ^b) S (except G₁ missing) कथय त्व Ko न सुव्याभि, D₁ न मे शुभं — ^c) B₁ s बन्धुषु (sic) — After 6, T₁ G₁-1 s read 4

7 S₁ K₁ D₁ S om उवाच — ^a) K₁ N̄ s D₁ N̄ 'म्लान, S (G₁ missing) वृषित वृषुक्षित शो(G₁-2 शो) (hypermetric!) — ^b) S (G₁ missing) स तु तस्यै

8 ^a) S सा वने च (T₁ G₁ Ms by transp च वने) तदा — ^b) S₁ K₁-1 तदा(K₁ s 'था)महीव, Ko S₁ 2 s अयुक्ता S (except Ms) अयुक्ताग्रजानचयुष — After 8, S₁ ins

1135* गान्धार्यामाहिते गर्भे पाण्डुरभ्रातृकासुत ।
अयच्छ परम दुःखमपलायंमर्षिवम् ।
गर्भेभ्यामय गान्धार्यां पाण्डु परमदुःखित ।
शृगाभिसापादास्मान शोचधुपरतक्रिय ।
स गत्या तपसा सिद्धिं विश्वामित्रो यथा युधि ॥ १ ॥
देहन्त्यासे हृतमना द चचनमगवीय ।

इवत्सरद्वयं तं तु गान्धारी गर्भमाहितम् ।

। जा धारयामास ततस्तां दुःखमाविशत् ॥ ९

। वा कुन्तीसुतं जातं धालार्कसमतोजसम् ।

। रसात्मनः स्वैर्यमुपलभ्यान्विचिन्तयत् ॥ १०

। ज्ञातं धृतराष्ट्रस्य यत्नेन महता ततः ।

। दरं पातयामास गान्धारी दुःखमूर्च्छिता ॥ ११

। तो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्टीलेव संहता ।

। वर्षसंभृतां कुक्षौ तामुत्सृष्ट्य प्रचक्रमे ॥ १२

। थ द्वेषायनो ज्ञात्वा त्वरितः सपुत्रागमत् ।

। स मांसमयीं पेशीं ददर्श जपतां वरः ॥ १३

। तोऽश्रवीत्सौचलेयीं किमिदं ते चिकीर्षितम् ।

। चात्मनो मतं सत्यं शशंस परमर्षये ॥ १४

ज्येष्ठं कुन्तीसुतं जातं श्रुत्वा रविसमग्रमम् ।

। दुःखेन परमेणोदमुदरं पातितं मया ॥ १५

। शतं च किल पुत्राणां वित्तीर्णं मे त्वया पुरा ।

। इयं च मे मांसपेशी जाता पुत्रशयता वै ॥ १६

व्यास उवाच ।

। एवमेतत्सौचलेयि नैतज्जात्वन्वथा भवेत् ।

। वितथं नोक्तपूर्वं मे स्वैरेवपि कुतोऽन्यथा ॥ १७

। घृतपूर्णं कुण्डशतं क्षिप्रमेव विधीयताम् ।

। शीताभिरद्भिरष्टीलामिमां च परिपिञ्चत ॥ १८

। वैशंपायन उवाच ।

। सा सिच्यमाना *अष्टीला *अभवच्छतथा तदा ।

। अङ्गुष्ठपर्वमात्राणां गर्भाणां पृथगेव तु ॥ १९

G. 1. 4501
B. 1. 115. 20
K. 1. 129. 39

which is followed by 1. 111. 12-17 (cf. v. 1. 106. 11).

19 S reads 9-24 after 1. 114. 7 (cf. v. 1. 1. 106.

1). — * Da इयं भर्तुः; S रे द्वितीये तु (M. Pr.).

1) Ś: 'मावहवः; Ds 'माश्लितं'. S गांधार्या उदरं महवः.

1- Ds om. 9th. — *) S न च (T1 हि) प्र(Ts G4. s

1) जायत तदा (G4 'या).

10 *) G4 सुतं राजन्. — *) G4 स्वादमना; Ms-s

'प्रात्मना. G4. s Ms-s येयं. — *) Ds 'लभ्य स्वर्चित'; S

'मय च सौचवी (T1 सुमत; Ts G4. s सौचला; Ms

1/1. lin. सुयत्ता).

11 *) S कौरव्य(Ms-s 'व)स्वापरिज्ञातं (Ms. s 'ता).

1- *) Bs तदा; S स्वयं (for ततः). — *) K (except

1-4) Dns Ds स्वोदरं; S उ^३. Ś: K Dns Ds. s तादयामास;

1a Ds घातं; Ms-s पाटं (cf. v. 1. 15). — *) Ko

1/1. s कर्षिता; S शोकमूर्च्छित(Gs 'कर्षि)ता.

12 *) Bs लोहात्मानेव (m as in text). S साष्टीला

नमैजय. — *) Ds द्वे वषं (for द्विवर्षं). Ś: K1 'हता;

1/1. s Ś: Dns Dns T1 Ga Ms. s 'भृता; Ś: 'द्विता; B;

1/1. s 'द्विता. — *) Ds समुत्सृष्टं.

13 *) S सतो द्वे. Ś: राजः (sup. lin. as in text);

1/1. s राजन् (for ज्ञात्वा). — *) Bs स्वरितं. Ks. s Ś: s Bs

1/1. s 'पातः. S आजगाम यदृच्छथा. — *) K1 स तां (by

1/1. s transp.); Ks. s Bs S तां च; Ds स तु. Ds तामग्रतो

1/1. s 'मांसपेशी. — *) S वदतां च.

*) Ds तत्राग्रवीध. — *) Gs चारमना कृतं. S सर्वं

(for सत्तं). — *) Ks. s सुमहर्षेव.

15 Before 15, B D (except Ds. s) ins. गान्धार्यु-

वाच. — *) K1 ज्ञात्वा (for सु^३). — *) Śs एवं (for

हृदं). — *) Ko. 1 तादितं; Ks Ms-s पाटि^३; Dn Ds. s

पाति^३ (cf. v. 1. 11). Ś: तादित्युदरं मया.

16 *) Ś: s Bm. sm Da वरो दत्तः (for वित्तीर्णं मे).

Ks. s D1 पुरा त्वया (by transp.). S दत्तवानसि मे प्रभो.

— *) Ś: K1 सा (for मे). Da इयं च मांसपेशी मे; S इयं

मांसमयी पेशी. — *) S मे (for ये).

17 Ś: K1 S om. उवाच. — *) S एतावदेतद्वापरि-

— *) Ś: Ks. s न कुतोदरे; K1 'व(sup. lin. 'व रि; Ks

'परे; S कदाचन.

18 *) K (except K1) Ś: B (B1m. sm as in text)

Dns Ds Gs (sup. lin. as in text) Ms (sup. lin.)

कुंभशतं. — *) S क्षिप्रमानीयतामिति (Ts आताप्य तु

महानृपिः). — N (except Ś; for Ks see below) ins.

after 18th (Ś; after 18):

1136* स्वनुष्ठेयु वेदोयु रक्षा येव विधीयताम् ।

[-(var.) 21st. B1 (m as in text) Da अनुष्ठेयु^३; Dn

Ds सुयुष्ठेयु च; Ds स्वेन यु^३. Ks विधिना पूर्वदृष्टेन

वेदोक्तेन विशेषतः.]

— Ts om. 18th-20th. — *) K1 परिपिंच वै; Ks Ms

'पिच्यतां; Ks Ś: s Dn D1 'पिच्य; B (except Bs) Da

Ds. s 'पिच्य; Ms-s 'पंचतां (sic). Ds इमां परिनिपिंचतां.

— After 18, Ś: ins. 1136*.

19 Ts om. 19 (cf. v. 1. 18). Ks om. 19th. Ś: K1

एकाधिकशतं पूर्णं यथायोगं विशां पते ।
मांसपेश्यास्तदा राजन्क्रमशः कालपर्ययात् ॥ २०
ततस्तांस्तेषु वृण्डेषु गर्भान्वदधे तदा ।
खनुगुत्सेषु देशेषु रक्षां च व्यदधात्ततः ॥ २१
शशास चैव भगवान्कालेनैतावता पुनः ।
विषड्नीयान्येतानि वृण्डानीति स्र सौवलीम् ॥ २२

D₂ s S om उवाच — *) S (except G₁ s, T₂ om)
ससिच्य' N (Ks om) स्वष्टी(Ko "ठे)डा; S (T₂ om)
ह्र(Gs स्व)ष्टीला — *) N (Ks om) यभूय शतधा (B Da
D₂ s वधुधा), S (T₂ om) ह्रभवच्छतधा (Ms by transp
शतधा ह्रभवत्) — *) G₂-s 'मानानां — *) T₂ M₂ s s
'गर्भे तु (T₁ च) वृथकश्रुयद्; G M₂ s 'गर्भे पुनरेव तु
20 T₂ om 20^{ab} (cf v 1 18) — *) Ś; K₁ s s B₂
Da M' विक (M₂ s 'का) शत, Ko ततोभवच्छत Ks
'धिक पूर्णतव — *) Ś; K₁ s s 'योग विशेषत — After
20^{ab}, D₂ S (except T₂) ins

1137* तव कुण्डशत तत्र भगवान्य तु महाद्वयि ।

[D₂ तुभयात् Gs आनीय]

— *) B₂ 'वेदनां Ś; K (except Ks) B₂ D₂ ततो Da
D₂ ins तथा — After 20 G₂ ins 1138* (cf v 1 21)
21 G₂ om 21 M₂ om 21-22 — *) Ko भाडेयु;
K₂ s N₂ B₂ s D₂ s T₂ G₂ (sup lin) कुभे', Da देवे'
— *) D₂ सदा, D₂ युन (for तदा) S (G₂ M₂ om)
गर्भान्सर्वान्समादाधत् (Gs 'द्व G₂ M₂ s 'भत्) — *) K₂
सुमयु', M (M₂ om) सम्यग्यु — *) N' Da वै (for च)
Ś; व्यदधन्नृप, Ko s 'धात्रसु, Ks 'धाद्विषु, K₂ N₂
विदधां (N₂ 'र) पुन S (G₂ M₂ om) रक्षां वै (M₂-s
त्वे) वा (G₂ 'ना, G₂ 'वा) व्यधाप (T₂ G₂ s 'र) यत् — S
(except M₂) ins after 21 (G₂ after 20)

1138* शशास चैव कृणोते वै गर्भानां रक्षणं तदा ।

[Cf 22^{ab} G₁ s M₂ शशास G₂ सर्वै G₂ वैषु (for
चैव) G₁ s M₂ तथा]

22 M₂ om 22 (cf v 1 21) — *) N₂ D (except
Da₂ D₂ s) शशास, S (M₂ om) उवाच T₁ पुनास T₂
G M₂ चैनां — *) G₂ कालेनैता पुन पुन G₂ 'नैव तथा
पुन — *) Ś; Ko s N₂ s विधात्, Da D₂ D₂ उदात्; D₂
उक्षाप' (for विषहृ) N₂ D₂ s कुभानि B₂ s D₂ स
B₂ D₂ D₂ च (for स) S (M₂ om) घटमानेषु कुण्डेषु
जाताजानीहि (Gs शत जातानि) शोभने — After 2° S
(except M₂) ins

1139* भक्षोचरा कुमारस्ये वृण्डेभ्यस्तु समुत्थिता ।

इत्युक्त्वा भगवान्यासस्तथा प्रतिविधाप च ।
जगाम तपसे धीमान्हिमवन्तं शिलोचयम् ॥ २३
जज्ञे क्रमेण चैतेन तेषां दुर्योधनो वृपः ।
जन्मतस्तु प्रमाणेन ज्येष्ठो राजा युधिष्ठिरः ॥ २४
जातमाने सुते तस्मिन्धृतराष्ट्रोऽज्वीदियम् ।
समानीय बहुत्विप्रान्नीप्यं विदुरमेव च ॥ २५

[G₂ 'स्तु शत्रोचरा]

23 S transp 23 and 24 — *) Ko s s रक्षां
(तथा) N₂ B₂ D₂ D₂ 'निधाप D₂ तत्रैवातपौ
— For 23 S subst

1140* एव सदिद्य कौरव्य कृष्णद्वैपायनसदा ।

जगाम पर्वतायैव तपसे सशितवत ।

24 S transp 23 and 24 — *) B₂ 'धनो वा
तेनैवैषां क्रमेणसीज् (G₂ M₂-s क्रमेणतपि) ज्येष्ठपुत्रम्
तदा — *) Ś; धर्मतस्तु D₂ जन्मतस्तद् S च (for s
— *) Ś; K D₂ तेषां ज्येष्ठो (K₂ by transp ज्येष्ठ
युधि' S ज्येष्ठ कुतीसुतोभवत् (G₂ 'वेत्) — After 2°
Gs ins a passage of 48 lines given in App I^(N)
62), while N ins

1141* तदापात तु भीष्माय विदुराय च धीमते ।
N (except Ś; K₁ K₂ Ks om lines 3 6) cont

1142* यस्मिन्नहनि दुर्धर्षो जज्ञे दुर्योधनसदा ।
तस्मिन्नेव महाबाहुर्जज्ञे भीमोऽपि कौरवसदा ।
स जातमान प्रयाप धृतराष्ट्रसुतो वृप ।
रत्नभारावसदा ह्राव च ननाद च ।
त खरा प्रत्यभापत् तुभृगोमातुवापसा ।
याताश्च प्रवतुष्वापि दिग्दाहश्रामवतदा ।

[(L 1) K₂ N₂ s B (except B₂) D₂ 'धनो वा'
— (L 2) Ko s s D₂ 'ज्ञेव महाराज भीमसेनो व्यनावा'
D₂ भीमसेनोपि तत्रैव समजायत पार्थिव — (L 4) K₂
B₂ 'रौद (for हरा) — (L 6) B (except B₂) D₂
याता विप्रव']

25 S reads 25-37 after 1 114 14 (cf v 1 11
106 11) — For 25^{ab} S subst

1143* दुर्योधने जातमाने दिक्षु सर्वासु भारत ।
क्रव्यादा प्राणद्वन्द्वोरा सिवाश्राशिवनिसर्गा ।
वधर्ष रश्मि देवो भयमावेदय महत् ।
पुतस्मिन्नन्तरे राजा धृतराष्ट्रोऽज्वीदियम् ।

[(L 1) Posterior half = 28^{ab} — (L 2) = 28^{ab}]
— *) K₂ N₂ B D ततस्तु (D₂ 'श्र) भीतवद्भाना — *) B₂
'मधीद्व च — G₂ om 25^c-27^a — *) S (except M₂)

पिष्टो राजपुत्रो ज्येष्ठो नः कुलवर्धनः ।
 १ः खगुणतो राज्यं न तस्मिन्वाच्यमस्ति नः ॥२६
 १ त्वन्तरस्तस्मादपि राजा भविष्यति ।
 द्वि मृत मे सत्यं यदत्र भविता ध्रुवम् ॥ २७
 क्यस्यैतस्य निधने दिक्षु सवासु भारत ।
 श्वादाः प्राणदन्धोराः शिवाश्वाशिवशंसिनः ॥२८
 श्रित्वा निमित्तानि तानि घोराणि सर्वशः ।
 शुचन्नाहणा राजन्विदुरश्च महामतिः ॥ २९

व्यक्तं कुलान्तकरणो भवितैव सुतस्तव ।
 तस्य शान्तिः परित्यागे पुष्ट्या त्वपनयो महान् ॥३०
 शतमेकोनमप्यस्तु पुत्राणां ते महीपते ।
 एकेन कुरु वै क्षेमं लोकस्य च कुलस्य च ॥ ३१
 त्यजेदकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
 ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥ ३२
 स तथा विदुरेणोक्तस्तैश्च सर्वैर्द्विजोचमैः ।
 न चकार तथा राजा पुत्रस्नेहसमन्वितः ॥ ३३

G. 1. 4518
 B. 1. 113. 40
 R. 1. 123. 34

om.) समाह्वय. — ४) S (G1 om.) विदुरं चेदममवीच.
 After 25, N ins.:

1144* अन्याश्च सुहृदो राजन्कुलसर्वोत्सवैश्च च ।

[Ś1 K1.4 राज्ञः (for राजन्).]

26 G1 om. 26 (cf. v. 1. 25). — Before 26, Ś1
 1.1.5 Ns B2.5 D2.5 S (except G1) ins. पतराष्ट्रः; Ś1
 Ks Ns B2.5 D2.5 cont. उवाच. — २६) Bs
 १: किल. — २६) T1 om. 26^{ad}; D2 reads it in marg.
 १: D2.4 स गुणं. S (T1 G1 om.) स तु (M च) दुर्योधनात्
 १: धन- ज्येष्ठ (T2 G2.5 श्रेष्ठ) तस्मिन्नाज्यं न संशयः.

27 G1 om. 27 (cf. v. 1. 25). — २) Ś1 K1.2.4
 १: तं त्वयं; Ko.3 Dns D1 Gs M2.5 अयं त्वन्तरं; T1 G2-
 १: चानंतरं (G2-5 'र:'). Ds अयं त्वन्तरजातस्य. — ३) Ds
 १: राजो भवि; S (G1 om.) राजा भवितुमर्हति. — ४) T
 १: G2.5 पूर्व; Gs M2.5 पूर्व. Ko. Ns.1.5 B2.2.5 Dn Ds
 १: G2.5 वि; Ns वै; Bs D2.4 प्र- (for हि). Ks मूहि. Ns
 १: (except Bs) D (except Ds) त्वयं; S (G1 om.) प्रश्नं.
 १: एतदि मे भूतसत्यं. — ४) S (G1 om.) यद्वास्मिन्दश्यते
 १: छं. — After 27, S (except G1) ins.:

1145* अस्मिजगते निमित्तानि शंसिनं ह्यशिवं महत् ।
 अतो मयीमि विदुरं हृतं मां भयमाचिखत् ।
 (L. 1) G1 M2.5 प्रशंसित्वयि. — (L. 2) M2.5 हृत मां.]
 28 १) T2 जातस्यैतस्य. G2 दुर्योधने जातमात्रे. — २) Bs
 यानदन्; Dn D2.5 T1 G1.2 M5 प्रणं. — ४) Ś1 K Ns
 १: शंसिनीः.
 29 Before 29, T G (except G1) ins. वैशं. — ३) Ko
 १: रूप्याणि स; K1 तादृशानि तु स; D1 घोराणि मनुजाधिप
 १: 1146* below); S तानि सवासुणि भारत. — २) D1 सर्वं
 १: for राजन्). — ४) Ko महायथाः. — After 29, N ins.:

[(L. 1) Ko यथैतानि; K2.4 यथे; Ks Bs अथे; Ds
 तथे. K1 'णि प्रभवन्ति हि; K2.4 घोररूपाणि भूमिप; D1
 तानि घोराणि सर्वैः (= 29*). — (L. 2) Ś1 Ko.5 Ns.5
 Bs Ds कुरुन्दन; K1.2.4 कुलन्दने (K1 'न); B1 भरतर्षभ.]
 — Ko Ds ins. after 1146*: Ds, after 30:

1147* एष दुर्योधनो राजा श्यामः पिङ्गललोचनः ।
 न केवलं कुलस्वान्तं क्षत्रियान्तं करिष्यति ।
 [Before line 1, Ds ins. विदुर उ'. — (L. 1) Ds एवं
 दुर्यो. Ds मधुर्पिणल.]

30 २) S अयं कुलतकृजातो. — ३) K2.4 Ds भवि-
 प्वति. S यस्मात्स (T2 G2.5 'व्य; M यदयं) कुलार्पणः.
 — ४) S तस्य स्वार्णेन शोतिः स्थात. — ५) Ks B2.5 (both
 m as in text) D2s गुह्याः; Ns Dn D2.4 गुह्यो; D2s गुह्ये.
 Ś1 K1 तस्यानयो; Ko चाप; Ns Dn D1.5 अर्ध. Ko
 भवेत् (for महान्). S पुष्टिसवपनये भवेत्. — After 30,
 Ds ins. 1147*.

31 २) Bs 'कोनं पश्यन्ति (m as in text). — ३) Ś1
 K1.5 Ns B2 Ds विदां पते; Ko नराधिप; K2.4 जनाधिप.
 — After 31^{ad}, N ins.:

1148* श्वेतमेकं शान्तिं वेत्तुलस्येच्छसि भारत ।
 [Ś1 K1 शान्तिश्चेत्. K1 विधेया भरतर्षभ (for the
 posterior half). — २) Ś1 एकेनैव कुरु. K1 B1.4 Ds
 वै कुरु (by transp.). S नः (for वै). — ४) Ns.2 B
 १: (except Bs) D (except Ds) कुलस्य जातसत्या.

32 २) K1.2.4 Ns T1 G2-5 Ms सजेत्कुलोयं पुरुषं.
 — ३) Ns प्रामान्य. — ४) Ś1 K1 स्यात्सार्थं.

33 Before 33, Ś1 K1 ins. वैशं; B1 वैशं
 उवाच. — २) Ko.1 तथा च (K1 स). — ३) Ś1 Ns
 तथा; K1 तैस्ते; Bs तस्य. Ns सर्वं. Ko तथा द्विजैः;
 K2-4 द्विजातिभिः. S तैश्च विधित जना (G2 नरा)धिप (M2-5
 महात्मभिः). — २) K2.4 S तदा (Ms 'तो). Bs Ds
 राजन्. — ४) Ś1 K1 'बलान्वितः; K2.4 'बलाकृतः; Ds

ततः पुत्रशतं सर्षं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव ।
 मासमात्रेण संजज्ञे कन्या चैका शताधिका ॥ ३४
 गान्धार्प्यां लिख्यमानायामुदरेण विवर्धता ।
 धृतराष्ट्रं महाबाहुं वैश्या पयंचरत्किल ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सत्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

१०८

जनमेजय उवाच ।

ज्येष्ठानुज्येष्ठतां तेषां नामधेयानि चाभिभो ।
 धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामानुपूर्व्येण कीर्तय ॥ १

* बलादितः; T₁ 'वदं गतः.

34 *) Ko राजन्; N: B: D (except D₄ s) पूर्णं (for सर्वं). — *) K₁ B: S भारत; K: वै तदा (for पार्थि'). — G₁ om. 34^a-36^d. — *) S (G₁ om.) अह्नां (M₁-s 'हा' शतेन सं'. — *) K: N: D₁ चैव. T₁ G₁ s M शततरपरा; T₂ G₁ s ५ च दुःशला.

35 D₁ G₁ om 35 (cf. v. l. 34) — *) S (G₁ om.) चर्षं (G: 'सं')माने तयो (G: 'तो')दरे (G: 'वे'). — ^{ed} N: D₁ D₂ महाराजं (for 'बाहुं'). D₁ s 'चरत्तदा. S (G₁ om) वैश्या सा त्वंविवापुत्रं कन्या परिचचार ह.

36 D₁ G₁ om 36 (cf. v. l. 34) — ^{ed} S₁ K₁ B₁ धृतराष्ट्रो महा'. S (G₁ om) तथा समभव (M₁ orig. समागम; 1st in समभव)द्वाजा धृतराष्ट्रो यदृच्छया. — ^{ed} S₁ K₁-s D₁ सुतः (for ततः). S₁ B₁ D₁ तस्य; K₁ तस्या Ko जज्ञे तस्यां सुतो धीमान् (for *) S₁ K₁ N₁ D₁ करणो नृप; K₁ वर्णं एव च. S (G₁ om) तस्यामजनयःपुत्रं युयुःसुं नाम भारत (G₁ s नामतः).

37 K₁ om. 37. — ^{ed} S इत्यनेकशतं जज्ञे पुत्राणां भरतर्षभ. — *) G₁ शूराणां. — *) S₁ Ko. 2. s D₁ एका कन्या च (for कन्या चैका). D₁ T₁ G₁ s ५ च (for अथ). N₁ s B D₁ D₁ D₁ ५ शताधिका (for य दुःशला). — K₁ N₁ B D₁ ins. after 37 (B₁ after 1150^a).

1149* युयुत्सुश्च महातेजा वैश्यापुत्रः प्रतापवान् ।
 B: S, on the other hand, ins. after 37:

1150* धृतराष्ट्रस्य राजेन्द्र यथा ते कथितं मया ।

Colophon om. in K₁. Major parvan T₁ G M संभव' (for आदि'). — Sub-parvan. S₁ Ko. 2-4 N₁ B Da Dn D₁ s संभव. — Adhy name K₁ युयुधिर्नोत्पत्तिः;

तस्मिन्संवत्सरे राजन्धृतराष्ट्रान्महायशाः ।
 जज्ञे धीर्मास्ततस्तस्यां युयुत्सुः करणो नृप ॥ ३६
 एवं पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः ।
 महारथानां वीरार्णां कन्या चैकाश्च दुःशला ॥ ३७

वैशंपायन उवाच ।

दुर्योधनो युयुत्सुश्च राजन्दुःशासनस्तथा ।
 दुःसहो दुःशलश्चैव जलसंधः समः सहः ॥ १

N₁ s गंधारीपुत्रोत्पत्तिः; D₁ धृतराष्ट्रसुतोत्पत्तिः; T₁ G₁ पुत्रधीमतेगदुर्योधनादिसंभवः; G₁ पुत्रोत्पत्तिः; M₁-s ^v पुत्रसंभवः. — Adhy. no (figures, words or both) Ko 110; B₁ D₁ D₁ 113, D₁ 114; T₁ 111, ² 61; G M 62. — S'loka no Dn 41; M₁ 79

After adhy. 107, all MSS. except S₁ K₁ (V₁ missing) ins an additional adhy. given in App I (No 63) The details of its colophon are as follows. Major parvan: T₁ G M संभव' (for आदि'). — Sub-parvan: K₁ N₁ B Dn D₁ s ५ s T₁ सव्य — Adhy name. Da दु शलोत्पत्तिः; M₁ दु शलसंभव — Adhy no (figures, words or both) B₁ D₁ D₁ 114 (D₁ 115), T₁ 112, T₁ 62, G M 63 — S'loka no Dn 18, Dn. ns 17. — Aggregate s'loka no. Dn: 4542.

108

This adhy. forms (with some minor variations) passage No 41 of App I, a passage interpolated in some N MSS. after 1. 61. 83. The present adhy. is reconstructed by collation with the passage given in the App, which latter appears to have preserved more faithfully the older N version. It also the list in the Jav. version, which is partly corrupt but agrees with N more than with S.

1 K₁ om. 1^a-3^a. S om. उवाच; S₁ has it here! — *) Ko चैर्षा; K₁-s एर्षा; S (except M₁) चैव S₁

न्दानुविन्दौ दुर्धर्षः सुवाहुर्दुप्रधर्षणः ।
 र्षिणो दुर्मुखश्च दुष्कर्णः कर्ण एव च ॥ ३
 विशतिर्विकर्णश्च जलसंधः सुलोचनः ।
 प्रोपचित्रौ चित्राक्षश्चारुचित्रः श्रासनः ॥ ४
 र्दो दुष्प्रगाहश्च विवित्सुर्विकटः समः ।
 शुनामः सुनामश्च तथा नन्दोपतन्दकौ ॥ ५
 नापतिः सुपेणश्च कुण्डोदरमहोदरौ ।
 त्रानाणश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्विमोचनः ॥ ६
 पोनाहर्महाबाहुश्चित्राङ्गश्चित्रकुण्डलः ।

भीमवेगो भीमरलो बलाकी बलनर्धनः ॥ ७
 उग्रायुधो भीमकर्मा कनकायुद्धायुधः ।
 दृढवर्मा दृढश्चरः सोमकीर्तिरन्दरः ॥ ८
 दृढसंधो जरासंधः सत्यसंधः सदःसुवाक् ।
 उग्रश्रवा अथसेनः सेनानीदुष्पराजयः ॥ ९
 अपराजितः पण्डितको विशालाक्षो दुरारः ।
 दृढहस्तः सुहस्तश्च वातवेगसुवर्चसौ ॥ १०
 आदित्यकेतुर्ब्रह्मशी नामदन्तोऽग्रायिनौ ।
 कवची निपङ्गी पाशी च दण्डधारो धनुर्ग्रहः ॥ ११

G 1 4550
 H 1 117 11

१) कमेतेपा — १) T₁ चाविभो, G₂ M₂ s च प्रभो, G₃ वि भो N नामानि च ग्रथकग्रथक — २) K₂ & N₂ B₂ s M₂ 'पूर्वो कौ', D₂ D₁ s 'पूर्वो प्र(D₂ 'प्र)कौ', G₂ 'नभयानि कीर्तय
 २) K₁ om 2 (cf v 1 1) S₁ D₂ S om उवाच
 १) ५ दुर्धर्षो दुर्मुख — २) T₁ G₁ s s जलसधि,
 १) 'सिद्ध S₁ सय सह, K₂ N₂ S सह (T₁ 'ल)
 1 (by transp)
 २) K₁ om 3^{ab} (of v 1 1) — ३) K₂ भीमश्च, D₂ र्षिणौ, T₁ दुष्टाह, T₂ G M₂ दुष्पा(G₁ M₂ 'द्व)ह, M₂ hypermetrico दुष्प्रपाय (inf ism 'प्रात), M₂-s hypermetrico दुष्प्रसह (sic) — ४) S₁ M₁ दुर्बाहु
 १) M₁ दु'प्रध' — ५) N₂ दुर्सेनश्च (for दुर्से) S
 १) र्दो T₂ G₂ s 'प्यत, G₁-s दुर्मुख; M₂ s 'दैन'श्रिययोधी
 १) 'की, M₂ 'नो' च — ६) K₁ युद्धु'कु
 १) ५) N₁ s B₁ s Da Dn शल सत्य, B₂ शल सध;
 १) शल सत्य, G₁ जलसधि — ७) S (except T₁ s 6-s) चित्रो चित्रश्च S₁ K₂ चित्राय, B D₂ s च
 मा; T₂ G₂ s चित्राश्च — ८) K₀ G₂ 'चित्र; B₂ s
 रुश्चित्र, T₂ G₂ s वरचित्र
 ५) B₁ s 6 D₂ s read 5^{ab} after 6 — ९) K₁ B₂
 र्दो, K₂ 'सु'रो, N₁ 'स्यभो S₁ दुष्करलहो, K₁ 'वाहश्च,
 १) B D₂ s 'सा(N₁ s 'मा)श्च, Da Dn D₁ दुर्वि S
 नर्धणो दुष्प्रधर्षा (G₂ दुर्धर्षो दुष्प्रधया धे) — १०) T₂
 १) s ६ विकृत (for 'वट) N B D (except D₁ s)
 क्टान (N₂ 'स)न (for विकट सम) S (except G₂ s
 १) श्राम — K₂ om 5-6^{ab} — ११) D₂ सुदर्शन सुना'
 6 N om 6^{ab}, K₂ om 6^{ab} also (cf v 1 5)
 १) = 1 31 16' — After 6^{ab}, S ins
 1151* चित्रध्वजश्चित्ररथश्चित्राबाहुश्चित्रचित्त ।

— २) K₂ M₂ (inf ism) s दुर्विलोचन, G₂ 'रोचन
 — After 5 B₁ s 6 D₂ s read 5^{ab}
 7 १) B₂ D₂ s अयोबाहुश्चित्रयाहु K₂ s श्रुतवाग्दीर्घ-
 लोचन, N₂ s गश्चित्रविद्ध(marg sec m 'बुड)ह S
 चित्रसेनश्च विक्रात सुचित्रश्चित्रमर्धर' — S om 7'-9^{ab}
 — १) K₂ s D₂ भीमयाहु (for 'वेगो) B भीमरावो
 भीमरालो — २) S₁ 'की धवावर्धन, K₂ s D₂ सुपेण
 पण्डितसया, B₂ सुजितो वामनसया, B₂ s सुजित कविसत्तम
 (B₂ 'वामन), B₂ वामन सुजितो वर
 S S om 8 (cf v 1 7) — ३) K₂ s Dn D₁ r
 उग्रायुध सुसोम(Dn D₂ s 'वेण)श्च दृढ(Dn बुड)धारो (D₂
 'री) महोदर (cf 6^{ab}) — After 8^{ab}, K₂ s Dn
 D₁ s ins

1152* चित्रायुधो निपङ्गी च पाशी युन्दारकलापा ।
 (cf 11*) — १) K₂ s om 8^{ab} K₂ B (except B₁)
 Da D₂ s दृढकर्मा, K₂ 'धर्मा (for 'वर्मा) Ko वृहत्कर्मा
 वृहत्क्षत्र (for *) S₁ K₁ B₂ बहुदर Ko अगतक, K₂
 अनुस्तर (for अनु') D₂ सुलोचनश्चित्रसेन सर्वसत्त सत्सत्था
 9 S om 9 (cf v 1 7) D₂ om 9^{ab} — २) N₁
 दृढसत्वो (for 'सधो) S₁ K₁ D₁ सु(K₁ स)दस्यवाक्, Ko
 सुदुर्म, K₂ सुद सु', N₁ सुसत्य, N₂ सद सुयाय D₂
 सह सुर K₂ s शत्रुजय शत्रुसहो जरासध सहशीपा
 — ३) N₁ s B D₂ 'केत, Bsm Da Dn D₁ s उग्र, D₂
 उग्रकेतु (for अथ) K₂ s सुदर्शाश्चित्रसेन — ४) N₁
 B₂ दुष्प्रसाद(B₂ 'च)क, B₂ s Da D₂ s दुर्धर्षो जय
 10 *) Hypermetrico N दुष्प्राशी (for 'पण्डि)
 — १) S₁ दुराससु, K₂ s N B₁ s 6 Da Dn D₁ s 'वर,
 K₂ s D₂ जयसया, B₂ 'सद, D₂ चरापर, M₂ s च दुर्जय
 — After 10^{ab}, D₂ S ins
 1153* अजितश्च जयन्तश्च जयरसेनोऽथ दुर्जय ।

उग्रो भीमरथो वीरो वीरवाहुर्लोलुपः ।
 अभयो रौद्रकर्मा च तथा दृढरथस्त्रयः ॥ १२
 अनाष्टभ्यः कुण्डभेदी चिरावी दीर्घलीचनः ।
 दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरुः कनकध्वजः ॥ १३
 कुण्डाशी विरजाश्व्य दुःशला च शताधिका ।
 एतदेकशतं राजन्कन्या चैका प्रकीर्तिता ॥ १४
 नामधेयानुपूर्व्येण विद्धि जन्मक्रमं नृप ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्यणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

— “) B₁ D₂ s वाहु”

11 *) N नामदत्तो (Ko 1 s B₁ s Da D₂ s “दतो; D₂ “दतो) प्रयास्य (N₂ “नाम्य” पि; S (except G₁) “दतो प्रयास (T₁ “दद्रो प्रयास, G₁ M “दता प्रयास) यिनो — *) Hypermetrical D₂ om च S₁ K₁ च निवृद्धय; Ko s D₁ प्रायवृ (L₁ “ल) दौ च, K₂ वृद्धदौ च, L₂ मद्धिवृदौ च, N₁ राड वृदादय, N₂ B₂ s Da निपगी वृदौ; N₂ पवृद्धय; D₂ न (D₂ s क) धन वृदौ, D₂ निपगी वृदौ च; D₂ वृद्धवृदौ च, D₂ प्रायपांडौ च, T₁ निपगिणी चापि, G₁ s च निपगी च (for निप) पाशी च) B₁ निपगी कयवी वृदौ, G₂ कृपवी निपगी पापाशी (sio) — “) N वृद्ध (B₁ “दर) पारो N T₂ G₁ s चतुर्थे G₂ महापरथमुर्धे

12 *) N उग्रभीमरथो (S₁ K₁ “थो) Ko s s N₂ D₂ D₁ वीरो, K₂ N₁ s B Da D₂ s s चोभौ, S भीमो — *) S₁ K₁ दृढबाहु”, T G भीमबाहु” — After 12^{ab}, S ins

1154*) भीमवर्मा सुबाहुश्च भीमविक्रान्त एव च ।

— *) T₂ G (except G₁) वृद्धकर्मा च — “) S₁ Ko-s “रथास्त्रय, K₂ B₂ s s D₂ s “रथश्च य, N “रथास्तु (N₂ “श) य, B₂ D₂ D₁ “रथास्त्रय

13 *) S₁ K₁ अनाष्ट M₂ s अष्टय कुण्डभेदी च — *) K₂ विनादी, K₂ राजा, K₂ D₂ “पादी, K₂ “रजो, D₂ “रजा, G₁ वराविद्, G₂ विराटी, M₂ वीराशी D₂ D₁ चित्रकुण्डल — After 13^{ab}, N ins

1155*) प्रमथश्च प्रमाथी च दीर्घालातश्च दीर्घबाहु ।

[S₁ K₁ प्रमाथश्च, D₂ प्रथव (for प्रम) K₂ दीर्घे तालश्च, K₂ वसुदान”, K₂ D₂ दीर्घ”, N₂ s दीर्घलाभ”, B₂ s D₂ दीर्घनाभ”, B₂ D₂ D₁ दीर्घरोम”, Da दीर्घलोभ”] — S on the other hand ins after 13^{ab}

1156*) दीर्घध्वजो दीर्घसुज ध्वदीर्घो दीर्घ एव च ।

[G₂ दीर्घनिद्धो G₂ “जघ, M₂ s “बाहु (for “सुज) M सुदीर्घो M₂ (anf l in) दीर्घलीचन (for दीर्घ एव च)]

सर्वे त्वतिरथाः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ १५
 सर्वे वेदविदश्चैव राजशास्त्रेषु कोविदाः ।
 सर्वे संसर्गविद्यासु विद्याभिजनशोभिनः ॥ १६
 सर्वेषामनुरूपाश्च कृता दारा महीपते ।
 धृतराष्ट्रेण समये समीक्ष्य विधिवच्चदा ॥ १७
 दुःशलां समये राजा सिन्धुराजाय भारत ।
 जयद्रथाय प्रददौ सौबलानुमते उदा ॥ १८

— “) N B (except B₂) D₂ D₂ G₂ द्यूदोर, T₂ G₁ “र; G₂ द्यूदो वा — After 13, S ins

1157*) महावृद्धश्च वृद्धश्च कुण्डजश्विनजसया ।

[G₂ महानालश्च M₂ s दृष्टश्च (for कुण्डश्च)]

14 *) K₂ s D₂ विरजश्चैव S असन (G₂ s अनव C अनेन) श्विनप्रकश्ये — *) N₂ सर्वे सर्वांशकोविदा, S वृद्ध चैव भारत — D₂ s om 14^{ed} — *) N (D₂ s om) D₂ पुत्रशत — “) S₁ K N₂ B₂ s D₂ कन्या चैव, D₂ कर्म च. S₁ K (except Ko) N B (except B₂) D₂ D₂ शताधिका; M₂ शताष्टरा (anf l in प्रवो) as in text]

15 *) Ko s s B₂ D₂ D₁ “पूर्वेषा, K₂ N₂ s “वेपथी स (K₂ “पूर्वेषा, N₂ “पूर्वेषा; M “पूर्वेषासु (M₂ “पूर्वेषा — *) S₁ सर्वक्षय, K₁ जन्मक्षयो, N₁ s “कामा” M जन्म सतो M₂ s s जन्म चेवा ततो भवेत् (M₂ तयामवत् — *) T₂ चातिरथा, G₁ s [S] “वृत्ति”, M₂ s मा K₁ वीरा — “) K₂ G₂ बुद्धिविदा”, G₂ युधि विता

16 D₂ om 16-17 — *) T G वेदविनीताश्च — *) (D₂ om) M₂ सर्वे सर्वांश (S₁ श्वाशार्थे; N₂ सर्वार्थे D₂ श्वाशार्थको), T₂ G “यु चाभवन्, M₂ s s राजयम्पु शे — “) N om 16^{ed} S सर्वे ससत्तविद्याश्च (G₂ D सुद्ययानिजन (G₂ “मिस्तु व) शोभिता

17 D₂ om 17 (cf v 16) — *) T G (except G₁) “रूप च — *) S₁ K₂ s B₂ D₂ T G M₂ इत्याना S कृताश्रमा (for मही) — *) G₂ s धृतराष्ट्रत् D K₂ s निरीक्ष्य, D (D₂ om) “परी” S₂ K (except Ko) D (except Da, D₂ om) रूप, G₂ कृता (for तदा)

18 ab) N “ला चापि समये धृतराष्ट्रो नराधिप (K₂ B₂ Da D₂ जनाधिप, N₂ s B₂ s s D₂ महीर्षिः) — *) T G सुबलानुमते (G₂ सौबलानुमतात्, N विहितं नरपथं (Ko Da “भ, K₂ नरपुत्रव) — After 13 S ins

1158*) इति पुत्रशत राजन्पुत्रसुश्च शताधिका ।

१०९

जनमेजय उवाच ।

थितो धार्तराष्ट्राणामार्यः संभव उत्तमः ।
 मानुषो मानुषार्णो भवता ब्रह्मविचम ॥ १
 समधेयानि चाप्येषां कथ्यमानानि भागशः ।
 त्तः श्रुतानि मे ब्रह्मणाण्डवानां तु कीर्तय ॥ २
 हि सर्वे महात्मानो देवराजपराक्रमाः ।
 यैर्वांशवतरणे देवभागाः प्रकीर्तिताः ॥ ३
 सादिच्छाम्यहं श्रोतुमतिमानुषकर्मणाम् ।
 यामाजननं सर्वं वैशंपायन कीर्तय ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

राजा पाण्डुर्महाराण्ये मृगन्यालनियेविते ।
 वने मेधुनकालस्यं ददर्श मृगयूथपम् ॥ ५
 ततस्तां च मृगीं तं च रुक्मपुत्रैः सुपत्रिभिः ।
 निर्विमेद शरंस्तीक्ष्णैः पाण्डुः पञ्चभिराशुभिः ॥ ६
 स च राजन्महातेजा ऋषिपुत्रस्तपोधनः ।
 भार्यया सह तेजस्वी मृगरूपेण संगतः ॥ ७
 संसक्तस्तु तया मृग्या मानुषीमीरयन्निराम् ।
 क्षणेन पतितो भूमौ विललापाकुलेन्द्रियः ॥ ८

C. 1. 459
 B. 1. 118. 8
 K. 1. 123. 15

कन्यका दुःशला चैव यथावकीर्तितं मया ।

[(L. 1) T₁ इदं (for इति). Ms s-s राज्ञः (for राजन्).
 (L. 2) G₂. 4 कीर्तितं मया; M 'तत्सया.]

Colophon. Major parvan. T₁ G M संभव (for
 अदि). — Sub-parvan. Śi K N B₁. s. e D T₁ संभव.
 Adhy. name. K₂ धार्तराष्ट्राभिधानकथनं; N₁. 2 धृतराष्ट्र-
 णामाकथनं; Ms-s बुयोधनादिज्ञातसंकीर्तनं. — Adhy. no.
 figures, words or both: Ko 111; B₁ D₂ D₃ 115;
 Ms 116; T₁ 113; T₂ 63; G M 64. — Śloka no.:
 in 18; Ms 19. — Aggregate śloka no. D₂ 4567.
 After adhy. 108, S reads 1. 114. 15ff. (cf.
 1. 1. 106. 11).

109

S om. 1-4, and reads the rest of this adhy.
 with v. 1.) after 1. 106. 11.

1 Śi K₁ D₂ om. उवाच. — *) D₂ D₃. 4 Cd अमनुष्यो.
 *) B₁ D₂ D₃. 4 म (B₁ D₂ मा)नुष्याणां. — *) N₁ B D
 (except D₂) मयावादिना.

2 S om. 2 (see above). — *) K₂ N₁. s. B₁. e D₂ द्वे
 (for मे). — *) D₂ D₃. 4 च (for तु). N₂ D₂ 'वानुकी'.

3 S om. 3 (see above). — *) D₂ 'समप्रभाः.
 *) Śi K₁ स्वया वंशः; K₂ D₂ 'वतारेण.

4 S om. 4 (see above). — *) D₂ D₃ एतद् (for
 एसाद्). K₂ इच्छामहे. — *) K₂ 'नं पुष्यं.

5 For sequence of S see above. — Śi K₁ D₂ S

om. उवाच. — *) S अथा (T₂ G₂. 6 तदा; G₂ तथा)साद्य
 महारण्यं 'पेवितं. — *) N₁. 2 B (except B₁) D (except
 D₂) चरन्; S तत्र (for वने). Śi K₁ 'काम'; N₂ B₁ D
 (except D₂. 4. 6) 'धर्म'; B₂ 'धर्मण. — *) Śi 1 वनयूथं.

6 *) T₁ G₂. 4 Ms. s ततस्तं; T₂ मृगं तां; G₂ तत्रस्थां;
 G₂ 6 स च तं. S मृगीं (G₂ Ms-s 'मं') चैव. — *) K₂
 रुक्मपुत्रैः. Śi K₁ सुमंत्रितैः; K₂ पत्रिभिः; N₂. 2 D₂
 स्त (N₂ सु)मंत्रितैः; B (except B₂) 'पत्रितैः; S 'वाजितैः
 (T₂ G₂ 'भिः). — *) S शरैस्त्वृण. — *) S (except
 G₂) 'भिरायसैः.

7 *) S (except T₁ G₂ Ms s) स चचार (G₂ before
 corr. as in text). — *) Ms-s मृषिपुत्रः (!). T₁ G₂ Ms
 तपोन्वितः (G₂ 'सैः); T₂ G₂. 4 ततो द्विजः; G₂. 6 Ms 'सुतः;
 Ms-s ततोन्वितः. — After 7, G₂. 4 ins.:

1159* मृगो ऋषिभृंगी भार्या उभौ तौ तपसान्वितौ ।

देमाते विपिने भुव्वा निरह्णुशरतेक्षणी ।

[(L. 2) G₂ रमेतां and 'रतेक्षणः.]

8 *) K₁ स (for सं-). K₂ तां; N₂. 2 D₂ D₃. 4 च
 (for तु). Śi स च सक्तः; S सं संयुक्तः (for संसं). Śi
 K₂ T₂ तथा मृग्या; K₂ तथा सार्व. — *) S 'यीं वाचमी-
 रयन्. — *) K₂. 4 व्यपतद्भूमौ. — *) S 'हापातुरो (G₂
 'कुलो) मृगा.

9 K₁ G₂ Ms s om. उवाच; the rest of S om. the
 ref. — *) Śi K₁ वा; K₂. 4 N₂. 2 वे; K₂ B D₂ D₃ हि
 (B₁ m 'दि' (for अदि). S 'मन्वुवचं प्राप्त (G₂ 'सौ; G₂
 'सः). — *) K₂. 4 N₂ B D बुध्या निरहित अदि (N₂ तथा)
 (D₂ बुद्धियां गार्हितया च); S बुध्ते (G₂ धत्ते)वरता अदि.

मृग उवाच ।

काममन्युपरीतापि बुध्द्वरहितापि च ।
 वर्जयन्ति नृशंसानि पापेभ्यभिरता नराः ॥ ९
 न विधिं व्रसते व्रजा व्रजां तु व्रसते विधिः ।
 विधिपर्यागतानर्थान्प्रज्ञा न प्रतिपद्यते ॥ १०
 शश्वदूर्मात्मनां मुख्ये इले जातस्य भारत ।
 कामलोभाभिभूतस्य कथं ते चलिता मतिः ॥ ११
 पाण्डुरुवाच ।
 शत्रूणां वा वधे वृत्तिः सा मृगाणां वधे स्मृता ।
 राज्ञां मृग न मां मोहात्वं गर्हयितुमर्हसि ॥ १२
 अच्छदनाभायया च मृगाणां वध इष्यते ।

Cd cites बुध्द्वर (text) as a pāṭha and mentions the
 अपरं सपि — *) K₁ : N̄ B (except B₂) D (except Da
 D₂) 'त्वपि रता, Cd as in text

10 *) Ś₁ च, T G₂ ४ हि, G₂ हा (for तु) — *) Ś₁
 (sup. 1st) Da₁ Da₂ Nilp प्रज्ञावान्, Ko ४ N̄ : B₂ Dn
 प्राज्ञो न, N̄ प्रज्ञा तु S प्रज्ञाय (G₁ प्राज्ञय, M₂ प्रज्ञाय)
 परिपश्यति (G₂ 'इश्यते) Cd cites the entire pada
 exactly as in text!

11 *) D₂ सधर्मो", S सव (G₂ ० तस्माद्) धर्मान्नो
 (G₂ ४ M₂ ० ० ना, M₂ 'नर) — *) B₂ ० Da D₂ G₂ ४
 भारते — *) D₂ चछित मन S व (G₂ ० तस्माद्) (G₂ ०
 M₂ 'च, G₂ 'द्वा) चलि (G₂ 'द्वा) तत मति

12 K₁ S om उवाच — *) S या चै (G₂ तु) वाबुवधे
 वृत्ति — *) S 'धे शुवा — *) Ko D₂ राज्ञो Ś₁ नो
 मृग मा मोहात्, Ko मृग नामाहार्ये (sio), N̄₁ च मृग समो
 हात् N̄₂ Da च मृगयामाहु B D₂ च मृगया मोहात्, D₂
 मा मृग मोहात्, S मृग विजानीहि (T₂ G₂ ४ विहाराणा, G₂
 वनानीह) Nilp मृगयुता (for मृग न मा) — *) Ko D₂
 मा (for स्व) N̄₁ ३ B Da D₂ न स्व (N̄₂ Da मा)
 गर्हितुम", S किं स्व मोहाद्दिगर्हसे

13 K₂ om 13 G₂ om 13 15^{ab} — *) S (G₂
 om) अमायया छच्छलेन — *) N̄₂ इत्यपि, D₂ उच्यते
 (for इत्य) S (G₂ om) 'णामिपुधारिणि — *) Ś₁ K₁
 स चैव, Da स पृथ Ś₁ D₂ च, N̄₁ हि (for तु) S (G₂
 om) वध एव भवेद्धर्म — *) Ś₁ K₂ ४ N̄₁ B Da D₂ T₁
 G₁ M₂ ० सद्दिदम्, Dn D₁ ४ सदिह्य Ko ० ० Da₁ D₂
 किं तु गर्हसि Da₂ क्षतुमर्हसि, S (G₂ om) किं विगर्हं

स एव धर्मो राज्ञां तु तद्विद्वान्किं तु गर्हसे ॥ १३
 अगस्त्यः सत्रमासीनश्चचार मृगयामृषिः ।
 आरण्यान्सर्वदेवत्यान्मृगान्प्रोक्ष्य महावने ॥ १४
 प्रमाणदृष्टधर्मेण कथमस्मान्निवर्हसे ।
 अगस्त्यस्याभिचारेण युष्माकं वै वषा हुता ॥ १५

मृग उवाच ।

न रिपून्वै समृद्दिश्य विमुञ्चन्ति पुरा धरान् ।
 रत्न एषां विशेषेण वधकालः प्रशस्यते ॥ १६
 पाण्डुरुवाच ।
 प्रमत्तमप्रमत्तं वा विवृतं भन्नित चौजसा ।
 उपायैरिषुभिस्तीक्ष्णैः कस्मान्मृग विगर्हसे ॥ १७

14 G₂ om 14 (of v 1 13). Ś₁ K₁ (hap
 14-15^{ab} — *) Ko Da D₂ T G₂ ० ० M₂ ० ० ०
 (as in text), the rest चका — *) Da S (G₂ om
 'देवस्यान्' (T₁ 'देवेभ्य, M₂ ० 'देवाभि) — *) S (G₂ om
 पद्म T₁ ० ० G₂ ० ० प्रेक्षन्, T₁ G₂ ० प्रेक्षन्, G₂ प्रेक्षन्; M₂ प्रोक्ष्य
 15 Ś₁ K₁ G₂ om 15^{ab} (of v 1 13, 14) — *) B₂
 T₁ G₂ M 'दृष्ट S (G₂ om) 'धर्मस्य — *) Ko N̄₂ B
 दृष्ट कस्माद्, S (G₂ om) शास्त्र किं त्व (T₁ by transp
 स्व किं, G₁ स्व वै) K₂ अगस्त्यस्ताव गर्हयेत्; D₂ शत
 कस्माद्दिगर्हित — *) N̄₂ B₂ ० 'पचारेण, T₁ G₂ नि (G₂
 'वि)भाषेन, Nilp अविचारेण — *) N̄₂ B₂ ० हि; B D
 Dn D₁ ४ च (for वै) K₂ परायुता, N̄₂ ० ० (sup. 1st
 sec m) B₂ विपद् (B₂ 'कृ)ता, G₂ हुतावपि (for स्व
 हुता) Ko ० D₂ वध एव च, K₂ वध आहित D₂ ० ०
 हिंसाया, T G₂ ० M विहितो वध (for वै वषा हुता) — *)
 (11 apl) om 15^a-16^a

16 G₂ om 15^{ab} (of v 1 15) M₂ ० transp
 and 17 Ś₁ K₁ M₂ ० om उवाच, the rest of S om
 the ref — *) Ś₁ K D₂ न (for वै) Da D₂ नारिपून्वै
 S (G₂ om) मृगानेव — *) T₁ G₂ विपद्यति; G₂
 'चरति N̄₂ ३ B D नरा (D₂ पुर), G₂ पुन G₂ ० तिर
 (for पुर) — After 16^{ab} S (except G₂) 15^a

1160^a न रिपूणा समाधान परीक्षन्ते पुरातना ।
 [T₂ G₂ ० M₂ ० परीक्षते, G₂ 'क्षेते T₁ पुरा नरा]
 G₂ एव नरा, G₂ पुरा नरात्]
 — *) K₂ ४ B₂ M₂ ० ० D₂ रत्न एव (D₂ 'व); K₂ न तु वध
 D₂ वध एषां — *) K₂ ४ B₂ Da D₂ ४ वध काले; B₂ D₂

मृग उवाच ।

घ्नन्तं मृगान् राजन्विगर्हे आत्मकारणात् ।
 न तु प्रतीक्ष्यं मे स्वाचयेद्दानुशंसतः ॥ १८
 वृत्तहिते काले सर्वभूतेष्विते तथा ।
 हि विद्वान्मृगं हन्याचरन्तं मैथुनं वने ।
 पार्थकले कान्तं यच्चया वितथं कृतम् ॥ १९
 शाणामृषीणां च तेषामङ्कितकर्मणाम् ।
 जातस्य कौरव्य नानुरुपमिदं तव ॥ २०
 सं कर्म सुमहत्सर्वलोकविगर्हितम् ।
 गर्भमयशसं च अधर्मिष्ठं च भारत ॥ २१

स्त्रीभोगानां विशेषज्ञः शास्त्रधर्मार्थतत्त्ववित् ।
 नार्हस्त्वं सुरसंकाश कर्तुमस्वर्गमीदृशम् ॥ २२
 त्वया वृशंसकर्तारः पापाचाराश्च मानवाः ।
 निग्राह्याः पार्थिवश्रेष्ठ त्रिवर्गपरिवर्जिताः ॥ २३
 किं कृतं ते नरश्रेष्ठ निघ्नतो मामनागसम् ।
 मुनि मूलफलाहारं मृगवेषधरं नृप ।
 यसमानमरण्येषु नित्यं शमपरायणम् ॥ २४
 त्वयाहं हिसितो यसात्सत्त्वात्त्वाभ्यसंशयम् ।
 द्वयोर्नृशंसकर्तारमवशं काममोहितम् ।
 जीवितान्तकरो भाव एवमेवागमिष्यति ॥ २५

C. 1. 452A
 S. 1. 119. 27
 K. 1. 123. 34

३; B; D; T; G. 1. 3 वचः का. Ko D; न शस्यते; यदा".

7 Me-s transp. 16 and 17. — Śi K; Om. उवाच; m. the ref. (cf. v. l. 16). — *) T; प्रमत्तानप्रमत्तान्वा; "सं चाप्रमत्तं वा. — *) D; च धर्म्यति; D; निकृतं; S ह्रया (G "त्य by corr.); Cd विवृतं (as in text). * इति. B; इति चै रुप्या (m as in text); G; प्रविषोपगत; G; प्रविषेण च. — *) Śi K. 1. 5 N. 1. 2 Ba. 6 Da. 1 D. 2. 4 विविधैः; K; N; बहुभिः (for द्युभिः). — *) Śi ताव (sup. lin. as in text). S मृग कस्मात् (by insp.). — After 17, K; ins.

1161* मैथुनस्य महाराज परवं हन्या(त्) ह्यकारणे ।

18 Śi K; T G Ma. s. om. उवाच; D; s Me-s om. the . — *) T; G. 1. 3 न निघ्नतं. K; T; मृगं. — *) B except B; D; विगर्हांभि (for "गर्हे"). Śi K. 1. 3 T; 2. 2 स्वात्म"; Ko; नात्म"; N; 2 Da Dn D. 1. 3 चारम"; 2 स्वाम"; T; G Me-s स्वात्म (G "घ) मृगा. — *) Ko च; D; सं; S सं. (for तु). Śi K; प्रतीक्ष्येदं; N; परीक्ष्यं; D; क्षेमं; T; क्षेतं; T; G; 1-4 Me-s "क्षैव; G; "क्षैव"; * क्षान्ने. — *) K; 2. 2 "नृशंसता; K; B; 2. 2 "स्वतः; D; क्षेना. Śi K; स्वभि गर्हे नृशंसता; K; N. 2 Da Dn D. 1. 3 यद्वाद्यानृशंस(ः) N; Da "स) तः; D; स्वयेद्वाद्य हतो मृगः; S त्या मे ह्य(G. 1. 2 मेच; G; मेलः; G; नेति; G; स्वाहा; G; ादा) नृशंसवत् (M; स्वया स्वादनृशंसत्वा).

19 *) T; "हितं कर्म"; G; 1-4 "हितं कालं; G; s. Me हेतः कालः; M; "हितं चैव; Me-s "हितं कर्म. — *) Ko "भूतहितेष्विते; N; 2 "भूतसमीहिते; S (except T; 2) भूतेष्वितं तथा (G. 2 Me "तत्र सः). — S reads 21^{ab} (for 19^{ab}; and 19^{cd} after 21^{cd}). — *) Śi K; मृगां; T;

नृपो. Ko D; हन्यान्मृगं विद्वान् (by transp.). — *) Śi K; 1 चरतीं. Śi (by corr.) मैथुने. — After 19^{cd}, N T; ins.:

1162* अस्यां मृगां च राजेन्द्र हर्षान्मैथुनमाचरम् ।
 [K; 2. 6 T; च मृगां (by transp.). Śi K (except K; 2) Dn "माचरन्.]

— *) N कर्तुं; G; राजन्; G; कालं (for कान्तं). — *) N T; तत्त्वया. N विकलीकृतं; G; 1. 3 "धीकृतं."

20 *) N; 2 B D (except D; 2) "गं महाराज; T G Ma. s-s राजर्षीणां पुराणानां (G; सर्वधर्मार्थतरवन्; G; नीति-मार्गपरिग्रहस्य); M; (inf. lin.) "वाणां नृपर्षीणां. — *) N; 1 Da राज्ञाम् (for तेषाम्). N; 2 B; D "कारिणां. G; कुल्याणां कीर्तिवर्धनं; G; अतस्त्व महारमन्. — *) S "स्व राजेन्द्र.

21 S reads 21^{ab} after 19^{ab}. — *) D; सर्वकाले. — *) Śi K N Dn D; 1 चा(K; Na) व्यधर्मिष्ठं च; G; चाधर्मं निष्ठं च; M; च अधर्म्यं चैव (for च-च). — After 21^{cd}, S reads 19^{cd}.

22 *) G; 2 कामभोगवि. — *) N; 2 शास्त्रधर्मात्तु; N; 2 सर्वधर्मार्थं; D; Me-s धर्मशास्त्रार्थं. — *) S नार्ह-स्वमरसं. — *) S कर्तुं (G; कृत) माचारमीदृशं (M; "वर).

23 *) Ko. 5 N B; D; 2 Da D; 2 ये नराः (for मान). — *) Ko "परिपालनाव; K; "परिपंथिना; G; "फलव".

24 *) G; किं तु तेन. K; नरव्याघ्र; B; D; महाप्राज्ञ. — *) K; 2 N; 2 B; D; निप्राज्ञ; T; "तं. Śi K; 1 N; 1 Da Dn D. 1. 3 मामिहानागतं प्रता. — *) A few MSS. "वेश". — *) Śi वतमान्य. Ko; M; महाराज्ये.

25 *) S निह(T; M; "य) तो (for हिसि). — *) N; 1 B; (m as in text). D (except D; 2) "व्यहं दापे; S "व्यनागतं. — *) D; अवधं; T; G; 2 अलसं. — *) S

अहं हि किंदमो नाम तपसाप्रतिभो मुनिः ।
 व्यपत्रपन्मनुष्याणां मृग्यां मैथुनमाचरम् ॥ २६
 मृगो भूत्वा मृगः साधुं चरामि गहने बने ।
 न तु ते ब्रह्महत्येयं भविष्यत्यविजानतः ।
 मृगरूपधरं हत्वा मामेवं काममोहितम् ॥ २७
 अस्य तु त्वं फलं मूढ प्राप्स्यसीदृशमेव हि ।
 प्रियया सह संवासे प्राप्य कामविमोहितः ।
 त्वमप्यस्यामवस्थायां प्रेतलीकं गमिष्यसि ॥ २८

इति श्रीमहाभारते अत्रापर्वणि नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

मैथुने समुपेव्यति

26 *) N1 तु (for हि) N1 B (except B6) Da3
 किंदिदमो, Ds हि कर्दमो, Gs किंदमो (for हि किंदमो)
 — *) N1 : B3m s D (except D2 s) तपसा भावितो
 Ko मर्यां दक्षितवत् — *) Ko नि पत्रपन्, Ks ४ 'मृगो,
 Ks श्यवसंय, Ns B (B1m as in text) त्रपमाणो, Cd
 as in text S अत्रपामि (Gs-० पा हि) भूरावात् (Gs ३
 भूताना) — *) S1 Ko ४ D1 आचरम्, K1 s 'रत् S
 नराणा मैथुन मिय

27 *) Ds सम मृग्या, S मृगी (Gs 'ने)व्येव — *) S
 मैथुन विचराम्यह — After 27^{ab}, G1 s s ins

1163* गजाश्वमहिपादीना लज्जा नास्ति चतुष्पदाम् ।

लज्जाश्वमहिपादीना लज्जा नास्ति चतुष्पदाम् ।
 लज्जाश्वमहिपादीना लज्जा नास्ति चतुष्पदाम् ।
 लज्जाश्वमहिपादीना लज्जा नास्ति चतुष्पदाम् ।
 लज्जाश्वमहिपादीना लज्जा नास्ति चतुष्पदाम् ।

— *) S1 K1 ते तु (by transp) Ks तु, S हि (for तु)
 — *) G1 s ० 'व्यति न जानत — *) Gs मां द्विज का'

28 G1 (1 hapl) om 28^{abcd} — *) K1 Gs Ms s
 हि, Ms (inf ins) वत् (for तु) Ns अथ तुल्यफल

— *) K1 N1 B (except B1) Ds तु, D1 च (for हि)
 — *) Cf v 1 29 also T1 Gs Ms s समोग, Ts Gs ४

'दोग — S1 K1 (hapl) om 28^a-29^a

29 *) S1 K1 om 29^a (cf v 1 28) Ks ४ Da Dn
 D1 s हि (for च) For 29^a, N1 s B (except B1) Ds

repeat 28^a — *) Ko s Ds Ts यथा, Gs स्वय (for
 यथा) — *) S1 K1 s ४ Da D1 ४ Ms-० 'पुर Ks ४ Ds

प्राप्य — *) D1 T G1 s ४ भायो, Ms प्रेय (inf ins)
 भक्त्या as in text, S भक्तिमतां श्रेष्ठा (Ms s 'छ)

— *) Ks स च, S सा वै (T1 सावि) S1 K D (except
 Ds) त्वातुगमिष्यति

अन्तकाले च संवासे यया गन्तासि कान्तया ।
 प्रेतराजवशं प्राप्तं सर्वभूतदुरत्ययम् ।
 भक्त्या भक्तिमतां श्रेष्ठं संव त्वामनुयासति ॥ २९
 वर्तमानः सुखे दुःखं यथाहं प्रापितस्तथा ।
 तथा सुखं त्वां संप्राप्तं दुःखमभ्यागमिष्यति ॥
 वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो जीवितान्त व्ययुज्यत ।
 मृगः पाण्डुश्च शोकार्तः क्षणेन समपद्यत ॥ ३१

30 K1 (hapl) om 30 — *) N1 : Gs ० दुः
 — *) S1 Ko s ४ तथैव स्वा सुखप्राप्त, N1 B1 s D (except
 D2 s) तथा स्वां च (B2 च स्वां) सुख (D1 सुख) प्राप्त ।
 तथा स्वां सुखसयोगे, S तथा सुख स्व (Gs स्व) सत्ता
 (Gs 'सु) — *) B1 s D2 s अवि (for अवि) S (except
 T1 G1 Ms) 'मिष्यति

31 S1 K1 read 31 before at 1 of the foll adhy
 — S1 K1 s D2 S om उवाच (Gs s om the ref) D
 reads the ref in marg — *) Ko-3 s, Ks तु (for
 सु) — *) Ms सद्य प्राणे, Ms-० जीवितेन Ko. 1. 1. 1
 D 'सुच्यत, Cd 'सुचत — *) N1 B D (except Ds) D
 दुःखार्तं Cd पादुश्चापि हि शोकार्तं

Colophon — *Major parvan* T₁ G M सप्तमं (T₁
 आदि) — *Sub-parvan* S₁ K N B Da Da D₁ ४
 संभव — *Adhy name* Ks पादुशापप्रदान, N₁ s ४
 मृगशाप, D₁ पादुशाप, G₁ मृगशापप्राप्ति — *Adhy* om
 (figures, words or both) Ko 112, B₁ Dn D₁ 11
 (Dns 117), T₁ 107, T₂ 57, G M 58. — *S₁ 112*
 no Dn 33 (Dns 34), Ms 69 — *Aggrava*
 s loka no Dns 4593

110

1 S1 K1 S om उवाच (Gs om the ref). — *Behav*
 1, S1 K1 read 1 109 31 — *) T₂ G M समीप
 Cd as in text S1 अनुक्रम, Ko 1 s N1 B1 s Ds G1
 Ms s उप' T₁ तमतिक्रम्य विमर्षीत् — *) T₁ सत्त
 वाप्य — *) Ks ४ D₁ दुःखशोकार्तं, S 'मोहार्तं — *) D
 सतां विपुकुले — *) Ns कर्मणा स्वेन दुर्मतिः, T₁ G
 'गामरिपि दुः, Gs ० 'ग चारिपिदु' — *) S 'वति दुर्ता

2 S1 K1 S पादुः (T₁ वैरा, all om उवाच) — *) D
 सतां विपुकुले — *) Ns कर्मणा स्वेन दुर्मतिः, T₁ G
 'गामरिपि दुः, Gs ० 'ग चारिपिदु' — *) S 'वति दुर्ता

११०

वैशंपायन उवाच ।

व्यतीतमतिक्रम्य राजा स्वमिव बान्धवम् ।

पार्यः शोकदुःखार्तः पर्यदेवयदातुरः ॥ १

पाण्डुरुवाच ।

तामपि कुले जाताः कर्मणा वत दुर्गातिम् ।

सुबन्त्यकृतात्मानः कामजालविमोहिताः ॥ २

घट्टमात्मना जातो बाल एव पिता मम ।

वितान्तमनुभासः कामात्मैवेति नः श्रुतम् ॥ ३

अ कामात्मनः क्षेत्रे राज्ञः संयतवाग्युपिः ।

शद्वैपायनः साक्षाद्भगवान्नामजीजनत् ॥ ४

शाघ व्यसने बुद्धिः संजातेयं ममाधमा ।

क्तस्य देवैरनयान्मृगयायां दुरात्मनः ॥ ५

क्षमेव व्यवसामि बन्धो हि व्यसनं महत् ।

सुवृत्तिमनुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम् ।

अतीव तपसात्मानं योजयिष्याम्यसंशयम् ॥ ६

तसादेकोऽहमेकाहमेकैकसिन्धनस्पती ।

चरन्मैशं मुनिर्घुण्डथरिण्यामि महीमिमाम् ॥ ७

पांसुना समवच्छन्नः शून्यागारप्रतिश्रयः ।

वृक्षमूलनिकेतो वा त्यक्तसर्वप्रियाप्रियः ॥ ८

न शोचन्न प्रहृष्यंश्च तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ।

निराशीर्निर्नमस्कारो निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥ ९

न चाप्यवहसन्कंचिन्न कुर्वन्भुक्तुर्दं क्वचित् ।

प्रसन्नवदनो नित्यं सर्वभूतहिते रतः ॥ १०

जङ्गभाजङ्गमं सर्वमविर्दिंश्चतुर्विधम् ।

स्वासु प्रजासिव सदा समः प्राणभूतां प्रति ॥ ११

एककालं चरन्मैशं कुलानि द्वे च पञ्च च ।

C. 1. 4903
S. 1. 119. 12
K. 1. 124. 12

1- महात्मानः. — 4) S (except Ms. s.) 'प्रमोहिताः.

3) S; K; 'जनान्. S कुले धर्मो (G. 4 महात्मानो

तः. — 5) S कामा (T; चर्मा)ःमा किल भारत (T; G. s

1. 8 'तः'; cf. 3^d. — 6) Ko शमारद्वैवेति; K; s Da; 1

मादे. Cd cites कामामा. S बालभावे पिता मम

(L. 3^d).

4) Ko. 2. 4 N; Bs D; D; Ms 'वाग्युपिः. — 5) T; 1

वायनश्च वै साक्षात्.

5) Da; तत्तस्य; S तस्य मे. — 6) Ko D; 'यं

माधुना; S 'यमिहायमा. — 7) S देवैर्विपमा. — 8) N; 2

Da D; 'वायां प्रधावतः; Bs Da D; s मृगयां परिधावतः.

6) G. s Ms (inf. lin.). s मोक्ष एव; Ms-s मोक्षयेव.

1 समीप्यामि. — 7) K; संघार; S वंघं (T; वंघो; G; 2

दं) हि. — 8th = (var.) 29th. — 9) K; B; s Da D; 2

वृत्तिम्; K; S सहृत्तिम्; N; स्ववृत्तिम्. — 10) Bs

तेपविप्या' (m as in text).

7) K. 4 'देकोसहायश्च; N B D 'देको (Bs 'का)हमे-

रुही; S (except G; 2) 'देका (Ms inf. lin. 'को)हमेरुहं.

1- Ds except 7th (with v. l.) — 10) Ko. s N B D

'except Da; 2) भैदयं; S भिक्षां (cf. v. l. 11). T G; अहं;

's मदीं (for मुनिर्). Ko D; (both times) s भूया;

11. s B; s सु (B; सु)क्तः; G; भूतः; Bim. sm Cd सुष्टः

(as in text). — 8) S; K; Dn D; 4 'व्याम्याध्रमानिमार

(K; 'मितः); D; (first time) 'व्यामि वनस्पती.

8) Some MSS. (mostly B) पांसुना. S च

प्रतिच्छन्नः. — 9) K; 'परिश्रयः; N; Bs D (except D; s)

'कृतालभ्यः; Ms. s 'क्रिया; M; 'श्रियः.

9) K; om. 9. — 10) G; प्रहृष्यंश्च. G; न शोको न

प्रहृष्यंश्च.

10) S न जायविहसन् (T; 'भवन्). Bs Da D; G;

क्वचित्; D; कांश्रिव. — 11) K; Bs D; श्रुक्तिः; K; श्रुक्तिः;

Da; श्रुक्तिः; G; कुटिलं. — 12) S सर्वप्राणभूतां (T; G; 'तं;

D; 4-8 'तः) प्रति (cf. 11^d).

11) D; चेदम् (for सर्वम्). — 12) Ko न विहिं; T; 1

अर्हिंसंश्च; T; G; नापि हिं; G; 2 अत्यहिं; M; अविहीनं.

— 13) S प्रजावर्षंघ (G; 'वु)वर्षंस्व. — 14) S; K; क्वचित्

(for प्रति). K; संगविवर्जितः; N; Bs Da 'भूतामपि;

N; s B; s Dn D; 2. 4. 5 'भूतः प्रति; S सर्वप्राणसु च

(G; 5. 5 'जाः प्रति).

12) K; K; N B D भैदयं; S भिक्षां (cf. v. l. 7).

— 13) N दत्ता (for द्वे च). N (except K; Bs D; 2) वा

(for च). — 14) N; T; G; 4 Ms. s च (for वा). S; Ko. 4

N B (except Bs) D (except Da; 1) भैदयः; T; भयम्.

13) K; 4 N; s Bim अत्यादयं; Cd as in text.

असंभवे वा भैक्षस्य चरन्ननशानान्यपि ॥ १२
 अल्पमत्स्यं यथाभोज्यं पूर्वलाभेन जातुचित् ।
 नित्यं नातिचरह्योभे अलामे सप्त पूरयन् ॥ १३
 वास्यैकं तक्षतो चाहं चन्दनेनैकमुक्षतः ।
 नाकल्याणं न कल्याणं प्रध्यायन्नुभयोस्तयोः ॥ १४
 न जिजीविषुर्वतिकिञ्चिन्मूर्धुवदाचरन् ।
 मरणं जीवितं चैव नाभिनन्दन्न च द्विपन् ॥ १५
 याः काश्चिज्जीवता शक्याः कर्तुमभ्युदयक्रियाः ।

N (for Bs see below) च भुजान (for यथा भोज्य) Bs
 अल्पमत्स्यस्य भुजान — *) N (inol Cd) पूर्वालाभेन
 (K1 'भे तु, Ds 'पूर्वालाभेन), T1 Gs पूर्वलोभन, Gs 'लाभ
 च Ds जातु चै Gs (additional reading) पूर्वालाभात्
 जातुचित् — *) T1 G1 2 4 नाभि(Gs 'ति)चरेह्योभे, Gs
 नातिचरे लाभ, Ms नातिचरह्योभात् Ms 8 नातिचरेह्योभो
 Ś1 Ko 1 अन्यात् (Ko 'न्य, K1 'न) विचरह्योभे, K2 B1m
 D अन्यान्यपि (Da Ds 'नवि, D1 अन्यापान्ति, Ds 'नपि)
 चह्योभात् (K1 'ह्योभो, Ds 'ह्योभि), Ks Ns 8 B1 8
 अन्यैरपि चह्यो(Ks 'ह्यो)भात्, Ks Bs अन्यानभि(Bs
 'वि)चरह्योभात्, N1 अन्यैरशदाय लोभात्, Ms अन्यान्यपि
 चरे लाभात् — *) G1 [S] लाभे वा (for अलामे) — After
 13 N (except Ko Ns) ins

1164* अलामे यदि वा लाभ समदर्शी महातपा ।

[Cd cites समदर्शी]

14 *) Ś1 अलेक, Ks अल्पैक — *) T1 Gs 4 'नेन
 मयु', Gs 8 'मुक्षित — *) Ś1 Ko 1 Ns Bs D (except
 D1) Ms 8 'वितयद्भुभ' Ks 4 T G Ms 8 'त्रायद्भुभयतस्तयो
 (Gs 8 'भययोरपि)

15 S transp 15 and 16 — *) Ks N1 8 Dn जीवित
 मरण (by transp) Ko S चोभे (Ms 8 औ) (for चैव)
 — *) Ko 1 B1 Ds 8 'न वि(Ds चा)द्विपन्

16 S transp 15 and 16 — *) B Das Dn D1 8 8
 S (except T G Ms) जीविता — *) T1 G1 2 4 8
 ल्युत्(Gs 8 / lms कर्तुं) नित्य (Gs 'त्या) क्षमा क्रिया, T2
 Gs कर्तुं नित्य क्षमा (Gs नित्यक्षिता) क्रिया, Gs नित्यत्यक्ता
 क्षमा क्षया — *) Ms सपरित्यज्य — *) N (inol Cd)
 'दिव्यवस्थिता (Ho 'त्, K1 8 Da D1 8 8 'त्)

17 *) N B1 8 8 Das Dn D1 8 Gs 8 तासु चाप्यनव;
 B1m 8 Das T G1 4 Ms 8 तासु तासु(Bs वैवा)प्यव, Ms 8
 तासु तासु ह्यव Cd cites अनवस्थासु — *) Ś1 K1
 N1 Cd तनुसव', Ns 8 स्वत्(Ns तनु, Gs न्यस्व)सर्व

ताः सर्वाः समतिक्रम्य निभेपादिष्ववस्थिताः
 तासु सर्वास्ववस्थासु त्यक्तसर्वेन्द्रियक्रियाः ।
 संपरित्यक्तधर्मात्मा सुनिर्णिक्तात्मकत्वमपि ॥
 निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो व्यतीतः सर्ववापुराः ।
 न चशे कस्यचित्तिष्ठन्सधर्मा मातरिक्षनः ॥
 एतया सततं वृत्त्या चरन्नेवंप्रकारया ।
 देहं संधारयिष्यामि निर्भयं मार्गमास्थितः ॥
 नाहं श्याचरिते मार्गे *अवीर्यकृपणोचिते ।

क्रियेन्द्रिय, Bs Ds मुक्त — M om 17th and 18⁽
 18 only) — *) Ś1 Ks 4 सु, K1 स (for स)
 Ds 'सकल्प, Ks T G1 8 'सवासा, Ns 'धर्मा वै
 Ds 8 'धर्मोयं, Gs Ms 'सर्वोयं Cd as in text —
 सुविभक्ता, Ks सुविनीता, Ks T G Ms 'कित्तिव
 Bs (m as in text) सुनिमुक्ता, Ts 'कश्च कित्तिवपा
 सुविमुक्ता Cd cites निर्निक् (slo).

18 M om 18 (of v 1 17) — *) Ko 8 8 D
 (except Gs) विमुक्त — *) G1 8 'वापुरां — *)
 न देशे Ko 2 4 Ds तिष्ठत्

19 *) Bs वृष्ठा (m वृष्ठा as in text), Da D
 ध', T1 ट', Gs धी', — *) Bs 'प्रकाशया, T1 लक्षं
 T1 Gs 4 चरन्सर्वातिशयायवा (T1 'चारया), G1 1 1
 चरन्नचक्रा(Gs Ms 8 'वार), G1 8 8 M 'तार', Gs 8
 Ds 8 सखाप', Ns 'वाह', G1 8 8 M 'तार', Gs 8
 Gs 8 सस्करा — *) S 'व स्थानमासि(G 'स्त्र)व

20 K1 (! hapl) om 20 — *) Ś1 Ko 8 8
 D1 8 8 सु(Ds तु)कृपणे Ks Da स्वा(Ks स्व)पत्नि
 Ds चापति', N1 समुचि', B1 8 Gs स्वा(B1 स्व)व
 स्वापति', Bs Ms श्वच', T1 चाप' — *) Ś1 K (K1 om
 Ds स्ववीर्यसततोचित (Ś1 'सत, Ks 'चिते) N B F
 Ds स्ववीर्य(Ds 'द्वं)क', Dn D1 8 स्ववीर्यश्वरोचित
 निर्वीर्यक — *) Ko सततोपेतो N1 8 Ds 'तापवीः
 Ds 4 G1 Ms 8 'तोपते, Ms 'तापते T Gs 4 स्वधर्म
 सदर्म Gs स्वधर्म)मततो — *) Ś1 नमयो (8 0) N1 B
 D (except Ds 8) चरेव Ks तीर्थमास्थित ; S शीर्यति
 (G1 'ते)

21 *) Ks दोन्वात्, N1 8 B1 8 8 Da 'न्य, Ds B1 D
 Ds 8 T1 Gs 8 M 'न्य, D1 8 'न्यस्य, T2 Gs 4 नाव B
 रूपण च — *) Ś1 K1 वृत्तिं वामार्तं ; S वृत्ति(Gs
 'दि, Gs 'दि)कामचात् — *) Bs पयूनां (for स सुभा
 S (except T1 Gs 8 Ms) सिद्धिनिष्पन्नमातर्णी (Ms 8 8)

मात्सततापेते रमेयं वीर्यवर्जितः ॥ २०
 तोऽस्तकृतो वापि योऽन्यां रूपणचक्षुषा ।
 ते धृतिं कामात्सा स शूनां वर्तते पथि ॥ २१
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्स्वा सुदुःखार्तो निःश्वासपरमो नृपः ।
 श्माणः कुन्तीं च माद्रीं च समभापत ॥ २२
 त्वया विदुरः क्षत्ता राजा च सह बन्धुभिः ।
 री सत्यवती भीष्मस्ते च राजपुरोहिताः ॥ २३
 णाश्च महात्मानः सोमपाः संश्रितव्रताः ।
 दृद्धाश्च ये तत्र निवसन्त्यसदाश्रयाः ।
 इय सर्वे वक्तव्याः पाण्डुः प्रव्रजितो वनम् ॥ २४
 इम्य वचनं भर्तुर्वचनवासे धृतात्मनः ।

तत्समं वचनं कुन्ती माद्री च समभापताम् ॥ २५
 अन्येऽपि द्वाश्रमाः सन्ति ये शक्या भरतर्षभ ।
 आवाभ्यां धर्मपत्नीभ्यां सह तस्या तपो महत् ।
 त्वमेव भविता सार्धः स्वर्गस्यापि न संशयः ॥ २६
 प्रणिधायेन्द्रियग्रामं भर्तृलोकपरायणे ।
 त्यक्तकामसुखे द्वावां तप्यावां विपुलं तपः ॥ २७
 यदि आवां महाराज्ञं त्यक्ष्यसि त्वं विशां पते ।
 अथैवावां प्रहास्यावो जीवितं नात्र संशयः ॥ २८
 पाण्डुरुवाच ।
 यदि ज्यवसितं ह्येतद्युवयोर्धर्मसंहितम् ।
 स्वदृष्टिमुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम् ॥ २९
 त्यक्तग्राम्यसुखाचारस्तप्यमानो महत्तपः ।

C. 1. 4622
 S. 1. 119. 32
 K. 1. 124. 32

2 Śī Ds. T₃ Gs om. उवाच; K B₁ s Das om. the
 — *) Ko. s B (except B₂) Ds Ds स; S तु (T₃
 (for सु). Ds धर्मोत्सा; Gs दुःखार्तो (for दुःखार्तोः).
 (K₁. 2. 4 एवमुत्तमदुः. — *) S निः(G₁. 4 प्र)श्वासन् (Gs
 इत्स्वा) भरतर्षभः (G₁. 2. 4 Ms-s भ). — **) Ko-2. 4 B
 (except B₁) Da D₁ अवेक्ष्य. K₃ उवाचेदं ततो वाक्यं
 माद्रीं च संगतः.
 3 *) K₃ "त्वा च तथा श्व".
 4 *) S महाभागः (G₁. 6 वे) (for महा). — *) Śī
 (except Ko. 2) N₂ B₁ (m as in text); S Ds लोकपाः;
 लोके ये. K (except K₁) Da₁ Dn D₁ T₁ संसित".
 *) Śī पौराश्च दृद्धा; Ko. 1. 8 पौरा दृद्धाश्च. T G₁. 4 ये
 — *) K₃ निवसंतः सदाश्रयाः; K₃ न्यवसंतदा";
 निवसंति ददा". — *) = 37^a. G₁-s प्रव्रजितो; Cd as
 text. T G₁. 4 M (Ms sup. lin. as in text) वने;
 वनान्.
 5 Before 25, N₁. s ins. वैशं उ". — **) S श्रुत्वा
 T G₁. 4 Ms. s तु) — त्यागपरिकृतात्मनः; Cd as in
 t. — *) N₁ तमेवं व".
 6 *) B₂ चाश्रमाः; Gs दृद्धाश्रमाः. Ko "माः सम्यक्.
 G₁. 4 M अन्यस्तवाश्रमो ह्य (M-s-8 च्य)ति; T₃ G₁. 4
 य (Gs "सि)स्तव द्वाश्रमोति. — *) Ko संति ये; Ds ये
 ॥; S (except G₁. 4) यः शत्रवो. — After 26^a, S
 (except G₁. 4) ins.:
 165^a आवाभ्यां सह संवत्सं धर्ममाश्रित्य चिन्तितः ।
 Gs M read, while T₃ G₁. 4. repeat, 26^a-27^a

after 35. — *) K₃ सह पत्नीभ्यां. — *) K₂. 4 N₁ B D
 (except D₃) G₁ सह तहं; G₂ यत्तं तन; G₃ सह तहं; G₄
 यत्तप्यंत. T₃ G महत्तपः. (by transp.). — After 26^a,
 N ins.:
 1166^a शरीरस्य विमोक्षाय धर्मं प्राप्य महाफलम् ।
 [N₁ B (except B₁) D (except D₂. 4) "स्यापि (N₂
 "वि-") मो". B₂ Dn D₁. 4. s स्वयं; Da₁ D₂ धर्म. K₂
 महाफलं; B (except B₂) D₃ महीपते.]
 — *) G₁. 4 Ms-8 भवनः; G₂. 4 (both second time)
 भावनः (for भवि). B D T₃ भर्ता; G₁. 2. 4 (all first
 time) योग्यः and (all second time) सार्धं (for सार्धः).
 T₃ G₁. 6 वसेह भवता सार्ध. — *) D₁ T₁ स्वर्गं वापि. Ms
 तथैव च (for न सं"). T₁ G₁-4 Ms धर्मैर्गतेन नित्यतः.
 27 For T G₁-4 M cf. v. 1. 26. — *) T₃ G₁. 4
 all first time) and G₁. 6 "लोके नरर्षभ; T₃ G₁. 2. 4 (all
 second time) and T₁ G₁ M "लोकसुखाय च. — *) N₁
 (except N₂ B₁. s D₂) लक्ष्मणा काम". K₃ आवां. — *)
 S राज्ञस्तस्या (G₂-4 च्या) वहे तपः.
 28 *) Da₁ (corrupt) सदृशवां (for यदि *शवां).
 Śī Ko-2. 4 D₂ द्वावां; K₃ B₁. 6 Da₁ D₁. 2. 4 G₁. 6 वावां; N₁
 B₂ Dn T₁ G₁ M वावां; B₂ त्वावां; T₃ G₁. 1. 4 च त्वं (for
 *शवां). S महाभाग. — *) B₂ स्वयसे त्वं; T₁ तीह; T₃
 G "हे च (G₁. 6 "हेव); M "श्वेव. — *) S तं भर्तार्षभ.
 29 Śī; K₃ S om. उवाच (Gs om. the ref.). — *)
 Ms-8 व्यवस्थितं. K₃ श्वेतद; S श्वेव. — *) B₂ वनयोद्.
 S युवाभ्यां धर्ममाश्रितं (T₁ G₁ "माश्रितः; T₃ "संहितं; G₁

वल्कली फलमूलाशी चरिष्यामि महावने ॥ ३०
 अग्निं जुह्वन्तुभौ कालाबुभौ कालाबुपस्पृशन् ।
 क्रुशः परिमिताहारश्चीरचर्मजदाधरः ॥ ३१
 शीतवातातपसहः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ।
 तपसा दुश्चरेणेदं शरीरमुपशोषयन् ॥ ३२
 एकान्तशीली विमृशन्पक्वापकेन वर्तयन् ।
 पितृन्देवांश्च चन्त्येन वाग्भिर्द्विश्च तर्पयन् ॥ ३३
 वानप्रस्थजनस्यापि दर्शनं कुलवासिनाम् ।
 नाप्रियाण्याचरज्जातु किं पुनर्ग्रामवासिनाम् ॥ ३४

एवमारण्यशास्त्राणांमुग्रमुग्रतरं विधिम् ।
 काङ्क्षमाणोऽहमासिष्ये देहस्यास्य समापनात् ॥ ३५
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्येवमुक्त्वा भायें ते राजा कौरववंशजः ।
 ततश्चूडामणिं निष्कमङ्गदे कुण्डलानि च ।
 वासांसि च महार्हाणि स्त्रीणामाभरणानि च ॥ ३६
 प्रदाय सर्वं विभ्रेभ्यः पाण्डुः पुनरभापत ।
 गत्वा नागपुरं वाच्यं पाण्डुः प्रव्रजितो वनम् ॥ ३७
 अर्थं कामं सुखं चैव रतिं च परमात्मिकाम् ।

*माश्रमं). — 29rd = (var.) 6th. — *) Ks S लङ्क्षिम्;
 Cd as in text.

30 *) Bs D सत्त्वा (for ल्यक्). Ks Ds कामः; Ns
 Bs, Ds, Gs ग्राम (for प्रायः). Ns Bs, Ds Ts
 सुखम् (Bs Ds रं) चैव; Ns Ds सुखाचारः; Ns Ts Gs
 M समाचारः; Bs, Ds Da Dn Ds सुखाहारः; Gs, G. महाचारः
 (for सुखाचारः).

31 *) Ks Ms-s अग्निम्; Dn Ds, Gs अग्निः. Ks, G
 B (except Be) Da Ds Gs Ms जुह्वन्तुभौ; Gs ऋन्तुभौ;
 Gs जुह्वन्तुभौ.

32 *) Ko *धमातुरः; Ns, B (except Bs) D नवेक्षकः
 (Ds नवेक्ष्य सः; Ds as in text); Ts समन्वितः. — *)
 Ks, G विधिरथेन; Ds दुष्करोः; S विधियुक्तेन. — *) Gs, G
 M रं परितोषयन्.

33 Bs by transp. 33rd and 33rd. — *) Ks, G Ds
 Ts Gs, M शीलो. A few MSS. विष्टुपन्. — *) B1
 m. (u as in text) Da Cd Nilp पक्षापक्षेण; Gs
 पक्षापक्षेण. — Bs om. 33rd. — *) Ns देवांश्चाप्येन.
 S (except Gs, G) देवानुपीनिष्पं (Ms, s by transp. पितृन्दे-
 वानुपीनिष्पं. — For 33rd, Ka repeats 32nd. S (except
 Gs, G Ms; Ms inf. lin.) मंत्रैर (for वागिभिर). Ds
 तर्पयन् (for तर्पं).

34 *) Ks दर्शने; Ns, Bs S (except Gs) दर्शनम्.
 N Bs, Ds Da S वासिनः (of. *); Cd as in text. — S1
 (hapl.) om. 34th. — *) K Ns, Bs D *व्याचरिष्यामि;
 Ms-s वि चरं. — *) Bs Ds S (except Ms) वासिनः
 (of. *); Cd as in text.

35 *) S1 Ks सुभं (for विधिम्). S उत्तमुग्र (Ts Gs-s
 Ms सुभं; Gs नभे) तपोविधिं (Gs विधिं; Gs वनः).
 — *) S1 Ks, Ds *हमासिष्ये; Ko Ns, Ds Da Ds

*हमासिष्ये; Ns Bs, Ds न्ववस्थाये. S सेवमानः प्रती-
 क्षिष्ये. — *) Ko, s Ns, Bs Ds समापनं; Ks आसमापनं;
 Ns D (except Ds, s) आसमा; S विमोक्षणं; Cd as in
 text. — After 35, Ts Gs M read, Ts Gs, s repeats,
 26th-27th (q. v. for v. l.).

36 S1 Ks S om. उवाच. Ts Gs M om. 36th.
 — *) Bs D Gs, s एवमुक्त्वा तु (Ds Gs स). Ko Ns ते
 भायें (by transp.); B (except Bs) Ds ते देव्यो. Ts
 मुक्तो देवीभ्यः. — *) S1 Ks, s *वंशशुभ्रः; Ns, Bs Ds
 (except Ds, s) नन्दनः. — *) Ns, s दिव्यं; Gs, G Ms, s
 निष्कान्; Cd as in text. — *) Ks कुण्डले तथा. — After
 36th, Ds S ins.:

1167* मुकुटं हारसूत्रं च कटिबन्धं तपैव च ।
 — *) S ति विमलान् (Ts Gs, s विधिपान्) यद्गान् (Ms-s
 *उत् रज्जं). — After 36, Da (marg.; om. line 3) S (Ts
 om. line 4; Ts om. lines 3-4) ins.:

1168* वाहनानि च मुहयानि शस्त्राणि कवचानि च ।
 हेमभाण्डानि दिव्यानि पर्यङ्कास्तरणानि च ।
 भगिमुक्ताप्रवालानि वसूनि विविधानि च ।
 आसयानि च मुहयानि बहूनि विविधानि च ।

[Cf. 38. — (L. 1) Ds यद्गानि च घनानि च; Ts
 पद्गानि विविधानि च; Ts Gs, s शस्त्राणि विविधानि च; Ms-s
 यद्गानि च घनानि च. — (L. 2) Ts मुहयां; Gs
 दीक्षा (for दिव्या). — (L. 3) Ts रत्नां; Gs यद्गानि
 (for यस्)].

37 Ts (hapl.) om. 37th-38th. — *) Ds S (except
 Gs, s) मुहयान् (for पुनर). — Before 37th, Ks
 ins. पाण्डुः. — *) S1 Ks पाण्डुरः. — *) 21st. A few
 MSS. वने. 1168* वाहनानि शस्त्राणि कवचानि च ।
 38 Ts om. 38th (cf. v. l. 37). — *) Ts Gs, s

प्रतस्थे सर्वमुत्सृज्य सभार्यः कुरुपुंगवः ॥ ३८
 ततस्तस्यानुयात्राणि ते चैव परिचारकाः ।
 श्रुत्वा भरतसिंहस्य विविधाः करुणा गिरः ।
 भीममार्तस्वरं कृत्वा हाहेति परितुकुशुः ॥ ३९
 उष्णमश्रु विमुञ्चन्तस्तं विहाय महीपतिम् ।
 ययुनोगपुरं तूर्णं सर्वमादाय तद्वचः ॥ ४०
 श्रुत्वा च तेभ्यस्तत्सर्वं यथावृत्तं महावने ।
 घृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठः पाण्डुमेवान्वशोचत ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

अर्थांशानाम्; Gs अर्थ कार्य; Ms अर्थकर्म; Ms-6 अर्थकर्मो.
 S (T₂ om.) रतिं चैव. — *) S (T₂ om.) रत्नानि विविधाणि
 च. — *) N₁ B₁ s D₂ स कुरुद्रहः; N₂ B₁ s Dn D₁ s
 'नंदनः; Da 'सत्तमः; T₁ G₂-4 Ms दुःरामोद्विगः; G₂ s
 Ms (sup. kn.) s-s भरतर्षभः.

39 Before 39, S ins. 'वैतं'. — *) K (except K₁)
 D₂ सान्युः; N₁ s B Dn D₁ s तस्यानुयात्राः. Cd cites
 अनुयात्राणि (as in text). — *) K₁ तथैव; B₁ s D₂ ते
 वासि; S हर्तं च. — *) K₂ s G₂ भरतः; T G₁ 'वंशस्य.
 — *) N₁ G₁ s 'स्वनें.

40 *) Ko दुःसाधुनि; Ks उष्णं वाप्यं; S (except G₂)
 उष्णमाहं. S (except G₂) प्रयुं. — *) N₁ ने (for तं).
 S तमालोकेय यथास्थितं. — *) B₁ 'पुरं रथं. — *) Dn
 S 'दाय तद्वनं. — After 40, Dn S ins.:

1169* ते गत्वा भगवं राजे यथावृत्तं महावने ।

कथयन्किरे सर्वं धनं च विविधं द्रुः ।

[For D₂ see below. — (L 1) Dn G₂ राज्ञो. Dn T
 G₂ Ms महावने. — (L 2) Dn T₁ राज्ञः; T₂ G₂ राजे
 (for सर्वे). Dn T G₂ s तद्वनं.]

41 *) N₁ s B (except B₁) D (except D₂ s)
 श्रुत्वा तेभ्यस्ततः (B₁ Da 'स्तु तत्त्वं' सुबं. Ko 'वृत्तं महावने.
 S गृहीत्वा घृतराष्ट्रं (T₁ G₂ s Ms s 'स्तु' धनं भरतसत्तमः
 (T₁ G₂-1 s 'स). — After 41*, D₂ (marg.) ins. line
 2 of 1169*, which is followed by the S reading of
 41* (गृहीत्वा etc.). — *) Ko नृपश्रेष्ठः. S कृपायुक्तो
 महाबाहुः. — *) Ko Da 'वाप्यसो'. S 'व स' (G₁ स;
 G₂ ह्य) दो. — After 41, N₁ T₂ Ms s ins.:

1170* न शक्यासनभोगेषु रतिं विन्दति कर्हिदिव ।

आतृशोकसमाविष्टस्त्वैवार्थं विचिन्तयन् ।

[(L 2) S₁ K₁ 'वार्थमेचितयन्' (K₁ 'त्').]

राजपुत्रस्तु कौरव्यः पाण्डुमूलफलाशनः ।
 जगाम सह भार्याभ्यां ततो नामसमं गिरिम् ॥ ४२
 स चैत्ररथमासाद्य वारिषेणमतीत्य च ।
 हिमवन्तमतिक्रम्य प्रथयौ गन्धमादनम् ॥ ४३
 रक्ष्यमाणो महाभूतैः सिद्धेश्च परमर्षिभिः ।
 उवास स तदा राजा समेषु विषमेषु च ॥ ४४
 इन्द्रद्युम्नसरः प्राप्य हंसकूटमतीत्य च ।
 शतशृङ्गे महाराज तापसः समपद्यत ॥ ४५

C. 1.
B. 1.
K. 1.

42 *) Ms राजा पाण्डुस्तु. N₁ B₁ s D (except D₂ s)
 कौरव्य. — *) S मुनिमूल'. — *) S₁ K₁ s s D
 (except Da D₂) पत्नीभ्यां. — *) Da गतो; T G₂ s Ms s
 तथा; G₁ s तदा; G₂ s Ms-s आशु (for ततो). Ko s s
 D₂ S (Ms inf. lin.) नागसर्पः; N₂ 'सर्पः; Dn D₁ 'रातं.

43 D₂ om. 43*-44*. — *) N₁ s B D (except
 D₂; D₂ om.) कालकूटः; N₂ नागसेनः; S वा (T₂ G₂ s वा;
 T₂ by corr. ह्य) दिषेणसवाप्य. — *) S वा (T₂ G₂ s वा; T₂
 by corr. ह्य) दिषेण. — *) S राखा गंधरजोयः (G₂ 'जाय' हं.
 — D₂ reads 43*-45* in marg

44 D₂ om. 44* (of. v. 1. 43). — *) N₂ B
 (except B₁) D (except D₂) स महाराजः; S सततं राजा.

45 *) T₁ 'द्युम्नपुरं' — *) S₁ K₁ हेमकूटम्; Ko s s
 'कृपयः; D₂ 'कूलम्; G₂ 'रक्षाम्. — *) Da शतशृंगं. S
 महाप्राज्ञः. — *) N₁ s B₁ D₂ s 'तप्यत्; D₂ प्रह'.

Colophon om. in S. — Sub-parvan. K₁ s s N₁ s
 B Da D₂ संभरः; to it N₁ s add पाण्डुचरितं. Dn D₂ s
 (om. the sub-parvan name) mention only पाण्डुचरितं.
 — Adhy. name Ko s-s D₂ पाण्डुवज्रया (K₂ 'भवजनं).
 — Adhy. no. (figures, words or both): Ko 113;
 B₁ Dn D₂ 117 (Dns 118). — S'loka no. Dns 48
 (Dns 49), Ms 50. — Aggregate s'loka no.: Dns 4641.

111

Throughout this and the foll. adhy. G₂
 has lacunae caused by the disintegration of the
 fol. In the notes they are indicated by the words
 "G₂ missing".

1 K₁ D₂ s om. उवाच; S₁ S om. the ref. — *) S

१११

वैशंपायन उवाच ।

तत्रापि तपसि श्रेष्ठे चर्तमानः स वीर्यवान् ।
 सिद्धचारणसंधानां बभूव प्रियदर्शनः ॥ १
 शुश्रूषुरनहंवादी संयतात्मा जितेन्द्रियः ।
 स्वर्गं गन्तुं पराक्रान्तः खेन वीर्येण भारत ॥ २
 केषांचिदभवद्भ्राता केषांचिदभवत्सखा ।
 ऋषयस्त्वपरै चैनं पुत्रवत्पर्यपालयन् ॥ ३
 स तु कालेन महता प्राप्य निष्कलमपं तपः ।

नः परंतपः (T₁ परं च सः). — ^a S परमभियः.
 2 ^a) T₁ 'हंकारी. — ^b) S₁ 'प्रयः'; S₂ 'नियं'. — ^c) S₁
 समाकांतः; Ko Ds परि'.

3 ^a) S₁ 'चद्राजा. — ^b) G₁ 'वर्षिता. — ^c) S
 ऋषिभिस्. T Gs Ms. स्वपरैः (T₁ 'राः'; G₁. 2. 4 तु परैः;
 Gs. 5 स्वभवत्; Ms-s स्ववरैः. S₁ K₁ खैरं; K₂ चैतं; K₃
 प्येनं; K₄ खेनं; S वैव (Gs. 6 कैश्चित्). — ^d) B₁ प्रस्यपाल';
 Dn परिपाल'; Ds परिकल्पते; S परिशिक्षत..

4 G₁ missing — ^a) S₁ 'सहितः; K₁ 'समिताः.
 — ^b) S असवत् (for बभू). S₁. 2 B (except B₂) Da
 Ds वनगोचरः (for भरत). — After 4, D (except Da)
 S ins.:

1171* वैशंपायनः ।

अमावास्यां तु सहिता ऋषयः सतिव्रततः ।
 ब्रह्मार्णं द्रष्टुकामास्ते संप्रतश्चुर्महर्षयः ।
 संप्रस्थितामृषीन्पद्भ्या पाण्डुर्वैचनमभवीत् ।
 भवन्तः क्व गमिष्यन्ति मृत मे वदतां वराः ।
 ऋषयः ।

समवाप्यो महानद्य ब्रह्मलोकं महारमनाम् । [5]
 देवानां च ऋषीणां च विदुषां च महात्मनाम् ।
 वयं तत्र गमिष्यामो द्रष्टुकामाः स्वर्गं शुचम् ।
 वैशंपायनः ।

पाण्डुमुत्थाय सहसा गमुकामं महर्षिभिः ।

[Dn D₁. 2. 4. 5 om. वैशं. — (L. 1) D₂ अमावां तु तदा
 सर्वे. — (L. 2) D₂ G₁. 2. 5 Ms. 'स्थुर्मनीषिणः. — (L. 3)
 Dn D₁. 4 संप्रयाता'. Dn D₁. 2. 4. 5 ऋषय ऊचुः. — (L. 5)
 Ms-s भवानद्य and 'लोको भवारमनां. — T₁ om. line 6.
 — Dn D₁. 2. 4. 5 वैशं 'उ'. — After वैशं 'उ', D₁ ins.:

ब्रह्मर्षिसदृशः पाण्डुर्वभूव भरतर्षभ ॥ ४
 स्वर्गपारं तितीर्षन्स शतशृङ्गादुदञ्चुखः ।
 प्रतस्थे सह पत्नीभ्याममुवंस्तत्र तापसाः ।
 उपयुपरि गच्छन्तः शैलराजमुदञ्चुखाः ॥ ५
 दृष्टवन्तो गिरिरस्य दुर्गान्देशान्वहन्वयम् ।
 आक्रीडभूतान्देवानां गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥ ६
 उद्यानानि कुबेरस्य समानि विपमाणि च ।
 महानदीनितम्बांश्च दुर्गांश्च गिरिगह्वरान् ॥ ७

1172* तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पाण्डुर्वैचनमभवीत् ।

अहमप्यागमिष्यामि यत्र द्यूयं गमिष्यय ।

— (L. 8) D₁ om. the line. Dn G₁. 2 'रुथाय.
 उरथाय सहसा सोपि. Dn D₁ G₁. 5 गंतुकामो. D₂ ५
 मुसत्त्वा महाराज गंतुकामो महायथाः]

5 ^a) B₂ स्वर्गोत्पारं; S 'भ्रागि. S₁ Ko. 2. 5 Dn D₁
 तितीर्षुः. D₁ S तं; D₂ सन्. — ^b) D₁ S 'ब्रह्मर्ष. — ^c) I
 S प्रस्थितं. S (except G₁. 2) भार्याभ्यां. — ^d) Ko I
 B₂ D₂. 5 तं तु; S₂ B₁. 4. 5 Da Dn D₁. 4 तं च; S (G
 missing) ते तु (for तत्र). — Before 5^a, T₁ ins. ऋषयः
 — ^e) S₁ K G₁. 5 गच्छंतं; G₁ missing. — ^f) G₁ 'राजा
 S₁ Ko. 1 'ब्रह्मर्ष. — After 5, G₁ ins. 1174* (cf. v. l. 6).
 6 G₁ om. 6^a. — ^a) S₁ B₂ Da Dn D₁. 5 गिरौ रम्ये;
 B₁. 2. 5 D₂ 'री रम्यान्; D₂ 'रैत्स्य. S (G₁ om.) प्रपद्यामो
 (Ms. 5 प्रविशामो) गिरौ (G₁. 5 गिरिन्) अस्मिन् (T₁ G₁. 5
 तस्मिन्). — ^b) S₁ K₁ बहूनयुं; B₂ 'शुप; Ms-s बहूनि च.
 — After 6^a, N ins.:

1173* विमानशतसंवाधां गीतस्वननिनादिताम् ।
 [S K₁-4 'घातान्; Ko Ds 'वाधान्; S₁ 'घातं; B₂
 'कारां. S₁ Ko. 2. 5 'निनादितान्; K₂. 4 गीतनिस्वनवा-
 दितान्; B₂ Dn D₁. 4 'स्वर'; D₂ 'स्वननिनादितान्.]
 — On the other hand, S (except Ms-s) ins. after
 6^a (G₁, which om. 6^a, after 5):

1174* यक्षराक्षसयुगलानि गन्धर्वचरितानि च ।
 — Ms-s om. 6^a-7^a. — ^a) S₁ BD (except D₁) 'भूमि-
 S (Ms-s om.) आक्रीडितान्पत्न्यरोभिः सह देवगणैः तदा
 (T₁ G₁. 4 तथा).
 7 Ms-s om. 7^a (cf. v. l. 6). — ^a) S (Ms-s

सन्ति नित्यहिमा देशा निर्घृष्टमृगपक्षिणः ।
 सन्ति कैचिन्महावर्षा दुर्गाः केचिदुरासदाः ॥ ८
 अतिक्रामेक्ष पक्षी यान्कुत एवेतरे मृगाः ।
 वायुरेकोऽतिगाद्यत्र सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ ९
 गच्छन्त्यौ शैलराजेऽस्मिन्नाजपुत्र्यौ कथं तिममे ।
 न सीदेतामदुःखाहं मा गमो भरतर्यभ ॥ १०
 पाण्डुरुवाच ।
 अग्रजस्य महाभागा न द्वारं परिचक्षते ।

स्वर्गे तेनामितमोऽहमग्रजस्तद्वृषीमि वः ॥ ११
 ऋणेश्वरुभिः संयुक्ता जायन्ते मनुजा भुवि ।
 पित्रुदेवपिमनुजदेयः शतसहस्रशः ॥ १२
 एतानि तु यथाकालं यो न बुध्यति मानवः ।
 न तस्य लोकाः सन्तीति धर्मविद्विः प्रतिष्ठितम् ॥ १३
 यवैश्च देवान्प्रीणाति स्वाध्यायतपसा मुनीन् ।
 पुत्रैः श्राद्धैः पिद्व्यापि आनुशंसेन मानवान् ॥ १४
 ऋषिदेवमनुष्याणां परिमुक्तोऽसि धर्मतः ।

om) सदनानि बुचेरस्य द्वयानि च यद्वानि च (T₁ G₁ द्वयानि
 सुयद्वानि च) — *) K₂ s 'निरद्वयश्च, D₂ 'नदाद्वय, T₁
 G₁ s Mr देशाशदी', G₁ s M₁ s s देशाशदीति', G₁ s तेषां
 नद् नि' — *) N₁ s B₁ D (except D₂ s) गहनान्;
 S घोराः(T₁ G₁ 'रा)श्च (for दुर्गाः) M₁ (sup in as in
 text) s गिरिकद्वारान्.

8 M₁-s om 8 G₁ missing — *) K₁ s T₁ G₁ s
 M₁ सित, D₁ केचित् Ko वनोदेश, D₁ हिमोदेश, T₁
 G₁ s M₁ हिमाकता, T₁ हिमाकता, G₁ मृगाकता
 — *) D₁ सुवृक्ष, S (M₁ s om, G₁ missing) निवृत्त
 — *) B₁ D₁ D₁ s एचिन् B₁ D₁ D₁ s महाद्वयो,
 S (M₁ s om, G₁ missing) सदावर्षा — *) B₁ s D₁
 D₁ s काश्चिद् S (M₁-s om, G₁ missing) घोररूपा दुर्गा

9 *) K₁ B₁ 'क्रमेण, K₁ D₁ 'कामत्र, N₁ B₁ D₁ D₁
 D₁ s नातिक्रमेत्, B₁ s नातिक्रमेत् B₁ s transp पक्षी
 and यान् D₁ नातिक्रमयापक्षी; S (G₁ missing)
 पक्षिणोत्र न गच्छति (G₁ s पक्षिणा न गतिस्त्र) — *) Ko s
 B₁ (m as in text) D₁ जना (for मृगा) S कथनेवापरे
 (M₁ s वाधरे) — *) Ko 'कोत्यवाच', K₁ 'कोभ्यगा', K₁
 'कोतिवात्यत्र, K₁ 'कोभ्यगाद्यत्र, N₁ B₁ D₁ 'कोभियात्यत्र;
 N₁ s B₁ s D₁ D₁ s 'रेको हि (N₁ s ति) वालत्र, B₁
 'कोत्र वालत्र, D₁ 'कोत्यगा', S 'रेवात्र (G₁ s 'ति) सपाति
 — *) S सिद्धा यक्षाश्च चारणा

10 *) S₁ K₁ विभो (for विभे) — *) S₁ नासीदत्ता
 G₁ न विदत्ता D₁ पुरस्कृत्य, D₁ न हु खा' M₁-s सीदेता
 मपि हु' — *) K₁ s D₁ मानाहं (D₁ s 'हां) T₁ दुर्गोर्ग;
 G₁ s मा गमोद (G₁ s दुर्गमे also) Ko 'नृपसत्तम — After
 10, K₁ s ins

1175* अग्रजस्य महाभागा न स्वर्गं गन्तुमर्हति ।
 while T₁ s ins

1176* अग्रजाव मनुष्येन साधु मा पुष्करेक्षण ।

11 S₁ K₁ S om उवाच (T₁ om the ref) G₁

missing — *) S (G₁ missing) 'जस्य किल स्वर्गमद्वार
 सप्रच' — *) K₁ N₁ s तेनाति', B₁ 'मित्ये' D₁ S (G₁
 missing) तेन (D₁ G₁ s स हि) सतापतसो — *) Ko
 D₁ s सन्, N₁ s B₁ D₁ D₁ s तु, D₁ S (G₁ missing) च
 (for तद्) S₁ ते (for च) — N reads 15^a-16^b after
 11 (D₁ after 1177*), while D₁ (marg sec m) S
 ins after 11

1177* सोऽहमुमेण तपसा सभापस्वकजीवित ।
 अनपयोऽपि विन्धेय स्वर्गमुमेण कर्मणा ।
 Thereafter S reads 18-21 (cf v 1 1 106 11)

12 S reads 12 17 after 1135* (cf v 1 1 106
 11) G₁ om 12^a — *) S (G₁ om) चतुर्भिर्भ्रंणवास्त्रिय
 (G₁ M₁ s 'वानिरथ) — *) S (G₁ om) जायते Ko s s
 N₁ s B₁ D₁ D₁ D₁ s मानवा भुवि, K₁ भुवि मानवा;
 N₁ s तत्र मानवा, B₁ s s D₁ s सर्वमानवा, S (G₁ om)
 मनुजो मु' — *) Ko 'जुजादेय, D₁ 'जुजादेयै Ko N₁
 'जुजादेयै शब्दश्च धर्मत, K₁ N₁ s B₁ D₁ D₁ s s
 'जुजादेयै तेष्यश्च धर्मत, S (G₁ missing) 'देवमनुष्याणा
 मृषीणामथ भारत (T₁ 'पीणां स महात्मि, G₁ 'मथिभाभिनी,
 M₁ s s 'नय भाभिनी)

13 *) S (G₁ missing) एतेभ्यस्तु — *) S यो न
 मुच्येत धर्मवित् — *) S₁ K₁ s s B₁ D₁ M₁ s सतीह
 — *) S₁ K₁ s s N₁ B₁ s D₁ 'विष्णु S₁ K₁ s s B₁
 'द्विता, K₁ D₁ 'द्वित Ko D₁ धर्मोय मुच्यतिष्ठि; S
 तथा लोकविदो विदुः

14 *) Ko s N₁ B₁ s D (except D₂ s) तु (for च)
 S यज्ञेन (for यज्ञेय) — *) S₁ K₁ D₁ 'ध्यायेत्स्य', G₁
 'ध्यायात्स्य' S ऋषीन् (T₁ M₁ s s लृषीन्) — *) S₁
 K₁ s s एव (for अरि) S 'द्वैरपि विदुः

15 *) S (G₁ missing) इह (T₁ s G₁ अति; M₁-s
 क्रण) मुक्तोऽसि सर्ववा (T₁ s G₁ 'दा; M₁ s 'त) — K₁ N₁
 B₁ D₁ ins after 15^a S after 16^a.

पित्र्याद्याणादनिर्मुक्तलेने तप्ये तपोधनाः ॥ १५

देहनाशे ध्रुवो नाशः पितृणामेव निश्चयः ।

इह तस्मात्प्रजाहेतोः प्रजायन्ते नरोत्तमाः ॥ १६

यथैवाहं पितुः क्षेत्रे सृष्टलेन महात्मना ।

तथैवास्मिन्मम क्षेत्रे कथं वै संभवेत्प्रजा ॥ १७

तापसा ऊचुः ।

अस्ति वै तव धर्मात्मन्निवध देवोपमं शुभम् ।

अपत्यमनघं राजन्वयं दिव्येन चक्षुषा ॥ १८

दैवदिष्टं नरव्याघ्र कर्मणेहोपपादय ।

अक्रिष्टं फलमच्यमो विन्दते बुद्धिमान्नरः ॥ १९

तस्मिन्देष्टे फले तात प्रयत्नं कर्तुमर्हसि ।

अपत्यं गुणसंपन्नं लब्ध्वा प्रीतिमवाप्स्यसि ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

तच्छ्रुत्वा तापसवचः पाण्डुश्चिन्तापरोऽभवत् ।

आत्मनो मृगशापेन जानशुभदत्तां क्रियाम् ॥ २१

सोऽश्वीद्विजेन कुन्तीं धर्मपत्नीं यशस्विनीम् ।

अपत्योत्पादने योगमापदि प्रसमर्थयन् ॥ २२

अपत्यं नाम लोकेषु प्रतिष्ठा धर्मसंहिता ।

इति कुन्ति विदुर्धाराः शाश्वतं धर्ममादितः ॥ २३

इष्टं दत्तं तपस्तप्तं नियमश्च स्मृष्टितः ।

1178* प्रयाणानितरेषां तु नाश आत्मनि नश्यति ।

[S transp. प्रया' and इत'. Da च (for तु). Ds न स (for नाश). S मासे द्यात्मा विन'.]
— Ks N̄.2 D (except D2) cont.: Ś1 Ko-3.4 ins. after 15^{ab};

1179* पित्र्याद्याणादनिर्मुक्त इदानीमस्मि तापसाः ।

— N reads 15^a-16^a after 11 (D1, after 1177*).
— ^{ab} Ko.8 पेश्या'. S पितृणां तु न मुकोसि तद्य तेभ्यो विशिष्यते.

16 For N cf. v. l. 15. — ^a Ś1 K1.3.4 शुद्ध.
— ^b T1 Ms इति; T2 G अद्य; M2 इह; Ms-8 अपि (for एष). — After 16^{ab}, S ins. 1178*, which is followed by.

1180* पित्र्याद्युपाणाद्यादि न प्रजा नाशसृष्टयति ।
— ^{ab} S प्रजालाभे. Ks.8 transp. प्रजाहेतोः and 'यते. S प्रयतेत. Ks नरपेश्याः; S (except T2) द्विजोत्तमाः.

17 K1 (bapl.) om. 17^{ab}. — ^b Ko Bs.8 Dn D1.4 जातस्तेन. N (except Ś1 K1, K1 om.) महर्षिणा.
— ^a S कथं सृज्येत वै प्रजाः. — After 17, S ins. 1181*.

18 S reads 18-21 after 1177* (cf. v. l. 1. 105. 11). Ś1 K1 S om. उवाच (T1 om. the ref.). K1.4 Dn D1.8 ऋषय ऊ'. — ^{ab} G3 किल (for तव) and समं (for विध). — ^{cd} S (G1 missing) मनघं त्विष्टं (T2 'मनुष्यदिष्टं) पर्याप्तो दिव्यचक्षुषा.

19 ^a Ś1 K1 देव'; Ko 2.4 T1 G.4 M देवा'; N1 Dn D1. G.8 देवोक्ति'; N2 Be Dn.4 'दष्ट'; N3 देवसृष्टि'; B2 T2 'निष्ट. S मनुष्येभ्य (for नर'). — ^b S कारणेनोप'. — ^{cd} S अरि(G2 'दष्ट) क्षिप्रमनघघं विदेधाः परवर्तं गति.

20 ^a S सजाद्. Ko.8 दिष्टि'; B2 नष्टे. K1.2.4 G1.8

दिष्टफले; D2 दैवक'; T G1-s.8 M इष्टफले (G2 'ल'), Ks: N1.2 Bs.8 D (except D2) राजन्; G3 चाह (for तात); — ^b S ऊह यत्नं यथागमं (T1 यदुत्तमं; T2 'गत्तं). — B' om. 20^{ab}; N1 om. 20^a-23^a. — ^{cd} N (except Ds, B: om.) Ms.8 लब्ध्वा. Ś1 K1 प्रीति करिष्यसि; N1 B (B1 om.) D (except D2) प्रीतिकरं (D2.4 'रो') इति.

21 N1 om. 21 (cf. v. l. 20). Ś1 K1 Ds.8 T2 G.8 om. उवाच; T1 G1-4 M om. the ref. — ^b S करिष्यः सम(T2 स एव)चितयन्. — ^{cd} S (G1 om.) मृगशापाद् पदतामात्सनेहोर्द्विष्यति'.

22 N1 om. 22 (cf. v. l. 20). S (which transp. 18-21) ins. before 22 (or, in other words, after 17):

1181* वैशंपायनः ।

स समानीय कुन्तीं च मार्ग्रीं च भरतपत्नीम् ।
आचष्ट पुत्रलाभस्य स्युष्टिं सर्वैकियाधिकान् ।
उत्तमादधरः पुंसः काङ्क्षन्ते पुत्रमापदि ।
अपत्यं धर्मफलदं श्रेष्ठादिच्छन्ति साधवः ।
अनुनीय तु ते सम्यक्प्राप्तायाण्यसंसदि । [5]

मार्गणं गुणवन्तं वै चिन्तयामास धर्मवित् ।

[Lines 3, 4 = (var.) 30^{ab} and 31^{ab} below.]

— ^a Ś1 Ko-3.4 N1 B1m.8 D (except D2) यत्नं (for योगं). Ks अपत्योत्पादनायाश्च; S अत्यस्य सुखं योगं (G2 'सुखसंसर्गो'; Ms-8 'सुखसंसर्गो'). — ^b Ks N1 B Dn Dn D1.8 लब्ध्वा समर्थयः; S 'द्वेष्टे. Ko D2 ऊह देवि स्वामारमनः; Ks इदं वचनमभवत्.

23 N1 om. 23^a (cf. v. l. 20). — ^a S जगत्पत्स्य मे लोके. — ^b N1 B (except B2) D2 विजानीदि (for विदुः). Ś1 K1.8 धीराः; S धर्म. — ^{cd} Ko.8 N1.8 B2 Dn D1.4.8 धर्मवादिनः; Dn S 'वादिनः. N1 B1.8; D2

सर्वमेवानपत्यस्य न पावनमिहोच्यते ॥ २४
 सोऽहमेवं विदित्वैतत्प्रपश्यामि शुचिसिते ।
 अनपत्यः शुभाँहोकात्रायाप्स्यामीति चिन्तयन् ॥ २५
 मृगाभिशापान्नष्टं मे प्रजनं ह्यकृतात्मनः ।
 रुशंसकारिणो भीरु यथैवोपहतं तथा ॥ २६
 इमे वै वन्धुदायादाः पृष्टु पुत्रा धर्मदर्शने ।
 पदेवावन्धुदायादाः पुत्रास्ताञ्छृणु मे पृथे ॥ २७
 स्वयंजातः प्रणीतश्च परिक्रीतश्च यः सुतः ।

पौनर्भवश्च कानीनः स्त्रैरिण्यां यश्च जायते ॥ २८
 दत्तः क्रीतः कृत्रिमश्च उपगच्छेत्स्वयं च यः ।
 सहोढो जातरेताश्च हीनयोनिष्टतश्च यः ॥ २९
 पूर्वपूर्वतमाभावे मत्वा लिप्सेत वै सुतम् ।
 उत्तमादवराः पुंसः काङ्क्षन्ते पुत्रमापदि ॥ ३०
 अपत्यं धर्मफलदं श्रेष्ठं विन्दन्ति साधवः ।
 आत्मशुक्रादपि पृथे मनुः स्वार्थशुचोऽत्रवीत् ॥ ३१
 तस्मात्प्रहेष्याम्यद्य त्वां हीनः प्रजननात्स्वयम् ॥ ३१

श्राद्धणाः प्रवर्द्धितं तत् (N२ च).

24 ") M१ दत्तमधीतं च. — ") K१.१ S (except M१) "माद्य. S१ M१ स्वनिष्ठितः; K१.१ "निष्ठितः; K१ T G M१.१ "द्विताः; N१.१ B१ सुनिष्ठि". D१ अप्यनुष्ठि". — ") S१ K१ D१.१ सर्वे पृवा"; S सर्वे तद". — ") S मोर्यं भवति निग्रयः (G१ M१ "वे).

25 Ds om. 25. — ") Ko "वैव"; D१ "हैव"; S व्यवसितं (G१ "सु"; G१.१ "ता; G१ वितितं). — ") S प्रेदयात्मानं न संक्षमे (T१ संक्षये; T१ G१ नक्षमे; G१.१ संक्षये). — ") S "पत्यो हि नरणं (T१ पत्यं). — ") K१ Das न चापत्या"; B (except B१) Dn D१ न प्रापत्या"; D१ n चापत्या"; D१ नावात्सासीति. B१.१ D१ विततः. T१ G१.१ कामये नैव जीवितुं (G१.१ "तं); T१ G१.१ M१ कामये मोत (T१ M१ नोप; M१ नोक) जीवितं (M१.१ "सु"); G१ कामयेत न जीवितं.

26 ") Ko N१ D१ जातं; D१ नष्टा. S१ च; N१ दे; B (except B१) D१ वै (for दे). S "प्राजानाति. — ") Dn D१.१ जननं; Cd प्रजनं (as in text). N१ B (except B१) वै (for दि). Ko D१ [S] प्रजत्वं ह्यजितात्मनः; D१ पुंसवरातिः हता"; S प्रजने (M१-१ "नं) मम केवलं. — ") S (G१ missing) वृत्तंस (T१ G१.१ "सं) कर्मणा हृत्वं (T१ नितं). — ") Ko चयेदोपहतं; K१ "तत"; K१ "हतं; T G१.१ M१.१ यथाऽपुप"; G१ यथा ह्युप; G१ M१-१ यथाऽपुप; G१ यथाऽपुपगतं. Ko.१ N१ B D पुरा; T१ मया; G१.१ तद.

27 Cf. Manu 9. 158 ff. — ") G१.१ om. 27th. — ") T G१-१ M१ पदेव (for इमे वै). G१ पुत्रद". — ") S१ K१ B१ (hapl. om. 27th). — ") N१ B१.१ D१ transp. पृष्टु and पुत्रा. B१ पुत्राः लक्ष्मण"; T G१-१ M१ पुत्राः लक्ष्मणदर्शिनः (T१ "चारिणः; G१ "दर्शिनः; M१ "चारिणिः); M१ (sup. lin.) -१ पुत्राः पृष्टु धर्मदर्शिनः. — ") K१.१ शुभे (for पृथे). S निर्दिष्टास्मात्पुषु विवे.

28 ") T१ क्षत्रिय"; T१ G१-१ क्षेत्रज"; G१ M१ (sup. lin.) -१ क्षेत्रिक"; M१.१ पुत्रिक" (for प्रणीत". — After 28th, T१ ins.:

1182* तस्मिन् पुत्रिकासुतः ।

स्वयंजातः क्षत्रियश्च.

[The prior half is a v. l. of 28th, the latter half that of 28th.]

— ") G१.१ तस्मिन् पुत्रिकासुतः. — ") Ko N१ T G M१ (sup. lin. as in text).१ पौनर्भवेयः. — ") K१ चारिण्यां; N१ भगिण्यां; S जाति". Ko यः प्र; G१ वैव (for यश्च).

29 Ko om. from क्रीतः up to हीनः. — ") K१ N१ B१ (m as in text).१ Da D१ उपक्रीतः; N१ तप.क्रीतः; B१.१ उपकृतः; M१ (sup. lin.) गार्हितश्च (for कृति). N१ दत्तः क्रीतोपरिक्रीतः; S "तः क्रीतोपहितकः (G१.१.१ "हतकः; G१.१ "हितकं). — ") B१.१ Da उपगम. G१ "च्छेत्तया स्वयं. — ") S१ K (Ko om.) N१.१ B१.१ Dn D१.१.१ Cd ज्ञाति"; D१ जाति"; T१ M१.१ ज्ञात". — ") S१ B१ "योनिवृत्त"; K१ "वृत्त"; T१ G निष्ठ". Ko "योनिस्तु यः सुतः. Cd cites हीनयोनिष्टतः.

30 ") S१ पूर्व पूर्व"; N१ S पूर्व (N१ G१ M१.१ "वै); पूर्व-मसंभावे (N१ "वं); N१ "तमाभावः; N१ "लमं भावे. — ") B Da१ D१ मातत (for मत्वा). T१ जोचरं (for वै सुतं). D१ सुसात्. — 30th = line 3 of 1181*. — ") N (except K१) उत्तमादवरा (S१ D१ "देव"; K१ N१ D१ "द्वप"; K१ Dn "देव"; N१ "द्वप") रापुंसः; S उत्तरादवरं (T१ उत्तमादवरा; G१ "द्वराज"; G१.१ "द्वप"; G१ "द्वरा"; M१.१ उत्तमादवरं; M१-१ उत्तमादवरं) जन्म (G१ पुत्रं). — ") S१ K१ कांक्षते; K१.१ "क्षतः. K१-१ N१ B१ Da D१.१ अत्यं (for पुत्रं). Da१ आदितः. B१.१ धर्मलिप्सया; S धर्मचारिणः (for पुत्रं). [31 Cf. line 4 of 1181*. — ") B (except B१) "लं

सदृशाञ्ज्यसो वा त्वं विद्वपत्यं यशस्विनि ॥ ३२
 शृणु कुन्ति कथां चेमां शारदण्डायनीं प्रति ।
 या वीरपत्नी गुरुभिनियुक्तापत्यजनमनि ॥ ३३
 पुण्येण प्रयता स्नाता निशि कुन्ति चतुष्पथे ।
 वरयित्वा द्विजं सिद्धं हत्वा पुंसवनेऽनलम् ॥ ३४

कर्मण्यवसिते तस्मिन्ता तेनैव सहायसत् ।
 तत्र व्रीञ्जनयामास दुर्जयादीन्महारथान् ॥ ३५
 तथा त्वमपि कल्याणि ब्राह्मणात्तपसायिकात् ।
 मन्त्रियोगाद्यत् क्षिप्रमपत्योत्पादनं प्रति ॥ ३६

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

फलद श्रेष्ठ, S फल महदपत्यस्व — *) Ś: K₁ s श्रेष्ठान्,
 B (except B₂) D₂ धर्म्ये K₂ N̄ B D (except D₂)
 मानवा (for साथ) T M तस्य भूरिरनुग्रह, G तस्य
 भूति(G₂ सिर)रनुग्रह (G₂ s 'हे) — *) K₂ श्रेष्ठ, K₂ N̄
 B (except B₂) D₂ शुभे; D₂ विधे (for वृधे) T G
 आपद्यफल(G₂ अपत्यपत्व)जनन; M आपद्विपत्तिजनन (M₂ s
 'जननात्)

32 *) K₂ N̄ प्रयक्ष्यामि (for 'हेष्यामि) T G M₂
 तस्मात्स्वा(G₂ 'स्त)प्र(T₂ G₂ s M₂ प्र)दिण्योन्मथ — *) T₂
 प्रजनाय यत् स्वय; T₂ G₂-4 प्रहीणप्रजन स्व, G₂ प्रहीणश्र
 श्रज स्व, G₂ s पादि मां प्रजनास्व, M प्रजनाय यत्स्व च
 (M₂ s प्रहीण प्रजनास्वय) — *) D₂ सदृश, S (except
 M₂) क्षत्रियात् S अत्रि (for त्र) — *) S सूया K₂
 Da Dn₂ n₂ D₂ S (except G₂-s) 'स्विनी (Dn₂ 'न)
 — S ins after 32 D₂ s (marg sec m), after 33^{ab}

1183* वा हि ते मग्निनीं साध्वीं धृतसेना यदास्विनी ।

उवाह यां तु कैकेय शारदण्डायनिर्महान् ।

[Cf 33^{ab} — (L 1) G₂ s तपस्विनी — (L 2) D₂
 उदायहत्सु, T₂ G₂-s (sup lsn) उदायहत्सां M₂-s ता
 (for तु) D₂ उदायहत् तां वीर D₂ सादर नृपतिर, T₂
 G₂ शर, G₂ सात्, M₂ s 'दाज']

33 S om 33^{ab} (cf 1183*) — *) Ś: चैना, K₂
 चैता, Dn D₂ s पुता, D₂ क्षेमा — *) K₂ 'दृढायनी, K₂
 corrupt K₂ साददशायिनी, N̄ B₂ Dn₂ D₂ s 'विनी, B₂
 Da D₂ सात् — After 33^{ab}, D₂ s (marg sec m)
 ins 1183* — *) Ś: K₂ Dn D₂ s सा (for वा) Dn
 D₂ s गुरुणा, S स्वजनैर — *) K₂ प्रयुक्ता Ś: K₂ N̄ B₂
 D (except D₂) पुत्रजनमनि, S पत्यकर्मणि

34 *) D₂ G₂ पुण्येन Ś: सात् (for सा) — After
 34^{ab}, Da (marg sec m) S ins

1184* अपत्यायं प्रजालाभे अन्वगच्छद्भ्रममता ।

[G₂ प्रियालाभे, G₂ द्विज कवित्, D₂ 'प्रत, G₂ M₂
 'मतात्, G₂ विधेयिता]

— *) S देवी (G₂ M₂-s देवि) (for सिद्ध) — *) T₂
 G₂ s M₂ शतौ; T₂ G₂ s-4 हुते, M₂ खाता; M₂-s शुभे (for
 हुवा) Da 'पवानल, T₂ 'ने शुभे; T₂ G M₂ s 'ने पुरा,
 M₂-s 'ने शुभ

35 *) T₂ G₂ s M₂ 'ण्यवहिते — *) Ko B₂ सहाभवत्,
 N̄: समासद्व — *) K₂ सत; N̄: B₂ Da D₂ पुत्रान् (for
 तत्र) S सा श्रीन्वीरानजनयत्

36 *) T₂ तस्मात् (for तथा) K₂ सुभोगि — *) Ś:
 K D₂ T₂ तपसोधि G₂ s ब्राह्मण तपसायिक — *) S
 'योगात्सु and 'न महत्

Colophon om in Bs S — Sub-paraan Ko s s
 N̄: s B₂ s s D समय — Adhy name K₂ पांशोर्वाय,
 N̄: s पादुपुशासवाद — Adhy no (figures, words
 or both) Ko 114, B₂ Dn D₂ 118 (Dn₂ 119)
 — S loka no Dn 40, M₂ 35 — Aggregate s loka
 no Dn₂ 4681

112

1 S₁ K₁ s D₂ s S om उवाच (M₂ om the
 ref) — *) M₂-s चरारोह (for महा) — *) S
 कुटीर त प्रलभायत

2 T₂ om 2^{ab} Before 2 Ś: K₂ D₂ M ins कुटी
 — *) Ś: K₂ अदुरत, T₂ G च परीं च, M₂ s स्वपत्नी च
 — *) S राजन् (for त्ववि) N̄ B₂ Da 'लोचने

3 T₂ om 3 (of v l 2) — *) Ko s s B (except
 M₂ s, T₂ om) हि (for तु) Ś: K₂ महाभाग, B (except
 B₂) D₂ 'राज — *) G₂ s तथा (for वीर) — *) D₂
 चर्मण S (T₂ om) सपाद्यितुमर्हसि

4 T₂ om 4^{ab} (of v l 2) — *) S (T₂ om)
 गच्छायावीं (G₂ s M₂ 'नो वा) तवे(T₂ G₂ सधे)रितव
 — *) K₂ 'साधे T₂ G₂ s s मा (for मा) — *) B₂ D₂
 S (except G₂ M₂-s) 'पुगव

११२

वैशंपायन उवाच ।

श्वमुक्ता महाराज कुन्ती पाण्डुममापत् ।
 ह्युष्णाम्पुत्रं वीरं तदा भूमिपतिं पतिम् ॥ १
 न मामर्हसि धर्मज्ञ चक्रुमेवं कथंचन ।
 धर्मपत्नीमभिरतां त्वयि राजीवलोचन ॥ २
 त्वमेव तु महाबाहो मय्यपत्यानि भारत ।
 वीर वीर्योपपन्नानि धर्मतो जनयिष्यसि ॥ ३
 स्वर्ग मनुजशार्दूल गच्छेयं सहिता त्वया ।
 अपत्याप च मां गच्छ त्वमेव कुरुनन्दन ॥ ४
 न ह्यहं मनसापुन्यं गच्छेयं त्वद्वत् नरम् ।
 त्वत्तः प्रतिविशिष्टश्च कोऽन्योऽस्ति भुवि मानवः ॥ ५
 इमां च तावद्वर्षां त्वं पौराणीं शृणु मे कथाम् ।
 परिश्रुतां विशालाक्ष कीर्तयिष्यामि यामहम् ॥ ६

व्युपिताश्च इति ख्यातो बभूव किल पार्थिवः ।
 पुरा परमधर्मिष्ठः धूर्तवैश्ववर्धनः ॥ ७
 तस्मिन् यजमाने वै धर्मात्मनि महात्मनि ।
 उपागमंस्ततो देवाः सेन्द्राः सह महर्षिभिः ॥ ८
 अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ।
 व्युपिताश्चस्य राजपंस्ततो यज्ञे महात्मनः ॥ ९
 व्युपिताश्चस्ततो राजन्त्रि मर्त्यान्वरोचत ।
 सर्वभूतान्यति यथा तपनः विजिरात्यये ॥ १०
 स विजित्य गृहीत्वा च नृपतीन्राजसत्तमः ।
 प्राच्यानुदीच्यान्ध्यांश्च दक्षिणात्यानकालयत् ॥ ११
 अश्वमेधे महायज्ञे व्युपिताश्चः प्रतापवान् ।
 बभूव स हि राजेन्द्रो दशनागबलान्वितः ॥ १२
 अप्यत्र गार्थां गायन्ति वे पुराणविदो जनाः ।

C. 1. 492
E. 1. 127.

5 ^a) S न ह्यावां (Ms. s-8 देवाहं). — ^b) S गच्छायः (T₁ G₁.s 'व; Ms. s-8 'मि) वुरुप (Ms अरत)पंभ. — ^c) D₁.s T₁ G₁.s प्रीतिः; G₄ यः प्रतिशिष्टः. K₂ 4 हि; G₁.s. 4 सन्; G₂. 4 सः; G₃ कः (for च). — ^d) G₃ सो यो यो भुं'; G₃ को योन्यो भुं.

6 ^a) Ko धर्माय; K₁ दुर्चावं (sio), B₃ D (except D₃) धर्मात्मन् (for धर्म्यां त्वे). ^b) S च त्वं कथां धर्म्या; T₁ च धर्म्यामर्थज्ञः; T₂ G₁.s-8 Ms धर्म्या धर्मकथां; G₂ कथां धर्मकथां; Ms. s-8 च धर्म्या धर्मज्ञ. — ^c) B₃ D₃ वै (for मे). ^d) S तावदपौराणिकीं शृणु; T₂ Ms. s-8 कथां मत्तो निबोध वै; T₃ G₂ s-8 कथयामि निबोध मे; G₁.s Ms मम वैव निबोध वै (G₃ मे). — ^e) S पौराणिकीं (for परि') and भारत (for यामहम्).

7 D₃ om. 7-8. — ^a) G₂.s. 9 भुवि (for किल). — ^b) G₂ खया (for पुरा). ^c) S₁ K₁ N₁ D₃ परम (K₁ समर)दुर्षयः; S 'धर्मज्ञः.

8 D₃ om. 8 (cf. v. l. 7). — ^a) B₃ व्युपिताथे. D (except D₃; D₃ om.) सहाभुजे. — ^b) D₁.s D₃ तत्र (for ततो). S अगच्छेदक्षिणाः सर्वे. — ^c) N (except S₁ K₁ D₃; D₃ om.) सेन्द्रा देवर्षिभिः सह.

9 ^a) S तुष्टुपुष्टुवो (T₁ तुष्टुवुष्टुवो) वने. — ^b) K₁ तत्र; K₂. 4 D₃ तस्मिन्; N₁.s B (except B₃) D₃ D₃ तते;

S तदा (G₁ सदा; G₃ पुरा). — After 9, K₁ N₁.s B D (except Da) ins.:

1185* देवा ब्रह्मर्षयश्चैव चक्रुः कर्म स्वयं तदा ।

10 ^a) N₁.s स्ततो (for ततो). N₁ अभिर्कीर्त्वा (for अति मर्त्यान्) K₂. 4 अरोचत; N₃ व्यरोचयन्; B₃ D₃ न रो'. S व्युपिताको मनुष्येन्द्र (Ms. s-8 महाराज) शृणुमे यज्ञसंपदा. — ^b) S₁ (sup lvn. as in text) N₂ D₃ 'न्ययि; N₁.s D₃ 'न्यति. S सर्वभूतेषु राजेन्द्र शरकाल इवांशुमान्.

11 ^a) T G (except G₁) तु; M अधान् (Ms अरीन्) (for च). — ^b) S₁ पृथिवीं (for नृप'). K₂. 4 B₃ G₃ 'सत्तम; Ms 'कुंजरः. — ^c) Ko मदांश्च; K₂ प्रत्यां च; B (except B₃) D (except Da D₃) पाश्चात्यान्; S म(T₁ G₁ मा)त्यांश्च. — ^d) N (except S₁ K₁ D₃) दक्षिणात्यान् (N₁ 'त्याः). N₁ च कल्पय (for अक'). S दक्षिणा (G₁ दक्षिणान्; G₂.s 'णां) अयकलययत्.

12 ^a) K₂ महाराजो. S निचशतैरिष्टा. — ^b) B₁ ह; B₂.s D₃ तु (for हि). S 'व नृपशार्दूल (G₁.s. 4 'लः). — ^c) S दशा (G₁ 2. 4 Ms शत)नारायलः किल.

13 ^a) S₁ K₁ अथात्र. S₁ K B₂.s Das ताया. S transp. अय' and गार्थां. — After 13^b, N ins.:

1186* व्युपिताथे यथोयुद्धे मनुष्येन्द्रे कुरुतम ।

व्युपिताधः समुद्रान्तां विजित्येमां वसुंधराम् ।
 अपालयत्सर्ववर्णान्पिता पुत्रानिवौरसान् ॥ १३
 यजमानो महायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्यो ददौ धनम् ।
 अनन्तरत्नान्यादाय आजहार महाक्रतून् ।
 सुपाव च बहून्सोमान्सोमसंस्थास्ततान् च ॥ १४
 आसीत्काक्षीवती चास्य भार्या परमसंमता ।
 भद्रा नाम मनुष्येन्द्र रूपेणासृष्टशी श्रुतिः ॥ १५
 कामयामासतुस्तौ तु परस्परमिति श्रुतिः ।
 स तस्यां कामसंमत्तो यद्दामाणं समपद्यत ॥ १६
 तेनाचिरेण कालेन जगामास्तमिवांशुमान् ।
 तस्मिन्नेते मनुष्येन्द्रे भार्यास्य भृशदुःखिता ॥ १७

अपुत्रा पुरुषव्याघ्र विललापेति नः श्रुतम् ।
 भद्रा परमदुःखार्ता तन्निबोध नराधिप ॥ १८
 नारी परमधर्मज्ञ सर्वा पुत्रविनाकृता ।
 पतिं विना जीवति या न सा जीवति दुःखिता ॥ १९
 पतिं विना मृतं श्रेयो नार्याः क्षत्रियपुंगव ।
 त्वद्गतिं गन्तुमिच्छामि प्रसीदस्व नयस्व माम् ॥ २०
 त्वया हीना क्षणमपि नाहं जीवितुमुत्सहे ।
 प्रसादं कुरु मे राजन्नितस्तुर्णं नयस्व माम् ॥ २१
 पृष्टतोऽनुगमिष्यामि समेषु विपमेषु च ।
 त्वामहं नरशार्दूल गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥ २२
 छायेवानपगा राजन्सततं वशवर्तिनी ।

[$\tilde{N}$: तपोवृ' . $\tilde{S}$: K_1 ; $\tilde{S}$; $\tilde{N}$; $\tilde{S}$; B_1 ; D_1 ; कुरुद्रह]

S, on the other hand, ins after 13^{ab}

1187* अग्रमेयमपर्वन्त व्युपिताधो धन ददौ ।

[T₁ 'मपयत्]

— Me-s om 13^a-14^a — *) B₁ ; D₁ विजित्य वसुधा
 धिमां — *) K₁ प्रजा (for पिता)

14 Me-s om 14^{ab} (cf v l 13) — *) Ko $\tilde{N}$ B
 D transp ददौ and धन S (Me s om) महद्धन (T₁
 by transp धन महत् — *) $\tilde{S}$; Ko $\tilde{N}$; रत्नादानान्,
 K₁ रत्नानादानान्, K₂ D₁ रत्नदानाना, S अनतामखिला
 तत्र (Me-s तद्वत्) — *) $\tilde{N}$; स सुहाव, $\tilde{N}$; Dn D₁ ; स
 जहार $\tilde{N}$; क्रतून्माम् (for महा) S पृथिवीमददात्त
 (T₁ Me 'दायुन, Me-s 'वीं च ददौ नृप — *) K₂ D₁ ;
 अविद्यत्, T₁ तिपेवे च, T₂ G (except G₁ e) Ms स सुपुत्रे
 च, Me s अविद्यन्तु — *) $\tilde{S}$; B (except B₁) D₁ ;
 'सव्याल', K₁ 'सव्यालधानव, K₂ 'स्ततोमप, $\tilde{N}$; 'सव्यस्तु
 'सव्य', S 'सव्यामपाकरोत्, T₂ G Ms 'सव्यासव्यैव च, Ms
 'सव्यालधाकरोत्, Me-s 'व्यालधाकरोत्

15 *) A few MSS काक्षी' T₁ G Me s तस्य ; Ms s
 पत्य T₁ आसीद्विद्विपतेस्य — *) Me s देवी (for
 भार्या) T₁ परमसत्तमा — *) $\tilde{S}$; K₁ ; B₁ ; D₁ प्रतिमा,
 G₁ e 'सत्त्वा

16 *) K₂ - $\tilde{N}$ B₁ D (except D₁ s) T G₁ ; 4 M
 तौ च, G₁ e चैव — *) $\tilde{N}$; s Dn D₁ ; G₁ श्रुत् — *) $\tilde{S}$;
 Ko Da₁ Dn D₁ ; कामसपत्नी, K₂ ; 'तस्यो, K₁ ; D₁ ; Ms
 'सक्तो, T G₁ - 4 Ms e - 'सुक्तो G₁ तथा कामसमासको
 — *) K₁ ; $\tilde{N}$; s B (except B₁) D (except D₁) G₁ M
 यश्मना K₁ प्रतिपद्यत् ; K₂ ; $\tilde{N}$; s B₁ ; D₁ ; शुकत

Da प्रत्य'.

17 *) K₁ S अ(K₁ सो)द्विरेणैव — *) S वृत्ते (for
 म्रेते) B₁ ; महावीरे, D₁ तदा वीरे, T₁ महाभाग, T₂ G
 M 'व्येद' — *) $\tilde{S}$; भावोभूद् S भावां काक्षी(T₁ G₁ ;
 Ms काक्षी, G₁ काक्ष, G₁ कौक्षि, G₁ काशा, Ms कक्षी)वती
 (G₁ 'वतेत्) तदा (G₁ ; शुभा)

18 B₁ transp 16^{ab} and 18^a — *) D₁ ; 'पद्ये
 — *) S (except T₁ G₁ e) श्रुति — *) Ko परतप, K₁ ;
 जनेश्वर, K₁ ; Dn D₁ ; e s M जनाधिप, T G तुपोम

19 Before 19, $\tilde{S}$; Ko s ; $\tilde{N}$ B D ins भद्रोवाच, K₁
 T₁ M भद्रा — *) G₁ भद्रा (for नारी) Ko s Dn
 D₁ G (except G₁) Ms 'धर्मज्ञा — *) G₁ हा च, G₁ वा
 स्त (for सर्वो) $\tilde{S}$; स्वोपयविना', Ko s सुखपुत्र', K₁
 सर्वपुत्रा', K₂ ; सर्वा पुत्र विना क्षितौ ; N B₁ ; Da Da D₁
 'वो भद्रवि', B₁ D₁ ; 'वो भद्रविराट्', B₁ ; 'वो भद्रवि' — *)
 सर्वधर्मसमन्वित्त, T₁ G₁ ; भद्रपुत्र', Me-s सर्वपुत्र' — *)

S पत्न्या and जीवत्यसवशय (G₁ ; 'व)

20 *) S पत्न्या — *) B₁ ; e दुर्गति, T G₁ ; 4 तौ न
 G₁ ; 4 तद'

21 Me-s om 21 — *) $\tilde{N}$; न हि (for नाह)
 — *) $\tilde{S}$; K₁ राजेन्द्र (for मे राजन्) — *) $\tilde{N}$; s B Da
 प्रसीदस्व, S (Me-s om) ह्य क्षिप्र

22 *) G₁ 'तोह गति' — *) Ko पुरपवाम (for
 नर) — *) K₁ T₁ G₁ अनुवर्तिनी, $\tilde{N}$; Dn D₁ ; 'तिवृ' G₁
 'तिनी', Ms अनु'

23 *) $\tilde{S}$; K₁ D₁ ; 'नुपगा, Ko s - 4 $\tilde{N}$; s B Da Dn
 D₁ ; s G₁ ; s 'नुगता, $\tilde{N}$; 'नुगमे, G₁ 'नव्यागा, $\tilde{N}$; 'नवता
 — *) S तवाह (for सत) — *) S 'द्विदिपित्री

भविष्यामि नरव्याघ्र नित्यं प्रियहिते रता ॥ २३
 अद्य प्रभृति मां राजन्कटा हृदयशोषणाः ।
 आधयोऽभिभविष्यन्ति त्वदृते पुष्करेक्षण ॥ २४
 असाग्यया मया नूनं वियुक्ताः सहचारिणः ।
 संयोगा विप्रयुक्ता वा पूर्वदेहेषु पार्थिव ॥ २५
 तदिदं कर्मभिः पापैः पूर्वदेहेषु संचितम् ।
 दुःखं मामनुसंप्राप्तं राजस्त्वद्विप्रयोगजम् ॥ २६
 अद्य प्रभृत्यहं राजन्कृशप्रस्तरशायिनी ।
 भविष्याम्यसुखाविष्टा त्वद्दर्शनपरायणा ॥ २७
 दर्शयस्व नरव्याघ्र साधु मामसुखान्विताम् ।

दीनामनायां कृपणां विलपन्तीं नरेश्वर ॥ २८
 एवं बहुविधं तस्यां विलपन्त्यां पुनः पुनः ।
 तं शवं संपरिष्यज्य वाकिलान्त्वहिताव्रवीत् ॥ २९
 उत्तिष्ठ भद्रे गच्छ त्वं ददानीह वरं तव ।
 जनयिष्याम्यपत्यानि त्वय्यहं चारुहासिनि ॥ ३०
 आत्मीये च वरारोहे शयनीये चतुर्दशीम् ।
 अष्टमीं वा श्रुतस्वाता संविशेथा मया सह ॥ ३१
 एवमुक्ता तु सा देवी तथा चक्रे पतिव्रता ।
 यथोक्तमेव तद्वाक्यं भद्रा पुनाथिनी तदा ॥ ३२
 सा तेन सुपुत्रे देवी शवेन मनुजाधिप ।

C. 1. 27
B. 1. 127
K. 1. 127

24 Ks om. 24^a-25^a. — *) Ds S मे (for मां).
 — *) Bs Gs. १ 'यो हि भ'; Gs अस्तसयो भ'; Gs 'योधि भ'.
 — *) N (except Śs Ks; Ks om.) Ts Gs. १ Ms त्वा
 (for त्वद्.). Śs पुरुषपद (for पुष्क).

25 Ks om. 25^a (cf. v. l. 24). — *) Ks पूर्व (for
 नूनं). — *) Ks Bs Da Ds T G Ms (sup. lin. as in
 text). १ वियुक्ताः. — Ks N B D ins. after 25^a
 (Ds, after 25):

1188* तेन मे विप्रयोगोऽयमुपपन्नसवया सह ।

विप्रयुक्ता तु या पत्या सुहृत्समिप जीवति ।

दुःखं जीवति सा पात्रा नरकस्थेव पार्थिव ।

[(J. 1) Ks 'यं समुपपन्न']

— Ms om. 25^a. — *) Ks Ns B Da Dn Ds. १ संयुक्ता;
 Ks युक्ता वा; Ns. १ S (except Ts Gs. १; Ms om.) संयोगाद्;
 Ds संयोगे. Ks 'युक्ता; Ks 'योगा; Ds Gs. १ 'योगाः;
 Gs. १ 'युक्ता; Gs 'युक्ता. Ks त्वा; Ns वै; Ds ते; Ns B
 (except Bs) Dn Ds. १ S (Ms om.) च (for वा).
 — *) Ko भारत (for पार्थिव). Ns 'देहेन सा मया; Ns B
 Da Dn Ds 'देहे कृता मया; Ds 'देहे ततो मया; Ds 'देहे
 मया कृता; S (Ms om.) पूर्वदेहे व संयोगः (Gs पूर्वकर्मिणु-
 रूपतः). — After 25, Ds ins. 1188*, which is followed
 by a repetition of 25^a.

26 *) Ks S (except Ts Ms-s) लक्ष्मीः. — *) Ks. १
 मां समनुः; Ks मामेव सं; Ds Ts मामानुसं; Ms-s
 मानुपसं. — *) Ks 'वोजनं.

27 *) S एषाह (Gs. १ 'पा गा'मघ राजेंद्र. — *) N B
 D (except Da Ds) हुशसंभव; S कुदा (Ms दर्शो)नाली
 वै शायिनी (Ms भवदर्शनकसिंघिणी); see below. — Ts G
 om. 27^a. — *) M नरव्याघ्र (for असुता). — *) M

भवदर्शनकसिंघिणी (Ms कुदानास्त्रीयै शायिनी); see above.

28 *) Ks. १ महाराजः; S मनुष्येन्द्र (for नर). — *) N
 Bs D (except Ds) शायि (for साधु). S पुष्करेक्षण
 (for असुता). — *) Ko. १ Ns कृपणामनायां कल्पं (Ko
 कृपणं); Ks. १ 'नाथा कल्पं; Ns. १ B D (except Ds)
 कृपणां नाथ (Bs Dns 'णां चाय; Bs 'णा नाथ कल्पं (Ns
 तर्हणी); S विप्रोसतीं (Gs. १ 'सी) सतीं (Ts सतीं); Gs. १
 सती; M सदा) दुःखाद्. — *) T Gs. १ Ms एवमातीं; Gs. १
 Ms-s एवमातीं; Gs अनाशस्तां; Gs देहमास्तां. Śs Ks
 Ds जनेश्वर.

29 Before 29, Śs Ks Ts ins. कुंती; Ko Ns 'वेशां';
 Ns. १ B D कुंतुवाच. — *) Ko Ds S (except Ts Ms)
 तस्याः (Gs. १ 'स्व). — *) Śs 'पत्नी; Ko Gs Ms 'पत्न्या; Ks
 'पत्न्या; Ds Ts Gs. १ Ms-s 'पत्न्या. Śs Ks सुहृत्सुहृ-
 — *) Śs K (except Ks) तत् (for सं). Śs Ks श्रावें (!).
 Ks च परि'. S लक्ष्मिण्शयनरीरे वाक् (Ts Gs तु; M द्वे).
 — *) Ts G तां (for वाक्). Śs Ds 'तामवद्. Ds
 पत्नीं सोतर्हितीव'.

30 *) Śs दवाचि च; Ko. १ Ds Ds. १ Gs 'नीह; Ks
 Ns Bs; Gs Ms-s 'नि हि; Ks. १ Ds 'मि हि; Gs 'नि ह;
 Gs 'मि ह. — *) Śs वस्याहं; Ds स्वयाहं. S स्वयमेवाहं
 वरानेन (Gs. १ वरानेन).

31 *) Ko हि; Ks. १ Ds त्वं; T G Ms तु (for च).
 Ns Bs Da Dn Ds. १ आरमकीये; Bs. १. १ आरमनीने (Bs m
 आरमवैव); Ms. १-१ अस्मदीये (for आरमदीये व). — *) S
 शयने स्वं (Gs. १ मां). — *) Ds अष्टमीं. Śs Ks Bs T
 Gs-s चाप्युत; Ko Ds च श्रुतौ; Ks-s Ds वा श्रुतौ; Ns
 Bs. १. १ Da चाप्युतौ; M चाप्युत. — *) S शुचिसिने.

32 Before 32, S ins. कुंती. — *) Ts Gs. १. १ Ms

त्रींशाल्वांश्चतुरो मद्रान्सुतान्भरतसत्तम ॥ ३३
तथा त्वमपि मध्येव मनसा भरतर्षभ ।

इति धीमहाभारते आदिपर्षणि द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

११३

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तया राजा तां देवीं पुनरब्रवीत् ।
धर्मविद्धर्मसंयुक्तमिदं वचनमुत्तमम् ॥ १
एवमेतत्पुरा कुन्ति व्युपिताश्वथकार ह ।
यथा त्वयोक्तं कल्याणि स ह्यस्तीदमरोपमः ॥ २
अथ त्विमं प्रवक्ष्यामि धर्मं त्वेवं निबोध मे ।

पुराणमृषिभिर्दृष्टं धर्मविद्धर्महात्मभिः ॥ ३
अनावृताः किल पुरा स्त्रिय आसन्वरानने ।
कामचारविहारिण्यः स्वतन्त्राश्चारुलोचने ॥ ४
तासां व्युचरमाणानां कौमारात्सुभगे पतीन् ।
नाधर्मोऽभूद्रारोहे स हि धर्मः पुराभवत् ॥ ५
तं चैव धर्मं पौराणं तिर्यग्योनिगताः प्रजाः ।

अथ; Gs च (for तु). Ms. a-s तेन (for देवी). Śs तथा चके; Ds तदा देवी; Gs तथा देवी. — *) Śs सा च देवी पति; S तद्यकर यदास्त्रिनी. — *) Ks. ४ यदुक्त. B Da Ds 'कमेतद्वचनं; S तथा (Gs 'दा) कमलपत्राक्षी (Gs 'क्ष'). — *) Śs भावा; K (except Ks) Ns अत्र. S यथोक्तं पुत्रवृद्धिनी.

33 *) Śs Ks Ts M (except Ms) द्वायेन; Gs. ४ क्रमेण. N B D (except Ds) भरतर्षभ (for मयु). — *) Ks Da Ts G Ms-s सात्वान्; Ns साध्वान्; Ts मासान्. Ns अद्भान्; Ts मासान्. — *) Ks Ds S (except Ms) पुत्रान् (for सुतान्). Ks प्राच्यत सत्त; Gs परमसत्.

34 *) Ko N B (except Bs) D मध्येव. — *) Ko मनसैव नरर्ष; Ks 'सा पुरुषर्ष; Ks. ४ Ns B. १. ४ Ts G. १. ४ M 'सापि नरर्ष'. — *) B. १. ४ Ds. ४ वीर; S राजन् (for पुत्रान्). — *) K (except Ks) Ns. २ Bs Da Dn Ds 'बलान्वितः (Ks 'दिति); B. १. ४ Ds. ४ पुत्रान्योगबलाश्रयात्; Bs 'बलाश्रयात्; Ds 'समन्वितः; S अपत्यं तपसो बलात्.

Colophon. — Major parvan: Ts G M संभव' (for आदि'); to which Ts G. ४ add पांडुकुंतीसंवादे अपत्य-प्रधाने; Gs पांडुकुंतीसंवादे. — Sub-parvan. Śs Ko. 1. 3 N B Da Dn Ds. १. ४ Ts संभव. — Adhy. name: Ks. ४ Ns. 1 Ts G. ४ व्युपिताश्वयाह्वानं; Ks व्युपिताश्वयावतो भद्रयाग्य पुत्रोपनि. — Adhy. no. (figures, words or both); Ko 115; Bs Dn Ds 119 (Dns 120); Ts 109; G M 60. — S'loka no.: Dn 36; Ms 73. — Aggregate s'loka no.: Dns 4717.

113

1 Śs Ko. 1. ४ D; S om. उवाच. — *) Ks Ts Gs तथा; Dns Ts Gs तदा. Ks Ms-s राजन्. — *) Bs Ds. ४ transp. तां and देवी. Ts Gs. ४ पांडुस्तां (for तां देवी); S वाक्यं (for पुनर्). — *) Ko Bs Da Ds 'मन्त्रवीच; Ns Dn 'सुरर्ष; Gs. ४ 'मर्थवत्.

2 Before 2, Ns. 1 B D (except Ds) ins. पांडुस्वाच. — *) Gs. १. ४ एव (for एतत्). Śs पुरा देवि; S वरारोहे. — *) T Gs-s M transp. यथा and स्वया. Gs तथा यथोक्तं. — *) Bs स आ'; Gs. ४ सा द्या'. Gs. ४ अस्तोपमा; Gs 'रोचतः.

3 *) Ds. ४ अष्टं (for अथ). Ks. ४ त्वयि; Ns. 1 B Da Dn Ds. ४ त्विव; Ds तत्त्वं. — *) Ko Ds धर्मं ततो; Ks 'मि तं तन्; Ks. ४ Ns. १ B Da Dn Ds. १. ४ 'धर्मतत्त्वं; Ns 'मि ते तन्; S 'मि चैव. — *) Ks 'यिनिर्दिष्टं. — *) S तत्त्वं (Gs. ४ यत्स) धर्मविदो (Ts M 'श्रुता) वरेः.

4 *) Ns. १ शलु (for किल). — *) S (except Ts Ms) वरांगने. — *) S 'प्रचारिण्यः. — *) K (except Ks) Ns B Da Dn Ds 'हास्त्रिनि; Ds 'लोचनाः.

5 *) Gs कामान् (for तासां). — *) Śs K (except Ks) B (except Bs) Ds. १ Ts G (except Gs. ४) Ms-s कौमारान्; Cd as in text. Śs सुयमान्. Gs. ४ पति. — *) S नासीदधर्मस्तु सदा (Ts मतः; Ms सदा). — *) Ns B (except Bs) Ds. ४ S सनातनः.

6 *) S धर्मज्ञे (for वीरा). — *) S पालयंति वारोहे. — *) Ns Dn Ds कामघोष; S यथावदस्तिज्ञणे. — S reads G' after 1192* (of. v. 1. 17). — *) Śs Ko. १

अद्याप्यनुविधीयन्ते कामद्वेषविवर्जिताः ।
 पुराणदृष्टो धर्मोऽप्यं पूज्यते च महर्षिभिः ॥ ६
 उत्तरेषु च रम्भोरु कुरुष्वद्यापि वर्तते ।
 स्त्रीणामनुग्रहकरः स हि धर्मः सनातनः ॥ ७
 असिस्तु लोके नचिरान्मयादियं शुचिसिते ।
 स्थापिता येन यसाच तन्मे विस्तरतः शृणु ॥ ८
 वभूवोद्दालको नाम महर्षिरिति नः श्रुतम् ।
 श्वेतकेतुरिति ख्यातः पुत्रस्तस्याभवन्मुनिः ॥ ९
 मर्यादयं कृता तेन मानुषेणिति नः श्रुतम् ।
 तोपात्कमलपत्राक्षि यदर्थं तन्निबोध मे ॥ १०

3 D (except Da D1) प्रमाण'. T2 पंधाय; G2. s [5] लं
 रया: (for धर्मो').

7 *) S अवि (for च). — *) N1. s B D (except
 D2) पूज्यते. — *) D1 'प्रहाशय; S 'ग्रहो (T1 Ms-s 'हे')
 धर्मः. — *) S स एव हि. K (except K2) D2 पुरातनः;
 N2 पुरामवत्. — D2 (with lines 5-7 in marg.). s
 (marg. sec. m.) S ins. after 7: D2, after line 6 of
 passage No. 64 of App. I:

1189* नाभिरुप्यति काष्ठानां नापगानां मद्दोदधिः ।
 वान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ।
 एवं तुष्णा तु नारीणां पुरुषं पुरुषं प्रति ।
 अगम्यागमनं स्त्रीणां नास्ति निलं शुचिसिते ।
 पुत्रं वा किल पौत्रं वा कासांचिद्धातरं तथा । [5]
 रहसीह नरं दृष्ट्वा योनिहृदिक्रयते ततः ।
 एतस्याभाविकं स्त्रीणां न निमित्तकृतं शुभे ।

[(L. 3) T1 'णं वर्तते. — (L. 4) G2 अगम्यागम'. D4
 G2 अस्ति. D2 नातिवित्रं शुचि'. — (L. 5) G2 कामाताय
 शुचिसिते; M आतरं वा सनस्त्रिणं (Ms. s 'ती'). — (L. 6)
 D2 T2 Ms. s 'हस्तिघटते; G2 Ms-s 'हस्तिघटते; G2. s
 'हस्तिघटते. D2 T2 G2. s तदा; G2. s स्त्रियः. — (L. 7)
 D2 Ms-s एवं (for एतत्). Ms-s अनिमि'. T1 अवेत्
 (for शुभे). G2. s अ (G2 s) निमित्तं तु तद्वेषत्.]

S. *) D2 G1 च (for तु). S transp. लोकेऽन्त रथि'.
 — *) S यथास्त्रिणं (Ms. s 'त्रि) (for तुषि'). — G1. s om.
 8nd. — *) S1 K1 D2 निगदतः; N B1. s Da विस्तरतः.

9 Before 9, D2 (superfluously) ins. पाहुं.
 — *) B2 Da3 श्रुतः. T1 M7 'रिति विद्युतं; G1 'रनि-
 विद्युतः; G2. s 'रिति विद्युतः. — S1 K1 (hapl.) om.
 9th-10th.

10 S1 K1 om. 10th (of. v. 1. 9). — *) S अपांश

श्वेतकेतोः किल पुरा समक्षं मातरं पितुः ।
 जग्राह ब्राह्मणः पाणौ गच्छाव इति चात्रवीत् ॥ ११
 ऋषिपुत्रस्ततः कोपं चकारामर्षितस्तदा ।
 मातरं तां तथा दृष्ट्वा नीयमानां बलादिव ॥ १२
 क्रुद्धं तं तु पिता दृष्ट्वा श्वेतकेतुमुवाच ह ।
 मा तात कोपं कार्पीस्त्वमेप धर्मः सनातनः ॥ १३
 अनावृता हि सर्वेषां वर्णानामङ्गना शुचि ।
 यथा गावः स्थितास्तात स्वे स्वे वर्णे तथा प्रजाः ॥
 ऋषिपुत्रोऽथ तं धर्मं श्वेतकेतुर्न चक्षमे ।
 चकार चैव मर्यादामिमां स्त्रीपुंसयोर्भुवि ॥ १५

स्थापिता येन (Ms-s तेन). — *) N1. s B D (except D2)
 धर्मो वै श्वेतकेतुना; S मानुषेयु (Ms-s 'नेवेषु) विशेषतः.
 — After 10, D2 (marg. sec. m.). s S ins. a passage of
 27 lines given in App. I (No. 64).

11 *) Ms-s गृहीत्वा (for जग्राह').
 12 *) T1 G2. s Ms. s तदा; G2 'था (for 'तः). G2
 'पुत्रस्त हापं च. — *) B2. s N1. s B D (except D2)
 'मर्षेचोदितः (D2 'प्रितः). — *) G2 स मातरं (for मातरं
 तां). G2 तु (for तां). B1. s D2 G2. s तदा; B2 Ms-s 'तो
 (for 'था). D2 तथाभूता. — After 12, D2 S ins. a
 passage of 17 lines given in App. I (No. 65).

13 *) B2 कदंतं तं (for क्रुद्धं तं तु). Ko. s. s B1. s
 Da D2. s transp. तं and तु. S तं क्रुद्धं (G2 क्रुद्धं) वै पिता
 ज्ञात्वा. — *) B D2. s वेपमानम् (for श्वेत'). Ko D2
 'केतुमथात्रवीत्. — After 13th, D2 ins.:

1190* संतुष्टो मातरं दृष्ट्वा,
 repenting thereafter 13th.

14 *) S transp. सर्वे and वर्णानां. — *) T2 G2
 यथा ह्यवश्य'. — *) S1 भावे (for वर्णे). — After
 14, S ins.:

1191* तथैव च क्रुद्धेषु न प्रमादन्ति कर्हिचित् ।
 एतकाले तु संप्राप्त भर्तारं न जहृत्सदा ।

15 Before 15, N1. s T2 G2. s ins. पाहुं. — *)
 B1. s D2. s 'पुत्रस्त. S एवमुक्तो महाबाहुः (T1 'भाग;
 Ms. s 'भाग; Ms 'भागः). — *) Ko T G (except
 G1. s) Ms चकारैव च (Ko तु). — *) T1 M स्त्रीपुंसोर्भुवि
 शाश्वतं (T1 Ms. s 'तीं).

16 S1 om. 16th. — *) K1 G1 मानुष्येषु. S असिता-
 पण्ये (for महा'). — *) Ms-s जातिषु. — *) K2. s ततः
 न'. — *) S स्थापितेवमिति श्रुतिः.

सानुषेपु महाभागे न त्वेवान्येषु जन्तुषु ।
 तदा प्रभृति मर्यादा स्थितेयमिति नः श्रुतम् ॥ १६
 व्युच्चरन्त्याः पतिं नार्या अद्य प्रभृति पातकम् ।
 अणहत्याकृतं पापं भविष्यत्यनुस्रावहम् ॥ १७
 मार्यां तथा व्युच्चरतः कौमार्यं ब्रह्मचारिणीम् ।
 पतिव्रतामेतदेव भविता पातकं भुवि ॥ १८
 पत्या नियुक्ता या चैव पत्न्यपत्यार्थमेव च ।
 न करिष्यति तस्याश्च भविष्यत्येतदेव हि ॥ १९
 इति तेन पुरा भीरु मर्यादा स्थापिता बलात् ।
 उद्दालकस्य पुत्रेण धर्म्या वै श्वेतकेतुना ॥ २०
 सौदासेन च रम्भोरु नियुक्तापत्यजन्मनि ।
 मदयन्ती जगामर्षिं वसिष्ठमिति नः श्रुतम् ॥ २१
 तस्माच्छेभे च सा पुनरम्भकं नाम भामिनी ।

भार्या कल्मापादस्य भर्तुः प्रियचिकीर्षया ॥ २२
 अस्माकमपि ते जन्म विदितं कमलेश्वरे ।
 कृष्णद्वैपायनाङ्गीरु कुरूणां वशद्वये ॥ २३
 अत एतानि सर्वाणि कारणानि समीक्ष्य वै ।
 ममेतद्वचनं धर्म्यं कर्तुमर्हस्यनिन्दिते ॥ २४
 ऋताद्यौ राजपुत्रि स्त्रिया भर्ता यतव्रते ।
 नातिवर्तव्य इत्येवं धर्मं धर्मविदो विदुः ॥ २५
 शेषेप्यन्येषु कालेषु स्वातन्त्र्यं स्त्री किलाहति ।
 धर्ममेतं जनाः सन्तः पुराणं परिचक्षते ॥ २६
 भर्ता भार्या राजपुत्रि धर्म्यं वाधर्म्यमेव वा ।
 यद्वायात्तत्तथा कार्यमिति धर्मविदो विदुः ॥ २७
 विशेषतः पुनश्च ह्येनः प्रजननात्सयम् ।
 यथाहमनवद्याङ्गि पुनर्दर्शनलालसः ॥ २८

17 B (except Bs) Ds 4 transp 17^{ab} and 17^{cd}
 — *) Ko 2 4 Bs Dn D1 5 Ms (sup lin as in text) 5
 'हस्तासम Śi K (except Ks) Das Dn D1 जोर (Ko
 *३) — After 17, S ins

1192* अद्याप्यनुविधीयन्ते कामद्वेषविचरिता ।
 उत्तरेषु महाभागे कुरुष्वेव यथास्त्रिनी ।
 [(L 1)=6^{ad} T1 राजद्वे, Ms 5 रागद्वे — (L 2)
 =(var) 7^{ab} T1 G1 5 'स्त्रिनि]
 — After 1192*, S reads 6^{cd} (with v 1 q v)

18 *) M 'चरता — *) M कुमारी Śi दाह्य, Gs
 धर्मं K1 5 N B D (except Ds) G1 कौमारव्रह्म (K1
 दाह्य, Ks Bs 'व्रत)चारिणी — *) Ms 5 वलिता (for
 भवि)

19 *) Ko चैव — *) Śi K1 पत्नी धर्माथं, Ko
 अपत्यस्यार्थं, K2-4 Dn D1 पत्नी पुत्रार्थं — *) B (except
 Bs) Da Das Ds 4 न करोति वचसस्य — *) Ns Bs D
 (except Ds) तद् (for एतद्)

20 Ks om 20 — *) Śi K1 Ds विशालाङ्गिः G1
 तदा भीरु — *) Śi K1 'ता पुरा, S 'तामले — *) Śi
 K1 2 4 Ns B (except Bs) Ds विभाडकस्य Ks B1 5
 Ds पौत्रेण — *) T G धर्मो, M (except Ms) 'र्षि
 — After 20 S ins

1193* तेन भूयस्ततो दृष्ट यस्मिन्नर्थे निबोधनीयं
 नियुक्ता पतिना भार्या यथापत्यस्य भवति ।
 न बुधात्तत्तदा भीरु सैन सुमहद्वदन्ति

21 *) Ks Ns Bs 5 Ds वामोरु — *) Śi Ko 1 Bs
 Dn D1 4 'का पुत्रज', Ns S (except Ms-5) 'पलकर्मणि
 — *) Many MSS वशिष्ठ T1 G1 4 5 'ष्टमुपित्तन

22 *) Śi K1 2 4 Ds transp लेभे and च T1 Gs
 तदा, T1 G1 2 5 तु सा, Gs M (except Ms) अथ सा
 — *) Gs धर्मक N1 2 B D (except Ds) भाविनी, Gs
 M (except Ms) 'नि — *) N1 2 B (except Bs) Da
 Ds 4 5 एव कृतवती सापि — *) M पतिनोका तथाकरोत्
 23 *) Gs एकशेषणे — *) Ds बुरवसाविष्ट

24 *) S तस्माद् (for अत) Śi एव हि (for एता)
 Ns धर्म्याणि (for सर्वा) — *) K (except Ko) T G
 निरीक्ष्य S (except Ms 5) तु (for वै) — *) Ds इद
 (for एतद्) S सप्रथमं मयोक्त यत्तत्र वै कर्तुमर्हसि

25 *) Gs यदावृत्ते — *) Ns B D (except D1)
 पतिव्रते, S श्रुतेषणे — *) Śi नाभिमतव्य, K1 नाभिमन्तव
 Śi इत्येव S नातिवर्त (Ms-5 'बुद्धइति खेव (G1 5
 Ms 5 'व)

26 *) Ns वृणोषु (for काले) and तद् (for स्त्री)
 — *) Ko N Bs Dn D1 5 एव, S चैव (for एत) Bs Ds
 नरा (for जना)

27 *) S स्त्रिय (for भार्या) — *) Bs 5 Ds 'वर्ष'
 Ko Bs Ds च (for वा) S शुभ वा यदि वाशुभ
 — *) Ds स यद्वायात्तथा का; S कार्यं (G1 धर्मात्)
 नि- (T1 Gs 5 'युज्यासुभोधि — *) Ns Bs 5 Dn Ds
 वेदवि

तथा रक्ताङ्गुलितलः पद्मपत्रनिभः शुभे ।
 प्रसादार्थं मया तेऽयं शिरस्त्र्यम्बुधृतोऽञ्जलिः ॥ २९
 मन्त्रियोगात्सुकेशान्ते द्विजातेस्तपसाधिकान्ते ।
 पुत्रान्गुणसमायुक्तास्तुत्पादयितुमर्हसि ।
 त्वत्कृतेऽहं प्रयुश्रोणि गच्छेयं पुत्रिणां गतिम् ॥ ३०
 एवमुक्त्वा ततः कुन्ती पाण्डुं परपुरजयम् ।
 प्रत्युवाच वरारोहा भर्तुः प्रियहिते रता ॥ ३१
 पितृवेश्मन्यहं बाला नियुक्तातिथिपूजने ।
 उग्रं पर्यचर तत्र ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ ३२
 निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः ।

तमहं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोपयम् ॥ ३३
 स मेऽभिचारसंयुक्तमाचष्ट भगवान्तरम् ।
 मन्त्रग्रामं च मे प्रादादन्नवीचैव मामिदम् ॥ ३४
 यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहविष्यसि ।
 अकामो वा सकामो वा स ते वशमुपैष्यति ॥ ३५
 इत्युक्त्वाहं तदा तेन पितृवेश्मनि भारत ।
 ब्राह्मणेन वचस्तथ्यं तस्य कालोऽयमागतः ॥ ३६
 अतुष्टात्वा त्वया देवमाह्वयेयमहं नृप ।
 तेन मन्त्रेण राजर्षे यथा स्यान्नो प्रजा विभो ॥ ३७
 आवाहयामि कं देवं ब्रूहि तच्चविदां वर ।

G B I
K 1

28 *) Ko Ds च पुत्रार्थं, Ds T1 'शुभी, T2 G M
 'शुभर' (Gs 'गर्भर' — *) N1 2 S (except Ms) हीन
 प्रजनन (T1 हीनपुत्रजन) स्वय

29 *) Ko यथा, S अय Dn D1 'निभ, Ds 'नल,
 Gs युस्त', Ms-8 रत्न' — *) S (except Ms) शुभ (Gs
 शुचि) — *) Ko यथा (for मया) K2 4 transp ते
 and [S] च Ko तेव S प्रसादार्थं युश्रोणि — *) S1
 T1 Gs-8 'स्युदितो', Ko 2 4 'च कृताज', K1 शिरसाभ्यु
 दिर्लजलि, N1 शिरसा', Gs 'स्वनिहितो'

30 *) S1 K2 4 'रूपतोषि', Ko Ds 'स्व तपोवल्गाव',
 Ks N B Da Ds 'सान्निवात्वा, S मत्त श्रेयस्वरै (T1 M 'स्करे,
 Gs शुभतरै' द्विजै — *) S अपत्यानि विविष्टानि कैश्चि
 दुष्पादवायले — After 30 Ka ins

1194* तं कुरुष्व महामागं वचन धर्मसमतम् ।
 31 Before 31 S1 K2 D2 4 S ins वैदा', the rest
 except N वैदा' उ' — *) Gs 'वा प्रयुश्रोणी — *) B1
 'हितेपिता, S 'चिद्वीर्येवा — After 31, Ds (marg
 sec m) S ins

1195* अपरं सुमहानेप खीणा भरतसत्तम ।
 यत्प्रसादयते भर्ता प्रसाद्य क्षत्रियपर्यन्त ।
 श्युषु चेद महामाहो मम प्रीणिकर वच ।
 [Before line 1, Da ins ह्युवाच — (L 1) Gs
 अनुग्रहो महा' — (L 3) T2 G1 4 8 महामाग Ms-8
 तव (for मम) Ms (sup in as in text) नृप (for
 वच)]

32 Before 32 Ns B1 ins वृत्तुवाच — *) S 'भोजन
 — *) N1 2 B (except B6) D2 4 विप्र, Ns S पूर्व (for
 तत्र) — *) N1 2 B D2 4 पुरा वै (for ब्राह्म') Some
 MSS क्षलित'

33 *) K1 G1 तु (for त) — *) S तस्युम Ns
 सन्नित्ता' — *) S1 K2 Da1 Dn1 T1 Ms 'रक्षे'

34 *) M 'निसार' — *) S1 'वद्याभिनत, K1 'चद्या
 भितर Ds S 'भ्युनि (T1 Ms 8 'नृचि) — *) N1 2 B
 D (except Ds) मत्र त्विम T2 G2 4 तु (for च)
 — *) K2 4 चापि (for चैव)

35 35^{ab} 1 104 7^{ab} — *) B1 2 D2 4 देवमनेन
 च — S1 Ko 2 4 Ns Ms 3 ins after 35^{ab} N1 2 B D,
 after 35 (D after 35^{ab})

1196* तस्य तस्य प्रसादाये राष्ट्रि पुत्रो भविष्यति ।
 [(=var) 1 104 7^{ab} B1 2 D2 4 Ms-8 प्रसादेन
 Ms-8 पुत्रस्वस्व जनिष्यति]

— S1 Ko 1 2 Ns Ds om 35^{ab} — *) Da1 Gs 4 'कामा
 (both times) — *) N1 2 स स ते वदामेप्यति, Es D
 (except D2 4 8) वद ते ससुपैप्यति, S स (M च) स्मे (T1
 च ने; G1 समे, Gs नथि Gs स ए, Ms द्वि ने) प्यति ते वद
 (Gs स स मे नैप्यते वद) — After 35 N1 2 B Da
 Dn D1 2 4 ins 1196*

36 *) N D (except Da D2) S 'गस्व
 37 *) K2 4 अह विभो, S परतप — S (which om
 37^{ab}) ins after 37^{ab} Ds (om lines 1 2) after 38

1197* या मे विद्या महाराज अद्दात्स महायथा ।
 तयाहूत सुर पुत्र प्रदास्यति सुरोपमम् ।
 अन्पलकृत यस्ते शोक वीर विनेष्यति ।
 [Here follows in S a colophon]

D1 S cont

कुन्ती ।

अपत्यकाम एव स्थानममापत् भवेदिति ।
 विप्र वा गुणसपन्न सर्वभूतहिते रतम् ।

[5]

त्वचोऽनुज्ञाप्रतीक्षां मां विद्ध्यसिन्कर्मणि स्थिताम् ॥

पाण्डुरुवाच ।

अद्यैव त्वं वरारोहे प्रयतस्व यथाविधि ।

धर्ममावाहय शुभे स हि देवेषु पुण्यभाक् ॥ ३९

अधर्मेण न नो धर्मः संयुज्येत कथंचन ।

लोकध्यायं वरारोहे धर्मोऽप्यमिति मंस्थते ॥ ४०

धार्मिकश्च कुरुणां स भविष्यति न संशयः ।

इति श्रीमहभारते आदिवपेणि प्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

दत्तस्यापि च धर्मेण नाधर्मे रंस्थते मनः ॥ ४१

तसाद्धर्मं पुरस्कृत्य नियता त्वं शुचिसिते ।

उपचाराभिचाराम्नां धर्ममाराधयस्व वै ॥ ४२

वैशंपायन उवाच ।

सा तथोक्ता तथेत्युक्त्वा तेन भर्ता वराङ्गना ।

अभिवाद्याभ्यनुज्ञाता प्रदक्षिणमवर्तत ॥ ४३

अनुजानीहि भद्र ते ष्येत् हि पति क्षिय ।
य स्व वक्ष्यति धर्मज्ञ देव प्राक्षणमेव च ।
यथोद्दिष्टं स्वया वीर तत्कृतोक्तिं महाभुज ।
देवापुत्रफलं सपौ चिप्राकारान्तरे भवेत् ।

[(L 1) T₁ G₂ 4 महातपा — (L 2) G (except G₂ s) मयाद् G₂ स्तोत्रम Adhy no in the colophons T₁ 110, T₂ 60, G M 61]

— S om 37^{ad} — *) B₂ राजेंद्र — *) Ś₁ K₁ s N₂ B (except B₂) D₂ s transp स्वात् and नी Ko से स्वात्, K₄ स्थान्मे, N₁ D₂ ते स्वात् (for स्वात्) Da तथा (for प्रजा) N₂ भवेत्, B₂ Dn D₁ हिता (for विभो)

38 *) M₂ (sup lin as in text) पुत्रार्थे (for क देव)
— *) K (except K₁) N₁ B D सत्वता (for तत्त्व*)
Ś₁ तस्य श्रुतिं विदा वर, S वक्ष्वा वा (T₁ पुत्रार्थी, T₂ G₁ s कथ वा, M₂ sup lin क देव, M₂ s पुत्रार्थे) अतर्पेभ (Ga पुरपर्वभ) — *) Ko s 4 N₂ s Da 'नुज्ञा प्रतीक्षासि (Ko 'द्वयेना, N₂ 'द्वयाम), K₁ ततो ज्ञाता प्रवेक्ष्यामा (sio), B (except B₂) D₂ 4 स्वयाहभ्यनुज्ञाता, S स्वत् आह्वा (G 'त् प्रजा) प्रतीक्षती (T₂ 'त्, G₁ s 'ती) — *) N₁ B (except B₂) Dn D₂ स्थिता, N₂ स्थित, S हृंसिते — After 38 Da ins 1197* S ins after 38 D₂ after 1197*

1198*

पाण्डु ।

धन्वोऽस्त्यनुगृहीतोऽसि स्व नो धात्री ब्रुल्यस्य हि ।

नमो महर्षय तस्मै येन दत्तो वरस्तव ।

न चाधर्मेण धर्मज्ञे शक्या पालयितु प्रजा ।

तस्माद्य पुत्रलाभाय सतानाय ममैव च ।

प्रवर सर्वदवानां धर्मनावाहयावले ।

वैशंपायन ।

पाण्डुना समनुज्ञाता भारतेन वशसिना ।

मसि चके महातान धर्मस्वावाहने तदा ।

[5]

[D₁ ins उवाच after पाण्डु and वैश*]

39 Ś₁ K₁ S om उवाच — *) Ś₁ K₁ 'माराधय

— *) B₂ Dn D₁ लोकेषु Ko D₂ धर्मं, S सुहृत्

40 *) K₂ N₂ D₂ च नो, K₄ न ने, D₁ ततो S न

धर्मो वै — *) K₁ सयुद्येत, N₁ s B₂ 'युज्यति, B₂

समयुद्येत, D₂ 4 'युष्येत, G₂ स सुहृदेन Ko s S कदा

— After 40^{ad}, D₁ (suppl fol ecc m) ins a passage

of 47 lines given in App I (No 66) — *) S 'श्रापि

— *) Ś₁ K₁ N₂ s शस्यते, N₂ B (except B₂) Dn D₂ 4

G₂ मय*

41 *) D₂ स, G₂ Me-s शु (for च) Ko D₂ च, T₁

G₁ s Me-s हि (for स) — Da₂ om from 41^{ad} up to

उपचार (in 42 *) — S₂ om 41^{ad} — *) K₂ जातस्य

(for दत्तस्य) Ko s N₂ transp श्रि and च S तस्य

(for श्रि च) N₁ s B₂ Dn D₁ धर्मेण चापि दत्तस्य

— *) N₁ B (except B₂) D₂ 4 क्षीयते, Me-s दुष्ट* (for

रस्य*) Ko N₁ s B (except B₂) Da₁ D₂ 4 मति

— After 41, D₂ s ins

1199* धर्मोदिक हि धर्मज्ञे धर्मान् धर्ममप्यमय ।

अपत्यमिष्ट लोकेषु यदा कीर्तिविवर्धनम् ।

[(L 2) D₂ G₂ M प्रवास्त (for अय*)]

42 Da₂ om up to 'वारान् in 42* (of v 1 41)

— *) Ś₁ K₁ उपचारापचा* B₂ Dn D₁ धर्ममावाहय

K₁ मा (for वै) Ś₁ Ko s 'राधय स्वय S आकाराकार

सपत्ना अजस्वाराधय स्वय — After 42 D₂ reads the

colophon joining 43 to the foll adhy

43 Ś₁ Ko 1 D₂ S om उवाच (G₂ M om the ref.)

— *) K₂ transp सान् and तथोक्ता — *) Ko D₂

transp तेन and भर्ता — *) S 'नमसाधकार्य

Colophon om in D₂ S, D₂ reads it after st 42

११४

वैशंपायन उवाच ।

संवत्सराहिते गर्भे गान्धार्या जनमेजय ।

आह्वयामास वै कुन्ती गर्भार्थं धर्ममच्युतम् ॥ १

सा बलिं त्वरिता देवी धर्माभोपजहार ह ।

जजाप जल्पं विधिवद्दत्तं दुर्वाससा पुरा ॥ २

संगम्य सा तु धर्मण योगमूर्तिधरेण वै ।

लेभे पुत्रं वरारोहा सर्वप्राणभृतां वरम् ॥ ३

एन्द्रे चन्द्रसमायुक्ते गृह्णतेऽभिजितेऽष्टमे ।

दिवा मध्यगते सूर्ये तिर्यो पुण्येऽभिपूजिते ॥ ४

सम्पृद्यशंसं कुन्ती सुपाच समये सुतम् ।

जातमाने सुते तस्मिन्वायुवाचाशरीरिणि ॥ ५

एष धर्मभृतां श्रेष्ठो भविष्यति न संशयः ।

युधिष्ठिर इति ख्यातः पाण्डोः प्रथमजनः सुतः ॥ ६

भविता प्रथितो राजा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।

११४
११५

— Sub-parvan Śi Ko-३ & N̄ B Da Dn. ns Ds & s
समव — Adhy name Is कुन्तीनियोग, N̄s : कुन्तीपुत्री
त्वच्युत्तमान — Adhy no (figures, words or both)
Ko 116, B; Ds 120, Dn 121 — S loka no Dn
43 — Aggregate s loka no Dns 4761

114

1 Śi Ko ३ s om उवाच; Ds & S om the ref
— *) N̄s : B D 'स्वररुते (Ds 'स्वर धरे, Ds 'स्वर हिते),
N̄s 'स्तराधिके, S 'स्तरोरिते — *) Ks & Das Dns Ds s
Ko 116, B; Ds 'धी — *) S आनुहाव ततो धर्म (Ts तत्र
कुन्ती) — *) N (except Ko ३ Ds) 'भीर्धे Ks-३ उत्तम
(for लच्यु) S (except Ts) कुन्ती गर्भो(Ts Gs. ३
पुरा)धर्मच्युत

2 *) Ds 'पजगाम, Gs 'पचचार S (Ms s om lines
2-5) ins after 2nd Ds (om line 1) after 2 Ds
(marg sec m om lines 1-4) after 1201*

1200* जानती धर्ममम्य वै मन्त्रेवेशसुपानयत् ।
आहूतो नियमा-कुन्त्या सर्वभूतममरुत्त ।
दृष्टो भगवा-धर्म सतानामोय पाण्डवे ।
तस्मिन्बहुयुगेऽरण्ये शतशुद्धे भगोसने ।
पाण्डोरर्थे महाभागो कुन्ती धर्मसुपागमत् । [४]
ऋतुकाले शुचिधराता शुद्धवेषा यथास्त्रिणी ।
दायता जग्राह शुश्रोणी सह धर्मण सुमता ।

[(L 1) Gs : ३ जानाति, Gs जपठी, Gs Ms s 'नती
Ts Gs s धर्म्य Ts Gs अम, Ms s अर्थ Ms धर्मत् (for
मन्त्र) — (L 3) Gs दृष्टो — (L 4) Ds Ts Gs : ३ 'ने
रन्ये — (L 5) Ds T Gs : ३ 'भाग Ds 'पागत, Ts Gs :
'पानयत् — (L 6) Ds तु सुजाता Ds M (except
Ms) मनस्त्रिणी — (L 7) Ds ससद्भर्मण Ms-s सगता

64

(for सुत)]

— S om 2nd — *) Ko : ३ Bc Dn Ds transp जल्प
and विधि. B; s s Ds & मत्र (for जल्प) N̄s : 'प
विधिवमनत्र, N̄s Da Ds विधिवजजाप जल्प च (Da om च)
— After 2, Ds ins 1200*, while Dn Ds : ३ ins

1201* आजगाम ततो देवो धर्मां मन्त्रवरत्तत ।

विमाने सूर्यसकारो कुन्ती यत्र जपस्थिता ।

विहस्य ता ततो भूया कुन्ति किं वे ददाम्यहम् ।

सा त विहस्यमानाणि पुत्र देह्यवीदिदम् ।

[(L 1) Ds : ३ देवो (for देवो) — (L 3) N̄lp म्यात्.]
After the above, Ds (marg sec m, om lines 1-4)
ins 1200*

3 *) Śi प्रयुक्ता, K N̄s Bs D (except Ds &) सयुक्ता
Ks & च, Dn Ds द्वि (for तु) S धर्मण सह समय
— *) Ko s N̄ B D (except Ds) ह, Ks च, S सा (for
वै) — *) S महाभाग (Ms 'गा) (for वरा) — *) N̄s :
Ba Da Ds & 'प्राणिहित, Ba 'प्राणहित, Gs : ३ 'प्राणयता N̄s
Bc Dn Ds S (except Ms-s) हित, Ds रत (for वरम्)

4 *) Ks M (except Ms) पृष्ट- Ko B; s Das
Gs : Ms s चद्रमसा सु — *) Ko s Ds 'निते शुभे, Ds
'वे तथा, Cd as in text — *) K Ts Gs मय च (Ks
मप्ये) — *) Śi Ds पुच्ये सु, Ks 'व्ये स्व', Ks & Bs :
'व्यासि', Dn पूजित', Ds Gs वदति

5 *) Śi Ks & सुचयाच, Ko s B; Ds : Gs : ३ सुपुत्रे.
N̄s : B D प्रवर (for सम) — *) S 'ने ततख' (Ms
'त्रेण तत्')

6 *) Ko N̄s S भवितेति Ko विनोदयन्, Ks & N̄s :
B D नरोत्तम; N̄s विचितयन्, S विनादिनी — After
6th, Ks N̄ B D (except Ds) ins

1202* विप्रान्त सत्यवाचैव राजा पुष्या भविष्यति ।

7 N̄s om, 7th — *) Ko S अभवत् (for भवि')

[505]

यशसा तेजसा चैव वृत्तेन च समन्वितः ॥ ७
 धार्मिकं तं सुतं लब्ध्वा पाण्डुस्तां पुनरब्रवीत् ।
 प्राहुः क्षत्रं बलज्येष्ठं बलज्येष्ठं सुतं वृणु ॥ ८
 ततस्तथोक्त्वा पत्या तु वायुमेवाञ्जुहाव सा ।
 तस्माज्ज्ञे महाबाहुर्ममो भीमपराक्रमः ॥ ९

Śi K₁ लोके, S राजन् — *) S (except G₂) वीर्यवान् (for विशु) — After 7, S reads I 107 9-24 (cf v 1 1 106 11)

S S reads 8-14 after 1 107 24 (cf v 1 1 106 11) Before 8, S reads वैश — *) Ko धर्मिष्ठ K₂ Da₁ तु, T₂ G₂ च (for त) S दृष्ट्वा (for लब्ध्वा) — *) Śi K₁ & Da D₂ : T₁ M₂ बल ज्ये, Ko D₂ श्रेष्ठ — *) K₂ श्रेष्ठ चायो, K₂ चायोरेक, Śi₂ श्रेष्ठ, B₂ ज्येष्ठत्, D₂ T₁ M₂-s बल ज्ये K₄ वर (for सुत) S वृणे — After 8, D₄ (marg sec m) ins

1203* प्राहुः पुत्रा बहुतरा कर्तव्या कर्मविहिजा ।
 S ins after 8 D₄ (marg sec m) after the above line

1204* तत कुन्तीमनिक्रम्य शशासातीव भारत ।
 वायुमावाहयस्वेति स देवो बलवचर ।
 अथमेव क्रतुश्रेष्ठो ज्योति श्रेष्ठो दिवाकर ।
 ब्राह्मणो द्विपदा श्रेष्ठो देवश्रेष्ठश्च मारुत ।
 मारुत मरुता श्रेष्ठ सर्वप्राणिभिरुडितम् । [5]
 आवाहय स्व नियमार्युत्रार्थं वरयामिति ।
 स नो य दास्यति सुत स प्राणबलवाप्नुयु ।
 भविष्यति वारोह बलज्येष्ठा हि भूमिपा ।

[(L 1) G₂ : अभिमुख्य D₂ अनुश्रुतमुपक्रम्य — (L 3) D₄ अथमेवच यद्गानां ज्योतिषा सर्वं एव हि — (L 4) G₁ : बलज्येष्ठार्यु, M₂ बलश्रेष्ठत् G₁ : मानुष — (L 7) T₁ G₁ : M₂ प्राणिवल — (L 8) G₁ : ज्येष्ठो हि भूमिप]
 9 *) Śi : S (except B₂) D (except D₂) भद्रा (for पत्न्या) S ततोऽप्यति सा काले — *) K₂ T₂ G₂ : ह; T₁ G₁ : M च (for सा) — After 9^{ab}, D (except Da D₂) ins

1205* ततस्सामागतो वायुर्भृगारुहो महाबल ।
 किं ते कुन्ति ददाम्यद्य मृदि यत्ते दृष्टि स्थितम् ।
 सा सलज्जा विदस्याद्य पुत्र देहि सुरोत्तम ।
 परयत् महाबायु सर्वदुर्गमभञ्जयत् ॥
 while S ins

1206* त्रिविधेनोपहारेण सनोक्तविधित्वा पुन ।
 तरेषु निगमे स्थित्वा मन्त्रमाममुदैरयत् ॥

तमप्यतिबलं जातं वागभ्यवददच्युतम् ।
 सर्वेषां बलिनां श्रेष्ठो जातोऽयमिति भारत ॥ १०
 इदमत्यद्भुतं चासीज्जातमात्रे वृकोदरे ।
 यदङ्कतपतितो भातुः शिलां गात्रैरचूर्णयत् ॥ ११
 कुन्ती व्याघ्रमयोद्विशा सहस्रोत्पतिता किल ।

आजगाम ततो वायु किं करोमीति चाब्रवीत् ।
 लज्जान्विता तत कुन्ती पुत्रमैच्छन्महाबलम् ।
 तथास्त्विति च ता वायु समालम्ब्य दिव गत ।

— *) Śi₂ जातो S महावीर्यो
 10 *) Śi K₁ 'दस्य तद्, Ko : 'वदात्स्यु'; B₂ m D (except D₂) S वायुवाचावारीणी, D₂ 'ददु
 — After 10, S ins

1207* जातमात्रे कुमारे तु सर्वलोकस्य पार्थिव ।
 मृत मनुजसुवु सर्वे व्यथिताश्च प्रपेदिरे ।
 वाहमानि स्वधीर्यैस्त विमुञ्चन्त्यशुचिन्द्व ।
 यथानिल समुद्रत समर्थ कल्पने भुव ।
 तथा मनुपरीताङ्गो भीमो भीमपराक्रम ।

[(L 1) T₁ M 'लोकेषु — (L 2) T₂ G₂ : s ज्य चैव — (L 3) G₂ : M₂ विशीर्यते T₁ G₂ : M₂ मुच्यन्त्यशुचि सर्वदा — (L 5) Posterior half = 9^a]

11 *) Ko D₂ 'मप्यद्भु'. S (except G₂) हृद् वाहु मन्त्रा (G₁ 'नेवा, G₂ 'मिस्था, G₂ M₂ (sup Jan) 'भला सीत् — *) D₂ S यदगा' — *) D₂ D₂ & व्यपूर्ण
 — After 11, D₂ (marg sec m) ins

1208* जनमेजय उवाच ।
 कथं स वज्रसघात कुमारे व्यपतद्भिरौ ।
 कथं तु तेन पतता शिला गात्रैर्विचूर्णिता ।
 पूतदिच्छामि भगवत्स्यत् क्षोड् द्विजोत्तम ।
 यथावदिह विप्रं पर मेऽयं वृहत्सहम् ।
 वैशापायन उवाच ।

साध्वय प्रभुमुद्दिष्ट पाण्डवेय प्रवीनिति ।
 — D₂ (marg sec m) cont. while S (which cont 12^a-13^a) ins after 11

1209* कुन्ती तु सह पुत्रेण याया सुरधिर सर ।
 आयाव तु सुतमादाय दशमेऽहनि यादवी ।
 देवतान्यर्चयिष्यन्ती निर्जगामाभमाष्टया ।
 शैलाभ्याशेन गच्छन्त्यास्वदा भारतसत्तम । [5]
 निश्चयाम महाभ्यागो त्रिषांमुगिरिगद्गात् ।
 तमापतत् सादृल विहृष्य धनुस्सगम् ।
 निर्विभेद वरी पाण्डुभिर्निभिद्रसावित्रम् ।
 पादेन महता तां तु परयत् गिरिगुहाम् ।

नानुबुध्यत संसुप्तमुत्सङ्गे स्वे वृकोदरम् ॥ १२
 ततः स वज्रसंघातः कुमारोऽभ्युपतद्विरौ ।
 पतता तेन शतधा शिला गार्त्रविचूर्णिता ।
 तां शिलां चूर्णितां दृष्ट्वा पाण्डुर्विस्मयमागमत् ॥ १३
 यस्मिन्नहनि भीमस्तु जज्ञे भरतसत्तम ।
 दुर्घोर्धनोऽपि तत्रैव प्रजज्ञे वसुधाधिप ॥ १४
 जति वृकोदरे पाण्डुरिदं भूयोऽन्वचिन्तयत् ।
 कथं नु मे वरः पुनो लोकश्रेष्ठो भवेदिति ॥ १५

दैवे पुरूपकारे च लोकोऽयं हि प्रतिष्ठितः ।
 तत्र दैवं तु विधिना कालयुक्तं लम्प्यते ॥ १६
 इन्द्रो हि राजा देवानां प्रधान इति नः श्रुतम् ।
 अप्रमेयबलोत्साहो वीर्यवानमितद्युतिः ॥ १७
 तं तोषयित्वा तपसा पुत्रं लप्स्ये महापलम् ।
 यं दास्यति स मे पुत्रं स वरीषान्भविष्यति ।
 कर्मणा मनसा वाचा तस्मात्तपस्ये महत्तपः ॥ १८
 ततः पाण्डुर्महातेजा मन्त्रयित्वा महर्षिभिः ।

G
M.

दृष्ट्वा शैलमुपारोडुमैच्छलुन्ती भयात्तदा ।
 प्रासात्तस्मा सुतस्त्वद्वापपात भरतर्षभ । [10]
 पर्वतस्योपरिस्थापामपल्लादपतच्छिद्युः ।
 स शिला चूर्णायामास वज्रवद्विचोदित ।
 पुत्रजहासत पाण्डुरन्वधावद्विरैलटम् ।
 12 S om 12^a-13^a — *) Ks सहस्रबोधिता — *)
 Śi K1 मातुषु B Da Ds * स सुप्त
 13 S om 13^a (of v 1 12) — *) Ks *सकारा,
 Da1 *सपात — *) N B D (except Ds) *दे स्युः
 — *) Ks * पतमानेन, Da D1 Gs वपात तेन T₂ G₂
 सहस्रा (for दात) — *) T G₂ * *र्णिता — *) T₁
 G₁ * * M शिला च, T₂ G₂ शिलास्तु, G₁ शिलाश्च (for तां
 ति) T₂ G₂ * *र्णिता — /) S पर (for पाण्डुर) N₁ *
 B D *मागत — After 13 S (T₁ om lines 5 7) ins

1210* स तु जन्मनि भीमस विनदन्त महास्वग्म् ।
 ददर्श गिरिशृङ्गस्य व्याघ्र *व्याघ्रपराक्रम ।
 दारसरक्षणार्थाय पुत्रसरक्षणाय च ।
 सदा बाणधनुष्याग्निरभवाकुरुनन्दन ।
 मधे चन्द्रमसा युक्ते सिंहे चाम्बुदिते पुरौ । [5]
 दिवा मन्थगते सूर्ये तिथौ पुण्ये त्रयोदशीम् ।
 सैत्रे सुहर्ते सा कु ती सुपुत्रे भीममच्युतम् ।

[(L 1) T₁ विनादित, G (except G₁) विनादित (for
 महा) — (L 3) T₂ G₂ * * M रक्षणार्थं (T₂ G₂ * *
 माण) तमामय (for पुत्र) — (L 5) G₂ * * मधौ G₂ *
 *च्युदये G₂ M₂ रवी (for पुरौ) — (L 7) T₂ G₂ पत्रे,
 Ms * सैत्रे Ms * सप्राले (for सा हन्ती)]

14 T₂ om 14 — *) S (except G₂, T₂ om) जज्ञे
 भीमपराक्रम — *) Ds तस्मिस्तु (for तत्र) S (T₂
 om) सामेव रात्रिं पूर्व (Ms * * वी) तु — *) Ks * Da1
 D₁ * विप S (T₂ om) जज्ञे दुर्घोर्धनो वृष (G₁ वृष)
 — After 14 S reads 1 107 25-37 (of v 1 1
 106 11)

15 S reads 15 ff after adhy 108 (of v 1) 1 106
 11) — Before 15, S ins 'वैश' — *) S जाते वल्लवर्त
 श्रेष्ठे — *) D₁ इद वचनममवीच, S पाण्डुश्रितापरोमवर्
 — *) D₂ कथ नाम S कथमनाम (G₂ * * य मानयो) मम
 सुतो — *) Śi K₁ *ज्येष्ठे, K₂ T G लोके श्रे K₂ *
 भविष्यति

16 *) S दैव पुरूपकारश्च (T₁ M * * च — *) K₂ च
 (for हि) N₁ * B D (except D₂) * य सप्त, S पत्र लोक
 (T₁ G₂ * के) प्र — T₁ om 16^a — *) S (T₁ om)
 ततो देवास्तु तपसा (G₂ * * तु लप्स्येह) — *) K₂ देवस्तु.
 S (T₂ om) लप्स्ये पुत्र (G₂ * * तपचपुत्र, Ms * * पुत्र
 लप्स्ये) महावल

17 *) Śi K₁ G₂ प्रधान Ko Ms * * मे मति, K₂
 G₁ विश्रुत, K₂ N₂ D₂ G₂ Ms * * मे श्रुत, K₂ विश्रुति, T₁
 मे सुत, T₂ G₂ * * मे श्रुत — *) Ko * N₂ G₂ * Ms *
 *वास्तुचमयु, T₂ G₂ * * महाकृषिलोकवयनायक, G₂ वीर्य-
 मास्तुत्तमाकृति

18 *) Ms * * तोषयित्वा तु तप* — *) T G₂ * M
 स न, G₂ * * पुन Śi K₁ Da1 D₂ च तु (D₂ चतु)
 दास्यति मे पुत्र — *) Ko वरीयान्स न, K₂ * N₂ D₂ *
 Da D₂ * * स गरीया, S स प्रधानो भ* — After 18^a,
 Da D₁ S ins

1211* अमानुषान्मानुषार्थं स सप्रामे हनिष्यति ।
 [Da D₁ transp s add सप्रामे G₁ * * पुत्रार्थं सप्रामे स
 हनिष्यति वीर्यवार]

— *) S तपसा (T₂ Ms * * मनसा) कर्मणा चैव (T₂ G₂ * *
 युक्त) — /) Śi लप्स्ये K₂ * * परतप K₂ * * लप्स्ये परम
 तप, T₂ G₂ * * कुर्यां चैव मह

19 *) K₁ महातेज, N₁ B₂ * * Da D₁ n₂ D₁ * * राज्ञे;
 B₁ * * D₂ * * राज; D₂ * * प्राज्ञो, S तु राजर्षि — *) Ko M
 सहर्षि, K₁ तपसर्षि (sic) — *) S आदिदय (for दिदे)
 S (except T₁ G₂) कौरव्य — *) Śi K₁ * T₂ G (except

द्विदेश कुन्त्याः कौरव्यो व्रतं सांवत्सरं शुभम् ॥ १९ ॥
 आत्मना च महाबाहुरैकपादस्थितोऽभवत् ।
 उग्रं स तप आतस्थे परमेण समाधिना ॥ २० ॥
 आरिराधयिपुद्वेवं त्रिदशानां तमीश्वरम् ।
 स्रवेण सह धर्मात्मा पर्यवर्तत भारत ॥ २१ ॥
 तं तु कालेन महता वासवेः प्रत्यभापत ।
 पुत्रं तव प्रदास्यामि त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ २२ ॥
 देवानां ब्राह्मणानां च सुहृदां चार्थसाधकम् ।
 सुतं तैः प्रदास्यामि सर्वाभिव्रविनाशनम् ॥ २३ ॥
 इत्युक्तः कौरवो राजा वासवेन महात्मना ।

उवाच कुन्तीं धर्मात्मा देवराजवचः सारम् ॥ २४ ॥
 नीतिमन्तं महात्मानमादित्यसमतेजसम् ।
 दुराधर्षं क्रियावन्तमतीवाञ्जुतदर्शनम् ॥ २५ ॥
 पुत्रं जनय सुश्रीणि धाम क्षत्रियतेजसाम् ।
 लब्धः प्रसादो देवेन्द्रात्तमाह्वय शुचिसिते ॥ २६ ॥
 एवमुक्ता ततः शक्रमाञ्जुवाय यशस्विनी ।
 अथाजगाम देवेन्द्रो जनयामास चाञ्जुनम् ॥ २७ ॥
 जातमात्रे कुमारे तु वायुवाचाशरीरिणी ।
 महागम्भीरनिर्घोषा नभो नादयती तदा ॥ २८ ॥
 कार्त्वीर्यसमः कुन्ति शिषितुल्यपराक्रमः ।

Gs. 4) संवत्सरं.

20 *) S आत्मनश्च (T₁ 'त्मनः स) महावीर्यं. — *) T₁ transp. उग्रं and स. K_{2,4} T₂ G₂ M₁ transp. स and तपः. K_{2,4} आतस्थो; D_n D₁ 'स्थाय. B₂ उग्रं तपः समास्थाय.

21 *) Śi K₁ महे; N₂ तपे; G₂ अधी; G₃ अये (for तमी). — *) N₂ B₁ m. s. (m as in text). s भार्यया (for स्रवे). — *) D_n D₁ पर्यवर्तयत्; G_{1,2} पर्या.

22 *) N_{1,2} B D (except D₂) प्रत्यघटत; T₂ G₂ 'ददयत्. — Before 22nd, N (except Śi K₁) ins. द्वाक ड; T G_{2,3} M (except M₂) इद्द.

23 *) N₂ मित्राणां (for देवा). N_{1,2} B D (except D₂) ब्राह्मणानां गवां चैव (D₂ च देवानां); S मित्रेश्वरो ब्राह्मणेश्वरश्च (M₂-s 'स्तु). — *) S सुहृदयः; (G_{2,3} 'दितः). Ko D₂ अये; N₁ चाञ्जु. — After 23rd, N ins.:

1212* सुहृदां चोक्तजननं सर्ववाग्धवनन्दनम् ।

[Śi K₁ N₂ मिस्वजननंदनं.]

— *) Śi B₁ 'प्रणयानं; M₂-s 'विनासिनं.

24 Before 24, D₁ (marg. sec. m.) T₂ G_{1,2,3} M (except M₂) ins. वैरां. — *) S इत्युक्तस्तु महद्रेण कौरवः कुरुवर्धनः. — After 24th, S (which om. 24th) ins.:

1213* कुन्तीं राजसुतां पाण्डुरपत्याधिऽभ्यचोदयत् ।

धर्मं यत्वं च निद्रिय यथा स्वादिति भारत ।

which in T₂ is followed by 1214*. — S om. 24th.

— *) Ko धर्मतां (for धर्मां). D₂ om. 24th-25th.

— *) Śi K₁ D₂ 'राजमनुकरा (D₂ 'सारत्). — K₂ N₁ B D (except D_{2,3}) ins. after 24: T₂, after 1213*:

1214* उदकैस्तव कल्याणि सुष्टो देवगणेश्वरः ।

पातमिच्छति ते पुत्रं यथा संकल्पितं हृदा १.

अतिमानुषकर्माणं यशस्विनमरिदमम् ।

[(L. 1) T₂ सहार्कं. — (L. 2) B (except B₂) i (for ते). N₂ कृता; B₂ D_n D₁ स्वया (for हृदा).]

25 *) T₂ कीर्तिमन्तं. M₂ (sup. lin.). s-3 महद्रेण (for महा). — *) Śi K (except K₂) 'समवर्षतं. — *) K₂ कृपावंतं; S रणे शूरं. — *) Ko 'दुतविक्रमः; S देवराजमिषानर्थं (T₁ G_{1,2} 'मिवापरं; T₂ G_{1,2} 'समसुती). — *)

26 *) Cd cites धाम (as in text). N_{1,2} उग्र क्षत्रियतेजसां (N₁ 'सा). — *) Ko. s B₂ D₂ G (except G_{4,5}) लब्धः. — *) B₂ 'मानय; D_{1,2} 'माह्वय. N_{2,3} B Da D_{2,4} चाञ्जुनाने. — After 26, S ins.:

1215* वैशंपायनः ।

जातेषु पतराद्रस्व कुमारेषु महात्मसु ।

27 Before 27, Śi K₁ D_{2,3} ins. वैरां; K_{2,4} N_{2,3}

Da₁ D_{n,1,2} D₁ वैरां ड. — *) S हुंती पुनरपत्याप (T₁

G_{1,2} पुनः शुचिभूवा) देवराजमुपाह्वयत्. — After 27th, S ins.:

1216* ततः पर्यंचरत्तेन यलिना भगवानपि ।

[M₂ स पूजितत्वेन; M₂-s परितृप्तत्वेन (for पर्यं).]

— After 27, D₂ (marg. sec. m.) S ins.:

1217* उचाराभ्यां तु पुराभ्यां फल्गुनीभ्यां ततो दिवा ।

जातसु फाल्गुने भाति तेनसौ फल्गुनः स्तवः ।

28 After 28th, S ins.:

1218* सर्वभूतप्रदहिणी ।

सूक्ते घर्तेमानां तत्.

— *) K₂ N₁ B Da D_{2,3} सविन्वावाशरी. — *) G₂ तेव.

— *) T₂ G_{1,2,3} दितो (for नयो). K_{2,4} 'यतीव हि.

K₂ G_{2,3} नायंती प्रम (G₂ 'दित)स्तदा. — After 28, N

(Śi K₁ N₂ om. line 1) ins.:

एष शक्र इवाजेयो यथास्ते प्रथम्यिष्यति ॥ २९
 अदित्या विष्णुना प्रीतिर्यथाभूदभिनर्धिता ।
 तथा विष्णुसमः प्रीतिं वर्धयिष्यति तेऽर्जुनः ॥ ३०
 एष मद्रान्देशे कृत्वा कुरुक्ष्व सह केरुयैः ।
 चेदिकाशिकरूपांश्च कुरुक्ष्वम् सुधास्यति ॥ ३१
 एतस्य भुजवीर्येण राण्डवे हन्यवाहनः ।
 मेदसा सर्वभूतानां वृत्तिं यास्यति वै पराम् ॥ ३२
 ग्रामणीश्च महीपालानेष जित्वा महाबलः ।

आरुमिः सहितो वीरस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥ ३३
 जामदग्न्यसमः कुन्ति विष्णुतुल्यपराक्रमः ।
 एष वीर्यवतां श्रेष्ठो भविष्यत्यपराजितः ॥ ३४
 तथा दिव्यानि चास्त्राणि निखिलान्याहरिष्यति ।
 विप्रनद्या श्रियं चायमाहर्ता पुरुषर्षभः ॥ ३५
 एतामत्यद्भुतां वाचं वृन्तीपुनस्य क्षत्रके ।
 उक्तवान्यापुराकाशे वृन्ती शुश्राव चास्य ताम् ॥ ३६
 वाचमुच्चारितामुचेस्तां निशम्य तपस्विनाम् ।

C
B
E
1

1219* शृण्वता सर्वभूताना तेषा चाधमवासिनाम् ।

कुन्तीमाभ्याय विश्वष्टमुवाचेद सुविस्मिताम् ।

29 Before 29, Ms s ins वागुवाच — *) S उग्रो
 for कुन्ति — *) Ks s B Dn Ds s तिब, Ns s Bs s
 ारुचेग, S देव — After 29^a, Ks (om line 2)
 Ds s ins

1220* एष वीर्यवता श्रेष्ठो भविष्यत्यपराजित ।

तथा दिव्यानि चास्त्राणि निखिलान्याहरिष्यति ।

— *) Dn Ds Gs लय — *) S प्रथ(Gs प्राप)विष्यति
 रे यथा

30 *) Ko अदिते, Ds Gs अदित्या — *) Bs Ds
 'भूदतिव', S यथा समभिर्धिता (Ts Gs 'धत, Gs 'तत)
 — *) T1 Gs s तथा तव महाप्रीति — *) S1 चार्जुन, Ks
 Bs s Da Ds T1 ते सुत

31 Das om 31^{ab} — *) Ds सर्वान् Gs कर्ता
 (for कृता) — *) S कौसलम् (for कुरु) Ko s Da1
 कैरुयै, Ks N B Dn Ds s सोमकै, T1 केकया, M1
 केरुयाम् — *) S कुरुसाध — *) Ls s लक्ष्म्या, N1 s
 Bs Dn Ds s लक्ष्मी S1 स्वधा, Ks s विधा, N1 s Bs
 अवाप्यति, B1 sm Da Da प्रधा, Dn Ds वहिष्यति Ns
 B1m Ds Arjप लक्ष्मीं वरुषु धा, Bs कुरुक्ष्वमीषु धा, Bs
 Arjप कुरुक्ष्वमीषु धा, S कुरुणा लक्ष्मी धा — S ins
 after 31 Ds (marg sec m, om line 2) after 35

1221* एतस्य भुजवीर्येण जित्वा सर्वदाश्रव ।

निवातकचचा सव प्रहास्य त च जीवितम् ।

हिरण्यपुरमारुज्य निहनिष्यति सद्युगे ।

पुलागायास्तु तनयान्कालक्रेयाश्च सर्वदा ।

गयोचरा दिवा धीरो विजित्य युधि पार्ष्णिवात् । [5]

धनस्त्रौधममितमानविष्यति पाण्डव ।

[(L 1) T1 युधि (for युज) Ds द्वि वि दानवा, Ms s
 युधि मानवा (for सर्व) — (L 2) T1 Gs Ms-s सद्ये
 (for सर्व) — (L 3) Ds 'माषीद्य, T1 Gs Ms 'रह

— (L 4) Ds धीमत, Ms s पल्युन (for सर्व) — (L 6)
 Ts Gs s 'चनल Gs s पार्ष्णि]

32 *) Ks s वागुवीर्येण, Ns इन्द्रजसास्य वी — *) Ds
 S तुष्टि या

33 *) S1 Ko s Ds s Gs Ms-s 'णीश्र; Bs Da 'णीयान्;
 T Gs-s Ms s 'प्यश्र — *) S1 K1 महायया; Ko Da1 M
 'यलान्; T1 तु वै सुषे

34 *) Ko Ds द्रक, Ns s तिबि, B1 s Da Ds
 चायुवेग, Bs तिब, S तिबे(T1 Gs Ms तिबि तीरीवेगवर
 — After 34^{ab}, Ds ins 1222* Ds om 34^{ab} — *) Bs
 Ds वीर्यभृता — *) K1 'ति पराजिता, N1 s B D (Ds
 om) 'ति महायया, S महारमागो भविष्यति — K (except
 K1) Da1 Dn Ds s s ins after 34 Ds after 34^{ab}

1222* एष युद्धे महादेव तोषयिष्यति दानरम् ।

अश्व पाशुपत नाम सक्तासुष्टादावाप्यति ।

निवातकचचा नाम देव्या विबुधविद्यि ।

द्राक्षाज्ञया महाबाहुस्त्वान्यधिष्यति ते सुत ।

[Cf 1221* (L 1) Da transp तोष' and द्रक'.
 — (L 2) Ds तस्मै हृदश्च दास्यति — (L 3) Ds
 देवसांविबुधविद्यि — (L 4) Ds 'हु शातविष्यति]

35 Ds om 35^{ab}, Bs om 35 — *) S एष द्र(Gs M
 वा)क्षाणि दिव्यानि — *) N B (Bs om) Da Dns ns
 Ds s 'खिलेनाह', Ds Gs s Ms s 'लानि हरि', T1 Ms s
 'लानि परि'; Gs 'लानि भजि — *) Ko चाह, Ks चास्य;
 Ts Gs s चैव, Gs राजन् — *) Ns T1 Gs भरतर्षभ.
 Ms-s कुरुणासाहरिष्यति — After 35 Ds (marg sec m
 om line 2) ins 1221* (cf v l 31)

36 Before 36, Ns Ts Gs ins वैश' — *) Ks s एव
 (for वृता) S एतदस्यद्भुत राजन् — *) N1 s B D हुतो
 शुश्राव, S कुर्या पार्ष्णि K1 सूतज, N1 s B Da Ds s
 भारत — N1 s B D (except Da1 Ds) om 36^{ab}
 — *) Ts Gs s उचचावयानि चाकाशे — *) S भारत (for

बभूव परमो हर्षः शतशृङ्गनिवासिनाम् ॥ ३७
 तथा देवऋषीणां च सेन्द्राणां च दिवौकसात् ।
 आकाशे दुन्दुभीनां च बभूव तुमुलः खनः ॥ ३८
 उदतिष्ठन्महाघोषः पुष्पवृष्टिभिरावृतः ।
 समवेत्य च देवानां गणाः पार्थमपूजयन् ॥ ३९
 काद्रवेया वैनतेया गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 प्रजानां पतयः सर्वे सप्त चैव महर्षयः ॥ ४०

भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च

विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठः ।

यशोधितो भास्करेऽभूत्प्रनटे

सोऽप्यत्रात्रिभैगवानाजगाम ॥ ४१

चाख ताम्)

37 *) Gs 4 एव (for वाच) Śi 'मुद्रि', Ns Bs Dn
 Ds Ms. 'मुचरि', Gs (corrupt) उवाच चरि' — *) Ds
 S 'म्य यकास्त्रिनी (Ds T1 Ms-s 'नी', Ms 8 नराधिप)
 38 *) Ns S ततो (for तथा) Śi Ko 1.8 N B Da
 Ds 4 : M देवरथाना च, Ks 'गणाना च, Dn D1 Gs
 'निकायाना, Gs 4.8.8 (sup lin) 'सहर्षीणा — *) K
 (except K1) D1 T1 'व तुमुलखन, Gs 'वानुलनिखन
 39 *) Ns (inf lin as in text) महानादः Ds
 महाघोष, T1 G1 8 महामेघा — *) T2 Gs 8 'वृष्टि
 पपात ह, Me-s 'वृष्टिसमन्वित' — *) Ds समन्वयेव; T1
 Gs M समुपे' — *) N1 सेना (for गणा)

40 *)-42^d Ko Ds 'रसा Ko गण, Gs तदा

41 *) Śi K1.2 & Ds Gs Me भार' Ko Ds transp
 कश्य' and गौतम Some MSS कश्य'. Ms गौतमोत्रि
 — *) A few MSS चरि'. — *) T2 Gs 4 यथादिलो
 Ds T1 G1.2 & Me-s भारकरो Ns वै, T1 Gs 4 स (for
 बभूव) — *) S सोप्यत्रिभैगवानाम्बभूव

42 ab)-(var) 1 60 4^{ab} — *) Gs शृयु (inf lin
 दक्ष as in text) — *) 40' Śi K1 वै चान्ये प्रह
 चादिन, Ks 'प्सरसा गणा, S गधर्वाप्सरसस्तथा

43 *) T2 Gs गध' — *) Śi 'दिव्याभरण'; K
 (except Ks) Da G1 दिव्याभकार' — After 43^{ab},
 S ins

1229* ते च प्रकाशा मलेयु सर्वोपस्कारसम्पत्ता ।

[Ga तेजः; Me-s वृष (for ते च) T2 Gs Ms-s

'रसा(Me-s 'रक'रसवृत्ता (Ms 'सयुता)]

— *) T1 आपगायत; Gs 'गायत; M (except Ms)

मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः ऋतुः ।

दक्षः प्रजापतिश्चैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ ४२

दिव्यमाल्याम्बरधराः सर्वालकारभूषिताः ।

उपगायन्ति वीभत्सुमुपनृत्यन्ति चाप्सराः ।

गन्धर्वैः सहितः श्रीमान्प्रागायत च तुम्बुरुः ॥ ४३

भीमसेनोग्रसेनौ च ऊर्जायुरनघस्तथा ।

गोपतिर्दृष्टराष्ट्रश्च सूर्यजर्वाश्च सप्तमः ॥ ४४

युगपस्त्वृणपः कार्णिनन्दिश्चित्रधस्तथा ।

त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दशः ॥ ४५

कलिः पञ्चदशश्चात्र नारदश्चैव षोडशः ।

सद्वा वृहद्वा वृहकः करालश्च महायशः ॥ ४६

उपगायत — *) Gs अपनृत्यत, Ms-s उपानृत्यत Ko Ds
 चापरा, Ks 4 Bs Da चापरे, T1 चेदिह, Ts Gs-s Ms-s
 चेति ह, Gs 8 8 चैव हि, Ms चैव ह N1 s B1 s s Da
 D1 s 8 नृत्येत्पसरसा (N1 'ते चापरे', Bs s 'लप्सरसा)
 गणा, Ms उपनृत्यस्तथैव च — After 43^{ab}, N ins

1224* तथा महर्षयश्चापि जेषुसत्र समन्तत ।

[Ko Ns Ds 'यश्चैव, Ks 4 'य स्वस्ति Ko Ds सति

जेषु, Ks ययुस्त', Bs Das तेयुस्त']

— S on the other hand, ins after 43^{ab}

1225* ततो गन्धर्वैर्वर्षेयु प्रणदस्य विहायसि ।

[Gs 'सेनेयु, M1 'रूपेयु, Ms 'सुर्वेयु]

— *) S बहुभि सह गधर्वैर — *) Śi Ds प्रगा'; Ko 1

प्रगायति, Ki S अगायत M स (for च), Bs Ds

प्रागायतुमुदस्तथा

44 With 44-46^{ab} of 1 59 41-43^{ab} — *) 9

पूर्णयुर Ko Ds बहुपस्य' (for अनपस्य) — Śi (hapl.)

om 44'-45' — *) Ko 1 गोपश्च, Bs गोपतिः; Ds

सोमश्च; Ds यमश्च; S गोमोश्च — *) N1 s B (except Bs)

Da पूर्णवर्चास' K1 च सप्तम, N1 s B1 s 8 तथैव च; K1

Bs D (except Ds) S (except Ms) स तथाष्टम

45 Cf v 1 44 — Śi om 45^{ab} (cf v 1 44)

— *) T2 G 'सुर्वेय' (G1 'सुर्वेय'); Ms (sup lin as in

text) s-s 'सुर्वेय' Ds कीर्तिः; T1 G (except G1.2) M1

कार्णी — *) K1 N1 s Ds नद; T2 Gs M नद'
 — *) Gs स्थूलशिरा — *) Ko s S (except Bs
 Ms) 'दक्ष'
 46 Cf v 1 44 — *) Śi Ks 4 Bs Ds 'सर्वैः; C1
 'शबाति N1 s Bs Dn D1 s transp. अय and एव Śi

ब्रह्मचारी बहुगुणः सुपर्णश्चेति विश्रुतः ।
 विधावसुधुर्मन्युश्च सुचन्द्रो दशमस्तथा ॥ ४७
 गीतमाधुर्यसंपन्नौ विख्यातौ च हहाहूहू ।
 इत्येते देवगन्धर्वा जगुस्तत्र नरर्षभम् ॥ ४८
 तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वोल्कारभूषिताः ।
 ननुतुषे महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ॥ ४९
 अनूना चानवद्या च भ्रियमुख्या गुणावरा ।

अद्रिका च तथा साची मिश्रकेशी अलंबुता ॥ ५०
 मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोचमा ।
 अभ्रिका लक्षणा क्षेमा देवी रम्भा मनोरमा ॥ ५१
 असिता च सुवाहुश्च सुप्रिया सुवपुस्तथा ।
 पुण्डरीका सुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी ॥ ५२
 काम्या शारदती चैव ननुतुस्तत्र संघशः ।
 मेनका सहजन्ता च पर्णिका पुञ्जिकस्थला ॥ ५३

५३

Bs चावि (for चैव). Ks Gs पोद्दर. T G_{1,6-8} M किनुारस्तु (T₁ रतिनारश्च) पोद्दर (T₂ G₁ M_{2,3} 'दा:'). — After 46^{ab}, S reads 48^{ab} (cf. v. l. 47). — M₆₋₈ om. 46^a-47^a. — *) Ko D₂ T₁ G_{1,2} M₂ सद्दात्र; K₁ तवा; K₂ सद्दा; N_{2,3} Da D_{1,2} क्त्वा; B₁ ऋदा; B_{2,3} D_{2,3} ns सत्वा; B₂ सद्दा; D_{2,3} D₄ अद्दा; D₂ शुद्दा; T₂ 3_{4,5} मुन्वा; G₂ यद्दा. K_{2,3} D_{2,3} T₁ G_{1,2,3} M₂ वृहद्दाव; K₁ 'द्दा; N_{2,3} B_{2,3} Da D_{2,3} ns D₂ 'त्वा; B_{2,3} D₂ G₂ 'द्दा; D_{2,3} 'त्वा; T₂ G_{1,2} 'न्वा. K₂ D₂ कपिलः (for वृहकः). — *) Ko महायलः; K₂ 'हनु; N_{2,3} B (except B₂) D (except D₂) 'मना:.

47 M₆₋₈ om. 47 (cf. v. l. 46). — *) S₁ K₂ सुवचा; K₁ 'वधे; K₂ N₂ B D T₁ G_{1,2} M_{2,3} 'वर्णः; N₁ स्ववर्णः (for सुपर्णः). B₂ Da D_{2,3} ns D₂ विश्रुतः. — *) Ko D₂ 'सुधुर्मन्युः; K₁ 'सुं तमन्युश्च; K_{2,4} D₂ 'सुः सुमः; T₁ G₁ 'सुर्वि'; T₂ G₂ 'सुहू'; G₂ 'सुर्दि'. — *) S₁ K₂ सुतंदो. K₂ N_{2,3} B_{2,3} D_{2,3} तुंवरुः; N₂ चरमसु; B₂ डंबरसु; B₂ Da च शरसु; D₂ D₄ च शरसु. S (M₆₋₈ om.) स्मृतः (for तथा). — After 47, T G₂₋₈ M_{2,3} repeat 48^{ab} (cf. v. l. 46, 48).

48 ^{ab}) Ko D₂ 'संयुक्तौ; K₁ 'सदिति. K₂ N₂ प्रयाती. K₂ 'हुहुं; B₂ D₂ Da हाहा; D₂ Da 'हुहुं; D₁ हाहाहुहुः; D₂ 'हुहुः. S हाहाहूहूश्च (Gs M 'हू च) गंधर्वा हंसश्च भरतर्षभ. — S reads 48^{ab} after 46^{ab} for the first time; the line is repeated in T G₂₋₈ M_{2,3} after 47; and in the rest of S in its proper place. — *) D₂ विद्याते. — *) N₂ D₂ D₁ जगुसु. Ko N₂ B_{2,3} Da D_{2,3} नरर्षभ; B₂ D₂ D₁ नराविव. S उप (M उप) गायत्र्यनजयं.

49 *) D₂ नृलं चात्स; G₂ यथै; G₂ तन्नैवा. N₂ हृष्टा. — *) S₂ ता; D₂ ते; S च (for दे). S वराहोहा: (for महा). — *) S (except G₂) om. च.

50 *) Da अनुना; M_{2,3} अन्यता. T₂ G₂ चानवद्यांति.

S₁ K₂₋₄ N₂ D₂ D_{2,3} G₂ अनुचानानव; D₁ अनुचानानवदानव; G_{2,4-6} अनुचानानवद्यांती. — *) N_{2,3} D₂ गुणमुख्या. K₁ M₂ (sup. lin.)₆₋₈ प्रिया सु; T₂ G M_{2,3} क्रियासु. D₂ G_{2,4} वरानवा; (K₁ 'ना); K_{2,4} D_{2,3} T₂ 'वता; K₂ N₂ B₂ D₂ गणावरा; N₂ गणोचरा; B₂ गुणोचरा; B₂ गणावरा; G₂ 'वरा. D_{2,1} प्रियसुवगांनवावरत; T₁ क्रियावियगुणान्विता: (sup. lin. 'दिका:). — *) D₂ पुञ्जिका. S₁ सौरी; K₂ शायी; K₁ सारी; K_{2,3} D₂ देवी; K₂ देवि; N₂ D₂ D_{2,3} सोमा; N₂ काची; B_{2,3} D₂ शची; D₂ शची; T₂ श्राचि; G₂ सा च; G₂ साचि; M₂ (sup. lin. as in text)₂ काशी. — *) S दीपकेशी. S₁ K₂₋₄ शालंबुता; Ko T G₂₋₈ M खलं; K₁ शालंबुता; N₂ B D G_{1,2} ख (N₂ D₂ G₁ अ) लंबुता. G₂ 'शीलंबुत'.

51 *) S₁ K₁ B₂ मारीची; K₂ मारिचि; D₂ मा; B₂ Da ह्युका; D₂ ह्युचि; T₂ G₂₋₈ तिद्युका; G₁ तुंलुका. K_{2,4} विद्या (for चैव). — *) N₂ 'पर्णा; S 'हृणा. S₁ K_{1,2,4} N₁ 'गांलुलानवा; Ko 'गांलुलानवा; K₂ 'जांलुलानवा; B₁ D₂ 'गांलुलानवा. — *) N₂ B Da D_{2,3} अंद्रिका; D₂ S अद्रिका. B_{2,3} Da D_{2,4} G_{1,2} लक्ष्मणा; T₁ शुचिका. B₂ Da क्षेमी. K₂ 'का च तथा देवी. — *) D₂ तिलोचमा (for मनो). K₂ मिश्रकेशी शालंबुता (cf. 50^a). — After 51, S ins.:

1226* उर्वयी चैव राजेन्द्र ननुतुर्गातनिल्वने ।

52 *) D₂ M 'वाहू च. — *) N_{2,3} निवा च; S सुमीता (G_{2,8} 'मना). Ko B₂ सुचसुसु; N₂ B₂ D₂ D₂ च वपुसु; D₂ सब; T₂ सुपदसु. — *) K_{2,4} B₂ D₂ D₁ G₁ सुरसा; T₂ G₂ 'नासा; G₁ 'नवा; G₂ 'नसा. K₂ N₂ B_{2,3} D₂ अथ; B₂ अथ (for च). K₂ प्रमादिनी. K₄ सुरसाप्यप्रमादिनी.

53 *) D₂ G_{2,4} अन्या (for काम्या). S₁ K_{2,3} स (K₂ सा) रस्वती; T₂ G_{2,4} द्वारवती. — *) G₁ संभ्रम (for संघ). Ko 'सुवैनिल्वने. — *) D₂ अनुजन्ता. — *) Ko D₂ D_{1,2} कर्णिका; K₂ T₁ G (except G_{1,2}) चर्णि; N_{2,3} B

३ बभूव परमो हर्षः शतशृङ्गनिवासिनाम् ॥ ३७
 तथा देवऋषीणां च सेन्द्राणां च दिवोकसाम् ।
 आकाशे दुन्दुभीनां च बभूव तुमुलः खनः ॥ ३८
 उदतिष्ठन्महाधोपः पुष्पवृष्टिभिरावृतः ।
 समवेत्य च देवानां गणाः पार्थमपूजयन् ॥ ३९
 काद्रवेया वैनतेया गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 प्रजानां पतयः सर्वे सप्त चैव महर्षयः ॥ ४०

भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च
 विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठः ।
 यक्षोदितो भास्करेऽभूत्प्रनद्ये
 सोऽप्यत्रात्रिभंगवानाजगाम ॥ ४१

मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 दक्षः प्रजापतिश्चैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ ४२
 दिव्यमालयाम्बरधराः सर्वालंकारभूषिताः ।
 उपगायन्ति वीभत्सुमुपनृत्यन्ति चाप्सराः ।
 गन्धर्वैः सहितः श्रीमान्प्रागायत च तुम्बुरुः ॥ ४३
 भीमसेनोऽप्रसेनो च ऊर्णाधुरनघस्तथा ।
 गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च हर्षवर्चाश्च सप्तमः ॥ ४४
 युगस्पृष्टगणपः कार्णिर्नन्दिश्चिन्नरथस्तथा ।
 त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दशः ॥ ४५
 कलिः पञ्चदशश्चात्र नारदश्चैव षोडशः ।
 सद्वा बृहदा बृहकः करालश्च महायशाः ॥ ४६

चास्य साम्)

37 *) G ४ एव (for वाच) Śī "मुद्रि", Ns Bs Dn
 Ds Ms ३ "मुचरि", Gs (corrupt) उवाच चरि — *) Ds
 S "स्य यनास्त्रिनी (Ds) T 1 Ms ३ "नी", Ms ३ नराधिप)

38 *) S ततो (for तथा) Śī Ko १ ३ N B Da
 D २ ३ M देवरथाना च, K ३ "गणाना च, Dn D 1 Gs
 "निकायानां, K ३ ३ ३ (sup in) "महर्षीणां — *) K
 (except K 1) D 2 T १ "तुमुलखन, Gs "वातुलनिखन

39 *) Ns (inf in as in text) महानाद, Ds
 महान्धोप, T 1 G ३ महामेघा — *) T १ G ३ ३ ३ "वृष्टि
 पपात ह, Ms ३ "वृष्टिसमन्वित — *) D ३ समन्वेत्य; T 1
 G ३ Ms सपुत्रे — *) N 1 क्षेता (for गणा)

40 *) = 42^d Ko Ds "रसा Ko गणा, Gs तदा

41 *) Śī K 1 ३ ३ Ds Gs Ms भार' Ko Ds transp
 कश्य' and गौतम Some MSS कश्य' Ms गौतमोत्रि
 *) A few MSS वक्षि — *) K ३ यथादित्यो
 Ds T 1 G 1 ३ ३ Ms ३ भास्करो Ns वै, T १ G ३ ३ ३ स (for
 अमूर) — *) S क्षोपयित्वा भगवान्स्वयम्भुव

42 ab) = (var) 1 60 4^{ab} — *) Gs च्यु (inf in
 दक्ष as in text) — *) = 40^a Śī K 1 वै चान्ये ब्रह्म
 कादिन्, K ३ "प्सरसा गणा, S गधर्वांस्तमचोदयन्

43 *) T १ G ३ गध' — *) Śī दिव्याभरण'; K
 (except K ३) Da G 1 दिव्यालंकार' — After 43^{ab},
 S ins

1223* ते च प्रकाशा मलयु सर्वोपस्कारसम्भृता ।
 [Gs तेज; Me-३ यूय (for ते च) T १ G ३ Ms-३
 'स्का(Me-३ 'स्का'रस्युता (Ms) 'सयुता)]
 — *) T १ आयगायत; Gs "गायत; M (except Ms)

उपागायत — *) G ३ अपनृत्यत, Ms ३ उपानृत्यत Ko Ds
 चापरा, K ३ ३ Bs Da चापरे, T 1 चेदिह, T 1 G ३ Ms-३
 चेति ह, G ३ ३ वैव हि, Ms वैव ह N 1 B 1 ३ Dn
 D 1 ३ ३ च्युतेऽप्सरसा (N 1 "ते चापसो, B ३ "स्वप्सराती)
 गणा, Ms उपानृत्यस्त्वयैव च — After 43^{ab}, N ins

1224* तथा महर्षयश्चापि जेयुस्तत्र समन्तत ।
 [Ko Ns Ds "दक्षैव, K ३ ३ "य स्वस्ति Ko Ds स्वति
 जेयु, K ३ "युस्तु", Ds Dns जेयुस्त']
 — S on the other hand ins after 43^{ab}

1225* ततो गन्धर्वैर्त्वेपु प्रणदासु विहायति ।
 [Gs "क्षेप्येयु, Ms "क्षेप्यु, Ms "स्येपु]
 — *) S बहुभि सह गधर्वैर् — *) Śī Ds प्रगा; Ko ३
 प्रगायति, K ३ S अगायत M स (for च) D ३ ३
 प्रागायतुबुद्धस्था

44 With 44-46^{ab} of 1 59 41-43^{ab} — *) S
 पूर्णाधुर Ko Ds नहुपस् (for अनयस्) — Śī (hapl.)
 om 44^a-45^b — *) Ko ३ गोपयन्, Ds गोपयति; Ds
 लोमह, Ds यमश्च, S गोमयत् — *) N ३ ३ B (except B 1)
 Da पूर्णवर्चात् K 1 च सप्तम, N ३ ३ Bs ३ ३ ३ तथैव च K ३
 Bs D (except D ३) S (except Ms ३) तथाष्टम

45 Cf v 1 44 — Śī om 45^{ab} (cf v 1 44)
 — *) T १ G "स्वर्णप' (G 1 "स्वर्ण'); Ms (sup in as in
 text) ३ ३ "स्वर्णक Ds कीर्ति; T १ G (except G 1) M
 कार्णा — *) K ३ N ३ ३ Bs नद; T १ G ३ M न
 — *) Gs स्थूलपिरा — *) Ko ३ S (except T १
 Ms) "द्वैष

46 Cf v 1 44 — *) Śī K ३ ३ D ३ ३ "शमैव; G ३
 "शामात्र N ३ Bs Dn D ३ ३ transp अत्र and एव S ३

ब्रह्मचारी बहुगुणः सुपर्णश्चेति विश्रुतः ।
 विश्वाससुर्धमन्युश्च सुचन्द्रो दशमस्तथा ॥ ४७
 गीतमाधुर्यसंपन्नो विख्यातौ च हहाहुह ।
 इत्येते देवगन्धर्वा जगुस्तत्र नरर्षभम् ॥ ४८
 तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वालंकारभूषिताः ।
 ननुतुर्वै महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ॥ ४९
 अनन्ना चानवद्या च प्रियमुख्या गुणावरा ।

अद्रिका च तथा साची मिश्रकेशी अलंबुसा ॥ ५०
 मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ।
 अद्रिका लक्षणा क्षेमा देवी रम्भा मनोरमा ॥ ५१
 असिता च सुवाहुश्च सुप्रिया सुनपुस्तया ।
 पुण्डरीका सुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी ॥ ५२
 काम्या शारदती चैव ननुतुस्तत्र संधराः ।
 मेनका सहजन्या च पर्णिका पुञ्जिकस्थला ॥ ५३

६११

Bs चापि (for चैव). Ks Gs षोडश. T G₁-s M किंनारस्तु (T₁ रतिनारश्च) षोडश (T₂ G₁ Ms. 'दा:). — After 46^{ab}, S reads 48^{ab} (cf. v. 1. 47). — Ms-s om. 46^a-47^a. — *) Ko D₂ T₁ G₂-s Ms सद्वाह; K₁ सत्वा; K₂ सद्दे; N₂-s Da D₁ क्त्वा; B₁ क्त्वा; B₂ D₁-n₂ सत्वा; B₂ सद्दा; D₂ D₁ अदा; D₂ शुद्धो; T₂ G₁-s सुव्या; G₂ यद्दा. Ko₄ D₂-s T₁ G₁-s Ms वृद्धान्; K₁ द्वा; N₂-s B₂-s Da D₂-n₂ D₁ 'त्वा; B₁-s Da G₂ 'दा; D₂-s 'त्वा; T₂ G₁-s 'न्दा. K₂ D₂ कपिलः (for वृद्धकः). — *) Ko सहावलः; K₂ 'हवु; N₁-s B (except B₂) D (except D₂) 'मना.

47 Ms-s om. 47 (cf. v. 1. 46). — *) S₁ K₂ सुवर्चा; K₁ 'वर्च; K₂ N₂ B D T₁ G₁-s M₂-s 'वर्णः; N₁ स्वर्णः (for सुपर्णः). B₂ Da D₂-n₂ D₁ विद्युताः. — *) Ko D₂ 'सुर्धमन्यु; K₁ 'सु तमन्युश्च; K₂-s D₂ 'सु; सुम; T₁ G₁ 'सुर्वि; T₂ G₁ 'सुहु; G₂ 'सुर्वि. — *) S₁ K₁ सुर्वदे. K₂ N₁-s B₂-s D₂-s सुर्वसु; N₂ चरमसु; B₁ देवरसु; B₂ Da च शरसु; D₂ D₁ च शरसु. S (Ms-s om.) स्मृतः (for तथा). — After 47, T G₂-s Ms-s repeat 48^{ab} (cf. v. 1. 46, 48).

48 ^{ab}) Ko D₂ 'सुवर्णो; K₁ 'सहितो. K₂ N₂ प्रत्यावो. K₂ 'हुहु; B₂ D₂ D₁ हाहा; D₂ D₁ 'हुहु; D₂ हाहाहुहु; D₂ 'हुहु; S हाहाहुहुश्च (Gs M 'हू च) गंधर्वो हंसश्च भरतर्षभ. — S reads 48^{ab} after 46^{ab} for the first time; the line is repeated in T G₂-s Ms-s after 47; and in the rest of S in its proper place. — *) D₁ विख्याते. — *) N₂ D₂ D₁ जगुस्त्व. Ko N₂ 'B₂-s Da D₂-s नरर्षभ; B₂ D₂ D₁ नराभिव. S उप(M उप) मायस्पर्णवर्ध.

49 *) D₂ तुल्यं चाप्त; G₂ चयै; G₂ तत्रैवा. N₂ हृष्टाः. — *) S₁ सा; D₂ दे; S च (for दे). S वरारोहाः (for महा). — *) S (except G₂) om. च.

50 *) Da अनुपा; Ms-s अन्वुपा. T₂ G₁ चातवर्धांगी.

S₁ K₁-s N₂ D₂ D₁-s G₂ अनुचानानव; D₁ अनुचानानवर्धांग्य; G₂-s अनुचानानवर्धांगी. — *) N₁-s D₂ गुणमुख्या; D₁ Ms (sup. lin.)-s म्रिया सु; T₂ G₂ Ms 'क्रियामु'. K₂ G₂-s धराननाः (K₁ 'ना; K₂-s D₁-s T₂ 'वरा; K₂ N₂ B₂ D₂ गणावरा; N₁ गणोत्तरा; B₂ गुणैवरा; B₂ गणावरा; G₂ 'परा. D₂ प्रियमुर्धांगानावरा; T₂ क्रियाधिक्यगुणाचितताः (sup. lin. 'दिकाः). — *) D₂ पुञ्जिका. S₁ सौरी; Ko सार्या; K₁ सारी; K₂-s D₂ देवी; K₂ देवि; N₂ Da D₁-s सोमा; N₂ काची; B₂-s D₂ सार्या; D₂ शीचि; T₂ शारि; G₂ सा च; G₂ सावि; Ms (sup. lin. as in text)-s काशी. — *) S₁ स दीर्घकेशी. S₁ K₂-s हलंबुसा; Ko T G₁-s M लंबं; K₁ हलंबुपा; N₂ B D G₁-s ल्ब (N₂ D₂ G₁ अ)लंबुपा. G₂ 'शीलंबं'.

51 *) S₁ K₁ B₂ मारीची; K₂ मारिचि; D₂ मा. B₂ Da हुचका; D₂ शुचि; T₂ G₂-s तिलुका; G₂ शुशुका. K₂-s चित्रा (for चैव). — *) N₂ 'वर्णा; S 'हर्णः. S₁ K₁-s N₂ 'गोलुलानया; Ko 'गोलुलानया; K₂ 'गोलिलानया; B₂ D₂ 'गोलुलानया. — *) N₂ B Da D₂ D₁-s अद्रिका; D₂ S अद्रिका. B₂-s Da D₂-s G₁-s लक्षणा; T₂ शुचिका. B₂ Da क्षेमी. K₂ 'का च तथा देवी. — *) D₂ तिलोत्तरा (for मनो). K₂ मिश्रकेशी हलंबुसा (cf. 50^a). — After 51, S ins.:

1226^a उर्वेती चैव राजेन्द्र ननुतुर्गातिलिखनेः ।

52 *) D₂ M 'बाहू च. — *) N₁-s म्रिया च; S सुमीता (G₂-s 'मना). Ko B₂ सुवसुसु; N₂ B₂ D₂ D₂ च वसुसु; D₂ सव; T₂ सुपदसु. — *) K₂-s B₂ D₂ D₁-s सुरसा; T₂ G₂ 'नासा; G₁ नया; G₂ 'नसा. K₂ N₂ B₂-s D₂ अथ; B₁ अर्थ- (for च). K₂ प्रमादिनी. K₂ सुरसाप्यप्रमादिनी.

53 *) T₂ G₂-s अन्या (for काम्या). S₁ K₁-s स (K₂ सा)रस्वती; T₂ G₂-s द्वारवती. — *) G₁ संभ्रमं (for संव). Ko 'तुर्वनिर्हारे. — *) D₂ अनुजन्या. — *) Ko D₂ D₁-s कर्णिका; K₂ T₁ G (except G₁-s) वर्णि; N₂-s B

क्रतुस्थला घृताची च विश्वाची पूर्वचित्पि ।
 उम्लोचेत्यभिविख्याता प्रम्लोचेति च ता दश ।
 उर्वश्येकादशीत्येता जगुरायतलोचनाः ॥ ५४
 धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोऽंशो भगस्तथा ।
 इन्द्रो विवस्वान्पूपा च त्वष्टा च सविता तथा ॥ ५५
 पर्जन्यश्चैव विष्णुश्च आदित्याः पावकाचिपः ।
 महिमानं पाण्डवस्य वर्धयन्तोऽम्बरे स्थिताः ॥ ५६
 मृगव्याधश्च शर्वश्च निर्रक्तिश्च महायशाः ।
 अजैकपादहिबुध्नयः पिनाकी च परंतपः ॥ ५७

(except B) Da Da. 4 परिनी; Ms-3 चार्जिका. Śi
 पुंजं; K1 Bc Ds 'खली; Ns मुंज'; B1 मुंजि'; Dns Ds
 पुंजकस्थली; D1 Ms पुंज'.

54 * Ks. 3 Na Bs Dn D1. 5 क्रतुं; Bs (mas in
 text) घृत्. S घृताची चैव विश्वाची पूर्वचित्ति; (Gs पूर्वा
 चित्र-) क्रतुस्थला (G1. 2 कृतास्थला; Ms-3 'खला. — *) Śi
 K1 प्रम्लो'; E2. 3 अनुम्लोचेति विरया'; Ks Ms अम्लो';
 Ns. 3 B Da Dn D1. 4 'म्लोचेति च वि'; Ds अनुष्णा चेति
 वि'; Ds T1 Gs प्रम्लो'; T2 Gs-3 विम्लो'; G1 प्रम्लोचंत्सवि';
 Gs प्रम्लोचंती च वि'. — *) K4 Da1 Da3 D1 T1 G1. 3 Ms
 च तादशी. Ds 'चेति तिलोचमा; T1 Gs नुम्लोचेति च
 तादशी; G1 नुम्लोचाराणामिनी; G2 अनुम्लोचेति तादशी;
 Gs नुम्लोचंती च तादशी. — *) Ko Ds तत्र; Ks. 3 चैता;
 K4 चैव; N B Da Dn D1. 2. 4 Ms. 3-5 तासा; T1 Ms खेता
 (for इत्येता. — /) Ko. 2. 3 ननुत्तुर्वनगोचरे; (Ko 'निर्दरे);
 N Ds D (except Ds. 4. 5) जगुश्चायत'.

55 *) Ds वरुणो गौतमस्त'. — Śi om. 55rd. — *) S
 पर्जन्यो दशमः स्युः.

56 *) N1. 2 B Da Ds. 3 पावकालया; Dn D1 द्वादश
 स्थला; Ds पावकचित्पः. S नतस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो
 जघन्यजः. — After 56th, S ins.:

1227* इत्येति द्वादशदित्या जघनन्तः सूर्यवचंसः ।
 — *) Ds वर्णः. N1-प्रतः (for 57^{रे}). S इत्येतस्सूर्युर्बचे.

57 = 1. 60. 2. — *) Ko. 3 & N B D (except Ds)
 Ms सर्वथ. — *) Śi K1 निर्रुक्तिश्च; T1 निर्रुक्ति'. — *)
 Ko. 3. 4 D1 'वृषि'; B (except B1) 'वृषि'; M (except Ms)
 'वृषिः'. — *) Śi K1 'तपाः; Ns. 3 B Dns Gs 'तपं. Ds
 'को चारयाति'.

58 Cf. 1. 60. 3. — *) Śi K1 वहनोधे'; Ks भवन्धे';
 N1 कामनोधीधर'; Ns वाहनोधे'; T1 भयो नाये'; T2 G1. 4-5
 Ms भवन्धे'; Gs. 3 Ms (sup. lin.) भवनाये'; Ms-3

दहनोऽधेश्वरश्चैव कपाली च विशां पते ।
 स्थाणुर्भवश्च भगवान्द्रास्तत्रावतस्थिरे ॥ ५८
 अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः ।
 विश्वेदेवास्तथा साध्यास्तत्रासन्परिसंस्थिताः ॥ ५९
 कर्कोटिकोऽथ शेषश्च वासुकिश्च भुजंगमः ।
 कच्छपश्चापकुण्डश्च तक्षकश्च महोरगः ॥ ६०
 आयुस्त्येजसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः ।
 एते चान्ये च बहुवस्त्रत्र नागा व्यवस्थिताः ॥ ६१
 ताक्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्चासितध्वजः ।

हवनोधे'. — *) Ms-3 महाद्युतिः (for विसां पते). — *)
 N1. 3 B1 D (except Da Ds) T1 G Ms 'भगश्च. — *) N
 'द्राश्चात्र'. — After 58, S (except Ms. 3) repeats
 with variation, 1. 60. 17 (v.l. सापः for अष्टः, and
 वसवश्चावतस्थिरे for the final pāda).

59 *) T1 तथा च; T2 यदैव; G1. 3 यथा च; G2 तयैव;
 G1-5 M यथैव (for अथि'). Śi K1. 2. 3 'वश्वेव; B
 'वश्रायो'; G 'वस्त्वष्ट'. — After 59th, S ins.:

1228* नास्त्यश्वैव दृश्य स्थूती द्वाधमिनाविति ।
 तो चाधिनौ तथा साध्यास्तत्रासन्प्रमनि स्थिताः ।
 क्रतुर्देक्षस्तपः सत्यः काळः कामो धुरितपया ।
 सुरमानभुमान्श्वैव रोचमानश्च तेजसा ।

With the posterior half of line 2 above, cf. v. 1
 of 59th below. — *) S 'वा इति रथाताः. — *) K1
 'सन्परिरक्षिणः; N1. 2 B (except Ds) Da D1. 4 'सन्
 रिच्छताः; S तस्यासन्नमनि स्थिताः (cf. line 2 of 1225th)

60 *) Ko च (for अथ). Da D1 सर्वथ. T1 इत्
 तिश्च गुल्मश्च; G1 संकीर्णोरथ मनुष्यः; G2. 3 इतिश्चाथ
 मंडुश्च; Gs-5 कर्णोर्गश्च मंडु (Gs गुल्म)श्च; M कर्णोर्गश्च
 मंडु (Ms 'ल्यु; Ms 'न्यु)श्च. — *) K1 G1. 3 'गता'.
 — *) Ko. 3 कश्यपश्च. N1 B1. 3 Da1 Dn Ds Ms.
 'श्चाथ कुं'; Ns G1. 3 'श्चाथकुं'; Gs (corrupt) भस्त्रपवायुं'.
 — *) Śi K1 Ds 'रयाः; Ds भुजंगमः; S महाबलः.

61 *) T1 सभायांसु; T2 Gs M अद्यायांसु; G1 आद्यायांसु
 Gs आवायांसु; Gs आद्यायांसु; Gs अवायांसु; Gs अभायांसु
 N (except Śi K1 Ds) तपसा (for तेज'). S वृषि
 — *) Ks महाभागा; Ks Ns Ds 'वेमा; S उरम
 — *) S पते महामनस्सत्र नागाः प्राचक्षयः स्थिताः (T Gs
 'यक्षयः'. — After G1, Śi K1. 3. 4. 5. 1230th (cf. v. 1. 62)

62 Śi K1. 3 (f hapl.) om. 62. — *) S 'रश्
 महायताः. — *) S 'वा उपासत (T; Gs M 'ते). — After

अरुणशारुणिश्रैव चैनतेया व्यवस्थिताः ॥ ६२
 तद्गुह्यं महदाश्रयं विसिता मुनिसत्तमाः ।
 अधिकां स ततो वृत्तिमवर्तन्पाण्डवान्प्रति ॥ ६३
 पाण्डुस्तु पुनरैवैनां पुत्रलोभान्महायशाः ।
 ग्राहिणोऽर्शनीयाङ्गीं कुन्ती त्वेनमथावधीत् ॥ ६४

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

नातश्चतुर्थं प्रसवमापत्स्वपि चदन्त्युत ।
 अतः परं चारिणी स्यात्पञ्चमे बन्धकी भवेत् ॥६५
 स त्वं विद्वन्धर्ममिमं बुद्धिगम्यं कथं नु माम् ।
 अपत्यायै समुत्क्रम्य प्रमादादिव भापसे ॥ ६६

११४

62, S repeats with variation, 61^{ab} [v 1 तपसा (for तेज) and 'वेगा (for 'क्रोधा)] — S ins after the repetition of 61^{ab} Ds (marg sec m om lines 2-3, 6-7, 11-12), after 62

1229* महात्पितामहस्त्वेन वधेणारजसा तदा ।
 प्रतिजग्राह नसार राजपिपरिवारित ।
 सगरेणाम्बरीषेण बहुषेण यपातिना ।
 धीमता धुन्धुमारेण राशोपरिचरेण ह ।
 मुचुङ्क्ष्वेन मान्धात्रा सिधिनारिधनेमिना । [5]
 भरतेन दिलीपेन सर्वैश्च जतमेजय ।
 पूरु सार्धं वृपतिभिर्नैप्राह कुरुगुणवम् ।
 अन्ये च बहुदक्षत्र समासन्राजसत्तमा ।
 पूते शान्ये च बहुलो नरलोकाधिपान्स्वया ।
 देवलोकदिहागम्य शैक्षन्त भरतर्षभम् । [10]
 विद्योतमानं चपुया भासयन्त दिशो ददा ।
 लक्षणेभ्यश्चित्तैर्युक्त सर्वैर्माहाग्यसुखकै ।

[(L 1) M 'जसावृत् (for (L 4) T₂ G₁ श्रीमता — (L 6) G₁ भरतर्षभ (for जन) — (L 8) D₁ सग्रासन् — (L 9) Prior half=61* T₂ नरदेवा दिव्यौकस; M यपाया राजसत्तमा — (L 12) T₂ G₁ स च्यजन्तै ।
 — S₁ K₁ s ins after 61 Ko s s N B D, after 62 (D₁ after 1229*)

1230* ताश्च देवगणान्सर्वान्पि सिद्धा महर्षयः ।

विमानगिर्यप्रगतान्पुण्ड्रपुरे जना ।

[(L 1) N₁ Da ताश्च N₂ दिव्यागना सर्वैः, N₃ B₂ Da D₂ दिव्यागणान्स्व, D₃ दिव्यगण — (L 2) Ko s s D₁ 'नवयोम', D₂ 'नमामोम']

63^{ab} S पूत (T₂ पूतद्, G₁ s s M₂ पूत) इह्वा महावीर्यं विसिता कपित' — *) D₁ दुकैकसिन्नु G₁ जय तस्य (for 'कां यः) Ko च, N₃ B₁ D₁ तु (for यः) T G M₂ तदा (G₁ s 'या) N₁ s B D₁ Das D₂ s s प्रीति, G₁ वृत् — *) N₁ B₂ अङ्घ्रिन्, S वरिंते S पाडव प्रति (G₁ ते तु पाडव) — After 63, D₁ (marg sec m) S ins

S ins

1231* पाण्डु प्रीतेन मनसा देवतादीनपूजयत् ।
 पाण्डुना पजिता देवा ब्रह्मवृन्दपरत्तमम् ।
 प्रादुर्भूतो ह्यय धर्मो देवतानां प्रसादम् ।
 मातरिषा ह्यय भीमो यलवानरिर्मदन ।
 साक्षादिन्द्र स्वय जात प्रसादाच्च दातवतो । [5]
 पितृव्यादेवतानां हि नास्ति पुण्यतास्त्वया ।
 विद्युण्णामुक्तोऽस्ति स्वर्गं प्राप्सवति पुण्यमान् ।
 इत्युक्त्वा देवता सर्वा विप्रजग्मुर्वयागतम् ।

[(L 4) G₁ Me-s 'शा स्वय — (L 6) T₂ पितृणां देवतानां च — (L 7) T₂ G₁ s 'शृणतिमुत्त, G₂ s धन्वस्वमचिरादेव — Before line 8 T₂ G₁ ins वैता । 64 *) Ko D₁ D₁ G₁ च (for तु) D₂ वैता, S 'वार्थ — *) S₁ K₁ महारथ, T₂ G 'बल — *) N₁ s B D (except D₂) वक्तुमैच्छदमेषर्षी, N₂ s 'नीयार्थो; S प्रादि दाहरीनीयार्थो ('T₁ तुपि प्रादिशुभ्रे) — *) B₁ s मभापत 65 Before 65, D₁ s ins इत्युवाच, M₂ s वृत्ती — *) S वै (for अतश्च) S₁ ब्रह्मसत (for प्रस) — *) B₂ म (for अयि) S विदुरापस्तु भारत — *) Ko s N B D स्त्रीणि स्यात्, S अनाचार Cd cites चारिणी (as in text) — *) N (except B Da D₂) transp पद्ममे (S₁ K₁ 'मी) and वन्य* T G तर्षकी

66 *) S वै (for स्व) S₁ धर्म, K₁ D₁ S (except G₁) विदुर, D₁ विदुर S₁ बुद्धिगम्य, Ko D₁ T₁ M₂ 'मिद, B₁ 'ममेव — *) S₁ विद्वत्सिम्, N B D (except D₂) अधिगम्य Ko s s D₁ D₁ तु (for तु) S सस्योदयसि मो कथ — *) D₂ 'थं विवेकी सन्, S अपस्वलो (T₁ G₁ s s s 'का)भारव राजन् — *) S प्रमत्त ह्य K₂ जल्पसि (for भाष) — After 66 D₁ (marg sec m) S ins

1232* पाण्डु ।

पुष्येतद्वर्गसाक्ष यथा वदसि तत्तथा ।

[D₁ पाडुरुवाच (for पाण्डु)]

Colophon Mājor parvan T₂ G M सभव* (for

११५

वैशंपायन उवाच ।

कुन्तीपुत्रेषु जातेषु धृतराष्ट्रात्मजेषु च ।
 मद्रराजसुता पाण्डुं रहो वचनमब्रवीत् ॥ १
 न मेऽस्ति त्वयि संतापो विगुणोऽपि परंतप ।
 नावरत्वे वराहायाः स्थित्वा चानघ नित्यदा ॥ २
 गान्धारीश्वेन नृपते जातं पुत्रशतं तथा ।
 श्रुत्वा न मे तथा दुःखमभवत्कुरुनन्दन ॥ ३
 इदं तु मे महदुःखं तुल्यतायामपुत्रता ।
 दिष्ट्या त्विदानीं भर्तुर्मे कुन्त्यामप्यस्ति संततिः ॥ ४
 यदि त्वपत्यसंतानं कुन्तिराजसुता मयि ।

कुर्यादनुग्रहो मे स्यात्तव चापि हितं भवेत् ॥ ५
 स्तम्भो हि मे सपत्नीत्वादिकुं कुन्तिसुतां प्रति ।
 यदि तु त्वं प्रसन्नो मे स्वयमेतां प्रचोदय ॥ ६
 पाण्डुरुवाच ।

ममाप्येष सदा माद्रि हृद्यर्थः परिवर्तते ।
 न तु त्वां प्रसहे वक्तुमिष्टानिष्टविवक्षया ॥ ७
 तव त्विदं मतं ज्ञात्वा प्रयतिष्याम्यतः परम् ॥
 मन्वे ध्रुवं मयोक्ता सा वचो मे प्रतिपत्यते ॥ ८
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः कुन्तीं पुनः पाण्डुर्विचिक्त इदमब्रवीत् ।

आदि'). — *Sub-paraen*: Ś1 K1.2.4 N̄ B5 D5 T1 संभव.
 — *Adhy. name*: Ko वंचासंभवः; K2.4 पाण्डुपुत्रोत्पत्तिः; K5
 युधिष्ठिरभीमाशुनोत्पत्तिः; N̄1.2 B1.2.2 D पांडवोत्पत्तिः; T2
 G5 फल्गुनोत्पत्तिः; G1 अर्जुनोत्पत्तिः; G5 Ms-8 पायोत्पत्तिः.
 — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 D4 121;
 Dn 122; T1 114; T2 64; G M 65. — *S'loka no.*:
 Dn 76, Ms 77. — *Aggregate s'loka no.*: Dns 4836.

115

1 Ś1 Ko.1 Dns D2.2 S om. उवाच. — " T1 बालेषु
 (for जाते). — " Ms.4 मद्रराजात्मजा. — " Ko अतो;
 S इदं (for रहते).

2 Before 2, T2 G (except G5) Ms ins. माद्रि.
 — " G5 मयि (for त्वयि). S संतानो (M "नं") (for "नो").
 — " Bsm विप्रिये; S विगुणोपि (M "जं च). T G Ms
 तथा (G "दा") नघ; Ms. 6-8 विनां पते (for पर). — After
 2nd, Ds ins :

1233⁷ न तापो धौवनस्थायी पराभवं कथं च नः ।
 — " S मम जातो (M "सं") पनस्थायाः. — " Ds सिद्धा
 (for स्थित्वा). K5 Dns का (for च). K4 सर्वदा. S
 ह्यपर (T1 त्वधर; G1.2 ह्यवर) त्याक्कभंचन.

3 " G5 नांश्यायाः G1 "मयि पुत्राणां शतं जातं
 महात्मनां (Ms. 6-8 "सुते). — " K2.2 N̄5 तथा (K1
 "दा") न मे (by transp.). S तत्रापि नैव बल्यदुःखं मम
 (T2 G2.2 "यि) विनां पते. — After 3rd, K1 repeats
 1st-3rd (diatigraphy).

4 " D2.2 सु (for मे). — " Ś1 K2 अपुत्रतः; Ms-4
 ह्यपुत्रत. — " G5 मद्रं ते (for मंतुंमं).

5 " N̄1.2 B5 6 Da D2 च; B1.2 Dns D2 सा; G5 ते
 (for तु). — " Some MSS. कुंती. B5 कचिर्कुंतिसुता
 मयि. — " T2 G2.4.5 कुर्यात्वनु. — " S (except G5,
 T1 corrupt) चैव (for चापि).

6 " N̄5 नाशं हि मे; Dn D1 संसंभो हि; D2 युक्तं हि
 न; G2.2 (by corr.) लजा हि मे. Ś1 K1 सपत्नीत्वात्.
 Cd cites स्वंगः (as in text). — " Ś1 K1 उक्तं कुंतीसुतं
 प्रति; Ko.2.6 चकुं कुंतीं प्रति प्रभो (K2 सुतं प्रति); T G2.4
 Ms (syn. ins.) चोदितं तां (G1 त्वां) सुतान्प्र; G5 6.4.8 Ms
 अस्ति कुंतीसुतान्म. — " Ś1 G2 त्वं च; K1 Ds त्वं 3; D2
 च त्वं; T1 स त्वं; Ms.5 हि त्वं.

7 Ś1 K1 S om. उवाच. — " Ms (syn. ins. as in
 text) 6-8 सदा देवि. — " Ś1 हृद्यतः. Ko Ds (m. 12
 in text) प्रतिवर्तते. — " K2.6 न च त्वां; G2 न त्वां 8
 — " T2 'विक्रियता.

8 " Ś1 K1 Dn त्वचस्तिदं; K2.4 तव चेदं; Ds 2nd
 त्वेवं. Dn अहं (for मत्तं). N̄ B Dn D2.2 मद्रा.
 तव स्वनुमते (G5 "नो) शशि. — " S प्रयतिष्ये यथासुतं
 — " S आशसे न (G5 ते) चिराकुंती. — " N (except
 Ś1 K1 N̄5 D2) वचनं (for वचो मे).

9 Ś1 Ko.1 D2 S om. उवाच. — " Ś1 Ko.2.2 Dn
 रहः (for पुनः). — " Ś1 K2.4 विविधा; Ko Ds रिभ्युत्।
 T2 G1 Ms एकान्तं; T2 G5-6 एकान्तं; Ms. 6-8 एकान्तं
 — After 9th, Ds (marg. sec. m.) S ins.:

कुलस मम संतानं लोकस्य च कुरु प्रियम् ॥ ९
 मम चापिण्डनाशाय पूर्वेषामपि चात्मनः ।
 मत्प्रियार्थं च कल्याणि कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥ १०
 यशसोऽर्थाय चैव त्वं कुरु कर्म सुदुष्करम् ।
 प्राप्याधिपत्यमिन्द्रेण यज्ञैरिष्टं यशोऽर्थिना ॥ ११
 तथा मन्त्रविदो विप्रास्तपस्त्वा सुदुष्करम् ।
 शुरुनभ्युपगच्छन्ति यशसोऽर्थाय भामिनि ॥ १२
 तथा राजर्षयः सर्वे ब्राह्मणाश्च तपोधनाः ।

चक्रुश्चावचं कर्म यशसोऽर्थाय दुष्करम् ॥ १३
 सा त्वं माद्रीं ह्यनेव तारयेमामनिन्दिते ।
 अपत्यसंविभागेन परां कीर्तिमवाप्नुहि ॥ १४
 एवमुक्त्वा मन्वीन्माद्रीं सकृच्चिन्तय दैवतम् ।
 तस्मात्ते भवितापत्यमनुरूपमसंशयम् ॥ १५
 ततो माद्रीं विचार्यैव जगाम मनसाधिनी ।
 तावागम्य सुतो तस्यां जनयामासतुर्धमौ ॥ १६
 नकुलं सहदेवं च रूपेणाप्रतिमौ भुवि ।

C. 1.
B. 1.

1234* अनुगृहीत् कल्याणि मद्राजसुतामपि ।
 — T₁ om. 9^a-10^a. — *) D₂ कुरत्त्वं (for कुलं). M₂-s
 चैव (for मम). — *) S₁ कुलस्य च (sup. lin. as in
 text). N₂s प्रियं कुरु (by transp.).

10 T₁ om. 10^{ab} (cf. v. 1. 9). — *) K_o.s.4 N₂
 except B₁ Da D₂ G₂.s.6 चा; T₂ G₁.s.4 M अपि
 च). N₂s Da Da पिठदं सुसु; B₁ पिठदनाय; B₂.s
 S (T₁ om.) पिठलाभा (G₂ माता)य. — *) K_o
 D₂ अपि भामिनि; D₂ अपि
 विप्रा. — *) S (T₁ om.) च मद्राजसुतां. — *) T₂ G₂.s.6 हि
 च). — After 10, S₂s.:

1235* कुलस्य पिण्डदृष्टिं कुलस्य कुलसंततिः ।
 मम चेष्टस्य निरन्तर्यं चापि परं यदाः ।
 [(L. 1) G₁ 'युद्धं' M₂-s 'वृत्तिश्च. — (L. 2) M₂
 त्वापि परं यदाः.] यांय (sic). — *) S₁ K (except
 11 *) M₂-s 'विराज्यं' इन्द्रियं; B₁s Da प्रासाधि';
 K_o) N₂s 'विपल' द्रेण; T₁ G M प्राप्य द्वे (G₁.s.6 M₂
 D₂ T₂ प्रासाधि); D₂ इष्ट्वा. S चैरिष्ट्वा सहस्रदा-
 द्वे वादपत्यं. T₂ repeats 11^{ad} with the reading
 — After

of T₁ G₁ तपः कृत्या; G₂ तपस्तप्तुं. S₁ D₂s M₂-s
 12 ter 12^{ab}, G₂, which (hapl.) om. 12^a-13^a,
 सुदुष्करम् — *) S₁ कुलस्य. S₁ K₁ अभयवरा; T₂ G
 ins. — *) M₂ अनुदय. — *) G₂ यशसोऽर्थाय. N₂.s B
 om. D₂.s.1) भामिनि. S₁ K₁ यशोऽर्थाय (K₁
 वंसास्तिनि.
 3s om. 13 (cf. v. 1. 12). — *) S (G₂ om.)
 पूर्व (M₂-s सर्वे). — *) K_o परंतपोः (for तपो).
 S₁ N₂.s B₁s D₂s यशोऽर्थाय सुदुष्करं. — S
 13 (G₂, which om. 12^a-13^a, after 12^{ab}):
 तथा राजर्षयो धीरा मनुर्वेन्वापदयः प्रपद्य् ।

यतोऽयं धर्ममुक्त्वा नि चक्रुः कर्मणि शोभने ।
 [(L. 2) G₁ यः शोतुं; G₂-s यथोक्तं (for यशोऽर्थं). G₂
 तथा चक्रुश्च शोः.]

14 *) G₂ अष्ट (for माद्रीं). S₁ N₂ D (except D₂
 D₂) S (except M₂-s) ह्यनेव; K_o 'नेह. — *) N₂ B₁s
 D (except D₂.s.4) T G तारयेनाम्. — *) D₂ 'संपदानेन.
 — *) N₂ प्रीति (for कीर्ति). S 'मवाप्यसि. — After
 14, D₂ (marg. sec. m.) S ins.:

1237* धर्मं चै धर्मशास्त्रोक्तं यथा वदसि तत्तथा ।
 तस्मादनुग्रहं मायाः पुरुरूपं परवर्णिनि ।
 [Before line 1, D₂ ins. कुंयुवाच; M₂-s कुंती.
 — (L. 2) D₂ तस्याः; T₁ मायायः; G₁ मद्यं. D₂ करोमि.
 D₂ कुरुदंनव; M₂ उपनंदन (for वत्).]

15 T₂ G₂-s M om. 15^{ab}. — *) K₂-s N₂ B₁ s Da₂
 Dn D₁ G₁ 'सुखदा. S₁ K_o D₁ माद्री; N₂ कुंती; G₁ खेदात्.
 — *) K₂.s देवतां. — D₂ om. 15^{ad}. — *) S (except
 T₂) तत्र ते (G₂-s ते). — D₂ (marg. sec. m.) S ins.
 after 15: D₂, after 15^{ab}:

1238* कुन्त्या मन्त्रे कृते तस्मिन्विचित्रेण कर्मणा ।
 ततो राजसुता ज्ञाता धापने संविशेरा इ ।
 [Before line 1, T₁ G₁.s. Ms ins. वैशं. — (L. 1) T₂
 G₂-s कुंत्या. D₂ मंत्रेण सा; G₂ मंत्रहेतु. — (L. 2) T₂
 G₂.s ज्ञात्वा.]

16 G₂ om. 16. — *) K_o.s N₂ T G₂.s.4 M एका
 (M₂ पुंत्); N₂.s B D (except Da D₂) एवं (for एव).
 G₂ सतो मायापि चाप्येतौ. — *) K₂ युवो; G₂ युतो (for
 सुतो). S₁ Da₂ तस्याः. G₁ तथा च कुंत्यापत्यार्थं प्रायुक्तं
 यद्विमुत्तमं. — After 16, G₁ ins. 1238*.

17 G₂ om. 17. — *) K₂ वीर्येणाप्रतिमौ. — *) S
 (G₂ om.) ज्ञातो च ता'. — *) G (G₂ om.) 'याचाङ्गुलोपमौ.
 — D₂ (marg. sec. m.) S ins. after 17 (G₁, which
 om. 17, after 16):

एवं पाण्डोः सुताः पञ्च देवदत्ता महाप्रलाः ।
 संभूताः कीर्तिमन्तस्ते कुरुंशविवर्धनाः ॥ २५
 शुभलक्षणसंपन्नाः सोमवत्प्रियदर्शनाः ।
 सिंहदर्पा महेष्णासाः सिंहविक्रान्तगामिनः ।
 सिंहप्रीवा मनुष्येन्द्रा वधुर्देवविक्रमाः ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चदशधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

दर्शनीयोस्ततः पुत्रान्पाण्डुः पञ्च महावने ।
 तान्पश्यन्पर्वते रेमे स्वबाहुवलपालितान् ॥ १

११६

सुपुष्पितवने काले कदाचिन्मधुमाधवे ।
 भूतसंमोहने राज्ञा सभार्यो व्यचरद्ननु ॥ २
 पलाशैस्तिलकैश्चूतैश्चम्पकैः पारिभद्रकैः ।

च (for ते) — ८) = 28* Ko Ds T1 G (except G1 s) Ms कुल* — S ins after 25 (Ms, after 26^{ad})

1243* देवौजस सचवन्त सर्वशास्त्रविशारदा ।

दिव्यसहनना सर्वे सर्वे भास्वरमूर्तव ।

[(L 1) Gs Ms-s सत्यवत Gs Ms.s सर्वे शास्त्र*
 — (L 2) Gs दिव्यसिंहासना — भास्करम्*]

26 Śs K1 Ds (hapl) om 26-28^{ad} Ms transp
 26^{ad} and 26^{ad}, ins 1243* between them — *) Ko

शुभदर्शन*, T Gs-s Ms-s सर्वे (T1 श्रुत, G1 *my' in*
 शुभलक्षण*. — Gs om 26^{ad} — *) Gs सिंहद्वारा

— ८) Ms सर्वे (for सिंह) — S (except G1 s, Gs
 om) *चारिण (for *गामिन) — After 26^{ad}, Ms ins

1243*, while Ś B Ds s ins

1244* सिंहोरस्का सिंहसत्त्वा सिद्धाक्षा सिंहविक्रमा ।

[Śs Ds s सिद्धाक्षा (for सिंहविक्षा)]

— *) T1 Gs s M सिंहक्षीया, Tg Gs सिद्धाक्षाश्च, Gs
 सिंहसत्त्वा Ds G1 s Ms स्वैद्ग Ds सिंहसहनना धीरा

— *) Ks s Ds वधुर्दुर, Gs वधुर्दुर Bs Ds *वर्षत, S
 (Gs om) *दर्शना (Gs *नन्दना, Ms-s *दर्शिन)

27 Śs K1 Ds om 27 (cf v l 26) — *) Ms दिव्ये
 (for पुत्रे) Ks Dn T1 दिव्यते (Dn *वते) — After

27, S (Ms om) reads 19-21

28 Śs K1 Ds om 28^{ad} (cf v l 26) — *) Ko s
 Ds Ms-s ते पच च, B1 s पृते पच, Bs ते ह्य पच, Ms-s

(all *my' in*;) तत्र पच Da ते पचतक चैव — *) = 25^{ad}
 Ds पित्रो प्रीतिविच* — Cf cites 28^{ad} exactly as in text ।

— *) Da वधुर्दुरवने, T1 (corrupt) च पृथिवीराजन्, T1 G
 (except Gs) वधुर्दुरे राजन्, Ms.s *धिरे धीरा — ८) S

(except Ms.s) पकजा (Ms s all *my' in* नीरजा as in
 text) — After 28, S ins a passage of 62 lines
 given in App I (No 67), Ds ins certain lines
 thereof after l 116 1^{ad} (q v)

Colophon om in TG — *Major parvan M समव**
 (for आदि*) — *Sub-parvan Śs K N B1 s Da D1*
 सभव — *Adhy name Ks s माद्रीसुतोत्पत्ति*, Ks N1 s
 B Da Ds पादयोत्पत्ति, Ms.s नकुलसहदेवोत्पत्ति — *Adhy*
 no (figures words or both) B1 122, Dn 123, Ds
 124, M 66 — *Sloka no Da1 Da 31, Ms 35*
 — *Aggregate s loka no Dn 4867*

116

1 Śs Ko s Ds s S om उवाच (T1 G1 s Ms om
 the ref) — ८) Śs तदा (for तत). B1 G1 Ms s

पाण्डु पुत्रान् (by transp) Gs पाण्डवाश्च (for पाण्डु पत्र)
 Bs महावलान् (for *वने) — After 1^{ad}, Ds ins lines

4-44 of a (Southern) passage given in App I (No
 67) ending with the colophon आदिपर्वणि ॥ २५ ॥

— *) Śs Da1 सर्वतो (for पर्दे) Ks Bs Dn D1 s Ts
 Gs s रम्ये (for रेमे) — ८) K (except Ko) Ds

*परिपालितान्, N1 B1 s s Da Ds s *बलशालिन, N1 Bs
 Dn D1 *बलमाश्रित

2 *) Ks s T1 G1 s, Ts Gs s- (for सु) — *) S
 प्रवृत्ते न* — After 2^{ad}, Ds S ins

1245* पूर्णं चतुर्दशैः वर्षं कल्पानस्य च धीमत ।
 तदा उचरफल्गुन्या प्रवृत्ते स्वस्तिवाचने ।

अन्यैश्च बहुभिर्बुधैः फलपुष्पसमृद्धिभिः ॥ ३
जलस्थानैश्च विविधैः पविनीभिश्च शोभितम् ।
पाण्डोर्वनं तु संप्रेक्ष्य प्रजज्ञे हृदि मन्मथः ॥ ४
प्रहृष्टमनसं तत्र विहरन्तं यथामरम् ।
तं माद्यनुजगामैका वसनं विभ्रती शुभम् ॥ ५
समीक्षमाणः स तु तां वयःस्थां तनुवाससम् ।
तस्य कामः प्रववृष्टे गहनेऽपि रिवोत्थितः ॥ ६
रहस्तात्मसमां दृष्ट्वा राजा राजीवलोचनाम् ।

न शशाक नियन्तुं तं कामं कामबलात्कृतम् ॥ ७
तत एनां बलाद्राजा निजग्राह रहोगताम् ।
वार्यमाणस्तया देव्या विस्फुरन्त्या यथाबलम् ॥ ८
स तु कामपरीतात्मा तं शापं नान्वबुध्यत ।
माद्रीं मैथुनधर्मेण गच्छमानो बलादिव ॥ ९
जीवितान्ताय कौरव्यो मन्मथस्य वशं गतः ।
शापजं भयमुत्सृज्य जगामैव बलात्प्रियाम् ॥ १०
तस्य कामात्मनो बुद्धिः साक्षात्कालेन मोहिता ।

रक्षणे विस्तृता कुन्ती वयसा ब्राह्मणभोजने ।
पुरोहितेन सह सा ब्राह्मणान्पयवेपयत् ।

तस्मिन्काले समाह्वय माद्रीं मदनमोहितः ।

[(L. 1) Ms s 'नस्य महात्मनः'. — (L. 2) G₁. 2. 4 तदा चोत्तर'; Ms. s तदा दूतर'. T₂ G₁ Ms s स्वस्तिवाचके. — (L. 3) D₃ पाण्डोर् (for कुन्ती). — (L. 4) D₃ 'हिते च सा कुन्ती; T₁ G₁. 6 M 'हितेन सहिता.]

— *) Śi Ko. 1 भूतसंमोदने; T₁ मार'. S काले. — 4) Ko. s N₂ B₁ s D₁ S वने.

3 *) Ko. s D₁ s G₁ पालाशैश्च. Śi तत्र (for चूतैः). — N₂ B₁ s Da D₁ s S (except T₂) ins. after 3^{ab}; K₄ after 3^{ad}.

1246* कर्णिकारैरसौक्यैश्च केदारैरसिमुक्तकैः ।

[K₄ D₁ केदारैः; D₃ चकुलैः; S (except T₂) मल्लिकैः.]
K₄ N₂ Da D₁ cont. :

1247* तदा क्रूरयकैश्च मत्तभ्रमरकृजितैः ।

चूतमैत्रिरिभिश्चैव पारिजातयनेरपि ।

After 1247*, K₄ repeats 3^{ad}, which is followed by :

1248* परपुष्टोपसंयुतसंगीतेः पद्मदैरपि ।

while D₁ ins. :

1249* जग्दुस्वरसंयुतैर्वेदितराघ्रातकैर्ष्वेः ।

नीपाजुनकदम्बैश्च वदनीनांकेसरैः ।

तमालैर्विल्वकैस्तालैः पनसैर्वनांकिशुकैः ।

मत्तभ्रमरसंगीतकोकिलस्वगमिभित्तम् ।

After 1246*, D₁ ins. :

1250* हिन्तालकदलीशालैः पनसैर्वनकिंशुकैः ।

while S (except T₂ G₁) ins. :

1251* वल्लैस्तालकैस्तालैः पनसैर्वनकिंशुकैः ।

[Cf. Hno 3 of 1249*.]

— *) Śi K (except Ko) D₁ विविधैर्बुधैः. N₂ अन्यैर्बुधैः विविधैः. — *) S हता(T₂ G₁ s तदा)पुष्पकलैर्बुधैः (T₂ फलसमृद्धिभिः).

4 *) Śi जलस्थानैश्च; Ko D₃ जलाशयैः; K₁ 'जले'. K₃-4 'छाये'; D₃ 'स्थले'; T₁ G₁ जन'. K₄ S बहुभिः. — After 4^{ab}, N₂ B₁. 2. 6 Da ins. :

1252* नानाविहंगसंयुतं परपुष्टनिनादितम् ।

Bs cont. :

1253* समीक्ष्य च ततस्त्रय रम्यं कुसुमितं द्रुमम् ।

— *) N₂ B₁ D₁ D₁ तत्; T₂ Ms s (for तु). B₁ संवीक्ष्य (m as in text). — After 4, S ins. :

1254* मत्तभ्रमरसंगीतं कोकिलस्वगमिभित्तम् ।

गयामामैस्तु गन्धर्वैः पुरा नागपुरे यथा ।

[(L. 1) T₂ 'स्वगमुत्तमं; T₂ G₁ 'संयुतं; G₁ 'मीरितः.]

5 *) Śi K₁. 2. 4 तं तु (for तय). — *) N₂ B D (except D₁) विचरन्तं. — *) Ko Da 'नुगता चैका (D₁ 'व). — 4) S वसने विभ्रती (G₁ वासती) शुभे.

6 *) Some MSS. समीक्ष्य. Ko D₁ 'माणो माद्री,

तां; K₁. 3 B₁ D₁ S (except G₁ s) 'माणस्य तु तां; D₁

'माणः सततं. — *) N₂ उपस्थां. K₄ D₁ G₁ तनुवासतां

G₁ तां सुवा'; M (except Ms) 'वाससी. — *) D₁ D₁

प्रववृष्टे. — 4) Śi K₁ B₁ Ms. s 'योऽग्नितः; N₂ 'वात्रिणः

D₁ D (except D₁. 4. s) 'बोद्धतः.

7 *) N₂ B D (except D₁) रहस्येतां तु तां (N₂ गता).

— *) N₂ D₁ G₁ लोचनः. — *) Ko-s स्तः; K₄ तु (for सं). — 4) K₁. 4 B₁ D₁ 'बलादितः; D₁ Da Da D₁

'वतीहृतः. T₁ कामयापयत्. — After 7, D₁ (marg

sec. m.) S ins. :

1255* अथ सोऽष्टादशे वर्षे भ्रती माद्रीमलंकृताम् ।

आजुहाय ततः पाण्डुः परीतात्मा यत्तस्मिन्नुत् ।

8 *) Śi K₁ सत्र चैनां; Ko D₁ D₁ तत् यत्ता. D₁

सतोय तां. — *) T G रदोग (G₁ 'दित'. Ko अग्नियत्

महायने. — *) Śi सया; D₁ G₁ तदा (for तया).

9 *) Ko नान्वबुध्यतः; K₁ D₁ नानु'; N₂ 'वृत्तः

D₁. s T₁ G₁ Ms-s नाथ'. — *) D₁ मैथुनमार्येण. — *) Śi

संप्रमथ्येन्द्रियग्रामं, प्रनष्टा सह चेतसा ॥ ११
 स तथा सह संगम्य भार्यया कुरुनन्दन ।
 पाण्डुः परमधर्मात्मा युयुजे कालधर्मणा ॥ १२
 ततो माद्री समालिङ्ग राजानं गतचेतसम् ।
 मुमोच दुःखजं शब्दं पुनः पुनरतीव ह ॥ १३
 सह पुत्रैस्ततः कुन्ती माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 आजस्युः सहितास्तत्र यत्र राजा तथागतः ॥ १४
 ततो माध्यत्रवीद्राजन्नार्ता कुन्तीमिदं वचः ।
 एकैव त्वमिहागच्छ तिष्ठन्वत्रैव दारकाः ॥ १५
 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्यास्तत्रैवाचार्य दारकान् ।
 हताहमिति विक्रुश्य सहसोपजगाम ह ॥ १६
 दृष्ट्वा पाण्डुं च माद्रीं च शयानौ धरणीतले ।

कुन्ती शोकपरीताङ्गी विललाप सुदुःखिता ॥ १७
 रक्ष्यमाणो मया नित्यं वीरः सततमात्मवान् ।
 कथं त्वमभ्यतिक्रान्तः शापं जानन्वनोकसः ॥ १८
 ननु नाम त्वया माद्री रक्षितव्यो जनाधिपः ।
 सा कथं लोमितवती विजने त्वं नराधिपम् ॥ १९
 कथं दीनस्य सततं त्वामासाद्य रहोगताम् ।
 तं विचिन्तयतः शापं प्रहर्षः समजायत ॥ २०
 धन्या त्वमसि वाहीकि मत्तो भाग्यतरा तथा ।
 दृष्टवत्यसि यद्रक्तं प्रहृष्टस्य महीपतेः ॥ २१

माश्रुत्वाच ।

विलोभ्यमानेन मया वार्यमाणेन चासकृत् ।
 आत्मा न वारितोऽनेन सत्यं दिष्टं चिकीर्षुणा ॥ २२ ॥

B D (except Ds) सोन्वगच्छद्वल ।
 10 *) Śi Nī Dn Ds कौरव्य. — *) Cf. 9^d. Nī. s B
 (except Bs) D (except Ds) विधिना संयचोदितः.
 11 *) Ko धर्मात्मनो. — *) Nī. s Ts कामेन. Gs
 वोदित. — *) Some MSS. प्रपद्य. Śi B. s Gs. s
 तेजसा; Da तेन सा (for चेत).
 12 *) Ko Nī Gs. M 'सत्तमः; Ks Nī B D T₁
 नन्दनः; T₂ G₁. s 'सत्तम; Gs 'सत्तमं; Gs 'सुगवा. — *) B₂
 m as in text) Da₁ Ds 'कर्मणा; Cd as in text.
 — After 12, D₁ (marg. sec. m.) S ins.:
 1256* शरणेमाभ्यपतद्राजा राजधानीं यमस्य वै ।
 13 *) Śi K₁ M₁ 'चेतनं; Cd as in text. — *) Ds
 ताच (for मुनो). Śi K₁. s Bs च; Ko Dn Ds हि (for
 '.) शुक्रोय परमायसा; (T₁ 'मा यसा; T₂ Gs-4 'मा यसा)
 िकवाकी यथा पति. — After 13, D₁ (marg. sec. m.)
 ins.:

1257* तं धृत्वा करुणं शब्दं सहसोत्वितं तदा ।
 14 *) Ks तत्र (for ततः). Ks. 4 ततः सह सुतेः कुंती.
 — *) Śi आगताः (for आज).
 15 *) Gs transp. राजन् and कुन्ती. Bs D₂ G₂
 Is-8 आर्ता. Nī Bs (m as in text) B (except T₂ G₁. s)
 मेदं तदा. — *) S (except G₁. s) तिष्ठतां तत्र (T₁
 ल.) दा.
 16 *) Nī Bs Da Ds. 4 'न देव्यास. G₁. s 4 पृथच्छ्रुत्वा
 चक्षसास. — *) Ko. s Nī Bim. s D (except Ds. s)
 तापाय. — *) Śi च; Ks Nī तं; S (except Gs) तां

(for ह). Nī. s B D (except Ds) सहसैवा (Da 'व) जगाम
 सा (D₁ ह).

17 *) Ko. 1. s B₁. s D₂ S (except M₁-s) माद्रीं च
 पाण्डुं (by transp.).

18 Before 19, D₁ ins. कुरुयुवाच; T₁ Gs M कुन्ती.
 — *) Nī D₁ S धीरः; Ds वने. — *) Śi स्वयमलुक्रांतः;
 Ko. s B Ds Ms स्वामभ्यति; K₁ स्वच मति; Ks Nī Da Dn
 D₁ स्वामलति; K₄ स्वया ह्यप; Ds Ms स्वामप्यति; Ds
 स्वमद्य निष्कृतः; T₁ Gs. s स्वमनति; T₂ स्वं समति; G₂ च
 मय्यति; Gs च समति; Gs तु समति; Gs स्वमस्यति.
 — *) Nī. 2 Bim. s. s Ds जानन्वने वसन्; Cd as in text.
 19 *) Śi K₁ स्वया रात्रि. — *) Ko Nī B₁. s Dn₂
 Ds S नराधिपः. — *) Śi K₁ सा नृपं. — *) Śi K₁ B₂
 तं; M (except M₁) तु (for त्वं). — After 19, S ins.:

1258* माद्री ।
 विधिना चोदितसास्य मां दृष्ट्वा विजने वने ।
 अविन्दयित्वा तच्छापं प्रहर्षः समजायत ।

[(L. 1) T₁ G₁ M₁-s 'सासाद्य. — (L. 2) Cf. 20rd.
 M₁-s तं शापं.]

20 Before 20, S ins. कुन्ती (cf. 1258*). — *) Gs
 कथं दीने वसंते त्वामासाद्य च रहो.

21 *) K₂ वाहेकि; K₄ वाहीकि; B (except Bs) Da
 वाहीकि; S वाहीके. — *) Śi K (except K₄) B₁. s
 (m as in text) D₂ T₁ Gs मत्स (Ko. s Bs Gs 'त्वौ) भाग्यतरा
 (Bam 'वती); Gs मम भाग्य; M महाभाग्यतरा (M₁
 'वती); Cd (? मद्यभाग्यतरा. Bs सुणैः (m as in text);

कुन्त्युवाच ।

अहं ज्येष्ठा धर्मपत्नी ज्येष्ठं धर्मफलं मम ।
अवश्यं भाविनो भावान्मा मां माद्रि निवर्तय ॥२३॥
अन्वेप्यामीह भर्तारमहं प्रेतवशं गतम् ।
उत्तिष्ठ त्वं विद्युज्यैनमिमान्क्षस्व दारकान् ॥ २४ ॥
माद्भ्युवाच ।
अहमेवानुयास्यामि भर्तारमपलायिनम् ।
न हि वृत्सासि कामानां तज्येष्ठा *अनुमन्यताम् ॥२५॥
मां चाभिगम्य क्षीणोऽयं कामाद्भरतसत्तमः ।
तमुच्छिन्द्यामस्व कामं कथं नु यमसादने ॥ २६ ॥
न चाप्यहं वर्तयन्ती निर्विशेषं सुतेषु ते ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

वृत्तिमार्यं चरिष्यामि स्थशेदेनस्तथा हि माम् ॥२१॥
तस्मान्मे सुतयोः कुन्ति वर्तितव्यं स्वपुत्रवत् ।
मां हि कामयमानोऽयं राजा प्रेतवशं गतः ॥ २८ ॥
राज्ञः शरीरेण सह ममापीदं कलेवरम् ।
दग्ध्वयं सुप्रतिच्छन्नमेतदायं प्रियं कुरु ॥ २९ ॥
दारकेष्वप्रमत्ता च भवेद्याश्च हिता मम ।
अतोऽज्यन्न प्रपश्यामि संदेष्टव्यं हि किंचन ॥ ३० ॥
वैशांपायन उवाच ।
इत्युक्त्वा तं चितायिष्यं धर्मपत्नी नर्यमम् ।
मद्राजात्समजा तूर्णमन्वारोदह्यशशिनी ॥ ३१ ॥

Ds S भुवि (Ms हसि) (for तथा). Ns सभाया च श्रेष्ठं मया. — *) Śī K (except Ks) Ds वा वक्त्रं; Gs M तद्.

22 Śī K1. s S om. उवाच. — D1 (hapl.) om. 22 and कुन्त्युवाच (in 23). — *) Śī K1 Cd विलोक्य; T G अलोभ्य*. Ks. 2 N1. s B (except D1; Di om.) विलपंत्वा मया देवि. — *) M (except Ms) 'माण्डर्यासकृत्. — *) K (except Ks) Ds S घा(T: द्वा)रितः. Da1 S (except Gs) तेन; Ds येन (for अनेन). — *) Ks. 4 Cd दिष्टं सत्त्वं (by transp.); Gs सत्त्वं दष्टं; Gs गत्तं दिष्टं. Ns सत्यमिदं चिकीर्षत. — After 22, Ds (marg. sec. m.) S ins. a passage of 61 lines given in App. I (No. 68).

23 Di om. the ref. (of. v. l. 22); Śī Ks. s S om. उवाच. — *) Ks. 4 सह; N1. s B (except B1) Da Ds. 2 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं). Gs मत्तं; Gs महत् (for मम). — *) Gs M (except Ms) अवश्य. Cd cites अभावात् (for भावात्). — *) Some MSS. मा (for मां). T1 Gs. 2 मा माद्रि न; Gs. 2 माद्रि मा मत्. Ks. 2 Bs Da निवारय. Ns मा माद्रि विविधं.

24 *) Śī N1 Da Dn D1 Ms. s शक्विष्यामीह; Ko. 4 Ds अनुयास्यामि; Ks 'स्यामि हि. — *) Da हृद (for अहं). Ko. 2. 4 Ds प्रेतवति. — *) G1 ह्यं; Gs पत्तं (for पुत्रं). Gs Ms. s transp. स्तं and पुत्रं. — *) Ko Ds पुत्रतः. K1 रक्ष सुदारः; Ks. 4 रक्ष सुमारः; Ns B D (except Ds) पाठ्य दारः; Gs रक्षस्य पाठ्य. — After 24, T G ins.:

1259* अयाप्य पुत्राहुःश्यामा वीरपत्नीवमपये ।
येनंपायनः ।

मद्राजमुता पुत्रतीमिदं वचनममयीत् ।

25 Śī K1 S om. उवाच. — Ms. s transp. 25^{ab} and 25^{cd}, repeating 25^{cd} after 25^{ab}. — *) M अपरवित्तं. Cd as in text. — *) G1 न हि तुष्यामि. — *) T Gs. 2 त्वं ज्येष्ठा. Śī Ko. 1. 2 Ns Ds T G1. 2-3 नेतुमन्यतां; Ks. 1 मातुः; Gs ह्यनु. Ns Gs त्वज्येष्ठास(Gs मो)तुः; Ns B Ds Da D1. 2. 3 ज्येष्ठा (D1. s Da 'हे; B1 m 'ष्टा) मामनु; Ms. 1 देवी ज्येष्ठानु; Ms. s तं (all inf. lin. तं) ज्येष्ठानु (all inf. lin. चानु).

26 *) Bs Ds S समुच्छिद्याम्; Cd as in text — After 26, S ins.:

1260* मम हेतोर्गौतो राजा दिवं राजयित्तमः ।
न चैव सादरी बुद्धिबोधयाश्च य साहसाः ।
न चोत्सहे चारयितुं प्राणान्भर्तृविनाशता ।
समाचमनुयास्यामि यान्तं वैष्वत्तक्षयम् ।

[(L. 1) Gs मम हेतोर्गौतो राजा यदयं शासितमः.]

27 *) S वर्तयं न तस्मां वृत्ति. — *) Śī K (except Ko) निर्विशेषा (Ks. 2 'वा; B 2 जारवहं च. — *) Ks. 1 Da Ds च (for हि). S तथा हि वर्तमानो मामपर्वं संशुद्धोन्महान्. — After 27, Ms ins.:

1261* त्वं तु मातुसपोनिष्ठं स्वसुतेषु रामा सदा ।

28 *) Bs सत्मानमनुप्रयोः. S देवि (for बुद्धि) — *) Ns B1 Da Ds च (for हि). — *) Ms मत्तं (for राजा). Ds प्रेतवति. — After 28, S ins.:

1262* अन्वेप्यामि च भर्तारं वज्रतं यमादायम् ।

29 *) Ko. 2. 4 Ds मह वती (by transp.). — *) Bs पृताश्वत्. Ko. 2. 1 Ns Bs बुद विषं (by transp.).

30 *) Ts G त्वं (for व). — *) Śī Ks अनेन्यः ।

११७

वैश्रांपायन उवाच ।

ण्डोरवभृथं कृत्वा देवकल्पा महर्षयः ।

तो भत्रमकुर्वन्त ते समेत्य तपस्विनः ॥ १

ऽत्वा राज्यं च राष्ट्रं च स महात्मा महात्तपाः ।

सिन्स्थाने तपस्तुं तापसाञ्चरणं गतः ॥ २

स जातमात्रानुपुत्रांश्च दारांश्च भवतामिह ।

प्रदायोपनिधिं राजा पाण्डुः स्वर्गमितो गतः ॥ ३

ते परस्परमामञ्च्य सर्वभूतहिते रताः ।

पाण्डोः पुत्रानुपुरस्कृत्य नगरं नागसाह्वयम् ॥ ४

उदारमनसः सिद्धा गमने चक्रिरे मनः ।

G. 1.
H. 1. ins.

s. 5 भवेयास्त्वयं; T G भवेश्चाभिः. Ś1 K (except Ks) तं मम; Ms सदा मम; Ms अनिदिते. — *) Ś1 K (except Ks) Ds अतो नान्यत् (Ko Ds नान्यं); Ds अतोऽन्यं; Gs 4 अतोऽन्यं न. — *) Ks Ns Bs Ms-s कथंचन; Ks त्वं मम (for हि किं). — After 30, Ds (marg. sec. m.) ins. a passage of 62 lines given in App. I (No. 3); while Ds ins.:

1263* तस्मात्प्रचनं ध्रुत्वा कुन्ती शोकाग्निदीपिता ।
पपात सद्दसा भूमौ छिन्नमूलं हृत्तुमः ।
निश्चेष्टा पतिता भूमौ मोहेनैव चचाळ सा ।
तस्मिन्क्षणे कृतज्ञानं महद्गम्यरसंयुतम् ।
अलंकारकृतं पाण्डुं शयानं शयने शुभे ॥ 5]
कुन्तीमुत्थाप्य माद्रीं तु मोहेनाविदचेतनाम् ।
पृष्टीहि कुन्ति मा रोदीः दर्शयामि स्वकीतुकम् ।
पादयोः पतिता कुन्ती पुनरशयाय भूमिपम् ।
रक्षचन्दनद्विधाङ्गं महारजतवाससम् ॥

31 All MSS. except Dn Ds s om. the ref. — *) Ks 4 तां (for तं). S नमस्कृत्य विता. — *) K Ds Ts J. 6 M "राजात्मना (as in text); the rest "राजसुता. — After 31, Ds (marg. sec. m.) S ins.:

1264* आहाताम्यरसंवीतो भ्रातृभिः सहितोऽजपः ।
वदं कृतवांस्तत्र पुरोदितमिते स्थितः ।
अहंतस्त्व्य कृत्वाऽनि शतश्रद्धनिवासिनः ।
तापसा विधिवच्छुश्रवाणा ऋषिभिः सह ।

Gs cont.:

1265* तापसा विधिवत्कर्म कारयामासुरात्मनैः ।
(cf. last line of 1264*).

Colophon. Major parvan: Ts Gs-s M संभव* (for आदि*). — Sub-parvan: Ś1 Ko. 1. 4 N Bs. 5 Dn Ds. 5 Ts संभव. — Adhy. name: Ks पांडोः स्वर्लोकगमनं; Ns. 9 पांडुवरमः; Dn पांडोरपरमः; Ts Gs. 6 M पांडुस्वर्गरोहणं (Ms: पांडुमर्षः). — Adhy. no. (figures, words or both):

Bs 123; Dn 124; Ds 125; S 67 (Ts 116). — S'loka no.: Ds 1 23; Dn 31; Ms 112. — Aggregate s'loka no.: Dn 4898.

117

1 Ś1 Ks. 9 Ds. 8 S om. उवाच (Ms om. the ref.). — *) Ś1 Ks 1 पांडोरेशं दारां; Ks. 4 तस्यांदोनिधनं; Ns. 9 B D (except Ds) पांडोरपरमं; Cd as in text. N दृष्ट (for कृत्वा). — *) Ns. 9 B D (except Ds) ततो भ्रंशविदः सर्वे. — *) Ks. 4 यथास्विनः; Ks महर्षयः (for तप*). Ko Ns स्वमेव युनयस्तादा; Ns. 9 B D (except Ds) मंत्रयांचक्रिरे मियः.

2 Before 2, N ins. तापसा (Ko ऋषयः) ऊजुः (Ks om. ऊजुः); Ms-s शुक्रः. — *) Ś1 Ks. 4 Gs transp. राज्यं and राष्ट्रं. M भोगांश्च (for राष्ट्रं च). — *) Bs. 9 (by transp.) महात्मा स (Ds च). Ko Ns. 9 B Dn Ds. 4 महाययाः. Ds महात्मा सुमहाययाः. — *) Ks Ts Gs. 8 तपस्तपः; Ns 9 B (except Ds) Gs M लक्ष्म्व.

3 *) Bs Gs संजात. — *) Gs 4 अ भरतपंभः. — *) Ks. 4 N B (except Bs) Dn Ds. 4 Gs. 4 प्रादा*. — After 3, N (except Ś1 Ks. 4) ins.:

1266* तस्मैमानात्मानन्देहं भार्यां च सुमहात्मनः ।
स्वराष्ट्रं शुक्र गच्छामो धर्मं पूष दि नः स्थतः ।;
while S ins.:

1267* तस्मात्कृत्यं परीक्ष्यमिति होवाच धर्मविदः ।
शुक्रः परमकल्पयाणे गिरा सगभिभाषत ।

[(L. 2) Gs "नींगिराः सम; M "जो महर्षिः संशितवतः.]

4 Before 4, all MSS. except Ms ins. वैरां उ* (Ś1 Ko. 1. 9 Ds. 8 S om. उ*). — *) Ns. 9 B Ds Ds "मायाय. — *) Ns. 9 B D (except Ds) देवकल्पा महर्षयः. — After 4*, T G ins.:

1268* धर्मं चैव पुरस्कृत्य श्रेष्ठं मतिमकुर्वत ।
शुद्धक्षेत्रमितिः कुन्तीं तां सपुत्रां नयामहे ।

भीष्माय पाण्डवान्दातुं धृतराष्ट्राय चैव हि ॥ ५
 तस्मिन्नेव क्षणे सर्वे तानादाय प्रतस्थिरे ।
 पाण्डोर्दारांश्च पुत्रांश्च शरीरं चैव तापसाः ॥ ६
 सुखिनी सा पुरा भूत्वा सततं पुत्रवत्सला ।
 प्रपन्ना दीर्घमध्वानं संक्षिप्तं तदमन्यत ॥ ७
 सा नदीर्षेण कालेन संप्राप्ता कुरुजाङ्गलम् ।
 वर्धमानपुरद्वारमाससाद यशस्विनी ॥ ८
 तं चारणसहस्राणां मुनीनामागमं तदा ।
 श्रुत्वा नागपुरे नृणां विसयः समजायत ॥ ९
 गृह्यतोदित आदित्ये सर्वे धर्मपुरस्कृताः ।
 सदारास्तापसान्द्रष्टुं निर्ययुः पुरवासिनः ॥ १०

स्त्रीसंघाः क्षत्रसंघाश्च यानसंघान्समास्थिताः ।
 ब्राह्मणैः सह निर्जग्मुर्ब्राह्मिणानां च योपितः ॥ ११
 तथा विद्वद्भद्रसंघानां महान्व्यतिकरोऽभवत् ।
 न कश्चिदकरोदीर्घ्यामभवन्धर्मबुद्धयः ॥ १२
 तथा भीष्मः शांतनवः सोमदचोऽथ बाह्लिकः ।
 प्रज्ञाचक्षुश्च राजर्षिः क्षत्ता च विदुरः स्वयम् ॥ १३
 सा च सत्यवती देवी कौसल्या च यशस्विनी ।
 राजदारैः परिश्रुता गान्धारी च विनिर्ययी ॥ १४
 धृतराष्ट्रश्च दायादा दुर्योधनपुरोगमाः ।
 भूपिता भूपणेश्चित्रैः श्रतसंख्या विनिर्ययुः ॥ १५
 तान्महर्षिगणान्सर्वांश्चशरोभिरभिवाद्य च ।

After this, the sequence of T G is: 5th, 6th (for the first time), 4th and 5th etc. (G reads also 6th first time after 6th). — After 4th, M reads 6th (for the first time). — Ks om. 4th-6th. — *) Ks. s पांडुपुत्रान्. Gs पुत्रान्पुरस्कृत्य ततो.

5 Ks om. 5 (cf. v. 1. 4). For sequence of T G cf. v. 1. 4. — *) Ns.: Da M सर्वे (for सिद्धा). T G इत्युक्त्वा ते (Gs एवमुक्त्वा) महात्मानो. — *) Ko. 1. s. Das Ds M ह (for हि).

6 Ks om. 6th (cf. v. 1. 4). — S repeats 6th; Gs, 6th also (cf. v. 1. 4). — *) Ms.: (both second time) समादाय (Ms second time sup. in. तानादाय). T₁ G_{1.2.3.} M (all first time) परिवार्योप (Ms 'ये प्र)तस्थिरे. — *) Śi K_{1.2.3.} Ds Gs पुत्रांश्च दारांश्च (by transp.). — *) K (except K₁) Ns.: B₁ D_{1.2.3.} शरीरे चैव; N₁ B₁ D₁ D₁ शरीरे ते च; B₁ शरीरेणैव; M (except Ms) परिवार्योप. — After 6, B₁ ins.:

1269* आदाय प्रस्थिताः सर्वे दातश्चाज्ञागोचराम् ।

7 *) Ms-s दा (for सा)। B₁ सदा (for पुरा). Śi कृत्वा (for भूत्वा). — *) Ns प्रपन्नः; D₁ T₁ G₁ सत्ता. — *) Gs सा क्षिप्रं (for संक्षि). Śi K (except Ko) G₁ तममन्यत.

8 *) Ko. 2. s. B (except B₁) D₁ D_{1.2.3.} Ms सा स्वदीर्षेण; N₁ D₁ सा च दीर्षी; T₁ सा तु दीर्षी. — *) Ko प्रपन्ना (for संप्रा). Some N MSS. तुरजंगले. — After 8, D₁ D_{1.2.3.} ins.:

1270* दारिणं तापसा ऊर्षु राजानं च प्रकाशय ।
 ते तु गवाशु क्षणेनैव सभायां विनिवेदिताः ।

9 *) T₁ G_{1.2.3.} तत् (for सं). N₁ 'सहस्राणि; T₁ 'सहस्रं वै; M 'सहस्रेण; Nilp चारण्य'; Cd as in text. — *) Ks N₁ D₁ T₁ G_{1.2.3.} चागतं; N₁ चागमं; D₁ G_{1.2.3.} आगतं; G₁ च गतं; Cd आगतं (as in text). G₁ तथा. N₁ मुनींश्चैवागतांस्तदा; M मुनीनां (Ms. कृषीणां) संघमागतं. — *) Gs तु नगरे; Ms नगपुरे. — *) Ks N₁ B D (except Ds) समपद्यत.

10 *) M (except Ms) युद्धेन चोदितादित्ये. — *) Śi K_{1.2.} D₁ D_{1.2.} सर्वधर्मं; D₁ D₁ सर्वे बाल'; S हर्षं भीष्मपुरोगमाः (M 'पुरःसरा:). — *) Śi Ko. 1. s. Ba. s. T₁ G सदायांश्चाप. — K₁ (1 hapl.) om. 10th-11th.

11 Ks om. 11th (cf. v. 1. 10). — *) Ko s क्षत्रसंघानां. — *) Ko N₁ B₁ D₁ यानसंघं; Ks 'वर्षा' N₁; B₁ D_{1.2.3.} D_{1.2.} यानसंघं; N₁ D₁ G_{1-2.} संघाः; G₁ योधसंघाः. N₁ B₁ D_{1.2.} अवस्थिताः. T₁ G_{1.2.} समाभिता G₁ 'हिताः. — *) Ks G₁ सह संजग्मुः; T₁ G₁ सदिना यं T₁ G₁ सहसा ज. — *) T₁ G_{1.2.3.} ब्राह्मणाश्च सयो'; T₁ G_{1.2.} 'याः सहयो'; G₁ 'याश्च समाहिताः (cf. *).

13 *) K_{1.2.} Ms. s ततो भी'. — *) Ko 'द्वय' — *) Śi विदुरस्यथा.

14 *) Śi K₁ तु (for च) and देवीना (for देवी) — *) Some N MSS. कौशल्यया. T₁ G देवी चांशुकिणी च (T₁ 'का अपि. — *) D₁ D₁ S (except Ms-1) चापि निर्ययी.

15 *) S (except Ms. s) 'पुरःसराः. — *) Śi K_{1.2.} दिव्यैः; D₁ द्रव्यैः (for चित्रैः).

16 *) N₁ दिव्यात्; D_{1.2.3.} D (except D_{1.2.}) इत् (for सद्यो). — *) N₁ अभिषेच. Śi K N₁ D₁ 8

उपोपविचिशुः सर्वे कौरव्याः सपुरोहिताः ॥ १६
 त्रैव शिरसा भूमावभिवाद्य प्रणम्य च ।
 उपोपविचिशुः सर्वे पौरजानपदा अपि ॥ १७
 तमकृजमिवाज्ञाय जनौघं सर्वशस्तदा ।
 मीमो राज्यं च राष्ट्रं च महर्षिभ्यो न्यवेदयत् ॥ १८
 वेपामथो बृद्धतमः प्रत्युत्थाय जटाजिनी ।
 महर्षिमताज्ञाय महर्षिरिदमब्रवीत् ॥ १९

यः स कौरव्यदायादः पाण्डुरात्म नराधिपः ।
 कामभोगान्परित्यज्य शतशृङ्गमितो गतः ॥ २०
 ब्रह्मचर्यव्रतस्थस्य तस्य दिव्येन हेतुना ।
 साक्षाद्भर्मादयं पुत्रस्तस्य जातो युधिष्ठिरः ॥ २१
 तथेमं बलिनां श्रेष्ठं तस्य राज्ञो महात्मनः ।
 मातरिक्षा ददौ पुत्रं भीमं नाम महाबलम् ॥ २२
 पुरुहूतादयं जज्ञे कुन्त्यां सत्यपराक्रमः ।

G. I.
R. I.(for च). — After 16^{ab}, S ins.:

1271* स्वागतं घचनं चोत्सवा पाण्डोर्भवनमाविशत् ।

[M चोक्ताः.]

— *) = 17^a. N₁ S B Da D₂ s ततः सं(Bs प्र)वि^a; G₂ ते
 चोपवि^a. — S₁ transp 16^a and 17^a. — D₂ (hapl.)
 om. 16^a-17^a; K₂ (hapl.) om. 16^a-17^a. — *) D₂ G₂
 कौरवाः. Da च (for स-).

17 S₁ transp. 16^a and 17^a; K₂ om. 17^{ab}; D₂ om.
 17^{ab} (cf. v. l. 16). — *) N₁ तत्रैव. Ko 'सा सर्वे.
 — *) S₁ repeats 16^a for 17^a. S (except G₂) प्रसाद्य
 च. Ko प्रणिपत्याभिवाद्य च. — *) = 16^a. — *) D₂
 जानपदैः सह.

18 N₁ om. 18^{ab}. — *) N₁ T₂ G₂ तमद्भुतम्;
 D₂ 'पूज्यम्; G₂ तमात्मजम्; G₂ 'प्रजम्. N₁ B Dn D₁ s
 अभिज्ञाय. Ko D₂ कृतभीम(D₂ 'मीन)मिव ज्ञावा; T₁
 G₁ s अक्रान्तिव चाज्ञाय; G₁ स्त्रीपतानिलसनुज्ञाय. — *) K₁ s
 सर्वस्य^a. K₁ Da T G (except G₁ s) Ms (inf. lin. as
 in text) s तथा. — After 16^{ab}, K₂ N₁ B D (except
 D₂) ins.

1272* पूजयित्वा यथान्यायं पादोनाश्रयेण च प्रभो ।

— N₁ reads 18^{ab} in marg. — *) S₁ G₁ Ms-s transp.
 राज्यं and राष्ट्रं.

19 Before 19, S ins. वैदं. — *) K₂ तेषां मध्ये. S
 तेषां द्युदतमः कश्चित्. — *) Ko तदाजिनी. — *) N₁ B D
 (except D₂) ऋषीणां मतम्. T₁ G₁ s आस्वाय.

20 Before 20, M ins. ऋषिः. — *) Ko D₂ जीसौ
 (for यः स). K₁ s Da₁ D₂ s कौरव^a. — *) K₁ जना
 धिपः; D₂ महारथः. — *) T G₂ s Ms-s द्वित्वा राज्यं च
 राष्ट्रं च (Ms-s राष्ट्रणि); G₂ द्वित्वा राष्ट्रं च भोगार्थः; G₂
 Ms-s द्वित्वा राष्ट्रणि राज्यं च (cf. 2^a and 1273^a below).
 — After 20, D₂ (marg. sec. m.) S ins.:

1273* कामभोगान्परित्यज्य तपस्वी संवभूव ह ।

स यथोक्तं तपस्वेषु तत्र मूलकलातनः ।

पत्नीभ्यां सह धर्मात्मा कथितकालमतन्द्रितः ।

तेन वृत्तसमाचारैरुपसा च तपस्विनः ।
 तोषितास्तापसंस्तत्र शतशृङ्गनिवासिनः । [6]
 स्वर्गलोकां गन्तुकामं तापसा विनिवार्यं तम् ।
 उद्यतं सह पत्नीभ्यां विमा घचनमयुवत् ।
 अनपत्यस्य राजेन्द्रं पुत्रलोकान् न सन्ति ते ।
 तस्माद्धर्मं च यातुं च महेन्द्रं च तथाधिनी ।
 भाराधयस्य राजेन्द्रं पत्नीभ्यां सह देवताः । [10]
 वृताः पुत्रान्प्रयच्छन्ति कृणुमुक्तो भविष्यति ।
 तपसा दिव्यचक्षुद्भ्रुवाप्ययामसे तथा सुतार ।
 भस्माकं घचनं ध्रुवा देवानाराधयतदा ।
 [(L. 1) Prior half = 20^a. — (L. 11) D₂ प्रीतः पुत्रान्-
 — (L. 12) G₂ s दिव्यचक्षुर्भ्यां.]

G₂ cont.:

1274* कुन्ती संप्रेषयामास देवरन्दायधर्मतः ।
 स्वानामन्यतमेवायं पुण्यैराख्यायिकैरपि ।
 मुनेर्मैत्रप्रभावेण द्रंकरांताभिप्रीतिना ।
 भाग्य धर्मं यातुं च महेन्द्रं च तथाधिनी ।
 असुत पुत्रान्कुन्ती च माद्री च द्वौ सुतारपि ।

21 *) D₂ तेन दिव्ये. — *) T G₂ s M रुद्रादप्यंदा.
 G₁ युधिष्ठिरोयं धर्मात्मा. — *) K₂ ज्येष्ठो; N₁ B D (except
 D₂) Ms तत्र; T G₂ s Ms. s- s कुन्त्यां (for तस्या). G₂
 धर्माकुल्यामजायत.

22 *) G₂ s Da तथैव; N₁ B Dn D₁ s. s M (except
 Ms) तथेयं; G₂ तथास्तां. K₁ s G₂ श्रेष्ठः. — *) K₂ भीमं
 भीमपराक्रमं; K₂ भीमसेनं महाबलं; S भीमं सत्ववर्ती वरं.
 23 *) K₁ Da₁ D₂ s कुन्त्या. Dn S कुल्यामेव धर्मजयः
 (cf. 1275^a). After 23^{ab}, D₂ (marg. sec. m.) S ins.:

1275* भस्मिज्जाते महेवसे देवाः सेन्द्रास्तयास्तुवन् ।
 मध्यसादादयं जातः कुन्त्यां सत्यपराक्रमः ।
 अज्ञेयो युधि जेतारीन्देवतादींश्च संजायः ।

[(L. 1) D₂ T₂ G₂ s- s देवैरिन्द्रस्तयास्त्वौ (for the
 posterior half).]

G₂ cont.:

1276* स रुद्रद्वित्वा हरिणा शुभो भारान्निवोजितः ।

यस्य कीर्तिर्महेष्वासान्सर्वानभिभविव्यति ॥ २३
 यौ तु माद्री महेश्वासावस्रत कुरुसप्तमौ ।
 अधिभ्यां मनुजव्याघ्राविमौ तावपि तिष्ठतः ॥ २४
 चरता धर्मनित्येन वनवासं यशस्विना ।
 एष पैतामहो वंशः पाण्डुना पुनरुद्धतः ॥ २५
 पुत्राणां जन्म वृद्धिं च वैदिकाध्ययनानि च ।
 पश्यतः सततं पाण्डोः शश्वत्प्रीतिरवर्धत ॥ २६

नरो मामाविशकुन्ति विष्णोरर्षे नरं विदु ।
 सोऽहं ध्यामाविशं भद्रे जातोऽहं फल्गुनाह्वय ।
 तस्मादजयतो मुवने चतुर्दशभिरव्यसौ ?
 In Ds (the repetition of) 23rd after 1277* has been
 scored out — *) Ks Ds (first time) T₁ Gs Ms-s
 अस्य, Ds (second time) तस्य (for यस्य) — *) Gs
 सर्वाञ्चै प्रहरिष्यति — Ds (om line 6) ins (marg
 sec. m) after the first occurrence of 23rd S, after 28:

1277* युधिष्ठिरो राजसूर्यं भ्रातृवीर्योद्वाप्यत ।
 इन्द्रस्य वचनं श्रुत्वा पाण्डु प्रीतिमवाप स ।
 एष जेता मनुष्याश्च सर्वान्गन्धर्वैराक्षताम् ।
 एष तुयोधन कीर्त्या भारताश्च विजेष्यति ।
 धीरस्यैकस्य विद्वान्तेर्धर्मं पुत्रो युधिष्ठिरः । [5]
 पश्यते राजसूयाधैर्धर्मं एवापरं सदा ।
 [(L 1) Ds इष्ट्वा कीर्तिम्, Gs यस्य वीर्योद्- After
 line 1, Ms ins

1278* विजित्य नृपतीन्सर्वान्कृत्वा च करदान्मनु ।
 स्वयं भोक्षयति धर्मोऽस्मा पृथिवीं सागरान्ब्रह्मम् ।
 — T₁ G (except Gs) read line 2 (of 1277*) after
 line 6 — After line 3, G₁ ins

1279* सुरासुरोर्गाम्भ्य वीर्यादेकरथो जयेत् ।
 — (L 5) G₁ Ms s वीरस्यैतस्य, Gs वीर्यैतस्य, Ms-s अस्य
 वीरस्य T₁ Gs s कुतीपुत्रो युधि', G₁ सर्वशत्रुभयकरं .
 After line 5, G₁ ins

1280* अजातशत्रुर्धर्मोऽस्मा पृथ्वीभ्यांभिपुञ्जित ।
 — (L 6) M रजसूयादीन् T₁ Gs धर्मं एव वरसदा,
 G₁ महतीं कीर्तिमाप्स्यति, M कल्पधर्मंपरायण ।
 24th *) S₁ K₁ चा नु, G₁ M (except Ms) इमौ (Ms
 ins in जो नु as in text) M (except Ms) माया and
 जातो च (Ms ins in respectively माद्री and अस्य as
 in text). N B D (except Ds) पुत्रवीर्यमौ (for कुं)
 — *) N₁ s B (except B₁) Dn D₁ पुरपत्न्यामी — *)
 N₁ s B D (except Ds) पश्यत (for तिष्ठ) M (except
 Ms) जेतारो युधि क्षात्रपाद् — After 24, Ds (marg.

वर्तमानः सतां वृत्ते पुत्रलाममवाप्य च ।
 पितृलोकं गतः पाण्डुरितः सप्तदशोऽहनि ॥ २७
 तं चितागतमाज्ञाय वैश्वानरमुखे हुतम् ।
 प्रविष्टा पावकं माद्री हित्वा जीवितमात्मनः ॥ २८
 सा गता सह तेनैव पतिलोकमनुव्रता ।
 तस्यास्तस्य च यत्कार्यं क्रियतां तदनन्वरम् ॥ २९
 इमे तयोः शरीरे द्वे सुताश्चेमे तयोर्वराः ।

sec. m, om line 2) S ins
 1281* मकुल सहदेवश्च तावप्यमिततेजसौ ।
 पाण्डवौ नरसार्द्धलाविमाव्यपराजितौ ।
 [(L 1) G₁ उभावमितं, Gs *मितकर्म — (L 2)
 T₁ *विमौ चाप्य', G₁ 'व्यपराजयौ, Gs 'व्यमितोजसौ]
 25 *) B₁ Ds नित्यधर्मण — *) S₁ K (except Ko)
 Ds महात्मना (K₁ 'न') (for यत्) — *) B₁ s (both
 m as in text) Dn D₁ s नष्ट (for पृप)
 26 *) S₁ K₁ s धर्मवृत्तिं, Dn₁ धर्मवृद्धिः; T₁ जन्म
 वृत्तिं, Gs ० जन्मवृत्तं — *) N पश्यत. S₁ K₁ s D₁
 Gs सतति; K₁ शयनं — *) N परां प्रीतिमवाप्यस्य
 27 *) S 'ता मार्गं — *) Ds स द्दमहेनि
 28 *) B₁ s Ds s चितास्थितम् T₁ Gs Ms s शशाङ्ग
 T₁ ततश्चित्तं समासाय — *) Gs 'नरहुते मखे
 29 *) T₁ Gs s M संगता — *) B₁ s नृमृतमनु', G₁
 'लोकं पतिव्रता — *) K₁ s सत्कर, Ms यत्कृत्य — *)
 T₁ Gs s Ms यदनतरं — After 29, G₁ ins
 1282* भीष्मं च एताराष्ट्रं च विदुरं च महामतिम् ।
 S ins after 29 (Gs, after 1282*)
 1283* पृथां च क्षरणं प्राप्तां पाण्डवाश्च यशस्विना ।
 यथावदनुगृह्णन्तां धर्मो ह्येष समागत ।
 [(L 2) G₁ पांडवान्प्रीत्युद्धीष्य धर्मं सत्यान्वशास्विन]
 G₁ cont :
 1284* पृथेयां भरणं भीष्म महान्धर्मं सधैव च ।
 क्षुद्रश्च एताराष्ट्रस्य गान्धार्वाश्च विरोधत ।
 while Ms cont
 1285* इमे शरीरे च तयो पृथां च क्षरणगताम् ।
 तस्य पुत्राश्च धर्मं शान्त्यर्थान् सत्कर्तुमर्हय ।
 [(L 1) Prior half-(var) 30*. With the
 posterior half of line 1 of 1283*.]
 30 *) Ko पृते (for इमे) — *) S₁ K₁ s Ds D₁
 पुत्रा (for सुता) G₁ s पृते (for इमे) K₁ तपोधन
 (for तयो) — *) Ms यथावदनु'.
 31 *) N B (except B₁) D (except D₁ s) G₁

केयाभिरनुगृह्यन्तां सह मात्रा परंतपः ॥ ३०
 तकार्ये च निर्धृते पितृमेधं महायशः ।
 मतां सर्वधर्मज्ञः पाण्डुः कुरुकुलोद्बहः ॥ ३१
 एवमुक्त्वा कुरुन्सर्वान्कुरूणामेव पश्यताम् ।

क्षणेनान्तिहिताः सर्वे चारणा गुह्यकैः सह ॥ ३२
 गन्धर्वनगराकारं तत्रैवान्तर्हितं पुनः ।
 ऋषिसिद्धगणं दृष्ट्वा विसयं ते परं ययुः ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तदशधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

११८

धृतराष्ट्र उवाच ।

पाण्डोर्विदुर सर्वाणि प्रेतकार्याणि कारय ।
 राजवद्राजसिंहस्य मायाशैव्य विशेषतः ॥ १
 पशून्वासांसि रत्नानि धनानि विविधानि च ।

पाण्डोः प्रयच्छ मायाश्च येभ्यो यावच्च वाञ्छितम् ॥ २
 यथा च कुन्ती सत्कारं कुर्यान्मायास्तथा कुरु ।
 यथा न चायुर्नादित्यः पश्येतां तां सुसंभृताम् ॥ ३
 न शोच्यः पाण्डुरनयः प्रशस्यः स नराधिपः ।

३१
३२
३३

* कार्यं निवृत्ते तु (G₁ -वि); G₂ *कर्मणि निवृत्ते. — *) S
 पितृमेधे च पांडवाः. — *) D₂ S लभं (D₁ 'भ') तां सर्वदायाचं.
 — *) D₂ S पांडोः कुरुकुलोद्बहः.

32 Before 32, Ś; Ko. 1. 8 D₂; T G (except G₂)
 5. वैशं; D₂ D₁ वैशं 'उ'. — *) S कौरवाणां च पं.
 - *) N₁; B D (except D₂) तापसा (for चार').
 ६. ३ ऋषयश्चारणैः सह.

33 S transp. 33^{ab} and 33^{cd}. — *) Ko S *कारान् (T₁
 *काराः; G₂ as in text). — *) N₁ B (except B₂) D
 except D₂) तथैव. Ko T₁ G₂. 4. 5 M अंतर्हिताम्; K₂ T₁
 1. 4. 4 'द्विस्तः; K₂ D₂ 'द्विस्तः. T₁ G₂ M-8 सक्तः; T₂
 1. 2. 4-4 M₂; तदा (for पुनः). — *) Ko D₂ B (except
 1 G₂) 'गणान्. — *) Ś; K₂. 2. 8 D₂. 3 परमं (for ते परं).
 1. 2. 8 D₂ गताः (for ययुः). Ko ते सर्वे विसयं ययुः.
 — After 33, D₂ (marg. sec. m.) S ins.:

1286* कौरवाः सहसोत्पल्य सायु साचित्वि विमिताः ।

[D₁ *शिवित चायुचन्.]

Colophon om. in B₁. 8. Major parvan T₁ G₁-8
 1. 2. 7 संभव' (for आदि'). — Sub-parvan Ś; Ko-2. 8
 1. 2. 8 B₂ D₂ D₂. 1. 8 संभव. — Adhy. name - K₂
 D₁ पांडवाभि (D₁ om. वि) गमनं; N₁. 2 ऋषिसंवादः; N₂
 पुरावेषाः; T₁ G₁. 8 पांडवानां (G₂ पांडव) नगरपवेशः (G₂
 वैशानं). — Adhy. no. (figures, words or both):
 D₂. 1. 125; D₂ 126; S 68 (T₁ 117). — S'loka no.:
 D₂ 35; M₂ 60. — Aggregate s'loka no.: D₂ 4933.

118

I Before धृत, D₂ ins.:

1287* वैशंपायनः ।

कुरवश्च सदा सर्वे पाण्डोः श्रुत्वा तथा विभ्रम् ।

भीष्मप्रभृतयो मात्रा जगुहस्तामुत्तानसह ।

— K₁ S om. उवाच. — *) M₂ S चापि (for संव). Ś;
 K यथा विधिः (Ś₁ -विधि; K₁ -विधि).

2 *) T₁ वसु (for पशून्). B₁. 8 D₂. 4 वक्षाणि; D₂
 वासोपि. K₂. 4 गाः सुवर्णं च वासांसि. — *) Ś; वासांसि
 (sup. lin. sec. m. as in text); B₂ सर्वाणि. Ś; Ko-2. 4
 विपुलानि च. K₂ D₂. 6 विविधा (K₂ 'वृक्षा') नि धनानि च.

3 *) Ś; K₁ कुंती च (by transp.). T₁ कुंत्याः; T₂
 G₂. 6. 8 M₂. 8 कुंत्याः. K₂ D₁ संस्कारः; N₁ सत्कार्यं. — *) Ś;
 मयाः कुपान् (by transp.). T₂ G (except G₂. 8) तथैव
 च (for तथा कुरु). — *) Ś; T₂ M₂ वायुरादित्यः; G₂ वायुः
 सादित्यः. K₂ 6 N₁ यं न (N₂ यथा) चायुर्न वादित्यः.
 — *) Ś; K सुमथ्य (K₂ 'सुहय') मां.

4 *) Ś; माः; N₁ B (except B₂) D₂ D₂. 4 अ (for
 न). G₁ न शोच्यः पाण्डुतनयाः (see below). — *) Ś;
 K₁ च (for स). G₁ प्रशस्यः पाण्डिवात्मजाः (see below).
 — After 4, G₁ ins.:

1288* स पाण्डुश्च न शोच्यः स्वाप्रवराः पुण्यकर्मणाम् ।

5 Ś; Ko. 2. 8 D₂ S om उवाच (T₁ om. the ref.).
 — *) Ko. 2. 8 N₁. 8 B₁. 8 Da D₁. 2. 4 M तु; K₂. 4 तर्हि; T G
 स (for सं). — *) K₂ सह भीष्मे' (by transp.). — *) Ś;
 N₁. 8 साकारत्वा. — *) K₂ 'संस्कार'; B₂ D₂ D₁ 'वृजि'; S

यस्य पञ्च सुता वीरा जाताः सुरसुतोपमाः ॥ ४
 वैदांपायन उवाच ।
 विदुरस्तं तथेत्युक्त्वा भीष्मेण सह भारत ।
 पाण्डुं संस्कारयामास देशे परमसंयुते ॥ ५
 ततस्तु नगराचूर्णमाज्यहोमपुरस्कृताः ।
 निर्हताः पावका दीप्ताः पाण्डो राजपुरोहितैः ॥ ६
 अथैनमातर्वैर्गन्धैर्माल्यैश्च विविधैर्वैरैः ।
 शिविकां समलंचकुर्यात्ससाच्छाद्य सर्वशः ॥ ७
 तां तथा शोभितां माल्यैर्वात्तोभिश्च महाधनैः ।
 अमात्या ज्ञातयश्चैव सुहृदश्रोपतस्थिरैः ॥ ८
 नृसिंहं नरयुक्तेन परमालंकृतेन तम् ।

अवहन्यानमुख्येन सह माया सुसंयुतम् ॥ ९
 पाण्डुरेणातपत्रेण चामरव्यजनेन च ।
 सर्ववादिग्रनादैश्च समलंचकुरे ततः ॥ १०
 रत्नानि चाप्युपादाय बहूनि शतशो नराः ।
 प्रबहुः काङ्क्षमाणेभ्यः पाण्डोस्तत्रैर्ध्वंदेहिकम् ॥
 अथ छत्राणि शुभ्राणि पाण्डुराणि बृहन्ति च ।
 आजहुः कौरवसार्थे वासांसि रुचिराणि च ॥ १
 याजकैः शुक्रवासोभिर्हयमाना हुताशनाः ।
 अगच्छन्नप्रतस्तस्य दीप्यमानाः खलंकृताः ॥ १२
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव सहस्रशः ।
 रुदन्तः शोकसंतप्ता अनुजगुर्नराधिपम् ॥ १४

संभ (for 'संभ').

6 *) T₂ स (for सु). G₁ ततो नागपुराचूर्ण. — *)
 N_{1,2} B D (except D₂) Ms आज्य (D₂ माल्य) गंध. — *)
 S₁ निरुताः; K₁ त्रिनि (sio); D₂ निर्ग; T₂ G₂
 नि: (T₁ निरु); Ms-2 निर्धु. — *) K_{2,4} N_{1,2} B₂ Dn
 राजपुरो. — After 6, G₁ ins.:

1289* पलाशवृत्तकाष्टिश्च कुशमुजकयव्यजैः ।
 सूत्रोक्तेन विधानेन दरीरै चकुरजसा ।
 अथ दभं तयोर्भूष कृत्वा प्रतिकृती तयोः ।
 शिविकायामथारोप्य शोभितायामलंकृतैः ।

7 *) S₁ K_{1,2} N_{1,2} D₂ G_{1,2} अथैनाम्; K₂ अत्येनम्;
 Ms तथैनाम्. Ko D₂ माल्यैर्गंधैश्च (by transp.); N₁ सुत्यै;
 सुगंधैः; N₂ B Da Dn D_{1,2,4} G₁ सुत्यै (Dn₂ 'प्यै' गंधैश्च
 (for गंधैर्माल्यैश्च). K₁ 'तवैर्गंधपुत्रैर्भूषविलेपनैः. — *) T₁
 G₂ शिविकायाम्. N (except S₁ K₁) G₂ M ताम् (for
 सम्). Ko N_{1,2} B D G_{1,2} अलंकृत्य. — *) S वक्षै-
 राच्छाद्य. K_{1,2,4} सवतः. — After 7, G₁ ins.:

1290* मुक्ताप्रवालामाणिक्यैश्च मन्त्रभिरलंकृतान् ।
 8 *) T₁ G₁-० ते तथा. K₂ T₂ G_{1,2,4}-० शोभितं; T₂
 G₂ शोभितेद्. — *) Ko D₂ S विविधैश्च. K₁ परंतप;
 N_{1,2} B (except B₂) Da D_{2,4} महाभुक्तैः. — After
 8^{ab}, G₁ ins.:

1291* दर्पणाशोकपुत्रागमहिजाजातिचम्पकैः ।
 मालिकेरकलैः सुत्यैः पूगीफलसुनाचितैः ।
 and thereafter repeats 8^{ab} (the usual indication of
 interpolation) — *) N_{1,2} Dn D₁ वैन. K₁ सर्व-
 संयुतसंभारः. — *) K₁ तं जगत्; M (except Ms) याजकाः
 (for सुहृदः). G₁ जोपजीविनः; G₂ चावतस्थिरैः.

9 *) K₁ B₂ D₂ T₂ Nilp नृसिंह (voc.); Arj₂ as
 text. G₁ नरमुख्येन. — *) K₁ B₂ D₂ G₁ च (for तम्
 — *) B₂ अहरन् (m as in text). — *) K₂ मा
 चापि. T G₂ सुसंयुतं.

10 *) S (except T₁ G₂) पांडुरेण. — *) G
 'व्यजनेरपि. — *) K₂ 'चक्षैश्च.

11 *) S ततः सर्वाणि रत्नानि (G₁ रम्याणि). — *) G₁
 नृपः; G₂ नृपाः (for नराः). — *) S₁ तत्रौर्ध्वंदेहिकं; Ko₁
 G₂ तत्रौर्ध्वंदेहिकं (K_{2,4} 'कैः); K₁ तत्रौर्ध्वंदेहिकं (sio); K₂
 D₂ T₂ तत्रो (T₁ 'त्रौ') 'ध्वंदेहिकैः; N₁ B तस्यौर्ध्वं; D₂ तस्यौर्ध्वं;
 Dn D_{1,2,4} तस्यौर्ध्वं (Dn₂ 'स्यौर्ध्वं') 'दिकैः; T₂ G₂ तस्यौ-
 र्ध्वंदेहिकैः; G₁ तत्रौर्ध्वंदेहिकं.

12 *) TG अस्त्रिद्राणि च. D₂ यानानि; D₂ सर्वाणि;
 T₂ दिग्गानि; K₂ कुमानि; Cd शुभ्रा (as in text);
 — *) N_{1,2} B₂ D (except D₂) चामराणि; Bm_{2,4} S
 (except T₁) पांडु; Cd as in text. D₂ महाति वा;
 बहूनि च. — *) T₁ पांडवसार्थे. — *) S₁ K₁ च धपति;
 G₂ विविधानि (for 'रुचि').

13 *) K₂ याजकैः; Cd as in text. Ko वित्र; D₂
 शुभ्र (for शुक्र). — *) K₂ B₂ D₂ D₁ T₂ G₁
 आगच्छन्; Bm₂ अतिघ्नन्. S₁ Ko तत्र (for तस्य).

14 *) N_{1,2} B₂ D₂ दिवोपतः; G₂ परे च ये (for
 सह). — *) K₂ संदंतः शो. — After 14^a, G₁ ins.:

1292* रुदन्तश्च तथा शिवः ।
 विकीर्णमूर्ध्निः सर्वे मूर्ध्नि विव्यक्तपाणयः ।
 उरस्तासं रुदन्त्यश्च क्षियः सर्वो भवुवताः ।
 मूकवक्षधराः सर्वे निराभरणमूर्धिताः ।
 नोष्णीषिणो महाराज निरानन्दा मृशप्राराः ।

यमस्नानपाहाय दुःखे चाधाय श्राद्धे ।
 त्वान्नाथान्परो नाथः क यास्यति नराधिपः ॥ १५
 तोशन्तः पाण्डवाः सर्वे भीष्मो विदुर ए च ।
 मणीये वनोद्देशे गङ्गातीरे समे शुभे ॥ १६
 यासयामासुरथ तां शिविकां सत्यवादिनः ।
 नभार्यस्य नृसिंहस्य पाण्डोरुत्क्रिष्टकर्मणः ॥ १७
 उत्तस्य शरीरं तत्सर्वगन्धनियेचितम् ।
 शुचिकालीयकादिग्ंधं मुख्यस्नानाधिवासितम् ।
 पर्यपिञ्जलेनाशु शातकुम्भमयैर्धटैः ॥ १८

चन्दनेन च मुख्येन शुक्लेन समलेपयन् ।
 कालागुरुविमिश्रेण तथा तुङ्गरसेन च ॥ १९
 अयैर्न देशजैः शुक्लैर्वातोभिः समयोजयन् ।
 आच्छन्नः स तु वासोभिर्जीवावित्र नरपर्यभः ।
 शुशुभे पुरुषव्याघ्रो महाहर्षयनोचितः ॥ २०
 याजकैरभ्यनुज्ञातं प्रेतकर्मणि निष्ठितैः ।
 घृतावासिक्तं राजानं सह भाव्या स्वलंकृतम् ॥ २१
 तुङ्गपद्मकमिश्रेण चन्दनेन सुगन्धिना ।
 अन्यैश्च विविधैर्गन्धैरनल्पैः समादाहयन् ॥ २२

G. 1. 127.
R. 1. 130.

पुरुषाश्च स्त्रियः सर्वौ.

— 4) Ko स्वनुजगयुर; M (except Ms) घृन्वु. T₁ यथा घृपं.
 15 ^b) Śi B दुःखं and श्राद्धतं. Śi K₁ चादाय; G₁
 अधाय. — *) K₁ स नो नाथाः; T₂ G₂. 4-5 पुरो (T₁
 'रा)नायः; G₁ अनाथांश्च (for परो नायः). N₁. 2 B D
 कृत्वा चास्नानापाहोस्व (Dn 'श्र.) — 4) K₂. 5 क्षयं जातेः
 'B (except B₁) D (except D₁) T₁ क यास्यति. K₂ B
 D (except D₁ D₁ s) 'विय. — After 15, G₁ ins.:

1293* अनिधाय सुताप्राण्ये वने जाताम्यशस्त्रिनः ।

अभ्युज्ज्वल्यैर्षिकं वास्यसि महापते ।

the last pāda repeats, with v. l., 15^a).

16 ^a) G₁ चापि (for सर्वे). — After 16^a, D₄
 marg. sec. m.) S ins.:

1294* बाह्यैकः सोमदत्तश्च तथा भूरिधया नृपः ।

अन्योन्यं वै समाहित्य अनुजगमुः सहस्रशः ।

(L. 2) D₁ हृदभृश्राद्धः खिताः (for the posterior half.)]

— 4) D₁ वने (for समे). G₁ मनोरमे (for समे शुभे).

17 ^a) T G चाह (G₁ 'स)यामासु; Cd as in text.

— 4) G₁ पांडुमार्दियोः (for स्वत्). — 4) K₂ पांडो
 राजपिचमिणः. — After 17, G₁ ins.:

1295* आश्रिय याससंबीरं देशशुद्धिं वितेजिरे ।

18 ^a) Ko B₁ Dn D₁. 2-3 तु (for तत्). G₁ तत्सत्योः
 शरीरे शे. — 4) N₁. 2 B D (except D₁) 'गंधाधि (Dn₁. 2
 D₁ 'गंधधि)वासितं; G₁ 'नियेविते. — 4) D₄ T G₂-6
 M₁. 8 'कालेयका'. G₁ अनेन शुचिना शुद्धे. — 4) K₁
 मुख्यं नानाद्रिवा; N₁. 2 B D दिश्यचंदनसेवितं (B₁ Dn D₁
 'रुधितं; D₁ पुष्पस्नानाधिवासितं); G₁ 'वासिते.

19 ^a) K₂ N₁ B D (except D₁) च शुक्लेन; G₁ सुगंधेन.

— 4) K₂ मुख्येन; B D (except D₁) सर्वतः (for शुक्ले).
 N₁. 2 सर्वतः समलंकृतं. — 4) K₁ 'विमुक्तेन; S (except
 G₁) कादागदं. — 4) T₂ G (except G₁. 2) याहुरसेन.

Śi तु; K₂ वै (for च).

20 ^a) G₁ ते गजेः (for देश). Śi B₁ D₁ G₁ शुभ्रैः.

— 4) N₁ 'पूजयन्. — *) N₁. 2 B D (except D₁) सं (D₁
 स)छन्नः स; G₁ आच्छन्नौ सौ. — 4) Ko भरतपर्यभः; N₁. 2 B
 (except B₁) D (except D₁) नराधिपः. G₁ सर्वालंकार-

सोभितौ. — *) N₁. 2 B D (except D₁) शुशुभे स

नरव्याघ्रो; G₁ सजीवाविव राजेंद्र. — 4) G₁ शुशुभते तु

पद्यतां. — After 20, D₄ (marg. sec. m.) S ins.:

1296* हयमेघामिना सर्वं याजकाः सपुरोहेतताः ।

वेदोक्तेन विधानेन किजामधुः समप्रक्रम ।

[(L. 1) D₁ T₂ Ms 'मेघान्विताः. Ms (inf. lin.). 2

समलंकृतः (for सपुरो). — (L. 2) D₄ T₁ G₁. 2

M₁. 8 क्रियां चक्रः.]

21 ^a) N₁ B D (except D₁) 'ज्ञाते; S (except G₁)

'ज्ञाताः (M₁-8 'ज्ञातः). — 4) K₁ 'कर्मेतु; K₂ G₁ 'कर्माणि.

Ko विहितैः; K₁ 'तं; K₂ 'कैः; N₁. 2 B D अनुष्ठिते (D₁ 'तैः;

D₁ अधिष्ठितैः; N₁ G₁ 'ते; T₂ निष्कृतैः; G₁. 4 निर्दुतैः; G₁

'ता. — *) Ms (inf. lin.). 2-3 'सिक्तं तदा. — 4)

G₁. 4 स मं भाव्या. K₂-4 परंतप (for स्वलं).

22 ^a) Dn D₁ 'पद्म (Dn₁ 'पद्म)विमि; M₁-8 (by

transp.) पद्मतुंगक. — 4) G₁ पद्मन (for चन्द). T₂

G₁ सुगंधितं. — After 22^a, D₄ (marg. sec. m.) S ins.:

1297* सरलं देवदारुं च गुग्गुलुं लाक्षणा सह ।

रक्तचन्दनकाष्ठैश्च हरिवेरैरुक्षारैः ।

[(L. 1) G₁ सुरयं (for सर). — (L. 2) D₁ G₁ मंगिवैरैः;

T₁ हरिवीरैः; G₁ हरिवरैः; G₁ हरिकैरैः; G₁ हरिवीरैः.]

— 4) D₁ सुप्यैश्च वि' सर्वैः. — 4) N₁ B Da D₁. 2

वक्षीश्च; Dn T G₂. 4-5 विजिना; G₁ M राजानं (for अनल्पैः).

N₁ समादाहन्. G₁ यजियैश्चैव दासभिः. — After 22,

S ins.:

1298* घृतामुतैस्तथा वशैः प्राक्वरैश्च महापतेनः ।

ततस्तयोः शरीरे ते दृष्ट्वा मोहयन् गता ।
 हा हा पुत्रेति कौसल्या पपात सहसा भुवि ॥ २३
 तां प्रेक्ष्य पतितामार्ता पौरजानपदो जनः ।
 रुरोद सखन् सर्वो राजभक्त्या कृपान्वितः ॥ २४
 क्लान्तानीवार्तनादेन सर्वाणि च विचुकुशुः ।
 मातुषैः सह भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ॥ २५
 तथा भीष्मः शान्तनवो विदुरश्च महामतिः ।
 सर्वशः कौरवाश्चैव प्राणदन्मृशदुःखिताः ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

ततो भीष्मोऽथ विदुरो राजा च सह वृत्तुभिः ।
 उदकं चकिरे तस्य सर्वाश्च कुर्योपितः ॥ २७
 कृतोदकांस्तानादाय पाण्डवाञ्शोककर्षितान् ।
 सर्वाः प्रकृतयो राजञ्शोचन्त्यः पर्यवारयन् ॥ २८
 यथैव पाण्डवा भूमौ सुपुपुः सह वान्धवैः ।
 तथैव नागरा राजञ्शिरियरे ब्राह्मणादयः ॥ २९
 तदनानन्दमखस्थमाकुमारमहृष्टवत् ।
 वभूव पाण्डवैः सार्धं नगरं द्वादश क्षपाः ॥ ३०

पुत्रपौत्राणां कुम्भै राजानं समदाहयन् ।
 [(L 1) Gs प्राधान्यैश्च, Ms-s प्रवर्षैश्च]
 23 *) Śi शरीरेण Ñ B (except Bs) D (except
 Da) हे (for ते) — *) K1 D1 गत, Ks-1 Bs Da Ds s
 T1 G1-s s Ms-s 'ता — Ko om. from गता up to 'पदो
 (in 24*) — *) Some MSS कौरव्या — *) Ks s
 'त भुवि मूर्धिता
 24 Ko om up to 'पदो (of v 1 23) — *) Ñ1
 वीक्ष्य. — *) Ds Ts Gs 'पदा जना — *) Ds T Gs
 ररुदु. Ko Ds G1 M (Ms inf/ in as in text) 'स्वर,
 T1 Gs सुस्वर, Ts सु' Ds T Gs सर्वे, Gs s 'वा Ñ1 s B
 Da Da D1 s s Gs रुरोद हु ख (Ds शोक)सततो — *) Ds
 T Gs कृपान्वित
 25 *) Ñ1 s Bs क्लान्तानि (Bs 'ना) चार्तं, Bs Da
 मा' (Dr क्लान्तानामार्तं, Dr Dr क्लयाश्चैवार्तं, Dr क्लान्त
 दीनान्तं, G1 क्लान्त इवार्तं, M (except Ms) दीनानि चार्तं
 — *) Ñ1 s B Da Ds s तानि सर्वाणि चुकुशु, G1
 सर्वास्ताक्षुकुशु सिय — After 25, G1 ins
 1299* सर्वाणि सहस्रानि ररुदु सह तैर्नै ।
 26 Dns om 26 — *) Śi K (except Ka) Ds
 ततो भी' — *) G1 महीपते (for महा) — *) S
 ज्ञातय वी' — *) Śi Ko s Gs s M1 प्रणदन्, Ks Gs
 प्र (Gs प्रा) रदन्, Ds प्रणेदुर, Ds प्राणदत्त सुदु' — After
 26, S ins
 1300* सुत्रशु पाण्डवा सर्वे पतराश्रम भारत ।
 27 *) Dns S (except Ms s) दधा (for ततो)
 Gs s s च (for अथ) — *) Ds द्रोणश्च (for राजा च)
 Ñ1 s Bs s Da Ds s सोदरैः, Ñs Bs s Da D1 Gs s पाद्वै,
 T1 G1-s M वांधवै (for वन्धु) G1 पतराश्रम सर्वाथव

— T1 (hapl) om 27*-29* — *) Ts Gs s-7 सर्वे
 G1 s M पादो (for सख) — *) Ts Gs s-8 पादोश्च (for
 सर्वा) Ko Ds पुरयोपित Gs मायाश्चैव पृथक्पृथक्
 — After 27, Śi K (except Ka) Bs s D (except
 Da) ins .

1301* चुकुशु पाण्डवा सर्वे भीष्म शान्तनवकषाया ।
 विदुरो ज्ञातयश्चैव चक्रुश्चाप्युदकक्रियाम् ।
 while G1 ins

1302* एककृपे पृथक्चैव विण्डाश्चैव पृथक्पृथक् ।
 ददुर्धर्मोदक सर्वे सर्वाश्च कुर्योपित ।
 (the last pāda repeating 27*)

28 T1 om 28 (of v 1 27) — *) Gs 'कास्तरादाय
 — *) A few MSS 'कर्षितान् — Ks om 28* — *)
 K1 s (hapl) om 28*-29* — *) Ks Ds Gs s Ms
 शोचत Ñ1 Bs Da Ds Dr शोचमान्ता न्यपारयन्

29 Śi K1 s om 29*, T1 om 29* (of v 1
 27, 28) — *) Ts G (except Gs s) यथा च — *)
 Ko s s Ñs B om Ds शिरियरे, S (T1 om) शेरते Ks ह
 वीर्ये — *) Ko नागरा सर्वे — *) T1 Gs शेरते
 30 *) Dn तद्वतानन्दम् Bs आनन्दस्यम्, Ds अद्विष्टम्
 (for अखस्यम्)

Colophon om in B1 s Major parvan Ts G M
 समव' (for आदि) — Sub-parvan Śi Ko-s s Ñ1 s
 Bs Dns ns D1 s s T1 संभव — Adhy name Ks G1
 पाण्डुसस्वार, Ñ1 s पाण्डुदाह s Ns प्रेतकर्म — Adhy na
 69 (figures, words or both) Dns ns 126, Da 127, S
 69 (T1 118) — S loka no Dns 31, Dn 32 (Dns
 33) Ms 36 — Aggregate s loka no Dns 4965

११९

वैशंपायन उवाच ।

॥ क्षत्ता च राजा च भीष्मश्च सह वन्धुभिः ।
 ॥ श्राद्धं तदा पाण्डोः स्वधामृतमयं तदा ॥ १
 ॥ च विप्रमुख्यांश्च भोजयित्वा सहस्रशः ।
 ॥ वैधान्द्विजमुख्येभ्यो दत्त्वा ग्रामवरानपि ॥ २
 ॥ शौचात्स्ततस्तांस्तु पाण्डवान्भरतर्षभान् ।
 ॥ दाद्य विविशुः पौराः पुरं चारणसाह्वयम् ॥ ३
 ॥ इतं सान्त्वतप्यन्त तमेव भरतर्षभम् ।
 ॥ रजानपदाः सर्वे शृतं स्वमिव बान्धवम् ॥ ४

119

1 Śi K1 s Ds s B om उवाच — *) N1 s B (Bs
 urg) D (except Ds s) इती (for क्षत्ता) Ks S
 चमश्च (for राजा च) — *) Ks Ms राजा च सह, T G
 s-s व्यासो राजा च G1 पाण्डवै (for वन्धु) — *) Ko 1
 r (for तदा) — *) Ks N1 Bs *रस, N1 Ds : T Gs-
 2 s *सम, B s *सुधा, Bs Da सुधासूतसम, G1 *सुधा
 K1 s s महत्, Ks नृप, G1-4 तथा (for तदा) Ko
 पासूतरसोपम — After 1, S ins

1303* पुरोहितसहायास्ते यथाव्यायमकुर्वन्त ।
 3i s Ms यथाविधिरस (G s यथा, Ms s of hi : *रत्नाकुल)
 s cont

1304* यदापके पृथक्चैव स्वशास्त्रोक्तविधानत ।
 2 *) K (except Ko) D1 गुरुश्च — *) Ko N1 s B
 except Bs) D Gs विप्रमुख्येभ्यो, Ts Gs s द्विजवर्ष्येभ्यो
 — *) N1 s ददौ N1 B1 Ds s तदा, Bs s Da Dn D1
 या (for अवि)

3 *) Śi K1 पुनस्तसुः; Ko ततस्तत्र, Ks ततस्त्रीपु
 — *) Śi K1 Ds पुरुषर्षभान्, Ks T G1 s s Ms *पंभ,
 Is s-s सह कौरवै — *) K1 शूर, N1 s B (except Bs)
) (except Ds) सर्वे (for पौरा) Ko पौरा विविशुरादाय
 — *) N1 s B (except Bs) Da Ds s पुर जानपदास्तदा (Bs
 2a *या)

4 *) Śi K1 स्नातुत, Ko Ds Ms s चान्वत, Ks
 चमन्यत, Ks Ts Gs s स्नान्य (Ks चान्य, Gs स्नानु) पचत,
 Śi s Da या (Da स्ना) सुशोचत, B Da D1 s s चान्वशोचत
 D1 s *त) G1 पाहुमेचान्वत — *) Ks सतत, Gs
 सादाय (for तमे) N1 Bs s Da Ds s पुरुषर्षभ

67

श्राद्धावसाने तु तदा दृष्टा तं दुरितं जनम् ।
 संमूढं दुःप्रशोकार्ता व्यासो भातरमन्त्रिन् ॥ ५
 अतिक्रान्तसुराः कालाः प्रत्युपस्थितदाहणाः ।
 श्वः श्वः पापीयदिवसाः पृथिवी गतवौवना ॥ ६
 बहुमायासमाकीर्णो नानादोषसमाकुलः ।
 लुप्तधर्मक्रियाचारो घोरः कालो भविष्यति ॥ ७
 गच्छ त्वं त्यागमास्थाय युक्ता वस तपोवने ।
 मा द्रक्ष्यसि कुलस्यास्य घोरं संक्षयमात्मनः ॥ ८
 तथेति समनुज्ञाय सा प्रविश्यावनीत्सुपायम् ।

C. 1 4272
B. 1 123
K. 1 157

5 *) K2 s N1 तु तथा G1 तत्र श्राद्धावसाने तु
 — *) Ks त दृष्टा (by transp) — *) K1 s स मूढा
 Ko *शोकेन; N1 s *सतता, Cd as in text

6 Before 6 Bs S (except T1 Gs) ins व्यास
 — *) Śi K1 T G1 s s *यता सु, Cd अविभात* Ks
 *यत सुत काल — *) Ko s s N1 Bs s D (except
 Das) Gs s पयुं, Ks *दारण, Bs यदु, Cd as in text
 — *) Ds आसन्, S (except Gs) दाधत्, Cd श्व य (as
 in text) N1 s B D (except Ds) पापिष्ठ, T Gs 4-s
 *दिवसा, G1 *दिवसा, Cd as in text — *) Ko s Bs Da
 Gs *वौवना, Cd as in text

7 *) K2 s S (except Gs) *कीर्णो — *) S *देया
 (T1 G1 s *क्ष) K1 s s Bs Das Ds S (except Ms s)
 *कुला — *) T1 *समाचारो — *) Ks रौद्र (for घोर)
 Śi Ks s कालोयमागत K1 घोरा कोयायमागता (sic)
 — After 7, N ins

1305* कुरुणामनयाच्चापि पृथिवी न भविष्यति ।,
 while G1 ins a passage of 8 lines given in App I
 (No 70)

8 *) Śi K1 न्यायम्, Ks N1 B D Cd योगम्, Gs
 यामम् (for त्यागम्) — *) Ks युक्ता भव, T1 गच्छावस
 — *) N1 s B D (except Ds) मा द्राक्षीस्व — *) Bs
 *क्षयमागत

9 Before 9 N1 ins वैशं उ* — *) Śi K1 s s Ds
 समनुज्ञाय — *) Ks साववीश्यायसौं सुधा — Before
 9*, G1 s M ins सत्यवती — *) Ks s Das ns Ds
 पीतस्य — *) M (except Ms) किल कौरवा — *) Ko s
 S रि (Ks च नश्यति (Gs नदिष्यति) — *) N1 s Dn Ds
 पौरा (for पौत्रा) M (except Ms) वेतीह

अश्विके तव पुत्रस्य दुर्नयात्किल भारताः ।
 सानुबन्धा विनङ्गयन्ति प्रात्राश्वैवेति नः श्रुतम् ॥ ९
 तत्कौसल्यामिमामार्ता पुत्रशोकाभिपीडिताम् ।
 वनमादाय भद्रं ते गच्छावो यदि मन्यसे ॥ १०
 तथेत्युक्ते *अश्विकया भीष्ममामत्रय सुव्रता ।
 वनं ययौ सत्यवती स्तुपाभ्यां सह भारत ॥ ११
 ताः सुघोरं तपः कृत्वा देव्यो भरतसत्तम ।
 देहं त्यक्त्वा महाराज गतिमिष्टां ययुस्तदा ॥ १२
 अवाभुवन्त वेदोक्तान्संस्कारान्पाण्डवास्तदा ।

10 *) Ds तां कौसल्याम्; Me-s कौसल्यां ताम्. Some MSS. कौसल्यां. — *) Ns 'भोकनिधी'. — *) K (except K1) Ns Bs Ds गच्छामो; N1.s B1.s.s Da D1.s गच्छाम. S गच्छावो (Gs M 'भो' भद्रं ते (by transp.).

11 Before 11, T G (except Gs) ins. वैशं. — *) N1 Dns G1 तथेत्युक्ता; Ns Bs.s Da Dn1.s D1.s.s Ts Gs.s 'त्युक्ता. Ko G1.s Me-s 'श्विक(Gs M 'का)या; K1.s Ns.s Bs Dn1.s D1 Ts Gs Ms.s 'श्वि'; K1 Ns Ds D1 'श्विकया; Bs Ds सांदि; Da श्विकया; Ds चांशिकेया; G1 सांशिकेयं; Gs श्विकयाय. S1 तथेत्युक्ता-विकया (Sic); K1 तथेत्युक्ते त्वभिकाया; B1.s सा तथेत्युक्ता-विकया. — *) Ko भीष्ममासाद्य. — Ns om. 11^{ad}.

12 *) Ks च; Gs तु (for सु). N B (except Bs) D (except Ds) Gs तपस्वत्या. T1 सुघोरं च तपः कृत्वा. — *) G1 देव्यो देहक्षयावधि. — *) Ks Ds Gs देहांस्त्वत्वा. — *) G1 गतास्तदा. — After 12, N B (except Bs) Da S (except Gs) ins. an additional colophon. (Major parvan: Bs Ts G1-s M संभव. — Adhy. name: Da सत्यवत्युपरमः; T1 G1.s सत्यवतीवनवासः; Gs सत्यवत्यैककौसल्यावनवासः; Ms.s-s सत्यवतीतपश्चरणं. — Adhy. no. : B1 125; T1 119; T2 G1-s M 70. — S'loka no.: Da1 M 13).

13 K1 om. 13-28^{ad}. Before 13, N B DS (except Ms) ins. वैशं 'ड' (D2.s T G Ms.s-s om. 'ड'); cf. v. 1. 12. — *) Ks अवाभुवन्त; N1 B1.s Ds.s T1 Gs अयामुवंतो; Ns Bs Das Dn D1 अथासवंतो; Ns अथामुवन्तो; Bs Da1 Ts G1.s.s अवाप्तवंतो; Da अथामुवंते; Gs.s Ms.s 'वंतो. — *) Ko Ns Ds ततः; Bs तथा; M कृत्वा (for तदा). — *) B (except Bs) Da D1.s.s स्वयंवेत च; Dn स्वयंवेत. Ks भोगांश. S 'धंत महाभोगान् (Ms sup. jin. 'भोगे; Ms.s-s 'आना). — *) Ks तस्य वेदमनि.

अवर्धन्त च भोगांस्ते भुञ्जानाः पितृवेदमनि ॥
 धार्तराष्ट्रश्च सहिताः क्रीडन्तः पितृवेदमनि ।
 बालक्रीडासु सर्वासु विशिष्टाः पाण्डवामवन् ॥
 जवे लक्ष्याभिहारेण भोज्ये पांसुविकर्षणे ।
 धार्तराष्ट्रान्भीमसेनः सर्वान्स परिमर्दति ॥ १५
 हर्षदितान्क्रीडमानान्गृह्य काकनिलीयने ।
 शिरःसु च निगृह्यैनान्योधयामास पाण्डवः ॥ १६
 शतमेकोत्तरं तेषां कुमारानां महौजसाम् ।
 एक एव विमृद्नाति नातिकृच्छ्राद्भुकोदरः ॥ १७

14 K1 om. 14 (cf. v. 1. 13); G1 om. 14 — *) Ks सहिता धार्तराष्ट्रे; S (G1 om.) ते धार्तरा सहिताः. — *) S1 भ्रियदर्शनाः; Ko Bs तत्र त्व ह (1 हि); Ks-s राजवे; N1.s B1.s.s D (except Ds) मुनिषु सुखं (N1.s स्वयं). — *) N (K1 om.) तेजसा' (Bs D1 'तदा') (for पाण्डवा).

15 K1 om. 15 (cf. v. 1. 13). — *) T1 बले; G1 जले; Cd जले (as in text). Ko Bs T1 G1.s M 'हस्यं T1 जलरक्षामि'. — *) T G भेजे; Cd भोज्ये (as in text) Some MSS. पांशु; T1 चाप. Ms.s भोजने पांशुकर्षणे — *) Ks.s T1 Gs.s M स; Bs Da Gs सं; T1 Gs स; G1 तान् (for स). Ko परिमृद्नाति निवृत्ताः; Ks Ns सर्वान्परिविमर्दति.

16 K1 om. 16 (cf. v. 1. 13). — *) Ks हर्षांशेण Ks T1 'देनान्; Ns Gs-s M 'शेना(Gs.s 'दा)यु; G1 पातन् N1.s B D (except Ds) हर्षांतप्रक्रीडमानान् (Da 'ताशिरा — *) S1 Ks Cd गृह्य काकनिलायने; Ko निगृह्य बलवत्कृ N1.s B (B1 as in text) Da Da D1.s गृह्य राजनिलीयने; Da T G1.s-s गृह्यैकाकी निलीयते; Ds गृह्यजाके निलीयते; G1 काकपक्षधरावपु; Gs गृह्यकावे निलीयते. — *) Ks स गृह्यैनान्; Ks B1.s.s Da Da वि(Ks अ)निगृह्यैतां Bs 'नायु; Ks Ns B1.s.s Gs 'हेतान्. — Ks Ds (hapl.) om. 16^{ad}-18^{ad}. — *) Ko योक्त्रयामास; Bs पोष. T पाथिवः; Gs पांशुवै. For 16^{ad} Ms.s subst. 18^{ad}.

17 K1.s D1 om. 17 (cf. v. 1. 13, 16). — *) Ks तत्र (for तेषां). — *) K महारवीर्यो; Ks विगृह्यते; N1 B1 (as in text) Da Cd विगृह्यति; N1 Bs.s Dn D1.s विगृह्यन्; T1 दिनसा; G1 स र्च; Gs तु र्च. — *) Ks भीमसेनो विमर्दते.

18 K1 om. 18; Ks D1 om. 18^{ad} (cf. v. 1. 15, 16) — *) Ko तुरेण (sic); Ks Ns B1.m.s 'के'; N1 B1.s

देषु च निगृह्यैनान्विनित्य बलाद्वली ।
 कर्षं क्रोशतो भूमौ घृष्टजानुशिरोक्षिकान् ॥ १८
 श बालाञ्जले क्रीडन्भुजाभ्यां परिगृह्य सः ।
 तस्ते स सलिले मग्नः प्रमृतांश्च विमुञ्चति ॥ १९
 लानि वृक्षमारुह्य प्रचिन्वन्ति च ते यदा ।
 दा पादप्रहारेण भीमः कम्पयते हुमम् ॥ २०
 हारवेगाभिहताहुमाद्याघूर्णितास्ततः ।
 फलाः प्रपतन्ति स हुतं सस्ताः कुमारकाः ॥ २१
 ते नियुद्धे न जवे न योग्यासु कदाचन ।
 मारा उत्तरं चक्रुः स्पर्धमाना वृकोदरम् ॥ २२

एवं स धार्तराष्ट्राणां स्पर्धमानो वृकोदरः ।
 अभियेजतिघटदन्त्यन्तं बाल्यान् द्रोहचैतसा ॥ २३
 ततो बलमतिरुधातं धार्तराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 भीमसेनस्य तज्जात्वा दुष्टभावमदर्शयत् ॥ २४
 तस्य धर्मादपेतस्य पापानि परिपश्यतः ।
 मोहादैश्वर्यलोभाच्च पापा मतिरजायत ॥ २५
 अयं बलवतां श्रेष्ठः कुन्तीपुत्रो वृकोदरः ।
 मध्यमः पाण्डुपुत्राणां निकृत्वा संनिहन्यताम् ॥ २६
 अथ तस्मादवरजं ज्येष्ठं चैव युधिष्ठिरम् ।
 प्रसह्य बन्धने बद्धा प्रशासिष्ये वसुंधराम् ॥ २७

C. 1. 126.
B. 1. 137.

a Da Ds कचे; Ns S गले; Ds परे. Ks खेलेषु (for देषु च). Ks & Bs. s Da Ds एतान्. — *) For Ms. s v. l. 16. Ko. s. s विनिगृह्य; Ks Gs. s निहत्य च; Gs इह्य च. — *) Ks राजन् (for भूमौ). — *) Ko. s शिरोधरान्; Ns एतजानुशिरोसकान्; Ns Da Ds. s शिरो-कान्; Ns शिरोद्वहान्; T1 शिरोद्वितान्.
 19 K1 om. 19 (cf. v. l. 13). — *) Ks दशसंख्यान-
 -) Ms-s चाहन्वा. Bs Gs च (for सः). — *) Ks मृतांश्च; Ks प्रतुः; Ns B D (except Ds) मृतकल्पान्; T1 s. s प्रमृदं. Ns प्रमुञ्चति.
 20 K1 om. 20 (cf. v. l. 13). — *) S1 Ko. s. s Da s प्रचिन्वन्ति; Ks Bs. s विचिन्वन्ति च; Gs च्वन्ति सा; Ms इप्रचिन्वन्ति. S1 Ns. s Dns. ns Gs ये. Ns. s Gs तदा. T1 च्वन्ति वने यदा. — *) Bs. s Dns Ds. s कंपयति. Ko Ns. s) (except Bs) D हुमान्; Gs युवं. — After 20, Gs ins.: 1306* प्रगृह्य धृक्षमूर्खं च पाणिभ्यां कम्पयन्तुमम् ।
 अमराणांमलंलीनात्पातयामास मूलले ।
 भद्रपादोरुष्टाश्च भिन्नमस्तकपाशैकाः ।
 21 K1 om. 21 (cf. v. l. 13). — *) S1 Ks. s N s. s D (except Ds) T1 Gs- s M हता हुमा (T1 Gs M हुमाद्); Ko हतान्हुमान्. S1 Ts Gs. s तासदा; Ks. s ता हतः; Bs M तासतः. — *) Ko Ns Ds T1 Gs. s (मारुह्याः; Ks हुमारुह्याः; Ks Da Ts Gs; Ms हुमारुह्याः; Ks Ms- s हुमाङ्गलाः; Ns Bs Da हुतं व्रताः; Bs हुतं व्रताः; Ds हुतं सुसाः. — After 21, Ds ins.: 1307* केचिद्भद्रशिरोरक्षाः केचिद्भद्रमस्तीतटाः ।
 विषेत्प्रोत्तरः सचं भीमसेनजुजाविताः ।
 22 K1 om. 22 (cf. v. l. 13). — *) Da Ts Gs- s न तेन युद्धे. S1 नरुद्धे (sic) (for नियुद्धे). Ks न तेन युद्धे च जये; T1 तेन युद्धेषु न जले; Gs न तेन सह युद्धेन.

Cd cites नियुद्धे (as in text). — *) Ks योग्यासु न; Bs. s योग्यासु (Bs sm) च; Ts Gs योग्याः स्तासु; Gs योग्याः सासु; Gs योग्यास्तपि; Gs ज्वेन च; Gs योग्योग्यासु (for न योग्या). Cd cites योग्यासु (as in text). Ko. s. s कथंचन. — *) Ko. s Ds मोदरं; Gs कुपितं; Cd as in text. 23 K1 om. 23 (cf. v. l. 13); Ks om. 23^{ab}. — *) Ns एवं ततः; Bs Da s एवं; Das Dns स यव. Ns धार्तराष्ट्रेत्; Bs Da Dn Ms. s राष्ट्रंश्च. — *) Ks T Gs- s [S]निघट्ट (T^s 'ते')स्ये.
 24 K1 om. 24 (cf. v. l. 13). — *) Ko अभिक्षिप्तं; Ks अभिधाय; Ns. s क्षमिष्यातं. — *) Ns. s Bs. s तं शारवा; Ks तच्छरवा. — *) S1 Ks. s Ns Bs. s Da Ds. s दुष्टं भावम्. Ko T1 अचितयत्.
 25 K1 om. 25 (cf. v. l. 13). — *) Ko ततो धर्मां. — *) S1 लाभाद् (for मोहाद्). Ks. s transp. मोहाद् and लोभात्. Ks S भावात्; Ds द्वापं. — *) Gs पापे मतिं.
 26 K1 om. 26 (cf. v. l. 13). Before 26, Ns ins. दुर्योधन उ. — *) Ks Ns T1 Gs वि; Ks च; Ks Dn स; Ds- y (for सं.). Ko स निपालतां; Ns. s B Da Gs लं (G- वि)नियुद्धतां; Ts Gs- s M वि (G- वि)निहत्य सं. — After 26, Ks Ns B D ins.: 1308* प्राणकान्विक्रमो चैव शौर्येण महतान्वितः ।
 स्पष्टते चापि सहितानस्यानेको वृकोदरः ।
 तं तु सुसं पुरोचाने गह्वायं प्रतिपामहे ।
 27 K1 om. 27 (cf. v. l. 13). — *) Bs Dn D1 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ). — *) S1 प्रसक्त; Ds प्रगृह्य; Cd as in text. Ks Ds T1 बंधने.
 28 K1 om. 28^{ab} (cf. v. l. 13). Before 28, S (except Gs) ins. वैसां. — *) Ns वि (for सं). Ko

एवं स निश्चयं पापुः कृत्वा दुर्योधनस्तदा ।
 नित्यमेवान्तरप्रेक्षी भीमस्यास्तीमहात्मनः ॥ २८
 ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत ।
 चेलरुम्बलवैश्रमिनि विचित्राणि महान्ति च ॥ २९
 प्रमाणकोट्यामुद्देशं स्वलं किंचिदुपेत्य च ।
 व्रीडावसाने सर्वे ते शुचिवस्त्राः स्वलंकृताः ।
 सर्वकामसमृद्धं तदन्नं वुमुजिरे यतैः ॥ ३०
 दिवसान्ते परिश्रान्ता विहृत्य च कुरुद्रहाः ।

Ds कृत्वा पाप (for पाप कृत्वा) Ks-s Bs S (except Gs)
 पाप (for पाप) Ś1 Ks-s तत, T1 तथा (for तदा)
 — Ks resumes from 28^{ad} — *) T1 'प्रेम्सु — *) Ko
 T1 भीमस्यास्य Ś1 K1 B3 महाबल

29 *) Ś1 जलविहार च — *) Ko Da भारत
 — *) Ś1 K (except Ko) Ns Bs D चेल* — *) Ns
 चित्राणि च म* — After 29, N ins

1309* सर्वकामै सुपुत्रानि पताको-रुच्यवन्ति च ।
 [Ś1 Ks Ns B1 s Ds s 'कोचुष्टाय', K1 'कश्चाय']
 Ks B D cont T G (with v 1) ins in the course of
 an additional adhy given in App I (No 73)

1310* तत्र सजनयामास नानागाराण्यनेकश ।
 उदकक्रीडनं नाम कारयामास भारत ।
 [(L 1) Ks ततस्ते रजयामासुर्नानारक्षैरनेकश — (L 2)
 Ks तत्र वै (for भार*) Posterior half=29^b]

St 30 43 of the const text are based on the
 (shorter) version as preserved in K (except Ks) S
 For it, Ks N B D subst a longer (inflated) version,
 made up by an addition of more than 120 lines
 (interpolated at various points of our text as
 detailed below), including an additional colophon
 (of App I, No 72) M has none of these additions,
 and shows almost complete agreement with K, but
 T G do include them, having incorporated the
 (inflated) version of B D (with v 1) bodily as an
 additional adhy (App I, No 73) inserted in their
 text after the present adhy This (interpolated)
 adhy of T G repeats naturally the majority of
 lines comprising st. 30 43, but generally with
 the sequence, omissions and readings of N B D,
 S variants of the repeated lines, which have been
 ignored in these notes, must be sought in the
 passage itself, cited in *extenso* in App I (No 73).

विहारावसथेण्वेव वीरा वासमरोचयन् ॥ ३१
 सिन्नस्तु बलवान्भीमो व्यायामाम्भधिकस्तदा ।
 वाहयित्वा कुमारान्ताञ्जलक्रीडागतान्विशुः ।
 प्रमाणकोट्यां वासार्थं सुग्रापास्त्र तत्स्थलम् ॥
 शीतं वासं समासाद्य श्रान्तो मदविमोहितः ।
 निश्चेदः पाण्डवो राजन्सुग्राप मृतकल्पवत् ॥ -
 ततो बद्धा लतापाशैर्भीमं दुर्योधनः शनैः ।
 गम्भीरं भीमवेगं च स्थलाञ्जलमपातयत् ॥ ३४

30 Ks (hapl) om 30^{ad}-32^{ad} — *) N B D
 Ms-s 'कोट्या (N1 s Bs s Ds 'व्यास' त देश (Bs
 तदेश, Ds उद्विद्य), T1 'कोट्यतर देश, Ms 'के ।
 — *) Ś1 K1 पल (for स्वल) N1 उपेकिवार (for
 च). Ko Ns तु, Ks Ms स, K1 Ns B D (except
 ह (for च) — After 30^{ad}, Ks N B D ins a
 of 32 lines given in App I (No 71), this
 occurs, with v 1, in T G in the additional
 mentioned above (App I, No 73) — Ds om
 — *) N B (except Bs) D (Ds om) ते सर्वे (I
 transp), S (except Ms) सर्वे च — *) Ko
 Ds शुचिवस्त्रे — N B D (except Ds) om
 — After 30, Ds repeats (with v 1) lines 2
 passage No 71 given in App I

31 Ks om 31 (of v 1 30) — *) Gs
 परि* — *) Gs कुरुद्रह Ms-s विहृत्य कुरसचमा
 Ś1 K1 'रायतनेण्वेव — *) Ns वासमचोदयत्

32 Ks om 32^{ad} (of v 1 30) — *) Ks
 B1 D1 विश्वस्र — *) Ś1 K1 'माभयधिकस्तदा,
 'मधमकश्चित, Ks 'मादधिकस्तदा, N1 s
 Ns B1 s D Ms s व्यायामाम्भयधिकस्तदा, Bs 'माभयन
 Bs 'मेभयधि' — D1 om 32^{ad}. — *) N B D
 Ds, D1 om) तदा (for विशु) — *) Ś1 वासांशौ
 वासाथै (T2 'साय, Gs as in text) — *) D
 (for भारद्व)

33 *) Ms s-s शीतवात Ks N B Ds Da D
 वात (for वास) Ś1 Ko-s s स शीत (Ś1 पीत, Ko शीत
 वासमासाद्य, Ds स तत्स्थल समासाद्य, D1 स
 समासाद्य — *) Ko मदनिराकृत — *) N B D
 (except Ds) विषेण च परीतांगो निश्चेद पण्डितदन्

34 *) N B D (except Ds s) स्वयः Gs शौ (Ms
 शनै) — After 34^{ad}, S ins.

1311* प्रमाणकोट्या समुप्त गताया बलिनां वारम् ।

एवं स निश्चयं पापः कृत्वा दुर्योधनस्तदा ।
 नित्यमेवान्तरप्रेक्षी भीमस्यासीन्महात्मनः ॥ २८
 ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत ।
 चेलरुम्बलवेशमानि विचित्राणि महान्ति च ॥ २९
 प्रमाणकोट्यामुद्देशं स्थलं किञ्चिदुपेत्य च ।
 क्रीडावसाने सर्वे ते शुचिवस्त्राः स्थलकृताः ।
 सर्वकामसमृद्धं तदन्नं बुभुजिरे शनैः ॥ ३०
 दिवसान्ते परिश्रान्ता विहृत्य च कुरुद्रहाः ।

Ds कृत्वा पाप (for पाप कृत्वा) Ks-4 Bs S (except Gs)
 पाप (for पाप) S1 Ks-4 तत्, T1 तथा (for तदा)
 — K1 resumes from 28^{ad} — *) T1 'प्रेप्सु' — *) Ko
 T1 भीमस्यास्य S1 K1 Bs महावल
 29 *) S1 जलविहार च — *) Ko Da भारत
 — *) S1 K (except Ko) Ns Bs D चेल' — *) Ns
 विचित्राणि च न' — After 29, N ins

1309* सर्वकामै सुपूर्णाणि पतको-ह्वयवन्ति च ।
 [S1 Ks Ns Bs Ds 'कोच्छ्राय', K1 'कश्चाय']
 K1 B D cont T G (with v 1) ins in the course of
 an additional adhy given in App I (No 73)

1310* तत्र सजनयामास नानामारुण्यनेकश ।
 उदकक्रीडन नाम कारयामास भारत ।
 [(L 1) Ks सतस्ते रजयामासुर्नानारैरेनेकश — (L 2)
 Ks तत्र वै (for भार) Posterior half = 29^b]

St 30-43 of the const text are based on the
 (shorter) version as preserved in K (except Ks) S
 For 16, Ks NED subst a longer ('inflated') version,
 made up by an addition of more than 120 lines
 (interpolated at various points of our text as
 detailed below), including an additional colophon
 (of App I, No 73) M has : one of these additions,
 and shows almost complete agreement with K, but
 T G do include them, having incorporated the
 (inflated) vers on of B D (with v 1) bodily as an
 additional adly (App I, No 73) inserted in their
 text after the present adly. This (interpolated)
 adly of T G repeats naturally the majority of
 lines comprising st. 30-43, but generally with
 the sequence omissions and readings of N B D,
 S variants of the *repeated* lines, which have been
 ignored in these notes must be sought in the
 passage itself, cited *in extenso* in App I (No. 73).

विहारवसथेष्वेव वीरा वासमरोचयन् ॥ ३१
 रिन्नस्तु चलवान्भीमो व्यायामाम्बधिकलसा ।
 वाहयित्वा कुमारंस्ताञ्जलक्रीडागतान्विभुः ।
 प्रमाणकोट्यां वासार्थी सुप्नापारुह्य तत्स्थलम् ॥
 शीतं वासं समासाद्य श्रान्तो मदविमोहितः ।
 निश्चेष्टः पाण्डवो राजन्सुप्नाप मृतकल्पपद ॥
 ततो बद्धा लतापाशैर्भीमं दुर्योधनः शनैः ।
 गम्भीर भीमवेगं च स्थलाञ्जलमपातयत् ॥ ३१

30 Ks (hapl) om 30^a-32^d — *) N B D
 Ms s 'कोट्या (N1 s Bs e Ds 'व्यास' त देव (Bs
 तरेद्य, Ds उद्दिश्य), T1 'कोट्यतर देवा, Ms"
 — *) S1 K1 पल (for स्थल) N1 उपेविवाद्'
 च) Ko Ns तु, Ks Ms स, Ks Ns B D (except
 ह (for च) — After 30^a, Ks N B D ins a
 of 33 lines given in App I (No 71), this
 occurs with v 1, in T G in the additional
 mentioned above (App I No 73) — Ds om
 — *) N B (except Bs) D (Ds om) ते सर्वे
 transp), S (except Ms) सर्वे च — *) Ko
 Ds शुचिवस्त्रै — N B D (except Ds s) om
 — After 30, Ds repeats (with v 1) lines 2
 passage No 71 given in App I

31 Ks om 31 (of v 1 30) — *) Gs x
 परि' — *) Gs कुरुद्रह Ms-s विहृत्य तुरतसप्तमः
 S1 K1 'रायतनेष्वेव — *) Ns वासमरोचयन्
 32 Ks om 32^{ad} (of v 1 30) — *) Ks
 B1 Ds लिङ्गश्च — *) S1 K1 'माग्यविद्वेषः
 'मद्यमनश्चित, Ks 'मादयिवस्तथा, Ns
 Ns B1 e D Ms s व्यायामाम्बधिक सदा; Bs 'माग्यस्य
 Bs 'नेम्यसि' — D1 om 32^{ad} — *) N B Ds
 Ds, D1 om) तदा (for विभु) — *) S1 वासार्थी
 वासार्थं (Ts 'साय; Gs as in text) — *) D
 (for भारुह्य)

33 *) Ms s-8 पीतपात Ks N B Ds Da s
 पात (for वास) S1 ko-2 s स पीत (S1 पीत) K
 वासमासाद्य; Ds स तत्स्थल समासाद्य; Ds स
 समासाद्य — *) Ko मदनिरहृत — *) S s
 (except Ds) दिवेज च पीतसंगो निश्चेष्ट पाण्डुरन्तः
 34 *) N B D (except Ds s) स्वयं Gs श्री (S
 पात्रे) — After 34^a, S ins

1311* प्रमाणकोट्यां सप्त सप्तार्थं बद्धिना भार्

॥ प्रबुद्धः क्रौन्तेयः सर्वं संछिद्य बन्धनम् ।
 तदतिष्ठजलाद्भयो भीमः प्रहरतां वरः ॥ ३५
 उतं चापि पुनः संपैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः ।
 इषितैर्दंशयामास सर्वेष्वेवाङ्गमर्मसु ॥ ३६
 दंष्ट्राश्च दंष्ट्रिणां तेषां मर्मस्वपि निपातिताः ।
 त्वचं नैवास्य विभिदुः सारत्वात्पुत्रयक्षसः ॥ ३७
 प्रतिबुद्धस्तु भीमस्तान्सर्वान्सर्पानपोथयत् ।

सारथिं चास्य दयितमपहस्तेन जग्निवान् ॥ ३८
 भोजने भीमसेनस्य पुनः प्राक्षेपयद्विषम् ।
 कालकूटं नवं तीक्ष्णं संभृतं लोमहर्षणम् ॥ ३९
 वैश्यापुत्रस्तदाचट पार्थानां हितकाम्यया ।
 तच्चापि भुम्त्वाजरयदविकारो वृकोदरः ॥ ४०
 विकारं न ह्यजनयत्सु तीक्ष्णमपि तद्विषम् ।
 भीमसंहननो भीमस्तदप्यजरयत्ततः ॥ ४१

B. 1.
K. 1.

— ⁶⁴ K₁ Ñ B D स्तकत्वं तदा धीरः S भीमसेनं तदा
 राजन्वद्वा प्राक्षेपयजले (G₁ 'नं ददं वद्वा दुहासमा प्राक्षिपयजले).
 — K₁ Ñ B D (Da om. line 6; D₃ om. line 1) ins.
 or 34: T G, with v. l., in the course of an
 ditional adby. (App. I No. 73):

1312* स निःसंज्ञो जलस्थान्तमयै च पाण्डवोऽपि दत्त ।
 आक्रामन्नगरानवन तदा नागकुमारकान् ।
 ततः समेत्य चतुर्भित्तदा नागं महाविषैः ।
 अदश्यत् भृशं भीमो महादंष्ट्रैर्विपोल्यैः ।
 ततोऽस्य दश्यमानस्य तद्विषं कालकूटकम् । [5]
 हतं संप्रियेणैव स्थारवं अग्रमेन तु ।

(L. 1) Ñ B Da जलस्थान्तः (— (L. 2) D₃ नागकुमारकैः.)
 after 1312*, K₁ Ñ B D (except D₃), which om.
 5-36*, read 37, which is followed by 35⁶⁴.

35 — (var.) l. 55. 11. — ⁶⁵ Ms-3 प्रबुध्य. — ⁶⁶ S
 त्वान् — दंशयान्. — K₁ Ñ B D (except D₃) om.
 5-36*. — ⁶⁷ G₁ जलात् (for जलात्). K₁ T₂ G₁ s
 1 भीमो भूयः (by transp.). — After 35, D₃ T G ins.:

1313* स विष्णुको महादेवा नागासीतेन तच्छतम् ।
 पुनर्निद्रावशं प्राप्तकत्रैव प्राक्षयददली ।
 अथ हान्यां व्यतीतायासुचक्षुः क्रुहापाण्डवाः ।
 दुर्घोषनस्तु क्रौन्तेयं दृष्ट्वा निर्वेदमभ्यगात् ।

T₁ G₁-s. s cont.: M ins. after 35:

1314* समासाद्य ततः क्रीडिममन्दं च तिरारिं च ।
 शिरोभिः तिरसत धीरः कृतचाप्युद्धमद्भुतम् ।
 of. 16⁶⁴). — G₁ cont.:

1315* तथान्यद्विषे सुखं संपैर्वोराननेः पुनः ।
 कुपितस्य महाकायैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः ।
 (the last pāda repeating 36⁶⁴).

36 K₁ Ñ B D (except D₃) om. 36 (cf. v. l. 35).
 — ⁶⁸ S (except T₁ G₁) संपिपु (for 'मर्मसु).

37 K₁ Ñ B D (except D₃) read 37 after 1312*,
 (cf. v. l. 34). Da om. 37⁶⁴. — ⁶⁹ K₁ D₃ सर्वमसु
 पातिताः. — ⁷⁰ S त्वचं च चास्य. — After 37, K₁ Ñ B

D read 35⁶⁴.

38 Ñ₁ s B (except B₃) om. 38⁶⁴; Ñ₂ om. 38⁶⁴-42
 Dn om. 38⁶⁴-41; D₁ om. 38⁶⁴-43. — ⁶⁴ S प्रबुद्धो
 भीमसेनस्तान्. K₁ Ñ B D पोथयामास तासवौन्क्रेचिन्नीताः
 प्रबुद्धयुः. — K₁ Ñ B D ins. after 38⁶⁴ a passage of 96
 lines given in App. I (No. 72), which includes an
 additional colophon; (this passage occurs in T G
 also in the course of the additional adby. (App. I,
 No. 73). — ⁶⁵ K₁ अग्रहस्तेन; G₁ वामः; C₁ अयं (as
 in text). G₁ सूतं च दयितं तस्य व्यपहस्तेन ज. —
 B₁-s. s. after passage No. 72 of App. I: B₃ D₃ ins.
 after 38: T G (with v. l.) in the course of the
 additional adby. (App. I, No. 73):

1316* धर्मोत्सा विदुरक्षेपौ पार्थानां प्रददौ मतिम् ।
 G₁ ins. after 38:

1317* ताडितक्षेन सूतोऽपि ययौ स यमसादनम् ।
 S ins. after 38 (G₁ after 1317*):

1318* तथान्यद्विषे राजन्हनुकामोऽस्यमर्षणः ।
 चललेन सहामङ्गय सौवलयस्य मते स्थितः ।
 [Cf. 1319*. — (L. 1) T₁ G₁ s. s. हनुकामो; Ms-s
 गुंतकामो. — (L. 2) T₁ G₁ s. Ms-3 सौव' ; G₁ s. पट'
 (for वल').]

39 Ñ₂ Dn D₁ om. 39 (cf. v. l. 38); B₁ D₃ om.
 39-41. — ⁷¹ Ñ₁ s. ततो दुर्घोषनस्तस्य. — ⁷² G₁ घोरेः
 G₁ ततः (for पुनः). T₁ G₁-s प्रक्षेपे. Ko पुनश्चिक्षेप
 तद्विषं. — ⁷³ S (except Ms) 'कूटं विषं. — ⁷⁴ K₁ Da
 G₁ C₁ संभृतं; G₁ सुभृतं. S (except Ms) रोमं.

40 Ñ₂ B₁ Dn D₁ s. om. 40 (cf. v. l. 38, 39); T₁
 G₁-s. om. 40⁶⁴. — ⁷⁵ B (B₁ om.) Da Ms अविकारं.

41 Ñ₂ B₁ Dn D₁ s. om. 41 (cf. v. l. 38, 39).
 — ⁷⁶ T₁ G₁ नास्य; T₂ G₁-s Ms नाभ्यं (for व ह्य').
 — T₂ G₁-s. om. 41⁶⁴. — ⁷⁷ Ñ₁ s. G₁ Ms C₁ 'संहननं.
 Ñ₁ s. तस्माद् (for भीमम्). — ⁷⁸ Ko तदा (for ततः).
 K₁ न तप्यजनयत्ततः; Ñ₁ s. अग्रस्य वृषोदरः; G₁ s. तस्मा-

एवं दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौवलः ।
अनेकैरभ्युपायैस्ताञ्जिघांसन्ति स पाण्डवान् ॥ ४२

पाण्डवाश्चापि तत्सर्वं प्रत्यजानन्नरिंदिमाः ।
उद्धावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

१२०

जनमेजय उवाच ।

कृपस्यापि महाब्रह्मन्संभवं वक्तुमर्हसि ।
शरस्तम्बात्कथं जज्ञे कथं चास्त्राण्यवाप्तवान् ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

महर्षेर्गौतमस्यासीच्छरद्वानाम नामतः ।

पुत्रः किल महाराज जातः सह शरैर्विभो ॥ २

न तस्य वेदाध्ययने तथा बुद्धिरजायत ।

यथास्य बुद्धिरभवद्भुवेदे परंतप ॥ ३

अधिजग्मुर्थथा वेदांस्तपसा ब्रह्मवादिनः ।

तथा स तपसोपेतः सर्वाण्यस्त्राण्यवाप ह ॥ ४

दाहरयत् ततः (G: तदा); M तस्माद्जरयत्ततः. — After 41, T G ins.:

1319* ततोऽन्यदिवसे राजन्हन्तुकामो वृकोदरम् ।

सौवलेन सहायेन धार्तराष्ट्रोऽभ्यचिन्तयत् ।

चिन्तयन्नाडभञ्जिद्रां दिवारात्रिममन्त्रित् ।

42 णि Ds om. 42 (cf. v. I. 38). — *) K: सुयोधनः. — ^{ed}) = 1. 129. 2^{ed} (see below). — *) T G

(except T1 G1.s) 'रभ्युपायैः. B (except B1) Da ते (for तान्). — After 42, T G ins.:

1320* न जज्ञिरे तु सहृत्तं पाण्डव्या मन्दचेतसः ।

[T1 G1 'वा ऋशुबुद्धयः.]

43 = 1. 129. 3. — D1 om. 43 (cf. v. I. 38).

— *) Da Dns Ds.4 तासर्वान्. — *) Śi K2.s Da

अमर्षिताः; Dns D4 नरर्षभाः (for अरिंदिमाः). — *) Ko

संभारं; K1 तन्नाशनं; K2 उद्धादनं; B2 उद्धारणं; Gd as in

text. — Ks Dn Ds.4 ins. after 43, D2 after

passage No. 72 of App. I:

1321* कुमारान्क्रीडामागंस्त्रान्दृष्ट्वा राजातिबुमंदात् ।

गुरुशिखार्षमन्विच्छन्गीतमं तास्यवेदयत् ।

शरस्त्रांश्चसुमुहूर्तं वेदशास्त्रार्थपारगम् ।

K4 Dns Ds.4 cont.:

1322* राजा निवेदितास्त्रैः ते च सर्वं हाञ्छिताः ।

Dns cont. : Dn1. n: D1 ins. after 1321:

1323* अधिजग्मुश्च वुरवो धनुर्वेदं कृपात् ते ।

a line which likewise concludes the additional

adhy. ins. in T G after the present adhy. (App. I,

No. 73).

Colophon. Major partan: T1 G M संभव' (for

आदि'). — Sub-partan: Śi Ko-1 & N1.s; B1 D1.1
Ds T1 संभव. — Adhy. name: Ks दुर्योधनामर्षी; N1.1
भीमप्रत्यागमनं; Ns अन्योन्यक्रीडा; Da भीमसेनस्य काल.
कूटदानं; G1 भीमसेनरसप्राप्तिः; Ms-8 दुर्योधनशैरोद्ध.
— Adhy. nom. (figures, words or both): B1 125,
Dns 128; Da Nam 129; T1 121; T2 G 72; M 11
— Śloka no.: Dns 40; Dn 38; Ms 37. — Aggregates
śloka no.: Dns 5117.

After adhy. 119, T G ins. an additional
adhy. given in App. I (No. 73); see note under
29 above.

120

1 Śi Ko.1 S om. उवाच. — *) Ko.2.s Ds यथास्य

(Ks 'त्यं'); N B Da Dn D1.2.4 Gs.8 मम प्रहसन्; G1.8

in text. — *) Ko T1 G (except G1) Ms.8 जज्ञे ।

Ms-8 जज्ञे (for जज्ञे). — *) Ns B (except B1) D1

Dn वा (for च). Ds T1 G1.s M om. च. G1.s एवं

शशाङ्गि. Śi लक्ष्मणान्.

2 Śi Ko.1 S Dr.1 S om. उवाच. — *) N (incl.

Gd) G1.s Ms (sup. lin.) गौतमः (for नाम*). — *) D1.1

महाबाहो. — *) Śi K1 T1 Gs-8 किल शरैः सह (T1 G1.s

विभो; G1 घने); K1.2.4 स तु शरैः सह; Ds शरसैर्विभोः

M (except Ms) सहशरैर्विभो. Ko स हि जातः शरैः सह.

3 *) Ms-8 मतिरजायत. — *) Da 'वेदे च भारत

4 *) Gs-8 वेदे. — *) N1.s B (except Ds) D

(except Ds) महाभारिणः. — *) Ks B1 G1 स दृष्ट्वा

(by transp.); Gs स तदा; Gs तपा च. Ks तपयो वेत्

विंदपरत्वाच्च तपसा विपुलेन च ।
 तं संतापयामास देवराजं स गौतमः ॥ ५
 तो जालपर्दी नाम देवकन्यां सुरेश्वरः ।
 हिणोत्तपसो विभं कुरु तस्येति कौरव ॥ ६
 भिगम्याश्रमपदं रमणीयं शरद्वतः ।
 नुर्वाणधरं बाला लोभयामास गौतमम् ॥ ७
 मेकवसनां दृष्ट्वा गौतमोऽस्मरत् वने ।
 कैःप्रतिमसंस्तानामुत्कृष्टनयनोऽभवत् ॥ ८
 नुथ हि शराथास्य कराम्नां प्रापतन्मुचि ।
 पथुश्चास्य तां दृष्ट्वा शरीरे समजायत ॥ ९
 तु ज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्च समन्वयात् ।

अतये मरामात्रो र्वेषण परमेण ॥ १०
 सुस्त्यस्य मदया राजन्निवारः गमरपण ।
 तेन गुप्तान रेतोऽस्य स च तन्नागपुष्येण ॥ ११
 मु विहापाश्रमं तं च तां चैवाप्तागं मृनिः ।
 जगाम रेतस्तनस्य शराम्ये पयात ॥ १२
 शरस्तम्ये च पतितं द्विधा तदभनमृषु ।
 तसाथ मिथुनं जमे गौतमस्य शरद्वतः ॥ १३
 मृगयां चरतो राज्ञः संतनोस्तु यदृच्छया ।
 कथितेनावरोऽप्ये मिथुनं तदपयत ॥ १४
 धनुश्च सगरं दृष्ट्वा तथा कृष्णाजिनानि च ।
 व्यसस्य ब्राह्मणापत्यं धनुर्वेदान्तगस्य तनु ।

[1. 1. 10. 10]

1 तापसो. — 4) Śi Ko. 1 D; Ms-s च (for ह). Ks. 4
 2a G. 4 Ms. 3 'प्यवासावाच.

5 *) Ko ततः संताप. — 4) G 3 M हि (for स).

6 *) Nī. 2 B 3 o Dn Ds जानपर्दी; Nī G 4 'पर्दी; T
 11. 2. 2 M 'वर्ती; G 3 जलावर्ती. — *) K 1 मदेश्वरः; Da
 रेश्वर. — 4) T G (except G 3) भारत (for कौर).
 7 *) Nī. 2 B D (except D 3) ता हि गवा. Ko 3 N
 B D (except D 3) G 1. 2 o M आश्रमं (D 3 'मे) तस्य (G
 'त्र); T 1 अयधीचस्य. — *) Śi रम्यं शेष; Ko D 3 Ms-2
 मुरकन्या; K 1. 2. 4 सुरम्यं वै (K 3 च; K 3 सा); K 3 सुदृग् रम्यं;
 Nī वसनीय; Nī Ms सुरम्यं; D 3 T 1 रमणीय. — *) T 1
 'योगरतं. S दृष्ट्वा (for बाला).

8 *) T 1 G 1 एकवात्सलं. — D 1 (hapl.) om 8°-9°.
 — 4) T 1 G 3 मुनिः (for वने). — 4) N 1 उत्कृष्टदृढयोः
 B 3 Da Dn D 1 'उत्कृष्ट'; D 3 अफहत्य.
 9 D 1 om. 9° (cf. v. l. 8). — *) Ko. 2 N 1
 चतुर्धापि; K 1 'शेष; K 3 ततो धनुः; K 3 धनुस्तदि. Nī B 3
 Da Dn D 1. 3 M (except Ms) दारास्तस्य; G 3 दारव्यास.
 Nī B 1. 2. 3 D 3 धनुश्च सगरं तस्य. — *) Śi Ms-3 प्रपतद्;
 Ko. 2. 4 T G (except G 4) Ms प्रापतद्; Nī. 2. B 1. 3
 Da Dn 1. 3 D 3 अपतद्; Nī वातवद्; B 3 Das Dn 3
 D 1. 3 om. fr. — *) Ko N 2 B 3 Dn D 3 अपि (for अस्य).
 S सहसा (for तां दृष्ट्वा).

10 *) Nī Dn D 1 समर्थनात्. — D 3 om. 10°.
 — *) T 1 Ms-3 उपतस्ये; Cd as in text. — 4) Śi K
 (except K 3) D 1 T 1 G 3 च; Ms-3 हि (for ह).
 11 *) K 1. 2 N B (except B 3) Da 1 Da D 1. 3 T 1
 G 1. 2. 3 M यस्तस्य; G 3 यस्तस्य. G 3 तपसा. Śi K 1 अपयते
 (for राजन्). — *) Nī B 3 D 1. 3 T G Ms-3 समजायत;

Da Da Dn D 1. 3 Ms. 2 'द्वयम्. — K 1 (1 Lapl.) om.
 11°. — *) G 3 मथ (for अथ). T 3 G 3 गुप्ताय रेतोऽस्य
 ततः. — 4) Śi K 3 o N D 1. 3 G 3 तन्नागपुष्येण. — After
 in its proper place.
 12 *) Ko. 1 o आश्रमपदं. T 1 G 3 पाणि; T 3 G 3
 स्वस्य; M शेष (for तं च). — *) T 1 G 3 पाणि; T 3 G 3
 मुनिः). Ko. 2. 4 गौतमोऽप्यारतं च तां (Ko 'नं मुनिः).
 — *) T 3 G 3 'म तेतः स्वयं च. — 4) Śi K 'नं मुनिः).
 K 3) N 1 B (except B 3) Da D 1. 3 ch. — *) Śi K (except
 13 *) Śi K 1 D निपतितं; G 3 य पतित.
 द्विधा वै तद्वयम्. — After 13°. T 3 G 3 in. — *) K 3
 — *) K 3 तस्य; T 1 G 3 तसां; G 3 यस्तस्य (for मथ).
 अपि; K 3 अशुः; T 1 G 3 तस्य (for मथ). K 3
 sec. m.) S ms. after 13 (T 3 G 3, after 13°). — D 1 (mark
 132° * महर्षीसाम्नास्य आश्रमस्य सतीर्य 1
 [Da आश्रमस्य सतीर्य 1]

14 *) Ko G 3 चरतो राजन्. — 4) Some N 1 Ms. 3
 द्रातयोः. D 3 G 3 च (for ह). — *) G 3 चरतो राजन्.
 नरोरप्ये. — 4) Ko तदद्वयं ह; K 3 Da तदद्वयम्.
 15 For D 3 of. v. l. 11. — *) T 1 तपसत्पय.
 धनुश्च हि दरं. Da दृष्टं. — *) B 3 (in as in text); Ms
 'त्रिनारंवरं. — *) Śi K 1 तिवस्य; K 3 G 3 मथ (G 3 'पतितं); Ms
 N 1 जाला वै; T 3 G 3 यवस्य (G 3 'तनु); D (except B 3) Da
 (except D 3) शरवा द्विजस्यपय वै (Dn 'य चारस्ये).
 — 4) N 2. 3 B 3 D 1. 3 'वेदाङ्गस्य; D 3 'य चारस्ये).
 as in text Śi K 1 तं; Nī. 2. B 1. 2. 3 D (except D 3) T
 T G च; M द्वि (for ह). B 3 धनुर्वेदविदस्य. — *) K 3
 B 3 D (except Dn D 3) T 3 G (except G 3) राज्ञो. K 3

C. L. 77
 P. L. 12. 13
 K. L. 12. 13

स राज्ञे दर्शयामास मिथुनं सशरं तदा ॥ १५
 स तदादाय मिथुनं राजार्थं कृपयान्वितः ।
 आजगाम गृहानेव मम पुत्राविति ब्रुवन् ॥ १६
 ततः संवर्धयामास संस्कारैश्चाप्ययोजयत् ।
 गौतमोऽपि तदापेत्य धनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ १७
 कृपया यन्मया बालाविमौ संवर्धिताविति ।
 तस्मात्तयोर्नाम चक्रे तदेव स महीपतिः ॥ १८
 निहितौ गौतमस्तत्र तपसा तावविन्दत ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विशाल्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

१२१

वैशंपायन उवाच ।

विशेषार्थी ततो भीष्मः पौत्राणां विनयेऽप्यस्य ।

इष्वस्त्रज्ञान्पार्ष्ण्यच्छ्रुत्वाचार्यान्वीर्यसंभ्रतान् ॥ १
 नाल्पधीर्नामहाभागस्तथानानास्त्रकोविदः ।

राज्ञे सदशंया' — १) T₁ सशं' मिथुं' (by transp) Ko
 शतमो (for सशं) Ś₁ G₁ स तथा; N₁ s B D धनु , T₁
 सत (for तदा)

16 *) T₂ G₁ s स तन्मिथुनमादाय — १) N₁ B₁ Dn
 D₁ s TG च, M₂ s अति, M₂ (sup lan) ६-८ तु (for अथ)

17 *) Ś₁ K₁ तौ सम वर्धे', Ko s स तत्सवर्धे', N₁
 तत्सर्वं वर्धे' — १) Ś₁ सस्कार चाप्य', K₁ सस्कारैश्चापि
 चो', T₂ G₁ s 'शेष्वाप्ययुजयत् — After 17^{ab}, K₁ N₁ s
 B D (except D₂) ins

1325* प्रातिपद्यो नरश्रेष्ठो मिथुन गौतमस्य तत्र ।
 — S reads 17^{ad} after 19 — *) T₂ G₁ s कृपोपि च
 (for गौतमोऽपि) Ś₁ K₁ N₁ s तदोपेत्य, K₂ s N₂ B D
 ततोऽप्येव, S तदा राजन्

18 *) Ś₁ धर्मया, K₂ T₂ G₁ s परया (for यन्म)
 G₁ 'या यन्महाराज — *) B₂ (m as in text) Da D₂
 अवि (for इति) — After 18, S ins

1326* तस्मात्कृप इति द्यात वृषी कन्या च सामभवत् ।

19 *) Ko s N₁ B D गोपितौ (D₂ सहितौ), S पितापि
 (T₂ G₁ स पिता) — *) B₁ s Dn D₁ समाधिदत्त — *) Ś₁
 K₂ N₁ B₁ Dn D₁ आगत्य Ko s N₁ B (except B₂) D
 सस्त्रे, K₂ चापि, M (except M₂) चारम- T₂ G₁ चाद्यादि,
 G₂ s M (except M₁) गोत्रादीन् — After 19, S
 reads 17^{ad}

20 Ś₁ K₁ D₁ T₁ (hap) om 20^{ad} — *) K₂ s
 N₁ B₁ Dn₂ D₂ दाद्याणि; B₂ Dn₂ n₂ G₁ दाद्या' (for
 अद्या) — *) T₂ G₁ s 'नास्य चाख्यात — *) Ko s B₁

तथा, T₂ G₁ s M₂ s पिता (for तदा) — After 20^{ad}
 D₂ ins

1327* कृपश्च ससरात्रेण धनुर्वेदपरोऽभवत् ।

— *) G₂ अचिरेणैव — After 20, D₂ s S ins

1328* कृपमाहूय गाण्डेयस्तव शिष्या इति ब्रुवन् ।

पौत्रान्प्रविसमादाय कृपयाराधयत्तदा ।
 [(L 2) D₁ M₂-s 'समाहूय, T₁ G₂ 'समापय D₂
 'कृपयत्तदा]

21 *) N₁ 'मित्रगम् Ko T₁ G₂ s ते सर्वे (T₁
 transp) — *) N₂ Da D₁ 'या सह यादवे, N₂ 'क
 महाराया — *) Ś₁ K₁ s पूत्रार्थव, G₂ तथा चान्ते
 — After 21, D₁ (marg sec m) S ins

1329* कृपमाचार्यमासाद्य परमाश्रयतां गता ।

Colophon om in Dn G₁ — Major parca in
 G₁ ६-८ M समय' (for आदि) — Sub-parca in
 Ko ३-४ N₁ s B₁ D₁ T₁ समय — Adhy name in
 अश्वशिक्षा; B₁ पूत्राचार्यसंभव, Da D₁ M₂-s इत्येव
 — Adhy no (figures, words or both) B₁ 1^{ab}
 D₂m 130, D₂ 31, T₁ 122, T₂ G₁ sm ६-८ 75, M
 72 — S loka no Dn 23, M₂ 24

121

1 Ś₁ K₁ s Das S om उवाच (G₂ s M₂ om the ref.)
 — *) N₁ D₁ 'पार्य K₂ transp. विने' and ततो भीष्म
 — *) K₂ s पुत्राणां; B₂ पौत्र'. T₂ G₁ s इतिप्रायश्च

दिवसचो विनयेत्कुरुन्ते महाबलान् ॥ २

हविंस्तु भरद्वाजो हविर्धाने चरन्पुरा ।

दर्शाप्सरसं साक्षाद्भृताचीमाहृतामृषिः ॥ ३

तस्या वायुः समुद्भूतो वसनं व्यपकर्षत ।

ततोऽस्य रेतश्चस्कन्द तंघृष्टिद्रोण आदधे ॥ ४

तस्मिन्समभवद्रोणः कलशे तस्य धीमतः ।

- 4) Śī K₁ T₁ G₁ वीर्यसत्त्वान्; K₂ G₂ वीर; N₁ प्राज्ञ.
2 *) N₂ नाह्वयवीर्यामहाभावात्; D₂ s धीर्योम; T₂
i₂ s धीस्तु म; T₂ G₂ s नाह्वयिणे. — 3) Ko T₁ G₂ s
नानाध; N₂ D (except D₂ s) नानाध; T₂ G₂ s नावेद-
तरता. — 4) T₂ G₂ s नादेशदर्शा; S नावेदसत्त्वो; Cd as
n text. — After 2, K₂ N B D ins.:

1330* इति संचिन्त्य गङ्गैरुत्तदा भरतसत्त्वमः ।
द्रोणाय वेदविदुषे भारद्वाजाय धीमते ।
पाण्डवान्कौरवांश्चैव ददौ दिव्याचार्यम ।
शास्त्रतः पूजितश्चैव सम्यक्तेन महारमना ।
स भीष्मेण महात्मास्तुष्टोऽस्त्रविदुषां वरः । [5]
प्रतिजग्राह तान्सर्वान्दिव्यत्वेन महावशाः ।
शिक्षयामास च द्रोणो धनुर्वेदमशेषतः ।
तेऽचिरैरेव कालेन सर्वैश्चास्त्रविदारदाः ।
वभूतुः कौरवा राजन्पाण्डवाश्चाभितौजसः ।
K₂ N B D cont.: S (except T₂ G₂ s, all om. lines 2-3)
ins. after 1338* (G₂ after 6th):

331* जनमेजय उवाच ।
कथं समभवद्रोणः कथं चास्त्राप्यवासवान् ।
कथं चागारकुन्मन्मन्कल्य पुत्रः स धीर्यवान् ।
कथं चास्य सुतो जातः सोऽथश्यामास्त्रवित्तमः ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण प्रकीर्तय ।
वैशंपायन उवाच ।
गङ्गाद्वारं प्रति महात्न्यभूव भगवानृषिः । [5]
भरद्वाज इति श्यातः सततं संशितव्रतः ।
सोऽभियेकं ततो गङ्गां पूर्वमेवागमन्नदीन् ।
D₂ T₁ G₁-4. s M om. उवाच. — (L 1) K₂ T₁ G₂-4
*ransp. समभवत् and द्रोणः. G₂ M कथं द्रोणः समुद्भूतः.
K₂ T₁ G₂ s s om. च. Me-s कथमस्त्राणि चात्. — (L 2)
N₂ s कथं चागच्छत कुन्मन्कल्य etc. — (L 4) B₂ s श्रोतुं; T₂
G₂ s s M मग्नान्. K₂ B₁ (m as in text) तपोधन; D₂
स्कीर्तितः. T₂ G₂ s M निखिलेनानुवर्ष्यतां (M₂ s वर्णितः;
Me-s कीर्तय. — D₂ s T₁ G₁-4. s M om. उवाच.
— Lines 5-7 recur (with v. l.) below in adhy. 154.
— (L 5) T₁ G₂-4. s M वभूतवर्षिमंहरतपाः. — (L 6)
T₁ G₁-4. s M महाभाजो (for इति श्यातः). T₂ G₂ s
नियतः (for सत्). — (L 7) D₂ G₂ M गतो. D₂ T₁
G₁ s M भेव गतां. T₁ G₁ s s M सतीं (for नदीम्).]
— After 1331* S (except T₂ G₂ s) repeat 3rd-4th.

Many of the foll. st. recur (often with v. l.)
in adhy. 154.

3 N D₁ om. 3rd. — 4th B D (except D₂; D₂
om.) T₂ G₂ s महर्षिभिर्. G₁-s transp. भर* and हवि*.
G₂ s [S]भवत् (for चरत्). K₂ तदा (for पुरा). S
(except T₂ G₂ s) repeat 3rd-4th after 1331*. — 4) T
G₁ s (both second time). s; M₂ s तत्र (for साक्षाद्).
— 4) G₂ *गता* (for *युता*). — After 3, N (except
N B₁ Da D₁ s) ins.:

1332* रूपौवनसंपत्तां मदत्तमं मदालसाम् ।
[B₂ *संपत्तां. Śī K₁ *दृष्टां; Ko D₂ अनादृष्ट्यां; K₂ s
D₁ *दृष्टां; K₂ सदाविधां.]

4 S (except T₂ G₂ s) repeat 4th (with 3rd) after
1331* (of. v. l. 3). — 4) Dn D₁ पुनर्द; G₂ वासः (for
वायुः). Śī K₁ समाधृतो; Ko. 3-4 N₁ B₂ s Da₁ D₂ T₂
G₂-s M₂ s समुद्भूतो; N₂ B₂ s Dn D₂ s T₁ (first time)
G₁-4. s M (all second time) नदीतीरे; T₂ (second time)
*द्वयं; G₁ (first time) *द्वयं; G₂ (first time) *द्वयं.
— 4) Śī K₁ व्यपकृष्टवान्; Ko समकर्षत; K₂ समकर्षवत्;
N₁ s B Da D₂ s T₂ (second time) G₁-2 (all first
time) पर्यं; N₂ पर्यवार्यं; Dn D₁ पर्यवर्तं; D₂ *कथंयद्;
T₂ (first time) ह्यहरत्तदा; T₂ G₂ प्रत्यं; G₁-4. s M (all
second time) द्य(G₁ द्या)हरत्तदा. — G₁ ins. after
(the first occurrence of) 4th.

1333* तद्दृष्टदर्शनादस्या रागोऽजायत चेतसि ।
— K₂ N B D ins. after 4th: S (except T₂ G₂ s), after
the repetition of 4th (of. v. l. 7):

1334* व्यपकृष्टान्म्वरां दृष्ट्वा तामृषिशिकमे ततः ।
तत्र संसृजन्नसो भरद्वाजस्य धीमतः ।
[These lines recur (with v. l.) in adhy. 154,
— (L 1) K₂ S (except T₂ G₂ s) om. वि. — After
the prior half, G₁ ins.:

1335* रम्यगुह्यस्थलां वृष ।
पीनोत्सृज्जुवां दृष्ट्वा.
— (L 2) T₁ G₁-4 सत्त्वां.]
— After 1334*, S (except T₂ G₂ s) repeats 4th-5th
(with v. l.). — 4) D₂ ततो रेतश्च स्कन्दः S रागादितः
प्रच(T₂ सम)स्कन्द (G₁ *द्). — 4) Śī K₁ s G₁ सं
(for तद्). Śī K₁ s G₂ आदधे; G₂ आदधत्. N₁ s

अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥ ५
 अग्निवेश्यं महाभागं भरद्वाजः प्रतापवान् ।
 प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रं धर्मभृतां वरः ॥ ६
 अग्निष्टुजातः स मुनिस्ततो भरतसत्तम ।
 भारद्वाजं तदाग्नेयं महास्त्रं प्रत्यपादयत् ॥ ७
 भरद्वाजसखा चासीत्पृषतो नाम पार्थिवः ।
 तस्यापि द्रुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ॥ ८

स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्षतः ।
 चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियर्षभः ॥ ९
 ततो व्यतीते पृषते स राजा द्रुपदोऽभवत् ।
 पाञ्चालेषु महाबाहुरुत्तरेषु नरेश्वरः ॥ १०
 भरद्वाजोऽपि भगवानारुरोह दिवं तदा ।
 ततः पितृनियुक्तात्मा पुत्रलोभान्महायशः ।
 शारद्वती ततो द्रोणः कूर्पां भार्यामविन्दत् ॥ ११

द्रोण्या तत् (Nis 'श्च') पिरादये Cd cites द्रोणे [In the repetition of 4th, S has the following v 1 — *) S (except T₂ G₂) दृष्टस्य रेत प्र (T₁ G₂ M₂ s प्रा) कृत् — *) T₁ G₂ M₂ s त (for तद्) T₁ G₂ M₂ 'द्वे]

5 For S of v 1 4 — *) N B₂ s s Da Dn D₁ s s T₁ G₂ s तत (for तस्मिन्) S₁ K₁ transp समभवत् and द्रोण N₁ s B₂ D₂ तत स (B₂ D₂ तस्मिन्) पतिते द्रुके द्रोण समभवत्तदा [In the repetition of 5th, S has the following v 1 — S (except T₂ G₂) तत (for तस्मिन्) and सुमारो (for कलये) M₂ s तेजसा (for धीम)] — *) D₂ अध्यायित्, T₁ अध्यरोव, T₂ G₂ s 'गच्छत्, T₁ G₂ s 'धीद, G₂ 'सिष्ट G₁ s च (for स) — After 5, T₁ G₁ s ins

1336* अग्नेरस्त्रमुपादाय यदपि वेदं काश्यप ।

अध्यगच्छन्नरद्वाजस्तद्वच देवकारितम् ।

[(L 2) T₁ ततस्त (for तद्वच) G₁ देवकार्यत]

6 *) S₁ K₁ s Dn D₁ 'वेश, Ko T₁ G₂ s s M 'वेद्ये, N₁ 'वेद्यात्, D₂ 'वेद्यो, D₂ अग्नेरेव, G₂ अनिर्देय Ko T₁ G₂ s M 'भाग, K₁ N₁ Da 'भाग, D₂ s G₂ s s 'भाग, T₂ G₂ s 'मान — *) G₂ s महायज्ञा (for प्रता) After 6th, G₂ ins 1331*, followed by a repetition of 3rd-4th (cf v 1 2) — G₂ om 6th 7th — *) S (except T₂ G₂, G₂ om) प्रत्यवेद — *) K₁ s N₂ s B D अस्त्रमस्त्रविदा (D₂ अस्त्रविद्याविदा, D₂ 'मद्यभृता), T₂ G₂ s अस्त्रयमं

7th G₂ om 7 (cf v 1 6) — *) Ko N₁ B₁ s s D अग्नेस्तु जात, K₂ अग्निष्टजात; K₂ 'ष्टु नाम; B₂ 'सिप्रजात; T₁ G₂ s s कनिष्ठजात (G₂ s 'त), G₂ M अग्निपत् (M₂ s 'वत्) जात T₂ G₂ अग्निवेश्यसादा द्रोण (cf 1337* below). — After 7th, T₁ G₁ s s ins

1337* अमाता भारतरमन्तिके ।

अग्निवेश्यस्तदा द्रोण

— T₂ G₂ om 7th — *) M अमाता भारतरमन्तिके (cf

1337* above) — *) S₁ K₂ D₂ 'द्वाजत्, Ko T₁ G₁ 'द्वाजे, K₁ 'द्वाजा, K₂ D₁ G₂ भरद्वाजत्, K₂ D₂ अर् 'ततोऽग्ने', K₁ 'तमाग्ने', G₂ M स चामि', G₂ ससुधे — *) K₁ s s अस्त्र तत्, Ko तद्वच G₁ प्रत्यवेद', M₂ (sup i n) मत्ये — After 7, S (except T₂ G₂ s) ins

1338* स वै युक्तो गुरुरिह यदोच्छेत्कृष्ण सुखम् ।

औत्तमोऽप्यल्पदेव स भारद्वाजपरीक्षसा ।

Thereafter, S (except T₂ G₂) ins 1331* (cf v 1 2) which is followed by (a repetition of) 3rd-4th (q v) then follows 1334*, and finally (a repetition of) 4th 5th (q v)

8 *) S₁ K₁ D₂ G₂ भार' T₂ G₂ s हि (for च) — G₂ om 8th-9th

9 G₂ om 9 (cf v 1 8) — *) Ko s B D (except D₂ s) T₁ (sup lin as in text) पार्थिव (D₂ 'व) G₁ वर्धितः (for पार्ष)

10 *) G₂ तस्मिन् (for ततो) T₂ G₂ s काले च (for 'वृष) — *) Ko पार्थिवो', D₂ पार्षतो', G₂ क्षत्रियो (for 'द्रुपदो) — *) Ko N₁ s B Dn₂ D₂ s G₂ s 'पवाले महाराज — *) S₁ K₁ s s Dns D₁ नरर्षभ (or 'भः) ;

'श्वर, T₁ G₂ s महेश्वर

11 *) B₁ Da D₁ हि (for ऽपि) G₂ घर्षामा (for 'भग) — *) G₂ अध्यरोहत् G₂ तत; M₂ तथा — After 11th, N₁ B D ins

1339* तत्रैव च यत्तद्द्रोणलपक्षेपे महातपा ।

वेद्यदग्निविद्वान्तर तपसा दग्धक्रियन् ।

[(L 1) D₂ तदा तत्रैव स द्रोण — (L 2) N₁ s s Da D₂ 'वेदांगतपस्य; N₂ B₁ s s D₁ s 'वद्भोगिदिग्ध' — *) G₂ तत्र G₂ s दिग्धा नि — *) S₁ B₁ T₁ G₁ K₁]

पुत्रस्यभ्याम्, K₂ 'भावत् S (except T₂ G₂ s) G₂ यचामिनी — *) S₁ K (except Ko) D₂ अथ; T₂ G₂ कूर्पां; T₂ G₂ s M तदा N B D (except D₂) ins G₂ द्रोण and भार्या G₂ भार्या (for द्रोण) N₂ कृत्वा; T₂ G₂ दृषां N B D (except D₂) [5th कृत्वा (for

स्थितोऽस्म्यघ रणे जेतुं त्वां वीराविचलो भव ॥ २०
 एवमुक्तस्तु राधेयो युद्धात्कर्णो न्यवर्तत ।
 ब्राह्मं तेजस्तदाजयं मन्यमानो महारथः ॥ २१
 युद्धं तुपेयस्तुत्र राजञ्चस्वपृकोदरौ ।

वलिनौ युगपन्मतौ स्पर्धया च चलेन च ॥ २२
 अन्योन्यमाह्वयन्तौ तौ मत्ताविच महागजौ ।
 मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव निघ्नन्तावितरेतरम् ।
 मुहूर्तं तौ तथान्योन्यं समरे पर्वकर्षताम् ॥ २३

१८१

20, Gs (which om. 20th) ins. 1872* (see below)
 *) Ko.s स्थितोऽस्म्यघ; Ns 'तोघासि; Ds 'तो घासिद्;
 'तो मध्ये; Gs 'ततोघासिद्; Gs.s 'तोस्म्यत्र. — *) Ks
 V1 B D त्वां (Ks त्वं) वै (Ns च; Ds तु) वीर स्थिरो भव;
 त्वां वीराविह्लो भव; T1 G (Gs om.) Ms.s-s त्वं (G1
 s त्वां) तु (Ms.s-3 च) वीराचलो भव; Ms त्वं वीर विच'.
 Ds (marg. sec. m.) T G1.s-s ins. after 20: Gs
 m. lines 4-6), after 20th;

1872* s त्वां संयोषयेद्विद्रो न मे जीवन्ममिष्यति ।
 निजितोऽस्मीति धा मृदि सतो व्रज यथासुखम् ।
 एवमुनस्ता तु कर्णस्य धनुश्चिच्छेद् पाण्डवः ।
 सतोऽप्यदनुरादाय संयोद्धुं संदधे शरम् ।
 दृष्ट्वा तदपि कौन्तेयश्चिच्छेद सवारं धनुः । [5]
 पुनः पुनस्तु राधेयश्छिन्नमहास्यलः ।
 शरैरतीय विद्वाङ्गः पलायनमयाकरोत् ।
 पुनरायान्मुहूर्तेन मुष्टौवा सशरं धनुः ।
 धवर्षं शरयैषंग पार्थ वैकर्तनस्तदा ।
 डिग्वास्य शरजालानि कौन्तेयोऽप्यहत्तच्छरैः । [10]
 ज्ञात्वा सर्वान्शरान्घोरतर्कणोऽध्यायाद्भूतं चदिः ।

[(L 1) Gs.s तद् (for न). Ds Gs संयोषयेद्; T1 Gs
 n योष; Ks संयोषयेद्. T1 विमोक्षयसि (for पमि').
 — (L 3) T1 Gs धनुज्योमम स्रोच्छिनत्. — After line
 5, Gs (which om. lines 4-6) ins.;

1873* ततः कर्णविनाशाय संदधे शरमर्जुनः ।
 जितोऽप्यीत्यमवीकणैः संजहार ततोऽर्जुनः ।
 — (L 5) Gs.s धनुस् (for दृष्ट्वा), and रुरा (for धनुः).
 — (L 6) T1 Gs.s पुनः पुनश्चाद्दानं चिच्छेद् स पुनः पुनः.
 — After line 6, T1 Gs.s ins.;

1874* अछिन्नदनुर्नौ पार्थः शतं कर्णस्य संयुगे ।
 छिवा धनुंयि कर्णस्य कर्णमर्गैस्तदाह्वयत् ।
 स छिन्नधनुश्च दृष्ट्वाश्छिन्नेषुधिमिप्रजान् ।
 — (L 7) T1 Gs.s पार्थेवागस्तुभारः (for the prior
 half). T1 'पनपरोभवत्. — After line 9, T1 Gs.s ins.;

1875* एवमद्वागजालेन सर्वान् हल्यनुस्य च ।
 हस्तावापं च संश्लिष्ट विनन्दत महास्यसम् ।
 कौन्तेयोऽपि भृशं क्रुद्धो भृशं कारुण्यमाह्वे ।
 — (L 10) T1 शरयौगि. T1 Gs.s धनुः कयचमेव च

(for the posterior half). — After line 10, T1
 Gs.s ins.:

1876* अर्धमित्वा भृशं धाणैर्द्रोवयतास पाण्डवः ।
 मत्वासशान्वाणधतानिद्रिजलेव शचीपतेः ।
 हृन्द्रोऽयं विमरूपेण विष्णुवां शंकोरोऽपि धा ।
 रामो दाशरथिर्धोपि रामो धा जमदग्निजः ।
 — (L 11) T1 Gs.s युष्यत्यस्मानिति ज्ञात्वा (for the
 prior half), and रणाद् (for हुतं).]

21 Before 21, N ins. वैशतं 'उ. — T1 Gs.s om.
 21st. — *) Ns विद्रेण (for राधेयो). — *) S1 K1.s N1
 B1.s Gs ब्रह्मतेजस्त. M सदा (for तद्वा). — D1 om. 21st-
 23rd. — After 21, T1 Gs.s ins.:

1877* न जयेद्वाहाणं संयुगे युद्धात्सजकुलोन्नवः ।
 हृति मित्वा द्रुतं कर्णः विधिराय जगाम ह ।

22 D1 om. 22 (of. v. l. 21). — *) Ks युष्यती
 ययतुस्तत्र; Ks युद्धं तौ चक्रतुस्तत्र; Ns.s V1 B D (D1 om.)
 अपरस्मिन् वनो (Ns Bs Da D1.s.s रणो) हेरो; S युद्धानौपगतौ
 (Gs 'गते; Gs 'योस्वतौ) तत्र. — *) N1.s V1 B D (D1
 om.) वीरौ (for राजश्च). — *) N1 'नौ युधयोन्म'; Ns.s
 V1 B D (D1 om.) 'नौ युद्धसंपर्को; Ms युगपत्संगतौ मत्तौ.
 — *) Ns.s V1 B1.s Dn D1 विच' (for स्पर्ध'). Gs
 प्रजया चापि तौ समौ.

23 D1 om. 23rd (of. v. l. 21). — *) Bs आह्वयतेतौ. N
 V1 B1 Da Dn D1.s तु (for तौ). B1.s D1 समानात्प्ररन्प्यो-
 च्छं. — S1 K (Ks om. lines 3-4) N V1 D (including
 Cd) ins. after 23rd (Ns Da om. lines 2-4, after 23rd):

1878* अर्कपंगुणकपेणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ।
 आचकर्षंतुरन्योन्यं मुष्टिभिश्चाभिजग्रतुः ।
 ततश्चतयदाशब्दः सुपोरो ह्यभवत्तयोः ।
 पायाजसंपातनिभैः प्रहारैरभिजग्रतुः ।

[(L 1) S1 K1 'गापकर्षाभ्यां; N1 परिकर्षणैःकर्षणैः
 (hypermetria); Da 'गापकर्षाभ्यां; D1 परिकर्षाःकर्षणकैः.
 Cd oitas प्रकर्षण, आ', अम्दा', वि'. — After line 1, Ko
 reads 24] — (L 3) S1 K1 N1 D1 समपद्यत (for
 ह्यभवत्तयोः). N1 सतश्चतयदाशब्दस्तु पोरोःससमपद्यत. — (L 4)
 S1 K1 प्रहारैः (for प्रहारैः).]
 — *) S1 K1.s Gs तु (for तौ). K1 N V1 B D T G

ततो भीमः समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां शल्यमाहवे ।
 न्यवधीद्वलिनं श्रेष्ठो जहसुर्नोद्धणास्ततः ॥ २४
 तत्राश्वर्यं भीमसेनश्चकार पुरुपर्षभः ।
 यच्छल्यं पतितं भूमौ नाहनोद्धलिनं बली ॥ २५
 पातिते भीमसेनेन शल्ये कर्णे च शङ्किते ।
 शङ्किताः सर्वराजानः परिवर्षुर्बुकोदरम् ॥ २६
 ऊचुश्च सहितास्तत्र साध्विमे ब्राह्मणर्षभाः ।
 विज्ञायन्तां क्रजन्मानः कनिवासास्तथैव च ॥ २७

(except G₂) तदा (for तथा). — 1) M₂ रे पर्ववाचरतः; T₁ G₂ १० बाहुभ्यामपकर्षतां; M₂ रेचपकर्षे. — After 23, N₂ Da (both om. line 2-4) ins. 1878*.

24 Ko reads 24 after line 1 of 1878*. — 2) N₁ समये (for बाहु). — 3) K₂ अवधीद्; S नायधीद्; Cd as in text. N₂ १ V₁ B D (except D₂) अपातयत्कुरुश्रे. — 4) K₂ १ N₁ V₁ B D (except D₂) transp. अहसुः and ब्राह्मणाः. K₁ N₁ V₁ B D (except D₂) T₁ G₂ १ तदा (for ततः). — After 24, T₁ G₂ १ ins. (the hyper-metric line):

1879* परिवर्षुर्बुकोदरम् बाहुभ्यां मध्ये भारतसत्तम !; while G₂ ins. a passage given in App. I (No. 99); cf. v. 1. 25.

25 1) S₁ तदा (for तत्र). — 2) S₁ K₁ D₁ G₁ १ 'पंम. — 3) S₁ K₁ G₁ १ च; (for यत्). K₂ N₂ १ V₁ D₁ M₂ पातितं. — 4) S₁ K₁ नायधीद्; K₂ १ N₂ १ V₁ B D (except D₂) M₂ 'वधीद्; K₂ N₁ 'भ्रम्यद्; G₁ 'हन्माद्. S₁ K₂ १ N₁ B₁ D₁ D₁ १ २; T₁ G₂ M₂ यद्विनं. N₁ चरः (for बली). — A passage given in App. I (No. 99) is inserted in T₁ G₂ १ after 25; in G₂ after 24; in D₂ (marg. sec. m.) T₁ G₂ after 26^{ab}.

26 1) T₁ G₂ १ विजिते; G₂ १ पतिते. S₁ K₁ १ D₁ 'ते युधि भीमेन. — 2) T₁ G₂ transp. शल्ये and कर्णे. T₁ निजिते; G₂ १ निजिते (for शङ्किते). — After 26^{ab}, D₂ (marg. sec. m.) T₁ G₂ ins. a passage given in App. I (No. 99), after which T₁ repeats 26^{ab} (v. 1. निजिते for शङ्किते); cf. v. 1. 25. — T₁ ins. after the said repetition of 26^{ab}; G₂ १ १, after 26^{ab};

1880* दुर्घोषमे चापगते तथा दुःशासने रणाय ।
 [G₂ १ चापगते.]
 — 1) T G₂ १ १ 'मुद्धिजोत्तमाद्; G₂ १ M₂ समरे चातिमानुषं (M₂ १ चानवधृप; M₂ १ १ 'नुषे).

को हि राधासुतं कर्णं शक्तो बोधयितुं रणे ।
 अन्यत्र रामाद्रोणाद्वा कृपाद्वापि शरद्वतः ॥ २८
 कृष्णाद्वा देवकीपुत्रात्कल्युनाद्वा परंतपात् ।
 को वा दुर्घोषं शक्तः प्रतिबोधयितुं रणे ॥ २९
 तथैव मद्रराजानं शल्यं बलवतां वरम् ।
 बलदेवाद्दत्ते वीरतापण्डवाद्वा बुकोदरात् ॥ ३०
 क्रियतामवहारोऽस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसंयुतात् ।
 अथैनातुपलम्प्येह पुनर्पैत्सामहे वयम् ॥ ३१

27 1) K₂ १ १ D₂ 'द्वे (for इत्). — 2) N₂ १ १ G₂ साध्विद्. T₁ G₂ १ द्विजपुंगवाः. N₂ १ V₁ B₁ D (except D₂) G₂ १ M₂ साध्विमौ पुरुषपंमौ. — 3) K₁ G₂ १ विज्ञायतां N₂ १ V₁ B₁ D G₂ १ M₂ 'वेतां. K₂ N₂ १ V₁ B₁ D (except D₂) G₂ १ M₂ 'न्मानौ; T G₂ १ हने सम्यक्. — 4) K₂ N₂ १ V₁ B₁ D (except D₂) G₂ १ M₂ 'वासी; T G₂ किं नि'; G₂ क्लिषवच्चाद्. — After 27, T₁ G₂ repeat 26-27 [v. 1. T₁ समरे चातिमानुषं; G₂ परिवर्षुर्बुकोत्तमाद् (for 26^a). — T₁ साध्विमौ 'मौ; G₂ 'ने द्विजपुंगवाः (for 27^a). — T₁ विज्ञायतां 'न्मानौ 'वासी तः; G₂ विज्ञायतामिमे सम्यक् किंनि' (for 27^{ab}).]

28 1) S चा(T₁ G₂ M₂ १ वा)रयितुं. — G₂ (hapl. om. 28^a-29^a). — 2) K₂ (marg. sec. m.; orig. as in text) N₁ V₁ B D (except D₂) पांढवा(N₁ काल्युनात् किरीटिनः cf. 29^a).

29 G₂ om. 29 (cf. v. 1. 28). — 3) S₁ कल्युनाद्; D₂ (except K₁) फा'; D₂ काल्युनाद्. N₁ V₁ B D₂ D₂ १ २ कृपाद्वापि शरद्वतः (=28^a).

30 1) T₁ G (except G₂) M₂ १ च (for एव). S₁ 'राजं च'; N₂ १ V₁ B D (except D₂ १) मद्राधिपतिः. — After 30, N ins.:

1881* वीरादुर्घोषनादान्यः शक्तः पातयितुं रणे ।
 [N₁ भीमाद् (for वीराद्). K₂ Da न (for मा). S₁ फः शल्यं सुमहावीर्यं (for the prior half). Da युधि (for रणे).]

31 1) G₂ १ M₂ Cd अपहाराः; G₂ उव'. S₁ K₁ अस्मिन् (for अस्मात्). — 2) S₁ K₁ युधे (for युद्धात्). S₁ K₁ 'युधे; N₂ १ V₁ D₂ १ २ 'युद्धात्; B D₂ १ 'मात्वा; D₂ 'कटाव'; T₁ G₂ 'कुलाव'; G₂ १ 'युमाव'. — After 31^a, N ins.:

1882* ब्राह्मणा हि सदा रक्षयाः सापराधापि निरुद्धा ।
 [K₂ 'जाः सर्वदा रक्षयाः. S₁ K₁ स्वात्तराद्रतिः; K₂ १

तत्कर्म भीमस्य समीक्ष्य कृष्णः
 कुन्तीसुतौ तौ परिशङ्कमानः ।
 निवारयामास महीपतीस्ता-
 न्धर्मण लब्धेत्यनुनीय सर्वान् ॥ ३२
 । एवं संनिवृत्तास्तु युद्धायुद्धविशारदाः ।
 ।थावासं ययुः सर्वे विखिता राजसत्तमाः ॥ ३३
 ।चो ब्रह्मोत्तरो रङ्गः पाञ्चाली ब्राह्मणैर्वृता ।
 ।ति युवन्तः प्रययुर्षे तत्रासन्समागताः ॥ ३४
 ।गहणैस्तु प्रतिच्छन्नौ रौरवाजिनवासिभिः ।
 ।च्छ्रेण जग्मतुस्तत्र भीमसेनधर्मजयौ ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

विद्युक्तौ जनसंयाच्छुभिः परिविधुतौ ।
 कृष्णयानुगतौ तत्र नृसीरो तौ विरेजतुः ॥ ३६
 तेषां माता बहुविधं विनाशं पर्यचिन्तयत् ।
 अनागच्छत्सु पुत्रेषु भैक्षकालेऽतिगच्छति ॥ ३७
 धार्तराष्ट्रैर्हता न स्युर्विज्ञाय कुरुपुंगवाः ।
 मायान्वितैर्वा रक्षोभिः सुधोरैर्दृढवैरिभिः ॥ ३८
 विपरीतं मतं जातं व्यासस्यापि महात्मनः ।
 इत्येवं चिन्तयामास सुतस्त्रेहान्विता पृथा ॥ ३९
 महत्पथापराद्धे तु पनैः छर्ष इवावृतः ।
 ब्राह्मणैः प्राविशत्तत्र जिष्णुर्ब्रह्मपुरस्कृतः ॥ ४०

G. 1
E. 1.

गणरादा हि, Ks Bs Da Ds स्वपरादावि, Ks Ds 'धा हि,
 's Bs अपरादावि, B: s स्वपरादावि (Bs 'दा हि), Ds
 उपराधेवि N: s सर्वथा (for नित्यदा)]
 - *) Ko s: Ds: Ms पदान् (for पदान्) - *) N T:
 Gs 'त्याम हृदयव (Gs 'नि हृदयव) - After 31, S: K
 N: s: V: B: D (except Da) ins

1883* साक्षया वदत सर्वान्मसमीक्ष्य क्षितौधरान् ।
 अत्यन्वानुरप्राशायि कृत्वा तर्कमै सयुगे ।

[(L 1) N: s: V: B: Dn D: s: 'धावादिन - (L 2)
 Ko s: अन्यान्य, N: s: V: B: Dn D: s: s: अन्यान्य,
 Cd अन्यान्य (as above) Bs कृते कर्मणि स]

32 Before 32, N V: B (except Bs) Dn D: s: s
 Ms: ins 'वैश' उ' (resp 'वैश') - *) N: कर्ण (for
 हृष्ण) T: Gs: 'स्व हरि (Gs हृसन्) समीक्ष्य - *) N:
 स (for तौ)

33 *) Gs 'रदा' (for 'वृत्ता') N: s: V: B: D पृष ते
 रिदि' - *) T: G (except G: s) वृथा (for युद्धव्)
 - *) N: यथाकाम - S: K: om 33*-34* - *) K
 (K: om) N: Ds राज(Ko जर्)पुत्रवा

34 S: K: om 34** (of v l 33) - *) Da: D:
 Gs पाषाणैर् K (K: om) M हत - *) K: इति
 स्तुषत - *) G: ये के सत्र समः

35 *) G: 'त्रिनवारिभि' - Ks: transp 35** and
 36** - *) N: V: B: D (except D: s: s) तौ तु
 (for तत्र)

36 Ks: transp. 35** and 36** - *) Ms: s
 निवृत्तौ (for विद्युक्तौ) Da सान (for जन) - *) S:
 K: B: om Cd क्षतविक्षतौ, B: s: D: T: Gs: Ms परिवीक्षि',

Bs परिवक्षि', G: परिवर्जि', Gs च निविक्षि', Gs: साधु
 वीक्षि', Ms परिवारि' - *) T: Gs: s: तौ वीरो हि विरे', Gs
 नृसीरो सत्र रे'. - After 36 N: s: V: B: D ins
 1884* पाणैर्मास्य घनेभ्युक्तौ चन्द्रस्योर्विवोदितौ ।

37 Before 37, S (except Ms: s) ins 'वैश'. - *) Ms:
 साहायि विविध - *) B: s: Ds विपचयमचित', Gs 'स
 तस्य वि' - *) Some MSS 'क्षय' S: K: Ds: 'ले च
 छयिते, N: 'ले प्रगच्छ'; N: s: V: Da Dn D: s: 'लेमिग'

38 *) Gs नृत्, M (except Ms) वा स्तु N:
 धार्तराष्ट्रा हि तान्दन्तु - *) N: 'पुगवान्, B: 'पादना,
 Ds 'नदना, Gs: 'पुर्ग' - *) N: अचोरैर्, T: G
 (except G: s) असुरैर् Ks हृदयेभिभि, Gs: दानवैरिह

39 *) Ko s: हृद (for मत) K: तात, T: Gs चापि
 (for जात) Ks वैपरीत्य तु सजात - *) N: s: V: B: D
 (except Ds) 'जेहावृता (N: 'सत) T: G (except
 G: s) सुतसमाप्तिवता (T: Gs 'त) तथा - After 39
 N T: G: s (T: G: s om the posterior half, see
 below) ins

1885* तत सुसन्नप्रपये बुद्धिर्मे मेघस्युते ।

[Ko T: Gs सुसन्न' Ks N: Ds 'सकुले, Ks 'स्युते]

40 T: G: s om 40* - *) S: महाव्यथा', Gs
 अघ-नथा', > Da प्रवत्यथा' Ko s: T: s (for तु) K:
 महताय वरारोहा - Da: repeats 40** (v l प्राविशसत्र
 and आसपुर) - *) Gs s सहितस् (for प्राविशत्) G:
 तुर्णैर् (for तत्र) S: K: Ds प्राविशत्तत्र वीषास्तु - *) S:
 K: Ds प्रहृष्ट' S: K: 'विदि'पुर', N: s: V: B: Ds
 (erroneously) Dn D: s: Arj' जिष्णुर्भोगवन्देवम तद:
 T: Gs: s 'ल्युर्षेभु' - After 40 Ks ins

१८२

वैशंपायन उवाच ।
 गत्वा तु तां भार्गवकर्मशालां
 पार्थो प्रथमं प्राप्य महाबुधौ ।
 तां याज्ञसेनीं परमप्रतीतौ
 भिक्षेत्यथावेदयतां नराभ्यौ ॥ १
 कुटीगता सा त्वनवेक्ष्य पुत्रा-
 नुवाच शुक्लेति समेत्य सर्वे ।
 पश्चात् कुन्ती प्रसमीक्ष्य कन्यां
 कष्टं मया भाषितमित्युवाच ॥ २
 साधर्मभीता हि विलज्जमाना
 तां याज्ञसेनीं परमप्रतीताम् ।

1886* सहितैर्ब्राह्मणैस्तेषु वेदाध्ययनपण्डितैः ।
 आगतस्तु गृहहारि यत्र तिष्ठति वै प्रया ।

Colophon. *Major parvan*: T₃ G M संभव* (for आदि*). — *Sub-parvan*: Ś₁ K N₂ B Da Dn D₁₋₄ T₂ G₁₋₂ M द्रौपदीस्वयंवर; T₁ संभव. — *Adhy. name*: D₂ कुंतीवचनं; T₁ G₁₋₂ पांडवविजयः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn₂ T₂ 188; D₁m 192; T₂ G 140 (G₁ 142); M 141. — *S'loka no.*: D₁ 44; Dn 46; M₂ 42. — *Aggregate 'loka no.*: Dn₂ 710f.

182

MS. T₂, which ends with adby. 181, is replaced by T₂.

1 Ś₁ K (except Ko) S om. उवाच (G₂ om. the ref.). — *) K₂ तु तौ; G₂ ततो. Dn₂ भार्गववेद्म*; G₁ पांडवकर्म; G₂ 'पर्ण'. — *) T₂ G₂ प्रेक्ष्य (for प्राप्य). — *) Ś₁ K₂ ती (for ती). T₂ G₂ परिगृह्य लब्धां (for परम*). — After 1, T₂ G₂ ins.:

1887* प्रागेव संमविष्टेषु भयनं भ्रातृषु त्रिषु ।
 अथ भिक्षेयमानीतेत्याह तुभामंफलयुनौ ।

2 *) B कुटीस्थिता; T G₂ M (except M₁) कुटी (or 'ति') ग₂; G₂ कुटी गता. N V₁ B D T₁ G₂ पुत्री. — *) N₂ V₁ B D प्रोवाच. D₂ मुंक्षेयनवेत्य सर्वे; S (except T₁ G₂) मुंक्षी (G₂ M मुंक्ष) प्यमिति प्रमादात् (cf. 4^d).

पाणौ गृहीत्वोपजगाम कुन्ती
 युधिष्ठिरं वाक्ष्यमुवाच चेदम् ॥ ३
 इयं हि कन्या द्रुपदस्य राज्ञ-
 स्त्वानुजाभ्यां मयि संनिभृष्टा ।
 यथोचितं पुत्र मयापि चोक्तं
 समेत्य शुक्लेति नृप प्रमादात् ॥ ४
 कथं मया नानृतमुक्तमद्य
 भवेत्क्षुरूपामृपम ब्रवीहि ।
 पाञ्चालराजस्य सुतामधर्मो
 न चोपवेत्त नभृतपूर्वः ॥ ५
 सुहृत्मात्रं त्वनुचिन्त्य राजा

— *) Ś₁ K₂ N₁ V₁ B D (except D₂) T₁ च (तु). T₁ सा तु (for कुन्ती). N₂ transp. कुन्ती कन्या. N₁ V₁ B D कृणां (for कन्या).

3 *) Ś₂ K₁ २ सभि; K₂ २ D₂ सति; G₂ M₂ च (दि). T G₂ M₂ २ मानां (for माना). N₂ V₁ Dn D₁ २ भीता परिचितयंती (D₁ ती); D₂ परिचितयंती; G₂ भीतामभिलज्जमानां; G₂ वि. — *) K (except K₁) मतीता.

4 Before 4, Ś₁ K₁ T₁ G कुंती; K₂ पुया उ*; N₂ B₂ Dn D₁ २ कुस्युवाच. — *) N₂ V₁ B Da Dn D₂ S च (for दि). — *) K₁ N₂ V₁ D₂ संनिविष्टा; G₂ २ कृष्टा. — *) G₂ यथाभिवर्त. T₂ G₂ तया; — *) G₁ सर्वे तु (for समेत्य). T₂ मुंक्षिपवम्; T₂ मुंक्षीपवम्; G₁ २ M मुंक्षपवम्; G₂ मुंक्षिपवम् (for S om. नृप).

5 *) N₂ V₁ B₂ Dn D₁ मया कथं (by ... B₁ २ Da D₂ २ एतकथं; M₂ २ कथं तया. Ś₁ K₂ अद्य चोक्तं (K₁ एतदुक्तं); B₂ उक्तपूर्व. — *) Ś₁ K₂ प्रवीर (for मवीदि). B Da D₂ २ मया भवेद्वि. — *) N₂ V₁ B (except B₂) D (except D₁) पंचाल. — *) N₂ G₁ २ २ मृतपूर्व; N₂ V₁ B D₂ विप्रमेच. M₂ २ (corrupt) न चोपवेत्तममृत. 6 Before 6, Ś₁ K₁ २ D₁ S (except M₂) [at ... Ko N₂ V₁ B Da Dn D₁ २ २ वं. — *) N₂ V₁ B D

युधिष्ठिरो मातरमुत्तमौजाः ।
 कुन्तीं समाधास्य कुरुप्रवीरो
 धनंजयं वाक्यमिदं वभाषे ॥ ६
 त्वया जिता पाण्डव याज्ञसेनी
 त्वया च तोषिष्यति राजपुत्री ।
 प्रज्वाल्यतां ह्ययतां चापि वह्नि-
 र्गृह्णाण पाणिं विधिचक्रवमस्ताः ॥ ७
 अर्जुन उवाच ।
 मा मां नरेन्द्र त्वमधर्मभाजं
 कृथा न धर्मो ह्ययमीप्सितोऽन्यैः ।
 भवान्निवेश्यः प्रथमं ततोऽयं
 भीमो महाबाहुरचिन्त्यकर्म ॥ ८
 अहं ततो नकुलोऽनन्तरं मे -

माद्रीसुतः सहदेवो जघन्यः ।
 द्रुकोदरोऽहं च यमौ च राज-
 न्रियं च कन्या भवतः स सर्वे ॥ ९
 एवंगते यत्करणीयमत्र
 धर्मं यशसं कुरु तत्प्रचिन्त्य ।
 पाञ्चालराजस्य च यद्विप्रं स्या-
 चद्रुहि सर्वे स यत्र स्थितास्ते ॥ १०
 वैशंपायन उवाच ।
 ते दृष्ट्वा तत्र तिष्ठन्तीं सर्वे कृष्णां यशस्विनीम् ।
 संग्रह्यान्पान्योन्ममासीना हृदयस्तामधारयन् ॥ ११
 तेषां हि द्रौपदीं दृष्ट्वा सर्वेषामभितौजसाम् ।
 संग्रमथ्येन्द्रियग्रामं प्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १२

C. 1.
K. 1.

except Ds) स एव युष्को मतिमात्रवीरो. — *) S आतरम्
 (for अत). Ns) 'ते धर्मवृत्तां वरिष्ठः; Ns) V1 B D
 (except Ds) मात्रा मुहूर्तं तु वि(Ns) V1 Dn1.2 D1.2 'हं
 त्वव)चित्य राजा. — *) S) यदु' (for कुरु).

7 Before 7, S (except Ms.4) ins. युधिष्ठिरः. — *) N
 V1 B D फाल्गुन (for पाण्डव). — *) S) K) स्वयापि;
 Ns) V1 B D त्वयैव. N शोभिव्य (D) वा वारल"; Gs
 (except Ds) 'निष्य' — *) N) S एव (for अत्र). S) K) वधि.
 Ns) V1 B D (except Ds) 'स्वतामदिर(Ds) म)मिद्रसाह.

8 S) K) S om. उवाच. — *) S) Dn) S (except
 Ms) मा (for मां). Ns) नृपधर्म"; T) Gs) 'धर्मभाजनं.
 J) स) सधर्मभावं न कृथा चरेष्य. — *) G) S) रमेत (for
 ह्या न). S) K) 1 [S]धैः; K) 4 न; K) [S]ध (for
 5-धैः). N) V) B) S) D (except D) s) धर्मोऽयमसिद्धटः;
 T) G) 4 'मो ह्यनभीष्ट'.

9 *) Ns) V) B) D (except D) स) पश्चादयं सहदेव-
 स्तरस्त्री (B) 'वो जघन्यः). Ar) स) सहदेवो जघन्यः (as in
 text). — D) om. 9^a-10^a. — *) K) N) D) T) G) s) s
 च सर्वे; Ns) V) B) s) Dn) D) s) s) नियोग्याः; B) D) s)
 तु सर्वे.

10 D) om. 10^a (of. v. l. 9). — *) N) 'कृते (for
 'तते). Ko अस्ति; K) N) B) D) s) Ms) s) लघा (for
 अत्र). — *) Some MSS. धर्मं. N) प्रसह; Ns) V) B) D
 (except D); D) om.) विधिंस्व (for म'). — *) Ko N)
 V) B) D (except D) s) s) 'पंचाल'. K) तु; S) हि (for

च). Ns) V) B) D (except Ds) द्वितं च यत् (for च
 यत्रि). — *) N) प्रवृद्धि; Ns) V) B) D (except Ds)
 प्रसाधि. T) G) (except G) वयं (for वयो).

11 K) om. 11-15. S) K) s) D) s) om. उवाच (T)
 G) Ms) s) om. the ref.). — After वैशं उ', N (except
 K) ins. :

1888* तिष्ठोर्वचनमाज्ञाय भक्तिजेहसमन्वितम् ।
 दष्टिं निवेशयामासुः पाञ्चाल्यां पाण्डुमन्दाः ।
 [(L. 1) S) K) 'जेहसमुद्यिताः.]

— *) Ns) V) B) s) D (except Ds) transp. ते and
 दृष्ट्वा. Ns) B) Dn) D) s) पश्यतीं (for तिष्ठन्तीं). B) दृष्ट्वा
 च सर्वे ते तत्र. — *) B) स्थितां (for सर्वे). — *) S) K)
 (K) om.) D) 'क्ष्यातन्मनसो. — *) T) G) हृदये. N)
 G) M) तद् (for ताम्). V) 'थैलेविचारयन्.

12 K) om. 12 (of. v. l. 11). — *) Ns) B) D
 (except D) s) T) G) तु; G) च (for हि).

13 K) om. 13 (of. v. l. 11). — *) Ns) V) Dn
 transp. रूपं and हि. Ko वान्परुषं तु पांचा. — *) S)
 T) G) s) M) विधात्. — T) (which om. 13^a) ins. after
 13^{ab}; G) s) after 13 :

1889* ते सन्ममानाः कौन्तेयाः सर्वभूतमनोहराम् ।
 चक्रुः सत्संपत्ता विधात्रा च प्रयोदिततः ।
 — *) K) S) (T) om.) अन्वेष्यः. — *) K) सर्वलोक.

14 K) om. 14 (of. v. l. 11). — *) S) 'कारभावं
 तं; Ns) Dn) D) 'धर्मज्ञः; T) G) 'तत्तज्ञः. — *) N) S)

काम्यं रूपं हि पाञ्चाल्या विधात्रा विहितं स्वयम् ।
 वभूवाधिकमन्याभ्यः सर्वैर्भूतमनोहरम् ॥ १३
 तेपामाकारभावज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

द्रौपायनवचः कृत्स्नं संस्रान्त्रै नर्यभम् ॥ १४
 अत्रवीत्स हि तान्भ्रातृन्मियोभेदभयान्नृपः ।
 सर्वेषां द्रौपदी भार्या भविष्यति हि नः शुभा ॥ १५

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

१८३

वैशंपायन उवाच ।
 भ्रातुर्वचस्तत्रसमीक्ष्य सर्वे
 ज्येष्ठस्य पाण्डोस्तनयास्तदानीम् ।
 तमेवार्थं ध्यायमाना मनोभि-
 रासांचक्रुरथ तत्रामितौजाः ॥ १
 दृष्णिप्रवीरस्तु कुरुप्रवीर-

नाशङ्कमानः सहरोहिण्यः ।
 जगाम तां भार्गवकर्मशालां
 यत्रासते ते पुरुप्रवीराः ॥ २
 तत्रोपविष्टं पृथुदीर्घवाहं
 ददर्श कृष्णः सहरोहिण्यः ।
 अजातशत्रुं परिवार्य तांश्च

संस्मरेद्; $\bar{N}i.s$ V1 B D T G.s सस्मर. Ko.s वै नर्यभः;
 $\bar{N}i$ V1 S भरतर्षभ ($\bar{N}i$ V1 T1 Gs Ms.s "भः"); $\bar{N}i.s$ B D
 मनुजर्षभः (D: युधुर्वर्षभः).

15 Ks om. 15 (cf. v. 1. 11). — *) $\bar{S}i$ K1 K2 नृप;
 Ko Ds Ms (inf. lin. as in text) तदा. — *) Ms-s
 कृष्णा (for भार्या). — *) S महिषी (Gs सा मान्यं) नो
 भविष्यति. — After 15, T1 Gs ins.:

1890* प्रत्यगुह्यस्ततो वर्षाणि भ्रातृज्येष्ठस्य पाण्डवाः ।
 अन्योन्यं चानुपगन्तौ धर्मायै काममीप्सितम् ।
 T: Gs.s ins. after 15: Ds (marg. sec. m.) T1 Gs.s,
 after the colophon:

1891* जनमेजयः ।
 1) सतापि शक्तेन च केशवेन
 सर्वं धनुस्त्राज कृतं किमर्थम् ।
 विदं च लक्ष्यं न च कला हेतो-
 राचद्य तन्मे द्विपदां वरिष्ठ ॥
 वैशंपायनः ।

- 2) शक्तेन कृष्णेन च कार्मुकं त-
 पारोपितं ज्ञातुकामेन पार्थान् ।
 परिश्रमादेव बभूव लोके
 जीवन्ति पार्थो इति निश्रयोऽस्य ॥
 3) भन्यानशक्त्वात्पतन्समीक्ष्य
 स्वयंभवे कार्मुकेणोत्तमेन ।
 धनंजयशङ्कानुरेकधीरः
 सज्यं करोतीत्यभिधीय कृष्णः ॥
 4) इति स्वयं धामुदेवो विचिन्त्य

पार्थांस्त्रिविस्तन्त्रिविधैरुपायैः ।

न तदनुः सज्यमित्येव कर्तुं
 बभूवुरस्येष्टतमा हि पार्थोः ॥

[Ds जनमे उ, and वैशं उ. — 2*) Ds मवेति (for
 बभूव). — 3*) T Gs.s निहतम् (for नृपतीन्). — T:
 Gs-s om. 4*) — 4*) T1 Gs कृष्णस्य वै प्राणसमो हि पार्थः]

Colophon om. in $\bar{S}i$ K Ds1 n3 D1. — Major
 parvan: T: G M संभव (for आदि). — Sub-parvas:
 $\bar{N}i$ B Da Ds.s: T: Gs.s द्रौपदीस्वयंवरः T1 संभव
 — Adhy. name: T: Gs.s पांडवकामप्रसारः — Adhy.
 no. (figures, words or both): Dns T1 189; T:
 (marg.) 193; Ds 140; T: G 141 (Gs.s 143); M 114
 — *Śloka* no.: Ds1 Ms 15; Dns 16.

183

☞ This adhy. is (1 hapl.) om. in Gs

1 $\bar{S}i$ K (except Ko) S om. उवाच. — *) Ks1
 *कुलत्र यत्रामितौजाः; K1 V1 B1 (m as in text) T1
 Gs.s Ms.s *कुरथ (V1 T1 G1 Ms.s *कुलत्र) तत्रनि
 तौजासः; $\bar{N}i$ B: Da Dn सर्वे च ते तरुणदीनसत्वाः; $\bar{N}i$
 *कुलत्रय तत्राः; T: Gs.s *कुलत्रा (Gs 'त्र) मत्पामितौजाः
 Ms-s *कुलत्रा तत्रामितौजाः (slo).
 — 2 T: Gs.s om. 2-3. — *) T1 Gs *धीरः बुधुर्गुणोत्तर
 — *) $\bar{S}i$ Ks-s $\bar{N}i.s$ V1 B D T1 Gs आसितं. P2
 *रोहिमेजयः (cf. v. 1. 3). — K1.s (hapl.) om. 2*3*.

उपोपविष्टाङ्गवलनप्रकाशान् ॥ ३
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्य
 कुन्तीसुतं धर्मभृतां वरिष्ठम् ।
 कृष्णोऽहमसीति निपीड्य पादौ
 युधिष्ठिरस्वाजमीढस्य राज्ञः ॥ ४
 तथैव तस्याप्यनु रौहिणेय-
 स्तौ चापि हृष्टाः कुरवोऽभ्यनन्दन् ।
 पितृष्वसुश्रापि यदुप्रवीरा-
 वगृह्णतां भारतमुख्य पादौ ॥ ५
 अजातशत्रुश्च कुरुप्रवीरः
 पप्रच्छ कृष्णं कुशलं निवेद्य ।
 कथं वयं वासुदेव त्वयेह
 गूढा वसन्तो विदिताः स सर्वे ॥ ६
 तमब्रवीद्वासुदेवः प्रहस्य

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

गूढोऽप्यभिज्ञायत एव राजन् ।
 तं विक्रमं पाण्डवेयानतीत्य
 कोऽन्यः कर्ता विद्यते मासुषेण ॥ ७
 दिष्ट्या तस्मात्पावकारसंप्रमुक्ता
 यूयं सर्वे पाण्डवाः शत्रुसाहाः ।
 दिष्ट्या पापो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः
 सहामाल्यो न सकामोऽभविष्यत् ॥ ८
 मद्रं वोऽस्तु निहितं यदुहायां
 विवर्धध्वं ज्वलन इवेध्यमानः ।
 मा वो विद्युः पार्थिवाः केचनेह
 यास्यावहे शिबिरायैव तापत् ।
 सोऽनुज्ञातः पाण्डवेनान्ययश्रीः
 प्रायाच्छीघ्रं चलदेवेन सार्धम् ॥ ९

G. 1. 183
R. 1. 202

3 K1. s om. 3^{ab}; Dn1 T1 G2. s om. 3 (cf. v. 1. 1, 2).
 - *) Bsm 'दीक्षित' (cf. v. 1. 2). — **) After च, N
 Dn om.) ins. अवि (to avoid the hiatus).

4 G2 om. 4 (cf. v. 1. 1). — *) Ko Dn1 तत्र; T1
 ि च; G2 तत्र (for ततो). T2 G3 महान् (for ऽब्रवीत्).
 - *) B2 Da कुंतीपुत्रं; G2 सुतान्. G3 वरिष्ठान्.
 - *) G2. s 'स्याजि'. T1 G3 तस्यौ (for राज्ञः).

5 G2 om. 5 (cf. v. 1. 1). — *) Ś1 अवि (for एव).
 - *) N1 V1 B2 Da Dn1 D2. s S ते (for तौ). B2
 कृष्णो; D1 कृष्णं (for हृष्टाः). — *) N1 T2 G1. s-2 Ms-2
 'वससायाश्च. V1 B1. s चैव (for चापि). Ko. s N1 D2
 T1 G1. s-2 Ms-2 सधुः; G2 नरः; M1 inf. lin. कुरु' (as in
 text). — *) Da D2. s प्रायुः.

6 G2 om. 6 (cf. v. 1. 1). — *) T1 G2 तु (for च).
 - *) K1 प्रवेदय; N1. s B1 D (except D2) विलोक्य (for
 निवेद्य). — *) K2 एव (for इह). — *) Ś1 K B2 Ms
 गृहं. N1. s Dn च (for स).

7 G2 om. 7 (cf. v. 1. 1). — *) Ś1 K1 पांडवी.
 8 G2 om. 8 (cf. v. 1. 1). — *) N1. s B (except
 B2) Dn D1. s सधे (for तस्मात्). N1 Ms-2 चास्य मुक्ता;
 N1. s V1 B D (except D2) विप्रमुक्ता; T G (G2 om.)
 चापि सुः; M1. s च स्य सुः. — *) N1. s B D (except
 D2) योरात् (for सर्वे). N1 शत्रुसंघाः; V2 मित्रसाहाः;

T1 शत्रुसिंहाः. D2 पांडुपुत्राः सहायाः. — *) K2. s-2 N1
 B2 T G1. s M 'द्रः सपुत्रः. — *) S (G2 om.) सामाल्यो वै
 (for सहामाल्यो). V1 भविष्यति; G2 भवेत्तुः. — After
 8, T G1. s-2 ins.:

1892* दिष्ट्या कृष्णा धीर्धर्मामित्य लब्धा
 दिष्ट्या भूयः शशदेवं कृतायाः ।

9 G2 om. 9 (cf. v. 1. 1). — *) N1 परमं (for
 निहितं). K1 वै (for यद्). — *) Ko इवधर्धध्वं; T1 G2
 विवृद्धध्वं; G2 विवृद्धं वै. N1 V1 B D ज्वलना (D1 'नाद्');
 G2 'नम्'. Ko. s B1. s-2 Da D1. s T1 'मानाः; K1 इवैष'; N1
 V1 B2 Dn D2 इवैषमानाः; D1 अल्पमानाः; G1 Ms-2
 इवेध्यमानः (G1 'नाः); G2 'मानं. — *) N1 V1 B1. s Dn
 T2 G2-2 Ms. 6-8 विद्युः; D1. s विद्युः. Ko B Da D2. s-2
 के (Bsm किं) विदेवं; N1. s V1 Dn D1 केचिदेव. — *) Ś1
 K N1 D2 गच्छावहे; B2 यास्यावहे; S (G2 om.) यास्यावो
 चो. — *) D2 ययौ (for प्रायात्). Ś1 साकं (for सार्धम्).
 — After 9, D1 (marg. sec. m.) T G (except G2) ins.:

1893* तत्रैवास्तप्याण्डवाभ्राजयन्त्या
 मात्रा सार्धं कृष्णया चापि वीराः ।

Colophon om. in G1. — Major parvan: T2 G1. s-2
 M संभव' (for आदि). — Sub-parvan. Ś1 K N1 B
 Da Dn1. n2 D1. s-2 T2 G2 द्रौपदीस्वयंवरः; G2 Ms स्वयंवरः;

१८४

वैशंपायन उवाच ।

धृष्टद्युम्नस्तु पाञ्चाल्यः पृष्ठतः कुरुनन्दनौ ।
 अन्वगच्छत्तदा यान्तौ भार्गवस्य निवेशनम् ॥ १
 सोऽज्ञायमानः पुरुषानवधाय समन्ततः ।
 स्वयमारान्निविष्टोऽभूद्भार्गवस्य निवेशने ॥ २
 सायेऽथ भीमस्तु रिपुप्रमाथी
 जिष्णुर्यमौ चापि महानुभावी ।
 मैक्षं चरित्वा तु युधिष्ठिराय
 निवेदयांचक्रुर्दीनसत्त्वाः ॥ ३
 ततस्तु कृन्ती ह्रुपदात्मजां ता-
 मुवाच काले वचनं वदान्या ।
 अतोऽग्रमादाय कुरुषु भद्रे

1 सभव — *Adhy name* Ds पांडवान्प्रति कृष्ण
 रामारामन, T1 वासुदेवसमागम, T3 Gs s.s वासुदेव(Gs
 'देवेन)दर्शन — *Adhy no* (figures, words or both)
 Dns T1 190, Dam 194, Ds 141, T3 G1-s 142, G1 s
 144, M 143 — *Sloka no* Dn 26 (Dns 9), Ms
 10 — *Aggregate s loka no* Dns 7127

184

1 Ś1 K1-s Ds S om उवाच (Gs om the ref)
 — *) K (except K0) च (for तु) T3 Gs s पांचाल-
 — *) Bs पाथी, Gs वृत्तो (for यान्तौ) — *) Ś2 s
 Dn D1 'दाने
 2 *) V1 पुरुषैर — *) V2 अयवायं, B1 s G1 s s M
 'धायं; T3 Gs अपधायं, Gs अन्ववाय — *) Ś2 s V1 B D
 निहीनो (for निविष्टो) N1 स्वययरासिधुय तु — *) S
 (except G1 Ms) 'शान्तम् — After 2, T G (except
 G1 s) lns

1894* जिज्ञासमानस्तु स सासदिदेश नृपारमज ।

पुरुषान्द्रौपदीहतेजान्नीच्य के रिमे द्विजा ।

3 *) Ś1 (by corr) Ks N V1 B D T3 Gs Ms-s
 साय च; T1 Gs s 'ये च; G1 s s Ms s 'ये तु K2 B2 S च
 (for तु) — *) Some MSS 'ये च Ś1 K Ns Ds Ds
 अय (for तु) S (except T1) 'द्विरस्य — *) Ś1 K2
 समपंपासासुर; Ds Ms निवेदयामासुर

बलिं च विप्राय च देहि भिक्षाम् ॥ ४
 ये चात्रमिच्छन्ति ददस्व तेभ्यः
 परिश्रिता ये परितो मनुष्याः ।
 ततश्च शेषं प्रविभज्य शीघ्र-
 मर्धं चतुर्णां मम चात्मनश्च ॥ ५
 अर्धं च भीमाय ददाहि भद्रे
 य एष मूर्त्तर्षभतुल्यरूपः ।
 इयामो युवा संहननोपपन्न
 एषो हि वीरो बहुभुक्सदैव ॥ ६
 सा हृष्टरूपैव तु राजपुत्री
 तस्या वचः साध्वविशङ्कमाना ।
 यथावदुक्तं प्रचकार साध्वी

4 *) Ś1 Ds1 वदान्य, K1 (corrupt) वदला; K2
 Ds 'न्यां — Before 4*, Ms-s lns कुर्वी — *) Ks
 इत, N2 s V1 B D (except Ds) स्वम्, T1 Gs ततो N1
 V1 T1 G1 s M अयम् — *) Gs नद्राय (for विप्राय)
 Gs भद्रे (for भिक्षाम्)

5 *) Ś1 प्रदान; K1 प्रदात (for ये चात्र) N1 G1
 (before corr) s तदा हि; T1 Gs हि देहि; Gs M ददाहि
 (for ददस्व) — *) Ś1 K N1 प्रतिश्रिता V1 देवर्षि
 — *) Ś1 K (except K2) Ds T1 G1 s तु (for च) Ś1
 transp शेष and शीघ्र — *) K (except K1) N V1 B
 D (except Ds) G1 M चतुर्णां

6 *) N V1 B D (except Da Ds) तु (for च) Ś1
 K Ds ददस्व; N V1 B Da Da Ds s 4 T3 G1 s च देहि
 — *) Ś1 'रूपतुल्य (by transp), N V1 B D M
 नारर्षभ', T G सिद्धर्षभ — *) N2 s V1 B D (except
 Ds) Gs गीरो (for इयामो) — *) Ś1 Ks अय (for हि-
 Ms पुरोभिरूपो च'.

7 *) Ms स (for सा) N V1 B D (except Ds) T3
 G1 s 'रूपैव S हि (T3 Gs च) (for तु) — *) Ks
 साव्यति सक्त'; Ns Dn D1 साधु वितक्त' — *) T3 Gs
 यथा तयोक्त वचन चकार — *) Ś1 K 'वं ह्यवज'; N1 V1
 'यंयुपज'; N2 s B1 s s Da D1 'वं युयुत्सवः; Da 'वं
 स्ववज'; G (except G1 s) 'वं ह्यवज'
 8 *) Ks N V1 Ds माद्रीयुव — *) Only Ś1 s s s

ते चापि सर्वेऽभ्यवजहुरन्नम् ॥ ७
 कुशैस्तु भूमौ शयनं चकार
 माद्रीसुतः सहदेवस्तरस्वी ।
 यथात्मीयान्यजिनानि सर्वे
 संस्तीर्य वीराः सुपुर्ध्वरण्याम् ॥ ८
 अगस्त्यदास्ताममितो दिशं तु
 शिरांसि तेषां कुरुत्तचमानाम् ।
 कुन्ती पुरस्तात्तु वभूव तेषां
 कृष्णा तिरश्चैव चभूव पत्तः ॥ ९
 अथैव भूमौ सह पाण्डुपुत्रैः
 पादोपधानेव कृता कुशेषु ।
 न तत्र दुःखं च वभूव तस्मा
 न चावमेने कुरुपुंगवास्ताम् ॥ १०
 ते तत्र शूराः कथयांश्चभूयुः
 कथा विचित्राः पृतनाधिकाराः ।
 अस्त्राणि दिव्यानि रथाश्च नागा-

न्वङ्गान्गदाश्चापि परथधांश्च ॥ ११
 तेषां कथास्ताः परिकीर्त्तमानाः
 पाञ्चालराजस्य सुतस्तदानीम् ।
 शुश्राव कृष्णां च तथा निपण्णां
 ते चापि सर्वे ददृशुर्मनुष्याः ॥ १२
 धृष्टद्युम्नो राजपुत्रस्तु सर्वं
 वृत्तं तेषां कथितं चैव रात्रौ ।
 सर्वं राज्ञे द्रुपदायाखिलेन
 निवेदयिष्यंस्त्वरितो जगाम ॥ १३
 पाञ्चालराजस्तु विपण्णरूप-
 स्तान्पाण्डवानप्रतिविन्दमानः ।
 धृष्टद्युन्नं पर्यपृच्छन्महात्मा
 फ सा गता केन नीता च कृष्णा ॥ १४
 कश्चिन्न शूद्रेण न हीनजेन
 वैश्येन वा करदनेपोपपन्ना ।
 कश्चित्पदं सूभिं न मे निदिग्धं

G. १. 7120
B. १. 192.
K. १. 207.

ext (catalectic)। Ko.१ यथात्मदीयान्व'; K1 'रमी-
 त्तान्यप्यजि'; K2 Ns.१ V1 B D यथा स्वकीयान्व'; K4
 यास्मदीयान्व'; N1 'यथात्मनीयान्व'; T G अथात्मनीना(G1
 यथात्मनीयान्व); M अथात्मकी(Ms-१ 'नी)यान्व'. — ८)
 Ks.१ धीराः. Ko चरिर्वा.

9 *) Ś1 Ks Cd 'स्वशाता'; Ko.१ Bs Ds अगस्त्यता';
 Ks sup. lin. 'स्वशाता'; K4 D1 'ह्यशाता'; D1m S
 'स्वकाता'. N1 'स्वयुसाभिमतां दितां तु. — १) G2
 मभूवन् (for तेषां). D2 पुरोत्समानो (for कुह). — ४) S
 'except T1 G2.१) कृष्णापि तत्रैव. Ś1 K1 T1 G2-१ M सा
 तु; Ks N1 पादे; V1 चरिते; T1 Gs पत्नी; G1 साते (for पत्तः).
 Ns.१ B D पादांतरे चाप (Bs Da Ds.१ s 'वेगाव) दभूव
 कृष्णा. Cd citos तिरः and प(or पा)त्तः.

10 *) Ś1 'पदानेव; K1.१ Gs 'पयतिव; Ns.१ V1 B
 '(except Bs) D (except Ds) 'पघानीव. † Dev.: पादाः
 द्रुपधानं तिरःस्थानं यस्माः 198 — १) N1 मन आस; Ns.१
 V1 B D (except Ds) मनसापि (for व चभूव). T1 Gs
 न तत्र तस्मा मनसश्च (Gs मन आ) दुःखं; T1 G1-१ M न
 तत्र दुःखं च समाससाद. — ४) Ds चात्र मेने; T2 Gs
 चापि मेने.

11 *) N1 कदां 'त्रां 'कारत. — १) T2 Gs-१ रथाभनगात्.

— ४) Some MSS. परत्त'.

12 *) Ko N V1 B Dn D1.१.१ पंचाल'. Ś1 Gs Ms-१
 सुता (for सुतः). — १) S (except T1 Gs Ms) द्रुवा च
 (for द्रुवाव). Ns.१ V1 B D तदा (for तथा). Ś1 K V1
 T1 Gs अभिपन्नं (Ś1 'चाः) (for निपण्णां).

13 *) Ko.१ च; T2 G (except G2) स (for तु).
 Ks वृत्तं (for सर्वे). — १) Ks trans. वृत्तं and तेषां. D1
 सर्वे; T2 G (except G1) चैपां (for तेषां). — ४) Da T G
 (except G1) स्वरितं.

14 Before 14, Ms-१ ins. वैशं. — १) Some MSS.
 पंचाल'. G1 'ण्णजेतः. — १) Ks 'हवांश्चाप्रति'. — ४) T1
 G1 हता (for गता). T1 Gs.१.१ M हता; G1 गता
 (for नीता).

15 Ks om. 15. — १) T1 Gs वा कारयेनेव'. G1 वा
 मम सुता चापनीता. — १) Ś1 (orig.) मे न दिग्धं; Ś1m
 Ks Ns V1 B1.१.१ Da D1.१.१ मे निदिग्धं; K1 नेतुदिग्धं; Ns
 Dn D1.१ पंकदिग्धं; T G1.१.१.१ M मे विपकं. Cd citos
 निदिग्धं (= निदिग्धं) as in text. T2 Gs.१ कश्चिन्न परांती
 हविराहुतं तद्. — ४) Ks N V1 B D G1 कश्चिन्न माला
 पतिता (Ks ins. here वे; Ds -सूद) इमशाने.

16 *) B1 T1 G2.१.१.१ 'प्रतिमो; T2 Gs 'प्रपमो; Cd

फचिन्माला पतिता न श्मशाने ॥ १५
 कश्चित्सवर्णप्रवरो मनुष्य
 उद्रिक्तवर्णोऽप्युत वेह कश्चित् ।
 कश्चिन्न वामो मम मूर्ध्नि पादः
 कृष्णाभिमर्शेन कृतोज्य पुत्र ॥ १६
 कश्चिच्च यक्ष्ये परमप्रतीतः
 संयुज्य पार्थेन नरर्षभेण ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुस्तीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

१८५

वैशंपायन उवाच ।

वतस्तथोक्तः परिहृष्टरूपः
 पित्रे शशंसाथ स राजपुत्रः ।
 धृष्टद्युम्नः सोमकानां प्रवर्हो
 धृत्तं यथा येन हता च कृष्णा ॥ १

योऽसौ युवा स्थायतलोहिताक्षः
 कृष्णाजिनी देवसमानरूपः ।
 यः कार्मुकायं कृतवानधिज्यं
 लक्ष्यं च तत्पातितवानृथिव्याम् ॥ २
 असज्जमानश्च गतस्तरुखी

as in text. — *) Śi 'जोष्यय; Ms-s 'जोष्युत. Ko N₁ G₁ M (except Ms) वेह; N₂s V₁ B D एव; Ts G₂-s नेह. — *) Some MSS. 'नर्षेण; V₁ 'ज्यानिर्षेणेण.

17 *) Śi यद्वयं (m वैह); Ko योद्वयं; K₁ वैद्वयं; K₂.s V₁ एक्ष; B₁ Da D₁ एक्ष; B₂ योज्ये; Cd यक्ष्ये (as in text). N₂.s B₂.s Dn D₂.s कश्चित्त तपले; S कश्चिच्छ-विन्दे. — *) Ko. s. Ds संगम्य; N₁ 'युज्य; V₁ 'युज्य; S तां योज्य. — *) Śi; K₁ V₁ प्रवृद्धि; K₂ प्रवीतु; N₂.s B D यद्वय. Ko. s N B D Ts G Ms. s 'नाथ; V₁ नरप्रवीर. — *) G₁ हि (for वि-). G₁ हुदितारमघ.

18 *) N₁ V₁ B₁ D₁ T G वैति. N₂.s B D सुतस्य (B₁ सुतस्य; D₁ सुतेन) कश्चित् (for तु कश्चिद्यत्). — *) Śi वसंति; K₁ कदंति; K₂.s N₁ V₁ T G M (except Ms) चरंति; N₂.s B Da Dn D₂.s श्रियंति; D₁ जीवंति; G₁ चदंति; G₂ हरंति. Śi K₁ पौराः (Śi m वीराः); K₂ G₁ पौत्राः. D₂ 'रथ युधिष्ठिरस्य. — After 18^{ab}, T G₁.s-ins.

1895* कश्चित् मे यज्ञफलं पुत्र

भाष्येन तस्माच्च कुलं च या मे ।

[(L. 2) T₁ कुलस्य वा मे; G₁ नरो हि साक्षात्.]

— *) Śi K₁.s Ms-s न; Ko. s N₁ V₁ B₁ तु; Da T₁ G (except G₂) Ms च (for तु). — *) D₂ गृहीत्वा. Ko. s

Ge निहितं. A few MSS. लक्षं.

Colophon. Major parvan. Ts G M संभव (for आदि). — Sub-parvan: Śi Ko-s N₂ B Da Dn D₁ Ts G₂.s द्रौपदीस्वयंवर; Dn₁ Ds G₂ स्वयंवर; T₁ संगम — Adhy. name: Ko. s D₁ द्रुपद्वाक्यं; G₂ Ms. s धृष्टद्युम्न प्रत्यागमनं; Ts G₂.s पांडवपरीक्षणं. — Adhy. no. (figures words or both): Dns T₁ 191; Dnm 195; Da G 142; Ts G₁-s 143; G₁.s 145; M 144. — S loka no. 1 Da₁ Dn Ms 18.

185

1 Śi K (except Ko) D₂ B om. उवाच (G₂ om. the ref.). — *) B₁ (m as in text) तु सर्वं (for सर्वोक्तं). — *) T₁ G₂.s वारास. Śi K V₁ आशु (for अथ). G₁ चैरुद्रपुत्रः (for स राजं). — *) N₁ प्रदष्टो; D₂ 'द्वीः; Ts G₂.s 'वीरो; Cd as in text. — *) K₂.s transp. धृत्तं and पया. V₁ हता (for हता).

2 Before 2, Śi K₁.s ins. धृष्टद्युम्नः; Ko. s. s V₁ B₁.s. s Da D₁.s Cd स्वायत्तं; B D एष्ट'उ. — *) N₁ V₁ B₁.s. s Da D₁.s Cd स्वायत्तं; Dn-स्वाहितं; Ts G₂-s स्वाहित. — *) N₁ V₁ 'विनो. S रूपमतीव विभ्रत्. — *) Some MSS. लक्षं. N₁ V₁ B D

धृतो द्विजाग्रैरभिपूज्यमानः ।
 चक्राम वजीव दितेः सुतेषु
 सर्वेषु देवैर्कपिभिश्च जृष्टः ॥ ३
 कृष्णा च गृह्णाजिनमन्वयासं
 नागं यथा नागवधुः प्रहृष्टा ।
 अमृष्यमाणेषु नराधिपेषु
 कुद्रेषु तं तत्र समापतत्सु ॥ ४
 ततोऽपरः पार्थिवराजमप्ये
 प्रवृद्धमारुज्य महीप्ररोहम् ।
 प्रकालयन्नेव स पार्थिवौघा-
 न्दुद्धोऽन्तकः प्राणभृतो यथैव ॥ ५
 तौ पार्थिवानां मिपतां नरेन्द्र
 कृष्णामुपादाय गतौ नराग्र्यौ ।
 विभ्राजमानाविव चन्द्रसर्वौ

बाणां पुराद्भार्गवकर्मशालाम् ॥ ६
 तत्रोपविष्टार्थिरिवानलस्य
 तेषां जनित्रीति मम प्रतर्कः ।
 तथाविधैरेव नरप्रवीरै-
 रूपोपविष्टैस्त्रिभिरग्निकल्पैः ॥ ७
 तस्यास्ततस्तावभिवाद्य पादा-
 युक्त्या च कृष्णामभिवादयेति ।
 स्थितौ च तत्रैव निवेश कृष्णां
 भैक्षत्रचाराय गता नराग्र्याः ॥ ८
 तेषां तु भैक्षं प्रतिगृह्य कृष्णा
 कृत्वा बलिं द्राक्षणासाच कृत्वा ।
 तां चैव दृष्ट्वां परिविप्य तांश्च
 नरप्रवीरान्स्वयमप्यसृङ्ख ॥ ९
 सुभास्तु ते पार्थिव सर्वे एव

: (for तत्).

३ *) N₁ B₂ स सत्; V₁ स भान; B₂m D₁.4 स
 नाज्य; Da D₁.s अस्त; G₂ अतर्क; Cd as in text.
 s B D (except D₁); G₁.s ततः (for गतः). T₁ G₁
 तं नागं राजपुत्रम्. — *) V₁ S द्विजातिभिस्त्रैः. — *) N₁
 तुष्णाम; S विकृत्य. — *) T₁ G₁ स (for च). K₁ तुष्टः;
 ट्टः; Cd as in text. — After ३, D₁ (marg. sec. m.)
 ; G (except G₁) ins.:

1896* श्यामो युधा नारणामत्तग्री
 हृत्या महकर्म सुदुष्करं तत् ।
 is cont : T G₁.s ins. after 6* :

1897* विश्लोभ्य विद्राघ्य च पार्थिवोन्वात्
 स्वतेजसा हुप्प्रतिवीर्यरूपे ।

4 *) K₁ N₁.s B₁.s D (except D₁) G₁ प्रगृह्य; B₁.s
 गृहीत्या (for च गृह्य). K₁.s.4 अग्वगात्. T G₁.s M
 र्णामपि कृष्णाजिनं जगत्. — After 4*, T G M₁.s ins.:

1898* यः सुतपुत्रेण चकार युद्धे
 दाहेऽजुनं तं त्रिदशैवावीर्यम् ।
 — *) K₁.s.4 N₁.s B Da D₁.s G₁ वै (for तं). T₁
 युदाय सर्वेषु समा'.

5 *) G₁.s.4 (before corr.).s हि यः (for ऽपरः).
 K₁ राजमात्रे; N₁.s V₁ B D T₁ संघ(D₁ सिंह)मप्ये.
 — *) S₁ K₁ मामज्य; K₁-1 N₁ V₁ Da मारुह्य. G₁
 महर्षि प्रचक्षं. — *) K₁.s S प्रा(or क)लवद्य; K₁ प्राका'.

Ko.s M लेन; Da हृति; T G तत्र (for एव). T₁ G₁
 पार्थिवान्तरे; T₁ G₁.s वीच; M वैव. — *) T₁ G₁.s भीमः
 (for कुदः). — After 5, M₁.s ins.:

1899* तं भीमलेन परितर्कयामि ।

यः पातयामास रणे तु शत्रुस्यम् ।

6 *) T₁ G₁.s तां (for ती). V₁ प्रवीरै; G₁ अविर्षि
 G₁ अमितां (for मिपतां). V₁ सुवीरौ (for नरेन्द्र).
 — *) M₁ नरद्वौ (for नराग्र्यौ). — After 6*, T G₁.s
 ins. 1897* (cf. v. 1. 3). — *) S₁ K₁ G₁.s M₁.s
 याद्यात्; K₁ Da T₁ G₁ बाहं. S₁ K₁ D₁ पुरा; N₁ इमं.

7 *) T₁ M₁.s ततोप'. — *) D₁ सुप; T₁ G₁.s
 जास (for प्र-). K₁ शो मन तत्र तर्कः. — *) M₁.s 'धैर्य-
 रवीरैश्चपैतैः. — *) T₁ G₁.s M₁.s 'या निशि'.

8 *) K₁ तस्याप्रतत्. Ko.1.s D₁ अभिवंश. — *) Da
 D₁.s तु (for च). N₁.s B D 'ज्यां स्वनि'. S (except T₁
 M₁) उलोपविष्टौ नरलोकादीरौ. — *) N₁ V₁ Dn D₁ स्थितां;
 B Da D₁.s निक्षोः; M₁.s स्थिताद्य. K₁ T₁ G₁ M₁
 निवेश्य. — K₁ (hapl.) om. 8^a-9^a. — *) S₁ K (K₁
 om.) N₁ V₁ G₁ शैद्य; N₁.s B D निक्षो'.

9 K₁ om. 9^a (cf. v. 1. 8). — *) Some MSS. शैद्यं.
 K₁ परिगृह्य; V₁ प्रतिहत्. — *) K₁ N₁.s B D T₁ दृत्वा
 (for कृत्वा). S द्राक्षणाचैवित्वा. Cd cites द्राक्षणासाच.
 — *) N₁ दृत्वा (for दृष्ट्वा). N₁ V₁ B₁.s Dn D₁.s 'वेद्य;
 B₁ 'वेद्य; D₁ G₁ 'वेद्य; G₁ 'मोज्य; a few MSS. (incl.

कृष्णा तु तेषां चरणोपधानम् ।
 आसीत्पृथिव्यां शयनं च तेषां
 दर्भाजिनाभ्यास्तरणोपपन्नम् ॥ १०
 ते नर्दमाना इव कालमेघाः
 कथा विचित्राः कथयावभूवुः ।
 न वैश्यश्चद्रौपयिकीः कथास्ता
 न च द्विजातेः कथयन्ति वीराः ॥ ११
 निःसंशयं क्षत्रियपुंगवास्ते
 यथा हि युद्धं कथयन्ति राजन् ।
 आशा हि नो व्यक्तमियं समृद्धा
 युक्तान्दि पार्थाञ्छुण्मोऽग्निदाहात् ॥ १२
 यथा हि लक्ष्यं निहतं धनुश्च
 सज्यं कृतं तेन तथा प्रसह्य ।
 यथा च भापन्ति परस्परं ते

छन्ना ध्रुवं ते प्रचरन्ति पार्थाः ॥ १३
 ततः स राजा ह्रुपदः प्रहृष्टः
 पुरोहितं प्रेषयां तत्र चक्रे ।
 विद्याम युष्मानिति भापमाणो
 महात्मनः पाण्डुसुताः स्य कश्चित् ॥ १४
 गृहीतवाक्यो नृपतेः पुरोधो
 गत्वा प्रशंसामभिधाय तेषाम् ।
 वाक्यं यथावन्नृपतेः समग्र-
 मुवाच तान्स क्रमवित्क्रमेण ॥ १५
 विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरो वः
 पाञ्चालराजो ह्रुपदो ब्रह्मार्हाः ।
 लक्ष्यस्य वेद्धारमिमं हि दृष्ट्वा
 हर्षस्य नान्तं परिपश्यते सः ॥ १६
 तदाचइदं ज्ञातिकुलानुपूर्वी

Cd) 'विश्वय.

10 ^a) Śī K1-3 N̄ B1-5 Dn D1 G1-8 च (for तु). Śī K1 Da D2-4 T3 G1-8 'धाना; Ko.8 N̄ V1 Dn 'धाने; B (except B1) D1-8 'धानी. — ^a) N̄ V1 Dn D1 'जिनाप्राप्त'.

11 ^a) B8 D8 कथां 'त्रां. — ^a) K (except K3) N̄1 V1 T3 G2-8 M-8 'शुभ्रेपयिकाः; T1 M8 'यिकाः; G1 'शुभ्रवयिकाः; G2 'शुभ्रेप'. Śī K D8 ते (for तः). — ^a) G1 सद् (for च). Śī K-3 द्विजातीः; N̄ V1 B D द्विजानां; T1 G2-8 द्विजाहोः; T2 G1-4 M द्विजा वा; G1 अविश्वदं. N̄1 गुराः.

12 ^a) K1 वीराः (for राजन्). — ^a) K3 प्रहृष्टः. — ^a) K-3 Va om. हि. — After 12, D1 (erroneously) ins. 18^a (v. l. इह for इति), repeating it in its proper place.

13 ^a) A few MSS. सजं. Ko.2-4 सजीकृतं. N̄1 T1 G2 यथा. K3 D1 प्रसज्य; T3 G प्रसृष्ट. — ^a) M (except K3) सथा. N̄ V1 B8 Dn1-8 S हि (for च). S ज (G2 क) संप्रति (for भापन्ति). Śī K यथा वदंते च परस्परं वै. — ^a) Śī K1 D8 वै (for ते). K3 T1 विचरन्ति. T3 G M छत्रं वसंतो वि (T3 G-8-9 वि) चरन्ति.

14 Before 14, V1 B3-8 D2-3 T1 G1 M2-8 ins. वैश्वं च (resp. वैश्वं). — ^a) T1 M2 तु (for स). N̄1 परम- (for ह्रुपदः). — ^a) K1 प्रेषयितुं प्रचक्रे; N̄2-3 B (except

B8) Dn D1-2-4 G2 M2 प्रेषयामास तेषां (G2 तेषां — ^a) N̄1 विधेम; T3 G (except G4) विद्याम. — ^a) K-3 Dn3 M7 महात्मनः; M8 'मनाः. Śī K1 B8 G2-4 वा. N̄2-3 V1 Dn D1 तु; G2 स्य (for स्य). B8 कर्हिश्च.

15 G2 om. from पुरोधो up to the end of the line. — ^a) N̄1 V1 B D (except D3) transp. यथावत् ^a समग्रं. — ^a) Śī Ko.2-4 N̄1 M2 तान्स (K3 M1 'सं क्रमविः; K2 तत्सत्क्रमविः; N̄2-3 B D चानुक्रमवि (B3 'विः); V1 तान्स प्रणयात्; T3 G2-8 तत्सत्क्रमविः; तान्सत्क्रमविः; M2-8-9 तान्सत्क्रमविः (for तान्स क्रमविः) T1 प्रोवाच वैश्वः स्वमनुक्रमेण.

16 ^a) T3 G2 'छन्नव'; G3 'छन्नपतीव'. — ^a) Śī Ko.3 N̄2-3 V1 B Da D3 'पंचालः; N̄1 पंचालपुरो. N̄2-3 B (except B3) D (except D3) चरदो (for हृत्). Śī K1 D1-3 'हृः; B3 D3 S 'होव'; B8 महार्हः. — ^a) Some MSS. लक्षं; K2-3 V1 D2-3 च (for हि). — ^a) K2 लक्षं (for नान्तं). Ko.2-4 N̄2-3 V1 B D प्रतिपश्यते (D1 परिपश्य); M2 svf. ltn. परिलक्ष्य'; M3 प्रतिलक्ष'; Ko.2 T1 स्य (for सः).

17 ^a) K1-4 V1 D2-3 तदाचक्षयं; N1 तदा चक्षयं; N̄2-3 B8 Dn D1-2-4 आह्वयात् च; B1-8 तदा च त्वं; Da T G1-8 M1 आक्षयत्. Śī K3 ज्ञातिज्ञानात्; Ko.2 N̄1 Da.3 G1 'पूर्व'; Da T3 G2-3 जातिबुलानुपूर्वः; G2-3 M2-8 जातिः; M1-4 जातिकुलानि पूर्व. B3 निवेद्यपयं बुलानित्पूर्वः; G3 भाषय

पदं शिरःसु द्विपातं कुरुध्वम् ।
 प्रह्लादयध्वं हृदयं ममेदं
 पाञ्चालराजस्य सहायुगस्य ॥ १७
 पाण्डुर्हि राजा ह्रुपदस्य राज्ञः
 प्रियः सखा चात्मसमो बभूव ।
 तस्यैव कामो दुहिता ममेयं
 स्तुपा यदि स्यादिति कौरवस्य ॥ १८
 अयं च कामो ह्रुपदस्य राज्ञो
 हृदि स्थितो नित्यमनिन्दिताङ्गाः ।
 यदुर्जुनो वै प्रशुदीर्घबाहु-
 र्धमेण विन्देत सुतां ममेति ॥ १९
 तथोक्तवाक्यं तु पुरोहितं तं
 स्थितं विनीतं समुदीक्ष्य राजा ।

समीपस्य भीममिदं कशास
 प्रदीयतां पायमर्थं तथासौ ॥ २०
 मान्यः पुरोधो ह्रुपदस्य राज्ञ-
 त्तसौ प्रयोज्याभ्यधिकैव पूजा ।
 भीमस्तथा तत्कृतवानरेन्द्र
 तां चैव पूजां प्रतिसंगृहीत्वा ॥ २१
 सुखोपविष्टं तु पुरोहितं तं
 युधिष्ठिरो ब्राह्मणमित्युवाच ।
 पाञ्चालराजेन सुता निसृष्टा
 स्वधर्मदृष्टेन यथानुकामम् ॥ २२
 प्रदिष्टशुल्का ह्रुपदेन राज्ञा
 सानेन धीरेण यथानुवृत्ता ।
 न तत्र वर्णेषु कृता विवक्षा

ॐ
 १. 208.

तो च कुला. — *) S (except Ts) द्विरःसु पादं द्वि.
 *) Ko. s N V 1 B D (except Da) पंचा. S: K B s
 n D s. च सायुग (K s. 'ज')स्य; T 1 सहायजस्य; T s G M
 xcept Ms) सहायुजस्य.
 18 *) B s. s इह; Ms-s यदि (for इति). N s. s B s
 a 1 Da D s. स्तुपां प्रदास्यामि हि कौरवाय.
 19 *) N s. s; N s. s V 1 B D (except D s) द्वि (for
). — *) B s. s 'तार्गी; B s G s 'तार्गः. — *) S 1 Ko. 1 s
 दे; K s. s अपि (for यद्). K s. s अतो; N s S ने (G s
 दं) (for वै). — *) K s N s. s B D ममेतां; V s समेतां;
 (except G s. s) इहेति. — After 19, T s ins.:

1900* तद्वै श्रुत्वा पाण्डवाः सर्वे एव
 रामा यदुक्तं ह्रुपदेन वाक्यम् ।
 हुन्त्या सार्धं मानयो चापि चक्रुः
 पुरोहितं ते पुरुषधरारः ।

hile N ins.:

1901* कृतं हि तस्याःसुकृतं ममेदं
 यसन्न पुण्यं च हितं तदेतत् ।
 [(L 1) S 1 K सधेद्.]

20 Before 20, T 1 ins. युधिष्ठिरः. — *) N B D
 यो' (Da ययो). K s N V 1 B s D (except D s.) द्वि
 (for तु). K s N V 1 B 1 D s D s. 'द्वितं स्थितं. B s 'वयं
 पतेः पुरोहितं; T 1 द्विजस्य वाक्यं तु विधाय तं च. — G s
 hapl.) om. 20*-22*. — *) K s तथा; N V 1 B D s 1 D s
 स ततो (for स्थितं). T s G (B s om.) Ms-s द्विधि

(for विनीतं). D s विनीतवाक्यं; T s पुरोहितं वै (for स्थितं
 वि'). V 1 Ms. s प्रसमीक्ष्य. — Ko (1 hapl.) om. 20*-
 21*. — *) K s पापं स्थितं; N V 1 B D (except
 D s) समीपतो (N s B s 'तं). K s T s G s. s भीमसेनं
 (for भीममिदं).

21 G s om. 21; Ko om. 21^{ab} (cf. v. 1. 20).

— *) N 1 तस्यात् (for तस्यै). D s प्रयुज्या; D s प्रदेया.
 T s G s. s ins. द्वि after प्रयोज्या. N s. s B s. s D T 1 द्वि;
 B s T s G (G s om.) M च (for एव). — *) K s N V 1 B
 D (except D s) तस्य (for तथा). T G s. s s Ms तां; G s
 Ms-s तं (for तद्). — *) T s स (for तो). K s एव; S
 (except T 1; G s om.) चापि (for चैव). S 1 K s प्रगृहीत-
 वास्य; K s अपि संप्रयुज्य; K s प्रतिसंनिपुज्य; K s N 1 V 1
 B s. s G s. s Ms-s प्रतिसंगृहाण; N s. s B s. s D (except D s)
 प्रतिगृह्य इपांत; T G s. s Ms प्रतिगृह्य तत्र; Ms (inf./ins.) s
 प्रतिजग्राह चैव (for प्रतिसंगृहीत्वा as in Ko D s).

22 G s om 22* (cf. v. 1. 20). — *) N s. s B s. s D n
 D s. s 'द्वितं तदा. — *) K s N V 1 B s. s D s. s पंचाल'.
 K s B s. s D a D s. s द्विष्टा. — *) G 1 'मैनिष्ठेन.
 K s पथात्; N s. s V 1 B D (except D s) यथा (B D a 1 D s
 पथा) न यथात्; T s G s यथाविकर्मानं; T s G s. s M य (G s. s
 Ms s प)याच कामं.

23 *) S 1 K 1 प्रतिष्ठितो यो ह्रुपदेन शुल्कः. — *) S 1
 K 1 सोनेन; K s N s. s D (except D s. s) S सा देन. S 1
 K 1 यथानुवृत्तः; Ko 'वृत्तः; T G Ms. s तथा गृहीता.

न जीवशिल्पे न कुले न गोत्रे ॥ २३
 कृतेन सज्येन हि कार्ष्णेण
 विद्वेन लक्ष्येण च संनिस्तृष्टा ।
 सेयं तथानेन महात्मनेह
 कृष्णा जिता पार्थिवसंघमध्ये ॥ २४
 नैवंगते सौमकिरद्य राजा
 संतापमर्हत्यसुखाय कर्तुम् ।
 कामश्च योऽसौ द्रुपदस्य राज्ञः
 स चापि संपत्स्यति पार्थिवस्य ॥ २५
 अप्राप्प्यरूपां हि नरेन्द्रकन्या-
 मिमामहं ब्राह्मण साधु मन्ये ।
 न तद्भुजुर्मन्दवलेन शक्यं

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

मौर्व्यां समायोजयितुं तथा हि ।
 न चाकृतास्त्रेण न हीनजेन
 लक्ष्यं तथा पातयितुं हि शक्यम् ॥ २६
 तस्मान्न तापं दुहितुर्निमित्तं
 पाञ्चालराजोऽर्हति कर्तुमद्य ।
 न चापि तत्पातनमन्यथेह
 कर्तुं विपह्वं भुवि मानवेन ॥ २७
 एवं भुवत्येव युधिष्ठिरे तु
 पाञ्चालराजस्य समीपतोऽन्यः ।
 तत्राजगामाशु नरो द्वितीयो
 निवेदयिष्यन्निह सिद्धमन्नम् ॥ २८

— *) Śi K₁ नाजीव; Ko.₁₋₄ नाजीवनालये; N₁ ना-
 जीवशीले; N₂ s V₁ B D न चापि (V₁ चैव) शीले; T
 G (except G₁) न चैव शीलये; M₁ न जीवशुलके. T₁
 G₁-s गोत्रे.

24 *) B₁ Da D₂ च (for हि). K₁₋₄ N₁ V₁ B Da
 Dn₁ D₁ s T₁ M 'केण (as in text); the rest 'केन.
 — *) N₁ s V₁ B₁ Dn₁ n₁ G₁ हि (for च). N₁ V₁ B
 Da Dn₁ D₂ s s सा विस्तृष्टा; N₁ Dn₁ n₁ D₁ विप्रकृ; T₁
 G₁ 'वृष्टा; G₁ w/ f. l. n. सा नि. — *) Dn₁ T G (except
 G₁) M₁ s तया तेन.

25 *) B (except B₁) Da D₁ s s पृथंगते. Śi K
 (except Ko) G₁ s M₁-s सौमकिर; B₁ s s D₂ s s
 सौमकिर्य; D₁ सौमकिर्य. Śi K₁ अन्न (for अद्य). — *) T
 G अद्य (for अस्ती). — *) M₁ s सर्वथा हि (for पार्थिव').

26 *) K₁ G₁ आभ्राह्म; K₁ अनाह; N₁ अयुक्त; N₁
 Dn संभ्राह्म्य; N₁ B₁ (m as in text). s s Da G₁ आभ्राह्म;
 Da; m D₁ T₁ G₁ M₁-s संभ्राह्म; T₁ G₁-s M₁ सुभ्राह्म. Śi
 K च; Da तु (for हि). — *) V₁ साधुणसंघमध्ये. — *)
 Dn₁ G₁ s चतुर्वेद. — *) K₁ अथेह; Dn₁ n₁ तयापि; D₁
 सदा हि. — *) K₁ D₁ s न; B च (for हि)

27 D₁ (hapl.) om. 27^a-28^a. — *) K₁ N₁ V₁ B D
 (except Da Da) पंचाल. — *) Śi K₁ सापातितम्.
 — *) N₁ V₁ B₁ D₁ विसर्ज्य; N₁ s Dn D₁ s हि सज्यं;
 B₁ s s विसर्ज्य; Da हि सज्यं; T₁ सज्यं.

28 D₁ s om. 28^a (cf. v. l. 27). — Before 28, G₁

M₁ s ins. वैशं. — *) Ko.₁ N₁ V₁ B D (except Da
 पंचाल. N₁ समीपतो. — *) N₁ सदा (for तत्र). K₁
 अद्य (for आशु).

Colophon. *Major parvan*: T₁ G M संभव (1^a
 आदि). — *Sub-parvan*: Śi K₁₋₄ N₁ B Da Dn₁
 D₁ s s T₁ G₁ 4 द्रौपदीस्वयंवर; T₁ संभव. — *Adhy. nos.*
 Śi Ko. 1. s युधिष्ठिरवाच्यं; T₁ G₁ 4 द्रुपदपुरोहितयुधिष्ठिरे
 (T₁ om. संवाद; D₁ युधिष्ठरे प्रति पुरोहितवाच्यं. — 18^a
 no. (figures, words or both); Dn₁ T₁ 192; D₁ 18^a
 D₁ m 196; D₁ G₁ 143; T₁ G₁-s 144; G₁ s 115, 1
 145. — *S'loka no.* Dn₁ Dn 29; M₁ 30. — *Aggr. nos.*
s'loka no. Dn₁ 7184.

186

1 Śi K₁ T₁ M दूतः; T₁ G₁ s वैशं; G₁ दूतः G
 वैशं 1 दूतः (for दूत च). G₁ om. the ref. — *) Śi K₁
 G₁ M जय्य (M₁ w/ f. l. n. 'व्या') धर्म; K₁ s वज्रधर्म; K₁
 V₁ कन्याधर्म; N₁ सुभ्राह्मकर्म; Cd as in text. G₁ s s
 राजा. — *) K₁ तु; T₁ यत् (for च). — *) K₁ N₁ T₁
 B₁ s Dn दूतः; Nilp as in text. Da T₁ G तु; T₁ यत्
 (for च). D₁ B (except G₁ s) सवैतु.

2 *) K₁ 'वज्रधर्मः; N₁ 'धर्मधर्मः; T₁ s 'व
 धर्मः; D₁ 'वज्रधर्मः; B 'वज्रधर्मः (G₁ s 'वज्रधर्मः')
 — *) K₁ B₁ Da M₁ चरेत; T₁ चरेत; T₁ G₁-s सरेत। G

१८६

दूत उवाच ।

जन्यार्थमन्नं द्रुपदेन राज्ञा
विवाहहेतोरुपसंस्कृतं च ।
तदाशुवध्वं कृतसर्वकार्याः
कृष्णा च तत्रैव चिरं न कार्यम् ॥ १
इमे रथाः काञ्चनपद्मचित्राः
सदश्वयुक्ता वसुधाधिपार्हाः ।
एतान्समारुह्य परैत सर्वे
पाञ्चालराजस्य निवेशनं तद् ॥ २
वैशंपायन उवाच ।
ततः प्रयाताः कुरुपुंगवास्तै
पुरोहितं तं प्रथमं प्रयाप्य ।
आस्थाय यानानि महान्ति तानि
कुन्ती च कृष्णा च सहैव याते ॥ ३

श्रुत्वा तु चाक्यानि पुरोहितस्य
यान्युक्तवान्भारत धर्मराजः ।
जिज्ञासयेवाथ कुरुत्तमानां
द्रव्याण्यनेकान्युपसंजहार ॥ ४
फलानि माल्यानि सुसंस्कृतानि
चर्माणि चर्माणि तथासनानि ।
आश्वैथ सख्यन्व चैव रज्जु-
द्रव्याणि चान्यानि कृषीनिमित्तम् ॥ ५
अन्येषु शिल्पेषु च यान्यपि स्युः
सर्वाणि हस्तान्यखिलेन तत्र ।
श्रीढानिमित्तानि च यानि तानि
सर्वाणि तत्रोपजहार राजा ॥ ६
रथाश्वचर्माणि च भासुमन्ति
खड्गा महान्तोऽश्वरथाश्च चित्राः ।

C 1. 7209
B 1. 194. 7
K. 1. 209. 10

मेलः; Ms पुनैत; Cd as in text. G₁ विमानमारुह्य
[मागमध्वं. — 4) A few MSS. पंचाल".

3 Ś₁ K₁ s D₁ S om. उवाच (G₈ om. the ref.).
— 4) Ś₁ K₁ D₈ "नन्दनास्ते; G₈ "पांडवास्ते. — 5) B₈ D₈
D₈ पुतः; T₁ प्रवरं (for प्रयसं). Ś₁ G₈ Me-s प्रयास्यः
Ko. s विसर्ज्यः; K₁ s D₈ विदुःश्र. N₁ s B₈ परिधाप्य सर्वैः
N₁ प्रतिपद्य सर्वैः; B₁ s D₁ प्रतिधाप्य सर्वैः (for प्रथमं प्र*).
— 6) K₂ V₁ यानैः; K₄ D₂ याने (for याते). N₁ s B₈
Ja Dn D₁ s सहैक्याने; T₁ G₈ सह प्रयाते; T₈ G₁ s M₁
(except M₈) सहोपयाते. — After 3, Ko D₈ (margin-
rec. m.; om. 1st s.; ins. :

1902* सुखापिताः साक्षतलाजघादै-
र्वैर्घटैश्चन्द्रनवारिणैः ।
स्त्रीभिः सुगन्धाग्वरमाल्यदानै-
र्विभूषिता आभरणैर्विचित्रैः ॥
माह्वर्यगीतध्वनिवाद्यशब्दै-
र्भंगोद्धारैः पुण्यवर्तान् प्रवृद्धैः ।
संगीयमानाः प्रयत्नः प्रहृष्टा
दीपज्वलद्भिः सद्विताम्ब विभ्रैः ॥;
on the other hand, S ins. :

1903* स वै सधोक्तस्तु युधिष्ठिरेण
पाञ्चालराजस्य पुरोहिताग्र्यः ।
सर्वे यथोक्तं कुरुत्तमेनेव
निवेदयामास शृपाय गत्वा ॥

[Cf. 4th. — 4) T₈ G₈ s त्वम् (for गत्वा).]

4 6) Ś₁ K (except K₂) G₁ च (for तु). — 7) N₁ s
B₈ Dn₁ s D₁ जिज्ञासयेवाथ; T₁ "वैवात्र. — 8) Ko. s
अधोपाणि; K₁ सर्वाणि (for अनेकानि).

5 6) T₈ G (except G₁) मूलं (for माल्यं). K N₁ s
B₈ Dn T₈ G₁ च; T₁ G₈ अथ, Me-s उप- (for सु).
— 6) K₂ s N₁ V₁ Dn D₁ व (K₂ घ) र्माणि चर्माणि (by
transp.), T₁ भोयानि चर्माणि. Ś₁ K व भासुमन्ति; D₈
वरासनानि. — 7) N₁ रक्षानि (for राजन्). K N₁ s अरि
(for अथ). T₁ उपसंजहार; G₁ s s. s अथ चापि राजा; G₈
अथ चैव राजा (cf. 6th); M अथ चापि रजन् (M₈ रजः);
T₈ G₁ उपाश्रित्य चापानथ चापि राजा. — 8) N₁ B D (except
D₈) बीजानि (N₁ यानानि); T G रक्षानि; M अन्यानि (for
द्रव्यानि). S धान्या (for चान्या). K₁ कृषीवलानि;
S कृषीनिमित्तं.

6 6) D₈ S (except G₁) अरि (for च). — 7) Ko

धनूंषि चाश्याणि शराश्च मुख्यः
 शक्त्यूष्टयः काञ्चनभूषिताश्च ॥ ७
 प्रासा भृशुण्ड्यश्च परश्वधाश्च
 सांग्रामिकं चैव तथैव सर्वम् ।
 शय्यासनान्युत्तमसंस्कृतानि
 तथैव चासन्विधिवानि तत्र ॥ ८
 कुन्ती तु कृष्णां परिगृह्य साध्वी-
 मन्तःपुरं द्रुपदस्याविवेश ।
 त्रियश्च तां कौरवराजपत्नीं
 प्रत्यर्चयांचक्रुरदीनसत्त्वाः ॥ ९
 तान्सिंहविक्रान्तगतीनवेक्ष्य
 महर्षभाक्षानजिनोचरीयान् ।
 गृहोत्तरांसान्भुजगेन्द्रभोग-

प्रलम्बवाह्नुपुरुषप्रवीरान् ॥ १०
 राजा च राज्ञः सचिवाश्च सर्वे
 पुत्राश्च राज्ञः सुहृदस्तथैव ।
 प्रेम्णाश्च सर्वे निखिलेन राज-
 न्दहर्षं समापेतुरतीव तत्र ॥ ११
 ते तत्र वीराः परमासनेषु
 सपादपीठेष्वविशङ्कमानाः ।
 यथानुपूर्व्यां विविशुर्नराश्या-
 स्तदा महाहैषु न विसयन्तः ॥ १२
 उच्चावचं पार्थिवभोजनीयं
 पात्रीषु जाम्बूनदराजतीषु ।
 दासाश्च दासश्च सुमृष्टवेपाः
 भोज्यापकाद्याप्युपजहुरक्षम् ॥ १३

११.१ V१ Dn D१ S सर्वाणि कृत्यानि; Bs कृत्यानि सर्वाणि.
 ११.२ D१ G१ अतिहासि. ११.३ K Ds चैव (for तत्र). — *) K१
 ११.४ V१ B१ Dn D१ Ts Gs-s Ms अपि (for च). ११.५ यानि;
 ११.६ V१ B D (except D१) तत्र (for तानि).

7 *) K (except K१) रथाश्च च (K१ च) मोगि; ११ Dn
 D१ चमोगि चमोगि; V१ गदाश्च चमोगि; B Da D१.१.१
 चमोगि चमोगि; S अश्याणि (T१ धनूंषि) शराश्चानि. — *) Bs
 Da D१ शला; G१ खट्वा (for खट्वा). Ts G१-१ महस्यो. Bs
 Da S शय (for अश). Da Ts G (except G१.१) रथान्.
 ११.८ B Da D१ विविश्रः; D१ G (except G१.१) च विविश्रः.
 — *) D१ om. 7*. S (except T१) योमाणि. Ks & Ts
 Gs.१ दाराश्च सुष्यान्. ११.९ V१ Dn चित्राः (for सुष्याः).
 — *) ११.९ Dn 'सुष्याश्च.

8 *) K१ Ts G१.१-१ प्रासात्. Ko.१.१ सुसंख्यश्च; K१
 सुसंख्य; K१ सुसंख्य; B१.१.१ सुसंख्य; D१.१ सुसंख्य; T१
 सुसंख्य; T१ G१ सुसंख्य; G१ सुसंख्य; G१ सुसंख्य; G१
 सुसंख्य; G१ Ms सुसंख्य; G१ सुसंख्य; Ms.१-१ सुसंख्य.
 Ko.१.१ Da D१.१ परस्वपा; D१ G१ 'शया'; T१ तथा
 दास्यः; T१ G१.१ परस्वपा; G१.१ 'शया'. — *) ११.१ K१
 D१ G१ सांग्रामिकं; ११.२ S सांग्रामिकां (११.१ T१ G१ Ms.१-१
 'का' श्रिय. ११.३ V१ D१ तथेह; T Gs-१ तथापि (for तथैव).
 S चान्ये (Ts Gs-१ न्यान्) (for सर्वम्). — *) ११.४ Dn
 'यत्तुर्धति; Da 'संस्कृतानि (for 'संस्कृतानि). — *) T१ G
 (except G१) राजन् (for चासन्). ११.५ K१.१.१ D१ तथैव
 पापानि (D१ पाशाति) महति शय; ११.६ Da Dn D१.१.१

तथैव चासो विविधं च तत्र.

9 *) T१ G१ Ms च (for तु). — *) ११.१ K (except K१)
 त्रियश्च ताः; T१ G१ राजत्रियः. — *) ११.२ Dn प्रत्यर्चयामानुषु
 T१ G१-१ प्रत्युचयांचक्रुर. ११.३ K१ Ms G१.१.१ अदीनसत्त्वां

10 *) K (except K१) D१ S उदी (Gs 'दै' शय, ११
 समी; Ns.१ V१ B Da Dn D१.१.१ निरी. — *) K१
 मत्तर्पमा. — *) Ko.१ गृहोत्तरांगान्; Ks.१ Bs D१ नू
 क्यु'दोस्ततासां; S व्युत्तां (Gs 'तां' तरासां; Cd as in text
 K१ ११.१ G१.१ Ms S 'मो' भोगान्. — *) G१ श्रावणशालान्.

11 *) ११.१ सजना' (for सचिवा'). — *) ११.१
 वीराः (for राज्ञः). ११.२ प्रसवाश्च सर्वे (as as in text
 — *) Bs Da D१ समापेतु; Ms समापेतु.

12 *) K१ वीराश्च सर्वे परमा. — *) G१ पात्रो (11
 'दो' पपीठेषु; Ms.१ संपाद्वी. — *) ११.३ B (except
 Dn D१.१.१ यथानुपूर्वः; T१ G१ 'पूर्व'द; Ts G१.१
 — *) ११.४ B१.१.१ Dn D१.१.१ G१ Ms.१ तथा. Da D१
 सिंहासनेषु तत्र भोजिया यथा.

13 *) ११.१ K१.१ V१ T१ G१.१.१ पात्रेषु. ११.१ K१ V१
 G१.१ 'राजनेषु. — *) ११.१ K Ds खट्वा (for दासा').
 दासा' (for दास्य'). V१ महहरुपाः. A few MSS. नेप
 — *) ११.१ K१ भोज्यां (K१ 'जा' यका; K१ भोज्येनदा; K१
 ११.१ V१ B D संभोजयन्; S भोज्यं परं. T१ पाप्यवस्तु
 T१ G१ च यत्तु; G१ च यत्तु; G१ च यत्तु. ११.१ भोज
 मशराणुपजदुरक्षं.

14 *) ११.१ B१.१ D (except D१.१.१) यथानुपूर्वः; ११

ते तत्र श्रुत्वा पुरुषप्रवीरा
यथानुक्तानि सुभृशं प्रतीताः ।
उत्क्रम्य सर्वाणि वदन्ति तत्र
सांग्रामिकान्याविविशुर्द्वीराः ॥ १४

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

१८७

वैशंपायन उवाच ।

आहूय पाञ्चाल्यो राजपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
ब्रह्मेण ब्राह्मेण परिगृह्य महाद्युतिः ॥ १
पृच्छददीनात्मा कुन्तीपुत्रं सुवर्चसम् ।
न जानीम भवतः क्षत्रियान्ब्राह्मणानुत ॥ २
यान्वा गुणसंपन्नानुत वा शूद्रयोनिजात् ।

मायामास्थाय वा सिद्धांश्चरतः सर्वतोदिशम् ॥ ३
कृष्णाहेतोरनुप्राप्तान्दिवः संदर्शनार्थिनः ।
ब्रवीत नो भवान्सत्यं संदेहो ह्यत्र नो महान् ॥ ४
अपि नः संशयस्यान्ते मनस्तुष्टिरिहाविशेत् ।
अपि नो भागधेयानि शुभानि स्युः परंतप ॥ ५
कामया ब्रूहि सत्यं त्वं सत्यं राजसु शोभते ।

G. 1. 7223
B. 1. 155. 9
K. 1. 213. 9

कान्तं; B: यथा स्वकामं; B: शकामं. T: G-4 सदसं.
K: om. 14^a-15^a. — *) S: K (K: om.) N: s V: 1
n D: s राजन् (for तत्र). — *) Cd cites सांग्रामिकानि
s in text; K: सांग्रामिकान्यासुसुदुद; N: s V: Dn D: s
रक्तं ते (D: वै) विविशुर्.
15 K: om. 15^{ab} (cf. v. l. 14). — *) S: K: D: s
रु; B: s Dns D: सं; Da स (for तत्र). — *) T G: s
वै. G: सुख्याः. — *) K: s Da D: समर्थया. N: B
s. 4 समर्थे (N: B: शं) यामास उपेय हृष्टः. — *) S: 1
पुत्रपौत्रैः; K: s N: पुत्रपौत्राः; N: Dn D: राजपुत्रान्; T: 1
पुत्र्यपौत्रान्.

Colophon. Major parvan: T: G M संभव" (for
रादि"). — Sub-parvan: S: श्रीपदीविवाह; K: s N: B
Da Dn: s Dr. 4: s T: G: s. 4: Ms: श्रीपदी (Da: D: Ms
m.) स्वयंवर; T: संभव. — Adhy. name: Ko यज्ञासा (read
जज्ञासा); K: D: वर्णजिज्ञासा; T: G: s. 4: पांश्वपरिज्ञानं.
— Adhy. no. (figures, words or both): Dns T: 193;
Dm: 197; D: Ms 144; T: G: s. 145; G: s. 147; M
146. — Sloka no.: Da: Dn 15; Ms 16. — Aggregate
sloka no.: Dns 7199.

187

1 S: K (except Ko) Da: D: s om. उवाच.
— *) D: S पांचालो. — *) D: प्रतिब्रह्मेण; G: परिग्रहणां.

— *) D: प्रतिगृह्य. K Da D: s महामतिः; N: समयुतिः.
2 *) S: K D: Ms: पृच्छदमेपाला. — *) S: T G: s
Ms: s पुत्रं युधिष्ठिरं. — Before 2nd, T: ins. हुपदः.
— *) S: K D: ब्राह्मणान्ब्रियान् (by transp.). G: s
ब्राह्मणानुत्तान्.
3 *) K: N V: 1 B D G: s. 4: Ms: शय वा. — *) S: G: s
वै; N: 1 वः (for वा). N: s V: 1 B D (except D: s) वा
विमान् (D: विप्राय). — *) B D: s. 4: G: Ms: s चरतः.
K: s तो दिशः.
4 *) N V: 1 B (except B: s) D (except D: s) G: Ms
प्रासा. — *) K: B: s Da देवान्; N: s V: 1 B: s. 4: Dn
D: s. 4: s देवाः (for दिवः). — *) T: G: s 4: मवीदि. D: s
यथासत्यं. — *) N: S ह्य (Ms: s-प्य) स्ति (for ह्यत्). Ko
विद्यते; K: s चरते (for यो महान्).
5 *) K: T: G: (by corr.) s. 5: मनस्तुष्टिमिहा; K: s
मनस्तुष्टेरिहाविशत्; N V: 1 B D मनः संतुष्टिमावहेत् (V: 1
विद्येत्; Dns D: हरेत्); T: G: s: इतिवाविद्येत्; G: s
इतिथानिवात्.
6 *) S: T: G: कामये; K: D: s कामया; K: N: s V: 1
B Da Dn D: s. 4: पृच्छया. N: V: 1 Dn D: s तसत्यं (for
सत्यं त्वं). T: G: s कामयानस्य ब्रूहि त्वं (G: s मे ब्रूहि); G: s
कामयेवं ब्रूहि सत्यं. — *) B: साधुत् (for राजसु). S: K
D: पूज्यते. Ms: सत्यं ब्रूहि सुतोभते. — *) K: s. 4: D: s तु;
Ms: s न (for च). — *) S: s चं मायुर्तं भवेत्.
7 *) S: 1 स्वमर; K: 1 परम; N: 1 संकाशं; D: शयुव.

इष्टापूर्तेन च तथा वक्तव्यमनुत् न तु ॥ ६

श्रुत्वा ह्यमरसंकाश तव वाक्यमरिंदम ।

ध्रुवं विवाहकरणमास्थास्यामि विधानतः ॥ ७

युधिष्ठिर उवाच ।

मा राजन्विमना भूस्त्वं पाञ्चाल्य प्रीतिरस्तु ते ।

ईप्सितस्ते ध्रुवः कामः संघृष्टोऽप्यमसंशयम् ॥ ८

वयं हि क्षत्रिया राजन्पाण्डोः पुत्रा महात्मनः ।

ज्येष्ठं मां विद्धि कौन्तेयं भीमसेनार्जुनाविमौ ।

याभ्यां तव सुता राजन्निर्जिता राजसंसदि ॥ ९

यमौ तु तत्र राजेन्द्र यत्र कृष्णा प्रतिष्ठिता ।

च्येतु ते मानसं दुःखं क्षत्रियाः सो नरर्षभ ।

पत्नीनिव सुतेयं ते हृदादन्यं हृदं गता ॥ १०

इति तथ्यं महाराज सर्वमेतद्ब्रवीमि ते ।

भवान्हि गुरुराकां परमं च परायणम् ॥ ११

वैशंपायन उवाच ।

ततः स द्रुपदो राजा हर्षव्याकुललोचनः ।

प्रतिवक्तुं तदा युक्तं नाशकं युधिष्ठिरम् ॥ १२

यत्नेन तु स तं हर्षं संनिगृह्य परंतपः ।

अनुरूपं ततो राजा प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ १३

प्रपच्छ चैनं धर्मात्मा यथा ते प्रवृत्ताः पुरा ।

स तस्मै सर्वमाचख्वावातुपूर्वेषु पाण्डवः ॥ १४

तच्छ्रुत्वा द्रुपदो राजा कुन्तीपुत्रस्य भाषितम् ।

विगर्हयामास तदा धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥ १५

आश्वासयामास च तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

प्रतिजज्ञे च राज्याय द्रुपदो वदतां वरः ॥ १६

ततः कुन्ती च कृष्णा च भीमसेनार्जुनावपि ।

यमौ च राजा संदिष्टौ विविशुर्भवनं महद् ॥ १७

तत्र ते न्यवसत्राजन्त्यज्ञसेनेन पूजिताः ।

— ६) G₁ आस्थास्यामि; Me-s 'व्यति; Cd as in text.

8 S₁ K₁; S om. उवाच. — ७) G₂ दुर्मना (for वि').

— ८) D₂ S वांचाल. — ९) S₁ K ध्रुवं कामः. — १०) K₂ न संतापः; B₂ अनेपतः (for अर्तं).

9 *) Some MSS. मा (for मां). — १) K₂ N₂ D₂ D₂; आभ्यां. — १) B₂म विजिता. G₂ जन'.

10 *) N₁ सत्र तु (by transp.). N₂; V₁ B D (except D₂) Me-s च; T G₂-s Me-s तौ (for तु). N₂; V₁ B D (except D₂) कुन्ती च (for राजेन्द्र). K₂ G₂ हमौ यमौ च राजेन्द्र (G₁ मादेवौ). — १) N₂ D₂ D₂ इव वसितया (for प्रति'). — *) M इवेत. — ६) K₂; S च (for जो). B₂ S (except G₂) नराधिप. — १) N₁ V₁ B₁ D₂; N₂ D₁ G₁ M₁ अन्यहृदं. S₁ K D₂ T₁ हृदाङ्गदमि (K₂ 'द इ'वागत.

11 *) S₁ K D₂ G₂ इति सखं; T₂ G₂ इति सखं. B₂ महाभाग. — *) K₂; B D₂ D₁ G₁ M₂ सखम् (for सर्वम्). Me-s एव (for एतद्). — *) S₁ K D₂; च (for दि).

12 S₁ K₂; D₂ S om. उवाच (M₂ s om. the ref.). — T₁ (hapl.) om. 12'-13'. — *) G₁ हर्षमाङ्गल'. — १६) N₂ प्रतिवाक्यं; D₁ कर्तुः; T₁ युक्तं. K₂ तथा युक्तं; N₂ V₁ D₂; S मुदा युक्तो (D₂ कं) (for तदा युक्तं). S₁ K₁; N₂ V₁ नाशकोत्तं. S (T₁ om.) 'कुं न चापेभूत्-मंयुत्तं सदानय.

13 *) T₁ om. 13^{ab} (cf. v. l. 12). K₂; च (13 तु). D₂ D₂ स तु (by transp.). K₂; स (K₂ s) हर्षं वै; T₂ G₂; परं हर्षं. — *) N₂ B₂ D₂ D₂ तिर्हि. B₂ T₂ G (except G₂) Me-s 'तप. — *) K₂ N₂ V₁ D₂ D₂ तदा (for ततो). S₁ K₁ N₂ V₁ B D (except D₂) वाचा; N₂ वाचयं; N₂ वाचं (for राजा).

14 *) K₂; N₂ D₂ प्रपच्छैनं स धर्मात्मा S (G corrupt) पर्यष्टुच्छ्रुतीनात्मा. — *) G₂ यथा तेः प्रवृत्तः. K (except K₁) N₂ V₁ B D₂; S M₁ पुरात्. — *) S तथास्ते. S आचष्ट (for आचक्षी). — *) S₁ K (except K₂) B₂; D₂ D₁; S G₁; S 'पूर्वेषु. D₂ पार्थिवः; G₁ महत्.

15 *) N₂; V₁ D₂ D₁ S (except M₂) परं.

16 *) K₂ D₂ G₂; S सदा; K₂ स तं. — *) T₁ (except G₂; 4) M₂; 'जज्ञे स; Me-s 'जज्ञे. M₂ सत्प K₂ 'जज्ञे वराधिप. — ६) S (except T₁ G₁ M₂) इष्टं.

17 Before 17, Me-s ins. वेतं. — *) G₁ सत्प (by transp.). K₂; N₂; D₂ D₂ T₁ M₂ संतिर्हि (except B₂) D₂ D₂ तिर्हि; T₂ G (except G₂; 4) M₂ संदिष्ट. — ६) K₂ युचनेपतं.

18 *) K₂; N₂; V₁ B D प्रत्यापत्ता (K₂ 'अगतं गत'स्वतो; K₂ प्रत्यापत्तास्वतो; S पयोपत्ता (T₂ G₂ 'अपत्ता'स्वता)स्वता (M₂ प्रत्यापत्ता ततो). — ६) N₂; V₁ B D सं (for सत्प).

19 Before 19, T₂ G₂-s Me-s ins. हृषः. १७

त्याश्चस्तांस्ततो राजा सह पुत्रैरुवाच तान् ॥ १८
 क्लृप्तु विधिवत्पाणिमथैव कुरुनन्दनः ।
 ष्येऽहनि महाबाहुरञ्जितः कुरुतां क्षणम् ॥ १९
 तत्सप्तमवीन्द्राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 मापि दारसंबन्धः कार्यस्तावद्विशां पते ॥ २०
 ह्रुपद उवाच ।

ान्वा विधिवत्पाणिं गृह्णातु दुहितुर्मम ।
 वा मन्यसे वीर तस्य कृष्णाम्बुपादिश ॥ २१
 युधिष्ठिर उवाच ।

पां द्रौपदी राजन्महिषी नो भविष्यति ।
 हि व्याहृतं पूर्वं मम मात्रा विशां पते ॥ २२
 चाप्यनिविष्टो वै भीमसेनश्च पाण्डवः ।

पार्थेन विजिता चैषा रत्नभृता च ते सुता ॥ २३
 एष नः समथो राजत्रत्नस्य सहभोजनम् ।
 न च तं हातुमिच्छामः समयं राजसत्तम ॥ २४
 सर्वेषां धर्मतः कृष्णा महिषी नो भविष्यति ।
 आनुपूर्व्येण सर्वेषां गृह्णातु ज्वलने काम् ॥ २५
 ह्रुपद उवाच ।

एकस्य बह्वथो विहिता महिष्यः कुरुनन्दन ।
 नैकस्या बहवः पुंसो विधीयन्ते कदाचन ॥ २६
 लोकवेदविरुद्धं त्वं नाधर्मं धार्मिकः शुचिः ।
 कर्तुमर्हसि कौन्तेय कसात्ते बुद्धिरीटशी ॥ २७
 युधिष्ठिर उवाच ।

सहस्रो धर्मो महाराज नास्य विश्वो वयं गतिम् ।

C. 1. 7245
B. 1. 150 27
R. 1. 210 27

1. apl. om. 19-20. — ¹ N₂.s B (except B₂) D₂ s S (except G₂) अस्वयं. K (except K₁) D₂ T₂ s M₂.s 'सुन्दन. — ² Ś₁ K D₂ महाराज. — ³ K₂ s गुप्तः. B₂ D₁ क्रियतां. B₂ सणः.

20 G₂ om. 20 (cf. v. 1. 19). Before 20, N₂.s V₁ D ins. धर्मं उ* (D₂ om. उ*); S (except G₂ M₂ s) ि. — ¹ N₂ V₁ B D (except D₂) तममदीक्षते ण (N₁ राजन्). — ² Ś₁ K N₁.s V₁ D₂ D₁.s गोमा स (N₁.s V₁ D₂ च); N₂ धर्मराजो. — After ³, M₂-s ins. 1901*. — Before 20², M₂ ins. षष्ठिर. — ⁴ V₁ D₂ मन्वापि. — ⁵ Ś₁ M₂ तात (for वत्). S (except G₂) ins. after 20 (M₂-s, after ³);

1901* तस्मात्पूर्वं मया कार्यं यद्भवत्तुमन्यते ।

[M₂-s 'संख्यते.]

21 Ś₁ K₁ S om. उवाच. — ¹ N₂ B D₂ D₂ s ansp. विधिवत्तु दुहितु. — ² D₂ तस्यै. N₂ B D₂ s. 4 कृष्णा (B₂ कृष्णा) मदीयातां.
 22 Ś₁ K₁ s S om. उवाच. — ¹ Ś₁ K N₂ V₁ D₂ s. 2 s transp. द्रौप* and महि*. — ² N₂ s V₁ B D₂ D₁ (B₂ च) (for हि). — ³ N₂ B (except B₂) s मदीयते.

23 ¹ K₂ वास्त्वपि; D₂ चास्तां ि. — ² Ś₁ K₁ s पार्थेनात् (M₂ 'वि'जिता. D₂ चैव; M₂ राजन्; M₂-s एत (for चैव). — ³ K₂.s. 4 D₂ हि ते सुता; N₂.s V₁ D₂ D₁.s. 4 सुता तव.

24 G₂ M₂-s om. 24. — ¹ K₂ T₂ G₁.s. 4 लट्च;]

K₂ D₂ अच* (for रत्न*). — ¹ S (G₂ M₂-s om.) न चैनं. Ś₁ K₁ N₁ T₁ G₁ M₁ s 'मिच्छामि. — ² D₁ परमं (for समयं). — After 24, S (except G₂ M₂-s) ins.:

1905* अकमेव निवेद्ये च धर्मलोपो महान्मवेत् ।

निजिता चैव पार्थेन रत्नभृता च ते सुता ।

[L. 2 = (var.) 23².]

25 ¹ Ś₁ D₂ transp. धर्म* and महि*. — ² K (except K₂) D₂ D₁ G₂ अा (K₂ D₁ अा) अनुपूर्वण. T₁ G₂ सर्वे हि गृह्णीमो ज्वलने; T₂ G₂-s M₂ गृह्णातु सर्वेषां (M₂ सर्वेषां गृह्णातु) उज्जिते. K (except K₁) N₂ V₁ B D कान्.

26 Ś₁ K₁ S om. उवाच. — ¹ N₂ V₁ B D₂ D₂ s तात; C₂ Arj₂ पुंसः (as in text). — ² K₂ प्रदत्तेति कदा; N₂ s V₁ B D श्रूयते पतयः क्वचित्. — After 26, S ins.:

1906* सोऽयं न लोके वेदे वा जातु धर्मः प्रशस्यते ।

27 ¹ B₂ तं; T G च (for एवं). — ² Ś₁ K अयमे (see below); N₁ नाथमं. N₂.s V₁ B D धर्मवि (D₂ 'व') च्युचिः (D₁ धर्मकं शुचिः). — ³ Ś₁ K (except K₁) कर्तुमिच्छति (see above). — ⁴ K₂ कथं; K₂ यद्भावात्. K₂ B सतिर्; B₂ भक्तिर् (m as in text); T₁ कीर्तिर्.

28 Ś₁ K₁.s S om. उवाच (G₁ om. the ref.). — S ins. after शुचि* (G₁, which om. the ref., after 27):

1907* लोकधर्मविरुद्धोऽयं धर्मो धर्मेभृता वर ।

[T₁ G₁ M₁ लोकवेदनि; M₂ लोकवेदाधि; M₂-s 'वेदाधि'.]

— ¹ S विद्य गतिं वयं (T₂ G₂.s स्वयं). — ² Ś₁ K (except K₁) N₂.s सर्वेषाम्. K₂.s. 4 D₂ D₂ D₂.s 'पूर्वण. — ³ B₂ व'र्मान्वयामहे; S तमनु (M₂.s 'हेतुनु'यामहे.

पूर्वेपामानुपूर्व्येण यातं वत्मानुयामहे ॥ २८

न मे वागवृत्तं प्राह नाधर्मे धीयते मतिः ।
एवं चैव वदत्यम्भा मम चैव मनोगतम् ॥ २९

एष धर्मो ध्रुवो राजेश्वरैरनमविचारयन् ।
मा च तेऽत्र विशङ्का भूक्तयथिदिपि पाथिव ॥ ३०
इति धीमहाभारते आदिपर्वणि सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

१८८

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे पाञ्चाल्यश्च महापयशाः ।
प्रत्युत्थाय महात्मानं कृष्णं दृष्ट्वाभ्यपूजयन् ॥ १

29 Before 29, G₁ ins. युधि* — 29^{ab}—1. 188. 15^{ab}. — ^b) Śi K₁ नीयते. Ko. 2. 4 N₁ B Da D₂. 4. 5 मनः; G₂ र. ति. — ^a) K₁ एवमेव; N₁ एवं च मे; D₂ एवं चैवा. K₂ मत्तं मङ्गं. — ^a) N₁ V₁ B Dn D₁. 2. 4 मम चैतन्; Da सर्वमेतन्; S ममापि च. — After 29, S ins.: 1908* आश्रमे रुद्रनिर्दिष्टान्यासादेतन्मया श्रुतम् ।

30 T₁ om. I. 187. 30-188. 6. — ^b) N₁ धर्मं एव; S धर्मं एष (G₁ वित्तं; G₂-वित्तम्. — ^a) Ko Da चरेयम्; K₂ चरित्रम्; K₃ N₁ चरेतम्; B₂ D₂. 5 चरेमम्. K₄ B₂ Da D₂. 5 मा विचारयन् (Da 'रय). S (T₁ om.) विचार्येवं (Ge 'र्येवं; M₂ यस्मादेवं) करोम्यहं. — ^a) N₁ S (except G₁; T₁ om.) तत्र (for तेऽत्र). N₁ मा च तत्र विरक्तो भूः; N₂. 5 V₁ Dn D₁ मा च शंका तत्र ते स्वाच. — Ko om. from 37 (in 30*) up to 31*. — ^a) N₁ कदाचिद्वि. S (T₁ om.) न ह्यधर्मे मतिमम.

31 T₁ om. 31; Ko om. 31* (cf. v. l. 30). Śi K₁ S om. उवाच (T₁ om. the ref.). — ^a) Śi कौंतेय कुंती च (by transp.). — ^a) S (T₁ om.) कथयित्वेति*. — ^a) Ko दत् (for शः). K₁ S (except G₂ & M₂; T₁ om.) वार्ये.

32 T₁ om. 32 (cf. v. l. 30). Śi K₁. 5 D₁ S om. उवाच. — ^a) N₁ एव सर्वे. — ^b) Śi K₁ तावुत; M₂-s पांशवाः (for भारत). — ^a) S (T₁ om.) ततो (for अय). — ^a) S (T₁ om.) आजगाम (G₁ M₂. 5 'गामा) विधितितः (G₁ आससाद महायुनिः).

Colophon om. in T₁. — Major parvan: T₂ G₁ M

द्वुपद उवाच ।

त्वं च कुन्ती च कौन्तेय धृष्टद्युम्नश्च मे सुतः ।
कथयन्त्वितिकर्तव्यं श्वः काले करवामहे ॥ ३१

वैशंपायन उवाच ।

ते समेत्य ततः सर्वे कथयन्ति स्म भारत ।
अथ द्वैपायनो राजन्नाभ्यागच्छद्यच्छया ॥ ३२

प्रतिनन्द्य स तान्सर्वानपृष्ट्वा कुशलमन्ततः ।
आसने काञ्चने शुभ्रे निपसाद महामनाः ॥ ३
अनुज्ञातास्तु ते सर्वे कृष्णेनामिततेजसा ।

संभव* (for आदि*). — Sub-parvan: Śi K₁ ई विवाह; Ko-2. 4 N₁ B Da Dn₁. 2. 5 D₂. 4. 5 T₂ G₁ 1 त्रैपदीस्वरंवर. — Adhy. name: Ko. 2. 4 द्वुपदविमर्शः; G₂. 4 द्वुपद्युधिष्ठिरसंवादः. — Adhy. no. (figures, 1 or both): Dn₂ 194; D₂ m 198; D₂ G₁ 145; T₁ G₁ 146; G₁. 5 148; M 147. — S'loka no.: Da 31, 36. — Aggregate s'loka no.: Dn₂ 7232.

1188

1 T₁ om. 1 (cf. v. l. I. 187. 30). Śi K₂ D₂ om. उवाच. — ^a) Śi K D₂ द्वुपद; S (T₁ om.) संभव* (G₂ पाथिव*). S (T₁ om.) महारथाः. — ^a) Śi K इतः (for कृतं). N₂. 5 B D (except D₂) सर्वे (for इति N (except V₂)-स्ययाद्(K₁ 'च)वन्.

2 T₁ om. 2 (cf. v. l. 1). — ^a) T₂ G (except G₂) प्रत्यन्द्व. N₂. 5 B Dn D₂. 4 स तां परतः. K₂ इति नंदिताः सर्वे. — ^b) Ko Da Dn₁ दृष्ट्वा. K₂. 5 D₂ S (T₁ om.) च कुशलं ततः. — ^a) K₁ N₂. 5 B Da द्वुपदः आसनेषु महाहैतुः V₁ आसने कथिरे शृष्टे. — ^a) S (T₁ om.) युनिः (M₂ 'मतिः). K₂ निवेद्युक्ते परंतवा.

3 T₁ om. 3 (cf. v. l. 1); K₂ om. 3; G₂ om. 4 — ^a) N₁ ततः; G₂ च ते (for तु ते). — ^b) Śi K (D₂ om.) क्यात्नेन (for कृष्णेन). K₂ अमितपुत्रिताः अक्रिष्टकर्मणा. — ^a) Śi K (K₂ om.) ते परंतवा (Śi K₂ 'व); D₂ ते महातरपाः (for द्विपदां परतः).

।सनेषु महाहँषु निषेदुद्विपदां वराः ॥ ३
तो मुहूर्तान्मधुरां वाणीमुचार्य पापतः ।
गच्छ तं महात्मानं द्रौपद्यथै विशां पतिः ॥ ४
थमेका बहूनां स्नात्र च स्नाद्धर्मसंकरः ।
तन्नो भगवान्सर्वं प्रव्रवीत यथातथम् ॥ ५

व्यास उवाच ।

।सिन्धुर्धर्मं विप्रलब्धे लोकवेदविरोधके ।
।स यस्य मतं यद्यच्छेतुमिच्छामि तस्य तत् ॥ ६
।दुपद उवाच ।

।धर्मोऽयं मम मतो विरुद्धो लोकवेदयोः ।
।श्लोका विद्यते पत्नी बहूनां द्विजसत्तम ॥ ७
।चाप्याचरितः पूर्वैरयं धर्मो महात्मभिः ।
।च धर्मोऽप्यनेकस्वधरितव्यः सनातनः ॥ ८

।अतो नाहं करोम्येवं व्यवसायं क्रियां प्रति ।
।धर्मसंदेहसंदिग्धं प्रतिभाति हि मामिदम् ॥ ९
।धृष्टद्युम्न उवाच ।
।यवीयसः कथं भार्या ज्येष्ठो भ्राता द्विजर्षभ ।
।ब्रह्मन्सममिवर्तेत सद्गुहः संस्तपोधन ॥ १०
।न तु धर्मस्य दक्षमत्वाद्गतिं विद्मः कथंचन ।
।अधर्मो धर्म इति वा व्यवसायो न शक्यते ॥ ११
।कर्तुमसद्विधैर्नैकैस्ततो न व्यवसाम्यहम् ।
।पञ्चानां महिषी कृष्णा भवत्विति कथंचन ॥ १२
।युधिष्ठिर उवाच ।

।न मे वागनृतं प्राह नाधर्मं धीयते मतिः ।
।वर्तते हि मनो मेऽत्र नैपोऽधर्मः कथंचन ॥ १३
।श्रूयते हि पुराणेषुपि जटिला नाम गौतमी ।

C. 1. 7235
B. 1. 100. 14
K. 1. 217. 13

44. T₁ G₂ om. 4 (cf. v. l. 1, 3). — *) G₂ चाप्यम्.
*) B₁: सर्वदृष्टमहा. — *) N₁: V₁ Dn D₁ S (T₁
om.) द्रौपद्यथै. K (except K₁) N₁: V₁ Da Dn
विशां पते; N₂ B D₁ स्वयंपरे; D₂: महात्मते; S (T₁ G₂
*) महासुभि.

5. T₁ om. 5 (cf. v. l. 1). Before 5, S (except T₁)
दुपदः. — *) V₁ न धैविका यं. — *) S₁ K₁ वा (for
N₂ Dn D₁ धर्मोपत्ती न संकरः. — *) N₂: Dn
*) पुराणे.

8. T₁ om. 6 (cf. v. l. 1). K₁: S om. उवाच.
*) D₂ विरुद्धे हि; G₁ M विप्रलुभे; Cd as in text.
Winternitz, JRAS. 1897. 740 (footnote 1).
*) K₂ कथं (for लोकः). K (except K₂) विनि; B₂
मे; D₂ विरुद्धे; S (T₁ om.) विने. — *) K₂: M
*) accept M₂ तत्तवः (for सत्य त्वत्).

7. S₁ K₁: S om. उवाच. — *) K₂: S om. मतिः. N₁
धर्मोऽयं मतो विदि. — *) K₂ विरुद्धो वेदलोकयोः; G₂
लोकवेदविरुद्धयोः. — *) N₂ मुच्यते. T₁ भार्या (for पत्नी).
S G₂ om. 8'-11'. — *) S₁ K₂: S om. अनेकः सन्;
अनेकसिन्. K₂ N₁ V₁ B D न चाप्यधर्मो विरुद्धिः.
*) N₁ V₁ B D कथंचन (for सवां).

9. G₂ om. 9 (cf. v. l. 8). — *) K₂: N₂ V₁ D₁ T₁
सतोः S om. (for सते). N₂: V₁ Da D₁: S 'भेदेन'
Me-s 'भ्येतत्'; B 'भ्येत'. — *) T₂ G₂-s सुतां प्रति; G₁
यां प्रति. — *) N₂: V₁ Dn धर्मः सदैव संदिग्धः.

— *) B Da D₁: च; T₁ G₂ ह (for हि). K₂ मम स्वित्;
N₂ हि मापि च; N₂: Da D₁ हि मे स्वयं.

10. G₂ om. 10 (cf. v. l. 8). S₁ K₁ S om. उवाच.
— *) G₂ भ्राता ज्येष्ठो (by transp.). S₁ K₁ नरर्षभ.

— *) N₂ संभृतः सन्; V₁ न सद्गुहः.

11. G₂ om. 11^{ab} (cf. v. l. 8). — *) D₂ सुदमस्य.
— *) K₂ T₂ G₂-s विद्मः D₂ T₁ G₂ वेति; M₂ विदुः.

B₂ D₂ न कं (D₂ कां) चन. — N₁ (hapl.) om. 11'-12^d.
— *) T₁ G₂: S M च (for वा). G₂ न च धर्मोऽधर्म इति.

12. N₂ om. 12 (cf. v. l. 11). — *) V₂ 'द्विधैर्नैकैः'.
— *) T₂ G₂-s सतो न; Me-s ततोभ्य- (Ms 'स्यद्').
N₂ B (except B₂) D ततोयं न (D₂ च) व्यवस्यते (B₂ D₁

ति); T₁ न व्यवस्यत्यदं ततः.

13. 13^{ab} = 1. 187. 29^{ab}. — S₁ K₁: S om. उवाच.
— *) K₂: S₁ विद्यते (for धीयते). N₂: B Da D₁: S
मनः. — *) S (except T₁) च (for हि). K₂ विमिषो

मे; B₂ मनो मे तु. — *) S₁ K₁: G₁ नैप धर्मः; D₂
नैको धर्मः.

14. *) K₂ D₂ transp. हि and अवि. S पुराणेषु.
— *) S जटिलो नाम गौतमः. — After 14^{ab}, S ins.:

1900^b तस्य पुत्री महाप्राज्ञा गौतमस्य यदास्त्रिनी ।
[T₂ G₂: S जटिलस्य (for गौतमः). G₂ यदास्त्रिनी.]

— *) K₂ ऋषि मे ध्यायिनवती (sio); B₂ M Cd ऋषी-
सुदाहितवती. — *) K₂: S₁ N₂: V₁ B₁: D₁ D₁: S S
सस्य (as in text); the rest सर्वः. K₂: S N V₁

ऋषीन्ध्यासितवती सप्त धर्मभृतां वर ॥ १४
 गुरोश्च वचनं प्राहुर्धर्मं धर्मज्ञसत्तम ।
 गुरुणां चैव सर्वेषां जनित्री परमो गुरुः ॥ १५
 सा चाप्युक्तवती वारुं मैश्वरद्वन्द्वज्यतामिति ।
 तस्मादेतदहं मन्ये धर्मं द्विजवरोत्तम ॥ १६
 कुन्त्युवाच ।
 एवमेतद्यथाहायं धर्मचारी युधिष्ठिरः ।
 अनृतान्मे भयं तीव्रं मुच्येयमनृतात्कथम् ॥ १७
 उवाच उवाच ।
 अनृतान्मोक्ष्यसे भद्रे धर्मश्रेय सनातनः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

B Dn D1. s. 4. 5 वरा; Da1 वरा; Da2 वर; S (except G2) वरान्. — After 14, K2 N1. s. V1 (om. line 1) Dn D1. s. S ins.;

1910* तथैव मुनिजा वार्धां तपोभिर्भावितात्मवः ।
 संगताभूदहा भ्रातृनेवनामः प्रचेतसः ।

[(L. 1) K2 मनुजा वार्धां; T G2. s. (by corr.). 6
 मृगनावाक्षी. G1 लाक्षी; G2 दक्षी (for वार्धां). S भावि-
 ताःमुनीन् (M2 'वृषीन्). — (L. 2) T1 G2 M दशो-
 पतश्चुपी भां; T2 G2-8 दशानजदपीन्भां; G2 दशागच्छः-
 मर्दपीन्; G2 दश प्राचेतसो भां.]

15 * K2 वर; N2. s. Dn D1 हि (for च). — * S2
 K N2. s. Dn Dn वरं. B2 D1 S धर्मभृतां वरा; (B2 D1 T1
 M2 वर; G2 वर; G2 वरं). — * D2 T1 G1 जननी (for
 जनित्री). N2. s. Dn D1 माता परमको गुरुः.

16 * S2 K D2 राजन्; N2 वाक्यं; V1 पार्थ; S वाचा.
 — * Some MSS. शैश्वर्यम्. — * K2. s. N B (except
 B2) Da D2 वृत्तमहं; V1 वृत्तमहं. — * K1. s. धर्मं. N2
 V1 Dn D1 S परं धर्मं द्विजो (G2 वरो)त्तम (T1 परं
 द्विजवरोत्तम).

17 S1 K1 S कुंती (T1 पूषा) (all om. उवाच).
 — After the ref., S (except T1 G2. s. e) ins. :

1911* सुवर्णां आनृभिः सार्धमित्यह्येनममचोदयम् ।
 — * K2 (sup. ins.) N2. s. B D यथा प्राह (D2 पाहं);
 K2. s. 2 यथा पाहं; G2 यथापाहयं G2 यथाभाषयं; G2 यथाभाषयं.
 — * S2 K1 N2. s. V1 D2 D (except Da) सुचेद्व्यम्.

18 S1 K1 S om. उवाच. — * Some MSS. मोक्षसे.
 — * N1 धर्मभाषि; D2 धर्म वृ. — D2. s. (hapl.) om.
 18*-19*. — * K2 N2. s. V1 B Dn1 D2 T2 G2-8 मनु;

न तु वक्ष्यामि सर्वेषां पाञ्चाल शृणु मे स्वयम् ।
 यथायं विहितो धर्मो यतश्चायं सनातनः ।
 यथा च प्राह कौन्तेयस्तथा धर्मो न संशयः ॥ १९
 वैशंपायन उवाच ।
 तत उन्धाय भगवान्यासौ द्वैपायनः प्रभुः ।
 करे गृहीत्वा राजानं राजवेश्म समावेशत् ॥ २०
 पाण्डवाश्चापि कुन्ती च धृष्टद्युम्नश्च पार्यतः ।
 विचेतस्तस्ते तत्रैव प्रतीक्षन्ते स ताडुमौ ॥ २१
 ततो द्वैपायनस्तस्मै नरेन्द्राय महात्मने ।
 आचख्यौ तद्यथा धर्मो बहूनामेकपत्निता ॥ २२

N1 न प्र; T1 न हि. S2 प्रेक्षयामि; K1 प्र; M2 वरा
 (imp. lin. as in text). — * K V1 Da पांशु
 S वच.

19 D2. s. om. 19* (of. v. l. 18). — * B2 I
 D2. 4 प्राह च (by transp.); S चाप्याह (G1 चाह स).
 20 K1. s. 4 Da S om. उवाच. — * M2-1 यव
 — * S कृष्णद्वैपायनः. N2 स्वयं; B Da D2. 4 मुनि (for
 मनुः). — * V1 वात्वेश्म.

21 * K2 B2. s. Da त्वयि; K2 चैव; D2 S त्वय (for
 चायि). — * K2. 4 पार्ययः (for पार्यतः). — * S2
 V1 B D विविशुस्तेषु (Dn D1 'सुयंत्र) तत्रैव; S
 कथमित्ते तत्र. — * D2 S (except T1 G2) संति.

22 * T G (except G1) द्वैपायनमन्तस्मै (for
 transp.). — * S विज्ञां पते. — * K1 तता वो धर्मो;
 D2 तद्यथाधर्म; V1 तद्यथावृत्तं. — After 22, K2 D
 S ins. :

1912* यथा देवा ददुष्येय राजदुष्वाः पुत्रा परम् ।
 धर्मोऽस्यपसा मुष्टा पद्मपतीपनीपरीपराः ।
 [(L. 2) K2 विमाराया; D2 मद्रायाः. K2 हंभारा]

Colophon. Major parvan: T2 G M संभव (for
 आदि). — Sub-parvan: S1 K1. s. D1 Dn D2 T1 G2.
 M2. s. द्रौपदी (M2 om.) स्वयंवर; K2 द्रौपदीस्वयंवर; T2
 द्विजः; T2 संभव; to it B2. s. add पंचोपनिषत्
 N2 B2. s. Da D2. s. (all om. the sub-parvan name
 name: K2. s. 4 चासागमनं; T2 G2. s. 8 व्यामकुपयन्त
 — Adhy. no. (figures, words or both): Dn 18

१८९

व्यास उवाच ।

पुरा वै नैमिषारण्ये देवाः सत्रमुपासते ।

अत्र वैवस्वतो राजन्शामिनमकरोचदा ॥ १

ततो यमो दीक्षितस्तत्र राज-

न्नामारयत्किंपिदपि प्रजाभ्यः ।

ततः प्रजास्ता बहुला बभूवुः

कालातिपातान्मरणत्प्रहीणाः ॥ २

ततस्तु शक्रो वरुणः क्रुरेः

साध्या रुद्रा वसवश्चाश्विनौ च ।

प्रणेतारं भुवनस्य प्रजापतिं

समाजग्युस्तत्र देवास्तयान्ये ॥ ३

ततोऽशुवच्छौक्रगुरं समेता

भयं नस्तीत्रं मानुषाणां विशुद्धा ।

तसाद्भुपादुदिजन्तः सुखेप्सवः

प्रयाम सर्वे शरणं भवन्त्वम् ॥ ४

ब्रह्मोवाच ।

किं वो भयं मानुषेभ्यो यूयं सर्वे यदामराः ।

मा वो मर्त्यसकाशाद्दे भयं भवतु कर्हिचित् ॥ ५

देवा ऊचुः ।

मर्त्या क्षमर्त्याः संवृत्ता न विशेषोऽस्ति कश्चन ।

अविशेषाद्दुदिजन्तो विशेषार्थमिहागताः ॥ ६

ब्रह्मोवाच ।

वैवस्वतो व्यापृतः सत्रहेतो-

स्तेन त्विमे न त्रियन्ते मनुष्याः ।

G. 1. 7291
R. 1. 167 7

ms 199, Ds Gs 146, Ts 175 (read 195), Ts Gs-
47, Gs 149, M 148 — S loka no Dn 23, Ms
4 — Aggregate s loka no Dns 7255

✱ A passage of nearly 190 lines, comprising
wo addl adhy, given in App I (No 100) is ins
in Da S after adhy 188, in Ka after 1 189 49
Dn 1 अत्र यचोद्वा दृष्टित्वादिना त्रिपथगा नदीमित्यन्तो
रायण्युपादानग्रन्थोऽद्यायद्द्वयात्मक कचिपुस्तके पठ्यते ॥
11 स यचोद्वा is no doubt a v 1 of यया देवा of 1912*

189

1 Ś1 K1 D1 S om उवाच — *) Many S MSS
हमिसा, cf v 1 1 1 1 etc — *) B Da Ds 4
अत्र समासते

2 *) Ko 1 s Ns 2 Bs 2 c Da D1 Gs 2 c Ms 2
कचिद् Ko 2 s हृ, Bs ह्य (for अरि) K1 प्रजासु,
Ns 2 Bs 2 D (except Ds 2) G1 प्रजानो, Ts Gs प्रजा हि
N1 ततो यमो दीक्षितोत्र राजन्नामारय प्रजा (anustubh 1)
— *) Ks कालोपि यातो Ko 2 s N B D G1 मरण
प्रहीण — For 2, V1 subst a (fragm) anustubh
stanza

1913* स तत्र दीक्षितस्तात यमो नामारयथजा ।

प्रानिनोऽय न श्रुदाथ * * * * *

3 *) Ns 2 V1 B D सोमश्च (Ds 'स्तु), S (except
Ms 2) ततश्च — *) V1 साध्यादित्वा Ks 2 N V1 B
D Ts वसवोवाधि — *) Ns 2 Bs 2 Da Dns Ds 2

प्रजापतिभुवनस्य प्रणेतार

4 *) N1 B1 s भय तीम, Ns 2 V1 Bs 2 D (except
Ds) भयात्तीमान् K1 S प्रवृत्ता — *) Ś1 सर्वे स (m as
in text), K1 सुखेच्छा, Ds का सर्व (for सुखे) — *) Ś1
K1 2 ह्याम, Ko 2 s याता च, Ds प्रजाम, Gs भजाम
(for प्रयाम) Gs भजत (for भवन्त्वम्) N1 प्रजाम भो

परोच वै भवत

5 N पितामह उ* (Ś1 K1 om उ*) S ब्रह्मा (Gs 2
om the rel) — Gs (hapl) om 5-6 — *) Ś1
सत्रामरा — *) Ks N1 S (Gs om, Gs before corr) त
(for मा) — *) S (Gs om) भवति V1 इन्द्रवित् Ś1
K N Dn D1 2 s अय नवितुमर्हति

6 Gs om 6 (of v 1 5) Ś1 K1 S om ऊचु
— *) Ks मर्त्येभ्यमर्त्याः Ns 2 V1 B D (except Ds) मर्त्या
क्षमर्त्या Ś1 स्वप्ता, Ks Bs Ds भूता; Da जाता — *)
Ns V1 Bs विदेपो नास्ति (by transp) — *) Bs 2 Da

Ds 2 उपागता Bs विपाद समुपागता

7 Ś1 K1 2 N1 Bs 2 D भगवानुवाच, Ko 4 V1 B1
पितामह उ*; S ब्रह्मा — *) Ko 2 s तस्मात्विमे — *) Ts
Gs तस्मिन्दि काय (sio) Ds कृतसत्र — *) Ś1 T1

तस्मिन्नेकाग्रे कृतसर्वकार्ये
 तत एषां भवितैवान्तकालः ॥ ७
 वैवस्वतस्यापि तनुर्विभूता
 वीर्येण युष्माकमुत प्रयुक्ता ।
 सैपामन्तो भविता ह्यन्तकाले
 तनुर्हि वीर्यं भविता नरेषु ॥ ८
 व्यास उवाच ।
 ततस्तु ते पूर्वजदेववाक्यं
 श्रुत्वा देवा यत्र देवा यजन्ते ।
 समासीनास्ते समेता महाबला
 भागीरथ्यां ददृशुः पुण्डरीकम् ॥ ९
 दृष्ट्वा च तद्विस्मितास्ते बभूवु-
 स्तेपामिन्द्रस्तत्र शूरो जगाम ।
 सोऽपश्यद्योपामथ पायकप्रभां

यत्र गङ्गा सततं संप्रसृता ॥ १०
 सा तत्र योषा रुदती जलार्थिनी
 गङ्गां देवीं व्यवगाह्यावतिष्ठत् ।
 तस्याश्रुविन्दुः पतितो जले वै
 तत्पद्ममासीदथ तत्र काञ्चनम् ॥ ११
 तदद्भुतं प्रेक्ष्य घञ्जी तदानी-
 मपृच्छत्तां योपितमन्तिकारै ।
 का त्वं कथं रोदिपि कस्य हेतो-
 र्वाक्यं तथ्यं कामयेह ब्रवीहि ॥ १२
 ह्युवाच ।
 त्वं वेत्स्यसे मामिह यासि शक
 यदर्थं चाहं रोदिमि मन्दभाग्या ।
 आगच्छ राजन्पुरतोऽहं गमिष्ये
 द्रष्टासि तद्रोदिमि यत्कृतेऽहम् ॥ १३

Me-s तत एषैषां; Ks Gs ततस्तेषां; Ns तत्र एषां; Bs तनु
 एषां; Ts Gs तं चैतेषां; Gs ततश्चैतेषां. Ks Ns B Da Ds
 भविता ह्यन्तकालः; Ks Ns भवितान्तं; Ks भवितैति कालः;
 Gs भवितैषोत्.

8 *) Ks N V1 B D S एव (T1 इह) (for अपि).
 Ks हि भूता; Ks Ns. s Bm. s. s Dn1 D1 विभूयिता; Ns
 B1. s Da Dn. ns Da. s. s विभक्ता; V1 प्रयुक्ता; S हि भूत्वा
 (for विभूता). — *) V1 अर्धेन (for वीर्येण). S1 Ko. s. s
 Ns इति; Ks अति; Ks D1 T1 अनु. (for उत). S1m Ks
 Ns. s B (except Be) D "बुद्धा; Ns "बुधा; V1 "भूता (for
 "युक्ता). — *) Gs यमो; Ms हन्ते. S1 Ks रूपिता (for
 भविता). Ks सत्रकाले. — *) Ks. s Ns. s V1 B D (Da
 by corr.) न तत्र (D1 तेनात्र); Ns केने हि (for
 सनुर्हि). Ks भवितागरेषु; Ks भविता वै न. S नियच्छष्यं
 मोहममित्रसाहाः।

9 S1 K1 S om. उवाच (Ts Gs- s Ms om. the ref.).
 — *) Bs. s Da Ds. s च (for तु). Bs तत् (for ते). S1
 Ts Ga s पूर्वजं; Ns पूर्वजा; G1 पूजयन्. — *) Ns. s Dn S
 जगाम (Me-s गता) (for the first देव). — *) Gs
 सममेता. Ks महान्तो. Ks "सीनास्तेपि महाबलाय. — *)
 Ds भीमरथ्यां (m as in text).

10 *) Ns. s B (except Be) Ds धीरो; Bsm Cd शूरो
 (as in text). — *) Ds पायकप्रभां. Ks योषामपदस्तथ
 पायकप्रभा. — *) Ds गंगा यत्र (by transp.). S ये

प्रभूता (for संप्र). Ko संप्रसृता सततं यत्र गंगा; Ks
 Ns. s V1 B1. s. s Dn D1. s Arjप यत्र देवी गंगा सत
 प्रसृ (B1. s संप्रसृ. D1 प्रभू)ता; Bs Da Ds सा तत्र ये
 सततं यच्छु.

11 *) Ks जलान्तद्; T1 जलार्था; G1 जलान्तरे. — *)
 व्यवगाहावतिष्ठत्; Ko. s अवगाह्यावति; Ks N V1 B D
 Dn व्य (N1 चा; V1 अ)वगाहा व्यति; Ks विगाहावति
 D1 व्यवगाह्य ति. — *) K1 V2 Bs Da T G (except
 G1. s) तद् (Ts "दा)शु. Ks Ns. s V1 B D Ms जले यत्

12 *) Ks गुणे; Ksm Ns. s V1 B D (except D)
 भद्रे; S कुतो (for कथं). — *) S1 Ks- s N V1 B1. s D
 (except Da1 D1) Ts G (except Gs) कामयेहं; K1 देता
 T1 ये प्र. V1 Bs D1. s G1 ब्रवीमि; Ds "पि. Bs D1 इति
 चरान्ते त्वं (for कामयेह म).

13 S (but not S1 K11) om. उवाच. — *) V1 न
 पृच्छसे. — *) S1 Ko. s. s V1 चा; Ks ये (for चाहं) Ts
 Gs- s M मन्दभाग्या. — *) V1 त्वरितो (for पुलो) S
 (except N1) Gs om. अहं. — *) S1 Ko. s. s Da D1
 Gs. s यद् (for तद्). S1 K (except Ks) N1 Ds इत्
 हेतोः Da तत्कृतेह (Da ते ह).

14 S1 K1 S om. उवाच. — *) Ns. s V1 B1. s
 (except Da1 D1) तिदासतन्व. — *) G1. s (sup. h. s)
 श्रीर्ववैश्वर्य.

15 *) Ks विद्विह विधं. Ns. s Dn1 D1 तिद्विह

व्यास उवाच ।

तां गच्छन्तीमन्वगच्छत्तदानीं
 सोऽपश्यंदारात्तरुणं दर्शनीयम् ।
 सिंहासनस्थं युवतीसहायं
 क्रीडन्तमक्षेगिरिराजमूर्ध्नि ॥ १४
 तमत्रवीदेवराजो ममेदं
 त्वं विद्धि विश्वं भुवनं यत्रो स्थितम् ।
 ईशोऽहमस्मीति समन्युत्तमवी-
 दृष्ट्वा तमक्षेः सुभृशं प्रमत्तम् ॥ १५
 ऊढं तु शक्रं प्रसमीक्ष्य देवो
 जहास शक्रं च शनैरुदक्षत ।
 संताम्भितोऽभूद्वय देवराज-
 स्तेनेक्षितः स्थाणुरिवावतसे ॥ १६
 यदा तु पर्याप्तमिहास्य क्रीडया
 तदा देवीं रुदतीं तामुवाच ।
 आनीयतामेप यतोऽहमारा-
 न्मैनं दर्पः पुनरप्याविशेत ॥ १७
 ततः शक्रः स्पृष्टमात्रस्तया तु
 ससौरङ्गैः पतितोऽभूद्रण्णाम् ।

तमत्रवीद्भगवानुग्रतेजा
 मैवं पुनः शक्र कृथाः कथंचित् ॥ १८
 विवर्तयैनं च महाद्रिराजं
 वलं च वीर्यं च तवाग्रमेयम् ।
 विद्युत् चैवाविश मध्पमस्य
 यत्रासते त्वद्विधाः सूर्यभासः ॥ १९
 स तद्विद्युत् शिखरं महागिरे-
 स्तुत्वद्युतींश्चतुरोऽन्यान्ददर्श ।
 स तानभिप्रेक्ष्य बभूव दुःखितः
 क्वचिन्नाहं भविता वै यथेमे ॥ २०
 ततो देवो गिरिशो वज्रपाणिं
 विद्युत् नेत्रे कृपितोऽभ्युवाच ।
 दरीमेतां प्रविश त्वं शतक्रतो
 यन्मां बाल्यादवमंस्थाः पुरस्तात् ॥ २१
 उक्तस्त्वेवं विभुना देवराजः
 प्रवेपमानो भृशमेयाभिपङ्गात् ।
 ससौरङ्गैरनिलेनेव युच-
 मश्वत्थपत्रं गिरिराजमूर्ध्नि ॥ २२
 स प्राज्जलिर्विनतेनाननेन

G. 1. 7299
B. 1. 167. 23
C. 1. 214. 23

1 अं (as in text). Ks. १ यत्रो स्थितं भुवनं विद्धि सर्व-
 - ५) N; समक्षेस्तु चुरां; Da Da. १. १ Ms तमक्षेपु चुरां-
 १ प्रवीक्षितं; K (except Ks) N; Ds प्रसक्तं.
 16 *) Ko Ns. १ V; B D च; N; S (except Ms. १)
 (G; सु-.) (for तु). — *) N; Ds शनैरुदक्षत (for च शनैरुद-
 १ K N; D; Gs उदीक्ष्य; B; D; उदीक्षत्. — *) Ks Gs
 संभितो.
 17 *) S; Ko. १. १ च (for तु). S; पर्याप्तम्; Ko N;
 (except Gs) पर्याप्तम्; Cd as in text. S; Ko. १
 व्यास क्रीडया (Ko वीक्ष्यतः); S (except Gs) दृष्ट्वा (T^१
 १) शक्रीडया (G; क्षत्रिक्रियायः; G; शक्रीडयायुः; G;
 क्षत्रीधायः; M शक्रीडयायुः) (for इहास्य क्री). — *) S;
 K (except Ks) N; तथा स (N; तु) देवीं. Gs हुमतीं
 for रुदतीं). Ms. १ तामयोचत्. — *) T Gs-१ ततोम (T;
 १. १. १) भारानु; G; यमोऽहमाराय. — *) S; K; N; D; G;
 १; Ns. १ Dn T; Ms. १ नैनं. S; K; N; पुनरसाविः; K;
 पुनरसाविः; B; पुनरसविः; Ds; पुनरस्याविः; T; विशेद्वै;

G; पुनराविवेश; G; पुनरप्याविवेश.

18 *) S तदा. Ks Ms दृष्टमात्रस्तु तेन. — *) Ks Ds
 ततोयवीद्. Ns उपकर्म. — *) T; Gs जातु (for शक्र).

19 *) Ks Ns V; B; Dn Da. १. १. १ निवर्तय; Cd as in
 text. V; B (except B; Ds) Ds Ds पुत. Ks महेंद्रारजं.
 — *) Dn; Ds D; तयाय; G; तदाय. — *) Ks Ns. १
 V; B D तद्विद्युत् (for विद्युत्). T; Gs च त्वं विरा. S;
 (by corr.) K; चैवावयमस्य सन्वयः.

20 *) Ks. १ Ns. १ V; B D (except Ds) विवरं (for
 शिखरं). — *) S om. सन्याय. — *) N; Ds अभिजाय
 व. — *) S (except Ms) कथं नाहं.

21 *) T; Gs रपितोऽभ्युवाच. — *) T; दरीं गिरिस्तां.
 — *) K; G; Ms. १ यन्मा; G; यदा; Ms-१ ययाद्.

22 *) K; N; V; B; Ds Da. १. १. १ Ms प्रा (Da Dn
 १) वेपनतीं (K; प्रवेपनतीं); B; G; Ds Ms प्रवेदि (B; Ds
 १) तमो. — *) Ks Ds. १ G; अनिलेनेव; D; T; G;
 अनिलेनेव. — *) Ds; १ अथायपत्रं. B; Ds Ms-१ नृपेति.

प्रवेपमानः सहसैवमुक्तः ।
 उवाच चेदं बहुरूपमुग्रं
 द्रष्टा शेषस्य भगवंस्त्वं भवाद्य ॥ २३
 तमन्नवीदुग्रधन्वा प्रहस्य
 नैवंशीलाः शेषमिहासुवन्ति ।
 एतेऽप्येवं भवितारः पुरस्ता-
 त्तस्मादेतां दरिमाविश्य शेषम् ॥ २४
 शेषोऽप्येवं भविता वो न संशयो
 योनिं सर्वे मानुषीमाविशश्चम् ।
 तत्र युयं कर्म कृत्वाविपलं
 बहूनन्यान्निधनं प्रापयित्वा ॥ २५
 आगन्तारः पुनरेवेन्द्रलोकं

स्वरूपाणां पूर्वजितं महार्हम् ।
 सर्वं मया भाषितमेतदेवं
 कर्तव्यमन्यद्विविधार्थवच्च ॥ २६
 पूर्वेन्द्रा ऊचुः ।
 गमिष्यामो मानुषं देवलोक-
 दुराधरो विहितो यत्र मोक्षः ।
 देवास्त्वस्मानादधीरञ्जनन्यां
 धर्मो वापुर्मघवानधिनी च ॥ २७
 व्यास उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा वज्रपाणिर्वचस्तु
 देवश्रेष्ठं पुनरेवेदमाह ।
 वीर्येणाहं पुरुषं कार्यहेतो-

23 °) Śi विनितेन, Śi m K1 निदग्नेन, Ko विगतेन (for विनितेन) K2 आननैश्वर्ये N1 s V1 D (except D1 s) "लिवे वृषवाहनेन — °) N B1 D (except D1 s) T1 G1 M देव (for चैव) K2 "स्व तसुम् — °) K2 हृष्टा, K2 लष्टा, K4 द्रष्टासि, B2 S (except M2) दृष्टा (for दृष्ट) N2 D2s असाशेषस्य (for द्रष्टा शे') S शेष (for शेषस्य) N V1 B D सुवनस्य (for भगवन्) N V1 B Dn1 s D2 s भवाद्य, T1 G1.2 s s प्रसिद्, T2 G2.4 प्रयच्छ Cd द्रष्टाशेषस्य (=सर्वस्य) — Cf Winternitz *JRAS* 1897 743 (and footnote 2)

24 °) N1 s Dn D1 Cd उग्रवर्चा — °) N1 S द्वै (N1 पृथिव्या, Cf s s in text Ko 4 क्षेत्रम्, K1 क्षेत्रम्, D2 श्रेय (for शेषम्) K2 D2 ह्व, G2 अय (for इष्ट) K2 "नीला" श्रेयभागो भवति — °) T2 G2 भवत पुरस्तात्, G2 भगवन्-ये सुरं — °) D1 om तस्माद्; B2 s om एतां K2 N1 पुनाः; D2 एता स्व, S एते (G2 एवद्) (for पुना) Śi K1 D1 s आविष्टाप्य (D2 "स्व), Ko आविष्टेय, K2 s आविष्टयेष (K2 "स्व च); K2 N2 s B1 s m Dn आविष्टये देव्य, Śi एवाविष्टाय, V1 B2 आविष्टय तिष्ठ, B2 आविष्टयेह देव्य, D2 m s Da D2 आविष्टाश्रेय देव्य, D2 आविष्टेष्वेव; S पुनां प्रविष्टा

25 °) Ko s Da D2 दोषा (Da D2 "यो) क्षेत्र, N1 V1 B (B2 marg) Da D1 तत्र देव्य (B2 orig दोषाप्येव), D2 (by corr) S एषा भार्य K2 N1 V1 B Da D2 s पतिभारो न Śi K2 नैव (for यो न) K2 ताममशय — °) S "धीं मयित् — °) K2 तसे; T1 तयापि (for तय) — °) T2 G2 s एतानां राज्ञां; G2 s यद्गन्तव्यां; G2

भूभारस्य K2 V1 B (except B2) D2 प्राप्य चैव — After 25, D1* (marg see m) S 1 s

1914* शस्त्रेदिन्द्वैमानुषा-योपयित्वा श्रान्तसर्वानाहवे तान्विजित्य ।

26 °) K2 द्वै पूर्वजित, S पूज्यमाला Śi K1 M2 महाहो; Ko s 4 दे यथाह, M2 यथाह — °) K1 s N1 D2 सर्वे मया भाषिता Śi एवमेव, Ko s 4 B2 Da D2 s G2 M (except M2) एतदेव, K1 एव देव, N1 तत्र देव — °) K2 B2 D2 एतद्, B2 Da एव, G2 ज-य K2 N2 s V1 B D "शैयुक्त

27 Śi S om ऊचु — °) T1 नरक (for मानुष). K2 D2 देवलोक; V1 "रूप B2 देवलोकान्तरलोक, Da (corrupt) देवलोकान्तरलोक (both om मानुष) — °) K1 पराधरो, K2 Dn1 दुराधरो; B2 "राधो; S "वा (M2 e-s "व)रो, Cd s s in text T2 G2-s निहितो N2 यत्र लोक. D2 यत्र धर्म — °) Śi K M2 तस्माद्, G2 अस्मात् — °) Śi K2 भगवानधिनी च — After 27, K4 N1 V2 B D G1 s

1915* शस्त्रेदिन्द्वैमानुषा-योपयित्वा आगन्तार पुनरेवेन्द्रलोकम् ।

[Cf 1914*]

28 Śi K1 S om उवाच — °) D2 G1 (by corr) यज्ञपागेर, T1 यज्ञपागेर — °) G1 एतद् (for इदम्) — °) Śi K (except K2) N1 D2 Cd पुरुष कर्महेतोः; B2 Da D2 कर्महेतोर्गैरुच्य — °) Ko s 4 दास्याभ्येता; N2 N2 s B2 D2 s दद्याभ्येता Śi D2 पचमस् Śi K1 तद्यत्ता (K2 "त); D1 माधवत — After 28, N 1 s. (*

दद्यामेपां पञ्चमं मत्प्रसूतम् ॥ २८
 तेषां कामं भगवानुग्रधन्वा
 प्रादादिष्टं सन्निभमाद्यथोक्तम् ।
 तां चाप्येषां योपितं लोककान्तां
 श्रियं भार्यां व्यवधान्मातुषेपु ॥ २९
 तैरेव सार्धं तु ततः स देवो
 जगाम नारायणमप्रमेयम् ।
 स चापि तद्व्यदधात्सर्वमेव
 ततः सर्वं संवभूवुर्धरण्याम् ॥ ३०
 स चापि केशी हरिरुद्धवर्द्ध
 शुक्लमेकमपरं चापि कृष्णम् ।
 तौ चापि केशी विश्वा यदनां
 कुले स्त्रियौ रोहिणीं देवकीं च ।
 तेषोरैको बलदेवो बभूव

कृष्णो द्वितीयः केशवः संवभूव ॥
 ये ते पूर्वं शक्ररूपा निरुद्धा-
 स्तस्यां दयां पर्वतस्योत्तरस् ।
 इहैव ते पाण्डवा वीर्यवन्तः
 शक्रस्यांशः पाण्डवः सन्यसाची ॥
 एवमेते पाण्डवाः संवभूवु-
 र्यं ते राजन्पूर्वमिन्द्रा बभूवुः ।
 लक्ष्मीश्रीषां पूर्वमेवोपदिष्टा
 भार्या येषां द्रौपदी दिव्यरूपा ॥ ३३
 कथं हि स्त्री कर्मणोऽन्ते महीतला-
 त्समृत्तिष्टेदन्त्यतो दैवयोगात् ।
 यस्या रूपं सोमस्यैप्रकाशं
 गन्धश्चाऽयः क्रोशमात्रात्प्रवाति ॥ ३४
 इदं चान्यत्प्रीतिपूर्वं नरेन्द्र

'loka!):

1916* विश्वशृणुतधामा च दिचिरिन्द्रः प्रतापवान् ।

शान्तिश्रुत्येतेषां वै तेजस्वी पञ्चमः स्थतः ।

[(L. 1) Śi K₁ V₁ श्रुतधामा; Ko कतु^१; Ks Ns Dn Da.s मूत^१; Ns.s Bs Da एत^१. K₂ शुचिरिन्द्रः]

29 Before 29, Da ins. व्यास उ^१; Gs व्यासः. — *)

[1] तेषां कर्म. S उग्रकर्मो; Cd as in text. — *) K₁s स निसर्गाद्; Ns स विस^१; Bs Da सन्नियोगाद् (Bam 'संगाद्'); Da संवित^१; Gs सन्निसर्व^१. — *) Da Da तां चाप्येनां. Da शोककर्ता. — *) Ns त्रियं देवीं. Ks विदधन्; Gs विद-
 धान्; Ms आददान्. Ms-s मानवेपु. — After 29, T₁ ns. 1918*.

30 After 30^{ab}, Ks Ns.s V₁ Dn D₁s (marg. rec. m.) ins.:

1917* अनन्तमन्यकमनं पुराणं

सजातमं विश्वभनन्तरूपम् ।

— S ins. after 30 (T₁, after 29):

1918* नरं तु देवं विदुषप्रधान-

मिन्द्रो जित्युं पञ्चमं कल्पयिवा ।

31 *) Ms.s द्वौ चापि. Gs (hapl.) om. from हरिद up to केशी (in *). Gs हरिद्वहृद्वदाद्. — *) Ko.s.s T₁ शुक्लं चैकम्. K₂ Ns B Da D₁s एकं कृष्णमपरं चैव शुक्लं. — *) Śi K Ns आ(K₂ निरु)दिशेतां; Ns.s V₁ B D निचिशेतां; Gs निदितां. — *) S कुलस्त्रियौ. K₁ N V₁ B

D Ms देवकीं रोहिणीं (by transp.). — *) S (except Gs) सयोः सेतो. T₁ बलभद्रो. — N ins. after 31*:

1919* योऽसौ श्वेतसख्य देवस्य केदाः ।

and after 31/:

1920* केशो योऽसौ वर्णतः कृष्ण उक्तः ।

32 *) S (except Gs.s.s) एते पूर्व. Ko इन्द्रभूता निरुद्धाः. K₂ Ns.s V₁ Dn₁ns D₁ निरुद्धाः. — *) S उत्तन (for उत्तर). — *) K₁s Bs.s Da D₁s.s Gs.s एते (for ते). — T₁ Gs (hapl.) om. from वीर्यं up to पाण्डवाः (in 33*).

33 T₁ Gs om. up to पाण्डवाः. (cf. V.1. 32). — *)

K₁ T₁ Gs.s M एते राजन्. — *) Ms-s लक्ष्मीश्रेयं. — *)

Ko N₁ Bs.s D₁ T₁ Gs-s Ms-s चैषा; K₁s Bs Ds Gs

चैषा; Ms कृष्णा. Ms व्यकरूपा.

34 *) Ko D₁ T₁ G om. हि. Ks Ns.s Bs Ds कर्मणा

ते; Ns चर्मणोते; Ms-s कर्मणोते. — *) Śi देवलोकाद् (in

दैवयोगात् as in text). — *) Śi Ns Bs Dns Da.s T₁ Gs-s M (except Ms) गंधश्रवासाः; G₁ गंधं चाऽयं; G₂

*आयं; G₃ अ यः. K₁ कोशमंगात्; D₁s T₁ Gs.s.s *मार्तं;

T₁ Gs *मसाः. Śi Ns T₁ Gs (inf. lin. as in text).s

प्रयाति; K₁ प्रभावाद्.

35 *) Śi K (except K₂) Ds चाहं; N₁ एवहं; T₁

चायं. — *) Śi Ko.s N V₁ B₁ D₁ D₂ T G (except

Gs.s) Ms-s ददाति. Śi K (except K₂) D₁ चै; N₁ नै

ददामि ते वरमत्यद्भुतं च ।
 दिव्यं चक्षुः पश्य कुन्तीसुतांस्त्वं
 पुण्यैर्दिव्यैः पूर्वदेहैरुपेतान् ॥ ३५
 वैशांपायन उवाच ।
 ततो व्यासः परमोदारकर्मा
 शुचिर्विप्रस्तपसा तस्य राज्ञः ।
 चक्षुर्दिव्यं प्रददौ तान्सु सर्वा-
 न्नाजापश्यत्पूर्वदेहैर्यथावत् ॥ ३६
 ततो दिव्यान्हेमकिरीटमालिनः
 शक्रप्रख्यान्पावकादित्यवर्णान् ।
 बद्धापीडांश्चारुरूपान्श्च यूनो
 व्युढोरस्कांस्तालमात्रान्ददर्श ॥ ३७
 दिव्यैर्वह्नैररजोभिः सुवर्णै-

माल्यैश्चाङ्गैः शोभमानानतीव ।
 साक्षाद्भ्यक्षान्वसवो वाथ दिव्या-
 नादित्यान्वा सर्वगुणोपपन्नान् ।
 तान्पूर्वेन्द्रानेवमीक्ष्याभिरूपा-
 न्नीतो राजा द्रुपदो विस्मितश्च ॥ ३८
 दिव्यां मायां तामवाप्पाप्रमेयां
 तां चैवाग्रां श्रियमिव रूपिणीं च ।
 योग्यां तेषां रूपतेजोयशोभिः
 पत्नीमृद्धां दृष्टवान्पार्थिवेन्द्रः ॥ ३९
 स तद्गुह्यं महदाश्चर्यरूपं
 जग्राह पादौ सत्यवत्याः सुतस्य ।
 नैतच्चित्रं परमर्षं त्वयीति
 प्रसन्नचेताः स उवाच चैनम् ॥ ४०

(for ते). Śi Ko. 2.4 Nī Ds तुभ्यम्; Ks. 2 Dn. 1. 2 S
 (except G. 2) दिव्यम्; Ds रूपम् (for वरम्). — *) Gs
 'सुतांश्च; Ms-s 'सुतांस्तान्. — *) Ks पुण्यैर्देहैः. Śi पूर्व-
 रूपैः; Bs (m as in text); Da पुण्यदेहैः.

36 Śi K D S om. उवाच (Ks Ts G1-4 om. the
 ref.). — *) Nī Ds शुचिर्दिव्यम्; — *) Ko. 2 N V1 B D
 तांश्च (Ds 'स्तु'); Ks. 4 तान् (om. स); S तेन. — *) T G
 Ms उपेतान् (Ms inf. ltn. as in text); Ds-8 यदावत्.

37 *) Śi K D1 Ds शक्रप्रसुखान्; Ds 'खान्'; Gs
 शरप्रसुखान्; Śi मुदितस्तान्ददौ; Ks पंच चैवंद्रकल्पान्;
 Ms पावकदीप्तवर्णान्; Ms-8 सुवि चादित्यव'. — *) Nī
 बद्धापीडान्. Ks चातिरूपान्श्च; Ds चानुरूपान्श्च. — *) T
 G सात् (for तात्). Nī 'स्कांस्तानपश्यन्महोद्भान्.

38 *) Nī Da1 Dn G1 अर्द्धः; Ts Gs-4 वर्णैः (for
 चक्षुः). Nī V1 विरजोभिः; Gs न रजोभिः. Ks Nī. 2 V1
 B D सुवर्णैः. — *) Dn Ds माल्यैश्चोभिः. — *) Ks
 G1. 2 यक्षान्; Ts प्रेक्षान् (for स्पेक्षान्). Śi वापि (for
 वाय). Ks Nī तान् (Nī वा) वसुंश्चापि दिव्यान्; Ks वा
 वसुंश्चाथ दिव्यान्; Nī. 2 V1 B D वा (Ds om. वा)
 वसुंश्चा (Bs. 2 'सुन्वा')पि हृद्धान्; T G Ms वासवान्वाप
 दिव्यान्; Ms. 2-3 वासवा (Ms वा वसुं'न्दिव्यरूपान्. — *) Ts
 Śi आदित्यान्वै; Bs Da Ds श (Ds त)यादित्यान्. — *) Ts
 Gs-2 पूर्वोद्भूतान् (by transp.). — *) Gs पूर्वोद्भिदान्. Śi K1
 Ds समवेद्य; Ko. 2. 4 प्रसमी'; Ks स समी'; Nī. 2 B Da
 Dn Ds. 2 अभिषी' (for एवमीक्ष्य). Śi अभिपूणान्; Ds

अधुरूपान्. Nī तान्स्वास्तमालइयामिभिरूपान्; V1 तान्पूर्वे-
 द्रानेषु पूर्वाभिः. — After 38*, N ins.:

1921* शक्रारमजं चेन्द्ररूपं निरागम् ।

[See below. — Ks B Da Ds. 4 'तमजं चापि निरीक्ष्य पार्थ.]
 — Ms (1 hapl. om.) from 38* up to 40*.

39 Ms om. 39 (of. v. 1. 38). — *) Śi Ks दिष्टं
 मायां. Śi Ks. 2 तां समीक्ष्य; Ko. 2 प्रसमीक्ष्य; Ks Nī V1 B
 D G1 तामवेद्य. — *) Ks तथैवाग्र्यां; Bs तां वै चाग्र्यां.
 Ks Nī. 2 V1 B (except B) D (except Dn) श्रियम् (for
 श्रियम्). Śi K Nī V1 B Da Ds. 4 अभि (Ko. 2. 4 Bs
 Ds. 2 'ति)रूपमुत्तारं; Dn D1 अति (D1 'भि)रूपमुत्तारं.
 — After 39*, N ins.:

1922* दिव्यां साक्षात्सोमवह्निरुपायां ।

[See above. Ks सोमरूपः; Dns सोमसूर्येव'.]
 — *) Ks हृष्टां; Ks हृष्टां; Nī B1 Dn D1 मत्वा (for
 मृद्धां). Ks पूर्वो हृष्टा दृष्टवान्.

40 Ms om. 40* (cf. v. 1. 38). — *) Ks V1 D1. 2
 तं; S (Ms om.) तान् (for तद्). Śi K (except Ks)
 परमाश्चर्यं; S (Ms om.) 'रूपान्. — *) Ms नैकचित्रं. Ks
 Gs स्वयेति. — *) Ms. 2 तस्युवाच वै. — After 40, Ds
 (marg. sec. m.) S ins. an addl. colophon [Adhy. name -
 S पंचत्रोपारवान्. — Adhy. no. : T1 198; Ts Gs-2 150;
 Gs 152; Gs 149; M 151. — S'loka no. : Ms 40].
 After this colophon, Ds (marg. sec. m.) S ins. an
 (addl.) adhy. of 25 lines, given in App. I (No. 101).

न्यास उवाच ।

आसीत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः ।
नाभ्यगच्छति सा तु कन्या रूपवती सती ॥ ४१ ॥
तोषयामास तपसा सा किलोग्रेण शंकरम् ।
तामुवाचेश्वरः श्रीतोष्टु काममिति स्वयम् ॥ ४२ ॥
सैवमुक्ताप्रवीत्कन्या देवं वरदमीश्वरम् ।
पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनः पुनः ॥ ४३ ॥
ददौ तस्यै स देवेशतं वरं प्रीतिमांस्तदा ।
पञ्च ते पतयः श्रेष्ठा भविष्यन्तीति शंकरः ॥ ४४ ॥
सा प्रसादयती देवमिदं भूयोऽभ्यभाषत ।
एकं पतिं गुणोपेतं त्वचोऽहमीति वै तदा ।
तां देवदेवः प्रीतात्मा पुनः प्राह शुभं वचः ॥ ४५ ॥

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ समाप्तं द्रौपदीस्वयंवरपर्वं ॥

St. 41-47 are a variant of l. 157, 6-14.

41 Ś; K₁ S om. उवाच. — *) K₂ तपोवना का.
— *) S (except M₂) नाभ्यगच्छत्. D₁ सा वै; T₂
G₂.^s सापि.
42 *) Da₁ Da₂ किलोग्रेण च शंकरं; T₁ G₁.^s M सा
तु देवं अश्वरं; T₂ G₂-4 प(G₂ श्री)स्यै त्रिपुरासकं. — *)
T₂ G₂-4 तामुवाच ततश्च; G₂ तपसा चेधरत्. S तुष्टो
(for श्रीतो). — *) K₂.^s सपच; K₂ सारत्. S वृणीषाः
कामनीप्सितं.

43 *) S अश्वरमुवाचेदमात्मनो यद्विदं (T₁ वर्धितं)
वचः.

44 *) Ś; K₁.^s V₁ च (K₂ स) तस्यै; K₂ तस्यैव; N₁
च तस्या (for तस्यै स). K₂ तद्वरं. Ko प्रीतिपूर्वकं; K₂
N₂.^s B Dn D₁.^s प्रीतिमांसस; (for प्रीतिमां). K₂.^s
प्रीतिमांस्तदं तदा. S एवमुक्त्वा तदा देव इदं वचनममवीत्.
— *) K₂ N₂.^s B D (except D₂) पतयो भद्रे. — *) S
श्रुत्वा सा तु (T₁ G₂ सा च; T₂ G₂.^s सा तु) भाषिनी.

45 S om. 45. — *) K₂.^s प्रसादयती सा देवम्.
— *) Ko पतिमेकं (by transp.); D₁ पूर्वं पतिं. — *) K₂
N₂.^s B D शंकरं (for वै तदा). — *) Ś; K₂ तदेव देवः.

46 Before 45, Ś; ins. महादेवः; K₁ श्रीदेवदेवः; V₁
देवदेव उ; B₂ देव उ; D₂ महादेव उ. — *) Cf. l. 157.
13. Ś; Ko M स्वयायुक्तः; K₁.^s स्वयास्वयुक्तः; K₂
स्वयैवोक्तः; N₁ स्वया युक्तः; V₂ स्वया प्रोक्तः; N₂.^s B D

पञ्चकृत्वस्त्वया *उक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ।
तच्छया भविता भद्रे तव तद्भद्रमस्तु ते ।
देहमन्यं गतायास्ते यथोक्तं तद्भविष्यति ॥
द्वुपदेया हि सा जज्ञे सुता ते देवरूपिणी ।
पञ्चानां विहिता पत्नी कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता ।
स्वर्गश्रीः पाण्डवार्थ्या समुत्पन्ना महामखे ।
सेह तस्या तपो धीरं दुहितृत्वं तवागता ॥ ४८ ॥
सैषा देवी रुचिरा देवजुष्टा
पञ्चानामेका स्वकृतेन कर्मणा ।
सृष्टा स्वयं देवपत्नी स्वयंभुवा
श्रुत्वा राजन्द्रपदेष्टं कुरुष्व ॥ ४९ ॥

स्वयोक्तोदं; T G स्वया चोक्तः (all avoiding the ...
in different ways). — *) K₂ N₂.^s B D देहीति वै.
शुभे (M₂ पुनः also). — S om. 46st. — *) N₂ तदेतद्;
N₂.^s V₁ Dn D₁.^s चकच्छत् (for तव तद्). — *) S वै (for
सद्). K₂ भविष्यति न संभावः; Kam N₂.^s V₁ B D
सर्वमेतद्भविष्यति. — After 46, T₂ G₂-4, ins. a passage
of 32 lines given in App. I (No. 102).

47 Before 47, K₂ V₁ Da Dn D₂.^s ins. न्यास उ.
G₂ om. 47th. — *) B₁m Da द्रौपद्येया. S (G₂ om.)
ततो. — *) K₂ N₂.^s B₂ D (except D₂.^s) वै (for ते).
— *) S कृष्णा. — *) B₂ हृष्टा; S पुरा (for कृष्णा). K₂
कृष्णाभिद्या भविष्यति.

48 T₂ G₂ om. 48. — *) S (T₂ G₂ om.) स्वर्गदेहीः.
N₂.^s B D (except D₂) पाण्डवार्थ्या तु. K₂ द्वुपद श्रीः
पाण्डवार्थ्या; K₂ स्वर्गदेहीः पाण्डवार्थ्या. — *) S (T₂ G₂ om.)
तपोव(G₂ व)ने. — *) K₂ N₂.^s V₁ B (except B₁) Da
D₂.^s सेयं; S (T₂ G₂ om.) सैव (G₂ सैतत्; M₂ सैवं).
— *) G₂.^s दुहितृत्वं. K₂ उपगता; S (T₂ G₂ om.)
गतत तव.

49 *) G₂ पापजुष्टा. V₁ सैषा पंचानां पाण्डवाना भवित्री.
— *) N₂ सु. (for स्व). K₂ कर्मणा स्वेन राजम्; N₂.^s V₁
B D स्व(B₂ Da D₂ सु)कृतेभ्यै क; T G स्वकृतेभ्यै क.
— *) S सु(T₁ ट)या पूर्व. G₂ स्वयं हि; M₂ स्वयं सा.
— *) K₂ कुरु त्वं. — After 49, K₂ ins. a passage

ददामि ते वरमत्यद्भुतं च ।

दिव्यं चक्षुः पश्य कुन्तीसुतांस्त्वं

पुण्यैर्दिव्यैः पूर्वदेहेरुपेतान् ॥ ३५

वैशंपायन उवाच ।

ततो व्यासः परमोदारकर्मा

शुचिर्विप्रस्तपसा तस्य राज्ञः ।

चक्षुर्दिव्यं प्रददौ तान्स सर्वा-

न्राजापश्यत्पूर्वदेहेयथावत् ॥ ३६

ततो दिव्यान्हेमकिरीटमालिनः

शक्रप्रख्यानपावकादित्यवर्णान् ।

बद्धापीडांश्चारुरूपान्श्च यूनो

व्यूढोरस्कांस्तालमात्रान्ददर्श ॥ ३७

दिव्यैर्वैश्वरजोभिः सुवर्णै-

र्मास्त्रैश्चाद्र्यैः शोभमानानतीव ।

साक्षाद्भयक्षान्वसवो वाय दिव्या-

नादित्यान्वा सर्वगुणोपपन्नान् ।

तान्पूर्वेन्द्रानेवमीक्ष्याभिरूपा-

न्रीतो राजा ह्रुपदो विस्मितश्च ॥ ३८

दिव्यां मायां तामवाप्स्याप्रमेयां

तां चैवाभ्यां श्रियमिव रूपिणीं च ।

योग्यां तेषां रूपतेजोयशोभिः

पत्नीमृदां दृष्टवान्पार्थिवेन्द्रः ॥ ३९

स तद्गृह्णा महदाश्चर्यरूपं

जग्राह पादौ सत्यवत्याः सुतस्य ।

नैतच्चित्रं परमपुं त्वधीति

प्रसन्नचेताः स उवाच चैनम् ॥ ४०

(for ते). Ś1 Ko.1.4 N1 Ds सुभयम्; Ks.3 Dn1.n8 S (except Gs.4) दिव्यम्; Ds रूपम् (for वरम्). — *) Gs 'सुतांश्च; Me.3 'सुतांस्तान्'. — *) K1 पुण्यैर्देहेः. Ś1 पूर्व-रूपैर्; Bz (m as in text).s Da पुण्यैर्देहैः.

36 Ś1 K Ds S om. उवाच (Ks Ts Gs-4 om. the ref.). — *) Ms शुचिर्दिव्यस्त. — *) Ko.2 N V1 B D तांश्च (Ds 'स्तु'; Ks.4 तान् (om. स्); S तेन. — *) T G Ms त्वेषेतान् (Ms inf. Ś1. as in text); Me.3 यदावत्.

37 *) Ś1 K1 Ds शक्रप्रमुख्यान् (D1 'खान्'); Gs शक्रप्रमुख्यान्. Ś1 सुदितस्तान्ददर्श; K1 पंच वैश्वैरुद्रकपान्; Ms पावकदोस्तवणान्; Me.3 सुवि चादित्यव. — *) N1 चंद्रापीडान्. Ks चातिरूपांश्च; Ds चानुरूपांश्च. — *) T G साल' (for ताल'). N1 'स्कांस्तान्पश्यन्महोदयान्.

38 *) N1 Da1 Dn1 G1 अर्द्धः; Ts Gs-4 वर्णैः (for चक्षुर्). N1 V1 विरजोभिः; Gs न रजोभिः. Ks Ns.3 V1 B D सुवर्णैः. — *) Dn Ds माल्यैश्चोद्यैः. — *) Ks Gs यक्षान्; T1 प्रेक्षान् (for व्यक्षान्). Ś1 चापि (for वाप). Ks Ns तान् (N1 वा) वसुंश्चापि दिव्यान्; Ks वा वसुंश्चापि दिव्यान्; Ns.3 V1 B D वा (Ds om. वा) वसुंश्चा(Bs.3 'सुन्वा')पि रुद्रान्; T G Ms वासवान्वाय दिव्यान्; Ms.3-4 वासवा(Bs वा वसुं'दिव्यरूपान्. — *) Ś1 आदित्यान्; Bz Da Ds श Ds तेषांदिव्यान्. — *) T1 Gs-4 पूर्वैर्देहेः (by transp.). Gs पूर्वोनिर्द्धान्. Ś1 K1 Ds सत्यवत्याः; Ko.2.4 प्रसमी'; Ks ससमी'; Ns.3 B Da Dn Ds.2.4 अमिषी' (for एमिषीव). Ś1 अमिष्यान्; Ds

अनुरूपान्. N1 तान्सर्वान्समालक्ष्याभिरूपान्; V1 तान्पूर्व-द्रानेच पूर्वोभिः. — After 38', N ins.:

1921* शकाम्भजं चेन्द्ररूपं निरायम् ।
[See below. — Ks B Da Da.4 'समं चापि निरीक्ष्य पार्थे.]
— Ms († hapl.) om. from 38' up to 40'.

39 Ms om. 39 (cf. v. 1. 38). — *) Ś1 K1 दिदां मायां. Ś1 K1.4 तां समीह्य; Ko.3 प्रसमीह्य; Ks N1 V1 B D Gs तामवेद्य. — *) Ks त्वेषेताव्यां; Bz तां वै चाभ्य Ks Ns.3 V1 B (except Bz) D (except Dn) श्रियम् (Ś1 श्रियम्). Ś1 K N1 V1 B Da Ds.4.5 अमि (Ko.1-4 I Ds.4.5 'ति)रूपपुष्टोः; Dn Ds अति(Ds 'भि)रूपयुक्तं — After 39', N ins.:

1922* दिव्यां साक्षात्सोमवद्विप्रकाशां ।
[See above. Ks सोमरूपम्; Dns सोमसूर्यम्.]
— *) Ks रुद्रा; Ks रुद्रा; Ns Bz Dn Ds सत्य' (fo कर्दा). Ks पूर्वी दृष्ट्वा इष्टवान्पार्थ.

40 Ms om. 40* (cf. v. 1. 38). — *) Ks V1 Ds तं; S (Ms om.) तान् (for तद्). Ś1 K (except Ks परमाश्चर्य'; S (Ms om.) 'रूपान्. — *) Ms नैकश्रियं, Ks Gs त्वयेति. — *) Ms.3 तमुवाच वै. — After 40, Ds (marg. sec. m.) S ins. an addl. colophon [Adhy. name. S पृथेन्द्रोपाख्यानं. — Adhy. no. : Ts 198; Ts Gs-4 150; Gs 152; Gs 149; M 151. — S'loka no. : Ms 40]. After this colophon, Ds (marg. sec. m.) S ins. an (addl.) adhy. of 25 lines, given in App. I (No. 101).

व्यास उवाच ।

आसीत्तपोवनं काचिद्वेपः कन्या महात्मनः ।
 नाध्वगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ॥ ४१ ॥
 तोषयामास तपसा सा किलोत्प्रेण शंकरम् ।
 तामुवाचेश्वरः प्रीतो वृषु काममिति स्वयम् ॥ ४२ ॥
 सैवमुक्ताश्रवीत्कन्या देवं वरदमीश्वरम् ।
 पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनः पुनः ॥ ४३ ॥
 ददौ तस्यै स देवेशस्तं वरं प्रीतिमास्तदा ।
 पञ्च ते पतयः श्रेष्ठा भविष्यन्तीति शंकरः ॥ ४४ ॥
 सा प्रसादयती देवमिदं भूयोऽभ्यभाषत ।
 एकं पतिं गुणोपेतं त्वचोऽर्हामीति वै तदा ।
 तां देवदेवः प्रीतात्मा पुनः ग्राह शुभं वचः ॥ ४५ ॥

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ समाप्त द्रौपदीस्वयंवरपर्वे ॥

पञ्चकृत्वस्त्वया *उक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ।
 उत्तथा भविता भद्रे त्वं तद्भद्रमस्तु ते ।
 देहमन्यं गतायास्ते यथोक्तं तद्भविष्यति ॥ ४६ ॥
 द्रुपदैषा हि सा जज्ञे सुता ते देवरूपिणी ।
 पञ्चानां विहिता पत्नी कृष्णा पार्यत्यनिन्दिता ॥ ४७ ॥
 स्वर्गश्रीः पाण्डवार्थाय समुत्पन्ना महामखे ।
 सेह तस्या तपो शौरं दुहितृत्वं तवागता ॥ ४८ ॥
 सैषा देवी रुचिरा देवजुष्टा
 पञ्चानामेका सकृतेन कर्मणा ।
 सृष्टा स्वयं देवपत्नी स्वयंभुवा
 श्रुत्वा राजन्द्रुपदेष्टं कुरुष्व ॥ ४९ ॥

G. K. I.

41-47 are a variant of 1 157 6-14

41 Śi K₁ S om उवाच — *) K₂ तपोवनं कं.
 — *) S (except Ms.) नाध्वगच्छत् D₁ सा वै; T₂
 G₂ सापि

42 *) D₁ D₂ किलोत्प्रेण च ककरं, T₁ G₁ s M स
 तु देव मदेश्वर, T₂ G₂-4 प(G₂ प्री)त्यर्थं त्रिपुरातरक — *)
 T₂ G₂-4 तामुवाच ततश्च, G₂ तपसा चेश्वरस्य S तुष्टो
 (for प्रीतो) — *) K₂ स क्यत्, K₂ खरत् S वृणीयात्
 काममीरिसत्

43 **) S अश्वरमुवाचेदमात्मनो यदित (T₁ वर्धित)
 वच

44 **) Śi K₁ s V₁ च (K₂ स) तस्यै, K₀ तस्यैव, N₁
 च तस्या (for तस्यै स) K₂ तद्वर K₀ प्रीतिपूर्वकं, K₂
 N₁ s B D₁ D₁ s प्रीतमानस (for प्रीतिमा) K₂ s
 प्रीतिमास्तद्वर तदा S पञ्चमुकलदा देव इद वचनमभवीत्
 — *) K₂ N₁ s B D (except Ms.) पत्यो भद्रे — *) S
 इत्युक्ता सा तु (T₁ G₂ सा च, T₂ G₂ s सायु) मामिनी

45 S om 45 — *) K₂ s प्रसादयती सा देवम्
 — *) K₀ पतिनेक (by transp), D₁ प्व पति — *) K₂
 N₁ s B D शकर (for वै तद्वर) — *) Śi K₁ तदैव देव

46 Before 46, Śi ins महादेव, K₂ शीदेवदेव, V₁
 देवदेव उ', B₂ देव उ', D₂ महादेव उ' — *) Of 1 157
 13 Śi K₀ M स्वयाप्युक्त, K₁ s 6 स्वयास्पुक्त, K₂
 स्वयैवोक्त; N₁ तया शुच; V₁ तया प्रोक्त, N₂ s B D

त्वपोहोह, T G त्वया चोक्त (all avoiding the hiatus
 in different ways) — *) K₂ N₁ s B D देहीति वै S
 जुष्टे (M₂ पुन also) — S om 46⁴ — *) N₁ तदैवद्;
 N₂ s V₁ D₁ D₂ s वचलद् (for तव तद्) — *) S वै (for
 तद्) K₂ भविष्यति न सदाय, Kam N₁ s V₁ B D
 सर्वमेतद्भविष्यति — After 46, T₂ G₂-4 s ins a passage
 of 32 lines given in App I (No 102)

47 Before 47, K₂ V₁ Da D₂ D₂ s ins स्वस्य न'.
 G₂ om 47⁴ — *) B₁ m D₁ द्रौपदेया S (G₂ om)
 ततो — *) K₂ N₂ s B₂ D (except D₂ s) वै (for ते).
 — *) S कृष्णा — *) B₂ दृष्टा, S पुरा (for कृष्णा) K₂
 कृष्णानिवा मविष्यति

48 T₂ G₂ om 48 — *) S (T₂ G₂ om) स्वर्गोद्ग्री -
 N₂ s B D (except D₂) पादवार्थं तु K₂ द्रुपद श्री
 पादवार्थे, K₂ स्वर्गोद्ग्री पादवय — *) S (T₂ G₂ om)
 तपोव(G₂ व)ने — *) K₂ N₁ s V₁ B (except B₁) Da
 D₂ s सेय, S (T₂ G₂ om) सेव (G₂ सेतत्, M₂ सेव)
 — *) G₂ s दुहितत्व K₂ उपायता, S (T₂ G₂ om.)
 गता तव

49 *) G₂ पापजुष्टा V₁ सैषा पञ्चानां पादवाना अग्रिणी
 — *) N₁ सु (for स्व) K₂ कर्मणा स्वेन राजद्, N₂ s V₁
 B D स्व(B₂ s Da D₁ सु)कृतेनेह क', T G स्वकृतेनेव क'.
 — *) S स(T₂ ह)ष्टा पूर्व G₁ स्वय हि, M₂ स्वय वा.
 — *) K₂ कुरु त्व — After 49, K₂ ins a passage

१९०

द्वुपद उवाच ।

अश्रुत्वा च वचनं ते महर्षे

मया पूर्वं यतितं कार्यमेतत् ।

न वै शक्यं विहितस्वापयात्

तदेवेदमुपपन्नं विधानम् ॥ १

दिष्टस्य ग्रन्थिरनिवर्तनीयः

स्वकर्मणा विहितं नेह किञ्चित् ।

कृतं निमित्तं हि वरैकहेतो-

स्तदेवेदमुपपन्नं वहूनाम् ॥ २

यथैव कृष्णोक्तयती पुरस्ता-

त्रैकान्पतीन्मे भगवान्ददात् ।

स चाप्येवं वरमित्यब्रवीत्तां

देवो हि वेद परमं यदन ॥ ३

यदि वायं विहितः शंकरेण

धर्मोऽधर्मो वा नात्र ममापराधः ।

शृण्वन्तिमे विधिर्वत्पाणिमसा

of 114 lines, comprising two adhyayas, given in App I (No 100), which are ins. in S after adhy 188

Colophon om in K₄ — Major parvan T₉ G M समव (for आदि) — Sub-parvan K₁ द्रौपदीविवाह, B₁ D₈ D₉ द्रौपदीस्वयवर, D₁₁ D₁₂ स्वयवर, T₁ समव, to these K₄ B₁ D₈ D₉ D₁₁ D₁₂ add पंचद्रौपारयान Śī Ko-s N₁ B₁ s s Da D₂ s (all om the sub parvan name) mention only पंचद्रौपारयान — Adhy no (figures, words or both) D₈ 196, D₁₁ 903, D₈ 147, T₁ 200, T₉ G₁-s 152, G₁ s 154, G₁ 151, M 153 — Śloka no Da 52, Dn 53, Ms 8. — Aggregate śloka no D₈ 7308

190

1 Śī K₁ S om उवाच — N₁ V₁ B₆ subst for 1st Da D₈ ins before 1st

1923* श्रुत्वा वचस्तथ्यमिदं महार्षे

नष्टप्रमोहोऽस्मि महानुभाव ।

— *) Śī Ko अश्रुत्वा च, K₂ श्रुत्वा त्वद, K₃ अश्रुत्वात्, T₉ G (except G₁ s) श्रुत्वा चैव — *) T G₁-s यदिदः G₁ गदित, G₁ विदित K₁ N₁ s B₁ s D (except D₈) सुविपात्तु (K₁ n), S वर्जितत्वा — *) K₁ नैव, N₁ D₁ नैव S न हि (for न हि) K₁ N₁ s V₁ B Dn D₁ s विहितस्वापयान, S ताचापयात् — *) Śī K₁ तदेवेदमुपपन्नं. N₁ B₁ विधान Cf 2^d

2 *) Śī Ko 1. s N₁ T₁ अनुवर्तं, B₁ न निवर्तं

— *) Śī चेद, K₁ तत्र, K₂ वेद, S चैव (M₁-s खेव) B₆ कश्चित्, D₈ कैश्चित्; M₁ s *inf lsn* सर्व — *) N₁ कृत प्रयत्न — *) Ko s s तथेवेदम्, G₁ तदेवेनम्, M₁ s तदेव चेद् K₁ N₁ s B₁ m s s Dn D₁ विधान (for वह); of 1st

3 *) Śī K₁ यदेव — *) K₁ नैक पतिं मे, K₂ पृतान्पतीन्मा, G₁ नैतान्पतीन्मे Cd oites नैकान् — *) M₁-s न (for स) B₆ चाप्येन; S चाप्येतद् Śī Ko 1 s T₁ परमित्यत्र, B₆ वरमत्र; B₆ वरमित्येवात्र G₁ s M₁ s (*inf lsn* as in text) तदा (for ता) — *) D₈ ह, M₁ s अदि (for हि) N₁ s V₁ B₁ s Dn D₁ वेत्ता, D₂ वै (for वेद)

4 D₁ reads 4 after 6 — *) B₆ Da D₈ यदे (Da 'दे)वेद Śī वेय, K (except K₁) N₁ s B₁ s s Dn D₁ s चैव, N₁ चेद, V₁ सार, S स्वय (M₁ द्विय) (for वाय) Śī K (except K₁) विहिता, B₆ N₁ V₁ Da D₈ त — *) K₁ मे (for वा) D₈ om वा Ko s वै मे, D₈ मे वै (for मम) — *) S पाठवा पाणिमसा (T₁ पाणिमसा यथावद्) — *) N₁ D₁ यथायोग, S यथाजोष (G₁ न्याय, M₁ as in text) Śī K₁ s N₁ विहितेया G₁ विहिता हि कृष्णा — After 4 K₄ (marg) D₈ (marg *see m.*) ins

1923* नाथ विधिर्मानुषाणां विवाहे
देया हेते द्रौपदी चापि लक्ष्मी ।
प्राक्कर्मण स्वकृतापन्नं भर्तुं
नवाप्येया देवदेवप्रसादात् ।
नैपत्येवाय विदितं रुद्रिवाहो
यद्रायैया द्रौपदी पाण्डवानाम् ॥

K₄ cont.

1925* अन्येऽप्येव स्वर्गमुत्पन्त्या क्षियत्र

यथोपजोषं विहितैषां हि कृष्णा ॥ ४

वैशांपायन उवाच ।

ततोऽब्रवीद्भगवान्धर्मराज-

मद्य पुण्याहमुत पाण्डवैय ।

अद्य पौष्यं योगमुपैति चन्द्रमाः

पाणिं कृष्णायस्त्वं गृहाणाद्य पूर्वम् ॥ ५

ततो राजा यज्ञसेनः सपुत्रो

जन्यार्थयुक्तं बहु तत्तदयम् ।

समानयामास सुतां च कृष्णा-

माञ्जान्य रत्नैर्बहुभिर्विभूष्य ॥ ६

ततः सर्वे सुहृदस्तत्र तस्य

समाजग्मुः सचिवा मञ्चिणश्च ।

द्रष्टुं विवाहं परमप्रतीता

द्विजाश्च पौराश्च यथाप्रधानाः ॥ ७

तत्तस्य वैश्वार्थिजनोपशोभितं

विकीर्णपञ्चोत्पलभूपिताजिरम् ।

महर्हरत्नौघविचित्रमावभौ

दिवं यथा निर्मलतारकाचितम् ॥ ८

ततस्तु ते कौरवराजपुत्रा

विभूषिताः कुण्डलिनो युवानः ।

महार्हवस्त्रा वरचन्दनोक्षिताः

कृताभिपेकाः कृतमङ्गलक्रियाः ॥ ९

पुरोहितेनाग्निस्मानवर्चसा

सहैव धौम्येन यथाविधि प्रभो ।

क्रमेण सर्वे विविशुश्च तत्सदो

महर्षभा गोष्ठमिवाभिनन्दिनः ॥ १०

न धर्मः स्थान्मानवोक्तो नरेन्द्र ।

5 Śi K (except K_o) S om. उवाच. For S see below. — *) Śi भार्गवो धर्मः. — *) K₁ N̄ V₁ B₁ D_n D₂ 4 अधिव (for अद्य). K_o D₁ उत्तमः; K₂ N̄ V₁ B₁ D_n D₂ 4 उत वः; B₁ पुत्रं वः (for उत). K_o 5 N̄ 2 8 V₁ B₁ 8 D_n D₁ 5 पाण्डवैयः. B₁ 8 D₁ 5 पुण्याहमद्यैव सुधि-धिति. — *) Śi K₁ V₁ पुष्यं योगम्; K₁ पुष्ययोगम्; K₂ योगं पुष्यम्; N̄ 1 पुष्ये योगम्. K₁ N̄ 1 चन्द्रः. K_o 8 पौरवं योगं चारु चंद्रोऽभ्युपैति. Nilp पौरवं (for पौरवं). — *) K₁ om. रत्नैः. N̄ 1 D₁ om. अद्य. B₁ ब्राह्मो सुहृदस्तत्र तथैव राजन्. — After 5, B₁ ins.:

1926* पाणिं गृहाण प्रथमं स्वमत्याः

पाञ्चालराजस्य नरेन्द्र पुत्र्याः ।

S subst. for 5: D₁ ins. after 1924*:

1927* तत आग्रजमुपवस तौ कृष्णपदावभौ ।

कुन्ती सपुत्रा यत्राक्षे षट्पुत्रश्च यापैतः ।

ततो द्वैपायनः कृष्णे सुधिधिरमथावभवीत् ।

अद्य पुष्यमहश्चन्द्रो रोहिष्या च समेव्यति ।

क्रमेण मनुजव्याघ्राः पाणिं गृह्णन्तु पाण्डवाः । [5]

द्वैपाया धर्मतः सर्वे दृष्टमेतत्पुराणय ।

[(L. 5) G₁ 5 मनुजव्याघ्राः. — (L. 6) G₁ 4 धर्मतश्चेत्ते.]

6 *) Śi K₁ ज्ञानार्थयुक्तं; N̄ 2 8 V₁ B₁ 8 D_n D₂ 4 5

जन्यार्थयुक्तं; T₁ G₁ 4 M जन्यार्थयुक्तं; G₁ कन्यार्थयुक्तं. C_d

cites जन्यः (= जन्मात्ता). D₁ बहुरत्नमभ्यं; G₁ 5 M₁ 8 बहु

तत्तद्वाच्यं. — *) B₁ D₁ संसज्यामास; T G₁ 8 संसावः; G₁

M समर्थं. — *) Śi K V₁ आहुत्य; N̄ 1 आह्विय. Śi विभूष्या; K₂ D₁ विभूषितां (for विभूष्य). — After 6, D₁ reads 4.

7 *) K₂ N̄ 2 8 B D (except D₁) ततस्तु सर्वे सुहृदो नृपस्य. — *) K₂ B₁ 8 D (except D₁) सहिता; B₁ 8 सुदिता (for सवि). — *) Śi K₁ N̄ 1 V₁ B₁ D₁ 8 'प्रथमं'; K₂ 'प्रवीराः'.

8 *) K₂ N̄ 2 8 V₁ B D G₁ 2 ततोस्त. Śi K_o 2 2 2 2 N̄ 1 D₁ 8 अर्थिजनोपपन्नं; K₂ N̄ 2 8 V₁ B D_n D₂ 2 2 2 2 अद्य (K₂ D_n D₁ 'प्र')जने'. — *) Śi K₁ 'भूयितं नवः'; N̄ 1 विकीर्णपुष्पोत्करम्'; N̄ 2 8 B₁ D_n D₁ 8 विसौर्णः'; V₁ प्रकीर्णः'; T₁ G₁ 'शोभिताजिरं (G₁ 8 'ताधिकं). — *) K₂ N̄ 2 8 V₁ B D 4 बलीयः; T₁ G₁ M₁ 8 बभूव; T₁ M₁ 8 अनेक- (for महाहं). — *) Śi K₂ N̄ V₁ B D (except D₁) नमो यथा. N̄ 2 8 D_n 8 नु D₁ T₁ G₁ 8 'तारकान्वितं'.

9 *) S सुवेपाः. — *) B₁ 'चंद्रनास्ताः'; D_n 'चंद्रनोक्ताः'. Śi K (except K₂) N̄ 1 D₁ 8 महार्हमाहर्षावरं; N̄ 2 8 V₁ B₁ 8 D_n D₁ 8 'वर्षावरं'. — *) S 'कौतुक'.

10 *) S 'समान' (G₁ M 'समेन')तेजसा. — *) D_n सदैव यौ'. S तथा यथा (G₁ यथा तथा; M तदा यथा) विधि (G₁ तथाविधियथा). — *) K₂ ततस्तदा; N̄ 2 8 V₁ B₁ 8 D_n D₁ 8 ततः सदो; B₁ ततश्च तत्. — *) K₂ सत्पर्षभा. K₁ D₁ 'नंदिताः'; K₁ M₁ 8 'नंदिताः'; N̄ 2 8 V₁ B₁ (m as in text) D_n D₁ 'नर्दिनः'. K₂ महर्षिसंजुगुप्तनीय नंदिताः. 11 *) K₂ अवनीय; N̄ 1 B D₁ 4 5 G₁ 2 8 M₁ 8 'शु'; D_n

C. I.
K. I.

ततः समाधाय स वेदपारगो
 जुहाव मन्त्रैर्ज्वलितं हुताशनम् ।
 युधिष्ठिरं चाप्युपनीय मन्त्रवि-
 न्नियोजयामास सहैव कृष्णया ॥ ११
 प्रदक्षिणं तौ प्रगृहीतपाणी
 समानयामास स वेदपारगः ।
 ततोऽभ्यनुज्ञाय तमाजिशोभिर्न
 पुरोहितो राजगृहाद्विनिर्घयौ ॥ १२
 क्रमेण चानेन नराधिपात्मजा
 वरस्त्रियास्ते जगृहुस्तदा करम् ।
 अहन्यहन्पुत्रमरूपधारिणो
 महारथाः कौरववंशवर्धनाः ॥ १३

इदं च तत्राहुतस्वरूपमुत्तमं
 जगाद विमर्षिर्परीतमानुषम् ।
 महानुभावा किल सा सुमध्वमा
 बभूव कन्यैव गते गतेऽहनि ॥ १४
 कृते विवाहे हुपदो धनं ददौ
 महारथेभ्यो बहुरूपमुत्तमम् ।
 शतं रथानां चरहेमभूषिणां
 चतुर्युजां हेमखलीनमालिनाम् ॥ १५
 शतं राजानामभिपक्षिनां तथा
 शतं गिरीणामिव हेमशृङ्गिणाम् ।
 तथैव दासीशतमभ्यघौचनं
 महाहैवेषाभरणाम्बरस्रजम् ॥ १६

Dn1.2: T: G: s अर्.

12 *) B: प्रगृहीतपाणिः; S परिगृह्य पाणिना. — *)
 K: N1. s B D (except D: s) परी(K: D:1 "रि)णयामास;
 N: परिणाप्यया"; V: प्रणीयया. — After 12^{ab}, D: s
 (marg. sec. m.) S ins.:

1928* विप्रान्तु संतर्प्यं युधिष्ठिरोऽन्ने-
 गोभिश्च रतैर्विविधैरर्घैः ।

जग्राह पाणिं नरदेवपुत्र्या
 धौमेन मन्त्रैर्विधिवद्भुतेऽग्नौ ।

ततोऽन्तरिक्षारकुसुमानि पेतु-

वंशो च वायुः सुमनोऽन्यथाः ॥

[(L. 1) D: T G: s अर्: (for अर्ः). — (L. 2) Me-s
 गोभिर्निर्घवैर्. T: G विविधैश्च पूर्व. — (L. 3) T: G:
 Me-s नरदेवजयाया; T: G: s. Me नरदेवकन्यया.]

— *) S: K (except K: s) समभ्यतु. K: समाजशोभिर्तः
 N: B: G: s "शोभनं; D: D: s: G: "शोभितं.

13 *) K: s चान्येन; N: B: (m as in text). s चान्ये
 च. N: "धिपा ये; B: D: नृपाधिया. — *) Ko. s N: s
 B: Dn1.2: G: s. Me-s वरस्त्रियस्ते. S (except G: N: s)
 फरं तदा (by transp.). — *) K: T: उचमवेप"; K:
 अद्भुतस्वरूप". — *) N: D: महायक्षाः.

14 *) V: जगाम. N: Dn D: देवापिर्. Ko. s V: B:
 (m as in text) Dn1 na D: अतीव मानुषं; K: s अमानुषं
 तदा. S दयाप कृष्णा वपुषातिमानुषं. — *) K: G: s किल
 सायुम्. — *) T: G (except G: s) कन्यैव. K: गतेहनि
 भूव. — After 14, D: marg. sec. m. ins. (the 'sloka'):
 १००० — १००० । अथेदेव पतिदेवस्ताजुने ।

मध्यमेषु च पाञ्चाख्याः त्रितयं त्रितयं त्रिषु ।

15 *) K: s बहुवचमुत्तमं. — *) S: K: s महारथान्तं.
 K: s "रूपिणां; K: s. N: s V: B D Me "मालिनां (D:
 "भूषणां); N: "भूषणं; T G Me-s "भूषितं. — *) S: K:
 चतुःशतं. K: s B Da Dn: D: s "खलीनशालिनां; S
 "विधिप्रमालिनां.

16 *) Cf. I. 178. 9 for अभिपक्षिन्. S: K: s. N:
 V: B D G: Me-s अरि (for अग्नि-). V: पक्षिनां च; B:
 पक्षिनां शतं; Dn: D: G: पक्षिनीनां; T G: s. Me पक्षजा (Me
 "का)नां. — *) S तथा (G: महा). — After 16^{ab}, S
 (except Me) ins.:

1930* शतं दशाशान्मणिहेमभूषणा-

भननोजवाभ्द्रादशवारिकामपथा ।

[*] G: "हेमभूषिणां; Me-s "हेमभूषिणो. — *) G:
 पक्षिचताननेकायु; Me-s द्वादशावारिकाम्बरान्.]
 — *) Some MSS. (mostly B) "दशा". — After 16,
 D: s (marg. sec. m.) S ins.:

1931* हेमानि शक्यसप्तभाजानानि

द्रव्याणि चान्यानि महासनानि ।

[*] G: दिव्यानि (for द्रव्याणि). G: महापनानि; Me-s
 च गोधनानि.]

17 Me-s om. 17^a-18^a. — *) S: K: N: वैव
 दशाप(N: "शु)तं ददौ; Ko. s V: वैव दशापुत्तमर्षितं; K: s
 B: s. D: s वैव दशापुत्तुता(D: s "निव)तं; N: s B: D:
 Dn दिव्यदशां पुनर्ददौ; D: s वैव दशाशान्तिवतायुतं; S (Me-s
 om) वैव दशापुत्तुता(T: "प्रा; G: "या)नि. — *) K: s D: s
 T: ददौ धनं (by transp.); N: धनं तदा; N: s V: D: Dn

पृथक् पृथक् चैव दशाधृतान्वितं
धनं ददौ सामकिरिगिसाक्षिकम् ।
तथैव वस्त्राणि च भूषणानि
प्रभावयुक्तानि महाधनानि ॥ १७

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि तपत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

१९१

वैशांपायन उवाच ।

पाण्डवैः सह संयोगं गतस्य द्रुपदस्य तु ।
न बभूव मयं किञ्चिद्देवभ्योऽपि कथंचन ॥ १
कुन्तीमासाद्य ता नायौ द्रुपदस्य महात्मनः ।
नाम संकीर्तयन्त्यस्ताः पादौ जग्मुः स्वमूर्धनि ॥ २

कृष्णा च क्षौमसंवीता कृतकौतुकमङ्गला ।
कृताभिवादानां श्वश्र्वात्स्यौ प्रह्ला कृताञ्जलिः ॥ ३
रूपलक्षणसंपन्ना शीलाचारसमन्विताम् ।
द्रौपदीमवदन्नेम्णा पृथाशीर्वचनं स्तुपाम् ॥ ४
यथेन्द्राणी हरिहये स्वाहा चैव विभावसौ ।

G. 1.
E. 1.

Ms तदा धनं; Bs तथा धनं. A few MSS. सोमकिरि-
Ko. s Ds अग्निमौलिकं; Ks अग्निसायकं. Śi Ks धनेन
सौवर्णिकमुक्तमालिकं. — *) Ks Ns. s B D (except Ds)
Ts वि; Ns स- (for च). — *) Śi Ks स्वभाव; Vs प्रताप.
Ks Ns. s Vs B D (except Ds) महानुभावः; Ns 'नृपस्य;
Ts Gs-4 महात्मनानि; Gs 'रथानि.

18 Ms-s om. 18^{ms} (cf. v. 1. 17). — *) Bs. s D
(except Da) तु (for च). Ks Ns. s B D (except Ds)
T Gs-4 तु; Vs अद्य (for स). — *) Gs महारायाः.
— *) Śi Ko. 1 Ns Ts पुरे सः; Ks पुरे च; Vs पुरेषु. A
few MSS. वंबाल. Śi Ko. s. 4 D तस्य (om. ह); Ks
तस्य तु; Ts तत्र ह; Ms तत्र सः. — After 18, Ds (marg.
sec. m.) S ins.:

1932* सर्वेऽप्युत्पद्यन्तु पाण्डवेषु-

सख्याः शुभैः शीलसमाधिपुत्रैः ।

सा चाप्येषां यात्रयेषी तदानीं

विवधेषामास मुदं स्वपुत्रैः ॥

[*) Ts सा चारुषेया. — *) Ts Gs-4. s सुपुत्रैः.]

Colophon. Major parvan: Ts G M संभव* (for
आदि*). — Sub-parvan: Śi K Ns Bs. s. s Da Da Ds. s
द्रौपदीविवाह (Ko 'द्वैवाहिक'; Bs Ds द्रौपदीस्वयंवर (Ts
'स्वयंविवाह); Ns Bs Da add समाप्त. — Adhy. name: Ts
Gs. s M द्रौपदीविवाह. — Adhy no. (figures, words
or both): Dns 197; Dsm 204; Ds 148; Ts 201;
Ts Gs-4 153; Gs. s 155; Gs 150; M 154. — S'loka

no.: Dn 17; Ms 24. — Aggregate s'loka no.: Dns
7325.

191

1 Ks. s Ds S om. उवाच. — After the ref., Ds
(marg. sec. m.) S ins.:

1933* एवं विवाहं कृत्वा ते वीरा द्रुपदवेदमनि ।

उपुः सर्वे यथा पुत्रं कृतवन्तोऽन्तरिक्षगाः ।

— *) Ts Gs-4 कृत; Cd गत* (as in text). Śi Ks Ns
च; Ko. 1 N B D Gs. 6 ह (Ns Ds है); Cd तु (as in text).
— *) Ko. 4 कदाचन.

2 *) Ks स्वै; Ns V1 B D अस्याः (for ताः). Śs नाम
संकीर्त्य स्वं तस्याः (for *). Śs जहुः; Ks चक्रुः (for जग्मुः).
Ns V1 B D जग्मुः पादौ (by transp.). Śi Ks Ns Dns
स्व (Ns s) मूर्धनि; Bsm स मूर्धनि. S पादौ वयंदिरे इष्टाः
शितोनिर्नाम कीर्तयन्.

3 *) S द्रौपदी (for कृष्णा च). — *) Ko स्वस्या; Ks
स्वया; Ks स्वस्ता; Ns s V1 Bs. s Dn Ds. s श्वश्र्वा. Ns
कृत्वाभिवादानं श्वश्र्वा; S अभिवाच तदा (Ts Ms तथा; Gs
कृता) श्वर्ध.

4 *) V1 'संवीता; Ts Gs. s 'वीतन'. — *) Ts
'चारवर्ती शुभो. — *) Ks 'धर्म प्रावदत्.

5 Before 5, S (except Ts Ms) ins. कुन्ती. — *) Ks
हरिमुह. — *) Śi K (except Ks) Ds Ms चंद्र (for सोने).

6 *) Some MSS. वशिष्ठे. — After 6^{ms}, Ko. s
Ds ins.:

1. 191. 5] .

रोहिणी च यथा सोमे दमयन्ती यथा नले ॥ ५
यथा वैश्रवणे भद्रा वसिष्ठे चाप्यरुन्धती ।
यथा नारायणे लक्ष्मीस्तथा त्वं भव भर्तुषु ॥ ६
जीवध्वीररुभेदे बहुवीरुष्यसमन्विता ।
मुभगा भोगसंपन्ना यद्यपती स्वनुवता ॥ ७
अतिथीनागतान्साधून्मालान्शुद्धान्गुरुंस्तथा ।
पूजयन्त्या यथान्यायं शश्वद्रच्छन्तु ते समाः ॥ ८
कुरुजाह्नलमुख्येषु राष्ट्रेषु नगरेषु च ।
अनु त्वमभिपिच्यस्व नृपतिं धर्मवत्सलम् ॥ ९
पतिभिर्निजितामुर्वी विक्रमेण महावलः ।
कुरु ब्राह्मणसात्सर्वाभ्रमेधे महाक्रतौ ॥ १०

पृथिव्यां यानि रत्नानि गुणवन्ति गुणान्विते ।
तान्यामुद्दि त्वं कल्याणि सुखिनी शरदां शतम् ॥ ११
यथा च त्वाभिनन्दामि वच्च श्रौमसंश्रुताम् ।
यथा भूयोऽभिनन्दिष्ये सूतपुत्रां गुणान्विताम् ॥ १२
उत्सु कृतदारिभ्यः पाण्डुभ्यः प्राहिणोदरिः ।
मुक्तावैद्व्यचित्राणि हेमान्याभरणानि च ॥ १३
वासांसि च महार्हाणि नानादेश्यानि माधवः ।
कम्बलाजिनरत्नानि स्पर्शवन्ति शुभानि च ॥ १४
शयनासनयानानि विविधानि महान्ति च ।
वैद्व्यवज्जचित्राणि शतशो भाजनानि च ॥ १५
रूपौषवन्दारिष्यैरुपेताश्च स्वलंकृताः ।

1934* यथा दारारथो सीता यथा रत्रे जगामजग ! ;
while Ts G (except Gz) ins. :

1935* लोपासुद्रा यथागस्वे यथा रामे च जानकी ।
— After 6*, Ts Gz-4 ins. :

1936* यादेवी चतुरानने ।
गिरिजा गिरिशे यद्बहुया भानो यथा स्थिरा ।
स्थिरा च बहुभा च खं .

— 4*) Ts Gz-4 सुमीता (for तथा खं).
7 *) Śi Kz शीव खं. — *) Kz Śi B Da Ds.
*गुणान्विता; S 'पुत्र'. — *) Ko 2.3 Ds धर्मपती; Śi
यासुसेवि. Kz B Ds 4.4 'एत'; Śi 'शतु'; Śi S V1 Da
Da Di पति'; S भवान्धे.

8 *) Kz Śi B Da Ds बालान् (for साधून्).
— *) Ms. तथा गुरुन् (by transp.). Kz Śi B Da
Ds साधून्मूल्यांस्तथा गुरुन्; Śi S V1 Dn Di बुद्धान्यालां
स्तथा गुरुन्. — *) G; M पूजयित्वा.

9 *) Some MSS. 'जंगल'; Kz 'सन्धेषु. — *) Kz
नगरेषु अनुवता. — *) B; सत्र; Di अत्र (for अनु). Śi
Ko. 2.4 Ds त्वाम्. Śi Ko. 1.2.4 Ds 'विचंतु; Di Gl. 3
'विचत्त; Cd as in text. Kz अभिपिच्यस्व नृपतिं. — *)
Ms राजानं. Śi S V1 B; Dn Ds 'वसला. Kz स्वपतिं
धर्मवत्सला; T G Ms-8 नृपतीन्धर्मवत्सलात्. Cd cites
नृपतिं अनु.

10 *) Śi एवो विनिजिताम्; B; पतिभिर्विजिताम्.
— *) Śi Kz क्रमेण च महा; Ds 'जेण महारणे. — *) S
(except Ts Gz Ms) सर्वम्.

11 *) Kz. — *) Śi ह्यच्छरच्छंतः;
Ka. 1

12 *) Ko. 2.4 G; Ms-8 यथा त्वा(Ms-8-ह)मनिर्नं.
— *) Da मन्वत्त; Ds विद्युत्. Kz Śi B Da Ds.
शौमयासतं. — *) Śi S 'यि (for स्मि). — *) Kz.
Śi. S B D जातपुत्रा; Cd as in text. V1 S सूतानुत्रा
सुगान्वितात्.

13 Before 13, all MSS. except Kz ins. वैशं 'द'
(Śi Kz. S Ds S om. उ'). — *) Śi पार्थे (for पाण्डु).
Kz Śi चनं; Śi inf. lin. विद्युः (for हरिः). S प्राद्विषी
द्वायुदेवश्च (M 'रतु) पांडवेभ्यो रिदुंजयः. — *) Śi S Dn
Di वैद्व्यमणि; Ms 'रत्नानि. — Ds (hapl) om. 13^a-15^a;
Ms. transp. 13^a and 15^a.

14 Ds om. 14 (cf. v. l. 13). — *) Tz सूतान्मु
त्तमानि च. — *) Śi V1 Ms. 8 कंबलानि (for Ko. 2.4
'सुरयाति; G; शिव्यानि; Ms. 2 'दिन्यानि (for 'रत्नानि).
— *) Tz स्वर्गवंति; G; रत्नानि च. Ko. 2. Śi सुलानि च
15 Ds om. 15^a (cf. v. l. 13). — *) B; शयनानि
च यत्. — *) Ko. 2.4 वज्रवैद्व्यं (by transp.); Śi Di Ts
G (except Gz) 'रत्न'; Ds मुक्तावैद्व्यं. — *) Ms.
transp. 13^a and 15^a.

16 *) Kz 'ह्यवप्येत्. — *) Kz उपेतोभ्यो इलंकृताः
— After 16^a, Ts Gz-4 (Gz om. line 4; Gs om. line
7) ins. :

1937* राकाराशाङ्कवन्दनाः पद्मिनीजातिसंभवाः ।
पद्मनन्धाः पद्मपुत्राः पद्मपत्रनिभेक्षणाः ।
सुधासुक्तपुक्तगर्भा सप्तविन्दुललाटिकाः ।
पीतारत्नमभारताः शङ्खकण्ठ्यः सुनासिकाः ।
वृष्णदीपंशुकैतियो मुद्रिपद्मसुमन्धमाः ।
वृद्धादिरोमलटिका ह्यवर्तनिमनासिकाः ।

प्रेष्याः संग्रददौ कृष्णो नानादेश्याः सहस्रशः ॥ १६
 गजान्विनीतान्मद्रांश्च सदश्यांश्च खलंकृतान् ।
 रथांश्च दान्तान्सीवर्णैः शुभैः पट्टैरलंकृतान् ॥ १७
 कोटिशश्च सुवर्णं स तेषामकृतं तथा ।

वीतीकृतममेयात्मा प्राहिणोन्मधुखदनः ॥ १८
 तत्सर्वं प्रतिजग्राह धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 मुदा परमया युक्तो गोविन्दप्रियकाम्यया ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ समाप्तं वैवाहिकपर्वं ॥

१९२

वैशंपायन उवाच ।

ततो राज्ञां चरैराश्विनैः समुपनीयत ।
 पाण्डवैरुपसंपन्ना द्रौपदी पतिभिः शुभा ॥ १
 येन तद्वनुरायम्य लक्ष्यं विद्धं महात्मना ।

सोऽर्जुनो जयतां श्रेष्ठो महाबाणधनुर्धरः ॥ २
 यः शल्यं मद्रराजानमुत्क्षिप्याभ्रामयद्गली ।
 श्रासयंथापि संकुद्धो वृक्षेण पुरुषात्रणे ॥ ३
 न चापि संभ्रमः कथिदासीचत्र महात्मनः ।

K. C. 1

1

विपुलश्रेणिफलका रश्मास्तमोरुयुग्मकाः ।

[G₁ om. line 4 and reads line 7 in its place.]

— K₁ (1 hapl) om. 16^a-17^a. — *) B₁ m s (m as in text) s हृष्टो (for कृष्णो). — *) K₁ N₁ B₁ D₁ n₁ D₁ s खलंकृताः; B₁ गुणान्विताः (for सह) ।

17 K₁ om 17^{ab} (cf. v. l. 16); K₁ (hapl) om. 17^{ab}. — *) T₁ G (except G₁) M₁ s सौवर्णान्. K₁ प्रादाहांतामुवर्णाश्च; B₁ s s D₁ s प्रांशुदां (D₁ s दं) वैः सुवर्णैश्च; B₁ D₁ D₁ रथानुदारात्सौवर्णैः. — *) N₁ s V₁ D₁ D₁ D₁ शुभैः. N₁ s रथैः; V₁ अश्वैः; T₁ G M₁ पत्नैः; M₁ पत्नैः. K₁ B (except B₁) D₁ s रथानुदारात्सौवर्णैः.

18 *) S सुवर्णानो. K₁ B₁ s तु; N₁ s V₁ B₁ s D (except D₁) च (for स). — *) N₁ अकृतवत्; Cd as in text. Ś₁ K₁ s N₁ V₁ सदा; Ko ददौ. S सपैदाकृतकं बद्ध. — *) Ś₁ K₁ N₁ s Da D₁ सीतीकृ; N₁ V₁ D₁ T G₁ s M₁ s r Nilp कृताकृ; D₁ D₁ बीधीकृ; M₁ कृती कृ; M₁ कृतं कृ, Nilp राशीकृ (also) G₁ कृतकं बद्धमेयात्मा.

19 *) S अर्चयिष्यन् (G₁ s 'दित्वा') हृषीकेशं

Colophon om. in K₁ D₁ — Major partan T₁ G M संभव (for आदि). — Sub-partan Ko विदुरागमन, D₁ n₁ Me-s द्रौपदीसर्वधर; T₁ संभव, to it D₁ n₁ Me-s add समाप्त — Adhy name Ś₁ राजयलाम; Ko s दाराहांतीविदाय; K₁ पांडवस्य श्रीकृष्णेन श्रीसिदान् प्रेषित; B₁ कृष्णोपायनमवेदानं; D₁ द्रौपदीविवाह; T₁ G₁ s बुला श्रीवर्चन — Adhy no (figures, words or both) D₁

198; D₁ 149, T₁ 202, T₁ G₁-s 154; G₁ s 156, G₁ 153, M 155. — Śloka no : D₁ D₁ 19, M₁ 20. — Aggregate śloka no · D₁ n₁ 7345

192

1 Ś₁ K₁-s D₁ S om उवाच — *) Ś₁ Cd राशुधैर. — *) N₁ ज्ञानं; G₁ वार्ता; Cd चार (as in text) K (except K₁) S (except M₁) Cd समुपनीयते. N₁ B₁ D (except D₁) प्रयुत्तिरपनीयते. — *) K₁ transp. द्रौपद and पति S बलिभिरिवित.

2 *) K₁ s N₁ s Da D₁ s s G₁ M₁ नश्य; N₁ V₁ दरय (for नश्य). — *) Ś₁ K (except K₁) N₁ D₁ विद्धं लक्ष्यं (by transp) Some MSS लक्षं. — *) N₁ B₁ (m as in text) बल, S बाहुद.

3 *) K₁ N₁ s V₁ B D (except D₁) राजं वै (D₁ च) — *) K₁ N₁ s V₁ B D श्रेष्ठिष्यापातयद्गली (D₁ समुत्क्षिप्यात्तदहली); N₁ S उक्षिप्य न्यहनद्गली (G₁ ल) — *) Ś₁ K₁ भ्रा(K₁ स्रामयथापि, K₁ N₁ s B D प्रासयामास V₁ संव्रासयन्सुसंक्रुद्धो.

4 *) Ś₁ K (except K₁) N₁ s V₁ B D (except D₁) M₁ s न चाल्य; M₁ s-s न चात्र — *) M₁ s-s तस्य (for तत्र) Ś₁ Ko : s N₁ Da D₁ पृतामन — *) Ś₁ संरपधं, N₁ M₁ सकाश, T G संनाद. — *) Ś₁ सेनाविपातन; K₁ सेनानिवर्धण; K₁ D₁ s सेनाततापन; N₁ सेनाप्रतापन; V₁ सेनागपाटक, S सेन्यां(M₁ s सेनां) नामदत्त. — After 4, D₁ (margin sec m) S 108 :

रोहिणी च यथा सोमे दमयन्ती यथा नले ॥ ५
 यथा वैश्रवणे भद्रा वसिष्ठे चाप्यरुन्धती ।
 यथा नारायणे लक्ष्मीस्तथा त्वं भव भर्तृषु ॥ ६
 जीवद्दर्शिरद्धर्भेदे बहुसौर्यसमन्विता ।
 सुभगा भोगसंपन्ना यज्ञपत्नी स्नुवता ॥ ७
 अतिथीनागतान्साधून्वालान्दृष्ट्वाङ्गुलस्तथा ।
 पूजयन्त्या यथान्यायं शश्वद्दृच्छन्तु ते समाः ॥ ८
 कुरुजाङ्गलमुख्येषु राष्ट्रेषु नगरेषु च ।
 अनु त्वमभिपिच्यस्व नृपतिं धर्मवत्सलम् ॥ ९
 पतिभिर्निर्जितासुर्वी विक्रमेण महाबलः ।
 कुरु ब्राह्मणसात्सर्वामश्वमेधे महाकतौ ॥ १०

पृथिव्यां यानि रत्नानि गुणवन्ति गुणान्विते ।
 तान्यामुद्दि त्वं कल्याणि सुखिनी शरदां शतम् ॥ ११
 यथा च त्वाभिनन्दाभि वषट्वा क्षौमसंवृतम् ।
 तथा भ्यूजभिनन्दिष्ये द्रुतपुत्रां गुणान्विताम् ॥ १२
 ततस्तु कृतदारैभ्यः पाण्डुभ्यः प्राहिणोद्धरिः ।
 युक्तावैद्व्यचित्राणि हेमान्याभरणानि च ॥ १३
 वासांसि च महार्हाणि नानादेश्यानि माधवः ।
 कम्बलाजिनरत्नानि स्पर्शवन्ति शुभानि च ॥ १४
 श्यनासनयानानि विविधानि महान्ति च ।
 वैद्व्यवज्जचित्राणि शतशो भाजनानि च ॥ १५
 रूपयौवनदाक्षिण्यैरुपेताथ स्वलंकृताः ।

1934* यथा दानरथौ सीता यथा रत्रे नगारत्नजाः ।
 while Ts G (except G1) ins.:

1935* लोपासुद्रा यथागस्त्ये यथा रामे च जानकी ।
 — After 6', Ts G2-4 ins.:

1936* धामदेवी चतुरानने ।
 गिरिजा गिरिशे यददुषा भानो यथा स्थिरा ।
 स्थिरा च यद्भुमा च त्वं.

— ^a) Ts G2-4 सुप्रतीता (for तथा स्वं).
 7 °) Śi K2 जीव त्वं. — ^b) K2 N2: B Da D2.4
 'गुणान्विता; S 'पुत्र'. — ^c) Ko.1.8 D2 धर्मवती; N2
 याज्ञसेनि. K2 B D1.4.5 एतः; N2 अनु; N2.5 V1 Da.
 D2 D1 पति; S भवागधे.

8 °) K2 N2 B Da D2.4 बालान् (for सापुत्र).
 — ^b) Ms.5 तथा गुरुन् (by transp.). K2 N2 B Da
 D2.4 सापुत्रद्व्यांस्तथा गुरुन्; N2.1 V1 Dn D1 वृद्धान्वाली-
 स्तथा गुरुन्. — ^c) G1 M पूजयित्वा.

9 °) Some MSS. 'जगल'; K2 'मन्थेषु. — ^b) K2
 नगरेषु अनुत्तम. — ^c) B2 तत्र; D1 अत्र (for अनु). Śi
 Ko.1.8 D2 स्वाम्. Śi Ko.1.8.4 D2 'विचंतु; D1 G1.2
 'विचलस्व; Cd as in text. K2 अभिविच्यस्व नृपति. — ^d)
 N2 राजानं. N2.9 V1 B2 Dn D1.4 'वत्सला. K2 स्वपति
 धर्मवत्सला; T G Ms-5 नृपतीश्वर्मवत्सलान्. Cd cites
 नृपति अनु.

10 °) N2 पन्नां विनिर्जिताम्; D2 पतिभिर्विजिताम्.
 — ^b) Śi K2 क्रमेण च मह्यः; D2 'मेण महारणे. — ^c) S
 (except T1 G2.4 Ms) सर्वम्.

11 °) K2 तानि प्रामुद्दि क'. — ^b) Śi स्वाच्छरच्छतः;
 Ko.1.8 Cd बरदः शतं.

12 °) Ko.2.4 G2 Ms-8 यथा रत्ना (Ms-8-दु)मनिर्न.
 — ^a) Da मन्थव; D2 विमुद्र. K2 N2 B Da D2.4
 क्षौमवाससं. — ^b) Śi S 'सि (for स्नि). — ^c) K2.5
 N2.9 B D जावपुत्रां; Cd as in text. V1 S स्वानुत्रा-
 गुणान्वितान्.

13 Before 13, all MSS. except K2 ins. वैशं उ'
 (Śi K1.8 D2 S om. उ'). — ^a) Śi पाशं (for पाण्डु).
 K2 N2 पन्ना; N2 inf. lin. विद्युः (for दृष्टिः). S प्राहिणो
 द्रासुदेवस्य (M 'स्तु) पण्डवेषु रिदुंजय. — ^b) N2.2 Dn
 D1 वैद्व्यमणि; M2 'रत्नानि. — D2 (hapl.) om. 13^d-15^d;
 Ms.5 transp. 13^d and 15^d.

14 D2 om. 14 (cf. v. 1. 13). — ^a) T2 मृणान्यु-
 त्तमानि च. — ^b) N1 V1 Ms.5 कंबलानि च. Ko.2.4
 'सुख्यानि; G1 'चित्राणि; Ms.5 'दिश्यानि (for 'रत्नानि).
 — ^c) T2 स्वर्णवस्त्रि; G2 रत्नानि च. Ko.2 N2 सुखानि च.
 15 D2 om. 15^d (cf. v. 1. 13). — ^b) B2 शयनानि
 च या'. — ^c) Ko.2.4 वज्रवैद्व्यं (by transp.); N2 D2 Ts
 G (except G2) 'रत्न'; D2 युक्तावैद्व्यं. — ^d) Ms.5
 transp. 13^d and 15^d.

16 °) K2 'लावण्यै. — ^b) K2 उपेतारयो द्रलंकृतौ.
 — After 16^d, Ts G2-4 (Gs om. line 4; G2 om. line
 7) ins.:

1937* राकाशाशाहवदनाः पद्मिनीजातिलंबवाः ।
 पद्मगन्धाः पद्ममुलाः पद्मपत्रनिभेक्षणाः ।
 मुक्तयुक्तमुष्णीष सप्तदिग्दुखलाटिकाः ।
 पीवरत्नभारतातः शङ्खकण्ठ्यः सुनासिकाः ।
 कृष्णदीर्घसुकेसिन्धो मुष्टिप्रादासुसम्भवाः ।
 चन्द्राक्षिरोमलतिका द्वावर्तनिभनासिकाः । [5]

श्रेण्याः संप्रददौ कृष्णो नानादेश्याः सहस्रशः ॥ १६
गजान्विनितानुमद्रांश्च सद्वांधं खलंकृतान् ।
स्यांधं दान्तान्सौवर्णैः शुभैः पट्टैरलंकृतान् ॥ १७
कोटिशश्च सुवर्णं स तेषामकृतकं तथा ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ समाप्तं धैयाद्विक्रम्ये ॥

वीतीकृतममेयात्मा प्राहिणोन्मधुसूदनः ॥ १८
तत्सर्वं प्रतिजग्राह धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
मुदा परमया युक्तो गोविन्दप्रियकाम्यया ॥ १९

१९२

वैशंपायन उवाच ।

ततो राज्ञां चरैरासैधारः सधुपनीयत् ।
पाण्डवैरुपसंपन्ना द्रौपदी पतिभिः शुभा ॥ १
येन तद्वनुरायम्य लक्ष्यं विद्रे महात्मना ।

सोऽर्जुनो जयतां श्रेष्ठो महायुगधनुर्धरः ॥ २
यः शल्यं मद्रराजानमुत्तिक्ष्ण्याम्नामयद्रली ।
त्रासयंश्चापि संकुद्धो दृष्टेण पुरुपात्रणे ॥ ३
न चापि संभ्रमः कथिदासीत्त्र महात्मनः ।

विदुलश्लोणिकरुका रश्मासम्भोरुगुमकाः ।

[Gs om. line 4 and reads line 7 in its place.]

— Ks (1 hapl.) om. 16^a-17^a. — *) Bsm. s (m as in text). ° हृष्टो (for कृष्णो). — °) Ks Ns Bz Dn1. D1. D. s

खलंकृतः B1 गुणान्विताः (for सह).

17 Ks om. 17^{ab} (cf. v. l. 16); Ks (hapl.) om.17^{ab}. — °) Ts G (except G1) Ms. s सौवर्णान्. Ks

मादारातामुसुवर्णांश्च; B1. s. s Da. s प्रांशुद्रा (Da. s दृष्टैः सुवर्णैश्च;

Bs Da Ds रयानुदारासतीवर्णैः. — °) N1. s V1 Ds Dn

D1 शुभैः. Ns रश्मैः; V1 अश्वैः; Ts G Ms पत्रैः; Ms

पादैः. Ks B (except Bs) D1. s रयानशैरलंकृतः.

18 °) S सुवर्णानां. Ks B1. s तु; Ns V1 B. s D

(except Ds) च (for स). — °) N1 अकृतवत्; Cd as in

text. S1 Ks. s N1 V1 तदा; Ko ददौ. S तथैवाकृतकं

बहु. — °) S1 K Ns. s Da Ds सीतीकः; N1 V1 Ds T Gs-s

M. s. s Nilp कृताकः; Dn Ds चीपीकः; Ms कृती कः; Ms

कृतं कः; Nilp राशीकः (also). Gs कृतकं बहुनेयात्मा.

19 °) S अचरियन् (Gs-s 'विला' हृषीकेतं).

Colophon om. in Ks D1. — Major parvan : Ts G

M संभव (for आदि). — Sub-parvan : Ko विदुरागमन;

Dn1. s Ms-s द्रौपदीसर्वपरः; T1 संभव; to it Dn1. s

Ms-s add समाप्त. — Adhy. name : S1 रायडाभः; Ko. s

दासार्हमीशियायः; Ks पांडवश्च धीकृष्णेन प्रीतिदानं प्रैवितं;

B1 कृष्णोपायनप्रवेशनं; Ds द्रौपदीशिविवाहः; Ts G1. s. s कुंथा-

शीर्वचनं. — Adhy. no. (figures, words or both) : Dns

198; Ds 149; T1 202; Ts Gs-s 154; Gs. s 156; Gs
153; M 155. — S'loka no. : Da1 Dn 19; Ms 20.
— Aggregate s'loka no. : Dns 7345.

192

1 S1 K1-s Ds S om. उवाच. — °) S1 Cd राजश्वैर.
— °) N1 ज्ञानं; G1 वार्तां; Cd चारः (as in text). K
(except K1) S (except Ms) Cd समुपनीयते. Ns Bs D
(except Da) प्रवृत्तिरुपनीयत. — °) Ks transp. द्रौप
and पति'. S बलिभिरिविति.

2 °) K1. s Ns Da Ds. s G1 Ms 'नम्य; Ns V1 'दाय
(for 'यय). — °) S1 K (except Ks) N1 Ds दिदं लक्ष्यं
(by transp.) Some MSS. लक्षं. — °) Ns B1 (m as
in text) 'बल; S 'वाहुः.

3 °) Ks Ns. s V1 B D (except Ds) 'राजं ये (Ds
च). — °) S1 K N1. s B D D मोरिक्षिष्यापातयद्रुही (Ds
समुत्तिक्ष्ण्याहनद्रुही); N1 S इत्तिक्ष्ण्य न्यहनद्रुही (G1 'लं').
— °) S1 K1 झा (K1 अमर्षंश्चापि; Ks Ns. s B D
त्रासयामास. V1 संत्रासयन्सुसंकुद्धो.

4 °) S1 K (except Ks) N1. s V1 B1 D (except
Ds) Ms न चास्य; Ms. e-s न चाम्. — °) Ms. e-s तस्य
(for तत्र). S1 Ko. s. s Ns Da Ds एतामनः. — °) S1
'संपर्षं; N1 Ms 'संकाशाः; T G 'संनादः. — °) S1
'सेनाविपातनः; K1 'सेनानियर्हणः; Ks Ds 'सेनांगतायनः;
N1 'सेनाप्रतापनः; V1 'सेनांगपातकः; S 'सेनान् (Ms. s 'सेनां)
गमर्दनः. — After 4, D1 (marg. sec. m.) S ins.:

स भीमो भीमसंघर्षः शत्रुसेनाङ्घ्रपातनः ॥ ४

ब्रह्मरूपधराश्रुत्वा पाण्डुराजसुतांस्तदा ।

कौन्तेयान्मनुजेन्द्राणां विसयः समजायत ॥ ५

सपुत्रा हि पुरा कुन्ती दग्धा जतुगृहे श्रुता ।

पुनर्जातानिति सौतान्मन्यन्ते सर्वपार्थिवाः ॥ ६

धिकूर्वन्तस्तदा भीष्मं श्वतराष्ट्रं च कौरवम् ।

कर्मणा सुनुशसेन पुरोचनकृतेन वै ॥ ७

वृत्ते स्वयंवरं चैव राजानः सर्व एव ते ।

यथागतं विप्रजग्मुर्विदित्वा पाण्डवान्नुताम् ॥ ८

अथ दुर्योधनो राजा विभना भ्रातृभिः सह ।

अश्वत्याम्ना मातुलेन कर्णेन च कृपेण च ॥ ९

विनिवृत्तो वृत्तं दृष्ट्वा द्रौपद्या श्वेतवाहनम् ।

तं तु दुःशासनो व्रीडन्मन्दं मन्दमिवावधीत् ॥ १०

यद्यसौ ब्राह्मणो न स्याद्विन्देत द्रौपदीं न सः ।

न हि तं तत्त्वतो राजन्वेद कश्चिद्धर्मजयम् ॥ ११

दैवं तु परमं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।

1938* योऽसाचलकमीधुदे युष्पन्धुर्योधनं तदा ।

स राजा पाण्डवश्रेष्ठः श्रेष्ठभाग्बुद्धिर्धनः ।

दुर्योधनादवरजैर्वीं युष्येतान् प्रतीतवत् ।

तो यमो वृत्संपत्नी संपन्नलविकर्मो ।

चारैः प्रणिहिते चारे राजानो विगतञ्जराः ।

[(L. 1) D₂ G₂ योसौ धीतः कर्मो यावद्. — (L. 2) D₁ T₁

श्रेष्ठवान्; G₂-s श्रेष्ठवाग्. D₂ बुद्धिमत्सु च; T₁ कुल्युगवः.]

5 * N₁ s ट्टा; S युद्धा (for श्रुत्वा). — * K₁ N₁ s

V₁ B D प्रशांतान्पंडुनन्दान् (D₂ राज्ञः पंडोः सुतांस्तदा);

N₁ श्रुत्वा पंडुसुतांश्च तान्; S तत्र तान्श्रुत्वा (T₁ M 'नु') पभेक्षणान्.

— * V₁ 'पद्यत (for 'जायत). S पाण्डवान्मनुजेन्द्रादौ

समपवन्त विस्मिताः.

6 * K₁ ससुता हि; T₂ G₂-s सा सपुत्रा. T₁ G₁ M₁ s

पतिता; T₂ G₂-s हि तदा; M₁-s चातिता (for हि पुरा).

— * N₁ युता; B₂ m मता; B₂ D₁ D₂ श्रुता (for युता).

— After 6th, S ins.:

1939* सर्वसुमिपतीर्षां च राष्ट्रानां च यशस्विनाम् ।

— * K₁ K₂ पुनर्जातानिव सेनाः; K₂ s 'जोता इति सेनां

(K₁ 'तां); K₂ N₁ B D 'जोतामिव 'D₂ 'नि'व च तां

(B₂ m तान्); N₁ 'जोतामिव सेनां; N₁ V₁ 'जोतानिव च

तान्. — * S₁ K₁ तेमन्यन्सर्वपार्थिवाः; K₂ N₁ s B D

तेमन्यन्त (D₂ मन्त्यन्ते) नराधिपाः; V₁ ते स्वमन्यन्त पार्थिवाः.

7 * K₂ N₁ V₁ B D विप्र (D₂ विप्रिच) कुर्वन्; K₂

N₁ विकुर्वन्; S व्य (G₂ अ; M₁-s वि) निर्वन्. K₂ s T₁ M

तथा. V₁ अन्योन्त्ये (for भीष्मं). — * K₂ ते कर्मणा

सुते; N₁ B D Da D₁ s कर्मणातिपुनं. — * Here

and below S₁ K₁ (mostly) प्ररोचनं. — After 7,

K₂ D₂ (both suppl. fol.) S ins. a passage given in

App. I (No. 103).

8 Before 8, D₁ S ins. दैवं (D₂ cont. उवाच);

— * S ततः स्वयंवरं वृत्ते. — * T₁ G₁ s s s हि; T₂

G₂ s M₁-s ह (for ते). — * V₁ ब्राह्मणान् (for

पाण्डवान्). D₁ च तान्; T₁ G₂-4 हि तान्. — After 8

(i. e. before 9), N₁ D₂ ins. दैवं 'त'.

10 * G₁ M₁-s तथा रते (for विनि*). K₂ हतो;

G₂ s s (before corr.) [S] पि तं. — * K₂ ततो; D₂ तं

तद्; S अथ (for तं तु). N₁ s V₁ B₁ D₂ s D₁

[S] जीवो; T G राजा; M (except M₁) राजन्. ❧ Nil.:

अधीष्ट इति छेदः । धीदृष्टिलेव पाठः । अन्यथा मंदंमं-

मित्यस्यानुपपत्तिः । ❧ — * G₂ अथ (for हत्). K₂ इदं

वचनमप्रयोज्य. — After 10, T G₂-4 ins.:

1940* विप्रच्छुभ्युत्सो राजा दूममाने वेत्स ।

11 * S₁ K (except K₂) यदि विप्रो नाम विप्रव-

D₂ corrupt. — * S₁ K (except K₂) नाथेत्सद्रौपदीयम्

असौ (K₂ s स्वयं; K₂ अयं); N₁ s S न च विदिते द्रौपदीं

(G₂-4 न विदितेद्रुपदात्मजो). — * T G राजा (for राजन्).

12 S transp. 12th and 12nd. — * K₂ Ko. s s हि; K₂

N V₁ B D₁ D₂ s G₂ s s च (for तु). T G₂ s s M

द्वेषमेव परं मन्ये. — * K (except K₁) N₁ s V₁ च; G₂

हि (for तु). N₁ B D T G₂ s s श्वाप्यर्थकं (for तु निरं).

— * K₂ N₁ s V₁ B D (except D₂) M₁-s विप्रस्तु. T₂

G₂ s पौरुषं मनं; G₁ s s M₁ s पौरुषं त (G₂ य) च; M₁-s

चात्मपौरुषं. — * K₂ N₁ B D G₂ श्रियंते यत्र पाण्डवाः

K₂ यदि जीवंति पां. N₁ s V₁ चश्रियंते हि (N₁ ह) पां; T₂

G₂ s बुद्धिं नीतिं च मातुल; M₁-s यजीवंतीह पां. G₂ s aites

चरति (as in text). ❧ Arj. : चरत (sio) इति पाठे

प्रसिद्ध एवायं । ❧ — After 12, T₂ G₂-4 ins.:

1941* वदुः चक्षुषि नाः पार्थो राजां च द्रुपदामजाम् ।

उद्धारा राजां तैर्यत्सं पादं वामं द्रुपामुतैः ।

विमुक्ताः कृपमेतेन जतुवेदमहविभुना ।

असक्तं पौरुषं सर्वं बुद्धिश्चापि गता कृतः ।

चयं हतं मातुलाद्य विषय च पुरोचनम् ।

अदग्ध्या पाण्डवान्दग्ध्या स्वयं दग्धो हुतासने ।

मथो मातुल मन्येऽहं पाण्डवा बुद्धिमत्तारः ।

धिगसत्पौरुषं तात यद्दरन्तीह पाण्डयाः ॥ १२
 एवं संभाषमाणस्ते निन्दन्त्वथ पुरोचनम् ।
 विविशुर्हास्तिनपुरं दीना विगतचेतसः ॥ १३
 त्रस्ता विगतसंकल्पा दृष्ट्वा पार्थान्महौजसः ।
 मुक्तान्हृष्यवहासैर्नान्संपुक्तान्द्रुपदेन च ॥ १४
 धृष्टद्युम्नं च संचिन्त्य तथैव च शिखण्डिनम् ।
 द्रुपदस्यात्मजांश्चान्यान्सर्वयुद्धविशारदान् ॥ १५
 विदुरस्त्वथ ताञ्छ्रुत्वा द्रौपद्या पाण्डवान्द्रुतान् ।
 ग्रीडितान्धारतराष्ट्रांश्च भयदधीनुषागतान् ॥ १६
 ततः प्रीतमनाः क्षता धृतराष्ट्रं विशां पते ।

उवाच दिष्ट्या कुरवो वर्धन्त इति विस्मितः ॥ १७
 वैचित्रवीर्यस्तु नृपो निशम्य विदुरस्य तत् ।
 अत्रवीत्परमप्रीतो दिष्ट्या दिष्ट्येति भारत ॥ १८
 मन्थते हि द्रुतं पुत्रं ज्येष्ठं द्रुपदकन्यया ।
 दुर्योधनमविज्ञानात्पञ्चाचक्षुरन्रेश्वरः ॥ १९
 अथ स्वाज्ञापयामास द्रौपद्या भूपणं चतु ।
 आनीयतां वै कृष्णेति पुत्रं दुर्योधनं तदा ॥ २०
 अथास्य पश्चाद्दिदुर आचख्यौ पाण्डवान्द्रुतान् ।
 सर्वान्कशुलिनी वीरान्पूजितान्द्रुपदेन च ।
 तेषां संचिन्धनश्चान्यान्यह्नत्सलसमन्वितान् ॥ २१

६:१

तेषां नास्ति भयं स्यूयोमुक्तानां जतुवेदमनः ।

13 G. om. 13^a-14^a. — *) Da च (for ते). — *)
 Ś1 K N. s. V1 निदमानाः (Ks निदंतं च); D1 निदिते च;
 T1 निदंतसं. — After 13^b, T1 G. s. ins.:

1942^a पद्मपुरां किरातीं च विदुरं च महामनसम् ।
 — *) Most B MSS. हस्तिनपुरं. — *) Ks "वेतनाः।

14 Ś1 K2 G. om. 14^a (of. v. 1. 13). — *) G. s.
 M: प्रसाराभिव्यगतसंकल्पान्. — *) Ko. s. 4 N. 1 D: श्रुत्वा (for
 दृष्ट्वा). — *) Ko. s. 4 T1 G. s. 2 M मुक्ताद्ये (T1 G. s. 2 M
 विमुक्तान्) हृष्यवाहासः; K2 N. s. V1 B D मुक्तान्हृष्यमुजश्रैव
 (N: श्वितान्); N: मुक्तान्हृष्यवदो शेमान्; T2 G. s. 4 विमुक्ता-
 न्महतो धक्तेः. — *) M. s. 4 ह (for च).

15 *) B (except B1) Da Da. n. s. D. s. G2 तु (for
 च). — *) T2 G. s. 4 om. च. Ks श्वेन; Da चासन्; Ms
 सखीन् (for चासन्). — *) D. s. 4 T1 G. s. 2 सर्वान्युद्धं;
 T2 G. s. 4 तथा बुद्धिं. — After 15, T2 G. s. 4 ins.:

1943^a मुपानि घातराष्ट्राणां दृष्ट्वा क्षता युदान्वितः ।
 विकसन्मुक्तामपोजः पयं दृष्ट्वैव मारकरम् ।

16 ^a) Ko. s. 4 D. s. G. s. 2 तो; N. 1 G. 1 M तत् (for
 तान्); K2 N. s. B D (except D2) द्रौपदीं पांडवैवृतां. T2
 G. s. 4 द्रौपद्या संवृतापयोःश्रुत्वाप विदुरो मुदा (G. s. 4 रस्तादा).
 — After 16^a, K1 ins.:

1944^a सर्वोद्भूत यलिनी वीरान्संपुक्तान्द्रुपदेन च ।
 — *) N. 2 अगमपान्; G. s. हीनदपान्.

17 *) D. s. 4 श्रुत्वा (for श्रुता). — *) T2 G. s. 4 दिदां
 पति. — *) S उवाच कुरवो (G1 कुपितो) दिष्ट्या. — *)
 T2 G. s. 4 यथेते मुवि विद्युताः. — After 17, T2 G. s. 4
 (which om. 18^a) ins.:

1940^a सर्वोपज्यो विमुक्ताश्च विमुक्ता राजसंगरात् ।

कृष्णया संवृताश्वि वीरलक्ष्म्या तथैव च ।
 वैसांपयनः ।

विदुरोक्तं वचः श्रुत्वा सामान्याकौरवा इति ।
 उल्लास एव हर्षेण संतोषमरितो नृपः ।
 महर्षदरितो राजा लम्बीभूत इव क्षणम् ।

18 T2 G. s. 4 om. 18^a. — *) Ks चको; T2 G. s. 2 M
 तदा (for तु). — *) T2 G. s. 4 तथाववीत्सुसंप्रीतो.
 — *) Ś1 K2 पार्थिवः; S कौरवः.

19 *) K2 सुः; N. s. V1 B Das Dn2 D. s. 4 स; Da1
 Dn2 D. s. 4 सं (for हि). T2 G. s. 4 अन्यमानो (for 'ते
 हि). — *) G1 'चनमविद्याप. — *) Ks जवेधराः; B1
 नराधिपः.

20 *) Ko. s. 4 T2 G. s. 4 आज्ञापयामास तदा. — *) Ś1
 K1 भूपणं परः; T2 G. s. 4 भूपणादिकं. — After 20^a, T2
 G. s. 4 ins.:

1946^a पुत्राणां च तथा सर्वे विचित्राभ्यन्ं धरम् ।
 — *) T2 G. s. 4 सा (for वै). — *) Ś1 K (except K2)
 T2 Ds Ms पुत्रो दुर्योधनस्य (Ko. s. 4 'नो मय); T2 G. s. 4
 पुत्रा दुर्योधनादयः.

21 *) T2 G. s. 4 अथ य. Ko विदुरः पश्चात् (by
 transp.). D1 अथ पश्चाद्दिदुरश्च. — *) T2 G. s. 4 आच-
 ख्यावंचिकात्मजं. — After 21^a, T2 G. s. 4 ins.:

1947^a पुत्राभिवृद्धिस्तोषप्रभवानन्दनिर्भरम् ।
 कौरव इति सामान्यास मयेथास्तवात्मजान् ।
 वर्धिता इति मद्भाषयादृषिताः पाण्डुनन्दनाः ।
 कृष्णया संवृताः पार्थो विमुक्ता राजसंगरात् ।
 — *) T2 G. s. 4 दिष्ट्या; G. s. पार्थान् (for सर्वान्). Ś1 K1
 तु यलिनी. S (except G2) राजन् (for वीरान्). — *) Ś1
 K (except K2) संयुक्तान्; D2 संगतान् (for पूजितान्).

स भीमो भीमसंस्पर्शः शत्रुसेनाङ्गपातनः ॥ ४

ब्रह्मरूपधराञ्छ्रुत्वा पाण्डुराजसुतांस्तदा ।

क्रौन्तेयान्मनुजेन्द्राणां विसयः समजायत ॥ ५

सपुत्रा हि पुरा कुन्ती दग्धा जतुगृहे श्रुता ।

पुनर्जातानिति सौतान्मन्यन्ते सर्वपाथिवाः ॥ ६

धिकुर्वन्तस्तदा भीष्मं धृतराष्ट्रं च कौरवम् ।

कर्मणा सुनुशंसेन पुरोचनकृतेन वै ॥ ७

धृते स्वयंभवे चैव राजानः सर्व एव ते ।

यथागतं विप्रजग्मुर्विदित्वा पाण्डवान्युतान् ॥ ८

अथ दुर्योधनो राजा विमना भ्रातृभिः सह ।

अश्वत्थाम्ना मातुलेन कर्णेन च कृपेण च ॥ ९

विनिघ्नतो घृतं दृष्ट्वा द्रौपद्या श्वेतवाहनम् ।

तं तु दुःशासनो व्रीडन्मन्दं मन्दमिवावधीत् ॥ १०

यद्यसौ ब्राह्मणो न स्वाद्भिन्देत द्रौपर्दी न सः ।

न हि तं तत्त्वतो राजन्वेद कथिद्धनंजयम् ॥ ११

दैवं तु परमं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।

1938* षोडशत्वस्यकीमुदे श्रुष्यन्दुर्योधनं तदा ।

स राजा पाण्डवश्रेष्ठः श्रेष्ठभागवद्विधर्षनः ।

दुर्योधनद्वयवैदीं युष्मतां प्रतीयन्वत् ।

सौ यमो घृतसंपत्तौ संपन्नयलधिक्रमौ ।

चारीः प्रणिहिते चारे राजानो विगतज्वराः ।

[(L. 1) D₁ G₁ योसौ धीतकृमो यावद्. — (L. 2) D₁ T₁

श्रेष्ठवान्; G₁-s श्रेष्ठवाग्; D₁ बुद्धिमत्सु च; T₁ कुरपुराणः.]

5 *) N₁.s दृष्ट्वा; S बुद्धा (for श्रुत्वा). — *) K₁ N₁.s

V₁ B D प्रजातान्पांडुनंदान् (D₁ राजः पांडोः सुतांस्वदा);

N₁ श्रुत्वा पांडुसुवांश्च तान्; S तत्र तान्पु (T₁ Mⁿ नृ)पभेक्षणान्.

— *) V₁ पयत (for जायत). S पांडवान्युजुर्दोषाश्चे

समपचन्त विमिताः.

6 *) K₁ ससुता हि; T₁ G₁-s सा सपुत्रा. T₁ G₁ M₁.s

पतिता; T₁ G₁-s हि तदा; M₁-s चासिता (for हि पुरा).

— *) N₁ युता; B₁ म तता; B₁ D₁ D₁ बुभा (for श्रुता).

— After 6th, S ins :

1939* सर्वभूमिपतीनां च राधानां च यशस्विनाम् ।

— *) S₁ K₁ पुनर्जातानि श्रेराः; K₁.s 'जाता इति क्रीनां

(K₁ 'ता'); K₁ N₁ B D 'जाताभिः (D₁ 'नि)व च सां

(B₁ 'म तान्); N₁ 'जातामिब क्रीनां; N₁ V₁ 'जातामिब च

तान्. — *) S₁ K₁ तेनमन्यन्तसर्वपाथिवाः; K₁ N₁.s B D

तेमन्यंत (D₁ मन्यंत ते) नराधिवाः; V₁ ते स्वमन्यंत पाथिवाः.

7 *) K₁ N₁ V₁ B D धिमा (D₁ विधिग्)कुर्वन्; K₁

N₁ धिकुर्वन्; S व्य (G₁ अ; M₁-s दि)निर्दध. K₁.s T₁ M

तथा. V₁ अन्योन्यं (for भीष्मं). — *) K₁ ते कर्मणा

युधं; N₁ B Da Dn D₁ s कर्मणातियुधं. — *) Hero

and below S₁ K₁ (mostly) प्ररोचन. — After 7,

K₁ D₁ (below suppl. fol. S ins. a passage given in

App. I (No. 103).

— S Before 8, D₁ S ins. वैशं (D₁ cont. उवाच).

— *) S ततः स्वयंभवे घृते. — *) T₁ G₁.s.s.s दि; T₁

G₁.s M₁-s ह (for ते). — *) V₁ माण्णात् (for

पाण्डवान्). D₁ च तान्; T₁ G₁-s हि तान्. — After B

(i. e. before 9), N₁ D₁ ins. वैशं 'ड'.

10 *) G₁ M₁-s तथा रीं (for विधिं). K₁ कुतो;

G₁.s.s (before corr.) [S] वि तं. — *) K₁ ततो; D₁ तं

तद्; S अथ (for तं तु). N₁.s V₁ B₁ Dn₁.s D₁

[S] मीढो; T G राजा; M (except M₁) राजन्. ☞ Nil.

अमीड इति छेदः । मीडमित्येव पाठः । अन्यथा मंदं नद-

मित्यस्यानुपपत्तिः । ☞ — *) G₁ अथ (for इव). K₁ एवं

वचनमवधीत्. — After 10, T G₁-s ins. :

1940* शिवच्छुष्यन्मुखो राजा दूयमानेन चेतसा ।

11 *) S₁ K (except K₁) यदि विप्रो नामविष्यव-

D₁ corrupt. — *) S₁ K (except K₁) नावेत्स्वद्रीपद्रीम्

असौ (K₁.s स्वयं; K₁ अयं); N₁.s S न च विदितेन द्रौपर्दी

(G₁-s न विदेद्दुषदायज्जः). — *) T G राजा (for राजन्).

12 S strap. 12th and 12nd. — *) K₁ Ko s.s. दि; K₁

N V₁ B Dn D₁ s.s G₁ s.s च (for तु). T G₁.s.s M

दैवमेव परं मन्ये. — *) K (except K₁) N₁.s V₁ च; G₁

हि (for तु). N₁ B D T₁ G₁.s चाप्यनर्थकं (for तु निरं).

— *) K₁ N₁.s V₁ B D (except D₁) M₁-s विगस्तु. T₁

G₁.s पीरुषं मयं; G₁.s.s M₁ पीरुषं त(G₁ य)च; M₁-s

चात्मपीरुष्यं. — *) K₁ N₁ B D G₁ ग्रियंते यत्र पांडवाः;

K₁ यदि जीवंति पां; N₁.s V₁ यद्विश्यंते हि (N₁ ह) पां.

G₁.s बुद्धि मीतिं च मातुल; M₁-s यजीवंतीह पां. Cd cities

परंति (as in text). ☞ Arj. : परंत (sio) इति पाठे

प्रसिद्ध एवार्थः । ☞ — After 12, T₁ G₁-s ins. :

1941* यक्षुं चक्षुं वि नः पाथो राशरं च दुषदायजम् ।

उद्गाहा राजां सैन्यं च पादं वारं प्रपासुते ।

विमुक्ताः कथमेतेन जगुवेदमहविश्वेना ।

अस्माकं पीरुषं सरं बुद्धिमापि गता कुतः ।

यदं हता मातुलाव विश्वस्य च पुरोचनम् ।

अनृगथा पाण्डवान्गथा स्वयं दग्धो हुताशने ।

मघो मातुल मन्वेऽयं पाण्डवा बुद्धिमत्तराः ।

धिगस्रत्पौरुषं तात यद्भरन्तीह पाण्डवाः ॥ १२
 एषं संभापमाणास्ते निन्दन्तश्च पुरोचनम् ।
 विविष्टुर्हास्तिनपुरं दीना विगतचेतसः ॥ १३
 व्रत्ता विगतसंकल्पा दृष्ट्वा पार्थोन्महौजसः ।
 घृत्कान्द्वेषहासैनान्संयुक्तान्द्रुपदेन च ॥ १४
 घृष्टद्युम्नं च संचिन्त्य तथैव च शिखण्डिनम् ।
 द्रुपदस्यात्मजांश्चान्यान्सर्वयुद्धविशारदान् ॥ १५
 विदुरस्त्वय ताञ्छ्रुत्वा द्रौपद्या पाण्डवान्द्रुतान् ।
 व्रीडितान्धार्तराष्ट्रांश्च भ्रमदर्पांनुपागतान् ॥ १६
 ततः प्रीतमनाः क्षत्वा धृतराष्ट्रं विशां पते ।

उवाच दिष्ट्वा कुरवो वर्धन्त इति विसितः ॥ १७
 वैचित्रवीर्यस्तु नृपो निश्म्य विदुरस्य तत् ।
 अत्रवीत्परमप्रीतो दिष्ट्वा दिष्ट्येति भारत ॥ १८
 मन्यते हि वृतं पुत्रं ज्येष्ठं द्रुपदकन्यया ।
 दुर्योधनमविज्ञानात्प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥ १९
 अथ त्वाज्ञापयामास द्रौपद्या भूपणं बहु ।
 आनीयतां वै कृष्येति पुत्रं दुर्योधनं तदा ॥ २०
 अथास्य पश्चाद्दिदुर आचरन्ती पाण्डवान्द्रुतान् ।
 सर्वांश्चालिनो वीरान्पूजितान्द्रुपदेन च ।
 तेषां संबन्धिनथान्यान्वहन्लसमन्वितान् ॥ २१

११
 १२

तेषां नास्ति भयं ब्रह्मोमुक्तानां जतुवेदमनः ।

13 Gs om. 13^a-14^a. — *) Da च (for ते). — *)
 १३ K Gs. s. V: निदमानाः (Ks निदंतं च); D: विदिते च;
 T: निदंतलं. — After 13^a, T: Gs. s. ins.:

1942* पञ्चपुत्रां किरातीं च विदुरं च महामतिम् ।

— *) Ms: S MSS. हस्तिनपुरं. — *) K: चेतनात् ।

14 १) S: K: Gs om. 14^a (cf. v. 1. 13). — *) Gs. s
 Ms: प्रसांगिवगतसंकल्पान्. — *) Ks. s. 4 N: Ds श्रुवा (for
 दृष्ट्वा). — *) Ks. s. 4 T: Gs. s. M मुक्तान्ते (T: Gs. s. e M
 विमुक्तान्) हृत्पवाहाद्यः; Ks N: s. V: B D मुक्तान्द्वेषयुजश्रैष
 (N: श्रेताम्); N: मुक्तान्द्वेषवहो होतान्; T: Gs-4 विमुक्ता-
 न्महतो वद्वेः. — *) Ms-s ह (for च).

15 *) B (except B1) Da Dn1.s Dn2. s Gs तु (for
 च). — *) T: Gs-4 om. च. K: सैव; Da चासन्; Ms
 सर्वान् (for चान्यान्). — *) Ds. T: Gs. s. सर्वान्द्रुपदः;
 T: Gs-4 तथा बुद्धि. — After 15, T: Gs-4 ins.:

1943* मुक्तानि धार्तराष्ट्रणां दृष्ट्वा क्षत्वा मुदाग्नितः ।

विकसद्द्रुमुजाःभोजः परं दृष्ट्वे भगश्चरम् ।

16 *) Ks. s. 4 Ds. s. Gs. s. तं; N: Gs: M तत् (for
 सान्). K: N: B D (except Ds) द्रौपदीं पांडवैर्भूतान्. T: Gs-4
 द्रौपद्या संवृतान्पार्थोऽब्रुवत्याय विदुरो मुदा (Gs 'रलदा').
 — After 16^a, K: s. ins.:

1944* सर्वोस्तु बलिनो वीरान्संयुक्तान्द्रुपदेन च ।

— *) N: भग्नगमनं; Gs हीनदत्तान्.

17 *) Ds. s. सुखा (for हत्वा). — *) T: Gs-4 विशां
 पति. — *) S उवाच कुरवो (G: कृषितो) दिष्ट्या. — *)
 T: Gs-4 पतेते मुनि विमुक्ताः. — After 17, T: Gs-4
 (which om. 18^a) ins.:

1945* सर्वोपयो विमुक्ताश्च विमुक्ता राप्रसंगरात् ।

कृष्या संवृताश्रैव वीरलक्ष्म्या तथैव च ।

वैशंपायनः ।

विदुरोर्दं वचः श्रुत्वा सामान्याद्यकौरवा इति ।

उल्लास स हर्षेण संतोषमरितो नृपः ।

प्रहर्षरितो राजा स्वामीभूत इव क्षणम् ।

18 T: Gs-4 om. 18^a. — *) Ks चको; T: Gs. s. e M
 तदा (for तु). — *) T: Gs-4 तथाभिवसुत्प्रीतो.
 — *) १) K: पार्थिवः; S कौरवः.

19 *) K: स; N: s. V: B Das Dn: Ds. s. स; Das
 Dn: ns D: स (for हि). T: Gs-4 मन्वमानो (for 'ते
 हि). — *) G: धनमविशाय. — *) Ks जनेधरः; B:
 मराधिपः.

20 *) Ks. s; T: Gs-4 भाज्ञापयामास तदा. — *) १)
 K: भूपणं परं; T: Gs-4 नृणाधिकं. — After 20^a, T:
 Gs-4 ins.:

1946* पुत्राणां च तथा सर्वे विचित्राभरणं वरन् ।

— *) T: Gs-4 सा (for दै). — *) १) K (except K1)
 Bs Ds Ms युजो दुर्योधनस्यथा (Ks. s. 'जो मन'); T: Gs-4
 युजा दुर्योधनादयः.

21 *) T: Gs-4 अथ स. Ko विदुरः पश्चात् (by
 transp.). D: अथ पश्चाद्दिदुरव. — *) T: Gs-4 आच-
 क्ष्यावैविकामजं. — After 21^a, T: Gs-4 ins.:

1947* पुत्राभिरुद्धिसंतोषधवणानन्दनिर्भरम् ।

कौरवा इति सामान्याद्य मन्थ्यास्त्वयात्मजान् ।

वर्षिता इति महाशपाहर्षिताः पाण्डुनन्दनाः ।

कृष्या संवृताः पार्थो विमुक्ता राजसंगरात् ।

— *) T: Gs. 4 दिष्ट्या; Gs पार्थान् (for सर्वान्). १) K1
 तु बलिनो. S (except Gs) राजन् (for वीरान्). — *) १)
 K (except Ks) संयुक्तान्; Da संगतान् (for रजितान्).

धृतराष्ट्र उवाच ।

यथैव पाण्डोः पुत्रास्ते तथैवाम्यधिका मम ।
सेयमम्यधिका श्रीतिर्वृद्धिविदुर मे मता ।
यत्ते कुशलिनो वीरा मित्रवन्तश्च याण्डवाः ॥ २२
को हि ह्रुपदमासाद्य मित्रं क्षत्तः सनान्धवम् ।
न बुभूषेद्भवेनार्थी गतश्रीरपि पाथिवः ॥ २३

वैशंपायन उवाच ।

तं तथा भापमाणं तु विदुरः श्रत्यभापत ।
नित्यं भवतु ते बुद्धिरेषा राजन्शतं समाः ॥ २४
ततो दुर्योधनश्चैव राधेयश्च विशां पते ।
धृतराष्ट्रमुपागम्य बचोऽश्रुतामिदं तदा ॥ २५
संनिधौ विदुरस्य त्वां वक्तुं नृप न शक्नुवः ।

Ko. 2. 8 N₂. 8 B D (except Ds) ह; N₂ चै. — After 21st, Da (marg. sec. m.) ins.:

1948* संकपेण कृष्णेन सहकृतात्पाण्डुनन्दनात् ।
Da (marg. sec. m.) cont.; S ins. after 21st:

1949* पृथक्पुत्रा तु घचनं विदुरस्य नराधिपः ।
आकारच्छादनार्थं तु दिष्टया दिष्टेति चामवीत् ।
यवं विदुर भद्रे ते यदि जीवन्ति याण्डवाः ।
साध्वाचारा तथा कुन्ती संबन्धो ह्रुपदेन च ।
अन्वयाये वसोर्जातः प्रवरो मास्यके कुले । [5]
युचविधातपोयुद्धः पार्थिवानां शूरधरः ।
पुत्राश्चास्य तथा वीराः सर्वे युचरितवताः ।
[Before line 3, Da ins. धृतराष्ट्र उ. — After line 3, Ts Gs-4 ins.:

1950* न ममो मे तनौ प्रीतिस्त्वद्वायवायुसंबन्ध ।
आलिङ्गस्वेति मां क्षत्तः पुनः पुनरभापत ।
दुर्भावगोपनाथोय बाहू विस्त्रायं व्रततः ।
एवैहि विदुर प्राज्ञ मामालिङ्गितुमर्हेति ।
ह्युत्सवाकृत्य विदुरं ज्ञात्वात्मार्थोयमामनः ।
आलिङ्गिहे वदं दुर्मर्त्यां निरुद्धंस्तं दुरात्मवान् ।
— (L. 5) Da Ms. 8 प्रवर्होः G₂ कृष्टो (for 'वरो').
— (L. 6) Da G₂. 4 Ms. 8 च संमतः (for 'शूर').]
— *) S अन्वये (for अन्वयात्). — /) Da घन' (for बल').
S बहवः सुमहाबलाः. — After 21, N ins.:

1951* सनागतात्पाण्डवैवैसासिचैव स्वयंवे ।
[S₁ K₁ पांडवैर्वासासिच.]
22 S₁ K₁. 8 om. उवाच; Da (by corr.) S om. the
ref. Ms-8 om. 22nd. — *) S₁ K₁ पांडु. N₂. 8 Dn₁. 8
तु (for ते). — *) S₁ Ms. 8 'यधिक'. — *) K₂ N₂. 8 V₁
B₁. 8. 8 D यथा च; N₂ B₂ यथैव (for लेयम्). K₂ N₂. 8 V₁
B D बुद्धिः. K₂ अन्वये (for प्रीतिः). — *) Ts G₂-4
युतिविदुर. K₂ N₂. 8 V₁ B D मम तात्प्रति तच्छृणु.
— After 22nd, Ts G₂-4 ins.:

1952* या प्रीतिः पाण्डुपुत्रेण न सान्ध्यत्र ममाभिभो ।
निबोध्यं निमित्तः क्षत्तः सर्वं सत्येन ते शपे ।
— /) T₁ G₁. 8 M मे सुताः (for पाण्डवाः). Ts G₂-4

पांडुपुत्रा महारायाः (after which G₂ adds the te;
reading). — After 22, N ins.:

1953* तेषां संघनिधनक्षान्ये बहवः सुमहाबलाः ।
Da (marg. sec. m.) cont.:

1954* तन्मे पुत्रा दुरात्मनो विनष्टा इति मे मतिः ।
— After 22, T₁ (om. line I.) : G₂-4 ins.:

1955* मित्रघन्तोऽभवदुपुत्रा दुर्योधनमुखाः सदा ।
मया श्रुता यदा बहेदैर्याः पाण्डुसुता इति ।
तदाद्यं दिवारात्रं न भोक्ष्ये न स्वपामि च ।
असहायाश्च मे पुत्रा ह्यनपक्षा इव दिजाः ।
तत्ततः शृणु मे क्षचः सुसहायाः सुता मम ।
अद्य मे स्थिरसाध्नाज्यमाचन्द्राकं समाभवत् ।
23 *) B₂ केविदुः; T₂ G₂-4 को तु. S₁ K₁ ह्रुपदराजस्य.
— *) T₁ G₂. 8 M भवसार्थी (T₁ G₂. 8 'शै'); T₂ G₂-4
कथं चार्थी. Cd cites भवेन (as in text). — *) N₁ V₁
Da Da₁. 8 D₂ 'श्रीरिव. K₂ पांडवान्; K₂ पाथिव
G₁ पांडव.

24 S₁ K (except Ko) S om. उवाच. — *) Ts
G₂. 4 धृतराष्ट्रेणैवमुको. — After 24th, Ts G₂-4 ins.:

1956* बुद्धिरेषा महाराज रुदमूला च ते हृदि ।
कर्मणा मनसा वाच स्थिरा यदि जनेष्वर ।
— *) S (except G₂) नित्या (G₂ as in text also).
— *) Da हृदंती राजसत्तन. — After 24, N₂ D₁ (marg.
sec. m.) S (except Ms) ins.:

1957* इत्युत्तवा प्रथमो राजनिधुदुरः स्वं निवेशनम् ।
while D₂ ins.:

1958* इत्युत्तवा निरगाक्षता सख्युहाय महामते ।
25 *) N₂. 8 Dn D₁ चारिः; Cd वैव (as in text).
— *) S धृतराष्ट्रस्य तच्छृणुवा. — *) K₁ समं; K₂ तथा; S
(except G₁. 8) ततः (for तदा).
26 Before 26, T G (except G₁. 8) Ms-8 ins.
दुर्योधनः. — *) Some MSS. (mostly S) एवा (for एवा).
— *) K₂ N₂. 8 V₁ B D दोषं वक्तुं (B₂ D₂ वक्तुं दोषं) (for
वक्तुं नृप). K (except K₁) N₂. 8 V₁ B D (except
D₁. 8) G₂. 8 Ms (inf. lin. as in text). 8-8 शकुनिः

विविक्तमिति वक्ष्यावः किं तवेदं चिकीर्षितम् ॥२६
सपत्नशुद्धिं यत्तात मन्यसे शुद्धिमात्मनः ।
अभिद्यौषि च यत्क्षत्तुः समीपे द्विपदां वर ॥ २७
अन्यस्मिन्नप्य कर्तव्ये त्वमन्यत्कुरुपेऽनघ ।

तेषां वलविधातो हि कर्तव्यस्तात नित्यशः ॥ २८
ते वयं प्राप्तकालस्य चिकीर्षां मन्त्रमाह्वे ।
यथा नो न प्रसेयुस्ते सपुत्रवल्लवान्धवान् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि दिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

१९३

धृतराष्ट्र उवाच ।

अहमप्येवमेवैतच्चिन्तयामि यथा युवाम् ।
विवेकुं नाहमिच्छामि त्वाकारं विदुरं प्रति ॥ १
अतस्तेषां गुणानेव कर्तयामि विशेषतः ।
नावबुध्येत विदुरो ममाभिप्रायमिङ्गितैः ॥ २

यच्च त्वं मन्यसे प्राप्तं तद्ब्रूहि त्वं सुयोधन ।
राधेय मन्यसे त्वं च यत्प्राप्तं तद्ब्रवीहि मे ॥ ३
दुर्योधन उवाच ।
अद्य तान्कुर्याद्विधेः सुकृतैराप्तकारिभिः ।
कृन्तीपुत्रान्मेदयामो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ४

G. 1. 289
L. 1.

— *) Śi Ko. 2. 4 Nī Ds विविक्त इति. K (except K1)
Da Dns Ds Ms (inf. lin. as in text), 6-8 वक्ष्यामः.

— *) Śi K1 तवेदं; Ks तवेयं (m as in text); Ms
तवैतच्च. Gs विनिश्चितं.

27 *) Ks 'शुद्धेः', Nī. s 'शुद्धं'; N1 B (except B2) Ds
'शुद्धिः', Dn (erroneously) Nilp as in text. ३३ Nil.:

शुद्धिमिति पाठः स्वच्छः । ३३ Ks यां तात; Ts Gs-4 हे तात;
Ms-s पूर्तो च. — After 27*, Dns repeats 22* (with

v. l.: दिष्टया for चषे, and तेनया; for पाण्डवाः). — *) Śi
D1 द्विपदां वरं; K1.s द्विपदां वरं; N1s B2 Dn द्विपदां वर.

28 *) K1 पय; Ks Ts Gs. 4 अपि (for वृष). N1s
अस्मिन्नप्य च कर्तव्ये. — *) Śi K1 'वे नृप.

29 *) B (except B2) Ds तवेयं (for ते वयं).
— *) S चिकीर्षितः. Śi चिन्तयामहे; Ks मंत्रयावहे. — *) Śi
K (except Ks) N1 V1 Da G1 सपुत्रपशुः; T1 Gs. 2 s
M सपुत्रपणः; Gs. 4 (before corr.) सर्वत्र चळ.

Colophon om. in Śi K1. — Major parvan: Ts G
M संभव" (for आदि). — Sub-parvan: Ko विदुरा-
गमन. — Adhy. nams: Ko. 2. 4 पांडवाभ्युदयः; Ds धृतराष्ट्रं
प्रति दुर्योधनचारयं; Ts G1 धृतराष्ट्रकपटवासां; G1.s धृतराष्ट्र-
वासां: (Gs 'वाशयं'). — Adhy. no. (figures, words or
both): Dns 199; Dnm 207; Ds 150; Ts 205; Ts
Gs-s 157; G1 159; Gs 155; Gs M 158. — S'toha
no.: Das 31; Dn 30; Ms 27.

193

Before एतं उ', Ds (marg. sec. m.) S ins.:
1959* वैशंपायनः ।

दुर्योधनेनैवमुक्तः कर्णेन च विशां पते ।
पुत्रे च सुलपुत्रे च धृतराष्ट्रोऽनवीदिदम् ।
[Ds वैशं उ'. — (L 1) M 'सुके.]

1 Śi K1.s Som. उवाच. — *) Ks N B D चिकीर्षामि
(for चिन्तं). Śi transp. यथा and युवाम्. N1 परं (for
युवाम्). — *) Ko. 2 N1 विविक्तुं; Ks Ds विवक्तुं; S
विवृतं; Cd as in text. Śi K1 व्यक्तं नो कर्तुमिच्छां.
— *) Ko. 4 Gz Ms आकारं (om. तु); Ks तच्छेते; Ks
स्वाकारं; N1s B1.s. 2 कार्यं तु; V1 B2 Da Ds. 4 कारणं.
Ms-s (corrupt) क्षतारं विवृतं हुरं (!).

2 *) Ks N1 B D T1 तवसू (Ds अय) (for अतसू).
— *) Ks B Da Ds. 4 कीर्तयिष्यामि नित्यतः. — *) S
न च उ'.

3 *) V1 यथा; B2 सुत्तु. Śi K (except Ks) ते; N1
अपि; V1 तु; S हे (for एवं). Śi K (except Ks) मनसि
(for मन्य). — *) Ks N1.s B D तद्ब्रवीहि (cf. 3*); V1
तच्चद्ब्रूहि (om. एवं). — Śi K1 om. 3*4. — *) Ks N1.s B
D (except Ds) यद्य; V1 एवं यत् (for एवं च). — *) Ks
N1.s V1 B D (except Ds) प्राप्तकालं यदापु (Ks Ds Ds. 4
वदस) मे.

4 Śi सुयो' (for दुर्यो'). Śi K1 S om. उवाच.
— *) T G Ms. s-s प्रच्छेते: (for अद्य तान्). Ms

अथवा द्रुपदो राजा महद्भिर्विचित्रसंचयैः ।
 पुत्राश्चास्य प्रलोभ्यन्ताममात्याश्चैव सर्वशः ॥ ५
 परित्यजन्ध्वं राजानं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 अथ तत्रैव वा तेषां निवासं रोचयन्तु ते ॥ ६
 इहैषां दोषमद्वांसं वर्णयन्तु पृथक्पृथक् ।
 ते भिद्यमानास्तत्रैव मनः कुर्वन्तु पाण्डवाः ॥ ७
 अथवा कुशलाः केचिदुपायनिपुणा नराः ।
 इतरेतरतः पार्थान्भेदयन्वनुरागातः ॥ ८
 व्युत्थापयन्तु वा कृष्णां बहुत्वात्सुकरं हि तत् ।
 अथवा पाण्डवास्तस्यां भेदयन्तु ततश्च ताम् ॥ ९
 भीमसेनस्य वा राज्ञ्युपायकुशलैर्भरैः ।

प्रच्छन्नरूपैः पुरुषैः — १) Ko.३ सुभूतैः; K३ B३ Da (erroneously) D३.४ Arj३ सुभूतैः (Arj. comm. and Cd as in text); K३ 'सुभूतैः'; N३.३ Dn D३ 'सुभूतैः'; V३ प्रभूतैः; S 'तुष्टै' (G३.३ 'कृष्टै'). २) Arj३: सुभूतैरित्यपवादः 1३३ — १) S (except T३ G३ M) भेदयान्. — १) S तामुभौ. 5 १) S घन'. — १) K३ B Da D३.४ वि' (for प्र'). — १) N३ शस्य (for एव). K३ तिलयाः.

6 १) K३ N३.३ B D परित्यजेद्यथा राजा; S 'त्यजेयु राजानः (G३.३ M 'नं'). — १) T३ G३-४ त्रैतेषां.

7 १) N३ G३ एव (for एषां). K३ V३ Da D३.४ दोषवान्. २) K३ V३ Da D३.४ वासः. — १) ३) K३ K३ सर्वेषां तु; K३ B३.३ D३.४.५ वर्णयंतः; K३ वर्णयंति. — १) ३) K (except K३) N३ D३ वासं (for मनः). T G३-४ M३ कुर्वंति.

8 १) K (except K३) N३ D३ निपुणाः (for कुशलाः). — १) ३) K (except K३) N३ D३ उपायकुशलाः; S उपायैः कुशलेर. — १) K३ V३ B३ इतरेतरयोः पा'. — १) ३) K३ K३ त्रेदयंति; M३.३ स्याजयंति.

9 १) S (except M३-४) तां (for वा). — १) ३) K३ B३ D३ T३ G३-४ पांडवाश्च. K (except K३) B (except B३) तस्या. — १) ३) K३ K३ (except K३) D३ तु (for च).

10 After 10, N (including Cd) ins.: 1960* समाधिल द्वि कौन्तेयः पुरा चासाह मन्यते । स हि तीक्ष्णश्च दूरश्च तेषां चैव परायणम् ।

[(L. 1) ३) K (except K३) N३ D३ तु (for हि). ३) K३.३.४.५ N३ Cd नासाहसंमन्यते पुरा; K३ B३.३ Da D३.४.५ पुरास्मान् (B३ 'तु')मन्यते; B३ पुनरसाह म'. — (L. 2) ३) K३.४ B Da D३ Cd मृतः (for दूरः).]

मृत्युर्विधीयतां छन्नैः स हि तेषां बलाधिकः ॥ १०
 तस्मिंस्तु निहते राजन्हतोत्साहा हतौजसः ।
 यतिष्यन्ते न राज्याय स हि तेषां व्यपाश्रयः ॥ ११
 अजेयो हर्षुनः संख्ये पृष्ठगोपे धृकोदरे ।
 तमृते फल्गुनो युद्धे राधेयस्य न पादभाक् ॥ १२
 ते जानमाना दौर्बल्यं भीमसेनमृते महत् ।
 असान्वलवतो ज्ञात्वा नशिष्यन्त्यवलीयसः ॥ १३
 इहागतेषु पार्थेषु निदेशवशवतिषु ।
 प्रवर्तिष्यामहे राजन्यथाश्रद्धं निर्वहणे ॥ १४
 अथवा दर्शनीयाभिः प्रमदाभिर्विलोभ्यताम् ।
 एकैकस्तत्र कौन्तेयस्ततः कृष्णा विरज्यताम् ॥ १५

11 १) K३ विहिते; N३.३ Dn D३ अभिहते (for निह). — १) ३) K (except K३) गतो' (for हतो'). — १) ३) K (except K३) N३ V३ D३ न यतिष्यंति; B३ Da D३.४ यतिष्यंति न.

12 १) Ko.३ B Da S (except G३ M३.३) अजच्यो. T३ G३-४ अवि (for हि). — १) G३ दृष्टकोपो युधिष्ठिरः. — १) B३ G३.५ अमृते. ३) K३ K३ फल्गुनो; Ko.३-४ N V३ B D (D३ before corr.) M३.३ फा'. — १) G३ वै महान्; Cd पादभाक् (as in text).

13 १) ३) K३ ते ज्ञायमाना; K३ जानानाले हि; N३ ते जानंतु तु; N३.३ V३ B Da Dn D३.४ ते जानानस्तु; D३ जानमानो हि ('T३ G३.४ 'तोषि; G३ 'तोष'). Cd cites जानमानः (as in text). — १) K३.३ N३ 'स्यमृते मर्हो; D३ 'सेने मृते मर्हो; S 'सेने हते सति. Cd cites भीमसेनमृते (as in text). — १) S मया. — १) ३) 'व्यति यली'; ३) (sup. lin.) K३ न द्विपंति यली'; Ko न राधयंलय'; K३ न भविष्यति दुर्बला; K३ 'व्यस्यति दुर्बला; N३ यातिष्यंति न कर्हिचित्; N३.३ Dn D३ न यतिष्यंति दुर्बला; V३ नतिष्यंति च दुर्बला; B Da D३.४.५ न दासि (B३ नाशमे; B३ न समे) व्यति दुर्बला; T G ध्रियंति ('T३ G३.४ 'व्यल' यली'. 14 १) N३.३ Dn D३ ते तु (for पां'). — १) ३) K (except K३) V३ विनाश'; T३ G३-४ निर्देश'; G३ M निर्देशवशकरिषु. — १) Ko.३ N३ प्रयतिष्यामहे. S राज्यं. — १) Ko.३.४ यथाकालः; K३ 'सकि; K३ N V३ B D 'साल'. N३ D (except Da) निवर्हणं; S वपासुसं. Cd cites निवर्हणं. — After 14, D३ (marg. sec. m.) S ins.:

1961* दृष्टं विदुषां तेषां केचिदत्र मनस्विनः ।
 द्रुपदस्यात्मजा राज्ञोः भिद्यन्तो हताः परैः ।

मेयतां चापि राधेयस्तेयामागमनाय वै ।
ते लोच्यहारैः संधाय वष्यन्तामासकारिभिः ॥ १६
एतेयामभ्युपायानां यस्ते निर्दोषवान्मतः ।
तस्य प्रयोगमातिष्ठ पुरा कालोऽतिवर्तते ॥ १७

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

१९४

कर्ण उवाच ।

दुर्योधन तव भ्रजा न सम्यगिति मे मतिः ।
न ह्युपायेन ते शक्याः पाण्डवाः कुरुनन्दन ॥ १

पूर्वमेव हि ते स्रष्टुमैरुपायैर्यतितास्त्वया ।
निग्रहीतं यदा वीर शक्तिता न तदा त्वया ॥ २
इहैव वर्तमानास्ते समीपे तव पार्थिव ।

C. 1. 7418
S. 1. 222. 3
K. 1. 221. 3

[(L 1) G₁ M₂-s 'पे वा वदतां; M₂-s 'पे वा द्ध'.
M₂ 'द्वत्र समाहितः. — (L 2) G₁-s M विदंतां.]

15 ^a) Śi K (except K₂) N₁ V₁ D₂.1.5 G₂.4 'य'
(for वि'). — ^a) S एकैकं पाण्डुप्रयागं. — ^a) K₂ तत्र
(for ततः). Śi K₁ विरज्यते; S 'रज्य'.

16 ^a) Śi तत्र; K₁.2 N₂ V₁ B (except B₂) D₂.4.5
चापि; N₂.2 D₂ D₁ चैव. S राज्ञः (for राधेयः). — ^a) Śi
G₁ M₂-s द्ध; K₁ वा; N₁ V₁ T G₁-s M₂-s हि (for वै).
— ^a) Śi K (except K₂) तान्; T₂ G₂.4 वैर (for ते).
Śi K₁.1.2.3 लोच्यपारिः; K₂ N₂.2 B D तैः प्रकौरैः; C₂ as
in text. N₂ D₂ D₁ संनीय. N₁ V₁ ते नोस्त्वयतिः सं.
— ^a) K₁.2.3 घातयेद्यः; K₂ N₂.2 V₁ B₁.2.3 D₁ घातंताम्;
N₁.2 B₂ D₂ D₂ 4 घातंताम्; D₂ घातंताम्; D₂ घातताम्;
T₂ G घप्यताम्. Śi K₁ घातयेमासकारिभिः.

17 ^a) K₂ N₂ V₂ D₂ D₁ T G₂-s M₂ अवि (for अवि).
— ^a) K₂ N₂ V₁ D₁ निर्दोषमात्मनः; B D₂ D₂.4.5 'य'
आत्मनः; S 'यो यो मतदोष'.

18 Śi K₁ (hapl.) om. 18^a-19^a. — ^a) K₁.2 D₂.5
वाचते कः; K₂ 'साकः'; N₂ V₁ D₂ D₁ T₂ G₂-s M₂
वाचयच्छः; D₁ T₁ G₁ वाचति कः. — ^a) K₂ ते नरपंथाः;
B₂ G₂ 'पंथ. — ^a) N₂.2 V₁ D₂ D₁.2.4 T G हि (for
अद्य). T G transp. ते and वाप्याः. D₂ तावद्वाचयितुं
वाप्याः. — ^a) K₁.2.3 N₂ D₂ S तु (M₂-s हि) वाप्याः
(by transp.).

19 Śi K₁ om. 19^a (cf. v. l. 18). — ^a) V₁ तेलेः
(for तात). S सेवा मम मती राज्ञः. — ^a) V₂ प्रकाराय
(for निम्न). S पाण्डवाप्रति दृश्यते. — ^a) N₂ V₁ B₂ s D₂
D₁.5 S साध्वी वा यदि वासाध्वी.

Colophon om. in K₂ B₁.2; D₂ s ins. it marg. sec. m.

— Major parvan: T₂ G M संभव (for आदि).
— Sub-parvan Ko B₂ विदुरारि (B₂ om. वि)गमन;
D₂ विदुरागमनराज्यलंघन; D₂1 द्वीपद्वीस्वयंवर (followed
by समाप्त); T₂ संभव. — Adhy. name: K₁.2.3 T₂ G₂
दुर्योधन (T₂ G₂ here ins. दुर)भ्रजा; D₂2 दुर्योधनवाक्यं;
D₂3 दुर्योधनं; G₁.2 M₂ भ्रजे (M₂ om.) दुर्योधनवचनं; M₂
संक्राधिकारः. — Adhy. no. (figures, words or both):
D₂2 200; D₂3 208; D₂ 151; T₂ 205; T₂ G₂-s 158;
G₁.2 160; G₂ 158; M 159. — Sloka no.: D₂2 D₂
20; M₂ 21. — Aggregate s'loka no.: D₂2 7395.

194

1 Śi K₁ S om. उवाच. — ^a) K₂ इति (for तव).
— ^a) S transp. ते and वाप्याः. — ^a) N₂.2 B₂ D₂
D₁ कुरुवर्धन.

2 ^a) G₁ M₂ तैः (for ते). N₂ भूयैः; S सवैः (for
सुधैः). — ^a) K₁.2 विरकृताम्; K₂ चातिताम्; N₂
घतिताम्. Śi K₁ प्रभो; M₂-s तदा (for त्वया). — ^a) Śi
K₁.2 यदा (as in text); S त्वया; the rest तदा. N₂ S
वीराः (M₂-s 'र). — ^a) D₂ T G M₂ शक्तिता. K₁.2
त्वया प्रभो; K₂ S तदा प्रभो; S तु भारत. N₂.2 V₁ B D₂
D₂ D₂.2.4 न चैव दा (D₂ D₂.4 सं) कितारह्यवा (K₂ B₂.2
D₂ D₂.4 'तात्वया; V₂ 'ता विभो).

3 ^a) V₁ भरतर्षभ (for तव पा). — ^a) Śi (sup. lin.
as in text) अरातिपक्षाः. — ^a) Śi K₁ नेदु; K₂ तेज (for
वैव). S न दाप्यास्त्व वा'.

4 ^a) V₂ सु' (for वि'). — ^a) K₁ N₂.2 B₁m.2 D₂

अजातपक्षाः शिशवः शक्तिता नैव चाधितुम् ॥ ३
जातपक्षा विदेशस्था विद्वद्धाः सर्वशोऽथ ते ।
नोपायसाध्याः कौन्तेया ममैषा मतिरच्युत ॥ ४
न च ते व्यसनैर्योक्तं श्रवथा दिष्टकृता हि ते ।
शक्तिताश्रेयसवशैव पितृपैतामहं पदम् ॥ ५
परस्परं भेदश्च नाधातुं तेषु शक्यते ।
एकस्यां ये रताः पक्ष्यां न भिद्यन्ते परस्परम् ॥ ६
न चापि कृष्णा शक्येत तेभ्यो भेदयितुं परैः ।
परिधनान्वृतवती किमुताद्य मृजावतः ॥ ७
ईप्सितश्च गुणः स्त्रीणामेकस्या बहुभर्तृता ।
तुं च प्राप्तवती कृष्णा न सा भेदयितुं सुखम् ॥ ८
आर्यवृक्षश्च पाञ्चाल्यो न स राजा धनमियः ।

न संत्यक्ष्यति कौन्तेयान्राज्यदानैरपि ध्रुवम् ॥ ९
तथास्य पुत्रो गुणवाननुरक्तश्च पाण्डवान् ।
तसान्नोपायसाध्यांस्तानहं मन्ये कथंचन ॥ १०
इदं त्वद्य क्षमं कर्तुमसाकं पुरुषर्षभ ।
यावन्न कृतमूलास्ते पाण्डवेया विशां पते ।
तावत्प्रहरणीयास्ते रोचतां तव विक्रमः ॥ ११
असत्पक्षो महान्यावधावत्पाञ्चालको लघुः ।
तावत्प्रहरणं तेषां क्रियतां मा विचारम् ॥ १२
वाहनानि प्रभृतानि मित्राणि बहुलानि च ।
यावन्न तेषां गान्धारे तावदेवाशु विक्रम ॥ १३
यावच्च राजा पाञ्चाल्यो नोद्यमे कुरुते मनः ।
सह पुनैर्महावीर्यैस्तावदेवाशु विक्रम ॥ १४

Ds : सर्वतोप ते, S सर्व एव ते — ^a) Ś1 K1 : N1 V1
'रच्युत, Ks Ds T Gs : 'रच्युता, Cd as in text

5 G1 om 5-7 — ^a) Da Ds तु (for च) Ks
Ds धृते (for ते) S (G1 om) (by transp.) युष्वा योक्तु
(Ks जेतु) Ks N1 : V1 B D दिष्टकृतेन च (Da दृष्टकृता
हि ते), S (G1 om) दृष्टगुणा हि ते Cd antes द्विष्टकृतेन
— ^a) Ks N1 : V1 B1 Dn शक्तिताश्च S (G1 om)
शक्ता खल्वीपस'

6 G1 om 6 (of v 1 5) — ^a) T1 Gs M 'रपरभ्यो
Ko s a B1 तु (for च) — ^a) M तत्र (for तेषु) V1 Ds
विच' (for वाच्य') N1 नाधातुमुपपद्यते — ^a) Dn1 ns
ते, D1 च, S (G1 om) हि (for ये) T Gs s Ms तथाः
G1-4 Ms-s तदा (for रता) — ^a) S (G1 om) कथंचन

7 G1 om 7 (of v 1 5) — ^a) Ś1 परिहीयान्, Ks
परिभूतान्, Ks शिक्षारान्, Ds परिहीवान्, Ms : परि
भूतान्, Cd as in text — ^a) Ś1 Gs प्रजावत, K1
प्रजावत, Ks Ds समृद्धिन्, T1 Gs प्रतापिन, Ts Gs
प्रतापत, Cd as in text

8 ^b) Ś1 Ko s Das D1 Gs एकस्या, Cd as in text
— ^a) Bs Ds S (except Ms-s) तात् (for त) — ^a) S
(except Ms) transp n and स Ko s a क्षम, Ks N1
V1 B D क्षमा, G1 सुखान्

9 ^a) Ś1 K (except Ks) N V1 B1 : s Dn D1 s Cd
आयवत, Bs Da Ds बहुदस K1 हि (for च) N1 S
पांचाल — ^a) Ko च, Ks तु (for स) Ś1 Ko : s
धनवत S स च राजा पत (Ms दत) वत — ^a) Ś1 K

(except Ks) स स्वधय' ; N1 सख्य'

10 D1 om 10^{ab} — ^a) B1 यथा; T1 स च Da धल'
(for गुण') B1 Ds a तस्य पुत्रोपि गुण', Bs यथास्य पुत्रोपि
बल' (hypermetric!) — ^a) V1 om न after तस्याव,
reading it after तान् K1 s Ds कदाचन — After 10
Ko s ins

1962* पाण्डवान्भरतभेष्ट विक्रमस्तत्र रोचताम् ।

11 ^a) S (except Ms s) om तु — ^a) S (except
Ms-s) भरतर्षभ — ^a) S च (for ते) K1 N1 (hapl)
om 11^a-12^b — ^a) Ks महामेतदि रोचता, N1 : V1 B
(except Bs) Dn D1 तुभ्य तात रोचतां — After 11,
Gs ins 1963* (of v 1 14)

12 K1 N1 om 12^{ab} (of v 1 11), Gs om 12-14
— ^a) Ts Gs-s अथ (for यावद्) — ^a) Da पचाल'
— ^a) T G क्रियतामिति रोचते, Ms (unf/ lin) s : 'तां
यदि रोचते, Ms orig 'तामिति रोचय

13 Gs om 13 (of v 1 12) — ^a) Ks धनानि (for
मित्राणि) N V1 Dn D1 'णि च कुलानि च — ^a) Ts
Gs a यावति (for यावन्न) Ś1 यावतेषां तु गान्धारे; K1
यावद्पा तु यापति — ^a)-14^a, 15^a T G (Gs om)
Ms विक्रम (for 'म) Ś1 K1 'दतांतु विक्रमेय; Ks N1 :
B1 s Dn D1 तावद्विक्रम पापिय (Ks 'य) ; Bs Da Ds a
देतेषु विक्रम (Da 'म)

14 Ś1 K1 : Gs s om 14, T1 (hapl) om 14 15
— ^a) Ts G (Gs s om) पांचालो — ^a) Ts G (Gs s
om) वृत्ती, Ms s कुरु (for सह) — ^a)-15^a, 16^a Ks

यावन्नायाति वार्ष्णेयः कर्पुन्यादववाहिनीम् ।
 राज्यार्थे पाण्डवेयानां तावदेवाशु विक्रम ॥ १५
 वयन्नि विविधान्भोगान्नाज्यमेव च केवलम् ।
 नात्याज्यमस्ति कृष्णस्य पाण्डवार्थे महीपते ॥ १६
 विक्रमेण मही प्राप्ता भरतेन महात्मना ।
 विक्रमेण च लोकांस्त्रीक्षितवान्पाकशासनः ॥ १७
 विक्रमं च प्रशंसन्ति क्षत्रियस्य विद्यां पते ।
 स्वको हि धर्मः शूराणां विक्रमः पार्थिवपर्व ॥ १८
 ते बलेन वयं राजन्महता चतुरङ्गिणा ।
 प्रमथ्य ह्युपदं शीघ्रमानयामेह पाण्डवान् ॥ १९
 न हि साम्ना न दानेन न भेदेन च पाण्डवाः ।
 शक्याः साधयितुं तस्माद्विक्रमेणैव ताञ्जहि ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

तान्विक्रमेण जित्वेमामखिलां युद्धं मेदिनीम् ।
 नान्यमत्र प्रपश्यामि कार्यापायं जनाधिप ॥ २१

वैशंपायन उवाच ।

युत्वा तु राधेयवचो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 अभिपृच्य ततः पश्चादिदं वचनमभवत् ॥ २२
 उपपन्नं महाप्राज्ञे कृतास्त्रे सतनन्दने ।
 त्वयि विक्रमसंपन्नमिदं वचनमीदृशम् ॥ २३
 भूय एव तु भीष्मश्च द्रोणो विदुर एव च ।
 युवां च क्लृप्तां बुद्धिं भवेद्या नः सुखोदया ॥ २४
 तत आनाय्य तान्सर्वान्मन्त्रिणः सुमहायज्ञाः ।
 धृतराष्ट्रो महाराज मन्त्रायामास वै तदा ॥ २५

Co. 1. 24c
B. 1. 22
B. 2.

Ds G (Gs, om.) विक्रमः. Ko Ns. s B Da Da Ds. 2. 4
 तावद्विक्रम पार्थिव (Bs. s कोरच). — Ts Gs. 2. 4. s M ins.
 after 14: Gs, after 11:

1903* सदा च वैरी ह्युपदः सततं निरुत्सवया ।
 यावन्न वधेते मित्रै रोचतां तत्र विक्रमः ।
 [(L. 1) Gs यथा; M यदा (for सदा). Ms-s स्वयं
 (for त्वया).]

15 T1 om. 15 (of. v. 1. 14). — *) Śi Ks कर्मण्यादाय
 वाहि; Ms-s संकषेणसहायवान्. — *) Ks Ds पांडवानां
 स (D1 च). — *)-13*, 14*. Ts G विक्रमः. N
 पांशाव्यसदनं प्रति.

16 *) T1 वहु* (for वचु*). — *) T1 हि; Ms-s तु
 (for च). N1 Ds सुपुत्रकलं; V1 Bs Da च पुत्रकलं (for च
 केव*). Ks आदाय मयुपुद्गम. — Ks om. 16*-18*.
 — *) Ts G नासाव्यमस्ति. — *) Ns. s B (except Bs)
 D (except Ds) कर्मचन; T G (except Gs) वितां पते
 (for मही*).

17 Ks om. 17 (of. v. 1. 16). — *) Bs Da Ds. s
 'मेण जित्वा पृथ्वी. — *) Ts G एव (for च). Ko Ms. s
 transp. लोकान् and श्रीन्. Ks 'मेण नरस्याभ लोकान्-
 स्त्रीणाकशासनम्.

20 *) S (except Ms. s) भेदे* (for दाने*). Ds. s
 transp. दाने* and 'भेदे*. Śi K (except Ks) Ns अद्य
 (for च). Ds1 भेदेन न च पांडवाः; S (except Ms. s) न
 च दानेन पौ. — *) Ds. s हि (for एव). Śi K जय

(for जहि).

21 *) Ks विक्रमं ततो राजन्; S विक्रमेणैव जित्वेमामं
 (T1 भुङ्क्तेव; Ms-s जित्वा तान्). — *) Ks Ns Gr
 नाव्यदत्र; Ks Ns. s B D (except Ds) अतो नान्यं (Ds. s
 'न्यत्). Ks नान्यं किमपि पश्या; T1 न चाप्यमत्र प*.
 — *) Śi कार्यमत्र; Ks कार्यं चैव. Ko महामते; Ks. s V1
 B1 नराधिप.

22 Śi K (except Ko) S om. उवाच. — *) S स
 (for तु). — *) Ns प्रसिपस्य; V1 प्रसिपुष्य (for कथि*).

23 Before 25, Ko. s Bs ins. धृतराष्ट्र उ*. — *) Śi
 Ks 'मते; Ks Ds 'राय; Ns 'मत्र. — *) Śi Ko-s D1 Gs
 'नन्दन. — *) Bs Ds. s 'संपन्न इदं.

24 *) Ns च; V1 हि (for तु). Ds. s तु (for च).
 — *) Ms-s वा (for च). Ns V1 B Da Ds. s क्लृप्तं.
 — *) T G Ms भवेद्यावत्सुखोदया.

25 Before 25, Ks B ins. वैशंप उ*. — *) Ds1 T1
 Gs. s M (except Ms) आनीय. — *) Ko. 1. s Ds. s Gs
 Ms. s स महा; Ns Ds स महामनाः; Gs तु महा*. — *) Ns
 T1 'राजो.

Colophon. Major parvan: Ts G M संभव* (for
 आदि*). — Sub-parvan: Ko विदुरायन; Bs विदुरागमन;
 T1 संभव. — Adhy. name: Ko. s कर्णवचनं; Ks धृतराष्ट्र-
 मंत्रः; Ds कर्णमंत्रणः; Ts Gs. 2. 4 Ms मंत्राधिकारे कर्णवचनं
 (Ms 'वचन); Ms मंत्राधिकारः. — Adhy. no. (figures,

१९५

भीष्म उवाच ।

न रोचते विग्रहो मे पाण्डुपुत्रैः कथंचन ।
यथैव धृतराष्ट्रो मे तथा पाण्डुरसंशयम् ॥ १
गान्धार्याश्च यथा पुत्रास्तथा कुन्तीसुता मताः ।
यथा च मम ते रक्ष्या धृतराष्ट्र तथा तव ॥ २
यथा च मम राज्ञश्च तथा दुर्योधनस्य ते ।
तथा क्रूरणां सर्वेषामन्येषामपि भारत ॥ ३
एवं गते विग्रहं तैर्न रोचये
संधाय वीरैर्दीयतामघ भूमिः ।
तेषामपीदं प्रपितामहानां
राज्यं पितृश्वैव कुरुत्मानाम् ॥ ४
दुर्योधन यथा राज्यं त्वमिदं तात पश्यसि ।

मम पितृकमित्येवं तेऽपि पश्यन्ति पाण्डवाः ॥ ५
यदि राज्यं न ते प्राप्ताः पाण्डवेयास्तपस्विनाः ।
कुत एव तवापीदं भारतस्य च कस्यचित् ॥ ६
अथ धर्मेण राज्यं त्वं प्राप्तवान्भरतर्षभ ।
तेऽपि राज्यमनुप्राप्ताः पूर्वमेवेति मे मतिः ॥ ७
मधुरेणैव राज्यस्य तेषामर्धं प्रदीयताम् ।
एतद्दि पुरुषण्यान्न हितं सर्वजनस्य च ॥ ८
अतोऽन्यथा चेत्क्रियते न हितं नो भविष्यति ।
तवाप्यकीर्तिः सकला भविष्यति न संशयः ॥ ९
कीर्तिरक्षणमातिष्ठ कीर्तिर्हि परमं बलम् ।
नष्टकीर्तिर्मनुष्यस्य जीवितं ह्यफलं स्पृष्टम् ॥ १०
यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य न प्रणश्यति कौरव ।

words or both) : Dns 201; Ds m 209; Ds 152; Tt 206; Ts Gs- 159; Gs 161; Gs 157; M 160.
— S'loka no. Dn 25; Ms 27. — Aggregate s'loka no. : Dns 7420.

195

1 Śi Ks S om. उवाच. — *) Ts G विक्रमस्तु (for विग्रहो मे). — *) Ko (by corr.). s. 4 Ns B (except Bs) Ds. s. Ms 'नै संशयः (Ko orig. 3 'यं); Ks Ts G (except Gs) Ms- s 'संशयः.

2 *) Ko s. 4 Ns Bs D (except Ds. s. s) मम (for मताः). Śi Ks तथा कुन्त्या अपीह मे.

3 *) Ms transp. च and मम. — *) Ms. विदुरस्य तथा हि ते. — *) Ks. 4 transp. स्वयंवा and अन्येषां. De Ds. 4 चापि; Da चैव (for अपि). Ns. 3 V1 B D (except Ds) पार्थिव (for भारत).

4 *) Ks रोचयेत्; Ns. 3 Bs. 3 D रोचे. — *) Śi Ks दीयताम् । M भुज्यताम् (for दीयताम्). Ks Ns. 3 B D अर्धं; Ns अस्य (for अघ). — *) Ks V2 B Ds1 Dn1. ns Ds. s. 4 हृद् (for हृदं).

5 *) Ks यथा राज्यं नरोक्षेत्. — *) Ko. 4 Ns V2 Ds त्वमिदं; Ms त्विदं त्वं. Ko. s. 4 Ms मन्यसे (for पश्यसि).

— *) Śi K1 ह्येव; Bs अत्येवं; S एवेति. — *) Bs पार्थिवः (for पाण्डवाः). S तथा तेषामपि प्रभो.

6 *) Ks Ns. 3 V1 B D (except Ds) ययं; Ns S तर. — *) Ko. s. 3 B Da Ds. 4 हृद्; N Da Ds. 4 T G (except G1) अपि (for च).

7 *) Ns Ds अधर्मेण हि; Ns Bs Dn1 अधर्मेण च; Gs अधर्मेण तु (for अय यं). Ds. 4 स्वं; Ts G (except Gs) च (for स्वं). — *) Ds हृदं प्राप्नो नरर्षभ. — *) Bs Da च (for सपि). — *) S पूर्वमेव न संशयः.

8 *) Ks मायुर्योगेव रा'; S 'गैवसुभवा तान्. — *) — 19^d. S रासयसार्ध. — *) Ko ह; Ds वै; S नर.

9 *) Ko V1 Gs ततो (for अतो). Śi K (except Ks) यत्; Gs च; Ms. 3 वै (for चेत्). Ts Gs- 4 ते बुद्धिः (for क्रियते). — *) S (except Gs) अ- (for न). Ns Bs ते (for नो). Ko हितं नो न भ'. — *) Ko. s V1 Gs स्वामप्य'; Ks तमप्य'; Ts स्वामप्यधर्मः; Gs. 6 तवाप्यधर्मः; Ms स्वत्यप्यधर्मः. Ts Gs. 6 सकलो. Ns अन्यथाकीर्तिरधिकारः S Gs- 4 स्वत्यकीर्तिश्च विबुला. — Gs s repeat 9th (v. l. स्वामप्यकीर्तिर्विबुला).

10 *) Ts G (except G1) 'तिष्ठेत्. — After 10^e,

Ks Ins. : 195^d

धर्मं कुप ह्यलोचितम् (- 22^d) ।

तावजीवति गान्धारे नष्टकीर्तिस्तु नश्यति ॥ ११
 तमिं सधुपातिष्ठ धर्मं कुरुकुलोचितम् ।
 अनुसूयं महावाहो पूर्वेषामात्मनः कुरु ॥ १२
 दिष्ट्या धरन्ति ते वीरा दिष्ट्या जीवति सा पृथा ।
 दिष्ट्या पुरोचनः पापो नसकामोऽत्ययं गतः ॥ १३
 तदा प्रभृति गान्धारे न शक्नोम्यभिवीक्षितुम् ।
 लोके प्राणभृतां कंचिच्छ्रुत्वा कुन्तीं तथागताम् ॥ १४
 न चापि दोषेण तथा लोको वेति पुरोचनम् ।
 यथा त्वां पुरुषव्याघ्र लोको दोषेण गच्छति ॥ १५

तदिदं जीवितं तेषां तव कल्मषनाशनम् ।
 संमन्तव्यं महाराज पाण्डवानां च दर्शनम् ॥ १६
 न चापि तेषां वीराणां जीवतां कुरुनन्दन ।
 पित्र्योऽज्ञः शक्य आदातुमपि वज्रभृता स्वयम् ॥ १७
 ते हि सर्वे स्थिता धर्मो सर्वे चैवैकचेतसः ।
 अधर्मेण निरस्ताश्च तुल्ये राज्ये विशेषतः ॥ १८
 यदि धर्मस्त्वया कार्यो यदि कार्यं प्रियं च मे ।
 क्षेमं च यदि कर्तव्यं तेषामर्धं प्रदीयताम् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

C. 1. 745
P. 1. 222

कीर्तिस्तु परमं तेजो.

— *) T₁ G (except G₁) विमलं (for परमं). S (except T₁ G₁) चरुं (for बलम्). — *) Ko N₁ D₁ T₁ M विफलं; K₁ निरफलं; Da स्वफलं; K₁ भवेत्; N₁ मतं.

11 *) S लोके भवति (T₁ G₁ M तिष्ठति) भारत (G₁ M कौरव). — *) Śi तावदेव मनुष्योपि; K₁ तावदेव न मष्टोकी. 12 *) D₁ T G तदिदं; M₁ स तदिमं; M₁-s तमिदं. M (except M₁) सर्वमातिष्ठ (for सति). —

13 *) Ko. 2-4 N₁ V₁ B D भ्रियंते; K₁ T₁ G (except G₁) चरति. K₁ N₁ B₁ s Da D₁ s ते पापाः; N₁ s V₁ B₁ s Da D₁ पापां हि. — After 13, N₁ B D ins.:

1965* यदा प्रभृति दग्धाले कुन्तिभोजसुतासुताः ।
 [N₁ B Da D₁ s सा दग्धा (B₁ याता); N₁ (by transp.) ते दग्धाः. N₁ B Da D₁ s "भोजसुता सुभा.]

14 *) Śi "भिजीवितुः; K₁ शक्नोत्यतिजीवितुः; K₁ s शक्नोत्यभि"; Da शक्नोत्यभि". — After 14*, T G₁-s ins.:

1966* अदाहयो यदा पाथोम्यं स्वद्यौ जतुवेदमनि ।
 — *) K₁ s B Da D₁ s युते. K Da D₁ T₁ G M (except M₁) क्षिचित्; D₁ T₁ कश्चित्. — After 14, T₁ G₁-s ins.:

1967* दुःखं न जायते राजसभानसर्वस्य कारणम् ।
 15 *) K₁ D₁ s याति (for चापि). A few MISS. सदा. — *) K₁ N₁ s V₁ B₁ s Da D₁ सत्येत्; K₁ N₁ D₁ T₁ M वेति; D₁ s [S] मन्वत्. Ko लोके वे प्रति-
 रोचनं. — *) K₁ गहं (for गच्छ). —

16 *) N₁ s Da D₁ क्षिपिष्य". — *) K₁ s B Da₁ D₁ s T₁ G₁-s स; K₁ सु- (for सं). M₁ संतल्पं वे. Śi K (except K₁) V₁ D₁ नरव्याघ्र (for महा). N₁ समं तत्र सुतानां च.

17 *) T₁ G (except G₁) जय" (for जीव"). — *) K₁ G₁ विजयंशः; T₁ G₁ विजयं; G₁ विजया". — *) D₁ मंत्रयः; G₁ मूलयः".

18 *) K₁ अवि; D₁ न (for हि). T G M₁ transp. सर्वे and धर्मो. N₁ s B₁ s Da D₁ s ते सर्वेव (D₁ Da D₁ च) क्षिता च". — *) N₁ B₁ "तेजसः; B₁ "चेतनाः. — *) Ko. 2. s राज्ये तुल्ये (by transp.); T₁ M₁ तुल्यराज्ये. Śi कुल्ये; K₁ कुले; T₁ G₁ तुल्य (for तुल्ये). K₁ न संशयः; S च (T₁ G₁-s न) धर्मतः (for विशेषे). —

19 *) Śi M धर्म and कार्य. — *) Śi कार्ये यदि च मे प्रियं. — *) Ko क्षमय; K₁ s क्षमय; S क्षमं. Ko. 2. s कर्तव्यं. — *) -s". T G M₁ राज्यं तेष्य; M₁ s- s राज्यं तेषां. G₁ प्रयच्छतां.

Colophon. Major parvan: T₁ G M संभव" (for आदि"). — Sub-parvan: Ko B₁ विदुरागमनः; T₁ संभव. — Adhy. name Ko 2. 4 भीष्मवाक्यं; D₁ एतदाहमंत्रः; T G₁ भीष्मवचनं; G₁ s मंत्राधिकारः; M₁ s मंत्राधिकारे भीष्मवचनं. — Adhy. no. (figures, words or both): D₁ s 202; D₁ m 210; D₁ s 153; T₁ 207; T₁ G₁-s 160; G₁ s 162; G₁ s 168; M 161. — S'loka no.: D₁ M₁ 19. — Aggregats s'loka no.: D₁ s 7438.

196

1 Śi K₁ S om. उवाच. — *) D₁ सधुपातीनैद. — *) Śi K N₁ D₁ नरैः; D₁ 2. 4 तव (for त्व); — *) N अर्धं (K₁ B₁ D₁ अर्ध; B₁ as in text) (for पृथ्वे). M₁-s transp. पृथ्वे and यत्". — *) Śi Ko. 2. N₁ V₁ B₁ Das D₁ T₁ M₁ "सुधुम. D₁ न वाचकमनुग्रहम.

१९६

द्रोण उवाच ।

मन्त्राय समुपानीतैर्धृतराष्ट्रहितैर्नृप ।

धर्म्यं पथ्यं यदासं च वाच्यमित्यनुशुश्रुमः ॥ १

ममाप्येषा मतिस्लात या भीष्मस्य महात्मनः ।

संविभज्यास्तु कौन्तेया धर्म एष सनातनः ॥ २

प्रेष्यतां द्रुपदापाशु नरः कश्चित्प्रियंवदः ।

बहुलं रत्नमादाय तेषामर्थाय भारत ॥ ३

मियःकृत्यं च तस्यै स आदाय बहु गच्छतु ।

बुद्धिं च परमां ब्रूयात्तत्संयोगोद्भवां तथा ॥ ४

संप्रीयमाणं त्वां ब्रूयाद्वाजन्दुर्योधनं तथा ।

असंकुट्टपदे चैव घृष्टद्युम्ने च भारत ॥ ५

उचितत्वं प्रियत्वं च योगस्वापि च वर्णयेत् ।

पुनः पुनश्च कौन्तेयान्माद्रीपुत्रौ च सान्त्वयन् ॥ ६

हिरण्मयानि शुआणि बहून्वाभरणानि च ।

वचनाच्च राजेन्द्र द्रौपद्याः संप्रयच्छतु ॥ ७

तथा द्रुपदपुत्राणां सर्वेषां भरतर्षभ ।

पाण्डवानां च सर्वेषां कुन्त्या युक्तानि यानि च

एवं सान्त्वसमायुक्तं द्रुपदं पाण्डवैः सह ।

उक्त्वाथानन्तरं ब्रूयात्तेषामागमनं प्रति ॥ ९

अनुज्ञातेषु वीरेषु बलं गच्छतु शोभनम् ।

दुःशासनो विकर्णश्च पाण्डवानानयन्तिवह ॥ १०

ततस्ते पार्थिवश्रेष्ठ पूज्यमानाः सदा त्वया ।

प्रकृतीनामनुमते पदे स्यासन्ति पैवके ॥ ११

एवं तव महाराज तेषु पुत्रेषु चैव ह ।

शुचमौपयिकं मन्ये भीष्मेण सह भारत ॥ १२

कर्ण उवाच ।

योजितावर्षमानाम्यां सर्वकार्येष्वनन्तरौ ।

न भ्रजेयतां त्वच्छ्रेयः किमद्भुततरं ततः ॥ १३

2 *) Ś1 कौरव्याः — 4) T2 G2-4 सत्यवतो महाबलाः.

3 *) Ko. 1. 5 बहुरत्ने समादाय.

4 *) N2. 5 B2 D2 D1 S C2 मियःकृत्यं (as in text); the rest ग्रथकृतं. — 5) K2 N2. 5 V1 B D वसु (for बहु).

— 6) V2 कर्द्धिः; D2 श्रीतिः; C2 बुद्धिं (as in text). N2 पुद्धिश्च परमा तेषां. — 4) Ś1 K1 स्वसंयोगो; K2. 6 N2. 5 V1 B (except B2) D2 D1 C2 स्वसंयोगो; N2 तत्संयोगान्नवेत्; D2 M2 स्वसंयोगा; D2 स्वसंयोगोद्भवा; T2 G2 तत्संयोगा. Ś1 K1 पुनः; Ko. 5 N2 तव; K2 D2 D2. 4 S (except T1 G2) तदा; K2 ततः (for तथा).

5 *) Ko. 2. 4 S (except G1. 2) तु; N2 स. Ś1 K1 तान् (for त्वां). — 6) N2 B2. 6 D2. 1. 2 D2. 5 G2. 5 सदा (for तथा).

6 *) Ś1 उदितत्वं. D2 T2 च योगस्य; M2 प्रियं चैव. — 7) Ś1 Ko. 5 N2 D2 संयोगस्वापि; D2 प्रियत्वं चापि; T2 स्यास्वापि च. — 4) S सान्त्वयेत्.

7 *) N2 द्वैरण्यानि च तु. — 4) Ś1 K1 वक्ष्यामि; Ko. 2. 4 वसुनि (for बहुनि). — 4) D2 द्रौपदे.

8 *) Ś1 K1 'वां च नराधिप. — 4) S (except T2) कुंठे. K2 G2 तानि च; B2 भारत; D2 यानि तु. — After 8, S ins.:

1968* दत्त्वा तानि महााणि पाण्डवान्संप्रदधेव ।

9 K2 om. 9. — 6) D2 एवं सांख्येन विधित्वा. — N2. 5 V1 D2 D1 S; G2 M2 तु (for अथ). K2 प्राह (f वृत्वात्). — After 9, K2 ins.:

1969* संधीयतां यथाबुद्धिरुत्सवेषुविदां वरः ।

10 Ś1 K1 om. 10^{ab}. — 4) K2 N2. 5 B D (except D2) 'जैष्ठाप्यानेतुं पांडवानिह.

11 *) K2 G2 M2-5 पांडवश्रेष्ठाः; N2 V1 B D (except D2) पांडवाः श्रेष्ठाः; T2 G2-6 M2 श्रेष्ठाः. — 6) K2 trans; सदा त्वया. K2 तदा; D2 सह (for सदा). — 4) K2 श्रीतिवतो हतु. — 4) G2 M2 स्यासंतु.

12 *) K2 N2. 5 V1 B D (except D2) वृत्त् (for एवं). D2 तेषु; M2 तावत् (for तव). — 6) N2 V1 B2 D2 trans; तेषु तनुषु. K (except K1) N2. 5 V1 D2 D2 D2. 4 द्विः; N2 तु; D2 S ते (for ह).

13 Ś1 K1 S om. उवाच. — 4) T2 G2. 4 'यैकामत्यां.

14 *) T2 G2. 4 तुष्टेव. G2 ततथा (for मत्ता). D2. 4 ये चै; G2. 5 M चैव. — 6) T2 G2. 4 प्रदृष्टेनांतरा; G2 प्रच्छन्नो वांतरा; M2 (inf. lin.). 5 विदृष्टेनांतरा. — 4) K2 यार्थः; T2 चैव; T2 G (except G2) नैव (for नाम). — 4) M2 (inf. lin.). 5 न स्यात् (for कुर्यात्). Ś1 K2. 2

दुष्टेन मनसा यो वै प्रच्छन्नेनान्तरात्मना ।
 श्रयान्निःश्रेयसं नाम कथं कुर्यात्सतां मतम् ॥ १४
 न मित्राण्यर्थकृच्छ्रेषु श्रेयसे वेतराय वा ।
 विधिपूर्वं हि सर्वस्य दुःखं वा यदि वा सुखम् ॥ १५
 कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञो बालो बृद्धश्च मानवः ।
 ससहायोऽसहायश्च सर्वे सर्वत्र विन्दति ॥ १६
 श्रूयते हि पुरा कश्चिदम्बुवीच इति श्रुतः ।
 आसीद्राजभृद्दे राजा भागधानां महीक्षिताम् ॥ १७
 स हीनः करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमो नृपः ।
 अमात्यसंस्थः कार्येषु सर्वेष्वेवाभवत्तदा ॥ १८
 तस्यामात्यो महाकर्णिविभूवैकेश्वरः पुरा ।
 स लब्धबलमात्मानं मन्यमानोऽवमन्यते ॥ १९

स राज्ञ उपभोग्यानि स्त्रियो रत्नधानानि च ।
 आददे सर्वैषो मूढ ऐश्वर्यं च स्वयं तदा ॥ २०
 तदादाय च लुब्धस्य लाभाल्लोभो व्यवर्धत ।
 तथा हि सर्वमादाय राज्यमस्य जिहीर्षति ॥ २१
 हीनस्य करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमस्य च ।
 यतमानोऽपि तद्राज्यं न शशाकेति नः श्रुतम् ॥ २२
 किमन्यद्विहिताभ्रूनं तस्य सा पुरुषेन्द्रता ।
 यदि ते विहितं राज्यं भविष्यति विशां पते ॥ २३
 मितः सर्वलोकस्य स्वास्यते त्वयि तद्भुवम् ।
 अतोऽन्यथा चेद्विहितं यतमानो न लप्स्यसे ॥ २४
 एवं विद्वन्नुपादत्स्व मन्त्रिणां साध्वसाधुताम् ।
 दुष्टानां चैव बोद्धव्यमदुष्टानां च भाषितम् ॥ २५

G. 1. 246
B. 1. 204
K. 1.

स तन्मतं; V1 B. s स्वतां मतः; D1 सनातनं.
 15 *) Ś; K1 न मित्राण्यतिकृ; D1 s अमित्रा; G1
 निमित्रान्त्यर्थं. — *) K1 न; K1 N V1 B D (except D1)
 M1 s च (for the first वा). K1 Dns D1 च (for the
 second वा).
 16 *) Ko कृतप्रज्ञो बालो वा; N1 कृतज्ञो वाकृतज्ञो
 वा; T1 G1 s श्रुचिर्दक्षो यतप्रज्ञो. — *) Ko युवा (for
 बालो). Ś1 अयि (for च). K1 भारत (for मानवः). K1
 बालो वा यदि वा नरः. — *) Ś1 K1 N1 D1 s वा (for च).
 17 *) Ś1 K1 D1 m G1 s अंवरिप; D1 अमघोष; G1
 विनिदृक्. N V1 B D ईश्वरः (N1 D1 युक्तिः) (for श्रुतः).
 K1 "वीचीति विद्युतः; T G1 s M विनिदृ हति विद्युतः.
 — *) T1 G1 s M रामवले. — *) Ś1 N1 B1 G1 M1 s s
 मगधानां. N1 T G (except G1) महीक्षितः.
 18 T1 (hapl.) om. 18^a-22^a. — *) B1 पूर्वं; G1
 सर्वं (for कार्यं). K1 N V1 B1 s D T G1 s transp.
 कार्यं and सर्वेषु. B1 s कार्यं; G1 कामे (for सर्वं).
 — After 18, S (except T1) ins.:
 1970* तस्यामात्या ययुस्ते अन्योन्यसहितास्तदा ।
 19 T1 om. 19 (cf. v. l. 18). — *) K1 M1 s s
 महाकीर्तिः; T1 G1 s कर्णा; G1 M1 s बाहुकर्णिः; G1 कर्णः.
 — *) K1 N1 s V1 B1 Dn D1 तदा; B1 s Dn D1 s तथा;
 T1 G1 s पुरः; M1 (inf. fin. as in text) क्षितौ (for पुरा).
 — *) K1 अवमान्यो (m अवमानो). Ś1 न मन्यत; K1
 अन्वमन्यत; N1 मन्यते; D1 अवमन्यत; T1 G1 s विमन्यते.
 20 T1 om. 20 (cf. v. l. 18). — *) Ś1 Ko.1
 Dns उपभोग्यानि; K1 भोग्यानि; T1 G (except G1)

यसुरद्यानि. — *) K1 स्त्रियं. Ko.1 B1 s Da M1 s
 रत्न. T1 G (except G1) स्त्रियो भोग्यानि यानि च.
 — *) Ś1 सर्वगो; S (T1 om.) तो. — *) A few MSS.
 तथा (for तदा).
 21 T1 om. 21 (cf. v. l. 18). — *) K1 लाभस्य; D1
 मूढस्य. — *) K1 N1 s V1 B (except B1) D1 s Dn1 T1
 G1 s लोभात् (for ल). K1 T1 G लाभः (for लोभः).
 Ko. s भ्यवर्धत; K1 s भ्यवर्धत; N1 ल्यवर्धत; N1 s V1 B
 D (for D1 see below) M1 s भ्यवर्धे (Dn1 ह्ये)त; T1 G
 (except G1) प्रवर्धते. D1 लाभोऽप्यस्य च वर्धते. — *) Ś1
 Dns पुरः; K1 पुरः; M1 शय (for अशय). B1 विकीर्षति;
 G1 जिगीषते.
 22 T1 om. 22^a (cf. v. l. 18). — *) N1 सवलेः
 (for करणैः). — *) K1 हि; G1 M ह. — *) S मानो न
 शशाकेति राज्यं हृत् (T G1 s-4 s कर्तु)मिति श्रुतिः.
 23 *) Ko. s N V1 B D (except D1) Cd विहिता;
 G1 विहितं. V1 तत्र; T G (except G1) एव (for नूनं).
 — After 23^a, K1 ins.:
 1971* यत्स्य राज्यं सामात्यो न शकोत्यभिवर्धितुम् ।
 — *) T G (except G1) ति न संदायः.
 24 *) Ś1 Ko. s s स्वास्यति. T1 त्वयि; M1 स यदि (for
 त्वयि). G1 च त्वयि (for त्वयि तद्). N1 स्वापित्वयानि
 च भुव्यं. — *) Ś1 K1 D1 ने (for चेत).
 25 *) Ś1 T G (except G1) विद्वान्; D1 विचपम्.
 — *) M1 निदायां. Ś1 K1 साधुसाधुतां (!). — *) Ś1 K1
 तथैव च; Ko. s s च भारत.
 26 *) Ś1 K1 T1 G1 s s s M om. उवाच. T1 G1 s

द्रोण उवाच ।

विन्न ते मावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते ।

दुष्टः पाण्डवहेतोस्त्वं दोषं ख्यापयसे हि नः ॥ २६

हितं तु परमं कर्णं ब्रवीमि कुरुवर्धनम् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पण्यवस्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥

२९७

विदुर उवाच ।

राजन्निःसंशयं श्रेयो वाच्यस्त्वमसि बान्धवैः ।

न त्वद्युश्रूयमाणेषु वाक्यं संप्रतितिष्ठति ॥ १

हितं हि तव तद्वाक्यमुक्तवान्कुरुसचमः ।

भीष्मः शान्तनवो राजन्प्रतिगृह्णासि तन्न च ॥ २

तथा द्रोणेन बहुधा भाषितं हितमुत्तमम् ।

अथ त्वं मन्यसे दुष्टं ब्रूहि यत्परमं हितम् ॥ २७

अतोऽन्यथा चेत्क्रियते यद्ब्रवीमि परं हितम् ।

कुरवो विनशिष्यन्ति नचिरेणेति मे मतिः ॥ २८

विदुरः (for द्रोण उ). — *) Ns. १ V1 B Dn1. ns D1 Ms
दुष्टः (for दुष्टः). — *) Ms-१ दोषान्. न हि तं; T Gs-1
च नः; Gs. १ M. समनः. Ks Ns. १ V1 B D (except Ds)
दोषमाख्यापयस्युत्.

27 *) Ś1 Ko. 1. १ १ कुरुवर्धनं; Ks Ns. १ V1 B D
(except Ds) कुरुवर्धनं. — *) Ks Ms. १ तत् (for त्वं).
— *) Ś1 तत्; K1 त्वं (for यत्). Ś2 हि तत्; Ks हि नः
(for हितं).

28 V1 Da2 Gs M1 (hapl.) om. 28*. — *) Ś1 K1
D1 तत् (for यत्). Ds Da. १ Gs ब्रवीमि; Ts Gs. १ १ हि
Ks G1 Ms. १ १ ब्रवीमि (Ks 'हि' परमं हितं. — *) Ks. १ हे
(Ks -रि) विनश्यसि; Ns. १ V1 B D (except Ds) हे
विनश्यसि; G (Gs before corr.) -रि नशिष्यन्ति. — *) G1
नः (for न). Ts G1-१ मत् (for मतिः). Ko. १ १ Ns. १
Dn D1 Gs. १ 'नैव मे मतिः; Ks 'नैव मन्यते; V1 B Da2
Ds. १ 'नैव ते मते.

Colophon om. in Ś1 K1. — Major parvan: Ts G
Ms. १ १ संभव (for आदि). — Sub-parvan: Ko Bs
विदुरगमनः; T1 संभव. — Adhy. name: Ko. १ १ Ns. १ V1
द्रोणवाक्यं; Ds छतराष्ट्रमंत्रणं; Ms मंत्राधिकारः. — Adhy.
no. (figures, words or both): Dns 203; Dsm 211;
Ds 154; T1 209; Ts Gs-१ 161; Gs. १ 163; Gs 159;
M 162. — S'loka no.: Dn 28; Ms 29. — Aggregate
s'loka no.: Dns 7466.

तत्र राधासुतः कर्णो मन्यते न हितं त्वं ॥ २

चिन्तयंश्च न पश्यामि राजंस्तव सुहृत्तमम् ।

आभ्यां पुरुषसिंहाभ्यां यो वा स्यात्प्रज्ञयाधिकः ॥ १४

इमौ हि वृद्धौ वयसा प्रज्ञया च श्रुतेन च ।

समौ च त्वयि राजेन्द्र तेषु पाण्डुसुतेषु च ॥ ५

धर्मं चानवमौ राजन्सत्यतायां च भारत ।

197

1 Ś1 K1 B om. उवाच. — *) Ś1 K Ns; Gs नि-
शेयसं; Ns V1 नः संशयं. — *) Ks D1 न त्वं सुहृत्; Ns
उक्तं सुहृत्; Ns. १ V1 Da 'माणे वै; Ds B न त्वं (T1 स त्वं;
Gs Ms. १-१ त्वं) सुहृत्तमो वै (T1 Gs M हि). — *) Ns
राज्यं; Ds त्वत्. T1 Gs Ms-१ तिष्ठसि; Ts Gs-१ संवीति-
मिच्छसि; Gs 'तुष्यसि; Gs 'तीर्यसि; Ms न प्रतिविष्टसि.

2 *) Ko. १ Ms. १ यत् (for तत्). Ks Ns. १ Dns. १
D1. १ १ त्रिं हितं च (Ds हि) तद्वाक्यं; Ks हितं हितं वो
यद्वा; V1 हितं हि भवतो वा; B1. १ १ Dn1 Ds त्रिं हितं च
यद्वा; Bs Da हितादिततरं वा. — *) Ks N V1 B1. १ Da
Dn D1. १ Gs. १ Ms. १ १ सत्तमः (as in text); the rest
'सत्तम. — *) Ts G (except G1) राजा (for राजन्).
— *) Ś1 K1 प्रतिगृह्णी (Ś1 'गृहे') प तन्न च; Ns Bs Da न च
गृह्णासि तन्न च; Ts G (except G1) महावीर्यपराक्रमः.

3 *) Ś1 K1 गुरुणा (for बहुधा). Ts Gs आचार्येण
च द्रोणेन; Gs आचार्येण तथा चैव. — *) Ks 'पितं तव
यदितं; Ds हितमुक्तमनुत्तमं. — *) Ko. १ १ B च.

4 *) Ks राजन्सुबहुकृतमम.

5 *) Da Ds G1 इमौ वृद्धौ च वयसा; Ts इमौ वृद्धौ
वृद्धौ हि; Gs १ इमौ हि वृद्धौ वरेण्यौ. — *) Ks श्रुतेरि च.
Ts G (except G1) राजनीतिविशारदौ. — *) Ts G
(except G1) समानौ (for समौ च). Ś1 K (except Ks)
Ds transp. च and त्वयि. — *) Ks Ns. १ B D (except
Ds) तया (for तेयु). Ś1 राज (for पाण्डु).

रामादाशरथैश्च गयाचैव न संशयः ॥ ६
 न चोक्तवन्तावश्रेयः पुरस्तादपि किंचन ।
 न चाप्यपकृतं किंचिदनयोर्लक्ष्यते त्वपि ॥ ७
 ताविमौ पुरुषव्याघ्रावनागसि नृप त्वपि ।
 न मन्त्रवेतां त्वच्छ्रेयः कथं सत्यपराक्रमौ ॥ ८
 प्रज्ञावन्तौ नरश्रेष्ठावसिंहौके नराधिप ।
 त्वन्निमित्तमतो नेमौ किंचिज्जिह्वं वदिष्यतः ।
 इति मे नैष्ठिकी बुद्धिर्वर्तते कुरुनन्दन ॥ ९
 न चार्थहेतोर्धर्मज्ञौ वक्ष्यतः पक्षसंश्रितम् ।
 एतद्धि परमं श्रेयो मेनाते तव भारत ॥ १०
 दुर्योधनप्रभृतयः पुत्रा राजन्वथा तव ।
 सथैव पाण्डवेषास्ते पुत्रा राजन्न संशयः ॥ ११

तेषु चेदहितं किंचिन्मन्त्रेषुरबुद्धितः ।
 मन्त्रिणस्ते न ते श्रेयः प्रपश्यन्ति विशेषतः ॥ १२
 अथ ते हृदये राजन्विशेषस्तेषु वर्तते ।
 अन्तरस्थं विष्णुधानाः श्रेयः कुर्युर्न ते ध्रुवम् ॥ १३
 एतदर्धमिमौ राजन्महात्मानौ महायुती ।
 नोचतुर्विधृतं किंचिन्न खेप तव निश्चयः ॥ १४
 यच्चाप्यशक्यतां तेषामाहतुः पुरुषर्षभौ ।
 तत्तथा पुरुषव्याघ्र तव तद्भद्रमस्तु ते ॥ १५
 कथं हि पाण्डवः श्रीमान्तव्यसाची परंतपः ।
 शक्यो विजेतुं संग्रामे राजन्मघवता अपि ॥ १६
 भीमसेनो महानाहुर्नागायुतबलो महान् ।
 कथं हि युधि शक्येत विजेतुममरैरपि ॥ १७

G. 1. 750^a 17
 H. 1. 522^b 16

6 ~) Ns s V1 B. s Dn D1. s. s चानवती; Ds चानरती;
 Cd as in text. Ns Bs वीरी (for राजन्). — *) Ts Gs-4
 सत्यवाक्ये (for 'तया'). Gs om. from च भारत up to
 'सति in 8'. — *) Ks (m as in text) सार्थवाच न सं'.

7 Gs om. 7 (cf. v. l. 6). — *) S1 Ko. s चापि
 कृतकं; Ks चाप्यवृतकं; Ns Ds चापि विहृतं. — *) S1 K
 (except Ks) Ms कश्चिन्; G1 [S]नय (for त्वपि). Ns
 ताम्यां कचन शुद्धम्.

8 Dn1 Mr (hapl.) om. 8^{ab}; Gs om. up to 'सति
 (cf. v. l. 6). — *) Ks Ns. s B D (except Ds) Ts G
 (Gs om.) तापुमौ. — *) Ns. s B1. s e Dn Ds 4. s
 नृपे. — *) Ts G (except G1. s) तच्छ्रेयः. — *) Ko
 Ds 'परावपी.

9 ~) TG (except G1) नृपश्रेष्ठ; Ms नरश्रेष्ठ. — *) M
 (except Ms) हुतो (for अतो) Ks Ns V1 वेतो. — After
 9^{ab}, Ks ins.:

1972* एतदर्धमिमौ राजन्महात्मानौ महायुती ।
 — *) Bs Da निश्चिता (for नैष्ठिकी). — *) Ks च नरोत्तमः;
 Ns B1. s Da Ds कुरसत्तम.

10 ~) Ts Gs कामादा; Gs s नः कामात् (for धर्मज्ञौ).
 — *) Ks Bs 'संश्रितौ. Ts Gs-4 न संघर्षां च संश्रि'. — Gs
 (hapl.) om. 10^a-12^a. — *) Ks. s Ns. s V1 B Da Ds
 D1. s 4 मन्त्रेष्टं; Ks Ns Ds मन्त्रेष्टे; Cd as in text. Dn1
 भरतर्षभ; Ds तव पापिन्व.

11 Gs om. 11 (cf. v. l. 10); Bs (hapl.) om. 11^{ab}.
 — *) Ks यथा राजन्मुतासया. — *) Ts तथैव पाण्डवास्ते वै.

12 Gs om. 12^{ab} (cf. v. l. 10). — *) Ko. s. s तेषु
 ये चाहितं — Gs (hapl.) om. 12^a-14^a. — *) Ns Dn
 'तद्विदुः; S (G1. s om.) 'बुद्धयः. — *) Ks Ns. s B D Gs
 च (for ले). — *) Gs. s वि' (for म').

13 G1 om. 13 (cf. v. l. 12). — *) Ks Ns. s B D
 (except Ds) M स्त्रेषु. S1 विच' (for वर्तं). — *) Ns
 अंतरं से; Ms. s अंतःस्थं तं; Cd as in text.

14 G1 om. 14^{ab} (cf. v. l. 12). — *) S1 'धै
 महाराज. S (G1 om.) transp इमौ राजन् and महा'.
 — *) Ns Dn1. s D1 N1lp विहृतं.

15 ~) Ds न च; S सया (for यच). S1 न चापि
 वक्ष्यास्ते जेतुः; Ks यश्चाप्यशकितस्तेषां. — *) S1 K महातः
 पुरुषर्षभाः. — *) Ko 4. s सवंधा मद्र'.

16 ~) S1 K1 परंतपः; Ks Ns. s B D (except Ds)
 Gs. s धर्मजयः. — *) Ts Gs-4 'पयोधर्मतुः; Gs. s 'यो हि
 जेतुः. — *) S1 Ks (m as in text) त्वपि; Ko s 4 Ds -वि
 सः; Ks Ns V1 B Da Dn D1. s. s -वि हि; Ts Gs-4 -वि च
 (for अवि).

17 ~) Ts Gs-4 Ms 'युतसमो बले. — After 17^{ab},
 Ds (marg sec. m) ins :

1973* राक्षसाणां क्षयकरो बाहुशाली महायलः ।
 हिहिंस्यो निहतो येन बाहुयुजेन भारत ।
 यो रावणसमो युद्धे तथा च बकराक्षसः ।
 स युध्यमानो राजेन्द्र भीमो भीमपराक्रमः ।
 उद्योगं स्वकृतं शुक्या युद्धार्थं पाण्डवैः सह ।
 भागमिष्यन्ति सर्वे वै यादवाः शलभा ह्य ।

तथैव कृतिना युद्धे यमौ यमसुताविव ।
 कथं विपहितं शक्यौ रणे जीवितुमिच्छता ॥ १८
 यस्मिन्धृतिरनुक्रोशः क्षमा सत्यं पराक्रमः ।
 नित्यानि पाण्डवश्रेष्ठे स जीयेत कथं रणे ॥ १९
 येषां पक्षधरो रामो येषां मन्त्री जनार्दनः ।
 किं नु तैरजितं संख्ये येषां पक्षे च सात्यकिः ॥ २०
 द्रुपदः श्वशुरो येषां येषां श्यालाश्च पार्षताः ।
 धृष्टद्युम्नसुखा वीरा भ्रात्रो द्रुपदात्मजाः ॥ २१
 सोऽशक्यतां च विज्ञाय तेषामग्रेण भारत ।
 दायाद्यतां च धर्मेण सम्भवतेषु समाचर ॥ २२
 इदं निर्दिग्धमयज्ञः पुरोचनकृतं महत् ।
 तेषामनुग्रहेणाद्य राजन्प्रक्षालयात्मनः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

द्रुपदोऽपि महात्राजा कृतवैरश्च नः पुरा ।
 तस्य संग्रहणं राजन्वपक्षस्य विवर्धनम् ॥ २४
 बलवन्तश्च दाशार्हा बहवश्च विशां पते ।
 यतः कृष्णस्ततो स्थुर्यतः कृष्णस्ततो जयः ॥ २५
 यच्च साम्नैः शक्येत कार्यं साधयितुं नृप ।
 को दैवशस्तत्कर्तुं विग्रहेण समाचरेत् ॥ २६
 श्रुत्वा च जीवतः पार्थानिपौरजानपदो जनः ।
 बलवद्दर्शने गृध्रुस्तेषां राजन्कुरु प्रियम् ॥ २७
 दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः ।
 अधर्मयुक्ता दुष्प्रज्ञा बाला मैपां वचः कृथाः ॥ २८
 उक्तमेतन्मया राजन्पुरा गुणवतस्तव ।
 दुर्योधनापराधेन प्रजेयं विनशिष्यति ॥ २९

— *) K₂ N₂ V₁ B₁ s. s. D (except D₂) T₁ G₂ s स्त्र; N₁ तु, N₂ B₁ स (for हि) T₂ G₂-s दास्यस्तु

18 *) N₁ B (except B₂) विसहितु, D₂ विपहितौ, T₂ G₂-s विजयितुं T₁ G₂-s युद्धे (for दास्यौ) N₂ s Dn D₁ s कथ विनेतु दास्यौ सौ, V₁ कथविसहितु युद्धे — *) T₂ G₂-s दास्यौ (for रणे) B₂ Da G₂ M₂-s जीवितम्

19 *) S₁ K₂ N₂ s V₁ B₁ s D पांडवे ज्येष्ठे, Ko s M₂ s 'ज्येष्ठे — *) S₁ K जेतव्य स, B₂ स विजीयेत्, T₁ G₂ s स जीयाद्य, G₂ स जीयेत S₁ कथचन; N₁ V₂ B D (except D₂) रणे कथ (by transp)

20 *) T₂ G₂ s पक्षे हितौ — *) T₁ G₂ च केदाव (for जाना) — Ko (hapl) om 20^a-21^a — *) Da D₂ पक्षे तु, S पक्षश्च

21 Ko om 21^a (of v 1 20) — *) T₂ द्रुपदश्च गुर्येषां — *) S (mostly) स्थाला — After 21, T₁ G₂ s ins

1974* वैद्यश्च मेघा भ्राता च सिन्धुपाखो महारथ ।

22 *) S₁ K₁ वच्छक्यतां, Ko s सोवश्यता, K₂ सोसद्यता, N₁ B₁ s D₂ s अदाक्यता — *) S₁ K₁ तेजसोमेण; Ko s s B₂ D₂ G₂ s 'सुमेण; K₂ तेषां यत्नेन, N₁ V₁ B Dn D₁ s 'मने च, T G₂-s M 'यो युद्धेन (T₁ 'दे च) K₂ चर्तसां (for भारत) — K₂ repeats 22^a (with v 1 सोमकार्णां for सोऽशक्यता) — D₁ om 22^a — *) S₁ K₁ s N₁ B (except B₂) D₂ s T G₂ s दायादतां; K₂ दायादानां — *) S₁ सामा-येन; Ko s D₂ तेषु सम्बद्ध (by transp), K₂ समतेषु; K₂ 'केन; K₂ 'तेषां

23 *) S₁ K₁ प्रदिग्ध, Ko V₁ B₁ Da₁ D₂ T₁ G₂ s s Me s निर्दिग्ध, N₂ s B₁ m s Das Dn D₁ s T₂ G₂-s निर्दिग्ध, M₂ निपिद्ध N₁ इदानीं दग्ध. — After 23 N T₁ G₂ s ins

1975* तेषामनुग्रहाय सर्वेषां चैव न कुले ।

जीवित च पर श्रेय क्षत्रस्य च विवर्धनम् ।

[(L 2) N₁ T₁ G₂ परम (for च पर) K₂ Da D₂ s G₂ क्षत्रियस्य विव']

24 S₁ K₁ (1 hapl) om 24 (see 1975*) — *) Ko s s च, K₂ D₂ T₂ G₂-s M (except M₂) हि (for अवि) Ko s s B₂ D₂ s T₁ G₂ महाराज; N₁ T₂ G₂-s महाराज — *) Ko N₁ D₂ हि, K₂ वि (for च) K₂ वर्तते, B₂ न कुले — *) N₁ 'हणाद् S श्रेय (for राजन्) — *) T₁ G₂ s 'स्य च वर्धे, T₂ G₂-s 'स्वापि वर्धे'

25 *) S₁ K₁ दायादां — *) N₁ B D सर्वे (N₁ D₂ धर्मां) (for ते स्थुर) — *) N₁ D₂ धर्मां (for कृष्ण)

26 *) S₁ Ko s s N₁ V₁ D₂ यत्तु; K₂ B₂ यत्तु S सारथेन T₂ G₂-s दास्य तु (for दास्येत) — *) Ko G₂ s देवशासत्, K₂ देववदय, K₂ G₂ देवशासत्, N₂ देवयुक्तः; G₂ M (except M₂) देवशासत् N₂ s V₁ B D कार्यं (for कर्तुं) — *) V₁ T₂ G (except G₂) M₂ समारमेत्

27 *) K₂ जीवितान् — *) S₁ K₁ 'पदा जन (sio), K₂ N₁ V₁ B 'पदा जना (D₂ 'पदास्तव) — *) T₂ G₂-s बलवान् S (except T₁ G₂) मुदितो (for धृतेने) Ko s शूद्र; K₂ N₂ s V₁ B Dn D₁ s s हृष्टा; K₂ हृष्ट; N₁ D₂ शूद्रा; D₂ गृह्णा; T₂ G₂-s जाला; G₁ गृह्-

१९८

धृतराष्ट्र उवाच ।

भीष्मः शांतनवो विद्वान्द्वेषश्च भगवानुपिः ।
 हितं परमकं वाक्यं त्वं च सत्यं ब्रवीषि माम् ॥ १
 यथैव पाण्डोस्ते वीराः कुन्तीपुत्रा महारथाः ।
 तथैव धर्मतः सर्वे मम पुत्रा न संशयः ॥ २
 यथैव मम पुत्राणामिदं राज्यं विधीयते ।
 तथैव पाण्डुपुत्राणामिदं राज्यं न संशयः ॥ ३
 क्षत्रानय गच्छैतान्सह मात्रा सुसत्कृताम् ।
 तथा च देवरूपिण्या कृपण्या सह भारत ॥ ४

दिष्ट्या जीवन्ति ते पार्था दिष्ट्या जीवति सा पृथ्वा ।
 दिष्ट्या द्रुपदकन्यां च लब्धवन्तो महारथाः ॥ ५
 दिष्ट्या वर्षामहे सर्वे दिष्ट्या शान्तः पुरोचनः ।
 दिष्ट्या मम परं दुःखमपनीतं महाद्युते ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।

ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रस्य शासनात् ।
 सकाशं यज्ञसेनस्य पाण्डवानां च भारत ॥ ७
 तत्र गत्वा स धर्मज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ।
 द्रुपदं न्यायतो राजन्संयुक्तसुप्रतस्थिवान् ॥ ८

C. 1. 720
 B. 1. 206, 9
 K. 1. 229, 10

— “) K₂ N₁ V₁ B D (except D₂) transp. कुह and
 म्रियं. — After 27, K₂ reads (with v. 1.) st. 3-4
 and 8th of adhy. 198 (repeating them in their
 proper places).

28 “) K₂ B₂ D₂ Da एव (for अदि). — “) G₂ s
 अचमोश्चापि दु”.

29 “) K₂ N₂ s B₂ D (except D₂) transp. मया
 पुरा. T₂ G₂ s महाराज (for मया राजन्). — “) K₄ T
 G₄ s प्रज्ञेयं. K₂ N₂ s B D वै (D₂ s ते) विन्द्यति; K₂
 “व्यते; T₂ G₂ s s M तव नश्यति. — After 29, T₂ G₂ s
 ins. a passage of 23 lines given in App. I (No. 104).

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव (for
 आदि”). — Sub-parvan: Ko B₂ विदुरागमनं; T₂ संभव.
 — Adhy. name: Ko. s. 4 विदुरवाचयं; D₂ विदुरमंत्रणं;
 Ms. s मंत्राधिकारि विदुरवचनं. — Adhy. no. (figures,
 words or both): D₂ 204; D₂ 212; D₂ 155; T₂
 210; T₂ G₂ M 163; G₂ 164; G₂ 160; G₂ 165; G₂ s
 162. — S’loka no.: Da Ms 30. — Aggregate s’loka
 no.: D₂ 7495.

198

1 Śi K₁ s S om. उवाच. — “) T₁ चैव (for विद्वान्).
 — “) S द्वेषश्च महाद्युतिः (G₂ s s मतिः). — “) T₂
 G₂ s हृदं (for हितं). N₂ s D₂ s s S (except T₁
 G₂ s) च परमं (for परमकं). — “) N₁ मन्ये (for सत्यं).
 K₁ मे; Ms. s मा.

99

2 “) N₂ D₂ पांडवाः (for पाण्डोस्ते). — “) K₄ B₂
 T₁ महाद्युताः.

3 N₂ s (hapl.) om. 3; T₁ s (hapl.) om. 3rd. — “) B₂
 D₂ असंवायं (for विधी). — “) Śi K₁ B₂ s T₁ असंवायं;
 Ko असंवायः; G₂ नसंवायं.

4 “) K (except K₁) D₂ M (except M₂) क्षत्त (for
 क्षत्रं). T₂ G₂ s गत्या (for गच्छ). Śi K₁ पुत्रान् (for
 पुत्रान्). — “) Śi K₂ s D₂ transp. सह and मात्रा.
 Ko. s s T₂ परंतवान् (for सुसत्कृ). — “) K₂ पांडवान्;
 V₁ संगतान्; B₂ D₂ भारतान् (for भारत).

6 “) Da मम पुत्रन्; G₂ s Ms च परमं; Ms s परमकं;
 Cd मम महत् (for मम परं). — “) K₄ महामते; Cd “द्युते
 (as in text). — After 6, G₂ s ins.:

1976* स्वमेव गरथा विदुर तानिहानय माशिरात् ।

7 Śi K (except Ko) S om. उवाच. — After वैशं*,
 G₂ s ins.:

1977* एवमुक्तस्ततः क्षत्ता रथमाह्ला नीप्रयन् ।

अगात्क्षत्तिपयाहोभिः पाञ्चालानराजचर्मवित् ।

— After 7, Ko. s. 4 N₁ V₁ B D ins.:

1978* समुपादाय रत्नानि वसुनि विविधानि च ।

द्वौघघाः पाण्डवानां च यज्ञसेनस्य चैव हि ।

[(L. 1) D₂ स यावा समुपादाय (for समु* रत्नादि). N₂
 transp. वसुनि and विवि. D₂ रत्ना (for वसु*).
 — (L. 2) D₂ पाण्डवानां (for पाण्डवानां च).]

On the other hand, G₂ s ins. after 7:

1979* आगतं विदुरं धृत्वा द्रुपदो राजसत्तमः ।

स्वपुत्रैः सह धर्मोमा पूजयामास धर्मतः ।

[785]

१० स चापि प्रतिजग्राह धर्मेण विदुरं ततः ।
 चक्रतुश्च यथान्यायं कुशलप्रश्नसंविदम् ॥ ९
 ददर्श पाण्डवांस्तत्र वासुदेवं च भारत ।
 स्नेहात्परिवृज्य स तान्पम्रच्छानामयं ततः ॥ १०
 तैश्चाप्यमितबुद्धिः स पूजितोऽथ यथाक्रमम् ।
 वचनाद्भूतराष्ट्रस्य स्नेहयुक्तं पुनः पुनः ॥ ११
 पम्रच्छानामयं राजंस्ततस्तान्पाण्डुनन्दनान् ।
 प्रददौ चापि रत्नानि विविधानि वद्वनि च ॥ १२
 पाण्डवानां च कुन्त्याश्च द्रौपद्याश्च विशां पते ।
 द्रुपदस्य च पुत्राणां यथा दत्तानि कौरवैः ॥ १३
 श्रोवाच चामितमतिः प्रश्रितं विनयान्वितः ।

8 ^a) S₁ G_{1,0} च; T₁ तु; T₂ G₁₋₄ सु (for स).
 Ko. 2.4 घर्मा-मा. — *) K₁ T₁ 'विदां वरः. — *) B₂
 T₂ G₁₋₄ सपुत्रम्; C_d संदुकम् (as in text). M₂ (imp. lin.
 as in text).^b उपजनिवन्तः.

9 ^a) N₁ चर्मतो. N₂ नृपः; T₂ G₁ तथा; G_{2,8} सदा.
 — After 9^b, G_{2,8} ins.:

1980* चके पूर्वा यथान्यायं विदुरस्य महात्मनः ।
 — *) B₂ 'तुष्टोः; B₁ m. s. 'तुष्टेः; D₁ उचतुश्च; T₂ चके पूर्वा.
 — *) T₂ G₁₋₄ 'संमिलं; G₁ M 'संहितं; C_d as in text.

10 ^a) M₁ च यादवं. — *) T₂ G₁₋₄ M₁ च (for स).
 T₁ G_{1,0} ततः स्नेहात्परिवृज्य. — *) T₂ G₁₋₄ सदा.

11 G_{1,0} transp. 11^a and 11^b. — *) N_{1,2} D_n
 D_{1,2} हि (for स्य). — After 11, G_{2,8} ins.:

JMS¹ * रागवका विनयोरोला न्यकारजिह्व विदुरं रले ।
 दृष्ट्वा मुहुर्मुहु राजन्पण्डितश्रुण्वयत्तयन् ।

[Posterior half of line 2 = (var.) l. 105. 26^a.]

12 ^a) S₁ ततः; D₂ तत्र (for राजन्). S दृष्ट्वा
 कुशलिनश्चेताम्. — *) S₁ K (except K₂) प्रदाय तेभ्यो;
 B₂ प्रददावपि. — *) S₁ K₁ N₁ D₁ G₁ M₂ transp. विवि
 and वसु. D₂ T₂ G₁₋₄ घनानि विविधानि च.

13 ^a) S₁ K (except K₂) N₁ D₁ पांडवेभ्यः. — *) B₂
 S विशेषतः (for विशां पते). — *) S₁ K (except K₂)
 N₁ D₁ पुत्रेभ्यो. — D₁ (hapl.) om. 13^a-14^a. — After
 13, G_{2,8} ins.:

1982* संकर्षणं वासुदेवं प्रणम्य विदुरस्ततः ।
 भासने काश्चने शुभ्रे निषत्सद महामतिः ।
 हृत्वा मिथस्तु संलापं मुदा पुनरभाषत ।
 भीमद्रोणाजमीदैश्च बहुकं पाण्डवाप्रति ।
 अवदत्तत्र तत्सदं सर्वेषामनुश्रव्यताम् ।

द्रुपदं पाण्डुपुत्राणां संनिधौ केशवस्य च ॥ १४
 राजञ्छृणु सहामात्यः सपुत्रश्च वचो मम ।
 धृतराष्ट्रः सपुत्रस्त्वां सहामात्यः सवान्धवः ॥ १५
 अत्रवीत्कुशलं राजन्प्रीयमाणः पुनः पुनः ।
 प्रीतिमांस्ते दृढं चापि संबन्धेन नराधिप ॥ १६
 तथा भीष्मः शांतनवः कौरवैः सह सर्वेशः ।
 कुशलं त्वां महाप्राज्ञः सर्वतः परिपृच्छति ॥ १७
 भारद्वाजो महेश्वासो द्रोणः मिथसखस्तव ।
 समाश्लेषमुपेत्य त्वां कुशलं परिपृच्छति ॥ १८
 धृतराष्ट्रश्च पाञ्चाल्य त्वया संबन्धमीषिवाश्च ।
 कृतार्थं मन्यतेऽऽत्मानं तथा सर्वेऽपि कौरवाः ॥ १९

14 D₁ om. 14^a (cf. v. l. 13). — *) T₁ G_{1,0}
 चामितमज्ञः. — *) K₂ B₂: D₂ (m as in text), as C_d
 प्रवृत्तं; T₂ G₁₋₄ प्रश्रयात्; Arj_p as in text. S₁ Ko. 2.4
 V₂ विनयात्ततः; K₂ B₂ Da Dns D_{1,2}: G_{1,0} M₂: 'नितं;
 C_d cites विनयात्. — *) S transp. संनिधौ and केशवस्य
 च. K₂ हि; B₂: D₂ ह (for च).

15 Before 15, N_{2,8}: V₁ B_{2,8} D_n D_{1,2} ins. विदुर
 उ; T₂ G₁₋₄ विदुरः. — *) K_{1,2} transp. राजन् and श्रुणु.
 — *) T₁ G_{1,0} सपुत्रं च. — *) S₁ K सामात्यः सद्वाचवः;

T₁ G_{1,0} 'स्य' वः; M₂ सामात्यश्च सव्यं'.

16 ^a) S₁ Ko. 2.4 तु (for ते). K₂ तुष्टुवे (for ते
 दृढं). B₂ श्रुतं; G_{1,0} ददा. S₁ K₁ चाल. (for चापि).
 — *) Ko. 2.4 B_{1,2}: D₂ Da T₁ G₁ M₂: 'विपः.

17 ^a) T₁ G_{1,0} अथ (for तथा). — *) K₂ D₂ M₂
 'प्राज्ञः; T₂ G₁₋₄ 'राज.

18 ^a) N_{2,8} D_n महाप्राज्ञो (for महे). — *) S₁ K₁
 तथा (for तय). Ko. 2.4 D₂ M₂: 'सखा तव; T₁ G_{1,0}
 म्रियतमाः सखा. — *) Ko 'श्लेषान्; K₂ B_{1,2} h₂ M₂:
 'ह्रियन्; K₂ 'श्लेषाम्; N₁ B_{2,8} Da 'ह्रियव. N₁ श्रुपेत्य; B
 (except B₁) Da स राजन्. A few MSS. त्वा, T₁ स
 मापुपेत्य तां चैव; G_{1,0} सदा श्लेष सदापेत्या (sic). — *) S₁
 K (except K₂) N₁ तत्र; D₂ त्वायु. (for परि-).

19 ^a) T₁ G_{1,0} पांचाल. — *) Ko. 2.4 'धमेव हि;
 K₂ (m as in text) 'धमेव च; S 'धमेवि'. — *) S₁ हि
 स्वं; N₁ V₂ राजन् (for ऽऽप्रमाणं). — *) K₂ त्वया (for
 तथा). S₁ हि (for ऽपि). N₁ V₁ स्वात्मानमपि कौरवान्
 — After 19, D₁ (marg. sec. m.) ins.:

1983* दिव्यैः सह संबन्धो न तथा प्रीतिकृतमः ।
 20 ^a) T₂ G_{1,0} रागवर्त्सीतिः. — *) T₁ G_{1,0} तथा

न तथा राज्यसंप्राप्तिक्षेपां प्रीतिकरी मता ।
 यथा संबन्धकं प्राप्य यज्ञसेन त्वया सह ॥ २०
 एतद्विदिस्वा तु भवान्प्रस्थापयतु पाण्डवान् ।
 द्रष्टुं हि पाण्डुदायादांस्त्वरन्ते कुरुवो भृशम् ॥ २१
 विप्रोपिता दीर्घकालमिमे चापि नरर्षभाः ।
 उत्सुका नगरं द्रष्टुं भविष्यन्ति पृथा तथा ॥ २२
 कृष्णामपि च पाञ्चालीं सर्वाः कुरुवरस्त्रियः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ समाप्तं विदुरागमनपर्वं ॥

१९९

द्वुपद उवाच ।

एवमेतन्महाप्राज्ञ यथात्थ विदुराद्य माम् ।
 ममापि परमो हर्षः संबन्धेऽस्मिन्कृते विमो ॥ १
 गमनं चापि युक्तं स्याद्दृष्टेर्मां महात्मनाम् ।
 न तु तावन्मया युक्तमेतद्वक्तुं स्वयं गिरा ॥ २
 यदा तु मन्यते वीरः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

द्रष्टुकामाः प्रतीक्षन्ते पुरं च विपयं च नः ॥ २३
 स भवान्पाण्डुपुत्राणामाज्ञापयतु माचिरम् ।
 गमनं सहदारणामेतदागमनं मम ॥ २४
 विसृष्टेषु त्वया राजन्पाण्डवेषु महात्मसु ।
 ततोऽहं भेपयिष्यामि घृतराप्रास्य शीघ्रगान् ।
 आगमिष्यन्ति कौन्तेयाः कुन्ती च सह कृष्णया ॥ २५

भीमसेनार्जुनौ चैव यमौ च पुरुषर्षभौ ॥ ३
 रामकृष्णौ च धर्मज्ञौ तदा गच्छन्तु पाण्डवाः ।
 एतौ हि पुरुषव्याघ्रावेपां प्रियहिते रतौ ॥ ४
 युधिष्ठिर उवाच ।

परवन्तो वयं राजंस्त्वयि सर्वे सहाजुगाः ।
 यथा वक्ष्यसि नः प्रीत्या करिष्यामस्तथा वयम् ॥ ५

G. 1. 7549
B. 1. 227. 3

(for तेपां). Ś: प्रियकरी; Ms प्रीतिमता. T: G. s मम; Ms यथा. — *) K: यद्वा; Ms एवं (for यथा). Ko. s Ds संबंधिकं; G: संबंधिनः; Cd संबंधकं. G: प्राप्तिः. T: G: s यथा संबन्धसंप्राप्तिः. — *) Ms सूय (for सह).

21 *) T: भगवान् (T: तु अ). — *) Ś: Dn D: s पंडुपुत्राश्च. — *) K: N: s B D M त्वरन्ति. Ś: K: s T: G: s कौरवा.

22 *) Ś: चिरकालं. — *) K: N: s B (except Ds) D (except Ds) पुरे (for हरे). Ko. s Ds पुरो-समात् (for नर). — *) Ś: सत्वरं; K: नंतरं; T G नागरा; G: s Ms: s नागरान्. K: उत्सुकाश्च पुरं द्रष्टुं. — *) Ko. s D: s N: s G: s Ms: s 'त्वति. T G: s Mr: s पृथा. K: s N: s V: s B D (except Ds) transp. पृथा and तथा.

23 *) B: इमां (for कृष्णां). — *) Ś: K D: s संपासा: कौरवस्त्रियः (K: मयाश्च उरुयोपिताः). — *) Ko. s: s D: s Ms: s विपयश्च; K: N: s V: s B: s Da Dn: s D: s 'वाद्यु. Ś: पुनः (for च यः). K: पुरे च विषये पुनः.

24 T: (1 hapl.) om. 24^a. — *) N एतद्वन्न मते मम (Ś: Ko. s: s परं मते; Ds परं दिने).

25 *) Ko. s N: s Dn: s D: s निषृष्टेषु. — *) Ds ज्ञास्तान् (for शीघ्र). — *) Y: ते वीराः (for कौन्तेयाः).

Colophon. Major parvan T: G M संभव (for आदि). — Sub-parvan: Ko B: विदुरागमनं; T: संभव. — Adhy. name: K: Ms पाण्डवं प्रति (Ms om. प्रति) विदुरागमनं; K: Ds द्वुपदं प्रति (K: om. प्रति) विदुरवाचयं; Ms विदुरवेपयं. — Adhy. no. (figures, words or both): Dn: 205; D: s 213; Ds 156, T: 211; T: G: M 164; G: s 165; G: 161, G: s 163. — S'loka no.: Dn: Dn Ms 26. — Aggregate s'loka no.: Dn: 7522.

199

1 Ś: K: D: s om. उवाच. — *) S यदात्थ. M स (for मात्). N: s यथा विदुर मन्यते. — *) Ś: K: N: s V: s B D (except Ds) 'ते परो.

2 *) N: s B: s Dn D: s दृष्टनेपां. — *) N: s यत्; G: सत्पु. Ś: वक्तुमेतत्वाच्य; K: युक्तं वक्तुमेतत् (by transp.); Da युक्तमेतद्वक्तुं; G: s वक्तुमेतत्पुक्तं.

3 Ś: K: s D: s om. उवाच. — *) N: s सायवंतो; Cd as in text. Ś: त्वया राजन्. — *) Ś: ययं; K: N: G: त्वया; K: एवं मे (for त्वयि). Ds हि सायुगाः; G: Ms यथागतः; Ms: s यथाजुगाः. — *) T G (except G: s) चरिष्यामश्च. N: s Dn D: s तत्करिष्यामहे वयं.

वैशांपायन उवाच ।

ततोऽब्रवीद्वासुदेवो गमनं मम रोचते ।

यथा वा मन्यते राजा द्रुपदः सर्वधर्मवित् ॥ ६

द्रुपद उवाच ।

यथैव मन्यते वीरो दाशार्हः पुरुषोत्तमः ।

प्राप्तकालं महाबाहुः सा बुद्धिर्निश्चिता मम ॥ ७

यथैव हि महाभागाः कौन्तेया मम सांप्रतम् ।

तथैव वासुदेवस्य पाण्डुपुत्रा न संशयः ॥ ८

न तद्व्यायति कौन्तेयो धर्मपुत्रो बुद्धिष्ठिरः ।

यदेपां पुरुषव्याघ्रः श्रेयो ध्यायति केशवः ॥ ९

वैशांपायन उवाच ।

तत्तत्ते समनुज्ञाता द्रुपदेन महात्मना ।

पाण्डवाश्चैव कृष्णाश्च विदुस्त्रयं महामतिः ॥ १०

आदाय द्रौपदीं कृष्णां कुन्तीं चैव यशस्विनीम् ।

सविहारं सुखं जग्मुर्नगरं नागसाह्वयम् ॥ ११

श्रुत्वा चोपस्थितान्वीरानधृतराष्ट्रोऽपि कौरवः ।

प्रतिग्रहाय पाण्डूनां प्रेषयामास कौरवान् ॥ १२

विकर्णं च महेष्वासं चित्रसेनं च भारत ।

द्रोणं च परमेष्वासं गौतमं कृपमेव च ॥ १३

तैस्ते परिश्रुता वीराः शोभमाना महारथाः ।

नगरं हास्तिनपुरं शनैः प्रविधिशुस्तदा ॥ १४

कौतूहलेन नगरं दीर्यमाणमिवाभवत् ।

यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शोकदुःखविनाशनाः ॥ १५

तत उवाचचा वाचः श्रियाः श्रियचिकीर्षुमिः ।

उदीरिता अशुश्रुष्वंस्ते पाण्डवा हृदयंगमाः ॥ १६

अयं स पुरुषव्याघ्रः पुनरायाति धर्मवित् ।

यो नः स्वानिव दायदानधर्मेण परिरक्षति ॥ १७

अद्य पाण्डुर्महाराजो वनादिव वनश्रियः ।

6 Śi K (except Ko) Ds S om. उवाच. — ^a) N V1 B D (except Ds) रोचते मम (by transp.). — ^a) Ks यथा च; N1 यथा वो; G1 Ms कथं वा; Gs. s यथायं.

7 Śi K1 Ds S om. उवाच. — ^a) T G (except G1) यथैतन्मन्यते (T1 'नमुते). — ^a) Ś प्राप्तकामो; K1 'कालो; Ms 'बुद्धिः; Cd as in text. Ks महाबुद्धिः; Bs. s Da Ds 'प्राज्ञः. — ^a) K1 मम निश्चिता (by transp.).

8 ^a) N1 'आग. — ^a) N1 मम मानद.

9 ^a) Śi K1 तत्तत्त्वा; Gs स तत्त्वा. — ^a) Ks N1. s B D पण्डुपुत्रो. S महामनाः (T1 Gs-t 'सनः). — ^a) K1 तथैपः; N V1 B D (except Ds) T1 यथैपः. Ks Bs D1. s S (except Gs Ms. s) 'व्याघ्र. — ^a) G1 श्रेयो दास्यति. — After 9, Ds (marg. sec. m.) S ins. a passage of 18 lines given in App. I (No. 105).

10 Śi K (except Ko) Ds S om. उवाच. — ^a) Ks B Da Ds एवं ते. — ^a) Ks N1. s B (except B1) D (except Ds) महोपते (for महा').

11 ^a) Ko. s. s G1 सुविहारः; T1 S सविहाराः; Cd as in text. — After 11, Ds (marg. sec. m.) S ins. a passage of 17 lines given in App. I (No. 106).

12 ^a) N1. s B D (except Ds) वाचा (Da 'व्या' गतात्. — ^a) Ks N1. s B D (except Ds) 'राष्ट्रो जनेधरः; S 'राष्ट्रो' विक्रासुत्. — ^a) Ks. s B1 T1 Gs-t M (except Ms) प्रलिनमाद्यः; Cd as in text. K1 वायोनां. — ^a) T1

पाथिवान्; Gs. s पाथिवान् (for कौर').

13 Da (hapl.) om. 13^{ab}. — ^a) Śi K1. s पाथिवः; Ko. s पाथिवः; N1 Ds कौरवं (for भारत). — ^a) N1 Ds द्रौणिं (for द्रोणं), and द्रोणं च (for गौतमं). Ko. s विचित्रं चैव भारत (for ^a). — Ks repeats 13^{ab} (v. l. द्रोणिं for द्रोणं).

14 ^a) Śi K Ds G1 Ms हैस्ते; N1 T Gs-s Ms-s दृते. Śi वीरैः; K (except Ks) Ds शूरः. — ^a) Ks N1. s B D (except Ds) महाबलः. — ^a) Somly MSS. (mostly S) हास्तिनपुरं. — After 14, Ds (marg. sec. m.) S ins.:

198^a) पाण्डवानामपाठ्युत्थवा नागरास्तु कुण्डहात् ।
मण्ड्योचकिरे तत्र नगरं नागसाह्वयम् ।
मुष्कपुष्पावकीर्णं तु जलसिकं तु सवसा ।
पूर्वितं विद्यधपेन मन्त्रलेखाभिस्तुतम् ।
पताकोच्छ्रितमालयं च पुरमप्रतिमं यमौ । [5]
राजमेरीनिनादैश्च नानावादिप्रसिद्धिभिः ।

[(L. 1) Ms ज्ञात्वा (for श्रुत्वा). — (L. 3) Ds Ms मुष्कपुष्पाव'. G1. s Ms-s सर्वतः. — (L. 4) Ds Ms मांगल्येशुः; T Gs. s. s मन्त्रेशुः. D1 T1 Gs-s Ms सति (for सति).]

15 ^a) Śi कीर्यमाणम्; N1. s Dn D1. s T1 Gs-t दीप्यमानम्; T1 भास्तिवत्; G1 M पूर्वमाणम्. — ^a) N1. s B1m. s. s D T1 तत्र ते (Da as in text; Ds तत्तले). — ^a) Ks N1. s दुःखशोकः (by transp.). Śi K1 'नाशितः ।

आगतः प्रियमस्माकं चिकीर्षुर्नात्र संशयः ॥ १८
 किं तु नाद्य कृतं तावत्सर्वेषां नः परं प्रियम् ।
 यन्नः कुन्तीसुता वीरा भर्तारः पुनरागताः ॥ १९
 यदि दत्तं यदि ह्वं विद्यते यदि नस्तपः ।
 तेन तिष्ठन्तु नगरे पाण्डवाः शरदां शतम् ॥ २०
 तवस्ते धृतराष्ट्रस्य भीष्मस्य च महात्मनः ।
 अन्येषां च तदहीनां चक्रुः पादाभिवन्दनम् ॥ २१
 कृत्वा तु कुशलप्रश्नं सर्वेण नगरेण ते ।
 समाविशन्त वेश्मानि धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ २२
 विश्रान्तास्ते महात्मानः कंचित्कालं महाबलाः ।
 आहूत्वा धृतराष्ट्रेण राज्ञा शान्तनवेन च ॥ २३

धृतराष्ट्र उवाच ।
 भ्रातृभिः सह कौन्तेय निबोधेदं वचो मम ।
 पुनर्वो विग्रहो मा भूत्खाण्डवप्रथमाविश ॥ २४
 न च वो वसतस्तत्र कश्चिच्छक्तः प्रयाधितम् ।
 संरक्ष्यमाणान्पार्थेन त्रिदशानिव चञ्जिणा ।
 अर्धं राज्यस्य संग्राप्य खाण्डवप्रथमाविश ॥ २५
 वैशंपायन उवाच ।
 प्रतिशुद्ध तु तद्वाक्यं नृपं सर्वे प्रणम्य च ।
 प्रतस्थिरे ततो धोरं वनं तन्मनुजर्षभाः ।
 अर्धं राज्यस्य संग्राप्य खाण्डवप्रथमाविश ॥ २६
 तवस्ते पाण्डवास्तत्र गत्वा कृष्णापुरोगमाः ।

C. 1. 751
B. 1. 107
K. 1. 227

B^a नाशकाः.

16 ^a) N₁.s B₁ D₁ D₂ पौरैः; D₁ पौरैः (for प्रियाः).
 — ^a) K₂ स्वशृण्वंस्ते; K₂ श्वि शृ; T G (except G₁) ते
 शृण्वंस्ते; M इ (M च) शृण्वंस्ते: (all avoiding the hiatus
 in different ways).

17 ^a) = 1. 63. 7. — ^b) K₂ पुरमायाति.

18 ^a) K₂ N₁.s V₁ B D जन- (D₂ च नः); N₁ स नः;
 S (except G₂) मनः- (T₁ सुतः; G₁ मतः). — ^a) K₂
 स्वागतः. — ^a) D₂ T G (except G₂) M₁ चिकीर्षुश्चात्र.

19 ^a) B₂ D₁.s N₁p किं तु. K₂ N₁.s V₁ B D तात
 (B₂ ताताः) (for तावत्). S किं त्व(T₁ M₂.s-^a न्व)या
 सुकृत्वं कर्म (T₁ G₂.s पुण्यं). — ^b) G₁ M त्रियं च (M₂.क)रं
 (by transp.). — ^c) K₂.s D₁ यत्र; N₁ ततः; B₂ यत्.
 — ^d) K₂ N₁.s V₁ B D नगरं (for शर्तारः). K₂
 समुपागतः.

20 ^a) S यदि नाप्यस्ति(T₁ तत् हि; T₂ G₂-s या
 द्वास्ति). — ^a) K₂.s शरदाः.

21 ^a) N₁ सर्वेषां च. K₂.s N₁.s V₁ D₂ D₂ M₂
 तदाहो(K₂ 'हो)णो; T₂ G₂-s महाहोणां; G₁ नरेद्दाणां.
 — ^a) N₁ V₁ B₂.s M₂-s 'वादन्'.

22 ^a) B₁.s D₂ D₁.s कुशलं. S₁ K (except K₂)
 कृत्वा कुशलप्रश्नं. — ^b) T G (except G₁) सर्वस्व नगरस्य.
 V₁ इ; D (except D₁) च (for ते). — ^c) K₂.s N₁.s
 B D (except D₂) च्(K₂ नि)विचंताय (K₂.s 'सच').
 — After 22, D₁ (marg. sec. m) S ins. an addl.
 colophon [*Adhy. name*: M नगर(M₂ पांडवजनपद)प्रवेशः.
 — *Adhy. no.*: D₁ 115; T₁ 212; T₂ G₁.s 166; G₂
 163; G₂ 167; G₂.s M 165]. — After the addl.

colophon, D₁ (marg. sec. m.) S ins. a passage of 20
 lines given in App. I (No. 107).

23 ^a) K₂ D₂ D₁.s G₂ M₂-s द्विचिकालं. S
 लक्षेनायाः.

24 S₁ K₁ D₂ S om. उवाच. — ^a) K₂ N₁.s B D
 (except D₂) निबोध गदतो (K₂ चवनं); T G₂-s निबोध
 त्वं वचो. — After 24^a, D₁ (marg. sec. m.) S ins.:

1985^a पाण्डुना वर्षितं राज्यं पाण्डुना पालितं जगत् ।

शासनात्मम कौन्तेय मम भ्राता महाबलः ।

कृतयान्दुष्करं कर्म नित्यमेव विद्यां पते ।

तस्मात्त्वमपि कौन्तेय शासनं कुरु माधिरम् ।

मम पुत्रा दुरात्मानः सर्वेऽशकारसंयुताः । [5]

शासनं न करिष्यन्ति मम नित्यं युधिष्ठिर ।

स्वकार्यं नितैर्निश्चयवलिष्ठैर्दुरात्मभिः ।

[For lines 5-6, G₂.s subst.: मम पुत्रा दुरात्मानो न

करिष्यन्ति शासनं.]

— ^a) K₂ मो; K₂ N₁ V₁ B D₂ D₁.s, 7 मो; D₁ S वै
 (for पो). — A passage of 61 lines given in App. I
 (No. 108) is ins. in D₁ (marg. sec. m) T₂ G₂-s after
 24, and in T₂ G₂.s M (all of which om. line 2)
 after 25^a.

25 D₁ T₂ G₂ (hapl.) om. 25. — ^a) D₂ न हि; G₁
 न तु. K₂ चलसः. S₁ शक्तः (for तत्र). — ^b) S₁ तत्र
 कश्चित्. T₁ प्रयासितुं; M₂ वासितुं. — After 25^a, T₁
 G₁.s M (all om. line 2) ins. the passage given in
 App. I (No. 108). — N₁ om. 25^a. — ^c) D₂ S
 अर्धराज्यं तु. — 25^a-24^a.

26 S₁ K D₂.s S om. उवाच. K₂ (1 hapl.) om.

मण्डयांचक्रिरे तद्वै पुरं स्वर्गवदच्युताः ॥ २७
 ततः पुण्ये शिवे देशे शान्तिं कृत्वा महारथाः ।
 नगरं मापयामासुर्द्वैपायनपुरोगमाः ॥ २८
 सागरप्रतिरूपाभिः परिखाभिरलंकृतम् ।
 प्राकारेण च संपन्नं दिवमावृत्य तिष्ठता ॥ २९
 पाण्डुराभ्रप्रकाशेन हिमराशिनिभेन च ।
 शुशुभे तत्पुरश्रेष्ठं नागैर्भोगवती यथा ॥ ३०
 द्विपक्षगरुडप्रख्यैर्द्वैरैर्घोरप्रदर्शनैः ।

गुप्तमभ्रचयप्रख्यैर्गोपुरैर्मन्दरोपमैः ॥ ३१
 विविधैरतिनिविद्धैः शस्त्रोपेतैः सुसंघृतैः ।
 शक्तिभिश्चाघृतं तद्धि द्विजिह्वैरिव पन्नगैः ।
 तल्पैश्चाम्यासिकैर्युक्तं शुशुभे योधरक्षितम् ॥ ३२
 तीक्ष्णाङ्कुशशतघ्नीभिर्बन्धजालैश्च शोभितम् ।
 आयसैश्च महाचक्रैः शुशुभे तत्पुरोत्तमम् ॥ ३३
 सुविभक्तमहारथ्यं देवतावाधवज्जितम् ।
 विरोचमानं विविधैः पाण्डुरैर्भवनोत्तमैः ॥ ३४

26. — *) Ko B Gs च (for तु). Ka T₁ ते; (for तत्).
 — *) Ks D₁ वनं घो. — *) Ko Ds वनं ते; Ks सतस्वन्;
 D₁ वसंतं; T₁ Gs. 6 Me-s वनांतं. Bs मनुजैश्चराः; Ms
 मनुजाधियाः (inf. lin. as in text). — After 26^a, Ds
 (marg. sec. m.) S ins.:

1986^a पाण्डवैः सहिता गन्तुं नाहंतेति स नागरान् ।
 घोषयामास नगरे धार्तराजः सतीयलः ।
 — Ks N₁ S om. 26^a (which is a repetition, with
 v. l., of 25^a). — *) Dn₁ Ds Ds. 4 शरद्वल सं.
 27 *) V₁ तव्यं (for तत्र). — *) Da तत्र पुरो.
 — Ko om. 27^a-28^a. — *) Ks अटव्यं चक्रिरे; N₁ मंडयं
 च; T₁ Gs. 4 मापयंच. (S₁ K₁. 6 Ds तस्मिन्; Ks तत्र.
 — *) Ns. 6 B (except B₂) Dn Ds परं. Ks शक्रवद-
 च्युताः; T₁ स्वर्गवदच्युतं; T₂ Gs. 4 स्वर्गादिव च्युतं.
 — After 27, Ds (marg. sec. m.) S ins.:

1987^a वासुदेवो जगदाधायामास वासवम् ।
 महेन्द्रश्रित्ततो राजन्विचक्रमाणंमादितात् ।
 विश्वकर्मेन्महाप्राज्ञ अद्य प्रभृति सत्पुरम् ।
 इन्द्रप्रस्थमिति रुयातं दिव्यं भूयसां भविष्यति ।
 महेन्द्रशासनाद्भवता विश्वकर्मा तु केतवम् । [5]
 प्रणम्य प्रणिपाताहं किं करोमीत्यभाषत ।
 वासुदेवस्तु तत्पुत्रता विश्वकर्माणमव्ययः ।
 कुरुष्व कुरुतामल्य महेन्द्रपुरसंनिभम् ।
 इन्द्रेण कृतनामानमिन्द्रप्रसन्नं महापुरम् ।

[(L. 3) Da महासागर. T₂ Gs. 4 अद्य गात्वा तु-
 — (L. 4) T₁ Gs. 6 इयं (for भूयसां). — (L. 7) T₁
 आदिवायः; G₁ ऊचिवायः; G₂ अययं; M अचयत् (for
 अव्ययः). — (L. 8) T Gs. 6 कुरुतामय. — (L. 9) Da
 तदा पुरः M-s महापुरः]

28 Ko om. 28 (of. v. l. 27). — *) S₁ K₁. 3 Ma
 हुत्वा (for कृत्वा). — After 28^a, S ins.:

1988^a स्वसि वाच्य यथाप्यायामिन्द्रप्रसन्नं भवतिवति ।

[Gs Me-s 'प्रसन्नं भविष्यति.]

— *) T₂ G (except G₁) सत्पुरं (for नगरं). G₂
 श्याययामासुः. — *) G₁ 'पुरःसराः. — After 28, S ins.:

1989^a ततस्तु विश्वकर्मा तु चकार पुरसुत्तमम् ।

29 *) T₁ G (except G₁) Me-s परिवामिन्द्र; M₁
 inf. lin. पताकामिन्द्र. — *) Ds एव (for च). V₁ संघटं.
 30 *) S₁ K₁ पांडवानु; B S पांडराभ्र. — *) Ns.
 V₁ B Dn Da हिमरदिमति'. — Ko om. 30^a. — *) Ks
 Dns Ds M₁ सत्पुरं श्रेष्ठं. — *) 49^a. Ks N₁ Dns
 भोगवतीमिव. Ks इंद्रस्त्वैतामंगवती. S₁ Nil: भोगवती-
 मिवेति प्रथमार्थं द्वितीया । द्वैमिति निपातप्रकृषेयो वा । भोगवती
 यथेत्यपेक्षिते प्रमादपाठो वा । S₁

31 *) S₁ K₁ Ds द्विपक्षगरुड; T₂ Gs. 4 द्विपक्षगरुड;
 Gs. 6 Me-s विपक्षग (Gs. 6 'गारुड'; Cd as in text.
 — T₁ (hapt.) om. 31^a. — *) T₂ Gs. 4 द्वास्व. V₂
 घोरनिदर्शनैः; Ks (m as in text) Ns. 6 B D (except
 D₂) सौधैश्च शोभितं. — T₂ Gs om. 31^a-32^a. — *) S₁
 K (except K₂) N₁ V₁ Ds अन्नचया (V₁ 'घना')कारैः; G₁
 M अन्नघनं; Gs. 6 मंत्रघनं; Gs. 6 मंडवनं.

32 T₂ Gs om. 32^{abd} (of. v. l. 31). — *) K₁
 सौधैश्च; Gs. 6 रुचिरैर (for विविधैर). S₁ K₁. Ns. 6 B
 (except B₂) D₁ T₁ अवि; V₁ अभि; M₁ वात्. (for अति).
 S₁ K₂. 6 निर्वापैः; K₁ निर्वापैः; Ks V₁ B₁. 6 D₁
 निर्वापैः; T₁ निर्मिच्छदः; G₂ 6 दिव्यैः. — *) S₁ D₁ D₂ 'अ
 वृतं. — *) S₁ N₁ बहैः; K₂. 6 G₁ Cd तलैः († corrupt);
 K₂ श्रेष्ठैः; K₃ सलैः; B₂ सलैः (m तल्पैः as in text). B₂
 om. 'च. S चाप्य (Gs 'च')धिकैर (M₁ चाप्युच्छ्रितैर).
 — *) S₁ K₁ योतं; Gs. 6 (before oorr.). S₁ M योतं.

33 N₁ om. 33^a-34^a. — *) V₂ 'तताकीर्णैः; S
 तीक्ष्णाभिश्च वातं.

34 N₁ om. 34^{ab} (of. v. l. 33). — *) S₁ 'महाघातं;
 K₁ 'महाचैलं; T₂ Gs. 4 सुविभक्तं. — *) Ko 'बंध'; K₂

सन्निविष्टपसंकाशमिन्द्रप्रश्नं व्यरोचत ।
 मेघघृन्दमिवाकाशे घृद्धं विद्युत्समाघृतम् ॥ ३५
 तत्र रम्ये शुभे देशे कौरव्यस्य निवेशनम् ।
 शुभे घनसंपूर्णं घनाध्यक्षक्षयोपमम् ॥ ३६
 तत्रागच्छन्दिवा राजन्सर्ववेदविदां वराः ।
 निवासं रोचयन्ति स सर्वभाषाविदस्तथा ॥ ३७
 वणिजशाम्ययुस्तत्र देशे दिग्भ्यो घनाथिनः ।

सर्वशिल्पविदश्चैव वासायाम्यागमंस्तदा ॥ ३८
 उद्यानानि च रम्याणि नगरस्य समन्ततः ।
 आग्नेराप्रातर्कैर्नीपैरशोकैश्चम्पकैस्तथा ॥ ३९
 पुंनार्गेनागपुष्पैश्च लङ्कुचैः पनसैस्तथा ।
 शालतालकदम्बैश्च बहुलैश्च सकेतकैः ॥ ४०
 मनोहरैः पुष्पितैश्च फलभारानामितैः ।
 प्राचीनामलकैर्लोत्रैर्कोलैश्च सुपुष्पितैः ॥ ४१

C. 1. 7590
 K. 1. 237
 M. 1. 227

*पतनैर्दुतं; D₂ देववाचयिव; D₃ (before corr.) देवता; Cd as in text. — *) D₃ मानैर्भवनः. — *) S (except G₂) पाँदर. — After 34, S ins.:

1990* हृष्येप्रासादसंवाधं नावापण्यविभूषितम् ।
 विश्वर्षयेव प्रासादात् अन्योन्यसोत्प्लूतमभवत् ।
 मण्डपाश्च सभाः शालाः प्रपाश्र्वेव समन्ततः ।

[(L 1) G₁ हृष्येप्राकारसं. M नावापण्यवि. — (L 2) G₂ M अन्योन्येनोत्प्लू. — (L 3) G₂ प्रपाश्र्वेव; M—s प्रपाश्र्वेव.]

34 In S the sequence of st. beginning with 34 is as follows: 34, 1990*, 36, 44 (om. 44'), 45, 46^{ab}, 1993*, 35^{ad}, 1994*, 37-40, 42^{ab}, 41^{ad}, 43^{ad}, 41^{ab}, 43 (om. 43^{ad}), 46^{ad}, 1995*, 35^{ad}, 47 etc.

35 For sequence of S see above. — *) B D₂ त्रिपिष्टव. — *) K₂ व्यरोचत शुभोचन. — After 35^{ad}, S reads a passage of 18 lines given in App. I (No. 109). — *) Ko N₁.s B D विद्धं (for घृद्धं). Ko D₂ *समाकुलं. N₁ विद्युत्प्रिश्च समा. S विद्युत्प्रिश्चोदाभिनीकुलं. — After 35, S ins. 1994*

36 *) K₂.s N₁.s B D (except D₂) शिवे देशे. B ईन्द्रमहलस्य मध्ये तु. — *) N₁ D₂s D₁ T₂ G₂-s कौरवस्य. — *) Ko.2.s चतु; N₂ B D₂s वन. — After 36, D₂ (marg. sec. m.) ins.:

1991* पीरवाणामपिपतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 कृतमहलसंस्कारो मादण्यैर्द्वेद्वारोः ।
 द्विपायनं पुरस्कृत्य धीरश्वानुमते स्थितः ।
 आरुभिः सहितो राजन्केचापेण सहामिभूः ।
 जयति मद्राणां वाचः शूयन्वे च सहजराः ।
 संस्तुयमानो बहुभिः स्तुतमावाचमग्निभिः ।
 भीषणाद्गतो राजा राजमागंमतीत्य च ।
 कृतमहलसंस्कारं प्रविशेत् गृहोत्समम् ।
 प्रविश्य भयनं राजा नगरिभिरपूजितः ।
 पूजयामास विभेन्द्राकेशवेन ययाकमम् ।

ततस्तु राष्ट्रं वष्टुषे नरनारायणैर्द्वैतम् ।
 which is a variant of passage No. 109 of App. I (q. v.); of. v. l. 35.

37 For sequence of S cf. v. l. 34. — *) S₁ Ko.2.s सर्वभाष्य (K₂ 'पा'विदां वराः; K₂ सर्वं भाष्यविचारदाः; D₂ G₂ सर्वं वेदवि. — *) S₁ B Da D₂ रोचयंत (B 'तः') स. — *) S₁ Ko.2.s. D₂ सर्वनास्यविचारदाः; N₁ V₂ सर्वं (V₂ अक्षेप)भाषाविचारदाः; K₂ N₂ D₂.s T₁ G₁.s. M सर्वभाष्य. Cd cites चाप.

38 For sequence of S cf. v. l. 34. — *) K₂ N₁.s B₁ D₂ D₁.s चापयुस्तत्र. — *) S₁ K₂ देवदित्योः; Ko.2.s सर्वदि; K₂ N₁ D₂ द्यदि; N₂.s V₁ B₂ Da D₂ D₁.s नानादि; S देशेभ्योवि (G₂ M द्वि. — *) N₂.s V₁ D₂.s 'विदस्तत्र. — *) K₂ T₁ G₁ M अश्वगमन्. V₁ Da T₂ G₂-s तथा.

39 For sequence of S cf. v. l. 34. — *) S नगरस्य समीपतः । सहकाराण्यनसः कपिपिष्टयुद्धैः (T₁ 'स्यैश्च उद्धु'; G₂.s M 'स्यैश्च सतुर्षु'). — After 39, S ins.:

1992* नालिकैश्च लिङ्कुचैः कदलीभिः समावृताः ।
 असोकैश्चकैर्लोत्रैर्नाशोकैश्च चम्पकैः ।

40 For sequence of S cf. v. l. 34. — N₂ om. 40^{ab}. — *) S नामवृक्षैश्च. — Da om. 40^{ab}. — *) T G₂-s मपुकैश्च सुपुष्पितैः; G₂ फलपुष्पावतामितैः (cf. 41^{ab}); M फलितैः (M₂.s पनसैश्च सुपुष्पितैः. — G₂ om. 40^{ab}-42^{ab}. — *) S₁ K₂ B₁ D₂ S (G₁ om.) शालतालकद्वै (B₁ D₂ 'तमालै')श्च; Ko.2. D₂ शालेतालेस्तमालै (K₂ 'लैः कद्वै')श्च; K₂.s N₂.s B₂.s. D₂.s. D₂.s. 'तमालैश्च; N₂ V₁ तथा शालकद्वैश्च. — *) Ko D₂ कद्वै (for बहुकुले). S₁ K₂ 'कीचकैः; M₂.s 'कैलैः.

41 For sequence of S cf. v. l. 34; G₂ om. 41 (cf. v. l. 40). — *) N₁ मनोरमैः. K₂.s N₂.s V₁ B D (except D₂) तु (K₂ स)पुष्पितैः. S अन्यैश्च विविधैर्वृक्षैः. — *) Da G₂.s 'नाभिभिः; M₂-s फलपुष्पाव. — D₂ S

जम्बूमिः पाटलाभिश्च कुञ्जरतिमुत्तकैः ।
 करवीरैः पारिजातिरन्यैश्च विविधैर्द्रुमैः ॥ ४२
 नित्यपुष्पफलोपेतैर्नानाद्विजगणायुतम् ।
 मत्तवर्हिणसंपुष्टं कोकिलैश्च सदा मदैः ॥ ४३
 गृहैरादशविमलविविधैश्च लतागृहैः ।
 मनोहरैश्चित्रगृहैस्तथा जगतिपर्वतैः ।
 वापीभिर्विविधाभिश्च पूर्णाभिः परमाम्भसा ॥ ४४
 सरोभिरतिरम्यैश्च पद्मोत्पलसुगन्धिभिः ।
 हंसकाण्डवसुतैश्चक्रवाकोपशोभितैः ॥ ४५
 रम्याश्च विविधास्तत्र पुष्करिण्यो वनावृताः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनविंशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ समाप्तं राज्यलम्भपर्वं ॥

तडागानि च रम्याणि बृहन्ति च महान्ति च ॥ ४६
 तेषां पुण्यजनोपेतं राष्ट्रमावसतां महत् ।
 पाण्डवानां महाराज शश्वत्प्रीतिरवर्धत ॥ ४७
 तत्र भीष्मेण राज्ञा च धर्मप्रणयने कृते ।
 पाण्डवाः समपद्यन्त खाण्डवप्रखवासिनः ॥ ४८
 पञ्चभित्तैर्महेष्वासैरिन्द्रकल्पैः समन्वितम् ।
 शुशुभे तत्पुरश्रेष्ठं नागैर्भोगवती यथा ॥ ४९
 तानिवेश्य ततो वीरो रामेण सह केशवः ।
 ययौ द्वारवतीं राजन्याण्डवानुमते तदा ॥ ५०

om. 41st; but cf. 199th, and v. l. 42. — *) Śi K1.s
 रोमैः. — *) Nī: कंकोडैः; B Da अंकोचैः. B: Da Da
 सुर्गभिः.

42 For sequence of S cf. v. l. 34; G1 om. 42 (cf.
 v. l. 40). — *) Me-s कंजूमिः. S (G1 om.) पाटलीभिश्च.
 — *) Śi K1 कुञ्जरैरति; Ks.4 कुमुदैश्चाति (Ks 'ति');
 Nī: फलपुष्पमनोहरैः; S (G1 om.) अंकोडैरति (cf. 41st).
 — *) T G (G1 om.) कर्णिकारैः पारिजातैः करवीरैः सु (G1
 च) पुष्पैः; M करवीरैः कर्णिकारैः पारिजातैश्च पुष्पैः.

43 For sequence of S cf. v. l. 34. — *) Śi K1.s
 B: Da 'फलोपेतं. — *) Śi 'द्विजगणैर्युतं; Ko.s Ds 'वलि-
 गणायुतैः; Ks: 'द्विजगणैर्युतैः; Ks: Da 'द्विजगणान्वितैः; Ks Nī
 S Da Da 'द्विजगणायुतैः; V1 'सृष्टगणायुतैः; S कोमिताले
 पद्मोत्पलाः. — S om. 43rd. — *) Ko.s.4 Ds 'सुष्टैः; Nī
 'सुष्टैः; Nī.s V1 Ds 'सुष्ट; D1 'सुष्टि. — K1 (1 hapl.)
 om. from सदा मदैः up to विविधैश्च (in 44th).

44 For sequence of S cf. v. l. 34. K1 om. up to
 विविधैश्च (in 44th; cf. v. l. 43). — *) Śi: Ko.s.4 Nī: Ds
 विपुले (for विविधैः). — *) Ko.s Ds मनोरमैश्च. Śi
 चित्ररूपैः. — *) Śi च गति; Ks सृष्टमयैः; Ds राजत (m
 as in text); T1 सृष्टम; Cd as in text. — S om. 44th.
 — *) V1 B1 (m as in text) विमलभिश्च. — *) Nī: B
 Da Da विविधभिः.

45 For sequence of S cf. v. l. 34. — *) Ko चैश्च;
 Ks Da अति (for अति). Ds.4 सरोभिरतिरम्यैः; S
 पुष्करिण्यश्च विविधाः. — *) S 'समावृताः (T: 'समन्विताः

M 'समायुताः). — *) S 'कारंडवाकीर्णाः 'शोभिताः'.
 46 For sequence of S cf. v. l. 34. — *) V
 अन्वा; Me-s द्वयो (for रम्या). — *) S वाप्यश्वेच (S
 वाप्यश्वेच). Nī: वनांतरे; B.s: वनानि च; T1 G1
 समावृताः. — After 46th, S ins.:

199th वेदभ्रमपथे निवर्षे दिव्यमिन्द्रवासगृहोपमम् ।
 राजो वासगृहं रम्यं विश्वकर्मा स्वकारयत् ।
 सुवर्णमणिसोपानं सर्वरत्नविचित्रितम् ।
 विहारभूयो विविधाः कारिताः स्वमनोहराः ।
 Then follows 35th, which again is followed by:

199th तथा प्रासादमालाश्च शोभन्ते सा सहस्राः ।
 निरन्तरा राजमार्गाः श्रीरताः कोभिताः सिताः ।
 — *) Śi: K1 तडाकानि; T G (except G1) तडाकानि. B
 Da Da द्विद्वानि (for रम्याणि). — *) Ko.s.4 Nī V1 B
 D (except Da) तु. (Ks-4 B1.s Ds च) बहूनि (for च
 सहास्रि). Cd सितः सदाति (as in text). S विविधाणि
 दिनासु (T: G: सरति) च. — After 46, S ins.:

199th नदी च नन्दिनी नाम सा पुरीरुपगृहते ।
 चातुर्येण्यसमाकीर्णं मारुथैः शिदिप्रीमावृत्तम् ।
 उपभोगसमर्थैश्च सर्वैर्द्रुमैः समावृत्तम् ।
 नित्यमापेजनीयेषु भरवारीगणायुतम् ।
 मत्तवारजसंपूर्णं गोमिष्टैः शरैरजेः ।
 सर्वैर्दाभिरातं सतिः कारितं विषकर्मणा ।
 which is followed by 35th.

47 *) Nī: B: Ds Ds.4 S राष्ट्रमावृताः. — *) V
 नरघेष्ट (for गताः). — *) Ks वताः; Ks: B1 Ds Cd च

२००

जनमेजय उवाच ।

एवं संप्राप्य राज्यं तदिन्द्रप्रस्थे तपोधन ।
 अत ऊर्ध्वं महात्मानः किमकुर्वन्त पाण्डवाः ॥ १
 सर्व एव महात्मानः पूर्वं मम पितामहाः ।
 द्रौपदी धर्मपत्नी च कथं तानन्ववर्तत ॥ २
 कथं वा पञ्च कृष्णायामेकस्यां ते नराधिपाः ।
 वर्तमाना महाभागा नामिद्यन्त परस्परम् ॥ ३
 श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं विस्तरेण तपोधन ।
 तेषां चेष्टितमन्योन्यं युक्तानां कृष्णया त्वा ॥ ४

चैशंपायन उवाच ।

धृतराष्ट्राम्यनुज्ञाताः कृष्णया सह पाण्डवाः ।
 रेमिरे पुरुषन्यात्राः प्राप्तास्त्रय्याः परतपाः ॥ ५
 प्राप्य राज्यं महातेजाः सत्यसंधो युधिष्ठिरः ।
 पालयामास धर्मेण पृथिवीं भ्रातृभिः सह ॥ ६
 जितारयो महाप्राज्ञाः सत्यधर्मपरायणाः ।
 सुदं परमिकां प्राप्तास्तत्रोषुः पाण्डुनन्दनाः ॥ ७
 कुर्वाणाः पौरकार्याणि सर्वाणि पुरुषर्षभाः ।
 आसांचकुर्महार्होषु पार्थिवेष्वसनेषु च ॥ ८

C. 1. 703
B. 1. 200. 8
M. 1. 223. 8

शः (for शशत्). — After 47, 8 ins.:

1996* सौषलेय च कर्णेन धातराष्ट्रेः कृपेण च ।

48 *) S (except Ms) तथा (for तत्र). — *) T G-4 'यिना कृते; G1.0 M 'यिनसा(G1.0 Ms 'नः स; Ms 'iny. lin. 'ना स)दा; Gs 'यिनः कृते. Cd oites 'प्रययन्.

49 *) G1 M 'ह्यैः समारुत्तं. — *) =30*. Ks हृद्ग्रेणामरावती. — After 49, Ds (marg. sec. m.) S ins. a passage of 26 lines given in App. I (No. 110).

50 *) Ts G2-4 निवेद्य; Cs निरात्म्य; Gs निवर्त्य. Da राजन् (for वीरः). — *) Da S सह रामेण (by transp.). — *) Ś1 'मत्सदा; Cd as in text.

Colophon. Major parvan: Ts G1-4 M संभव* (for आदि*). — Sub-parvan (or adhy. name). Ś1 Ko-4 B3.0.0 Da Das.0.0 Ds रावलेय (Das.0.0 Da 'लात); Ks Ns Ds पांडव(Ś1 'वानां)राज्यलेभ (Ks 'मने); T1 संभव and राज्यलेभ; Ms.0 युधिष्ठिरराज्यलेभ. — Adhy. name: Ko कृष्णद्वाराकाणमने; Ks हृद्ग्रेणस्यनिवेदाः; Ds पांडवानां निम्नप्रसंगमने. — Adhy. no. (figures, words or both): Dn D1 201 (Dns 203); D4m 216; Ds 167; Ts 213; Tg G1.0 167; G2 164; G3 168; G4.0 M 166. — Śloka no.: D41 Dn B1; Ms 108. — Aggregate śloka no.: Dns 7537.

200

1 Ś1 K1 Das Ds S om. उवाच. — *) Bs संप्राप्त-
 राध्यात्; Cd as in text. Ks Ds ते; B1.0.0 Da Das D1.0

100

सु; G1 सं; Cd तद् (as in text). — *) N Dn D1.0 G1
 'प्रस्थे; Cd as in text. — *) Ś1 K1 D41 तत् ऊर्ध्वे. G1
 नरन्यात्राः. — *) K1 N V1 B Das Dn Ds T1 G1
 किमकुर्वन्त.

2 *) N1 B (except Bg) Da ते तु वीरा (for सर्व
 एव). Ś1 महाप्राज्ञाः; Ko.2-4 B Da D4.0 नरन्यात्राः (B1
 'ध्रेष्ट); K1 'भागा; Ns.0 V1 Dn D1.0 'सत्याः. — *) K1.0
 N V1 Dn D1.0 मम पूर्व- (Ds पूर्व); Ks B Da D1 सर्व
 मम. — *) N1.0 Ds अनुवर्तते.

3 *) N V1 Dn D1.0 च पंच; Bg Ds ते पंच; T1 Gs
 M पातं च; Ts G1-0 आसंभ्र. — *) Ś1 Ko.1.0 N1 Ds
 तपोधन (Ks 'नतः) (for नर*). — Ś1 (hapl. om. 3*-4*.
 — *) T G (except G1) महेश्वता (for महा*).

4 Ś1 om. 4* (of. v. 1. 3). — *) S तत्र (Ms तत्तु).
 — *) S चयातयं. — *) Ks Na.0 Bg Dn D1.0 S
 कृष्णया सह (Ts Gs सह कृष्णया); Ks N1 B1.0 कृष्णया तदा.

5 Ś1 K (except Ko) Ds S om. उवाच. — *) S
 हृद्ग्रेणस्य प्रविश्य तत् (Ms.0 ते; Ms-0 सं); so3 below.
 — *) N V1 D (except Da D1) सांडवमस्थे; Ms 'iny. lin.
 हि महाभागः. — *) Ś1 K1 परंतप; N1 महारायाः. S
 कृष्णया सह पांडवाः (-5*).

6 *) Ś1 K1 Ds प्राप्तास्त्रयो म*.

7 *) Ś1 Ko.1.0 N1 V1 Ds महात्मानः; Na.0 B1.0 Ds
 महाप्राज्ञाः. — *) Ś1 सुदुषुः; Ks सुदुषुः (for सप्रो*).

8 *) Ś1 पौरकार्याणि. — *) Ks पौराणि. S (except
 Gs) भरतर्षभाः. — *) S परार्थेष्व*. Bg Ds ते (for च).

9 Ns V1 B Da D1 om. 9*., — *) Ks एषं हि

[793]

अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वेव महात्मसु ।
 नारदस्त्वथ देवपिराजगाम यदृच्छया ।
 आसनं रुचिरं तस्मै प्रददौ स्वं युधिष्ठिरः ॥ ९
 देवर्षेरूपविष्टस्य स्वयमर्घ्यं यथाविधि ।
 प्रादाद्युधिष्ठिरो धीमात्राज्यं चासौ न्यवेदयत् ॥ १०
 प्रतिशुद्धं तु तां पूजाशुषिः प्रीतमनाभूत् ।
 आशीर्भिवर्धयित्वा तु तमुवाचास्यतामिति ॥ ११
 निपसादाभ्यनुज्ञातस्ततो राजा युधिष्ठिरः ।
 प्रेषयामास कृष्णार्थं भगवन्तमुपस्थितम् ॥ १२
 श्रुत्वैव द्रौपदी चापि शुचिर्भूत्वा समाहिता ।
 जगाम तत्र यत्रास्ते नारदः पाण्डवैः सह ॥ १३
 तस्यामिवाद्य चरणौ देवर्षेर्मर्माचरिणी ।
 कृताञ्जलिः सुसंवीता स्थिताथ ह्युपदात्मजा ॥ १४
 तस्याश्चापि स धर्मात्मां सत्यवागुपसत्तमः ।
 आशिषो विविधाः श्रोच्य राजपुत्र्यास्तु नारदः ।
 गम्यतामिति होवाच भगवांस्तामनिन्दिताम् ॥ १५
 गतायामथ कृष्णायां युधिष्ठिरपुरोगमात् ।

विविक्ते पाण्डवान्सर्वांनुवाच भगवानुपिः ॥ १६
 पाञ्चाली भवतामेका धर्मपत्नी यशस्विनी ।
 यथा वो नात्र भेदः स्यात्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ १७
 सुन्दोपसुन्दावसुरौ आतरौ सहिताभुभौ ।
 आस्तामवध्यावन्वेषां त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ ॥ १८
 एकराज्यावेकगृहावेकशय्यासनाशनौ ।
 तिलोचमायास्तौ हेतोरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ १९
 रक्ष्यतां सौहृदं तस्मादन्योन्यप्रतिभाविक्म् ।
 यथा वो नात्र भेदः स्यात्तत्कुरुष्व युधिष्ठिर ॥ २०

युधिष्ठिर उवाच ।

सुन्दोपसुन्दावसुरौ कस्य पुत्रौ महामुने ।
 उत्पन्नश्च कथं भेदः कथं चान्योन्यमग्नताम् ॥ २१
 अप्सरा देवकन्या वा कस्य चैषा तिलोचमा ।
 यस्याः कामेन संमत्तौ जघ्नतुस्तौ परस्परम् ॥ २२
 एतत्सर्वं यथावृत्तं विस्तरेण तपोधन ।
 श्रोतुमिच्छामहे विप्र परं कौतूहलं हि नः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते आश्विपर्वणि द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

वर्तमानेयुः S तेषु तत्रोपविष्टेषु. — *) Ns सर्वेष्वेषु, S पण्डवेषु. — After 9^{ab}, Da (marg. sec. m.) S ins. a passage of 27 lines given in App. I (No. 111). — *) S आद्यवै धर्मराजं तु प्रष्टुकामोऽथ नारदः. — After 9^a, S ins.:

1997^a समागतशुषिं दद्यात् प्रत्युत्सवाभिवाद्य च ।
 — *) Me-s च (for स्वं). T₁ G₁.s.s स्वं ददौ स (T₁ च); T₂ G₂-4 संदर्भं स; Ms.s ददौ राजा. — After 9, S ins.:

1998^a कृष्णाजिनोत्तरे तस्मिद्युपविष्टो महाशुचिः ।
 10 *) Ko Das अर्थः; T₁ G₁-4 एव (G₁ यं). — After 10^{ab}, Ks repeats 9^a (as in text) and 10^a. — *) Ns ददौ (for प्रादात्). Das D₁ transp. धीमान् and राज्यं. N (except S₁ K₁) तस्मै (for चासौ).

11 *) Ns प्रतिगृह्णाततः पूजाम्. — *) N (except N₁ V₁) 'जगत्पदा' (D₁ 'स्यदा'). — *) S₁ K (except K₁) N₁ V₁ B₁ D₁ D₁.s च (for तु).

12 G₁ em. 12^a-14^a. — *) T O (G₁ om.) तदा

राजः; Ms धर्मराजो. — *) Ns s D₁.s कथयामास.

13 G₁ om. 13 (of. v. 1. 12). — *) Ks N₁.s D D₁.ns D₁.s.s.s T G (G₁ om.) श्रुत्वैतद्. S (except Ms.s; G₁ om.) देव (for चापि). — *) K₁ T G₁-s यत्र तत्रास्ते (by transp.). — *) Ns सह पण्डवैः (by transp.). 14 G₁ om. 14^{ab} (of. v. 1. 12). — *) S₁ K₁ अभिवंध. — *) S₁ K₁ यज्ञाञ्जलिः; G₁ Ms-s वृत्ताञ्जलि. — *) D₁ स; S चै (for अथ).

15 *) T₁ तस्या अयि स; G₁ तस्याश्चापि. — *) G₁ M प्रोत्तवा (for प्रोत्तव). — *) Ks B₁ D₁.s च; Me-s स (for तु). — *) S शोवाच.

16 *) T₁ G₁-s स तु (for अथ). — After 16, N (except D₁) G₁ ins. नारद उ' (S₁ K₁ G₁ om. उ').

18 *) N₁.s B D G₁ M' हि पुरा; T G₁-s ह्यसुरौ (for असुरौ). — *) S देवेर (for अद्यात्). T₁ G₁ (except G₁) असुरौ (for अथे').

19 *) T₁ एवकार्यो (for 'शरी). — *) K₁.s 'तस्या'

२०१

नारद उवाच ।

शृणु मे विस्तरेणममितिहासं पुरातनम् ।
 आदृभिः सहितः पार्थ यथाष्टकं युधिष्ठिर ॥ १
 महासुरखान्वावाये हिरण्यकशिपोः पुरा ।
 निकुन्मो नाम दैत्येन्द्रस्तोजसी बलवानभूत् ॥ २
 तस्य पुत्रौ महावीर्यौ जातौ भीमपराक्रमौ ।
 सहान्योन्येन युद्धाते विनान्योन्यं न गच्छतः ॥ ३

अन्योन्यस्य प्रियकरान्योन्यस्य प्रियंवदौ ।
 एकशीलसमाचारौ द्विर्धैवैकं युया कृतौ ॥ ४
 तौ विद्वदौ महावीर्यौ कार्येण्यप्येकनिश्चयो ।
 शैलोक्यविजयार्थाय समास्यथैकनिश्चयम् ॥ ५
 कृत्वा दीक्षां गतौ विन्ध्यं तत्रोग्रं तेपतस्तपः ।
 तौ तु दीर्घेण कालेन तपोयुक्तौ यभूवतुः ॥ ६
 क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ जटावल्कलधारिणौ ।

C. 1. 732
B. 1. 201
K. 1. 220.

दानासनी (K₁m 'दानाशुभौ). — *) T₂ G₁ तिलोत्तमायां,
 T₃ G₂-4 सोहादः; G₃ हेतोः.

20 *) Many MSS. रक्षतां. — *) K₁ S (except G₁
 Ms) अन्योन्यं. Śī 'प्रतिभेदतः; Ko 'प्रतिभाषिकं; K₁.s
 'प्रविभागः (K₂ 'गि)कं; K₃ 'भेदकं; K₄ N₁ V₂ B Da₂ Da
 D₁.s G₂ 'प्रीतिभाषि (K₄ N₁.s Dn D₁.s 'व)कं; D₂
 'प्रीतिकारितं; D₃ 'भागिकं; Ms-s 'भावितं. — *) Śī K₁ न
 प्रभेदः स्यात्. — *) Śī Ko.1.s.4 N₁ G₁ Ms.s तत्कुरुष्वं;
 K₂ D₁ G₂ तथा कुरु. Śī K (except K₂) महारथाः; N₁
 परंतपः. For it, D₂ subst. 17^a; and after it D₂ ins.:
 1999* यथा च सर्वेषु समं तत्कुरुष्व महारथाः ।

21 Śī K₁.s S om. उवाच. — *) K₂ कृतो भेदः.
 — *) K₂ G₁ om. च.

22 *) Śī K₁ सा; N₂.s Dn D₁.s नै (for वा).
 — *) Śī K₁ N₁ G₁.s.4 कल वैपा (N₂ वै सा); D₂ कस्यै वा
 च. — *) M (except M₁) यत्नं.

23 *) K₂ पतद्वृषं यथापूर्वं. — *) K₂ हृच्छाम्यहं.
 K₂.s N₂ B D (except D₂) यत्नम् (for विप). — *) D₂
 T₃ G₂-4 नै (for वा). — After 23, S reads 1. 201. 1
 (with the ref.), om. it in its proper place.

Colophon om. in Śī K₁. — Major parvan. T₂ G M
 संभव (for आदि). — Sub-parvan. Ko राज्यसंभव
 (followed by सुन्दोपाख्यान); T₁ संभव. K₂-4 B Da Da
 T₂ G₂.s Ms (all om. the sub-parvan name) mention
 only सुन्दोप (Da₁ om.) सुन्दोपाख्यान (G₂.s Ms om. the
 second उप-). — Adhy. name: Ko. 4 Ms नारदायमनं;
 D₂ युधिष्ठिरं प्रति नारदायमनं. — Adhy. no. (figures,
 words or both): Da 202 (Da₂ 207); D₂m 217; D₂
 168; T₁ 214; T₂ G₂.s 168; G₂ 165; G₂ 165; G₂.s

M 167. — S'loka no.: Da₂ 24; Dn 23; Ms 52.
 — Aggregate 'loka no.: Dn₂ 7596.

201

1 S reads 1 (with ref.) after 1. 200. 23, and om.
 it here. Śī K₁ S om. उवाच. — *) Śī Ko. 2.s T G
 हृदम् (G₁ पूव) (for हृदम्).

2 *) N₂ 'स्वान्वये हि. — *) D₂ transp. दैत्येन्द्रः
 and तेजस्वी. S (except Ms) तेजसा (for 'की).

3 *) Da भीमौ भीमं; D₁ सजातौ भीमविक्रमौ.
 — After 3^a, K₂ N₂.s V₁ B D ins.:

2000* सुन्दोपसुन्दौ दैत्येन्द्रौ दाहणौ क्रमानसौ ।
 तावैकनिश्चयौ दैत्यावैककार्यासंगतौ ।

निरन्तरमवर्ततो समदुःखसुखदुग्धौ ।
 — *) K₂.s N₁ V₂ B D विनान्योन्यं न युः. — *) G₁
 सहान्योन्येन. K₂ N₂.s V₁ B₂ D (except D₂) जहरतः
 (Dn₁ D₁.s तु); T₁ G (G₂ before corr.) गच्छतां.

4 G₁ om. 4-5. — *) M (except Ms) प्रियतरो.
 — *) G₂ अन्योन्याहंमिषौ यदौ. — *) Ko द्विषा वैकं; K₂
 द्विधैवोक्तौ (m विभक्त्येकं); K₂.s N₁ V₁ B₂ Dn D₁.s S
 द्विधैवोक्तौ (N₁ V₁ 'यदं; D₂ 'को). K₂ यथा कृतः (m कृतौ
 यथा); N₂.s B₂ Dn D₁.s Ms-s 'भवकृतः; T₁ 'नचौ कृतौ;
 T₂ G₂-s Ms-s 'भवकृतौ; G₂ 'जयाकृतौ.

5 G₁ om. 5 (of. v. l. 4). — *) K₂ लो तु वृद्धौ. T₁
 महाकायौ. — *) G₂.s 'निष्ठौ. Śī कार्येण्येके विनिश्चयौ;
 G₂ जातौ भीमपराक्रमौ (=3^a). — *) Śī Ko. 1 (1 hapl.)
 om. 5^a. — *) S 'विजये सचौ (Ms सुकौ). — *) N₂.s
 Dn D₁.s समाधाय. K₂ B₂ D₂ T G₂ एकनिश्चयो.

6 *) K₂.s N₁ V₂ B D दीक्षां हृत्वा (by transp.).
 G₂ Ms-s विज्ये. — *) N₂.s Dn D₁.s Ms.s तायुर्धं; Da

मलोपचितसर्वाङ्गौ चायुभक्षौ बभूवतुः ॥ ७
 आत्ममांसानि जुह्वन्तौ पादाङ्गुष्ठाग्रचिष्टितौ ।
 ऊर्ध्वबाहू चानिमिषौ दीर्घकालं घृतव्रतौ ॥ ८
 तयोस्तपःप्रभावेण दीर्घकालं प्रतापितः ।
 धूमं प्रसृष्टुचे विन्ध्यस्तदद्भुतमिवामवत् ॥ ९
 ततो देवामवन्मीता उग्रं दृष्ट्वा तयोस्तपः ।
 तपोविधातार्थमथो देवा विघ्नानि चक्रिरे ॥ १०
 रत्नैः प्रलोभयामासुः स्त्रीभिश्चोमौ पुनः पुनः ।
 न च तौ चक्रतुर्मङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥ ११
 अथ मायां पुनर्देवास्तयोश्चक्रुर्महात्मनोः ।
 भगिन्यो मातरौ भार्यास्तयोः परिजनस्तथा ॥ १२
 परिपाल्यमाना विव्रस्ताः शूलहस्तेन रक्षसा ।

सस्ताभरणकेशान्ता एकान्तप्रदवाससः ॥ १३
 अमिधाव्य ततः सर्वास्तौ त्राहीति विचुकुशुः ।
 न च तौ चक्रतुर्मङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥ १४
 यदा क्षोभं नोपयाति नार्तिमन्यतरस्तयोः ।
 ततः स्त्रियस्ता भूतं च सर्वमन्तरधीयत ॥ १५
 ततः पितामहः साक्षादभिगम्य महासुरी ।
 वरेण छन्द्यामास सर्वलोकपितामहः ॥ १६
 ततः सुन्दोपसुन्दौ तौ आतरौ दृढविक्रमौ ।
 दृष्ट्वा पितामहं देवं तस्थतुः प्राञ्जली तदा ॥ १७
 ऊचतुश्च प्रभुं देवं ततस्तौ सहितौ तदा ।
 आवयौस्तपसानेन यदि प्रीतः पितामहः ॥ १८
 मायाविदावन्नविदौ बलिनौ कामरूपिणौ ।

G: ततोमं; T: तत्र लौ.

7 Ś: K: Dns (hapl.) om. 7. — *) Ds. १ खीरवल्कलं.

— *) Da Ds: मलोपदिग्घ. — After 7, Ds ins.:

2001* श्रीभ्ये पञ्चान्निसंयुक्तावेकी उस्थातपरती (sic) ।
 शयानौ तोयमध्ये तु वर्षीकाले युधिष्ठिर ।

8 *) Ś: K: १ निष्ठितौ; N: १ प्रप्रतिष्ठितौ; V: 2 Da S "विष्ठितौ.

— *) T G: १ Ms. १ om. च. G: छानिमिषौ. Ms-१

"बाहायनि". — *) Ks यतव्रतौ; Ms: दृष्ट.

9 *) T: Ms. १ प्रतापेन. — *) Ś: K: १ Ms: १

"कालप्रता".

10 *) N अथ चक्रुः (Ś: N: १ B: Da Dn जगमु:).

— *) Ś: Ks तपस्तयोः (by transp.). — *) K: १ ततो

(for तपो-). Ds विश्रवार्थमथो देवा; S ततस्तपोविधातार्थं

(Ms: Inf. Hn. १ ततस्तपोरूपोविघ्नं). — *) K: १ तपो; Ds

वृद्धं (for देवा). Ms "वा यदादि च".

11 *) G: Ms: यष्टे. Ś: "अयंयुः. — *) Ś: K: १

स्त्रीभिश्चैव. — 11^{ad}—14^{ad}. — *) K: Gs: १ तु (for सु-).

12 Ts Gs. १ (hapl.) om. 12-14. — *) G: पुनश्चक्रुः.

— *) Ś: सत्सृष्टश्च महा; G: तपोदेवा महा. — *) Ks

Ds. १ G: आतरौ (K: G: "री" आ). — *) N: १ B: Dn

Ds धारतः; Gs. १ वंयुः (for परि').

13 Ts Gs. १ om. 13 (cf. v. l. 12). — *) Hyper-

metrico: N प्रपात्य" (Ks प्रतापय"; Ks Ds प्रपीप्य"; Ds

प्रयात"); Gs प्रपात्य"; Gs. १ वरीय". Ks विप्रश्चाः; Ks:

Ns. १ B: Ds G: Ms (except Ms) विप्रस्थाः. — *) N: १

Bs. १ D (except Ds) प्रताभरण. B (except B: १) Da Ds

"केश्यस्ताः. — *) N: १ Ds शोकार्तौ (for एकान्त-). Ks
 "सस्तावासतः (m as in text); Ns. १ B: Dn Ds:
 प्रताभरणवाससः.

14 Ts Gs. १ om. 14 (cf. v. l. 12). — *) Ks. १

Ds अमि(Ds "म्य"धावन्; Ks "वाच्य; N: १ Ds "वाच; Ns. १

V: १ B: Dn Ds. १ T G (Ts Gs. १ om.) "भात्य; Ms. १

"धापितः (hypermetrico); Ms-१ "गम्य. S: S (Ts Gs. १

om.) हुताः (for ततः). — *) Ks. १ तौ प्रायेण. Ks च

युकुशुः; T G (Ts Gs. १ om.) पुनः पुनः. N: १ त्राही त्राहीति

युकुशुः; Ms-१ प्रस्तास्त्राहीति युः. — Gs. १ om. 14^{ad}.

15 *) Ts Gs. १ Ms यथा क्षोभं. Ś: K (except Ks)

Ds नोपयातौ (Ś: १ लौ); S न गच्छेताम्. — *) Ks. १ Ds

नास्ति मन्युपेतस्तयोः (Ds मन्युस्तयोः रत); S आति द्वै(G: M

"तिंभे"स्ततः(Gs. १ रत)स्तयोः. — *) Ks Ds त्रियश्च. Ks

तद्गतं; Ds ता भार्याः; S संप्रस्थाः (for भूतं च).

16 *) Ts Gs. १ (except Ks) N V: 2 D (except Da Ds)

"लोकहितः प्रसुः.

17 *) T G उभौ लौ (G: ऊचतुः). Ms उभौ

तायूचतुस्तदा.

18 Ts Gs Ms (hapl.) om. 18^{ad}. — *) M (M

om.) समगतं प्रभुं. — *) N: १ सायुभौ; V: १ तत्र लौ. G

उभौ लौ; M (Ms om.) ऊचतुः. S: १ दीर्घितौ; Ds रहितौ

(for सहितौ). Ds पचः (for तद्ग). — *) Ks. १ Ds M

(Ms before corr.) पितामह.

19 *) Ms-१ मायाविदौ (M: "लौ) दृष्टविदौ. — *)

Ks. १ स्वानौ. — *) Ks. १ Gs Ms-१ वः. Gs. १ प्रमोः
 Gs सुवि.

उभावप्यमरौ स्यावः प्रसन्नो यदि नौ प्रभुः ॥ १९

पितामह उवाच ।

ऋतेऽमरत्वमन्यद्वा सर्वशुक्तं भविष्यति ।

अन्यद्वृणीतां मृत्युश्च विधानममरैः समम् ॥ २०

करिष्यावेदमिति यन्महदभ्युत्थितं तपः ।

युवयोर्हेतुनानेन नामरत्वं विधीयते ॥ २१

त्रैलोक्यविजयार्थाय भवञ्ज्यामास्थितं तपः ।

हेतुनानेन दैत्येन्द्रो न वां कामं करोम्यहम् ॥ २२

सुन्दोपसुन्दावूचतुः ।

त्रिषु लोकेषु यद्भूतं किञ्चित्स्वावरजङ्गमम् ।

सर्वस्मान्नो भयं न स्याद्वेऽन्योन्यं पितामह ॥ २३

पितामह उवाच ।

यत्प्रार्थितं यथोक्तं च काममेतद्दानि वाम् ।

मृत्योर्विधानमेतच्च यथायद्वा भविष्यति ॥ २४

नारद उवाच ।

ततः पितामहो दद्यात् वरमेतत्तदा तयोः ।

निवर्त्य तपस्तप्तौ च ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥ २५

लब्ध्वा वराणि सर्वाणि दैत्येन्द्रावपि ताडुभौ ।

अवधौ सर्वलोकस्य स्वमेव भवनं गतौ ॥ २६

तौ तु लञ्चवरो दृष्ट्वा कृतकामौ महासुरौ ।

सर्वैः सुहृज्जनस्ताभ्यां प्रमोदयुजगन्मिवात् ॥ २७

ततस्तौ तु जटा हित्वा मौलिनौ संवभूवतुः ।

महार्हाभरणोपेतौ विरजोम्बरधारिणौ ॥ २८

अकालकौमुदीं चैव चक्रतुः सार्वकामिकीम् ।

दैत्येन्द्रौ परमप्रीतौ तपोश्चैव सुहृज्जनः ॥ २९

भक्ष्यतां भुज्यतां नित्यं रम्यतां गीयतामिति ।

20 Śi K1 T Gs-6 पितामहः; Ks. १. १. १ V1 B D (except Ds) प्रभोवाच; Gs. 1 M ब्रह्मा. — *) Ms वः (for वां). Śi Ko. 2. 4 N1 Ds 'भरवायस्यद्वा'; Ks. १. १. १ B Da Dn D1. 2. 4 'भरवं युवयोः. — *) Ko. 4 सर्वमेतद्; N1 Bs. 1 T सर्वं युक्तं. — *) Ks. १. १ V1 B D (except Ds) T Ms. 4 वृणीतं. — *) N1 V1 B (except Bs) Da D1 विप्रातम्. Ko. 2 N1. 8 D1 S (except Ms) * हे. सह.

21 Before 21, T1 ins. सुन्दोपसुन्दोः; T2 Gs-6 असुरौ. — *) Śi Ko. 1. 2. 4 करिष्ये च (Ko. 1. 2. 4 वे) दमिति यत्; Ks करिष्यामिदमिति च; N1. 8 करिष्ये अद इति यत्; N1 Bs. 0 Da Dn Ds. 4 प्रमविष्याय इति यत्; V1 करिष्याव ह इति यत्; B1. 8 करिष्याव इति च यत्; D1 भविष्यतीति इति यत्; Ds करिष्ये चेतदेवार्हं. — *) Ko. 2 N1 V1 B D अश्रुयसं; K1 अश्रुयतं; Ks अश्रुयितं; Ms inf. lin. अश्रुयितं. Śi मन्यते तत्फलं तपः; Ks युषाम्यामास्थितं तपः. — *) T G आवयोर् (G1 उभयोर्). Ks तेषां; T1 Gs केन (for अनेन). — Ko (hapl.) om. from नामरत्वं (in 21^a) up to हेतुनानेन (in 22^a).

22 Ko om. up to 'नेन (cf. v. 1. 21). Before 22, T Gs. 4-6 ins. ब्रह्मा. — *) Śi K1. 2. 4 N1 V1 Ds 'विजयार्थं हि. — *) K1 युवां; D1 Gs नावां; Ds न च; T Gs. 4 नाहं (for न वां). Ds वृदायर्हं; T1 कतोमि वां.

23 T Gs. 4-6 Ms असुरौ. Śi K1 S (except Ms) om. उच्यते. — *) Śi जगाम; S हर्षं (for किञ्चित्). — *) Ko. 2. 4 S (except T1 Gs. 2 Ms) नो. Śi किञ्चित्;

K1. 2 Ds तस्मात् (न स्यात्). — *) Śi विनान्योन्यं; Cd as in text. Gs कृतेन्योन्यापितामहात्.

24 Gs om. the ref. Ks N1 B Ds S (Gs om.) ब्रह्मा. Śi K1 S om. उवाच. — *) Śi बहुक्तं च; N1 बहुक्तं च; Bs यथा चोक्तं; T G (except G1) यथोक्तं तत्. — *) K1-8 B1-8 Da Dn D1. 2. 4 G1. 2 एतं; Ds T1 Gs. 9 एव (for एतद्). Ko. 2. 4 Bs. 2 Ds T2 G (except G1) दद्यामि. Ko. 2. 4 अर्हं (for वारं). — *) Śi K1 हि; Bs तु (for च). — *) N D1. 8 Ms वा (for वां).

25 Śi K1 S om. उवाच. — *) K1-8 B1-8 Da Gs एतं; Ks एतं (for एतत्). Bs Da Ds तथा; G1 M ततश्च (for तदा). — *) N1 निवृत्तौ. Ks B Da Ds G1 M (except Ms) यैव; Ds तौ तु.

26 *) Ks. 2 N B D (except Ds) दैत्येन्द्रौ (for सर्वौणि). K1 हृच्छ्वा वराश्च सर्वोस्मान्. — *) Śi ताडु-भामपि (by transp.). Ks. 2 N1. 8 B D (except Ds) अय तौ आतरासुभौ; N1 प्रहृणोपि च ताडुभौ. — *) Ds तदेव भवनं गतौ (m गतौ); T2 Gs. 6 स्वर्गमेवाभनं गतौ.

27 N1 om. 27^a-28^a. — *) Ms प्रीतौ (for दृष्ट्वा). — *) V1 कृतकार्यौ. Ks N1. 8 B D मनस्विनौ. — *) Ks. 2 N1. 8 V1 B D (except Ds) T G (except G1) प्रहर्षम्.

28 N1 om. 28^a (cf. v. 1. 27). — *) Ko. 2 Ds तौ ताः; Ks तौ तां; B1 (m as in text) G1 Ms-7 तु तौ (by transp.); T1 तौ हि. Ks Bs Da T2 Gs-4 अर्हं. N1 V1 B D (except Ds. 4. 8) Gs भित्वा. — *) Śi K1 (? hapl.) om.

पीयतां दीयतां चेति याच आसन्गृहे गृहे ॥ २०
तत्र तत्र महापानैरुत्कृष्टतलनादितैः ।
हृष्टं प्रमुदितं सर्वं दैत्यानामभवत्पुरम् ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

२०२

नारद उवाच ।

उत्सवे घृचमात्रे तु त्रैलोक्याकाङ्क्षिणावुभौ ।
मन्त्रयित्वा ततः सेनां तावाज्ञापयतां तदा ॥ १
सुहृद्भिरभ्यनुज्ञातौ दैत्यवृद्धैश्च मन्त्रिभिः ।

कृत्वा प्रास्थानिकं रात्रौ मध्याह्ने थयन्तुस्तदा ॥ २
गदापट्टिङ्गधारिण्या शूलमुद्गरहस्तया ।
प्रस्थितौ सहधर्मिण्या महत्या दैत्यसेनया ॥ ३
मङ्गलैः स्तुतिभिश्चापि विज्जयप्रतिसंहितैः ।

28^a-29^a. — ^a) Ks D_{1,2} s M (except Ms) विरजांवर',
29 Śs K₁ om. 29^{ab} (cf. v. l. 28). — ^b) Ks M
सर्वकामिनीः; Ns s B (except Bs) Dn D₁ s T G 'कालिकीं.
— ^c) Ks s Ns s B D (except Ds) नित्यप्रमुदितः सर्वैः
(Bs 'दितं सर्वैः; Bs Da 'दितत्रैव). — ^d) Bs दैत्यानाम
भवत्पुरं (= 31^a).

30 ^a) Śs K₁ सुयतां सुयतां; Ko. s Ds दीयतां
सुयतां. G₁ अन्नं (for निलं). — ^b) Ks s Ns B D
(except Ds) द्यौः (Ks नी) यतां रम्य'; N₁ गम्यतां गीय'; Ns
V₁ रम्यतां गीय'. — ^c) Ko. s s स्थीयतां पीय'; K₁ दीयतां
दीय'; Ks Ns s Bs D गीयतां पीय' (Ds पीयतां गृह्य');
N₁ दीयतां पीय'; V₁ गीयतां दीय'; B₁ प्रीयतां पीय'; Bs s
पीयतां गीय'. Śs चापि; Ks Bs Ds दैव (for वेति).
— ^d) Ks s Ns Bs Da Ds शब्द आसीद्; Ns V₁ Bs s
Dn D₁ s शब्दशासीद्; Ts Gs-4 चाचस्त्वासन्. — After
30, Bs ins.:

2002^a इति याचः प्रदधानां तत्र तत्र महात्मनाम् ।

31 ^a) Ks s Ns V₁ महायानैर्; Ns BD (except Ds)
T₁ Ms 'मादेर. — ^b) Śs K₁ Ns 'यल'; Ko अशुद्ध'; Bs
T₁ G₁ s उदुष्ट'; Ds आहृष्टतलनित्स्वने; Ms-s 'तादितैः.
Cd cites सलनादितैः. — ^c) Ko s s N₁ V₁ Ds G₁
प्रदृष्टमुदितं; D₁ s Ms s दृष्टप्रमुदितं. Śs Ko. 1 s N₁ Ds
रम्यं (for सर्वं).

32 ^a) Ks विकारिण्डुभिः. — ^b) S दैत्यैर्नागां महो-
लसां. — ^c) Śs Ko. 1 s V₁ Ds ताः समाः प्रीयतां; D₁ s
समायाः प्री'.

Colophon. Major partan: Ts G M संभव' (for
सादि'). — Sub-partan: Ko राज्यंभ (followed by

सुंदोपाख्यान); T₁ संभव. Śs K₁-4 Ns B Ds D₁ s Ms s
(all om. the sub-parvan name) mention only
सुंदोपसुंदोपाख्यान. — Adhy. no. (figures, words or
both): Dns 208; D₁ 203; D₂ 218; D₃ 159; T₁
215; Ts G₁ s 169; G₂ 166; G₃ 170; G₄ 167; G₅
M 168. — Śloka no.: Dn₁ 33; Dn 34; Ms 31.
— Aggregate śloka no.: Dns 7630.

202

1 Śs K₁ S om. उवाच. — ^a) T G चर्तमाने तु (Ts
Gs-4 'मानो ती). — ^b) N₁ त्रैलोक्यजयकाङ्क्षिणी. — ^c)
Ko s s ततः सैन्यं.

2 ^a) Śs K₁ चाप्यनुज्ञातौ; N V₁ B₁ s Dn D₁ s G₁
अप्यनु. — ^b) K₁ दैत्ये वृद्धैः; Ns Dn दैत्यैर्वृद्धैः. — ^c) Śs
Ko. 1 D₁ T₁ G₁ s प्रस्थानिकं (T₁ G₁ s 'की'); Ts G₁ s
प्रास्थानिकीं. T G वाप्रां; M सर्वं (for रात्रौ). — ^d) K₁
वियाह; S अमुरी (for मयासु). Ko. s s D₁ प्रस्थितौ तदा;
K₁ प्रययुद्धदा.

3 K transp. 3rd and 3rd. — ^a) Śs K₁ 'पटित'
Ko. s D₁ 'सुप्र' ; S 'पटस'. — ^b) Ko. s D₁ पटित'.
— ^c) Ko. s s Ns s Dns s D₁ s Ms s 'सिद्धिवा.

4 ^a) Śs K₁ (except Ks) N₁ Ds चैव (for चारि).
— ^b) Ks s Da S विजयं प्रति संहिती (Ks s Ds 'दितैः'
T₁ 'सिद्धैः; Ts G₁ 'दितं'). — ^c) Ks s Ns s V₁ B
(except Bs) D₁ M ही; T Gs-4 च (for तु). — ^d) Śs K
(except Ks) D₁ परतां मुदं.

5 ^a) Śs N₁ V₁ Dn उदुष्टव. — ^b) Śs Ko. 1 s D₁
पीरी (for दैत्यौ).

6 ^a) Bs Ds युद्धा (for ज्ञाया). — ^b) Ts Gs-4 प्रमो.

चारणैः स्तूयमानौ तु जग्मतुः परया मुदा ॥ ४
 तावन्तरिक्षमुत्पत्य दैत्यौ कामगमाद्युभौ ।
 देवानामेव भवनं जग्मतुर्बुद्धुर्मदौ ॥ ५
 तयोरागमनं ज्ञात्वा वरदानं च तत्प्रभोः ।
 हित्वा त्रिचिष्टपं जग्मुर्ब्रह्मलोकं ततः सुराः ॥ ६
 ताविन्द्रलोकं निजित्य यक्षरक्षोगणास्तथा ।
 खेचराण्यपि भूतानि जिग्यतुस्तीव्रविक्रमौ ॥ ७
 अन्तर्भूमिगतान्नागाञ्जित्वा तौ च महासुरौ ।
 समुद्रवासिनः सर्वान्म्लेच्छजातीन्त्रिजिग्यतुः ॥ ८
 ततः सर्वा महीं जेतुमारुन्धाद्युप्रशासनौ ।
 सैनिकांश्च समाहूय सुतीक्ष्णां वाचमूचतुः ॥ ९
 राजर्षयो महायज्ञैर्हव्यकव्यैर्द्विजातयः ।
 तेजो बलं च देवानां वर्धयन्ति श्रियं तथा ॥ १०
 तेषामेवं प्रवृद्धानां सर्वेषामसुरद्विपाम् ।

संभूय सर्वैरसाभिः कार्यः सर्वात्मना वधः ॥ ११
 एवं सर्वान्तमादिश्य पूर्वतीरे मंहोदधेः ।
 शूरां मतिं समाख्याय जग्मतुः सर्वतोमुखम् ॥ १२-
 यज्ञैर्यजन्ते ये केचिदाजयन्ति च ये द्विजाः ।
 तान्सर्वान्प्रसभं दृष्ट्वा बलिनौ जप्ततुस्तदा ॥ १३
 आश्रमेष्वग्निहोत्राणि क्रुपीणां भावितात्मनाम् ।
 गृहीत्वा प्रक्षिपन्त्यप्यु विश्रब्धाः सैनिकास्तयोः ॥ १४
 तपोधनेषु ये शापाः कुद्दैरुक्ता महात्मभिः ।
 नाक्रामन्ति तयोस्तेऽपि वरदानेन जुम्भतोः ॥ १५
 नाक्रामन्ति यदा शापा वाणा मुक्ताः शिलाखिव ।
 नियमस्तदा परित्यज्य व्यव्वन्त द्विजातयः ॥ १६
 पृथिव्यां ये तपःसिद्धा दान्ताः शमपरायणाः ।
 तयोर्भयाद्बहुवृत्ते चैततेयादिवोरगाः ॥ १७
 मयितैराश्रमैर्भयैर्विकीर्णकलशसुवैः ।

G. 1. 202
 E. 1. 210. 18
 E. 1. 230. 18

— *) B त्रिचिष्टपं.
 7 *) Ns. s. B. s. Dn D. s. Ms. s तदा. — *) N V. s.
 B. s. Dn D. s जप्ततु. Ms. s तीव्रमुचतौ.
 8 *) Ks *युमिचराद्. — *) S. s तांश्च; Ks Da Ds
 S लो तु. Ks N. s. B D (except Ds) G. s महारषो.
 — *) N. s. B (except B. s) D (except Ds) *वासिनीः
 सवां स्लेच्छजातीविं.
 9 *) Ms *उप्रकर्मिणोः; Ms *साधनौ. — *) Ks N. s.
 B (except B. s) D (except Ds) M (except Ms)
 सुतीक्ष्णं वाचमूचं.
 10 *) S (except Ts G. s. e) महर्षयो. — *) S
 वर्धयन्ते. S. s ततः; Ks यथा; B. s तदा (for तथा). Ds तथा
 श्रियं (by transp).
 11 *) S. s K (except Ks) Ds तथा तेषां. Ks N. s.
 V. s B D (except Ds) Ts G. s. Ms. s प्रवृत्तानां.
 12 *) S. s K. s. B. s Dn. s. D. s पूर्व तीरे. — *) Ks कुरां
 बुद्धि. — *) K. s. N. s. V. s B. s Dn. D. s. s *सुखीः; Ks
 *सुखैः; Ds *दित्तं.
 13 *) K. s B D (except Ds) T. s G. s M यजन्ति. Ds
 यज्ञैर्हव्य (for ये दे); see below. — *) Ds यिनां यजन्ति
 ये द्विजाः. — *) S. s K. s ततः; S अतुरौ (for प्रसभं). Ks
 B D (except Ds) हत्वा. — *) K. s. N B D T. s. s.
 Ms जग्मतु. V. s जग्मतुर्विक्रमौ (by transp). Ks N. s.

B D (except Ds) ततः (for तदा).
 14 *) N सुवीनां. — *) Ds M (except Ms)
 प्राक्षिपन्त्यु. — *) N B D (except Ds) विश्र(Or
 *श्र)ब्धः; some MSS. विश्रब्धाः. Ko T G. s. e- s तदा; Ks
 तथा (for तयोः).
 15 *) B. s तपोलुचैश्च. Ks N. s B D (except Ds)
 कुद्दैः शापा (by transp). Ms. s उक्ता महर्षिभिः. — *)
 Cf. v. 1. 16°. S. s Ko. s न कामन्ति; N. s. B (except B. s)
 D (except Ds) नाक्रामन्त. S तेन (Ts G. s- s ते वे) (for
 तेऽपि). — *) K. s. *दानेन सुभितः; Ks *दानेन वेधतः;
 N. s V. s Ds दानवि (Ks *वि) सुभितः (N. s जोः); N. s.
 B. s. s. Da Dn. s. s *दाननिराकृताः; Dn. s. s *दाना-
 विराकृताः; S *दानेन च प्रभो (T. s Ms. s- s जोः).
 16 *) Cf. v. 1. 16°. S. s Ko. s न कामन्ति; N B D
 (except Ds) नाक्रां (Dn Dn. s *क्र)मन्त; G. s Ms. s नाक्रमन्ति.
 — *) V. s मुक्ता वाणाः (by transp). — *) Hyper-
 metric! Ko स्वाद्; Ks N V. s B D सं. (N. s V. s Ds
 ते); T G तु; Ms तान् (inf. lan. as in text); Ms- s च
 (for तदा). Ks. s तदा संशय्य नियमनाम्. — *) Ks
 प्राद्वन्त; Ks N. s T G विद्वन्ति; Ds प्रद्वन्ति; Ms- s एवद्वन्ति.
 17 *) B. s Da Ds ये पृथिव्यां (by transp). — *) Ks
 S जां (Ks शो)जा दम. — *) T G भयाद्बुद्धिरे.
 18 *) N. s मयितैर्विकीर्णैः. G. s विद्वैः; Ms. s सर्वैः;

शून्यमासीजगत्सर्वं कालेनेव हतं यथा ॥ १८
 राजर्षिभिरद्वयद्विक्रमिभिश्च महासुरौ ।
 उभौ विनिश्चयं कृत्वा विकुर्वते वर्षेपिणौ ॥ १९
 प्रभिन्नकरटौ भक्तौ भूत्वा कुञ्जररूपिणौ ।
 संलीनानपि दुर्गेषु निन्यतुर्यमसादनम् ॥ २०
 सिंहौ भूत्वा पुनर्व्याघ्रौ पुनश्चान्तर्हितावुभौ ।
 वैतैरुपायैस्तौ क्रूरावृषीन्घट्टा निजगतुः ॥ २१
 निवृत्तपुत्रस्वाध्याया प्रणष्टनृपतिद्विजा ।
 उत्सन्नोत्सवयज्ञा च बभूव वसुधा तदा ॥ २२
 हाहाभूत भयार्ता च निवृत्तविषणापणा ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

निवृत्तदेवकार्या च पुण्योद्वाहविवर्जिता ॥ २३
 निवृत्तकृपिगोरक्षा विध्वस्तनगराश्रमा ।
 अक्षिकङ्कालसंकीर्णा भूर्वभूवोप्रदर्शना ॥ २४
 निवृत्तपितृकार्यं च निर्वपद्धारमङ्गलम् ।
 जगत्प्रतिभयाकारं दुष्प्रेक्ष्यमभवत्तदा ॥ २५
 चन्द्रादित्यौ प्रहास्तारा नक्षत्राणि दिवोकसः ।
 जगुर्विपादं तत्कर्म दृष्ट्वा सुन्दोपसुन्दयोः ॥ २६
 एवं सर्वा दिशो दैत्यौ जित्वा क्रूरेण कर्मणा ।
 निःसपत्नौ क्रूरुश्चेत् निवेशमभिचक्रतुः ॥ २७

Ms-s भारद्. — *) B Da Da विशीर्णः; S विही (Ms. s 'दी')र्णः. S (except T₁) कलशैः ध्रुवैः — *) S: शून्याभवत्. S₁ K (except K₂) N₁ D₁ ततः सर्वैः S₁; T₁ तदा राष्ट्रं. — *) K₁ Ko. s; T₁ G₁ s कालेनेव. S₁ Ko. 1. 5. 4 N₁ D₁ जगत्; K₂ N₂ s; V₁ B Da Dn D₁. 2. 4 तदा (B₁ तथा) (for यथा).

19 *) N₁ s; Dn D₁ s; ततो राजन् (for राजर्षिभिर). S₁ अद्वैतश्च; Ko. s; N₁ अद्वैतौ लौ. — *) S (except M₂) तपोयज्ञैः. — After 19^{ab}, the sequence of S₁ K₁ is: 21^{ad}, 22^{ab}, 20^{ad}, 21^{ab}, 19^{ad}, 20^{ab}, 22^{ad}. — *) S₁ ततोपि निः; K₁ ततो विनिः; K₂ तावुभौ निः. — *) S विक्रमाणौ.

20 For S₁ K₁ cf. v. 1. 19. — *) N₁ s; V₁ B D संलीनमपि (D₁ मुनीनामपि); T₁ G₁ s संलीनावपि. — *) D₁ s निन्युक्ते यमः.

21 For S₁ K₁ cf. v. 1. 19. — *) M₂ 'शतरपीयतां. — *) G₁ तैरुपायैस्तु. K₁ M₂ s तैः क्रूराः; T G (except G₁) तान्क्रूराम् (T₁ 'दौ). — *) S₁ दृष्ट्वा कर्षीन्; K₁ मुनीन्घट्ट. S₁ K₁ V₁ विजगतुः; T₁ विनिगतुः (sio). — After 21, the sequence of D₁ is: 21^{ad}, 25, 23^{ad}, 21^{ad}, 22, 23^{ab}, 26.

22 For S₁ K₁ D₁ cf. v. 1. 19, 21. — *) S 'नित्य'. — *) K₂ 'यात्रा च.

23 For D₁ cf. v. 1. 21. — *) S₁ K₁ सयासयं.

24 For D₁ cf. v. 1. 21. — *) Ko. 1. 4 B (except B₂) Da M 'नो (Da नौ) रथा. — *) S₁ K₁ s; N₁ विरलः. — *) S₁ K₁ M₂ s 'संपत्नौ; V₁ 'संचय'. — *) Ko M

(except M₂) बभूवोमम'; K₂ s सं (K₂ प्र) बभूवोम'; K₁ भूर्वैभौ 'शोम'; N₁ सर्वभूतोम'; T₁ G₁ s बभूवु लुम'; G₁ भूर्भूवोमनि'; G₂ बभूवुर्दुमदर्शनाः.

25 For D₁ cf. v. 1. 21. — *) K₂ B (except B₂) Da D₁ s दुष्प्रेक्ष्यं (K₂ Da₁ D₁ 'क्षे') चाभवत्तदा.

27 Before 27, N₁ ins. 1. 203. 1^{ad}, repeating it in its proper place. — *) S₁ दृष्ट्वा (for जित्वा). S₁ जित्वा दैत्यौ (by transp.). — *) K₁ N₁ निवासम्.

Colophon. Major parvan: T₁ G M संभव (for आदि). — Sub-parvan: Ko राष्ट्रसंलेश (followed by सुन्दोपसुन्दोपाख्यान); T₁ संभव. S₁ K₁ s; N₁ B₁ s; D₁ s; M₂ s (all om. the sub-parvan name) mention only सुन्दोपसुन्दोपाख्यान. — Adhy. no. (figures, words or both): Dn D₁ 204 (Dn₂ 209); D₁ m 210; D₁ 160; T₁ 216; T₂ G₁ s 170; G₂ 167; G₂ 171; G₂ s M 169. — S'loka no.: Dn₁ Dn M₂ 27. — Aggregate s'loka no.: Dn₂ 7657.

203

1 S₁ K₁ s; S om. उवाच. — *) S ते चैव *.
 2 *) Ko यत्तद्विद्याः. G₁ 'जगुः कृतारामानो जितदोषा निते'. — *) S जगुश्च (M₂ s 'क्षे) रथापि रथाः.
 4 *) S विष्णुः. — *) B₁ M₂ s तथाभिर. — *) K₂ N₂ s B D शक्र (for यज्ञ). — *) S₁ s; B D (except D₂) पारमेष्ठयाः. Ko. s D₁ तथा मराः; K₂ तथा सुयाः; N₂ s B Da Da₁ s; D₁ s; तपयः; Da₂ D₂ सिरिर्वच-

२०३

नारद उवाच ।

ततो देवर्षयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ।

गम्युत्तदा परमार्तिं दृष्ट्वा उत्कदनं महत् ॥ १

तैःभजगमूर्जितक्रोधा जितात्मानो जितेन्द्रियाः ।

पितामहस्य भवनं जगतः कृपया तदा ॥ २

ततो ददशुरासीनं सह देवैः पितामहम् ।

सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव समन्तात्परिवारितम् ॥ ३

तत्र देवो महादेवस्तत्राप्रिर्वायुना सह ।

चन्द्रादित्यौ च धर्मश्च परमेष्ठी तथा बुधः ॥ ४

वैखानसा वालखिल्या वानप्रस्था मरीचिपाः ।

अजाशैवाविमूढाश्च तेजोगभोस्तपस्विनः ।

ऋषयः सर्वे एवैते पितामहमुपासते ॥ ५

ततोऽभिगम्य सहिताः सर्वे एव महर्षयः ।

सुन्दोपसुन्दयोः कर्म सर्वमेव शशंसिरे ॥ ६

यथाकृतं यथा चैव कृतं येन क्रमेण च ।

न्यवेदयत्ततः सर्वमखिलेन पितामहे ॥ ७

ततो देवगणाः सर्वे ते चैव परमर्षयः ।

तमेवार्थं पुरस्कृत्य पितामहमचोदयन् ॥ ८

ततः पितामहः श्रुत्वा सर्वेषां तद्वचस्तदा ।

सुहृत्तमिव संचिन्त्य कर्तव्यस्य विनिश्चयम् ॥ ९

तयोर्वधं समुद्दिश्य विश्वकर्माणमाह्वयत् ।

दृष्ट्वा च विश्वकर्माणं व्यादिदेश पितामहः ।

सृज्यतां प्रार्थनीयेह प्रमदेति महातपाः ॥ १०

पितामहं नमस्कृत्य तद्वाक्यमभिनन्द्य च ।

निर्ममे योपितं दिव्यां चिन्तयित्वा प्रयत्नतः ॥ ११

त्रिषु लोकेषु यत्किञ्चिद्भूतं स्यावरजङ्गमम् ।

समानयदर्शनीयं तत्तद्यत्नात्तत्स्वतः ॥ १२

कोटिशशापि रत्नानि तस्या गात्रे न्यवेशयत् ।

G. L. 7500
E. L. 231. 14

5 *) Ko. 2, B. 6 Da D1 वालखिल्या; K1 वल'.

— 6) S1 Ko. 1 मायप्रस्था; N1 तपःसिद्धा; S सोमपाश.

— 7) K2 B2m D2, 3 'शैव विष्णु'; K4 'शैवाग्निम्'; N1

'शैवाग्निम्'; B2 'शैवाग्निं गम्यः (sio); Da 'शो(Das

'शो)शः श्लेषश्च (DasM Arjap as in text); S 'शैवाज-

शैवाश्च. — 8) D2 तेजोयुक्ताश्च. M (except M2) तपेव च

(M2 inf. lin. तपस्विनः as in text). — 7) N2, 3 V1 B

D उपगमन्.

6 *) K2 N1, 2 V1 B D (except D2) 'गम्य ते दीक्षा-

— 6) S1 Ko. 2 N1 V1 B2 Da Dn1, 2 सर्व एव तः'; T

G (except G1) 'शैवाश्च'.

7 *) S1 K (except K2) D2 यथा वृत्तं; N1 V2 Dn

D1, 2 यथा वृत्तं. S1 K1 यथा तेषां; V1 यदा चैव; B (except

B2) यादृशं च; G1 M यथा चेदं (G1 M2 'दृ'. — 8) K2

यथा येन; D2 कृतं वृत्तं. — After 7th, D2 (in brackets)

M read sb. 3, 5-8, repeating them in their proper

places. — 8) S1 Ko. 4 निवेदयन्; K2 V1 आवेद'. S1

K2, 3 ततः सर्वे; K2 G1 M2-8 'द्वयं तत्सर्वं. — 6) S1 K2

वाखिलेन; N2 निखिलेन. S1 K2 D1, 2 G2 पितामहं.

8 *) S1 K2 B2 देवर्षयः सर्वे; G1 M देवाश्च ते सर्वे.

— 6) S1 K2 D2 'महमवोचयन्; B2, 6 'महमवेदयन्.

9 *) G1 पितामहस्तत्र श्रुत्वा. — S1 K1 om. 9'-11'!

— 7) T2 G2-4 वृत्ति (for वृत्त). — 8) K2 सु; N1 B

(except B2) Dn D1, 2 च (for चि).

10 S1 K1 om. 10 (cf. v. l. 9). — 7) K2 ततो वधं.

— 7) K2 अयः; G1 M तु (for च). — 8) Ko. 2 N1 D2

आदिदेश; V1 संदिदेश. — 7) Ko. 3 प्रार्थनीयेव; K4 'येति;

N2, 3 Dn D1, 2 'येका; S 'येन. — 7) K2 परंतप; K2, 3

महामते; D2 पितामहः (for महातपाः). S रूपेण स्त्री-

लयावधीय.

11 S1 K1 om. 11^{ab} (cf. v. l. 9). — 7) Ko. 2 N1

D2 पुरस्कृत्य. — 8) B2 अभिविल. TG (except G1) वै

(for च). — 7) T2 G [S] च तां; M स च तां (M2

चेतसा). — 8) N2 Dn D1, 2 पुनः पुनः; D2 सुयत्नतः.

12 ^{ab}) V1 यद्भूतं किञ्चित् (by transp.). — 7) K2

समानय. K2 रत्नभूतं. — 8) K2 D2 तत्र तत्र; N2 V1 B

(except B2) Dn D1, 2 तत्तदा; T2 G2-4 पयश्चाप्य. K2

N1 V1 B (except B2) D1, 2, 3 स विश्वकृत्य; Dn स

विश्वचि (Dn2 'चि).

13 *) K2, 3 N2, 3 B D (except D2) चैव (for चापि).

तां रत्नसंघातमयीमसृजद्देवरूपिणीम् ॥ १३
 सा प्रयत्नेन महता निर्मिता विश्वकर्षणा ।
 त्रिषु लोकेषु नारीणां रूपेणाप्रतिमाभवत् ॥ १४
 न तस्याः स्रक्षममप्यस्ति यद्वाश्रे रूपसंपदा ।
 न युक्तं यत्र वा दृष्टिर्न सृजति निरीक्षताम् ॥ १५
 सा विग्रहवतीव श्रीः कान्तरूपा वपुष्मती ।
 जहार सर्वभूतानां चक्षुषि च मनोसि च ॥ १६
 तिलं तिलं समानीय रत्नानां यद्विनिर्मिता ।
 तिलोचमेत्यतस्तस्या नाम चक्रे पितामहः ॥ १७
 पितामह उवाच ।
 गच्छ मुन्दोपसुन्दाभ्यामसुराभ्यां तिलोचमे ।

प्रार्थनीयेन रूपेण कुरु भद्रे प्रलोभनम् ॥ १८
 त्वत्कृते दर्शनादेव रूपसंपत्कृतेन वै ।
 विरोधः स्याद्यथा ताभ्यामन्योन्येन तथा कुरु ॥ १९
 नारद उवाच ।
 सा तथेति प्रतिज्ञाय नमस्कृत्य पितामहम् ।
 चकार मण्डलं तत्र विबुधानां प्रदक्षिणम् ॥ २०
 प्राञ्छुषो भगवानास्ते दक्षिणेन महेश्वरः ।
 देवाश्चैवोत्तरेणासन्सर्वतस्तृष्णयोऽभवन् ॥ २१
 कुर्वन्त्या तु तथा तत्र मण्डलं तत्रदक्षिणम् ।
 इन्द्रः स्याणुश्च भगवान्धैर्येण प्रत्यवस्थितौ ॥ २२
 द्रष्टुकामस्य चात्यर्थं गतायाः पार्श्वतस्तदा ।

— *) K₁ G₂₋₄ गात्रे न्यवेद्यवत्; T₁ G₁ M गात्रेष्व(Ms
 च्य)योजयत्. — *) V₁ स (for तः). B₁ रूपसंघातः; T₁
 G₂₋₄ रत्नं सर्वनारीणां.

14 *) Śi Ko. 1. 2. N₁ D₁ महता च (N₁ D₁ सा)
 प्रयत्नेन. — *) T₁ G (except G₁) प्रतिमा भुवि.

15 *) Śi सत्य नः; Ms. 7 न तस्यां. — *) K₁ नियुक्तां;
 N₁ न युक्तां; N_{2,3} V₁ B₁ m D₁ D₁ 3 नियुक्तां; D₂ न युक्तां.
 K₁ दृष्टवान्दृष्टि. S निर्मितं (T₁ G₁ M निर्मितं) सर्वगात्रेषु.
 — *) K₁ V₁ B (except B₁) D₁ 4 दैवीकलाः; N₁
 निरीक्षितुं. S च (G₂ त) त्र दृष्टिर्न सज्जते (T₁ G₂₋₄ यदृष्टं न
 विद्युष्यते).

16 *) K₁-3 N₁ B D (except D₁) G₁ कामरूपा.
 — After 16th, S ins :

2003* विशामहसुपातिदार्ढिकं करोमीति धारवीच ।
 प्रीतो भूत्वा स दृष्ट्व च मीला चास्ये ददौ वरम् ।
 कामास्यै सर्वभूतानां स्वधियानुपमं धनुः ।
 सा तेन परदानेन कर्तुंश्च नियया तदा ।

— *) V₁ सर्वस्वपाणः.

17 *) K₁ उपानीय; V₁ समुद्राय; D₁ T G (except
 G₁) समादाय. — *) K₁ D₁ रत्नादा (D₁ न्या)दाय
 निर्मिता; K₁ रत्नानां विश्वकर्षणा. — *) K (except K₁)
 N₁ B D Ms (by corr.) सत्तेति सत्तयाः (K₁ नामास्याः).
 — *) K₁ 3 ततश्चक्रे. — After 17, N (except Śi
 K₁) ins.:

2004* महानां सा ममस्कृत्य प्राञ्छुषोऽयमप्रवीच ।
 किं कार्यं मयि भूयैता वेनारत्नवेदेत् निर्मिता ।
 D₁ (marg. sec. m.) cont.:

2005* नारद उवाच ।

ततसां चारुसर्वाङ्गी मनःप्रह्लादिनीं सुभार ।
 उवाच भगवान्देवः कार्यमेतत्प्रसाधयताम् ।

18 Śi om. उवाच. Ko. 4 महानां उ; K₁ N₁ D₁
 महाना. — *) T₁ देवायै तु तिलो. — *) G₂ Ms
 विलोभनं.

19 *) T₁ G₂₋₄ दर्शनीयानां. — *) Śi 'कृते तथा ।
 Ms 'कृतेन च; T₁ G (except G₁) 'कृते च वै. — *) E
 अन्योन्यस्य; T₁ G (except G₁) न्यं च (G₂ 8 तु). 1
 कुरु भद्रे प्रलोभनं (= 16th).

20 Śi K₁ S om. उवाच (T₁ G₂₋₄ om. the ref.
 — *) B₁ S (except G_{2,3,4}) नमस्कृत्या. — *) Śi 5
 मण्डले. Śi K (except K₁) पूर्व; N₁ सर्व; T G सा ।
 (for तत्र).

21 K₁ N₁ D₁ (hapl.) om. 21st-22nd, Śi K₁ om
 21st-22nd. — *) T₁ G₂₋₄ सर्वत्र प्रपयो.

22 K₁ N₁ D₁ om. 22nd, Śi K₁ om. 22nd (of. v. 1
 21). — *) Ko N_{1,2} V₁ B (except B₁) Da कुर्वन्त्या ह.
 D₁ n. 3 D₁ कुर्वन्त्यास्तु; S कुर्वन्त्यां (G₂ 'त्या) ह. N₁ 1
 D₁ 3 D₁ S तदा (for तथा). S (except Ms) तस्यां (for
 तत्र). — After 22nd, D₁ (marg. sec. m.) T G (except
 G₁) ins.:

2006* महानां विप्लव्य भगवान्भीष्मत्वाच विप्रवाच ।
 — *) Ms-3 महाना (for इन्द्रः). — *) Śi प्रत्यवस्थिता ।
 K₁ प्रत्यवस्थिता; K₂ च स्व्यवस्थिता; Cd as in text. S
 विदे स्व्यवस्थाम् (G₂-च्य)प्रस्थिता (O₁ प्रतिष्ठितं; M प्रतिष्ठितं).
 23 *) T G (except G₁) कामस्य दत्तस्य. — *) K₁

अन्यदञ्चितपरुमान्तं दक्षिणं निःसृतं युखम् ॥ २३
 पृष्ठतः परिवर्तन्त्याः पश्चिमं निःसृतं युखम् ।
 गतायाश्चोत्तरं पार्श्वेष्टुत्तरं निःसृतं युखम् ॥ २४
 महेन्द्रस्यापि नेत्राणां पार्श्वतः पृष्ठतोऽग्रतः ।
 रक्तान्तानां विशालानां सहस्रं सर्वतोऽभवत् ॥ २५
 एवं चतुर्मुखः स्थाणुर्महादेवोऽभवत्पुत्रा ।
 तथा सहस्रनेत्रश्च नभूव बलघ्नदन्तः ॥ २६
 तथा देचनिकायानामृषीणां चैव सर्वशः ।

मुखान्यभिप्रवर्तन्ते येन याति तिलोत्तमा ॥ २७
 तस्या गात्रे निपतित्ता तेषां दृष्टिर्महात्मनाम् ।
 सर्वपामेव भूयिष्ठमुत्ते देवं पितामहम् ॥ २८
 गच्छन्त्यास्तु तदा देवाः सर्वे च परमर्षयः ।
 कृतमित्येव तत्कार्यं मेनिरै रूपसंपदा ॥ २९
 तिलोत्तमायां तु तदा गतायां लोकमावनः ।
 सर्वांस्त्रिसर्जयामास देवाभूमिगणांश्च तान् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्र्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

CC-0. 17710
 CC-0. 1. 201. 30

Ñs. s B D (except Ds) गतया; S गतायां. N B Da Dn
 Ds तथा; Ds तथा; S ततः (for तदा). — *) B D Ts
 Gs. s Ms (after corr.). 6-s "पद्मान्तं (Bsm "पद्मान्तं, and
 "मै; Bsm as in text); T1 G1 "पद्मान्ति; G2 Ms (before
 corr.). *) "पद्मान्तं; Gs. s "पद्मान्ति; Cd Arjp "पद्मान्तं.
 — *) T2 Gs-4 Ms निःसृतं दक्षिणं (by transp.); Gs. s
 पश्चिमं निःसृतं; Ms-s दक्षिणं निर्वृत्तं.

24 Ks (hapl.) om. 24^{ab}; Gs. s transp. 24^{ab} and
 24^{cd}. — *) Śi K1s. s Ñs परिर्वर्तन्त्याः; Ñs. s V1 B D
 (except D1.s) Gs. s परिवर्तन्त्याः; Ts G1-s M परिवर्तन्त्यां.
 T1 पृष्ठतश्चैव गच्छन्त्यां. — *) K1 पश्चिमं निर्गतं; Ts Gs. s
 निःसृतं पश्चिमं (by transp.); Gs. s दक्षिणं निःसृतं. — Śi
 K1 Dn1 G1 (hapl.) om. 24^{cd}. — *) Ñ V1 B Da Dns
 Ds. s Ms गतया; T Gs-4 Ms-s गतायां. Ko. om. 24^{cd}-
 25^a. — *) Ks Ms निःसृतं चोत्तरं; Bs उत्तरं चाभवत्; D1
 चोत्तरं निःसृतं.

25 Ko om. 25^a (of. v. 1. 24). — *) Ks अग्रतः
 पृष्ठतस्ततः; Ks Ñs. s B D (except Ds) M पृष्ठतः पार्श्वतोऽग्रं.
 — *) S रक्तानां च वि. — *) Bs स्वर्षसोमं.

27 *) G1 M ततो देव. — *) Ks s Ñs. s B D
 (except Ds) महर्षीणां च; Ts G1-s Ms. s ऋषीणां चापि.
 M सप्ततः. — *) T G1-s Ms. s अपि (for अभि). Ñs Dn
 चाभ्यवर्तत; Ñs B Da D1.s. s स्वभ्यवर्तत; Ds सानि वर्तत.

28 *) D1 गात्रेषु पतित्ता. — *) Ñs. s Bs D (except
 Ds. s) M (except Ñs) दृष्टिषोपां (by transp.). — *) Ms
 "मेव देवामां.

29 *) Ko. s-4 Ñ V1 B D गच्छन्त्या तु; K1 G1 Ms. s-8
 "त्यां तु; T G1-s Ms "त्या च. K (except K1) Ñs. s B D
 T Gs-s Ms तथा; V1 Ms. s-8 ततो; Gs. s तथा (for तदा).

K7. s Ñs. s B D (except Ds) transp. देवाः and सर्वे
 (in s) — *) D1 G1 M चैव महर्षयः. — *) Śi कृतमेव
 तु तत्कर्म.

30 *) Ks Ñs. s B D (except Ds) तस्यां तु (Ks D1
 स) (for तु तदा). — *) Ks D1 लोकात् (for स्वर्गात्).
 — *) Ks सन्निपात्तः. V1 तदा; Ds तथा (for च तान्).
 — After 30, Ds (marg. sec. m.) T G (except G1) ins:
 2007* कृतं कार्यमिति श्रीमानमयीच पितामहः ।

Colophon. Major parvan: Ts G M संभव* (for
 आदि*). — Sub-parvan: Ko राजवल्लभ (followed by
 सुन्दोपसुन्दोपाख्यान); T1 संभव. Śi K1-s Ñs B Da Dn1. s
 D1.s. s Ms. s (all om. the sub-parvan name) mention
 only सुन्दोपसुन्दोपाख्यान. — Adhy. name: Ko. s : Ds
 तिलोत्तमोपनिःसृतः; Ms s तिलोत्तमानिर्माणः. — Adhy. no.
 (figures, words or both): Dns 210; Dsm 220; Ds
 161; T1 217; Ts G1. s 171; Gs 168; Gs 172;
 Gs. s M 170. — S'loka no.: Da1 Dn 32; Ms' 37.
 — Aggregate s'loka no.: Dns 7689.

204

1 Śi K1 S om. उवाच. — *) Śi जितव्ययो. — *) V1
 Bs पृकामं (for अव्ययं). T Gs-s त्रिलोचयं तु यतो कृत्वा;
 G1 M (except Ms) जित्वा त्रैलोक्यमग्र्ययो.

2 *) Ds नरं; Gs सर्वं; Ms नागराक्षसपक्षिणां. — *)
 Śi Ko. 1. s Ds पुरिद्युपां.

3 *) B Dns D1.s. s Gs प्रतिवेद्यारः. — *) V1
 निरुच्यो. T1 गतौ; Ts Gs. s. s ततो; G1 M (except Ms)
 तथा (for तदा). — *) -5^a. T G (except G1) "ते

२०४

नारद उवाच ।

जित्वा तु पृथिवीं दैत्यौ निःसपत्नौ गतव्यथौ ।
 क्रुत्वा त्रैलोक्यमव्यग्रं क्रुतकृत्यौ बभूवतुः ॥ १
 देवगन्धर्वयक्षाणां नागपार्थिवरक्षसाम् ।
 आदाय सर्वरत्नानि परां तुष्टिमुपागतौ ॥ २
 यदा न प्रतिपेद्धारस्तयोः सन्तीह केचन ।
 निरुद्योगी तदा भूत्वा विजहातेऽमराविव ॥ ३
 स्त्रीभिर्माल्यैश्च गन्धैश्च भक्षैर्भोज्यैश्च पुष्कलैः ।
 पानैश्च विविधैर्हृद्यैः परां प्रीतिमवापतुः ॥ ४
 अन्तःपुरे वनोद्याने पर्वतोपवनेषु च ।
 यथेप्सितेषु देशेषु विजहातेऽमराविव ॥ ५
 ततः कदाचिद्विन्ध्यस्य पृष्ठे समशिलातले ।

पुष्पिताग्रेषु शालेषु विहारमभिजग्मतुः ॥ ६
 दिव्येषु सर्वकामेषु समानीतेषु तत्र तौ ।
 वरासनेषु संहृष्टौ सह स्त्रीभिर्निपेदतुः ॥ ७
 ततो वादित्रन्तुच्चाभ्यामुपातिष्ठन्त तौ स्त्रियः ।
 गीतैश्च स्तुतिसंयुक्तैः प्रीत्यर्थमुपजग्मिरे ॥ ८
 ततस्त्रिलोकचमा तत्र वने पुष्पाणि चिन्वती ।
 वेपमाश्लिप्तमाधाय रत्नैकेन वाससा ॥ ९
 नदीतीरेषु जातान्सा कर्णिकारान्विचिन्वती ।
 शनैर्जगाम तं देशं यत्रास्तां तौ महासुरौ ॥ १०
 तौ तु पीत्वा वरं पानं मदरक्तान्तलोचनौ ।
 दृष्ट्वै वरं वरारोहां व्यथितौ संभभूवतुः ॥ ११
 तावुत्पत्यासनं हित्वा जग्मतुर्वत्र सा स्थिता ।

ययामरौ.

4 Ks Mr.s (hapl.) om. 4-5. — *) Śi Ks. १ Ns 1 Ds गंधैश्च माल्यैश्च (by transp.); Ks गंधैश्च भक्षैश्च; Gs माल्यैराभरणैः. — *) Ks माल्यैर्भोज्यैः; Ns V3 B (except B); Da Da Dn Ds Dnt.n.s 'द्व'भोज्यैः. Ks तथैव च; Ns B Da Dn3 D1.2.4 सुपुष्कलैः. — *) TG (except G1) विविधैरहृद्यैः. — *) Ko Ds युद्धमवापतुः.

5 Ks Mr.s om. 5 (cf. v. 1. 4). — *) Ko. १ Ns V3 B D T G (except G1) शंतःपुरः. Śi Ko 1.4 वनोद्याने; Ns. 2 Ds महोद्याने. — *) Ks Ns. १ B D (except Ds) Gs Ms. १ पर्वतेषु वने. — *) — 3^d. Śi 'तेमरौ यथा; Ko. 4 Ns V1 Ds 'ते ययामरौ (cf. 3^d).

6 *) Ks Ns. १ B D (except Ds) प्रस्ते (for पृष्ठे). Gs महच्छिला. — *) Śi जालोषु; Ks B1. 2 S शालेषु (Ms-3 सर्वेषु); Ds वैलेषु. — *) Ds विदुषु. Ko. 4 Ns B Ds. 1 उपजग्मतुः.

7 Ks om. 7. — *) T1 Gs. १ सर्वभोगेषु; Ts Gs-4 'मृत्युषु; G1 'मोक्षेषु. — *) Ns. १ B1. 2. 3 D1. 2. 4 Gs तत्र वै; Ns V3 Bs Da Da Dn प्रायुषो; G1 सर्वसा. — *) Ks Ns V3 Bs Da Dn. 4. 1 G1 M निर्वीर्युः (Ns 'ता).

8 *) Ko. 4 Ns V3 B D (except Da) 'ययामर्या. — *) Ks. 2. 4 Ds उपविष्टत; Ns उपविष्टति. S (except T G Ms) 'विदुषुस्ततः द्वियः. — *) Ns Da शिला समुपत'.

— After 8, Da marg. sec. ms. ins.:

2008* ययामवि सत्याः संधारं विकारं च करोति वै ।
 किं पुनर्देशेनं तस्या विद्यालोहासितं प्रभो ।
 किं प्रचारकुवाला मृदुगद्गदभाषिणी ।
 किं नु मारी छलयति सुरका नु लोचयता ।
 मुनेरपि मनो वश्यं सरागं कुरुतेऽग्रना ।
 प्रसन्नं काचितजननं संयोज्य धामिगण्यलम् ।
 मनः प्रह्लायन्मौभिमेदैपन्तीभिरप्यलम् ।

महान्तोऽपि हि निरापते श्रीभिरनिद्रिवाचलः ।

9 *) TG (except G1) तस्मिन् (for तत्र). — *) I उपुपं विचिन्वती. — Ks Ts Gs (hapl.) om. 9°-10° — *) Some MSS. वेदाय. Ns Da साक्षितम्; Ts Gs. 2 आदीतम्; Dd आक्षितम् (as in text). Śi Ks Ts Gs. १ आद्य

10 Ks Ts Gs om. 10° (cf. v. 1. 9). — *) Ds 'गी स्वामता सा. Ko. 4 Ds तान् (for सा). — *) Ko. 2. 3 V3 B D (except D1. 2. 3) G1. 2. 3 M (except M1) प्रचिन्वती. — *) Śi K1 Ts Gs-4 ययामरौ.

11 *) G1 तौ पीत्वा परमं पानं. — *) Śi मदेनारचनौ; Ks मदेनाकुच्छेत्तनौ; V3 मद्यसंकोलो. — *) Śi Ks दृष्टौ तु सा. — *) Ko. 4 Ds ययामरौ सं.

12 *) Ks Ns. १ B D वरसाय; Ns वसौ; V3 श्लेष् (for वल्लव). Śi K (except Ks) Ns आसने. — *) Ds Gs सं. (for सा). Ks 'पृथ्वी च तां द्वियं. — *) Śi Ks

उभौ च कामसंभवाद्युभौ प्रार्थयत्तत्र ताम् ॥ १२
दक्षिणे तां करे सुभ्रू सुन्दो जग्राह पाणिना ।
उपसुन्दोजपि जग्राह वामे पाणौ तिलोत्तमाम् ॥ १३
वरप्रदानमतौ तावौरसेन बलेन च ।
धनरत्नमदाभ्यां च सुरापानमदेन च ॥ १४
सर्वैरैतैर्दर्मत्तावन्योन्यं शुकुटीकृतौ ।
मदकामसमाविष्टौ परस्परमथोचतुः ॥ १५
मम-भार्या तव गुरुरिति सुन्दोऽभ्यमापत् ।
मम भार्या तव वधूरुपसुन्दोऽभ्यमापत् ॥ १६
नैया तव ममैपेति तत्र तौ मन्युराविशत् ।
तस्या हेतोर्गदे भीमे तावुमावप्यगृह्णताम् ॥ १७
तौ प्रगृह्य गदे भीमे तस्याः कामेन मोहितौ ।

अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यन्योन्यं निजप्रतुः ॥ १८
तौ गदाभिहतौ भीमौ पेततुर्धरणीतले ।
रुधिरेणावलिताङ्गौ द्वाविवाकौ नभश्च्युतौ ॥ १९
ततस्ता विद्वता नार्यः स च दैत्यगणस्तदा ।
पातालभगमत्सर्वो विपादभयकम्पितः ॥ २०
ततः पितामहस्तत्र सह देवैर्महर्षिभिः ।
आजगाम विदुद्धात्मा पूजयिष्यंस्तिलोत्तमाम् ॥ २१
वरेण छन्दिता सा तु ब्रह्मणा प्रीतिमेव ह ।
धरयामास तत्रैनां प्रीतः प्राह पितामहः ॥ २२
आदित्यचरित्वाङ्गोफान्निचरिष्यसि भामिनि ।
तेजसा च सुदृष्टां त्वां न करिष्यति कथन ॥ २३
एवं तस्यै वरं दत्त्वा सर्वलोकपितामहः ।

G. 1. 7795
R. 1. 212. 24

'संपत्तौ; D1 'संवातौ; D1 T1 G1-4 M (except M1) 'संततौ; T1 G1.6 'संयुक्तौ. — *) S1 K1 कामयत्तत्र; K1 B1 D1 S प्राथयतां. B1 चिद्यं.

13 *) K1 सुंदः; D1 सुभ्रू; S (except G1) क्रूरः. — *) K1 तदा (for सुन्दो).

14 *) K1 'प्रसादमत्तौ; D1 'दानममत्तौ. B1 वरदानेन संमत्तौ. — *) K1 B1 वोरुपेण; D1 परमेण (for औरसेन). — D1 marg. sec. na. ins. after 14th: T G, after 14:

2009^a तौ कटाक्षेण वैलेन्द्राचकल्पन्तौ सुदुर्मुहुः ।

दक्षिणेन कटाक्षेण सुन्दं जग्राह भामिनी ।

वामेनैव कटाक्षेण उपसुन्दं जिपृक्षी ।

गन्धामरणरूपलो ध्यामोहसुपजगमतुः ।

[(L. S) T1 G1.6 शुचिसिक्ता (for जिपृ.)]

15 *) V1 सेखर; D1 पुनिर; T1 एव (for एवैर). K1 मद्योन्मत्तौ. — *) B1 सुदुर्मुहुः; T1 कालचोदितौ. — *) S1 अयोधतुः; K1 अयुष्यतां (for अयोधतुः).

16 Da Dn1 (hapl.) om. 16th. — *) D1 अवि (for अवि). — S1 K1.2 (hapl.) om. 16th. — *) T1 G1-4 जुपा तव ममैपेयं. — *) B1 D1 अवि (for अवि).

17 *) K1 N1 V1 D1 G1.6 ममैवेति. T1 G1-4 M पूया मम ममैवेति. — *) Ko N1.2 B1 D (except D1) ततस्तौ.

— After 17th, N1 B1.5 D (except D1) ins.:

2010^a तस्या रूपेण संमत्तौ विगतजेहसौदृशौ ।

— *) Da गदे सीपे. — *) K1 अय गृह्णतां; G1 M1-8 अयगृह्णत्. K1 N1 B D (except D1) T1 G1-6 सं(G1.6 सु)गृह्णतामुभौ तदा (G1.6.6 द्वि सी).

18 *) K1.2 N1.2 B D (except D1) प्रगृह्य च (for तौ प्र). — *) M (except M1) तस्यां. N1 B1 D (except D1.4) तस्यां तौ कामयो'. — *) S1 K1 N1 प्रजगमतुः V1 B1 Da वि'.

19 *) K1 N1.2 B D (except D1) G1 M1.2 अय(Da एव)सिक्तांगौ.

20 *) S1 तदा; K1 B1.2 सह (for स च). S1 K1 N1 V1 B1 Da Dn1.2 D1.2 तथा. — *) K1 N1 B1.2 Da D1 'मत्सर्वाः; K1.4 N1 V1 B1 S (except M1) 'मत्सर्वे. — *) K1.2 N1.2 V1 B (except B1) Da D1.4 'कंपिताः; S 'कंपिताः.

21 *) G1 सर्वदेवैर. N1 नरर्षिभिः. S1 K1 सह देव-महर्षिभिः; K1 सह देवर्षिभिरुदा. — *) N1 B1 Dn D1.2.2 पूजयंश्च.

22 *) K1 N1 V1 B D (except D1) छंद्यामास. Cd cites छंदिता. T1 G1 M1 साथ; T1 G1-6 M1-8 सा च (for सा तु). — *) S1 K1 (corrupt) ब्रह्मणा प्रीति चैव ह (K1 द्वि); K1 N1 V1 B D भगवान्मपितामहः (D1 ब्रह्मणा प्रीतिमामस्त); S भगवत्प्रीतिमेव सा. — N1 V1 B1.2 om. 22nd. — *) N1.2 B1 D (except D1.4) वरं दितुः स. B1 तत्रेया; B1 दे वीनां; T G (except G1) तत्रेयां.

23 *) N1 V1 D D (except D1.4) भाविनि (B1 भारत); S तेजसा. — *) S1 सुदृष्ट्यां; M सुदृष्टां; Cd सुदृष्टं (as in text). S1 K1 Da तां (for तौ). K1 'स सुमद्भवा सं; N1 'स तु प्रदृष्टां सं; T1 G1-4 'सा तेन दुदृष्ट्यां; G1.6 तेषु जातेषु दुदृष्ट्यां. — *) T1 G1.2 M1-8

इन्द्रे त्रैलोक्यमाधाय ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥ २४
 एवं तौ सहितौ भूत्वा सर्वार्थेष्वेकनिश्चयौ ।
 तिलोचमार्थे संकुद्वावन्योन्यमभिजगत्तुः ॥ २५
 तस्माद्ब्रवीमि वः स्नेहात्सर्वान्भरतसत्तमान् ।
 यथा वो नात्र भेदः स्यात्सर्वेषां द्रौपदीकृते ।
 तथा कुरुत मद्रं वो मम चेत्प्रियमिच्छथ ॥ २६
 वैशांपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा महात्मानो नारदेन महर्षिणा ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुरधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

नाहरिष्यति; T: G: s आहरि; Ms. s न हरि. K: s वशे
 वैव करिष्यति.

24 Before 24, T: G: s M ins. नारदः — *) S: K: s. 4 D: s वरान्. N: Ms-s प्रादात् (for दत्त्वा). — *) S: K: s इन्द्र त्रैलोक्यराज्याय.

25 Before 25, K: s. N: s. V: B D (except D: s) ins. नारद उ. — *) Da "एकैकारिणी. — *) N: V: B: s Dn D: s G: s "समार्थ.

26 *) K: s transp स्नेहात् and सर्वान्. S: K: s. 4 N: s. B: s D (except D: s) "सत्तमान्; K: s "सत्तम. — *) S: K (except K: s) D: s वो न (K: s. 4 D: s न वो) विरोधः स्यात्. — *) D: s कुरुष्वे. — *) Ms-s गीतिमिच्छथ. — After 26, S ins.:

2011* यथा सुन्दोपसुन्दोभ्यां तथा न स्याद्युषिष्ठिर ।
 27 S: K: s. 4 S om. उवाच. — *) K (except K: s) N: D: s सुरर्षिणा. — *) K: s ते चान्योन्यं; B: s तेन्योन्यस्य; D: s तोन्योन्यं. G: s M समाहितः. N: s. B: s. 4 Da Dn D: s. 4 तेन्योन्यवक्ष्यमागताः. — *) B: s G: s M तस्य विप्रर्षेः. — *) Da "स्य महोन्नतः. — After 27, Da (marg. sec. m.) S ins.:

2012* एकैकस्य गृहे कृष्णा वसेद्वर्षमकथमपि ।
 28 *) S च (for नः). S: K (except K: s) N: D: s नः समा (S: s समा) सीने (K: s "सीनः); N: s V: B (except B: s) D (except D: s. 4) नः सहासीनात्. — *) K: s. 4 D: s योमिहक्षयेत्; S यो वि (Ms. s-वि) दर्श. — *) K: s स वै; G: s तद् M ततो. T G: s-4 वै मासान्; G: Ms-s मासानि; G: s मासान्वे; Ms. s मासान्त (for वर्षाणि). — *) K: s. 4 B प्रत्यथी.

29 *) S: K: s कृतेव; N: D: T G (except G: s) कृते च. — After 29*, Da (marg. sec. m.) S ins.:

समयं चक्रिरे राजंस्तैः स्योन्येन समागताः ।
 समक्षं तस्य देवर्षेर्नारदस्याभितौजसः ॥ २७
 द्रौपद्या नः सहासीनमन्योन्यं योऽभिदर्शयेत् ।
 स नो द्वादश वर्षाणि ब्रह्मचारी वने वसेत् ॥
 कृते तु समये तस्मिन्पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ।
 नारदोऽप्यगमत्प्रीत इष्टं देशं महाशुनिः ॥ २९
 एवं तैः समयः पूर्वं कृतो नारदचोदितैः ।
 न चाभिद्यन्त ते सर्वे तदान्योन्येन भारत ॥ ३

2013* ततः स भगवांस्तत्र पाण्डवैरर्षितः प्रभुः ।
 — *) K: T G: s नारदोभ्यगमत्. S: K (except N: D: s) महाशुनिः; B: s महामतिः; G: s महाशुनिः. G निर्णयौ तु शुभे काले इन्द्रप्रस्थं महातपाः ।

30 *) S: s (for तैः). B: s M (except I) समयं. V: s समये राजन् कृते. K: s. 4 D: s नारदचोदितैः N: s "चोदितः. — *) G: s M येन भेदं न जगमुते. — *) G: s तथा; G: s यथा (for तदा). Da D: s अन्योन्यैः भारत. — After 30, D: s (marg. sec. m.) S ins.:

2014* एवद्विलसतः सर्वमाख्यातं ते नरेश्वर ।
 काले च तस्मिन्संपन्नं यथावज्जनमेजय ।

Colophon. Major parvan: T: G M संभव" (I आदि". — Sub-parvan: Ko राज्यलंभ (followed I सुंदोपसुंदोपाख्यानः); T: संभव. S: K: s. 4 N: s. 4 D: s. 4 D: s. 4. 4 Ms s (all om. the sub-parvan name mention until सुंदोपसुंदोपाख्यानः, to its Ko. 1 N: s. 4 Ms add समाप्त. — Adhy. name: Ko. s पांडव" (I "वानी) समयः; K: s पांडवानां प्रतिज्ञा. — Adhy. no. (Egare words or both): D: s 211; D: s 221; D: s 162; 218, T: G: s. 4 172, G: s 169; G: s 173; G: s M 17 — Stola no. - Dn 31; Ms 33. — Aggregate folio no. - Dn 7720.

205

1 S: K D: s Om. उवाच (Ko om. the ref.).
 3 *) K: s ततः सा तैश्च; B: s Da D: T G: s-4 अनुयातैश्च N: s अनुयातैः पंचभिश्च; D: s अनुयातैश्च षोडशैश्च. — *) K: s transp. सह and पञ्चभिः. N: s साक्षी वै पतिभिः सह. — *) N: s V: s गौर्भोगवती यथा.

२०५

वैशंपायन उवाच ।

एवं ते समयं कृत्वा न्यवसंतत्र पाण्डवाः ।
 वशे शस्त्रप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीक्षितः ॥ १
 तेषां मनुजसिंहानां पञ्चानामभितौजसाय् ।
 चभूय कृष्णा सर्वेषां पार्थानां वशवर्तिनी ॥ २
 ते तथा तैश्च सा वीरैः पतिभिः सह पञ्चभिः ।
 बभूव परमप्रीता नागैरिव सरस्वती ॥ ३
 वर्तमानेषु धर्मेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
 व्यवर्धन्कुरवः सर्वे हीनदीपाः सुखान्विताः ॥ ४
 अथ दीर्घेण कालेन ब्राह्मणस्य विशां पते ।
 कस्यचित्स्कराः केचिजहूर्णां नृपसत्तम ॥ ५
 द्वियमाणे धने तस्मिन्ब्राह्मणः क्रोधमूर्च्छितः ।
 आगम्य खाण्डवप्रस्थमुदक्रोशत पाण्डवान् ॥ ६

द्वियते गोधनं क्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ।
 प्रसह्य योऽस्माद्विपयादभिधावत पाण्डवाः ॥ ७
 ब्राह्मणस्य प्रमत्तस्य हविर्ध्वार्ह्विर्विलुप्यते ।
 शार्दूलस्य गुहां शूच्यां नीचः क्रोष्टामिमर्शति ॥ ८
 ब्राह्मणस्य हृते चौरैर्धर्मार्थं च विलोपिते ।
 रौरुयमाणे च मयि क्रियतामह्नधारणम् ॥ ९
 रौरुयमाणस्यान्याद्ये तस्य विप्रस्य पाण्डवः ।
 तानि वाक्यानि शुश्राव कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥ १०
 श्रुत्वा चैव महाबाहुर्मा भैरित्याह तं द्विजम् ।
 आयुधानि च यत्रासन्पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 कृष्णया सह तत्रासीद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ११
 स प्रवेशाय चाशक्तो गमनाय च पाण्डवः ।
 तस्य चार्तस्य तैर्वाक्यैश्चोद्यमानः पुनः पुनः ।

G. 1. 7755
B. 1. 213. 14
K. 1. 222. 14

4 *) Da Da धर्मेषु. — *) K (except Ks) वयचरन्; T G (except Gs) बभूयुः (for व्यवर्धन्). — *) Gs गुणान्विताः.

5 *) Śs K (except Ks) Da Cd निवेशने; Ds निवेशनाय (for विशां पते). — *) Ks Ns s B D (except Ds) transp. केचिद् and जहुः. Ks Da Ms गां; Gs तं. Śs गां जहुद्; Gs आजहुद् (for जहुर्गां). Ts जहुर्धनमर्धम (for *).

6 Ks om. 6^a-7^a. — *) Ks Ts आगत्य. — *) Ns s B. s Da Dnt. ns Ds. s उदक्रोशतस्; Ts तद्क्रोशत. Dns Ds 'क्रोशतसमाविधाव.

7 Before 7, S ins. ब्राह्मणः. — Ks om 7^{ab} (cf. v. 1. 6). — *) Bs नीयते. Ts Gs-s रौद्रे (for क्षुद्रैर्). — *) Ts G (except Gs) Ms प्रमत्त. Ks Ns V s B. s. s Da Ds. s चोद्य विषं; Ns विपयादस्याः; Ns Bs Dn चास्मद्भिः; Ds Gs Ms. s. चोस्मद्भिः; Ts नोस्मद्भिः. — *) Ns Dn Ds अयथावतत; Bs अनिरक्षत; T G (except Gs) अभिधावन्ति.

8 *) Ks 'स्य हि तद्वाजन्; Ks B. s. s. Ds T G 'स्वामयं'; Ns Bs Dn Ds. s Ms 'स्य प्रमातस्य; Cd as in text. — *) Ns Dn प्रलुप्यते; Gs-s विलुप्यते; Cd as in text.

— *) Śs Ks 'भिमर्शति; Ko. s Ns s B. s Da Ds. s 'भिमर्शति; Ks Ns V s B. s Da 'भियचते; Ks 'भिमर्शति; Bs 'वपचते; T Gs-s 'तिमम्यते. Gs. s M अभि(Gs. s Ms अभि)तिष्ठति (Gs Ms. s 'दंति) जंयुः (Gs Ms. s 'काः). Cd cōs क्रोष्ट. — After S, Ks. s N V s B D (Da om. line 2) ins. :

2015* अशितारं राजानं यल्पिन्नगहारिणम् ।

सत्राहुः सर्वलोकस्य समग्रं पापधारिणम् ।

[(L. 1) Ns रक्षितारं च राजानं. — (L. 2) Ks नृशंसं (for समग्रं). Ns V s B. s Ds पापकारि. Ks समग्रमलङ्कारकं.]

9 *) S 'यै च विलोपितौ (Ms 'धातितौ). — *) Śs Ko. s Cd हस्त्रधारणं; Ns V s Ms हस्त्रधारणं; Ns Da Dn हस्त्रधारण; Ds हस्त्रधारिणा; Arjp as in text.

10 Before 10, all MSS. ins. वैशं 'उ' (resp. वैशं). — *) A few MSS. 'व्यासे. — *) Śs Ko. s Ns Dn Ds. s शूच्यां (for तस्य). — *) Gs. s तानि शुश्राव याज्याव.

11 *) N (except Śs Ks) transp. च and एव. S श्रुत्वाऽनेन महा. — *) Śs Ko. s Ns B. Dn Ds तत्रासे; Ks Ns V s तत्रास.

12 *) Ks N V s B. s Dn Ds. s Ms संप्रवे. — *) Ns

आक्रन्दे तत्र कौन्तेयश्चिन्तयामास दुःखितः ॥ १२
 द्वियमाणे घने तस्मिन्ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।
 अद्धुप्रमार्जनं तस्य कर्तव्यमिति निश्चितः ॥ १३
 उपप्रेक्षणजोऽधर्मः सुमहान्स्यान्महीपतेः ।
 यद्यस्य रुदतो द्वारि न करोम्यद्य रक्षणम् ॥ १४
 अनास्तिक्यं च सर्वेषामसाकमपि रक्षणे ।
 प्रतितिष्ठेत लोकेऽस्मिन्नधर्मश्चैव नो भवेत् ॥ १५
 अनापृच्छय च राजानं गते मयि न संशयः ।
 अजातशत्रोर्नृपतेर्मम चैवाप्रियं भवेत् ॥ १६
 अनुप्रवेशे राज्ञस्तु वनवासो भवेन्मम ।

अधर्मो वा महानस्तु वने वा मरणं मम ।
 शरीरस्यापि नाशेन धर्म एव विशिष्यते ॥ १७
 एवं विनिश्चित्य ततः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 अनुप्रविश्य राजानमापृच्छय च विशां पते ॥ १८
 धनुरादाय संहृष्टो ब्राह्मणं प्रत्यभाषत ।
 ब्राह्मणागम्यतां शीघ्रं यावत्परधनैपिणः ॥ १९
 न दूरे ते गताः क्षुद्रास्तावद्रच्छामहे सह ।
 यावदावर्तयाम्यद्य चोरहस्ताद्धनं तव ॥ २०
 सोऽनुसृत्य महाबाहुर्धन्वी धर्मा रथी ध्वजी ।
 शरैर्विष्वसितोऽश्वोरानवजित्य च तद्धनम् ॥ २१

भारतः (for पाण्डवः). S गंतुमिच्छन् (Ts Gs. 4 Ms "च्छन्स) पांडवः. — *) Me-s वै (for तैर्). — *) Dns Ds. १ कंदेन तु; T Gs "कंदेन च; Gs. 2. 5. 6 "कंदेन च. — *) B Da Ds. 2. 3. 4 चित्तयानः सुदुः.

13 *) Ts Gs-4 ह्यस्मिन्. — S transp. 13^{ad} and 14^{ad}. — *) Ns अद्यत्; S आद्यत्. Ko. 2. 4 चास्य. — *) Ks. 1. Ns Bs निश्चितं; Ks. 2. Ns V; Dns. 1. 3 Da S निश्चयः.

14 Ns om. 14^{ad}-16^{ad}. S transp. 13^{ad} and 14^{ad} — *) Ns V; Dns Ms. उपक्षेपणं; Ts Gs-6 उपप्रेषणं; Cd as in text. — *) Ks Ns T; Gs यदस्य. Śi Ks भवतो; Ms. 2. रवतो. — *) Gs अद्य (for अद्य).

15 Ns om. 15 (cf. v. 1. 14). — *) Bs अनारतं च; S नास्तिक्यं चापि; Cd as in text. — *) Ks "कं प्रति रक्ष"; Ns "कं चापर"; B. 2. 2 "कमपर"; Bs Da "कं स्वाद"; Ds. 2 "कं च स्वा"; S "कं स्वादधर्मजं. — *) Ks अप्रतिष्ठति; Ks प्रतिष्ठति; Ns B (Bm as in text) Ds. 2. 2. 2 प्रतिष्ठितश्च (Bm प्रतिष्ठितश्च); Cd as in text. — *) Ns अधर्मश्च यदुभवेत्.

16 Ns om. 16^{ad} (cf. v. 1. 14); Me-s om. 16^{ad}-17^{ad}. — *) Śi Ks अनारतः; Ks. 2. Ns V; B D अनारतः (Ds अनारतः). Śi Ks Ns V; Bs Da Ds; T G (except Gs) दय (for च). — *) Ks Ns B सुमहान्; V; Da Ds. 2. 2 सुमहन् (for नृपतेर्). — *) Ns V; Da Ms मयि (for मम). Śi K (except Ks) Ns. 1. V; Da चैवानृतं.

17 Me-s om. 17^{ad} (cf. v. 1. 16). — *) Gs "प्रवेशान्. Ns Ds. 2 च (for तु). — After 17^{ad}, N ins.:

2016^a सर्वमस्वल्पमिदं पर्यणाय महीपतेः ।
 [Śi Ks दशैव (for पर्यणाय).]

— *) Bs Dns. 1. 3 Ms वै; Da चो (for वा). Ko. 2. 4 महानद्य. — *) Ks. 2. Ns. 1 V; Bs. 2 D (except Da) गमनं (for मरणं). Śi Ks वनवासोपि वा मम; Gs Ms. 1 वनवासो भवेन्मम (= *). — *) Śi Ko. 2. 4 Ns. 2 Da Ds Gs M "रथ विनाशेन; Ks "रथ विनाशो वा; T Gs-2 "दि नाशाश्च; Gs "पि नाशकं (sic). — *) Ks प्रयास्ते.

18 *) Gs युधिष्ठिरः (for धर्मं). — After 18^{ad}, Ks ins.:

2017^a सुतमापृच्छय निषिद्धसुराश्रयेण वासता ।
 — *) Ks अंतः प्रविश्य; Gs अभिमं; Ms inf. lin. अनारुध्य च. — *) Ks Ns Bs. 2 Da Ds. 2. 2 आर्तंश्च च; V; आपृच्छत. T; Gs M अभिवाचाशु निःसृतः; Ts Gs-2 अभिवाच शुरुं सितं; Gs. 2 अभिवाच विनिःसृतः.

19 *) V; धनुरारत्यस्य. — Before 19^{ad}, S ins. अर्जुनः. — *) Śi Ks यावदापा धर्मे.

20 *) Ns Ds. 2. 6 दूरं. Ks न दूरतो गताः शु"; B. 2. 4 V; B (except B) Da न दूरतुगताः शु"; T G अदूरात्पगताः शु" (Gs दूराद्भवतः क्षुद्रास्ते); Ms दूरं भर्जति न क्षुद्राः; Ms न दूरतानिनः शु"; Ms-2 न दूरं भवतः शु". — *) Ko Ns. 1 Bs. 2 D (except Da) गच्छावहे सह; Ks "प्लाम वै स"; Ns V; Bs "प्लाय वै स"; Bs "प्लाय वै ह; T; Gs (by corr.) "प्लाय वै स"; Ms तावदास्मानि तत्र वै. — *) Ko. 2. 4 Ns Dns. 1. 3 वायद्विपते; Ks वायद्वारपादा". — *) N (except Dns Ds) चौर". Gs M चौरहस्तागतं धनं.

21 Ms-s om. 21-22. Before 21, T G ins. धर्मं. — *) Bs लोवाश्व. — *) Śi Ks धर्मी; Ks धर्मी (for धर्मो). Śi Ko. 2. 4 धर्मी; Ks Ns B D (except Da) धर्मी (for धर्मी). Śi K (except Ks) धर्मी; Ns धर्मं (for धर्मो); Ko. 2. 4 धर्मी (for धर्मो). — *) Śi विव्यति; Ko. 2. 4

ब्राह्मणस्य उपाहृत्य यशः पीत्वा च पाण्डवः ।
 आजगाम पुरं वीरः सन्वसाची परंतपः ॥ २२
 सोऽभिवाद्य गुरुन्सर्वास्तैश्चापि प्रतिनन्दितः ।
 धर्मराजमुवाचेदं व्रतमादिश्यतां मम ॥ २३
 समयः समतिक्रान्तो भवत्संदर्शनान्मया ।
 वनवासं गमिष्यामि समयो ह्येव नः कृतः ॥ २४
 इत्युक्तो धर्मराजस्तु सहसा वाक्यमप्रियम् ।
 कथमित्यब्रवीद्वाचा शोकार्तः सज्जमानया ।
 युधिष्ठिरो गुडाकेशं भ्राता आतरमच्युतम् ॥ २५
 प्रमाणमस्ति यदि ते मत्तः शृणु वचोऽनघ ।
 अनुप्रवेशे यद्वीर कृतवांस्त्वं ममाप्रियम् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाधिकद्विदशतमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

सर्वं तदनुजानामि व्यलीकं न च मे हृदि ॥ २६
 गुरोरनुप्रवेशो हि नोपघातो यवीयसः ।
 यवीयसोऽनुप्रवेशो ज्येष्ठस्य विधिलोपकः ॥ २७
 निवर्तस्य महाबाहो कुरुष्व वचनं मम ।
 न हि ते धर्मलोपोऽस्ति न च मे धर्पणा कृता ॥ २८
 अर्जुन उवाच ।
 न व्याजेन चरेद्धर्ममिति मे भवतः श्रुतम् ।
 न सत्याद्विचलिष्यामि सत्येनायुधमालमे ॥ २९
 वैशंपायन उवाच ।
 सोऽभ्यनुज्ञाप्य राजानं ब्रह्मचर्याय दीक्षितः ।
 वने द्वादश वर्षाणि वासायोपजगाम ह ॥ ३०

G. 1. 777.
 B. 1. 212.
 K. 1. 231. 3

V₁ B₁ Da₁ Dn_{1.2} G_{1.2} M_{1.2} विप्लव तान्. K_{1.4} B₁
 Da₁ D_{1.2} T₁ G_{1.2.4} विप्लव तान्. Many MSS. चौरान्.
 — *) K₁ स निजित्वा; B₁ Da Dn₁ D_{1.2.4} विनिजित्वा. Ś₁
 'स्य धनं च तत्.

22 Ms-s om. 22 (of. v. 1. 21). — *) Ś₁ K₁ N₁
 D_{1.2} G_{1.2} (by corr.) 'गन्धसुपादाय'; Ko B₁ 'गन्धसुपादायलं';
 K₁ 'गन्धसुपादाय'; K_{2.4} B_{1.2} 'गन्धसुपादायलं'; N₁ Dn D₁ 'नं
 सुपादायलं'; N₁ 'गन्धं स्वमादाय'; V₁ Da 'गन्धसुपादायलं'; D₁
 'नं सुपादायलं. — *) K₁ N₁ V₁ B D T₁ G₁ (by corr.)
 प्राप्य; Cd (?) पात्वा (=रक्षित्वा) (for पीत्वा). — After
 22*, K₁-4 N₁ V₁ B D ins.

2018* सतस्रोघ्नघनं पाथो दृष्ट्वा तस्मै द्विजातये ।
 — *) Ś₁ K₁ पुर्वी; K₂ N₁; V₁ Da Dn₁ D_{1.2.4} पुनर्.
 — *) Ś₁ K₁ परंतप; K₂ N₁ Dn T₁ G (except G₁)
 धनंजयः.

23 Before 23, T₁ Ms-s ins. वैशं. — *) Ś₁ K₁
 G₁ इत्युक्त्वा (for इत्युक्त्वा). — *) K_{1.4} N₁ Dn_{1.2} D₁
 सर्वैश्चाप्यभिनेदितः; K₂ D₁ वैश्चाप्यभिनेदितः; N₁ वैश्वेच्य प्रति.
 — *) D₁ धर्म (for मत्तं). Ko_{1.2.4} N₁ मत्तमादिद्य मे प्रथो.
 24 *) K (except K₁) N₁ V₁ B D 'दर्शने; T G
 (except G₁) भवतो दर्शनात्. B सम (for मया).

25 *) T G (except G₁) वाक्यमप्रवीच. — T₁ G₁
 om. 25⁴⁴. — *) K₁ वाच; K₂ Da Ms-s राजा; D₁
 वाचं (for वाच). — *) D₁ 'तेः सज्जमानस्य'; G₁ शोकार्त-
 सत्तम. — *) V₁ Da D_{1.2} इत्युक्तः; S (T₁ G₁ G₁) अघ्नवीच
 (for अच्युतम्). — After 25, K_{2.4} N_{1.2} B D G_{1.2} ins.

2019* उवाच दीनो राजा च धनंजयमिदं वचः ।

26 *) K₁ सर्वः; G₁ तत्तत् (for मत्तः). K₁ N₁ V₁
 B₁ S मन (for जन्य). — *) K₁ T G 'प्रवेशं'; K₂ अंतः
 प्र'. — *) N₁ D_{1.2} T G-4 M (except Ms) मन भियं.
 — *) D_{1.2} तदनुप्रवेश्यामि.

27 *) S 'प्रवेशेन. — *) T G 'लोपकृत् (G₁
 'लोपतः).

28 *) V₁ महाभाग. — *) V₁ न हि धर्मविलोपो'.
 — *) K N_{1.2} B_{1.2} Da₁ Dn₁ ते (for मे).

29 Ś₁ K₁ S अर्जुनः; N₁ धनंजय उ'. — *) K₁
 transp. न अत व्याजेन. N₁ Ms-s अ. (for न). Ms
 भजेत् (for चरेत्). — *) T₁ G₁-2 तस्मात्; M₁ स्वायाद्
 (for सत्वाद्). V₁ G_{1.2} 'विचरि'; Ms-s 'हि चलि'. — After
 29, K₁ ins.:

2020* नियते स्वीकृते राजहृदि वेदात्मना ततम् ।
 भिद्येत सेतुब्राधनोऽप्ययशः प्रामुखां महत् ।
 while T G (except G₁) ins.:

2021* आज्ञा तु मम दातव्या भवता कीर्तिवर्धन ।
 भवदाज्ञामृते किञ्चित् कार्यमिति निश्चयः ।

30 Ś₁ K (except Ko) Da S om. उवाच. — *) K₁
 N₁ Dn 'नुज्ञाय. — *) Ko_{1.2.4} N₁ B₁ Dn₁ N₁ धनचयो'.
 T₁ G (except G₁) 'मोदिदीक्षि'. — *) T G₁-2 भासानां;
 G₁ M मासानि (G₁ Ms-s 'दि'). — *) N₁ Dn 'सायानुन'.

Colophon. Major parvan: T₁ G M संभव* (for
 भादि*). — Sub-parvan: Ś₁ Ko_{1.2.4} N₁ B_{1.2} Da

२०६

वैशंपायन उवाच ।

तं प्रयान्तं महाबाहुं कौरवाणां यशस्करम् ।
 अनुजग्मुर्महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १
 वेदवेदाङ्गविद्वान्सस्तथैवाध्यात्मचिन्तकाः ।
 चौक्षाश्च भगवद्भक्ताः दृताः पौराणिकाश्च ये ॥ २
 कथक्ताश्चापरे राजञ्चमणाश्च वनौकसः ।
 दिव्याख्यानानि ये चापि पठन्ति मधुरं द्विजाः ॥ ३
 एतैश्चान्यैश्च बहुभिः सहायैः पाण्डुनन्दनः ।
 दृतः शूद्रणकथैः प्रायान्मरुद्भिरिव वासवः ॥ ४
 रमणीयानि चित्राणि वनानि च सरांसि च ।
 सरितः सागरांश्चैव देशानपि च भारत ॥ ५
 पुण्यानि चैव तीर्थानि ददर्श भरतर्षभः ।

स गङ्गाद्वारमासाद्य निवेशमकरोत्प्रभुः ॥ ६
 तत्र तस्याद्भुतं कर्म शृणु मे जनमेजय ।
 कृतवान्यद्विशुद्धात्मा पाण्डूनां प्रवरो रथी ॥ ७
 निषिधे तत्र कौन्तेये ब्राह्मणेषु च भारत ।
 अमिहोत्राणि विप्रास्ते प्रादुश्चक्रुरनेकशः ॥ ८
 तेषु प्रबोध्यमानेषु ज्वलितेषु हुतेषु च ।
 कृतपुष्पोपहारेषु तीरान्तरगतेषु च ॥ ९
 कृताभिपेकैर्विद्वद्भिर्निजतैः सत्पथि स्थितैः ।
 शुशुभेऽतीव तद्राजन्गङ्गाद्वारं महात्मभिः ॥ १०
 तथा पर्याकुले तस्मिन्निवेशे पाण्डुनन्दनः ।
 अभिपेकाय कौन्तेयो गङ्गामवततार ह ॥ ११
 तत्राभिपेकं कृत्वा स तपेयित्वा पितामहान् ।

Dn.1.2 D.2 Ms s अर्जुन (Dn.1.2 om.) तीर्थयात्राः B s D s
 अर्जुनवनवासः T s संभव. — Adhy. name: Ko. s अर्जुन-
 प्रयाण. — Adhy. no. (figures, words or both): Dn s
 212; Dm 222, Ds 163, T s 218, Ts G s 173; G s
 179, G s 174, G s M 172. — S'loka no. Da Dn
 Ms 33. — Aggregate s'loka no.: Dn s 7753.

206

1 Śi K (except Ko) D s om. उवाच. — *) K
 (except Ks) D s Ts G s Ms तं प्रयातं; D s तं च यातं;
 Me-s प्रयावतं. Śi K s महाभाग.

2 N s om. 2-3. — *) Śi दृक्षाश्च; Śim K s युद्धा
 (1 gloss); K s देवाः; K s मोक्षाय; N s Dn D s वैक्षा; V s
 मौना; D s मौला; D s युचयश्च; D s लोकाः; T s श्रेष्ठा; T s
 G s मौक्षा; G s ह्ये च, G s क्षीमा; G s मोक्षा; Cd Nilp
 s in text. † Nil. चौक्षा इत्येव मुल्ये पाठः † Me-s
 योगयुक्ताश्च भगवन्. — *) V s औता; Me-s अक्षाः (for
 सूता). Śi Ko. s N s D s पास्तथा; G s 'गिकोचमा.

3 N s om 3 (cf. v. l. 2). — *) Śi K एककाः; G s
 अदकाः (for कथकाः); K s च परे; K s च परं. Śi K s
 जग्मुः (for राजन्). — *) Śi Dn श्वः; K s अपराश्रुः N s
 प्रयः; V s चान्; D s शायः; Ms s प्राहा. — *) B s ये
 चान्ये. — *) K s B (except Ds) D s कथयन्ति
 द्विजोचमा.

4 *) V s कुलं दनः. — *) Śi K s दतः; T G (except
 G s) पुथक्. B s सुदमकथैः; G s M शिरगनैः.

5 *) Da D s कानानि सरां. — *) V s सामान्य-
 सुंदाश्चैव.

6 *) Śi K (except Ks) N s V s Dn Ms-s अपि च
 (for चैव). T s G s 'नि गत्वा पार्थस्त. — *) K s N s B
 Da D s s कुरुन्दनः (for भरत). — *) N s Dn 'द्वारमा-
 श्रित्य. — *) Ms निवासम्.

7 *) T s G transp. तत्र and तस्य. B s तत्र (for
 तस्य). — *) Śi K s 'लुच; N s Dn.1.2 'लु लं. — *) Śi
 K (except Ks) प्रथमो (for प्रवरो). Śi K s ह्यः; N s
 B D हि सः; Ms चडी.

8 *) G s बहुभिः (for कौन्ते). — *) D s G
 विप्राश्च; D s 'नि.

9 *) T G s-4. 'पणीय'; G s प्रयावय'. — *) Śi K s
 N s 'हितेषु परेषु च; K s 'तेत्यपरेषु च; Dn s D s 'तेत्यनतेषु
 च. D s हुतेषु उरुतेषु च. — Śi Ko (hapl.) om 9th.
 — *) S 'निरतर'.

10 *) Ms transp. विद्वद्भि. and निजतैः. Śi K s
 Dn s G s सत्पथः; N s सप्रते; V s सप्रतेः; B s Da D s s
 T s G s सत्पथे. — *) T s 'भेदितरां राजन्. — *) K s
 दृतात्मभिः.

11 *) K s N s V s Dn S (except Ms) पार्थवर्षभः
 N s भरतर्षभः.

उचितीर्षुर्जलाद्राजन्नधिकार्यचिकीर्षया ॥ १२
 अपकृष्टो महाबाहुर्नागराजस्य कल्पया ।
 अन्तर्जले महाराज उल्लुप्या कामयानया ॥ १३
 ददर्श पाण्डवस्तत्र पावकं सुसमाहितम् ।
 कौरव्यस्वाथ नागस्य भवने परमाचिते ॥ १४
 तत्राधिकार्यं कृतवान्कृन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 अशङ्कमानेन ह्रुतस्तेनात्पुण्ड्रुताशनः ॥ १५
 अधिकार्यं स कृत्वा तु नागराजसुतां तदा ।
 प्रहसन्निव कौन्तेय इदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
 किमिदं साहसं भीरु कृतवत्यसि मामिनि ।
 कश्चायं सुभगो देशः का च त्वं कस्य चात्मजा ॥ १७
 उल्लुप्युवाच ।
 ऐरावतकुले जातः कौरव्यो नाम पन्नगः ।
 तस्यासि दुहिता पार्थ उल्लुपी नाम पन्नगी ॥ १८

साहं त्वामभिपेकार्थमपतीर्णं समुद्रनाम् ।
 दृष्टवत्येव कौन्तेय कन्दर्पेणासि भूच्छिता ॥ १९
 तां मामनङ्गमथितां त्वत्कृते कुरुनन्दन ।
 अनन्यां नन्दयस्वाद्य प्रदानेनात्मनो रहः ॥ २०
 अर्जुन उवाच ।
 ब्रह्मचर्यमिदं भद्रे मम द्वादशवार्षिकम् ।
 धर्मराजेन चादिदं नाहमसि स्वयंवशः ॥ २१
 तव चापि प्रियं कर्तुमिच्छामि जलचारिणि ।
 अनृतं नोक्तपूर्वं च मया किंचन कर्हिचित् ॥ २२
 कथं च नानृतं तत्स्यात्तव चापि प्रियं भवेत् ।
 न च पीड्येत मे धर्मस्तया कुर्यां भुजंगमे ॥ २३
 उल्लुप्युवाच ।
 जानाम्यहं पाण्डवेयं यथा चरसि मेदिनीम् ।
 यथा च त्रे ब्रह्मचर्यमिदमादिदधान्युरुः ॥ २४

Cr. 1 7790 24
 Ms. B 214 24
 Ms. C 234 24

13 *) N: सुपविष्टो, V: अकृष्टो — *) K: D: S
 महाबाहुर् — *) K: N: S Bsm: Da D: ६ कामयानया
 — After 13, D: ins
 2022* शृङ्गीत्या स्वपितुर्वेदम नीतोऽयं पाण्डुनन्दन ।
 14 *) N: B Da Dn: ns T G (except G:) Ms: s
 'हित — *) S: K: हवने, N: भवन N: 'रिंत
 15 *) K: Da: D: अतृप्यद् (for अतृप्यद्)
 16 *) T: G: ६ च (for स), and स (for तु)
 — *) K: S: N: B Da D: २ ३ तेजस्वी: N: कौरव्य (for
 कौन्ते) — *) K: S: N: B Da D: २ ३ वायव्यमेतद्भापव
 (K: D: २ ३ 'तद्वाच ह)
 17 Before 17, G: Ms: ins अर्जुन — *) N: V: B
 Da Dn: ns D: ४ (before corr) यापिति — *) K: S:
 V: B: २ Da D: २ T G (except G:) कस्याय Ko: ३
 N: ३ V: B: (m as in text) ३ Dn D: २ ३ M सुभगे
 — *) S: K: N: कन्दका, K: S: N: ३ V: B: ३ Dn: ns
 D: ४ T: G (except G:) वामना
 18 S: K: २ S om उवाच — *) T: G: ४ तस्यापि, G:
 तस्यापि, G: M तस्याह S: Ko २ ३ N: ३ V: Dn
 D: ४ ३ राजन्, K: S: N: B Da D: ४ वीर (for पार्थ)
 19 *) Da अह, T: G: ३ सा हि — *) S: Ko: V:
 'कीर्णं S हरिद्वरं (for सद्) — *) S: कौरव्य (for
 कौन्ते) K: S: N: ३ D (except B:) दृष्टैव पुरुषन्मात्र
 (B: D: २ ३ 'स) — *) Ko: N: ३ V: Dn S 'पामिच्छिं',

K: S: N: B Da D: २ ३ 'णासि पीडिता; D: 'णामिपीडिता
 20 *) Ko: S om, K: V: Bsm D: २ ३ सद् (for तां)
 S: Ko २ ३ 'सुदितां, K: N: ३ V: B: २ ३ D 'गलपितां, N:
 'प्रदितां, B: 'प्रसितां — *) K: S: B: ३ Da D: २ ३ पाण्डु
 (for कुरु) — *) S: K: अर्जुनानद् — *) N: आत्मनो
 नच K: प्रमदाना मनोहर
 21 S: K: S om उवाच — K: S om 21, G: om
 21-23 — *) S (except Ms, G: om.) 'सासिक
 — *) K: S: V: B: ३ Da D: २ ३ निर्दिष्ट, N: Ms:
 सदिष्ट, T: सदिष्टो, T: G (G: om) चादिष्टो
 22 G: om 22 (of v 1 21) — *) S: K: प्रह
 (for जल) — *) V: D: ३ तु (for च) Ko: S: N: Ds
 G: S (N: ना)वृत चोक्तपूर्वं च — *) Ko D: किल न (for
 किंचन) K: S: N: B Da D: २ ३ मया जातु वरानने (D:
 कथंचन), K: ४ न मया किल कर्हि
 23 G: om 23^{ab} (of v 1 21) — *) S: N: ३
 Dn मे, D: वद्, G: S: ३ Ms: ३ च (for तत्) T: G:
 नानुशस (for 'त तत्) K: ४ कथ तथावृत न स्यात् (by
 transp) — *) S (except G: , G: om) चैव (for
 चापि) — *) G: S: कीर्णं, G: S: तिष्ठे (for पीड्ये) S:
 न पीड्येत च मे धर्मं; V: न च मे विद्यतेधर्म — *) K:
 N: V: B (except B:) D (except Dn) Ms: कुरु
 (for कुर्यां)
 24 S: K: S om उवाच — *) K: ४ तु कौन्तेय

परस्परं वर्तमानान्द्रुपदस्यात्मजां प्रति ।
 यो नोऽनुप्रविशेन्नमोहात्स नो द्वादशवापिकम् ।
 वने चरेद्ब्रह्मचर्यमिति वः समयः कृतः ॥ २५
 तदिदं द्रौपदीहेतोःरन्योन्यस्य प्रवासनम् ।
 कृतं वस्त्रत्र धर्मार्थमत्र धर्मो न दुष्यति ॥ २६
 परित्राणं च कर्तव्यमार्तानां पृथुलोचन ।
 कृत्वा मम परित्राणं तव धर्मो न दुष्यते ॥ २७
 यदि चाप्यस्य धर्मस्य सूक्ष्मोऽपि स्याद्व्यतिक्रमः ।
 स च ते धर्म एव स्यादन्वा प्राणान्ममार्जुन ॥ २८
 भक्तां भजस्व मां पार्थ सतामेतन्मत् प्रभो ।
 न करिष्यसि चेदेवं सृतां माक्षुपधारय ॥ २९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षडधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

— *) T₈ G₂₋₄ तथा. S हि (for च). — G₈ (hapl.)
 om. 24^a-25^a. — *) Ś₁ आचष्टवान्. T G₂₋₈ प्रयुः
 (for युक्).

25 G₈ om. 25^a (of. v. l. 24). — *) K₁ G₁
 वर्तमानं; K_{2,4} N₁ V₁ D₁ T G₂₋₈ 'माना; M_{2,6,7}
 'मानां. N₂ अन्योन्यं वर्तमानानां. — *) T₈ G₂₋₄ सुता
 (for आत्मजा). — *) N₈ अत्र (for नो). Da D_{1,2,8}
 अत्र (for ऽनु). — *) K_{2,4} N_{2,8} B₈ D₈ D₈ M₈ वै
 (for नो). S (G₈ om.) 'आसिक्तं.

26 After 26^a, K₈ ins.:

2025^a नारदस्याज्ञया तत्र कृतं धर्मविरसेया ।

एकः संवत्सरः पूर्णः पञ्चधा शकलीकृतः ।

द्रौपद्यामेव कौन्तेय नारदस्याभ्यनुज्ञया ।

— *) N₈ s D₈ D₈ s S कृतवात्र; V₁ D₈ कृतं च. — *) Ś₁
 तत्र; K₂ न च; K₈ इति; N₁ नात्र; G₈ अयं (for अत्र). Ś₁
 दुष्यते; D₈ S दुष्यते (of. 27^a). — After 26, T₁ G
 (except G₂) ins.:

2024^a त्वया कामप्रचाराय मेरितं न हि यन्मनः ।

तस्मात्तव प्रसवयो युज्यते न हि दुप्रचित् ।

27 K₈ (! hapl.) om. 27. — *) D₈ दुष्यति (for
 दुष्यते); of. 26^a.

28 *) Ś₁ दद्यात्प्र च. K (except K₂) N_{1,8} V₁ D₈
 चाप्यत्र; T₈ G₂₋₄ वाप्यत्र; G_{2,4} M₈ चाप्यस्य. — *) T₁ G
 (except G₁) M₈ तु (for च). — *) K₁ transp. इया
 and प्राणान्.

29 *) K₈ N₁ s B D (except D₈) च भज (for

प्राणदानान्महाबाहो चर धर्ममनुत्तमम् ।
 शरणं च प्रपन्नासि त्वामद्य पुरुषोत्तम ॥ ३०
 दीनानान्नाथान्कौन्तेय परिरक्षसि नित्यशः ।
 साहं शरणमभ्येभि शेरवीमि च दुःखिता ॥ ३१
 याचे त्वामभिकामाहं तस्मात्कुरु मम प्रियम् ।
 स त्वमात्मप्रदानेन सकामां कर्तुमर्हसि ॥ ३२
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु कौन्तेयः पद्मेश्वरकन्यया ।
 कृतवांस्तचथा सर्वं धर्ममुद्दिश्य कारणम् ॥ ३३
 स नागभवने रात्रिं तामुपित्वा प्रतपवान् ।
 उदितेऽभ्युत्थितः सूर्ये कौरव्यस्य निवेशनात् ॥ ३४

भजस्व). — *) N₁ V₁ प्रतं (for मत्). — *) T₈ G₂₋₄
 अद्य (for मां). K_{1,8} N₁ V₁ B₁ T₁ G₂ अद्यथा'.

30 *) N₁ प्रसदानां (for प्राणदानान्). — *) M₈ कुरु
 (for चर). M_{2,8} अनुवर्तं; M₈ असामंत्.

31 *) K₂ दीनानामार्था; T₈ 'पार्तात्त्र; T₈ G₂₋₄ 'नाथा
 हि; G₂ 'नंधात्र; G_{2,8} M₈ 'नाथांश. — *) T₈ G₂
 परिरक्षया हि. — *) N₁ 'भ्येस्य; T₁ 'भ्येति. — *) K_{2,4}
 तु; T₁ अति- (for च).

32 *) K₈ एवं चातिक्रि; N_{1,8} B D (except D₈) G₈
 र्वां चाभि. — *) N₁ D_{1,8} तादुरप्य. T₈ G₂₋₄ transp'
 कुरु ३३३ मत्. — *) M₈ प्रसार्त् (for सहाप्रते).

33 Ś₁ K (except K₂) S om. उवाच. — *) G_{2,4}
 (before cort.) 'वांसिधा किरिटी स (hypermetrie).

34 *) T₈ G₂₋₄ उषिया च प्रता. — After ३४^a, D₈
 (marg. sec. m.) S ins.:

2025^a पुत्रमुत्पादयामास सत्यो स सुमनोहरम् ।
 ह्राचयत् महाभागं महाबलपराक्रमम् ;

while D₈ ins.:

2026^a प्रभातेऽभ्युपितोऽस्त्या प्राणितः स्वं निवेशयम् ।

— *) V₁ उषियतोऽमुदिते सूर्ये; S विमलेऽमुदिते यं.

— After ३४, K (except K₁) ins.:

2027^a आज्ञानामर्जुनो भीमालग्नद्वारात्ममं प्रति ;

while S ins.:

2028^a निष्काम तदा पार्थः स्वमेव भवत्सं युगम् ।

[M 'थैः युभं भवत्सं युगम् ;]

K₂ (om. line 4) ins. after 2027^a: N_{1,8} D₈ D₈.

२०७

वैशंपायन उवाच ।

कथयित्वा तु तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यः स भारत ।
 प्रययौ हिमवत्पार्श्वं ततो वज्रधरात्मजः ॥ १
 अगस्त्यवटमासाद्य वसिष्ठस्य च पर्वतम् ।
 भृगुतुङ्गे च कौन्तेयः कृतवान्शौचमात्मनः ॥ २
 प्रददौ गौसहस्राणि तीर्थेष्वायतनेषु च ।
 निवेशांश्च द्विजातिभ्यः सोऽददत्कुरुसत्तमः ॥ ३
 हिरण्यविन्दोस्तीर्थं च स्नात्वा पुरुषसत्तमः ।
 दृष्टवान्पर्वतश्रेष्ठं पुण्यान्यायतनानि च ॥ ४

अवतीर्थ नरश्रेष्ठो ब्राह्मणैः सह भारत ।
 प्राचीं दिशमभिप्रेत्सुर्जगाम भरतर्षभः ॥ ५
 आनुपूर्व्येण तीर्थानि दृष्टवान्कुरुसत्तमः ।
 नदीं चोत्पलिनीं रम्यामरण्यं नैमिषं प्रति ॥ ६
 नन्दापरनन्दां च कौशिकीं च पशस्विनीम् ।
 महानदीं गयां चैव गङ्गामपि च भारत ॥ ७
 एवं सर्वाणि तीर्थानि पश्यमानस्तथाश्रमात् ।
 आत्मनः पावनं कुर्यन्ब्राह्मणेभ्यो ददौ वसु ॥ ८
 अङ्गवङ्गकलिङ्गेषु यानि पुण्यानि कानिचित् ।

C. 1. 720
B. 1. 251. 9
D. 1. 251. 9

after S4:

2029* आगतस्तु पुनस्त्रग्गङ्गाद्वारं तथा सह ।
 परित्यज्य गता साप्थी जलद्वी निजमन्दिरम् ।
 दृष्ट्वा वरमजेयत्वं जले सर्वत्र भारत ।
 साध्या जलचराः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ।

Coleophon om. in Dn1. — *Major parvan*: Ts G M
 संभव (for आदि*). — *Sub-parvan*: Ś1 K Ns B D
 (Dn1 om.) Ms.s अर्जुन (Ś1 om.) तीर्थयात्रा (Bs *वनवास);
 T1 संभव. — *Adhy. name*: Ko.s. ४ जलद्वीपसमागमः; Ds
 जलद्वीपसमागमः. — *Adhy. no.* (figures, words or both):
 Dns 213; Dsm 223; Ds 164; T1 219; Ts G1. 4
 174; Gs 171; Gs 175; Gs. 6 M 173. — *S'loka no.*:
 Dn Ms 35. — *Aggregate s'loka no.*: Dns 7789.

207

1 Ś1 K (except Ko) Ds S om. उवाच. — *) Ks.s
 Ns B (except Bs) D (except D1) च (for तु). Ms
 ततः (for तु तत्). — *) Ś1 Ko.s Ns Ds पाथिवः; K1
 पांशवः (for भारत). — *) K1 Ds T G (except G1)
 *त्यार्थं.

2 *) T1 G1.s. 6 "वन"; Ts Gs-4 "पाद"; M1 "पद".
 — *) Some MSS. वसिष्ठस्य; T Gs-4 M (except Ms)
 नविष्टस्य. Gs प्रविष्टं चापि पदं. — *) T1 भृगुर्नदेः; Ts
 Gs-4 "तीर्थे"; Gs "हुंदे"; M "हुंदे". Ds युः; T1 G1.s. 6 M तु
 (for च). Ns B (except Gs) कौरव्यः. — *) Ś1 K1

*यमादितः.

3 *) Ks.s Ns B D (except Ds) सुयहनि च भारतः
 V1 यज्ञार्थं दक्षिणामिह; S यज्ञयजुर्हिदय दक्षिणाः (Gs Ms. 4-s
 *जा). — Ns om. 3^a-5^a. — *) Ś1 Ko.1. 4 Ds प्रददौ; Ds
 S (except Gs.s) सोऽदात्. A few MSS. कुरुसत्तम; V1
 कुरुनदनः. Ks संदिदेश कुरुसत्तमः.

4 Ns om. 4 (cf. v. 1. 3); G1 (hapl.) om. 4^a-6^a;
 K1 Ms (hapl.) om. 4^a. Ms-s read 4^a-6^a after 1.
 208. 11 — *) Ko. 4 Ds Ms-s स्त्रीर्षेयुः; N1 "विदुतीर्थे च";
 T G (G1 om.) Ms "स्त्रीर्षोनि. — *) Ś1 Ko. 4 Ds
 भरतसत्तमः. — *) Ks Ns B D पांशव(Ds भरत)श्रेष्ठः;
 S (G1 om.) पर्वतश्रेष्ठान्.

5 G1 om. 5 (cf. v. 1. 4); Ns om. 5^a (cf. v. 1. 3).
 For Ms-s cf. v. 1. 4. — *) Ds कुरुश्रेष्ठो. — *) Ś1
 Ko.1. 4 V1 पाथिवः (for भारत). — *) Gs पुरुषर्षभः.
 Some MSS. "दंभ.

6 G1 om. 6^a (cf. v. 1. 4). For Ms-s cf. v. 1. 4.
 — *) A few MSS. "पूर्वज. — *) A few MSS. "सत्तम.
 — *) Bs दिव्या (for रम्या). — *) S नैमिषं.

7 Ś1 K1.s om. 7. — *) Ko.s नन्दां चापरनन्दां; Ks
 N1 D1 नन्दां परमनन्दां; Ds Gs नन्दां च परनन्दां.

8 *) K1 Ns Dn Ds. 4 transp. सर्वा* and तीर्थो*.
 — *) Ś1 Ko. 1. 4 प्रपश्यन्सरितस्तथा. — *) Ś1 Ks प्रवणान्;
 Ns श्वावनं. Ds ब्रह्मन् (for कुरुन). — *) S धनं ददौ
 (G1 ददौ धनं). Ns Bsm D (except D1.s.s) च याः
 (for वसु).

जगाम तानि सर्वाणि तीर्थान्यायतनानि च ।
 दृष्ट्वा च विधिवच्चानि धनं चापि ददौ ततः ॥ ९ ॥
 कलिङ्गराष्ट्रद्वारेषु ब्राह्मणाः पाण्डवानुगाः ।
 अभ्यनुज्ञाय कौन्तेयमुपावर्तन्त भारत ॥ १० ॥
 स तु तैरभ्यनुज्ञातः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 सहायैरल्पकैः शूरैः प्रययौ येन सागरम् ॥ ११ ॥
 स कलिङ्गानतिक्रम्य देशानायतनानि च ।
 धर्म्याणि रमणीयानि प्रेक्षमाण्यो ययौ प्रभुः ॥ १२ ॥
 महन्द्रपर्वतं दृष्ट्वा तापसैरुपशोभितम् ।
 समुद्रतीरेण शनैर्मण्डलूरं जगाम ह ॥ १३ ॥

तत्र सर्वाणि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 अभिगम्य महाबाहुरभ्यगच्छन्महीपतिम् ।
 मण्डलूरेश्वरं राजन्धर्मज्ञं चित्रवाहनम् ॥ १४ ॥
 तस्य चित्राङ्गदा नाम दुहिता चारुदर्शना ।
 तां ददर्श पुरे तस्मिन्विचरन्तीं यदृच्छया ॥ १५ ॥
 दृष्ट्वा च तां वरारोहां चकमे चैत्रवाहिनीम् ।
 अभिगम्य च राजानं ज्ञापयत्सं प्रयोजनम् ।
 तद्युवाचाथ राजा स सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ १६ ॥
 राजा प्रभंकरो नाम कुले *अस्मिन्वभूव ह ।
 अपुत्रः प्रसवेनार्थां तपस्तेषु स उत्तमम् ॥ १७ ॥

9 *) K₂ N₂ B D (except D₁) S (except M₂)
 तीर्थां (for पुण्यां). — G₂ om. 9^a-10^b. — *) N₁
 पुण्यानि (for सर्वाणि). — *) K₂ N₂ B₂ D₁ D₂ D₃
 T₂ G₂ 4 पुण्यां (for तीर्थां). — *) S₁ K₁ Co. 1. 4 N₁ D₂
 transp. घनं and ददौ. S (G₂ om.) पुनः (for ततः).

10 G₂ om. 10^{ab} (of. v. 1. 9). — *) S₁ K₁ D₁ D₂
 कलिङ्गराष्ट्रेषु; K₂ N₂ V₂ B₁ 2 D₂ D₃ 2 T₂ G₂ 2 M
 (except M₂) द्वारे तु; T₂ G₂ 4 द्वारेण. — *) K₂ T₂ G₂ 2
 M₂ 2 'सुखाय'.

11 *) K₂ N₂ B₁ 2 3 वीरः; G₂ 4 शूरैः. — *) N₂ B D
 (except D₁) यम् (for येन). S₁ N (except K) M₂ सागरः.

12 *) N₁ D₁ तीर्थान्यायत. — *) N₂ B₂ D₂ D₃
 हृद्योणि; B₁ 2 D₁ 2 T G (except G₁) यतानि.
 — *) Some MSS. प्रेक्ष्य. — After 12, D₁ (marg.
 sec. m.) S ins.:

2030* शूर्पाकारमथाशुल्य सागरानुपमाश्रितः ।
 [M₂ 2 'वारमतिक्रम्य. G₂ 'सागतः.]
 13 *) K₁ 2 3 B₁ 2 D₁ D₂ D₃ महेंद्रं; K₂ महेंद्र-
 — After 13^{ab}, D₁ (marg. sec. m.) S ins.:

2031* गोदावर्यां सतः शारवा सामतील्य महापलः ।
 कोवेरीं तां समासाद्य संगमे सागरस्य ह ।
 छाया संपुज्य देवांसि पिण्डं कृपिभिः सह ।
 [(L. 1-3) D₁ T G₂ 2 अथासाद्य (for समं) and
 मुनिभिः (for कृपिं).]
 — *) N मणिपूरं.

14 *) S₁ K₂ transp. सर्वं and तीर्थां. — After
 14^{ab}, T₂ G (except G₁) ins.:

2032* अथ प्रबोद्धो मासे मण्डलेश्वरं प्रभुम् ।
 — *) N मणिपूरं. — After 14, D₁ (marg. sec. m.) T

G (except G₁) ins.:

2033* सर्वशास्त्रेषु नेतारं सर्वोच्चमकंठमपम् ।
 धर्मं सत्ये दमे शौचे शौर्ध्रे चैव विशेषतः ।
 द्विजराजकृपीणां च धार्मिकानां महोत्तले ।
 कीर्तने चोपमाभूतं क्षत्रधर्मविकृतमम् ।
 D₁ (marg. sec. m.) cont.: K (except K₁) D₁ ins
 after 14:

2034* स च तं प्रतिजगाम विधिपूर्वेण पाण्डवम् ।
 15 *) K₂ चारुहासिनी. — K₂ om. 15^a-16^a.
 16 K₂ om. 16^{ab} (of. v. 1. 15). — *) S एव (for
 च). S₂ तं 'रोदा. — *) S₁ K₁ चैव भासिनी; D₁
 चारुहासिनी. — *) B₂ om D₂ तस्याः स्वस्वितरं ज्ञाताः
 D₁ तस्याः स्वितरं गवाधः; T₂ G₂ 4 'स्य महामानं; M₂ 'स्य
 महाराजः. — *) S₁ K₁ 'स्य 'स्य 'स्य 'स्य 'स्य 'स्य 'स्य
 D₁ D₂ अयदत्; N₂ संजल्पत्; B अजल्पत्; B₂ om D₂ 2
 स्यजल्पत्. — After 16^{ab}, N₂ D₁ D₂ 2 3 ins.:

2035* देहि मे स्वस्वितरं राजन्दासिप्राय महापते ।
 सत्पुत्राया लवपीदाया कस्य पुत्रोऽसि नाम रीदम् ।
 उवाच तं पाण्डवोऽहं युन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 [(L. 1) D₂ D₃ स्वसुतां (for स्वस्वितरं).]
 — S₁ K₁ om. 16^a. — *) D₁ 'वाच तथा स'; G₁ 'व
 महाराजः. — *) V₂ शास्त्रपूर्वेण.

17 Before 17, S ins. चित्रवाहनम्. — *) K (except
 K₁) N₂ D₂ D₃ M₂ प्रभंजने; N₁ D₁ T G M₂ 2 प्रभंजने
 — *) S₁ कुलेऽप्यनिम्नं; K₁ 2 3 'ते 'ह्यनिम्नं; K₂ 2 3 'ते
 सन्निभः; K₂ N₂ 2 V₂ B D T G M₂ 2 'हेनिम्नं. (2
 avoiding the hiatus in different ways) — *) S₁ K
 (except K₁) N₂ D₁ सपुत्रः. — *) S₁ K हतोऽसि (K₂
 सुदुष्करं); N₂ D₁ सदासुतं; T₂ सुरोत्तमं; T₂ G₂ 2 M₂ 2 3

उग्रेण तपसा तेन प्रणिपातेन शंकरः ।
 ईश्वरस्तोषितस्तेन महादेव उभापतिः ॥ १८
 स तसै भगवान्प्रादादैकैकं प्रसवं कुले ।
 एकैकः प्रसवस्तस्मान्भवत्यस्मिन्कुले सदा ॥ १९
 तेषां कुमारः सर्वेषां पूर्वेषां मम जज्ञिरे ।
 कन्या तु मम जातेयं कुलस्योत्पादनी ध्रुवम् ॥ २०

पुत्रो ममेयमिति मे भावना पुरुरोचतम् ।
 पुत्रिका हेतुविधिना संज्ञिता भरतवर्षम् ॥ २१
 एतच्छुल्कं भवत्वस्याः कुलकृञ्जायतामिह ।
 एतेन समयेनेमां प्रतिगृह्णीन् पाण्डव ॥ २२
 स तथेति प्रतिज्ञाय कन्यां तां प्रतिगृह्य च ।
 उवाच नगरे तस्मिन्कौन्तेयस्त्रिहिमाः समाः ॥ २३

G. 1. 2637
 B. 1. 215.
 K. 1. 205.

इति श्रीमद्भारते आदिपर्वणि सप्तधिक्रिदशतमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

सोत्तमः; G. s स चोत्तमः; Gs च चोत्तमं (sio).
 18 *) Ś; Ko ३; D; Ms. s चैव (for तेन). — *) Ks. s
 Ns. s V1 B D देवदेवः विनाकण्ड (N; V1 Ds; n३ 'द्वय');
 N1 तापितोभृग्महेश्वरः; S प्रणिलय प्रणय (Ms प्रसाध) च.
 — N1 om. 18*. — *) Ks. s Ns. s V1 B D (except
 Ds) पार्थ; S तत (for तेन). — *) Ns B Dn Ds. s देवदेवः.
 19 *) N1 स च तसै वरं प्रादात्. — *) Ko. s & N1
 एकं द्वि; V1 एकं वै (for एकैकं). S एकप्रसवजं कुलं.
 — *) Ms-s एकतः. Ms s प्रसवात्. N1 हासाद्. — *)
 V2 भविष्यति (for भवत्यस्मिन्). N1 ततः; Gs Ms-s तदा.
 — 20 *) T G transp. सर्वे and पूर्व. S; K1 सम; T1
 द्वह; G1 अभि (for मम). — *) Ks Ts Gs-s च (for तु).
 G1 transp. तु and मम. Ks. s Ns. s B D (except
 Ds; s) एका (Ks एया) तु (N; Dn च) मम कन्येयं.
 — *) Ś; 'सोस्तादनी; K1 'सोस्तादि'; V1 T G1; Ms. s r
 'पादनि. Ks. s Ns B D (except Ds. s. s) ध्रुवः.
 21 *) N B D अयं (for दयं). — *) Ks. s Ns. s V1
 B (B: m as in text) D (except Ds) पुरुषर्षभ (cf. 21*).
 — After 21*, N1 Ds ins. 2036*. — *) Ś; K1 पुत्र'
 (for हेतु'). — *) V1 संकृष्टा; T Gs-4 गिता; Gs. s मता.
 Ś; Ks. s N1 M पुरुषर्षभ. N (except Ś; K1) ins. after
 21 (N1 Ds; after 21*)):

2036* तसादेकः सुतो योऽस्यां जायते भारत स्वया ।

22 *) Ś; K1 भवत्यस्याः; T Gs-s 'वपसां; Ms-s
 भवेत्तस्याः. — *) Ś; transp. कुलकृत् and जायतां. Ks
 ध्रुवं; Ks D1 S हति (for द्वह). — G1 om. 22*-23*.
 — *) S (G1 om.) भारत (for पाण्डव).
 23 G1 om. 23 (cf. v. 1. 23). — Before 23, G1 ins.
 वेसं. — *) Ś; Ko. 1. 4 N1 transp. कन्यां and तां. Ks
 कन्यां तु परिष्टु; Ts Gs-s स तां कन्यां प्रष्टु. — After
 23*, S (except G1) ins.:

2037* मासे त्रयोदशे पाथः कृत्वा वैवाहिकं क्रियाम् ।
 — *) Gs त्रयोदशे (for नगरे). — *) K1 त्रिचतुः (for
 त्रिहिमाः). Ks Ns. s V1 B (B: m as in text) Dn Ds. s
 तिल कृतीसुतः समाः (Nilp हिमाः); N1 कौन्तेयश्च समाख्यः
 S (G1 om.) मासांस्त्रीन्स तथा सह. Cd ciltes त्रिहिमाः
 समाः (as in text). — After 23, N1 Dn Ds. s ins. :
 2038* तस्यां सुते समुत्पद्ये परिवृष्य च दाहनाम् ।
 आमक्य पृथति सं तु जगाम परिवर्तितुम् ।

Colophon. Major parvan: Ts G M संभव' (for
 आदि'). — Sub-parvan: Ś; K Ns B Ds Dn1. 2s
 D1. 2. s Ms. s अर्जुन (Ds om.) तीर्थयात्रा (Bs 'वनवास'); T1
 संभव. — Adhy. name. Ś; Ko ३; 2. 4 Ds चित्रांगदालम्बा
 (Ks 'लाभ; Ds अर्जुनस्य चित्रांगदालम्बाः). — Adhy. no.
 (figures, words or both): Dns 214; Dsm 224; Ds
 165, T1 220, Ts G1 s 176; Gs 172; Gs 176; Gs
 M 174. — Śloka no. Dn 27; Ms 26. — Aggregate
 śloka no.: Dns 7816.

208

1 Ś; K (except Ko) Ds S om. उवाच. — *) Ko
 Da Dns समुद्र. — *) Ds पुरुषर्षभ; some MSS. 'वम.
 — *) Ks B1 D1 D1; Ts Gs. s स (for सु). — *) T G
 (except G1) रक्षिताति (for योनि'). — After 1, Ms-s
 read 1 207. 4*-6*!

2 G1 (hapl) om. 2. — *) Ts Gs चर्जेयतिव. Ś;
 K1 D1 Gs. s च; N1 द्वि (for स). — *) Ns B1 Dn Ds. s
 transp. पञ्च and तत्र. Ś; K1 यत्र (for तत्र). Ks Ds
 सु, Ns B1 Dn Ds. s स; Ts Gs-4 च (for तु). — *) Ś;
 Ko. 1 द्वि; V1 च (for तु). N1 संकीर्णानि च; B; Ds
 आकीर्णानि तु; B; D (except Ds) Ms अयुकीर्णानि; Ts

२०८

वैशंपायन उवाच ।

ततः समुद्रे तीर्थानि दक्षिणे भरतरथम् ।
 अभ्यगच्छत्सुपुण्यानि शोभितानि तपस्विभिः ॥ १
 वर्जयन्ति स तीर्थानि पञ्च तत्र तु तापसाः ।
 आचीर्णानि तु यान्यासन्पुरस्तात्सु तपस्विभिः ॥ २
 अगस्त्यतीर्थं सौमद्रं पौलोमं च सुपावनम् ।
 कार्श्रमं प्रसन्नं च हयमेघफलं च यत् ।
 भारद्वाजस्य तीर्थं च पापप्रशमनं महत् ॥ ३
 विविक्तान्युपलक्ष्याथ तानि तीर्थानि पाण्डवः ।
 दृष्ट्वा च वर्च्यमानानि मुनिभिर्धर्मबुद्धिभिः ॥ ४
 तपस्विनस्ततोऽपृच्छत्प्राज्ञलिः कुरुनन्दनः ।
 तीर्थानीमानि वर्ज्यन्ते किमर्थं ब्रह्मवादिभिः ॥ ५
 तापसा ऊचुः ।
 ग्राहाः पञ्च वसन्त्येषु हरन्ति च तपोधनान् ।

अत एतानि वर्ज्यन्ते तीर्थानि कुरुनन्दन ॥ ६

वैशंपायन उवाच ।

तेषां श्रुत्वा महाबाहुर्वाचिमाणस्तपोधनैः ।
 जगाम तानि तीर्थानि द्रष्टुं पुरुषसत्तमः ॥ ७
 ततः सौमद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमुत्तमम् ।
 विगाह्य तरसा शूरः स्नानं चक्रे परंतपः ॥ ८
 अथ तं पुरुषव्याघ्रमन्तर्जलचरो महान् ।
 निजग्राह जले ग्राहः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥ ९
 स तमादाय कौन्तेयो विस्फुरन्तं जलेचरम् ।
 उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेन बलिनां वरः ॥ १०
 उत्कृष्ट एव तु ग्राहः सोऽर्जुनेन यशस्विना ।
 बभूव नारी कल्याणी सर्वाभरणभूषिता ।
 दीप्यमाना त्रिया राजन्दिव्यरूपा मनोरमा ॥ ११
 तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।

G₁-s Ms. r. s अवतीर्णानि. Ko. s तान्यासन्; K₁ s तानि स्युः; Ms-s यत्रासन्.

3 *) S₁ K₁ कार्श्रमप्र; Ko. s करंशमप्र; N₁ कर्षवंशंम; D₁ करं; D₂ G₁ करंशमप्र; T₁ कार्श्रमं प्र; T₂ G₁-s करंशमप्रवंशंश्व; Ms 'समं प्र'; Ms 'धर्मं प्र'. — *) D₁ 'नेषपर्व'. N₁ B₁ D₁. s D₁. s तत् (for यत्). T₁ 'नेषं च पंचमं; T₂ G₁. s 'नेषं च यत्फलं. — *) K₁. s T G₁-s भरद्वा'. Ko D₁ यत्; K₂ N₁. s V₁ B (except B₁) D₁ D₁. s तु (for च). Ms 'स्त तीर्थानि. — *) K₁ यत् (for महत्). T₁ पापोपशमनं महत्; Ms पापप्रशमनाति च. — After 3, N ins.:

2039* एतानि पञ्च तीर्थानि ददर्श उरसत्तमः ।

[K₁. s V₁ B₁ कुरुनन्दनः.]

4 K₂ om. 4^a-5^a. — *) N₁ 'कान्यमित्'. — *) Ms भारत (for पाण्डवः). — *) D₁ तानि वर्जयन्ति; G₁ वर्जनीयानि. — *) N₁ प्राणिभिर्दृ. S₁ धर्मवादिभिः; D₁. s तपस्वीभिः; T₁ G₁ 'वलिभिः; Ms 'वारिभिः. G₁ मुनिधर्मोऽपु'.

5 S₁ (hapl.) om. 5; K₁ N₁ om. 5^a (cf. v. l. 4). — *) N₁ B₁. s D₁ D₁. s कुरुनन्दनः. — *) S एतानि.

— *) K₁ धर्मवादि'; N₁ धर्मचारि'; V₁ B₁ महाचारि'; T₁ G₁ ब्राह्मणदि'.

6 S₁ K₁ S om. ऊचुः. — *) T₁ दृष्ट (for च). T G₁-s भक्षयति (for हरति च). — K₂ (hapl.) om. 6^a-7^a — *) N₁. s B₁ D₁ D₁. s Ms ततः (for अतः); D₁ एवाभितपयते. — *) K₁ D₁ T G₁-s Ms. s कुरुनन्दनः.

7 K₁ om. 7^a (of. v. l. 6). — S₁ K₁. s S om उवाच. — *) N₁ 'त्वा वचः पायोः. S श्रुत्वा तु वचनं वेदं — *) K₁ (before corr.) तपोधनात्; Ms-s तपस्विभिः — *) K₁ V₁ 'दु' भरतस'; K₂ दुष्टानि कुदस'.

8 *) K₁ द्रौपदं (for सौमद्रं). — *) K₂. s N₁. s V₁ B D (except D₁) T G (except G₁) सह' (for तर्'). Ko. s N₁ B D₁. s सौरः.

9 *) Ko D₁ स्थितमंतजले महान्. — *) K₂ N₁ V₁ B D जगाम वरणे ग्राहः. — *) S सापनोक्षाय भारत.

10 *) V₁ जलेषु; Ms-s जलेदायं. — *) Ms महाराज (for महाबाहुर्द).

11 *) S₁ K₁ V₁ T₁ G₁-s उवाच; K₂ भाष्ट; N₁ वरिष्ठः; Cd as in text. K₂. s N₁. s V₁ B Da Da D₁ s transp. तु and ग्राहः. T₁ G₁. s तत् (for तु). S₁ s

तां स्त्रियं परमप्रीत इदं वचनमब्रवीत् ॥ १२
 का वै त्वमसि कल्याणि कृतो वासि जलेचरी ।
 किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती पुरा ॥ १३
 नार्थुवाच ।
 अप्सरासि महावाहो देवारण्यविचारिणी ।
 इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्गा नाम महाबल ॥ १४
 मम सख्यश्चतस्रोऽन्याः सर्वाः कामगमाः शुभाः ।
 ताभिः सार्धं प्रयातासि लोकपालनिवेशनम् ॥ १५
 ततः पद्मयामहे सर्वा ब्राह्मणं संशितव्रतम् ।
 रूपवन्तमधीयानमेकमेकान्तचारिणम् ॥ १६
 तस्य वै तपसा राजस्तद्धनं तेजसावृतम् ।

आदित्य इव तं देशं कृत्स्नं स व्यंभवासयत् ॥ १७
 तस्य दृष्ट्वा तपस्तादृशं चाद्भुतदर्शनम् ।
 अवतीर्णाः सा तं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया ॥ १८
 अहं च सौरमेयी च समीची शुद्धदा लता ।
 यौगपथेन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत ॥ १९
 गायन्त्यो वै हसन्त्यश्च लोभयन्त्यश्च तं द्विजम् ।
 स च नास्मात् कृतवान्मनो वीर कथंचन ।
 नाकम्पत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले ॥ २०
 सोऽशपत्कुपितोऽस्मांस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियपथम् ।
 ग्राहभूता जले यूयं चरिष्यध्वं शतं समाः ॥ २१

C. 1. 7850
B. 1. 216.
K. 1. 230.

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टाधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

महाः; K₂ D₂ T₂ जम्राह (for तु म्राहः). — *) Ś₁ हि (for हः). Ko N₁ T G₂-s Ms तपस्विना; D₂ G₁ Ms तर.
 — *) G₁ Ms मनोहरा.

12 *) Ko. 4 S द्रुततमं; D₂ द्रुतमिदं.
 13 Before 13, S (except G₁ Ms.) ins. अर्जुनः.
 — *) G₁ Ms. सारि. K₂ B (except B₁) D (except D₁ D₂) G₂ Ms. चरि. Ś₁ Ko. 2. 2. 6 N₂. 5 V₁ कुतो वा जलचारिणी. — *) G₂ S त्वं (for च). — *) Ś₁ K₁ N₁ हसि (for पुरा).

14 Ko. 4 D₂ स्त्री तः; N₂ Dn D₂. 4 वर्णेवाच; T G Ms. स्त्री; Ms-s अप्सरा (for नार्थुवाच). N. B. In this instance neither Ś₁ or K₁ om. उवाच; both read the ref. exactly as in text! — *) K₂ हि (for उस्मि). Ś₁ Ko. 2. 4 N₂ D₂ रा हसि कौशेय. — *) Ś₂ Ko. 2. 2. 6 N₂ V₁ D₂ निवासिनी; N₂. 5 Bs. 6 Da Dn D₁. 4 M विहारिणी; T₂ G₂ हृदरण्य. — *) K₂ N₂ अहं; B₂ कांता (for हृदा). — *) Ś₁ K₁ वर्षा; Ko. 2-4 V₁ वर्षा; N₁ वृदा; D₂ वर्षा; D₂ T₂ G Ms. वंदा; T₂ नंदा; Ms-s विदा.
 15 *) Ś₁ K₁ श तपान्याः; G₁ शतुथोऽन्याः. — *) Ś₁ समं (for सार्धं). — *) Ś₁ Ko. 2. 4 देवराजनिवेशनं (Ko शानतः); K₂ s निवेशनात्.

16 *) Ś₁ तपः; K₁ तत्र. T₂ पद्मयाम वै सार्धं. — *) MSS. (as usual) संशितं, संश्रितं, संशितं; of. v. l. 1. l. 2 etc. — *) N₂ V₁ B₁. s. om Da D₁. 2. 2. 6 तपस्विनं. Da D₁ 3 रूपवन्तं.
 17 *) K₂ N₂ B₁ Dn S एव (for वै). Ś₁ K₁. 3

तेजसा; K₂ सरसा. Ś₁ Ko. 2. 4 N₂ D₁. 2. 2 वीर; K₁ नित्यं (for राजन्). — *) T₂ रूपम् (for हृव). — *) K₁ समभाः; K₂ विप्रोच्य भाः; N₁ एवभावाः; N₂. 5 Dn D₂ सर्वे व्यकाशयत्; B₁ s सह ह्यभाः; B₂ D₂ s स व्यथकाशयत; B₂ Da एव व्यकाशः; D₂ सो व्यवभाः; T₂ G अभ्यवभासयन् (G₁ तत्रवभासयन्); M₂ तत्रवभा; Ms-s वन्.
 18 *) Ko N₂. 5 B D (except D₁. 2. 4) चाद्भुतसुखमं. — *) K₂ D₂ G₂ s णोसि.

19 *) Ś₁ Ko. 2. 4 सामेची; K₂ सामेची; K₂ सध्यायी; N₂ सौधेया; D₂ शमीची. K₂ D₂ S (except G₁) दुलसा. — *) K₂ transp. तं and विदं. — *) Ś₁ K₁ अस्वागं; T₂ G₂-s अतिरं.

20 *) K₂ च; N₂ B₂ D अय; B₁. 2. 5 वि- (for वै). Ś₁ Ko. 1 N₂ गायन्तो ललमानाश्च; K₂ लो वृथमानाश्च. Cd cites ललमानाः. — *) Ś₁ लोभमानाश्च; N₂ Dn लोभयित्वा च; B₂ s लोभयंतश्च; T₁ क्षोभयंतश्च. T₂ G वृत्तंश्च (T₂ G₂ s तो वै) वरागनाः (G₁ वितोपतः). — After 20^{ab}, T G ins.:

2010^a प्रेक्षणीति च कुर्वन्त्यो विवृतं कारयन्ति च ।
 अमिच्छन्त्य ह्वाहागि हासभावविलासितैः ।
 बाहुरमूलदन्तानां दंतैर्न वै वराहनाः ।
 कुर्वन्त्यो लोभयन्त्यश्च तं द्विजं परितः स्थिताः ।

[(L. 1) G₂ प्रेक्षमाणानि कुं. T₁ विकारान्कारयामि च.
 — (L. 2) T₁ आशिवादिद्र; G₂ आनन्तीर; G₂ s वृत्तंतीर-
 — (L. 4) T₂ G₂ पुरतः; G₂ परतः. G₂ s धिताः.]
 — *) K₁ वै (for च). N₂ मासाः. — *) Ś₁ K₁ वीरः;

२०९

वर्गोवाच ।

तता चयं प्रव्यथिताः सर्वा भरतसत्तम ।
 आयाम शरणं विप्रं तं तपोधनमच्युतम् ॥ १
 रूपेण वयसा चैव कन्दर्पेण च दर्पिताः ।
 अमुक्तं कृतवत्यः स क्षन्तुमर्हसि नो द्विज ॥ २
 एष एव वधोऽस्माकं सुपर्याप्तस्तपोधन ।
 यद्भयं संशितात्मानं प्रलोभ्युं त्वाभिहागताः ॥ ३
 अवध्यास्तु द्वियः सृष्टा मन्यन्ते धर्मचिन्तकाः ।
 तस्माद्भ्रमण धर्मज्ञ नास्मान्द्विसित्तुमर्हसि ॥ ४
 सर्वभूतेषु धर्मज्ञ भेत्रो ब्राह्मण उच्यते ।

सत्यो भवतु कल्याण एष वादो मनीषिणाम् ॥
 शरणं च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वन्ति पालनम् ।
 शरणं त्वां प्रपन्नाः स तस्मात्त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत् ।
 प्रसादं कृतवान्वीर रविसोमसमप्रभः ॥ ७

ब्राह्मण उवाच ।

शतं सहस्रं विश्वं च सर्वमक्षयवाचकम् ।
 परिमाणं शतं त्वेतन्नैतदक्षयवाचकम् ॥ ८
 यदा च वो ग्राहभूता गृह्णन्तीः पुरुषाजले ।

Ks. Nī. B. Da. D. धीरः. — १) T G निर्मलः; Ms विश्वलः.
 21 *) Ko होपश्यत्. Śi Ko. 3. 2 (after corr.). s
 'स्माकं; Ks (before corr.). s Ds 'स्माञ्च; Nī. s V. 1 B. Dn
 G. 1 'स्मात्. — *) Ko. 4 Ds. 1 'ग्राही'. — *) Śi Ko. 2. 4
 Ds भवित्यर्थः; Ks भवित्यन्ति; Nī. s V. 1 B. Dn D. T
 G चरित्यर्थः.

Colophon. Major parvan: Ts G M संभव (for
 सादि). — Sub-parvan: Śi K Nī. B. Da Dn. 1. 2. 3. 4
 Ms अञ्जुविवनवासंर्ष (B. 'वनवास'); T. संभव. — Adhy.
 manas: Śi. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. Ms अक्षरः; आपः; Ms. s वन्द्याक्षरमोचनं (Ms 'क्षण').
 — Adhy. no. (figures, words or both): Dns 315;
 Dsm 225; Da 166; T. 221; Ts G. 1. 176; G. 173;
 G. 177; G. s. M 175. — Sloka no.: Ds. 1 Dn Ms
 23. — Aggregate sloka no.: Dns 7839.

209

1 Śi K. 1 सर्वोवाच (sio); Ko. 2. 5 V. 1 वधो; Ks. T.
 नदो; Nī. वृद्धो; B. s वदो; Ts G Ms. s वदा; Ms. s विदा.
 — *) Nī. प्रविष्टाः स्य (for प्रवत्). — *) Nī. B. Ds. s
 भारत. — *) Ko. 1. 4 Ds. सायाता; Nī. B. Dn अपाम;
 V. 1 जगाम; S याचाम.

2 *) Ms सोदि (for दर्पि). — *) Ts G. 1. 4 च (for
 स). — *) Ks भयात् (for द्विज).

3 *) Ko पश्यत्; Ks पृक्; T. O पश्य (for पृष). — *) Nī.

Da स्वयं प्राप्तम्; Ts G. s सा पर्याप्तम्. — *) MSS. (s
 usual) शोति, शोति etc. — *) Śi E (except Ks) Ds
 G. 1. 4 Cd प्रलब्धं. Śi K Nī. V. 1 D. 1 उप (for इह). T G
 (except G. 1) प्रलोभयितुम्.

4 *) Śi K. 1 लोभ्युः; Ks सर्वो. — *) Nī. s V. 1 Dn Ds
 धर्मचारिणः. — *) T. 1 G. s अयात्. Nī. B. s Dn Ds
 वधे त्वं; B. s वर्तस्व; Ds. s वर्तस्व (for धर्मज्ञ).
 5 *) V. 1 Ds सर्वं (for धर्मं). — *) Ks Nī. s B. s
 Dn Ds. 4 एवं (for एवं).

6 *) Śi K. 1 हृष्टं (for शिष्टाः). — Ds. om. 6. 6.
 — *) Ko. Ds. 1 शिष्टं इ (for शरणं); T G (except G. 1) Ds
 च (for त्वां).

7 Śi K Nī. Ds S om. उवाच (Ko. s Nī. Ms om. the
 ref.). — *) Ks Nī. s B D (except Da) Ts G. s स
 (for तु). — *) Śi K (except Ks) Nī. V. 2 पूर (for
 वीर). — *) Śi 'शुचिप्रभः; G. s 'दक्षिप्रभः.

8 Śi K. 1 Ds S om. उवाच. Ks विप्र उ; Ks कृतिह.
 — *) T G Ms. s विप्रं (for सत्). Ks Nī. s B (B
 marg.) D (except Da) Ts G. s दातसदर्थं; V. 1 सत्प्रभः;
 Ds सदर्थं विप्रं; Ts G. 1. 4 Ms. s दातं सदर्थं (for सत्प्र
 विप्रं). Nī. s B (B marg.) Dn G. 1 Ms तु (for सत्).
 Cd as in text. — *) K (except K. 1) Nī. V. 1 B Ms.
 'सदर्थः; Cd as in text. — *) Ts G. s 'नसतं; G. 1
 तु सं. Śi K. 1 Ds त्वयं; Ko. s Da त्वयं; Nī. वैशं; T. G.
 वैशं; Ts G. s वैश्व. — *) Nī. B D नेदम् (Da एतम्); Nī.
 V. 1 सत्. Ko. s Nī. s V. 1 B (B marg.) D T. Ms.

त्कर्षति जलात्कथित्स्त्रलं पुरुषसत्तमः ॥ ९
 तदा यूयं पुनः सर्वाः स्वरूपं प्रतिपत्स्यथ ।
 अनृतं नोक्तपूर्वं मे हसतापि कदाचन ॥ १०
 तानि सर्वाणि तीर्थानि ज्ञतः प्रभृति चैव ह ।
 नारीतीर्थानि नाज्ञेह रूपातिं यास्यन्ति सर्वशः ।
 पुण्यानि च भविष्यन्ति पावनानि मनीषिणाम् ॥ ११
 वर्गोवाच ।
 ततोऽभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।
 अचिन्तयामोपसृत्य तस्माद्देशात्सुदुःखिताः ॥ १२
 क तु नाम वयं सर्वाः कालेनावपेन तं नरम् ।
 समागच्छेम यो नस्तद्रूपमापादयेत्पुनः ॥ १३

ता वयं चिन्तयित्वैवं मुहूर्तादिव भारत ।
 दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमुत् नारदम् ॥ १४
 सर्वा हृष्टाः स तं दृष्ट्वा देवर्षिममित्युक्तिम् ।
 अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताः सु व्यथिताननाः ॥ १५
 स नोऽपृच्छहुः खमूलमुक्तवत्यो वयं च तत् ।
 श्रुत्वा तच्च यथाहृत्तमिदं वचनमत्रवीत् ॥ १६
 दक्षिणे सागरानूपे पञ्च तीर्थानि सन्ति वै ।
 पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छत माचिरम् ॥ १७
 तत्राशु पुरुषप्राघ्नः पाण्डवो वो धनंजयः ।
 मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्त्राच्च संशयः ॥ १८
 तस्य सर्वा वयं वीर श्रुत्वा धाक्वमिहागताः ।

C. 1. 7879
B. 1. 217. 19
K. 1. 237. 19

भक्षत्य'; Ns नाक्षय्य'.
 9 a) Ko प्रहीभूरवा; Ks प्रहो भूवा; Ks प्रहीभूवा.
 — b) Ko. 1. s Ns Ba. s Da Dn1. ns Ts मुक्षतीः; Ks मुक्षीर्णः;
 V1 Bs Ds मुक्षीतः; Gs. s. Ms- s मुक्षति. — c) V1
 वदरिष्यति; Ds वरुक्ष्यति; T G उत्तारयेज्; M उदरिष्येज्;
 Ks Ns D (except Bs) D (except Ds. s. s) तस्मात्; Gs
 कथितः; Ks. s. s (before oorr.); s किञ्चित्. — d) K (except
 Ks) Ds स्थले; Ms- s पदा.
 10 a) Gs. s. s (before oorr.); s. s सर्वैः; Ms- s स्वस्थाः.
 — b) Ss Ks Ns V1 B Ds Dn1 Ds. s. s Ms. s स्वं (for
 स्त.). — c) Ns स्तौत्वयि; Ds स्तहासि; Gs. s भवितारि.
 Bs कथंचन; Ts Gs- s न किञ्चन.
 11 a) Ss Ks. s तत्र; Ko. s ततः (for तापि); T G
 transp. सर्वा and तीर्थं. — b) Ks Ns. s B (except
 Bs) D M ततः (for हतः). K (except Ks) Ds T Gs. s
 हि (for ह). — c) Ss Ks तानीह; Ko. s. s Ds देसानि;
 Ds चैवह; Ms चार्वेह (for माश्चेह). — d) V1 चैव ह (for
 सर्वैः). Ds नाम्ना स्वतानि सर्वैः. — e) Ss च सर्वैः;
 Ts विप्रैः (for मनी').
 12 Ss Ks चर्षायाच (slo); Ko. s. s V1 चर्षोवाच; Ks
 चर्षो; Bs. s चर्षो; Ts चर्षा; Gs Ms चर्षा; Ms- s
 चर्षा; Ds Ts Gs- s Ms om. the ref. — a) Ds तीर्थानि
 (for तं विप्रं). — b) Ks Ns Dn Da S अथि (Ms- s अभि-)
 (for पत्न). — c) Ks चिन्तयाना रुपक्रांतः; Ns. s Dn1. ns
 Da. s आपर्तितः; Ds आपर्तितयामोपपन्नाः; Bs आपर्तितयामास
 यत्ताः; Bs संचिद्य मोहापयत्ताः; Bsm Ms. s 'यामाया'; Bs
 अपर्तितयामोपपन्नाः; Ts अपर्तितयामोपयत्तः; Ts Gs- s पितवर्ली-
 पयत्ताया; Gs. s. s Ms 'यामावयत्त.

13 a) Ks स्थिताः कालेन; Ms. s कालेनानेन. Bs (m
 as in text) जनं (for नरं). — c) Ns V1 अभि' (for
 समा). — d) Ks आदाय तत्; Ds Ts Ms- s आसादयेत्;
 Gs. s आनाययेत्.
 14 a) Ks. s B Ds. s चित्तविवेहः; Ks N Da Dn Da S
 'चैव. — b) Ss Ko. 1 Ds. s सुहृत्तम्. — c) Ss Ks दृष्ट'.
 Ko Bs Ds महात्मानं; Ds. s Ts Gs. s 'माग. — d) Ss Ks
 महर्षिसुतः; Ko. s. s Da. s 'विंसुत; Ks Ns Ts Gs 'विंसय;
 Ds. s 'पि तत्र.
 15 a) Ks Ns. s B D (except Ds) संनहृष्टाः; Ns ततो
 हृष्टाः. Ks सर्वाः (for हृष्टा). — b) Gs अमरयुति. — c)
 Ns विप्रं (for पार्थ). Ks om. 15'-16'. — d) Ms- s
 स्थित्वा. Ks प्रथयि; Ks Ns V1 B D स चीडि; Ks स
 व्यर्थः; S प्रीडितचेतनाः (Ts Gs Ms 'लोचनाः).
 16 Ks om. 16'' (cf. v. l. 15). — a) Ns Gs
 दुःखहेतुः. — b) Ko Ns. s Dn Ds Ms- s तं; Bs Ds
 Ts यत्. Ks 'लोच तं वयं. — After 16'', Ns ins. :
 2041' क गच्छामो वयं सर्वा यत्र लप्साग्ने पुनः ।
 — c) Ns यत्त (for श्रुत्वा). Ko Ds स च; Ks Ns. s
 Bs. s Dn Da तत्र; Ns श्रुत्वा; Bs तत्र; Bs तं च; Ds तं तु
 (for तत्र). Ss Ks यथातथ्यं; Ko Ns 'तत्वं; V1 Gs तथा'.
 17 Before 17, S (except Ms. s) ins. नारदः. — a)
 Ks. s सागरोपांते; Ns संगतानीह; Ds सागरद्वीपे. — b) Ns
 याति (for पत्न). — c) V1 तत्र (for तापि). Ks Gs
 M गच्छय.
 18 a) Ss Ko. s. s Ds. s तत्रस्थाः; Ks Ns तत्रस्थः;
 Ms तत्र यः. — b) Ko Ns V1 Bs. s D (except Ds)
 पाण्डवयो; Ks 'वो वै; Ns. s Gs. s. s M 'वोय. — c) Ss

।दिदं सत्यमेवाद्य मोक्षिताहं त्वयानघ ॥ १९
एतास्तु मम वै सख्यथतस्त्रोऽन्या जले स्थिताः ।
इह कर्म शुभं वीर एताः सर्वा विमोक्षय ॥ २०
वैशांपायन उवाच ।

ततस्ताः पाण्डवश्रेष्ठः सर्वा एव विशां पते ।
तस्माच्छापाददीनात्मा मोक्षयामास वीर्यवान् ॥ २१
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि नवाधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

उत्थाय च जलात्सात्प्रतिलम्ब्य वृषुः स्वकम् ।
तास्तदाप्सरसो राजन्नदृश्यन्त यथा पुरा ॥ २२
तीर्थानि शोधयित्वा तु तथानुज्ञाय ताः प्रभुः ।
चित्राङ्गादं पुनर्द्रष्टुं मण्डलपुरं ययौ ॥ २३
तस्यामजनयत्पुत्रं राजानं बभ्रुवाहनम् ।
तं दृष्ट्वा पाण्डवो राजन्गोकर्णमभितोऽगमत् ॥ २४

K1 Dns धर्मोऽमा — After 18, Ds (marg sec m) S (except M) ins

2042* इत्युक्त्वा नारद सर्वास्त्रैवाप्सरधीयत ।
19 Ms r read 19* twice, once with the S reading and again with the N reading! — *) S (Me r first time) तस्मात्सर्वा (T1 सर्वास्तस्माद्) — *) Me r (both second time) स याचम् (for वाचयम्) Ks Ns B1 Dn2 ns Ds इतो गता (for इहा) S (Ms r first time) निवसामा (T1 Ms s "मो") न नियत — *) Ts Gs s सर्वम् (for सख्यम्) T Gs s अत्र (for अद्य)

20 *) Ks s V1 Ds च (for तु) Ks Ns s B D (except Ds) Gs ता (for वै) S1 transp वै and सख्य — *) K1 शतद्रोण्यां (for चतस्रोऽन्या), see below Ko s s V1 जल, S हृदे K Ns s V1 Bim Da Dn2 ns Ds भिता (Ks चरा) (for स्थिता) Dns जलस्थिता ; Ds जलाभिः S1 शतद्रोण्याजल भिता — *) S (except Me s) एता अपि महाबाहो — *) Ns s Bs s शपाद्, Ds s पापाद् (for सर्वा) S1 शास्त्राप्याजल विमो, Ko 1 s s एताश्चाप्याजल मोक्ष, V1 एता शपापमोक्षय, Bs एता अप्याजल मोक्षय, Bsm Da एता शपादिमोक्षय ; Ds एता रम्यात्र मोक्षय S मुनिवापादिमो (Me-s एताश्चैवापि मोक्षय) Ks Ns B1 Dn Ds as in text

21 S1 K1-s Ds T G Ms-s om उवाच, Ko s V1 Da Ds Ms om the ref — *) S (except Me-s) तच्छ्रुत्वा (for तत्कृत्वा) Gs पाठवस्त्र — *) Me-s वै भरत सख्य — *) Gs transp तस्मात् and शपात् S1 "पादिभीतात्मा

22 *) Ks V1 Ds Gs M (except Ms) तु (for च) S (except Me-s) सर्वा (for तस्मात्) — *) Ds तत (for वपु) Ks Ds स्वय S (except Me-s) transp वपु and स्वय — *) S1 Ko s s Ns तास्तत, Ks Me-s सात्तया ; T1 तस्माद् — *) S पुरम् B1 (m as in text) तस्रैवांतरधीयत

23 *) S अद्य (Ts Gs s च) (for तु) — *) J "ज्ञाप्य ता — *) S1 मणिपूर ; Ko-s s Ns V1 Bs D Ds s मणिपूर ; Ks Ns B1 s s मणपूर ; Ns Dn Ds मणिपूर पुनर्, T1 G1 s s मणल्लूर

24 *) Ks Da Dn2 ns D1 s तां (for त) — After 24, Ns Ds (marg sec m) S ins a passage given : App I (No. 112) N B This passage, though included in all other printed edns, is missing even in Dn MSS, of v 1 1 96 6 (998*) 1 — *) S1 K "भितो गत, V1 "र्णामिमुखो ययौ, Ds s Gs "भितो ययौ — After 24, almost all edns ins the following stanza which is not found in any MS hitherto collated except Ns

2043* आद्य पशुपते स्थान दर्शनादेव युक्तिदम् ।
यस्य पापोऽपि मनुज प्रामोक्ष्यमयद् पदम् ।
— illuminating for the growth of the epic corpus!

Colophon om in Bs — Major parvan Ts G M सभय" (for सादि) — Sub-parvan S1 K Ns B (Bs om) Da Dn2 ns D1 s s Ms s अर्जुनतीर्थयात्रा (Bs "यनवास्त), T1 सभय — Adhy name S1 K Ms s बभ्रुवाहनजन्म (Ms s "नेपत्ति) ; Ko s अप्सरसां शपासोऽपि ; Ds चित्रागदाप्राप्ति — Adhy no (figures, words of both) Dns 216, Dsm 226, Ds 167, T1 222, Ts Gs s 177, Gs 174 Gs 178, Gs s M 176 — S'loka no Dn 24, Ms 35 — Aggregate s'loka no Dns 7873

210

1 S1 K (except Ko) S om उवाच (Gs om. 1st ref) — *) Ks "परापेय ; Ns V1 "परापेय ; Ds "परापेय ; Ms (anf / in as in text) s-s "परापेय Ks s हीपेय — S1 Ks (hapl.) om 1st-2nd — *) Ds Gs s च (for

२१०

वैशंपायन उवाच ।

सोऽपरान्तेषु तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 सर्वाण्येवानुपूर्व्येण जगामामितधिक्रमः ॥ १
 सद्युद्धे पश्चिमे यानि तीर्थान्यायतनानि च ।
 तानि सर्वाणि गत्वा स प्रभासमुपजग्मिवान् ॥ २
 प्रभासदेशं संग्रासं वीभत्सुमपराजितम् ।
 तीर्थान्यनुचरन्तं च शुश्राव मधुह्वदनः ॥ ३
 ततोऽभ्यगच्छत्कौन्तेयमज्ञातो नाम माधवः ।
 दृष्ट्वाते तदान्योन्यं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ॥ ४
 तावन्योन्यं समाश्लिष्य पृष्ठा च कुशलं वने ।
 आस्तां प्रियसखायौ तौ नरनारायणावृषी ॥ ५
 ततोऽर्जुनं वासुदेवस्तां चर्यां पर्यपृच्छत ।

किमर्थं पाण्डवेमानि तीर्थान्यनुचरन्त्युत ॥ ६
 ततोऽर्जुनो यथावृत्तं सर्वमाख्यातवास्तदा ।
 श्रुत्वोवाच च चाप्येव एवमेतदिति प्रभुः ॥ ७
 तौ विहृत्य यथाकामं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ।
 महीधरं रैवतकं वासायैवाभिजग्मतुः ॥ ८
 पूर्वमेव तु कृष्णस्य वचनात्तं महीधरं ।
 पुरुषाः समलं चक्रुरुपजहृथ्व भोजनम् ॥ ९
 प्रतिगृह्णार्जुनः सर्वमुपभुज्य च पाण्डवः ।
 सहैव वासुदेवेन दृष्टवान्नटनर्तकान् ॥ १०
 अभ्यनुज्ञाप्य तान्सर्वानर्चयित्वा च पाण्डवः ।
 सत्कृतं शयनं दिव्यमभ्यगच्छन्महाद्युतिः ॥ ११
 तीर्थानां दर्शनं चैव पर्वतानां च भारत ।

G. 1. 7696
 B. 1. 210. 12
 K. 1. 288. 87

एव). Some MSS. "पूर्वैः.

२ Śi K₁ om. 2^{ab} (cf. v. l. 1). — ^{ab} V₁ द्वे यानि तीर्थानि पश्चिमे भरतर्षभ. — ^c S transp. सर्वाणि and गत्वा स. — After 2, D₄ (marg. sec. m.) S ins. a passage given in App. I (No. 118).

३ ^a Śi K₁ द्वे. T G (except G₁) प्रभासं समनुप्रासं. — ^b K₂ तं; M₂-s तु (for च). N₂, s B (except B₂) Dn Da सुभुज्यं रसपीयं च. — After 3, D₄ (marg. sec. m.) S ins.:

2044* चारणानां तु वचनादेकाकी ज जनार्दन ।

४ ^a M (except M₂) तत्राप्यगच्छ. — ^b K₁ वृष (for नाम). K₂ N₁ V₁ B D सखायं तत्र; Cd अज्ञातो नाम (as in text).

५ Śi K₁ om. 5; G₁ (hapl.) om. 5^a-8^a. — ^b K₂ N₂ N₁ G₂ (after corr.) जने; D₁ मुने; T₁ G₂, s M पयि; T₂ G₂ (befor corr.) जले (for वने). — ^c V₁ रमेतं (for आस्तां). — ^d K₂ N₁ V₁ उर्षी (for ऋषी).

६ G₁ om. 6 (of. v. l. 5). — ^a G₂, s तं च पाप्यौ दृष्टुच्छ; M तत्कार्यं पर्यं. — G₂, s om. 6^{ab}. — ^b K₂, s N₂, s B D (except D₂ D₃, s) पृतानि (for ह्रमानि). T₁ ^c धं पाप्यं सर्वाणि; T₂ G₂, s धं पावनातीति. — ^d Śi K₂, s तीर्थान्युपच (K₂ सत्); K₂ न्यनुसरं; D₂ न्यनुसरांसि च.

7 G₁ om. 7 (cf. v. l. 5). — Before 7, T₁ M₂ ins.

वैशं. — ^a Śi K (except K₂) N₁ B₂ D₂ तस्य (for ततो). — ^b V₁ S (G₁ om.) transp. उवाच and च. N₁ वाचं (for उवाच). Śi K N₁ स (for च). — ^c S (G₁ om.) श्वेचने प्रभो.

8 G₁ om. 8^{ab} (of. v. l. 5). — ^a T₁ समेतौ (for प्रभासे). Śi पाथिवौ. — ^b Śi K₂ M₂-s उष; K₂ जप (for अर्जि).

9 ^a G₁ M₂, s तु (for तं). — ^b K₂ N₁, s V₁ B D (except D₂, s) समंतात्; B₂ m पुरस्तात्. K₂, s N₂, s B D (except D₂) मंडयां चक्रुः; T₂ G₂, s तमलं. — ^c Śi K₂, s सर्वकामसमृद्धिभिः.

10 K₂ (hapl.) om. 10^a-11^a.

11 K₂ om. 11^{ab} (cf. v. l. 10). — ^a N V₁ B D (except D₂) ज्ञाय तान्; S (except M₂-s) ज्ञातवान्. — ^b M₂-s तु (for च). — ^c Da D₂, s transp. सत्कृतं and शयनं. — ^d K₂, s N₁ D₂ T G₂-s M सहाय्युतः; K₂ G₂, s सहायुतः; N₂, s Dn D₂ महामतिः; B (except B₂) समद्युतिः. — After 11, N (except K₂, i N₁) ins.:

2045* तत्सद्य महाबाहुः शयानः शयने शुभे ।

12 T G M₂ om. 12. — ^a N₂, s B D₁ Dn D₂ नदीनां (for तीर्थानां). N₂, s B D (except D₂, s) पदवलागां च (for दर्शनं चैव). — ^b K₂, s N₂ Dn D₂ सथैव च; N₂ B D₂ D₂ च दर्शनं (for च भां). — ^c Śi

आपमानां वनानां च कथयामास सात्वते ॥ १२
 स कथाः कथयन्नेव निद्रया जनमेजय ।
 कौन्तेयौष्पहतस्तस्मिन्शयने स्वर्गसंमिते ॥ १३
 मधुरेण स गीतेन वीणाशब्देन चानघ ।
 प्रबोध्यमानो बुबुधे स्तुतिभिर्मङ्गलैस्तथा ॥ १४
 स कृत्वावश्यकार्याणि चार्ण्येयानभिनन्दितः ।
 रथेन काञ्चनाङ्गेन द्वारकामभिजग्मिवान् ॥ १५
 अलंकृता द्वारका तु वभूव जनमेजय ।
 कुन्तीसुतस्य पूजार्थमपि निष्कृतकेष्वपि ॥ १६
 दिदक्षवश्च कान्तेय द्वारकावासिनो जनाः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वाशधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ समाप्तमर्जुनवनवासपर्व ॥

K1 सारवतः; M (except Ms) सत्वतः.

13 *) Śi Ko. 1. 4 Ds स तथा; Ks. s Ns. s B Da Dn D1. 2. 4 एवं स; G1 कथयं स; Ms-s स कथ. — *) Ns. s Bs Da1 Dn Da. s 'योपि ह'; Bs हुंतीबुधो ह. — *) Ks. s N1 V1 B D 'संनिभे; T G (except G1) सत्वकथनः.

14 *) Śi K1 Ms-s च; Ks. s Ns. s B D (except D1. 2) एव; Ms सु- (for स). — *) T G (except G1) वाद्यशब्देन. Śi Da Ms-s भारत; K1 वानघ; Ns Dn D1. 4 वैव ह. — *) Ms-s transp. बुबुधे and स्तुतिभिर्.

15 *) Ms कृत्वा च (for स कृत्वा). Śi Ko. s Bs Ds 'कर्माणि. — *) Śi 'वन्दित. — After 15th, S. ias. :

2046* चार्ण्यं समनुज्ञाय ततो बालमरोचयत् ।
 तथेत्युक्त्वा वासुदेवो भोजनं वै क्षमास ह ।
 यतिरूपधरं पार्थं विसृज्य सदसा इतिः ।

[(L. 1) Ms-s 'ज्ञाप्य.]

— *) Here and below Śi द्वारिका (for द्वार').

16 S (except Ms-s) om. 15th. — *) Ks. s Ns. s V1 B D (except D1) Ms-s हुंतीसुतस्य. — *) Ko. s D1 अग्नि; N1 अय; Ms-s इह (for the first अग्नि). Ko Mr. s निष्कृत'.

17 *) Ns Bs D दिदक्षंतथ. S गोविद्. — *) N1 सुवतश्च सह'. — After 17, T G (except G1. s) ins. :

2047* क्षमार्थमपि चार्ण्येया गोविन्द्विरहाक्षमाः ।

कौतुहलसमाधिदा श्रुत्वासुष्येद्य संस्थिताः ।

[(L. 1) T1 G1. s 'क्षताः.]

18 *) Śi K (except Ks) N1 Ds अथायहोके (for अथ). — *) V1 सतिस्सु रातसस्यथा. — *) V1 'बोभयन्महात्.

नरेन्द्रमार्गमाजग्युस्तूर्णं शतसहस्रशः ॥ १७
 अवलोक्येपु नारीणां सहस्राणि शतानि च ।
 भोजवृष्ण्यन्धकानां च समवायो महानभूत् ॥ १८
 स तथा सत्कृतः सर्वैर्भोजवृष्ण्यन्धकात्मजैः ।
 अभिवाद्याभिवाद्याश्च सर्वैश्च प्रतिनन्दितः ॥ १९
 कुमारैः सर्वैश्च वीरैः सत्कारेणाभिवादितः ।
 समानवयसः सर्वानाश्लिष्य स पुनः पुनः ॥ २०
 कृष्णस्य भवने रम्ये रत्नभोज्यसमावृते ।
 उवास सह कृष्णेन बहुलास्तत्र शर्वरीः ॥ २१

19 *) K1 सत्कृतः (for स तथा). Ms. s transp. and तथा. — *) Śi K N1 D1. 2. s 'कादिनि. — *) 'आभिवाद्याद्यान्.

20 Śi om. 20; G1 (1 hapl.) om. 20th. — *) V सत्कृतो; Ts G-s सर्वतो. — *) Ko Ds 'वन्दितः; K1-V Bs 'पूजितः; Ns. s B1. s. s Dn 'बोदितः; Ms (inf. lin. s in text). s 'नन्दित. — *) Ks आभाष्य. K1 D1 (except T1) च (for स).

21 *) N1 वृष्णिभोजन'. — For 21, S subst. :
 2048* कृष्णः स्वभवनं रम्यं प्रविशेत् महायुतिः ।
 प्रयासादागतं सर्वो देव्यः कृष्णमपूजयत् ।
 [(L. 1) Ms. s दिव्यं (for रम्यं). G1 Ms. s महायुतः.
 — (L. 2) Ts G1-s प्रयासात्.]

Colophon. Major parian: Ts G M हंसय' (for आदि'). — Sub-parvan. K Ns B Da Dn. ns D1. s Ms अर्जुन (Bs om.) वीर्येयाया (Bs 'चययास); T1 हंसय; to it Ko. s add समाप्त. — Adhy. name. Śi K1 रैवत' गिरिम' (Śi 'स) इः; Ko. s. s Ds द्वारका (Ks 'काणि) गार्गा' Ms वासुदेवामास. — Adhy. no. (figures, words or both): Dns 217; Dns 227; Da 168; D 223; Ts G1. 4 178; G1 175; G1 179; G1. 6 M 177. — Sth. s no. : Dn 21; Ms 40. — Aggregate s'loka no. Dns 7894.

211

1 Śi K (except Ko) S om. उवास. — In Śi 1st portion of the text from कतिपया' (in *) up to

वैशांपायन उवाच ।

ततः कतिपयाहस्य तस्मिञ्चैवतके गिरौ ।

धृष्यन्धकानामभवत्सुमहाउत्सवो वृष ॥ १

तत्र दानं ददुर्वीरा ब्राह्मणानां सहस्रशः ।

भोजवृष्यन्धकाथैव महे तस्य गिरेस्तदा ॥ २

प्रासादे रत्नचित्रैश्च गिरेस्तस्य समन्ततः ।

स देशः शोभितो राजन्दीपवृक्षैश्च सर्वशः ॥ ३

वादित्राणि च तत्र स वादकाः समवाद्यन् ।

ननृतुर्नर्तकाथैव जगुर्मानानि गायनाः ॥ ४

अलंकृताः कुमारश्च वृष्णीनां सुमहौजसः ।

यानैर्हाटकचित्राङ्गैश्चर्यन्ते स सर्वशः ॥ ५

पौराश्च पादचारेण यानैरुवाचचैस्तथा ।

सदाराः सांजुयात्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६

ततो हलधरः क्षीवो रेवतीसहितः प्रभुः ।

अनुगम्यमानो गन्धर्वरचरत्तत्र भारत ॥ ७

तथैव राजा घृष्णीनामृग्रसेनः प्रतापवान् ।

उपगीयमानो गन्धर्वैः स्त्रीसहस्रसहायवान् ॥ ८

रौक्मिण्येश्च साम्बश्च क्षीवो समरदुर्मदौ ।

दिन्यमाल्याम्बरधरो विजहतेऽमराविव ॥ ९

अक्रूरः सारणथैव गदो भानुविह्वलः ।

निशठश्चारुदेव्यश्च पृथुर्विपृथुरेव च ॥ १०

सत्यकः सात्यकिथैव भङ्गकारसहाचरौ ।

G. 1. 2019
K. 1. 210.
K. 1. 236. 11

*भवत् (in *) is lost on a broken part. — *) T₁ G_{1.2} M 'पयस्यस्यु. — *) S तत्र रेव'. — *) K_{1.2} N_{1.2} B D (except D₁) उत्सवो वृषसत्तम.

2 Ś₁ missing for 2^a. — *) K (except K₁) N₁ V₁ D₁ D₁ ब्राह्मणेभ्यः. — *) K₁ M_{1.2} V₁ D₁ D₁ महौजस्य; K₂ महौजस्य; T₁ महौजस्य; T₂ G_{1.2} (after corr.) M₁ महे तस्मिन्; G_{1.2} (before corr.) M_{1.2} M_{1.2} महे तस्मिन्. N_{1.2} गिरस्तथा; S गिरौ तथा (G_{1.2} M_{1.2} 'त'). Cd cites महे.

3, *) Ś₁ K_{1.2} N_{1.2} पादपे (for प्रासादे). — Ś₂ missing from च (in *) up to दीप (in *). K₁ S (except M_{1.2}) तु (for च). — *) K_{1.2} N_{1.2} V₁ तत्र (for तस्य). K₂ समीपतः. — G₁ om. 3^a. — *) K₁ 'वाः पुजितो. — *) K₂ फल'; N_{1.2} B (except B₁) D कल्प'; N_{1.2} V₁ नदी'; Cd Arj₁ दीप' (as in text). Ś₁ K₁ च सर्वतः; K_{1.2} S (G₁ om.) च शोभितः (M_{1.2} स समन्ततः).

4 V₁ (hapl.) om. 4-6. Ś₁ missing from स्य (in *) up to जगुर्गाः (in *). — *) K₁ N₁ B D तत्राद्ये (N_{1.2} तत्राद्ये); T₂ G_{1.2} तत्र स्युः. — *) K₁ को चाय चाद्यन्. — M_{1.2} om. 4-5. — *) K_{1.2} D_{1.2} चादि (for वैव). — *) K₂ N_{1.2} B Da D_{1.2} D_{1.2} गोयानि; K₂ सामानि; N_{1.2} तत्रैव; D_{1.2} D_{1.2} S (M_{1.2} om.) भीतादि. N_{1.2} D_{1.2} D_{1.2} S (M_{1.2} om.) गायकाः.

5 V₁ M_{1.2} om. 5 (cf. v. 1. 4). — Ś₁ missing

from स्य (in *) up to चर्यन्ते (in *). — *) K₁ N_{1.2} B_{1.2} D₁ T₂ G_{1.2} M_{1.2} (in₁ lit. as in text) सुमहौजसां. — N₁ om. 5^a-6^a. — *) K₁ कांवन' (1 gloss); K₂ N_{1.2} V₁ B D (except D₁) हाटकचित्रैश्च. — *) K₂ B_{1.2} च (for स्य). M_{1.2} भारत (for सर्व').

6 N₁ om. 6 (cf. v. 1. 5); M₁ (1 hapl.) om. 6-7.

7 M₁ om. 7 (cf. v. 1. 6). — *) Ś₁ K (except K₁) D₁ हलधुचः. — *) Ś₁ K₁ रेवला. — *) Hypermetric! of 8^a. Ś₁ K₁ अनुगीय' (K₂ m as in text); T₂ G₁ अभिगम्य'; G₂ अभेच'. T G M₁ चक्रुर्निर. — K₁ D₁ (hapl.) om. 7^a-8^a.

8 K₁ D₁ om. 8^a (cf. v. 1. 7). — *) Hypermetric! K₂ प्रगीय'; K₂ N₁ D₁ D_{1.2} अनुगीय'; V₁ B_{1.2} Da अनुगम्य' (cf. 7^a); D₁ अनुगीतः स.

9 *) K₂ (m as in text). G₁ M₁ शोदिणे'; Cd as in text. Some MSS. चांचय. — *) K₂ D_{1.2} S (except M₁) समर (M_{1.2} परम) दुर्जयी. — *) Ś₁ K_{1.2} D₁ D₁ 'मालांबर'.

10 *) K₂ N₁ B D (except D₁) गदो वक्रुः. N (except D₁) T₁ G_{1.2} S_{1.2} विह्व' (Ś₁ 'भ्रू'रथ'; cf. 1. 90. 42. — *) Ś₁ निषद'; K₁ 'दाह'; K₂ 'सित'; K₂ 'पय'; T₂ G₁ निःशठ'; G_{1.2} निःशक'.

11 *) K_{1.2} D₁ भृंगकार; K₂ भङ्गकार; T₁ G₁ भृंगकार. K_{1.2} Da -सहाचरौ; K₂ महाबलः; N₁

हार्दिक्यः कृतयर्मा च ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ ११
 एते परिश्रुताः स्त्रीभिर्गन्धर्वैश्च पृथक्पृथक् ।
 तमुत्सवं रैवतके शोभयांचक्रिरे तदा ॥ १२
 तदा कोलाहले तस्मिन्वर्तमाने महाशुभे ।
 वासुदेवश्च पार्थश्च सहितौ परिजग्मतुः ॥ १३
 तत्र चङ्गम्यमाणौ तौ वसुदेवसुतां शुभाम् ।
 अलंकृतां सखीमध्ये भद्रां दृष्टवतुस्तदा ॥ १४
 दृष्ट्वैव तामर्जुनस्य क्रन्दर्पः समजायत ।
 तं तथैकाग्रमनसं कृष्णः पार्थमलक्षयत् ॥ १५
 अधान्नवीतुष्कराक्षः प्रहसन्निव भारत ।
 वनेचरस्य किमिदं कामेनालोड्यते मनः ॥ १६
 ममैषा भगिनी पार्थ सारणस्य सहोदरा ।
 यदि ते वर्तते बुद्धिर्वक्ष्यामि पितरं स्वयम् ॥ १७

अर्जुन उवाच ।

दुहिता वसुदेवस्य वासुदेवस्य च स्वसा ।
 रूपेण चैव संपन्ना कमिवैषा न मोहयेत् ॥ १८
 कृतमेव तु कल्याणं सर्वं मम भवेद्भुवम् ।
 यदि स्वान्मम वार्ष्णेयी महिषीयं स्वसा तव ॥ १९
 प्राप्तौ तु क उपायः स्याच्चद्रवीहि जनार्दन ।
 आस्थास्यामि तथा सर्वं यदि शक्यं नरेण तत् ॥२०
 वासुदेव उवाच ।
 स्वयंवरः क्षत्रियाणां विवाहः पुरुषर्षभ ।
 स च संशयितः पार्थ स्वभावस्यानिमित्ततः ॥ २१
 प्रसन्न हर्षणं चापि क्षत्रियाणां प्रशस्यते ।
 विवाहहेतोः शूराणामिति धर्मविदो विदुः ॥ २२
 स त्वमर्जुन कल्याणीं प्रसन्न भगिनीं मम ।

-महाबली; Ns B Dn Ds -महारवौ; D1s -महोदरी; Ms
 -सखीचरी; Me-s -सहायकौ. — *) Ks.s N1.s V1 B D
 (except Ds) 'वय उद्धवश्चैव.

12 After 12, S ins.:

2049* वासुदेवो ययौ तत्र सह स्त्रीभिर्गुणान्वितः ।

दत्त्वा दग्ने द्विजातिभ्यः परित्राजमपश्यत् ।

13 *) S1 Ko. 2.4 Ds तस्य; Ks B1.s.s विद्वे; Ks तत्र;
 N1 D1.s तया; Da1 Dn Ds वित्र. Ns Dn Ds S (except
 Ms.s) कौतूहले. — *) Ks.s.s N V1 B D (except Ds)
 महाश्रुते; Ks महे शुभे; S महोत्सवे.

14 *) S1 Ko. 1 ततः (for तत्र). N1.s B (except
 B1) Dn Ds s G1 Ms.s चंक्रमः; Ds चंक्रममाणानां. — *)
 Ko.s s N1 V1 S (except G1 Ms. 1) स्वलंकृतां. — *) Ks
 V1 Bs Dn1.s T G (except G1.s) Ms सुभद्रां ददतुस्वदा;
 D1.s s सुभद्रां ददतुस्वत्.

15 *) Gs दृष्टैतामर्जुनस्यास्य. — *) Ko Ds S तव (T
 G-4 चा) निकामः; Ks-4 Bs. D1.s (after corr.)
 तदेकाम्; Ns B1.s Da Dn Ds (before corr.) तदेकाम्;
 Cd अनेकाम्.

16 *) Ns Bs.s D (except Da Ds) अमवीतुष्कर-
 रथाग्रः; S अमवीतुष्करीकाक्षः.

17 *) Ms-s मनेय. — *) T G सहोदरी. — After
 17*, Ks-4 Ns.s V1 B D ins.:

2050* सुभद्रा नाम भद्रं ते पितुं दयिता मुता ।

— *) Bs D1.s * स्वकं. — After 17, Ms-s (w/Job)

om. the ref. before 18) ins.:

2051* अमवीतुष्करीकाक्षं प्रहसन्निव भारत ।
 (of. 16^{ab} and v. 1.).

18 S1 K1 S om. उवाच (Ms-s om. the ref.).
 — *) S1 Ks N1s एव च; N1s B1 Ds1 Dn वैषा (for वैश-
 Gs रूपवैचल्यसंपन्ना. — *) B (except B1) Dn1 (by
 corr.) कमेवैषा; G1 कर्म वैषा. Ko Ds न लोभयेत्; G1
 (before corr.) अनो हरेत्.

19 *) Ks स्वयमेव म*. N1 स्वयं (for युयम्). — T
 G1-4 ins. after 19^{ab}; G1.s, after 19:

2052* देववृन्दः सदा त्वां तु स्मरन्वा विजयतेऽसुरान् ।
 तय संदर्शनात्स्वामिभद्राप्यं न हि तत्किमु ।

— *) G (except G1.s) वार्ष्णेय.

20 *) S1 Ko. 1.6 Bs मातौ च; Gs प्राप्तं तं. T1
 तत्प्राप्तौ क उपायं मां. — *) S1 Ko. 7 सत्यवृद्धिः; Ks.s N1s
 V1 B1.s D S (except Ms-s) सं म*; Ks सद्रुहि तं.
 — *) Ks N V1 B D Ms-s तदा; Ks G1 Ms यथा; T1
 Gs इति तत्. — *) Ks कर्तव्यं मातुषेण तत्; Ds यदि
 शक्यं जनार्दन.

21 S1 K1 S om. उवाच. — *) Ks हार्दिक्यर्षभ. Ms-s
 पुरोत्तम. — *) B1 Ms त तु. S1 K1 संगमितः पार्थः Ds
 संसयिताथैव. Cd cites संगमितः (as in text). — *)
 Ks विवादस्यानि; S (except G1.s Ms.s) स्वभाषः; Jyasthi:

22 *) K1 विदितयते; Gs विदितो यते. — *) N1.s Ms
 विवाहहेतुः. S कल्याणी. — *) T1 Gs-4 वेदविदो.

हर स्वयंवरे ह्यस्याः को वै वेद चिकीर्षितम् ॥ २३

वैशांपायन उवाच ।

ततोऽर्जुनश्च कृष्णश्च विनिश्चित्येतिकृत्यताम् ।

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि एकादशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

२१२

वैशांपायन उवाच ।

ततः संवादिते तस्मिन्ननुज्ञातो धर्मजयः ।

गतां रेवतके कन्यां विदित्वा जनसेजय ॥ १

वासुदेवाभ्यनुज्ञातः कथयित्वेतिकृत्यताम् ।

कृष्णस्य मतमाज्ञाय प्रययौ भरतर्षभः ॥ २

शीघ्रगान्पुरुषान्नाजन्प्रेयमासासुतुत्तदा ॥ २४

धर्मराजाय तत्सर्वमिन्द्रप्रसंगताय वै ।

शुचैव च महाबाहुर्नुजज्ञे स पाण्डवः ॥ २५

रथेन काश्चनाङ्गेन कल्पितेन यथाविधि ।

सैन्यसुग्रीवयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ॥ २

सर्वशस्त्रोपपन्नेन जीमूतरवनादिना ।

ज्वलितमिप्रकाशेन द्विपतां हर्षघातिना ॥ ४

संनद्रः कवची खड्गी वद्वगोधाङ्गुलित्रयान् ।

C. 1. 725.
P. 1. 220.
P. 1. 244.

23 *) Śi Ko. 1. 4 N1 अतः प्रचल्य कं. — After 3rd, Ts G (except G2) ins.:

2053* यत्किरूपधरस्त्वं तु यदा कालयिष्याकता ।

— *) Da तस्याः; S चा(Gs वा)स्याः. — *) Ko Ds कश्चेत्; Ds को वेद वै (by transp.).

24 Before 24, only Das ins. वैशं उ" (as in text), and G1. 2 Ms. 8 वैशं; the rest om. the ref. — *) Śi K1 विनिश्चित्य विदित्वा च (Śi तां). — *) K2 N2. 3 B D भन्यान् (for राजन्).

25 *) Ko. 1. 4 *प्रस्य(Ks *स्थे)स्थिताय वै; T1 *प्रस्य-निवासिने. — *) T1 G1 M महाबुद्धिः. — *) K1 च रूढवः; T1 सुसुरभक्तः; Ts G-4 सुसादितः; G3 लमवृत्तः; G2. 4 M (except Ms) समावृत्तः. — After 25, S ins.:

2054* भीमसेनस्तु वाच्युत्तरा कृतकृत्यं सा मन्यते ।
हृष्येवं गजुज्ञेः सार्धंयुत्सवा भीतिमुपेयिवान् ।

. Colophon. Major parvans: Ts G M संभव" (for आदि"). — Sub-parvans: Śi K Ns B2. 2. 6 Da Dn1. 2. 2 D2. 2. 2. 2 Ms. 3 सुभद्राहरण (Ks अर्जुनतीर्थयात्रा; and सुभद्रा हरण); B1 अर्जुनतीर्थयात्रा. — Adhy. name: Ko. 3 वासु-देवाङ्गुन (Ks "नयोद्"भंशः; K1 वासुदेवभंशः. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 213; Dns 218; Dsm 228; Ds 169; T1 224; Ts G2. 4 179; G2 176; G3 180; G2. 4 M 178. — S'loka no.: Dn Ms 25. — Ag-gregate s'loka no.: Dns 7919.

212

The sequence of st. 1-8 in S (which om. 5th,

7th-8th) is: 1st, 2, 6, 7th, 1st (followed by passage No. 114 given in App. I, see below), 3-5th, 6th.

1 K1. 2. 4 D2 S om. उवाच; K2 om. the ref. Śi om. up to संवादि. (in *). — *) Ko. 2. 4 संनिश्चिते; K1 N1 संचारिते; N2 V1 B2 3 संसु"; B1. 2. 2 संव"; Da संसु". S चाः संचारिते तः; ArjP (?) संचारिणा तु तत्सुत्तरवा. Cd citos संचारिणा (-वातां हरेण). — Ts G2. 4 om. 1st. — *) S (Ts G2. 4 om.) रेवतकम्. — *) K2 विनिश्चित्य शुभाननां; S (Ts G2. 4 om.) प्रविष्टां द्वारकां प्रति. — A passage given in App. I (No. 114) is ins. in S after 1st (in Ts G2. 4, which om. 1st, after 7th); in Ds, suppl. fol. *see. m.*, after 2nd.

2 For the sequence of S cf. v. l. 1. — *) K2 ततोर्जुनोभ्य". After 2nd, Ds ins. a passage given in App. I (No. 114); cf. v. l. 1. — *) N2 Da D2. 4. 2 आदाय; S आस्वाय. — *) K2 युष्प"; Some MSS. पंभ. — After 2, S ins.:

2055* वृत्तेः सहोत्सवैरेवं वृष्णयोऽप्यगमन्पुत्रीम् ।

[M वृषोत्सवे रेवतके (for the prior half).]

3 For sequence of S cf. v. l. 1; G2 om. 3-5th. — *) Śi Ko. 3 S (Gs om.) तैश्च (as in text); B1. 2. 2 शैव्य; the rest शैव्य.

4 G2 om. 4 (cf. v. l. 3). — *) Ko N1 V1 D2. 2 Ts G2-4 वर; K2 वर्य; D1 ह्य (for वर). — *) Ts G2 ज्वलितार्के. — *) Ts G2 नाशिना.

5 G2 om. 5th (cf. v. l. 3). K2 reads 5th in marg. — After 5th, S (except G2) ins.:

2056* युक्तः सेनायुयान्नेण रथमारोभ्य साधवीम् ।

५ सुगयाव्यपदेशेन वीगपथेन भारत ॥ ५
सुभद्रा त्वथ शैलेन्द्रमभ्यर्च्य सह रैवतम् ।
दैवतानि च सर्वाणि ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ॥ ६
प्रदक्षिणं गिरिं कृत्वा प्रययौ द्वारकां प्रति ।
तामभिद्रुत्य कौन्तेयः प्रसह्यारोपयद्रथम् ॥ ७
ततः स पुरुषव्याघ्रस्तामादाय शुचिसिताम् ।
रथेनाकाशगेनेव प्रययौ स्वपुरं प्रति ॥ ८
हियमाणं तु तां दृष्ट्वा सुभद्रां सैनिको जनः ।
विक्रोशन्मद्रवत्सर्वो द्वारकामभितः पुरीम् ॥ ९
ते समासाद्य सहिताः सुधर्माभितः सभाम् ।
सभापालस्य तत्सर्वमाचक्षुः पार्थविक्रमम् ॥ १०
तेषां श्रुत्वा सभापालो मेरिं सान्नाहिकीं ततः ।

[Ts G₄.s गुप्तः G₅ गुप्तः (for युक्तः).]

— S om. 5th. — ^a) N₁ चानव. K₂.s N₃ B₂ D₁.s स (B₂ M.) ययौ भरतपथेन (N₃ D₁ 'भः'); V₁ ययौ रैवतकं गिरिं; B₂.s D₁ D₂.s प्र (B₂ स) ययौ पुरुषपथेन.

6 For sequence of S of. v. l. 1. — ^a) K₂ S च्यय. — ^b) S₁ K₁ 'व्यर्चयं महः; Ko 'व्यर्चयं स हः; K₂.s corrupt; N₁ सप्तव्यर्चयं च; N₃ B (except B₁) D (except D₁) 'व्यर्चयं हि. M (except M₁) दैवतं.

7 ^a) S₁ Ko N₂ D₁ D₂.s गिरिः; K₂ स्वयं. — After 7th, N₁ ins.:

2057* सुभद्रां कृष्णभगिनीं श्रीमिः परिवृतां सदा ।
 while S reads 1st (om. in Ts G₂.s; cf. v. l. 1). — S om. 7th-8th (G₅ om. 7th-14th). — After 7, K (except K₂) N₁ V₁ B D ins.:

2058* सुभद्रां चारुसर्वाङ्गीं कामगणमपीदितः ।
 8 S om. 8th, G₅ om. 8th also (cf. v. l. 7). — ^a) S₁ K₁ आकाशवेगेन; K₂.s N₃ V₁ B₂.s D₁.s D₂ कांयनागेन; N₂ कामयानेव; D₂ D₁.s कामवे (D₁ 'वे)गेन. — ^b) K₂ G₂.s स्वपुरीं.

9 G₅ om. 9 (cf. v. l. 7). — ^b) K₂ N₃ V₁ B D T₁ 'का जनाः. — ^c) Ko T₁ G₂.s-8 व्या (Ko G₂ व्य)रोत्वात्. K₂ N₃ V₁ B D T₁ विक्रोशन्तो (D₂ T₁ व्याक्रोशन्त्या) द्रवत्सर्वे.

11 G₅ om. 11 (cf. v. l. 7). — ^b) T₁ G₂ M संग्राह्यं (G₂ 'धी)सदा; T₂ G₂ सानाहयंसदा; G₄.s सानाहयसदा.

समाजघ्ने महाघोषां जाम्बूनदपरिष्कृताम् ॥ ११
 क्षुब्धास्तेनाथ शब्देन भोजवृष्ण्यन्धकास्तदा ।
 अन्नपानमपास्याथ समापेतुः सर्वां ततः ॥ १२
 ततो जाम्बूनदाङ्गानि स्पर्ध्यांस्तरणवन्ति च ।
 मणिविद्रुमचित्राणि ज्वलिताभिप्रभाणि च ॥ १३
 भेजिरे पुरुषव्याघ्रा वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
 सिंहासनानि श्वशो धिष्ण्यानीव हुताशनाः ॥ १४
 तेषां समुपविष्टानां देवानामिव संनये ।
 आचक्षुर्वै चेष्टितं जिष्णोः समापालः सहानुगः ॥ १५
 तच्छ्रुत्वा वृष्णिर्वीरास्ते मदरक्तान्तलोचनाः ।
 अमृष्यमाणाः पार्थस्य समुत्पेतुरहंकृताः ॥ १६
 योजयध्वं रथानाशु प्रासानाहरतेति च ।

12 G₅ om. 12 (cf. v. l. 7). — ^a) N₂ क्रदात् (for क्षुब्धात्). T₂ G₂-6 क्षोभितास्तेन; G₅ क्षुभर्मोलेन (all these om. अथ). — ^b) S₁ Ko. 4 B₁ तथा; N₂.s ततः — After 12th, S (except G₂) ins.:

2059* अन्तर्द्वारसमुत्पेतुः सहसा सहितास्तदा ।

[G₁ M सर्वां वै; M₂-8 तथैव (for सहसा). T₁ सहसैव कृते तदा.]

— ^a) D₂ D₁.s अयापास्य (by transp.); S (G₅ om.) अयादाय. S₁ K₁ N₁ 'पानात् (पान)पालैव. — ^b) K₂ N₃ V₁ B D (except D₂ D₁) T₂ G₂.s-6 समंततः; N₂ ततः सर्वां (by transp.).

13 G₅ om. 13 (cf. v. l. 7). — ^a) N₂ V₁ B₂.s D सत्र. — ^b) K₂ T₂ G₂.s-6 पराध्यांस्तरणानि; G₂ विप्रारणम्.

14 G₅ om. 14 (cf. v. l. 7). — ^a) G₁ M₂ 'महावहः. — D₁ om. 14th-15th. — ^b) S₁ Ko. 2. 1 N₁ बहुधाः. — ^c) K₂ साहानीव. T₂ G₂.s दीप्यमानानि सर्वथा.

15 D₁ om. 15 (cf. v. l. 14). — ^a) T₂ G (except G₁) संगमे. — ^b) N₁ सभानुगः; T₂ तथाधिषं; G₂ सभापुत्रः । M समागतः (M₂.s 'ताम्' (for सदा)).

16 ^a) N₂ 'त्वा पृथ'. — ^b) N₃ V₁ B₂ D (except D₁) मदसंरक्षं; B₂ क्रोधं. — ^c) K₂ B पार्थाय. — ^d) Ko. 2 B अर्थागतः; T₂ G (except G₁) महारथः (for अहं). T₂ यादवाः सहसा वृताः.

17 ^a) G₂ योजयित्वा. — After 17th, S ins.:

2060* मागानांस्तथैव च ।

कथयानाहर शिमे.

धनुषि च महार्हाणि कवचानि दृहन्ति च ॥ १७
 क्षतासुचुकुशुः केचिद्रथान्योजयतेति च ।
 स्वयं च तुरगान्केचिन्निन्दुहंमविभूषिताम् ॥ १८
 रथेष्वानीयमानेषु कवचेषु ध्वजेषु च ।
 अभिकन्दे नृवीराणां तदासीत्संकुलं महत् ॥ १९
 वनमाली ततः धीवः कैलासशिखरोपमः ।
 नीलवासा मदोत्सिक्त इदं वचनमब्रवीत् ॥ २०
 किमिदं कुरुयाप्रज्ञास्त्वूर्णां भूते जनार्दने ।
 असा भावमविज्ञाय संकुद्धा मोघपर्जिताः ॥ २१
 एष तावदभिप्रायमाख्यातु स्वं महामतिः ।
 पदस्य रुचितं कर्तुं तत्कुरुध्वमतन्द्रिताः ॥ २२
 ततस्तौ तद्वचः श्रुत्वा ग्राह्यरूपं हलायुधात् ।

त्वूर्णां भूतास्ततः सर्वे सायु साध्विति चायुवन् ॥ २३
 समं वचो निशम्येति बलदेवस्य धीमतः ।
 पुनरेव सभामध्ये सर्वे ते समुपाविशन् ॥ २४
 ततोऽब्रवीत्कामपालो वासुदेवं परंतपम् ।
 किमवागुपविद्योऽसि प्रेक्षमाणो जनार्दन ॥ २५
 सत्कृतस्त्वत्कृते पार्थः सर्वैरस्माभिरच्युत ।
 न च सोऽर्हति तां पूजां दुर्दुद्धिः कुलपांसनः ॥ २६
 को हि तत्रैव भुक्त्वान्नं भाजनं मेतुमर्हति ।
 मन्यमानः कुले जातमात्मानं पुरुषः क्वचित् ॥ २७
 ईप्समानश्च संबन्धं कृतपूर्वं च मानयन् ।
 को हि नाम भवेनार्थी साहसेन समाचरेत् ॥ २८
 सोऽयमन्य च नामास्माननादत्य च कैशयम् ।

C. 1. 759
B. 1. 220
R. 1. 274

[(L. 2) T₂ G₂-4 'चान्याहर (G₂ 'रत्); G₁. 9 'चाना-
 हरम्; G₁ 'चानसपाप्.]

— K₂ (hapl.) om. 17^a-18^a. — * G₁ M₂ तोमराणि.
 B₂ D₂ D₁. 3 भद्रति च.

18 K₂ om. 18^a (cf. v. l. 17). — * N₁ च युक्. ;
 T₂ G (except G₁) विवृक्. — * Ko रथानायोजयति;
 D₂ रथानां योजयति; T₁ रथानाहरतेति. — * N₁; T₂
 हेमपरिष्कृतान्. S₁ K₁ आनिन्दुहंमय्; N₂ B₂ D₁. 3
 अयुजन् हेमम् (D₁ हेममालिनः).

19 * T₂ G₂-0 महयसु (for ध्वजे). — * D₁ आकन्दे
 च; G₂. 6 महास्तने. S₁ K₁. 5 M₁. 8 'कन्देन वी'; T₂ G₂-4
 महापादवधौ. — * K₂. 5; N₁; V₁ B D₂ D₁. 3; G₁ तुसु (or
 'तु)ः; M₂. 8 कन्देन.

20 * K₁ B (except B₂) D₂ तदा (for ततः).

21 * S₁ K₂ D₁. 3 'तामा'; Ko. 1 N₂ 'ताम'; N₁
 पुरुषाः प्राः; T₁ M स्वकृतम्; T₂ G चाकृतम् (G₁ तु कृतं
 प्रा). — Ko (1 hapl.) om. 21^a-22^a. — * S₁ K₁
 G₂-0 M₂ मेव; K₂. 4 D₂ किमु गजैव (K₂ 'त); D₁ मोहः ;
 D₂ आदव.

22 K₂ om. 22^a (cf. v. l. 21). — * S₁ K₂ D₁. 3
 G₂. 6 आख्यातु स्वं; G₁ M आख्यातीव. B₂ सु. (for स्वं).
 T₂ G (except G₁) 'तु मम यद्दि. — * S₁ Ko. 1. 5
 यदस्य; K₂ यद्यत्. K₂-4 B₁ D₂ D₁ G₁ M₂. 8 रुचिर्.
 T₁ corrupt.

23 * N₁ M₂ 'सद्रथम्; T₂ G (except G₁) 'ले
 वचनं. — * Ko. 2 D₁. 3; G₂ M₂ ह्योभूताय (D₂ 'नृत्वा').
 — * S₁ Ko. 1. 5; D₁ T₁ अथ (for च).

24 * Ko. 2. 5 सु (K₂ सं)सर्वादः; B₁ D₂. 5. 5 समं वाचो;
 B₂. 5 सर्वं वाचं; B₂ सर्वं व. Ko D₂ निराचरैते; N₂ B₂ D₂
 D₂ D₂ 'न्येव; B₂. 5. 5 'व्याय. K₂ V₁ D₁ समं ततो (V₁
 समवाये)य निःसन्धे; T₁ G₂. 5 समवाचं 'बोधे'स्तु निःसन्धा;
 T₂ G₂-4 यादवास्तवपि (G₂ om. तु) निःसन्धा; G₁ समा
 वाचा तु निःसन्धा.

25 * K₂. 5; N₂ B (except B₂) वचो रामो वासु;
 N₂ D₂ D₂ वासुदेवं वचो रामः; T₁ G₁ M वासुदेवं कामपाल
 (by transp.). S₁ K₁ अरिर्वमं; K₂ N₂ B D M (except
 M₂) परंतपः. — After 25^a, 3 ins.:

2061^a प्रेक्षोव्यनाथ हे कृष्ण भूतमव्यभविष्यकृत् ।
 [Before the line, T₁ ins. कामपालः; G₁ बलः;
 M₂-5 बलदेवः.]

— * T₁ M₂-5 किनिचांगेष; T₂ G₂. 4 किमुपाय्य; G₂. 6
 किमु चात्रोप. — T₁ om. 25^a-26^a. — * V₁ मुहुर्मुहुः;
 S (T₁ om.) जनाकुलं.

26 T₁ om. 26^a (cf. v. l. 25). — * G₁ M (except
 M₂) अर्चितः (for अयुक्त).

27 * S₁ Ko. 1. 4; N₁ D₂. 5 युक्त्वैव (N₁ 'क.वाति; D₂
 'कत्वा हि) तत्राज्ञं; G₂ तत्रैव निरवागं. — * G₂ पापकृत्
 (for भाव). S₁ K₁ अकुम्. T₂ G₂ भोक्तुमर्हति पापकृत्;
 G₂ अपीमां भोक्तुमर्हति. — * S₁ K (except K₂) D₂
 जन्म; T₂ G₂ M₂ जातः (for जातम्).

28 * K₂ N₂ B₂. 5 D₁ ईप्सन्नेव हि; N₂ B₂. 6 Da D₂
 D₂ इच्छोप हि; D₂ 'मानः स्व. — * K₂. 4; N₂ B₂. 5. 1 D
 (except Da D₂). S₁ M₂ कृतं (for कृत). T₁ सुमारयन्;
 G₂ समानवै; M₂ समानयेत् (M₂ 'नयन्; M₂ 'वयन्).

प्रसह्य हृतवानद्य सुभद्रां मृत्युमात्मनः ॥ २९
 कथं हि शिरसो मध्ये पदं तेन कृतं मम ।
 मर्षयिष्यामि गोविन्द पादस्पर्शमिवोरगः ॥ ३०
 अद्य निष्कौरवामेकः करिष्यामि वसुंधराम् ।
 इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वादशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ समाप्तं सुभद्राहरणपर्य ॥

न हि मे मर्षणीयोऽयमर्जुनस्य व्यतिक्रमः ॥ २९
 तं तथा गर्जमानं तु मेघदुन्दुभिनिःखनम् ।
 अन्वपद्यन्त ते सर्वे भोजवृष्यण्यन्धकास्तदा ॥ ३२

२१३

वैशांपायन उवाच ।

उक्तवन्तो यदा वाक्यमसकृत्सर्ववृष्णायः ।
 ततोऽत्रवीद्वासुदेवो वाक्यं धर्मार्थसंहितम् ॥ १
 नावमानं कुलसास्य शुडाकेशः प्रयुक्तवान् ।

संमानोऽभ्यधिकतेन प्रयुक्तोऽयमसंशयम् ॥ २
 अर्थलुब्धान्न वः पार्थो मन्यते सात्वतान्तदा ।
 स्वयंवरमनाद्युष्यं मन्यते चापि पाण्डवः ॥ ३
 प्रदानमपि कन्यायाः पशुवत्कोऽनुमंस्ते ।

— *) Śi. N̄i. D̄i. मवेत्पार्थी; T-G 'दर्थी.—*) K̄i. 2
 समाचरन्; S चरेद्बुधः.

29 *) S सोवमस्य. K̄i. 4 N̄i. 1; V̄i. B̄a. 5. 6 Da Dn
 D̄i. 4. 5 तथास्माकम्; K̄i. 3 च नः सर्वान्; B̄i. 1 तथा चास्मान्; T̄i
 Ḡi. 3 च नैवास्मान्; Ḡi. 3 चास्मात्. D̄i. सोवमन्वत् तानस्मान्.
 — *) S अयमस्य (for अना). — *) K̄i. B̄i. (before
 corr.) Das D̄i. कृतवान्.

30 *) D̄i. हे; T̄i. Ḡi. 4 तु (for हि). T̄i. Ḡi. 4
 सावर्तं मध्ये. — *) K̄o. 2. 8 N̄i. B̄ D (except D̄i)
 transp. पदं and कृतं. M̄s महत् (for मम). T̄i. पदं
 संनिहितं मम; T̄i. Ḡi. 4 कृत (Ḡi. 'तः) प्रोद्गाहकः (Ḡi. 'कं'
 कथं. — After 30th, T̄i. G (except Ḡi.) ins.:

2062^a स्वया चेधान्यनुवाचो षर्ययिष्यति मावच ।
 [Ḡi. 6 मर्षयिष्यामि.]

— *) N̄i. न सहिष्यामि; T̄i. G (except Ḡi.) न मर्षयिष्ये.
 31 *) T̄i. Ḡi. 4 पृथा; M̄ उर्थी (for एकः). — *) Ḡi.
 M̄ 'मि न संदायः. — *) Śi. K (except K̄i.) N̄i. D̄i. 2. 8
 भर्जुनेन (Śi. N̄i. 'नस्य) परामवः. — After 31, T̄i. G
 (except Ḡi.) ins.:

2063^a तमहं भ्रातृभिः सापि निहन्मि कुलपातनम् ।
 — After 31, M̄. 4 (erroneously) read I. 213. 4th-5th ।
 32 Before 32, T O ins. यदा. — *) S शैशिलेयं
 गर्जमानं. — *) D̄i. 8 'ममीर'. — *) Śi. K̄i. D̄i. अयम्;
 M̄s 'वर्तत. — *) Śi. K̄i. N̄i. D̄i. 3 Da D̄i. 3 Da. 5 O. 2
 तथा; T̄i. M̄ सतः. T̄i. Ḡi. 4 'वृत्तयंपदे यथाः.

Colophon. Major partan: T̄i. G M संभव' (for
 भारि'). — Sub-partan: Śi. K N̄i. B Da D̄i. 2. 8

D̄i. 2. 8. 5-T̄i. Ḡi. 5 M̄. 2 सुभद्राहरण; T̄i. संभव. — Adhy
 name. Śi. K̄i. वृत्तयंपदकोपः (K̄i. 'कप्रकोपः); K̄o. 2. 8 D̄i.
 बलदेवकोपः (K̄o. 'कोपनः); K̄i. 'कोपः); T̄i. Ḡi. 5 बलम
 कोपः (Ḡi. 'कोपनः); M̄s समासोमः. — Adhy. no. (figure
 words or both): D̄i. 219; D̄am 233; D̄i. 170; T̄i.
 229; T̄i. Ḡi. 4-5 M̄ 183; Ḡi. 181; Ḡi. 184. — S'loka
 no.: D̄n 32; M̄s 63. — Aggregate s'loka no.: D̄i.
 7950.

213

1 Śi. K (except K̄o.) D̄i. S om. उवाच. — *) Śi.
 K̄o. 2. 8 सदा वाचयं; K̄i. 2 N̄i. B̄i. 5 D̄i. 2. 8 Da T̄i. Ḡi. 4
 यथा वीर्यं; B̄i. 5. 6 D̄i. M̄s यदा वीर्यं; D̄i. 2 यथा वा; D̄i.
 तथा वा. — *) Ḡi. M̄. 2 सर्वपादावाः. — *) K̄i. N̄i. 1 P
 D (except D̄i.) 'संतुषं. N̄i. पापार्थं परार्थसंहिता. — After
 1, S ins.:

2064^a मयोक्तं न श्रुतं पूर्वं सदृष्टिः सर्वपादुके ।
 अतिक्रान्तमतिक्रान्तं न नियतं हि कर्हिपितृ ।
 श्रुयुष्यं सदृष्टिः तस्यं मम वाचयं सदृष्टुष्यम् ।
 2 *) K (except K̄o.) D̄i. D̄i. 1 समाप्तो. — *) S
 D̄i. 2. 8. 5. 1 T̄i. Ḡi. 5 M̄. 2 'यमसंज्ञायाः; S̄i. B̄i. 5 D̄i. 2
 'यं न संज्ञायाः; Ḡi. चर्मसंज्ञया.

3 *) Ḡi. 5 अर्थं परमान्. (except Ḡi.) न नः; K̄i. अर्थ
 N̄i. स वः; D̄i. अर्थ; T̄i. G (except Ḡi.) च वः (for वः)
 4 Ḡi. (bpl.) om. 4-5. M̄s-3 read 4th-5th at
 1. 212. 31. — *) T̄i. एव; Ḡi. M̄ इह (for अत्र)
 — *) K̄i. 3 N̄i. 1; V̄i. B̄ D Ḡi. 'नम्यते); T̄i. Ḡi. 5 M̄. 2
 'मंसति. N̄i. वपुष्याद्यं नु दास्यते. — *) Ḡi. 6 तया 3rd.

विक्रयं चाप्यपत्यस्य कः कुर्यात्पुरुरो भुवि ॥ ४
 एतान्दोषांश्च कौन्तेयो दृष्टवानिति मे मतिः ।
 अतः प्रसह्य हृतवान्कन्यां धर्मेण पाण्डवः ॥ ५
 उचितश्चैव संबन्धः सुभद्रा च यशस्विनी ।
 एष चापीदृशः पार्थः प्रसह्य हृतवानिति ॥ ६
 भरतस्यान्वये जातं शंतनोश्च महात्मनः ।
 कुन्तिभोजात्गजापुत्रं को बुभूयेत् नार्जुनम् ॥ ७
 । अ-पश्यामि यः पार्थं विक्रमेण पराजयेत् ।
 अपि सर्वेषु लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ॥ ८
 । च नाम रथस्तादृशदीयास्ते च वाजिनः ।
 गोद्धा पार्थश्च शीघ्रास्त्रः को नु तेन समो भवेत् ॥ ९
 । मनुमुत्स्य सान्त्वेन परमेण धनंजयम् ।

निवर्तयध्वं संहृष्टा ममैषा परमा मतिः ॥ १०
 यदि निर्जित्य वः पार्थो यत्नाद्गच्छेत्स्वकं पुरम् ।
 प्रणश्येद्वो यशः सद्यो न तु सान्त्वे पराजयः ॥ ११
 तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य तथा चकूर्जनाधिप ।
 निवृत्तश्चार्जुनस्तत्र विवाहं कृतवांस्ततः ॥ १२
 उपित्वा तत्र कौन्तेयः संवत्सरपराः क्षुपाः ।
 पुष्करेषु ततः शिष्टे काले धर्तितवानश्रुः ।
 पूर्णं तु द्वादशे वर्षे खाण्डवप्रथमाविशत् ॥ १३
 अभिगम्य स राजानं विनयेन समाहितः ।
 अन्त्येच्यं ब्राह्मणान्पार्थो द्रोपदीमभिजग्मिवान् ॥ १४
 तं द्रोपदीं प्रत्युवाच प्रणयात्कुरुनन्दनम् ।
 तत्रैव गच्छ कौन्तेय यत्र सा सात्वतात्मजः ।

S. 1. 213, 1

5 G₁ om. 5 (cf. v. 1. 4). — *) N₁ Da हृतवाच; D₁ हरणं; T₁ G₁ ४ बलवान्.

6 S₁ K₁ om. 6. — *) T₁ G (except G₁) अपि (for एव). — *) N₁ B₁ D₁ सुभद्रा and 'स्विनी'. M₁ s om. and M₁ has lacuna for च यशस्विनी. — *) Ko B₁ D₁ एव वा; K₁ एवा वा. T₁ G (except G₁) M₁ एतस्याः (M₁ एषोपि) सदृशः पार्थः. — *) K₁ B₁ T₁ इतः; T₁ G M अतः (for इति).

7 *) K₁ B₁ T₁ G₁ ४ जातः. — *) N₁ V₁ B₁ D₁ D₁ शंतनोश्च. N₁ Da Da यशस्विनी; T₁ G₁ M शंतनोः पौत्रमथ चैः; T₁ G₁ ४ शत्रुघात (G₁ २ 'स' नरुचयः; G₁ २ शत्रुघातममथ चै. — *) K₁ T₁ G (except G₁) M₁ का (for को). T₁ उभूयेच. S₁ K₁ को नु दूजितवानयुं. G₁ corrupt.

8 *) K₁ G₁ तं (for च). T₁ M (except M₁) तं (for च). — *) K₁ २ N₁ २ B D (except D₁ २ २) M₁ विजयेत् रणे यत्नात्; M₁ २ 'ण तु यो जयेत्. — After 8th, N₁ २ B₁ D₁ D₁ ins.:

2065* चजेयित्वा विरुषार्धं यगनेजदरं हरम् ।
 — *) K₁ २ लोके' सर्वं' (by transp.). — *) S₁ K₁ २ सेंद्ररुदचमुत्स्यपि; K₁ २ सेंद्रेरपि च मा'; N₁ २ सेंद्ररूपेण मानवः; D₁ २ सेंद्रेरपि सुरासुरैः; T₁ G (except G₁) सदेवमनुजेयु च (G₁ २ 'जेयवपि).

9 *) M₁ २ स च मानी. T₁ G₁ ४ रथस्तावत्. — After 9th, D₁ (marg. sec. m.) S ins.:

2066* मम शशाङ्गयतोपेण तृणी वाक्षयसायकौ ।

— *) T₁ G (except G₁) स (for च). — *) S₁ K (except K₁) D₁ २ T₁ कौन्तेयेन (D₁ 'नस्य); G₁ कौम्यसेन.

10 *) B₁ G₁ तद् (for तत्). K₁ २ N₁ २ B D T₁ G₁ अभिमुख (B₁ अतिक्रम्य). — *) K₁ २ N₁ २ V₁ २ D₁ २ D₁ २ नि (N₁ २ D₁ २ २ न्यवर्तयत. S हृष्टाः सर्वे निवर्तयन्. — *) G₁ २ २ (before corr.) 'सा गतिः.

11 *) S₁ K₁ २ पार्थो. — *) K₁ २ २ D₁ पुष्पो गच्छेत्; G₁ पुष्पाद्. D₁ T₁ G₁ २ स्वयं पुरं. — *) T₁ २ G₁ नो (for यो). K₁ यतः सद्. — *) K₁ च; D₁ च (for तु). — After 11, S ins.:

2067* पितृवसायाः पुत्रो मे संबन्धं वाहेति द्विपार्थ ।

12 Before 12, K₁ २ T₁ G (except G₁) ipth. वैशं; D₁ २ वैशं उ'. — *) S तथा कर्तुं. S₁ K₁ २ N₁ २ V₁ २ D₁ २ G₁ M₁ २ नराधिप (D₁ २ 'पारि); Ko B₁ Da M₁ २ जनाधिपारि. — After 12th, K₁ (marg. sec. m.) D₁ (suppl. fol. sec. m.) S (which latter om. 12th-16th) ins. a passage given in App. I (No. 115). — *) K₁ २ N₁ २ V₁ २ B D (except D₁ २ २) कृतवान्यशुः.

13 S om. 13 (cf. v. 1. 12). — *) S₁ K₁ २ उपितस्तत्र. — After 13th, N (except S₁ K₁) ins.:

2068* विहृत्य च यथाकामं भूमितो वृजिनन्दनैः ।

— *) K₁ २ N₁ २ B₁ D₁ न पुष्करे तु. K₁ २ N₁ २ B D ततः सेतुं. — *) S₁ पूर्णं द्वादशवर्षं तु. — *) K₁ २ N₁ २ V₁ २ B D (except D₁ २ २) प्रथमागतः.

सुवद्वस्वापि भारख्य पूर्ववन्धः श्रुथायते ॥ १५
 तथा बहुविधं कृष्णां विलपन्तीं धनंजयः ।
 सान्त्वयामास भूयश्च क्षमयामास चासकृत ॥ १६
 सुभद्रां त्वरमाणश्च रक्तकौशेयवाससम् ।
 पार्थः प्रत्यापयामास कृत्वा गोपालिकावपुः ॥ १७
 साधिकं तेन रूपेण शोभमाना यशस्विनी ।
 भवन् श्रेष्ठमासाद्य वीरपत्नी वराङ्गना ।

वचन्दे पृथुताप्राक्षी पृथो भद्रा यशस्विनी ॥ १८
 ततोऽभिमग्न्य त्वरिता पूर्णेन्दुसदृशानना ।
 वचन्दे द्रौपदीं भद्रा प्रेष्याहमिति चावरीत् ॥ १९
 प्रत्युत्थाय च तां कृष्णा स्वसारं माधवस्य ताम् ।
 सखजे चावदत्प्रीता निःसपत्नोऽस्तु ते पतिः ।
 तथैव हृदिता भद्रा तामुवाचैवमस्त्विति ॥ २०
 तत्तस्ते हृष्टमनसः पाण्डवेया महारथाः ।

14 Śi S om. 14 (cf. v. l. 12). — *) Ns Bs Dn Da च (for स). — *) Ns Bs Dn. ns Ds नियमेन. Bs समनियतः. — *) Ks Ns उपजतिमिवान्.

15 S om. 15 (cf. v. l. 12). — *) Śi Ks Ds. s विनयात्. Śi पाण्डुनन्दनं. — *) Ks Ks om. 15%. — *) Ns स्वयंवस्वापि. Ns. s V1 आवस्य. — *) Ks Ns Dns Ds. s पूर्वो बंधः.

16 S om. 16 (cf. v. l. 12). — *) Śi Ks क्षमयामासः; V1 कामया; Ds. s क्षमया.

17 *) Ts Gs-२ स्वरमाणां. Ds S तु (for च). Ds. s सुभद्रां चानयामास. — *) Śi Ks-३ Ns वीतः; Ds क्षौम (for रक्त). Ks. s Ds Ms (syn. lin. as in text). s-२ वाससी; Ks. s N V1 B Da Dn Da Ts Gs-२ वासिर्भी (for -वाससम्). — *) Ns कृत. (for कृत्वा). Ks Ds Ts G मो (Gs मौ) पालिकं वपुः.

18 *) Ds T Gs चमो कृष्णसहोदरा. — After 18*, S ins. :

2069* गोपालिकामप्यगता प्रथमौ मजिनं पुरम् ।
 ततः पुरवरश्रेष्ठमिन्द्रमख्यं यशस्विनी ।
 त्वरिता साण्डवप्रथमासत्ताद्य विवेश च ।
 Gs om. 18%. — *) Ds Ts सा गृहद्वार; Ts Gs-२ सा पुरश्रेष्ठ; Gs. s Ms-२ सा गृहश्रेष्ठ. — *) Ns नवरागना; Ds S (Gs om.) यशस्विनी. — *) Ns पृथिवी साक्षाय (for पृथु). — *) Ds T Gs पांडवसत्तरं; Gs-२. s. s M भद्रा विरुच्यत्स. — After 18, Ks Ns. s V1 B D (except Ds) ins. :

2070* तां हन्ती पादसर्वाङ्गीमुपाजितत मूर्धनि ।
 मीला परमया युक्ता आशीभिर्भुजतादुलाम् ।
 [(L. 2) Ks 'युजती तदा; Ns V1 आशितोयुक्तः पादुल.]
 18 *) Ks Ds Ts G (except Gs. s) शानता.
 20 *) Ks Ns. s B Da Dn Ds. सदा; Ks सतः; Ds Gs-२ M तु तां (for च तां). Ds Ts Gs-२ M देवी (Gs Ms. s. s 'वी) (for कृष्णा). Ts गृहीतोपायाय तां हस्ते;

Gs प्रत्युत्थाय तां देवी. — *) Śi Ns Ds. s H. Ks. s Ns V1 Dn Ds च (for ताम्). Ds S कृष्णा कृष्णसहोदरी (Ts Gs. s M 'रं). — *) V1 आक्षिप्य. Ds चामवीत्; Ds सायवत्; Ts G (except Gs) चामवत्. Ns B Da Ds Ds. s परिव्यज्यावदत् (Da 'ज्याववीत्); Ds परिव्यज्य तदा; Ms. s सखजानावदत्. Ks Ns. s V1 B Da Dn Ds. s मीला; Ds कृष्णा (for प्रीता). — After 20*, Ts G (except Gs) ins. :

2071* वीरसुभवं भद्रे त्वं नव मर्त्यमिया तथा ।
 Ts Gs-२ cont. : Ds (marg. sec. m.) Ts G; M ins. after 20* :

2072* भोजना निभृता बह्विवाच परमाशिरः ।
 [Ds Ts M निजिता; Gs निजिता (for निभृता).]
 — *) Ds S तथा (for एवम्). — After 20, Ds (suppl. fol. sec. m.) S ins. a passage given in App. (No. 116).

21 Ds orig. reads 21 as in text, suppl. fol. sec. s as in B. — *) Ds (suppl. fol.) पांडवाश्च महा. — Fc 21*, Ds (suppl. fol.) S subst. :

2073* सुधिदिरमुखाः प्रीता वधपुञ्जनेमेजय ।
 कुन्ती च परममीता कृष्णा च सततं तथा ।
 followed by a colophon (adhy. no. : Ds suppl. fol. 235; Ts 230; Ts Gs-२ M 185; Gs 184; Gs 183; Gs 186). — Ds (suppl. fol. sec. m.) cont. :

पैसापायनः ।
 2074* अथ मुद्राय निर्दूते कृष्णीनां परमोत्सवे ।
 अर्धेनैव हतां भद्रां पाण्डुचरणादाधतः ।
 पुरस्तादेव वीरानां संशयः समजायत ।
 जानाम तांमुदेवेन पाशितो भरतर्षभः ।
 छोकस्य विदितं ह्यथ पूर्वं विहयुता पया ।
 सान्त्वयितामप्यनुजातो भद्रया तदा संगत ।
 दिरसता सोदरं तपौ पतविषयेऽनुना ।
 अर्धे पुरदेवप्राय पापांवायतकोचयात् ।

न्ती च परमप्रीता भूयुव जनमेजय ॥ २१ ॥
 मुक्त्वा तु पुण्डरीकाक्षः संप्राप्तं स्वपुरोत्तमम् ।
 रत्नं पाण्डवश्रेष्ठमिन्द्रप्रस्थगतं तदा ॥ २२ ॥
 राजगाम विशुद्धात्मा सह रामेण केशवः ।
 इष्यन्धकमहामात्रैः सह वीरैर्महाशैः ॥ २३ ॥
 प्रावृभिक्ष कुमारैश्च गोधैश्च शतयो वृतः ।
 वैन्वेन महता शौरिरभिगुप्तः परंतपः ॥ २४ ॥
 तत्र दानपतिर्धीमानाजगाम महायशः ।
 अक्रूरो वृष्णिवीराणां सेनापतिरिंदमः ॥ २५ ॥
 अनाष्टिर्महातेजा उद्धवश्च महायशः ।

साक्षाद्गृहस्पतेः शिष्यो महाशुद्धिर्महायशः ॥ २६ ॥
 सत्यकः सात्यकिश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
 प्रयुञ्जश्चैव साम्बश्च निगठः शङ्करेव च ॥ २७ ॥
 चारुदेण्यश्च विक्रान्तो सिद्धिं विप्रयुरेव च ।
 सारणश्च महाबाहुर्गदश्च विदुषां वरः ॥ २८ ॥
 एते चान्ये च बहवो वृष्णिभोजान्धकास्तथा ।
 आजग्मुः खाण्डवप्रस्थमादाय हरणं बहु ॥ २९ ॥
 ततो युधिष्ठिरो राजा श्रुत्वा साधवमागतम् ।
 प्रतिग्रहायै कृष्णस्य यमो प्रास्थापयत्तदा ॥ ३० ॥
 ताम्भ्यं प्रतिगृहीतं तद्गृष्णिचक्रं समृद्धिमम् ।

प. 1. 209
 प. 1. 221
 प. 1. 221

सरकृत्य पाण्डवश्रेष्ठ प्रेषयामास चार्जुनम् ।

अद्या सद्य धीमत्सुः प्रापितो वज्रिणः पुरम् ।

22 Ds reads 22 orig. as in text; the readings of the suppl. fol. are shown below. — *) Śi K (except Ks) Śi Dns Ds. s. ज्ञात्वा तु; Ds (suppl. fol.) तत्रतु; Tt सतः स. — *) Ko. s. Śi. s. Bs. s. Dns. ns. Ds. s. स्तः; Ks. s. (for स्तः). Ns V. s. समाप्तं पुरपुरोत्तमं; Ds (suppl. fol.) संप्रत्येव पुरोत्तमं; Tt संप्रतीयापुरो. — *) Ds. Tt पुरपश्रेष्ठ. — *) G (except Gs. s) तथा. — After 22, Ds (suppl. fol. sec. m.) S ins. :

2075^a विद्यासुः खाण्डवप्रस्थमामन्नयत केशवः ।

पूर्वं सरकृत्य राजानमाहुकं मधुसूदनः ।

राजा विप्रधुरक्रः संकपेणविद्वुरथो ।

विप्रा च पुरेण्येनैव पुरस्तादभिमानितः ।

संभूतः प्रीयमाणेन वृष्णिराजा जनार्दनः । [5]

अभिमन्युपान्यनुज्ञातो योजयामास वाहिनीम् ।

सतस्तु यानान्यासाय द्वापारैर्दुरवा सिन्धुम् ।

सिंहनादः प्रहृष्टानां क्षणेन समपद्यत ।

योजयन्तः सद्यश्चांश यानानुस्यं रणरक्षथा ।

गजांश्च परमप्रीताः समपद्यन्त वृष्णयः । [10]

[(L. 3) M (except Ms) तथा (for राजा). Ds. Tt संकपेणभयेन ते; Gs Ms. 'गदोद्धवाः; Ms. s-s 'भये सखी. — (L. 4) Ds. Tt Gs. M पित्त च (Ms. विप्रेव). Ts Gs-4 'दनुमोदितः; Gs. s. 'दनुमानितः. — (L. 5) Ts Gs-4 स भीतः. Gs. s. वृष्णिराजा. — (L. 6) Gs सतस्तु यादवैः सार्ध.]

23 S om. 23^a. — *) Ks. Da रामेण सह (by transp. — *) Śi Ks. s. Ds. Gs. 'सहामात्रैः; Ko Ds. s. Gs. 'महामात्रैः; Ks. 'महाशैः. — *) Ks. Bs. Da महा-वीरैः (Ks. 'वैः); Ts स हि वीरैः; Gs-4 सिंहवीरैः.

24 *) Śi Bs Dn Ds. s बहुभिर्दूतैः; Ds सखीं वृ.

25 *) Gs. s दानपतः. Tt G (except Gs. s) Ms धीमान्. Ns ससोदारमतिर्धीमान्. — *) Tt Gs. M जगाम स (Tt Gs. Ms सु-) महा.

26 *) Śi K (except Ko) Ds अनाष्टिः; Tt 'एतिः; Ts Gs-4 'एत्यो; Gs. s 'एत्तिर. — Ks (hapl. cm. 26^a. — *) Ks. Da महामनः; Ks. Ns B Da Dn Ds. s Tt Gs. M महामनाः.

27 *) Ts G (except Gs) सात्यकिश्च महाबाहुः कृत-वर्मो महायशः. — *) Ks B (except Bs) Dn. ns Ds शौचश्च. — *) Śi Ks निपद्यः; Ts G (except Gs) निः (Gs. s नि) शोकः (of. v. l. 1. 211. 10).

28 Ks (hapl.) om. 28^a. — *) Śi Ks दृष्टी; Ko Bs T G सखी; Ns जहिरः; V. s मंदी; Ds पुरुरः; Ds तिनिर (for सिद्धि). Ks च पुरुरो. Ms यस्तस्यो पुरुरो (slo). — *) Gs. s महातेजा.

29 *) Ds भोजवृष्ण्यंधकास्; Ds वृष्णयश्चांधकास्. Ks Bs Da Ds तदा. — *) Ds भरणं प्रति; Ds इदं विषं बहु. Cd cites हरणं. — After 29, Ds (marg. sec. m.) S ins. :

2076^a अन्वाहारं समादाय पृथग् वृष्णिपुरोगमाः ।

प्रययुः सिंहनादेन मुभद्रामयलोकाः ।

ते त्वदीपेण कालेन कृष्णेन सह यादवाः ।

पुरमासाय पाथीनां परां प्रीतिमवाप्तुवन् ।

[(L. 1) Ds Ts Gs-4 उपहारं. — (L. 2) Ts Gs-4 अयलोकिन्. — (L. 3) Tt अदीपेण कालेन.]

30 *) Ko Ds श्रुत्वा राजा (by transp.). — *) Śi Ks यानं (for यमो). Śi Ks-4 Da Ds Tt G (except Gs. s) Ms-3 प्रस्थापयत्. T G (except Gs) गृह्णाव.

31 *) Ks. Ns. s. V. s B D Ts G सु (Gs. s) (for तत्).

विवेश खाण्डवप्रस्थं पताकाध्वजशोभितम् ॥ ३१
 सित्तसंमृष्टपन्यानं पुष्पप्रकरशोभितम् ।
 चन्दनस्य रसैः शीतैः पुष्पगन्धैर्निषेवितम् ॥ ३२
 दक्षतागुरुणा चैव देशे देशे सुगन्धिना ।
 सुसंमृष्टजनाकीर्णं वणिग्भिरुपशोभितम् ॥ ३३
 प्रतिषेधे महाबाहुः सह रामेण केशवः ।
 घृष्ण्यन्धकमहामोजैः संवृतः पुरुषोत्तमः ॥ ३४
 संपूज्यमानः पौरैश्च ब्राह्मणीश्च सहस्रशः ।
 विवेश भवनं राज्ञः पुन्दरगृहोपमम् ॥ ३५
 युधिष्ठिरस्तु रामेण समागच्छद्यथाविधि ।

मूर्ध्नि केशवमाध्याय पर्येष्वजत बाहुना ॥ ३६
 तं प्रीयमाणं कृष्णस्तु विनयेनाभ्यपूजयत् ।
 भीमं च पुरुषव्याघ्रं विधिवत्प्रत्यपूजयत् ॥ ३७
 तांश्च घृष्ण्यन्धकश्रेष्ठाण्यन्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 प्रतिजग्राह सत्कारैर्यथाविधि यथोपगम् ॥ ३८
 गुरुवत्पूजयामास कांथित्कांथिद्वयस्ववत् ।
 कांथिदभ्यवदत्प्रेम्णा कैश्चिदप्यभिवादितः ॥ ३९
 ततो ददौ वासुदेवो जन्यार्थं धनमुत्तमम् ।
 हरणं च सुमद्गत्या ज्ञातिदेयं महायज्ञाः ॥ ४०
 रथानां काञ्चनाङ्गानां किङ्किणीजालमालिनाम् ।

— १) K₁, N₁, B D (except D₁, 2, 3) T₁ G₁-4 M₁ महर्षिमतम्. — D₁ om. 31^a-32^a.

32 D₁ om. 32 (cf. v. l. 31); T₁ G₁-4 (hapl.) om. 32^a. — २) K₁ संमृष्टसित्तिकपर्यं; N₁, V₁ B (except B₁) D₁, 2, 3 D₄ संमृष्टसित्तिक (by transp.). — ३) B₁ 'शोभितः'; T₁ 'वासितः'; M₁ 'सूपितः'. — ४) T₁ सुचन्दनरसैः.

33 १) दृष्टता. Some MSS. (mostly S) अगुरुणा. K₁, २ दक्षमानेनारु (K₁ 'ग' रणा). — ३) T₁ G (except G₁) सुगन्धितं (G₁, २ 'गं'). — After 33^a; S₁ K (except K₂) N₁, V₁ D₁, 2 ins.:

2077* गन्धोहामनिवाकानां यभूव जन्मेजय ।
 [S₁ गंधोदितपयम्; K₁ गंधोदितम्; D₁ गंधादानम्.]

— १) S₁ K₁ अक्षसंमृष्टं; K₂ N₁, 2, 3 B D T₁ G₁, २ हृष्टपु (D₁ am 'हुष्ट' (D₁ सुविष्टम्); T₁ ससम्भ्रं.

34 १) S₁ K₁, २, 3 N₁ D₁, 2 रामेण सह (by transp.). — २) K₂ N₁, 2, 3 V₁ B D₁ D₂, ३ 'केशवा भोजैः'; D₁ 'कसथा भोजैः'; T₁ G₁-4 'कैमहाबाहुः'. — ३) K₁, 2 N₁, 3 B D (except D₁, 2, 3) समेतः.

35 १) S₁ K₁ Co. 1, 2 G₁, 2, 3 D₁; D₂ तैः (for च). — २) S₁ तु (for च). V₁ 'गौर्ध्वव तर्षवाः'.

36 १) S₁ K (except K₂) N₁ D₁, 2 'गम्य ययां'. — २) K₂, 3 N₁, 2, 3 B D (except D₁) T₁ बाहुभ्यां परिपस्त्रजैः; T₂ G (except G₁, 2) परिष्वज्य च वां; M₁-s परिष्वजत वां.

37 १) K₁-4 N V₁ B D T₁ M प्रीयमाणः; G₁ पूजयानः. K₂ गोविदिः; K₃ N B D₁ D₂ D₃, ४ गोविदेः; D₄ कृष्णस्य. — २) S₁ K (except K₂) D₁ विजयं प्रत्य (D₁ ययै) पूजयत्. — K₁ N₁, 2 D₁ (hapl.) om. 37^a. — ३) S₁ पर्यपूजयत्; G₁ प्रतिपूज्.

38 १) K₁, 2, 3 भोजत्. — २) K₂ N₁, 2, 3 B D (except

D₁, 2, 3) कुंतीपुत्रो युधि. — १) S₁ K₁ प्रीतिं ज'. — १) K₁, 2 N₁, 2, 3 V₁ B D₁ D₂ D₃, ४ ययान (D₁ 'य' तं); S₁ D₁, 2 T G (except G₁) यथोचितं; N₁ यथावयः.

39 १) T₁ विधिवत्पूज'. — १) K₁ अभ्यपूजयत्; T₂ G (except G₁) चाभ्ययदत्. T₁ G₁, 2 M प्रीतः (for प्रेम्णा). — ३) K₁ वाप्यभिवादितः; K₂, 3 'चाप्ययः'; N₁, 2 'विर्षं दितः'. — After 39, D₁ (marg. sec. m.) S ins.:

2078* ततः प्रया च पार्थय्य मुदितः कृष्ण्या सह ।
 पुण्डरीकाक्षमासाय यभूतुमुदितेन्द्रियः ।
 हर्षोदभिगतौ दृष्ट्वा संकर्षणजनाद्वैतौ ।
 बन्धुमन्तं प्रया पार्थ युधिष्ठिरमभ्यवत् ।

ततः संकर्षणाकुरावमेयावदीनवत् । [5]
 भद्रपथे सुभद्राये चनौपयुष्मद्भटः ।
 प्रयालानि च चखानि भूयानि सहस्राः ।
 कुशास्त्रपरिक्षोभाभ्याम्प्राजिनपुस्तुह्वान् ।

विविधैश्चैव शलौषैर्दीप्तमभजयत् ।
 शयनासनयानैश्च युधिष्ठिरनिवेशयत् । [10]
 ततः प्रीतिकरो युनां विवाहपरमेस्त्ववत् ।
 भद्रवत्यै सुभद्रायै सहस्राश्रमवर्तत ।

[(L. 1) D₁ T₁ G₁-२ सहिताः (for मुदिताः). — (L. 6) M₁, 2 अश्रितवत् (for अदीनवत्). — (L. 7) T₁ G₁, २ हाराणि; M₁ चखानि (for चखानि). — (L. 8) M₁ व्यालानिभुवत्. — (L. 9) T₁ G₁-२ तथाभरणलौषैः. M₁ विविधयानि च शयानि दीप्तमभ्यमजादिकं. — (L. 11) M₁ युनां (for युनां).]

40 १) K₁ N₁, 2 B (except B₁) D (except D₁) तेषां (for ततो); K₂, 3 N₁, 2, 3 B D (except D₁) हृषीकेनो (for बाहु). — २) S₁ K₁ N₁ जन्मार्थैः; K₂ V₁ D₁, 2 (by corr.) G₁ कन्यार्थैः (K₂ 'थै'). K₃ वरदोहायमुत्तमं. — १) K₁, 2, 3 D₁ च (for तैः). S₁ K (except K₂) सुभद्रायै.

41 १) D₁ G₁ M₁ कंचनानां च. — २) S₁ K₁

चतुर्थ्युजामुपेतानां स्रतैः कुशलसंभ्रतैः ।
 सहस्रं प्रददौ कृष्णो गवामभ्युत्तमेव च ॥ ४१
 श्रीमान्माधुरदेवयानां दोग्रीणां पुण्यवर्चसाम् ।
 इदवानां च शुभाणां चन्द्रांशुसमवर्चसाम् ।
 ददौ जनार्दनः प्रीत्या सहस्रं हेमभूषणम् ॥ ४२
 तथैवाश्वतरीणां च दान्तानां वातरंहसाम् ।
 शतान्यञ्जनकेशीनां श्वेतानां पञ्च पञ्च च ॥ ४३

स्वापनोत्सादने चैव सुपुक्तं वयसान्वितम् ।
 स्त्रीणां सहस्रं गौरीणां सुवेपाणां सुवर्चसाम् ॥ ४४
 सुवर्णशतकण्ठीनामरोगाणां सुवाससाम् ।
 परिचर्यासु दक्षणां प्रददौ पुष्करेक्षणः ॥ ४५
 कृताकृतस्य मुख्यस्य कनकस्वामिवर्चसः ।
 मनुष्यभारान्दाशाहो ददौ दश जनार्दनः ॥ ४६
 गजानां तु प्रभिन्नानां त्रिधा प्रसवतां मदम् ।

C. 1. 8013
 B. 1. 221
 R. 2. 247.

*शोभिनां. — *) Śi K1 चतुर्थ्युत्तमेव; B० इत्यारोहेद्वये.
 — *) K० N̄.२ B D (except D.२) G1 कुशलशिक्षितैः;
 T० परमसंभ्रतैः. — After 41^{ab}, T1 ins.:

2079* बाह्यौकसिभ्युजानानां काम्योजानां शतं शतम् ।
 हरणार्थं ददौ कृष्णस्तरुगणानां जनेश्वर ।
 — *) S नियुत्तम् (for अभ्युत्तम्).

42 *) D० उपाहृतान्मदे; T1 M०-s शुक्रवर्णसत्वरत्नानां
 (T1 सुवर्णानां); T० G०-s उपाहृत्य (G० 'वर्णैः; G० 'कृत्य'
 सहस्राणां; G1 शुदानां तु सुवर्णयानां; G०-s M०-s उपपाद्य
 (M० शुक्रवर्णस; M० ins. उपपाद्यै) तु चर्यानां. — *)
 N̄.१ श्वेतानां पुण्य. — After 42^{ab}, Śi K1 D०-s ins.:

2080* ददौ पार्थिव शुद्रारामा सहस्राण्येकविंशतम् ।
 D० cont.: Śi K1-s (all om. line 2) N̄.१ V1 D० ins.
 after 42:

2081* गजानां निलम्पानां सादिभिः समपिठिताम् ।
 मेघाभानां ददौ कृष्णः सहस्रमसितेक्षणम् ।
 — After 42^{ab}, S reads 47-48. B० (hapl.) om. 42^{ab};
 M० om. 42^{ab}. — *) Śi K1 विशुदानां; K०-s सुशुभाणां;
 K1 N̄.२ B०-s D (except D.२) च शुदानां. — *) M०
 'समतेजसां. — *) K1 N̄.२ B० D (except D.२) 'भूपितं';
 K० 'भूपिणः; S (M० om.) 'मालिनां. — After 42, Śi
 K1-s (all om. line 2) N̄.२ V1 D० ins. 2081*;
 while S ins.:

2082* काम्योजारहयाह्यौकसिभ्युजानांश्च भारत ।
 सुवर्णकृतसंघान्पण्ड्यानाद्विनादिताम् ।
 येतचामरसंघान्स्वर्चसंघैरलंक्रवाम् ।
 जात्यभानां सहस्राणि पञ्चाशद्यददौ तदा ।

T1 G1 cont.:
 2083* हयानां चन्द्रसंकाशं श्यामकण्ठोन्ददौ शतम् ।
 43 *) D० गजानां निलम्पानां (— prior half of line
 1 of 2081*). — *) K०-s दांतानां च सुवर्चसां. — *) S
 (except G०) 'केतानां. — *) Śi K1 शुतां; T० G०-s
 शतं (for श्वेतं). — After 43, S (except T1 M०) ins.:

2084* त्रिभिन्नानां सहस्रं च प्रददौ मधुसूदनः ।

T० G० (om. line 2). s-c cont.:

2085* प्राचयानां च प्रतीचयानां वाह्यौकानां जनार्दनः ।
 ददौ शतसहस्रं च कन्याधनमनुत्तमम् ।
 [(L. 1) G० कृष्णानामपि चाशानां (for prior half).]
 44 T1 om. 44^a-45^b. — *) K०-s D० G०-s M०-s
 चा(T० G०-s क्ष)पनाच्छादने; K० आपनोद्गतने; B (B०
 marg.) स्नानपा(B० orig. 'दर)नोत्सवे; D० स्नानपानोदनेश्च.
 G० सर्वकर्मणि निष्कार्तं (of L. 2086*). Cd cites यत्सादनं.
 — After 44^a, T० G०-s 105.:

2086* भोजने पाचते तथा ।
 भाषानोद्गतने चैव त्रैगणे यत्र यत्र च ।
 अनुत्तरे च गन्धानां पत्रेण च विचक्षणम् ।
 सर्वकर्मणि निष्कार्तं.

— *) K० V1 D० संयुक्तं; N̄.१ B० Da Dn D० प्रयुक्तं; S
 (T1 om.) युक्तं च. — K० (1 hapl.) om. 44^a-45^b.
 — *) Śi K1 B D० सुवेशानां; T० G०-s सुवेपीनां;
 M० स्वर्षां तु.

45 K० om. 45^{ab} (of. v. l. 44); D० T G०-s om.
 45^{ab}. — *) N̄.१ D (except B०) Da सुवर्णनिकं; G०-s
 'कीर्णानां; M० 'कर्णानां. — *) N̄.१ B०-s Dn D० अरोमानां.
 K०-s G1 सुवर्चसां; K० N०-s V1 B D (D० om.) G०-s
 स्वलंक्रतां (K० B1.२.० Da D1 'तं). — After 45, N ins.:

2087* पृथवानामपि चाशानां बाह्यौजानां जनार्दनः ।
 ददौ शतसहस्राण्यं कन्याधनमनुत्तमम् ।
 [(L. 1) Śi कृष्णानाम्; K० प्रयुत्तमम्; N̄.१ V1 D०-s
 युत्तानाम्; B० श्रेष्ठानाम्; Cd पृथवानाम् (as above). K०
 २.० N̄ D (except Da) बाह्यौकानां. — (L. 2) K० Da
 'सहस्राणां; N० B० D०-s 'सहस्राणि. Line 2—line 3
 of 2085*.

46 K०-s om. 46. — *) K० N̄.१ B०-s S 'स्य सुवर्चसां.
 — *) K० अनुत्तमभारतः; T० G०-s महाहैमा; M० हिरण्यभा; M०-s
 मनुत्तमसारात्. — *) S प्रददौ प्रयुक्तं तदा. — After
 46, S (T1 M om. line 5) ins.:

2088* भूषणानां तु सुवर्णानां शतभारं ददौ धनम् ।

गिरिकूटनिकाशानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ४७
 ह्यस्तानां पटुघण्टानां वराणां हेममालिनाम् ।
 हस्त्यारोहैरुपेतानां सहस्रं साहसप्रियः ॥ ४८
 रामः पादग्राहणिकं ददौ पार्थीय लाङ्गली ।
 प्रीयमाणो हलधरः संचन्धप्रतीतिमावहन् ॥ ४९
 स महाधनरत्नौघो वत्सकम्बलफेनवान् ।
 महागजमहाप्राहः पताकायैवलकुलः ॥ ५०
 पाण्डुसागरमाविद्वः प्रविशेश महानदः ।

पूर्णापूरयंस्तेषां द्विपच्छोकावहोऽभवत् ॥ ५१
 प्रतिजग्राह तत्सर्वं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 पूजयामास तत्रैव घृष्णन्धकमहारथान् ॥ ५२
 ते समेता महात्मानः कुरुष्णन्धकोत्तमाः ।
 विजहुरमरावासे नराः सुकृत्तिनो यथा ॥ ५३
 तत्र तत्र महापानैरुत्कृष्टतलनादितैः ।
 यथायोगं यथाप्रतीति विजह्वुः कुरुष्णयाः ॥ ५४
 एवमुत्तमवीर्यास्ते विहृत्य दिवसान्वहन् ।

मुक्ताहारानि शुभ्रानि शतसंख्यानि केशवः ।
 प्रयाजानां सहस्रं च तथाभ्यानि भारत ।
 सुवर्णपादपीठानां महाहार्दरणांस्तथा ।
 पर्यङ्गानां सहस्रं च ददौ कन्याधनं तदा ।

[(L. 3) T Gs-० तथा वै श्रवणासतान्. — (L. 4) Ms. s
 पीठं च महाधार्दरणासूतं.]

47 B reads 47-48 after 42^a. — *) N₁ विभिन्नानां.
 — *) Ś₁ Ko. 1. 2 Ds 'मकाशानां. — After 47, S ins.:

2089* सुवर्णकण्ठ्याग्निवेद्यानुवर्णाहुद्गामुपितान् ।

48 For S cf. v. l. 47. — *) N₁ V₁ इ (V₂ कु)स्तानां
 बद्धधंयानां; D₁ क्षिप्तानां पंचवर्णं; D₂ कृष्णानां पटुघं; T₁
 द्विपानां स्वर्णघं; T₂ G (except G₁) Me-s ह्यस्तानां
 पर(Me-s वर)धंयानां (T₁ Gs. ० 'पादानां; G₁ 'वर्णानां; G₂
 'वादानां). Cd oites ह्यस्तानां. — *) K₂ N₁s V₁ B D
 चारुणां (D₂ ह्यस्तानां); Me-s करिणां. — Ms om. 48^a.
 — *) Ś₁ Ko. 1. 4 N₁ Ds. ० सादिभिः सयुपेतानां. Cd oites
 सादिभिः. — *) Ś₁ साहसप्रियः; B₀ Da M (Ms om.)
 साहसप्रियः; T G (except G₁) सहसा प्रियं. — K₂ D₄
 (marg. sec. m.) ins. after 48; D₂ (om. line 1),
 after 49:

2090* स्थितानां बद्धघण्टानां गतानां गोचरं भुवः ।

महिषीपानदाद्भृतिपयसाम्युतद्वयम् ।

while S ins. after 48:

2091* प्रददौ वासुदेवस्तु वसुदेवाज्ञया तदा ।

49 *) N (K₂ marg.) T₂ Gs-० पाणिप्र(K₁ 1 sm
 'मा)हणिकं; G₁ पदम्; M पादा(Ms. ० 'द)प्रधानीकं; Cd
 पादग्रहणकं. T₁ ददौ रामः संनहनं (see below); G₂
 काम्यरूपयुगैरुक्तं. — *) V₁ पार्थस्य. T₁ पार्थाय जनमेजय
 (see above). — *) Ko. 1. 4 N₁ V₁ B D T₂ Gs-० Me-s
 संबंधं; K₂ M₁ संबंधः; G₁ संबंधात् (for संबन्ध-). Ko. 1. 4
 N₁ V₁ B D₁s प्रति(D₁ परि)पादयन्; K₂ प्रीतिमानयन्;
 N₁ प्रत्यमानयन्; N₂ Da प्रतिपालयन्; D₂ D₁s प्रतिमानयन्;

T₁ G₁ M प्रीतिमानसः; T₂ Gs-० प्रेम काम(G₁ कर)वत्
 (for -प्रतीतिमावहन्). — After 49, D₂ ins. line 2
 of 2090*.

50 *) B₁ Da स (B₂ सु-) महान्वन". — *) S
 महारथगजप्राहः. — *) T₁ Me-s जात्यधः; T₂ Gs-
 महाधैः; G₁ Ms. ० सागरमाविद्वः (for पताका-).

51 *) K₂ S 'सागरमाविद्वः; N₁ 'सागर आविद्वः. Cd
 oites आविद्वं. — *) Ś₁ K N₁ V₁ Dn D₁s M₁s
 महाधनः; B₁ (m as in text). s. om D₁s G₁ 'धनं; M₁
 'बलः (inf. ins. 'धनः). — *) T G (except G₁)
 'पूरयन्तेषु. — *) T₂ G (except G₁) अनीष्टं (G₁ 'ह)
 सर्वभोगवत्.

52 *) Ś₁ K₂ N₁ 'ह तं चापि. — After 52*, D₂
 (marg. sec. m.) ins.:

2092* धलदेवस्ततो मयु ।

द्विचारारं च सततं सायुजैरधिकं मयु ।

द्राक्षामभवमस्तन्नं कापिशापनमेव च ।

दिव्यमाक्षिकसंमिश्रमासर्वं च मनोरमम् ।

पद्मरागेन्द्रनीलादिभाजनेषु ध्ववस्थितम् ।

सौव्यसौवर्णसुहृदेषु चकपेषु पयुः सुराम् ।

पाण्डवोऽपि च धर्मात्मा.

— *) S धनीषं वै (T₁ तं) सुधि". — *) Ś₁ K₁ 4 N₁ D₁
 तौघापि; Ko D₂ तान्सर्वान्; T₁ तत्सर्वं.

53 *) Ś₁ K₁ इत्युपेय म". — K₂ repeats 53^a
 after 56^a.

54 *) = 1. 201. 31^a. — *) Ś₁ K₁ N₁ V₁ B Da
 D₂ T₁ 'पादैः; Dn D₁ 2. 4 'नादैः (for 'पादैः). — After
 54*, S ins.:

2093* आसवैश्च महापतेः ।

पीरवा पीरवा तु मेरेष्वान्

[(L. 1) G₁ Ms. ०-० महारथैः. — (L. 2) T₁ G₁ मेरेष्व
 — *) T₁ G₁ M (except M₁) 'सत्ताडिताः; Cd as in

पूजिताः कुरुभिर्जग्मुः पुनर्द्वारिवतीं पुरीम् ॥ ५५
 रामं पुरस्कृत्य ययुर्वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
 रत्नान्पादाय शुश्राणि दक्षानि कुरुसत्तमैः ॥ ५६
 वासुदेवस्तु पार्थेन तत्रैव सह भारत ।
 उवास नगरे रम्ये द्यक्षप्रस्थे महामनाः ।
 व्यचरद्यमुनाङ्गले पार्थेन सह भारत ॥ ५७
 ततः सुमद्रा सौभद्रं केशवस्य प्रिया स्वसा ।
 जयन्तमिव पौलोमी द्युतिमन्तमजीजनत् ॥ ५८
 दीर्घवाहुं महासत्त्वमृषमाक्षमरिंदमम् ।
 सुमद्रा सुपुत्रे वीरमभिमन्युं नरर्षभम् ॥ ५९

अभीष्ट मन्युमांश्चैव ततस्तमरिमर्दनम् ।
 अभिमन्युमिति प्राहुरार्जुनिं पुरुषर्षभम् ॥ ६०
 स सात्वत्यामतिरथः संवभूव धनंजयात् ।
 मले निर्ऋथ्यमानाद्वा शमीगर्भाद्भुताशनः ॥ ६१
 यस्मिञ्जाते महाबाहुः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 अयुतं गा द्विजातिभ्यः प्रादान्निष्कांथ तावतः ॥ ६२
 द्युतितो वासुदेवस्य बाल्यात्प्रभृति चाभवत् ।
 पितृणां चैव सर्वेषां प्रजानामिव चन्द्रमाः ॥ ६३
 जन्मप्रभृति कृष्णश्च चक्रे तस्य क्रियाः शुभाः ।
 स चापि वदुषे बालः शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ ६४

C. 1. 697
 B. 1. 221
 K. 1. 217. c

*x. — *) N₁ ययायोग्यं. N₂ ययोत्साहं.
 55 *) T₁ G₁ M पृषं बहुविधेर्भौगैर. — *) D₂
 बहुर्द्वादिब. — After 56^{ab}, S ins.:

2094* पूज्य पार्थोन्मृयां चैव मद्रां च यदुपुंगवाः ।
 केवाभेनाभ्यनुज्ञाता यन्मुकामाः पुर्वां प्रति ।
 [(L. 1.) T₁ पार्थोन्मृयां च संपूज्य सुभद्रां यदु.]
 — *) N₁ V₁ Dn D₁ S. प्रति (for पुरीम्).
 56 S transp. 56^{ab} and 56^{cd}. — *) G₂ श्रादवानां
 यद्वाराः. — After 56^{ab}, K₂ repeats 53^{ab}; while
 3 ins.:

2095* रामः सुभद्रां संपूज्य परिष्वज्य स्वसां तदा ।
 न्यासेति द्वीपदीमुत्तया परिद्राय महाबलः ।
 विदुष्यसायाक्षरणावस्मिवाद्य ययौ तदा ।
 तस्मिन्काले पृथा प्रीता पूजयामास सं तदा ।
 सुदिगप्रवीराः पार्थश्च वीरैश्च परमाश्रिताः ।

57 *) T₁ G₁—4 च (for तु). T₁ स वासुदेवः पार्थेन.
 S₁ K₁ N₁ D₁ S. तत्रैव पार्थेन (S₁ K₁ पार्थैः सह; D₁
 पार्थेन सह तत्रैव (by transp.). — After 57^{ab}, S ins.:

2096* चतुर्दिग्बद्धोराश्रं रममाणो महाबलः ।
 — *) K₁ T₁ रे सत्र. — *) N₁ S Dn D₁ S Ms महात्मना.
 — *) N₁ B₁ D₁ G₁ S. विषयम् (D₁ S रव्); T₁ G₁—
 विदुष्य. K₁ S N₁ S V₁ B D (except D₁ S. S) यमुनातिरे.
 — *) Cf. 57^a. N सृगयां स (D₁ 'वायां' महावद्राः.
 — After 57^a, N ins.:

2097* सृगान्विष्यन्वराहांश्च रेमे सार्धं किरिटिना ।
 (cf. 1. 36. 10^l; 185. 5; 186. 2); while S (except T₂)
 ins. an add. colophon (adhya. no.: T₁ 231; G₁
 185; G₂ 184; G₃ 188; G₄—S M 186. G₁ S. S Ms. S
 cont. सुभद्राहरणं समाप्तं).

58 Before 58, S ins. चैतं (cf. v. 1. 57). — *) S₁

K₁ S V₁ D₂ G₁ S स्वसा प्रिया (by transp.); B₁ T₁ G₁—
 प्रियस्वसा. — *) N₁ S D (except D₁) क्यातिमंतम्;
 B₁ अभिमन्युम्.

59 *) K₁ S N₁ V₁ B D महोरस्कं; N₂ महास्कंधं (for
 'सर्वं). — *) S₁ K₁ कमलाक्षम्; K₂ N₁ B₁ S. Dn D₁ S T₁
 ब्रूषभाक्षम्. S₁ K₁ महासुतिं; D₁ महामतिं. — T₁ om.
 59^{cd}. — *) S₁ K₁ S. 2. 4 N₁ D₁ S. 2 महाबलं; K₂ B₁
 D₁ नरर्षभ.

60 *) N₁ S V₁ Da Dn₁ G₁ Ms अभिद्र. — *) T₂
 G₁—4 ततस्त रिपुमर्दनं. — *) K₂ V₁ B₁ S. Da T G Ms
 सन्धुरिति. — *) S ब्राह्मणर्षभा.

61 *) K₁ S सुभद्रायामतिरथः. Cd cites सात्वत्यां.
 — *) T₂ G (except G₁) यथा (for मले). K₁ D₁ S G₁
 चै; T₂ G₁—5 तु; Cd वा (as in text). K₂ N₁ S V₁ B Da
 Dn D₁ S मले निर्मे (K₂ 'मं')यनेनेव; T₁ M (M₂ before
 corr.) मले निर्ऋथ्यमानेव.

62 *) N₁ S V₁ D₁ S T₁ M (except M₂) तस्मिञ्जाते.
 K₁ S N₁ S B D (except D₁ S) महातिजाः. — *) K₁ S
 N₁ D₁ M₂ S. (before corr.). r. S अयुतं गवां (hyper-
 metric!); M₂ S. (after corr.) अयुतं गां; K₁ गावायुतं;
 T₁ अति प्रीतो. S₁ द्विजातिभ्योयुतं गवां (diametric
 close). — *) K (except K₁) N₁ V₁ B D च भारत
 (D₁ सर्वदा); T₁ M₂—S तथैव च (for च सावतः).

63 *) S लालितो. — *) D₁ S धर्मराजस्य; M₂—
 स तदाप्रभृति. T₁ M₂—S सोमवत्. — D₁ om. 63^{cd}. — *)
 S₁ पृष; K₁ अदि; N₁ S Dn इव (for दैव). G₁ सर्वेषां
 दसौनीयोभूत्.

64 *) D₁ चाल्यात्प्रभृति (cf. 63^a). — *) T₁ सवै-
 (for तस्य). S₁ K₁ क्रियाश्च ताः; T₁ G₁ M क्रियां शुभां.
 — *) D₁ G₂ M₂—S चारी यथा (by transp.).

चतुष्पादं दशविधं धनुर्वेदमरिंदमः ।
 अर्जुनाद्वेद वेदज्ञात्सकलं दिव्यमानुषम् ॥ ६५
 विज्ञानेष्वपि चास्त्राणां सौष्टवे च महाबलः ।
 क्रियास्वपि च सर्वासु विशेषानम्भ्यशिक्षयत् ॥ ६६
 आगमे च प्रयोगे च चक्रे तुल्यमिवात्मनः ।
 ततोप पुत्रं सौभद्रं प्रेक्षमाणो धनंजयः ॥ ६७
 सर्वसंहननोपेतं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
 दुर्धर्यमृषमस्कन्धं व्याचाननमिवोरगम् ॥ ६८
 सिंहदपं महेष्वासं मचमातङ्गविक्रमम् ।
 मेघदुन्दुभिनिर्वोषं पूर्णचन्द्रनिभाननम् ॥ ६९
 कृष्णस्य सदृशं शौर्यं वीर्यं रूपे तथाकृतौ ।
 ददर्श पुत्रं वीमत्सुर्मघवानिव तं यथा ॥ ७०
 पाञ्चाल्यपि च पञ्चभ्यः पतिभ्यः शुभलक्षणा ।

लेभे पञ्च सुतान्वीरांश्शुभान्पञ्चाचलानिव ॥ ७१
 युधिष्ठिरात्प्रतिविन्ध्यं सुतसोमं वृकोदरात् ।
 अर्जुनाञ्छ्रुतकर्माणं शतानीकं च नाकुलिम् ॥ ७२
 सददेवाञ्छ्रुतसेनमेतान्पञ्च महारथान् ।
 पाञ्चाली सुपुत्रे वीरानादित्यानदितिर्यथा ॥ ७३
 शास्त्रतः प्रतिविन्ध्यं तमूचुर्विंप्रा युधिष्ठिरम् ।
 परप्रहरणाज्ञाने प्रतिविन्ध्यो भवत्वयम् ॥ ७४
 सुते सोमसहस्रे तु सोमार्कसमतेजसम् ।
 सुतसोमं महेष्वासं सुपुत्रे भीमसेनतः ॥ ७५
 शुभं कर्म पृथक्कृत्य निवृत्तेन किरीटिना ।
 जातः पुत्रस्तवेत्येवं श्रुतकर्मा ततोऽभवत् ॥ ७६
 शतानीकस्य राजर्षेः कौरव्यः कुरुनन्दनः ।
 चक्रे पुत्रं सनामानं नकुलः कीर्तिवर्धनम् ॥ ७७

65 ^b) V; ^a) वेदमरोपेतः. — ^a) Ko. s. 4 N; D; T G; 1-6 Ms (inf. lin.). 6-8 वेदज्ञात् (as in text); the rest 'ज्ञः. — ^a) Gs. 8 देवमानुषं.

66 ^a) N; विज्ञाने ष्वपि. K; T; Ms. 8 शास्त्राणां; N; V; D; Ms Mr शास्त्रा. T; G; 2-6 ज्ञानेष्वपि च ज्ञा (Gs. 8 शास्त्राणां; G; विज्ञाने च तदज्ञा. — ^b) Ko D; T; G (except G; 1) सौष्टवेपु; K; वेन. S; Ko. 4 महाबलः; K; 'बले; K; बलाबलं. — ^c) S; K; हि (for च). Ms 'स्वपि समस्त्रासु. — ^d) S; K; अय्यशिक्षयत् (K; 'क्षत); K; B; 2-8 अय्यशिक्ष; N; 'शिक्षत.

67 ^a) N; B D N; D; 4. 6. 8 Mr 'मिवात्मनः. — ^a) Some N MSS. प्रेक्षमाणो.

68 ^a) N; D; 1. 3 G; सिंह. — ^a) S; K; N; V; D; 2 व्यादित्यासं (K; 'स्य; K; यमानन-). S; महाबलं; K; V; 2 (except 1) महासुभं; N; यथातकं; S; ह्वातकं. B; 1. 8 'नवमहर्षुर्जयं (B; 1m 'महोरर्षं).

69 ^a) Ko. s. 4 N; D; G; M (except Ms) 'गामिनं. — ^a) D; 'गंभीरं.

70 ^a) D; वीर्यं शौर्यं (by transp.). S; N; B; D; 8 रूपे वीर्यं (by transp.); V; रूपेण च. K; चैव (for रूपे). T; G; 4 Ms. 8 तथा कृतं. — ^a) K; 8 S जयतं मघवानिव.

71 ^a) K; 2 हि; N; V; B; D (except D; 1) Ms तु (for च). Ko. s. 4 D; पतिभ्यो देवकृपिणः; K; N; Ms-8 पतिभ्यः शुभलक्षणान्; D; शुभलक्षणलक्षितम् (for ^b). T; G; Ms पूतं (Ms तुषी) मेव तु पांचाली पंचभिः पतिभिः शुभा. — ^a) Ms शुभा लेभे सुता. — N; (hapl.) om. 71^a-73^a.

— ^a) K; s. N; V; B; D (except D; 2) श्रेष्ठान्; T; G; धरा; G; M पंच (for शुभान्). G; 1 अय्यशिक्षत.

72 N; om. 72 (of. v. 1. 71); Ms om. 72-74^a
 — ^b) Ko V; D; 1 G; 2 श्रुतसोमं; Cd as in text. — ^c) K; शुभकर्माणं; K; 2. V; श्रुतकीर्ति च (V; तु). — ^d) T; G; 8 नाकुलः.

73 N; om. 73^a; Ms om. 73 (of. v. 1. 71, 72)
 — ^a) N; V; सुतसोमं (of. 72^b). — ^b) S; शेतात्; N; शेतात्; D; सुतात्. S; K (except K; 1) N; D; 1 महाबलात्; — ^c) T; पंच पंचास्त्रितेजसः.

74 Ms om. 74^a (of. v. 1. 72). — ^a) Ms; 1 साधुविमा. B; युधिष्ठिरे (m as in text); D; (by corr.) T; G (except G; 1) शिरात्. — ^a) S; K (except K; 1) D; 'रगे ज्ञाने; G; 8 'रणाज्ञाने. — ^a) S; K; 1 प्रतिविन्दुः¹ S (except Ms) भवास्त्रयं.

75 ^a) S; D; G; 8 सुतः; K; 1 सुतं; T; G; 1 सुते. Ko D; 3 D; सोमं; K; 8 सोमे (for सोम-). S; 'सहस्रेपु; D; 'श्रे च. — ^b) G; M सोमादित्यासं (M; तु) जेजसं. — ^c) T; G (except G; 2) 'सोमं महाप्राज्ञं.

76 ^a) S; K; Ms-8 श्रुतकर्म (Ms-8 'मर्मा. — ^a) V; जातमात्रस्य. Ko. 4 N; 3. B; 4. D; 3 T; G; 1-8 तथेत्येवं (T; G; 2. 4 च); K; तथोत्सवेवं; N; B; D; 1 D; तदेत्येवं; B; D; 3 D; इतीत्येवं; T; G; 2 तथात्येवं. — ^a) B; D; Ms-8 सुतोभवत्; T; तु तं विदुः.

77 T; (? hapl.) om. 77-78. — ^a) S; D; T; G; 4 Ms-8 'नन्दन; Ko कुरु; K; 1 'सप्तम; N; 1 'सप्तम- K; 4

ततस्त्वजीजनत्कृष्णा नक्षत्रे वह्निदैवते ।
सहदेवान्मुतं तस्माच्छ्रुतसेनेति तं विदुः ॥ ७८
एकवर्णान्तरास्त्वेव द्रौपदेया यशस्विनः ।
अन्वजायन्त राजेन्द्र परस्परहिते रताः ॥ ७९
जातकर्माण्यानुपूर्व्याचूडोपनयानि च ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोदशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ समाप्तं हरणहारिकपर्वं ॥

२१४

वैशंपायन उवाच ।

न्द्रप्रस्थे वसन्तले जहुरन्याचराधिपान् ।
गसनाद्दृतराष्ट्रस्य राज्ञः शान्तवस्व च ॥ १
प्राथित्य धर्मराजानं सर्वलोकोऽवस्तुस्त्वस्वम् ।

पुण्यलक्षणकर्माणं स्वदेहमिव देहिनः ॥ २
स समं धर्मकामार्थान्तिपेवे भरतर्यभः ।
त्रीनिवात्मसान्वन्धून्धुन्धुमानिव मानयन् ॥ ३
तेषां समविभक्तानां क्षितौ देहवतामिव ।

Dr. 1. 2053
Dr. 1. 222. 4

५.२. B (except Be) Da Dn D1.२ कौरवस्य महात्मनः.
— *) Ś1 Ko. 2.२ कुलवर्धनं; D1.२ G2.२.२ M 'वर्धनः;
D२ प्रीतिवर्धनः.

78 T1 om. 78 (cf. v. 1. 77). — *) N1 D1 'जनत्पुत्रं.
— *) D२ विप्युदैवते; T२ G (except G1.२) चाग्निदै'.
— *) G1 M 'देवमुतं; — N1 damaged from 78^a-80^a.
— *) D1.२ Da श्रुतसेनं तु; T२ G (except G2.२) 'सेनं च.
N1.२ Dn D1.२ G1.२ च; V1 तद् (for सं).

79 *) Ko.२ N२ V1 Dn T G (except G1) M२ स्वते;
K२ N२ B (except B1) Da D1.२.२ M२ स्वतं; K२ वैच; D1
ते तु (for स्वत). — *) D२ कौरव्य (for राजेन्द्र).
— *) K1 N Dn D1 'हितेपिणः.

80 *) M (except M1) 'कर्मोपाय'. — *) K1 चूडो-
पकरणानि; S (except G२) चौलोप'. — Da om. 80^a.
— *) Ko.२ D२ गुरुपसत्तमः (D1 'म).

81 *) T२ G M (except M२) तु (for च); T1
भावीतेवहाले पंच. — *) D1 संजगमु; सर्वमप्यहं.

82 *) K२ N२ B२ Dn D1.२ दिव्यगर्भः. — *) N२
B1.२ Dn D1 G२ महारथैः; N२ महाश्रुतेः; V1 महात्मनिः.
— *) Ko.२ D1.२ S (except G2.२) 'साङ्कलः. — *) Ko
D1 सुदमुद्रहन्; N1 D1.२ पुरवर्षमाः (D2 'म); Cd
मुदमावहन्.

Colophon om In T1. — Major parvan. T२ G M
संभव' (for आदि). — Sub-parvan: Ś1 सुभद्राहरण
and हरणहारिका; Ko B२ हरणहारिका; K1 अर्जुनतीर्थयात्रा,
सुभद्राहरण and हरणहारिका; K२.२ N२ B1 Dn1. D1.२.२

सुभद्राहरण; B1.२ अर्जुनतीर्थयात्रा and सुभद्राहरण; Da
अर्जुनतीर्थयात्रा. Ś1 K1.२ N२ B२ D1 read समाप्त after
सुभद्राहरण; Ko, after हरणहारिका; K२, after both.
— Adhy. name. Ś1 Ko. 2.२ D२ द्रौपदीसुभद्रयोरपत्यजनम्
(D२ 'जनवर्धनं); K२ T२ G२-२ सुभद्राद्रौपदीयज्ज (K२ 'द्वी
अपत्य' जननं); D२ द्रौपदीसुतोत्पत्तिः; D२ सावत्यां पुत्रोत्पत्तिः;
M२ पांडवपुत्रोत्पत्तिः. — Adhy. no. (figures, words or
both): Dn२ 220; D1 M 136 (1 for 236); D२ 171;
T२ G-२ M 187; G२ 186; G२ 185; G२ 189. — S'loka
no.: Da1 88; Dn 87. — Aggregate s'loka no.:
Dn२ 8013.

214

1 Ś1 K1-२ D1.२ S om. उवाच. — *) N1 त्रियुरन्यान्
— *) Ś1 तथा; T२ G (except G1) राजन् (for राज्ञः).

2 *) Ko.२.२ D२ 'लोकोगभवसुखी; Da G1 'लोक
वस्तुसुखं. — *) K२ D1 'संपन्नं; G1 M (except M1)
'धर्मोणं; Cd as in text. — *) Ko D२ Me-२ Cd देहिनां;
G1 (by corr.) 'ता.

3 *) D1.२ G२ 'कामार्थं. — *) K२.२ N२ V1 B1.२ Dn
D1.२.२ T G भरतर्यभः. — *) B Da D२ त्रीणि धा (Da
चा)मः; D1 B२ आरुनात्मः; D२ आरुभातुसमान्. — *) K२
N२.२ V1 B Da Dn D1.२ नीतिमान्. K२ N२ B (except
B1) Da२ अ (K२ स) विमान्. D1.२ धंयुवत्सवैभानवान्.

5 *) N चेदान्; G1 M देवान्. — *) N महाप्यरे.
— *) Ś1 K1 N२.२ V1 Dn२ D1.२ सुमान्धर्मान्; Ko.२.२ D1
च (K२ तु) वर्णानां; K२ B1.२.२ शुभं वर्णान्; N२ B२ Da

धर्मौ धर्मार्थकामानां चतुर्थं इव पार्थिवः ॥ ४
 अप्येतारं परं वेदाः प्रयोक्तारं महाध्वराः ।
 रक्षितारं शुभं वर्णां लेभिरे तं जनाधिपम् ॥ ५
 अधिष्ठानवती लक्ष्मीः परायणवती मतिः ।
 वन्धुमानखिलो धर्मस्तेनासीत्पृथिवीक्षिता ॥ ६
 भ्रातृभिः सहितो राजा चतुर्भिरधिकं धर्मौ ।
 प्रयुज्यमानैर्विततो वेदैरिव महाध्वरः ॥ ७
 तं तु धौम्यादयो विप्राः परियार्योपतस्थिरे ।
 बृहस्पतिसमा मुख्याः प्रजापतिमिवामराः ॥ ८
 धर्मराजे *अतिप्रीत्या पूर्णचन्द्र इयामले ।
 प्रजानां रेमिरे तुल्यं नेत्राणि हृदयानि च ॥ ९
 न तु केवलदैवेन प्रजा भावेन रेमिरे ।
 पद्मभूव मनःकान्तं कर्मणा स चकार तत् ॥ १०

Dn1.2s Ds शुभांशोकात्. — *) Dns Ds रेमिरे (for लेभिरे). Ns V1 तं नराधिपं. — After 5, T1 ins.:

2098* चत्वार ह्ये ते वर्णां रेमिरे तं जनाधिपः ।

6 *) S मही; Cd मतिः (as in text). — *) Ks N V1 B D धर्ममानोखिलो. T G लोकः; Ms वर्णः (for धर्मः). Cd cites वन्धुमान् (as in text). — *) Ns B1. s D (except Das Ds) Ts G1. s *क्षितां.

7 *) Ts G (except G1) अधिको. Ds ततः (for धर्मौ). — *) B1 (m as in text) S (except Gs. s) *मानो. D1. s Ts G1- s विततैर्; Cd as in text. — *) G1 Ms- s देवैरिव.

8 *) T1 वृषं (for तं तु). — *) T1 G1 M *समं (T1 *सा) बुध्या. — *) T1 वितामहमिव. Gs. s अचरे (for अमराः).

9 *) S1 Ks. s N V1 B D ह्यति (Da सुति); K1 त्वति; Ks G1. s M ह्यमि; T1 प्रजाः प्रीताः; Ts G1- s [5] त्वमि. — *) S1 Ks ह्यमातुः; N1 D1. s G1 ह्यवारे. — *) G1 तिल्यं; Nilp बुध्या (for तुल्यं). — After 9, N1 ins.:

2099* रञ्जयामास वै प्रीत्या प्रीतिदानैरनुचमैः ।

10 *) G1 यथा (for न तु). Ns D1. s केवलमवैवेन; Ts Gs (before corr) s केवलदैवेन; G1 देवाश्च देवेन. Cd cites देवेन. — *) Ns Bs प्रभावेन च. K1 Bs D1 रेमिरे; Ms रेमिरे. — *) Ks स पद्मभूव; Ks यच पूतं. — *) Ks Ds1 Ds G1 चकार यत्.

11 *) Ko Ns चापानयं; T1 G1 M दैन्यं च; Ts Gs. s

न ह्ययुक्तं न चासुखं नानृतं न च विप्रियम् ।
 भापितं चारुभापस्य जज्ञे पार्थस्य धीमतः ॥ ११
 स हि सर्वस्य लोकस्य हितमात्मन एव च ।
 चिकीर्षुः सुमहातेजा रेमे भरतसत्तमः ॥ १२
 तथा तु मुदिताः सर्वे पाण्डवा विगतज्वराः ।
 अवसन्पृथिवीपालांस्त्रासयन्तः स्वतेजसा ॥ १३
 ततः कतिपयाहस्य धीमत्सुः कृष्णमग्रवीत् ।
 उष्णानि कृष्ण वर्तन्ते गच्छामो यमुनां प्रति ॥ १४
 सुहृजनश्रुतास्तत्र विहृत्य मधुसूदन ।
 सायाह्ने पुनरेष्यामो रोचतां ते जनार्दन ॥ १५
 वासुदेव उवाच ।
 कुन्तीमातर्ममाप्येतद्रोचते यद्ग्रवं जले ।
 सुहृजनश्रुताः पार्थ विहरेम यथासुखम् ॥ १६

चावश्यं; Gs. s चापद्यं. Cd cites असुखं. — *) Ns B Da Cd Nilp काहितं (for नानृतं). Ns Dn1.2s D1 नासद्यं न च पाथियं. Cd cites विप्रियं (as in text). — *) N1. s *भावस्य; B (except Bs) *हासस्य. — *) Ks सदा (for जज्ञे). G1 Ms भारती (for धीमं).

12 *) G1 हितनार्काक्षते सदा. — After 12*, Ks ins.:

2100* राजते सकला पृथ्वी पाण्डवेन बलीयसा ।
 उप्रितानि वनानीव धान्यलक्ष्म्या च भारत ।
 — *) Ns B D (except Dns D1. s. s) चिकीर्षुः. S1 B V1 Dns D1. s T1 G1- s स महा. — *) S1 K1. s N V1 B Dn D1. s G1. s *सत्तम.

13 *) Ks तु; T1 G1 Ms. s स; Ms- s च (for तु). — *) Ts G (except G1) अजयन्. — *) S1 K1 Ns Da Dn D1. s तापयंतः. Ds प्रायतं स्वेन तेजसा.

14 *) S (except Ts Gs. s) *यथाहस्तु. — Before 14*, Ms ins. अर्जुनः. — *) N1 उष्णाहाः. T1 वर्धते S1 K1 वृष्णयोः (S1 Jaouna after वृ) श्रैव वर्धते; M कृष्ण उष्णानि वर्धते. — *) Ks. s G1. s Ms गच्छामः; Ns. s V1 B1 D (except D1) *वो; T1 G1. s Ms- s *न. Ns *नं वर्दी.

15 *) Ns. s V1 B D (except D1) Ts G (except G1) *वृत्तो तत्र. — *) S1 Ks. s *हेव (S1 *व) सतिष्यामो. K1 *हेलागमि; N1 *हेतु समेत्यामो; Ns. s V1 B D (except D1) *हे पुनरेष्यामो; T1 G1 M *हे विचरिष्यामो (T1 Ms *वो); Gs. s *हे विनिवर्तावो.

16 S1 K1 Ds B वासुदेवः; Ds कृष्णः (for वासु ड). — *) T1 G (except Gs. s) कुन्तीसुत. Ts G (except

वैशंपायन उवाच ।

आमन्त्र्य धर्मराजानमनुज्ञाप्य च भारत ।
जन्मतुः पार्थगोविन्दौ सुहृज्जनयुतौ ततः ॥ १७
विहारदेशं संप्राप्य नानाद्रुमवदुचमम् ।
गृहैरुचावचैर्युक्तं पुंरंदरगृहोपमम् ॥ १८
मह्यैर्मोज्यैश्च पेयैश्च रसवद्भिर्महाधनैः ।
मास्यैश्च विविधैर्युक्तं युक्तं चार्णोपपार्थयोः ॥ १९
आविवेशतुरापूर्णं रत्नैरुचावचैः शुभैः ।
यथोपजोयं सर्वथ जनशिक्रीड भारत ॥ २०
पने काश्चिजले काश्चित्काश्चिद्भ्रमसु चाङ्गनाः ।

यथादेशं यथाप्रीतिं चिक्रीडः कृष्णपार्थयोः ॥ २१
द्रौपदी च सुभद्रा च वासांस्त्राभरणानि च ।
प्रयच्छेतां महार्हाणि स्त्रीणां ते स मदोत्कटे ॥ २२
काश्चित्प्रहृष्टा नमृतुमुकुञ्चथ तथापराः ।
जहसुश्चापरा नार्यः पशुश्रान्या वरासत्तम् ॥ २३
रुरुदुश्चापरास्तत्र प्रजमुश्च परस्परम् ।
मन्त्रयामासुरन्याश्च रहस्यानि परस्परम् ॥ २४
वेणुवीणासृदङ्गानां मनोज्ञानां च सर्वशः ।
शब्देनापूर्यते ह स तद्वनं सुसमृद्धिमत् ॥ २५
तस्मिंस्तथा वर्तमाने क्रुरदाशार्हमन्दनौ ।

C. 1. 8079.
B. 1. 222. 7.
K. 1. 248. 8.

G₁) ममाभ्येव. — *) T₁ वसुनाजले. V₁ द्वयर्थः पतिपतिते.
— *) K₁ N₁ "वृतास्तत्र; D₁ "वृती पार्थ. — *) S₁ K₁
विहारेम; D₁ M विहराम.
17 S₁ K₁.s. D₁ om. उवाच; K₁ S om. the ref.
— *) K₁ N₁.s. V₁ B D (except D₁.s) T₁ G₁ M आसंय
ती धर्मराजं. — *) G₁ मातरं (for भारत). — After
17, S ins. a passage (with colophon) given in App.
I (No. 117).

18 Before 18, S ins. वैदं (cf. v. 1. 17). — *) Ko
"समाश्रुतं; K₂.s D₁ "लताश्रुतं; D₂s D₁.s T₁ G₁ M
"लताश्रुतं. — Ko (hapl.) om. 18^a-19^a. — *) N₁.s V₁
B D (except D₁.s) (except T₁ G₁ M₁.s) "पुरोपमं.
19 Ko om. 19^{ab} (cf. v. 1. 18). — *) Da T₁
मक्ष्यभोज्यैश्च (T₁ "भोज्यसु). — *) N₁ B₁.s D (except
D₁.s.s) "बंधेद (for युक्तं). — *) K₂.s तप्या; V₁ B₁ ततो;
T₁ गृहं; T₂ G (except G₁) तदा (for युक्तं). S₁ K₁
"पार्थिवैः; K₂.s D₁ T₂ G₂-s "पंदवौ; G₂ "पंदव्यं.
— After 19, G₁ ins. 2103^a (cf. v. 1. 21).

20 G₁ (hapl.) om. 20-21. — *) K₂.s D₁ गृहं
विश्रित्तुः पूर्णं (Ko "वै); N₁ B₁ Da Dn D₁ विवेनांतःपुरं
पूर्णं; N₁ आविवेश पुरं पूर्णं; V₁ B₁.s D₁ विवि (B₁ "वे)श्रतुः
पुरं पूर्णं (B₁.s पूर्णं; V₁ तप्तु); M₁ आविवेश रतारपूर्णं.
— *) D₁.s "अचैस्तथा. — *) D₂ यथोपजोयं. T₁ सर्वत्र.
— *) T₁ राजंशिक्रीड. — After 20, N (except S₁ K₂.s
N₁) ins.:

2101^a क्षियश्च विपुलभोग्यश्चारुपीनपयोधराः ।
मदस्त्रलडितामिन्पशिक्रीडुचामलोचनाः ।
21 G₁ om. 21 (cf. v. 1. 20). — *) K₁ T₁ G₂-s
(all three times) काश्चित् (for काश्चित्). T₁ वापीडु
(for वेदमसु). N₁ "द्वैरमकुडीयता. — *) K₂.s D₁

यथायोगं (K₁ "यं). — *) S₁ K (except K₂) N₁ Dn
D₁.s T₁ M₁ पार्थकृष्णयोः (by transp.). — S (except
M₁) ins. after 21 (G₂, which om. 20-21, after 19):
2102^a वासुदेवप्रिया नित्यं सत्यभामा च आमिनी ।
22 *) K₁.s B D₁ T₁ प्रायच्छेतां; N₁.s Da Dn D₁.s
प्रायच्छेतां; T₂ G₂-s प्रा (G₂ प्र)यच्छेते. N₁ Dn महाराज.
— *) G₁ ते तु तस्मिन् (for स्त्रीणां ते स). T₁ महोत्सवं;
T₂ G (except G₁) सदोक्तता; M₁-s "लट्टे.
23 *) T₂ G (except G₂) हृष्ट हि (for प्रहृष्टा).
— *) S₁ K (except K₂) N₁ D₁.s.s तत्र तत्र (N₁
जयुस्तत्र) वरांननाः. — *) K₂ N₁ B D₁.s D₁.s T₂ G
(except G₂.s) च परा. — S₁ Ko (hapl.) om. 23^a-24^a.
— *) D₁ वरक्षियः; M₁-s सुरसवं.
24 S₁ K₂ Ko om. 24^a (cf. v. 1. 23); D₁ om. 24.
— *) K₁ N₁ V₁ B₁ (m as in text).s. D₁ Dn D₁.s
रुरुदुश्च. G₂-s च परा. K₂.s नार्यः (for तत्र). N₁
रुरुदुश्चावमा नार्यः. — *) K₂ जप्तुश्च; K₂ प्रजमुश्च; N₁
प्रतिजमुः; G₁ M₁-s जप्तुश्रान्याः (G₂ "शैत्र). — Ko (hapl.)
om. 24^{ab}. — *) T₁ अन्योन्यं; T₂ G₂-s अन्यैश्च. — After
24, S ins.:

2103^a काश्चिन्मात्स्यानि चिन्वन्ति काश्चिन्मात्स्यानि द्धिरे ।
25 *) B₁ Da T₁ M₁-s चीणावेणु (by transp.).
— *) K₁ N₁स पणानां च स. — *) K₂ N₁ B₁ Da Dn
D₁.s T₁ शब्देन पूर्यते; B₁.s शब्देरापूर्यते. N₁ D₁ Da
हृष्यै; T₁ सर्वै; T₂ G₂-s तत्र; G₂ सत्तत्र (for ह स). K₂
शब्देनापूर्यं तद्वैरम. — *) K₂ N₁.s V₁ B D (except
D₁.s) G₁ सु (K₁ D₁ च) महर्षिमत्.
26 *) N₁.s Da D₁ G₁ तदा (for तथा). T₂ G₂-s
तस्यादावर्तमानौ सु (G₂ तौ). — K₁ om. 26^a-27^a. — *)
S₁ K₂.s N₁ V₁ B₁ D₁ "सत्तनो; D₂ "संसती.

समीपे जग्मतुः कंचिद्देशं सुमनोहरम् ॥ २६
 तत्र गत्वा महात्मानो कृष्णो परपुरंजयौ ।
 महार्हासनयो राजंस्ततस्तौ संनिधीदतुः ॥ २७
 तत्र पूर्वव्यतीतानि विक्रान्तानि रतानि च ।
 बहूनि कथयित्वा तौ रेमाते पार्थमाधवौ ॥ २८
 तत्रोपविष्टौ मुदितौ नाकशृष्टेऽश्विनाविव ।
 अभ्युगच्छत्तदा विप्रो वासुदेवधनंजयौ ॥ २९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्दशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

बृहच्छालप्रतीकाशः प्रतप्तकनकप्रभः ।
 हरिपिङ्गो हरिश्मश्रुः प्रमाणायामतः समः ॥ ३०
 तरुणादित्यसंकाशः कृष्णवासा जटाधरः ।
 पद्मपचाननः पिङ्गस्तेजसा प्रज्वलन्निव ॥ ३१
 उपसृष्टं तु तं कृष्णो आजमानं द्विजोत्तमम् ।
 अर्जुनो वासुदेवश्च तूर्णमुत्पत्य तस्यतुः ॥ ३२

— *) Ko. 2. 4 Ds समेतौ; N Bz Dn Tz Gz Ms समीपं.
 Some MSS. किंचित्. — *) Bz Da Dn. 2. 5 Ds मनोरमं.
 Ko. 2. 4 Ds मनोदेशं मनोहरं (Ko Ds रमं).

27 K1 om. 27* (of. v. l. 26). — *) Ko. 4 N1. 5
 D1. 5 महादेशयनौ (N1. 5 'ने). — *) Kz Tz Gz तत्र तौ.
 Śi K1 B1 D1 G1 'वेदतुः; N2 V1 'वीदतां.

28 — *) Bz Dn1 Dn2 Ds G1. 2 Ms पूर्व. Bz अतीतानि.
 — *) Kz. 3 N V1 B Da Dn D1. 4 Tz G (except G1)
 इतराणि; T1 Mz महारति; Mz बहूनि; Ms-8 कृतानि (for
 रतानि). D2 विक्रान्तचरितानि च. — *) N1 V1 B1. 3 कथ-
 यंतौ तौ (Bz तु). — *) Tz G (except Gz) त्रिण्युवाचवौ.

29 Gsom. 29*. — *) K1. 3 N1. 3 V1 B D Tz G1-4
 Ms. 7 अन्वगम्. — After 29, D1 ins.:

2104* सिंहासनसमीपे तौ वासुदेवधनंजयौ ।

30 — *) Śi Ko. 1 S बृहत्सालः; D1 'साल'. — *) Kz
 D1 तसज्जानदः; Dn1 आतसः; Ds संतसः. — *) Ds
 हरिचर्मो. Kz N1 B D (except Ds) 'विगोञ्ज्वल (Kz Dn2
 D1. 3 उज्वल) इमश्रुः. — *) Śi प्राणाधामरतः समः; N1
 प्राणाधामी ततः समः; Gz. 2 प्रमाणदायतः समः.

31 — *) Kz N1. 3 B D (except Bz) Gz. 1) चीरवासा.
 — *) Ko. 2. 4 N1 V1 Ds पद्मपत्रेक्षणः श्रीमान् (N1 V1
 विगः). — After 31, S ins.:

2105* जगाम तौ कृष्णपार्थौ दिवक्षन्खाण्डवं वनम् ।

[Tz Gz-4 Ms दिवश्रुः.]

32 — *) Śi K1 उपविष्ट; Ko 'सुप्तं; Kz N1 D1. 2. 3 'सुत्य;
 Kz 'सुतं; N1 'सिष्टः; Da 'सुष्टः; Tz Gz. 4 'हस्य; Kz 'सुजय.
 Śi Ko 1. 2. 4 N1 V1 Tz Gz-4 ततः; Kz Bz तु तौ (for तु
 तं). Kz हृत्वं; B1. 3 Dn2 Dn1. 4 Gz. 5 कृष्णो; Tz G1
 M दृष्ट. — *) Śi K1 V1 Tz आजमानौ. Śi K1
 द्विजोत्तमः. — After 32*, Tz G (except G1) ins.:

2106* दृष्ट्वा जगाम वनस्य पावकोऽयभिति मश्रुः ।

— *) Tz G (except G1) तृष्णीमुत्पत्य.

Colophon om. in Tz. — Major parvan: Tz G
 संभव (for आदि). — Sub-parvan: Śi Ko. 2. 4 N1
 Da Dn D1. 2 Tz Gz-5 Ms. 8 खाण्डवदाह. — Adhy.
 Śi K1 अग्निसेमाग्निः; Ko. 4 Ds वैश्वानरा (Kz 'नराग्निः').
 Kz कृष्णार्जुनकीटाविहारं जातवेदसामननं; D1. 2
 जुनकीटार्या (Dz अर्जुनकृष्णविहारकीटाः) खाण्डववनप्रह (Dz
 'क) रणं. — Adhy. no (figures, words or both): Dn2
 221; Dn1 237; Tz Gz-5 M 189; G1 188; Gz 187;
 Gz 191. — S'loka no.: Dn1 Dn 33; Ms 17. — Ag-
 gregate s'loka no.: Dn2 804B.

215

1 Śi K (except Ko) Ds 8 (except Ms) om.
 — *) Ko. 2. 4 Ds विप्रो (for वैव). — *) Tz G1 M
 च माधवं.

2 *) Tz तुह्ययं तु. K1 N1 V1 B Da D1. 2. 3 Tz
 Ms अयच्छतं.

3 — *) N1 तसोभूतां; Ms-8 तदाभूतां. — *) Kz N1 B
 (except Bz) साधुधौ; N1 तसस्त्र्यौ; Tz विभं तौ. — *) Bz
 Tz G1 M भावोऽस्त्येव; Ds भवच्छिः. — *) Śi K1. 3 Bz
 D1. 5 Ms यतमहे.

4 — *) Śi K1 B1. 4 G1 तु (for स). — *) Śi अश्वीर्जो
 सत उभौ (unmetrical transp.); Kz N1 B (except Bz)
 'वीरपावकसतः; D1 'वीसत उभावपि. — *) Śi K1 N1 V1
 Dn2 Ms तथा; Ms तु तौ (for तदा). — *) N1 V1 Ds
 द्विमर्थः; N2 तदर्थं.

5 Before 5, Śi K1 D2 S ins. द्वाहणः; the rest
 द्वाहणं च. — *) Tz G1 M वसुसेवा; Tz Gz-5 वसुसे-
 वा. — *) A few MSS. ना (for मां). Śi Kz G1 Ms-4

एव पूर्वस्यदीक्षति विक्रान्तानि रतायि च ।
 एवमे कथयिष्या नी रमाते कृष्णपाण्डवे ॥

२१५

वैशंपायन उवाच ।

१. धुनं चैव वासुदेवं च सात्वतम् ।
 २. वीरौ तिष्ठन्तौ खाण्डवस्य समीपतः ॥ १
 ३. ह्यणो बहुभोक्तासि भुञ्जेऽपरिमितं सदा ।
 ४. वाष्ण्यपार्थी वामेकां तृप्तिं प्रयच्छताम् ॥ २
 ५. धुं तममृतां तत्तस्यौ कृष्णपाण्डवौ ।
 ६. भवांस्तुप्येत्तस्यान्नस्य यतावहे ॥ ३
 ७. एचमुक्तः स भगवानन्नवीचावुभौ ततः ।
 ८. मापमापौ तदा वीरौ किमन्नं क्रियतामिति ॥ ४
 ९. नाहमन्नं बुभुक्षे वै पावकं मां निबोधतम् ।
 १०. यदन्नमनुरुष्पं मे तद्युवां संप्रयच्छतम् ॥ ५
 ११. इदमिन्द्रः सदा दावं खाण्डवं परिरक्षति ।

तं न शक्नोम्यहं दग्धुं रक्षयमाणं महात्मना ॥ ६
 वसत्यत्र सखा तस्य तक्षकः पन्नगः सदा ।
 सगणस्तत्कृते दावं परिरक्षति वज्रभृत् ॥ ७
 तत्र भूतान्यनेकानि रक्षयन्ते स प्रसङ्गतः ।
 तं दिग्धुर्न शक्नोमि दग्धुं शकस्य तेजसा ॥ ८
 स मां प्रज्वलितं दृष्ट्वा मेघाम्भोभिः प्रवर्षति ।
 ततो दग्धुं न शक्नोमि दिग्धुर्दोषमीप्सितम् ॥ ९
 स युवाभ्यां सहायाम्गामन्नविद्यां समागतः ।
 दहेयं खाण्डवं दावमेतदन्नं घृतं मया ॥ १०
 युवां ह्युदकधारास्ता भूतानि च समन्ततः ।
 उचमात्रविदौ सम्यक्सर्वतो वारयिष्यथः ॥ ११
 यमुक्ते प्रत्युवाच वीमत्सुजातवेदसम् ।

C. 1. 8165
 B. 1. 224. 13
 K. 1. 222. 13

निबोधतां; Ko. s (m as in text). 4 Da 'चत; T₂ G₂-4 'य
 के. — *) K₂ T₂ G₂-4 चै (for मे). — *) Śi E (except
 K₂) D₂ T₂ G₂. s M₂. e. s 'वच्छतां.

6 *) B₁. s Da D₁ इममिन्द्रः. Da घोरं; T₂ G₂. s
 दावात् (for दावं). — *) T₁ G₁ M परिरक्षति खाण्डवं (T₂
 पांचव). — *) K₂. s N₂. s V₂ B D (except D₂. s) न च
 शक्नोः. T₂ G₂ जग्धुं.

7 *) Ko. s G₂ अक्षिन्; G₂. s अल्य (for अत्र). T₂
 सर्वेन्द्रस्य; G₁ M सखा चास्य (M₂ चात्र). — *) Ko. s 4 D₂
 पस्यगोचरतः. — *) K₂ सनागः. K₂ स्रहृते; K₂ स्रहृते;
 G₂ स्रहृतो. D₂ स नागस्य हृते दावं. — *) V₁ T₁
 यन्नचक्र; Da₁ 'चत्. Ko. s 4 D₂ खाण्डवं परिरक्षति (=6*).

8 *) Śi K₂ ततो; T₁ G₂ अत (for तत्र). — *) Ko
 N₂ B (except B₂) Dn D₂. s T₁ रक्षते; N₂ रक्षति; T₂
 G₂. s रक्षति; G₂. s. e रक्षति. K₂ N₂ B (except B₂) Dn
 D₂. s. s G₁ M₂ अल्य; T₁ M₂ तत् (for स्र). — After
 8*, Ko. s. 4 D₂ ins.

2107* यहूनि घोररूपाणि उग्रवीर्याणि चैव हि ।
 — *) Ko D₂ दग्धुं तत्रैव; K₂ तत्रि दग्धुं न; K₂. s तं दग्धुं
 नैः; N₂ D₂. s तत्रदग्धुं न; T₁ G₂. s M तस्मिद् (M₂-s 'द्) दग्धुं
 न; T₁ G₂-4 न तं दिग्धुः. G₁ तं तु दग्धुं न दाक्तेसि-
 — Śi K₂. s T₁ G₂ (hapl.) om. 8*-9*. — *) K₂. s N₂
 D₁ T₂ G₂-4. s दावं; G₁ M रक्षयं (for दग्धुं).

9 Śi K₂. s T₁ G₂ om. 9*** (of. v. 1. 8). — *) Same
 MSS. मा (for मां). — *) K₂. s N₂ D₂. s मेघेनाभिः; T₂
 G₂-4. e मेघैरभिः प्र'; G₁ मेघेनैव प्र'; M मेघैरे (M
 'मेघै)वाभि'. — *) K₂ B (except B₂) सोहं; T₂ G₂-4. s
 अतो; M₂-s तथा (for ततो). K₂ प्रदाधुं तं न स'.
 — *) B₂ दावमीरशं.

10 *) T₁ तद् (for स). Ko 'भ्यां महात्मभ्यां; K₁
 'भ्यां सहायत्वे. — *) Śi K₂ दाक्षविद्यां; N₂ मंत्रविद्यां.
 — *) Ko. s 4 D₂ वृणोऽग्रहं; T₂ G₂-4 अहं वृणे; G₂. e मया
 घृतं (by transp.).

11 *) Śi Ko. 1. s N₁ V₁ D₁. s G₁ युवासुदक'. G₂
 युवाभ्यां वर्षधारात्र. — *) T G₁-4 M सर्वया (T₁ 'दा').
 Da₂ G₂. s Ms 'व्यथ; T G₂. 4 M₂-s 'वतः (T₂ चात्-
 थियत्तः). — After 11, N ins. a passage given in
 App. I (No. 118); while T₂ G₂-4 ins., irrelevantly, a
 shorter version of the same at the beginning of
 adhy. 217, given in the same App. (No. 120); and,
 finally, Śi Ko. 1. s ins. yet another version, given
 there (No. 121), as a separate adhy., after adhy.
 225 (i. e. at the very end of this parvan), meant
 probably as a परिशिष्ट. The episode is entirely
 missing in T₁ G₁. s. e M only.

12 Before 12, V₁ T₁ G₂ M₂-s ins. वैशं. — *) T₁

दिग्भुं खाण्डवं दावमकामस्य शतक्रतोः ॥ १२
 उच्यमान्नाणि मे सन्ति दिव्यानि च बहूनि च ।
 यैरहं शक्रुयां योद्धुमपि वज्रधरान्वहन् ॥ १३
 धनुर्मे नास्ति भगवन्वाहुवीर्येण संमितम् ।
 कुर्वतः समरे यत्नं वेगं यद्विप्रहेत मे ॥ १४
 शरैश्च मेऽर्थो बहुभिरक्षयैः क्षिप्रमस्यतः ।
 न हि वोढुं रथः शक्तः शरान्मम यथेप्सितान् ॥ १५
 अश्वाश्च दिव्यानिच्छेयं पाण्डुरान्वातरंहसतः ।

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चदशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

रथं च मेघनिर्घोषं ध्वर्यप्रतिमतेजसम् ॥ १६
 तथा कृष्णस्य वीर्येण नायुधं विद्यते समम् ।
 येन नागान्पिशाचांश्च निहन्यान्माधवो रणे ॥ १७
 उपायं कर्मणः सिद्धौ भगवन्वक्तुमर्हसि ।
 निवारयेयं येनेन्द्रं वर्षमाणं महावने ॥ १८
 पौरुषेण तु यत्कार्यं तत्कर्तारौ स्व पावक ।
 करणानि समर्थानि भगवन्दातुमर्हसि ॥ १९

Gs s s s पृथमुक्तं Gs s अमवीर्यद्वारो (for प्रसू) . N
 तच्छ्रुत्वा वचनं स्वमेव (Ko Da पृथच्छ्रुत्वा तु वचनं) — *)
 Ds वेदसः Ms वेदसा — After 12^{ab}, N sns.

2108* अमवीर्यद्वारुल तात्कालसदस्य वच ।

— *) K (except Ko) Ms s दिग्भुः; Ts Gs-4 'श (sio)
 — *) Ds अभयगाम्य, Ts Gs-4 कामस्य; Cd अका' (as
 in text)

13 Before 13, Ss Ks s s s अर्जुनं; Ko s s N V s B
 D अर्जुन उ' — *) T₁ 'णि दिव्यानि लघुनि च थ'. — *)
 Ts Gs-4 रोढुं (for योद्धु) — *) T₁ G₁ M वज्रधृतो
 Ks युवि (m यहुन् as in text)

14 *) T₁ 'दे कर्म' — *) T G₁ M वा (for यद्)
 Ks Ns s B Da Dn Ds s विप्रेन्मम Gs s वै (for मे)

15 *) V₁ 'श यो रैर', D₁ s 'श मेधैः; S शरैस्त्वदर्थं (M
 'शै) — *) K₁ क्षीप्रमस्यत — After 15^{ab}, Ms-s sns.

2109* उपासगौ च मे न स्य त्रिविद्योद्धु उरदरम् ।
 — *) T₁ G₁ s न हि योद्धु — *) Ts Gs-4 यथेप्सित

16 *) S पाण्डुरान् K₁ बहुरहस

17 *) G₁ विहन्यान्; Ms स हन्यान् Ns वने (for रणे)

18 *) Ks Ns s B D (except D₁ s s) G₁ कर्मविद्धौ
 च (G₁ तु), Ms-s कर्मससिद्धौ — *) Ko s s Ns Da Ds s
 T₁ कर्तुमर्हसि — K₁ (hapl) om 18^a-19^a — *) T₁
 G₁ M देयं (for येनेन्द्र) — *) Ts G (except G₁)
 महार्थानि

19 Ks om 19 (of v 1 18) — *) Ts G (except
 G₁) तात्कालेह Ko s Ts G (except G₁) का Ko D₁ s
 T₁ Gs s पावक, K₁ s 'के — Ms-s om 19^a — *)
 Ko s करणानि च सर्वानि; Ks उपकरणानि सर्वानि (hyper-
 metric), Ds कारणानि समैतानि — *) D₁ G₁ भगवान्
 Ss K₁ B दातुमर्हसि

Colophon om in T₁ — Major parvan Ts G M
 संभव (for आदि) — Sub-parvan Ss K Ns B D
 Dn s Ds s s Ms s स्वाध्वदाह — Adhy name Ss
 Ko s s s Ds अर्जुनवाक्य, Ms कृष्णपावकसवाद — Adhy
 no (figures, words or both) Dns 223, Dms 239
 Ds 23 (1 for 223), Ts Gs-6 M 190, G₁ 189, G₁
 188, G₁ 192 — S'toka no Dn Dn 17, Ms 18
 — Aggregate s loka no Dns 8165

216

1 Ss K (except Ko) Ds S om उपायः; D₁ om 16
 ref — *) Ks-4 N V s B D Ts s (for तु) — *) T₁
 नराधिप (for हुता) — *) D₁ भगवान् (for वरुण)
 — Ms om 1^a — *) Ds उद्विद्व चोदकेवेव निव'. T₁
 Gs-4 स (for नि) T₁ G₁ M (Ms om) श्वेतकुडलिन देव
 सर्वोभयभूषित Cd cites आदित्य

2 Ss K₁ (hapl) om 2^{ab} — *) T₁ सधि; G₁ M
 तु (for च) Ts G (except G₁) स (for तत्) — *)
 Ns s V₁ B s Dn Ds प्रतिगृह्ण, T₁ वरुण त — T₁
 (hapl) om 2^a — *) Ks s Ns s B D (except D₁ s s)
 देवदेव सनातन — After 2, K₁ ins.

2110* स कथ्यतमात्रो वरुण समायातो महायुति ।
 अथेम नृपपार्दुल वद्विद्वंवनममवीर्य ।

3 *) Gs s सोमाय शशे Ns Ds स्यस (for दत्त)
 Gs सोमे दत्तेन दत्त तु; Gs s सोमेन दत्त तु धनुः — *) Ns
 V₁ Bs ती, T₁ G₁ s ये; Ms s मे (for ते) G₁-s त्वदि दे
 ह्युषि युमे — *) G₁ s Ms s दिव्य (for दीप्त) T₁
 प्रवच्छ चोभाय दिव्य; Ms-s प्रवच्छ भगवन्दिव्य — After
 3^{ab}, S sns

2111*

त्यमघो सत्यसाधिनै ।

२१६

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु भगवान्धूमकेतुर्हुताशनः ।
चिन्तयामास वरुणं लोकपालं दिदक्षया ।
आदित्यमुदके देवं निवसन्तं जलेश्वरम् ॥ १ ॥
स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा दर्शयामास पावकम् ।
तमब्रवीद्धूमकेतुः प्रतिपूज्य जलेश्वरम् ।
चतुर्थं लोकपालानां रक्षितारं महेश्वरम् ॥ २ ॥
सोमेन राज्ञा यद्वत् धनुश्चैवेपुषी च ते ।
तत्प्रयच्छोभयं शीघ्रं रथं च कपिलक्षणम् ॥ ३ ॥
कार्यं हि सुमहत्पार्यो गाण्डीवेन करिष्यति ।
चक्रेण वासुदेवश्च तन्मदर्थे प्रदीयताम् ।
ददानीत्येव वरुणः पावकं प्रत्यभाषत ॥ ४ ॥
ततोऽद्भुतं महावीर्यं यशःकीर्तित्विवर्धनम् ।
सर्वेश्वरनाष्टय्यं सर्वेश्वरप्रभाषि च ॥

सर्वायुधमहामात्रं परसेनाप्रघर्षणम् ॥ ५ ॥
एकं शतसहस्रेण संमितं राष्ट्रवर्धनम् ।
चित्रमुष्वावचैर्वर्णैः शोभितं श्लक्ष्णमग्रणम् ॥ ६ ॥
देवदानवगन्धर्वैः पूजितं शाश्वतीः समाः ।
प्रादाद्दे धनुरत्तं तदक्षय्यौ च महेशुधी ॥ ७ ॥
रथं च दिव्याश्वयुजं कपिप्रवरकेतनम् ।
उपेतं राजतैरथैर्गान्धर्वैर्होममालामिः ।
पाण्डुराभ्रप्रतीकाशैर्मनोवायुसमैर्जवे ॥ ८ ॥
सर्वोपकरणैर्युक्तमजस्र्यं देवदानवैः ।
भानुभन्तं महाघोषं सर्वभूतमनोहरम् ॥ ९ ॥
ससर्ज यत्स्वतपसा मौवनो भुवनप्रभुः ।
प्रजापतिरनिर्देश्यं यस्य रूपं रवेरिव ॥ १० ॥
यं स सोमः समारुह्य दानवानजयत्प्रभुः ।
नगमेघप्रतीकाशं ज्वलन्तमिव च श्रिया ॥ ११ ॥

G. 1. 8197
R. 1. 222. 14

दिग्देवश्वैः समायुक्तं.

५ *) Ko-2 N̄ V1 B D (except D2) च (for हि).
— ५) K2 N2.2 B D (except D1.2.2) तन्ममास; K4 V2
“द्वयं. — Before 4*, T1 G2.2 M (except M2) ins.
चैशं. — *) K (except K1) Dns D1.2 Ts G2.2 “द्वामी”.
— 7) S1 K1 प्रत्ययस्य.
8 *) N2.2 Da D तदद्भुतं. T2 G transp. 5th and
5th. — *) V1 “शेरष्टय्यं च. — 4) S1 N1 D2 “प्रवाषि च;
Ko.2 D2 “प्रमद्वेन; K1 “प्रबोधि च; K2 Ts G2.6 “धिमं; T1
सर्वकायवतारणं; G1 M सर्वकायप्रहा (Ms-2 “दा) रिणं; G2-4
“शशुप्रभाषितं. — T1 om. 5th. — 7) S1 K1 “हेवाषि (K1
“श) कर्षणं; K2.2 N2.2 B D (except D1.2) Ms-2 “सैन्य-
प्रघर्षणं; K2 “प्रकर्षणं; N1 “प्रघर्षकं.
6 K2 om. 6. — *) T1 पिनाकादि सह. — 4) S1
मूढमम् (for रुक्षणम्).
7 *) T2 G (except G1) देवगणधैर्भ्रमिभिः. — After
7th, Ko.2.2 Dns D2.2 ins.:
2112* तद्विष्यं धनुषां श्रेष्ठं ब्रह्मण्य निर्मितं पुरा ।
— *) S1 Ko.2.2 प्रादात् स (S1 तद्) च धनुरत्तं; K1.2 V1
Bs.2 Da D1 G1 “हे तद् (G1 स) धनुरत्तं; N1.2 B1 Dn
D2.2 “दायैव धनुरत्तं; B1 T1 “दायत्तौ धनुरत्तं. — 4) K1 N1

Bs M (except Ms) भक्षय्ये च; B1.2 G1 तदक्षय्ये (G1
“शुधी). S1 K1 तपेपुषी.
8 *) S1 K1 दिव्यावरणं; K2 N1.2 V1 B1 Dns T2
G2.2.2 “शयुतं. Ko.2 D2 रथं दिव्याश्वसंयुक्तं. — *) T2 G
(except G1) “लक्षणं. — *) T2 G (except G1) कामगैर्
(for राजतैर्); S1 श्राद्धैः; Ko.2 चाश्वैः; K1 चाग्निः. — 4)
Some MSS. गंधर्वैः. — *) S पाठरत्न”.
9 *) S1 अजेय्यं; K2 D1 G2.2.2 अजेयं; K2 असह्यं; N1
D2 भक्षय्यं; N1 भक्षयं. — 4) K1 Bs.2 Da T1 M (except
Ms) “प्रबोरत्तं; N2.2 B1.2 Dn D2 सर्वरत्नमनोरत्तं.
10 *) Ko N2.2 B Da Dn D2.2.2 T1 G2 M चं (for
यत्). K2 च; K1 N̄ V1 B (except B2) Da Dn D2.2.2
Ms तु. (for स). D1 येन (for यस्तु). — *) S1 चापयं;
N̄ V1 B Dn D1 Cd औमनो; S (except G2) सुवने.
Ko.2 D2 T2 सुवनेश्वरः; G1 सुवने प्रभुः. K2 विचकसां
चनेश्वरः. — *) V1 विनिर्देश्यं. — 4) K2 अदि (for ह्व).
11 *) Ko.2.2 Dn1 यस्मिन्; B2 चं स; Dns D2 चं तु;
T2 G2.2 चं च. T1 शुभ्रांशुं यं समा; G2 चं रथं सोम आह्वय.
— *) S1 नामने; K1.2.2.2 N̄ V1 B D Ms चवने.
— 4) N1 तेजसा (for च श्रिया). — After 11, T1 ins.:
2113* शुरादिवोपित्स्त्वैवैशुतितादृहनाशनम् ।

आश्रिता तं रथश्रेष्ठं शक्रायुधसमा शुभा ।
 तापनीया सुरचिरा ध्वजयष्टिरनुत्तमा ॥ १२
 तस्यां तु वानरो दिव्यः सिंहशार्दूललक्षणः ।
 विनर्दन्निव तत्रस्यः संस्थितो मूर्ध्वयशोमत ॥ १३
 ध्वजे भूतानि तत्रासन्निविधानि महान्ति च ।
 नादेन रिपुसैन्यानां येषां संज्ञा प्रणश्यति ॥ १४
 स तं नानापताकाभिः शोभितं रथसूचमम् ।
 प्रदक्षिणामुपावृत्य दैवतेभ्यः प्रणम्य च ॥ १५
 संनद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाहुलित्रवान् ।
 आरुरोह रथं पार्यो विमानं सुकृती यथा ॥ १६

तच्च दिव्यं धनुःश्रेष्ठं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
 गाण्डीवमृपसंगृह्य बभूव मुदितोऽर्जुनः ॥ १७
 हुताशनं नमस्कृत्य ततस्तदापि वीर्यवान् ।
 जग्राह बलमास्थाय ज्यया च युयुजे धनुः ॥ १८
 मौर्व्यां तु युज्यमानायां बलिना पाण्डवेन ह ।
 येऽभृष्वन्कृतं तत्र तेषां वै व्यथितं मनः ॥ १९
 लब्ध्वा रथं धनुश्चैव तथाक्षय्यौ महोयुधी ।
 बभूव कलयः कौन्तेयः प्रहृष्टः साहकर्मणि ॥ २०
 वज्रनाभं ततश्चक्रं ददौ कृष्णाय पावकः ।
 आग्नेयमस्त्रं दयितं स च कल्पोऽभवत्तदा ॥ २१

12 *) Ks Ts Gs-4 साश्रित्य; Ns Ds-2 'तो; Ns. s. B Dn Ds 'तो. Ko. s. s. च; Ns Ds-1 अयं (for सं). Ko. s. s. रथे य (Ks त) सिन्नु (for रथ). — *) Ks Ds 'समं; Ks इन्द्रायुधं; Ks Ds इन्द्रयष्टिः; Ns B Dn Ds 'समो; Vs 'समो; S शक्रध्वजसमा (Ts Gs-4 'सं; Ms-3 'सो). Ks V1 B1. s. 0 Da Ds S बन्नी; Ns B Dn Ds अशौ (for शुभा). Ko इन्द्रयष्टिरनुत्तमा. — Ko om. 12^a. — *) Ss 'ययं; Ks. s. Ns Ds तप'. Bs 'नीया स; Ts Gs-4 'नीयास.

13 *) Ss K Dns Ds यस्तो. Ks Ds च; T1 स (for तु). — *) Ns S 'लांगल'; Ns Bs Dn Ds 'केतनः; Ns B1. s. 0 'लांगलकेतनः; Cd as in text. — After 13^a, Ko. s. s. Ds ins.:

2114* हनुनाभाम तेजस्वी कामरूपी समीरजः ।
 नादेन च महारीद्रो भूतकोटिसमायुतः ।

while T1 ins.:

2115* यः पुरा वायुसंभूतो रक्षोगणविनाशनः ।

— *) Ss Ko. s. s. B. s. 0 Da. s. 0 विनर्दन्निव; Ks विवर्धं; Ks विनर्दति च; Ns Dn Ds दिवधर'; Ts Gs-4 निर्दह'; Gs Ms भीमो नवर्द'; Ms भीमो नवर्दत; Ms-3 भीमो ननाद. Ns V1 B D (except D1. s) Gs M तप स. Ns मूर्ध्वयशोभवत्; Ds Ts G (except G1) मूर्ध्वं योभते. T1 तन्मूर्ध्वं संस्थितो भीमो विनर्दन्वह्नोभत.

14 *) Ts Gs-4 ध्वजैः. Ks भवानि. M (except Ms) चात्र (for तत्र). Ds विचित्राणि. T1 हनुनाभ्यरितस्तत्र भूतानि विविधानि च. — Ss K1 (1 hapl.) om. 24^a-15^a. — *) Ts G (except Gs) पर' (for रिपु). — *) Ks V1 Dns. s. 0 Ds भूतवा; Gs तेषां (for येषां). Ds विनश्यति.

15 Ss K1 om. 15^a (cf. v. 1. 14). — Before 15, T1 ins. येषां. — *) Ts अय; Ts Gs-4 M सद्. — *) Ns. s

Dn1. ns Ds S (except T1 Ms) रथसत्. — *) MSS. देवता', देवते', देवता' also.

16 *) Ks Ns. s. B1. s. Dn Ds 'त्रकः. — After 16^a, Da marg. ecc. m. ins.:

2116* विष्णोराज्ञा गृहीत्वा तु फल्गुनः परवीरहा ।
 — T1 (1 hapl.) om. 16^a-18^a. — *) Ks Ns. s. V1 B Dn Ds. 4 Ts Gs-4 तदा; Da जयः (for रथं). — *) Ts Gs-4 सुकृतिर.

17 Ts om. 17 (cf. v. 1. 16). — *) Ms तल (for तत्र). — *) Ms-3 यस्तुहं ब्रह्मणा पुरा. — *) Ss K1 'तोत्र स; Ko Ns Ts Gs-4 Cd 'तो जयः.

18 T1 om. 18^a (cf. v. 1. 16). — *) Ks Ns V1 B Dn1. ns Ds Gs पुरस्कृत्य (for नम'). — *) Ns तदन्नि; Ts Gs-4 तदति; Gs Ms तमदि; Cd तदति (as in text). Ns V1 B1. s. 0 प्रतस्थे सहकेशवः. — *) Ko. s. Ds गोदिव्यं श्रेष्ठं; Ds रथमास्थाय. — *) Ks सत्यया; V1 ज्यया प्र; Da ज्यया तद्; T1 ज्ययया; Ms ज्ययायां सं. (for ज्यया च). Ss सत्यया (sio) हि युयोजे च; Ko. s. 4 Ds ज्यया (Ks मौर्व्यां) वैव युयोजे ह.

19 *) Ss K1 मौर्व्यासु. Ss 'नाया; Ko. s. s. Ns V1 B Dn1. ns D1. s. 4 योज्य'; K1 योजमानया. Ks मौर्व्यां मुन्मुच्यमा. — *) Ss K1 च; Ks Ds हि (for ह). Ts Gs M पाण्डवेन बलीयसा. — *) T G (except G1) तल (for तत्र). — *) Ss K1 Ns V1 विवयो; Ks. s. B Ms व्यथते (for व्यथितं).

20 *) Ss transp. सत्त्वा and रथं. Gs M (except Ms) transp. रथं and धनुः. — *) 29^a. Ts Gs-4 तदा; Ns. s. B Dn Ds. s. T1 Ms-3 'क्षरये. — *) Gs हृष्यत् (for प्रहृष्टः). Ss K1 Ns Dns. ns Ds. s. सस'. V1

अब्रवीत्पावकश्चैनमेतेन मधुसूदन ।
 अमानुषानपि रणे विजेष्यसि न संशयः ॥ २२
 अनेन त्वं मनुष्याणां देवानामपि चाहवे ।
 रक्षापिशाचदैत्यानां नागानां चाधिकः सदा ।
 भविष्यसि न संदेहः प्रवरारिनिवर्हणे ॥ २३
 क्षिप्तं क्षिप्तं रणे चैतस्त्वया माधव शत्रुपु ।
 हत्वाप्रतिहतं संख्ये पाणिभेष्यति ते पुनः ॥ २४
 वरुणश्च ददौ तस्मै गदामशनानिःस्त्रनाम् ।
 दैत्यान्तकराणां घोरां नाम्ना कौमोदकीं हरेः ॥ २५

ततः पावकममृतं प्रहृष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
 कृतास्त्रौ शस्त्रसंपन्नौ रथिनौ ध्वजिनावपि ॥ २६
 फलयौ सौ भगवन्योद्धुमपि सर्वैः सुरासुरैः ।
 किं पुनर्वैज्रिणैकेन पद्मगार्थे युयुत्सुना ॥ २७
 अर्जुन उवाच ।
 चक्रमस्रं च वार्ष्णेयो विसृजन्मुधि वीर्यवान् ।
 त्रिपु लोकेषु तत्रास्ति यत्र जीयाञ्जनार्दनः ॥ २८
 गाण्डीवं धनुरादाय तथाक्षर्या महेषुधी ।
 अहमप्युत्सहे लोकान्विजेतुं युधि पावक ॥ २९

C. 1. f. 205
 B. 1. 222. 37
 K. 1. 231. 32

Bs. 6 Da सज्य*.

21 *) Da "तुल्यं; Ts Gs-6 'नाभि. Ko. 2 N1 G1 M
 पुनश्चक्रं; Ts Gs-6 च चक्रं च. — *) B1. s (m as in text)
 दिव्यं तत्; G1 दैतेयं (for द्युतितं).

22 *) Ko. s Ns. s B1 Dn Ds. 4. s Ts Gs-8 एव; Ks
 एतं (for एतं). — *) T1 G1 M (except Ms) अनेन (for
 एतेन). Ts Gs-4 रिपुसूदन. — T1 om. 22^a-23^a. — *)
 Ks. s Ns. s B D (except Ds. s) जेष्यसि त्वमसंशयं (Ks
 Dns एवं न संशयः; Bs. 6 Da Ds त्वमसंशयः).

23 T1 om. 23^a (cf. v. 1, 22). — *) Ns Dn Da तु
 (for त्वं). A few MSS. मानुषाणां. — *) S1 Ms om.
 च. Ks Ns. s B Da Dn Ds तथा; Ds G1 तदा (for सदा).
 Ko Ds T1 नागा(Ko देवा)नामपि चाहवे (T1 चाधिकः).
 — *) Bs Ds Gs भविष्यसि; Ds विजेष्यसि. — *) S1 K1
 "निहाहवे; Ko "बर्हणं; K1 "बर्हणं; Ks. s "बर्हणः; Ns. s Bs. 6
 Dn Ds. s प्रवरोपि निव"; Ds. s प्रवरोपि"; T1 G1 "राशि-
 हरणे; Ts Gs-9 "निवारणे. — After 23, Ts G (except G1)
 ins.:

2117* तवैतच्चक्रमस्रं यस्मान्तश्च सुदुर्जनम् ।

तचाक्रिण्येय विभो दैत्यपाते यथा पुरा !

[(L. 1) Gs. s सुदर्शनं नाम नामतः (for नामतश्च etc.)]

24 *) N1 Ds सदा; T1 G1 M (except Ms) त्वया
 (for रणे). K (except K1) N1 V1 Ds D (except Ds s)
 T1 G1 M (except Ms) एव (for एतत्). — *) T1 युधि;
 M (except Ms) सदा (for त्वया). S1 K1 सत्तम (for
 शत्रुपु). — *) Ts Gs-4 हत्वा (for हत्वा). Ko Bs. 6
 हत्वाप्रतिहर्यं; T1 हत्वा हत्वा रिपुत् (for हत्वाप्रति).
 25 Before 25, Ts G (except G1) ins वैशं. — *)

T1 पाशी पुनर (for चरणश्च). G1 ददौ तस्मै गदामभिर.
 — *) G1 दिव्याम् (for गदाम्). *Ko Ds अशान्तिसंनिधां; N1
 D1 चान्ति. — *) Ko Gs "कारिणीं; K1 Ds "करिणीं.

— *) S1 हरी; Ko असि; K1 नृप; Ks प्रभुं; Ns. s B1. s s
 D (except Ds. s) प्रभुः; V1 सदा; Ds तथा (for हरे).
 — After 25, Ko. s Ds (marg. sec. m.). s ins. a passage
 of 11 lines given in App. I (No. 119).

26 *) Ks. s Ns. s B Da अच्युतासुतौ; Ns Dn Ds
 अर्जुनाच्युतौ; Gs कृष्णमाधवौ. — *) N1 Ds. s T1 G1
 M transp. रथिनौ and ध्वजिनौ. Ko. s s Ds वर्मिणी
 (for ध्वजिनी).

27 *) T1 Gs. s s M (except Ms) स्व (for स्यो).
 — *) Ks चैव (for एकेन). — *) A few MSS. "गार्ध.
 Ko. s s Ns. s V1 B (except Bs) Das Dns D1. s s
 S (except Ms. s) युयुत्सता.

28 S1 K1 Ts Gs-6 om. उवाच; T1 G1 M om. the
 ref. — S1 K (except K4) Ds. s ins. after अर्जुनः (resp.
 अर्जुन उ): N1. s Bs. 6 Dn Gs, after 28^{ab}:

2118* चयेन अस्यसारसर्पं विद्युदेन तु वीर्यवान् ।

[S1 K1 प्रहृष्टयोदेव वीर्यं; Bs. 6 "स्वतेजसः]

— Ks N1 Ds. s om. 28^{ab}. — *) S1 Ko. s s Ds गर्दं
 (for अर्जुं). Ks Ns. s V1 B D (except Ds; Ds. s om.)
 चक्रपाणिर्हृषीकेधो. — *) Ks Ns. s V1 B1 D (except Ds;
 Ds. s om.) विचरन् (for विवृत्). — After 28^{ab}, N1. s
 Bs. 6 Dn Gs ins. 2118*. — *) Ms. s-s असौ (for तत्).
 Ms transp. तत् and यत्. N Ts कुपार्त् (V1 हत्वायत्); T1
 Ms द्यायत्; Ms-s जय्यायत्.

29 *) Ko. s गांजीवं. V1 transp. गाण्डीवं and
 धनुरा. T1 अक्षर्या (for भाद्रव). — *) = 20^a. Ns. s
 B Da Dn "क्षर्ये; T1 समादाय; Gs अक्षर्ये च. —
 After 29, T1 ins.:

2119* स सुरासुरमारणान् ।

किं पुनर्वैज्रिणैकं तु

(of. 27^{ab}). — *) T1 अपि (for युधि).

सर्वतः परिवार्येन दावेन महता प्रभो ।
 कामं संप्रज्वलाद्यैव कलयौ स्वः साह्यकर्मणि ॥ ३०
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तः स भगवान्दाशर्होर्णार्जुनेन च ।
 तैजसं रूपमास्थाय दावं दग्धुं प्रचक्रमे ॥ ३१
 सर्वतः परिवार्याथ सप्ताचिर्ज्वलनस्तदा ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि षोडशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

ददाह खाण्डवं क्रुद्धो युगान्तमिव दर्शयन् ॥ ३२
 परिशुद्ध समाधिस्तद्वनं भरतर्यम ।
 भेषस्तनितनिर्घोषं सर्वभूतानि निर्दहन् ॥ ३३
 दह्यतस्तस्य विवभौ रूपं दावस्य भारत ।
 मेरोरिव नगेन्द्रस्य काञ्चनस्य महाश्रुतेः ॥ ३४

30 *) Ko Ds पृतद; Ks. Ns. Bs Ds एव; Ns ह्यं;
 V1 B1. s. 6 Da Dn Ds Ms एव. — *) Śi K1 देवेन;
 Ts Gs-8 नादेन (for दावेन). Kas Ns. V1 B D
 (except Ds. 2) दावमेतं महाप्रभो (B1. s. 6 'भं'); T1 दावं
 सुविपुलं प्र; G1 Ms दावं सुविहितं प्र; Ms-8 भावं स्वविहितं
 प्र. — *) Ko Ds संशुक्षया; Ks संक्षया; B1 त्वं प्र; T1
 युम. — *) Ts Gs. 4 स्थितौ (for कलयौ). Śi K1 सर्वं;
 Ks साह्य; Ns Bz. 6 D (except D1. 4. 5) सद्य; V1 सद्य.
 Gs (corrupt) स्थितौ स्वस्थाय कर्मणि. — After 30,
 S ins.:

2120* यदि खाण्डवमेव्यति प्रसादा-
 स्तगणो वा परिवर्षितुं महेन्द्रः ।
 शरसाहितखण्डकुण्डलानां
 कदनं द्रव्यति देवपाहिनीनाम् ॥

[*] G1 'शात्र'; Gs 'कण' (for 'खण्ड'). — *) M
 व्यसनं (for कदनं).]

31 Śi Ts Gs. 2-5 M om. उवाच; the rest except Ns
 om. the ref. — *) Ko Ts G (except Gs) तु (for स).
 — *) Ts G (except Gs) सदापेनार्जुं. Ks दै; Ts G
 (except Gs) द (for स). — *) Ks. 4 Ns V1 D1. 2 S
 (except Gs) transp. दावं and दग्धुं.

32 *) Ns संभासौ (for सप्ताचिर्). Śi K1 स्वलनप्रमः;
 Ko. 2. 4 V1 Ds T1 G1 Ms-8 सतः; Ks Ns Bs Dal. 2
 Ds 'सथा. — *) Śi Ts युदे; Ks Ns. 5 B (except Bs)
 Dn D1. 4 दावं (for युद्धे).

33 *) Ks Ns. 5 B D (except Ds) प्रविशुष्ट. Śi K1
 समाधिदौ; Ks. 8 Ns. 5 B D (except D1. 2. 3) विरय; V1
 'दिष्ट. — *) Ks दावं; Ns वजु; (for वनं). Śi
 वपजमपुः; Ko. 2. 4 V1 Ds T1 Gs. 4 M मजुजपेभ; K1
 मजुजमपुः; Ns Ds पुरुपर्वम. — *)-1. 22. 4. Śi
 Ko. 1. 2. 4 V1 Ds मेपदुं दुमिनिर्घोषं (Śi K1 'चं'); Ks Ds Ts
 Gs. 6 'निर्घोषे; Ns. 5 Bm. 5 Da Dn Ts G1. 2. 2. 5 M
 'निर्घोषः. — *) Śi 'भूतान्यनिर्दहद; Ks Ns. 5 B1. 2. 2. Dn

D1. 2 'ताव्यकंपयत; Ks 'नि कंपयन्; V1 Bs Da 'नि सोदहद
 34 *) Śi K1 Ms. 2 दहतत्. Ts Gs-2 दहमानत्.
 Ns B D (except D1. 2. 3) च (for वि). Ns दहनस्य यमौ
 रूपं सह दा' etc. — *) Ko तिरे: (for 'मेरो:). Gs
 महोरिव (for नगे'). — *) Ks Ns. 5 B (except Bs) D
 (except D1. 2. 3) कीर्णस्यांशुमतोऽशुनिः.

Colophon. Major parvan: Ts G M संभव' (for
 साधि'). — Sub-parvas: Śi K Ns B Da Dal. 2 D1. 2
 Ms. 5 खाण्डवदाह; T1 संभव. — Adhy. names: Śi Ko. 1. 2. 4
 Ds कृष्ण (Ko अ) ह्येनयोरक्षमाप्तिः. — Adhy. no. (figures
 words or both): Dns 224; Dam 240; Ds 24; Ts
 233; Ts Gs-4 M 191; Gs 190; Gs 189; Gs 194.
 — S'loka no.: Dal 37; Dn 36; Ms 38. — Aggregats
 s'loka no.: Dns 8181.

217

At the beginning of this adhy., Ts Gs-4 ins.
 somewhat irrelevantly, a passage of about 20 lines
 (comprising an abbreviated version of the Śvetaki
 episode), given in App. I (No. 120); cf. v. 1. 1. 215
 11; Ts Gs-4 are the only B MSS. which contain
 some vestige of this episode.

1 Śi K (except Ko) S om. उवाच (Ts Gs-4 om
 the ref.). — *) Ks Ns. 5 B D रयमेहे (Dns नरमेहे;
 D1. 2. 3 as in text); Ts G (except Gs) सुयुक्तार्ण.
 — *) Ts G (except Gs) तदा (for महद).

2 *) Ks Bs य; Ns. 5 Ds D (except D1. 2. 3) च
 (for वि). — *) Ks Ns. 5 B (except Bs) Dn Dn वीरी
 तौ; Ks D1. 2 S (except G1. 2. 3 Ms) ततस्य (for ह्य
 ततः). — *) Ks Ns. 5 B (except Bs) Dn Ds ह्य
 उप्राग्रयवा.

3 *) Ks Ns. 5 B Da Dn D1. 2 न य; Ts Ms-5 न वि

२१७

वैशांपायन उवाच ।

तौ रथार्यां नरच्यामौ दावस्योभयतः स्थितौ ।
 दिक्षु सर्वासु भूतानां चक्राते कदनं महत् ॥ १
 यत्र यत्र हि दृश्यन्ते प्राणिनः खाण्डवालयाः ।
 पलायन्तस्त्र तत्र तौ वीरौ पर्यधावताम् ॥ २
 छिद्रं हि न प्रपश्यन्ति रथयोराश्रुविक्रमात् ।
 आविद्धाविच दृश्येते रथिनौ तौ रथोचमौ ॥ ३
 खाण्डवे दह्यमाने तु भूतान्यथ सहस्रशः ।
 उत्पेतुर्भैरवान्नादान्विनदन्तो दिशो दश ॥ ४
 दग्धैकदेशा बहवो निष्टमाश्च तथापरे ।
 स्फुटिताक्षा विशीर्णाश्च विष्णुताश्च विचेतसः ॥ ५

समालिङ्ग्य सुतानन्ये पिद्मन्मावृस्तथापरे ।
 त्यक्तुं न शक्नुः स्नेहेन तथैव निघनं गताः ॥ ६
 विकृतैर्देशिनैरन्ये समुत्पेतुः सहस्रशः ।
 तत्र तत्र विघूर्णन्तः पुनरग्नौ प्रपेदिरे ॥ ७
 दग्धपक्षाक्षिचरणा विचेष्टन्तो महीतले ।
 तत्र तत्र स दृश्यन्ते विनश्यन्तः शरीरिणः ॥ ८
 जलस्थानेषु सर्वेषु क्वाथ्यमानेषु भारत ।
 गतसत्त्वाः स दृश्यन्ते कूर्ममत्स्याः सहस्रशः ॥ ९
 शरीरैः संप्रदीप्तैश्च देहवन्त इवाभयः ।
 अदृश्यन्त वने तस्मिन्प्राणिनः प्राणसंक्षये ॥ १०
 तांस्तथोत्पततः पार्थः शरैः संछिद्य खण्डशः ।

C. L. 8221
B. L. 222. 11

(by transp.); G1 न च; Ms नैव. Ś1 K1 छिद्रेणापि
 विधांती तौ; D1 छिद्रं तत्र न पश्यति. Cd omes छिद्रं (as in
 text). — *) Ko हुतयोराश्रुः; Ks Ns.s B D (except
 D1.s) रथयोराश्रुचारिणोः (Da 'णः'). — *) N V1 B1
 Dn1.s D2 पृच (for ह्व). Ś1 दृश्येतां; Ns V1 दृश्येतां;
 D1.s G1.s Ms दृश्येते. — *) Ś1 K (except K2) N1 Ds
 रथार्यां तौ. Ś1 K (except K2) Ds महारथीः; V1
 नरोचमौ; M रथोचमे.

4 *) Ks Ns भूताः शतसहस्रः; Ns B D (except D1.s.s)
 भूतानि शतसंघाः. — *) Ks B1 (m as in text) Da
 विनदति; N1 विनदन्तो. Ks Ns.s B D (except D1)
 समन्ततः.

5 *) Ko.s.s Ds दग्धैकपार्थाः; Bs 'नेपा; Ds दृग्धश्च
 वेदा. — *) Ś1 K1 विनद्धाः; Ko.s.s N1 विनष्टाः; Ks
 निष्टाः; Ds निविष्टाः; Gs निक्षिप्ताः; Cd as in text.
 — *) V1 G1-4 स्फुटिताश. Ś1 K1 विचेष्टाश; Ds 'निगा;
 T1 अथ शीर्णागाः; Ms 'नीक्षा; Ms विकर्णाश. — *) Ś1 K
 Ds Gs-4 विष्णुताश; T1 Gs-4 M 'ताक्षा; G1 'तांगा. Ś1 K1
 विचेतनाः; Ks Ns.s B1.s Ds Da तथापरे; D1.s.s सहस्रशः;
 T1 Gs-4 विचेततः.

6 *) Ś1 K1 समाहित्य; T1 Gs-4 'लीनान्. Ks Ns B
 Da D1 तथाप्येभ्यं. — *) Ś1 K1 मिथान् (for विवृन्).
 N प्रावन्. N V1 B1.s Ds Da Ds अथापरे. Ms
 प्रावन्त्ये विवृलभा. — *) Bs 'कुः कृच्छ्रेण. — *) N
 (except Ś1 K1 Ns Y1) Gs तत्र (for तथा).

7 *) K1.s Da D1.s T1 Gs Ms अन्यैः (for अन्ये).
 Ks Ns.s B (except B6) Da Ds संदृग्धशनाश्रान्ये.
 — *) Ko.s Da Ds G1 M समुत्पेतुः; Ds समितो जु. Ks
 Ns.s B (except B6) Dn D1.s अनेकता. — T1 (hapl.)
 om. 7-9. — *) Ko.s.s N1 V1 Bs Da D1.s G1 M
 पृच; Ds अच (for वि). Ks Ns.s B1.s.s Dn Da
 सतस्तेतय (Ks 'देव' धू; T1 Gs-4 तत्र पक्षौ विघूर्णन्तः.
 — *) K1 B1.s प्रपेदिरे.

8 T1 om. 8 (cf. v. 1. 7). — *) Ś1 K1 G1 M
 विवेष्टतो; T1 Gs-4 दृश्येष्टत. — *) S (T1 om.) प्र (for
 स). — *) Ko.s Ds दह्यमानाः; Ks दृश्यमानाः; G1
 विनदन्तः.

9 T1 om. 9 (cf. v. 1. 7). — *) Ks Ns.s B D (D1
 corrupt) जहासत्येषु. Ks N V1 B D (D1 corrupt) T1
 G (except G1) तस्येषु; M दग्धेषु. D1 corrupt. — *) Ks
 D1.s G1.s.s कृष्यः; T1 G1 नृश. Ks N1.s B D वदतिना
 (for भारत). — *) Ms मत्स्याः शत- (for कूर्म'). Ns
 Dn Ds समन्ततः (for सह).

10 Ds om. 10. — *) Ks Ns.s B1.s Dn1.s D1.s
 अपरे दीप्तैः; Bs Da Dn1 अपरदीप्तैः; G1 संप्रविचेष्ट.
 — *) Ś1 K1 ह्वादायः. — *) Ns प्रदृश्यतः; G1 अदृष्टत.
 Ns.s B D1 Dn D1 तत्र (for तस्मिन्).

11 *) Ko.s N V1 B D का (D1.s का) विदुः; Ks
 तांलया; T1 स तांलु (for तांलया). T1 Gs-4 तांलयास्ततः
 पार्थः. — *) Ś1 विच्छिद्य. Ko.s.s Ds सर्वशः; N1 खाण्डवे.

दौप्यमाने ततः प्रास्यत्प्रहसन्कृष्णवर्त्मनि ॥ ११

ते शराचितसर्वाङ्गा विनदन्तो महारवान् ।
ऊर्ध्वमुत्पत्य वेगेन निपेतुः पावके पुनः ॥ १२
शरैरभ्याहतानां च दह्यतां च वनौकसाम् ।
विरावः श्रूयते ह सा समुद्रस्येव मध्यतः ॥ १३
वहेत्थापि प्रहृष्टस्य खमुत्पेतुर्महाचिपः ।
जनयामासुद्धेगं सुमहान्तं दिवौकसाम् ॥ १४
ततो जग्मुर्महात्मानः सर्वे एव दिवौकसः ।
शरणं देवराजानं सहस्राक्षं पुरंदरम् ॥ १५

देवा ऊचुः ।

किं न्विमे मानवाः सर्वे दह्यन्ते कृष्णवर्त्मना ।
कचिन्न संक्षयः प्राप्नो लोकानामपरेश्वर ॥ १६

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तदशधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तच्छ्रुत्वा वृत्रहा तेभ्यः स्वयमेवान्वेदेष च ।
खाण्डवस्य विमोक्षार्थं प्रययौ हरिवाहनः ॥ १७
महता मेघजालेन नानारूपेण वज्रभृत् ।
आकाशं समवस्तीर्य प्रववर्ष सुरेश्वरः ॥ १८
ततोऽक्षमात्रा विसृजन्धाराः शतसहस्रशः ।
अभ्यवर्षत्सहस्राक्षः पावकं खाण्डवं प्रति ॥ १९
असंप्राप्तास्तु ता धारास्तेजसा जातवेदसः ।
ख एव समश्रुष्यन्त न काश्चित्पावकं गताः ॥ २०
ततो नमुचिहा क्रुद्धो भृशमचिम्भतस्तदा ।
पुनरेवाभ्यवर्षत्तमम्भः प्रविसृजन्नुह ॥ २१
अर्चिधाराभिर्षण्डं धूमविद्युत्समाकुलम् ।
बभूव तद्वनं घोरं स्तनयिबुसधोपवत् ॥ २२

— *) Ko. २ N V 1 B D पातयामास विहगान्. — ५) Ko. २ N V 1 B D प्रदीप्ते; Ks प्रापतन्; K 4 Ts G 2-4 प्रसभे; T 1 G 1 Ms सहसा; Ms-६ सहस्रं; Cd as in text. Ko. २ N B Da D 1-३ वसुरेतसि; Cd cites कृष्णवर्त्मन्. — N 1 D 2 repeat 11 with v. l. [*] N 1 तदा. N 1 D 2 उत्पतितान्. — *) N 1 खाण्डवे (for खण्ड). — *) D 2 दौप्यमानं ततः पश्यन्. — ५) N 1 प्राह; D 2 प्रसभं.]

12 *) Ko. ३ G 1 ते शरादिव; Ts G 2-4 समंतामुष्टं. — *) N B D (except Da) T 1 विनदन्तो. — *) K 2 निपत्य; T 3 उत्पत्य. — ५) N 2 B 1, 6 Da Dn D 2 खाण्डवे पुनः; D 3 पावकोचमे.

13 T 1 om. 13-14. — *) K 2 B 2 D 1 सहसाय; N 2, 3 Dn संघनाः स्य; B 1, 2 Da D 2 संघसोय; B 3 सहसोय (for दह्यतां च). — *) K 2 N 2, 3 B D (except D 1, 2, 3) मुष्टवे (for ध्रुवते). K 2 N 2, 3 B Da Dn D 1, 2 घोरः; N 1 G 1, 6 हि स्य; V 2 तस्मिन्; D 2 तत्र; D 3 Ts G 2-4 तस्य; G 3 ह्यस्मिन्. — ५) Ko. २, ३ सागरस्येव. D 1, 2 मंपते. — After 13, G 3 ins.:

2121* उपलभ्य समुपेतुः समुपेतुर्महीधरात् ।

14 T 1 om. 14** (cf. v. l. 13). — *) Ts G 2-4 अनेशापि. Ko. २, 3 Da G 2, 3 Ms विद्वृक्ष्य; K 2 N 2, 3 B Da Dn D 1, 2 प्रदीप्तस्य; N 1 V 1 D 2 Ts G 2-3 Ms. २-३ प्रवृ (Da 'वि)क्ष्य. — *) K 1 N 2 Da D 1 समुपत्य. — After 14, N 2, 3 V 1 B D (except D 1, 2) ins.:

2122* तेनाधिपा सुसंतसा देवाः सपिपुतोपमाः ।

15 ५) K 2 N B Da Dn 1, 2, 3 D 2 वातक्रुन् (Bm. ३ शरणं सं) सहस्राक्षं देवेशममुरादेवं; T 1 शरणं देवराजं ते सुधर्मायां समाप्सितं.

16 Ś 1 K N 1 S om. देवा ऊ. — *) Ś 1 K V 1 B 2 Da D 2 T 1 G 1 किं विमे (K 2 किमर्थ); N 2 D 1, 2 किं तु वै; T 2 G 2-३ किमिदं. K 2 B 3 मानुषाः; V 2 B 3 दानवाः; T 2 प्राणिन Cd मानवाः (as in text). — *) K 2 N 2, 3 B D (except D 1, 2, 3) विप्रमानुषा. — *) B 1 सुः; T 2 G 2-4 वै (for न); Ś 1 K 1 संक्षयं; K 2 B 2, 3 G 1 संदायः. Ś 1 K 1 प्रासा. — ५) Ś 1 K 1 न महेश्वर (for अमरे). — After 16, T 2 G (except G 1) ins.:

2123* ह्यस्मान्नामकुर्वन्ते लोकाः सर्वे मयाप्विताः ।

17 Ś 1 K (except Ko) S om. उवाच (T 1 G 1 om. the ref.). — *) Ś 1 D 2 प्र. (for रि.).

18 *) K 2 B 2, 3 Da मेघवृदेन; N 2, 3 B 2 Da 2 वृष्टदेन. — *) K 2 N 1, 2 B D (except D 1, 2, 3) बालः; V 1 T 1 G 2 वज्रच्छ्वः; T 2 G 2-4 वज्रच्छ्व. — *) N 2 Da D 2, 3 समपाकीर्य; B 2 Da G 2 Ms समपाकीर्य; T 2 सुतमापुष्यः; T 2 G 2 समतापुष्यः; G 2 सं समतापुष्यः; G 2, 3 समतापीर्य.

19 *) T 1 G 2 M तत्र (for तसः). T 2 G 2-4 अंतर्गत (for अक्षमात्रा). Ś 1 K 1, 2 वसुध्वः; K 2, 3 B D (except D 2) T 2 Ms वसुध्वन्. — *) K 2 D 1 वारिधाराः सह; T 1 धारास्था सह. — *) K 2 N 2, 3 B D (except D 1, 2)

२१८

वैशंपायन उवाच ।

तस्याभिवर्षतो धारि पाण्डवः प्रत्यवारयत् ।
 शरवर्षणं वीभत्सुरुचमास्त्राणि दर्शयन् ॥ १
 शरैः समन्ततः सर्वं खाण्डवं चापि पाण्डवः ।
 छादयामास तद्वर्षमपकृष्य ततो वनात् ॥ २
 न च स किञ्चिच्छक्नोति भूतं निश्चरितुं ततः ।

संछाद्यमाने खगमैरस्यता सव्यसाचिना ॥ ३
 तक्षकस्तु न तत्रासीत्सर्पराजो महाबलः ।
 दह्यमाने वने तस्मिन्कुरुक्षेत्रेऽभवत्तदा ॥ ४
 अश्वसेनस्तु तत्रासीत्तक्षकस्य सुतो वली ।
 स यत्नमकरोचीत्रं मोक्षार्थं हन्यवाहनात् ॥ ५
 न शशाक विनिर्गन्तुं कौन्तेयशरपीडितः ।

C. 1. 223
 B. 1. 227. 6
 K. 1. 222. 6.

बोदिता देवराजेन. — ^a) Ks Ns. B Da Dn Ds. १
 जलदाः; Vs खाण्डवे; Ds पाण्डवं (for पावकं). Vs पावकं
 मतिः; Ts सह खाण्डवं.

20 Ds om. 20^a-21^a. — ^a) Ns अत्रास्तात् (for
 अत्रमास्ताः). Ns ततो; Vt तु ते; Ts G (except Gs) तदा.
 M transp. ताः and धाराः. — ^a) Ds स्वयं च; Gs खाण्डवं;
 Ms. s सन्नेव.

21 Ds om. 21^a (cf. v. 1. 20). — ^a) Ks Ts G
 (except Gs) ततः; Vt Ts M (except Ms) तथा (for
 तदा). — ^a) Ko ताः; Ks Ns Vt स (for तस्य). Ss Ks. 4
 Ds. 4 चाभ्यवर्षत; Ks Ns. s B Da Dn Ds. 4 च महाभेषिः;
 Ts G 'वातिवर्षणं (Gs 'व प्रवर्षत. — ^a) Ss वषः (sio);

o अषः; Ds आपः; Gs मेघाः (for अम्नाः). Ss प्रविच्यजद्.
 १ वार्यधो विच्यजद्दुः; Ks Ns. s B Da Dn Ds. 4 अंभसि
 पयजद्दुः; Ks तदानीं च्यजजन्तः; Ns तदभः प्रच्यतं च';
 7; तदभः प्रच्यज्युद्दुः; Ts अंभः प्रविच्युः सृजन्; Ts Gs-
 ० वषं बलसूदनः (Gs 'सृजद्).

22 ^a) Ns अद्रिः; Gs अषः. Ss 'संविद्धं; Ko. 1. 4
 संवृद्धं; Bs 'संवृद्धं. Ts Gs-० संततामि (Gs 'पा)श्च धाराभिः.
 — ^a) Ks 'सुप्तसंकुलं; Ts सचोपस्तनविदुष्वत्; Ts Gs-
 ० वंध्यम् (Gs 'धूपः; Gs 'हुम)समाकुलं; Gs M स्तनयिसुत्.
 योषवत् (Gs 'सुमचोषयत्); cf. 22^d. — Bs om. 22^d.
 — ^a) Ks Bs Ds तवै (for कोरं). — ^a) Ss Ks 'सुम-
 योषयत्; Ks Ns. s B (Bs om.) D 'सुप्तमाकुलं; Ks
 'सुप्तोषययत्; Ns Vs 'सुप्रिचोषयैः; Ts Gs M धूमविद्युत्समाकुलं
 (Ts 'वृते); Ts Gs-4 सुप्तधूमवत्; cf. 22^b.

Colophon om. in Ts. — *Major parvan*: Ts G M
 संभव' (for आदि). — *Sub-parvan*: Ss Ko. 2-4 Ns B
 Da Dn. 2-4 Ds. 4. Gs Ms. खाण्डवदाह. — *Adhy. name*:
 Ss Ks इन्द्रांसिसमागमः; Ko Ds इन्द्रप्रवर्षणं; Ks इन्द्रवर्षः;

107

Ks इन्द्रवावर्षः; Ms इन्द्राभिवर्षः. — *Adhy. no.* (figures,
 words or both): Dns 225; Ds m 241; Ds 25; Ts
 Gs-० M 192; Gs 191; Gs 190; Gs 195. — *S'loka*
no.: Dn Ms 22. — *Aggregate s'loka no.*: Dns 8203.

218

1 Ss K (except Ko) Das S om. उवाच (Ts Gs-
 om. the ref.). — ^a) Vt ततः (for तस्य). Ks Ns. s B
 D (except Ds) अयः; Gs. 4 अयि (for अयि). Ts G
 (except Gs) धाराः (for धारि). — ^a) T Gs. 2. 6 Ms.
 खाण्डवं; Gs. 2 (coorpp) पाण्डवं.

2 ^a) Ko. 2 Ns. s Vt B D (except Ds) खाण्डवं च
 वनं सर्वं पाण्डवो बहुभिः शरैः. — ^a) Ds Ts Gs सर्वं (for
 सर्व). Ks अपाकपर्वः; Ks Gs अपाकपर्वः; Ts Gs. 4 अपाकृष्यः;
 Gs अपाकृष्य. Ks तपोयनात्; Ns Ds च तद्वनं. Ko. 2
 Ns. s Vt B D प्रच्छाद्यमेयस्मात्सा विहारेणैव च्छ्रमाः.

3 — (var.) 1. 219. 24. — Ds om. 3^a. — ^a) Ss
 Ks कश्चित् (for किञ्चित्). — ^a) Ss Ks मृतो; Ms-० मृतो.
 Ks-० निःसरितुं. — After 3^a, Ks (om. line 2) Vt Bs
 (om. line 1) Ds (marg. *etc. m.*; om. line 1) ins.:

2124^a तदुद्धा वारितं तोयं नाराचैः सव्यसाचिना ।

आश्रयमगमन्नेव सुवयश्च दिवि स्थिताः ।

— ^a) Ts संसृज्यमानैः; Gs निस्तीर्यमाणैः; Ms-० संसृज्यमानाः. Ks Ds जाणोषैः; Ns. s B Da Dn
 Ds. 4. s खे जाणैः; Ts G (except Gs) गगनैः; Cd खगनैः
 (as in text).

4 ^a) Ts स तक्षको (for तक्षकस्तु). Ss Ks transp. तु
 and न. — ^a) Ks Ns. s B D (except Ds) नाशः (for
 सर्पः). — ^a) Ks ततः (for वने). Ts G (except Gs) 'ने
 तु तस्मिन्स्तु. — ^a) Ks Ns. s B D 'प्रं गतो हि सः; Ts G
 (except Gs) 'त्रे तदाभवत्.

5 ^a) Ks Ns. s B Dn Ds. 4 'सेनोभवत्तत्र. — ^a) Vt

मोक्षयामास तं माता निर्गीर्य भृजगात्मजा ॥ ६
 तस्य पूर्वं शिरो ग्रस्तं पुच्छमस्य निर्गीर्यते ।
 ऊर्ध्वमाचक्रमे सा तु पन्नगी पुत्रवृद्धिनी ॥ ७
 तस्यास्तीक्ष्णो न भ्रष्टेन पृथुधारेण पाण्डवः ।
 शिरश्चिच्छेद गच्छन्त्यास्तामपश्यत्सुरेश्वरः ॥ ८
 तं मुमोचयिपूर्वञ्जी वातवर्षेण पाण्डवम् ।
 मोहयामास तत्कालमश्वसेनस्त्वमुच्यत ॥ ९
 तां च मायां तदा दृष्ट्वा धोरां नागेन वञ्चितः ।
 द्विधा त्रिधा च चिच्छेद रगतानेव भारत ॥ १०

शशाप तं च संकुद्धो वीभत्सुर्जिह्वगामिनम् ।
 पावको वासुदेवश्च अप्रतिष्ठो भवेदिति ॥ ११
 ततो जिष्णुः सहस्राक्षं खं वितत्येषुभिः शितैः ।
 योधयामास संकुद्धो वञ्चनां तामनुसरन् ॥ १२
 देवराटपि तं दृष्ट्वा संरब्धमिव फल्गुनम् ।
 स्वमस्त्रमसृजद्दीप्तं यत्ततानाखिलं नभः ॥ १३
 ततो वायुर्महाघोषः क्षोभयन्सर्वसागरान् ।
 वियत्स्थोऽज्जनयन्मेघाञ्जलधाराभुचोऽऽकुलान् ॥ १४
 तद्विधातार्थमसृजदूर्जुनोऽप्यस्त्रमुत्तमम् ।

प्र (for स) — ^a K₂ N̄s : B Dn D₄ *^a जतवेदस
 6 *) Śi K₁ N̄s : च, K₂ N̄s B₁ s D (except D₂ D₃ s) S (except T₂ G₂-s) स (for वि) K₂ नि सतु
 — ^b K₂ D₁ रुद्धोर्जुनपतत्रिभि, N̄s : B Da Dn D₄ s
 निरुद्धोर्जुनपत्रिभि — ^c T₂ G₂-s मोक्षयामास — ^d K₂ Ko
 पन्नगोत्तमा, K₂ s युजगोत्तम, T₁ M (except M₂) *स्मज
 7 *) T₁ प्रसवा — ^b K₂ D₁ s तस्य (for अस्त्र)
 K₂ B₁ D₂ T₂ G₂ s न गीर्यते, N̄s D₁ निर्गीर्य च Śi K₁
 पुच्छमास्तेन गुह्य च, T₁ पुच्छ पुच्छेन वेष्टय च — ^c T₁ G₁
 M अस्त्रमसृज, T₂ G₂-s अश्वयामसृज (for आच) K₂ D₁
 गतु (for सा तु) N̄s : B Da Dn D₄ निर्गीर्यमाण
 सामासत् — ^d T₁ *वर्धिनी, G₁-s *गर्धिनी K₂ N̄s : B
 Da Dn D₄ s सुत (K₂ D₁ तस्य; N̄s ख त; B₁ हुत)
 नागी मुमुक्षया
 8 *) K₂ N̄s : B Da Dn D₄ s T₁ G₁ M स (D₂
 सु रिय तीक्ष्णो (for तीक्ष्णो भ) N̄s लोहेन; V₁ मुदेन;
 D₂ धारेण (for भ्रष्टेन) — K₂ (hapl) om 8^a-9^b
 — ^c Śi तं चापश्यत् N̄s : B D (except D₂ s)
 वाचीपति
 9 K₂ om 9^a (cf v 1 8) — ^a K₂ s : T₂ G
 (except G₂) स (for त) — ^b K₂ Ko Da T₂ G (except
 G₁) साकाले — ^c T₂ G (except G₁) ह्यश्वसेन
 10 *) Śi T₂ G (except G₂ s) M₂ s सतो; K₂ तथा;
 M₂-s ददो (for तदा) — ^b T₂ G₂-s घोरा (for घोरा)
 — ^c D₂ transp द्विधा and त्रिधा K₂ D₁ गतास्त्रा;
 K₂ स विच्छेद; N̄s : B Da Dn D₄ च रगतात् — ^d K₂
 N̄s : B D (except D₂ s) प्राणिन पांडवोचित्तवत्; V₁ B
 स्वगतान् (V₂ वेनवात्; T G₁-s स्वगतां) भरतवर्षेण (T₁
 G₁ s *म)

11 K₁ (hapl) om 11^a-12^a. — ^a K₂ N̄s D₁ s :
 transp. सवृद्धो and वीभत्सु T₂ G (except G₁) तत्

(for च स) — ^a K₂ N̄s V₁ B Da Dn D
 *श्राप्यप्रतिष्ठो, D₂ s *अन प्रति, T₁ *अक्षम (all avoid
 the hiatus in different ways) N̄s V₁ B D T₂ G
 भविष्यसि, T₁ G₁ M₂ s भवेदित्
 12 K₂ om 12^a (cf v 1 11) — ^a Śi K₂
 G₁ M खे (for ख) N̄s : B D (except D₁) G₁ M
 आशुभो शरै, Arjप इषुभि शितै (as in text) T₂ G
 खे विमाणागत शरै — ^b T₂ G₂ s पोष (for योष), ^a
 त (for स)
 13 *) K₂ N̄s V₁ B D G₂ (sup Jan) देवामोर्ष
 — ^b K₂ s G₁ M₂ सकुदम् T₁ त कुदम् K₂ N̄s V
 T₁ M₂ om 6-s अति; K₁ M₂ s अथ; K₂ D₂ G₂ s इति; G
 भवि (for हव) Śi K₂ फल्गुण; K₂ s s N̄s V₁ I
 फाल्गुण K₂ N̄s : B Da Dn D₄ s *श्व समरेर्ष
 — ^c Śi K₁ स्वराज्य V₁ स्वराज्य K₂ N̄s : B I
 Dn D₂ s तीम; D₁ शीघ्र (for शीघ्र) T₁ वायव्यम
 स्वराज्य, T₂ G₁-M द्विपमत्र च विस्त्रजत् (T₂ G₂-s *ज
 G₁ विविषत्, M₂ m स्वराज्य); G₂ s द्विपत्र विविषदीर्ष
 — ^d K₂ s सततानाखिल; K₂ N̄s B D छादयिवालि; ^e
 G₁-s विततानाकुल (T₁ *विल); G₁ वापतेनाकु; G₂ s
 यत्तो नावि — After 13, T₂ G₂-s ins

2125* सुभद्रजवमादीस सदा वायु विसर्ज इ ।

14 K₂ om 14^a — ^a N̄s G₂ s महाघोरा; T₂ G₂-s
 सदा घोरा (G₂ r) (for महा) — ^b V₁ *मत्स्यराचारात्
 T G (except G₁) क्षोभयामास सागरं. — ^c Śi शिरष्ठो;
 K₂ s s वितत्ये; K₁ शिरष्ठः; K₂ m विषत्ये; N̄s विषत्यत्
 T₁ G₁ M विततो; T₂ G₂-s वीर्यवत्; — ^d Śi K₂ B D
 Da D₂ s *पारासमाशुषात्; K₂ s T₁ G₁ s M₂ s *मुने
 गुह्यात्; K₂ D₁ *मुषो बहून्; N̄s V₁ *मुषोतराण; D₁ *ना
 ततोमुषां; T₂ G₂ s *मुषोनिवात्; M₂-s *पारा मुषोनिवात्
 text as in G₂ s — After 14, K₂ N̄s : V₁ B D 14a

प्राप्यमेवाभिमन्त्र्य प्रतिपत्तिविशारदः ॥ १५
 निन्द्राशनिमेघानां वीर्योऽजस्तद्विनाशितम् ।
 लघाराश्च ताः शोषं जग्मुर्नेशुश्च विद्युतः ॥ १६
 ज्मणेन चामवद्योम संप्रशान्तरजस्तमः ।
 मुखशीतानिलगुणं प्रकृतिस्वार्कमण्डलम् ॥ १७
 निष्प्रतीकारहृद्यथ हुतशुग्निविधाकृतिः ।
 मज्जालातुलाचिम्पान्स्वनादैः पूर्यज्जगत् ॥ १८
 कृष्णाभ्यां रक्षितं दृष्ट्वा तं च दावमहंकृताः ।
 समुत्पेतुरथाकाशं सुपर्णाद्याः पतत्रिणः ॥ १९
 गरुडा चजसदशैः पक्षतुण्डनखैस्तथा ।

प्रदुर्तकामाः संपेतुराकाशात्कृष्णापाण्डवौ ॥ २०
 तथैवोरगसंधाताः पाण्डवस्य समीपतः ।
 उत्सृजन्तो चिपं घोरं निक्षेर्ज्वलिताननाः ॥ २१
 तांश्चकर्त शरैः पार्यः सरोपान्दृश्य खेचरान् ।
 विवशाश्चापतन्दीप्तं देहाभावाय पावकम् ॥ २२
 ततः सुराः सगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
 उत्पेतुर्नादमतुलमुत्सृजन्तो रणार्थिनः ॥ २३
 अयाकृणापचक्रादमशुशुण्ड्युद्यतवाहवः ।
 कृष्णापार्यो जिघांसन्तः क्रोधसंमूर्च्छितौजसः ॥ २४
 तेषामभिज्याहरतां शस्त्रवपं च मुञ्चताम् ।

G. 1. 225°
 B. 1. 227. 25
 K. 1. 233. 25

2126* ततोऽशनिमुचो घोरांस्तद्विस्तनितनिःस्वनात् ।

15 *) T₁ तथा तत्रप्रतिघाताद्यैः. — *) Ś₁ K₁ N₁ D_{1.2} 'जमस्यविप', K₂ T₂ G (except G₂) 'जमस्युत्त'. — *) K₂ N₂ B D T₁ 'जममिमिसंसाय (T₁ 'स्येय); N₂ 'जममिसंसाय. — *) N₂ 'मंत्रप्रतिवि'; T₂ G₂-4 'शकं प्रतिवि'; G_{2.6} 'लक्षं प्रति वि'.

16 *) S (except T₁ G_{2.6}) 'मेघाभ्यां. — *) T₂ G₂-4 यत्कृतं (for धीर्योजसु). — *) T₁ G₁ 'धाराश्रुताः. T₁ तेन (for शोषं). — *) T₁ शोषं स (for नेशुश्च).

17 *) N₁ 'तत्क्षणेनाभव'. — N₂ om. 17th. — *) K₂ 'तीताकुल'; K_{2.4} N_{2.2} B D (except D₂) G₂ 'वह'; T₂ G₂-4 'गुणः. — *) N₂ 'सुप्रकृष्टार्क'; T₂ G₂-4 'प्रसन्नशार्क-मंडलः (G_{2.8} 'लं').

18 *) K₂ 'हृदांगो; T₂ G₂-4 'निष्प्रतीघात'. — *) M₂-3 यद्गिरि (for हुतसुर). — After 18th, K_{2.4} N_{2.2} V₁ B D ins.:

2127* सिच्यमानो वसोपैक्षैः प्राणिनां देहनिःसृष्टैः ।

[K₂ प्राणिदेहविनिःसृष्टैः.]

— *) N_{2.2} 'ज्वाल तु सोर्षि'; N₂ B₂ D₂ D₂ 'ज्वालाद्य सोर्षि'; V₁ 'ज्वाल स चाधि'; D₂ G_{2.6} 'ज्वालातुलोर्षि'; D₂ संप्रज्ज्वालय सोर्षि'; T₂ G₂ 'ज्वाल महाधि'; G_{2.8} M 'ज्वालाकुला(M₂ 'लो')धि'. — *) K_{2.2} 'क्षैर; K₂ N₁ D₂ स; D₂ सं. (for स्व). T₂ G (except G₁) दिशः (for जगत्).

19 *) K₂ D₁ कृणेन (for कृष्णाभ्यां), and वन (for तं च). — *) K₁ (by corr.) D₂ समुत्पेतुर. K₂ N_{2.2} B D (except D_{2.2}) महाराज. — *) D_{1.2} सौपर्णा; T₁ वेगवतः.

20 *) K_{2.4} 'राहदा; K₂ 'रहस्यत; N_{2.4} B_{2.4} D_{2.4} 4

गरुमान् (B₂ म गारुडात्); B₂ D₂ गरुडो. — *) K₁ N₁ B_{1.2} D₂ D₂ D_{2.2} G_{2.2.6} तदा (for तथा). — *) K₂ इतुकामाः समापेतुः; N₂ B (except B₁) D₂ D₂ 'कामो न्यपततु; D₂ D₂ 'मा न्यपततु. — *) Ś₁ K₂ यत्र तौ; K_{2.2.4} N₁ V₁ D₂ युक्तः; T₁ G₁ M अकारतः.

21 *) D₂ 'संकाशाः; T₂ G (except G₁) 'संसाध. — *) T₂ G (except G₁) 'खांडवस्य स'. — *) K₂ N_{2.2} B D (except D_{2.2}) नि(N₂ B_{1.2} D₂ निर; D₂ निः)वित्र; T₂ G (except G₁) विचरत्. — After 21, T₂ G₂-4 (T₂ G₂ om. posterior half and 22*) ins.:

2128* तांश्चकंसदशैरक्षैः परपन्नसमाश्रितात् ।

22 T₂ G₂ om. 22* (cf. 2128*). — *) M (except M₂) सरोपं. Ś₁ K_{2.1.2.4} D_{2.1} सरोपा(K_{2.6} स्वरोपा; D₂ सविपा)मिदशोचिरान्; K₂ N₂ B_{1.2} 'सि विपाविलात्; N₁ V₁ D₂ स्वरोपासिसमन्वितैः (V₁ 'समुद्धतैः); N₂ B_{2.2} D₂ D₂ 'सि समुद्धतैः; G_{2.6} सरोपां समलैः. — *) K₂ N₂ V₁ B D₂ D₂ D_{1.4.5} G₂ 6 विविशुश्चापि तं (K₂ N₁ B₁ D₁ ते); D₂ विदेहश्चापि तत्; T₁ 'शा अभवत्; T₂ G_{2.4} 'शाः प्राविशत्; K₂ 'शा विविशत्; G₂ शाश्चापततु; M₂-8 'शाश्चा-भवत्. T₁ G₂ हीते. — *) T₁ G₂ पावकैः (G₂ खांडवैः).

23 *) Ś₁ K₂ देयाः; K_{2.2.4} N₂ D (except D_{1.2}) M₂ असुराः. — *) N₁ 'सुसुक्तं (for 'मसुक्तं).

24 *) Ś₁ K₂ T₁ G₁ M अयः(G₁ रससु)कनक(Ś₁ कंचन)चक्राक(Ś₁ K₂ G₁ 'सि; T₁ 'सि); K_{2.1.4} N₂ V₁ D₁ 'चक्रासि (N₂ 'सि); T₂ G₂-6 अयःकंटकचक्राक (G_{2.6} 'सि-). Ś₁ मुशुद्धदतवाहनाः; N₂ 'दुष्कृत्य थः; T₁ G₁ M नदासुसुत(T₁ 'सुदर)पाणवः; T₂ G₂-6 मुसुलोघो(G₂ 'घ)तपाणवः. — *) G₁ क्रोधात् (for क्रोच).

25 *) K_{2.2.4} V₂ D₂ S अरि; D₂ N_{2.2} अति (for

प्रममाथोत्तमाङ्गानि वीमत्सुनिशितैः शरैः ॥ २५
 कृष्णश्च सुमहातेजाश्चक्रेणारिनिहा तदा ।
 दैत्यदानवसंपानां चकार कदनं महत् ॥ २६
 अथापरे शरैर्विद्धाश्चक्रवेगेरितास्तदा ।
 वेलामिव समासाद्य व्यातिष्ठन्त महौजसः ॥ २७
 ततः शक्रोऽभिसंक्रुद्धिदशानां महेश्वरः ।
 पाण्डुरं गजमास्थाय तावुभौ समभिद्रवत् ॥ २८
 अशनिं गृह्य तरसा चक्रमम्रमवासृजत् ।
 हतावेताविति प्राह सुरानसुरसदनः ॥ २९

अभि-). Da Ts Ga-s प्रदर' (for 'व्याहर'). — ^१) Śi Ks
 Ns. Ds Ds प्र- Da वि (for च). — ^२) Tz वेगितैः
 (for निशितैः).

28 ^१) Śi Ks तु (for च). — ^२) Gs शक्रेण. K
 (except Ks) Ns. B Dn Ds. 2. 4. 5 'विनाशनः' (Ko. 2. 5
 'तिना; Da 'शिनः); V1 'ण विच्छिद्ये ततः; Da 'विदारणः;
 Tz Gs Ms-s 'निपातनः' (Ms 'ना); Ts Gs-s 'विधातिना;
 Ms. 'निसृजनः.

27 ^१) Ts G (except Gs) अपरे तु (for अथापरे).
 — K4 (1 hpl.) om. 27^१-28^१. — ^२) Śi Ks 'वेगेरितैः;
 Ks Ds 'वेगादितैः; Ts Ga 'वेदीरिताः; Gs शक्रवेगेरिताः;
 Gs-s 'वेगेरितः. Ns. V1 B D तथा; Ts Gs-s ततः. Tz
 'वेगेर्विदारिताः; Gs Ms 'वेगेर्विपातितः; Ms-s 'वेगेर्वि-
 धारिताः. — ^३) Ko. 2. 5 Ns. V1 B Da Ds. Tz Gs Ms
 व्यतिष्ठन्त; Ts Gs-s द्रव्येष्टन्त; Gs-s विवेष्टन्त. Śi Ks V1
 हताजसः. Ns. Dn Ds. 4 व्यतिष्ठन्ममौजसः. — After
 27, Da (marg. sec. m.) ins.:

2129^१) शरैरे रुधिरक्रिया हृद्यगोपकसंनिभाः ।
 28 Ks om. 28^१ (cf. v. l. 27). — ^२) Śi Ko. 1 Ns
 V1 Ds अथ (for ततः). Ns. B D (except Ds. 5) Ms
 [S]तिसंकु; Ns धृशं कुन्दो; Tz Ms [S]ति संकु. — ^३) S
 (except Ts Gs. 4) पार्श्व. Ts Gs-s आरुह्य (for आस्थाय).
 — ^४) Śi Ko. 2. 4 Ns. Tz Ds 'निद्रुतः; Ks Ns. V1 B
 Da Dn Ds. 4 समुपाद्रवत्.

29 ^१) Ks Ns. B D (except Ds) वेगिताशनिमादाय
 (Da 'साद्य). — ^२) Ks Ns. V1 B D (except Ds) च
 लोहमदः; Ks अयाश्च' (for अथ). S वज्रं घोषमय चाहये.
 — ^३) Tz Gs. 5 M निमित्तानिजि प्रा; Ts Gs. 4 मतेति (Gs
 न चेति) चैतो प्रादासौ; Gs. 5 निप्रवेति च षो प्राह. — ^४)
 Ko. 2. 5 असुरसदनः; Ts G (except Gs) पावुनिद्रुतः.

30 ^१) Ns महात्मना; Gs समुपतं (for महा). — ^२)

ततः समुद्यतां दृष्ट्वा देवेन्द्रेण महाशनिम् ।
 जगृह्यः सर्वशस्त्राणि स्वानि स्वानि सुरास्तदा ॥
 कालदण्डं यमो राजा शिविकां च घनेश्वरः ।
 पाशं च वरुणस्तत्र विचक्रं च तथा शिवः ॥
 ओषधीर्दीप्यमानाश्च जगृहातेऽश्विनावपि ।
 जगृहे च धनुर्घाता मुसलं च जयस्तथा ॥ ३१
 पर्वतं चापि जग्राह क्रुद्धस्तथा महाबलः ।
 अंशस्तु शक्तिं जग्राह मृत्युर्देवः परश्वधम् ॥ ३२
 प्रगृह्य परिचं घोरं विचचारार्थमा अपि ।

Śi K (except Ks) Ns. Ds. 5 सर्वे जगृहुरश्वानि. — ^१
 सुरास्तदा; Ns. Dn Ds. 5 'सथा; Ts Gs-s
 Gs-s ततस्तदा.

31 ^१) Ns. B D (except Ds. 5) राजन् (for
 — ^२) Ks Ns. V1 B D Gs. 5 गदां चैव (for
 च). Tz गदां पुण्यजनेश्वरः. Cd शिविकां (as in
 NUp शिविकां and शिविकां. — ^३) Ks Ns B
 D (except Da) Ts G (except Gs) पाशान् (for पा
 Ns. B D (except Ds. 5) transp. वरुणः and तत्र.
 पाशौ पाशं निद्रुलं च. — ^४) Ks निचक्रं; Ks. Ns. V1
 Ts Gs-s निद्रुलं; Ns. B (except Gs) Da Dn Ds
 दिचक्रां; Ds द्रुलं च; Gs M विनाकं; Cd विचक्रं (as in
 text). Ns. B (except Ds) D (except Ds. 5) तपाशां
 Gs सदाशिवः. Tz तपेशावस्तनपाय. — After 31,
 (except Ks) Ns. V1 B D (except Ds) ins.:

2130^१) स्कन्दः शक्तिं समादाय तस्यो मेहरिवाचतः ।

[K (except Ks) Ns. V1 B. 5 Ds गितिः (for मेहः).]

On the other hand, Tz ins. after 31:

2131^१) शक्तिं शरं पातुरातः समीरोऽशुभाभये च ।

32 ^१) Śi Ks Ns. Ds 'ते तथाश्विनो; Ks Ts Gs Ms
 'तेविनावावि; Tz 'तेविना उभो. — ^२) Da अरिचक्रं; Gs
 मुसलि; a few MSS. मुसलि. Ns. Dn तु (for च). Śi
 ततः; Ks Gs-s तदा. Tz विपाता मुसलं तथा.

33 Śi transp. 33^१ and 33^२. — ^३) NUp विचक्रं
 परि (for पर्वतं चापि). Tz जग्राह मृधरं त्वदा कुण्डो मोषी
 मदा. — ^४) Ns. Ts Gs-s M स्कन्दः; Cd भंगः (as in
 text). Tz भंगो जग्राह शक्तिं च; Gs स्कन्दश्च शक्तिं जगृह्ये.
 — ^५) Ns. Ds. 5 मृत्युर्देवावि; Ts Gs-s मृत्युत्वयः; Gs जग्राहपि.
 A few S MSS. 'सध.

34 ^१) Tz वीर (for पौर). — ^२) Gs प्रचकार; Ms
 मपचाय. Gs-s भगः (for अर्चना). Ks Tz तदा; Ts

मेवञ्च क्षुरपर्यन्तं चक्रं गृह्य च्यतिष्ठत ॥ ३४
 एा भगवश् संकुद्धः सविता च विशां पते ।
 गाचकार्मुकनिस्त्रिंशाः कृष्णपार्थाविभ्रुताः ॥ ३५
 द्वात्र्य वसवश्चैव मरुतश्च महाबलाः ।
 वेशेदेवास्तथा साध्या दीप्यमानाः सतेजसा ॥ ३६
 इते चान्ये च बहवो देवासौ पुरुषोचमौ ।
 कृष्णपार्थौ जिघांसन्तः प्रतीयुर्विदिघायुधाः ॥ ३७
 त्राद्भुतान्यदृश्यन्त निमिचानि महाह्वे ।
 युगान्तसमरूपाणि भूतोत्सादाय मारत ॥ ३८
 तथा तु दृष्ट्वा संरब्धं शक्रं देवैः सहाच्युतौ ।
 अमीतौ शुधि दुर्धर्पा तस्यतुः सज्जकार्मुकौ ॥ ३९
 आगतौश्चैव तान्दृष्ट्वा देवानेकैकशस्ततः ।

न्यवारयेतां संकुद्धौ वाणैर्वज्रोपमैस्तदा ॥ ४०
 असकृद्भ्रसंकल्पाः सुराश्च बहुशः कृताः ।
 भयाद्भ्रणं परित्यज्य शक्रमेवाभिशिशियुः ॥ ४१
 दृष्ट्वा निवारितान्देवान्माधवेनार्जुनेन च ।
 आश्चर्यमगमंस्तत्र युनयो दिवि विचिताः ॥ ४२
 शक्रश्चापि तयोर्वीर्यमुपलभ्यासकृद्रणे ।
 बभूव परमप्रीतो भूयश्चैतावबोधयत् ॥ ४३
 ततोऽमवर्षं सुमहद्व्यसृजत्पाकशासनः ।
 भूय एव तदा वीर्यं जिज्ञासुः सव्यसाचिनः ।
 तच्छरैरर्जुनो वर्षं प्रतिजनेऽत्यमर्षणः ॥ ४४
 विकलं क्रियमाणं तत्संश्लेष्य च शतक्रतुः ।
 भूयः संवर्धयामास तद्वर्षं देवराटथ ॥ ४५

C. 1. 2270
 B. 1. 227. 47
 K. 1. 222. 47

Ms-वि च; Ds स्वपि. — *) Śi: ततः स्थितः; Ts G (except Gs) स्वयस्थितः; M (except Ms) प्रतिष्ठितं (for च्यति).
 Ks. Ns. s B D (except Ds.) चक्रमादाय तस्ययुत्.
 35 *) Ko.s. s Ds. s Gs. s संकुद्धः. — *) T1 'ता वरुणसथा. — *) Ks. Ns. s B D (except Ds.) T1 'पार्थो प्रदुमुयुः; Ns. कृष्णं पार्थमभि'; Ts G (except Gs) 'पार्थविभ्रुवन्.
 36 *) K1 N1 V1 Ds. s G1 Ms transp. वसवः and मरुतः. Ds सर्वं (for चैव).
 37 *) Ks. Ds. वरीयुत्; Ms. वरुयुत्. Gs. 'पास्तयत्.
 38 *) Ko.s. s ततः (for तत्र). — *) T1 Gs. s M विविधानि. Ko.s. Ns. Ds. S महाह्वे. — *) Ks. Da भूतोत्सेदाय; Bs 'स्वातीनि; S 'स्वाताय (T1 M 'स्वाताश्च; Gs 'द्वास्तय). Gs. सवेषाः (for मारत). Ks. Ns. s B (Bs marg.) Dn Da. s भूतसंमोहनानि च.
 39 *) Ko.s. Ds. Ts. G transp. तु and दृष्ट्वा. G1 Ms-s. संकुद्धं (for संरब्धं). Ks.s. Ns.s. B Da Dn Da Ms.s. तथा दृष्ट्वा सुसंरब्धं (Ms.s. 'कुद्धं); T1 दृष्ट्वा तथा सुसंकुद्धं. — *) Some MSS. सज्जत्.
 40 *) V1 आयातान् (for आगं). Śi. तदा (for एव तान्). Ks. Ns. s B D (except Ds.) आगच्छतस्ततो (Ks. Bs 'स्त तान्; B1.s. Da 'श्च तान्) देवान्; T1 दृष्ट्वा तानामता-न्वयो; G1 M भूयसोश्चैव दृष्ट्वा तु (Ms.s. दृष्ट्वे च). — *) Ks. ती दृष्ट्वा; Ms-s. वेगेन (for देवान्). Śi. Ks.s. Ds. Ts. Gs-s. तथा; Gs. s तदा (for ततः). Ns.s. B Da Dn Da. s उभौ युद्धयित्तादौ. — *) Ko. निवारं; Ks. आवारं; Ns.s. Dn 'दृष्ट्वा; Bs. न्यताड'. V1 संरब्धो. Ts. G (except

Gs) वारयेतां सुसंकुद्धौ. — *) Ks. Ns.s. B D (except Ds.) शरैर (for वाणैर). Śi. Bs. Ds. s. s Gs. s Ms-s. तथा; T1 दिते; (for तदा).
 41 *) Ks.s. बहुशः (for बहुशतः). Ks. सदा; T1 Gs. s M क्षताः (for कृताः). T1 शकैः सुयुद्धताः क्षताः; Ts. Gs-s. सुराः शरयुद्धताः. — D1 (hapl.) om. 41^a-42^a. — *) T1 स्वनायुषात् (for मया). — *) Ns. 'वाभिमेजिरे; B1 'वाद्यु ति'.
 42 D1 om. 42 (cf. v. 1. 41). — *) T1 निराकृतान्. — *) G1 भूयः (for तदा). Ms.s. विस्वयं च ममंस्तत्र. — *) Ks.s. Ns. V1 Ds. s चिचिताः. Ks. Ns.s. B Da Dn Da.s. 'यो ममसि स्थिताः.
 43 *) Ks. Ms. s ततो (for तयोद). — *) Ks. Ts. 'शैवाम्य'; Ds. 'शैवम'.
 44 *) Ks. S तथा (for ततो). V1 G2 अश्रुत् (for सुमहत्), and सुमहत् (for व्यसृजत्). — Ns. (1 hapl.) om. 44^a-45^a. — *) Ts. G तथा (G1 महा.) (for तदा). — *) T1 'सुः पांचवह लि. — *) V1 स प्र. (for प्रति). Ns. Dn. n. 'परिप्त'.
 45 Ns. om. 45 (cf. v. 1. 44). — *) Ms. विभागं (for विकलं). Śi. Ko. Ds. s च; Ns. Ds. S (except T1) तु (for तत्). — *) Ko.s. Ds. तसंसंश्लेष्य; Ks.s. Ns. s V1. B Da Dn. Da. ससंश्लेष्य; Ns. स तं प्रेष्य; T1 सर्वं प्रेष्य; M 'द्वय तु. Ms. सचोपतिः (written over पातक्रतुः). — *) T1 Ms-s. रोषं; G1 Ms.s. रोषात् (for भूयः). — *) T1 G1 M सर्वं (for तत्). Ks. Ns. B D पाकशासनः; V1 देवराटथै; Ts. G (except G1) 'राटपि.

सौऽश्रमवर्षं महावेगैरिषुभिः पाकशासनिः ।
विलयं गमयामास हर्षयन्पितरं तदा ॥ ४६
समुत्पाद्य तु पाणिभ्यां मन्द्रराच्छिखरं महत् ।
सद्गुमं व्यसृजच्छक्रो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥ ४७
ततोऽर्जुनो वेगवद्विज्वलितग्रीरजिह्वगैः ।

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टादशधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

२१९

वैशंपायन उवाच ।

तथा शैलनिपातेन मीपिताः खाण्डवालयाः ।
दानवा राक्षसा नागास्तरश्चक्ष्वनौकसाः ।

द्विपाः प्रभिन्नाः शार्दूलाः सिंहाः केसरिणस्तथा ॥ १
मृगाश्च महिपाश्चैव शतशः पक्षिणस्तथा ।
समुद्विपा विससृपुस्तथान्या भूतजातयः ॥ २

46 *) N₁ T₁ om. सः. V₁ महाघोरैः. — M₁ (hapl.) om. 46^a-48^a. — *) K₁ N₁ B (except B₁) D तथा (D₁ रणे); N₁ घने (for तदा).

47 M₁ om. 47 (cf. v. l. 46). — *) K₁ N₁ B Da Dn D₁ सत उत्पाद्य; V₁ T₁ स समुत्पाद्य; D₁ सत उत्पाय; D₁ 'त्पाद्य च; T₁ G समुत्पिष्य (G₁ तमुत्पाद्य) तु. T₁ बाहुभ्यां. — *) T₁ दधार; T₁ G₁ (by corr.) महीप्रातः; G₁ विमनाः (for मन्द). T₁ गिरेः (for महत्). — *) G₁ M (M₁ om.) सवज्रं. V₁ B क्रोधात्; G₁ भद्रैः (for शक्रो). — *) N₁ B पाशौ (for अर्जुनो). — *) T₁ G (except G₁) ज्वलितानलसंनिभैः. — *) K₁ N₁ B D (except D₁) शरैर (for बाणैर). B₁ जिघांसयामास. — *) K₁ N₁ G₁ 'जनाः. Ś₁ K₁ मन्द्रराच्छिखरं महत् (= 47^b).

49 *) N₁ D₁ T₁ G₁ 'दीर्घैः; N₁ 'सृज्य'; V₁ D₁ 'दायैः; T₁ G₁ M 'कीर्षे'. — *) K₁ T₁ G₁ M transp. तदा and चञ्जे. — *) K₁ N₁ B D (except D₁ s) G₁ पदिसीर्यतः; N₁ 'दीर्घैः; V₁ प्रतः.

50 *) Ś₁ K₁ तेनाथ प'; K₁ N₁ B Da Dn D₁ s तेनाथ प'; N₁ D₁ तेनाथ प'; T₁ G₁ M₁ तेनावीर्य प'; G₁ s M₁ तेन चाप'. Ś₁ K (except K₁) N₁ s V₁ B₁ s Dn D₁ s दायैः; N₁ D₁ चैव; B₁ राजन्; G₁ s देवो. T₁ संकीर्णैः शृंगपापाणैः पतद्विल्लैः समंभतः. — *) T₁ G (except G₁) ततः (for हताः). K₁ N₁ B D (except D₁) शृंगेण निहतासत्र. — *) T₁ G (except G₁) प्राणिनां प्राणसंक्षयः.

(for आदि). — Sub-parvan: K N₁ B Da Dn₁ D₁ s s T₁ G₁ M₁ s खाण्डवदाह; T₁ संभव. — Adhy. name: Ś₁ K₁ D₁ शक्रा (Ś₁ K₁ इन्द्रा) लुनयोयुद्धं; M₁ अमराहुंनयुद्धं. — Adhy. no. (figures, words or both): Dns 226; Dsm 242; Ds 26; T₁ 233; T₁ G₁ M 193; G₁ 192; G₁ 191; G₁ 196. — Sloka no.: Dns 53; Dn M₁ 51. — Aggregate sloka no.: Dns 825^b.

219

1 Ś₁ K (except Ko) Dns D₁ s om. उवाच — *) M₁ तथा हि शैलपा'. — *) S पीठिताः (G₁ यसिताः; M₁ प्राणिनाः); cf. l. 218. 50^a. — *) Ś₁ K₁ तिर्यंशुक्ष्वनौ'; K₁ Da D₁ तरक्षवं'; K₁ सतरक्षा च'; K₁ तरक्ष च'; N₁ तरश्वाचा च'; T₁ G₁ तरलुक्पक्षिणः; G₁ s तर (G₁ 'ह) वृक्षव'. Cd cites तरक्षाः and कक्षा — *) D (except D₁ s) द्विपाः. — *) K₁ D₁ स्यान्नाः; T₁ कुन्दाः (for सिंहाः). K₁ s सिंहा (K₁ द्विपा) श्रावण्यजातयः.

2 K₁ (1 hapl.) om. 2; K₁ Dn₁ ns (hapl.) om. 2^a. — *) Ko N₁ B₁ Da D₁ s (except T₁ M₁) स. (for the first ch). N₁ V₁ B₁ s देवा महर्षयश्चैव; B₁ स्या व्याप्राश्च महिपाः. — *) D₁ transp. शतशः and पक्षिणः Da शरभाः (for शतशः). — *) Ś₁ K₁ विमसृपुः; K₁ N₁ B₁ D₁ विससृपुः; T₁ G₁ s सृगणाः. Ko विदुताश्च समुद्विपाः.

3 *) K₁ N₁ B Da D₁ s समुद्वैशंतः; K₁ N₁ V₁ D₁ G₁ 'दीर्घतः; N₁ समुपै'; T₁ चामुदी'; G₁ समुदीर्घाथ. T₁ G₁ s तथाहुंनं समुदीर्घाथ; G₁ तं दानवं सतीर्घाथ. — *)

तं दावं समुदीक्षन्तः कृष्णौ चाम्बुद्यतायुधौ ।
 उत्पातनादशब्देन संत्रासित इवाभवत्* ॥ ३
 स्वतेजोभास्वरं चक्रमुत्ससजं जनादेन ।
 तेन ता जातयः क्षुद्राः सदानवनिशाचराः ।
 निकृताः शतशः सर्वा निपेतुरनलं क्षणात् ॥ ४
 अदृश्यत्राक्षसास्तत्र कृष्णचक्रविदारिताः ।
 वसारुधिरसंपृक्ताः संप्यायामिव तोयदाः ॥ ५
 पिशाचान्नाक्षिणो नागान्पशून्धापि सहस्रशः ।

निमंश्वरति वार्ष्णेयः कालवचत्र भारत ॥ ६
 क्षिप्तं क्षिप्तं हि तचक्रं कृष्णसामित्रघातिनः ।
 हत्वानेकानि सत्त्वानि पाणिमेति पुनः पुनः ॥ ७
 तथा तु निम्रतस्तस्य सर्वसत्त्वानि भारत ।
 बभूव रूपमत्युग्रं सर्वभूतात्मनस्तदा ॥ ८
 समेतानां च देवानां दानवानां च सर्वशः ।
 विजेता नामवत्कथितकृष्णपाण्डवयोर्मध्ये ॥ ९
 तयोर्वलात्परित्रातुं तं दावं तु यदा सुराः ।

G. 1. ६२७
 P. 1. २२९ 13
 K. 1. २५५ 13

K. 1. ६ D₁ 'णौ चाम्बुद्यतायुधौ; T₁ 'णौ तायुध'; T₂ G₂-
 गं चाम्बुद्यतायुधं; G₁ M कृष्णवचत्रु (Ms. s 'च्यु' घटा'.
 - *) K₂ सचक्रेलनादः; N₁ V₁ तेषां तथातः (V₁ 'दातः); B₂
 रं तु नादः; Da D₂ G₂ उत्पातनादः; T₁ G₁ M उत्पातनादः;
 s. ० उत्पादिनेन. — *) Ś₁ K₁ संत्रासिनः; N₁ सर्वस्रस्रः; N₂
 a Dn (erroneously) Nilp संचारित (N₂ Da 'तः); V₁
 परितः; B सर्वं सुरगं (B₂ 'रु); D₄ 'त्रासितं. Ko. s
 चासितः; K₂ इवास्ततः; K₂ N₂ Dn. 1. 5 Da. s इव स्थिताः;
 1. 5 Dn s इवास्थिताः; N₁ D₁. s इवाभवत्; N₂ B₂
 वास्थितं; Da Da इव स्थितं. D₁ ३ वं वारितदमिच्छता
 sic); S चासिता इव चा (T₁ G₁ M विवक्षा) भवन्. The
 mendation presupposes an irregular shortening of
 ho final of संत्रासिता (for 'सित्ता', *metri causa*. —
 1. s (om. lines 1-4). 4 N₁ V₁ B D ins. after 3 (D₂,
 iter the first occurrence of the vulgate reading of
 4^b; see below):

2132* ते वनं प्रसमीक्षयाव दृक्षमानमनेकधा ।

कृष्णमस्युघटात्वं च नादं सुशुचुरव्यणम् ।

तेन नादेन रौद्रेण नादेन च विभासतोः ।

ररास गगनं कृष्णमुत्पातजलदैरिव ।

ततः कृष्णो महाबाहुः स्वतेजो भास्वरं महत् ।

[(L. 3) B₂ Da transp. नादेन and रौद्रेण. — (L. 4)

K₂ Da₁ ररास; K₄ निरत्तं. — (L. 5) K₂ 'हुः तेषां
 गगनाय केशवः.]

— In D₂, 2132* is followed by (a repetition of)
 the vulgate reading of 4^a (वचं चक्रजद्वयुग्रं तेषां
 गगनाय केशवः).

4 *) K₂ s N₁ V₁ B Da Dn D₁. 4 वचं चक्रजद्वयुग्रं
 (N₂ 'क्रं प्राञ्जद्वयुग्रं); D₂ T₂ G₂-s 'जोभास्वरं च'; D₂
 'जोभासुत्' च; T₁ तेजसा भास्वरं च. — *) Ko. 1. G₂. s M
 'सर्जोतिवेगवत्; K₂. s N₁ V₁ B Da Dn D₁. 4 तेषां गगनाय
 केशवः; K₄ D₂. s T₂ G₂. 4 'सर्जोतिवेगवत्. — After 4^a,

D₂ ins. the vulgate reading of 4^a (v. 1. अञ्जत् for
 व्यञ्जत्), which is followed by 2132* and a repetition
 of the vulgate reading (of. v. 1. 3). — *) K₂ सेनातः
 सर्वशः; N V₁ B D सेनातौ जातयः; T₁ (corrupt) तेन-
 यंताशयः; T₂ G₂-s तेन चक्रेण ते; G₂. ० ते नानाजं'. Ś₁ K
 (except K₂) V₁ D₁. s सर्वाः (for क्षुद्राः). — V₁
 (hapl.) om. 4^a. — *) D₁ च शवैः (for शतशः). B₂
 T₂ G₂-s सर्वं; D₁ सत्र; T₁ G₁ M पेतुः (for सर्वाः). — *) T₂
 G₂-० अनले. T₁ प्राणिनः स्वर्गदवायुः (= 1. 218. 50^a);
 G₁ M. s अनलं प्राणिनः क्षणात्; M₂-s अनलं प्राणतंशयवत्.

5 *) Ś₁ K₁ अदृश्या; V₁ G₁ M अदृश्यन्; T₁ प्रादः
 T₂ G₂-s व्यपतन्. M व्रसाः (for सत्र). K₂ N₂. s B D
 (except D₂; D₁ corrupt) तत्रादृश्यतं ते वृथा. — *) N₁
 D₁. s 'निपातितान् (N₁ 'सिता). — *) K₁ 'सृष्टाः; K₂ m
 V₁ B₂. s 'युक्ता; N₁ D₁. s 'रक्षा; K₂ 'सिक्ता; T₂ 'स्रक्ता.

6 *) T₁ G₁ M राक्षसात् (for पक्षिणो). — *) K₂. s
 N₂. s B D (except D₁. s) एव (for अवि). — *) Ś₁ K
 (except K₂) N₁ D₁. s चचार (for चरति).

7 *) Ko. s. 4 N₁ V₁ D₁. 2 T₁ G₁ M च सत्तु; K₂ N₂
 D₂ Dn D₂. s G₂ पुनः; N₂ सतः; B₁. s. ० Da तु तव; T₂
 G₂. s हि यत्. — *) V₁ T₂ G (except G₁) 'सामित्तैजसः;
 D₂ T₁ M₂. s 'मितवाति'. — *) K₂ N₂. s V₁ B D
 (except D₂. s) हित्वा. Ko. s transp. अनेकानि and
 सत्त्वानि. K₂ Dn D₁ T₁ G₂. M वैकानि; N₁ D₁. s
 सर्वाणि (for अनेकानि). Ś₁ सर्वाणि; T₂ G (except G₁)
 भूतानि (for सत्त्वानि). — *) Ko. 4 पुनः पाणौ समेति
 (K₂ 'त्य) च.

8 *) T₁ कृष्णस्य (for तथा तु). Ko N₁ D₁. 2 ति-
 (for तु). — *) T₁ M₂ सर्वभूतानि. K₂. s N₂. s B D
 (except D₁. s) पिशाचयोगराक्षसात्. — *) T₂ G (except
 G₁) उग्रं वै (for अत्युग्रं). — *) N₁ D₁ सर्वभूतात्कृतदा.

9 *) K₂ N₂ B₂. s Da Dn. 1. 5 तु; V₁ T₂ G (except

नाशक्चञ्चमयितुं तदाभूवन्पराञ्जुखाः ॥ १०
 शतक्रतुश्च संप्रेक्ष्य विमुखान्देवतागणान् ।
 वभूवावस्थितः प्रीतः प्रशंसन्कृष्णपाण्डवौ ॥ ११
 निवृत्तेषु तु देवेषु वागुवाचाशरीरिणी ।
 शतक्रतुमभिप्रेक्ष्य महागम्भीरनिःस्वना ॥ १२
 न ते सखा संनिहितस्तक्षकः पन्नगोचमः ।
 दाहकाले खाण्डवस्य कुरुक्षेत्रं गतो ह्यसौ ॥ १३
 न च शक्यौ त्वया जेतुं युद्धेऽस्मिन्सन्मवस्थितौ ।
 चासुदेवार्जुनौ शक्र निबोधेर्द्धं वचो मम ॥ १४
 नरनारायणौ देवौ तावेतौ विद्युतौ दिवि ।

G₁ द्वि (for च). N₂ B₂ D₂ सर्वेषां (for देवां).
 — ³) T₁ 'न' सहजशा. — ⁴) D_{1,2} कृष्णयोस्त्वयोः.
 Ko.₂ D₂ युधि; G₂ तथा (for मृधे). V₁ मृधे तौ
 कृष्णपाण्डवौ.

10 ¹) B₁m Daपरिप्रातं. Ko.₂ T₁ तयोर्वलपरिप्रातं.
 — Da (hapl.) om. 16th. — ²) Ko.₂ T₂ G₂-4 तत्; D_{1,2} न (for सं). K₂ G₁ M तु दावं (by transp.); N₂ B₂ D₂ D_{2,3} च दावं; D_{1,2} तं दावं. T₂ G₂-4 च (for तु). T₁ G_{2,3} सदा दावं (for सं दावं तु). D₂ तदा; G₂ यथा. V₁ G₁ M₂ अनराः (for सुराः). — ²) N₁ शकुवध (for नाश). T₂ G₂-3 बंधयितुं (for शमं). — ³) K₂ ते तदासन्; D_{1,2} सदा भूत.

11 ¹) N_{2,3} V₁ B_{1,2} D (except D_{1,2,3}) तु (for च). Ko.₂ D₂ तान्; V₁ द्वि (for सं). — K₂ T₁ (hapl.) om. 11th-12th. — ²) Ko.₄ विमुक्तान्. K₂ N_{2,3} B D (except D_{1,2,3}) अनरास्तथा (B_{1,2,3} Da 'दा'). — ³) K₂ वरमः; N_{2,3} B D मुदितो (D_{1,2} अवस्थितान्); V₁ संस्थितः; G₂ चास्थितः. N_{2,3} B D (except D_{1,2}) राजन्; G_{2,3} लोकः (for प्रीतः). M स (M₂ सं) यवत् स्थित मी'. — ⁴) K_{2,3} N_{2,3} B D (except D_{1,2}) केशवार्जुनौ (for कृष्ण).

12 K₂ T₁ om. 12th (of. v. l. 11). — ¹) K_{2,3} N_{2,3} B Da Dn D₂ अथ; N₁ D_{1,2,3} G₁ M₂-3 च (for तु). V₁ T₂ G (except G₁) विनिवृत्तेषु दे'. — ²) K₂ N_{2,3} B D (except D_{1,2}) समामाप्य; N₂ च संप्रेक्ष्य. — ³) Ko.₂ D₂ मेघाशनीर'. D₁ विमुखांतर्गतं च सा; T₁ G₂ सदा गंभीर'; G₂ अश्मदानं गिरी वनात्.

13 Before 13, M (except M₂) Ins. वागुवाच.
 — ¹) K₂ N_{2,3} B D (except D_{1,2}) युजगो' (for पद्यगो'). — ²) Śi Ko.₂ 'क्षेत्रे.
 14 ¹) K₁ M T₁ द्वि; G₂ तौ (for च). K₂ N_{2,3}

मवानप्यभिजानाति यद्दीप्यौ यत्पराक्रमौ ॥ १५
 नैतौ शक्यौ दुराधर्षौ विजेतुमजितौ युधि ।
 अपि सर्वेषु लोकेषु पुराणाद्युपिसत्तमौ ॥ १६
 पूजनीयतामेतावपि सर्वैः सुरासुरैः ।
 सयक्षरक्षोगन्धर्वनरकिंनरपन्नगैः ॥ १७
 तस्मादितः सुरैः सार्धं गन्तुमर्हसि वासव ।
 दिष्टं चाप्यनुपश्यैतत्खाण्डवस्य विनाशनम् ॥ १८
 इति वाचमभिधुत्य तथ्यमित्यमरेश्वरः ।
 कोपामर्षौ समुत्सृज्य संग्रतस्थे दिवं तदा ॥ १९
 तं प्रस्थितं महात्मानं समवेक्ष्य दिव्योकसः ।

B (except B₂) D (except D₂) युधा (for त्वा)
 — ¹) D_{1,2} G₁ M समुपस्थितौ. K₂ N_{2,3} B Da Dn D₂
 कर्षं (K₂ कदा) विदुषि वासव. — ²) K₂ N_{2,3} B D (except D_{1,2,3}) पृथौ (for दाक्र). — ³) Śi K₂ त्वं (for इदं)
 K_{2,3} N_{2,3} B_{1,2} सूचनं; B₂ Dn D₂ तचनात् (for इदं वचो)

15 Before 15, T₁ Ins. वागुवाच! — ¹) Ko.₂
 N_{2,3} B D (except D_{1,2}) T₁ G_{2,3} पृथौ (for द्वौ)
 — ²) Śi ताविमो; Ko D₂ यावेतौ; N₁ D_{1,2} द्रावेतौ; T
 भूतले. Śi K₂ संस्थितौ; Ko.₄ D₂ संस्थितौ (for विद्युतौ)
 T₁ G₁ M transp. विद्युतौ and दिवि. K_{2,3} N_{2,3} B D
 Dn D₂ एवंदेवौ दिवि (K₂ B 'देवाविति) धृतौ; T₂ G-
 'तौ लोकमा (G₂ 'वा) वनौ. — ³) Ko.₂ 'नपि दि जा'; D
 'नथ विजा'; T₂ G (except G_{2,3}) न तापदभिजानासि.

16 N₁ om. 16th. — ¹) K₂ तै न; M₂ न. D₂
 सुदुर्घर्षौ. — ²) Ko.₄ अभितौ; T₂ G (except G₂) अनरौ
 (for अजितौ). T₂ G (except G₁) अपि (for युधि)
 — ³) V₁ देव' (for लोके).

17 ¹) K_{2,3} N_{2,3} B Da Dn D₂; यक्षराक्षसार्षकं
 (B₂ Da₁ D₂ 'र्षः); D_{1,2} स यक्षोत्सार्षकं (D₂ 'र्षः)
 G₂ M (except M₂) 'गंधर्वैः. — ²) Śi K_{2,3} -विदुर्षि'
 Ko.₄ T₂ G₂-4 M_{2,3} 'नृपकैः; G₂ 'नृपस्यगकिंनरैः.

18 ¹) Śi K₂ N₁ T₂ G₂-4 इष्टं. Śi K_{2,3} अत्र परः
 G₁ अनुपपत्तैः; M_{2,3} अनुपपद्येः. T₂ G₂-4 एवं; G₂ M_{2,3} तं
 (for पुतव).

19 Before 19, Śi S (except T₂ G₂-4) Ins. देतौ.
 — ¹) G₂ तस्य (for इति). N₂ B (except B₂) D
 (except D_{1,2}) G₂ वाचयं; T₂ G₂-4 संघं (for पापं). K₂
 N_{2,3} B D (except D₂) G₂ उपशुल्य; V₁ अनिवाचं
 — ²) K₂ तथास्त्विल' ; V₁ अनिधुत्वा'. — ³) K_{2,3} N_{2,3}
 B D (except D₂) कोपामर्षौ; T₁ G₁ M 'नेवा'. Śi D

त्वरिताः सहिता राजन्नजुगम्भुः श्रवकतुम् ॥ २०
 देवराजं तदा भान्तं सह देवैरुदीक्ष्य तु ।
 वासुदेवाञ्जुनीं वीरौ सिंहनादं विनेदतुः ॥ २१
 देवराजे गते राजन्प्रहृष्टौ कृष्णापाण्डवौ ।
 निर्विशङ्कं पुनर्दाषं दाहषामासतुस्तदा ॥ २२
 स मारुत इवाभ्राणि नाशयित्वाञ्जुनः सुरान् ।
 व्यधमच्छरसंपातैः प्राणिनः खाण्डवालान् ॥ २३
 न च स किञ्चिच्छक्नोति भूतं निश्चरितुं ततः ।
 संचिद्यमानमिषुभिरसत्ता सव्यसाचिना ॥ २४

नाशकंस्तत्र भूतानि महान्त्यपि रणेऽर्जुनम् ।
 निरीक्षितुममोघेयुं करिष्यन्ति कुतो रणम् ॥ २५
 शतेनैकं च विव्याध शतं चैकेन पथिणा ।
 व्यसवस्तेऽपतन्नम्रौ साक्षात्कालहता इव ॥ २६
 न चालभन्त ते शर्म रोधःसु विषयेषु च ।
 पितृदेवनिवासेषु संतापश्चाप्यजायत ॥ २७
 भूतसंघसहस्राश्च दीनाशङ्कमहाखनम् ।
 रुरुव्युर्वारणाश्वैव तथैव मृगपथिणः ।
 तेन शब्देन वित्रेसुगङ्गोदधिचरा ज्ञपाः ॥ २८

C. 1. 2310
B. 1. 2293 32
K. 1. 2314 32

रित्यज्य. — “) Ko. 2. 4 Bs Ds प्रति (for तदा).
 20 *) Bs Ts G Ms सं- (for सं). — *) Ts G सर्वे
 च (G₁ संभेक्ष्य चि.) दिवौ. — *) K₁ N₁ s B₁ s Dn Da s
 हित्ताः (for स्वरिताः). Ko N₁ D (except Da Di)
 जयाः; K₁ N₁ B₁ s स्वरया (for सहिता). K₁ B₁ transp.
 ररिताः आद सहिताः. — *) K₁ s N₁ s B D (except
 h. 1.) पुनर्दाषं (for शतं).
 21 *) Ko. 4 N₁ Ds Ts G₁ s M तथा यातं; V₁
 रयायातं; G₁ सहायातं. Ts G₁ s राजसहायं सं. — *) K₁
 N₁ s B D (except Da 2. s.) अथेक्ष्य; K₁ निरीक्ष्य. Ko. 2. 4
 3; च; N₁ सं; D₁ s Ts तौ (for तु). — After 21st, T₁
 repeats 11th-12th [v. l. विमुक्तान् (for विमुक्त्वान्), and
 वेदेषु विमुक्तेषु (for निवृत्तेषु तु दे.)] — K₁ s (1 hapl.)
 m. 21st-22nd.

22 K₁ om. 22nd (cf. v. l. 21). — *) N₁ D₁ s
 लवैः; V₁ तस्मिन् (for राजन्). — *) N₁ s Dn D₁ s हो
 केरावाञ्जुनी. — *) Ko. 2. 4 D₁ s G₁ s s M (except Mr)
 निर्विशङ्कौ; N₁ विनिःशङ्कौ. Śi K₁ तदा दार्यं; N₁ s B D
 (except D₁ s.) वनं वीरैः.

23 *) V₁ शमयित्वा (for यावत्). N₁ नः शरैः.
 — *) K₁ संपातैः; N₁ V₁ B (except Bs) D (except
 D₁ s.) संपातिः. — *) K₁ s N₁ s B (except Bs) Dn
 D₁ देहि (for प्राणि).
 24 — (var.) l. 218. 3. — *) Śi K₁ कञ्चित् (for
 किञ्चित्). G₁ s दाफोभूत् (for शक्नोति). — *) Śi K₁
 भूतो (for भूतं). — *) Śi K₁ G₁ संनिगमायतः (G₁ सं);
 D₁ Mr. s मानः; Ts G₁-s संघातः.

25 *) Ko. 2. 4 N₁ s V₁ B Da Dn D₁ s नाशकुर्वन्श्च;
 K₁ D₁ s T₁ M₁ s कंश्याय; K₁ न शकुर्वन्श्च; N₁ न दोक्षुश्याय;
 G₁ नाशकश्याय; G₁-s कंश्याय. — *) G₁ M महात्मानं

(for महान्त्यपि). — *) K₁ N₁ s B Da Dn D₁ s
 असोपाशं; D₁ न मोक्षेत्. — *) Ko. 2. 4 सुगताकंसमप्रमं;
 K₁ N₁ s B D (except D₁ s.) योक्तुं चापि कुतो रणे.

26 *) N₁ s B₁ Dn D₁ s शतं चैकेन वि. — *) N₁
 Dn D₁ s शतेनैकं पतत्रिणां (D₁ च पत्रिणां); T₁ सं चैकेन
 पतत्रिणा. — *) N₁ (1 gloss) गतप्राणाः (for इयसवस्ते).
 N₁ S (except Ms) पतति (for अपतन्). Śi Ko. 2. 4 V₁
 वङ्गौ (for अग्नौ).

27 *) K₁ V₁ D₁ s अपि (for च). Ko. 2. 4 D₁
 शरपायकपीडिता. Cd oites रोधःसु. — *) Ko. 4 निकार-
 यानां. — *) M₁ संग्रासः. Ko. 4 N₁ D₁ s S उपजायते
 (for अयज्य).

28 *) Śi K₁ V₁ Ts G₁ संच (G₁ याः) तहृत्प्राणि; K₁
 N₁ s B D (except D₁ s.) संचाय बहवो; T₁ सहस्रवो
 महारवं; Ts G (except G₁) स्वनाम्. — *) Śi K₁ N₁ V₁
 D (except Das) T₁ G₁ M रुद्रुः; T₁ G₁-s रुद्रः. Śi N₁
 D₁ s धानराः; T₁ G₁ M दारणाः (for वारणाः). N₁ सव्ये
 (for चैव). — *) G₁ तथाभ्ये. K₁ N₁ s B D (except
 D₁ s.) तथा मृगतत्सव. — After 28th, D₁ ins. 2134*
 (see below). — *) Ko D₁ विचक्षाः. — *) T₁ गस्ताः;
 Ts G₁-4 महोदधि; G₁ s गंगामपि च. Ko. 2. 4 ज्ञपा
 मरुता जलाशयाः. — After 28, Ko. 2. 4 N₁ V₁ D₁ s
 S ins.:

2133* अस्तु न एवपरंश्वेव तयाव्ये मृगपथिणः ।

[Ko. 2. 4 अस्तु चैव स्वमजंत; K₁ D₁ 4 अस्तु चैव विगजंत; T₁
 4 अस्तु नैव चरंश्वेव. N₁ 4 न्ये जलचारिणः.]

— K₁ s V₁ cont.; Ko. 2. 4 N₁ s B Da Dn D₁ s ins. after 28;
 D₁ s after 28th;

2134* विद्यापरगणाश्वैव ये च तत्र वनीकतः ।

न क्षर्जुनं महाबाहुं नापि कृष्णं महाबलम् ।
 निरीक्षितुं वै शक्नोति कश्चिद्योद्धुं कृतः पुनः ॥ २९
 एकायनगता येऽपि निष्पतन्त्यत्र केचन ।
 राक्षसान्दानवान्नागाज्जम्भे चक्रेण तान्हरिः ॥ ३०
 ते विभिन्नशिरोदेहाश्चक्रवेगाद्द्रुतासवः ।
 पेतुरास्ये महाकाया दीप्तस्य चसुरेतसः ॥ ३१
 स मांसरुधिरौषैश्च भेदौषैश्च समीरितः ।
 उपर्याकाशगो बह्विधिमूमः समदृश्यत ॥ ३२
 दीप्ताक्षो दीप्तजिह्वश्च दीप्तन्याचमहाननः ।

दीप्तौर्ध्वकेशः पिङ्गाक्षः विबन्प्राणभृतां वसाम् ॥ ३३
 तां स कृष्णार्जुनकृतां सुधां प्राप्य हुताशनः ।
 बभूव मुदितस्तुतः परां निर्द्वेतिमागतः ॥ ३४
 अथासुरं मयं नाम तक्षकस्य निवेशनात् ।
 विप्रद्रवन्तं सहसा ददर्श मधुसूदनः ॥ ३५
 तमग्निः प्रार्थयामास दिग्धुर्वातसारथिः ।
 देहवान्जै जटी भूत्वा नदंश्च जलदो यथा ।
 जिघांसुर्वासुदेवश्च चक्रमुद्यम्य विष्टितः ॥ ३६
 स चक्रमुद्यतं दृष्ट्वा दिग्धुं च हुताशनम् ।

[Ks Ns Bs Ds Dā द्वौ (for चनौ).]

29 *) Ks Ns.s B D (except Ds) न तु; Ks तथा;
 V₂ नापि (for न हि). Ks महाभोहात्; Ns.s Ds तथा
 पार्थ; Ns B (except B₂) Da Dn Ds महाबाहो; Ds तथा
 पार्थ; T₁ G₁ M महावीर्ये. — *) Ks N B D (except Ds)
 जनार्दनं; T₂ G (except G₂) जगत्पति. — *) Śi Ds
 D₁.s Ts G₂.s न; K₁ हि; Ns Ds च; T₁ G₁ M द्वा (for
 द्वौ). — *) V₁ वर्धयन्; Ds पुनः पुनः (for कृतः पुनः).
 G₁ M transp. कुतः and पुनः.

30 Ns om. 30^{ab}. — *) T₂ G₂-4 ये कामना; G₂
 एकयानना; M₁ एकानपि न; Cd as in text. T₂ G₂-4 च
 (for ऽपि). — *) Ko.s.4 Ns निष्पतंस्तत्र; Ks Ns V₁ B
 Da Dn D₁.s निष्पे(Ds 'पे)तुस्तत्र; Ds T₁ G₁ M
 निष्पतंस्तत्र; T₂ G₁-4 निष्टनंस्तत्र; Gs.e निविशंस्तत्र. — *) N
 (except Śi K₁) Ms-s राक्षसा दानवा नागा.

31 *) Ks Ns.s V₁ B D (except D₁.s) ते तु भिन्न;
 Ks ते द्विप्रशिरोतो मीवाः; G₁ Ms तेपि भिन्न; Ms तेपि भन्न.
 — *) V₁ Ds B चक्र(Ts Gs.e 'के')वेगगता(T₁ 'हता')
 सवः; Bs महाकायाहृतासवः. — *) Ks N V₂ B D T₂
 क्षन्ने (for क्षान्ते). Ds द्विप्रमीवाः; T₂ G₂-4 'कापे. — *)
 Ks Ns.s B D प्रदीप्ते चसुरेतसि. Cd cites चसुरेतसः
 (as in text).

32 *) Śi D₁.s T₂ G (except G₂.s) M₁.s.8 मेदोषैश्च;
 Ko.s.Ns V₂ मेदोभिश्च; K₁ मेदसा; Ks यसाभिश्च; T₂ यानुना.
 Ko.s.s Ds समंततः; Ks Ns.s B Da Dn Ds यसाभिश्चापि
 (or 'क्षेव')सर्वतः. — *) Ts Gs.e 'योद्धीत'. Ks Ns.s B
 D (except D₁.s.s) भूत्वा (for चद्रि). — *) K₁.s Ns.s
 V₁ B Da Dn Ds T₁ G₁.s M समपघत; Ds समरदपते; Ds
 Ts G₂.s ह्य रदपते.

33 *) Ks Ns.s B D संप्रदीप्त; Ks व्याप्तदीप्त; T₁
 दीप्तासोति; G₁ दीप्तदिप्य; G₂ Ms.e दीप्तास्यात्;

Ms (inf. lin. as in text).s दीप्तस्यात्; M₁ दीप्तस्यात्
 — Ns (1 hapl.) om. 33'-35^d. — *) Ko.s.s Ds परी
 T₁ मक्षन्; T₂ G विप्वह (G₁ वाहत्) (for विप्वद्). Śi K
 वयुः; Ko.s.Ns V₁ Bs Da वसाः; T₁ G₁ वपा; Gs.e वा
 M वपाः.

34 Ns om. 34 (cf. v. 1. 33). — *) G₁ कृष्णार्जुनहृत्
 चैव. — *) Bs वसां; Cd सुधां (as in text). — *) T₁ C
 (except G₂) स्वघ (for वसः). — *) A few MSS
 निर्द्वेतिम्.

35 Ns om. 35 (cf. v. 1. 33). — *) Ns B Dn Ds
 G₁ M₁ तथा (for अथ). D₁.s 'सुरो मयो नाम. — *) K₁
 Ns D₁ दिव्रवंतं च; T₂ Gs.e मविमवंतं. — *) Śi Ko.s
 Ds वरते.

36 *) Ks.s Ns.s B D (except D₁.s) शरीरवान्; T₁
 देहवान्स. V₁ जटौ हृत्वा. — *) Ko.s.Ns V₁ G₁ M
 नदंश्च; D₁.s वनाद; T₁ विनदंश्च; T₂ Gs (after corr)
 विनदंश्च; Gs.s.e (before corr).s.s नदन्स. Ks.s.Ns
 B Da Dn Ds नदं(Ks 'दं')शिव यलाहः. — Alter
 36^d, Ks.s.Ns Ds ins.:

2135* ज्ञात्वा सं दानवेन्द्राणां मयं पे तिलिन्वीं वरम् ।
 [Ns विज्ञाय (for ज्ञावा सं).]
 — *) Ks Ns.s V₁ B D (except D₁.s.s) तं; Ks तु (for
 च). — *) K (K₁ corrupt) Ns.s B D (except D₁
 पिष्टितः. — Alter 36, T₂ ins.:

2136* जिह्वा लेलिहानोऽग्निमयं वरुं समन्यायात् ।
 37 *) Ko Ds तं (for च). Ks Ns.s V₁ B Da Ds
 Ds दिग्धुं तं च पायकं; Ds दिग्धुं तं हुता. — *) Ns
 अग्निान्या; Ds.s Ts G अग्निपाया; T₂ आयायव. Cd
 cites अग्निपाय (as in text) — *) G₁ अथ (for अथ)
 Ds Ts G (except G₂) पांशवं (for भारत). Ks.s.Ns
 Da Dn Ds.s मयप्राप्नोति पायपीय.

अभिधावाञ्जित्येवं मथश्चक्रोश भारत ॥ ३७
तस्य मीतस्वनं श्रुत्वा मा भैरिति धनंजयः ।
प्रत्युवाच मयं पार्यो जीवयन्निव भारत ॥ ३८
तं पार्येनाभये दत्ते नमुचेर्भ्रातरं मयम् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनविंशत्यधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

२२०

जनमेजय उवाच ।

किमर्थं शाङ्गकानभिर्न ददाह तथागते ।
तस्मिन्वने दहमाने ब्रह्मभेत्तद्वदाशु मे ॥ १
अदाहे ह्यश्वसेनस्य दानवस्य भयस्य च ।
तारणं कीर्तितं ब्रह्मशाङ्गकानां न कीर्तितम् ॥ २

38 *) Ko. १ चार्तस्वरं; N₁ V₁ D_{1,2} तद्वचनं; Dns G₁ Ms भीम; D₁ चार्तं; T₁ G₂₋₄ हीनस्वनं (G₁ रं). — *) K₁ तदिव (for भारत). — After 38, K_{1,2} N_{1,2} B D except D_{1,2} ins.:

2137*, तं न भेतव्यमित्याह मयं पार्यो द्यापरः ।
39 *) M₁₋₅ अमयोकेन (for अनये दत्ते). G₁ M_{1,2} तपस्याभय(G₁ श्व वर)दानेन. — *) T₁ हंतुं चैच्छक-
रुपाणि; M_{1,2} तं हंतुं चैच्छकः; M₁₋₅ हंतुं न चैच्छकः.
— After 39, N₁ D₁ ins.:

2138* वैशंपायन उवाच ।

सदने पावको धीमान्दित्वाभि दश पत्रं च ।
ददाह कृष्णपार्योन्म्यां रक्षितः पाकशातनाम् ।
40 *) Śi K (except K₂) N₁ V₁ D_{1,2} द्वे (for च). — *) N (except Śi K₁) T₁ G₁ M एव (for अरि). — *) K₂ N_{1,2} B D₁ D₂ तथा; N₁ V₁ D_{1,2} T₁ G (except G₁) Ms अरि (for इति).

Colophon om. in T₁; G₁ reads it in marg. — Major parvan: T₁ G M संमयं (for सादि). — Sub-parvan: Śi Ko-8 N₁ B D₁ D₂ N_{1,2} D_{1,2} T₁ G_{1,2} M_{1,2} रणद्विदाह. — Adhy. name: Śi Ko. 1. 4 D₁ नयमोक्षः (Ko D₁ क्षणं); M₁ अमरपराजयः. — Adhy. no. (figures, words or both): Dns 227; D₁ m 243; D₁ 27; T₁ G₁₋₂ M 194; G₁ 193; G₂ 192; G₁ 197. — S'loka no.: D₁ 46; D₂ 46; M₁ 33. — Aggregate s'loka no.: D₁ 8300.

न हन्तुमैच्छद्दशार्हः पावको न ददाह च ॥ ३९
तस्मिन्वने दहमाने पदभिर्न ददाह च ।
अश्वसेनं मयं चापि चतुरः शाङ्गकानिति ॥ ४०

तदेतदद्भुतं ब्रह्मशाङ्गनामविनाशनम् ।
कीर्तयस्वागिसंमदं कथं ते न विनाशिताः ॥ ३
वैशंपायन उवाच ।
यदर्थं शाङ्गकानभिर्न ददाह तथागते ।
तचे सर्वे यथावृत्तं कथयिष्यामि भारत ॥ ४

G. 1. 220. 4
S. 1. 220. 4
K. 1. 220. 4

220

1 Śi K₁ D₁ D₂ S om. उवाच. — *) N₁ भगवान्;
a few MSS. शाङ्गिकान्. K₁ चक्षिह (for अरिह). — *)
= 4*. N₁ D₁ D₂ महायुजे (for तथागते). — *)
Ko. 2. 4 द्रवीहि; K₂ V₁ T₁ चक्षुः; N_{1,2} V₁ B D T₁ G₂₋₄
प्रचक्षुः; N₁ G₁ M विचक्षुः. T₁ G₁ नः (for जे).

2 *) T₁ G (except G₁) नामस्य (for अदाहे).
Ko. 2. 5 D₁ च; T₁ G (except G₁) अरि (for हि). T₁
मशसेनस्य चादाहे. T₁ (hapl.) om. 2^d-3*. — *) Ko. 1
N₁ V₁ B D (except D_{1,2}) T₁ M₁ कार्या न; M₁₋₂
कात्र च.

3 T₁ om. 3* (of. v. 1. 2). — *) D₁ D₂ कर्म (for
महान्). — *) Ko. 2 शाङ्गकानां (Ko णां) च कारणं; K₁
V₁ M₁ शाङ्गणामरि; K_{2,3} N_{1,2} B D (except D₁)
शाङ्गकानां (Da Dns D₂ ना) मनामयं; N₁ शाङ्गकानामनां;
T₁ G_{1,2} 5 शाङ्गकानां विनाशनं; G₁₋₄ शाङ्गकानां विमोचनं.
— *) Śi K₁ कथयस्व. T₁ G₁ M अगिसंतर्पे. T₁ G₂₋₄
यैस्व मम ब्रह्मन्. — *) T₁ G₁₋₄ कक्षात् (for कथं).
Ko. 2 प्रवर्षिताः (for विनां).

4 Śi K_{1,2} S om. उवाच. — *) = 1*. V₁ विशां पते
(for तथागते). — After 4th, K₁ ins.:

2139* तस्मिन्वने दहमाने सर्वभूतभयंकरः ।
— *) G₁ तत् (for ते). T₁ G (except G₁) सम्यक् (for
सने). K_{2,3} N_{1,2} B_{1,2} 2 D (except D_{1,2}) प्रवदयामि
(for यथावृत्तं). B₁ सचेह संभव. — *) T₁ G (except
G₁) कीर्तयिष्यामि. K_{2,3} N_{1,2} B D (except D_{1,2})

धर्मज्ञानां मुख्यतमस्तपस्वी संशितव्रतः ।
 आसीन्महर्षिः श्रुतवान्मन्दपाल इति श्रुतः ॥ ५
 स मार्गमास्थितो राजशृपीणामूर्ध्वरेतसाम् ।
 स्वाध्यायवान्धर्मरत्नतपस्वी विजितेन्द्रियः ॥ ६
 स गत्वा तपसः पारं देहमुत्सृज्य भारत ।
 जगाम पितृलोकाय न लेभे तत्र तत्फलम् ॥ ७
 स लोकानफलान्दृष्ट्वा तपसा निर्जितानपि ।
 पप्रच्छ धर्मारजस्य समीपस्थान्दिवौकसः ॥ ८
 किमर्थमावृता लोका ममैते तपसाजिताः ।
 किं मया न कृतं तत्र यस्वेदं कर्मणः फलम् ॥ ९
 तत्रार्हं तत्करिष्यामि यदर्थमिदमावृतम् ।
 फलमेतस्य तपसः कथयध्वं दिवौकसः ॥ १०

देवा ऊचुः ।

ऋणिनो मानवा ब्रह्मज्ञायन्ते येन तन्वृणु ।
 क्रियाभिर्ब्रह्मचर्येण प्रजया च न संशयः ॥ ११
 तदपाक्रियते सर्वं यज्ञेन तपसा सुतैः ।
 तपस्वी यज्ञरूचासि न तु ते विद्यते प्रजा ॥ १२
 त इमे प्रसवस्वार्थं तव लोकाः समावृताः ।
 प्रजापस्य ततो लोकाः प्रमोक्षासि शाश्वतान् ॥ १३
 पुत्रान्नो नरकात्पुनरुत्थातीति पितरं मुने ।
 तस्मादपत्यसंताने यतस्य द्विजसत्तम ॥ १४
 वैशंपायन उवाच ।
 तच्छ्रुत्वा मन्दपालस्तु तेषां वाक्यं दिवौकसाम् ।
 क्व तु शीघ्रमपत्यं स्वाद्बहुलं चेत्यचिन्तयत् ॥ १५

ययामृत (K₂ s N₂ B₁ s * वृत्त) मरिंदम
 5 " K₁ s B₁ मुख्यतर; V₁ मुख्यतम, T₂ G (except
 G₁) अत्यसत - " K₁ s B₂ Dns D₁ s * ज्ञातितव्रत.
 6 " K₁ s N₁ s B D (except D₁ s) G₁ आश्रितो
 (for आस्थितो) T₁ G₂-s मार्गं समास्थितो रा - " D₁ s
 T₂ G D₁ s कर्म (for धर्म) - " N₁ G D₁ s G₁
 नियतेन्द्रिय
 8 " D₁ s तान् (for स) D₁ s निष्फलान्; G₁ M₁-s
 अश्लिषत्, M₂ आवृतात् (for अफलान्)
 9 Before 9 all MSS ins मद्पाल उ^a (resp
 मद्पाल) G₁ (hapl) om 9-10 - K₂ transp 9^b
 and 9^d - " G₁ s मया (for मम) B इह (for एते)
 - " B₁ transp किं न मया T₁ किं मयाषु. K₁
 कर्म (for तत्र) - " S₁ K₁ कस्य (for यस्य) K₂ s
 N₁ s B D (except D₁) पत्य (for इद)
 10 G₁ om 10 (cf v 1 9) - " S₁ K₁ सद्दह; K₂
 श्रुत्वाह - " K₂ s च समावृ^a (for इदमावृ^a) T₁ ये
 नेमानाम् तुन - After 10^a, T₁ ins
 2140* आनोमि सफलाखैलौकांलकर्मं दृत माधिरम् ।
 - " S₁ K₁ M₁ कथयतु, K₂ यति; V₁ प्रपच्छप्य
 - After 10, S₁ K (except K₂) N₂ B₂ s D₂ D₁ ins
 an addl colophon (adhy name S₁ K₁ मद्पालवाक्य;
 10 a मद्पालप्रस)
 11 K₂ S om ऊचुः (T₂ G₂-s om the rel) - "
 Ko राजन् (for ब्रह्मन्) - " Ko N₁ V₁ S सव्यं जायति
 तपसु^a; K₁ जायते द्विजसत्तम - " T₂ G₂-s प्रमाधि
 (for क्रियाधि) T₁ G₁ s M ब्रह्मचर्येण यज्ञेन - " S₁

K₁ पूजया, D₁ s G₁ तपसा Me-s transp ए and ए
 T₂ G₂-1 स्वाध्यायतपसा तथा
 12 " K₂ s तद्यथा किं, T₂ G₂-4 तद्देह किं - "
 N₂ s B₂ Dax Dns ns D₂ s सुतैः; T₂ मते (for सुतैः)
 - " K₂ s धर्मरूचासि, G₁ रूचादि, some MSS
 *रूचाधि - " N₂ s B₂ s Dn D₁ s च (for तु)
 13 " B₂ इति मे; T₂ G₂-4 तदेव (for त इमे)
 - " D₁ ते च (for तव) B₂ मया^a (for तमा)
 - " T₂ G₂-4 प्रजा (for सतो) - " N₁ s B₂ D
 (except D₁ s) T₂ उपमोदयति K₂ s N₂ s B D (except
 D₁ s) पुष्कलान्
 14 14^{ab} = (var) 1 68 38^{ab} - " K₂ पत्य
 (for पुत्रम्) - " S₁ Ko. 1. 2 प्रातेति; K₂ N₁ V₁ B I
 प्रायते; K₁ प्रायती S₁ Ko परम; B₂ (corrupt) तितो
 (m पितर); T₁ पितरो K₂ सुत; N₂ s B₂ s D (except
 D₁ s) सुत; B₂ s यत (B₂m सुत) K₂ पितरं प्रानं
 सुत; G₂ s प्रायतेति पुरामत - " K₂ s N₂ B₂ D₂
 महाविशम; N₂ B₂ s Dn D₁ s महासत्तम Me-s इ
 यद्य द्विजोचम
 15 S₁ K₁ s D₂ S om उवाच (T₂ G₂ s om the rel)
 - " B₁ T₂ मद्पालाधि K₂ s N₂ s B D₂ D₂ D₁
 पचक्षेपं; D₂ s दिव्यां वाच (for देवं वाचय) G₂ s इ
 प्यमुषो धर्मात्सा मन्वृषो महापुत्रि - " D₁ कुत्र (for
 क्व तु) T₂ G₂-4 तु माताम् (for अफलं तान्) - " S₁
 K₁ यद्विद्यमपि तपसु^a; T₂ इति स्वानाम्पयं^a; T₂ G₂-
 अपत्य दापदित्यपि; G₂ s इह यति स्वयंति^a
 16 D₁ om 10 - " N₂ s B D₂ Dn D₁ s मृषु^a

स चिन्तयन्नभ्यगच्छद्बहुलप्रसवान्खगान् ।
 शाङ्गिको शाङ्गिको भूत्वा जरितां समुपेयिवान् ॥ १६
 तस्यां पुत्रानजनयचतुरो ब्रह्मवादिनः ।
 तानपास्य स तत्रैव जगाम लपितां प्रति ।
 बालान्सुतानण्डगतान्मात्रा सह मुनिर्वेने ॥ १७
 तस्मिन्गते महाभागे लपितां प्रति भारत ।
 अपत्यलोहसंविश्रा जरिता वहुचिन्तयत् ॥ १८
 तेन त्यक्तानसंत्याज्यानृपीनण्डगतान्वने ।
 नाजहत्पुत्रकानार्तां जरिता खाण्डवे नृप ।
 बभार चैतान्संजातान्खवृत्त्या लोहविह्वला ॥ १९
 ततोऽर्षिं खाण्डवं दग्धुमायान्तं दृष्टवानृषिः ।
 मन्दपालथरंस्तस्मिन्ने लपितया सह ॥ २०

तं संकल्पं विदित्वास्य ज्ञात्वा पुत्रांश्च बालकान् ।
 सोऽमितुष्टाव विप्रप्रिर्वाङ्मणो जातवेदसम् ।
 पुत्रान्परिददद्भीतो लोकपालं महौजसम् ॥ २१
 मन्दपाल उवाच ।
 त्वमग्रे सर्वदेवानां मुखं त्वमसि हृद्यवाद् ।
 त्वमन्तः सर्वभूतानां गूढशरसि पावक ॥ २२
 त्वामेकमाहुः क्वयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ।
 त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञवाहमकल्पयन् ॥ २३
 त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदन्ति परमर्षयः ।
 त्वद्वते हि जगत्कृत्स्नं सद्यो न स्याद्दुताशन ॥ २४
 तुभ्यं कृत्वा नमो विश्वाः स्वकर्मविजितां गतिम् ।
 गच्छन्ति सह पत्नीभिः सुतैरपि च शाश्वतीम् ॥ २५

G. 1. 220. 27
 H. 1. 220. 27

— *) Ks Ds Gs Ms शाङ्गिकं. K (except Ks) N V1 B (except B1) Da Dn Ds. T Gs-4 Ms शाङ्गिको; B1 शाङ्गिक.

17 *^{ab}) D1.2 स जन' (for अजन'). Gs. स तस्यां जनयामास चतुरः शाङ्गिकानृपीन्. — *) K1 Gs. स च; Ms तु (for स). — *) T1 तदा (for प्रति). — *) N1.2. Dn G1 स तान् (for सुतान्). Ts Gs-4 अंडगर्भान्; Gs. अंडभूतान्. — *) Ks N V1 B D (except Ds) transp. मात्रा सह.

18 G1 (hapl.) om. 18^a-19^b. — *) Ks. Ns B1 (m as in text). s. s Dn Ds. संयुक्ता. — *) V1 शाङ्गिं पुत्रानयित्वा.

19 D1 om. 19; G1 om. 19^{ab} (cf. v. 1. 18). — *) K1 N1 V1 Gs. 2. Ms. नाजहात्; Ks N1.2. B D (D1 om.) न जहौ. Ko. s 'कानामातः; K1 'कामातोः; Ks. N V1 B D (D1 om.) 'कौकालोः; T1 G1 M 'कांलास्तु; Ts Gs-4 'कानासांन्. — *) Ks. Ns. B D (D1 om.) सुतान् (for पुत्र). — *) Ms-8 पत्न (for पत्नान्). — *) T1 Gs संयुक्तः; Ts Gs-8 सुयुक्ता.

20 *) M1 भगवान् (for एष्ट). Ks B1 मुनिः (for नृपिः). — *) K1 transp. चरन् and वने. Ks सतः (for वने).

21 *) T1 G1 M transp. तं and संकल्पं. Ks. Ns. B D (except D1.2) त्वामिदं; T1 त्वा तु; G1 M (except Ms) त्वाव. — *) G1 M तु (for च). Ts Gs-4 त्वा वालांश्च पुत्रकान्. — Ts Gs-4 subst. for 21^{ab}; Gs ins. after 21^{ab}.

2141* महर्षिमन्दपालोऽसौ बधात्कोतो प्रचकने ।

[Gs चङि (for पचात्).]

— *) S1 K (except Ks) N1 V1 Bs Da Da Ds. 2. सोऽसि (for सोऽसि). — *) M1 ब्रह्मणे (for ब्राह्मणे). — Ks om. 21^a. — *) S1 परिदयन्; Ko G1 परिदयद्; K1 प्रतिवचन्; Ks परिदयद्; N V1 B Da Dn Ds. 4. T1 प्रतिवचन्; Gs प्रतिवद्. D1 पुत्रान्संमति भीतोः; Ds स्वपुत्रदाहाद्वीतोयं. — *) T1 G1 M 'ले महौजसि.

22 S1 K1 Ds S om. उवाच. — *) S1 V1 D1 सर्वभूतानां; Ks Ns. 2. B Da Dn Ds T1 Gs सर्वलोकानां. — D1.2 (hapl.) om. 22^a. — *) Ms-8 हृद्ययुक्. — 22^{ab} (var.) 1. 5. 23^{ab}. — *) Ks D1.2 Ms अंतः; Ts Gs-4 गूढं; Cd as in text. Ts Gs-1 जानासि (for परसि). Bs (m as in text) हृद्यवाद्; Bs पुत्रक; Ms-8 साक्षिवत् (for पावक).

23 *) Ts G (except G1) मुनयः (for क्वयः). — *) T1 पुन (for अहुः). Ts G (except G1) त्वामिदं विप्रविश्रा पुनः. — *) S यज्ञवाहम् (Gs यज्ञे भूतान्). K1 S (except Gs Ms. 2) 'व्ययच.

24 *) Ko. s. 1. N1 D1.2 त्ववि. Ko. s. N1 D1.2 सर्वैः; Ks Bs विश्वं (for सृष्टं). Ns. 2. V1 B1.2.6 Da Dn D1.2 transp. सृष्टं and विश्वं. Ks Ts G सर्वैः; Bs श्रेष्ठ (for विश्वं). — *) Ts Gs-4 त्वां (for सद्). Ts G (except G1) अवि; Ms-8 अलि (for हि). Ds S सर्वे (for कृत्स्ने). — *) Ks N V1 B D T G (except G1) नव्येन् (for न स्यात्).

25 *) V1 D1.2. 6. Gs. 'विदितः; Ts Gs-4 'विदितः.

त्वामग्रे जलदानाहुः खे विपक्तान्तविद्युतः ।
 दहन्ति सर्वभूतानि त्वचो निष्क्रम्य हायनाः ॥ २६
 जातवेदस्तवैवेयं विश्वसुष्टिर्भहाद्युते ।
 तवैव कर्म विहितं भूतं सर्वं चराचरम् ॥ २७
 त्वयापो विहिताः पूर्वं त्वयि सर्वमिदं जगत् ।
 त्वयि हव्यं च कव्यं च यथावत्संप्रतिष्ठितम् ॥ २८
 अग्रे त्वमेव ज्वलनस्त्वं धाता त्वं बृहस्पतिः ।
 त्वमश्विनौ यमौ मित्रः सोमस्त्वमसि चानिलः ॥ २९
 इति धीमहाभारते आदिपर्वणि विंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं स्तुतस्ततस्तेन मन्दपालेन पावकः ।
 तुतोप तस्य नृपते मुनेरमिततेजसः ।
 उवाच चैनं श्रीतात्मा किमिष्टं करवाणि ते ॥ ३०
 तमब्रवीन्मन्दपालः प्राञ्जलिर्हव्यवाहनम् ।
 प्रदहन्खाण्डवं दावं मम पुत्रान्विसर्जय ॥ ३१
 तथेति तत्प्रतिश्रुत्य भगवान्हव्यवाहनः ।
 खाण्डवे तेन कालेन प्रजज्वाल दिग्ध्रया ॥ ३२

— *) Ms-s अगच्छत् (sio) (for गच्छन्ति). — *) T₁ G₁ M सुवेद (for सुवेद).
 26 *) T₂ G₁-4 एके (for अग्रे). — *) D₁ सुमित्रः; T₁ मित्रंति (for दहन्ति). — *) K₁ निर्गल्य; N₁ D₁ २ निःसृत्य; B₁ निर्गम्य; T₁ अनुसृत्य. S₁ K (except K₂) Cd हायनैः; N₁ V₁ B D हेतवः; G₂ (1 orig. gloss) चाधिपाः.
 27 *) K₂ N₂ २ V₁ B Da Dn D₁ ४ T₁ G (except G₁) त्वयैवेदं; K₂ N₁ D₁ तवैवेयं. — *) K₂ N₂ २ V₁ B D (except D₁ २) T₁ G (except G₁) विश्वं सृष्टं (for विश्वसुष्टिः). — *) K₁ ४ V₁ तवैव; N₁ तत्रैव. K₁ transp. कर्म and विहितं. — *) T₁ कर्म (for सर्वं).
 28 *) K₂ B (except B₂) Da D₁ २ त्वयापो; T₁ त्वयोप; G₁ त्वया हि. — *) S₁ K₁ त्वचो (for त्वयि). — *) T₂ G₁-1 संप्रकथितं.
 29 *) S₁ K₁ अभिम्; K₂ N₁ V₁ D₁ २ अग्रेषु. V₁ दहनः (for उज्जलोः). K₂ N₂ २ B Da Dn D₁ २ त्वमेव दहनो (K₂ उज्जलोः) देव. — *) D₁ २ प्रजापतिः; Cd एष्टं (as in text). K₂ एवं विपाता एष्टं. — *) S₁ K (except K₂) N₁ V₁ D₁ २ Cd यमः सूर्यः; B₁ २ D₁ २ D₁ २ T₁ Ms यमो मित्रः; T₂ G₁-४ यमो मित्रः; G₁ यमो मित्र (for यमो मित्रः). — *) S₁ Ko Dn₂ D₂ T₁ G (except G₁) चानलः (Ko "मिलः; Dn₂ "मल); Cd as in text. D₁ सोमसिद्धं च चानलः (sio). — After 29, Ko. २ ४ D₁ (marg. sec. no.) २ ins.
 2142* महा मयानसमुत्तस्यो रिपिदेवुर्जेनादनं ।
 प्रलये पेष कालाग्री दद्रुरूपी विनायसुः ।
 जरायुणाष्टं गर्भं पाति देव जगत्पते ।
 त्वमाता जगतः स्तुषो देवदेव यमोऽस्तु ते ।
 [(L 1) D₁ २ समुत्तस्यो and रिपिदेवोः. — (L 2) D₁ प्रतिष्ठितः; D₂ विनायसुः. — (L 4) K₂ देव यमोः.]
 — T₁ on the other hand, ins. after 29;

2143* मम पुत्रांश्च पौत्रांश्च पत्नीं रक्ष हुतायान ।
 गृहं क्षेत्रं पशून्क्षर रक्ष मां सर्वं सर्वदा ।
 30 S₁ K₁ २ B om. उवाच. — *) K₂ N₂ २ V₁ B Da Dn D₁ २ तदा तेन; M₂ २ ततः मीतः. D₁ T₁ G (except G₁ २) एवं स (D₁ च) संस्तुतस्तेन. — *) B₁ चानलः (for पावकः). — *) G₁ M हव्यवाहस्तु (for तुतोप तस्य). K₂ transp. तस्य and नृपते. T₁ नृपते श्रीतदोत्रः स. — *) Da अपि च (for अमित). — *) N₁ अर्हः; D₁ २ G₁ इदं (for इष्टं).
 31 G₂ (hapl.) om. 31^a-32^a. — *) T₂ G₂-२ संदहन्खाण्डवप्रस्थं. — *) S₁ K (except K₂) विवर्जयेः; B₁ G₁ विसर्जयेः. — After 31, T₁ ins. (of. 2143*): —
 2144* भार्यो रक्ष गृहं रक्ष पुत्रं मे रक्ष सर्वदा ।
 पतन्तु देवतः सर्वं स्वयद्भक्तवाभिर्मो ।
 सर्वत्र सर्वदास्माकं शिवो भय हुतायान ।
 32 G₂ om. 32^a (of. v. l. 31). — Before 32, B (except M₂; G₂ om. 32^a) ins. वैशं. — *) Ko. २ B₁ स तथेति; K₂ तथेति सं; K₂ B₂ २ Da T₁ तथेति सं. Ko. २ २ V₁ प्रतिज्ञाय. — *) S₁ T₁ G₁ M खाण्डवं. — *) Ko. २ Da दिग्ध्रया; G₁ M (except M₂) तुसुक्षया.
 Coleophon om. in T₁ Ms. — Major parvan: T₂ G M₂-२ संभव (for आदि). — Sub-parvan: S₁ Ko-२ N₂ B Da Dn₂ २ D₁ २ २ Ms खाण्डवदाह; to it S₁ Ko. २ B₂ Da D₂ Ms add शार्ङ्गको (B₂ Da D₂ शार्ङ्गो) शल्क्याम्. K₁ (om. the sub-parvan name) mentions only शार्ङ्गकोपास्तयान. — Adhy. name: S₁ K₁ मंदपारुहापस्त्यं धिता. — Adhy. no. (figures, words or both): D₁ 223; D₂ 245; D₂ 28; T₂ G₂-२ M₂-२ 195; G₁ 194; G₂ 193; G₂ 198. — Sloka no.: D₂ 24; D₂ 33; M₂ 34. — Aggregate sloka no.: D₂ 833A.

२२१

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रज्वलिते शुके शाङ्गकास्ते सुदुःखिताः ।
 व्यथिताः परमोद्विग्ना नाधिजग्मुः परायणम् ॥ १
 निशाम्य पुत्रकान्वालान्माता तेषां तपस्विनी ।
 जरिता दुःखसंतप्ता विललाप नरेश्वर ॥ २
 अयमग्निर्देहन्कथमित आयाति भीषणः ।
 जगत्संदीपयन्मीमो मम दुःखविवर्धनः ॥ ३
 इमे च मां कर्षयन्ति शिशवो मन्दचेतसः ।
 अवहेश्वरणैर्हीनाः पूर्वेषां नः परायणम् ।
 शसयन्श्चायमायाति लेलिहानो महीरुहान् ॥ ४

अशक्तिमत्त्वाच्च सुता न शक्ताः सरणे मम ।
 आदाय च न शक्तासि पुत्रान्तरितुमन्यतः ॥ ५
 न च त्यक्तुमहं शक्ता हृदयं द्यूतीव मे ।
 कं तु जहामहं पुत्रं कमादाय प्रजाम्यहम् ॥ ६
 किं तु मे स्यात्कृतं कृत्वा मन्यध्वं पुत्रकाः कथम् ।
 चिन्तयाना विमोक्षं वो नाधिगच्छामि किंचन ।
 छादयित्वा च वो गात्रैः करिष्ये मरणं सह ॥ ७
 जरितारौ कुलं हीदं ज्येष्ठत्वेन प्रतिष्ठितम् ।
 सारिसृकः प्रजायेत पितृणां कुलवर्धनः ॥ ८
 स्वम्भवित्रस्तपः कुर्याद्गोत्रो ब्रह्मविदुचमः ।

CC-0. IN-0.

221

1 Śi K1. s Om. उवाच (T1 om. the ref.). — *) K3-4 N2. s V1 B D वदोः; N1 शोचो; Cd शुके (as in text). — *) Some MSS. शाङ्ग. — *) T2 G (except G1) वधुः (for व्यथिताः). — *) G2.6 जातच्छतं (for नाधि).

2 *) Śi K1 N V1 B D T2 G3-4 Ms निशाम्य; Cd as in text. D1.2 T1 बालकान्वालान् (for पुत्रकान्वा). — *) Śi अथेषां; K3 T2 G1 M चेषां (for तेषां); K4 चसालिनी; Cd तप (as in text). — *) K3 T2 G3-4 पुत्रशोकातां; K2 B1.2.2 D (except D1.2.2) दुःखशोकातां; N2. s V1 B2 T2 G1 M शोकदुःखस्त. — *) Śi V1 D2 जनेश्वर; K2.2 N2. s B Da Dn D2 T2 G (except G1) सुदुःखिताः; D1.2 आकुलं विवा.

3 Beforo 3, Śi K1 G1.2. s M Ins. जरिता; K2.3-4 N V1 B D जरितोवाच. — *) T2 अखिलं निर्दे. — *) K1 चायाति. T2 G2.4 चोचाम्. — *) Śi K1. s स दीप; K2 संभीषयन्; D2 स्वं दीप; M2 संताप. — *) D2 दुःखं विवर्धयन्.

4 *) T1 [s] वि (for च). Śi K2.4 N1 मा (for मां). T1 M मानयंतीव; T2 G कर्षयंतीव (G1 माहां आयाति) (for मां कर्ष). Cd कर्षयंति; D2 V कर्ष (as in text). — Mr om. 2-5. — *) N V1 B D G2 परायणाः; Cd as in text. — *) K2.4 D2 जातपत्र (for शसयन्). N1 D2 स समायाति; T2 G3-4 सर्वयुवाति (for चायसा). 5 Mr om. 6th (cf. v. 1. 4). — *) K2. s N2. s V1 B

D अजातपशुश्च; N1 अशक्तिमंतश्च. T2 G (except G1.2) Ms सुतान्. — *) Śi K1 अशक्ताः; T2 G (except G1.2) Ms अशक्तान्. T1 अशक्तान्स्वस्वकर्मणि. — *) T2 G3-4 आदाय. G2.6 तान् (for च). K2 N2. s B (except B2) D (except Da) G1 M शक्ताम्. K2. s अशक्ताश्च (Ko न शक्ता चा) हमारदाय. — *) N1 वै गंतुश्च; N2. s V1 B1.2. s Dn D1.2 T2 तरितुम्; D2 र्वरितुम्; B2 आगतुम्; G2 र्वरितुम्; K2 N2. s V1 B (except B2) Dn D4. s आत्मना; D1.2 S अंततः. K2. s 4 कश्चिद्गुमितः सुतान्; Nilp निःसारयितुमंततः. Cd cites निःसरितुं; अंततः.

6 *) D1.2 न तु स्वकुलशक्ता च. — *) Śi K1 वदति; Ko V1 D1.2. s दीपंते; N1 B1. s दीपंति; T2 G2.4 वदति (for दूयति). Ko V1 D1.2 च मे; D2 मम (for हव मे). — After 6th, K2. s 4 Da (marg. sec. m.). s ins. 2

2145th कर्षं प्रदीप्ताज्ज्वलनाद्दियुच्येत्सुता मम ।
 मन्दभाष्या सपुत्राहं किं करिष्यामि शोचती ?
 — *) K1 B2 D2 G Ms. 1 किं तु; K2 किं तु; K3 N2. s V2 B2 Da1 Dn D1.2 T2 G1.2 4 कं तु; G2 कर्ष. Cd cites तु (चितकं). T2 G (except G1) लज्याम्यहं; M2-3 जहाम्यहं. — *) G2.4 (before corr.) प्रजाम्यहं.

7 T2 G3-4 om. 7th. — *) V1 वदं (for कृतं). N1.2 B2. s D1 कृतं; B1. s Da कृतं; Dn D2.4 कृते (for कृत्वा). — *) K2 N2 B Dn D2.4 किं वा मन्यत पुत्रकाः. — *) N1 D1.2 चितवंती. G2.6 अवि (for वि-). Śi S वे (for वो). — *) K2 N2. s V1 B D (except D1.2.4) छादयित्वाभि; S एवा हि. — *) Śi K1 विवद (for सह).

इत्येवमुक्त्वा प्रययौ पिता वो निर्धृणः पुरा ॥ ९
 कमुपादाय शक्येत गन्तुं कस्यापदुत्तमा ।
 किं नु कृत्वा कृतं कार्यं भवेदिति च विह्वला ॥ १०
 नापश्यस्त्राधिया मोक्षं स्वसुतानां तदानलात् ॥
 एवं ध्रुवन्तीं शार्ङ्गास्ते प्रत्युत्तरथ मातरम् ॥ ११
 स्नेहमुत्सृज्य मातस्त्वं पत यत्र न हव्यवाद् ।
 अस्मासु हि विनष्टेषु भवितारः सुतास्तव ।
 त्वयि मातर्विनष्टायानं नः स्वात्कुलसंततिः ॥ १२
 अन्ववेक्ष्यैतदुभयं क्षमं स्यात्कुललस्य नः ।
 तद्वै कर्तुं परः कालो मातरेण भवेच्च ॥ १३
 मा वै कुलविनाशाय स्नेहं कार्पीः सुतेषु नः ।

न हीदं कर्म मोघं स्याल्लोककामस्य नः पितुः ॥ १४
 जरितोवाच ।
 इदमाप्तोविलं भूमौ पृथस्यास्य समीपतः ।
 तदाविशर्ध्वं त्वरिता बहेरत्र न वो भयम् ॥ १५
 ततोऽहं पांसुना छिद्रमपिधास्यामि पुत्रकाः ।
 एवं प्रतिकृतं मन्ये ज्वलतः कृष्णवर्त्मनः ॥ १६
 तत एष्याम्यतीतेऽप्यौ विहर्तुं पांसुसंचयम् ।
 रोचतामेप्य पोपायो विमोक्षाय हुताशनात् ॥ १७
 शार्ङ्गका ऊचुः ।

अवर्हान्मांसभूतान्नः क्रव्यादासुविनाशयेत् ।
 पश्यमाना भयमिदं न शक्यामो निषेवितुम् ॥ १८

8 *) Ś1 K1 T1 जरितारि, D1 जरितानां K1 s हीन,
 K1 s *) V1 B D (except D1 s s) G1 हेतव, Ks चेद्,
 G1 हीति — *) Da श्रेष्ठत्वेन, T1 Gs 'त्वे च, Ts Gs s 'तु
 एव, G1 'त्वे त्व, Gs Ms 'हे त्वेव; Gs Ms s 'हे त्वेव Ś1
 Ko s s D1 s s प्रकल्पित, K1 'कल्पयेत् — *) Ś1 सारिसृक्,
 Ko s s सारिसृक्, K1 सारिसृक्, K2 सारिसृक्, N V1
 B s s Da1 D1 D2 s s सारिसृक्, Bs Ts Gs s Ms s
 सारिसृक्, D1 सारिसृक्, T1 सारिसृक्, G1 s शारी, Gs s
 Ms s शारी only Das exactly as in text! The vari-
 ants of this name are ignored in the sequel. — *)
 Ks s Ds वशावर्धन, V1 कुलभूषण

9 *) K1 s B D (except D1 s s) ब्रह्मविदां वर
 — *) Ns Bs Ts G (except G1) वै (for वो) — After
 9, S1 ins

2146* सदैव चरितुं बालेभ्यं शम्भोमि तपोवने ।

[G1 M बाला Ts Gs s शम्भोमि T1 Gs तपोवनात्
 M वन लपितया सह (for the posterior half)]

10 *) N1 शक्येद्, Ns s Bs D (except Ds) शक्येय,
 T1 शक्नोति — *) V1 B Da तर्तुं (Das कर्तुं) (for गन्तु)
 K1 कस्यापद् तत, N V1 B D (except Ds) कथापदुत्तमा
 — *) Cf 7* Ks-s N1 Dn1 ns Ds s Gs तु (for तु)
 Ś1 K (except Ks) N1 Bs D1 s s मे स्यात् (for कृत्वा)
 Ts Gs कथ (for कृत)

11 *) Ks जरिता, Bs s Da Ms सुपिया, Ts Gs s सा
 पिया, Gs s सायु या — *) N1 सा (for स्व) Ts Gs s
 सदा सदात् — Before 11*, all MES except Ts1 ins.
 वैशु उ* (resp वैशु) — *) Ś1 K1 सदती; K2 Ns s B D
 सुपानां T1 सा; G1 s s M तु (for ते) — *) Ś1 तत्र;
 N1 V1 हवि; Ds ह्य; S ते स्व- (for अथ)

12 *) T1 चाहि (for पत) — *) K (except
 K1) N V1 B Da Dn Ds s ह्य; D1 s Gs च, Ts
 Gs-s अवि, G1 सु (for हि) Ts G (except G1 s) हि,
 Ms प्र- (for वि) — *) Gs s हि नष्टाय (for विन*)
 — /) D1 s transp न and न N1 G (except Gs s)
 M तु, T1 हि (for न)

13 *) Ks N V1 B Dn1 Ds Ts Gs क्षेम, D1 s योक्तु,
 Cd as in text D1 s शस्त्र Ms यस्यात् (by transp).
 Ś1 K1 Bs स्व (for यत्) Dns D1 s च, Ts G (except
 G1) तु (for न) — *) Ś1 Ko s s T G (except G1) पत्
 (for पत्) Gs s कामे

14 *) Ks s Ns s B D (except D1 s s) T1 त्व (for
 वै) Ks Ns s B Da Dn Ds सर्वविना*, D1 s कुलविनाशेन
 — *) Ko s s B1 च, K1 दे, Bs अल, S (except Ts
 Gs s) ते (for न) — *) N1 Bs मे, Bs वै (for न)

15 Ś1 K1 S om उवाच — *) N1 त्वरित — *) N1
 D1 s तत्र (for अत्र) T1 न बहेरत्र (by transp) D1
 Gs s च नो (for न वो)

16 *) K (except K1) B D (except Da) पांसुना;
 T1 पांसुभिश्च — *) G1 विधायास्तामि तु* — *) Ś1
 K1 तथा (for एव)

17 *) Ks s N1 B1 s निहर्तु; Ns Dn Ds विहर्तु; Ns
 निहर्तु, V1 उदहर्तु, Bs निहर्तु Cd as in text K (except
 K1) B (except Bs) Da Dns D1 s पांसुसचय (Ko s s
 'चयान्), G1 पांसुसचयात् — *) Ś1 K1 चोपायो Ks Ns
 V1 B1 s Ds S वो योगो, Ns Bs s Da Dn वो वादो (for
 चोपायो) — *) Ks s Ns B (except Bs) D (except
 D1 s s) मोक्षार्थं च, Ks विमोक्षाय; Ns विमोक्षार्थं

18 Ś1 शार्ङ्गो; K1 B1 s D (except D1 s s) शार्ङ्गं ऊं*

कथमग्निर्न नो दद्यात्कथमाखुर्न भक्षयेत् ।
कथं न स्यात्पिता मोघः कथं माता धियेत नः ॥ १९
विल आखोर्विनाशः स्यादभेराकाशचारिणाम् ।

इति श्रीमद्वाभारते आदिपर्वणि एकविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

२२२

जरितोवाच ।

अस्माद्द्विभान्निष्पतितं श्येन आखुं जहार तम् ।
धुद्रं ग्रहीत्वा पादाभ्यां भयं न भविता ततः ॥ १
शाङ्गिका ऊचुः ।
न हृतं तं वयं विद्मः श्येनेनाखुं कथंचन ।

Ks पक्षिण ऊः; S (Gs om.) शाङ्गं (Ts Gs Ms-s 'ङ्गि)काः.
— *) Ns नवहार्त्तः; Ts Gs-4 अर्भकान्. Bs मांसविद्याज्ञः.
— *) T1 एष (for आखुः). — *) Ts G (except G1)
पश्य मातरं (for पश्यमाना). T1 विलं (for भयं). Ko. 2. 4
Ds चेद्रं (for हृद्रं). — *) Śi Ks D1 शक्यामो; T1 शक्येन;
Ts G (except G1. 2) Ms शक्यामि; Ms-s शक्याम. Ks
प्रवेशितं. Ks Ns-s B Dn Ds. 4 प्रवेष्टुं नात्र शकुमः; Ns
V1 Da न विशामो (Da वेद्याम) विलं वयं.
19 *) Ks Ns-s Bs D चक्षयेत्; Ts G (except G1)
हृन्वात् (for दृष्ट्वात्). — *) Ks Ns-s B D (except
D1. 2. 3) नाचायेत् (for भक्षं). — *) Ks चरेत्; S Cd
चरेत्. D1. 2 चरेद्वनं (for धियेत नः).

20 *) Ns V1 Da विलम्; S विलाद्. — *) Ts Gs-4
Mr चारिणः. — *) Śi Ks. 1. 2 Ms श्येयो; T1 श्येयो. Gs
M (except Ms) आखोर (for दाहो).

21 V1 om. 21^{ab}. — *) Śi Ks भक्षणं (for मरणं).
Ko. 2 नो; Ks. 1 Da T Gs-6 M न; Ns D1 3 Gs हि (for
नः). — *) Ks. 2 N B D भक्षिते (Ns D1. 3 खादिते); Ks
खादितः; Ts खादनाद्; Ts G (except G1) तु तदा; Ms
खापुनं. — *) Ks शितद्विष्टः; Ks शितैर्हृष्टः; Ns एष्टारष्टः;
B1. 2. 3 इष्टैर्हृष्टः; Da शितद्विष्टः; D1. 2 द्विष्टा द्विष्टः; T1 Gs
शितद्विष्टः; Ts Gs-6 Ms. 6-s शित इष्टः; G1 शितिष्ट इष्टः
(sic). Cd cites शिष्टेः and दिष्टं. — *) Ns Das Ds S
दुतागने. — After 21, Ds (marg. sec. m.) S ins.:

2147* अग्निदाहो तु निषत्तं महालोके ध्रुवा गतिः ।

[Ds ध्रुवा (for ध्रुवा). T1 अग्नेर्दं 'यता' लोकोद्भव गतिः.]

अन्येऽपि भवितारोऽत्र तेभ्योऽपि भयमेव नः ॥ २०
गर्हितं मरणं नः स्यादाखुना खादता विले ।
शिष्टाद्विष्टः परित्यागः शरीरस्य हुताशनात् ॥ २१

अन्येऽपि भवितारोऽत्र तेभ्योऽपि भयमेव नः ॥ २
संशयो ह्यगिरागच्छेद्दुष्टं वायोर्निवर्तनम् ।
मृत्युर्नो विलवासिभ्यो भवेन्मातरसंशयम् ॥ ३
निःसंशयात्संशयितो मृत्युर्मातर्विक्षिप्यते ।
चर खे त्वं यथान्यायं पुत्रान्वेत्ससि शोभनान् ॥ ४ ॥

आदि'). — Sub-parvan : Śi Ko. 1-4 Ns B Da Dn. 1. 2
D1. 2. 4. 5 Ts Gs. 4 Ms साद्वदाहः; to it Śi B. 2. 4 D1 Ms
add शाङ्गो (Śi Ms 'ङ्गो)पाख्यान. K1 (om. the sub-
parvan name) reads only शाङ्गिकोपाख्यान. — Adhy.
name : Śi K1 Ds शाङ्गकसं (Ds 'वि)लापः; Ko. 2. 4 शाङ्गिका-
विलापः. — Adhy. no. (figures, words or both) : Dns
239; Dsm 246; Ds 30; T1 334; Ts Gs-6 Ms. 6-s
196; G1 Ms 195; Gs 194; Gs 199. — S'toka no. :
Dn 22; Ms 24. — Aggregate s'toka no. : Dns 8355.

222

I Śi S om. उवाच (Gs om. the ref.). — *) Śi
Ko. 1 Ds T1 निषतितं; B1 Ms-s निषतितं. — *) Ks. 2
Ns-s B D (except D1. 3) Ms आखुं श्येनो (by transp.).
— *) Ks. 2 Ns-s B D (except D1. 3) धुद्रं पश्यं
ग्रहीत्वा च (Bs tu) यातो नात्र भयं हि च.

2 K1 B. 2. 4 Da Dn Ds शाङ्गो; Ks T1 Gs-4 शाङ्गिका.
Śi Ks S om. ऊचुः. — *) B (except Bs) तु (for तं).
Ks B1 T1 G1 M विद्मः. Ts Gs-4 एकमेव हृतं विद्मः; Gs. 2
नापाहृतं वयं विद्मः. — *) Śi तेभ्यस्तु. Ks. 2 भयमल्लि (Ks
'मेति) नः. D1. 2 तेभ्योपि हि च नो भयं.

3 *) Ns Bs M संशयं. Ks Ns-s B1. 2. 3 Dn Ds
वदितारं. Bs Da संशयोभिरितारं. — *) Śi Ks हृद्युत्तवा
भयमाखुभ्यो. — *) Ko. 2. 4 Ts Gs-4 संशयः. Ks Ns-s
V1 B (except Bs) D (except D1. 3) विले स्यात्तत्र संशयः.

4 *) Śi जननि त्वं; Ko Ns. 1 चर त्वं वै; K1 जनय त्वं;
Ks Ds. 4 लेचरि त्वं; Ks Ns B (except Bs) D1. 3 ले चर
त्वं (by transp.); Ks चरत्वेवं; T1 चरत्वेव; Ts G (except

जरितोवाच ।

अहं वै श्येनमायान्तमद्राक्षं विलमन्तिकात् ।
 संचरन्तं समादाय जहाराखुं विलाद्वली ॥ ५
 तं पतन्तमहं श्येनं त्वरिता पृष्ठतोऽन्वगाम् ।
 आशिषोऽस्य प्रयुञ्जाना हरतो मूपकं विलात् ॥ ६
 यो नो द्वेषारमादाय श्येनराज प्रधावसि ।
 भव त्वं दिवमास्थाय निरमित्रो हिण्मयः ॥ ७
 यदा स शक्तिस्तत्सेन क्षुधितेन पत्रिणा ।
 तदाहं तमनुज्ञाय् प्रत्युपायां गृहान्प्रति ॥ ८
 प्रविशश्चं विलं पुत्रा विश्रब्धा नास्ति वो भयम् ।
 श्येनेन मम पश्यन्त्या हत आखुर्न संशयः ॥ ९

शार्ङ्गका ऊचुः ।

न विश्वं वै वयं मातर्हृतमाखुमितः पुरा ।
 अविज्ञाय न शक्यामो विलमाविशतुं वयम् ॥ १०
 जरितोवाच ।
 अहं हि तं प्रजानामि हृतं श्येनेन मूपकम् ।
 अत एव भयं नास्ति क्रियतां वचनं मम ॥ ११
 शार्ङ्गका ऊचुः ।
 न त्वं मिथ्योपचारेण मोक्षयेथा भयं महत् ।
 समाकुलेषु ज्ञानेषु न बुद्धिकृतमेव तत् ॥ १२
 न चोपकृतमसाभिर्न चासान्वेत्य वे वयम् ।
 पीड्यमाना भरस्वसान्का सती के वयं तव ॥ १३

G₁) Ms-s चर वै स्व Cd otes चर (= गच्छ) as in text
 S₁ K (except K₂) N₁ D₁ s यथाकाम — ^a) K₂ s N
 V₁ B D G₁ s भा(D₂ G₁ s प्र)व्यसि, T₂ उत्सृज्य, Cd
 वत्ससि (as in text) S₁ K₁ शोभने

5 K₁ S om उवाच — ^a) K₂ N₂ s B (except B₂)
 Dn D₄ अहं वेनेन त यात — ^b) D₂ s महात् (for अद्राक्ष)
 K₂ N₂ s B (except B₂) Dn D₄ पतता वर (for विलमं)
 — ^c) K₂ s N₂ s B (except B₂) Dn D₄ विलादाखु
 S₁ K₁ Ko 1 s N₁ V₁ D₁ s तमादाय — ^d) T₁ M₂
 बलादाखु S₁ K₁ N₁ V₁ T₁ G₁-s (by corr) बलाद्वली
 K₂ s N₂ s B₂ s Dn D₄ श्येन पुत्रा महावत्

6 ^a) K₂ N₂ s B (except B₂) Dn D₄ s त पतत
 महावेगाम् — ^b) N₁ Dn₂ D₁ पृष्ठतोऽन्वया, T₂ G₁-s
 पूर्वम-वारा, G₁ s s Ms s पृष्ठमन्वया — After 6^{ab}, K₂
 reads 9, repeating it in its proper place — ^c) S
 हत K₁ s N V₁ B Da Dna D₄ s S सूयिक S₁ D₁ s
 G₁-s चलात् — K₂ ins after 6 D₄ (marg sec m),
 after 7^{ab}

2148* नमोऽस्तु ते श्येनराज रक्षिता राजवचन्या ।

7 ^a) S₁ K₁ Ko 1 s N₁ D₁ s s "मात्रम् — ^b) K₂
 श्येनीपुर S₁ K₁ Ko 1 s N₁ हरस्तुत, S विधावसि — After
 7^{ab}, Da (marg sec m) ins 2148* — ^c) K₂ s s
 Ms s चिरमास्थाय, V₁ दिवमासाच — ^d) D₁ श्येन
 राजो हिरं"

8 ^a) S₁ K₁ D₁ यदा परोक्षितसः K₂ s N₂ s V₂ B
 (except B₂) Dn D₄ s स यदा सः D₂ s यदासौ भं
 — ^b) K₂ s N₂ s B (except B₂) Dn D₄ s श्येनेनाखु
 पतं Ms-s क्षुधितेन च पत्रिणा — ^c) S₁ D₁ s B (except

G₁) अनुज्ञाय, B₂ "प्राप्य — ^a) N₁ D₁ s प्रसिधता स्वान्
 K₁ प्रह प्रति; K₂ s N₂ s B (except B₂) Dn D₄ s पुनर्गृह
 (K₂ D₂ "गृहान्, Dn₂ ns "गृहे), D₂ गृहान्नि

9 ^a) K₁ T₁ G₁ विलम्बा; N₁ B (except B₂) D₄
 विल(N₁ "अ)व्य, T₂ G₁-s M विलमान् (Ms-s "मा)
 K₂ N₂ s B₂ s D₄-नात्र, B₂ मात्र — ^b) Dna D₁ हतआखु
 K₂ N₂ s B (except B₂) Dn₂ ns D₄ महात्मना (for
 न स")

10 K₂ T₁ G₁ शार्ङ्गिका; B₂ s Dn D₄ T₂ G₁-s Ms-s
 शार्ङ्गो S₁ K₁ S om ऊचु D₂ शार्ङ्ग उवाच — T₁ G₁
 Ms (hapl) om 10-11 and the ref before 12
 — ^a) Ko s V₁ B₁ s s D₁ G₁ s s विप्रो वै, K₂ s N₂ s
 B₂ Da Dn D₄ s s T₂ M (Ms om) विप्रहे, G₁ s विप्र ते
 K₂ s N₂ s B (except B₂) D (except D₁) हत (for वय)
 — ^b) S₁ N₁ V₁ D₁ s हत आखु G₁ सत पुरा K₂ s
 N₂ s B (except B₂) D (except D₁) श्येनेनाखु कथचन
 (-²) — ^c) K₂ s N V₁ B₂ Dn D₄ s प्रवष्ट दिवर
 शुव (K₂ "वि), B₁ s प्रवेष्ट च विल शुव, B₂ Da प्रवेष्ट
 विलमच वै

11 T₁ G₁ Ms om 11 (with ref, of v 1 10) S₁
 K₁ S om उवाच — ^a) Ko D₂ कृत प्रजा, K₂ s N₂ s B
 (except B₂) Dn D₄ s तमभित्त, D₁ तात प्रजा, S (T₂
 G₁ Ms om) हि त (G₁ हत) विजा — ^b) Many MSS
 (mostly S₁) सूयिक — ^c) K₂ N₂ s V₂ B (except B₂)
 Dn D₄ नास्ति बोध भय पुत्रा; K₂ corrupt

12 T₁ G₁ Ms om the ref (cf v 1 10) S₁
 G₁ शार्ङ्गिका, B₁ s Dn D₄ शार्ङ्गो S₁ K₁ S om ऊचु
 — ^a) K₂ s N₂ s B D (except D₁) भयादि न; G₁ s

तरुणी दर्शनीयासि समर्था भर्तुरेपणे ।
 अनुगच्छ स्वभर्तारं पुत्रान्नाप्स्यसि शोभनान् ॥ १४
 वयमप्यग्निमाविश्य लोकान्प्राप्स्यामहे शुभान् ।
 अथास्माच्च देहेदमिरायारुस्वं पुनरेव नः ॥ १५
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततः शाङ्गीं पुत्रानुत्सृज्य खाण्डवे ।

जगाम त्वरिता देशं क्षेममग्रेरनाश्रयम् ॥ १६
 त्वत्तीक्ष्णाचिरभ्यागाञ्ज्वलितो हृन्ववाहनः ।
 यत्र शाङ्गीं वभूवुस्ते मन्दपालस्य पुत्रकाः ॥ १७
 ते शाङ्गीं ज्वलनं दृष्ट्वा ज्वलितं खेन तेजसा ।
 जरितारिस्ततो वाचं श्रावयामास पावकम् ॥ १८

G. 1.
R. 1.

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वाविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

भयं मम.

13 ^{4d} Ko Dn1 D1.s G1.s दीव्यमानान्. K1 N̄ V1 B Da Dn D1.s विभर्ष्यस्मान्; T1 G1 Ms-s हरस्वस्मान्. Ś1 K1 'ना भयल्ल (Ś1 'स्व)स्वाकृते के ते (Ś1 'ते के) वयं तव.

14 ⁴ K1 B भर्तुपो (G1.s 'सो)पणे; Dns D1 भर्तुरीदृष्टी. Cd cites एपणे (as in text). — *) K1 N̄1.s B Da Dn D1 'गच्छ पति मातः; K1 'गच्छपतिमौतः; D1.s 'गच्छसि भर्तारं. — *) Ś1 Ko.1.s वेत्यसि; Dns D1.s T1 प्राप्स्यसि; G1.s.s M हृत्पसि. T1 G1.s.s M शोभने.

15 Ś1 († hapl. om. 15^a). — *) K1.s N̄1.s B D (except D1.s) वयमग्निं समाविश्य. — *) Ko.s N̄1 V1 Dns D1.s T1 प्राप्स्याम शोभनान्; K1.s N̄1 Bs Dns D1.s G1.s प्राप्स्याम शोभनान्; Da आपस्यामहे शु. — *) Ds यदास्मान्; T1 अस्मास्तु. K1 दृष्ट्वाग्निदः. — *) Ko.s.s S शंवायाः; K1 स्वमायाः (for आयास्वः). — Alter 15, D1 marg. sec. m. ins. "

2140* समागमश्च भविता एवं वै शोकं च मा कृयाः ।

16 Ś1 K1.s D1 S om. उवाच (G1 om. the ref.). — *) K (except K1) N̄ V1 D (except D1.s) T1 G1 M उच्यते. Ś1 K1 तदा; G1.s तया. K1.s Da1 D1 शाङ्गी. — *) Ś1 Ko.1.s D1 सुतानुत्सृज्य; N̄1 तानुत्सृज्य च. — *) Ś1 K (except K1) V1 निराश्रयं; N̄1 D1.s निरामयं; N̄1.s Bsm Dn D1.s अनामयं.

17 ⁴ B1 सीद्मनाग्निदः; D1.s कृतानुदः; G1 सीद्मनाग्निदः K1 अस्यायात्. — *) K1 N̄1.s V1 B D (except D1.s) G1 त्वरितो हृन्व.

18 Dns om. 18. — *) K1 N B (except B1) Dns सतस्त्रे; T1 G1.s M तं शाङ्गीं; T1 G1.s शाङ्गीं. K1 N̄ B (except B1) Dns D1 उद्वलितं. — *) K1 N̄ B1.s Dns D1.s G1.s ज्वलनं; B1.s Da D1 T1 M ज्वलनं. K1 N̄ B (except B1) Dns D1 ते विद्वंसमाः (for खेन ते). — Alter 18^a, 8 ins.:

2150* इयिताः करुणा वाचः श्रावयामासुरन्तिकतात् ।
 — *) Ś1 K (except K1) N̄ V1 B1 D (except D1; Dns om.) ततो वाचयं; G1.s M ततो वाचः.

Colophon om. in TL. — Major parvan: T1 G M संभव' (for आदि'). — Sub-parvan: Ś1 Ko.1.s B1 D1.s G1.s खाण्डवदाह; to it Ś1 Ko.4 B1 D1.s add शाङ्गीको (B1 D1 शाङ्गीं)पाख्यान. K1.s N1 B1.s Da Dns D1 Ms (all om. the sub-parvan name) mention only शाङ्गीको (N1 Bs Dns D1 शाङ्गीं)पाख्यान. — Adhy. name: Ś1 K1 जरिता (K1 शाङ्गीं)पलायनं. — Adhy. no. (figures, words or both): Dns 230; Dsm 247, Ds 31; T1 G1.s Ms.1.s 197; G1 Ms 195; G1 195; G1 200. — S'loka no.: Dns ns 18; Ms 19.

223

1 Before 1, K1 ins.:

2151* कथं नाम पितास्माकं दुःखापन्ना वसंरहिते (sic) ।

— Ś1 K1 S om. उवाच; B1 om. the ref. — *) V1 पुरस्तात्कृच्छ'. — *) Ms (sup. lin. as in text).s शोमान्. — *) T G (except G1) संप्रेद्य. K1 कृच्छ्रकालं च सं. — *) Ko.4 B1 Dns Dns D1.s T1 G1.s Ms वैवेति; K1 नावैति; K1 corrupt. D1 इत्यते वैव क'; Ms-s स्वयनं वेति क'.

2 ² T1 G (except G1.s) वक्तु. K (except K1) N̄ V1 B D अनुमासं. T1 वः कृच्छ्रमभिसंवासे. — *) D1 विवेकी. S विश्वासात्पावकुपति (T1 'ते). — *) Ś1 K (except K1) B1 D1 'काव्यपवितो. — *) K1.s N̄1.s B (except B1) Dn D1 न श्रेयो विदिते महत्.

3 Ś1 K1 D1 S om. उवाच. — *) Ko D1 G1.s धीरस्वमसि. Ś1 वद; K1 D1.s वचः; G1 तु नः (for च नः). K1 एवमुक्तो भ्रातृभिस्तु जरितारिभिरावु. — *) K1.s

२२३

जरितारिरूवाच ।

पुरतः कृच्छ्रकालस्य धीमाञ्जागतिं पूरुपः ।
स कृच्छ्रकालं संग्राप्य व्यथां नैवेति कर्हिचित् ॥ १
यस्तु कृच्छ्रमसंग्राप्तं विचेता नावबुध्यते ।

स कृच्छ्रकाले व्यथितो न प्रजानाति किंचन ॥ २
सारिसृक उवाच ।

धीरस्त्वमसि मेधावी प्राणकृच्छ्रमिदं च नः ।
शूरः प्राज्ञो बहूनां हि भवत्येको न संशयः ॥ ३

स्तम्बमित्र उवाच ।

ज्येष्ठस्त्राता भवति वै ज्येष्ठो मुञ्चति कृच्छ्रतः ।
ज्येष्ठेभ्यं प्रजानाति कनीयान्किं करिष्यति ॥ ४

द्रोण उवाच ।

हिरण्यरेतास्त्वरितो ज्वलन्नायाति नः क्षयम् ।
सप्तजिह्वोऽनलः क्षामो लेलिहानोऽपसृपति ॥ ५

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तो आतृभिस्तु जरितारिर्विभावसुम् ।
तुष्टाय प्राञ्जलिर्भूत्वा यथा तच्छृणु पार्थिव ॥ ६

जरितारिरूवाच ।

आत्मासि वायोः पवनः शरीरमुत वीरुधाम् ।
यो निरापथ ते शुक्र यो निस्त्वमसि चाम्भसः ॥ ७
ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति विसर्पन्ति च पार्थिवः ।
अर्चिपस्ते महावीर्यं रश्मयः सवितुर्यथा ॥ ८

सारिसृक उवाच ।

माता प्रपन्ना पितरं न विश्वः
पक्षाश्च नो न प्रजाताञ्जकेतो ।

न नस्त्राता विधत्तेऽप्ये त्वदन्य-
स्तस्माद्धि नः परिरक्षैकवीर ॥ ९
यदग्ने ते शिवं रूपं ये च ते सप्त हेतवः ।

१३.१ B D (except D1.2) प्राज्ञः शूरो (by transp.);
S नमस्तेस्तु. १३.१ V1 च (for हि). — *) Ko.2.4 D1
नरोत्तमः; K2 बुद्धे गुणी; S (except G2.4) गुणायिकः.

4 Śi K1 D1 S om. उवाच. — *) K2.2 B2 D1.2
G2.4 श्राता; १३.१ Dn D2 सातो (for श्राता). T1 अथ
भ्रातृव्येकेषु. — *) Śi K हि जानाति; १३.१ विजानाति.

5 Śi K1 D1 S (except M1) om. उवाच. — *) G2
वेतास्त्वरति. — *) T2 G2-4 च (for नः). D2 T2 G2-4
स्वयं (for श्वयम्). — *) N (except D2) *जिह्वाननः (D1
'तः'); T2 G2.4 *जिह्वानलः. K2 १३.१ B (except D2) Dn
D1.2 शूरो; १३.१ V1 D1.2 कालो; G1 सर्वान्; M2 शोभो;
M2-3 शिष्यं (for शामो). M2 *जिह्वानिलसरो. — *) Ko
प्रसर्पति; K2-4 Śi B2 Dn D1.2 T G2.4 M2-3 विसर्पति;
K2m Śi B2.2.4 D2 विसर्पिता; V1 अयसर्पति; G1-3 अदि
सर्पति; M2 यनस्तीत्यु.

6 Śi K2.2 D1 S om. उवाच (T1 om. the ref.).
— *) Śi स पृथग्गुणो भ्रातृभिर् (for *). K2.2 Śi.2 B
(except B2) Dn D1.2 एवं संग्राप्य ते (K2 D2 च) व्योम्यं
संदराहस्तं पुत्रव्याः. — *) Ko.4 D1 प्रगतो शूरः. K2.2
१३.१ B (except B2) Dn D1.2 तुष्टुः प्रप (K2 'म) ता

भूत्वा. — *) K2 १३.१ B2.2.4 Dn D2.4 यथासि; १३.१ V2
B2 Da D1.2 यथावच्. Śi K1 १३.१ D1.2 शृणु भारत; K2
शृणु तस्युच्. G1 M2.2 यत्तस्युत्तु नराधिप.

7 Śi K1 D1 S om. उवाच. — *) Śi K1 M2
(sup. lin.) वायुः पवनः; K2 १३.१ V1 B D वायोर्बहन.
— *) K2 B2 Da अवि; १३.१ B2.2 Dn D1.2.4 T1 अति; D2
पुष्यः (for उत). Śi K1 Cd योष्यः. T2 G2-4 शरीरतर-
चायेति. — *) Śi K2.2.4 १३.१ V2 Dn D2.2.4 शुक्रं; M2
sup. lin. शुक्र. G2.4 यो निरापार्थिवोऽग्रस्त. — *) G2
M2.2.1 चांसतो; G2.4 यर्षतः.

8 *) K1 ऊर्ध्वं वाहुर्युध. K2 १३.१ B D (except D1.2.4)
सर्पति. — *) Śi विस्सर्पति; D2 विसर्पते. G1 ह्व (for
च). S वाधताः (G2.4 M2.1 'तः'). K2 १३.१ V2 B Da
Dn D2 तुष्टतः पार्थिवत्तथा; १३.१ द्विपि सर्पति वा. — *) Śi
अर्चिपि ते.

9 Śi K1 S om. उवाच. — *) १३.१ B D (except D2)
प्रणता; V2 विपन्ना; T1 G1 M1 प्रयाता; M2 (sup. lin.) Cd
as in text. T2 G2-4 पितरं विपन्ना. — *) K2 जाता; G2.4
M1 मुजगता (for प्रजाता). K2.2 धूमकेतो; M2.2 अवादे. K2
१३.१ V2 B D (except D2) पक्षा जाता वैव मो (Śi च) धूम-

तेन नः परिरक्षाद्य ईडितः शरणैपिणः ॥ १०

त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो

नान्यस्तप्ता विद्यते गोषु देव ।

ऋषीन्सान्यालकान्पालयस्व

परेणासान्त्रैहि वै हव्यवाह ॥ ११

स्त्वम्वमित्र उवाच ।

सर्वमग्ने त्वमेवैकस्त्वयि सर्वमिदं जगत् ।

त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विमर्षि च ॥ १२

त्वमभिर्हव्यवाहस्त्वं त्वमेव परमं हविः ।

मनीषिणस्त्वां यजन्ते बहुधा चैकधैव च ॥ १३

सृष्टा लोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाह

प्राप्ते काले पचसि पुनः समिद्धः ।

सर्वस्यास्य भुवनस्य प्रवृत्ति-

स्त्वमेवाग्ने भवसि पुनः प्रतिष्ठा ॥ १४

त्वमन्नं प्राणिनां भुक्तमन्तर्भूतो जगत्पते ।

नित्यं प्रवृद्धः पचसि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १५

द्रोण उवाच ।

स्र्यो भूत्वा रश्मिभिर्जातवेदो

भूमेरम्भो भूमिजातात्रसांश्च ।

विश्वानादाय पुनरुत्सर्गकाले

सृष्टा ब्रह्मा भावयसीह शुक्र ॥ १६

त्वच एताः पुनः शुक्र वीरुधो हरितच्छदाः ।

केतोः; T₁ पक्षाः सुजाता न हि धूमः; T₂ G₂-4 चयं क्रूरा भगवन्नः प्रसीद. — *) Ko नान्नाख्याता; K₂ s ना(K₂ नो)न्यखाता; G₁ स नखाता; M₂ जनखाता. K₂ N₂ s B D (except D₁ s) विद्यते वै; T₁ G₁ s M (except M₂) विद्यतेभ्ये. — *) K₂ N₂ B D S तस्मा(G₁ भया)दस्मान्; V₁ तस्मा-देतस्व. K₂ N₂ s B D (except D₁ s) त्राहि वालारत्व-मग्ने; T G परिपादोक्तीर; M₂-s परिहृयैव गच्छ.

10 *) G₂ यच तेते. G₁ विश्वरूपं. — *) Ś₁ K₁ याश्च ते; K₂ यच ते; K₂ यत्र ते; G₁ यवैते. — *) K₂ s परिविष्पद्य; K₂ Da 'विद्धि त्वं; K₂ 'विष्यस्मान्; N₁ 'पादद्य; N₂ s V₁ B₂ s Dn D₁ s 'पाहि त्वं; B₂ s 'वीक्षस्व; D₂ 'दक्षस्व; S 'रक्षेयाः (M₂-s 'रक्षतु). — *) K₂ N₂ s V₂ B₂ s Da Dn D₁ आतोर्ह; K₂ पंडितान्; N₁ रक्षितान्; D₂ आतोः च; D₂ आतोर्ह; S पीडितान्; Cd as in text. Ś₁ K₁ शरणैपिभिः; K₂ शरणागतान्.

11 *) Ko Cd तमसे; K₂ G₂ तपसो; K₂ तप्यसे; D₂ M₂ (sup. in.) तपसा. M₂-s जातभावो. — *) Ś₁ K₁ D₁ s तदा; K₂ त्वतो; N₁ दाता; B₂ गोता (for तदा). Ś₁ K₁ s Da₁ G₁ देवः. — *) K₂ कर्षीस्त्वस्मान्. K₂ पालयस्व. — *) Cf. 19*. B D₂ G₂ द्वेहि. T₂ G₁ चेत्; G₂-s M च; G₂ s हे (for वै). — *) Ś₁ K (except K₂) N₁ D₁ s भवत(D₁ s तव)प्रसादास्त्रीनिभं प्राग्भुवाम.

12 Ś₁ K₁ S om. उवाच. B₂ om. the ref. — *) S (except T₂ G₂ M₂) त्वमेकस्तु. — *) T₂ G (except G₁) शुचयं च विमर्षि च.

13 Before 13, S ins. द्रोणः (M₁ चैर्षं). — *) D₁ s S त्वमग्ने. D₁ s हव्यकव्यश्च; S हव्यवाद्यश्च (G₁ M₂ s 'शुचधैव). — *) T₂ G (except G₁) परमा गतिः. — *)

B₂ तां; D₂ G₂ s त्वं (for त्वां). K₂ N₂ s B (except B₂) Dn D₁ जागंति. K₂ चैकधैव च; N₂ s V₂ B₁ s s Da Dn D₁ चैकधापि च; G₁ चैकधापि च; G₂ चैकधापि च. K₂ एकधा बहुधा चैव यंति त्वां मनीषिणः.

14 *) K₂ N₂ s V₁ B (except B₂) D (except D₁ s s) काले प्राप्ते (by transp.). N₁ D₁ s दहसि (for पचसि). T₁ M₂-s समिद्धः; G₁ त्वमिद्धः; G₂ समिद्धमेतत्. — *) K₂ s N₂ s B₂ s Dn D₁ s त्वं सर्वस्य; B₂ s त्वं सर्वस्येष्टा; B₂ D₁ s त्वं सर्वस्यास्य (for सर्वस्यास्य). — *) K₁ त्वमे-पामिद्ध; N₁ D₁ s 'वात्स. K₂ मभवसि; Da पचसि. Ś₁ त्वमन्नं; Cd प्रतिष्ठा (as in text).

15 Before 15, K₂ B₁ s s B (except D₁ s s) ins. द्रोण उवाच. — *) K₂ N₂ s D D प्राणिभिर् (D₁ s प्राणिना). K₂ M₂-s शुंके; T G M₂ s शुंके. — *) Ś₁ K₁ अंतर्भूते. — *) Ś₁ K₁ N₁ V₁ B₂ Dn D₁ G₁ नित्य- (for नित्यं). K₂ प्रवृद्धः; D₂ ससृष्टः. K₂ s चरसि.

16 K₁ om. उवाच. K₂ N₂ s B D (except D₁ s) S om. the ref. (of. v. l. 13, 15). — *) Ś₁ K₁ भूमिरंभो; S भूमैराग्ने. Ś₁ K₁ V₁ B (except B₂) Da भूमिजानां. Ś₁ K₁ रत्नानां. D₁ s भूमिजानां रत्नं च. — *) K₂ विष्व-स्वादाय; S विष्वं चा(G₁ 'आश्वा; G₂ s 'अं त्वा)दाय. Cd oites विश्वान् (as in text). K₂ N₂ s B₁ D (except D₁) उत्सृज्य कांके; T₂ G₂-s उत्सृ(G₂ s अप उत्सृ)जसि काले. — *) Ś₁ K₁ सृष्टिः; K₂ Dn₂ s D₁ सृष्टया; K₂ B₁ Cd सृष्टया; K₂ सृष्टो; N₂ s Dn₂ सृष्ट्या; D₂ s सृष्टया; G₂ सृष्ट्या (for सृष्ट्या). K₂ T₁ G₁ M₂ सृष्टया (T₁ 'ष्ट्या; B₂ भूयो; T₂ G₂-s सृष्ट्या; G₂ सृष्टया (for सृष्टया). G₂ s द्व (for द्व). Ko शुंके; K₂ s Da₁ T₁ G₂ M₂ s 'क; Dn₂ D₂ s 'क.

जायन्ते पुष्करिण्यथ समुद्रश्च महोदधिः ॥ १७
 इदं वै सद्यः तिग्मांशो वरुणस्य परायणम् ।
 शिवस्त्राता भवासाकं भासानद्य विनाशय ॥ १८
 पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन्हुताशन ।
 परेण प्रैहि मुञ्चासान्तागरस्य गृहानिव ॥ १९
 चैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तो जातवेदा द्रोणेनाक्लिष्टकर्मणा ।
 द्रोणमाह प्रतीतात्मा मन्दपालप्रतिज्ञया ॥ २०
 श्रपिद्रोणस्त्वमसि वै ब्रह्मैतद्ब्राह्मणं त्वया ।
 ईप्सितं ते करिष्यामि न च ते विद्यते भयम् ॥ २१
 मन्दपालेन पूयं हि मम पूर्वं निवेदिताः ।

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

वर्जयेः पुत्रकान्महं दहन्दावमिति स ह ॥ २२
 यच्च तद्वचनं तस्य त्वया यचेह भाषितम् ।
 उभयं मे गरीयस्तद्ब्रूहि किं करवाणि ते ।
 भृशं प्रीतोऽसि मद्रं ते ब्रह्मन्तोत्रेण ते विभो ॥ २३
 द्रोण उवाच ।
 इमे मार्जारकाः शुक्र नित्यमुद्वेजयन्ति नः ।
 एतान्कुरुष्व दंष्ट्रासु हन्यवाह सवान्धवान् ॥ २४
 चैशंपायन उवाच ।
 तथा तत्कृतवान्बहिरभ्यनुज्ञाय शार्ङ्गकान् ।
 ददाह खाण्डवं चैव समिद्धो जनमेजय ॥ २५

17 *) Śi K (except K₃) G₃ स्वच पृव; N₁ घन्यास्वच; G₁ स्वचो देता. — *) N₁ B Dn D₁ सुभद्रश्च; Cd Nilp as in text. G₃ समुद्राश्च महोपधीः.

18 *) N₁ इदं च; T₁ G₁-4 इयं वै; G₃ सौभिनं. V₁ संप्रति; T₁ इति; T₁ G₁-4 सर्वे (for सद्यः). K₂ G₁ D₁ G₁ तिग्मांशोर. — *) N₁ जीवप्रदो (for शिव*). Dn₁ D₁ सदा (for भव). — *) N₁ न (for मा).

19 *) T₁ G₁-2 विगलान् (G₁ 'प्र' ह्यदीव; M₁-3 विगलान् मितदमयो. — *) Ko D₁ T G कृष्णवर्त्म. — *) Cf. 11⁴. K₁ N₁ V₁ B Dn T₁ G₁ प्रैहि; Cd प्रैहि (as in text). M₁ परेण वै प्रदिष्टवासाय. — *) Śi K₁ गृहानिव; D₁ गृहानिव च.

20 *) K₁ D₁ D₁ T₁ G₁-4 M₁-3 om. उवाच. B₁ T₁ G₁ M₁ om. the ref. — *) K₁ D₁ T₁ G₁ जातवेदो. — *) K₁ N₁ B D (except D₁ G₁) द्रोणेन ब्रह्मदिता. — *) K₁ च प्रीतात्मा; D₁ प्रतीतोऽसि; D₁ प्रतीतात्मा. G₁ M₁-3 दंष्ट्राणां प्रीतात्मा.

21 Before 21, all MSS. ins. अतिव्याच (Śi) K₁ B om. उवाच. — *) K₁ T₁ G₁-4 ऋते. T₁ G₁ द्रोण महापान.

22 *) K₁ N₁ B Dn D₁ वै पूयं; D₁ पूयं हि. — *) K₁ Dn₁ T₁ G₁ चर्मेत्पृ. — *) M₁ इदं (for इति).

23 *) D₁ यदुक्तं (for यच्च सद्). K₁ N₁ B Dn D₁ मयः यदुक्तं (K₁ 'मा' द्रोण. — *) K₁ N₁ V₁ B (except B₁) मरीच्युः; K₁ यद्यः; B 'यद्यः'. — *) Śi नै; K₁ तत् (for हि). Śi हि; K₁ च (for ते). — *) Ko

B D₁ T₁ G₁ ब्रह्मलो; M₁ स्रोत्रेणानेन. Cd citos ब्रह्मन् (as in text). K₁ N₁ B D (except D₁) सत्तम (for ते विभो).

24 K₁ S om. उवाच. — After द्रोण; T₁ G₁-4 ins.: 2152⁴ एवदाकान्सर्वदेवता जातवेदो महाययाः ।

— *) N₁ D₁ गृह्यात् (for नित्यम्). — *) K₁ दंष्ट्रावै; N₁ Dn D₁ G₁ दुर्गणस्य; N₁ V₁ B₁ D₁ दंष्ट्रावे; D₁ दंष्ट्रायाः; G₁ ध्ववाद्यु. — *) K₁ N₁ B D हुताशन; B (except M₁-3) हन्यवाह स्व.

25 Śi K₁ D₁ T G₁-4 om. उवाच; K₁ N₁ B Dn D₁ G₁ M₁ om. the ref. — *) K₁ G₁ स; N₁ च (for तत्). K₁ N₁ B D (except D₁) T₁ G₁ M₁ अतिः (for अतिः). — *) K₁ D₁ G₁ शार्ङ्गकान्. — *) K₁ दाहं; N₁ V₁ B D (except D₁ G₁) दार्यं; B चारि (for चर). — *) T₁ G₁ (except G₁) संमेद्य (for समिद्धो).

Colophon. Major parvan: T₁ G₁ M संभव* (for आदि*). — Sub-parvan: Śi Ko-3 B₁ Dn₁ D₁ G₁ G₁ M₁ सौवदाह; to it Śi Ko-3 B₁ Dn₁ D₁ G₁ M₁ add शार्ङ्गको (K₁ शार्ङ्गको; B₁ Dn₁ D₁ शार्ङ्गोपाख्यान. K₁ N₁ D₁ D₁ Da (all om. the sub-parvan name) mention only शार्ङ्गको; N₁ B₁ शार्ङ्गोपाख्यान. — Adhy. name: K₁ अतिव्याच; T₁ शार्ङ्गकाख्यान. — Adhy. no. (figures, words or both): Da 231; Dm 248; D₁ 31; T₁ 235; T₁ G₁-4 M₁-4 195; G₁ M₁ 197; G₁ 198; G₁ 201. — Śloka no.: Da 25; M₁ 24. — *Aggrajale s'loka* no.: Da 8327.

२२४

वैशंपायन उवाच ।

मन्दपालोऽपि कौरव्य चिन्तयानः सुतांस्तदा ।
 उक्तवानप्यशीतांशुं नैव स स्र न तप्यते ॥ १
 स तप्यमानः पुत्रार्थे लपितामिदमब्रवीत् ।
 कथं न्यशक्ताः पुत्रेने लपिते मम पुत्रकाः ॥ २
 वर्धमाने हृतवहे वाते शीघ्रं प्रचायति ।
 असमर्था विमोक्षाय भविष्यन्ति ममात्मजाः ॥ ३
 कथं न्यशक्ता त्राणाय माता तेषां तपस्विनी ।
 भविष्यत्यसुखाविष्टा पुत्रत्राणमपश्यती ॥ ४
 कथं नु सरणेऽशक्तान्पतने च ममात्मजान् ।

संतप्यमाना *अमितो वाशमानाभिधावती ॥ ५
 जरितारिः कथं पुत्रः सारिस्तृकः कथं च मे ।
 तन्ममित्रः कथं द्रोणः कथं सा च तपस्विनी ॥ ६
 लालप्यमानं तमृषिं मन्दपालं तथा वने ।
 लपिता प्रत्युवाचेदं साद्वयमिव भारत ॥ ७
 न ते सुतेष्वेक्षास्ति तानुपीउक्तवानसि ।
 तेजस्विनो वीर्यवन्तो न तेषां ज्वलनाद्भयम् ॥ ८
 तथाश्रौं ते *परीचाथ त्वया हि मम संनिधौ ।
 प्रतिश्रुतं तथा चेत्ति ज्वलनेन महात्मना ॥ ९
 लोकापालोऽमृतां वाचं न तु वक्ता कथंचन ।

224

1 Ś: K₁: D₂: S om. उवाच. — *) V₁ D₁: *पालस्तु.
 B: राशेन्द्र; G: कौरव्या. — *) K: *यानः स वै सुताम्; N₁
 D₁: चिन्तयानस्सुतांस्तदा (N₁ *था); N₂: B Da Dn D₁:
 चिन्तयामास पुत्रकाम् (N₂ B Da वै सुताम्). — *) Ko. 2. 4
 *वानथ शीतांशुं; K: N₁: B Da Dn D₁: उत्तवापि च (K₂
 चापि) स तिमिःशुं; N₁ D₁: *वानपि (D₂: *नेप) दीतांशुं.
 — *) T₁ G: सखार; G: स्र न (for स स्र न). Ko. 3
 पुनः पुनरत्पत्त; K₂ N₂: V₁ B Da Dn D₁: नैव
 शोषिण्यच्छति; N₁ D₁: नैव सखार तद्वचः.

2 G₁ om. from पुत्रार्थे (in 2^a) up to विमोक्षाय
 (in 3^a). — *) G₁ M₂ तप्यमानः सुतस्वार्थे (M₂ सुतार्थे
 स). — N₁ om. 2^a. — *) Ś: K₁: D₁: तु; Ko G₁ च
 (for तु). K₂ कथं नु सरणेऽशक्ताः; N₂: V₁ B Dn D₁:
 कथं नु (B₂ Dn D₁: *व- or *व-) शक्ताः शरणे; T G₂: 4.
 M कथं नु (T₁ G₂ M₂: 6-8 व-) शक्ताः पतने. Cd cites
 ५नेने (as in text).

3 G₁ om. 3^a (cf. v. 1. 2). — *) K₂ N₁ B D
 (except D₁: 2) चाशु (for शीतांशुं). Ś: K₁ प्रवाहिति; T₂
 G₂: 4 प्रवाति च. — N₁ om. 3^a. — *) K₁ हि; T₂
 G₂ अपि (for वि-). B (except B₂) transp. विमो*
 and अपि*.

4 *) Ś: Da D₁ नु शक्ता; K₁ T₂ G₂: 2 (G₂ व-)
 शक्ता; K₂ corrupt; B₂ Dn D₁ तु शक्ता; M₂ च शक्ता.
 G₁ कथं च सरणेऽशक्ता. — *) K₂ N₂: B D *व्यति हि
 शोकातां. — *) Ś: Ko. 1. 2 *मभीप्सती.

5 *) Ś: N₁ नु शरणे; Ko. 2. 4 तु स (K₂ शरणे); K₂ B₁
 D₁ उद्युने; N₂ B₂: 6 Da Dn D₁: 6 उद्युने; B₂ S च
 सरणे (G₂: 6 संशरणे). — *) K₂ पुतानेव; G₁ पतने वा.
 K₄ भविष्यति ममात्मजाः. — *) Ś: Ko. 1. 2: N₁: V₁ D₁: 2.
 *मानानमितो; K₂ N₂: B Da Dn D₁ *माना बहुधा; K₄
 *माना पुरतो; S *माना भीता च (G₁: 6 Me-8 वा).
 — *) Ś: वाद्यमाना; Ko. 2. 5 B (B₂ marg.) Da D₁:
 वात्; K₁ वच्य*; K₂ समंतात्; S न (T₁ G₁ Me-8 श) मनाय.
 K₂ N₂: B (except B₂) Da Dn D₁: T₁ प्र; D₂ दि-
 (for अति-). Ko. 2. 4 B₁: B Da Dn₁: D₁ S (except
 T₁ G₁ M₂)-जायति.

6 *) N₁ T₂ G₂: 4 कथंचन; G₁ M कथं भवेत्. — *) K₂
 G₁ वा सा; N₁ माता; D₂ चापि; T₁ सापि; M₂ वा च
 (for सा च).

7 Before 7, N₁ ins. वैशं उ*; S ins. वैशं. — *) Ś:
 Ko. 1. 3 D₁ तपोवने; K₂ तदा वने; N₁ ततो वने.

8 Before 8, V₁ ins. लपितोवाच; S लपिता. — *)
 Ko. 2. N₂: B₂ Da Dn D₁: 5 पुत्रेव (for सुतेव). K₂ G₁
 M₂ (inf. lin. as in text). 7. 2 लक्ष्मणः. Ś: K₁ न तेषु पक्षा
 आयाता; D₁: 2 न तेषु ते ह्यवस्थासि. — *) Ś: damaged.
 K₂ N₁ V₁ B D (except D₁: 2) वात् (for तात्). T₁ G₂
 गुणयानसि. K₁ इति तदुक्तवानसि. — *) T₁ तेजवन्तो; T₂
 G₂: 4 महाभाग; G₂ ते शीघ्रंते (for शीघ्रं). — *) Ś: K₁
 विशते भयं.

9 *) K₂: N₂: D D त्वयाशौ. N परीताथ; S द्वाप्रातोः
 परिदत्ताथ (T₂ G₂: 4 सहेन). — *) K₂ N₂: B D स्त (Da

समर्थस्ते च वक्तारो न ते तेष्वस्ति मानसम् ॥ १०
 तामेव तु ममामित्रीं चिन्तयन्परितप्यसे ।
 ध्रुवं मयि न ते स्नेहे यथा तस्यां पुरामभवत् ॥ ११
 न हि पक्षवता न्याय्यं निःस्नेहने सुहृज्जने ।
 पीड्यमान उपद्रुपुं शक्तेनात्मा कथंचन ॥ १२
 गच्छ त्वं जरितामेव यदर्थं परितप्यसे ।
 चरिष्याम्यहमप्येका यथा कापुरूपे तथा ॥ १३
 मन्दपाल उवाच ।
 नाहमेवं चरे लोके यथा त्वमभिमन्यसे ।

अपत्यहेतोर्विचरे तच्च कृच्छ्रगतं मम ॥ १४
 भूतं हित्वा भविष्येऽर्थे योज्वलन्वेत मन्दवीः ।
 अवमन्येत तं लोकी यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १५
 एष हि ज्वलमानोऽग्निलैलिहानो महीरुहार्त् ।
 द्वेष्यं हि हृदि संतापं जनयत्यशिवं मम ॥ १६
 वैशंपायन उवाच ।
 तसाद्देशादतिक्रान्ते ज्वलने जरिता ततः ।
 जगाम पुत्रकानेव त्वरिता पुत्रगृद्धिनी ॥ १७
 सा तान्कुशलिनः सर्वात्रिभुक्ताज्जातवेदसः ।

अ)यं (for स्वया). Gs Ms-s च (for हि). — *) T
 G (except Gs. 4) तदा. S तेन (Ms-s 'यो') (for चेति).

10 *) Ks Ns. s B D (except Ds) न तां वाचं (Bs न तावस्ते). — *) V1 S न च. Ko Ns. s B D (except Ds) उचया मिथ्या करिष्यति. — *) Ks चापि; Ks तेषि (for ते च). Ns संसर्तु (for वक्तारो). Ns Bs Dn Ds. 4 समक्षं वंपुत्रुत्वेन; V1 B1. s. 3 Da संसर्तु चापि ते शक्तः; T1 Gs. 6 न समर्थस्त्वया यक्षुं (Gs वक्तः; Gs वरस); Ts G1-s M समर्थस्त्वं च वक्ता वै. — *) Ś1 K1 V1 Bs Da Ds; Ts G (except G1. 1) न ते (K1 V1 Bs वचेतु; Ts Gs. 4 न हि; Gs नैते) ते स्वस्ति मानसे (Bs Ds Ts Gs-s 'सं'); N1 D1 न तेषां ज्वलनाद्भवत्; N1. 9 B1. s. 6 Dn Ds. 4 तेन (N1 B1. s. 8 वचेतु) ते स्वस्थमानसं.

11 *) B1. s. 8 एवं (for तु). Ko. s N B D T1 Gs Cd 'मित्रः; G1. s. 'मित्रं. V1 तामेवमुत्तमां मित्रीं; Ts Gs. 4 तामेव मत्सपत्नीं त्वं.

12 *) N1 स्यादयो; Ts G (except G1) भाव्यं. T1 Ms (sup. lin. as in text) पक्षपातोपि (Ms orig. हि) न न्याय्यो. — *) T1 G1 पीड्यमाना; Gs वच्यमानम्. Ś1 K1. s. 3 उपद्रुपुं; Ks उपद्रुपुं; S (except G1) उप (Gs इव) रमष्टे. — *) Ś1 K1 Ds दासो नाम्ना; T1 Gs अज्ञाकानां; Ts G1. s. 6 M दास्यो (G1 दौके) नाम्ना. — After 12, T1 Gs repeat 10th.

13 *) V1 S यस्यापि (for यदर्थं). Ś1 K (except Ks) N1 Ds यथा (Ś1 'या' हीनोच (N1 'नो तु; Ds 'नाथ) स्वपते; D1. s. यस्या हेतोर्हि तं. — *) Ś1 K1 जरिष्यामि. B (except Ds) अहमप्रेका; T1 G1. s. M अहमप्रेका; Ts Gs. 4 अय पै प्रायं; Gs. 4 अय पैवेका; Ms. s-1 अहमप्रेका. — *) Ś1 K1 यथाप्य; Ko. s. 4 Ds. 6 M यथा कु; N1 V1 यथोपा (for यथा का.). Ts Gs-4 M इता (for तथा). Ks Ns. s B Da Dn Ds. 4 यथा कु (Da न्) उपराधिता.

14 Ś1 K1 S om. उवाच. T1 om. 14th-15th. — *) N1 D1. s. लोकात्. — *) Ks चाभि; G1 अव; Gs अयि (for अभि-). N1 D1. s. यथा त्वं मन्यसे लुभे. — *) V1 कृच्छ्रगतः; Ts G (except G1) कृच्छ्रतरं. Ms. s. तच्छ्रदे यतरं मम.

15 T1 om. 15th (cf. v. 1. 14). — *) Ks D1. s. भविष्यार्थे; N1. s. B Ds Dn च भाव्यर्थे; V1 भविष्येय; Bm D1 चरिष्यामि; Ts Gs-9 अशिवं वै; G1 Ms. 9 भविष्येय- G1 पुत्रान्मार्थां परितप्य. — *) K (except K1) N1. s. V1 B Da Dn Ds योज्वलन्वेत्स (Ko Ds स्तु-); Bm ह्यतिवैर्ह सु; Ds जातं चेतसि; Ds पक्षितेयं सु; S यो रमेत स (T1 Gs. 6 Ms सु). — *) Ś1 K1 अय मन्येत तं; Ks अव- मन्थेततो; S अवमस्य तथा (Ms. s-3 पति). S लोकान् (Ms. s-3 'के).

16 *) Ks Ns. s B D (except D1. s. 5) प्रज्वलन्नग्निः V1 एष प्रज्वलितो ह्यग्निः. — *) Ks D1. s. इत्यते; N1 दुःखं हि; N1. s. B1. s. 5 Da Dn Ds आविष्टो; Gs द्वेषोक्तिः; Ms तदेष; Ms तद्रूप्यं. Bs च न; Ds इह (for हृदि). V1 दुःखं हि स्वदि संतापं; G1 हृदि सर्वानवेपथं हि. — *) Ks Ds अनितो; Gs Ms अशुभं (for अशिवं). Ks Dn1. 2s D1 तथा (for मम). K1 जयद्विषयति यत्तव.

17 Ś1 K1. s. S om. उवाच. — *) Ko. s. N1 Ds अर्पति. — *) Ks Ns. s B D (except D1. s. 5) पुनः (for ततः). — *) N1. s. B (except Ds) D (except Da) G1 जरिता. T1 Gs 'मंत्रिनी; Gs. s. (before corr.). s. 6 'मंत्रिनी.

18 *) Ś1 K1 विपुत्रान्; Ks Ns. s. V1 B Dn Ds. 5 विपुत्रान्; N1 विपुत्रान्. — *) Ks Ns. s. B Da Dn Ds रोक्यमाणान् (Dn1. 2s 'माणा' दत्तो; D1 'माणान्तास्तवयद्. — *) Ś1 K1. s. D1. s. सुतान्द्रुपामयद् (D1 महा; Ds तदा) यजे; Ks Ns. s. B Da Dn Ds यजे पुत्राद्विराम (Dai 'अ) यात्.

रौरुयमाणं कृपणा सुतान्दृष्टवती वने ॥ १८

अश्रद्धेयतमं तेषां दर्शनं सा पुनः पुनः ।

एकैकशश्च तान्पुत्रान्क्रोशमानान्वपद्यत ॥ १९

ततोऽभ्यगच्छत्सहसा भन्दपालोऽपि भारत ।

अथ ते सर्व एवैनं नाभ्यनन्दन्त वै सुताः ॥ २०

लालप्यमानमेकैकं जरितां च पुनः पुनः ।

नोचुस्ते वचनं किञ्चिच्चमूर्षिं साध्यसाधु वा ॥ २१

मन्दपाल उवाच ।

ः सुतस्ते कतमः कतमतदनन्तरः ।

मः कतमः पुत्रः कनिष्ठः कतमश्च ते ॥ २२

एव बुवन्तं दुःखार्तं किं मां न प्रतिभापसे ।

कृतवानसि हव्याशे नैव शान्तिमितो लभे ॥ २३

जरितोवाच ।

किं ते ज्येष्ठे सुते कार्यं किमनन्तरजेन वा ।

१. V₁ सुतान्दृष्टा तदामयान् (V₁ तदा वने).

19 K₂ om. 19^a, reads 21^a in its stead (om. the latter in its proper place). — *) N₁ V₁ B D अश्रुणि सुतये; T₁ सुश्रद्धयैव तत्; T₂ G₂. 4 न श्रद्धे तत्तत्; G₁ न श्रद्धेयं तत्तत्; G₂ सुश्रद्ध एव तत्. C₁ c₁ c₂ अश्रद्धेयं. — *) N₁ V₁ B D दर्शनात्. — *) T₁ G₂-s M₂-s पुत्रांशान् (by transp.); G₂ पुत्रांश. S₁ K₁ V₁ एकैकस्यैव सा पुत्रान्; K₂ s N₂ s B Da Dn D₂ s एकैकस्येन (Dn₂ 'त्वेन') तान्तत्तान् (K₂ s सा पुत्रान्); K₃ एकैकं पतितान्तत्तान्; K₄ N₁ D₂ s एकैकमेव (N₁ c₁ के वै) सा पुनः; D₁ एकैकं आयपरपुत्रं. — *) S₁ K₁ B₂ T₁ G₂-s 'मनान्व'(T₁ G₂-s 'न')पश्यत; N₁ 'माना प्रपद्यते; V₁ 'माना उपेय तत्; G₁ 'मानांतिकं सुतान्. — After 19, G₁ ins. 2154^a. — K₂ s ins. after 19 (G₁, after the repetition of 19^a; see below):

2153^a जरिता तु परिव्यज्य पुत्रस्येहाद्गुम्बत ।

20 *) T₁ G₂ M₂ s न(T₁ अ)भ्यमानंत; G₁ जरि-
जानंत; Me-s अभ्यजायंत. S₁ K₁ पुत्रका; D₂ T₁ G₁
M₂ s. तं सुताः. K₂ N₂ s B Da Dn D₂ s. 4 नाभ्यनन्दं (K₂
N₂ B₂ s 'जानं')लदा सुताः; G₂ s अभ्यजायंत तं सुताः. — S
ins. after 20 (G₂, om. line 4, after 19):

2154^a शुक्रवान्मन्दपालस्य तपसश्च विनेतवः ।

अभिवाद्यामहे सर्वं जातपक्षाः प्रसादतः ।

पुवमुक्त्वतां तेषां प्रतिनन्द्य महादत्तः ।

परिव्रज्य च तान्पुत्रान्मूर्ध्नुर्बुध्नाप्राय चालकान् ।

पुत्रस्यर्षांस्तु या प्रीतिश्चामावाप स गीतवः ।

[(L. 2) G₂ s आवेद्यामहे. — (L. 3) T₁ G₂-s यथाविधि
(for महादत्ताः). — After line 5, G₁ reads 21^a,
omitting it in its proper place; then repeats 19^a
(v. l. 'मानान्वपद्यत', which is followed by 2153^a.)
— G₁ ins. after 20:

2155^a शुक्रवान्मन्दपालस्य इति पादान्तिकं गताः ।

21 K₂ reads 21^a in the place of 19^a; G₁ reads
it after 2154^a. — *) K₂ s V₁ B₂ Da लालप्यमानां; T₁
G₁ M 'माना... K₂ देविका; V₁ देविका; Da देविका; G₁

पूवैकं. — After 21^a, G₂ ins. 2156^a (cf. v. l. 23).
— G₂ om. 21^a-23^a. — *) K₂ N₁ V₁ B D (except
D₁ s) न चैवोचुस्त्वादा; T₁ G₂-s M उच्यते (M₂ s उवाच)
वचनं. — *) S₁ K (except K₂) तमयो; N₁ शिवावः; Da
तमयं; T₁ G₂ s M न ख ते (T₁ वै; G₂ s तै; M₂ सा)
(for तमृषिं).

22 G₂ om. 22 (cf. v. l. 21). S₁ K₁ S om. उवाच.
— *) T₁ हूतः; G₂ s M (except M₂) कतरः. G₁ ज्येष्ठे
सुतस्सुतरः. — *) K₂ s D₂ s तदनंतरं; K₂ N₁ V₁ B
Da Dn D₂ तस्य चापुत्रः. S (G₂ om.) तथा(T₁ G₂ s s
M₂ 'तो; G₂ s 'द')ज्येष्ठ एव च. — *) N₂ s B Dn
D₂ s चैव (for पुत्रः). — *) K₂ s N₂ s B D (except
D₁ s) कनीयाश्च (for कनिष्ठः).

23 T₁ G₂ om. 23 (cf. v. l. 21). — *) B₂ M₂
बुवाणं. — *) S₁ K₁ किं तु (K₁ n) मां; V₁ कसाव. A
few MSS. मा (for मां). G₁ परिभाषते. — *) S₁ K₁
कृतवार्तिकं च; K₂ s कृतवल्गयि; K₂ s N₁ V₁ B D G₁ M
कृतवानपि (M₂ 'सि). S₁ हव्याशो; K₂ s हव्येशो; K₂
N₂ s B₂ s. 6 D हि (D₁ यत्) ह्यारि; K₂ हृन्वसि; N₁ B₁
वस्त्रागं; V₁ दुःखे चै. — *) S₁ K (except K₂) अतो;
G₁ उपा- (for हतो). — T₁ G₁ s-6 M ins. after 23: G₂
(which om. 21^a-23^a), after 21^a:

2156^a एवमुक्त्वा तु तां पत्नीं मन्दपालस्यारुह्यत ।

24 S₁ K₁ S om. उवाच (T₁ om. the ref.). — *) G₂
M ज्येष्ठसुते. K₂ s N₁ V₁ B D किं तु ज्येष्ठेन ते (K₂
'हे सुते; D₂ 'हे सुते) कार्यं. — T₁ (hapl.) om. 21^a.
— *) K₂ N₁ B Dn D₂ s तै; K₂ s D₂ s G₁ M च (for
वा). S₁ K₂ s किमनन्तरजे तव. — *) S₁ सप्यमे पुत्रे; K₁
'मेनेव. K₂ N₁ V₁ B D किं वा मध्यमजातेन (Da किं
मध्यमेन वा कार्यं). — *) M₂ कनिष्ठे वा (for किं कं). S₁
तपोधन. K₂ N₁ V₁ B D 'हेन वा पुनः (V₁ D द्विव).
' 25 *) B₂ Da D₂ s. 4 स वां; B₂ सवं; B₂ s Da पदि;
S यत्र (Me-s वां च). K₂ N₂ s B Dn D₂ s G₂ s M₂
सर्षतो. G₁ भीतां (for हीनां). N₂ V₁ Da वपे(Da

किं च ते मध्यमे कार्यं किं कनिष्ठे तपस्विनि ॥ २४
यस्त्वं मां सर्वशो हीनामुत्सृज्यासि गतः पुरा ।
तामेव लपितां गच्छ तरुणीं चारुहासिनीम् ॥ २५

मन्दपाल उवाच ।

न स्त्रीणां विद्यते किञ्चिदन्यत्र पुरुषान्तरात् ।
सापन्नकमृते लोके भवितव्यं हि तत्तथा ॥ २६
सुव्रतापि हि कल्याणी सर्वलोकपरिश्रुता ।
अरुन्धती पर्यशङ्कद्वसिष्ठमुपिसत्तमम् ॥ २७
विशुद्धभावमत्यन्तं सदा प्रियहिते रतम् ।
सप्तर्षिमध्यगं वीरमवमेने च तं मुनिम् ॥ २८

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

अपध्यानेन सा तेन धूमारुणसमप्रभा ।
लक्ष्यालक्ष्या नाभिरूपा निमित्तमिव लक्ष्यते ॥ २९
अपत्यहेतोः संग्राप्तं तथा त्वमपि मामिह ।
इष्टमेवंगते हित्वा सा तथैव च वर्तसे ॥ ३०
नैव भार्येति विश्वासः कार्यः पुंसा कथंचन ।
न हि कार्यमनुष्याति भार्या पुत्रवती सती ॥ ३१

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते सर्व एवैनं पुत्राः सम्यगुपासिरे ।
स च तानात्मजात्राज्जन्नाश्वासयितुमारभत् ॥ ३२

*दि)मान्सर्वतो हीनाम् — *) Śi K (except K₁) Da Ds
आमु (for अस्ति) G₁ ३ उत्सृज्य विगत पुरा — ^{ed}) Da
transp लपितां and तरुणीं

26 Śi K₁ S om उवाच — *) T₁ G₁-३ न स्त्रीषु
— *) N₁ B₁ Dn D₁ ३ अमुत्र G₁ ३ पुरापरत्, Cd as in
text — *) K₂ G₁ ३ ३ सापत्यकम्, V₁ M₁-३ सापन्नताम्,
T₁ G₁ ३ ३ सापत्यकम् Śi K₁ G₁ ३ ३ सापन्न (Ko 'त्य)कमृते
G₁ चापि (for लोके) — *) K₂ N₁ B D नात्यदर्थे (Da
'स्ति)विनाशने, T₁ न वक्तव्य कथंचन, G₁ corrupt
— After 26 K₂ ३ N₁ V₁ B D ins
2157* वैरागिदीपन चैव शृयामुद्देगाकारि च ।

Da cont

2158* स्त्रीणां सदा हि सापत्य भवितव्यं हि तत्तथा ।
[Posterior half = 26^a]

27 N₁ om 27^{ab} — *) V₁ सुप्रीता K₂ अपि च;
N₁ ३ B D (except D₁ ३) चापि; V₁ अपीद, T₁ इति
— *) Ko ३ T₁ 'लोके परिश्रुता (K₂ 'रुता), N₁ B₁ ३ ३
Dn D₁ ३ 'भूतेषु विद्युता; N₁ B₁ D₁ ३ 'लोकेषु वि'.
— ^{ed}) K₂ N₁ B D 'तो महारामान (D₁ ३ पर्यचरद्) वसिष्ठ
पर्यशक्त (B₁ भवितव्यत्तम)

28 *) Śi K₁ 'भाव सक च, Da 'भावमलये — *)
V₁ B₁ भार्याहिते — ^{ed}) K₂-4 B₁ ३ D₁ पीरि; S विप्र
(for पीरि) Śi K (except K₂) सा (for सं) K₁ पति
(for युनिम्) N₁ भूपीणामपि सर्वेषां परितः पुरुषोत्तम

29 G₁ om 29^{ab} — *) Ko ३ ३ T₁ G₁ M अपत्
G₁ M₁-३ 'व)प्यता च; G₁-३ अत्यपानेन; G₁ अन्व्याते च
— *) N₁ V₁ T₁ G₁-4 धूमारुणं; G₁ ३ ततो धूमारुणाहतिः ।

M₁ 'समन्विते — *) K₂ ३ T₁ लक्ष्यालक्ष्या; B₁ तेजोहीना,
G₁ अलक्ष्यता K₂ D₁ ३ T₁ G₁-३ M₁ नातिरूपा (M₁
'दा), Da साभिरूपा; T₁ अपिरूपा च V₁ लक्ष्यालक्ष्यानि
रूपाणि, G₁ अलक्ष्या सानि रूपानि; M₁ नालक्ष्या नातिरूपा
हि; M₁-३ दद्यादस्या नातिरूपाणि; — *) Śi K₁ इति, K₂
M₁ इह (for इव) N₁ B₁ ३ Dn D₁ पश्यति; Da दृश्यते
D₁ निमित्तता लेति लक्ष्यते, T₁ तदाश्रुति ल; M₁ नि-
मित्तादुपल'.

30 *) Śi K (except K₂) D₁ सतत — *) D₁ ३
तथा त्वमपि भाविनि — *) N₁ नाता; Da हि ते; G₁ ३
-गत (for गते) N₁ ३ B₁ ३ ३ Dn D₁ ३ ३ G₁ ३ हि त्वा; V₁
Da₁ इत्वा, B₁ हि त्वां D₁ इष्टमेवंगते हि त्वां — *) T₁
G₁-4 सा तथा त्व Śi K₁ सु; K₂ N₁ B Dn D₁ ३ अद्य (B₁
'स्य) (for च) Śi K₁ वचंते; K₂ N₁ V₁ Dn D₁ ३ ३
G₁ ३ M₁ (inf) in as in text) ३ वर्तते

31 *) Ko ३ S (except T₁) न वै; K₂ N B D
(except D₁ ३) न हि, V₁ मा वै — *) Śi K₂ D₁ T G₁-३
M₁ ३ पुंसां, V₁ स्त्रीणां G₁ कथं कार्ये; M₁ पुंसां कार्ये (by
transp) — *) T₁ G₁ ३ अपत्याति V₁ Da अनुष्यापति
नो कार्ये — *) K₂ N₁ B D (except D₁ ३ ३) G₁ नारी
(for भार्या)

32 Śi K₁ om 32 (with ref) K₂ D₁ S (except
M₁) om उवाच — *) T₁ सर्वशिवेन; T₁ G₁ ३ सदित्वा
स्वात् — *) Ko ३ उपासद्वा; K₂ N₁ V₁ B₁ Da Dn D₁ ३
'सते; K₂ 'लभद्; D₁ ३ ३ 'गमद्' (B₁ om 'सते); D₁ 'लभेद्;
D₁ ३ 'लपद् — *) M₁-३ सर्वान् (for च ताव) K₂ N₁ V₁
B D (except D₁ ३) सर्वान् (for रात्रद्) — *) K₂ N₁ V₁
B D (except D₁ ३) उवाच (for आरमद्).

२२५

मन्दपाल उवाच ।

युष्माकं परिरक्षार्थं विज्ञप्तो ज्वलनो मया ।
अग्निना च तथेत्येवं पूर्वमेव प्रतिश्रुत्वम् ॥ १
अग्नेर्वचनमाज्ञाय मातुर्धर्मज्ञतां च वः ।
युष्माकं च परं वीर्यं नाहं पूर्वमिहागतः ॥ २
न संतापो हि वः कार्यः पुत्रका मरणं प्रति ।
ऋषीन्वेद ह्युताशोऽपि ब्रह्म तद्विदितं च वः ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

एवमाश्वास्य पुत्रान्स भार्यां चादाय भारत ।

मन्दपालस्ततो देशादन्यं देशं जगाम ह ॥ ४
भगवानपि तिमर्मांशुः समिद्धं खाण्डवं वनम् ।
ददाह सह कृष्णाभ्यां जनयज्ञगतोऽभयम् ॥ ५
वसामेदोवहाः कुल्यास्तत्र पीत्वा च पावकः ।
अगच्छत्परमां तृप्तिं दर्शयामास चार्जुनम् ॥ ६
ततोऽन्तरिक्षाद्भगवानवतीर्य सुरेश्वरः ।
मरुद्गणवृत्तः पार्थं माधवं चान्रवीदिदम् ॥ ७
कृतं युवाभ्यां कर्मदममरैरपि दुष्करम् ।
वराण्वृणीतं तृष्टोऽसि दुर्लभानप्यमानुषान् ॥ ८

C. 1. 245B
R. 1. 234.
R. 1. 235.

Colophon. *Major parvan*: Ts G M संभव* (for भाङ्गि*). — *Sub-parvan*: Śi Ks. 4 B. 1. 4 Da D. 4. 4 Ts Ms खांडवदाह (T₁ संभव and खांडवदाह), followed by शाङ्गको (B. 2. 4 D. 2. 4 शाङ्गो)पाख्यान. Ko-2 Ns B. 2. 4 Dn. 1. 1 D₁ (all om. the sub-parvan name) mention only शाङ्गको (Ns B. 2. 4 Dn. 1. 1)पाख्यान. — *Adhy. name*: Śi K. 1. 4 सपत्नीवृत्तं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dns 232; D₁m 249; Ds 32; T₁ 236; Ts G. 1. 4 M 199; Gs 197; Gs 200. — *S'loka no.*: Dn 32; Ms 36. — *Aggregate s'loka no.*: Dns 8430.

225

1 Śi K₁ S om. उवाच. — ^a Ns. 2 B. 1. 4 D (except Dns D₁. 2) अपवर्गायं. — ^b N₁ विश्वस्तो; V₁ संस्तुतो. Ks ह्यनलो (for ज्वलनो). — ^c Ts Gs. 4 देवैव च. D₁. 2 G₁ Ms तथेत्येव. — ^d Ds सर्वमेव. D₁. 2 Ms-8 परिश्रुतं. Ks N₁ V₁ B Da Dn D₁ प्रविज्ञातं महात्मना.

2 ^a Ts Gs-8 वचनमादाय. — ^b N₁. 2 अर्थश्रुतां. Ks. 4 Ds. 4 G₁ वचः (for च वः). — ^c Ks N₁ B D (except D₁. 2. 2) अयतां (for युष्माकं). Ks चोपकारार्थः; G₁ परिरक्षार्थं. — ^d Ks N₁ B D (except D₁. 2. 2) पूर्व नाहम् (by transp.).

3 ^a Ks हृदयं प्रति; Ns हृदि संप्रति; Ns. 2 B D (except D₁. 2. 2) हृदि मां प्रति; T₁ नावरं प्रति; G₁ ह्यनलं प्रति. — ^b Śi K (except Ks) V₁ Ds वै; Ds च (for अपि). — ^c Ks T Gs-8 M मद्देतद्; Gs मद्गया. D₁. 2 प्याहलं; T₁ विदित्ता; Ts G (except G₁) विदितं; Ms कथितं. Ks-4 D₁ D₁. 2 वचः; B (except B₁) G₁. 2 M

हि वः; T₁ मुवि.

4 Śi K₁. 4 Ds S om. उवाच (Ms om. the ref.). — ^a Śi विश्वास्य; Bs आभाष्य. Ks N₁. 2 V₁ B Da D₁ तान्पुत्रान्; Dns D₁. 2 S पुत्रांश्च. N₁ Dn₁. 2 D₁ पूर्वमाश्रां तितान्पुत्रान्. — ^b Ko. 2. 2 N₁ V₁ B Da Dn₁. 2 D₁. 2 Ts G (except G₁) Ms भार्यामादाय; Dns D₁. 2 मपि च. N₁ B D (except D₁. 2. 2) स द्वित्रिः (for भारत). — ^c Śi K (except Ks) D₁. 2 ततो देशं; Ts Gs. 4 ततोदेशं. — ^d Śi K (except K₁) क्षेममन्यं; V₁ देशमन्यं; D₁. 2 क्षेममस्य; T Gs. 4 Ms-8 अन्यदेशं; Ms अन्यं लोकं. Ts Gs. 4 उवाचामद् (for जगाम ह).

5 ^a Śi K₁. 4 Dns D₁ G₁ Ms. 8 समृद्धं; N₁ V₁ B Dn₁. 2 D₁. 2 Gs. 2. 2 Ms-8 समिद्धः. Ks N₁ B D (except D₁. 2. 2) ततः (for वनम्). — ^b N₁ D (except Da D₁) हितं (for अभयम्). S ददाह परमप्रीतः कृष्णाभ्यां परिरक्षितः.

6 ^a B. 2. 4 यतां; D₁ भेदोद्दहाः; G₁ भेदोद्दहाः. Ts Gs. 4 कूलाः; Ed as in text. — ^b Ko स; G₁ अय (for च). V₁ B (except G₁) हुताशनः (for च पावकः); — ^c Ks N₁ B Da Dn D₁. 2 जगाम. Ko. 1. 4 Ts Gs. 4 Ms परमां प्रीतिं; Ks N₁. 2 B (except D₁) Da तृप्तिं परमां (by transp.). D₁. 2 Ts Gs अन्यगच्छत्परं प्रीतिं (D₁. 2 तृप्तिं). — ^d D₁. 2 पांडवं (for चार्जुनम्).

7 ^a B Ds न्तरिक्षाद्. — ^b Ts Gs. 4 अतिक्रम्य. N₁ B D (except D₁. 2) पुरंदरः; V₁ S दत्तकपुत्रः. — ^c Ns. 2 B. 2. 4 Dn D₁. 2 मरुद्गणैर्हृतः; V₁ S महत् (V₁ Gs देवैः)परिवृत्तः. — ^d Ks N₁ V₁ B D (except D₁. 2. 2) कैतावं चेत् (Ns वाक्य)ममवीच.

8 Before 8, S ins. हृद्. — Ks transp. 8^a and

पार्थस्तु चरयामास शक्रादस्त्राणि सर्वशः ।
 ग्रहीतुं तच्च शक्रोऽस्य तदा कालं चकार ह ॥ ९ ॥
 यदा प्रसन्नो भगवान्महादेवो भविष्यति ।
 तुभ्यं तदा प्रदास्यामि पाण्डवास्त्राणि सर्वशः ॥ १० ॥
 अहमेव च तं कालं वेत्स्यामि कुरुनन्दन ।
 तपसा महता चापि दास्यामि त्वं तान्यहम् ॥ ११ ॥
 आप्नेयानि च सर्वाणि चाप्यव्यानि तथैव च ।
 मदीयानि च सर्वाणि ग्रहीष्यसि धनंजय ॥ १२ ॥

वासुदेवोऽपि जग्राह प्रीतिं पार्थेन शश्वतीम् ।
 ददौ च तसै देवेन्द्रतं वरं प्रीतिमांस्तदा ॥ १३ ॥
 दत्त्वा ताम्भ्यां वरं प्रीतः सह देवैर्मरुत्पतिः ।
 हुताशनमनुज्ञाप्य जगाम त्रिदिवं पुनः ॥ १४ ॥
 पावकश्चापि तं दावं दग्ध्वा समृगपक्षिणम् ।
 अहानि पञ्च चैकं च विरराम सुतर्पितः ॥ १५ ॥
 जग्ध्वा मांसाणि पीत्वा च मेदांसि रुधिराणि च ।
 युक्तः परमया प्रीत्या ताडुवाच विशां पते ॥ १६ ॥

९^d. — ^a) Śi transp. कर्मैदम् and अमरैः. V₁ D_{1,2} यक्रमं; T₁ कदनम्; G_{1,2,3} कर्मैतद् (for कर्मैदम्). D_{1,2} हुलेनं (for युक्तराम). V₁ हुक्करं अमरैरपि (by transp.). — ^b) K_{2,3} Ñ V₁ B D (except D_{1,2,3}) G₁ वरं. Śi T₁ M₂₋₃ वृणीतां; Ko T₂ G^a त; K_{2,3} व्य. — ^c) K₂ Ñ V₁ B D (except D_{1,2,3}) हुलेनं उपरेष्विद्धः; G₁ M_{2,3} भानपि माडुपैः.

9 Before 9, B₂ D (except D_{1,2}) ins. देशं उ^a. — G₁ reads 9 after 11; M₂ om. 9^{ab} and reads 10^{ab} in its stead, repeating it in its proper place. — ^b) Śi K (except K₂) D_{1,2} भारत (for सर्वशः). — After 9^{ab}, K_{2,3} s D₂ ins.:

2159*

अनुन उवाच ।

अर्धं पाशुपतं देव द्योमि घदातं वर ।
 दिव्यान्वस्त्राणि धान्यानि ददस्व हतिवाहन ।
 देवराज उवाच ।

देन्द्रादीन्गृह्णातां पार्थ अस्त्राणि विधिपूर्वकम् ।

अर्धं पाशुपतं दिव्यं त्र्यम्बकस्त्रे प्रदास्यति ।

— K₂ om. 9^a-10^a. — ^a) N₂ D₂ D₃ प्रदातुं; a few MSS. गृहीतुं; K₂ D₁ स च; B₂ G₁ M₂ तत्र. K₂ Ñ B D पाकस्तु (B₂ अ); V₁ T₁ G₁ M₂₋₃ शक्रो वै; T₂ G₂₋₃ M₂ शक्रोपि. — ^b) V₁ देशं (for तदा). K₂ Ñ B D कालं (Ñ₁ मं) चक्रे महाशुतिः; S ददौ कालं च कर्म च.

10 Before 10, D₂ ins. इदं उवाच; S (except T₁ G₁ s M₂) ins. इदं; — K₂ om. 10^{ab} (cf. v. 1. 9). — M₂ repeats 10^{ab} here (cf. v. 1. 9). — ^a) K₂ Ñ_{2,3} V₁ B D (except D_{1,2}) तदा हुक्वं (by transp.).

11 T₂ G₂ s om. 11^{ab}. — ^a) Ko s दद्यामि. K₂ कुरुत्सवः; M₂ भरतपं. — ^b) V₁ पार्थं (for चापि). K₂ महता तपसा चैव. — ^c) K₂ s Ñ₁ V₁ B₂ D₂ भवतो (B₂ ते) ह्यहं; K₂ भवतस्त्वदा; K₂ भवतेरुपहं (sio); Ñ_{2,3} s B_{2,3} s D₂ D_{1,2,3,4} s भवतोऽप्यहं. S तव दास्यामि तानहं (T₁ G₁ s

M₂ s तान्यहं; M₂₋₃ तज्जहं). — After 11, G₁ reads 9. 12 ^a) K₂ s D₂ आभेयादीनि. T₂ G_{2,3} हुक्वं (for सर्वाणि). — ^b) K₂ Ñ B D (except D_{1,2,3}) च सर्वशः; T₂ G₂₋₃ धनंजय (for तथैव च). — ^c) D₁ महाति याति सर्वाणि. — ^d) D_{1,2} s व्यसि न संदायः.

13 Before 13, Śi K (except K₂) N_{1,2} B₂ s D_{1,2} S ins. देशं; K₂ s Ñ_{1,2} s B₂ s D_{1,2} cont. उवाच. — ^a) Ñ₁ जग्राह प्रीतिं पार्थेन शश्वतीं त्रिदशेधरः; S देवोपि (G₁ देवेन) पार्थेन प्रीतिं वरे च (G_{2,3} च; M_{2,3} तु) ता^a. — ^b) D_{1,2} s (for च). Śi T₂ तको च (by transp.); K₂ तस्मिन्. Śi K₁ D_{1,2} देवेदाः. K₂ Ñ V₁ B D₂ D₃ D₄ ददौ सुरपतिश्चैव (K₂ आपि). — ^c) K₂ तांस्तसैः; D_{1,2} वरास्तु; G_{2,3} M₂₋₃ तद्वरं. K₂ Ñ_{2,3} s V₁ B D₂ D₃ D₄ s वरं कृप्याय धीमते.

14 G₂ s om. 14. — ^a) K₂ s वरात् (for वरं). K₂ Ñ_{2,3} s V₁ B D (except D_{1,2}) एवं दत्त्वा वरं ताम्भ्यां; B_{1,2,3} s एवं ताम्भ्यां वरं दत्त्वा. — ^b) K₂ सहस्रताः (for मर्ह). — ^c) Śi K (except K₂) T₂ G_{2,3} अनुदाय. — ^d) Ñ_{2,3} s V₁ B (except B₂) D (except D_{1,2}) प्रयुः; M₂ (inf. fin. as in text) s प्रति (for पुनः).

15 ^a) K₂ Ñ V₁ B D (except D₁) च (V₁ Da tu) तदा (for चापि तं). G₁ इद्वा; M₂ दत्त्वा (for दावे). — ^b) M₂ वनं (for दत्त्वा). Śi K D₂ तपशु (K₂ सृगपक्षिकं (K₂ s D₂ जं). — ^c) K₂ s नव (for पञ्च). S अहोभिरकविशानिः (M₂₋₃ अहानि चैव विराच). — ^d) K₂ शानुः; T G (except G_{1,2}) स (for सु).

16 ^a) Śi K₁₋₂ s V₁ B₂ D_{1,2} दग्ध्वा; Ñ₁ सुत्वा. K₂ वनाति (for मांसाणि). T₂ G₁ पीत्यामि. — ^b) K₂ द्वायः; B₂ ह्यः (for युक्तः). — T₂ G_{2,3} om. 16^a-17^a. — ^c) D_{1,2} s ताडुमो च. K₂ अच्युताडुमौ; Ñ B_{2,3} s Da D₂ D₃ s अच्युताडुमो (for वितो पते). V₁ वाक्वं वेदयुवाच ह; B₂ ताडुभावच्युताडुमो.

युवाभ्यां पुरुषाभ्याभ्यां तर्पितोऽस्मि यथासुखम् ।
अनुजानामि वां वीरौ चरंतं यत्र वाञ्छितम् ॥ १७
एवं तौ समनुज्ञातौ पावकेन महात्मना ।

अर्जुनो वासुदेवश्च दानवश्च मयस्तथा ॥ १८
परिक्रम्य ततः सर्वे त्रयोऽपि भरतर्षभ ।
रमणीये नदीकूले सहिताः सप्तावाशिन् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्राद्यं संहितायां वैयासिक्यां आदिपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥२२५॥

॥ समाप्तं खाण्डवदाहपर्वे ॥

॥ समाप्तमादिपर्वे ॥

17 Before 17, G₁.s.6 M ins. अग्निः. T₂ G₂.4 om. 17* (cf. v. l. 16). — *) K₂.s.2 D₁ 'पाप्राभ्यां'; K₂ 'पाभ्यां' च. T₁ G₁.3 अहं युवाभ्यां शूराम्भ्यः. — *) N₁.3 B₁ Da तर्पितोहं. D₂ यथासुचि. — *) K₂ अनुजानीहि. K₂ B₂ तौ; K₂ Da₁ G₁ तौ; V₁ तौ (for वां). — *) S₁ सरतां; K₂ D₁ चरतां; K₂.s. शय्यतां; D₁ वदतां; T₁ दिविता; T₂ G₂ M अविता (G₂ भवत्यां); M₂ भवता; M₂-s भवतां. S₁ वाञ्छितः; K₂.s.6 वाञ्छय; K₁ वाञ्छयः; N₁ स्नेच्छया. — After 17, K₂.s.2 D₂.4.5 ins.:

2160* वाण्डीयं च धनुर्दिग्मक्षव्यौ च महद्युधी ।

कपिध्वजो रथक्षायं तव दत्तो महारथ ।

अनेन धनुषा चैव रथेनानेन भारत ।

दिनेभ्यसि रणे शत्रूस्ससुरासुरमाणुषान् ।

18 Before 18, T₂ G₂-s Ms ins. धैर्यौ. — *) N₁.3 अनुज्ञातास्ततः सर्वे अग्निना च म'. — *) K₁ दानवोऽपि; K₂ माथावी च. B₂ तथा मयः (by transp.); G₂.s मयस्तदा. S₁ नयोऽपि दानवस्तथा.

19 *) T₁ G₂ आक्रम्य च. K₂ ततस्ते तु; K₂ ततो राजन्. G₁ परिदम्य प्रयः सर्वे. — *) K₂ मुदिता जनाः; N₁.3 B₂ Da₁ D₂ पुरुषर्षभ (B₂ Da₁ 'भारः'); Da₁ भरतर्षभा. — *) K₂ B₂ नदीतीरे. — *) K₂ N₁.3 सप्तावाशिन्.

Colophon. Major parvan: T₂ G₂ M संभव' (for आदि'). — Sub-parvan: S₁ K₂-s B Dn D₁.2.4.5 T₂ G₂-s Ms. 4.7 खण्डवदाह; T₂ संभव and खण्डवदाह; to these K₂.s. B₂.s D₁.s T₁ G₁.s Ms. s add शाङ्गको (B₂ शारंगो; G₂ शाङ्गिको)पाख्यान; B₂ मन्दापालोपाख्यान. K₂ G₁ (both om. the sub-parvan name) mention only

शाङ्गको (G₂ शाङ्गो)पाख्यान. — MSS. mostly add समाप्तं after the major parvan, sub-parvan or upākhyāna name; some add it after each of them. — Adhy. name: S₁ K₁ वरदानं; T₂ G₂-s अग्निवचनं; G₁ वरमदणं; Ms. s ईन्द्रप्रतिनिवृत्तेन. — Adhy. no. (figures, words or both): Dns 233; D₂m 250; D₂ 33 (1 for 233); T₁ 237; T₂ G₁.4-s M 200; G₂ 198; G₂ 203. — S'loka no. Da₁ Dn₂.ns Ms 19. — Aggregate s'loka no.: Dns 8449.

After adhy. 225, S₁ K₂.1.4 ins. an addl. adhy. given in App. I (No. 121), which is a variant version of the famous S'vetaki episode and seems to have been added here as supplementary matter, since these same MSS. also contain, at the proper place, the longer version which other N MSS. ins. after 1. 215. 11 (cf. App. I, Nos. 118, 120).

After the addl. adhy. (cf. App. I, No. 121), S₁ K₁ ins.: समाप्तं वैतदादिपर्वे । अस्यात् समापर्वं मविष्यति । तस्यापमादिश्लोकः ।

2161* ततोऽप्रथोन्मयः पार्थ वासुदेवस्य संनिधौ ।

भाङ्गलिः रुद्रगणा नाच पूजयित्वा पुनः पुनः ॥

आदिपर्वण्यमी घृततांताः ।

Then follows the list of the vṛttāntas (arranged here in parallel columns: the central column giving the names common to both MSS.; the lateral columns, those peculiar to each of the two MSS.):

Additional in Ś1	Common to Ś1; K1	Additional in K1
	अनुक्रमणी । पर्वसंग्रहः । पौर्व्यं । पौळोमं ।	द्रौपदीस्वयंवरः ।
	अमृतमयनं । सौपर्णं । अंशावतरणं । शाकुंतलं । यायातं । पुरुवंशानुकीर्तनं । संभवः । अश्वदर्शनं ।	वारणावतयात्रा ।
	जतुगृहदाहः । हिडिंबवधः ।	घटोत्कचोत्पत्तिः । पृकचक्राप्रवेशः । बकवधः । प्राह्मणवाच्यं ।
	द्रौपदीसंभवः ।	व्यासागमनं ।
	अंगारपर्णं । तापस्यं । वासिष्ठं । और्वं ।	पंचेंद्रोपाख्यानं ।
	द्रौपदीविवाहः । राज्यलाभः ।	नारदागमनं ।
	सुदोपसुदोपाख्यानं । अर्जुनतीर्थयात्रा ।	उल्लूपीसमागमः ।
	सुभद्राहरणं । हरणहारिका ।	अभिमन्युजन्म । जलक्रीडा । श्वेतवसुपाषाणं ।
खांबवदाहः ।	शाङ्गिकोपाख्यानं । श्वेतकेतुपाषाणं ।	

Then follow the stanzas (of. 1. 2. 95-6):

इत्येतदादिपर्वोक्तं प्रथमं बहुविकारम् ।
अध्यायानां शते द्वे तु संख्याते परमर्षिणा ।

त्रिंशच्चैव तथाध्याया
व्यासेनोत्तमतेजसा ।
सप्त श्लोकसहस्राणि
तथा नव शतानि च ।
श्लोकाश्च चतुराशीतिर्ग्रन्थो दृष्टो महात्मना ।

अष्ट श्लोकसहस्राणि
तथा नव शतानि च ।

Then follows in Ś1 a repetition of 1. 2. 242. The MSS. end the parvan with namaskāras (Ś1: ॐ नमः शिवाय; K1: श्रीकृष्णाय नमः).

— Ko, after the addl. adhy. (of. App. I, No. 121), ins.:

2162* अतः परं सभापर्वं द्वितीयं पुण्यवर्धनम् ।
प्रतिसंधिरयं श्लोकः प्रथमः परिकीर्तितः ।

Then follows 2161* (with वैशं 'व' before it); then 4 lines of दानप्रशस्ति; and finally: वृत्ततामी । अनुक्रमणी १ । पर्वसंग्रहः २ । पौर्व्यं ३ । पौळोमं ४ । आक्षीकं ५ । अमृतमयनं ६ । सौपर्णं ७ । संपर्प्यं ८ । कयासंक्षेपः ९ । व्यासोक्तिः १० । अंशावतारं ११ । प्रजासर्गः १२ । शाकुंतलं १३ । यायातं १४ । उत्तरयायातं १५ । पुरुवंशानुकीर्तनं १६ । श्रीम्नोत्पत्तिः १७ । घटराष्ट्रोत्पत्तिः १८ । कर्णसंभवः १९ । हुयोधिनादिजन्म २० । पांडुजन्म २१ । पांडुदाहः २२ । नगरागमनं २३ । पांडुसंस्कारः २४ । आश्वदानं २५ । कुमारचेष्टा २६ । कृपोत्पत्तिः २७ । अश्वत्थामाजन्म २८ । अश्वशिक्षा २९ । अश्वदर्शनं ३० । वारणावतगमनं ३१ । जतुगृहदाहः ३२ । हिडिंबवधः ३३ । घटोत्कचोत्पत्तिः ३४ । पृकचक्रागमनं ३५ । बकवधः ३६ । द्रौपदीसंभवः ३७ । व्यासदर्शनं ३८ । अंगारपर्णं ३९ । तापस्यं ४० । वासिष्ठं ४१ । और्वं ४२ । द्रौपदीस्वयंवरः ४३ । पंचेंद्रोपाख्यानं ४४ । द्रौपदीविवाहः ४५ । विदुरागमनं ४६ । * * * (? राज्यलंभः) ४७ । सुदोपसुदोपाख्यानं ४८ । अर्जुनतीर्थयात्रा ४९ । कृष्णार्जुनसमागमः ५० । सुभद्राहरणं ५१ । हरणहारिका ५२ । प्राह्मणदर्शनं ५३ । श्वेतकेतुपाषाणं ५४ । खांबवदाहः ५५ । देवैर्मुक्तं ५६ । मयमोचनं ५७ । शाङ्गिकोपाख्यानं ५८ ॥

इत्येतदादिपर्वोक्तं प्रथमं बहुविकारम् ।

अध्यायानां शते द्वे तु अष्टादश सथापरे ।

अष्टौ श्लोकसहस्राणि तथा नव शतानि च ।
श्लोकाश्च चतुराशीतिः कृष्णद्वैपायनोऽप्यधीर ।

आदिपर्व अध्याय २१८ श्लोक ८९८४ । समापर्व अध्याय ७८ श्लोक २५११ । वनपर्व अध्याय २५९ श्लोक ११६६४ । द्रिपटपर्व अध्याय ६७ श्लोक २५०० । उत्तोगपर्व अध्याय १८६ श्लोक ६६२० । वीर्यपर्व अध्याय ११७ श्लोक ५८८४ ।

द्रोणपर्व अध्याय १७० श्लोक ९९०९ । कर्णपर्व अध्याय ६२ श्लोक ४९०० । शल्यपर्व अध्याय ५९ श्लोक ३२२० । गदापर्व अध्याय १८ श्लोक ८७० । ऐपीकसौप्तिकपर्व अध्याय २९ श्लोक ७७५ । विशोकसौप्तिकपर्व अध्याय ८ श्लोक २५० । द्वांतिपर्व अध्याय ३३९ श्लोक १६५२५ । आनुशासनिकपर्व अध्याय १४६ श्लोक ८००० । आश्वमेधिकपर्व अध्याय १०३ श्लोक ३३२० । आश्वमेधासिकपर्व अध्याय ४२ श्लोक * * * । महाप्रस्थान अध्याय ३ श्लोक ३२० । स्वागरीरोहण अध्याय ५ श्लोक २० । हरिवंश अध्याय ३४४ श्लोक १२००० । अश्विन्यपर्व अध्याय ३११ श्लोक ३४४८ ॥

— For K1 see above.
— Ks ins. after 1. 125. 19 (i. e. before the last colophon), four stanzas of phalas'ruti.
— Ks ins., after the colophon, 2162*, 2161* (as in Ko above); then cont.:

इत्येतदादिपर्वोक्तं प्रथमं बहुविलसत् ।
अध्यायाश्च तथा भोक्तः शतद्वयमुदारपीः ।
द्विसप्तसप्तिकाक्षया ।
श्लोकाश्च नवसाहस्राः संख्याताः परमर्षिणा ।
श्लोकाश्च चतुरासीतिष्व्यासेनोक्ता महामत्सना ।
विधिवद्भोजयेद्भ्राजन्द्याधिव गुठीदनम् ॥

अथादिपर्वणि वृत्तान्ताश्रमी । Then it enumerates the episodes as in Ko (om. only आद्धानं), with the serial numbers, and cont.: इति वृत्तांताः समाप्ताः । इयं १०८४ । संवत् १५७५ वर्षे आश्वनमासे चक्ष [i. road कृष्ण] श्ले पंचम्यां तिथौ अभिनन्दनवासरे धीवत्प्रयपुरप्रतियद्भ्रशमी-पाक्षाम्निवासिनाम्पुत्राज्रातिव-उपाध्यायदिवदासात्मजमह-धीभागसुतानामध्ययनाय श्रीसंखेटकपुरप्रतियद्भ्रकांढलाजग्रा-मनिवासिसाद्भ्रादानगरवरपंडितकालीदासात्मजनाजीकेन लिखितम् ।

सुनुना कालिदासस्य नाजीसंज्ञेन धीमता ।
पुस्तकं लिखितं सप्तमगादिपर्वोत्पद्युत्तमम् ॥
यावद्वचनसमुद्रो यावद्वचनमण्डितो मेरुः ।
यावद्वचन्द्रादिषु तावदिदं पुस्तकं जयतु ॥
श्रीसंखेटकपुरप्रतियद्भ्रकंकरजग्रामनिवासिनाम्पुत्राज्रातिव-उपाध्यायदिवदासात्मजमह-धीभागसुतानामध्ययनाय श्रीसंखेटकपुरप्रतियद्भ्रकांढलाजग्रा-मनिवासिसाद्भ्रादानगरवरपंडितकालीदासात्मजनाजीकेन लिखितम् ।
— Ks ins., after the addl. adhy. (cf. App. I, No. 121), 3 stanzas of दानप्रशस्ति and फलश्रुति; and ends

with अतः समापयं.
— Ks.s were discontinued after adhy. 2. The colophons of these and of Ns. 2. V1 were not collated.
— Ns ins. after 1. 125. 19 (i. e. before the last colophon), 2 stanzas of फलश्रुति.
— B1 ins. after the colophon: समाप्तं चेदमादिपर्वेति । अस्यान्तरं समापयं भवित्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः १, followed by 2161*. Then it cont.: ॐ नमो भगवते वासु-देवाय । ॐ तस्यद् । श्रीहरिः शरणम् । शकाब्दाः १६६२ ।
शुगलभक्तुयुगोन्दो विश्वविस्तीर्णशाके
शशिसुतश्रुभवारे मायमासे च रम्ये ।
अनुपदमनुसुतुं कृष्णरामद्विजेन
लिखितमसिलयद्वैभोरतस्यादिपर्वं ॥
जज्ञे बहुज्ञं परमस्युदारं
यं द्वीपमध्ये सुतमात्मयोगात् ।
पराशारात्सत्यवती महर्षि
तस्यै नमोऽज्ञानतमनोनुदाय ॥
॥ ॐ नमः परदेवतायै ॥

— The fragm. MS. B1 breaks off in the middle of the Aṣṭikaparvan.
— Bs ins., after the colophon: 22 stanzas of दान-प्रशस्ति and फलश्रुति; then इत्यादिपर्वं । अस्यान्तरं समापयं भवित्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः १; and then 2161*, ending with शकाब्दाः १६८१ मार्गशीर्षके ।
— The fragm. MS. B breaks off in the middle of the Saubhava-parvan.
— Bs.s ins. after the colophon, अस्यान्तरं समापयं (Bs cont. भवित्यति) । तस्यायमाद्यः श्लोकः १; then 2161*, which in Bs is followed by शकाब्दाः १९०८ ।
— Da Ds ins. after the colophon: श्रीरामाय नमः । अश्विन्यपर्वणि वृत्तांताः । अनुक्रमणिकाध्यायः । पर्वसंग्रहः (Da1 om. from श्रीरामाय up to 'संग्रहः) । पौढ्योपाख्यायं । तत्रैवोक्तोपाख्यायं । पौलोमं । अभिरापायः । प्रमद्वयोपाख्यायं । आसीकं । अश्रुतमथनं । सौपर्णोपाख्यायं । सर्वसत्रं । परमदानं । वैशंपायनानुशासनं । कुर्पाण्डवचरितसूत्रं । अंशवतरणं । शाकुंतलं । धार्यातं । उत्तरनायातं । पुर्वंसायुधीतेनं । महद-भियोपारयानं । वसुनो ज्ञापः । मीमंश्लयतिः । सत्यवतीलम् । विधिवदीर्योत्पत्तिः । काशिराजसुतास्वयंवरः । एतद्राष्ट्रीयतिः । मांडव्योपाख्यायं । गांधार्यादिविवाहः । पांडोद्विजयजयः । दुष्यंभनादिजन्म । तन्नामयितेनं । पांडुशृंगया । अद्रथापायः । पांडवोत्पत्तिः । द्रोणोत्पत्तिः । कृपोत्पत्तिः । अक्षशिक्षा । सीमस्य विपादोत्पत्तिः । पाताळलोकगमनं । अश्वदूर्शनं । पांडवविपासनं । जतुगृहदाहः । द्वैदित्यं । घटोक्तोत्पत्तिः । एकवकाशगमनं ।

(Das ins. here एकवचः ।) द्रौपदीसंभवः । अंगारपर्ण । तापस्यं । घासिष्ठं । भोषं । द्रौपदीस्वयंवरः । पंचद्रौपाख्यायनं । द्रौपदीविवाहः । विदुरागमनं । राज्यालंभः । सुंदोपसुंदोपाख्यायनं । अर्जुनतीर्थयात्रा । दधुवादाहोत्वपतिः । शुभद्राहरणं । द्रौपदेयामिमन्यूपतिः । सांडवदाहः । शाङ्गोपाख्यायनं । इति ॥ Then follow 25 stanzas of दानप्रशस्ति and फलश्रुति; and then: इदमादिपर्व समाप्तं । अतः परं समापर्वं भविष्यति । तत्रायमाद्यः श्लोकः १, which is followed by 2161*.

— Das cont.: इदमादिपर्वणि फलश्रुतिः समाप्तः । लेखक जाभी जगजीवनरामेण ॥ ५ ॥ शुभं भवतु । कल्याणमस्तु ॥ ; while Das cont.: शुभमस्तु १, followed by 6 stanzas of कृष्णप्रशस्ति, पुत्रकप्रशस्ति and गुरुगोपालप्रशस्ति; and the other hand, Das cont.: धीसांडवसदाशिरवार्षणमस्तु । धीगुरुगजाननाणमस्तु । श्रीरामकृष्ण ॥ धी ॥ सांड ॥ धी ॥

— Dn1 ins. after the colophon: ईश्वरसंवात्सरे भार्गवोर्विशुद्धत्रयोदशं लिखितं । आदिपर्वं समाप्तमगमत् ॥

— Dn2 ends with the colophon; for Dn see above.

— Dr was discontinued after adhy. 2.

— D1 ins. before the colophon, 2 stanzas of फलश्रुति; and after the colophon: समाप्तमादिपर्वं । अतः परं समापर्वं १, followed by 2161*.

— Ds ins. after 1. 225. 19, six stanzas of फलश्रुति; and after the colophon : शुभं भवतु । संवत् १६५४ समये आपाणमुदि ३३ श्रुगुवात्सरे लिखितमिदं धाराणस्यं भोविंद्राहाणेन वासुदेवभट्टानां पुस्तकं । श्रीभवानीसंकर ॥, followed by 2161* . Then follows: अनुकमनिका । पर्वसंप्रहः । पौलोभाख्यायनं । सर्पसत्रं । तक्षकपञ्चमोक्षः । गव्योर्वपतिः । श्वासनं । कुरुपांडवचरितसुत्रं । अंशवत्करणं । द्राक्षुंतलं । यायातं । उत्तरयायातं । पुख्वंशानुकीर्तनं । महाभिषोपाख्यायनं । सीमोत्वपतिः । सत्यवीलंभः । विचित्रवीर्योर्वपतिः । अंबास्वयंवरः । पुनराश्रीत्वपतिः । मांडव्योपाख्यायनं । गांधारीविवाहः । पांडोर्विम्वजयः । दुष्येयनादिजन्म । तेषां नामानुकीर्तनं । पांडोसुंशव्यवाये द्राह्मणदापः । पांडवोत्वपतिः । अक्षशिक्षा । सीमस्व विपन्नक्षणं । अन्नदर्शनं । अतुगुहदाहः । द्विदिवेकवयः । घटोत्कचोत्वपतिः । वकासुरवधः । द्रौपदीसंभवः । तापस्यं । घासिष्ठं । जीवं । द्रौपदीस्वयंवरः । पंचंद्रौपाख्यायनं । पांडवानां विवाहः । विदुरागमनं । राज्यालंभः । ईंद्रप्रत्यागमनं । सुंदोपसुंदोपाख्यायनं । ४२ ॥

अध्यायानां शते द्वे तु संख्याते परमपिण्डा ।

अष्टौ श्लोकसहस्राणि नव श्लोकशतानि च ।

श्लोकाश्च चतुराशीत्तिष्ठौ प्रथमो महात्मना ।

Then 3 stanzas of दानप्रशस्ति, followed by इति श्रीअनु-

क्रमनिकाध्यायः समाप्तः । शुभं भवतु ॥

— The fragm. MS. Ds breaks off in the middle of the Yayāti episode.

— Ds (marg. sec. m.) ins. after 1. 225. 19 (i. e. before the colophon): इतः परं समापर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः १, followed by 2161*.

— Ds ins. after 1. 225. 19 (i. e. before the colophon), 7 stanzas of फलश्रुति, ending with:

इत्येतवादिपर्वोक्तं प्रथमं बहुविस्तरम् ।

अस्मात्तु समापर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः १, followed by 2161* ; then follows: आद्यपर्वण्यमी वृत्तांतः ।

पर्वानुक्रमः । पर्वसंख्यासंप्रहः । कथासंक्षेपः । व्याख्योत्वपतिः । अंशवर्णनं । राजसर्गः । शाकुंतलं । यायातं । उत्तरयायातं ।

पुख्वंशानुकीर्तनं । शंतनोर्विवाहः । शंतनोर्विपतिः । अविष्का-
विवाहः । सुतराष्ट्रापंडुविदुरजन्म । पांडवोत्वपतिः । पौलमे गुरु-
दिक्षा । अश्वत्थोत्रं । पौलोमे श्रुपुंडववर्णनं । पुलोको वयः ।

शाङ्गोपाख्यायनं । आसीकसप्तसत्रं ॥ शुभं भूयात् ॥ संवत् १८५८ ॥

— Da1 was discontinued after adhy. 53; Ds-14, after adhy. 2.

— T1 ins. after the colophon: ॐ शुभमस्तु । संभव-
पर्वं समाप्तम् । श्रीकृष्णाय परमदक्षणे नमः ॥

— The colophon of the fragm. MS. T2 is missing.

— T3 ins. after the colophon: कर्तव्यमपराधं क्षंतु-
मर्हेति संतः ॥ श्रीव्याग्रेधराय नमः । श्रीवैकुण्ठेशाय नमः ॥
मंगलं ॥ धी ॥ श्रीर्जयतु ॥ ५३ ॥

— G1 ins. after the colophon: हरिः ॐ शुभमस्तु ।
आदिपर्वं महापुण्यं बखसरे विद्महे शुभे ।
अवने दक्षिणे सुपुये लिखितं चान्द्रिप्रमदम् ॥

— G2 ins. after the colophon: श्रीकृष्णाय नमः ।
श्रीकृष्णार्पणमस्तु । शुभमस्तु ॥; then a stanza of क्षपायनं
and finally श्रीरघुनाथपरमदक्षणे नमः । श्रीसुंदरराजपरमदक्षणे
नमः । हरिः ॐ । आदिपर्वं समाप्तं । श्रियै नमः ॥

— G3 ins. after the colophon: श्रीवेद्व्यासाय नमः ।
श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥; then 13 stanzas of फलश्रुति and दान-
प्रशस्ति; then a repetition of श्रीवेद्व्यासाय नमः । श्री-
कृष्णार्पणमस्तु ॥, followed by 3 stanzas of चमनं; then:

अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो मोक्षदिव्या मयं तदा ।
किं चकार महातेजास्तमं मृदि द्विजोत्तम ।

श्रीवैशंभयाम् ।
श्रुतु राजस्रवहितस्ररितं पूर्यंजन्मनः ।
मोक्षदिव्या मयं तत्र पार्थः दाम्पत्यतां परः ।

आदिपर्वं समाप्तं । कर्तव्यमपराधं क्षंतुमर्हेति संतः ॥ श्रीवेद-
व्यासाय नमः ॥; and finally a stanza of दोषनिरासः . .

— Gs ins. after the colophon: हरिः ॐ । शुभमस्तु ।
संभवपर्यं समाप्तं । शुभमस्तु ॥ करकृतमपराधं क्षंतुमर्हति संतः ।
श्रीमत्स्वामिने नमः । श्रीनिवासाय नमः । राघवस्य लिपिः ॥

— Gs ins. after the colophon: हरिः ॐ । शुभमस्तु ।
कदवाणसुंदर्यै नमः । अस्मद्गुरुभ्यो नमः ॥

— Gs ins. after the colophon: हरिः ॐ । शुभमस्तु ।
श्रीकृष्णाय नमः । करकृतमपराधं क्षंतुमर्हति संतः । आदिपर्व
समाप्तं । श्रीवेदव्यासाय नमः । श्रीमीनाक्षिसुंदरेधराय नमः ।
श्रीद्वाक्ष्यपतये नमः । श्रीरामचंद्राय नमः । Then follow the
date and other details in Tamil. The MS. was copied
by the son of Valdyanāthas'iva of Tepperumāl
Nallūr for Seshappayyar's Sarasvatī Library, situ-
ated in Mahāpura road in Madhyārjuna (village),
on the 22nd day of the month Kumbha of Krodhī
Sāmavatsara.

— Gs was discontinued after adhy. 2.

— The incomplete MSS. Ms. 4 end with adhy.
53 (g. v.)

— Ms ins. after the colophon: १०१३ संवत् [ca.

A. D. 1837-38] नियुनमासे २८ दिवसे मंगलवातरे श्रवण-
नक्षत्रे अपरपक्षे वृत्तीपायामपराधे द्विवादनवेलायां उिरिते ।
नारायणेन लिखितमिदं ॥ श्रीगोपालकृष्णार्यंमस्तु ॥ शुभमस्तु ॥

— Ms ins. after the colophon, one stanza of
श्रमापन; then follows: श्रीवेदव्यासाय नमः । संभवपर्यं
समाप्तं । शुभमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

— Ms ins. after the colophon: संभवपर्यं समाप्तं ।
शुभमस्तु ॥

— Ms ins. after the colophon: श्रीसंभवपर्यं समाप्तं ।
श्रीकृष्णाय नमः । करकृतमपराधं क्षंतुमर्हति संतः ॥

— Ms ins. after the colophon: संभवपर्यं समाप्तं ।
शुभमस्तु ॥ कोट्टे १०१३ आसव् धनुर्मासं २६ तैति वानि-
याद्ध तिरिन्दु ओरटियाकुंयोळ मीनराशिकोड प्पुळुदितीरं
पुळ्ळं संभवमूलं व्याख्यानं प्रथं उळ्ळाण्णूर कळरिक्कळ रामन्-
करलित्तिलं ॥ The date given here is Malabar year
1017 (ca. A. D. 1841-42) the 26th day of the
month of Dhanus, which was a Saturday; the copyist
was Ujaccānūra-Kajarikkal-Rāman.

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS. which have been cited in the foregoing footnotes to the constituted text, but which, for various reasons, were not quoted there in extenso. They are mainly passages which were too long to be included in the footnotes; but along with them there will be found a certain number of short unimportant passages also, which could have been very easily accommodated in the footnotes, but which, being found in single MSS. or in a very small group of cognate MSS., have been relegated to this Appendix as being of no special value for critical purposes.

The variants cited here are of the same order as those of the additional lines noted in the footnotes to the constituted text; in other words, the variants of monosyllabic verse-filling particles (such as *ए-वे-यु-दि*) and adverbs (such as *उषा-उषा-सतः, एव-एव*), discrepant readings of single MSS., corrupt readings, and common doublets (*वेदि-वेदी, रोम-रोम*) have been generally ignored, scribes' errors have been silently

corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references to the speaker (such as *वेदंवाचन उवाच*) have been uniformly ignored here.

In stray cases, slight discrepancies may be found to exist between the statements already made and the statements made in the sequel as regards the precise number of MSS. which contain a particular Appendix passage, or its exact point of insertion, or finally the exact number of lines comprising a passage. Such discrepancies have been pointed out in the sequel, whenever they were noticed; a certain number might have escaped attention. In all such cases, however, it should be borne in mind that the previous statements were based on a somewhat cursory inspection of the respective passages, which were re-examined in the course of the preparation of this Appendix. Consequently, the statements made in this Appendix concerning such minutiae should be regarded as more authoritative, and as correcting or supplementing the information given in the footnotes.

1

D₈ s T₁ G₁-s M (M₁ om lines 1-56) ins after 62
D₁₄ G₁ s, after 26 K₈(suppl fol) s Dn Dr D₈ s s,
after 53^{ab} D₁ r s-12, after 60 T₁ G₁, after 30* K₈,
after 62^{ab}

तस्वरक्षणपरिहस्य कृत्वा द्वैपायन प्रभुः ।
कथमध्यापयान्तीह शिष्यानिधमचिन्तयत् ।
तस्य चिन्तयतश्चापि कथेद्वैपायनस्य च ।
स्मृत्यवजगाम भगवान्मद्रथा लोकगुरु स्वयम् ।
प्रियायं महर्षेश्चापि लोकानां हितकाम्यया । [5]
त षट्पा विसितो भूत्वा प्राञ्जलिं प्रणत स्थित ।
आसनं कल्पयामास सर्वदेवगणैर्युतम् ।
हिरण्यगर्भेमासीनं सर्वैस्त्वस्तु परमासने ।
पतिवृत्त्यासनाभ्यांशो वासवेय विद्यते नत ।
अनुचातोऽथ कृष्णस्तु प्रस्था परमेष्ठिन । [10]
निपतादासनाभ्यांशो प्रीयमाण सुविस्मित ।
उवाच स महातेजा प्रस्थाप परमेष्ठिनम् ।

कृत मयेद् भगवन्काव्य परमपूजितम् ।
प्रह्वन्वेदुरहस्यं च यथान्परव्यापितं मया ।
साङ्गोपनिषदानां च वेदानां विश्वरक्षिया । [15]
इतिहासपुराणानामुन्मेष निमिष च यत् ।
भूत भव्य भविष्यथ त्रिविधं कालसञ्चितम् ।
जराशुभ्रुभयस्याधिभावाभावादिनिश्चयम् ।
विधिषस्य च धर्मस्य द्वाध्रमाणां च लक्षणम् ।
चातुर्यैर्ष्यविधानं च पुराणायां च कुरक्षस्य । [20]
तपसो मद्रक्ष्यस्यैव पृथिव्याश्चन्द्रस्यैवो ।
प्रह्वन्क्षत्रताराणां प्रमाणं च युग्मैः भूह ।
कथो ययूषि सामानि वेदाभ्यास्तथैव च ।
न्याय शिक्षा चिकित्सा च ज्ञानं पापुपत तथा ।
इति नैकाश्रयं जन्म दिव्यमायुषञ्छ्रितम् । [25]
तीर्थानां चैव पुण्यानां देशानां चैव कीर्तनम् ।
नदीनां पर्वतानां च वनानां सारस्य च ।
पुराणां चैव दिव्यानां कल्पानां बुद्धकौशलम् ।
वाक्यजातिविशेषांश्च लोकयात्राकमश्च य । [30]
यथापि सर्वयं वस्तु तदमभो क्षन्तुमर्हसि ।

1

(L 1) K₈ s Dn Dr D₈ s s s तदारयानवरीष स D₈-11
T₁ G₁ s Ms-4 कृष्णद्वैपा — (L 2) K₈ Dn Dr D₈ s G₁
Ms 4 शिष्यानिलम्बन्धितयत्, Dn₁ n₁ शिष्यानेर्षं व्याधि, D₈ s 6-12
G₁ Ms "निलम्बन्धि", T₁ G₁ s शिष्यामिलन्धि — (L 3) K₈
D₈ G₁ Ms-4 तस्य चिन्तयमानस्य, K₈ D₈ s-12 तस्य तदचितयानस्य,
K₈ Dn Dr D₈ s तस्य तदचितयत इत्यात् — (L 4) K₈ Dn Dr
D₈ s स्रव (for स्रवत्) — (L 5) K₈ s Dn Dr D₈-11 T₁
मीलस्यै रस्य चैवैर्यै G₁-2 महर्षेश्चापि लोकानां मीलस्यै हितं
— (L 7) MSS सवैर्यै (for सवैर्यै), मुनि (for देव), and
इत् or इत् (for इत्तम्) in different combinations
— (L 9) K₈-s Dn Dr D₈-11 [s]मवत् (for नत)
— (L 10) G₁-s कृत्विना (for कृष्णस्तु) — (L 11) K₈-s
Dn Dr D₈-12 सुविस्मित (for सुनि) — (L 14) K₈-s
Dn Dr D₈-12 M₁ स्थापित (for रथापितं) — (L 15)
K₈ s Dn D₈-12 T₁ G₁ s s r Ms "निषयं चैव" — (L 16)
K₈-s Dn Dr D₈ s s निमित्तं (for निमिष) — (L 17)
K₈-s Dn Dr D₈ s-8 T₁ भविष्य च — (L 18) G₁-s
M₁ s "निश्चय (as in text), the rest "निश्चय" — (L 20)
D₈ s G₁ Ms पुराणानां, G₁ s Ms s पुराणायां — (L 24)
K₈-s Dn Dr D₈ s दान (for दान) — (L 25) K₈ s
Dn Dr D₈ s हेतुनैव सम, T₁ G₁ s-8 इत्यनेकाश्रय — (L 30)
K₈ s Dn Dr D₈ s तथैव प्रतिपादित — After line 30,
Ka 12a

सर्वं च महत्त्वं कर्म तत्पभो क्षन्तुमर्हसि ।

K₈ cont K₈ Dn Dr D₈ s ins after line 30

परं न लेखक कश्चित्सेत मुनि विषये ।
— (L 31) K₈-s Dn Dr D₈ G₁ r विशिष्टात् (for वसिष्ठात्)
K₈ Dn Dr D₈ मुनिसंवादात् — (L 32) K₈ s Dn Dr
D₈-11 Ms श्रेष्ठत एतां वै, G₁ s श्रेष्ठत एतां — (L 33)
K₈-s Dn Dr D₈ s वैशि — Lanes 35-36 = (var)
187* — Dn D₈-11 (D₈ s 6-11 om lines 2 [vāchā sloki],
4-5, 8, 12 14, 19-20) ins after line 36 K₈ s Dr
after line 39

काव्यस्य लेखनार्थं गणेशं सर्वतो मुने ।

सीधिरुवाच ।

पदमामाष्य तं मद्रथ जगाम स्व निवेशनम् ।
तत् सङ्गार हेमश्च म्यास सलवतीक्ष्णम् ।
रथमात्रो गणेशानो भक्तचिन्तितपूर्वम् ।
तत्राजगाम विभ्रो भेदव्यासो वत् स्थित । [5]
पूजितथोपविष्टश्च म्यातेनोकलदानवम् ।
लेखको भारतस्यस्य भवत् भव गणनायक ।
मयेव प्रोच्यमानस्य मनदा कश्चित्तस्य च ।
कृतैव माह विभ्रो यदि मे लेखनी क्षणम् ।
लिखतो नापदिष्टे तदा सां लेखको ह्यहम् । [10]
व्यासोऽनुवाच तं देवनमुद्रा मां लिख कश्चिद ।
ओमित्युक्त्वा गणेशोऽपि मयू र्किल लेखकं ।
अथमपि तदा चक्रे मुनिगुल् कुण्डलधारम् ।
नसि प्रविष्टया माह मुनिर्द्वैपायनस्त्विदम् ।
अथो भोक्तारप्रणामो अथो भोऽव्यतनि च । [15]

प्रज्ञा ।

तपोविशिष्टादपि वै यस्मिन्नुपनिषुगतात् ।
 मन्ये श्रेष्ठतमं स्वाद्यं रहस्यज्ञानपेदिनात् ।
 पन्मप्रभृति सत्यां ते निम गो प्रज्ञावादिनीम् ।
 स्वया च काव्यमित्युक्तं तस्मात्काव्यं भविष्यति ।
 अथ काव्यस्य कथयो न ससर्गं विदोपणे । [35]
 विदोपणे गृह्यस्वस्य शेषात्प्रयं ह्यवाधना ।
 जहान्धवधिरोगममत्त तमोभूत जगद्भवेत् ।
 यदि ज्ञानहुतादीनं स्वयां नोत्थलितं भवेत् ।
 तमसात्प्रथमं लोकस्य वेदितस्य स्वर्गमर्षिभ ।
 ज्ञानाभिनशाकाभिर्वुद्धिनेशोरसव कृत । [40]
 धर्मायं काममोक्षार्थं समासव्यासकीर्तने ।
 स्वया भारतसूयं नृणां यिनिहतं तम ।
 पुराणपूर्णचन्द्रेण श्रुतिश्रीश्रीमन्महाशिताना ।
 नृणां कुमुदसौम्यानां कृतं सुद्धिप्रयोधनम् ।
 इतिहासप्रदीपेन मोहावरणघातिना । [45]
 लोकगर्भगृहं कृत्वा यथावसप्रकाशितम् ।
 सप्रहाभ्यायवीजो वै योऽलोकास्त्रीयमूलवान् ।
 सभवरकन्धविद्यार सभात्पण्यविद्वद्भवात् ।
 अरणीपर्वरूपाख्ये विराटोयोगसारयान् ।
 भीष्मपर्वमहाभाष्ये द्रौण्यपर्वपराशरयान् । [50]
 कर्णपर्वचित्ते पुण्ये शल्प्यपर्वसुगमिधमि ।
 श्रीपर्वपीकविभ्रामं ज्ञानिवपर्वदृष्टरकल ।

अधमेघागृतरसरत्वाध्रमस्थानसंधय ।
 मौसलधुतिससेप शिष्टद्विजनिपेयित ।
 सैवपां वयिमुपयानामुपवीश्वो भविष्यति । [55]
 पजंन्य ह्य भूतानामाक्षयो भारतहुम ।
 सूत ।
 एवमाभाष्य त प्रज्ञा जगाम स्व निपेदानम् ।
 भगवान्स जगरत्प्रज्ञां प्रतिपेदानेण सह ।
 तस्य वृक्षस्य वयमाभिं शक्यतुप्यपरोदयम् ।
 स्वादुमेघरसोपेतमच्छेषममरैरपि । [60]

After the above passage, D₂ 1-11 ins 27*, while D₁ G₂ repeat 23, an unmistakable indication that the passage, in these MSS or in their exemplars at least, is an interpolation!

2

Between 1 1 53^{ab} and passage No 1 given above, K₆ marg ins the following lines, containing a curious derivation of 'Bharata'

कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्वि नारायणं प्रभुम् ।
 को ह्यन्यं पुण्डरीकाक्षाममाभारतकुरुवंत ॥
 भाति सर्वेषु वेदेषु रति सर्वेषु जन्तुषु ।
 तरण सर्वलोकानां तस्माद्भारतमुच्यते ॥

अहं वैमि श्रुवो वैचि संजयो वैचि वा न वा ।
 तच्छ्रौतकृष्टमयापि प्रयितं सुदृढं मुने ।
 मेचु न शक्यतेऽप्येस्य गृहणापभ्रितस्य च ।
 सर्वदोऽपि गणेशो यश्चमामते विचारयन् ।
 तावच्चनार व्यारोऽपि श्लोकानं वाचनम् । [20]

[Line 2=line 57 (g v) of pas age No 1 D₂ 4.4-11 (which om. lines 2, 4-5, 8, 12, 14, 19-20) read in line 3 सरणादागतो हि स (for व्यास सत्यं), for line 7, हे भारतस्य त्वगहं कर्ता मयापि च, for lines 9-10,

हृत्वावो चन्द्रगण्डु यदा मे नैव शान्यति ।
 तेऽन्यो मुनिपार्श्वे हेऽलोऽहं तदा मुने ।

in line 11, मोवाच यवनं व्यासोऽप्यव्या, for line 12, इत्यमोहेऽलो वेच सर्वं इत्यभिप्राय, and, finally, for lines 17-18 इति संश्राप्य निभवे नापापि मथयो वृदा]

— K₄ D₁ D₂ s om lines 37-38 K₄ repeats lines 37, 39, and Dr repeats line 39 after the Gapes' interpolation — (L 39) K₆ Dn Dr D₂ s अज्ञानतिमिरास्य लोकस्य सु निषेधत — (L 40) K₆ Dn Dr D₂ s नेमोनीलन कात्त — (L 42) K₄-s Dn D₂-s G₂ तथा (for स्वया) — (L 43) K₄-s Dn Dr D₂ s 10 'व्योऽसा प्रकाशिता'

— (L 44) K₆ Dn Dr D₂ s न्युत्किने (MSS mostly 'की') रवाणां च कृतमित्यकाशान — (L 48) K₄-s Dn Dr D₂ s 2-3 G₂ समाख्य (as in text), the rest समापवं. — (L 49) S (mostly) आख्यपर्वं, a few MSS अरणीपर्वं. — (L 51) K₄-s Dn Dr D₂ s 2-3 'सिति (for 'चित्ते'). — After line 51, D₂-11 ins

गदापर्वोऽकालैरीदीयेत्यलौक्ये 1

सौमिके पर्वसहिते फलसंस्कारकौपे 1

— (L 52) G₂ श्रीपर्वं इति K₄-s Dn Dr D₂-11 G₄-s 'महा' (for 'वृद्ध') — After line 52, K₄ 11s

श्रुतुयात्तमिक पर्वं सतिस्वनिपीववे 1

— K₄ s D₂ s s v om. lines 53-56, D₂ s M₂ s om 55 56, M₂ s om 53 54 — (L 53) Some MSS स्वायन् (for स्वात्म) — (L 56) K₄ Dr D₂ s पश्चिणां, D₂ 10 11 G₂ s आश्रयो (for अशयो) — K₄ s Dn Dr D₂ s read line 57 (which is om in D₂ s) of the Brahma passage after line 1 of Gapes' interlude — (L 58) Om in K₆ Dn Dr D₂ s v s 11. Some N MSS. सुनिदेव गणैर्वृत (or 'सुत') — (L 59) K₄ D₁ T₁ G₄-s शाखा पुष्पं, G₂ वापुष्पं

After the colophon of the first adhy., Gs ins.:

श्रीसूतः ।

कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं विभुम् ।
 को ह्यन्यः पुण्डरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेत् ।
 मतिमन्यानम्राधिप्य येन वेदमहार्णवात् ।
 जगद्धिताय जमितो महाभारतचन्द्रमाः ।
 स्तुत्यं तस्मादिति किं चान्परस्वैलोकहितैषिणः । [5]
 वेदा ह्यस्ताः कृतं तेन महाभारतमस्तुतम् ।
 सर्वे तरन्तु दुर्गाणि सर्वो भद्राणि पश्यतु ।
 द्रष्टुं त्वा सर्ववेदाश्रींभारते तेन ददित्वाः ।
 श्रूयतां सिद्धमादोऽयस्यभस्व महात्मनः ।
 धर्मं चायं च कामे च मोक्षे च परमर्षभ । [10]
 यदिहास्ति तद्वन्पत्र नदेहास्ति न तत्रचिन् ।
 एव प्रकृष्टैव दत्तो लोकः सक्तोऽर्थकामयोः ।
 धर्ममोक्षपरं तस्मात्करिष्येऽहं समुद्ययम् ।
 कामिनो वर्णयन्कामं लोभं लुब्धस्य वर्णयन् ।
 भरः किं फलमाप्नोति कृपेऽन्धमिव पातयन् । [15]
 मुनिनापि च कामार्थी मत्वा लोकमनोहरौ ।
 निन्द्यावपि स्थितावैतो धर्ममोक्षविवक्षया ।
 अन्यथा घोरसंसारवन्भवेत् जनस्य तौ ।
 वर्णयेत् कथं धीमान्महाकारुणिको मुनिः ।
 लोकापिन्ताप्यप्यारार्यं वर्णयित्वा च तेन तौ । [20]
 इतिहासैर्विचित्रार्थैः पुनरत्रैव निन्दितौ ।
 भारतं भातुमानिन्दुर्वेदि न स्मुरमी त्रयः ।
 सञ्जयस्तिमिरान्धे ३१ ३१गणना जगतो भवेत् ।
 पृथक्पृथक् विद्वद्भिर्निर्वाणं शब्दासमन्वितैः । [25]
 अप्येयो भारतीयोऽयमितिहाससमुच्चयः ।

Gs cont.:

श्लोका ये भारते वापि कृत्वाविचित्रावस्थिताः ।
 तुव्यार्थासंहितां पुण्यां नोजयिष्ये तु तामहात् ।
 तद्वृत्तिकांश्च समुच्चर्त्तुं कः कृद्भान्भारते क्षमः ।
 योगतः सर्वैरन्तानि समुच्चर्त्तुं महार्णवात् ।
 न च प्रक्षान्तिमानेन यदयं कर्तुमुद्यतः ।
 किं तु भारतभक्तिर्मा विषयं समच्युदर ।

Colophon.

For lines 1-2, cf. passage No. 2 above. — For lines 3-4, 22-23, cf. 66* (v. 1. 1. 191). — Lines 30-31 — (var.) 1. 56. 33.

After line 20 of 178* (v. 1. 1. 2 233), Ks ins.:

अप्यायास्तदेकमेकानां सप्ताशीतिरुदाहृता ।
 श्लोकानां च सहस्राणि दत्ता श्रीणि दातानि च ।
 पौलोमादीनि सर्वाणि दशाष्टौ च महावृषिः ।
 उक्तवान्सपुराणानि रहस्यं चावसानिकम् । [6]
 एवमष्टादशौतानि पर्वान्युक्तानि धीमता ।
 अध्यायानां सहस्रे द्वे पर्वानां शतमेव च ।
 श्लोकानां च सहस्राणि नवतिर्दश एव च ।
 एषा वै पर्वानां संख्या श्लोका ग्रन्थे पथाकमम् ।
 यदुक्तमुपिणा तेन क्यासेनोत्तमतेजसा ।
 जनमेजयस्याश्वमेधं द्रष्टुकामस्य धीमतः । [10]
 संमयुक्तोऽश्वमेधस्य यत्र दाकेण धर्षितः ।
 विरोधश्चभवद्वातो द्राह्मणैरुत्सव ऋत्विजैः ।
 विश्वावसुपुरानीतो राजा राव्यमधीकरत् ।
 एषा वै पर्वानां संख्या खिलान्याह ततः परम् ।

After 1. 2 236, Bs ins.:

धर्मं चायं च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
 यदिहास्ति तद्वन्पत्र पदेहास्ति न तत्रचिन् ।
 एवं विज्ञाय तत्त्वज्ञाः कथयन्ति मनीषिणाः ।
 भरतानर्त्तं महजन्म महाभारतमिषुत् । [5]
 निरुक्तमस्य वो वेद सर्वपापिः प्रमुपपत् ।
 भारततद्व्ययनरपुण्यादपि पादमधीयतः ।
 श्रद्धाप्रानस्य पृथन्ते सर्वपापान्यसंयातः ।
 त्रिभिर्षयैर्महाभागः कृष्णद्वैपायनः शुभः ।
 प्रचरन् भारतस्तेन चकार भगवान्प्रभुः । [10]
 कृष्णद्वैपायनः पुत्रं पूर्वमन्वायवस्तुकरम् ।
 सुमन्तुं जैमिनिं पैलं पैदापायनमेव च ।
 वैश्रावण्यनयतुदिरभ्यो द्राह्मणैश्चः प्रशान्तिम् ।
 या क्रिया क्रियते वाचिधाद्य कश्चिद्विषयादिभिः ।
 इदं प्रवर्तते नर्बं श्लोकाणां धीते देहिना ।

Then follows 237*, which is followed by:

अधीपीत यथान्यायं वेदो न वेदभृद्विः ।
 वेदैश्चतुर्भिः समितमिदमायानमुत्तमम् ।

Lines 1-2 = 1. 56. 33. — Lines 4-5 = (var.) 1. 56. 31. — Lines 6-7 = (var.) 1. 1. 191***. — Lines 8-9 = (var.) 1. 56. 32.

भविष्यस्युपजीव्यं च कथीनामिदमब्रवीत् ।
न चास्य कवयः केचिद्भविष्यन्ति विशेषणे ।
विशेषणे गृहस्पत्यस्य त्रय एवाश्रमा यथा ।
धन्यमारोग्यमायुष्यं पुण्यं सत्कर्म्मसाधकम् ।
सुभूपते महास्थानमभिमन्वत्यभ्यमादितः ।
यदधीतं तदा सम्यग्द्विजश्रेष्ठैर्द्विजोत्तमत् ।
वैशंपायनविमार्शैस्त्रैश्चापि कथितं तदा ।

6

After 216* (cf. v. 1. 1. 5. 6), Ns V3 ins.:

भृगोर्वैभुवुः पद पुत्रास्तपसा भावितारमनः ।
कविश्च ष्यवनश्चैव शङ्खलश्च महातपाः ।
सुरदिमः ससरदिमश्च वितयश्च महातपाः ।
वीतहृद्यश्च तनयः स्मृतौ गृहसमदः प्रभुः ।
गृहस्पत्यपि सुतस्त्वस्य ब्रह्मसाधेयसोऽभवत् । [5]
साधेयश्च तु पुत्रोऽभूदूर्ध्वः श्रुतवर्त वर ।
ऊर्ध्वंश्च तु विद्वभ्योऽभूद्ब्रह्मसूनुर्महात्मनः ।
विद्वभ्यस्य तु द्रायादो विहरः कीर्तिमान्स्मृतः ।
विहरस्याम्भवान्पुत्रो वत्सश्चाधिरयः स्मृतः । [10]
वत्सस्यपि विनिन्दस्तु स्रुत्रासीन्महातपाः ।
भृगोर्विनिन्दस्तु सुतः सप्तो नाम धर्षव इ ।
सप्तस्याप्यारमजो ब्रह्मन्विचो नाम सुवीर्यवान् ।
वित्तस्य तु महातेजा बभूव च श्रुतश्रवाः ।
श्रुतश्रयसस्तु स्रुत्रैर्भुव तपचाग्रभो ।
तपसस्तु महातेजाः प्रकाशस्तनयोऽभवत् । [15]
ऊर्ध्वः प्रकाशस्य सुतो ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मवित्तमः ।
ब्रह्मरुष्टो मनो मेन मेन पूर्वं महात्मनः ।
ऊर्ध्वंश्च चैव चाग्निन्द्रो चाग्निन्द्रो ब्रह्मवादिनः ।
ऋषीकस्तस्य तनयो ब्रह्मसूनुर्महातपाः । [20]
जमदग्निः सुतस्तस्य जज्ञे जनकसन्निभः ।
जमदग्नेस्तु वै पञ्च आसन्पुत्रा महात्मनः ।
रमण्वाञ्च सुपेणञ्च वसुभिर्धावसुसुधया ।
रामस्तस्य जघन्योऽभून्महाश्रो रेणुकासुतः ।
त्रि.सप्तहृतवः पृथिवी येन निःक्षत्रिया कृत्वा ।

7

After 1. 11. 3*, G1 ins.:

क्षेत्रं सर्पेण बाधेयाः सखे भीरावितान्मम ।

8

Ns, which om. lines 8-10, has the following v. 1. :
— (L. 4-5) कपेश तनयः पूर्वं स्मृतः सुवेमदः प्रभुः । सुवेमदस्यापि
पुत्रास्तस्य साधेयसोऽभवन् । — (L. 6) नर्वा (for ऊर्ध्वः).

रासश्च त्वं मया विप्र न नन्दामि कदाचन ।
तेनैव बहुशोक्तोऽहं सर्पके वयामणे (slo) द्विम ।
अभिद्रोहे समासीनं धेपयामि समोहितः ।

8

Between adhy. 12 and 13, there are in Ms-4 the
foll. insertions, reference to which was inadvertently
om. in the footnotes to the text (p. 111). At the
indicated place, Ms ins.:

किमर्थं राशशाईल राजा स जनमेजयः ।
सर्पसप्रेण सर्पाणां गतोऽन्तं सद्दृष्टव मे ।
इति श्रीरामाय नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीवेदव्यासाय नमः ।
अक्षरं यत्परिभ्रष्टं मात्प्राहीनं तु यद्भवेत् ।
क्षन्तुमर्हन्ति विद्वांसः कस्य न स्वाभ्यतिक्रमः ।
शिव शिव । कपर्दि समर्पे भूतेषु भाग्येनैरनिपातन ।
व्यतिक्रमं मे भगवन्क्षन्तुमर्हति शंकर ।
नारायणाय नमः । श्रीवेदव्यासाय नमः । शणवतये नमः ।
अविप्रमस्तु । ;

Ms ins. : हरिः स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नमः । ;

Ms ins. : हरिः श्रीगणपतये नमः । अविप्रमस्तु । ;

9

After 1. 16. 15, S (except Ms) ins.:

वासुकेर्मथ्यमानस्य निःघृतेन विषेण च ।
अभवन्मिथितं तोयं तदा भागवतनन्दन ।
मथनान्मन्दरेणाय देवदागवयाद्भूमिः ।
विषं तीक्ष्णं ससुभ्रुतं हाहाहकमिति श्रुत्वा । - [5]
देवाश्च दानवाश्चैव दग्धास्तेन विषेण इ ।
अपाक्रामस्सतो भीता विषादमगमस्सदा ।
महाणमसुवन्देवाः समेत्य युनिगुणवैः ।
मथ्यमानेऽश्रुते जातं विषं कालानलप्रभम् ।
तेनैव चापिता लोकास्तस्य प्रतिकुण्ठव ह ।
एवमुक्त्वादा मया दभ्यौ शोकेष्वरं हरम् । [10]
त्र्यक्षं त्रिसूळिनं रुद्रं देवदेवसुमापतिम् ।
तदाथ चिन्तितो देवस्रज्जहात्वा हुतमायवी ।
तस्याथ देवस्तासत्येनाचक्षते मजापतिः ।
तनुयुवा देवदेवेतो को कस्तास्य हितेऽसया ।
अपिबत्तद्विषं रुद्रः कालानलसमप्रभम् । [15]

— (L. 7) वर्षस्य (for ऊर्ध्वस्य). — (L. 11) भृगोर्वैभुवस्य
श्रुतः सप्तो etc. — (L. 12) सप्तस्य तनयो ब्रह्मन्वितो नाम
वीर्यवान्. — (L. 13) सपितस्य (for वित्तस्य तु). — (L. 17)
ब्रह्मसदं सदावेन येन etc.

कण्ठे स्थापितवान्देवो लोकानां हितकाम्यया ।
यस्मात्तु नीलता कण्ठे नीलकण्ठस्तत्र स्मृत ।
पीतमात्रे विषे तत्र रुदेणामिततेजसा ।
देवाः प्रीता पुनर्जग्मुश्चक्रुर्वै कर्म तत्तथा ।

B (except G₂ M₂) end the adhy here, beginning the new adhy with

सू. 1

मध्यमानेऽस्मृतस्याथ भूयो वै देवदानये ।,
which in T₂ G (except G₂) is followed by a repetition of I. 16 15, an unmistakable sign that the passage is an interpolation !

10

After I 16 27, K₄ 1m₉

एतस्मिन्नन्तरे जात वायुकेसुखित खवात् ।
कालकूट विष घोर सर्वसत्त्वभयकरम् ।
तस्मिन्समुत्थिते घोरि विषे कालानलप्रभे ।
संभ्रम्याधुरदेवीषा दिश सर्वा प्रपेदिरे ।
येन विष्णु कृत कृणो विषेण महता तदा । [5]
यत्र हाहाकृत सर्व जगदासीचराचरम् ।
ततस्तु ब्रह्मणो वाक्याद्देवदेवो महेश्वरः ।
अपिबतक्षिप घोर प्रत्यक्ष देवतेषु वै ।
तस्मिन्विषे पीयमाने हरेणामिततेजसा ।
विषाय परम जग्मुर्देवाश्च सुनिदानवा । [10]
तत कण्ठमनुभास विष इव हरस्य च ।
प्रथम भोवाच देवेना कण्ठे धारय वै प्रभो ।
मध्यमुचचनान्छसुर्दुर्धार विपुसत्तमम् ।
कण्ठे हाहाहृक घोर नीलकण्ठस्तत्र स्मृत ।

11

After I 16 36, K₄ 1m₉

अमनाणस्य तु गिरेर्निन्दरस्य तु विद्युप ।
तेष्वष्टाभ्ररसो जग्ने पति कोट्यो वराहना ।
असारातराश्चारुस्वरा पीतश्रोणिपयोधरा ।
यास्तौ सदर्शनामर्त्य उन्मत्तक हवाभयव ।

12

(L 2) Dn D₁ परवा प्रीला (for परम) — (L 5) N_{1,2}
Dn D₁ सरस्त, some D MISS सतिर्न (for सता) — D₁
om lines 6-16 — (L 13) N₁ s V₁ Da इमं (for इम)

13

(L 1) G₁ s s नानासु सवेला क्वा
निषया; D₂ कद्रोयेव च दर. — (L 2) K (except L₁)

12

After adhy 19, N₁ s (both om lines I-6) V₁ B
D (which all transp 1 19 17) is an addl adhy

सैतिहवाच ।

तत्तत्ते पणित कृत्वा भगिन्यो द्विजसत्तम ।
जग्मतु परमप्रीते पर पार महोदधे ।
कद्रश्च विनता चैव दाक्षायण्यौ विहायसा ।
आलोक्यन्यावक्षाम्य समुद्र निधिभ्रमसाम् ।
वायुनातीव महता क्षोभ्यनाण महास्वतम् । [5]
तिग्मिगिलसमाकीर्णं मकरैराटुत तथा ।
सयुत बहुसाहस्रं सत्त्वेनानाधिधरिपि ।
घोरैर्घोरमनाद्युष्य गग्भीरमतिभैरयम् ।
आकर सर्वैरत्नानामालय वरुणस्य च ।
नागानामालय चापि सुरस्य सरिता पतिम् । [10]
पातालज्वलनावसमसुराणां तथालयम् ।
भयकराणां सखाया पयसो निधिभ्रम्यम् ।
शुभ दिव्यममर्त्यानाममृतस्याकर परम् ।
अप्रमेयमचिन्त्य च सुपुण्यजलसमितम् ।
महानदीभिर्ह्येदीभिस्तत्र सद्मृतम् । [15]
आपूर्वमालमलयं नृलन्तसिव घोमिनिः ।

In Dn D₂-s this passage is immediately preceded by passage No 13 given below (p 9), it is uniformly followed by I 19 17 and colophon

13

K (except K₁) V₁ (marg) Da D₂-t G₁ s s in
after सूत उ* (resp its v 1) of I 20 1-Dn D₂-s,
after सौतिर* of passage No 12 above

नागाश्च सक्दि कृत्वा कर्तव्यमिति तद्वच ।
नि जेहा वै दहेन्मत्ता असप्राप्तमनोरथा ।
प्रसन्ना मोक्षयेदस्यांलक्ष्मणापरायण भागिनी ।
कृष्ण सुवच करिष्यामस्तुगणस्य न संगव ।
तथा दि गात्र ते तस्य पुत्रे याल इव स्थिता । [5]
पृथक्प्रकारे ते तु सपत्न्यो वणिजे तदा ।

D₂ महेहारे; D₁ निषया २, G₁ s s शिरेता नि D₁ वो २
(for ददे २) — (L 3) Da पद्मरजनी पदेन (for पद्म
half) Da D₁ स-गिरी — (L 4) G₁ s s स-प-
(for १ स) — (L 5) K (except K₁) D₂ D₂-s
G₁ s s इति (for इ) K (except K₁) D₂ उ-प-
प-या; G₁ s s तस्य (for तस्य) K (except K₁) D₂ ५
(for ४) G₁ s s इत्यम् (for इत्यम्) Dn D₂ तस्य (for
तिग्म) — (L 6) G₁ s s इति २ (for तस्य)

☞ In Dn D1-4 this passage is followed by passage No 12 above, in K (except K1) V1 Da D1-7, by 1 20 1, and lastly in G1 2 4 5 irrelevantly by 294*.

14

After adhy 20, K4 (marg) N V1 B D (except D1, D2 on a suppl fol.) T1 G1 2 4 5 ins

सीतिरवाच ।

स श्रुत्वायात्मनो देह सुपर्णः प्रेक्ष्य च स्वयम् ।
शरीरमतिसंहारमात्मन समप्रकमे ।

सुपर्ण उवाच ।

न मे सर्वाणि भूतानि विभियुर्वेहदशनात् ।
भीमरूपात्समुद्रिभ्रातस्मात्तेजस्तु सहरे ।

सीतिरवाच ।

भरण चारमन घृष्टमारोच्य स पितुर्वृद्धात् । [5]
तत कामगम पक्षी कामवीर्यो विहगम ।
मातुरन्विक्रमामच्छपरया मुदया शुल ।
तप्रारण स निक्षिप्त दिव पूर्वो महाद्युति ।
सुपर्णेनोविनिहसाह्लोकान्द्यु महारथ ।

रुदरत्वाच ।

किमर्थं भगवान्सुर्वो लोकान्द्रुमुमान्मदा । [10]
किमस्वापकृत देवैर्येनेम मन्पुराविशात् ।

प्रमतिरवाच ।

चन्द्रादित्यैर्येन्द्रा राहुरात्प्यातो दाम्त पिबन् ।
वैरासुयन् कृतवाश्रम्रादिले तदानद्य ।
चष्यमाने ग्रहेणाय आदिले मन्पुराविशात् ।
सुरार्याय समुपगो रोपो राहोरस्तु मा प्रति । [15]

14

G1 2 om lines 1-2, G2 om 1-4 — (L 1) N1 s हृष्टनामनो, B Da स तच्छ्रुत्वात्म, T1 सत श्रुत्वात्म, G4 वच श्रुत्वात्म — (L 4) T1 G1 2 समुद्रिभ्राति कृपा मे इति तेज समाहृत — After line 4, G1 2 ins a colophon, while G4 repeats 1 20 15, which latter is then followed by a colophon — Da Dn D1 2 T1 G1 2 4 5 transp lines 5 and 6 — (L 5) N1 s जनिरोच्य G1 2 4 5 उपातोच्य (for आरोच्य स) — (L 6) G1 2 4 5 मदा* (for वाम), and महाबल (for विह) — (L 7) G1 2 4 5 आगम्य (for वागच्छद) N1 s Dn D1 2 T1 पर सीर भरोस्ते (for the posterior half) — (L 8) G1 2 4 5 पुरोदेशे महाद्युते — K4 om lines 9-38 — (L 9) This is the reading of B Da which is unintelligible and

112

बद्धनर्भकर पापमोकोऽह समवायुयाम् ।
सहाय एक कार्येषु न मे ऊच्छेयु जायते ।
पश्यन्ति प्रत्यमान मा सह देवैर्विद्वीकतः ।
तस्माहो कविनाशाप श्रवतिष्ठे न सशम ।
एव कृतमति सुर्वो ह्यत्ममभ्यगमद्रिरिम् । [20]
ततोऽर्धराप्रतमये सर्वलोकमयापह ।
उत्पत्स्यते महाम्दाह्लोकावस्य विनादान ।
ततो देवा सर्पिणाणा उपगम्य पितामहम् ।
देवा ऊचु ।

भगवन्किमिदं चाद्य महाहृहकृत भयम् ।
न तावदृश्यते सुर्वे क्षपेय न प्रभाति च । [25]
उदिते भगवन्मानो कपमेरुजल्पित्यति ।
पितामह उवाच ।

पृथ लोकविनाशाय रविरधनुमुद्यत ।
इत्यथेव हि लोकान्स भस्मराशीकरित्यति ।
तस्य प्रतिविधानं च विहितं पूर्वमेव हि ।

कश्यपस्य सुतो विद्वानरणेऽस्यभिविद्युत् । [30]
महाकायो महातेजा स श्यास्यति पुरो रथे ।
करिष्यति च सारण्य तेजश्चास्य इरिष्यति ।
लोकानां क्षान्तिरेव श्यादपीणा च विद्वीकसाम् ।
प्रमतिरवाच ।

तत पितामहाज्ञात सर्वं चक्रे तदारण ।
उदितश्चैव सखित भगणेन तदायुत् । [35]
पृथक्ते सर्वमात्प्यात यच्चुर्वे मन्पुराविशात् ।
अह्नश्च यथैवास्य सारण्यमकरोऽमसु ।
भूय पृथापर प्रश्न श्यु पूर्वशुदाहृतम् ।

Colophon

G1 2 ins lines 1-4 of the above passage before I 21.
1, G1 2 4 5 line 6 after 14*

appears to be corrupt, but the other readings seem to be all emendations D1 4 सुस्तेनोविनि*, N1 2 V1 Dn D1-4 5 T1 सुर्वेऽलोकोविनिद्युते, G1 2 4 5 सवस्तु सहिता लोकाय G1 2 4 5 तदा (for लोदार्) N1 2 V1 B1 महाबल, N1 s महाबल, G1 2 4 5 समुद्यत (for महारथ) B1 Dn D1-4 5 T1 लोवान्द्रुमुमाना यदा — D1 (by corr) G1 2 4 5 लीनक. (for रु) — (L 11) B1 Dn D1 2 *स्वापकृत — D1 सदा उ, D1 T1 प्रमति G1 2 4 5 सदा (for प्रमतिर) — (L 12-13) G1 2 4 5 चद्राकोभ्या (for चद्रादिले and *दिले) — (L 14) B1 प्रसमोते, G1 2 4 5 वायमाने — (L 15) G1 2 4 5 सारण्य वरसमुपगो रोपो ततोऽहस्तु साप्रत — (L 16) G1 2 4 5 अरोह (for पकोऽह) — (L 17) N1 2 V1 Dn D1 2 T1 G1 2 4 5 एव, D1 2 4 5 एव (for एव) Dn D1 2 T1 न च हृष्ट इत्ये — (L 18) G1 2 4 5

[889]

After विनस्र of 1. 24. 6, Ms. s (which om. उवाच) ins. :

मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारीति लक्षयेत् ।
शुक्रवक्षः शुचिर्दान्तो ह्वमकुण्डलमण्डितः ।
वैणवीं धारयन्वद्विमुपवीतं कमण्डलुम् ।
पतैस्तु लक्षणैर्युक्तं गृहस्थमिति लक्षयेत् ।
नखरोमाचितं विप्रं चीराजिनजटाधरम् ।
वनवासरत्नं तिस्रं वनवासीति लक्षयेत् ।
मुण्डी त्रिदण्डी कापायी कमण्डलुधरो यतिः ।
पतैस्तु लक्षणैः पुत्र विद्धि तान्माहाङ्गणावृत्तः ।

[6]

Ks ins. after 1. 25. 2 :

कथं च स्वमिहायातो निपादानां महालयम् ।
अष्टदश्या याजिनं तिस्रं सत्यं च वद मे द्विज ! ;

after 3rd :

प्राहाण उवाच ।

मन्यदेवात्समायातो धनार्थं मेविनीं भ्रमम् ।
ततो निपादानसंप्राप्तो रतिं पाप्यत्र लब्धवान् ।
गो हिरण्यं धनं धान्यं घटाश्च कटाकांस्तथा ।
निपादा मे प्रयच्छन्ति सततं प्रियकारिणः ।
निपादी शोभना चात्र भार्या जाता खगोत्तमा ।
तथा सह वससिद्धं रतिमऽध्यामावसावान् । ;

and after 3rd :

सतोऽहं निर्गमिष्यामि न निर्गच्छेयमन्यथा ।

After 1. 30. 22, Ko. s ins. a phala'sruiti :

न चाग्निजं चौरवृषाभ्रयं वा
क्षुस्रपदेवाळपित्ताचर्जं च ।

व्ययमानं (for प्रस्र). B. Dn Ds Ts हस्ते २; G. 2. 4. 8
सह लोकेत्. — (L 19) N. s. Y. Dn Ds. 4. 6. 7. Ts "विनायाय".
G. 2. 2. 2 व्यवहिते. — After line 20, Ds (om. line 1). s
Dn Ds. 4 Ts ins. :

तस्मादोक्तविनायाय संतापयत् भारकटः ।
ततो देवानुपायस्य प्रोत्तुरेवं भवति नः ।

— (L. 21) N. s. Dn Ds. 4. 6. 7. Ts अकाराचर"; B. Ds Ds
अपरराज"; Ds अणुर्लो राज"; G. 2. 2. 2 अणुं कारम". — (L. 22)
G. 2. 2. 2 उपरास्तसि महापादुः. — After 23, B. ins. :

कुतुहलिस्रमन्तः सर्वलोकेपिगयम् ।

while Ds. s ins. :

कुतुहिलययाजः प्रयाः सर्वलो भवम् ।

भयं भवेद्यत्र गृहे गरुत्मते
विद्वेकयेयं लिखितापि पुत्रके ॥
यः संसरेद्विद्यमत्तन्द्रितो वरते
गरुत्मतो मूर्तिमथाप्येद्गृहे ।
ॐ पश्चिराजेति जयंश्च सर्वदा
तस्यागु सपरं वशया भवन्ति ॥

After 1. 32. 1, Ko. s Das ins. :

कश्च तेषां भवेन्ममः सर्पाणां सूतनन्दन !
किं वा कार्यमकुर्वन्त चापजं भुजगोत्तमाः ।
वातुकुक्षापि नामोद्धो महाप्राज्ञः किमाचरत् ।

After 1. 33. 4, Ko. s Das ins. :

भारोप्य तु जगत्प्रायं ब्रह्माणं पद्मगोत्तमाः ।
मातृशपविमोक्षाये न शोयो लब्धवान्मरुत् ।

After पितामह उ' of 1. 35. 8, Ks. s ins. :

मातृशपानो नाप्यथायं कर्तुं वाक्यो मया मुदाः ।
यस्मान्मता गुरुहरी सर्वेषामेव देहिनाम् ।

After 1. 37. 20, Ko. s ins. :

कामं क्रोधं तथा लोभं यत्परास्वी न गतुष्यात् ।
विजेतुमकृतप्राज्ञः स याति नरकं भुवम् ।
त्रिविधं नरकस्यैवं द्वारं मानसमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्परं त्यजेत् ।
यः प्रयज्यां गृहीत्या तु न भवेद्विजितेन्द्रियः । [5]
वर्षहोदितसहस्राणि स याति नरकं भुवम् ।

— N. s. Da Dn Ds. Ts G. 2. 2. 2 om. देव उ'. — (L. 24) N. s. Dn Ds. Ts अणुर्लोकेपिगयम्. G. 2. 2. 2 अणुर्लोकेपिगयम्. — (L. 25) Y. Dn Ds. 4. 6. 7. Ts अणुर्लोकेपिगयम्. — (L. 28) Y. s. Ds. 4. 6. 7. Ds. 4. 6. 7. Ts अणुर्लोकेपिगयम्. — (L. 30) Da Ds. Ts अणुर्लोकेपिगयम्. — (L. 35) N. s. Dn Ds. Ts अणुर्लोकेपिगयम्. — (L. 36) N. s. Dn Ds. Ts अणुर्लोकेपिगयम्. — (L. 37-39) G. 2. 2. 2 अणुर्लोकेपिगयम्. — Colophon om. in Ts G. 2. 2. 2.

22

After I. 37. 27, Ko. 4 ins.:

कोषात् चापमुत्थजता तपोद्धारिजुतमा ।
 कृतात्मनस्त्वया तात विप्रेणैः प्रतिग्रहात् ।
 अतोऽहं त्वां प्रमदीमि शापोऽस्य न भवेद्यथा ।
 परिक्षितो महाभाग तथा कुर्व यत्प्रत ।

23

After I. 38. 8, Ko. 4 ins.:

तेऽप्र धन्याः शुभधियो ये धर्मं सततं रताः ।
 नराः सुकृतकल्याणा आत्मनः म्रियकाङ्क्षिणः ।

After II, K 4 ins.:

ततो गौरमुखं दिप्यं शीलवन्तं गुणान्वितम् ।
 आहूय याहि राजानं वृषान्तमिदमुत्पत्तम् ।
 [With line 1, of. I. 38. 14nd.]

24

After I. 30. 17, Ko. 4 ins.:

तद्वनं तस्य यो राजा न ब्रह्मिष्यति किंचन ।
 इमे नागा बहिष्यन्ति दत्तं हेम भवा बहू ।

25

After I. 39. 19nd, Ds ins.:

दशको प्रखं मे देहि धनं पन्नगसप्तम ।
 न राजानं गमिष्यामि किं तेन वृषसूनुना ।
 ह्यथु क्साक्षकक्षेन विराकोटीधेनं ददौ ।
 स जगाम ततो विभो धनं छन्द्या यथासुखम् ।

26

After I. 41. 21nd, B 4 ins.:

न तच्च कुतपोदानैः प्राप्यते कलमुत्तमम् ।
 यद्य कुदारसंज्ञानप्रसौ संप्राप्यतेऽमितम् ।
 क्षालनक्षाय जायते सर्वं पृथ हि मागवाः ।
 विवृदेवर्षिमनुजा भतेभ्या आर्यवर्णजैः ।
 अयान्यथा वर्तेमाना वार्याः स्तुक्षिदिवीकसाम् । [5]
 त्वं ताव सन्यजानीहि धर्मैः सन्न वेरित किम् ।

27

After I. 42. 3, Ko. 4 Das ins.:

धर्मोर्षिकामैस्तु सुखमहीणा
 भिक्षाटनाः कर्पटयद्गमाग्राः ।
 क्षुक्षामकण्ठा बसुधर्षं प्रमात्वि
 दारान्नरिह्यज्य गता नरा ये ॥
 न ते क्रतुशतैर्लोकैः प्राप्यते दिवि मागव ।
 तपोभिरिविधैर्वापि याल्लोकान्पुत्रिगो गताः ।

28

After I. 42. 20, Bs ins.:

रक्षवाच ।

किमर्थं सा तु नागेन्द्रो द्विजेन्द्राय कृतात्मने ।
 अविज्ञाताय वै दत्ता स्वसा राजीवलोचना ।
 प्रमतिरुवाच ।

Then follows a repetition (with slight variation)
 of I. 13. 35-36.

29

Ds (marg. sec. m.) ins. after I. 50. 1: Ds Ts Cs, after I. 50. 5:

दिलीपराज्ञो बहुपस्य राज्ञो
 नलस्य राज्ञः शतविन्दोश्च राज्ञः ।

Then follows the refrain तथा यज्ञोऽयं etc.

30

After I. 50. 6, Ds ins.:

नहुपस्य यज्ञः सगरस्य यज्ञः
 शुम्भोश्छथा रन्तिदेवस्य चैव ।

Then the refrain तथा यज्ञोऽयं etc.

31

After I. 55. 3, K 4 ins.:

शौनक उवाच ।

जमनेजयेन राज्ञा वै किमर्थं सुतनन्दन ।
 सर्पसत्रान्तरे पृष्टो व्यासशिष्यो महातरपाः ।
 पूर्वजानां कथां मां वै तस्रो वद महामते ।
 सर्वज्ञः सर्वदर्शी च न ते ह्यविदितं क्वचित् ।

सूत उवाच ।

सर्पसत्रे च संपूर्णं ऋषिजन्मगतधमाः । [5]

धर्मसंश्रान्तनेत्रास्तु दशगणैः सुपुत्रस्तदा ।

नेपु सुसेपु सर्वेषु राजा पारिक्षितस्तदा ।

यज्ञान्ते ऋषिभिर्देव निद्या कार्यां कथंचन ।

इति स्तुत्युक्त्वचनं रक्षुवा ताम्पित्तममात् ।

अभिमन्थितेनोदकेन ऋषिभिश्चाभिचारकैः । [10]

शोक्षयामास तेषां वै निदान्तं तु चिकीर्षन्मृग ।

एतस्मिन्तन्तरे तत्र स्यूक्तोमायुः सुदीर्घिणाम् ।

अचेतनांश्च मुनयस्त्रान्दृष्टुः पितोऽसभवत् ।

तदा समासदो विद्याः प्रोचुश्च जनमेजयम् ।

धिविधेके चेष्टितं राजन्प्राक्ष्णान्दृष्टवानसि । [15]

शङ्काहृद्यदादृश वै कृतास्त्वया नराधिप ।

चर तीर्थान्धनेकानि पश्चात्पुत्रिभवाप्यसि ।

पुत्रमिन्नन्तरे तत्र वायुवाचाशरीरिणी ।
 दुःखितं चिन्तयाम्नान्तं राजानं क्षीयवक्षिच ।
 महाहृषामिनोक्षणं कृत्वा चौरं मिच्छीयुतम् । [20]
 अष्टादशारत्निकं च तद्दासः परिधाय च ।
 पाण्डवानां कथा ह्यत्र अष्टादशकल्पसूक्तम् ।
 शृणु त्वं भारतं च ततः शुद्धिमवाप्स्यसि ।
 इति तद्दत्तं श्रुत्वा ऋषिभिःश्रावणुमेदितः ।
 वात्सल्युक्तं वासित्वा म्यातं सत्यवतीसुतम् । [25]
 प्रधर्मावानतो राजा पमच्च पूर्वजां कथाम् ।
 तामाहं यर्णयिष्यामि शृणुष्वं भो मुनीश्वरताः ।
 Colophon.

52

For 1. 56. 29-32, Ds S subst.:

यस्तु राजा शृणोतीदमबिलामधुते महीम् ।
 मसूते गर्भिणी पुत्रं कन्या चासु प्रदीयते ।
 वाणिजः सिद्धयात्राः स्युर्वीरा विजयमामुयुः ।
 आसिक्कान्द्रावयेदित्यं ब्राह्मणाननस्यकात् । [5]
 वेदविद्यात्रत्नत्वात्तान्क्षत्रियाजयमास्थितान् ।
 स्वधर्मनिष्पान्नेश्यांश्चाथ श्रवयेत्क्षत्रप्रथितान् ।
 एष धर्मः पुरा षटः सर्ववर्णेषु भारत ।
 ब्राह्मणैश्चवर्णं राजन्निशेपेण विधीयते ।
 भूयो भूयः पठेन्नित्यं गच्छेत्स परमानं गतिम् । [10]
 श्लोकं वाप्यनुगृह्णीत तथार्थं श्लोकमेव वा ।
 अपि प्राप्तं पठेन्नित्यं न च निर्भारतो भवेत् ।
 इह नैकाश्रयं जन्म राजर्षीणां महारमनाम् ।
 इह मन्त्रपदं युक्तं धर्मं चानेकदूरगमम् ।
 इह युद्धानि चित्राणि राज्ञां बुद्धिरिदिव च । [15]
 ऋषीणां च कथास्तावद् इह गन्धर्वरक्षसाम् ।
 इह तत्तत्समासाद्य विहितो वाक्यविदारः ।
 तीर्थानां नाम पुर्यानां दर्शनं चैव कीर्तितम् ।
 वनानां पर्वतानां च नदीनां सागरस्य च ।
 देशानां चैव दिश्वानां पुराणां चैव कीर्तनम् । [20]
 उपचारसाधैवाभ्यो कीर्त्यमप्रतिमामुपम् ।
 इह सत्कारयोगश्च भारतले परमार्थिणा ।

रथाश्ववारणेन्द्राणां कल्पना युद्धकौशलम् ।
 वाक्यजातिरेका च सर्वमस्मिन्सप्तमर्षितम् ।
 यथा समुद्रोऽपिमहाग्रथा च हिमवाभिगिरिः । [25]
 रथाती रथाकरी तद्वन्महाभारतमुच्यते ।
 नाभीतिरूपपेते यथा प्राण्य त्रिविष्टपम् ।
 गुण्यं तथेदमास्थानं श्रुत्वा प्रीतिर्भवत्युत ।
 क्षियश्च शूद्राः शृणुयुः पुरस्कृत्य द्विजोत्तमम् ।
 म्रामुवन्ति यथोक्तानि फलान्यथविकल्मानि च । [30]
 कुलस्य शूद्रये राज्ञायुपै विजयाय च ।
 शृणु कीर्तयः कृत्स्नमितिहासं पुरातनम् ।
 यथेदं श्रवयेदियस्ये ब्राह्मणान्पाद्वमन्ततः ।
 अक्षय्यमन्नधानं तस्मिन्सुखोतिप्रदति ।
 य इदं श्रावयेद्विद्वान्यथेदं शृणुयात्तरः । [35]
 स ब्रह्मणः स्थानमेव प्राप्नुयादेवतुल्यताम् ।
 प्रगतर्थदेनः कुरुते इन्द्रियैर्ब्रह्मणश्चान् ।
 महाभारतमाख्याय पञ्चासत्संस्थां प्रमुच्यते ।
 राण्यां यदेनः कुरुते इन्द्रियैर्ब्रह्मणश्चान् । [40]
 महाभारतमाख्याय पूर्वा संस्थां प्रमुच्यते ।
 भारतानां महजन्म महाभारतमुच्यते ।
 निरुक्तमस्य च वेद सर्ववर्णेषु प्रमुच्यते ।
 त्रिभिर्वर्षेर्महाभारतः कृष्णहृदपायनोऽसवीधु ।
 तिलोत्थितः सदा योगी महाभारतमादितः ।

33

After I. 56. 31, N (S; missing; for Ko-s see footnotes) ina.

भरतानां यतश्चायमितिहातो महाभारतः ।
 महतो ह्येतो मलान्मोचेदुकीर्तितः । [5]
 त्रिभिर्वर्षेर्लक्षकामः कृष्णहृदपायनो मुनिः ।
 तिलोत्थितः शुचिः शक्तो महाभारतमादितः ।
 तपो निधममाख्याय कृतमेतन्महावर्षिणा । [6]
 यस्याक्रियमसंगुप्तैः शोकेन च ब्राह्मणैरिदम् ।
 कृष्णप्रोक्षाणिनां पुर्यां भारतीयुत्तनां कथायम् ।
 श्रावयिष्यन्ति ये विद्या ये च कोष्यन्ति भावनाः ।
 सर्वथा वर्तमाना वै न ते शोच्याः कृताकृतेः ।

52

G.s. read line 3 after line 6; M, after II. — (L. 6) Ds T G.s.s. चक्ष्वाक्य दिनमितिहासम्. — (L. 9) Ds Ts G.-s भूयो वा यः. Some MSS. transp. गच्छेत् and च. Lines 12, 17-18, 22-23 occur (with v. l.) in passage No. 1 of this App. — (L. 13) Ds T इदं सर्वं पठन् शरणा; Ts G.s.s. इदं सर्वमिति शारणा; M इदं सर्वं परं वेदं [5]

इदं सर्वं परं काला). — (L. 17) G.-s. देशानां (for दर्शनं). Ds T; G.-s. कीर्तन. — (L. 19) G.s.s. पुराणां (for दिश्वानां). — (L. 20) Ds G.-s. संवत्सविना. — (L. 22) Ts G.-s. रथापेभननेर्दामां; Gs रथापानां नरेर्दामां. Ts G. रत्नानां युक्तं. — With lines 24-25, 31-32, 40-41, 42-43 of I. 56. 27, 29, 31-32. — T; Gs M om. lines 28-29. — Lines 36-39 = (var.) 190*.

नरेण धर्मकामेन सर्वैः श्रोतव्य इत्यपि । [10]
 निखिलेनेतिहासोऽयं ततः सिद्धिमवाप्नुयात् ।
 न तां स्वर्गातिं प्राप्य वृष्टिं प्राप्नोति मानवः ।
 यां श्रुत्वैव महापुण्यमितिहासमुपाश्रुते ।
 शृण्वन्भ्रातृः पुण्यशीलः श्रावयंश्चेद्गद्गुत्तम् ।
 नरः फलमवाप्नोति राजसूयाधर्मप्रथोः । [15]
 यथा ससुद्रो भगवान्पथभा नेनेहानिरिः ।
 शभौ कथयौ रत्ननिधी तथा भारतयुच्यते ।
 इदं हि वेदेः समितं पवित्रमपि चोत्तमम् ।
 श्रव्यं श्रुतिश्रुतं चैव पाठनं शीलवर्धनम् ।
 पारिक्षित कथां दिव्यां पुण्याय विजयाय च । [20]
 कल्पमानां भया कृत्वां शृणु हर्षकरीमिमाम् ।

34

After 1. 56. 33, Ks ins.:

दातुं भोक्तुं तथा श्रोतुं प्रहर्षमुरिभिः सह ।
 स किं जानाति पुरुषो भारतं येन न श्रुतम् ।
 य इदं भारतं राजन्वाचकाय प्रयच्छति ।
 तेन सर्वो मही दत्ता भवेत्सागरमेखला । [5]
 पर्वण्यद्यद्वेदोमानि ध्यासेन कथितानि वै ।
 यद्येकमपि यो दद्यात्तेन सर्वं कृतं भवेत् ।

35

After 1. 57. 57, Ds. 4 (suppl. fol., sec. m.) T G ins.:

संभवं चिन्तयित्वा तां ज्ञात्वा प्रोवाच शक्तिजः ।
 क्व कर्णेधारे नौर्येन नीयते ब्रूहि मामिति ।
 मत्स्यगन्धा ।
 अनपलस्य दायास्य सुता वरिप्रयकाभ्यया ।
 सहप्रजगत्संज्ञां नीर्याया वाद्यते द्विन ।

33

Ko-4 have a variant version, differing from the above mainly as regards sequence, which in these MSS. is as follows: 1. 56. 31; lines 3-11 of the passage under reference; then 1. 56. 27, 25^a, 26^a (both latter repetitions with v. 1.); then 491^a, and 1. 56. 28-30, 31 (repetition); and finally lines 1-2, 12-15, 18-21 of the passage under reference. The variant readings, being unimportant, may be ignored. — Ns om. lines 3-11; Ns V: B Da Ds. s. om. 3-4 (cf. 1. 56. 32). — With lines 16-18, cf. 1. 56. 27, 15^a. — Dn ins. after line 19: Ds. s., after 1.

[893]

पराशरः ।

शोभनं वासवि श्रुभे किं विरायति वाद्यताम् । [6]
 कलां भविता भद्रे सहस्राधेन संमितम् ।
 अहं शेषो भक्तिप्यामि नीचजामन्त्रिण नैः ।
 यैसांपावनः ।
 मत्स्यगन्धा तमेत्युक्त्वा नावं चाहवती जले ।
 यीक्षमाणं मुनिं दृष्ट्वा प्रोवाच्येदं वचसात् ।
 मत्स्यगन्धा ।
 मत्स्यगन्धेति सामाहुर्द्वाराजसुतां जनाः । [10]
 जन्म शोकाभितस्तायाः कथं ज्ञास्यति कल्पताम् ।

पराशरः ।

दिव्यज्ञानेन दृष्टं हि दृष्टमात्रेण ते चतुः ।
 प्रणवप्रहणार्थं यद्ये वासवि उच्छ्रुयुः ।
 बहिपद् इति कथाताः पितरः सोमपास्तु ते ।
 तेषां त्वं मानसी कन्या अष्टोदा नाम विश्रुता । [15]
 अष्टोदं नाम उद्विषं सरो यस्मात्समुत्थितम् ।
 त्वया न दृष्ट्वास्तु पितरस्ते कदाचन ।
 संभूता मनसा तेषां सिद्धन्वाप्नाभिजानती ।
 सा स्वभ्यं पितरं वते स्वानतिक्रम्य ताप्तिपद्म् ।
 नाम्ना वसुरिति कथातं भनुतुवं महीधरम् । [20]
 अद्रिकापरस्ता युक्तं विमाने दिवि विधिपद्म् ।
 सा तेन स्वभिरचारिण्य मनसः कामचारिणी ।
 पितरं प्रार्थयित्वाभ्यं योगद्वयं पपात सा ।
 अपश्यत्पतमाना सा विमानत्रयमन्तिकत् ।
 त्रसरेशुभमानांसांस्त्रजापश्यत्स्वकान्पिपद्म् । [25]
 सुसुहृमानपरिव्यक्तान्त्रैरेवेतिवाहितान् ।
 ज्ञातेति वाजुवाचतां पतन्ती सा श्रुभोसुधी ।
 वैरुक्ता सा तु मा भैपीक्षेन सा संस्थिता दिवि ।
 ततः प्रसादयमास स्वान्पिपद्मीनाया गिरा ।
 ताम्शुः पितरः कन्यां प्रोदध्यां व्यतिक्रमात् । [30]

56. 33: Ks, after line 2 of passage No. 31 below:

य इदं भारतं राजन्वाचकाय प्रयच्छति ।
 तेन सर्वो मही दत्ता भवेत्सागरमेखला ।

35

N. B. The passage occurs in T1 also, which was ignored, through oversight, in the footnotes. — After line 16, Gs. s. s. repeat (with v. 1.) 1. 57. 21. — (L. 42) Ds Gs. s. s. महाराज्याभितिकस्य (for the prior half). — (L. 43) Ds Gs. s. चित्रवीदं पवीपत्. — (L. 53) T1 Gs. s. विषयादृष्ट.

अष्टैश्वर्यां स्वदोषेण पतसि त्वं शुचिस्मिते ।
 वैरात्रभन्ते कर्माणि शरीरं विह देवताः ।
 तैरेव तत्कर्मफलं प्राप्नुवन्ति स देवताः ।
 मनुष्यास्त्वयन्देहेन शुभाशुभमिति स्थितिः ।
 सद्यः फलन्ति कर्माणि देवेषु प्रेक्ष्य मानुषे । [35]
 तस्मात्परं पतसे पुत्रि प्रेक्ष्य त्वं प्राप्स्यसे फलम् ।
 पित्रहीना तु कन्या त्वं वसोहिं त्वं समागता ।
 मत्स्योन्नौ समुत्पन्ना सुता राज्ञो भविष्यसि ।
 अद्रिका मत्स्यरूपामृद्गन्धानुनसंगमे ।
 पराशरस्य दायार्द्रं त्वं पुत्रं जनयिष्यसि । [40]
 यो वेदभेकं ब्रह्मर्षिंश्चतुर्षो विमज्जिष्यति ।
 महाभिष्वसुतस्यैव शतनोः कीर्तिवर्धनम् ।
 ज्येष्ठं चित्राङ्गं धीरं चित्रवीरं च विश्रुतम् ।
 पुत्रानुत्पाद्य पुत्रांस्त्वं पुनरेवागमिष्यसि ।
 द्युपतिक्रमात्पितृणां च प्राप्स्यसे जन्म कुरिततम् । [45]
 भस्यैव राज्ञस्त्वं कन्या ह्यद्रिकायां भविष्यसि ।
 अष्टाविदो भवित्री त्वं ह्यपरे मत्स्योनिजा ।
 एवमुक्त्वा पुरा वैश्वं जाता सत्यवती शुभा ।
 अद्रिकैल्यभिविद्याया ब्रह्मशापाद्ब्राह्मणराः ।
 मीनभावमनुप्राप्तः त्वं जन्तित्वा गता दिवम् । [50]
 तस्यां जातासि सा कन्या राज्ञो वीर्येण चैव हि ।
 तस्माद्वासवि भद्रं ते याचे वंशकरं सुतम् ।
 वैशंपायनः ।
 विस्मयाविष्टसर्वाङ्गी जातिसर्गागता गवा ।

36

After 1. 57. 68^{ab}, D₃ T₃ G (except G₂) ins :

ततो रम्ये वनोद्देशे दिव्यास्त्रपयसंश्रुतम् ।
 धीरासनमुपास्याद्य योगी ध्यानपरोऽभवत् ।
 श्वेतपद्मे दे रम्ये पर्यङ्गे सोऽस्यच्छदे ।
 चूर्णांभूतां तदा कन्यां ज्वलन्तीं योगतेजसा । [5]
 पद्मा तां तु समाधाय विचार्य च पुनः पुनः ।
 स चिन्तयामास मुनिः किं कृतं सुहृत् भवेत् ।
 शिष्टानां तु समाधायः तिर्यकार इति स्मृतः ।
 शुनिरश्रुतिविदो निमा धर्मेशा ज्ञानिनः श्रुताः ।
 धर्मैश्वर्यविदो धर्मः श्रौतः स्मार्तो द्विधा द्विजे । [10]
 दानागिहोत्रमिष्या च श्रौतस्यैतद्वि लक्षणम् ।

स्मार्तो वप्रांश्चमाचारो यमैश्च नियमैर्बुतः ।
 धर्मो तु धारणे धातुर्महत्त्वे चापि पठ्यते ।
 वनेऽफलभागधर्मं भाचार्यैरपदिश्यते ।
 अनिष्टफलभावचेति तैरधर्मो भविष्यति । [15]
 तस्मादिष्टफलाध्यायं धर्ममेव समाचरेत् ।
 ब्राह्मो दैवस्त्वयैवापः प्राजापत्यश्च धामिकः ।
 विवाहा ब्राह्मणानां तु गान्धर्वो नैव धामिकः ।
 त्रिवर्गेतरजादीनां गान्धर्वोऽसुरराससाः ।
 पैशाचो नैव कर्तव्यः पिशाचश्चाष्टमोऽधमः ।
 सामपां व्यज्रितां कन्यां सातुः स्वकुलतां तथा । [20]
 वृदां प्रवाजितां वन्ध्यां पतितो च रजसलाम् ।
 अपसारकुले जातां पित्र्लो कृष्टिनीं प्रणीम् ।
 न चाख्यातां क्षियं गच्छेदिति धर्मानुशासनम् ।
 पिता पितामहो भ्राता माता मातुल एव च । [25]
 उपाभ्यायार्थिर्द्विजश्चैव कन्यादाने प्रभूतमाः ।
 एतद्दत्तां निवेयेत् नादत्तामादादीत च ।
 इत्येव ऋषयः प्रातुर्विवाहे धर्मवित्तनाः ।
 भत्या नास्ति पिता भ्राता माता मातुल एव च । [30]
 गान्धर्वेण विवाहेन न शृशामि यत्पृज्या ।
 क्रियाहीनं तु गान्धर्वं न कर्तव्यमनापि ।
 यद्यथा जापते पुत्रो येदृष्यातो भवेदपिः ।
 क्रियाहीनः कथं विभो भवेदपिर्दायी ।
 एवं चिन्तयतो भावं महर्षेर्भावितामव ।
 शारवा चैवाभ्यषट्काल पितरो वर्यिपल्ला । [35]
 तस्मिन्क्षणे ब्रह्मपुत्रो यस्मिन्नोऽपि समेदिकात् ।
 पूर्वं स्वागतमिदुत्पन्ना वसिष्ठः प्रत्यमापत् ।
 विदुग्जाः ।

भस्माकं मानसीं कन्यामस्यस्त्रापेन वासवीम् ।
 यदि चेच्छसि पुत्रार्थं कन्यां शृष्टीय माशिरम् ।
 वैशंपायनः ।

पितृणां वपनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रापुषाद्य ह । [40]
 महर्षीणां वच सत्त्वं पुराणोऽपि भया श्रुत्वा ।
 परागतो ब्रह्मचारी ब्राह्मर्षी मन्त्र वशात्पृष्ट ।
 एवं संजापमाणो तु वसिष्ठे विमुग्जाः साह ।
 ऋषयोऽभ्यागमन्त्यत्र नैमित्तिकवचसादिभिः ।
 विवाहं शृष्टुमिच्छन्तः शान्तिपुत्रस्य धीमताः । [45]
 अल्पवर्षी महाभागो भरतवन्मता गृहे व सा ।

36

(J. 2) T₃ G₂ s s लो (for दोने) — (J. 6) G₁ ;
 पितृणामाग देवरी विराहय इने भोः — (J. 8) G₁ 'रिने
 रिनेो दानादर्थे च उच्यते. — (J. 20) G₂ s ; वरिणां (for
 वरिणि). — (J. 36) MSB वरिणं (for 'व') — (J. 41)

G₂ ग इनेो; G₂ ग वरिणां; G₂ वरिणां (for वरिणी).
 — (J. 63) G₂ s s s गणुन्मन्त्र. — (J. 73) G₂ s s s
 G₂ व रिने (for वरिणां). — (J. 79) G₂ s s s गणुन्मन्त्र
 — MSB, wrongly ins देवपत्न्या अत्र ह्योऽपि instead
 of inserting it before the 1st no (as in text).

विश्वकर्मकृतां दिश्यां पूर्णशालां प्रविश्य सा ।
 वैवाहिकांस्तु संभारान्संकल्प्य च यथाक्रमम् ।
 शरन्पती सत्यवतीं चर्षुं संगृह्य पाणिना ।
 भद्रासने प्रतिष्ठाप्य हृन्दर्शां समकारयत् ।
 आपूर्वमाणपक्षे तु वैशाखां सोमदैवते ।
 शुभमग्ने प्रयोदश्यां सुहृत्वं मैत्र आगते ।
 विवाहकाल इत्युक्त्वा दक्षिणे मुनिभिः सह ।
 यमुनाद्वीपमासाद्य शिष्यैश्च मुनिपत्निभिः ।
 स्वग्निदलं चतुरस्रं च गोमयेनोपलिप्य च ।
 अक्षतैः फलपुष्पैश्च स्वस्तिकरार्द्रपल्लवैः ।
 जलपूर्णं पटैश्चैव सर्वतः परिशीलितम् ।
 तस्य मध्ये प्रतिष्ठाप्य वृक्षां मुनिवरं तदा ।
 सिद्धार्थयवककैश्च ज्ञातं सर्वोपधरपि ।
 कृत्वाऽनुनानि वस्त्राणि परिष्ठाप्य महासुमित्रम् ।
 वाचमित्वा तु पुण्याहमक्षतेस्तु समर्चितः ।
 गन्धानुलिप्तः सगवीं च सप्रतोदो वधूपृष्टे ।
 अपदातिस्तो गत्वा वधुज्ञातिभिरर्चितः ।
 ज्ञात्वामहत्सवीतां गन्धलिष्टां चतुर्वज्रम् ।
 वर्षं मङ्गलसंबुक्तान्निपुष्टक्षां समीह्य च ।
 उवाच वचनं काले कालज्ञः सर्वोभवेत् ।
 प्रतिग्रहो दातृवशाः श्रुतमेवं मया पुरा ।
 यथा वक्ष्यन्ति पितरस्तत्करीष्यामिहै वयम् ।
 वैशंपायनः ।
 तद्वर्मिष्ठं यशस्वं च वचनं सत्यवादिनः ।
 श्रुत्वा तु पितरः सर्वं निःसन्ना निष्परिग्रहाः ।
 वसुं परमधर्मिष्ठमाहूयेदं वचोऽनुवन् ।
 मत्स्ययोनीं समुत्पन्ना तय पुत्री विदोपतः ।
 पराधाराय सुनये दातुमर्हसि धर्मातः ।
 वसुः ।
 सर्वं नम सुवा सा हि दासराजेन धीमता ।
 अहं प्रसुः प्रदाने तु प्रजापालः प्रजाधिनाम् ।
 पितरः ।
 निराशिषो वयं सर्वं निःसन्ना निष्परिग्रहाः ।
 कन्यादानेन संवन्धो दक्षिणावन्धु कथ्यते ।
 कर्मभूमिस्तु मानुष्यं भोगभूमिस्त्रिष्टपम् ।
 इह पुण्यकृतो यान्ति स्वर्गलोकः न संशयः ।
 इह लोके दुष्टकृतिनो नरकं यान्ति निर्घृणाः ।
 दक्षिणावन्धु इत्युक्ते उभे सुहृत्पुष्टते ।
 दक्षिणावन्धुसंबुक्ता योगिनः प्रपन्नंति ते ।
 तस्माद्गो मानसो कन्यां योगाच्छां विद्यां पते ।
 सुवात्यं तव संग्रहात् सर्वां विशां ददस्व वै ।
 वैशंपायनः ।
 इत्युक्त्वा पितरः सर्वे क्षणाद्वर्हितास्तदा ।
 याज्ञवल्क्यं समाहूय विवाहाचार्यमित्युत ।

[50]

[55]

[60]

[65]

[70]

[75]

[80]

[85]

वसुं चापि समाहूय दक्षिणे मुनिभिः सह ।
 विवाहं कारयामास श्रुतिरष्टेन कर्मणा ।

वसुः ।

पराशर महाप्राज्ञ तव दास्याम्यहं सुताम् ।
 प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृहीष्य पाणिना ।

वैशंपायनः ।

यसोस्तु वचनं श्रुत्वा याज्ञवल्क्यमते स्थितः । [90]

कृतकौतुकमङ्गल्यः पाणिना पाणिमस्मृदात् ।

प्रभूताग्नेन हविषा दुष्ट्या मद्भैरुंवाशनम् ।

धिरग्निं तु परिक्लम्य समभ्यर्च्य हुताशनम् ।

महर्षीन्याश्रयद्वयादीन्द्रक्षिणाभिः प्रतप्यं च ।

कृत्वापुत्रोऽभिवाद्याशु भद्रक्षिणमथाकरोत् । [95]

परान्तरे क्लोहादे देवाः सार्पिण्णास्तदा ।

हृष्टा जगसुः क्षणादेव वेदव्यासो भवत्स्विति ।

37

After I. 57. 69, D₃ T (T₁ contains only line I)
 G ins.:

जातमात्रः स वसुषे ससवर्षोऽभवत्तदा ।

ज्ञात्वाभिवाच पितरं तस्यै व्यासः समाहितः ।

स्वस्तीति वचनं चोक्त्वा ददौ कलशमुत्तमम् ।

गृहीत्वा कलशं पार्श्वे तस्यै व्यासः समाहितः ।

सतो दाशभयारपती ज्ञात्वा कन्या वभूव सा । [5]

अभिवाच मुनेः पादो पुत्रं जग्राह पाणिना ।

स्मृष्टमात्रे तु निर्भस्यं मातरं वाचयमप्रयीत् ।

नम पित्रा तु संस्पशंन्मातस्त्वभभवः शुचिः ।

अथ दावास्तुपा कन्या न स्मृष्टोर्मांमलिन्दिते ।

वैशंपायनः ।

व्यासस्य वचनं श्रुत्वा व्यापपूर्णमुखी तदा । [10]

मनुष्यभावासा योपियतित्वा मुनिपादयोः ।

महाप्रसादो भगवान्पुत्रं प्रोवाच धर्मवित् ।

मा त्वमेवंविधं कार्ष्णैतद्वृत्तं मां हि नः ।

न दुष्ट्यौ मात्वापितरौ तथा पूर्वोकारिणौ ।

धारणाद्बुधसदृशासुनोर्माता शरीरयसी । [15]

धीजज्ञेसमाधोनेो सर्वं जायेत लौकिकम् ।

जायते च सुतस्तद्व्यपुत्र्यधीसमागमे ।

स्मृगीणां पक्षिणां चैव अन्तराणां तथैव च ।

श्रुतयोर्न्यां च जायन्ते सुतयो वेदपारयाः ।

अप्यश्वज्ञो स्मृगीपुत्रः कण्वो यर्हि सुतस्त्रया । [20]

भगवस्त्वथ वस्तिष्ठथ उर्वर्ष्यां पत्नित्युभौ ।

सोमधवास्तु सवर्षां तु अधिनावधिसंभवी ।

कण्वः स्कन्वेन शुक्लेन जातः वाचनेन पुरा ।

एवमेव च देवानामृषीणां चैव संभवः ।

लोकवादान्मृष्टिर्हि न मीमांसा बुधैः सदा । [25]

येद्व्यास इति प्रोक्तः पुराणे च स्वयंभुवा ।
धर्मनेता महर्षीणां मनुष्याणां स्वमेव च ।
तस्मात्पुत्र न क्वचित् वासवी योगचारिणी ।
मष्ठीत्यर्थं महाप्राज्ञ सचेहं वक्तुमर्हति ।
प्रजाहितार्थं संभूतो विष्णोर्भाणो महावृषिः ।
तस्मात्स्वमातरं श्रेहाप्रयन्वीहि तपोधन ।

वैशंपायनः ।

पुरोर्वचनमाज्ञाय व्यासः प्रीतोऽभनक्तदा ।
चिन्तयित्वा लोकवृत्तं मातुरङ्गमथाविशाद् ।
पुत्ररूपशान्तु लोकेषु नान्यसुखमतीव हि ।
व्यासं कनकपद्माद्यं परिवृज्याश्चवतैयद् ।
स्तन्यासारैः क्लिद्यमाना पुत्रमाप्राय मूर्धनि ।

वासवी ।

पुत्रलभभास्परं लोके नास्तीह प्रसवार्थिनाम् ।
दुर्लभं चेति मन्येऽहं मया प्राप्तं महत्तपः ।
महता तपसा तात महायोगपथेन च ।
मया एवं हि महाप्राज्ञ एषोऽमृतत्वित्वात्मैः ।
तस्मात्पवं माशुपेः पुत्रं त्यक्तुं नार्हसि सांनतम् ।

वैशंपायनः ।

पवमुक्तस्तः केहाद्वासो मातरमवीव ।
त्वया रष्ट्रः परिवृक्तो मूर्ध्नि प्राद्यापितो युहुः ।
पृतावन्मात्रया प्रीता भवित्वेषा नृपाम्बजे ।

38

After I. 57. 70, Da Ts G ins.:

ततः कन्यामनुज्ञाय पुनः कन्या भवयित्ति ।
पराशरोऽपि भगवानुप्रेण सहितो यवी ।
गावाधमपदं पुण्यमदृश्यन्त्याः पराशरः ।
जातकर्मिर्दंस्कारं करयामास धर्मतः ।
हृषोयनयनो व्यासो याजुवक्त्रयेन भारत ।
वेदानभिरजो साक्षात्कारेण प्रिमाश्रया ।
शुभे दक्षिणां दृष्ट्वा तपः कर्तुं मथकरो ।

39

After I. 57. 75, Da Ts G ins.:

ततः सत्यवतीं दृष्ट्वा जगाम स्वं निषेदानम् ।
तस्मात्पुत्रो जगद्गन्धर्वादिप्रसिद्धिं तदा युधि ।
दानरात्रयुत्तं तद्गन्धर्वादिप्रसिद्धिमाश्रयद् ।
दानरात्रयुत्तं ।
शुभाश्रयः ।
शामाहुर्मैत्र्याग्रेषु कथं वाहे शुभप्रथत ।
भवास्य सत्यगन्धर्वं येन दत्ता शुभप्रथत ।
सत्यवती ।
पत्नेः पुत्रो महाप्राज्ञः पराशर इति युगः ।

नाचं वाहपमानाया मम दृष्ट्वा सुगर्हितम् ।
अपास्य सत्यगन्धर्वं योजनाद्गन्धर्वां ददौ ।
ऋषेः प्रसादं दृष्ट्वा तु जनाः प्रीतिसुभागमम् ।
एवं लब्धो मया गन्धो न रोषं कर्तुमर्हसि ।
वैशंपायनः ।

दाशरयजस्तु तद्वाचयं प्रदाशंस मनन्द च ।
एतत्पवित्रं पुण्यं च व्याससंभवमुत्तमम् ।
इतिहासमिदं श्रुत्वा प्रजावन्तो भवन्ति च ।

Here follows a colophon in all the above mentioned MSS. except G. a.

40

After I. 58. 8^{ab}, Ko 4 ins.:

प्रगष्टमुद्दं रानन्दया प्रोक्तं स्वयंभुवा ।
सर्वेषामेषु वर्णानां प्रगष्टानां महीपते ।
प्राज्ञणा एव कुर्वन्ति नित्यमेव शुगे शुगे ।

41

After I. 61. 83, Ka. a. 11a. 5 Y1 B D (ex-¹pt) Da ins.:

वैशंपायनो पुत्रसुखं प्राहेताहः दाताधिकः ।
जननेनप दवाच ।
ज्येष्ठानुज्येष्ठतां चैव नामधेयानि वा विभो ।
एवराष्ट्रस्य पुत्राणामानुपूर्व्येण धीर्तेव ।
वैशंपायन उवाच ।

दुर्षेधनो सुपुत्रसुखं शगम्बु शासनक्षया ।
दुःसदो दुःशर्म्य दुःसुखं दृष्ट्वापराः ।
विविधाविकर्णंश्च जलसंघः सुलोचनाः ।
विग्दानुविन्दो दुर्षेधः सुबाहुर्दुःप्रयर्षणः ।
दुर्गर्षणो दुर्गुणश्च दुर्घर्णः कर्ण एव च ।
पिभीपिभी वित्राक्षमास्ववित्राक्षश्च ४ ।
दुर्गदो दुष्प्रदंश्च विविगुर्विद्वः समः ।
ऊर्णेमाभाः सुगामश्च तथा मन्धोपमर्दुः ।
सेनापतिः सुप्रेलभ दुष्को दामदोरेरी ।
विप्रबाहुश्चिपयसो सुभर्मा दुर्विनीचनः ।
भयोबाहुर्गोदावातुश्चिपचापगुडुद्वर्षी ।
भीमवेगो भीमचक्रो बलवती बलधर्षणः ।
जम्बापुषो भीमराजः कनकासुरैःशुभः ।
दृष्टवतो दृष्टव्यः सोमवीर्यवान्तरुः ।
जगत्पतेः दृष्टव्यः शक्यपतेः शक्यराजः ।
ब्रह्मभवा ब्रह्मेवाः सेकनीर्दुःशासकः ।
भरतभिरः बहिष्करो विरञ्जयो दुराधराः ।
दृष्टव्यः सुप्रसन्नः कनकेनदुर्षवतीः ।

आदित्यकेतुबद्धासी नागदत्तोमपायिनौ ।
 कवची निपद्मी पासी दण्डधरो धनुर्महः ।
 उग्रो भीमरथो धीरो धीरबाहुरलोलुप ।
 अभयो रौद्रकर्मां च तथा दृढधक्ष चः । [25]
 अनाष्टयः कुण्डमेदी विरासी दीर्घलोचन ।
 दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूहोः कनकचक्षुः ।
 कुण्डासी विराजोश्च दु शला च शताधिकः ।
 वैश्रयापुत्रो युयुत्सुश्च धातेराद्ग शताधिक ।
 पृतदिकरातं राजकन्या चैका प्रकीर्तिता । [30]
 नामधेयानुपूर्वां च ज्येष्ठानुज्येष्ठतां विदुः ।
 सर्वे स्वतिरथाः शूरा सर्वे युद्धविदारदा ।
 सर्वे वैद्विद्वैय राजदाक्षे च पारणाः ।
 सर्वे संसर्गविद्यासु विद्याभिजनरोभिन् ।
 सर्वेषामनुकृपांश्च ह्रवा द्वारा महीपते । [35]
 दुःशालां चैव समये सिन्धुराजाय कौरवः ।
 जयद्रथाय प्रवृद्धौ सौबलासुमते सदा ।

☞ This passage is an anticipation of adhy.
 108 (g e)

42

After I. 61 86, Ks. N V1 B D (except Ds) ins.

यस्यावतरणे राजन्सुरान्तोमोऽमवीद्वच ।
 नाहं दद्यां प्रिय पुत्र प्रेयासमपि जीवितान् ।
 समयः क्रियतासेच न दास्यमस्तिवर्षितुम् ।
 सुरकार्यं हि न कार्यमसुराणां शिवौ यधः ।
 तत्र यास्यत्यम चर्चो न च स्थाल्यति मे विरम् । [5]

41

Ns Ds s om line 1, after line 1, Ds reads (for the first time) line 30 (v 1 चैव दृढाधिक for चैका प्र).
 Ks om lines 2-31. — (L 2) V1 वेपा, Dn D1 चपां (for चैव) — (L 9) Ks B Das D1-s चिषोपचिन्म
 — (L 11) Dn D1-s पचननाम (for ह्रवा) — (L 13) Ns V1 Bsm Dn D1-s दुर्विरोचन — (L 15) Da कलमर्दन, Dn D1-s भीमविजय. — (L 17) Ns B (except Bs) दृढधन्वा (for 'वर्णा') Ns Dn D1 अमृत्य, Ns V1 जयोदर — (L 19) Ns s V1 Dn D1-s क्षेमन् (Ns s V1 'पु'सिद्धधेव च (for the posterior half) — (L 20) Ns दुरासदः, B1 युष, Dn D1-यन. — (L 22) Ks नागदक्ष द्याजिनौ, Bs Da प्रजाजिनौ, Dn D1-s नागदक्षानुयाजिनौ — (L 23) Dn D1-s दृवी (for पासी). — (L 27) Da Dn D1-s स्यूहोर N1 Da वनकलाया, Dn D1-s कनकायद, Ds कनकसद. — (L 28) Ns V1 B1 Da Dn D1-s वृत्रदक्षिणकक्षेव. — L 29=L. 1. — (L 34) Ks सप्तमः

113

पेन्द्रिर्नरस्तु भविता यस्य मारायणः सखा ।
 सोऽपुंनेत्यभिक्थिष्यातः पाण्डोः पुत्रः प्रतापवान् ।
 तस्यायं भविता पुत्रो बालो युधि महारथः ।
 तत्र पोढा षष्ठीति श्यास्यत्यमरसत्तमाः ।
 भस्य पोढावपर्यस्य स संग्रामो भविष्यति । [10]
 यप्रताप चः कथिष्यन्ति कर्म दानवसूदनम् ।
 गरगारायणान्पां तु स संग्रामो विनाकृष्टः ।
 चक्रस्यूहं समास्थाय शोधयिष्यन्ति श्यासुराः ।
 विमुक्षान्दाप्रवान्सर्वान्कारयिष्यन्ति मे सुतः ।
 बालः प्रविश्य सं स्यूहमेतं विचरिष्यति । [15]
 सर्वेषां चैव शत्रूणां चतुर्थांशं नयिष्यति ।
 दिगापेन महाबाहुः प्रेतराजपुरं प्रति ।
 ततो महारथेर्वीरः समेत्य षड्भूमिं हरे । [20]
 दिगक्षये महाबाहुर्मया भूयः समेष्यति ।
 एकं वंशकरं धीरं पुत्र वै जनयिष्यति ।
 प्रनतं भारतं वंशं स भूयो धारयिष्यति ।
 पृतसोमवच युत्वा तयास्त्विति दिवोकस ।
 प्रस्यूतु सधिया सर्वे माराधिपमपूजयन् ।
 एव ते कथितं राजसूत्रं जन्म पितृ. पितृ । [25]

43

After I. 61 86, Ks N V1 B D (except Ds) ins :

प्रतिविष्यन् सुतसोमः सुतकीर्तिस्तयापरः ।
 नाकुलिश्च शतानीकः श्रुतसेनश्च धीर्यवान् ।
 शूरो नाम यदुभेष्टो यदुदेषपिपामवत् ।

42

V1 संसक्त', Dn D1-s संग्राम' (for संसर्ग') Ks V1 दिव्याभि-
 हानशो', Ks विद्याविज्ञान', Ns 'जनसंतता. — (L 36) Ks
 Ns V1 Dn D1-s 'ला समये राजन्.

(L 1) Dn D1-s इर (for वच) — (L 2) Ks-s
 Ns s V1 Bsm Da Dn D1-s स मम प्राणिर्वीर्यमत्. — (L 5)
 B ने (as in text), the rest वै — (L 9) Ks B Dns
 Ds तत (for तत्र) Ks-s Ns s V1 Bsm वत्सवे (for
 श्यासति) — (L 11) Ks हनराहन्, Ks Ds यथाशक्तं, Ns V1
 Bs यन शक्य (for यथाशक्तं) Ns V1 Bs s Dn D1-s
 कीरनिपूदन (for दानवः) — (L 13) Ks-s ने सुरा, Bs ने सुः
 Dn D1-s न सु'. — (L 14) Ks-s Ns s Bs Da D1-s का (or
 पा)र्वि'. — (L 19) Ks-s Ns V1 Dn D1-s स षड्भूमौ हरे.
 — (L 21) Ks Ns s V1 Dn D1-s s transp कीर
 and पुत्र.

तस्य कन्या पृथा नाम रूपेणासदधी भुवि ।
 पितुः स्वकीयपुत्राय सोऽनपत्याय कीर्यवान् ।
 भ्रमममे प्रतिज्ञाय स्वस्यापत्यस्य वै तदा ।
 भ्रमजातेति तां कन्यां शूरोऽनुमदहकाङ्क्षया ।
 अद्वन्द्वकुन्तिभोजाय स तां दुहितरं तदा ।
 सा निपुक्तां पितुर्गौहे ब्राह्मणातिसिपूजने ।
 अमं पर्यचरद्दोरं ब्राह्मणं संशिवत्प्रवत् ।
 निगूढनिश्चयं धर्मं यत् तं हुवासंसं विदुः ।
 तमुपमं शंसित्वात्मानं सर्वयथैरलोक्यत ।
 तृष्टोऽभिचारसंयुक्तमाचक्षते यथातिथि ।
 उवाच चेनां भगवान्प्रीतोऽस्मि सुभगे तव ।
 यं यं देवं श्वेतेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
 तस्य तस्य प्रसादात्वं देवि पुत्राञ्जनिष्यसि ।
 एवमुक्त्वा च सा बाला तदा कैटुह्लानिवता ।
 कन्या सती देवमर्कमाजुहव्य यथास्त्रिनी ।
 प्रकाशकर्मां तपनस्तस्यां गर्भं दधौ तदा ।
 भजीजनसुते चार्थां सर्वैशश्चष्ट्वां वरम् ।
 सकण्डलं सकवचं देवपार्थं श्रियान्वितम् ।
 दिवाकरसमं दीप्त्या चारुसर्वाङ्गभूषणम् ।
 निगूह्यन्ती जातं वै बन्पुपक्षमथात्तदा ।
 उत्ससजे जले कुन्ती तं कुमारं यशसिखम् ।
 तमुत्सृष्टं जले गर्भं राधाभती महायशसाः ।
 राधायाः कल्पयामास पुत्रं सोऽपिरभक्षदा ।
 चक्रतुर्नामधेयं च तस्य बालस्य वाजुभौ ।
 दम्पती वसुपेगेति दिक्षु सर्वांशु विश्रुतम् ।
 स वर्षमात्रो बलवान्सर्वाङ्गैर्युक्तोऽभवत् ।
 आ पृष्टत्पापच तदा जनाप जपतां वरः ।
 यस्मिन्काले जपश्चास्ते धीमान्त्सत्स्वराकमः ।
 नादेयं ब्राह्मणेव्यासी तस्मिन्काले महाभयम् ।
 तस्मिन्नेव ब्राह्मणो भूत्वा पुत्रार्थं भूतभावनः ।
 यथापि कुण्डले धीरे कवच च सहाजजम् ।
 उरहस्य कर्णो ह्यद्वन्द्वकुण्डले कवचं च तत् ।
 धार्मिकं शक्रोऽद्वन्द्वसौ विस्मिन्काले दमनवीर ।
 देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोऽंगारसहस्रम् ।
 यस्मिन्क्षेप्यसि दुर्धरं स पृको न भविष्यति ।

[5]

[10]

[15]

[20]

[25]

[30]

[35]

पुरा नाम तु उष्यासीद्गुह्यपेगेति विश्रुतम् ।
 ततो वैकतैवः कर्णः कर्मणा तेन सोऽभवत् ।
 This passage (from line 3 onwards) is an
 anticipation of adhy. 104 (q. v.).

44

After 1. 67, 14^{ab}, Ds ins.:

स्वयं का समा नारी न गन्धर्वां तथाप्यराः ।
 न मिथकेती रम्भा वा न प्रतापी न मेनका ।
 चार्यङ्गी वसुकेवी च यथा त्वं मत्तकारिणि ।
 कम्बुमीवा च सुश्रोणी स्यासी सुकृतीति च ।
 निगूढमुक्ता रक्षीधी सुरकनखरदतिः ।
 हृपच गद्गदां वाचं रन्मोद त्वं सुनिश्चितं ।
 यौ वां जालौ सुसंक्षिप्तौ मन्थे हारविलक्षितौ ।
 अनहं धारयन्निवर्तयते चौरायकण्डम् ।
 इदं शैलकुशाकीर्णं पशुवेदरसेवितम् ।
 सिंहाशार्दूलसंयुक्तं सुगपक्षितमाकुलम् ।
 धनं कण्टकितं घोरं निर्मनुष्यमभूतवत् ।
 अहंसे हर्षमात्सादान्तोवर्णान्मणिङ्कृतिमात् ।
 स्वास्तीर्णतदपमुदितामक्रातं स्वरविमुषित्वात् ।
 इदं नाहंसि कल्पयानि कृपणयत्ं यथानते ।
 सुयुतुं मन्दनासिद्धं प्रादि मं शुभवारिणम् ।
 न स्युतिं चाभिजातामि न दिवं यत्पापक ।
 अर्धेनासीकनाराचत्तकिकोमसुहृतरः ।
 पतन्वि स्य शरीरं मे पादमूर्च्छितारति च ।
 पुनः प्ररोहते देवि वनं परशुना हतम् ।
 कामाग्निना सुसंदीप्त तपलेव ममाग्रकम् ।
 इदि पीठे सुनीयुष्मागे मन्थे मेपश्यमीदृशम् ।
 प्रेम्णा संभाषणं स्वर्गं स्युतिर्हीहिः कृपामपि ।
 विनाम्योपचकारिण्यः प्रजापतिरयम्भीर ।
 एवमेतन्महाभागं सुविधे सिद्धमापिनि ।

[5]

[10]

[15]

[20]

45

B Ins. after 1. 67, 25:

वाहिते च विपरिमुपचयान सा हारैः ।
 ततोऽस्य भारं जगद् आसन्नं वाप्यकवचवत् ।

43
 (L. 1) Ks Ns Ls Vs Ds. सुहृत्सोः (for
 सुभयोमः). — (L. 16) Ks Ns B Ds. भगवत्सत्स्य
 Ds भगवत्सत्स्य. — (L. 22) Ns Ls Vs Ds. भुवि
 (for भुवन्). — (L. 25) Vs Ds. भुवन्. — (L. 30) Vs Ds. देवतामि च एतपि; Da Ds

भा वृषभनापाच. — (L. 36) Ns Vs Ds. अहंसे (for अहं).
 — (L. 35) Ns Ls Vs Ds. अहंसे (for अहंसे).
 — (L. 36) Ns Vs Ds. अहंसे (for अहंसे).
 — (L. 37) Ns Vs Ds. अहंसे (for अहंसे).

45

With lines 2-3, 11-12, and 15-18, cf. 1. 67, 25-31.

प्राक्षालय च पादौ काश्यपस्य महात्मनः ।
न पैर्नं लभ्यापरातोदक्षिण्यामभिधीक्षितम् ।
शकुन्तला च समीढा तस्मै च भान्यभापत ।
तस्मात्स्वधर्मोत्कृष्टिता भीता सा भरतवर्षम् ।
अभवद्वोपदशित्वाद्ब्रह्मचारिण्ययत्रिता ।
स तदा भीतीर्षां द्रष्टुं भविष्यां प्रत्यभापत ।
कथ्वः ।

समीडेव च दीर्घासुः पुरेव भविता न च ।
वृत्तं कथय रम्भोह मा भ्रासं च प्रकल्पय ।
वैशंपायनः ।

ततः प्रक्षालय पादौ सा विश्रान्तं पुनरप्रवीत् ।
निषाय कामं तस्यैः कन्दाति च फलाति च ।
ततः संवाह्य पादौ सा विश्रान्तं वेदिमध्यमा ।
शकुन्तला पौरवाणां दुःपन्तं जामुषी पतिम् ।
ततः कृष्णदन्तिशुभा समीढा भीतीनि तदा ।
सगद्गदमुखाचेदं काश्यपं सा श्रुचिचिता ।
शकुन्तला ।

राजा ताताजगामेह दुःपन्त इच्छिलामजः ।
मया पतिवृत्तो योऽसी दैवयोगादिहागः ।
तस्य तात प्रसीद त्वं भर्ता मे शुभमदायशाः ।
अतः सर्वं तु यद्वृत्तं दिव्यज्ञानेन प्रदायति ।
अन्नं क्षत्रियवृत्ते प्रसादं कर्तुमर्हसि ।

The above passage is ins. in all 8 MSS. after l. 67, 23. The reservation in the footnotes to l. 67, 23-24 that T₂ G₁-ins. is after 24 is unnecessary and should be deleted.

46

After l. 68, 9, Da (suppl. fol.; sec. m.) S ins.:

शकुन्तलां समाहूय कथ्वो घचनमभववीत् ।
कथ्वः ।
शृणु भद्रं मम सुते मम वाक्यं श्रुचिचिते ।
पतिप्रदानं नारीणां विधिदिति चोच्यते ।
पतिशुश्रूषणं पूर्वं मनोयाक्यचेष्टितैः ।
अनुज्ञाता मया पूर्वं पूर्वैत्यत्रतं तव ।
पुत्रमेव च वृत्तेन पुण्याल्लोकानवाप्य च ।
तस्मान्ने मानुषे लोके विशिष्टो लभ्यते धियम् ।
तस्मान्ब्रह्मेऽथ यातव्यं समीपं पौरवस्य ह ।
स्वयं नायाति मत्वा ते गतं कालं श्रुचिचिते ।

गत्याराधय राजानं दुःपन्तं हितकामया ।
द्वैःपन्ति यौवराज्यस्यं द्रष्टुं प्रीतिमवाप्स्यसि ।
देवतानां युष्मां च क्षत्रियाणां च कामिनि ।
भर्तृणां च विदोषेण हितं संगमनं सताम् ।
तस्मात्पुरि कुमारेण गन्तव्यं मद्रिदोपसया ।
प्रतियाचयं न दृष्टास्वं क्षापिता मम पादयोः ।
वैशंपायनः ।

पृथुसुक्ता सुतां तत्र पात्रं कथ्वोऽभ्यभापत ।
परिप्यज्य च वाटुर्न्यां मूर्ध्नुपाम्नाय पीप्यम् ।
सोमवंशोद्भवो राजा दुःपन्त इति विदुषतः ।
तस्मात्प्रमद्विपी चैता सत्य माता श्रुचिचिता ।
गन्तुकामा भर्तृपार्थं तवया सह शुभमप्यमा ।
गत्याभिवाद्य राजानं यौवराज्यमवाप्स्यसि ।
स पिता त्वय राजेन्द्रहास्य त्वं यदागो भय ।
पितृप्रेतमहं राज्यमातिष्ठस्य स्वभावतः ।
तस्मिन्काले स्वराज्यस्यो भामनुस्मर पीप्य ।
वैशंपायनः ।

अभिवाद्य मुनेः पादौ पीरयो पाचयमभववीत् ।
स्वं पिता मम विप्रयं त्वं माता त्वं गतिश्च मे ।
न चान्यं पितरं तु भन्ये त्वाभ्युते तु महातपः ।
तव शुश्रूषणं पुण्यमिह लोके परत्र च ।
शकुन्तला भर्तृकामा स्वयं यातुं मयेष्टतः ।
अहं शुश्रूषणपरः पादमूले यत्सामि यः ।
श्रीदौ व्याकम्प्यैः सार्धं करिष्ये न पुरा यथा ।
तवच्छासनपरो नित्यं स्वाप्यायं च करोम्यहम् ।
वैशंपायनः ।

पृथुसुक्ता तु संक्षिप्य पादौ कथ्वस्य तिष्ठति ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्ररौद शकुन्तला ।
केहापिदृश्यं पुत्रस्य हर्षनोकसमन्विता ।
निशाग्य कृतीमातां दौःपन्तिवोक्यमभववीत् ।
श्रुत्वा भगवतो वाक्यं किं तोदिपि शकुन्तले ।
गन्तव्यं काश्य उच्यथ भर्तृप्रीतिस्त्रयाधि चेतुः ।
शकुन्तला ।

पुरुसु कुरुते पापं फलं मुक्ते महात्मनः ।
भोष्कारस्तत्र मुच्यन्ते फलां दोषेण लिच्यते ।
मया निवारितो नित्यं न करोषि यत्रो मम ।
निःच्छात्रात्तरास्त्रिंशं वाटुर्न्यां संमम्य वै ।
यनं च लोडहयसिख्यं सिहह्याप्रगणैर्मुत्तम् ।
पूर्वविधानि चान्यानि कृत्वा वै पुरुषन्दन ।

— (L. 30) Noteworthy is the expression पादमूले! Cf. line 35 of passage No. 68. — (L. 36) M तां तु (for सार्थं). — T₂ Ms om. line 40 (which appears to be redundant). — (L. 37) 23 तव्यं (for पश्यं).

(L. 18) T₁ G₁ M जग (for हित). T₁ G₁ ते पिता (for विदुषतः). — (L. 23) T₁ G₁ M अनुषिष्ट (for आतिष्ठस्य).

दपितो भगवान्सात तस्मादावां विवासितौ । [45]
अहं न गच्छे दुःपन्तं नास्मि पुनर्द्विवैषिणी ।
पादमूले वसिंध्यामि महर्षेर्भाषितात्मनः ।
वैशंपायन ।

पुत्रमुत्तवा तु रुद्री पपाव मुनिपादयो ।
एव विलपती कण्वश्चानुनीय च हेतुभिः । [50]
पुनः प्रोवाच भगवानानृशस्वाद्धित वचः ।
कण्वः ।

शकुन्तले श्युष्येदं हितं पथं च भासिति ।
पतिव्रताभावपुणान्द्रिहाया साध्वं न किंचन ।
पतिव्रतानां देवा वै तृष्टाः सर्वैरवप्रदा ।
प्रसादं च करिष्यन्ति आपदर्थं च भासिति । [55]
पतिप्रसादाद्युपयथाति प्रामुख्यं न चाद्युभम् ।
तस्माद्ब्रूवा तु राजानमारारथ्य शुचिसिते ।
वैशंपायनः ।

शकुन्तलां लघोषवा वै शकुन्तलमायाप्रवीत् ।
दौहित्रो अम पीरस्तवमिच्छिल्ल महारमन ।
श्युष्य वचनं सखं प्रप्रवीमि तवानय ।
मनसा भर्तुकामा वै पाभिश्चकता प्रयतिषम् । [60]
गन्तु नेच्छति कल्याणी तस्मात्सात वह्य वै ।
दाक्षस्तवं प्रतिगन्तुं च मुनिभि सह पौरव ।

After I. 68 II, Ds (suppl fol; see m) S (except Gs) ins :

वैशंपायनः ।

धर्माभिपूजितं पुत्रं काश्यपेन निराग्य तु ।
काश्यपाध्याप्य चानुज्ञां मुमुक्षुं च शकुन्तला ।
कण्वस्त वचनं श्रुत्वा प्रतिपाच्छेति चासहृत् ।
तथेयुत्तवा तु कण्वं च सातर्षे पौरवोऽप्रवीत् ।

(L. 5 and II) T1 G1 M भद्रे (for सात), and सातर्ष (for तद्वत्) . — (L. 20) T1 G1 Ms अमनेय

Gs om. lines 1-14 — (L. 6) M समान्ता. — (L. 8) T1 Ms 'शिवकन्देय, Ms-s 'शिववन्देय — (L. 15) T1 Ms (om. in) सर्वेन पुत्रविययः Ms सर्वेन वदितवियः Ms-s तु पुत्रवियः. M (except Ms) पत्न्येवार्थवियः — (L. 18) T1 अयुवदेयः Ms अयुवदेयः Ms-s अयुवदेय — (L. 19) Ms-s अयुवदेयः (Ms 'वन्देयव्यं). — (L. 20) M (except Ms) पुत्रं (for वी). — (L. 21) M अयुवदेयवर्षी (for it's posterior half). — (L. 23) M 'अयुवियः. — (L. 25) M (except Ms) देवै (for

किं चिरायसि मातस्वं गमिष्यामो नृपालयम् । [5]
पुत्रमुत्तवा तु तां देवीं दुःपन्तस्य महात्मन ।
अभिवाद्य मुनेः पादौ गन्तुमैच्छस्य पौरव ।
शकुन्तला च पिपरेमभिवाद्य कृताञ्जलि ।
प्रदक्षिणीकृत्य तदा वितरं वाक्यमप्रवीत् ।
अज्ञानान्ते पित्तं चेति दुरुक्तं वापि चानृत्म् । [10]
शकार्यं वाप्यनिर्दं या क्षन्तुमर्हति तद्वत् ।
एवमुक्तो नतशिरा मुनिर्नैयाच किंचन ।
मनुष्यभावात्कण्वोऽपि मुनिरश्रूयवतं तव ।
अमक्षांवायुभक्षाश्च शरीरैर्पणोऽशान्मुनीश्च ।
फलमुच्छाशिनो दान्तान्कृष्यान्वमनिसंततान् । [15]
प्रतिनो जटिलान्मुपद्रव्यं कलकलानिसंब्रुवान् ।
समाहूय मुनिः कण्व कारुण्यादिदमप्रवीत् ।
मया तु छालिता नित्य मन पुत्री यदास्मिनी ।
यने जाता विदुदा च न च जानाति किंचन ।
आधनेन पया सर्वैर्वियता क्षप्रियलक्षयम् । [20]
द्वितीययोजने विद्याः प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठितम् ।
प्रतिष्ठाने पुरे राजा शकुन्तलपिषामहः ।
अभ्युवास चिरं कालमुर्वंदा सहितं पुरा ।
अनूपजाङ्गलुप्तं धनधान्यसमाङ्गुलम् । [25]
प्रतिष्ठितं पुरावरं गङ्गायामुनसंगमे ।
तत्र सगममासाद्य ध्यात्वा हुतहुतारता ।
शाकम्बुलफलाहारा नियतं च महातपा ।
अन्यथा तु अपेक्षिमा कण्वनो यमने अम ।

After I. 68 13, Ds (suppl fol; s - m) S loc:

शकुन्तलां समादाय मुनयो धर्मवपला ।
ते पनासि वदीं वेलागिदिप्रवण्यदि च ।
कन्दराणि निवस्यश्च शङ्खानि भगताणि च ।

the first part) — (L. 23) T1 G1 Ms सातर्षः M तपादेय — (L. 29) T1 सातर्षः Ms सातर्षः M (om. in). Ms-s मतिरिति. — (L. 30) M सर्वं (for सर्वं) — After line 30, M (except Ms) loc: शकुन्तलां समादाय मुनयो धर्मवपला । — (L. 32) M (except Ms) अयु (for अयु). — (L. 33) M (except Ms) देवैः वदितवियः (for the posterior half). — (L. 46) M (except Ms) 2 सर्वे वी — (L. 53) M (except Ms) 2 अयु (for अयु). — (L. 60) M (except Ms) अयु व अयुवदेयः Ms-s — Colophon. A. H. m. S. 25; T1 G1 Ms M 37. — In T1 G1 Ms M (except Ms) om. line 67 — (L. 88) T1 G1 Ms Ms (for it's posterior

आश्रमाणि च पुण्यानि गत्वा यैव गतध्रमाः ।
 शनैर्मैत्र्याद्भवेत्सार्था प्रतिष्ठानं समापयुः । [5]
 तां पुरीं पुरुहुतेन ऐलस्याथ विनिमित्तम् ।
 परिघाहालकैर्मुषैरुपतप्तवपस्तरिपि ।
 शतमीनतवपत्रैश्च गुतामन्यैर्दुरासदाम् ।
 हर्म्यैर्प्रासादसंबन्धां नानापण्यविभूषिताम् ।
 मण्डपैः ससभै रभ्यैः प्रपाभिश्च समावृताम् । [10]
 राजमार्गेण महता सुविभक्तेन शोभिताम् ।
 कैलासशिखराकरैर्गोपुरैः समलंकृताम् ।
 द्वारतोरणनिर्घृहेर्मङ्गलैरुपशोभिताम् ।
 उद्यानान्नवगोपेतां महतीं सालमैखलाम् ।
 सर्वयुक्तरिपोभिश्च उद्यानैश्च समावृताम् । [15]
 वर्णाश्रमैः स्वधर्मस्थैर्नित्योत्सवसम्पन्नाहितैः ।
 धनधान्यसम्पद्भिश्च संतुष्टै रवपुत्रितैः ।
 कनुयुक्तैश्च विद्वद्भिरसिद्धोत्तरपरैः सदा ।
 वर्जितार्ककार्यकरैर्दानंसीलैर्द्वेषापरैः ।
 अधर्मैर्भीरुभिः सर्वैः स्वर्गलोकाजिगीषुभिः । [20]
 एवंविधजनोपेतमिन्द्रलोकाविवापरम् ।
 तस्मिन्नगरमध्ये तु राजवेशम प्रतिष्ठितम् ।
 इन्द्रसन्नप्रतीकायां संपूर्णं विससंन्ययैः ।
 तस्य मध्ये सभा दिग्ध्या नानारत्नविचित्रिता । [25]
 तस्यां सभायां राजपिः सर्वालंकारभूषिता ।
 ब्राह्मणैः क्षत्रियैश्चापि मन्त्रिभिरापि संवृतः ।
 संस्तूयमानो राजेन्द्रः सूचमागधमन्दिभिः ।
 मत्पार्श्वीर्षभिः समभ्येस्य हृत्वा कार्यं गतेषु सः ।
 सुखासीनोऽभवद्राजा तस्मिन्काले महर्षयः । [30]
 दाहुन्तानां स्वनं श्रुत्वा निमित्तज्ञात्स्वल्क्षयम् ।
 कल्पयः ।
 शकुन्तले निमित्तानि शोभनानि भवन्ति नः ।
 कार्यसिद्धिं वदन्त्येते भ्रुवं रावीं भविष्यति ।
 अस्मिन्स्तु दिवसे पुत्रो युवराजो भविष्यति ।
 वैशंपायनः ।
 वर्षमानपुरद्वारं त्र्येचोपनिनादितम् ।
 दाहुन्तलां पुरस्कृत्य विविद्युले महर्षयः । [35]
 प्रविशान्तं नृपसुवं प्रपायांसुश्च श्रेष्ठकाः ।
 वर्षमानपुरद्वारं प्रविशन्त्येव पौरवः ।
 इन्द्रलोकात्स्वमागतानं भेने हर्षसमन्वितवः ।
 ततो वै नागराः सर्वे समाहूय परस्परम् । [40]
 ब्रह्मकामा नृपसुवं समपचन्त भारत ।
 नागराः ।
 देवतेव जनस्यामे भ्राजते श्रीरिवागता ।
 जपन्तेनेव पीलोमी इन्द्रलोकादिहागता ।
 वैशंपायनः ।
 इति युवन्तले सर्वे महर्षानिदमनुब्रुवन् ।

अभिवाद्यन्तः सहिता महर्षान्देववर्षसः ।
 भय नः सफलं जन्म हृत्वाभ्यांश्च तपो वधम् । [45]
 इयं ये स्य प्रपद्यामो महर्षान्मूर्त्यवर्षसः ।
 पृथुत्वा सहिताः केचिदन्वगच्छन्त पौरवम् ।
 हेमवत्याः सुसमिव कुमारं पुत्रकरेक्षणम् ।
 ये केचिदनुवन्मुदाः शाकुन्तलदिदक्षवः ।
 कृष्णाजितेन संज्ञानाद्भृष्टं नेच्छन्ति तापसान् । [50]
 पिशाचा इव दृश्यन्ते नागराणां विरूपिणः ।
 विना संन्यां पिशाचास्ते प्रविशन्ति पुरोत्तमम् ।
 क्षुत्पिपासाद्वैतान्दीनान्बल्कलानिनावाससः ।
 त्वगस्थिभूतास्त्रिमांसान्धमनीसंततानपि ।
 पिङ्गलाक्षाभिपङ्गजान्दीवैदन्तास्त्रिरुद्रान् । [55]
 विरोपिकान्पृथ्वहस्तान्द्रुहा ह्यस्मिन्नि नागराः ।
 एवमुक्तवतां तेषां गिरं श्रुत्वा महर्षयः ।
 अन्योन्यं ते ते समाहूय हृदं वचनमनुब्रुवन् ।
 उक्तं भगवता चाप्यं न कृतं सत्यवादिना ।
 पुरप्रवेशानं नाव कर्तव्यमिति शासनम् । [60]
 किं कारणं प्रवेशयामो नगरं दुर्जनैर्भूतम् ।
 स्वकसंगस्य च मुनेर्नगरे किं प्रयोजनम् ।
 तस्माद्भूमिपत्याम वयं गङ्गावाञ्छुनसंगम् ।
 एवमुक्त्वा सुनिगणाः प्रतिजगमुर्षयागतम् ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

गतानुनिगणान्द्रुहा पुत्रं संपुत्रं पाणिना । [65]
 मातापितृवृष्णं विरदायथा शोचन्ति द्वारकाः ।
 तथा शोकपरीताह्नीं घृतिमालम्ब्य दुःखिता ।
 गतेषु तेषु विप्रेषु राजमार्गेण भामिनी ।
 पुत्रेणैव सहयेन सा जगाम ननः दारैः ।
 अदृष्टवृष्ण्यश्चन्यै राजमार्गेण पौरवः । [70]
 हर्म्यमासाद्वेषलां सभा दिग्ध्या विचित्रिताः ।
 कौतूहलसमाविष्टे दृष्ट्वा विसममागतः ।
 सर्वं ब्रुवन्ति तां दृष्ट्वा पद्महीनामिव श्रियम् ।
 गतेन हंसीसदृशीं कोकिलेन स्वरे समाम् । [75]
 सुयेन चन्द्रसदृशीं श्रिया पद्मालयासमाम् ।
 स्मितेन कुन्दसदृशीं पद्मगर्भसमलवम् ।
 पद्मप्रप्रतिशालाक्षीं तसन्नाम्बुदप्रभाम् ।
 करान्तवितमभ्यां तां लोकेशीं संदत्तजनीम् ।
 जयनं सुविशालं वै ऊरु करिकोपनीम् । [80]
 रक्तजङ्गलौ पादौ धरण्यां सुप्रतिष्ठितौ ।
 एवंरूपसामुक्त्या स्वर्गलोकादिहागता ।
 इति स सर्वेऽमन्यन्त दुःपन्तनगरे जनाः ।
 पुनः पुनरवोचन्ते शाकुन्तलपणानपि ।
 सिंहदक्षगः सिंहदंष्ट्रः सिंहदक्षयो महासुजगः ।
 सिंहोरसकः सिंहवलः सिंहविकान्तवाग्ययम् । [85]

पृथ्वंसः पृथुवक्षश्च छत्राकारदितरा महान् ।
पाणिपादवले रत्ने रक्तासो दुन्दुभिस्विनः ।
राजलक्षणयुक्तश्च राजश्रीश्चास्य दृश्यते ।
आकृतिश्च रूपेण शरीरेणापि तेजसा ।
दुःपन्तेन समो ह्येव कस्य पुत्रो भविष्यति । [90]
पूर्वं भुवन्तस्ते सर्वे प्रनाशंसुः सहस्रदाः ।
सुप्तिवादानवोचन्त सर्वाः प्राणमृतः क्षियः ।
बान्धवा ह्य सजिहा भनुजग्मुः शकुन्तलाम् ।
पौराणां तद्ब्रह्मः श्रुत्वा पृष्णीभूता शकुन्तला । [95]
वेदमद्भारं समासाद्य विद्वलन्ती नृपामजा ।
चिन्तयामास सहसा कार्यगौरवकारणात् ।
लज्जया च परीताङ्गी राष्ट्रप्राजसमक्षतः ।
भयान् किं नु यक्ष्यामि दुःपन्तं मम कारणात् ।
पृथमुत्तवा नु कृपणा चिन्तयन्ती शकुन्तला ।

49

After 1. 68. 51, Da ins.:

प्रह्ला सुरासुरगुरुः सोऽपि नाकिं पुराकरोत् ।
प्रकृतिं स्वाम् प्रविश्याद्भु प्रह्लाण्डमभवत्ततः ।
भर्तव्या रक्षणीया च भार्या हि पतिना सदा ।
धर्मोयैकामर्तसिद्धौ भार्या भर्तुः सहायिनी । [5]
यदा भर्ता च भार्या च परस्परवशासुर्गौ ।
तदा धर्मोयैकामर्तां प्रयाणामपि संगमः ।
कथं भार्यामृते धर्मैः कथं वा पुरुषः प्रभो ।
प्राप्नोति काममर्थं वाप्यस्यां श्रितयमाहितम् ।
तथैव भर्तारमृते भार्या धर्मोदित्साधने । [10]
न समर्थो भिवर्गोऽयं वंपत्योः ससुपाश्रितः ।
देवतातिशिर्युत्थानामतिथीर्नां च पूजनम् ।
न पुत्रिमः शक्यते कर्तुमृते भार्यां कथंचन ।
प्राप्तोऽपि चाथर्तुं मनुजैरानीतोऽपि निर्जं युद्धम् ।
नाहमेति विना भार्यां कुभार्यासंभ्रमेण वा । [15]
कामस्तु नैव तस्यास्ति मय्यक्षेणोपद्वपते ।

50

After 1. 68. 57^{ab}, Da ins.:

अनुग्रस्य जगच्छृण्वमपुत्रस्य गृहेण किम् ।
पुत्रेण लोकाक्षयति श्रुतिरेवा सनारतनी ।

51

(L. 1) Gs धर्मस्तललाः; M (except Ms) धर्मतपता-
— (L. 2) T₁ G₁ s M (except Ms) क्षेत्र (for क्षेत्र). — T₂
G₂-s Me-s om. lino 6. — (L. 9) M (except Ms)
ददया (for राजन्). T₁ G₁ s M (except Ms) परमपिता

नास्ति पुत्रसमः खेदो नास्ति पुत्रसमं सुखम् ।
नास्ति पुत्रसमा प्रीतिः नास्ति पुत्रसमा गतिः ।
अनुत्तं वक्ति लोकोऽयं चन्दनं किल शीतलम् । [5]
पुत्रगाप्रपरिष्वङ्गश्चन्दनादपि शीतलः ।

51

After 1. 68. 69, S ins.:

पक्षिणः पुष्यवन्तस्ते सहिता धर्मतस्तदा ।
पक्षिस्तैरभिगुप्ता च तस्मादस्मि शकुन्तला ।
ततोऽहमुपिणा दृष्टा काश्यपेन महात्मना ।
जलायमग्निहोत्रस्य गतं दृष्ट्वा तु पक्षिणः । [5]
न्यासभूतामिव मुनेः प्रदुर्मुरो दयावतः ।
कृष्वस्तवालोक्ष्य ममं प्रीतो हसन्तीति हविर्भुजः ।
स भारणिमिवादाय स्वमाश्रममुपागमत् ।
सा वै संभाविता राजन्नक्रोधानाम्हापिणा ।
तेनैव स्वसुतेवाहं राजन्वै वरवर्णिनी । [10]
विश्वामित्रसुता चाहं वर्धिता युनिना नृप ।
यौवने वर्तमानां च दृष्टवानसि ममं नृप ।
आश्रमे पण्डितालयां कुमारीं विजने बने ।
धात्रा प्रचोदितान् शून्ये मित्रा विरहितान् मिथः ।
चाग्निमस्त्वं सृजताभिर्नामपत्यार्थमच्युदः । [15]
आकर्षीस्त्वाश्रमे धार्मं धर्मकामार्थनिश्चितम् ।
गाम्धर्वेण विवाहेन विधिना पाणिमप्रह्वीः ।
साहं कुलं च शीलं च सत्यवादिस्वमात्मनः ।
स्वधर्मं च पुरस्कृत्य त्वामघ्न शरणं गता ।
तस्मान्नाहंस्ति संभ्रुत्य तथेति वितथं वचः । [20]
स्वधर्मं दृष्ट्वाः कृपा परित्यक्तुपस्थिताम् ।
स्वधायां लोकनाथस्त्वं नाहंस्ति स्वमनागतम् ।

52

After 1. 88. 12, Da (suppl. fol., sec. m.) S ins.:

वेदोपायनः ।

अश्वमेधे महागजे स्वयंभुविहिते पुरा ।
ह्यस्य यानि चाङ्गाणि संनिकृत्य यथाकामम् ।
होताऽप्यनुदुरधोद्गता ब्रह्मणा सह भारत ।
अग्नौ प्रास्थानि विधिवत्समस्ताः पौष्टाऽखिनः ।
धूमगन्धं च पापिष्ठ ये जिप्रमित नरा भुवि । [5]

(for वत्). — (L. 12) T₁ G₁-s Ms तरा (for बने).
— (L. 15) M (except Ms) अनेवः (for अनापी). S
(except G₂ s o Ms) वाचः (for वात्). T₁ G₁ s M (except
Ms) 'मिथिताः; T₂ O₁ 'मिथिताः; G₁ 'मिथिताः. — (L. 21)
T₁ G₁-s अनापिदि; Ms अपोदितं (for अनागतम्).

विमुक्तपापाः पूतास्तो तक्षणेनाभवत्तराः ।
 पृतस्त्रिसन्तरे चैव माधवी सा तपोधना ।
 शृगचर्मपरीताङ्गी परिधाय शृगवचसम् ।
 शृगेः परिचरन्ती सा शृगमाहारविचेष्टिता ।
 यज्ञवाटं शृगगणैः प्रविश्य शृगविस्मिता । [10]
 आश्रापयन्ती धूमगन्धं शृगेरेव वचार सा ।
 यज्ञवाटमटन्ती सा पुत्रांस्तानपराजिताम् ।
 पश्यन्ती यज्ञमाहारम्यं सुदं लेभे च माधवी ।
 असंसृशान्तं वसुधां ययाति नाहुषं तदा । [15]
 दिविष्टं प्रासमाज्ञाय वचन्दे पितरं तदा ।
 तदा वसुधनाशृच्छन्मातरं वै तपस्विनीम् ।
 वसुधनाः ।

भवत्या यत्कृतमिदं वन्दनं पादपोरिह ।
 कोऽयं देवोऽपमो राजा वाभिन्वन्दति मे यद् ।
 माधवी ।
 शृगुष्वं सहिताः पुत्रा नाहुषोऽयं पिता मम ।
 ययातिर्मम पुत्राणां मातामह इति स्मृतः । [20]
 पुरं मे आतरं राज्ये समावेद्य दिवं गतः ।
 केन वा कारणेनैवमिह प्रासो महद्यथाः ।
 यैशंपायनः ।

तस्याह्मद्रचनं श्रुत्वा स्वर्गोच्छेति चाग्नीम् ।
 सा पुत्रस्य वचः श्रुत्वा संभ्रमाविष्टचेतया ।
 माधवी पितरं ग्राह दौहित्रपरिवारितम् । [25]
 माधवी ।
 तपसा निर्मिताहँलोकाम्प्रतिशृद्धीष्व मामकान् ।
 पुत्राणामिव पौत्राणां घर्मोदधिगतं धनम् ।
 स्वार्थमेव धदन्तीह ऋषयो धर्मपाठकाः ।
 तस्माद्दानेन तपसा चास्माकं द्विवमाव्रज ।
 ययातिः ।

यदि धर्मकलं हेतवच्छोभनं भविता तव । [30]
 दुहित्रा चैव दौहित्रैस्तारितोऽहं महारमसि ।
 तस्मात्पवित्रं दौहित्रमद्य प्रश्रुतिं पर्युते ।
 श्रीणि श्राद्धं पवित्राणि दौहित्राः कृतपत्निजाः ।
 श्रीणि चात्र प्रसंसन्ति शौचमक्रोचमरवरात् ।
 ओम्कारः परिषेष्टारः श्रावितारः पवित्रकाः । [35]
 दिवसस्याष्टने भागे मन्थीभवति आस्करे ।
 स कालः कृतपो नाम पित्र्यां दत्तमक्षयम् ।
 तिलाः पिशाचाद्रक्षन्ति दर्भो रक्षन्ति राक्षसात् ।

रक्षन्ति ओम्रियाः पङ्क्तिं यतिभिर्मुक्तमक्षयम् ।
 हृदया पायं तु विद्वांसं ओम्रियं सुवतं श्रुविम् । [40]
 स कालः कालतो दत्तं नाम्नया काल हृदये ।
 यैशंपायनः ।
 पृथमुक्त्वा ययातिस्तु पुनः मोवाच दुदिगाम् ।
 सर्वं ह्यवशृष्टास्तास्वरात् कार्यगौरवात् ।

53

After I. 92. 24^{ab}, Da (suppl. fol. sec. m.) B ins.:

बभूव सर्वलोकस्य सत्यवागिति संमतः ।
 पीनरुग्न्धो महाबाहुर्मन्त्रवारणविक्रमः ।
 अन्वितः परिपूर्णैः सर्वैर्दृष्टलक्षणैः ।
 अमाल्यसंपदोपेतः क्षत्रधर्मविशेषवित् ।
 यतो चक्रे महीमेको जितिल्य वसुधाधिपान् । [5]
 वेदानामगमयत्कृत्वाद्याजधर्माद्य सर्वदाः ।
 ईजे च बहुभिः सत्रैः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
 सर्पयामास विद्यां च वेदाध्ययनकोविदान् ।
 शैरक्षुष्याचैर्गोभिर्गामैरश्वैर्भेरपि ।
 वयोरूपेण संपन्नः पौरुषेण वलेन च । [10]
 ऐश्वर्येण प्रतापेन विक्रमेण धनेन च ।
 धर्तमानं च सत्येन सर्वधर्मविशारदम् ।
 तं महीपं महीपाळा राजराजमकुर्वत ।
 वीतशोकमयाधाधाः सुखसम्पन्नोपमाः ।
 श्रिया भरतशार्दूल समपयन्त भूमिषाः । [16]
 शततनुमुल्लेगुंसं राहूषिपतिभिर्जगत् ।
 नियमैः सर्ववर्णानां ब्रह्मोत्तरमवर्तत ।
 ब्राह्मणानिमुख्यं क्षत्रं क्षत्रियाभिमुख्यं विशाः ।
 ब्रह्मक्षत्रानुलोमाश्च शूद्राः पर्यचरन्विषाः ।
 पूर्वं पशुचाराणां तथैव सृगपक्षिणात्म् । [20]
 शतनामव्य राज्यस्ये नावर्तत लुधा वधः ।
 अमुखानामनाथानां तिर्यैष्योनिषु वर्तन्वाम् ।
 स एव राजा सर्वेषां भूतानाममवर्षिता ।
 स हृत्तनाग्निं धर्मोत्सा विहङ्गकुन्दनदः । [25]
 तेजसा सर्वैकरोपशृद्वायुना च तसो चले ।
 अन्तकप्रतिमाः कोपे क्षमया पृथिवीसमः ।
 बभूव राजा सुमतः प्रजानां सत्यविक्रमः ।
 स तनेषु च रम्येषु शैलप्रखवणेषु च ।

¶ This passage is an anticipation of I. 94. 1-17 (q. e.)

52

(L. 5) T₃ G₃-8 वपावासु (for व पापिष्ठा), and नरापिपा.
 — (L. 23) G₃ subst. for the posterior half:
 मावाहृष्टो शृपोचमः ।
 अयमित्यह्वनपुत्रा माधवीं मातरं तदा ।
 — (L. 24) G₃ पुत्राणां (for पुत्रस्य). — (L. 28) T₃ G₃-8

वेदपारागः (for पर्जन्या). — After line 32, T₃ G₃-8 ins. :
 मविथति न संदेहः विदुषा प्रीतिवर्धनम् ।

53

(L. 1) T G₃-8 सचमः; M₃ विश्वः (for संमतः).
 — (L. 7) M चतः (for भूरि).

After I. 94. 64, B (which om. 65-66) ins.:

अपत्यफलसंयुक्तमेतच्छ्रुत्वा पितृवचनः ।
 सूतं भूयोऽपि संतप्त आह्वयामास वै पितुः ।
 सूतस्तु कुरुमुख्यस्य उपपातस्तदाज्ञया ।
 वसुधाच महाप्राज्ञो भीष्मो वै सारथिं पितुः ।
 खं सारथे पितृभेक्षं सखामिं रथधृगंतः । [5]
 अभिजातासि यदि वै कस्यां भावो नृपस्य तु ।
 मृतदाचक्षु मे पृष्टः करिष्ये न तदन्यथा ।
 सूतः ।

दाक्षकन्या नरश्रेष्ठ तत्र भावः पितृगंतः ।
 द्यूतः स नरदेयेन तदा वचनमप्रवीत् ।
 योऽस्यां पुमान्भवेद्भ्रमं स राजा त्वदनुत्तरम् । [10]
 नाकामयत् तं दानुं पिता तद्य वरं तदा ।
 स चापि निश्वयत्स्य न च द्यामतोऽन्यथा ।
 पृथं ते कथितं वीर कुरुष्व यदनुत्तरम् ।
 वैशंपायनः ।

ततः स पितुराज्ञाय मतं सभ्यगवेक्ष्य च ।
 ज्ञात्वा विमनसं पुत्रः प्रययौ यमुनां प्रति । [15]

The passage is followed by 1. 94. 67 (g. v.).

After I. 96. 53*, Ka (suppl. fol.) Da (suppl. fol. acc. m.) B ins.:

जैनामैच्छलकंचन ।
 अश्यामन्यस्य क्षीयन्तीगमयीषादुदीगाम् ।
 विविप्रपीर्यः ।
 प्रत्यक्षफल पृषेय कामोऽसाधुनिर्यकः ।
 परतप्तोपभोगे मामार्यं नायोःकुर्मदंति ।
 भीष्मनः ।

प्रतिष्ठितः क्षंतोर्यै तात यत्स त्वमन्ययः । [5]
 अकामपृषो धर्मोऽनस्तापु अन्ये मतं तप ।
 द्रुपुच्छवाग्यां समालोच्य विधिपद्मवपममपीत् ।
 विवृष्टा क्षति वापु खं यथाकाममस्मिन्द्वे ।
 नानिषोऽपे समथोऽहं निषोक्तुं भ्रातं मियम् ।
 अन्यभाषणतां चापि को नारीं वास्तयेद्भृदे । [10]
 अतस्तथा न निषोक्ष्यामि अन्यकामासि गन्पताम् ।
 अहमप्युर्ध्वरेता ये निदृशो दारकर्मणि ।
 न संबन्धस्तद्वाप्यायां भविता वै कंचन ।

द्रुपुष्का सा गता तत्र सखीभिः परिवारिता ।
 निर्दिष्टा हि शनै राजन्तादवराजपुरं प्रति । [15]
 अग्रगन्धा सात्वभागान्य सादयौनमनसा ह्वा ।
 पुरा निर्दिष्टवासा त्वासागतोऽसि वरानन ।

देवमतं ससुवृक्ष्य साजुवं भरतपैभम् ।
 प्रतिगृहीत्वा भद्रं ते विधिबन्मां समुपताम् ।
 तथैवमुक्तः सात्वोऽपि प्रहसद्दिदममवीत् । [20]
 निर्जितासीह भीष्मेण मां विनिजित्य राक्षसु ।
 अन्येन निर्जितां भद्रे विसृष्टां तेन चालयाम् ।

न गृह्णामि धरागेहे तत्र वैव तु गम्यताम् ।
 द्रुपुष्का सा समगम्य भीष्मं पुनरधामवीत् ।
 अग्रगमयीसतो भीष्मं स्वयाहं सहसा हता । [25]
 क्षत्रधर्मोऽपेक्षस्व खं भर्ता मम धर्मतः ।
 यां यः स्वयंयरे कन्यां निर्भयेच्छीर्यसंपदा ।

राज्ञः सार्वभ्यिनिजित्य स तापुद्वाद्येदुषम् ।
 अतस्तमेव भर्ता मे स्वयाहं निर्जिता यातः ।
 तस्माद्वाहस्य मां भीष्म निर्जितां संसदि त्थया । [30]
 जर्ष्वरेता द्यहमिति प्रत्युवाच पुनः पुनः ।
 भीष्मं सा चाप्रवीदन्वा यथाऽप्यीक्षया कुह ।

एवमन्वगमनीयं पदं सनाः पुष्करेक्षणा ।
 ऊर्ध्वरेतासवहं भद्रे विधाद्विमुखोऽभवयम् ।
 तमेव सात्ववं गच्छ खं यः पुरा मनसा हृतः । [35]
 अन्यसक्तं किमर्थं स्वमात्मानमवदः पुरा ।
 अन्यसक्तो वधुं कन्यां वास्तयेत्पुष्टे न हि ।

नाहमुद्राहसिष्ये त्वां मम भ्रात्रे यवीयते ।
 विविप्रवीर्याय क्षुभे पथेहं गम्यतामिति ।
 भूयः साखरं समन्येत्स राजन्गृहीत्वा मामिति । [40]
 नाहं गृह्णाम्यप्यजितामिति साद्यनिराहृता ।
 ऊर्ध्वरेतासवहमिति भीष्मेण च निराहृता ।

अन्वा भीष्मं पुनः सात्ववं भीष्मं सावर्तं पुनः पुनः ।
 गमनागमनेनैवमनेषीवद समा नृप ।
 अमुभिर्भूमिमुखनीं दोषन्तीं तां मतस्मिनी । [45]
 शीयोऽनारलसतासा हाद्वचन्मृत्निमानन ।
 यर्षकाद्गिपनीयुर्नि एतुर्गती चक्रुः तेषां सा ।

सा ततो द्वाद्वासा समा वाहृदमभिमो मदीम् ।
 पार्थे हिमपतो रथे तपो घोरे समापदे । [50]
 संक्षिप्तकण्ठा तत्र तत्र आस्थाप शुभता ।
 पादाद्भृतेन सानिहृदकण्ठत तपः पुरातः ।

तस्यास्तु तपो दृष्ट्वा सुराणां क्षोभकारकम् ।
 विस्मितश्चैव हृष्टश्च तस्यानुग्रहमुदिमात् ।
 अनन्तसेनो भगवान्कुमारो यदः प्रभुः । [55]
 मानयन्नाजपुत्रौ तां ददौ तस्यै शुभं स्रगम् ।
 एषा पुत्रकरीणो दिव्या यथावस्तुपस्थिता ।
 अग्ने त्वच्छोकशमनी माला भुवि भविष्यति ।
 पुतां चैव मया दत्तां मालां यो धारयिष्यति ।
 सोऽस्य भीष्मस्य निधने कारणं वै भविष्यति । [60]

Colophon.

अन्श ।

अन्यपूर्वैति मां सादरो जाभिगन्तुति यालिदाः ।
 साहं धर्मांघ कामाच विहीना शोकधारिणी ।
 अपतिः क्षत्रियान्सर्वाताकन्दामि समन्ततः ।
 इयं चः क्षत्रिया माला या भीष्मं विहनिष्यति ।
 अहं च भार्यां सस्य स्यां यो भीष्मं चात्तयिष्यति । [65]
 वैशंपायनः ।

तस्याश्चन्द्रमयागायाः समाः पञ्च गताः पराः ।
 नाभवच्छरणं कश्चिदक्षत्रियो भीष्ममादायम् ।
 अगच्छत्सोमकं साम्ना पाञ्चालेषु यथास्वितम् ।
 सत्यधर्मं मदेत्वासं सत्यधर्मं वराणाम् ।
 सा समाद्धारमागस्य पाञ्चालैरभिरक्षितम् । [70]
 पाञ्चालराजमाकन्दमपृष्ट सुभुजा शुभौ ।
 अन्श ।

भीष्मेण हन्यमानां मां भजन्वीशिव च हृद्वे ।
 यज्ञसेनाभिषावेह पाणिमालम्भ्य चेधर ।
 तेन मे सर्वधर्मांश्च रतिमोगांश्च केवलः ।
 उभौ च लोको क्रीतिश्च समुद्धौ सकलौ हवी । [75]
 क्रोन्त्येवं न विन्दामि राजन्वं शरणं कथिम् ।
 किं तु निःक्षत्रियो लोको यत्रानयोऽवसीदति ।
 समागम्य तु राजानो मयोक्त राजसत्तमाः ।
 इक्ष्वाकूनां तु ये वृद्धाः पाञ्चालानां च ये वराः ।
 श्वदसदाद्दिवाहोऽस्मिन्मा धर्मो मा पराजयेत् । [80]

प्रसीद यज्ञसेनेह गतिर्न भव सोमक ।
 यज्ञसेनः ।
 जानामि एवं बोधयामि राजपुत्रि विनोयतः ।
 यथाशक्ति यथाधर्मं वलं संधारयायामहम् ।
 अन्यस्मात्पार्यायिष्यते भवं स्वात्पार्यायाममे ।
 तस्यापनयने हेतुं संविधातुमहं प्रभुः । [85]
 न हि वातनयसाहं महाशस्त्रं प्रहरीणः ।
 ईश्वरः क्षत्रियाणां हि वलं धर्मोऽनुपपत्ते ।
 सा साशु मज कदवाणि न मां भीष्मो दद्रेदकात् ।
 न हि मीष्मादहं धर्मं शक्तो दातुं कथंचन ।
 वैशंपायनः ।

इत्युक्त्वा स्रजमासस्य द्वारि रामो व्यपाद्भवत् । [90]
 स्युदक्तां सर्वलोकेषु तपता संश्रितमताम् ।
 सामन्वगाच्छद्रुपदः सामन्वं जवन्पुनः पुनः ।
 सखं गृह्णाण कदवाणि न नो विरं प्रसजय ।
 अन्श ।

एवमेव त्वया कार्यमिति स्य प्रतिकाङ्क्षते ।
 न तु तस्यान्यथा भावो द्वैवमेतदमातुषम् । [95]
 यक्षिनां स्रजमादाय स्वयं वै प्रतिमोक्षते ।
 स भीष्मं समरे हन्ता मम धर्ममणानाम् ।
 वैशंपायनः ।

तां स्रजं हृपदो राजा कंचिकालं ररक्ष सः ।
 ततो विजग्मनास्त्राय तूष्णीमेतामुपेक्षत ।
 तां शिखण्डिन्यवस्रज्जुं बाळा पितुरवस्रजा । [100]
 तां पितृ त्वल्लभच्छीर्षं ब्रह्मो भीष्मस्य किद्विषयात् ।
 हृषीकं ब्राह्मणं मीता साम्भ्यगच्छतपस्विनाम् ।
 गद्गाद्धारि सपस्मन्ं तुष्टिहेतोस्तपस्विनी ।
 उपचारामितुष्टस्तामश्रवीदपिसत्तमः ।
 गद्गाद्धारि विभजनं भवितु नचिरसिधे । [105]
 तत्र गन्धर्वराजानं तुभुवं प्रियदर्शनम् ।
 आराधयितुमीहस्य सम्यश्परिचरत्स्व तम् ।
 अहमप्यत्र साचिष्यं कर्तासि तव दोभने ।
 तं तदाचर भद्रं ते स ते श्रेयो विधास्यति ।

55

Through oversight K4 was omitted from the list of MSS. containing this passage, given in the foot-
 notes to 1. 96. 53. — (L. 1) M अना (for एनां),
 — (L. 3) K4 D4 M4 पापस्य कलम्; M4 अलम्; M4-s
 असत्* (for प्रसत्*), — (L. 5) D4 M प्रातिष्ठ-उत्तर्नोवेचर.
 — (L. 16) K4 D4 M प्रतिपूय तम् (for मनसा ह्वात्).
 — (L. 18) T1 G1. 2. 0 Ms पुराणं (for मत्). — After
 line 25, G1 ins.:

सर्ववरे राजमये त्वयाहं प्रयत्नं वृता ।

— K4 T1 M (except M4) om. lines 27-33; T2 om.
 27-31; G4 om. 27-33. — (L. 31) M (except M4)
 पूर्वैवेवोक्तं त्वम् (for the posterior half). — K4 T1 M4
 om. lines 34-44; T2 om. 34-48. K4 D4 T1 M (except
 M4) om. lines 46-48. — (L. 57) K4 D4 G1. 2. 4 Ms
 समुपासिता. — Colophon. Adhy. no. 1: 97; T2 47;
 G1 M 48. D4 G4 Ms-3 om. line 78. — (L. 88)
 K4 T1 Ms अनिपजेत्; T1 G4 अनिपयेत्; G1. 2 अनिपदेत् (for
 भीष्मो दद्रेत्). — After line 88, G1. 2 Ms ins.:

न प्रत्युर्दलो सर्वं कियिलेव न वैश्वरम् ।

ततो विभजनं तत्र गन्धर्वानामवतंत । [110]
 तत्र द्वाववशिष्येतां गन्धर्वानामितो जसौ ।
 तयोरिकः समीक्ष्येनां स्त्रीबुभुसुस्वाच ह ।
 इदं गृह्णीष्व पुंलिङ्गं वृणे स्त्रीलिङ्गमेव ते ।
 नियमं चक्रतुस्तत्र स्त्री पुमांश्चि वायुजौ ।
 ततः पुमान्समभवच्छिखण्डी परिवीरहा । [115]
 स्त्री भूवा क्षापचक्राम स गन्धर्वो मुदान्वितः ।
 लक्ष्म्या तु महतीं प्रीतिं याज्ञसेनिर्महायशाः ।
 ततो बुहुदकं गत्वा पुनरस्त्राणि सोऽकरोत् ।
 तत्र चास्त्राणि दिव्यानि कृत्वा स सुमहाद्युतिः । [120]
 स्वदेशमभिसंपेदे पाञ्चालं कुरुनन्दन ।
 सोऽभिवाच पितुः पादौ महोत्वासः कृताञ्जलिः ।
 उवाच भवता भीष्माश्च भेतव्यं कथंचन ।

Colophon.

वैशांपायनः ।

अम्बायां निर्वातयां शु भीष्मः शांतनवस्तदा ।
 न्यायेन कारयामास राज्ञो वैवाहिकीं क्रियाम् ।
 अम्बिकाम्बालिके वैव परिणोयाभिसंनिधौ । [125]

This passage (55), which is followed by a repetition (with v. l.) of l. 96. 53^{ab}, is a version (much abbreviated and in many respects discrepant) of the Ambopākhyāna (in the Udyoga). The repetition of l. 96. 53^{ab}, is an unmistakable sign that the passage is an interpolation here.

56

8 ins. after l. 98. 17: Dn, after 1038*: Ds (suppl. fol. sec. m.), after line 1 of 1038*:

पुत्रलाभाच्च सा पत्नी न ह्यतोप पतिं तदा ।
 प्रद्विपन्तीं पतिभार्यां किं मां द्वेष्टति चायमीवृत् ।
 पत्नी ।
 पतिभार्यामुत्तरणार्हतां चेति प्रकीर्त्यते ।
 अहं त्वां अरण्यं कृत्वा जाल्यन्धं समुत्ता सदा ।
 नित्यकालं धर्मेणार्तां न भरेयं महातपः । [5]

— Gs (hapl.) om. from the posterior half of line 88 to the prior half of 93 (inclusive). — (L. 100 and 107) Ks Ts G Ms अजानती (for अवधया), and परिचरंविधुं. — (L. 114) Ks Ds M स्त्रीले प्रत्ये च ताडुजो. — Colophon. Athy. no.: Ts 98; Ts 48; G M 49.

56

(L. 1) Dn 'स्या च. — (L. 2) Dn Gs मां देहीति.

भीष्मः ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिः कोपसमन्वितः ।
 प्रत्युवाच ततः पत्नीं प्रद्वेषीं समुतां तदा ।
 नीयतां क्षत्रियकुले धनार्थीं त्वं भविष्यसि ।

पत्नी ।

त्वया दत्तं धनं विप्र नेच्छेयं दुःखकारकम् ।
 वधेष्टं कुरु विप्रेन्द्र न भरेयं यथा पुरा । [10]

दीर्घतमाः ।

अथ प्रभृति मर्यादा मया लोके प्रतिष्ठिता ।
 एक एव पतिर्नार्यो यावज्जीवं परायणम् ।
 श्रुते जीवति वां तस्मिन्नापरं प्राप्नुयात्परम् ।
 अभिगम्य परं नारी पतिष्यति न संशयः ।
 अपत्नीनां तु नारीणामथ प्रभृति पातकम् । [15]
 यद्यस्ति चेद्धनं सर्वं वृथाभोगा भवन्तु ताः ।
 अक्षीर्तिः परिवादश्च नित्यकालं भवन्तु वै ।

भीष्मः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राज्ञणी भृशकोपिता ।
 गङ्गामानीयतामेष पुत्रा इत्येवमवप्रयीत् ।

It should be noted that here the text of the vulgate contains an injudicious juxtaposition of two interpolations from two separate and unconnected sources, so inharmonious that the first half of l. 104. 29 of the Bombay ed. remains hanging in the air! Cf. Winternitz, *JRAS.* 1897. 723f. (with footnote).

57

After वैशांपायनः of l. 99. 3, 8 (which om उवाच) ins.:

भीष्मश्च तु यथाः शूराव धर्मं हेत्वर्थं संदिशत् ।
 माता सत्यवती भीष्मं पुनरेवागम्यभाषत ।

— (L. 3) Dn Ts Ms भार्याया भयणाद्धती पालनाच्च पत्नीः स्यात्.
 — (L. 4) Dn Ds Ts Gs सयुतां. — (L. 9) Dn Ds Ms-
 5 उवाचपरम्. — (L. 10) Dn Ts Gs. transp. यथा and
 पुत्र. — (L. 12) G (except Gs.) यथा (for नदी).
 — (L. 13) Ts G (except Gs.) तस्मिन् वत्. — (L. 17)
 Dn Ts Ms (except Ms) 'नाराय. Dn Ds Gs Ms-5 ति-
 त्वां (for नित्यकालं). — (L. 18) Dn Ms इति (for सत्य-
 — (L. 19) Dn Ds नंगयां नं व'.

सत्यवती ।

शौचश्रमसधिकृत्येदमर्हं च यदुदाहृतम् ।
 पौराणी भुतिरित्येषा प्राप्तकालमिदं कुरु ।
 एवं हि पुत्र कुलस्वाहा उपेतः श्रेष्ठश्च भारत । [5]
 यथा च ते पितृव्यैष्यं मन कार्यं तवानप्य ।
 मम पुत्रस्तव भ्राता यवीयानमुग्रियश्च ते ।
 धाल पृथ गतः स्वर्गं भारतो भक्तपंथ ।
 इमे महिष्यौ तस्येह काशिरानयुते उचो ।
 रूपयौवनसंपन्नौ पुत्रकामे च भारत । [10]
 धर्ममेतत्परं ज्ञात्वा संतानाय कुलस्य च ।
 आभ्यां मन नियोगासु धर्मं परितुमर्हसि ।

असंशयं परो धर्मस्त्वया मातः प्रकीर्तितः ।
 स्वमप्येतां प्रतिज्ञां तु धैर्य या परमा मयि ।
 जानीषे चतदा वृत्तं शुक्रेहेतोस्त्वदन्तरे । [15]
 तस्त्वसत्यवति सत्यं वै सुनरेव मवीमि ते ।
 तन्न जावन्यया कार्यं लोकानामपि संक्षये ।

परित्यजेयं त्रैलोक्यं राज्यं देवेषु चा पुनः ।
 यद्वाभ्यधिकमेताभ्यां न तु सत्यं परित्यजे । [20]
 त्यजेच्च धृतिवी गन्धमापश्च रसमुत्तमम् ।
 ज्योतिश्च परमं रूपं वायुः स्वर्गगुणं व्यजेत् ।

त्यजेच्च धौषमाकाशः सोमः सौतव्यमुज्येत् ।
 प्रमां सयुःसृजेदकीं धूमकेतुरधोरगतम् । [25]
 द्यूतहा विक्रमं जह्याद्धर्मं जहाच्च धर्मराट् ।
 अमरस्त्वस्य वा हेतोःशैलौनयसद्वनस्य पा ।
 उत्सृजेयमर्हं प्राणाश्च तु सत्यं कथंचन ।

सत्यवती ।

जानामि त्वमि धर्मज्ञं सत्यं सत्यवतीं च ।

57

(L. 1) T G₄₋₆ वचने (for तु वचः). — (L. 6) T₁ तदा
 कुरु; G_{1,2,6} तवानप्य (for तदा). — (L. 14) T₁ G_{1,6} मयि
 वनेते (for परमा मयि). — (L. 17) T₁ G₂₋₈ कुर्वां (for कार्यं).
 — (L. 27) T₁ G₁₋₃ रात् सत्यवतीकः; G₃ धर्मं सत्यं परतव.
 — (L. 33) T₁ G_{1,6} सदा (for the first कुजे).

58

(L. 2) K₁ N_{1,2} V₁ B D (except D₁) 'सितापाणि.
 — (L. 3) K₀ महर्षेः; N₁ V₁ B_{1,2} D (except D₁)
 ब्राह्मणः (for महावेद). — (L. 4) K_{0,1} N_{1,2} V₁ B D तद्
 (for वद्). — (L. 5) K_{0,1} N₁ V₁ B D यत्सिन् (for
 तदसिन्). N₁ V₁ Dn D₁ अहं (for अवि). — (L. 6) S₁
 K₁ सा (K₁ स्व) परतपे; K_{0,1,4} D₁ सापरतपा; N₁ V₁ B₁ Dn₁
 D₁ स्वप. Several MSS. निलयः. K₁ D₁ सापरतपा अपि

दृच्छंस्त्वमिह लोकांस्तीन्द्रैरन्यानारिदम् ।
 यथा तु यः कुलं चैव धर्मेश न परामयेत् ।
 सुकृदश्च सुकृष्टाः स्वसुखा एवं कर्तुमर्हसि । [30]
 भीमः ।

स्वमेव कुलद्वयसि गौरवं तु परं त्वयि ।
 सोपायं कुलसंतापे यत्कृतमर्हसि नः परम् ।
 स्त्रियो हि परमं गुणं प्रायश्चित्तं नृते कुले ।
 पुत्रप्राप्तापि भाषाभिर्वेद्नीभिरवपृच्छते । [35]
 सा सत्यवति संपद्य धर्मं सत्यवरायणे ।
 यथा न जह्यां सत्यं च न सीदेष कुलं हि नः ।
 धैशंपायनः ।

Lines 7-30 above are a repetition (with v.l.)
 of l. 97. 8-10, 13-18, 20 and 22.

58

After l. 104. 9, N ins.:

तां समासाद्य देवस्तु विवस्वानिदममनीत् ।
 अयमस्म्यसितापाहं ब्रूहि किं करवाणि ते ।
 कुसुनुवाच ।
 कश्चिन्नेव प्रह्लाद्विराटादहं विद्यां च दातुह्यु ।
 यदिक्षिशासनापाहं कुवत्यस्मि ते विभो ।
 तद्विष्मन्नपराधे त्वां शिरसाभिप्रसादये । [5]
 योपितो हि सदा रक्ष्याः स्वपराद्वापि नित्यदा ।
 स्युं उवाच ।

वेदाहं सर्वमेनेतद्यदुर्वोसा ददौ तव ।
 संत्यज्योमे मानभये क्रियतां संगमो मया ।
 अनोयं दत्तं महामाहूतव्राजि ते कुभे ।

प्रमो. — (L. 7) B D_{2,4} transp. वद् and दुर्वोसा. K_{0,1}
 N_{1,2} V₁ D (except D₁) वर ददौ (for ददौ तव). — (L. 8)
 N₁ संशेय शांतमापने; V₁ Dn D₁ संत्यज्य भयमेवेह; N₁
 व्यज्यतां भयमेवेह; D₁ सत्य तेषिभ्ये त भदे. N₁ V₁ D (except
 D_{1,4,5}) सत (for मया). — (L. 10) N_{1,2} प्रह्लादव्राजि; N₁
 V₁ B₁ D (except D_{1,4,5}) हानेपि. N_{1,2} दोषोपि स्वात्-
 निच्छतः; N₁ V₁ D (except D_{1,4,5}) दोषः स्वात्पान संशय-
 — (L. 11) K_{0,1,4} N_{1,2} V₁ B D om. सा. K_{0,1,4}
 N_{1,2} V₁ B D सत्यपूर्वं (for सत्यं कुरु). — (L. 12) K₁
 भास्वतः; V₁ Dn D_{1,2} भास्वत (for पावित्र्य). — (L. 13) K_{0,1}
 N₁ V₁ B (except B₁) D (except D₁) यदसिनी (for
 सप). — After lino 15, D₁ marg. sec. 9. reads
 passago No. 59 given below. — (L. 15) K_{0,1} V₁ D
 (except D_{1,4}) स (for तु). K_{1,2} N_{1,2} V₁ B₁ D
 (except D_{1,4}) राज (for 'भोज').

वृथाहानादि ते भीरु दोषो हि स्वादसेनायम् । [10]

वैशंपायन उवाच ।

सैवमुक्त्वा बहुविधं सान्वयं शूरं विवस्वता ।
सा तु नैच्छद्द्वारोद्धा कन्याहमिति पार्थिव ।
बन्धुपक्षपायानीता रुञ्जया च तपस्विनी ।
तमकैः पुनरेवेदमद्रवीज्रतरतर्षम् ।
मथ्यसादाक ते रात्रि भविता दोष इत्युत । [15]
पृथुसवाया तु भगवाम्कुन्तिभोजसुतो वदा ।

59

S ins. after l. 104. 9: Da (marg. sec. m.), after line 15 of passage No. 58 above:

सामवीज्रगवन्करुषं प्रादुर्भूतो भमाप्रतः ।
सूर्यः ।

आहूतोपस्थितं भद्रे ऋषिमन्त्रेण चोदितम् ।
विद्धि मां पुत्रलाभाय देवमकं ह्युचिस्मिते ।
पुत्रस्ते निर्मितः सुभुः शृणु यादवशुभानने ।
आदिश्ये कृण्डले विश्रक्तवचं चैव मामकम् । [5]
साक्षात्प्राप्तममेकं च भविष्यति ह्युचिस्मिते ।
नास्य किंचिद्वैद्यं च ब्राह्मणेभ्यो भविष्यति ।
बोधमानो मया चापि य क्षमं चिन्तयिष्यति ।
दास्यते स हि विभ्रेभ्यो मानी चैव भविष्यति ।
वैशंपायनः ।

पृथुमुक्त्वा ततः कुन्ती गोपतिं प्रत्युवाच ह । [10]

कन्या पित्रवशां चाहं पुरुषार्थो न चैव मे ।

सूर्यः ।

यद्येवं मन्यसे भीरु किमाह्वयसि भास्करम् ।
यदि सामवजानासि ऋषिः स न भविष्यति ।
मद्रदानेन यस्य स्वमवलम्बेन दर्शिता ।
कुलं च तेऽद्य धृष्यामि क्रोधहीनेन चक्षुषा । [15]
कुन्ती ।

प्रसीद् भगवन्महामवलम्बेण हि नास्ति मे ।
ममैव परिहार्यं स्वाकन्यायामास्य दूषणम् ।

सूर्यः ।

ध्यययातु भयं तेऽद्य कुमारं प्रसमीक्षयते ।
मया त्वं चाप्यनुग्रहात् पुत्रः कन्या भविष्यति ।

वैशंपायनः ।

पृथुमुक्त्वा ततः कुन्ती संमहद्वत्तनूत्वा । [20]

संगता च ततः सुभूरादियेन महात्मना ।

60

After l. 104. 17, Da (marg. sec. m.), S ins.:

ततः काले तु कसिंशिक्षिस्त्रप्तान्ते कर्णव्रतवीर ।
आदित्यो ब्राह्मणो भूत्वा शृणु वीर वषो मम ।
प्रभातायां रजन्त्यां त्वाम्नागमिष्यति पातवः ।
न तस्य भिक्षा दातव्या विप्ररूपी भविष्यति ।
निश्चयोऽस्यापहृतं ते कवचं कृण्डले तथा । [5]
अतस्त्वां बोधपात्रेण स्मृतीति वचनं मम ।

कर्णः ।

शक्रो मां विप्ररूपेण यदि वै यावते द्विज ।
कथं तस्मै न दास्यामि यथा चात्म्यवबोधितः ।
विप्राः पृथ्वास्तु देवानां सततं प्रियसिञ्छताम् ।
तं देवदेवं ज्ञानभ्ये न शक्नोम्यवमन्त्रणे । [10]

सूर्यः ।

यद्येवं शृणु मे वीर वरं ते तेषोऽपि दास्यति ।
शाकं स्वमपि याचेथाः सर्वशत्रुविघातिनीम् ।

वैशंपायनः ।

पृथुमुक्त्वा द्विजः स्वमे तत्रैवान्तरपीयत ।
कर्णः प्रब्रह्मस्तं स्वमं चिन्तयानोऽभवत्तदा ।

61

For l. 105. 4-7, Ks N B D subst.:

कुन्त्याः पाण्डोश्च राजेन्द्र कुन्तिभोजो महीपतिः ।
कुल्बोद्गार्हं तदा तं तु मानावहृमिरचितम् ।
स्वतुं प्रेषयामास स राजा कुलसत्तमम् ।
ततो बलेन महता नानावज्रवपाकिना ।
स्त्वयमानः स चाक्षीर्णिमोद्गणैश्च महर्षिभिः । [5]
संप्राप्य नगरं राजा पाण्डुः कौरवमन्दनः ।
न्यवेशयत् तं जार्यां कुन्तीं स्वभयने प्रसुः ।

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः धातनयो जीवो राज्ञः पाण्डोर्षदास्विनः ।
विधाहृत्स्वापरसाधं चकार मतिमान्नास्तिम् ।

59

(L. 9) Ds Tz Gs. s. दासलेव हि विभ्रे. — (L. 18) Ts Gs Ms. s. प्रवविष्यते; Gs भास्वते शुभे.

60

(L. 9) Ds Os Ms. s. मियं मे (Ms. s. मियमं/सिखति ब्राह्मणः — (L. 12) Ds Gs. s. Ms. s. बहुविधापिनी; Ds. s. दासनिपातिनी.

61

Ds om. line 1. — For details of colophon see footnotes on p. 471. — (L. 17) Dn Ds. s. कृत्स्नं (for वत्). — (L. 50) Ks Dn Ds. s. जनायिः (for मां). — (L. 41) Ks Bs. s. Dn Ds. s. धी (for दुः). Ks Bs. s. s. Das Ds. s. पश्ये. — (L. 49) Ks Bs. s. Das. s.

सोऽमात्यैः स्वभिरैः साधं द्राक्षणैश्च महर्षिभिः । [10]
 बलेन चतुरङ्गेन ययौ मद्रपतेः पुरम् ।
 सभागतमभिश्चुल्य भीष्मं याद्वीकपुंगवः ।
 प्रत्युद्गन्धार्थवित्वा च पुरं भापेदायधृष्यः ।
 दृष्ट्वा सश्यासनं शुभ्रं पापामध्वं तथैव च ।
 मधुपर्कं च मद्रेशः पमच्छागमनेऽर्थिताम् । [15]
 तं भीष्मः प्रायुवाचेदं मद्रराजं क्रुद्धहः ।
 आगतं मां विजानीहि वयार्थंनमरिद्धम् ।
 श्रूयते भवतः साध्वी स्वसा माद्री यशस्विनी ।
 तामहं धरयिष्यामि पाण्डोरथं यशस्विनीम् ।
 युक्तरूपो हि संवन्धे त्वं नो राजन्वयं तव । [20]
 पृतसंविन्त्य मद्रेशा गृहणात्सान्यथाविधि ।
 तमेवंवादिनं भीष्मं प्रत्यभापत मद्रपः ।
 न हि मेऽन्यो वरस्वत्तः श्रेयानिति मतिर्मेन ।
 पूर्वं प्रवर्तितं किञ्चिच्छुलेऽस्मिन्पुत्रसत्तमेः ।
 साधु था यदि वासायु तस्मात्तिकाग्न्युत्सहे । [25]
 ष्यर्कं तद्भवतश्चापि विदितं नात्र संशयः ।
 न च युक्तं तया वक्तुं भवान्देहीति सत्तम ।
 कुलधर्मैः स नो वीर प्रमाणं परमं च तत् ।
 तेन त्वां न प्रवीण्येवदसंदिग्धं वचोऽरिहन् ।
 तं भीष्मः प्रत्युवाचेदं मद्रराजं महामतिः । [30]
 धर्मं एष परो राजन्वययुक्तः स्वयंभुवा ।
 नात्र कश्चन दोषोऽस्ति पूर्वविधिपरं कृतः ।
 विदितेयं च ते शक्य मर्यादा साधुसंमता ।
 इत्युपया स महातेजाः शालकुन्मं कृताकृतम् ।
 रक्षानि च विचित्राणि शक्यायादासहस्रशः । [35]
 गजानभ्राजणशैश्च वासांसाभरणानि च ।
 भणिशुष्कमवालं च गाङ्गेयो ब्यञ्जजन्तुभम् ।
 ताम्रगुह्य धनं सर्वं शक्यः संग्रीतमानसः ।
 दद्रीं तां समलेशुल्य स्वसारां कौरवपत्ने ।
 स तां माद्रीसुपादाय भीष्मः सागरगासुतः । [40]
 आजगाम पुरं भीमान्प्रविष्टो गजसाह्वयम् ।
 तत इष्टेऽहनि प्राप्ते सुहृते साधुसंमते ।
 जमाह विचित्रवार्थि भाद्राः पाण्डुरनराधिपः ।
 ततो विवाहे निहृते स राजा क्रुद्धनन्दनः ।
 स्वपापामास तां भार्यां शुभे वैशमति भाविनीम् । [45]
 स ताभ्यां व्यचरत्सार्धं भार्याभ्यां राजसत्तमः ।
 कुन्त्या माया च राजेन्द्रो यथाकामं यथासुखम् ।

ततः स कौरवो राजा विद्वल्य त्रिदशा निशाः ।
 जिगीषया महीं पाण्डुनिष्काम पुरात्प्रभो ।
 स भीष्मप्रसुत्पाण्डुदागनिवाद्य प्रणय च । [60]
 धतराष्ट्रं च कौरव्यं तथान्यान्कुरत्सपमान् ।
 धामध्य प्रययौ राजा तैश्चैवाभ्यनुमोदितः ।
 मङ्गलाचारयुक्ताभिराशीभिश्चाभिनन्दितः ।
 गजवाजिरथोपेन धलेन मद्रतागमत् ।
 स राजा देवराजाभो विजिगीषुर्व्यंशुंघराम् । [55]
 हृष्टप्रष्टयलः प्रायात्पाण्डुः शत्रून्नेकशः ।

62

This passage, which in the footnotes to the constituted text is said to be ins. in Gs after I. 107. 24, is not an insertion peculiar to Gs, but occurs, as a matter of fact, in all S MSS, and is nothing more than the S version of the account of the birth of Bhīma. An irregularity in the collation of the S MSS, was responsible for the misleading remark in the footnotes mentioned above.

63

After adhy. 107, all MSS, except S; Ko-s (V, missing) ins. the foll. addl. adhy.:

जनमेजय उवाच ।

एतराष्ट्रस्य पुत्राणामादितः कथितं स्वया ।
 श्रुतेः प्रसादात् शतं न च कन्या प्रकीर्तिता ।
 वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च कन्या चैका शताधिका ।
 गान्धारराजुद्दिता वायुव्रैति चान्यथा ।
 उक्ता महर्षिणा तेन व्यासेनामिततेजसा । [5]
 कथं विदुर्भौ भगवन्कन्यां ज्ञातां प्रवीथि मे ।
 यदि भागशतं येशी कृता तेन महर्षिणा ।
 न प्रजास्यति उद्भूयः सौबलेयी कथंचन ।
 कथं तु संभवस्स्यात् कुशाळया वदस्व मे ।
 यथाहिमिह विप्रयं परं नेऽत्र कुतूहलम् । [10]

वैश्यापयन उवाच ।

साध्वयं प्रभ उद्दिष्टः पाण्डवैय प्रवीति ते ।
 तां मांसपेशीं भगवान्स्वयमेव महावपाः ।
 शीताभिरद्विरासिच्य भार्यं भागवत्कथयत् ।

D₁, 3. निर(or र)कामव. — (L. 53) B₁ D (except D₂, 4) om. च. — After line 53, N₁ ins. (with v. l.) 1. 105. 6. — (L. 55) D_n D₁ देवगर्भाभो. — (L. 56) D_n D₁, 3. 'उदरहेः.

63

(L. 2) S ऋपेतायुपवर्त. S II (for च). T₁ G₂ c Ms₂ अत्र (for इ-). — (L. 3) K₂ B₁ T₂ G वेद्या. S पतदेकशतं द्विज (for the posterior half). — S cm. line 4. — (L. 5)

यो यथा कल्पितो भागस्तं तं धाम्या तदा नृप ।

धृतपूर्णेषु कुण्डेषु एकैकं प्राक्षिपत्तदा । [15]

पुतसिन्नन्तरे सान्धी गान्धारी सुदृढव्रता ।

दुहितृजेद्दृष्टसंयोगमनुष्याय वराङ्गना ।

मनसाचिन्तयद्देवी पुत्रदुष्टशतं मम ।

भविष्यति न संदेहो न त्रयीत्यन्यथा मुनिः । [20]

ममेयं परमा तुष्टिर्दुहिता मे भवेच्चदि ।

एका शताधिका बाला भविष्यति कनीयसी ।

ततो दीहितृजाहोकादबाहोऽसौ पतिर्मम ।

अधिका किल नारीणां प्रीतिर्जामातृया भवेत् ।

यदि नाम ममापि स्यादुहितैका शताधिका । [25]

कृतकृत्या भवेयं वै पुत्रद्वीहितसंयुता ।

यदि सत्यं तपस्सतं दत्तं वाप्यथवा द्रुतम् ।

गुरवलोपिता चापि तथास्तु दुहिता मम ।

पुतसिन्नेव काले तु कुण्डद्विगयानः स्वयम् ।

विभज्य तां तदा पेट्यां भगवात्पुत्रिसत्तमः । [30]

गणयित्वा शतं पूर्णमंशानामाह सौवर्लीम् ।

ध्यास उवाच ।

पूर्णं पुत्रशतं श्वेतत्र मिश्या वायुदाहता ।

दैवयोगादयं भाग एकः शिष्टः शतत्परः ।

एष ते सुभगे कन्या भविष्यति यद्येस्तिता ।

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽस्य धृतकुम्भं तु समानारय महातपाः ।

तं चापि प्राक्षिपत्तत्र कन्याभागं तपोधनः । [35]

पुत्रत्वे कथितं राजन्दुःशाकजन्म भारत ।

ब्रूहि राजेन्द्र किं भूयो वतैरिष्यामि तेऽनघ ।

Colophon.

64

After l. 113, 10, D₁ (marg. ecc. m.) : S ins. :

श्वेतकेतोः पिता देवि तत्र उग्रं समाश्रितः ।

श्रीष्मे पद्भ्यतपा भूत्वा वपुःसाकाशगोऽननन्द ।

शिशिरे सलिलस्यासी सह पठय महातपाः ।

उहालकं तपस्सतं नियमेन समाहितम् । [5]

तस्य पुत्रः श्वेतकेतुः परिचयां चकार ह ।

अभ्यागच्छद्भिज्जिः कश्चिद्दुलीपलितसंततः ।

तं द्रष्टुं न मुनिः प्रीतः पूजयामास शक्यतः ।

स्वागतेन च पात्येन मृदुत्वावयैश्च भारत ।

शाकमूलफलघासैश्च वन्यैरन्वैरपूजयत् ।

धुत्विपासाधर्मैरावैः पूजितस्तु महर्षिणा । [10]

विश्रान्तो मुनिमासाद्य पर्यैष्टच्छद्भिज्जिह्वा ।

उहालक महर्षे त्वं सत्यं मे ब्रूहि मानुष्यम् ।

S जम्भापि धृत[? read धर्त]राहस्य उक्तमेतन्महार्षिणा. — S om.

lines 6-8. — (L. 6) N₁s B₁ तं व्रं; N₂ Das Dn D₁ तं

तु (for जात). — (L. 9) S हि (for तु), and त्रीधि (for

वदस). — (L. 10) Om. in S. N₂ D (except D₁, s.)

यथावदिह. — (L. 12) S तु तदा (for भगवान्), and मत्तमुनिः

(for 'तपाः'). — (L. 13) T G सिचनैः; M संसिचन् (for

आसिच्य). T G अप्पारयत् (for अकल्पयत्). — (L. 14) S

कल्प्यते भागः. T G तं तु भाव्यस्य वै श्रयक्; M तं तु भावी

श्रयन्श्रयन्. — (L. 15) B₁ D₁, s. s. M कुजेयुः; T₁ G₁, s. s

चैकेकं (for कुण्डेषु). — (L. 16) N₁s युमहाजया; S

युमहाजयाः. — After line 16, S ins. :

नामधीच कपि किञ्चिद्रीत्वात्ता उपस्थिति ।

— (L. 17) Om. in S. N₁ B₁ Dn दुहितुः केह. — After

line 17, B ins. :

महर्षिमर्षीकचिद्रीत्वात्ता उपस्थिति ।

— (L. 19) S न वपिर्भापयेत्या (M 'ते एषा). — (L. 20)

T G Ms वै (for द्यं). Ms. e-s अनेमम परा तुष्टिः. — (L.

21) S शतस्वति (for अविष्यति). — (L. 22) S 'प्रजाः'लो-

काननातः स्वात्ततिर्मम. — After line 22, S reads line 25;

while D₁ ins. :

अशुभं शनैर्वैतुद्विधा सह संगताः ।

— (L. 23) S अशुभं, and आमातृभिः. — After line 23,

D₁ S (which latter om. line 24 and transp. 25) ins. :

अपलं युवती चापि शृणु प्रीतिनवायुषाम् ।

— (L. 25) S अहं च कृतहत्या स्यां दुहिता सह संगता. — (L.

26) S ना मे (for तत) and गुरवलोपिता यदि. — (L. 27) S

मुहुर्न वेह लोकेलि (G₁, Ms. s 'केलि' तथा). — (L. 29)

K₁ N₁ B₁ व्यभवदत; N₂s Da Da D₁ ध्वमजसत; D₁s

व्यभवता (for विभज्य तां). S व्यभवजसहमा विमस्तां पेट्या

वर्मेस्तम. — (L. 30) S गणयमानेषु कुण्डेषु शते पूर्वं महात्मना-

— After line 30, S ins. :

अभ्यागच्छापरं शरणं वागहृष्टे तत्रा शिन ।

— (L. 31) T₁ कुंभं; T₁ G ह्य; M क्षेत्रम् (for क्षेत्र). S

वापुरीरिता. — (L. 32) K₁ Da Da D₁s दीक्षितयोगाव भागः;

B₁ दीक्षितयोगावभागेय. N₁s D₁ परेऽसिष्टः; S एको दृष्टः. — (L.

33) Several MSS. गुमगा. — (L. 34) S अन्यः. Da S

प्रतकुंभं. S आनाथ्य युमहा. — (L. 35) S प्राक्षिपत्तं तदा

राजकन्याभागं पतता. — After line 35, D₁ (marg-

sec. m.) S ins. :

संभूता देव कायेन तपोर्णं च वकीयसी ।

— (L. 36) S शीर (for राजः). N₁s देव दि; S देव ङ

(for भारत). — (L. 37) S कथ्ये पशुनेत्य (for the

posterior hall). — For details of colophon see foot-

ऋषिपुत्रः क्रुमारोऽयं दर्शनीयो विशेषतः ।
तव पुत्रमिमं मन्ये कृतहृद्योऽसि तद्वद ।

उद्दालकः ।

मम पत्नी महामाञ्ज कुक्षिकस्य सुता मता । [15]

मामेवावुगता पत्नी मम नित्यमनुवृता ।

अदृन्वतीथ पत्नीनां तपसा कार्षीतस्तनी ।

तस्मां जातः श्वेतकेतुर्मम पुत्रो महातपाः ।

वेदवेदान्दिद्रिम मच्छासनपरायणः ।

लोकज्ञः सर्वलोकेषु विश्रुतः सत्यवाग्धृणी । [20]

ब्राह्मणः ।

अपूर्वां आर्यया चार्थी वृद्धोऽहं मन्दचाक्षुषः ।

विष्वाहणादमिमुंक्तः पूर्वेमेवाकृतस्त्रियः ।

प्रजारणो तु पत्नीं ते कुललीलसमाधिनी ।

सदस्ती मम गोत्रेण वहाम्येनो क्षमस्व वै ।

पाण्डुः ।

इत्युक्त्वा मृगशावाक्षीं चौरकृष्णाजिनाम्बराम् । [25]

यथ्वाधारः कुरूगाम्रो मन्दचक्षुरुद्धिमात् ।

स्वव्यापारामक्षमां तामचित्तामत्सि द्विजः ।

65

After 1. 118, 12, Ds S ins.:

तपसा दीप्तधीर्यो हि श्वेतकेतुर्न चक्षमे ।

संगृह्य मातरं हस्ते श्वेतकेतुरभयत ।

दुर्नाहण विमुञ्च त्वं मातरं मे पतिवताम् ।

अयं पिता मे ब्रह्मर्षिः क्षमावान्मद्ब्रह्मवित्तमः । [5]

शापानुग्रहयोः शक्तस्त्वर्णीभूतो महामतः ।

तस्य पत्नी दमोपेता मम माता विशेषतः ।

पतिव्रतां तपोवृद्धां साध्याचार्यलंकृताम् ।

भ्रमवानेन ते ब्रह्मन्मातृभूतां विमुञ्च मे ।

एवमुक्त्वा तु याचन्तं विमुञ्चेत् सुहृत्सुहृः । [10]

मल्लयोचद्विजो राजस्रगम्बहमिदं यच ।

क्षपस्वार्थी श्वेतकेतो वृद्धोऽहं मन्दचाक्षुष ।

पिता ते ऋणमिमुंक्तस्त्वया पुत्रेण काश्यप ।

कृणादहममिमुंक्तो वृद्धोऽहं विगतवृद्धः ।

मम को दास्यति सुतां कन्यां संमातृष्यैवनाम् । [15]

प्रजारणोमिमो पत्नीं विमुञ्च त्वं महातपाः ।

एकया प्रजया पित्रोर्मोतरं ते ददाभ्यहम् ।

एवमुक्तः श्वेतकेतुर्हजया श्रीममेविवात् ।

66

After 1. 118, 40th, Ds (suppl. fol. sec. m.) ins.:

यथासौ नीगते दृष्टः सततं पापकारिणु ।

दृष्टस्व नयनासा हि दृष्टदनीतिरिहोद्यते ।

भूर्यं स भगवान्प्याया विरं द्युलधराः प्रभुः ।

अयुजस्तर्षशास्त्राणि महादेवो महेश्वरः ।

दृष्टदनीतिः प्रयोगार्थं प्रमाणात् च सर्वेशः । [5]

विद्याश्रतस्यः कृदस्यास्तासां मेदविकल्पना ।

अज्ञानि वेदाश्वारो नीमांसा न्यायविक्षारः ।

पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या श्रेताश्रतुदेवा ।

आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वश्रेति निश्रयः ।

अधेर्नार्थं चतुर्थं तु विद्या ह्यष्टादशे तु । [10]

दत्ता चाष्टौ च विक्रयता एता धर्मस्य संहिताः ।

एतासामेव विद्यानां व्यासमाह महेश्वरः ।

शतानि त्रीणि शास्त्राणामाह तन्प्राणि सप्ततिः ।

व्यास एव तु विद्यानां महादेवेन कीर्तितः ।

तत्रं पाक्षुपतं नाम पाञ्चरात्रं च विश्रुतम् । [15]

योगनार्यं च सार्यं च तत्रं लोकयतं तथा ।

तत्रं ब्रह्मलला नाम तर्कविद्या द्विवैकसाम् ।

सुखदुःखार्थजिज्ञासाकारकश्रेति विश्रुतम् ।

तर्कविद्यारुपा चाष्टौ सङ्कोको नच विस्तरः ।

दत्ता चाष्टौ च विज्ञेयाः पीरणां यज्ञसंहिताः । [20]

पुराणस्य प्रणीताश्च तापदेवेह संहिताः ।

धर्मशास्त्राणि तद्वाच्यः एकार्थो नीति मान्यथा ।

एकार्थानि पुराणानि वेदाश्रैकार्यसंहिताः ।

नानार्थानि च सर्वानि ततः शास्त्राणि शंकरः ।

प्रोवाच भगवान्देव कालज्ञानानि यानि च । [25]

चतुःषष्टिभणानामाभ्युपेदं च स्तोत्रम् ।

अष्टादशविकल्पानां दृष्टदनीति च शाश्वतीम् ।

गान्धर्वमितिहासं च वानविक्षरसुकवान् ।

इत्येताः शंकरमोक्षा विद्याः शकृदार्थसंहिताः ।

पुनर्भेदसदृशं च तासासां तु विस्तरः । [30]

ऋषिभिर्देवगर्भ्यैः सविकल्पः सविस्तरः ।

शश्वदभ्यस्यते लोके वेद एव च सर्वथाः ।

विद्याश्रतस्यः संहिताः वेदवाद्याश्च ते स्मृताः ।

एतासां पारयो यश्च स षोडशो वेदपरमः ।

विदानां पारगो यज्ञो विष्णुरिन्द्रो वृहस्पतिः । [35]

शक्रः स्वायंभुवश्चैव मनुः परमधर्मवित् ।

64

प्रदासामि पुनस्तेऽहं पुनरणिमिमो ह्र ते ।

After line 6, Ds reads 1189*. — After line 24,

ins.:

पुनर्मे सपुत्र्याय विष्णुःपुनगोचयम् ।

65

(L. 6) Ts Ga-s Me-s प्राणदनेन.

ब्रह्मा च परमो देवः सदा सर्वैः सुरोद्देवः ।
 सर्वैः सानुग्रहश्चैव व्यासो वै वेदपारयः ।
 भीष्म उवाच ।
 अहं शौचनयो भीष्मः प्रसादान्माधवस्य च ।
 शंकरस्य प्रसादाच्च ब्रह्मणश्च कुरुद्रह । [40]
 वेदपारग इत्युक्तो याज्ञवल्क्यश्च सर्वेशः ।
 कल्पे कल्पे महाभागैर्ऋषिभिरावदर्शितः ।
 ऋषिपुत्रैर्ऋषिगणैर्भिक्षतेऽऽभ्रिकैरपि ।
 शिवेन ब्रह्मणा चैव विष्णुना च विकल्पिताः ।
 आदिकल्पे पुनश्चैव भिद्यन्ते साधुभिः पुनः । [45]
 इदानीमपि विद्महिः भिद्यन्ते च विकल्पकैः ।
 पूर्वजन्मानुसारिण बहुधेयं सरस्वती ।

67

After l. 115, 28, Ds (suppl. fol. sec. m.), s (partly; and at a different place) S ins.:

जातमात्रानुपादाय शतशुद्धनिवासिनः ।
 पाण्डोः पुत्रानमन्यन्त तापसाः स्वानिवारमजात् ।
 ततस्तु वृष्णयः सर्वे बहुदेवपुरोगमाः ।
 पाण्डुः शापभयाङ्गीतः शतशुद्धयुषेयिवात् ।
 तत्रैव मुनिभिः साधैः तापसोऽभूत्तपश्चरत् । [5]
 शाकम्बलफलाहारस्त्वस्वी नियतेन्द्रियः ।
 योगध्यानपरो राजा बभूवेति च वादकाः ।
 प्रवृत्तन्ति स्म बहवस्तच्छ्रुत्वा शोककथिताः ।
 पाण्डोः प्रीतिसमायुक्ताः कदा श्रोत्याम सत्कथाः ।
 इत्येवं कथयन्तस्ते वृष्णयः शब्द बान्धवैः । [10]
 पाण्डोः पुत्रागमं श्रुत्वा सर्वे हर्षसम्प्लिताः ।
 सभाजयन्तस्तेऽन्योन्यं बहुदेवं धर्मोऽभुवन् ।
 न भयेदन्तिकयाहीनाः पाण्डोः पुत्रा महाबलाः ।
 पाण्डोः प्रियहितान्वेषी प्रेयष त्वं पुरोहितम् ।
 बहुदेवस्योद्युक्त्वा विससर्जं पुरोहितम् । [15]
 युष्कानि च क्रुमाराणं पारिवर्हाण्यनेकशः ।
 कुन्तीं माद्वै च संदिश्य दासदासीपरिच्छदम् ।

67

This passage occurs also in Ds (suppl. fol. sec. m.), which was inadvertently omitted from the list of MSS. mentioned in the foot-note to l. 115, 28. Ds ins. lines 4-14 of the passage after l. 116, 1^a, om. the rest.

(L. 3) Ds आम्ना यादवाः सर्वैः. — (L. 5) Ds ह्येव पावसत्पातुः शपणं ये महापनाः. — (L. 7) Ds तपः परमसाधिवः (for the posterior half). — (L. 8) Ds दृष्ट्वा तु कुञ्जं तेषां पपचपुरितरतैः. — (L. 9) Some MSS. संगताः. — (L.

गावो हिरण्यं रूप्यं च प्रेयषामास भारत ।
 तान्नि सर्वानि संगृह्य प्रयवौ स पुरोहितः ।
 समागतं द्विजश्रेष्ठं काश्यपं वै पुरोहितम् । [20]
 पूजयामास विधिबलाण्डुः परपुरंजयः ।
 पृथा माद्री च संहृष्टे बहुदेवं प्रसंसताम् ।
 ततः पाण्डुः सर्वाः पाण्डवानामकारयत् ।
 गर्भाधानादिकृत्यानि चौलोपनयनानि च ।
 काश्यपः कृतवान्सर्वमुपाकर्म्म च भारत । [25]
 चौलोपनयनादूर्ध्वं वृषभाक्षा यथास्त्विनः ।
 वैदिकाध्ययने सर्वे समपद्यन्त पारगाः ।
 बायाँतेः पृथतः पुत्रः शुक्रो नाम परंतपः ।
 येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही ।
 अथमेधस्तातैरिष्टा स महात्मा महामखैः । [30]
 आराभ्य देवताः सर्वाः पितृवपि महामतिः ।
 शतशुद्धे तपस्तीपे शाकम्बलफलाशनः ।
 तेनोपकरणश्रेष्ठैः शिक्षया चोपहृंहिताः ।
 तत्रसादाद्भुवँद्वे समपद्यन्त पारगाः । [35]
 गदायां पारगो भीमसलोमरेयु मुषिष्ठिरः ।
 अस्त्रिचर्मणि निष्णातो यमौ सखवतां धरी ।
 धनुर्वेदं गतः पारं सत्यसाध्वी परंतपः ।
 शुक्रेन समनुज्ञातो मत्स्योऽयमिति प्रभो ।
 अनुज्ञाय ततो राजा शक्तिं खड्गं तथा शारम् । [40]
 धनुश्च द्दत्तां श्रेष्ठस्त्रालमात्रं महाप्रभम् ।
 विपाठश्चुरनाराचान्युग्रप्रधानलंकृतान् ।
 द्दौ पार्यायं संहृष्टो महोरगसमप्रभात् ।
 अवाप्य सर्वं सखाणि मुदितो धासवामजः । [45]
 मेने सर्वान्महीपालाकपयोस्तान्स्वतेजसा ।
 एकवर्षान्तरास्येवं परस्परमर्द्धदमाः ।
 जन्ववर्षान्तं पार्यायं माद्रीपुत्रौ तथैव च ।

Then follows a repetition of l. 115, 28 — a clear sign of interpolation — and a colophon (corresponding to the colophon of our adhy. 115). The MSS. cont.:

11) Ds दिनानि कतिचित्तेत्युपि हन्यन्तिवा. — (L. 12) Ds बहुदेवपुरोगमाः. — (L. 13) Ds प्रतिबन्धुर्गुहानेव तानवस्य च स्वरंहरा. — (L. 15) Ds तां पुरोहितो राजन्मनुष्यां निर्निर्गतः. — (L. 16) Ds बहुदेवाणुपादाय (for the prior half). — (L. 18) Ds हस्तशरययानानि बहुरवराणानि च. — Colophon. Adhy. no. 7 Ds 123; T 115; T 65; G M 66. — After the colophon, Ds ins.:

पाननेनैव यथाच ।
 बलिन्वपि संसाधः पाण्डवा गत्राबधम् ।
 रामपद्यन्त देव्यः तेजमयुषां शिपयत् ।
 पण्डिप्यनि पण्डित्यच मोर्तु दिवोदय ।

वैशपायन ।

पाण्डवानां तथायुस्व श्यु कौरवमन्दन ।
जगाम हास्तिनपुरे पौदशाब्दे युधिष्ठिर ।
भीमसेन पञ्चदशे वीमरथुर्बे चतुर्वशे ।
प्रयोदशाब्दौ च यमौ जग्मन्मोगसाह्वयम् । [50]
तत्र प्रयोदशाब्दानि धार्तराष्ट्रे सहोपिता ।
पद्म च मासाञ्जुगृह्णा-मुक्ता ज्ञातो घटोत्कच ।
पण्मासानेकशतयां वर्षे पाञ्चालके गृहे ।
धार्तराष्ट्रे सहोपित्वा पञ्च वर्षाणि भारत ।
इन्द्रमख्येष्वसस्त्रत्र श्रीणि वर्षाणि विंशतिम् । [55]
द्वादशाब्दानथैक च विभ्रममयूतनिजिता ।
भुङ्क्त्वा पट्टंशत राज्य सागरान्ता वसुधराम् ।
मासै पञ्चिर्महात्मान सवै कृष्णपरायणा ।
राज्ये परिक्षित स्थाप्य ह्यष्ट गतिमयामुवन् ।
पुत्र युधिष्ठिरस्यापि आयुरष्टोत्तर शतम् । [60]
अर्जुनारक्षकयो ज्येष्ठस्त्रिभिर्मासैर्महायुज ।
कृष्णासकपर्णो ज्येष्ठस्त्रिभिर्मासैर्महावल् ।

☞ The passage is immediately followed by I 116 1 (without 'वैश')

68

After I 116 22, D₄ (marg. *see m*) S ins

वैशपायन ।

तस्यास्त्रद्वयं च युत्वा कुन्ती शोकान्निदिपिता ।
पश्चात् सहसा भूमौ क्षिप्तमूल इव द्रुम ।
निश्चेष्टा पतिता भूमौ मोहे न तु चचाल सा ।
तस्मिन्क्षणे कृतघ्नानमलमन्वरसवृतम् ।
अलकारकृत पाण्डु क्षयान क्षयने शुभे । [5]
कुन्तीमुपाप्य माद्रीं तु मोहेनाविष्टचेतनाम् ।
पृष्टोद्गीति च ता कुन्तीं दर्शयामास कौरवम् ।
पादमो पतिता कुन्ती पुनरुत्थाय भूमिपम् ।

— (L. 49) D₄ भीम पचदशाब्दे तु मवन्दे ये धनत्रय , G₆ M₅ पचदशाब्दे भीमश्च चतुदशाब्दो धनत्रय (!) — (L. 50) T₁ G₁ s वयम् , G₆ M₅ वयम् (for विभ्रम) D₄ वने वैराटके तया (for विभ्रम) — After line 50, D₄ (which om line 57) ins

संधी युद्धे स्वदिकान्त्व मासपद्मं गृध्रोचम ।
चतु पञ्चाशद्वर्षेण निशशाहर्वंशपरम् ।

— (L. 58) D₄ तपोनिष्ठा वनेमवन् (for the posterior half) — After line 58, D₄ (which om line 59) ins महाप्रस्थानिकविधौ शेष मासचतुष्टयम् ।

— (L. 60) D₄ श्लेषमादित् शोक (for the prior half) . — (L. 62) D₄ वर्षेण बलमद्रोपि कृष्णाब्धेय मरीचित — After line 62, S (except G₁ s) ins. .

115

रक्तचन्दनदिग्धाङ्गं महारजतवाससम् ।
सस्मितेन तु वर्षेण गदन्तमिव भारतीम् । [10]
परिरभ्य तदा मोहाद्द्विललापाकुलेन्द्रिया ।
माद्रीं चापि समाखिद्यन् राजान विललाप सा ।
त तथाशापिन पाण्डुमुपय सह धारणे ।
अभ्येत् सहिता सर्वे शोकाद्दृश्यपवतैरथ ।
भरत गतिमादित्य सन्तुष्टकामिव सागरम् । [15]
दृष्ट्वा पाण्डुं नरव्याघ्र शोचन्ति स महर्षये ।
समानशोका फल्प पाण्डवश्च बभूविरि ।
ते समाधासिते विप्रविंशेपतुरनिन्दते ।

कुन्ती ।

हा राजन्कस्य नो हित्वा गच्छति त्रिदशालयम् ।
हा राजन्मम मन्दाया कथं माद्रीं समेत्य वै । [20]
निभन प्राप्तवान्नाजन्मजातमप्यरिसक्षयात् ।
युधिष्ठिर भीमसेनमर्जुनं च यमायुमौ ।
कस्मात्पुत्रान्प्रियाग्निहत्वा प्रयातोऽसि विशो पते ।
नूत त्वा त्रिदशा देवा प्रतिनन्दन्ति भारत ।
यथा हि तप उग्र ते चरित विप्रससदि । [25]
आवाभ्यां सहितो राजन्गमिष्यति दिव्य शुभम् ।
आजमीढाजमीढानां कर्मणा चरितं गतिम् ।
ननु नाम सहावाम्बा गमिष्यामीति नस्तव्या ।
प्रतिज्ञात् कुरुक्षेत्र यदासि वनमागत ।
आवाभ्यां त्वेव सहितो गमिष्यति निशा पते । [30]
सुहृत् क्षम्यतां राजन्नारोक्ष्यावश्रितां तथ ।

वैशपायन ।

विलपित्वा शूरा त्वेव नि सङ्घे पतिते शुचि ।
यथा विद्धे हृते गृध्रौ लुब्धैर्वैनगते सथा ।
युधिष्ठिरमुखा सर्वे पाण्डवा वैदुरारथा ।
तेऽप्यागल्य पितुर्मूढे नि सजा पतिता शुचि । [35]
पाण्डो पादौ परिष्वज्य विलपन्ति स पाण्डवाः ।

रामो ह्यकोटराब्धेय विभिमार्सैर्महावल् ,
while D₄ ins

पाण्डु पत्र महावैजासा परवर्षे दुर्गात् ।
रेमे स कावपल्लुत् परीभ्यां तु चर्चं तदा ।
यसिपक्षे सद्युपत्र पार्थसारथ्य च भीमव ।
तस्मिन्वत्सराज्यन्वां प्रहृष्टे तु महोत्सवे ।
युरोहितेन सहितो आह्वानार्थैर्बर्षयत् ।
तस्मिन्कले समाह्वय स ऋषीन्क्षिप्तमवात् ।
पूजयामास विषिवदातोभिर्दक्षिणाचिपै ।

68

Lines 1-9 (= 1263*) are ins. in D₄ after I 115

सुधिष्ठिरः ।

हा विनष्टाः स तातेति हा विनाथा भवामहे ।
 त्वद्विहीना महामाश्रु कथं परतमं धालकाः ।
 लोकरनाथस्य पुत्राः को न समाया भवामहे ।
 क्षणेनैव महाराज भद्रो लोकस्य चित्रता । [40]
 चासाद्विधा राजपुत्रा अभग्न्याः सन्ति भारत ।
 त्वद्विनाशाद्य राजेन्द्र राश्यप्रस्फलनात्तथा ।
 धान्धवानामथज्ञानात्प्रासाः स व्यसनं वयम् ।
 किं करिष्यामहे राजन्कतव्यं नः प्रसीदताम् ।

भीमः ।

द्वित्वा राज्यं च भोगांश्च शतशृङ्गनिवासिना । [45]
 त्वया लब्धाः स राजेन्द्र महता तपसा वयम् ।
 द्वित्वा मानं वनं गत्वा स्वयमाहस्य भक्षणम् ।
 द्वाकमूलफलैर्यैभैरणं वै त्वया कृतम् ।
 पुत्रानुत्पाद्य पितरो यमिच्छन्ति महात्मनः ।
 त्रिवर्गफलमिच्छन्तस्तस्य कालोऽयमागतः । [50]
 भुञ्जुष्वैव फलं राजन्गन्तुं माहंसि भारत ।

वैशंपायनः ।

इत्येवमुक्त्वा पितरं भीमोऽपि विललाप ह ।
 अर्जुनः ।

प्रणष्टं भारतं वनं पाण्डुना पुनरुद्धतम् ।
 तस्मिन्स्वोपवनगते नष्टं राज्यं सराद्रकम् । [55]
 पुनर्निस्तारितं क्षत्रं पाण्डुपुत्रैर्महात्मभिः ।
 पतञ्जुराया तु मोदित्वा गन्तुमाहंसि कौरव ।

वैशंपायनः ।

इत्येवमुक्त्वा पितरं विललाप धनंजयः ।
 यमौ ।
 दुःसंघर्षं तपः कृत्वा लब्ध्वा नौ भरतर्षभ ।
 पुत्रलाभस्य महतः शुश्रूषादिफलं त्वया । [60]
 न चावाप्तं किंचिदेव राज्यं पित्रा यथा पुरा ।

वैशंपायनः ।

एवमुक्त्वा यमौ चापि विलेपपुरायतौ ।

69

After 1. 116. 30, D₄ (marg. sec. m.) S ins.:

वैशंपायनः ।

अपयस्तान्समाक्षास्य पाण्डवान्सत्विकमान् ।
 ऊचुः कुन्ती च माद्रीं च समाक्षास्य तपस्विनः ।
 सुभगे धालयुजे तु न मतेव्यं कथंचन ।
 पाण्डवोश्चापि नेप्यामः कुरुराष्ट्रं परतपात् । [5]
 अथमैतथ्यंजातेषु धृतराष्ट्रस्य लोभवान् ।
 स कदाचित्त वतेत पाण्डयेषु यथाविधि ।
 कुन्त्याश्च वृष्णयो नाथाः कुन्तिभोजस्तथैव च ।
 मायाश्च धलिनां धेष्टः शपेयो भ्राता महारथः ।
 भर्ता तु मरणं सार्धं फलवन्नात्र संशयः ।
 युवाभ्यां दुष्करं वैतद्वदन्ति द्विजपुंगवाः । [10]
 मृते भतेरि साध्वी की द्रव्याचर्मं धवस्थिता ।
 धर्मैश्च नियमैः श्रान्ता मनोवाक्पायज्ञैः शुभैः ।
 भर्तारं चिन्तयन्ती सा भर्तारं निस्तरिच्छुभा ।
 शारितश्चापि भर्ता स्वादृश्यामुपैस्सथैव च । [15]
 तस्माज्जीवितमेवैतद्युवयोर्विज्ञं शोभनम् ।
 कुन्ती ।

यथा पाण्डोस्तु निर्वृदास्तथा विप्रगणस्य च ।
 आज्ञा शिरसि निक्षिप्ता करिष्यामि च ततया ।
 यदाहुर्भगवन्तो हि तन्मन्ये शोभनं परम् ।
 भर्तुश्च मम पुत्राणां मम पितृ न संशयः ।
 माद्री ।

कुन्ती समर्था पुत्राणां योगक्षेमस्य धारणे । [20]
 अस्या हि न समा बुद्ध्या यद्यपि स्वादुर्लभती ।
 कुन्त्याश्च वृष्णयो नाथाः कुन्तिभोजस्तथैव च ।
 नाहं त्वमिव पुत्राणां समर्था धारणे तथा ।
 साहं भर्तारमन्वित्ये संवृत्ता न त्वहं तथा ।
 भर्तूलोकस्य तु ज्येष्ठा देवी मामनुमन्यताम् । [25]
 धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य सत्यसंधस्य भीमतः ।
 पादौ परिचरिष्यामि तथार्थाद्यनुमन्यताम् ।

वैशंपायनः ।

एवमुक्त्वा महाराज मद्रराजसुता शुभ ।
 ददौ कुन्त्यै यमौ माद्री शिरसाभिप्रणय च । [30]
 अभिवाद्य महर्षीन्सा परिवन्त्य च पाण्डवान् ।
 मृशुपुत्रायाय बहुधाः पार्थोनामसुतौ तथा ।
 हस्ते सुधिष्ठिरं गृह्य माद्रीं वाक्यमभाषत ।
 कुन्तीं माता अहं धारत्री युष्माकं तु पिता मृतः ।

69

Line 22 = line 7. — After line 22, D₁ ins.:

न च मे तादृशी बुद्धिर्बन्धनाद्य तथा न मे ।

— (L. 35) D₂ इदोपासनसंततताः; T₁ G₁ M₂ इदोपासनसंततताः; G₂ इदोपासनसंततताः; G₃ इदोपासनसंततताः; G₄ इदोपासनसंततताः

30 — (L. 10) T₁ G₁: M₂ भारत (for भारतीम्).
 — (L. 35) Noteworthy is the phrase पितुर्नैले Cf.
 line 30 of passage No. 46. — (L. 38) T₁ G₁: M₂ M₃
 भीमाम (for वतम). — (L. 55) T₁ G (except G₁: M₂) M₃
 "पुत्रैश्च"पंचभिः.

युधिष्ठिरः पिता ज्येष्ठशत्रुणां धर्मतः सदा ।
 शूद्रासुपासनासक्तः सत्यधर्मपरायणाः । [35]
 तादृशा न विनश्यन्ति नैव यान्ति पराभवम् ।
 तस्मात्सर्वे कुर्वन्वे वै गुरुश्रुतिमतिद्वैततः ।
 ऋषीणां च पृथावाश्च नमस्कृत्य पुनः पुनः ।
 आयासकृपणा माद्रीं प्रत्युवाच पृथां ततः ।
 धन्या स्वमसि पाप्मेणि नास्ति स्त्री सतशी स्वया । [40]
 धीर्धै तेजश्च योगं च साहायस्यं च यदास्विनाम् ।
 कुन्ति द्रक्ष्यसि पुत्राणां पञ्चानाममितीजसाम् ।
 ऋषीणां संनिधौ येषा मया वागभ्युदीरिता ।
 दिदक्षमाणया स्वर्गं न ममेया वृथा भवेत् ।
 धार्मा चाप्यभिवाद्या च मम पूजया च सर्वतः । [45]
 ज्येष्ठा घरिष्ठा एवं देवि भूपिता स्वगुणैः शुभैः ।
 भय्यनुशातुमिच्छामि स्वया यादवनन्दिनि ।
 धर्मं स्वर्गं च कीर्तिं च स्वर्गहेतेऽहमवाप्तुमीयम् ।
 यथा तथा विधत्स्वेह मां च कार्यार्विचारणाम् ।
 चाप्यसंदिग्धया वाचा कुन्त्युवाच यदास्विनी । [50]
 भनुज्ञातासि कल्याणि त्रिदिवे संगमोऽस्तु ते ।
 भर्ता सद्यः विज्ञात्वाक्षि क्षिप्रमधैव भासिति ।
 संगता स्वर्गलोके एवं रमेयाः प्राश्रिताः समाः ।
 ततः पुरोहितः स्नात्वा प्रेतकर्मणि पारगाः । [55]
 हिरण्यवाकलानाज्यं तिलान्दधि च तण्डुलान् ।
 उदकम्भं सपरशुं समानीय तपस्विभिः ।
 अश्वमेधानिमाहृत्य यथान्यायं समन्ततः ।
 काश्यपः कारयामास पाण्डोः प्रेतस्य तां क्रियाम् ।
 पुरोहितो कविधिना पाण्डोः पुत्रो युधिष्ठिरः ।
 तेनाग्निनादहृत्पाण्डुं कृत्वा चापि क्रिवात्सदा । [60]
 रुद्रश्लोकामिसंसप्तः पपात युधि पाण्डवः ।
 ऋषीन्पुत्रान्पृथां चैव विदुज्य च नृपात्मजान् ।

70

After l. 119, 7, G₂ ins.:

ततः पुत्राश्च पौत्राश्च राजानः सर्वे एव हि ।
 पाण्डवाः कीरवायश्च राज्यैश्चैवमदापिताः ।
 पृथ्वीमिसितमन्वोन्पं धातपिच्यन्ति निर्दुष्णाः ।
 कुरापाण्डवयोरपैः पृथिवीक्षयकारणः ।
 अन्वोन्पं घोरमासाद्य करिष्यन्ति भद्रोभिन्नाम् । [5]

रुधिरौचनिमतां च बालशूद्रावशेषिताम् ।
 घोरमेनमस्त्वैव कालं सर्वेक्षयावहम् ।
 दृष्टानन्दसुखं प्रीत्या दृष्ट्या मातः शृणुष्व ह ।

71

After l. 119, 30^{ab}, K₄ N B D ins. (of. No. 73 below):

भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च चोष्यं लेह्यमथापि च ।
 उपाहृतं नैस्त्रय कुशलैः सूदकर्मणि ।
 न्यवेदयन्त्वापुण्या धातुराहाय वै तदा ।
 ततो हुयोर्धनस्त्रय पाण्डवानाह तुमेतिः ।
 गदां चैवानुयास्याम उद्यानवनशोभिताम् । [5]
 सहिता भ्रातरः सर्वे जलक्रीडामवासुमः ।
 एवमस्तिवति तं चापि प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ।
 ते श्येनतराकारेर्दंशावैश्च गजोत्तमैः ।
 निर्येयुर्नगराच्छूराः कौरवाः पाण्डवैः सह ।
 उद्यानवनमासाद्य विदुज्य च महान्नम् । [10]
 विशन्ति स्म तदा वीराः सिंहा इव गिरिरोहाम् ।
 उद्यानमभिपश्यन्तो भ्रातरः सर्वे एव ते ।
 उपस्थानमृष्टैः शुभैर्वैलभीभिश्च योभितम् ।
 गवाक्षकैस्तथा जालैर्नैः सांचकारिर्नैः ।
 संमार्जितं सौषकारैश्चित्रकारैश्च चित्रिभ्यः । [15]
 दीर्घिकाभिश्च पूर्णाभिस्तथा पुष्करिणीभिर्हि (?) ।
 जलं तच्छुश्रुभे छत्रं फुलैर्जलसहैश्चक्रे ।
 उपच्छत्रा वसुमती तथा पुण्यैर्ययुंकेः ।
 तत्रोपविष्टास्ते सर्वे पाण्डवाः कौरवाश्च ह ।
 उपच्छत्रान्दृन्दाभ्रास्ते सुजन्ति ततस्ततः । [20]
 भयोद्यानवरे तस्मिन्स्थथा क्रीडागतश्च ते ।
 परस्परस्य वक्तव्यो ददुर्भेदात्ततस्ततः ।
 ततो हुयोर्धनः पापलम्बद्वये कालकूटकम् ।
 विप प्रहोषयामास भीमसेनजिघांसया ।
 स्वयमुत्थाय वैवाद्य हृदयेन क्षुरोपमः । [25]
 स वाचाश्रुतकल्पश्च भ्रातृवचं सुश्रुत्वाप्य ।
 स्वयं प्रक्षिपते भक्ष्यं वक्तुं भीमस्य पाण्डव ।
 प्रतीच्छित्तं च सीमेन तं वै दोषमजागता ।
 ततो हुयोर्धनस्त्रय हृदयेन हससिच ।
 कृतकृत्यवियारमार्गं मन्वते पुरपाचमः । [30]

71

D₂ ins various lines of this passage at different points of its text; its readings have been ignored — (L. 2) N B₂ 5 उदासितं; D₂ 2 25 उपपादितं; D₂ 2 26 दृष्टा इत्त. — (L. 11) D₂ प्रतिशंति (for विद्यन्ति स). — (L. 14)

Dn D₂ 4 संशे: (for जले): — (L. 16) N₂ 9 तथा श्रीकुण्डले-
 रणि; D₂ तथा पत्राकरिणि. — (L. 20) N B₂ 5 D₂ D₂ 4
 उपपन्नान्. — (L. 26) N₂ 5 D₂ भ्रातृवचं; N₂ D₂ मरुत्पच.
 — (L. 27) N₂ D₂ D₂ इत्तु (for वक्ते). — (L. 28) K₄
 प्रतिशितं; N₂ D₂ D₂ 4 प्रतीशितं; D₂ D₂ 1 प्रतिशितं.

सतस्ते सहिता सर्वे जलक्रीडामकुर्वत ।
पाण्डवा धातंराष्ट्राश्च तदा मुदितमानसा ।

72

After l 119 38^{ab}, K₄ N̄ B D ins

इतावशेषा भीमेन सर्षो वासुकिमन्थयु ।
ऊचुश्च सर्षराजान् वासुकिं वासुकोपमम् ।
अथ गतो धे नामेन्द्र अण्डु वक्रा प्रयेदित ।
यथा च नो मतिर्वीर विपरीतो भविष्यति ।
निश्चेषोऽस्मान्नुग्रहास स च दृष्टोऽन्यतुष्यत । [5]
ससञ्जयापि सवृत्तदिउत्वा मन्थनमाणु न ।
प्रापयन्त महाबाहु स वै र्व ज्ञातुमर्हसि ।
ततो वासुकिरभ्येत्य नागैरनुगतस्तदा ।
पश्यति स्म महाबाहु भीम भीमपराक्रमम् ।
आवेयेण च इष्ट स प्रधावा आवेयेण च । [10]
तदा वैहिप्रदोहित्र परिवत्तः सुपीडितम् ।
सुभीतश्रामवत्सस्य वासुकिं सुमहावशा ।
अमवीर्य च नामेन्द्र किमस्य कियतां प्रियम् ।
धनौषो रत्ननिचयो वसु चास्य मदीयताम् ।
पुत्रमुचस्तदा नामो वासुकिं प्रत्यभाषत । [15]
यदि नामेन्द्र तुष्टोऽसि किमस्य धनसचयै ।
रस पिबेत्कुमारोऽयं ह्यपि भीते महाबल ।
बल नागसहस्रस्य तस्मिन्कुण्ठे प्रतिष्ठितम् ।
यावद्विचरति वालोऽयं तावदस्यै मदीयताम् ।
पुत्रमद्विचरति तं नाग वासुकिं मलयभषत । [20]
ततो भीमस्तदा नामै कृतस्वस्वयनं शुचि ।
प्राणुक्षश्रेयविष्ट सप्रसन्न विवर्षि पाण्डव ।
एकोऽप्युसासत कुण्ड विवर्षि स महाबल ।
पुत्रमष्टौ स कुण्डानि क्षापितवशाण्डुनन्दन ।
ततस्तु शन्यते दिव्ये नामदत्ते महाशुभ । [25]
अतोऽभीमसेनस्तु यथासुखमर्षिदुम ।

Colophon

वैशारथ्येन उवाच ।

ततस्ते कौरवा सधे विना भीम च पाण्डवा ।
पृथक्रीडाविहारास्तु प्रतस्थुर्गुणसाहस्यम् ।
रथैर्गोमैत्रया चाथैर्गोमैत्रान्यैरनेकसः ।
सुवन्तो भीमसै रस्तु यातो ह्यप्रत एव न । [30]
ततो ह्युपनिध्न पाण्डवापश्यन्पृकोदरम् ।
आवृभि सहितो हृष्टो नगर प्रविशेद ह ।
सुषिष्ठिरसु धर्मात्मा अविन्दुन्यापनाम्नि ।
स्येनानुमानेन पर साशु समनुपश्रयति ।
सोऽभ्युपेत्य तदा पार्थो मातर आवृवरक्षक । [35]
अभिवाद्यापरावीरकुन्तीमश्च भीम इहागत ।
क गतो भविता मातर्नहं पश्यामि तं शुभे ।
उद्यानानि वन चैव विचितानि समन्तत ।
उदर्यं न च तं वीर दृष्टवन्तो वृकोदरम् ।
मन्यमानास्त तस्य यातो न पूर्वमेव स । [40]
आगता स्म महाभागे च्वाकुलेनान्तरात्मना ।
इहागम्य क तु गतस्त्वया वा प्रवित क तु ।
कथयस्व महाबाहु भीमसेन यथास्मिनि ।
न हि मे क्षुष्यते भावस्त वीरं प्रति शोभने ।
यत् प्रसुप्तं मन्येऽहं भीम मेति हस्तसु स । [45]
इत्युक्त्वा च तत कुन्ती धर्मराजेन धीमता ।
हा हेति कृत्वा सभ्रान्त प्रत्युवाच सुषिष्ठिरम् ।
न पुत्र भीम पश्यामि न मामभ्येति स प्रभो ।
धीमन्मयेपणे यत् कुरु तस्यात्सै सह । [50]
इत्युक्त्वा तत्रय उषेष्ट हृदयेन विदूयता ।
क्षत्तारामान्य तदा कुन्ती चपनममवीर ।
क गतो भावय क्षत्तर्मसैनो न दृश्यते ।
उद्यानाकिंतां सर्वे आतरो आवृभि सह ।
तत्रैकस्तु महाबाहुभीमो नाम्येति मामिह ।
न च प्रीणयते ष्वशु सदा ह्युगंधनस्य स । [55]
कुरोऽसौ दुर्मति क्षुद्रो राज्यलुब्धोऽनपश्य ।

72

(L 1) Ns Bc Dn Ds : सर्वे (for सर्षो) — (L 3) Dn
D1 क्षुद्र — (L 7) N̄ B1 Dn D1 transp त and त्व
— (L 22) N1 : B1 : Dn Ds : स (for सर्षु) — (L
25) N2 B (except B1) Dn : नागदत्ते — Colophon om
in B Ds : Adhy no Dns Da 125, Dns 127
Aggregate sloka no Dns 5037 — (L 53) K4
वाविदन्; N1 : Dn हविदन् B1 Ds अविदन् Bs हविदन्, Ds
चितदन् — After line 35 Ds ins

नैतसाह तदा कुन्ती हस्तोऽभ्यवितामवन् ।
इत्त गत्वा पुरोचानं व्यचिन्वत् स पाण्डवा ।

भीम भीमेति ते वाचमुचक्षुर्वैरवीरयन् ।

विचिन्वत् वन सर्वे न पश्यति स मास्तिम् ।
आगता स्वरूढ भूय इत्युच्युतागते ।

— (L 48) N̄s Dn भैलसाविति — After line 54
Bs ins

विदुः उवाच ।

इत्त गत्वा पुरोचानं चिन्वन्तु साह पाण्डवै ।
ते स्तत्र गत्वा स्मरिता भीमे युधैरवीरयन् ।
विचिन्वन्तो वन सर्वे ते न पश्यति तं जना ।
आगन्तु नगरं भूय इत्युच्युत् इतो तथा ।
न दृश्यते महाबाहुरन्म भीमो महाबल ।

निहन्त्यादपि तं वीरं ज्ञातमनुः सुयोधनः ।
तेन मे व्याकुलं चित्तं हृदयं दक्षतीय च ।

विदुर उवाच ।

मैवं यदस्व कल्याणि क्षेपसंरक्षणं कुट्ट ।
प्रत्यादिष्टो हि दुष्टारमा दोषेऽपि प्रहरेत्त्वव । [60]
दीर्घायुपक्षव सुता यथोवाच महासुनिः ।
आगमिष्यति ते पुनः भीतिं चोरपाद्विष्यति ।
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ययौ विद्वान्विदुरः स्वं नियेशानम् ।
कुन्ती विन्तापरा भूया सदासीना सुतेर्गृहे ।
ततोऽष्टमे तु दिवसे प्रत्युप्यत पाण्डवः । [65]
तस्मिन्नाह रसे क्षीणं सोऽप्रमेयबलो बली ।
तं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धं तु पाण्डवं ते सुजंगमाः ।
सान्त्वयामासुरव्यमा वचनं चेदमगुवन् ।
यस्ते पीतो महाबाहो रसोऽयं क्षीयैसंभृतः ।
तस्मान्नागगुत्तयलो रणेऽष्टमो भविष्यसि । [70]

गच्छाद्य च त्वं स्वगृहं ज्ञातो दिव्यैरिमेजैः ।
भ्रातरस्ते तु तपन्ति त्वां विना कुलंगुव ।
ततः ज्ञातो महाबाहुः शुचिः शुक्राभ्यरत्नजः ।
ततो नागस्य भवने कृतकौतुकमद्भुतः । [75]
शेषक्षीनिर्विषमग्नीभिः सुरभीनिर्दिशेयतः ।
शुक्लान्धरमारुहं च नागैर्देवं महाबलः ।
पूजितो सुजयैर्वीर आशीर्भिक्षाभिनन्दितः ।
दिव्याभरणसंछन्नो नागानाममष्ट पाण्डवः ।
उद्वृष्टिप्रहृष्टारमा नागलोकादर्दिग्मः । [80]

उत्क्षिप्तः स तु पागेभ जलाजलदहेक्षणः ।
तस्मिन्नेव वनोद्देशे स्थापितः क्रुन्तन्दनः ।
ते चान्तर्दधिरे नागाः पाण्डवस्यैव पश्यतः ।
तत उत्थाय कौन्तेयो भीमसेनो महाबलः ।
आजगाम महाबाहुर्नातुरोत्तकमक्षेपः । [85]
ततोऽभियाद्य जननीं ज्येष्ठं भ्रातरमेव च ।
कनीयसः समाम्नाय शिरःस्वतिथिमर्दनः ।
तैश्चापि संपरिष्वक्तः सह मात्रा भरपैर्भैः ।
अन्योन्यगतसौहार्दादीदृष्ट्वा दिष्टेयि चागुवन् ।
ततस्तत्सर्वमाचष्ट हुयंभनसिचेष्टितम् । [90]
आपूर्णां भीमसेनश्च महाबलपराक्रमः ।
नागलोके च यद्भूतं गुणदोषमदोषतः ।

सच सर्वैर्मदोषेण कथयामास पाण्डवः ।
ततो बुधिष्ठिरो राजा भीममाह पचोऽप्येवत् ।
तूर्णां भव न ते जल्पमिदं कार्यं कथंचन ।
एवमुक्त्वा महाबाहुर्मैराजो बुधिष्ठिः । [95]
आरुभिः सहितः सर्वैरप्रमत्तोऽभवत्तदा ।

78

After adhy. 119, T G ins.:

वैशंपायनः ।

ततस्ते मन्त्रयामासुर्दुर्योधनपुरोगमाः ।
प्राणहा विक्रमी चापि शौर्यं च महति स्थितः ।
स्पर्धते चापि सततमस्मानेको वृकोदरः ।
तं तु सुसं पुरोधाने जलशूले क्षियामहे ।
ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत । [5]
चेलकयलवैशमानि विद्याणि च शुभानि च ।
तत्र संस्कारयामासुर्नागाराण्यजेकदाः ।
उदकक्रीडनार्थानि कारयामास भारत ।

प्रमाणकोठ्यामुद्देशे स्थले कुरवा परिच्छदम् ।
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च चोप्यं लेखं तथैव च । [10]
उपाजितं नरेक्षत्र तथा सूदकृतं च तत् ।
न्यवेदयन्त पुरुषा धातैरारुह्य तत्तथा ।
ततो दुर्वाभरस्वाह पाण्डवांस्तु सुदुर्मतिः ।
गद्गां वै मानयामोऽह उद्यानवनरोभितम् ।
सहितं भ्रातरः सर्वे जलक्रीडाममुमुग्मः । [15]
एवमस्त्विति तं चापि प्रत्युवाच बुधिष्ठिः ।
ते रधेर्नागराकारैर्दंशैश्च ह्यनोत्तमैः ।

निर्ययुर्नागराद्वीराः कुरवः पाण्डवैः सह ।
उद्यानवनमांसाद्य संमसृज्य च बाहनम् ।
प्राविशंस्तु महावीर्याः सिंहा इव गिरिर्गुहाम् । [20]
उद्यानं स्नाथ पश्यन्ति स्नाथः सर्वे एव ते ।
उपस्थानगृहेः शूद्रेवैलभीमिश्च शोभितम् ।
गयाक्षकैस्त्वा जालैर्नैलसंसारकैरपि ।
सुपस्थितं सुधाकरैश्चक्रैश्च तिदिरभिः ।
दीर्घाक्षिभिश्च पुण्याभिरुवा कारण्डकैरपि । [25]
जले तु सुशुभे लघं फुल्लैर्जलद्वैरुक्षया ।
उपकीर्णां बसुमती तथा उप्वैर्धर्मयुक्तैः ।
उपविष्टास्त्वा सर्वे पाण्डवाः कुरवस्तथा ।

78

The first few lines of this passage are found in Ds also. — (L. 2) G1.s. प्राणहा. For lines 5-6, cf. 1. 119. 99; for 7-8, cf. 1310*; for 9, cf. 30^{ab}. Jlines 10-40 are an almost verbatim repetition of lines 1-31 of passage No. 71 above. — (L. 14) T1 G1-s

(cf. the ins. in Ds given above). — (L. 61) Ds दीर्घायुः कृताशुभ्यं दद्या देवेरिभुजैः. — (L. 67) Ns Bs Da Ds. s. प्रत्युप्यतं. — (L. 71) Ns. s. Bs. s. Da Ds. s. ए सगृहं शानो दिव्यैरभिः शुभैर्भैः. — After line 94, Ks Ns Bs. s. D (except Ds) ins.:

एतः प्रकृति वीरोपेया रथतापोन्ममादृताः ।

उपपन्नान्दृष्ट्वाङ्गान्तेऽथ भुक्तया तत्तस्ततः ।
 अयोधानवने तस्मिन्सपा श्रीडागातश्च ते । [30]
 परस्परस्य वक्षेपु द्दुर्भेदयोश्चतस्ततः ।
 ततो दुर्योधनः पापस्तद्भक्षे कालकूटकम् ।
 विषं प्रक्षेपयामास भीमसेनजिघांसया ।
 स्वयमुपायाय चैवाथ हृदयेन क्षुरोपमः ।
 सकृत्स्य भ्रातृरत्नप्र पाचा चाभूत्तदुपाया । [35]
 प्राक्षिपद्द्वै स्वयं भक्ष्यं वनेः भीमस्य पापकृत् ।
 प्रभक्षितं च भीमेन ह्यस्य दोषमजानतात् ।
 ततो दुर्योधनस्तत्र हृदयेन हसन्निय ।
 कृतकृत्यमिवात्मानं मेने स पुरपाधमः ।
 ततस्ते सहिता सर्वं जलश्रीढामकुर्वत । [40]
 दिवसान्ते परिश्रान्ता विह्वल क्षुरनन्दना ।
 विहारायतनेष्वेव धीरा पासमरोचयन् ।
 भीमस्तु बलवान्भुक्त्या ध्यायामास्यधिक जले ।
 बाहयित्वा कुमारास्ताञ्जले क्रीडं महाबलः ।
 प्रमाणकोट्यां चासार्थी सुध्यापारद्भ तस्यलम् । [45]
 स हि तस्यलमासाद्य ध्यान्तश्चाप्सु विरोपतः ।
 श्रेणे च परीताद्भः सुध्याप मृतकल्पवत् ।
 ततो बद्धा रतापाक्षिर्भीमं दुर्योधन स्वयम् ।
 शूलान्यप्सु निखान्याशु स्थलाजलमपातयत् ।
 सरोपस्ताञ्च संप्राप्तो जले शूलानि पाण्डवः । [50]
 पपात यत्र तत्रास्य शूल नासीद्यदृच्छया ।
 स नि सशो जलस्थान्तमवावै पाण्डवोऽविपात् ।
 आक्रम्य नागभवने तथा नागकुमारकान् ।
 तत समेस्य बद्धुभिस्तदा नागैर्महाविपै । [55]
 दृश्यते पाण्डवस्तत्र विपदिग्धो महाविपै ।
 ततोऽस्य दृश्यमानस्य तद्विषं कालकूटकम् ।
 हतं सर्वविषेणाशु स्व्यावर् जङ्गमेन तु ।
 तत प्रबुद्ध कौन्तेय स तस्मिन्दिद्य बन्धनम् ।
 पोषयामास तान्सर्वान्काश्चिप्राणिष्वैवोजयत् ।

ते हन्यमानाः पार्थेन सर्पां वानुकिमभ्ययु । [60]
 उजुश्च सर्पराजानं वासुकिं वासवोपमम् ।
 भयं नरो वै नागेन्द्र ह्यप्सु बद्धू प्रवेष्टित ।
 यथा च नो मतिर्वीर विपरीतो भविष्यति ।
 विमिषिष्टोऽनारं प्राप्त स च दष्टो ह्यनेकज ।
 ससंशशापि संतुच्छिष्टरा बन्धनमाश्रुत न । [65]
 पोषयानो महाबाहुस्तं वै स्वं ज्ञातुमर्हसि ।
 ततो वासुकिरभ्येत्य नागैरनुगतस्तदा ।
 पश्यति स्य महानागो भीमं भीमपराक्रमम् ।
 आर्यवेणे च दष्ट सन्प्रथायाश्चायंवेणु तु ।
 ततो दृष्टश्च तेनापि परिष्वस्य पाण्डवः । [70]
 सुप्रीतश्चाभवत्तस्य वासुकि सुमहायता ।
 अथवीचं च नागेन्द्र किमस्य कियतामिति ।
 मियं धर्मोयं रक्षानि यावदस्य प्रदीयताम् ।
 पृथक्सुखदा नागो वासुकिं प्रलभापत । [75]
 यदि नागेन्द्र प्रीतोऽसि किमस्य धनसंचयैः ।
 रसं पिबेत्कुमारोऽयं स्वयि प्रीते महाबलः ।
 बलं नागतदृष्टस्य कुण्डे चास्मिन्प्रतिष्ठितम् ।
 यावद्विपयति शालोऽयं तावदस्यै प्रदीयताम् ।
 पूर्वमस्तिवति सं नाग वासुकिः प्रलभापत । [80]
 ततो भीमस्तदा नागैः कृतस्वस्वयन युधि । [80]
 प्राशुलक्षत्रोपविष्टः सन्नस विवति पाण्डवः ।
 यकोच्छ्वासात्तदा कुण्ड विवति स्य महाबलः ।
 पृथमष्टौ तु कुण्डानि सोऽपिष्यत्पाण्डुतन्दनः ।
 ततस्तु दायने दिव्ये नागदत्ते महासुज । [85]
 दौते स्य च तदा भीमो दिवसान्यद्य चैव तु ।
 दुर्योधनोऽपि पातरामा भीममाश्रीविपददे ।
 प्रक्षिप्य कृतकृत्य स्य अत्मानं मन्यते तदा ।
 प्रभातार्यां रजन्यां तु वनाप्रविशिशु पुरम् ।
 वदन्तो भीमसेनस्तु यातो ह्यत्रत पृथ सः । [90]
 सुधिरिस्तु धर्मोत्सा चिन्तयन्पापभारमनि ।

गणानिमां न(T₁ च; G₁ प्र)पामोप — After line 16, G₁ ins.:
 जानत्रयमुपेने सन्नेवमुक्तिमिया तदा :
 — After line 31, G₁ ins :
 नानाविधानि भक्ष्याणि भोज्यापूजानि योदकात् ।
 खेल्न्तः प्रदत्तन्तश्च विद्वेषु कुमारका ।
 — For line 34, G₁ reads
 स* * क्षेपयामास स्वयमुपाया मित्रवत् ।
 बहिर्भुज्या वाचा हृदयेन क्षुरोपम ।
 — For lines 41-49, of 1 119 31-34. — After line 48, G₁ ins
 खानवित्वाशु शूलानि प्रदेद्यान्मजराधि च ।

— (L 49) G₁ स्तापाक्षीर्दं वक्ष्ण — For lines 52-57, of 1312*, for lines 58-59, of 1. 119 38^{ab}, for 60-85, of lines 1-26 of passage No 72 above — (L. 64) T₁ G₁ विपाविष्टोत्तर प्रां, G₀ निक्षेष्टोलाननुप्रां. G₁ : दष्टोयने* : G₁ s दष्टोन्वमुष्यत — For lines 69-71, G₁ subst :
 अथ वासुकिना भीमो दृष्ट सृष्टः दृष्टजनः ।
 परिष्वस्य सकोह भीम प्रीतोऽमजन्तदा ।
 वासुकिश्चापि सुप्रीतो भीमपराश्रुत वच ।
 — (L 88) T₁ G₁ s प्रविषेत् उर तत — For lines 89-93, cf. lines 30, 33-36 of passage No. 72 above.
 — After line 89, G₁ ins :
 रति स रुन्तार्तां पूर्णां कुलाय विद्वत्स च ।

स्वेनानुमानेन परं तदा सं श्चानुपश्यति ।
 उपगम्य ततः पार्था मातरं महाव्रतललाः ।
 अभिवाद्याद्युर्वन्ते वै श्वम्य भीम इहागतम् ।
 नेति स्माह तदा कुन्ती ततस्ते प्यधितामपम् ।
 हुतं गन्धा पुरोधानं विधिन्वन्ति स पाण्डवा । [95]
 भीम भीमेति ते घाघ नित्यमुधैरदीरयन् ।
 विधिन्वन्तोऽथ ते सर्वे न सा पश्यन्ति भ्रातरम् ।
 आगताः स्वगृह भूय इदमूखु प्रथमं तदा ।
 न ह्ययते महाबाहुर्गम्य भीमो वने चित्त ।
 विधितानि च सर्वाणि उचानानि नदीस्तथा । [100]
 ततो विदुरमानास्य कुन्ती सा स्वनिषेधानम् ।
 उवाच क्षत्तयंलजान्भीमसेनो न ह्ययते ।
 उचानानासिर्गता सर्वे भ्रातरौ भ्रातृभि सद ।
 तत्र हेको महाबाहुर्भीमो नाभ्येति मामिह ।
 न च प्रीणयते चक्षुः सदा हुयोघनस्य तु । [105]
 ततः प्रभुसं मन्येऽहं पापेन निहतं सुतम् ।

विदुरः ।

मा नैवं घद कव्याणि शेषस्तरक्षण कुरु ।
 प्रत्यादिष्टो हि पापाग्ना दोषेषु मद्दरेत ह ।
 दीर्घायुष सुतास्तुभ्य तथा धृपिरभाषत ।
 आगमित्यति ते पुत्र प्रीतिं ते बर्धयिष्यति । [110]
 वैशंपायन ।
 पृथमुक्ता तदा कुन्ती नि इवसन्ती सुहृदुर्गुहं ।
 शर्यापरा महाभागो पुत्रै परिकृता सदा ।
 ततोऽष्टमेऽथ दिवसे मल्लवृष्यत पाण्डव ।
 तस्मिन्सदा रसे जीर्णं क्षप्रमेयबलो बली ।
 ओषधीनिर्विषीनि सुरभीनिर्विभूषित । [115]
 भुञ्जता तु परमार्भं च भागेदं महाभुज ।
 उरिक्षिप्य च सदा नागैर्जलाज्जलरहेक्षण ।
 तस्मिन्नेव घनोद्देशे स्थापित पाण्डुनन्दन ।
 अन्तर्दुश्रुते नागा पाण्डवस्वैव पश्यत ।
 तत उचयाव भीमस्तु आजगाम स्वक गृहम् । [120]
 अभिवाच परिष्वक समाग्रातश्च भूषेति ।

— (L 91) T₁ G₁ नाथात स सं पश्यति, G₂ देवाभेवात्मजस्तं.
 — (L 100) G₁ उचानानि विधिनिग्राणि नदीनि च सरासि च
 — After line 100, G₂ ins

विनि दाना न पश्यामो भीममन्व कृतो मत ।

— For lines 101-105, of lines 51-52 of passage
 No. 72 above — (L 105) G₂ न च मे प्रीयते चक्षुर्न मनो मे
 मदीति — After line 105, G₁ ins

हुयोघनो न हि स्वष्टसाक्षरच्छद्वैत मे मन ।

— For lines 107-114, of lines 59-66 of passage
 No. 72 above — After line 112, G₁ ins :

विधिन्वन्तो वने नीम पाण्डवा मलदं दिवा ।

प्रणम्य धर्मोपुद्राय सखजे पश्यन्तं ततः ।
 अभिवादित्रश्च तैर्दीरै सखजे च यमावपि ।
 तद्य सर्वं यथाश्रुत्मात्याति सा पृथकोदर ।
 यदा स्वधमंस्ते वै पाण्डवास्तस्य वरं तद्य । [125]
 न स्वेष बहूलं धनु प्रयता मद्रशरणे ।
 धर्माग्ना विदुरस्तेषां मद्दो गतिगान्नातिम् ।
 हुयोघनोऽपि तं हृष्टा पाण्डव पुनरागतम् ।
 नि धसश्चिन्तयश्चैव अहन्वहनि तप्यते ।
 एषं हुयोघनः पापः कञ्चिन्नापि लोयल । [130]
 अनेकैरभ्युपायेस्ताभिर्घांसन्ति स पाण्डवान् ।
 पाण्डवाश्चापि तासर्वं प्रव्रजानच्छरिंदमा ।
 उन्नायनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ।
 अधिजगमुक्ष कुरवो धनुर्बेदं कृपायुते ।
 Colophon.

☞ This additional adhy. is nothing more than a recast of our adhy. 119, incorporating the additional matter contained in passages No. 71-72 above, which latter are Northern interpolations. It is worth nothing that this (addl) adhy. ends (lines 130-133) with a repetition of the last two stanzas of adhy. 119, a confirmation (if any were needed) of the fact that this adhy. is an interpolation in T G MSS. The last line (134) of the passage, which is otherwise found only in Dn D₁ (cf. 1323*), was added only to link up somehow with the next adhy., which, in the constituted text, seems to begin rather abruptly — Cf. also footnote under 1 119 29.

74

After 1 121 A, B₁ ins

प्रयच्छ भगवन्महा वरमेतन्मया वृतम् ।

कृतायं च भविष्यामि धर लब्ध्वा द्विजोत्तम ।

दुष्कार मोषयत इ विवा [धेते] निदि ।
 — For lines 115-124, of lines 74-75, 80-89 of
 passage No 72 above — (L 123) G₁ ते सर्वरत्नं
 परिपश्यते — (L 124) G₁ यथापि परिष्वज्य यथावर्तं स्वदेवय
 — After line 124, G₂ (which om line 125) ins *

सुभागलोकवृद्धान्त प्रलागमनेव च ।

प्रपार्शंसे वदा वरं दुर्षोषनइत यत् ।

— (L 126) T₁ प्रयत्नं तस्य रक्षणे, T₂ G₂ प्रयत्नं तस्य रक्षणे, G₁
 मचकुले सरं, G₂ * प्रयत्नस्य रं, G₃ प्रयत्नं रं. — (L
 130) T₁ G₂ : वधि (for पाप)

राम उवाच ।

प्रतिगृहीष्व विम्रेन्द्र द्रोण मत्तो यदीच्छसि ।
 वरं तव द्वाभ्यश्च यदुक्तं ते द्विजोत्तम ।
 गृह्णाणांश्चाणि दिव्यानि धनुर्वेदं च मामकम् । [5]
 सपुत्रस्य द्वाभ्येतत्तव द्रोण महद्हरम् ।
 कृतार्थो गच्छ विम्रेन्द्र गच्छ चैव यथागतम् ।
 कृतास्त्रैश्च शूरैश्च सर्वैश्चास्त्रविदारदः ।
 अश्वत्थामेति विरथातो भविष्यति महारथः ।

75

After 1. 122. 31^{ab}, all MSS. except Śi Ko-s ins.:

तच्च वाक्यमहं नित्यं मनसाधारयं तदा ।
 सोऽहं पितृनियोगेन पुत्रलोभाद्यशस्त्रिनीम् ।
 नातिकेहीं महाप्रज्ञाशुपयेमे महाव्रतम् ।
 अग्निहोत्रे च सत्ये च दमे च सततं रताम् । [5]
 अलभद्भौतमी पुत्रमश्वत्थामानमीरसम् ।
 भीमविक्रमकर्मोणमादित्यसमतेजसम् ।
 पुत्रेण तेन प्रीतोऽहं भरद्वाजो यथा मया ।
 गोक्षीरं पिबतो दृष्ट्वा धनिस्तत्र पुत्रकाम् ।
 अश्वत्थामासुद्दहलक्ष्मणे संदेह्यद्विधाः । [10]
 न स्नातकोऽवसीदेत वर्तमानः स्वकर्मसु ।
 हित् संनिन्य मनसा तं देवं बहुशो अमरम् ।
 विशुद्धमिच्छन्गान्नेय धर्मोपितं प्रतिग्रहम् ।
 अन्तादन्तं परिक्रम्य नाप्यगच्छं पयस्त्रिनीम् ।

अथ पिष्टोदकेनैतं लोभयन्ति कुमारकाः ।
 पीत्वा पिष्टरसं बालः क्षीरं पीतं मयापि च । [15]
 ननतौत्थाय कौरव्य हृष्टो बाल्याद्विमोहितः ।
 तं दृष्ट्वा नृत्यमानं तु बालैः परिचूदं सुतम् ।
 हास्यतामुपसंभ्रातं कदमलं तत्र मेऽभवत् ।
 द्रोणं धिगस्वधनिनं यो धनं नाधिगच्छति ।
 पिष्टोदकं सुतो यस्य पीत्वा क्षीरस्य तृणया । [20]
 नृत्यति स्म सुदासिष्ठः क्षीरं पीतं मयाप्युत ।
 इति संभाषणार्थं वाचं श्रुत्वा मे बुद्धिचरमवत् ।
 भ्रातमानं चारमना गहैनमनसेदं व्यवन्तवम् ।
 अपि चाहं पुरा विप्रैर्बर्जितो गार्हितो वृथम् ।
 परोपसेवां पापिष्ठो न च कुर्वां धनेत्सया । [25]
 इति भवा प्रियं पुत्रं भीष्मादाय ततो ह्यहम् ।
 पूर्वं क्लेशानुरागित्वासदाः सोमकिं मतः ।

76

K4 N B D T3 G2.4.s ins. after 1. 122. 47: G4 after 41^{ab}:

अभ्ययास ततो द्रोणं धनुर्वेदविकीर्षया ।
 शिक्षाभुजवलोपोस्तेषु सर्वेषु पाण्डवः ।
 अस्त्रविद्यानुरागाच्च विशिष्टोऽभवद्गुणः ।
 तुल्येष्वस्त्रयोगेषु छात्रेषु सौष्ठवे च । [5]
 सर्वेषामेव शिष्याणां बभूवुस्त्रयधिकोऽहंनः ।
 ऐन्द्रिमप्रतिभं द्रोण उपदेशोप्यमन्यत ।

75

(L. 1) K4 अहं तु वाक्यं नित्यं च सारत्रेवाभवं तरा; S चत् (T3 G4.s सपु) वाक्यमहं शाल्वा (T3 G4.s हिला) प्रष्टेनारतरामना.
 — (L. 2) = (var.) 1. 121. 11^{ab}. S पितृनियुक्तवार.
 — (L. 3) Ds T G शारद्वती; M नाधिपेती. T3 G2.s M महाप्रव. K4 S समाहितः (G4 शिष्यातः) (for महाप्रवत्).
 — Lines 4-5 = (var.) 1. 121. 12. — (L. 4) K4 N2.s Bc Dn Ds सपे; S धर्मं (for सत्ये). — (L. 5) S आननं (Ms अच्युतं) (for औरसम्). — (L. 8) K4 धनिकानीस्य पुत्रं; S धनिनां सुकुमारकाय. — (L. 9) S "हराव (T3 G4.s "दन्द्वा; G4 "ददावम्; G4 Ms "दस्ता) दिपो दच विमोहयम्.
 — After line 9, S (except T3 G4.s) read lines 14-15. — (L. 10) S स्वकर्मणः. — (L. 11) S आगच्छामीति वानंस्वामं देवाम् बहुतपि (T3 G4.s प्रयप्रति). — S (which om. line 12) ins. after line 11: K4 after line 12:

असिधोपेन धर्मस्य सत्तन धर्मसंदिहम् ।

— (L. 13) S अदासिवा पदेशान्नाप्यच्छं धनं भविष्य. — (L. 15) S नृत्यति भरतस्य स (T3 G4.s स हा नृत्यति पीत्वा ह्)

पीतक्षीरोहमित्यर्थ. — S om. lines 16-17. — (L. 18) B सं दृष्ट्वा कदमलं पीरं तत्र मानव (T3 G4.s Ms-s 'मुप'पचत्.
 — After line 19, S (which om. lines 20-23) ins.:

क्षीरारसः क्षीरमिति पीत्वा सिद्धं मनुवति ।
 अश्वत्थामा ह् पिष्टं भां तु याः पयो नाधिगच्छति ।
 — (L. 24) S (except T3 G4.s) न (for च). M हीर (for पुत्र). N B2.s Dn D2.s वते (for वृत्तम्). S वनितां गरितां वृत्तं. — (L. 25) K4 S पाषिष्ठामाचरेवं पनासया.
 — (L. 26) S (except G1.s) प्रियं पूर्वं वजरां पारुतं सि.
 — (L. 27) K4 पूर्वसत्यवर्तनदः; S पूर्वसंभवसिद्धि ("दं "दि). S होयर्दं.

76

(L. 1) Om. in T3 G2.s G4.s अनिनयुष्टरा को.
 — After line 1, Ds ins. a colophon (adhy. no. 33).
 — (L. 2) T3 G2.s.s पुत्रा पुत्रवधयोगे. — (L. 4) T3 G2.s.s सपुत्रालोभेन च. — (L. 5) N2.s शिष्याभेदाः T3 G2.s.s सपेवामां ह् (for सर्वं). — (L. 6) T3 G2.s.s

एवं सर्वकुमाराणां निष्यञ्चं प्रलपादयत् ।
 कमण्डलुं च सर्वेषां प्रायच्छिारकारणात् ।
 पुत्राय च ददौ हुम्भमविलम्बनकारणात् ।
 यावत् नोपाच्छन्ति तावद्धर्मं परं क्रियाम् । [10]
 द्रोण आचष्ट पुत्राय तरुर्म्मं जिष्णुर्ोहत् ।
 ततः स धारणाश्रेण प्रविश्या कमण्डलुम् ।
 सममाचार्यपुरेण हुम्भमध्येति फाल्गुनः ।
 आचार्यपुरात्सस्मात्तु विरोधोपचये वृथक् ।
 न स्पहीयत सेषाभी पाथोऽस्त्रविदुषां वरः । [15]

77

Ts Gs ins. after l. 123. 6^{ab}; Gs. 4, after 6; Gs, after 7:

अज्ञवासांस्त्रियेषास्त्रं यथा एवं नाद्य कश्चन ।
 धनुर्मर्द्धेऽपि मे शिष्यो भवित्यसि विशेषवान् ।
 पृथक्त्वैत्तदा जिष्णोर्वैवृषे द्रोणतासतनम् ।
 परमं चाकरोद्यत् धनुर्वैदं परंतपः ।
 अर्जुनो भरशाहूलः सर्वेदास्त्रभृतां वरः । [5]
 सर्वक्रियाम्पुत्रुयानात्तथा शिष्यान्समानयत् ।
 दुर्योधनं चित्रसेनं दुःशासनं विविशती ।
 अर्जुनं च समानीय अश्वत्थामानामैव च ।
 शिशुकं सृष्टमयं कृत्वा द्रोणो राक्षत्रलतः ।
 शिष्याणां पश्यतां चैव क्षिपति स्म महाशुभः । [10]
 चक्षुषी वाससा चैव यद्वा प्रादाच्छरासनम् ।
 शिशुकं विध्यतेमं वै जलरुषं यद्गच्छुषुः ।
 तत्क्षणेनैव वीभक्षुरावापैर्दशभिर्दशरी ।
 पद्मैरनुविश्याथ ममं शिशुकमस्मृति ।
 तस्य दृष्ट्वा क्रियाः सर्वा द्रोणोऽमन्यत पाण्डवम् । [15]
 विशिष्टं सर्वशिष्यैभ्यः प्रीतिनाश्राभवचदा ।

77

Gs om. lines 1, 17-20. — After line 23, Gs reads

116

अयाम्वीम्भहारामं भारद्वाजो महारथम् ।
 अस्त्रं विनिष्टमन्येयु यत्र विद्येत पाण्डव ।
 सत्संहारयोधेयं च त्वमभीष्य मत्तं पर ।
 अस्त्रं मद्रातिरो नाम दृष्टेद्यत्पृथिवीमपि । [20]
 यावन्मन्त्रप्रयोगोऽपि विनियोगे भवित्यति ।
 तावानेय तु संसहारे कर्तव्य इति वास्ततः ।
 न मानुषे प्रयोक्तव्यं ब्रह्मणोऽस्त्रं कथंचन ।
 याधते मानुषास्त्रमयुयदा यामानुषः क्वचित् ।
 तस्याद्वैतमयोक्तव्यं प्राहमस्त्रं सनातनम् । [25]
 तथेत्येव च भीमस्तुद्वयाच च कृताञ्जलिः ।
 चकार च तथा सर्वं यथोक्तं मनुजर्षभ ।
 अवासास्त्रं तु भीमस्तुमुनुज्ञाय महामतिः ।
 उवाच परमप्रीतो मत्समोऽसीति पाण्डवम् ।

78

Das Ds S ins. after l. 123. 4^{ab}; Ks Dn Ds, after 4; Ds (suppl. fol. sec. m.), after l. 127. 11^{ab}:

दुर्योधनश्च कर्णश्च युयुसुश्च महाबलः ।
 दुःशरान्तो विकर्णश्च जलसंघः सुलोचनः ।
 पृते चान्ये च बहवः कुमारा बहुविक्रमाः ।
 अर्हं पृथग्दर्हं पृथगित्येवं क्षत्रियवर्षभः ।
 ततो रथपदाद्योधाः कुञ्जराः सादिभिः सह । [5]
 प्रविश्य नगरं सर्वे राजमार्गमुपायतुः ।
 तस्मिन्काले तु पाथाः श्रुत्वा दृष्ट्वा महद्वलम् ।
 भ्रातृभिः सहितो राजा धरया निर्वयौ गृह्णात् ।
 ततस्तु कृतसंनाहा यज्ञसेनसहोदराः ।
 श्रावयन्तं युञ्जन्तः मणेदुः सर्वतोदिशम् । [10]
 ततो रथेन शुक्रेण समासाद्य ह कौरवाय ।
 यज्ञसेनः शराऽधोराज्ज्वरं युधि दुर्जयः ।

78

l. 123. 76. — After the above passage, Gs repeats l. 123. 7^{ab} with v. l. तत्क्षिवात्पुत्रुर्गार्गां (for 7^{ab}); the repetition is followed by 1386*.

Das was erroneously included in, and should be deleted from, the list of MSS. containing this passage, as given in the footnotes on p. 671.

(L. 5) Das Dn Ds. 5 वरपाण्डवाः; Ds Ts Gs. 5. 5 उपवासाः. Das Dn Ds. 6. 5 Ts Gs. 6. 5 कुमाराः (for कुञ्जराः). — (L. 8) Some MSS. राजम् (for राजा). — (L. 9) Das Dn Ds. 6. 5 'संनाहा, and यज्ञसेनो महीशरः. — (L. 10) Das Dn Ds. 6. 5 'दुः सर्वं पथ ते. — (L. 14) Das

वेदं तु विषमं द्रोण उपदेशेऽन्यमापत् (G: "नो धनुर्वेदविद्विर्षया). — (L. 7) Ts Gs. 2. 6. 5 पदकं सर्वं विष्याथ शरसुचनम्. — (L. 8) Ts Gs. 2. 4. 5 प्रायच्छतुर्वकानये. — (L. 10) Ts Gs. 2. 4. 5 यावन्नाम्यभि (G: 5 यावत्तैनाभि) गच्छति तावदस्य परा गतिः. — (L. 11) Ds कर्म तद्विष्णुना कर्म; Ds विष्णुहस्तकर्म वासनाम्; Ts Gs. 2. 4. 5 तद्विष्णे शंकराश्रितं. — (L. 12) Ts Gs. 2. 4. 5 पर्जन्येनैव मोक्षेण. — (L. 13) Ts Gs. 2. 4. 5 शुक्रेणमापत् कल्पनम्. — (L. 15) Ks नावसीदति; Ds. 5 न प्रहीयत; Ts Gs. 2. 4. 5 न चाहीयत. Dn पाथोऽन्यविदां वरः; Ts Gs. 2. 4. 5 पाथैः शस्त्रभृतां वरः.

पूर्वमेव तु संमध्य पाथौ द्रोणमथावदीत् ।
 दर्पोत्तैकः कुमाराणामवायौ द्विजसत्तम ।
 एषा पराम्भस्यान्ते वयं कुयोम साहसम् । [15]
 कुमारेरदाशय पाञ्चालो प्रहीतु रणमूर्धनि ।
 पृथमुत्तवा तु कौन्तेयो भ्रातृभि सहितोऽनघ ।
 अर्धक्रोशे तु नगरादतिष्ठदक्षिरेव स ।
 द्रुपदं कौरवाभद्रा प्रधातव समन्तत ।
 वारजादेर महता मोहयन्कौरवौ ध्रुम् । [20]
 तमुद्यन्त रथैकेकमाशुकारिणामाह्वे ।
 अनेकमिष सत्रासान्मेतिरे सर्वकौरवा ।
 द्रुपदस्य धारा घोरा विचेह सर्वतोदिशम् ।
 तत शङ्खाश्च भेष्यंश्च मृदङ्गाश्च सहस्रशः ।
 प्रावाधान्त महाराज पाञ्चालानान् निवेशने । [25]
 सिंहादाश्च सजज्ञे पाञ्चालाना महारमनाम् ।
 धनुज्यातलशब्दश्च सश्टशनागन महत् ।
 दुःशासनो विकणैश्च युवाहुर्द्विप्लोचन ।
 दुर्घोघनश्च सन्दुद्ध शरवर्षैरवाकिरन् ।
 सोऽतिविद्धो महेष्वस पापंतो युधि दुर्जय । [30]
 व्यधमत्तान्यानीकानि तक्षणादेव भारत ।
 दुर्घोघन विकणं च फणं चापि महाबलम् ।
 नानानृपसुताम्बीराम्तेन्यानि निविपानि च ।
 अलतपकवत्सर्षोश्चरन्वाणैरतर्पयत् ।
 ततस्तु नागरा सर्वै सुसलैर्वह्निपाणय । [35]

अभ्यवपन्त कौरव्यान्वपन्माणा घना इव ।
 सखालवृद्धा कामिपत्न्याः कौरवानभ्ययुक्तदा ।
 श्रुत्वा तु तमुद्यु युद्ध मागराणा च भागत ।
 द्रवन्ति स्म नन्दन्ति स्म क्रोशन्त पाण्डवान्प्रति ।
 पाण्डवास्तु स्वन श्रुत्वा आर्ताना रोमहर्षणम् । [40]
 अभिवाधा ततो द्रोण रथानारह्य पाण्डवा ।
 युधिष्ठिर निवायोऽशु मा सुदुर्मिति पाण्डव ।
 माद्रैषौ चक्ररक्षौ तु फल्गुनस्तु तदाकरोत् ।
 सेनाग्रयो भीमसेनो गदापाणिर्नन्दम्विथव ।
 तदा शङ्खध्वनि कृत्वा आरुणि सहितोऽनघ । [45]
 आयाज्वेन कौन्तेयो रथधोपेण नादयन् ।
 पाञ्चालानां तव सेनामुद्धतार्णेभि स्वनाम् ।
 भीमसेनो महाबाहुर्दण्डपाणिरिवाभवत् ।
 प्रविशेश महासेना सागर मकरो यथा ।
 स्वयमभ्ययन्नद्रोमो नागानीक गदाधर । [50]
 सुयुद्धकुशल पाथौ बाहुवीर्येण चातुल ।
 अहनत्कुञ्जरावीक गदया कालरूपपृष्ठम् ।
 ते गजा गिरिसकाशा क्षरन्तो रुधिरं बहु ।
 भीमसेनस्य गदया भिन्नमस्तकापिण्डका ।
 पतन्ति द्विरदा भूमौ चक्रघातादिवाचला । [55]
 गजानन्थाश्चाश्वैश्च पातयामास पाण्डव ।
 पदातीक्षारगश्चैव नाचपीदुंनमग्नम् ।
 गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगाम्बन्धे ।

Dn Ds ४ द्वप्रेत्रिवाद् Ks Ts आचार्य द्विज, Da1 Dn Ds ४
 Ms आचार्य 'चग, Gs अनिवायो द्विजोत्तम — (L. 16) Hy
 permetric! Dai Dn Ds ४ Ts Gs ४० पृथमुत्तव्य पां,
 Ts Gs ४ शरैरुत्तवयो यक्षन्ते — (L. 19) Da1 Dn Ds ४ Gs
 Ms प्रथा, Ts Gs ४ संभवान्त् — (L. 22) Dai Dn Ds
 Ds ४ सत्र (for सर्वे) — (L. 26) Ts Gs ४ श्रुश्रु
 सिंहनाम्नाश्च पाण्डवा सुमहाबला — (L. 27) Da1 Dn Ds ४
 संशयस्य गगन महान्त् — (L. 28-२९) Da1 Dn Ds ४ atransp
 दुर्घोघन and दुःशासन Some MSS संकुद्धा — (L. 34)
 MSS अवाकिरव, अपातयव, अताडयव, अवापयव (for अतर्पयव)
 Ks चपार च वपयं च, Ts Gs ४ शरवण(Gs ४ 'पति')रवाकिरव
 — After line 34 Ts G (except G) ans
 दुःशासन द्रावद्रामविकर्णं विंशकै शरै ।
 द्राकुर्न विंशितैस्तीक्ष्णैर्दशानिर्नैर्मेदिभि ।
 वर्णदुर्घोघनो चोभी शरै सर्वोऽसंधिपु ।
 अष्टाविंशतिभि सर्वै पृथक्पृथक्परिदस ।
 सुबाहु पञ्चनिषिद्धा तथा यापि बधिरे शरै ।
 निव्याध सारदा भूयो ननाद बलचक्रम् ।
 निनय कौशापाञ्चाल सर्वदक्षप्रया वत् ।
 पन्त्रि रथपञ्च च ह्यार्थिनयत्राणि ।

चवर्तं सवपाञ्चाला मण्डे' सहसंपवत् ।
 — (L. 35) Da1 Dn Ds ४ Ts Gs ४ सुसलैर्वह्निमिलदा
 — (L. 36) Ks Ms-४ अभ्यवपन्त Ms ४ अभ्यवपन्त संकुद्धा
 वर्षमाण इवानुद्रा — (L. 37) Ks Ms ४ पांचलवा, Da1 Dn
 Ds ४ हे पांटा (for कामिपत्न्या) — (L. 38) Da1 Dn Ds ४
 कौरवानेव, Ds Ts Gs ४ कौरवाणा व (for नागराणां च)-
 — (L. 39) Ksm न विपति, Ts Gs ४ इति का (for नदन्ति
 स) — After line 39 Ds (marg see ms) Ts G
 (except Gs) ans
 पाशाण्डारमित्ताक्रो भयमातरवै तदा ।
 कणौ रथादवकुल प्लवणपरतोभवत् ।
 Gs ४ ४ goat
 न पाण्डुपुत्राण द्रोणमेकं यव वन पदी ।
 — (L. 41) Da1 Dn Ds ४ रथानारह्यद्वारा — (L. 42)
 Da1 Dn Ds ४ ना युष्मेति सि पाण्डव, Ts मा युष्मेति च पाण्डव
 — (L. 44) Da1 Dn Ds ४ Gs ४ सदागुद्रवा सट, Ts
 तदा तल्लिप्तोत्सवे, Ts Gs ४ गदावापयोदिश (Ts 'शे रते)
 Ms सदा दण्डसहायवान्त् — (L. 45) Da1 Dn Ds ४ शत्रुवर्तनः
 Ds Ts Gs ४ संपरलन Ks Da1 Dn Ds ४ Ts Gs Ms-४
 हया (for हत्वा) — (L. 46) Da Dn Ds ४ रथेनानन्दविप-

कालयज्ञप्रथमागाधानसप्तचार युक्तोदर ।
 भारद्वाजमिय कर्तुमुद्यत फलपुनस्तदा । [60]
 पार्यंत शरजालेन क्षिप्र प्रच्छाद्य पाण्डव ।
 हवीषांश्च गजौषाश्च रथौषांश्च समस्तत ।
 पातयन्समरे राजन्पुगान्तामिरिव ज्वलन् ।
 ततस्तु हन्यमाना वै पाञ्चाल सृञ्जयास्तथा ।
 वररानानिधिर्ह्यूर्णं पार्थं प्रच्छाद्य समस्त । [65]
 सिंहानादरवाण्स्त्रया समयुष्यन्त पाण्डवम् ।
 तद्युद्धमभ्युदोर सुमहाङ्गतुलसीनम् ।
 सिंहानादस्वन श्रुत्वा नाभ्युप्यत धनजय ।
 ततः किरिटी सहसा पाञ्चाल समभिद्रवत् ।
 छादयन्निपुजालेन महता मोहदक्षिण । [70]
 दीप्रमभ्यस्यतो बाणान्सदृधानस्य चानिगम् ।
 नान्तर दृष्टो विचिखीन्तेयस्य यदास्त्रिन ।
 न दिशो नान्तरिक्ष च तदा नैव च मेदिनी ।
 नादयत महाराज तत्र किञ्चन सयुगे ।
 बाणान्प्रकारे बलिना कृते गाण्डीवपञ्चिन्त । [75]
 पाञ्चालानां कुरूणा च साधु सावित्रि ति स्वन ।
 ततस्त्वर्पनिनादश्च द्राष्टव्यां च महास्वन ।
 सिंहानादश्च सन्ने साधुसन्नेन सिधित ।
 ततः पाञ्चालराजस्तु तथा सत्यजिता यथा ।
 रवराणोपभिद्रुदाव महेन्द्र सन्धरो यथा । [80]
 महता नारवपेण पार्थे पाञ्चालमावृणोत् ।
 ततो हलद्वलानाब्द आसीत्पाञ्चालके बले ।
 जिष्णुति महासिंहे गजानामिव सूधवम् ।
 दृष्ट्वा पार्थं तदायान्त सत्यनिससत्यविक्रम ।
 पाञ्चाल वै परिप्रेस्तुर्धनजयमभिद्रवत् । [85]
 ततस्त्वर्पनिनादस्यै बुद्ध्याय ससुपागतौ ।
 स्पक्षोभयतौ तौ सेने हृद्भवैरोचनाविव ।

ततः सत्यजित पार्थो दशभिर्गर्भैर्मेदिनि ।
 विभ्राद्य षडयद्वाजस्तद्भुतमिवाभवत् ।
 ततः शरसौ पार्थं पाञ्चाल दीप्रमर्दयत् । [90]
 पार्थेस्तु शरवपेण छाद्यमानो महारथः ।
 येन चक्रे महापेणो धनुर्व्यामवमृश्य च ।
 ततः सत्यनितक्षाय छिद्रा राजानमभ्ययात् ।
 अधान्यन्दुरादाय सत्यजिद्रेगवचरम् । [95]
 साधुः ससूतः शर्य पार्थं विभ्राद्य सावर ।
 स त न मशुषे पार्थं पाञ्चालेनादितो गृध्रे ।
 ततस्तस्य विनाशार्थं सावर ष्यसृञ्जछरान् ।
 ह्यामभ्यस्य धनुर्मुष्टिमुभौ तौ पार्ष्णिसारथी ।
 स तथा भ्रियमानेषु कर्णुकेषु पुन पुन ।
 हयेषु विनिरुत्तेषु विमुखोऽभवदाह्वे । [100]
 स सत्यनितमालोक्ष्य तथा विमुखमाह्वे ।
 पेनो न महता राजस्रभ्ययावत पापैतम् ।
 तदा चक्रे महद्युद्धमनुनो जयता वर ।
 तस्य पार्थो ध्वज छत्र धनुश्रोर्धोमपातयत् ।
 पञ्चभिस्तस्य विभ्राद्य ह्यान्सूत च सायकैः । [105]
 ततः उरगृह्य तच्छापमाद्धान शरावरम् ।
 खड्गमुद्गश्च कौन्तेय सिंहानादमथाकरोत् ।
 पाञ्चालस्य रथव्येपामानुष्य सहस्रानदृष्ट ।
 पाञ्चालरथमास्थाय अवित्रतो धनजय ।
 शिक्षोभ्याम्भोनिधिं तावर्षत नागनिष सोऽमदीव । [110]
 ततस्तु सर्वे पाञ्चाला विद्वन्ति दिशो दश ।
 दर्शयन्सर्वसैन्याना बाहोर्बैलमधामस्य ।
 सिंहानादस्वन कृत्वा निर्जगाम धनजय ।
 आयान्तमर्जुन दृष्ट्वा कुमारा सहितास्तदा ।
 मधुसूतस्य नगरं हुपदस्य महातमन । [115]

— (L 51) Some MSS स (for सु) — (L 57) Da1
 Dn D2 १ १ पदातीक्ष रथांश्च Ks Da1 Dn D2 १ १ G2
 १ (D2 १ G2) अर्षीत् (for नावर्षीत्) — (L 59) Da1 Dn
 D2 १ १ Ts G2 १ १ चालयत् Da1 Dn D2 १ १ रथनागाश्च,
 and सन्चाल — (L 61) Da1 Dn D2 १ १ क्षिप्रप्रापाल पावन्
 — (L 65) Ks Da1 Dn D2 १ १ सद्यः — (L 66)
 Da1 Dn D2 १ १ सिंहाना गृध्रे (D2 गदवः) कृत्वा — (L 68)
 Da1 Dn D2 १ १ नाभ्युप्य पावसासनि — (L 69) Ks पाण्डव,
 Da1 Dn D2 १ १ पानालाव (for पाञ्चाल) Da1 Dn D2 १ १
 समर्दयत् Dn D2 om lines 73 77 — After line 73,
 Ks D1 G2 १ Ms ins

अद्वयत महाराज बाणपूणिनापवन् ।

— (L 74) Da1 D1 T G2 १ १ om न — (L 79) Ks m
 सद्यः सत्यनितेन च — (L 83) Ks Da1 Dn D2 Gs Ms

महासिधौ — (L 85) Da1 Dn D2 १ १ जयमद्रुहन् — (L
 87) Da1 Dn D2 १ १ सैव, T1 G2 सैन्ने, T2 G2 १ १ सेना
 — (L 89) Da1 Dn D2 १ १ गाढ (for राजन्) — (L 90)
 Dn आर्दयत् — (L 96) Da1 Dn D2 १ १ युधि, Ms १ १
 (for कृषे) — After line 98 G2 ins

मद्रवामास सकृत् पार्थं प्रीदपत्कम ।

— (L 100) Da1 Dn D2 १ १ विनियुत्तेषु, Ts G2 १ १ पतिवेषेन,
 Ms १ १ विनियुत्तेषु — (L 102) Da1 Dn D2 १ १ G2 अत्यवर्षत
 Dn पार्यन् (for पार्यन्तम्) — (L 104) Da1 Dn D2 १ १
 धनुश्छिन्ना ध्वज (for ध्वज छत्र धनु) — (L 106) G2 १ Ms
 आददान — (L 107) Da1 Dn D2 १ १ उदुल, Ds T G2 १ १
 उपव्य (for उदुल) — (L 108) Dn D2 Ts सहतापवत्, Ts
 G2 १ १ ता वली — (L 110) Da1 Dn D2 पार्थे (for तावर्षे)
 — (L 111) M (except Ms) ष्वद्वयत — (L 112)

अर्जुन ।

सबन्धी कुरुवीराणां ह्युपदो राजसत्तम ।
मा वधीसद्वल भीम गुरुदान प्रदीयताम् ।
वैशपायन ।

भीमसेनसदा राजसर्जुनेन निवारित ।
अतुतो बुद्धधर्मेषु न्यवर्तत महारथ ।

79

After adhy 128, Ks Ds s (all suppl le) sec m)
S ins

वैशपायन ।

द्रोणेन वैर ह्युपदो न सुव्याप सरसदा ।
क्षेत्रेण च बलेनास्य नाभससे पराजयम् ।
हीन विदित्वा चात्मानं प्राक्षणेन बलेन च ।
ह्युपदस्वमर्षांस्तुपति कर्मसिद्धौ द्विजोत्तमम् ।
अनिच्छ-परिचक्राम प्राक्षणावसथान्बहून् ।
नासि श्रेष्ठ ममापस्य शिबन्धुमिति चादधीत् ।
निश्चासपरमो ह्यासीद्रोणाप्रिविकीपया ।
न सन्ति मम मित्राणि लोकेऽस्मिन्नानि वीर्यवान् ।
पुत्रजन्म परीप्तस्यै पृथिवीमन्विष्यादिताम् ।

[5]

प्रभावशिक्षाविनायद्रोणस्याखलेन च ।
कर्तुं प्रयतमानोऽपि न क्षाक पराजयम् ।
अभित सोऽथ कर्मर्षी गङ्गाकूले परिभ्रमन् ।
प्राक्षणावसथ पुष्यमाससादु मदीपति ।
सन्न भ्राजत्वक कश्चिन्न चासीद्व्रतो द्विज ।
सर्धव तौ महाभागी सोऽपश्यच्छसितव्रतौ ।
याजोपयाजौ महर्षी आश्रयन्तौ उपतारमज ।
सहिताभ्ययने युक्तो गौप्रतश्चापि कादयवी ।
अरथे युक्तरूपी ही प्राक्षणावृषिसर्तौ ।
स उपाभ्रयामास सर्षकामैरत-द्रित ।
उष्ण तयोर्बलं बुद्धि कनीयासमुपहरे ।

[10]

[15]

[20]

प्रपेदे छन्दयन्कामैरवयाज हृतव्रतम् ।
गुरुशुश्रूषणे युच प्रिय हृत्सर्वकामम् ।
पाथेनासनदानेन तथाधर्षेण फलैश्च तम् ।
अर्षिस्ता यथाग्न्यायमुपयाजोऽश्रवीत्तत ।
केन कार्यविशेषेण त्वमस्मानभिकाङ्क्षते । [25]
कृतश्चाप समुद्योगसद्वधीतु भवानिति ।
स बुद्धा मीतिस्सयुक्तमृषीणामुत्तम तदा ।
उवाच छन्दयन्कामिदुवद स तपस्विनम् ।
येन मे कर्मणा मज्जन्पुत्र साद्रोणमुत्सवे ।
अर्जुनस्य तथा भार्या भवेद्या वरवर्णिनी । [30]
उपयाज चारस्वैतद्यदास्याम्यबुद गभारम् ।
पुत्रमुक्तस्तु तेनर्षिं प्रत्युवाच पुनश्च तम् ।
माह फलाथौ ह्युपदो योऽथौ स्वरात्त गभ्यताम् ।
प्रत्याख्यातस्तु तेनैव स वै सज्जनसर्षिर्था ।
आराधयित्स्वदुवद स त पर्यवरात्तव । [35]
तत सवरसरस्यान्ते ह्युपद द्विजसत्तम ।
उपयाजोऽश्रवीद्वाच्य काले मधुरया गिरा ।
यथेष्टो भ्राता ममागृह्णाद्विचरन्वनमिहरे ।
अपरिश्रितवैचाप्या भूमौ निपतित फलम् ।
तदवपयमह भ्रातुरसमितमनुवजन् । [40]
विमर्षं च फलादाने भाव कुवारकयचन ।
यो नापश्यत्कल इष्टुः दोषास्तस्यानुबन्धिकात् ।
विविनक्ति न सौचार्यं सोऽन्यापि कथ भवेत् ।
सहिताभ्ययनस्थान्ते पन्न यज्ञाधिकृत्य च । [45]
भैक्षमुच्छेतेन सहितं भुञ्जानस्तदा तत ।
कीतयत्येव राजप भोजनस्य रस पुन ।
सहिताभ्ययन कुर्वन्वने गुरुकूले चतन् ।
भैक्षमुच्छेद्यमन्येया शुक्र सा सतत तदा ।
कीतयन्पुण्यमत्तानामथ श्रीतो मुहुर्मुहुः ।
पुत्र फलाधिप तस्मान्मन्येऽह तद्वचस्तुया । [50]

Das Da Ds s स बलौषलमानन (Das Ds s 'सित)
— L. 115 = (var) 1 128 4^{ad} — (L 116) M उत्तौनी
ह्युपदो राजा संबधी सुमहामति (Ms s 'बल) — After line
116, T1 ins

गृहीतोऽव मया युके साहसेनैव नीयवान् ।
— (L 119) G1 s पर्युदेषु M बुद्धरणे Das Da Ds s s
महाबल — After line 119, Ds (marg sec m) T1
G1 s s s ins

नागच्छत्स नगरी कान्पित्त्यां दुरन्त दन ।

79

The sub-group Ts G1 s offer many variants for
this passage, but being intrinsically unimportant
they have been mostly ignored in these notes

— (L. 4) Hypermetric! Ks ह्युपदोलमर्षितो राजन् Ds
ह्युपदोमर्षितो राजन् Ds ह्युपदस्यत्र राजन् हु G1 s 'रवणपणा
द्राजा G1 s अमयाह्युपदो राजा Ms s तारवमर्षीह्युपद Ms-s
'स्त्वनपदाद्बद्ध — After line 10 Ds ins

श्रान्त च बलेनापि चित्तवक्रान्पदवत ।
— After line 23, G1 s ins
तोषयामास त विप्र सववामिरतद्रित ।
— Ks T1 G1 s M om line 30 — For line 31,
Ds subst

उपयाज हृते सतिगर्वा इतासि तेऽर्जुनम् ।
वच तेऽप्यद्विजैश्च मनस मुप्रिय भवेत् ।
सर्वं च ते प्रसादा न हि मेऽपारिह संशय ।
— (L 50) Ks Ms तमर ; Ds Ms s तं दे, G1 हरे (for

सं वै गच्छेद् नृपते स रवो संवाजयिष्यति ।
 उद्युत्समानो नृरतिः फलानो कल्पो गतिम् ।
 उपवाजयचः श्रुत्वा ह्रुपदः सर्वधर्मविव् ।
 नृत्वं संपूज्य दूशाहंशुर्विं आजगुयाच ह ।
 मोयुतानि वृदाभ्यष्टौ याज याजय मां विभो । [55]
 द्रोणवैरान्तरे तसं विषणं शरणगतम् ।
 प्रहस्यपुमगिहितं न क्षयं क्षत्रियो जयेत् ।
 तस्मद्रोणभयात् मां भवांश्चातुमिहाहंति ।
 भारद्वाजप्रिना दग्धं संहाद्विनुमहंसि ।
 स हि प्रहसविदां श्रेष्ठः क्षत्रात्रं चाप्यनुत्तमः । [60]
 ततो द्रोणस्तु मा जैपी(सखिप्रिदकरणात् ।
 क्षत्रियो नास्ति तुल्योऽस्य पृथिव्यां कश्चिदप्रणीः ।
 भारताचार्यमुपयस्य भारद्वाजस्य धीमतः ।
 द्रोणस्य शरमालानि रिपुदेहहराणि च ।
 पडरि धनुश्वस्य खड्गमप्रतिभं भवत् । [65]
 स हि प्राहणयेगेन क्षत्रयेगमसंघायम् ।
 प्रतिहस्य चरस्येव भारद्वाजे महामताः ।
 कातैयीपंसमो ह्येव खट्वाङ्गप्रतिभोऽपि वा ।
 सहितं क्षत्रयेगेन प्राहं वेगं हि संप्रतम् ।
 उपपथं हि मन्वेष्टं भारद्वाजं यथास्तिनम् । [70]
 क्षत्रच्छेदपरायसं जामदग्नयिभोद्यतम् ।
 नेपवस्तं पराहुंयुं न च प्रास न चास्य ।
 प्राहं तस्य हरेतेजो नञ्चातुतिहुतं यथा ।
 तस्य ह्यख्यलं घोरममसलं परीमुंवि । [75]
 प्रादृससेत्य जयति क्षत्रधर्मपुररहत्म् ।
 महाक्षत्रे च सहिते वस्यतेो विशिष्यते ।
 सोऽहं क्षत्रबलादीनो प्रह्यतेजः प्रपेदिवात् ।
 द्रोणाद्विशिष्टमासाच भवन्तं प्रहसित्तमम् ।
 द्रोणान्तकमदं पुष्टं लोभेऽं सुधिं तुजंयम् । [80]
 द्रोणशत्रुयुधेया मेऽथ पुत्रो जायत कीर्यंवान् ।
 तस्मै कुरु मे याज निर्वेषाभ्यवुदं गवाय्म् ।
 तयोद्युत्तवा तु तं याजो याजजायं यावयमसवीत् ।
 मा मैरुथं संप्रदातासि कर्मणा भवतः सुतम् ।
 क्षिममुत्तिष्ठ चाभयः संभारोऽभोपकल्पय । [85]
 प्रमुत्तवा प्रतिज्ञाय कर्म चास्यादवे मुनिः ।
 याजो द्रोणविनाशाय याजयामास तं नृपम् ।
 सुवैर्यं याजयस्कर्मं याजस्यापि सभापयः ।

एवं). Ks Ds Ts Gs M मन्वे; Gs तं वै (for तसात्), Ks Ds Ts Gs Ms M आदरं (for मन्वेष्टं). — (L. 56) Ts G वेराभिततं मां त्वं हि प्रागुमिहाहंति. — Ks Ds M om. lines 57-58. — Ts Gs Ins. after line 62:

न जयेत्यनियस्तं वै पृथिव्यां कश्चिदप्रणीः ।

— Ks Ds M om. lines 68-70, 72-73; Ds om. lines

ततस्तस्य नरेन्द्रस्य उपयाजो महातया ।
 भाषयथौ कर्म धैरानं तथा पुत्रकलाय वै ।
 त च पुत्रो महावीर्यो महातेजा महाबलः । [90]
 हृष्यते यद्रिपो राजन्भविता स तथातिवः ।
 भारद्वाजस्य हन्तारं सोऽभिसंघाय भूमिपः ।
 आजहे तं तथा यज्ञं ह्रुपदः कर्मसिद्धये ।
 प्राहणो द्विपदां श्रेष्ठो ह्युवाच य यथापि ।
 कौकिलीं नाम तां तस्य चक्रे वै पुत्रपृथिवः । [95]
 सौवामणीं तु सं पत्नीं ततः कालेऽभ्यवासात् ।
 याजस्तु ह्यनस्थान्ते देवीमाहाप्रपयत्तदा ।
 प्रेहि वै राशिं पृथपि मिधुनं त्वामुपस्थितम् ।
 कुमाराश्च कुमारी च निरुजसविपृद्धये ।
 पृथवीं ।

नालिनं वै मन मुत्तं पुण्यागन्धान्निर्भासिं च । [100]
 न पत्नी तेऽसि सूवर्धं तिष्ठ याज मम भिदे ।
 याजः ।

याजेन श्रयितं हृष्यमुपयाजेन मञ्चितम् ।
 कथं कामं न संदृश्यात्पृथपि प्रेहि निष्ठ या ।
 वैसंपायनः ।

एवमुक्ते तु याजेन हुते हविषि संरहते ।
 उत्तस्थौ पायकात्सत्साकुमारो देवसंभितः । [105]
 ज्वालारूपो पोरर्षणः किलिटी चर्मं पाषण्म् ।
 पीरः सखडः सशरो धनुष्मान्निवनदन्मुहुः ।
 सोऽभ्यारोहद्रयवरं तेन च प्रयथौ तदा ।
 जातमात्रे कुमारे च याकिङ्कान्तर्हितामवीत् ।
 पृष निष्यश्च श्रुत्युश्च भारद्वाजस्य जयते । [110]
 ततः प्रणेदुःपाञ्चालाः प्रहृष्टाः साऽपु साधयिते ।
 भयापहो राजपुत्रः पाञ्चालानां यशस्करः ।
 राज्ञः शोकापहो जात एष द्रोणबधाय हि ।
 इत्यथोष्ममश्रुत्तमददर्थं खैचरं तथा ।
 द्विरीयायां च होत्रायां हुते हविषि मयिते । [115]

कुमारी चैव पाञ्चाली वेदिमध्यासमुपिषत्वा ।
 मत्यात्पाते श्रुत्वा च याजके भरतर्षभ ।
 पुनः कुमारी पाञ्चाली सुभगा वेदिमध्यास ।
 अन्तर्वेद्यां समुद्भूता कन्या सा सुमनोहरा ।
 दयामा पञ्चपलाशाक्षी नीलकुञ्जितनूपंजा । [120]
 आजुषं विभदं कृत्वा साक्षादमरचर्गिणी ।

69-70. — (L. 75) Ks Ts Gs Ms Ms क्षत्रं महापुर. — Ks Ds M om. line 80. — (L. 81) Ks Ds Ms M मर्यामवुदं. — (L. 84) Ks Ds M शोपयत्तव. — After line 80, Ds G (except Gs) Ins.:

नाहणो द्विपदां श्रेष्ठो यथापि यथाकणम् ।

— Ks Ds Gs M om. lines 86-87. — (L. 107) Ks Ds

नीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रवायति ।
 या विभर्ति परं रूपं यस्या नास्त्युपमा भुवि ।
 देवदानवयक्षणागामीपितृता देववर्णिनी ।
 तां चापि ज्ञातां सुभ्रोगीं वायुवाचारीरिणी । [125]
 सर्वैर्योषिद्वरा कृष्णा क्षयं क्षत्रं निनीपति ।
 सुरकार्यनिर्यं काले करिष्यति सुमन्वमा ।
 अस्या हेतोः क्षत्रियाणां महदुत्पल्यस्ते भयम् ।
 शङ्कत्या सर्वैराञ्जालाः प्रणेदुः सिंहसंधवत् ।
 न चैतान्द्वैसंपूर्णानिर्यं सेहे वसुंधरा । [130]
 तथा तु मिथुनं जयै ह्रुपदस्य महात्मनः ।
 कुमारश्च कुमारी च मनोज्ञौ भरतस्यैव ।
 धिया परमया युक्ती क्षत्रेण वपुषा तदा ।
 तौ दृष्ट्वा पृथगी राज्ञप्रपेदे सा सुभाषिनी ।
 न वै मन्वन्वां जननीं जानीयातामिनाविति । [135]
 तथेत्युवाच तां याजो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ।
 तयोस्तु नामनी चतुर्दिजाः संपूर्णानसाः ।
 षष्टस्वादप्रप्यत्वाद्मूर्ध्नां शुभ्रभवदपि ।
 षष्टशुभ्रः कुमारोऽयं ह्रुपदश्च भवतिविति ।
 कृष्णेस्वेवाद्बन्कृष्णां कृष्णाभूत्सा हि वर्णतः । [140]
 तथा तन्मिथुनं जयै ह्रुपदस्य महामखे ।
 वैदिकाध्ययने पाठं षष्टशुभ्रो गतस्तदा ।
 षष्टशुभ्रं तु पञ्चाल्यमानीय ह्रुपदात्मजम् ।
 उपाकरोदृच्छहेतोर्भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 भनोक्षणीयं देवं हि भावितत्त्वान्महामतिः । [145]
 तथा तत्कृतवान्द्रोण आरमकीर्त्तयैरक्षणात् ।
 सर्वास्त्राणि तु स क्षिप्रमासवान्दष्टमात्रया ।
 Colophon.
 जनमेजयः ।
 ह्रुपदस्यापि वक्ष्ये श्रोतुमिच्छामि संभवम् ।
 कर्म चापि ससुरपत्नः कथमवापयमास्तदात् ।
 पूतविच्छामि भगन्तंरुवत्तः श्रोतुं द्वियोजनम् । [150]
 कौतुहलं जन्मसु मे कथमवापयतीव हि ।
 पैसंपावनः ।
 राजा बभूव पाञ्चालः पुत्रायै पुत्रकारणात् ।
 वनं गत्वा महाराजसंपलेषु सुदारणम् ।

आराध्यन्प्रयत्नेन तस्यापलस्य कारणात् ।
 तस्य संतप्यमानस्य वने भृगुगणायुते । [155]
 कालस्तु सुमहाप्राजन्प्रत्ययास्तुत्कारणात् ।
 स तु राजा महावीर्यैश्चापस्त्रीभ्यं समाददे ।
 किंचित्कालं वायुभक्षो निराहारस्तथैव च ।
 तस्यैवं तु महायादो वर्तमानस्य भारत ।
 कालात्प्र महाप्राजन्प्रत्ययास्तुत्पत्तम् । [160]
 ततः प्राप्ते महाराज वसन्ते कामद्रीपने ।
 फुलाशोकवने काले प्राणिनां सुमनोहरे ।
 नद्यास्तीरमथो गत्वा गङ्गायाः पञ्चलोजनः ।
 नियमस्यः स राजासीचन्द्रा भरतसत्तम । [165]
 ततो नातिचिरात्कालाद्भवं तन्मनुजेश्वर ।
 संमत्ता सहस्रा राजन्मेनकेति परिहृत्वा ।
 नद्यास्तीरे षरन्ती वै श्रीद्वन्ती च पुनः पुनः ।
 पुष्पद्रुमान्प्रभञ्जाना राज्ञो वीरनमागमत् ।
 न ददसं तु सा राजंरुधा स्थानगतं नृपम् ।
 दृष्ट्वा चापसरसं तां तु शुकं राज्ञोऽपतद्भुवि । [170]
 तथे राजा तु राजेन्द्र रजया नृपतिः स्वयम् ।
 पश्यामाकमतायुभक्षतस्तु ह्रुपदोऽभवत् ।
 ततस्तु तस्य तपसा राजपंभोवित्तात्मनः ।
 पुत्रः समभवावद्द्रोणापादान्तस्यान्वरेण तु ।
 ते तस्य कृपयः सर्वे समागत्य तपोधनाः । [175]
 नाम चकर्म विद्वांसो ह्रुपदोऽस्तिवति भूमिम् ।
 स तस्यैवाश्रमे राजन्महाराजस्य भारत ।
 वृषधे च सुखं तत्र कर्मैः सर्वैर्नृपोत्तम ।
 पाञ्चालोऽपि हि राजेन्द्र स्वराज्यं गतवान्प्रभुः । [180]
 भरद्वाजस्य शिक्षार्थं सुतं द्रया महात्मनः ।
 स कुमारस्ततो राजन्द्रोणेन सहितो वने ।
 वेदास्त्राधिगणै साङ्गन्प्रयुर्धे च भारत ।
 परया स सुदा युक्तो विचचार वने सुतस्य ।
 तस्यैवं वर्तमानस्य वने पनपैः सह । [185]
 कालात्तातिचिराद्वाजन्पिता स्वर्गमुपेयिवान् ।
 स समागत्य पाञ्चालैः पाञ्चालैर्यभिषेचितः ।
 मासश्च राज्यं राजेन्द्र सुहृदां प्रीतिवर्धनः ।
 राज्यं दरश्च धर्मेण यथा चेन्द्रचित्तिष्ठे ।

M पञ्चविराट्पञ्चदशः. — Ks Ds M om. lines 103-110, 131-193. — (L. 138) Ks Ds Ts Gs. s Ms सुत्संभ-
 वदपि; Gs पुत्रस्य संभवत्. — (L. 140) Ds Gs. s Ms-s
 "वामाकृष्णा. — Ks Ds M om. line 142. — (L. 145)
 Ks Ds भवितेति; Ds स तु गत्वा; Gs. s एवं गत्वा; Ms-s
 एवमुत्तरा. Ks Ds M om. line 147. — Colophon. Adhy.
 no.: Ts Gs-s M 82; Gs. s 83; Gs 84. — (L. 174)
 Ks Ds Ts Gs. s M वासः; Ds रात्रद् (for स्वार्दी). Ks

Ds M पारी वसन्तं; Ts Gs. s पारदोऽहरे तु ह्य. — (L. 175)
 Ks Ds. s वेनास्य कं; Ts Gs. s तस्य चापुत्रं; M देन वासने.
 — (L. 183) Ks Ds Ts Gs. s M मन्वात्पुत्रपत्न.
 — After line 183, Ds ins.:
 कश्चिं जन्म राजेन्द्र ह्रुपदस्य पुत्रस्य च ।
 — Colophon om. In Gs. s Adhy. no.: Ds 110; Ts
 Gs. s M 83; Gs. s 84.

पुत्रमथा ते राजेन्द्र यथात्परिकीर्तितम् ।
दुपदस्य जन्म राजपं पृष्टुदास्य षष्प हि । [190]

Olophou.

वैदंपायनः ।

पुत्राद्वस्तु राजेन्द्र यदा पीरवनन्दनः ।
सुषिष्टिरमजानाद्दे समये राजधधारणे ।
यौवराज्येऽभिवेकार्थमसन्नयत मन्त्रिभिः ।
ते तु शुभ्रान्वतप्यन्त पुत्रराष्ट्रम्आसदात् ।

The first adhy. of this passage is an anticipation (with v. l.) of adhy. 155. In 8 the present passage constitutes the longer version, its repetition (in 8) after adhy. 154 being only a summary. See also the remarks at the end of the footnotes to adhy. 128 (p. 574). The passage is followed by passage No. 80 below.

80

N V₁ B Da Dn D₁s ins. after adhy. 128: Ks
D₁s S after passage No. 79 above:

वैदंपायन उवाच ।

ततः संवत्सरस्यान्ते यौवराज्यपय पार्थिव ।

स्यापितो पुत्रराष्ट्रेण पाण्डुप्रभो सुषिष्टिरः ।
पुतिश्वैर्यसद्विष्टुत्वादायुंस्त्वात्तभार्जवात् ।
शूलानामनुकम्पाय तथैव स्थिरसौहृदात् ।
भूतोऽर्दीर्घेण कालेन कुन्तीप्रभो सुषिष्टिरः । [5]
पितृवृत्तदंभे कीर्ति शीलकृतसमाधिभिः ।
असियुद्धे गदायुद्धे रथयुद्धे च पाण्डवः ।
संकर्षणादशिखरं द्रष्टव्यदृशं धृष्टोदरः ।
समाप्तशिक्षो भीमस्तु सुमत्सेनसगो बले ।
प्रकाक्रमेण संपन्नो भ्रातृणामचरद्भद्रो । [10]

परादददमुष्टिवे शायवे चेष्टने तथा ।
धुरनासचभ्रान्तां विपाठानां च तत्रविवि ।
कनुवकविद्यालानां प्रयोक्ता फाल्गुनोऽभवत् ।
छापवे सोष्टवे चैव नान्यः कश्चन विद्यते ।
भीमस्तुसत्तो लोके हृति द्रोणो स्वयस्थितः । [15]
सतोऽस्यवीरुद्धःकेचं द्रोणः कीरवसंसदि ।
अगरस्वस धनुर्वेदे शिष्यो मम गुरुः पुरा ।
अग्निमेव हृति यथातस्वस शिष्योऽङ्गि भारत ।
सीधार्सीधं गमयितुमद्देवैतस्वसुत्ततः ।
तपसा यन्मया प्राप्तममोद्यमनामिभम् । [20]
अर्धं मद्दासितो नाम यद्देहेष्टविकीर्तित ।
ददता गुरुणा चोर्कं न मनुष्येर्विन्दं त्वया ।
भारद्वाज विमोक्षस्वमवपवीर्यंस्वपि प्रभो ।

80

(L. 1) D₁ (orig.) S (except T₁) पाण्डुप्रभो महावशाः
(for the posterior half). — (L. 2) S यौवराज्ये (for
पाण्डु). — T₁ om. lines 3-5; G M om. lines 3-4.
— (L. 4) Dn D₁s "मनुकंपार्थ. — (L. 5) G₁ Ms-s अथ
कीर्णेण; G₁-s अर्दीर्घेण च; Ms-s अर्दीर्घः. — (L. 6) T₁ G
Ms शिष्यो; Ms-s वेत्ती (for शिष्युः). — (L. 7) G₁ रथोद्योगे;
G₁-s रथे साने (for गदायुद्धे). N₁ अस्वयुद्धे; D₁ G₁-s गदायुद्धे
(for रथयुद्धे). T₁ G₁-s M भीमसेनोसियुद्धं च गदायुद्धं च
पारिवर. — (L. 8) D₁ G₁-s संकर्षणादशिक्षितवात्; T₁ G₁-s
M अणुकादशिक्षेवात्. Some MSs. transp. द्रष्टव्यं and शिक्षां.
T₁ G₁-s M गदायुद्धं च वीर्यवान्. — After line 8,
G₁-s ins.:

ते तं शुभ्रान्वतप्यन्त पुत्रराष्ट्रमजानादात् ।

— (L. 9) D₁ S (except T₁) समाप्तविवेः सोप्यासीत्. G₁
M (except Ms) "सगो बली. — After line 9, T G₁-s
repeat line 1 (with S reading). — (L. 10) D₁ S
गदादशिक्षां सं. — (L. 11) D₁ T₁ G रूपवे चातिनेत्रने.
— After line 11, D₁ (marg. sec. m.) S (except T₁)
G₁-s ins.:

रथयुद्धे च मोक्षे च तोमरदण्डेऽपि च ।

D₁-s T₁ G₁-s M cont.: T G₁-s ins. after line 11:

असिश्चक्रिगदायुद्धे श्रुवाप्रतिभोऽर्जुनः ।

— (L. 12) D₁ T₁ G M सुतेजसां; N₁ (N₁ om.) V₁ Dn
D₁ T₁ च मारत् (for च तस्वविवि). — (L. 13) D₁ T₁ G M
पाण्डवो (for फाल्गुनो). — After line 13, D₁ (marg.
sec. m.) S (except G₁-s) read lines 33-34. — (L.
14) T₁ G रूपवरासीधवान्. — (L. 15) S (except T₁)
वीरवस्तीः सं. D₁ S (except T₁) द्रोणोऽभ्यगातत. — After
line 15, G₁-s read lines 33-34, 31-32; while T₁
G₁-s read lines 31, 32; G₁ on the other hand, read
the lines 8, 12, 13 of the passage given under line
30, followed by lines 31-32. — (L. 16) S (except
T₁) अथाप्रवीचता द्रोणः फल्युनं जनतेसदि. — (L. 17) N₁ D₁-s
S (except T₁) तदा (for पुरा). — (L. 19) D₁-s Ms "थं
गतः पार्थः; T₁ G₁-s-s सीधार्थिगतः पार्थः; G₁-s "थं गतं पार्थः;
Ms-s "वीरगतः पार्थः. S (except T₁) मया संकर्मितं त्वपि (M
"तस्वविवि). — (L. 20) S (except T₁) हर्दं (for यत्).
— (L. 21) N₁ M दत्तां (for अदि). — (L. 22) S (except
T₁) ददता चासि संदिष्टो. — (L. 23) G₁-s M प्रयोक्तव्यं.
T₁ G₁-s प्रयोक्तव्यं त्वया वीर. D₁ G₁-s M अर्धं संयुग (M
संयुग)पुर्णैः; T₁ G₁-s प्रवेयं च तथैव हि. — After line

यस्वयासमिदं वीर दिव्यं नाम्नोऽर्हति त्विदम् ।
 समयस्तु स्वया रक्ष्यो मुनिस्तुष्टो विद्यां पते । [25]
 आचार्यदक्षिणां देहि ज्ञातिभ्रामस्य पश्यतः ।
 द्दानीति प्रतिज्ञाते फाल्गुनेनाश्रयोद्भूतः ।
 युद्धेऽहं प्रतियोद्धव्यो युधपमानस्त्वयानव ।
 तथेति च प्रतिज्ञाय द्रोणाय हुस्वुंगयः ।
 उपसंगृह्य चरणौ स प्रायादुत्तरां दिशम् । [30]

स्वभावादगमच्छब्दो महीं सागरमेखलाम् ।
 अर्जुनस्य समो लोके नास्ति कश्चिद्भुवंपरः ।
 गदायुद्धेऽस्ति युद्धे च रथयुद्धे च पाण्डवः ।
 पारगाश्च धनुयुद्धे बभूवुः धनंजयः । [35]
 नीतिमानसकलां नीतिं विदुश्चाभिवन्देत्सदा ।
 श्रदाप्य सहदेवोऽपि आदृणां बहूते वरो ।
 द्रोणेनैव विनीतश्च आदृणां नकुलः प्रियः ।

23, K4 Ds S ins. :

यद्यप्यन्तर्हितं भूतं किंचिदुच्यते हि त्वया ।
 भारद्वाज तदा तेन हन्यास्त्वल्लेण संयुगे ।
 [L. 1] T G हुद्वे त्वया सद्यः — (L. 2) T G श्लेणे (for अक्षेणे) ;
 G cont. :

तत्त्वया हि प्रयोक्तव्यमेतद्दे शुराशतानम् ।
 महतेजस्तदेतेन हन्याः शक्षेण संयुगे ।
 — (L. 24) K4 B1 Dn T1 त्वया प्राप्तमिदं वीरः ; T3 G M
 श्वातं तत्त्वया वीः । K4 दिव्यं नान्यार्थसाधकम् ; T3 G M नाम्नो
 दिव्य (or दिव्यं नान्यत्) त्वदर्हति. — (L. 25) T2 G4. s M
 बलवान्तमयो रक्ष्यः ; G1. s. s समश्च रथयो बलवान्. M s मुनिलोको ;
 Da नस्तिस्तुष्टो ; T2 G4 s इति दृष्टो ; G1. s. s ईदृशो हि ; M इति
 सिध्यः — (L. 26) M शान्तिप्रामाण्यंति. — (L. 27) Om.
 in M. Many MSS. द्दानीति. Da T G फल्युनेन. — (L. 28)
 28) T2 G 'मानोऽर्थहं रणे ; M 'मानो हि संयुगे. — T2 G4 s
 ins. after line 28 : T1 (om. line 1), after line 29 : G1
 (lines 30-42 only), after line 30 :

स हि मातुलजोऽभूत् चराचरयुगः पिता । [20]
 को हि तं जेजुमीरेत जनत्रातमहितं नरः ।
 श्यालश्च ते सखा चासौ तस्य स्वं प्राणवधमः ।
 श्रेष्ठमभ्युपिकं तस्य तव सद्यमवसितम् ।
 न तेन भवतो युद्ध भविता नर्मतोऽपि वा ।
 अपि चायं तव पुरा शक्षेण किल चोदितः । [25]
 गोकुले वर्षमानस्तु नन्दनोपस्य कारणात् ।
 ममाद्यः पाण्डवो लोके दृषियर्था पुरयोऽसम् ।
 कौन्तेयत्वत्तः भीमानर्जुनो नाम वीर्यवान् ।
 युवो भारापहरणे साहाय्यं ते कर्तव्यम् । [30]
 तदर्थमभयं देहि पाहि चात्सकृते प्रभो ।
 शतयुक्तः पुण्डरीकाक्षस्तदा शक्षेण फल्युन ।
 तसुवाच ततः श्रीमान्शुभ्रचक्रगदाधरः ।
 जानामि पाण्डवे बधे जात पापं विदुष्वधुः ।
 पुत्र परमधिष्ठ सर्वशकृतां वरम् । [35]
 पालयामि ह्यदरां त जीवलोकमहापुत्रम् ।
 आययोः सख्यसदृशं न च लोके भविष्यति ।
 यत्सङ्कतः स मङ्कलो यस्त देहि स मामपि ।
 यन्मे विच त्तु तत्स्य त विनाह न जीव्ये ।
 इति पार्थ पुरा शकमाह सर्वेश्वरो हरिः । [40]
 तस्मात्प्रापि सदृशस्त विनाशयिष्यः पुनान् ।
 न चेह भविता लोके तमेव शरणं प्रज ।
 शरण्यः सर्वभूताना देववरो जनार्दनः ।
 — (L. 29) S तत्तथेति प्रति. — (L. 30) S युपिद्वित्वेणोभय
 (for the posterior half) — After line 30, Ds ins. :
 सर्वामधीतवात्रीति पातान्मपिदेवता ।
 नितवम्स्यन्त्रात्रिलास्त्रोकापुत्रिमतां वरः ।
 — After line 15, T2 G4. s M road lines 31-32 ;
 G1. s. s, lines 33-34, 31-32. — (L. 31) T2 G (except
 G4. s) अमवत् (for अगमत्). — (L. 33) Ds T2 G4. s M
 गजशुभ्रश्च यः ; T1 G4. s. s गजयुद्धेऽप्युद्धे च. T2 G (except
 G4. s) भारत (for पाण्डव). — After line 33, T G
 (except G4. s) ins. :
 रिस्यमानुषार्जुनानसत्र युधपदरा ।
 शर्वीतशक्तिमतामृच्छास्त्रि च तव पुरोः ।
 — (L. 34) M पारगो मुष्टुद्धे च. — (L. 35) S (except

त तथेति प्रतिज्ञाते द्रोणाय हुस्वुंगये ।
 द्रोणो जगदा वचन समालिङ्ग्य तु फल्युनम् ।
 यन्मयोक्तं पुरा पार्थ तव लोके नरः कथिद ।
 सदृशं वारये नैव सर्वप्रहरणे युधि । [5]
 तत्सदा च मया सम्यक्च द्रुष्यो च ववैते ।
 देवा युधि न शकाल्वां योक्तुं देवान न दानवा ।
 नादं त्वचो विशिष्टोऽस्ति किं पुनर्मानवा रणे ।
 पृच्छस्तवापिचो लोके यो हि वृणिकुलोद्भवः ।
 कृष्णः कमलपद्मक्षः कसकालीयध्वजः । [10]
 स जेता सर्वेशोकाना सर्वप्रहरणायुधः ।
 नैतान्ना ते पाथीह भवाभ्यन्तवर्तिगिह ।
 सदधीन जगत्सर्वं तत्तन्मीन तदुद्भवम् ।
 तत्परं न विजानन्ति मदीशानामरयोऽपि वा ।
 तस्याभिव्रमदो व्रदा सर्वभूतानि निर्दिमे । [15]
 न एव वनां मोक्षा च सर्वतां च जगन्मयः ।
 स एव भूत मय्यं च भवद्य पुरश्चः परत ।
 निलः सर्वगतः स्थापुत्रचलोऽप्य सनातनः ।
 प्रादुर्भवति योगात्वा पाण्डवार्थं स लीलया ।
 तपुष्यो हि न ज्ञादेत न ज्ञातो न जनिष्ये ।

चित्रयोषी समाज्ञातो यधुवातिरयोदितः ।
 त्रियर्षेकृतयज्ञस्तु गन्धर्वाणामुपपद्ये ।
 अशुंनमप्रमुदः पार्थेः सौवीरः समरे हतः । [40]
 न वनाक पदो फलुं यं पाण्डुरपि धीर्षवान् ।
 सोऽशुनेन वषां नीतो राजासीधयनाधिपः ।
 अनीय षलसंपन्नः सदा मानी कुरुप्रति ।
 वित्तलो नाम सौवीरः दान्तः पार्थेन धीमता । [45]
 दृचमियमिति षयात् संभ्रामहृततिश्रयम् ।
 सुमित्रं नाम सौवीरमशुंनोऽद्रमयच्छरैः ।
 भीमसेनसहायश्च रथिनो मरुधन्वसु ।
 अशुंनः समरे प्राच्यानसर्षानिकरयोऽजयत् ।
 यथैवैकरथो गत्वा दक्षिणतस्तत्रदिशम् । [50]
 धनीयं प्रापयामास कुरारुद्रं धनंजयः ।
 एवं सर्वे महात्मानः पाण्डवा मनुजोत्तमाः ।
 परराष्ट्राणि निर्जित्वा स्वराष्ट्रं पशुधुः पुरा ।
 यतो बलमभिययात् विज्ञाय दृष्टयन्निनाम् ।
 दूषितः सहसा भावो घृतराष्ट्रल पाण्डुपु । [55]
 स चिन्तापरमो राजा न निद्रामलमविशति ।
 Colophon.

In some MSS. this passage is followed by passage No. 81 below.

81

Ks N̄ V1 B D Ms-s (the latter four MSS. om. lines 49-103) ins. after passage No. 80 above: T Gs. s, after passage No. 83: Gs. s, after adhy. 130: Ms (om. lines 49-103), after l. 129. 1:

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा पाण्डुसुतानीरान्बलोत्रितान्महौजसः ।
 घृतराष्ट्रो नदीपालश्चिन्मानमगमदातुः ।
 तत आहूय मत्प्रसं ररजनास्त्रार्थेतिमाम् ।
 कणिकं मप्रियो धेष्टं घृतराष्ट्रोऽयपीह्वचः ।

घृतराष्ट्र उवाच ।

उत्सिष्ठाः पाण्डवा तिलं तेभ्योऽसृपे द्विजोत्तम । [5]
 तत्र मे निश्चिततमं संविधिप्रहकारणम् ।
 कणिकं मतमराचश्च करिष्येऽहं यचक्ष्व ।

T1: उच्चतास्तनलं नीतिं भोजान्द्रुकिमतां वरः. — After line 35, S ins.:

अन्ने शस्त्रे च शस्त्रे च रथनागायकर्मणि ।

— (L. 36) S (except T1) अचरत् (for वधुते). — (L. 38) V1 Dn T1 समाख्यातो. Da रथोपिकः; T2 Gs. s रथो जुधि. G1 वपुश्चाश्रिदां वरः; M वाक्यविधारदः. — (L. 39) S उचयनेस्तु गांधारणा. — (L. 40) N̄s वीरेः; M सर्वैः (for पार्थैः). Ds S सौवीरः and ह्याः. — (L. 42) Ks Ds S स राजा (for राजासीध). — (L. 43) S कर्त्तनस्तत्रल्लि (T1 Gs. s 'धि) मानी. — (L. 44) Ks Ds S कुंतलो; N̄ V2 सिधुलो; Bs Da सिधुलो (for सिचलो). Ds S दतः (for दासः). — (L. 45) Dn दृचमिन्नः; Ds S दं (or दं) तवकः (or कं). Ds S युरं (Ds Gs M पुरा) पार्थस्य कर्मणा (T1 सर्वे सपृक्षितवः; Gs संग्राम्य तेजसा; Gs M 'स तेजसा). — After line 45, Ds (which om. line 46) ins.:

जितः स समरे प्राच्यानसर्षानिकरयोऽजयत् ।

— (L. 46) S (except T1 Gs. s Ms) अनिजं. G (except Gs. s) अमर्षयत्. T2 Gs. s. 4-8 M धृपे; Gs रणे (for शरेः). — (L. 47) Ks N̄ V2 Bs. s Dn Ds रथानां; Ds T1 Gs गत्वा वै; T2 Gs. s. 4-8 हत्वा च (G1 यो; Gs. s वै); M सरथो (for रथिनो). Ks N̄ V1 Bs Da Ds अशुंनं च सः; Ds T2 मरुधन्वनाः. — After line 47, S (except T1 Gs) ins.:

प्रतीच्यान्तमरे राजनिगम्य मत्प्रार्थम् ।

— (L. 48) Om. in M. T2 G transp. प्राच्यान् and रूपान्. — (L. 49) T2 G तिलवा (for गत्वा). M तथा वै

औरतो तिलवा. Ds S दाशियात्वात्त्रापिधाना. — (L. 50) M धनीयान्. — After line 50, S (which om. lines 51-52) ins.:

अतः पशुदरो वर्षे सर्वमेतथकार सः ।
 तं इहा पावराष्ट्रानां ततो भयमभाषत ।
 स सर्वांगघृतराष्ट्रस्य पुत्रान्विमचकार ह ।
 भीमसेनो मदावाष्ट्रबलदुष्यवां वरः ।
 अदुष्टमार्त्तं स दोषैर्भेष्टदुष्टदुष्टदुःखः ।
 पावराष्ट्रान्नाथा सर्वं भयाङ्गीभिस्य कर्मणः ।
 सान्द्रा कर्मणिः पाथान्तगतान्दितलक्षणात् ।
 बलाद्भद्रगुणालिभ्यो विमियुर्दोषदुःखः ।

— (L. 53) Some MSS. अतिल्लवान्. — S om. line 55. — Colophon om. in Ks N̄ V1 Ds. Adhy. no.: B1 156; B2 132; Da. s 138; Ds 141; T1 134; T2 Gs. s M 84; Gs. s 85.

81

Ts Gs M om. lines 1-7; T1 Gs. s om. lines 1-3. — S spells the name of the fictitious minister throughout as कणिक. — (L. 4) Ds संदं पत्रच्छ कणिक-मालं मंत्रदितमाम्; G (Gs om.) ततः कथिकमानास्य घृतराष्ट्रो-प्रवीदिद्यम्. — (L. 5) T1 तेभ्योऽस्तमर्षदं दिज; G (Gs om.) तेभ्योऽस्तमर्ष वै सदा. — (L. 6) G (Gs om.) वर्य मे सद्युत्तरस्य यद्भनेत्येभ्योऽस्तमर्ष. — (L. 7) N̄s B1. s त्वं समाचक्ष्व; Dn Ds त्वं मयाचं; Ds घतमनां; G (Gs om.) तत्पत्ना (for मयमाचं).

वैशंपायन उवाच ।

स प्रसन्नमनास्तेन परिशुष्टो द्विजोत्तमः ।
उवाच वचनं तीक्ष्णं राजशास्त्रनिदर्शनम् ।
कणिक उवाच ।

शृणु राजसिद्धं तत्र भोच्यमानं मया नघः । [10]

न सोऽभ्यसूया कर्तव्या ध्रुवितत्कुलसत्तम ।
नित्यमुद्यतदण्डः स्यात्सिद्धं विदुषोऽपौरुषः ।
अच्छिद्रश्छिद्रदर्शी स्यात्परेषां शिवरानुगः ।
नित्यमुद्यतदण्डाद्धि भृशमुद्विजते जनः ।
तस्मात्सवांगि कायांगि दण्डेनैव विधारयेत् । [15]

नाख छिद्रं परः पश्येच्छिद्रेण परमन्विष्यात् ।
गूढेष्कर्म इवाद्धानि रक्षेद्विवरणमारमनः ।
नासम्भकृतकारी स्यादुपभन्त्य कदाचन ।
कण्टको ह्यपि दुद्विद्वन्न आर्त्तावं जनयेच्चिरम् ।
वधमेव प्रशंसन्ति शास्त्राणामपकारिणाम् । [20]

Ds मनसाचक्ष्व कणिक. Dn करिष्ये वचनं तद्ये; G (Gs om.) करिष्यामः कथं वचं. — After line 7, Ds S (except Tt Gs) ins.:

वैशंपायनः ।

दुर्योधनोऽथ शकुनिः कर्णदुःशासनावपि ।
कणिकमुपसंगम्य मन्त्रिणं सौवलय च ।
पश्यन्मुरंतश्रेष्ठ पाण्डवानप्रति नैकधा ।
प्रवृद्धाः पाण्डवा श्लेते निर्ले तन्व्यकसाम्बन्धम् ।
अत्र मे सद्यक्षस्य यद्भवत्येतेनकारकम् ।
कणिक तत्रमाचक्ष्व कारिष्यामः कथं वचम् ।

— (L. 8) S उवसन्नाय (T Gs उपपन्नय; G-4.० संप्रपन्नय) तस्मै स परिशुष्टवर्षं (T Gs परिशुष्टवर्षं; G-2.० 'शुष्टयो'; Gs 'शुष्टोति)-
वितया. — (L. 9) Da राजभयोर्भेददर्शनं; Dn राजशास्त्राभेददर्शनं;
Ds नीक्षिशास्त्रं; S (except Tt Gs.) 'निदर्शनाय. — S
(except Tt) om. lines 10-11. — (L. 12) Tt G-1.३.६.
उदतं; Gs. ० M च वृत्' (for विवृत्). — T G-1.३.६.६ ins.
after line 12:

निले च शक्राणाः पुण्या नृपेण हितमिच्छताः ।
सद्यो नृपो हि विप्रस्य पालने दुष्टनिष्ठे ।
उभान्मां वर्षते भर्षो भर्षेवृष्या जितानुमी ।
लोकधारां परथैव तस्माद्धर्म समाचरेत् ।

— Gs om. lines 14-18. — (L. 15) S (Gs om.) भूतानि
(for द्वापानि). Ks Bs. Ds प्रसाधयेत्; S (Gs om.) अग्नि-
पालयेत् (for विधारयेत्). — After line 15, T G-1.३.६.६ ins.:

हृत्पायरापं युवर्षं दृष्ट्वा नः क्षमते युवः ।
तेनाभयमानाम्प्रोति पापं चेह परत्र च ।
नो विभृङ्गिष्यकाप्योतेऽथो नो विकुरुतेऽभयः ।
समानवित्वा हत्वा च द्वापरीनाय तद्वनम् ।
नो वैदुरि नियुजा ये स्वासन्ति वयामागनः ।

सुविदीर्णं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ।
आपद्यापदि काले च कुर्वति न विचारयेत् ।
नावज्ञेयो रिपुस्त्रात हुबंलोऽपि कथंचन ।
अत्योऽप्यग्निर्वनं कृच्छं दृहत्याश्रयसंश्रयात् । [25]
अभ्यः स्वादन्ध्वेलायां वाधिर्ममपि चाश्रयेत् ।
कुर्याच्छणमयं चापं श्रयीत मृगशासिकात् ।
साग्न्यादिभिरुपायैस्तु हन्याच्छुद्धं वरो स्थितम् ।
दया तस्मिन्न कर्तव्या दारणागत इत्युव ।
निरुद्धो हि भवति न हताजायते भयम् ।
हन्यादमित्रं दग्नेन तथा पूर्वैयकारिणम् । [30]
हन्याद्भीष्मपञ्च ससेति परपक्षस्य सर्वथाः ।
सूक्ष्मेवावितोदिच्छान्स्वपरपक्षस्य नित्यथाः ।
ततः सहायोऽस्त्यक्षान्स्वार्थं तद्वनन्तरम् ।
छिन्नयेत् क्षाधिष्ठाने सर्वं सज्जीविनो हताः ।
कथं नु शास्त्राशिष्टेरंदिशुभ्रले वनस्पतौ । [35]

राजा नियुजापुत्रुषणानाहाप्यर्षोकोविदात् ।
ये नियुजास्तथा केचिद्रात्र वा यदि वा पुरम् ।
ग्रामं जनपदं वापि वाप्येयुर्वदि वा न वा ।
परीक्षयायं विशुद्धेदानतारुण्यरूपिणः ।
परीक्ष्य पापकं जन्मद्वन्द्वमादय संशयः ।
— Gs Ms-s om. line 16. — Before line 19, Gs. 4
(om. line 1) ins.:

न श्रुत्वानश्रुताजेद्र कर्तव्या हि कदाचन ।
न शत्रुपक्षादुपयो विमोक्षय्यः कथंचन ।
— (L. 19) S 'को हि दुश्चित्तः. — Ms-s om. lines
21-27; Ms-s om. lines 21-28. Ns Tt Gs-s read lines
21-28 after line 35; Gs-s read lines 21-27 after
line 35. — (L. 21) Ks Bs. 'वीर्यं; Ns Da Tt 'स्तोत्रं
(for 'दीर्घं). Tt G सुविक्रान्तं सुविस्तीर्णं. T G (except G-1.३)
सुपलायनं. — (L. 22) T G आपदायय (Gs. 4 'गम-') कालेषु
कुर्यान्नात्र विचारणा. — After line 22, T G ins.:

कथं नु परियास्मानो न च शयाभदे वयम् ।
दाख्येन गृहीताश्च न प्रपञ्चेम र्दधिमि ।
(cf. ins. in Ds after line 35). Tt G om. lines 23-24.
— (L. 25) S (except Tt) संभवेत्. — Tt G om. lines
27-28. — (L. 29) S हत्वा च रिपुभोजना (for the
posterior half). — (L. 30) S हृदये (for दग्नेन). S
(except Tt) हन्यात् (for तथा). — (L. 33) S शोकेन संश्र-
यशास्त्रिण्यस्तसर्वोत्थेयतः. — (L. 35) Tt G Ms विदुषः; Ms-s
वीर्यु. — After line 35, Ns Tt Gs-s read lines 21-
28; G-1.३.६.६. — After line 35, Ds ins.:

वर्षं चारं द्वापामोऽन्यात्रद्वापामदे वयम् ।
दाख्येन गृहीताश्च न प्रपञ्जेन र्दधिमि ।
cf. ins. in T G after line 22. — M om. lines 36-42.

पुत्रमः स्वाद्विद्युतो तिलं विचरदर्शकः ।
 राजद्वान्यं सपत्नेषु निलोद्दिभः समाचरेत् ।
 अश्याधानेन यज्ञेन कापयेण जटाजिनैः ।
 लोकांश्चिन्वासयित्वा च ततो लुम्बेद्यथा वृकः ।
 अङ्गुशं चौचमित्वाहुरर्थानमुपधारणे । [40]
 आनाम्ब फलिनीं शाखीं पकं पकं प्रसातयेत् ।
 फलाच्योऽयं समारम्भो लोके पुंसं विपश्चिताम् ।
 बहेदुमित्रं रून्धेन धावरालाल्य पर्ययः ।
 ततः पर्यागते काले भिन्धाहट्टमिवात्मनि ।
 भिमिन्नो न विमोक्तव्यः कृपणं बह्वृषि युवन् । [45]
 कृपा तस्मिन्न कर्तव्या हन्यादिवापकारिणम् ।
 हन्यादुमित्रं सान्धेयं तथा दानेन वा पुनः ।
 तथैव भेददृग्द्वयार्थं सर्वोपायैः प्रसातयेत् ।
 घृतराष्ट्र उवाच ।
 कथं सान्धेयं दानेन भेदैर्दृग्डेन वा पुनः ।
 भिमिन्नः शक्यते हन्तुं तन्मे मूर्ध्नि यथातथम् । [50]
 कणिक उवाच ।
 शृणु राजन्वया वृत्तं धने निवसतः पुरा ।
 जम्बुकस्य महाराज नीतिशास्त्रार्थदीर्घनिः ।
 अथ कश्चिःकृतप्रज्ञः शृगालः स्वार्थेपिडितः ।
 सतिभिन्धैवसत्सार्थे व्याघ्राजुलुपुत्रकमुञ्चिः । [55]
 तेषाद्भयन्विपनि तस्मिन्मन्थितं शृगपूपयुग्म् ।
 अशक्ता प्रहृष्टे सस्य ततो मन्त्रमन्त्रयन् ।
 जम्बुक उवाच ।
 असकृद्यतितो द्वेष हन्तुं व्याघ्रं धने त्वया ।

युवा वै जवसंपन्नो बुद्धिशाली न दास्यते ।
 मृषिकोऽस्य दायानस्य चरणौ भक्षयत्यवयम् ।
 अधेनं भक्षितैः पादेष्वर्गमो गृह्णातु वै ततः । [60]
 ततो वै भक्षयिष्यामः सर्वं बुद्धिमानसाः ।
 कणिक उवाच ।
 जम्बुकस्य तु तद्वाक्यं तथा चक्रुः समाहिताः ।
 मृषिकाभक्षितैः पादैर्दृग्ं व्याघ्रोऽप्यधीक्षदा ।
 दृष्ट्वा विचेष्टमानं तु भृगो मृगकलेपरम् ।
 आत्वागच्छत भद्रं वो रक्षामीत्याह जम्बुकः । [65]
 शृगालवचनोऽपि गताः सर्वे नदीं ततः ।
 स चिन्तापरमो भूत्वा तस्यै तत्रैव जम्बुकः ।
 अथाजताम पूर्वं तु छात्वा व्याघ्रो महाबलः ।
 दद्रीं जम्बुकं चैव चिन्ताकुलितमानसम् ।
 व्याघ्र उवाच ।
 किं घोषति महाभाश त्वं नो बुद्धिमतां वरः । [70]
 अतिश्चा विभित्तन्यथ विददित्व्यामहे वयम् ।
 जम्बुक उवाच ।
 शृणु मे एवं महाबाहो यद्वाक्यं मृषिकोऽप्यवीर ।
 शिखलं शृगारजस्य मयाचार्यं सुगो हतः ।
 भद्राह्वबलमाशित्य वृषिमथ गमिष्यति ।
 गतेमानस्य तल्लैवगतो अर्धं न रोचये ॥ [75]
 व्याघ्र उवाच ।
 प्रवीरि यदि स श्रेयं काले ह्यस्मिन्नप्रोचिन्तः ।
 स्वबाहुबलमाशित्य हनिष्येऽहं धने चरान् ।
 खादिष्ये तत्र मांसानि इषुत्तया प्रस्थितो धनम् ।

— (L. 36) T₂ G प्रकृष चापि वरतो (G एकप्रापि वरंस्तत), and *दर्शनं (for *दर्शकः). — N₁ om. lines 37-46. — (L. 37) N₁ राजन्धवसपत्नेषु; B₂ राजा राजन् स; D₂ राजनिर्वा स; T₂ G राजन् (G_{1,2,4} राजानः; G₂ राजना) अक्षसंपन्नो. K₂ सदा भवेत्; T₂ G ततो भवेत् (for समा*). — (L. 39) T₂ G लोकां प्रसाय(G₂ शालः; G₂ स'जाप)यित्वा च. — (L. 40) S उपपादने (for *धारणे). — (L. 41) N₁, V₁ D₁ D₂ D₃ कलिता. N₁ B₂ D₂ D₃ कलं पकं; T₂ G पक्त्वा पकं. — T₂ G om. line 42. — (L. 44) N₁ D₂ D₃ प्रसातये. T₂ G M ततः काल(T₂ G_{1,2,4} सार)मुपादाय. — (L. 45) K₂ T₂ G_{1,2,4} भिमिन्नं न मोक्तव्यः; G_{1,2,4} भिमिन्नो न च मुच्येत; M^o श्री नास मुच्येत. — (L. 46) Some MSS. transp. तस्मिन् and न. K₂ इत्यं तस्य न कर्तव्यं; S इत्युपमन्त्रि कर्तव्यं. — (L. 46) S (except T₁) तथा भेदेन द्येन. For महाभवेत्, MSS. 'साय', 'पात', 'शानं', 'ताप'. — M om. lines 49-103. — (L. 49) T₂ G भेदैर्दृग्देव्यापि वा. — (L. 51) T₂ G धने नमति जंबुकः. — T₂ G om. lines 52-53. — (L. 54) T₂ G सखायसस्य व्याघ्रश्च द्वयो

नकुलमृषिकी. — (L. 55) G (except G₁) हि धने (for विधने). — (L. 55) T₂ G अर्जुनत् (for अमन्त्रयन्). — (L. 59) B₂ D₂ S (G₁ om.) चरणान्. — (L. 60) V₁ B (except B₂) D₂ D₃ दृष्ट्वा (for गृह्णातु). K₂ T₂ G_{1,2,4} ततो व्याघ्रः प्रधावन्; G₂ सृगं व्याघ्रो हनेत्तरा. — All MSS. except D₂ om. गमिष्यन्. — (L. 63) T₂ G अहन्त् (for अवधीत्). — T₂ G om. line 64. — (L. 64) N₁ D₂ इद्वैवाचेष्ट. — (L. 65) T₂ G खासि इषुत्तयम्. — After line 66, V₁ B₂, D₂ S T₂ G ins. सचिन्तयतो मनसा मांसवृषि पुनः पुनः । — V₁ B₂ D₂ T₂ G om. line 67. — (L. 68) T₂ G अवागच्छत पूर्वं हि. — (L. 69) V₁ B₂ D₂ S T₂ G जंबुकस्या-भक्तन (V₁ B₂ D₂ S आले च जंबुकस्य) तथा चिन्तापरो (or 'कुलो) वर. — (L. 71) T₂ G विभित्तन्यथाशितापीषि' सुखम्. — (L. 72) T₂ G महाभाश. T₂ G वरतो (G_{1,2} सर्वा वारं). — (L. 74) T₂ G सुधिवस्य न विष्यति. — (L. 75) T₂ G तस्यैवं गमितस्त्वय (T₂ G_{1,2} गन्तस्त्वय) ततो etc. — (L. 76) T₂ G (G₁ om.) नयेवमगीतसत्सार्थे चास्पयवरो. — (L. 77)

एतस्मिन्नेव काले तु भूपिकोऽप्यत्रजगाम ह ।
 तमागतमभिप्रेक्ष्य शृगालोऽप्यत्रवीद्वच । [80]
 जम्बुक उवाच ।
 शृणु भूपिक भद्रं ते नकुलो यदिहाप्रवीत् ।
 शृगमांसं न खादियं गरमतेष्व रोचते ।
 भूपिकं भक्षयिष्यामि तन्नवाननुमन्यताम् ।
 तच्छ्रुत्वा भूपिको यावयं संरक्ष्य प्राद्रवन्नयात् ।
 तत खात्वा स वै तत्र आजगाम वृको नृप । [85]
 तमागतमिदं वानयमप्रवीजम्बुककलात् ।
 शृगराजो हि संकुद्धो न ते साधु भविष्यति ।
 सकलत्रस्त्रिहायाति कुर्वन् यदनन्तरम् ।
 एवं संशोदितक्षेत्रे जग्जुकेन तदा वृकः ।
 वृकाचलुम्पनं कृत्वा प्रयातः पिशिताशन । [90]
 एतस्मिन्नेव काले तु नकुलोऽप्यत्रजगाम ह ।
 तमुवाच महाराज मकुल जम्बुको वने ।
 स्वबाहुबलनाभिल निर्जिताक्षेऽप्यतो गताः ।
 मम दृष्या नियुद्धं त्वं भुङ्क्ष्व मांसं यथेप्सितम् ।
 मकुल उवाच ।
 शृगराजो वृकश्चैव बुद्धिमानपि भूपिकः । [95]
 निर्जिता यथवा पीरास्यस्वादीतरो भयात् ।
 न त्वयाम्युसहे योद्धुमिच्छुत्वया सोऽप्युपागमत् ।

कणिक उवाच ।
 एवं तेषु प्रयातेषु जम्बुको हृष्टमानस ।
 खादति स्व तदा मांसमेकः सन्मञ्जनिश्चयात् ।
 एवं समाचरन्नित्यं सुखमेपति भूमिपः । [100]
 भयेन भेदेयज्ञैर्न शर्मन्लक्षिकर्मणा ।
 लुब्धमर्थप्रदानेन सभं न्यून तथौजसा ।
 एवं ते कथितं राजन्शृणु चाप्यपरं तथा ।
 पुत्रः सखा वा भ्राता वा पिता वा यदि वा गुरुः ।
 रिपुस्थानेषु यतन्तः कर्तव्या भूतिवर्धना । [105]
 शपथेनाप्यरिं हन्यादर्थदानेन वा पुत्र ।
 विषेण मायया वापि नोपेक्षेत कथंचन ।
 उभौ चेत्संशयोपेतौ श्रद्धावांस्तत्र वर्धते ।
 शूरोरप्यवहितस्य कार्याकार्यमजानतः ।
 उत्पद्यप्रतिपक्षस्य न्यायं भवति शासनम् । [110]
 कुद्धोऽप्यकुद्धरूप स्वातिस्मत्पूर्वमिभाषिता ।
 न चाप्यन्यमपभ्रवंसेत्कदापिकोपसंतुतः ।
 प्रहृष्यन्निप्रवं शूरापरद्वरूपि भारत ।
 प्रहृत्य च कृपायीत शोचेत च रुदेत च ।
 आधासत्येषां पितृ पर सान्त्वधर्माथं प्रतिमि । [115]
 भयास्य प्रहरेत्काले यदा विचलिते पथि ।
 अरि शोरापराधस्य धर्मनाभिलसि तिष्ठत ।

Ts G इतिष्वादि. — (L. 78) Ts G खादिष्वादि तु मांसं.
 — After line 79, Gs ins.:
 वष्यस्य भूपिकसेति नकुलायामवीद्वच ।
 — (L. 80) Om in Ns Ts G. Ns s Dn Ds 'त्रेस
 — (L. 82) B1 e Ds Ts शव (for नर). V1 B1 Da
 रोचये Ts G वपनसदिष्यस तद् (for the posterior half)
 — (L. 84) Ns Da Dn Ds 'स्त प्रगतो (Da 'यदी) विल.
 — (L. 85) Ts G तत ज्ञातस्तदा तन्न त्वान्. — Ts G
 (except G1.s) om line 86. — (L. 87) Ts G 'दो न न'
 साधु कतिपयति. — (L. 90) Ks वृकोप्यनश्न कः; Ns s V1
 Dn Ds s ततोवत्पन कः, Ns वृकोदरमल कः, T G भीतो(Ts
 वृको)वृत्तेन वृत्ताथ. — (L. 92) Ts G ततो राजन् (for
 गदातरा). — (L. 93) Ts G1 s 'ले मया हात, Gs 'ले
 सामागत. — (L. 97) Ks न त्वया जत, Ns V1 B1 Da Dn
 Ds Ts न त्वयापुस, Ds न वेदयुस, G1 s s नाहनप्युस, Gs
 न घट हसत, Gs न त्वद् हसत, Gs न त्वामस्य Ks D1 s s
 'वना घोष्यापहमद, B1 s 'वना सावपाग, Ts G 'वना गं विरो
 ह. — (L. 98) B1 s Ts G तेवपरयातेषु — (L. 99) Ts G
 (except G1.s) हलेव मदीश्वराद — Gs om line: 100-
 102 — (L. 100) Om. in T G1.s. N1.s V1 Dn Ds
 पपेज. Dn भूपि. — (L. 102) Ts G (Gs om.) सत्येनेन
 शमीमत् (for the posterior half) — (L. 103) Ts

Gs s s मम, Gs s नृप (for तथा). — (L. 104) S
 (except Gs s) यदि पुत्रो यदि पिता यदि भ्राता सता वरि-
 — (L. 105) S (except Ts) अरि (G1 M नाथ) परवंतिरेत्-
 Ks Ns V1 B1 M Ds s T Gs 4. हतम्या Ks Ns V1 B1 M
 Dn1 Ds 4. Ts भूमिचिन्ता, B1 s s Da G1 s भूतिवर्धना, Ts
 Gs s Ms s भूतिवर्धना. — (L. 106) S (except Ts) 'रि
 हन्याद दोर इति मांय. — S (except Ts) om. line 107.
 — (L. 108) Om. in Ns Bs s Da Ds s S (except
 Ts) उमावपि शपथेतां यद्वधाननु वपथे (Ms-s शोचते). — (L.
 110) Ts G1 s s Ms-s दो, Gs Ms s वायं (for न्यायं).
 Ts G1 s s घोषन, Ms-s ज्ञान. — (L. 111) Ts Gs M
 शृष्ट; Ts उच्य, G1 शपथा, Gs तरप, Gs-s उच्य (for
 सित) — (L. 112) Ks Ns V1 B1 न चाप्यन्यायविजलः; S
 न वीन क्रोपतदीन Ks Ns V1 B1 Ds s विषाच इवयावि, S
 पितात्थित्वथचन. — (L. 114) Ns इतोतेन, Ts M हया देनः
 Ts G1 s s त्रिय म्वाय S रोचत्रिय रदविच — (L. 115)
 Ns V1 B1 s Da Ts सांचदानार्थं; Ts G1 s s सामदान Gs s
 M साता धर्मा. — (L. 116) B1 s Da भावपस, Ts Gs s
 V1 B1 s Ds विचरते, M हातं (for अवाप) Ks Ns
 मय तः; Ts G1 s s तरा तः; Ns Da Ds विचरते; S विचरि-
 — (L. 117) Ts M अपररातरादस्य — (L. 118) Ks Ts
 G1 s s अरि; Gs s M अरि (for त र). Ts G1 s s

स हि प्रच्छाद्यते दोष शैले मेघैरिवासितैः ।
 यः स्वाद्रनुमासवधस्तस्यागात् प्रदीपयेत् ।
 अधनाम्दाभिभक्तोऽशोरान्विषये स्वे न वासयेत् । [120]
 प्रत्युत्थानासगाद्येन संप्रदानेन वेनपित् ।
 प्रतिविश्वधन्वाती स्वात्तीक्ष्णद्गो निमग्नः ।
 अशङ्कितेभ्यः शङ्कते शङ्कितेभ्यश्च सर्वेशः ।
 अशङ्क्यवाङ्मयमुपपन्नमपि मूल निष्कृतति ।
 न विश्वसेद्विषधेते विश्वेते नातिविषधेते । [125]
 विश्वासाङ्गयमुत्पन्न मूलाङ्गयपि निष्कृतति ।
 चारः सुविहितः कार्ये आत्मनश्च परस्व च ।
 पापघर्षलापसार्द्धश्च परराष्ट्रेषु योजयेत् ।
 उद्यानेषु विहारेषु देवतायतनेषु च ।
 पावातारेषु रथ्यासु सर्वतीर्थेषु चाप्यथ । [130]
 चत्वरेषु च वृतेषु पर्वतेषु वनेषु च ।
 समयाेषु सर्वेषु सारिस्तु च विचारयेत् ।
 वाचा श्रुता विनीतः स्वाद्बुद्ध्येन तथा धुरः ।
 शृङ्गपूर्वाभिभाषी स्वास्वष्टो रौद्रेण कर्मणा ।
 अञ्जलिं पापयं सान्त्वयं शिरसा पादवन्दनम् । [135]

आश्राकरणमित्येकं कृतस्यं भूमिप्रच्छता ।
 सुपुण्डितः स्वादफलः फलवान्स्वाहुराह ।
 आनः स्वापयसंजायो न च जीयैत कश्चिदपि ।
 श्रिवर्गे त्रिभिधा पीडा अनुबन्धास्तथैव ।
 अनुबन्धाः शुभाः श्रेयाः पीडास्तु परितर्जयेत् । [140]
 धर्मं विचरतः पीडा सापि द्वाभ्यां नियच्छति ।
 अर्थे स्वादर्थेल्लुब्धस्य कामस्यातिप्रवर्तिनः ।
 अगर्हितात्मा युक्तश्च सान्त्वयुक्तोऽभ्युपिता ।
 अवेक्षितार्थं शुद्धात्मा मन्त्रयौत द्विजैः सह ।
 कर्मणा येन तेनेह शृदुना दाहणं वा । [145]
 उद्धरीदीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ।
 न संशयमनास्त्वो गरो भद्राणि पश्यति ।
 संशय पुनराहं यदि जीवति पश्यति ।
 यस्तु बुद्धिः परिभवेत्समतीतेन सान्त्वयेत् ।
 अनागतेन दुर्बुद्धिं प्रत्युत्पन्नं पठितम् । [150]
 योऽरिणा सह संशयं धार्मीत क्लृप्तयवम् ।
 स युष्माके यथा सुप्तः पतितः प्रतिबुध्यते ।
 मन्त्रसंस्मरणे यत्र सदा कार्योऽनस्यतात् ।

यनेरुके (for शूलो मेघैरु). — Mom lines 119-20 — (L 119) T₂ G वल्ल स्वाशु नथ प्रास्तस्तस्यागारोपदीपन — (L 120) N₂ B (except B₂) Dn T₂ नास्तितान्, T₂ G निष्कृत्वात् (for दाभिमकान्). T G विषयनेष्ट योजयेत्. — (L 121) S (except T₁ G₂) प्रत्युत्थानाभिवादात्वा. — (L 122) S प्रतिप्रच्छप्रवासी D₂ S 'द्व श्वोर' — (L 123) B₂ D₂ S S (except T₁ G₂ e) अशङ्कितश्च S (except T₁ G₂ e) निस्त्र श्वेन वृषितात्. — (L 124) T₂ G (except G₂ e) शक्तिशङ्क्यमुत्पन्न समूलमपि हतति — (L 126) S (except T₂) आगोति (for उत्तर) S (except T₁) तस्मात् सर्वं नाशयेत् (G₁-s सर्वत्र विश्वसेत्. — (L 127) B₂ s T₂ G₂ s s चारस्तु (B₂ s 'र सु' विरित वा', G₂ s चारस्तु विरिता कार्यं, M (except M₂) चारि सुवित यत्वार्यं — (L 128) T₂ G₂ s s M पापघर्षलापविघातात्, G₂ s पापघर्षाङ्गणा र्थश्च — After line 128, T G (except G₂ e) ins :
 स्वरादि विरिताभ्यारपरीकार्यं शुद्धं शुद्धं ।
 स्वकीयान्पीडोपेयु रक्षायं विसेज्युषु ।
 — (L 130) N₂ V₁ B Da D₂ s वेदयाद्, T₂ G₁-s देहेषु, M वा वानम् S (except T₂) चत्वरेषु समाप्त च — (L 131) N₂ s Dn D₂ कृषेषु (for वृषेषु). T₂ G₁ s s M वृषेषु जनपानेषु (M 'वाषेषु), G₂ s माद्वानायतने धृते — (L 132) S (except T₁) तीर्थेषु (for सर्वेषु) — (L 134) N₂ V₁ B₂ s Dn D₂ s s T₂ सितः T₂ G₂ s M यः G₂ s शुद्ध (for स्थण) B₂ Da S रौद्राय कर्मणे — N₂ om. lines 135-146.
 (L 135) K₂ N₂ s V₁ B₂ Dn D₂ s अञ्जलिं पाप

— (L 136) T₂ G₂ s s अत्र, G₂ s s M एतर् (for एवं)
 — (L 137) M पुण्डितः स्वादनास्त्वो. S दुरारोह फलान्वित
 — (L 138) S (except T₂) कस्यचित्. — (L 140) S
 'बंधालु श्रेयत — (L 141) S (except T₂) नमोतिचरित
 पीडा सह दा' — (L 142) N₂ B₂ s Dn₂ G₂ M₂ s अर्थ
 चाप्यर्थ', Da Dn₂ D₂ T₂ G₂ s Me-s अर्थेभ्याम् (Da 'ल'अर्थ).
 N₂ B₂ s Dn₂ यान चातिव', S कामश्चातिप्रसंगिन — (L 143)
 S (except T₂ G₂ e) सांत्वलीन चोत्तरक (M 'लो व
 पेक्षिता) — (L 144) S अन्वयेतादिये (T₂ G₂ s 'यैत दिजे,
 Me-s 'नेदितिषि) सह — (L 145) N₂ V₁ Dn₂ s तेनेव,
 Dn₂ T G₂ s s M केनेव (केनापि or केनेह) G₂ s शृदुना
 केनचिदाजन्मना दा' — (L 146) T₂ G (except T₂ G₂ e)
 पश्चाद्धर्म समाचरेत् — (L 147) T₂ G (except G₂ e)
 अलंघयत् K₂ N₂ s Dn D₂ s S अनाहस्य (G₂ s s अभाहस्य)
 — (L 148) T₂ G₂ s s वा न वा (for पश्यति). — (L 149)
 T₂ G₂ s सुदुर्द्धि, G₂ s सुदुव्या, G₂ Me s न स्वदुर्द्धि,
 G₂ मन्नुदुर्द्धि G₂ शुद्धि परिभवेत्समतीतेन हि सा' — (L 151)
 G₂ e वैरिणा, सपिमास्वाय — (L 152) S (except T₂)
 पतनेन (G₂ M 'श्वेव' मनुष्यते — T₂ G₂ s s s after
 line 153 :

न रात्रौ मन्त्रयेदिद्वयं च कैशिदुपासित ।
 प्रासादाये शिलामे वा विशाले विजनेऽपि वा ।
 समतात्तत्र पश्यति सदाशैवे मन्त्रयेत् ।
 नीच संशयेऽप्यत्र मन्त्रेदमपि दाहिकाम् ।
 शुक्लान्वा शारिवा वापि बाधस्तत्रघातितः । [5]

आकारश्चात्मनो रदयश्चारेण्यनुपालित ।
 नाच्छित्वा परमर्माणि नाह्व वा कर्म दाहणम् । [155]
 नाह्रवा मन्त्यघातीव प्राप्नोति महतीं धियम् ।
 कर्त्तित व्यापित छिन्नमपानीयमपासकम् ।
 परिग्रहस्तमन्द च प्रहृतेष्वभ्यरेवंलम् ।
 नार्थिकोऽर्थिनमभ्येति कृतार्थं नास्ति सगतम् ।
 तस्मात्सर्वाणि कार्याणि सावधेयाणि कारयेत् । [160]
 सप्रहे विग्रहे चैव यत्न कार्याऽनसुयता ।
 उत्साहश्चापि यत्नेन कर्तव्यो भूतिनिच्छता ।
 नास्य कृत्यानि बुधैरन्मिन्नापि दिपवस्तथा ।
 आरब्धान्येव पश्येरन्मुपर्यवसितानि च ।
 भोतवत्सविधातव्य यावन्नयमनागतम् । [165]
 आगत तु भय दण्डा प्रहर्तव्यमभोतवत् ।
 दण्डेनोपनत बाहुमज्जुगृह्णाति यो नर ।
 स म्हायुषुषुगृह्णास्ते गर्भमश्वतरी यथा ।
 अनागत हि बुध्येत यच्च कार्यं पुर स्थितम् ।
 न तु बुद्धिद्वयार्थिकचिदति कार्सेभ्योजनम् । [170]
 उत्साहश्चापि यत्नेन कर्तव्यो भूतिनिच्छता ।

विमज्ज देशकालौ च दैव धर्मादयश्च ।
 नै श्रेयसौ तु तौ हेयौ देशकालाविति स्थिति ।
 तालवकुदते मूल बाल दानुरूपेक्षित ।
 गहनेऽभिदिबोस्तृष्ट क्षिप्र सजायते महात् । [175]
 अग्नि स्तोकमिवात्मान सपुक्षयति यो नर ।
 स च धर्मनानो असते महान्तमपि सचयम् ।
 आदा कालवर्ती कुर्यात्काल विघ्नेन योऽभयेत् ।
 विप्र निमित्ततो बुधाग्निमित्त चापि हेतुव ।
 क्षुरो भूवा हरेत्प्राणाग्निशित कालसाधन । [180]
 प्रतिच्छन्नो लोमवाही द्विपत परिकर्तव ।
 पाण्डवेषु यथान्यायमन्येषु च कुरुद्वह ।
 वतमानो न मजोरव तथा कृत्य सभावर ।
 सर्वकल्याणसप्तो विशिष्ट इति निश्चय ।
 तस्मात् पाण्डुदुर्मयो रक्षारामान नराधिप । [185]
 आरुभ्यो धलिनो यस्मात्पाण्डुयुग्रा नराधिप ।
 मयीमि तस्माद्द्विरष्ट बरकतेव्यमरिदम् ।
 सपुत्र श्यु तन्नामन्थुत्वा च भव यत्नवान् ।
 यथा भय न पाण्डुभ्यस्तथा कुरु नराधिप ।

प्रविष्टानपि निर्वास मन्त्रयेद्भार्गवैर्द्विजैः ।
 नीतिविर्थायद्याकृतैरिदिवासे मुनिर्द्विजे ।
 रक्षा मन्त्रस्य निदिष्टानां मन्त्रा नो निश्चयेस्त्वयम् ।
 वीरोपवर्णितात्सलाक्ष्मांश्चैवामथा मना ।
 स्वेन वाथ विभेण शततुङ्गिर्द्विनिश्चयेत् । [10]
 वृत्तियेन न चा येन प्रजेन्निक्षयमालवान् ।
 पद्गुण्दिच्छते मन्त्र इति नीतिषु पश्यते ।
 नि धृतो नाशये मन्त्रो हस्तप्राप्तमपि क्षियन् ।
 स्वगत च परेषा च निवार्यं च पुन पुन । [15]
 शुणवशात्तयमादयालेव कुप्येद्विचक्षण ।
 — (L 154) Ns 1 Dn Ds Ts आकारमभिरक्षेत् Ts G
 (except Gs e) M *२ चान्तनो रक्ष्य Ts G (except Gs e)
 चार्वीय च सर्वदा M विवृत कावचान्नाम — (L 155) S
 (except Ts) दुष्कर (for दाहण) — (L 156) Gs s
 प्राप्नोति महतीं लक्ष्मीं नाहवा मन्त्यवभ्यात् — (L 157) S
 (except Ts) Gs s) वृषित (for व्यापित) Ts Gs-3 दांत
 Gs s M श्रात (for द्विज) Ts Gs s s M विपरीतम् (for
 अपानीयम्) Ks S (except Ts) अनादाक (for अया)
 — (L 158) Ks Ns Vs T G *समन्व च Bs s s *सामर्ण
 च Da *सामन्त च Ds मन्त्र च परिविग्रह M *सामन्त्र च S
 रिपेर (for अरेर) — (L 159) T G नाभ्येनेष्वयोस्ति M न
 दि वधिर्हृते कार्यं वन रं समवेक्षते — After line 159,
 Ks ins

अनागत तु तत्सर्वं प्रयत्नेन विचारयेत् ।

— (L 160) Dn Ds Ts सापानि (for वार्थानि) — (L

161) Ts G निग्रहे (for वि*) — (L 162) S शि(Ts तं)पर
 कालयुक्त्य — (L 167) T G दैवेन (for दण्डेन) Ks Bs
 T G उपहत Ns उपहित Vs उपगत Ts G सं(Gs s
 गृह्णाति यदा नृप — (L 168) Ks T G उपगृह्णाति, Ns s V
 Dn Ds s s उपगृह्णीयद् — (L 169) Ks Ts G उपरित
 — (L 170) Ks S अतिक्रान्तमेषुष्वेत् (Ts) Gs s s *नरेवत्
 Ms s s *नरेष्वेत् Ms *गुणेष्वेत् — S (except Ts) om
 line 171 which is a repetition of 162 (g e)
 — (L 172) S हेया (for दैव) — (L 173) S नि श्यते री
 तौ हेयाविह चापुत्र च सितौ — (L 174) S बलवत्पुहते क
 वाय्याच्छुभ्रु* — (L 175) Ts Gs s s संपरते M *दत्ते
 — (L 176) S पठित (for यो नर) — After line 177,
 S ins

आग्नेवे दशनीनि भिय ह्यतिरुपेकम् ।

[Ts M आरादव्य न दाभ्य]

— (L 180) Ts G दहेवेव M दहणेव (for हरेत्प्राणात्) Ts
 Gs s कदुयारित Gs यत्नमात् Gs s M कदुयावन — (L
 181) Da लोमहारी G (except Gs) M प्रच्छतो रोमवापी
 (M *वापी) सार M दिपतामपचारिणः — (L 182) S
 पाण्वाद्य तथा राजत्र योऽपि कुरु प्रति — (L 184) Om in T
 Gs s M Gs s 7 दि इत्यायमुक्तापत्तिवत् इति शिष्य
 — (L 185) G (except Gs) M रिजेव (for नरा)
 — (L 186) Ns Dn Ds s S भावयथा S (except Ts)
 बलवंते (for इतिनो यस्मात्) — Dn om lines 187-9;
 Ns Ds S (except Ts) om 187-9, S (except Ts) om

पश्चात्तापो यथा न स्वात्तया नीतिर्विधीयताम् । [190]

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा संप्रतस्थे कणिकः स्वगृहं ततः ।
एतराष्ट्रोऽपि कौरव्यः शोकात्तैः समपद्यत ।

Colophon.

K. 1. V. 1. B. D. T. 1. cont.:

वैशंपायन उवाच ।

ततः सुषुप्तपुत्रस्तु राजा कुर्वोषधनश्च ह ।
दुःशासनश्च कर्णश्च हुष्टं मन्त्रममपद्यम् ।
ते कौरव्यमनुज्ञाप्य एतराष्ट्रं नराधिपम् । [195]

दहने तु सद्युधायाः कुन्त्या बुद्धिमकारयम् ।
तेषामिद्विस्तभावशो विदुररुष्यदर्शिवान् ।
भाकारेणैव तं मन्त्रं सुषुप्ते दुष्टचेतसाम् ।
ततो विदितवेद्यात्मा पाण्डवानां हिते रतः ।
पलायने मातं चक्रे कुन्त्याः पुत्रैः सहानघः । [200]

ततो वातसहो नावं यद्युष्ठां पताकिनीम् ।
जर्मिक्षमां हटां हृत्वा कुन्तीमिदमुवाच ह ।
पृथ जातः कुलस्यास्य कीर्तिर्नैवाप्रणाशान् ।
एतराष्ट्रः परीतात्मा धर्मं त्यजति शाश्वतम् ।
इयं वारिषथे युष्ठां वरहृष्यवनक्षमा । [205]

नौर्यया शृशुपादात्तयं सपुत्रा नौर्यथसे शुभे ।
तच्छ्रुत्वा व्यथिता कुन्ती पुत्रैः सह यशस्विनी ।
नाचमारुह्य महार्थां प्रथयां भरतयेषु ।
ततो विदुरवाक्येन नायं विशिष्य पाण्डवाः ।
धनं चादाय वैर्द्धत्तमरिष्टं प्राविनाचनम् । [210]

निपादी पञ्चपुत्रा तु जातुपे तत्र चेदमनि ।
कारुण्यभ्यामाता दग्धा सह पुत्रैरनागतसा ।
स च श्लेच्छापनः पापो हृष्यकन्न पुरोचनः ।
वद्विवाश्च हुरास्मानो धावैराष्ट्रः सद्युधुयाः । [215]
भविष्यता महात्मानो जनानामक्षताक्षया ।
जनन्या सह कौन्तेया मुखा विदुरमक्षिताम् ।
तत्तत्कश्मिन्पुरे लोका नगरे वारणावते ।
दृष्ट्वा जतुगृहं दग्धमन्वधोचतत दुःखिताः ।

प्रेपयामास्व राशे च यथायुक्तं निवेदितम् ।
संपृषाद्ये महान्कामः पाण्डवान्दग्धवानसि । [220]
सकामो भव कौरव्य युष्ठां राज्यं सपुत्रकः ।
तच्छ्रुत्वा एतराष्ट्रश्च सह पुत्रेण शोचयन् ।
मेतकार्याणि च तथा चकार सह बान्धवैः ।
पाण्डवानो तथा क्षया भीमश्च हुरत्ततमः ।

जनमेजय उवाच ।

पुनर्विस्तरताः भोगुमिच्छामि द्विजसत्तम । [225]

दाहं जतुगृहस्थैः पाण्डवानां च मोक्षणम् ।

सुगुप्तंसमिदं कर्म तेषां क्रूरोपसंहितम् ।

कीर्तयस्व यथायुक्तं परं कौतूहलं मम ।

वैशंपायन उवाच ।

शृशु विस्तरसो राजन्पुत्रतो मे परंतव ।

दाहं जतुगृहस्थैरपाण्डवानां च मोक्षणम् । [230]

82

B (except Gs.) ins. after 1444*: Ds (om. lines 21-36), after passage No. 81 above (cf. v. l. 1. 130. 1):

एतराष्ट्रस्तु धनं श्रुत्वा सुमहदभियम् ।
उवाच मतिमान्बाण्यं कुर्वोषधनमरिद्धम् ।
जात्यन्वशाण्यं तैत पाण्डुना पृजितो भृशम् ।
राजानो यद्यपि श्रेष्ठ धर्मोवैशंवन्ति हि ।
प्रशाचक्षुरनेत्रत्यादशको राष्ट्रगोपने । [5]

न चान्धः परपक्षाणि प्रतिश्यूहति संगरे ।
अयंशस्त्रं मयापीतं साहा पेदाश पुत्रक ।
धावैराष्ट्र स्वयं राश्या योद्धस्व धर्मकाङ्क्षिणा ।
रणे च श्रूयुः स्वर्गाय राजन्यस्य विधीयते ।
पुत्रसंक्रामितधीषां वासाय यनमाश्रयेत् । [10]

ज्येष्ठोऽयमिति राज्ये च स्थापितो विकडोऽपि सन् ।

निर्जित्य परराष्ट्राणि पाण्डुर्मैदां न्यवेदयत् ।

कुलधर्मस्थापनाय ज्येष्ठोऽहं ज्येष्ठमाङ्गु च ।

बहूनां आरुणां (1) मध्ये श्रेष्ठो ज्येष्ठो हि श्रेयसा ।

190. — (L. 192) T₂ G₂. 2. 4. 5 M तदा (M ततो) कुर्वोषधो
राजा; G₂. 2. तदा सपुत्रो राजा च. — Colophon. Adhy. no.:
B₁ T₁ 137; D₂. 2. 139; T₂ G₂ 86; G₂. 2. 88; G₂
87; G₂ M 85. — *Stoika no.*: D₂ 5635. — (L. 229)
D₂ D₂. T₁ वततो (for सुवतो).

82

(L. 3) M (except Ms) युक् (for तात). — (L. 8)
D₂ M धर्मेनारणात्. — (L. 10) D₂ M तपसे (for वासाय).
T₂ G₂. 2. 4. 5 om. lines 13-16. — (L. 13) M₂. 5 धर्म-

ससापनार्थाय; M₂ (inf. l. 1). 6-8 'धर्मं समासात्. — (L.
18) D₂ M लोचद्वयद्वितीयेण (for the posterior half).
— (L. 19) D₂ M धर्मं च प्रत्ये येव ज्येष्ठाः पाण्डुनास्तदा.
— M om. lines 20-21, and after line 23 ins:

ततः शान्तनवो भीष्म. सत्यवायुद्विक्रम ।

पूर्वपुत्रवत् तथा वाच नाथ राज्यं प्रदीपयति ।

विदुः. करणत्याच पाण्डवत्वमिषिष्यताम् ।

— (L. 24) Cf. l. 129. 7. G₂. 2. पाण्डवनेत्र. — Lines
26-27 = 1438*. Lines 28-29 = (var.) l. 129. 8. — L.
35 = (var.) l. 130. 15st.

कनीयानपि स ज्येष्ठ श्रेष्ठ श्रेयान्कुलस्य वै । [15]
 तस्माज्ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च पाण्डुर्धर्मश्रुतौ वर ।
 तस्य पुत्रा गुणै खराता अर्थे च कृतनिश्चया ।
 कृताक्षा लक्ष्मणक्षेत्र्यश्च पाण्डुपुत्रा महाराया ।
 धर्मं च नीतिशास्त्रे च तथा च निरत्ना सदा ।
 पौरजानपदानां च प्रीतिरिषु विदोषत । [20]
 कथं नामोत्सहे वःस नगराच विवासितुम् ।
 दुर्योधन ।

पौरजानपदै सार्धं विभा जल्पन्ति नित्यश ।
 प्रजाचक्षुरनेत्रावा दशको राज्यरक्षणैः ।
 ते वय पाण्डवश्रेष्ठ तरुण बुद्धशीलिनम् ।
 राजानमभिपिञ्चाम सत्यं कर्तुंशेदिनम् । [25]
 स हि बुद्धान्माल्याश्च शार्ङ्गीश्चापि महारथाः ।
 सत्कृत्य नित्यं पूजाहोमपाण्डव पूजिष्यति ।
 पितामह शौतनय धृतराष्ट्र च धर्मतः ।
 सपुत्र विधिर्धर्मोर्गौर्धौसिष्यति मामितः ।

इत्येव विलपन्ति स्म वदन्ति च जना सुदु । [30]
 राजन्दु खराताविष्टा पौरा शतसहस्रशः ।
 तेषां ध्रुत्वा तु चाक्याति पौराणामशिवादि च ।
 सुधिष्ठिरासुरकाणां परितन्वामि भारत ।
 धृतराष्ट्रस्तु पुत्रस्य श्रुत्वा वाक्यमुवाच ह ।
 यथा न वाच्यतां पुत्र गच्छेम च तथा कुह । [35]
 वैशपायन ।

एव तस्य वच श्रुत्वा प्रविश्य च गृह महत् ।

In M the above passage is followed by adhy 129-130, in T₁ G₁ s by a repetition (with v 1) of the same two adhy (for the text of the repetition of adhy 129 see under No 83 below), and finally in G₁ by adhy 131! See the conspectus of interpolations on p 573

83

There is a slight confusion in the notes on page 573 as regards the repetition of adhy 129-130 in T₁ G₁ s to which attention must be drawn here. The v 1 given under adhy 129-130 of the consti tuted text are for the first occurrence of adhy 129 and for the second occurrence of adhy 130, accordingly the texts given here in this App are that of the first occurrence of 130 and the second occurrence of 129

T₁ G₁ s ins after (the first occurrence of) adhy 129 a passage which is a repetition (with v 1) of adhy 130 (see conspectus on p 573)

वैशपायन ।

धृतराष्ट्रस्तु पुनस्य श्रुत्वा वचनमीदृशम् ।
 सुदृष्टमिव सचिन्त्य दुर्योधनमथाप्रनित् ।
 धृतराष्ट्र ।
 धर्मवृत्त सदा पाण्डु सुदुत्तो मयि गौरवात् ।
 सर्वेषु ज्ञातिषु तथा मदीयेषु विदोषत ।
 नात्र किंचन जानाति भोजनानि चिकीर्षति । [5]
 निवेद्यति धर्मस्थो मयि धर्मश्रुतौ वर ।
 तस्य पुत्रो यथा पाण्डुसदा धर्मपर सदा ।
 गुणवाङ्मूलो कविरयत्तो नगरे च प्रतिष्ठितः ।
 स कथं शक्यतेऽस्माभिरपकट्टु नरपंथ ।
 राज्यमेव हि न प्राप्त ससहायो विदोषत । [10]
 अत्रिभि पाण्डुनामाल्य बल च सतत एतत् ।
 धृता पुत्राश्च पौत्राश्च तेषामपि विदोषत ।
 ते तथा सङ्कृतास्तात विषये पाण्डुना नरा ।
 ते सुधिष्ठिरस्यार्थे न नो हन्तु सवान्धवात् ।
 नैते विषयमिच्छेयुर्धर्मलाभे विदोषत । [15]
 ते वयं कौरवेयाणांनेतेषां च महोत्तराम् ।
 कथं न वाच्यतां तात गच्छेम जगतस्तथा ।
 दुर्योधन ।

मध्यस्य सतत भीष्मो द्रोणपुत्रो मयि स्थितः ।
 यत पुत्रस्ततो द्रोणो भवित्वा नात्र सदायः ।
 कृप शारङ्गश्चैव यत पूव कथ तत । [20]
 भारिनेय ततो द्रौणि न ह्यहपति कथचन ।
 क्षत्तार्थैश्चदृक्वस्मात् प्रच्छन्नस्तु यत परे ।
 न त्वेक स समर्थोऽस्मान्पाण्डवार्थे प्रपाथितुम् ।
 सुविलम्ब्यन्पाण्डुपुत्रा लह नात्र विवालयः ।
 वारणावतमयेन नात्र देवो भविष्यति । [25]
 विनिद्राकरणं पौर हृदि शपयामिवापिदम् ।
 शोकपापकमुत्सृज्य धर्मना तेन नाशय ।

Colophon

This passage is followed by passage No 81 T₁ G₁ s ins after passage No 82 above, a passage which is a repetition (with v 1) of adhy 129 (see conspectus on p 573)

वैशपायन ।

प्राणाधिक भीमसेन कृतविद्य धनत्रयम् ।
 दुर्योधनो ह्यशिरया पर्यतप्यत दुर्यति ।
 तस्य वैकृतं कर्णं शकुनिश्चापि सौबल ।
 भनेकैस्तु यानैश्च त्रिपान्ति च पाण्डवात् । [5]
 पाण्डवाश्चापि तस्यै प्रतिचक्षुर्धर्मबलम् ।
 उद्गवमनदुर्योणा विदुस्य मते स्थिताः ।
 गुणै तसुदितान्पद्मा पौराः पाण्डुमूर्ताश्चदा ।
 कथयन्तिरे तेषां गुणान्सत्तयु भारत ।

राज्यप्राप्तिं च संप्राप्तं ज्येष्ठं पाण्डुसुतं तदा ।
 कथयन्ति स्म संभूय चत्वरौपु समामु च । [10]
 प्रज्ञाचक्षुरचक्षुस्मान्दृष्टराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 राज्यं च प्राप्तवान्पूर्वं स कथं नृपतिर्भवेत् ।
 तथा भीष्मः ज्ञातनयः सत्यसंघो जितेन्द्रियः ।
 प्रत्याप्त्याय तदा राज्यं नाथ जातु महीप्यति । [15]
 ते वयं पाण्डवश्रेष्ठे तरुणं युद्धशीलिनम् ।
 अभिपिञ्चाम साध्वन्न सत्यं करणवेदिनम् ।
 स हि भीष्मं ज्ञातनयं दृष्टराष्ट्रं च बुद्धिमान् ।
 सयुत्रं विविधैर्मौर्गैर्वैजयिप्यति पूजयन् ।
 तेषां ह्यर्धोघनः श्रुत्वा तानि बाह्यानि भारत । [20]
 युधिष्ठिरानुरक्तानां पर्येतप्यत दुर्मतिः ।
 संतप्यमानो दुष्टात्मा तेषां वाचो न चक्षमे ।
 ईर्ष्याया चापि संतप्तो दृष्टराष्ट्रमुपागमय ।
 ततो विरहितं दृष्ट्वा पितरं प्रतिपुत्रय च ।
 दृष्ट्वा पाण्डोः पुरावृत्तं पश्चादिदमुवाच ह ।
 श्रुता मे जल्पतां वाचः पौराणानशिव गिरः । [25]
 आरातोऽहं महाप्राज्ञ पादमूले वचः श्रणु ।
 त्वामनादस्य भीष्मं च पतिभिच्छन्ति पाण्डवम् ।
 सौम्ये भतिश्र भीष्मस्य न च राज्यं कुश्रुपति ।
 तस्य पुत्रो भूयं प्राप्तस्तस्य तस्येति चापरः । [30]
 ते वयं राजवंशेन हीनाः सद्य सुतैरपि ।
 भविष्याता भविष्यामो लोकेऽस्य जगतीपते ।
 सततं निरयं प्राप्ताः परविण्णोपनीविनः ।
 न भवेम यथा राजंस्तथा शीघ्रं विधिवीर्याम् ।
 अथ त्वमपि राजेन्द्र राजवंशो भविष्यसि ।
 यदि हि त्वं पुरा राज्ये भवान्स्थापितो नृपः । [35]
 भूयं लप्स्यामहे राज्यं वयमप्यवशेन ते ।
 स तथा कुरु कौरव्य रक्षवा नक्षया यथा वयम् ।
 संग्रामुमः स्वयं राज्यं मन्त्रयस्य सहारुणैः ।

Colophon.

84

After 1. 134, 18, T₁ G_{1,2,4} ins.:

दूर्ध्वदित्वा प्रथमगन्तुं न कार्यं प्रतिभाति मे ।
 अञ्जुमं वा श्रुमं वापि तैर्वसाम सदेव नु ।
 अपा प्रमृतिं चास्मासु गतेषु अपयिद्धलः ।
 रुदमूढो भवेद्वाज्ये धारैराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 तदीयं च भवेद्वाज्यं तदीयाः स्युः प्रजा इमाः । [5]

85

G_{1,2} ins. after line 2: G₃, after line 129 of
 passage No. 86 below:

हत्वा तं दानवैर्नोके कौलेयोऽस्मान्नादितः ।

118

तस्मात्सदेव परत्वामो गलन्वक्ष्यपदा वयम् ।
 अस्माकं कालमासारा राज्यमारिष्टिच द्राघुतः ।
 अर्धं पैतृकमस्माकं सुखं भोऽश्याम द्वाश्वतम् ।
 दृष्टराष्ट्रवचोऽस्माभिः किमर्थमनुमन्यते ।
 तेभ्यो भीत्यान्वया गन्तुं दूर्ध्वदित्यं ते कुतो नृप । [10]
 आरक्षु रक्षितास्माकं विदुरोऽसि महामतिः ।
 मन्त्रयस्य एव गात्रेभ्यो राज्ययोगपराशुखः ।
 बाह्लिकमसुखा युद्धा मन्त्रयस्या एव सर्वदा ।
 अस्मदीयो भवेद्गोपः कश्टुनभ्रैर्मसंयुतः ।
 तस्मात्सदेव वस्तव्यं न गन्तव्यं एयद् नृप । [15]
 अथवास्मासु ते कुर्युः किमज्ञाताः पराक्रमैः ।
 शुद्धाः कपटिनो धृतां जाग्रसु मनुजेश्वर ।
 किं न कुरुः पुरा मद्य किं न दत्तां पुरा विपयम् ।
 आशौविपिमहाधोरैः सर्पतैः किं न दंशतिः ।
 प्रमाणकोट्यां संनद्धा निद्रापरवशे भवि । [20]
 सर्पदंष्ट्रिदिवैर्भैर्गङ्गायां शूलसंततौ ।
 किं तेन पातितो भूय तदा किं श्रुतवानहम् ।
 आपरसु च सुघोरानु कुम्भयुक्तासु पापिभिः ।
 अस्मानरक्षणे देवो जगद्यस्य धरो स्थितम् ।
 चराचरारामकं सोऽथ यातः क उ नृपोत्तम । [25]
 यावत्सोऽद्यमस्मान्निद्रावशोऽदासि यन्नतः ।
 धदा न रक्षयतेऽस्मान्निद्रा पश्यमानो हितम् ।
 किं द्रष्टव्यं तदास्मान्निर्धिगृह्य वरसा बलात् ।
 सान्त्वयवादेन दानेन भेदेनापि यतामहे ।
 अर्धराज्यस्य संमार्हयं ततो दण्डः प्रयास्तते । [30]
 तस्मात्सदेव वस्तव्यं तन्मनोर्वित्तमप्यवत् ।
 दूर्ध्वदित्वा प्रथमवापि न गन्तव्यं सुमीलवत् ।

☞ In the footnotes to 1. 134, 17-18 it has been erroneously stated that this passage occurs in G_{1,2} after stanza 17. In all four MSS, it occurs at the same place, namely, after stanza 18.

85

K₁ N₁ V₁ B D M ins. after adhy. 136; T₁ G₁, after
 1. 137, 17:

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु यथासंभवत्यं कविः ।
 विदुरः प्रेयथामास तद्वनं पुरुवं शुचिम् ।
 स गत्वा तु यथोद्देशं पाण्डवाश्चन्दते पने ।

अतस्तः पाण्डवानां च विश्वास दानपूर्वकम् ।
 नृपसंतरणार्थानं शान्ताभिर्नावावचकम् ।

— (L. 3) K₁ N₁ D₁ वनोद्दिः; S (except T₁) वनोद्देशे.
 K₁ N₁ S (except T₁) वने प्रकृत (K₁ N₁ 'पदवत्') पाण्डवा-

जनन्या सह कौरव्य मापयामाञ्छदीजलम् ।
 विदितं तन्महापुद्गेर्विदुरस्य महात्मनः । [5]
 ततस्त्वस्यापि चारेण चेष्टितं पापचेतसः ।
 ततः संप्रेषितो विद्वान्विदुरेण नरसदा ।
 पार्थीनां दशयामास मनोमाहृतगामिनीम् ।
 सर्वेषातसहो नावं बद्धयुक्तं पदाकिनीम् ।
 शिष्ये भागीरथीतीरे नरेर्वैशम्भिमभिः कृतम् । [10]
 ततः पुनरथोवाच ज्ञापकं पूर्वंचोदितम् ।
 युधिष्ठिर नियोधेदं संशयैर् वचनं कथेः ।
 कश्चाप्तः शिविरस्य महाकक्षे बिलोकसः ।
 न हन्तीत्येवमात्मानं यो रक्षति स जीवति ।
 तेन मां प्रेषितं विद्धि विश्वस्तं संज्ञयानया । [15]
 भूयश्चिवाह मां क्ष्वाच विदुरः सर्वतोऽर्भेतिव् ।
 कर्णे दुर्योधनं चैव श्रापयिभः सहितं रणे ।
 शकुनिं चैव कौन्तेय विजेतासि न संशयः ।

इयं वारिपथे युक्ता नौरप्सु सुखगामिनी ।
 मोचयिष्यति वः सर्वानस्मादेश्वाह संशयः । [20]
 अथ तान्व्यथितान्दृष्ट्वा सह माया नरोत्तमाम् ।
 नावमारोप्य गङ्गायां प्रस्थितानवप्रवीणान् ।
 विदुरो मूर्ध्नुयुगान्नाय परिचवज्य च वो मुहुः ।
 अरिदं गच्छताव्यमाः पन्थानमिति चाधवीत् । [25]
 इत्युक्त्वा स तु ताम्धीराजुमान्विदुरचोदितः । [25]
 तारयामास राजेन्द्र गङ्गां नावा नरपंभान् ।
 तारयित्वा ततो गङ्गां पारं प्रारुतश्च सर्वदा ।
 जयाशिष्यः प्रयुज्याथ यथागतमवादि सः ।
 पाण्डवाश्च महात्मानः प्रतिसंदिश्य वै कथेः । [30]
 गङ्गायुचीयै वेगेन जग्मुर्गुहमलक्षिताः । [30]

In T G this passage is followed by a repetition of l. 137. 17^{ad}, a sure indication that it is an interpolation.

Colophon.

— (L. 4) Ks N1.s S (except T1) सह माया नरव्याघ्रान्-
 Ks N1.s Ds प्रयाताज्जाह्वी नदीः; T3 G Ms.s अनयञ्जाह्वीं ततः;
 Ms-s अनहो यादवीं तदा. — After line 4, Ds (marg.
 sec. m.) ins.:

उवाच चैनाप्रित्तं पाण्डवान्मपवीडित्वा ।

— (L. 6) N1 S (except T Gs) तत्रस्त्वस्यापि चा. Ks N1
 Ds S (except T1) पापानां वै चिकीर्षितं. — (L. 7) Ks
 N1.s V1 Da Dns Ds प्रवासितो; N1 Ds संवहिनो. S
 (except T1) इतो भवेविदा तेन प्रहितः पुरयः शिवः. — (L. 8)
 Om. in S (except T1). N1 B (except Bc) Ds पार्थ-
 स्तदंशु. — (L. 9) T3 G स्वर्गो नावनं नावं. T3 G युष्कारिणां
 पं; M युक्तां चिनयन्. — (L. 10) Ks N1 Ds S (except
 T1) विश्वासैः (Ks N1 D 'श्वास्ते' मंनुवैर्ज्ञैत. S (except T1),
 which om. lines 11-12, ins. after line 10:
 पाण्डवाश्चोपायास वचनं चैदमभवीत् ।
 — (L. 13) S कश्चाप शिविरस्य च महाकक्ष (G1-s Ms 'कु')क्षि-
 ष्ठीकस्तं. S (except T1), which om. line 14, ins. after
 line 13:

भोऽव्यमिति यत्माह विदुरसदिति तथा ।

— (L. 15) T3 G विश्वात् वे (G1 नोरेया तु) महात्मना; M
 विश्वासजननाय वै (Ms विश्वासायैनिहात्मनाः). — (L. 16) T3 G
 अमवीच महापद्मः (or 'तुदिः'). Ks Da S (except T1)
 सर्वपनीतिव्; N1.s B (except Bc) सर्वताम्विति. — After
 line 16, Ks Bs (both with v. l.), Ds S (except
 T1) ins.:

अपिशिष्यत्पारं समादृशयुदरपीः ।

— (L. 17) Ks S (except T1) कर्णे च दुर्नयि कुरे शकुनिं
 पापि सोषणम्. — (L. 18) S (except T1) दुर्योधनः शुष्कस्वास

कीर्तिपरिपाशान्नः. — After line 18, Ks S (except
 T1) ins.:

गान्धारराजतहितः शिवरं पातयिष्यति ।

Ks S (except T1) cont.: Ds ins. after line 18:
 राजा चाप्यपरिहातः कोदको दुरात्म्युः ।
 भूतराष्ट्रः परीतामा भर्मे लज्जति शाशतम् ।
 T3 G cont.:

वैशंपायनः ।

पाण्डवाभ्यापि गत्साथ गङ्गायास्तीरयुतमम् ।

निपादायिकलिं कीरं दारो वरमभार्थिकम् ।

क्षीणकामिः हृत्कालीनं मार्गमार्गं च पाण्डवान् ।

दृष्ट्वा पाण्डवैवाले नापिक लप्यन्वितम् ।

निषादसाव कोन्तेयामशिक्षानं स्वरेदप्यत् । [5]

विदुरस महापुद्गेन्मैच्छभापारि वत्तदा ।

नाविकः ।

विदुरेणासि सीरिष्ठो वृत्ता षड् धनं मष्टम् ।

गङ्गातीरे निविष्टस्तं पाण्डवान्स्वारथेभि इ ।

सोऽहं चतुरंसीमथ गङ्गाया अविदुरतः ।

चारिरेणैपयाम्यमिन्नते युष्मद्यप्यन्विते । [10]

प्रभवन्तोऽथ भरं वो नावमारश्च गम्यन्वाम् ।

युष्कारिष्यताकां च निरिष्टां मन्दिरोरगमात् ।

— (L. 19) Ks S (except T1) तत्रैव (for नीरस्य).
 — (L. 20) S (except T1) इत्युत्तरात्पानमान्नाय. — (L.
 21) Ks S (except T1) दण्डान् भवतिवत् (M तद्विदुः)
 सवन्तश्च माया परंतपान्. — (L. 22) Ks S (except T1)
 प्रयातः (Ks M प्रयातान्) इत्यभवीत्. — (L. 23) Ks युः; N
 V1 Da D1.s.s दचो (for व चो). — After line 24,
 T3 G ins.:

86

After 1. 137. 16, S ins.:

सतः प्रणयितो भीष्मः पाण्डुराजसुतान्मृतान् ।
माया सहेति साश्रुत्वा विलक्षण स्तोद् च ।
हा युधिष्ठिर हा भीम हा धनंजय हा यमौ ।
हा पृथे सह पुत्रैस्सयमेकराग्रेण स्वर्गता ।
माया सह कुमाराखे सर्वे तत्रैव संस्थिताः । [5]
न हि तौ नोत्सहेयातां भीमसेनधनंजयौ ।
तरसा वेगिताम्बानौ निर्भंजुमपि मन्दिद्रम् ।
परासुखं न पश्यामि श्रुत्याः सह पाण्डवैः ।

(Here follows a colophon in M MISS, only.)

T G cont.:

सर्वथा विकृतं तनु यदि ते निधनं गताः ।
धर्मराजः स निर्दिष्टो ननु विप्रैर्मुधिष्ठिरः । [10]
युधिष्ठ्यां चरतां श्रेष्ठो भवित्वा स धनंजयः ।
सत्यमतो धर्मदत्तः सत्यवाक् शुभलक्षणः ।
कथं कालवशां प्रासः पाण्डवैर्यो युधिष्ठिरः ।
आत्मानमुपमां कृत्वा परेषां वरते तु यः । [15]
सह माता तु कौरव्यः कथं कालवशां गतः ।
परिपालितशिरं कालं कलकाले यथा हुमः ।
भग्नः स्वद्वायुवेगेन तथा राजा युधिष्ठिरः ।
यौवराज्याभिविकेन पितृभ्यामहृतं यथाः ।
आरामशय्य पितृश्रेय सत्यधर्मायैवृत्तिभिः । [20]
स यद्वाण्यः परमेक्षी हृदि शोकं निधाय मे ।
कालेन स हि संभग्नो धिक्कृतान्तमनर्थदम् ।
पथा सा वनवासेन क्लृप्तता ह्युत्समागिनी ।
पुत्रगृष्टतया क्लन्ती न भर्तारं श्रुता स्थनु ।

इत्युक्त्वा तास्यगारोप्य कारयामास पाण्डवान् ।

— (L. 25) S (except T₁) इत्युक्तः सह माया ते तस्मान्मुक्ता
महाभारत. — S (except T₁) om. lines 26-29. — (L.
30) K₄ च पृथैः; S (except T₁) वैतियाः (for वेगेन). K₄
S (except T₁) वनं जगुर्धमाह्वरं (G.L. 'महाहितिसि). — After
line 30, T₁ G ins.:

तत्पत्तां तव सीर्षां तु यदां भागीरथीं नदीम् ।

— T G om. colophon.

86

In G₁, 4 the passage is preceded by:

विदुरो धृतराष्ट्रस्य जन्मन्वं मनीगणम् ।
केनायं विधिना सद्यः कौटिल्यं कपटालयः ।
इत्येवं विन्तयन्मात्रो विदुरो तिष्ठति नरः ।
लोकानां त्रयैर्यदुत्तरं दुःखितैः सह बन्धुभिः ।
मनसा विन्तयन्मार्थान्मिलहूर्दं गणित्यति ।

अल्पकालं क्लृते जाता भर्तुः प्रीतिमयाप य ।
दग्धास्य सह पुत्रैः सा असेर्णसंनोदराथ । [25]
दृष्टञ्च विन्तयान्तस्य बहुधा ह्ययितं मनः ।
अवभूय च मे देहं हृदयेऽगिर्न दीर्यते ।
पीनस्कन्धश्चाख्याहुर्मैरश्रुतसमो युवा ।
श्रुतो भीम इति श्रुत्वा मनो न शङ्कयति मे ।
अतिदाग्री च योगी च क्षिप्रहस्तो हृदायुषः । [30]
प्रभृतिमाह्लंक्ष्यदृष्टयो रथयानविदारदः ।
दूरपारती स्वसंभ्रान्तो महावीर्यो महाखविय् ।
अदीनारता नरव्याघ्रः श्रेष्ठः सर्वधनुस्त्वताम् ।
येन प्राच्यास्तु सीवीरा दाक्षिणात्याश्च निर्जिताः ।
ख्यापितं येन शूरेण त्रिपु लोकेषु पौरुषम् । [35]
यस्मिन्नातो विभोकाभूत्कन्ती पाण्डुश्च वीर्यवान् ।
दुरंदरसमो त्रिप्युः कथं कालवशां गतः ।
कथं तौ शूषस्कन्धयौ सिंहविफ्रान्तगामिनौ ।
मर्त्यधर्ममनुप्राप्तौ यमावतिनिवहंणौ ।

वैशंपायनः ।

सत्य विक्रान्तं श्रुत्वा उदकं च प्रसिञ्चनः । [40]
देशकालं समाज्ञाय विदुरः प्रत्यभाषतः ।
मा शोचस्वं नरव्याघ्र जहि शोकं महामतम् ।
न तेषां सिद्धते पापं प्राप्तकालं कृतं मया ।
तच्च तेभ्यः स उदकं विमपिञ्चतु भारतम् ।
सोऽग्रवीकिंविदुष्यायै कौरवाणामश्रुण्वताम् । [45]
क्षतारमनुसंगुष्टा व्याप्नोत्पीडकलस्वरः ।

भीष्मः ।

कथं ते तात जीवन्ति पाण्डोः पुत्रा महाभारथाः ।
कथमस्माकृते पक्षः पाण्डोर्न हि निपातितः ।

सदित्वा पाण्डवैः पुत्रैरिति विन्तारोऽभवत् ।

— (L. 11) T₁ G₁ 'व्यां च नरश्रेष्ठो; G₂, G₃, 'व्यां च रथश्रेष्ठो.— After line 39, T₁ G₂, 4 ins.:

क गता वस्ता मां हृदं विदाव श्रुतामाह्वरम् ।
हा श्रेणे वस्ते वाण्यं विधिना हृदि मे श्रुत्वा ।
वारणावतवात्रायां कं स्तुवैः शकुनाः पथि ।
पथमत्याहुषो लोके भविष्यन्ति युष्मत्पुत्राः ।
संशया इति कैर्ष्यं वत्सान्धरौप मे विपि ।
मनेव नाथा मन्नाथा मम नेत्राणि पाण्डवाः ।
हा पाण्डव मे हा वस्ता हा सिद्धशिखो मम ।
भातहा हा मदोशुभा हा मनानन्दवर्षनाः ।
मम हीनस्य युष्मताः सर्वे लोकान्तोऽहनाः ।
हदा ह्यहासि कौन्तेयातरुणादिलवर्षतः ।
दृष्ट्वा युष्मान्हा रथि पूर्ववन्मम मन्त्रनाः ।
वा गतिर्मे क वत्सामि मुषो द्रक्ष्यामि मे शिखरम् ।
हा युधिष्ठिर हा भीम हा हा पश्यतु हा यमौ ।

कथं मत्प्रमुखोः सर्वे प्रमुक्ता महतो भयात् ।
जननी गच्छेन्नैव कुमारास्ते समुद्युताः ।

[50]

वैशंपायनः ।

एवमुक्तस्तु कौरव्य कौरवाणामश्रुण्वताम् ।
आचक्षुः स धर्मात्मा भीष्मायाद्युतकर्मणे ।

विदुरः ।

धृतराष्ट्रस्य शकुने राज्ञो दुर्घोषमस्य च ।
मिमांशो पाण्डुपुत्राणां कृतो मतिवितिक्ष्वरः ।
सत्राहमपि च ज्ञात्वा तस्य पापस्य निश्चयम् । [55]
त जिघांसुरहं चापि तेषामनुमते स्थित ।
ततो जतुर्गृहं गत्वा दृढनेऽसिद्धिर्वाजिते ।
दृष्ट्वायश्च अद्भुततरा धातेरारुह्य कारुण्यम् ।
ततः खनकमगृह्य सुरक्षां वै बिले तदा ।

सयुहां कारयित्वा ते हुन्त्या पाण्डुसुतास्तदा । [60]
निष्कामिता मया पूर्वं मां सा शोकै मग्नः कृया ।
ततस्तु नाथमारोप्य सहपुत्रां पृथगमहम् ।
दश्वामर्यं सयुधार्थे हुन्त्यै गृहमदाह्वयम् ।
तस्मात्ते मां स भूदु ख मुक्ताः पापात्तु पाण्डवा ।
निर्गताः पाण्डवा राजन्मात्रा सह परतया । [65]
अग्निदाहान्माहाघोरान्मया तस्मादुदायतः ।
मां सः शोकमिमं कार्पोर्जीवन्त्येव च पाण्डवा ।
प्रच्छन्ना विचरिष्यन्ति दास्यस्कास्त्वय पर्येव ।
तस्मिन्नुपिष्टिर काले द्रक्षन्ति भुवि भाजवा ।
विमलं दृष्णपक्षान्ते जगच्चन्द्रमिषोदितम् । [70]
न तस्य नाशं परशामि पश्य भ्राता धनजयम् ।
भरिमसेनस्य दुर्घर्षं माद्रीपुत्रं च भारत ।

Colophon

मा गच्छत निवर्तन्व मति कोप विमुञ्चतान् ।

— After line 48, T₁ ins

कथं पश्चात्स्वया क्षत पाण्डो पशुः समुद्यतः ।
while G₂ ins.

कथं तव कृत पशु पाण्डोर्नापि विपातितः ।

— For line 67, G₁ reads:

भवन्मीधं मन शोकं मा कार्षी पाण्डवान्प्रति ।
मुक्ता जतुर्गृहद्वारे सन्त्यजीवन्ति पाण्डवा ।

— After line 72, G₂ & ins a colophon (Adhy 10
G₂ 94, G₂ 95) while T (G₁ 2 & 3 ins

वैशंपायनः ।

तत संहृष्टसंप्रदिं भीष्मो विदुरमचवीत् ।
मुक्त वैवानुसूयं च कृतं तात ह्यर्भं स्वयम् ।
वयं विमोक्षिता इ खात्पाण्डुपक्षो न नादितः ।
एवमुक्त्वा विवेशाथ पुरं जनयताकुलम् ।
कुरुभिः सदितो राजा नापरैश्च विद्यामह ।
अथाम्बिकेय सामाल्य राजर्षेः सदतीक्ष्ण ।
रात्मन्व कार्पायस्व सरैरवस्थं जहर्षं च ।
भीष्मस्तु राजन्सुर्धर्मो विदुरश्च महामतिः ।
जहर्षते सरन्ती तौ जातुप्राप्तौर्निश्चयम् ।
द्वारक्षीन्पुष्पाचारैः समर्पितैः परतोद्भवे ।
राजगदरपस्तु धर्मैश्च तेषां साम्प्रोचिताम्विदुः ।
शौर्यैलावण्यमाहात्म्यै रूपैः प्राणवलेरपि ।
स्वस्वार्पाणान्मदन्त पीरजानपत्रास्तदा ।
अन्ये जनाः प्राहताश्च क्षियश्च नदुपा तथा ।
राजुनामा वदन्ति सा दन्धा जीवन्ति वा न वा ।

Here follows a colophon.

11 G₁ 2, 4 cont :

वैशंपायनः ।

पाण्डवान्महतो दाहान्मोचयित्वा महामते ।
मियमाण महादेवैर्भक्त्या समजीवयत् ।
मच्छन्ना विचरिष्यन्तो यथोक्तं भवता तदा ।
न स्वर्गं तस्यथा तात यत्र कुर्वाणि न क्वचित् ।
इतोऽपि त्रेपवित्त्वान्मोक्षयेयं विचारय ।
दूराद्दूतरं पाथान्प्रस्थापय वनाद्वनम् ।
तत्र तत्र त्रेपवित्वा दूतानासाण्डुभास्तव ।
योग्येण पाण्डवानां गूढं धन्यविचारय ।
भीष्मेणेत्य सप्तारिद्रो विदुर खनक पुनः ।
गुप्तं त त्रेपयिमास धनकं जनमेजय ।
सोऽपि गत्वा पृथग्भ्या दृष्ट्वा शिखरं तदा ।
म्लेच्छभाषा वदन्नेव विदुरेण पुरेपिताम् ।
राज्ञी पाण्डुमुक्ता दृष्ट्वा सात्त्विकि वा वचोऽनवीत् ।
खनकः ।

आयुष्मद्भिर्न मेतव्यं भवद्भिः कौरवा न हि ।
जानन्ति जीकतो युष्माभिक्षितोऽभूद्भवद्वीः ।
जानन्ति युष्मान्गान्नेवो विदुरेण प्रबोधिषु ।
शने शीघ्रं गतस्य न भीता स्वराया न च ।
दक्षिणा दिशामभिल वदन्नाननुचमम् ।
विपते भारतमेष्टास्तत्र गच्छतु निर्गम्य ।
सर्वैषवात यतवाभवता पुण्यशीलिन्मत् ।
दयापला च युष्माकं ह्युपरोदकं भवित्यम् ।
इत्याह विदुरो युष्मान्मया तस्मिन्नुद्भा ।
युष्मस्य यासि भद्र को गच्छतापिद्वारिणा ।

वैशंपायनः ।

विदुरे खनकेनेत्यं पाण्डवा जनमेजय ।
शिमकुर्वते ते सर्वे ययु राजा पत्रात्मकः ।

87

After l. 143. 15, S ins.:

महतोऽत्र खियं कामादापितां प्राहि मामपि ।
 भर्मांधेकामगोक्षेपु द्यां कुर्वन्ति साधवः ।
 तं तु धर्ममिति प्राहुस्तुनयो धर्मवत्सलाः ।
 दिव्यज्ञानेन पश्यामि अतीतानागतानहम् ।
 तस्माद्दद्यामि यः श्रेय आसत् संतर उक्तमम् । [5]
 अयासाद्य सरः स्नात्वा विधर्म्य च वनस्पती ।
 श्वः प्रभाते महद्भूतं प्राहुर्भूतं जगपतिम् ।
 व्यासं कमलपत्रार्क्षं दृष्ट्वा शोकं विहास्यथ ।
 एतराष्ट्राद्वियासश्च दहनं वारणायाते ।
 प्राणं च निदुर्गात्तुभं विदितं ज्ञानचक्षुषा । [10]
 आवासे शालिहोत्रस्य स वो वासं विधास्यति ।
 वर्षवातातापसहः अयं पुण्यो वनस्पतिः ।
 पीतमात्रे तु पानीये क्षुत्पिपत्से विगह्यतः ।
 तपसा शालिहोत्रेण सरो वृक्षश्च निर्मितः ।
 कादम्बाः सारसा हंसाः कुर्यः कुरैः सह । [15]
 ह्वन्ति मधुरं गीतं गान्धर्वस्वनिमित्तम् ।
 वैशंपायनः ।
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कुन्ती यचनममयीव ।
 बुधिष्ठिरं महामात्रं सर्वैश्चास्तिशारदम् ।
 एवं हि धर्मभृतां श्रेष्ठ मयोक्तं श्रुणु भारत ।
 राक्षस्येण हि वाक्येन धर्मं पदति साधु वै । [20]
 भाषेन हुषा भीमं सा किं करिष्यति राक्षसी ।
 भजतां पाण्डवं वीरमपत्यायं यदीच्छति ।

88

After l. 143. 18, S ins.:

प्राक् संप्यातो विमोक्तव्यो रक्षितव्यश्च नित्यशः ।
 पूर्वं इमस्य भीमेन यावद्धर्मस्य येदन्म् ।
 पृथु ते समनो भन्दे शुश्रूष्यक्षामपस्यवा ।
 नित्यानुब्रूयथा भूत्वा कर्तव्यं शोभनं त्वया ।
 Colophon.
 वैशंपायनः ।
 बुधिष्ठिरैवमुक्त्वा कुन्त्या चाङ्घ्रिरोपिता । [5]
 भीमार्जुनान्तरगता यमाभ्यां च पुरस्कृता ।
 तिर्यग्बुधिष्ठिरं याति हिदिम्बा भीमगामिनी ।

88

M om. lines 1-4 and the colophon. — For the details of the colophon cf. v. l. 1. 143. 18. — For lines 5-7, M subst.:

शालिहोत्रसरो रम्यमासेदुक्ते जलार्थिनः ।
 तत्तयेति प्रतिज्ञाय हिदिम्बा राक्षसी तदा ।
 वनस्पतितलं गात्वा परिश्रुय्य गृहं यथा । [10]
 पाण्डवानां च वासं सा कृत्वा पर्णमयं तथा ।
 आसनश्च तथा कुन्त्या एकोदेशे चकार सा ।
 पाण्डवास्तु ततः स्नात्वा शुद्धाः संध्यामुपास्य च ।
 तृपिताः क्षुत्पिपासातां जलमात्रेण वतैयन् ।
 शालिहोत्रस्तदा स्नात्वा क्षुपातांन्पाण्डवांस्तदा । [15]
 मनसा चिन्तयासास पानीयं भोजनं महद् ।
 ततस्ते पाण्डवाः सर्वे विश्रान्ताः पृथया सह ।
 यथा जतुगृहे वृत्तं राक्षसेन कृतं च यत् ।
 कृत्वा कथा बहुविधाः कथान्ते पाण्डुनन्दनम् ।
 कुन्ती राजसुता वाक्यं भीमसेनमध्यामयीव । [20]
 यथा पाण्डुस्यथा मान्यस्तव ज्येष्ठो बुधिष्ठिरः ।
 अहं धर्मविधानेन मान्या गुरुतरी तव ।
 तस्मात्पाण्डुहितार्थं मे युवराज हितं कुरु ।
 निरुक्त्वा धातैराष्ट्रेण पापेनाकृतवृद्धिना । [25]
 दुष्कृतस्य मतीकारं न पश्यामि वृकोदर ।
 तस्मात्कतिपयादेन योगक्षेमं अविष्यति ।
 क्षेमं दुर्गमिभं वासं वसिष्णामो यथासुखम् ।
 इदमथ महदुःखं धर्मरक्षं वृकोदर ।
 दुष्टैव त्वां महाप्राज्ञ अनङ्गनाभिचोदित ।
 बुधिष्ठिरं च मां चैव वरपामास धर्मतः । [30]
 धर्मोयं देहि पुत्रं त्वं स नः श्रेयः करिष्यति ।
 प्रतिवाक्यं तु नेच्छामि ह्यावाभ्यां वचनं कुरु ।

89

After l. 143. 26, Ds S ins.:

यथा च मुकृती स्वर्गं मोदतेऽस्तरता सह ।
 स तथा परमपीतस्तथा देमै महाहृत्तिः ।
 शुभं हि जघनं तस्याः सुवर्णमग्निमेखलम् ।
 न ततर्षं मुदा शूद्रभीमसेनो मुहुर्मुहुः । [5]
 रमयन्ती सतो भीमं तत्र तत्र मनोजवा ।
 सा देमै तेन संहर्षाद्दृष्यन्ती मुहुर्मुहुः ।
 अहः क्षुचिरन्ती सा निशाकाले तु पाण्डवम् ।
 आनीय वै स्वके गेहे दूषंयामास मातरम् ।
 आरुभिः सहितो नित्यं स्वपते पाण्डवस्तदा । [10]
 कुन्त्याः परिवरन्ती सा तस्याः पार्श्वेऽवसतिशाम् ।

पवमुक्त्वा तदा तत्र हिदिम्बा सह भारत ।

89

M om. lines 1-6. — (L 5) = (var.) l. 143. 27^a.
 — (L 7) Gs. M रमयन्ती (for निचरन्ती).

कामांश्च मुखवासादीनातविप्यति भोजनम् ।
तस्यां राध्यां ध्यतीतायामाजगाम महावतः ।
पारासर्षो महाप्राज्ञो दिव्यदर्शी महातपाः ।
तेऽग्निवाद्य महात्मानं कृष्णद्वैपायनं तदा ।
तदधुः प्राञ्जलयः सर्वे सक्षुपा चैव माधवी । [15]

90

This passage was found to be only a repetition (with v. l.) of l. 145. 25-37, and is therefore not cited here *in extenso*. The passage is followed by a colophon (*adhy. no. 61*).

91

After l. 148. 5, S ins.:

पुरुपादकेन रौद्रेण भद्रमाणा दुरात्मना ।
अनाथा नगरी नाथं प्रातारं नाधिगच्छति ।
गुहायां च वसंस्तव आधते सततं जनम् ।
खिवी बालांश्च वृद्धांश्च युवशापि दुरात्मवान् ।
अथ मन्त्रैश्च होमैश्च भोजनैश्च स राक्षसः । [5]
इदितो द्वित्रिसुपयैश्च पूजितश्च दुरात्मवान् ।
यदा च सकलानेवं प्रसूदयति राक्षसः ।
अर्धेन प्राङ्गणाः सर्वे समये समयोजयन् ।
मासान्कामादधी रक्षो दास्यामस्ते सदा वयम् ।
पयोयेण वयकाममिह मांसेत्तुं प्रभोः । [10]
अहं मांससमायुक्तं तिलपूर्णसमन्वितम् ।
सर्पिणं च समायुक्तं व्यञ्जनैश्च विभूषितम् ।
खजश्विन्नासिलान्विष्णुहोलाजापुसुरासवान् ।
श्रुताश्रुतान्मानहुस्मान्धूलमांसं श्रुताश्रुतम् ।
सर्पिःकुम्भांश्च विविधानन्यांश्च विविधानबहून् । [15]
अथ सिद्धैः समायुक्तैस्तिलपूर्णैः समाहुलाग् ।
कुलाकुलाद्यं पुर्यं बलीवदौ च कालकौ ।

91

(L. 1) Hypermetric; T₁ G₁ पुरुपादेन रौद्रेण; T₂ G₂ = M तेनेयं पुरुपादेन. — (L. 7) M स क्लान्देव. — (L. 8) M (except Ms) संन्दयोजन. — G₁ M om. lines 11-12. — (L. 13) T₁ G₂ = विदाहोलाजाखवापुपानपुसं बहुविपोदना. — Mom. lines 14-16. — (L. 14) G₁ = श्रुतानि मांसानि पातपूर्णयानपि. — After line 14, G₁ s ins.:

वन्ममादिषवाराहं माहुरं च शशाश्रुतम् ।
— (L. 17) M 'सं युवानं वरितुं प्रभो. — For lines 18-19 T₁ G₂ = subst. धत्तङ्गाणं प्रदास्यामः समये यदि तिष्ठति. — (L. 20) M वयः प्रतिशुदीतवान्. — (L. 21) T₁ G₂ = परचक्राद्यपी-

प्राप्यसि त्वमसंकुद्धो रक्षोभागं प्रकल्पितम् ।
तिष्ठेह समयेऽस्माकमित्यवाचन्तं तं द्विजाः । [20]
बाहमित्येव तद्गक्षसद्बुधः प्रत्यगृह्यत ।
परचक्राद्य विभ्यंश्च रक्षणं स करोति च ।
तस्मिन्भागे विनिर्दिष्टे चास्त्रितः समयं धरी ।

92

For l. 151. 1, Ds (see footnotes) S subst.:

वैशंपायनः ।
अथ राध्यां व्यनीतायां भीमसेनो महाबलः ।
प्राङ्गणं ससुपागम्य वाक्यं वेदमुवाच ह ।
भीमसेनः ।
आपदस्वभां मोचयेयं सपुत्रं प्राङ्गणप्रिय ।
मा वैपी राक्षसात्तस्मान्मां ददातु बलिं भवान् । [5]
इह मामाशितं कर्तुं प्रयतस्व द्विजोत्तम ।
अथात्मानं प्रदास्यामि तस्मै घोराय रक्षसे ।
स्वर्ध्वं किं विलम्बध्वं मा चिरं कुरुतानवाः ।
व्यवस्थेयं मम प्राणैर्युष्माजश्रितुमद्य वै ।
वैशंपायनः ।
एवमुक्तस्तु भीमेन प्राङ्गणे भरतर्षभ ।
मुहूर्दां तस्मैनाथ्याय ददावधं सुसंस्कृतम् । [10]
पिशिनोदनमाजगुरुभासैः पुरवासिनः ।
सपुत्रं सोपदुर्गां च सुपर्वाणाविधैः सह ।
तदशित्वा भीमसेनो मांसानि विविधानि च ।
मोदकानि च सुशयानि विश्वोदनचयान्बहून् । [15]
ततोऽपिबह्विधदानमुबहून्द्वाणेसंमितान् ।
तस्य भुञ्जतः देवा यथावत्समुपाजितम् ।
उपजहुर्भूतभागं सपुत्रदमनसदाह ।
ततो राध्यां व्यनीतायां सम्पञ्जनवधियुतम् ।
समाराध्याद्यसंपूर्णं शकतं स बृकोदरः ।
प्रययौ नृपैर्निर्घोषैः पौरैश्च परिवारितः । [20]

केभ्यः; G₁ 'कापु भूतेभ्यो; M 'काटवीभ्यश्च.

92

Ds (which has many v. l. mostly ignored here) ins. lines 2-17 of this passage after l. 151. 1st, and lines 19-46 after 1st. — (L. 2) T G (G₁ om.) एव (for वेदम्). — (L. 5) M 'ह मामाशितं क'. T₁ सके गृहे । G₁ M सहृद्वे; G₂ मन्वरे (for द्विभो*). — After line 5, Ds ins.:

अनेण मे महा राशिर्गुणैश्च ह ब्रह्मवर्णहृत् ।
(L. 17) G₂ महाभागं; M भूतं भागं. — (L. 41) G₁ = M 'उभे हि (G₁ = स्वात्) चावर्ये.

आत्मानमेपोऽञ्जभृतो राक्षसांय प्रदास्यति ।
 तरणोऽप्रतिरूपश्च दृढ औदरिको युवा ।
 चाग्निरेवंप्रकाराग्निः स्वयमानो वृकोदरः ।
 युषोद स बलीवदं युक्तो सवोर्षकालको ।
 यादित्राणं प्रणादेन सतस्तं पुरुषादकम् । [25]
 अभ्यगच्छसुसंहृष्टः स तत्र मनुजैर्वृतः ।
 संप्राप्य स च तं देशमेकाकी समुपाययौ ।
 पुरुषादभयाज्ञीतस्तत्रैवास्मीजनमजः ।
 स गाथा दीर्घमध्वानं दक्षिणामभितो दिशाम् ।
 यमोपविष्टसुदेशे वदन् वितपद्गुमम् । [30]
 केदामजास्त्रिमेदोभियांहूरुचार्णरपि ।
 आर्द्रैः शुष्कैश्च संकीर्णमभितोऽथ वनस्पतिम् ।
 शुभ्रकृद्बलच्छत्रं गोमायुगणसंकुलम् ।
 उग्रमन्त्रमचक्षुष्यं श्मशानमिव दारुणम् ।
 तं प्रविश्य महावृक्षं चिन्त्वामास वीर्यवान् । [35]
 यावन्न दृश्यते रक्षो बकस्तु बलद्वर्षितः ।
 आभितं विविधैर्भोगैरसिंति निर्भरिदम् ।
 शकटं सूपसंपूर्णं यावद्ब्रह्मति राक्षसः ।
 सावदय हि भोक्ष्येऽह दुर्लभं वै पुनर्भवेत् ।
 विप्रकीर्येत सयं हि प्रयुद्धे मयि रक्षसा । [40]
 अभोऽयं च शवं स्पृष्ट्वा निगृहीते घने भवेत् ।
 स त्वेवं भीमकर्मा तु भीमसेनोऽभिलक्ष्य च ।
 उपविष्टः शनैरत्र प्रसुक्ते क्व परं धरन्म् ।
 ते ततः सर्वतोऽप्यध्वन्द्वुमानाश्च नागराः ।
 नारक्षो बलिमश्रीयादेवं बहु च मानवाः । [45]
 युद्धे द्राक्ष्यं रूपेण बकोऽपमिति चायुवन् ।
 स तं हसति तेजसोऽति तद्वसुपयुज्य च ।

93

M ins. after 1. 151. 18: T G, after 1. 151. 20:

जग्राह भीमः पाणिश्र्वां गृहीत्वा चैनमाक्षिपत् ।

93

(L. 3) T₁ G₁₋₃ M आक्षिप्य (for आपीक्ष्य). — (L. 5)
 M उत्पिष्टस्तेति चाम्. — (L. 6) M transp. समुपत्य and
 ततः कुदः. — (L. 7) M सपुतोऽथो. — (L. 9) G₁₋₃ अति
 (G₁ अती) गृहीत्वा पाणिभ्यां पृथक् च व्यवहितः. — (L. 10) M
 बाहु (for युवा). G₁₋₃ जानुभ्यां पीडयित्वा च पातयामास भूले.
 — (L. 11) G₁₋₃ राक्षसं कोपदीपितम्; M भीमस्तस्य तु रक्षस-
 — For lines 17-19 G₁₋₃ subst.:

कुदः सोऽपि समुपत्य वेनेन मत्ता रथा ।
 उबल्य पाणिगुलं भीमस्तोरक्षपातयत् ।
 म्याचाननेन धीरेण लम्बनिष्ठेन रथणा ।
 दक्षिणं बाहुमुपमा सेनाभिद्वयं वैतितः ।

आक्षिप्तो भीमसेनेन पुनरेवोत्थितो हसन् ।
 आलिङ्गयामीद्व्य चैदं न्यहन्द्गुपातयत् ।
 भीमो व्यसर्जयच्चैनं समाधत्तिहि चेलपि ।
 आस्कोटयामास घटी उत्तिष्ठति च सोऽग्रवीद । [5]
 समुपत्य ततः कुदो रूपं कृत्वा महतरम् ।
 विरूपः सहसा तस्यै तर्जयित्वा घृकोदरम् ।
 अहसन्भीमसेनोऽथ राक्षसं भीमवृत्तानम् ।
 भीमसेनस्तु जग्राह श्रीवायां भीमदर्शनम् ।
 भुज्जाम्बां जानुनैकेन पृष्टे समभिवीहयत् । [10]
 ततः कुदो विरूपयैवं स भीमस्तस्य रक्षसः ।
 स्वान् कटीपीपद्दक्षिप्य बाहु चैव परामृशत् ।
 तस्य बाहु समादाय त्वरमाणो घृकोदरः ।
 उक्षिप्य चावधूयैवं पातयन्बलवान्मुषि ।
 तं तु यामेन पादेन कुदो भीमपराक्रमः । [15]
 उरस्थानं समाजितो भीमस्तु पतितं भुवि ।
 स संकुदः समुपत्य भीममग्रहन्द्गुशाम् ।
 ध्यात्मानो दीप्तजिह्वो बाहुमुग्रमथ दक्षिणम् ।
 तेनाभिद्वयं कुद्रेण भीमो मूर्ध्नि समाहत्तः ।
 मुष्टिना जानुना चैव चामपार्श्वं समाहत्तः । [20]
 पुनं निदम्भमानः सत्राक्षसेन बलीयसः ।
 रोषेण महताविष्टो भीमो भीमपराक्रमः ।
 ततः कुदः समुपत्य भीमो जग्राह राक्षसम् ।
 तावन्मोन्वं पीडयन्तीं पुरुषादृक्कोदरं ।
 मत्तास्त्रि महानामान्मोन्वं विचकर्षतुः । [25]
 बाहुविशेषावशैश्च भीमराक्षसयोस्तदा ।
 चेन्नकीयपुरी सर्वां वित्रस्ता समपत्यत् ।
 तयोर्वैगेन महता तत्र भूमिरकम्पत् ।
 पादपान्वीरुच्यैश्च चूर्णयामासतुस्तौ ।
 समागतौ च तौ धीरावन्मोन्ववधकाङ्क्षिणौ । [30]
 अदमभिः पादवैरैश्च चूर्णयामासतुस्तदा ।
 अथ तं लोलयित्वा तु भीमसेनो महाबलः ।

कुद्रेण भीमो भीमेन वेगान्मुष्ति समाहत्तः ।
 — (L. 20) G₁₋₃ जानुभ्यां चैव मुष्टिभ्यां. G₁₋₃ यामे पार्श्वं
 समर्षितः. — (L. 25) M व्यचकर्षतुः. — (L. 28-29)
 — (var.) 1. 151. 20. — After line 30, G₁₋₃ 4 ins. :
 गिरिनिगिरिभ्यद्वैश्च पापापीः पर्वतच्युतिः ।
 — (L. 31) G₁₋₃ 4 अन्मोन्वं तावन्तीं तौ; M आरावन्ः पादवेगेन-
 — After line 31, G₁₋₃ 4 ins. :

आपागमिस्तार्याचं च परितो गोवन्बन्धम् ।
 निर्महीरुषापायां गिरिकुलजलावन्धम् ।
 चक्रदुन्दुर्नैवी कूर्णयोभामं महीम् ।
 मुहूर्तेमेवं संयुष्मा सतं स्यात्कुरुपनी ।
 ततो रथोविनापाय मतिं कृत्वा वृकोदरः ।

अगुह्यपरिरम्भेन याहुम्यां भरतपंथम् ।
जानुम्यां परिजगाम भीमसेनो यक्षं यथात् ।
विस्तरन्तं महाकायं विचकपं महापथः ।
विकृप्यमाणो भीमेन कपंश्च शुधि पाण्डवम् ।
समपुयवत सीमेण श्रमेण पुरवादकः ।

[35]

94

After adhy. 155, Ds marg. sec. m. ins.:

माह्वण उवाच ।

ततः सा यद्युधे बाळा पाञ्चसेनी द्विजोत्तम ।
क्रमेण यौवनं प्राप्तं मन्ययानलदीपिका ।
दृष्ट्वा तामनवधार्ष्टीं हुपदो हृष्टमानसः ।
यत्पृथया संचरन्तीमास्थाने समभाषत ।
अर्जुनाय ददामीति हृदयं श्यायुजोत्तदा ।
शुश्या हुपदराजस्य वचनं स्वयितस्तदा ।
मग्नी वसुप्रदो नाम धानैरिदमभाषत ।
कुन्त्या सह महेत्यासाः पाण्डवा राजसत्तम ।
दग्धा जहृगृहे सुसा हुयौघनधिया रहः ।
अर्जुनाय कथं दद्याः पाञ्चालीं पृपतामजाम् ।
तस्य धार्यं तु नृपतिः शुश्या मन्यथितोऽभयत् ।
स्वयितं हुपदं दृष्ट्वा पुरोधो ज्ञानसागरः ।
जानामि शकुनाद्वाजस्य दग्धाधनेत्यभाषत ।
हृष्टोऽथ नृपतिः प्राह द्रष्टव्यान्मे कथं द्विज ।
ज्ञानसागर उवाच ।

[5]

[10]

[15]

[20]

स्वयंभरेण द्रष्टाति तस्करुत्व नराधिप ।
तच्छ्रुत्वा सर्वपाञ्चालाः साधु साध्विति चाब्रुवन् ।
ततः संघोषयामास हुहितुश्च स्वयंभवम् ।
फाल्गुने मासि सप्तम्यामित्तः सप्तसितेऽहनि ।
मेघाश्रय कारवामास राजयोगयान्वहूद्रुप ।
नैरुमन्त्रसंकाशास्वर्णरत्नपरिच्छदात् ।
हुपदश्च धनुश्चित्रं दुरानामं क्षितीश्वरः ।
कारवामास शुश्याकथंमनुजस्य दिष्टस्य ।
मत्स्वयंभ्रं च कृतवान्दूरे वणोपरिष्कृतम् ।
अनेन धनुषा यो वै शरणेणंमं जलेष्वरम् ।

पातमिष्यति यो जायां पाञ्चालीं स्वां करिष्यति । [25]
इत्यस्तदुत्सपदिनं समीपे वतंते द्विजाः ।
राजानो राजपुत्राश्च पृथिव्यां ये विव्हासिनः ।
प्रयान्ति च तथा विनाः सूतमागधयन्दिनः ।
अहं तदुत्सवं द्रष्टुं यामि द्रव्याजंनया च ।
अथतां गमने बुद्धिः प्रयतन्धं द्विजोत्तमाः । [30]
इति पः सर्वनाएपातं यथादष्टं यथाधुतम् ।

95

After adhy. 155, 8 ins. the foll. addl. adhy.:

माह्वणः ।

शुश्या जहृगृहे वृत्तं माह्वणाः सपुरोहिताः ।
पाञ्चालराजं हुपदमिदं वचनमब्रुवन् ।
धार्तराष्ट्रः सद्दामासा मद्यथिव्या परस्परम् ।
पाण्डवानां विनाशाय मतिं चक्रुः सुदुष्कराम् ।
हुयौघनेन प्रहितः पुरोचन इति श्रुतः ।
वारणावतमसाच कृत्वा जहृगृहं महत् ।
तस्मिन्गृहे सुविश्वस्नाप्याण्डवानुप्यया सह ।
अर्धरात्रे महाराज दग्धवान्स पुरोचनः ।
अग्निना तु स्वयमपि दग्धः ह्यदो नृयंसवत् ।
पृतञ्जुश्या तु संहृष्टो धृतराष्ट्रः समान्धवः ।
शुश्या तु पाण्डवान्दग्धानधृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
अल्पयोकः प्रहृष्टारामा शशास विदुरं तदा ।
पाण्डवानां महाप्राज्ञं क्रुश विण्जोदकक्रियाम् ।
पृतावदुत्सवा करुणो धृतराष्ट्रस्तु मारिपः ।
अथ पाण्डुर्युतः क्षपः पाण्डवानां विनाशने ।
अहो विश्विवाशदेव गतास्ते यमसादनम् ।
इत्युक्त्वा प्राददुत्सव धृतराष्ट्रः ससौवळः ।
शुश्या भीष्मेण विधिवत्कृतवानीःप्येदेहि कम् ।
पाण्डवानां विनाशाय कृतं कर्म दुरात्मना ।
पृथं कार्यव्य कर्ता तु न दृष्टो न श्रुतः पुरा ।
पृतदुत्सवं महाराज पाण्डवावप्रति नः श्रुतम् ।
शुश्या तु वचनं सेपां यशसेनो महामतिः ।
यथा तजजवकः शोचेश्चौरसस्य विनाशने ।

[5]

[10]

[15]

[20]

दन्तान्कटिकटीहल दग्धा च दशनच्छदम् ।
नेत्रे संश्लु विहटे तिर्यक्नेश्वत राक्षसम् ।
अथ जानुप्रहारैश्च मुष्टिभिर्वज्रसंनिभैः ।
घोरैः पादप्रहारैश्च क्षीमयामास राक्षसम् ।

— After line 33, G₁ s. ins.:

जानुम्यां पार्श्वयोः कुशो पृष्ठे वक्षति जग्निवाम् ।
भयोत्पद्यकृचैश्च विसंसेवेकनयनः ।
प्रसेदो दीर्घनिःश्वसो निर्विज्जिहाश्लिमारकः ।
जगज्जस्तोतर्दो कुर्वन्नाकोशमृगासतंयवैः ।

भूमौ निपत्य सुष्ठु वे दण्डाहत श्वोरतः ।
Lines 34-37 repeat (with v. l.) 1. 151. 17st, 18th,
and 19. — (L. 34) T₁ G₁ M मृग (for जानु).
— (L. 36) G₁ s. M 'माणो नेनेन पाण्डवेन नवीयता.

95

After line 15, T₁ G₁ s. Ms-s. ins.:

तसाद्वागीदीर्घी गत्वा क्रुश विण्जोदकक्रियाम् ।
— (L. 18) T₁ G₁ s. M विदुरः (for विश्वव). — (L. 34)

सथात्प्यत पाञ्चालः पाण्डवानां विनादाने ।
समाहूय भद्रतयः सहिताः स्वयंपथवैः । [25]
कारण्यादेव पाञ्चालः प्रोवाचेदं वचस्त्वदा ।
अहो रूपमहो धैर्यमहो धीर्यं च शिक्षितम् ।
चिन्तयामि दिवारात्रमर्जुनं प्रति बान्धव्याः ।
आवृमिः सहितो मात्रा सोऽद्वयत हुताशने । [30]
किमाश्रयमितो लोके कालो हि दुरतिक्रमः ।
मिथ्यामतिज्ञो लोकेषु किं वदित्वामि सांपत्यम् ।
अन्तर्गतेन दुःखेन दह्यमानो दिवानिशाम् ।
याजोपयाजौ सख्यस्य धाषितौ तु मयागथाः ।
भारद्वाजश्च हन्तारं देवीं चाप्यर्जुनस्य वै ।
लोकास्त्रेदं यथैव तथा याजेन नः श्रुतम् । [35]
याजेन पुत्रकामीयं हुत्वा चोपादित्तुभौ ।
ष्टष्टुस्रश्च कृष्णा च मम तुष्टिकराशुभौ ।
किं करिष्यामि ते नष्टाः पाण्डवाः पृथया सह ।
हृल्लेवमुचवा पाञ्चालः श्रुत्वा च परमापुरः ।
दृष्ट्वा शोचन्तमस्यै पाञ्चालं चेदमब्रवीत् । [40]
पुरोधः सत्स्वंपन्नः सम्यग्बिधाविशेषयाम् ।
वृद्धानुवासने युक्ताः पाण्डवा धर्मचारिणः ।
तादृशा न विनश्यन्ति नैव यान्ति पराभवम् ।
मया दृष्टमिदं सत्यं श्रुत्वा त्वं मनुजाधिप ।
ब्राह्मणैः कथितं सत्यं वेदेषु च मया श्रुतम् । [45]
दृष्टवन्तिमेतेनाथ पीळोग्म्यानि पुरा श्रुतम् ।
नष्ट दृष्टो विसमन्ध्यामुपश्रुत्या विदार्शितः ।
उपश्रुतिमैहाराज पाण्डवायै मया श्रुता ।
यत्र वा तत्र जीवन्ति पाण्डवास्ते न संशयः ।
मया दृष्टानि लिङ्गानि इहैवैष्यन्ति पाण्डवाः । [50]
यस्मिन्समिदायान्ति सचक्षुषुश्च नराधिप ।
स्वयंवरः क्षत्रियाणां कन्यादाने प्रदर्शितः ।
स्वयंवरस्तु नगरे सुपत्यसां राजसत्तम ।
यत्र वा निवसन्तस्ते पाण्डवाः पृथया सह ।
दूरस्था वा समीपस्थाः स्वर्गस्था वापि पाण्डवाः । [55]
श्रुत्वा स्वयंवरं राजसमेष्यन्ति न संशयः ।
सत्यास्वयंवरो राजन्पुत्र्यतां मा निरं कृपाः ।
श्रुत्वा पुरोहितेनोक्तं पाञ्चालः प्रीतिमासाद् ।
षोपयामास नगरे द्रौपद्यास्तु स्वयंवरम् ।

पुत्र्यमासे तु रोहिण्यां शुक्रपक्षे शुभे तिथौ । [60]
दिवसैः पञ्चसप्तत्या भवित्यति स्वयंवरः ।
देवगन्धर्वैयक्षाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।
स्वयंवरं द्रष्टुकामा गच्छन्त्येव न संशयः ।
तव पुत्रा महामानो वृदीनीया विदोषतः ।
यदृच्छया तु पाञ्चाली गच्छेद्वा मथ्यमं पतिम् । [65]
को हि जानाति लोकेषु प्रजापतिविधिं शुभम् ।
सत्यास्यपुत्रा गच्छेथा ब्राह्मणि यदि रोचते ।
नित्यकालं सुभिक्षास्ते पाञ्चालास्तु तपोधने ।
यश्चेनस्तु राजासौ ब्राह्मण्यः सत्यसंगरः ।
ब्रह्मण्या नागराः सर्वे ब्राह्मणाश्चातिथिरियाः । [70]
नित्यकालं प्रदास्यन्ति आगन्तुणामयाचितम् ।
अहं च सत्र गच्छामि मनैभिः सह शिल्पकैः ।
एकसार्थाः प्रयातासो ब्राह्मण्या यदि रोचते ।
वैशंपायनः ।
पतावदुत्सवा यत्नं ब्राह्मणो विरराम ह ।
Colophon.

96

After adhy. 157, 8 (except Gs) ins.:

वैशंपयव्यः ।

ते प्रयाता नरच्यात्रा मात्रा सह परंतयाः ।
ब्राह्मणाणाञ्छतेऽप्यन्दाब्राह्मणसंगणान्बहून् ।
अथ ते ब्राह्मणा ऊचुः पाण्डवान्धर्मचारिणः ।
क्ष भवन्तो यमिष्यन्ति कुतो वागच्छतेति ह ।
शुधिष्ठिरः ।

प्रयातानेककथायाः सोदयान्देवदर्शिनः । [5]
भवन्तो नोऽभिजानन्तु सहितान्मनुचरिणः ।
गच्छतो नस्तु पाञ्चालान्द्रुपदस्य पुरीं प्रति ।
दृच्छामो भवतो ज्ञातं महत्कौतूहलं हि नः ।

ब्राह्मणाः ।
एकसार्थं प्रयाताः स्य वयमप्यत्र गामिनः ।
सत्रायद्भुतसंकाश उरसवो भविता महान् । [10]
तत्रस्तु यश्चेनस्य द्रुपदस्य महामननः ।
यासावयोनिज्ञा कन्या स्यात्सते स स्वयंवरैः ।
वृदीनीयानवचाङ्गी सुकुमारी यथास्विनी ।

Gs. 5 M तथार्जुने (for अर्जुनस्य वै). — (L. 46) T1 Gs
"इतेनार्हः; Gs. 5 Ms-5 "मुषेनाथ (for "मतेनाथ). — After
line 63, T1 Gs Ms-5 ins.:

तत्रसत्सदर्थं हत्वा संप्रहोत्मवचान्भवः ।

अर्वाणी त्वरितो द्रष्टं यामि वास्तव्य सचरमाः ।

— (L. 71, 73) T1 Gs. 5 Ms-5 आनन्दप्रणम् (for आगन्-
पान्), and ब्राह्मणि (for ब्राह्मण्या). Colophon. Adhy.
no. : T1 162; T2 Gs. 5 115; G1 117; Gs 112;
Gs M 116.

96

(L. 6) M भवतो हि (Ms "तोभिः; Ms "तेभिः) विजानन्तु.

— (L. 11) Gs. 5 M यश्चेनस्य इतिवा (for the prior
half). — After line 12, Gs ins.:

छटपुत्रस्य भगिनी द्रोणशत्रो प्रतापिन ।
 जातो य पावकाच्छूर सदार सचारासन । [15]
 सुसमिदान्महाभाग सोमकाना महाथ ।
 तस्मिन्सजायमाने च पायुवाचाराशरीणि ।
 पृष मृत्युश्च शिष्यश्च भारद्वाजस्य जायते ।
 स्वसा तस्य तु चेद्याश्च जाता तस्मिन्महामखे ।
 खीरवमसितापाङ्गी इयामा नीलोत्पल यथा । [20]
 तां यज्ञत्वेनस्य सुता द्रौपदीं परमस्त्रियम् ।
 गच्छामस्तत्र वै द्रष्टु त चेद्यासा स्वयवरम् ।
 राजानो राजपुत्राश्च यज्वानो भूरिदक्षिणा ।
 स्वाध्यायवन्त शुचयो महात्मानो धृतव्रता ।
 तस्या दूर्वनीयाश्च बलवन्तो दुरासदा । [25]
 सहास्राश्च कृताङ्गाश्च समेप्यत्कीर्ण सुदिप्रा ।
 ते तत्र विविध दान विजयायै नरेश्वरा ।
 प्रदास्यन्ति धन गात्र भक्ष्य भोज्य च सर्वथा ।
 प्रतिलभ्य च तत्सर्वं दृष्ट्वा कृष्णा स्वयवरे ।
 य च स्य क्षत्रिय रजे कुमारी वरयिष्यति । [30]
 नदा वेतालकाश्चैव नवेका सूतमायाया ।
 नियोयकाश्च देशेभ्य समेप्यन्ति महाबला ।
 पतत्कौतूहल तय दृष्ट्वा वै प्रतिगृह्य च ।
 सहास्रभिर्महाराजानो मात्रा सह निवर्त्स्यथ ।
 दुर्वनीयाश्च य सर्वानैकरूपानवस्थितान् । [35]
 समीक्ष्य कृष्णा चरयेत्सगत्यास्यतम पतिम् ।
 अयनेकश्च वो भ्राता दर्शनीयो महायुज ।
 नियुष्यमानो विजयेत्सगत्या द्रविण महत् ।
 युधिष्ठिर ।
 परम भो गमिष्यामो द्रष्टु तत्र स्वयवरम् ।
 द्रौपदीं यज्ञसेनस्य कन्यां तस्यात्तयोत्सवम् । [40]

This passage is really an anticipation (in a variant form) of our adhy 175. All S MSS hitherto examined read it in fact at both places, here (i.e. after adhy 167) and in its proper place (i.e. after adhy 174). The printed editions of the S recensions however generally avoid this (seemingly unnecessary) repetition by erroneously reading the adhy only at its first occurrence in S. MSS namely, after adhy 167 only the Grantha edition (Sarfotrajapuram) repeats the adhy in its

proper place, and is in this respect a more correct representative of the Southern tradition — The remark at the end of the footnotes to adhy 166 to the effect that passage No 96 of this App is in S (except Gs) after adhy 166 is erroneous and should be deleted

97

Ds (marg see m) T1 G (except Gs) ins after 1 165 40 T1, after 1 165 41^{ab}

विश्वामित्रस्ततो दृष्ट्वा शोधाविष्ट स रोदसी ।
 यवर्षे शार्वपण्णि घसिष्टे मुनिसत्तमे ।
 घोररूपाश्च नाराचान्मुग्धान्महाभ्रामुनि ।
 विश्वामित्रप्रयुक्तास्तान्नेषधेन व्यमोचयत् । [5]
 वसिष्ठस्य तदा दृष्ट्वा कर्मकौशलमहादेव ।
 विश्वामित्रोऽपि कोपेन भूय शशुनिपातन ।
 दिव्यास्त्रवर्षे तस्यै स प्राहिणोन्मुनये रुषा ।
 आशेष चारुण चैन्द्र याभ्य वाच-यमेव च ।
 विसर्जन् महाभागे घसिष्टे प्रक्षण सुते । [10]
 अस्त्राणि सर्वतो ज्वालान् विवृजन्त प्रपेदिरे ।
 युगान्तसमये घोरा पतगखेव रदम्य ।
 वसिष्ठोऽपि महातेजः प्रह्लादाक्रिययुक्त्या ।
 यथ्या निवारयामास सवाण्यस्त्राणि स सन्यत् ।
 ततस्तु भस्मसाद्भूता पतन्ति स्म महीतले ।
 अपोश्च दिश्यान्वस्त्राणि घसिष्टो वाक्यमत्रयवीत् । [15]
 निर्जितोऽस्ति महाराज दुरासमन्नाभिनन्दन ।
 यदि तेऽस्ति पर धीर्यं तद्दर्शय मयि स्थिते ।
 विश्वामित्रस्तथा षोडशे घसिष्टेन नरापिप ।
 नोवाच किंचिद्भीडशयो विद्रावितमहायत् ।

In T1 Gs this passage is followed by a repetition of 41^{ab}

98

After 1 176 29^{ab}, Ds (suppl fol see m) ins

मैत्रे सुहृत्तं तत्सत्त्वा राजद्वारा पुराविद् ।
 पुत्रवत्य सुवसना प्रतिकर्मोपचक्रम् ।
 स्वर्णपात्र च कौशेय दूर्वांसिद्धायसयुवम् ।
 निधाय तैल क्षान्नायै निर्युवांश्च हरिप्रियाः ।

दुर्वनीया पृथुभोगी अर्पेरुपा दृढस्तनी ।
 — (L. 16) M पावकाश्च (for सोम) — (L. 22) M
 संगच्छाम वय द्रष्टु — (L. 29) M प्रतिगृह्य — (L. 32)
 G1-M (Ms om) समवेता महा — (L. 34) M बहुरूपान्

(for महात्मानो) — (L. 35) M देवक्याम् (for दन)
 — (L. 37) M (except Ms) 'नेत्रतो भ्राना — (L. 39)
 M निर्वनवानपि जयेत् — Colophon Is om in M Adhy
 no Ts Gs 117, G1 119, Gs 136, Gs 115

लोभकल्कहृताभ्यङ्गतैलं फालेयचन्दनम् । [5]
 चतुष्कामिषुर्लीं निन्दुरभिपेकाय योपितः ।
 वैद्वयैमणिपीठेषु निविष्टां द्रौपदीं तदा ।
 सत्पुत्रं स्थापयौचकः स्वर्णकुम्भस्थिवर्जैः ।
 तां निचुत्त्राभिपेकां च हृदयद्वयपारिणीम् ।
 निन्दुर्मणिक्लामभयुतां येदीं घे सुपरिष्कृताम् । [10]
 निवेद्य प्राशुर्लीं हृष्टां विसितायाः प्रसाधिकाः ।
 केनानुकरणेनेगामित्यन्योन्मं व्यलोकयन् ।
 धूर्गोभ्रमणा च केनानामाद्भ्रानं रथयोहयन् ।
 ययन्पुरस्ता धर्मिलहं माल्यैः सुरभिगन्धिभिः । [15]
 दूर्वामधुकरचित्तं माहयं तस्माद् ददुः करे ।
 चक्रुश्च कृष्णागहणा पत्रभङ्गं कुचद्वये ।
 रेजे सा चक्रवाकास्वा स्वर्णदीर्घसरिद्ररा ।
 भलकैः कुटिलैस्तास्मा मुञ्जं विकसितं यभौ ।
 भासकभृद्गं कुसुमं शक्तिविभवं त्रिगाय तत् । [20]
 कालाजनेन नयनयोराचारार्थं समादधुः ।
 भूपणे रत्नचिह्नैरलं चकुर्यभोचितम् ।
 माता च तस्याः पुत्रतौ हरितालमनःशिलाम् ।
 अङ्गुलीन्धामुपादाय तिलकं विदधे मुखे ।
 भलं कृतां वर्षे दृष्ट्वा योपितो मुदमाययुः । [25]
 माता न मुमुदे तस्याः पतिः फीटभभिव्यति ।
 सौमिवृष्टाः समागम्य द्रुपदस्वाश्रया ततः ।
 पुनरामारोपयामासुः करिणीं कुभभुषिताम् ।
 ततोऽथाचन्त बाघानि मङ्गलानि दिवि स्पृशन् ।
 विलासिनीजनश्रापि प्रवर्तं करिणीशतम् । [30]
 मङ्गल्यगीतं गायन्त्यः पार्श्वयोः रुमयोः ययुः ।
 जनापहरणे यत्ताः प्रतिहार्यः पुत्रो ययुः ।
 कोलाहलौ महानास्त्रिचक्रिन्दुरवदे तदा ।
 एष्टसुशो ययावमे हयमारुह्य भारत ।
 हुपदो रङ्गदेवो तु धलेन मद्भता युतः । [35]
 तस्यौ व्युद्य महानीकं पालितं दृढचन्विभिः ।
 तस्यां वराङ्गामायव्यां मद्रस्यां चूपसत्तमाः ।

99

There appears to have been a shore lacuna after line 4 in an exemplar, which has been filled up differently in different MSS. The variant readings follow.

D₁ (which om. line 4) ins. after line 3: T₁ G₁, s. after line 4:

तत्तु पाण्डवभेदो दुर्योधनमयोपयत् ।
 ततो दुर्योधनसं तु वारयामास च त्रिभिः ।
 वरमाने जिपे तसिन्धः कर्मः स्वात्मदष्टतम् ।

— After line 4, T₁ G₁ ins.:

तां हृदा मन्मथाविष्टा विलासान्विदधुः किल ।
 कश्चिद्भ्रामयद्भुवः कमलं सुनरोहरम् ।
 लोलपत्रं चलद्भुङ्गं परिधेष्टितकेसरम् । [40]
 कश्चिद्विलासी गलितं लज्जमद्दकौटिभिः ।
 प्रालम्बमकरोदंसे साधीकृतसुखाङ्गुजम् ।
 लिङ्गेर पीठं पादेन हेमं तिर्यङ्मुक्त्वपि ।
 केतकीद्वलमन्योऽपि भियं कर्णविभूषणम् ।
 नक्षत्रैः पाटयामास कुशाखेस्विसारदं ।
 कश्चित्कमलशोणेन मरोन स्वस्तिपाणिना । [45]
 रत्नाङ्गुलीयमभया विद्वानक्षानवासजत् ।
 यथात्मा तस्य विमला स्वस्वनाचलित्वा तथा ।
 कश्चिद्भारयामास कररत्नाङ्गुलीयकम् ।
 भूयानेवविधांसत्र द्रौपदी कमलेक्षणा ।
 नीलोत्पलमयं देतं कुर्वाणेवायलोकयत् । [50]

99

T₁ G₁-s ins. after l. 181. 25; G₁, after l. 181. 24; D₁ (marg. sec. m.) T₁ G₁, after l. 181. 26^{ab}:

ततो राजसमूहस्य पश्यतो वृक्षमारुजत् ।
 तत्तसु भीमं संज्ञानिर्धारयामास धर्मराट् ।
 आकारजस्ततो भ्रातुः पाण्डवोऽपि न्यवर्तेत् ।
 धर्मोराजश्च कौरव्यं दुर्योधनमर्षणम् । [5]
 धृत्वस्मिन्नन्तरेऽविभ्यद्वारान नतपर्वणा ।
 दुर्योधनमभिप्रातं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 ततो दुर्योधनः कुन्दो दण्डहत ह्वोरगः ।
 प्रत्युभ्यत राजानं यत्नं परममास्थितः ।
 तिष्ठा राजा धनुः सज्यं धातैराग्रस्य संयुगे ।
 अमरवर्षेच्छरीरिले ल्प द्विस्वा माद्वयद्वयम् । [10]
 दुःशासनस्तु संकुद्रः सहदेवेन पार्थिव ।
 युद्धां च धुत्विर् कालं धनुया स महारथः ।
 त्रिसृज्य च धनुः संख्ये वर्मं व्वादाय भास्वरम् ।
 अतिमाकाशार्सकाशमभिवुद्वाय पाण्डवम् ।

सुमहचापमादाय हृपदस्य निवेशने ।

भनुषी नमयोर्देस्ता योषयामास पाण्डवः ।
 ततस्तु पाण्डवभेदो राजा तत्र महाययाः ।
 मङ्गलप्रतिच्छदो राजानं तमयोपयत् ।
 भीतो दुर्योधन इति वारयामास च त्रिभिः ;
 while G₁, s. ins.:

जितमाने जिपे तसिन्धः कर्मः स्वात्मदष्टतम् ।
 आयोधनाद्रो राजन्मदवर्ता च महीश्वरात् ।
 दुर्योधनो धर्मपुत्रो ती यगावययोपयत् ।
 कर्म पराश्रिते यत्र भया तत्र कर्म भवेत् ।
 चित्तवन्निजि शाला राजा विमाराकृतितदा ।

विकर्णचित्रसेनाभ्यां निगृहीतश्च कौरवः । [15]
 दुःपद्मे नकुलाद्यापि अपकृष्टश्च कौरवैः ।
 निवर्तन्तं भवन्तरे वै कुतो विभ्रेयु विभ्रतः ।
 न चेमे केवलं विद्या न चैषां म्रातुपं वलम् ।
 द्वावत्र प्राज्ञाणां क्रूरां द्वाविन्द्रसदृशौ बलम् ।
 ये वा के वा नमस्तेभ्यो गच्छामः स्वपुरं वयम् । [20]
 एवं संभाष्य ते धीरा विनिवर्तन्त कौरवाः ।
 प्रजहुर्वाह्निपास्तत्र समेतं राजमण्डलम् ।
 प्रयातास्ते ततस्तत्र क्षत्रिया रणमूर्धनि ।
 ब्राह्मणाश्च जयं प्राप्ताः कन्यामादाय निर्वयुः ।

100

Ds (suppl. fol. sec m.) 8 ins. after adhy. 188: Ka (with a few additions, some omissions and many variants), after I. 189, 49:

व्यासः ।

मा भूद्गार्जस्तव तापो मनःशयः ।
 पञ्चानां भार्यां दुहित्वा ममेति ।
 मातुरेषा पार्थिव प्रार्थिता स्वा-
 स्वपञ्चानां भार्यां दुहित्वा ममेति ।
 याज्ञोपयाजौ धर्मरतौ तपोभ्यां
 तौ चक्रतुः पद्मपतित्वमस्वाः ।
 सा धर्मतः पाण्डुपुरैरवासात्
 भार्यां कृष्णा मोदतां वै कुलं ते ।
 लोके नान्यो नरधर्मास्वद्विदिशिष्टः
 सर्वादीनामप्रपृच्छोऽसि राजन् । [5]
 भूयस्तु मे शृण्विदं त्वं शितोको
 यथागमं पद्मपतित्वमस्वाः ।
 एषा नाळायनी पूर्वं मौद्रव्यं स्वविरं पतिम् ।
 आराधयामास तदा कुष्ठिनं तमनिन्दितम् ।
 स्वगन्धिवत्तं कटुकं लोहमीलुं सुकोपनम् ।
 सुगन्धैतरगन्धात्कयं यतीपतित्वादिश्रिताम् । [10]
 स्वविरं विद्वत्कारं दीर्घमानजनपदावधम् ।
 वृष्टिष्टमुपशुभ्रान्ता पशुपान्ते महाप्रता ।
 ततः कदाचिदद्दुष्टो शुभ्रान्तस्य स्वधीर्यत ।
 अधादुदस्य सधाद्यमुपायुद्वाविद्विद्विताम् । [15]
 तेन तस्याः प्रसधेन कामप्याहारिणा तदा ।

वरं वृणीष्वेस्वसङ्कुक्ता वमे वरं तदा ।
 व्रतपिः ।
 नासि वृद्धो न कटुको मेधुर्नैवातिकोपनः ।
 न च दुर्गन्धवदनो न क्रूरो न च लोतुगः ।
 कथं त्वां रमयामीह कथं त्वां वासयाम्यहम् । [20]
 वद कथयाणि भद्रं ते यथा त्वं मनसेच्छसि । [20]
 व्यासः ।
 सा तमक्षिप्रकर्माणं वरदं सर्वकामदम् ।
 महार्तरमन्वधाङ्गी प्रसक्तं म्रायुदाच ह ।
 नाळायनी ।

पद्मवायातिविद्वाहं मनमथ्य महामते ।
 पद्मधा मां विभक्तान्ना भगवाँल्लोकविश्रुतः । [25]
 रमय स्वमचिन्त्याममनुशब्धैकवसाश्रितः । [25]
 व्यासः ।

तां तथैत्यमवीक्षीमान्प्रक्षार्थिवं महातपाः ।
 स पद्मधातुभूया तां रमयामास सर्वदाः ।
 नाळायनीं सुकेयान्तां मुद्रलश्रावहासिनीम् ।
 आशमेध्वथिकं चापि पूयमानो महर्षिभिः । [30]
 विचचार यथाकामं कामरूपवपुः पुनः ।

यदा ययौ दिवं चापि तत्र देवर्षिभिः सह ।
 सुधाश्रुतसहायः सुरलोकै चचार ह ।
 पूयमानस्यथा शच्या शक्रस्य भवनेश्वरि ।
 महेन्द्रसेनया सार्धं पर्यधायद्विरंसवा ।
 सुयेंस्य च रथं दिव्यमारुह्य भगवान्प्रभुः । [35]
 पशुपैत्य पुनर्भेदं मेरी धासमरोचयव ।

आकामगद्गामासुख्य तथा सह तपोनिधिः ।
 अंशुजाष्टेषु चन्द्रस्य उवास च यथानिष्ठः ।
 गिरिरूपं यदा वधे स महर्षिस्तदा पुनः ।
 तत्प्रभाषेन सा तस्य मध्ये जग्मे महानदी । [40]
 यदा पुण्याकुलः साकः संजग्मे भवपातृभिः ।
 छत्वात्यम्य संपेदे तमेयाम्पशुपैटनी ।
 प्रपोप च यशुयेंस्य तस्य तस्मानुगं पुनः ।
 सा प्रपोप समं भर्तुः रक्थेनैवापि चचार ह । [45]
 तवस्यस्य च तस्माद्गृह्या मीतिरपर्यत ।
 तथा हि भगवाँल्लस्याः प्रसादात्पितृसत्तमः ।
 विजयुषी च सा तत्र देवयोगेन भागिनी ।
 स च सा तपसा देवी रमयामास योगतः ।

— After line 9, Ts Gs ins.:

नाराधेन मुनीधेन वावावरपभेदिना ।

इति विभ्याप भूयोऽस्य महोररति चारंयदः ।

— (L. 13) Ds Ts Gs.s. मातृभ्यामेव कौरवः (for the posterior half). — (L. 14) Ds Ts Gs.s. पान्त्रं एभिदुदाय सोऽसि अमरं पत्नं च.

100

Ds Gs.s. om. († hapl.) lines 4-6. — (L. 17) T Gs.s. ०र्षीं वा नासि; Gs. ०र्षीं ०र्षीं; Gs. ०र्षीं ०र्षीं. — Ka Ds Gs.s. ०s. om. line 23. — (L. 27) Ka न विष पंचपा वृष्या; Gs. न पंचपावृष्यं. — Colophon. ११५. no.: Ds (after corr.) 200; Ts 105; Ds (before

एकपदी पुरा भूवा सदैवाम्रे यशस्विनी ।
अरुप्यतीव सीतेव यभूवातिपतिमता । [50]

दमयन्त्याश्च मातुः सा विद्येवमधिकं यथे ।
पुत्रतप्यं महाराज मा ते भूद्विदिरन्यथा ।
पूषा नाळायनी पञ्चे दैवयोमेन केनचित् ।
राजंस्वात्समाज कृष्णा येषां तेजस्विनी शुभा ।
तस्मिन्सत्या मनः सक्तं न शाशाक कदाचन । [55]
तथा प्रसिद्धितो ह्यारामा तस्मात्सस्मिन्द्रजोत्तमे ।
दुपदः ।

शुद्धि तत्कारणं येन प्रह्लादाता तपस्विनी ।
सुता ममाभ्येरे कृष्णा सर्वैवेदुविदां वर ।

Colophon.

व्यासः ।

शुश्रू राजन्यथा ह्यस्या दत्तो रुद्रेण धै वरः ।
यदर्धं धैव संभूता तप यज्ञे यशस्विनी । [60]
अहं ते कथयिष्यामि कृष्णायाः दीर्घैवेदिकम् ।
हृद्रसेनेति विख्याता पुरा नाळायनी शुभा ।
मौद्गल्यं पतिमासाद्य चचार विगतज्वरा ।
मौद्गल्यस्य महर्षेभ्य रममाणस्य धै तथा ।

संवासरमणा राजन्यतीशुः क्षणवत्तदा । [65]
ततः कदाचिद्दामात्मा तुल्यः कामाब्जव्यसत ।
अन्विच्छन्परमं ब्रह्म त्यागधर्मपरोऽभवत् ।
उरससर्जं स धां धिप्रः सा तदा चापतद्भुवि ।
मौद्गल्यो राजशार्दूल तपोभिर्भावितः सदा ।
कामभोगातुराभ्येक्ष्य धचर्चनं येदमग्रनीत् । [70]

हृद्रसेना ।

प्रसीद भगवन्मर्त्यं न मामुत्सृष्टुमर्हसि ।
अविनुसासि मद्रापेणं कामानां कामसेवनात् ।
मररो मर् वाधसेऽयमैतनुग्रहात्तु मं अग्राम् ।
तपेयस्य ममाक्षायि शुद्धे मां बाधतेऽग्निनाम् ।
फणिः ।

यस्यात्वं मयि निःशङ्का ह्यवकल्प्यं प्रभापसे । [75]
आचरन्ती तपोविर्मं सस्याच्छुणु यथो मम ।
अविप्यसि नृष्टोके त्वं राजपुत्री यशस्विनी ।
पाञ्चालराजस्य सुता हुपदस्य महात्मनः ।
अवितारस्तु ते तत्र पतयः पञ्च विश्रुताः ।

तैः सार्धं मधुराकारैश्चिरं रतिमवाप्स्यसि । [80]
व्यासः ।

सैवं शशा तु विमना यनं प्रासा यशस्विनी ।
भोगैरनुसा देवेशं तपसाराधयत्तदा ।
निरातोर्भास्त्राहारा निराहारा तथैव च ।
अनुकूलमाना स्वादित्यं तथा पञ्चतपाभवत् । [85]

तीमेण तपसा तस्यास्तुष्टः पशुपतिः स्वयम् ।
वरं प्रादत्तदा रुद्रः सर्मलोकेभ्यः प्रभुः ।
अविप्यति परं जन्म मातुषेणु पराङ्गने ।
अविप्यन्ति च ते भद्रे पतयः पञ्च सुवताः ।
महेन्द्रवपुषः सर्वे महेन्द्रतमविप्रमताः ।
तत्रस्था च महार्कमे सुराणां त्वं करिष्यसि । [90]
नाळायनी ।

एकः खलु मया भर्ता वृतः पञ्चापि मे कथम् ।
अविप्यन्ति ममैकस्याः पतयश्चाद्भवीहि मे ।

महेधरः ।

पञ्चकृत्वस्त्वया लुक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ।
पञ्च ते पतयो भद्रे अविप्यन्ति सुखापदाः ।

नाळायनी ।

धर्म एकः पतिः स्त्रीणां पूर्वमेव प्रकथितः । [95]
चहुपञ्चोक्तता पुंसां धर्मेश्च पितृभिः कृतः ।
स्त्रीधर्मैः पूर्वमेवायं निर्मितो मुनिभिः पुरा ।
सहधर्मैश्चै भर्तुरेका एकस्य चोच्यते ।

एको हि भर्ता नारीणां कीमार हृति लौकिकः ।
आपास्तु च निभोगेन संतानार्थं परः स्मृतः । [100]

गच्छेत्त या तृतीयं तु तस्या निष्कृतिश्च्यते ।
चतुर्थे पतिता धर्मात्पञ्चमे वर्षेकी भवेत् ।
पूर्वं गते धर्मपथे न वृणे चहुपुंक्तताम् ।
अलोकाचरितात्सत्सात्कथं सुपथेय संकरात् ।
महेधरः ।

भनावृताः पुरा नायां ह्यासन्त्युप्यन्ति चातये । [105]
सकृदुक्तं त्वया नैतन्नाधर्मैस्ते अविप्यन्ति ।

नाळायनी ।

यदि मे पतयः पञ्च वरमिच्छामि तैर्मिथं ।
कीमारं च भवेत्सर्वैः संगमे संगमे च मे ।
पतिशुश्रूषया चैव सिद्धिः प्रासा पुरा मया ।
भोगेच्छा च मया प्रासा स च भोगशये भवेत् । [110]

corr.) Ts Gs- 148; Gs- 150; Gs- 147; Ms- 149.
— After line 60, Ks ins.:

कृष्णाः सतिमतां मेध तप सा पूर्वगीरिता ।
— (L. 66) Ds T1 Gs Ms तसुकामो (for तुल्यः कापाद्).
Ds Gs. 1. 6. Ms om. lines 70, 73-74. — After line
111, Gs ins.:

दुर्गमा लप्सते सिद्धिं भोगेन वहुजन्यताम् ।
— After line 116, Ks ins.

पदं कृष्णा गदत्वायं मनुष्येषु वराङ्गिने ।
गतिप्यसि हि तार्लोकात्सत्येभ्यद्रुमीये ते ।
Colophon. Adhy. no.: Ds 201; Ts 177; Ts Gs-
149; Gs- 151; Gs- 148; Ms 150.

महेश्वर ।

रतिश्च भद्रे सिद्धिश्च न भजेते परस्परम् ।
अभोगो लप्स्यसे सिद्धिं योगेनापि महद्वत्ताम् ।
अन्यदेहान्तरे च त्व रूपभाङ्गयुगान्विता ।
पद्मभि प्राप्य कौमार महाभारा भविव्यसि ।
गच्छ गङ्गाजलस्था च नर पश्यसि य शुभे । [115]
समानय ममाभ्यास सुरराज शुषिंसिते ।

व्यास ।

इत्युक्त्वा विश्वरूपेण रुद्र कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
जगाम गङ्गानुदिरय पुण्या त्रिपयगां नदीम् ।

Colophon

101

After the (additional) colophon following l 189
40, Ds (marg sec m) S ins the foll addl adhy
व्यास ।

इदं चापि पुरावृत्त तन्निबोध च भूमिप ।
कीर्त्तमान नृपदीणा पूर्वेषां दारकर्मणि ।
नितन्तुनाम राजपिर्वैश्वेभुव भुवि विधुत ।
तस्य पुत्रा महोद्वसा वभूतु पद्म भूमिपा ।
साहयेव शूरसेनश्च धृतसेनश्च धीर्यवान् । [5]

तिन्मुसारोऽतिसाराश्च क्षत्रिया क्रतुयामिन ।
नातिचक्रमुत्रन्योन्यमन्योन्यस्य त्रियषदा ।
पुताश्रैतन्तवान्पद्म दौक्या चात्र स्वयवरे ।
अयाप सा पतीन्धीरान्भीमाधी मनुजाधिपात् ।
कीणेव मधुरारावा गान्धारस्वरमूर्च्छिता । [10]

लक्ष्मणा सर्वनारीणा भीमाधी क्षमवत्तदा ।
यस्या नैतन्तवा पद्म पतव क्षत्रियर्षभा ।
बभूवु प्रथिपीपाला सर्वे सनुदिता शुभे ।
तेषामेकाभवद्भार्या राज्ञामौशीनी नृप ।
भीमाधी नाम भद्र ते तदा रूपयुगान्विता । [15]

पद्मश्च पद्मया पद्म दायदान्सा ह्यज्ञायत ।
तेभ्यो नैतन्तयेत्यस्तु राजगार्हूल्ये तदा ।
पृथगालयाभयत्तेषां भस्त्वानां पद्मया भुवि ।
यथायत्स्वीर्त्मानांस्तान्शुभे मे राजसत्तम ।
साहयेवा शूरसेनाश्च धृतसेनाश्च पापिधा । [20]

तिन्मुसारोऽतिसाराश्च पसा पपां नृपोत्तम ।
व्यसेकाभवद्भार्या भीमाधी भुवि विधुता ।

Colophon

101

In the footnotes to l 189 40 the number of lines
in this passage is erroneously stated to be 25, the

[950]

102

After l 189 46, T₃ G₃-4 8 105

सैव नाछायनी भूत्वा रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
मौद्गल्य पतिमासाद्य शिवाद्गरमवाप्य च ।
which is followed by l 189 47^{ab} T₃ G₃-4 cont.

शृणु शुभ महोपाल वदत सावधानत ।
सध्रदस्त्व वचो ब्रह्म तत पश्यसि पाण्डवात् । [5]
हत्वा धृत्र सुरपतिस्त्वाद्य स्वर्गास ह प्युत ।
प्रज्ञहत्यामवाप्याथ धर्मदिरहितस्त्वा ।

रेन्द्रे धर्मो यममगाह्ल वायुमथाविद्यत् ।
धीर्यं वर ज्ञानरूपे नास्तथावभिजगमतु ।
हीश्च लक्ष्मीश्च कीर्त्तिश्च सनतिर्मतिव च ।
पुता विनिगेता हन्द्राद्गाण्देवीं ता समाधिता । [10]

पूर्वेन्द्रेपुरदानाच्च महेशस्याज्ञया नृप ।
धर्मोदीन्पाण्डवान्विदिद्विद्याया द्रौपदीं तथा ।
तदिमे पाण्डवा राजनिन्द्य पृको न सदाय ।
पृकैव द्रौपदी राजनपौलोमी ते न सदाय । [15]

शृणु शुभतम चाप्यद्रहस्य देवनिर्मितम् ।
यच्छ्रुत्वा सशयस्तेऽस्य क्षातथा विफलस्थिति ।
सधोजातमुक्तादीनि मुष्णां विद्मि महेशितु ।
पाण्डवा पद्म चानि स्यु पार्ष्ठी द्रौपदी विद्यम् ।
इदमन्यद्रहस्य ते देवगुह्य सभातनम् । [20]

भवत प्रत्ययार्थं च वि सशयकर्दं महत् ।
चत्वारश्च मुजा विष्णोः द्वाङ्गुषथादिलान्छिता ।
धर्मराजश्च भीमश्च यमो च नृपसत्तम ।
अनुनस्तु स्वय विष्णु पाञ्चाली कमलावती ।
चतस्रो मृतयो विष्णो स्वय विष्णुश्च तिन्मुजा । [25]

चतुर पाण्डवाञ्छिण्य कृष्णां विद्मि महेश्वर ।
चतुर्भूद्विंशत्पुंरो जापुदेवादिभि सह ।
भवतीनां महौ विष्णु पाञ्चाली कमला स्वयम् ।
पद्मायतनसशुभ पद्ममूर्तिं सदातिव ।
निवृत्तादिलयान्पद्म पाञ्चालीं विदि भूमिप ।

कृष्णाति सदायो मा भूयाण्डवेत्य प्रथीयताम् । [30]
कृष्णा तव सुता राजन्यप्रभि पूर्वंतभवत् ।
पद्माश्रय पाण्डवा स्य स्वाहा कृष्णा प्रकीर्त्तिता ।

The passage is followed by a repetition of l 189 47^{ab} (v l सतो for द्वि सा), a sure indication that the passage is interpolated!

correct number is 22. — Colophon. Aity no. Ds
200, T₃ 199, T₃ G₃-s 151, G₃-s 153, G₃ 150;
Ms 152.

After 1. 192. 7, Ks Da (both on suppl. fol;
sec. m.) S ins. :

धार्मिकान्वृतसंपन्नमातुः प्रियहिते रत्नाम् ।

यदा तानीदृशान्पार्थानुरस्तादयितुमर्हति ।

वैशंपायनः ।

ततः स्वयं चरे वृते धार्तराष्ट्राः स्म भारत ।

मद्भवन्ते ततः सर्वे कर्णसौबल्यदूषिताः ।

शकुनिः ।

कश्चिच्छुभः कर्षणीयः भीष्मनीपलया परः । [5]

उत्सादनीयाः कौन्तेयाः सर्वे क्षत्रस्य मे मताः ।

एवं पराजिताः सर्वे यदि धूर्वं गमिष्यथ ।

अक्रुवा संविदं कांचिच्छद्मस्तस्यसंशयम् ।

अयं देशश्च कालश्च पाण्डवोद्धरणाय नः ।

न चेत्वेवं करिष्यन्वं लोके हास्या भविष्यथ । [10]

यमेते संश्रिता वस्तु कामयन्ते च भूमिपम् ।

सोऽल्पवीर्यबलो राजा ह्रुपदो वै मतो मम ।

यावदेतान्न जानन्ति जीवतो युष्मिपुंगवाः ।

चैद्यश्च पुरुषस्याग्रः शिशुपालः प्रतापवान् ।

पृकीर्माणं गता राज्ञा ह्रुपदेन महारमना । [15]

हुराधर्पतरा राजन्भविष्यन्ति न संशयः ।

यावत्संचलतां सर्वे प्रागुपनिक्त नराधिपः ।

तावदेव न्ययस्यामः पाण्डवानां च घ्नं प्रति ।

मुक्ता जतुगृहान्नीमादाग्नीविपमुखादिषु ।

पुनर्यदिह सुष्यन्ते महेशो भययासितोव । [20]

तेपान्निहोपयातानामेर्षां च मुपयासितानम् ।

अन्तरे ह्रुक्करं स्थातुं मेघयोर्महतीरिव ।

हलएकमपृहीतानि बहानि बलिनो स्वयम् ।

यावन्न क्रुक्षसेनानां पतन्ति पतया ह्य । [25]

तावत्सर्वाभिसारेण पुरमेतद्विनाशयताम् ।

पृतद्भ्र परं मन्ये प्राप्तकालं नरपथाः ।

वैशंपायनः ।

शकुनेर्वैचमं शुल्का भापसाणस्तु नुमैते ।

सौमदत्तिरिदं वाक्यं जगाद परमं ततः ।

प्रकृतीः सप्त वै श्लाघा आत्मनश्च परस्य च ।

तथा देवं च कालं च पद्भिर्धाञ्च नयेत्तृणान् । [30]

स्थानं वृद्धिं क्षयं चैव भूमि मिप्राणि विक्रमम् ।

समीक्षयाभाभियुजीत परं वपसनपीडितम् ।

ततोऽहं पाण्डवानामन्ये मित्रकीवासमन्यितान् ।

बलस्थान्णिकमस्त्यांश्च स्वकृताः प्रकृतिमिपान् । [35]

वपुषा युति भूतानां नेत्राणि च सर्नासि च ।

श्रोत्रं मधुरया वाचा रमयत्युत्तमो नृणाम् ।

न तु वैबल्यदैवेन प्रज्ञा भावेन मेदिरे ।

यद्भवूत् मनाकान्तं कर्मणा स चकार एष ।

न ह्युकुं न चासक्तं नाश्रुतं न च विप्रियम् ।

भाषितं चारुभाष्य जडैः पार्थस्य भारती । [40]

तानेवं गुणसंपन्नसंपन्नाराजलक्षणैः ।

न तान्पद्भ्यामि ये दाक्ताः समुच्छेत्तुं यथाबलात् ।

प्रभावयत्किंविपुला मद्भ्रातृश्च पुत्रकला ।

तथैवोत्साहदाक्तिश्च पार्थैस्त्वभ्यधिका सदा ।

सौलमित्रचलानां च कालज्ञो वै युधिष्ठिरः । [45]

साक्षा दानेन भेदेन वृष्टेनेति युधिष्ठिरः ।

अभिप्रं यतते जेतुं न रोपेणेति मे मतिः ।

परिक्रीय धर्मैः शत्रून्मित्राणि च धनानि च ।

शूलं च सुदृढं क्रुवा हन्स्त्रीरम्पाण्डवस्ततः ।

अज्ञानस्याण्डवदानामन्ये देवैरपि सत्वात्सवैः । [50]

पृषामर्थे सदा युक्तीं कृष्णसंकेपणायुभौ ।

श्रेयश्च यदि सन्पथं सन्मतं यदि वो मतम् ।

संविदं पाण्डवैः सार्धं क्रुवा याम यथागतम् ।

गोपुराद्दालकैरुहैरुपतस्वशरीरिपि ।

गुप्तं सुरवरं श्रेष्ठमेतद्विद्मि संवृतम् । [55]

तृणधान्येन्धनरसैस्त्रया यद्भ्रातृधोषधैः ।

युक्तं सुकल्पदेश्च द्रव्यागातुषुपादिकैः ।

भीमोच्छ्रितमहाहाचं वृहददालसंवृतम् ।

दृढप्राकारनिर्गुहं शतग्रीजालसंवृतम् ।

पृष्ठको दारवो यमो मातृपथेति वः स्मृतः । [60]

प्राकारकर्तुं भिवैरिर्गुमंस्तत्र प्रजितः ।

तदेतद्वरगभंणं पाण्डरेण विराजते ।

साष्टिनानिकताष्टिन सर्वैः संवृतं वृष्टम् ।

अनुरक्तः प्रकृतो ह्युपदस्य महामननः ।

दानमानाचिंताः सर्वे बाह्याश्चाम्बन्तराश्च ये । [65]

प्रतिवृद्धानिमान्श्लाघा राजभिर्ममविक्रमैः ।

उपयास्यन्ति दावाहाः समुद्रमोच्छ्रितायुधाः ।

तस्मासंधिं बयं क्रुवा धार्तेराष्टस्य पाण्डवैः ।

स्वराष्ट्रमेव गच्छामो यथातं वचनं मम ।

पृतन्मम मतं सर्वैः क्रियतां यदि रोचते । [70]

पृथक् सुकृतं मन्ये क्षेमं चापि मदीशिताम् ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

सौमदत्तैश्चैवः श्रुत्वा कर्णो वैकृतो नृपा ।

उवाच वचनं काले कालज्ञः सर्वकर्मणाम् ।

नीतिपूर्वमिदं सर्वमुक्तं वचनमथैवम् ।

वचनं नाभ्यसूयामि धृततो मद्बुधःस्वितिः । [75]
 द्वैधीभावो न गन्तव्यः सर्वैर्कर्मसु सावैर्यः ।
 द्विधाभूतेन मनसा ह्यन्यत्कर्म न सिध्यति ।
 संप्रयाणासनाभ्यां तु कर्तव्येन तथैव च ।
 नैतच्छ्रयं पुरं हन्तुमाक्रन्दोऽस्थाप्यथोमनः ।
 धवमर्दनकालोऽत्र मत्श्रित्स्वतयो मम । [80]
 यावतो वृष्णयः पाण्डो न गृह्णन्ति रणप्रियाः ।
 प्रभवन्तो हृष्टतुष्टाः स्वयाहुवलयलाडिनः ।
 प्राकारमयमृद्भृशु परिधाः पूर्यन्त्वपि ।
 प्रक्षावयन्तु सलिलं क्रियतां विषमं समम् ।
 तुणकाष्टेन मद्दत्ता खातमस्य प्रपूर्वताम् । [85]
 शुष्यतां राजसैन्येषु परेषां यो हनिष्यति ।
 नागमश्वं पदातिं वा दानमानं स लप्स्यते ।
 नागे दश सहस्राणि पञ्च चाश्वपदातिषु ।
 रथे द्वे द्विगुणं भागाद्दसु दास्यति पार्थिवः । [90]
 यश्च कामसुखे सक्तो बालश्च स्वविरश्च यः ।
 अयुद्धमनसो ये च ते तु तिष्ठन्तु भीरवः ।
 प्रदर्श्र न दातव्यो न गन्तव्यमनचोदितैः ।
 यथो रक्षत भद्रं यो जेष्यामो वै वयं पुरम् ।
 अनुलोमाश्र नो धाताः सर्वतो मृगपक्षिणः । [95]
 अन्नयश्च विराजन्तो क्षत्राणि कवचानि च ।
 ततः कर्णवचः श्रुत्वा धातैराष्ट्रमिषैपिणः ।
 निर्ययुः पृथिवीपालाश्चाख्यन्तः पराजणे ।
 न हि तेषां मनःसक्तिरिन्द्रियार्थेषु सर्वेषाः ।
 यथा पुनररिज्ञानं प्रसवो युद्ध पथ च ।
 वैकल्येनपुरोधातः सैन्धवोऽपि मद्दास्यनः । [100]
 दुःशासनमद्दामस्यो हुर्योऽघनमहाह्रतः ।
 स राजसगरो भीमो भीमवीर्यप्रदर्शनः ।
 अग्निद्रुदाव वेगो न पुरं तदपसव्यतः ।
 तदानीकमनाष्टयं क्षत्राग्निव्यालदीपितम् । [105]
 ससुराफलितमालाच सुसुशुद्धं पदमाज्जः ।
 ते मेघसमनिर्घोषैर्बलिनः खन्दन्तोत्तमैः ।
 निर्वयुर्नगरद्वाराघ्नासयन्तः पराश्रये ।
 एष्टुष्टः शिखण्डी च सुमित्रः प्रियदर्शनः ।
 चित्रकैतुः सुकैतुश्च ध्वजसेनश्च धीर्यवान् । [110]
 पुत्रा द्रुपदराजस्य बलवन्तो जयैपिणः ।
 द्रुपदश्च महावीर्यः पाण्डुरोऽप्यौपकेतनः ।
 पाण्डुरव्यजन्च्छत्रः पाण्डुरध्वजवाहनः ।
 सपुत्रगणमप्यस्यः ह्युद्युने राजसत्तमः ।
 धन्वना ज्योतिषां मध्ये पीणंमाल्यामिबोधितः । [115]
 अयोद्धतपताकाप्रमजिह्वगतितमव्ययम् ।
 द्रुपदानीकमायान्तं कुरुसैन्यमभिद्रवत् ।

तयोहभयतो जज्ञे भैरवस्तुमुलः खनः ।
 यलयोः संप्रहरतोः स्रवन्त्योः सरितोरिव ।
 प्रकीर्णरथनागाशैलान्यनीकानि सर्वशः ।
 ज्योतीषि विप्रकीर्णानि सर्वतः प्रचकाशिर । [120]
 उरुकुम्भेतीनिनदे संप्रवृत्ते महारथे ।
 अमर्षिता महारथानः पाण्डवा नियुक्ततः ।
 रथान्ध्वं मेघनिर्घोषान्युक्तान्परमवाजिभिः ।
 धन्विनो ध्वजिनः शुभ्रानास्थाया भरतर्षभाः । [125]
 ततः पाण्डुसुतान्दृष्ट्वा रथस्थानात्सक्रान्तुक्रान् ।
 नृपणामभवलक्ष्मणो वेपथुर्हंरुपेण च ।
 निर्यातिध्वज पार्थेषु द्रौपदे तद्वलं रणे ।
 आविधात्परमो हर्षः प्रमोदश्च जयं प्रति ।
 स मुहूर्तं व्यतिकरः सैन्यानामभवद्दृशम् । [130]
 ततो द्वन्द्वमयुधवन्त मृत्युं कृत्वा निवर्तन्तम् ।
 जगद्भुः समरे तस्मिन्सुमित्रप्रियदर्शनै ।
 जयद्रथश्च कर्णश्च पृथगतः सध्वसायिनः ।
 अर्जुनः प्रेक्ष्य निहतौ सुमित्रप्रियदर्शनौ ।
 जयद्रथसुतं तत्र जघान पितुरन्तिके । [135]
 वृपसेनाद्वरजं सुबाहुं वै धनंजयः ।
 कर्णपुत्रं महावीर्यं रथनीडादपातयत् ।
 तौ सुतो निहतौ दृष्ट्वा राजसिंद्धौ सरस्विनौ ।
 नामृष्येतां महाबाहू प्रहारमिव सद्रजौ ।
 तौ जगत्पुरसंभ्रान्तौ फलगुनस्य रथं प्रति । [140]
 प्रतिमुक्त्वात्तलघ्राणौ श्रावमाणौ परस्परम् ।
 संनिपातस्त्रयोरासीत्कश्यपेन महाशुभे ।
 वृषत्रयवरयोः संख्ये वज्रिणेव महारणे ।
 श्रीमन्वाज्रमत्स्रश्च फलगुनस्य नरर्षभौ ।
 ततः किलिकिलाशब्दः क्रुष्णामभवत्सदा । [145]
 ताण्ड्यात्रिहतान्द्रया भीमसेनः प्रतापवान् ।
 निर्यान्तन्मत्राण्ये रथमशूरयोजयत् ।
 उपगतं रथं दृष्ट्वा हुर्योऽघनपुरःसरो ।
 सौबलः सौमदसिश्च समेयतां परंसेनौ ।
 तैः पञ्चमिर्दीनारमा भीमसेनो महाबलः । [150]
 अयुष्यत बलैर्वैरिन्द्रियार्थैरिवेश्वरः ।
 तैर्निरह्यो न संश्राप्तं जगाम समितिजयः ।
 पञ्चभिर्द्वैर्दमैर्त्तैर्निरह्य ह्य वेश्वरी ।
 तस्य ते युगपत्पञ्च पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
 सारथिं वाजिनश्चैव निर्युयैवस्वतक्षयम् । [155]
 हताश्वारस्यन्दन श्रेष्ठाद्वरश्च महाशयः ।
 पञ्चार विधिपान्मार्गानसिमुद्यत् पाण्डवः ।
 अधरकन्धेषु चक्रेण युगेऽप्यीपाशु चैव ह ।
 व्यचरत्पातपञ्चरत्नूपणं ह्य भोगिनः ।

विधनुक्तं विक्रवचं विरयं च समीक्ष्य तम् ।
 अभिपेतुनेत्यामममंनममुत्ता रथाः । [160]
 एष्टुत्तः शिल्पिणी च यमो च युधि हुजंयौ ।
 तस्मिन्दाशरथे युद्धे प्रवृत्ते शरवृष्टिभिः ।
 रथा ध्वजाः पताकाश्च सर्वैरन्तर्धीयत ।
 तत्प्रवृत्तं चिरं फालं युद्धं सममिवाभवत् । [165]
 रथेनाथ महाबाहुरनुनोऽभ्यपततुनः ।
 तस्मापतन्तं दृष्ट्वैव महाबाहुर्धनुर्धरः ।
 कर्णोऽन्नविदुषां श्रेष्ठो धारयाभास सायकैः ।
 स तेनाभिहतः पार्श्वं चासन्निर्ब्रंश्रन्तिमान् ।
 ग्रीन्शरान्संदूषे कुदो वधे कर्णस्य पाण्डवः ।
 तैः शीरसाहते कर्णे ध्वजवीष्टमुपाश्रितम् । [170]
 अयोवाह रथेनाशु स्याः परपुरंजयम् ।
 ततः पराजिते कर्णे धातंशरान्महद्दहयम् ।
 विवेश समुद्रम्राक्ष पाञ्चालान्प्रहरीय च ।
 तत्प्रकम्पितमस्ययं दृष्ट्वा वै सौबलो बलम् ।
 गिरा गम्भीरया वीरः समाश्रासपतासहृत् । [175]
 धातंशरैस्ततः सर्वैर्दुर्घोषधनुःसैः ।
 एतं तापुनरेवासीद्वलं पार्थप्रकम्पितम् ।
 ततो दुर्घोषधनं दृष्ट्वा भीमो भीमपराक्रमः ।
 अक्रुष्यत्स महाबाहुरगारं जातुपं स्मरन् ।
 ततः संभ्रामशिरसि द्दुर्घो विपुलहुमम् । [180]
 आचामभूतं तिष्ठन्तं रक्षुष्यञ्चादातुन्नतम् ।
 महास्करुषं महोत्सेधं द्राकृष्यजमिवोधिष्टतम् ।
 चित्रमाल्यान्वरधरं पताकासततोभितम् ।
 सालमुद्यम्य पानिभ्यामुक्षुत्स च रणे घर्डी । [185]
 अभिपेदे परान्संरथे यत्रपाणिरिवासुरान् ।
 भीमसेनभयात्कानि फल्लुगनाभिहतानि च ।
 न शोक्स्तान्यनीकानि धातंशराभिरक्षितम् ।
 तानि संभ्रान्तयोधानि श्रान्तयानिगजानि च ।
 दिवा प्राकालयन्नीकानि दिवीबाध्नाणि साहजः । [190]
 तानिष्टुपाक्षिरान्दान्दन्धवारणधाजिनः ।
 नातुसतुनं चाजसुर्गोऽनुः किंचिद्य दाहणम् ।
 स्वमेव दिविरं जासुः क्षत्रियाः शरविश्रताः ।
 परेऽप्यभियसुर्दृष्टाः पुरं वीरसुखावहाः ।
 सुहृद्वैरमभवद्दूरैः तेषां वै पाण्डवैः सह ।
 यावत्तनुद्वग्नभयमहद्देवासुरोपमम् । [195]
 सुहृत् चकिरे तस्यं सुपासासुवन्वधम् ।
 कृतायं हुपदे चोपुष्टेष्टुधरं च पार्थतम् ।
 दालुभिः सिन्धुराजश्च कर्णोदुर्घोषधनावपि ।
 तेषां तदभवद्दुःखं हृदि धाया च नातुवम् । [200]
 ततः प्रयाता राजानः सर्वे एव ययामतम् ।

धातंशरा द्दि ते सर्वे गता नागपुरं तदा ।
 प्रागेव पुरोपोषासु पाण्डवैरश्रवादिनः ।
 प्रेषिता गच्छतारिष्टानस्मान्वास्तव्यत वीर्ये ।
 ते स्वदीर्घेण फालेन गत्या द्वारयतोऽपि पुरीम् ।
 ऊसुः संकरुणोपेन्द्रौ वचनं वचनक्षमौ । [205]
 कुशलं पाण्डवाः सर्वानाहुः स्नान्धकृष्णयः ।
 धारमनश्चास्तानाहुर्विमुक्ताश्चातुपाद्गहात् ।
 समाजे द्रौपदीं स्नाहुल्लंघ्यां राजीयलोचनाम् ।
 धारमनः सदशो सर्वे शीलुवृत्तसमाभिभिः ।
 तच्छुत्वा वचनं कृष्णस्तानुवाचोत्तरं यवः । [210]
 सर्वमेतदहं जाने यथात्स तु रक्षसः ।
 यत् उद्योगयानास्य केरावश्चद्रुपद्विणीम् ।
 खेतं स्सुपयात्सुर्णं पाञ्चालनगरं प्रति ।
 सैतः संकरुणश्चैव केरावश्च महाबलः ।
 यादवैः सह सर्वथ पाण्डवान्भिजगमतुः । [215]
 पितृवृत्तारं संपुत्रय हुपदं च यथाविधि ।
 द्रौपदीं भूपणिः शुभ्रभ्रूपयिरवा महाधनेः ।
 न्यायतः पूजिता राज्ञा हुपदेन महात्मना ।
 देमिरे पाण्डवैः सार्धं पाञ्चालनगरं तदा ।

Colophon.

104

After l. 197, 29, To Gs-4 ins.:

अन्यथाः पाण्डवा युद्धे हेरेण हरिणापि वा ।
 त्रैलोक्येनापि भूपाल किमु तैः खलु मानवैः ।
 देवातुकुलाः कौन्तेया देवै तेषां परायणम् ।
 मत्स्यमेतत्सर्वेषां मुक्ता जातुगृह्णवन्तम् ।
 जिवा गन्धर्वराजानं पौर्यं प्राप्य पुरोहितम् । [5]
 पाञ्चालनगरं प्राप्य हत्वा लक्षममातुषम् ।
 अनन्यं धनुरानाम्य दिरोमिः सह भूयुताम् ।
 चैद्यमागधकर्णोद्यैः किं कृतं तत्र भूमिपैः ।
 आरुन्धमूलाः पार्थस्य द्रुपदा निधेना इति ।
 जेतुं शपथा न मन्येथा अजरयाः पाण्डवाः सुरैः । [10]
 यावत्तिष्ठति लोकेऽस्मिन्कृष्णो यादववंशजः ।
 सुरारिः केशिहन्ता च लीलामातुषविग्रहः ।
 प्रयातासिहरो पार्थस्य द्रुपदा निधेनातानः ।
 भकालुवससो भक्तस्त्वानवैदमपुष्टी तथा । [15]
 चतुःसागरपर्यन्तो केवलं पृथिवीं न हि ।
 धर्मोऽयमो महाराज तावन्तैलोक्यमहंति ।
 अलं कर्णानया तुज्जा मोरसाहय सुयोधनम् ।
 दाकुने गच्छ मा गाथं निरयं कीरवैः सह ।
 पाण्डवश्च वयं सर्वे भूमिपालाः सत्वाण्यथाः ।

वृष्यन्धकपुरोगाश्च यादवाः सहदेवाश्च । [20]
 सर्वे सभूय जीवाम सपुत्रपशुबान्धवा ।
 बोधयन्व तथा वृष्य तथैव शरदा शतम् ।
 मा पुत्रवशागो भूप तव पुत्र सुदुर्मति ।
 धानीय पाण्डवान्साधूपुत्राश्च सह सर्वेश । [25]
 अभेदेन निरीक्षस्व न भेद चक्षुषो क्रुः ।
 मनसा स्नेहपूर्णं निभेदो नसमासवत् ।

एतराश्च ।

पार्थिवार्थे प्रिय ब्रूहि नाम्रिय सूतनन्दन ।
 पुत्र एव च न मे ब्रूहि पार्थानामहित क्वचित् ।
 दुर्बोधमसन्मार्गाश्वित्तैव महामते ।

105

After I 199 9, Ds (marg sec m) S 1as
 वैशपायन ।

पृथायास्तु तथा वेदम प्रविवेश महाह्युतिः ।
 पादौ स्पृष्ट्वा पृथायास्तु शिरसा च माहौ गत ।
 दृष्ट्वा तु देवर कुन्तीं शूशोच च सुहृसुहृद ।
 कुन्ती ।

वैचित्रवीर्ये ते पुत्रा कथञ्चिजीवितास्त्वया । [5]
 स्वप्सदाजतुगृहे प्राप्ता प्रसायतास्व ।

कूर्मेश्विनत्पते पुत्रान्यत्र वा तत्र वा गत ।
 चिन्तया वधेयेत्पुत्रान्यथा कुनालिनक्षया ।
 तव पुत्रास्तु जीवन्ति एव प्राप्ता भरतर्षभ ।
 यथा परभृत पुत्रानरिष्टा वर्षयेत्सदा । [10]
 तथैव सच पुत्रास्तु मया ताव सुरक्षिता ।
 दुःखास्तु बहव प्राप्तास्तथा प्राणान्तिका मया ।
 भत पर न जानामि कलेन्य ज्ञातुमर्हति ।

वैशपायन ।

ह्येवमुक्त्वा तु ख्यतां शूशोच परमातुरा ।
 मणिपत्यामधीरक्षता मा दौघ इति भारत ।
 विदुर ।

न विनश्यन्ति लोषेण तव पुत्रा महाबलाः । [15]
 अचिरेणैव कालेन स्वराज्यस्था भवन्ति ते ।
 बान्धवै सहिता सर्वेनर् शोकं ह्यह माधवि ।

105

In the footnotes to I 199 9 the passage is erroneously stated as containing 18 lines, the correct number is 17 — (L. 5) Ds T₁ G₁ S M गृता (for प्राता) — (L. 8) Ds G₁ S M वक्रुषया (for एव प्राता) — G₁ M om lines 13-17

106

After I 199 11, Ds (marg sec m) S 1as
 सुवर्णैकद्वयद्विदेयासुवर्णांङ्कुराभूषितान् ।
 जाग्वान्दपरिचकाराम्भिक्षकरटसुखात् ।
 अविष्टिताम्महामत्रै सर्वैश्चलसम्भित्वात् ।
 सहस्र प्रददौ राजा गजाना वरवर्णिनाम् । [5]
 रथानां च सहस्र वै सुवर्णमणिचित्रितम् ।
 चतुर्जुगं भानुमच पाञ्चाल प्रददौ तदा ।
 सुवर्णपरिदहणीं वरचामरमालिनाम् ।
 जाल्यशाना च पाञ्चालसहस्र प्रददौ वृष ।
 दासीनामभुत राजा प्रददौ वरभूषणम् । [10]
 तत सहस्र दासानां प्रददौ वरधन्विनाम् ।
 हेमाति दाय्यासम्भान्ति

दृश्याणि चान्यानि च गोधनानि ।

पृथक्पृथक्कैव ददौ स कोटिं

पाञ्चालराज परममहट ।

शिविकानां शत पूर्णं वाहान्यञ्चशत वरान् ।
 पृथमेतानि पाञ्चालो जन्मार्थं प्रददौ धनम् ।
 हरण तत्र पाञ्चाल्या ज्ञातिदेय ए सौमकि । [15]

धृष्टद्युम्नो यथै तत्र भगिनीं गृह्य भारत ।
 नानघमानो बहुभिरसुरैर्यन्दै सहस्रम् ।

Here follows a colophon, which is followed by

वैशपायन

107

After the additional colophon following I 199
 22, Ds (marg sec m) S 1as

वैशपायन ।

दुर्योधनस्य महिषी काशिराजमुता तदा ।
 एतराश्च पुत्राणा वपुंसि सहिता तदा ।
 पाञ्चाली प्रतिजग्माह द्वीपदीं श्रीमियापाराम् ।
 पूजयामास पूजार्हो शचीं देवीमिवागामात् । [5]
 ध्वन्दे तत्र गान्धारी माधवी कृष्ण्या सह ।
 आशिषश्च प्रयुक्त्वा तु पाञ्चालीं परिपञ्जे ।
 परिपञ्ज्य च गान्धारी कृष्णां कमललोचनाम् ।
 पुत्राणां मन पाञ्चाली सुपुत्रैरेलामन्यत ।
 सा चिन्त्य विदुर प्राह मुक्तिः सुधामात्रा ।

106

Line 11—(var) 1931* — (L. 16) Some MS-
 शोमि — Colophon om in T₁ G₁ M Adhy^{no}
 Ds 214, T₁ G₁ 165, G₁ 162, G₁ 166, G₁ 164

107

(L. 3) G₁ S 1 Ms. 3 शरती मिद्विकारत्

कुन्ती राजसुतां क्षतः सवर्षं सपरिच्छदाम् । [10]
 पाण्डोर्निवेशानं वीर्यं नीयतां यदि रोचते ।
 करणेन मुहुर्लेन नक्षत्रेण तिथौ शुभे ।
 यथा सुपर्णं तथा कुन्तीं रंस्यते स्वर्गद्वे सुतेः ।
 तथेत्येव तदा क्षत्वा कारयामास तत्तदा ।
 पूजयामासुरत्यर्षं बान्धवाः पाण्डवांसदा । [15]
 नागराः श्रेणिमुदयाश्च पूजयन्ति सा पाण्डवान् ।
 भीमद्रोणौ तथा कर्णो ब्राह्मीकः ससुतस्तदा ।
 शासनाद्भवराष्ट्रस्य शकुर्वन्सतिषिक्रियाम् ।
 एवं विहरतां तेषां पाण्डवानां महारमणाम् ।
 नेता सर्वैश्च कार्यस्य विदुरो राजशासनात् । [20]

108

In entire supersession of the remarks in the footnotes (p. 789) to 1. 199, 24-25 regarding this passage, substitute the following.

After 1. 199, 25, Di (marg. sec. m.) S ins.:

केसवो यदि मन्थेत तत्कलेष्यमसंशयम् ।;
 and after 1. 199, 26^{ab}:

वासुदेवेन संमध्य पाण्डवाः ससुपाविनाम् ।
 धृतराष्ट्रः ।
 अभिषेकस्य संभारान्क्षत्रराजय गाविरम् ।
 अभिषिक्तं करिष्यामि अर्धैव कुरुनन्दनम् ।
 ब्राह्मणा भैरामश्रेष्ठाः श्रेणिमुदयाश्च सर्वथाः ।
 आहूयन्तां प्रकृतयो बान्धवाश्च विरोधतः । [5]
 पुण्याहं वाच्यतां तात गोसहस्रं तु दीयताम् ।
 आममुदयाश्च विप्रैर्मन्यो दीयन्तां सहदक्षिणाः ।
 अहर्द्वे मकुटं क्षत्रहंसाभरणतेव च ।
 मुक्तावलीं च हारं च निष्कादीनकुण्डलाणि च ।
 कदम्बपत्रं च सूत्रं च तपोद्वारनिवन्धनम् । [10]
 अष्टोत्तरसहस्रं च ब्राह्मणाधिष्ठिता गजाः ।
 जाह्नवीसलिलं शीघ्रमानयन्तां पुरोहिततः ।
 अभिषेकोद्ब्रह्मिष्ठं सर्वाभरणभूषितम् ।
 शीपवाक्षोपरिगतं दिव्यवाभरणीवितम् । [15]
 सुवर्णमणिविश्रेण येतच्छत्रेण शोभितम् ।
 जयेति द्विजवाक्येन स्वर्णमार्गं भूषेत्तथा ।
 इन्द्रः कुन्तीसुतं श्रेष्ठमाजमीढं सुषिष्ठिरम् ।
 प्रीताः प्रीतेन मनसा प्रशंसन्तु पुरे जनाः ।
 पाण्डोः कृतोपकारस्य शान्दं दत्त्वा भूमिषु च ।
 प्रतिश्रिया कृतमिदं भविष्यति न संशयः । [20]

108

(S. 41) Dc Gt Ms-s राज्ञः राजसुतः. — (L. 44) Ts

वैशंपायनः ।

भीष्मो द्रोणः कृपः क्षत्वा सासु सापिच्यमायत ।

धीवासुदेवः ।

युक्तमेतन्महाराज कौरवाणां यदारकरम् ।

शीघ्रमद्यैव राजेन्द्र यथोक्तं यत्तुमर्हसि ।

वैशंपायनः ।

हृदयेयमुत्तरा पाण्डोर्वस्यवरयामास तं तदा ।

यथोक्तं धृतराष्ट्रेण कारयामास कौरव । [25]

ससिन्क्षणे महाराज कृष्णद्वैपायनसदा ।

आगम्य बृहभिः सर्वैः पूजितः ससुहृद्गणैः ।

सूषोवसिक्तैः सहितो ब्राह्मणैर्वंदयारणैः ।

कारयामास विधिवदेतेनवासुभते तदा ।

कृपो द्रोणश्च भीष्मश्च धीमश्च ध्यासकेदवौ । [30]

ब्राह्मीकः सोमदत्तश्च पातुर्वैधपुररुक्ताः ।

अभिषेकं तदा चकुर्भद्रपीठे सुसंवत्तम् ।

तिरवा तु पृथिवीं कृत्वा यतो कृत्वा नरर्षेभ्यः ।

राजसुपादिभिर्षेः प्रतुभिर्भृदिदक्षिणैः ।

आत्वा श्वश्रुयजानं मोदन्तं बान्धवैः सह । [35]

पुत्रमुत्तवा तु ते सर्वं आत्मीभिः प्रत्युजयन् ।

सूषोभिषिक्तः कौरव्यः सर्वाभरणभूषितः ।

जयेति संस्तुतो राजा प्रवृद्धो भगवदक्षयम् ।

सर्वेसूषोवसिक्तैश्च पूजितः कुरुनन्दनः ।

श्रीपयाक्षमहास्य दिव्यच्छत्रेण गोभितः । [40]

राजासमुद्रगतो राजा महेन्द्र हव देवतैः ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य नगरं नागसाहयम् ।

प्रविशेत् तदा राजा नागैः पूजितो गृहम् ।

सूषोवसिक्तः पाण्डुसुतमभ्यनन्दन्त पाण्डवाः ।

गान्धारिपुत्राः शोचन्तः सर्वे ते सह बान्धवैः । [45]

क्षत्वा शोकं तु पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽमवीकृतम् ।

समसं वासुदेवस्य कुरुणां च समक्षतः ।

अभिषेकं त्वया प्राप्तं बुध्यापमकृत्वात्मभिः ।

गच्छ स्वमद्यैव नृप कृतकृत्योऽसि कौरव । [50]

आयुः पुरुषवा राजबहुपक्ष यथातिना ।

तत्रैव निवसन्ति सा राजदवाशये नृपोत्तम ।

राजधानी तु सर्वेषां पौरवाणां महासुत ।

विनाशितं सुनिगणैर्लोभान्मुनिमुत्तम तु ।

तस्मात्त्वं क्षाण्डवमत्स्यं पुरं दार्षं च वर्षय । [55]

अज्ञानाः क्षत्रिया वैश्याः क्षुद्राश्च कृतनिश्रयाः ।

सहस्रतया जन्तवश्चान्ये भजन्त्येव पुरं शुभम् ।

पुरं दार्षं सद्यर्द्धं वै धनधान्यैः समाहृतम् ।

Gs-4 नृजनिषिक्तं परोक्षं सुनन्यपौषोचवाः (Gs-4 'नृपवाः).

— (L. 53) Ts G (except Gs-4) उप (for सुनि).

— Line 59 is a repetition of 1. 199, 26^{ab}.

तस्माद्भ्रूयस्व कौन्तेय आतृभिः सहितोऽनघ ।
वैशंपायनः ।

Then follows a repetition of I. 199. 26^{ab}; and finally:

रथैर्नागैर्हृद्वैश्रापि सहितास्तु पदाग्निभिः ।

109

After I. 199. 35^{ab}, S ins.:

पुरीं सर्वैर्युगोपेतां निर्मितां विश्वकर्माणां ।
पौरघाणानधिपतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
कृतमङ्गलसंस्कारे द्वाक्षणवैदपारगैः ।
द्वैपायनं पुरस्कृत्य धौम्यस्यानुमते स्थितः ।
आतृभिः सहितो राजन्केशवेन सहामिभूः । [5]
तोरणद्वारसुसुखां द्वात्रिंशद्द्वारसंयुताम् ।
वधमानपुरद्वारं प्रविशेश महासुतिः ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषाः श्रूयन्ते बहवो भृशम् ।
जयेति द्वाक्षणागिरः श्रूयन्ते च सहस्रताः । [10]
संस्तुयमानो बहुभिः सूतमागधयन्दिभिः ।
शीघ्रवाह्यगतो राजा राजमार्गमतीत्य च ।
कृतमङ्गलसाकारं प्रविशेश गृहोत्तमम् ।
प्रविश्य भवन् राजा सकारैरभिपूजितः ।
पूजयामास विभेन्द्रान्केशवेन यथाक्रमम् ।
ततस्तु राष्ट्रं वधुषे नरनारीणामुत्तमम् । [15]
गोधनैश्च समाकीर्णं सख्यवृद्धिस्तदाभवत् ।

110

After I. 199. 49, Ds (marg. sec. m.) S ins.:

ततस्तु विश्वकर्माणं पूजयित्वा विस्मय च ।
द्वैपायनं च संपूज्य विस्मय च नराधिप ।
वाण्येयममघवीन्द्राजा गन्तुकामं कृतक्षणम् ।
तव प्रसादाद्वाण्येय राज्यं प्राप्तं मयायय । [5]
प्रसादादेव ते धीर शून्यं राष्ट्रं सुदुर्गमम् ।
तदेष तप्रसादेन राज्यस्थ्यास्तु भवामहे ।
रातिरत्यमन्तकाले च पाण्डवानां तु माघव ।
मातास्याकं पिता देवो न पाण्डुं विभ्रदे ययम् ।
ज्ञात्वा तु हृत्स्वं कर्तव्यं पाण्डवानो खयानघ ।
श्रीवासुदेवः । [10]
रथप्रभाषान्मदाभाग राज्यं प्राप्तं स्वधर्मतः ।

109

In the footnotes to I. 199. 35^{ab} the number of lines in this passage is erroneously stated to be 18; the correct number is 16.

पितृपैतामहं राज्यं कथं न स्यात्तव प्रभो ।
धार्तराष्ट्रा दुराचाराः किं करिष्यन्ति पाण्डवात् ।
यथेष्टं पालय महीं सदा धर्मेशुरे वह ।
धर्मोपदेशः संक्षेपाद्वाक्षणाभ्र करैव । [15]
अथैव नारदः श्रीमानागमिष्यति सखरः ।
आहत्य तस्य वाक्यानि शासनं कुरु तस्य वै ।
वैशंपायनः ।

एवमुक्त्वा ततः कुन्तीमभिवाद्य जनार्दनः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा गमिष्यामि मनोःस्तु ते ।
हुन्ती ।

जातुपं गृहमासाद्य मया प्राप्तं च केदव ।
आयंणापि तव ज्ञातं कुन्तिभोजेन चानय । [20]
तथा नायेन गोविन्द दुःखं प्राप्तं महत्तरम् ।
किं पुनस्त्वमनाथानां वरिद्राणां विदोषतः ।
सपेदुःखानि शाम्यन्ति तव संदर्शनात्मम ।
स्मरस्वैतान्महाप्राज्ञ तेन जीवन्ति पाण्डवाः ।
वैशंपायनः । [25]
करिष्यामीति चामिद्य अग्निवाद्य पितृत्वसाम् ।
गमनाय मतिं चक्रे चासुदेवः सहातुगः ।

111

After I. 200. 9^{ab}, Ds (marg. sec. m.) S ins.:

आययौ धर्मराजं तु द्रुपकामोऽथ नारदः ।
तथा नक्षत्रशुभेन सुपर्णचरितेन च ।
चन्द्रसूर्यप्रकाशेन सेवितेन महर्षिभिः ।
नभ स्थलेन दिव्येन दुर्लभेनात्पस्विनाम् । [5]
भूतादितौ भूलघरं राष्ट्रं मयासाहित्यम् ।
अवेक्षमाणो सुतिमानाजगाम महातपाः ।
सर्ववेदान्तगो विप्रः सर्वविद्यासु पारगः ।
परेण तपसा युक्तो प्राहोण तपसा पृतः ।
नये नीतौ च नियतो विशुद्धश्च महासुनि ।
पराम्परशरं प्राहो धर्मोत्समभिर्जग्मिवात् । [10]
आदितात्मा गतरजाः द्वाग्तो शुदुःकस्तुर्जिनः ।
धर्मोणाभिगतः सर्वैर्देवदानवमानवैः ।
शीणकर्मसु पापेषु भूतेषु विविधेषु च ।
सर्वथा हृतमर्षादो देवेषु सिधियेषु च ।
दातसाः सोमपा यश्चे दुष्पचर्महृदप्रिषिद् । [15]
द्रव्यसामयनुषां येषां न्यायवृत्तान्तकोविद् ।

110

(L. 20) Ds Gs. "च पाति न दत्तः; Ts "ति च न दत्तः; Cs Ms "च च न दत्तः".

111

(L. 13) Ds Ts. Gs. Ms. "भृदेषु; Gs नरेषु (for भृदेषु)".

ऋजुरारोहवाञ्छुको भूमिष्ठपयिकोऽनघः ।
 रुक्षया शिखयोपेतः संश्लघः परमस्यिवा ।
 अचक्रते च सूक्ष्मे च दिव्ये च रुचिरे शुभे । [20]
 महेन्द्रदत्ते महती विभ्रत्वरमवाससी ।
 जाम्बूनदमये दिव्ये गण्डूपदमुखेन धे ।
 अयकसद्वदो दिव्ये धारयन्कुण्डले शुभे ।
 राजतच्छत्रमुच्छिरस्य चित्रं परमवर्षसम् । [25]
 प्राप्य दुष्प्राप्तमन्वेन प्रहृषवर्षसमुत्तमम् ।
 भवने भूमिपालस्य वृहस्पतिरिवाद्भुतः ।
 संहितायां च सर्वेषां स्थितस्योपस्थितस्य च ।
 द्विपदस्य च धर्मस्य ऋतधर्मस्य पारगः ।
 गाथासामानुसामञ्जः साक्षात् परमवद्वुनताम् ।
 आत्मना सर्वमोक्षिभ्यः कृतिमान्कृत्यवित्तया । [30]
 योक्ता धर्मं बहुविधे मनो मतिमतां वरः ।
 विदितार्थः स्वसमयच्छेत्ता निगमसंदायान् ।
 अर्थनिर्वचने नित्यं संदायच्छिद्रसंदायः ।
 प्रकृत्या धर्मकुचालो नानाधर्मविशारदः ।
 लोपेनागमधर्मण संक्रमेण च वृत्तिपु । [35]
 एकदाव्दोश्च नानार्थानेकार्थाश्च प्रपृच्छ शुतीम् ।
 पृथगार्थानिधानं च प्रयोगाणामनेक्षिता ।
 प्रमाणभूतो लोकस्य सर्वाधिकरणेषु च ।
 सर्ववर्णविकारेषु नित्यं सकलप्रज्ञितः ।
 स्वदे स्वरे च विविधे वृत्तेषु विविधेषु च । [40]
 समस्थानेषु सर्वेषु समाज्ञामेषु धातुषु ।
 उद्देशानां समाख्याता सर्वमाख्यातमुद्दिशन् ।
 अभिसंधिषु तत्त्वज्ञः पदान्यज्ञान्युत्सरन् ।
 कालप्रभंग निर्दिष्टं यथार्थं च विचारयन् ।
 चिकीर्षितं च यो वेत्ता यथा लोकेन संबुद्धम् । [45]
 विभाषितं च समर्थं भाषितं हृदयंगमम् ।
 आत्मने च परस्मै च स्वरसंस्कारयोगवान् ।
 पूर्वां स्वरार्णां ज्ञाता च बोद्धा प्रवचनस्वरान् ।
 विज्ञाता उक्तवाक्यानां एकतां बहुतां तथा ।
 बोद्धा च परमार्थाश्च विविधांश्च व्यतिक्रमान् । [50]
 अभेदस्य बहुशो बहुधाश्चापि भेदतः ।
 वचनानां च विविधानादिर्वाश्च समीक्षिता ।
 नानार्थकुशलक्षय तद्विज्ञेयु च कृत्स्नाः ।

112

(L. 2) Ns Ds T1 M (except Ms) त्वं (for च).

परिभूपयिता वाचां वर्णतः स्वरतोऽर्धतः ।
 प्रत्यक्षं समाख्याता नियतं प्रतिधातुकम् ।
 पद्य चास्वरजातानि स्वरसंज्ञानि यानि च । [55]

In the footnotes to 1. 200. 9, in the remarks regarding the present passage, for "27 lines" read "55 lines"; deleting "— 4") S आययौ धर्मराजं तु द्रष्टुकामोऽथ नारदः", as well as the wavy line under 9th of the constituted text.

112

After 1. 209. 24th, Ns Ds (marg. sec. m.) S ins.:

चित्रवाहनमप्रवीक्ष् ।
 चित्रवाहनमप्रवीक्ष् ।
 अनेन तु भविष्यामि ऋणान्मुक्तो जनाधिप ।
 चित्राद्भद्रो पुनर्वाचयमप्रतीत्याकदासनिः ।
 इदं च भव भद्रे त्वं यज्ञवाहनवर्धना । [5]
 इन्द्रप्रस्थनिवासं मे आगता तत्र रंस्वसे ।
 कुन्ती युधिष्ठिरं भीमं भ्रातरौ मे कनीयसी ।
 आगता तत्र पश्येथा भव्यान्पि च वान्धवान् ।
 वान्धवैः सहिता भद्रे नन्दसे खममिन्द्रिते ।
 धर्मं स्थितः सत्यवृत्तिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । [10]
 जित्वा तु पृथिविं सर्वां राजसूयं करिष्यति ।
 तत्रागच्छन्ति राजानः पृथिव्यां नृपसंज्ञिताः ।
 बहूनि रत्नान्यादाय आगमिष्यति ते पितरः ।
 एकसार्थं प्रयातासि चित्रवाहनसेनया ।
 नृक्ष्यामि राजसूये स्वां पुत्रं पालय मा शुभः । [15]
 यज्ञवाहननामा तु भम प्राणो बहिश्चरः ।
 तस्मान्नरस्य पुत्रं वै पूर्ववसाविवर्धनम् ।
 चित्रवाहनदायादं धर्मोत्पौरधनवन्दनम् ।
 पाण्डवानां भियं पुत्रं तस्मात्पालय सर्वदा ।
 विप्रयोमेन संतापं मा कृष्यास्वममिन्द्रिते । [20]
 चित्राद्भद्रामेवमुचवा.

113

After 1. 210. 2, Ds (marg. sec. m.) S ins.:

चिन्तयामास रात्रौ तु गदेन कथितं कथाम् ।

— (L. 14) Some MSS. देवेयु (for देवेषु). — (L. 27) Ds Gs. 6 Ms-8 सर्वस्य (for परस्य). — (L. 44) Ds Gs. 8 दः (Ds न) कर्तव्येन (for यथा लोकेन). — (L. 51) Ds Gs. 8 वनानां विविधानां च देशानां च समी.

— (L. 3) Ds T1 M ऋणमुक्तो. — (L. 10) Ns Ds G1 M कौतेयोच (for कुन्ती*). — (L. 11) Ds G1 M कृत्स्नां (for सर्वां). — After line 21, Ds T1 Gs. 6 ins.:

सागरानुपमाश्रितः ।
 स्वानं दूरे समापुल्लं दत्त्वा बह्वृषेन तदा ।
 केरलसमगतिजन्म.

सुभद्रायाम्भ भाष्यं रूपसंप्रदुष्टानि च ।
 प्राप्नुं तां चिन्तयामास क उपायो भवेदिति ।
 चेपयैकृतमापन्नः परिव्राजकरूपयुक् ।
 कुकुरान्धकवृष्णीनामज्ञातो वैपधारणात् । [5]
 अममाणश्चरन्मैक्षं परिव्राजकवैपवान् ।
 येन केनाप्युपायेन प्रविश्य च गृहं महत् ।
 इष्ट्वा सुभद्रां कृष्णस्य भगिनीमेकसुन्दरीम् ।
 वासुदेवमतं ज्ञात्वा करिष्यामि हितं शुभम् । [10]
 एवं विनिश्चयं कृत्वा दौक्षित्येन तदारभन्वत् ।
 त्रिदण्डी मुषिडतः कुण्डी अक्षमालाकुलीयकः ।
 योगभारं वहन्पार्यो वटशृक्षस्य कोटरम् ।
 प्रविशन्नेव वीभक्त्युर्वृष्टिं वपति वासवे ।
 चिन्तयामास देवेशं केशवं क्लेशनाशनम् ।
 प्रणतार्तिहर्तं शंभुं भायारूपेण वज्रकम् । [15]
 केशवश्रित्ततं ज्ञात्वा दिव्यशयानेन पटवान् ।
 शयानः शयने धन्ये सत्यभामासहायवान् ।
 केशवः सहसा राजञ्जहास च मनन्दम् ।
 पुनः पुनः सत्यभामा चाग्रवीचुरपोत्तमम् ।
 सत्यभामा ।
 भगवंश्चिन्तयाविष्टः पायने क्षयितः सुखम् । [20]
 भवान्यहुप्रकारेण जहास च पुनः पुनः ।
 श्रोतव्यं यदि वा कृष्ण प्रसादो यदि चेन्मयि ।
 वक्तुमर्हसि लोकेश तच्छ्रोतुं कामये ह्यहम् ।
 श्रीभगवान् ।
 पितृत्वसायाः पुत्रो मे भीमसेनानुजोऽर्जुनः ।
 तीर्थयात्रां शतः पार्थः कारणासमयाच्छदा । [25]
 तीर्थयात्रासमाप्तौ तु निरुक्तो निश्चि भारतः ।
 सुभद्रां चिन्तयानस्तु तदर्थं पापि नां पुनः ।
 चिन्तयन्नेव तां भद्रां यतिरूपधरोऽभवत् ।
 यतिरूपप्रतिच्छन्नो द्वारकां प्राप्य माधवीम् । [30]
 येन केनाप्युपायेन दृष्ट्वा तु चरवर्णिनीम् ।
 वासुदेवमतं ज्ञात्वा प्रयतिष्ये मनोरथम् ।
 एवं व्यवसितः पार्थो यतिरुद्धिन्नेन पाण्डवः ।
 छायायां वटशृक्षस्य वृष्टिं वपति वासवे ।
 योगभारं वहन्नेव मानसं ह्युःप्रामाहवान् । [35]
 ईदृशं मां विजानाति भागयो यदि मां स्मरम् ।
 येषांपावनः ।
 भ्रातरं तव पर्यति सत्यभामामदर्शयत् ।
 तत उरथाय क्षयनाप्यस्थितो मधुसूदनः ।

S ins. after 1. 212. 1st (T: G: s after 7th): D: (suppl. fol. sec. m.) after 2nd:

चिन्तयानस्ततो भद्रासुपविष्टः शिलातले ।
 रमणीये वनोद्देशे बहुपादपसंवृते ।
 सालतालाश्वकेशं बकुलरञ्जनेस्तथा ।
 चम्पकाशोकपुंगवैः कैतकैः पाटलैस्तथा । [5]
 कर्णिकौरपौकैश्च अङ्गोलेरित्युक्तकैः ।
 पृथमादिभिरन्यैश्च संवृते स शिलातले ।
 पुनः पुनश्चिन्तयानः सुभद्रां भद्रमापिणीम् ।
 यहच्छया शेषप्रज्ञानवृष्णिवीरानन्ददशं ह ।
 बलदेवं च हार्दिकं सागवं सारणमेव च । [10]
 प्रभुञ्चं च गदं चैव चारुदेष्यं विहरथम् ।
 भातुं च निशतं चैव पृथुं विपृथुमेव च ।
 तथाप्यांश्च बहुन्यपयहृदि शोकमवापयत् ।
 ततस्ते सहिताः सर्वे यतिं दृष्ट्वा समुत्सुकाः ।
 वृष्णयो विनयोपेताः परिवार्योपतस्थिरैः । [15]
 ततोऽर्जुनः प्रीतमनाः स्वागतं भ्यामहार सः ।
 आस्वतामास्वतां सर्वे रमणीये शिलातले ।
 इत्येवमुक्त्वा यतिना प्रीतास्ते पाद्वर्षमाः ।
 उपोपविष्टिभ्युः सर्वे सुस्वागतमिति सुवत् ।
 ततस्तेषु निविष्टेषु वृष्णिवीरोऽपु पाण्डवः । [20]
 आकारं गृह्णमानस्तु कुनालयधममन्त्रिणम् ।
 सर्वैश्च कुशलं चोच्यते बलदेवोऽग्रवीदिदम् ।
 प्रसादं कुरु मे विप्र कुतसर्वं चागतो ह्यसि ।
 त्वया दृष्टानि पुण्यानि यदस्य यदतां वर ।
 पर्यतांश्चि व तीर्थानि यनाग्नयायतनानि च ।
 येषांपावनः । [25]
 तीर्थानां दर्शनं चैव पर्यतांश्च य भारथ ।
 आपगानां यतनानां च कथयामास पाद्वे ।
 ताः क्षयाः कथयन्नेव कथानेन जनेनेजय ।
 कथां धर्मसमायुक्तां वृष्णिपीरै न्यवेदयत् ।
 शुरवा धर्मैरुपां पुण्यां वृष्णिवीरोऽन्यथययत् । [30]
 ततस्तु पाद्वयाः सर्वे मद्रपन्ति स्म भारतः ।
 अयं देवातिथिः श्रीमान्यतिरुद्धिन्नेरो द्विजः ।
 आपासं कमुपाधिस्त्य षस्तेन निरुपद्रवा ।
 इत्येवममुवच्छे वै रीहिणेयं तु वाद्वयाः ।
 ददृशुः वृष्णमायानां सर्वे वाद्ववनन्दनम् । [35]
 एहि केशव तातेति रीहिणेयोऽग्रवीरुचः ।

यतिलिङ्गधरो विद्वान्देशातिथिरयं द्विजः ।
 वर्षराप्रतियासाधेनागतो नः पुरं प्रति ।
 स्थाने यस्मिन्नियसति तन्मे ह्रिज्जनादेन ।
 श्रीभगवान् ॥
 त्वयि स्थिते महाभाग परवानसि धर्मतः ।
 स्वयं तु रुचिरे स्थाने वसतामिति वां द् । [40]
 यैर्वापायनः ।
 सुमीतस्तेन वाक्येन परिष्वज्य जनादेनम् ।
 बलदेवोऽप्रधीद्वाक्यं चिन्तयित्वा महाबलः ।
 भारामे तु वसेद्धीमांश्वतुरो वर्षमासकान् ।
 कन्यापुरे सुभद्राया शुचवा भोजनमितेष्टः ।
 लतागृहेषु वसतामिति मे धीयते मतिः । [45]
 लक्ष्मणशुश्रूषया तत्र सन्वते सर्वैर्वादावः ।
 वासुदेवः ।
 बलवान्दूरीनीमथ वाग्विच्छ्रीमान्बहुश्रुतः ।
 कन्यापुरसमीपे तु न युक्तमिति मे मतिः ।
 गुरुः शास्ता च नेता च शास्त्रज्ञो धर्मवित्तमः ।
 स्वयं न विदुष्येऽहं करिष्यामि वचस्व । [50]
 शुभाशुभस्य विज्ञाने नान्योऽस्ति मुनि कश्चन ।
 बलदेवः ।
 अयं देशातिथिः श्रीमान्स्वधर्मविविदारन्दः ।
 ऋतिमान्धनयोपेतः सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ।
 यतिलिङ्गधरो श्रेय को विज्ञानाति मानसम् ।
 स्वमिमं पुण्डरीकाक्ष नीत्वा कन्यापुरं शुभम् । [55]
 निषेद्य सुभद्रायै मह्नापयपरिषेदितः ।
 भद्रयैर्भोग्यैश्च पानैश्च अन्यैरिष्टैश्च पूजय ।
 Colophon.
 वैशंपायनः ।
 स तथेति प्रतिज्ञाय सहितो यतिना हरिः ।
 कृत्वा तु संविदुं तेन महद्दः केदावोऽभवत् ।
 तथैते लो विहृल्यैव यथेष्टं कृष्णपाण्डवौ । [60]
 तां पुरीं मयिषेदाय गृह्य हृत्वे च पाण्डवम् ।
 प्रविश्य च गृहं रम्यं सर्वभोगसमन्वितम् ।
 पार्थमापेक्षयासा सनिमणीसत्यमानयोः ।
 हृदीकेशवचः श्रुत्वा ते उभे ऊचत्तुभृशम् ।
 मनोरथो महानेव हृदि नः परिवर्तते । [65]
 कदा ब्रह्म्यास वीभक्तुं पाण्डवं गृहमागतम् ।
 हृदि चिन्तयमानानां पार्थो दुःखमपाजुवत् ।
 प्राप्तमज्ञातपूजाभिरुचमाभिरुच्यत् ।

स तं प्रियातिथिधेष्टं समीक्ष्य यतिमागतम् ।
 सोदर्यौ भगिनीं कृष्णः सुभद्रामिदममयीत् । [70]
 अयं देशातिथिभेदे संयतो प्रतयारुचिः ।
 प्राभोगे तु सततं पूजां तव कन्यापुरे वसन् ।
 आर्येण च परिज्ञातः पूतनीयो यतिः सदा ।
 तस्माद्भरुष्य वाच्येभ्यि भद्रयैर्भोग्यैर्विदं सदा ।
 एव यद्यद्युष्म्यात्कार्यमेव न संशयः । [75]
 सखीभिः सहिता भद्रे भवास्व यदावतिनी ।
 पुराणि यतोयं भद्रे ये भिक्षायैमनुमताः ।
 ते यश्चतुर्दशाहार्णां कन्यापुरनिवासिनः ।
 तेभ्यो भोजयानि भद्रयानि यथाकालमतन्द्रिताः ।
 कन्यापुरगताः कन्याः प्रयच्छन्ति यदास्विति । [80]
 सा तथेत्यत्रयीकृष्णं करिष्यामि यथाय माम् ।
 तोषयिष्यामि वृत्तेन कन्यां च द्विजप्रभम् ।
 एवमेतेन रूपेण कंचिकालं धनंजयः ।
 उवाच भद्रयैर्भोग्यैश्च भद्रया परमार्षितः ।
 तस्य सर्वगुणोपेतानं वासुदेवसहोदराम् । [85]
 पश्यतः सततं भद्रां प्रादुरासीन्मनोभवः ।
 गृह्यन्तिव धाकारमालोच्य भद्रया परमार्षितः ।
 दीर्घमुष्णं निशश्वास पार्थः कामवशं गतः ।
 न कृष्णं रूपतो मेने वासुदेवसहोदराम् ।
 प्रातं हृदीन्द्रसेनानं वा साक्षाद्वा वरुणामजाम् । [90]
 अतीतसमये काले सोदर्योऽप्यं धनंजयः ।
 न सस्मर सुभद्रायाः कामाङ्कशानिवारितः ।
 श्रीदारतिपरां भद्रां सखीजनसतैर्दृष्टाम् ।
 प्रीयते स्मार्जुनः पश्यन्स्वाहामिव हुताशनः ।
 पाण्डवस्य सुभद्रायाः सखायै तु यशस्विनः । [95]
 समुत्पत्तिः प्रभावश्च गदेन कथितः पुरा ।
 श्रुत्वा चाशान्तिविर्षे केदावैनापि धीमता ।
 उपनामार्जुनं हृत्वा विश्वरः कथितः पुरा ।
 क्रुद्धमत्प्रलापश्च शृष्णीनामार्जुनं प्रति । [100]
 पौरुषायुषुपनां कृत्वा प्रावर्धन्त धनुष्मताम् ।
 अन्योन्यकलहै चापि विवादे चापि वृष्णयः ।
 अर्जुनोऽपि न मे तुहयः कुतस्त्वमित्ते तेऽनुवन् ।
 जातान्श्च पुत्रान्गृह्णन्त आशितो वृष्णयोऽशुचन् ।
 अर्जुनस्य तस्मो धीर्नैव भव तात धनुर्धरः ।
 तस्मात्सुभद्रा चकमे पौरुषाद्भरतर्षभम् । [105]
 तस्यसंचस्य रूपेण चातुर्वैण च मोहिता ।
 चारणातिथिसंधानं गदस्य च निशम्य सा ।

बलवानिन्द्रियमानो न जाने किं मयिष्यति ।
 — After line 55, T1 (which om. lines 56-57) ins. :
 कृष्णः ।
 कन्यापुरे यदेवांसः सुखीर्यसोऽथवा भवेत् ।

श्लोकोर्ध्वं भवेदापि नादं जाने यद्ब्रह्म ।
 भवता परवानसि यावदाचक्षुद्भवात्कम् ।
 Colophon. as in T. Adhy. no. : Ds 229; Ts Gs
 180; Gs. s. Ms 179; Gs 177; Gs 181. — (L. 129)

अदृष्टे कृतभायाभूरसुभद्रा भरतर्षभे ।
 कीर्तयन्द्ददो यो यः कथंनिरुकराङ्गलम् ।
 तं तमेव सदा भद्रा धीभस्तुं स्माभिपृच्छति । [110]
 असीदृष्णाः परिप्रश्नादसीदृष्णप्रवणात्तथा ।
 प्रत्यक्ष इव भद्रायाः पाण्डवः समप्रद्यत ।
 सुजो शुजगसंकाशो जयाघातेन किणोक्तौ ।
 पाथोऽयमिति पश्यन्त्या निःसंवायमजापत ।
 यथारूपं हि शुश्राव सुभद्रा भरतर्षभम् । [115]
 तथारूपमवेक्ष्येनं परं प्रीतिमवाप सा ।
 सा कदाचिदुपासीनं प्रपच्छ कुरुनन्दनम् ।
 कथं देशाः कथं शैला नानाजनपदाः कथम् ।
 सरांसि सरितश्चैव वनानि च कथं यते ।
 दिशः काश्च कथं प्रासाधरता भवता सदा । [120]
 स तथोक्तस्तदा भद्रां बहुनमोऽनुतं युवन् ।
 उवाच परमप्रीतस्तस्या बहु तथा कथाः ।
 निद्राम्य विविधं तस्मात् लोके चरितमारमनः ।
 कथापरिरातो भावः कन्यायाः समप्रद्यत ।
 पर्वसंधौ च कस्मिंश्चित्सुभद्रा भरतर्षभम् । [125]
 रहस्येकान्तमासाद्य हृष्यमाणाम्यभापत ।
 यतिना चरता लोकान्वाण्डवप्रस्थवासिनी ।
 कचिद्भगवता दृष्टा पृथास्माकं पितृभस्ता ।
 भ्रातृभिः प्रयतैः सर्वैः कचिदायों सुषिष्टिरः ।
 कचिद्दमपरो भीमो धर्मराजस्य धीमतः । [130]
 निवृत्तसमयः कचिदपराधाद्धनंजयः ।
 नियमे कामभोगानां वर्तमानः प्रियेतरैः ।
 क तु पाथेश्वरत्वया बह्नीर्दुर्वैसतीर्वैसतम् ।
 सुरोचिचो ह्यदुःप्राप्तौ दीर्घेवाह्वारंरदमः ।
 कचिच्छ्रुतो वा दृष्टो वा पाथो भगवताऽनुभवं । [135]
 निशम्य वचनं तस्यास्तानुवाच हसन्निव ।
 आर्थे पृथा च कुराता सपुत्रा च सहस्रपुत्रा ।
 प्रीयते पश्यती पुत्रान्दुरहोर्षं च पश्यती ।
 अनुशातस्तु मात्रा च सोद्वैर्यसु धनंजयः ।
 द्वारकामावसत्येको यतिलिङ्गेन पाण्डवः । [140]
 पश्यन्ती सप्ततं कञ्जाप्राग्जिज्ञासासि मापयि ।
 निद्राम्य वचनं तस्य यासुदेवसहोदरा ।
 निःधासत्वहुला तस्यौ क्षितिं विलिप्यती तदा ।
 सतः परमसंहृष्टः सर्वैराहृष्टो वरः ।
 अर्जुनोऽहमिति प्रीतस्तानुवाच धनंजयः । [145]
 यथा तथ गतो मायः श्रवणांमयि भासिति ।

स्वदूतः सततं भावसथा दातपुणो मम ।
 प्रसखेऽहनि धर्मेण भद्रे स्वयमहं ह्रुवः ।
 सत्यवानिव सावित्र्या भविष्यामि रतिस्वय ।
 एवमुक्त्वा सतः पाथैः प्रविशेत् लताशृङ्गम् । [150]
 ततः सुभद्रा ललिता लज्जाभावसम्भविता ।
 सुमोह शयने दिव्ये द्रावणा नतयोचित्वा ।
 कन्यापुरे च संवृतं ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा ।
 दाशास रविमर्षीं कृष्णो भोजनादिकमर्तुने ।
 तदा प्रभृति तां भद्रां चिन्तयन्वै धनंजयः । [155]
 आस्ते स्म स तदारामे कार्येणैव सहामिमूः ।
 सुभद्रासि न च स्वस्था पार्थ प्रति बभूव सा ।
 कृशा विषयवन्दना चिन्ताशोकपरायणा ।
 निःधासत्पूरमा भद्रा मानसेन मनस्विनी ।
 न शय्यासनभोगेषु रतिं विन्दति केनचित् । [160]
 न नक्तं न दिवा शोते बभूवोऽनन्तदर्शना ।
 एवं शोकपरं भद्रां देवकी वाचयमश्रवीत् ।
 मा शोकं कुरु वाग्भेयि पृथितालम्ब्य शोभने ।
 निवेदयित्वे त्वां रामे कृष्णे चैव नरर्षभे ।
 पश्चाज्जानामि ते वार्तां मा शोकं कुरु माश्रुति । [165]
 एवमुक्त्वा च सा माता भद्रायाः प्रियकामिनी ।
 निवेदयामास तदा भद्रात्मानकदुन्दुनेनैः ।
 रहस्येकासना तत्र भद्रास्वस्येति चामवीत् ।
 भारामे तु यतिः श्रीमाननुभवं सोऽथ नः सुतः ।
 अकुरात् च कृष्णाय भाटुकान्य च सत्यके । [170]
 निवेद्यतां महाप्राज्ञ श्रोतव्यं यदि जानव्यैः ।
 वीसंपापनः ।
 यमुदेवस्तु सच्छ्रुत्वा अकुराद्दृक्पोस्तदा ।
 निवेदयित्वा कृष्णाय मन्त्रयामास नैकथा ।
 इदं कार्यमिदं कृत्यमित्थेयं विनिश्चितम् ।
 अकुराद्योमयेनैव सत्यकश्च गदेन च । [175]
 दृष्टुमश्राव्य कृष्णश्च सहिताः शिमिन सह ।
 रविमर्षी सत्यभामा च देवकी रोहिणी तथा ।
 यासुदेयेन सहिताः सुरोहितमते स्थिताः ।
 विवाहं मन्त्रयामासुर्दोऽहनि भारत ।
 अज्ञातं रौहिणेयस्य उद्वेगस्य च भारत । [180]
 विवाहं तु सुभद्रायाः कर्तुं कामो गदाप्रजः ।
 महादेवस्य पुत्रार्थं महोत्सवमिति ह्यवत् ।
 चतुर्दिनाद्दोराशं सुभद्रार्तिप्रसातयेत् ।
 नगरे पौषयामान्य दिताथं तस्ययाथिनः ।

D: प्रविशः; T: G. s. M-s प्रीयते (for प्रयते). — (L. 137)
 G. s. s. कुशनी (for च कुशनी). D: T: G: M-s आयां
 कुशनी मुवी. D: T: G (except G. s. 4) सपुत्रा (for
 सपुत्रा च). — (L. 156) D: G: M-s करर्षेयः; T:

करर्षेय. G: कनेय शृङ्गशिरः. — After line 181,
 G. s. ind.:

मन्त्रयामास देवस्य मन्त्रियेणः

— (L. 182) G. s. सपुत्रेण सपुत्रेण: (for the pres'ent)

हृत्क्षत्रयै त्वद्भिः श्वन्तर्द्विषं तु गम्भताम् । [185]
 सद्भिः सानुयात्रैश्च सपुत्रैश्च सयानध्वयैः ।
 गन्तव्यं सर्ववर्णैश्च गन्तव्यं सर्वयादध्वैः ।
 पयंयुक्तास्तु ते सर्वे तथा चक्रुश्च सर्वैराः ।
 ततः सर्वे दशाहोण्यन्तर्द्विषं तु भारत ।
 चतुर्विंशद्दहोरात्रं बभूव परमोत्सवः । [190]
 कृष्णरामाहकाभ्रप्रमुप्रशिनिस्तस्यकाः ।
 ससुदं प्रयुद्धंष्टाः कुङ्करान्धकटृष्णयः ।
 युक्तयत्नपताकाभिरुष्णयो ब्राह्मणैः सह ।
 ससुदं प्रयुर्नौभिः सर्वे पुरनिवासिनः ।
 वतस्त्वविरतमामग्य दशार्हाण्यपूजितम् । [195]
 सुमद्रा पुण्डरीकाक्षममयीयतिशासनात् ।
 कृत्स्वयान्द्रादशाहानि स्थिता स भगवानिह ।
 तिष्ठतस्तस्य कः कुर्यादुपस्थाननिधिं प्रति ।
 तानुवाच हृषीकेशः कस्त्वदुन्यो विदोपतः ।
 तद्वपिं प्रत्युपस्थातुमितो नार्हति मानवः । [200]
 श्वमेवास्मन्मतेनास्य महर्षयं वरावर्तनी ।
 क्रुञ्च सर्वाणि कार्याणि कीर्तिं धर्ममयेक्ष्य च ।
 तस्य चातिविमुष्यस्व सर्वेषां च तपस्विनाम् ।
 संविधानपरा भद्रे भव स्व वशवर्तिनी ।
 धैर्योपायनः । [205]
 पृथगादिश्य भद्रां च रक्षां च मयुसुद्वनः ।
 ययौ दारुप्रणादेन शैरीणां च महास्त्रैः ।
 तत्सङ्घाट्टीपमास्ताद्य दानधर्मपरायणाः ।
 उग्रसेनमुखाः सर्वे विजः कुङ्करान्धकाः ।
 ससयोजनविस्वार आयतो दशायोजनम् । [210]
 बभूव स महाद्वीपः स्वपर्वतमहावनः ।
 सैतुपुत्रकरिणीजालराकीडः सर्वैसावत्सवाम् ।
 यापीपर्वदलसंदेश काननैश्च मनोरमैः ।
 वासुदेवसमेर्द्वीपः स सर्वेः कुङ्करान्धकैः ।
 बभूव परमोपेतलिम्बिष्ठ इदमारिः । [215]
 चतुर्विंशद्दहोरात्रं दानधर्मपरायणाः ।
 उग्रसेनमुखाः सर्वे विजः कुङ्करान्धकाः ।
 विचित्रमादयाभरणाश्चिप्ररूपासुलेपनाः ।
 विहाराम्बिसुदाः सर्वे भादवाः पानसंयुताः ।
 सुवृत्तगीतवादित्रै रममाणस्ततोऽभवन् । [220]
 तत्र धाते दशाहोण्यश्चभे शार्ङ्गध्वजनि ।
 सुभद्रोद्गाहनं पार्थः प्रासकालमन्यत ।
 Colophon.

धैर्योपायनः ।
 सुष्ण्यन्धकपुरात्तस्मादुपयानं च पाण्डवः ।
 विनिश्चित्य ततः पार्थः सुभद्रामिदममयीत् ।
 शूयु भद्रे यथाभाषार्थं यथापैशुपिभिः कृतम् ।
 कन्यायास्तु पिता भ्राता माता मातुल्य एव च । [225]
 पितृभ्राता गुरुश्चापि दाने तु प्रभुतो गताः ।
 महोत्सवे पशुपतेर्द्रष्टुकानः पिताशुकः ।
 श्वन्तर्द्विषं गतो भद्रे सुत्रैः पीरैः सयानध्वयैः ।
 मम चैव विद्यालाक्षि विदेदास्यास्तु यान्धवाः ।
 तस्मात्सुभद्रे गान्धर्वो विद्याहः पञ्चमो भवेत् । [230]
 समागमे तु कन्यायाः क्रियाः प्रोक्तव्यतुर्विधाः ।
 तेनो प्रशुतिं साधुनां शूयु माधवि तद्यथा ।
 यरमाहूय विधिना पितृदत्ता वयार्थिने ।
 सा पत्नी तु युधिष्ठिता सा तु यस्या पतिव्रता ।
 श्रुत्यानां भारणार्थाय आत्मनः पोषणाय च । [235]
 दारे स्थिते गृहीता सा आर्या चेति युधिर्मता ।
 धर्मतो वरयिस्ता तु आनीय स्वं निवेशनम् ।
 न्यायेन दत्ता तारुण्ये दाराः पितृकृता भवेत् ।
 जनयेद्या तु भर्तारं जाय इहोव नामतः ।
 दाराः पत्नी च आर्या च जाया चेति चतुर्विधाः । [240]
 चतत्र पृथग्विस्तार्याद्याः किंपातुकारस्तु धर्मतः ।
 गान्धर्वेण विवाहेन रागात्पुत्रार्थंकरणात् ।
 आत्मनानुगृहीता या सा तु यस्या प्रजावती ।
 गान्धर्वस्तु क्रियाहीनो रागादेव प्रवर्तते ।
 सकामायाः सकामेन निमग्नो रहसि स्मृतः । [245]
 मयोक्तमकिर्यं चापि कर्तव्यं माधवि स्वया ।
 अयनं चैव मासश्च द्रक्षं पक्षस्तथा तिथिः ।
 करणं च मुहूर्तं च लग्नसंपवधया वै ।
 विद्याहस्य विद्यालाक्षि प्रशस्तं पोषणायम् ।
 वेशाश्वैश्च मासानां पक्षाणां शुभ एव च । [250]
 नक्षत्राणां तथा हस्तस्त्रुतीया च तिथिष्वपि ।
 लग्नो हि मकरः श्रेष्ठः करणानां यवस्तथा ।
 भद्रो मुहूर्तो वैवाह्य भावयोः शुभकरमपि ।
 सर्वसंपदियं भद्रे अद्य रात्रौ भविष्यति ।
 भगवानज्ञानमप्येति त्वपनस्तपतो वरः । [255]
 नारायणो हि सर्वेशो नानुदुष्येत विश्वकृत् ।
 धर्मसंकटमापेक्ष किं तु कृत्वा शुभं भवेत् ।
 मनोभयेन कामेन मोहितं मा प्रणपितम् ।
 प्रतिवाचयं तु मे देहि किं न यक्षसि माधवि ।

half). — D₂ T₁ G₂s om. line 183. — L₁ 216 = line 203 above. Colophon om. in T₁ G₂s-4. Adhy. no.: D₂ 230; T₁ 226; G₁s-5 Ms 180. — After line 224, G (except G₂s) Ms-5 ins.:

विभादे यदुषा वस्ति वर्णानां धर्मसंयुतम् ।

— (L. 236) D₂ G₁ Ms-5 नृपो (for स्त्रियो). G₁ Ms-5 वा (for सा). G₂-4 दाने गृहीता मा नारी. G (except G₂s) Ms-5 सा आर्या (for आर्या च). — After line 238, D₂ G₁ Ms-5 read lines 242-43. — After line 260, G₁-5 ins.:

वैशंपायनः ।

अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा चिन्तयन्ती जनार्दनम् । [260]
 नोवाच किंचिद्भूचमं चाप्यदृष्टितलोचना ।
 रागोन्मादप्रलपी स्यादर्जुनो जयतो वरः ।
 चिन्तयामास पितरं प्रविश्य च लतागृहम् ।
 चिन्तयानं तु कौन्तेयं श्लाघा शष्पा शचीपतिः ।
 सहितो नारदाद्यैस्तु मुनिस्त्रिदाप्सरोगणैः । [265]
 अरुन्धत्या वसिष्ठेन आजगाम कुशस्थलीम् ।
 चिन्तितं च सुभद्रायाश्चिन्तयित्वा जनादेनः ।
 त्रिद्रयापहतज्ञानं रीहिणेषं विना तदा ।
 सहाभूरेण शिनिना सत्यकेन गदेन च ।
 वसुदेवेन देवक्या आहुकेन च भीमता । [270]
 आजगाम पुरीं रात्रौ द्वारकां स्वजनैर्द्वैतः ।
 पूजयित्वा तु देवेभ्यं नारदाद्यैर्महर्षिभिः ।
 कुशलप्रश्नस्तु चचा तु देवेन्द्र्याभियां वितः ।
 वैवाहिकक्रियां कृष्णस्वयेत्येवमुवाच ह ।
 आहुको वसुदेवश्च सह्याभूतः ससात्यकिः । [275]
 अभिप्रणम्य शिरसा पाकशासनमभ्युवन् ।
 देवदेव नमस्तुस्तु लोकनाथ जगत्पते ।
 वयं धन्याः स्म लोकेषु वागर्थैः सहिता विभो ।
 कृतप्रसादास्तु वयं तव धाम्नेन विश्वजित् ।
 एवमुत्तवा प्रसाधैर्न पूजयित्वा प्रयत्नतः । [280]
 महेश्वरशासनमासर्वैं सहिताश्च महर्षिभिः ।
 विवाहं कारयामास्तुः शक्रपुत्रस्य शाश्वतः ।
 अरुन्धती शची देवी रुक्मिणी देवकी तथा ।
 दिव्यस्त्रीभिश्च सहिताः क्रियां भद्रां प्रयोजयन् ।
 महर्षिः काश्यपो होता सद्यस्या नारदाद्यः । [285]
 पुण्याशिषः प्रयोक्तारः सर्वैं श्वासंस्तदाजुने ।
 अभिवेकं ततः कृत्या महेश्वरः परकशासस्मिन् ।
 लोकपालैस्तु सहितः सर्वैर्देवैरभिदुतः ।
 किरीटाग्रद्वाराद्यैर्दंष्ट्राभरणकुण्डलैः । [290]
 भूपत्यित्वा तु सं पार्थ द्वितीयमिय वासवम् ।
 पुत्रं परित्वज्य तदा प्रीतिमाप सुन्दरम् ।
 शची देवी तथा भद्रामरुन्धत्यादिभिस्तदा ।
 कारयामास वैवाह्यं मङ्गल्यं याद्वयंजियः ।
 सहाप्सरोभिर्मुद्रिता भूपणैश्चामप्यजयन् ।
 पौलोमीमिय मन्वन्ते सुभद्रां देवधोपितः । [295]
 ततो विवाहो वसुषे कृतः सर्वैर्गुणाग्वितः ।
 तस्याः पार्थि गृहीरया तु मद्रोमपुररुहृतम् ।
 यथा तस्यैव हि पिता शष्पा इव शतक्रतुः ।

सा जिष्णुमधिकं भेजे सुभद्रा चारुदंशान् ।
 पार्थस्य सद्यो भद्रा रूपेण वयसा तथा । [300]
 सुभद्रायाश्च पार्थोऽपि सद्यो रूपलक्षणैः ।
 इत्पुत्रश्च तदा देवाः प्रीताः सेन्द्रपुरोगमाः ।
 एवं निवेश्य देवास्तु गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
 आमन्त्र्य यादवाम्बवै विप्रजगमुर्धयागतम् ।
 यादवाः पार्थोमामन्त्र्य भन्तर्द्वीपं गतास्तादा । [305]
 वासुदेवस्तदा पार्थमुवाच यदुनन्दनः ।
 द्वाविंशदिवसान्पार्थ इहोप्य भरतर्षभ ।
 मामकं रथमारुह्य सेन्धुसुग्रीवयोजितम् ।
 सुभद्रया सुखं पार्थ खाण्डवप्रस्थमगिता ।
 यादवैः सहितः पश्चादागमिष्यामि भारत । [310]
 यतिवेषेण जिरतो वस स्वं रुक्मिणीगृहे ।

वैशंपायनः ।

एवमुत्तवा प्रचक्राम भन्तर्द्वीपं जगादेनः ।
 कृतोद्गाहस्तदा पार्थः कृतकर्योऽभवत्तदा ।
 तस्यां चोपगतो भावः पार्थस्य सहस्रागतः ।
 स तथा युयुते वीरो भद्रया भरतर्षभ । [315]
 अभिनियुञ्जवा रामः सीतयेव समनियतः ।
 स हि जिष्णुर्बिजयो तां ह्येति धियं संनतिक्राम् ।
 द्वादशानां वरस्त्रीणां रूपेणासदृशीं सतीम् ।
 स प्रकृष्या श्रिया दीप्तः संदिद्रीषे तवाभिकम् । [320]
 उचासहस्रदीप्तानुः शरवीच दियाकरः ।
 सा तु तं मनुजन्प्राप्तमनुत्सरा मनस्विनी ।
 कन्यापुरगता भूत्वा तपसरा समपद्यत ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

वृष्ण्यन्धकपुरात्तत्र अपयानं धनंजयः ।
 तिमिश्रित्य तथा पार्थः सुभद्रामिदमप्रयीत् ।
 द्विजानां गणमुत्थानां यथाहं प्रतिपादय । [325]
 मध्येर्भोज्यैश्च कामैश्च प्रपच्छ प्रतिपास्यताम् ।
 आमनस्य समुद्दिश्य महामत्समापनम् ।
 गच्छ मद्दे स्वयं पूर्णं महाराजतियेपायम् ।
 तेजोयत्नजयोपेतं रसेर्द्वयरोषभैः ।
 सैन्धुसुग्रीवसंतुक्तं रथं पूर्णमिहाणय । [330]
 श्रीदार्ढ्यमिति आगिया सप्रीमिः सुभगे सह ।
 क्षिप्रमादाय पर्येहि रथं स्वर्गोपुमानि च ।
 अनुकपोन्पत्ताकाश्च स्त्रीरांश्च धनुषि च ।
 सर्वोत्प्रपथरे सुर्वाः शोषोधाश्च महामदाः ।

नहुपकारमुत्तानी अर्जुनेन महात्मना ।
 तारुर्दं विधपीटल्य चित्तयन्ती जगद्गुरुम् ।

After line 317, Ms-s ins.:

वृष्ण्यन्धका येन्द्रगेण वयन्ती यथा रतिः ।
 शीता च रुक्मिणी कृष्णा तप्तभामा त्रिभोग्ना ।
 अरुन्धती च यथा.

वैशंपायनः ।

अनुजैवेवमुक्ता तु सुभद्रा भद्रभाषिणी । [335]
 जगाम मृतयेत्येव सखीभिरस्वविरता सह ।
 श्रीदार्धर्मिय सप्रख्याप्रक्षिणो वाचधममयीत् ।
 रथेनानेन यास्यामि महामतसत्सामनम् ।
 सैन्यमुप्रीययुक्तेन सायुधेन च शार्ङ्गिनः । [340]
 सुभद्रयैवयुक्ते तु जनाः प्राणलयेऽयुवन् ।
 रथेनानेन भद्रे त्वं यथेष्टं क्रियतामिति ।
 योजयित्वा रथवरं कदवाणैरभिभाष्य ताम् ।
 यथोक्तं सर्वेनारोप्य सखीभिः सह भामिनी ।
 क्षिप्रमादाय कदवाणी सुभद्राज्ञेनममयीत् ।
 श्लोऽष्टं श्चिन्तं श्रेष्ठं श्चामीतस्त्रयं श्चसनात् । [345]
 स्वक्षि याहि यथाकामं कुरुन्कौरवगन्दन ।
 निषेच तं रथं भर्तुः सुभद्रा भद्रसंमता ।
 प्राक्षणेभ्यो ददौ हृष्टा तदा सा विविधं वधु ।
 खेहवन्ति च भोज्यानि प्रददावीरिसत्तानि च । [350]
 यथाकामं यथाश्रद्धं वज्राणि विविधानि च ।
 तर्पिता निविधेभ्यैस्तान्यवाप्य वसूनि च ।
 प्राक्षणाः स्वगृहं जग्मुः प्रयुज्य परमाशियः ।
 सुमद्रया तु विद्युतः पूर्वमेव धर्मजयः ।
 रदिमप्रमहणे पार्थे न मेऽस्ति शत्रवो बुद्धिः । [355]
 तस्मात्सा पूर्वमाश्लक्ष्य रदमीक्षमाह माधवी ।
 सोदरा वासुदेवस्य कृतस्वरक्षयना हवान् ।
 यजयित्वा तु तल्लिङ्गं समुच्छ्रितमहाधनुः ।
 आरुरोह रथधेष्टं शुक्रवासा धर्मजयः ।
 महेन्द्रदत्तमकुट्रं तथा ह्याभरणानि च । [360]
 श्लोकृत्य तु कौन्तेयः प्रयागमुत्पचकमे ।
 ततः कन्यापुरे घोषस्तमुकः सन्नपद्यत ।
 हृष्टा रथगतं पार्थं खड्गपाणिं चतुर्धरम् ।
 असीरुहस्तां सुश्रोणीं अनुजैवेन रथे स्थिताम् ।
 कजुः कन्यापुरे कन्या वासुदेवसहोदराम् । [365]
 सर्वे कामाः समुदास्ते सुभद्रे भद्रभाषिणि ।
 वासुदेवसिष्यं लज्वा भर्तारं वीरमर्तुनम् ।
 सर्वेसीमन्तिनीनां त्वं श्रेष्ठा कृष्णसहोदरे ।
 यस्मात्सर्वमनुष्वाणां श्रेष्ठो भवोऽप्यर्जुनः ।
 उपपन्नसद्यथा धीरः सर्वैलोकमहापथः ।
 स्वस्ति याहि गृहं भद्रे सुहृदिः संगमोऽप्यु ते । [370]
 वैशंपायनः ।
 ध्रुवमुक्ता प्रहृष्टाभिः सखीभिः परिनन्दिता ।
 भद्रा भद्रजतोपेतान्पुनरश्रामचोदयत् ।
 तत्रशरारहस्ता सा सखी कृष्णाङ्गनाभवत् ।

ततः कन्यापुरद्वारासोषोपमभिनिःश्रुतम् ।
 दृष्टदुर्गं रथधेष्टं जना जीमन्तितोऽस्वन्म् । [375]
 सुभद्रासंगृहीतस्य रथस्य महतो रथम् ।
 मेघस्वगमियाकारो शुश्रुतुः पुरवासिनः ।
 सुभद्रया च संपर्ये तिस्रप्रथवरेऽर्जुनः ।
 प्रयत्नो परोपोतः कैलास इव गङ्गाया ।
 पार्थः सुभद्रासहितो विरराज महारथः । [380]
 पार्थस्त्वेव पिता द्राको यथा दास्या समन्वितः ।
 सुभद्रां प्रेक्ष्य धर्मेण द्वियमाणां यशस्विनीम् ।
 चक्रुः किलिकिलाशब्दमास्तास्य घटवो जनाः ।
 दासार्हाणां ह्रुलस्य धीः सुभद्रा भद्रभाषिणी । [385]
 अग्निकामा सशरानेन पार्थेन सह गच्छति ।
 अथापरे हि संयुद्धा गृहीत प्रत माधिरम् ।
 इति संवायोपानां स नादः सुमहानभूत् ।
 स तेन जनधोषेण धीरो गज ह्वादिताः ।
 पवर्षं शरवर्षाणि न तु कंचन रोषयत् । [390]
 सुमोच निशिताम्बान्पान्दीप्यमानांस्वतेजसा ।
 प्रासादवरसंपेयु हर्म्येषु मग्नेषु च ।
 मासात्पङ्क्तिस्तम्बेषु येदिकासु ध्वजेषु च ।
 सुमोच निशिताम्बान्पान्नां च कंचन रोषयत् ।
 क्षोभयित्वा पुरधेष्टं यत्कामानिव खागरम् । [395]
 प्रेक्षेत्रतकट्टारं निर्ययी भरतर्षभः ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

दासनायुर्येन्द्रस्य धलेन महता बली ।
 गिरौ देवतके तिस्रं यभूय विप्रुयुधवाः ।
 मवासे वासुदेवस्य तस्मिन्दुखरोपयमः ।
 संबभूव तदा गोसा पुरस्य पुरवर्धनः । [400]
 पार्थ पाण्डवनिर्घाणं निर्ययी विप्रुयुधवाः ।
 निशम्य पुरनिर्घाणं स्वमनीकमचोदयत् ।
 सोऽभिपत्य तदाऽवानं दृष्टं पुरुषवर्धम् ।
 नि स्वर्षं ह्यारकाद्द्वाराद्गुम्भतनिवायुशुभम् ।
 सविद्युतसिवाभोदं प्रेक्ष्य बाणचतुर्धरम् । [405]
 पार्थक्यासाद्य घोषानां तिस्रस्यः सन्नपद्यत ।
 उदीर्घरथनागाश्वमनीकमभिनीदृशत् तत् ।
 उवाच परमप्रीता सुभद्रा भद्रभाषिणी ।
 संग्रहीतुमभिरापो दीर्घकालहृताते मम ।
 युष्मन्मत्स्य संभ्रमे रथं तव नरर्षभ ।
 ओजस्तेजोपुनित्यल्लैराचिन्त्य महाभ्रमनः । [410]
 पार्थस्यैव सारथित्वे भयेषा ह्यतिशयम् ।

117

After 1 214 17, S ins

विहरन्खाण्डवमस्ये काननेषु च भाषय ।
 पुष्पितोपवनार गम्या ददर्श यमुनां नदीम् ।
 आलय सर्वभूताना खाण्डव खड्गचर्मभृत् ।
 ददर्श स ह त देश सहित सन्ध्यास्यविना ।
 श्क्षगोमायुसंघुष्ट हससारसनादितम् ।
 शाखाभृगुगणैर्गुष्ट निकेत सर्वैरक्षताम् ।
 द्वीपिगोमायुसिद्धेश्वराहण्डवार्ण ।
 नानाभृगसहस्रैश्च पक्षिभिश्च समावृतम् ।
 भाननाहं च सर्वेषा देवदानवरक्षताम् ।
 आलय पन्नगेन्द्रस्य तक्षकस्य महारथन ।
 वेणुशालमलिमाद्यथाहै रूपेत वेन्नसवृतम् ।
 शाकपन्नकतालैश्च शतशालैश्च रोहितै ।
 निरुद्धैश्चतमप्रयमावृतं गजसस्थितै ।
 गुर्वै कीचकवेणुनामावतीक्षिपनिवेदितम् ।
 विगताकर्महाभोगव्रततिहुमसंकटम् ।
 क्षुदिवेन्नकुलिङ्गाहैर्हिन्तालैश्च समावृतम् ।
 घ्यालद्भिर्गणाकीर्णं वर्जित सर्वैमावृषे ।
 रक्षसां भुजगेन्द्राणा पक्षिणा च महालयम् ।
 भूतानां सर्वैर्देश सर्वलोकविभाषिव् ।
 पीताम्बरधरो देवसङ्घन बहुधा चरन् ।

[5]

[10]

[15]

[20]

सद्रुमस्य सयक्षस्य सभृत्तगणपक्षिण ।
 खाण्डवस्य विनाश स ददर्श मधुवृन्द ।
 Colophon

118

After 1 215 11, N ins

जनमेजय उवाच ।

किमर्थं भगवानासि खाण्डव दग्धुमिच्छति ।
 रक्ष्यमाण महैन्द्रेण नानासर्वसमायुतम् ।
 न ह्येतत्कारणं प्रहास्यत्वं संग्रतिभाति मे ।
 यद्वाहं क्षुसकुलु खाण्डव हृष्यथाहम् ।
 पूतद्विस्वरसो महाभ्रूधोऽग्निच्छामि तरवत् ।
 खाण्डवस्य यथा दाहं पुरा सनभवनमुने ।
 वैशापायन उवाच ।
 हन्त ते कथयिष्यामि पुराणमपिसस्तुतम् ।
 कथाभिमा नरधेरेण खाण्डवस्य विनाशिनीम् ।
 पौराणः श्रूयते सात राजा हरीहरोपम ।
 श्वेतकिर्नाम विष्णुपतो बलविक्रमसयुत ।
 यजन् दानवतिर्भीमावप्यथ नामोऽस्ति क्षत्रन ।
 इवै स च महासत्तैः कतुभिश्चासत्क्षिणे ।
 तस्य नाम्नाभवहुदिदिं वसे दिवसे नृप ।
 सन्ने क्रियासमारम्भे दानेषु विक्रियेषु च ।

[5]

[10]

117

(L 9) T₁ वनाहार्णां च, G₁ नानाहार्णां च, G₂ मानवाहस्य, M मानाहस्य च — (L 11) G₁ M "शान्तमल्लिखितार्कं G₂ शन्तमालिखितं G₃ "शान्तमल्लिखितं — (L 13) T₁ खरकोडै G₂ खडुरसा M सनप्रस्य — (L 14) T₁ G₁ M कटक (for कीचक) — (L 15) T₁ विद्वैश्च समावृणो प्रतानकय संकट G₂ विद्वीधमन्दासहस्रतान (G₃ "हिंताल) G₄ "कं महाभोपनिदान", M₂ s विद्वैत्सार्कंभारद्विभ्यतान, M₂-s विहाराभेम संवापमतान — After line 16, T₁ ins

नानावण्डकश्चिश्च तथा कण्डवजुष्ये ।
 वण्डवीजुष्यप्रस्येश्च वण्डवपियतामृते ।
 निद्रोषनप्रदेशेश्च तीक्ष्णयापाण्डुसंकुम् ।
 अत्यगाभयद्वारावर्षीयानगमहापमत् ।

Colophon Adhy no T₂ 222, T₃ G₁-s M 188, G₁ 187, G₂ 186, G₃ 190

118

For the add lines given here, of passage No. 121 and the notes thereon — After line 1, N₁ Ds ins पस्य वा विविधं कर्तुं यत्र वा शिवयेत् च ।
 D₁ cont N₁ subst. for line 3: Ks ins after line 3 ए ह्यने कर्तुं बहिर्दिशं कर्तुंमर्ति ।

दहनं प्रति विभेद्र खाण्डवसेति मे मति ।
 — (L 6) Some MSS transp क्या and पुरा — After line 6, N₁ ins

तथा मे कारणं हृदि परं कीदृशं यत् ।
 — After 7, N₁ s Ks ins

अणु मे सुवतो राज सर्वभैतवथापवम् ।
 यमिषिष्य दग्धासि खाण्डव रक्षिरीरे ।
 a stanza copied faithfully by almost all printed ed !
 — (L 7) K₂ s D₁ s पुराणां N₁ V₁ B Da Da D₁ पीराणी K₂ s N₁ V₁ B Da Da Da "संतुनां K₂ सपय D₁ संवत् N₁ संतुनां — (L 8) S₂ शिरादिः K₂ s B (except B₁) D₁ विनामनी — (L 9) K₂ s N₁ Da D₁ राजन् (for लान्) — After line 9 K₂-s N₁ ins :

इदग्धामपिरो यथा शिखरजित् ।
 — After line 11, K (except K₁) N₁ Ds ins :
 जयह दीयां स गृह्णन्दा हारन्सर्वरीम् ।
 तस्य शये सप्त सन्निगतगणपत्सर्वद ।
 येनेरावदिशो ब्रह्मण्डलं गतरत्न ।
 — (L 12) Some M₂ transp स an l च शिखरजित् ; K₂ "तरः" N₁ V₁ B₂ D (except D₁) "दे — After line 14 K (except K₁) N₁ Da Da ins :

तस्यैवं धर्तमानस्य कदाचिक्कालपर्यये । [15]

सप्रमहर्तुकामस्य सयस्सरदात किङ् ।

ऋषियज्ञो नाग्यपधन्त समाहर्तुं महामन्त्रन ।

स तु राजाकरोद्यम महान्त्य समुद्भजन ।

प्रणिपातेन सान्न्ध्येन दानेन च महायज्ञा ।

ऋषियज्ञोऽनुनयामास भूयो भूयस्सतन्द्रित । [20]

ते च्यास्य तमभिप्राय न चकुरमिदौजस ।

स चाश्रमस्थाप्राजर्षिष्ठातुयाच दयान्वित ।

यद्यह पतितो विप्रा शुश्रूपायां न च स्थित ।

आशु त्याज्योऽस्मि तुष्माभिर्गोह्रगैश्च लुपुप्सित । [25]

तस्माद्द्वेष क्रतुश्रद्धा व्याघातयितुमुत्तमाम् ।

अस्थाने या परिखाग कर्तुं मे द्विजसत्तमा ।

प्रपन्न एव यो विप्रा प्रसाद कर्तुमर्हथ ।

सान्त्वदानादिभिवोष्यैस्त्वथत कार्यवत्तया ।

प्रसादयित्वा चययामि यन्न कार्यं द्विजोत्तमाः ।

अथवाह परिखाको भवद्विहैपकारणात् । [30]

ऋषियज्ञोऽन्यान्गमित्यामि याजनाथं तपोधना ।

एतायदुत्तया चयन शिरसाम स पाथैव ।

यद्वा न शोक् राजान याजनाथं परतप ।

ततस्ते याजका कृदाश्वमृचुर्गुप्तसत्तमम् । [35]

तव कर्माण्यजस्य वै वर्तन्ते पाथिवोत्तम ।

ततो धय परिध्रान्ता सतत कर्मवाहिन ।

श्रमादुस्तात्परिध्रान्तात्स तव नत्स्यकुमर्हति ।

बुद्धिमोह समास्थाय स्वरासभामितोऽनघ ।

गच्छ रुद्रसफाना एष स हि त्वां याजयिष्यति । [40]

साक्षिषेप वच धृत्वा सकुटु भेतकिर्तुप ।

कैलास पर्वत गराधा तप उग्र समास्थित ।

आराधयन्महादेव नियत सशितमत ।

उपवासपरो राजा दीर्घकालमतिष्ठत ।

कदाचिद्वापुशे काळे कदाचिद्विष्वि पोच्छे ।

आहारमकरोद्राज्ञा मूलाग्नि च फलाग्नि च । [45]

ऊर्ध्वबाहुस्यमिपिस्त्रिष्टयम्वापुशियाचल ।

पन्मासानभवद्वाजा श्वेतकि सुसमाहित ।

तं तथा वृषशादूल तप्यमान महत्तप ।

दाकर परया प्रीत्या दर्शयामास भारत ।

उपाय यैत भगवान्निष्प्रथमानीरया गिरा । [50]

प्रीतोऽस्मि राजशादूल तपसा ते परतप ।

धर वृणीष्व भद्र ते य त्वमिच्छसि पाथिव ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचन रुद्रस्यामिततेजस ।

प्रणिपत्य महारमान राजर्षिं प्रसभापत । [55]

यदि मे भगवान्प्रीत सर्वलोकनमस्कृत ।

स्वय मा देयदेयेना याजयस्व सुरेश्वर ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचन राज्ञा तेन प्रभापितम् ।

उपाय भगवान्प्रीत स्मितपूर्वमिदं वच ।

मास्माकमेतद्विषये वर्तते याजन प्रति ।

त्वया च सुमहत्तस सपो राजन्वरार्थिना । [60]

याजयिष्यामि राजसखा समयेन परतप ।

रुद्र उपाय च ।

समा द्वादश राजेन्द्र प्रद्वारणी समाहित ।

सतत त्याज्यधाराभिर्भेदि तप्यसेऽनलम् ।

काम प्राप्यसेष एव त्व मत्त आप्णसति त वृष ।

वैशाघयन उपाय च । [65]

एवमुक्त्वन्तु रुद्रेण श्वेतकिर्मदुजापिप ।

तथा चकार तस्यैव यथोक्त शूलपाणिना ।

पूर्णे तु द्वादशो वर्षे पुनरायान्मदैश्वरम् ।

इद्वेष च स राजान शकरो लोकाभयन ।

उपाय परमप्रीत श्वेतकि वृषसत्तमम् ।

शोपितोऽह वृषश्रेष्ठ स्वयैह स्वेन कर्मणा । [70]

याजेन ब्राह्मणानां तु विधिदष्ट परतप ।

अतोऽह त्वां स्वय नाथ याजयामि परतप ।

गमाशस्तु क्षितितले महाभागो द्विजोत्तम ।

दुर्वास इति विख्यात स हि त्वां याजयिष्यति ।

मन्त्रिणोगारम्याहातेजा सभार सन्नियन्तु ते । [75]

एतच्छ्रुत्वा तु वचन रुद्रेण समुद्राहतम् ।

स्वपुर पुनरागम्य सभारा-पुनरागम्य ।

तत सञ्चतसभारो भूयो रुद्रमुपागमत् ।

ऋषियग्नि सहितो धीमानेवमीने स भूमिप ।

ततस्तु ऋषियज्ञास्य भूमन्याकुललोचना ।

कालेन महदा विखासलशुभो मत्परिपत् ।

तत प्रचोदयामास ऋषियज्ञा मशीपति ।

चक्षुषिचला प्रासा न श्रोतुश्च वै कर्तुम् ।

ततस्तेषामनुमते तद्विभ्रैतु नराधिप ।

सुप्र समापयामास ऋषियग्निपरतै सह ।

— (L 25) Ns Bs Dn अच तां Da उवतां (for उत्तमान्)

— (L 31) Som 0 MSS द्विजोत्तमा (for तपो) — After line 39, Ks 1ns

अथ को वा याजयित्वा तसाच्छर्वाङ्गो प्रभो ।

— (L 43) Ks 3 भूला Ns Bs Dn Da राजन् — (L 49)

Ks Ns 0 Dn Da परमप्रीता — Ss Ks Ns V1 Bs 0 0 Da

Dn om l ne 50 — (L 51) MSS वृषशादूल, and नरशा

also — After line 61, Ss Ks 0 0 Ns V1 Bs 0 Ds 0

1ns an addl colophon — After line 67, Ks 1ns

भवं पशुपतिं साण्ड्यादिदेव नरेष्वत् ।

पुन प्रसादयामास तपोभिर्नियं शुभे ।

— (L 70) Ss Ks स्वयैव स्वेन Ks Ds स्वयैवज्ञाने Ns Ds स्वयैह मष्ट Ns Bs Dn Da स्वयैवायन — After line 78,

संभृता मम संभाराः सर्वोपकरणानि च ।
 स्वप्नसादान्महादेव श्वो मे दीक्षा भवेदिति । [80]
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तस्य राज्ञो महात्मनः ।
 दुर्वाससं समाहूय रुद्रो वचनमप्रवीत् ।
 यूप राजा महाभागः श्वेतकिर्द्विजसत्तम ।
 पुनं याज्य विरेन्द्र महियोयैव भूमिपम् । [85]
 बाह्मिषेव वचनं रुद्रमृषिर्वाच ह ।
 ततः सत्रे समभवत्तस्य राज्ञो महात्मनः ।
 यथाविधि यथाकालं यथोकं बहुदक्षिणम् ।
 तस्मिन्परिसमाप्ते तु राज्ञः सत्रे महात्मनः ।
 दुर्वासाम्यनुज्ञाता विप्रतस्थः स याजकाः । [90]
 ये तत्र दीक्षिताः सर्वे सदृश्याश्च महौजसाः ।
 सोऽपि राजा महाभागः स्वपुरं प्राविशत्तदा ।
 ततो भगवतो बहुर्विकारः समजायत ।
 तेजसा विप्रदीप्य श्लानिभ्रैर्न समाश्रियात् ।
 स लक्षयित्वा चात्मानं तेजोहीनं हुताधानः ।
 जगाम सदनं पुण्यं ब्रह्मणो लोकप्रतिष्ठात्म् । [95]
 तत्र ब्रह्माणमासीनमिदं वचनमप्रवीत् ।
 तेजसा विप्रदीपोऽसि धलेन च जगत्पते ।
 हृच्छेयं स्वप्नसादेन स्वामनः प्रकृतिं स्थिराम् ।
 पतच्छ्रुत्वा तु वचनं भगवान्सर्वलोककृत् ।
 हृद्यवाहमिदं वाक्यमुवाच प्रदसत्सि च । [100]
 स्वयं ब्राह्मण वर्षाणि वसोर्धारास्तु तं हविः ।
 उपयुक्तं महाभाग तेन त्वं श्लानिवाशिनम् ।
 तेजसा विप्रदीप्यवात्सहसा हृद्यवाहय ।

भा रामस्वयं स्वयां बह्वे प्रकृतित्यो भविष्यति ।
 पुरा देवतियोनेन वचया भस्मसाकृतम् । [105]
 आलयं देवरात्र्यां सुपोरं खाण्डवं वनम् ।
 तत्र सर्वानि सत्त्वानि निवसन्ति विभावसो ।
 तेषां त्वं मेदसा तुसः प्रकृतित्यो भविष्यति ।
 राच्छ शीर्षं प्रदग्धुं त्वं ततो मोक्षयति किशिष्यात् ।
 पतच्छ्रुत्वा तु वचनं परमेष्ठियुवाच्छुक्तम् । [110]
 उत्तमं जवमास्या प्रदुद्वाव हुताशनः ।
 आगम्य खाण्डवं वाचमुत्तमं जवमाश्रितः ।
 सहसा प्रज्वलयतिः कुन्दो चायुसमीरितः ।
 प्रदीप्तं खाण्डवं दग्धुं ये स तत्र निवासिनः । [115]
 परमं यत्तमातिष्ठन्पावकस्य मरान्तये ।
 कैस्तु करिणः शीर्षं जलमादाय सत्वतः ।
 सिपिभुः पावकं कुन्दाः क्षतशोऽथ सदृशतः ।
 बहुशीर्षस्तथा नासाः शितोभिर्ज्वलद्दृष्यः ।
 सुमुमुः पावकाभ्यादो सत्यराः क्रोधमूर्च्छिताः । [120]
 तथैवान्यानि सत्त्वानि नानामहरणोद्यमैः ।
 विलयं पावकं शीघ्रमनयन्मरोत्तम ।
 अनेग तु प्रकरेण भूयो भूयोश्च प्रज्वलन् ।
 सत्सकृत्यः मरामितः खाण्डये हृद्यवाहनः ।
 Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

स तु नैराश्रयमापतः सदा श्लानिसमन्विष्टः ।
 पितामह्मुपागच्छसंकुद्धो हृद्यवाहनः । [125]
 तच्च तव यथाशुक्तं मद्राणे संन्यदेदयत् ।

Ko. 2.4 Ds fas.:

उवाच च महीपालः प्राञ्जलिः प्रणतः सितः ।
 — (L. 85) Ks B: सुनिर: Ns Bs. 2. 5 Da Dn लुचिर.
 — (L. 87) Dn Da यवामानं यथोकं च तत्रं शुबद्ध. — (L. 91) Ns Bs. Dn Ds राजन् (for राजा). — After line 91, Ko. 2.4 Ns. Ds (marg. sec. m.). s fas.:

पुत्रयमानो महाभागोमोक्षार्थेपैदपारोः ।
 बन्दिभिः स्रुयमानश्च नागरैश्चाभिनन्दितः ।
 दग्धंशुचः स राजर्षिः श्वेतकिर्द्वेपमत्तमः ।
 कालेन महदा चापि यथो स्वर्गमभिष्टुतः ।
 ऋत्विग्भिः सहितः सर्वैः सहस्त्रैश्च समप्रितः ।
 तस्य सन्ने पयो बद्धिदिर्दोदश बभूवरात् ।
 सततं प्राज्यभारतभिरैकान्यैश्च सर्वैर्नृपि ।
 हविषा च तनो बद्धिः परतं युजिमानच्छतः ।
 न चैतच्छतुरास्रात्तं हसिरुवस्य कस्यचिद् ।
 पाण्डुपुत्रो निर्वर्णो न यथाप्रालम्बराते ।
 — After line 96, Ko. 2.4 Ns. Ds Ds. 2. s fas.:

भगवन्परमा श्रीर्नः इत्या मे श्वेतकेतुना ।

अश्विधाविराजीमा र्ण च सन्नेम्यपोक्षितम् ।

— (L. 99) Ks Bs 'त्वा तु भगवान्'; Ns Bs Dn Da 'त्वा हुतपहाच. — (L. 101) Ns Bs. Dn Da. 4. s यथा (for यथा). — After line 101, Ko. 2.4 Ns. Bs Dn Ds. 2 s fas.:

अश्विं नारायित्ये ते तामयं प्रतिपप ये ।
 Ko. 4 Ds cont.:

मरीचु तद्युक्तवाच्य भगवन्तं दुःपारानः ।
 तद्युवाच तनो मद्रा सान्द्रतं तं हरेर्वेदि ।
 — After line 103, Ko. 2.4 Ds. s fas.:

गामभाराद्युधिः तस्यैकं यदं बहु मपिष्यति ।
 — (L. 113) Ko Ns. s Bs Dn प्राणवच; Ks Ns प्राणवचः Ks प्राणवच; Ks प्राणवच; Bs Da प्राणवच; Ds प्राणवच; Ks Bs Da बद्धिः Ns हृत्तः Ds. s तत्र (for बद्धि). — (L. 114) Ns. Bs Dn Ds. s एतुः (for एत). — (L. 118) Ns Vs Bs. D (except Ds. s) ज्वलन्ति. — (L. 121) Ns. Bs D (except Ds. s) ब्राह्मण. Colophon. Adhy. no.; Das 222; Ds 153; Ds 173. S. 7. 2. s nat

120

Before 1. 217, 1, Ts Gs-4 ins.:

जनमेजयः ।

किमपि भगवादाभिः साण्डवं दग्धुमिच्छति ।

एतदिच्छाम्गहं श्रोतुं यद् द्राघणतत्तम ।

पैरांपायनः ।

भेतो नाम महाराज आसीद्विद्ययाकुर्वंशजः ।

यजतस्त्रस्य राक्षसतु सद्रं द्वादशवारिकम् ।

विदन्तस्त्रयधारीषेहृयमानो विभावसुः । [5]

तत्र पाण्डुच्छविरभूत्पाण्डुरोगेण धिष्टितः ।

नान्यस्य हविरादातुं शफोऽभूद्व्यप्याहनः ।

श्रान्तः श्रान्ततनुर्नित्यं ततो ब्रह्माणमागमत् ।

गवा पितामहं देवं नमस्कृत्वा च पायकः ।

विज्ञापयामास तदा स्वधारीरस्य वेदनाम् । [10]

ब्रह्मोवाच तदा ज्ञात्वा दुर्घ्वा साण्डवसत्रकम् ।

अरोगः सिद्धतेजाश्च भविष्यति न संशयः ।

उक्तमात्रे तदा तेन ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।

साण्डवं दग्धुकामः सन्गाया दुर्गु प्रचक्रमे ।

यनपाटिस्तदा देविः क्षमितो चारिणागमत् । [15]

ससकृत्वो विघातं च यद्वन्त्साण्डवदाहकम् ।

ततो ब्रह्माणमागमयुनर्शीपितवान्प्रसुम् ।

तेनापि च समादिष्टसुदि पाण्डविरिषदः ।

नरनारायणो यौ तु द्वारपे कृष्णफल्गुनौ ।

भविष्यन्तौ महाराजौ साहाय्यं ते करिष्यतः । [20]

तौ प्रार्थय महाराजौ साहाय्यं ते करिष्यतः ।

☞ This is an abbreviated version of the Śvetaki episode interpolated in N after 1. 215. 11; of passage No. 118 above. Its occurrence here in the few MSS. (Ts Gs-4) in which it is found is somewhat irrelevant. Here the king is called Śveta, but in passage No. 118 he is called Śvetaki; while in the next passage (No. 121) the king's name is given as Śvetaketu!

उवाच चैनं भगवान्मुहूर्तं स विचिन्त्य तु ।
उपायः परिहृष्टो मे यथा त्वं धृष्यसेनल ।
साण्डवं दावमधैव मितपोऽस्य शतक्रतोः ।
नरनारायणो यौ तौ पूर्वदेवौ विभावसोः । [130]
संप्राप्तौ मानुषं लोकं कार्याथं हि दिवोकसाम् ।
अर्जुनं चासुदेवं च यौ तौ लोकोऽभिमन्यते ।
तापेनैव सहितौ षष्टे साण्डवस्य समीपतः ।
तौ त्वं वाचस्य साहाय्ये दाहार्थं साण्डवस्य च ।
ततो धृष्यति तं दावं रक्षितं प्रिदशैरपि । [135]
तौ तु सत्वानि सर्वाणि यत्नतो वारयिष्यतः ।
दैवराजं च सहितो सत्र मे नास्ति संशयः ।
एतदप्युक्त्वा तु वचनं त्वरितो हृष्यप्याहनः ।
कृष्णपाथीयुवागम्य यमथं त्वभ्यभाषत ।
तं ते कथितवामसि पूर्वमेव यूपोत्तम । [140]

☞ Cf. Nos. 120-121 below. The passage appears to be lacking in the Jav. version! See further the note (p. 841) under 1. 215. 11.

119

After 1. 216. 25, Ko. & Ds (marg. sec. m.) s ins.:

तदाष्टेरनुभोदाय सखा सख्युः म्रियंकरः ।
उवाच वार्यं वार्योयः प्रीयमाणो धनंजनयम् ।
अजितस्त्वमजेयश्च जेता त्वमस्ति पाण्डव ।
अजितः फाल्गुनेत्युक्त्वा रश्मीनादाय वीर्यवान् ।
जितमित्येव धीमत्सुं प्रत्युवाच जनार्दनः । [5]
प्रदक्षिणं परिक्रम्य करेण रथमसृष्टसत् ।
प्रीयमाणो रथे तस्मिन्नाभवत्कृष्णसारथिः ।
पावकाय नमस्कृत्य वचन्दे शाण्डिवं धनुः ।
रथमास्थाय वीभक्षुश्चक्षेऽधिगम्य महत्स्रुतुः ।
मौर्वीं कृष्णस्य बाहुभ्यां विष्टजनुदावारणम् । [10]
कृजन्ती सापतपूर्णं सिंहवी शृगमुद्दिती ।

Ds 8124. — (L. 126) Ns B Dn Ds यथान्यायं. Ss Ko. s. Dn Ds. s (for स). — (L. 128) Some MSS. अतए (for अत). — After line 128, Ko. s. Ns. s Bs Ds. s ins.:

काले च कंचित्समतां ततः संप्रहृत्ये भवान् ।
भविष्यतः सहाय्यो ते नरनारायणो तदा ।
ताभ्यां त्वं सहितो दावं धृष्यसे हृष्यप्याहन ।
एवमारिष्यति तं बह्मिर्द्वार्षं मलयभाषत ।
संभूतो तौ विदित्वा तु नरनारायणावधौ ।
कालस्य महतो रानेत्सस्य वार्यं स्वर्गद्वयम् ।
अनुसृत्य जगामाण पुनरेव वितामहम् ।

122

[969]

अमरीच तदा ब्रह्मा यथा त्वं धृष्यसेनल ।

— (L. 129) Ns Ds Da शचीपतेः (for शत). — (L. 131) Ns Dn Ds. s नाजुपे लोके. — (L. 133) Ks Ns Bz. s Ds वेह; Ns Dn Ds. s एहि (for वहे). Bz Da तादुभौ हि स्थितावत. — (L. 139) Ko. s Ds चान्य; Ns Bz Da Ds. s प्रल; Bz अन्य (for त्वम्).

120

Line 1—line 1 of passage No. 118. With lines 18 and 20, of. lines 130 and 133, of the same passage.

Javanese Text		Crit Ed.	Cal Ed	Mad Ed
I				
Page	2			
	प्रथमं च तदनुसृत्याम्	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	जनमेजयवशश्च सर्वसत्र महात्मना ।	± 1 8 ^{ab}	± 9 ^{cd}	± 1 8 ^{ab}
	प्रेतद्रोणयोः सन्धौ	± 2 3 ^m	± 272 ^a	± 2 3 ^m
	3 संपन्न विपुल रत्नप्रापनाञ्जलि	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	तस्मात्समन्तपञ्चकम्	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	कथित्वापरयोः सन्धौ	± 9 ^b	± 282 ^b	± 9 ^b
	अष्टादशोऽप्येवमृषीर्हिष्यापि मन्यते ।	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	पृक्तो रथो गजदीय नराः पञ्च पदास्य ।	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	त्रयस्यैव पुरंगाद्य पत्तिरेवाभिधीयते ॥ }	± 15	± 289	± 15
	4 मयेन्द्रियसिमुत्पन्वसादाद्वसंय	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	आकाशचन्द्रसप्तपदपवम	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	त्रियु वपेत्तु तत्प्राय इष्णुद्विपायनो वदति ।	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	महाभारतमाध्यात्मं हर्षं पदार्थमुत्तिका ॥ }	± 50 32	± 2333	± 51 33,53
5-6	Contents of the different parvans (171)			
II				
	7 तत् शास्त्रमेवमागमत्	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	अयं मे दारको वैकृताङ्गि भयनै चातिभोक्ति [यस्माद्भिद्वतोऽनपकारि]	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	तस्माददृष्टभयमागमिष्यते	± 3 8	± 670	± 3 9
	8 तत प्रस्तुतो दिग्जय	~ 18	~ 682	~ 18 20
III				
	8 अयोध्याविषया श्रम्य चौभ्यमाहाणसंस्थित ।	~ 19	~ 684	~ 19 21
	9 यस्मादेदारराण्डे एवं धारणेनासि सस्थित ।	~ 29	~ 695	~ 29 29
	तस्मिन्नुद्धारको भूयसा उद्धारकस्यमाहनि ॥ }	~ 30	~ 696	~ 30 30
	अयोध्यापत्सि यो सिद्धिरस्तु	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	स्वयमाश्रमयमकोपजीवन	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	11 चक्षुररोग्य भवति	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	सिद्धिशास्त्रानुग्रहोमि	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	12 उपाध्यायेनानुज्ञात	of 83	of 743	of 87
	13 मूत्रपुरीष भक्षयस्व	of 102	of 762	of 103
	रघु देहो अत	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	यस्मादशुच्यन्न ददासि	of 126	of 779	of 132
	14 यस्मादन्न दूषयसि तस्मादनपस्यो भविष्यसि	of 127	of 780	of 133
	न विराज शपथ मम	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	प्राहाणस्य चापि क्षुरो निशितस्त्रीद्वगवाश्वराः ।	± 132 ^{abc}	± 786 ^{abc}	± 135 ^{abc}
	विपरीतक्षत्रिय	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	न शक्तोऽह शापमन्यथा कर्तुम्	of 133	of 787	of 139
	16 तथा सुखमुपलभ्यते	. . . . .	. . . . .	. . . . .
	17 वज्राहत इवाचल	± 187 ^d	± 842 ^d	± 186 ^d

	Javanese Text.	Crit. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
	IV			
Page 18	तत्र वंशमहं पूर्वं श्रोतुमिच्छामि भागवम् ।	= 5. 3 ^{ab}	= 865 ^{ab}	= 4. 13 ^{ab}
21	प्रेक्षणीयतराकृति	± 8. 17 ^d	± 958 ^d	± 7. 19 ^d
22	सन्ध्यहोराप्रकालात्मा यद्दि पुत्रो मुनेः सत्यम् सञ्जीवतु मम प्रिया आयुनीति गतायुषः पूर्वकर्मफलं च तत् आयुषोऽर्धं प्रदेहि त्वम्	= 9. 4 ^d ± 6 ^d ± 10 ^a	= 967 ^b ± 970 ^b ± 973 ^c	± 8. 4 ^d ± 7 ^d ± 11 ^a
	V			
23	नामतादयोर्ज्ञवहाप्र क्षीरोदोषैःभवास्तथा	. . . . .	. . . . .	. . . . .
24	जरातिक्षयमिरयाहुः जरत् कारणिकस्य तद्गयम् जरत्कारितिरि स्थितः	~ 36 3-4	~ 1657	~ 32. 3-4
25	के भवन्तोऽवलम्बन्ते वीरणस्त्रयमाश्रिताः । तापसः कृतचलेन . . . . . तपत्रयकर्म वयम् . . . . . उमरम्भं कृतं कर्म सन्तानं प्रेक्षये यतो ।	= 41 6 ^{ab} . . . . . ~ 16 ^d	= 1818 ^{ab} . . . . . ~ 1829 ^b	= 37. 6 ^{ab} . . . . . ~ 16 ^d
26	नरः दुष्कृतिनो यथा यानि भूतानि सन्तीह जन्मानि स्थिराणि च ।	± 13. 17 ^b ± 42. 11 ^{ab}	± 1039 ^b ± 1859 ^{ab}	± 10. 13 ^b ± 38 11 ^{ab}
28	अयुक्तो मर्यादः क्षीणां	± 14 4 ^{ab}	± 1072 ^{ab}	= 11. 4 ^{ab}
29	आयुष्मन्निदमाख्यानमास्त्रीके कथया मि ते ।	± 15 ^{cd}	± 1085 ^{cd}	± 16 ^{cd}
30	पूर्वदेशे तु उत्पन्नं तत्र पुत्रमददयते । . . . . स होमेऽपि कुर्वो मता सयादासी नविष्यति	= 17 ^d	= 1087 ^d	= 18 ^d
31	उत्साहकार्यपीडिता, धृकादश सहस्राणि अधो भूमेः सहस्राणि	= 16 3 ^a ± 3 ^c	= 1114 ^a ± 1114 ^c	= 13 3 ^a ± 3 ^c
33	ततः क्षीराद्भूयुत्तम् देवा यतस्ततो जग्मुः धन्वन्तरिस्ततो देवः ममेदमिति जल्पयताम् अनवद्याङ्गवयवा सर्वे तद्गतमानसाः	= 27 ^d ± 36 ^c ± 37 ^a ± 38 ^d ± 40 ^d	= 1139 ^d ± 1148 ^c ± 1149 ^a ± 1150 ^d ± 1157 ^d	= 40 ^d ± 52 ^c ± 53 ^a ± 54 ^d ± 56 ^d
34	क्षणाद्विचिन्तितमात्रो गतः . . . . . उवलितकुताशनप्रभम् . . . . . आदित्ये ओहितरक्ते अग्नीणामिष कृदानि धागुरक्तानि वेरते ।	~ 17. 20 ^a ± 21 ^a ± 15 ^d ± 14 ^{cd}	~ 1178 ^a ± 1179 ^a ± 1173 ^d ± 1174 ^{cd}	~ 14 21 ^a ± 22 ^a ± 17 ^b ± 15 ^{cd}

	Javanese Text.	Crit. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
VI				
Page 35	महति रविचन्द्रो . . . . . वधोः प्रयाश्चमुत्पाद्यः शेत पृथाश्चराजश्च . . . . . सर्पसत्रे पतमाने पायको पः प्रथद्वयति ।	~ 17. 8 ^{ed}	~ 1166 ^{ed}	~ 14. 9 ^{ed}
36	पतस्त्रिघन्तरे काले गरुडस्य समुद्रयः । गरुडो बछ्यान् तेषां मम हृदय सुतेजसा । . . . . त्यशुपिस्वयं महाभागस्वयं देवः पतगोश्वरः ।	± 18. 3 ^a = 8 ^{ab} ± 20. 4 ^{ab} ± 8 ^{ed} = 10 ^{ab}	± 1191 ^a = 1196 ^{ab} ± 1239 ^{ab} ± 1245 ^{ed} = 1249 ^{ed}	± 15. 3 ^a = 8 ^{ab} ± 17. 4 ^{ab} ± 8 ^{ed} = 10 ^{ab}
37	त्वं प्रभु प्रभुस्तपनः . . . . . त्वं नखानमनुत्तमं . . . . . मातुरन्तिकमागच्छत् . . . . . दासीभूतास्वयं पुत्र	± 21. 1 ^r = 23. 9 ^a	= 1279 ^r = 1316 ^a	= 16 ^r ± 20. 9 ^a
38	पक्षी ते भारतः पातु चन्द्र सूर्यश्च पृथतः । तिरसि भारतश्राप्तिः सर्पदेव शरीरकः ॥	± 24. 8	± 1333	± 20
39	वयं मे श्राद्धयो वसः . . . . . पापेष्वपि रतः सदा . . . . . दक्षित्वं समयास्वसि . . . . . कच्छपस्वयं भविष्यसि . . . . . कूर्मस्त्रियोजनदेहः . . . . . पद् उच्छ्रितो योजनानि राजो ह्य द्विगुणावसः । शतयोजनमावर्त	± 25. 2 ^r = 2 ^d = 16 ^d ± 17 ^d ~ 24 ^r ± 24 ^{ab} ± 32 ^b	± 1341 ^r = 1341 ^d = 1361 ^d ± 1362 ^b ~ 1365 ^a ± 1368 ^{ed} ± 1382 ^b	± 21. 2 ^r = 2 ^d = 19 ^d ± 20 ^d ~ 27 ^r ± 27 ^{ab} ± 35 ^b
41	मतीचिः विषेत् . . . . . भक्षयामास गरुडः सौ उभौ राजकच्छपौ । अयमिन्द्रस्त्रियुवने नियोगाद्गङ्गाः कृतः । न मिथ्या ब्रह्मणो वाक्यं . . . . . भवतीन्द्रस्तु पथगः . . . . . पतद्वाङ्किक्यानि सपसः फलप्लवकः ।	= 26. 26 ^{ed} = 27. 18 ^{ab} = 19 ^a = 20 ^{ab} ~ 27 ± 28. 15 ^d = 20. 2 ^d = 7 ^b ± 5 ^d ± 13 ^b ± 14 ^{ed} ~ 20 ^a = 30. 15 ^a = 15 ^r	= 1413 ^{ed} = 1453 ^{ab} = 1454 ^a ~ 1455 ^{ab} ~ 1462 ± 1485 ^d = 1497 ^d = 1501 ^b ± 1499 ^{ed} ± 1507 ^b = 1505 ^{ed} ~ 1515 ^r = 1536 ^c = 1537 ^a	= 22. 27 ^{ed} = 23. 18 ^{ab} = 19 ^a = 20 ^{ab} ~ 27 ± 24. 15 ^d = 25. 2 ^d = 7 ^b ± 5 ^d ± 13 ^b = 14 ^{ed} ~ 20 ^a = 26. 15 ^a = 15 ^r
43	सुखाव शोणितमन्धकः . . . . . तीक्ष्णधातमयस्वयं . . . . . सदा चामिमिपेक्षणौ	± 28. 15 ^d = 29. 2 ^d = 7 ^b ± 5 ^d	± 1485 ^d = 1497 ^d = 1501 ^b ± 1499 ^{ed}	± 24. 15 ^d = 25. 2 ^d = 7 ^b ± 5 ^d
44	अपि च दीप्तलोचनः . . . . . घरदोऽस्तीति खेचर . . . . . अजरश्चाभरश्च स्वां अश्रुतेन विभाष्यद्भृ . . . . . सुरेपां पत्र वक्ष्यामि	± 13 ^b ± 14 ^{ed} ~ 20 ^a = 30. 15 ^a = 15 ^r	± 1507 ^b = 1505 ^{ed} ~ 1515 ^r = 1536 ^c = 1537 ^a	± 13 ^b = 14 ^{ed} ~ 20 ^a = 26. 15 ^a = 15 ^r
45	इदमानीतमश्रुत् . . . . . ज्ञाता महलसंयुक्ताः	= 30. 15 ^a = 15 ^r	= 1536 ^c = 1537 ^a	= 26. 15 ^a = 15 ^r
VII				
48	यायावरडुलोत्पन्न . . . . . ततः प्रभृति नागिनीं चासुकिः पर्यैरक्षत ।	± 34. 12 ^a ± 35. 2 ^{ab}	± 1633 ^a ± 1642 ^{ab}	± 30. 12 ^a ± 31. 2 ^{ab}

	Javanese Text.	Crit. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
	VIII			
Page 48	गोविन्दप्रियः संयुक्तः	~ 45. 12 ^a	~ 1945 ^a	~ 41. 13 ^a
49	पट्टिवर्षाण्यपालयत्	± 15 ^a	= 1949 ^b	= 15 ^a
	यथा पाण्डुमहाबाहुः	= 36. 9 ^a	= 1665 ^a	= 32. 9 ^a
	क्षुत्पिपासाश्रमातुरः	= 37. 7 ^b	= 1695 ^b	± 33. 7 ^b
	ना शृङ्गिणीवितो नभ	= 36. 24 ^a	= 1685 ^b	= 32. 26 ^a
50	पितुः कण्ठेऽपि दुःखुभी	~ 37. 3 ^{cd}	~ 1694 ^{cd}	~ 33. 3 ^{cd}
	कोपसंरक्तनयनः	= 10 ^o	= 1701 ^c	= 10 ^o
	पश्य मे तपसो बले	= 4 ^a	= 1695 ^d	= 4 ^a
	मत्तं च ससरात्रेण	~ 14 ^{ab}	~ 1705 ^{ab}	~ 14 ^{ab}
	श्रुत्येमां चर्षणां तात	= 17 ^a	= 1708 ^c	= 17 ^a
51	नैष धर्मस्तपस्त्रिनां	= 20 ^a	= 1711 ^b	= 20 ^b
	द्विजो भूषा वयोतिगः	= 38. 34 ^d	= 1760 ^d	± 34. 37 ^d
	क भर्वास्वतितो याति	= 35 ^e	= 1761 ^e	= 33 ^e
52	चृपं दुःखुलोपज्ञं	= 36 ^a	= 1762 ^a	= 39 ^a
54	किंचिद्नो युधिष्ठिरः			
55	स्थपतिवैदिसंपन्नो वास्तुविद्याविशारदः ।	= 47. 14 ^{cd}	= 2020 ^{ab}	= 43. 16 ^{cd}
	श्वसन्तश्च महोष्टिमान्	~ 21 ^{ab}	~ 2036 ^{ab}	~ 22 ^{ab}
56	साक्षात्सोमस्य यज्ञोऽपि वरुणस्य यज्ञः	± 50. 1 ^{ab}	± 2097 ^a	± 45. 30 ^a
	कृष्णः सर्वगुणोपेतः	± 15	± 2111 ^b	± 45 ^b
	रामो यथाशशास्त्रवित्	± 16 ^b	± 2112 ^b	± 46 ^b
	दुष्प्रेक्षणीयंश्च भगीरथोपमं बलं	± 16 ^d	± 2112 ^d	± 46 ^d
	नार्यं बालः स्वविरोऽयं मतो मे	= 51. 1 ^b	= 2114 ^b	± 46. 1 ^b
57	सर्पापसर्पं भर्तुं ते वृं गच्छ महाविप ।	cf. 463 ^a	± 2190	
	जनमेजययज्ञान्ते आसीत्कवचं स्मर ॥			
	सत्रं ते विरमश्चेतत् न पतेयुःरिहोरगाः ।	= 51. 17 ^{cd}	= 2135 ^{cd}	= 23 ^{cd}
	सुवर्णं रजतं माश्र यत्तद्व्यद द्विजोत्तम ।	± 19 ^{ab}	± 2137 ^{ab}	± 25 ^{ab}
58	धनं शतसहस्राणि	~ 53. 11 ^{cd}	~ 2176 ^{cd}	~ 48. 11 ^{cd}
	अहं प्रातः सुपशनामरूपः			
	कोऽहं भिः नो मानवेत्तरेपि ।			
	धर्मोऽयानं येन च युक्तमहं			
	तेषांश्च युष्माद् धनमेव किंचित् ॥	± 20	± 2186	± 20
	IX			
58	किं माम् सर्पसन्नेऽस्मिन् पतिता हृत्पवाहने ।	± 52. 1 ^{ab}	± 2142 ^{ab}	± 47. 1 ^{ab}
59	सहस्राणि सहस्रयस्मिन्प्रुताम्यवुदानि च ।	± 2 ^a	± 2143 ^{ab}	= 2 ^{ab}
	योजनस्य तु विस्तराः	= 21 ^a	± 2164 ^a	± 22 ^a
	सप्तशीर्षांश्चिशीर्षांश्च पद्मशीर्षांश्चापरे ।	± 20 ^{ab}	± 2163 ^{cd}	± 20 ^b
	शतसहस्राणः पात			
	जयो जयेतिहासोऽयं श्रोतव्यो विजिगीषुषा ।	± 56. 19	± 2302 ^a -03 ^b	± 51. 21
60	महो विजयते कृष्णां शार्ङ्गशैव पराजयेत् ॥	± 20 ^{ab}	= 2318 ^a	± 49 ^{ab}
	धावयेद्भ्राह्मणांश्चादे			

	Javanese Text.	Crit. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
Page 60	भक्षयं तस्य तच्छ्राद्धं उपायतैरिवस्युर् हि तस्य	- 29 ^a ± 29 ^d	- 2318 ^a ± 2315 ^d	± 49 ^a ± 49 ^a
X				
63	अस्माद्भिर्निहतो महत् द्वीपे संस्यः स्वयं बर्ध पुनः कन्या भविष्यति	. . . . . ± 57. 71 ^a ± 63 ^d	. . . . . ± 2416 ^a ± 2403 ^b	. . . . . ± 53. 154 ^a ± 121 ^d
65	इदं तु श्योतुमिच्छामि कुरूणां वंशमादितः । श्रुमिष्याः सागरान्तायाः . पुण्यस्वाध्यायसंगुष्टां धानरक्षंनिषेधितां .	. . . . . ± 62. 2 ^a 3 ^b ± 64. 22 ^a 21 ^d	. . . . . ± 2800 ^a ± 2801 ^a ± 2869 ^a ± 2868 ^d	. . . . . ± 59. 2 ^a ± 79. 2 ^a ± 81. 27 ^a ± 26 ^d
69	सह सरवानियादायन् चक्राङ्कितवरतलः . योपराज्येऽभिषिच्यतां योपराजन्मुपुत्रकः . कस्य त्वं द्रुष्टतापति	. . . . . ± 68. 4 ^a 15 ^d 18 ^d	. . . . . ± 2991 ^a ± 3004 ^b ± 3006 ^d	. . . . . ± 85. 19 ^a ± 86. 25 ^d ± 38 ^a
70	एकोऽहमस्मीति साक्षात्पश्यति कर्माणि आदित्यचन्द्रायतिलोनलक्ष धीर्भूमिरापो हृदयं यमश्च । अहश्च वा यिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्सम् ॥	. . . . . ± 27 ^a ± 30 ^a ± 29	. . . . . ± 3015 ^a ± 3018 ^a ± 3017	. . . . . ± 41 ^a ± 41
	परिपत्य यदा स्रुपर्णीरेषुगुण्डितः । पितुरालिङ्गतेऽङ्गानि किमिहास्वधिकं सुखम् ॥	. . . . . ± 52 ^a 52 ^d 76 ^a	. . . . . ± 3010 ^a ± 3040 ^d ± 3066 ^a	. . . . . ± 74 ^a ± 74 ^d ± 114 ^a
71	अतिक्रमश्च पुत्रस्ते बालोऽपि बलवानयम् । कथयन्ती न लज्जते यथेष्टं गम्यतां स्वया भरस्व पुत्रं द्रुश्चन्त सत्यमाह शाकुन्तला	. . . . . ± 76 ^a 80 ^d ± 69. 29 ^a 30 ^d 49 ^b	. . . . . ± 3064 ^a ± 3068 ^d ± 3102 ^a ± 3103 ^c ± 3123 ^b	. . . . . ± 112 ^b ± 124 ^b ± 88. 2 ^a 2 ^d 12 ^b
72	वेनेदं भारतं कुलं .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
XI				
72	शुश्रुमस्तत्र मां विप्र पूर्वाशसंभये समः शृणु राजन्मम सोमं	. . . . .	. . . . .	. . . . .
73	पुर द्वैपायनव्रते पन्न वर्षाणि चिराणि	. . . . . ± 71. 25 ^a	. . . . . ± 3209 ^a	. . . . . ± 60. 28 ^a
74	तं विना न हि जीवेयं मृतं संजीवयाम्यहं आयुष्यः न चिरं मृतः	. . . . . ± 29 ^a 30 ^b ± 42 ^a	. . . . . ± 3214 ^a ± 3215 ^b ± 3237 ^a	. . . . . ± 33 ^a ± 34 ^b ± 55 ^a
75	अथ प्रसादात् जहाति मां श्रुतिः तव पश्येत्स विदितं नास्ति शक्यं समुद्रवः	. . . . . ± 54 ^a	. . . . . ± 3250 ^a	. . . . . ± 71 ^a
76	यो ब्राह्मणोऽथ प्रभृतीह कश्चिद् मांसं पानं तथा मोहात्पात्यति दुर्बुद्धिः ब्रह्महत्या विनाप्यथेव	. . . . . ± 54 ^b	. . . . . ± 3250 ^b	. . . . . ± 71 ^a

Page	Javanese Text.	Crit. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
77	भक्तिमयन्तावजितः . . . . . शुरुप्रीन्तव मम . . . . . विद्यासिद्धिं न ते अतः . . . . . कृत्विपुत्रो न ते कश्चिज्जात पाणिं प्रहोष्यति ।	± 72. 7 ^d ~ 16 ^{ed} = 19 ^{ed}	± 3262 ^d ~ 3271 ^{ed} = 3274 ^{ed}	± 61. 7 ^d ~ 18 ^{ed} ± 21 ^{ed}
78	का रवं ताम्रानखी श्यामा तस्य शुक्रस्य कन्याहं	= 73. 17 ^a = 19 ^a	= 3295 ^a = 3297 ^a	± 62. 20 ^a = 22 ^a
79	हे बज्जितं विद्यातोऽहं	. . . . .	. . . . .	. . . . .
80	प्रसाद्यतां देवयानी जीवितं यत्र मे स्थितम् । वहस्य भायां धर्मेण देवयानीं सुमप्यमात्म् ।	± 75. 9 ^{ab} = 76. 33 ^{ab}	= 3341 ^{ab} = 3392 ^{ab}	= 64. 16 ^{ab} = 65. 45 ^{ab}
81	कः खिषं स्मष्टुमर्हति . . . . . न नर्गयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणस्यै सर्वेष्वनापहारे पञ्चावृत्तान्याहुःरपातकानि ॥ देवयानीमहं दासी	= 77. 12 ^d = 16	± 3408 ^d = 3412	= 66. 20 ^d ± 25
82	वाइयं दासी नृपेन हि . . . . . मिथ्याचारस्य धर्मेषु धीर्यं भवति नाहुष । तस्माज्जरा स्वामचिराद्भ्रमैरिष्यति कुर्जया ।	. . . . . = 78. 35 ^{ed} = 33 ^d	. . . . . = 3459 ^{ed} = 3454 ^{ed}	. . . . . ± 67. 60 ^{ed} ± 54 ^{ed}
83	भ्रूणहृत्युच्यते पुषिः . . . . . अधर्ममयसंविन्नः चार्निष्ठामुपजसिवात्म् । जरेयं न विज्ञेय मां नाहं मृषा प्रवीभ्येतम्	. . . . . = 34 ^{ed} ± 37 ^d = 38 ^a	. . . . . = 3457 ^d = 3458 ^{ed} = 3461 ^d = 3462 ^a	. . . . . = 59 ^{ed} ± 62 ^d ± 63 ^a
84	सितस्माभ्रवयेदिय . . . . . त्वं जरां नाभिकामये यस्य मे हृदयाज्जातो . . . . . तस्मादराज्यमुत्पास तस्मात्प्रजा समुच्छेदं तस्माद्गुह्यो भियः कामो न ते संपस्यते क्वचित् । जरादोषरूचयोकोयं तस्मारवं प्रतिमासते ।	~ 79. 5 ^a = 6 ^d = 7 ^a ± 7 ^a = 11 ^a = 18 ^{ed} ± 22 ^{ed}	~ 3471 ^a = 3472 ^d = 3474 ^a ± 3474 ^a = 3478 ^a = 3485 ^{ed} ± 3490 ^{ed}	~ 68. 5 ^a ± 6 ^d ± 7 ^a ± 7 ^a = 12 ^a ± 19 ^{ed}
85	प्रीतोऽस्मि तव रूपेण गृहाण यौवनं सोऽहम् । आतरीऽन्त्याधिपाः स्मृताः अन्धः शरद्विनाम् . . . . . वायुमक्षः पुनः पुनः . . . . . एकपादस्तु पश्मासात् . . . . . केनापि तस्यरूपसा यथाते नाहं देवमनुष्येषु . . . . . क्षीणे पतितस्वराजम् . . . . . तवेदं दौहित्र इति . . . . . कस्य रवं युवा वासवतुदयरूपो भगवन्	± 80. 10 ^{ab} ± 82. 5 ^d = 81. 14 ^a ± 15 ^a ± 16 ^{ab} ± 83. 1 ^a = 2 ^a ± 3 ^d ± 7 ^a	± 3516 ^{ab} ± 3525 ^d = 3548 ^a ± 3449 ^a ± 3550 ^{ab} ± 3564 ^d = 3565 ^a ± 3566 ^d ± 3570 ^a	± 69. 10 ^{ed} ± 71. 5 ^d = 70. 17 ^a ± 17 ^a ± 15 ^{ed} ± 72. 1 ^a = 2 ^a ± 3 ^d ± 7 ^a
87	अहं यथातिनामो नहुषपुत्रः . . . . . पूरोः पिता सर्वभूतायमानात् . . . . . यं लोकविधिः सुरेन्द्र शान्तिफलं प्रीणीष्येतिस्तुणकेनापि राजम्	± 84. 1 ^a = 1 ^b ± 88. 3 ^a	± 3577 ^a = 3577 ^b = 3666 ^a	± 73. 1 ^a = 1 ^b ± 77. 3 ^a

Javanese Text.		Crit. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
XII				
Page 68	यद्योर्जातास्तु यादवाः तुर्यगोर्ययनाः स्मृताः । दुष्योश्च युता भोजा भनोस्तु श्लेष्यजातयः ॥	± 80. 26 ^a	± 3533	± 69. 32
89-90	Geneology of the Pāṇḍavas	.	.	.
92	सुदुः शोचनमाकृति	.	.	.
	चान्तस्य जज्ञे संतानः	= 92. 18 ^a	= 3883 ^a	= 90. 21 ^a
93	दिश्याभरणभूयिता	= 27 ^b	= 3891 ^b	= 49 ^d
	संयत्तराग्नात्तान्मासान्	± 42 ^{cd}	± 3906 ^{cd}	± 91. 1 ^{ab}
94	यत्समयं कृतं राज्ञा	± 48 ^e	± 3912 ^e	± 11 ^d
	स्विरयीवन सद्दत्त ददा जीवन्ति	~ 93. 19 ^{cd}	~ 3938 ^{cd}	~ 92. 20 ^{cd}
95	स्त्रीभोगान्वर्जयिष्यति	= 39 ^d	= 3959 ^d	= 43 ^e
	पद् त्रिरादि न संगमः	.	.	.
96	घोरं पुत्रं गृह्णायेम	~ 94. 36 ^{cd}	~ 4005 ^{cd}	~ 93. 37
97	सत्यं वादं हि ते पुत्रं प्रदाचर्याद्ये मे मूलं पुत्रकार्यं भविष्यति । भीष्मोऽयं निर्मदं श्रुयान् (slo).	~ 88 ^{ab}	~ 4060 ^{ab}	~ 94. 66 ^{ab}
98	सत्यवत्या मते स्थितः प्रमादाद्भृतमस्तुः देहक्षि (slo) धर्मवादिनः ।	= 95. 5 ^e ~ 96. 11 ^{cd}	= 4071 ^e ~ 4091 ^{cd}	= 95. 6 ^d ~ 96. 17 ^{cd}
102	रोगपीडितयक्षाभिभूतसंगमः	~ 57 ^e	~ 4142 ^e	~ 98. 7 ^d
103	पाणिप्राहस्य तनय	= 98. 5 ^{cd}	= 4177 ^{cd}	= 99. 10 ^{cd}
	अयोग्यस्ते भगवन्त भराखन्तस्तव रेतः	~ 10 ^{cd} ~ 15 ^b	~ 4183 ^{cd} ~ 4191 ^b	~ 15 ^d ~ 20 ^b
104	सर्वभूतहितं कर्म	.	.	.
	विनिकल्पं तपोकर्म तव दर्शं प्रवदयामि	.	.	.
105	मुखाश्रुपाता यथेच्छा भीष्मस्य मम संमतं तत्पुत्रे संशयः प्रथम् (slo) यथा सद्यः प्रपद्यते मित्रवर्णमश्रयः	~ 99. 32 ^{cd} ± 40 ^{ab} ~ 38 ^b ~ 42 ^{cd}	~ 4255 ^{cd} ± 4262 ^{ab} ~ 4260 ^b ~ 4265 ^{cd}	~ 101. 38 ^{cd} ± 45 ^{cd} ~ 43 ^b ~ 47 ^{cd}
	विरूपोऽहं विसहितं	~ 42 ^{cd}	~ 4265 ^{cd}	~ 47 ^{cd}
106	नागायुतसमभागः	= 100. 9 ^{cd}	= 4282 ^{cd}	± 102. 11 ^{cd}
	मातुः विगुणहेतुना सोऽप्रिये न शोकं शल्यः कृतं वाधकमारमजम् । पाण्डुरस्य तु संदेहः	~ 10 ^{cd}	~ 4283 ^{cd}	.
106-7	यस्मात्पाण्डोस्तु पुत्रकः तस्मात्पाण्डुः भविष्यति	~ 17	~ 4291 ^{ab}	~ 19
XII (bis)				
107	किं कृतं कर्म धर्मेण	= 101. 1 ^{cd}	= 4305 ^{cd}	= 103. 1 ^{cd}
	कश्चिद्राज्ञण दण्डं स्वात्	.	.	.
108	भीमव्रत सदाकालं प्रतिवर्ति निगद्यते । पातहानां सुचेः पुच्छं निशितं दभैघातकम् ।	~ 3 ^d ~ 24 ^{ab}	~ 4307 ^d ~ 4332 ^{ab}	~ 4 ^d ~ 32 ^{ab}

	Javanese Text.	Crit. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
Page 108	अल्पदोपस्वापराधो धर्म इण्डस्य दुष्कृतः । शूद्रयोर्नो भविष्यति	~ 101. 25	~ 1333	~ 103. 34
109	चतुर्दशेषु दोषे च भविष्यादिति पातकः । परं न कुर्वते पापं यमो विदुर्जन्मना सर्वकुशलगुणनिपुण	~ 26 ^{***} ~ 27 [*] ~ 28 ^a	~ 4334 ^{***} ~ 4335 [*] ~ 4336 ^a	~ 33 ~ 37 ^o ~ 38 ^a
110	यद्दुश्चेष्ट पितृव्रतयुधोपाय देवतातिथिपूजन	cf. 104. 1 ^m cf. 2 ^a = 4 ^b	cf. 1382 ^a cf. 4383 ^a cf. 4384 ^b	cf. 105. 1 ^a cf. 2 ^a ± 4 ^b
111	वेदाहमिति तस्यैवम् अस्ति मे दर्शनं देव बन्धुपक्षभयारसदा यस्युना सह जातोऽयं	cf. App. I, No. 58 ± 104. 13 ^a = 15 ^o	cf. 4393-01 ± 4402 ^b = 4404 ^o	. . . ± 105. 24 ^d ± 27 ^o
XIII				
112	कथं पुत्रघातं जज्ञे . . . . . संवरसरद्रयम्	= 107. 3 ^a cf. 9 ^m	= 4485 ^m cf. 4491 ^m	. . . . . cf. 110. 24 ^a
113	नक्षत्राग्नि मासज्ञैः जन्मसक्ष प्रमाणेन ज्येष्ठो राजा युधिष्ठिरः । यस्मिन्नग्नि दुर्धरो जज्ञे दुर्योधनसखा । तस्मिन्नग्नि भीमोऽपि प्रजज्ञे सुमहाबलः ॥	. . . . . ± 24 ^o cf. 1143 ^a	. . . . . ± 4506 ^o ± 4507 ^{o/}	. . . . . ± 40 ^o . . . . .
114	युधिष्ठिरो राजपुत्रो ज्येष्ठो नः कुलधर्मनः । प्राप्तः स्वगुणतो राज्यं न तस्मिन्प्राप्यमस्ति नः । अयं त्वनन्तरस्वसादपि राजा भविष्यति ।	= 26 = 27 ^a	= 4511	~ 69 ± 70 ^a
115	List of names of the 100 Kauravas (totalling 78)			
	आयुः स च स्यादधिकः			
116	अरण्ये निव्य सततं अहं किंदमत्तनामः . . . . . स्वपादं हिंसितो यस्मात् . . . . . प्राप्य स्वेच्छहितं सदा	± 109. 26 ^a = 25 ^a ~ 28 ^o	± 4585 ^a = 4583 ^m ~ 4788 ^o	± 108. 65 ± 64 ^a ~ 68 ^o
117	इष्टं दत्तं तपसात्	= 111. 24 ^m	= 4668 ^a	= 108. 23 ^a
118	अष्टमे गच्छति स्वामी	~ 112 31 ^a	~ 4713 ^o	~ 68 ^o
119	द्यूबारन्त्याः पतिं कार्यो . . . . . भूगदस्याकृतं परं . . . . . अनुज्ञाता त्वया देवं	= 113 17 ^a ± 17 ^o = 37 ^a	= 4732 ^m ± 4732 ^o = 4751 ^o	= 109. 43 ^a ± 43 ^o ~ 67 ^o
120	संवरसरं गतं मासे . . . . . इन्द्रदेवसमायुक्तं ज्येष्ठो शुक्राष्टमे मासे । द्रिवाभ्यगते सुयो तिथौ पूर्णं सुपूजिते ॥ पुत्र धर्मविधिः श्रेष्ठः . . . . . सर्वयलिर्ना श्रेष्ठः . . . . . सिद्धा यज्ञे विचरिता	~ 114. 1 ^m ± 4 ± 6 ^a ± 10 ^o ± 11 ^a	~ 4750 ^m ± 4764 ± 4766 ^a ± 4773 ^a ± 4775 ^a	~ 110. 14 ^a ± 20 ± 20 ^a ± 50 ^o ± 51 ^a

Page	Javanese Text.	Crit. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
121	पस्त्रिभ्वादि शु भीमेति अद्ये भरतसत्तम । दुर्योधनश्च जयते अग्रमेयपलोत्साहः जातमात्रे कुमारि तु कार्तवीर्यसमः युक्ति रूपसखयुगोपेती अनुसंयसरं जाताः	± 114. 11 ^{ab} = 17 ^c = 28 ^c = 29 ^c = 21 ^c	± 4776 ^a -77 ^{ab} = 4779 ^b = 4792 ^b = 4794 ^b = 4856 ^c	± 110. 66 = 113. 3 ^c = 17 ^{ab} ± 19 ^b ± 114. 23 ^c = 35 ^c
122	काममोगान्परित्यज्य व्यतीतं चाधमे स्थितः याछ्छ्रीढाय तपराः यथैके परिके शतम् एक पूर्वं विधन्यतः विधान्तो मदमोदितः जातः सह शरीः रूपं जातः परीप्सुश्च	= 20 ^c ~ 119. 14 ^{cd} = 17 ± 33 ^b ± 120. 2 ^c	= 4918 ^c ~ 4978 ^{cd} = 4981 ± 5016 ^b ± 5072 ^d	= 116. 24 ^d = 119. 2 ^{cd} = 5 ± 121. 2 ^{cd}
123	वेदोपपेदसर्वास्त्रः सर्वांप्रकुशल द्रोणे समभवद् द्रोणः अश्वत्थाकादो जातः प्रतिशब्दाश्वगतं अश्वत्थामेति यालोऽयं	± 121. 5 ^m ~ 14	± 5106 ^m ~ 5116	± 122. 14 ^m ~ 23
124	नाशोत्रियः शोत्रियस्य हीनदीनो घरः सखल । नाराजा संगते राज्ञा सखिपूर्वात्मसंगते ॥	± 122. 9 = 42 ^m	± 5144 ~ 5216 ^m	± 123. 11 ~ 124. 69 ^c
125	मन्य कार्यमिति किंचित् त्वत्समो भवित्वा लोके विमोक्षादानसंपाने	~ 123. 6 ^c = 14 ^c ± 33 ^c	= 5237 ^c = 5245 ^c ± 5264 ^c	= 125. 6 ^c = 16 ^c ± 35 ^c
126	यदि शिष्योऽसि मे पुत्र पद्मार्कति गार्स (sio) समदाविष कुञ्जरौ अनाहतोपट्टानाम् सभेयं समससृष्ट्या बले धर्मोऽनुवर्तते	± 124. 31 ^d ± 126. 18 ^c ~ 19 ^c = 19 ^c	= 5344 ^d ± 5396 ^c ~ 5397 ^c = 5397 ^c	= 127. 43 ^c ± 129. 17 ^m = 18 ^m = 15 ^d
127	सुदाकिरप्रमेयश्च अह्नाथो भविष्यति	~ 35 ^{cd}	~ 5414 ^{cd}	~ 36 ^{cd}
128	न ते महाक्षत्रियसूतद्वन्द्वः प्रतोदो गृह्यतां तेन	~ 127. 6	~ 5424	~ 130. 6
XIV				
129	क्षमिणो ब्राह्मणा वयं श्रुतं मे जग(?) एव)तां वाश्यं अलोहं विरिंशत् शस्त्रं आग्नेयमिति हे भीम सीक्ष्यदंष्ट्रो ज्वलाननः चारणी पट्टिहायनौ उदासीनो निरीक्षस्व किमनेन चिरं कालं यालोऽपि वीचनं प्राप्तः	= 128 8 ^c ± 129. 12 ^m = 133. 19 ^c ~ 134. 14 ^{ab} = 140 2 ^d = 141 23 ^c = 142 20 ^c ± 21 ^c = 143 31 ^c	= 5505 ^d ± 5666 ^m = 5755 ^c ~ 5781 ^{cd} ± 5963 ^d = 6003 ^d = 6026 ^c ± 6027 ^c = 6076 ^c	= 131. 76 ^d ± 135. 12 ^m = 140. 20 ^m ~ 141. 14 ^{cd} ± 148. 2 ^c ± 149. 23 ^d = 150 21 ^m ± 24 ^m ± 153. 30 ^m
130				
131				
132				
133				
134				
135				
136				
137				
138				
139				
140				
141				
142				
143				
144				
145				
146				

	Javanes Text	Crit Ed	Cal Ed	Mad Ed
Page 146	घटोपम कचोवेनी तस्माद्घटोत्कच (नाम)	~ 143 3f	~ 607D	~ 153 33
147	भीमसेनाशुंनबलत् अर्धे रौक्षस्य सर्वस्य भीमो युक्ते महायत् ।	= 144 14 ^f = 145 6 rd	= 6090 ^f = 6103 rd	= 14 th ± 154 10 rd
148	मा पिता क्र-द मा मातर अनेनाह वधिप्यामि राक्षस पुरुपादकम् ।	± 147 21 ^m ± 22 rd	± 6201 ^m ± 6202 rd	± 156 23 ^m ± 24 rd
150	शुल्व (शु) हे राक्षसा सर्वे			
XV				
152	पुप द्रोणस्य श्रुत्यवे साक्षादग्नि महाबल आज्याहोतिफल लभेत् कृष्णा नीलोपलाक्षिणी	± 155 40 ^d	± 630 th	± 162 68 ^d
153	नीलकुञ्जितसूर्धना पद्मकेसरगन्धनम् अस्या शुल्या तथा क्रोशात् घटत्वात् घर्माशुल्लभवात्	± 42 ^m = 42 ^b ~ 43 ^{ab} ~ 49 ^{ab}	± 6399 ^m = 6399 ^b ~ 6400 rd ~ 6406 ^r	± 70 ^m = 70 ^b ~ 71 ^{ab} ~ 78 ^{ab}
154	पतिं देहि (5 times) धर्मज्ञ, शूर, बलवान्, कृतविधा, मियवद	~ 157 10ff	~ 6430ff	~ 164 22ff
156	कामवर्णं कामगम शतसख्या सुसिद्धेच्छा तरप्रवृत्ति मित्रददम्	± 158 51 ^m	± 6489 ^m	± 167 17 ^m
158	अश्नुत स्मृत्य हे नाथ			
160	क्षत्रियाणा बल तेजो ब्राह्मणाना क्षमा बलम् ।	= 165 28 ^{ab}	= 6676 ^{ab}	± 173 52 ^{ab}
161	तस्मात्त्वमद्य प्रभृति पुरुपादो भविष्यति ।	= 166 9 rd	= 6708 rd	= 174 16 rd
163	यस्माद्सददा वाप	= 35 ^m	= 6734 ^m	= 41 ^m
164	परमात्मनमहाद्रिजात्			
165	सुपासोऽह महाभाग	± 168 8 ^m	± 6741 ^m	± 176 8 ^m
167	उर्वे भित्तोज्जात मध्याह्न इव भास्कर	~ 169 21 ^{ab,cd}	~ 6810	~ 177 23
168	आपोमय जगत्सर्वे	± 171 18 ^b	± 6809 ^b	
177	कुम्भकारस्य शालायाम्	= 176 6 ^r	= 6950 ^r	= 181 6 ^r
178	श्रुण्वन्तु पाथिवा सर्वे घटशुभ्र इहो वच । तदिदं धनुश्च लक्ष्यमिमे पञ्च बाणा । भद्राङ्घ्रस्य वर्षस्य	~ 34	~ 69 8	~ 35
180	करच यथा क्षत्र धनुर्धरञ्च नास्मि कर्ण धनुर्वेदो ब्राह्मणोऽस्मि युधा धेष्ट	~ 179 7 ^m ~ 181 16 = 19 ^r = 19 ^r	~ 7040 ^m ~ 7101 = 7101 ^r = 7105 ^r	~ 183 7 ^m ~ 184 10 = 26 ^m
181	कृष्णोऽहमस्मीति निपीड्य पादौ तुत्रिष्ठिरस्याजमीदस्य राज । स्वेच्छानि दद्यात्तुर्वोऽभ्यनन्दन् स्तथैव तस्याप्यनु रौहिणेय ॥	= 183 4 rd ± 5 rd	= 7150 rd ± 7151 ^{ab}	± 185 25 rd ± 26 ^{ab}
182	समो वयं शुक्तिरत्न दमनम्			
183	वयं हि क्षत्रिया राजन्	= 187 9 ^m	= 7206 ^m	= 188 9 ^m

	Javanesse Text.	Crit. Ed.	Cal. Ed.	Mad. Ed.
Page 184	एकस्य भागो विहिताः	± 187. 20 ^a	± 7241 ^m	± 188. 23 ^a
185	यथा [च] प्राह कौन्तेयः तथा धर्मो न संतपः ।	= 188. 19 ^{ad}	= 7271 ^{as}	± 56 ^{ad}
186	स्थाणुरियावतस्थे	± 189. 16 ^d	± 7291 ^e	± 190. 16 ^d
187	पद्म राश्रीः पुनः कन्या	~ 190. 14 ^{ad}	~ 7342 ^{ad}	~ 191. 39 ^{ad}
189	न रोचते विमहो मे	= 195. 1 ^m	= 7441 ^m	± 195. 76 ^a
XVI				
193	एकदीलसमाचारौ	= 201. 4 ^o	= 7624 ^a	= 200. 3 ^o
	भारमसांसानि होमन्तौ	± 8 ^o	± 7627 ^a	± 7 ^o
	धर्मपथे च पितामहाः			
194	प्रणष्टनृपतिद्विजा	= 202. 22 ^b	= 7673 ^b	= 59 ^b
	सृज्यतां प्रार्थनीयेका प्रमदेति महावपः ।	± 203. 10 ^o	= 7689 ^{ad}	± 68 ^{ad}
	तिलं तिलं समानीय	= 17 ^m	= 7696 ^m	± 77 ^m
196	द्रीपद्या नः सहासीनानन्योऽन्यं योऽभिदर्शयेत् ।	± 204. 28 ^{ab}	= 7740 ^{ad}	± 123 ^{ab}
197	का च खं कस्य धारमजा	± 206. 17 ^d	± 7792 ^e	= 202. 17 ^d
	पेटाघतदुलोपप्रः	± 18 ^a	± 7793 ^m	± 18 ^a
200	प्राहभूता खं			
202	दुहिता असुदेवस्य	= 211. 18 ^m	= 7923 ^o	= 206. 19 ^m
	कमिवेषा न मोहयेत्			
203	केलासनिखरोपमः । नीलवासा	± 212. 20 ^b	± 7950 ^o	± 209. 50 ^o
	कः कुर्यात्पुरुषो भुवि	= 213. 4 ^e	= 7966 ^e	= 210. 5 ^e
XVII				
205	अभीतो मन्युः तस्माद्भिमन्युनामः	~ 60	~ 8037	~ 212. 3
	कृष्णस्य सट्टाः शीर्षे	± 70 ^m	± 8037 ^m	± 13 ^m
	एकवर्षान्तरे पुनः द्रीपदेया तपस्विनः ।	± 79 ^{ab}	± 8046 ^{ab}	± 22 ^{ab}
	तदग्रादित्यसंकाशः कृष्णवासाः	± 214. 31 ^{ab}	± 8081 ^{ab}	± 214. 15 ^{ab}
206	पादकाश्याशनं दद्यात्	= 216. 24 ^d	= 8199 ^o	= 135 ^d
207	पाणिभेद्यति ते पुनः	= 25 ^o	= 8200 ^o	= 136 ^o
	द्वैत्यान्तकरणीं घोरं	± 32 ^a	± 8208 ^a	± 144 ^a
	युगान्तासिसमप्रभाः			
209	नात्र सखा ते संस्थितः	± 219. 13 ^m	± 8300 ^m	± 216. 14 ^m
211	रवमन्तः सर्वभूतानां रूपस्वरूपपावकः ।	± 220. 22 ^{ad}	± 8353 ^{ad}	± 68 ^{ad}
	सर्वं धर्माहुश्च साधनं स्वामगदुब्धिबिधं पुनः ॥	= 23 ^{ab}	= 8354 ^{ab}	± 69 ^{ab}
213	सूर्यो भूत्वा रश्मिभिर्जातवेदो	= 223. 16 ^m	= 8419 ^o	= 217. 34 ^m
	शिवज्ञाता भवासाकं मासानद्य विनाशय ।	= 18 ^{ad}	= 8421 ^{ad}	= 36 ^{ad}
XVIII				
214	परिक्रम्य ततः सर्वे त्रयोऽपि भरतर्षभ ।	± 225. 19	± 8479	± 218. 53
	***** सहितः समुपादिशन् ॥ }			

ADDENDA ET CORRIGENDA

I

✍ In the article entitled 'On the South-Indian Recension of the Mahābhārata', Prof Winternitz has given, in parallel columns, extracts from a Grantha MS (Which 65) belonging to the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, with the corresponding passages of the Bombay ed (Śaka 1799), *Ind Ant* 27 (1898) 69-81, 92-104, 122-133. The extracts comprise (according to the Bombay text) 1 1 1-150, 252-275, 2 33 205, 370-396, 3 186-188, 5 30 to 6 1, 8 25, 12 4 to 13 6*, 14 6 to 15 11, 16 22-25, 20 10-16, 21 14 to 22 12, 23 21*-27, 26 5 to 27 4, 59 9-10 — In the *Druckprobe einer kritischen Ausgabe des Mahābhārata*, Leipzig 1908, Prof. Luders has published a specimen of the constituted text of the first 67 stanzas of the Ādi, together with the collations of 29 MSS (belonging to 6 different "versions") selected from Mbh MSS deposited in the following European Libraries: India Office, British Museum, Royal Asiatic Society (London), Bibliothèque Nationale (Paris), Königl. Bibliothek, Berlin, University Library, Edinburgh, University Library, Cambridge, Bodleian (Oxford), Königl. Universitätsbibliothek, Göttingen, Gesellschaft der Wissenschaften, Göttingen — Our important MS K₁ (India Office 2137) was included in this Apparatus Criticus.

The introductory stanza नारायण नमस्कृत्य etc is missing in S, it is therefore surely not original. It is retained here merely as an old mangala.

✍ At the end of the footnotes (p 5, column 1) to the salutational stanza (नारायण नमस्कृत्य etc), it has been erroneously stated that "M₁s do not contain any introd portion", the fact is that the

introductory portion was, through oversight, not collated at that time, and now, unfortunately, those particular MSS are not available at the Institute for collation.

1 Dev reads चत (as in text), *not* चौति (as in the Vulgate)

3 *) In the footnotes, for "D₁-s" read "D₁-s. s-s", since D₁ (which om the whole of 3^{ab}) does not contain the word in question at all.

5 For the reading लोमह्वणि, of 1 2 70, 4 3, 5 1, and v 1 of these stanzas.

8 The reading of M (like that of T G) is चत (and *not* चतु च), in fact, the whole of S has चत here as elsewhere, in the sequel.

11 *) Recurs *verbatim* at B 5 79 1. — J) Recurs in the Gita (1 25^b)

15 In the footnotes, add 'S om ऊचु'.

19 For the reading सुनिद्रा of Weller, *ZII* 6 167, and Sukthankar, "Epic Studies I, *JBBRAS* (NS) 4 158 ff.

23 Pecurs at 1 56 12 with S reading! — With line 3 of 21*, of 1 69 23^{ab} (राववेदाभिगमन सर्व*)

26 For 22*, of Ram 1 3 2 (ed Bombay = Gerresio)

29 *) Cf Manu 1 11^{ab} (यत्कृत्वाणमव्ययं तिलं स्रद्धागमकम्), with तिल in the posterior half, like D₁ S (except T₁ G₁-s)

30 *) The two Arjunamisra MSS, which (erroneously) read पद्मेच्छन (as in text) are contaminated from the Vulgate, the true Arj reading as follows quite conclusively from the comm itself, as पद्मेच्छ (as in B: D: s Cd) Cf Winternitz, *Indol Prag* 1 65, and Sukthankar, 'Epic Studies II', *ABI* 11 167 ff.

37 Recurs at B 12 233 40, with the S reading in the first pāda यद्गुण्युद्धिनि (but there again with v 1 यत्तौवु in some MSS), and another variant in the last pāda. ŚaṅkaraĀcārya cites the stanza as here, but with the S reading in the first pāda in his Bhasya on the Brahma Sūtra (1. 3 30), Ānandaśrama ed p 313, but here again, one MS reads (as in text) यत्तौवु. The Ācārya, a Southerner, cites probably according to the S tradition. There is an echo of this stanza in Manu (1 30)

यत्तुल्लिङ्गान्युत स्वयमेवदुपयते ।
स्त्वानि स्वान्मिपपते तथा वमाणि देदिन ॥

42 ^a) For a discussion of the variants आतवान् and एव च, cf Weller, *ZII* 6 167, and Sukthankar, "Epic Studies I," *JBRAS* (NS) 4 161 ff

49 For the reading संशेव, cf Weller, *ZII* 6 167, and Sukthankar, "Epic Studies I," *JBRAS* (NS) 4 164 ff

53 For the Ganesa interpolation in passage No 1 of App I, cf Winternitz, *JRAS* 1898 380 ff, Venkatachellam, *Notes of a StudJ* 24 ff, Lüders, *Deutsche Literaturzeitung*, 1929, Sp 1144

57 ^{ca}) = 1 54 21^{ca}.

60 Line 1 of 27* = (var) 1 56 13^{ab} (v 1 रातसहस्र हि for 'सहस्राय), where it, no doubt, originally belongs — Line 2, which has been framed up as a counterpart of 61^{ca}, is repeated in S later, being subst. (together with 4 other lines) for 1 56 13^{ca} (of 486*) It is a mystery how this Southern interpolation (27*) has insinuated itself into our ed of the Vulgate text, when it is found neither in Nil MSS, nor in the Cal ed 1

62 In अनुक्रमणि which is in apposition to अभ्याय, there is an irregular shortening of the I of "क्रमणा, metri causa of Weller *ZII* 6 167, and Sukthankar, "Epic Studies I," *JBRAS* (NS) 4 165 ff — 62*—199*.

63 28* = (var) 1 57 75^d (v 1 प्रकथिता for प्रकीर्तिता) — 29* = (var) B 18 5 54—55 For 29*, cf also, Winternitz *Ind Ant* 1898 80

64 = (var) B 18 5 56 (v 1 for 64^d रक्षो यथा युक्तो मर्त्यान्वैशपायन एव दुः) It is interesting to note that when the name of Vaiśampāyana is mentioned along with these three other evangelists, as in this stanza from the Svargarohana, or in the

Vulgate text (30*), or finally in the Southern recension (31*), it is each time introduced in a different manner!

65-66 = (var) B 5 29 52 53 (v 1 सुयोधनो for दुयोधनो, मातर for माता both times, माद्रीपुत्रो for माद्रीकनौ and स्वह for पुत्रो)

79 ^a) Text shows the reading of K1 The unusually large number of variants for a perfectly simple and straight forward pāda, suggests that there was in it an original hiatus (ते अवीरवस्त्रिभ्यर्), which is not preserved in any MS collated but which may be perfectly confidently adopted in the text as an emendation.

81 ^a) The Nil reading (as follows plainly from the comm) must be स्वान्वा, though the MSS read कुन्वा (as in text). — For the reading कुन्वा, cf. 1 2 213, where कुन्वी is described as युद्धयुधणे रत्ना

87 N MSS ins line 2 of 34* again after 1 105 18^{ab}, but it is lacking in S at both places

91 ^a) = B 2 49 4^b (cf 7^a also)

96 ^{ca}) = 184^{ca}

102 The number of वरश्लेष stanzas is given by Vāmalabodha (who came after Devabodha) in his *Viśamaślokatika* (Bombay Govt Colln MS No 84 of 1869-70, fol 8a) as 67, the constituted text contains only 57 stanzas of that type

104 Stanzas 35*-38* coming after 104 which grossly disturb the sequence of the events of the narrative and partly repeat what has already been said in 102-104, represent plainly an *entirely independent* opening of the वरश्लेष passage, the opening, in fact of a *variant version* This passage thus throws unexpected and valuable light on one ancient method of preserving variant versions the different versions were simply *juxtaposed*, with absolute disregard of perspective — That K1.s 4 contain some of these interpolated verses shows that these MSS of the K group are contaminated from the other Northern versions

106 ^a) Cf B 2 67 31* (दु रासनो नायवतीमनापवद)

125 इयस्व = प्रथानभूत (Dev).

129 The idea of this stanza seems to have been suggested by B 6 20 2^{ab} (केतां वपन्ती सोमकन्यौ सवन् केया तेषां शपदाश्लेषपवत्) For a discussion of the readings of this stanza, cf Winternitz, *Indol Prag.*

l. 65; and Sukthankar, "Epic Studies II," *ABI*. 11. 171-175.

131 For "संसप्तकात्" of the text (which is a misprint), read "संशप्तकात्" (cf. l. 2. 56, 160). In the footnotes, add the foll. v. l., which were omitted through oversight: Ko. 2-1. 5 B₁ Da Dn₁ns Dr₁.ra.r₁ D₁-1. 5. v. 10. 14 T₁ संसप्तकात्; K₁ B₁-2 Dn₁ Dr₁ D₁.s. 2. 11. 11 T₁ G (G₁.s om.) संशप्त; V₁ संशप्त; K₁ D₁ missing. Cf. Winternitz, *Indol. Prag.* l. 65; and Sukthankar, "Epic Studies II," *ABI*. 11. 169 f.

136 उपपत्तान्-भूमी इतिवत् (Dev.).

139 It is possible (though by no means necessary, since such absolutes are extremely common in the epics), to read (with Nil.) वस्तुतोव्यासस्तुव.

162 The prior half of 59* is one of the epic iterata. Cf. Hopkins, *The Great Epic*, parallel phrases, No. 143.

163 *) In the footnotes, for "क्षेव" read "क्षेव".

173 Kaṅka (name of a king) is mentioned again in B. 2. 14. 59; for Duliduha, cf. Hariv. 1. 819, for both cf. also Kirfel, *Das Purāṇa Pañcalakṣyaṇa*, Index of names.

180 *) For the reading पुनैवेवमा, cf. Winternitz, *Indol. Prag.* l. 65; and Sukthankar, "Epic Studies II," *ABI*. 11. 176 ff.

184 ^{ab}) = 96^{ca}.

191 66* = Lines 22-23 and 3-4 of passage No. 3 of App. I.

192 Cf. lines 4-5 of 494* (in adhy. 56):

देवा मलययो दक्ष उषया राजर्षयस्तथा ।

कीर्त्तये प्रतापान्तः कीर्त्तये दिग्धवस्तथा ।

194 ^{ca}) = (var.) B. 7. 10. 77 (v. l. प्रवदन्ति for वप) .

199 *) = l. 1. 62*. Cf. the note on stanza 62 above (p. 984).

201 ^a) For the reading अयत् (v. l. अयत्), cf. Edgerton, *JAOS*. 43. 189; Luders, *Deutsche Literaturzeitung*, 1929, Sp. 1142 f; and Sukthankar, "Epic Studies I," *JBBRAS.* (NS.) 4. 169 ff.

202 Cf. Luders, *loc. cit.* 1142 f.

203 = (var.) l. 56. 29. — In the v. l. of 203*, after "except Dr₁.rs.r₁" ins. "for Da see above".

— Many of stanzas 203-209 recur at K. 18. 5. 40 ff.

204 Cf. Vāyu 1. 301; and Padma 5. 2. 52.

205 = (var.) l. 56. 17^{ca}-18^{ab}.

208 *) = K. 3. 61. 17*. — *) In the footnotes, for

"V₁ B D", read "V₁ B D (for D₁₁ see above)". For 69*, cf. Winternitz, *Ind. Ant.* 27 (1893), 93.

209 *) Cf. further, Winternitz, *Indol. Prag.* l. 66; and Sukthankar, "Epic Studies II," *ABI*. 11. 179 ff. The stanza recurs (*verbatim*) at K. 18. 5. 45.

2

1 In the footnotes, add "S om. कृतुः".

2 In the footnotes, for "T G चतुः" read "S चतुः".

— For the reading of 2^{ab}, cf. Sukthankar, "Epic Studies II," *ABI*, 11. 181 f.

4 *) Cf. l. 55. 42 (and v. l.).

6 71* = (var.) B. 3. 83. 29 ff. — सिपियुः = सिपियुः-तवन्तः or निपिद्वन्तः (Dev.).

10 In 72*, read "निपदं" for "वपदं".

13 In the footnotes, add "S om. कृतुः".

14 ^a) = 140^a.

15 In the footnotes, for "K₁ T G" read "K₁ S".

— The entire stanza is cited (with v. l.) in the *Jav.* version.

29 The readings of this stanza have been discussed at length by Winternitz, *Indol. Prag.* l. 66; and Sukthankar, "Epic Studies II," *ABI*. 11. 182 ff.

33 In the footnotes, for "l. 1. 16^{ab}," read "l. 1. 16^{ca}".

34 In आदिपर्वान्तारण there appears to be a lengthening of the final of त *metri causa*; elsewhere the sub-parvan is called अंशवत्परवण (cf. l. 61. 101 f.). — Cf. also Venkatschellam Iyer, *Notes of a Study*, p. 153 f.

42 With 77*, cf. 43^{ab}.

46 ^b) Cf. Winternitz, *Indol. Prag.* l. 67; and Sukthankar, "Epic Studies II," *ABI*. 11. 186 f.

49 *) Hypermetrical The MSS. show various attempts to make the pāda normal. Cf. Hopkins, *The Great Epic*, p. 253 f.

70 For a discussion as to whether the parvan number 100 is to be taken as exact, or only approximate, see Edgerton, *JAOS* 48. 189 f.; Sukthankar, "Epic Studies I," *JBBRAS.* (NS.) 4. 172 ff.; and Venkatschellam Iyer, *op. cit.* pp. 108 ff. — For लोमवर्षिणि, cf. the v. l. of लोमवर्षिणि, in l. 1. 5, 8; 4, 3; 5, 1.

71 *) In the footnotes, for "D (except D₁₁) B (except B₁)" read (in reverse order) "B (except

B₁) D (except D₂, 14)'. It would have been better to join 71^{ab} on to 70, and 71^{cd} on to 72, making two three-lined stanzas out of 70-72.

84 Line 2 of 100* = (var.) line 10 of 476* (adhy. 55).

85 The spurious line 102*, which is found only in Nil. MSS, and there it is ins. after 101*, is, curiously enough, placed in all printed ed (containing that line) after 83^{ab}! Cf. Winternitz, *Indol. Prag.* 1. 67, and Sukthankar, "Epic Studies II", *ABJ.* 11. 170.

89 For the reading "वासवम्, of. Winternitz, *Indol. Prag.* 1. 67; and Sukthankar, "Epic Studies II", *ABJ.* 11. 187 f.

95-6 Though this adhy. is missing in Śr, stanzas 95-6 are cited in that codex at the end of the Ad. The only important variant in Śr is in 95*: त्रिचक्रैश्च तपसायाया for अष्टादशैश्च चाप्याया. See facsimile of fol. 155a of the S'aradā codex, opposite p. 880. — Cf. Sukthankar, "Epic Studies II", *ABJ.* 11. 188 ff.

102 Add "Da Dn Dr" to the list of MSS. reading द्वेषदी Cf B 2 72 3. See also Winternitz, *Indol. Prag.* 1. 67, and Sukthankar, "Epic Studies II", *ABJ.* 11. 171. Cf further B, 3. 293, 2.

103-4 The stanzas are cited (with v. l.) in the S'aradā codex, at the end, in the colophon of its Sabha.

135 ^{cd} Cf. Ruben, *Acta Orient* 8. 251; and Sukthankar, "Epic Studies III", *ABJ.* 11. 277 ff. — In the v. l. of 135^{cd}, for "D (except D₂ 14)" read "D (except D₂, for D₁ see above)".

149 ^a) = 14^a.

159 ^a) In the footnotes, after "असिन्पर्वणि" and "असिन्पर्वणि", add "कीर्तिता (or ता)".

177 शोकाग्र = शोकसंहरा (Dev).

235 Cf. Vayu I. 200, and Padma 5. 2. 51.— 186* = (var.) 1. 56 21.

Towards the end of his comment on adhy 2, Dev. cites the foll mnemonic stanzas:

ईतो न विद्वत्सि कर्षवर्षि रित्तिरिपि
ख्यातं समा नैव भिरष्टमिष्टयुक्ते १।

आरष्यकं ननु विराट्कथा चतुर्भिः
१३ कर्षिकेर्देवभिरष्टमनामनन्ति ॥ २

भीष्म तु र्षभभिरष्टो युष्मर्षैस्त्रिदे
२३ केन वर्षीयमं शक्यकथा चतुर्भिः ४।

सोतं ३ भिरिस्तदनु र्षभभिरष्टनामं
शास्त्रित्तुर्भिरिस्तुनामनमेवकेन ॥ २

द्वौभ्यामुत्तान्ति एवनेषमनामनाह्व-
नाहुर्षिर्मुत्तलपर्वै र्षभकेर्देव ॥

२३ केवचो २ गमननाकगदी २ द्याभ्या
ययो हरेति कृता १०० शतपर्वैस्त्रया ॥ ३

These stanzas are also cited (with slight v l) in the comm. of Arj

3

This adhy. (with the exception of the As'vin hymn) has been edited by Bohltang in his *Sanskrit-Chrestomathie* (revised ed. by Garbe Leipzig, 1909), with collations of two Berlin MSS, No. 392 and 401 of Weber's Catalogue. — Cf. also W. Forzng's translation of this adhy. in *Das Schlangengopfer* (Ind. Erzähler, Bd. 15 = Die wichtigsten Erzählungen des Mbh, Bd II)

38 Cf. Weller, *ZII* 7. 92

60 For the metre of the As'vin hymn, of Weller, *loc cit*

66, 70 For the interpolations 195*, 196*, cf. Weller, *ZII* 7. 94.

86 Perhaps the spelling Utanka (of Bengal MSS. and the Cal ed) or Udañka (of the Southern rec.) is to be preferred in view of 1. 46 25 अल चपेहृत्तुल (— — — | — — —), where उलत्तुल is distinctly harsh, while उदत्तुल or उदत्तुल would give a better line (*pathya*).

94 = (var.) Manu 2 111 (v l. अपर्णेन च व प्राद for 94*, and अ for च in 94^a)

138 For 204*, 205*, of K 14 58 30 ff. (particularly 34, 36-39)

150 ^a) In the footnotes, for "वृद् वै" read "वृद् वै"

164 The correct reading मनागति मया न यत (^a lect. diff.) was already given by Bohltang in his *Chrestomathie* (p 63)

179 ^a) Cf. Weller, *ZII* 7. 92

185 ^b) = (var.) 1. 46 36^a.

5

6 216* contradicts 1 60 40:

महापो हृदयं निरुत्त नि सुतो अनाद्यन्मय ॥

26 With regard to the MSS containing 220*, it should be remembered that T's G's s are conflated

MSS, contaminated from some Northern source, of Sukthankar, "Epic Studies III", *ABJ* 11, 269 ff. — The passage is actually missing in Ko 3 & D; T; G; s & M, and is unquestionably an interpolation, *contra*, Winternitz, *Ind Ant* 27, 126, who regards the omission as due to scribe's negligence. That there was nothing more of Agni's speech in that adhy after stanza 26, is plainly shown by the form in which Agni's curt answer has been effectively expressed श्रीरित्तामनीच्छते. The point of this answer appears in the next adhy, in Bhrgu's own words (1 6 9)

वेनासि रक्षसे तसे वधितेह विदीयेने ।

न हि त्वां वेद तद्रक्षो मद्रथ्यां चारुहासिनीम् ॥

The Rakshas suspected (1 5 22) that she was Bhrgu's wife, and wanted Agni merely to confirm the surmise. The little story appears completely distorted in the Vulgate, owing to the attempt made to interpolate into it an element of casuistic discussion, converting it into a moralistic parable.

6

8 In the footnotes, for "fol 10*" read "fol 10 a"

7

10 *) The reading देवतानां, which is documented directly by K1 B G; M; s with many D MSS, and indirectly by Dn; G; M; s, is perhaps to be preferred to the text reading विद्वानां, which may be a fanciful innovation.

25 Add "Dn" to the list of MSS (B; s D; s-), which has 222* after 25 — For 222*, of Winternitz, *Ind Ant* 27 (1898) 126

8

Böhtlingk's *Sanskrit-Chrestomathie* (Leipzig, 1909²) contains collations of two Berlin MSS already mentioned for adhy 8-11, edited there by him. — Cf also the Appendices to Porzig's translation of the Ruru episode (*Das Schlangengift*)

9

5 For 233*, of Sukthankar, 'Epic Studies III', *ABJ* 11 263. Also Weller *ZII* 7, 92

10 भविष्ये-भविष्यपुराणे (Dev)।

13

10 In line 2 of 250*, for "यत् साययुद्धे" read "यत्साययुद्धे" (cf 1 41. 1). The phrase recurs at B 12 262 44^d.

34 In the list of MSS which has 37^a after 255*, for "D (except D; s)" read "D; s &". — For 255*, of Winternitz, *Ind Ant* 27 (1898) 126

Colophon. The Southern recension, in beginning a fresh count of adhy. with the *Āstikaparvan* (see the details of the Southern colophons on p 116), seems to have preserved a valuable reminiscence of the time when the epic began with the *Āstikaparvan* (of मन्वादि भारत केविद्यास्तीकादि तथापरे 1 1 50), to which then the first twelve adhy (of this ed) appear to have been gradually added.

14

The story of Kadra and Vinata has been partly edited by Böhtlingk in his *Sanskrit Chrestomathie*. The Notes contain collations of two Berlin MSS already mentioned (see above, adhy. 3 and 8) — The Appendices to W. Porzig's translation of the *Āstika* episode, cited above, contain collations of the ed and some valuable text-critical remarks.

15

9 उदित्-उदित (Dev)

16

Stanzas 18-35, 37-40, recur (almost *verbatim*) in *Matsyap* 249 69-82, 250 1-4, 251 5-8 (*Ānanda's* rama ed.) See notes on the next adhy also — The Mañj (1 103f) mentions the same seven jewels (Soma, S; r, Sura, Turaga, Kaustubha, Dhanvantari, and Amrita) mentioned in 33-37

17

The whole of this adhy recurs (almost *verbatim*) in *Matsyap* 251 9-36. The *Purāṇa* has a certain number of readings in this passage, agreeing with S, which seem to be better than the text readings. Is there secondary interrelationship between S and *Matsyap*, or has S (and the *Matsyap*) here preserved the original readings, which are corrupted in N1

19

6 Dev.: निषधयदसिदिति निषधयन् (v.l. of च नयन्).

20

1 In the stimulating article entitled "L'eposio di Kadrū e di Vinatā nell'edizione critica del Mahābhārata" (Traduzioni di epica indiana II) published in the Ascoli Memorial Volume, *Silloge Linguistica* (Torino 1930), F. Belloni-Lilippi has sought to prove, with much probability, on *intrinsic* evidence, that passage No. 13 of App. I, which is missing in K₁ N̄ B T G s M (being found only in Ko 2-4 V₁ marg. D, and in the 4 *conflated* Grantha MSS G₁ s s) is, in fact, an interpolation; that the lacuna in the MSS, in which the passage is missing, is only apparent; and that the *textus simplicior* (which agrees with the constituted text) is quite in order. — For G₁ s s, see Sukthankar, "Epic Studies III" *ABI*. 11. 269 ff.

2 *) Hypermetric! Hence the variants. Text as in Ko-s N̄s Ds T G₁-s M.

8 For 297*, 298* (and also 301* further on), cf. Winternitz, *Ind Ant* 27 (1898) 128.

21

1 Cf. Winternitz, *Ind Ant* 27 (1898) 128.

4 *)=(var) 1 19 5*. — In the footnotes, for "Suparnādhyaḡa, 5. 2, read "Suparnadhyaḡa 7. 2".

23

4 *) This is the reading of Ko G₁ s s M. I conjecture that the original reading was probably उपविप्रक्षितिवाक्याद (hypermetric!), since all other groups contain the adverb of comparison (एव)

6 *) In the footnotes, in "Da D (except D₁-s)", delete "Da".

11 *)=B 3 180 10* Cf Charpentier, *OLZ* 1930 1039

24

4 The interesting maxim, 314* (युद्धे सर्वभूतानं ब्राह्मणं परिकीर्तितं), which is faithfully transmitted in all old printed ed (as well as in many new) was found only in N̄ B₁! The ed have all copied the line probably from the *editio princeps*!

25

7 For a discussion of the interpolations 324*, 326*, 327* and of the position of G₁ s s, cf. Ruben, *Acta Orient.*, 8 249 ff, and Sukthankar, "Epic Studies III", *ABI* 11 269 ff.

28 *) In the footnotes, for "G₁-s" read "G₁-s". — Before "K (except K₁)", add "— 4)".

26

For stanzas 1-3, cf. Ruben, *Acta Orient.*, 8 255 ff, and Sukthankar, "Epic Studies III", *ABI* 11 279 ff 42 *) In the footnotes, for "D (except D₁)" read "D (except D₁ s)".

28

14 *) In regard to विधिना in 15*, the reading व्यधिपद् (given in footnotes) is perhaps to be preferred, against MS evidence, to व्यधिपद् of the text

19 The omission of 19^{ab} in S₁ K₁ s supports rather the S sequence, in which 18^{ab} and 19^{ab} are contiguous, the omission in S₁ K₁ s being then haplographic. If that be so, the S sequence of stanzas must be regarded as the original one

29

23 *) In regard to 1 30 7*, perhaps the reading आनलत्प (for अनलत्प of the text) is to be preferred

30

2 *)=B 5 168 31^{ab}

31

The list of the Nagas given here should be compared with a longer list given in Udyoga 103 (Bom ed) with which our list has many names in common.

32

Bohtlingk has given collations of two Berlin MSS in the notes to his ed of this adhy in his *Sanskrit Chresthomathie*

Colophon The first adhy. no (43) which appears in the Sarada MS, is at the end of this adhy., it is, inexplicably, already (43-32-) 11 adhy in advance of our enumeration! The other adhy numbers in the colophons of this adhy are (in N

MSS) 29, 33, 34, 36, and (in S MISS) 19, 20, 21. that is, all below 36!

34

6 Dev वीक्ष्णास्तीक्ष्णा इति नामा इति चेप ।

36

8 The story of Parksit has been ed by Böhtlingk in his *Sanskrit Chresthomathie*. The notes contain collations of two Berlin MSS

12 *) The wrong reading पयन्नेप सत* has crept into the text through oversight. Substitute for it पयन्नेपसत*, the reading of Śi K G 1 s s M1-4

22 Adopt the reading पयिवान् (for इयिवान्), which is better documented than the text reading

37

26 For line 10 of 403*, cf Hopkins, *JAOS* 11 256

38

9 *) = B 3 29 43**.

25 In the footnotes, before 'Ks वृत्तुभयाप्राज्ञा', add " — ")'

41

Böhtlingk has given collations of two Berlin MSS in the notes to his ed of adhy 41-44, in his *Sanskrit Chresthomathie* (Leipzig 1909*)

22 *) The text reading यत् (based on Śi K1-4 B1 s D1 s 1 T G s M1 s) is perhaps only a mislection, the reading यद् (which is equally well supported) seems preferable

43

2 In 419*, noteworthy is the (prose) direction कपिस्ववाच (resp कपि), because the usual reference in this section reads जरल्कास्ववाच (resp जरल्कास्व)! — For line 3, cf 7 f below

46

10 427* = 1 37 13**

25 For वृत्तवृत्त, see above the note on 1 3 86 — In the v l of 430*, for Nilp सत*, read "Nilp संदत"

26 It is not impossible that stanzas 26-32 which are missing in Śi K (except K4) Śi s G s M1 s are also an interpolation! They appear to have crept

into the Southern MSS TG (except Gs) M (except M1 s) by contamination from some late Northern source. Here again, perhaps, the Kas'miri MSS, should have been followed!

34 The remark दुर्प्रेरित्वादिति etc in the v. l of 431* is no part of the comm of Nil (as erroneously stated in the footnotes), it is only a gloss by the editors (of the Bombay ed), which was mistaken for a remark by Nil

47

9 *) In the footnotes, read 'नक्षत्रिद्' for 'यक्षत्रिद्'

50

2 In the footnotes, for 'reads', substitute 'read', and for 'Gs यथातय', read 'Gs यथातय'.

53

6 The (corrupt) excerpt in the footnotes from the comm of Dev should be read thus गं चक्र चात्रा उक्षो र्याद्रक्ष मन्ने समय इति यावत् ।

34 *) Perhaps the reading कथ्यति (for यज्ञत of the text) is on the whole to be preferred, in the sense (कथ्यमाने) given by Dev & Arj. The reading सर्वैरक्षमणीनिमां of the printed editions was not found in any MS! The reading of Nil is as in text!!

54

10 *) Hypermetric!

55

8 Add, in the constituted text, a wavy line below the letters अ स्र सोवत् of 8^s, and below the whole of 8^{sd} (since S has a v l which is equally valid)

11 *) = (var) l 119 35

56

19 **) Recurs at B 5 136 18 there applied to the episode Vidulaputrānāsana, which shows that Jaya is a generic name applicable to different works and not a specific name of the Mbh at all, as believed by some writers — This and several of the full stanzas recur in the last chapter of the epic (often with minor v l)

57

11 *) Cf 1 58 19**

- 21 *) दास(† read दास)रूपेण—ऋषयवताररूपेण (Dev)
 38 In line 2 of 513*, read "पुनाये" for "पुनाये"
 49 *) In the footnotes, for "N₁ V₁ Dns" read
 'N₁ V₁ Dns .

102-3 For the readings of the names, of 1
 90 82

59

12 = (var) Bṛhaddevatā 5 144 (v 1 दनायु for
 अनायु, विषा for प्रावा वरिदा for अरिदा, सुरभिर्विनता for
 विनता वरिषा) It should not be supposed that the
 Bṛhaddevatā stanza is necessarily the original of
 our stanza

25 *) For the v 1 of this pada given in the
 footnotes substitute G₁ कौपय* (for क्रापय*) N (Śi
 missing) कुपट कपट* (N₁ कुपट पटक*, N₂ कपटा कपटा*),
 G₂ कुपदा कौपय*

47 There appears to have been some confusion
 in the original between the progeny of Prava (or
 Pradhā) and Aristā For 47*, MSS point to the
 reading प्रावायुत महामाया, which has been adopted in
 the text and which was probably the original
 reading But the progeny allotted here to Prava
 may be that of Arista who otherwise would be
 without progeny remaining *scholly unnamed* K
 MSS try to smuggle in Arista (or Varistā) in
 46 while the Grantha MSS bring her in at stanza
 47 On the whole the latter course seems the best
 We may adopt for 47* the reading of T₁ G₁-s
 अरिदायुत सुभाया, which itself is probably an old
 emendation!

54 The names of Asuras given in this adhy
 should be compared with those given in adhy
 61 with which the present adhy is intimately
 associated

60

3* In the footnotes, for 'B* MSS रीक्षे read B
 MSS 'रीक्षे'

61

57 *) In the footnotes for 'दानव , नाम व',
 and भूमिप read 'दानव , नाम व and 'भूमिप
 respectively, and finally, for 'दुर्जय read नामत

Colophon For the limits of the sub parvan
 Advāna avataraṇa of the remarks of Buhler (re

Bhāratamañjarī, which apply equally well to the
 constituted text) in *Ind Stud* 2 38 According to
 Dev also, the Ams Avataraṇa ends with this adhy !

62

2 In the lines 2 and 6 from the bottom of the
 left column of the footnotes and in line 6 from the
 top of the right column, for '1-19 read 1-16"
 — Further, the remarks (in lines 5 ff of the left
 hand column of the footnotes) with reference to M
 apply equally well to G₁ s In other words in G₁ s
 (as in M) adhy 61 is immediately followed by (the
 first occurrence of) 1 89 1-16, the passage occurring
 twice in G₁ s (as in M) once immediately before,
 and again immediately after the Yayāti episode
 The repetition in G₁ s M may prove to be a factor
 of considerable text-critical importance though it is
 difficult to evaluate and interpret it precisely just
 at present

3 In an Appendix to his translation of the
 Sakuntala episode (*Liebesgeschichten De wich-
 tigsten Erzählungen des Mbh, Bd I = Ind Erzäh-
 ler, Bd XII*) W Porzig has given collations of
 three Berlin MSS (Chambers 570 and 527, and ms
 orient fol 32f) Another Appendix contains some
 text-critical observations which may be profitably
 studied in the light of the critical apparatus of this
 ed — D van Hinloopen Labberton *JRAS* 1913
 11-19 has given an English translation of the Jav
 version

4 Belloni Filippi *Giornale della Soc As Ital*
 (NS) 2 135 140 has discussed the readings of the
 constituted text of adhy 62-69 giving at the same
 time the collations of the Padma Purāna version
 (3 1-5) of the Sakuntala episode

10 *) 1 102 2* (q v) The reading सन्वति of
 Cd given in the footnotes stands probably for
 मदवति Cf also Belloni Filippi *op cit* p 137 —
 Dev वसुधवी धनवती भूमिर्वसुधवीति पुनरुक्त्वदामासोऽनकारः ।

14 *) Dev धर्मैर्दरेन्द्रियायै पुन पुनरुक्त्वाति समीरे
 कुर्वन् नाविदित्वा नाप्याभिविदत्वा विदितम् ।

63

18 *) For *Larpaya* (a kind of spear) of Belloni
 Filippi *op cit* p 137

64

2 इरिण् = ऊपरं (Dev.).

8 *) Cf. Belloni-Filippi, *loc. cit.*

65

34 Dev.: अतिक्रुद्धः प्रतिपत्तसर्वैस्त्वयः ।

66

12 *) Cf. Belloni-Filippi, *loc. cit.*

67

4 = 1. 161. 13.

11-12 11^{ca}-12^{ca} = (var.) B. 13. 44. 9.23 In the footnotes, delete "(T₂ G₁-s after 24)".24 Delete the entire passage: " — After 24, T₂ G₁-s...of. v. 1. 23".

30 *) In regard to निपाय of S, the reading of K D₂ निपाय कानकं त्व (a *lect. diff.*) seems preferable and should be adopted; the reading of the Vulgate निनिपाय त्तो भार् is probably only an emendation, the substitution of an easy reading.

68

6 In the note (p. 303) enclosed within square brackets for "encepted" read "excerpted".

9 In the footnotes, for "61 lines" read "62 lines".

14 For 632*, cf. Porzig, *op. cit.* p. 143 (note on stanza 3003 of the Cal. ed.).

26 = B. 5. 42. 37.

27 *) Adopt the reading त्रसन्निवे, which is slightly better than the text reading; त्रस of the text appears to have been influenced by वे in the previous line (correction communicated by Edgerton, privately).

31 *) Add "Dn" to the list of MSS. which read विपात".

63 *) Cf. Charpentier, *OLL.* 1932. 278.

69

1 Cf. Charpentier, *OLL.* 1932. 279.

7 त्तर् = अर्त्त (Dev.).

26 Dev.: त्वाद्ये आरमणे मम मासि संगतम् ।

29-30 Recur (with v. 1.) at 1. 90. 31-32, and in many Purāṇas. Cf. Kirfel, *Purāṇa Pañcalakṣaṇa*, p. 539 (where it occurs with the same v. 1.). The

reading (of many S and a few N MSS.) माता भक्ता (with transposition) seems preferable, and might be adopted.

70

Cf. Matsyap. 24. 55-71, which also contains a summary of the Yayāti episode.

28 विपवाससि = जावाय (Dev.).

44 For 693*, cf. Kirfel, *op. cit.* pp. 392, 396. Cf. also Porzig, *Liebesgeschichten* (Ind. Erzähler, Bd. XII), p. 110: "Diese genealogische Sage muss dann einmal, wie so viele alte Sagen und Märchen in den Brāhmanas, im Sinne der asketischen Moral umgebogen worden sein, wobei nun eine gāthā über die Eitelkeit der Welt zum eigentlichen Höhepunkt wurde".

46 For 695*, cf. Kirfel, *op. cit.* p. 397 (stanza 37).

71

I For reference to the Purāṇic versions of the Yayāti episode (besides the Matsyap.), cf. Kirfel, *op. cit.*, pp. 387 ff. — Cf. also Gaya Prasad Dixit, "The story of Yayāti as found in the Mahābhārata and in the Matsyapurāṇa: a textual comparison", *Proc. and Trans. of the Fyūh Ind. Orient. Conf.* (Lahore 1930), 1. 721 ff. — The Appendix to the German translation of the episode by W. Porzig (*op. cit.*) contains some textual observations which may be profitably studied in the light of the critical apparatus of this ed. — Another appendix of the same work gives collations of three Berlin MSS. (Chambers 570, 527, and ms. or. fol. 324) for the Yayāti episode.

24 अनुपायमाना = अनुभवदायनी (Dev.).

73

12 समुच्चयः = अर्द्धकारः (Dev.).

23 It may be noted that 731* and 735* (which mention the arrival of Ghūrnikā) were found in only one of the six MSS. collated for the Anandā'srama ed. (p. 51) of the Matsyapurāṇa!

74

I For this and the foll. stanzas, cf. Franke, "Jātaka-Mahābhārata-Parallelen", *WZKM.* 20 (1906), 323, 357f.

75

15 768* = 1 107 32 — संघटीनी = धानी (Dev.).

78

23 *) The reading सुर्ष (for वरित) of the printed ed in this hypermetric pāda was not found in any MS hitherto consulted!

79

5-6 For 824* and 826*, cf Kirfel, *op cit* pp 387 (stanza 26), 388 (stanza 29)

18 829* is missing even in the Purānic parallels! See Kirfel, *op cit* p 390 Cf this passage with lines 15-17 of 830*

80

8 For 838*, cf Kirfel, *op cit* p 392 (stanza 63).

9 For 840*, cf Porzig, *op cit* p 112, and Kirfel, *op cit* p 396 (stanzas 89 ff)

82

6-8 = (var) B 12 299 15, 16, 8, see next note

— Dev सखती अकल्याणी दिव्यमिति यावत्

11 Recurs (with the same v I ना for वा) at B 12 299 9, see previous note

85

19 विवशा = संदेह (Dev)

24 = B 5 33 73

87

5 This stanza, which seems to make a fresh beginning to the conversation between Yayāti and his grandsons seems to link up directly with the end of adhy 83, the intervening eschatological discourse between Yayāti and Astaka which is in part most obscure and incoherent, and so clumsily worded as to be almost unintelligible, has all the appearance of being an old interpolation, cf Holtzmann *Das Mahabharata* 2 28 See adhy 88 where Astaka again asks Yayāti who he is and compare Yayāti's reply (stanza 21) with l 84 1 In the original story, the grandsons Astaka and others offer their merit to Yayāti of course without knowing that their strange visitor is their maternal grandsire Yayāti — Stanzas 6-7 repeat

partly what has been said above in adhy 84 in a slightly different form

12 ^{ed}) Of 17^{ed} below, and 1.88 4^{ed}

88

12 Passage No 52 of App I is inas in Di ^{ed} suppl fol

19 Dev रोरिकावायैमहती निषेधो यत्न स होनिषेध

21 प्रकार = प्रवट (Dev)

89

1 Like M, G: repeat stanzas 1-16 of this adhy, reading the passage both before and after its Yayāti episode See the note on 1 62 2 above (p 990)

16 Like Me-s, the two occurrences of the adhy in G: s have separate colophons and separate numbers (10 and 30 respectively)

90

The two genealogies (adhy 89-90) differ the first having many names as in Puranas but probably corrupt in places, and the second omitting Rau drās va and Rcoyu, but inserting a group of ten kings (Sārvabhauma, Jayatsena and so on) between Abanryāti and Matināra For a discussion of the comparative reliability of the divergent accounts see Fargiter *Ancient Ind Hist Trad* pp 110 ff, and Pradhan *Chronology of Ancient Ind*, pp 63 ff

92

7 वक्तव्या = विवादयोग्या (Dev)

24 In the footnotes for '27 lines read, '28 lines

93

14 For 953*, cf 1 165 13^{ed} and v 1

94

39 With lines 1 and 3 of 974*, cf 19^{ed} and 20^{ed} of the same adhy

96

6 Of the Northern Mbh editions the interpolation 998* is actually found in Ganpat Kri shna's ed (Bombay, Śaka 1799), Liles ed. (Wal, Śaka 1818), Gopal Narayan's ed (Bombay 1913),

Chitrashala ed (Poona 1929), O V. Vaidya's ed (Bombay 1932), — all of which ed have copied, blindly and uncritically, one from the other! As has been pointed out in the footnotes, the passage is wanting even in MSS of Nil.

53 In the footnotes, for "129 lines" read '125 lines'.

98

6 For the Puranic versions of the story of Mamata and Dirghatasas, see Kirfel, *Purana Pañcalaksapa*, pp 526 ff

13 It is worth noting that the addl passage 1030* (which is ins only in K₂ & N₂ B D) is not found even in the Puranic versions, cf Kirfel, *op cit*, p 527

17 For 1038*, cf the Puranic version (Kirfel, *op cit* p 527 f), which is more explicit

31 The Puranas have a slightly different version, cf Kirfel, *op cit* p 530

32 B₁ D₁ D₂ s om 32^{ab} (and not 32, as erroneously stated in the footnotes) Moreover, in consequence of that, 1042* is ins in these MSS not after 32^{ab} (as implied in the footnotes) but after 31 — For 1042*, cf the Puranic versions (Kirfel *op cit* p 531)

99

8 After 8, almost all our modern ed (the Cal ed is again an honourable exception!) ins a line एक जन्म कुल मद्यमलि दासपुत्रेणम्, which is not found in any Northern MS hitherto collated and which is but a v l of the Southern interpolation 1048*!

43 Line 1 of 1067* = (var) 1 100 10^{ab}.

100

19 1080* = (var) 1 100 7^{ab}

30 Lines 1-2 of 1088* = (var) 1 102 1

101

N B Utgkar, *Proc. and Trans of the Second Orient Conf* (Calcutta 1923), pp 221 ff, has made a comparative study of the various versions of the An-Māṇḍavya story, giving reasons for the priority of the Mbh. version.

102

2 ^a) = 1. 62 10^a (with the same v, l)

104

4-7 Cf 1 113 32 ff

11 In the footnotes, add, at the beginning, "S om 11^{ab}"

107

A part of this adhy has been edited by Böhtlingk in his *Sanskrit Chrestomathie* The notes give collation of two Berlin MSS

8 In line 6 of 1135*, for "द" read "द्व"

108

16 ^{ab}) For the reading of this line, cf the corresponding line of the Northern interpolation given as passage No 41 of App I — ससर्गविषा 18 mentioned again in B 12 230 19

ससर्गविषाकुशलसप्तसप्त पृथि 1

109

9 Dev वृजङ्ग इति पाठे तु वृद्धिरूपेणाग्नेन रदितेनन्वय ।

110

7 The stanzas 7-10, 12^{ab}, 13-19, 30-35 recur (with v l) in Śānti 9 (Bomb ed) The important variants are given here for ready reference — 7 = (var) B 12 9 12 [v l — ^a] अपमित्ये कलेवरम्]

8 = (var) ibid 13 [v l — ^a] पद्मिणि समनि चक्र]

9 = (var) ibid 14 [v l — ^a] निर्गमो भूत्वा (for निर्गमस्तारो)]

10 = (var) ibid 17 [v l — ^a] सर्वैर्द्रियसुसंयत]

12 ^{ab}) = (var) ibid 23^{ab} [v l — ^a] श्रीमप द्वे च पञ्च वा]

13 = (var) ibid 21, which reads

अद्य वा स्तुतु वा भोज्य पूर्वलयित जगद्विदि ।

अन्वेषि चर्हलाममलाग्ने सप्त पूरयन् ॥

— 1164^{ab} = (var) ibid 24^{ab} [v l सति (for यदि)].

14 = (var) ibid 25 [v l चित्तदम् (for मन्वाचम्)]

15 = (var) ibid 24^{ab}-25^{ab}

16 = (var) ibid 26 [v l — ^a] समभिलन्व (for समतिक्रम) — ^a) विमेषारिष्य]

17 = (var) ibid 27 [v l — ^a] वेपु निलगसकश्च. — ^a) अपरिल्लजत्कश्च]

18 =(var.) *ibid.* 28 [v. l.: — ^a] विमुक्तः सर्व-
सङ्घेभ्यः].

19 =(var.) *ibid.* 37^{ab} [v. l.: — ^a] धृत्वा (for
वृत्वा). — ^a) संस्वाप (for संघार^a)].

30 =(var.) *ibid.* 4 [v. l.: — ^a] हित्वा श्राम्य-
मुजाचारः. — ^b) अरण्ये (for वल्कली). — ^c) मृगैः सह (for
महावने)].

31 =(var.) *ibid.* 5 [v. l.: — ^a] जुहानोऽभि
यथाकालं].

32 =(var.) *ibid.* 6 [v. l.: — ^b] "अमशमः. — ^a)
विधिदृष्टेन (for दुश्चरेणैर्दं)].

33 =*ibid.* 10.

34 =(var.) *ibid.* 9 [v. l.: — ^a] आचरिष्यामि
(for आचरजाद्)].

35 =(var.) *ibid.* 11 [v. l.: — ^{ad}] सेवमानः
प्रदीक्षिष्ये देवसास्य समापनम्].

113

32 =(var.) l. 104. 4.

33 ^{aa})=*ibid.* 5^{aa}. — ^{ad})=(var.) *ibid.* 5^{ad}.

114

31 Dev. cites कुरुक्ष्म (=कुरुविहं) as in text!

116

13 ^{ad}) In the footnotes, before "बुक्रोर" add "S".
The line-reading given in the footnotes is that
of S.

117

24 ^{aa}) In the footnotes, for "respectively" read
"respectively".

30 ^a) Here two *bodies* (शरीरे) are mentioned,
though only just above and in the previous chapter
it was narrated that the bodies had been cremated;
cf. Hopkins, *Ruling Caste*, p. 172 (footnote), and
Meyer, *Sexual Life*, p. 286 (footnote 2).

119

6 Cited (as by Mahārṣi Vyāsa) in Ānanda-
vardhana's Dhvanyāloka (ed. Kāvyaśālā), p. 155
(v. l. "दिवसा for "दिवसाः).

16 Dev.: काकनिष्ठा (or ली)वने श्रीशिविसेषे ।

35 Stanzas 35-40 =(var.) B. 3. 12. 80-85 (7. v.).

43 In the footnotes, for "after 43", read "after
43:":

122

1 =(var.) l. 154. 14.

9 =(var.) *ibid.* 15.

11 1353* =(var.) line 4 of 1375*.

37 =l. 154. 15.

Colophon. In the footnotes pertaining to the
colophon (in line 3 of the para) for "49" read "47".

125

6 ^d) "निमलनं, which is documented by Śi K and
a number of other MSS. of different versions, should
have been adopted in the text.

126

34 Dev.: तन्कुलीनः तेषां रासां कुले भवन् ।

128

In the long explanatory note (p. 574) between
adhy. 128 and 129, it has been stated that the
Kapi(h)kanṭhi is wholly ignored in the Telugu
adaptation of the Mbh. by Nannaya Bhaṭṭa. That
is an error; Nannaya clearly refers to this passage;
but there remains plenty of evidence to make us
suspect the adhy., besides its omission in K.

130

1 For "N" in line 1 of the footnotes, read "N".
In the sequel, in very many cases, the
discritical sign of Ñ has unfortunately come out
only faintly or even broken off completely, in many
copies, in the course of printing. The context
generally shows whether one has to read N or Ñ.

133

18 At the end of the footnote pertaining to this
stanza, for "(probably, 1458*)", read "(probably,
1457*)".

137

16 In the footnotes (p. 597), for "S (except
G. 2)" read "S".

138

Colophon (p. 602). In the footnotes, for "जयत्" ^a
read "जयत्".

139

Bopp's ed. of the *Hidimbavadhā* included in *Ardschuna's Reise zu Indra's Himmel* (Berlin 1824) was, unfortunately, not accessible for consultation.

143

1 At the beginning of the footnote (p. 615), before "(M om. lines 3, 6)" add "S", which has dropped out.

10 At the end of the footnote, add a square bracket ( ]) after "(for वत्)", concluding the v. l. of 1556*.

26 In the footnotes, for "lieu" read "lien". Delete: "and a colophon ... which S om.".

144

In the tabular conspectus at the end of this adhy. (p. 624), in the left-hand column, delete the word "Colophon", which occurs below the figures "19-20". See last note.

145

14 ^{ab})=(var.) l. 150. 13^{ad}.

150

1 In the footnotes for "Ds" read "D_s", in line 5 of the para.

13 ^{ad})=(var.) l. 145. 14^{ab}. — 1642*=(var.) *ibid.* 14^{ad}.

151

8 For examples of Word Haplogy in the *R̥gveda*, cf. Geldner, "Worthaplogie im *R̥gveda*", in *Festgabe Kaegi* (1919).

156

Delete the para (marked by ~~157~~) at the very end of the footnotes pertaining to this adhy. (p. 662). The add. adhy. mentioned here is ins. in S (except G_s) *not* after adhy. 156, but after adhy. 157.

157

G This amusing and popular little story occurs (with v. l.) twice in the course of the *Ādi* in the N recension (here and in adhy. 189), and three times in the S recension! — The repetition of adhy. 175 in S after adhy. 157 may prove to be a factor of great text-critical importance. It will be noticed

that it occurs in S *just before and just after* the episode of the encounter of the Pāpḍavas with the Gandharva Citraratha (alias Aṅgāraraṅga), containing the stories (*upākhyānas*) Tāpatya, Vāsistha and Aurva; and, therefore, it may prove to be a reminiscence of the interpolation of the entire Citraratha episode. — For the text of the repeated passage see App. I, No. 96.

158

13 According to Dev., Vākā (or Rākā) is the name of a river.

24 *) Adopt the Southern spelling विनीपिका, which is more correct.

173

Colophon. For the limits of the Citraratha-parvan, cf. Buhler, *Ind. Stud.* 2, 38.

175

In the para (marked by ~~175~~) at the beginning of the footnotes (p. 713), for "adhy. 156" read "adhy. 157".

1 देवमदोक्तवः = स्ववदः (Dev.).

19 The (inorganic) third line 1805*, which occurs in only 3 of the MSS. collated, has proved to be very popular, and is found in almost all the older printed ed. except the Cal. I

180

16 In the footnotes, for the serial no. "1860*", read "1860*".

192

7 For the reading परोचन- (for पुरोचन-) of Śi K_s, cf. v. l. l. 132. 2.

17 With the first line of 1945*, cf. the last line of 1947*.

24 Almost all the old ed. (except the Cal. ed.) contain the spurious (inorganic) line 1957*, which is a Southern interpolation, lacking even in Nil. MSS.!

201

Bopp's ed. of the *Sundopasundopākhyāna* (Gild. Bibl. 97) was, unfortunately, not available for consultation.

205

For the translation of the Arjunavanavāsa in his *Liebesgeschichten* (Die wichtigsten Erzählungen des Mbh., Bd. I = Ind. Erzähler, Bd. XII), W. Porzig had collated three Berlin MSS. (Chambers 570 and 527 and ms. orient. fol. 324), but his MSS. contained apparently no important variants.

206

2 चौश्याः = शुचयः (Dev.).

210

15 *) = l. 213. 3*.

212

2 ^a) In the footnotes, for "Some" read "some".

3 ^a) = l. 210. 15*.

213

21 In the footnotes (with reference to 2074*), after "D₁ (suppl. fol. sec. m.)" add "S".

61 Dev.: वासव उपासात् । वा = इव, as it is actually paraphrased in the other versions.

214

In the stanza (l. 214. 28) printed below the illustration facing p. 840, for कृष्णपाण्डवौ read पार्श्व-मायवौ (as in the constituted text).

215

2 ^a) Change the reading प्रयच्छताम् to प्रयच्छन्तम्, which suits the context better.

220

For the Śārṅgākopākhyāna, cf. E. Sieg, *Sagenstoffe des Rgveda*, pp. 44 ff., and especially p. 46. — Böhtlingk has given collations of two Berlin MSS. for the story of Mandapāla edited by him in his *Sanskrit Chresthomathie* (Leipzig 1909²).

224

19 ^a) In the reading of Ś: K₁ B₂ etc. for "मान्त्व" etc. read "मानाम्" etc.

अग्निहोत्रे च धर्मो च दमे च सततं रता ।
 अलभद्गतमी पुत्रमश्वत्थामानमेव च ॥ १२
 स जातमात्रो व्यनदद्यथैवोच्चैःश्रवा हयः ।
 तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतमन्तरिक्षस्थमब्रवीत् ॥ १३
 अश्वस्येवास्व यत्स्थाम नदतः प्रदिशो गतम् ।
 अश्वत्थामैव वालोऽयं तस्मान्नाशा भविष्यति ॥ १४

सुतेन तेन सुप्रीतो भारद्वाजस्ततोऽभवत् ।
 तत्रैव च वसन्धीमान्धुर्वेदपरोऽभवत् ॥ १५
 स शुश्राव महात्मानं जामदग्न्यं परंतपम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तदा राजन्दिरत्सन्तं वधु सर्वशः ॥ १६
 वनं तु प्रथितं रामं भारद्वाजस्तदाब्रवीत् ।
 आगतं विचकामं मां विद्धि द्रोणं द्विजर्षभम् ॥ १७

G. 1. 5124
K. 1. 140.

*न्यपद्यत. T₁ G₁-s अवित्त (G₁ 'त्तो' महायशाः.
 12 *) Śi K₁.s D₁ वेदे (for चर्म). — *) N₁ शमे;
 T₁ G₁ यमे. T₁ G₂.s नियतां; G₁ निरत्त. Śi K₁.s N₁s
 B₁.s D₁ G₁.s रता; K₀.s D₁ रतं; T₁ G₁-s सदा.
 — *) K₀ D₁ सालभद्; K₁-s लेभे च. B₁:गर्भं (for पुत्रं).
 — *) S अच्युतं (for एष च).
 13 *) G₁.s जातमात्र तु तं भूतं. — *) T₁ 'क्षगम'; T₂
 G₁.s 'रिक्षे तदाम'.
 14 *) K₁ G₁.s अश्वस्ये; K₄ अश्वयच्छास. Śi K
 (except K₀) D₁.s M₁.s यस्याम; T₀ G₁ यत्ताम (T₁ 'त्वानं').
 — *) K₁ मत्सतः; G₁ दिद्रक्ष (for नद्). — *) K₁ च;
 T₁ G₁.s हृति; G₁ अय (for पुष). Śi K₁.s D₁ transp.
 यालः and नाशा. K₀ लोकेभ्यं; T₁ G₁.s नाशा वै (for
 वालोऽयं). G₁ तेन (for तस्मात्). T₁ G₁.s प्रथयातोत्र
 महारथः (G₁ भविष्यति).
 15 *) T₁ G₁.s पुत्रेण. T₁ G₁.s अनेन (for तेन). Śi
 T₁ संप्रीतो. — *) K₀ B₁ T₁ G₁.s अर. Śi K₁.s N₁s
 T₁ G₁.s सदा; D₁ G₁ तथा. — *) Śi D₁ प्रवसन्; K₁ T₁
 G₁.s चावसद्.

16 *) K₁ शुश्राव च. Śi K₁ महाभागं. — *) K₂
 N₁.s B₁ 'तपः; N₁ D₁ 'तप; D₁ अनुत्तमं. — After 16^{ab},
 K₁ N₁ B D (except D₁; D₁.s marg. sec. m.) ins.:
 1340* सर्वज्ञानविदं विप्रं सर्वशास्त्रभूतं वरम् ।
 [N₁ B₁.s D₁ 'साक्षविदं. K₁ धर्मशास्त्रविदारदं.]
 — *) K₁ D₁ G₁ सर्वतः. — After 16, K₁ N B D (D₁
 om. lines 1-2, 7, 9-10) S (om. lines 7 and 10) ins.:
 1341* स रामस्य पशुर्वेदं दिव्याभ्यस्त्राणि चैव ह ।
 शुश्राव तेषु मनश्चक्रे नीतिज्ञाणे तथैव च ।
 ततः स प्रतिभिः शिष्यैस्सपोयुर्कर्महातपाः ।
 वृतः प्राचाग्महात्वाहुर्महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ।
 ततो महेन्द्रमासाय भारद्वाजो महातपाः ।
 क्षान्तं दान्तमभिरामपदयद्गुणानन्दनम् ।
 ततो द्रोणो वृतः शिष्यैस्सगम्यम् शृगृहदम् ।
 आचरन्वादात्मनो नाम जन्म चाद्रिसः पुले ।
 निवेद्य शिरसा भूमीं पादौ चैवाभ्यवाधयत् ।

[6]

तत्सर्वं सर्वमुत्पद्य वनं निगमिपुं तदा । [10]
 [(L. 1) K₁ चासकृत् (for चैव ह). S 'वेदे दिव्येषु
 विविधेषु च. — After line 1, G₁ ins.:
 1342* शस्त्रास्त्रेषु च निष्णातं श्रुत्वा तत्र समागतम् ।
 — (L. 2) G₁ शोष्यक्षेपु; G₁.s श्रुत्वात्मनो; G₁ दिव्यास्त्रेषु;
 M 'त्वास्त्रेषु. K₄ चाभ्यसनं (for सेतु भुजः). S मतिं (for
 मानः). K₁ 'क्षे सथानथ; S 'क्षेपु कौशलं (T₁ G₁ 'क्षे
 तदानथ). — (L. 3) K₁ ततः शिष्यैस्तु प्रतिभिः; S 'तः
 समानप्रतिभिः. — (L. 4) T₁ G₁ स महेंद्र वै; G₁ भरद्वाजो.
 T₁ G₁ द्रोणश्च (for महेन्द्रं). K₁ धरणीचरं; N₁ B₁ D₁
 D₁ पर्वतोत्तमं; S वसुधाधरं. — (L. 5) T₁ G₁-s महायथाः;
 T₂ G₁.s प्रतापयान्. — (L. 6) T₀ G₁ क्षत्रिणं तमभिरामं (T₁
 'मं तमनं धीरं; G₁ क्षत्रियमममं धीरं; G₁ 'मं तमनं धीरं).
 — (L. 7) K₁ 'व्येजान्मदग्न्यं समन्ययात्. — (L. 8) K₁
 संगम्य चा'; D₁ आचक्षवा'; D₁.s आचरन् चा'; D₁
 आचरन्वा'; S स रामाया'. K₄ T₁ G₁ M 'रसे; D₁ T₁ G₁
 'रसं. — (L. 9) S (except G₁ Me-s) 'पेशांगिरसो मू'.
 T₀ G₁ Ma.s अस्व; Me-s अपि (for चैव ह).]
 — S ins. after line 9 of 1341*: K₁ N B D, after 17
 (D₁, after line 8 of 1341*).

1343* तमप्रवीणमहात्मा स सर्वक्षत्रियमर्दनः ।
 स्वागतं ते द्विजश्चेदपि वदस्व मे ।
 एषमुक्तुत् रामेण भारद्वाजोऽवधीह्यः ।
 [(L. 1) G₁ ततो वसन्त. B₁ D₁ D₁.s महात्मानं; S
 महातेजाः ('जा or 'ज). D₁ क्षत्रियैः कुलमर्दनः; S क्षत्रहा
 विज (T₁ G₁-s द्विज)सत्तमः (G₁ Ma.s 'मं). — (L. 2) S
 स्वागतं कुशलं तेस्तु निमिच्छति महाश्रुते (G₁-s 'तपः).
 — Before line 3, T₁ G₁.s ins. येन'. — (L. 3) S स
 (for तु). N₁ ततः; G₁ सुतः (sup lin. वयः); G₁ द्विजः.]
 — In K₁ N B D (except D₁), 1343* is followed
 by 1345*.
 17 S om. 17^{ab} (G₁ om. 17). — For 17^{ab}, K₁ N
 B D (except D₁) subst. जामदग्न्यं महात्मानं भारद्वाजो-
 ष्वीदिदं, and thereafter ins.:
 1344* भरद्वाजास्समुत्पद्यं सथा स्वं मामनोनिजम् ।

राम उवाच ।

हेरण्यं मम यचान्यद्भुसु किञ्चन विद्यते ।
 ब्राह्मणेभ्यो मया दत्तं सर्वमेव तपोधन ॥ १८
 तथैवेयं धरा देवी सागरान्ता सपत्न्या ।
 कुश्यपाय मया दत्ता कृत्वा नगरमालिनी ॥ १९
 शरीरमात्रमेवाद्य मयेदमवशेषितम् ।
 अस्त्राणि च महार्हाणि शस्त्राणि विविधानि च ।
 घृणीष्व किं प्रयच्छामि तुभ्यं द्रोण वदाशु तत् ॥ २०

इति श्रीमद्भागवते आदिपर्वणि एकविंशत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १२१ ॥

द्रोण उवाच ।

अस्त्राणि मे समग्राणि संहाराणि भार्गव ।
 सप्रयोगरहस्यानि दातुमर्हस्यशेषतः ॥ २१
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रादादस्त्राणि भार्गव ।
 सरहस्यव्रतं चैव धनुर्वेदमशेषतः ॥ २२
 प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं कृतास्त्रो द्विजसत्तमः ।
 म्रियं सरसायं सुप्रीतो जगाम ह्रुपदं प्रति ॥ २३

[B₁ s D₂ s चेद्यान्; B₂ चैनन्, B₃ चेमान्; Da च मान्]
 — 18^a N̄ B Da Dn D₂ s ६ द्विजोत्तम (B₃ D₂ महामते);
 D₂ G₂ s ६ Ms₂ द्विजपंथ T₂ G₂ s सप्रसा यसुकाम (T₂
 'कामान्) मा वेपुमर्हसि सुव्रत (T₂ 'त) — After 17, K₄
 N̄ B Da Dn D₂ s ६ ins 1343*, which is followed by

1345* राम प्रहरता श्रेष्ठ दिस्तन्त विविध यसु ।

अह धमनन्त हि प्राथये विपुस्रत ।

— Thereafter K₄ repeats 17^{ad} (with v 1)

18 K₁ T G₁ ६-६ M om उवाच G₂ जामद्वय, G₂
 जामदग्नि — 18^b) Ko transp मम and यसु Ko s
 B₁ m D₂ किञ्चिन्न S हिरण्य पशवो रूप्य (T₁ G₁ 'वोप्यर्थ,
 Ms s 'यो रौप्य) K₂ S यचान्यद् (K₂ विद्यते, T₂ G₂ s
 यचापि) यसु किञ्चन, N̄ s Dn D₁ s यसु किञ्चिदिह स्थित
 — 18^c) Ś₁ B₂ Dn D₁ एतत् (for एव)

19^a) G₁ द्विजेष यसुधा दे, Ms s 'य यसुमती
 — 19^b) K₂ सपर्वता — 19^c) N̄ S वाद्य — 19^d) K₂ सर्वा
 (for कृत्वा) N̄ सागर

20^a) D₂ T₂ G₂ s 'नेवात्र — 20^b) N̄ s K₂ Dn D₁
 S (except T₂ G₂ s) मम (for मया) K₂ T₂ G₂ s एतद्
 (for इदम्) Ś₁ K₁ परिरक्षित (for अवशे) — 20^c) Ms s
 समग्राणि (for गदा) — After 20^{ad}, all MSS except
 Ś₁ Ko s D₂ s ins

1346* अस्त्राणि वा शरीर वा यरयत्तन्मयोद्यतम् ।

[N̄ s B₁ m s ६ Da D₁ वरमेतन्, B₁ धनमेतन् S
 मल्लश्चस्त्राणि वा पुन]

— After 1346* T₁ reads 23^{ab} repeating it in its
 proper place — 1) T₁ G₁ क्षिप्र, T₂ G₂ मह्य (for सुभय)
 Ko s N̄ s S वदस्व, K₂ s D₂ प्रवीहि (for वदा) S
 (except T₂ G₂ s) मा (for तत्)

21 K₁ S om उवाच, K₂ द्रोणाचार्य उ — 21^b) B₂

दास्त्रा* Ś₁ K₁ s ६ च (for मे) G₂ समग्राणि — 21^c) K₂
 भारत, N̄ s T₂ G₂ s सर्वत — After 21, B₁ ins a
 passage of 9 lines given in App I (No 74). — D₁
 (marg sec m) S ins. after 21 (T₂ marg, after 93)

1347* एतद्भुसु यस्मां हि सर्वेषा विप्रसत्तम ।

22 All MSS except K₂ N̄ s Dns D₂ T₂ G₂ s om
 वैरा उ*, K₂ T₂ G₂ s om उवाच — G₂ om 20^{ad}
 — 21^a) N₁ T₁ G₁ s Ms₂ 'हस्य व्रत, D₁ 'हस्यावित
 — 21^b) T₁ 'द विने'

23 T₁ reads 23^{ab} after 1346* (cf v 1 20),
 repeating it here — 21^a) N̄ s D₂ G₂ s च G₁ सु (for
 तु) Ko तत् (for तु तत्) — 21^b) N̄ s B₁ s T₁ G₁ M
 कृतासौ B₂ हि द्विजोत्तम (for द्विज) — 21^c) G₂ s 'म
 ह्रुपदामज — After 23 T₂ marg ins 1347*

Colophon om in T₂ G₂ — Major parvan G₁ ६
 M सभव* (for आदि) — Sub-parvan Ś₁ Ko s ६ N̄
 B₂ s Da Dn D₂ s T₁ सभव — Adhy names Ko
 द्रोणोत्पत्ति, K₂ द्रोणस्य दिव्यास्त्राणि, N₂ s द्रोणस्य भार्ग-
 वादस्त्राणां, M द्रोणास्त्रपरिमह — Adhy no (figures,
 words or both) B₁ 127, Dns 129, D₁ m 131, T₁
 123, G₁ s ६ ६ 74 G₂ M 73 — Śloka no Dns 63
 Dns 62 Dns 64, Ms 37 — Aggregate s loka १०
 Dns 5134

122

1 Ś₁ Ko s D₂ s S om उवाच (T₂ G₂ om the
 ref) — 1^a) S (G₁ sup ins) 'नामान्य (cf 33*) — 1^b)
 K₂ N̄ s B D (except D₂) पार्थिव रा; T₁ G₁ s Ms
 पुरुषपद्याग्र; G₁ Ms-२ पुरुषपद्याग्र; G₂ Ms पुरुषपद्याग्र — 1^c)

१२२

वैशंपायन उवाच ।

ततो ह्युपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् ।

अब्रवीत्पार्षत् राजन्सखायं विद्धि मामिति ॥ १

ह्युपद उवाच ।

अकृतेयं तव प्रज्ञा ब्रह्मन्नातिसमञ्जसी ।

यन्मां ब्रवीषि प्रसभं सखा तेऽहमिति द्विज ॥ २

न हि राज्ञामुदीर्णानामेवंभूतेर्नरैः कश्चित् ।

सख्यं भवति मन्दात्मश्चित्रया हीनैर्धनच्युतैः ॥ ३

सौहृदान्यपि जीर्यन्ते कालेन परिजीर्यताम् ।

सौहृदं मे त्वया ह्यासीत्पुत्रं सामर्थ्यगन्धनम् ॥ ४

न सख्यमजरं लोके जातु दृश्येत कश्चित् ।

कामो वेनं विहरति क्रोधधैर्यं प्रवृञ्चति ॥ ५

मैवं जीर्णमुपासिष्ठाः सख्यं नवमुपाङ्कुरु ।

आसीत्सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वया मेऽर्थनिगन्धनम् ॥ ६

न दरिद्रो धसुमतो नाविद्वान्विदुषः सखा ।

शूरस्य न सखा हीनः सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ ७

G-1 5142
B-1 131 0
K-1 141 0-33^d Ñs B₁ s Dn D₁ मामिह — After 1, all MSS except Ś₁ K_o-s ins1348^a दृष्टेवमुक्त्वा सख्या स प्रीतिपूर्वं जनेध्वर ।

भारद्वाजेन पाश्चात्यो नामुष्यत षषोऽस्य तत् ।

स क्रोधामर्षजिह्वधू कषायीकृतलोचन ।

पेश्यममदसपन्नो श्रेण राजाब्रवीदिदम् ।

[(L 1) D₁ पुत्रमुक्त्वा स सख्या वै Da प्रीतिवद्, T₂ G₁ s पाचाखाना D (except D₁ s s) नरेध्वर — (L 2) Ñ₁ s 'ज च, Me-s 'जोषि S (except G₂) पाचाल B₂ चषोर्धवत् S क्रोध(T₂ G₂ M₂ s रोपात्, G₂ रोप, M₂ s कोपात्)सरकलोचन — (L 3) S नामुष्यत वच सख्यु प्रीति(T₂ G₂ s श्रीला)पूर्वमुपाङ्कत् — (L 4) K₁ B D s 'समतो, T₁ G₁ s s M s स वै(G₂ s वै)धर्ममदोन्मत्त (M 'मदावच), T₂ G₂ s स पश्चैर्धर्ममदात् T G₂ s s इष्ट वचनमप्रवीत्, G₂ s M इद् राजामर्षीद्वच, G₂ इद् राजा चषोर्धवीत्]

2 = (var) 35 — K₁ om उवाच, S (except M₁ s) om ह्युपद उ' — ^a) Ñ₁ B₁ D₁ प्राह, Cd as in text G₁ न च (for तव) G₁ s ब्रह्मन् (for प्रज्ञा) — ^b) Ñ₁ s Da Dn₁ ns D₂ s 'जसा, D₂ 'अभिसमजसा G₁ विष्णु ज्ञानासम् (s o), G₂ s प्रज्ञा नाति — ^c) Ś₁ K₁ M मा, T₂ G₂ s त्व (for मत्) — ^d) T₂ G₂ s प्रभो (for द्विज) D₂ सखाहमिति तेजसा (D₂ ते द्विज)

3 = 36 — ^a) G₁ पुत्रभूतेन वै क' — ^b) Ś₁ K₁ धर्मासम् — ^c) T₁ G (except G₂ s) क्रियाहीने, Cd as in text

4 ^a) T₁ G₁ s सख्याच्यपि च Ś₁ K₁ जीयते, B₁ s 'यति, T₁ जायते, G₂ जयते — ^b) K_o s s Dn₁ D₁ s T₂ G₂ s s, M₂ s 'जीर्यता, Ñ B Da Dn₁ ns D₂ Me-s 'त

(Da₁ 'ते), D₂ G₂ s 'त — ^a) K₂ पर (for त्वया) — ^b) Ś₁ K₁ G₁ सामान्य', K₂ 'द्यत कृत

5 ^a) Ñ₁ B₁ s Da Dn D₁ s द्विः; G₂ सायु (for जातु) Ś₁ पश्यति, Ñ₁ s दृश्यति, Ñ₁ B₁ s Da Dn D₁ s तिष्ठति K_o s s D₂ T₂ G₁ s s M दृश्यते जातु, B₂ ह्यवतिष्ठति; T₁ इष्टेचजातु (for जातु दृश्यते) K_o s Ñ₁ s B (except B₂) D G₂ s कस्यचित् — ^b) Ñ B D (except D₂ s) काल K_o Ñ₁ D₂ G₂ वेन₁; Ñ₁ Dn D₁ श्येन, B₂ -येन, D₂ येतत्, T₁ चैव, G₁-4 येत, M (except M₂) वेग K (except K₁) B₂ s Da D₁ s s विहरति, S नापाय' — ^c) Ś₁ चैव, K₂ Ñ₁ s B₁ s s D (except D₂ s) वेन, B₂ येन; T₁ चैव, T₂ G₁ s चैतत् K₂ प्रविश्यति, N₁ s T₁ 'वर्ष', Ñ₁ B₁ s Da Dn D₁ s हरसुत, B₁ हरसुत, B₂ s D₁ न सृष्ट्य', D₂ 'कप', T₂ G M प्रमदं (G₂ प्रसीद', M₂ विमदं) — After 5 K₂ ins

1349^a कालेन सखिहरति कालेनैव प्रणश्यति ।

6 T₂ G₂ M om 6^{ab} — ^a) K₂ नैव, T₁ G₂ स वै, G₂ s s न वै K₂ उपाधिष्ठा, Ñ₁ B₂ 'सीरख, Ñ₁ B₁ sm o Dn D₁ s 'स्व त्व, N₂ T₁ G₁ s s s 'तिष्ठ; B₂ 'सीया, Da 'रस त्व, D₂ 'ति त्व, D₂ 'तिष्ठ, G₂ 'याति — ^b) K_o s s D₂ नवमुपाङ्कृषि, K₂ Ñ₁ नवमुपाङ्कृषि, Ñ₁ B₁ s D₁ भवदुपाङ्कृषि N₂ Dn D₁ भवदुपाङ्कृषि, B₁ sm s Da भवदुपाङ्कृषि, D₂ तव मया कृषि, G₁ नवमत कुरु, G₂ नवमपा'; G₂ तावदुपा' — K₁ om 6^{c-d} — ^c) T₁ अथ स्वेष, T₂ G₂ s M आदृश्येन (M₂ s 'व), G₁ आदृश्येद्, G₂ अस-स्वेन T₁ नरेश्च, G₂ s नरस्याम् — ^d) S सौहृद शब्धे(T₂ G₂ स्वर्थ, G₁ ह्यारन; G₂ s स्वर्थ, G₂ चार्थ', M₂ ह्यार)यथन

7 K₁ om 7^{ab} (cf v 1 6) — ^a) K_o विद्वांश्चाविदुष

१० ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलम् ।
 तयोः सत्यं विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ ८
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ।
 नाराज्ञा संगतं राज्ञः सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ ९

— After 7^{ab}, T₂ G₂ s read 9^{ad}, G₂ s repeating it in its proper place, in T₂ G₁ s, moreover, 9^{ad} is followed by 9^{ab}. In other words, 7-9 occur in T₂ G₂ s in the following sequence 7^{ab}, 9^{ad}, 9^{ab}, 7^{ad}, 8
 — After (the first occurrence of) 9^{ad}, G₂ s ins 1350* — T₁ om 7-9. — *) N₁ s B₁ s D_n D₁ s S (except G₂, T₁ om.) transp द्युत्* and च T₂ G₂ s M₂ s भीर (for ह्योव) — *) 9^{ad}, 37^d T₂ G₂ s सत्यं पू*, G₂ s सखापू* G₁ M₂ करिष्यते Cd as in text

8 D₁ (hapl) om 8-9, T₁ om 8 (cf v 1 7)
 — *) D₁ वित्त, T₂ वृत्त — *) Ko s N₁ s B₁ m D_n D₂ s T₂ G₂ s धृत, B D₁ धृत (for कुल) G₁-s s M ययो प्रज्ञा ययो भुत — *) Ko N₁ B₁ s D_n D₂ transp सत्यं and विवाह Ś₁ पूव (for सत्य) K₂ तयोर्विवाहो मैत्री च, T₂ G₂ s तयोरेव समं सत्यं, G₁-s s M तयो सवधकं सत्यं (G₁ युक्त) — After S, T₂ G₂ ins 1350*, while G₁ ins 1352*

9 — (var) 37 — D₁ om 9 (cf v 1 8), T₁ om 9^{ab} (cf v 1 7) T₂ G₂ s read 9^{ad} and 9^{ab} after 7^{ab} After 9^{ab}, D₂ repeats 7^{ad} — *) K (except K₃) N₁ s D₁ T₁ G₁ M नाराज्ञ, G₁ n राज, G₂ n राज्ञा, G₃ नाराज्ञे K₂ संगतो, T₁ G₁ 'मो, G₂ s 'ती Ko-s N₁ T₁ G₁ s M राज्ञा N₁ s B D_n D₂ s T₂ G₂ s नाराज्ञा पार्थिवस्यापि (=37*) — *) 7^d, 37^d T₂ G₂ s सत्यं पू*, G₁ नवपू*, G₂ s सखापू* G₁ s M₂ करिष्यते — D₂ (marg sec m) T₁ G₁ s Me-s ins after 9 T₂ G₂, after 8 G₂ s, after the first occurrence of 9^{ad}

1350* त्वद्विधैर्महिषाना हि विहीनार्थेन जातुचित् ।
 G₂ s ins after 9

1351* सत्यं भवति मन्दारमन्सखिपूर्वं किमिष्यते ।
 (=3*+9^d) — T₂ G₂ ins after 1350* G₂ after 8

1352* एवमेव कृतप्रज्ञं न राज्ञा विप्रं ते क्वचित् ।
 वैच सीण्युपातिष्ठ सत्यं नवमुपाकृधि ।
 सखा राज कथं विप्रं त्वद्विधैश्च भविष्यति ।

(With line 2 above of 6^{ab})

10 Ś₁ Ko 1 s D₁ S om उवाच (G₂ om the ref)
 — K₂ (f hapl) om 10^a-11^b — *) N₁ s B D विन्तवित्वा तु — *) 38^d N₁ 'ना च व', T₂ G₂ 'नापि व'.

वैशंपायन उवाच ।

दुपदेनेवयुक्तस्तु भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 श्रुतं चिन्तयामास मन्थुनाभिपरिप्लुतः ॥ १०
 स चिनिथ्रिय मनसा पाञ्चालं प्रति बुद्धिमान् ।

11 K₂ om 11^{ab} (cf v 1 10) — *) N (except Ś₁, K₂ om) G₁ पाचात् B₁ (m as in text) प्रति बुद्धवान्, T₁ पद्भुद्धि*. — D₂ ins after 11^{ab} D₁ (marg sec m) S, after 1355*

1353* सा प्रतिज्ञा प्रतिज्ञाय वा कर्ता न चिरादपि ।
 On the other hand, D₁ (marg sec m) S ins after 11^{ab}

1354* शिष्ये परिवृत्त श्रीमान्द्रोणानुगतसदा ।
 — After 11, K₂ N₁ B D_n ins a colophon (Subparvan B₂ सभव — Adhy name K₂ द्रोणगमन — Adhy no B₁ 128) On the other hand D₁ (marg sec m) S ins after 11 (T₂ G₂, after the colophon mentioned below)

1355* द्रोण समुदितामृद्धा कुलभृत्पिपीपसा ।
 भाजगाम महातेजा विप्रो नागपुर प्रति ।
 स तयोक्तस्त्रदा तेन सदार प्राद्रव्यलक्ष्म् ।
 [Before line 1, T₂ G₂ s ins वैशंप]
 Thereafter, D₂ (marg sec m) S ins 1353* Then follows in T₂ G₂ s

1356* खालसैव गृहं द्रोण सदार प्रत्युपस्थित ।
 अथःयाज्ञा च पुत्रेण महावल्गता सह ।
 [After line 2, G₂ ins a colophon adhy no 75]
 T₂ G₂ s cont Ś₁ Ko-s D_n D₂ s s ins after 11 K₂ N B D_n, after the colophon (see above) D₂ after 1353*

1357* स नागपुरमागम्य गौतमस्य निवेशे ।
 भारद्वाजोऽवलसत्तत्र प्रच्छन्नं दिजसत्तम ।
 ततोऽस्य तनुज पार्थान्कृपस्यानन्तरं प्रभु ।
 अज्जाणि शिक्षयामास चातुष्यन्तं च ह जना ।
 पूव स तत्र गुडात्मा कश्चिखालमुवास ह ।

[Before line 1, K₂ N₁ B (except B₂) D_n ins वैशंप उ* — (L 1) K₂ N₁ 'मासाय Ś₁ Ko-s D₁ s T₂ G₂ s s अवलसत्तत्र राजेंद्र The same MSS except D₁ s om line 2 — (L 3) Ś₁ K N₁ D₁ s T₂ G₂ s s ह कृपस्यान्तरे पार्थान्भारद्वाजं प्रतापवान् (Ko N₁ 'द्रोणगमन प्रभु) — (L 4) Ś₁ K N₁ s B₂ D₁ G₂ s s न (G₂ स) सुबोध च (G₂ s) त कृप (B₂ जन), D₁ n चातुष्यन्तं ह जना, D₂ नाव्युष्यन्तं ह जना, D₂ सुबोधे न ह ह कृप ; T₂

जगाम कुरुमुत्पानां नगरं नागसाहयम् ॥ ११
 कुमारास्त्वथ निष्क्रम्य समेता गजसाहयात् ।
 श्रीडन्तो वीटया तत्र वीराः पर्यचरन्मुदा ॥ १२
 पपात कूपे सा वीटा तेषां वै श्रीडतां तदा ।
 न च ते प्रत्यपद्यन्त कर्म वीटोपलब्धये ॥ १३

अथ द्रोणः कुमारांस्तान्दृष्ट्वा कृत्यवतस्तदा ।
 प्रहस्य मन्दं पशुत्यादभ्यभापत वीरवान् ॥ १४
 अहो नु धिग्वलं क्षायं धिगेतां वः कृतास्रताम् ।
 भरतस्यान्वये जाता ये वीटां नाधिगच्छत ॥ १५
 एष मुष्टिरिपीकाणां मयास्त्रेणाभिमात्रितः ।

C. 1. 5160
 E. 1. 131. 27
 F. 1. 141. 27

Ge युवोष च स तं कूपः — (L. 5) T₂ G₂. 4-6 आवासे (for एवं स). Śi K₁ कृतासाः; Ko D₂ सुसासा. Śi K (except K₂) D₂ सुपावसत् (K₂ "विदात्" — After line 5, T₂ G₂-6 ins. a colophon (adh. no. T₂ G₂ 75; G₂. 6 74). — After the colophon, T₂ G₂ ins. 1355*.]

12 *) Ko. 2 N₂ ते (for तु). S (except G₁) ततः कुमारा (for कुमारा). G₂ प्रच्छन्ना (for निष्कृ*). — *) T₁ G₁. 2-6 M सहिता; T₂ G₁. 2 नगरात्. T₂ G₁-6 M₂. 2 नागसाह्यं. G₂ जानामिवांशेरे (sic). — *) D₁ G₁. 2 श्रीडते; T₁ G₁. 2 M श्रीडया. Here and below S indiscriminately वीटा, पीटा, वीटा etc. (for वीटा). T₂ G₁ M transp. तत्र and वीराः. Śi K₁. 2 पर्यपत्त्. K₂-4 N₂ Be D₂ तदा (for मुदा). T₁ तत्रैवाचरितुं मुदा. — After 12, D₁ (marg. sec. m) S ins.:

1358* तेषां संश्रीडमानानामुदपापैः ऽहुलीयकम् ।
 (cf. v. l. 13).

13 *) Ko transp. कूपे and वीटा. D₂ (marg. sec. m; orig., as in text, erased) S पपात पर्यपुत्रस्य (T₁ G₁. 2. 6-6 "राजस्य" वीटा तत्रैव चापत्त्. (cf. v. l. 12). — After 13^a, N₂. 2 B Da Dn D₁. 2. 4 ins.:

1359* ततश्चे यमसाहित्यवीटामुद्वर्तुमाहताः ।
 while D₂ S ins.:

1360* तत्त्वयुना प्रतिच्छर्षं तारारूपमिवागधरे ।
 दृष्ट्वा ते वै कुमाराश्च तं यत्नापर्यवारयन् ।
 [(L. 1) G₂ नष्टं युनः (for तत्त्वयुना). D₂ T₂ G₂ परिच्छर्षं. — (L. 2) Cf. 1363*. D₂ तं कूपं; G₁ प्रयासात्.]
 — D₂ (om. line 2) S cont.: K₂ N₂ B Da Dn D₁. 2. 4 ins. after 13:

1361* ततोऽप्योन्मयवैश्वन्त वीटयावनताननाः ।
 तस्मा योगमविन्दन्तो य्दो चोत्कण्ठिताभवन् ।
 [(L. 1) D₂ S ते पररप (G₁ प्रतिक्षण) वैश्वन्तः कुमाराः सहितासादा. — (L. 2) K₂ S तस्य. S om. च.]
 — *) K₂ चैते; S किंचित्. Śi K₁ प्रतिप*. — D₂ (om. line 2) S ins. after 13: K₂ N₂ B Da Dn D₁. 2. 4, after 1361*:

1362* तेषुपद्यन्नाज्ञाणं द्यामसापरं पलितं कृताम् ।

कृत्यवन्तमद्रुत्स्यमिहोद्युररुहन्तम् ।

[(L. 1) D₂ आतीनं; T₁ G₁-1 M₂. 2-6 भाससं. G₂ मलिनं. K₂ N₂ Da D₂ आकण्ठपलितं. — (L. 2) K₂ T G (except G₂) M "वंनः; N₂ D₂ कृत". S तमीपर्यं (T₂ G₂. 6 नरासाय)]
 — K₂ N B D (except D₂) cont.:

1363* ते तं दृष्ट्वा महतामानमुपगम्य कुमाराः ।
 भयोसाहकियात्मानो ब्राह्मणं पर्यवारयन् ।
 (of. 1360*.)

14 *) Arjp कृतवतः (for कृत*). — For 14, D₂ S subst.:

1364* स तान्दृश्यवतो दृष्ट्वा कुमारांस्तु विपेततः ।
 ब्राह्मणः प्रहसन्मन्दं कीशलेनाभ्यभापत ।
 [(L. 1) T₁ G₁ M₂ "स्तु विदोपतः. — (L. 2) M कीशलेन. D₂ प्रहसन्मन्दः कीयं ब्राह्मणसानभा".]

15 *) Ko N₂ B D (except D₂) अहो वो; N₂ धिग्वलं; S अश्ववीण (for अहो नु). N₂ वीर्यं (for क्षार्दं). — *) T₁ G₁. 2-6 वैपां; T₂ G₁-6 चैनां; M चैतां (for पूर्तां). B₂ D₂ च कृतां; G₂. 6 M अहृता. — *) T₂ G₂. 6 जातो यो. Śi D₂. 6 G₂. 6 M (except M₂) "गच्छय; B₂ T₂ G₂. 6 "गच्छति. — After 15, all MSS. except Śi Ko-2 (S om. lines 3-4) ins.:

1365* वीटां च मुष्टिकैर्वा वैव हृदयेतद्वि द्वयम् ।
 उद्वेयमिपीकाभिर्भोजनं मे प्रदीयताम् ।
 पृथमुत्सवा कुमारांस्तान्द्रोणः स्वाङ्गुलियेदयम् ।
 कूपे निरदके तस्मिन्पपातयद्विरदम् ।
 ततोऽप्रवीतदा द्रोणं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । [5]
 कूपस्वामुमेतं यत्सन्निभक्षामास्त्रि वाधतीम् ।
 पृथमुत्सः प्रत्युवाच प्रहस्य भरतानिदम् ।

[(L. 1) N₂ B (except B₂) Da D₁. 6 G₂ वैवं. K₂ N₂ B (except B₂) Da D₁. 6 G₂-2. 6 om. हि. T₂ G₂. 6 त्व-हृदयेतद्वयं हि वा. — (L. 2) S "द्विरिये विवी". — With lines 3-4 cf. 1358*. — (L. 5) K₂ N₂. 2 B₂ Da D₂ अश्ववीच (for ततो). S भरद्वाज (for तदा द्रो). — Before line 6, N₂ Dn D₁ ins. युधिष्ठिर उ". — (L. 6) N₂ B₂ D₂ "माशुहि. S गौतमीं च महामातां (G₁ भरद्वाज)

अस्य वीर्यं निरीक्षध्वं यदन्यस्य न विद्यते ॥ १६
 वेत्स्यामीपीकया वीटां तामिपीकामथान्यया ।
 तामन्यया समायोगो वीटाया ग्रहणे मम ॥ १७
 तदपश्यन्कुमाराले विस्रयोत्फुल्ललोचनाः ।
 अवेक्ष्य चोद्धृतां वीटां वीटावेद्धारमद्युवन् ॥ १८
 अभिवादयामहे ब्रह्मचैतदन्येषु विद्यते ।

भिक्षामशीत ता* — (L 7) S ततोमवीदरद्वाज प्र*]
 16 Before 16, Ks Ns Dn D1 ins द्रोण उ* — *)
 Ns : Bs : Dn Ds S (except G1) एपा, Ns एक.
 — *) K1 : N1 : Dn T G1-4 s M *मप्रिता, Ks *प्रित, Ns
 *पानुमप्रित, Ds *न निमप्रिता, Gs *पानुमप्रिता — *) Ks
 Bs Ds Gs तस्य, Ns : Bs Dn Ds : T1 G1 : s M अस्या, Ts
 Gs : तस्या S समीक्ष* (Gs प्रतीक्ष*) — *) S यदन्वेषु
 17 *) N (except S1 K1 N1) Gs अस्या; Gs वेद्या*
 — *) Ko N B D तथास्या (Da ततो*); T G1 : s-s M
 ह्रीपीकया Gs (corrupt) तामिकामीपीका तदा — After
 17^{ab}, S (except Gs) ins

1366* तामपीदीकया चैव अन्वामप्यन्यया पुन ।
 — *) Ko s 4 Ds समायोग्य, Ns : B Da Dn D1 s 4
 *योगे Ns तामभ्ययामास योगी, S अथा(G1 ततो; Gs s s
 Ms s तथा)न्वोच्यतमायोगात् (T1 G1 s *योग, T Gs s
 *योगे) — *) Ns : B D (except Ds) T2 Gs M ब्रह्म
 T1 Gs s s मत्, Ts G1 : s s ध्रुव, M मत् — After 17,
 Ns : B D S ins

1367* ततो यथोक्त द्रोणेन तत्सर्वं कृतमज्ञसा ।
 [Before the line Ns Dn D1 ins वैद्य उ* — T G
 Ms s तत्सर्वं, Ms-s तत्सर्वं (for द्रोणे) S कृतवास्तत्र
 ब्राह्मण (Ts Gs पाठव, Gs बांधव)]

18 *) T2 Gs s तत्, Gs तदा Gs transp तत् and
 अपश्यन् Ns B1 s Dn D1 s अवेद्य (for अपश्यन्),
 — *) S अवाप्य (for अवेद्य) and *वेचिनम् Ka N1 B
 D आश्चर्यमिदमत्यतमिति मत्वा चकोद्युवन् — After 18
 all MSS except S1 Ko-s (Ka om line 1) ins

1368* सुदिकामपि विभ्रंषे शीघ्रमत्तं समुद्धर ।
 तत् स शरमादाय धनुर्द्रोणे महायथा ।
 शरेण विष्ठां सुद्रा तामुर्ध्वमावाहयप्रसु ।
 स शर समुपादाय कृपावद्बुल्लिपेष्टनम् ।
 ददौ तत् कुमाराणां विभ्रितानामविस्मित । [5]
 सुदिकामुद्धृतं दृष्ट्वा तमागुह्ये कुमारक ।
 [Before line 1 Ns Dn D1 s ins कुमारा उ*
 — (L 1) Ds S विभ्रंश S क्षिप्र (for शीघ्र) — Before

कोऽसि कं त्वामिजानीमो वयं किं करवामहे ॥ १९
 द्रोण उवाच ।
 आचक्षध्वं च भीष्माय रूपेण च गुणैश्च माम् ।
 स एव सुमहाबुद्धिः सांप्रतं प्रतिपत्स्यते ॥ २०
 वैशांपायन उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे भीष्ममूचुः पितामहम् ।

line 2 Ks ins कुमारा उ*, Ns Dn Ds वैद्य उ*
 — (L 2) Ns : Dn D1 तत् शर समा(Ns स भा)दाय S
 धनुश्चापि महाबल — (L 3) Ks आकारयत्, Ns Gs
 आहार*, T1 भावास* S शरै (for प्रसु) Ds *ध्वंमादाय
 यत्नत — (L 4) Ns B Ds Ts Gs-s सवार, Ds सवार,
 G1 स वारात् Ns : B Ds T Gs-4 Ms-s तमुपा*, Da Ds
 Gs s Ms तदुपा*, Ds G1 तामुपा* Ns : B (except Bs)
 Ds *वेदित, Ds *वेदिता; S *वेद्यक — (L 5) Ds S प्रददौ
 त (Ds Gs तत्, Gs तु) Gs कुमारेभ्यो विस्मितेभ्यो हसि*
 — (L 6) Ds चोक्त*, T1 Ms s त्त्, Gs ता हता, Gs
 Ms s त्त् S प्राबुधत्ते]

19 Before 19, Ks Ns Bs Dn ins कुमारा उ*
 — *) Hypermetrical Da Dn S (except Gs) अभि
 वादामहे S1 Ko s ब्रह्म, Ks s त्या वै — *) S1 K
 (except Ko) *द्वन्यस्य Ks s दृश्यते (for विद्य) — *) S1
 क नाभि, Ko Ds क त्वा न, Ks S (except Ts G1 s s
 वि, Ns : B Da Dn D1 s s कशासि, Ns कशासि — *) S
 मूहि (for वय) Ko s : Ds Ts G *वाम (Ds Gs *मि)ते
 — After 19 al. MSS except S1 K ins

1369* एवमुक्तस्ततो द्रोण प्रतुवाच कुमारकात् ।
 [Before the line Ns Dn Ts Gs s ins वैद्य* — S
 तदा विप्र (Ms s-s स विभ्रंश) (for ततो द्रोण)]

20 S om द्रोण उ* — *) Ko मा, Ka Gs : M हि
 (for च), Ns आचक्ष्व तात्, Ts Gs-s आहापयव्य, Gs
 आविदयव्य, Gs sm आत्पायव्य Ks भीष्मस्य S1 K1 s 4
 भीष्माय तावदावृद्ध — *) Ks s शीलिन (for रूपे*) Ko
 Ds जैलया, S *निरपि (Gs : *जेन च) — *) Ns B1 s
 Dn D1 s *महातेजा, Ns *महाप्राज्ञ Ko Ns Bs Da Ds
 एवमुक्तो महातेजा (Ko Ds *बुद्धि), S स मां (Ts Gs s *भो)
 *बुद्धिमता अष्ट (Ts G1-4 Ms *ष्ट) — *) S शुचा श्लासति
 कौरव — After 20, Ns ins an additional colophon

(adhy name वीटोद्धरण)
 21 S1 Ko s : Ds s om उवाच; S om वैद्य उ*
 — *) Ns च ते गत्वा, Ns Dn D1 s च गत्वा च; Bs s च
 गत्वा ते, Bs Gs च ते गत्वा, Bs D1 T1 Gs s s तु ते गत्वा,

ब्राह्मणस्य वचस्तथ्यं तच्च कर्म विशेषवत् ॥ २१
 भीष्मः श्रुत्वा क्रुमाराणां द्रोणं तं प्रत्यजानत ।
 युक्तरूपः स हि गुरुरित्येवमनुचिन्त्य च ॥ २२
 अथैनमानीय तदा स्वयमेव सुसत्कृतम् ।
 परिपप्रच्छ निपुणं भीष्मः शस्त्रभृतां वरः ।
 हेतुमागमने तस्य द्रोणः सर्वं न्यवेदयत् ॥ २३
 महर्षेरप्रिवेश्यस्य सकाशमहमच्युत ।
 अस्त्रार्थमगमं पूर्वं धनुर्वेदजिघृक्षया ॥ २४
 ब्रह्मचारी विनीतात्मा जटिलो बहुलाः समाः ।

अवसं तत्र सुचिरं धनुर्वेदचिकीर्षया ॥ २५
 पाञ्चालराजपुत्रस्तु यज्ञसेनो महाबलः ।
 मया सहाकरोद्दिद्यां गुरोः श्राम्यन्समाहितः ॥ २६
 स मे तत्र सखा चासीद्दुपकारी प्रियश्च मे ।
 तेनाहं सह संगम्य रतवान्सुचिरं वत ।
 वाल्यात्प्रभृति कौरव्य सहाध्ययनमेव च ॥ २७
 स समासाद्य मां तत्र प्रियकारी प्रियंवदः ।
 अत्रवीदिति मां भीष्म वचनं प्रीतिवर्धनम् ॥ २८
 अहं प्रियतमः पुत्रः पितृद्रोणं महात्मनः ।

C. 1. 5177. 45
B. 1. 131. 45
K. 1. 141. 40

Da स ततो गत्वा; T₂ G_{1,5} तथा गत्वा. — *) B₁ क्रियां (for भीष्मं). N (except K Da) कुमारकाः; T₂ G_{1,5} M महारायं (for पिता). — Before 21st, Me-s ins. वैशं. — *) N₁ हितं (for वचस्). T₁ G_{1,5} कुलं; T₂ G_{1,5} M क्षिप्रं; G_{2,6} सर्वं (for तस्य). — *) N₁ Dn D₁ तथाधिर्; D₂ S विरोधतः; Da *पवित्र; D₂ *पवान्.

22 *) S (except G_{1,5}) transp. भीष्मः and श्रुत्वा. — *) S द्रोण इत्येव (G₁ इत्यभि.) जज्ञियान्. — *) Ś₁ K₁ अयुक्तरूपः स पुं. — *) N₁ T₂ G_{1,5} पुरेषां; M इत्येषां (for इत्येषु). Ś₁ K (except Ko) सः (for च). N₁ G₁ अयुधितपत्; M_{1,5} समर्थितपत्.

23 Ś₁ K₁ om. 23rd. — For 23rd, S subst. तत् आनाय्य द्रोणं तु (G_{1,5} च द्रोणं) भीष्मः शान्तवस्त्रदा and thereafter ins. :

1370* अर्हणीयेन कामैश्च यथान्यायमपूजयत् ।
 *) Ko D₂ निष्पन्नं; Cd Arjप निष्पानं (for विपुं). S तत्तच्च परिपप्रच्छ. — *) K₁ सर्वेराश्वः. G₁ भीष्मः शान्तवस्त्रदा. — *) Ko N_{1,5} B_{1,5} Da Da तत्र; N₂ Dn D₁ तच्च; S सर्वं. — *) S तं द्रोणः प्रत्य (T₂ सम)भाषत्.

24 Before 24, N_{1,5} B Dn D₁ ins. द्रोण उः; T₁ शब्दः; M द्रोणः. — *) Da G_{1,5} ब्रह्मर्षेः. Ś₁ K_{1,2,4} B₁ Dn₁ D_{1,5} M_{1,5} वेदास्य; Dn₂ शैतस्य. — *) D₂ G₁ सकाशाद्. G₁ त्वनुकुर्यन्पनुषि. — *) K₁ *सर्वतः; Da अद्यानुगमनं; D₂ *गमनं; Da शस्त्रार्थमाद्यः; T₁ *धंमागतो; G₁ *गामर्षः. T₁ विद्वन् (for पूर्वं). — *) Ś₁ K₁ N₁ D (except Da) *चिकीर्षया; N₁ *जिघीर्षं.

25 Ś₁ (hsp.) om. 25. — *) B_{1,5} *वारी त्रितामसा च; T₂ G_{1,5} ब्रह्मर्षं सर्वस्त्राज्. — T₂ G_{1,5} om. 25th. — *) K_{1,5} N_{1,5} Dn D₁ transp. तत्र and सुचिं. G₁ मुमहत्. — *) N₁ B_{1,5,5} D (except D_{1,5}) युक्तरूपणे रतः; N₁ *वेदजिघीर्षी; N₁ *जिघृक्षया; S (T₂ G_{1,5} om.)

अभिवेदस्य संनिषो.

26 *) Ś₁ K₁ पांचालव्यः; Ko. 1-4 Dn D_{1,5} *ह्यो; N₁ *लो; N₁ पांचाल्यो; B₁ Da पांचालः. Ko. 5 N_{1,5} B_{1,5} D (except D_{1,5}) च (for तु). — *) B_{1,5,5} D₂ महायसाः; T₁ G_{1,4,5} नराधिपः — D₂ om. 26th; T₂ G_{1,5} repeat it (with v. l.) after 27 (q. 2). — *) K_{1,5} सहचरो (for सहाकरोत्). N_{1,5} B D (D₁ om.) इत्यस्यहेतोर्न्यवसत्. — *) K_{1,5} श्रीमान्; N₁ सम्पन्नः; B₁ Da D₁ विद्वान्; K_{1,5} तस्मिन् (for श्राम्यन्). N_{1,5} B_{1,5,5} Dn D_{1,5} तस्मिन्व गुरो (D_{1,5} *रोः) मयुः.

27 *) T₁ G₁ सखा; G_{1,5} तदा (for तत्र). T₁ तथा; G₁ तदा (for सखा). — *) Ko *री मियो भृशं; T₂ G_{1,5} प्रियवायुपारकः. — *) T₂ G_{1,5} मया स (T₂ G₁ मयोप) रमते नित्यं. — *) Ś₁ K₁ गतवान्; K₁ सखि ह्यं; N₁ यतवान्; N₂ D (except Da D₂) वर्तयन्; B₁ (m as in text) व्रतः; T₁ G₁ कृतः; G₁ स्थितः. Ś₁ K₁ N₁ तव; Ko. 2,5 D₂ वने; N₁ मनः; N₂ B_{1,5} Da D_{1,5} विभो; B_{1,5} Du प्रभो; T₂ युवः. T₂ G_{1,5} संगम्य समथे तदा. — *) N₁ कौतये (for कौरं). — After 27, T₁ G_{1,5} repeat 26th [v. l. T₁ विद्वान्. T₁ G_{1,5} गुरो तस्मिन्. T₁ महत्तमि (for सम).]

28 *) N B D (except D₁) स मे सखा तदा (Da तदा) तत्र; T G स मा (T₁ मां; G₁ मे) संगस्थितः पूर्वं (T₂ G_{1,5} तत्र) (G₁ समासीनं पृथगपूर्वं); M समासाद्य तदा तत्र. — *) Ko N B D G₁ प्रियवाही; T₂ G_{1,5} यथान्यायः. K_{1,5} प्रियं वचः; N B (except B₁) D (except D₁) T₂ G_{1,5} *करः. — *) Ko अस्त्रार्थोद्दिर्षी; G₁ *धीवीतिसदितं. — *) Ś₁ K₁ N₁ D₁ प्रीतिपूर्वं. G₁ वचः प्रीतिवर्धनं.

29 *) D₂ S दृको (for द्रोण). — *) T₂ G_{1,5} M चेत् (for मां). — *) Ko पांचाल्यो वै; T₂ पांचालो मां (for स

अभिपेक्षयति मां राज्ये स पाञ्चाल्यो यदा तदा ॥ २९
 त्वद्भोज्यं भविता राज्यं सखे सत्येन ते शपे ।
 मम भोगाश्च वित्तं च त्वदधीनं सुरानि च ॥ ३०
 एवमुक्तः प्रवराज कृतास्त्रोऽहं धनेत्सया ।
 अभिपिक्तं च श्रुत्वेन कृतार्थोऽस्मीति चिन्तयन् ॥ ३१
 प्रियं सरायं सुभ्रती राज्यस्थं पुनरात्रजम् ।
 संस्तरसंगमं चैव वचनं चैव तस्य तत् ॥ ३२

ततो द्रुपदमागम्य सखिपूर्वमहं प्रभो ।
 अद्युवं पुरुषग्याघ्र सरायं विद्धि मामिति ॥ ३३
 उपस्थितं तु द्रुपदः सखिन्चाभिसंगतम् ।
 स मां निराकारमिव प्रहसन्नदिमब्रवीत् ॥ ३४
 अकृतेयं तव ब्रह्मा ब्रह्मन्नातिसमञ्जसी ।
 यदात्य मां त्वं प्रसभं सरा तेऽहमिति द्विज ॥ ३५
 न हि राज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैः क्वचित् ।

पाञ्चाल्यो) T₁ G₁ M₁ पाचालो G₂ प्रजा पालयता
 मया, G₁ पांचालो मां समाहित — T₁ G₁ s ins after
 29 G₁ after 30

1371* भविष्यति च ते भोज्यं सख्यु सखि धन यथा ।

30 *) Ko s N₁ s Tद् Ko N₁ s B D (except
 D₁) भोज्यं Ko s T G भवता Dn तात (for राज्य)
 — *) Ko S त्वदधीना — After 30, G₁ ins 1371*
 — T G ins after 30 (G₁, after 1371*)

1372* मम राजा महाभाग स्वया भोक्तव्यमिच्छता ।

31 *) K₁ Da D₁ s 'मुक्त्वा N₁ s B Dn D₁ s
 एवमुक्त्वाय यन्नात, S 'मुक्त्वा प्रचक्राम (T₁ G₁ s 'त्वायवी
 राजा) — *) K₁ 'स्रोसौ N₁ s B D S 'ख पूजितो
 मया — After 31^{ab}, all MSS except S₁ Ko-s ins a
 passage given in App I (No 75) — *) K₂ s N₁ s
 B D (except D₁) T₁ G₁ s s तु (for च) S₁ K₁ N₁ s
 B D (except D₁ s) एव (for पुन)

32 ^{ab}) D₁ transp सुभ्री and राज्य K₁ N₁ B D
 (except D₁) S समुपागम (for पुन) — *) Da त
 च्चन्द्र S₁ K₁-4 N₁ B₁ D₁ M₁-s सगत, G₁ सर्गति G
 केद Ko सगत सस्मरश्रैव — *) S₁ transp चैव and
 तस्य N₁ s चैतदस्य K₁ तस्य तत्पूर्वकालिक

33 *) N₁ B₁ आसाव (for आगम्य) — *) Da
 सार्थपूर्वं, G₁ सखापू S₁ K₁ s B₁ D₁ विभो

34 *) N₁ B D (except D₁) T₁ G (except G₁ s)
 'स्थित K₁ s B₁ D₁ च, T₁ G₁ s s अस्मि, G₁ स (for
 तु) N B D (except D₁) T G M₁ द्रुपद — *) S₁
 'वाति', K₂ 'खि वाचाति', K₃ 'चासन गत, N₁ s B D
 'चास्मि सगत (D₁ 'त), Ne T G M₁ सखि (G₁ s
 'स्त्री) यथापि सगत (N₁ 'त) — *) M मा (for मा) Ko
 निराकरश्रेव, T₁ G₁ s निरुपकारेति — After 34, T₁ G₁
 ins 1373* (of v 1 35)

35 = (var) 2 — T₁ G₁ om 35 — *) N₁ B₁ D₁
 प्राक् — *) N₁ s Da D₁ s 'जला — *) S₁ Ko s s D₁
 G₁ s यथात्य, K₁ यथा तु N₁ s यन्मा प्रवीपि प्र — K₁

N₁ B D G₁ s ins after 35 G₁, after 36 T₁ G₁
 after 34
 1373*

{ सगतानीह जीर्यन्ति कालेन परिजीयेत ।
 (Cl 4) सोह्रो दे स्वया ह्यासीत्पूर्वं सामर्थ्यवन्धनम् ।
 (= 9^{ab}) नाश्रोत्रिय श्रोत्रियस्य नारथी रथिन सखा ।
 साम्याद्धि सरय भवति वैषम्याद्योपपद्यते ।

{ न सरयमजर लोके विद्यते जातु कस्यचिद् । [5]
 (Cl 5) कालो वै न विहरति क्रोधो वै न द्रव युत ।
 { नैव जीयुमुपास्त्व त्व सरय भयदुपाकृषि ।
 (6) आसीत्सरय द्विजश्रेष्ठ त्वया मेऽर्थनिवन्धनम् ।

{ न ह्यनाद्य सखाश्वस्य नाविद्वाविन्दुप सखा ।
 (7) न शूरस्य सखा ऊचि सखिपूर्वं किमिष्यते । [10]

{ (L 1) K₁ B₁ s s D₁ s G₁ 'कृते D₁ सौहृद न हि
 जीयेते (B₁ D₁ s G₁ परिजीयेत् (D₁ 'ते) T₁ G₁
 कालान्यात्ममसगत — (L 2) T₁ G₁ s s आसीत्स (G₁
 'ते सगत पूर्व न तु सामर्थ्यं' (G₁ s 'व्यवर्धन) — (L 3)
 T₁ G₁ s s 'स्य नाविद्वाविन्दुप सखा — After line 5
 B₁ s Da ins (9^{ab} with v 1)

1374* नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते !
 — (L 4) T₁ G₁ s सार्ये सरय भवति वै T₁ G₁ s s
 वैषम्ये नोपपद्यते — (L 5) T₁ G₁ s s कर्हिचिद्
 — (L 6) B₁ D₁ s Da Dn D₁ s निर्हृ' K₁ कालेन नैत्री
 हरति, T₁ G₁ s कामाद्धि रथ्यते चान्य; G₁ कामश्रेष्ठ
 प्रायति D₁ तुसद्धि (for हरति) K₁ ins lines 7-8 after
 36 — (L 7) T₁ G₁ s s मा वै (for मैव) N₁ s
 'पार्थिव, D₁ T₁ G₁ s s 'पार्थिव (G₁ s 'विष्ट) K₁
 N₁ s B₁ D₁ s सत्य K₁ यद्भवता स्यम्, N₁ s B₁
 भवदुपाधिकृत, Dn भवचपा, D₁ नवयुपा, D₁ भवदुपा
 चिक, T₁ G₁ s नवयुपाद्या, G₁ नैवयुपाद्या, G₁ नीच-
 युपाद्या — (L 8) T₁ G₁ s s आगतश्रेदनाहूतो दहेत्सार्थ;
 G₁ जगतीश्वेतनभूतो दहेत्सादिति — (L 9) K₁ आण्य-
 नाश्वस, T₁ G₁ s s नाकिंचन स T₁ G₁ s s नारथी
 रथिन सखा (= 9^a) — After line 9, G₁ reads 37^{ab}

सख्यं भवति मन्दात्मश्चिन्त्रया हीनैर्धनच्युतैः ॥ ३६
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ।
 नाराजा पार्थिवस्वापि सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ ३७
 द्रुपदेनैवसुक्तोऽहं मन्युनाभिपरिभुतः ।

अभ्यागच्छं बुरून्मीपम शिष्यैरथी गुणान्वितैः ॥ ३८
 प्रतिजग्राह तं भीष्मो गुरुं पाण्डुसुतैः सह ।
 पौत्रानादाय तान्सर्वान्यसूनि विविधानि च ॥ ३९
 शिष्या इति ददौ राजन्द्रोणाय विधिपूर्वकम् ।

G. 1. 5213
B. 1. 132. 3
K. L. 142. 2

— (L 10) T₂ G₁ 2 4 4 नाशुरस्य सखा दूर]
 — After 1373*, G₁ repeats 36 [v l वृत्तै (for भूतै)
 स्वस्मिधर्थे स नो महान् (for श्रिया etc)]

36 = 3 — *) K₁ धर्मात्नन् — *) T₂ G₁ स्वस्मि
 धर्पं स नो महान् — After 36, G₁ ins 1373* (re-
 peating 36 after the ins, of v l 35), while K₄
 repeats lines 7-8 of 1373*, N B₁ 2 2 2 Da D₁ 2 2 T₂
 G₂ 2 2 ins after 36 K₄ B₂ Da D₂, after 37 G₁,
 after the repetition of 36

1375* अह त्वया न जानामि राज्यार्थं सविद कृताम् ।
 एकराज तु ते मह-काम दास्यामि भोजनम् ।
 एवमुक्तस्वह तेन सदार प्रस्थितस्तदा ।
 ता प्रतिज्ञा प्रतिज्ञाय या कर्तव्यमिच्छादिव ।

[(L 1) N₂ 2 2 B₁ D₁ 2 2 कृत T₂ G₁ 2 2 2 स्रगम
 नाभिजानामि त्वयाद्य समर्थे कृत — After line 2 T₂
 G₁ 2 2 2 ins]

1376* आद-सैन द्विजश्रेष्ठ सौहादं ह्यर्थन्यतनम् ।
 Thereafter G₂ reads 35^{ab} — (L 3) D₂ त देहात्
 (for सदार) — (L 4) D₂ 'सि यलादिव, D₂ 'सि पुरा
 सदा, T₂ G₁ 2 2 2 'तां नचिरादि']

37 — (var.) 9 — N B (except B₂) Da D₁ 2 2 T₂
 G (except G₂, 2) read 37^{ab} in the course of a
 passage (1373*) ins after 35 — *) T₁ G₁ (sup lin
 as in text) न धनी धनिन सरा — N B (except B₂)
 Da D₁ 2 2 T G₁ 2 2 2 Ms 2 om 37^{ab}, G₂ reads it after
 line 9 of 1373* — After 37 K₄ B₂ D₂ D₁ ins 1375*

38 Of 10 — T₂ G₁ 2 om 38, G₂ reads 38^{ab}
 after 1375*, G₂ reads 38 after passage No 76 of
 App I (cf v l 47) — *) Ś₁ K₁ N₁ तु (for अह) — *) Ś₁ K₁ 2 'नाह परि', D₁ 2 'नातिपरि' — *) Ko 2 2
 T₂ Ms-2 अभ्यगच्छन्, K₂ अभ्यगच्छन्, B₂ 'रत', D₂ G₂
 Ms अभ्यगच्छन् — *) N₂ गुणाधिके — After 38, K₄
 N B D T₂ G₁ 2 2 2 ins

1377* ततोऽह भवत काम सर्वथेयितुमागत ।
 हृद नागपुर रम्य मृदि किं कस्वाणि ते ।
 वैशपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तदा भीष्मो मातद्वाजमभाषत ।

भीष्म उवाच ।

अपश्य क्रियता चाप साभ्यक्ष प्रतिपादय ।
 भुहृदव भोगान्भृद प्रीत पूज्यमान वुरक्षणे । [5]
 बुरूणामति यद्विच राज्म येद सराद्रकम् ।
 एवमेव परमो राजा सर्वे च वुरवच्छव ।
 यच ते प्रार्थित महान्कृत तदिति चिन्त्यताम् ।
 दिष्टया प्राप्तोऽसि निमर्षं महान्मेदुनुह कृत ।

[(L 1) T₂ G₁ 2 2 2 च (for अह) — (L 2) G₁ 2 2
 राज्य (for रम्य) D₂ नानाजनसमन्वित (for the posterior
 half) — After line 2, T₂ G₁ 2 2 2 ins a colophon
 (adhy no T₂ 70 G₁ 2 2 2 75, G₂ 76) — After line
 2, D₂ ins (for the first time) 1380* (cf v l 40)
 — T₂ G₁ 2 2 2 om उवाच — After वैश*, G₂ reads
 39^a-42^b followed by a colophon (adhy no 76)
 — N₂ B₂ 2 2 Da D₂ 2 2 T₂ G₁ 2 2 2 om भीष्म व'
 — (L 4) K₄ N₂ B₁ (m as in text) Da (Da₁ m as in
 text) D₂ 2 2 अधिपय T₂ G₁ 2 2 2 अधिपय वुरवीराणां
 — After line 4 G₁ reads 39^a-40^b — (L 6-9) T₂
 G₁ 2 2 2 'समिद राज्य च कृष्णदा (6) सर्वे वाच्यकराक्षव
 (7) कृतमित्ययार्थतां (8) and महर्षे (9)]
 — After 1377* N B D (except D₂) ins a colophon
 (Adhy no B₁ 129 D₂ 130 — Aggregate sloka
 no D₂ 5213) while T₂ G₁ 2 2 2 ins

1378* द्रोणस्तपोचो भीष्मेण पूजितो वसति नयन् ।
 कुरूणा सफल कर्म द्रोणयातो तदाभवत् ।
 अथ चतुर्विध कृत्स्न कुमारप्रत्यपादयत् ।
 राज क्षत्रस्य लोकेश्विनराजपुत्रा महापत्या ।
 [T₂ G₁ ins lines 3-4 after 45]

After the colophon K₄ (om lines 3 6) N B D ins
 1379* वैशपायन उवाच ।
 तत सपूजितो द्रोणो भीष्मेण द्विपर्व वर ।
 विश्रामम महातजा पूजित वुरवेदमणि ।
 विश्रान्तेऽथ गुरो तस्मिन्पौत्रानादाय कीरदन् ।
 शिष्यत्वेन वदौ भीष्मो वसूनि विविधानि च ।
 गृह च सुपरिच्छद धनधान्यसमाकुलम् । [5]
 भारद्वाजाय सुप्रीत प्रत्यपादयत प्रभु ।
 [Cf 39^a-40^b below — (L 5) N₂ 2 2 D₂ गृह वसु प'.

10 स च शिष्यान्महेष्वासः प्रतिजग्राह कौरवान् ॥ ४०
 प्रतिगृह्य च तान्सर्वान्द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 रहस्येकः प्रतीवात्मा कृतोपसदनस्तदा ॥ ४१
 कार्यं मे काङ्क्षितं किञ्चिद्दि संपरिवर्तते ।
 कृत्वाहैस्तरप्रदेयं मे तद्वत् वदतानघाः ॥ ४२
 तच्छ्रुत्वा कौरवेयास्ते तूष्णीमासन्विशां पते ।
 अर्जुनस्तु ततः सर्वं प्रतिजज्ञे परतपः ॥ ४३
 ततोऽर्जुनं भूमिं तदा समाप्राय पुनः पुनः ।
 ग्रीतिपूर्वं परिप्लव्य प्ररौढ मुदा तदा ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

ततो द्रोणः पाण्डुपुत्रानस्त्राणि विविधानि च ।
 ग्राहयामास दिव्यानि मानुषाणि च वीर्यवान् ॥ ४५
 राजपुत्रास्तथैवान्ये समेत्य भरतर्षभ ।
 अभिजग्मुस्ततो द्रोणमस्त्रार्थं द्विजसत्तमम् ।
 घृण्यथान्धकाश्चैव नानादेश्याथ पार्थिवाः ॥ ४६
 क्षतपुत्रश्च राधेयो गुरुं द्रोणमियात्तदा ।
 स्पर्धमानस्तु पार्थेन क्षतपुत्रोऽत्यमर्षणः ।
 दुर्योधनमुपाश्रित्य पाण्डवानत्यमन्यत ॥ ४७

— (L 6) N̄ Da प्रत्यवेद'; Bs प्रत्यवेच']

39 N̄ B D (except Ds) om 39^a-40^b (of 1379*)
 For G₁ s of v 1 38 — Before 39, Śi K (except
 Ks) Gs s e M ins वैश', T₁ राजा

40 N̄ B D (except Ds) om 40^a (cf v 1 39)
 For Gs of v 1 38 — *) Śi K₁ s s Ds तान् (for स)
 N̄ B D (except Ds) तान्, T₁ Gs तु (for च) Bs
 महाबाहु — *) N̄s परिज' Śi K Ds वीर्यवान् — After
 40, N̄ B D (Ds for the second time, cf v 1 38) ins
 1380* पाण्डवान्घातराष्ट्राश्च द्रोणो मुदितमानस ।

41 For Gs of v 1 38 — *) T₁ Gs s तु (for च)
 Ko Ds शिष्यान् (for सर्वान्) — After 41^a, Gs ins a
 passage given in App I (No 76), of v 1 47
 — Me-s om 41^a — *) Ds च, T₁ G₁ s (inf in as
 in text) s e पुत्रान् (for एक) — *) Ko Ds तत, K₁
 N̄ B Da Dn D₁ s s तथा

42 For 42^a of v 1 38 Before 42, N̄ B D
 (except Ds s) ins द्रोण उ', S (except T₁ G₁) द्रोण-
 *) Śi मे, Ds स्व (for स) — *) K₁ s transp
 कृत' and तव Śi K (except Ks) स्यात् (for मे) Ds
 तु, Gs यत् (for तत्) Ds स्वैर्मैम देव स्यात् — *) Ko
 सव्य, K₁ श्रुत्, N̄ B Gs (except G₁ s) Ms तुत्, Dn एतद्
 (for अस्त) N̄s तद्वत् चैत्रदानया

43 Before 43 Ns Bs D (except Ds s) ins वैश'
 उ' — *) Śi K (except Ks) Ds तस्य तत्, N̄ B Ds तु हि
 तत्, Bs Da तु तदा — *) N̄ B s Bs Dn D₁ s 'तप

44 *) N̄ B D (except Ds) T₁ transp भूमिं
 and तदा — *) D₁ पुत्रश्चैव, Gs प्रमुनोद Gs transp
 मुदा and तदा — After 44 D₁ (marg sec m) S ins
 1581* अश्वत्थामानमाहूय द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 सहाय विधिं ते पार्थं मया दत्त प्रशुक्षताम् ।

साधु साधितं त पार्थ परिप्लव्येदमब्रवीत् ।
 अथ प्रवृत्तिं विद्रेन्द्र पन्वानस्मि धर्मत ।
 शिष्योऽप्य स्वपत्रादेन जीवामि द्विजतत्तम । [5]
 इत्युचत्वा तु तदा पार्थ पादौ जग्राह पाण्डव ।

45 *) Śi T₁ Gs पाण्डुपुत्रान्, Ko Ds कौरवेयान्
 — *) Śi K₁ Ds मानुष्या' — After 45, T₁ Gs ins
 lines 3-4 of 1378* (of v 1 38)

46 T₁ Gs om 46^a — *) N̄s Dn 'या चान्ये, D₁
 'थान्ये च — *) T₁ Gs s 'वैशा — *) T₁ Gs तथा,
 Gs s तदा — *) K₁ s Dn D₁ s T₁ G₁ s 'थ K₁
 भरतर्षभ (for द्विज) T₁ Gs घनुर्वेदचिकीर्षया (-26^a)
 — *) Ks 'स्वव', T₁ G₁ 'वो यादवा'

47 *) K₁ s N̄s s T₁ Gs तु (for च) — *) Dn s
 T₁ अयात्तदा, Gs अयाचत — *) Ko Ds च (for तु)
 — *) Da गुरुत्वं Ds 'नस्त्वम', T₁ 'द्रोघम' — *) B₁
 Dn 'घन समाश्रि' — *) Śi 'नभ्य', Ko s नवमन्यते, K₁
 'नमि', K₂ 'नामिमन्यते, K₁ 'ज्ञाव', N̄s Ds 'नव', T₁
 Gs s 'नत्वसंपत्, Gs 'वाश्राव' N̄ B Da Dn D₁ s s
 सोव(Bs Da 'न')मन्यत पाण्डवान् — A passage given
 in App I (No 76) is ins in K₁ N̄ B D T₁ G₁ s s
 after 47, in Gs after 41^a

Colophon om in N̄ B Da Dn D₁ s s T₁ G₁ s s s
 Ds reads it after the first line of passage No 76
 given in App I (cf v 1 49 above) — Major
 parvan Gs e M सभव' (for आदि') — Sub-parvan
 Śi Ko-s s T₁ सभव — Adhy name Ko अश्वत्थाम, K₁
 द्रोणास्त्रप्रति, M द्रोण(Ms om द्रोण)शिष्यसमह (Ms
 द्रोणहस्तिनयुधप्रवेश) — Adhy no (Bgures words
 or both) T₁ 124, Gs M 74, Gs 75 — Sloka
 no Ms 79

१२३

वैशंपायन उवाच ।

अर्जुनस्तु परं यत्प्रमातस्ये गुरुपूजने ।
 अस्त्रे च परमं योगं प्रियो द्रोणस्य चाभवत् ॥ १
 द्रोणेन तु तदाहूय रहस्युक्तोऽन्नसाधकः ।
 अन्धकारेऽर्जुनाचार्यं न देयं ते कथंचन ॥ २
 ततः कदाचिद्भुजाने प्रभवौ वायुरर्जुने ।
 तेन तत्र प्रदीपः स दीप्यमानो निवापितः ॥ ३
 भुङ्क्त एवार्जुनो भक्तं न चास्यास्त्रामुखत ।

हस्तस्तेजस्विनो नित्यमन्नग्रहणकारणात् ।
 तदभ्यासकृतं मत्वा रात्रावभ्यस्त पाण्डवः ॥ ४
 तस्य ज्यातलनिर्घोषं द्रोणः शुश्राव भारत ।
 उपेत्य चैनमुत्थाय परिप्यज्येदमन्नवीत् ॥ ५
 प्रयतिष्ये तथा कर्तुं यथा नान्यो धनुर्धरः ।
 त्वत्समो भविता लोके सत्यमेतद्द्वीमि ते ॥ ६
 ततो द्रोणोऽर्जुनं भूयो रथेषु च गजेषु च ।
 अश्वेषु भूमावपि च रणशिक्षामशिक्षयत् ॥ ७

C. 1. 5239
 S. 1. 132, 23
 K. 1. 142, 37

123

1 Śi Ko-3 Tz Gz-4.5 M om. उवाच; Kz N̄ B D Tz Gz.5 om. वैशं उ. — *) Ko च परं; N̄z B D (except Da Ds) परमं. — *) Ko N̄z Bz.5 Dn D1.2 Tz Gz.5 आदिपद्; Gz आस्था; Cd as in text. — *) Ks अस्त्रेषु; Da अश्वेषु. Tz Gz-6 परमे योगे; Cd as in text. — After 1, Kz N̄ B D ins.:

1382* सं दृष्ट्वा नित्यमुत्तुक्तमित्पवच्छं प्रति फाल्गुनम्; while Tz Gz.4.5 ins.:

1383* ततो द्रोणोऽन्नवीदेनं रात्र एव निवेदाने ।

2 Tz Gz om. 2nd. — *) Tz G (Gz om.) च (for तु). Kz N̄z Tz Gz Ms.5 समाहूय. N̄z Bz.5 Dn D1.2 साहूय वचनं द्रोणे; N̄z आहूय तु तदा द्रोणं. — *) N̄z.5 Bz.5 Dn Ds रहः सुदममापत; D1 रहस्येदमभाषत. Da (erroneously) Arjṇ अवसापकः (as in text). — *) Ko.5 Tz Gz.5 'अर्जुनसाधकं. — *) Tz Gz.5 न च देयं. K (except K1) N̄ B D कदा. — After 2, Kz N̄z.5 B D ins.:

1384* न चाप्येवमिदं चापि मद्वाच्यं विजये स्वया ।

[Kz 'यं च मद्वाच्यं विजये न कदाचन.]

3 *) Tz Gz.5 रात्रौ (for ततः). — *) Kz.5 चवौ वायुरर्धनंजये. — *) Kz तावत् (for तत्र). Śi Ko.1 N̄z Bz Ds च; Kz-5 अस्त्र; N̄z असी; Ds तु (for त). S तेन दीप्तस्तु सप्तसः (Tz Gz वायुना स तु दीप्तस्तु). — *) Śi K N̄z Ds निवारितः (Kz नराधिपः); Dn Ds विधोषितः. S निर्वापित इति धुतिः (Gz धुतं; Gz तः; Gz स्तः).

4 *) Śi Kz N̄z.5 Bz.5 Da.5 भुक्त (for मुक्त). Kz.5.5 भुक्त; Kz नक्तं; N̄z.5 Bz.5 Da.5 वाको (for मक्तं). N̄z Bz.5 Dn D1.5 भुक्त (Bz Dns भुक्त) एव तु कीर्तयो; S भुक्तवायेव (Gz 'गपि; Gz 'कावसाये; Gz 'नेति) कर्तियो.

— *) Śi न चासोऽस्त्रामुखत; Ko.5 न चास्तास्त व्यस्त; Kz न स्त्रादास्ताद्विमुषत; Kz न चास्तास्त विमु; N̄z नाम्यासे स व्यस्त; N̄z Bz.5 Da Dz.4.5 न चान्यत्र प्रवर्तते; Bz Tz Gz.5 Ms (sup. lin.) न चास्त्रास्त (Gz.5 सं-) न्यवर्तत (Bz व्ययुज्यत; Gz निवर्तत); Dn D1 नास्तादप्यत्र वर्तते; Tz Gz.5 नाम्यासास्त (Gz 'च) न्यवर्तत; Gz नाभासाह्वयवर्तत (sic); Gz न च स्त्रासंनिवर्तत; M नास्ताचार्यं न्यवर्तत. — *) N̄z हृष्टस्; Gz ततस्; Ms.5 अतस् (for हस्तस्). N̄z.5 B D (except Ds) तस्य (for तिस्रं). — *) Śi K Ds 'धारणात्; N̄z Bz.5 Da Dn D1.4 अनुग्रहण; T G Ms (sup. lin. as in text) अभ्यासकृत (Ms 'ति)कार. — *) Tz Gz.5 ज्ञात्वा. — *) Śi K Ds 'वसापि; N̄z.5 Bz Da Dn D1.4 Gz 'वपि स; Tz Gz.5 रात्र्यामपि च; Gz 'वसापि; Ms.5 'वाभ्यस्त. Śi चार्जुनः. — After 4, Kz N̄z.5 B D ins.:

1385* योग्यां चक्रे महाबाहुर्धनुषा पाण्डुनन्दनः ।

5 *) Tz Gz.5 ततो. Da उवाचत; Cd as in text. — *) T Gz.5.4-5 तत्रिति (for भारं). Gz द्रोणस्तु श्रुतवाचिनि. — *) Da उपरस. Ds 'मुत्थाप्य. T G उपेत्यार्जुनमुत्थाप्य (Tz Gz आगम्य च परिप्यज्य). — *) Tz Gz सत्यसाधिनमत्र; Ms-5 'वर्जयेनम'.

6 Before 6, Śi Ko.5 N̄ B D ins. द्रोण उ; Kz Ms.5 द्रोणः. — Tz Gz om. 6th. — *) Kz अर्हं (for ते). — A passage given in App. I (No. 77) is ins. in Gz.4 after 6, in Gz after 7, in Tz Gz after 6th.

7 Before 7, Śi Ko.1.5 Ds.5 Tz Gz.5 Ms.5 ins. धेनं; Kz.5 N̄ B Da Dn D1.5 धेनं उ. — *) Kz N̄ B Da Dn D1.4 Tz Gz.5 Ms.5 M ह्ये (for रथे). Ds 'z Gz.5 transp. रथे and गजे. — After 7th, Gz (which om.

गदायुद्धेऽसिचर्यायां तोमरप्रासशक्तिपु ।
 द्रोणः संकीर्णयुद्धेषु शिक्षयामास पाण्डवम् ॥ ८
 तस्य तत्कौशलं दृष्ट्वा धनुर्वेदजिघृक्षवः ।
 राजानो राजपुत्राश्च समाजग्मुः सहस्रशः ॥ ९
 ततो निपादराजस्य हिरण्यधनुसुः सुतः ।
 एकलच्यो महाराज द्रोणमभ्याजगाम ह ॥ १०
 न स तं प्रतिजग्राह नैपादिरिति चिन्तयन् ।
 शिष्यं धनुषि धर्मज्ञस्तेषामेवान्ववेक्षया ॥ ११
 स तु द्रोणस्य शिरसा पादौ गृह्य परंतपः ।
 अरण्यमनुसंप्राप्तः कृत्वा द्रोणं महीमयम् ॥ १२
 तस्मिन्नाचार्यर्षिर्दृष्टिं च परमामास्थितस्तदा ।
 इष्वस्त्रे योगमातस्त्रे परं नियममास्थितः ॥ १३

परया श्रद्धया युक्तो योगेन परमेण च ।
 विमोक्षादानसंधाने लघुत्वं परमाप सः ॥ १४
 अथ द्रोणाभ्यनुज्ञाताः कदाचित्कुरुपाण्डवाः ।
 रथैर्विनिर्ययुः सर्वे मृगयामरिमर्दिनाः ॥ १५
 तत्रोपकरणं गृह्य नरः कश्चिद्यदृच्छया ।
 राजन्ननुजगामैकः श्वानमादाय पाण्डवान् ॥ १६
 तेषां विचरतां तत्र तत्कर्म्म चिकीर्षताम् ।
 श्वा चरन्स वने मूढो नैपादिं प्रति जग्मिवात् ॥ १७
 स कृष्णं मलदिग्धाङ्गं कृष्णाजिनधरं वने ।
 नैपादिं श्वा समालक्ष्य भर्षस्तस्यौ तदन्तिके ॥ १८
 तदा तस्मात् भपतः शुनः सप्त शरान्मुञ्चे ।
 लाघवं दर्शयन्सत्त्वे मुमोच युगपद्यथा ॥ १९

7th ins 1386* — *) Ks Ns Bs Dn D1 T Gs s s M
 रथे, Bs s Da Ds Gs रथे च (for अथे) Ns. रथे
 7th गावपि तथा — *) Ns बाणसि. — T2 Gs ins after
 शुमाव, after 7th Gs, after passage No 77 of App I

1386* अक्षेयु सम्पक्वारेयु द्रोणशिष्यो व्यवचरत् ।

8 *) Bs 'सियुदे च, Ds 'क्षेयु चर्या', T2 Gs s s
 गदाचर्येषु प्राप्तेषु (G1 पादेषु) — *) T2 Gs s s वमतेतो
 मरचाक्तिपु — *) K1 N1 B1 s s D (except Ds s s) 'दे
 च — *) N B1 s Dn D1 s s Ts G1 s s M कौरवान्,
 Bs s Da वीरवान्, Ds पांडव, Gs s s कौरव

9 *) T2 Gs s त विनय (for तत्कीर्ण) Ns s B D
 (except Ds) श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — *) Ks N T1 Ms s
 'जिघृक्षया, T G (except Gs s) 'चिकीर्षया — *) T2 G
 (except Gs s) 'जग्युरनेकदा — After 9, S ins

1387* तामसौभिक्षयामास द्रोणं शक्यभूता वर ।

10 *) T1 G1 s महावीर्यं, Gs धनुष्याणि, Gs च कुमालो
 11 *) T1 Gs भारत (for चित) — *) Ns Ds 'पा
 धर्मान्व, Bs (m as in text) 'वानुशिक्षया, Bs Ds 'पा
 धर्मान्वे, Ts Gs s 'द्रोणस्तेषामपेक्ष — After 11, S ins

1388* शिष्योऽसि मम नैपादे प्रयोगो बलवचर ।
 निवर्तस्य गृहानेव अनुश्रुतोऽसि निलाश ।
 [Before line 1, M ins द्रोण]

12 *) Gs s नैपादिलक्ष सि' — *) S1 Ks पादाबादाय
 भारत, Ts Gs s M पादौ (Ms s पाणौ) सगृह्य शत्रुजित्
 — *) Ko s s B (except Gs) Dn Ds s s Ts Gs s s M
 'समाप्य, Ns 'प्राप्त, Ts Gs s s 'ण्य समनु'

13 *) T1 Gs परमाचार्यमास्थित, Gs s वर्तमानो मही

मये — *) Ko s Bs Ds G (except Gs s) M इष्वस्त्रं.
 — *) S1 Ko s transp पर and नियम Ns s Bs Ds
 Ds s निश्रय (for नियम) K1 s Ds परम वरतां, Ts
 Gs s नियमेन समाहित

14 *) Ko Ns Ds transp पर' and ब्रह्म' Ns s B
 Da Dn D1 s s 'द्वयोपेतो S सत्येन (T Gs s s स तेन)
 तपसा युक्तो (Ts Gs s s चैव) — *) S1 K1 वेदेन Ts Gs
 योगेनाभ्यसनेन च — Ts Gs om 14th — *) K1
 लाघव (for लघु) — S ins after 14 (Ts Gs which
 om 14th, after 14th)

1389* लाघव चाक्षययोग च नविरा'मलपचत ।
 15 *) Ks कुरुयुगवा Ts Gs s मुक्षो (G1 दिव्यो) व
 कृष्णाभ्यहृत् — *) Ns रथेन निर्धं Ts Gs s चतिष्यतो
 रथे राजन् — *) S1 K1 सुगया परमं, Ns सुगयामारिदम,
 Ns Da Ds 'मर्दन, Ts Gs s जगमु पाण्डुसुता यदि

16 *) T2 Gs s 'रणप्राही — *) K1 s 'त्रिदिदक्षया
 — *) S1 उपज', Ko Ds उपाव' T Gs s Ms s 'नैक
 — *) Ko Ds वीरवान् (for पाण्ड')

17 *) T2 Gs s 'पा धनुषि सकर्ता — *) Ks n
 तत्क', Ts Gs s तत्र क' N B D चिकीर्षया — *) Ks s
 चचार, Ds च तस्मिन् (for चरन्स) T1 Gs s s पथा (for
 वने) Ns Bs Dn D1 s गृहो, T1 सोय — After 17, Ts
 G (except Gs s) ins.

1390* तस्य शेरुव्यमाणस्य नष्टस्य विजने वने ।
 शब्दं शुभ्राव नैपादि शुनस्यस्य तु मारिष ।

18 *) Ks वार, Ks Ns स (for स) Ns B (except
 B1) Das Dn D1 T G (except Gs s) Ms s इष्टमालं'

स तु श्वा शरपूर्णास्यः पाण्डवानाजगाम ह ।
 तं दृष्ट्वा पाण्डवा वीरा विसर्पं परमं ययुः ॥ २० ॥
 लाघवं शब्दवेधित्वं दृष्ट्वा तत्परमं तदा ।
 प्रेक्ष्य तं व्रीडिताश्रासन्प्रशशंसुथ सर्वशः ॥ २१ ॥
 तं ततोऽन्वेपमाणास्ते वने वननिवासिनम् ।
 ददृशुः पाण्डवा राजन्नस्यन्तमनिशं शरान् ॥ २२ ॥
 न चैनमभ्यजानंस्ते तदा विकृतदर्शनम् ।
 अर्थेन परिप्रपच्छुः को भवान्कस्य वेत्सुत ॥ २३ ॥
 एकलव्य उवाच ।
 निपादाधिपतेर्वीरा हिरण्यधनुषः सुतम् ।

द्रोणशिष्यं च मां विच घनुर्वेदकृतश्रमम् ॥ २४ ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 ते तमाज्ञाय तत्त्वेन पुनरागम्य पाण्डवाः ।
 ययादृचं च ते सर्वं द्रोणायाचख्युरद्भुतम् ॥ २५ ॥
 कौन्तेयस्त्वर्जुनी राजन्नेकलव्यमनुस्सरन् ।
 रहो द्रोणं समागम्य प्रणयादिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥
 नन्वहं परिभ्यैकः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ।
 भवतोक्तो न मे शिष्यस्त्वदशिष्यो भविष्यति ॥ २७ ॥
 अथ कस्मान्मदशिष्यो लोकादपि च वीर्यावान् ।
 अस्त्यन्यो भवतः शिष्यो निपादाधिपतेः सुतः ॥ २८ ॥

C. 1. 5259
 B. 1. 122. 20
 E. 1. 142. 50

— १) णि B D (except Ds) 'जिनजटाधरं'; T₁ G₂ M
 'जिनधरं कृतं'; G₁ 'धराशुचि'. — २) K₂ श्वानमालद्वयः D₂
 आ समालोचयः; T₁ G₁, 4.5 M आ ससुद्रीक्ष्य; T₂ G₂ श्वपथं
 ज्ञात्वा; G₂, 5 श्वानमुद्रीक्ष्य (G₂ 'द्विश्य'). — ३) Ko रुवन्;
 G₂ हृषत्. णि वनांतिके; T₂ G₂ 'काट्'.

19 *) K₂, 4 तथा. D₂ शुनकः (for भय*). S
 (except M) तस्यैकलव्यो भ*. — १) D₂ सप्त (for सुतः).
 — २) Ko तत्र; B₂ (m as in text) D₂ आशु; G₁ 2.6
 सक्षः. T₂ G₂, 4.5 लाघवादर्पं (G₂ 'र्षा')पामास. — ३) T₂
 G₁ (inf. lin.). 2.2.5 शब्दवेधेन विदर्शयन्. — After 19,
 G₂ ins.

1391* वेगमजन* * * * * #ल वनेः ।

आयामपरिणामार्थां वसुले तु शराङ्कुराः ।

समप्रमाणभिर्जिह्वा क्षिप्रैर्व्याभयतः शरीरैः ।

यथा दीर्घं शिलोद्याभिः सप्तार्थिभिरिन्द्रमैः ।

20 *) G₁ ततः (for स तु). — १) K₂ 'वाननुज-
 निमावतः'; D₂ G₂, 4.5 'वानां जयाम ह'; T₂ G₂ पांडूप्रतिजया*.
 — २) G₂, 4.5 transp. सं and दृष्ट्वा. णि ततस्ते (for सं
 दृष्ट्वा). G₂, 6 कौरवा (for पाण्डव). Ko शूराः; T₂ G₂
 सर्वैः; T₂ G₂, 4.5 चापि; G₂, 6 M राजन्. — ३) G₂, 6 M
 गताः (for ययुः). णि 2. B D (except Ds) वरं विसय-
 मागतः; T₂ G₂, 4.5 विसयं चकित्ते शूराः.

21 *) Śi m K₁ हृषत्वेभिः; K₂-6 णि 'वेधं च; T₂ G₂
 समतं चापि. — १) Śi K₁ transp. दृष्ट्वा and तत्. T₂
 G₂, 4.5 चित्तमंति का तस्य ते. — २) Śi K₁ तं वीक्ष्य; K₂
 तपेक्ष्य; G₂ प्रसंतो. T₂ G₂, 4.5 आरमन्यकार्थुर्निशं च.
 — ३) Śi K₁ कर्म ततः; T₂ G₂ पांडवाः (for सर्वैः). G₂, 4
 ततस्ते पांडुर्वदनाः. — After 21, T₂ G₂, 4.5 ins.:

1392* शानं तु पाण्डवा दृष्ट्वा विसयोःकुण्डलोचनाः ।

22 *) D₂ सं तथा; T₂ G₂, 4.5 सतक्ष. — D₂ (hapl.)

om. 22^a-23^a. — १) Ko विजने वनवासिनं; Śi वनवासिनि*
 8 'ने वनचरेश्वरं'. — K₂ om. 22^a-23^a. — २) 30^a.

23 K₂ om. 23^a; D₂ om. 23^a (of. v. 1. 22).
 — १) Śi K₁ B₁ D₂ 'मभिजा'; णि M₂ 'मनुजा'; T₁ G
 (except G₂, 4) M₂, 6-8 'मन्वजा'. — २) Śi K (K₂ om.)
 T₁ तथा (for तदा). M₂ सं दृष्ट्वा तत्परं तदा. — ३) B₁, 2.5
 D₂ D₂ M₂ तथा (for वच). Ko पश्यदृष्टतः. — ४) K₂, 5
 D₂ का सुतः; K₂ णि B₂ वेत्सुत; T₁ वेति च; T₂ G₂, 2.2.5 M
 वेति ह; G₂ वेति ह. K₂ कस्यचित्सुतः; G₂ अन्यवेदिह.
 — After 23, K₂, 5 ins.:

1393* स श्रुत्वा यचनं तेषां पाण्डवानां महात्मनाम् ।

24 S om. उवाच; K₂ T₁ om. the ref. — १) Śi K₁
 M₂ वीरः; D₂ वीरः. K₂, 4 एकलव्यं निपादं हि. — २) D₂
 स; M₂-8 तु (for च). B D₂, 4 G₂ सा (for मां). Śi
 K₂, 5 D₂ G₂ वेद्य; K₂ T₁ M₂-8 चिदि. — ३) B₂ G₂
 M₂-8 'वैदे. — After 24, B₂ D₂ ins. a colophon
 (adhy. no. D₂ m 134).

25 Śi K₂, 1.2 T₂ G₂, 6 M₂-8 om. उवाच; T₁ G₂-4
 M₂, 5 om. वैशं उ. — १) णि D₂ सतः (for ते सं). M
 (except M₂) विज्ञाय. K₂ यदेन (for तत्वे). T₁ G₂
 (m as in text) M₂ 'गल. G₂, 4 एकलव्यः (G₂ 'व्यं) स
 श्रामान्माचचक्षेय पांडवाः. — २) णि B D (except D₂)
 T₁ G₂, 5 M चने; T₂ G₂, 2.4.5 च तत् (for च ते). Śi K
 Da D₂, 2.5 M₂, 5 सर्वैः; T₂ G₂, 5 राजन्. — ३) Śi K₁
 'स्युरंतिताकाः णि द्रोणमाचख्युः; G₂, 2.4 'य प्रत्यवेद्यन्'.

26 *) णि B D (except Ds) समासाय. T₂ G
 (except G₂, 4) रहसि द्रोणमागम्य.

27 Before 27, णि D (except Ds, 4) ins. अर्जुन व*.
 — १) Śi (sup. lin.) यथाहं; K₂ यथावत्; णि 2. B D
 (except Ds) तदाहं (B₂ तदा मां); T₁ सत्वतं; M₂-8

सुहूर्तमिव तं द्रोणाश्विनतयित्वा विनिश्चयम् ।
सन्ध्यासाचिनमादाय नैपादिं प्रति जग्मिवात् ॥ २९
ददर्श मलदिग्धाङ्गं जटिलं चीरवाससम् ।
एकलव्यं धनुष्पाणिमस्त्रन्तमनिशं शरान् ॥ ३०
एकलव्यस्तु तं दृष्ट्वा द्रोणमायान्तमन्तिकात् ।
अभिगम्भोपसंगृह्य जगाम शिरसा महीम् ॥ ३१
पूजयित्वा ततो द्रोणं विधिवत्स निपादजः ।
निवेद्य शिष्यमात्मानं तस्यौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ३२
ततो द्रोणोऽब्रवीद्वाजनेकलव्यमिदं वचः ।

यदि शिष्योऽसि मे तूर्णं वेतनं संप्रदीयताम् ॥ ३३
एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा प्रीयमाणोऽब्रवीद्विदम् ।
किं प्रयच्छामि भगवन्नाज्ञापयतु मां गुरुः ॥ ३४
न हि किञ्चिददेयं मे गुरवे ब्रह्मविचम ।
तमब्रवीत्स्वयाङ्घ्रिो दक्षिणो दीयतां मम ॥ ३५
एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा वचो द्रोणस्य दारुणम् ।
प्रतिज्ञामात्मानो रक्षन्सत्ये च निरतः सदा ॥ ३६
तथैव हृष्टवदनस्तथैवादीनमानसः ।
छिच्चाविचार्य तं प्रादाद्द्रोणायाङ्घ्रुमात्मानः ॥ ३७

चतुसाः. Bs Ds 'श्वेकः; T₁ 'श्वैतः. T₂ G₂. 4. 5 अहं ननु
परिष्वज्य. — *) S₁ K₁ Ms-8 'तोके; Ko. 1 'तौकं.
— *) K₂ 'द्विषोन्वो.

28 *) Ko Ds अतः. N₁ स विधिः; Ds विधिषो मे.
— *) T₂ G₂ महोकादपि वीर्यं. — *) N₂ B₁. 2 Dn D₁
transp. अलिदं अन्यः. B₂ अलपोपि; B₂m D₂ अन्योपि;
B₃ अन्योस्तु; Da D₁ अन्यस्तु; T₁ G₂. 4. 5 वचे स.

29 Before 29, N₂ Bs D (except D₂. 1) ins. वैदं
'उ'; T₁ G₂. 5 वैदं. — *) B₂ Ds T₂ G₂. 4 स अपि (for
इव). S₁ K₁ च; B₂ G₂ तत्; T₂ G₂. 4 स (for सं).
— *) T₂ G₂. 5 तु (for वि). G₁ चिंतामास निश्च.

30 *) S₁ K₁. 1. 4 स ददर्शं मलादिग्वं. — G₂ om.
30^a-32^a. — *)— 29^a. Ko Ds निशितात् (for अविशं).

31 G₂ om. 31 (cf. v. 1. 30). — *) S₁ K₁. 2. 4 Ds
ततो (for तु सं). — *) T₂ G₂ आगतं (for आगन्तं).
Ko. 2 G₂ अंतिके; K₂. 4 Ds 'कं. — *) T₂ G₁. 5 'गम्य
निरः (G₂ ततः) पादौ. — *) T₂ G₂. 5 जग्राह. T₂ G₂ तदा
(for महीम्).

32 G₂ om. 32 (cf. v. 1. 30). — *) K₁. 4 च सं (for
ततो). — For 32^a, T₂ G₂. 5 read 32^a. — *) K (except
K₁) N₂ Ds चारता (for आरता). — *) T₂ G₂. 5 द्रोणाव
स निपादजः (cf. 8).

33 *) G₁ तया; G₂ तत्र. — Ko repeats 33^a after
34^a. — *) Ko हि (for सति). K₂ मे अद्; N₁. 2 B D
(except D₁) मे वीर (B₂ रामत्र); T₁ G₁-8 नैपादे; T₂
G₂-8 M मे तात. — *) Ko N₁. 2 B₁. 2 Da Dn D₁. 2. 2
दीयतां मम; N₂ Ds Da S दीयतामिति (T₂ G₂. 5 नै प्रदीयतां).

34 *) T₂ G₂. 5 गुह्यारामा (for लघुम्). — *) K₂
तदा; T₂ G (except G₂. 5) वचः (for इदम्). — After
34^a, Ko repeats 33^a. — Before 34^a, Dn D₁. 5 ins.
एकलव्य उ. — *) Ms-8 कुशलं (for अगवत्). — *) Da

'पयत. S₂ G₂ Ms. 5 मा; N₂ Ds D₁ T₂ G₂. 4 Ms-8 मे;
B₂ नो. B₂ भवान् (for गुरु).

35 *) T₂ G₂. 4. 5 सुर्वे (for गुरु). — D₂ ins. after
35^a; B₂ Ds subst. for 35^a:

1394^a यद्यदर्थं स्वया देयमेकलव्य प्रयच्छ मे ।
एकाङ्घ्रुं दक्षिणस्य हस्तस्येति मतं मम ।

[Before line 1, B₂ ins. द्रोण उ'; D₂ द्रोण उ' ।
— Before 35^a, Dn D₁ ins. वैदं उ'; D₂ द्रोण उ' ।
T₂ G₂. 5 द्रोणः. — *) K₂ ततो (for तम्). G₂ सदा
(for स्वयम्). T₂ G₁. 4 'गुह्यो. — *) N₂ B₁. 2 Da Dn
D₁. 2 T₂ G₂. 5 M हृति (for मम). T₂ G₁. 4 दक्षिण मे
प्र(G₂ मेव) दीयतां. — G₁ ins. after 35: G₂ subst.
for 37^a:

1395^a बाहमिलेव नैपादिच्छिष्टाङ्घ्रिो ददौ ततः ।
36 G₂ om. 36^a. — *) G₂ ज्ञात्वा (for कुत्वा).
— *) N₂ B D (except D₂) नियतः. T G₂ M (except
Ms) तदा. G₂. 4 च परिनिधितः.

37 *) G₁ च संहृष्टमना; G₂ 'व हृष्टमनः. — For
37^a, G₂ subst. 1395^a. — After 37, G₂ ins.:

1396^a अविपण्णस्य सौ प्रादाच्छिष्टया द्रोणस्य देववन् ॥
D₂ S ins. after 37 (G₂. 4, after 1396^a):

1397^a सत्यसंधं च नैपादिं दृष्ट्वा भीतोऽब्रवीद्विदम् ।
[D₂ द्रोणः (for दृष्ट्वा).]

D₂ cont.:

1398^a मनीषितं स्वया वीर गुरोर्दत्तं ममोजता ।
After 1397^a, T₂ G₂. 4 M ins.:

1399^a एवं कर्तव्यमिति ये एकलव्यमभाषत ।
while G₂ repeats 1388^a.

38 Before 38, Ms. 5 ins. वैतं. G₂ om. 38^a-39^a.
T₂ repeats 38 and G₂ reads it after 39; G₂ also
repeats 38 after 1400^a. — *) K₂ T G₂ M मनः.

ततः परं तु नैपादिरुज्जुलीभिर्वर्णकृतं ।
 न तथा स तु शीघ्रोऽभूद्यथा पूर्वं नराधिप ॥ ३८
 ततोऽर्जुनः प्रीतमना बभूव विगतज्वरः ।
 द्रोणश्च सत्यवागासीन्नान्योऽभ्यभवदर्जुनम् ॥ ३९
 द्रोणस्य तु तदा शिष्यौ गदायोग्यां विशेषतः ।
 दुर्योधनश्च भीमश्च कुरूणामभ्यगच्छताम् ॥ ४०
 अश्वत्थामा रहस्येषु सर्वेष्वभ्यधिकोऽभवत् ।
 तथाति पुरुषानन्यान्त्सारकौ यमजावुभौ ।

युधिष्ठिरो रथश्रेष्ठः सर्वत्र तु धनंजयः ॥ ४१
 प्रथितः सागरान्तायां रथयूयपयूययः ।
 बुद्धियोगरत्नलोत्साहैः सर्वास्त्रेषु च पाण्डवः ॥ ४२
 अस्त्रे गुर्वनुरागे च विशिष्टोऽभवदर्जुनः ।
 तुल्येष्वस्त्रोपदेशेषु सौष्ठवेन च वीर्यवान् ।
 एकः सर्वकुमाराणां बभूवातिरथोऽर्जुनः ॥ ४३
 प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनंजयम् ।
 धार्तराष्ट्रं दुरात्मानो नामृष्यन्त नराधिप ॥ ४४

C 6 / 1
 K 1 / 1275
 1322. 01
 1427. 02

३८. ३ B D (except Ds) Gs शर ङीस, Ks च (for तु)
 — ४) ३ Nī 'मयत्, Ts स्वकृष्यत्, Gs अकयं — ५) ३ o s
 ३ B D (except Ds) Ms च स (for स तु)
 ३९ Gs om ३९^{ab} (cf v 1 ३८) — ५) ३ K (except
 Ko) Ds T₁ तु (for च) ३ N₁ पुत्र (for वाग्) Gs अस्मान्
 (for आसीन्) — ५) K₁ Ds अभिभवद्, B_s s Da Dn
 D₁ s अभिमप्रिता Ds T G नाधिकोऽन्योऽनुनादभूत्, M
 नान्यो ह्यभवदर्जुनत् — After ३९, G₁ 1ns

1400* एव वृत् षट्पदाश्लोऽथ कर्म

प्रज्ञानिय ऐचचराश्लोऽनुतेतौ ।

द्रोण पापं चार धीः * * *

* * * शा गच्छता स्व निवेदान् ॥

Ts repeats and Gs reads ३८ after ३९, Gs repeats ३८
 after the above 1ns [v 1 — ४) T₂ G₁ अनुष्टाभ्या
 विनाकृत — ५) T₂ G₁ s निपादञ्ज (for नराधिप)]
 — A colophon 1ns 1ns in T₁ G₂ s s s after ३९ 1ns T₂
 G₁ s after the repetition of ३८ (addy no T₁ 125,
 T₂ G₁ s s 76, G₂ s 77, G₃ M 75) — After the
 colophon T₂ G₁ (om line ५) २ s 1ns

1401* वैशापायन ।

द्रोणस्त परा पूजा कुरुपु प्रामुवन्धनम् ।

चतुष्पाद कृष्णमस्त्रं कुमाराप्रत्यवेदयत् ।

पाणिबन्धस्तु क्षयस्व राजपुत्रा महाबला ।

अनुनमसुस्ततो द्रोणं कुरवस्त्रचिकीर्षया ।

G₁ cont (cf v 1 41)

1402* युधिष्ठिरो रथश्रेष्ठलोमरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ।

40 Before 40, T₁ G₂ s M 1ns वैश — ५) ३
 Ko s ३ B D G₁ s s 'योग्यो, K₁ s Gs 'योग्यो, T₁ 'योग्य,
 T₂ G₂ s 'युद्ध ३ N₁ s B D (except Ds) बभूवत्, T₂
 G₁ s अदीपत् — ५) Ko s s ३ N₁ Ds T₁ G₂ s s M
 'नयनः; K₁ 'मभिग', ३ Ns B (except Bs) Da Dn D₁ s
 सहा (Ds गदा) सरन्धमानसी, ३ Ns 'मथ्यास्थिता, T₂ G₂ s
 कुरुष्वभ्यगि'.

41 *) B_s रहस्त्रेषु, T₁ G₂ s s M महास्त्रु — ५) T₂
 G₁ s सर्वेषु K₂-1 अग्नि (for अग्नि) — Gs om 41^{ab}
 — ५) K₁ G₂ s अग्नि, K₂ तत्, T₂ G₂ च, G₁ हि (for
 अग्नि) Ko Ds एते, G₂ अन्यो — After 41*, T₂
 G₁ 1ns

1403*

स राधेयो महाबल ।

which in G₂ 1s followed by 41* and 41^d (see
 below) — ५) ३ द्रुपदो, Ko s s दारकौ, K₁ मदकी, K₂
 खद्रे तु, ३ N₁ साश्वेय, Ds दारकौ, Da स्तव* ३ K₁ अग्नि
 (for उभौ) B_s साश्वेय तु यमावु* ; Ds साश्वकौ तु यमावु*,
 B (Gs om) यमजावसिचर्मणि (Gs स राधेयो महाबल),
 cf 1403* — ५) T₂ भजु श्रे*, G₁ युधि श्रे*, G₂ रथि श्रे*.
 — T₂ G₁ s 1ns after 41* G₂ after its repetition

1404*

सोमरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ।

अर्जुनो जयता श्रेष्ठ
 — ५) Ko s s Ds सर्वत्रातिरथोर्जुन

42 *) Ds 'योगे यलोत्साहै, T₂ G₁ s युवा युजवलो
 योगे, Gs बुद्धिवीर्यं प्रसाधेषु, Gs बुद्धिवीर्यं Cd cites
 योग (=सहनन) — ५) Ko s s Ds सर्वदा 'श'स्त्रु,
 B_s सर्वार्थेषु च, T₂ G₂ s तेषु सर्वेषु ३ B D Gs निष्ठित
 (Ds भारत) (for पाण्ड*) T₁ G₁ s Ms 'पु तथार्जुन, Gs
 'पु कृतोर्जुन ; Ms सर्वत्र तु धनजय, Ms s 'पु धनजय

43 G₂ om 43^{ab} — ५) ३ Ko s Cd च्छ्वे T₂
 G₁ s नित्यानुरागे — ५) K (except Ko) Ds सर्वेषु (for
 तुल्येषु) T₂ G₂ s अक्षप्रयोगेषु — ५) ३ K Ds T₁ Gs
 'तेषु च, ३ Ns Da Da 'वेनाभि — ५) Ks 'वागिदिदायण, Ks
 'वागिदिदायण, T₁ G₂ s s Ms सबभूवार्जुनोधिक, Ms-s
 सभभूवाभिर्कोर्जुन

44 T₁ reads 44 after 67 — ५) Ko Ds नावसुष्यन्
 Ks N₁ s B₁ s s Ds T₁ G₂ s M परतप (३ N₁ 'प, Ns B₁
 'प), ३ Ns B₁ sm Da Dn D₁ s परस्व, T₂ G₂ s s 'पिया

45 *) ३ K₁ तत् (for तंरु) D₁ तान् (for तु)
 — ५) ३ K₁ सर्वसिंहासु, Ko 'शिष्यासु, K₂ 'शिष्यास्तु,

तांस्तु सर्वान्समानीय सर्वविधासु निष्ठितान् ।
द्रोणः प्रहरणज्ञाने जिज्ञासुः पुरुषर्षभ ॥ ४५
कृत्रिमं भासमारोप्य वृक्षाग्रे शिल्पिभिः कृतम् ।
अविज्ञातं कुमारानां लक्ष्यभूतमुपादिशत् ॥ ४६
द्रोण उवाच ।

शीघ्रं भवन्तः सर्वे वै धनुष्यादाय सत्वराः ।
भासमेतं समुद्दिश्य तिष्ठन्तां संहितेष्वः ॥ ४७
मद्भाष्यसमकालं च शिरोऽस्य विनिपात्यताम् ।
एकैकशो नियोक्ष्यामि तथा कुरुत पुत्रकाः ॥ ४८
वैशांपायन उवाच ।
ततो युधिष्ठिरं पूर्वमुवाचाङ्गिरसां वरः ।
संघत्स्य वाणं दुर्धर्षं मद्भाष्यान्ते विमुञ्च च ॥ ४९

ततो युधिष्ठिरः पूर्वं धनुर्गृह्य महारथम् ।
तस्यौ भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ५०
ततो विततधन्वानं द्रोणस्तं कुरुनन्दनम् ।
स मुहूर्तादुवाचेदं वचनं भरतर्षभ ॥ ५१
पश्यस्येनं द्रुमाग्रस्थं भासं नरवरात्मज ।
पश्यामीत्येवमाचार्यं प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ॥ ५२
स मुहूर्तादिव पुनर्द्रोणस्तं प्रत्यभापत ।
अथ वृक्षमिमं मां वा आदृन्वापि प्रपश्यसि ॥ ५३
तमुवाच स कौन्तेयः पश्याम्येनं वनस्पतिम् ।
भवन्तं च तथा आदृन्भासं चेति पुनः पुनः ॥ ५४
तमुवाचापसर्पेति द्रोणोऽप्रीतमना इव ।
नैतच्छक्यं त्वया वेदुं लक्ष्यमित्येव कुत्सयन् ॥ ५५

Ds रथ'; Ms-s सम'. Ko युधिष्ठितान्; Ns B Da Ds 4
तिष्ठि'; T1 तिष्ठि'. Ks सुदिप्यांश्च सुनिष्ठि'; Dn सर्व-
विधासुशिक्षितान्; Ds सर्वशिक्षास्त्वविष्टि'. — 4) S1 Ks
भरतर्षभ; Ko 1 N Bs D (except Da s) 'वंशः; S 'वंशान्-
46 *) B1m (1 gloss) गृह्यं (for भासं). Ms 'सं पक्षिणं
रोप्य'; T1 ततो भास समा'. — *) Dn खवि'; Ds 'ज्ञातः'.
S1 समेतान्वातकासर्वाण्. — *) S1 Ko. s Da D1 Ts
Gs s Ms s लक्ष्यभूतम्; G1 स च लक्ष्यम्. N1 उपाविशत्;
Ms अर्धस्यत्.

47 S1 K1 S om. उवाच. — *) Ko Ds सर्वे हि; N
B Da Ds D1 s सर्वेपि (Bs सर्वाणि). — *) Ts G1 s
'व्यानस्य. Ks N B D सर्वशाः; T1 सत्वरं. — *) Ks s Ts
Gs पुनं; Da Gs एकं. Ko समाध्यायं; Ds समाधार.
— *) S1 Ko s Ns तिष्ठतां; K1 'दृत्तः; N1 s B D (except
D) Ts G1 s तिष्ठन्तः; T1 G1 s M 'दृत्तु'. S1 Ks Ns
संहते'; Ko संघतेपतः (sio), K1 Gs s M सहिते'; Dn
D1 s संघिते'; Gs परमेपवः.

48 *) Ko वै; N B D Gs Ms s तु (for च).
— *) S 'कृत्यतः. — *) S1 निरीक्ष्या'; K1 निमेपाति;
Ks नियोक्त्यामि.

49 S1 K1 s Da s om उवाच (Ms s om. the ref.).
— *) S1 वाच्यं (for पूर्व). — *) Ks Bs 'रसः सुतः; T1
G 'रसो (T1 'स) पचः; Cd as in text — *) S1 K1 s
Bs s दुर्धर्षः; D1 Gs धनुषि; T1 G1 s क्षिप्रं तं (G1 s त्वं).
T1 'रारं संघाय दुर्धर्ष. — *) Ko Das Gs नियुच्यतां; Ks
सुनिहितं; Bs Ds 'मुच्यत; Dn1 'चतां; Dns D1 s Ts G1 s
M 'मुंच सं तः; T1 G1 s प्रमुच्यतां (G1 'तं).

50 *) Gs चापं (for पूर्व). Ts G1 s ततः क्लीबुतो
राजान्. — *) Ko N1 s B D परंतप (Ko Bs Ds 'प); Ks
महाबलः; Ns महाधनुः; T1 महारथः. Ts G1 s गृहोत्वा
धनुरुत्तमं. — *) (var.) 60'. Ds Gs 'स्यौ तं भासुः'.
51 *) T1 विदुत्तप'. — *) Ko कुहसत्तमः; Bs T1
Ms s 'दुर्गव'. — D1 om. 51'-52'. Ds s1 sub 51' for
53'. — *) Ms-s मुहूर्तम्. Ks पुनं (for हृदं). — K
(hapl.) om 51'-53'. — *) Ko Gs Ms 'वंशं; Ks
कुहनन्दनं; Ts G1 s सुरर्षभम्.

52 K1 D1 om. 52 (cf. v. 1. 51). — *) S1 पश्यसेतुं;
B1 Dn पश्येनं त्वं; Ds 'सि त्वं; Ts G1 s 'लेकं. — *) Ks
परवरर्षभ; T1 देववरा'; G1 s 'वरोत्तमः; Ms-s 'वरात्मज
— Before 52', Ns ins. देसो 'उ'. — *) S1 'श्वेन महारथम्'.
53 K1 om. 53' (cf. v. 1. 51). — *) For it D1
subst. 53'. Ks transp. पुनः and द्रोणः. Da प्रत्युवाच
ह. Ts G (except G1 s) मुहूर्तादिव च द्रोणस्तं पुनः प्रत्यु-
— After 53', G1 repeats 52'. — Before 53', Ns
Dn D1 ins. द्रोण उ'. — *) S चापं (Ts G1 s हस्तं) (for
अथ). Ko N1 Ds T G (except G1) मां च; Ds तां च.
— *) Ko Ds चापि; Ks (om. वा) अवि.

54 *) T G s अथ (for स). — *) Ko गृह्यं; Ks
दृष्टं (for भासं). Ts G1 s भवन्तमथ भार्ग्यं लक्षं पंच
द्विवि प्रयो.

55 *) Bs 'वाच विसर्षं. — *) T1 द्रोणो वै जनमेजय.
— *) Some MSS. लक्षं.

56 K1 om. 56'-57'. — *) Ks महावज्रः; T1 G1 s
महावहद्. Ts G1 s वृत्तविवाहा महारथान्. — *) Ts

ततो दुर्योधनादींस्तान्घातैराष्ट्रान्महायशाः ।
 तेनैव क्रमयोगेन जिज्ञासुः पर्यष्टच्छत ॥ ५६
 अन्यांश्च शिष्यान्भीमादीन्राज्ञथैवान्यदेशजान् ।
 तथा च सर्वे सर्वं तत्पश्याम इति कुत्सिताः ॥ ५७
 ततो धनंजयं द्रोणः सयमानोऽभ्यभाषत ।
 त्वयेदानीं प्रहर्तव्यमेतच्छक्यं निशम्यताम् ॥ ५८
 मद्वाक्यसमकालं ते मोक्षन्वोऽत्र भवेच्छरः ।
 वितत्य कार्मुकं पुत्र तिष्ठ तावन्मुहूर्तरुम् ॥ ५९
 एतमुक्तः सन्वसाची मण्डलीकृतकार्मुकः ।
 तथौ लक्ष्यं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ६०
 मुहूर्तादिव तं द्रोणस्तथैव समभाषत ।
 पश्यस्येनं स्थित भासं द्रुमं मामपि वेत्युत ॥ ६१

पश्याम्येनं भासमिति द्रोणं पार्थोऽभ्यभाषत ।
 न तु द्रुमं भवन्तं वा पश्यामीति च भारत ॥ ६२
 ततः प्रीतमना द्रोणो मुहूर्तादिव तं पुनः ।
 प्रत्यभाषत दुर्धर्यः पाण्डवानां रथर्षभम् ॥ ६३
 भासं पश्यसि यद्येनं तथा ब्रूहि पुनर्वचः ।
 शिरः पश्यामि भासस्य न गात्रमिति सोऽत्र वीत् ॥ ६४
 अर्जुनेनैवमुक्तस्तु द्रोणो हृष्टतनूहः ।
 मुञ्चसेत्यत्रयीत्पार्थ स मुमोचाविचारयन् ॥ ६५
 ततस्तस्य नगस्यस्य धुरेण निशितेन ह् ।
 शिर उत्कृत्य तरसा पातयामास पाण्डवः ॥ ६६
 तस्मिन्कर्मणि संसिद्धे पर्येष्वजत फल्गुनम् ।
 मेने च द्रुपदं संख्ये सायुज्यं पराजितम् ॥ ६७

G 1 0289
 B 1 132. 10
 K 1 143 10

G 1 : 'जातेन जिज्ञासु स नरर्षभ
 57 K 4 om 57* (cf v 1 56) — *) T 1 'न्याश्रैव स
 सी' — *) N 1 'न्ययदजा', T 1 G 1 s 'शिव विदेशकान्
 — *) S 1 उक्त्वा च, K 0 तथेति, K 1 उवाच, I 3 N 1 तथैव
 N 1 B 1 s D G 2 transp सर्वं and तत् K 1 s वतैत, B 1
 ते सर्वे (for सर्वं तत्) — *) K 2 s त पश्यामिति G 1 ते च
 (for इति) G 1 चायुज्यन् (for कुत्सितं) — After 57, N 1 s
 Dn D 1 ins a colophon (Adhy no Dns 131
 — Aggregate s loka no Dns 5290)

58 Before 58, N 1 s Dn D 1 ins 'वैश' व' — Before
 58*, N 1 s ins द्रोण व' — *) S 1 निहृतव्य — *) S 1
 transp एतत् and लक्ष्य K 1 N 1 S निपास्तया, N 1 s B
 D विष्टोव्य

59 *) N 1 तु, T 1 G 1 च (for ते) — *) K 0 थ,
 K 1 s स्मिन्, T 1 G 1 s च K 0 D 1 इयु (for शर) N 1
 'व्यो भवता दा' — *) S 1 विष्टव्य N 1 G 1 तत्र, M 1 s
 वीर (for यु) G 1 transp पुत्र and तिष्ठ

60 *) G 1 मन्मकीकृत, G 1 'कृत्य कार्मुक' — G 1 om
 60* — 60* = (var) 50* — *) K 1 N B D T 1 G 1 s
 M भास (for लक्ष्य) — *) = 50* K 0 s G 1 s M
 (except M 1) 'समाहित, K 1 s D 1 'प्रचोदित, T 1 उवाच
 च समाहित, T 1 G 1 s गुरोर्वाक्यसमाहित

61 *) T 1 G 1 s मुहूर्तम् D 1 s ष्य (for इव)
 — *) Dn 1 परिभा, Dn 1 T 1 G 1 s प्रलभा' — *) B
 (except I 1) D 1 इम (for एव) — *) K 0 D 1 सा चादि
 K 0 D 1 वै सुत, K 1 s चेतुन; K 1 N 1 s B 1 D 1 T 1 G 1 s s
 M चेतुत, N 1 s B 1 Dn D 1 चार्जुन, D 1 स्वर्णन, T 1 G 1

चेत्यथ, G 1 चेत्यथ

62 *) N 1 s B D T 1 G 1 s s 'भ्येक K 1 s स्थित, D 1
 T 1 G 1 अह (for भास) K 1 s D 1 T 1 G 1 भास, D 1 इमं
 (for इति) T 1 G 1 s पश्यामि भासमेवाह — *) T 1 G 1 s
 इति त प्रलभा' — Before 62*, D 1 ins अर्जुन व'
 — *) K 1 s च, T 1 G 1 s हि (for तु) — *) T 1 G 1 'मि
 भरतप्रथ, T 1 G 1 'मि न च किंच

63 *) G 1 अथ (for इव) — *) D 1 S दुर्धर्यं
 — *) S 1 पार्थिवाना K 0 D 1 यथास्कर, K 1 s N 1 T 1
 G 1 s नरर्षभ, N 1 s B Dn Dn D 1 s महारथ (D 1 'थ),
 D 1 महारथान, G 1 s s अथर्ष' K 1 पाठव भरतप्रथ

64 *) T 1 G 1 s नरर्षभ (for पुन) — *) D 1 तु
 गात्राणि (for गात्रम्) S 1 K (except K 1) B 1 Da T 1
 G 1 s च (for स) T 1 [S]वद्व

65 *) T 1 G 1 s तथा (for एवम्) — *) G 1 द्रोण,
 G 1 याच (for पार्थ)

66 *) S 1 K 0 शरेण G 1 G 1 s s M स, B 1 s Dn D 1
 T 1 च, D 1 हि N 1 धुरमेण शितेन स, T 1 G 1 s धुरेण
 प्रवता प्रथ — *) K 1 s D 1 सहसा, T 1 G 1 s तीक्ष्णेन
 (for तर)

67 *) T 1 G 1 s निर्वृते, G 1 वीर्येण (for ससि)
 — *) T 1 G 1 s s M परिष्वज्य च S 1 K 1 फल्गुण,
 K 0 s N 1 B Da D 1 s M s का, K 1 s Dn D 1 G 1 s s
 पाठय T 1 'स्वययेदमनवीर्य, G 1 लक्ष्ये च विचारयति
 — *) T 1 स मेनूह — After 67, T 1 reads 44

68 *) G 1 'रुत सुत — *) K 0 D 1 T 1 G 1 s गगा
 भिसुतो, T 1 G 1 s गगासलिले — *) S 1 K 1 सुरपर्वस T 1

कस्यचिच्चय कालस्य सशिष्योऽङ्गिरसां वरः ।
जगाम गङ्गामभितो मञ्जितुं भरतर्षभ ॥ ६८
अवगाढमयो द्रोणं सलिले सलिलेचरः ।
ग्राहो जग्राह बलचाञ्चलान्ते कालचोदितः ॥ ६९
स समर्थोऽपि मोक्षाय शिष्यान्सर्वानचोदयत् ।
ग्राहं हत्वा मोक्षयध्वं मामिति त्वरयन्निव ॥ ७०
तद्वाभ्यसमकालं तु भीमत्सुनिश्चितैः शरैः ।
आवापैः पञ्चभिर्ग्राहं भद्रमम्भस्यताडयत् ।
इतरे तु विसंभूदास्त्रत्र तत्र प्रपेदिरे ॥ ७१
तं च दृष्ट्वा क्रियोषेतं द्रोणोऽभ्यन्यत षण्डवम् ।
विशिष्टं सर्वशिष्येभ्यः प्रीतिमांथाभवत्तदा ॥ ७२
स पार्थवाणैर्बहुधा खण्डशः परिकल्पितः ।
ग्राहः पञ्चत्वमापेदे जह्वानं त्यक्तवा महात्मनः ॥ ७३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १२३ ॥ समाप्त सभवपर्वे ॥

अथाब्रवीन्महात्मानं भारद्वाजो महारथम् ।
गृहाणेदं महानाहो विशिष्टमतिदुर्धरम् ।
अहं ब्रह्मशिरो नाम सप्रयोगनिर्वर्तनम् ॥ ७४
न च ते मानुषेष्वेतत्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
जगद्विनिर्दहेदेतदल्पतेजसि पातितम् ॥ ७५
असामान्यमिदं तात लोकेष्वहं निगद्यते ।
तद्धारयेथाः प्रयतः शृणु चेदं वचो मम ॥ ७६
वायेतामानुषः शुश्रूषदा त्वां वीर कथन ।
तद्वधाय प्रयुञ्जीथास्तदास्त्वामिदमाहवे ॥ ७७
तथेति तत्प्रतिश्रुत्य भीमत्सुः स कृताञ्जलिः ।
जग्राह परमाह्वं तदाह चैनं पुनर्गुरुः ।
भविता त्वत्समो नान्यः पुमाँहोके धनुर्धरः ॥ ७८

G₁ s मजनार्थमरिदम्

69 *) Śi K₁-4 G₁ s अध, N₁ ततो B₃ s (hyper-
metric!) अयगाहमान त द्रोण — *) T₂ सहसा, G₁ s
सलिल — *) T₂ G₁ s "ह सुमहात्" — *) Śi K₁ M₂ s
जयाया, T₁ G₁ s जयया K₂ s "चोदित; N₁ बल"

70 *) K₂ s T₁ G₁ s M (except M₁) वि (for इवि)
G₁ समर्थस्यवध मो' — *) K₀ transp शिष्यान् and
सर्वान् K₀ s D₃ अनोदयत्, G₂ अभाषत T₂ G₁ s
"व्यासाभ्यसमचो" — *) N₁ B₃ D_n D₁ "त्वा तु मोक्षय (D_n
"क्ष) च — *) T₂ G₁ s इति तान्सात्वय (T₂ "स्त्वत्, G₂
"स्त्वत्) शिव

71 *) K₂ लघुके, N₂ द्वाभि (for निशि) T₂
G₁ s वचनान्देव भीमसुरावापेदेनाभि पारै — *) K₂ s
D₃ G₁ आयसै, K₂ N₁ B₃ s D₃ अवायै; B₃ D_n आयसै,
D₃ नायायै T₂ G₁ s विनिते, M द्वाभि (for पद्मभि)
T₂ G₁ s तिरभिरुच्छद दृषया — *) N₂ D₃ s अक्षले
नमताड', T₂ G₁ s मत्त ग्राहमधामसि — Śi om 71'-72',
K₁ om 71'-72' — *) K₀ s D₃ देवि तु, N₁ दे तु च,
N₂ दे त्वसि (sic), N₃ दे भुवि, B₃ दे तु वि; D_n D₁ दे
त्वय, M₁ दे का हि

72 Śi om 71'-72', K₁ om 72 (cf v 1 71) — *) N₁
B D G₁ M₁ s तु (for च) K₂ s त दृष्ट्वा रूपयोवेत; T₂ G₁
सात्तांश द्वयोवेतान् — *) N₂ "जो मेने तु पा"

73 *) K₁ वदुना; N₁ वदुनि M₂ s "वाणाभिस्त

B₃ (m as in text) तस्य वाये स व' — *) T₂ G₁ s स्व
खड कृतसदा — *) T₂ प्रपेदे (for पद्मत्व) K₀ भगवतः
T₁ प च व (for आपेदे) — *) K₀ transp जह्वानं and
त्यक्त्वा B₃ मुचयव T₂ G₁ s त्यक्त्वा जय महात्मन

74 T₂ G₁ s om 74-75 — *) N₂ (sup lin
sec m as in text) महाबल — *) Śi K₁ s D_n D₃
इम, K₀ पुर, D₃ एतत् (for इत्) — *) K₀ D₃
"मरिमदेव, K₂ "मपि हु", N₁ "मिति हु"; B₃ (m as in
text) "मतिदुर्जय, D_n "मेति हु" (sic) — *) K₂ N₂
G₁ s "M वीर (for नाम)

75 T₂ G₁ s om 75 (cf v 1 74) — *) N₂
पुरेष्वेतत् — *) M₂ s हि (for वि) N₁ s सयै; D_n
D₃ सयम् (for एतत्) — *) N₂ s स्वत्व'

76 T₂ G₁ s om 76 (cf v 1 74) — *) K₁ s
असामान्य — *) G₂ "यव त्य D_n सतत, Arj₂ प्रयत्
— *) Śi K₁ शृणु चैतत्, M₂ s शृणुष्वेतत्

77 T₂ G₁ s om 77 (cf v 1 74) — *) K (except
K₂) B₃ D₃ s वाषिता; T₁ G₁ s वापते S (T₂ G₁ s
om) कश्चिद् (for शयुद्) — *) N₂ B₃ s D_n D₃ s वरिः
G₂ वया Śi K₂ व; K₃ T₁ M वया; K₂ G₁ स K₂
सयुगे; T₁ वीरव; M₁ कुनयिद् (for कश्चि) — *) K₂ s
तद्वधाय — *) N₂ B (except B₃) D_n D₃ (m as in
G₂ तथा

78 T₂ G₁ s om 78 (cf v 1 74) — *) K₁ ताः

कखचिचवथ कालस्य सशिष्योऽङ्गिरसां वरः ।
जगाम गङ्गामसितो मज्जितुं भरतर्षभ ॥ ६८
अवगाढमथो द्रोणं सलिले सलिलेचरः ।
ग्राहो जग्राह वलवाञ्जङ्घान्ते कालचोदितः ॥ ६९
स समर्थोऽपि मोक्षाय शिष्यान्सर्वानचोदयत् ।
ग्राहं हत्वा मोक्षयध्वं मामिति त्वरयन्निव ॥ ७०
तद्राक्यसमकालं तु वीभत्सुर्निशितैः शरैः ।
आवापैः पञ्चभिर्ग्राहं मग्नमम्भस्यताडयत् ।
इतरे तु विसंमूढास्तत्र तत्र प्रपेदिरे ॥ ७१
तं च दृष्ट्वा क्रियोपेतं द्रोणोऽमन्यत पाण्डवम् ।
विशिष्टं सर्वशिष्येभ्यः प्रीतिमांश्चाभवत्तदा ॥ ७२
स पार्थवाणैर्वेहुधा खण्डशः परिकल्पितः ।
ग्राहः पञ्चत्वमापेदे जह्वां त्यक्त्वा महात्मनः ॥ ७३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ समाप्तं संभवपर्वे ॥

अथाब्रवीन्महात्मानं भारद्वाजो महारथम् ।
गृहाणेदं महाबाहो विशिष्टमतिदुर्धरम् ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम सप्रयोगनिवर्तनम् ॥ ७४
न च ते मानुषेष्वेतत्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
जगद्धिनिर्देहेदेतदल्पतेजसि पातितम् ॥ ७५
असामान्यमिदं तात लोकेष्वस्त्रं निगद्यते ।
तद्धारयेथाः प्रयतः शृणु चेदं वचो मम ॥ ७६
बाधेतामानुषः शत्रुर्व्यदा त्वां वीर कथन ।
तद्ब्रूयाय प्रयुञ्जीथास्तदास्त्रमिदमाहवे ॥ ७७
तथेति तत्प्रतिश्रुत्य वीभत्सुः स कृताञ्जलिः ।
जग्राह परमास्त्रं तदाह चैनं पुनर्युग्मः ।
भविता त्वत्समो नान्यः पुमाँल्लोके धनुर्धरः ॥ ७८

G. 1. s अजनाथमर्दिदम्.

69 *) Śi K₂₋₄ G₁₋₄ अयः; N₁ ततो. B₁₋₄ (hyper-metric.) अवगाढमामं तं द्रोणं. — *) T₁ सहसा; G₁₋₄ सलिल. — *) T₁ G₁₋₄ 'ह सुमहान्. — *) Śi K₁ M₁₋₄ जंघायां; T₁ G₁₋₄ जंघयोः. K₂₋₄ 'चोदितः; N₁ चल'.

70 *) K₂₋₄ T₁ G₁₋₄ M (except M₁) वि (for ऽपि). G₁₋₄ समर्थस्वय मो'. — *) Ko transp. शिष्यान् and सर्वान्. K₂₋₄ D₁ अचोदयत्; G₁₋₄ अभाषत. T₁ G₁₋₄ 'व्यसिस्तान्ममचो'. — *) N₁ N₂ D₁ D₂ 'त्वा तु मोदय (D₂ 'ह') चं. — *) T₁ G₁₋₄ इति साम्प्रतं त्वय (T₁ 'संस्वर'; G₁₋₄ 'स्वर') शिष्य.

71 *) K₁ लघुकिः; N₁ दशभिः (for निशि'). T₁ G₁₋₄ वचनादेव धीभरसुरवापेदेदशभिः शरैः. — *) K₂₋₄ D₁ G₁₋₄ आयसैः; K₁ N₁ B₁₋₄ D₁ अवार्थैः; B₁ D₁ आवार्यं; D₁ नाराचैः. T₁ G₁₋₄ ० निशितैः; M₁ दशभिः (for पञ्चभिः). T₁ G₁₋₄ नितरञ्चिच्छेद दशधा. — *) N₁ D₁ स भंभले-नमाताड; T₁ G₁₋₄ सप्तं ग्राहमामंशित. — Śi om. 71'-72'; K₁ om. 71'-72'. — *) K₂₋₄ D₁ 'रेपि तु; N₁ 'रे तु च; N₁ 'रे स्वसि (sic); N₁ 'रे भुवि; B₁ 'रेपु वि; D₁ D₁ 'रे स्वय; M₁ 'रे स्र इति.

72 Śi om. 72'; K₁ om. 72 (cf. v. l. 71). — *) N₁ B D G₁₋₄ M₁₋₄ यु (for च). K₂₋₄ स दृष्ट्वा कृपयोपेतं; T₁ G₁₋₄ सादृशांश्च शिष्योपेतान्. — *) N₁ 'तो मेने तु पं'.

73 *) K₁ चहुतः; N₁ चहुभिः. M₁₋₄ 'वाणाधिहताः.

B₁ (m as in text) तस्य वाणैः स व'. — *) T₁ G₁₋₄ संतो खंडं हतस्तदा. — *) T₁ प्रपेदि (for पत्रवत्). Ko अगन्त T₁ पंचत्वं (for आपेदे). — *) Ko transp. जह्वां and त्यक्त्वा. B₁ मुक्त्वा. T₁ G₁₋₄ त्यक्त्वा जंघे महाभगः.

74 T₁ G₁₋₄ om. 74-78. — *) N₁ (sup. lin. sec. m. as in text) महाबलं. — *) Śi K₁₋₄ D₁ D₂ इमं; Ko पुनं; D₁ पुनत् (for इदं). — *) Ko D₁ 'भरिमर्दनं; K₁ 'मयि दु'; N₁ 'मिति दु'; B₁ (m as in text) 'मतिदुर्जनं; D₁ 'मैति दु' (sic). — *) K₁ N₁ G₁₋₄ M वीर (for नाम).

75 T₁ G₁₋₄ om. 75 (cf. v. l. 74). — *) N₁ पुरयेष्वेतत्. — *) M₁₋₄ द्वि (for वि). N₁ सयं; D₁ D₁ सव्यम् (for पुतद्). — *) N₁ 'स्वत्वं'.

76 T₁ G₁₋₄ om. 76 (cf. v. l. 74). — *) G₁ असमानम्. — *) G₁ 'रय स्व'. D₁ सतत्वं; Arj₁ प्रयत्नं. — *) Śi K₁ श्रुयु चैतद्; M₁₋₄ श्रुणुष्वेतद्.

77 T₁ G₁₋₄ om. 77 (cf. v. l. 74). — *) K (except K₁) B₁₋₄ D₁₋₄ वाधिता; T₁ G₁₋₄ वापते. S (T₁ G₁₋₄ om.) कश्चिद् (for शत्रुर्). — *) N₁ B₁₋₄ D₁₋₄ शरिः K₁ यथा. Śi K₁ व; K₂ T₁ M स्वा; G₁ ते. K₂ संयुगे; T₁ पांडव; M पुत्रशिव (for हम्). — *) K₁₋₄ तद्रूपं. — *) N₁ B (except B₁) D₁ D₁ G₁ तयः G₁ यथा.

78 T₁ G₁₋₄ om. 78 (cf. v. l. 74). — *) Śi तस्यः

१२४

वैशंपायन उवाच ।

कृतास्त्रान्धार्तराष्ट्रांश्च पाण्डुपुत्रांश्च भारत ।
 दृष्ट्वा द्रोणोऽश्वीन्द्राजन्मृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥ १
 कृपस्य सोमदत्तस्य वाहीकस्य च धीमतः ।
 गाङ्गेयस्य च सांनिध्ये व्यासस्य विदुरस्य च ॥ २
 राजन्संप्राप्तविद्यास्ते कुमारः कुरुसत्तम ।
 ते दर्शयेयुः स्वां शिक्षां राजन्ननुमते तव ॥ ३
 ततोऽश्वीन्महाराजः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 भारद्वाज महत्कर्म कृतं ते द्विजसत्तम ॥ ४

यदा तु मन्यसे कालं यस्मिन्देशे यथा यथा ।
 तथा तथा विधानाय स्वयमाज्ञापयस्व माम् ॥ ५
 स्पृहयाम्यद्य निर्वेदात्पुरुपाणां सचक्षुषाम् ।
 अस्त्रहेतोः परा-कान्तान्ये मे द्रक्ष्यन्ति पुनःकान् ॥ ६
 क्षत्तयैर्दुहराचार्यो व्रयीति कुरु तत्तथा ।
 न हीदृशं प्रियं मन्ये भविता धर्मवत्सल ॥ ७
 ततो राजानमामक्य विदुरानुगतो बहिः ।
 भारद्वाजो महाप्राज्ञो मापयामास मेदिनीम् ।
 सभामवृक्षां निर्गुल्मामुदकप्रणणसंस्थिताम् ॥ ८

G 1 5320
B 1 134
K. 1 144

Dn 1 ns D1 स, D2 स, M2 च (for तद्) Dns Me-s स
 तथेति प्र - १) K4 च, Dns T1 G1-2.6 Me-s प्र (for
 स) N1 B (except Ds) Da Ds 'सु सहता'. - २) K4
 च (for तद्) D1 स तदा (for तदाह)

Colophon om in T1 G1 s - Major parvan G1-2 s
 M सभय (for आदि) - Sub-parvan S1 1.0 : 4
 N1 : 2 B Da Dn 1 ns D1 : 4 s सभय, to it S1 K1 : 4 N1
 Ds Da D1 : 2 s Cd add समाप्त (or 'स') - Adhy
 name Ko अर्जुनस्यास्त्रप्राप्ति, K2 अर्जुनस्य ब्रह्मास्त्रोपदेश,
 N1 : 2 द्रोणप्राहमोक्षण, N2 अश्विप्राज्ञ, M लक्ष्मिपातन (M
 ब्रह्मास्त्रग्रहण) - Adhy no (figures, words or both)
 B 130, Dns 132, D1m 134, T1 126, G1 77, G2
 78, G3 M 76 - Sloka no Da 23 (Dn 22), M2
 42 - Aggregate s sloka no Dns 5312

124

1 S1 Ko 1 s D2 s S om उवाच (T1 G1 s om the
 ref) - २) Me-s संप्र धाते and पाण्डु T1
 पाण्डयाश्रित (for पाण्डु) T2 G4 स तस्यु सर्वोऽस्त्रपुत्राणां-सर्व
 दक्षविभारदात् (G2 'दाक्षपुत्रा वर' -) T1 G1 : 2 s M
 वाक्य (for सानन्) T2 G4 s 'द्रोणस्तु राजान - ३) S1
 K2 T1 नरेश्वर, G2 अचक्षुष

2 १) S1 K1 : 2 s Ds1 G2 याद्वि - २) T2 G2 s अदि
 (for च) - After 2, T2 G2 s 1ns

1400* त्रयाणामिव लोकाणां प्रजापतिमिव स्थितम् ।

3 Before 3 N2 D1 (marg) 1ns द्रोण उ, T1 G2
 द्रोण - ३) K1 राजविचारसमाप्ते - १) 1.0 : 4

'सत्तमा, M2 राज' - १) Ko निदेशयेयु, G1 दत्तयेयु
 स्वा D2 T1 G2 ता, G1 च (for स्वा) G4 दर्शयिष्यति
 पाश्चाणि - २) T1 राजविद्वन्त्या मम त्रिया, T2 G4 s
 तज्वा (G2 तद्विद्वा) ननुमन्यता

4 Before 4 N2 1ns देता उ - ३) G2 महातेजा,
 M2 राजा - Before 4th, N2 B D (except Da Ds)
 1ns पतराष्ट्र उ - ४) S कृत द्विजवर त्वया

5 ३) Ko N1 B D (except D1 : 4) G1 2.6 M2 s
 यदातु (B यद्), T2 G4 s यदाय T2 G4 s मन्त्यते S1
 K1 काले - ४) G2 काले (for देशे) S1 K4 Da Dns
 D1 : 2 T1 G1 : 4 यथा तथा - ५) S1 यथा तथा, T2 तत्र
 तस्य G2 विधायस्य, G2 ४ 'धाय एव D1 तथा विधान
 तस्यै - ६) S1 K1 न, G2 Me-s मा T2 G4 s
 सभामाणय चैव मा

6 ३) Ko 'यामि सदा चाह - ४) K समुत् (K2
 समृद्धि) कान्, N2 T1 G1 : 2 s M समायुक्तान् T2 G1 s
 समुपतानस्त्रहृते - ५) N1 2 न (for ये) S1 पश्यति

7 ३) T1 G2 सत्कार्यं शक्त आवा - ४) T2 G1 s
 प्रवीमि D2 त, T2 G1 s यद् - ५) K2 ४ मियो S1
 न-येत्, Ko 1 D2 वेन्यद्, K2 S मेव (for मन्त्ये)

8 Before 8 N2 1ns देता उ - १) N1 : 2 Da
 निर्गतो विदुरो N2 T2 G2 'नुमतो B Da D1 : 4 विदुरो
 निर्गतो, T1 D2 विदुरोत्, G2 s M 'नुमते - २) G2
 महास्त्रं (for 'प्राज्ञो' - ३) T1 कारयामास, G1 रूप',
 G2 प्राप - After 8th, B2 (marg) 1ns

1405* प्रेक्षयाग्नय सुविदुल द्वाशष्टया यथायिचि ।
 (cf 10) - १) G2 निर्गम्यु - २) N1 B1 am s Dn D1
 'वप्रसवणा-नितां (N2 'वप्रसवसुता), D2 D3 'वप्रसवण

तस्यां भूमौ बलिं चक्रे तिथौ नक्षत्रपूजिते ।
 अवयुष्टं पुरे चापि तदर्थं वदतां वर ॥ ९
 रङ्गभूमौ सुविपुलं शास्त्रदृष्टं यथाविधि ।
 प्रेक्षागारं सुविहितं चक्रुस्तत्र च शिल्पिनः ।
 राज्ञः सर्वायुधोपेतं स्त्रीणां चैव नरपर्यभ ॥ १०
 मश्रांश्च कारयामासुस्तत्र जानपदा जनाः ।
 विपुलानुच्छ्रयोपेताञ्छिविकाश्च महाधनाः ॥ ११
 तस्मिन्स्ततोऽहनि प्राप्तिं राजा ससचिवस्तदा ।
 भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा कृपं चाचार्यसत्तमम् ॥ १२
 युक्ताजालपरिक्षिप्तं वैदूर्यमणिभूपितम् ।

शातकुम्भमयं दिव्यं प्रेक्षागारमुपागमत् ॥ १३
 गान्धारी च महाभागा कुन्ती च जयतां वर ।
 स्त्रियश्च सर्वा या राज्ञः सप्रेष्याः सपरिच्छदाः ।
 हर्षादारुहर्षमश्वान्मेरुं देवस्त्रियो यथा ॥ १४
 ब्राह्मणक्षत्रियाद्यं च चातुर्वर्ण्यं पुराहुतम् ।
 दर्शनेषु समभ्यागात्कुमाराणां कृतास्रताम् ॥ १५
 प्रवादितैश्च वादित्रैर्जनकौतूहलेन च ।
 महार्णव इव क्षुब्धः समाजः सोऽभवत्तदा ॥ १६
 ततः शुक्लम्बरधरः शुक्लधृजोपवीतगान् ।
 शुक्लकेशः सितश्मश्रुः शुक्रमाल्यानुलेपनः ॥ १७

स्थिता, T₂ G₄ s प्रागुद्वक्त्रवणना शुभा, Cd उद्वक्त्रवणन सहिता (sic)

9 *) Śī K₁ N̄₁ s B D (except D₃) 'बुष्टे, T₂ G₄ s 'बुष्य, Cd as in text N̄₁ B D (except D₃) समाजे तु (Dn D₂ च), N̄₂ पुर चापि — *) N̄ B Da D₂ s T₂ G₄ s वर T₁ G₁ s M 'धं भरत(T₁ G₁ सुहृत्)पंभ

10 *) Śī K₁ r̄hya B̄, K₂ N̄L₂ B₂ S रगभूमिं K₂ N₁ s B₂ G₂ s-6 'विपुला, T₁ G₁ s M 'विहिता — Śī K₁ om 10^a — *) K₂ N̄₁ T₁ G₁ s M 'दष्टा N̄₁ शास्त्र दृष्ट, B₂ s Da 'दष्टया T₁ अकल्पयत्, G₁ s e M अकारयत् (for यथा) T₂ G₄ s s अकरोद्दोहोनेष्यया — *) T₂ G₄ प्रेक्षा रण Ko s D₂ T₂ G₄ सुविपुल (of *), K₂ s 'रुचिर — *) Ko तत्राय, K₂ N̄₂ T₂ G₄ ते तत्र, N̄₂ B D ते तस्य (D₂ तत्रायि) (for तत्र च) — *) D₂ T₁ G (except G₁ s) राज्ञा Śī K₁ T₁ G₁ 'पेता M₂ s सर्वगुणो — *) Śī K₂ B₂ D₂ नराधिप, K₂ s नरोत्तम, M₂-s द्विजपर्यभ G₂ s स्त्रीणा च भरतपर्यभ — After 10 T₂ G₄ s ins

1407* मनस्वमद्यान्विपुलानकरोद्दर्शनेष्यया !

(see below)

11 T₂ G₄ om 11^{ab} — *) K₂ s ते (for च) — *) B₂ स तत्र तत्र ततो ज' — *) S सचिवाद्य पुनर (T₂ G₄ s 'दिपिनमक्ष दृष्ट्यु' मचा-कारयामासुदष्टिताम्

12 *) T₂ G₄ s ततस्तस्मिन्दिन प्राप्तिं — *) T₂ G₄ s राजा सयलवाहन — After 12^{ab}, D₂ (marg sec m) S ins

1408* सान्त पुर सहामालो ध्यासस्यानुमते तदा !

[D₂ G₄ 'मत्सदा, M₂ (sup ins) ध्यास चैव नरपर्यभ]
 Thereafter T₂ G₄ ins 1409* — *) T₂ G₄ s भीष्ममप्रे पुररह्यत् — *) K₂ s N̄₁ D₁ हृतः G₂ द्रोण (for दृष्ट) T₂ G₂ s M om च Śī K₁ s 'यमुच' — S ins. after 12

(T₂ G₄ after 1408*) D₂ (marg sec m) after 13

1409* बाह्यीक सोमदत्त च भूरिभ्रवसमेव च ।

कुरुनन्याद्य सचिवानादाय नगरादहि ।

रङ्गभूमि समासाद्य ब्राह्मण सहितो वृष ।

Thereafter T₂ G₄ read 12^{ad}

13 *) G₁ 'मत्सिच्छत्र, T₂ G₄ सुकामाला — *) Ko N̄₂ D₂ s T₂ G (except G₁ s) M₁ s वैदूर्य, N̄₁ s B Dn D₂ वैदूर्यमणिसोमित, Da D₁ 'सोमित — *) T₂ G₄ s 'कुमपरिक्षित — *) T₂ G₂ s M 'पारहवः T₂ G₄ s 'पाविसत्

14 *) Śī K₂ G₁ s 'भाग — *) Ko s N̄₁ s B D (except D₃) 'श राज्ञ सर्वांस्ता, M₂ s 'द्य सर्वां रानता — *) N̄₂ ता सप्रक्षपरि, T₁ G₁ s 'तासा य परिचरिका, T₂ G₄ s 'तेपामत पुराणि च (G₂ 'पुरस्त्रिय) ; M लेपां प्रेष्य परिच्छदान् (M₂ s 'दा — *) Ko s B₂ D₂ s G₂ सच G₁ s कात — *) Ko दिव्यस्त्रि, D₂ दिव्या वि

15 *) N̄₁ B₂ s Da D₂ 'या क्षत्रिया देवया, S 'क्षपरिदृष्ट — *) S सर्वे तत्र समागत (G₁ 'भगद) — After 15^{ab} T₂ G₄ s (which om 15^{ad}) ins 1410* — *) Some MSS 'नेसु Śī K₂ s 'सामभ्या' — *) N̄₁ s B Dn D₂ s 'निचेहित (for हृता) — N̄L₂ B D ins after 15 T₂ G₄ s after 15^{ab}

1410* क्षणेनैकस्वर्णां तत्र दशनेसु जगाम ह ।

[T₂ G₄ s 'नेस्वत्या]

16 *) Śī K (except Ka) om 16^a — *) T₁ M₂ s प्रवादितश्च, G₁ 'दित च — *) D₁m s S अन(G₂ s युतां कोलाह — *) T₂ G₄ s 'ओपेरितु' — *) Śī K₂ s transp समा and त T₂ G₄ s 'अ प्रलयतत (G₁ 'वृषत्)

17 *) M (except M₂) 'कृता

18 *) Ko D₁ 'मये T G₄ s तथा. — *) N̄₂

रङ्गमध्यं तदाचार्यः सपुत्रः प्रविशेष ह ।
 नभो जलधरैर्हीनं साङ्गारक इवांशुमान् ॥ १८
 स यथासमयं चक्रे वल्लिं बलवतां वरः ।
 ब्राह्मणांश्चात्र भ्रूज्ज्ञान्वाचयामास मङ्गलम् ॥ १९
 अथ पुण्याहघोषस्य पुण्यस्य तदनन्तरम् ।
 विविशुर्विधिं शृणु शशौषकरणं नराः ॥ २०
 ततो वदतनुत्राणा वदकक्षया महाबलाः ।

वदतूणाः सधनुषो विविशुर्भर्तृभाः ॥ २१
 अनुज्येष्ठं च ते तत्र युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
 चक्रुरसं महावीर्याः क्रुमाराः परमाद्भुतम् ॥ २२
 केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरांसवननामिरे ।
 मनुजा धृष्टमपरे वीक्षांचक्रुः सविस्वयाः ॥ २३
 ते स लक्ष्याणि विविधुर्वाणैर्नामाङ्कशोभितैः ।
 विविधैर्लाघवोत्सृष्टैरुह्यन्तो वाजिभिर्दुतम् ॥ २४

६. 1. 537
 ६. 1. 134
 ६. 1. 144.

सचिवैः सह; G₁.s स वि; M₅ संवि. — *) T₁ G₂.s.६
 वीतं; G₁ युक्तं (for हीनं). — *) T G₅ सांगार इव चांशु; G₂.s सांगारग इ; G₅ सांगारदिव (sic) चांशु. Cd cites
 साङ्गारकः (as in text).

19 *) S (except G₁) व्यासस्यानुभवे चक्रे. — *) N₁
 T₁ G₁-s.६ M अवि; B₃ आह (for अत्र). T₁ G₁-s.६ M
 साङ्गारग. D_n 'णांस्तु सुमं'; D₁ 'आनुमं'; D₂ 'आखमं';
 T₃ G₄.s 'णांसर्वदाखजा'. — *) N₂ B₁ D_n D₁ कारया. S
 (except T₁ G₁.s) मंगलैः. — *) D₁ (marg. sec. m.) S
 ins. after 19 (T₃ G₄, after 20^{ab}).

1411* सुवर्णमणिरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ।

मद्भौ दक्षिणां राजा द्रोणस्य च कृपस्य च ।

[[(L. 1) D₄ M 'मणिमुक्तानि. G₂.s वसूनि (for वस्त्राणि).
 G₂.s 'स्त्राण्याभरणानि च.]

20 *) G₂ ततः; D_n D₂ सुख (for अथ). D₅
 'घोषेण. — *) S₁ K₁ मुच्यस्य; T₁ G (except G₂.s) नाद्;
 M दानं (for पुण्यं). K₂ N₁.२ B₁.s D_n D₁.s S समनं.
 — After 20^{ab}, T₃ G₅ ins. 1411*. — *) S₁ K₁ 'मुञ्चि-
 द्रमाद्वाय; T₂ G₂.s गृहीत्वोपविशुः सर्वैः. — *) K₂.२.४
 D₅ सर्वोप; G₂.s रणोप;. D₁ G₅ नृपा.

21 *) K₂.s N₂ वदतल; N₂.s B D वदतांशुलिं.
 — *) N (except S₁ K₁ B₁) वदता. N₂ B D T₃ G₄.s
 महारथाः. — *) G₁ वदप्रथाः; G₂ 'नाणाः. T₂ G₄ s
 'गाथ संनदा.

22 *) N B D तु (for च). T₁ सर्वे (for तत्र). T₂
 G₄.s दयावैष्टक्यं तत्र. — After 22^{ab}, D₄ (marg.
 sec. m.) S ins.:

1412* रङ्गमध्ये स्थितं द्रोणमभिवाच्य वरर्षभाः ।
 चक्रुः पूर्वां यथान्यायं द्रोणस्य च कृपस्य च ।
 आशीर्भिक्षं प्रयुक्तानिः सर्वे संदृष्टमानसाः ।
 भविष्यच्च पुनः शशाङ्गलिपुर्षैः समर्थितान् ।
 रक्तचन्दनसंमिधेः स्वयमच्येत् कौरवाः । [5]
 रक्तचन्दनदिव्याश्च रक्तमास्यामुधारिणः ।
 सर्वे रक्तपाकाश्च सर्वे रक्तान्तलोचनकाः ।

द्रोणेन समनुज्ञाताः शृणु शशौषं परंपताः ।

धनुर्वि पूर्व संगृह्य सककाजनभूयिताः ।

सज्जानि विविधाकाराः वरैः संघाय कौरवाः । [10]

व्याघोपतलघोषं च कृत्वा भूतान्यपूजयन् ।

[[(L. 2) Me-s transp. चतुः and पूर्वां. — (L. 3) D₄
 सं; M सु- (for च). — (L. 4) T₁ G₂.s.६ समन्यि; T₂
 G₅ समन्यितं. — (L. 5) D₄ T₁ M₂.s 'द्वित. — (L. 6)
 T₁ रक्तचन्दनधारिणः. — After line 8, G₄ (marg.
 sec. m.) ins.:

1413* शशमागान्याधोत्सृष्टांश्रेः सर्वे वरर्षभाः ।

— (L. 10) Me-s 'कौरः शशैः. — (L. 11) T₁ G₄ सर्वभू;

G₂.s 'त्वा पूजयाणि. D₁ M अमोहवर्ज्.

— *) S₁ 'रक्षर. S₁ Ko T₁ 'वीराः. — *) S₁ K₁ 'दुताः.

M कुमाराद्युत्सृष्टांश्रेः (M₅ sup. lin. 'वाः; M₅ 'राश्वरदशोनाः).
 — After 22, D₄ (marg. sec. m.) S ins.:

1414* केषांचित्तरमूलेषु शरा निपतिता नृप ।

केषांचित्पुष्पमकुटे निपतन्ति स्य सायकाः ।

केचिद्दृष्ट्याणि विविधैर्शैणैराहतलक्षणाः ।

विष्युर्लाघवोत्सृष्टैर्गुण्णि च लघुनि च ।

[[(L. 1) T₁ T₂ G₂ स तत्र माल्यैः; G₁ तरमुच्ये; G₅
 M₂.s तत्र मू; M₂.s तत्र वा. Me-s रणे (for चप).
 T₁ शराग्निनिपतितावृ (sic). — (L. 2) T₃ G₄.s 'दृष्ट्वासक्ता
 याणपंकजः. — (L. 3) D₄ 'नैरात्तदारासवैः; T₁ G₂.s M₂.s
 'राहि' (M₅ sup. lin. 'राह'); T₂ G₄.s 'नैर' (T₃ 'रा'हित-
 लक्षणाः. — (L. 4) T₁ G₁.२.६ M₂.s विभिदुर (for
 विष्युर्).]

23 T₁ G₁ om. 23^{ab}-24^{ab}. — *) K₂ T₂ G₅ 'चिष्टरक्षे'.

— *) S₁ K₁ D₄ मनुच्यार. — *) S₁ K₁ D_n D₁ M₂

सुविस्मिताः; N₂.s B₂.s सुवि'.

24 T₁ G₂ om. 24^{ab} (cf. v. 1. 23). — *) K₂ ततो
 (for ते स). K₁ N₁ B₁ D_n D₅ T₁ G (G₁ om.) M₂.s
 विभिदुर (K₂ बहुभिर्). — *) N₂ 'सोवने. — *) M₂.s
 विविदुर. K₂ 'योपेते. T₁ G₁ 'पैणाणसंघैः; G₅ केचि-
 दृष्ट्याद्युत्सृष्टैः (sic). — *) T₁ G (except G₂.s) 'संते.

तत्कुमारवलं तत्र गृहीतशरकायुक्कम् ।
 गन्धर्वनगराकारं प्रेक्ष्य ते विस्मिताभवन् ॥ २५
 सहसा चुरुशुस्तत्र नराः शतसहस्रशः ।
 विस्रयोत्फुल्लनयनाः साधु साध्विति भारत ॥ २६
 कृत्वा धनुषि ते मार्गात्रयचर्यासु चासकृत् ।
 गजश्रेष्ठश्चष्ट्रे च निशुद्रे च महाबलाः ॥ २७
 गृहीतखड्गचर्मणास्ततो भूयः प्रहारिणः ।
 त्सरुमार्गान्यथोद्दिष्टांश्चैरुः सर्वासु भूमिषु ॥ २८
 लाघवं सौष्टवं शोभां स्थिरत्वं दृढमुष्टिताम् ।

दृष्टशुस्तत्र सर्वेषां प्रयोगे रज्जुचर्मणाम् ॥ २५
 अथ तौ नित्यसंहृष्टौ सुयोधनशुकौदरौ ।
 अवतीर्णौ गदाहस्तावेकशृङ्गाविवाचलौ ॥ ३०
 बद्धकक्ष्यौ महागाहू पौरुषे पर्यवसितौ ।
 ब्रंहन्तौ वाशिताहेतोः समदाविव कुञ्जरौ ॥ ३१
 तौ प्रदक्षिणसव्यानि मण्डलानि महाबलौ ।
 चेरतुर्निर्मलगदौ समदाविव गोधूपौ ॥ ३२
 विदुरो धृतराष्ट्राय गान्धार्थं पाण्डवारणिः ।
 न्यवेदयेतां तत्सर्वं कुमारानां विचेष्टितम् ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

25 ^a) T₂ G₁ प्रेक्षिता, G₂ s s M प्रेक्षका Ś₁ K₁
 विस्मय यद्, D₁ 'तानना T₂ G₂ s प्रेक्ष्य सर्वे सविस्मया
 26 ^a) N̄ B D 'बुध्वाण्ये (D₂ 'त्र) G₂ नागरा
 विविशुस्त' — ^b) S (except M₂) शतसहस्रसह' — ^c) T₂
 G₁ s नागरा, M प्रेक्षका (for भार) T₁ G₁-s s प्रेक्षका
 साधु साध्विति (G₂ विस्मिता).

27 G₂ om 27^a, D₁ om 27^a-28^a — ^b) M₂-s वा
 (for च) T₂ G₂ s यथाचार्यानुशासन

28 D₁ om 28^a (cf v 1 27) — ^a) T₂ G
 (except G₂ s) गृहीत्वा K₂ बहुचर्मां, T'G (except G₂)
 'मोणि (T₁ 'मोण) — ^b) T'G₁-s s s शस्त्रमार्गान् G₂
 सहसा मार्गानोरुत्तरा — ^c) T₂ G₁ s 'ह सर्वे नर्यर्भा'

29 ^a) D₂ निशार्ता (for शोभा) — ^b) T₂ G₂ s सुस्थिति
 (for स्थिर) — ^c) Ś₁ वीरण (for सर्वे) — ^d) K₂ s
 N̄ B D प्रयोग, T₁ G₁ s s M₂ s 'गात्, T₂ G₁-s M₂ s
 'गात् K₂ G₁ 'चर्मण, N̄ B D (except D₂) 'गो,
 G₂ M₂-s 'णि

30 ^a) K₂ s D₂ T₂ G₁ s M₂ s 'सरस्वती, K₁ 'सष्ट',
 N̄₁ 'सष्ट', B₂ D₂ D₂ 'सद्वि', T₂ G₁ s s 'समुदौ M₂ s
 अथ रगसुसमुदौ — ^b) K₂ s D₂ s दुर्गोधनः; T₂ G₂
 शुकौदरसुयोधनौ — ^c) G₂ अपि शीघ्रौ — ^d) Ś₁ सशुभौ
 पवताविव, K₁ T₂ G₁ s सश्यापविव पर्यतो, G₂ दिश्या
 विव चाचलौ

31 ^a) N̄ (except Ś₁ V₁) T₁ G₂ 'कक्षौ (K₁ 'कक्ष्या), G₂
 'पक्षी; G₂ वृषभक्षा Ko D₂ महाकायौ — ^b) D₂ समव'
 — ^c) Ś₁ Ko s B D (except D₂) T₂ G₁-s सृष्टौ; K₁
 सृष्टता; K₂ सृष्टिता; K₂ सृष्टतौ; T₂ यस्तौ; G₂ सृष्टतौ; M₂
 सृष्टतौ N̄ (except K₂) यासिता'

32 D₁ om 32. G₂ repeats 32^a (with v 1)

— ^a) N̄s D_n मदलगतौ, T₂ G₂ निर्मलवती, G₂ (first
 time) s चचलगतौ, G₂ (second time) M₂ s 'गतौ; N̄lp
 as in text — ^b) T₂ G₂ (second time) s s सर्पाविव;
 M 'शुभा' N̄ B D (except D₂) T₂ G (except G₂ s)
 कुञ्जरौ (for गोधू), cf 13^a

33 ^a) G₂ transp विदु' and एत' — ^b) N̄ B D_s
 D_n D₂ s (before corr) गाथार्था S च महामति; G₂
 पाठवारणि (as in text) — ^c) K₂ D₂ S न्यवेदयत Ś₁
 K₁ s s D₂ स सर्वा — ^d) D₂ पाठवानां (for बुभा) Ś₁
 कृताजलि, K₁ s s D₂ कृतास्तौ, G₂ च चेष्टित

Colophon Major parvan T₂ G M सप्तमं (to
 आदि) — Sub-parvan T₁ सप्तम Ś₁ K N̄ B D.
 D_n D₂ s s (all om sub-parvan name) mention only!
 अक्ष (K₁ om अक्ष; N̄₁ s B₂ s D₂ D₂ निशार्ता; B₂
 अश्वनिशार्ता) दर्शन — Adhy name Ko रामवेसः; G₂
 रगाचरण — Adh₂ no (figures words or both) K₂
 sup lvs 119, B₂ 131, B₂ T₂ 127, D₂ 133, D₂ 135,
 T₂ G₂ s M 77, G₂ s s 78, G₂ 79 — Śloka no
 D_n 35, M₂ 45 — Aggregats s loka no. D_n 5315

125

1 Ś₁ K₁ s D₂ S om उवाच — ^a) N̄₂ s B D
 (except D₂) हि, T₂ G₂ तु (for च) T₂ G₂ s दुर्गोधने
 चरस्य — ^b) G₂ 'जेहात् — ^c) Ko s D₂ D₂
 G₂ s M₂ s द्विषया'

2 ^a) Ś₁ K₁ D₂ दे वीर; N̄₂ s B₂ s D₂ ही वीर; S जप
 दे T₂ कुन्दे वीरि; G₂ s वृत्तविरिणि — ^b) Ś₁ K₁ D₂ दे
 भीम; N̄₂ s B₂ s D₂ D_n (1) ही भीम; S जप दे कुन्दः

१२५

वैशंपायन उवाच ।

कुरुराजे च रङ्गस्ये भीमे च बलिनां वरे ।
पक्षपातकृतलेहः स द्विवेद्याभयजनः ॥ १
हा वीर कुरुराजेति हा भीमेति च नर्दताम् ।
पुरुषाणां सुविपुलाः प्रणादाः सहस्रोत्थिताः ॥ २
ततः क्षुब्धार्णवनिर्मं रङ्गमालोक्य बुद्धिमान् ।
मारद्राजः प्रियं पुत्रमश्वत्यामानमब्रवीत् ॥ ३
वारपैतो महावीर्यो कृतयोग्यायुमावपि ।
मा भूद्रङ्गकपोज्यं भीमदुर्योधनोद्भवः ॥ ४
ततस्तायुधतगदौ गुरुपुत्रेण वारितौ ।
युगान्तानिलसंक्षुब्धौ महावेगाविचारणौ ॥ ५
ततो रङ्गाङ्गणगतो द्रोणो वचनमब्रवीत् ।

निवार्यै वादित्रगणं महामेघसमस्त्रतम् ॥ ६
यो मे पुत्रात्प्रियतरः सर्वास्रविदुषां वरः ।
ऐन्द्रिन्द्रातुजसतमः स पार्थो दृश्यतामिति ॥ ७
आचार्यवचनेनाथ कृतस्वस्त्ययनो युवा ।
बद्रोगधाहुलित्राणः पूर्णतूणः सकाम्युकः ॥ ८
काश्चनं कवचं विभ्रत्रत्यदृश्यत फल्गुनः ।
सार्कः सेन्द्रायुधतडित्ससंघ्य इव तोयदः ॥ ९
ततः सर्वस्य रङ्गस्य समुत्पिञ्जोऽभयनमहान् ।
प्रावाद्यन्त च वाद्यानि सशङ्खानि समन्ततः ॥ १०
एष कुन्तीसुतः श्रीमानेष पाण्डवमध्यमः ।
एष पुत्रो महेन्द्रस्य कुरुरामेष रक्षितः ॥ ११
एषोऽस्रविदुषां श्रेष्ठ एष धर्मभृतां वरः ।

C 1. 575
K 1. 105.
K 1. 143.

हा भीमेत्यपाठः ॥ K₁ इति च नदन, K₂ इति स्तुत्यतां,
S₁ ३ B D इति जल्पता (D₁ कुरनदन), N₂ इति नर्दतां, S
भीम इत्युत् — ¹) T₂ G₂ ३ *णा 'ल' 'द' सहसेरित
3 ²) T₂ G₂ शुब्धतर (G₂ 'तरस्' सत्र, T₂ G₁ ५-७ M
"र्णवसम S₁ क्षुब्धार्णवनिर्म रग समालोक्याद्य बुद्धि"
4 Before 4, N Dn D₁ ३ ins द्रोण उ' — ³) N₂ T₂
G₂ ३ M₂ वारयेता G₂ महाभागौ, M₂ ३ 'वीरौ — ⁴) D₂
कृतयोगी; T₂ G₂ ५ *विधी G₂ ६ इह (for अपि)
— ⁵) K₂ राविभेदोय, T₂ G₂ रगस्य कोपोय; G₂ प्रकारीय
T₂ G₂ पुत्र मा रगकोपो भूत् — ⁶) T₂ G₂ बुकोदरसुपोधनौ
— After 4 D₁ (marg sec m) ३ S ins
1415* तत उवाच वेदेन अश्वत्यामा न्यवारयत् ।
गुरोरायुजा भीम इति गान्धारे गुरुकासनम् ।
अल योग्याकृत वेगमल साहसमित्युत ।
[Before line 1 D₁ ins वैशं उ' — (L 1) D₁
उवाच यद्दसा — (L 2) T₁ 'राजा हि महती—कुरु शासन
— (L 3) D₁ G₂ ३ शिखाकृत, G₂ योगी कृत D₁ रग,
T₁ शिखा, G₂ ३ योग (for वेस)]
5 Before 5, N₂ Dn D₁ ins वैशं उ' — ¹) K₂
D₁ D₁ युगातामल, M₂ ३ युगात इव Ko २ D₁ रन्वी,
K₂ लब्धौ, K₂ कुन्दौ (for शुब्धौ) — ²) K₂ N B D
(except D₂ ३) महावेरौ T₂ G₂ वेहयेव महाजनी
6 ³) S₁ K₂ रगार्णव', S (except T₂ G₂ ३) रगार्णव'
— ⁴) S₁ K₂ D₂ T₂ G₂ ३ वादित्रव, K₂ 'वर — ⁵) S₁

K N- B₂ Dn D₁ ३ T₂ G₂ ७ M₂ ३ *निमस्त्रन, T₂ G₂ ४ ३
तदा मेघसम(T₂ 'रव)स्तन
7 Before 7, T₁ M₂ ३ ins द्रोण — ¹) Dn D₁
सर्वश्राविवारद — ²) G₂ 'तुजवल्, M₁ 'तजसतम,
Cd as in text
8 ³) K₂ T₂ G₂ ३ *वचनस्तोय, T₂ G₂ ३ M 'वचनस्ताते
— ⁴) K₂ सत्पूज सज्जकाम्युक
9 ⁵) S₁ फल्गुण, Ko २-३ N B D (D₁ before corr)
Me-३ फाल्गुन, K₁ G₂ फल्गुन (K₂ 'ण), T₂ G₂ ३ पाठव
— ⁶) D₁ G₂ सार्क, G₂ लङ्, G₂ एक
10 ⁷) K₂ सर्वस्य लोकस्य — ⁸) K₂ सविष्णवभयत्तर,
Dn T₂ G₂ ३ समुत्पिञ्जलकोभवत्, D₂ 'रिविदो महानभूत्, T₂
'पचलकोभवत्, G₂ ३ M 'रिञ्ज (Me ३ *ग) लिङ्कोभवत्, G₂ ३
'रिपच्ल(G₂ 'च) लकोभवत् Cd oites समुत्पिञ्ज (as in
text) — ⁹) S₁ K₂ ३ B₂ D₁ प्रवाचत, K₂ ३ B₂ ३ अवा'
S वादित्राप्यथ(T₂ G₂ ४ ३ 'नि प्रः G₁ 'ण्यस्य, M 'नि
च)वायत (M 'ने) — ¹⁰) K₂ शान्कादौ Ko २ D₂ च
सर्वना (for सम) T₂ G₂ ३ तत राजानि सर्वेस
11 Before 11 D₂ S (except G₂ ३) ins प्रेक्षका (D₂
cont. उचु) — ¹) K₂ पादुसुत — ²) N₂ ३ B₂ ३
Dn D₁ ३ मध्यमपाठव (by transp) — ³) K₂ महोदय
— ⁴) Ko एव, N₂ ३ एक, M₂-३ परि (for एव)
12 ⁵) S₁ ज्येष्ठ, D₁ लोके — ⁶) T₁ [S] ज्येष्ठ Ko ३
धर्मविदां — ⁷) T₂ G₂ ४ ३ *वतामध्य (T₂ G₂ 'य)

एष शीलवतां चापि शीलज्ञाननिधिः परः ॥ १२
इत्येवमतुला वाचः शृण्वन्त्याः प्रेक्षकेरिताः ।
कुन्त्याः प्रसन्नवसन्तिश्रैरसैः क्लिन्नगुरोऽभवत् ॥ १३
तेन शब्देन महता पूर्णश्रुतिराश्रवत् ।
धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठो विदुरं हृष्टमानसः ॥ १४
क्षत्तः क्षुधार्णवनिभः किमेप सुमहास्वनः ।
सहसैवोत्थितो रङ्गं भिन्दन्निव नभस्तलम् ॥ १५
विदुर उवाच ।

एष पार्थो महाराज फल्गुनः पाण्डुनन्दनः ।
अवतीर्णः सकवचस्तत्रैव सुमहास्वनः ॥ १६
धृतराष्ट्र उवाच ।

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽसि रक्षितोऽसि महामते ।
पृथारणिसप्तद्वैतैस्त्रिभिः पाण्डववदिभिः ॥ १७

वैशांपायन उवाच ।

त्सिन्सप्तमुदिते रङ्गे कथंचित्पर्यवस्थिते ।
दर्शयामास बीभत्सुराचार्यादस्त्रलाघवम् ॥ १८
आभेयेनासृजद्वद्धिं वारुणेनासृजत्पयः ।
वायव्येनासृजद्वायुं पार्जन्येनासृजद्वनान् ॥ १९
भौमेन प्राविशद्भूमिं पार्वतेनासृजद्द्विरीन् ।
अन्तर्धानेन चास्त्रेण पुनरन्तर्हितोऽभवत् ॥ २०
क्षणात्प्रांशुः क्षणाद्भस्वः क्षणाच्च रथधूर्गतः ।
क्षणेन रथमध्यस्थः क्षणेनावापतन्महीम् ॥ २१
सुकुमारं च द्रुक्ष्मं च गुरुं चापि गुरुप्रियः ।
सौष्टवेनाभिसंयुक्तः सोऽविष्यद्द्विविधैः शरैः ॥ २२
अमतश्च वराहस्य लोहस्य प्रमुखे समम् ।
पञ्च बाणानसंसृजन्स मुमोचैकबाणवत् ॥ २३

— ^a) K₁ शीलज्ञानविधौ; K₂ सत्यज्ञानविधिः. T₁ G₁.s.s
M शीलवतां (G₂ 'वसन्')करोर्जुवः (T₂ 'जलः'); T₂ G₂.s.s
एष ज्ञानवतां वरः (T₂ G₂ निधिः). — After 12, T₂
G₁.s.s ins.:

1416* एष कंसविभर्दस्य साक्षात्प्राणसमः सखा ।

एष यत्प्रतिजानाति तस्य परं गमिष्यति ।

13 Before 13, T₁ G₁.s.s M ins. वैशं. — ^a) N₂

B₁ Dn D₁.s तुमुला; B₂ Da बहुला; T₂ मथुरा (for अतुल).

— ^b) N₂ Dn D₁.s सुशुभुः. — ^c) S₁ K₂ N₂ G₂ प्रसवः;

Ko N₂ 'श्वव'; K₂.s Das 'श्वव'; D₁ 'सवव'; D₂ 'स्त्वव' (for

प्रसवव). Ko.2 -संक्रिप्तं; N₂.s B D (except D₂)

-संयुक्तैः; T₂ G₂ -संमिधैः; G₂ -संयुक्तं (for -संमिधैः).

— ^d) Ko.2 पयःसिक्तं; K₂ अक्षुपूर्णं; D₂ अश्वैः सिक्तं. B₂

D₂ क्लिप्तार्थो भवत्.

14 D₁ G₁ om. 14^a. — ^b) K₁ T₁ 'रयामवध. — ^c)

A₁ P नरश्रेष्ठ.

15 Before 15, S (except M₂) ins. एतराष्ट्रः. T₂

(hapl. om. 15-16 and एत' उ' (in 17). — ^a) K₂ S

(except G₂; T₂ om.) 'जैवसम. — ^b) Ko.2-4 D₁.s T₁

G₂-s सुमहास्वनः. — ^c) S₁ दिताश्र प्रदिताश्वैव; K₁ धृषते

सुमहाभागो; G₂ 'बोरियवं रयं. — ^d) D₂ भिन्दति च. S₁ K₂

G₂.s T₁ M (except M₂) नभस्वल्लं. G₂ विभिद्वप्रभसल्लं.

16 K₁ S om. उवाच. T₂ om. 16 (cf. v. 1, 15).

— ^a) K₁ महाभाग; K₂ N₁ G₁.s 'बाहुः; B₂ 'वीर्यैः; T₂

'बाहो. — ^b) S₁ K₁ फल्गुणः; Ko.2-4 N D D (except

D₂) G₂.s फाल्गुनः; T₁ G₁ M कौतयेयः. S₁ जयतां वरः.

— ^c) S₁ अस्त्रलाघववर्धयति; K₁ अस्त्राणि दर्शयन्तीरः.

— ^d) Ko तथैव; K₁ B₂ T₁ G (except G₂) M₂-s 'वैव;

B₂ 'द्वैव; D₂ 'द्वैव. Ko.2-4 D₁.s सुमहास्वनः; S (T₂

om.) जननिस्त्ववः (cf. 15^a).

17 S₁ K₁.s S om. उवाच (T₂ om. the rel.).

— ^b) T₁ G₁ कृतायोसि; M₂.s विदुराथ (for रक्षितो).

18 S₁ K₁.s D₁.s S om. उवाच; K₂ M₂ om. the rel.

— ^a) Ko.2-4 N B D T G प्रमुदिते; K₂ पशुं. — ^b) N₂.s

B₂ Da Dn D₁ प्रसुः; N₂ पशुं; B₂.s D₂.s प्रस' (for

पशुं). — ^c) Ko.2-4 N B D 'वायाच'.

19 ^a) T₁ G₁ 'सृजजल. — ^b) S वायव्याद्. — ^c)

K₂.s G₂ स पृज्जनेन; T₁ G₁.s M 'सृजद्.

20 ^a) D₂ चाविनाद्; T₁ अवसृजद्; T₂ G₂-s M

'सृजद्; G₂ असृजद्. G₂ स्वसृजद्. — ^b) N D₁ (m as

in text).s Dn D₁ T₂ G₂ M₂ अमवद्विरिः; D₂ D₂.s T₁

G₂.s.s.s असृजद्विरिः; M₂-s अवि पयतात्. — ^c) K₁

पुनः सौतर्हितो'.

21 ^a) N₂ transp. प्रांशुः and भस्वः. — ^b) T₂ G₂

क्षणेन (cf. ^c). S₁ K₁ रथपर्वतः; T₁ (sup. fin.) G₂

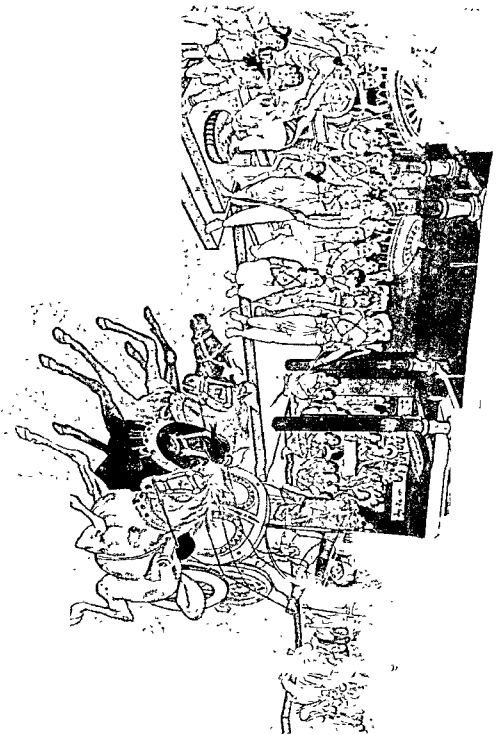
'मार्गताः; G₂ 'गुपताः. — ^d) S₁ K₁ क्षणाच्च (cf. ^e)

— ^f) S₁ Ko.2 T₂ G₂ अश्व' (S₁ 'यजतत्. N B D

अवसृजत् (D₂ अस्यापत्तत्); T₂ G₂ असृजतत्.

22 ^a) K₁ सु. (for the first च). S 'माराध सूर्यम् (T₂

G₂.s. M₂ सूरः; M₂-s वीर)म. — ^b) T G गुदधारिः; M

गव्ये विपाणकोशे च चले रञ्जवल्गम्यते ।
 निचखान महावीर्यः सायकानेकविंशतिम् ॥ २४
 इत्येवमादि सुमहत्त्वज्ञे धनुषि चाभिवत् ।
 गदायां शस्त्रकुशलो दर्शनानि च्यदर्शयत् ॥ २५
 ततः समाप्तभूयिष्ठे तस्मिन्कर्मणि भारत ।
 मन्दीभूते समाजे च वादित्रस्य च निखने ॥ २६
 द्वादशैशतसमुद्भूतो माहात्म्यचल्लक्षकः ।
 जनिष्येपसदृशः शुश्रुवे भुजनिखनः ॥ २७
 निर्वृन्ते किं तु गिरमः किं सिद्धमिर्विदीर्यते ।
 के सिदापूर्यते व्योम जलभारयनैर्नैः ॥ २८

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

रञ्जस्यैव मतिरभूत्क्षणेन वसुधाधिप ।
 द्वारं चाभिमुखाः सर्वे वभूवुः प्रेक्षकास्तदा ॥ २
 पञ्चभिर्त्राहिभिः पाथैर्द्रोणः परिवृतो यमौ ।
 पञ्चतारेण संयुक्तः सावित्रेणैव चन्द्रमाः ॥ ३०
 अश्वत्थाम्ना च सहितं ब्राह्मणं शतमूर्जितम् ।
 दुर्योधनमभिन्नमगुणित्वं पर्यवारयत् ॥ ३१

स तैस्तदा ब्राह्मिण्युधै-
 वृतो गदापाणिर्वरस्थितैः स्थितः ।
 यमौ यथा दानवसंक्षये पुरा
 पुरंदरो देवगणैः समावृतः ॥ ३२

C. 1. 537b 32
 H. 1. 125a 32
 K. 1. 143b 32

गुरुसेवी (Ms तिल्यं चापि). — *) Ds लाघवेन. Ko Da
 Ds Gs. 4 अपि; Gs हि (for अभि-). Ns. 2 Bs.m. 6 Da Du
 Ds 'संक्षिप्त'. — *) Ms निमित्तैः द्वारैः. For 22*, Gs
 reads 23*, repeating it in its proper place.

23 *) Ts Gs. 4 समस्त. Ks बहुस्तम् (for वराह*).
 Gs भूताशेतवराहाणो. — *) Ks Da Dns. ns Ds (before
 occr.) लौहस्य; Ks बिह*; Ds लोम*; Ds (by occr.)
 लोक*; Ts Gs. 5 M सिंह*; Ts Gs. 5 काक*; Gs वाह*. Ks
 प्रमुक्षी; Ts Gs. 4 च मुखे. Ks स्थितः; Gs स्थितिः.
 — *) Ks. 5 Ds बाणपातान् राजन्; Ks बाणा सुसंतप्ता;
 Ks. 6 बाणान् (Ks 'मांस्तु' सं); Ns. 2 Bs. 2 बाणान्पु-
 संयुक्तान्; Bs Da T G बाणानसंयु. — *) Ks प्र; Ns Be
 Dns. ns सं- (for स). Ts Gs. 4. 5 निचपातिकायाण. Gs
 repeats 23* here (cf. v. 1. 22).

24 *) Ns मध्ये; Gs नयो; Ms-s गोष्ये (for गव्ये).
 Bs Da S (except Gs. 6) विपाणे. Some MISS. 'कोपे-
 — *) Ks. 5 रज्ज्वावले'; Ns रज्ज्वावले'; Ns B (except Be)
 Dn Ds. 1. 1. 1 'लंबिनि; Da रज्ज्वावले'नि. S बालरज्जा (Ms
 'उप')वले'. — *) Gs Ms महावीरः.

25 *) Ss Ko. 1. 8 Da Ds 'मादिपु (for 'मादि तु').
 K (except Ks) महान् (Ks सुमहान्). Ts Gs. 4. 5
 पृथमादि महावीरैः. — *) Ks Ns Bs. 6 D (except Ds)
 Ts Gs. 5 चानय (Ds Ts Gs. 5 'य'); Bs लाघवं (for
 चानयत्). — *) Ts गदाया; Gs लौहया; Gs गदायाः. Ss
 शस्त्रकुशलो; Ks चापि कुं; Ks-1 Ns Bs Da S चा Ns Ms
 च'ल'. — *) Ks. 5 Ns दर्शनान्य; Ns. 2 B D संदलानि;
 T G Ms-s दर्शनानां; Ms. 6 नानायोस्यां. Ns Dns छदर्शनं;
 Dns. 2 Ds Ts Gs. 4 Ms-s प्रदर्शयत् (Dns. 2 'य'); Ts

Gs. 4. 5 Ms. 5 अदर्शयत्. Cd cites दर्शनाद् (I read
 दर्शनान्). — After 25, S ins.:

1417* चक्रतोमरपादानां निष्ठिष्टपालप्रश्रवात् ।
 अन्वेषी चापि शिक्षाणां दर्शनामास लाघवम् ।
 [(L. 1) T Gs. 4-s 'वरथपैः. — (L. 2) Ts Gs-6 च
 महाशिक्षां; Gs चापि पाठानां.]
 26 *) Gs Ks समाते भू*; Cd as in text. — *) Ts
 Gs. 5 'नि चानघ. — *) Ts हर्षामृते; Gs हर्ष*; Gs महा*.
 Ss Ks समाजेव. — *) Ds Ts वादिद्राणां च; Gs वादिद्रस्यन.
 Some MISS. निःस्वने.

27 *) Ns. 1 'सूचनः. Ks सुमहानित्यनसदा. — After
 27*, Ks. 5 Ds ins.:

1418* स शब्दः सुमहानासीत्प्रयत्नित्व रोदसी ।
 — *) Ks Ds Ts Gs सुश्राव; Da श्रुवते (for सुश्रु*). Gs
 भ्रुनिस्वनः. Some MISS. 'निःस्वनः. Bs बलाणाम-
 भवद्रोयो यन्ननिष्येपनिस्वनः.

28 *) Ks S (except Gs Ms) क्षीयते. Ks Ts Gs. 4
 गिरयः किं वि (Ks सम्यक्; Ns (by transp.) गिरयः किं
 तु. — *) Gs स क्षीयते; M विसी*. Bs Da Ds किंस्त्रि-
 मिद्यते मही; Gs किं तु सिद्धविदायते. — *) Ns B D
 जलपातयैर (Bs Ds 'यैर'); Gs 'भारयैर'; Gs 'भारयैर-
 29 *) Da मतिरभूत्; Gs समभवत्. — *) Ts Gs. 4. 5
 Ms. 5 द्वारस्ताभिः.

30 *) Ks सर्वे (for पर्यैर). — *) Ks संयु-
 तंयतरेण; Ts Gs. 5 'तारेण हलेन. — *) Ks संयुते ह्य; Ks
 माक्षत्रेणैव; Cd सावित्रे' (as in text). Ts Gs. 5 चंद्रमाः
 स्वर्गो यथा.

32 *) Gs. 5 तैसया. — *) S अवस्थितः यमौ (M

१२६

वैशंपायन उवाच ।

दत्तेऽयकाशे पुरुषैर्विसयोत्फुल्ललोचनैः ।
 विवेश रङ्गं विस्तीर्णं कर्णः परपुरुंजयः ॥ १
 सहजं कवचं विभ्रत्कुण्डलोद्घोतिताननः ।
 सधनुर्वदनिस्त्रिशः पादचारीव पर्वतः ॥ २
 कन्यागर्भः पृथुयशाः पृथायाः पृथुलोचनः ।
 तीक्ष्णाशोर्मास्करस्यांशः कर्णोऽरिगणदहनः ॥ ३
 सिंहर्षभगजेन्द्राणां तुल्यवीर्यपराक्रमः ।
 दौप्तिकान्तिद्युतिगुणैः स्र्येन्दुज्वलनोपमः ॥ ४
 आशुः कनकतालाभः सिंहसंहननो युवा ।

असंख्येयगुणः श्रीमान्मास्करस्यात्मसंभवः ॥ ५
 स निरीक्ष्य महाबाहुः सर्वतो रङ्गमण्डलम् ।
 प्रणामं द्रोणकृपयोर्नोत्यादत्तमिवाकरोत् ॥ ६
 स समाजजनः सर्वो निश्चलः स्थिरलोचनः ।
 कोऽयमित्यागतक्षोभः कौतूहलपरोऽभवत् ॥ ७
 सोऽत्रवीन्मेघधीरेण स्वरेण वदतां वरः ।
 आता आतरमज्ञातं सावित्रः पाकशासनिसु ॥ ८
 पार्थ यचे कृतं कर्म विशेषवदहं ततः ।
 करिष्ये पश्यतां नृणां मात्मना विसयं गमः ॥ ९
 असमाप्ते तत्तलस्य वचने वदतां वर ।

स्थितैः). Ko. १ Ñ B D गदावपगिणः समवस्थितैः वृतः (Ko D) ततः; K२ तथा; Ñs स्थितः). — *) T G स्थितस्तदा; Ms. १ वमो तदा. T२ G२.४.५ यथा (for पुरा). — *) K२ T१ G२.२.५ M "गणैरिवावृत्तः.

३^a-7^a. — *) T१ Ms-१ तिग्मांशोर. — *) T१ G "बलमदनः; T२ G२.४.५ "गणनायनः.

4 G२ om. 4 (cf. v. 1. 3). — *) B; Dn D२.५ बलवीर्यं; Ms-१ तुल्यरूपं. — *) Śi K (except Ko) B२.५ Da Dn१ D२ T G "गणैः.

5 G२ om. 5 (cf. v. 1. 3). — *) D२ तुल्यः (for प्राशुः). — *) K२.४ "स्वगतसंभवः.

6 G२ om. 6 (cf. v. 1. 3). — *) Ñs सर्वं तद् (for सर्वं). K२.४ "सुचमं; B२m "मंडपं. — *) Śi K१ om. न. Ko. १ D "दत्तनामः; B१ (m as in text); D२ D२.४ "दत्त ह्या"; S (G२ om.) नामपूर्व (T२ G२.५ यूनो दत्तमयाकं. Cd as in text.

7 G२ om. 7^{ab} (cf. v. 1. 3). — *) T२ G२.५ समाजो; G२.५ समाजे. — *) K२ विसयः; D२ विसयात्; G२ निर्गलः (for निश्च). Śi भूतः; K१.५ स्थितं; T२ G२ स्थितं; G२ स्थितं. — *) Ko. १.५ B२ Da D२ T२ G२ M "गवः. — After 7, G२ reads 1^a-3^a.

8 *) Śi "वीर्येण; K२.५ घोरेण; Ñs Da D१ "गंभीरः. — *) K१ Ñs स्वनेन. — Ms-१ (hapl.) om. 8^a-10^a.

— *) B२.५ Das D२ T२ G२ "ज्ञातः. — *) Śi सावित्रिः. 9 Ms-१ om. 9 (cf. v. 1. 8); G२ om. 9^a-13^a.

— Before 9, Ko. १.५ Das ins. कर्णं उ"; Ms. १ कर्णः. — *) T२ G२.५ सविद्रोपस्य (for विद्रोपस्य). — *) Ñs D१ पार्थ मा (for मायनार). S (G२ Ms-१ om.) मा यद्गमनमि विसयः.

10 Ms-१ om. 10^{ab}; G२ om. 10 (cf. v. 1. १. ९). Before 10, D१ (as. वैशं उ". — *) G२ सचय (for ततस्य).

Colophon. Major parvan: T२ G M संभव (for आदि"). — Sub-parvan: Ñ. 1.१ T१ संभव; to it Ñ. 1.१ add अखदर्शन. Śi K Ñs B Da Dn. 1.१ D२.४.५ Ms. १ (all om. sub-parvan name) mention only अख (B२ शिखा; Da शख)दर्शन. — Adhy. name: Ko अर्जुनाखसौष्टवं; G१ अर्जुनरंगावतरणं; Ms-१ धनंजयावतारः. — Adhy. no. (figures, words or both): B१ 132; B२ T१ 128; Dn. 1.१ 134; Dam 136; T२ G२.५ M 78; G१.६ 79; G२ 80. — Śloka no.: Dn 32; Ms 35. — Aggregate śloka no.: Dn 5379.

126

1 Śi: K१.५ D२ S om. उवाच. — After येषं, S ins.: 1419^a पृथक्सिन्धेय काले तु तस्मिंश्चनसमागमे ।
 — *) K२ "वसाने; S दत्तावकाराः. — *) Śi Ñ. १.१ Dn "लोचनः. — G२ reads 1^a-3^a after 7.
 2 ^{ab})-1. 57. 82^a; 104. 11^{ab}. G२ transp. सह^a and कर्ष". K१ "लोडवदिताननः; Ñ. १ "लोडवदभूयणा.
 — *) K२ "वंदतूणीरः; Ñs "दोणनिस्त्रिः. — *) Śi K१ पदधा". T२ G२.५ साक्षादिप दिवाकरः.
 3 *) S (except T२ G२.५) कानीनस्तु (G२.५ मोती). — *) G२ वृषापुत्रः प्रतापयत्र. — G२ om. 3^{ab}; G२ om.

यधोत्थिष इव क्षिप्रमुच्यस्यै सर्वतो जनः ॥ १०
 प्रीतिश्च पुरुषव्याघ्र दुर्योधनमथास्पृशत् ।
 हीय क्रोधश्च वीभक्तुं क्षणेनान्वविशश्च ह ॥ ११
 ततो द्रोणाम्यनुज्ञातः कर्णः प्रियरणः सदा ।
 यत्कृतं तत्र पार्थेन तच्चकार महाबलः ॥ १२
 अथ दुर्योधनस्तत्र भ्रातृभिः सह भारत ।
 कर्णं परिष्वज्य मुदा ततो वचनमब्रवीत् ॥ १३
 स्वागतं ते महाबाहो दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मानद ।
 अहं च कुरुराज्यं च यथेष्टमुपश्रुयताम् ॥ १४
 कर्ण उवाच ।
 कृतं सर्वेण मेऽन्येन सखित्वं च त्वया वृणे ।
 दन्द्रयुद्धं च पार्थेन कर्तुमिच्छामि भारत ॥ १५

दुर्योधन उवाच ।
 युद्धं भोगान्मया सार्धं वन्धूनां प्रियकृद्भव ।
 दुर्हृदां कुरु सर्वेषां भूमिं पादमरिदम् ॥ १६
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः क्षिप्रमिवात्मानं मत्वा पार्थोऽभ्यमापत ।
 कर्णं भ्रातृसमूहस्य मध्येऽचलमिव स्थितम् ॥ १७
 अनाहृतोपष्टसानामनाहृतोपजल्पिनाम् ।
 ये लोकास्तान्दहतः कर्णं मया त्वं प्रतिपत्स्यसे ॥ १८
 कर्ण उवाच ।
 रङ्गोऽयं सर्वसामान्यः किमत्र तव फलयुत ।
 वीर्यश्रेष्ठश्च राजन्या बलं धर्मोऽनुवर्तते ॥ १९
 किं क्षेपेर्दुर्वैलाश्वसैः शरैः कथय भारत ।

६६
६६

Ts Gs. s तस्मिन् (for तस्य). — *) K1-s B2.6 Da1 Dn1 D2.2.6. s T G1.s Ms यत्. — *) G1.2 'रिषित्'. N1.2 BD ह्योचस्यो (Ds इवाक्षितं). — *) N B D (except Ds) क्षिप्रं च (Ns उत्तस्ये); S (Gs om.) उरिष्यतः (G1 आरिष्यतः). Ms (inf. lin. as in text). s सर्वतो. T1 स तदाहुतं.

11 Gs om. 11 (cf. v. 1. 9). — *) Ko N B D Gs. s मनुजव्याघ्र (N1.2 Dn1 D1.2 'घ्र'); Ms. s 'व्याघ्रं. T1 Gs. s हीय प्रीतिश्च युगपत्. — *) K1 T G2.s 'मयाविशतः; K6 'मयाववीत्; N1.2 B D (except Ds) 'युपाविशतः; Gs (sup. lin. as in text) 'मयाचत्. — *) T1 G2.s वीभक्तोः. — *) Ko. s N B D क्षणेनान्वा (Ko 'न त्वा; N1 'नातु; N2 Ds 'नात्वा; Da 'नाम्वा; D1 'नात्वा; D2 'नात्वा; Ds 'नाय'विशेदा ह; K1 'नान्वाविशं नृप; Ks G1 'नान्वा (G1 'न त्वा)विशत्सह; Ks 'नान्वादि; T1 Gs. s M 'जेन त्वादि; T2 Gs. s 'जेन समपद्यत.

. 12 Gs om. 12 (cf. v. 1. 9). — *) = 21*. — *) N1s S (G4 om.) 'रणस्तदा (T1 G2.s 'रणणवः). — *) Ko Ds कर्म; B2 सेम (for सत्र).

13 Before 13, T1 G1.2 ins. वैशं. — Gs om. 13^{ab} (cf. v. 1. 9). — *) S1 K N1 Ds पार्थिवः (N1 Ds 'व; Ko भारतः). — *) T1 G1.2 M तदा मुदा; Gs मुदा सदा. For 13^{ab}, T1 Gs. s subst. line 2 of 1420* (cf. v. 1. 15).

14 Gs om. 14-15. Before 14, Ko. s N1.2 Dn D1.2 ins. दुर्योधन उ; Ds दुर्योधन उ. — *) Bs कामदः. — *) Ko. s हृद; Ds धर्म (for अहं).

15 Gs om. 15 (cf. v. 1. 14). S1 K1 S om. उवाच. — *) Ms-s ते (for मे). S (Gs om.) राजन् (for

अन्येन). S1 K Da1 D2 कृतं सर्वे ममेत्येवं; N1 'तं न सर्वेणान्येन; N2 Da D1 'तं सर्वमेवं मन्ये; Ds 'तं सर्वे च मन्येवं; Ds 'तं सर्वे ममत्येन. — *) S1 K N2 D2 तु (for च). S (Gs om.) भवत (for च त्वाया). S1 K1-s N1 वृणे त्वया (by transp.); Ko Ds वृणोमि ते. — *) Ks B1.2 Gs तु (for च). — *) N1.2 B D (except Ds) 'उग्रम्यदं मनो (Bs Ds मिथं). — After 15, Ds (marg. acc. m.) S (except Gs. s) ins.:

1420* पूर्वमुक्तस्य कर्णेन राजा दुर्योधनसदा ।

कर्णं वीर्योक्तिस्तुष्टं परिष्वज्येदमवयवीत् ।

[Before line 1, Ds Ms-s ins. वैशं. — (L. 2) For T1 G2.s cf. v. 1. 13. D1 कर्णं वीर्यमुक्ताभ्यां च.]

16 Gs om. 16. S1 K1 T1 G2.s Ms-s om. उवाच; the rest of S om. the ref. Ds दुर्योधनः. — *) Bs सुंस्त्वा भोगा. — *) Ms यदयं (for वन्धुं). Gs मय; Ms प्रीति. — *) Gs रिपूणां (for दुर्हृदं). — *) Ms-s अविदत् (for शरिं).

17 S1 K1.2 D2. s S om. उवाच. — *) Bs transp. भत्वा and पार्थो. — *) S1 Ko. s 'मिरोस्थितं (Ko 'तः).

18 Before 18, Ko. s N2 Bs. s D (except D1.2) ins. अहुतं व; T1 G1.2 M अहुतं. — *) K1 'स्तानां; K2-s N1 B D 'सृष्टानां; T1 अनाहृतोपहृतानां. — *) Ko. s अनाहृतोपहृतः; N2 Bs. s Da S 'जल्पतां (Gs अनाहृतोपकल्पतां; Gs अमनो बहु जल्पतां); Ds अनाहृतोप ज. — *) Gs ततः; M (except Ms) गतः (for हतः).

19 S1 K2 S om. उवाच. — *) S1 K1 फलयुग; K2-s N1 B Da Dn D1.2 फा. Ko D2 'सामान्योपवा किं मन्यते

गुरोः समक्षं यावत्ते हराम्यद्य शिरः शरैः ॥ २०
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः पार्थः परपुरंजयः ।
 आवृभिस्त्वरयाश्लिष्टो रणायोपजगाम तम् ॥ २१
 ततो दुर्योधनेनापि सभ्रात्रा समरोद्यतः ।
 परिष्वक्तः स्थितः कर्णः प्रगृह्य सशरं धनुः ॥ २२
 ततः सविद्युस्तनितैः सेन्द्रायुधपुरोज्ज्वैः ।
 आवृत्तं गगनं मेघैर्वैलाकापङ्क्तिहासिभिः ॥ २३
 ततः स्नेहाद्वरिहयं दृष्ट्वा रङ्गावलोकिनम् ।
 भास्करोऽप्यनयन्नाशं समीपोपगतान्धनान् ॥ २४
 मेघच्छायोपगृह्यस्तु ततोऽदृश्यत पाण्डवः ।
 क्षर्पातपपरिक्षिप्तः कर्णोऽपि समदृश्यत ॥ २५
 धार्तराष्ट्रा यतः कर्णास्तस्मिन्देशे व्यवस्थिताः ।

भारद्वाजः कृपो भीष्मो यतः पार्थस्ततोऽभवन् ॥ २६
 द्विधा रङ्गः समभवत्स्त्रीणां द्वैधमजायत ।
 कुन्तिभोजसुता मोहं विज्ञातार्था जगाम ह ॥ २७
 तां तथा मोहसंपन्नां विदुरः सर्वधर्मवित् ।
 कुन्तीमाश्वासयामास प्रोक्ष्याद्विथन्दनोक्षितैः ॥ २८
 ततः प्रत्यागतप्राणा तावुभावपि दंशितौ ।
 पुत्रौ दृष्ट्वा सुसंतप्ता नान्वपद्यत किंचन ॥ २९
 ताबुद्यतमहाचापौ कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् ।
 द्रन्द्बुद्बुदसमाचारे कुशलः सर्वधर्मवित् ॥ ३०
 अयं पृथायास्तनयः कनीयान्पाण्डुनन्दनः ।
 कौरवो भवता सार्धं द्रन्द्बुद्बुदं करिष्यति ॥ ३१
 त्वमप्येवं महाबाहो मातरं पितरं कुलम् ।
 कथयस्व नरेन्द्राणां येषां त्वं कुलवर्धनः ।

भवान्. — *) Ko Ds दह; Bs 'श्रेष्ठोऽयः; Cd as in text.
 N Bs D (except Ds.) राजानो; Bs राजन्यान्. — After
 19, Ko. s. 4 ins.

1421* वासीवीर्यं ब्राह्मणाः प्रोक्ता वैश्याध्व धनवीर्यतः ।

कर्मवीर्याः स्मृताः शूद्रा ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।

20 *) K1 Ns B (Bsm as in text) D दुर्बलायास्तैः;
 Ks बहुलालापैः; Ks 'लालापैः; N1.s 'लातापैः; Gs 'सैः.
 — *) Ko N1.s Bs D1.Gs सकाशे (N1.Gs 'शो). — *) N1
 प्राहरयं. N1.Gs.० नितैः (for नितरः). Ks T3 Gs transp.
 नितरः and नरः.

21 Ś1 K1.s T3 Gs Me-s om. उवाच; the rest of S
 om. the ref. — *) = 12*. — *) N1.s Bs D.s T1 Gs
 'याविष्टो; Gs 'यान्विष्टः; Gs 'स्तरसाठिः; Gs 'खिष्टैः
 Cd as in text.

22 *) Ko भ्रात्रा च; N1 संभ्रातः; Da Gs सभ्राता.
 — *) D1 Gs. s. ० वतः; T1 Gs वदा (for स्थितः).

23 *) Ko 'सुमलदः; Ks 'सुस्तनितैः; Cd as in text.
 — *) N1.s B D M Cd 'मनेः. — *) Ko.s 'साक्षिभिः;
 T3 Gs.० पुरंदरपुरःसैः; G1.s 'मासिभिः.

24 *) T3 Gs. s. Ms. सुतघ्ना. — *) Ks 'सेक्षितं;
 N1 च संतोः; T3 Gs. s. ० (inf. lin. as in text) 'लोकेनं.
 — *) T3 भारक्षेणप्यवं नूनं (sic). — *) Ms. सनी
 पथ्याप्यनान्वयुः.

25 *) B1 वनं; Ms-s 'वदापाय'; Ś1 ते; K1 T1
 G1.s M च (for तु). Bs Da 'संगृह्यः; T3 G1.s.
 'पृथारामा. — *) Ko.s चार्तुनः; K1 पद्युणः; N1.s B D

(except Ds) का(Ds क)व्युनः. — *) Ś1 'हितः; Bs
 'हृष्टः; S 'वक्तः; Cd as in text. — *) K1 समपद्यतः;
 K2.s परिदृश्यते.

26 *) Ko कृपो भीष्मो यतः पार्थो. — *) Ko
 भारद्वाजस्ततोः; T3 G1.s पार्थो यत्र ततो.

27 *) Ko 'मवतैत. — *) N1.s B (except Bs) Da
 Ds T3 Gs 'राजः; T3 G1-s M हंतौ. — *) T3 G1.s
 सा (for ह).

28 *) Ks ततस्तां; Gs तां तदा. N (except Ś1
 Ko.s) Gs ० अहमापश्चात्; Ms.s 'संविप्रोः. — Ks om.
 28*-30*; Ms-s (hapl.) om. 28*-30*. — *) Ś1 K (Ks
 om.) N B Da Dn D1.s प्रेष्यामिधं दनोदकैः (N1s यानिः
 सुव्यञ्जिताशरैः); Ds S (Ms-s om.) प्रोद्यथ भंदनयाणि
 (Gs Ms-s 'शरैः); Ds 'नोदकैः.

29 Ks Me-s om. 29 (cf. v. l. 28). — *) N1
 'मालिन्. — *) N1s transp. तौ and उजौ. Ko N1.s B D
 (except Ds) T1 'सुभो परितः. Cd omes (only) संवितौ
 (as in text). — *) Ko N1.s B D मुसंभ्राता (Ds 'स्ता).
 T3 G1.s पुत्रायज्ञाततरयावीं प्रीतिता सा त्वयेक्षत.

30 Ks om. 30*; Ms-s om. 30 (cf. v. l. 28).
 — *) Ks 'घततरो दृष्ट्वा; Bs 'घतौ महावीर्यो; T3 G1.s
 ततस्ता(Ds तावुभा) सुमपद्यन्वौ.

31 *) K1.s अयं पृथायुतः कर्णः(ः).

32 *) T3 Gs M (Ks च; T3 G1.s.० द्वेषां; G1 किंपि
 (for द्वेषां). G1.s (before corr.) च; Gs (before corr.)
 स्व (for स्व). N1 B1.s Dn D1.s G1 'सुपुनः; Bs D1.s

ततो विदित्वा पार्थस्त्वां प्रतियोत्सति वान वा ॥३२
 एवमुक्तस्य कर्णस्य श्रीडापानतमाननम् ।
 वभौ वर्षाम्बुभिः क्लिन्नं पद्ममागलितं यथा ॥ ३३
 दुर्बोधन उवाच ।
 आचार्य त्रिविधा योनी राज्ञां शास्त्रविनिश्चये ।
 तत्कलीनश्च शूरश्च सेनां यश्च प्रकर्षति ॥ ३४
 यद्यं फल्गुनो युद्धे नाराज्ञा योद्धुमिच्छति ।
 तसादेपोऽङ्गविषये मया राज्येऽभिपिच्यते ॥ ३५
 वैशंपायन उवाच ।
 ततस्तस्मिन्क्षणे कर्णः सलाजकुसुमैर्घटैः ।

काश्चनेः काश्चने पीठे मन्त्रविद्धिमहारथः ।
 अभिपिक्तोऽङ्गराज्ये स थ्रिया युक्तो महाबलः ॥३६
 सच्छत्रवालच्यजनो जयशब्दान्तरेण च ।
 उवाच कौरवं राजा राजानं तं वृषस्तदा ॥ ३७
 अस्य राज्यप्रदानस्य सदृशं किं ददामि ते ।
 प्रवृद्धिं राजशार्दूल कर्ता ह्यसि तथा नृप ।
 अत्यन्तं सख्यमिच्छामीत्याह तं स सुयोधनः ॥३८
 एवमुक्तस्ततः कर्णस्तथेति प्रत्यभापत ।
 हर्षाचौभौ समाश्लिष्य परां मुदमवापतुः ॥ ३९

३९. १. ३९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पङ्क्तिशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

T₂ G₂.s *भूपणं; T₁ G₁.s.6 M भूपये: कुलं. — *) T₁ G₂.s.6 M च (for त्व). — After 32, Ko. s. 4 N B D ins.:

1422* द्याकूलसमाचारिणं धृष्यन्ते नृपामजाः ।
 33 Before 33, Ś₁ K₁.s D₂ s S ins. वैशं; Ko. s. 4 N B Da Dn D₁.s वैशं उ. — *) T₂ G₂.s.4 श्रीडापानतं. — *) Ko. s. N₂ B D (except D₂) G₂ वर्षाम्बुभिः क्लिन्नं (G₂ "वत्किञ्च"; B₂ "वत्किञ्च"; N₂ वर्षाम्बुभिः क्लिन्नं; N₂ T₁ G₁.s.4 "बुद्धिः"; T₂ G₂ s हेमांबुसंकिः; M₂.s "बुद्धिः"; M₂-s शेषसुसंकिः. — *) K₂ D₂ "मालिगितं; G₁ "मालोहितं.

34 Ś₁ K₂ D₂ S om. उवाच. — *) Ś₁ शास्त्रविचारणे; N₂ चात्र वि; S यमंवि. — *) N Dn M₂ सत्; D₂ स; Cd तत्; (as in text). T₂ धीर; M₂.s धीर (for चूर). — *) Ko. s. N B (except B₂) D (except D₂) transp. सेनां and यथा. — After 34, D₂ (marg. sec. m.) S ins.:

1423* अज्योऽप्रिर्वद्रतः श्वनमधमनो लोहमुत्थितम् ।
 तेषां सर्वप्रथं तेजः स्वासु योनिषु श्यामयति ।
 [= Manu 9. 321. — (L. 1) G₂ तद्गणः; G₂ तद्गणः. — (L. 2) T₂ सर्वगतं.]

35 *) K₂.s यथायं. Ś₁ K₁ फल्गुनो; Ko. s. 4 N B D (except D₂) T₂ पत्. G₂ चं फल्गुनो हि युद्धेन. — *) G₂ राजा योद्धुमिच्छति. — *) T₁ G₂.s M राजा (for मया). M₂-s राजो (for राज्ये). K₂-s "वेधितः; T₁ G₂.s.6 M₂.s "विच्यतां. — T (T₂ om. lines 3-4) G M₂ ins. after 35: D₂.s (marg. sec. m.) M₂ s-8 (the latter three om. lines 3-4; after वैशं" (of the foil. sh.);

1424* ततो राजानमाम्रय गाह्रं यं पित्तमहम् ।
 अभिपेकस्य संभारान्त्वामीय द्विजातिभिः ।

गोसहस्रायुतं दत्त्वा युक्तानां पुण्यकर्मणाम् ।
 अर्धोऽयमङ्गराज्यस्य इति वाच्य द्विजातिभिः ।

[(L. 3) D₂ "सादिकं; G₂ "स्रुतं. G₂.s.4 द्विजानां (for युक्त). — (L. 4) D₂ G₂.s.4 "स द्विजातिभिरिति (G₂.s.4 "भिरये)रितः.]

36 Ś₁ K₁.s M₂-s om. उवाच; D₂ T G M₂ om. the ref. — After वैशं; D₂.s (marg. sec. m.) M₂ s-8 ins. 1424* (of. v. l. 35). — T₂ M₂-s om. 36^{ab}. — *) G₂.s.4 तथा (for ततस्). — *) S (T₂ M₂-s om.) द्विजातिभिः (for महा). — *) Ko B₂ D₂ D₂ तु; K₂ T₂ G₂.s.6 M स; T₂ G₂.s.4 च (for स). — After 36, D₂ (marg. sec. m.) S ins.:

1425* समौलिहारकेयूरैः सहस्राभरणान्द्रवैः ।
 राजलिङ्गस्यान्वेष्य भूपितो सुपणः सुभैः ।

[(L. 1) T₂ G₂.s सुमाली हार. — (L. 2) T₁ G₂.s.4 M₂.s सतः (for तथा).]

37 *) Ko B₂ D₂ D₂ "शब्दरवेण; K₂.s N B₂.s.4 D₂ D₂ G₂ "शब्दोत्तरेण. — After 37^{ab}, D₂ (marg. sec. m.) S ins.:

1426* सभाजयमानो विधिंश प्रदत्ता ह्यभितं वसु ।
 [M₂ प्रदाय. D₂ M₂ अवि (for हि). T₂ G₂ संमदत्वा-मितं; T₂ G₂.s.4 हत्वा तेष्योपिकं.]

— *) Ko Da कौरवो; D₂ वचनं. N₂.s Da D₂ T₂ राजन्; T₂ G₂.s.4 कर्णो. — *) Ko N₂.s.4 B₂ Da Da D₂ वचनं; B₂.s.4 D₂ वचनम्; Da सदृशं (for राजा). S राज्ञां मध्ये (for राजानं सं). Ko N₂ B₂.s.4 Da Da D₂ स (for सं). N₂ B₂ सदृशं; D₂ वचनं (for सं वृषस्). Ś₁ K₁ नृपः; G₂ (inf. lin. as in text) M वृप; Cd as in text. K₂.s.4

१२७

वैशांपायन उवाच ।

ततः स्रस्तोत्तरपटः सप्रस्वेदः सवेपथुः ।
 विवेशाधिरथो रङ्गं यष्टिप्राणो ह्ययन्निव ॥ १
 तमालोक्य धनुस्त्यक्त्वा पितृगौरवयथितः ।
 कर्णोऽभिपेकाद्रशिराः शिरसा समवन्दत ॥ २
 ततः पादाववच्छाय पदान्तेन ससंभ्रमः ।
 पुत्रेति परिपूर्णार्यमन्नवीद्रथसारथिः ॥ ३
 परिष्वज्य च तस्याय मूर्धानं स्नेहविक्रवः ।
 अङ्गत्वाज्याभिपेकाद्रमश्रुभिः सिपिचे पुनः ॥ ४
 तं दृष्ट्वा स्रतपुत्रोऽयमिति निश्चित्य पाण्डवः ।

भीमसेनस्तदा वाक्यमन्नवीत्प्रहसन्निव ॥ ५
 न त्वमर्हसि पार्थेन स्रतपुत्र रणे वधम् ।
 कुलस्य सदृशस्तूर्णं प्रतोदो गृह्यतां त्वया ॥ ६
 अङ्गराज्यं च नाहंस्त्वमुपभोक्तुं नराधम ।
 श्वा हुताशसमीपस्यं पुरोडाशमिवाध्वरे ॥ ७
 एवमुक्तस्ततः कर्णः किञ्चित्प्रस्फुरिताधरः ।
 गगनस्थं विनिःश्वस्य दिवाकरमुदैक्षत ॥ ८
 ततो दुर्योधनः कोपादुत्पपात महाबलः ।
 भ्रातृपन्नवनात्तस्मान्मदोत्कट इव द्विपः ॥ ९
 सोऽन्नवीद्भीमकर्माणं भीमसेनमवस्थितम् ।

G^s तथा. D^{sm} कर्णः परबलाद्देनः.

38 ⁴) Ko. 1. 6 D^{1. 2. 5} S द्वापि. — ⁵) T₁ G_{1. 2. 6} तद् (for प्र.). M^s-s कुशवा'. — ⁶) G^s कर्णं हि (for कर्ता ह्यसि). S तवानय (for तथा नृप). — Before 38⁶, K₁ D₁ ins. दुर्योधन व'; S दुर्योधनः. — ⁷) Ś₁ अत्यर्थः; B₁ (m as in text) अहं सं; M अजरं (M^s अनंतं). — ⁸) Ś₁ K_{1. 2} B₁ D₁ च; N^s तु (for स). K₁ इत्युवाच सुयो'; S त्वया सह महाबलः.

39 ⁴) T₁ G₁ तदा (for ततः). T₂ G_{2. 4. 5} एवमस्त्विति सं कर्णस्तर्जनी. Ko N_{1. 2} B (except B₁) Da D_{2. 6} प्रत्यजानत; N₂ Dn D₁ प्रत्युवाच सं. — After 39⁴, S ins.

1427* वैशांपायनः ।

अङ्गराजस्य युष्ठांश्च दत्त्वा राजपरिष्वेदात् ॥

[T₁ G₁ M^s om. वैशं. G₁ M^s राज्यस्य. G₂ संयुक्तात्; M^s-s युक्तात्. M^s-s राज्य'.]
 — ⁵) K₁ B परिष्वज्य (for समा').

Colophon. Major partan: T₁ G M संभव' (for आदि'). — Sub-partan: N_{1. 2} T₁ संभव; to it N_{2. 3} add कर्णाभिपेक्ष. Ś₁ Ko. 1. 6 N₁ B Da Da_{1. 2} D_{2. 4} M^s-s (all om. the sub-partan name) mention only स्रत (Ko Da स्रत; M^s-s स्रतप्र) दर्शन. — Adhy. name: K_{1. 2} D₁ G₁ M कर्णाभिपेक्षः. — Adhy. no. (figures, words or both): B₁ 133; B₂ T₁ 129; D₁ 135; D₂ 137; T₂ G_{2. 5} M 79; G_{1. 2. 5} 80; G₂ 81. S'loka no.; Dn 38 (Dn 41); M^s 47. — Aggregate

s'loka no.: Dn 5419.

127

V₁ resumes with कश्चिच्छर्णो in 2¹.

1 Ś₁ K_{1. 2} D₁ S om. उवाच (G_s om. the rel.). — ²) G_s सप्रसक्तोत्तर'. — ³) M^s-s सोपस्वेदः. — ⁴) S (except G_s M^s-s) तिरयो. G_s राजन् (for रङ्गं). — ⁵) D₁ T₁ यष्टिप्राणि; Gd as in text. K₁₋₄ D₁ S स्खलन्; N₁ ज्वलन्.

2 ⁴) K₁ S समवन्दत.3 ⁴) K₁ T₁ G_{1. 2} संभ्रमं.

4 ⁴) D₁ मूर्धानं; S तस्मानं (T₁ 'ते; G₁ M^s 'दे). — ⁵) K (except Ko) Bsm Arjp Gd अतिवि'; N₁ अभिवि'; S अमरहृतेः. D₁ तस्यातीव स विक्ष'. — ⁶) G_s M^s-s 'राज्येभि'; G_s 'भिरिकांगं. — ⁷) S 'भिः पर्येषितत- 5 ⁴) Ko N_{1. 2} B D (except D₁) T₁ संखिल- — ⁵) G_s 'स्रदाचादे. — ⁶) K_{1. 2} उवाच प्र'. S (except G_s) प्रहसन्निवमप्रवीत्.

G_s Before G, G_s M^s-s ins. भीमः; G_s भीमसेनः- — ⁵) K₁ रणे वधं कदाचन. — ⁶) S 'दत्तं कर्णं (G₁ स्रत; M^s-s कर्णं). — ⁷) K₁ marg. (sec. m.) सोदं (as pā-
 ṭhAntara for प्रतोदो). K₁ हृति (for स्वया). S प्रतोदोदो
 प्रदृष्टतां (G_s 'दो धार्यतां स्वया).

7 ⁴) N₁ transp. v and n. Ko B₁ Da D₁ 'राज्यमर्हं. — ⁵) Da दुरासदं (for तत').

S Before B, T O (except G_{1. 2}) M^s-s (ins. वैशं). — ⁶) G_s तथा; G_s तदा. — ⁷) T₁ G_{1. 2} निःश्वस्य

धृकोदर न युक्तं ते वचनं वक्तुमीदृशम् ॥ १०
 क्षत्रियाणां बलं ज्येष्ठं योद्धव्यं क्षत्रवन्धुना ।
 शूराणां च नदीनां च प्रमवा दुर्विदाः किल ॥ ११
 सलिलादुत्थितो बह्निर्धेन ज्वाप्तं चराचरम् ।
 दधीचस्त्रास्थितो वज्रं कृतं दानवखदनम् ॥ १२
 अभियः कृत्तिकापुत्रो रौद्रो गङ्गेश इत्यपि ।
 श्रूयते भगवान्देवः सर्वगुह्यमयो गुहः ॥ १३
 क्षत्रियान्मक्ष ये जाता ब्राह्मणास्ते च विश्रुताः ।
 आचार्यैः कलशाजातः शरस्तम्भारुहः कृपः ।
 भवतां च यथा जन्म तदप्यागमितं नृपैः ॥ १४

सहृण्डलं सङ्गचं दिव्यलक्षणलक्षितम् ।
 कथमादित्यसंकाशं मृगी व्यात्रं जनित्यति ॥ १५
 पृथिवीराज्यमहास्यं नाङ्गराज्यं नरेश्वरः ।
 अनेन बाहुवीर्येण मया चाज्ञानुवर्तिना ॥ १६
 यस्य वा मनुजखेदं न क्षान्तं मद्भिचेष्टितम् ।
 रथमारुह पङ्कचां वा विनामयतु कार्युम् ॥ १७
 ततः सर्वस्य रङ्गस्य हाहाकारो महानभूत् ।
 साधुवादानुसंबद्धः सूर्यश्चास्तुष्टुपागमत् ॥ १८
 ततो दुर्धोघनः कर्णमालम्ब्याथ करे नृप ।
 दीपिकाप्रिकृतालोकस्तस्माद्ब्रह्माद्विनिर्ययो ॥ १९

C 1 5439
 B 1 137, 20
 K. 1 147

गगनस्थ त

9 *) Śi K1 T2 G (except G1 s) कोधाद् (for कोपा)
 10 *) Śi K1 उपस्थि, S (except T2 G1 s) हृद् वच
 — Before 10th T1 Ms s ins हुयायन — *) S: Ks
 transp वचं वक्तु
 11 *) S (except T2 Gs s) श्रेष्ठ — After 11th, D2
 ins a passage given in App I (No 78), of v 1 1
 128 4 — Gs om 11th-12th — *) Ko Ns B D
 S (except Ds) transp प्रमवा and दुर्विदा, Cd as in text
 S (G4 om) प्रभवो दुर्विमायन
 12 G4 om 12 (cf v 1 11) — *) S (G4 om)
 दग्ध (for द्याह) — *) Bs Ds 'धीरेरस्थि' S: K1
 दधीचास्थिहृत वज्र, Ks 4 Ds दधीचरस्थिनिर्घं, Ks S
 (G4 om) 'स्थास्थिनिर्घं' (Gs 'नि पूर्व) — *) Gs s
 दानवनाशन
 13 *) T1 भीष्मो Gs रौद्रिद् (for रौद्रो) — *) D2
 सवदेव', T1 Gs सर्वगुह'
 14 *) Ks-4 क्षत्रियाक्षेव, N B (except Bs) Dn Ds
 'वेम्ब्यक्ष, Ds T2 Gs s M 'वासु च Ko Da ले (for वे)
 T2 G1 s 4 क्षत्रिया ब्राह्मणस्थश्च — *) Ks-4 ब्राह्मणस्थ
 T1 G1 s त्त (for त चा) N (except Śi K1) ते (Bs वे)
 श्रुता (for विष्ट) T2 G1 s 4 आ(G1 s अ)विता इत्यपि
 धु' — After 14th, Ko s N B D ins
 1428* विश्वामित्रप्रभृतय प्राहा ब्रह्मचरस्यस्यर्ष 4,
 while T2 G1 s s ins
 1429* जातान्गहृ क्षत्रियास्तु ब्राह्मणे क्षत्रसक्षये ।
 — After 14th, N ins
 1430* श्रेण नाक्षत्रता वर ।

गौतमस्यान्ववाये च

[(L 1) Śi K Ns Ds श्रेणोक्षविष्टुपा (Ks 'गोप्यखविदा)
 — (L 2) Śi K1 भरतस्वा' Ks 4 'न्यवे चैप]
 — *) Ko Ns 2 B D (except Ds) च गौतम (for गुर
 कृप) — *) Ks अयतोपि — *) Ns 'व्याजलि, T2 G
 (except G1 s) 'प्ययत, Cd as in text Ko Ns 2 B D
 (except Ds) मया, S (except T2 G2 s 4) नरे
 15 *) Ko Ns 2 B D सुवेदलक्षणलक्षित (Ko Da 'ण)
 — *) N (except Śi Bs) 'सत्स — After 15th, T2 G
 (except G4) ins

1431*

सुतोऽयु जनयिष्यति ।

पृच क्षत्रगुणैर्षुक्त धार समितिशोभनम् 4,
 repeating thereafter 15th — *) K1 हनित्यति, Ns
 inf 4m sec m प्रजास्यति, S प्रसूयते

16 *) D1 पृथिव्या — *) Śi K (except Ko) N1
 Dn2 ns G2 जनेश्वर, Ms s नरादिप — *) S स्ववाहुवलयी'.
 — *) Ds राणाडु'

17 *) N1 जेन Me s हृद् (for वा) N1 मनुजेन,
 Ms s मानुषस्य D2 G2 हृद् (for हृद्) — *) N1 Bs s Ds
 वद् (for मद्) G1 न क्षात सम च', G2 क्षात सम चिचे'
 — *) Ko N B D (except D2 s) त (for चा)
 — *) Śi K (except Ko) D2 s ए नाम'

18 Before 18 T2 G (except G3 s) Ms ins वेद'
 — Gs om 16th — *) Ks 4 Ds 'सुक्त, Ks सातुकारा',
 D2 'सधान, Ds 'वादाव', T1 'सुक्त, G 'बाद सुस'; T2
 G2 s 'नुवदाह' — *) T2 G2 s 4 अदि (for च) Śi
 K1 Ds 'पागत

19 *) Ks-4 N Bs Dn Ds S अत्र (for अथ) K4
 N B D (except Da D1) G1 s Ms s नृप, T1 Ms s 'य
 — *) S '... (10 Gs '...

पाण्डवाश्च सहद्रोणाः स कृपाश्च विशां पते ।
भीष्मेण सहिताः सर्वे ययुः खं खं निवेशनम् ॥ २०
अर्जुनेति जनः कश्चित्कश्चित्कर्णेति भारत
कश्चिदुयोधनेत्येवं ह्युवन्तः प्रस्थितास्तदा ॥ २१
कुन्त्याश्च अत्यभिज्ञाय दिव्यलक्षणम्वचिन्तम् ।
पुत्रमङ्गेश्वर स्नेहाच्छन्ना प्रीतिरवर्धत ॥ २२

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

१२८

वैशांपायन उवाच ।

ततः शिष्यान्समानीय आचार्यार्थमचोदयत् ।

20 *) Ś1 T2 G2 4 : 'श्रापि सद्रो', G1 'श्च कृतद्रो'
— *) S 'वा भरतर्षभ (T1 Ms-s 'भा)

21 V1 resumes with कश्चिद्वर्णनं in ' (cf v 1 I 96
37rd) — ^{ab}) K (except K1) D2 Ms जना, T2 G2 4
तत (for जन) K D2 5 T2 G2 4 Ms केचित् (for
कश्चित् both times) Da चादिन (for भार) — *) K
D2 5 G2 4 Ms 8 केचित् (for कश्चित्) — *) K 8 स्तुत
K8 पुरे (for तदा) G2 'त प्रत्यवस्थिता

22 *) Ko 2 4 D2 'कश्चित्, D2 'पूजित, G2 सर्व'
— *) D2 मोहात्, G2 भूतात्, Ms-s दृष्टा (for चेहात्)
— *) Ś1 2 B D (except D2) 'रजायत

23 *) D2 सुयोध'. G2 तथा — *) Ś1 D2 पार्थिव,
T G (except G2) भारत

24 *) D2 कर्ण, T2 G2 5 धीर (for धीर) Ś1 D2
इतिनिश्चयस्तदा, D2 'शास्त्रनिश्चय, D2 कृतनिश्चयस्तदा, D2 5
'निश्चय; G1 'सधम; G2 'विभ्रम Cd cites नि धम
— *) K2 5 G1 ह्यवदत् — *) B1 D2 G2 5 सदा (for
तदा) K1 'स्याभिभवत् K2 transp अभवत् and तदा
Ś1 Ko 1 transp तदा and मति

Colophon Major parvan T2 G M सभव' (for
शादि') — Ś1 b-parvan T2 सभव Ś1 K Ś B Da
DaL2 D2 4 (all om the sub-parvan name) mention
only अर्ध(K2 B2 शिक्षा; D2 4 अर्धम)द्वंद्वन; to it Ś1
Ko-2 5 Ś2 add समाप्त — Adh, name D2 कर्ण-
धारायानियेक; G1 Ms-s भीमाक्षिपय — Adhy no
(figures, words or both) B1 134, B2 T1 130,
Dn1 2 136, D2m 139, T2 G2 5 D1 80, G2 L2 81,

दुर्योधनस्यापि तदा कर्णमासाद्य पार्थिव ।
भयमर्जुनसंजातं क्षिप्रमन्तरधीयत ॥ २३

स चापि वीरः कृतशस्त्रनिश्रमः
परेण साज्ञाभ्यवदत्सुयोधनम् ।

युधिष्ठिरस्याप्यभवच्चदा मति-
र्न कर्णतुल्योऽस्ति धनुर्धरः क्षितौ ॥ २४

द्रोणः सर्वानशेषेण दक्षिणार्थं महीपते ॥ १
पाञ्चालराजं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि ।

G2 82 — Sloka no Dn Ms 25 — Aggregate sloka
no Dn2 5444

128

1 Ś1 K1 3 D2 S om उवाच, K2 om the rel.
— After वैश', Ms ins

1432* तत शिष्यान्समानीय द्रोण सर्वानशेषत 1,
while T2 ins 1435* below — D (except D2 4) T1 G
Ms ins after वैश' 3' (resp वैश') T2, after 1 M2,
after 1432*

1433* पाण्डवान्यारतारप्राह्व कृतास्त्रान्प्रसमीक्ष्य स 1
गुर्यं दक्षिणकाले प्रासेज्यन्त वै गुरु 1

[(L 1) D2 च, T G Ms 3 तु (for स) — (L 2) D2
Ms प्राप्ते G2 प्रात्ययमिति वै]

— After 1433*, G2 ins 1435* below, while G2 ins.

1434* कृतास्त्रांश्च तत शिष्याभ्योद्दामास वै गुरु 1,
followed by 1435* — *) K (except K1) B2 D2
T1 G2 5 Cd समाहूय; G2 समाज्ञाय — *) K (except
K1) D2 5 श्यापार्थस्तानयो' (Ko D2 'शो'); Ś1 Bim 5 Dn
D2 4 'वोथ', V2 'वोथ', T1 G2 5 चोदयामास वै गुरु; T2
G2 5 'वै समयो'; M 'वोथमथावदत् — T1 G2 4 ins
after 1st T2, after वै. G2, after 1433* G2
after 1434*

1435* अर्धदक्षिणामनुशासतागङ्गाद्वारसुपागतम् ।
भारद्वाजस्ततस्तान् सर्वान्वाभ्यवापयत् ।
इष्टपामि दत्तं सतिर्भेद्य परमदक्षिणम् ।
धनुमुपास्ततस्ते वै शिष्या द्रोणमुपागमन् ।
भगवन्किं प्रपञ्चाम आज्ञापयन् नो गुरु 1

पर्यायत भद्रं वः सा स्वात्परमदक्षिणा ॥ २
 तथेत्युनत्वा तु ते सर्वे रथैस्त्वर्यं प्रहारिणः ।
 आचार्येधनदानार्थं द्रोणेन सहिता ययुः ॥ ३
 ततोऽभिजग्मुः पाञ्चालान्निघ्नन्तस्ते नरर्षभाः ।
 मम्हुत्सस्य नगरं द्रुपदस्य महौजसः ॥ ४
 ते यज्ञसेनं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि ।
 उपाजहुः सहामात्यं द्रोणाय भरतर्षभाः ॥ ५
 भयदपं हृतधनं तथा च वशमागतम् ।
 स वैरं मनसा ध्यात्वा द्रोणो द्रुपदमवधीत् ॥ ६
 प्रमथ्य तरसा राष्ट्रं पुरं ते श्रुदितं मया ।

प्राप्य जीवन्निपुणं सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ ७
 एचमुनत्ना प्रहस्येनं निहित्य पुनरवधीत् ।
 मा मेः प्राणभयाद्वाजन्क्षमिणो ब्राह्मणा वयम् ॥ ८
 आश्रमे क्रीडितं यतु त्वया बाल्ये मया सह ।
 तेन संवधितः स्नेहस्त्वया मे क्षत्रियर्षभ ॥ ९
 प्रार्थयेयं त्वया सख्यं पुनरेव नरर्षभ ।
 चर ददामि ते राजत्रायणस्याधेमवाप्नुहि ॥ १०
 अराजा किल नो राज्ञां सखा भवितुमर्हति ।
 अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञसेन मया तव ॥ ११
 राजासि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुचरे ।

C. 1 5309
B. 1 329. 7
K. 1 148. 7

which in Gs s is followed by (a repetition of) चेषा
 — T₁ G (except Gs s) om 1st — ^a) Ns M 'णार्थं
 2 Before 2, T₁ G₁ s s ins द्रोण — ^a) A few
 MSS पचात् — K₁ repeats 2nd-4th after 5th — ^a) Gs
 प्रत्यानयत — ^a) Śi T₁ साक्षात्, K₁ स मे Ks मे युधं
 (for परम्)

3 ^a) Ko एवमुपासतस्ते तु — After 3rd, K₁ ins
 the last four lines of a passage given in App I (No
 78), cf v 1 4 — ^a) Śi ते द्रोणसहित

4 ^a) Ms-s [S] तुजग्मु T₁ G₁ s s पांचाल, A few
 MSS पचात् — ^b) Ds निजग्मु (for निघ्नन्त) K₄ Ds S
 क्रोधात् कौरवर्षभा (T₁ G₁ s s पुरपं, G₁ 'वर्षभ) — A
 passage given in App I (No 78) ins ins in Da₁ Ds
 S, after 4th, in K₄ Da₁ Dn Ds after 4, in Ds
 (suppl fol sec m) after 1 227 11^{ab} — Śi (hapl)
 om 4th-5th — Da₁ Ds S (om 4th here) read it in
 the course of the above-mentioned passage (given
 in App I) K₄ Da₁ Dn Ds 4 read it at both places
 — ^a) Ko सचुद्, T₁ विविश्रु (for मम्हुत्) Ko s s
 (both times) तव, K₁ तव — ^a) K₄ (both times)
 Da₁ s (second time) Dn Ds 4 (all second time)
 महारमन (for महौ)

5 Śi om 5 (of v 1 4) — ^a) K₁ Ds M (except
 Ms) त (for ते) Ks N₁ T₂ G₁ s M (except Ms)
 चुपति, Ns समरे (for हुपं) — After 5th, K₁ repeats
 2nd-4th — ^a) Ko s S उपं V₁ च सामा, Gs 'माल्या
 2nd — K₁ s N₁ s V₁ B D 'पंभ

6 ^a) T₂ G₁ s 'पं तथा हीन — ^b) Ko N₁ V₁ B D
 (except Da₁ Ds s) त तथा (for तथा च) Śi K₁

विपमा S (except T₂ G₁ s) तथा वदामुवागत — ^a) Ko
 Ds T₂ G₁ s Ms. s-s तद् (for त) Ds स चैन, Ms वचन
 — ^a) Ns T₁ G₁ Ms s पचनम्

7 K₁ (hapl) om 7th-8th — Before 7, Da (marg
 sec m) ins द्रोण उं, T₁ G₁ द्रोण — ^a) Ko G₁ s s
 मथुव्य, Das Dn Ds विच्यु, Ds 'गृह, T₁ 'स्युव; T₂ 'ह्य
 Ds राष्ट्र, T₁ राज्य — ^b) Śi श्रुदित ते पुर मया — ^c) N₁
 V₁ B D (except Ds s) Gs M (except Ms) जीव, T₂
 G₁ पूर्व Da विमवश, G₂ s नृप — ^a) — 1 122 7^{ab}, 9^{ab},
 37^{ab} Gs सप्य पूर्व T₂ G₁ s किमिच्छति

8 Before 8 T₂ G₁ s ins चेषा K₁ om 8^{ab} (cf
 v 1 7) — ^a) Gs ह्रास (for एच) Dn एव (for एन)
 — ^b) Śi Ks स्थिराच N₁ V₁ B (except B₂) D (except
 Ds s) किंचित्स, Ms inf len निजिस्थ — ^c) N₁ V₁ B
 D (except Ds s) वीर (for राज्) — ^a) Śi कृपिणो;
 K₁ कृपणा (for क्षमि')

9 ^a) Ko s s च, K₄ Ds S तत् (for तु) — ^b) K₄
 Ds Gs त्रस्य तया and मया — T₁ repeats 9th after
 11 — ^a) T₂ G₁ s ह्य (for स्नेह) — ^a) K₄ s Ds Ms
 स्वदि मे N₁ s V₁ B Da Dn Ds 4 प्रीतिश Ds भरतर्षभ,
 G₁ (inf len as in text) क्षत्रियसया

10 ^a) Śi Ns S प्रार्थयेद्, Ko एवमेव — ^b) Ko s Ds
 पृच (for पुनर्) Ko Ns V₁ चराधिप, K₄ s नरोराम
 N₁ s B D जनाधिप, S नरेधर — ^c) Śi N₁ s V₁
 B s Da ददामि

11 ^a) Ko N₁ V₁ B D (except Ds s) T₁ G₁ s s
 राज् T₂ G₁ s राजो हि किल नाराजा, Gs पुरा किल नो
 राज् (s c) — ^b) T₁ नरो (for सखा) Śi N₁ V₁ B Da₁
 Ds s T₁ G₁ s s (inf len as in text) s 'हेति — ^c) Ko

सखायं मां विजानीहि पाश्चाल यदि मन्यसे ॥ १२

द्रुपद उवाच ।

अनाश्र्वर्ममिदं ब्रह्मन्विद्वान्तेषु महात्मसु ।

श्रीये त्वयाहं त्वच्चत्र प्रीतिमिच्छामि शाश्वतीम् ॥ १३

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु तं द्रोणो मोक्षयामास भारत ।

सत्कृत्य चैनं प्रीतात्मा राज्यार्थं प्रत्यपादयत् ॥ १४

माकन्दीमथ गङ्गायास्तीरे जनपदायुताम् ।

सोऽप्यायसहीनमनाः काम्पिल्यं च पुरोत्तमम् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

दक्षिणांश्चैव पाश्चालान्यान्चर्मण्वती नदी ॥ १५

द्रोणेन वैरं द्रुपदः संसरन्न शशाम ह ।

क्षात्रेण च चलेनास्य नापश्यत्स पराजयम् ॥ १६

हीनं विदित्वा चात्मानं ब्राह्मणेन बलेन च ।

पुत्रजन्म परीप्सन्चै स राजा तदधारयत् ।

अहिच्छन्नं च विपय द्रोणः समभिपद्यत ॥ १७

एवं राजन्नहिच्छन्ना पुरी जनपदायुता ।

युधि निर्जित्य पार्थेन द्रोणाय प्रतिपादिता ॥ १८

Ts तत् Ts G1 s (sup lin as in text) विभज्यता (for प्रय) S1 Ks Ds Ts G (except G2 s) राज्य — After 11, T1 repeats 9th.

12 *) Ks राजा त्व, G2 राजासि — *) S1 K Ds जाह्नव्याम् (Ko s s 'व्या' अहसु), G2 'व्यास्त्वयु' — *) K2 s विदित्वा राजन्, T1 G2 s मा विजानासि S1 K Ds पाचात्य (K1 पचात्य).

13 K1 S om उवाच (T1 om the ref) — *) Ga भवत् (for त्वयाह) D2 स तस्य, Ds विजित, T2 G2 s सख्य च (for त्वत्) — D1 repeats 13rd after 14th (v 1 सङ्कृत्य चैन त्वत् G)

14 S1 K1 s Ts G2 s Ms s om उवाच, T1 G1 s s Ms s om the ref — *) D2 s 'मुक्त्वा K2 s Ns Ms s सतो, N1 s V1 B D स त — *) K1 Gs मोचया' — After 14th, D1 repeats 13rd with v 1 — *) Ks घर्मासा — *) Ms s राज्ये त S1 K1 प्रतिपाद'

15 *) S1 K Ds कालिया, N1 Ds कालिर्दो, T1 असजि, T2 G2 s s मागधी, G2 s Ms (sup lin) s आसदी, G2 आसन्न, Ms (orig) s आसदी T2 G2 s अरि (for अच) Gs रामाया — *) S1 K1 'युते, K2 s Ds 'युजे, K4 D2 'धिते, N1 'वृता — *) T2 अप्याच', G2 सोप्यावा', Gs अप्यावा' T1 प्रीतमना. — *) S कालित्य N2 Bs Ds 'द्व नगरोत्तम — *) K1 Gs दक्षिणा, T1 'ण N V1 B (except B2) Dn D1 s अरि (for एव) K1 s Ns B पचा'; K2 s 'रयान्'

16 S, om 16th-17th here reads them as lines 1-3 9 of the first of two additional adhy ins after the present adhy and given in App I (No 79), (the conflated MSS) K1 D1 s read them at both places — *) N2 s Dn D1 s Gs वैय (for वैर)

— *) N1 V1 B1 s s Da D2 ससोद् (B1 'रोडु), N तत्सरन् S1 K1 शशास, K2 N2 s V1 B1 s s Da D2 'व N2 Bs Dn D1 s परिभूयाय (D1 'नु) पालित, D4 s (both second time) S न मुक्त्वाप सरसदा — *) S1 'हेनापन् K1 'घन्, N1 V1 'नासौ G2 'ण विजयेनास्य — *) Ko Ds (first time) 'इयसमरेजय, N1 V1 नास्यासस्य', N नासत्स प', B1 s 'नास्यास प', D4 s (both second time) S नास्यास प', D4 (first time) परीप्सन्चै परामव

17 For K1 D4 s S of v 1 16 — *) K2 s N1 द्राहणे च, N1 s V1 Dn 'णल्य, B Dn D1 s (first time), 'क्षेय स, D4 s (both second time) T2 'व्येन, T1 G1 : M 'क्षेणाय N1 s V1 Dn D4 (first time) तु (for च) Ko Ds (first time) 'णन वलीयसा — *) N2 परीप्सुवै Ds (first time) त्व (for वै) — *) S1 (hypermetric) तद्वपारयत् Ko Da Dn1 D1 s (first time) पृथिवी मनुसचरत्, N2 V1 Bs Dn2 ns पृथिवीम-वसचरत्, N1 B1 s s D2 पृथ्वीमनुचरत् h, Ds (second time) S पृथिवीमन्व (D2 T2 G2-s 'न्वि)यादिमा, Ds (second time) पृथिवीमन्वयामिमा — *) S1 Ko 1 s N1 s आदि', K2 अही', G2 मही' S1 K1 B1 D1 Gs तु, D2 स्व (for च) — *) S1 K1-s समभिपद्यन् S आरह्ना-नेम्य (G2 'न्व)पद्यत्

18 *) S एव राज्यमहि (T2 G2 'नि)च्छत्र पुरा षड्भु नात्वि (T2 Gs 'युत्) — *) Gs s M युधा; Gs युदे T2 Gs s Transp निर्जि' and पार्थे — *) S 'पादित D4 दत्ता द्रोणाय भारत Cd cites the entire line 18th exactly as in text

Colophon om in G4 Mayor parva T2 G2-s s s M समव' (for आदि') — Sub parva N1 s T2 (v 574)

१२९

वैशांपायन उवाच ।

प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनंजयम् ।
दुर्योधनो लक्षयित्वा पर्यतप्यत दुर्मतिः ॥ १
ततो वैकर्तनः कर्णः शकुनिश्चापि सौमलः ।

अनेकैरभ्युपायैस्तांस्त्रिधांसन्ति स पाण्डवान् ॥ २
पाण्डवाश्चापि तत्सर्वं प्रत्यजान्त्तरिंदमाः ।
उद्भावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ॥ ३
गुणैः समुदितान्दृष्ट्वा पौराः पाण्डुसुतांस्तदा ।

CP. I. 2257
E. I. 141
K. I. 152.

Conspectus of interpolations after adhy. 128.†

	Bomb. adhy. 138	Kumbh. adhy. 149-150	Bomb. adhy. 139	Kenikantti (=Bomb. adhy. 140)	Bomb. adhy. 141	Bomb. adhy. 142	Bomb. adhy. 143
Ś1 Ko-s (our text)	128				129	130	131
Ñ V1BDaDnD1s	128	(80)	(81)		129 1444*	130	131
Ds	128 (79)	(80)	(81)		129	130	131
Ks	128 (79)	(80)	(81)	1444*	129	130	131
Ds	128 (79)	(80)	(81)	(89) 1444*	129	130	131
M	128 (79)	(80)	§	(81) 1444* (82)	129‡	130	131
T1††	128 (79)	(80)	129-130¶	(81) 1444* (82)	129	130 1444*	131
G1.4.s	128 (79)	(80)	129-130¶	(81) 1444* (82)	129	130	131
Gs	128 (79)	(80)	129-130	(81) 1444* (82)			131
Gs.s	128 (79)	(80)	129-130	(81) 1444*			131

† The numbers within parenthesis ( ) are those of passages given in App. I.

§ Ms here ins. only the first st. of adhy. 129.

¶ The text is given in App. I (No. 83).

†† T1 has been ignored; see below.

‡ Ms om. altogether st. 1-6 and 10-11 of adhy. 129, embodying st. 7-9 in passage No. 82, immediately preceding.

सम्भव Da D₁ (all om the sub-parva naac) mention only स (Dns दा) चन्द्रान, to it D₁ adds समाप्त. — Adhy name Śi K₁ द्रोणराज्य, Ko D₁ द्रोणविजय; K₁ : हुपद् (K₁ दा) रपण, K₁ M₁ : हुपद्जीव (K₁ om जीव) प्रहण, Śi₁ : हुपद्शासन, G₁ हुपद्राज्यप्रदान, Me-s हुपद्बधन — Adhy no (figures, words or both) B₁ 135, B₂ T₁ 131, Dns 137, Dim 139, T₂ G₁ : M 81, G₁ s 82, G₂ 83 — *Stoka no* Dn 72 (Dn₁ 71), M₁ 76

✍ All MSS except Śi Ko-s; ins between adhy 128 and 131 considerable amount of matter of various sorts interpolated at different points of the text, a few MSS even go to the length of repeating (with v 1) some portion of adhy 129-130 in the interval. The important new additions are three in number passages No 79, 80 and 81 given in App I No 79, which is found in S and in only three (obviously conflated) N MSS (K₁ D₁ s), occurs uniformly after adhy 128, No 80, on the other hand, is ins after No 79 in those MSS that contain the latter passage, and after adhy 128 in the rest. While the position of Nos 79 and 80 is thus to a certain extent fixed and clear, that of the third passage No 81 (commonly known as the Kanakanti) fluctuates considerably. This passage (No 81) occurs in some MSS before, in others after, adhy 129-130, there is moreover, a third (small) group of S MSS in which it (along with some furtl or interpolations) is actually sandwiched between two (consecutive) occurrences of adhy 129-130 in wh ch case the passage may be said to occur both before and after adhy 129-130. The situation is furtl or complicated by two other short, floating interpolations (No 82 of App I, and 1444*), which are ins at various points of the text lying intermediate between passage No 81 and adhy 131. The confusion reaches its climax in T₁ whose text is in a perfectly chaotic condition, being merely a medley of fragments of all these passages following each other in a hopelessly incoherent sequence. As it was considered that no useful purpose would be served by following and recording its vagaries in detail T₁ has been generally ignored, at least as far as its sequence is concerned. The table given on p 573 displays the varied sequence in which pas

sages No 79, 80, 81, 82 and 1444* (in more or less divergent forms) are ins between adhy 128 and 131 in the different MSS or MS groups.

With regard to passages No 79 and 81 the following points may be specially noted. No 79 comprises two adhy of which the first relates how Dhṛṣṭadyumna and Kṛṣṇā (Draupadi) came forth from the flaming sacrificial altar at the conclusion of the Yāga performed for the purpose by Yāja and Upayāja at the instance of Drupada. This story, as is well known, is the subject matter of a future adhy (165), included in the Caitrarathaparvan, where it occurs both in N and S, in nearly identical form. In S there is thus a repetition, the story being related here evidently with a view to bringing the narration of the birth of Dhṛṣṭadyumna and Kṛṣṇā within the confines of the Sambhavadparvan, which relates the births of all the other important *dramatis personae*. With regard to the other long interpolation (No 81), the Kanakanti, which is a variant of the advice given by Bhāradvāja to Satruñjaya in Śānti, it is worth noting that it is not only missing in Ksemendra's Bhāratamañjarī, in the Jar version (ca A C 1000) and in the Telugu adaptation by Nannaya Bhaṭṭa (ca A C 1050) but, what is still more significant, is wholly ignored in the scholium of Devabodha one of our oldest commentators. The ancient *testimonia* for Ādi, therefore, not only show that the omission of Kanakanti in the (Kas mīri) Śārada version is due to no lacuna in the archetype of K (Ś) but they vindicate the superiority of this version, proving that all the remaining versions are not only heavily interpolated but also indiscriminately conflated.

129

✍ Some S MSS repeat (with v 1) a part of adhy 129 (with 130), of the long note above

1 Śi K₁ : D₂ S om उवाच — *) Śi₁ V₁ B D T₁ G₁ M₁ : हुर्मना
2 — (var) I 119 42 M om 2-4 — *) Śi₁ Ko : s तथा (for ततो) K₁ वैकर्तनस्य चर्षं, T₂ G दुर्वोधनश्च कर्षश्च — *) V₁ T G (except G₁ s) रघु. N V₁ B (except B₂) D G₁ s : ते (for तत्र).
3 — I 119 43 — Mom 3 (cf v 1 2) — *) Śi₁

कथयन्ति स संभूय चत्वरेषु सभासु च ॥ ४

प्रज्ञाचक्षुरचक्षुष्ट्रादूतराष्ट्रो जनोन्धरः ।

राज्यमप्राप्तवान्पूर्वं स कथं नृपतिर्भवेत् ॥ ५

तथा भीष्मः शांतिनवः सत्यसंधो महाव्रतः ।

प्रत्याख्याय पुरा राज्यं नाद्य जातु ग्रहीष्यति ॥ ६

ते वयं पाण्डवं ज्येष्ठं तरुणं वृद्धशीलिनम् ।

अभिपिञ्चाम साध्वय सत्यं करुणवेदिनम् ॥ ७

स हि भीष्मं शांतिनवं धृतराष्ट्रं च धर्मवित् ।

सपुत्रं विविधैर्मंगैर्विजयिष्यति पूजयन् ॥ ८

तेषां दुर्बोधनः श्रुत्वा तानि वाक्यानि भाषताम् ।

युधिष्ठिरानुरक्तानां पर्यतप्यत दुर्मतिः ॥ ९

स तप्यमानो दृष्टात्म्य तेषां वाचो न चक्षमे ।

ईर्ष्या चाभिसंततो धृतराष्ट्रमुपागमत् ॥ १०

ततो विरहितं दृष्ट्वा पितरं प्रतिपूज्य सः ।

पौरानुरागसंतप्तः पश्चादिदमभाषत ॥ ११

श्रुता मे जल्पतां तात पौराणामशिवा गिरः ।

Bl. s Dn D1 T1 om. च. — *) N V1 B D (except D1. s) T G1 प्रतिचक्रयैवागतं (Dn1 'कथं'; T1 G 'वहं'). — K1 repeats 3rd after 5th. — *) Ś1 K1 Dn G2 तद्वा (sup. lin. as in text) उदाटनम्. T1 G (except G1) अकुर्वाण।

4 M om. 4 (cf. v. 1. 2). — *) T1 G (except G1. s) प्रसुदि'. — *) T1 G जनाः (for पौराः). Ś1 Da2 Dn1 D1 सत्ता. — After 4th, Ko. s. 4 N V1 B D ins.:

1436* कथयांचकिरे तेषां शुणान्संससम्भारत ।
राज्यप्राप्तिं च संभासं ज्येष्ठं पाण्डुसुतं तदा ।
— 4th) T1 G स्या ते भूयो देवो देवो. N1 गुहासु च.

5 *) Ś1 Ko D1 अचक्षुस्त्वात्; V1 T1 G अचक्षुस्त्वात्; D1 तथा श्रुत्वा; M (except M1) अनेत्रत्वात्. — *) T1 G जनाधिपः. M (except M1) अनाक्तो राज्यरक्षणे (see below). — T1 M om. 6th. — Before 5th, G1. s ins. प्रजाः. — *) K1. s N V1 B D Dn D1. s. 4 न (for अ). Ko D1 अराज्य शोमवत्पदं; T1 G अराक्तो राज्यकरणे (see above). — After 5th, K1 repeats 3rd; and om. 5th-6th. — *) K1-s transp. स and कथं. T1 G धारिष्यति (for नृपति').

6 K1 om. 6th (cf. v. 1. 5). — *) K1 कथं; M सतः (for तथा). N V1 B D (except D1) T1 M transp. भीष्मः and शांतः. — *) G1 सत्यधर्मो. N1 महारथः; T1 G1. s. 4 'सुतिः. M सत्यवाग्दक्षिणः. — *) T1 G1. s. 4 तदा (for पुरा). M पूर्वमुक्त्वा तथा वाचं. — *) N1. s V1 B D (except D1) T1 न स; G1. s नापि (for नाद्य). B1 (m as in text) M राज्यं (for जातु). V1 भविष्यति. — After 6, T1 M ins.:

1437* विदुरः करुणत्वाच्च पाण्डवस्यभिपिष्यताम् ।
[T1 'च राज्याणां भवेदुक्तं.]

7 *) K1 G1. s पांडवश्रेष्ठं; N V1 B1. s Dn D1 T1 G1. s. 4 M1. s 'वज्येष्टं. K1 D1 श्रेष्ठं. — *) K1 वृद्धसेविनं;

T1 G 'द्वर्शनं. — *) N1 V1 B Dn1. s D1. s G1 अन्वपि'; N1 'पिंचेन. Ś1 V1 सप्तपत्र; K1 D1 सप्तपत्रे. N1 अन्वपिच समाह्वयः M राजानमभिपिचाम. — *) N1. s V1 B D T1 M सत्ता (T1 M 'सं') इत्ययमेवेदिनं (D1 सत्यसंधो महायत्नः). — After 7, T1 M ins.:

1438* स हि वृद्धानमात्यंश्च शार्त्तवीर्य महायदाः ।
सकृत्स्व नित्यं पूजाहोम्याण्डवः पूजयिष्यति ।
[(L. 2) T1 'स पूज्यान्पूजतिभिः.]

8 *) S (except T1) पितामहं तां. — *) N1 धर्मराट्; G1. s बुद्धिमान्; M धर्मतः. — *) Da योगेद. — *) Da 'प्यति बोधैवात्; T1 वासवं नमयिष्यति; T1 G1. s. 4 Ms जानयिष्यति मानिनं (M1 'तः'); G1. s नियतं वासयिष्यति; G1 नियतं पाठयिष्यति; M1-s वर्षयिष्यति मानतः.

9 M om. 9-11. — Before 9, G1 ins. वैशं. — *) Ko. s N1. s V1 B D T1 जल्पतां; T1 G (G1 sup. lin. as in text) सर्वथा. — *) T1 G 'रत्नानि.

10 M om. 10 (cf. v. 1. 9). — *) Ko D1 transp. स and तप्यं. K1 परितप्तः स; G (except G1. s) संतप्यमानो. — *) D1 वचसोपां (for तेषां वा). — *) Ko N1 V1 B1. s Dn D1. s T1 चापि सं; T1 G1. s पीडयमानो वै; G1. s. 4 मुद्रमानस्तु. — Ś1 K1 (hapl.) om. 10th-11th. — *) T1 G उपा (T1 अभि)द्वय.

11 M om. 11; Ś1 K1 om. 11th (cf. v. 1. 9, 10). — *) K (except K1) N1 D1. s विदुरेण; N1 Dn1 परिपूज्य; T1 G परिगृह्य. Ko. s D1 ह; K1. s D1 हि; B1 T1 G च (for स). — *) Ko. s. 4 N1 D1 G1. s दृष्ट्वा (Ko. s दृष्ट्वा; G1 श्रुत्वा; G1 उक्त्वा) पांडवो पुत्रवृष्टः; T1 G1. s. 4 पांडववृष्टं (G1 'वर्णं') पूर्वमुक्त्वा. — *) T1 G 'मयामवात् (G1. s 'मुवाच ह').

12 Before 12, D1 marg. sec. m. ins. दुर्बोधन उ'; T1 G1. s दुर्बोधनः. — *) K1 B1. s Dn1. s D1. s युवा मे; M नृपते. G1 जल्पितं. N1 सतः; V1 तेषां; G1. s (both

G. 1. 5739
R. 1. 141
K. 1. 152

त्वामनादत्य भीष्मं च पतिमिच्छन्ति पाण्डवम् ॥ १२
 मतमेतच्च भीष्मस्य न स राज्यं भूभृपति ।
 अस्माक तु परां पीडां चिकीर्षन्ति पुरे जनाः ॥ १३
 पितृतः प्राप्तवान्राज्यं पाण्डुरात्मगुणैः पुरा ।
 त्वमप्यगुणसंयोगात्प्राप्तं राज्यं न लब्धवान् ॥ १४
 स एष पाण्डोर्दायाद्यं यदि प्राप्नोति पाण्डवः ।
 तस्य पुत्रो ध्रुवं प्राप्तस्तस्य तस्येति चापरः ॥ १५

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकौनविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

ते वयं राजवंशेन हीनाः सह सुतैरपि ।
 अवज्ञाता भविष्यामो लोकस्य जगतीपते ॥ १६
 सततं निरयं प्राप्ताः परपिण्डोपजीविनः ।
 न भवेम यथा राजंस्तथा शीघ्रं विधीयताम् ॥ १७
 अभविष्यः स्थिरो राज्ये यदि हि त्वं पुरा नृप ।
 ध्रुवं प्राप्स्याम च वयं राज्यमप्यवशे जने ॥ १८

inf lan as in text) वाच (for तात) — *) Ds अनुभा
 गि* — After 12^{ab}, T1 ins

1439* नेपा ध्रुवा तु वाक्यानि परितप्स्यामि भारत ।
 युधिष्ठिरानुरक्ताना पौराणामशिवानि च ।,
 while Gs ins

1440* आगतोऽह महाप्राज्ञ पादमूल वच शृणु ।
 13 *) T2 G सममतत्तु (Gs : साग्ये मतिश्र), M व्रतमे
 — *) Gs transp न स and राज्य Gs : च (for ए)
 Ko Ds transp स and राज्य Ks N V2 B D (except
 Ds) T1 Ms s युयुसति, T2 G (except Gs s) चिकीर्षं
 — Gs s om 13^a 15^b — *) Ks s Bs Da Ds : T2 च
 (for नृ)

14 T2 G om 14 (for Gs s of v 1 13) — *) N
 V1 B D T2 स्वमपगुण*, Ms s त्वमस्य नृ

15 Gs s om 15^{ab} (of v 1 13) — *) Ks
 पादोर्ध्वदाय, T2 G (Gs s om) पादयो राज्य — *) T2 G
 (Gs s om) *सौख्यसदाय — *) Ks B Da Gs प्राप्त
 (future) — *) Ns : V1 B D (except Ds s) अपि
 (for इति) Ko s : Ms s 'परे, T2 Gs 'परा

16 *) M विहीना स्व सु — *) S1 K Ds T
 Gs s s : भविज्ञाता

17 *) T2 G (except Gs s) ते चय, Ms s सतत
 — *) S1 Ks परिपिण्डो — *) T2 G (except Gs s)
 भयाम — *) Ns V1 B D (except Ds) नीतिर (for
 नीति) T2 G (except Gs s) समर्थता (for विधी*)
 — T G ins after 17 (T1 after 18)

1441* अथ त्वमपि राजद्र राजनयो भवित्यसि ।

[Gs : अत (for अथ) Gs : यदयो]
 After 1441* T1 ins 1442* and 1443* (of v 1 18).

18 T2 G (except Gs s) om 18^{ab} — *) Ks Ns :
 V1 B D T1 यदि त्व हि (Ds इ त्य), Ns Gs M यदि हि
 त्य (for अथ) Ko s : स्थितो; Ks N B D T1 Gs : M

पुरा Ns B D (except Ds) T1 राजन्, V1 राज्य — *) Ks
 नराधिप (for पुरा नृ*) Ks ह्यभविष्य स्थिरो नृप, Ns :
 भयमान स्थितो नृप, Ns B D T1 इह राज्यमवाप्तवान् (Ds
 स्थिरो भवति भूषते), Gs s भवानास्थापितो नृप, Ms s
 भवो मान्यस्थिरो (Ms 'रसतो) नृप, Ms s भवेमान्यस्थिरो
 भव — *) T2 Gs s लप्स्यामहे (for प्राप्स्याम च) Gs
 यदि वा स्व पुरा राज्ये T2 Gs s transp वय and राज्य
 T2 Gs वदो जनव्य, Gs s 'वशा जने, Gs 'वशीकृता, Gs s
 'वशेन ते (for अथवशे जने) Ds राज्यमन स्ववशाज
 — After 18, T1 ins 1441*, which is followed by

1442* यदि त्व च महाराज राजवशाद्यदित्यसि ।
 वय चैव यतित्यामो ह्यग्राधे निरवेऽधुचो ।
 T1 cont Gs s ins after 18

1443* स तथा हुह कौरव्य रक्षया वदया यथा वयद ।
 सप्रभुम स्वय राज्य सन्नयस्य सहानुगै ।

Colophon Gs has separate colophons with se-
 parate numbers for the two occurrences of this
 adhy (see above) — *Major parva* T2 G M समथ
 (for आदि*) — *Sub-parva* Ns s V1 Dn जतुगृह; D^h
 जातुप, Ds T1 समथ — *Adhy name* Ko दुर्दोषनयास्य;
 Ks दुर्दोषनस्वर्णसमथ, Ns : V1 दुर्दोषनेत्याः; Ms s s
 दुर्दोषनानुदाय — *Adhy no* (figures words or both)
 Ds ns 140, Dm 143 T1 134, T2 Gs 87, Gs s s
 M 86 Gs (first time) 86, and (second time) 89
 (see above), Gs 85 — *Sloka no* Dn 38, Ms 27
 — *Aggregate s sloka no* Dns 5678

130

T2 Gs s repeat this adhy, Gs s s read it
 before passage No. 81 (Kapikanti) given in App. I
 (of the long note after adhy 128).

१३०

वैशंपायन उवाच ।

धृतराष्ट्रस्तु पुत्रस्य श्रुत्वा वचनमीदृशम् ।

मुहूर्तमिव संचिन्त्य दुर्योधनमथात्रवीत् ॥ १

धर्मनित्यः सदा पाण्डुर्ममासीत्प्रियकृद्धितः ।

सर्वेषु ज्ञातिषु तथा मयि त्वासीद्दिशेषतः ॥ २

नास्य किञ्चिन्न जानामि भोजनादि चिकीर्षितम् ।

निवेदयति नित्यं हि मम राज्यं धृतव्रतः ॥ ३

वस्य पुत्रो यथा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः ।

गुणवाङ्मौक्तिकविरुद्धातः पौराणां च सुसंततः ॥ ४

स कथं शक्यमस्माभिरपक्रुष्टं बलादितः ।

पितृपैतामहाद्राज्यात्सहायो विशेषतः ॥ ५

भृता हि पाण्डुनामात्या बलं च सततं भृतम् ।

G. 1. 56a

H. 1. 142

H. 1. 142

1 Śi K1-s D1-s S om. उवाच. — N (Ñs om. line 2) V1 B Da Da D1-s ins. after वैशं उ" (resp. वैशं): Ks S (T1 om. line 2; the rest om. lines 1, 3 and 8) ins. (with a prefixed वैशं) after passage No. 81 of App. I, viz. the Kapikantī (T_s repeating the insertion after the second occurrence of adhy. 130): Ds (prefixing a वैशं) ins. after passage No. 82 of App. I:

1444* एवं श्रुत्वा तु पुत्रस्य प्रजाचक्षुर्नाराधिपः ।

कणिकरश्च वाक्यानि तापि श्रुत्वा स सर्वथाः ।

धृतराष्ट्रो द्विधाचित्तः शोकात्तः समपद्यत ।

दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिः सौबलस्यथा ।

दुःशासनश्चतुर्थास्ते मन्त्रयामासुरेकतः ।

[5]

ततो दुर्योधनो राजा धृतराष्ट्रमभाषत ।

पाण्डवस्यो भयं नः स्वात्ताम्बिवासयतां भवान् ।

विशुणेनामुषापानेन सगरं चारणावतम् ।

[(L. 1) Ks Ñ1-s V1 Bs Da एतत् (for एवं). Ñs तच्छ्रुत्वा तु स पुत्र". — (L. 2) Ks श्रुत्वा स सर्वथाः प्रभो (for the posterior half). S कणिकरश्च मत्तं (Gs वचः) श्रुत्वा (Gs श्रुत्वा) कालक्येन भरतर्षभ. — (L. 4) T_s G1-s.4-s शकुनिश्चापि सौबलः (Gs सर्वथाः). — (L. 5) Ks दुर्योधनश्चतुः; Ds "सगस्यथा चाम्भे. T_s G1-s.4-s "सुरेकतः; M "सुरेकतः. — (L. 6) T_s G1-s.4-s राजन्. — (L. 7) Da Dns T_s G1-s Ms.2 न (for नः). T_s G1-s.4-s M शक्ति (for स्वात्). T_s G1-s.4-s "वच प्रभो; M विषयस्य यदनंतरः.]

A passage given in App. I (No. 82) is ins. in S (except Gs) after 1444*; in Ds (om. lines 21-36), after passage No. 81 of the same App. In M passage No. 82 is followed by adhy. 129-130; in T_s Gs.4-s, by a repetition of the same two adhy.; and, finally, in Gs, by adhy. 131. — " Ñs अयि (for तु).

Ñs V1 B D (except Ds) पुत्रेण; T_s G1 वचनं. M तस्य तद्बचनं श्रुत्वा. — " Ñ1-s V1 B D ईरितं; Gs.4-s अप्रियं. T_s श्रुत्वा पुत्रसमीरितं; G_s श्रुत्वा सुमहदभियं (= 1. 1. 95^b); M पुत्रेण च समीरितं. — " G_sM उवाच मन्त्रिणाम्वाचयं दुर्योः (Gs सुयो) धननारिदं.

2 " T_s धर्मवृत्तः; Gs स च वन्यः; Gs धर्मवृत्तः. Gs.4-s तथा; Gs तदा. — " Ks हितकृत्प्रियः; Ds प्रियकृत्प्रतः. Gs तदा; Gs.4-s तथा (for हितः). Ñs V1 B Da Da D1-s.4-s तथा धर्मपरायणः; T_s G_s.4-s सुवृत्तो मयि गौरवात् (Gs कौरवः); Gs संवृत्तो मयि कौरवाः. — " Ks.4-s सर्वोद्यु. Bs T_s Gs.4-s तदा. Ko सर्वेषु सर्वकालेषु. — " Gs.4-s M च (for तु).

3 T_s (hapl.) om. 3-5. — " Ñs V1 B D (except Ds) नासीः; T_s नामयं; G1-s.4-s नादः; Gs नादः; Ms-s तस्य. Ñs V1 B D (except Ds) विजानाति; T_s G_s.4-s विजा; Gs Ms-s न जानाति. Gs अत्र किं च न जानाति. — " Ñ1 Gs.4-s भोजनानि. — Das om. 3^d. — " Bs Das transp. नित्यं and राज्यं. G_s तत्सर्वं; Gs.4-s तत्सर्वं (for नित्यं हि). Ds राष्ट्रं. G1-s.4-s मयि धर्मभृतां वरः.

4 T_s om. 4 (cf. v. 1. 3). — For 4^a, K1 repeats 2^a. — " G_s.4-s धर्मपराः स्वदा; Gs धर्मवरस्तदा. — " D (except Das Ds) T_s पौराणानां सु" (Ds "वाणीव सं"); G1-s.4-s ना (Gs न) गरे च प्रतिष्ठितं (G_s "तः"). — After 4, Gs ins.:

1445* स तथा वर्तमानोऽसौ धर्मवृत्तव्युत्पातुजः ।

5 Gs om. 5^{ab}; T_s om. 5 (cf. v. 1. 3). — " Ñ1-s B D T_s G (Gs om.) Ms शक्यतेस्त" — " K1 Bs Ds T_s G1-s.4-s M (except Ms) अपाक्रुष्टः; Ks V1 "कृत्तुं; Ñs Bs.4-s Da Dn D1-s.4-s अपाक्रुष्टु. V1 चलादिव; G_s.4-s पर्येभः. — After 5^{ab}, Ds reads 7. — " Ñ1-s Gs.4-s M "पैतामहा"; G1-s.4-s राज्यमेव हि नः (Gs सं) प्रातः. — " V1 न महात्मा.

भृताः पुत्राश्च पौत्राश्च तेषामपि विशेषतः ॥ ६
ते पुरा सत्कृतास्तात पाण्डुना पौरवा जनाः ।
कथं युधिष्ठिरस्वार्थं न नो हन्युः सवान्धवान् ॥ ७

दुर्योधन उवाच ।

एवमेतन्मया तात भावितं दोषमात्मनि ।
दृष्ट्वा प्रकृतयः सर्वा अर्थमानेन योजिताः ॥ ८
शुक्लमस्तसहायास्ते भविष्यन्ति प्रधानतः ।
अर्थवर्गः सहामात्यो मत्संस्योऽथ महीपते ॥ ९
स भवान्पाण्डवानांश्च विवासयितुमर्हति ।
सृष्टुर्नैवाभ्युपायेन नगरं वाष्पावतम् ॥ १०
यदा प्रतिष्ठितं राज्यं मयि राजन्भविष्यति ।
तदा कुन्ती सहापत्या पुनरेष्यति भारत ॥ ११

धृतराष्ट्र उवाच ।

दुर्योधन ममाप्येतद्बुद्धिं संपरिवर्तते ।
अभिप्रायस्य पापत्वात्तैतत्तु विवृणोम्यहम् ॥ १२
न च भीष्मो न च द्रोणो न क्षत्ता न च गौतमः ।
विवासमानान्कौन्तेयाननुमंसन्ति कर्हिचित् ॥ १३
समा हि कौरवेयाणां वयमेते च पुत्रक ।
नैते विपमभिच्छेयुर्धर्मयुक्ता मनस्विनः ॥ १४
ते वयं कौरवेयाणामेतेषां च महात्मनाम् ।
कथं न वक्ष्यातां तात गच्छेम जगतस्तथा ॥ १५

दुर्योधन उवाच ।

मध्यस्थः सततं भीष्मो द्रोणपुत्रो मयि स्थितः ।
यतः पुत्रस्ततो द्रोणो भविता नात्र संशयः ॥ १६

6 K1 G5 M1 om. 6. — ^a G2.1.5 आत्रा (for भृता).
G5 आत्रुभिः पंच वामात्वा. — ^b Ko Ds transp. बलं
and भृतं. Ds हि विततं. G1 एवं; G2.1.5 एतं. — ^c T3
G5 एताः. Ś1 (by transp.) च पुत्राः. — ^d G5 शुवा
अपि वि.

7 T3 om. 7-14. D1 reads 7 after 5^{ab}. — ^a B5
पौराः; G2 स तथा; G5 तदा (for पुरा). — ^b N2 V1 B D
(except Ds) T1 नागराः; N3 G2.4.5 Ms. स कौरवाः. G1.5.5
विपये पांडुना नराः (G1 'नंदनः'). — ^d D1 नोपहन्यु-
K3 हिर्युः.

8 T3 om. 8 (cf. v. l. 7); G2.5 om. 8-14^{ab}. — Ś1
K1 Ds S om. उवाच. — ^a K1 V1 B5 Ds D2 वृत्त; K2
Dn3 D1 T1 एवं (for एतन्). K3 च ते; K5 पुरा; Dn3.1.5
D1 T1 यथा (for मया). N3 G2.2.5 महाराज (for अया
तत). — ^b Ko.2.4 N1 V1 B D2.5 भाविनं; G2 'ता;
Me-s भापितं. Ś1 K1 दृष्टं (for दोषं). Dn 'त्मनः-
— ^c V3 तात; G2.2.5 एवं (for सर्वा). Ś1 K1 दृष्ट
ताः प्रकृताः स'. — ^d N2.5 V1 B D (except Ds)
T1 पुत्रिताः.

9 T3 G2.5 om. 9 (cf. v. l. 7, 8). — ^a Ś1 K1 Ds
सा (for ते). — ^b Ś1 K1 प्रधानतः; D3 प्रयत्नः; G2.4.5 न
मंशयः; G5 विशेषतः. — ^c N3 V1 G1.5.5 अर्थं; Cd as
in text. — ^d Ko G2.4.5 'स्वो हि; K5 'स्वोपि.

10 T3 G2.5 om. 10 (cf. v. l. 7, 8). — ^a K5 तात
(for आत्त). — ^b N3 'विस्तर्षेवि'. A few MSS. अर्हति.
— ^c Ds गृहेनवा.

11 T3 G2.5 om. 11 (cf. v. l. 7, 8). — ^a N3 राट्.

— ^b Ś1 K (except Ko) Ds तात (for राजन्). G2.2.4.5
भविष्यति मयि स्थिरं. — ^c N3 ततः. Ś1 Ko.2.5 म (Ko
स) हायात्तैः; K2-4 Ds 'पत्तैः; N1 V1 'नात्वा. — ^d G1
पुरमेव्यति. G2.2.5.5 पार्थिव (for भार).

12 T3 G2.5 om. 12 (cf. v. l. 7, 8). Ś1 K1 S om.
उवाच. — ^a Ds अभिप्रायं हि; G2.2.4.5 न प्रार्थयेत्.
— ^b K2 N3 Da D1 एवं; D5 एवं (for एतत्). G2.2.4
पवास्तु; G5 एवास्त (for एतत्तु). Ś1 'सत्कृष्ट वृणी'; K1
'तत्कृत् वृणी'.

13 T3 G2.5 om. 13 (cf. v. l. 7, 8). — ^a Ś1 K हि
(for the first ch). — ^b G1 च न (by transp.). Ś1
K2 N2.5 V1 B2.5 Dn D4.5 T1 G5 न च क्षत्ता न (K5 G5
च) गी'; N1 M नाशत्वात्ता न नौ'. — ^c G1.2.4.5
निवांस'. — ^d Ko.2. G2.4.5 Ms. स नागुमं; N3 B5
अन्विच्छत्तय; N3 B2.5.5 Dn D3 अन्विच्छं (B1 'त्यं) तथा; N3
'मन्वति; Da D5 अन्विच्छंतीह.

14 T3 om. 14; G2.5 om. 14^{ab} (cf. v. l. 7, 8); K2.5
(hapl.) om. 14^b-15^a. — ^b N2 V1 B D (except D1)
T1 एवं ते चैव पु'. — ^c Ś1 Ko.2.4.5 D4.5 विवासमिच्छेयुः
— ^d D1 कृपायुक्ताः. Ś1 Ko.2.4 N3 D5 विशेषतः
(for मन').

15 K1.5 om. 15^a (cf. v. l. 14). — ^a G2.4.5
पांडवेयानां. — ^b Ś1 K अन्वेयां च; M5 परेषां च. Ko.4
महीक्षितां; Me-s मनस्विनां. — ^c S वाच्यतां. — ^d N2.5
V1 B (except B5) D T1 M गच्छाम (Dn3 न स्वाम; Da
D5 as in text).

16 Ś1 Ko.2.5 S om. उवाच. — ^b T3 श्रुवं; G2

कृपः शारदतश्चैव यत एते त्रयस्ततः ।
द्रोणं च भागिनियं च न स त्यक्ष्यति कर्हिचित् ॥१७
क्षुचार्थवद्भ्रूस्त्वसाकं प्रच्छन्नं तु यतः परे ।
न चैकः स समर्थोऽसान्पाण्डवार्ये प्रवाधितुम् ॥१८

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

१३१

वैशंपायन उवाच ।

ततो दुर्योधनो राजा सर्वास्त्राः प्रकृतीः शनैः ।
अर्थमानप्रदानाम्नां संजहार सहाजुजः ॥ १

स विश्रब्धः पाण्डुपुत्रान्सह मांशा विवासय ।
वारणावतमधैव नात्र दीपो भविष्यति ॥ १९
विनिद्रकरणं धोरं हृदि शल्यमिवापितम् ।
शोकपावत्रमुद्गतं कर्मणतेन नाशय ॥ २०

धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्तु केचित्कुशलमग्निषः ।
कथयंचाक्रिरे रम्यं नगरं वारणावतम् ॥ २
अयं समाजः सुमहान्मणीधतमो भुवि ।

C. 1. 205A
E. 1. 147
K. 1. 147.

स्थिराः Gs ध्रुवः (for स्थितः). — *) Gs. 4. s यतः सुतोष्ययं (Gs 'यः; Gs 'याद्' द्रोणो. — *) Ds भविष्यति न सं'.

17 *) Ds त्रयः स्थिताः. N T Gs. 2. s यत एवं वयं सतः; Ns. 2. V1 B Da Dn D1. 2. 4 T1 यत एतौ ततो भवेत्. — *) T Gs. 2. s भागिनियं कृपो (Ts तथा; Gs तु ते; Ge ततो) द्रोणि. — *) Ko. 2. s N B (except Bs) Ds M (except Ms) न संत्यद्वयति; Gs. 4 न स त्यजति. T Gs. 2. s न त्यद्वयति कथं (Gs 'दा') घन.

18 *) S1 K1. 2 क्षात्रा (Ks 'स' 'बद्धस्व'; Ns 'जुवंघस्व'; Ts 'लुब्धस्वस्वसासु; Gs 'बंधुस्वस्वसासु; Gs. 4 'लुब्धश्चा'; Gs क्षात्रा स्वलुब्धस्वस्व'; Gs 'यं बंधनस्वस्वसासु; M 'यं (Ms च) बंधुस्वस्वसाकं. — Gs (hapl.) om. 18^b. — *) K (except K1) Ns. 2 V1 Ds. 2 T G (Gs om.) प्रच्छन्नः. S1 K (except K1) N V1 B1. s Dn D1. 2. 2 T1 सं (Ns प्र) यतः; Bsm. s. s Da Ds संगतः; Gs च यतः. Ks. 4 N V1 B D T Gs परैः; G1 परं. — *) S1 स न चैकः (by transp.); Ds न वै शोकः; Ts Gs न श्वेकः स. Ks तु; B1 G1 च (for स). — *) S1 K1 पांडवार्थेण वा; B1. s Dn 'यं [5] विवा'.

19 *) Bs Dn D1. 2 S तु (Gs अ) (for स). S1 K1 N V1 Gs. 2 विश्वेषाः; B1. s. s Ds. 4 विश (Bs 'अ') रणं; T Gs. 5 M विश्वेषान्. Ks B Da Ds. 4 Gs. 5 पांडुसुतान्. Ds सुधृदः पांडुपुत्रांश्च. — *) Ns B (except Bs) Dn D1. 2. 4 Ts Gs प्रवासय; Ns 'सये. — *) Ns V1 B D (except Ds) T1 यथा याति तथा लुह.

20 *) K (except K1) Ds Ts G विनिद्राक (Gs 'का; Gs 'व') रणं; Ts निद्राया हरणं; M निद्रावकरणं. Gs. 4. s द्वेषत् (for धोरं). — *) Bs K1 Ns B1 Ds Ts Gs. 2. s 'संभूतं. — *) Ks Ts तेन; G (except Gs. 5) अनेन (for एतेन). S1 K1. s Ds शामय (for नाश').

Colophon. Ts Gs. 4 has a colophon after each occurrence of this adhy.; on the other hand, Gs (which also repeats this adhy.) has only one colophon and that after the first occurrence of this adhy. — Major parvan: Ts G M संभव* (for आदि*). — Sub-parvan: Ns. 2 V1 Dn जतुगृह; Bs Da जातुप; T1 संभव. — Adhy. name: S1 K1. 2 Ds G1. 2 वारणावत-यात्रा; Ko. 2 दुर्योधनमंत्रः; Ks वारणावतं प्रति पांडवनिवासः; Ns. 2 V1 दुर्योधनपरामर्शः. — Adhy. no. (figures, words or both): B1 139; Bs 137; Dns. ns 141; Dsm 144; T1 136; Ts Gs (both first time) 85 and (both second time) 88; G1. 2. 4 (second time), S1 M 87; Gs 86; Gs (first time) 84. — S'loka no.: Dn 21 (Dns 24); Ms 20. — Aggregate s'loka no.: Dns 5701.

131

1 S1 Ko. 1. s D1. 2 S om. उवाच (Gs. 2. s om. the ref.). — *) T1 Gs. 2. 4 राजन् (for राजा). T1 Gs. 5 तु; Ts Gs. 2. 4. s च (for ताः). K (except K1) N V1 B D (Da before corr.) सर्वान् मृत्तयः शनैः (Vs तथा). M धृतराष्ट्रे प्रतिज्ञाते राजा दुर्योधनः शनैः. — *) Ko Ds 'मदालेशः; Bs अर्थपापः; Bs अर्थप्रदानमानान्याः; Ns अर्थ-मानं; T1 Gs. 5 'दानेन. — *) T1 Gs संजहार. M स कीरयान् (for सहा). S1 K Ds. 5 रंजयामास सातुजः (Ks पूजयामास भारत). — After 1, Ts G (except Gs. 5) ins. : 144^b सुयुत्सवपनीयैकं धार्तराष्ट्राः सहोदराः ।

2 *) G (except Gs) Ms. s धार्तराष्ट्र. V1 Bs. 5 D T Gs से (Ds च) (for तु).

3 *) S1 K1 Bs Ds Gs. 5 'सरो. — *) S1 K1 प्रसुमते;

उपस्थितः पशुपतेर्नगरे वारणावते ॥ ३
 सर्वैरत्नसमाकीर्णं पुंसां देशे मनोरमे ।
 इत्येवं धृतराष्ट्रस्य वचनाचक्रिरे कथाः ॥ ४
 कथ्यमाने तथा रम्ये नगरे वारणावते ।
 गमने पाण्डुपुत्राणां जज्ञे तत्र मतिर्नृप ॥ ५
 यदा त्वमन्यत नृपो जातकौतूहला इति ।
 उवाचैनानथ तदा पाण्डवानम्बिकासुतः ॥ ६
 ममेमे पुरुषा नित्यं कथयन्ति पुनः पुनः ।
 रमणीयतर लोके नगर वारणावतम् ॥ ७
 ते तात यदि मन्यध्वमुत्सवं वारणावते ।

सगणाः साजुयात्राश्च विहरध्वं यथामराः ॥ ८
 ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि गायनेभ्यश्च सर्वैशः ।
 प्रयच्छध्वं यथाकामं देवा इव सुवर्चसः ॥ ९
 कंचित्कालं विहृत्वैवमनुभूय परां मुदम् ।
 इदं वै हास्तिनपुरं सुखिनः पुनरेष्यथ ॥ १०
 धृतराष्ट्रस्य तं काममजुबुद्धा युधिष्ठिरः ।
 आत्मनश्चासहायत्यं तथेति प्रत्युवाच तम् ॥ ११
 ततो मीष्मं महाप्राज्ञं विदुरं च महामतिम् ।
 द्रोणं च बाह्लिकं चैव सोमदत्तं च कौरवम् ॥ १२
 कृपमाचार्यपुत्रं च गान्धारीं च यशस्विनीम् ।

Cd पशुपते (as in text)

4 ") B Da D₄ (before corr) "कीर्णं, D₅ सर्वैरत्नसप्त"
 — 5) T₂ G पुण्य (G₂ 'प्ये)द्वे K₂ 4 मनोहरे D₅ पुसा
 गदुनिवारणे — ") S₁ K₁ 2 D₅ इत्येता T G धार्तराष्ट्रस्य
 — 4) D₂ T₂ G₂ 2 कथा, G₂ ० तदा

5 ") K₀ 2 4 B₁ G₂ 4 6 M₂ 7 8 तदा र' — K₂ om
 5^a-6^a — ") K₁ मति किञ्च

6 K₂ om 6^{ab} (cf v 1 5) — ") N₁ V₁ मुमन्यत
 नृपो, T₁ G₁ 4 ० स्व (G₁ स्वा)शक्त नृपो, G₂ स्व शक्तिनृपो,
 G₂ ० तु (G₂ स्वा) शक्तिमति, M स्वशक्तितान् (M₂ 2
 'कित' राजा — 8) K₀ 2 D₅ 'हलानिति, K₁ 'हला इव,
 M 'हलादिव — ") K₀ 1 तानय तदा, N₁ V₁ प्रानेत्स
 तदा, N₂ D₂ 2 3 प्रतानेत्स तदा, B₁ 2 D₂ 2 3 T₁ M₂
 प्रतानय तदा, D₂ 2 प्रतानय तान्, D₃ चैनानथ तान्, T₂
 G₁ 2 3 4 चैनानथ वै, G₂ ० प्रतानिति तदा, M₂ 6-8 चैनान्त्स
 तदा (for प्रानय तदा) — T G ins after 6 D₂
 marg after 'त' 'उ' (cf v 1 7)

1447* अधीतानि च बाह्याणि युष्मानिरिह हृजदा ।

अद्यापि च तथा द्रोणाद्भौतमाच शरद्वत् ।

सोऽहमेवगते तात चित्तयामि समन्वत ।

रक्षणे ष्यवहारे च रा०मन्वत् सतत दिता ।

[(L. 2) G₂ 4 "माच विशेषत — (L. 3) G₂ काले
 (for तात) D₂ द्रुतहृत्वा अथस्तु सर्वैरिषाविचारदा]

7 Before 7, M₂ 5 2 'धत्', D₂ marg 'त' 'उ'
 (followed by 1447*) — ") K₂ N₂ 3 B D T₁ ममेते,
 T₂ G₁ 4 5 इमे वै, G₂ 5 6 M इमे हि G₂ पुरतत् T₂ G
 सात (for निय) — K₂ trans 7^a and 7^b — ") K
 (except K₁) N₁ V₁ B₁ 2 D T₁ M (except M₂) 'तम;
 B₁ 'तम

8 ") S₁ V₁ B D₂ D₂ ते ताता; T₂ G₂ 4 भीता वा; G₁

गच्छेया, G₂ ते स हि — 5) N₂ नगरे, G₂ ० उरसे

— ") D₂ D₁ 'णा साम्ब्याश्चैव, Cd Nilp as in text

— 4) T₂ G₂ 2 यथा दिवि, G₂ यथा दिव, G₂ सुरा दिवि

9 ") M (except M₂) अथ (for च) — 5) T₂ G

नटे (G₁ अटे, G₂ 2 नर; G₂ नरो)भ्यश्च विशेषत — N₂

(1 hapl) om 9^{ab} — ") G₂ ० सप्रदध्व B यथाकाल

10) G₂ विहृत्स स — 4) G₂ ० M अद्याप्य च प'

T₂ G₁ 2 4-8 मुद परा (by transp) G₂ वारणावतमेत्य च

— ") S₁ K₁ T₁ इद हि, N₁ T₂ G इहैव (G₂ पुनर्वै)

Somo S MSS इस्तिव — ") G₂ ० सुखेन G₂ (by

corr) 'रिच्यत — After 10, T G ins

1448* निवसष्य च तत्रैव सरक्षणपराया ।

वैलक्षण्यं हि तत्रैव भविष्यति परतपा ।

[(L. 1) G₂ ० सुरेक्षणपरा' — (L. 2) G₂ वत्तत्र
 (for तत्रैव)]

— T₁ G₁ 2 6 oont

1449* नगर पुनरेवेदमुपयास्यथ पाण्डवा ।

[G₂ 'यासति पांडव]

11 Before 11 M ins वैश' — 5) K₀ अथ वष्या;

K₂ 4 N₂ V₁ B₁ sm ० Da D₂ D₂ अनुवृत्त्य; K₂ T

G₁ 2 2 3 M₂ अयवृत्त्य; N₁ अनुवृत्ते, D₂ अथ वृत्ता; G₂ अथ

वृत्त्या, G₂ अनुवृत्त, M₂ 7 अनुवृत्त्या — ") S₁ K₁ N₁ V₁

B₁ D₁ T₁ G₂ 'श्र सहायत्व, M 'श्रा (M₂ 'श्र)सहायत्ववत्

— ") B₁ 2 G₂ ० 'वाच हृ

12 ") K₂ महावृद्धि; N₂ B D (except D₂) T₁ M

शान्तय, V₁ 'वाहु; G (except G₂) ० 'तमान — ") T₂

G₁ 4 5 बाह्लिक च तथा द्रोण — ") M₂ 5 सौ (M₂

सौ)मदत्ति B₀ Da D₂ श (D₂ 1 च) ल तथा (for च कौ)

13 After 13^a, K₂ N V₁ B D (except D₂) T₁ ins.

1450* भृतिशयतमेव च ।

युधिष्ठिरः शनैर्दीनमुवाचेदं वचस्तदा ॥ १३
 रमणीये जनाकीर्णे नगरे वारणावते ।
 सगणास्तात वत्स्यामो धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १४
 प्रसन्नमनसः सर्वे पुण्या वाचो विमुञ्चत ।
 आशीर्भिर्विधितानसाश्च पापं प्रसहिष्यति ॥ १५
 एवमुक्त्वास्तु ते सर्वे पाण्डुपुत्रेण कौरवाः ।

प्रसन्नवदना भूत्वा तेऽभ्यवर्तन्त पाण्डवान् ॥ १६
 स्वस्त्यस्तु वः पथि सदा भूतेभ्यश्चैव सर्वशः ।
 मा च वोऽस्त्वशुभं किंचित्सर्वतः पाण्डुनन्दनाः ॥ १७
 ततः कृतस्वस्त्ययना राज्यलाभाय पाण्डवाः ।
 कृत्वा सर्वाणि कार्याणि प्रययुर्वारणावतम् ॥ १८

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि एकत्रिंशद्दधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

१३२

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तेषु राज्ञा तु पाण्डवेषु महात्मसु ।
 दुर्बोधनः परं हर्षमाजगाम दुरात्मवान् ॥ १

स पुरोचनमेकान्तमानीय भरतर्षभ ।
 गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ सचिवं वाक्यमब्रवीत् ॥ २
 ममेयं वसुसंपूर्णा पुरोचन वलुंधरा ।

C 1. 5717
B 1. 7442
K. L. 150. 4

मान्यान्मान्यानामत्याश्च ब्राह्मणाश्च तपोधनान् ।

पुरोहिताश्च वीराश्च

After 13^{ab}, T G (except Gs e) ins

1451* सर्वमाहरपस्तृष्ट्वा (sic) विदुरस्य च योषित ।

— *) Śi K₁ चरन् (for चानैर्) K₂ विद्वान्, N̄ V₁ B D

(except D₁ e) द्वािन, T₂ G (except Gs e) वाक्य

— *) T₂ G (except Gs e) उवाच वदता वर

14 Before 14, M₂ s ins युधिष्ठिर — *) G₁

गमिष्यामो (for जना) — G₁ om 14^{ab} — *) G₂

समागृन् Ko s 2 N̄ V₁ B D T₁ G₁ s तत्र (for सत)

N̄ s B D T₁ वास्यामो T₂ G₂ e सगणास्तु गमिष्यामो

15 *) Cf 16^a G₂ s M₂ s *वदना — *) K₁ G₁

पुण्यवाचो D₂ विवक्षय, D₂ विमुचय — G₁ om 15^a —

17^a — *) K (except K₁) नदितान्, N̄₁ s वदि, N̄₂ B

D (except D₂ s) T₁ वृदि — *) M पापान् K₂ वै

प्रवेक्ष्यति, N̄₁ s V₁ B₁ s m s e Da D₂ वै प्रस(B₂m Da

*स, D₂ *तद्भवति, N̄₂ Dn D₂ T G (G₁ om) (1 Cd)

प्रसहिष्यते, D₂ वै अहिष्यति, M वै प्रय(M₂ s *च)क्षय

16 G₁ om 16 (cf v 1 15) Before 16, Śi K T₂

G₂ s e M₂ s ins वैश — *) B₁ s T₂ G₂ s e M (except

M₂) च (for तु) — *) K₁ *ज सर्वता — *) Cf 15^a

Śi K₁ s 4 N̄ *मनसो — *) Śi K₁ N̄₂ V₁ D₂ तेभ्य(K₂

भ्रम्य)नस्त, N₁ तेभ्यश्चत, N̄₂ B Da Dn D₁ s 4 T₁

तेन्व, T₂ G₂ e ते व्य, G₂ ते ह्य

17 G₁ om 17 (cf v 1 15) — *) K₂ सर्वदा

— *) N̄₁ V₁ मा वचो, N̄₂ मा च भो, T₂ G₂ s 4

माचो(T₂ G₂ *ते)च; G₂ e न च वो. — *) N̄₁ s V₁ B₁

Dn D₁ T₁ सर्वदा T₂ G₂ s *नदनात्

18 *) T₂ G ते तथा (G₂ *दा) नदिता (G₂ s यथिता)

वृद्धे, M तत स्वस्त्ययनादीनि — *) N₂ s B Da₁ Dn

D₁ s 4 (before corr) *लोभाय, D₂ *लोभाय Dn पार्थिव

— *) K₂ D₂ M₂ s कार्याणि सर्वाणि (by transp) For

it, K₂ subst 15^a — *) T₂ G₂ s 4 नामनाय मति वृद्

Colophon *Major parvan T₂ G M संभव* (for

आदि*) — *Sub-parvan N₂ s V₁ B₂ Dn₂ N₂ D₂*

जतुग्रह, B₁ s Da जतुव, T₁ सभव — *Adhy name Śi*

Ko-s 4 N̄ V₁ D₂ वारणावतयात्रा (N̄₂ *वतगमन), K₂

M₂-s पादवागमन, T₂ G₂ 4 युधिष्ठिरामनोःसाह (T₂

*नोःसाहन), M₂ पादवगह(?) न)मप्रोसाहन — *Adhy no*

(figures, words or both) D₁ 140, B₂ 136, Dn₂

142, Da₂m 145, T₁ 138, T₂ G₂ s 4 89, G₂ 90, G₂ 4

M 88 — *S loka no* Dn 19, M₂ 18 — *Aggregate*

s loka no Dn₂ 5720

132

I Śi K₁ s D₂ S om उवाच — *) D₂ पाठेषु (for

राज्ञा तु) T G धृतराष्ट्रप्रयुक्तु — *) N̄₂ R D (except

D₂) T₁ पाण्डुपुत्रेण भारत — *) N̄₂ B₁ s Dn D₁ s

अभ्यच्छस (B₁ *स्तु), B₂ s Da D₂ अगमस्त (for आजगाम)

— After 1, T G ins

1452* तत सुवहपुत्रश्च कर्णो दुर्बोधनश्चाप ।

दाहने सहदुत्राया कुन्त्या मतिमकुर्वत ।

मन्नयित्वा स तैः सार्धं दुरात्मा धृतराष्ट्रज ।

उपस्थितः पशुपतेर्नगरे वारणावते ॥ ३
 सर्वरत्नसमाकीर्णं पुंसां देशे मनोरमे ।
 इत्येवं धृतराष्ट्रस्य वचनाचक्रिरे कथाः ॥ ४
 कथ्यमाने तथा रम्ये नगरे वारणावते ।
 गमने पाण्डुपुत्राणां जज्ञे तत्र मतिर्नृप ॥ ५
 यदा त्वमन्यत नृपो जातकौतूहला इति ।
 उवाचैनानथ तदा पाण्डवानम्बिकासुतः ॥ ६
 ममेमे पुरुषा नित्यं कथयन्ति पुनः पुनः ।
 रमणीयतरं लोके नगरं वारणावतम् ॥ ७
 ते तात यदि मन्यध्वमुत्सवं वारणावते ।

सगणाः सानुयानाश्च विहरष्वं यथामराः ॥ ८
 ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि गायनेभ्यश्च सर्वशः ।
 प्रयच्छध्वं यथाकामं देवा इव सुवर्चसः ॥ ९
 कंचित्कालं विहृत्यैवमनुभूय परां युद्धम् ।
 इदं वै हास्तिनपुरं सुखिनः पुनरेष्यथ ॥ १०
 धृतराष्ट्रस्य तं काममनुबुद्धा युधिष्ठिरः ।
 आत्मनश्चासहायत्वं तथेति प्रत्युवाच तम् ॥ ११
 ततो भीष्मं महाप्राज्ञं विदुरं च महामतिम् ।
 द्रोणं च बाह्लिकं चैव सोमदत्तं च कौरवम् ॥ १२
 कृपभाचार्यपुत्रं च गान्धारीं च यशस्विनीम् ।

Cd पशुपते (as in text)

4 " B Da Da (before corr) "कीर्ण", Ds सर्वसपत्न्य
 — " T₂ G पुष्य (G₂ "ष्ये)दने K₂ s मनोहरे Ds पुसा
 गदनिवारणे — " S₂ K₁-3 Ds इत्येता T G धातराष्ट्रस्य
 — " D₂ T₂ G₂ s कथा, G₂ s तदा
 5 " Ko s B₁ G₂ s M₂ s तदा रं. — K₂ om
 5^a-6^a — " K₂ मति किल
 6 K₂ om 6^{ab} (of v 1 5) — " N₁ V₁ नुमन्यत
 नृपो, T₁ G₁ s त्व (G₁ त्वा)शक्त नृपो, G₂ त्व शक्तिनृपो,
 G₂ s तु (G₂ स्या) शक्तिमति, M₂ त्वशक्तितान् (M₂ s
 "कित) राजा — " Ko s D₂ "हृलामिति, K₂ "हृला इव;
 M "हृलादिव — " Ko s तानय तदा, N₁ V₁ प्तानेत्य
 तदा, N₂ D₂ na प्तानेत्य तदा, B₂ s D₂ s T₁ M₂
 प्तानय तदा, D₂ s प्तानय सान्, D₂ चैतानय सान्, T₂
 G₂ s s चैतानय दे, G₂ s प्तानिति तदा, M₂ s-8 चैतान्य
 तदा (for प्तानय तदा) — T G ins after 6 D₂
 marg, after प्तत "उ" (cf v 1 7)

1447* अधीष्टानि च स्राक्षानि पुष्पामिहिरिह वृक्षरा ।
 अक्षानि च तथा द्रोणद्रोणमाह वारदत्त ।
 सोऽहमेवगते तात चित्तयामि समन्तत ।
 रक्षणे ध्यवहारे च राज्यस्य सतत हिता ।
 [(L 2) G₂ s "माच विशेषत — (L 3) G₂ काले
 (for तात) D₂ हृतहृला भयतस्तु सर्वविद्यानिसारदा]
 7 Before 7, M₂ s ins प्तत, D₂ s marg प्तत "उ"
 (followed by 1447*) — " K₂ N₂ s B D T₁ ममेते,
 T₂ G₂ s इमे वै; G₂ s M इमे हि G₂ पुरतत् T₂ G
 तात (for नित्य) — K₂ त्रपण * and 7^a — " K
 (except K₂) N₂ V₂ B₂ s D T₁ M (except M₂) तम;
 D₂ सते

8 " N₂ V₂ D B D₂ D₂ हे ताता; T₂ G₂ s नीता था; G₂

गच्छेया, G₂ ते त हि — " N₂ नगरे, G₂ s उत्सवे
 — " D₂ D₂ "गा सान्ययाक्षेव, Cd Nilp as in text
 — " T₂ G₂ s यथा दिवि, G₂ यथा दिव, G₂ सुरा दिवि
 9 " M (except M₂) अथ (for च) — " T₂ T₂ G
 नटे (G₂ अटे, G₂ s नरे; G₂ नगे)भ्यश्च विशेषत — N₂
 (1 hapl) om 9^{ab} — " G₂ s समदध्व B₂ यथाकाल
 10 " G₂ विहृत्य स — " G₂ s M अवाप्य च प.
 T₂ G₂ s s-8 युद्ध परा (by transp) G₂ वारणावतमेव च
 — " S₂ K₂ T₂ इदं हि, N₂ T₂ G इद्वै (G₂ पुनर्दे)
 Some s MSS हस्तिन — " G₂ s सुखेन G₂ (by
 corr) रेष्यत — After 10, T G ins
 1448* निवसष्व च तत्रैव सरक्षणपरायणा ।
 वैलक्षय्य हि तत्रैव भविष्यति परतया ।
 [(L 1) G₂ s पुरेक्षणपरा* — (L 2) G₂ स यज्ञ
 (for तत्रैव)]
 — T₁ G₂ s eont

1449* नगर पुनरेवेदमुपयास्यथ पाण्डवा ।
 [G₂ "यास्यसि पांडव]
 11 Before 11, M ins वैद्य — " Ko अथ यथा;
 K₂ s N₂ V₂ B₂ s m s Da D₂ D₂ अनुवृष्य; K₂ T
 G₂ s s M₂ अनुवृष्य; N₂ अनुवृद्धो, D₂ अथ वृद्धा; G₂ अथ
 वृष्या, G₂ अनुष्यत, M₂-7 अनुवृष्या — " S₂ K₂ N₂ V₂
 B₂ D₂ T₂ G₂ "अ सहायत्वर, M "अ (M₂ "अ)सहायत्वात्
 — " B₂ s G₂ s "वाच ह
 12 " K₂ महायुद्धि; N₂ B D (except D₂) T₂ M
 शालतनय; V₂ "याहु; G (except G₂ s) तान — " T₂
 G₂ s "वाहिकं च तथा द्रोण — " M₂ s तौ (M₂
 तौ)सोमदत्त D₂ Da Da सा (Da s व)ल तथा (for च की).
 13 After 13^a, K₂ N₂ V₂ B D (except D₂) T₂ ins-
 1450*
 नृदिधयसमेप च ।

युधिष्ठिरः शनैर्दानमुवाचेद वचस्तदा ॥ १३
 रमणीये जनाकीर्णे नगरे वारणावते ।
 सगणास्तात वत्सामो धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १४
 प्रसन्नमनसः सर्वे पुण्या वाचो विमुञ्चत ।
 आशीर्भिर्विधिमानसान्न पापं प्रसहिष्यति ॥ १५
 एवमुक्तास्तु ते सर्वे पाण्डुपुत्रेण कौरवाः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

१३२

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तेषु राज्ञा तु पाण्डवेषु महात्मसु ।
 दुर्योधनः परं हर्षभाजगाम दुरात्मवान् ॥ १

स पुरोचनमेकान्तमानीय भरतर्षभ ।
 गृहीत्वा दक्षिणे पाणो सत्पिचं वाक्यमब्रवीत् ॥ २
 ममेयं वसुसंपूर्णा पुरोचन वसुधरा ।

C. L. 5717
 G. 1. 144. 3
 K. L. 150. 4

मान्दानन्यानमात्यश्च ब्राह्मणाश्च तपोधनात् ।

पुरोहिताश्च यौरात्र

After 13^{ab}, T G (except Gs e) 1ns

1451* सर्वमादरुपरगृह्यु (sic) विदुस्तस्य च योगित 1

— *) Ś1 K1 चरन् (for चानैर्) Ks विद्वान्, N̄ V1 B D

(except D1 s) दीन, T2 G (except Gs e) ज्ञाय

— *) T2 G (except Gs e) उवाच वदता वर

14 Before 14, Ms s 1ns युधिष्ठिर — *) G4

गमिष्यामो (for जना) — G4 om 14^{ab} — *) G2

सगणेश्च Ko s s N V1 B D T1 G1 s तत्र (for तात)

N̄s B D T2 वासामो T3 Gs s सगणास्तु गमिष्यामो

15 *) Cf 16* G2 s Ms s *वदना — *) K1 G4

पुण्यवाचो Ds विवक्षय, Ds विमुचय — G1 om 15^{ab}

17* — *) K (except K1) नदितान्, N̄1 s चदि, Ns B

D (except D2 s) T1 वृद्धि — *) M पापान् Ks वै

प्रवेक्ष्यति, N̄1 s V1 B1, 2m s Da Da वै प्रस(Bsm Da

*स, Ds दाक्षयति, Ns Dn Ds T G (G1 om) (1 Cd)

प्रसहिष्यते; Ds वै अपिष्यति, M द्वै प्रस(Ms s *च)क्षय

16 G1 om 16 (cf v 1 15) Before 16 Ś1 K T2

Gs s Ms s 1ns वैदा — *) B1 s T2 G2 s M (except

Ms) च (for ह) — *) Ks *ण सर्वदा — *) Cf 15*

Ś1 K2 s s N̄1 *मनसो — *) Ś1 K N̄1 V1 Ds तेभ्यः(Ks

भभ्य)नदत् N1 तेभ्यरक्षत, N̄1 B Da Dn D1 s s T1

तेभ्य, T2 Gs s ते भ्य, G2 ते ह्य

17 G1 om 17 (cf v 1 15) — *) Ks सर्वदा

— *) N̄1 V1 मा चचो, N̄1 मा च भो, T2 Gs s s

माचो(T2 Gs *ते)च, G2 s न च यो — *) N̄1 s V1 B1

Dn D1 T1 सर्वदा T2 Gs s *नदान्

18 *) T2 G ते तथा (Gs *दा) नदिता (Gs e वधिंता)

वृद्धे, M तत स्वस्त्यनादीनि — *) Ns s B Da1 Dn

D1 s s (before oorr) *हमाय, Ds *लोभाय Dn पार्थिवा.

— *) Ks Ds Ms s कार्याणि सर्वाणि (by transp) For

16, Ks subst 15* — *) T2 Gs s गननाय मति दपु

Colophon Major parvan T2 G M समव* (for

आदि) — Sub-parvan N1 s V1 Bs Dn1 ns D1

जलुग्रह, B1 s Da जातपु, T1 सभच — Adhy name Ś1

Ko-s s N V1 Ds वारणावतपात्र (N̄s *वसगमन), Ks

Ms s पादवगमन, T2 G1 s युधिष्ठिरामनोःसाह (T2

*नोःसाहन), Ms पादवगह(?) म)नमो साहन — Adhy no

(figures, words or both) B1 140, Bs 136, Dn B

142, D1m 145, T1 138, T2 G1 s s 89, G2 90, Gs s

M 88 — Śloka no Dn 19, Ms 18 — Aggregate

sloka no Dn2 5720

132

1 Ś1 K1 s D2 S om उवाच — *) D1 वातेषु (for

राज्ञा तु) T G एतराष्ट्रप्रयुक्तु — *) N̄1 B D (except

Ds) T1 पाण्डुपुत्रो भारत — *) N̄1 B1 s Dn D1 s

अगच्छस (B1 *स्तु), Ds s Da D1 अगमस (for भाजगाम)

— After 1, T G 1ns

1452* तत सुखलुत्रश्रवणो दुर्योधनस्य ।

दाहने सहयुनाया इभ्या मतिमकुर्वत ।

मद्ययित्वा स ते सार्धं दुरात्मा एतराष्ट्रज ।

यथेयं मम तद्वचे स तां रक्षितुमर्हसि ॥ ३
 न हि मे कश्चिदन्योऽस्ति वैश्वासिकतरस्त्वया ।
 सहायो येन संघाय मन्त्रयेयं यथा त्वया ॥ ४
 संरक्ष तात मन्त्रं च सपत्न्यांश्च ममोद्धर ।
 निपुणेनाभ्युपायेन यद्भवीमि तथा कुरु ॥ ५
 पाण्डवा धृतराष्ट्रेण प्रेषिता वारणावतम् ।
 उत्सवे विहरिष्यन्ति धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ ६
 स त्वं रासभयुक्तेन स्यन्दनेनाशुयामिना ।
 वारणावतमधैव यथा यासि तथा कुरु ॥ ७
 तत्र गत्वा चतुःशालं गृहं परमसंवृतम् ।
 आयुधानगरमाश्रित्य कारयेथा महधनम् ॥ ८
 शणसर्जरेसादीनि यानि द्रव्याणि कानिचित् ।

आश्रेयान्युत सन्तीह तानि सर्वाणि दापय ॥ ९
 सर्पिणा च सतैलेन लाक्षया चाप्यनल्पया ।
 मृत्तिकां मिश्रयित्वा त्वं लेपं कुड्येषु दापये ॥ १०
 शणान्वंशं धृतं दाह यन्नाणि विविधानि च ।
 तस्मिन्वेन्नमनि सर्वाणि निक्षिपेथाः समन्ततः ॥ ११
 यथा च त्वां न शङ्केरन्परिक्षन्तोऽपि पाण्डवाः ।
 आश्रेयमिति तत्कार्यमिति चान्ये च मानवाः ॥ १२
 वेदमन्येवं कृते तत्र कृत्वा तान्परमाचितान् ।
 वासयेः पाण्डवेयांश्च कुन्तीं च ससुहृजनाम् ॥ १३
 तत्रासनानि मुख्यानि यानानि शयनानि च ।
 विधातव्यानि पाण्डूनां यथा तुष्येत मे पिता ॥ १४
 यथा रमेरन्विभूतानां नगरे वारणावते ।

[(L 2) Gs गमने, Gs दहने — (L 3) T Gs ०
 दुष्टात्मा, G₁ दुर्मत्सा]

2 ^{ab} Here and below (uniformly) Śi K₁ प्ररोचन
 (for पुरोचन) Ko उद्धीय चैकाते, Ks आनीय एकाते, Ds
 एकांतमुद्धीय, Gs एकाते आ(Gs ह्या)नाय, M एकात
 मानाचय M (except Ms) पुरुषर्षभ

3 Before 3, Ks ins वैतः, S (except T₁ Ms)
 दुर्घोषन — “) Gs सर्वं — “) K (except K₁) Ns T₂
 G य(Gs त)धैव, M (except Ms) यथैषा V₂ मम मद्
 ते, Gs ० अवि(Gs “य)ता तात — “) Ns मा, T₂
 G₁ ० ० तद् (for ता) V₁ तथा तव न सहाय ; Gs ०
 सथा (Gs “दा) र्व प्रष्टुमर्हसि

4 “) T₂ G (except Gs ०) “द्वयो वै — “) Ks Ns
 Dn D₁ T G विश्वासिक(Ts Gs ० “त)तरस्, Cd as in text
 K₁ तदा; B (except B₁) Dn D₁ ० सथा — “) Gs ०
 सहायो मेसि; Gs स्वसहायेन

5 “) Ks मम मे; T₂ G (except Gs) ममत्रांश्च — “)
 K₁ ० ससुहृद, T₂ Gs ० ततो — “) Gs ० यदां वदयामि
 सपुत्रेषु

G-7 Śi K₁ (1apl) om G-7
 8 “) Ks Ds ० Gs ० M “समत, T₂ Gs ० “समित
 — “) Ns Dn D₁ नगरोपायम् Ds आश्रय (for आश्रित्य)
 — “) G₁ ० महानत, Cd as in text

9 “) Śi आश्रयारमनि; K₂ “यानि च Ms ० सधीय
 Ns T G आश्रयारमय (Ns “वोपय) कुड्ये(Gs पुदे)पु
 — “) M (except Ms) द्रव्याणि Śi K (except Ks)
 D₁ दापये (Ks “येत्, Ks “दे) Ns B Dn D₁ ० T₂

तानि तत्र प्रदा — After 9 T G ins

1453* बल्यजेन च समिश्र मधूच्छिष्टेन चैव हि ।

[G₁ विल्याहुंनैश्च, Gs ० पुरोजनेन Gs ० “च्छिष्टानि]
 10 “) Śi K₁ चाप्यनल्पेन (for च सते) Ns V₁ B
 D (except D₂) T₁ सर्पिलैलेवसाभिश्च — “) Ms Gs
 मर्दयित्वा K₂ Dn स, N₁ य, Ds Ms तु G₁ ० T₂ य,
 Ms ० द्वै (for र्व) — “) B₁ (m as in text) ० कुड्ये
 प्रदापय Bs ० D (except D₂) T G दापय

11 “) Ko ० “वदान, Ks दानवदान, N₁ दान वग
 (sic) K₂ वसा शणामृत दाह (sup in चोपकु देवदाह),
 Ns B D दान तैल चैव (B₁ सणा यदानसुतदा), Ns दान
 वसा धृत दा, V₁ दानसर्जरेसादीनि (= 0°), T₂ G₁ ० Ms ०
 दानवशकत दा, T₂ Gs ० दानान्सर्जरेसाल्लाक्षान्, Ms ० वरा
 च वटक दा — “) T₂ G₁ ० गुणाणि (for यन्ना) Ns B
 D (except D₂) जतुदारुणि चैव हि (Bs ० Dn D₁ ० हि)
 — “) T₂ G₁ ० सर्वत्र Gs ० वेदमनस्तत्सर्वत्र — “) Bs
 Dn D₁ प्रक्षिपेथा, G₁ “वेदाय; G₂ “क्षेपय; G₁ “यपेत,
 Ms ० वि”

12 “) M हि (for च) Gs ० तनु; Gs मां (for
 र्वा) Ns V₁ B D (except D₂) T₂ यया; च तत्र पदवेरन्
 — “) Śi V₁ Gs “यमपि Gs तत्कुड्य; Ms तत्पुर्वा
 — “) Ns V₁ B D (except D₂) T G अदि (for इति)
 Ns V₁ B D Gs अदि; T₂ G₁ ० न (for च)

13 “) Bs द्वित (m as in text), Gs ० हृत Ks
 सफिन (for सत्र) — “) Ks Bs ० Dn D₁ ० Ms गत्वा
 T₂ Gs र्व (for सान्) Śi “मात्रितान्; K₁ “कोशितान्
 D₂ दृश्यान्परमाश्रिति (sic). — “) Ks T₂ G₁ ० Ms ० ०

तथा सर्वं विधातव्यं यावत्कालस्य पर्ययः ॥ १५
ज्ञात्वा तु तान्सुविश्रस्ताःशयानानकुतोभयान् ।
अग्निस्तवस्त्वया देवो द्वारतस्तस्य वेश्मनः ॥ १६
दग्धानेवं स्वके गेहे दग्धा इति ततो जनाः ।
ज्ञातयो वा वदिष्यन्ति पाण्डवार्थय कर्हिचित् ॥ १७

इति भीमहाभारते आदिपर्वणि द्वात्रिंशद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

१३३

वैशंपायन उवाच ।

पाण्डवास्तु स्थान्युक्त्वा सदश्वैरनिलोपमैः ।
आरोहमाणा भीष्मस्य पादौ जगद्गुरार्तवत् ॥ १

राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
अन्येषां चैव वृद्धानां विदुरस्य कृपस्य च ॥ २
एवं सर्वान्कुरुवृद्धानभिवाद्य यतव्रताः ।

Co. 1. 5730
B. 1. 145. 3
K. 1. 157. 3

पांडवांश्चैव. णि V१ B D (except Ds) T१ G१.२.३ Ms
पाण्डयेथाः पांडवेयान् (B१.२.३ Ds Ms पांडवांश्च). — ५) T१
G१.२.३ 'द्रोणां; G१.२ 'जनान्; Ms-३ 'जनाः.

14 ५) B D (except Ds) T१ आसनानि च दिव्यानि.
— ६) Ko G१.२.६ M विविधानि च. — ७) णि B D
(except Ds) T१ वै (for मे). T१ G१.२ तुप्येत्पिता मम;
G१.२.३ तुप्येच मे पिता.

15 ५) Bs.३ Ds तथा; Gs ततो (for यथा). Ko Ds
रमेयुर. K१ corrupt. T१ G१.२.६ M विल्लब्ध्याः; Gs.२.३
'श्लाः. — ६) Ks B१ Gs कालविप'. Gs त्वया पंडित-
मानिना. Cd eltes पर्ययः (as in text).

16 ५) Ks Ns B१.२.३ Dn D१.२ T G१.२ च (for तु). Bs
तांस्तु ज्ञात्वा; Da ताज्ज्ञात्वा तु; Ds तांस्तथा तु. Ms तांस्तु
तु. G१.२.३ ज्ञात्वा परमवि'. — ६) Gs.६ नितरामकु'; M
छन्नस्वमकु'. — ७) Ko णि Ds Gs M तत्र त्वया (Mr
सदा); Ks णि.२ V१ B Da Dn D१.२.३ त्वया ततो (by
transp.); Ks ततस्तादा; Gs तत्र तथा; Gs तस्य त्वया. T१
G१.२.३ वैश्वमनस्वस्य दातव्यो द्वारदेवो हुताशनः.

17 D reads 17-18^{ab} after 19. — ५) Dn D१.२ T१
दग्धाने; Gs दग्धानेह. — ६) Bs Da दग्धा इति जना
विदुः; Ts G (except G१.२) दाहिताः पांडवा इति. — ७) णि
V१ B D (except Ds) T१ न गहैगुरस्मान्चै (B१.२.३ Da
D१.२ 'साकं). — ८) Gs.२ केचन; M किंचन (for कर्हि').

18 For Ds cf. v. 1. 17. Before 18, S (except T१
G१.२) ins. वैद'. — ५) Ko.१.२ णि.२ V१ B D T१ स (Da
तं; Ds तद् as in text). — For 18^a, णि V१ B D
T१ subst. 7^a.

19 ५) णि.२ V१ B (except Bs) Dn D१.२ T G१.२.३

स्वहितं. — ५) Ks स्वयं चक्रे; T१ G१.२.३ चक्रे सर्वे (by
transp.); Gs.२.३ तथा चक्रे. — After 19, D१ reads
17-18^{ab}; while T१ G (except Gs) ins.:

1454^a यथासुप्तं घृणतिना कौरवेण यथासिना ।
एषां तु पाण्डवेयानां गृहं रीदमकारयत् ।

Colophon. *Major parvan*: T१ G M संभव' (for
शक्ति'). — *Sub-parvan*: णि.२ V१ Dn.१.२ जतुगृह'; B
Da जातुप; T१ संभव. — *Adhy. name*: णि K१.२ Ds
वारणाचतयात्रा; Ko.२ वारणाचतयात्रायो पुरोचनगमनं;
Gs जतुगृहनिर्माणं; णि.२ V१ पुरोचनोपदेशाः; णि Ds.६ जतु (Da
जातुप) गृहकल्पना (Ds 'नं); Bs गृहकल्पनं; Ms पुरोचन-
प्रेषणं; Ms जातुप. — *Adhy. no.* (figures, words or
both): B१ 141; Ds 143; Dm 146; T१ 139; T१
G१.२.३ 90; Gs 91; Gs.२ M 89. — *S'loka no.*: Dn
Ms 19. — *Aggregate s'loka no.*: Dn 5739.

133

1 णि Ko.१.३ Ds S om. उवाच. — ५) Ko.२ Ds
सधेस्तुत्वा; णि V१ B: Da१ G१.२.३ (before corr.) Ms
'न्युत्सवा; D१.२.३ Gs.२ (by corr.) 'न्युत्सव'. — ५) K१.२
आरोहमाणः (K१ 'नः); S प्रयासमाना (G१.२ 'संतस्तु).

2 ५) Ks अथ; Gs.२.३ तु (for च). — ६) Ks तथा
द्रोणस्य भारत. — ७) Gs वीरव्याधि (for विदुः). णि.२
V१ B D (except Ds) T१ कृपस्य विदुरस्य च.

3 ५) Ms (except Ms) सर्वानपि कु'. Ko-३ णि V१
गुरुन्. Ds सर्वे (for वृद्धान्). — ६) T१ G१.२.३ Ms च
पांडवाः; Gs.२ एतवताः (Gs 'तान्); Ms.२-३ तु पांडवाः.

समालिङ्ग्य समानांश्च बालैश्चाप्यभिवादिताः ॥ ३
 सर्वा मादस्तथापुद्गा कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।
 सर्वाः प्रकृतयश्चैव प्रययुर्वाणावतम् ॥ ४
 विदुरश्च महाप्राज्ञस्तथान्ये कुरुपुंगवाः ।
 पौराश्च पुरुषव्याघ्रानन्वयुः शोककशिताः ॥ ५
 तत्र केचिद्भुवन्ति स ब्राह्मणा निर्भयास्तदा ।
 शोचमानाः पाण्डुपुत्रानतीव भरतर्षभ ॥ ६
 विषमं पश्यते राजा सर्वथा तमसावृतः ।
 धृतराष्ट्रः सुदुर्बुद्धिर्न च धर्मं प्रपश्यति ॥ ७
 न हि पापमपापात्मा रोचयिष्यति पाण्डवः ।
 भीमो वा बलिनो श्रेष्ठः कौन्तेयो वा धनंजयः ।

कृत एव महाप्राज्ञौ माद्रीपुत्रौ करिष्यते ॥ ८
 तद्वाज्यं पिबतः प्रांसं धृतराष्ट्रो न मृष्यते ।
 अधर्ममखिलं किं तु भीष्मोऽप्यमनुमन्यते ।
 विवास्मानानस्थाने कौन्तेयान्भरतर्षभान् ॥ ९
 पितेव हि नृपोऽस्माकमभूच्छांतनवः पुरा ।
 विचित्रवीर्यो राजर्षिः पाण्डुश्च कुरुनन्दनः ॥ १०
 स तस्मिन्पुरुषव्याघ्रे दिष्टभावं गते सति ।
 राजपुत्रानिमान्बालान्धृतराष्ट्रो न मृष्यते ॥ ११
 वयमेतद्मृष्यन्तः सर्वे एव पुरोत्तमात् ।
 गृहान्विहाय गच्छामो यत्र याति युधिष्ठिरः ॥ १२
 तांस्तथावादिनः पौरान्दुःखितान्दुःखकशितः ।

— *) Dn D₁ T₁ 'नान्वे; T₂ G₁ s समान्वापि; M समान्वापि.
 G₁-4 s समान्वापि परिवन्वय.

4 *) Ś₁ तथा दृष्टा; K₁ सुसुधैव; N₁ तथापृच्छय; N₂ समापृच्छा. K₂ भावः सर्वा उपपृच्छा; N₁ सर्वान्भिन उपपृच्छा; V₁ गुरुनामंत्रयिष्या च; T₂ G₁ s. 4 s M आष्टुता मातः सर्वाः; G₂ s सर्वानन्यांस्तदा (G₂ 'था) पृच्छय. — After 4*, S (except T₁ G₂ s) ins.:

1455* यथाहममितौजसः ।

शोचन्तः पाण्डवाः सर्वे.

[(L 2) M कृपणं (for पाण्डव').]

— *) T₂ G₁ s. 4 s M कुरुकृत्वा प्र; G₂ s यथाहममितौजसः (—line 1 of 1455*). — *) G₁ s M चापि (for चैव). Ś₁ K सर्वोस्ताः प्रकृतौश्चैव; B₂ गुरुणा मंत्रयिष्या च; T₂ G₁ s सर्वांश्च प्रकृतीश्चापि; G₂ s प्रकृतीरपि सर्वोश्च. — *)—1. 131. 18*

5 *) K₂ N₂ S (except T₁) तु (for च). K₁ रथानारुह्य प्रपद्युः. — *) T₁ मुनिपुंगवाः. — *) S (except T₁ G₂ s) पुरयाः सर्वे. — *) Dn अनिवयुः; D₁ (by corr.) अन्वीयुः; D₂ बभूवुः; T₂ G (except G₂ s) दन्वयुः. Some N MSS. 'कशिताः.

6 *) K₂ केचिपत्र (by transp.); G₂ s M (except M₂) ततः के. G₂ s वर्दति स. — *) T₂ G (except G₂ s) नापरा (for द्राष्टव). B Da D₂ s पौरजानपदा पत्नः. — G₂ s om. 6*-7*. — *) N₂ B D (except D₂) T₂ दीनान्दृष्ट्वा पाण्डुसुतान्. — *) K₂ G₁ s. 2 s पुरपथं (K₂ 'भाः); N₂ B D (except D₂) T₂ मृतदुःखिताः.

7 G₂ s om. 7^{ab} (cf. v. l. C). — *) K₂ पश्यति यतः. — *) Ś₁ K₂ D₂ सर्वदा. N₂ B D (except D₂) T₂

स सुमंद्भीः. — *) K₂ T₂ G₁ s 'राष्ट्रसु; G₂ 'राष्ट्रस. N₂ B D (except D₂) T₁ कौरव्यो (Da 'वो) धृतराष्ट्रसु (N₂ B₂ 'श्च); G₂ s 'राष्ट्रो महीपालो. — *) B₂ Da D₂ तु (for च). G₂ s न धर्ममनुप.

8 *) K₂ पापमपापात्मा. — *) G₁ s भीमोपि. — *) N₂ B D (except D₂) T₁ M₂ महात्मानौ.

9 *) N₂ V₁ B (except B₂) D (except D₂) T₂ तान्; T₂ G₁ s. 2 s M यत्; G₂ मत् (for तत्). N₂ V₁ B (except B₂) D (except D₂) T₁ प्रासाद्. — *)—11^d. Ś₁ K D₂ G₂ न मृष्यति; G₂ s. 2 s प्रयाधते. — *) T₂ G M 'मं (G₂ M 'मं) विपुलं. Ś₁ K₁ किं न; K₂ s. 2 s N₁ s V₁ D₂ किं तु; G₂ शंतुं. N₂ B Da Dn D₁ s. 2 s अथर्मं (Da 'मं) मिदमल्यतं. — *) Ś₁ धृतराष्ट्रः; N₂ B D (except D₂) T₂ कथं भीष्मो. Ś₁ K₁ s V₁ अनुपश्यति; K₂ नावपुष्यते; K₄ नावपुष्यति; N₁ D₂ इति मन्यते; G₂ s अनुवर्तते. — *) B₂ एतान्वो (for अस्थाने). — *) N₂ V₁ B₁ s. 2 D (except D₂) नगरे योभि (B₁ 'तु; B₂ 'व) मन्यते; B₂ नगरे वारणावते.

10 *) G₂ समोसाकं. — *) G₂ तदा (for पुरा). D₂ बभूव ननु यः पुरा. — *) G₂ s वैचित्रं.

11 *) T₁ तस्मिन्; G₁ s M₂ तस्मिन्; M₂ तस्मिन्दि (for स तस्मिन्). — *) N₂ V₁ B (except B₂) D (except Da) देवभावः; Cd as in text. — *) K₂ इमान् होमाद्. — *) G₂ s. 9*. K (except K₂) D₂ सुष्यति.

12 *) T₂ G₁ s. 2 s M वयमेवम्. N₂ नियुजंताः; B D (except D₂) T₁ अनिच्छतः. G₂ s ते वयं सर्वमेवेदं. — *) G₂ s. 2 s स्वपरा द्वायु (G₂ सर्वं स्वपरा) पुरोत्तमं. — *) G₂ s. 2 s दारानादाय मं. — *) N₂ V₁ B D (except

वाच परमप्रीतो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १३
 पिता मान्यो गुरुः श्रेष्ठो यदाह पृथिवीपतिः ।
 अशङ्कमानस्तत्कार्यमस्माभिरिति नो व्रतम् ॥ १४
 भवन्तः सुहृदोऽस्माकमस्मान्कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 आशीर्भिरभिनन्द्यासान्विवर्तध्वं यथाग्रहम् ॥ १५
 यदा तु कार्यमस्माकं भवद्भिरुपपत्स्यते ।
 तदा करिष्यथ मम प्रियाणि च हितानि च ॥ १६
 ते तथेति प्रतिज्ञाय कृत्वा चैतान्प्रदक्षिणम् ।

आशीर्भिरभिनन्द्यै
 पौरैषु तु निवृत्तेः
 बोधयन्पाण्डवश्रेष्ठमिदं वचनमंत्रवात् ।
 प्राज्ञः प्राज्ञं प्रलापज्ञः सम्यग्धर्मार्थदर्शिवान् ॥ १८
 विज्ञापयेदं तथा कुर्यादापदं निस्तरेद्यथा ।
 अलोहं निश्चितं शस्त्रं शरीरपरिकर्तनम् ।
 यो वेत्ति न तमाव्रन्ति प्रतिघातविदं द्विषः ॥ १९
 कक्षमः शिशिरमथ महाकक्षे विलोकसः ।

C. 1. 572a
 P. 1. 145. 23
 K. 1. 157. 22

Ds) T Gs. 4 संतः; Ns राजा (for याति).
 13 Ks. 1 (hapl.) om. 13. — *) S1 Ko. 2. 4 N1. 8 V1
 Ds "वदतः पौरान्; T2 "वादनपरान्; G4 "वादिनः सर्वान्.
 — *) D4 दुःखितो; G2 दुःखातोन्. D4 Gs. 2. 8 कोक(D4
 दुःख)कक्षितान्. Some N MSS. "कपितः. — *) Ns B D
 (except Ds) T1 उवाच मनसा ध्यात्वा. — *) Ns Ds G1
 धर्मपुत्रो; T2 Gs. 8 तत्र यान्यै.

14 *) Gs. 2. 8 अस्मानिः (for तत्कार्यं). — *) Gs. 2. 8
 कर्तव्यमिति. Bs नो ध्रुवं.

15 *) Da चरतः सुहृ. — K4 (hapl.) om. 15^b 16^a.
 — *) S1 K1 तस्मात्कृत्वा. — *) N1. 8 V1 ins. च after
 आशीभिः (cf. 17). Ks अभिनन्देतान्. Ns B D (except
 Ds) T1 प्रतिनयं तथाशीर्भिन्. — Ks (hapl.) om. 15^c -
 17^a. — *) Ko. 2. N1 T3 G1. 4 M (except Ms) "गृहान्.

16 Ks om. 16; K4 om. 16^a (cf. v. l. 15). — *) N1
 दृष्टि मन्यते; D1 G1. 4 M उपपद्यते. — *) T G1. 2-5 तथा.
 K4 Gs. 2 करिष्यथ. Ns V1 B D (except Ds) T1 अस्माकं
 (for मम).

17 Ks om. 17^{ab} (cf. v. l. 15). — Before 17, T3
 Gs ins. धैर्. — For 17, Ds repeats 15 (v. l. यतो
 गृहान्). — *) S1 Ko-3 तथेति च (Ko ते); N1 Ms-3
 तत्तथेति. Ns B D (for Ds see above) T1 एवमुक्तास्ततः
 (N1 B1 "दा) पौरतः. — *) S1 N1 B D (for Ds see
 above) T1 प्रायि; K1 चाभिः; K2 N1. 8 Ms चेनान्; K4
 चेनां; V1 चैनं. — *) (var.) 15^a. After आशीभिः, N1
 V1 B D (for Ds see above) T G (except G1. 2) ins.
 च. Ko. 2. 4 N1 V1 B D (for Ds see above) T G
 (except Gs) एतान्. — *) M ययुनैरत्.

18 *) S1 Da अय; Ko N1 V1 B Dn D1. 2. 5 T1 G1
 Ms वि; Da T3 Gs-3 Ms-3 च (for तु). — *) K1 आह्वयं;
 Ds वांघवः (for बोधयन्). S1 Ko-2 N1. 8 V1 चांघवं (N1
 च.) जघेत्. Gs. 2. 8 अशु(Gs "श्व)मच्छल कर्तव्यं बोधयंश्चेदम-

मवीत्. — Before 18^a, T3 G1. 2. 4. 5 Ms-3 ins. विदुरः.
 — *) Ds प्राज्ञः; M राजा (Ms राज्ञा; Ms inf. lin. प्राज्ञा);
 Cd प्राज्ञः (as in text). S1 प्राप्य प्रः; Ko प्राप्यफलेदाहः; K2
 पापम्; K3 Ds प्रज्ञाम्; K3. 4 N1 V1 Bz. 2 Dn. 2. 5 Ds.
 (by corr.) Ms. 2-3 प्राज्ञम्; Bs च विप्रः; Dn T Ms Arjip
 प्राज्ञः प्रः; G1. 4 प्रज्ञायलः प्रज्ञः; Gs. 2 कृत्वाल्लुप्तश्च; Ns
 प्रज्ञाफलः प्रज्ञा; Gs प्राज्ञः फलेवजः (for प्राज्ञं प्र). — /) N1
 Bs. 6 Da "तत्पविद्; Ns B1. 8 Dn D1 प्रलापमिदं पयः;
 Ds. 2 सुप्रलापमिदं वचः; Ds सर्वधर्मां; T1 धर्मकार्यार्थदर्शनः;
 T2 G1. 5 "द्वेषेन; Gs "द्वितितान्; G4 "दक्षितः. — After
 18, B1 ins.:

1456* प्राज्ञश्च विप्रलापज्ञः सम्यग्धर्मार्थतत्त्ववित् !;
 while Dn ins.:

1457* प्राज्ञं प्राज्ञः प्रलापज्ञः प्रलापज्ञं वधोऽनवीत् ! (!)
 — K4 N1 V1 B Da D1. 2. 4 T1 ins. after 18 (Bs, after
 1456*); Dn, after 1457*:

1458* यो जानाति परमज्ञां नीतिशास्त्रानुसारिणीम् ।

[Bs "शास्त्रार्थदर्शिनी; Ds स नरः सुखमेषते.]

With reference to some line of his text (probably,
 1458*) Nil. observes: ॐ अत्रोच्यते गौडपाठ एव दृश्यते। ॐ

19 *) Gs. 2 विज्ञानं (for "ज्ञाय). Ns. 2 V1 B1m Dn
 D1. 2 T2 इह; B1 Gs. 2 तु; Bz. 6 Da D4 च; Bs तव; Ds तं;
 Ms-3 एतन् (for इदं). — *) Bs निहतेत सः. — *) T1
 Gs निमित्तं तच्छः; Cd as in text. — *) K1. 2 (both
 before corr.) Ds "कीर्तनं; Ks Ds S "कृतनं; N1 Cd
 "चतनं. — *) V1 यो वेत्. S1 Ks N1 V1 B D (except
 Ds) न तु तं (S1 तथा; Ks हि तं) मिति. S ये विदंति (Gs
 पतंति; Ms. 3 वदंति) न तान् मति (Gs. 2 Ms-3 हंति).
 — /) S1 K1 "घातविदो; V1 "घातकृतं; Bs Ds Ms-3
 "घातमिदं; Ms "घातमिमं (inf. lin. "विदो); Arjip प्रतिकारः.
 Ts G प्रतिघातविद् (Gs "घि)ल्लभा (Gs "दा).

20 *) S "मं विदितार (G1 च सितो)ने च. — *) T G1. 8

न दहेदिति चात्मानं यो रक्षति स जीवति ॥ २०
 नाचक्षुर्वेत्त पन्थानं नाचक्षुर्विन्दते दिशः ।
 नाश्रुतिर्भूतिमाप्नोति बुध्यस्वैर्वं प्रबोधितः ॥ २१
 अनासिर्देत्तमादत्ते नरः शस्त्रमलोहजम् ।
 श्वाविच्छरणमासाद्य प्रमुच्येत हुताशनात् ॥ २२
 चरन्मार्गान्विजानाति नक्षत्रैर्विन्दते दिशः ।
 आत्मना चात्मनः पञ्च पीडयन्नानुपीड्यते ॥ २३
 अनुशिष्टानुगत्वा च कृत्वा चेनान्प्रदक्षिणम् ।
 पाण्डवानभ्यनुज्ञाय विदुरः प्रययौ शृहान् ॥ २४
 निवृत्ते विदुरे चैव भीष्मे पौरजने तथा ।
 अजातशत्रुमामक्यं कुन्ती वचनमब्रवीत् ॥ २५
 क्षत्वा यदब्रवीद्वाक्यं जनमभ्येषुवन्निय ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

त्वया च तत्तथेत्युक्तो जानीमो न च तद्वयम् ॥ २६
 यदि तच्छक्यमस्माभिः श्रोतुं न च सदोपवत् ।
 श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं संवादं तव तस्य च ॥ २७

युधिष्ठिर उवाच ।

विपादश्रेष्ठ बोद्धव्यमिति मां विदुरोऽब्रवीत् ।
 पन्थाथ वो नाविदितः कश्चित्स्यादिति चाब्रवीत् ॥
 जितेन्द्रियश्च वसुधां प्राप्स्यसीति च माब्रवीत् ।
 विज्ञातमिति तत्सर्वमित्युक्तो विदुरो मया ॥ २९
 वैशंपायन उवाच ।

अष्टमेऽहनि रोहिण्यां प्रयाताः फल्गुनस्य ते ।
 वारणावतमासाद्य ददृशुर्नागरं जनम् ॥ ३०

Ms. s महाकक्षः; G₁-s. o Ms 'कुक्षिः; B (erroneously)
 Arj p महाकक्ष (as in text); Arj. (1) महाकक्षं. T₂
 G₂. s. o M विदुर्कक्षं; G₂. s विदुर्वचनं. — *) S न सहेते (T₁
 'वे)ति (T₂ G₂. s नासहं वेत्ति). T₂ G₂ वंधानं (cf. 21^a)

21 *) T₂ G₂. s 'युधिष्ठि वे. — Śī K₁ T₂ G₂ (hapl.)
 om. 21^a-23^a. — *) Ko Ms भूमिम्; Śī V₁ B₂ G₂
 बुद्धिम्; Da एतिम् (for भूमिम्). — *) D₁. s T₁ G₂. s
 यनं; M (except Ms) एतत् (for यनं).

22 Śī K₁ T₂ G₂ om. 22 (cf. v. l. 21). Ms ins.
 युधिष्ठिरः before 22^{ab}; G₂ before 22^{ad}. — *) S (T₂
 G₂ om.) नानासैर्देत्, and धीरः (G₂ हीनः; Ms गिरः)
 (for नरः). — *) Ko 'स्सलिलम्; K₂. s B (except B₁)
 Da (erroneously) Arj p Cd 'च्छललम्; G₂. s 'शरणम्;
 Arj. 'च्छरणम् (as in text). — *) K₂ प्रमुच्येत पुनःशनात्
 (in विमुच्येत हुताशनः); Ms inf. ३n. मुच्यते वृहनादपि.

23 Śī K₁ T₂ G₂ om. 23^{ab} (cf. v. l. 21). — *) D₂
 चैर्मार्गं तु; G₂ परं मार्गान्वि. — *) G₂. s 'श्रेष्ठ तथा. G₂
 -निर्वां (for दिशः). — *) Śī K₁ आत्मवश्रात्मना (by
 transp.). — *) K₁ नातिपी; G₂. s n स पी; Ms s
 नातिपी; Cd as in text. — After 23, K₂ Ś V₁ B
 D T₂ ins.:

1459* एवमुक्तः प्रायुवाच धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

विदुरं विदुषां श्रेष्ठं ज्ञातमित्येव पाण्डवः ।

24 Before 24, Ko ins. वैशं ३"; K₂. s (except
 T₂), वैशं. — *) Śī K B₂ Da D₂ G₂ M-s Cd
 अनुशिष्टम्; Śī V₁ D₂. s. o D₂ D₂. s 'शिष्टम्. Ś V₁ B D

(except D₂) T₂ अनुगन्वैता (V₂ 'ना)त्. — *) Ś V₁ I
 Da Dn D₂. s. o चैव (B₂ 'वे); D₂ G₂. s. o चैतात्; T₂ G₂.
 M पाथात्. — After 24^{ab}, S (except G₂. s) ins.:

1460* अमिवाद्य ततः कुन्ती रद्वान्पाण्डुमचिन्तयत् ।

[Ms. s 'वाद्य पुनः. G₂. s दृशां पांडोरचितयत्.]

— *) T₂ G₂. s समनुवाच. — *) Śī K₂ D₁. s यृष्टं.
 T₂ G₂. s विदुरः संव्यवर्तत; M विदुरः प्रत्ययाद्दृष्टं.

25 *) Śī V₁ B D (except D₂) T चापि (for
 चैव). — *) G₂. s 'जनेति च. — *) Śī V₁ B Da D₂
 S (except G₂. s) 'शयुमासाद्य. — *) T₂ G₂. s कुन्ती
 चाक्यमायात्.

26 Before 26, D₁ marg. sec. r₂ ins. हुंयुवाच; T₂
 G₂. s M-s कुन्ती. — *) T₂ G₂ रद्विशिव; Arj. explains
 both युवशिव and शयु, which latter is Dep. — K₂
 om. 26^a-27^a. — *) Ko Śī s B D T₂ G₂. s s₁; K₂ से;
 Śī V₁ तं (for तत्). D₂ 'युक्ते; G (except G₂. s)
 Ms. s 'युक्तं.

27 K₂ om. 27^{ab} (cf. v. l. 21). G₂ om. 27.
 — *) Śī B₂. s Da₂ Dn D₂ यदीदं; B₂ Da₂ D₂. s T₂ G₂
 वदिदं. — *) Śī V₁ B D (except Da₂) T₂ श्रातुं (for
 श्रोतुं). B (except B₂) Da T₂ G₂. Ms नैव च (D₂ s.)
 दोष; G₂. s न च सुदोष. — *) Ko विवारं. G₂. s
 यत् (for च).

28 Śī K₁ S om. उवाच. — *) Śī श्रेष्ठम् (for
 योद्दयम्). Śī V₁ B D (except Da) यद्वाग्निश्च योद्दयम्.
 — *) Some MSS. मा (for मा). — K₁ (hapl.) om.

१३४

वैशंपायन उवाच ।

ततः सर्वाः प्रकृतयो नगराद्वारणावतात् ।
 सर्वमङ्गलसंयुक्ता ययाशास्त्रमन्त्रिद्रताः ॥ १
 श्रुत्वागतान्पाण्डुपुत्रान्प्रानायानैः सहस्रशः ।
 अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठाश्श्रुत्वैव परया युदा ॥ २
 ते समासाद्य कौन्तेयान्धारणावतका जनाः ।
 कृत्वा जयाशिषः सर्वे परिवार्योपतस्यिर ॥ ३
 तैर्धृतः पुरुषण्याघ्रो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 विचमौ देवसंकाशो वज्रपाणिरिचामरैः ॥ ४

सत्कृतास्ते तु पौरैश्च पौरान्सत्कृत्य चानघा
 अलङ्कृतं जनाकीर्णं विविशुचरिणावतम् ॥^१
 ते प्रविश्य पुरं वीरास्तूर्णं जग्मुर्मयो गृहान् ॥
 ब्राह्मणानां महीपाल रतानां खेपु कर्मसु ॥
 नगराधिकृतानां च गृहाणि रथिनां तथा ।
 उपतस्थुर्नरश्रेष्ठा वैश्यशूद्रगृहानपि ॥ ७
 अर्चिताश्च नरैः पौरैः पाण्डवा भरतर्षभाः ।
 जग्मुरावसथं पश्चात्पुरोचनपुरस्कृताः ॥ ८
 तेभ्यो भक्ष्यान्नपानानि शयनानि शुभानि च ।

G. 1. 577°
 B. 1. 145. 9
 K. 1. 158. 9

28°-29°. — ^a K_o हे (for ने). K_s D_s दोन विदितः;
 T₁ वेदितव्यस्ते; G₁ विदितः कार्यः. Śī K_o. 2. 4 N_s 'दिति
 पांडव (K_s 'यः; N_s 'दैः); N_s V₁ B D 'दिति चर्मधीः (D₁
 'दर्मधीः पुमान्); M_s-s 'दिति सोमवीच. T₃ G_s 8 पंथाश्च
 विदितः शूद्रः (G₄ कार्यः; G₅ युद्धिः) कवि'. G_s. 5. 6 पंथाश्च
 विदितः कश्चिस्वाशुद्ध (G₅ 'द्विर' इति चा'.

29 K₁ G_s om. 29^{ab} (cf. v. 1. 28). — ^b N_s B Dn
 D₃ T₃ G_s. 4 M_s (inf. lin.). 5. 5. 5 प्राप्स्यतीति. V₁ स मे';
 B D T₁ च मे'; G₄ समा'. — ^c G_s. 6 मे सर्वे. — ^d K_s
 N_s B D (except D₁) T G (except G₅) प्रत्युक्तो.

30 Śī K₁-4 D₂. 5 om. उवाच (M_s-s om. the
 ref.). — Śī (hapl.) om. 30 with colophon. — ^a K₁
 दशमेहनि. — ^b K N V₁ B D (except D₁; D₄ before
 corr.). T₁ G_s. 4 M_s 8 कालमुन' (K₁ कल्युन'). K₁ मे; D₃
 च; G₁ तय; M_s-s हे (for हे).

Colophon om. in Śī (cf. v. 1. 30). — Major parvan:
 T₃ G M संभव' (for आदि'). — Sub-parvan N
 V₁ B_s. 6 Dn D_s. 4 जलुग्रह; D_s. 5 Da जातुप; T₁ संभव.
 — Adhy. name: K_o. 4 वारणावतयात्रायामं युधिष्ठिरप्रबोधः
 (K_s 'ष्टिरमतिबोधनं); K_s D_s G₁ वारणावत(K_s ins.
 here रणे)यात्रा; K_s वारणावतप्रबोधः; N_s. 2 V₁ वारणावत-
 गमनं; M जलुग्रहदाहे (M_s om. it) विदुर्बुधुषिष्टिरसंवाद्.
 — Adhy no (figures, words or both): B₁ 142;
 Dn 144; D₁ 147, T₁ 140, T₃ G_s. 5 91; G_s 92;
 G_s. 4 M 90. — S'loka no.. Dn 34; M_s 33.
 — Aggregate s'loka no.. Dn 5773.

134

1 Śī om. the ref.; K₁-3 D_s S om. उवाच. — ^a T₃
 G_s. 5 चक्षताक्षर (for यथासास्त्रम्). S अलङ्कृताः. Bim.^s
 Da D₃ यथासास्त्रविदारदाः.

2 ^a D_s D₃ श्रुवावातान्; M_s 8 भय्यतवान्. S
 (except T₁) पांडवेयान्. — ^b T₃ G 'श्रेष्ठाः. — ^c B₁
 तामानन्परया; T₂ G₄. 5 सर्वे परमया.

3 ^a K₁ सर्वे प्रमुदिता दृष्टाः. — ^b N_s B D (except
 Dn_s D_s) T₁ परिवार्योवत'; T₃ G M परिवर्तयुधिष्ठिरं.

4 ^a Śī K_s चर्मपुत्रो. — ^b K₁ श्रुमुतो; M (except
 M_s) वामो स. K₁ धामुसहितो. — ^c K_s 'रिवापरः.

5 ^a Śī ते च; N_s B Da Dn D₁. 2. 4 T₁ चैव; T₃ G M
 (except M_s) तत्र (for ते तु). Śī B₁. 3 तु; N_s B_s. 6 Dn
 D₁ T₁ ते (for च). D₃ 'स्ते तथा पौरैः. — ^b K_s तांश्च
 (for पौराश्च). N_s. 2 V₁ B_s Da D₁. 4 T₁ चानघ (Dn_s
 पांडवाः). — ^c Śī K₁ Dn₁ D_s G_s. 6 अलङ्कृत.

6 ^a K_s N V₁ B Dn D₁. 2. 4 G_s. 5 पुर्णैः. — ^b S
 (except T₁) ययुर्. — ^c G₁ युक्तानां. M_s खेदकर्मसु.

7 ^a K (except K₂) रथिनत्. K₂ (by corr.) N
 V₁ Dn₁. 2 D₁ G_s. 6 M_s-s तदा. — ^b D₁ (by corr.)
 G_s 'श्रेष्ठ. V₁ निरिष्टः पुरुषस्यात्र. — ^c Śī Dn_s D_s T₃
 G_s M 'गृहाष्यवि; N_s B Da Dn₁. 2. 4 T₁ 'हुडान्वयि.

8 ^a K_s 'रेः सर्वैः. — ^b G₁. 5 कौरवा; G_s पौरैः.
 K D_s पुरुषपंथाः (K₁ 'यः); N V₁ B (except B₁) Da
 Dn₁. 2. 4 T₁ G (except G₅) 'वंश. — ^c N₁ 'धं
 तस्माद्. — ^d N_s B Dn D_s. 4 T₁ 'पुरःसराः; Da
 D₁ 'पुरोगमाः.

आसनानि च मुख्यानि प्रददौ स पुरोचनः ॥ ९
 तत्र ते सत्कृतास्तेन सुमहार्हपरिच्छदाः ।
 उपास्यमानाः पुरुषेरूपः पुरनिवासिभिः ॥ १०
 दशरत्नोपितानां तु तत्र तेषां पुरोचनः ।
 निवेदयामास गृहं शिवाख्यमशिवं तदा ॥ ११
 तत्र ते पुरुषव्याघ्रा विविशुः सपरिच्छदाः ।
 पुरोचनस्य वचनान्कैलासमिव गुह्यकाः ॥ १२
 तत्पगारमभिप्रेक्ष्य सर्वधर्मविशारदः ।
 उवाचाग्नेयमित्येवं भीमसेनं युधिष्ठिरः ।

9 *) Ko s Ds M (except Ms) भक्षाच, Ks भिक्षाच, Ns B (except Be) [5] स (Ns Bs "स) भक्षयपानानि, Dn1 ns T1 भक्षयणि पानानि, Ds भक्षणि भोग्यानि, Ds रक्षानि चानानि, Gs अलयाचपानानि. — *) Ks विविशयि शु" G (except Gs s) शुभा(Gs "दा)नि चयनानि च — *) Gs Ms-s च (for स) — After 9, Ds reads 11^{ad}

10 For 10^{ab}, Ds reads 12^{ab} — *) Ds क्षता (for तेन) — *) Ts Gs s "च्छदे — Gs (hapl) om 10^{ab} — 12^{ab} — *) Ns "माना पुरत पैरे पुरनि"

11 Gs om 11 (cf v 1 10) — *) Ss Ks s Ts Gs s च (for तु) — *) Bs तेपा सत्र (by transp) — Ds reads 11^{ad} after 9 — *) Ko Gs Ms निवेदयाम् — *) Gs अक्षायमशिव Ss Ko-s तस, Ks च तत्, Bs Ts Gs s तथा

12 Gs om 12^{ab} (cf v 1 10), Ds reads 12^{ab} for 10^{ab} — *) Ss Ts Gs s तसले, Ko (by transp) ते तस — *) Ks विविशुश्चापि शक्तिता and ददृशु सपरि" — Ks om 12^{ab} — *) Ts Gs कैलास द्वच

13 Ks om 13^{ab} (cf v 1 12) — *) Ko Gs s तदा(Gs "द)भारम्, Ks s तत्रा, Ns s V2 B Dn Ds s T1 तदा", Ns Da दत्ता, Ds तथा — *) Ss Ks "वाच", Ns B Da Dn Ds s T1 "धर्मवृत्ता (Bs s Ds "धर्मविदा) वर, Ds "कर्म" G (except Gs s) सर्वकामो(Gs "कर्मो)प दोगित — *) Ks Ts Gs-s Ms s दृव, Bs च, Gs एतद् (for दृव) — Before 13^{ab}, Ts ins युधि" — *) Ss k. (except Ks) Ns s V1 Ds जिघ्र (Ss "घ्रे) सो(Ko s s Ds सो)भ्य, Ns Dn1 ns Ds जिघ्राणो(Ds "ण)वृ, Da Dns Ds s जिघ्रसोस्य, S जिघ्रस्यभ्य B Da दत्ता — *) G (except Gs s) सपरितोषा(Gs "ह, Gs "त)वि"

14 *) Ks धसादिनि (for पर) — After 14^{ab}, T

जिघ्रन्तोभ्य वसागन्धं सपरितोषमिश्रितम् ॥ १३
 कृतं हि व्यक्तमाग्नेयमिदं चेशम परंतप ।
 शणसर्जरसं व्यक्तमानीतं गृहकर्मणि ।
 गुह्यन्त्यजवंशादि द्रव्यं सर्वं दृष्टोक्षितम् ॥ १४
 शिल्पिभिः सुकृतं ह्यग्नेर्विनीतैर्विश्वकर्मणि ।
 विश्वस्तं मामयं पापो दग्धुकामः पुरोचनः ॥ १५
 इमां तु तां महाबुद्धिर्विदुरो दृष्ट्वांस्तदा ।
 आपदं तेन मां पार्थ स संशोधितवानपुरा ॥ १६
 ते वयं बोधितास्तेन बुद्धवन्तोऽशिनं गृहम् ।

G (except Gs) ins

1461* सदेपा व्यक्तमाग्नेयेद्वैर्द्वीर्मिश्रस्य चेशम ।
 — *) Ts G (except Gs s) "सोपेता — *) Ko Ds योजित; Ns s V1 Dn1 ns D1 आनीय, T1 G (except Gs s) ह्य(Gs स्या)लिप्ता G (except Gs s) "मित्यु — Ds om 14^{ab} — *) Ns अनुवचजव — *) Ds दोष्य, S (except T1) नून (for द्रव्य) Ns द्रव्य सर्जो(सोक्षित), Ns सर्वद्रव्यपुष्टतान्वित — After 14, T G (except Gs) ins.

1462* पाणवद्वजकार्पासवनादारकटाण्यपरि ।

भाश्रीयान्यत्र शितानि परितो वेदमन्सथार ।
 15 *) Ns G सुकृतैर, Ts Gs s M "वृते(Ms "नो)र, Gs "हदैर, Gs सवृतेर, Gs "नतैर, Cd as in text Ns व्यातैर, V1 हदैर, Ns S (except T1) आतैर, Ds प्रातैर, Ds आदौ — *) Ns आनीतैरुद्, S (except T1) विनीतैरेव (G1 s "वेदं) निमित्त — *) Ko विश्वास्तानामय पापो, Ds S (except T1) विश्वस्तानि(G1-s Ms "नो)द्व न पापो — After 15, N Ts ins

1463* तथा हि वर्तते मन्द सुयोगनयरो स्थित ।

[-21^{ad} Ss Ks s "नते, Ko s Ns Ds बुद्धोऽभनते]
 Thereafter T1 reads 20^{ab}-21^{ab}, repeating these lines in their proper place.

16 *) Gs इद (for इमां) Ss तु मा, Ks नून; Bs Da Ts Gs s M तु वै, Gs तु मे Gs दृष्टवान्तानिमां बुद्धि — *) Ns Bs Dns तथा; V1 Ds Ts Gs s M पुरा, Gs s किल Gs विदुरो धर्मवि कथ — *) Ss Ks वेन मां, Ko s शानिमा, Ds Gs M तेन मे, Ds शानिमां, T1 तु स मा, Ts तेन मा Ns पापेद (for मा पार्थ) Gs इममेवापद पार्थ, Gs स जस्येन तु मां पार्थ, Gs आदी इत तेन पार्थ — *) Gs तदा (for पुरा) Ks स तदाभुक्त्वायं Ns समबोधितत्वा; S सदे (Gs s Ms "बोद्) बोधितत्वास्तदा (Ts

आचार्यैः सुकृतं गूढैर्दुर्योधनवशात्सुगैः ॥ १७

भीम उवाच ।

यदिदं गृहमाग्नेयं विहितं मन्यते भवान् ।

तत्रैव साधु गच्छामो यत्र पूर्वोपिता वयम् ॥ १८

युधिष्ठिर उवाच ।

इह यच्चैर्निराकारैर्वत्सव्यमिति रोचये ।

नष्टैरिव विचिन्वद्भिर्गतिमिहां ध्रुवामितः ॥ १९

यदि विन्देत चाकारमसाकं हि पुरोचनः ।

शीघ्रकारी ततो भूत्वा प्रसह्यापि दहेत् नः ॥ २०

नायं विभेत्युपकोशादधर्माद्वा पुरोचनः ।

तथा हि वर्तते मन्दः सुयोधनमते स्थितः ॥ २१

अपि चेह प्रदग्धेषु भीष्मोऽस्मात् पितामहः ।

कीर्णं कुर्यात्किमर्थं वा कौरवान्कोपयेत् सः ।

धर्म इत्येव कुप्येत तथान्ये कुरुपुंगवाः ॥ २२

C 1 5701
B. 1 143
B. 2 153. 42

*बान्पुरा) (G) तदाह प्रतिबोधित) — After 16, K₂ 125

1464* आग्नेय दक्षिण वेदम कारित दश्यते शुभम् ।

while G₂ 125

1465* अस्माक भगवधेयन विदुणेण महात्मना ।

17 After 17*, N₂ V₁ B D (except Ds) T₁ 125

1466* नित्यमस्माद्धितेपिणा ।

पित्रा कभीषसा खेदात्

— *) S₁ K₁ N₁ 2 V₁ B D G₂ बुद्धिम(Ds G₂ ० 'व)तो,
M₂ ० वृष्यते न, M₂-३ वृष्यामो न — *) K₀ D₂
निरिपरि, K₂ ० N₂ ० V₁ B D₂ D₂ D₂ ० अगर्णे (B₂
Da 'ह) G₂ सुदृढ (for सुकृ) K₂ शूरै, K₂ ० B₂ Da
मूढै, G₂ गधे — *) D₁ ते न दुर्योधने वसा — A
passage of 32 lines given in App I (No 84) 125 125
in G₂ 2 after 17, in T₁ G₂ after 18

18 S₁ K₁ 2 ० N₁ 2 V₁ D (except Ds) भीमसेन
S₁ K₁ S₁ om उ' — *) K₂ ० N₂ V₁ B (except B₂) D
(except Da D₁) M₂ ० सदाद् — *) B₁ (m as in
text) G₂ ० विदित K₁ मन्यते विहित (by transp)
— After 18*, K₂ 125

1467* पुरोचनमिम दग्ध्वा गम्यते वारणावतान् ।

— *) V₁ D₂ तथैव — After 18, T₁ G₂ 125, a
passage given in App I (No 84), cf v 1 17

19 S₁ K₁ S₁ om उवाच (G₂ ० om the ref)

— *) K₀ ० N₁ V₁ D₁ ० T₂ G₂ नष्टै, Cd as in text.

— *) S₁ K₀ ० ० अवि (for इति) G₁ कृतोऽस्मात्
शूकोदर — After 19*, G₂ 125

1468* इति किं स्वयमेतावा कमत परमापत्त् ।

विचारयन्तो जाग्रत प्राणिभिर्विचकाङ्क्षिभि ।

इद्वैव वस्तव्यमिति मन्यमनो रोचतेऽनुत् ।

— *) K₂ N₂ B D₂ D₂ ० ० T₁ अग्रमसैद, N₁ नष्टैरिव, V₁
सुष्टैरिव, D₂ T₂ G₂-० M सुष्टैरिव, G₂ इष्टैरिव, G₂ ० इष्टैरिव,
Cd as in text. — *) S गतिमन्या K₁ दिवा गति
(० 10), K₂ D₁ T₂ G₂ ० ० M नवीनि च (G₂ sup in v);

K₂ T₂ G₂ ध्रुवाविच, B₁ D₂ ध्रुवामिति, B₂ सुरादित, G₁
सुखप्रदा, G₂ ध्रुवा मति — After 19, G₂ 125

1469* हत पर ते किं दुर्जुविज्ञासदभिरतवत् ।

20 *) D₂ विदति, T₁ विद्येत G₂ (except G₂)
आकार (G₂ कारण) यदि जानीयाद् — *) S₁ K₁ तु, K₂
च, K₂ N₂ V₁ B D M₂ ० स, T₁ नु (for हि) — G₂ om
20* — *) N₂ V₁ D D T₁ क्षिप्रकारी — *) K₂ दहेत्स
न, T₂ G₂ (G₂ om) दहेत्सु न, M₂ ० दहेत्स K₂ प्रसह
विदहेत्स; M₂-३ प्रदग्धादपि हेतव

21 *) S₁ K₁ Cd उपाक्रोशाद्, V₁ अनु' M नैव
विभ्य (M₂ ० नैव विभ्र) व्युत्को' — *) S₁ नापर्माद्वा, K₂
G (except G₂ ०) अधर्माच, M अधर्मात्मा — N₁ 2 V₁
om 21* — *) S₁ M₂ तयापि, D₂ T₂ G₂ स तथा,
G₁-० तथा च B₂ ० मूढ (for मन्द) — *) S₁ K₂
(except K₂) N₂ B₂ D (except Da) T₁ सुयोधनवते, T₂
G M दुर्योधनमते (M₂ ० वते)

22 *) S₁ K₁ N₁ V₁ अपि चापीह (K₂ चात्र वि), N₂
अग्निना ह प्र, B₂ ० D₂ ० ० अथवापीह, D₂ T₂ अपि चाप प्र;
G (except G₂) अपि चास्मात् — *) K₂ [S]स्माक,
G (except G₂) कुरु (for उस्मात्) — K₂ om 22*
— *) N₁ कोप कृत्वा, T₁ G (except G₂) न कुप्येत
— *) N₁ V₁ B D (except Ds) कोपयित स, T₂ G₂
कोपचेतस, G₁-० M कोपये (G₂ यज्ञ स (G₂ 'धर)
— After 22*, K₂ ० N₂ V₁ D₂ ० S 125

1470* अथवापीह दग्धेषु भीष्मोऽस्माक पितामह ।

[Cf 22* V₁ अथवा नेह K₂ ० D₂ [S]स्मात् S
तथा (T₁ मात्रा) हि (T₂ G₂ ० ० वि, G₁ स्ति) सह दग्धेषु
विदुर सपि']

— *) V₁ B D (except Ds) कुप्येरन् Ko ० D₂ ० T₁
अ(T₁ न)धर्म इति कु', T₂ G₁ ०-० धर्मो नेहे (G₂ न ही)ति
कु', G₂ द्रोण रूपत्र बाहीका, M धर्मो नैलेव कु' — *) N₂
V₁ B D (except D.) T₁ ये चान्ये — After 22, G
(except G₂) 125

वयं तु यदि दाहस्य विभ्यतः प्रद्वेभ्ये हि ।
 स्पशैर्नो घातयेत्सर्वान्नाज्यलुब्धः सुयोधनः ॥ २३
 अपदस्यान्पदे तिष्ठन्नपक्षान्पक्षसंस्थितः ।
 हीनकोशान्महाकोशः प्रयोगैर्घातयेद्भुवम् ॥ २४
 तदस्माभिरिमं पापं तं च पापं सुयोधनम् ।
 वक्ष्यद्विनिवस्तव्यं छन्नवासं क्वचित्क्वचित् ॥ २५

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुर्दशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

ते वयं मृगयाशीलाश्वराम वसुधामिमाम् ।
 तथा नो विदिता मार्गा भविष्यन्ति पलायताम् ॥
 भौमं च विलसद्वैव करवाम सुसंवृतम् ।
 गूढोच्छ्वासाच्च नस्त्र हुताशः संप्रघ्नस्यति ॥ २७
 वसतोऽत्र यथा चासान्न बुध्येत पुरोचनः ।
 पौरौ वापि जनः कश्चित्था कार्यमतन्द्रितैः ॥ २८

1471* उपपन्न तु दृग्धेयु वृहवशातुकीर्तितः ।
 कुपेरन्यदि धर्मज्ञास्त्राण्ये कुरपुगया ।

[(L. 1) Gs दृग्धेय, Gs दृग्धेयु Gs 'लुकीर्तना
 — (L. 2) Gs येतिधर्मज्ञा Posterior half—22*]
 23 *) T₃ G यदि दाहाद्दि (Gs यदिदापरा) — *) K₄
 G₁ s Me-s विभ्यत K (except K₁) D₂ s s S (except
 T₁ Ms s) प्राद्वे — *) Ś₁ K₁ स्पद, K₂ स्रैर, K₃
 स्रैर, N₁ पाशैर, D₂ स्रैर, D₃ परैर, G₂ s स्वय, Cd as
 in text N₂ s Dn D₁ निर्घातयेत् (for नो घात) Ś₁ K
 (except K₂) D₂ राजा (for सर्वान्) N₁ सत्सर्वैर्घातयेत्
 — *) G₂ रात्रयुद्धि

24 *) Ko s s 'सवृत, K₁ N₁ s T₃ Gs-s M 'सञ्चित
 — *) A few MSS कोप (for कोश) — *) Ś₁ स्पष्ट
 नो, Ko s s Na स्पशैर्नो (N₁ 'नो'), K₁ पृष्टना, K₂ शतैर्नो;
 N₁ समतो, D₂ सर्वैर्नो, G₂ प्रयत्नात्, M प्रायो वै (for
 प्रयोगैर) G₂ चानयेद्भुव

25 *) Ko s B s sm s Da हृद पाप — *) K₂
 विचचन्द्रि Ko s s N₁ s G₁ M s विचस्तव्य, T₃ G₂ s द्वि
 च* K₁ (corrupt) वचचन्द्रिर्वस्तव्य — *) K₁ छन्न
 वास, N₁ सन्न, B D (except D₂) T₃ छन्ना, T₂ G₁ s s
 जन*, G₁ s s छन्नवीर (Gs 'र')

26 *) G₂ s मृगया (Gs 'या) वीर — *) Ko s s
 D₂ s चराम, N₁ चरतो, T₃ G₂ चरम K₂ G₁ s s
 पुथिमीमिना — *) K₂ यथा, G₁ ततो, G₂ तदा — *) K₂
 D₂ G₂ यथादिनां

27 *) G₁ भूमौ च — *) K₂ T G (except G₂)
 वारयाम, D₂ M करिष्याम — *) N₁ B₂ Das n₂
 गृह्णासात्, T₃ M गृह्णोच्छ्वास, G₁ s गृह्णासात्, G₂
 गृह्णास (sio), Cd as in text. G₂ M ततस्त्र K₂
 गृह्णासात्तो नात्र, T₃ G₂ भौम च विलमसीनात् — *) S
 म (T₃ G₁ Ms s s न) यक्ष्यति हुताशन (Ms हुताशो च प्रथं)

28 *) D₂ यत्सामो, G (except G₂) द्रवतो Ś₁ K
 (except K₂) अथ (for अत्र) — *) D₂ न बुध्यति

— *) N₁ s V₁ [S] रि वा (by transp), Ms वात्र Ko
 पौराश्राधि तथा कथं वक्ष्यन् वसुसवृतै

Colophon Major parvan T₃ G M समव* (for
 आदि*) — Sub-parvan N₁ V₁ B₂ s Da Dn n₂ D₁
 जलुग्रह, B₁ s जलुप, T₃ समव — Adhy name Ś₁
 K₁ s s D₂ Ms जलुग्रहदाह, Ko युधिष्ठिरवाक्य, N₁ s V₂
 भीमसेनयुधिष्ठिरसवाद, Ms युधिष्ठिरभीमसेनसवाद —
 Adhy no (figures words or both) B₁ 143, Das
 145, Dam 148, T₁ 141, T₂ G₂ s 92, G₁ s 93, G₂ s
 M 91 — S loka no Dn Ms 30 — Aggregate s loka
 no Dn 5802

135

1 Ś₁ K₁-s D₂ s S om उवाच — *) Ms सुहृदस्य
 (for विदुर*) Ko s सखा कश्चित् K₂ (hapl) om
 1* 2* — *) D₂ सन्नक सुहृद, T₃ G₂ s कुशल खन* (by
 transp) Ś₁ Ko s लुचि, K₂ तदा; N₁ B D T₁ G₂ नर
 V₁ अभयत् (for कश्चित्) — *) Ko अलग्न्य (for विवि*)
 2 K₂ om 2* (cf v 1 1) Before 2* M (except
 Ms) ins सन्नक — *) K₂ M (except M₂) प्रेषितो
 K₂ सह (for अक्षि) — *) N₁ Dn 'लोहाद् — *) G₂
 हृद, G₂ द्विच (for द्विच)

3 Ś₁ K₁ s Ms (hapl) om 3 — *) D₂ T₃ G₂ s
 Me-s उक्त — *) Ko N₁ s V₁ B₂ s Da D₂ s Ms s-s
 स्वमसि, K₂ वमथ, B₂ तु मयि G₁ भारत, Ms s पादव
 T₃ G₂ s पादवान् (T₃ G₂ s 'व; G₂ श्रेयस्व) श्लेष्मभाषया
 (cf 6^{ab}) — For 3^{ab} K₂ subst. तेनाह महितस्त्वयं यथा
 वक्ष्ये पादवान् — For 3^{cd}, T₂ G₂ s read 6^{cd}

4 G₂ s om 4^{cd} 6^{cd} — *) T G₂ कृष्णपक्ष Ś₁ K₂
 त्रयोदश्या — *) K₂ T₃ G₁ s राण्यां K₁ अति, K₂ N₁
 B₂ Dn अस्या, D₂ अत्र, T₃ G₁ s आतु (for अत्स) G₂
 माद्रायां च पुरे* — *) Ko s M तदा; G (Gs s om)

वैशंपायन उवाच ।

विदुरस्य सुहृत्कथित्वनकः कुशलः क्वचित् ।
विविक्ते पाण्डवानाज्जचिदं वचनमत्रवीत् ॥ १
प्रहितो विदुरेणासि खनकः कुशलो भृशम् ।
पाण्डवानां प्रियं कार्यमिति किं करवाणि वः ॥ २
प्रच्छन्नं विदुरेणोक्तः श्रेयस्त्वमिह पाण्डवान् ।
प्रतिपादय विश्वासादिति किं करवाणि वः ॥ ३
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां रात्रावस्य पुरोचनः ।
भवनस्य तत्र द्वारि प्रदास्यति हुताशनम् ॥ ४
मात्रा सह प्रदग्धव्याः पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
इति व्यवसितं पार्थ धार्तराष्ट्रस्य मे श्रुतम् ॥ ५
किञ्चिच्च विदुरेणोक्तो म्लेच्छवाचासि पाण्डव ।
त्वया च तत्रथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणम् ॥ ६

उवाच तं सत्यधृतिः कुन्तीपुत्रः...
अभिजानामि सौम्य त्वां सुहृदं विदुरस्य वै
शुचिमासं प्रियं चैव सदा च दृढभक्तिकम् ।
न विद्यते कवेः किञ्चिदभिज्ञानप्रयोजनम् ॥
यथा नः स तथा नस्त्वं निर्विशेषा वयं त्वरि
भवतः स यथा तस्य पालयासान्यथा कविः
इदं शरणमात्रेयं मदर्थमिति मे मतिः ।
पुरोचनेन विहितं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १०
स पापः कोशवाग्धैश्च सहायैश्च दुर्मतिः ।
असानपि च दुष्टात्मा नित्यकालं प्रवाधते ॥ ११
स भवान्मोक्षयत्वसान्यत्वेनास्माद्धुताशनात् ।
अस्मास्विह हि दग्धेषु सकामः स्यात्सुयोधनः ॥ १२
समृद्धमायुधागारमिदं तस्य दुरात्मनः ।

निद्रि (for तव).

5 Ga. ० om. 5 (of. v. 1. 4). — *) Ka भरतर्षभाः;
Da. s. 'र्षभ. — *) Ns B D T₁ तस्य (for पार्थ). — *) Ka
Ns B D दुर्मतिः (for मे श्रुतम्).

6 T₂ Ga. ० om. 6th (of. v. 1. 4); G₂ om. 6.
— *) Ka तेनासि; Ns. s. क्वचित्; M किञ्चित् (Ms प्रच्छन्नं).
Ds वक. — *) Ns V₁ B₁ B₂ 'आपासि; Ds प्रच्छन्नं चासि; Cd
ss in text. Ka छन्नं किञ्चिद्वचः पयि; G₁ पांडवो म्लेच्छ-
मापय. — T₂ Ga. s (om. it here) read 6th for 3rd; cf.
v. 1. 4. — *) Ko. s Ns तथा वित्तं (for तथे). Ds तथेति
च त्वया ज्ञाते. — *) D₁ Da इति (for एवद्). Ka विश्वा-
सकारकं; Ns T₂ Ga M आश्वासकारकं (N₁ 'जं').

7 Before 7, T₂ G ins. वेधां. — *) D₂ तथावृत्तं (for
सत्). — After 7th; M₁ s ins. युधिष्ठिरः. — *) G₂
अनुजानामि. — *) Ka हि; M च (for वै).

8 *) G₁ क्षिप्रमासं; G₂ ० प्रथमासं. T₂ G अकं (for
चैव). — *) S₁ त्रियभक्तिकं; Ko T₁ M 'भक्तिनं; N₁
'रक्षिणं. T₂ G सदा (G₂ सथा) त्रियहितैपिण (G₁ s 'तैपिणं';
G₂ 'ते सत). — *) S₁ कविः कथिद्; K₂ कथं भीतिः; G₂
[5] न च किञ्चिद्. Cd citos कवेः (as in text).
— *) Ko. s Ns B Dn D₁ T₁ Ga. ० अविज्ञातं (G₂ 'न-
प्रयो'; K₂ किमिह स्याद्यथोचितं; D₂ T₂ G₁ - M₂ s अभिज्ञातं
(D₂ G₂ 'तं' प्रयो).

9 *) Ko. s स नः (by transp.); N₁ V₁ B D T₂ तस्य.
Ko. s एवं च; K₂ च एवं; T₂ G अति एवं (G₁ आह त्वा;
अपि एवं) (for नस्त्वं). — *) Ka निर्विशेषा. K₂ G₂
त्वया; T₂ G₂ त्विति. — *) S₁ K₁ G₂ सः; Ko G₂ s तु;
N₁ अस्माद्; N₂ V₁ B D (except D₂) T₁ च (for स).
T₂ Ga. s य (G₂ त्वात्तत्त्वं. — *) N₁ पारश्यास्मान्.

10 *) G₂ श्रुतं; T₂ श्रुतिः (for मतिः). — *) G
(except G₂ s) एतराष्ट्रस्य.

11 *) N₁ V₁ B D₂ कोषवान्; D₁ Ga. s. ० M कोषवान्.
Da चापि (for चैव). — *) Ko सहाभावः; N₁ सुसहायः.
T₁ तु; M₂ सु (for च). — *) N₂ मृव (for अपि). N₂ B
D (except D₂) T₁ पापात्मा. K₂ वयं च कोदारहिताः.
— *) D₂ तेनास्मान्स; B₂ नित्यमेव (m as in text); D₂
निलं चैव.

12 *) K₂ G₁ मोचयन्नस्माद्; T₂ G₁ - ० मोचयत्वन्स्माद्;
G₂ मोचयित्वास्माद्; G₂ मोचयेदस्माद्. — *) Ka जतुवेदम-
हुता; S (except T₁) उत्पत्ता (M₂ s उत्पत्ता) द्वे हुता.
— *) Ko. s अस्मास्वपि. K₂ T₂ वि; K₂ नि; T₂ G
(except G₂ s) च; M₂ अरिः; M₂ - s अभि- (for हि).
— *) K₂ कृतायैः स्यात्.

13 *) Ko M₂ s महात्मनः. — *) N₁ B₂ Dn G
(except G₂ s) M₂ वप्रांतं; D₂ तुष्पासं; Cd as in text.
— *) K₂ N₂ s V₁ B D Ga. ० M आश्रित्य (for 'श्रित्य).

ततः प्रतापः सुमहाञ्छब्दश्चैव विभावसोः ।
 भ्रातुरासीच्चदा तेन युयुधे स जनव्रजः ॥ १०

पौरा ऊचुः ।

दुर्योधनप्रयुक्तेन पापेनाकृतयुद्धिना ।
 गृहमात्मविनाशाय कारितं दाहितं च यत् ॥ ११
 अहो धिग्धृतराष्ट्रस्य युद्धिर्नातिसमञ्जसी ।
 यः शुचीन्पाण्डवान्बालान्दाहयामास मन्त्रिणा ॥ १२
 दिष्ट्या त्विदानीं पापात्मा दग्धोऽयमतिदुर्मतिः ।
 अनागसः सुविश्वस्तान्यो ददाह नरोत्तमात् ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं ते विलपन्ति स वारणावतका जनाः ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पदनिर्वाधिकशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

below) Ins after 9

1478* पूर्वमेव विल शोध्य भीमसेनो महामति ।
 पाण्डवै सहिता कुन्तीं प्राणेशयत तद्विरम् ।
 दक्षवाग्निं सहसा भीमो निर्जगाम विलेन स ।
 [T₁ ins lines 1-2 before 1477* and line 3 after
 1477* — (L 1) T₁ सर्वमेव — (L 2) M₁ 'द्वै' सहिता
 कुन्तीं प्रविष्टा च विल महव — (L 3) After the prior
 half G₁ ins
 1479* गृहे तपस्वित सुधी ।

गृहस्थ द्रव्यसजात]
 10 *) T₁ G प्रवाते (G₁ भाते, G₂ चजे), M₁ s वात,
 M₂ s वात — *) K₁ s D₁ चापि (for चैव) — *) K
 N₁ D₁ सतसेन, S (except T₁) तत सर्वे (G₁ वै)
 — *) K₁ s जनोखिल, D₁ स जन पुर, D₁ सकलो जन,
 G₁ नागरो जन — After 10 N₁ s V₁ B D T₁ ins,
 1480* तद्वदेष्य गृह दीप्तमाहु पौरा कृशानना ।
 [D₁ s ns D₁ कृशानना]

11 S om उवाच (G₁ om the ref) — After the
 ref, D₁ marg sec m ins

1481* अहो धिक्पाण्डवा सर्वे दहन्त इति बुभुक्षु ।

चक्रुश्च परम यत् नराक्षेपो प्रभोक्षणे ।
 ततश्च जातुप वेश्म ददश रोमहर्षणम् ।
 पाण्डवानां विनाशाय विहितं प्रकर्मणाम् ।

— *) All MSS except Ś₁ K₁-d₁ D₁ s M च तत्
 — After 11, D₁ marg sec m ins
 1482* पुरोचनेन पापेन दुर्योधनहितेष्वया ।
 12 *) D₁ हा हा (for अहो) — *) N₁ s V₁ D₁ D₁

परिवार्य गृहं तच्च तस्थू रागौ समन्ततः ॥ १४
 पाण्डवाश्चापि ते राजन्मात्रा सह सुदुःखिताः ।
 विलेन तेन निर्गत्य जग्मुर्गृहमलक्षिताः ॥ १५
 तेन निद्रोपरोधेन साध्वसेन च पाण्डवाः ।
 न शेकुः सहसा गन्तुं सह मात्रा परतपाः ॥ १६
 भीमसेनस्तु राजेन्द्र भीमवेगपराक्रमः ।
 जगाम भ्रातृनादाय सर्वान्मातरमेव च ॥ १७
 स्कन्धमारोप्य जननीं यमावङ्केन वीर्यवान् ।
 पार्थीं गृहीत्वा पाणिभ्यां भ्रातरौ सुमहावली ॥ १८
 तरसा पादपान्भञ्जन्मही पश्यां विदारयन् ।
 स जगामाशु तेजस्वी वातरहा वृकोदरः ॥ १९

* समजसा — *) N₁ s V₁ B D (except D₁) T₁ पाहुदायादात्
 (for पाण्डवाद्या) — *) K₁ M चातुभि, K₁ N₁ s V₁ B
 D T₁ चातुवत् (D₁ मरिण), N₁ स वह्निभि, T₁ G निर्गुण
 13 *) Ś₁ K₁ D₁ अपि, K₁ s N₁ D₁ D₁ T₁ इति (for
 अति) T₁ G M दग्धा दग्ध पुरोचन

14 Ś₁ K₁ D₁ S om उवाच, N₁ s B₁ om the ref
 — *) K₁ s विलपतो वै — *) K₁ s D₁ transp तच्च and
 तस्थू S (except T₁) ह सर्वे रागौ तस्थू सम

15 *) N₁ s V₁ B D (except D₁) T G सर्वे (for
 राजन्) — *) K₁ s N₁ s V₁ B D T₁ G₁ सह मात्रा
 (by transp) K₁ S (except T₁) परतपा (of 16^d)
 — *) K₁ स निद्रव्य, N₁ ते जगु, S (except T₁) महता,
 — *) N₁ s तत्र, D₁ s यतुर (for जगुत्) BD (except
 D₁) T₁ हुतत्, T₁ G M वनम् (for गृहम्)

16 *) S (except T₁) M₁ तेषु Ś₁ K₁ D₁ नित्योपरो
 N₁ तेभ्योपरो, T₁ G निद्रावि (G₁ s 'नि')रो Cd as in
 text — *) Ś₁ (by corr) K₁ तु (for च) — *) K₁ s
 S (except T₁) स्वरित (K₁ s G₁ s M₁ 'ता) — *) K₁ s
 N₁ s D₁ मात्रा सह (by transp) Ś₁ K₁ s निद्रया (Ś₁
 सहसा) च प्रवृद्ध्या, S (except T₁) सह इत्या नरापि
 (of v 1 15)

17 *) M₁ om 17^d T₁ G transp भ्रातृन् and सर्वान्
 18 G₁ om 18, G₁ reads it in marg — *) K₁
 (m as in text) G₁ असेन (for अङ्गे) — *) N₁ V₁ B D
 (except D₁) T G₁ s सुमहावल्, G₁ महदरी — After
 18 T₁ ins 1483*, G₁ s only line 4 thereof
 19 *) V₁ B (except B₁) D (except D₁) T₁
 उरसा — *) B₁ विचालयन् — T₁ G₁ s (the two

१३७

वैशांपायन उवाच ।

अथ रात्र्यां व्यतीतायामशेषो नागरो जनः ।
 तत्राजगाम त्वरितो दिदृक्षुः पाण्डुनन्दनाच्च ॥ १
 निर्वापयन्तो ज्वलनं ते जना ददृशुस्ततः ।
 जातुर्पं तद्गृहं दग्धममात्यं च पुरोचनम् ॥ २
 मूलं दुर्योधनेनेदं विहितं पापकर्मणा ।
 पाण्डवानां विनाशाय इत्येवं सुकुशुर्जनाः ॥ ३

विदिते धृतराष्ट्रस्य धार्तराष्ट्रो न संशयः ।
 दग्धवान्पाण्डुदायादान्न खेनं प्रतिपिद्भवान् ॥ ४
 मूलं शान्तनवो भीष्मो न धर्ममनुवर्तते ।
 द्रोणश्च विदुरश्चैव कृपश्चान्ये च कौरवाः ॥ ५
 ते वयं धृतराष्ट्रस्य प्रेषयामो दुरात्मनः ।
 संबुत्तस्ते परः कामः पाण्डवान्दग्धवानसि ॥ ६
 ततो व्यपीहमानास्ते पाण्डवार्थं हुताशनम् ।

C. 1 5662
B. 1 150.7
K. 1 162.7latter om lines 1-3) ins after 18 G₁ after 19^{ab}1428^a बिलेन योजन दूर गत्वा सिद्धपदे क्षुभे ।

निक्षेपेदंमूले ते निद्रासुप्रतिलोचना ।

बिलासिगौल्य सहसा ध्राष्ट्रमातरमेव च ।

गद्गातीरघन प्राप्य चन्द्रप्रायास्य मारुति ।

G₁ thereafter repeating 19^{ab} — *) N₁ अथ, Da G₂सु (for आसु) K₂ & जगामासु (K₂ 'थ' स ते' — *) S₁ K₂ Dn₂ ns G₂ 'रहो' — After 19, G₁ ins1484^a अत्यक्तवनमार्गं सम्भ्रान्त्युत्सलतागुरुन् ।Colophon *Major parvan* T₁ G M सप्तमं (for आदि) — *Sub-parvan* S₁ K N₂ Dn₂ D₁ : M₂ :जतुगृह(D₁ om गृह)दाह (K₂ 'ददीपन), N₂ : V₁ Da₁ Dn₁ ns T₁ जतुगृह, B D₂ : जातुप — *Adhy name*Ko & भीमसेनविक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B₁ 145, Dn₁ 147, D₁m 150, T₁ 143, T₂ G₂ : 94, G₁ : 95, G₂.4 M 93 — *S'loka no* DnM₂ 22 — *Aggregate s'loka no* Dn₂ 5843After adhy 136 K₂ N₂ V₁ B D M ins an additional adhy given in App I (No 85), T G ins this passage (without the colophon) after 1 137 17 (repeating at the end 17^{ad}), but Cd (like S₁ Ko-s) ignores the adhy completely[The details of the colophon (om in D₂) of this additional adhy are as follows *Major parvan* M सप्तमं (for आदि) — *Sub parvan* N₂ : V₁ Dn D₁ :जतुगृह; N₂ Da M₂ : जतुगृहदाह, B D₁ जातुप — *Adhy name* N₂ : V₁ शोभासुग — *Adhy no* (figures, words or both) B₁ 146, Dn₁ 148, D₁m 151, M94 — *S'loka no* Dn₁ ns M₂ 14 — *Aggregate s'loka no* Dn₂ 5857]

137

1 S₁ K₂ : D₂ S (except G₂) om उवाच (G₂ om. the ref) — *) B₂ रा-यामती — *) Ko & स सर्वोः K₂ सरोपो, N₂ सर्वसो, S (except T₁ G₂) सरोको (for अरोपो)2 *) Me-s निवाणं — *) K₂ G₂ तदा (for जना) K₁ N₂ S तदा (G₂ जना, T₁ as in text)3 Before 3, B₂ ins पौरा ऋतु — *) G₂ एव (for इव) — *) K₂ कारित (for विधि) — ^{ad} G₂ विनाशार्थं, M₂ विवासाय S₁ K₂ & N₂ V₁ B (B₂ marg) D (except D₂) T₁ M 'शाथेत्येव ते (S₁ च, K₂ तत्) (for 'शाथ इत्येव)4 *) D₂ विदितो, S (except T₁) 'त — *) Me-s धार्तराष्ट्र — *) Me-s पाडवान् (for दग्धवान्) K₂ पाहुतानवान्, T₂ G पाडवान्बालान् S₁ दग्धवान्पाडवान् — *) B₂ Da T₁ एव, D₂ एते, T₂ G एतत् (for एन)5 *) N₂ : M₂ : 'नवो धीमान्, N₂ V₁ B D (except D₂) T₁ 'नवोपीह — *) S₁ K [S] प्यधर्मन् (K₂ अधर्मन्) — ^{ad} S₁ द्रोणश्चैव कृपश्चैव S₁ विदुरोत्येव च कौरवाः, K₂ कृपश्चान्येपि बाधवा — After 5, G₁ : ins1485^a नाविक्षन्ते हत धर्मं धर्मज्ञा अप्यहो विधे ।
 श्रुतवन्तोऽपि विद्रासो धनवद्भगा अहो ।
 साधूनवाशान्धर्मिष्ठान्मल्लमत्परायणान् ।
 नाविक्षन्ते महान्तोऽपि देव तेया परायणम् ।6 *) T₂ G एतराद्वाय — *) D₂ M प्रेषयाम T₂ G दुरात्मने — After 6^{ad}, K₂ reads 9^{ad} (v 1 अग्नि-निर्वृषान्), repeating it in its proper place — *) Ko : समुत्तले, G₂ 'त ले S₁ महा-काम, G₂.6 पर कामं K₁ समुत्तो महाकाम7 *) G₂ : ततो व्यपोहं, G₂ तवाप्यपोहं, Cd as in text — *) K₂ दग्धमाना हुताशने — *) K₂ & D₁

नियार्दी दृष्ट्युर्दग्धां पञ्चपुरामनागसम् ॥ ७
 खनकेन तु तेनैव वेदम शोधयता विलम् ।
 पांसुभिः प्रत्यपिहितं पुरुषैस्तरक्षितम् ॥ ८
 ततस्ते प्रेषयामासुर्धृतराष्ट्रस्य नामराः ।
 पाण्डवानग्निना दग्धानमात्यं च पुरोचनम् ॥ ९
 श्रुत्वा तु धृतराष्ट्रस्तद्राजा सुमहदप्रियम् ।
 विनाशं पाण्डुपुराणां विललाप सुदुःखितः ॥ १०
 अद्य पाण्डुर्धृती राजा भ्राता मम सुदुर्लभः ।
 तेषु वीरेषु दग्धेषु मात्रा सह विशेषतः ॥ ११

गच्छन्तु पुरुषाः शीघ्रं नगरं चारणावतम् ।
 सत्कारयन्तु तान्वीरान्कुन्तिराजसुतां च ताम् ॥ १२
 कारयन्तु च कुल्यानि शुभ्राणि च महान्ति च ।
 ये च तत्र मृतास्तेषां सुहृदोऽर्चन्तु तानपि ॥ १३
 एवंगते मया शक्यं यद्यत्कारयितुं हितम् ।
 पाण्डवानां च कुन्त्याश्च तत्सर्वं क्रियतां धनैः ॥ १४
 एवमुक्त्वा ततश्चक्रे ज्ञातिभिः परिवारितः ।
 उदकं पाण्डुपुराणां धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥ १५
 चुक्रुशुः कौरवाः सर्वे भृशं शोकपरायणाः ।

अनापसर्ग, S (except T₁ G₁) *सौ — G₁-1 (G₁ om line 2) ins after 7 T₁ after 8

1486* ह्यत पश्यत कुन्तीय दग्धा येते यशस्विनी ।

मुञ्चे सदैव वार्ष्णेयी हन्त पश्यत नागरा ।

8 *) S₁ Ko 1 च (for तु) — *) S₁ K₁ वेदम
 नोपयता, Ko तदेवाच्छादित — *) Some MSS पांसुभि
 S₁ K₁ 4 G₂ M₂ प्रत्यभि (K₁ वि)हित, N₁ V₁ B D (except
 D₁ s) T₁ पिहित तच्च (B Da तत्र, D₁ त तु), G₂ प्रेष्य
 पिहित, Cd as in text — *) Ko N₁ 2 V₁ B D T₁ G₂
 च (for त) — After 8, T₁ ins 1486*, while K₁ ins

1487* हृल्लेव सर्वे शोचन्त पृथक्चैव तथाशुचम् ।

9 *) N₁ स (for ते) N₂ V₁ B D ज्ञापया*
 — *) B₁ *राष्ट्र च — K₂ reads 9^{ca} (for the first
 time) after 6^{ca} repeating it here — *) K₂ (both
 times) अग्निनिर्दग्धान्

10 *) S₁ K₁ च (for तु) K₂ D₂ D₁ *राष्ट्रस्य B₂
 D₂ G₂ M₂ s तु, G₁ अदि, G₂ त, M₂ स (for तद्)
 — *) D₂ निघन, M विनाशे T₂ G पाठयेयाना (G₁
 पाठयाना तु) — After 10, T₁ G₁ s ins

1488* अन्तर्हृदमनाश्रातौ बहिर्दुःखसमाकुल ।

अत शरीरो बहिर्दोषोऽभीष्टमनाश्रद्दो बया ।

11 Before 11 G₁ M₁ ins धृतराष्ट्र — *) N₁
 भ्राता राजा (by transp) N₂ V₁ D₂ मम भ्राता (by
 transp) B₂ D (except D₂ s) महायज्ञा (for सुदु*)
 — *) G₂ 2 s दग्धे* धीरे* (by transp) — *) K₂ सह
 मात्रा (by transp) S₁ K (except K₂) D₂ महारमसु

12 *) K₂ N₁ D₂ S S सरकारयतु K₂ ता-सर्वाङ्ग
 — *) N₂ B (except B₂) Da D₁ 2 s वृत्तिभोज, S कुर्त्ता
 राज* Ko N₁ तथा, B₂ G₂ तु तर, G₂ अदि

13 T₁ G transp 13^{ca} and 13^{ca} — *) G₁ कार्योभि,
 M दारुणि, Cd कुट्य* (as in text) — *) N₁ s V₁ B
 D (except D₂) T₁ G₂ M शुभानि K₂ N₁ V₁ B D T₁

G₂ s हृष्टि — *) K₁ अपि तु, N₁ V₁ B Da D₂ D₁ s
 T₁ यातु, G₂ तास्तु, G₂ बधु (for अर्च-तु) D₂ सुहृदाना च
 सर्वदा — After 13 T G ins

1489* मम दग्धा महामान कुलवदाविवर्धना ।

14 *) K₂ यथा कारयितु, G₂ यथाकार्यं निय G₂ वर,
 M₂ हि तम् — *) D₂ कुत्वा या — *) S₁ K₁ सर्व तत्
 (by transp) M हृति (for धने) — After 14, D₁
 (marg sec m) S ins

1490* वैशपायन ।

समेतास्तु तत सर्वं भीष्मिण सह कौरवा ।
 धृतराष्ट्र सयुत्रश्च गङ्गामभिमुखा यतु ।
 एकवक्षा निरान-दा निरामरणवेष्टना ।
 उदकं कर्तुं कामा वै पाण्डवाना महा मनारु ।

[T₁ M om वैरा — After line 1, G₂ s ins

1491* सयुत्रया-प्रवायास्त्वत्सङ्गलयादना ।

अच्छाश्रान्तरा राजगङ्गामभिमुखा यतु ।
 the last pada repeating the posterior half of line 2]
 15 *) S (except G₂) एव याचा — *) K₂ स्तुते,
 G₂ बधुनि — *) T₂ G *पुत्रेभ्यो — *) G₁ *राष्ट्रो
 महामाना

16 *) Ko 1 s N₁ s D₂ T₂ G (except G₂ s) M
 (except M₂) शु कुरुव, N₁ V₁ B Da D₂ D₁ s T₁
 हरदु सहिता — After 16^{ca}, K₂ N V₁ B D T₁ ins

1492* हा युधिष्ठिर कौरव्य हा भीम हृति चापरे ।
 हा पाण्डुनेति चाप्यन्वे हा यमायिति चापरे ।
 कुन्तीमातांश्च दोचन्त उदकं चकिते जना ।
 अन्ये पौरजनाश्चैवगन्वयोवन्त पाण्डवात् ।

[(L 1) N₁ कौतिय (for कौर) — (L 2) K₂ हा
 धनयव हा वृत्ति D₂ पण्डुनेति (by corr) — After
 line 2, K₁ ins

1493* अष्टो रूप तु लावण्यमथ विद्याल सुदु ।
 औचित्यमथवा मेम किं किं दोषयमेदं यप्य ।

विदुरस्त्वल्पशश्रके शोकं वेद परं हि सः ॥ १६
 पाण्डवाश्चापि निर्गत्य नगराद्धारणावतात् ।
 जवेन प्रययू राजन्दक्षिणां दिशमाश्रिताः ॥ १७
 विज्ञाय निशि पन्थानं नक्षत्रैर्दक्षिणासुरताः ।
 यतमाना चनं राजन्गहनं प्रतिपेदिरे ॥ १८
 ततः श्रान्ताः शिपासार्ता निद्रान्धाः पाण्डुनन्दनाः ।
 पुनरुचुर्महावीर्यं भीमसेनमिदं वचः ॥ १९
 इतः कथतरं किं नु यद्वयं गहने वने ।

दिशश्च न प्रजानीमो गन्तुं चैव न श्चमः ॥ २०
 तं च पापं न जानीमो यदि दग्धः पुरोचनः ।
 कथं नु विप्रमुच्येम भयादसादलक्षिताः ॥ २१
 पुनरसानुपादाय तथैव प्रज भारत ।
 त्वं हि नो वलजानेको यथा सततगस्तथा ॥ २२
 ह्युक्त्वा धर्मराजेन भीमसेनो महाबलः ।
 आदाय कुन्ती भ्रातृश्च जगामाशु महानलः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

C 1 5391
B 1 150 23
K. 1 101 23

इत्येव बहु भाष्यन्तो ररुदुनीगरा शृष्टाम् ।]

— ^{2d} T₂ G *स्त्वल्पशोकं च (G₂ * कश्च) चने T₁ G₂ -
 M₂ s वेद हि तत्पर, G₁ M₂ - s वेद हित पर — After 16,
 S (except G₁ s) ins a passage given in App I
 (No 86)

17 ^a) K₂ om च Ś₁ K₁ निश्चय, K₂ s Ś₁ s
 D₂ G₂ s M₂ *नक्षत्र — After 17^{ab}, K₂ Ś₁ V₁ B D
 (except D₂) ins

149^{ab} नदीं गहामनुमासा सागृष्टा महाबला ।

दाशानां भुजवेगेन नथा श्लोतेजयेन च ।

चायुना चायुक्तेन तूर्णं परमवामुचन् ।

[(L 1) K₂ *मनुमाप्य मात्रा सद्य परतया (of 1 136
 10^a) — (L 2) B₂ s पक्षाना (m दाशाना), Da D₂
 दाशाना K₂ भुजवीर्येण]

— ^{ab}) K₂ T G repeat 17^{ab} (K₂ with v 1) T₂ G
 चीरा (for राजन्) G₁ s *मास्थिता K₂ (first time)
 स्यक्त्वा नाव ययु पाथो (for °) Ś₁ s V₁ B D (except
 D₂) ततो नाप परित्यज्य प्रययुर्दक्षिणां दिश — After 17,
 T G ins a passage given in App I (No 85)
 followed by a *repetition* of 17^{ab}, of the note at the
 end of the previous adhy

18 ^a) Ś₁ K (except K₂) Ś₁ D₂ M निदाधे, T G
 (except G₁ s) विहाय (for विज्ञा) T निद्रा (for
 निद्रि) — ^b) K₂ T₂ G₂ s *मुले Ś₁ s V₁ B D T₁
 नक्षत्रगणसूचित (D₂ नाविदन्दक्षिणासुरता) — K₂ om
 18^a-10^b — ^c) T₂ G₂ s गहमाना, G₂ जानमाना G₁ s
 वनाद्रन तदा राजन् — ^d) G₂ गह्वर, M₂ - s गानु न
 (for गह^a)

19 K₂ om 19^{ab} (of v 1 18) — ^a) T₂ G₂ s स्र
 याता ; G₁ (by transp) श्रंताल्लत — ^b) Ś₁ s निद्रार्ता ;
 T₂ G₂ s प्रस्थिता ; G₂ निपण्णा, G₂ M नि स्रता G₁ s

क्षुधिता भयकातरा — ^a) Ko D₂ *सेनमरिदम

20 ^a) Ko s D₂ T₂ G₁ - s अत, Ś₁ D₂ द्द (for
 हत) K₂ s Ś₁ V₁ D₂ D₂ D₁ G₁ s किं तु, K₂ किंचिद्,
 D₂ चीर — ^b) B D T₁ विजानीमो Ś₁ K₁ दिशश्चैव न
 जा, G₂ शैशा-व्य प्रजा — ^c) G₁ s चैते (for वेद)

21 ^a) Ś₁ K₁ यदि दग्ध प्ररोचन, G₁ s दग्धो (G₂
 द्दो) धा न पुरो — ^b) Ś₁ s न, K₂ s Ś₁ V₁ B (except
 B₂) D (except D₂) T₁ M₂ तु, K₂ Ś₁ च (for नु)
 Ś₁ प्रतिमुच्येम, K₂ विप्रमुच्येस्त — ^c) Ś₁ s वयम्
 (for भयाद्)

22 ^a) T₂ G शीघ्रम् (G₂ श्रातान्) (for पुनर्) — ^b)
 G₁ s त्वरावान् (for तथै) — ^c) G₂ अस्मात्प्रातुमिहाहंसि

23 ^{ab}) K₂ *को भीमसेनस्तु धर्मराजेन सहल — ^c) Ś₁
 K₁ s ष्टमरोप्ये वलवान् — ^d) B₂ महाजव, G₁ s
 स पावनि K₁ जगाम भरतर्षभ, K₂ D₂ M₂ जगाम
 सु (M₂ s त) मह^a

Colophon *Major partan* T₂ G M सभवं (for
 आदि) — *Sub parvan* Ś₁ Ko-2 s Ś₁ s Da D₂ M₂
 जतुगृहदाह, N₂ s V₁ B₂ D₂ n₂ D₁ s T₁ जतुगृह
 int in सभवं, B₁ s जातुप — *Adhy name* Ko s
 वनप्रवेश, K₂ पाड्यपल्लयन, Ś₁ s V₁ पाड्यपनमयेता,
 M₂ s स्वगमन — *Adhy no* (figures) words or
 both) B: 147, D₂: 149, D₂am 152 T₁ 146 T₂
 G₂ s M 96 G₂ s 97 G₂ s 95 — *Śloka no* Dn
 26, M₂ 7 — *Aggregate s lola no* Dn: 6883

138

1 Ś₁ K₁ s D₂ s S om उवाच The sequence of
 1-2 in K₂ is 1^{ab}, 2^{ab}, 1^{ab}, 2^{ab} — ^a) Ś₁ K तस्य
 विक्रमतस्त्वम्, Ś₁ s V₁ B D G₂ तेन विक्रममाणेन (D₂

वैशांपायन उवाच ।

तेन विक्रमता तूर्णमूरुवेगसमीरितम् ।
प्रवचावनिलो राजञ्चिच्छुक्रागमे यथा ॥ १
स मृद्वन्पुण्ड्रितश्चैव फलितांश्च वनस्पतीन् ।
आरुजन्दासगुल्मांश्च पथस्तस्य समीपजान् ॥ २
तथा वृक्षान्भञ्जमानो जगामामितविक्रमः ।
तस्य वेगेन पाण्डवना मूर्च्छैव समजायत ॥ ३

१३८

असकृचापि संतीर्य दूरपारं भुजध्रुवैः ।
पथि प्रच्छन्नमासेदुर्घाताराम्रभयात्तदा ॥ ४
कृच्छ्रेण मातर त्वेषां सुकुमारी यथास्त्रिनीम् ।
अवहत्तन पृष्ठेन रोधःसु विपमेषु च ॥ ५
आगमंस्ते वनोद्देशमल्पमूलफलोदकम् ।
शूरपक्षिभृगं घोरं सायाह्ने भरतर्षभाः ॥ ६
घोरा समभवत्संध्या दारुणा मृगपक्षिणः ।

सत्यातिक्रमसदृशम्) — १) Ko १-४ N1 D2 T2 G1-6 M
'समीरित' Śi K1 उत्तर(K1 मद्)वेगसमन्वित — After
1^{ab}; K2 N2 १ V1 B D (except D2) T1 ins

1495^a चन सवृक्षविटप च्यापुण्ड्रितमिवाभवत् ।
— १) D2 मातरौ (for अनिलो) N2 १ V1 B Da Dn
Dn 4 T1 जघावातो ययौ चास्य — १) G1-2 Ms १ शुचि
Śi K1 D2 Cd 'शुक्रागमे, Ko १ 'शाम' — After 1, K4
Ns १ V1 B D (except D2) T1 ins

1496^a आकणितलतायुक्ष मार्गं चक्रे महायवत् ।
2 For K2 of v 1 l also — १) K1 N1 सवृक्षान् N2
B1m १ 2 D2 १ १ सवृक्षान्(B1m 'द्रा)न्; B1 १ स मृद्वन्
Ko D2 वृक्षान् (for चैव) — १) T2 G (except G2)
फलिनाश्च Ko D2 समतत (for वन) — १) K2 अभजन्
(for आरुजन्) Śi नव, Ko १ १ याति, K1 घन, K2 पुत्र,
D2 अथ (for दार) T2 G १ १ गुल्म च N2 V1 B Da
Dn D1 १ १ T2 अवहत्तन (N2 B1 १ १ Da D1 १ 'हर) ययौ
शुभान् — १) G १ पार्थ, Ms फल (for पथ) Ko D2
T2 G Ms समीपजान् — After 2, N2 १ V1 B D (except
D2, D2 om line 2) T1 ins

1497^a स रोपित इव क्रुद्धो वने भज-महाद्रुमान् ।
त्रि प्रभुसमद शुभ्रिणी पथिघर्षी मतद्रराद ।
[(L 2) B2 यथा त्रिप्रभुसमद (for the prior half)]
3 ^{ab} G2 १ वृक्षालया (by transp), G2 तदा वृक्षान्
N2 १ V1 B D (except D2) T1 मच्छतस्तस्य वगेन ताक्ष्यं
मास्तरहस्य — After 3^{ab} G1 १ १ ins

1498^a तस्य कक्षद्रयोद्भूतपवनध्वनिर्दधत् ।
शुम्भिताशपदिरभागा शुश्रुवेऽतिभयकर ।
— १) T2 G M पचाता (for पाण्डू) N2 १ V1 B D
(except D2) T1 भीमस्य पाण्डुपुत्रजा — १) D2 मूर्च्छं च
4 ^a G1 १ च समुचीर्य; M चापि सतार्ध — १) K

D2 दूरपारा (see below) T2 G2-6 पारावर भुजध्रुवा,
G1 १ भुजध्रुवो (G2 'वा) नदीर्षणे — After 4^a; Śi
K D2 ins

1499^a उत्तार नदीं गद्रीं विह्गालासवाग्मिनोम् ।
[Ko १ १ 'सगमालिनी, D2 'सगपत्तिनी]
On the other hand, G1 १ ins after 4^{ab}

1500^a मातर च चहन्नाद्वनश्रमेण समीरज ।
— १) T2 G पार्थो (G2 १ पथा) (for पथि) T2 G
प्रच्छन्नमापेदु, G1 'या वेध, G2 'मावेधे, G2 'रूपे च, G2 १
'मापेत्; M 'मासाय — १) K2 D2 'मवादिता
5 ^a K १ N1 १ चैका, N2 V2 B D T2 चैव, T2 G १-6
Ms १ श्लोक, Ms १ श्लोना — १) Śi Ko १ १ अत्(Ko १
अवहत्तन N2 V2 B D T2 G १ स सु (for वन) — १) D2
समेयु, Cd रोध सु (as in text)

6 ^a N2 V1 B D T2 अगम(D2 'च्छ)त्, T2 G श्यातय
च N1 १ M अगमत्रय घोरेन — १) Śi K (except Ko)
पुरुषर्षभा, N2 V1 B D T2 दैव T2 G साय ससुपवनकसु
7 ^a K2 काष्ठा (for सध्या) — १) K2 १ अमस्ता
दि' — १) Ko D2 १ तथातैव, K2 तथाविधे, G2 तपस्तदा
(for अनातैव) T2 G1-6 दानैरासस्ततस्तदा (G2 'त);
G2 १ अकारे द्रुत गाता — L4 N2 १ V1 B D (except
D2) T1 ins after 7 T2 G, after 8

1501^a दीर्घपणफले राजन्वहुगुल्मध्रुपेर्दुर्गे ।
भद्रावमुद्रभृदिर्घोनाद्रुमसमाकुले ।

[(L 1) T2 G वृक्षे (for राजन्) B2 'गुल्मफलेर्दुर्गे;
T2 G १ 'गुल्मावृत्, G1 १ 'गुल्मस्तता', G2 'गुल्मध्रुव' G
'गुल्मध्रुव' — (L 2) K2 B (except B1) Da D1
भद्रावभद्र, T1 भद्रावपत्न, T2 G १ प्रभ्रायय'; G1 १
प्रभ्रायशास्ता' T G अ(G1 १ भा)द्वद्रवहुले (T G १ १ ले)
तदा (T1 G1 १ १ सदा) (for नाता') For G1 १ १

अप्रकाशा दिशः सर्वा वातेरासन्नानर्तवैः ॥ ७
 ते श्रेमेण च कौरव्यास्तृष्णया च प्रपीडिताः ।
 नाशकुर्वन्सदा गन्तुं निद्रया च प्रवृद्धया ॥ ८
 ततो भीमो वनं घोरं प्रविश्य विजनं महत् ।
 न्यग्रोधं विपुलच्छायं रमणीयमुपाद्रवत् ॥ ९
 तत्र निक्षिप्य तान्सर्वाञ्जुवाच भरतर्षभ ।
 पानीयं मृगयामीह विश्रमध्वमिति प्रभो ॥ १०

एते रुवन्ति मधुरं सारसा जलचारिणः ।
 ध्रुवमत्र जलस्रायो महानिति मतिर्मम ॥ ११
 अनुज्ञातः स गच्छेति भ्रात्रा ज्येष्ठेन भारत ।
 जगाम तत्र यत्र स रुवन्ति जलचारिणः ॥ १२
 स तत्र पीत्वा पानीयं स्नात्वा च भरतर्षभ ।
 उत्तरीयेण पानीयमाजहार तदा नृप ॥ १३
 गच्छूतिमात्रादागत्य त्वरितो मातरं प्रति ।

G. 1. 5001
 B. 1. 191-20
 K. 1. 103. 22

cf. v. 1. 8 also.]

8 *) Gs ते क्रमेण. Gs Me-s तु (for च). Ds Ts
 Gs-s कौंतिवत्. Ns तेन श्रेमेण कौं; G1.2 श्रेमेण महता चैव.
 — *) Ko Dns Ts Gs. s Ms. s नृपया. G1.2 ध्रुवत्प्राप्त्यायं
 च पीडिताः. — *) Ks. 4 तथा; Ts G (except Gs) ततो.
 — *) G1.2 सु- (for च). Ks चालनल्पया (for च प्र*).
 — After 8, Ts G ins. 1501*. — G1.2 s cont.:

1502* अतीव गहनं घोरं दुर्घिसेयपयं क्वचित् ।
 — K4 Ns. s V1 B D T1 (om. lines 5-6) M ins. after
 8: Ts Gs. s, after 1501*: G1.2, s, after 1502*:

1503* न्यदिनन्त हि ते सर्वे निरास्वादे महावने ।
 तत्स्वृपापरिक्षामा कुन्ती पुत्रानयामवीत् ।
 माता सती पाण्डवानां पद्मानां मध्वतः स्थिता ।
 नृप्याया हि परीतासि पुत्राभ्युत्थमयामवीत् ।
 तद्गुह्या भीमसेनस्य सात्कुञ्जैर्गाम्यजपितम् । [5]
 कारयेन मनस्सं गमनायोपचक्रमे ।

[(L. 1) Ds ततः; Gs घने; M तदा (for हि ते). Ts
 Gs-s M तत्र (for सर्वे). Ks प्राविशन्सत्र ते सर्वे; G1.2 तत्र
 ते प्राविशन्सत्रे. Gs घने तदा (for महा). — Ts G ins.
 after line 1: T1, after line 4:

1504* राश्यामेव गतारुणं चतुर्दिशतिवियोजनम् ।
 — (L. 2) Ns Dn D1 G1 'परिक्षांतः; Ts Gs-s M 'श्लाना.
 Ts G M कुंती यचनमववीत्. — (L. 4) Cf. line 2 above.
 Dns Gs. s नृपया. S (except Ts) चरितस्रः (Gs 'नीता')सि
 (G1.2 'हं'). Ks पुत्रका यचनम्; S अ(Ts हं; M
 सि)नायेव (Gs अकाले च) महावने. — After line 4, Ts
 ins. 1504*; while Ts G ins.:

1505* इतः परमर्षं शक्यं न गन्तुं च पदापवन् ।
 नापिष्ये वृक्षमूलेऽत्र धातेराष्ट्र हरन्तु माम् ।
 श्युष भीम यथो मद्यं तव बाहुषलापुरः ।
 श्यातुं न शक्यः कौरव्याः किं विभेप्ये वृथा सुत ।
 — (L. 5) Ds 'सैन्यः; Ds Ts G 'सैन्यत्' (G1.2 'नः स).
 Ds सातुर्दुःसेन दुःखितः; Ts G सातुर्वाच्यप्रकल्पितः; M
 सातुर्वाच्यमुदीरितं. — (L. 6) Ds परीतास्यः; Ts G मनस्सके

(for मनस्सं). Ts Gs-s गमनायाश्च सखरं; G1.2 गमनाय
 वृकोदरः; M दुरेण च विदोपतः. — After line 6,
 G1.2, 4 ins.:

1506* अन्येऽरयो न मे सन्ति भीमसेनास्ते भुवि ।
 भातेराष्ट्राहुया भीरो न मां सप्तमुहिहेच्छति ।
 भीमगृष्टस्थिता चेर्षं द्यमानेन चेतसा ।
 साधुध्वनि रुदन्ती सा निद्रायामनुपागता ।]

9 T1 om. 9th. — *) Ds Gs विपिनं न. — *) Ks
 उपाश्रयत्; Ns 'वहत्; Ns. s V1 B D वृदीर्ह.

10 *) Ko स नरर्षभः; K1.2 Bs. s S (except T Gs
 Ms) 'र्षभ. — *) Ts G 'यं सृष्टये श्यासापदिश्रम्यतामिद.

11 *) Ns B1 सुवृत्तिः. Gs हचिरं. — *) Me-s
 वनचारिणः. — *) Ks Cd (before corr.) जलच्छायः; Ks
 जलापारो; Ns जलं स्यापि; Ns V1 B (except Bs) D T G
 जल(Gs 'ला')श्यातः. — *) Ns. s V1 B (except Be) D
 (except Da) T1 महच्छेति; Ts G अर्हं (Gs भव)तीति. M
 भविष्यति न संशयः.

12 *) Ko s च; Ms तु (for स). — *) Dns Gs Ms
 यत्र तत्र स (by transp.), T1 तत्र यत्सत्पत्; Gs तत्र तत्र
 स. Ds स जगाम यनात्सयाद्. — *) Ns V1 B D T1 Ms
 सारसा; Ns इवति. Me-s वनचारिणः.

13 *) G1.2 तत्र पीत्वा च पा'. — *) Ko.1 B1 Dns
 Dns D1 T Gs s Ms. s 'र्षभः; Ks पुरपरर्षभः; Gs विगतधमः.
 Gs स्नात्वा भूत्वा गतहृमः. — After 13th, V1 B D T1
 Bs) D (except Ds) T1 ins.:

1507* तेषामर्थे च जगद्भ्रान्त्यां भ्रातृवत्सलः ।
 T1 ins. after 1507* M, after 15th: Ts G, after 13th:

1508* पद्मजानामनेकैश्च पत्रैर्बद्धा जलाशयात् ।
 — *) Ns स जहार. Ko. s M परंतपः; Ns. s नरोत्तमः;
 Ds स भारत. Ks जहार भरतर्षभ; Ns V1 B D T1
 आनयामास भारत.

14 *) Ko Ns G1 गच्छूतिमात्रम्; Gs 'मार्गाद्. K
 (except Ks) Ns. s Ts Gs. s M आगम्य. — *) Gs
 स्वरया. — After 14th, N (S1 K1 hapl. om. the

स सुप्तां मातरं दृष्ट्वा आदंशं वसुधातले ।
 भृशं दुःखपरीतात्मा विललाप वृकोदरः ॥ १४
 शयनेषु परार्धेषु चै पुरा चारणावते ।
 नाधिजग्मुस्तदा निद्रां तेषु सुप्ता महीतले ॥ १५
 स्वसारं वसुदेवस्य शत्रुसंघावमर्दिनः ।
 कुन्तिभोजसुतां कुन्ती सर्वलक्षणपूजिताम् ॥ १६
 सुपां विचित्रवीर्यस्य भार्यां पाण्डोर्महात्मनः ।
 प्रासादशयनां नित्यं पुण्डरीकान्तरप्रभाम् ॥ १७
 सुकुमारतरां स्त्रीणां महार्हशयनोचिताम् ।

शयानां पश्यताद्येह पृथिव्यामतथोचिताम् ॥ १८
 धर्मादिन्द्राच्च वायोश्च सुपुत्रे या सुतानिमां ।
 सेयं भूमौ परिश्रान्ता शेते ह्यधातयोचिता ॥ १९
 किं तु दुःखतरं शक्यं मया द्रुपुतः परम् ।
 योऽहमद्य नरन्याप्राप्तस्तान्पश्यामि भूतले ॥ २०
 त्रिषु लोकेषु यद्राज्यं धर्मविद्योऽर्हते नृपः ।
 सोऽयं भूमौ परिश्रान्तः शेते प्राकृतवत्कथम् ॥ २१
 अयं नीलाम्बुदश्यामो नरेणप्रतिमो भुवि ।
 शेते प्राकृतवद्भूमावतो दुःखतरं तु किम् ॥ २२

posterior half) T₁ ins

1609* शोक्रुदु खपरीतात्मा निदाश्यासोरगो यथा ।
 while G₁ २ ५ ins

1510* भास्व मातरं चैव जल शीतमपाययत् ।
 पीतोदकास्ते सर्वेऽपि परिश्रमवशात्पुनः ।
 निद्रापहतपैर्वाश्च सुपुत्रभृशं विह्वला ।
 — S₁ K₁ (hapl) om 14^{ab} — *) D₂ G₁ ५ प्रसुता T₂
 G₂ ५ ० M प्रेक्ष्य, G₁ २ ६ आदृत् (for दृष्ट्वा) — *) G₁ २ ६
 निद्रासिगतचेतस — After 14^{ab}, G₁ २ ५ ins

1511* महारीद्रे चने घोरे वृक्षमूले सुशीतले ।
 विशिखरपादाश्च दीर्घोच्छ्वासमहारवात् ।
 ऊर्ध्वैवक्रान्तमहाकावाण्यखेन्द्रानिव भूतले ।
 अज्ञातवृक्षनिलयप्रेतराक्षससायणवत् ।
 — *) N₁ V₁ B D T₁ शोकरपरी G₁ २ ६ दृष्ट्वै च्छापो
 कार्शो विललापानिलात्मज — After 14, K₄ N V₁
 B D T₁ ins

1512* अत कष्टतरं किं तु द्रष्टव्यं हि भविष्यति ।
 यपश्यामि महीसुताम्प्राणवच सुमन्दभाक् ।
 [(L 2) K₄ "वृक्षं वसुधातले]

15 Before 15, T₂ G₁ २ ५ ins भीम, K₀ २ ५ भीम
 उ — *) K₃ महार्हेषु (for परा) — *) T₂ G प्रसुता,
 M शयानां (for ये पुरा) — *) K₁ G₂ M₁-८ नाभि", M₂
 नाभि" (for नाभि) — *) K₃ घरातले

16 *) K₀ २ D₁ "सधातमदिन, K₂ T₂ G "स्य
 विमर्दि" (G₂ "दं", K₄ "सधातमेदिन — *) K₂ N₁ V₁ B
 Da Dn D₁ २ ५ T₁ कुतिरात्, D₂ T₂ G M भोजराज"
 — *) S₁ K₁ दिव्य", K₂ "सयुता, D₂ "लक्षिता
 17 *) K₂ N₁ T₂ G₁ ० M पांडोर्भार्या (by transp)
 S₁ मनस्विनीं (for महा) — *) N₂ २ V₁ B D T₁
 तथैव च्यासजाननीं — *) N₁ V₁ B D T₁ पुडरीकीदर"
 (N₁ "कानन")

18 *) N₂ V₂ B D (except D₂) T₁ एना (for
 स्त्रीणा) — *) S₁ K N₂ २ अना (K₄ परा)गसमनर्हती
 — *) S₂ K₁-२ N₁ २ पश्यताद्येमा (S₁ "ना), D₂ तां
 तथाप्येव, S अद्य पश्यामि K₀ शयनार्तां तथाप्येना
 — *) T₂ G₂-२ अनुसोचितां, G₂ तां तथाविधे K₀ D₂
 पश्य कालविपर्यय

19 S₁ (hapl) om 19 — *) N₂ २ V₂ B D (except
 D₂) T₁ वाताच — *) G₁ च (for या) — *) K₂ इह
 धाता — T₂ om 19^{ab}, G₂ M (hapl) om 19^{ab}-21^a
 — *) K₁ N₁ २ D₂ ह (for हि) K₄ नाहौ (for ह्यद्य)
 K₀ २ ५ अययोचिता N₂ T₂ G₁ २ शेते प्राकृतवत् कथ
 (G₂ विधे, G₂ तदा) (=21^d), V₂ B Da Dn D₂ २ ५
 T₂ शेते प्रासाददायिनी

20 G₂ M om 20 (of v 1 19), T₂ (hapl) om
 them here) reads 20 21 after 23 — *) K₂ किंचित्
 (for किं तु) D₂ दु खम् (for द्रष्टुम्) T₂ G₂-२ द्रष्टु (G₂
 दृष्ट) मया शक्यम् (T₂ दु खम्) (by transp) — *) S₂
 ह्मानद्य, K₁ ५ ह्मान्योद्य, N₂ G₁ २ सोहमद्य K₀ २ ५
 यानह पुरुषव्यापान् — *) T₂ G (G₂ om) पश्यामि
 धरणीगतम् (G₂ २ "नयान्")

21 G₂ M om 21^{ab} (of v 1 19), for T₁ of v 1
 20 23 also — *) S₁ K N₁ V₁ B₂ ५ Dn D₁ २ T₂ यो
 राज्य, T₂ G₂ २ वै राज्य, G₁ २ राजःव — *) K₂ च (for
 य) V₁ B₂ Dn D₁ २ T G G २ धर्मेनिलो, G₂ २ धर्मेपुत्रो
 T₂ G₁-२ [S]र्हति प्रभु K₁ अर्हते धर्मेविपुत्र, K₂ ५
 धर्मेतोर्हति वै नृप — *) G₁ २ सोयमद्य K₁ इह धात्
 — *) M तथा (M₂ यथा) (for कथम्)

22 *) K₁ अय भूमाविह धात्; T₂ G अय नीलाडुर
 प्ररयो, M ह्मी नीलोत्पलश्यामौ — *) M₂ २ "प्रतिमो
 S₁ N₁ V₁ B D (except D₂) T₁ [S]र्तुं (for सुवि) G₂
 नीलोत्पलसमो सुवि — M om 22^{ab} — G₂ (1 hapl.)

अध्विनावि देवानां याविमौ रूपसंपदा ।
 तौ प्राकृतवदधेमौ प्रसुतो धरणीतले ॥ २३
 ज्ञातयो यस्य नैव स्युर्विपमाः कुलपांसनाः ।
 स जीवेत्सुखं लोके ग्रामे द्रुम इवैकजः ॥ २४
 एको वृक्षो हि यो ग्रामे भवेत्पर्णफलान्वितः ।
 वैल्यो भवति निर्ज्ञातिरर्चनीयः सुपूजितः ॥ २५
 येषां च बहवः शरा ज्ञातयो धर्मसंश्रिताः ।
 ते जीवन्ति सुखं लोके भवन्ति च निरामयाः ॥ २६
 बलवन्तः समृद्धार्था मित्रवानध्वनन्दनाः ।
 इति श्रीमहाभारते आदिपर्येणि अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ३३८ ॥ समाप्तं जतुग्रहदाहपर्ये ॥

जीवन्त्यन्योन्यमाश्रित्य द्रुमाः काननजा इव ॥ २७
 वयं तु धृतराष्ट्रेण सपुत्रेण दुरात्मना ।
 विवासिता न दग्धाश्च कर्णचित्तश्च शासनात् ॥ २८
 तस्मान्मुक्ता वयं दाहादिर्म वृक्षमुपाश्रिताः ।
 कां दिशं प्रतिपत्स्यामः प्राप्ताः क्लेशमनुचमम् ॥ २९
 नातिदूरे च नगरं धनादसाद्धि लक्ष्ये ।
 जागर्तव्ये स्वपन्तीमे हन्त जागर्म्यहं स्वयम् ॥ ३०
 पासन्तीमे जलं पश्चात्प्रतिबुद्धा जितक्लमाः ।
 इति भीमो व्यवस्यैव जजापार स्वयं तदा ॥ ३१

G. 1. 8020
H. 1. 121. 23

om. 22^a-23^a. — “) Ns V1 B D (except Ds) T1 ततो (for शतो). Ko सुधि; G1.2 तु ने. — After 22, T G (except Gs) ins.:

1613^a इमौ नीलोत्पलद्वयामौ नरेष्वप्रतिमौ सुधि ।
 (of. 22^{ab} and v. 1.).

23 Gs om. 23^{ab} (of. v. 1. 23). — “) Gs अपि (for इव). — “) T1 G2.4.6 M झ (Gs Ms.7 आ)श्विनौ; G1.2 अश्विनौ (for याविमौ). — “) N1 “वद्वैतौ; Ks प्राकृताविवासेमौ; Ds T1 G2.4.6 M तु (Gs च) प्राकृतवल्चेमौ (Ds भीमौ; T1 Gs भूमौ; G4.5 चोमौ; Ms हीमौ). G1.2 माद्रेयो सुकुमारांगौ. — “) G1 शयाते; Gs शेरते (for प्रसु). — After 23, T1 (wrongly) reads 20-21, having (hapl.) om. them in their proper place.

24 “) K2.4 जीवेत्सुखं (K4 “सु)खं; Ns V1 B D T1 जीवेत् सुखं (Da जीवेत्सुखसं); T1 G M जीवेत्सुखितो. — “) N1 N1 V B Dn D1.2.4 T1 G2.3 आमद्रुम; K1 ग्रामे वृक्ष. S1 K1 D1 इवैकजः; K2 Ns इवैकजः; Cd as in text.

25 “) S1 K1 एकवृक्षेण; Ko.4 N1.1 एकवृक्षो हि; Da एको हि वृक्षो. — “) Ko Ns Ds G1.2 पुत्र्य; N1 पूर्ण; D4 फल्य (for पूर्ण). Gs फलेपत्रफला. — D1 om. 25^{ad}. — “) Bs वचनीयः; T1 G1.2.4 अश्वनीनैः. G1 स पूजितः; Me-8 तथैव सः.

26 “) Ko “संमतः; K2 “संहिता; K4 “संस्थिता; Ns V1 B D T1 “माश्रिता; T1 G M “वरसला. — “) T1 Gs-6 विरं (for सुखं).

27 “) Ns सुसिद्धार्था. — “) G1.2 M विदुं. — “) Ko Ds क्षासाव (for आश्रित्य). — “) G1.2 वंताः (for द्रुमाः). Ks वनभया इव.

28 “) G1.3 दुपुत्रेण. — After 28^{ab}, T1 G1.2.4 ins.: 1514^a राज्यलुब्धेन सूर्येण दुर्मित्रितहितेन च ।
 दुष्टेनाधर्मशीलेन स्वार्थेनिष्ठैकबुद्धिना ।

— “) Ns Gs च (for न). M तु (for च). — “) Ks हि पुरोदिताः; Ns V1 B D (except Ds) T1 दैवसंभयात् (for तस्य सा). T1 G M क्षत्रुर्बुद्धिपराकामावः.

29 “) S1 द्वे नः प्राताः (by transp.). — After 29, K4 N1 V1 B D T1 Gs ins.:

1515^a सकामो भवतुर्वेदे धातैराष्ट्राव्यदर्शन ।
 नूनं देवाः प्रसन्नास्ते नानुवर्त्तन्ते युधिष्ठिरः ।
 प्रयच्छति वषे तुभ्यं तेन जीवसि तुभ्यंते ।
 नव्यस्य समुतामार्थं सकर्णानुजडीबलम् ।
 गत्वा क्रोधसमाविष्टः प्रेषयिष्ये यमक्षयम् । [5]
 किं तु शक्यं मया कर्तुं यत्ते न क्रुध्यते नृपः ।
 धर्मोत्तमा पाण्डवध्रेष्टः पापाचार युधिष्ठिरः ।
 एवमुक्त्वा महापाहुः क्रोधसंदीप्तमानसः ।
 करं करेण निर्यिष्यन् निःश्वसन्दीनमानसः ।
 पुनर्दीनमना भूत्वा शान्ताधिदिष्ट पावकः । [10]
 आष्टमदीतेष्टे सुप्तानवैक्षत वृकोदरः ।
 विश्वानि वसंतिष्ठाण्युग्रजवनसमानिव ।

[(L 2) K4 B1.2.4 Ds नाश्रं मम सुधि. — (L 4) B (except B) न स्वाद्य. Bs Da Ds त्वां सहामार्थं. — (L 8) K4 Da क्रोधसंदीप्त (K4 “रक्त)लोचनः. — (L 9) K4 Ns B1.2.4 Ds संरुद्रय; N1.2 Bs संरिष्य. K4 दीनमातुरः; N1.3 D1.4 T1 दीप्तमानसः; Bs दीप्तलोचनः.]

30 “) V1 B1.2 Dn D1 “दूरेण; Bs Gs “दूरेति. — “) S1 K1 च; N1 वि; Gs तु (for हि). Ds G1.2 रुद्रपते. — “) B (except B) Da Ds.4 जागृतव्ये. — “) N1.3 जागर्म्यतामहं क्षयं.

१३९

वैशंपायन उवाच ।

तत्र तेषु श्यानेषु हिडिम्बो नाम राक्षसः ।
 अविदूरे वनात्सालच्छालवृक्षमुपाश्रितः ॥ १
 शूरो मानुषमांसादो महावीर्यो महाबलः ।
 विरूपरूपः पिङ्गाक्षः करालो घोरदर्शनः ।
 पिशितेषुः क्षुधार्तस्तानपश्यत यच्छ्रया ॥ २
 ऊर्ध्वाङ्गुलिः स कण्ठयन्धुन्वन्रूक्षाञ्छिरोरुहान् ।

जृम्भमाणो महाबक्रः पुनः पुनरवेक्ष्य च ॥ ३
 दुष्टो मानुषमांसादो महाकायो महाबलः ।
 आप्राय मानुषं गन्धं भगिनीमिदमब्रवीत् ॥ ४
 उपपन्नधिरस्वाद्य भक्षो मम मनःप्रियः ।
 स्नेहसवान्प्रसवति जिह्वा पर्येति मे मुखम् ॥ ५
 अष्टौ दंष्ट्राः सुतीक्ष्णाग्राधिरस्वापातदुःसहाः ।
 देहेषु मज्जयिष्यामि लिग्धेषु पिशितेषु च ॥ ६

31 *) N₂ V₁ प्रायतीमे; Cd as in text. — *) K (except K₁) गतकृमाः; G₁. 2. 4. च शेपितं; G₂ जितप्रमाः; Cd as in text. T₂ G₂ प्रवृद्ध विजितकृमाः. — *) Ś₁ K₁ विरूपरूपः; Ko D₂ 'स्नेद'; K₂. 4. Ms. 5. Cd 'स्नेद'; K₂ 'स्वाद्य'; T₂ G विनिश्चित्य. — *) S जागर्ति स (for जज्ञा). T₂ G पतापवान्. — Cd cites the entire line 31^{ad} (v. 1. एवं for एव).

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव* (for आदि*). — Sub-parvan: Ś₁ K₁. 1. N₁ V₁ B Da Dn. 1. 2. D₁. 2. 4. 5. T₁ जगृह (D₁ om. गृह) दाह (N₁. 2. V₁ जगृह; B₁. 5. जातुप); to it K₁. 2. N₂ B Dn. 1. 2. 4. 5. add समाप्त. — Adhy. name: Ko. 4 भीमसेनप्रलापः; K₂ पांडवप्रवासः; N₁. 2. V₁ भीमजलाहरणं; Ms. 5 हिडिम्बवध-प्रवेशः (Ms. 5 'दानं'). — Adhy. no. (figures, words or both): B₁ 148; Dn₂ 150; D₁ 153; T₁ 147; T₂ G₂. 5 M 97; G₁. 2. 98; G₂. 4. 96. — S'loka no.: Dn 45; Ms 33. — Aggregate s'loka no.: Dn 5913.

139

1 Ś₁ K₁. 2. D₁. 4. 5. S om. उवाच. — *) N₂ तेषु तत्र (by transp.); T₂ G₂. 5. तस्येषु. — *) A few MSS. हिदंबो. — *) K₂ नातिदूरे. — *) S सालवृक्षं. N₁ V₁ B₁. 5. D (except D₂) G₁ समाश्रितः.

2 *) Ko महाकायो (for 'वीर्यो'). N₂ V₁ B D (except D₂) T₁ महावीर्यपराक्रमः. — After 2^{ab}, N₁ (N₂ om. lines 1-2; N₁. 2 om. lines 4-5) V₁ B D (except D₂) T₁ ins.:

1516* प्रावृद्धजलधरदयामः पिङ्गाक्षो दारणाकृतिः ।
 दंष्ट्राकरालवदनः पिशितेषुः क्षुधार्तितः ।
 कण्ठयिष्यन्धुन्वन्जठरो रक्षसमुत्सितोरुहः ।

महावृक्षगलरुक्थः शङ्कुकर्णो विभीषणः ।
 यच्छ्रया तानपश्यत्पाण्डुपुत्रान्महाहारान् ।

[(L. 4) Bsm Da महावृक्षगल. N₂ transp. विभीषणः and यच्छ्रया (in line 5). — With line 5 of 2^{ab}. — G₂. 2. 5 (hapl.) om. 2^a-4^a. — *) T₂ G₂. 5 M भीमदर्शनः. — *) Ko. 4 T₂ G₂ Ms. 5 सन्; N₂ V₁ B D (except D₂) G₁ च; T₁ G₁ Ms. 5 स (for सन्). — *) K₂ N₁. 2. D₂ अपश्यसः; K₂ अपश्यतान्; N₂ V₁ B Da Dn D₁. 2. 4. T₁ तानपश्यत्; T₂ G₁. 4. 5 M जिघ्रन् (Ms. 5 'दृ') वं.

3 G₂. 2. 5 om. 3 (cf. v. 1. 2). — *) Some MSS. ध्वन्न्. N₂ वैद्य (for रुक्थाय). — *) N₁ महदृक्कः. — *) Ś₁ K₁. 2. N₁. 2. 5 (by corr.) ह (for च). Ko. 4 D₁. 2. 5 अवैक्षत; D₂ उदैक्षत.

4 G₁. 2. 5 om. 4^{ab} (cf. v. 1. 2). — *) K₁ लघ्वो; N₂. 2. V₁ B D (except D₂) T₁ हृष्टो; Bsm कृणोः; G₂. 5 M दुष्टो (Ms. वृष्टो). K₁ N₂ V₁ B₁. 5. Dn. 1. 2. T₂ G₂ M 'मांसस्य'; B₂. 5. Da Dn₂ D₂ G₂ 'मांसस्यो'. — After 4^{ab}, Ś₁ K₁ B₂ read 1. 140. 2^{ab}, repeating it in its proper place.

5 Before 5, M ins. हिडिंब. — *) Some MSS. भक्ष्यो. K₂ मे मनसेपित्तः; N₂ V₁ B D (except D₂) T₁ [S] वं मम सुप्रियः (N₂ सुप्रियः). — *) N₂ स्नेहसवं; N₂ 'स्रवः'; D₂ 'सावान्'; T₁ 'सावं'. Ś₁ K₁ प्रस (Ko. 2. 5 'श्र') वंती; B₂ Da प्रसर*; D₂ प्रसव*. D₂ जेहात्सावातिप्रवणा; T₂ G जिघ्रतः प्रसृतजेहा; M जेहात्सावं विस्वजति. — *) M वै (for मे). K₂ N₂. 5. V₁ Bim. 5 Da Dn. 1. 2. G₂ सुवं; K₂ सुवे.

6 G₂ दुःता; (for दुष्टः). S (except T₁) सितत् (G₁. 2. 5) स्त्रीक्ष्णाः (G₂ सुतीक्ष्णाश्च also). — *) T₂ M वतः; T₂ G₂ हतः; G₁. 5 मम (for आपात). — G₂ om. 6^a-8^a. — *) K₂ पातयिष्यामि; G₂ M 'यिष्यंति. — *) Ko. 2.

आक्रम्य मानुषं कण्ठमाच्छिद्य धमनीमपि ।
 उष्णं नवं प्रपास्यामि फेनिलं रुधिरं बहु ॥ ७
 गच्छ जानीहि के त्वेते शेरते वनमाश्रिताः ।
 मानुषो चलवान्गन्धो घ्राणं तर्पयतीव मे ॥ ८
 हृत्वेतान्मानुषान्सर्वानानयस्य ममान्तिकम् ।
 अस्मद्रिपसुतेभ्यो नैतेभ्यो भयमस्ति ते ॥ ९
 एषां मांसानि संस्कृत्य मानुषाणां यथेष्टतः ।
 भक्षयिष्याव सहितौ कुरु तूर्णं वचो भम ॥ १०
 आतुर्वचनमाज्ञाय त्वरभाषेव राक्षसी ।

जगाम तत्र यत्र सा पाण्डवा भरतर्षम ॥ ११
 ददर्श तत्र गत्वा सा पाण्डवान्पृथया सह ।
 शयानान्मीमसेनं च जाग्रतं त्वपराजितम् ॥ १२
 इष्टैव भीमसेनं सा शालस्कन्धमिवोद्गतम् ।
 राक्षसी कामयामास रूपेणाप्रतिभं भुवि ॥ १३
 अयं इषामो महाबाहुः सिंहस्कन्धो महाधृतिः ।
 कम्बुग्रीवः पुष्कराक्षो भर्ता युक्तो भवेन्मम ॥ १४
 नाहं आतुर्वचो जातु कुर्यां क्रूरोपसंहितम् ।
 पतिसिद्धोऽतित्वलवान्न तथा आतुसीहृदम् ॥ १५

G. 1. 1044
 S. 1. 132. 19
 K. 1. 104. 23

११: खेहेवु वि'.

7 Gs om. 7 (cf. v. 1. 6). — *) Ko Ds आच्छिद्य (for आक्रम्य). ११: सूमि; १२: सूमि; G₁: कण्ठ. — *) S₁ Ko. 2. 4 Ds उच्छिद्य. Ks G₁ M₁ 8 धमनीरवि; Cd as in text. — *) Ds नारं (for नवं). — *) K₁ Ds युहुः.

8 Gs om. 8^{ab} (cf. v. 1. 6). — *) B₁ 6 G₁ Cd नु (for तु). — *) K₁ वृक्षमाश्रिताः.

9 *) ११: इह; M₁ 8 गत्वा (for हत्वा). १२: इमान्; T₂ G M₁ 8 तान्. T₃ G एतान् (for सर्वान्). — *) S₁ K₁ Ds आनयेद्; K₂ वेति; T₂ G 'यातु; M' वेया. S₁ K₁ मद्गतिकं. Ko. 2. 8 १२: Ds आनयेद्गतिकं भ्रम. — Ds om. 9'-10'. — *) S₁ न तेभ्यो; Ko न हेभ्यो; K₂ ह्यन्तेभ्यो; B₂ नैतेभ्यो. B₃ G₁: भयमस्तु. S₁ K (except K₂) Cd नो.

10 Ds om. 10^{ab} (cf. v. 1. 9). — *) K₂ M तेषां; T₂ G ततो. S₁ K₁ 4 M₁ 8 सल्लस्य; M₁ चोक्तव्य. Ko सल्लस्य मांसानि; १२: V₁ B D (Ds om.) T₁ उच्छ्रय्य मांसानि. — *) T₂ G मानुषानि. Ks विषेपता; १२: यथेष्टितं. — *) S₁ सुखिनी (for सहि). T G सहितौ भक्षयिष्यावः. — *) T₂ G कुरु क्षिप्रं. — After 10, K₂ ११ V₁ B D (except D₂) S (T₂ G M om. line 1) ina.:

1517* भक्षयिष्या व मांसानि मानुषाणां प्रकामतः ।
 दुःखाय सद्दित्तायायां दृषताष्टावनेकतः ।
 एवमुक्त्वा हिडिम्बायां व हिडिम्बेन तदा वने ।

[(L. 2) १२: B₂ Das Dn₂ 2. 4 नृत्वाय. T₂ G M ततस्तुष्टौ प्रवृत्त्यावः प्रगीतौ करत्ताकौ. — (L. 3) Before line 3, S ins. वैशं. K₂ १२: D₁ S (except T₁) एवमुक्त्वा हिडिम्बेन हिडिम्बा (G₁ 8 M 'षी) राक्षसी तदा (K₁ १२: D₁ तु तदा वने.]

— S cont.:

1518* आतुर्वचोऽतित्वलवान्न तथा आतुसीहृदम् ।

11 M om. 11. — *) Ko G₁ त्वरभाषेव; K₂ D₂ T G₁ 8 ना च. — *) K₁ युत यत्र (sup. Mn. as in text); B₁ 8 T₂ G₁ 2. 4. 1 (by transp.) यत्र तत्र. — *) S₁ K₂ 8 १२: S भरतर्षमाः; Ko पुरुषर्षमाः; D₂ पृथया सह. T₂ G धेरते पाण्डवा वने.

12 *) Ko गत्वा सा तत्र; १२: S V₁ B₂ Dn D₁ 8 T₂ G₁ एत सा गत्वा; T₂ G₁ 8 सा तत्र गत्वा (by transp.); G₂ वान्तप्रगतान्. G₁ 8 गत्वा सा दृष्टे तत्र. — K₂ (hapl.) om. 12'-13'. — *) K₁ T₂ G₂ 8 M च (for तु). Ko. 2. 8 Dn₁ G जाग्रतमपरा'. — After 12, T₂ G ins.:

1519* उपाश्वयानान्भीमेन रूपयौवनशालिना ।
 सुकुमारांश्च पार्ष्णीश्च व्यायामेन च कर्षितान् ।
 रूग्नेन संम्रयुक्ताश्च सहस्रेष्टान्प्रमाथिनः ।
 रौद्रीं सतीं राजपुत्रान्दन्तनीयप्रदन्तन्म् ।

[(L. 1) G₁: भीमेन पालितशैव (for the prior half). — (L. 2) G₂ सुकुमारान्बुद्ध्याम्. — (L. 4) G₂ 4 रौद्रा सती.]

13 K₁ om. 13* (cf. v. 1. 12). — *) S₁ K₁ 8 साकस्कंधमि' (G₁: 'स्कंधोपमयुति); १२: V₁ B D शालपोतमि'. — G₁ om. 13'-14'. — *) G₂: स्वरूपप्रतिभं भुवि. — After 13, S (except G₁) ins.:

1520* अन्तरंगेन भ्रनसा चिन्तयामास राक्षसी ।

14 G₁ om. 14^{ab} (cf. v. 1. 13). — *) B₂ सौरः इषा'. — *) S₁ K₁ 2 सा (K₂ इषा)लक्ष्मणे. — *) K₂ युक्तो भर्ता (by transp.). — After 14, M (which om. 15-16) ins. line 2 of 1521* (cf. v. 1. 16).

15 M om. 15-16. — *) T G₁: आतुर्वचो; G₂ आतुर्वचो. — *) १२: क्रूरोपसंहितं; T₂ G क्रमसांप्रत. — *) T₂ G पतिसिद्धेरु. K₁ क्षति; K₂ १२: S (except B₂) Das D₂ 4 T₂ G हि (for अति). — *) S₁ K₁ पुनर् (for तथा). K₂ N₂ G₂ 'संगतं; T₂ G₁ 2. 4. 8 'लेगमः (G₂ m

गृहर्तमिव वृत्तिश्च भवेद्धातुर्ममैव च ।
 हतैरेतैरहत्वा तु मोदिव्ये शाश्वतीः समाः ॥ १६
 सा कामरूपिणी रूपं कृत्वा मानुषमुत्तमम् ।
 उपतस्थे महाबाहुं भीमसेनं शनैः शनैः ॥ १७
 विलज्जमानेव लता दिव्याभरणभूयिता ।
 स्मितपूर्वमिदं वाक्यं भीमसेनमथाब्रवीत् ॥ १८
 कुतस्त्वमसि संप्राप्तः कश्चासि पुरुर्षभ ।
 क इमे शेरते चेह पुरुषा देवरूपिणः ॥ १९
 केयं च दृहती श्यामा सुकुमारी तवानघ ।
 शेते वनमिदं प्राप्य विश्वस्ता खगृहे यथा ॥ २०

as in text).

16 M om. 16 (cf. v. 1. 15). — ^a) Ks N1.3 अपि;
 Dn Ts Gs.० एव (for इव). Śi वा वृत्तिर; Ks.२ Bs
 वृत्तिस्तु. K1.२ ममैव हि; Ks Bs Ds नमापि च. G1-4
 सुहर्तमपि चानेन (Gs भायै च; Gs चाघाहं) प्रामुख्यं वृत्ति-
 मुत्तमां (Gs वृत्तिरुत्तमां). — ^b) Ds दृहतेर and अश्रुत्वा (for
 हृतेर and अहत्वा respectively). Ts Gs अहं नैव (for
 अहत्वा तु). G1-4 भग्नौ त्वहं वने रम्ये (Gs वनेनेन; Gs
 अनेनेह). — ^c) Ds रोदिव्ये. G1-4 बहुलाः समाः. — T
 G ins. after 16: M (om. line 1), after 14:

1521* हिडिम्बी तु महारौद्रा तदा भरतसचिता ।

उरुजय राक्षसं रूपं मानुषं रूपमास्त्रिता ।
 Before 17, Ts Gs.० ins. वैचं. — ^a) S कृत्वा
 मदनमोहिता (G1 'तं'; cf. 1521*. — ^b) Śi K1.२.२
 संमतस्थे. Ko.२ N1.३ S (except T1) महात्मानं. — ^c) S
 अर्निदिता (G1.२ मनोहरा; Ms अर्निदिता). — After 17, S
 ins. (M om. from line 3 onward):

1522* दृष्टिताकारवुशला सुपासपेच्छनैः शनैः ।
 विनश्यमानेव लता सर्वामरणभूयिता ।
 शनैः शनैः स तां भीमः समीपमुपसर्तवीम् ।
 वीक्षमाणखण्डपश्यन्त्यनीं वीनपयोधराम् ।
 चन्द्राननां पद्मनेत्रां नीलकुक्षितभ्रूयंजाम् ।
 कृष्णां सुपाण्डुरद्वैतैर्विन्दोर्षीं चारुदर्शनाम् ।
 दृष्ट्वा तां रूपसंपन्नां भीमो विस्मयमागतः ।
 उपचारंशुभ्रुवृक्षां ह्यलितैर्हंससंस्थितैः ।
 समीपमुपसंप्राप्य भीमस्त्वाम् वरानना ।

[5]

ययो वचनवेद्यमामिदं प्रोवाच पाण्डवम् । [10]
 [(L. 1) Ts G1.२ उचितकारं. — (L. 2) — (var.)
 16*. Ts G1.२ विनश्यमाना लतना. — (L. 3) Gs वृक्षां
 (for स तां). — (L. 4) Gs वीदयमानां तया. — (L. 6)

नेदं जानाति. गहनं वनं राक्षससेवितम् ।
 वसति ह्यत्र पापात्मा हिडिम्बो नाम राक्षसः ॥ २१
 तेनाहं प्रेषिता आत्रा दुष्टभावेन रक्षसा ।
 विमक्षयिपता मांसं युष्माकममरोपम ॥ २२
 साहं त्वामभिसंप्रेक्ष्य देवगर्भसमप्रभम् ।
 नान्यं भर्तारमिच्छामि सत्यमेतद्व्रवीमि ते ॥ २३
 एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ युक्तं मयि समाचर ।
 कामोपहतचित्चाङ्गीं भजमानां भजस्व माम् ॥ २४
 त्रास्येऽहं त्वां महाबाहो राक्षसात्पुरुषादकात् ।
 वत्स्यावो गिरिदुर्गेषु भर्ता भव ममानघ ॥ २५

Gs वक्षेः (for दन्तैः). — (L. 8) Ts G1-२ ललितैर्. T1
 हावसंस्थितैः; Gs हासगदितैः; Gs हासं; Gs भाव. — (L. 9)
 G1.२ भीमं साय. Ts वरांगना. — (L. 10) T1 भीमं
 प्रोवाच कामिनी.]

18 S repeats 16^a; cf. 1522*. — ^a) Ks विपन्न
 मनेव; M विना (Ms.० 'न')म्य. Ko.२ Bs Da.२ तदा;
 K1.२ च सा; Ns Da नता; B3m सती (for लता). Ns V1
 Dn D1.२ लज्जमानेव लतना; B3 संलज्जमाना लतना; T G
 लज्जया नश्यमानेव. — ^b) Ts G सर्वो.

19 Before 19, M ins. हिडिम्बी. — ^a) Ks पुरुषोत्तम;
 Ga भरत. — ^b) G1.२ हने के (by transp.). — ^c) Śi
 K1 दिव्यरूपिणः.

20 ^a) N1 का येयं; Ns कयं च. Ns V1 B D (except
 Ds) T Gs-० वै (for च). — ^b) K (except K1) Ds M
 तवानघ (Ks Ds 'या'); Gs वरां. — ^c) Gs प्राज्ञ-
 — ^d) Ks दिव्यरुपा; Ds 'रुपा. Gs खगृहेदिव्य.

21 ^a) Ks नेयं; Gs हनं. Śi K1 जानासि; Ts G1.२
 M 'नीय; Gs-० 'नीदि. — ^b) Ks-4 Ds दुष्टतामा; Gs पापे
 हि. — ^c) MSS. (indiscriminately) हिडिम्बो and हिडिम्बो.

22 ^a) B1 (m as in text). 2.2 Da Ds 'न चेतसा-
 — ^b) Śi Ks B1.२.२.०.० Gs विमक्षयिपता. — ^c) Śi K
 Ns V1 Bs-4 Da Dn.1.2 Ds.२ M (except Ms) अमरो-
 पमाः (K1 असुरोपमः).

23 ^a) Ks अपि; Ts G इह (for अग्नि). Ko हूरतं
 भेद्य. Gs संग्राम्य (for संग्रम्य). — ^b) Ks Ns अन्विष्यते

(for ह्यस्त्रिता). — Gs अस्तारमहमिच्छामि. — ^c) Ks नन

24 ^a) Ns एयं वि. Śi धर्मोत्तम. — ^b) Ks नन

(for मयि). — ^c) Ds 'वितांगी; Ts G 'वितां हि.

25 ^a) Ko.२.२ Ns V1 B (except B1) D वत्स्यामि.
 Ks रक्षामि. Cd as in text. Some MSS. तया (for रत्त).

अन्तरिक्षचरा ह्यसि कामतो विचरामि च ।

अतुलामाशुहि प्रीतिं तत्र तत्र मया सह ॥ २६

भीम उवाच ।

मातरं भ्रातरं ज्येष्ठं कनिष्ठानपरानिमान् ।

परित्यजेत् को न्यद्य प्रभवन्निव राक्षसि ॥ २७

को हि सुप्तानिमान्भ्रादन्दन्त्वा राक्षसभोजनम् ।

मातरं च नरो गच्छेत्कामार्त इव मदिधः ॥ २८

राक्षस्युवाच ।

यत्ते प्रियं तत्करिष्ये सर्वानेतान्प्रबोधय ।

इति भीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

मोक्षयिष्यामि वः कामं राक्षसात्पुरादाकात् ॥ २९

भीम उवाच ।

सुखसुप्तान्ने भ्रादन्मातरं चैव राक्षसि ।

न मयाद्वीधयिष्यामि भ्रातुस्त्व दुरात्मनः ॥ ३०

न हि मे राक्षसा मीरु सोढुं शक्ताः पराक्रमम् ।

न मनुष्या न गन्धर्वा न यक्षश्चारुलोचने ॥ ३१

गच्छ वा तिष्ठ वा भद्रे यद्वापीच्छसि तत्कुरु ।

तं वा प्रेषय तन्वञ्चि भ्रातरं पुरादाकम् ॥ ३२

C. 1. 529f
B. 1. 152, 29
K. 1. 152, 29

— *) = 29^d. — *) K (except Ks) Nī G₁२ वत्सामो; M *सि. T₃ G (except Gs) *अंशु. — *) T₃ G₂ भर्ता त्वं नम चानय. — After 25, T G ins.:

1523* हृच्छामि वीर भद्रं ते मा मा प्राणान्विहासिषुः ।
त्वया ह्यहं परित्यक्त न जीवेयमरिंदम ।

[(L. 1) G₂ नम प्राणान्. G₃ विहाससि. T₃ मा प्राणान्भो विहासिषुः. — (L. 2) G₁ त्वयास्म्यं.]

26 *) Nī.२ V₁ B D (except Ds) T₁ *वरी (for *वरा). S (except T₁ Gs) चासि. — *) K₁.६ D₂ अहं (for च). S (except T₁) कामरूपधरापि च. — *) D₂ अचलां. S₁ K₁.२.६ D₁ D₂ प्रायुधि.

27 S₁ K₁ भीमसेनः; N V₁ B₁ D (except Ds) भीमसेन उ^३; S भीमः. — S₁ K₁ (hapl. om. 27^a-29^d and भीम उ^३ (before 30). — After the ref., S ins.:

1524* एष ज्येष्ठो मम भ्राता नान्यः परमको युधुः ।
अभिषिद्यते नार्हं परिधिषां कथं चन ।

[(L. 1) T₃ परमतो युधुः. — (L. 2) G₁ अनिर्दिष्टय; G₂ अभिषिञ्जन्; G₃ अविनष्ट^३; G₄ अभिषिष्ट^३. G₅ अनिष्ट-कथनं नार्हं. G₁.२.६.६ परिधिषां; G₂ वित्ता.]

*) N₂ B Da D₂.६ अपरानपि; T₃ G₁.२ अपराजितान्. Nī.२ कनीय (Nī *वां)सोपराजितान्; V₁ D₁.२ D₂ सुख-सुप्तान्कथं स्वितान्. — *) K₁ G₁.२ M परित्यजति; T₃ G₂-६ *त्वजेधि. — *) K₁ प्रसादादिह; N V₁ Da D₂.६ T₃ प्रभवन्निव; T₂ G M भयादपि च.

28 S₁ K₁ Da om. 28 (cf. v. 1. 27). — *) G₁ २ सुखसुप्तान्. K (K₁ om.) Nī.२ वने आवन्. — *) M₂ तथा गच्छेत्. — *) Nī.२ कामार्थमिव (Nī *हृ त्(Nī २) तिष्ठः. — S ins. after 28 (M om. all but line 1):

1525* राक्षसी ।

एकं त्वां मोक्षयिष्यामि सह मात्रा परंतप ।

सोदरात्सुखैतोरुवमारोह जयनं मम ।

भीमः ।

नाहं जीवितुमांसंसे आदनुस्सुख्य राक्षसि ।

यथागतं व्रजेका त्वं विप्रियं मे प्रभापसे ।

[(L. 1) M₂-२ अहं त्वां. — (L. 4) T₃ G₁.२ यथाभद्रं व्रजेका हि.]

29 S₁ K₁ M om. 29 (cf. v. 1. 27). — T₃ G₁ २ राक्षसी; T₃ G₂-६ हिडिंषी (all om. उवाच). — *) T₃ G न तेशियं चिकीपीमि. — *) K₁ G₂ द्विवो^३; K₂ त्रिवोष मे. — *) Nī V₁ B D (except Ds.२) T₁ अहं (for वः). — *) = 25^a.

30 Ko. २ Nī.२ V₁ B₁ D₁.२ D₂.२ D₃.२ भीमसेन उ^३; T G भीमः (om. *उ^३); S₁ K₁.६ M om. the ref. (cf. v. 1. 27). — T₃ G transp. ३०^a and ३०^d. — *) S (except T₁) ह्यमार् (for वने). — *) M राक्षसात्. — After 30^a, M ins. भीमः. — *) G₂ न भियां.

31 *) T₃ G शक्ताः सोढुं (by transp.). — *) D₂ चारुहासिनि.

32 *) S राक्षसं.

Colophon om. in B₁. — Major parvan: T₃ G M संभव^३ (for आदि^३). — Sub-parvan: S₁ K₁.२ N V₁ B₁.२.६ Da D₁.२ D₂.२.६ T₁ हिडिंववध. — Adhy. name: Ko हेडंवागमः; K₂ हिडंवागमनं; Nī.२ V₁ T₁ भीमहिडिंवा(T₁ *राक्षस)संवादः; G₂ हिडिंववधः; G₃ हिडिंववधोः. — Adhy. no. (figures, words or both): D₁ 151; D₂ 154; T₁ 148; T₃ G₁.२ M 98; G₂.२ 99; G₃.२ 97. — S'loka no.: D₂ 34 (D₂ 37); M₂ 33.

वैशंपायन उवाच ।

तां विदित्वा चिरगतां हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
 अवतीर्य द्रुमाचसादाजगामाथ पाण्डवान् ॥ १
 लोहिताक्षो महाबाहुरूर्ध्वकिशो महाबलः ।
 मेघसंघातवर्ष्मा च तीक्ष्णदंष्ट्रोञ्जलाननः ॥ २
 तमापतन्तं दृष्ट्वैव तथा विकृतदर्शनम् ।
 हिडिम्बोवाच चित्रस्ता भीमसेनमिदं वचः ॥ ३
 आपतत्येव दुष्टात्मा संकुद्धः पुरुपादकः ।
 त्वामहं आरुभिः सार्धं यद्भवीमि तथा कुरु ॥ ४

१४०

अहं कामगमा वीर रक्षोबलसमन्विता ।
 आरुहेमां मम श्रेणीं नेष्यामि त्वां विहायसा ॥ ५
 प्रबोधयैनान्संसुप्तान्मातरं च परंतप ।
 सर्वानेव गमिष्यामि गृहीत्वा वो विहायसा ॥ ६
 भीम उवाच ।
 मा भैस्त्वं विपुलश्रेणि नैव कश्चिन्मयि खिते ।
 अहमेतं हनिष्यामि प्रेष्यन्त्यास्ते सुमघमे ॥ ७
 नायं प्रतिबलो भीरु राक्षसापसदो मम ।
 सोढुं युधि परिस्पन्दमथवा सर्वराक्षसाः ॥ ८

140

1 Śi K1.s Ds S om. उवाच. — *) Śi K1 T1 Gs नाम राक्षसः (cf. l. 139. 1); Gs राक्षसोत्तमः. — *) Ns द्रुमादसाद्. — *) Ns V1 B1.s Dn आयु (for अथ).
 2 *) Ks अमानकः; Ns V1 B (except B1) D (except D1.s) T1 महामनः. — For 2nd, cf. v. l. 1, 139, 4 also. — *) Śi Ms-s संकाशवर्ष्मा (Ds वर्णश्च) च; T1 G 'इयामो महावर्ष्मा; Cd as in text. — *) Ns V1 B D (except Ds) T1 'द्रो भयानकः. — After 2, S ins.:
 1526* तलं तलेन संहृत्य बाहू विशिष्य चासकुरु ।
 उद्धतनेत्रः संकुद्धो दन्त्यादन्तेषु विपिपन्न ।

[(L. 1) G1.s विक्रायै; M चोरिक्षिप्य. — (L. 2) T1 निष्कृपन्; G1.s M निष्कृपन्.]
 Thereafter T G1.2.4-s read (for the first time) 17^{ab} (v. l. कोपमे) and then cont.:

1527* न विभेति हिडिम्बो च प्रेषिता किमनागत ।
 (which is a v. l. of 17^{ab}). — After 1526*, G4 ins.
 1531* (cf. v. l. 20).

3 Gs (hapl.) om. 3-20. Before 3, T G1.s ins. वैशंप. — *) T1 G1.s तमागतं तु. — *) S (except T1; Gs om.) तथारूपं भयंकरं (Ms-s अमानकं). — Before 3rd, D1.s ins. राक्षस्युवाच. — *) S (except T1; G1 om. हिडिम्बो (for हिडिम्बा). D1 विद्यमानेना सुसुखी.

4 Gs om. 4 (cf. v. l. 3). Before 4, K1 ins. राक्षस्यु; Ms.s-s हिडिम्बी. — *) K1 T1 G1.2.s एव (for एव). — *) N1.s V1 B D (except Ds) साहं त्वां; T G (Gs om.) त्वं चापि (for त्वामहं).

5 Gs om. 5 (cf. v. l. 3). — *) Ko Ns जीम; Ks भीरु; T1 G (Gs om.) वैव (for वीर). — *) S (except T1; Gs om.) आरुहेमां. Ns आरुहेमं मम पृष्टं. — *) K Ns Ds नयिष्ये त्वां. B1.m Ds Ms विहायसा.

6 K1 M (hapl.) om. 6; Gs om. 6 (cf. v. l. 3, — *) B (except Bs) Ds एताद् (for एताद्). T1 (Gs om.) सोढवांद् (for संसुप्ताद्). — *) T1 G (G om.) नरपैश (for परं). — *) Śi विने; Ks Ns नयि Gs प्रहो (for गमि). Ks 'नेवाद्य नेष्यामि. — *) D निबोध स्वै; Ds नयिष्ये वो (for मुह्यीष्या वो). N1 विहायसा; Ns B (except Bs) Da D1.s T1 नमः प्रति. T1 G (Gs om.) गृहीत्वा ख(G1-ह; Gs व्यो)मसफवर्.

7 Gs om. 7 (cf. v. l. 3). Śi K1 जीमसेनः; Ks Ds S (Gs om.) भीमः; Ks जीमसेन उ'. — *) Śi K1.1.4 Ns मुयुधः; Ks V1 Dn D1 T1 मुयुधु'. — *) Ko.1.4 Ds T G1.1.4.6 देव किंचिद्. — After 7^{ab}, Śi K Ns B1.s Ds D1.s ins.:

1528* हिसितुं यकृपादक्ष इति मे निश्चिता मतिः ।
 [Ko.s निश्चला मतिः. K1 prior half corrupt. Ks 'कृपायापो राक्षससिखिति मे मतिः. Ds बाहूपायापा.]
 — On the other hand, D1.s ins. after 7^{ab}:

1529* एतास्यापयितुं ताको देवो वा दानवोऽपि वा ।
 — *) G1.s वधिष्यामि. — *) Ks T1 G (Gs om.) पश्येतास्ते. Ms नयं प्रतिबलो मम (cf. 8th).

8 Gs om. 8 (cf. v. l. 3). — *) Ks Ds नाह (D1 'यमव्यवहो श्रेय (D1 भीरु); Ms बहं न सहते भीरु. — *) D1 S (Gs om.) 'सत्पराद्. — *) Ds शोचं. N1

पश्य बाह सुवृत्तौ मे हस्तिहस्तनिभाविमी ।
 ऊरू परिषंकाशौ संहतं चाप्युरो मम ॥ ९
 विक्रमं मे यथेन्द्रस्य साद्य द्रक्ष्यसि शोभने ।
 भावमंस्थाः पृथुश्रोणि मत्वा मामिह मानुषम् ॥ १०
 हिडिम्बोवाच ।
 नावमन्ये नरव्याघ्र त्वामहं देवरूपिणम् ।
 दृष्टापदानस्तु मया मानुषेष्वेव राक्षसः ॥ ११
 वैशंपायन उवाच ।
 तथा संजल्पतस्तस्य भीमसेनस्य भारत ।
 वाचः शुश्राव ताः क्रुद्धो राक्षसः पुरुपादकः ॥ १२
 अवेक्षमाणस्तस्माद्य हिडिम्बो मानुषं वपुः ।

सृग्दामपरितिशिल् समग्रेन्दुनिभाननम् ॥ १३
 सुभ्रूनासाक्षिकेशान्तं सुकुमारनखत्वचम् ।
 सर्वाभरणसंयुक्तं सुवृक्षाम्बरवाससम् ॥ १४
 तां तथा मानुषं रूपं विभ्रतौ सुमनोहरम् ।
 पुंस्कामां शङ्कमानथ चुक्रोध पुरुपादकः ॥ १५
 संक्रुद्धो राक्षसस्तस्या भगिन्याः कुरुसत्तम ।
 उत्फाल्य विपुले नेत्रे ततस्तामिदमनवीत् ॥ १६
 को हि मे भोक्तुकामस्य विधं चरति दुर्मतिः ।
 न विमेषि हिडिम्बे किं मत्कोपाद्विप्रमोहिता ॥ १७
 धिक्त्वामसति पुंस्कामे मम विप्रियकारिणि ।
 पूर्वेषां राक्षसेन्द्राणां सर्वेषामपमशस्करि ॥ १८

G. L. 9272
 B. L. 133. 19
 K. L. 102. 20

Ds M शफः; Ts Gs मम (for दुषि). Ms परं हंतु.
 — १) T G (Gs om.) ब्रह्मकाः (for अरवा).
 9 Gs om. 9 (cf. v. l. 3). — *) Ns विवृत्तौ.
 — १) Ko Ns.s. 'निभावुनी; Ks 'हस्तोपाविमी; S
 (except T1; Gs om.) 'हस्तोपावी सुमो (Gs सुमे; Gs
 युजौ). — ४) Ns संघातं. K1.s. N V1 BD (except Ds)
 T1 M महत् (for मम).
 10 Gs om. 10 (cf. v. l. 3). — *) Ds G1.s M
 महेंद्रस्य. — १) Ks Ds साक्षाद्; S (except T1; Gs om.)
 पशु (for शशु). — ४) Ns 'ह सात्वं'.
 11 Gs om. 11 (cf. v. l. 3). Ko.1.s हिडिंबा; Ts G
 (Gs om.) M हिडिंबो (Ms राक्षसी); K4 T1 om. the ref.
 — १) Gs नरश्रेष्ठ. — १) Ks भवा त्वां देव. — १) Ko
 दृष्टा युवानरु; Ks Bsm D1.s दृष्टुवदासत् (Bsm 'नारु';
 D1 'नरु'; Ds 'नं') तु; Ks दृष्टुवदानुसु; K4 V1 Bim.s.s
 Da D2.s दृष्टभ्राव (Ba.e 'वा'स्तु); Ns B1.s दृष्टा (Ns 'दृ'व
 दानं (B1.s 'नरु') तु; Da S (Gs om.) 'प'(Da T1
 'व')दानसु. — ४) Ks अथ; Ks Bsm Da D1 T G (Gs
 om.) दृष्ट (for दृव). Ks Ba.e Da S (Gs om.) राक्षसा.
 Ko राक्षसश्रेय मानवाः.
 12 Gs om. 12 (cf. v. l. 3). S1 K1 Ds S om.
 उवाच (Gs om. the ref.). — *) Ns Ds.s Ts G1.s M
 तथा. Ns संजल्पमानस्य. — १) G1.s.s Ms वचः. Ts G
 (Ms om.) श्रुत्वा ततः; Ms श्रुत्वाभ्यवाच; Ms-s श्रुत्वा च
 (Gs तु) ताः. K4 तद् (for ताः). S1 Ko.s Ns सुमो;
 Ks रक्षो (for क्रुद्धो). — ४) G1 पुरुपादकतिः.
 13 Gs om. 13 (cf. v. l. 3); Gs om. 13^{ab}.

— *) Ko Ds निरीक्षमाणस्य. Ks Ms तस्यास्तु; K4 Ds
 तस्यात्. — Ko om. 13^{ab}. — *) Ds M 'शिला; Ts
 G1.s.s 'भूपित (Gs 'वण')शिला. — *) Ks संग्रेन्दु; Ds
 'शुभाननो; S (except T1; Gs om.) 'निमाननो'.
 14 Ko Gs.s om. 14 (cf. v. l. 3, 13). — *) Ds Ts
 G1.s.s Ms.s.s 'केशांतौ. — १) K1 'वृण; Ks 'पशं; S
 (except T1; Gs om.) 'युक्तौ. — ४) G1 K1 Ns
 सुवृक्षमांतर'; Ks-s Bs Ds 'हमोत्तर'; Ns सुवृक्षं ततु';
 S (except T1; Gs.s om.) 'भारिणी'.
 15 Gs om. 15; Gs om. 15^{ab}; Ko om. 15^a (cf. v.
 l. 3, 13). — *) S (except T1; Gs.s om.) भगिनी (for
 तां तथा). Ns 'पं कल्प. — १) Ts G1.s.s Ms-s 'दरा; Ms
 'रतां. — After 15^a, S (except T1 Gs.e) ins.;
 1530* स दत्तांप्रतासल भीमस्य पुरपादकः ।
 — ४) Gs सुक्रोक्ष; Gs 'कोप. S (except T1; Gs om.)
 स निशाचरः.
 16 Gs om. 16 (cf. v. l. 3). — *) T1 Gs.s Ms तत्र;
 Gs Ms तस्य; Ms-s तं च (for तस्य). — १) Ts G1.s M
 तां (Ms-s ताव' दृष्टौ; (for भगि). S1 भरतपंथ; Ks.s
 पुरपादकः (for कुरु). — १) S (Gs om.) विष्कार्य; Cd
 उत्फाल्य (as in text). Ks विकटे ने. — ४) Ko Da M
 भगिनी; Ns ततस्तान्; G1.s हिडिंबा (Gs 'धी').
 17 Cf. v. l. 2 and 1527*. — Gs om. 17 (cf. v. l.
 3). Before 17, Ms e-e ins. हिडिंबा. — *) T1 G1.s.s
 Ms कस्मान्ने. — १) T1 G1.s M दुर्मतिः. Ko.s विभं
 कर्तुमिहेच्छति. — १) T1 G1.s हिडिंबा. Ks Ts G4.s
 त्वं; M तां (for किं). — ४) T G4.s कासाद्; G1.s केन

यानिमानाश्रिताकार्पीरप्रियं सुमहन्मम ।
 एष तानद्य वै सर्वान्दिन्यामि त्वया सह ॥ १९
 एवमुक्त्वा हिडिम्बां स हिडिम्बो लोहितेक्षणः ।

वधायाभिपपातैनां दन्तैर्दन्तानुपस्पर्शश्च ॥ २०
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य भीमः प्रहरतां वरः ।
 भर्त्सयामास तेजस्वी तिष्ठ तिष्ठति चाब्रवीत् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

१४१

चैशंपायन उवाच ।

भीमसेनस्तु तं दृष्ट्वा राक्षसं प्रहसन्निव ।
 भगिनीं प्रति संकुद्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
 किं ते हिडिम्ब एतौ सुखसुप्तैः प्रबोधितैः ।
 मामासाद्य दुर्बुद्धे तरसा त्वं नराग्रज ॥ २
 मय्येव प्रहरैहि त्वं न स्त्रियं हन्तुमर्हसि ।

विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते सति ॥ ३
 न हीयं स्ववशा बाला कामयत्यद्य मामिह ।
 चोदितैषा ह्यन ज्ञेन शरीरान्तरचारिणा ।
 भगिनी तव दुर्बुद्धे राक्षसानां यशोहर ॥ ४
 त्वन्वियोगेन चैवेयं रूपं मम समीक्ष्य च ।
 कामयत्यद्य मां मीरुनैषा द्पयते कुलम् ॥ ५

त्वं; M मकोषाद्य.

18 Gs om. 18 (cf. v. 1. 3). — ^a S (except T₁; Gs om.) विषयां पुरुषकामां चै. — ^b S (Gs om.) कारिणीं (T₁) 'जि'. — ^c S (except T₁; Gs om.) कुलस्य. — ^d Ks अयश्चस्त्रिणः; S (except T₁; Gs om.) 'स्त्री'.

19 Gs om. 19 (cf. v. 1. 3). — ^a B₁ आश्रिता-
 न्कार्पीर. M यानिहाश्रित्य कार्पीरत्वं. — ^b Ns V₁ B D
 (except Ds) T₁ Gs विप्रियं. Ko सुमहद्विप्रियं मम; M
 विप्रियाणि ममातिके. — ^c T₁ G (Gs om.) एष तानद्य
 सर्वोस्तु. Ns सह त्वया (by transp.). Ds पृतागद्य
 हनिष्यामि भगवोनेन त्वया सह.

20 Gs om. 20 (cf. v. 1. 3). Before 20, S (except
 T₁ Gs Ms) ins. वैशं. — ^a T₁ G (Gs om.) तं (for
 स). — ^b Ks लोहितानामः; Ms राक्षसेधरः. — ^c S₁
 अनुप; Gs हि; Ms-s एष (for अभि). — ^d T₁ G-s
 दंतादन्तेषु निषिपि(Ts 'कृ; Gs 'कृ; Gs 'कृ)पत्; G₁s
 दंतादन्तेन निष्कपत्; Ms दंतादन्तैरनुपसृजान्. — Gs
 resumes. — T G ins. after 20 (Gs, after 2):

1531* गजन्तमेवं विजने भीमसेनोऽभिवीक्ष्य सत् ।
 रक्षन्प्रबोधं भ्रातृणां मातुश्च परवीरदा ।

21 ^a T₁ G आपतंतं च (T₁ Tu) संप्रेक्ष्य (Gs 'तंतं
 समुद्गीक्ष्य). — ^b Gs कानुपत्.
 Colophon om. in V₁ B₁s Ds Dn D₁s s T₁
 Major parca: T₁ G M संमयं (for आदि). — Sub-
 parca: S₁ Ko-s N Ds Ds Ms हिडिम्बवध. — Adhy.
 name; Ks हिडिम्बकोपः. — Adhy. no. (figures, words

or both): T₁ Gs M 99; G₁s 100; G₂s 98.
 — S'loka no.: Ms 22.

141

1 S₁ K₁s D₁s S (except T₁ Gs) om. उवाच.
 — ^a G₁s स (Gs तं) भीमसेनसं दृष्ट्वा. — ^b Ks
 'ति संस्पर्शान्.

2 Before 2, M (except Ms) ins. भीमः. — ^a S₁
 इतेवां; Ks तैः त्वयः; Gs पृथक् (for पृथक्). Ko-s Ns B
 Da किं ते हिडिम्बयैतौ; T G₁s s किं ते मियं हिडिम्बैः; G₁s
 किं कार्यं ते हिडिम्बैः. — ^b T G निबोधितैः. — ^c T₁ G
 मामादाय सुदुर्बुद्धे. — ^d Ns राक्षसानां यशोहर (=4');
 Bsm तव नैषापराश्रयति (cf. v. 1. 5).

3 ^a Ks प्रहरैह त्वं; Ds प्रहर त्वं चै; Ms-s प्रहरैहि त्वं.
 T₁ G राक्षस स्वमिसां चै. — ^b =6^a. — Gs (hapL) om.
 3^a-6^a. — ^c S₁ नपेक्षते; Ko नापकृतां; Ks-s नपकृतां; B
 (except B₁) Ds T₁ G₁s M नापकृते.

4 Gs om. 4 (cf. v. 1. 3). — ^a Ns एष (for अय).
 S₁ अपि (for इह). T₁ G₁s मां तु कामयतेषु चै; G₁s अपि
 कामातुराभवत्. — ^b Ko.s नोदितैषा; G₁s संमिता.
 — ^c G₁s सर्वमालिपु चारिणा. — ^d N V₁ B D T₁
 दुर्बुद्ध (D₁ दुर्बुद्धं; Ds as in text). रक्षतां चै यतो'.
 5 Gs om. 5 (cf. v. 1. 3). — ^a S₁ Ds Cd
 मन्वियोगेन. Ks B चैवेषा; T₁ G (Gs om.) पायाता.
 — ^b N₁ निरीक्षते; G₁s M निरीक्ष्य च. — ^c Ks भीरु
 कामयते माद्य; T₁ G (Gs om.) कामयत्येवमपया; M

अनङ्गेन कृते दोषे नेमां त्वमिह राक्षस ।
 मयि तिष्ठति दुष्टात्मन्न स्त्रियं हन्तुमर्हसि ॥ ६
 समागच्छ मया सार्धमेकेनैको नराशन ।
 अहमेव नयिष्यामि त्वामद्य यमसादनम् ॥ ७
 अद्य ते तलनिष्पिष्टं शिरो राक्षस दीर्यताम् ।
 कुञ्जरख्येन पादेन विनिष्पिष्टं बलीयसः ॥ ८
 अद्य गात्राणि क्रव्यादाः श्येना गोमायवश्च ते ।
 कर्षन्तु भुवि संहृष्टा निहतस्य मया मृधे ॥ ९
 क्षणेनाद्य कारिष्येऽहमिदं वनमरुष्टकम् ।
 पुरस्ताद्भूषितं नित्यं त्वया भक्षयता नराच् ॥ १०

अद्य त्वां भगिनी पाप कृष्णमाणं मया भुवि ।
 द्रक्षत्यद्रिप्रतीकायां सिंहेनेन महाद्रिपम् ॥ ११
 निरावाधास्त्वयि हते मया राक्षसपांसन ।
 वनमेतच्चरिष्यन्ति पुह्या वनचारिणः ॥ १२
 हिडिम्ब उवाच ।
 गजितेन धृष्या किं ते कतियेन च मातुप ।
 कृत्वैतत्कर्माणं सर्वं कथ्येथा मा चिरं कृथाः ॥ १३
 चलिनं मन्यसे यच्च आत्मानमपराक्रमम् ।
 ज्ञास्यस्यद्य समागम्य मयात्मानं बलाधिकम् ॥ १४
 न तावदेतान्हिसिष्ये स्वपन्त्वेते यथासुखम् ।

C 1 5097
 R 1 153, 23
 R 1 152, 23

कामयत्वयता भीर — ४) V1 B2 D (except D2) T2 तव
 (D2 तुभ्यम्) नैपापराध्यति (cf v 1 2)

6 G2 om 6 (cf v 1 3) — ७) Ko 4 D1 कृते दोषो
 — ८) Ko न मा, N2 B1 नैना K1 N2 V1 B D (except
 D2) T1 महितुमर्हसि (for त्वमिह रा) — After 6^{ab},
 G1 2 125

1533^a हन्तुमर्हसि दुर्बुद्धे चारुनेलक्षर स्वरत् ।
 — D1 om 6^{ab} — ७) = 3^b S1 K2 त्व स्त्रिय, N1 2 स्त्रिय
 द्वे (for न स्त्रिय) G1 2 यदि मा हतुमिच्छसि — After
 6, G1 2 125

1533^b मर्द्यं कामबाणार्तां त्वामह हन्मि राक्षस ।

7 ७) N2 V1 B D (except D2) T1 G2 2 सगच्छस्य
 मया S1 K1 साक (for सार्धं) — ७) V1 Dn अहमेको
 S2 D1 हनिष्यामि, K1 2 N1 B2 D M हि नेष्यामि, Dn
 Nil (comm) मनिष्यामि, T2 G2-8 तु नेष्यामि, Dn
 (erroneously) Nilp as in text G1 2 द्युकोहेमेव नेष्यामि

8 ७) N2 V1 B D (except D2) T1 अद्य महत्त्वनि, G2
 तत्ते त्वविनि — ८) M2 2 दीर्यते, M2-8 दीर्यते G1 2
 निरक्षते राक्षसाधम — After 8^{ab}, G1 2 125

1533^c अथवा भेदमायाति पूर्णवृद्धम ह्यासमनि ।

— ७) G2 om 8^{ab} S (except T2, G2 om ७) ख्येव
 निष्पिष्ट सिंहेनेव (T2 नाति, G2 5 M2 5 न हि) बलीयसा

9 ७) Ko D2 नृप्राजा, N1 चक्रगा; N2 sm V1 B D
 except D2) T1 ते बजा, N2 वज्रागा, T2 G M नृप्राक्ष
 for क्रव्यादा) K1 क्रव्यादा अद्य गात्राणि — ८) D2
 मयो, S बला (M2 व्यापार, T1 श्येना as in text) S1 K
 2 8 च ते (as in text), D2 च ये, the rest तथा
 — ७) G2 मधतु K2 तव (for भुवि) N1 2 सपहृष्टास्तो
 N2 2 ष्टा द्वे, N2 B1 3 2 भृदासहृष्टा, B2 Da D2 2 सुभृदा
 ष्टा (for भुवि संहृष्टा) K2 कर्षन्तु सुसहृष्टा — ७) S1

B2 महामृधे, G2 मया रणे, G2 मया वने
 10 ७) S (except T1 G2) करिष्यामि — ८) N2 V1
 B D (except D2) T1 वनमराक्षस T2 G M वन निहत
 कटक — ७) N2 V1 B D (except D2) T1 पुरा यद्वृषित-
 K2 नून, M2-8 तस्य

11 ७) K1 D2 T2 G M पाप, N2 V1 B Da Dn D1 2 4
 T1 रक्ष — ८) N2 V1 B D (except D1) T1 मयासहृष्ट
 — ७) S1 Ko 4 N2 D2 दृष्यते — ७) K1 महागज

12 M om 12 — ७) T2 G (except G2) निरावाध
 — ८) N2 वासुत्व — ७) Ko वनमेते, K2 सुपमेतत्

13 Ko 2 राक्षस उ, T1 G1 2 M2 हिदिव, T2 G2-8
 M2 8-8 राक्षस — K1 om 13^a-14^a — ७) G1 2
 गजितेन T2 G मृदा कि ते — ८) G1 2 6 M2 5 कथ्येनेन,
 Cd as in text T2 G मानव — After 13^{ab}, M2 125

1533^d शारदख्येव मेघस्य गर्जितं निष्कल हि ते ।
 — ७) N1 त्वकृते कर्मणा S1 Ko 2 4 D2 पूर्व, D2 साधि
 (for सर्व) — ७) N2 Ba D1 कथ्य मा, M कथ्यता (for
 कथे) G1 2 कृथा (for कृथा) Ko D2 कथय त्व
 नराधिप (D2 धम)

14 K1 om 14^{ab} (cf v 1 13), B2 om 14^a-17^b
 — ७) K2 N1 धावन्, D2 S यसाद् (G2 यन्मात्, T1 यच्च
 as in text) — ८) S1 Ko 2 N2 2 V1 Ba Dn D1 T1 125

अधि between the two halves of the line (to avoid
 the hiatus) S2 च पराक्रम, K2 त्व न नातिसुह, K2 D2
 स्वपराक्रमात् (D2 क्रम), K4 N1 V1 B2 Dn D1 2 सपरा,
 B2 2 Da सुपरा, M2 अपराजित G2 आसनस्तु पराक्रम
 — ७) T2 G (except G2) ज्ञास्यसे K2 त्व (for अद्य)
 D2 समागम्य, T2 G मयागम्य (G2 2 त्व) — ७) T2 G
 बलहीन ततो भुवि
 15 B2 om 15 (cf v 1 14) — ७) M2 5 पुनात्

एष त्वामेव दुर्बुद्धे निहन्म्यद्यामिष्यं च दम् ॥ १५
 पीत्वा तवासृग्मात्रेभ्यस्ततः पश्चादिमानपि ।
 हनिष्यामि ततः पश्चादिमां विप्रियकारिणीम् ॥ १६
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततो बाहुं प्रगृह्य पुरुपादकः ।
 अभ्यधावत संक्रुद्धो भीमसेनमरिंदमम् ॥ १७
 तस्याभिपततस्त्वं भीमो भीमपराक्रमः ।
 वेगेन प्रहृतं बाहुं निजग्राह हसन्निव ॥ १८

निगृह्य तं बलाङ्गीमो विस्फुरन्तं चकल्प ह ।
 तस्माद्देशाङ्गनूप्यथै सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १९
 ततः स राक्षसः क्रुद्धः पाण्डवेन बलाद्धतः ।
 भीमसेनं समालिङ्ग व्यनदद्भैरवं स्वम् ॥ २०
 पुनर्भीमो बलादेनं विचकल्प महाबलः ।
 मा शब्दः सुखसुप्तानां भ्रातृणां मे भवेदिति ॥ २१
 अन्योन्यं तौ समासाद्य विचकल्पतुरोजसा ।
 राक्षसो भीमसेनश्च विक्रमं चक्रतुः परम् ॥ २२

Ts G नेमांस्तावद्वनि (Ts Gs. १ 'द्वधि')प्यामि. — ^a) Ks. 4 Bs Ds स्वपंते से. — ^a) Ds दुर्बुद्धि. G1.2 हत्वा त्वां प्रथमं हन्मि. — G1.2 om. 15^a-16^a. — ^a) Ko निहन्त्याम-प्रियं चदं. Ts Gs-१ हनिष्येप्रियवादिनं.

16 Bs om. 16 (cf. v. l. 14); G1.2 om. 16^a. — ^a) Ns तथा; Ds च्युतं; Ts Gs-१ पुनः (for ततः); S1 अमूमरि. G1.2 पश्चात्सुप्तानिमानपि (Gs 'वर'). — ^a) Ko Ds Ts Gs-१ M ततः क्षुद्रम्; B1 ततः पापम्. G1.2 तपश्चात्सुप्तानिभीमेनं. — ^a) Ko पुनर् (for इमं). G1.2 M चामिष्यता. G1.2 हिडिंबीं स्वयि कौतुकां.

17 Bs om. 17^a (cf. v. l. 14). S1 K1.2 Ds om. उवाच; B (except Bs) Da Ds. 4 Gs om. the ref. — ^a) Ko. s. 6 ततो वाहुः; Ns B (Bs om.) Da Ds. 4 Ts Gs-१ महाबाहुं (Ts Gs-१ 'हु'). G1.2 ह्युत्कवाभ्यद्वन्भीमं. — ^a) Ks प्ररफोद्य; N1 निगृह्य; Ts Gs-१ संनदः. G1.2 संक्रुद्धो भरवं नदन्. — ^a) Ns V1 B D (except Ds) Ts अभ्यद्रवत (D1 'स्व') सं; Ts Gs-१ 'धावस्तुसं'; G1.2 विद्वृत्तास्थो विद्वृत्ताक्षो. — ^a) G1.2 भुजसुख्यं वेगवान्.

18 ^a) Ns V1 B D (except Ds) T1 अभिद्रवतस्. — ^a) K (except Ks) Ns V1 B D (except Ds) T1 Ms प्रहितं; N1 Ts G प्रत्. — ^a) T1 Gs-१ प्रसन्निव. Gs पुनं (for सं). D1 निगृह्य पुरुषाद्यो. — ^a) Ks क्रुद्धो मृगं.

20 ^a) Ts G तथा (G1 'दा'). — ^a) K1 D बलाद्धितः; Ns V1 B Da Da Ds. 4 T1 बलाद्धितः; G1.2 बलीदलः. — ^a) K1 सस्रगन्धः; Ks 'क्षिप्य' (cf. v. l. 22). — G1 (hapl.) om. 20^a-21^a. — ^a) Gs भरवस्वन्.

21 Gs om. 21 (cf. v. l. 20). Before 21, M (except Ms) ins. वैशं. — ^a) Ns महाबलं. — ^a) B (except Bs) Da Ds. 4 सममूर्द्धिति. — After 21, T1 G1.2 ins.:

1536^a दत्ते गृहीत्वा तदक्षो दूरमभ्यर्ष भीतयान् ।

पुच्छे गृहीत्वा तुण्डेन गरुडः पत्रां यथा ।

22 Gs om. 22^a (cf. v. l. 20). — ^a) S (except T1 Gs; G2 om.) द्वे (for तौ). Ko S (except T1; G1 om.) समाग्लियः; Ks 'क्षिप्य' (cf. v. l. 20). — ^a) Ko. 2. 5 V1 Dn D1. 5 T1 Ms हिडिंबो भीम. — ^a) S (except T1) मृशं (for परम्). — After 22, Gs ins. 1538^a (cf. v. l. 23). — G1.2 (both om. 23^a). 4 (om. 23) ins. after 22: T1 (om. line 1), after line 9 of 1538^a:

1537^a भद्रक्ष्वा घृष्टान्महाभावांस्तादयामासतुः क्रुधा ।

सालतालतमालाप्रवताजुंनविभीतकान् ।

न्यग्रोधप्रक्षालनैरुपनसान्भ्रमकण्टकान् ।

एतानन्यान्महावृक्षांस्तुल्लाय तरसाखिलात् ।

उरिक्षिप्यान्योन्वरोपेण तादयामासतु रणे । [5]

यदाभवद्भनं सर्वं निर्युक्तं घृष्टसंकुलम् ।

तदा शिलाक्ष कुर्जाश्च घृष्टान्कण्टकिनस्तथा ।

ततस्तौ गिरिश्रृङ्गायि पर्यवैशांभ्रलेखिलात् ।

शिलाक्ष गण्डपापावानुत्प्लावादाव वैरिणी । [10]

विश्वेतरुपर्यांतावन्मोन्यं विजयैरिणी ।

तद्वनं परितः पत्र योजनं निर्महीरुहम् ।

निहेतागुल्मपापाणं निर्युक्तं चक्रतुर्वृक्षम् ।

तथोर्बुदेन राजेन्द्र तद्वनं भीमरक्षसाः ।

मुष्टुतेनाभवत्कुर्मैष्टवक्ष्यणमवपयत् ।

[(L. 3) T1 'पनसानभ्रकण्टकान्. — (L. 9) T1 शिलाक्ष गंध. — (L. 10) T2 अन्योन्यमरणेयिणी. — (L. 12) T1 'पापाणपर्यंतं. — (L. 14) T1 अग्रजं (for अश्वयन्).]

23 G1.2 om. 23^a; G2.2 om. 23. — ^a) K1 महाघृष्टः; N1 V1 B D (except Ds) T1 G1 Ms तदा घृष्टान्. — ^a) Ko. 2. 5 शिलाः (for तलाः). Ko om. v. Ko. 2. 5 Ns V1 B1 Dn D1. 5 T1 तदा; N1 तथा (for ततः); S1 K1 शिलाक्षैव चकर्मतुः; T1 Gs. Ms. 4 लताश्च विचकर्मतुः; Ms-१ लताश्चापि चकर्मतुः. — ^a) V1 De Da Da D1 T1 च (for तु-). Ns S (except T1; G2.2 om.) च (G1.2 Ms

बमजतुर्महावृक्षाह्वताश्वाकर्पतुस्ततः ।
मत्ताविष सुसंरब्धो वारणो पट्टिहायनो ॥ २३

इति भीमहाभारते आदिपर्वणि एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

१४२

चैशंपायन उवाच ।

प्रबुद्धास्ते हिडिम्बाया रूपं दृष्ट्वातिमानुपम् ।
विस्मिताः पुरुषव्याघ्रा बभूवुः पृथया सह ॥ १
ततः कुन्ती समीक्ष्येनां विस्मिता रूपसंपदा ।
उवाच मधुरं वाक्मथं सान्त्वपूर्वमिदं शनैः ॥ २
क्रस्य त्वं सुरगर्भाभे का चासि वरवर्णिनि ।

तयोः शब्देन महता विबुद्धास्ते नरर्षभाः ।
सह मात्रा तु ददशुर्हिडिम्बामग्रतः स्थिताम् ॥ २४

केन कार्येण सुश्रोणि कुतश्चागमनं तव ॥ ३
यदि वास्य वनस्यासि देवता यदि वाप्तराः ।
आचक्ष्व मम तत्सर्वं किमर्थं चेह तिष्ठसि ॥ ४
हिडिम्बोवाच ।
यदेतत्पश्यसि वनं नीलमेघनिभं महत् ।
निवासो राक्षसस्यैतद्विडिम्बस्य ममैव च ॥ ५

C. 1. 201
B. 1. 204
K. 1. 102. 5

सु-) संकुद्धौ. — ^a) Ko T₃ G (G_{2,4} om.) मातंगी (for वारणो). T₃ G_{1,2} M (except M₃) पाटि. — T G_{1,2,4,5} (om. lines 8-12).^s ins. after 23: G₃ (om. lines 1, 11, 12), after 22:

1538* पाद्गानुद्धरन्तौ तावृक्षेभेन वेगितौ ।
स्फोटयन्ती लताजालान्युरुभ्यां गृह्य सर्वदाः ।
वित्रासयन्ती तौ शब्दैः सर्वतो गृगपक्षिणः ।
बलेन बलिनी मत्तावन्योन्यवधकाङ्क्षिणी ।
भीमराक्षसयोर्बुद्धं सदावसैत दारणम् । [5]
का बाहुपरिदृशाकर्पन्तावितरेतरम् ।
वकपन्तौ विकपन्तौ प्रकपन्तौ परस्परम् ।
ततः शब्देन महता गर्जन्ती तौ परस्परम् ।
पापाणसंघातनिभैः प्रहृष्टैरनिजग्रतुः ।
अन्योन्यं तौ समालिङ्ग्य विकपन्तौ परस्परम् । [10]
बाहुबुद्धमभूद्धोरं बलिवासवयोरेव ।
बुद्धसंरम्भनिर्गच्छकृत्काररचनिवन्मनम् ।

[(L 5) T₃ उवा तु दासं बुद्धं चकतुर्भीमराक्षसी. — After line 5, G_{1,2,4} ins.:

1539* सुरा देवासुरे बुद्धे वृत्रघातवयोरेव ।
— (L 7) Cf. 1. 142. 12^{ab}. T G₂₋₅ उत्कर्षणं विकर्षण-
मपकर्षणमेव च. — (L 8) Cf. 1. 142. 12^{ab}. G_{1,2} तौ
शब्देन विना राजशु (for the prior half). — (L 9) G_{1,2}
‘संघट्टनिभैः. — (L 12) T₃ G_{4,5} ‘कृत्कारराव.’]
, 24 ^a) D₂ B_{1,2} प्रबुद्धास्. G_{1,2} पाहुसंभवाः (for ते
नर). — ^b) K_{1,2} N₁ V₁ B D T₃ च; N₁ हि; N₂ T₃ G
अय (for तु). M सह मात्रा दृढतिरे. — ^c) G₁₋₃ हिडिंबी.
N₂ तु स्थितामिति; T₃ शमपेटितां; G_{1,2} उरतः स्थितां.

Colophon om. in N₁ D₁. — Major parvan: T₃ G
M संभव* (for चादि*). — Sub-parvan: Śi Ko-s N_{1,2}
V₁ B_{1,2} s Da Dn D_{2,4} T₃ Ms 6-3 हिडिंबवप. — Adhy.
name: K₂ D₃ भीमसेनहिडिंबयोर् (D₃ ‘दिव’) बुद्ध.
— Adhy. no. (figures, words or both): B₁ T₃ 149;
D₂ 152; D₃ 155; T₃ G_{2,3} M 100; G_{1,2} 101;
G_{2,4} 99. — S’loka no.: Dn 45; Ms 25. — Aggregate
s’loka no. Dn₃ 5994.

142

1 Śi K_{1,2} D₃ S om. उवाच; D₁ om. the ref.
— ^a) K₁ विबुद्धास्ते. — ^b) T₃ G रूपमालोक्य घोमनं.
— ^c) G_{1,2} ‘ता रूपसंपत्वा (cf. 2^b).

2 ^a) G₂ समेख (for समीह्य). — ^b) K_{2,3} D₃ G₂
वच; K₂ यथा (for वचि).

3 Before 3, Ko D₃ ins. कुन्ती उ; K₂ 4 D₃ (marg.
ec. m.) बुद्ध्युवाच; M (except M₃) कुन्ती. — ^a) Ko₂
N_{1,2} V₁ B Dn D₂ G₁ Ms चा (for च). — ^b) N₂ V₁ B
D (except D₂) T₃ संभासा; G₂ सुभगे (for सुभो*).

4 ^a) Śi K₂ चास्य; Ko M_{2,7} चापि; K₁ N₁ T₃ G
(except G₂) Ms चासि; K₂ N_{2,3} Ms चासि; Ms नापि.
Śi K₁₋₄ V₁ Dn D₁ T₃ ‘स्य त्वं; Ko N₁ B D₂ T₃ G M
‘सास्य (G₂ ‘त). — ^b) A few MSS ‘सरा. — ^c) M
अदे (for मम). — ^d) Ko₂ om. च.

5 K_{1,2} N₂ S om. उवाच. — ^a) G_{1,2} ‘भियसममर्षं.
— ^b) Ko₂ N₂ D₂ M हृ; K₁₋₃ N_{1,2} V₁ B D₂ D₃ n₂
D_{1,2,4} T₃ एव; D₂ D₃ एव; G₂ इति (for एतद्). — ^c)

तस्य मां राक्षसेन्द्रस्य भगिनीं विद्धि भामिनि ।
 आत्रा संप्रेषितामार्ये त्वां सपुत्रां जिघांसता ॥ ६
 क्रूरबुद्धेरहं तस्य वचनादागता इह ।
 अद्रार्क्षं हेमवर्णामं तव पुत्रं महौजसम् ॥ ७
 ततोऽहं सर्वभूतानां भावे विचरता शुभे ।
 चोदिता तव पुत्रस्य मन्मथेन वशानुगा ॥ ८
 ततो वृत्तो मया भर्ता तव पुत्रो महाबलः ।
 अग्नेतुं च यतितो न चैव शक्तितो मया ॥ ९
 चिरायमाणौ मां ज्ञात्वा ततः स पुरुषादकः ।
 स्वयमेवागतो हन्तुमिमान्सर्वास्तवात्मजान् ॥ १०
 स तेन मम कान्तेन तव पुत्रेण धीमता ।

बलादितो विनिष्पिष्य व्यपकृतो महात्मना ॥ ११
 विकर्षन्तौ महावेगौ गर्जमानौ परस्परम् ।
 पश्यध्वं युधि विक्रान्तावेतौ तौ नराक्षसौ ॥ १२
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्याः श्रुत्वाैव वचनमुत्पपात युधिष्ठिरः ।
 अर्जुनो नकुलश्चैव सहदेवश्च वीर्यवान् ॥ १३
 तौ ते ददृशुरासक्तौ विकर्षन्तौ परस्परम् ।
 काङ्क्षमाणौ जयं चैव सिंहाविव रणोत्कटौ ॥ १४
 तावन्धोन्यं समाश्रित्य विकर्षन्तौ परस्परम् ।
 दात्राधिभूमसदृशं चक्रतुः पार्थिवं रजः ॥ १५
 वसुधारेणुसंवीतौ वसुधाधरसंनिभौ ।

Ko. 2. 8 अरि (for एव). G. 1. 2 नृभोजिनः (for मनेव च).

6 *) N: V 1 B Da Dn. 1. 2 D. 1. 2 भाविनि. — *) K 2 Da transp. त्वां and सपुत्रां. N: 2. 5 V 1 B D जिघांसितुं (D 2 सत्वा).

7 *) K 2 बुद्धेद्रे. — *) S 1 K N: V 1 B. 2 Dn D. 1. 2 T 1 ता विद्मः; N: B. 1. 2 Da D. 2 1 तासि ह. — D 2 om. 7-9. — *) S 1 K. 2 हेमवर्णामं; N: मेव; N: V 1 B Da Dn D. 1. 2 T 1 नवहेमामं; D 2 अजगामामं. — *) K 2 N: 1 T 2 G M वृकोदरं; N: V 1 B D (D 2 om.) T 1 महाबलं (D 2 लः).

8 Ko. om. 8 (cf. v. 1. 7). — *) Ko. 2. 4 D 2 नोदिता; K 2 देसिता. S पुत्रार्थे. — *) Ms. 2. 7 मन्मथस्य; Ms. 2 नस्य. B 2 धर्मीकृता; M 2 धारातुगा.

9 D 2 om. 9^{ab} (cf. v. 1. 7). — *) N 2 transp. वृत्तो and मया. — *) K 2 वृकोदरः; T 2 G ह्वनिदिते. — *) M 2 अग्नेतुं; Cd as in text. S स्वयसितो (for च य). — *) S 1 पुनः; K (except K 2) S (except Ms. 2) एव (for एव). K 2 D 1 T G Ms. 2 शक्तितो (T 2 नावयते); Ms. 2 कपितो.

10 *) T 2 G अयं (for स). — Ko om. 10-11^a. — *) S 1 K 1 तदा; Ms 2 तथा (for तव).

11 Ko om. 11^{ab} (cf. v. 1. 10). — *) S (except T 1) transp. मम कान्तेन and तव पुत्रेण. — *) K 2 Da 1 बलादितो. Ko विनिष्पिष्य; K 2. 4 N: D 2 Ms. 2 1 'रुच्य. — *) S 1 K (except K 2) V 1 Dn D. 1. 2 स्वपनीतो.

12 Ms om. 12-14^a. — *) G. 1. 2 1 व्याकृतं. D 2 महात्मनी. — *) T 2 G (except G 2) गर्जती च. K 2 यथा धनी. — *) Ko N: 1. 2 M (Ms om.) पश्यस्य; K 2. 2. 2 N:

B (except B 4) Da D 2 T 2 G (except G 2) पश्य सं; V 2 Dn पश्येवं; T 1 पश्य तो. — *) Ko. 2. 2 T 2 G M (Ms om.) transp. एतौ and तो. K 2 तु; N: 1. 2 V 1 B D (except D 2) च (for तो). — After 12, Ko ins:

1540* युधमती विजयाकाङ्क्षी राक्षसो मन्दबुद्धिमान् ।
 न वाञ्छे(ऽहं) जीवितं भ्रातुः कदा ये दृष्टकर्मणः ।

13 Ms om. 13 (cf. v. 1. 12). S: K 1. 2 D 2. 2 T 2 G Ms om. उवाच; Ms-1 om. the ref. — *) T 2 G तस्यासद्वचनं श्रुत्वा.

14 Ms om. 14^{ab} (cf. v. 1. 12). — *) S 1 K 2 T 2 G 1. 2-3 ते तौ (by transp.); G 2 Ms. 2 सतो. S 1 Ko-2 B 1. 2 Ms 2 D 2. 2 Cd Arj 1 रायस्यो; N: 1 रासप्तो. — *) 15^a. N 2 गर्जमानौ (for विकं). — K 1 (hapl.) om. 14-15^a. — *) K 2. 4 D 2 युधे (for चैव). G 2 विजयं कांसमाणौ च. — *) M सतो (for सिंहौ). Ko. 2 D 2 G 2 मद्रोरकटौ; K 2 N V 1 B Da Dn D. 2. 2 T 2 वली; M महागती.

15 K 1 om. 15^{ab} (cf. v. 1. 14). — *) K 2 N: V 1 B D (except D 2) T 2 अय (for तौ). S 1 K 2. 4 D 2 समासत्प; Ko N: 2 Ms-2 1 'हिय (of. v. 1. 1. 14. 20, 22). — *) 14^a. T 2 G 1. 2 तिपियन्तौ; G 2. 2. 2 निपयन्तौ. Ko D 2 महाबली; N V 1 B Da Dn D. 2. 2 T 2 पुनः पुनः. — *) T 2 G Ms. 2 दवा; G 2. 2 संकतं.

16 *) Ms 2 पातुपाणेन सं. — Ko om. 16^{ab}. — *) D 2 चसुवासवत्. — *) S 1 स्वभा; K 2 N V 1 B Da Dn 2 D 2 M वधजानुद; K 2 भ्राजेतौ तौ; Dn 2. 2 D 2 T 2 विभ्राजतु; D 2 विभ्राजते; T 2 G विभ्राजेतौ. K 2 वृको (for वृको). — *) S 1 2 'वैव सं. — After 16, T G ins:

विभ्राजेतां यथा शैलौ नीहारेणाभिसंघृताः ॥ १६
 राक्षसेन तथा भीमं क्षिप्रयमानं निरीक्ष्य तु ।
 उवाचेदं वचः पार्थः प्रहसञ्चानकैरिव ॥ १७
 भीम मा भैर्महाबाहो न त्वां बुध्यामहे वयम् ।
 समेतं भीमरूपेण प्रयुक्ताः श्रमकश्चिताः ॥ १८
 साहाय्येऽसि स्थितः पार्थ योधयिष्यामि राक्षसम् ।
 नकुलः सहदेवश्च मातरं गोपयिष्यतः ॥ १९

भीम उवाच ।

उदासीनो निरीक्षस्व न कार्यः संभ्रमस्त्वया ।
 न जात्यर्थं पुनर्जीवेन्मद्गाहन्तरमागतः ॥ २०

अर्जुन उवाच ।

किमनेन चिरं भीम जीवता पापरक्षसा ।
 गन्तव्यं न चिरं स्यातुमिह शक्यमरिंदम ॥ २१
 पुरा संरज्यते प्राची पुरा संध्या प्रवर्तते ।
 रौद्रे शुद्धे रक्षांसि प्रबलानि भवन्ति च ॥ २२
 त्वरस्व भीम मा फ्रीड जहि रक्षो विभीषणम् ।
 पुरा विकुरुते भार्यां भुजयोः सारमर्षय ॥ २३

वैशंपायन उवाच ।

अर्जुनेनैवयुक्तस्तु भीमो भीमस रक्षसः ।
 उत्क्षिप्याभ्रामयदेहं तूर्णं गुणशताधिकम् ॥ २४

G. 1. 603f
 B. 1. 124. 23
 K. 1. 166. 21

1541* ते पर्यन्तो महद्युद्धं स्वैरेव्यथितचेतसः ।

[G₁ : transp. ते and पर्यन्तः.]

17 * K₁ ततो; K₂ N₁ s V₁ Dn D₁ M₁ तदा; T₂ G
 घटाद्. — * K₂ कृप्यमाणो; T₂ क्षिप्यं; G₂ पीड्यं.
 K₂ s समीक्ष्य. V₁ B Dn D₁ T G च; D₂ ह; M₁ सं (for
 तु). — After 17^{ab}, T G ins.:

1542* चिरयुद्धो तौ दृष्ट्वा स्वयोयधषकाक्षुषा ।

[G₁ चिरयुद्धो कृतो हः; G₂ दौ दृष्ट्वा च. T₁ G₁ s च
 (for तु). G₂ om. तु. G₁ s काक्षिणो.]

— * B (B₁ marg.) D₂ D₃ ततः (for वचः). K₂
 उवाच वचनं पा. — * K₁ तदा (for इह). T₂ G
 महसन्निव भारत.

18 Before 18, D₁ (marg. sec. m.) ins. अर्जुन उ;
 G₁ M अर्जुनः. — * N₂ transp. भीम and मा भैर.
 G₁ M भीम (for मा भैर). — * Some MSS. त्वा (for
 रत्वा). — * N₂ V₁ B D (except D₂) T₁ रक्षसा (for
 प्रभु). S₁ K₂ s N₁ V₁ B D₂ D₁ n₁ D₁ कर्षिताः (B₂ s
 तं); K₂ कर्षिताः; D₂ कर्षितं; G₂ निर्जिताः.

19 * Ko T₁ M₂ सहायो; K₂ s T₁ G (except G₂)
 सहायो. G (except G₁ s) पार्थे (for पार्थ). — * N₂
 V₁ B D (except D₂) T₁ पातयि; G₂ s यो वधिष्या.
 — * M यनी च राजा कीर्तयो. — * S₁ पालयिष्य.

20 K₁ S om. उवाच. S₁ D₂ भीमसेनः (for भीम
 उ). — * T₂ G मद्भुजार्तरम्. M आश्रितः (for आन).
 Ko Da D₂ मम बाह्वर्तरं स्थितः (Da तं रतः गतः). — After
 20, T G (T₂ G₂ s. s. om. lines 1-2) ins.:

1543* भुजवोरन्तरं प्राप्नो भीमसेनस्य राक्षसः ।

अभुज्यत्वा पार्थं वीर्येण श्रुतो मा युचितिष्यमिः ।
 अयमस्मात्तयो हन्याज्जातु वै पाथे राक्षसः ।
 जीपयन्तं न प्रमोक्ष्यामि मा भैषीभैरुत्पथं ।

[(L. 2) G₁ s अयुवा. — (L. 4) T₂ G₂ हि (for प्र).]

21 S₁ K₁ S om. उवाच. — After अर्जुनः, T G ins.:

1544* पूर्वरात्रे प्रयुद्धोऽसि भीम क्रूरेण रक्षसा ।

क्षपा व्युष्टा न चेदानीं समासोऽसि महारणम् ।

[(L. 1) G₂ s प्रयु. — (L. 2) T₁ G₂ समासस्तु; T₂

G₂ मामोपि; G₂ मासं तु. T₁ G₁ रणः; G₂ त्वा रणं.]

— * B वीर; G₂ भूप (for भीम). — * T₂ G
 व्युष्टारिणा (for पाप). — * Ko N₁ V₁ B D T₁ गंत्ये
 न (D₂ व्योपि; T₁ व्यो न); T₂ G नांतरेण. — * S
 (except T₂) परंतप (for भरिंदम).

22 * N₁ दिशा; D₂ यावत्; Arj. (comm.) G₂ पुरः
 (= अमृतः); D₂ (erroneously) Arjप पुरा (as in text).
 D₂ इ रज्यते काष्ठ. — * D₂ पूर्वसंध्य. — * S₁ बलवर्द्धि
 (for प्रव). K₁ इ; K₂ M₂ s हि; N₁ V₁ B D (except
 D₂) T₁ उत्त (for च). T₂ G अवंति बलवर्द्धि च.

23 * Ko भैरवं; N₂ B₂ s हासीर; N₂ भीत; S
 (except T₁ G₂) लीला (G₂ ल; G₂ लां) (for श्रील).
 — * Many MSS. विभी. — * S₁ K युजाभ्यां साधु
 योक्तव्य (K₂ योययन्); D₂ जाभुभ्यां साधु योजय. — After
 23, T₂ G ins.:

1545* साहाय्यमात्मनो वेत्य नराणां हितकाम्यया ।

रक्षो जहि यथा शकः पुरा वृत्रं महाघ्न ।

[(L. 2) T₂ G₂ महाह्वे; G₂ s महाघ्नुरं.]

Thereafter T G read 20-27.

24 S₁ K₁ s S om. उवाच (K₂ M₂ s om. the
 ref.). — After 24*, K₂ N₁ V₁ B D (for D₂ see
 below) T₁ ins.:

1546* भीमो रोपाज्यवल्कि ।

बलमाहारवामास यदायोर्जगतः क्षये ।
 तत्रक्षस्तामुदागमस्य.

भीम उवाच ।

वृथामासैर्वृथा पुष्टो वृथा वृद्धो वृथामतिः ।

वृथामरणमर्हस्त्वं वृथाद्य न भविष्यसि ॥ २५

अर्जुन उवाच ।

अथ वा मन्यसे भारं त्वमिमं राक्षसं युधि ।

करोमि तव साहाय्यं शीघ्रमेव निह्नम्यताम् ॥ २६

अथ वाप्यहमेवैनं हनिष्यामि वृकोदर ।

कृतकर्मा परिश्रान्तः साधु तावदुपारम ॥ २७

वैशंपायन उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भीमसेनोऽप्यमर्षणः ।

निष्पिण्पैर्न बलाद्भूमौ पशुमारममारयत् ॥ २८

स मार्यमाणो भीमेन ननाद विपुलं खनम् ।

पूरयंस्तद्वनं सर्वं जलार्द्रं इव दुन्दुभिः ॥ २९

शुजाभ्यां योक्रयित्वा तं बलवान्पाण्डुनन्दनः ।

मध्ये भङ्गत्वा स बलवान्द्वेष्यामास पाण्डवान् ॥३०

हिदिव्यं निहतं दृष्ट्वा संहृष्टस्ते तरस्विनः ।

Ds (om. line 1) ins. the rest after 24^{ab}, completing the last half line by repeating (with v. l.) 24^a. — ^b) Ns. s V1 B D (Ds second time) T1 रोपायु (for भीमस्य). Ks Gs M भीमो भीमपराक्रमः. — ^{ca}) B1 Ds. s T G Ms 'व्य आमयत्. Ts G transp. देहं and त्वं. Ko. s Ds 'व्य आमयामास. Ko. s देहं; N1 देशं; Bs इहं (for त्वं). S1 N गुणशतादपि; Ko V1 Bsm. s s Dn D1. s. s शतगुणं तदा (Ko Ds वधि); Ks. s शतगुणादपि; Ks 'शतावधि; S (except Gs Ms-s) शतगुणाधिकं; Cd as in text. — After 24, T G ins.:

1547* इति चोवाच संकुद्धो आमयन्नाक्षसं तु सः ।

भीमसेनो महाबाहुरभिराजेन्सुहृदुर्मुहुः ।

[(L. 1) T1 आमयाभास राक्षसं; Gs 'नाक्षसं तनुं.]

25 T1 G M om. भीम उ'. S1 K1 B1 भीमसेनः; T1 भीमः (for भीम उ'). — ^{ab}) S1 K1 Ns Ds 'मासो; G1. s नरमासिर. T1 Gs transp. पुष्टो and वृद्धो. G1 जीयन्; Gs पुष्टो (for वृद्धो). — ^c) N1. s 'दृष्यत्; D1 'बुद्धस्त्वं. — ^d) N2 तथैव; N2 दृष्यत्; D1 वृथा च. Ds दृष्येव स विनंक्षसि; T1 Gs वृथैव विनतिष्यसि. — After 25, V1 Da D1. s S ins.:

1548* क्षेममद्य करिष्यामि यथा यममकण्टकम् ।

न पुनर्मोनुपाण्डवा भक्षयिष्यसि राक्षम ।

[(L. 1) Cf. I. 141. 10^{ab}. S (except T1) एनत् (for यत्). D1. s सथा; T1 Gs- s M यनं; G1. s तिषं (for यथा). Gs तिषं (for वनं). T1 Gs M निहतकंटं (for वनं). — (L. 2) Ms-s मानवान्.]

26 For T G, cf. v. l. 23. S1 K1 om. उवाच; T G om. the ref. — ^a) V1 B D (except Ds) यद् (for अथ). — ^b) Ko Ds करिष्ये; T Gs. s- s आसिषे. Gs अतिथेन वनं दावे. — ^c) M तिषं (for वीषं). S1 Ks N2 V1 B D (except Ds) यत् (for यत्). S1 Ks. s हिम्यं; N1 V1 B D (except Ds) M निपाहं; T G तु ह्यम्.

27 For T G, cf. v. l. 23. — ^a) Gs कथं (for अथ) G1 तु; G1. s हि (for अवि). — ^b) N1 नहेवास (for परि). G1. s पूर्व कृतपरि.

28 S1 K1. s Ds T1 Ms. s- s om. उवाच; Ns Dn D1 T1 G Ms om. the ref. — ^a) T G ह्युक्त्वा (Gs 'को) भीमसेनसं (T1 Gs- s 'स्तु). — ^b) Ks 'नो महाबलः; T G निष्पिष्य धरणीतले. — ^c) N1 इनं (for एनं). Ms भीमः (for भूमौ). T1 G शुजाभ्यामचपीक्याणु. — After 28, T1 G ins.:

1549* अधेनमाक्षिष्य बलात्पशुचाप्यमारयत्; the posterior half repeating (with v. l.) 25^{ab}.

29 ^a) S1 K1 सुमहास्वनं; Ks तुमलं स्वनं; N1 'छं वने; B1 Da S (except T1 Gs M) 'हस्वनं.

30 ^a) Ks जातु; N1 V1 B Da Dn Ds. s T1 Gs वाहु' (for युजा). B1 पोषयित्वा; M (except M1) योज; Cd as in text. Ns B1 D1 S (except T1) तु (for सं). Ko Ds स शुजाभ्यां योत्र (D1 'य'वित्वा. — ^b) Ko Ds राक्षसं (for बलवान्). S1 K1 बलात्पचवनं. — After 30^{ab}, T G (G. s s om. line 2) ins.:

1550* सयुद्धाय तिरश्चास्य समीपं तदुदायहत् ।

मध्ये भित्वा शिरासास्य तुमीपं तदुपाक्षिपत् ।

सस्य निष्कर्षेणयनं निर्भिद्रं रथिरोक्षितम् ।

प्रत्येदं भीमसेनेन शिरो विदधानं धरो ।

प्रचारितशुभेदो भिरमासस्यमस्तः । [5]

कथयन्मूलसप्रासीदनिर्बलदो यथा ।

[(L. 1) T1 स संश्राप्य; Gs सयुद्धाय. T1 G1. s तुमीपं. G1 मनुपाहरत्; Gs तदुदक्षिपत्; Gs तदुपाक्षिपत्. — (L. 2) T1 G1. s सतो (for मध्ये). G1 तदुदक्षिपत्. — (L. 4) T1 Gs मनुर्द; Gs प्रापिष्य; Gs प्रवीरं. — (L. 6) T1 Gs गितिः (for अग्निः).]

— T1 (G. om. 30^a). — ^a) S1 Ko. s N2 गुणम्; N2 V1 B D (except Ds) T1 महाबाहुः. N1 'वे वानं वरः; M

अपूजयन्नरव्याघ्रं भीमसेनमरिदमम् ॥ ३१
अभिपूज्य महात्मानं भीमं भीमपराक्रमम् ।
पुनरेवार्जुनो वाक्यमुवाचेदं वृकोदरम् ॥ ३२
नदूरे नगरं मन्ये वनादसादहं प्रभो ।

शीघ्रं गच्छाम भद्रं ते न नो विद्यास्तुयोधनः ॥३३
ततः सर्वे तथेत्युक्त्वा सह मात्रा परंतपाः ।
प्रययुः पुरुषव्याघ्रा हिडिम्बा चैव राक्षसी ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वित्रित्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ समाप्तं हिडिम्बवधपर्वे ॥

C. L. 2041
S. L. 194. 56
K. L. 108. 45

*ध्वे तु भंक्त्या बलं.

31 ^a) K; संतुष्टाः; B; प्रहं. Ns Ms तपस्विनः. Ko
Ds हृष्टास्ते क्रुद्धनंदनाः; T; G प्रहृष्टास्त्रपटंवाः (Gs वांषवाः).
— After 31^a, T G ins.:

1551* हिडिम्बा चैव संभ्रदय निहतं राक्षसं रणे ।
अदृश्याद्भैव ये स्वस्थाः समेता भूतवादिकाः ।
पूजयन्ति स्म संहृष्टाः साधु साध्विति पाण्डवम् ।
आतरश्वापि संहृष्टा युधिष्ठिरपुरोगमाः ।

[(L 1) T₁ हिडिंबं; T₂ Gs-8 हिडिंबी. G_{1,2} सा च
(for चैव). T₃ यने (for रणे). — (L 2) T₁ अदृश्यांघ्रा.
Gs तिद्वाघ्र; G₂ मेघस्थाः (for ये स्वस्थाः); G₃ सर्वे तं (for
समेता). T₄ भूतचारकाः; G₁ देवताः; G₂ वादिनः; G₃
सर्पिचारणाः G₄ वादकाः]

— ^a) N₁ पूजयंतो नरव्याघ्रा.

32 Ko om. 32^a. — ^a) T₁ G अय (for अभि-).
Ns महारामानः; Ms. s यथाभ्यायं. Ms-s 'पूज्याय सं भीमं.
— ^b) Ns भीमसेनपरा'. — ^c) M 'रिवामोद्वाक्यमर्जु-
नस्तु हं'.

33 ^a) N_{1,2} V₁ B (except B₂) Dn_{1,2,3} D₂ न दूः;
T Gs-8 M अदूरे. G₁ यथा तु तेन गंतव्यं. — ^b) G₁
हृष्ट (for अहं). N₁ V₁ B (except B₁) D (except D₂)
T₁ विभो. — ^c) Ko. s. s. D_{1,2} G₂ विद्यात्.

34 ^a) G₂ ते तु (for ततः). B₂ Da transp. ततः
सर्वे and तथे. D₂ तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे. — ^b) N_{1,2} V₁
Bs Dn D₁ transp. सह and मात्रा. Śi Ko. 1 परंतप (Ko
'पः); N_{1,2} s. s. V₁ B D (except D₂) T₂ G महारथाः; Ns
महायलाः; Ns नरपेमाः; T₁ महायथाः. — ^c) Ks. 4 ते
नरव्याघ्राः; T₁ Ms-s 'व्याघ्र.

Colophon. Major parvan. T₁ G M संभव (for
आदि). — Sub-parvan: Śi K N_{1,2} V₁ B D (D₁
see. m) Ms-s C₁ हिडिंबवध; to it Śi Ko-s N₁ D₂ Ms-s
add समाप्त. — Adhy. name: N_{1,2} V₁ T G₁ M हिडिंब-
वध; G₂ हिडिंबविसंवादः. — Adhy. no. (figures, words
or both): B₁ T₁ 150; Dn₁ 153; D₁ m. 156; T₂ G_{1,2}

M 101; G_{1,2} 102; G_{2,4} 100. — S'loka no.; Dn 36;
Ms 35. — Aggregate s'loka no.: Dn 6030.

143

1 Before भीमः (see below), D₁ (marg. sec. m.)
(M om. lines 3, 6) ins.:

1552* वैशंपायनः ।

सा ततो न्यपतन्नृणं भगिनी तस्य राक्षसः ।
अनुवाणा हिडिम्बा तु राक्षसी पाण्डवान्प्रति ।
अभिवादा ततः कुन्ती धर्मराजं च पाण्डवम् ।
अभिपूज्य च ताम्स्वर्गभीमसेनममापत् ।
अहं ते दुर्नानादेव मन्मथस्य वयो गता । [5]
दूरं भ्रातृवचो हित्वा सा स्वामेवानुब्रूवती ।
राक्षसे रीदृशंकातो तयापदं विचेष्टितम् ।
अहं शुभपुरिच्छेयं तव गात्रं निषेधितम् ।

[(L 1) D₁ ततोन्पयं; Ms ततोन्वयाम. — (L 2)
G_{1,2} transp. राक्षं and पाण्डवान्प्र. D₁ पुनः (for प्रति).
— (L 4) D₂ अभिवादा, and उवाच ह (for अमा).
— (L 7) D₂ राक्षसी भीमसंकाप. — (L 8) D₂ तथ
पादसरोरहं.]

— Śi K₁ भीमसेनः; Ko. s B₂ s Dn₂ D₂ भीम उ; S
भीमः. — ^b) Ko N_{1,2} Da D_{1,2} T G आस्त्राय (for
आधि). A few MSS. मोहनौ. — ^c) N₁ तं वै; T₁ G₂
तत्वं; T₂ G_{2,4} मा त्वं; G₁ मां ह्यो; Ms त्वं सं. N₂ V₁ B
D (except D₂) स्वदिमं भ्रातृसंवि. Cd cites भ्रातृनिषेधितं.
2 Śi K_{1,2} S om. उवाच. — ^b) B₂ कुन्तीति; T₂ G₁
प्रादीमां; G₂ दो हि. — ^c) Śi Ko. 1 s transp. भीम and
मा स. K_{2,4} D₂ M एवं; T G च (for सा). — ^a) K₁
(corrupt) 'इवापिदिकं; K₂ 'इवयं'; K₃ N₁ V₁ B (except
B₂) Da Dn D_{1,2} s. T₂ G_{1,2} s 'इवयं'; D₂ Ms. s 'सामयं';
T₂ G_{1,2} 'हरं; G₂ 'इवा ह'; Ms-s 'इवायं'. — ^c) K_{2,4}
N_{1,2} V₁ B (except B₂) D T G₂ गोपाय. — After 2,
Bs ins.:

1553* चरणागतगुह्या एवं धर्मं गोपाय पाण्डव ।
the posterior half repeating 2^a.

१४३

भीम उवाच ।

सरान्ति चैरं रक्षांसि मायामाश्रित्य मोहिनीम् ।
हिडिम्बे ब्रज पन्थानं त्वं वै आवृत्तिपेवितम् ॥ १
युधिष्ठिर उवाच ।
कुट्टोऽपि पुरुषव्याघ्र भीम मा स्तु स्त्रियं वधीः ।
शरीरमुस्याभ्यधिकं धर्मं गोपय पाण्डव ॥ २
वधाभिप्रायमायान्तमवधीस्त्वं महाबलम् ।
रक्षसस्तस्य भगिनी किं नः कुट्टा करिष्यति ॥ ३
वैशंपायन उवाच ।
हिडिम्बा तु ततः कुन्तीमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
युधिष्ठिरं च कौन्तेयमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४

3 *) T G अवधीस् (for आयान्तम्). — *) M युकोवृत् (for महा*). T G त्वं महाबल रक्षस (T₂ G_{1.2} * सं). — *) Ś₁ K_{1.2} N_{1.2} रक्षसे. — *) Ś₁ K_{0.1} T₁ तु; K_{2.4} तु (for नः). T₁ G_{1.2} भविष्यति.

4 Ś₁ K_{1.2} D₂ S om. उवाच. — *) N_{1.2} V₁ B (except B₂) Dn D_{1.2.4} तु (for च). — *) T₁ ततो (for इदं).

5 Before 5, Ko N_{1.2} ins. हिडिंबोवाच; K₂ हिडिंबा; T₁ G₁ हिडिंबा; Ms-3 हिडिंबी. — *) Ko इदं (for इह). Ś₁ K_{1.2.4} D₂ स्त्रीणामिदमनं. — *) K_{0.2.4} D₂ कृते. M सहृत् (for शुभे).

6 *) K_{1.4} B_{2.4} D_{2.4} T₁ सोढुं; T₂ G साहं (see below); M (except M₂) गृहं. — *) T₂ G सहे (for मया). N_{2.3} B D_{2.4} D_{2.4} काम(N₂ ल)परीतया. — *) Ko *मयागतः. — *) N₂ V₁ B D (except D₂) मुखोदयः; S सुखावहः.

7 *) Ko.4 Da D₂ मयायुत्सहं; K₂ *यायुत्सहाः; T₂ G *यायुत्सहं. — *) T G ज्ञातीन्त्वं धर्मं(G₂ *नसंबंध)मेव च. — *) T₂ G (except G₁) शुभः.

8 *) Ko-3.1 N_{1.2} V₁ B Da Dn D_{1.2.4} धीरेणाहं. K₂ तथेतन; N₂ च नतेन; N₂ तथा तेन. K₂ धीरेण चाहमेतेन; N₂ D₂ S व(N₂ D₂ T₁ धीरेणानेन तु विना (N₂ वैवाहं). — *) Dn₁ तथा यापि. Ś₁ K₂ D_{2.4} D_{1.2.4} *स्त्रिणी. D₂ S नाहं जीवितुमुत्साहं. — D₂ S ins. after 8^{ab}: V₁ B₂ Dn D_{1.2.4}, after 8:

आयं जानासि यद्दुःखमिह स्त्रीणामनङ्गजम् ।
तदिदं मामनुप्राप्तं भीमसेनकृतं शुभे ॥ ५
सोढं तत्परमं दुःखं मया कालप्रतीक्षया ।
सौख्यमभ्यागतः कालो भविता मे सुखाय वै ॥
मया ह्युत्सृज्य सुहृदः स्वधर्मं स्वजनं तथा ।
युतेऽप्यं पुरुषव्याघ्रस्तव पुत्रः पतिः शुभे ॥ ७
वरेणापि तथानेन त्वया चापि यशस्विनि ।
तथा भुवन्ती हि तदा प्रत्याख्याता क्रियां प्रति ॥ ८
त्वं मां मृष्टेति वा मत्वा भक्ता वानुगतेति वा ।
भर्त्रानेन महाभागे संयोज्य सुतेन ते ॥ ९
तमुपादाय गच्छेयं यथेष्टं देवरूपिणम् ।

1554* तदहंसि कृपां कर्तुं मयि त्वं वरवर्णिनि ।
Thereafter T₂ reads line 8 and Ms lines 5-7 of 1556* (cf. v. 1. 10). — D₂ reads 8^{ad} after 12; while T G read it after 12^{ab}. — *) S एवं (for तथा). K₂ D₂ S इ (G_{2.2} च; G₂ as in text). T₂ G₂— तथा. N₂ तदा तदायां भुवन्ती. K₁ T₁ विद्याः; C₂ क्रियां (as in text). N₂ V₁ B D (D₂ om.) प्रत्याख्याता न जीवामि सत्यमेवप्रकीर्णिते. — After 8, V₁ B₂ Da D_{1.4} ins. 1554*; D₂ ins. 1557* (cf. v. 1. 12); while S ins.:

1555* भूर्यां दुष्कृतिवो लोकान्गमिष्येऽहं न संशयः ।
which, in T G₂—, is followed by 11^{ab}.

9 *) Ś₁ त्वं वा; K_{0.2} N₂ T₁ G₂ तां मया; K₁ त्वां वा; N₁ B_{1.2.3} G_{1.2} M₂ तन्मां; N₂ V₁ B₂ D (except D₂) मत्वा; T₂ तां वा; Ms. 6-8 तस्मात्. N₂ मत्वा वै; N₂ V₁ B₂ Da Dn D₂ तन्मां त्वं; B_{1.2.3} D_{2.4} मत्वा त्वं (B₂ तं); G_{1.2} (by transp.) मत्वा वा. — *) K₂ G_{2.3} भक्तां; G₂ अत्र। Ko B (except B₂) Ms. 6-8 च (for the first वा). Ms. 8 अनुगतैति. M₂ भक्ताचारवः. N₂ अपि (for इति). D_{1.2} च (for the second वा). — *) T G योजयस्व (for संयोजं). T₂ शुभेन. Ś₁ K_{1.2.3} V₁ B₂ Dn D_{1.2.4} इ; Ko इ; K₂ N_{1.2} D₂ मा; N₂ इ; B₂ तु (for ते).

10 *) M यथावद् (for यथेष्टं). — *) G₂ त्वं (for चैव). Ś₁ K (except Ko) V₁ Dn D₁ G₂ *आनदिव्यानि. — *) Ś₁ B_{2.4} विधत्स्व; K_{0.2} D₂ S विचारः; C₂ as in

पुनश्चैवागमिष्यामि विश्रम्भं कुरु मे शुभे ॥ १०
 अहं हि मनसा ध्याता सर्वोन्नेष्यामि चः सदा ।
 वृजिने तारयिष्यामि दुर्गेषु च नरर्षभान् ॥ ११
 वृष्टेन वो वहिष्यामि शीघ्रां गतिमभीप्सतः ।
 यूयं प्रसादं कुरुत भीमसेनो भजेत माम् ॥ १२
 आपदस्तरणे प्राणान्धारयेद्येन येन हि ।
 सर्वमाहृत्य कर्तव्यं तद्भर्ममनुवर्तता ॥ १३
 आपत्सु यो धारयति धर्मं धर्मविदुक्तमः ।

व्यसनं हेव धर्मस्य धर्मिणामापदुच्यते ॥ १४
 पुण्यं प्राणान्धारयति पुण्यं प्राणदमुच्यते ।
 येन येनाचरेद्भर्मं तस्मिन्नाहं न विद्यते ॥ १५
 युधिष्ठिर उवाच ।
 एवमेतद्यथात्वं त्वं हिडिम्बे नात्र संशयः ।
 स्यात्तव्यं तु त्वया धर्मं यथा त्रयां सुमध्यमे ॥ १६
 स्नातं कृतादिकं भद्रे कृतकौतुकमङ्गलम् ।
 भीमसेनं भजेथास्त्वं प्राणस्तगमनाद्रवेः ॥ १७

G 1 0058
 S 1 155. 17
 K. 1 157. 33

text — T G ins after 10 Ms (om lines 1-4, 8-9),
 after 1554* (cf v 1. 8^{ab})

1556* अह हि समये लिप्ते प्राग्भ्रातुरपवर्जनात् ।
 तत् सोऽभ्यपत्तदाग्री भीमसेनजिघासया ।
 यथा यथा विक्रमते यथा रमति तिष्ठति ।
 तथा तथा समाधाय पाण्डव काममोहिता ।
 न यातुधान्यह त्वायं न चास्मि रजनीचरी । [5]
 ईशा रक्ष सु साध्यस्मि राशौ साकल्यद्वह्नी ।
 पुत्रेण तव सयुक्ता युवतिदवर्णिनी ।
 सर्वान्योऽप्युपस्थास्य दुररुह्य नृकोदारम् ।
 अग्रमत्ता प्रमत्तेषु शृश्रुपुरनहयदा ।

[(L 1) T₁ अह समुपलक्ष्यैव, G₁ s ह समुपलक्ष्यैव,
 G₂ ह समुपलक्ष्ये प्राक् G₃ मद् (for प्राक्) G₄ श्रोतुम्
 (for भ्रातुर) G₅ s उपवर्जं — (L 3) T₁ यथारिमधि
 तिष्ठ, G₁ s तथारिमयुति, G₂ यथारिमयि ति — (L 4)
 T₂ G₂ s समादाय, G₃ समाधावत् — (L 5) G₁ भद्रे
 (for स्वाय) — (L 6) T₂ G₁ s कन्या, G₂ तथा, G₃ ईशे
 (for ईशा) T₁ रक्ष स्वता क्षमि, G₂ रक्ष स्वाहमस्मि, Ms
 रक्ष सुता यस्मि (for रक्ष सु साध्यस्मि) G₁ s Ms राजि,
 G₂ राक्ष T₂ G₂ s वटकटा, G₁ कटकरी — (L 7) T₁
 युवती देवकृपिणी — (L 9) T₁ असह, G₂ अमय (for
 अनाह) T₁ G₂ s सदा (for पदा)

11 G₁ om 11^{ab}, T G s read it after 1555* (of
 v 1. 8) — ^{ab}) N₁ s यि (for सदा) S (G₁ om)
 ध्याता सर्वं वेत्स्यामि सर्वदा — *) S₁ K (except Ko)
 विजिने, N₁ s V₁ B Da Dn D₁ s s वृजिनात्, D₁ G₂
 विजने, T₂ G₂ वृजिने, M विषये T₂ G₂ s कारुषियामि
 — *) K s दुर्गेषु, T G दाशौच्य S₁ संभ, K₁ G₂ संभ,
 N₁ T₂ G₂ s संभा N₁ दुर्गेषु भरतर्षभान्, N₂ V₁ B D
 (except D₂) यु विषयेषु च

12 *) G₂ च, G₃ च; G₄ अरि (for यो) N₁ B Da
 D₂ s T G Nilp प्रव(N₁ T₁ G₁ वे)श्यामि, Ms s हृदि

— *) S₁ K₁ N₁ s V₁ D₂ शीघ्र S₁ K₁ s B₂ D₂
 प्सता, K₂ N₁ s B₂ M प्सिता T G s s क्षणेन गति(T₁
 त)भीप्स(G₂ s प्सि)ता (T₁ त), G₁ M विमान सुकृती(G₁
 Ms ता)निव — After 12^{ab}, T G read 8^{ad}, followed
 by 1555* (of v 1. 8) — After 12, D₂ reads 8^{ad},
 followed by

1557* उवाच सा तदा कुन्ती हिडिम्बा नाम राक्षसीम् ।

13 Before 13, S₁ ins कुती, K_o D₂ कुती ड, K₁ s s
 ह्युवाच — *) K₁ s Ms (anf lin as in text) स्तारणे,
 T G आपसिद्ध — *) K (except K₁) N₁ s येन ह, N₂
 V₁ B D T₁ तेन वा (D₁ केन वा, D₂ केन ह), T₂ G M
 केनचित् — *) B₂ धर्म (for सर्व) K₂ s D₁ T₁ G₁ s
 आह्वय, K₂ V₁ B₂ Dn G₂ s आवृत्, T₂ G₂ आपदि, G₂
 आपसु — *) N₁ s V₁ B Dn G₁ s त धर्मम्, D₂ धर्मम्
 (sic) K_o s D₂ वदते, K₂ s N₂ s वदते, T₁ पश्यत,
 T₂ G₂ s पश्यता, G₁ s M पश्यता

14 Before 14, K₂ ins हिद्यो — *) Cd धारयते
 G₂ आपयो धारयेत्यान् — *) D₂ T G स वै (for धर्म)
 — D₂ om 14^{ad}

15 K₂ om 15, S₁ K₁ Dn₁ (hapl) om 15^{ab}
 — *) T G s M पुण्यान् B₂ धारधीत, T₂ यती, G₂
 वल्य, G₂ यति G₂ s पुण्याद्वा(G₂ स्यार)रयति (G₂ ती)
 प्राणान् — *) S पुण्य वै (G₁ s हि) प्राणधारण — *) N₁ s
 B₂ Da S यन येन (T₁ G₁ Ms s येन कन, G₂ यनाकौ न)
 चरे, Cd as in text — After 15, S ins a passage
 given in App I (No 87)

16 S₁ K₁ s S om उवाच (G₂ om tho ref)
 — *) Ms s दृव (for दृत्त) N₁ यातव्य, T यावृत्
 — *) T₁ कतव्य D₂ च, G₂ हि (for तु) N₁ V₁ B D
 M सत्वे, T₁ धर्म — *) K₂ T₂ G₂ s मृषा, G₂ s वृद्धि
 — After 16, S ins

1555* नित्य कृतादिकं ध्याया हृतवीच सुरूपिणी ।

अहःसु विहरानेन यथाकामं मनोजवा ।

अयं त्वानयितव्यस्ते भीमसेनः सदा निशि ॥ १८

वैशांपायन उवाच ।

तथेति तत्प्रतिज्ञाय हिडिम्ना राक्षसी तदा ।

भीमसेनमुपादाय ऊर्ध्वमाचक्रमे ततः ॥ १९

शैलशृङ्गेषु रम्येषु देवतायतनेषु च ।

मृगपक्षिविष्टेषु रमणीयेषु सर्वदा ॥ २०

[T₁ G₁ s Ms s ज्ञातो T₂ G₁ s स्वरू.]

17 *) K s s स्नान Śī K₁ हुताग्निः, K s s कृत्वाद्भि.
M क्षीरं (for भद्रे) — *) B s (m as in text) स्वयेपास
— *) Śī K₁ Ko 1 Ms भ्रागल गमं, T G उदिते चै दिवाकरे

18 *) T G विहरानेन — *) Śī K₁ s M (except Ms) सहकाम, N s काल K s D s जवे, G s जय — *) S
अनेतस्वस्त्यया भद्रे — *) S स्वय (for सदा) — After
18, S ins a passage given in App I (No 88), with
a colophon after line 4 (adhy no T₁ G₁ s 103, T₂
G₁ s 102, G₂ s 101)

19 Śī K₁ s D s S om उवाच (T₁ G₁ s Ms s om
the ref) — *) N s B Da D s त प्रतिश्रुत्य — After
19*, Ko s s V₁ Dn D₁ s s S ins

1559* भीमसेनोऽम्बवीदिदम् ।

T₁ G M cont

1560* शासन ते कद्व्यामि देवशासनमिव्यपि ।
समक्ष ब्राह्मण्ये तु भीमसेनोऽम्बवीदिदम् ।

[(L 1) G₁ s देवशासन]

T₁ G M cont Ko s s V₁ Dn D₁ s s T₁ ins
after 1559*

1561* शृणु राक्षसि सखेन समय ते चदाग्रहयम् ।
यावत्कालेन भवति पुत्रयोःपादन श्रमे ।
तावत्काल गमिष्यामि त्वया सह सुमध्यमे ।

[Before line 1, D₁ (marg) ins भीम उ' — (L 2)
K s T₁ 'काल च S अपलोत्वा' — (L 3) T₁ भवित्यामि,
T₂ G चरि', Ms s चरि', Ms-s करि']

— Thereafter Ko s s V₁ Dn D₁ s s repeat 19* (v 1
Ko D s प्रतिश्रुत्य), while S ins

156* विदोषतो मासकादो मा प्रकाशय नीचताम् ।
उचमस्त्रीयुगोपेता भजेया वरवर्णिनि ।

which in S (except G₂ which om 19*) is followed
by 19* (v 1 T₁ G₁ s s M सा तथेति प्रतिज्ञाय) — G₂
om 19* — *) Śī K₁ s N s तत, B s T₁ तथा — T G
ins after 19* (G₂ om line 1, ins after 1562*)

कृत्वा च परमं रूपं सर्वाभरणभूषिता ।

संजल्पन्ती सुमधुरं रमयामास पाण्डवम् ॥ २१

तथैव वनदुर्गेषु पुष्पितद्रुमसानुषु ।

सरःसु रमणीयेषु पद्मोत्पलपुत्रेषु च ॥ २२

नदीद्वीपप्रदेशेषु वैदूर्यसिकतासु च ।

सुतीर्थवनतोयासु तथा गिरिनदीषु च ॥ २३

सागरस्य प्रदेशेषु मणिहेमचितेषु च ।

1563* गताहनि निवेशेषु भोग्य राजार्हमानयत् ।

सा कदाचिद्द्वाराथ हिडिम्बा कामचारिणी ।

[(L 1) G₁ गत्वा त्वहनि चेदमामि भो.]

— *) N (except K s) सोऽर्हस्य G s आक्रमते (for आच')
K s s Ms-s तदा (for तत)

20 *) Śī शैलशृङ्गेषु Śī K₁ Ko 1 N s पुष्पेषु T G
चनेषु च सशैलेषु — Śī K₁ s transp 20* and 25*
— *) M देवानामालयेषु च — After 20*, G₂ (which
om 23rd) reads 23rd G₂ om 20*-22* — *) G₂

'वदयवदेषु — *) Ko D s सर्वदा

21 G₂ om 21 (of v 1 20) — *) S (except Ms,
G₂ om) सा (G s एव) (for च) Śī K₁ s N V₁ B s s D
(except D s) transp परम and रूप K s चानुपम रूप,
K s च मानुष रूप — *) Śī K₁ 'वित — *) G₂ सा (for
स) — *) — 26*

22 G₂ om 22 (of v 1 20) — *) Ms गिरिदु'
— *) T G (G₂ om) सर्वत — After 22*, G₁ reads
23rd — Śī K₁ om 22*-23* — *) K (K₁ om) D s
T G (except G₂, G₂ om) 'पलवनेषु, N s मणिहेमचितेषु
— After 22*, G₁ reads 24th

23 Śī K₁ om 23rd (of v 1 22), G₂ reads it
after 20th — *) N s 'प्रकाशय, M (except Ms)
नदीतीर' — G₂ (hapl) om 23*-24* — *) Ko

'सहितेषु, K s s N s D s T G s M 'सिकतेषु; G₂ s
'विकृतेषु, G₂ 'निकरेषु — After 23*, T₂ G₂ s read
25th, G₁, 24th — B s T₁ G₂ s Ms-s om 23rd — G₁
reads 23rd after 22nd — *) D s Ms s 'तोयेषु — After
23, D s reads 26th, while K s B D (except D s) ins

1564* काननेषु विचित्रेषु पुष्पितद्रुममणिषु ।
दिमनद्रिद्विषेषु युद्धानु निविधासु च ।

प्रकृष्टावतपत्रेषु सर स्वमलयापरिषु ।

[(L 1) D₁ 'दुमसायुषु (- 22*) — (L 3) D₁ प्रोत्पु']

24 D s T₁ G₂ Ms-s om 24, G₂ om 24th, G₁
reads 24th after 22nd, G₂ om 24* (of v 1 23)

पत्तनेषु च रम्येषु महाशालनेषु च ॥ २४
 देवारण्येषु पुण्येषु तथा पर्वतसानुषु ।
 गुह्यकानां निवासेषु तापसायतनेषु च ॥ २५
 सर्वर्तुफलपुण्येषु मानसेषु सरःसु च ।
 विभ्रती परमं रूपं रमयाभास पाण्डवम् ॥ २६
 रमयन्ती तथा भीमं तत्र तत्र मनोजवा ।
 प्रजज्ञे राक्षसी पुत्रं भीमसेनान्महाबलम् ॥ २७

विरूपाक्षं महावक्रं शङ्खकर्णं विभीषणम् ।
 भीमरूपं सुताश्रोष्ठं तीक्ष्णदंष्ट्रं महानलम् ॥ २८
 महेष्वासं महावीर्यं महासत्त्वं महाशुजम् ।
 महाजयं महाकायं महामायमरिन्दमम् ॥ २९
 अमानुषं मानुषजं भीमवेगं महाबलम् ।
 यः पिशाचानतीवान्वात्यभूवाति स मानुषान् ॥३०
 बालोऽपि यौवनं प्राप्तो मानुषेषु विशां पते ।

G 1 0070
 K 1 155
 K 1 169

— *) Dn1 तापसायतनेषु (cf. 25^a), G1 'भयेषु, Gs s 'युनेषु — Bs om 24^a, G1 reads 24^a after 23^a.

— *) Ns V1 B5 Dn D1 पर्वतेशु, Ms s विश्वरे. — Ms om 24^a-25^a — *) Ns B1 s Da तप्येवोपवने.

25 Ks om 25, Ds G1 s 4 transp 25^a and 25^b, Ms om 25^a (cf v 1 24), T2 Gs s read 25^a after 23^a — *) Ns च तथा, Ns Gs M (Ms om) रम्ये (for पुण्ये) — Ś1 K1 s 4 transp 25^a and 25^b — *) Ns 1

पर्वताना च सानुषु, Ds मानसेषु सर सु च (-20^a), T2 Gs s सापसायतनेषु च (-25^a) T1 om 25^a — *) Ko 'ना च भवने — *) Ko पत्रगाना वनेषु च, Ns देवता-यतनेषु च (-20^a), T2 G कुलपर्वतसानुषु

26 Ds reads 26^a after 23 — *) Ns 1 S 'वृक्षेषु, V1 Dn D1 s 'रम्येषु — *) T G वनेषु (for सर सु) Ds सर स्वमलचारिषु, M सागरादृतभूमिषु — *) -21^a

— After 26, Ds S ins a passage given in App I (No 89), which is followed by 1 144 7-10, 11^a-17, 19-20 (with v 1 and some additions noted below) and a colophon in lieu of the colophon at the end of the present adhy which S om — After the colophon, Ds S (except Gs) ins

1565*

यथापायन ।

गते भगवति ०यासे पाण्डवा विगतउवरा ।

उपुखत्र च पन्थासायतदृक्षे यथासुखम् ।

शाकमूलफलाहारस्तप कुर्वन्ति पाण्डवा ।

अनुयाता महाराज तत कमलपारिका ।

27 Ds om 27-28 — In S, 27^a is repeated (cf App I, No 89) — *) Ds T2 G M सदा (Gs s तदा) (for तथा) — After 27^a, Ds T G (Gs om lina 5) ins

66* दिव्याभरणवस्त्राणि दिव्यस्त्रानुलेपना ।
 एव भ्रातृसत मासादिदिग्गयासयदने ।
 पाण्डवाभीमसेनार्यं राक्षसी कामरूपिणी ।
 सुख स विहानभीमकाकाक पर्वणामपम् ।

ततोऽलभत सा गर्भं राक्षसी कामरूपिणी । [5]
 अन्तसा भीमसेनेन सप्तमासोपसंगता ।

[(L 1) G1 'वखा हि, Gs 'वखाणि T1 दिव्यगघातु'.

— (L 4) T2 सविह', Gs s सुविह' — (L 6) T2 Gs 'सो वन गता]

— *) Ko s Ns Ds T2 G (except G1 s) M (except Ms) 'बलात् — See further a special note at the end of adhy 145

28 Ds om 28 (cf v 1 27) — *) Ks Gs महाबल', Ms भगवद् (for विभी) — *) V1 B D (except Ds, Ds om) भीमनाद, T1 'सेन T1 विरूपाक्ष, Gs सुताश्राक्ष

— *) Ko B1 s Da D1 M महारव, Ns T2 G 'रथ, T2 'सुर — After 28, Ko reads 30^a-31^a.

29 Ko (hapl) om 29^a-30^a — *) Ko 'महोदर (for महे) — *) Ks Ms s 'बल, T G Ms 'जव (for 'सुजय) — *) T G 'काय, Ms 'बल (for 'जव) S (except Ms) 'काल (for 'काय) — *) Ks भीमरूपम्, T1 महानाद, Gs M 'काय (Ms 'काल), Gs 'पाद Ko महोदय, S महारुज (for अरिन्दमम्) — Ns B D ins after 29 Ks, after 30^a

1567* दीर्घयोगेण महोरस्क विकटोद्वहपिण्डकम् ।

[Ds s दीर्घप्राण Ks D1 s 'विटक]

30 K1 om 30^a (of v 1 29) — *) S अरिन्दम (for मदा) — After 30^a, Ks ins 1567* — Gs om 30^a, Ko reads it after 28 — *) Ś1 Ko s Ns V1 B5 Dn D1 s G1 s 'सीलान्वायम्, K1 'सीता', Ks 'सीस' Ks महाराधानसीलान्वायम् — *) Ś1 K1 यो वभूवाति, Ko s-4 B1 s om M 'साति च, N V1 B5 s s D 'यातीव Ns V1 B D राक्षसान् (for मानुष)

31 For Ko, cf v 1 28 — *) Ms s 4 बाह्येयि Ks यो बल, T G विभ्रम (for यौवन) Ms बाह्ये यीर्षो बल प्रा' — *) M विदोपल (for विशां पते) — *) Ns (u as in text), स्वर्तिषु Gs वरः (for पर) — *) G1 s

सर्वास्त्रेषु परं वीरः प्रकर्षमगमद्वली ॥ ३१
 सद्यो हि गर्भं राक्षस्यो लभन्ते प्रसवन्ति च ।
 कामरूपधरास्यैव भवन्ति बहुरूपिणः ॥ ३२
 प्रणम्य विकचः पादावगृह्णात्स पितृस्तदा ।
 मातृश्च परमेष्ठ्यास्तौ च नामास्य चक्रतुः ॥ ३३

प्रकाम (for प्रकर्ष) G₁ अभवद् K₅ M चरी (for चली)
 32 *) N₁ s V₁ B (except B₁) Dn D₂ s गर्भान्
 Ś K N₁ D₂ राक्षस (K₅ D₂ 'सी) गर्भं (for गर्भं राक्षं)
 G₁ s सद्यो गर्भान् (G₂ गर्भो) हि रां — *) T₁ विस्ववति
 K₁ प्रमुचति च कामत ; N₁ लभन्ति प्रसवन्ति च, G₁ s सुयत
 सद्य एव हि — *) G₁ s सद्यो (for चैव) — *) N₁ s V₁
 B D (except D₂) 'रूपिका

33 *) G₁ प्रविश्य D₁ स पितु, Cd विवच (as in
 text) — *) Ś₁ अनुगृह्णात्, N₁ अनुहन्त, G₁ स गृह्णन्त,
 M उपागृह्णात् — *) N₁ नाम प्रचक्रं.

34 *) Ś₁ K N₁ V₁ B Da Dn D₂ s घटो हास्यो (Ś₁
 Ko s 'सो) कच, B₁m Arj D₂evp घटमापोःकच, D₂
 घटामहासोत्कच, T₁ G₁ s घटोहमुकचोसि, T₂ G₁ s 4 s M₁
 (p₁ l₁) घटोहमुकचोसि, M₁ कचोसि, M₁ हिंसाकच,
 Arj घटोभासोत्कच, B₁m Cd as in text ॥ Arj
 दोषपाठद्वय देवदोषपदिनीसमतमिति । ॥ — *) N₁ s 'र तस्य
 भारत, N₂ V₁ B D (except D₂) माता त प्रख्या, M₁
 माता त तत्र भा', M₂ s 'र तत्र भा' — *) K₁ Da S
 अभवत् (as in text), the rest अवधीत्

35 Ś₁ om 35^{ab} — *) N₁ s T₁ M₁ तेनासीत्, T₂
 G₁ तेन स, G₂ तेनासिद् Cd oites हात् (as in text)
 — *) G₁ 'चा सद्योत्कचा — After 35^{ab}, G₁ s 4 s 1 s
 1568* विकीर्णकेशो घटते पित्रोश्चैव यत्कृत ।

पुरत पाण्डवाना च तेन चाली घटोत्कच ।
 — *) Ś₁ तथा (for तेषा) — *) Ko D₂ M₁ s 'तुष्यो,
 K₁ 'रूपो, V₁ Dn D₁ 'नित्यो (for 'भूतो) K₂ s V₁
 B₁ s Dn D₂ s T G H (for स) — S ins after 35
 N₁ V₁ Dn₂ (om lines 8 9) na D₂ s s after 36

1569* घटोत्कचो महाकाय पाण्डवान्प्रथया सह ।
 अभिवाद्य यथान्यायममवीच प्रभाष्य सात् ।
 किं करोम्यहमार्याणा नि शङ्क चदानया ।
 स युवन्त भैमसेनि कुन्ती वचनममवीच ।
 स्व द्रुहणा कुले जात साक्षान्निभसमो हासि । [5]
 येष्य पुत्रोऽसि पत्राना साहाय्य कुरु पुत्रक ।
 वैशापायन ।

प्रथयाप्येवमुक्तस्तु प्रणयेद् वचोऽमवीच ।
 यथा हि रावणो लोके इन्द्रजिह्वा महाबाह ।

घटभासोत्कच इति मातरं सोऽभ्यभापत ।
 अभुवचेन नामास्य घटोत्कच इति स ह ॥ ३४
 अनुरक्तश्च तानासीत्पाण्डवान्स घटोत्कचः ।
 तेषां च दयितो नित्यमात्मभूतो बभूव सः ॥ ३५
 संचाससमयो जीर्ण इत्यभापत तं ततः ।

घर्मेवीर्यसमो लोके विंशत्यश्रामव वृप ।

[Before line 1, M₁-s ins वैत — (L 1) G₁ M₁ s
 महाबाहू (for 'काय) N₁ D₁ वृष्टयान् (for पाण्ड) —
 (L 2) D₁ S प्रसाद्य (for प्रभा) N₁ V₁ Dn₂ ता (for
 तात्) — Before line 3, S (except M₁ s) ins घटोत्कच
 — (L 3) N₁ 'करोमीह कार्या', T₁ G₁-s 'करोम्यह',
 M 'करोहमिहायां' D₂ T₂ G₁-s M₁ s नि दाका, T₁ न
 दाका — (L 4) T₂ G₁ s s इति युवत भै', G₂ इति युवत
 त भैम T₁ G₁-s तत कुन्ती वचोम', G₁ s तत कुन्तीम'
 — Before line 5, D₁ (marg) ins कुरुयवा, T M₁ s
 कुन्ती — (L 5) T₂ G₁ s भीमसुतो M वले (for हासि)
 — (L 6) D₁ T₁ G₁ s M₁ s तु (for असि) Dn₂ T₁
 G₁ s M₁-s ज्येष्ठपुत्रस्तु, G₁ s त्व ज्येष्ठपुत्र N₁ Dn₂ s
 D₂ s T₂ G₁ सहाय्य M₁ s पीत्रक. — N₁ Dn₂ M₁ s
 om वैश' N₁ s V₁ Dn₂ D₂ वैश' उ' — (L 7)
 T G₁-s M₁-s 'क्षेव' V₁ M₁ s s एव, Dn₂ च, Dn₂
 T₂ G₁-s M₁ एव (for इद्) D₁ प्रणम्य वचसोम'
 — (L 8) D₂ M₁ s हा (for हि) N₁ V₁ D₂ च (for
 चा) — (L 9) D₂ T₂ G₁ s M तेषा; T₁ G₁ s तयोद् (for
 वर्ण) D₂ S वीर्यं (for लोके) D₂ वर्मन्तो वीर्यंस्तस्यार्था
 D₁ विंशष्टो वा समोपि वा, M 'घोह भवेद्']
 — Thereafter S reads 37-38

36 Before 36, S ins भीम — *) S (except
 M₁ s) सहासो (G₁ सवासोय) मया जी' — *) K
 (except K₁) N₁ s ता (for त) D₂ तदा N₁ s V₁ B Da
 Da Dn₂ s 4 इत्याम्य सतस्तु तात्, S 'तदा कमलपाजिके
 — After 36^{ab}, S (M om lines 2-4) ins

1570* पुनर्दृश्यसि राज्यस्थानित्यभापत तां तदा ।

द्विदिग्वा ।

यदा मे त्वं स्मरे कान्त रिरस् रहसि प्रभो ।

तदा तव वश भूय आगन्तास्मयासु भारत ।

द्वायुक्त्वा सा जगामासु भावमातस्य पाण्डवे ।

[(L 2) G₁ s 'दा मा स्मरे — (L 3) G₁

आगन्तिपासि]

— *) T₁ G (except G₁ s) M₁ s स्मृत्वा (for कृत्वा)

— *) K₁ Da Dn₂ D₂ प्रतिप' — After 36, S ins

1571* ततस्तु पाण्डवा सर्वे ताद्विहोत्राभ्यन्ते सदा ।

हिडिम्बा समयं कृत्वा स्त्रां गतिं प्रत्यपद्यत ॥ ३६ ॥
 कृत्यकाल उपस्थास्ये पितृनिधि घटोत्कचः ।
 आमन्त्र्य राक्षसश्रेष्ठः प्रतस्ये चोचरां दिशम् ॥ ३७ ॥

स हि सृष्टो मधयता शक्तिहेतोर्महात्मना ।
 कर्णस्याप्रतिवीर्यस्य विनाशाय महात्मनः ॥ ३८ ॥

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

१४४

वैशंपायन उवाच ।

ते यनेन वनं वीरा धन्तो मृगगणान्वहन् ।
 अपक्रम्य ययु राजस्त्वरमाणा महारथाः ॥ १ ॥
 मत्स्यांस्त्रिगर्तान्पाञ्चालान्कीचकानन्तरेण च ।
 रमणीयान्वनोद्देश्यान्प्रेक्षमाणाः सरांसि च ॥ २ ॥

जटाः कृत्वात्मनः सर्वे वल्कलाजिनवाससाः ।
 सह कुन्त्या महात्मानो विभ्रतस्ताप्तं वपुः ॥ ३ ॥
 कचिद्ब्रह्मन्तो जननीं त्वरमाणा महारथाः ।
 कचिच्छन्देन गच्छन्तस्ते जग्मुः प्रसभं पुनः ॥ ४ ॥
 ब्राह्मं वेदमधीयाना वेदाङ्गानि च सर्वशः ।

G. 1. 6097.
 B. 1. 156. 3.
 K. 1. 170. 3.

पुजिताखेन वन्येन तमामन्त्र्य महासुनिम् ।
 [(L. 1) T₁ G_{1,2} ते (for तु). — (L. 2) M₂ वाव्येन.
 M आमन्त्र्य च (for तमा). M₂ महावर्त.]
 37 S reads 37-38 after 1569* (cf. v. 1. 35).
 — After 37*, G_{1,2,4} ins.:
 1572* भवत्स्वरणमाद्यतः ।

महरूपे घने दुर्गे.
 — *) Ś₁ K₂ D₂ T G M₂ राक्षस- (as in text); the
 rest रक्षसां. — *) N₁ हृ; G₂ स (for च). K₁ गतिं
 (for दिशं).

38 *) B₂ G₁ दृष्टो. Ś₁ T G भगवता. — *) M
 महावल्क. — *) K₂ G₁ वीरस्य; Cd as in text.
 — *) N₁ V₁ B D प्रतिबोद्धा महारथः (D₂ 'त्मनः'). Cd
 cites विनाशाय (as in text).

Colophon om. in S (cf. v. 1. 26 above). — Sub-
 parens: Ko द्वैदंभं; N₁ V₁ हिडिंबवध; to it Ko N_{1,2} add
 समास. — Adhy. name: Ś₁ K₁₋₄ N_{1,2} V₁ B D
 घटोत्कचोपनि. — Adhy. no. (figures, words or both):
 B₁ 151; D₂ 154; D₃ 157. — S'loka no.: D₂
 42; D₃ 45; D₄ 46.

144

1 Ś₁ K₂ S D₂ om. उवाच; S om. the ref. — The
 sequence in S is 3, 5, 1575*, 1-2, 4, 1574*, 6 etc.
 (but cf. v. 1. 7 also). — *) V₁ D₂ D₃ S गावा (for
 वीरा). N₁ D₂ ते वने न्यचरन्वी*; D₁ ते च सर्वे यने गावा.

— *) Ś₁ K₂ ततो; Cd हन्तो (as in text)! — *) K₂
 पराक्रम्य; T G अस्ति. T₁ महाराज (for ययु राजन्).
 — *) K₂ महावल्कः. — K₂ (hapl.) om. from महारथाः
 upto प्रेक्षमाणाः (in 2*).
 2 K₂ om. up to 'माणाः (cf. v. 1. 1). — *) T₂
 G₂₋₃ 'कानां वनानि च; G_{1,2} 'कान्यवनान्तया. — *) A
 few MSS. प्रेक्ष'.
 3 For sequence in S cf. v. 1. 1. — *) K₂₋₄ D₂
 जटा; D₁ M₂ स जटः. — *) T G transp. सह and कुन्त्या.
 4 For S, cf. v. 1. 1. — *) N_{1,2} G₂ रममाणा.
 — After 4th, G₁ ins.:

1573* निलकर्म प्रकुर्वन्तो वन्यमूलकलादानः ।
 — *) T G_{2,3} छदेव; G_{2,3} दानैश्च; Cd as in text. K
 (except K₂) D₂ वरीतस्य (D₂ 'ते). — *) S (except T₁
 G_{2,3}) 'म्युः पृथया सह. — After 4, S ins.:

1574* पथि द्वैपायनं सर्वे दृष्टुः स्वं पितामहम् ।
 5 For S, cf. v. 1. 1. — *) K (except K₁) ब्राह्मयं;
 D₂ T₁ M₂ ब्रह्म; Cd as in text. N₁ अजीयंतो. — *) T₁
 तपश्चरन्तत्पराः. — *) N₂ धर्मज्ञं; V₁ D₂ सर्वज्ञः;
 M (except M₂) धर्मज्ञ. B₂ transp. धर्मज्ञाः and दृष्टुः;
 T₁ न्यायज्ञानं; T₂ G₁ धर्मज्ञानं; G_{1,2} न्यायज्ञानं; G₂
 न्यायज्ञानं; G_{2,3} धर्मज्ञानं; M न्यायज्ञानः (for दृष्टुः).
 S च पार्थवाः (for पिता*). — After 5, S ins.:

1575* द्वालिहोत्रप्रसादेन लब्ध्वा प्रीतिमवाप्य च ।
 [T₂ G₂₋₃ प्रीतिमनुसर्तं.]
 6 D₂ om. G. — *) S अतिमगम्य सिरसा पाराशर्य-
 मुपेत्य च । ते पादौ जगृहृहस्त. — S transp. सह and
 मात्रा in G₂; and, after 6, ins.:

नीतिशास्त्रं च धर्मज्ञा ददृशुस्ते पितामहम् ॥ ५
 तेऽभिवाद्य महात्मानं कृष्णद्वैपायनं तदा ।
 तस्युः प्राञ्जलयः सर्वे सह मात्रा परंतपाः ॥ ६
 व्यास उवाच ।
 मयेदं मनसा पूर्वं विदितं भरतर्षभाः ।
 यथा स्थितैरधर्मेण धार्तराष्ट्रैर्विवासिताः ॥ ७
 तद्विदित्वास्मि संप्राप्तश्चिकीर्षुः परमं हितम् ।
 न विपादोऽत्र कर्तव्यः सर्वमेवत्सुखाय वः ॥ ८
 समास्ते चैव मे सर्वे यूयं चैव न संशयः ।

दीनतो बालतथैव स्नेहं कुर्वन्ति बान्धवाः ॥ ९
 तस्माद्भ्यधिकः स्नेहो युष्मासु मम संप्रवृत्म् ।
 स्नेहपूर्वं चिकीर्षामि हितं वस्तुनिवोषत ॥ १०
 इदं नगरमभ्याशे रमणीयं निरामयम् ।
 वसतेह प्रतिच्छन्ना भामागमनकाङ्क्षिणः ॥ ११
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं स तान्समाश्यास्य व्यासः पार्थानरिंदमान् ।
 एकचक्रामभिगतः कुन्तीमाश्यास्यत्प्रभुः ॥ १२
 जीव पुत्रि सुतलेऽयं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

1576*

व्यास ।

तदाधर्माभिर्गिमान मया ज्ञात नरर्षभा ।

घटोरकचस्य चोर्षपि ज्ञात्वा मीरित्वर्षतं ।

which is followed by 11 (there being in S a repetition of 11st)

7 Ds S read 7-10, 11st-17, 19-20 (20th being repeated after 19th) after a passage ins after 1 143 26 and given in App I (No 89) Ks S Som उवाच — *) Śi K (except Ks) Ns S Ds Ms मनोद् Ns V1 B D (except Ds) द्यनस (for मनसा) K (except K1) खद — *) Ns B Da Ds S मनसा विदित नृपा — *) T1 यत्र Ns स्थिता, Ns V1 B1 S D Ts Gs S Ms S तु वैर, Ns स्थ वैर, Gs वि वैर Ns स्वर्षमे — *) Ds Ms S द्वैरमर्षणे — After 7, Ds Ms S ins

1577* विवासिताश्च मात्रा वै पार्ष्णिकैर्मन्त्रेण सदा ।

8 For Ds S of v 1 7 — *) Ms S त (for तद्) and 'माहा (for 'प्रास) — *) Ko 'सुर्वै पर हित, Ks-S Ns S Gs S Ms S चिकीर्षन्वे (Gs Ms S 'स्व) परं हित (Ns परस्पर), Ds 'धैर्यसहितम् — *) Ms S अथ (for अत्र) Ds T G 'दो हि व कार्य — *) Gs S Ms-S 'सुखायव — After 8 Ds Ts G ins

1578* सुहृद्वियोगं कर्म पुरा कृतमरिंदमा ।

तस्य सिद्धिरियं प्राप्ता मा बोधत परतपा ।

समासं दुष्कृते चैव यूयं चैव न सशय ।

स्वराष्ट्रे विहरिष्यन्तो भविष्यथ सधान्धवा ।

[(L 1) Ds द्विजन्त, Ts Gs 'द्विरजन्, Gs 'हीरोजन्, Gs 'भोजन्, Gs 'दां रजन् Gs सथ (for कर्म) — (L 2) Gs दुष्टिर, Gs बुद्धिर Gs तस्माद्विधिनिमा प्राहा — (L 3) = (var) 9th Gs समास्ते दुष्कृतं Ds Ts Gs-S वै च (for चैव) — (L 4) Ts Gs S 'व्यति Gs S न सशय (for सधान्धव) Gs विहरिष्यथ पांठया]

9 For Ds S, of v 1 7 Ts om 9th With 9th of line 3 of 1578* — *) T1 Gs S Ms-S समास्ते, Gs समानाद् T1 Ms S दुष्कृते; Gs S वत्तरे (for चैव मे) Ko transp मे and सर्वे Śi पूर्व — *) Ks Ds Gs Ms-S पाठवा, V1 B1 Dn Ds Ms S मान' (for वाच्य')

10 For Ds S, of v 1 7 — *) Ns युष्माक Ds T G सप्रति (for संप्र) — *) Ko S वृत्, T G वचन् Śi निबोध मे — After 10, S reads 11st for the first time (repeating it after 11th, of v 1 6)

11 S reads 11 after 1576* (of v 1 6) repeating 11th here — *) A few MSS 'व्यासे — *) Ks 'व मनोमय — *) Śi K1 वसतो हि — S ins after (the first occurrence of) 11st Ds after 11

1579* एतद्वै बालिहोत्रस्य लपसा विर्मित सर ।

रमणीयमिदं तोय शुचिरपासाश्रमपावहम् ।

कार्यायिनस्तु पपासा विहरथ यथासुखम् ।

12 Ns S Gs-1 M om वैरा' उ' Śi K1 S Ds S Gs-S om उवाच — *) Ts Gs S (all first time) इति सर्वान् Bs Da transp एव च ताम् Bs समारभ्य — *) Ns V1 B D (except Ds) व्यास सखवतीशुत — *) Ns B1 चाभिगत, Bs om अभिगत, Gs अभिरता S (first time) जेहाद्य स(Gs जेहादवायान्) परिष्वज्य, Gs (second time) एव च तानभिज्ञाताम् — *) Ks B1 Ds S T G (except G1) 'शासयन् S ins after (the first occurrence of) 12th Ds, after 12

1580* ह्युप मा रोद मा रोदेष्वेव व्यासोऽश्ववीहृच ।
 Thereafter Ms S-1 ins 1585* — After 12, Ks Ns S B Ds S ins

1581* पुनरेव च धर्मोत्सा द्द वचनमववीह ।

while S ins

1582* व्यास ।

पृथिव्यां पार्थिवान्सर्वान्प्रशासिष्यति धर्मराट् ॥ १३
 धर्मेण जित्वा पृथिवीमखिलां धर्मविद्वशी ।
 मीमसेनार्जुनचलाद्भोक्ष्यत्ययमसंशयः ॥ १४
 पुत्रास्तव च मायाश्च सर्वे एव महारथाः ।
 स्वराष्ट्रे विहरिष्यन्ति सुप्तं सुमनसस्तदा ॥ १५
 यक्ष्यन्ति च नरव्याघ्रा विजित्वा पृथिवीमिगाम् ।
 राजस्रयाश्वमेधाद्यैः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ १६
 अनुमृक्ष सुहृदगं धनेन च सुखेन च ।

विदुपैतामहं राज्यमिह भोक्ष्यन्ति ते सुताः ॥ १७
 एवमुक्त्वा निवेशयेनान्द्राक्षणस्य निवेशने ।
 अत्रवीत्पार्थिवश्चेष्टमृषिर्द्वैपायनस्तदा ॥ १८
 इह मां संश्रतीक्ष्वधमागमिष्याम्यहं पुनः ।
 देशकालौ विदित्वैव वेत्स्यन् परमां मुदम् ॥ १९
 स तैः प्राञ्जलिभिः सर्वस्तथेत्युक्तो नराधिप ।
 जगाम भगवान्प्यासो यथाकाममुषिः प्रभुः ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वेणि अनुष्वत्यारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

G. I. 8. 02
 B. 1. 152. 10
 K. 1. 179. 14

कृपाय केवल धर्मं दुष्कृतं च तथा नर ।
 सुकृतं दुष्कृतं लोके न कर्ता नास्ति क्षीमने ।
 भवदप्य लभते कर्ता फल वै पुण्यपापयो ।
 दुष्कृतस्य फलेनैव प्राप्तं व्यसनमुत्तमम् ।
 सत्साम्नाधवि मागार्हे मा च शोके मन कृया । [5]

[M om व्यास — (L 1) Ms s केवलं पुरते धर्मं,
 Me-s केवल धर्मं कुरते M न (for च) T Gs तदा न'.
 Gs नराधम — (L 2) Gs सतत (for सुकृ) — (L 3)
 M कृती (for कर्ता) — (L 5) Gs मा शुच, Ms s मानवि]
 — Thereafter S reads 18^{ab}

13 For Ds S of v 1 7 — Ms s-7 om 13-17
 — Before 13, Śi K1 1ns व्यास, Ko s-4 Ns s V1 B
 (except Bz) D (except Ds) व्यास उ' — *) V1 Dn
 Ds जीवत् Śi K1 s वत्से, Ks Ds S (Ms s-7 om) पुत्रे
 — *) Ks s Ns V1 B D (except Ds) Gs s Ms
 धर्मनियो — Ns s V1 B D (except Ds) transp
 18^{ab} and 14^{ab}.

14 For Ds S (Ms s-7 om) of v 1 7 — ^{ab}) Ns
 V1 B D (except Ds) transp कित्वा and पृथिवीं, and
 (for 14^b) read महारथा पुरवर्षम — After 14^{ab}, Ns V1
 B Da Dn Ds s ins

1583* पृथिवीमखिला जित्वा सर्वां सागरमेखलाम् ।
 while Ds Ts G (except G1 s) ins

1584* श्यापदित्वा यथे सर्वां सपर्वतवना शुभाम् ।
 — *) Ds Ts Ms असन्वय Śi K1 Ns s भोदयतेयमसत्तय
 (N1 प) ; Ko s-4 Ns V1 B Da Dn Ds s 'ते नात्र (Ks
 'लेप न) सन्वय

15 For Ds S (Ms s-7 om) of v 1 7 — *) Gs
 सुत्वा (for पुत्रा), cf. l 145 2^b — *) Ko s s Ns B Ds
 Ms महायत्ना Ds T G पवैते पुरुपोत्तमा — *) Ks Ds
 स्त्रे (for स्त्र) — *) Ko s s Ns V1 B D Ts Gs s स्त्र

16 For Ds S (Ms s-7 om) of v 1 7 — *) K1
 यद्यते, Ks जेष्यति Ns च महाभाग — *) Ns V1 B s
 D (except Ds s) निर्जित — *) Ns Bz s बहुमिश्र Ns
 B Da Ds s 'वासुक्षि'.

17 For Ds S (Ms s-7 om) of v 1 7 — *) Ns s
 'द्वगान्, Gs s 'द्वस — *) Ns वले' (for धने') Gs s
 वले' (for सुखे) Ns s V1 B D (except Ds) भोगोयर्थं
 सुखे' — *) Śi K N V1 Da Dn ns Ds s इमे (Ks इद,
 Ns s हन) Ds T G Ms आहरित्यति (for इह नो')
 — After 17, Śi ins (an additional) colophon
 — Ds T G (Gs om lines 2-3) Ms ins after 17
 Ms s-7, after 1580* (cf v 1 10)

1585* सुया कमलपत्राक्षी नात्रा कमलपालिका ।
 वसुवर्तिनी तु भीमस्य पुत्रमेया जनिष्यति ।
 तेन पुत्रेण कृष्णैषु भविष्यथ च तारिता ।
 which in S is followed by 19-20 (partly om in some
 MSS, see below)

18 S (which om 18^{ab}) read 18^{ab} after 1582*
 (of v 1 12) — Before 18, Śi K1 s Ds ins वैश*,
 Ko s s Ns s (marg see m.) B D (except Ds) वैश* उ'
 — After 18^{ab}, Gs s M read 20^{ab}, repeating 18 in its
 proper place — Ds S om 18^{ab} — *) Ko s Ns s
 'श्रेष्ठान्, Ks पादव ज्येष्ठ, Ns V1 B (except Bz) D (Ds
 om) पादवधे'

19 S (Gs Ms s-7 om) reads 19 after 1585*
 (of v 1 17) — Before 19, Ks ins श्रीव्यास
 — *) Śi K1 s s Ns V1 B (except Bz) Dn Ds T G (Gs
 om) Ms इह मास (or मा स) प्र' — *) Śi K1 'काल
 Ko B Das Ds s 'रवैव — *) Śi K1 वरस्य', Ns V1 B
 Da Dn Ds s 'लस्य', Ds लिपसते, Ts Gs s 'दे Śi
 K1 s Ns Gs Ms वै परा (for परमा) Ks लस्यधैव दुरासद

१४५

जनमेजय उवाच ।

एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः ।

अतः परं द्विजश्रेष्ठ किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः ।

20 Gs Ms. s-1 om. 20^{ab}. T₂ G (Gs om.) Ms
जनाधिप. — S repeats 20^{ad} (see below). — ^a N₂
V₁ B D T G यथागतम्.

To guide the reader in the labyrinth of the
S interpolations and transpositions noted above, it
may be observed that in interpolating another visit
of Vyāsa (in the interval between the killing of
Hidimba and the arrival of Pāṇḍavas in Ekacakra) S
rearranges the matter from 1. 143. 26 up to the
end of adhy. 144 as follows:

1. 143. 26

(App. I, No. 89)

144. 7-10, 11^{ad}

(1879*)

12

(1880*)

13-17 (om. in M except Ms)

(1885*)

19-20

Colophon.

(1865*)

143. 27^{ab}

(1866*)

27^{ad}-35

(1869*)

37-38, 36^{ab}

(1870*)

36^{ad}

(1871*)

144. 3, 5

(1875*)

1-2, 4, 6

(1876*)

11-12 (11^{ad}-12 are repeated)

अयुर्नातिचिरं कालं ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २

रमणीयानि पश्यन्तो वनानि विविधानि च ।

पार्थिवानपि चोद्देशान्सरितश्च सरांसि च ॥ ३

चेरुर्भैक्षं तदा ते तु सर्वं एव विशां पते ।

षभूयुर्नागराणां च स्वैर्गुणैः प्रियदर्शनाः ॥ ४

(1882*)

18^{ab} (om. 18^{ad})20^{ad} (repeated; see above)

Colophon.

Colophon om. in D₂ and lost in G₁ on a broken
portion. — Major parvan: T₂ G₁-s M संभव* (for
आदि*). — Sub-parvan: N₂: V₁ द्विदिव्यवय; B₂
यकवप. — Adhy. name: Ś₁ K₁:s D₂ एकचक्रप्रवेशः (Ko
निवासः); Ko: s व्याससंवादः (K₂ दर्शनं); K₂ N₁: V₁
D₂ D₁ एकचक्रप्रवेशो व्यासदर्शनं (K₂ संवादः); N₂ B₁:s
D₂ D₁ एकचक्रप्रवेशः; M₂:s घटोत्कचोत्पत्तिः. — Adhy. no.
(figures, words or both): B₁ T₁ 152; D₂:s 155;
D₂ M 158; T₂ G₂ M 103; G₂:s 104; G₂:s 102.
— S'loka no.: D₂ 19 (D₂:s 20); M₂ 34. — Aggregate
s'loka no.: D₂:s 6096.

145

1 Ś₁ K₁ S om. उवाच. G₂ om. ध्वं नय, with śc.1. — 1^{ab}-2^{ab}. — ^a T G (Gs om.) Ms गताः पार्थाः;Ms. s-8 अभिगतः. — ^b T₂ G₂ कुंतीपुत्रा. S (Gs om.)महारथाः. — Ś₁ K₁ (hapl.) om. 1^a-2^a. — ^c N₁:s ततःपरं; N₂ V₁ B₁ D₂ D₁:s अत ऊर्ध्वं. — ^d K₂:s D₁:s 24T₁ G₁ Ms. s-1 कुर्वत; K₂ D₂ कुर्वति. G₁:s 4 प्रसिताः.2 Ś₁ K₁ om 2^{ab} (cf. v. 1. 1). K₁ D₁:s S om.उवाच. — 2^{ab}-1^{ab}. — ^a T₂ G₂ ते ये; G₂:s 1, 2 Ms-sपार्थाः. G₂ om. 2^a. — ^b T₂ G₂ पुत्राः कुल्या (T₂ 'लेट्').T G₂ Ms₂ महारथाः. G₁:s 4 ब्राह्मणाकारसोभिताः.— ^c T G (Gs om.) अयुस्ते सुचिरं कालं.3 G₂ om. 3. — ^a Ś₁ द्विः; K₂ B (except D₂) D₂.D₂:s 5 उत (for च). Ko N₁:s D₂ वनान्युपवनानि च.— ^b M₂-s पर्यहारानां वनोद्देशात्.4 ^{ab} B₁ M D₂ निश्चयः. T G₁-s Ms (inf. lin.) s-8सद्यः. Ś₁ K₁ भोक्तुं (for ते तु). G₁:s 4 भैक्षमेनाचरन्तले

निवेदयन्ति स च ते भैक्षं कुन्त्याः सदा निशि ।
तथा विभक्तान्मागांस्ते भुञ्जते स पृथक्पृथक् ॥ ५
अर्थे ते भुञ्जते वीराः सह मात्रा परंतपाः ।

अर्थं भैक्षस्य सर्वस्य भीमो भुङ्क्ते महाबलः ॥ ६
तथा तु तेषां वसतां तत्र राजन्महात्मनाम् ।
अतिक्राम सुगहान्कालोऽथ भरतर्षभ ॥ ७

C. 1. 145. 7
E. 1. 137. 7
K. 1. 171.

जटिला महाचारिणः — (var.) line 2 of 1586*. — After 4th, S (except G1.s) ins.:

1586* युधिष्ठिरं च कुन्तीं च चिन्तयन्त उपासते ।

भैक्षं चरन्तस्तु सदा जटिला महाचारिणः ।

[(L. 1) Ms-s ह्वासते. — (L. 2) T Gs M तदा (for ह्वासते).]

— *) Ms.s स्त्र्युगैः (for यन्मुहुः). T Gs-s ते; Gs तु (for च). — *) K1 B1.s Ds Gs स्त्र्युगैः; T1 G2.s युगैः सु (Gs सं-); Gs युगैर्वै; Ms.s यन्मुहुः. Ks अतियद्युमाः. — After 4, S (T2 om. lines 6-7) ins.:

1587* नागराः 1

द्वर्तनीया द्विजाः शुद्धा देवगर्भोपमाः शुभाः ।

भैक्षाहं न च राज्याहंः सुकुमारास्तपस्विनः ।

सर्वलक्षणसंपन्ना भैक्षं नार्हन्ति नित्यताः ।

कार्यार्थिनश्चरन्तीति तर्कयन्त इति सुवन् ।

यन्धृत्तामागमाभित्यमुपरिचिन्त्य तु नाराः । [5]

भोगनानि च पूर्णानि भद्रयभोगैरकारयन् ।

मीनयतेन संयुक्ता भैक्षं गृह्णन्ति पाण्डवाः ।

माता धिरगतान्दृष्ट्वा शोचन्तीति च पाण्डवाः ।

वरमाणा निवर्तन्ते मातृगौरवयञ्जिताः ।

[(L. 1) G2 त्रियाः शुद्धा महारामानो (for the Prior half). — (L. 2) G2 (prior half corrupt) चरन्ति द्विजवेश्मसु (for posterior half). — After line 2, G2.s ins.:

1588* धैते यथार्थतो विप्राः सुकुमारास्तपस्विनः ।

चरन्ति भूमौ प्रच्छन्नाः कसाभित्कारणादिह ।

— (L. 3) G1.s वेपतः (for नित्यताः). — (L. 4) G1.s तर्कयन्तः सुरा इति. — (L. 5) G2 साधुत्तामागमाद्विहं

सुदित्वास्ते तु नाराः. — (L. 6) T1 Gs M भाजयन्ति.

— (L. 8) G1.2.s शोचन्ती पांडवान्प्रति; M शोचन्तीति च

पार्थिव. — After line 8, T1 G2.s-s ins.:

1589* दुःखाद्युपवर्णयना हितवन्त्यास्ते महीचलम् ।

निक्षिप्वा द्विजगृहेषु चिन्तयन्तश्च मातरसु ।

— (L. 9) M पांडवा दुःखिता चृतं (for posterior half).]

. 5 *) N2 V1 B D (except Ds) T1 Gs Ms तदा; T2

Gs-s Ms-s सदा (for च ते). G3. मात्रे निवेदयन्ति सा.

— *) Some MSS. भैक्षं. Ko N1 Ds कुंसा भिक्षां; K1

महयं कुंसाः; N2.s V1 Da Dn D2.s कुंसा भैक्षं; B कुंसां

भैक्षं; D2 D3 G1-s कुंसां भैक्षं; D2 G1-s M भैक्षं

कुंसाः. B2 तथा निशि; D2.s (before corr.) M तदा निशि; T G2-s च ते निशि; G1.s दिवानिशं. — After 5th, Gs ins.:

1590* सर्वसंपूर्णभैक्षानं मात्रा दत्तं पृथक्पृथक् ।

— *) N2 B2 तदा; G2 तथा (for तथा). K2 ते भगवान्;

K2 ते मात्रां; T2 G2.s भैक्षानं G2 M निशरदान् (for

भागान्ते). K3 K1.s G2 तथा विभक्तमागांश्च (Gs 'छे).

G2.s विभक्त्य सुंजतेऽंते ते यथामार्गं दृ.

6 *) G2 आदौ (for अर्धे). T1 Gs स्त (for ते), and

पंच (for वीराः). G1.s युधिष्ठिराकुंती कुंती यमावर्षं च

सुंजते. — *) K1 K2 G2 भिक्षस्य सर्वस्य; K2 N2 V1 B1.s

Dn1.n2 D3 G2.s Ms-s सर्वस्य भैक्षस्य; T2 G1.s अस्त्य

सततं. G2 सुंक्ते भीमो (by transp.). T2 G1-s महायुजा.

Ko अर्धं तु भीमसेनश्च एक एव महा. — After 6, S (T2

G2.s om. line 1) ins.:

1591* न चाशितोऽन्तो भवति कल्याणस्तभृत् तु नारा ।

स वैषण्यं च कार्यं च जगामात्सुकारितम् ।

[(L. 1) T1 न चापि वृत्ति; G1 न चाशितस्य; G2 तं च;

G2.s तोहति. — After line 1, Ms-s ins. 1593* (of. v.

1. 7). — After line 2, G2.s ins.:

1592* आज्यविन्दुर्धया बहो महति ज्यलिते यया ।

समर्पयामं भीमस्य निष्काश्वल सुपोत्तम ।]

7 D2 om. 7. — *) Ko.s M वसतां तेषां (by

transp.); K1 तेषां भवतां. D2 तथा तेषां तु वसतां; T G

सथैव वसतां तत्र (T G2.s तेषां). — *) K2 नगरेषु; N2 V2

B Da Dn D1.s तस्मिन्नादे; N2 तत्र राष्ट्रे; T G (except

G2.s) तेषां (T2 Gs सतो) राजन्. — Dn1 om. 7-8th.

— *) S1 K1.s D2 वै; Ko च; N2 हि (for स्व). K2

कालो भरतसत्तम. — T2 G ins. after 7; Ms-s, after

line 1 of 1591*:

1593* भीमोऽपि कीदृशित्वा तु मियो महालययन्धुः ।

कुम्भकारिण संयन्धं लेभे पात्रं बृहददा ।

स ददाति महत्पामं भीमया प्रहसधिव ।

तस्याद्भुतं कर्म कृत्वा महन्धृत्नाराभाददे ।

तस्य भारः चतसृणः कुम्भकारमणोपपद ।

चक्रे चक्रे च सूत्राद्भामसततं भैक्षमाहारम् ।

तदादाय गतं दृष्ट्वा हसन्ति प्रहसन्ति च ।

महययोऽपि विधिप्रायादाय प्रक्षिपन्ति च ।

एवमेव सदा सुखतः मात्रे वदति वै दहः ।

ततः कदाचिद्भैक्षाय गतास्ते भरतर्षभाः ।
 संगत्या भीमसेनस्तु तत्रास्ते पृथया सह ॥ ८
 अथातिर्जं महाशब्दं ब्राह्मणस्य निवेशने ।
 शृङ्गमुत्पतितं घोरं कुन्ती शुश्राव भारत ॥ ९
 रौरुयमाणांस्तान्सर्वान्परिदेवयतश्च सा ।
 कारुण्यात्सापुभावाच्च देवी राजन्न चक्षमे ॥ १०
 मथ्यमानेव दुःखेन हृदयेन पृथा ततः ।
 उवाच भीमं कल्याणी कृपान्वितमिदं वचः ॥ ११
 वसामः सुमुखं पुत्र ब्राह्मणस्य निवेशने ।

अज्ञाता धार्तराष्ट्राणां सत्कृता वीतमन्यवः ॥ १२
 सा चिन्तये सदा पुत्र ब्राह्मणस्यास्य किं न्वहम् ।
 प्रियं कुर्यामिति गृहे यत्कुर्युरुपिताः सुखम् ॥ १३
 एतावानुरूपस्तात कृतं यस्मिन्न नश्यति ।
 यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्यादभ्यधिकं ततः ॥ १४
 तदिदं ब्राह्मणस्यास्य दुःखमापतितं ध्रुवम् ।
 तत्रास्य यदि साहाय्यं कुर्याम सुकृतं भवेत् ॥ १५
 भीम उवाच ।
 ज्ञायतामस्य यदुःखं यतश्चैव समुत्थितम् ।

[(L. 1) Ms-s हितो (for मियो). — (L. 2) G₁.s संघात. G₁.s Ms-s महत्तरं; G₂ परतपः (for बृहत्तदा). — For line 3, G₂ subst.]

1594* कुम्भकारोऽद्वादश्यात्रं महत्कृत्वा तु पात्रकम् ।
 क्रुत्सन्भीमसेनाय विमितस्तस्य कर्मणा ।
 — (L. 5) G₁.s शृङ्गदिः शतसाहस्रैः (for the prior half).
 — (L. 6) G₁.s चावस्य कुरुते भाण्डान्स्वपुत्रः शरदां शतं.
 — (L. 7) G₁.s दृष्ट्वा भीमस्य तस्यात्रं (for the prior half). — After line 9, T₂ G (except G₁) Ms-s repeat line 1 of 1591* (v.l.s: T₂ G₂-s न चाशितोसि भवति; Ms-s न चाशीते न भवति. G₂ ह्युन्मामंभ प्रपाधते.)]
 Thereafter G₂ ins.:

1595* इति पृष्टः सदा पौरैः क्षुधितः किल पाण्डवः ।
 8 Dn₁ om. 8 (cf. v. 1. 7). — *) Some MSS. भैषयाच. — *) Śi K₁-s N₁.s V₁ D₂ D₃ D₄.s पुरपर्यभाः; T₂ मनुजपर्यभाः. — *) Dn₂ अगत्वा; T₂ G₂-s संगम्य; G₂.s संदृश्य (for संगत्या). — *) Śi K D₂ तत्रासीत्.
 9 *) Śi K₁ अथातिर्जं; Dn₁ अनयर्जं. — *) G₂ शृङ्गमुत्पादितं. G₂ नूरं (for घोरं).
 10 *) Ko N₁ V₁ B D (except D₂) तान्द्रष्टा.
 — *) Ko तु सा; T₂ G₂ तदा (for च सा). — *) Ko N₁ D₂ साधुवादाच. — *) N₁ V₁ B D (except D₂) T₂ कुन्ती (for देवी). N₁ चैनश्च चक्षमे.
 11 *) K₂ B₂ D₂ G₂ Ms-s मथ्यमानेन; D₂ पीत्यमानेन. — *) Śi तया; N₁.s V₁ B D (except D₂) तदा (for ततः). G₂.s दृश्ये कुन्तिभोजना. — *) G₂ दृष्ट्वापुत्रकम्. Ko दृष्ट्वाभिपरिदुला.
 12 Before 12, K₂ ins. पृथा s; Ms-s कुन्ती. — Śi om. 12*. — *) Ko. s N V₁ B Dn T G₁.s Ms वसाम. Ko D₂ पुत्र सुमुखं (by transp.). K₂ ताय; M तिस्रं (for

पुत्र). — *) T₂ G₁-s ब्राह्मणस्येह वेदमनि. — *) N₁ V₁ B₁.sm.s.s D (except D₂) धार्तराष्ट्रस्य. B₂ रमणीयानि पर्ययेतो. — *) Śi K₁ संनता वी*.

13 *) D₂ G₂ तदा पुत्र. — *) Śi N₁.s Da D₂.s T₂ किं त्वहं; K₂ किं बहून्. Ko s-^a ब्राह्मणस्य कदा त्वहं. — *) S कदा प्रियं करिष्यामि. — *) K₂ N B Da B यत्कुर्यात् (G₁.s यामि). K₁.s N₁.s B₁.sm.s.s Da D₁ T₂ Ms M उपिताः; B₂ वसतः. T₂ G₁-s घयं (for सुखम्). D₂ यस्य पर्युपिता घयं.

14 *) G₁.s स एव पुरुषो लोके. — *) Śi K₁ वल (for यस्मिन्). Ko हीयते; K₂.s N₁.s Dn₁ D₂ T₂ पश्यति. — *) N₂ B₂ (m as in text) T₂ G₂-s अन्योन्यं; M अस्यान्यत् (Ms.s न्यः).

15 *) T₂ G₂-s तथेदं. Ms.s ब्राह्मणस्याच. — *) K₁ तदायं यदि तत्रास्य. — *) Śi K N₁ कुर्याम (K₂ च) सदायं; N₁.s V₁ B D कुर्यात् (D₂ दु) परकृतं; G₁.s कुर्या (G₂ वीत्) सापुकृतं.

16 Śi G₂ भीमतेन; K₁ T G₁-s M भीमः; N₁.s V₁ B₁ D (except Dn D₂ s) भीमतेन उ; G₂ om. the ref. — *) T₂ G₂ अस्य दुःखं वै. G₂ भीम विज्ञायतामस्य. — *) G₂ एतत् (for एष). Ms-s समन्वितं (for समु). K₂ यचैव समुत्थितं; G₂ पुत्रो दुःखमुत्थितं. — *) N₁ V₁ B D T₂ G₂-s M विदित्वा. T₂ G₁-s हि त्यस्तामि (for इत्यति). — *)

17 Śi K₁ N B (except B₂) Da D₂ T G om. the ref.; K₂-s D₂ M om. उवाच. — *) Ka T G₁-s एष; K₂ N₂ गु; M अरि (for दि). Ka T₂ G₂ तु (for ती). N₁ V₁ B D (except D₂) G₂ एवं ती कथयंती तु (N₁ V₁ B Dn D₁ च). — *) Śi G₁-s Ms-s पुत्राभ्यः. Ko G₂-s स्वरं. — *) T₂ भाति जनस्य; Ms-s अं तत्र. G₂.s दुःखस्य (for वित्रं).

विदिते व्यवसिष्यामि यद्यपि स्वात्सुदुष्करम् ॥ १६

वैशांपायन उवाच ।

तथा हि कथयन्तौ तौ भूमः शुश्रुवतुः खनम् ।

आर्तिजं तस्य विप्रस्य समार्यस्य विशां पते ॥ १७

अन्तःपुरं ततस्तस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः ।

विवेश कुन्ती त्वरिता बद्धवत्सेव सौरमी ॥ १८

तवस्तं ब्राह्मणं तत्र भार्यया च सुतेन च ।

दुहित्रा चैव सहितं ददर्श विकृताननम् ॥ १९

ब्राह्मण उवाच ।

धिगिदं जीवितं लोकेऽनूलसारनर्थकम् ।

दुःखमूलं पराधीनं भृशमप्रियभागि च ॥ २०

जीविते परमं दुःखं जीविते परमो ज्वरः ।

जीविते वर्तमानस्य द्वन्द्वानामागमो ध्रुवः ॥ २१

एकात्मापि हि धर्माथीं कामं च न निषेवते ।

एतैश्च विप्रयोगोऽपि दुःखं परमकं मतम् ॥ २२

आहुः केचित्परं मोक्षं स च नास्ति कथंचन ।

अर्थप्राप्तौ च नरकः कृत्स्न एवोपपद्यते ॥ २३

अर्थेषुता परं दुःखमर्थप्राप्तौ ततोऽधिकम् ।

जातलेहस्य चार्थेषु विप्रयोगे महत्तरम् ॥ २४

न हि योगं प्रपश्यामि येन मुञ्च्येयमापदः ।

पुत्रदारेण वा सार्धं प्राद्रेवेयमनामयम् ॥ २५

यतितं वै मया पूर्वं यथा त्वं चेत्थ ब्राह्मणि ।

C. 1. 145. 26
B. 1. 145. 26
S. 1. 145. 26

18 *) B₁ D₁ अन्तरं; T G L 2. 4-6 M अंतर्गुहं. K₂ आर्तो गुहं तस्य सतो; G₂ अंतर्नविगतास्त्वस्य. — *) S₁ K₂ 4 D₁ कुंती सहसा; N₁ 2 V₁ B Da Dn D₁ 2. 4 Ms (by transp.) त्वरिता कुंती. — *) G₂ Ms-3 सौरमि; Cd as in text.

19 *) G₁-3 भीतं तं (for ततस्त्वं). — *) K₂ T₁ G₁ 2 M₁ सततं; G₂ 3 चसतं (for सदि). — *) K₂ विप्रुताननं; K₂ विगतप्रभं; N₁ 2 B₁ विगता; N₁ V₁ B₁ D₁ D₁ अवन्ता; T₁ G₁-3 M विगता; Cd as in text.

20 K₁ 2 S (except M₂) om. उवाच. — *) M₂ लोके (for लोके). — *) S₁ K₂ यन्वसारम्; Ko सार्य; K₁ 2. 5 V₁ Dn D₁ 2-3 रात; K₂ स्वल्प; N₁ G₁ 2 ऋ; B₁ m ह्रं; B₂ n च सारम्; (m as in text); D₁ नह; G₂ नांत; Ms-3 n तु सारम्; Cd (corrupt) लडसारम्(?). — *) G₂ Ms-2 प्रियम् (for भृशम्). D₂ G₁-3 Ms भावि च.

21 *) S₁ K₁ D₁ जीवितं (both times). — *) K₂ V₁ Dn D₁ 2. 5 दुःखानाम्; Cd द्वन्द्वानाम् (as in text). Da Dn D₂ G (except G₁) युत्वं.

22 *) N₁ V₁ B₁ m. s. s. 2 D (except D₂) आत्मा ह्येको हि; B₁ एकारमा चैव; T G एकारमा हि (G₂ च); M एकारमा यो (Ms-3 या) हि. K₁ 2. 5 धर्माथीं (K₂ थीं); G₂ धर्मादी; G₂ कामार्थी. Cd cites (as in text) एकारमा (= एकारकी). — *) T₂ G₂ 3 कामः; G₂ धर्मः (for कामं). S₁ K₁ 2 यत्; K₂ V₁ Dn D₁ 2 चैव; B₂ T₂ Ms च ह; B₂ Da D₂ न च (for च न). N₁ निवेद्यते; T₂ G₂-3 निषेप्यते. — *) Ko विप्रयोगोत्थ; K₂ योगस्थ; K₂ योगस्थ; K₂ योगस्थ; T₁ योगस्थ; Dn₂ D₁ 4 T₁ G₁ 2. 5 योगस्थ; D₁ युक्तम्; T₁

*योगो हि. — *) Ko s. 4 अयेव; N₁ G₁ 2 सह्य (for मतम्). N₁ 2 परमसमतं; Dn परमनंतकं; D₁ 2 परमिकं मतं.

23 *) Ms केचित्प्राहुः (for आहुः केचित्). — *) N₁ 2 V₁ B Da Dn D₁ 2 तु (for च). S (Ms inf. lin.) नरकं (Ms orig. परमं). S₁ अर्थप्राप्तौ नरकः; D₂ अप्राप्तौ तस्य नरकः. Ko (hapl.) om. from च नरकः up to प्राप्ता (lin 24*). — *) N₂ कृत्स्नम्; T₂ G₂-3 Ms-3 कृत्स्नम्. T₁ G₁-3 कृत्स्नमेवोपपद्यते; Ms. 5 दुःख (Ms inf. lin. कृत्स्न) मेवोपपद्यते.

24 Ko om. up to प्राप्ता (cf. v. l. 23). — *) K₂ Ms सहदुःखं. — *) M विप्रयोगो महत्तरः (M₂ यमः; inf. lin. तरः). — After 24, D₂ (om. lines 3-4) T G ins.:

1596* यावन्तो यस्य संयोगा द्वयैरिष्टैर्भवन्युत ।
सावन्तोऽस्य निवर्णयन्ते हृदये शोकाद्भवः ।
तदिदं जीवितं प्राप्य स्वल्पकालं महाभयम् ।
सागोऽप्यर्थं महान्यासो आर्यया सहितेन च ।

[(L 4) G₂ 6 त्वया तु मम न श्रुतः (for posterior half).]

25 *) S₁ G₂ यमापदि; B₁ 2 युत्वे महापदः; B₂ Dn₂ D₁ T₁ G₂ यमापदि. — *) B₁ 2 Da Ms 6 3 प्रद्वेषयम्; Cd (by corr.) as in text.

26 *) Ko D₂ कथितं; T₂ G₂ युक्तं; G₁ 2 विदितं; G₂ यदितं; G₂ उदितं; G₂ अदीतं (for यदितं). K₁ च; K₂ S हि (for चै). — *) T₂ G₂ 3 स्वार्थं नो; G₂ न स्वार्थं (for यथा त्वं). N₁ नैरि. N₁ V₁ B D (except D₂) वेद्य ब्राह्मणि तत्तथा. — *) K₂ तथा; K₂ यत्; Cd यतः (as in text). N₁ 2 V₁ B₂ D (except D₂) क्षेमं यतः (by transp.). K₂ तत्र; T₁ मया; G₂ त्वया; Cd यतः (as

यतः क्षेमं ततो गन्तुं त्वया तु मम न श्रुतम् ॥ २६
 इह जाता विद्वद्भासि पिता चेह ममेति च ।
 उक्तवत्यसि दुर्मधे याच्यमाना मयासकृत् ॥ २७
 खर्गतो हि पिता वृद्धस्तथा माता चिरं तव ।
 बान्धवा भूतपूर्वाश्च तत्र वासे तु का रतिः ॥ २८
 सोऽयं ते बन्धुकामाया अश्रुष्वन्त्या वचो मम ।
 बन्धुप्रणाशः संप्राप्तो भृशं दुःखकरो मम ॥ २९
 अथवा मदिनाशोऽयं न हि शक्ष्यामि कंचन ।
 परित्यक्तुमहं बन्धुं स्वयं जीवन्मृतसंवत् ॥ ३०

in text). — ^a) Bs च (for तु). Ks मम तु (by transp.). Gs.६ स्वया तु न मनः कृतं; M त्वया च न च (Ms. s. तु) लक्ष्यंतं.

27 ^a) Śi Ko.२.३ Ns सह; Ns.३ सा हि (for इह). Ks सह जातासि पिता वै. — ^b) Ks वैति; Ns. B Dn Ds.२.६ चापि; S माता (for चेह). Ks Ms-s मतेति. Ko.२.३ Ns. V. B D वै; Ns. इ; Ns. वा (for च).

28 ^a) Ks सर्वं; Gs चायं (for स्वयं). Ks Ns.३ V. Bs Ds. Dn Ds Ms अपि; T G Ms-s च (for हि). — ^b) Śi माता वैव; Ko दया माता; Es तथा मम (for तथा माता). Śi Ks चिरंतना; Ko.२.३ Ds T.३ Gs विराजव; Gs.३ मृतापि च. — ^c) Ns. वाच्यवाः सुद्वद्भासि. — ^d) Śi Ks T.३ M तत्र (Ms. 'प्रा' वासो न काति (T.३ कामि; Ms. s-s कांक्षि)त्त. — After 28, T G ins.:

1597* न भोजनं विरुद्धं स्वाद्यं खी देशो नियन्धनम् ।

सुदुर्ममिपि कार्यायं ब्रजेरुदरहंसवत् ।

[(I. 2) Gs.३ ब्रजेप्राशस्तु हंसवत्.]

29 ^a) Gs शोकले. Gs वदकामाया. — ^{ad}) Gs.३ om. 29^{ad}. Ms संवृषो (for संप्राप्तो). Ko Ds शोककरो; Ks Ns शोककरो; Gs Ms-s तुःखतरो. T.३ Gs.६ सेयमा पश्युप्रशा सुंश्व भासिण तत्फलं. Gs reads 29^{ad} as in text also after 1599*. — T.३ Gs ins. after 29: Gs.३, after 29^{ad}:

1598* उपस्थितं तु कल्पयि यथेष्टमनुभूयताम् ।

— T.३ Gs.३ cont.:

1599* मादग्नी ।

मासेव श्रेयसं तु वक्राय क्रमघं पे ।

Thereafter Gs reads 29^{ad} as in text. — Gs (om. the ref.) ins. after 1599*: Gs. after 1599*:

1600* द्विजः ।

स्वापोऽयं मम संप्राप्तो मम वा मे सुखत्व वा ।

सहधर्मचरिं दान्तां नित्यं मातृसमां मम ।
 सुखायं विहितां देवैर्नित्यं परमिकां गतिम् ॥ ३१
 मात्रा पित्रा च विहितां सदा गार्हस्थ्यभागिनीम् ।
 वरयित्वा यथान्यायं मन्त्रवत्परिणीय च ॥ ३२
 कुलीनां शीलसंपन्नामपत्यजननीं मम ।
 त्वामहं जीवितस्वार्थे साध्वीमनपकारिणीम् ।
 परित्यक्तुं न शक्ष्यामि भार्यां नित्यमनुव्रताम् ॥
 कुत एव परित्यक्तुं सुतां शक्ष्याम्यहं स्वयम् ।
 बालामप्राप्तवयसमजातव्यज्जनाकृतिम् ॥ ३३

तव वा तव पुत्र्याथ वत्र वासस्य तत्फलम् ।
 न शृणोषि वचो महं तत्फलं सुदृष्टव मामिति ।
 अथवाहं न शक्ष्यामि स्वयं मत्तु सुतां मम ।
 एवं त्यक्तुं न शक्नोमि भवतीं न सुतामपि ।

30 ^a) Ks स विनाशोयं; T.३ Gs M (T.३)दिनाश
 Gs.६ अथ मद्रूपार्थं वा. — ^b) Śi Ks B Dn श्रव्याः
 Ds वक्ष्यामि. Śi Ks Ns Da Dn Gs.६ M किंचव; कश्चन. — ^c) Ms अहं बालं.

31 ^{ab}) Ns 'चरी त्वं च. Ds हृष्यं सहचरी. Ko I
 नित्यं दान्तां (by transp.). Ds विदुमातृसमां. T.३ Gs
 तथा मातृ' सदा. T.३ Gs-६ स्व (T.३ Gs स) धर्मचारिणीं त्वं
 (Gs दत्तां) पुनर (T.३ Gs तथा) मातृ (Gs 'प्रा)समां तथा (G
 'दा). M सहधर्मचरिं नारीं दान्तां मातृसमां सदा. — ^c) S
 सर्वो च (Gs हि) (for सदायं). — ^d) Ns परिमिता
 Ds पारमिकां; Gs.६ परमकां. K Ds S (except Gs.६ Ms)
 रतिं; Ns रतिः; Ns किति (for गतिं).

32 ^a) N (except Śi) Ms पित्रा मात्रा (by transp.).
 Ko.६ Ds तु (for च). Ns विहिता; Gs Ms-s रतिता; Ms
 विहितां. — ^b) Ns 'भागिनी. Gs सा गार्हस्थ्यस्य भागिनीं;
 Gs सदा दाक्षिण्यभागिनीं. — ^c) M परिशुक्र च.

33 ^a) Śi Ks Gs Ms रूपसंपन्नाय; Ns सार्व. Gs
 गृहमेघां मियां भार्यां. — ^b) Ns.३ V. Bs Dn Ds कपि; T.३
 हर्मा; Gs अयं (for मम). — ^c) Śi Ko-s Ns Ds.३ Gs.६
 M (except Ms) ताम् (for स्वाम्). — ^d) Gs सुवृत्ता
 उपकारिणी; Ms साध्वीं दमपरायणां. — ^e) Śi Ks Ds.३ Da
 Ds दाक्ष्यामि; Gs.३ दाक्षोमि. — ^f) Gs.३ परमनुमतां.
 — After 33, M (om. lines 1-2) ins. 3602* (cf.
 v. L 34).

34 M transp. 34^{ad} and 34^{ad}. — ^a) Gs सुतो सुदृ.
 — ^b) N (except Śi Ks) T.३ Gs-s सुतां; T.३ कपि; Gs सुवृ.
 Śi Ds दाक्ष्यायहं. — Gs om. 34^{ad}. — ^c) K (except

भर्तुरस्यो निक्षिप्तं न्यासं धात्रा महात्मना ।
 यस्यां दौहित्रजांल्लोकानांशंसे पितृभिः सह ।
 स्वयमुत्पाद्य तां बालां कथमुत्सृष्टमुत्सहे ॥ ३५
 मन्यन्ते केचिदधिकं स्नेहं पुत्रे पितुर्नराः ।
 कन्यायां नैव तु पुनर्मम तुल्यायुषी मती ॥ ३६
 यस्मिंल्लोकाः मद्भतिश्च स्वित्ता नित्यमथो सुखम् ।
 अपापां तामहं बालां कथमुत्सृष्टमुत्सहे ॥ ३७
 इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

आत्मानमपि चोत्सृज्य तप्ये प्रेतवशं भतः ।
 त्यक्त्वा हेते मया व्यक्तं नेह शक्यन्ति जीवितुम् ॥ ३८
 एषां चान्यतमत्यागो नृशंसो गार्हितो युधैः ।
 आत्मत्यागे कृते चेमे मरिष्यन्ति मया विना ॥ ३९
 स कृच्छ्रामहमापन्नो न शक्तस्तर्तुमापदम् ।
 अहो धिकां गांतिं त्वद्य गमिष्यामि सयान्धवः ।
 सर्वैः सह मृतं श्रेयो न तु मे जीवितं क्षमम् ॥ ४०

६. ११२
६. १११

K₁) N₁ B D T₁ G₁s बालम्. G₁s. 2. 4 अपास्योवैनं बालं.
 — 4) D₁ T₁ अज्ञातः; G₁ विजातः. — After 34,
 K₁s. 4 D₁ ins.:

1601* सुतां धैनां च दास्यामि परिल्लुक् कथंचन ।
 — T G (except G₁) ins. after 34: M (om. lines
 1-2), after 33:

1602* प्राथेयेऽहं परं श्रीतिं दक्षिन्मूर्गफलानि च ।
 द्युतितं मे कथं बालमहं ल्यकुमिहोत्सहे ।
 यस्य जातस्य पितरो मुञ्चं दृष्ट्वा दिवं गताः ।
 विष्णुपाशुनियुक्तो यस्य जातस्य तेजसा ।
 तमहं ज्येष्ठपुत्रं मे शुलनिशारकं भुवि । [5]
 मम पिण्डीदकनिधिं कथं लक्ष्यामि पुत्रकम् ।

[(L. 1) G₁ परं प्राप्तिः. — (L. 2) G₁ दैवतं तं कथं बालं.
 — (L. 4) G₁s अहं सुक्तः पितृक्रपाद्; G₁ अहं सुक्तोपि
 पितृणां. — (L. 6) T₁ कथं दक्ष्यामि.]
 — After 1602*, T G₁s. 4 ins.:

1603* कृत एव परिल्लुक् पुत्रीं दास्याम्यहं स्वयम् ।
 [T₁ G₁ सुतं दास्याम्यहं स्वकं (for posterior half).]
 35 *) N₁ B₁ निक्षिप्तं. — 4) D₁ G₁ महारमनः;
 T₁ स्वयंमुवा. — *) N₁ V₁ B D (except D₁) यया; G₁
 यत्र; M अस्यां. — 4) N₁ पितृभिः सनः. — *) T₁ G₁s. 2. 4. 5
 उत्पादितां बालां.

36 *) T₁ G₁-3 पितुर्नराः. — *) K₁ इति चाप्यन्ये;
 N₁s नैति तु मनो; N₁ V₁ B D (except D₁) केचिदपरे; T₁
 G₁-4 मातुरित्यन्ये; T₁ G₁s M अपरे केचिन् (for नैव तु
 पुत्रः). — 4) K₁s. 2 D₁ मतायुषी (by transp.); N₁ उभौ
 तु तौ; V₁ B Da Dn D₁s. 2 उभौ स्तृते; T₁ G₁ इमौ मती;
 G₁s इमौ सुतां.

37 *) S₁ K₁ अस्मिन्; K₁s. 2. 4 N₁s V₁ Da D₁ यस्यां;
 D₁ यस्यां (for यस्मिन्). K₁ मत्पुत्रे. T₁ G₁ यस्याः काम-
 प्रसूतिश्च; T₁ G₁-4 M यस्यां लोके प्रतिष्ठां च; G₁s यस्याः
 कामं प्रसूतं च. — *) T₁ G₁-3 श्रीतिः; T₁ G₁-3 परं; M
 रतिर् (for स्वित्ता). — *) S (except M₁s) कथं (for

अहं). — *) T₁ G₁-3 अहमुत्सृष्टुः; T₁ G₁-3 M₁-3
 उत्सृष्टुमहम्; M₁ उत्सृष्टं कथम्. — After 37, T G (G₁s
 om. lines 1-2) ins.:

1604* मेधाविनीमदोषां च शुभ्रपुगनहं कृतम् ।
 तामिमो मे सुतां बालां कथमुत्सृष्टमुत्सहे ।
 काङ्क्षुमाणां रतिं चैव सुखादि च यद्व्यपि ।
 उत्पादयन्त्यपत्यानि धर्मकामार्थदेवैः ।

38 *) T₁ G₁-3 तप्यां. K₁ प्रेतगतिः. K₁ G₁s गताः;
 T₁ मयि. N₁ V₁ B D (except D₁) तप्यानि परलोक्याः;
 T₁ G₁-3 M गते प्रेतवशं मयि. — After 38*, D₁ marg.
 sec. m. ins.:

1605* स्वयं च न परिल्लुक् रामोभ्येतागहं यथा ।
 — *) D₁ त्यक्तं श्रेतन्; T₁ त्यक्त्वा श्रेत. S सर्वं (for स्वकं).
 — 4) S₁ K₁ M₁-3 न हि; N₁ ते न; G₁-3 नैव (for नेह).
 S₁ दाचर्यति.

39 *) M om. च. — G₁ M om. 39*. — *) K₁s
 D₁ चापि; K₁ चैव; G₁ वेह (for चेमे).

40 *) Ko N₁ सुकृच्छ्रम् (N₁ 'च्छ्रम्); K₁s. 2 N₁ T
 G₁s. 4-6 M स कृच्छ्रम् (T₁ सकृच्छ्रम्). G₁ न कृच्छ्रवरा-
 मापयो. — *) G₁ स (for न). M तद्धि (M₁ 'स्य) मोक्षणे.
 — *) N₁s V₁ B Dn D₁s. 4. 5 च; T₁ G₁-3 M₁s इह (for
 तु). K (except K₁) D₁ T G₁ M₁ जीवितुं. N₁ क्षणं;
 D₁ G₁ M₁ क्षमः.

Colophon lost in G₁ on a broken portion. — Major
 parvan. T₁ G₁-3 M संभव (for आदि). — Sub-
 parvan. S₁ K₁ N₁ V₁ Da. 6 D M चक्र (K₁ चक्रवर्तु) चक्र;
 B₁s एकचक्रायां चक्रवत्. — Adhy. name: K₁ M₁
 ब्राह्मणप्रलापः; N₁s. 1 V₁ ब्राह्मणविता. — Adhy. no.
 (figures, words or both): B: 153; Dn: 156, Dam
 159; T₁: 154; T₁ G₁ M₁ 104; G₁s. 105; G₁s. 103.
 — Sloka no.: Dn 40; M₁ 50. — Aggregate sloka
 no.: Dn 6196.

१४६

ब्राह्मण्युवाच ।

न संतापस्त्वया कार्यः प्राकृतेनेव कर्हिचित् ।
 न हि संतापकालोऽयं वैद्यस्य तव विद्यते ॥ १
 अवश्यं निधनं सर्वैर्गन्तव्यमिह मानवैः ।
 अवश्यभाविन्यर्थे वै संतापो नेह विद्यते ॥ २
 भार्या पुत्रोऽथ दुहिता सर्वमात्मार्थमिष्यते ।
 व्यर्था जहि सुबुद्ध्या त्वं स्वयं यास्यामि तत्र वै ॥ ३
 एतद्धि परमं नार्याः कार्ये लोके सनातनम् ।
 प्राणानपि परित्यज्य यद्भर्तृहितमाचरेत् ॥ ४
 तच्च तत्र कृतं कर्म तवापीह सुखायहम् ।
 भवत्यमृतं चाक्षय्यं लोकेऽसिञ्च यश्चक्रम् ॥ ५

146

1 S om उवाच. — १) Ks दैन्यस्य च तव प्रभो; Ks तव अद्यैव वि"; T G विरोपात्पुरुषस्य ह (T1 Gs 'पंभः Gs 'स्य हि).

2 १) Ds इव; Gs इति; M सह (for इह). Ds M बाण्यै. (for मान). — १) B1 s अवश्यंभा. S1 K (except K2) N1 Ds 'न्यर्थासिन्नु; T G 'इयं करणीये(Gs 'या)र्थे (Gs 'इयं करणीयेर्थे; Gs 'इयं करणीयार्थे); M 'इयंभाविने(Ms 'आपिके)र्थे वै. — १) S1 K1 s हि; Gs इव (for इह). Bs चतरे (for विच).

3 १) S च (for अय). — १) K1 'ये विद्यते. — १) K (except K2) Ns Da Ds स्वतु. T Gs-s 'यां च जहि तु'; M 'यां जहि हि तु'. — १) Ks Gs Ms. s अहं (for स्वयं). Ns V1 Dn D1 च; Gs सः (for वै).

4 १) Das Ms-s नार्या; Gs न्यार्य्यं. Ds एतदेव वरं ना. — १) Gs परं (for कार्यं) Ns तदा भवेत् (for सना). Gs लोके यस्य सनातन. — १) S1 K1 या (for यद्). Ks Dns Ds. s यद्भर्तृहितं; S अर्तुहितं दित.

5 १) Ko Ds T1 Gs Ms-s transp तत्र and सत्र. Ds तत्र (for सत्र). S1 transp. तत्र and कर्म. Bs हितं (for हृत्). — १) V1 Dn D1 इह; T1 Gs-s च; Ms हि (for इह). — १) Gs transp. लोके and अस्मिन्, and om. च.

6 १) Ko Ds. s एव वै गुरुधर्मोयं. — १) Gs सं (for सं). T1 Gs-s M (except M1) पुत्रः (for तव). — १) Ds वेत् (for the first च). Ns पुत्र. (for धर्मः). — १) Ks

एव चैव गुरुधर्मो यं प्रवक्षाम्यहं तव ।

अर्थश्च तव धर्मश्च भूयानत्र प्रदश्यते ॥ ६

यदर्थमिष्यते भार्या प्राप्तः सोऽर्थस्त्वया मयि ।

कन्या चैव कुमारश्च कृताहमनुणा त्वया ॥ ७

समर्थः पोषणे चासि सुतयो रक्षणे तथा ।

न त्वहं सुतयोः शक्ता तथा रक्षणपोषणे ॥ ८

मम हि त्वद्विहीनायाः सर्वकामा न आपदः ।

कथं स्वातां सुतैर्वालौ भवेयं च कथं त्वहम् ॥ ९

कथं हि विधवानाथा बालपुत्रा विना त्वया ।

मिथुनं जीवयिष्यामि स्थिता साधुगते पथि ॥ १०

अहंकृतावलितैश्च प्रार्थ्यमानामिमां सुताम् ।

भूयांसान् प्रपद्यते; Ds भूयो नात्र प्रवर्त; T1 भूयादत्र प्रगल्भ.

7 १) D1 इह ते (for इय). — १) S1 K1 transp. प्राप्तः and सोऽर्थः. Ds अपि; Gs मम (for मयि). — १) Gs transp. कन्या and कुमार. B D (except Ds) एका (for एव). — १) B1 s 'हमपि चानुणा.

8 १) S1 सुतायै; K2 स्वताय. Gs तोषणे. S1 B1 Das Da S (except T1) चापि; Ks चैव. — १) Gs सुताया. M 'दोरन्वेषकणे. — १) Ks चैव (for शक्ता). Ko तयो; Ks शक्ता (for तथा). K1 तथा पोषणरक्षणे. Gs नाहं शक्ता तयोर्नाथ रक्षणे पोषणेऽहं.

9 १) T G अजि (for हि). Gs तव हीना. — १) Only Ms. as in text (Is न-इव?). Ms-s सर्वे (for सर्व). S1 Ko. s Ns s सर्वकामध (Ns 'मंज)नेधर; Ks 'कान्तेनेन च; Ks Ns V1 B D सर्वप्राणनेधर (Ds 'कामा अकामदा); T1 'मानकामद; T2 G 'मानमानद. — १) Ko 'बोती; Ds चैते (for वालौ). — १) V1 B (except Ds) Dn Ds. s भवेयं; Bim तरे. K1 B1 s Da न्वहं. S वृत्ति(Gs 'वृत्ति)र्वा(M शा)पि कथं भवेत्.

10 १) S1 Ks 'या नाम; Ns 'या नाही; T1 Gs 'या नाथ; T2 Gs. s Ms. s-2 'या वाला. Ms अहं कथं हि विधवा. — १) S transp. विना and त्वया. — १) Gs. s लोके (for स्थिता).

11 १) S1 K1 अहो (for अहं). Ns Gs 'हं शिलाय; T Gs. s 'यहोपैव; Ms-s 'हंकारव. — १) S1 प्रयो (for सुताम्). — १) K1 s Ns. s T1 Gs-s M सर्वेषु. — Gs om. 11-13. — १) Ko Ds. s Gs जीविन्नु (for त्वि)

अयुक्तैस्त्व संवन्धे कथं शक्ष्यामि रक्षितुम् ॥ ११
 उत्सृष्टमामिषं भूमौ प्रार्थयन्ति यथा खगाः ।
 प्रार्थयन्ति जनाः सर्वे वीरहीनां तथा स्त्रियम् ॥ १२
 साहं विचाल्यमाना वै प्रार्थयमाना दुरात्मभिः ।
 स्यातुं पथि न शक्ष्यामि सज्जनेटे द्विजोत्तम ॥ १३
 कथं तव कुलस्यैकामिमां बालामसंस्कृताम् ।
 पितृपैतामहे मार्गे नियोक्तुमहद्युत्सहे ॥ १४
 कथं शक्ष्यामि बालेऽस्मिन्पुणानाघातुमीप्सिताम् ।
 अनाथे सर्वतो ह्येते यथा त्वं धर्मदर्शिवाच ॥ १५
 इमामपि च ते बालामनाथां परिभूय माम् ।

अनर्हाः प्रार्थयिष्यन्ति शूद्रा वेदश्रुतिं यथा ॥ १६
 तां चेदहं न दित्सेयं त्वदृणैरुपबंधिताम् ।
 प्रमथ्यैनां हरेयुस्ते हविर्ध्वान्ना इवाध्वरात् ॥ १७
 संप्रेक्षमाणा पुत्रं ते नानुरूपमिवात्मनः ।
 अनर्हवशमापन्नामिमां चापि सुतां तव ॥ १८
 अवज्ञाता च लोकस्य तथात्मानमजानती ।
 अवलिप्तैर्नैर्त्रैक्षान्मरिष्यामि न संशयः ॥ १९
 तौ विहीनौ मया बालौ त्वया चैव ममात्मजौ ।
 विनश्येतां न संदेहो मत्स्याविष जलक्षये ॥ २०
 वितयं सर्वथाप्येवं विनश्यित्यत्यसंशयम् ।

C. 1. 6163
B. 1. 155
K. 1. 172. 21

12 Śs Ks om. 12-14; Gs om. 12 (cf. v. 1. 11).
 — *) Ko. 4 Ds. 2 नराः; Ks Ns. 2 Bs Gs तथा (for जनाः).
 Gs हीनां (for सर्वे). — *) Ko V1 Bs Dn Ds. 2 Gs
 पतिहीनां. Ks Ns. 2 नराः (for तथा).

13 Śs Ks om. 13; Gs om. 13* (cf. v. 1. 11, 12).
 — *) Ko एवं; Ds अपि; Gs हि; M तु (for चै). Gs. 2
 हं विवायं चारामानं. — *) M क्रियमाना. — *) Ks
 Ds सज्जनागां; Da Gs 'नेयु; Ds 'नोके. Ks कथंचन
 (for द्विजो). Gs. 2 सज्जनस्त्रीनियेषिते. — After 13,
 Gs. 2. 4 ins.;

1606* स्त्रीजन्म गार्हितं नाथ लोके दुष्टजनाहले ।
 मातापित्रोर्वेदे कन्या जडा भर्तृवदे तथा ।
 अभावे चानयोः पुत्रे स्वतन्त्रा स्त्री विगच्छते ।
 अनाथत्वं स्त्रियो द्वारं दुष्टानां विवृतं हि तत् ।
 यक्षलण्डं पृत्वाकं हि यथा संकल्प्यते श्रमिः । [5]
 दृष्ट्वा तथाबला नाथ प्रार्थितैश्चर्यगर्हितैः ।

14 Śs Ks om. 14 (cf. v. 1. 12). — *) M सुतां च
 (for कुलस्य). K (Ks om.) Ns M transp. एकं and
 इमां. Ks. 2 Ns असंस्कृताः; Ns सुलस्कृताः; Ns V1 B3m. 2 D
 (except Ds. 2. 2) अनागसं; B1 अलंकृतां. T G कथं (Gs
 अहं) तव सुतं चेन्ममेकं बाळमसंस्कृतं. — *) S नियंतुं
 (for नियोक्तुं).

15 *) Ns 'गान्धातुमभीप्सि'. — *) S 'द्वयनः (T3
 Gs. 2. 4 'न; Gs 'ने). — After 15, Gs (partly mutilated)
 2. 4 ins.;

1607* आद्राद्रशान्दं बालेऽयं दुश्चरित्रं चचार ह ।
 मातापित्रोस्तु तावपमिष्यादुपभेनादिनाः ।
 निक्षये तरिषता माता सत्युग्रक्ष चरिषतः ।

16 *) S सुतां (T3 सर्तां) (for इमां). Śs T3 ने (for
 ने). — *) T1 Ms तां (for माम्). — *) Ks 'श्रुतीम्; Ns

*श्रुतीम्; Ns 'श्युतीम्. Ko. 2 Ns. 2 Ds इय (for यथा).
 17 *) Ko तु दातुं; Ks T1 चेदिह (for वेदहं). Śs
 Ks हिसेयं. Ds तां दातुं यदि नेच्छेयं. — *) Ds Gs. 2 M
 सहृणैः. — *) B3m प्रमाथ्य नां; Gs 'व्य मां; Gs 'प्येमां.
 — After 17***, Gs. 4 ins.;

1608* कोऽस्याः कर्ता भवेदिति ।
 पश्यन्त्या मे हरन्त्येव कोऽन्यास्यापि निक्षयाः ।
 अनाथत्वात्सुतां विद्वद्.

— *) Ko. 1 S 'चरे.
 18 *) Śs K (except Ks) Bs Da Ds. 4 T1 Gs
 संप्रेक्षयमाणा (T1 'णां); Ns Ds Gs. 2 'णाः; Gs. 2. 4 'णां. Ns
 पुत्रात्; S पुत्रां. — *) Ns 'रूप्य; Gs-2 M 'रूपा. Gs. 2
 हीयमाणां दुरात्मभिः. — *) Ns अमर्षयत्. — *) For
 it, Gs. 2 subst. 19*, repeating the pada in its
 proper place.

19 T G om. 19*. — *) Ns V1 B D लोकेषु. Śs
 Ks अज्ञाता सर्वलोकं. — *) Bs अजानतां; Da 'नता;
 Ms-3 अरक्षती. — *) Gs अकुलीनैः; Ms. 2 क्षनिष्टया. T
 G दृष्ट्वा (for प्रक्षत्). Ms-3 अवश्यमवता म'. — After
 19***, Gs. 2 ins.;

1609* हीयमाणा मनागताः ।
 अशक्तत्वाद्नाथत्वात्.
 After 19, T3 Gs ins.;

1610* श्रुते त्वयि मयावश्यं सहागमनमिष्यते ।
 श्रुते अस्मिन् वीर्याणां सुखलेशं न विषते ।

20 **) T1 हीं (for तो). Ns V1 B D (except
 Ds. 2) च (for वि). T3 थया (for त्वया). Ks वारि
 (for चैव). Ks तव; Ns B D (except Ds) T3 Gs. 2. 4
 तथा (for मम). Gs त्वया चेमी मया हीनौ बालाचेतौ
 त्वदात्वं.

त्वया विहीनं तस्मात्त्वं मां परित्यक्तुमर्हसि ॥ २१
 व्युष्टिरेषा परा स्त्रीणां पूर्वं भर्तुः परा गतिः ।
 न तु ब्राह्मण पुत्राणां विषये परिवर्तितुम् ॥ २२
 परित्यक्तः सुतश्चायं दुहितेयं तथा मया ।
 वान्धवाश्च परित्यक्तास्त्वदर्थं जीवितं च मे ॥ २३
 यज्ञैस्तपोभिर्निर्णयमैर्दानैश्च विविधैस्तथा ।
 विशिष्यते स्त्रिया भर्तुर्नित्यं प्रियहिते स्थितिः ॥२४
 तदिदं यच्चिकीर्षामि धर्म्यं परमतंभतम् ।

इष्टं चैव हितं चैव तव चैव कुलस्य च ॥ २५
 इष्टानि चाप्ययत्यानि द्रव्याणि सुहृदः प्रियाः ।
 आपद्धर्मविमोक्षाय भार्या चापि सतां भतम् ॥
 एकतो वा कुलं कृत्स्नमात्मा वा कुलवर्धन ।
 न समं सर्वमेवेति बुधानामेष निश्चयः ॥ २७
 स कुरुष्व मया कार्यं तारयात्मानमात्मना ।
 अनुजानीहि मामार्य सुतो मे परिरक्ष च ॥ २८
 अवध्याः त्रिय इत्याहुर्धर्मज्ञा धर्मनिश्चये ।

21 *) S 'या सर्वे (Gs ब्रह्मन्. — *) Ks Ds Ts
 G1. s 'शयः. — *) Ts त्वां; Gs-0 मा; Ms. s मां (for त्वं).
 — *) Ts Gs-0 Ms. s परित्यक्तुं त्वमर्हः.

22 *) Ss बुद्धिद्वेषा; Ds इष्टा शेषा. S इष्टा शेषा
 कुलस्त्रीणां. Cd oites व्युष्टिः (as in text). — *) Ks
 transp. पूर्वं and भर्तुः. Ko. s. s N V1 B D M7 परां गतिं.
 — *) N (except K1; for Ds see below) गंतुं (for न
 तु). K (except K1) Ns B1. s Arjप ब्रह्मन्; Ns. 2 V1
 Bs. s D (for Ds see below) ब्रह्मन्तः (for ब्राह्मण). Ds
 S अनिष्टमिह पुत्रा. — *) Ns V1 B D (except Ds) इति
 धर्मविदो विदुः. — After 22, G1. s. s ins.:

1611* हरिद्राञ्जनपुष्पादिसौमद्रव्ययुता सती ।
 मरणं धाति या भर्तुस्त्वद्वत्तजलपायिनी ।
 भर्तृपादापिंतमनाः सा याति गिरिजापद्मम् ।
 गिरिजायाः सखी भूत्वा मोदते नगकन्यया ।
 S ins. after 22 (G1. s. s, after 1611*):

1612* मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ।
 अभितल्य हि दातारं का पतिं नाभिनन्दति ।
 [(L. 1) Gs माता (for भ्राता). — (L. 2) T1
 M प्र- (for हि). M भ्रातरं का न पूजयेत् (for the
 posterior half).]

23 *) S एव (for अयं). — *) Gs च (for इयं).
 N1 सदा; Ns यथा. S1 बुद्धिद्वेषी भीतया तया. — *) S1
 पतिन्वधात्. — *) K1 त्वकृते. S1 K1 N1 मम (for
 च मे).

24 *) N1 मतेः (for दानैः). — *) Gs भक्त्या (for
 भर्तुः). — *) Ko 'हिते रता; T1 'हितेप्सया; T1 G1. s
 'हितेमुता; Gs 'हितेपितता; Gs च प्रियलिन्मुता. — After
 24, T1 M (except Ms) ins.:

1613* आश्रमाद्याशिसंस्कारा जपदोममदानि च ।
 स्त्रीणां नैते विपातमया विना पतिमभिहितम् ।
 क्षमा चोच्यमनाहारभेतावद्रिदितं प्रियाः ।

25 *) D1. s अहं (for इदं). — *) Ks Ns. s V1
 T1 G1. s Me-3 धर्मं. S1 K1 'संस्कृतं; N1 'संमितं;
 'संयुतं; T2 Gs 'कं मतं; G1. s 'कर्म तव; M 'कं :
 — *) Ks च वि- (for the first चैव). Ko Ds इष्टं
 प्रमो हेतवः. — *) T1 तवास्त्वैव.

26 *) S1 B1 एव (for अवि). — *) S1 सदा; K.
 तया; Ds श्रिया; Ms (sup. lin. as in text). s-3 च ये ।
 प्रियाः). — *) Ko N V1 B (except B1) D (exc
 D1) T G Ms 'प्रमोक्षा'. — *) Ko. 1 Ds वावि; B1 G1
 चैव (B1m चैति). N1. s Bs Ds. s M 'तं मता; T1 C
 सबांधवाः; T2 G1. s मनस्विनी; Gs महारमना. — At
 26, Ko. s. 4 N1 V1 Dn D1. s (om. line 2). s. s ins.:

1614* आपदर्थं धनं रक्षेहारान्क्षेत्रैरपि ।
 आरामानं सततं रक्षेहारैरपि धनैरपि ।
 दृष्टादृष्टकलार्थं हि भार्या पुत्रो धनं गृहम् ।
 सर्वमेतद्विधातव्यं बुधानामेष निश्चयः ।

[(L. 1-2) = (var.) Manu 7. 213 (v. 1. आपदर्थं).
 27 Ko om. 27. — *) T1 एकं तय; M एकद
 Ms. s सर्वे (for कृष्णं). — *) M आरामा (for आरामा
 K1. s 'नंदन; Ks. 4 Ns. s V1 B Da D2 T1 Gs-0 'वर्षन
 T1 'धर्मतः. G1. s आरामा वैषिकतत्तया. — G1 (part
 mutilated). s (which both om. 27rd) ins. after 27th
 Gs, after 27:

1615* उभयोः कोऽधिको विद्याधामना वैकाशिकः पुत्राव
 आरामो विद्यामनायाऽप्यनपि चतुर्दश ।
 विद्यते द्विजसामकूल आरामा रथः सदा त्वया ।
 आरामव्यविद्यामने वेत्स्य मासीह विचन ।
 पुत्रजगदिदं सर्वमामना म समं विद्ध ।
 — G1. s om. 27rd. — *) S1 पूर्वमे; Ks. s सर्वमेतदि; B
 'मेवैतद्; Ds 'मेतद्. — After 27, G1. s. 1615*.
 28 *) S1 पुत्रं; K1 पुत्री; Gs पुत्रा (for पुत्री). T G
 S1 M च (for मे). G1. s. s त्वं पुत्री (for पुत्री मेः

धर्मज्ञान्राक्षसानाहुने हन्यात्स च मामपि ॥ २९
निःसंशयो वधः पुंसां स्त्रीणां संशयितो वधः ।
अतो मामेव धर्मज्ञ प्रत्यापयितुमर्हसि ॥ ३०
शुक्तं प्रियाण्यवाप्तानि धर्मश्च चरितो मया ।
त्वत्प्रवृत्तिः प्रिया प्राप्ता न मां त्वत्प्रत्यनीवितम् ॥
जातपुत्रा च वृद्धा च प्रियकामा च ते सदा ।
समीक्ष्यैतदहं सर्वं व्यवसायं करोम्यतः ॥ ३२
उत्पृज्यापि च मामार्यं वेत्स्यस्यन्वामपि स्त्रियम् ।

ततः प्रतिष्ठितो धर्मो भविष्यति पुनस्तव ॥ ३३
न चाप्यधर्मः कल्याण बहुपत्नीकता नृणाम् ।
स्त्रीणामधर्मः सुमहान्मृतः पूर्वस्य लक्षणे ॥ ३४
एतत्सर्वं समीक्ष्य त्वमात्मत्यागं च गार्हितम् ।
आत्मानं तारय मया कुलं चेमीं च दारकौ ॥ ३५
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तस्तया मर्ता तां समालङ्क्य भारत ।
मुमोच वाष्पं शनकैः समार्यो भृशदुःखितः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वेणि पद्मचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

C. 1. 6160
B. 1. 150. 00
K. 1. 172. 28

Ka Ns V1 B D (except Ds) *पारुय; Ns *रक्षय; S *रक्ष
ने (T Gs. *क्ष वै; Gs *क्षणे). — After 28, G1. 2. 4 ins.:

1616* किं चान्यच्छुभु मे नाथ यद्दृश्यामि हितं तव ।
शुभवाधायतां तन्मे ततले तदितं कुरु ।

29 *) N (except Ns B1 Ds. 4) अवर्ष्या. S1 K1
प्रियम्; Ko. 2-4 N1. 2 V1 B. 2 D (except Ds. 4) G1. 2 स्त्रियम्.
N1 Bs Da अपि (for इति). — *) K1 प्रिय* (for the
second धर्म*). — *) Ko. 2. 4 Ns Ds *क्षसांसाहुत्.
— *) Ko Ds इति (for अपि). S1 K1 *न्याकुलमापदि;
Ks *न्यास्तोय मा*. G1. 2 तत्र हन्यास मा*.

30 *) V1 B (except B1) Dn D1. 2. 4 *संशयं; Ms-8
न संशय*. — *) M वधः स्त्रीणां स (Ms-8 च) संशयः.

31 *) Gs शुभं (for शुक्तं). — *) S1 K1-2 N V1 B1
D (except Ds. 2) महान् (for मया). Gs धर्मज्ञोपार्जितो
मया. — After 31^{ab}, G1. 2. 4 ins.:

1617* स्वच्छुभूपणसंभूता कीर्तिद्राप्यनुला मम ।
— *) Ds मयम्. Gs. 2 *युताः प्रियाः प्राप्तं. — *) S1 K1
N Cd *स्यति जीवितं; Ko. 2 *ति वै मृतं; Ks *ति मारणं;
Ks Ds *ति जीवितुं. T1 मा तत्प्रेष्य जीवितुं; T2 Gs-8
आतप्ये स्वयं जी* ; Gs. 2 आतप्ये जीवितं स्वजे; Ms. 8
तस्मात्प्रदद्यामि जी* ; Ms-8 मामेव स्वजनामतः.

32 Gs om. 32^{ab}. — *) S1 Ks विवृद्धा; K1 प्रवृ*.
— *) Ns Da S तद् (for एतद्). — *) S1 अहं;
S च (Ms वः; Ms वै) (for अतः).

33 *) Ka T1 G1-2 transp. अपि and च. Ds अद्य (for
अपि). Ds अपि; Ns V1 B Da Dn D1. 2. 4 इि (for च).
— *) Ns V1 B Dn D1. 2. 4 प्राप्यसि; Cd as in text.
S1 T1 M1 प्रियां (for स्त्रियम्). Gs स्त्रियमन्यां यदीच्छसि;
3s वेत्स्यन्वामपि च स्त्रि*. — Gs. 2 (which latter om.
13^{ed}) ins. after 33^{ab}; G1, after 33:

1618* कल्पस्य कुलजां कन्यां धर्मज्ञे भविता पुनः ।
अनाश्रमी न तिष्ठेत् क्षणमात्रमपि द्विजः ।

— *) Ns पुनः (for तव).

34 *) N V1 D Gs. 4 *पत्नीकृतां (Ds *तं); T1 Ms. 8
*कृतो; Ms-8 *कृते. — *) S1 स्वधर्मः; K1-2 N1. 2 Gs M
स्वधर्मः. G1. 2 कल्याण (for सुमहान्). — *) Ko. 1 T
Gs-8 छंदनं. G1. 2 बहुमर्कता तथा.

35 *) N1 स्ववसायं करोम्यतः. — After 35^{ab}, Ks ins.:

1619* कुरु वाष्यं मम विमो नान्यथा मानसं कुरु ।

— *) Da आत्मानं. Ns V1 B Dn D1. 2. 4 तारयायाशु;
Da *यलाशु; T G *य प्रक्षन्. — *) Ko N1. 2 T1 Gs मम
च; Ds T2 Gs-8 च मम; G1 धर्मं च (for चेमीं च). Ds
दारकैः; Gs *रकं.

36 S1 K (except K4) Ns Gs om. वैशं उ* ; Ds. 8 S
om. उवाच. — *) Gs तथा; Gs तदा (for तथा). — After
36, Ks ins.:

1620* ततोऽनन्तरमेवास्य दुहित्वा चकुमुचता ।

while Ds T1 M ins.:

1621* मैवं वद सुकल्याणि तिष्ठ गेहे सुमधयेन ।
न स्तां मार्यां स्वजेऽपानः पुत्रान्वापि कदाचन ।
विशेषतः स्त्रियं रक्षेत्पुरुषो बुद्धिमानिह ।
स्वत्वा तु पुरुषो जीवेद्ये हातप्यनिमात्सदा ।
न वेत्ति धर्ममर्थं च कामं मोक्षं च तत्पततः ।

[Before line 1, Ds ins. महान् उ*. — (L. 1) Ds
स्व; T1 एवं (for सु-). T1 चेह (for गेहे). — (L. 2) Ds
T1 तु (for स्तां). Ds पुत्रवंतीमनुमतं. — (L. 5) Ds
धर्मकामौ स. Ds न नां शुभेत् तत्पततः (for the
posterior half).]

— Thereafter, Ds ins. a passage of 28 lines given in
App. I (No. 90).

१४७

वैशंपायन उवाच ।

तयोर्दुःखितयोर्वाक्यमतिमात्रं निशम्य त्तु ।
 भृशं दुःखपरीताङ्गी कन्या तावभ्यमापत ॥ १
 किमिदं भृशदुःखार्तो रोरवीथी *अनाथवत् ।
 ममापि श्रूयतां किञ्चिच्छ्रुत्वा च क्रियतां क्षमम् ॥
 धर्मतोऽहं परित्याज्या युवयोर्नात्र संशयः ।
 त्यक्तव्यां मां परित्यज्य द्रातं सर्वं भयैकया ॥ ३
 इत्यर्थमिष्यतेऽपत्यं तारयिष्यति मामिति ।

Colophon om. in Ds. — Major parvan: T₁ G M
 संभव* (for आदि*). — Sub-parvan: Śi Ko-2 N̄ V₁ B
 Da Dn D_{1,2,4} चक्रवर्ध (Bl._s एकचक्रायां चक्र*); Ks
 वफासुरवध; Ms हिडिंबवध. — Adhy. name: Ks N̄._s
 V₁ ब्राह्मणीकाकथं (Ks *णीविलाप:). — Adhy. no. (figures,
 words or both): Śi 154; Ds 157; Dm 160; T₁
 155; T₂ Gs M 105; G_{1,2,4} 106; G_{2,4} 104.
 — S'tola no.: Dn 38; Ms 39. — Aggregate s'toka
 no.: Dns 6174.

147

1 Śi K_{1,2} D_{2,3} S om. उवाच (Gs Ms om. the ref.).
 — *) N̄._s Gs निशम्य. Ks N̄ V₁ B Da Dn D_{1,4} तु;
 Ds S सा (for तत्). — *) N̄ V₁ B D (except D₁) Gs
 Ms. s ततो (for श्रुतां). Gs *परीतां ते. — *) Gs सा
 कन्या (for कन्या सी). N̄s अप्यभा*; Ds अन्वभा*;
 Gs त्यभ्य*.

2 Before 2, M ins. कन्या. — *) N̄ V₁ B D
 (except Ds) एवं (for हृद्). Gs बहु* (for श्रुतां).
 — *) Śi रोरेव्याः; Ko N̄ रोरवीथी; K₁ G₁ रोरवीथीः;
 Ks रोरवीथीः; N̄ V₁ Dn रोरेव्याः; B D₁ रोरवीथीः; Da
 D₁ रोरेव्याः; D₂ रोरवीथीः; T₁ रोरवीथीः; G₁ रोरेव्याः. Śi
 K₁ स्वमात्रवत्; Ko. 2 → N̄._s स्वनाथ*; D_{4,4} T G स्वनाथ*.
 M कथं विलपित्यथ. — *) N̄ V₁ B D (except D₁)
 यावत् (for किञ्चिच). — *) Ko तच्छ्रुत्वा; Gs तच्छ्रुत्वा (for
 श्रुत्वा च). N̄s यत्; T₁ G₁ अपि; G_{1,2} तत् (for च). T₁
 G_{1,2} यत्. (for क्षमम्).

3 *) Ko युवाभ्यां. — K₁ om. 3*. — *) V₁ Dn
 D_{1,2,3} G_{1,2} द्रादि; Da G₁ द्रात्.

तस्मिन्नुपस्थिते काले तरतं प्रवचनमया ॥ ४
 इह वा तारयेदुर्गादुत वा प्रेत्य तारयेत् ।
 सर्वथा तारयेत्पुत्रः पुत्र इत्युच्यते बुधैः ॥ ५
 आकाङ्क्षन्ते च दौहित्रानपि नित्यं पितामहाः ।
 तान्स्वयं वै परित्रास्ये रक्षन्ती जीवितं पितुः ॥ ६
 आता च मम बालोऽयं गते लोकममुं त्वपि ।
 अचिरेणैव कालेन विनश्येत् न संशयः ॥ ७
 तातेऽपि हि गते स्वर्गं विनष्टे च ममाजुजे ।

4 *) T₁ G_{1,2} अत्यर्थम्. G₁ ह्यभयेवेत्यन्ते. — *) Ko
 N̄s; V₁ B (except B₁) Dn D_{1,2} T₁ अस्मिन्. Śi K
 (except Ko) अभ्यागते (for उपस्थि*). — *) Śi K₁ D₁
 तर त्वं; Ko N̄ V₁ B₁ D_{1,2} तारत्वं; N̄ Ms-s तरतः; N̄s
 भवतः; G₁ तारितं; G₂ तरते. Ds तु यत्; T₁ G_{1,2} व्यसनं;
 T₁ G_{1,2} M युवया; Cd युववत् (as in text).

5 *) N̄s T G दुःखात् (for दुर्गात्). — *) Ms-s
 कन्या (for उत). V₁ B Dn D₁ भारत (for तारयेत्).
 — *) N̄s तारयात्. — *) 1. 68. 47*. S आरमा वै पुत्र
 उच्यते. — After 5, T₁ G (except G_{1,2}) ins.:

1622* पुत्रासो नरकाप्राणात्तनयः पुत्र उच्यते ।
 (of. 1. 68. 38).

6 *) S आकांक्षन्ति (G_{1,2,3} Ms-s 'ती). T G_{1,2} Ms
 हि; Gs Ms-s ह् (for च). Śi K D_{1,2} दौहित्रात्. — *) N̄
 V₁ B₁ Da Dn D_{1,2} मयि; S यदि (for अपि). Śi K
 D_{2,3} द्राणं मातामहाः सदा. — *) Śi K (except Ko) N̄s
 V₁ B₁ D_{1,2} तत् (for तारत्). T₁ G_{1,2} अहं (for स्वयं).

7 *) S हि (for च). — *) Ms-s अमुं (for गते).
 D₁ T G M_{1,2} लोकांतरं; Ms-s लोकं गते (for लोकममुं).
 — *) Ks N̄s न- (for अ-). — *) Ko D_{1,2} विनश्यति
 न सं; K₂ इये नात्र सं; K₃ इयेनात्र सं; T₁ विनशित्येव
 सं; T₂ G_{1,2} विनशित्यस्यसंज्ञायः (G_{1,2} 'वं); G_{1,2} इयेवैव
 सं; G₃ इये वैव सं; M इयेद्वै न सं.

8 *) Śi K₁ N̄s Ms-s ताते च हि; Ko. s Ds ते स्वपि;
 K₂ ते चापि; K₃ तेपि च; G₁ तेप्यपि; Gs तथापि हि.
 T₁ सतोहमरि ते स्वर्गं. — *) Ds विप्रष्टे; Ms यत्.
 — *) Ko. s om. वि. Bl._s T₁ G_{1,2} Ms-s विरिष्येत्;
 D₁ इद्विष्यात्; T₂ G_{1,2} विषेत्. — *) D₁ न तेषां; T₂
 तेषां. N̄ V₁ B D (except D₁) Ms-s हिचिच. G_{1,2}

पिण्डः पितॄणां व्युच्छिद्येचत्तेपामप्रियं भवेत् ॥ ८
पित्रा त्यक्त्वा तथा मात्रा भ्रात्रा चाहमसंशयम् ।
दुःखाद्दुःखतरं प्राप्य त्रियेयमतथोचिता ॥ ९
त्वयि त्वरोगे निर्मुक्तं माता भ्राता च मे शिशुः ।
संतानथैव पिण्डश्च प्रतिष्ठास्यत्यसंशयम् ॥ १०
आत्मा पुत्रः सखा भार्या कृच्छं तु दुहिता किल ।
स कृच्छान्मोचयात्मानं मां च धर्मेण योजय ॥ ११
अनाथा कृपणा बाला यत्रकचनगामिनी ।
भविष्यामि त्वया तात विहीना कृपणा वत ॥ १२
अथवाहं करिष्यामि कुलस्यास्य विमोक्षणम् ।

फलसंस्था भविष्यामि कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ १३
अथवा यास्यसे तत्र त्यक्त्वा मां द्विजसत्तम ।
पीडिताहं भविष्यामि तद्वेदश्व मामपि ॥ १४
तदसादर्थं धर्मार्थं प्रसवार्थं च सत्तम ।
आत्मानं परिरक्षस्व त्यक्तव्यां मां च संत्यज ॥ १५
अवश्यकरणीयेऽर्थे मा त्वां कालोऽत्यगोदयम् ।
त्वया दत्तेन तोयेन भविष्यति हितं च मे ॥ १६
किं न्वतः परमं दुःखं यद्वयं स्वर्गते त्वयि ।
याचमानाः परादन्नं परिधावेमहि श्रवत् ॥ १७
त्वयि त्वरोगे निर्मुक्तं क्लेशादासात्सवान्धवे ।

C. 1. 1097
B. 1. 152. 17
K. 1. 172. 17

तत्सोपां (G₂ न तत्तेपां) मि'.

9 ^{ab}) T₁ G_{1.2} स्वया (for तथा). K₂ पित्रा मात्रा च संयक्त्वा. Ś₁ K_{1.4} D₂ T₁ G_{1.2} transp. मात्रा and भ्रात्रा. S (except M₂) एव (for अहं). K₁ D₂ न संशयः; B₂ D₂ D₂ शयः; S (except M₂) न संशयः. — *) Ś₁ K_{1.2.4} 'मनुत्प्राप्य; K₂ B₁ G₂ 'तरं प्राप्ता. — ^d) Ś₁ K₁ त्रियेयम्; K₂ त्वेयम्; K₄ नश्ये; N₂ D₂ अहं; D₂ D₂ T₁ G₂ त्रियेयम्; G₁ अंशे; M गच्छे. Ko न तथोचिता.

10 ^a) = 18^a. D₂ त्वयि शोकविनि'; G_{1.2} शरोगे त्वयि नि'; G₂ 'यि रोगविनि'. — *) D₂ च ते; M₂ पुनः. B₁ D₂ D₂ पितः; D₂ D₂ पितुः; M₂ पिता (for शिशुः). M₂. 6-8 मात्रा भ्रात्रा पुनः पितः. — K₁ om. 10^{ab}. — *) Ś₁ K (K₁ om.) N₂ D₂ M संतानं. D₂ पिंडस्य; G₁ पुत्रश्च. — ^d) G₂ प्रतिपिष्टति. K₂ D₂ T₁ G₂ असंशयः; T₁ G₁ = M (M₂ inf. lin.) शायते (T₁ 'ती').

11 ^a) T₁ धाता (for पुत्रः); T₁ G₂ सखी. — *) K₂. 8 B₂ कृच्छं हि; T₁ G₁ = ^d च; G₂ कृपणाए. — ^d) Ko 2. 4 N₂ V₁ B D G₂ धर्मं नियोजय.

12 ^a) M₂. 5 विचया (for कृपणा). — ^b) S (except M₂) 'दापिनी (T₁ G₂ 'संशया). — ^d) G₂ विहीनं. T₁ G₂. 8 कृपणं. Ś₁ K₂ N₂ तय; Ko. 2 सतः; K₁ N₁ ह्व च ते; N₂ V₁ B₂. 8 D₂ D₂ D₂ सतः. B₁ (m as in text), 8 D₂ विहीना सखणादहं.

13 ^a) Ś₁ अथवा न; Ko D₂ 'वास्य; T G अतस्वहं; M (except M₂) शन्ययाहं. G₂ प्रवह्यामि (for करि'). — G₂ (hapl.) om. 13^a-14^a. — ^b) Ko D₂ 'स्वाहं; G₁ बालसास्य; G₂ काहं. Ko N₂. 5 V₁ B D विमोचनं; Cd as in text. — *) T₁ M चालहं. M (except M₂) करिष्या'. — ^d) G₂ कामं (for कर्म).

14 G₂ om. 14^{ab} (cf. v. 1. 13). — ^a) K₂ अथ

त्ययामि सततं. — ^b) K₂ संयक्त्वा (for त्यक्त्वा म); Ko D₂ वै द्विजोत्तम (for द्विज). — ^d) S तत्त्वावेक्ष' (M₂. 6-8 तात्त्वावेक्ष'). Ko इति; T₁ G₂ M₂ (inf. lin. as in text). 6-8 अतः; T₂ G_{1.2} उत; G₂ इतः (for अयि).

15 Da om. 15^{ab}. — ^a) S त (G₂. 8 अ) तोसादर्थं (G₂ अतः सुतार्थं). Ko वै तात; N₂ D₂ धर्मार्थं. — ^b) Ś₁ ममवार्थं (sic); K₂ शन्ययाहं. — ^d) Ko. 2. 4 N₂. 5 D₂ S मां परित्यज (T₂ G₁ = 'जे:).

16 ^a) B D₂. 8 G₂ अवश्यं. N V₁ B D (except D₂) M₂ च (for स्यं). Ś₁ K₁ N₂ G₂. 8 'रणीयार्थं (N₂ 'वं). — ^b) D₂ च; S अ (for त्वां). B₁ कालोत्तिगा'; D₂ 'यगा'; T₂ G₁ = कालव्यतिक्रमः; M कालोऽव्यतिक्रमेव. Ś₁ K₁ मा विक्रपोत्त (K₁ 'भि)गा'. — M om. 16^{ab}. — N reads 16^{ab} after 1623* (cf. v. 1. 18). — *) G₂ अथ (for स्वतः). — ^d) N G₂. 8 भविष्यति हिताय वै (Ś₁ K₂ N₂ D₂ मे).

17 ^a) Ś₁ K (except K₁) N₂ V₁ B₂ D₂ D₂ D₂. 4-8 स्वतः; D₂ अतः; T₁ तु तत्र; G₂ तस्मात्. N₂ T₂ G₂. 2. 4-6 किं तु (G₂. 2. 4 तु; G₂ तत्) तस्मात्परं दुः; M किं चालः (M₂ न्वतः; M₂ स्वतः) तस्मात्परं दुः. — ^b) G₂. 3 यथा स; G₂ अस्मि मे (for यद्वयं). — *) Ko. 2. 6 D₂ G₁ = वाचकम्; K₂ 'मानं. G₂. 8 परामर्शः; G₂ परात्तं. — ^d) T₁ G₁. 8 'धावे मर्हा; G₂ 'धावामहे. Ko. 2 (sup. lin.) D₂ इतश्चेत्यथ धावति.

18 ^a) = 10^a. D₂ T G (except G₂) त्वयि रोगविनिमुं'. — *) T₁ G₂ 'तेव (or 'ते व-) सतां. Nil. reads अमृतैव (= जीवन्तीव). Cd cites अमृतै (— मरणरहिते) as in text. Ś₁ K₁ अतीवाहं सती को'. — After 18, N ins.: 1623* इतः प्रदाने देवाश्च पितरश्चेति नः श्रुतम् । followed by 16^{ab} (Cd cites इतः प्रदाने). On the

अमृते वसती लोके भविष्यामि सुखान्विता ॥ १८
 एवं बहुविधं तस्या निश्चय परिदेवितम् ।
 पिता माता च सा चैव कन्या प्ररुदुत्तयः ॥ १९
 ततः भरुदिदान्सर्वांश्चिन्म्याथ सुतस्तयोः ।
 उत्फुल्लनयनो बालः कलमध्यकमब्रवीत् ॥ २०
 मा रोदीस्तात मा मातर्मा स्वसस्त्वमिति वृषन् ।
 प्रहसन्निव सर्वास्तानेकैकं सोपसर्पति ॥ २१

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

ततः स हृणमादाय प्रहृष्टः पुनरब्रवीत् ।
 अनेन तं हनिष्यामि राक्षसं पुरुषादकम् ॥ २२
 तथापि तेषां दुःखेन परीतानां निश्चयं तत् ।
 बालस्य चाक्षयमन्यत्कं हर्षः समभवन्महात् ॥ २३
 अयं काल इति ज्ञात्वा कुन्ती समुपसृत्य तान् ।
 गताश्चनमृतेनेव जीवयन्तीदमब्रवीत् ॥ २४

other hand, after 18, S ins.:

1624* ह्येतदुभयं तात निशाम्य तव यद्वितम् ।
 तथ्यव स धाम्नाया हितं स्वस्य सुतस्य च ।
 मातापित्रोः पुनः पुत्रा भवितारो युष्मान्विताः ।
 न तु पुत्रस्य पितरौ पुत्रजौतु भविष्यतः ।
 [(L. 1) T₃ G (except G₃) निशाम्य. — (L. 3) T
 G₂.^s 'पित्रोश्च पुत्राश्च; G₃ 'पित्रोस्तु पुत्रास्त.]

19 Before 19, Ś₁ K₁.^s D₁.^s S (except M₇.^r) ins.
 वैशं; Ko.₂.^s V₁ D_n D₁.^s वैशं उ'. — ^b) N₁ निशाम्य.
 K₂ N₁; T₃ G₂.^s 'द्वेषनं. — ^c) T₃ G₂.^s M transp. पिता
 and माता. Ś₁ अपि (for च). — ^d) B₂ Da G₁.^s M च
 (for प्र).

20 ^a) S तथा (for ततः). — ^b) S तु (G₁.^s स)
 (for अथ). N₁ V₁ D_n D₁ Ms तदा (for तयोः).

21 ^a) N₁.^s V₁ B₁.^s D_{n1} D₁.^s T₁ पिता; B₁.^s तात;
 D_{n1} D₁ पितः; T₃ G₁.^s पितो (for रोदीच्). N₁ Da
 transp. रोदीः and तात. N₁.^s V₁ B₁ D_{n1} D₁.^s रुद;
 D_{n1} D₁ रुद; T G₁.^s रोद (for सात). Ś₁ K₁ D₁ G₁.^s
 मा रोद. मा and मातृ. D_{n1} मा पितमो रुद मातृ; M₇.^s
 मा रोद मातमो तात. — ^b) K₁ तां (for त्वं). K₂ N₁
 ब्रवीत् (for वृषन्). N₁ V₁ B₁ D (except D₁) स्वसस्त्विति
 चा(Da 'स्त्वित्त्वमवीत्; S स्वसस्य (G₁ M 'वेति) पुनः पुनः.
 — ^c) Ko.₂.^s N₁ S transp. सर्वाश्च and तान्. — ^d) Only
 Ko D₂ G₁.^s M as in text! Ś₁ K₁ N₁ 'कं ज्यो(K₁
 सो)पतित्तत; K₂ 'कं सोपसर्प'; K₃ 'कं चोपतित्तत; K₄ 'कं
 सोमित्तत; N₁.^s B₁.^s Da D₁.^s T G₁.^s 'कमुपस'; V₁
 B₁ D_n 'कमनुस'; D₁ 'कं समुस'; G₁ 'कमपस'.

22 ^a) Ko स हृणं तु समादाय. — ^b) K₁ हृदम् (for
 पुनः). — ^c) N₁ V₁ B₁ D T G₁ अहं (for सं). — After
 22, G₁ ins. a colophon (adhy. no. 107).

23 Before 23, G₁.^s ins. वैशं. — ^a) N₁ निशाम्य

तत्; S निरीक्ष्य च. — ^a) S तथा (G₁ 'दा) एवंतं सं वाहं,
 and तदा (for महात्).

24 Before 24, T₁ ins. वैशं. — ^a) T₃ G₁.^s M
 हृदमंतरमित्येव (T₃ G₁ 'हं); of. 1. 51. 16'. — ^b) Ko
 तत्र प्रविश्य; D₁ सममित्; T₁ G₁.^s समनुस'. Ko च
 (for तान्). — ^c) K₂ D₂ G₁.^s M (except M₂) एव
 (for ह्य). — ^d) G₁.^s M₂.^s सांत्वयामास वै गिरा;
 M₂ (inf. lin.).^s द्विचंती चापयाम'.

Colophon om. in G₁. — Major parvan: T₃ G₁.^s
 M संभव' (for आदि'). — Sub-parvan: Ś₁ Ko.₁.^s N₁ V₁
 B₁ Da D_{n1}.^s D₁.^s M₂.^s वक्रवध (B₁.^s वक्रवधायां
 वक्र); K₂ वक्रावधवध. — Adhy. name: Ko.₂ बालोर-
 युक्ति; N₁.^s V₁ बालोरकन्यापुत्रवाचयं; G₁ पुत्रवाचयं.
 — Adhy. no. (figures, words or both): B₁ 155; D₁
 158; D_{n1} 161; T₁ 156; T₃ G₁ M 106; G₂.^s 107;
 G₃.^s 105. — Śloka no.: D_n 24; M₂ 26.

148

1 S om. उवाच (which, here, is not om. in Ś₁
 K₁). — ^a) G₁ 'मूलफलं. — ^b) Ś₁ K₂ V₁ B₁.^s D_n
 D₁ M₂.^s 'स्वाभ्यपक'; Ko N₁ D₁ M₂ (inf. lin.) 'रा
 वपक'; K₂.^s N₁.^s B₁.^s D₁.^s Da D₁.^s 'रा वपक'; T G M₂.^s
 तद्विद्यापकयं (T₁ 'कपोमि); ^c) Ś₁ चेष्यपकपि; D₁
 T₁ चेदपि क; G₁ चेदं वपयोदित्त; G₂ चेदं परीमित्त.

2 Ś₁ K₁ S om. उवाच. — ^a) Ko अत्र; T₁ G₁ त्व
 (for तु). — ^b) Ś₁ मातृवाजा; D₁ मनुष्येन. — After
 2, S ins.:

1625* तथापि तत्रमापयासे पतहुःस्य संभवम् ।
 वषयं वा यदि वापयस्यं ज्युं भवे पयातयम् ।

[(L. 1) G₁.^s M₂ दुःखस्वेतस; M₂ दुःखस्वेतस; M₂.^s

१४८

कुन्त्युवाच ।

कुतोमूलमिदं दुःखं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ।
विदित्वा *अपकर्षेयं शक्यं चेदपकर्षितम् ॥ १

ब्राह्मण उवाच ।

उपपन्नं सतामेतद्यद्द्वीपि तपोधने ।
न तु दुःखमिदं शक्यं मानुषेण व्यपोहितम् ॥ २
समीपे नगरस्यास्य वक्रो वसति राक्षसः ।
ईशो जनपदस्यास्य पुरस्य च महाबलः ॥ ३
पुष्टो मानुषमासेन दुर्बुद्धिः पुरुषादकः ।
रक्षत्यसुरराग्नित्यमिमं जनपदं वली ॥ ४

नगरं चैव देशं च रक्षोबलसमन्वितः ।
तत्कृते परचक्राच भूतेभ्यश्च न नो भयम् ॥ ५
चेतनं तस्य विहितं शालिवाहस्य भोजनम् ।
महिषौ पुरुषश्चैको यस्तादादाय गच्छति ॥ ६
एकैकश्चैव पुरुषस्तस्म्यच्छति भोजनम् ।
स वारो बहुभिर्येषं भवत्यसुतरो नरैः ॥ ७
तद्विमोक्षाय ये चापि यतन्ते पुरुषाः क्वचित् ।
सपुत्रदारोस्तान्हत्वा तद्रक्षो भक्षयत्युत ॥ ८
चेत्रकीयग्रहे राजा नायं नयमिहास्थितः ।
अनामयं जनस्यास्य येन सादृच शाश्वतम् ॥ ९

C. 1. 6214
B. 1. 100. 9
K. 1. 174. 22

दुःखस्यैवास्य (for एतद्दुःखं). — (L. 2) Gs यथातथा.]

3 *) Śi नामास्ति; Ts G नामेह (for वसति). — After 3^{ab}, S ins.:

1620* इतो गन्धुतिमात्रेऽसि यमुनागह्नरे गुहा ।
तस्यां घोरः स वसति जिघांसुः पुरुषादकः ।
वक्रो नाम स नाग्रा वै दुष्टात्मा राक्षसाधमः ।

[(L. 2) M यस्यां. — (L. 3) T Gs. 4 transp. नाग्रा
and वै. Ms दुष्टात्मा. Gs. 4 वक्राभिधानो दुष्टात्मा राक्षसत्वात्
कुलपामः.]

— K1 om. 3^a-4^a. — T1 G1-s repeat 3^{ab} (with v. 1.)
after 8, Ms after 9. — ^a) Ms (second time) पुरुषस्य
(for पुरस्य च). Śi N1s D1 अस्य (for च). — After 3, S
(G om. line 1) ins.:

1627* प्रलम्बकः कामरूपी राक्षसो वै महाबलः ।
तेनोपघृष्टा जगरी वर्षमघ प्रयोदशम् ।

[(L. 1) T1 बलंय; Gs प्रलंबकाः; Ms लंबकः. Ts
Gs. 4 मायिकः कामरूपी स; Gs Ms (inf. lin.). 3 प्रबलः (G2
लंबः) कामरूपी च. Gs. 2 Ms (inf. lin.) सु (for वै).
— (L. 2) T1 Ms-s वर्षाव्ययः; G1 वर्षव्ययः.]

4 Ks om. 4; K1 om. 4^{ab} (cf. v. 1. 3). T1 G1-s M
repeat 4^{ab} with v. 1. (cf. v. 1. 8, 9). — ^a) Śi Ko. 2. 4
घो. Śi Ks Ns 'मांसस्य; Ko. 4 'मांसाद्ये. — ^b) M
second time) दुरात्मा नित्यमुदुः. — In S, 4^{ab} is
followed by 5^a-8^a (T G om. 6); cf. also v. 1. 8, 9.
— ^a) Śi Ks. 4 Ds T1 G1-s हृद् (for हृमं). Śs Ks वशी
for वली).

5 For S cf. v. 1. 8 and 9. — ^a) Ks. 4 B (except
D1) Ds Ts G Ms 'नित्यं; Da 'समुच्छ्रितं. — ^b) T1 सत्कृते.
— ^c) Ms पापेभ्यश्च. — After 5, S ins. a passage
given in App. I (No. 91).

6 T G om. 6. — ^a) Śi transp. तस्य and विहि^त.
— Ds om. 6^a-7^a. — ^b) Śi K N1s Ds महिषः (Ks 'दे').
Śi 'श्लेव. — ^c) Śi Ks. 4 N1s Da Ds. 5 तस्य (for तद्).

7 Ds om. 7^{ab} (cf. v. 1. 6). — ^a) S एकैकं. N1. 2
V1 B D (except Ds; Ds om.) अरि (for एव). S पुरुषं.
— ^b) S संप्रयच्छति चेतनं. ^c) K1 D1 संवारो; Ks न
वा; Gs सवार्यो; Gs सदारो. Gs विप्रैः (for वर्षैः).
— ^d) Ks N1s V1 B D (except Ds) T1 G1-s 'सुकरो;
Cd as in text. Ko Ds नृणां. Ts G1-s M भविष्यत्य-
सुधाय वै (Ms 'य नः; Ms विधेत समये हृते).

8 ^a) Ks N1. 2 V1 B D (except Ds) केचिद् (for
चापि). — ^b) Ks N V1 B Da Da Ds. 4 यत्सि; Da. 2
D1 वदति; T1 चततः. — ^c) Ko Ds अश्वयेपुनः; T G
सक्षयित्यति. — After 8, T1 G1-s repeat 3^{ab}-4^{ab} and
then read 4^{ab}-5^{ab}; on the other hand, after 8, Ts
G1-s read 4^{ab}-5^{ab} (cf. v. 1. 9).

9 ^a) Śi K (except Ks) 'ग्रहो; N1s 'ग्रहो; G1. 6. 8
'पुरे; Gs विप्रकीर्येके (sto). — ^b) N1 B वक्रः; Ds न्यायः;
Ts Gs श्लेवं; Gs. 4 हारि (for मारं). Ks Das Ms-s नायम्;
N1 Bs स्वयम्; Ds G Ms. 5 न्यायम् (Ge न्यायाद्). N1
दृहगतः; Ts उपास्थितः; G उपास्थितः. T1 द्वे चान्यायमु-
पास्थिताः. — After 9^{ab}, Ks N1s V1 B D ins.:

एतदर्हा वयं नूनं वसामो दुर्वलस्य वै ।

विषये नित्यमुद्रियाः कुराजानमुपाश्रिताः ॥ १०

ब्राह्मणाः कस्य वक्तव्याः कस्य वा छन्दचारिणः ।

गुणैरिते हि वास्यन्ते कामगाः पक्षिणो यथा ॥ ११

राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्यां ततो धनम् ।

त्रयस्य संचये चास्य ज्ञातीन्पुत्रांश्च धारयेत् ॥ १२

विपरीतं मया चेदं त्रयं सर्वमुपाजितम् ।

त इमामापदं प्राप्य भृशं तस्माद्देहं वयम् ॥ १३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टज्वारिशुद्धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

1628* उपायं तं न कुरुते वसादपि स मन्धीः ।

— *) Ks वनपदे (for जन*). — *) Ns यो वै तस्याथ शाश्वतः; S न करोतीह (Gl. 2 वीति; Gs ति हि; Gs ति ह) वा. — After 9, Ms repeats 3rd-4th and 5th, and then reads 4th-5th; on the other hand, after 9, Ms. 8-8 repeats 4th, 5th, and then read 4th-5th (cf. v. 1. 8).

10 *) Ns ते; Ds मे (for दे). S (except Ts) दुर्बलाश्रये. — *) V1 Nil. (oomm.) नित्यवास्तव्याः; Ds यस्य सूक्ष्माः; Dn (erroneously) Nilp as in text. S सस्य चान्येषु देवेषु. — *) S कु (G) अ/राजविषये रताः (Gl. 2 यं गताः). — After 10, Ks ins.:

1629* पुरातनस्य वासस्य गृहक्षेत्रादिकस्य च ।

परित्यागं नेच्छन्नात् वसामो नानरे सतः ।

एकचक्रापि वसतिः स्ववाचो दुष्परित्यजः ।

दोषमाने नाकरे सततं नकदाक्षते ।

11 *) Ds पुरुषाः (for ब्राह्मणाः). Ks Cd वसत्याः; Bs Da Ds वास. — *) Ms. 1 सर्वं तच्च; Ms सर्वं स्व; Ms सर्वं ते (for कस्य वा). Gs वांश्चि (for वा छन्द). K (except Ka) Ds ब्राह्मचारिणः. — *) Śi Ks. 4 Bs. 5 Dns Ds. 4 M (except Ms) रितेहि; Ns रितेन. Ks वासं; Ks Bs Da वस्यं; Ns रसं; Ns V1 M वस्यति; Bs वस्यं; Ds वास्यं. Ds रितेर्विहीनस्य; T G रिते वसंत्येव.

12 After 12th, Gl. 2. 4 ins.:

1630* राजन्यसहि लोकेशसिन्धुतो भार्यां पुत्रो धनम् ।

— *) T G व्रणेण; Ms-s व्रणाणां. Ks N V1 B D संचयेनास्य (Ns उपचयेनास्य; Ds येनेह); T G संचितेनेह. — *) Śi उच्येत्; Ks. 2. 4 Ds तयं; Ks पुत्रं; Ns V1 B D (except Ds) सारं; Ms-s कारं.

13 *) Ns कथं (for मया). Ko Ds सर्वं; Ds भेदा; S स्वतत् (Ms-s स्वय) (for चेदं). — *) Śi transp. त्रयं and

सोऽयमस्मान्नुप्राप्तो वारः कुलविनाशनः ।

भोजनं पुरुषत्रैकः प्रदेयं वेतनं मया ॥ १४

न च मे विद्यते वित्तं संक्रेतं पुरुषं क्वचित् ।

सुहृज्जनं प्रदातुं च न शक्यामि कथंचन ।

गतिं चापि न पश्यामि तस्मान्मोक्षाय स्वस्य ॥ १५

सोऽहं दुःखाणवे मयो महत्यसुतरे भृशम् ।

सहैवैतर्गमिष्यामि बान्धवैरथ राक्षसम् ।

ततो नः सहितान्मुदः सर्वानेवोपभोक्ष्यति ॥ १६

सर्वे. Ko Ds एतद् (for सर्वे). K1 उपाश्रितः. 1 अस्यतिः समु; S वितये (Ms. 8 त्रयं च) वसुपाजितं (Ms-पाश्रितं). — *) Ko. 8 Ns ताम्; Ks तम्; Ns. 2 V1 B D तः (for त). T G त्विमां. — *) Ks Ns. 2 V1 B D तस्यामहे 14 *) T1 हेतुः; Gs पापः (for वारः). — *) T Gs. 8 पुरुषं. T1 G1. 2 Ms-s चेकं; Gs येनं. — *) Ko. 2. 1 Ds तथा; Ks यथा (for मया).

15 Ks om. 15th. — *) Ds सकोमि. Ko V1 Da Ds T1 कदाचन. B (except B1) Da Ds न च (Bs हि) शक्यामि कंचन. — *) Śi V1 Dn Ds चैव; S चान्वां (for चापि). — *) Ko मामिति; S राक्षसात्.

16 *) Ns शोकार्णवे. — *) Ns. 2 V1 Bs. 2 D (except Da) Ts G स्वमुकरे; T1 मुद्राम्बुमुकतो. — *) Śi Ko-s Bim Ds परिदृ; Ks Bs G1-s M तैर; Gs इह; Gs अहं (for एतैर). — *) Śi सह (for अथ). — *) Śi K1 निःसहितः; Ko Ds स हि यत्नः. Ns चूडः; S रक्षः (for सुदः). — *) Śi दुष्यति; Ks. 2 Ns. 2 Ds T1 Gs मोक्षयति; Ks मोक्षयते; Ks सर्वानो घातयिष्यति; Bs. 2 मोक्षयते; Ds नेवाय मो; Gs नै भक्षयिष्यति; Ms-s नेहायमो. — After 16, T G ins.:

1631* दुःखमूलनिर्दं भद्रे भयोर्कं प्रसतोऽनये ।

[Gl. 2 कं पृच्छते श्रुत्वा.]

Colophon om. in Śi. — Major parson: T1 G M संभव (for सादि*). — Sub-parson: Ko-s N V1 B Da Dns. 2 Ds. 4 Ts Ms वक्रवप (Bs. 2 पृच्छन्नायां वक्रं).

— Adhy. name: Ks माहजनप्रभः; Ks G1 माहजनपरिवः. Ns. 2 V1 श्रुतीप्रसा; Ds श्रुतीं प्रति माहजनवाचयं. — Adhy. no. (figures, words or both): B1 155; Dns 159; Dim 162; Ts 157; T1 G1 M 107; Gl. 2 103; Gs. 2 106. — S'loka no. Dn 17; Ms 30. — S'loka no. 2. 1615.

१४९

कुन्तुयाच ।

न विपादस्त्वया कायौ भयादसात्कथंचन ।
 उपायः परिदष्टोऽत्र तस्मान्मोक्षाय रक्षसः ॥ १
 एकस्त्व सुतो बालः कन्या चैका तपस्विनी ।
 न ते तयोस्तया पत्न्या गमनं तत्र रोचये ॥ २
 मम पञ्च सुता ब्रह्मंस्तेषामेको गमिष्यति ।
 त्वदर्थं बलिमादाय तस्य पापस्य रक्षसः ॥ ३
 ब्राह्मण उवाच ।
 नाहमेतत्करिष्यामि जीवितार्थी कथंचन ।
 ब्राह्मणस्यातिथेश्चैव स्वार्थं प्राणैर्वियोजनम् ॥ ४

न त्वेतद्कुलीनासु नाधर्मिष्ठासु विद्यते ।
 यद्ब्रह्मणाथं विसृजेदात्मानमपि चात्मजम् ॥ ५
 आत्मनस्तु मया श्रेयो बोद्धव्यमिति रोचये ।
 ब्रह्मवध्यात्मवध्या वा श्रेयो *आत्मवधो मम ॥ ६
 ब्रह्मवध्या परं पापं निष्कृतिर्नात्र विद्यते ।
 अबुद्धिपूर्वं कृत्वापि श्रेयो *आत्मवधो मम ॥ ७
 न त्वहं वधमाकाङ्क्षे स्वयमेवात्मनः शुभे ।
 परैः कृते वधे पापं न किञ्चिन्मयि विद्यते ॥ ८
 अभिसंधिकृते तस्मिन्ब्राह्मणस्य वधे मया ।
 निष्कृतिं न प्रपश्यामि नृशंसं क्षुद्रमेव च ॥ ९

G. 1. 622D
 E. 1. 151. 9
 K. 1. 175. 9

149

1 Ś1 K1 S om. उवाच. — *) Ś1 K (except Ko)
 संतापः (for विपादः). — *) K1 कदाचन; T1 न किंचन.
 — *) N1 परिदष्टः; G1 (sup. lin. as in text) किं नु दष्टः.
 K1 मे (for स्त्र). — *) N1 T Gs-6 M राक्षसाच्च (for
 रक्षसः). G1.2 मोक्षयेद् नित्राचरात्. — After 1, S
 (except M1) ins.:

1632* नैव स्वयं सपुत्रस्य गमनं तत्र रोचये ।

[Cf. 2^d. — T स्वपुत्रं; G1.4 सपुत्रं; G3 न पुत्रं.]

2 G1 om. 2. — *) Ś1 K1 चैव (for तव). — *) Ś1
 एका (for कन्या). Ś1 कन्या; K1 चैव; T1 एका च (for
 चैका). — *) Ś1 K1 D1 तु; K1.2.3 तु; N1.2 V1 B Da
 Da D1.2.4 T G च (for ते). All MSS. (except K1 N1
 M) एतयोः (for तयोः). — *) Ś1 K1 N1 V1 B D
 (except D1.4.5) तव (for तत्र).

3 *) G1 भविष्यति (for गमि). — *) K1 T1 G1.5
 M1 त्वर्थः; K1 यद्. — *) K1 तुष्टस्य (for पाप).

4 Ś1 K1 S om. उवाच. — *) K1 N1 *तापं; D1 G1.5
 *तापं; M (except M1) *ताप. K1 कदाचन. — *) V1
 Dn D1.5 प्राणात् (for प्राणैः). K1 N1 वियोजनं; V1 B1
 Dn D1 वियोजनम्.

5 *) S न त्वेतद् (T1 Gs त्वेतं; G1.2 क्षेतद्; G1
 वेवं) धर्मनिरासनां (M *निरासनात्) कुलीनानां सुदुष्करं. — *)
 V1 Dn D1.5 M (except M1) *गार्थं. — *) K1
 ३ चापि (T1 क्षोपि; M1 as in text). Ś1 K (except Ko)
 N1 Da G1 वारम्.

6 *) Ko G1 च (for तु). T1 मम; G1.2 वधः (for
 मया). — *) Ś1 Ko.1.4 V1 B1 D1 G1 (before corr.)
 M रोचते; Dn1 चोजये. — *) Ś1 K D1 ब्रह्महत्यात्महत्या
 वा; S *सवध्यात्म्या. — *) 7^d. Ś1 K1.4 D1.5 श्रेयो
 नामः; K1.2 N1 V1 B Da Dn D1.4 T1 G1.4.6 M
 *यानामः; K1 T1 G1.2.5 *यो ह्याम. — After 6,
 G1 ins.:

1633* ब्रह्महत्या परं पापं श्रेयानात्मवधो मम ।

(cf. 7).

7 Ś1 K1 om. 7. — *) K (K1 om.) D1 G1 ब्रह्महत्या.
 N1 *ध्याफलं माप्य. — *) D1 तु; G1 इह (for अत्र).
 — After 7th, M1 ins.:

1634* प्रयोक्ता चातुमन्ता च हन्ता चेति त्रयः समाः ।
 — G1 (hapl.) om. 7^e-8^d. — *) N1 हि; B1 तु (for
 अपि). K1.4 *पूर्वं कृत्वा. — *) 6^d. K1.2.3 श्रेयो
 नामः; K1 *यां नामः; N1.2 V1 B D द (Da च) रमामः;
 N1 G1 M कृतस्त्व्यात्मवधो (N1 *तो); T G1.4.5 कृतस्त्व्यात्मः.
 G1 प्रलवायो ह बुध्यते.

8 G1 om. 8 (cf. v. 1. 7). — *) N1 धर्मं (for वधं).
 — *) D1 (in as in text) आत्मवधाय (for एवात्मनः).
 M1-3 सखे (for शुभे). — *) D1 T1 G1-5 M1 मम; D1
 अपि (for मयि).

9 *) Ś1 K1-4 D1 स्वस्मिन्; G1.2 हस्मिन्. — *) G1
 कृते (for वधे). — *) Ś1 K1 वधः; K1.2 अत्र; D1 T G
 द्वि (G1 इह); D1 अत्र; M1-5 अनु (for प्र).

10 *) N1 V1 B (except B1) Da Dn.1.5 M युद्धं.

आगतस्य गृहे त्यागस्तथैव शरणार्थिनः ।
 याचमानस्य च वधो नृशंसं परमं मतम् ॥ १०
 कुर्यान्न निन्दितं कर्म न नृशंसं कदाचन ।
 इति पूर्वं महात्मान आपदर्भविदो विदुः ॥ ११
 श्रेयांस्तु सहदारस्य विनाशोऽथ मम स्वयम् ।
 ब्राह्मणस्य वधं नाहमनुमंसे कथंचन ॥ १२
 कुन्तयुवाच ।

ममाप्येषा मतिर्ब्रह्मन्वित्रा रक्षया इति स्थिरा ।
 न चाप्यनिष्टः पुत्रो मे यदि पुत्रशतं भवेत् ॥ १३
 न चासौ राक्षसः शक्तो मम पुत्रविनाशने ।
 वीर्यवान्मन्त्रसिद्धश्च तेजस्वी च सुतो मम ॥ १४
 राक्षसाय च तत्सर्वं प्रापयिष्यति भोजनम् ।

मोक्षयिष्यति चात्मानमिति मे निश्चिता मतिः ॥ १५
 समागतश्च वीरेण दृष्टपूर्वाथ राक्षसाः ।
 बलवन्तो महाकाया निहताश्चाप्यनेकशः ॥ १६
 न त्विदं केषुचिद्ब्रह्मन्व्याहर्तव्यं कथंचन ।
 विद्यार्थिनो हि मे पुत्रान्विप्रकुर्वुः कुतूहलात् ॥ १७
 गुरुणा चाननुज्ञातो ग्राहयेद्यं सुतो मम ।
 न स कुर्यात्तया कार्यं विद्ययेति सतां मतम् ॥ १८

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु पृथया स विप्रो भार्यया सह ।
 हृष्टः संपूजयामास तद्वाक्यममृतोपमम् ॥ १९
 ततः कुन्ती च विप्रश्च सहितावनिलात्मजम् ।
 तममृतां कुरुवेति स तथेत्यत्रवीच तौ ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

— *) Ko Ds हि (for च). — 4) Ns महत् (for मतम्).
 N1, V1 B D (except Ds) नृशंसो महितो बुधैः.

11 *) Ns transp. कुर्यान् and न. Ko Bs अ; S
 (except Gs) च (for न). Ms. s पापकं; Ms-s पापकृत्
 (for निन्दितं). — *) Ko Gs transp. न and नृशंसं. V1
 B1 Dn D1, s T G कथंचन. Ns न च कतां कदा. — *) S1
 Ko-s T1 पूर्व. — 4) S प्राहुर्धर्मविदो जनाः.

12 *) Ns M (except Ms) श्रेयस्तु; T G श्रेयसे. S
 (except G1, s) सह दारेण. — *) Ds 'शौर्यं. M विनश्ये-
 यमहं स्वयं. — 4) Gs अनुमन्ये. K1, s Ns, V1 B D M
 (except Ms) कदाचन.

13 K1 S om. उवाच; S1 om. the ref. — *) Ds
 मम; Gs पूजया (for रक्षया). S1 Gs स्थिता; K1 स्थितः; T
 Gs स्थितिः; G1, s भुवं; Ms-s स्मृताः.

14 *) Gs ममापस्वयि. — *) Ko Ds मंत्रसंसिद्धः.

— 4) N1 T G तपस्वी. Ko मम पुत्रो महाबल.

15 *) Ns स; Ds तु (for च). — *) G1 transp.
 प्राप' and भोज'. — *) S भोचयि'.

16 *) T1 G1 (before corr.) s- s चीर्ण.

17 *) G1 स्वयेदं. S1 K1, s कस्वचिद्; Gs केन'.

— *) S1 K1 नाहंतस्यं (sic). G1, s कदाचन.

18 *) Ks Ds चारयतु; Da Dns Ms-s चाप्यतु; T1

— 4) N1, s Bm, s, s Dn1 D1 यद्;
 Dns Ds यः (for यं). — *) S1 Ks N V1 B1, s Da1 Da
 D1, s तथा; K1 तदा; B1 यथा; D1 तु यत् (for तथा). T
 G न कुर्यात्तस्य तत्कार्यं. — 4) Ds विश्रायेति. T G
 इत्युवाच गुरुर्हितं.

19 K1 om. 19-20. N1, s V1 B Da Dn D1, s T1
 om. वैशं उ'; S1 K1-s D1, s T1 G M om. उवाच.
 — *) G1, s स (for तु). — *) G1, s पुत्रः (for विप्रो).
 S transp. भार्यया and सह.

20 K1 om. 20 (cf. v. l. 19). — *) S1 transp. पुंती
 and विप्रः. — *) Ko, s, s तदाम्; M तदम्. — 4) S
 प्रतिज्ञसे शपेति सः (G1, s तथा हि सः; G1, s 'शेति च).

Colophon om. in K1. — Major parvan: T1 G M
 संभव' (for आदि'). — Sub-parvan: S1 Ko, s N V1
 B D T1 वक्रव्यय (B1, s वक्रव्ययार्थं वक्'). — Adhy.
 name: K1 ब्राह्मणसमाधासनं; N1, s V1 श्रीमद्वक्रव्ययीकीयाः.
 — Adhy. no. (figures, words or both): B1 137; Da1
 160; Dam 163; T1 153; T2 G1 M 108; G1, s (sup.
 lin.) s 109; Gs-4 107. — S'loka no.: Dn 20; Ms
 21. — Aggregate s'loka no.: Dns 6235.

१५०

वैशंपायन उवाच ।

करिष्य इति भीमेन प्रतिज्ञाते तु भारत ।
आजम्मुस्ते ततः सर्वे भैक्षमादाय पाण्डवाः ॥ १
आकारणेणैव तं ज्ञात्वा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
रहः समुपविश्यैकस्ततः पप्रच्छ मातरम् ॥ २
किं चिकीर्षत्ययं कर्म भीमो भीमपराक्रमः ।
भवत्यनुमते कश्चिदयं कर्तुमिहेच्छति ॥ ३

कुन्त्युवाच ।

ममैव वचनादेप करिष्यति परंतपः ।
ब्राह्मणार्थे महत्कृत्यं मोक्षाय नगरस्य च ॥ ४

युधिष्ठिर उवाच ।

किमिदं साहसं तीक्ष्णं भवत्या दुष्कृतं कृतम् ।
परित्यागं हि पुत्रस्य न प्रशंसन्ति साधवः ॥ ५
कथं परसुतस्यार्थे स्वसुतं त्यक्तुमिच्छसि ।
लोकवृत्तिविरुद्धं वै पुत्रत्यागात्कृतं त्वया ॥ ६
यस्य बाहू समाश्रित्य सुखं सर्वे स्वपामहे ।
राज्यं चापहृतं क्षुद्रैराजिहीर्षामहे पुनः ॥ ७
यस्य दुर्योधनो वीर्यं चिन्तयन्नमितौजसः ।
न शेते वसतीः सर्वा दुःखाच्छकुनिना सह ॥ ८
यस्य वीरस्य वीर्येण मुक्ता जतुगृहाद्वयम् ।

C. 1. 824
B. 1. 122. 9
K. 1. 175.

150

1 Ś1 K (except Ko) Ds S om. उवाच. — ^a) B1. s
Ds S करिष्यामीति (Gs प्रतिज्ञाते तु; cf. 1^b). — ^b) N1. s
V1 B D (except Ds) अथ (for तु). Gs करिष्यामीति
भा. — ^c) T G 'सुः सहिताः सर्वे. — ^d) Many MSS.
भैक्ष'. — After 1, Ds (om. lines 3-4) S ins.:

1635^a भीमसेनं ततो दृष्ट्वा आरण्येवदनं तदा ।

दुबोध धर्मराजस्तु हृषितं भीममच्युतम् ।

हृषितुं कारणं यत्प्रमनसा चिन्तयन्पुः ।

स समीक्ष्य तदा राजप्रोत्सुकामो युधां पतिः ।

[(L. 1) Ds 'आरण्यं'; T1 Gs 'संपूर्णं'. — (L. 2) Ds G1-s
Ms-s हृषितं. Ds धर्मराजस्तु; Gs भीममुदतं. — (L. 3)
T1 Gs हृषितं; Ts भाषितं; G1-s तोषयः; Gs भाषितुं; Gs
हृषितुं. T1 'सावोधयद्दुःखः; Gs Ms. s 'साचितयद्दुःखः. Ms-s
'यप्रसुः. — (L. 4) T1 स सययक्तु; M प्रसमी'. Ms-s
राजा. G1-s प्रोत्सुकामः; Ms-s ज्ञातुकामो. T1 युधां; Ts
Gs विदां (for युधां).]

2 ^a) Ś1 Ko. s B s M तत्र (for तं). — ^b) Ko. s
कुंती' (for पाण्डु'. — ^c) Gs पतय (for एकस्तु). Ś1 Ks
रहस्यमुपविश्यै; T1 G1 रहस्यमुपवि'. — ^d) Ś1 तत्र; T1
सुयुः; Gs परि (for ततः). Ms ततोदच्छरत मा'.

3 Before 3, Ś1 T1 ins. युधिष्ठिरः; Ks N1. s V1 B D
(except Ds) युधिष्ठिर उ'. — ^a) K1-s Ds T1 G1-s M
भवत्यानु'. T1 G1-s M किंचिदुः; Cd as in text. — ^b) Ś1
K Ds तदयं (Ś1 K1 अयं वा; Ds स्वयं वा) कर्तुमुपयतः; N

V1 B Da Dn D1. s. 4 M स्वयं (N1. s Bs M अयं) वा
कर्तुमिच्छति.

4 Ś1 K1 S om. उवाच. — ^a) Gs एव (for एव).
Ko G (except G1. s) M (except Ms) एव; N1s एतए
(for एव). — ^b) Ś1 K1 Ns T1 परंतप. — ^c) Ks Gs
'गार्थे. Ko. s. 4 महत्कर्म; N1 परं कु'; Ds महाकु'. — ^d) Ś1
Ko. 1 मोक्षाय भरतर्षभ; G1. 2 मोचयन्नगरं च यत्. — After
4, G1. s. 4 ins.:

1635^b बकवध करिष्यते पुत्र महान्तं बलिमुत्तमम् ।

भीमो मुनकि संपुटमप्येकाहं तपःसुत ।

[(L. 2) G1 सुनक्तु. Gs संपुटिम्. Gs 'हं तु तर्षयव.]

5 Ś1 K1-s S om. उवाच. — ^a) G1 इदं तु (for
किमिदं). N1s तीमं (for तीक्ष्णं). — ^b) Ns V1 B D
(except D1. s) Ms दुष्कृतं.

6 ^a) Ś1 G1. s स्वपुत्रं; Ks त्वं पु'. Ko 'कुमईसि.
— ^b) Ś1 'वृद्धि'; Ko s m Ns Ds 'वृत्त'; Ks 'वृद्ध'; N1. s
V1 B Dn Dn D1. s. 4 'वेद'; T1 Gs-s 'विरुद्धः; G1 लोकं
वृद्धिविरुद्धः; Gs 'वृत्तियुद्धरः. Ś1 T1 वा; N1. s V1 B D
(except Ds) हि; T1 G M च (for वै). — ^c) Ks Ds T
G 'त्यागा. T G कृतस्य (Gs स्वया). Ms transp. कृतं and
स्वया. Bs मया; Gs कृतः (for स्वया).

7 ^a) Ns बाहू. — ^b) Ts Gs तयं (for सुखं). N1. s
V1 B D श्यामभे; Gs वला'. — ^c) K (except K1)
दमिहीर्षो; Ds सतिहीर्षो; Ds जेतुं हर्षो. Ks Ms वयं
(for पुनः).

अन्येभ्यश्चैव पापेभ्यो निहतश्च पुरोचनः ॥ ९
यस्य वीर्यं समाश्रित्य वसुपूर्णां वसुंधराम् ।
इमां मन्यामहे प्राप्तां निहत्य धृतराष्ट्रजान् ॥ १०
तस्य व्यवसितस्त्यागो बुद्धिमात्याय कां त्वया ।
कच्चिन् दुःखैर्बुद्धिस्ते विभ्रुता गतचेतसः ॥ ११

कुन्त्युवाच ।

युधिष्ठिर न संतापः कार्यः प्रति बृकोदरम् ।
न चायं बुद्धिर्दौर्बल्याद्भवसायः कृतो मया ॥ १२
इह विप्रस्य भवने वयं पुत्र सुखोपिताः ।

तस्य प्रतिक्रिया तात मयेयं प्रसमीक्षिता ।
एतावानेव पुरुषः कृतं यस्मिन् नश्यति ॥ १३
दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तं तदा जतुगृहे महत् ।
हिड्मिन्वस्य वधाचैव विश्वासो मे बृकोदरे ॥ १४
वाहोर्बलं हि भीमस्य नागाद्युतसमं महत् ।
येन युयं गजप्रख्या निर्व्यूढा वारणावतात् ॥ १५
बृकोदरबलो नान्यो न भूतो न भविष्यति ।
योऽभ्युदीयाद्युधि श्रेष्ठमपि वज्रधरं स्वयम् ॥ १६
जातमात्रः पुरा चैव ममाङ्गात्पतितो गिरौ ।

8 Ds om. 8^{ab}. — *) Ns. 1 V 1 B D (except Ds)
रजनीः (for वसतीः). — 4) Ks दुष्टः (for दुःखाच्च).

9 *) Gs स्वर्णवीर्यस्य. — *) Bs भयात् (for वयम्).
— *) Gs M अमात्यश्चापि पापाराम्. — 4) Bs Ds M स
(for च). Ss K 1 प्ररोचनः (of. v. 1. 1. 132. 2).

10 *) Ko वीर्यं ननुधिः; Ks. 4 Ns Gs-3 'यंमुपाशि';
Ts Gs. 5 बाहुमुपा; Gs बाहू समा; M विक्रममासाय.
— After 10^{ab}; Gs. 1 ins.:

1637* भोक्तुनिच्छामहे मातः निःसपत्ना महामनः ।

[Gs राज्यं (for मातः) and महामनः (for महाम').]

— *) Gs. 2 ह्यानन्याननुमासात्. — After 10, Gs. 2 ins.:

1638* कर्णं दुःशासनं चैव शकुनिं चापि सौवलयम् ।

11 *) Gs तां तव (for कर्णं). — *) Ko. 1 Gs
कश्चित्; Ks Gs कश्चित्; Ka B 1m Ds कथं; Dn 1 कश्चित्.
Ks Ns V 1 B 1.; Da Dn 1. na D 1. s. Ms. 8 तु; B 1m Ds Ts
तु (for न). Ns तु (for ते). Bs कथं तु बुद्धैर्बुद्धिः; Gs
कश्चित् खेन तु. — 4) Ss Ko N V 1 B 1. s. D (except Da)
Ms. 8 यिच्छता; Bs ते लुप्ता. Ss K T 1 Gs Ms 'चेतना; Gs
'सा; Ms 'सं.

12 Gs om. 12. Ss K 1 S om. उवाच. — *) Ms
transp. युधिं and न. — *) Ss Ns V 1 B D (except
Ds) त्वया कार्यं बृकोदरे (Ss 'यं परंतप). — 4) Ss वृत्तो
(for कृतो). — After 12, T G (except Gs) Ms ins.:

1639* न च सोकेन बुद्धिर्मे विभ्रुता गतचेतना ।

[Cf. 11^{ab}. Gs जानीतार्यं बृकोदरे (for the posterior
half).]

13 Gs om. 13. — *) Ds विपत्तौ विप्रभवने. — After
13^{ab}, N (except Ns. s. Da) ins.:

1640* अज्ञाता धातैराज्ञाणां संकृता यीतमन्यवः ।

14) Ms अश्र (for तस्य). Ks V 1 B D (except Ds)
Ms पार्थ; Ts तप (for तात). — 4) T G (Gs om.) मयेवा

(T 1 'त). Ts Gs. 4. 5 'मीक्षयते; Gs 'क्षयता. — M om.
13^{ab}. — *) Gs एतावानेव पुरुषेः (sic). — *) Ts G (Gs
om.) कृते. Ss K 1 Bs वस्य (for यस्मिन्). Ns Da Gs
पश्यति (for नश्य). — After 13, T G (except Gs) ins.:

1641* ब्राह्मणार्यं महान्धर्मो जानतीर्यं बृकोदरे ।
[T 1 जानानार्यं; Gs. 3 जानानीर्यं; Gs जानीतार्यं; Gs
जानतीर्यं. Gs बृकोदर.]
— On the other hand, Ns V 1 B (except B 1) D
ins. after 13:

1642* यावच्च कुर्यादभ्योऽस्य कुर्यादभ्युपुणं ततः ।
14 T 1 om. 14. — *) Ts Gs. 2. 3 वीर्यं; Gs. 4. 6 M
वीर (for भीम). Ds तं दृष्ट्वा भीमवि. — *) Ms वने;
Ms-s चयं (for महत्). — Ss K 1 (hap.) om. 14^{ab}.
15^{ab}. — *) Ks हेडंब'. Ns चये. Ns V Dn Ds Ms चयं.
— 4) Gs विश्वातीर्यं.

15 Ss K 1 om. 15^{ab} (of. v. 1. 14). — *) Ns बाहोः
K (K 1 om.) Ds. 5 बलं and भीमस्य. Bs Da Ds तु (for
दृष्ट्वा). — *) Da M (except Ms) युतपलं. Ns नतं (for
महत्). — *) Ss K 1 Da Ms तेन; Ts ते च. Ks Gs
जगत् (for गज). — 4) Ss 'दा गजसाह्यवाय. Nilp
निगृह्य.

16 *) M च (for न). Ss K Ns Ds 'बले (Ss K 1
बलात्) नान्यो; Ns. 1 V 1 B Da Dn Ds. 4 बृकोदरेण सप्तो
(Borig. सहितो); Ds भीमसेनवकैनाभ्यो; T G बृकोदराद्वी
द्वान्यो (Gs. 4 हन्यो sic). — *) Ns S जज्ञो (Gs जातु
(for भूतो). Ns Ts Gs. 4. 4 Ms न जनिष्यति. Gs Ms-s
(for जनिष्यते; Ns जनविष्यति. Ns. 1 V 1 B D (except
Ds. s) बलेनान्यो न विदते. — *) Ss Ks 'ग्युपेपाद्; Ns V 1
B (except Bs) Ds. 3 यो स्वर्तीपाद्; Ts Gs. 1 यो हि युष्याद्;
Gs यो भियुष्यद्; Gs 'ग्युपेपाद्; Ms-s यो सुरीपाद्. — 4)
Ns V 1 B Dn Ds 'चक्रपरं स्व'; Ds Ds T 1 G (ex-

शरीरगौरवात्तस्य शिला गात्रैर्विचूर्णिता ॥ १७
 तदहं प्रज्ञया स्मृत्वा बलं भीमस्य पाण्डव ।
 प्रतिकारं च विप्रस्य ततः कृतवती मतिम् ॥ १८
 नेदं लोभाच्च चाज्ञानान्न च मोहाद्दिनिधितम् ।
 बुद्धिपूर्वं तु धर्मस्य व्यवसायः कृतो मया ॥ १९
 अर्थो द्वावपि निष्पन्नौ युधिष्ठिर भविष्यतः ।
 प्रतीकारश्च वासस्य धर्मश्च चरितो महान् ॥ २०
 यो ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुर्वादर्थेषु कर्हिचित् ।
 क्षत्रियः स शुभाह्नौकान्प्रामुयादिति मे श्रुतम् ॥ २१
 क्षत्रियः क्षत्रियस्यैव कुर्वाणो वधमोक्षणम् ।
 विपुलां कीर्तिमाप्नोति लोकेऽस्मिंश्च परत्र च ॥ २२
 वैश्यस्यैव तु साहाय्यं कुर्वाणः क्षत्रियो युधि ।

स सर्वेष्वपि लोकेषु प्रजा रक्षयते ध्रुवम् ॥ २३
 शूद्रं तु मोक्षयन् राजा शरणाधिन्नमागतम् ।
 प्रामोतीह कुले जन्म सद्रथ्ये राजसत्कृते ॥ २४
 एवं स भगवान्वासाः पुरा कौरवचन्द्रन ।
 प्रोवाच सुतरां प्राज्ञस्तसादेतच्छिचीर्षितम् ॥ २५

युधिष्ठिर उवाच ।

उपपन्नमिदं मातस्त्वया यद्बुद्धिपूर्वकम् ।
 आर्तस्य ब्राह्मणस्यैवमनुक्रीशादिदं कृतम् ।
 ध्रुवमेष्यति भीमोऽयं निहत्य पुरुपादकम् ॥ २६
 यथा त्विदं न विन्देद्युनरा नगरवासिनः ।
 तथायं ब्राह्मणो वाच्यः परिग्राह्यश्च यत्नतः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

Ms. B. 1. 150. 27
 K. L. 177. 3

Gl. 5) Ms 'परः स्वर्ग'.
 17 *) Ko. 1 Ns B. 5 D (except D. 5) T 2 Gs चैव;
 Ks त्वेव; G1 -त्वेव; G2. 5 ह्येव. — *) K1. 2 N V1 B D Gs
 Ms. 5-8 अस्त; T1 G1. 2. 6 Ms दस्य. — *) = 1. 114. 13.
 Da T 2 Gs 'चूर्णिताः. Gs प्राज्ञेण चूर्णिताः. — After 17,
 Ms. 5 ins.:

1643* तथा हि दृष्टं स्वर्गं तु मया गतनिशे महत् ।
 शुभया भीमो बर्कं हत्वा नागैः परिवारितः ।
 हृष्टः पुनरिमं वासमायातोऽलङ्कृतः शुभैः ।

18 *) Ks Ns. 2 V1 B D (except D.) ज्ञात्वा (for
 रूढ*). — *) Gs पार्थिव (for पाण्डव). — S1 K1 om.
 18-20*. — *) Ko. 5 Da प्रतीकारे च; K2. 3 T 2 G1. 4-5
 मतो; Ns. 2 V1 B1. 2. 6 Dn D1. 2 'कार्ये च; B 5 प्रतिकारे च;
 Da 'काराय; Gs Ms 'कार्यं च. K (K1 om.) वासस्य
 (for विप्र*).

19 S1 K1 om. 19 (cf. v. 1. 18). — *) S च (for
 हृदं). Ks T G Ms. 5 transp. लोभाच्च and मोहात्. Ms
 दैर्बलयात् (for चाज्ञा). K4 विनिश्चयः; T G Ms 5 न च
 अमात्. — *) K2-4 Ns. 1 Da1 D2. 5 Ms वसंज. K2
 महान् (for मया). T G Ms 5-8 हृदं व्यवसितं वीर
 बुद्धिपूर्वकं हृतं.

20 S1 K1 om. 20*; K2 om. 20 (cf. v. 1. 18).
 — *) S 'वि (Ms. 5-8 'भि) निर्वृत्तौ. — *) Da1 T1 G
 Ms-8 प्रतिकारः (G2 प्रतीकार). Ns 1 अय; B 5 तु; Gs स्व
 (for च). Ns B 5 Da विप्रस्य (for वास*). — *) Ks N

Bs 'मंत्राच'. T1 परमो (for चरितो). Ds मया (for
 महान्).

21 *) Ns 1 S (except Gs) केतुचित् (for कर्हि*).
 — T2 om. 21*. — *) Ks transp. क्षत्रियः and स.
 — *) N V1 B D (except Ds) ज्ञाम् (for प्राप्नु). Ns. 2
 V1 B D (except Ds) मे मतिः; T2 नः शुः; G1 विद्युतः; Gs
 न श्रुतः; G2-5 M न श्रुः; Gs निश्चितं.

22 *) Ns. 2 V1 B D (except Ds) read क्षत्रियः
 after कुर्वाणः. — *) G1 लोकेषु च.

23 *) S1 Ks transp. एव and तु. Ko. 2. 4 Ds यदि;
 Ns. 2 V1 B Da Dn D1. 2. 4 अर्थे च; Ns T1 Gs चैव; T2
 G1-5 एव च; G2 दूह च; G3 ह्येह; M एव हि (for एव तु).
 — *) S1 विधिः; K1 मृचे; Ns. 2 V1 B D (except Ds)
 मुवि (for युधि). — *) Ns कार्दे (for लोके*). Ks
 'वैश्वेषु लो'; T1 G1-5 'वैषु च लो'; G1 सर्वेष्वपि च लो'; M
 (except Ms) स चै सर्वेषु लो. — *) B1. 2 D 2 रंजयति.

24 *) Ks V1 B1. 2. 6 Dn D1 Ms-5 मोचयेत्; Ks Ns
 B2 Da D2 4 'चयन्; Ns 'क्षयेत्; T1 Ms 'क्षयत्. Ds राजन्;
 S पुत्र (T1 प्राप्नु). — *) Ns Ds 'जा (D2 'ज) गतम्.
 S1 आहृतं. S इदमिदं शरणाधिन्नं. — *) K1 Da D1 हि;
 G1. 5 सद्य (for इह). Gs जात (for जन्म). — *) S1;
 K2. 4 V1 B Dns Ds T2 Gs Ms-5 सद्रथ्ये; Da 'द्वयै; Gs
 स दिव्ये. Ko 'दिविते; V1 Da D1 'पुजिते; T1 'संस्कृते.

25 *) Ks N V1 B D (except Ds) मां; S हि (for
 स). — *) N (except K1) Ms वीरव. — *) Ko 'च

१५१

वैशंपायन उवाच ।

ततो रात्र्यां व्यतीतायामन्नमादाय पाण्डवः ।
भीमसेनो ययौ तत्र यत्रासौ पुरुपादकः ॥ १
आसाद्य तु वनं तस्य रक्षसः पाण्डवो बली ।
आजुहाव ततो नाम्ना तदन्नमुपयोजयन् ॥ २

सुतरप्रश्नः; Ks. s Ds "वासुतरम"; Ns V1 B1 Dn Ds
"वासुकरम"; Ns "वासुतराम"; B1. s. s Da Cc चाशुतरम";
Gs "च स सुतो ध्यासः. — 4) Gs प्राज्ञ (for तस्माद्). Ss
चेतश्च; Ks पुतं; Ns V1 B D एवं (Bsm Da आशु)
(for एतश्च). — Ns V1 B D (except Ds) end the
adhy., and read the colophon, after 25, transposing
st. 26-27 to the beginning of the foll. adhy.

26 Ss K1. s S om. उवाच. — 4) Ns V1 B D
(except Ds) एतद् (for एवम्). M कृतं नित्यं च विप्रैषु
साजुक्रोशवती भव. — 4) S ध्रुवमेव (Gs. s. s Ms. r 'व)
महाबाहुर्विनित्य एव. — After 26, N ins.:

1644* सर्वथा प्राहणस्याथै वदजुक्रोशवत्यसि ।
Ds. s cont.:

1645* मन्वादिसुनिभिः प्रोक्तं वेदविद्विन्निहात्मभिः ।
गवार्यै प्राहणस्यार्थैः सद्यः प्राणान्परित्यजेत् ।
सुच्यते ब्रह्महत्याया गोहारो प्राहणस्य च ।
On the hand, after 26, S ins.:

1646* आगन्त्या नगरं चैव तस्मात्प्राप्तिसुच्यते ।
27 4) M कथं (for यथा). Bs न्विमं; T3 Gs चैनं; T4
Gs. s चैवं; Gs चैतं; M वेदं. T G न नो (G1 नरो; G2 न
ते) विद्युः. — 4) D4 जना (for नरा). — 4) Gs किमेवं;
Ms तथैव. — 4) Ds परिगृह्येत; T G गृह्य च; M (except
Ms) प्रतिप्राह्य. Ks परिगृह्य पुनः पुनः. — After 27,
S ins.:

1647* वैशंपायनः ।
युधिष्ठिरेण संमध्य प्राहणार्थमर्हिदम् ।
कुन्ती प्रविश्य तान्स्वयंस्तान्त्वयामास भारत ।

Colophon om. in Gs; Ns V1 B D (except Ds) read
it after st. 25, transposing st. 26-27 to the beginning
of the foll. adhy. — Major parvan: T3 G1-s M
संभव (for आदि). — Sub-parvan: S1 K N V1 B Ds
Dn D2. s. s T3 Ms. s ब्रह्मव्य (B1. s D1 ब्रह्मव्यार्थं ब्रह्म).

ततः स राक्षसः श्रुत्वा भीमसेनस्य तद्वचः ।
आजगाम सुसंकुद्धो यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥ ३
महाकायो महावेगो दारयन्निव मेदिनीम् ।
त्रिशिखां भृकुटिं कृत्वा संदश्य दशनच्छदम् ॥ ४
भृञ्जानमन्नं तं दृष्ट्वा भीमसेनं स राक्षसः ।

— Adhy. name: Ks युधिष्ठिरसंवादः; N1. s V1 कुन्ती
युधिष्ठिरसंवादः; Ds कुन्ती प्रति युधिष्ठिरवाक्यं. — Adhy.
no. (figures, words or both): B1 158; Dns 161;
Dm 164; T1 159; T3 Gs M 109; G1 110; Gs-4
108. — S'loka no.: Dn 26; Ms 33. — Aggregate
s'loka no.: Dns 6259.

151

Ns V1 B D (except Ds) read the last two
st. of the preceding adhy. (with 1644*) at the
beginning of the present adhy.

1 Ss K Ds. s T1 om. उवाच; T3 G M om. the ref.
— 4) Ns रात्र्यामती. — For 1, S subst. a passage
of 46 lines given in App. I (No. 92); Ds ins.
lines 2-17 of this passage after 1st, and lines
19-46 after 1st.

2 Ms-s om. 2 (of. v. 1. 1). — 4) Ss Ks Bz Ds
भवयं; Ko T G1. s च वनं; Ks सुवनं; Gs-s वचनं. — Ms
om. 2nd. — 4) Ksm सुंजनयन्; V1 B1. s (m as in
text) Dn D1. s पादयन्; G1. s भोजयन्.

3 4) Ns V1 B D (except Ds) कुद्धो (for सुखा).
— 4) Ns V1 B D (except Ds) भीमस्य वचनत् (B1. s
Ds वचनं) तद्.

4 After 4th, Ks N1. s V1 B D (except Ds) ins.:
1648* लोहितालः कराली च लोहितदन्धुर्मर्षजः ।
आकणोन्निववक्रश्च शकुणो विभीषणः ।

[(L 1) Dn करालश्च. Ks लोहितालः सुदृष्टश्च (for
the prior half). — (L 2) Ks आकणोन्निववक्रश्च; Ds
Ds आकणोन्निव.]

— 4) MSS. सुकुटी, सुकुटि also. Ks दश्या (for दृष्ट्या).

5 4) M विदुल नेत्रे संकुद-

6 Before 6, Ks ins. दृक् उ; M (except Ms) दृक्.
— 4) Ks परिकल्पितं; M सजुगार्हतं. T3 मयर्थे प्रदपादक-

विष्ट्य नयने क्रुद्ध इदं वचनमत्रवीत् ॥ ५
 कौड्यमन्नमिदं शुङ्ग मदर्थमुपकल्पितम् ।
 पश्यतो मम दुर्बुद्धिर्यियासुर्पमसादनम् ॥ ६
 भीमसेनस्तु तच्छ्रुत्वा प्रहसन्निव भारत ।
 राक्षसं तमनाद्यत्य शुङ्ग एव पराञ्छुखः ॥ ७
 ततः स भैरवं कृत्वा समुद्यम्य करायुभी ।
 अम्यद्रवङ्गीमसेनं निर्घांसुः पुरुपादकः ॥ ८
 तथापि परिभूयैतं नेक्षमाणो वृकोदरः ।
 राक्षसं शुङ्ग एवान्नं पाण्डवः परवीरहा ॥ ९

अमर्षेण तु संपूर्णः कुन्तीपुत्रस्य राक्षसः ।
 जघान पृष्टं पाणिभ्यामुभयभ्यां पृष्टतः स्थितः ॥ १०
 तथा चलता भीमः पाणिभ्यां शृङ्गमाहतः ।
 नैवावलोकयामास राक्षसं शुङ्ग एव सः ॥ ११
 ततः स भूयः संक्रुद्धो वृक्षमादाय राक्षसः ।
 ताडयिष्यंस्तदा भीमं पुनरभ्यद्रवङ्गली ॥ १२
 ततो भीमः शनैश्चैकत्वा तदन्नं पुरुपर्पभः ।
 चार्युपस्त्रय्य संहृष्टस्तस्यौ युधि महाबलः ॥ १३
 क्षिप्तं क्रुद्धेन तं वृक्षं प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।

G. 1. 151a
 B. 1. 151
 C. 1. 172

— 4) B: यमसंदिर्.
 7 Before 7, T₁ G₁ M₁-s ins. वैश्व. — 4) Śi K₁.s
 V₁ Dn D₁ ततः (for तु तत्). — 4) = 14^a. — 4) Here
 and below many MSS. युक्त (for युक्त).
 8 *) N₁.s V₁ B D (except D₁) रवं (for ततः).
 N₁ सु- (for स). Śi K₁ भैरवो. Śi K₁ दृष्टा; S
 कुर्वन् (G₁.s क्रोशत्). [भैरवं for भैरवं रवं (Word
 Hapology)] — 4) Śi: अम्यद्रवङ्ग; K₁ अमिद्रवङ्ग;
 D₁ चावद्.
 9 *) N प्रे (K₁ ई) क्षमाणो. — 4) K₁ G₁ सुफनान्नं.
 — G₁ subst. for 9^a पाविनं वकनोजसत, which G₁
 ins. after 9^a.
 10 *) Śi Ko B₁ G₁.s सु- (for तु). — 4) N₁ V₁ B
 Dn D₁ s. कुन्तीपुत्रं वृकोदरः; Da G₁ s. 'पुत्रं स रा'. — 4)
 N₁.s V₁ B D (except D₁) T G पृष्ट; M₁ पूर्व. — 4) G₁
 ततः (for स्थितः). D₁ पृष्टतते वक्षिनं तदा.
 11 *) S (except M₁-s) ततो. — 4) For it G₁
 subst. 7^a. — After 11, G₁.s. ins.:
 1649* भीमोदरगताः पिपदाः सान्तरालाः परं घातम् ।
 रक्षःपाणिप्रहारेण संक्षिप्ता एकविण्दधम् ।
 12 In S, 12 is repeated (see below). — 4) K₁
 D₁ G₁.s संभूय; M₁.s तु भूयः. G₁ ततः स शृङ्गसंतसो;
 M₁-s ततो भूयः सुसं. — 4) K₁ वृक्षमुपाव्य; M₁-s
 वृक्षमादाय. — 4) Śi युगः (for तदा). — 4) Śi तदा
 क्षम्यद्रवङ्गली; N₁ पुनरभ्यवत्.
 13 S transp. 13 and 14; G₁ om. 13^a. — 4) Ko. s
 भरतर्पसः (K₁ 'म'); T₁ G₁.s M₁ पुरुपर्पभ. — 4) Ko
 संक्रुद्धः; D₁ वृक्षः; G₁ 'दृष्टः'. — 4) T G तस्यौ विरि-
 र्वाचलः (G₁.s 'परः'). — (After its transposition)
 G₁.s. ins. after 13:
 1650* क्षित्वा मुहूर्तं विशम्य वीरानसमुपाहितः ।

भ्रामयन्तं महावृक्षमापातं भीमदर्शनम् ।
 दृष्टोरथावाहवे वीरः सिंहनादं ध्वनादयत् ।
 T₁ ins. lines 1-9 of the foll. passage after 13
 (after its transposition), and the rest after 14: T₁
 G₁.s. M ins. the whole passage after 13 (after its
 transposition): G₁.s. ins. the passage after 1650*:
 1651* भुजवेगं तथा स्फोटं ह्वेदितं च महास्वनम् ।
 कृत्वाह्वयत संक्रुद्धो भीमसेनोऽथ राक्षसम् ।
 चङ्कालं सुपुष्टं ते शरीरं राक्षसाभम् ।
 महाह्वयलमाश्रित्य न त्वं भूयस्वशिष्यसि ।
 अथ महाह्वयिषिष्टो गमिष्यसि वमक्षयम् । [5]
 अथ प्रश्रुतिं स्वस्फन्ति विप्रकीर्य निवासिनः ।
 निरुद्धिनाः पुरस्तात् कण्ठके च्चूको मया ।
 अथ युद्धे शरीरं ते कङ्गोमागुवायसाः ।
 मया हतस्य खादन्तु विचर्पन्तु च भूतले ।
 [Here follows a colophon in T₁ G (except G₁).]
 वैशंपायनः ।
 पृथगुक्त्वा मुसंक्रुद्धः पार्थो यकजिपांसया । [10]
 उपधावदकञ्चापि पार्थो पार्थिवस्तमम् ।
 महाकायो महावेगो दारयक्षिब मेदिनीम् ।
 विकल्पयः विज्ञाक्षो भीमसेनमभिद्रवत् ।
 त्रिशिखी शुकुर्दित कृत्वा दध्वा च दशनच्छदम् ।
 [G₁ ins. after line 2:
 1651a* उवाचासनिशचन्देन च्चविना भीपयसिप ।
 and after line 3:
 1651b* द्विपशुत्पन्नासिब च्चुभिर्जीवनाचलेः ।
 — Details of the colophon, *Adhy. no.*: T₁ G₁.s
 110; G₁.s 111; G₁ 109. — Lane 12 = 4^a; line
 14 = (var.) 4^a.]
 — After the above, S repeats 12 and 14.
 14 S transp. 13 and 14 (repeating 14, with

सन्वेन पाणिना भीमः प्रहसेन्निव भारत ॥ १४
 ततः स पुनरुद्यम्य वृक्षान्बहुविधान्वली ।
 ग्राहिणोद्गीमसेनाय तसौ भीमश्च पाण्डवः ॥ १५
 तद्दृक्षुषुद्रमभवनमहीरुहविनाशनम् ।
 घोररूपं महाराज बकपाण्डवयोर्महत ॥ १६
 नाम विश्राव्य तु वकः समभिदुत्य पाण्डवम् ।
 भुजाभ्यां परिजग्राह भीमसेनं महाबलम् ॥ १७

भीमसेनोऽपि तद्रक्षः परिरभ्य महाभुजः ।
 विस्फुरन्तं महावेगं विचकर्ष बलाद्वली ॥ १८
 स कृप्यामाणो भीमेन कर्षमाणश्च पाण्डवम् ।
 समपुज्यत तीव्रेण श्रेमेण पुरुपादकः ॥ १९
 तयोर्वेगेन महता पृथिवी समकम्पत ।
 पादपांश्च महाकार्यांश्चूर्णयामासतुत्तदा ॥ २०
 हीयमानं तु तद्रक्षः समीक्ष्य भरतर्षभ ।

partial variation, after the repetition of 12; see above). — *) Śi Ko. 1.3 Ds ग्राहं; Tz (first time) कर्षं; G1.2 (both first time) वेपसं; Me-3 (all first time) क्षिप्तं (for क्षिप्तं). — *) = 7. T1 (first time) दक्षिणेन स सुजितं; G1.2 (both first time) दक्षिणेनाप्यसुक्तं ह. — (After the transp. of 13 and 14) G1.2.4 ins. after (the first occurrence of) 14:

1652* शकटाक्षं ततो भुक्त्वा रक्षसः पाणिना सह ।
 गुरुत्वेन महावृक्षं नि.रोधं पर्वतोपरमम् ।
 भीमसेनो हसन्नेव भुक्त्वा त्यक्त्वा च राक्षसम् ।
 पीत्वा दधिघटापूर्णान्घृतकुम्भाभ्यां ततः ॥

After (the repetition of) 14, G1.2.4 ins :

1653* तद्रक्षःप्रहितं वृक्षं महाशालं वनस्पतिम् ।
 गृहीत्वा पाणिनैकेन सन्वेनोद्यम्य चेतनम् ।
 रक्षोवदनमुद्गीक्ष्य भृक्षुदीविकटाननम् ।
 दर्शयन्नक्षसे दन्ताम्प्रजग्राहसाशनिखण्डः ॥

15 *) K1 पुरपादकः; T1 पुनरुद्यम्य. — *) Gs सुष (for वली). — *) Ge तांश्चैव (for भीमं). Ds रक्षसे (for पाण्ड). G1.2 भीमोपि बलवाग्रणे. — After 15, G1.2.4 ins.:

1654* सर्पानपोदवहृक्षान्मल्ल हस्तस्थपाणिना ।

16 *) Gs वृक्षमुद्रमभूजीमं. — *) G1.2 वृक्षं (Gs 'दं'इतिना); Gs अघो महिदिव्या. — *) T Gs-4 सु(Gs अघोरं वै (for घोर). K Ns. M तदा राजन्. Gs-2 सुघोररूपं रात्रं. — *) T Gs-4 तदा (for महत्). Ns V3 B D (except Ds) नरराक्षसराजयोः; Ns नरराक्षसयोर्महतः.

17 *) Śi K1 वाचा वि(Śi इ)द्राप्य (for नाम वि). G1.2 स (for तु). — *) Ko समभिदुत्य. — Ds (hapl.) om. 17^a-19^a. — *) Śi K1 Gs-4 प्रतिजग्राह. — *) Ns T1 M महापण्डः; Ds 'वली.

18 Ds om. 18 (cf. v. 17). — *) M तु (for अवि). — *) Ns B परिपुष्टः; Ds 'उद्यम्य. Ns D1 Me-3 'सुजं. — 18^a is repeated at the end of passage No. 93 of App. I. — *) D1 विस्फुरत्. V3 Dn D1

'बाहुः; T1 'वेगाद्. — *) Bs M 'वं महाबल. — After 18, Ko ins.:

1655* परिभ्रामणविक्षेपपरिरम्भावपातनैः ।

उत्सर्पणावसर्पैस्त्वावन्दोन्वं प्रसुरन्मताम् ।

उत्थापनैरुद्यम्यवैशालिनैः स्थापनैरपि ।

A passage given in App. I (No. 93) is ins. in M after 18, in T G after 20

19 Ds om. 19^a (cf. v. 17). — *) M वि. (for स). — *) M कर्षश्च (Ms च कर्षन्) युधि पांडव. — *) Ds G1.2 सम(Ds 'मा)युधत्; Gs 'समायु. — *) Ns V3 B.9

Dn D1.4 T1 कृमेन (Ns क्रमेण); G1.2 वेगेन. — S repeats this st (with v. 1.) at the end of passage No. 93 of App. I (cf. v. 1. 18).

20 S repeats this st. (with v. 1.) in the course of passage No. 93 of App. I. — *) M तत्र मुगिरकंपत. — *) G1.2 'माग्राज् (for 'कावान्). M पादपान्नीरधेय. — *) Da Tz सुषेया. Ko.2.3 Ds Gs मृशं; M च तौ (for तदा). — After 20, T G ins. a passage given in App. I (No. 93), which is ins. in M after 18.

21 *) M तं भीमो (for तद्रक्षः). G1.2 हीयमानबलं रक्षः. — *) Tz Gs-4 संलक्ष्य; Ms 'जिरी. Ko Ns V3 B D (except Ds) M पुरुपादकं; Ns अतर्षाः; T1 G1.2 पुरुषंभ. — *) Tz Gs.2 निष्पीड्यमान. Ms 'निशित्य; Me-3 निहृत्. T1 भीमो; G1.2 पत्नी (for भूमि). Ns 'M पाद'; V3 B D (except Ds) जायु; T Gs-4 पत्नी वै; G2.2 'भूमि (for पाधि). — *) M समाह्वय महापण्ड. 22 *) G1.2 जायुनी भूमि. — *) T1 वरिपीट्य; Ms अग्निं. Ns बलादपि; T Gs-4 महाबलः; M दूकोरत्. G1.2 दक्षिणतरपाणिना. — *) Śi K1 प्रतिजग्राह. G1.2 संपीट्य पाणिना राजन् (1.0 below). — *) Ms-3 'वर्. — After 22, G1.2 ins.:

1656* जायुपातोप्य ताण्डं महाभरं वषट् ह ।

निशित्य भूमौ पाणिमौ पाण्णौ निष्पिरे ह ।

23 K1 om. 23^a; G1.2 om. 23^a. — *) S (G1.2

निष्पिप्य भूमौ पाणिभ्यां समाजो वृकोदरः ॥ २१
ततोऽस्य जानुना शृण्मवपीड्य वलादिव ।
चाहुना परिजग्राह दक्षिणेन शिरोधराम् ॥ २२
सन्ध्येन च कटीदेशे गृह्य वाससि पाण्डवः ।

तद्रक्षो द्विगुणं चक्रे नदन्तं भैरवात्रवान् ॥ २३
ततोऽस्य रुधिरं वक्रात्प्रादुरासीद्विशां पते ।
भज्यमानस्य भीमेन तस्य घोरस्य रक्षसः ॥ २४

इति धीमदाभारते आदिपर्वणि एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

१५२

वैशंपायन उवाच ।

तेन शब्देन विप्रसौ जनस्तस्याथ रक्षसः ।
निष्पात गृहाद्भ्रान्तसहैव परिचारिभिः ॥ १

तान्भीतान्विगतज्ञानान्भीमः प्रहरतां वरः ।
सान्त्वयामास वलवान्समये च न्यवेशयत् ॥ २
न हिंसा मातुषा भूयो युष्माभिरिह कर्हिचित् ।

G. 1. 628
B. 1. 164. 4
C. 1. 172. 5

om.) तु (for च). — *) Śi रक्षसः (for पाण्डव). T₂ G₁₋₆ M वास (G₂₋₅ 'सां)स्यादाय पाण्डवः. — ^{ad}) S (for G₁₋₃ see below) यानं तत् (G₅ स) तदा रक्षो (for *). — K₁ D₁ M वि (Ms-s व्य) नवज्ञैरव रवं; N₂ V₁ B D₁ D₂ D₁₋₂ G₂ इ (B D₁₋₂ इ) वंतं (D₂ M नदंतं) भैरवं रवं (D₂ 'पात्रवान्). G₁₋₃ नदंतं भैरवरवान्बिच्युजंतं जलं मलं. 24 *) T G प्रमुखाय वि. — *) K₁ भ्राभ्यमाणस्य; T₂ G₁₋₆ हुन्. — ^d) M तदा (for तस्य). — After 24, K₁ reads 1657* (cf. v. 1. 1. 152. 1); while T₂ G₂₋₆ M read 1. 152. 1^{ab}, M repeating it in its proper place. In G_{1-2, 4}, on the other hand, 24 is followed by (the first occurrence of) 1. 152. 6 (reading for 6^{ad}). नगरद्वारमासाय पादावादाय वाक्षिपत्, which (viz. 1. 152. 6) M reads (also for the first time) after (the first occurrence of) 1. 152. 1^{ab} (reading for 6^{ad} नगरद्वारमासाय वृत्तससर्ज महाबलः).

Colophon om. in Ko T₁; G₂ reads the colophon after 1658*, G₄ after 1. 152. 1, and T₂ G₂₋₆ after 1. 152. 1^{ab}. — *Major parvan*: T₂ G M संभव (for शदि*). — *Sub-parvan*: Śi: K₁₋₄ N₂ V₁ B D₁ D₂ D₁₋₂ D_{1-2, 4} T₂ M₁ वकवध (B₁ एकचकायां वकवध). — *Adhy. name*: N₁₋₂ V₁ वकगीमसेनयुद्धं; G₁₋₂₋₆ M₂₋₆ वकवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B₁ 159; D₂ 163; D₁ 165; T₂ G₂₋₆ M 111; G₁₋₃ 112; G₂ 109; Śi 110. — *S'loka no.*: D₂ 28; M₂ 32. — *Aggregate 'loka no.*: D₂ 6287.

152

1 Śi K D₁ D₂ S Om. उवाच; Ko N₂ T₁ om. the ref. — M reads 1^{ab} after 1. 151. 24, repeating it here. — N₂ V₁ B D (except D₂) ins. after वैशं' उ' (resp. its v. 1.): K₁, after 1. 151. 24:

1657* ततः स भद्रप्राथोहो नदिव्या भैरवं रवञ्च ।

यैलाजप्रतीकाशो गतासुरभवदकः ।

[(L. 1) K₁ भद्रपृष्ठगो. B₁₋₆ D₂ नदिव्या; D₂ नादिव्या.] — *) T G जनः सर्वोय. N₂ तु (for अथ). — After 1^{ab}, G₂ again reads 6 (cf. v. 1. 1. 151. 24), while T₂ G₂₋₆ read the (transposed) colophon. — *) M त्वं च (for सहैव). Ko. s. D₂ परिचारकैः; G₁₋₂ 'वारिभिः; M₂₋₆ 'चारकाः; M₂₋₆ 'वारिणः. — After 1, G₂ reads the colophon. — T G ins. after 1 (G₄, after the transposed colophon):

1658* ततस्तु गिहत् दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ।

वाकाः परमसंक्रुता भीमं शरणमावयुः ।

[(L. 1) G₁₋₂ तं (for तु). — (L. 2) T₁ वातिकाः (sic); G₁₋₂ 'वैराः (for वाकराः). — After the first half of line 2, G₂₋₄ ins.:

1659*

वकस्य परिचारकाः ।

भारतीयानचैलस्थाः शुद्धदेवालयधिताः ।

भीमं दृष्ट्वा सौर्वैरासिः ।

After 1658*, G₂ reads the colophon.

2 *) T₂ G₂ भीमान्; M₂ गतात् (for भीतान्). D₂ विगतान् ज्ञात्वा. — **) G₁₋₂ दृष्ट्वा च शरणागतान् । वलवान्सांत्वयित्वा तात्. — *) G₂ सममेव (for समये च).

हिंसतां हि वधः शीघ्रमेवमेव भवेदिति ॥ ३
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तानि रक्षांसि भारत ।
 एवमस्त्विति तं प्राहूर्जेयुः समयं च तम् ॥ ४
 ततः प्रभृति रक्षांसि तत्र सौम्यानि भारत ।
 नगरे प्रत्यदृश्यन्त नरैर्नगरवासिभिः ॥ ५
 ततो भीमस्तमादाय गतासुं पुरुषादकम् ।
 द्वारदेशे विनिक्षिप्य जगामानुपलक्षितः ॥ ६
 ततः स भीमस्तं हत्वा गत्वा ब्राह्मणवेश्म तत् ।

आचक्षे यथावृत्तं राहूः सर्वमशेषतः ॥ ७
 ततो नरा विनिष्क्रान्ता नगरात्काल्यमेव तु ।
 दृश्यन्निहतं भूमौ राक्षसं रुधिरोक्षितम् ॥ ८
 तमद्रिकृष्टसदृशं विनिर्कीर्णं भयावहम् ।
 एकचक्रां ततो गत्वा प्रवृत्तिं प्रददुः पुरे ॥ ९
 ततः सहस्रशो राजचरा नगरवासिनः ।
 तत्राजग्मुर्वकं द्रष्टुं सखीवृद्धकुमारकाः ॥ १०
 ततस्ते विसिताः सर्वे कर्म दृष्ट्वातिमानुपम् ।

T₁ अवि; G_{1,2} स (for च). D₈ M समयं च च्य(D₈ अ.)वेद्ययत्.

3 *) Ms-s भूमौ (for भूमौ). — *) Ks अवि; V₁ B D इति (for इह). — *) S₁ S च (for हि). K₁ गतिः शीघ्रं. — *) K₂ D₈ S भवित्त्विति (for अवे”).

4 Before 4, T₁ G₁-s Ms-s ins. वैशं. — K₁ (hapl.) om. 4^a-5^b. — *) Da G₈ संभ्राहूः; G₈ तं चरुः. T₁ G₁-s युवमेवासिविति प्राहः (G_{1,2} प्रोचकाः). — *) G_{1,2} गृहीत्वा; G_{1,2} जनजपुः (for जपु”). Ms-s तत् (for तम्). G₈ समयं जपुः (by transp.). — After 4, S ins.:

1660* सगणस्तु वक्रभ्राता प्राणप्रत्याण्डवं तदा ।
 [G_{1,2,3} भीमसेनं प्रणम्य च; M प्रणम्य च पांडवं (for the posterior half).]

— Before 1660*, G_{1,2,3} ins.:

1661* सारुरोपवनोद्यानचालारामान्वियुज्य ते ।
 विभीतककपिर्याकं दुःखशास्मलिकाननम् ।
 अप्रेदिरे भयप्रस्ता भीमसायवसकातराः ।

(of. 1659*); and after 1660* they ins.:

1662* यमुनातीरमुत्सृज्य प्रपेदे पितृकाननम् ।
 5 K₁ om. 6^a (of. v. 1. 4). — *) N₁ तानि (for तत्र). — *) K₁ प्रतिर. — *) T G वया (G_{1,2} तथा) नगरवासिनः.

6 After 6^a, S (G_{1,2} om. lines 3-4) ins.:

1663* निष्कर्मैत्रं निर्विहं निःसंशं कण्ठपीडनात् ।
 कुर्वन्तं बहुधा चेदां स मरुदमकपंत ।
 स पव राक्षसो नृवं पुनरायाति नः पुरीम् ।
 सयावृद्धाः पुरया इति भीताः प्रबुधुः ।

[(L. 1) D₁ निष्कर्मैत्रं; G₈ निष्कर्मै. G_{1,2} कर्णपीडः G₈ कण्ठपीड. — (L. 2) T₁ G₁ चेदां. T₁ M पुरद्वारं कर्णपंत. — After line 2, G_{1,2} ins.:

1664* आग्निच वाहु पादौ च विरभ स यूकोदरः ।
 द्वारेपु चतुर्षु क्षिप्वा पुनरागास्त मारतिः ।

— (L. 3) T₁ G₈ पुरं. — (L. 4) G₈ इति मरुदा.]

— *) S नगरस्य जगाम तं (G₈ M ह). — After 6, N ins.:

1665* दृष्ट्वा भीमचलोद्धतं वक्रं विनिहतं तदा ।
 श्वातयोऽस्य भयोद्दिग्माः प्रतिजग्मुस्ततस्ततः ।

7 *) Ko._{2,3} तु; K₁ स (for स). N₁ तद्वत्त्वा. G₈ ततो भीमो वक्रं हत्वा. — *) K₂ वैशमिः; G₈ वैशम्युः. — After 7^a, D₁ T G ins.:

1666* वलीवदौ च शकटं द्राक्षणाप्य न्यवेद्यत् ।
 [T₁ G₁-s सशकटं. G₈ निवेद्य च (for न्यवेद्य”).]
 G_{1,2,3} cont.:

1667* वृष्णीमन्तवृहं गच्छेत्प्रभाय द्विजोत्तमम् ।
 सानुभ्रातृसमक्षं च गत्वा दायनमेव च ।

— *) S च तस्यैव (for वया”). — *) S₁ K_{2,3} राहूः; Ko._{2,3} राजन्. S सती (M राहो) युद्धमभूत्पथा. — After 7, G_{1,2,3} ins.:

1668* अशितोऽस्त्यय जननि सुमिं दशापापिकी ।
 8 *) G_{1,2} केविसरा. S (except Ms) विनिष्कर्म्य. — *) Some MSS. कव्यम्; G₈ as in text. Ko._{2,3} N_{1,2} D₈ तं; K₂ च (for तु). — *) Ko-3 निहितं. S₁ K₁ तं तु; Ko._{2,3} D₈ तत्र (for यूमेरे). — *) S₁ K (except K₂) D₈ शोरदर्शनं (for रथिरो”).

9 *) S प्रतिमं. — *) N₁ V₁ B D (except D₈) T₁ भयानकं. — After 9^a, K₂ N_{1,2} V₁ B D ins.:

1669* दृष्ट्वा संदृष्टोमाणो यभूयुत्प्र मारताः ।
 — *) S पुनर (for ततो). — *) T G अददुः. S₁ K₁ G_{1,2} Ms तरे (for पुरे).

10 *) D₈ सहस्रात्पदा राजन्. — *) G₁ मामानगा — *) K₂ तत्र पाण्डुः; D₈ ततो जग्मुः; D₁ T₁ G_{1,2,3} स जग्मुः. — *) G₈ सखीका वृद्धवालकाः. — After 1^a G_{1,2} ins.:

1670* वरमुत्ते वक्रं सर्वे विगितःपानिपदकम् ।

दैवतान्यर्चयांचक्रुः सर्व एव विशां पते ॥ ११
 ततः प्रगणयामासुः कस्य चारोऽद्य भोजने ।
 ज्ञात्वा चागम्य तं विप्रं पप्रच्छुः सर्व एव तत् ॥ १२
 एवं पृष्टस्तु बहुशो रक्षमाणश्च पाण्डवान् ।
 उवाच नागरान्सर्वानिदं विप्रप्रभस्तदा ॥ १३
 आह्नापितं मामशने रुदन्तं सह वन्दुभिः ।
 ददर्श ब्राह्मणः कथिन्मन्त्रसिद्धो महाबलः ॥ १४
 परिपृच्छथ स मां पूर्वं परिकेशं पुरथ च ।
 अत्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठ आश्वास प्रहस्तनिव ॥ १५

प्रापयिष्याम्यहं तसौ इदमन्नं दुरात्मने ।
 मन्त्रिमित्तं भयं चापि न कार्यमिति वीर्यवान् ॥ १६
 स तदन्नमुपादाय गतो वकवर्नं प्रति ।
 तेन नूनं भवेदेतत्कर्म लोकाहितं कृतम् ॥ १७
 ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे क्षत्रियाश्च सुविस्मिताः ।
 वैश्याः शूद्राश्च मुदिताश्चकुर्वन्महं तदा ॥ १८
 ततो जानपदाः सर्वे आजगमुर्नगरं प्रति ।
 तदद्भुततमं द्रष्टुं पार्थास्तत्रैव चावसन् ॥ १९

G. 1. 6319
 E. 1. 164.
 K. 1. 172. 2

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ समाप्तं वकवधपर्वं ॥

निःशृङ्खलं निर्गुलं विनिकीर्णं गिरिं यया ।

11 After 11^b, Gs. 4 ins.:

1671* विस्वयोरकुलनयनास्त्राङ्ग्यासकनासिकाः ।

— *) S अर्थयामासुः. — *) B; T G Ms सर्वोपवेव
 विशां पते (G; प्रायेणानि पुरा भयात्).

12 Ms-s om. 12^a. — *) Ko. 3 Ms परिणयामासुः;
 Ks. 4 Ns Ms ते गणया; Ds चागणया; T G परीक्षया*.

— *) Gs रक्षतः (for भोज). — *) K (except Ks)
 D; T G सर्वमेव. N V; B D (except Ds) ते (for तत्).

13 *) Ns तु; Ns. 2 V; B D स (for तु). S
 पृष्ठयमानो (M एवं पृष्टो) चतुर्विधं (T; च विविधं).

— *) S; K तु; M स (for च). — *) M इति (for
 इदं). Ko. 2. 4 इदं ब्राह्मणसत्तमः; T G काद्यप्यो नामत(Ts
 तैलम)सदा.

14 Before 14, T G ins. ब्राह्मणः. — After ब्राह्मणः,
 3s ins.:

1672* अद्य ते राक्षसो वारः पूर्वैरुज्ज्वलितो मम ।

प्राप्तसाधारणेनैव सूचकेन पुरीकतः ।

— *) S; Ks. 4 Ns प्राप्तशनं; Ko च मापसं; Ks च मामासं;
 3 मामनिशं. — *) Gs. 2 वंदुभिः (for by transp.); Ms. 2
 सह बांधवैः. — *) Gs मंत्रसिद्धा. Ns V; B D (except
 Ds) महामनाः.

15 *) S; Ko. 1 परिष्टुः; Ks. 4 Ns. 2 Ds *ष्टुः. Ks
 मां पूर्णं. Ms. 2 परिष्टुः च सर्वं मां. — Ns; om. 15^a-16^a.
 — *) N विशास्य महलः; Gs समाशास्य हतं.

16 Ns om. 16 (cf. v. 1, 15). — *) Ks. 4 Ns T; G
 (except Gs) तस्माद्. — *) Ns; V; B D (except Ds)
 शत्रमेतद्. Ko दुरात्मनः. — *) S तन्त्रिमित्तं. T; इदं; Gs

भयात् (for भयं). K (except Ks) चात्र (for चापि).
 — *) Ns. 2 V; B D (except Ds) *ति चावधीत्.

18 Gs transp. 18 and 19. — *) T; M (except
 Ms) तु (for ते). M (except Ms) चैव (for सर्वे).
 — *) Ko. 4 क्षत्रियाश्चैव वि. — *) S; विदि; Ks विदि*
 (for मुदि). — *) S; Ko. 2. 2 ब्राह्मः; Ds Gs प्रादयं. Ss
 Ks नहस्तदा; Ds. 2 महोत्सवं; T G Ms नहस्तदा.

19 Gs transp. 18 and 19; Ko transp. 19^a and
 19^a. — *) S; Ks B (except Bs) Ds. 2. 2. 4 Gs
 Ms-s जनपदाः. — *) Before वाजसमुः, S; Ko. 1 ins. हिः;
 Ks अपि; T; Gs. 2. 2 च; Gs तु (to avoid hiatus). Ms
 तस्युरं (for नगरं). Gs Ms. 2. 7 आजगाम (Gs समाजगमुः)
 पुरं प्रति. — *) T; Gs. 2. 2 Ms तम् (for तद्). Ds Gs
 तदद्भुतमिदं. N Ms दृष्टा. — *) S चावचन्. — After
 19, Ks. 4 ins. (the phalas'rudi):

1673* श्रुत्वा वकवधं वस्तु वापकं पूजयेत्तरः ।
 तस्य वंशोऽपि राजेन्द्र न राक्षसभयं भवेत् ।
 नद्यन्ति पापवत्सस्य उपतर्णास्तथैव च ।
 महेशुभयमाप्नोति श्रुत्वा भीमपराक्रमम् ।
 while S (except T; Gs) ins.:

1674* वेत्तकीयगृहे सर्वे परिवार्यं वृकोदरम् ।
 विस्वयाद्यग्न्यगच्छन्त भीमं भीमपराक्रमम् ।
 न वै न संभवेत्सर्वं ब्राह्मणेणु महात्मसु ।
 इति सत्कृत्य तं पौराः परिववुः समन्ततः ।
 अयं प्राता हि नः सर्वोपिपतैव परमायतः । [5]
 अथ श्रुत्वाः पादौ परिचर्यं उपासहे ।
 पशुमद्विमनचापं परं भक्तमुपादधत् ।
 तस्मिन्हेते तु पुरुषा भीताः समनुबोधनाः ।

१५३

जनमेजय उवाच ।

ते तथा पुरुषन्याम्रा निहत्य वकराक्षसम् ।

अत ऊर्ध्वं ततो ब्रह्मन्किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १

वैशांपायन उवाच ।

तत्रैव न्यवसन्नाजनिहत्य वकराक्षसम् ।

अधीयानाः परं ब्रह्म ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २

ततः कतिपयाहस्य ब्राह्मणः संशितव्रतः ।

ततः संप्राद्ववन्पार्याः सह मात्रा परंतपाः ।
आगच्छन्नैकचक्रां ते पाण्डवाः संशितव्रताः । [10]

वैदिकाध्ययने युक्ता जटिला मद्राचारिणः ।

अवसंखे च तत्रापि ब्राह्मणस्य निवेशने ।

मात्रा सहेकचक्रायां दीर्घकालं सद्गोपिताः ।

[(L. 1) M 'गृहाः सर्वे. — (L. 3) T₃ G_{1, 2, 3} इहिव;G₃ न चैव (for न चै न). — (L. 5) G₁ M_{1, 2, 3} परमार्थे-धिव. — (L. 6) G_{1, 2} परिचयैः; G₃ प्रतियारम्. — (L. 7)G_{1, 2} 'ज्ञे वरं. — (L. 8) T₃ G_{1, 2} समबोधयन्; G₃

अनुबोधयन्. — With lines 11-12 cf. 1. 153. 2.

— (L. 13) G₁ 'कालं समाहितः.]

Colophon. Major parvan: T₃ G M संभव (for
सादि). — Sub-parvan: Śi Ko-3, 4 N¹ V₁ B Da
Dn₁ n₃ D_{1, 2, 3, 4} T₃ M₃ वकवच (B₁ वृकचक्रायां वकवच);
to it Śi Ko-3, 4 N¹ V₁ D₁ M₃ add समात. — Adhy.
name: Ko. 4 D₃ ब्राह्मणमदोस्तवः; K₃ वकाहुरवचपः; Śi. 2
V₁ वकवचः. — Adhy. no. (figures, words or both):
Dn₃ (in figures) 163, and (in words) 160; D₁ m
166; T₁ 160; T₃ G_{1, 2} M 113; G_{1, 2} 113; G₃ 110;
G₁ 111. — S'loka no.: Dn 21; M₃ 27. — Aggregate
s'loka no.: Dn₃ 6308.

153

1 K₁ D₃ S om. उवाच. — *) B₁ D₃ तत्र (B₁ m as
in text); S तदा; Cd तथा (as in text). — K₃ T₁
(hapl.) om. 1st. 2nd. — *) N₃ अतः परं. T₃ G_{1, 2} M
तदा मद्रम्; G_{1, 2} नरव्याम्राः; G₃ द्विनयेष्ट. — *) Śi K
(K₃ om.) Da D_{1, 2} G_{1, 2} M किमकुर्वत.

2 K₃ T₁ om. 2nd (cf. v. 1. 1). Śi K₃ D_{1, 2} S

प्रतिश्रयार्थं तद्रेडम ब्राह्मणस्याजगाम ह ॥ ३-

स सम्भक्पूजयित्वा तं विद्वान्निवर्पप्रमस्तदा ।

ददौ प्रतिश्रयं तस्मै सदा सर्वातिथिव्रती ॥ ४

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सह कुन्त्या नरर्पभाः ।

उपासांचक्रिरे विभ्रं कथयानं कथास्तदा ॥ ५

कथयामास देशान्सु तीर्थानि विविधानि च ।

राज्ञां च विविधाश्रयोः पुराणि विविधानि च ॥ ६

om. उवाच. — *) T₃ G तत्र ते न्य'. — *) T₃ G
नरव्याम्रा (G₃ 'प्र) (for परं मद्र). Cd cites मद्र (—वेदः).

3 *) D₁ M कतिपयाहस्तु; T G कदापिकाले तु-— *) Ko. 3-4 Dn (erroneously) D₃ N₁lp संशित'; K₃N₃ संशित'. G₁ ब्राह्मणः संशितव्रताः; G₃ ब्राह्मणस्य व्रतव्रतः-

६; Nil. : संशितव्रत इति तालव्यादिदन्त्यमध्यपादे शंसा प्रमासा

संजाता यस्य तत् संशितं व्रतं यस्य सः । प्रशास्यत इत्यर्थः । ६

— *) Śi K₁ N₁ V₂ 'अथाथैः; K₃ 3 B D 'अः; N₃ 'प्रहर्षा.— *) N₁ 3 V₁ Da Dn D₁ ब्राह्मणस्य जगाम ह; S'स्वाममत्तदा (G₁ 'गमंस्तदा).4 *) G₃ संयमात् (for स सम्पत्). T G_{1, 2} 6 तु; G₃ताम्; M₃ (both) तु and सं. — D₁ (hapl.) om. 4th-5th.— *) N₁ 3 V₁ B D विभ्रं (for विद्वान्). Śi महर्षिभ्यःG_{1, 2} विद्वान्प्रहर्षितचक्राम् (G₃ 'नः). — K₃ om. 4th.— *) S तथा (T₃ G_{1, 2} तदा). N₁ 3 V₁ B Da Dn D₃'तिथियतः; D₁ T₁ 'तिथिपियः; T₃ G_{1, 2} 'तिर्पिर्षी; G_{1, 2}

M 'तिथीम्वति.

5 D₂ om. 5th (cf. v. 1. 4); K₃ reads 5 after 9th.— *) Śi K₃ नरर्पं. S तुंती च मारर्पं. — *) N₁ 3 V₁B Da Dn D_{1, 2} कथयंतः; D₁ T G (except G_{1, 2}) M₃ 5'यंतः. N₁ 3 V₁ B D श्रुयामः; G_{1, 2} तथा; G₃ (both)

तथा and तदा.

6 *) N (except N₃) च (for त). — *) N₁ 3 V₁B D (except D₃) सतिस्तथा (N₃ 'दा). — Śi K₁ N₁ G₁(hapl.) om. 6th. — *) N₁ 3 V₁ B D (except D₃) TG_{1, 2} 6 राक्षस. N₁ 3 V₁ B D (except D₃) 'वाश्रयोः; T₁G_{1, 2} 6 'वाश्रयान्; G₃ 'वाश्रयान्. — *) Cf. 6th. N₁ 3 V₁B D (except D₃) देशांश्च पुराणि च; T₁ G_{1, 2} 6 M₃ 5

पुराणि च यमानि च.

स तत्राकथयद्विप्रः कथान्ते जनमेजय ।
 पाञ्चालेष्वहुताकारं याज्ञसेन्याः स्वयंवरम् ॥ ७
 धृष्टद्युम्नस्य चोत्पचिमुत्पचिं च शिक्षण्डिनः ।
 अयोनिजत्वं कृष्णाया द्रुपदस्य महामखे ॥ ८
 तदद्भुततमं श्रुत्वा लोके तस्य महात्मनः ।
 विस्तरेणैव पप्रच्छुः कथां तां पुरुषर्षभाः ॥ ९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्यणि त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

१५४

ब्राह्मण उवाच ।

गङ्गाद्वारं प्रति महान्वभूवर्षिर्महातपाः ।
 भरद्वाजो महाप्राज्ञः सततं संशितव्रतः ॥ १

सोऽभिषेक्तुं गतो गङ्गां पूर्वमेवागतं सतीम् ।
 ददर्शाप्सरसं तत्र घृताचीमाहुतामृषिः ॥ २
 तसा वायुर्नदीतीरे वसनं व्यहरत्तदा ।

C. 1. 4393
B. 1. 102. 3
K. 1. 150. 3

7 *) Dn. 1. 2. तथा (for तत्र). — *) N. 1. V. 1. B. 4. 0
 D. 1. पंचालेषु. — *) Ms. 'सिनीस्वयं'.

8 *) T. 1 द्रोणस्य (for चोत्पचिमुत्पचिं). — *) T. 1 चोत्पचिं;
 T. 3 द्रोणस्य (for उत्पचिं). — *) K. 1 G. 2 महामखे.

9 *) G. 1. 2. 0 तम् (for तद्). K. 1 D. 2 'मिमं; D. 2 'मिदं
 (for 'तमं). K. 1 दृष्टे (for श्रुत्वा). — *) K. 2. 4 तस्य लोके
 (by transp.); K. 2 ब्राह्मणस्य. T G पांडवाः सत्यविक्रमाः
 (G. 2 'वाले महावलाः). — After 9th, K. 2 reads 5.
 — *) K. 2 तां कथां (by transp.); K. 2 N. 1. V. 1 B. D
 (except D. 2) कथां ते (or कथाते); cf. 7th. Ś. 1 K. 1
 N. 1 मनुजर्षभं (N. 1 'भाः); K. 2. 4 D. 2 मनुजोत्तमाः; Ms
 भरतर्षभाः.

10 Before 10, Ś. 1 Ko. 1 T. 2 G. 1. 4-5 Ms-3 ins. पांडवाः;
 K. 1-2 N. 1 V. 1 B. D पांडवा ऊचुः. — *) T. 1 संभवः (for
 पाव'). — *) A. few N. MSS. वेदी'. S संभवो वेदिप्रमये
 (M 'व्याद' च (T. 1 G. 2 तु) कथं कृष्णा व्यजायत.

11 *) G. 2 द्रोणे. T. 1 G. 2 Ms. महेश्वासः. — *) T. 2
 om. 11th. Ś. 1 K. D. 2 सर्वोत्सायुषाशिक्षत (K. 1-2 'शिक्षितः; D. 2
 'श्वतः); T. 2 G. 2 'शिक्षयत्. — After 11th, S. ins.:

1075* धृष्टद्युम्नो भद्रेव्यासः कथं द्रोणस्य हृष्टदुः ।

[T. 1 om. prior half.]

— *) N. 1 V. 1 B. (except B. 1) D. 1 (except D. 1. 4. 5) विप्र
 सत्पायी; T. 1 G. 2 त्रियवहायी. — *) K. 2 तु; N. 1. V. 1 B.
 D. 1 (except D. 2) त्सा (for च). G. 2 (except G. 1. 2) कृतेनच.

12 Before 12, Ś. 1 K. 1-3 D. 2. 5 (except T. 1) ins.
 वैशः; N. 1. V. 1 B. D. 2 D. 2. 5 वैशं उ'. — *) Ś. 1 K. 1
 Ms. संचोदितो; K. 0 D. 2 वैशं; K. 2 संतो; N. 2 च चो'; G. 2

कथं द्रुपदेपुत्रस्य धृष्टद्युम्नस्य पावकात् ।
 वेदिमध्याद्य कृष्णायाः संभवः कथमद्भुतः ॥ १०
 कथं द्रोणान्महेष्वासात्सवाण्यस्त्राण्यशिक्षत ।
 कथं त्रियसखायौ तौ भिन्नौ कस्य कृतेन च ॥ ११
 एवं तैश्चोदितो राजन्स विप्रः पुरुषर्षभैः ।
 कथयामास तत्सर्वं द्रौपदीसंभवं तदा ॥ १२

तैः क्रोधितो. S विमो (for राजन्). — *) D. 1 विमद्व; T G
 राजन्स; M पांडवैः. D. 2 पुरुषर्षभः; G. 2 (inf. ins.) 'र्षभाः';
 M भरतर्षभ (Ms. 1 'भैः). — *) Ms-3 द्रौपद्याः सं'.
 Ś. 1 T. 1 तथा.

Colophon om. in T G. 2. 2. — Major parvan:
 G. 1. 4. 0 M संभव' (for आदि'). — Sub-parvan. Ko
 अंगारपर्यं; N. 1. V. 1 B. 2 चैत्रय; to it Ko N. 1. V. 1 B. 2 add
 द्रौपदीसंभव. Ś. 1 K. 1. 2. 4 N. 2 B. 2 Da Dn. 1. 2. 2 D. 1. 2. 2 (all
 om. the sub-parvan name) mention only द्रौपदीसंभव
 (B. 2 Da D. 1. 2 संभव). — Adhy. name: K. 0. 4 D. 2
 पांडवसभः; K. 2 द्रौपदीसंभवकथनं. — Adhy. no (figures,
 words or both): Dns 164, D. 1m 167; G. 1 114;
 G. 1 112; G. 2 M 113. — S. loka no.: Dn Ms 12.
 — Aggregates s'loka no.: Dns 6320.

154

Many of the foll. st. occur (often with v. L.)
 in adhy. 121-122 and 128.

1 Ś. 1 K. 1 S. om. उवाच. — Cf. 1331*. — *) G. 2
 गतो (for महान्). — *) T. 2 G. 2 बभूव स; G. 2 बभूवर्ष
 (for बभूवर्षिद). — *) A. few MSS. भार'. K. 1 (except
 K. 1) D. 2 महातेजाः. — *) K. 0. 2. 2 B. 2 Dn. 1. 2. 2 D. 2 संसित';
 K. 1 D. 2 संसित'.

2 Cf. 1331*. — *) Ś. 1 K. 1 Dns. 2. 2 (both latter
 erroneously) G. 2-3 N. 1p सतो (for गतो). — *) T. 1 G. 1
 M नदी' (for सतीम्); see below for T. 1. — 2nd - (var.)

अपकृष्टाम्बरां दृष्ट्वा तामृषिश्चक्रे ततः ॥ ३
 तस्यां संसक्तमनसः कौमारब्रह्मचारिणः ।
 हृष्टस्य रेतश्चस्कन्द तदपिद्रोण आदधे ॥ ४
 ततः समभवद्रोणः कुमारस्तस्य धीमतः ।
 अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥ ५
 भरद्वाजस्य तु सखा पृथवो नाम पार्थिवः ।
 तस्यापि द्रुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ॥ ६
 स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्षतः ।
 चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियपर्यमः ॥ ७
 ततस्तु पृथतेज्जीते स राजा द्रुपदोऽभवत् ।
 द्रोणोऽपि रामं शुश्राव दित्सन्तं वसु सर्वशः ॥ ८
 वनं तु प्रस्थितं रामं भरद्वाजसुतोऽब्रवीत् ।

आगतं विचक्रामं मां विद्धि द्रोणं द्विजर्षभ ॥ ९
 राम उवाच ।
 शरीरमात्रमेवाद्य मयेदमवशेषितम् ।
 अस्त्राणि वा शरीरं वा ब्रह्मन्नन्यतरं दृष्टु ॥ १०
 द्रोण उवाच ।
 अस्त्राणि चैव सर्वाणि तेषां संहारमेव च ।
 प्रयोगं चैव सर्वेषां दातुमर्हति मे भवान् ॥ ११
 ब्राह्मण उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा ततस्तस्यै प्रददौ भृगुनन्दनः ।
 प्रतिगृह्य ततो द्रोणः कृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १२
 संप्रहृष्टमनाश्चापि रामात्परमसंतम् ।
 ब्रह्मज्ञं समनुप्राप्य नरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ १३

1. 121. 3rd. — °) T₁ सर्तो ददतोऽपरसं. — °) K₁ निशि;
 G₂ मुनिः (for क्रमिः).

3 3rd = (var.) 1. 121. 4th. — °) K₁ चसने. T₂ G
 (except G₁) च्याहरं. Ko. 2. 4 D₂ s M वासो व्य (Me. s
 छ) पहरं. — For 3rd cf. 1334th. — °) N₁. s V₁ B D
 (except D₁) तथा (for ततः).

4 Cf. 1334th. — °) Ś₁ K₁. s N₂. s T₁ G₂ M₂ तस्य
 (for तस्योः). G₂ संरक्तं. — °) K₂ T₁ G₂ s कौमारमतं.
 — After 4th, G₂ s ins.:

1676th परयो चीनिस्त्वामन्यावयवसौष्टवम् ।
 — 4th = (var.) 1. 121. 4th. — °) N₂ V₁ B D (except
 D₁) चिरं (for हृष्टं). T₂ G₂ s तस्य रेतश्चुं. — °) Ś₁
 Ko. 1 D₁ T₁ G₂ s आदधे.

5 = (var.) 1. 121. 5. — °) Ś₁ T₂ G₂ transp. स
 and च. — °) G₂ कुरव (for सर्वं).

6 = (var.) 1. 121. 6. — G₂ (hapl.) om. 6-8.
 — °) Ś₁ T₁ G₂ भारं. K₁ G₂ च (for तु). T₂ G₂ s
 द्वाजसखा श्वासीत्. — °) Ś₁ K₁ तथा (for तदा).

7 = (var.) 1. 121. 9. — G₂ om. 7 (cf. v. 1. 6).
 — °) K₂ पार्थिवः; G₂ पार्थदः. — °) Ś₁ K₁ अरतपेभः
 Ko. s चरितयतः; Me. s पैम.

8 G₂ om. 8 (cf. v. 1. 6). — 8th = (var.) 1. 121.
 10th. — °) Ko पार्थिवो (for द्रुपदो). — For 8th cf. 1.
 121. 16. — °) G₂ सन्तः (for दाः).

9 = (var.) 1. 121. 17. — °) T₂ तेन (for पनं).
 T₂ G₂ सं (for तु). — °) K (except Ko) D₂ द्वाजस्य
 तो. — °) M₂ transp. विद्धि and द्रोणं. N V₁ B D

(except D₂) द्विजोचमः; G (except G₂) पंमं; Me-s
 नरपंम.

10 Cf. 1. 121. 20. — K₂ S (but not Ś₁) om.
 उवाच (G₂ om. the ref.). — °) N₂ D₂ अत्र; G₂ अन्यत्
 (for अत्र). — °) N₂. s V₁ B₂. s D₂ D₁ s मया
 समं; N₂ समैतम्; D₂ Me-s समैदम्; T₂ G (except
 G₂) M₂ समैतदं. — D₂ om. 10th. — °) Ko-s D₁
 च for the first च, and Ś₁ च for both. — °) K
 (except K₁) अन्यतमं; N₂ V₁ D₁ D₁ एकतमं; B D₂ s
 एकतरं; T₁ अलंतरं; Me-s अत्र पत्र. K₂ Me-s श्यु.

11 Cf. 1. 121. 21. — K₁ S (but not Ś₁) om.
 उवाच (G₂ om. the ref.). — °) G₂ transp. च and पृथ.
 — °) K (except K₁) संसंहाराणि भार्गव. — °) A few
 MSS. अर्हसि. Ś₁ मां; Ko. s नो; D₂ वै (for मे).

12 G₂ Me-s om. ब्राह्मण उः. K₁ पैतंपावतः; K₂ N₂
 पैसं; T₂ G₂ ब्राह्मणः; T₂ G₁-s रामः. — °) = (var.) 1.
 121. 22nd. G₂ ब्राह्मणः स संशयुवावा तस्यै च प्रददौ भृगुः.
 — 12nd = (var.) 1. 121. 23rd. — °) N₂ s D₂ T₂ G₂
 Me. s तु सत्; N₂ V₁ D₁ D₁ सदा; T₂ G₂ s तु सं; G₂ च
 सं (for ततो). D₂ सर्वे (for द्रोणः). G₂ द्रोणोपि
 प्रतिगृह्णातु.

13 Me-s om. 13th, transp. 13th and 13th, and om.
 13th. — °) Ko. s संहृष्टमनसश्चापि; N V₁ B D Me-s
 मना द्रोणो. — °) T G सतो न्यवर्षत्; Me-s संसताप
 — °) N₂ D₂ (erroneously); T₂ G₂ s तुनाप्य
 (apaptha acc. to Nil.); N₂ V₁ D₁ s तुनाप्य. N₂
 महात्मतुर्लभा; Me-s महात्मापनुर्लभा. N₂ Nil. श्वाये.

ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 अत्रवीतपुरुष्यपान्नः सखायं विद्धि मामिति ॥ १४
 द्रुपद् उवाच ।
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ।
 नाराजा पार्थिवस्थापि सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ १५
 ब्राह्मण उवाच ।
 स चिनिश्चित्य मनसा पाञ्चाल्यं प्रति बुद्धिमान् ।
 जगाम कुरुगुरुनानां नगरं नागसाह्वयम् ॥ १६
 तस्यै पौत्रान्समादाय वद्वनि विविधानि च ।
 प्राप्ताय प्रददौ भीष्मः शिष्यान्द्रोणाय धीमते ॥ १७

द्रोणः शिष्यांस्ततः सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ।
 समानीय तदां विद्वान्द्रुपदस्यासुखाय वै ॥ १८
 आचार्यवेतनं किञ्चिद्द्रुपि संपरिवर्तते ।
 कृताह्वैस्तत्प्रदेयं स्वाचदृत्तं वदतानघाः ॥ १९
 यदा च पाण्डवाः सर्वे कृतास्त्राः कृतनिश्चमाः ।
 ततो द्रोणोऽत्रवीर्ययो वेतनार्थमिदं वचः ॥ २०
 पार्यतो द्रुपदो नाम छत्रवत्यां नरेश्वरः ।
 तस्यापकृष्य तद्राज्यं मम शीघ्रं प्रदीपयाम् ॥ २१
 ततः पाण्डुसुताः पञ्च निर्जित्य द्रुपदं युधि ।
 द्रोणाय दशैयामासुर्वह्ना ससचिवं तदा ॥ २२

C. 1. 2340
B. 1. 165. 22
K. 1. 160. 24

सपपाठः । प्राप्येत्सपि पठंति 188 — *) D₁.s.s. 'वप्यवि'.
 14 — (var.) 1. 122. 1. — *) K₀.s. आगल; K₂.s.
 भाग्य (for आसाय). — Ko om. 14². — *) S₁ K₁.s.
 T₂ G₂.s.6. 'व्याघ्र; D₂ G₁ M₂.s. 'व्याघ्र; M₂-s. समनुप्राप्तं.
 15 — (var.) 1. 122. 9. — Ko om. द्रुपद् ड'; K₁ S
 (but not S₁!) om. उवाच. — After 15, K₁ B₂ ins.:
 1677* ययोरिव समं विचं ययोरिव समं श्रुतम् ।
 तयोर्विवाहः सख्यं च न तु सुष्ठुशिष्युद्योगे ।
 [= (var.) 1. 122. 8. — (L. 1) B₂ समं घनं. — (L. 2)
 B₂ 'विवाहो मैत्रो च.]
 16 — (var.) 1. 122. 11. — N₁.s. om. ब्राह्मण ड'; T
 G M₂.s. om. उवाच. S₁ K₁.s. M₂-s. वैशं'; B₂ वैशं उ'.
 — *) S₁ (sup. lin. as in text) पूर्व नि'; K₁ सर्वं नि';
 B₂ परिनि'. — *) S (except G₂) पांचाले. — *) N₁.s.
 सखायं (for सखा).
 17 .17² = (var.) 1. 122. 39². — *) Ko पुत्रान्; T
 G (except G₂.s.) पायांन्. T G M₂ समानीय. — *) D₂
 असायि (for वच्). — *) G₂.s. शीघ्रं (for शिष्यान्).
 18 *) Ko transp. शिष्यान् and सर्वान्. Ko T₁
 तदा (for ततः). N₂ V₁ D₂ पायांन् (for सर्वान्). M
 'व्यासमाहेंदं (M₂ 'मादाय'. — M om. 18². — Cf. 1.
 122. 41². — *) N₂ V₁ B D (except D₂) तु सान्; T G
 ततः (for ततः). N₂ V₁ B₂ D₂ D₂ D₁ T₁ G शिष्यान्
 (G₂ वीमान्); B₂.s. D₂.s. T₁ सर्वान् (for विद्वान्).
 — *) S₁ द्रुपदस्य सखाय वै (marg. 'स्व विरोधता); K₁
 दुस्य विधायतः. — After 18, M (which om. 18²
 nd 19²) ins.:
 1678* द्रोणः ।
 गुरुशुष्यर्षणं चैव तथैव गुरुदक्षिणाम् ।
 19 — (var.) 1. 123. 42. — M om. 19². — Before

19, T G (except G₂.s) ins. द्रोणः. — *) N₂ V₁ B D
 हृदि चद्वत्ते (D₂s संबतते) नम; T G प्रदेयं परि'. — *) T
 G (except G₁) संपदेय; M₂ तत्र देया (of. 1678*). N₁
 मे (for सख्). — *) N₁: नानृतः. — After 19, K₁
 N₂ V₁ B D (except D₂) ins.:
 1679* सोऽजुंनप्रमुखैरुक्त्यासिचित्य गुरुत्वात् ।
 while S ins.:
 1680* तथेयुक्त्वा च तं पार्थः पादौ जग्राह बुद्धिमान् ।
 G₂.s. cont.:
 1681* विद्यानिष्कर्म्यं विचं किं देयं वृद्धि मे गुरो ।
 Cf. 1679.5 and 1680* with 1. 122. 43.
 20 G₂ om. 20². — *) N₂: ये से (for यदा). K
 (except K₁) तु (for च). S₁ K₁ N₁ D₂ D₂ कौर' (for
 पाण्डे). M₂ साम्ये (for सर्वे). — *) B₂ कृतास्त्राः. K₁
 N₂ B₂.s. D (except D₂) कृतनिश्चयाः; M सर्वतोभयन्.
 — *) T₁ G₁-s तदा (for ततो). — *) M दातव्य
 गुरुदक्षिणा.
 21 *) K₁ पार्थिवो; D₁ T₁ G₁.s M₂ पार्थदो. — *) G₁
 विप्रवल्गु; G₂ क्षेत्र; M₂ सख्; G₁ 'as in text. K₁
 महेश्वरः. — *) S₁ (marg. as in text) तस्यापेदयस्य; M
 अद्यापहृष्य; K₁ N₁.s. V₁ B D M₂ तस्यादा'; K₁ आदाया';
 N₂ तस्यात्; T₁ तस्यात्; M₂-s. तयात्. — After 21,
 D₂ (marg. sec. m.) S (except G₂) ins.:
 1682* धार्तराष्ट्रस्य सदिताः पात्रालान्पाण्डवा ययुः ।
 ययुसेनेन संगम्य कर्णयुयोर्नादायः ।
 निजिताः सन्पयत्तत् तथाम्ये क्षत्रियपथाः ।
 [G₂ ins. lino. 2-3 after 1683*.]
 22 Cf. 1. 128. 4f. — *) G₂ 'य प्रसाशंसुते. — *) N₂
 सयुचितं तदा; G₂ समविगं तया. — After 22, D₂ (marg.
 sec. m.) S ins.:

द्रोण उवाच ।

प्रार्थयामि त्वया सख्यं पुनरेव नराधिप ।

अराजा किल नो राज्ञः सखा भवितुमर्हति ॥ २३

अतः प्रयत्नितं राज्ये यज्ञसेन मया तव ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

राजासि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुत्तरे ॥ २४

ब्राह्मण उवाच ।

असत्कारः स सुमहान्मुहूर्तमपि तस्य तु ।

न व्येति हृदयाद्राज्ञो दुर्मनाः स कृशोऽभवत् ॥ २५

1683* महेन्द्र इव दुर्धर्षो महेन्द्र इव दानवम् ।

महेन्द्रपुत्रः पाञ्चाले जितवान्जुनसादा ।

तं दृष्ट्वा तु महावीर्यं फल्गुनस्वामितौजसः ।

व्यस्यन्त जनाः सर्वे यज्ञसेनस्य बान्धव्यः ।

नारख्यजुनसमो वीर्यं राजपुत्र इति युवम् ।

[(L. 2) Gs Ms पाञ्चालान्. — (L. 3) M महद्दीर्घं.]

— After the above, Gs ins. lines 2-3 of 1682*.

23 Śi K1 S om. उवाच (Gs om. the ref.). — 23^{ab}

=(var.) 1. 128. 10^{ab}. — *) Gs प्रार्थये च. T1 पुनः

(for त्वया). — *) Śi सह; T1 आवां (for एव). — 23^{cd}

=(var.) 1. 128. 11^{ab}. — *) T G नाराजा. Gs खलु

(for किल). Ko. s Ds राज्ञः.

24 24^{ab} = 1. 128. 11^{cd}. — *) D1 Gs प्रयाचितं.

Ko Gs राज्यं. — *) Ns V1 B D (except Ds) त्वया सह

(Da किल) (for मया तव). Ms-s चूप (for तव).

— 24^{cd} = 1. 128. 12^{ab}. — *) T Gs-9 राजासीदक्षिणे.

Gs Ms त्तिरे. — *) Śi K जाह्नव्यामह. — After 24, K

(except K1) Ds ins.:

1684* तथेति हृदयेनोक्तं षचने द्विजसत्तम ।

संख्यं युवदं द्रोणेरे देवयाम्नास तस्वकिर ।

which in Ds is followed by lines 1-2 of 1686*

(cf. v. I. 25). On the other hand, after 24, Da ins.

1686*, while S ins.:

1685* कन्यायुक्ते च कामिपत्ये पसेयासुर्वं नरोत्तम ।

ब्राह्मणेः सहितो राजसहिच्छत्रे यसाग्यदहम् ।

[(L. 1) Ts Gs भजेयासुर्वं. Gs नरेभ्यः; M नृपोत्तम.]

25 M om. ब्राह्मण उः; T Gs om. उवाच. Śi K1 s

Ns वैश्वं. — Ns V1 B Dn Ds. s. s. s. (here lines 3-6

only) ins. after ब्राह्मण उः; Da, after 24: Ks Ds (here

lines 1-2 only), after 1684*:

1686* एवमुक्ते हि पात्राण्यो भारद्वाजेन भीमता ।

उवाचाहविदो श्रेष्ठो द्रोणं ब्राह्मणसत्तमम् ।

पूर्वं भयम् भद्रे मे भारद्वाज महाहमे ।

सत्यं तदेव भयम् वाचस्पदनिभस्यते ।

एवमन्वोन्वयसुरवा सौ कृत्वा सख्यमनुत्तमम् । [5]

अमनुर्दोषपात्राण्यो यथागतमस्मिदिमौ ।

[Before line 1, Da ins. वैश्वं उः. — (L. 2) Bz. s

Da D1. s. s. श्रेष्ठे. — (L. 4) Ks 'एवं तदभवत् वै.]

— *) Śi Da तु; K B: Ds T1 G1. s च; T1 G1. s तु (for

स). Śi K1 Ns V1 Da Ds D1 Gs तु; Gs स (for तु).

— *) Śi K1. s हृव (for सपि). Ks सः; Gs च (for तु).

— After 25^{ab}, T1 ins.:

1687* निशम्य तस्य वचनं कृत्वा मनसि दुर्मनाः ।

— *) Ko. s 4 Ns V1 B D तथेति; K1 Gs न वेति; G1

सर्वेति; M न व्येति. Ns तेन (for राज्ञो).

Colophon om. in T1 G1. s — Major parans: T1

G1. s-9 M संभव (for सादि). — Sub-parans: Ko

संगारपर्वः; N1. s V1 B: Ds चैत्ररथः; to it Ko N1. s V1 Ds

अद् द्वीपदीसंभव. Śi K1-9 Ns B1. s. s. Da Dn1. s D1. s

(all om. the sub-parvan name) mention only द्वीपदी

संभव (B1 एकचक्रायाम् द्वीपदीसंभव; D1 द्वीपदीस्वयंसंभव)

— Adhy. name: Ko. s युवदेवराजयानं (Ks वैराजययः);

Bs द्वीपदीस्वयंवरः; Ds पांचवाम्नासि वाचं. — Adhy. no.

(figures, words or both): Dns 165; Ds 168; Ts

Gs 113; G1 115; Gs M 114. — Śloka no.: Dn

28; Ms 30. — Aggregate śloka no.: Dns 6348.

155

This adhy. (with some variations and omissions) forms passage No. 79 of App. I, a passage interpolated in Ks Ds (both sec. vs. on suppl. fol. चोपपन्न) S after adhy. 128, with which the present adhy. should be compared.

1 Śi T1 G1. s om. ब्राह्मण उः; K1 M om. उवाच. T1

G1. s वैश्वं (for ब्राह्मण उः). — M subst. for 1st:

Gs. s lps. after 2nd:

1688* द्रोणेन वैरं हृदये न मुपायं कारंशरा ।

[= (var.) 1. 128. 16^{ab}; and line 1 of passage

No. 79 of App. I.]

— M (which om. 1st), transp. 1st and 2nd. — *) Ks

Ds Da D1. s अयथायुः; Gs तस्मिन्. Śi Ko. s Ns

१५५

ब्राह्मण उवाच ।

अमर्षीं ह्युपदो राजा कर्मसिद्धान्द्रिजर्षभान् ।
अन्विच्छन्परिचक्राम ब्राह्मणावसथान्वहून् ॥ १
पुत्रजन्म परीप्सन्वै शोकोपहतचेतनः ।
नास्ति श्रेष्ठं ममापत्यमिति नित्यमचिन्तयत् ॥ २
जातान्पुत्रान्त नर्विन्दद्विन्दन्धूनिति चद्रवीत् ।
निःश्वासपरमश्वासीद्रोणं प्रतिचिकीर्षया ॥ ३
प्रभावं विनयं शिक्षां द्रोणस्य चरितानि च ।
क्षेत्रेण च बलेनास्य चिन्तयन्नान्यपद्यत ।
प्रतिकर्तुं नृपश्रेष्ठो यतमानोऽपि भारत ॥ ४
अमितः सोऽथ कल्मषीर्षी गङ्गाकूले परिभ्रमन् ।
ब्राह्मणावसथं पुण्यमाससाद महीपतिः ॥ ५

तत्र नास्नातकः कश्चिन्न चासीद्व्रती द्विजः ।
तथैव नामहाभागः सोऽपश्यत्संशितव्रती ॥ ६
याजोपयाजौ ब्रह्मर्षीं शाम्यन्तौ पृथतात्मजः ।
संहिताध्ययने युक्तौ गोव्रतश्चापि काश्यपौ ॥ ७
तारणे युक्तरूपौ तौ ब्राह्मणाद्युपसक्तमौ ।
स तामामत्रयामास सर्वकामैरवन्वितः ॥ ८
युद्धा तयोर्वलं बुद्धिं कनीयांसमुपहरे ।
प्रपदे छन्दयन्कामैरुपयाजं धृतव्रतम् ॥ ९
पादशुश्रूषणे युक्तः प्रियवाक्सर्वकामदः ।
अहंवित्त्वा यथान्यायमुपयाजमुवाच सः ॥ १०
येन मे कर्मणा ब्रह्मणुवः स्याद्रोणमृत्यवे ।
उपयाज कृते तस्मिन्नां दातासि तेऽर्जुदम् ॥ ११

G. 1. 696
R. 1. 157. 12
R. 1. 151. 12

दुपदस्यमर्षीं (Ko. १ नपौ; K₁ 'द्वमर्षीं) नृपतिः; D₂ नृपस्यमर्षीं दुपदो. — १) T G कर्मसिद्धिं द्विजोत्तमत्.

2 M transp. 1st and 2nd. — १) Śī K Ū. 2. 5 Ms स (for धै). — After 2nd, G₂, 2. ins. 1688*. Ms here om. 2nd-4th, but cf. passage No. 79 of App. I. — १) G₂ सुतश्रेष्ठं. Ū. 5 V₁ B D अपत्यं मे (for ममापत्यं). — १) T₁ G₂ इति निश्चितं चितयन्; M₂-8 इति चिह्नं विचिन्तयन्.

3 T₂ om. 3rd-4th; M₂ om. 3 (cf. v. 1. 2). — १) G₂ जातपुत्रान्. B (except B₂) D₂, 3 G₂ निर्वेदान्. — १) K₁ दिग्बहू; K₂ धिगेता; G₁, 4-० विग्बहू; M₂ (inf. 1. 7. as in text) विग्बहू. G₂ विक्रमेति च सोमवीत्. — १) Ko. 2 D₂ निःश्वासः; T₁ G₁, 2. १ निर्वेदः. G₂ निर्वेदश्चाथ तस्यासीत्. — १) K₂ प्रतिनिगीपया. G (except G₂, 7) द्रोणमिषिषि.

4 T₂ om. 4th-5th; M₂ om. 4th (cf. v. 1. 2, 3). — १) K (except K₁) पृथ; T₁ तु (for च). — १) K₁ नातुपद्यते; K₂ स्वपद्यते; Ū. 2 नृपश्यत; Ū. 5 V₁ B D (except D₂) M₂ चाप्यवपद्यत. T₁ G परा(G₁, 4 परं; G₂ पुरा)नेतुं हि नापकत्. — M₂ om. 4th. — १) G₂ अप्राद्यवान्; M (M₂ om.) प्रतिकर्म. T G नरश्रेष्ठो.

5 १) K₁ T₂ अपि (for साथ). — १) Ko. 4 D₂ संगतारि. 6 १) G₂ चासीत् (for कश्चित्). — १) Śī K₁ पृथ

(for च). Ko B₂ (m as in text) कश्चित् (for द्विजः). G₁ (corrupt) अतिविद्विजः; G₂ M (except M₂) अमतिद्विजः. — १) K₂ D₂ तौ; Ū. 5 V₁ D₂ D₁ च; Ū. 5 B₂, 5 D₂ (for ना). 2 अधीयानी (M तथैव तौ) महाभागी. — १) Ko. 2. 5 D₂ D₁ संशितः; Ū. 5 संशित.

7 १) K₁ विप्रर्षी. — १) D₂ संपत्तौ; D₁ भातरी; T₁ तर्पती; T₂ G (except G₂) श्रान्यती. Ū. 5 V₁ B D परमेष्ठिनी.

8 १) K₂ T G₁, 5-6 M तरुणौ. D₂ रूपयुक्तौ (for युक्त). G₁ तु (for तौ). Ū. 5 V₁ D₂ 'ने जो युक्तरूपौ; G₂ युक्तरूपौ च तौ दृष्टः. — १) K Ū. 5 S स उपा(K₁ स तमा)मंत्र.

9 १) Ū. 1 तथा (for बुद्धा). Ū. 5 V₁ B D (except D₂) transp. तयोः and बलं. Ū. 5 बुद्धि (for तयोर्). Ū. 5 V₁ B D (except D₂) तत्र (for बुद्धि). T G स युद्ध (T₁ स मिष्या; G₂ युद्धवान्) बाल(T₁ बाल)बुद्धिं तु. — १) M (except M₂) उपयानं (for कनी). — १) M₂-8 कनीयांसं (for उप). T₁ G₂ १ 'ततः; G₁ १ M दृढव्रत.

10 १) G₂ दासः (for युक्त). — १) Śī K₁ M₂ त्रिय(K₂ 'वा)वत्; D₂ प्रियवान्; T₁ प्रियवान्. — १) K (except K₁) Ū. 5 V₁ B D G₂ M अचेयित्वा. Ū. 5 यथाकामं. — १) D₁ T G (except G₂) ह (for सः).

11 १) Śī K₁ दैवैव; T₂ G₂ यदि (for येन मे).

यद्वा तेऽन्यद्विजश्रेष्ठ मनसः सुप्रियं भवेत् ।
 सर्वं तत्ते प्रदाताहं न हि मेऽस्त्यत्र संशयः ॥ १२
 इत्युक्तो नाहमित्येवं तमपिः प्रत्युवाच ह ।
 आराधयिष्यन्द्दुपदः स तं पर्यचरत्पुनः ॥ १३
 ततः संयत्सरस्थान्ते दुपदं स द्विजोत्तमः ।
 उपयाजोऽब्रवीद्राजन्काले मधुरया गिरा ॥ १४
 ज्येष्ठो भ्राता ममागृह्णाद्विचरन्वननिर्झरे ।
 अपरिज्ञातशौचायां भूमौ निपतितं फलम् ॥ १५
 तदपश्यमहं भ्रातुरसांप्रतमनुव्रजन् ।
 विमर्शं संकरादाने नायं कुर्यात्कथंचन ॥ १६

दृष्ट्वा फलस्य नापश्यद्वोपा येऽस्त्यानुबन्धिकाः ।
 विविनक्ति न शौचं यः सोऽन्यत्रापि कथं भवेत् ॥
 संहिताध्ययनं कुर्वन्वसन्गुरुकुले च यः ।
 भैक्षमुच्छिष्टमन्वेपां शुक्ले चापि सदा सदा ।
 कीर्तयन्गुणमन्नानामद्युष्णी च पुनः पुनः ॥ १८
 तमहं फलाधिंनं मन्ये आतरं तर्कचक्षुषा ।
 तं वै गच्छस्व नृपते स त्वां संयाजयिष्यति ॥ १९
 जुगुप्समानो नृपतिर्मनसेदं विचिन्तयन् ।
 उपयाजवचः श्रुत्वा नृपतिः सर्वधर्मवित् ।
 अभिसंपूर्ज्य पूजाहंमपि याजमुवाच ह ॥ २०

— *) Śi K₁ पुत्रो द्रोणस्य रुं. — After 11^{ab}, D₁
 (marg. sec. m.) S ins.:

1689* अर्जुनस्त तथा भार्या भवेद्वा वरवारिणी ।

[M transp. तथा and भवेत्. D₁ T₁ M या (for वा).

G₂ भार्यायमर्जुनस्यापि कन्या स्याद्.]

— *) T₁ ब्रह्मन् (for तस्मिन्). — *) D₁ G₂ दास्यामि.
 G₂ च (for ते). K₁ भवान् (for सुदुंदं). M₁ दाताहमर्जुदं.
 12 *) D₁ T G वदन्यते द्विं. — *) K₂ तु (for तत्).
 G₂ सर्वं स्वेतत्. S प्रदास्यामि (M₁-s 'सर्वय'. — *) N₁.s
 V₁ B D transp. अस्ति and अत्र. G₂ मे तत्र सं".

13 M₁-s here om. 13-29, but cf. passage No. 79
 of App. I. — Before 13, T₂ G (except G₂) ins.
 माहणः. — *) K₁.s इत्युक्ते. D₂ T G (except G₂)
 पुत्र (for पुत्रं). — *) N₂ V₁ D₁ D₂ प्रथमाभात. — After
 15^{ab}, G₂ (which om. 13^a-33^d) ins. 1690* (cf. v. l.
 30). — *) N₁ V₁ D₁ D₂ परिचरन्. Śi K पुनः
 परिचरन्मुदा.

14 G₂ M₁-s om. 14 (cf. v. l. 13). — *) K₂.s 'दं
 द्विजसत्तमः. — T₂ G₁.s-s here om. 14^a-29^d, but
 cf. passage No. 79 of App. I. — *) N₁.s V₁ B D
 (except D₁) T₁ transp. राजन् and काले.

15 T₂ G M₁-s om. 15 (cf. v. l. 13, 14). — *)
 N₂ V₁ B D (except D₁) 'रन्माहने वने.

16 T₂ G M₁-s om. 16 (cf. v. l. 13, 14). — *) B₂.s
 D₂ T₂ सं (for तद्). — *) B₁(m as in text).s Cd
 विमर्शतं. — *) B₁(m as in text) तर्कं (for नार्थं).
 D₁ D₁ कदाचन.

17 K₁ reads from 1. 155. 17 to 1. 158. 13 after
 गन्धर्वे in l. 158. 51^a: an error due probably to the
 transposition of loose folia of the exemplar. — T₂

G M₁-s om. 17 (cf. v. l. 13, 14). — *) B₁ कलं तु; B₂
 कलं च; M₁.s कलं स. — *) K₁.s N₁ V₁ B D T₁ M₁.s
 दोषान्; K₂ दोषम्. K₁ येसापि बंधकाः; K₂ अस्त्यानुबंधिकाः;
 K₂ 'बंधकाः; N₁ V₁ B D T₁ M₁.s पापा(N₁स मोक्ष; D₁
 क्षया; M₁.s तस्याजुर्वच(B₁.s 'बंधि; D₂ 'बंधि)कात्.
 — *) Śi K₁ शौचे.

18 T₂ G M₁-s om. 18 (cf. v. l. 13, 14). — *) K₁ Ko.
 'कुलेषु यः. Śi K N₁ D₁ सः (for यः). — *) Śi Ko.
 B D₁.ns D₂.s भैक्षयन्; K₁ D₁ भक्षयन्. Śi उद्विष्टं;
 Ko.₂.s N₁.s V₁ B D₁ D₂ M₁.s उद्विष्टं; K₁ उद्विष्टं;
 Ko.₂.s N₁.s V₁ B D₁ D₂ M₁.s उद्विष्टं; N₁ V₁ B₂
 K₂ उद्विष्टं. K₁ सर्वेषां. — *) Ko D₂ वैव; N₁ V₁ B₂
 D₁.ns D₂.s स च; B₁ D₁ D₂ T₁ च स; D₂ D₂ स स;
 B₁ च स (for चापि). N₁ युजति स; M₁.s स युक्तं स
 (for शुक्ले चापि). Ko D₂ सियुः सदा; N₁ V₁ B D₁ D₂
 D₁.s M₁.s यदा सदा; T₂ दया तथा. — *) K₂ पुणी सय;
 M₁.s अणुणी यः. N₁ सुदुर्बुद्धः (for पुनः पुनः).

19 T₂ G M₁-s om. 19 (cf. v. l. 13, 14).
 — *) Hypermetricol Ko.₂ N₁.s V₁ B (except D₁) D
 तं वै (for तमहं). K₂.s कलाधिंनं सं मन्येदं. — *) B₂m
 कथं (for तर्कं). — *) D₁ गच्छाच. — *) M₁.s
 स त्वा संयोजं.

20 T₂ G M₁-s om. 20 (cf. v. l. 13, 14). — *) M₁.s
 अद्युप्तमानो नृपते (hypermetricol). — *) Śi K₂.s च;
 Ko.₂.s स; N₁ तु; N₂ M₁.s न; T₂ पुं (for इदं). B
 (except B₂) D₁ T₁ अस्ति. — *) K₂ सं वही; M₁.s
 दुपदः (for नृपतिः). N₂ V₁ B (B₂ marg.) D (except
 D₁) याजस्वाद्यमन्वयायात्. T₁ corrupt. — *) Śi (transp.
 कर्षि and यत्नं. N₂ V₁ B D₁ D₂.s T₂ शय (for कर्षि).
 Śi K₂.s N₁.s D₂ M₁.s सः (for ह्).

21 T₂ G M₁-s om. 21 (cf. v. l. 13, 14). — *) K₂.s

अधुतानि ददान्यष्टौ गवां याजय मां विभो ।
 द्रोणवैराभिसंततं त्वं ह्यादयितुमर्हसि ॥ २१
 स हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो ब्रह्मास्त्रे चाप्यनुत्तमः ।
 तस्माद्द्रोणः पराजैपीन्मां वै स सखिविग्रहे ॥ २२
 क्षत्रियो नास्ति तुल्योऽस्य पृथिव्यां कश्चिदग्रणीः ।
 कौरवाचार्यमुख्यस्य भारद्वाजस्य धीमतः ॥ २३
 द्रोणस्य शरजालानि प्राणिदेहहराणि च ।
 पठरन्नि धनुश्चास्य दृश्यतेऽप्रतिमं महत् ॥ २४
 स हि ब्राह्मणवेगेन क्षात्रं वेगमसंशयम् ।
 प्रतिहन्ति महेष्वासो भारद्वाजो महामनाः ॥ २५

क्षत्रोच्छेदाय विहितो जामदग्न्य इवास्थितः ।
 तस्य ब्रह्मजलं घोरमप्रसक्तं नरोर्ध्वि ॥ २६
 ब्राह्ममुचारयंसेतेजो हुताहुतिरिवानलः ।
 समेत्य स दहत्याजो क्षत्रं ब्रह्मपुरःसरः ।
 ब्रह्मक्षेत्रे च विहिते ब्रह्मतेजो विशिष्यते ॥ २७
 सोऽहं क्षत्रनलाद्दीनो ब्रह्मतेजः प्रपेदिनाम् ।
 द्रोणाद्विशिष्टमासाद्य भवन्तं ब्रह्मविचमम् ॥ २८
 द्रोणान्तकमहं पुत्रं लभेयं युधि दुर्जयम् ।
 तत्कर्म कुरु मे याज निर्वपाम्यर्जुदं गमाम् ॥ २९
 तथेत्युक्त्वा तु तं याजो याज्यार्थमुपकल्पयत् ।

Cl. 1 8350
 Pl. 1 107 81
 Pl. 1 101 82

Dn 1 n2 D1 s T1 Ms s द्दाम्यष्टौ — *) Ms s याज (for गवा) Ś1 K1 Ms s मा (for मा) Da प्रजो — *) N1 'मितस मा — *) K1 N1 s V1 B D T1 म; N1 त्वा; Ms s सा (for त्वं)

22 T2 G Ms-s om 22 (of v 1 13, 14) — *) Ks N1 Ds धर्मविदा — *) Ś1 K1 s क्षात्रे (Ś1 क्षत्रे, K1 क्षात्र) बास्त्रे ह्यनुत्तम, Ko s s क्षात्रे धर्मं ह्यनु; N1 s Ms s क्षात्रास्त्रे (N1 'क्ष') चाप्य — *) N1 V1 Dn पराजैष्ट, B (Bs marg) Da D1 T1 'जेष्ट — *) Ks नमैतत्, Ds यन्मा वै, T1 मा वै

23 T2 G Ms-s om 23 (of v 1 13, 14) — *) N1 नान्यत्, Ns Bs नास्य, Ds नापि Ko N1 s Bs Ds तुल्योक्ति, K1 तुल्यवत्, N1 V1 B1 Da Da Dn 1 s तस्मात्सा, Bs s तुल्योत्सा, T1 सत्तुल्यो — *) Ms s भारताचार्य

24 T2 G Ms s om 24 (of v 1 13, 14) — *) N1 मसद्गत न वै भुवि — *) Bs Ds T1 पद्वि (T1 खड्गानि) का शुकं चास्य (Bs यत्) — *) N1 V1 B D (except Ds) T1 'ते परम Ms s तलमग्रमनुत्तम

25 T2 G Ms-s om 25 (of v 1 13 14) — *) Ks ब्राह्मण्ये, Ks N1 s V1 Bs s Da Dn 1 s T1 'वपेण Cd cates वेगेन (=सत्कारेण) — *) Ks Ms s क्षत्रवेगम्, Bs क्षत्रवेगम्, Ds s 'न वेगम् Ds अपारयन् (for अस्तयम्) — *) Ś1 K महात्पा (Ks 'यत्) (for 'नना)

26 T2 G Ms-s om 26 (of v 1 13, 14) — *) N1 s Bs s T1 विहितः D1 जानीते — *) N1 Bs Ds T1 'दृश्यम् Ś1 K Ds इवापर, N1 इवोद्यत; N1 Bs s Ds T1 इवोरियत, D1 s Da Das D1 s इवोरियत, Ms s इव स्थित — *) Ks Ds शस्त्रं (for ब्रह्म) — *) N1 V1 B D T1 अ(Ds न) प्रष्टव्य Ms s परैर Bs अपि (for युधि)

27 T2 G Ms-s om 27 (of v 1 13, 14) — *) N1

V1 B1 s D सवारयन् (for उचा) — *) Ko s transp समेत्य and स — *) Ś1 क्षत्र ब्राह्म, Ko ब्रह्मक्षत्र; N1 s Ms s 'पुर सर, N1 V1 Dn क्षात्रधर्म; Bs क्षात्रधर्मपुर-सर, Bs D1 क्षात्र धर्म, Da Ds क्षात्र ब्राह्म, Ds T1 क्षात्र ब्रह्मपुर सर; Ds क्षत्रधर्ममहाबल — *) N1 V1 B D (except Ds) s ब्राह्म तेजो

28 T2 G Ms-s om 28 (of v 1 13, 14) — *) Ko s. N1 s V1 B1 s Dn1 n2 Dn 1 s T1 क्षात्राद्; N1 Bs Ds s क्षात्राद्, Da साक्षाद्, Dn (erroneously) D1 N1 P भीतो (for हीनो) — *) Ko 1 B (except B1) D (except Ds) ब्राह्म तेज, Ks s ब्राह्म ते

29 T2 G Ms-s om 29 (of v 1 13, 14) — *) Bs मन्थे (for पुत्र) — *) K1 (before ocr) दुर्लभं (for दुर्लभं) — *) N1 s V1 B D T1 वितरामि, Ms s प्रदास्यामि

30 G2 om 30 (of v 1 13) T2 G (Gs om) Ms s transp 30^{ab} and 30^c — *) T2 G1 s-8 यज्ञ; G2 राज (for याजो) — *) Ś1 Ks यज्ञार्थं सम, Ko. s s याजयार्थं सम, N1 'यं विप्रकल्पयन्, Bs s Da T1 'कल्पयन्, T2 G (Gs om) Ms (orig) s-8 पुत्रकामीयमारभत् (T1 'माहरत्), Ms (inf/lin) s याज्ञा(Ms यागे)यंभिप्रकल्पित — *) Ks N1 V1 B Da Dn D1 s T1 Ms (inf/lin) सुयर्थं (as in text) the rest 'यम् Ds अपि (for इति) Ks T2 Gs s Ms-s चा(Ks वा)काम, Bs Ds वाकाम, Ds वेकाम, Ms inf/lin लोकाय; Ms लोकाय — *) Ś1 K 'याजमयाज'; Ko s-1 'याजमयोज'; S (Gs om) 'याजयकार ह (T1 'याजमयोर्यवत्) — T2 G M (except Ms) ins after 30^{ab} (Gs, after 13^{ab})

1690* याजस्त यजता श्रेष्ठ इत्यपवादमसंयत् ।
 — Before 30^c, Ms-s ins ब्राह्मण — *) Ś1 'य तस्य, T1 तदापि, T2 G (Gs om) तयापि; Ms s सधेति (for तया

गुर्वर्थे इति चाकाममुपयाजमचोदयत् ।
 याजो द्रोणविनाशाय प्रतिजहो तथा च सः ॥ ३०
 ततस्तस्य नरेन्द्रस्य उपयाजो महातपाः ।
 आचख्यौ कर्म वैतानं तदा पुत्रफलाय वै ॥ ३१
 स च पुत्रो महावीर्यो महातेजा महाबलः ।
 इष्यते यद्विधो राजन्मविता ते तथाविधः ॥ ३२
 भारद्वाजस्य हन्तारं सोऽभिसंधाय भूमिपः ।
 आजहो तत्तथा सर्वं ह्रुपदः कर्मसिद्धये ॥ ३३
 याजस्तु ह्वनस्यान्ते देवीमाहापयत्तदा ।
 प्रेहि मां राज्ञि पृथति मिथुनं त्वामुपस्थितम् ॥ ३४

च). — After 30, T₂ G (except G₂) Me-s ins.:
 1691* पाण्डोः क्षुपाय कन्या च भवेदिति मतिसंम 1;
 while T₁ ins.:

1692* तथेत्युक्त्वा तु सं राज्ञः पुत्रकामीयमारभत् ।
 (which is a v. l. of 30^{ab}; see above).

31 T₂ G Me-s om. 31-33. — *) N₁ महायज्ञाः.
 — After 31, M₂s ins.:

1693* यथोक्तं कल्पयामास राजा विभ्रणं सं क्रतुम् ।
 32 T₂ G Me-s om. 32 (cf. v. 1. 31). — ^{ab}) K₂
 Bs transp. *वीर्यो and *तेजा. Ko.s. 4 महोत्साहो (for
 *तेजा). — ^c) Da यथाविधः.

33 T₂ G M om. 33 (cf. v. 1. 31). — *) N₂ V₁ B
 D (except D₂) T₁ भूपतिः. — *) S₁ आहुत्सुः. K₁ स
 तदा (for तत्तथा). B₂ Da D₂ सत्रं (for सर्वं). B₂
 दे सं महासत्रं.

34 *) D₂ याजस्य; G₂ स याजः. S सवनं. — *) S₂
 Ko.s आह्वयवत्; K₁ आह्वानं; N₂ V₁ B₂ D आतापः; T₁
 G₁-s आवाहः; M₂ अन्वारः; M₁ आह्वारः. — *) K₂ N₂ V₂
 B; (except B₂) D₂ D₂ G₂ M₂ प्रेदि. S₁ K₁ B₂ T
 G₁-s M मा (M₂ वै) (for मां). K₂ पृथतः; B₂ s Nilp
 पार्थति; G₂ as in text. G₂ प्रयाहि याज ह्रुपदं. — After
 34, S ins.:

1694* कुमारश्च कुमारी च पतिवंशविद्वद्वये ।

[T G₂ s विवर्धये; G₂ विवर्धये; M विवृषंश.]

35 N₂ s V₁ B D राष्ट्रपुत्राः; S देवी (T₁ G₂ om. the
 ref.). — *) Hypermetric! S₁ रुद्रिहं; K (except K₁)
 N₁ s Da आहितं; T G₁-s M नाहितं (for अत्). T₁
 च; T₂ G₁-s वै (for मे). T₂ G₂ s मम (for मुखं).
 Ko.s. 4 D₂ विमः; T₂ G₂ s मुखं; G₂ पुण्यात् (for मन्त्रम्).
 K₁ N₂ V₁ B D₂ Da D₂ s om. मे. G₂ (corrupt)

देव्युवाच ।

*अवलितं मे मुखं ब्रह्मन्पुण्यान्गन्धान्विभर्मि च
 सुतार्थिनोपरुद्वासि तिष्ठ याज मम प्रिये ॥ ३५

याज उवाच ।

याजेन श्रपितं हव्यमुपयाजेन मञ्चितम् ।
 कथं कामं न संदध्यात्सा त्वं विप्रैहि तिष्ठ वा ॥ ३६

ब्राह्मण उवाच ।

एवमुक्ते तु याजेन हुते हविषि संस्कृते ।
 उत्तस्यौ पावकाचसात्कुमारो देवसंनिभः ॥ ३७
 ज्वालावर्णो घोररूपः किरिटी वर्म चोत्तमम् ।

राज्ञीमालिप्त मे अ* (of which the राज्ञी is from the ref
 to speaker). — *) N₂ V₁ B D (except D₂) दिव्यान्
 G₁ s गंधान् (for पुण्यान्). G₁ न च; G₂ चापि (H
 गन्धान्). K₁ विवर्धि; K₂ D₁ G₂ विमर्धि. — *) Ko.s
 पुत्रार्थिन्यवर्धः; N₂ s V₁ B D *तार्थं (Da *धि)नोपबलसंधारि
 S न पत्नी (G₁ s न पति; G₂ सपत्नी; G₂ पत्नी न) तेषि (G₂
 सेसिन्नु; M₂ s तेषि) स्वर्धं (T₁ G₁-s *धं). — After 3
 G₂ s ins.:

1695* राजा शिवमभिविधो याजो राजीयुवाच ह ।
 तसत्सं सहमानश्च मङ्गलेनोनिधिः स्वयम् ।
 [(L. 2) G₂ गर्वा (for सयं).]

36 S₁ K S om. उवाच (G₂ om. the ref.). — *) S₂
 (m as in text) *न आर्वितं; Ko M *न आर्वितं; K₁ N
 D₁ T₂ G₂ *न आर्वितं; G₁ s. 4-s *नार्थाधि. K₂ M हवि
 (for हव्यम्). — *) N₂ V₁ B (except B₂) D (except D₂)
 *याजाभिर्मर्धि; G₂ *याजभिर्मर्धि. — *) N₂ G₂ कामात्
 सं; G₂ (corrupt) कथात् सं. — *) N₂ V₁ B₂ s; Da
 विप्रेदि; B₂ वै प्रेदि. S₁ सा खेवं तिष्ठ; Ko साखेवं तिष्ठ;
 K₁ साखेवं प्रेदि; K₂ साखेवं प्रेदि; K₂ साखेवं तिष्ठ; T₂ G
 (except G₂) M₂ s पृथति (G₁ M₂ पत्नी; G₂ पति; M₂
 पृथति) प्रेदि. S₁ K₂ D₂ प्रेदि; G₂ चादि (for तिष्ठ). D₂
 मां (for वा).

37 S₁ K₁ वैशंपायनः; N₁ s; B₂ s वैशं ड; S ब्राह्मणः
 (G₂ M₂ s om. the ref.). — *) S₂ मुखरुः; K₁ N₂
 मुखेन; N₂ s V₁ B D G₂ मुखत्वा ह. — *) K₂ G₂
 संसृते; D₂ s; D₂ सत्सते.

38 *) T₂ G₂ s महार (for घोर). — *) Da वर्मः
 — *) D₂ s T G सत्सं सत्सत्. — *) T₂ G (except G₂)
 चतुपा. S₁ निमत्सु; D₂ विपुत्सु; (1); G₂ ह नत्सु.

39 *) S₁ सोप्यारददः; K₂ तोर्यारो; S अन्वारः

तौ हृष्टा पृथती याजं प्रपेदे वै सुतार्थिनी ।
 न वै मदन्यां जननीं जानीयातामिमाविति ॥ ४७
 तथेत्युवाच तां याजो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ।
 तयोश्च नामनी चक्रुर्द्विजाः संपूर्णमानसाः ॥ ४८
 घृष्टत्वादुतिघृष्णत्वाद्वर्माद्भ्युत्संभवादपि ।
 घृष्टद्युन्नः कुमारोऽयं ह्रुपदस्य भवत्विति ॥ ४९

इति धीमद्महाभारते अग्निपर्वणि पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

T₁ 'त्प्रां कृष्णाभूत्सा ह वर्णतः (cf. 50^{ab}).]
 — Me-s om 46^{ab}; T₂ G om. 46^a-48^b. With 46^{ab}
 of. 1696* — *) Śi B₁.s T₁ Ms.s चैतान्. B₂ 'संयुक्तान्.
 47 B₂ T₂ G om. 47 (cf. v. 1. 44, 46). — *) Śi
 K₁ तां (for तौ). N₁ V₁ B (B₂ om.) D (except Da₁
 D₂) T₁ पार्थती (for पृथ). Śi K राजन् (for याजं).
 — *) Śi K प्रपेदे हि; M प्रतिपेदे. — *) Śi जनया; Ko
 जानीये; M 'नीये'. Śi K₁ 'नामिति.
 48 B₂ om. 48 (cf. v. 1. 44); T₂ G om. 48^{ab} (cf.
 v. 1. 46). — *) D₂ 'स्युक्त्वा तु. K₁ Da₂ Dn D₂ सं (for
 तां). — After 48^{ab}, Me-s ins. 1700* (of. v. 1. 46).
 — *) K (except K₁) ते (for सं).
 49 B₂ om. 49 (cf. v. 1. 44); G₂ om. 49^{ab}.
 — *) Śi Ko.s.s transp. घृष्ट and घृष्ण. K₁ N₁.s B
 (B₂ om.) Da D₂.s.s T G₂-s 'तिष्टहृष्टत्वात्; K₂ 'दथ
 युञ्जत्वात्; N₂ V₁ 'दत्समर्षित्वात्; G₂.s 'दप्रहृष्टत्वात्.
 — *) K₁ युञ्जं वलं भवादु; K₂ घृष्टाद्युत्सं; K₃ यमार्थोत्सं;
 N₂.s V₁ Dn D₂.s युञ्जाद्यु; T₂ यमोद्युत्सं; G₁ यमार्थोद्युत्सं.
 K₁.s G₂.s.e इति (for अवि). — K₁ om. 49^{ab}. — *) K₂
 'रोसी. Śi K₂ (hapl.) om. from भव' to ह्रुपदस्य in 50^a.
 — *) T₂ G₂-s अयं; Ms.s इह (for इति). Ko D₂
 'स्य महामनवः; G₂ 'दत्साभयस्त्वयं. Dev.: घृष्टत्वात्
 इतिहेतुत्वादिति अक्षरसाभ्यादर्थसाधर्म्यत्वाद् (द) योन्तरमति-
 पत्तिनिगमः । एकारसाभ्यादर्थ इतिहेतुत्वं गम्यते । अतिघृष्टत्वात्
 इतिप्रामाण्यत्वाद् ॥ इति व्याकरणस्युत्पत्तिः । अतिप्रहृष्टस्य च
 मर्थ (corrupt) कथयस्य समर्थ (1 corrupt) स्योत्पत्तिः । [1]
 धर्मार्थं युञ्जत्वात् (1 read कर्त्वा) इत्यपि निगमः । धर्मार्थ-
 कामार्थं तु संभव उच्यते: (1) अथ युञ्जत्साभ्यादर्थोत्सं (1)
 (corrupt); घृष्टत्वात् अतिघृष्टत्वात् धर्मार्थं (1) युत्संभवाद-
 पीति [1] घृष्टत्वात् तेऽतिस्त्वयात् सङ्घिष्णत्वात् । धर्मार्थं जामद-
 पीति । युत्संभवादिति संभवादित्यर्थः ॥ युष्टदस्योऽतिवार्थी [1]
 योतत इति युष्ट किष्ट । घृष्टत्वात्तिघृष्ट (sic)त्वात् इति पाठे
 घृष्ट (read घृष्ण)त्वात् (1) इतिहेतुत्वात् । एकारसाभ्यादर्थ (2)
 इतिहेतुत्वं गम्यते ॥ अतिघृष्टत्वात्तिघृष्ट (1) अतिप्रहृष्टस्य च

कृष्णोत्वेवाद्युवकृष्णां कृष्णाभूत्सा हि वर्णतः ।
 तथा तन्मिथुनं जज्ञे ह्रुपदस्य महामये ॥ ५०
 घृष्टद्युन्नं तु पाञ्चाल्यमानीय स्वं विवेशनम् ।
 उपाकरोदस्वहेतोर्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ५१
 अमोक्षणीयं देवं हि भावि मत्वा महामतिः ।
 तथा तत्कृतवान्द्रोण आत्मकीर्त्वीशुरक्षणात् ॥ ५२

व्युत्पत्तिः । अतिप्रहृष्टस्य च सरथकचपयुवांस समवल
 जातत्वात् ॥ ध(र)मोचुरत्संभवादिति च पाठे धर्मार्थकामार्थ-
 युत्सव (? read युत्संभव) उच्यते यस्मात् ॥ अत्र युञ्जत्साभ्यादर्थ
 अत्र (1 read अर्थ) प्रतिपादने । एकैकमक्षरं गृहीत्वा प्राप्त्वात्
 इति धातो रूपमेतत्साधर्म्यं [0] युञ्जत्साभ्यादिति ह्रुपदस्ये
 पाठः [1] स च प्राचीनटीकाकृतमत्सरसतो हेय पूर्वति [2]
 — Nil: घृष्टत्वात्प्रहृष्टत्वात् । घृष्णत्वादिति पाठे 'दत्ते
 वाचत्वात् । अत्यंतं अमर्षे: । शत्रूकपोसहित्युत्वं वदत्वात् ।
 युत्सं वित्तं तद्य राज्ञां बलमेव कथयतुं उल्लङ्घितं वा हेतुत्वं
 तदादिभ्यस्य शास्त्राक्षरयोर्वीसाहादेवैस्व युत्सादि तस्य सर्ववत्त्वं
 उत्कर्मणोऽप्येव ॥ ३३
 50 B₂ om. 50 (of. v. 1. 44). — After 50^{ab},
 Me-s ins.:
 1701* निषण्णकपणाद्भूमे रसाद्य हविषोऽभवद् ॥
 — *) Ko.s.s transp. तथा and तत्. G₂ स्य (1-
 सया). Dn₁ G₂ सं; T₁ तु (for तत्). — *) G₂ महामतेः
 — After 50, K₂.s ins.:
 1702* क्रियामु चैव सर्वान्मु कृतवान्द्रुपदेन ह ।
 वैदिकाध्ययने पाठे घृष्टद्युन्नो गतः परत् ॥
 while S ins.:
 1703* घृष्टद्युन्नसु पाञ्चालान्तिहमादेन मादयत् ।
 सोऽप्यारोहदयत्वं तेन संमथयो गृहम् ॥
 हृष्णा च निषिक्तं प्राप्य प्रविशेदा निवेदानम् ॥
 [(L. 1) M (except Ms) न्येयत्. — (L. 2) — (1-12)
 39^{ab}. T₂ G₂-s सोऽप्यरो. G₂.s गृहम्.]
 51 B₂ om. 51 (cf. v. 1. 44). — *) K₁.s T₁ D₁
 च; G₂ स (for तु). D₂ T₂ G₂ वांकारत्; T₂ 'त्वा; G₂ 'वो ।
 G₂.s 'हं. — *) T₂ G₂ भावयत्. Ko.s तु (K₂ स) विदो-
 वत्; Da₁ Dn₂ D₂ G₂.s Ms स्वनिधे. — After 51^{ab},
 Ms-s ins.:
 1704* द्रोणः सर्वप्रयामार सस्युः पुत्रयुयुत्सुपरीः ।
 Da (marg sec. om.) B ins. after 51^{ab} (31-32
 after 1704*)
 1705* द्रोणं सर्वस्य विधिष्वदृशित्सेव धर्मतः ।

१५६

चैत्रपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु कौन्तेयाः शन्यविद्धा इवाभवन् ।

सर्वे चास्वस्थमनसो यभूवुते महारथाः ॥ १

ततः कुन्ती सुतान्दृष्ट्वा विभ्रान्तान्गातचेतसः ।

युधिष्ठिरमुवाचेदं वचनं सत्यवादिनी ॥ २

चिररात्रोपिताः सोह ब्राह्मणस्य निवेशने ।

रममाणाः पुरे रम्ये लब्धभैक्षा युधिष्ठिर ॥ ३

यानीह रमणीयानि वनान्युपवनानि च ।

सर्वाणि तानि दृष्टानि पुनः पुनररिंदम ॥ ४

पुनर्दृष्टानि तान्येव प्रीणयन्ति न नस्तथा ।

भैक्षं च न तथा वीर लभ्यते कुरुनन्दन ॥ ५

ते वयं साधु पाञ्चालान्च्छाम यदि मन्यसे ।

परिदाय तु तं दिप्यं दृष्टयुक्तं तु सोमकः ।

अहो राज्ञः प्रसीदेति प्राप्तुपन्निप्रयवादिनः ।

महाप्रभावो महापिंडोवा सत्य च संभवम् ॥

[(L 1) T₁ G₂. १* पूजयामास विधिवद्गुरुधर्मतः. — (L 2)G₁. २ कृते (for तु तं). D₂ T₁ G₁. १-२ सोमकाः. — (L 3)T₁ G₂. २ अस्याखाणि; G₁ अहोरात्रं; M₂. २ अथो रां. G₃ चसर्वाणि; G₂ प्रदेयानि. T₁ G₂. ३ प्राग्वीप्रियवादिनं.]— *) G₂ 'सभेदान्.52 B₂ om. 52 (cf. v. l. 44). — *) T₁ G₁. १-२ न;G₂ कः (for क्). Ś₁ च; K₀. ३ तु; K₂ तत् (for हि).— *) Ś₁ K स तु; T₁ G₂. ३ भाव्यं (for भावि). D₂भाविस्वाच. T₁ महाजनाः; G₂. ३ 'मनाः; M₂. २ 'सुतिः;M₂ 'नृपिः. — *) K₀. ४ D₂ transp. तथा aud तत्. M₂अथ (for तथा). Cd as in text. — *) Ś₁ K₁. ३ D₂'स्वाङ्ग'. T₁ M 'संयैर'; T₁ G 'कीर्त्यैकारणात्' (G₂ 'कीर्तिःशुक्लपारं). Cd cites कीर्त्यैकारणं. — After 52, D₂

(marg. sec. m.) ins.:

1706* सर्वाद्याणि स तु क्षिप्रमासवाप्यदृष्टमात्रतः ।

Colophon. — Major parvan: T₂ G M संभव' (forआदि'). — Sub-parvan: N₁. २ V₁ B₂ चैत्ररथ (followedby द्रौपदीसंभव). K₁. २. १ N₂ B₁. २ Da Dn D₁. २. १ (all

om. the sub-parvan name) mention only द्रौपदी-

संभव (B₁ पुरुषप्रथायां द्रौपदीसंभव; D₂ संभव). — Adhy.names: Ś₁ K₀. १ * दृष्टयुक्तोपतिः; D₂ दृष्टयुक्द्रौपदीसंभव.— Adhy. no. (figures, words or both): D₂ 166;D₂ m 169; T₁ 161; T₂ G₂. १ 114; G₂ 116; G₂ 111;G₂ M 115. — Śloka no.: D₂ 56; M₂ 58.After adhy. 155, D₂ (marg. sec. m.) ins. a

passage of 31 lines given in App. I (No. 94);

while 8 ins. a different passage given in the same

App. (No. 95).

156

1 Ś₁ K (except Ko) D₂ S om. उवाच. — *) G₂M एवं ध्रुवा. T₁ G₂-३ ततः सर्वे (for तु कौ'). T₂ G₂

तच्छ्रुत्वा पांडवाः सर्वे; Cd as in text. — After 1*,

T G ins.:

1707*

पाण्डवा भरतपंग ।

मनसा द्रौपदीं जग्मुर्नग्नवरपीडिताः ।

सतस्वर्गं रजनीं राजन्.

[(L 1) T₂ G₂. ३ ब्राह्मणारसंशितमतात्.]— *) Ko D₂ शन्यभोता; Cd as in text. — *) N₂ V₁B D (except D₂) 'बलाः (for 'रथाः). T₁ G₁-३ द्युष्टयां

दुर्मनाभूताश्चास्वस्थमनसोभवन्.

2 *) Ś₁ K₁ N₁. ३ विक्रान्तान्; G₁ विरह्यातान्. G₂गतचेतनान्. N₂ V₁ B D सर्वावल्लरचेतनाः. — *) K₀. २. ४D₂. १ सत्यवादिनं.3 Before 3, Ś₁ K₁ T₂ G₁. १-२ ins. कुन्ती; K₂ N₂. २ mV₁ B D कुंयुवाच. — *) Ś₁ K₁ दिवाराण्युपिताः; M₂. १चिरकाले. Cd cites चिररात्रं. — *) Ś₁ K B (exceptB₂) Cd लब्धलब्ध्या; (B₁ m 'अहया); D₂ मह्यं यद्.N₂ V₁ B Da Dn D₁ महात्मनः; D₂ महाबलाः (for सुपि').4 *) G₂ वा (for इह). — *) K (except K₁) D₂G₂ तानि सर्वाणि (by transp.); T₁ G₁. ३ सर्वाण्येव तु. M₂

युक्ता' (for दृष्टा').

5 Ś₁ om. 5th, reading 5th after 6th. — *) K₁ पुरादृष्टानि; K₂ N₂ V₁ B Da Dn पुनर्दृष्टं हि (K₂ न); D₂पुनर्दृष्टं हि. N₁. २ V₁ B D (except D₂. १) इह; G₂. १ एवं(for एव). — *) B₁. २ D₁ प्रेरयति. K₂. १ B₂ D₁. २मनस्तथा. T₁ G₁-३ M₂-३ तथा न प्रीणयन्ति च. — *) SomeMSS. शैष्यं. — *) B₂ Da M कुञ्जगव. .6 *) Ko om. 6th, reading 6th after 7th. K₁N₂. २ V₁ B₂ Da D₂ संचालान्. D₂ G₁-३ मर्यादाः पांचालान्(transp.). After 6th, Ś₁ reads 5th. — G₂ (hapl.)C. 1. 64. 15
P. 1. 169. 9
C. 1. 169. 7

बिभ्रत्सखङ्गः सशरो धनुष्मान्विनन्दन्युद्धुः ॥ ३८
 सोऽप्यारोहद्रथचरं तेन च प्रययौ तदा ।
 ततः प्रणेदुः पाञ्चालाः प्रहृष्टाः साधु साध्विति ॥ ३९
 भयापहो राजपुत्रः पाञ्चालानां यशस्करः ।
 राज्ञः शोकापहो जात एष द्रोणवधाय वै ।
 इत्युवाच महद्भूतमदृश्यं खेचरं तदा ॥ ४०
 कुमारी चापि पाञ्चाली वेदिमध्यात्समुत्थिता ।
 सुभगा दर्शनीयाङ्गी वेदिमध्या मनोरमा ॥ ४१
 श्यामा पद्मपलाशाक्षी नीलकुञ्चितमूर्धजा ।

मानुषं विग्रहं कृत्वा साक्षादमरवर्णिनी ॥ ४२
 नीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रवापति ।
 या विभक्तिं परं रूपं यस्या नास्त्युपमा भुवि ॥ ४३
 तां चापि जातां सुश्रोणीं वागुवाचाशरीरिणी ।
 सर्वयोपिद्ररा कृष्णा क्षयं क्षत्रं निनीपति ॥ ४४
 सुरकार्यभियं काले करिष्यति सुमध्यमा ।
 अस्या हेतोः क्षत्रियाणां महदुत्पत्स्यते भयम् ॥ ४५
 तच्छ्रुत्वा सर्वपाञ्चालाः प्रणेदुः सिंहसंभवत् ।
 न चैतान्दर्पसंपूर्णानियं सेहे चतुधरा ॥ ४६

C. 1. 6404
B. 1. 197. 50
K. 1. 161. 52

'भ्या' (रो). Gs इदर्थं (for रथ). — *) Gs स तेन (for तेन च). Ns T1 Gs M सं; T3 G1.2.9 सः (for च). — *) K1 transp. प्रणेदुः and प्रहृष्टाः. Ko.1 Ns.9 V1 Bs.8 Ds Ms.8 पंचा. — After 39, N (except Ns Bs) ins.:

1696* हर्षादिघातस्तथैताद्रेयं सेहे चतुधरा ।
 [= (var.) 46^{ab}. — Ś1 K1.2 'दानमुत्थैव; Ko.2.4 Ds गामनश्चैव; B1 (m as in text) 'दास्तंभमान्. Ko.2.4 मान्ते'; K1 न सेहे तां.]

40 — *) Ko.2.4 M (except Ms) भयापहो; Gs भयापहः. — *) Ns.2 V1 B1.2.9 G1.2 Ms.2 पंचा. — *) K1 8 Gs एवं (for एष). Ms.2 च (for वै). Bs द्रोण-पलाशाक्षुत्. — Gs om. 40^a. — *) Ms इत्युवाच च.

41 Ms om. 41^{ab}. — *) S (Ms om.) अर्जुनार्थे र (M तु निर्दिष्टता (see below). — *) M हुत्ते द्वितीये भगा (Ms द्विष्यत्). — *) Ś1 (sup. lin.) K1 तनु-प्या; Ś1 (orig.) वेणीमल्पः. Kam रूपयोवनशास्त्रिणी; is V2 B Da Dn D1.2.4 स्वसितायतलोचना; Ds S वेदि-प्यासमुत्थिता (Ms सुभगा पाशुदर्शना) — 41^b (see above). 42 Ms om. 42. — After 42^{ab}, Ks Ns.2 V1 3 D ins.:

1697* तान्द्रुहन्वी सुहृत्वास्पीनयोधरा ।
 — *) Gs मानुषीं तनुमास्याम्. — *) S (Ms om.) शरीः नाक्षादेव (T1 साक्षाच्छरीदेव) वर्णिनी (G1 Ms.2.9 'रूपिणी). 43 *) Dn1 G (except Gs) केसात्. Ś1 Ns V1 D1.2 3 प्रवापति; K1 'वीपति; N1 Bs Ds.2 Gs 'वाति च; Ns B1.2 Ms.2 'वाति वै; B1m G1 'वाति वै (G1 च). — *) S (except Ms) विभक्तिं परमं (G1 मानुषं) रूपं. — *) Gs गान्यत् (for नाक्षि). K1 T3 G (except Gs) समा (Ko समं) (for उपमा). Ko.2-4 द्वितीया शरीरि वियता (Gs विरोपिषता). — After 43, Ms.2 read 50^{ab} (for the

first time), repeating it in its proper place. — N ins. after 43: Ms.2 after (the first occurrence of) 50^a.*

1698* देवदानवयक्षाणामीषिता देवरूपिणी ।
 [D1 om. from ईप्सि up to 45^a. K1 Ns.9 V1 Bs.8 Dn Da ईप्सितां 'रूपिणी; N1 'ता कामरु'.] — On the other hand, after 43, T G Ms-8 (the three latter MSS. om. line 2) ins.:

1699* सटसी पाण्डुपुत्रस्य अर्जुनस्येति भारत ।
 जसुः प्रहृष्टमनसो राजभक्तिपुरस्कृताः ।
 [Cf. 1689*, 1691*. — (L. 1) Gs सुदया; Ms.2 सटया. Gs काल्यु' (for अर्जु). Ms-8 अद्रिका (for भारत). — (L. 2) Gs राजपत्नी'.]

44 Bs om. 44-52; D1 om. 44 (of. v. 1. 43). — *) Gs पांचालः (for तां चापि). T1 वालां (for जातां). — *) Ns 'हर्षां कृष्णां. — *) Ko.4 क्षयं; Ks कृष्णं; Ds क्षात्रं (for क्षयं). Ko.4 Ds अंतं (for क्षत्रं). K1 निषीपते (sic); K4 निषिष्यति; N1 Ds 'पती; Ns 'पती; T1 करिष्य; Ms निरीक्ष; M1 निषीद'. Ns V1 B (Bs om.) Da Da Ds.4 निनीपुः क्षत्रियान्क्षयं.

45 Bs om. 45; D1 om. 45^a (of. v. 1. 43, 44). — *) Ś1 Gs हृद्' (for हृयं). N1 Bs S (except Gs.2) लोके (for काले). — *) Ns V1 B (Bs om.) D (except Ds) कौरवाणां (for क्षत्रि). — *) K1 'वपत्ते; N2 'वपत्ते.

46 Bs om. 46 (of. v. 1. 44). — *) Ś1 'स्वापि च पां'; K1 'त्वा चापि पं'; K2 'त्वा सह पां'; Dn Ms.2 'त्वा सर्वेष्वं'. — T (T1 om. line 3) G ins. after 46^{ab}: Ms-8, after 48^{ab}.*

1700* पाञ्चालराजलां हर्षा दृश्यधृष्यवसंभवत् ।
 परिह्वय सुतां कृष्णां सुपां पाण्डोरिति सुवच
 अहमारोप्य पाञ्चालीं राजा हर्षमवाप सः ।
 [(L. 1) T1 'जसु सया. — (L. 2) Gs Ms-8

अपूर्वदर्शनं तात रमणीयं भविष्यति ॥ ६
 सुभिक्षाश्चैव पाञ्चालाः श्रूयन्ते शत्रुकर्षण ।
 यज्ञसेनश्च राजासौ ब्रह्मण्य इति शुश्रुमः ॥ ७
 एकत्र चिरवासो हि क्षमो न च मतो मम ।
 ते तत्र साधु गच्छामो यदि त्वं पुत्र मन्यसे ॥ ८
 युधिष्ठिर उवाच ।
 भवत्या यन्मतं कार्यं तदस्माकं परं हितम् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पट्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

अनुजांस्तु न जानामि गच्छेयुर्नेति वा पुनः ॥ ९

वैशंपायन उवाच ।

ततः कुन्ती भीमसेनमर्जुनं यमजौ तथा ।
 उवाच गमनं ते च तथेत्येवाह्ववंस्तदा ॥ १०
 तत आमन्त्र्य तं विप्रं कुन्ती राजन्सुतेः सह ।
 प्रतस्थे नगरीं रम्यां द्रुपदस्य महात्मनः ॥ ११

१५७

वैशंपायन उवाच ।

वसस्तु तेषु प्रच्छन्नं पाण्डवेषु महात्मसु ।
 आजगामाथ तान्द्रष्टुं व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ १

तमागतमभिप्रेक्ष्य प्रत्युद्गम्य परंतपाः ।
 प्रणिपत्याभिवाच्यैर्न तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा ॥ २
 समनुज्ञाप्य तान्सर्वानासीनान्मुनिरब्रवीत् ।

om. 6^a-8^a. — *) Ś1 K1 G2 अपूर्वं दर्शनं; G2 'दवंनात्.
 N1: V1 B D (except D2.s) M2 नीर (for तात).

7 G2 om. 7 (cf. v. l. 6). — *) Ś1 अभिक्षाश्च; D2
 सुभिक्षं. K1 N V1 B2.s पंचालाः. — *) Ś1 K N1 D2.s
 शत्रुकर्षण (K1 'नंदन); B1.2.s 'कर्षण; D4 [S] मित्रकर्षण.
 — After 7^a, Ko reads 6^a. — *) T1 G1 M (except
 M2) तु (for च). G2 पांचालो (for राजा). — *) Ś1
 K1.2 D (except D2.s) शुश्रुम; Ko 'शुः; G1 विश्रुमः;
 G2 सुश्रुतं.

8 G2 om. 8 (cf. v. l. 6). — *) N2.s V1 B Da Dn
 D1.s 'वासश्च; D2 'संवायः; S (G2 om.) 'वासोयं. — *) Ko
 B2 T2 G2.s क्षेमो. — *) Ś1 K1.2.4 N1.2 तेन्यत्र साधु; D2
 सत्साधन्यत्र; S (G2 om.) सत्साधन्यैव (see below).
 — *) K2 सातः; T1 G1.s M साधु (for पुत्र). T2 G1-s
 वयं यदि च (G2 तु यदि) मन्यसे.

9 Ś1 S युधिष्ठिरः; K1 श्रीवैशंपायनः (all om. उवाच).
 — *) K (except K1) D2.s यद्रवसा अतं (by transp.).
 — *) G2 विहास्माकं. K2 हितं परं (by transp.).

10 Ś1 K D2.s S वैशंपायनः (K1 युधिष्ठिरः) (T1 G2 M2
 om. the ref.). — *) Ko.s अर्जुनं यमजौ; K2 अर्जुनी
 यमजौ; D2.s अर्जुनं च यमौ; T1 G1.s (by transp.)
 यमजायर्जुनं. G2 तदा; M2-s उजौ (for तथा). — *) T1
 G2.s M 'च वचनं. — *) S (except T1 G2.s) तौ
 सत्ये (G2 सत्येवा)मुपत्र. K1.2.4 D T G2.s M2-s तथा;
 G2 तथा (for तदा).

11 Ko om. from आमन्त्र्य up to रम्या. — *) G2

M2.s राजसुतैः. — *) Ś1 K1 नगरे; D2 च पुरं; T1 G2
 नगरं. D2 T1 G2.s रम्यं; G2 रम्यम्. G1 प्रतस्थे यूनयती.
 — *) Ko.4 'स्य निवेशनं.

Colephon om. in T2 G1.2.4-s M. — Major parvan:
 G2 संभव (for आदि). — Sub-parvan. Ko अंगारपर्वः
 N1: V1 B2 चित्ररथ; to it Ko N1.2 V1 B2 add द्रौपदी
 संभवः; Ko cont. समाप्तः. Ś1 K1-2 N1: B2 Da Dn.2
 G2.s (all om. the sub-parvan name) mention only
 द्रौपदीसंभवः; K2.4 N2 cont. समाप्तः. — Adhy. name:
 N1.2 V1 पांचालदेवयात्रा; D2 पांचालाभिगमनं. — Adhy.
 no. (figures, words or both): Dns 167; Dam 170;
 T1 163; G2 113. — S'toka no.: Dn 11. — Aggregate
 s'toka no.: Dns 6415.

After adhy. 156, S (except G2) ins. an adhl.
 adhy. given in App. I (No. 96), which is a variant
 of adhy. 174.

157

1 Ś1 K1.2.4 D2.s S om. उवाच (T2 G1.4-s M om
 the ref.). — *) T2 वारिषु तेषु. Da वृषेषु (for तेषु).
 T1 G2.s वारिषु उत्तरवर्षाभिः (G2 'वर्षु); G2 मुहुरेषु
 प्रयातेषु. — *) Ś1 स तात्; T2 तथा; G2-s तथा (for अथ
 तात्). Ko.2.s D2 ततो भीमान्; K2 स तात् (for अथ
 तात्). — *) T2 पुनः (for तथातः). T1 G1-s एतौ
 द्वैपायनस्तदा (T2 तथा; G2 इती).

प्रसन्नः पूजितः पार्थैः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ॥ ३
 अपि धर्मेण वर्तन्ञ्च शास्त्रेण च परंतपाः ।
 अपि विप्रेषु वः पूजा पूजाहंपु न हीयते ॥ ४
 अथ धर्मार्थवद्वाक्यमुक्त्वा स भगवान्पुः ।
 विचित्राश्च कथास्तास्ताः पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ ५
 आसीत्तपोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः ।
 विलग्रमध्या सुश्रोणी सुभ्रुः सर्वगुणान्विता ॥ ६
 कर्मभिः स्वकृतैः सा तु दुर्मगा समपद्यत ।
 नाध्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ॥ ७
 तपस्तमुमथारेभे पर्यर्थमसुखा ततः ।
 तोषयामास तपसा सा किलोत्रेण शंकरम् ॥ ८

तस्याः स भगवांस्तुष्टस्तामुवाच तपस्विनीम् ।
 वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मीति भामिनि ॥ ९
 अथेश्वरमुवाचेदमात्मनः सा वचो हितम् ।
 पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनः पुनः ॥ १०
 तामथ प्रत्युवाचेदमीशानो वदतां वरः ।
 पञ्च ते पतयो भद्रे भविष्यन्तीति शंकरः ॥ ११
 प्रतिब्रुवन्तीमेकं मे पतिं देहीति शंकरम् ।
 पुनरेवान्ब्रवीद्देव इदं वचनमुत्तमम् ॥ १२
 पञ्चकृत्वस्त्वया उक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ।
 देहमन्यं गतायास्ते यथोक्तं तद्भविष्यति ॥ १३
 ह्रुपदस्य कुले जाता कन्या सा देवरूपिणी ।

C. 1. 6454
B. 1. 162. 14
K. 1. 184. 14

2 *) S: K1 "तप. — 4) K4 Ds T: तथा; T2 G (except Gs) M अग्रतः (for तदा).
 3 *) Ks समनुभाष्य; Ds "शाय; T3 तमनुभाष्य; T2 तमनु. — 4) T1 Gs, s ऋषि* (for मुनि*). — 5) Ns V2 Bsm Dn D1, 4, s प्रच्छन्नं (Ds "शः; Bs Ge "सन्नं; Gs, 4 "सन्नं. Gs पायांन्.
 4 Before 4, T3 Gs, s Ms-s ins. प्यासः. — 6) Ko, s Ns V1 Da Dns Ds, 4, s अवि (for अवि). T1 G1, s 4 धर्मेषु. T2 Gs, 4, s वर्तन्धे; Gs वर्तन्ध्वं. — 7) Ns सत्येन च; T2 Gs, s Ms-s शास्त्रेणैव. T1 G1-s अवि खेषु नरपैमाः (Gs नरेश्वराः; Gs नरपैमः); Gs परेषु खेषु भूमिप. — 8) Ko, 1 Ns V1 B1 Dns Dns Ds, 4, s Gs, 4 अवि; T2 Gs, s Ms, s अय. Ns, 2 V1 B D (except Ds, 1) पूजा वः (by transp.). — 4) T1 G1-s च विद्यते; T2 Gs, s M वयाविधि.
 5 *) T2 G1-s Ms "शैव्याद्वारं. — 6) K4 T3 Gs, s M तु (for च). — 4) Ns T G (except Gs) देवान्ब्रवीद्दे.
 The rest of the adhy. is repeated (with some variation) at the end of adhy. 189.
 6 Before 6, Ko Ns, s V1 Bs, s Da Dn D1, 4, s ins. प्यास उ. — 7) T1 Gs तपोविधेः; Gs तपोधना; Gs उपवने. — 4) T1 G1 ऋषिकन्या. T1 G1-s तपस्विनी; T2 Gs-s M मन्सिनी (for महा). — 4) Gs सर्वरूपगुणान्विता.
 7 *) K1, s Ns, s B3 Da Ms सुकृतैः; T2 G1, s, s स्तैः कृतैः. — 8) Ks T2 G (except Gs) Ms नाम्नाम्. Ks सा तु पतिं (by transp.); T G (except Gs) पतिं कंचित्.
 8 T2 Gs, s om. 8^a. — 6) Ks, s N V2 Dns Dns M ततस्तमुम्. S1 तपारेभे; Gs समा. — 7) K (except K1) सुखात्; D1 सुखी; S (T2 Gs, s om.) सुखं.

S1 K1 यतः; Ms तपः. — 6) Gs "मास महता. — 4) T G भगवतं महेश्वरं (Gs तपस्येण शंकरं).
 9 *) Gs M (except Ms) तु (for स). Ms-s शंकरस्तुष्टः. — 4) Ks N V2 B (except Bs) D T G Ms यशस्विनी. — 5) T G1, s M भद्रे त्वं. — 4) Ns, s भारत; Ns V2 B D शंकरः (for भामि*). S वरदोस्मि यथेतिस्तं.
 10 *) T1 Gs स; Gs तु (for सा). T G हितं वचः (by transp.).
 11 *) Ks Gs तामथो. — 3) Ns T2 वदतां वरः. — 4) Ns V1 B D (except Ds) Gs (by corr.) भारतयाः (D1 "त) (for शंकर). — After 11, Ns V1 B D T1 Gs (marg.) ins.:
 1708* पृथमुक्ता ततः कन्या देवं वरदमब्रवीत् ।
 [Bs T1 Gs वरदमीश्वरं; Ds वचनमत्र.]
 12 Ks Gs M (1 hapl.) om. 12^a; Gs ins. the reading of the vulgate in marg. — 7) Ko N1, s चर्दि (for प्रति). T2 Gs, s, s M (M1 om.) प्रति (Gs हृत्ति-शुवाणां (T2 "प्र). T2 सा कन्या (for पुत्रं मे). Ns V1 B D T1 Gsm एकमिच्छाम्यहं देव; Gs शुवाणमेकं देवेवा. — 8) Ko Gs, s Ms, s शंकरः; Ks, 4 T2 शंकर. Ns V1 B D T1 Gsm स्वयंसादायस्ति प्र (Bs वि)मो. — 9) S "मयीदेवो. — 4) T G (except Gs) देवो (for इदं). Ns, s Ms-s सुतरं.
 13 *) S1 Ko, s (sup. lin.), 4 स्वयास्तमुक्तः; K1 "स्तमुक्तः; Ks N V2 B D T Gs, s त्वया मुक्तः (Da T2 "स्तमुक्तः); Gs, s, s M "स्तमुक्तः; Gs त्वया स्तुक्तः (all avoiding hiatus in different ways). — 4) Ds यतः; T2 भद्रे; Gs मां (for अहं). K Ns, s सुष्टः (for पुनः). — 6) Ks

निर्दिष्टा भवतां पत्नी कृष्णा पार्थत्यनिन्दिता ॥ १४
पाञ्चालनगरं तस्मात्प्रविशध्वं महाबलाः ।
सुखिनस्तामनुप्राप्य भविष्यथ न संशयः ॥ १५

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तपञ्चादधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

१५८

वैशंपायन उवाच ।

ते प्रतस्थुः पुरस्कृत्य मातरं पुरुपर्षभाः ।
समैरुदञ्चुखैर्गिर्यथोद्दिष्टं परंतपाः ॥ १

यद्योक्तं; Ks तयोक्तं. Gs M वै (for तद्).

14 Before 14, T G (except Gs) ins. व्यासः.
— *) Ko Ds गृहे (for कुले). N जले (Śi ज्येष्ठे) (for
जाते). — *) N V1 Bz. s Dn सा कन्या (by transp.).
Ks दिव्यरुचिणी; S वरवर्णिनी. — *) Ms-s कन्या (for
कृष्णा).

15 *) Some MSS. पंचालः. Ns V1 D (except Ds)
नगरे; Gs नगरी. — *) Śi प्रवसत्वं; Ns V1 Bz. s s Dn
D1. s निवसत्; B1 Da निवि; Ds निवि. Ko. s Ds
महास्थाः; Ns स्वर्षधवाः; Gs नराधियाः. Ns व्रजताडु
वरर्षभाः. — *) Śi K1 सुखं वस्त्रम्. — *) Śi K1. s G1
सविष्यति; Ds व्यति. Ks अथ (for न). Gs धनंजयः
(for न संशयः). — After 15, Gs M ins.:

1709* राज्यं वैवागतं पार्थो हृन्प्रशंसं प्रविश्य ह ।

[Gs प्रासा (for पार्थो). Gs मन्विष्यथ; Ms प्रविश्य वः;
Ms (inf. lin.) s सविष्यथ.]

16 Before 16, Ko. s s Gs Ms. s ins. वैतं* (Ko cont.
उवाच). Śi K1 (? hapl.) om. 16 (with colophon).
— *) Ns एतदुक्त्वा. Ko ततो राजन्; Ks Bz Gs अगग;
Gs बाहुः. — *) Ns V1 B D Ms पांडवान्त (D1 व्य).
— *) Ko. s Bsm Da Ds. s महस्यज्ञाः. Cd पार्थस्वर्मण्य
कुंती च प्रातिष्ठथ (sic) परंतपाः.

Colophon om. in Śi K1 (cf. v. 1. 16). — Major
parvan: Ts G M संभव* (for आदि*). — Sub-parvan:
Ko. s अंगारपर्णः; Ns. s V1 Bs चैत्ररथ. — Adhy. name:
Ko. s s G1. s व्यासवाच्यः; Ns. s V1 द्वीपदीपान्तातरकथनं;
Da1 द्वीपदीपसंभवः; Ds Ms. s व्यास (Ms 'सा) गमनं; Ts
द्वीपदीपसंभवे व्यासवाच्यः. — Adhy. no. (Figures, words
or both): Dns 168; Dsm 171; T1 164; T2 Gz. s s
116; G1 118; Gs 114; Gs M 117. — S'loka no.:
Da 16; Ms 37. — Aggregate s'loka no.: Dns 6431.

एवमुक्त्वा महाभागः पाण्डवानां पितामहः ।
पार्थानामन्य कुन्तीं च प्रातिष्ठत महातपाः ॥ १६

ते गच्छन्तस्त्वहोरात्रं तीर्थं सोमश्रद्धायणम् ।
आसेदुः पुरुषव्याघ्रा गङ्गायां पाण्डुनन्दनाः ॥ २
उल्लुक्त्वं तु समुद्यम्य तेपामग्रे धनंजयः ।

After adhy. 157, S (except Gs) reads (for
the first time) adhy. 175, repeating it (with v. 1.
in its proper place (i. e. after adhy. 174).

158

I Śi K1. s s D1. s S om. उवाच (Ts Gs-4 om. the
ref.). — After वैशं (resp. its v. 1.), Kz. s Ns V1 B
Dn D1. s s ins.:

1710* गते भगवति व्यासे पाण्डवा हृष्टमानसाः ।
after which Bz. s ins. 1711*. Cd appears also to
om. 1710*. — *) Ks उपतस्थुः. Ko. s s Ds महामानः;
Gs पुरस्कृताः. — *) Ns B1 Ds Ts Gs-4 भरतर्षभाः.
Ko. s s Ds Gs मात्रा सह (Ko. s सह मात्रा) परंतपाः
(= 1. 55, 20* etc.). — Ks Ns V1 Bz Da Ds. s (marg.
sec. m.) ins. after 1709; Bz. s, after 1710*:

1711* आमन्य ग्राहणं पूर्वमनिवाद्यानुमान्य च ।
— *) Bz Da शनैर् (for समैर्). Śi K1 तदुत्सुताः; Bz
Da Ds उदञ्चुखः; Gs तस्थुर्त्तर. — *) Śi K1 परंतपः; Kz. s
महौजसः; T G (except Gs) च भारत.

2 *) Ko 'राप्रात्; Ks 'राप्रात्. Ns V1 B D (Da
erroneously) Arjप ते वापच्छहोरात्रात् (Da D1
'शद'; T1 Gs अहोरात्रेणान्यवच्छन्; Gz. s तेष्वन्यवत्सव (Gs
'सव) होरात्रं. — After 2*, S ins.:

1712* पाञ्चालनगरं प्रति ।
अन्याजगुल्लोकनदीं गङ्गां भार्गवीं प्रति ।
चन्द्रास्तमपवेलायामर्षादे समामने ।
पार्थि वैवाजुमञ्जनाः.

[(L. 2) Gs स्वर्षधवीं विदुरादिदिशोपृष्टा. — (L. 5)
Ms-s चंद्रास्तमवे. — (L. 4) T1 Gz. s चक्रवाकः तद्युद्धः
M ते वैवाजुमञ्जनाः.]
— *) Ns V1 Dn Ds सोमाश्रयाणं; Ns Bz Ds सोमाः

प्रकाशार्थं ययौ तत्र रक्षार्थं च महापशाः ॥ ३
 तत्र गङ्गाजले रम्ये विविक्ते क्रीडयन्स्त्रियः ।
 ईर्ष्युर्गन्धर्वराजः स जलक्रीडाद्युपागतः ॥ ४
 शब्दं तेषां स शुश्राव नदी समुपसर्पताम् ।
 तेन शब्देन चाविष्टक्रोध बलवद्बली ॥ ५
 स दृष्ट्वा पाण्डवांस्तत्र सह माना परतपात् ।
 विस्फारयन्धनुर्घोरमिदं पचनमन्नवीत् ॥ ६
 संघ्ना संरज्यते घोरा पूर्वरात्रागमेषु या ।
 अशीतिभिश्चूटैर्हीनं तं मुहूर्तं प्रचक्षते ॥ ७
 विहितं कामचाराणां यक्षगन्धर्वरक्षसाम् ।

शेषमन्यनमुप्याणां कामचारमिह स्मृतम् ॥ ८
 लोभात्प्रचारं चरतस्तासु वेलासु वै नरान् ।
 उपक्रान्ता निगृहीमो राक्षसैः सह बालिशान् ॥ ९
 ततो रात्रौ प्राप्नुवतो जलं ब्रह्मविदो जनाः ।
 गृहयन्ति नरान्सर्वान्वलस्थाच्चरतीनपि ॥ १०
 आराचिष्टत मा भवं समीपमुपसर्पत ।
 कसान्मां नाभिजानीत प्राप्तं भागीरथीजलम् ॥ ११
 अङ्गारपर्णं गन्धर्वं विच मां स्वयलाश्रयम् ।
 अहं हि मानी चेर्ष्युश्च कुवेरस्य प्रियः सखा ॥ १२
 अङ्गारपर्णमिति च ख्यातं वनमिदं मम ।

G. 1 64-9
B. 1 170 14
K. 1 159 14

अपा(Bs 'ना)द्वय; B1. s. 6 Da Ds 4 T1 सोमाश्रमा' (D1 by corr T1 'ना'); Gs-6 सोमाश्रमा — T G Ms om 2nd — *) K1 Ms s 'स्यग्र

3 *) T1 Gs समुद्यमोत्सुक द्रीश — *) G1 तत्र ययौ (by transp) — *) N̄ V1 B D T G1 स महापश (Da 'बल), Gs Ms-s घनजय, Ms s परतप (for महा)

4 *) Ms ततो (for तत्र) Gs अथ तत्र जले — *) K2 विचित्र, Gs विजले — *) T1 Gs तदा, Gs रत्यु; Cd ईर्ष्युर् Ko s 4 गधर्वराज स, N̄ 2 V1 Bs s Da Dn D1 s 4 'राजो वै, N̄s Ds G1 s 'राजस्तु, B1 'राजोसौ, T1 'राजस्य, T2 G2 s 'राजश्च — *) K1 'थमागत, B1 s Da 'सुपाल ह

5 *) Ko s 4 तेषा शब्द (by transp) D1 स शब्द तेषा शुश्राव — *) Ms s चाविद्वद् — *) T G2 s च बलाद्बली, Gs Ms s सहसा बली, Ms s स महाबली

6 *) Ks N̄s मात्रा सह (by transp) K1 K1 'सप — *) D1 S (except Gs) विस्फारयन् (Gs 'यत) T1 Gs धनुर्घोष, Gs निर्घोष

7 *) Ks सवन्ते, T1 'रक्ष्य', G1 समीक्ष्यते N̄s (m sec m घोरा as in text) Ms s प्राची — *) K1 K1 सवन्तारा B1 (m as in text) s Ms 'गमे तु या, T1 Gs 'गमे तदा, T2 G2 s 6 Ms-s पूर्व Ms s 'वो'रात्रा(Ms-s 'या)गमे च या Cd sites शतमे — *) N̄s by corr लवेर् (for युटेर्) K1 Ks Y1 हीना Ko 1 अशीतिस्तुतिभिर्हीन (K1 'न्त), N1 s B D अशीतिभिर्हीनैर्हीन, T1 अशीती तु विहीनान्, T2 Gs 4 अशीतितुदितोर्हीनारम्, G1-s 6 M अशीतितु(M 'तु)टिभिर् हीनारम् (G1 छिन्नान्, Ms हीना) — *) Ko s 4 N̄ V2 B D (except Ds) तन्मुहूर्तं, S पि(Gs M शीन्)मुहूर्तान् K4 प्रवर्ते

8 *) K1 Ko s 3 विहिता, S 'तान् S कामचाराय (G1 काममाचारान्) — *) K1 यथा (for यक्ष) — *) K1 Ko s 3 क्षणमध्ये, K1 रक्ष मान्ये (sio), Ds क्षण मन्वे — *) T1 G1 s हृति (for हृ) K1 कर्मसु खेषु वर्तेत, Ko s-4 Ds कर्मचारेषु वर्तेत, N̄ V1 Bs s Dn D1 s कर्मचारेषु वै स्मृत, B1 s Da Ds कामचारेषु वर्तेत Cd sites कर्माचारा

9 *) B1 लोभात्सर्वान्प्रचरत — *) K1 अपक्राता, Ko s N1 Bs Das Dnt ns Ds M Cd उपक्रातात्, T1 Gs अपकृत्य, T2 G2 s-6 उप(Gs 'पा)कम्य

10 *) N̄s V1 B D (except Ds) अतो रात्रौ, T G अतो निरा, M अतो निरा (Ms ततो रात्र्यं) K1 Ko 4 Da D1 Gs प्राप्नुवतो, B1 m D1 s Ms s 'वति, T1 Ms s प्राप्नुवतो (T1 'ता) — *) Ds s ब्रह्मद्विपो K1 जनान्, K1 जल S रूषिष्ठ (T2 Gs 6 'ष्ट, G1 'ष्ट) पा(T1 Ms s प्रा)पचेतस — K1 om 10'-11' — *) N̄s 1 गृहति पुरपासनीन् S गृहार्थ्वेतात् (T1 Gs द्रसाम तान्, Gs 4 'येपां, M विप्रत्येते) नित्येषु — *) K2 स्वयस्थान्, N̄s गृह', Da वन', S क्षणेषु (for बलस्थान्)

11 K1 om 11 (cf v 1 10) — *) Ms दूरान् († gloss). T G च (T1 G2 प्र) तिष्ठत(Gs 'तो)काक — *) B (except Bs) Ds s अनुसर्पत T G समीप (G1 'दे) नोपगच्छत (Gs 'य, G1 'सर्पत) — *) Some MSS मा (for ना) B1. s 6 'आनीय

12 Ko (hapl) om 12 — *) T Gs 6 Ms 'रवर्णं G1 s अहमगारारथवो — *) K2 s N̄s 1 T1 Gs s विदि, Cd वित (as in text) S प्रबला — *) K1 सेच्युं, K1 सीच्युं T G1 s 6 प्रेच्य, G2 प्रेच्य, G3 श्याय

13 *) T G (except G2) Ms अगारपर्णम् N̄s 2 V1

अनु गङ्गां च वाकां च चित्रं यत्र वसाम्यहम् ॥१३॥

न कुणपाः शृङ्गिणो वा न देवा न च मानुषाः ।

इदं समुपसर्पन्ति तर्किं समुपसर्पथ ॥ १४

अर्जुन उवाच ।

समुद्रे हिमवत्पार्श्वे नद्यामस्यां च दुर्मते ।

रात्रावहनि संधौ च कस्य ह्यतः परिग्रहः ॥ १५

वयं च शक्तिसंपन्ना अकाले त्वामष्टष्णम् ।

अशक्ता हि क्षणे ऋरे युष्मानर्चन्ति मानवाः ॥१६

B D (except Ds) एवं (for च). — ^a) N₁.s V₁ B D (except Ds) स्वयं चेदं वने मम; S वनं स्वयत् (G₁ प्रत्यय; G₂ इत्) निदं मम. — ^b) N₁.s V₁ Ds (by corr.) T₂ G₁-s M₂-s अनुगंगं. Cd cites अनु (=अनंतरं). K₁ B₁.s.e D₂ च वाकां च; K₂ च वाको मे; N₁.s B₁m D₁ च वासं च; B₂ च कासं च; B₂m च वाकी च; D₂ D₂.s चरन्कामान्; D₂ प्रयागं च; S महत् (M₂ inf. lin.s वनं) चित्रं. Cd cites वाकां. — ^c) T₁ G₁.s M₂ यस्मिन्; T₂ G₁.s अस्मिन्; G₁.s तस्मिन् (for चित्रं). S₁ वत; N₁ यस्मिन्; S निसं (for यत्र). N₂ V₂ B₂.s D₂ D₂.s रमान्यहं; B₂.s D₂ D₂ चरा^a.

14 K₁ om. 14^a. — ^a) S₁ K₂ न कूनसा; K₂ न कूनसाः; K₁ न कूनसाः; K₂ न कूनसाः; K₂ D₂ नर्कचराः; N₁ V₂ B₂m.e D₂ D₂.s S (G₁ om.) न कौणयाः; B₂m Cd Arj_p न कूनसाः; D₂ कूनसा वा. — ^b) T₁ G₁ चारणाः (for मानुषाः). K₂ T₂ G₁.s M₂-s न च देवा न चारणाः (K₁ मानुषाः); K₂ B₂ (m as in text) M₂.s न च देवांनस्वजाः; G₂ द्विपदो वा न चारणाः. — K₂ B₂ repeat 14^a (with v. l.); in D₂ 14^a is deleted. — ^c) K₂.s B₂ (latter two second time) D₂ (marg. corr.) T G (except G₂) कुबेरस्य यथोष्णीपं (G₂ चानं; G₂ द्विपे). — ^d) K₂.s B₂ (latter two second time) T G किं मां (G₂ तं किं) (for तर्किं). N₁ V₁ B₁.s D₁ G₁ समुपसर्पथ. ❧ Nil.: न नंहताः शृंगिणो वा न च देवांनस्वजाः । कुबेरस्य यथोष्णीपं किं मां समुपसर्पथ ॥ इति मार्चीनः पाठो देववोपादिभिर्नोप्यपातयात् १... कौणया इति पाठो तु राक्षसाः... न कुलसा इति पाठेऽपि स प्रथमः । ❧ कुबेरस्य यथोष्णीपं is a T G reading, and not the reading of Devabodha (as Nil. here says) !

15 S₁ K₁ S om. उवाच. — ^a) G₂ वल्लाते. — ^b) S₁ उवाचा वधुपातले; K₂ गहने कामने धने. — ^c) S₁ संघां च; K₂ T₂ G₁-s M₂ सं (G₂ सं) धो वा; K₂ N₁ V₁ B₁ D₁

पुरा हिमवत्तथैषा हेमशृङ्गादिभिःसृता ।

गङ्गा गत्वा समुद्राम्भः सप्तधा प्रतिपद्यते ॥ १५

इयं भूत्वा चैकत्रया शुचिराकाशया पुनः ।

देवेषु गङ्गा गन्धर्वं प्राप्नोत्यलकनन्दताम् ॥ १६

तथा पिदन्वैतरणी दुस्तरा पोपकर्माभिः ।

गङ्गा भवति गन्धर्वं यथा द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ १७

असंवाधा देवन्दी स्वर्गसंपादनी शुभा ।

कथमिच्छसि तां रोद्धुं नैप धर्मः सनातनः ॥ १८

संख्यायां. — ^a) S₁ द्विपे; S₁ (sup. lin.) N₂ V₂ B₁ I D₂-s D₂.s युसः; T₂ कुसं; G₂ लिप्तः; G₂ कल्पः; G₂ छ^a. — After 16, N₂ V₂ D₂ G₂.s ins.:

1715^a युको वाप्यथवायुको रात्रावहनि खेवर ।

न कालनिपयो ह्यस्ति गङ्गां प्राप्य सरिद्राम् ।

16 ^a) Text as in D₁ G₁.s. S₁ K₂ स्वामष्टष्णवः

K₂.s-s स्वं प्रष्टष्णवः; N₁ V₁ B₁.s.m.s D₂ D₂.s स्वामष्टष्णम् (B₁m स्वावष्टष्णवः); B₂ D₂ स्वामष्टष्णवः; T₂ M₂.s चापि ए^a; T₂ G₂ स्वं च ए^a; G₂ चावष्ट^a; M₂-s स्वं विष्ट^a. G₂ अकालेवविष्ट^a. Cd cites अष्टष्णवः. — ^b) N₂.s V₂ B₂ D (except D₂) M₂ द्यो (for क्षणे). N₂.s V₂ B₂ D (except D₂) G₂ क्रूरः; N₂ क्रूरन् (for क्रूरे). G₂ अक्षरा मध्ये क्रूरन्.

17 ^a) G₂ दृष्टा (for वैत). — ^b) T₂ G₂ मेदशंयाद् (G₂ शंयं). A few MSS. विनिचिता; K₂ G₂ विनिर्वाता.

— ^c) G₂ गंगा प्रतिदिशं गायता. — ^d) N₁ प्रत्यपगत; N₂ V₂ B₂ D समपगत. — After 17, N₂ V₂ D₂ G₂.s ins.:

1714^a गङ्गां च यमुनां चैव द्रक्षन्नातां सरस्वतीम् ।

रथस्थं सरयूं चैव गोमतीं गण्डकीं तथा ।

अपुत्रुणिन्यापाले नदीः सप्त विद्यन्ति ये ।

18 ^a) T₂ वेला; T₂ G₂-s पूषा (for इयं). — ^b) D₂ यत्र स्वं (for यत्रयं). — G₂ (hapl.) om. 18^a-19^a.

— ^c) K₂.s N₂.s D₂ सार्वतां (for गार्वतां). Cd cites अलकनन्दा. S₁ प्राप्नोति बलदाबद्धतां; K₁ सेवेदेवताबद्धतां.

— After 18, K₂ D₂ (corrupt) ins.:

1715^a यदुर्भेदा शोषरणा दिनमपदनिःपत्ता ।

(cf. 17^a).

19 G₂ om. 19^a (cf. v. l. 18). — ^a) S₁ K₂ दुस्तरा; T₂ दुस्तरं. Cd cites दुस्तरा. — ^b) G₂ युक्ति च (for मयति). N₂ V₂ B₂ D (except D₂) द्वे प्राप्य (for तापयं). — ^c) N₂ V₂ B₂ D (except D₂) दृक्द्वैपायनो.

अनिवार्यमसंवाधं तव वांचा कथं वयम् ।
न स्पृशेम यथाकामं पुण्यं भागीरथीजलम् ॥ २१
वैशंपायन उवाच ।

अङ्गारपर्णस्तच्छ्रुत्वा क्रुद्ध आनम्य कार्मुकम् ।
मुमोच सायकान्दीप्तानहीनाशीविपानिव ॥ २२
उल्लुक्कं भ्रामयंस्तूर्णं पाण्डवधर्मं चोचतम् ।
व्यपोवाह शरंस्तस्य सर्वानेव धनंजयः ॥ २३
अर्जुन उवाच ।

विभीषिकैषा गन्धर्वं नास्त्रहेपु प्रयुज्यते ।
अस्त्रहेपुं प्रयुक्तैषा फेनवत्प्रविलीयते ॥ २४
मातुपानति गन्धर्वान्सर्वान्गन्धर्वं लक्ष्ये ।
तस्मादस्त्रेण दिव्येन योत्सेहं न तु मायया ॥ २५
पुरास्त्रमिदमाश्रेयं प्रादात्किञ्च बृहस्पतिः ।
भरद्वाजस्य गन्धर्वं गुरुपुत्रः शतक्रतोः ॥ २६

भरद्वाजादशिवेदयो अश्रिवेदयाद्गुरुर्मम ।
स त्विदं महामददाद्रोषो ब्राह्मणसत्तमः ॥ २७
वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्त्वा पाण्डवः क्रुद्धो गन्धर्वाय मुमोच ह ।
प्रदीप्तमस्त्रमाश्रेयं ददाहास्य रथं तु तत् ॥ २८
विरथं विपुत्रं तं तु स गन्धर्वं महाबलम् ।
अस्त्रतेजःप्रमूढं च प्रपतन्तमवाञ्छुखम् ॥ २९
शिरोरुहेपु जग्राह माल्यवत्सु धनंजयः ।
भ्रातृन्प्रति चकर्पाथ सोऽस्त्रपातादचेतसम् ॥ ३०
युधिष्ठिरं तस्य भार्या प्रपेदे शरणार्थिनी ।
नाम्ना कुम्भीनसी नाम पतित्राणमभीप्सती ॥ ३१
गन्धर्व्युवाच ।

ब्राह्मि त्वं मां महाराज पतिं चेमं विमुञ्च मे ।
गन्धर्वीं शरणं प्राप्तां नाम्ना कुम्भीनसीं प्रभो ॥ ३२

G. 1. 6470
B. 1. 170 24
K. 1. 180 33

20 *) Gs अंवा या तु देव". — *) B (except B₁) D₁. 2. 4 'संपादिनी'; S सर्वेषां पावनी. D₂ त्रिषु लोकेषु विश्रुता.

21 *) S₁ K₁ पुनर्वायंमसं'; K₀. 2. 4 N₁ B₁. 2. 5 m D₂ अना(K₂. 4 'न')वायंमसं'; K₂ अवायंमस सं'; G₁. 8 M अनाश्रयंमसं'.

22 S₁ K (except K₀) D₂. 5 S om. उवाच (G₂ om. the ref.). — *) T₂ G (except G₂) M₂ अंगारवर्णम्. — *) S₁ K₁-2 क्रुद्धस्वानमस्य; K₀. 4 D₂ ब्रान(K₂ 'ना')स्य; N₁. 2 B₂ Da Da D₂ S 'इ आयस्य. — *) N₁. 2 V₁ B D (except D₂) 'च वाणासितितान्. — *) N₁. 2 G₂. 4. 6 M अहीन्(G₂ विप.) दीप्ताननातिव; B₂ अहीनाशीविपोपमान्; D₂ महानाशीविपानिव; T₂ G₁. 2 अहीन् (G₁ विपान्) मंचाननातिव; T₂ G₂ अशीन् (T₂ 'सि') दीप्ताननातिव.

23 *) D₂ G₂ M₂-3 भ्रामयत्तूर्ण. — *) K₂ स्वम-योत्तमं; N₁ V₁ B₂ D₂. 1. 2 D₂ G₂ चर्म चोपतरं; N₂ चर्म चोदयन्. G₂ चर्ममाणं शरोत्तमान्. — *) K₂ M₂ अपोवाह; N₁ V₁ B (B₁ m as in text) Da D₂. 4 G₂ व्यपोहत; Cd as in text.

24 S₁ K₁ S अर्जुनः (G₂ धनंजयः) (all om. उवाच). — *) N₁ S (except G₂) विभीषिको. N V₁ B D द्वे (D₁ उच्येद्; D₂ as in text); S द्वि (for युवा). — *) S₁ विद्युत्तयते; N₂ प्रयोजयेत्; S प्रयोजय. N₁ नास्त्रहेः संपुत्र'. — *) N₁ V₁ B D T₂ G₂. 5 M₂. 5 प्रयुजेयं; T₁ G₁. 2. 4

M₂-3 'कोयं'.

25 *) N₁ 'सि काम' (for लक्ष). N₁ मातुपानेति गंधर्वं गंधर्वोत्पलक्षये. — *) D₂ द्वेव (for न तु).

26 *) S त्विदं जातवेदास्तु प्रादादर्थं बृहस्पतेः. — *) S₁ K₂. 4 भार'; N₁. 2 V₁ B D म(Da₁ D₂ मा)रद्वाजाय. S तस्मादनांजरद्वाजं. — *) N₁. 2 V₁ B D (except D₂) गुरुमंम्यः; T₁ G₁. 2. 6 M 'पुत्रं'.

27 *) B 'द्वाजासतो रामं (T₂ G₁. 2 M₂. 5 'मो'). — *) S₁ K₀. 2. 5 स्वश्रिये'; D₂ द्रोणलखात्; D₂ ह्यश्रिये'; S अर्णवाच. — *) N₁. 2 V₁ B D (except D₂) साधिवद्. K₀ N₁ V₁ B D महामददत्; G₂ ह्यददानमर्थ. G₂ तस्माद्दमिदं वेदि.

28 S₁ K₁-2 D₂ S om. उवाच (M₂. 5 om. the ref.). — *) S₁ K₁ रथोत्तमं; B₂ S रथं ततः (T₂ G₁-3 'दा').

29 *) S रथात्तु (for विर'). K₂. 4 विवृत्तं. — *) A few MSS. महापलः. S गंधर्वं सुमहा'. — *) N₁ 'सेजे-विमूढं. S₁ K₁. 2 Da तु (for च). M₂-3 'तेज.प्रसंमूढं. — *) N₁. 2 M₂ पराञ्जलं; G₂. 5 अयोमुलं.

31 *) S₁ K₀. 2. 5 N₁. 2 G₁. 6 M₂ परित्राणम्.

32 S₁ K₁-2 D₁ G₁. 5 M₂-3 गंधर्वी; T₂ G₂. 3 कुम्भीनसी; G₁. 2. 4 M₂ S om. the ref. — *) S₁ K₀ D₂ स्वं मे; G₂ स्व स्वं; M₂. 5 मां स्वं; M₂-3 स्वं मा. K₂. 4 N₁ V₁ B D (except D₂) प्रावस्य मां. N₁ V₁ B D महाभाग. — *) G₂. 5 पतिं देव. — *) S₁ K₁ N₁ V₁ D₂. 2 D₂. 5 G₂

युधिष्ठिर उवाच ।

युद्धे जितं ययोहीनं स्त्रीनाथमपराक्रमम् ।

कीं तु हन्याद्रिपुं त्वाद्य् मुञ्चेमं रिपुघ्नदन ॥ ३३

अर्जुन उवाच ।

अङ्गमं प्रतिपद्यस्व गच्छ गन्धर्वं मा शुचः ।

प्रदिशत्यभयं तेऽद्य कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥ ३४

गन्धर्व उवाच ।

जितोऽहं पूर्वकं नाम मुञ्चाम्यङ्गारपर्णताम् ।

न च श्लाघे धलेनाद्य न नाम्ना जनसंसदि ॥ ३५

साध्विमं लब्धवाह्यं योऽहं दिव्यास्त्रधारिणम् ।

गन्धर्व्या मायया योद्धुमिच्छामि वयसा वरम् ॥ ३६

गंधर्वी. S1 Ko.1 N1 V1 Ds Gs प्राप्ता. — *) S1 Ko.1.3 N1 V1 B1 Dn1.2 Ds Gs 'नसी. Ko.4 B1 Gs (sup. lin.) विभो. — After 32, K1 ins.:

1716* दीनं वायवं तु तच्छ्रुत्वा युधिष्ठिर उवाच ह ।
while Da Dn1 ins.:

1717* दृष्टोवाच महाबाहूः फाल्गुनं वै युधिष्ठिरः ।
and, finally, T G (except G1.8) ins.:

1718* दृष्टानुग्रहभावाच पार्थः पार्थमुवाच ह ।
33 S1 K S om. उवाच (K1 om. the ref.). — *) S जितं युद्धे (by transp.). — *) N1 V1 B1.4 Dn Dn Ds नि; B1.8 D2 हि (for तु). K (except K4) ताद्य्; N1 V1 B D तात्. S घनंजय महाबाहो. — *) K1 D1 S अरिस्तय (T1 G1 s 'मदैव).

34 K1 S (but not S1!) om. उवाच. — *) N1 अभिमं; N1 V1 B D जीवितं; T G1.4-8 M ओमर्मा; G1 अंगदं; G1 अंगतर. — *) S1 Ko.1.3 N1.2 B1 लेयं; G1 लेत्र. M1.8 प्रतिविश्यत्ययं लेत्र. — *) S1 K घमराजो. — After 34, G1 ins. (an additional) colophon: इति संभवपर्यं वि पोदशशततमोऽध्यायः.

35 S1 K1 S om. उवाच. — *) S1 K N1.8 B1 Ds पूर्वजं. — *) T1 G (except G1) M1 'वर्णता. — T1 om. 35*-36*. — *) S1 K1 Dn1.2 D1 न च श्लाघे; K1 B1 (m as in text) न च श्लाघो; N1 न वशामि (sic). N1 V1 B (B1 as in text) D (except D1.1.2) अंग (for अत्र). S (T1 om.) ययोहीनं न च श्लाघ्यं. — *) S (T1 om.) स्त्राम (for न नाम्ना).

36 T1 om. 36 (cf. v. 1. 35). — *) G1 जितवाय्. B1 (m as in text). s कानं (for क्षानं). — *) N1 Ds

अस्त्रामिना विचित्रोऽयं दग्धो मे रथ उत्तमः ।
सोऽहं चित्ररथो भूत्वा नाम्ना दग्धरथोऽभवम् ॥ ३७
संभृता चैव विधेयं तपसेह पुरा मया ।
निवेदयिष्ये तामद्य प्राणदाय महात्मने ॥ ३८
संस्तम्भितं हि तरसा जितं शरणमागतम् ।
योऽरिं संयोजयेत्प्राणैः कल्याणं किं न सोऽर्हति ॥ ३९
चाक्षुषी नाम विधेयं यां सोमाय ददौ मनुः ।
ददौ स विश्वावसवे महं विश्वावसुर्देवो ॥ ४०
सेयं कापुरुषं प्राप्ता गुरुदत्ता प्रणश्यति ।
आगमोऽस्या मया श्रोक्तो वीर्यं प्रतिनिबोध मे ॥ ४१
यच्चक्षुषा द्रष्टुमिच्छेत्त्रिपु लोकेषु किंचन ।

G1.8 Me-8 सोहं; G1 यो हि. — *) S1 Ko.1. N1 गंधर्व्यां; N1 गांधर्वं; S (T1 om.) गंधर्व. K1 N1 V1 B D हृच्छामि; G1 चोक्तम्; G1 योक्तुम्; G1 योश्चम् (for योद्धुम्). — *) Only S1 as in text! Ko वः सम्भ्रं [वरो वरं; K1 हृच्छाम्यभवतीवर् (sic); K1 हृच्छाम्यनरोधिनं; K1 हृच्छाम्यनरो वरं; K1 N1 V1 B D संयोजयितुमर्जुनं; N1 हृच्छाम्यभयोपारः; N1 हृच्छाम्येव च वो वरं; T1 G1.1 हृच्छाम्य (G1 'मि)वरया वरं; G1.2.4.8 हृच्छामि परया प (G1 व)रं; G1 हृच्छाम्यमितपीर्यं.

38 *) S1 K1 चेह; S लेव (G1 सैव; G1 त्विह) — *) S1 K Ds तपसा वै; D1 G1 श्लेव; T1 G1 'सेयं N1.2 V1 B1.8 Dn D1 T G (except G1) मया पुरा (by transp.).

39 *) N1 V1 B D संस्तम्भित्वा. S च (for हि). — *) K1 corrupt. K1 N1 V1 B D G1 यो रिपुं योज.

40 *) S (except Me.8) मनुर्देवो (by transp.). — *) D1 तां ददौ विश्वा; G1.8 स विश्वावसवे महं. — *) Ko.2.8 N1 V1 B D मम; G1.8 ह्मां (for महं). K1 विश्वावसुर्देवो मम.

41 *) K 'पि नश्यति; K1.8 विन'. — *) G1.8 आगमोक्त. S1 K1.8 यथा (for मया). S1 K1.8 G1.8 श्रोक्त; G1 प्राप्ता. Me.8 अर्हति त्वमिमां छत्रं. — *) K N1 वीर्यं त्वपि (K1 त्वं च); N1 नाम वीर्यं. S1 वीर्यं त्वमपि बोध मे; S तस्या (T1 'त्व) वीर्यं विनोथल (T1 G1 'य).

42 *) N1 त्रिलोकेषु च किं पुनः. — *) S 'त स्तनं.

43 *) K1 N1 V1 B (B1 marg.) D (Da erroneously) Arjप यकपादेन (B1 or G1 समपथेन); N1.8 (m as in text) समानपथः; G1 समानविधः; G1 अथस्वमानः; M1.8 जिह्वा

तत्पथयेद्यादृशं चेच्छेतादृशं द्रष्टुमर्हति ॥ ४२
समानपथे पन्मासान्स्थितो विद्यां लभेदिमाम् ।
अनुनेष्याम्यहं विद्यां स्वयं तुभ्यं व्रते कृते ॥ ४३
विद्यया ह्यनया राजन्वयं नृभ्यो विशेषिताः ।
अविशिष्टाश्च देवानामनुभावप्रवर्तिताः ॥ ४४
गन्धर्वजानामश्चानामहं पुरुषसत्तम ।
आतुभ्यस्तव पञ्चभ्यः पृथग्दाता शतं शतम् ॥ ४५
देवगन्धर्ववाहास्ते दिव्यगन्धा मनोगमाः ।
क्षीणाः क्षीणा भवन्त्येते न हीयन्ते च रंहसः ॥ ४६
पुरा कृतं महेन्द्रस्य वज्रं वृत्रनिवर्हणे ।
दशधा शतधा चैव तच्छीर्णं वृत्रमूर्धनि ॥ ४७
उतो भागीकृतो देवैर्वज्रभाग उपास्यते ।

लोके यत्साधनं किञ्चित्सा वै वज्रतनुः स्मृता ॥४८
वज्रपाणिर्त्राक्षणः स्यात्क्षत्रं वज्ररथं स्मृतम् ।
वैश्या वै दानवज्राश्च कर्मवज्रा यवीयसः ॥ ४९
वज्रं क्षत्रस्य वाजिनो अवध्या वाजिनः स्मृताः ।
रथाङ्गं बडवा स्ते स्मृताश्चाश्वेषु ये मताः ॥ ५०
कामवर्णाः कामजवाः कामतः समुपस्थिताः ।
इमे गन्धर्वजाः कामं पूरयिष्यन्ति ते हयाः ॥ ५१
अर्जुन उवाच ।
यदि प्रीतेन वा दत्तं संशये जीवितस्य वा ।
विद्या वित्तं श्रुतं वापि न तद्गन्धर्वं कामये ॥ ५२
गन्धर्व उवाच ।
संयोगो वै प्रीतिकरः संसत्सु प्रतिदृश्यते ।

C. I. 6451
B. I. 170 59
K. I. 159 55

समानः; Cd as in text. Me-s विद्यासमाना विद्यासां
*Arj. : पुरुषादेनेति प्रथेयु स्थदायं । *) Ns. s S
(except Ts Gs-s) अन्वानेत्यामि; Cd as in text. Ds
अप (for अर्हं).

44 *) Ks-s Ns. s Bm Da Ds विशेषतः; S *पिणः;
Cd as in text. — *) Śs Ks. s Ns अवशिष्टं (Ns 'ष्टा);
Ko Ds अनुसृष्टं; Ks-s अवशिष्टं; Ns अनुशिष्टाः; S अनाहाराः;
(Me-s अनहाराः). Śs K (except Ks) Ds तु (for च).
— *) Śs K (except Ks) Ns अनुभावं प्र; Ns Vs B D
'वर्तिनः (Ds 'वर्तिता); Ts Gs. s M 'वर्तिनः; Ts Gs-s
'वर्तनाः (Ts 'नः); Gs 'कीर्तिनः. — Cd appears to have
read अवशिष्टश्च देवानामनुभावः प्रवर्तिता.

45 *) Śs भरतसत्तम. — *) Ns Vs B D (except Ds)
तुभ्यं च (for पञ्च). — *) Gs पृथग्भूतं.

46 *) Ks Ns Vs B D दिव्यवर्णाः. Śs K Ns. s Bs
Ds. s 'स्ताः; Bsm Da Da Ds S 'जनाः. — *) K (except
Ks) Ns Vs B D (except Ds) Gs क्षीणाक्षीणा; Ts क्षणे
क्षणे; Ts Gs. s क्षणे क्षीणे; Gs अक्षीणाश्च; Gs. s M क्षीणे
क्षीणे; Nilp as in text. S अवलम्ब्ये. — *) Śs Ks हि
(for च). Ks Gs. s Ms रंहसा; Cd as in text.

47 *) Ko. s Ns Vs B D 'निवर्हणं; Ms 'निवृद्धने.

48 *) Ns भागीकृतं and वज्रभागम्. S तस्य भागः
पृथग्भूतः सर्वभूतेरुपास्यते. — *) Ns. s Vs Bs Da यवोपधनं
निविधः; Bs. s. s Da चः साधकः कश्चित्. Cd cites साधनं
(=इत्यसादि). — *) Ks Bs. s. s चै; Ns तद्; Ns. s Vs
Bs Ds. s शिव. Ks Bs. s. s स्मृताः; Gs स्थिता.

49 *) Arj p वज्रधरं (for 'रथं). S यद्वा वज्रं यद्वा-
पातारं क्षत्रियाणां रथं विदुः. — *) Śs Ks घनं (for दानं).
Ko Ds स्युः (for च). S वैद्यवज्रं तु (Gs हि) वै सीरं (Gs
शीलं) शुभ्रपरी हीन (Gs शूद्र) योनिषु.

50 *) Ko-s क्षत्रस्य वाजिनो वज्रं; Ks क्षत्रस्य वाजिवज्रं
हि; Ns Vs B D क्षत्रवज्रस्य भा(Ds 'भो)गेन (Ds क्षत्रस्य
वज्रभागेन); S साधनं क्षत्रपमंश (Gs 'धर्माणां). — *) Śs
Ko. s इवध्या; S मनोज्ञा. — *) Ts Gs. s Ms. s च तथा;
Ts Gs च रथाः (Gs 'यः); Me-s च ततः; Cd बडवा (as in
text). S सूतो. — *) Ns Vs D (except Da) शूराः
(for सूताः). S धनुश्च भरतर्षभ.

51 *) Ko Ds 'वीर्याः (for 'वर्णाः). Ko Ds T G
'गमाः; M 'बलाः. — *) Ts Gs. s Ms. s कामगाः; Me-s
'दाः. — *) Ns Vs B D (except Da) हृति (for ह्ने).
— After गंधर्वं in 51*, Ks (erroneously) reads l.
155. 17 — 1. 158. 13, the portion which had been
om. previously. — *) Śs Ns. s Vs Bs Das Ds ने हयाः;
Gs सेतुन.

52 Śs Ks S om. उवाच. — *) Śs Ks-s यद्व्रीतेन.
Ns Vs B (except Bs) D मे; Gs ना; Ms वै (for वा).
— *) Ks Ds च; Ts Gs. s वै (for वा). — *) Da Ds. s
Ts Gs. s विद्यां. Ns Vs Bs. s D (except Ds) धर्मः; Bs
बलं (for वित्). S शुभं (for सुदं). Bs Ts Gs-s चापि.
— *) Ns Vs B D (except Ds) रोचये (Bs 'ते) (for
कामं).

53 Śs Ks S om. उवाच. — *) Śs Ks. s Ns; Bs (m

जीवितस्य प्रदानेन प्रीतो विद्यां ददामि ते ॥ ५३
त्वत्तो ह्यहं ब्रह्मीष्यामि अन्नमाप्रेयमुत्तमम् ।
तथैव सख्यं धीमत्तो चिराय भरतर्यम् ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

१५९

अर्जुन उवाच ।

कारणं ब्रूहि गन्धर्वं किं तद्येन स धर्षिताः ।
यान्तो ब्रह्मविदः सन्तः सर्वे रात्रावरिंदम ॥ १
गन्धर्व उवाच ।
अनग्रयोऽनाहुतयो न च विप्रपुरस्कृताः ।

as in text). २.० Cd संजोगो; Gs सुयोगो. — १) Ko. २.०
N̄. १ G. १ M स ससु; N̄. १ V 1 B D महसु; T 1 G. २ ससु
सं; T 1 G. ३ संपसु.

54 *) N̄ V 1 B D (except Ds) त्वत्तोपहं. — १) Ś 1
G 1 ह्यसु; G 1 चासु. — *) N̄. १ V 1 B D Ds योयं
(for सख्यं).

55 Ś 1 K 1 S om. उवाच. — *) S अन्वेणासं युगे त्वत्तः.
— १) Ko. २.० N̄. १ न; S ३ (for नै). — K 2 om. 55^{ad}.
— *) Ś 1 K 1 स वै त; Ko. २.० ममेत; D 2 सर्वं त; Ds
मामेत. S सखे गन्धर्वं तद्ब्रूहि (Gs त्वयं वा). — १) Ś 1 K 1
युष्मत्तो; K 2. 4 Ds. ns D 1 Ms. १ 'यो. K 1 बलं; G 2 अवं
(for अयं). N̄. १ V 1 Ds अवेत्; D 2 जयेत्.

Colophon om. in K 2 N̄. १ V 1 B Da Dn D 2. 4
— Major parvan. T 2 G M संभव (for आदि).
— Sub-parvan. Ś 1 Ko. 2. 4 N̄. १ अंगारपणं; B 2 चैत्ररथ.
— Adhy. name. Ko. 2. 4 D 2 गंधर्वार्जुनयोः सख्यं; Ms. १
अंगारपर्वपराजयः. — Adhy. no. (figures, words or
both): T 1 166; T 2 G M 118 (G 1 120; G 2 117)
— S'loka no.: Ms 77.

159

1 Ś 1 K 1 S om. उवाच; K 2 N̄. १ V 1 B Da Dn D 2. 4
om. the ref. D 1 वैशं उ. — G 2 (hapl.) om. 1^b-3^a.
— १) K 2. 4 D 1 Ms त्वेनास; G 1 त्वयेन हि. — १^a) S
(Gs om.) यत्ता (Gs 'त्त'); Cd as in text. N̄. १ V 1 B
Dn D 1 वेद्विद; Cd as in text. N̄. १ V 1 B D (except
D 2) सर्वं संतः (by transp.). K 2 N̄. १ V 1 B D (except
D 2) अरिंदम.

अर्जुन उवाच ।

त्वत्तोऽन्वेण धृगोम्यश्चान्तंयोगः शाश्वतोऽस्तु नै ।
सखे तद्ब्रूहि गन्धर्वं युष्मभ्यो यद्भयं त्यजेत् ॥ ५५

युयं ततो धर्षिताः स्य मया पाण्डवनन्दन ॥ २
यक्षराक्षसगन्धर्वाः पिशाचोरगमानवाः ।
विस्तरं कुरुवंशस्य श्रीमतः कथयन्ति ते ॥ ३
नारदप्रभृतीनां च देवर्षीणां मया श्रुतम् ।
गुणान्कथयतां वीर पूर्वेषां तव धीमताम् ॥ ४

2 Gs om. 2 (of. v. l. 1). Ś 1 K 1 S om. उवाच.
— १) S (Gs om.) धर्षिताः स्य ततो युयं. — १) N̄. १ V 1
B D मया वै पाण्डुनन्दनाः. — After 2, Gs. 1 ns. 1719^a.
3 Gs om. 3^a (of. v. l. 1). — १) K 2. 4 S (Gs om.
'गंधर्व'. — १) Ko. २. 4 N̄. १ V 1 B D M 'दानवाः. — K
(om. line 5) T 1 G 1 (om. lines 2-5) M ins. after 3^{ad}
G 1. 8, after 2: .

1719^a धर्षयन्ति नरव्याघ्र न प्राणपुत्रस्कृतम् ।
जानता च मया तस्मात्तत्राभिजनं च वा ।
हृदमग्निमतां श्रेष्ठ धर्षितुं वै कृता मतिः ।
को हि वक्षिषु लोकेषु न वेद भरतर्यम् ।
स्वैरुणैर्विस्तृतं श्रीमघशोऽयं शूरिवर्षसाम् ।

[(L 2) K 1 'भि न वंशिताः; T 1 'वि जनं च न; G 1 'रि
धर्षयन्त; G 2 'भिजनं च वा. — (L 3) K 4 हृदमग्निप्रयत्तः; T
हृयं मतिमतां; G 1 हृदमग्निमतां. K 4 धर्षयन्त; G 2 धर्षित
वै. G 2 पुरा मतिः; G 2 पुरो मतिः. — (L 5) T 1 विस्त्रितं.
G 1 विस्त्रितं; G 2 विहितं (for विस्तृतं).]
— After the above, M repeats 3^{ad} (v. l. पृष्ठाः for
दानवाः). — १) B 2 T 2 G (except G 2) Ms विस्तरं
— १) K 2 B 2 D 2 D 1 धीमतः; N̄. १ V 1 B 2. 6 D 2 D
D 2. 4 धीमंतः; B 1 सततं; M 2 विस्तरात् (for श्री). D 2
ये; T 1 G 2 मे (for वे).

4 *) G 2 'प्रसुप्तानां. K 2 N̄. १ V 1 D 2 ns D 2 तु (for
च). — १) S महर्षीणां. Ś 1 K (except K 2) मया श्रुतः;
S मया पुरा (G 2 पुरा मया). — Ś 1 K N̄. १ om. 4^{ad}.
— १^a) S श्रुतं कथयतां पार्थ कुरुणां यथासादितः.
5 Da om. 5^{ad}. — १) Ko D 2 सर्वो (for ह्युतां).
— १) Ś 1 K 1 प्रमायं; N̄. १ 'वात्; D 1 G 2 'मयः. K 4 T

स्वयं चापि मया दृष्टधरता सांगराम्बराम् ।
 इमां वसुमतीं कृत्वा प्रभावः सुकुलस्य ते ॥ ५
 वेदे धनुषि चाचार्यमभिजानामि तेऽर्जुन ।
 विश्वतं त्रिषु लोकेषु भारद्वाजं यशस्विनम् ॥ ६
 धर्मं वायुं च शक्रं च विजानाम्यश्विनो तथा ।
 पाण्डुं च कुरुशार्दूलं पदेतान्कुलवर्धनान् ।
 पिदनेतानहं पार्थ देवमानुषसत्तमान् ॥ ७
 दिव्यात्मानो महात्मानः सर्वशश्वृतां वराः ।
 भवन्तो आतरः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः ॥ ८
 उत्तमां तु मनोजुद्धि भवतां भावितात्मनाम् ।
 जानन्नपि च वः पार्थ कृतवानिह धर्षणाम् ॥ ९
 स्त्रीसकादो च कौरव्य न पुमान्शस्त्रमर्हति ।
 धर्षणामात्मनः पश्यन्वाहुद्रविणमाश्रितः ॥ १०

नक्तं च बलमंशाकं भूय एवामिबधते ।
 यत्सतो मां कौन्तेय सदारं मन्थुराविशत् ॥ ११
 सोऽहं त्वयेह विजितः संख्ये तापत्यवर्धन ।
 येन तेनेह विधिना कील्यमानं निबोध मे ॥ १२
 ब्रह्मचर्यं परो धर्मः स चापि नियतस्त्वपि ।
 यस्मात्सदाहं पार्थ रणेऽसिन्विजितस्त्वया ॥ १३
 यस्तु स्यात्क्षत्रियः कथितकामवृत्तः परंतप ।
 नक्तं च युधि युध्येत न स जीवेत्कथंचन ॥ १४
 यस्तु स्यात्कामवृत्तोऽपि राजा तापत्य संगरे ।
 जयेन्नक्तं चरान्स्वान्तं पुरोहितधूर्गतः ॥ १५
 तस्मात्तापत्य यत्किंचिच्छृणां श्रेय इहेप्सितम् ।
 तस्मिन्कर्म्मणि योक्तव्या दान्तात्मानः पुरोहिताः ॥ १६
 वेदे पठञ्जे निरताः शुक्यः सत्यवादिनः ।

G. 1. 159. 17
K. 1. 159. 17

G. 1. 159. 17. Ko स; Ks. 1. 159. 17. च; Ns 1. 159. 17. सु; Dns 1. 159. 17. तु (for स्). S च (for ते).

6 'S' (except Ms) च (for ते). — After 6, 8 ins.:

1720* सर्ववेदविदां श्रेष्ठं सर्वशश्वृतां वरम् ।

द्रोणमिष्यशकुलं धनुष्यद्विरसां वरम् ।

[(L. 1) T₁ G₁ Ms. 1. 159. 17. 'शाश्वृतां']

After the above, T₂ G₁ 1. 159. 17. repeat 3rd and 1719* (G₁ om. line 1).

7 'S' G₁ शक्रं च वायुं (by transp.). — 'S' G₁ अपि (for तथा). — 'S' K₁ Bs. 1. 159. 17. कुरुशार्दूलः; S कुरुशार्दूल (G₁ M 'लं). — 'S' K₁ पांडवान् (for पदेतान्). Ko वंशः; Ks Ns 1. 159. 17. Bs. 1. 159. 17. Dns 1. 159. 17. कुं; S कीर्तिवर्धनान् (T G₁ 1. 159. 17. Ms 'न). K₁ पांडुं वा कुलवर्धनं. — D₁ om. 7%.

— 'S' G₁ पुत्रान् (for पित्रन्). K₁ 'सप्तमम्.

8 'S' K₁ 1. 159. 17. सर्वे (for सर्व-). Ko 'शाश्वृतां; G₁ 'शाश्वृतां. Ns 1. 159. 17. सर्वशाश्वृतां. — 'S' G₁ transp. शूराः and सर्वे. S (except T₁) च (for सु-).

9 'S' K₁ corrupt. Ns 1. 159. 17. च (for तु). T₂ G₁ 1. 159. 17. मनोजुद्धि. Ko. 1. 159. 17. उत्तमात्मनां जुद्धि. — 'S' Ko. 1. 159. 17. हि; K₁ ह (for च). Ks. 1. 159. 17. T₂ G₁ 1. 159. 17. पार्था. — 'S' K₁ 1. 159. 17. इय (for हृ). Ks Dns 1. 159. 17. क₁ कृतवान् धर्षणामिमां; S 'शाश्वृतां धर्षणं (G₁ 'ग₁; G₁ 'ग₁).

10 'S' T₁ G₁ 1. 159. 17. तु; Ms [S] वि; Ms 1. 159. 17. हि (for च). T₁ G₁ 1. 159. 17. वैतिय. — G₁ 1. 159. 17. (hapl.) om. 10th-11th. — 'S' K (except Ko) D₁ कः (for न). — 'S' K₁ 1. 159. 17. उततः (for

शासनः). — 'S' K₁ K (except Ks) Bs G₁ आसनः (for आश्रितः).

12 'S' Ns 1. 159. 17. त्या हि; G₁ 1. 159. 17. त्यैव. — 'S' (except Ms) सखे; Cd as in text. S₁ K कौरव (Ko. 1. 159. 17. तापत्य) नन्दन (Ks 'नः); D₁ 1. 159. 17. वधनः; Cd as in text. — 'S' Ko. 1. 159. 17. वेने; K₁ T₁ G₁ 1. 159. 17. M केने (for तेने). T₂ G₁ 1. 159. 17. येनेह विधिना सर्वे.

13 'S' K₁ 'वयो परो; Ks 'चयं परो; G₁ 'वयंपरो. T₁ तपो धर्मः; G₁ 1. 159. 17. परो धर्मः. — 'S' G₁ 1. 159. 17. सदा विनियतः; G₁ 1. 159. 17. स चापि विनियतः; Ms स चापि निहितः. S₁ G₁ 1. 159. 17. त्या. — 'S' K₁ 1. 159. 17. यस्मात्सदाहं पार्थः; G₁ 1. 159. 17. यस्मात्सदाहं पार्थं विभो. — 'S' K₁ 1. 159. 17. Ns 1. 159. 17. B D T G₁ 1. 159. 17. Ms. 1. 159. 17. रणेऽसि वि; Ns 1. 159. 17. योऽसि वै वि.

14 'S' Ms 1. 159. 17. कामवृत्तः. Ko Da Dns 1. 159. 17. Ms परंतप; Ns 1. 159. 17. B (except Bs) D₁ कथंचन. — 'S' S₁ 1. 159. 17. प्रविद्युधे च; K₁ 1. 159. 17. प्रविद्युधेयुः; G₁ 1. 159. 17. युधि युज्येत (G₁ मध्येत). T₁ नक्तंचरं च युज्येत. — 'S' Ns 1. 159. 17. नाशो जीवेत्. B (except Bs) अस्तंशयं (for कथं).

15 'S' Ns 1. 159. 17. B D (except Ds) पार्थ (Bs 1. 159. 17. स्याच) मलयपुरस्कृतः; S राजा राजीवलोचनः. — 'S' Ko G₁ 1. 159. 17. राजन् (for सर्वान्). — 'S' B₁ 1. 159. 17. (m as in text). 1. 159. 17. स धूर्तपुरोहितः (by transp.).

16 'S' Ns 1. 159. 17. हृदोऽस्तं; G₁ 1. 159. 17. हृदोदितं. Bs 1. 159. 17. नृपाणां श्रेय ईप्सितः. — 'S' Ns 1. 159. 17. ये योजया (for योक्त). — 'S' Ns 1. 159. 17. धर्मोत्तमानः; T₁ G₁ 1. 159. 17. M (except Ms) यतात्मानः (G₁ 'स्मात्). G₁ 1. 159. 17. पुरोहितः.

17 K₁ G₁ 1. 159. 17. — 'S' D₁ 1. 159. 17. वेदे शास्त्रे च. G₁ 1. 159. 17.

धर्मात्मानः कृतात्मानः स्युर्नृपाणां पुरोहिताः ॥ १७
 जयश्च नियतो राज्ञः स्वर्गश्च स्यादनुन्तरम् ।
 यस्य स्याद्भर्मविद्वाग्मी पुरोधाः शीलवाञ्छुचिः ॥ १८
 लाभं लब्धुमलब्धं हि लब्धं च परिरक्षितम् ।
 पुरोहितं प्रकुर्यात् राजा गुणसमन्वितम् ॥ १९
 पुरोहितमते तिष्ठेद्य इच्छेत्पृथिवीं नृपः ।

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनपद्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

१६०

अर्जुन उवाच ।
 तापस्य इति यद्वाक्यमुक्तवानसि मामिह ।
 तदहं ज्ञातुमिच्छामि तापत्यार्थविनिश्चयम् ॥ १
 तपती नाम का चैवा तापत्या यत्कृते वयम् ।

कौन्तेया हि वयं साधो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ॥ २
 चैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तः स गन्धर्वः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ।
 विश्रुतां त्रिषु लोकेषु श्रावयामास वै कथाम् ॥ ३

पर्वणे च. T₁ G₁s Ms.₁ नियताः; G₁s Ms.₁ निष्पाताः.
 — १) T₁ G₁s Ms.₁ स्युर्नृपस्य; G₁ स्युर्नृपस्य; G₁ स्वनृपस्य;
 Ms.₁ ये नृपस्य.

18 *) Ś₁ निहितो; K₁s N₁ निर'. K₁ राजा; K₁
 राजा; G₁ राजन्; M₁ राजे. — १) N₁ नन्तरः. Ś₁ K₁
 स्वर्गश्चास्य निर'(K₁ तदं)तरः; K₁ N₁s V₁ B₁s D₁
 D₁s स्वर्गश्च त(N₁ श्रान्य)दन्तरः; K₁ B₁ D₁ D₁
 स्वर्गसादादन्तरः.

19 *) Ś₁ K₁s N₁ D₁ B₁ B₁ B₁ लाभं लब्धम्. Ko N₁
 B₁ च; K₁ N₁ V₁ B₁s D₁ वा (for हि). S अलब्धस्य च
 लाभाय. — १) N₁ V₁ B₁ D₁ D₁ वा (for च). S
 लब्धस्य परिरक्षणे.

20 *) N₁ V₁ B₁ D₁ इच्छेत्प्रतिमात्मनः. — १) Ś₁ K₁
 T₁ G₁ Ms.₁ प्राप्तं; K₁ प्राप्तं. Ko.s Cd नेदुधरो; K₁
 N₁ V₁ B₁ D₁ वसुमतीं सर्वी (K₁ कृष्णां); T₁ मेरुवनो; G₁
 तेन वनोचंसां. — १) K (except K₁) B₁ सर्वतः. S
 सागरांबरधारिणी.

21 *) G₁ न हि ते बल'. — १) Ś₁ K (except K₁)
 N₁s D₁ वा (for च). — १) Ko जयेत्पत्न्या; K₁ N₁
 जयेद्व्या; G₁ जयेथा प्रा'. — १) T G Ms सुवि (for भूमि).
 D₁ भूमिधरः.

22 *) K₁ D₁ Ms 'वर्धनः; T₁ G₁ कर्तव्यवर्धन.
 — १) N₁ सुवि; T₁ G₁ जगद्; Cd चिरम् (as in text).
 Colophon. Major parvan: T₁ G M संभव' (for
 आदि'). — Sub-parvan. K N₁ अंगारपर्वण; N₁s V₁ B₁

प्राप्तुं मेरुवरोचंसां सर्वशः सागराम्बराम् ॥ २०
 न हि केवलशौर्येण तापत्याभिजनेन च ।
 जयेदब्राह्मणः कश्चिद्भूमि भूमिपतिः कश्चित् ॥ २१
 तस्मादेवं विजानीहि कुरूणां वंशवर्धन ।
 ब्राह्मणप्रमुखं राज्यं शक्यं पालयितुं चिरम् ॥ २२

चैत्ररथः; to it Ko-s add सामास. Ś₁ (om. the sub-parvan
 name) mentions only अंगारपर्वण, followed by समासं;
 B₁s D₁ D₁ D₁s (likewise) mention only तापस्य.
 — Adhy. name: Ko.s १ पुरोहितप्रसां; N₁s V₁ गंधर्व-
 परामवा; B₁ D₁ गंधर्वोपाह्वयानं. — Adhy. no. (figures,
 words or both): D₁ 169; D₁ 173; T₁ 167; T₁ G
 M 119 (G₁ 121; G₁ 118). — S'loka no.: D₁ 79
 (D₁ 78), Ms 27. — Aggregate s'loka no.: D₁
 6510.

160

1 Ś₁ K₁ S om. उवाच. — १) G₁ तापस्यम्. D₁ (D₁
 G₁ ४ तद्वाक्यम्. Cd as in text. — १) Ms-s इति (for
 अति). K₁ येनच; D₁ वनम् (for मामिह). — १) Ś₁
 तदलं; N₁ B₁ D₁ तमहं. Ko.s ४ D₁ G₁s Ms-s ४
 मिच्छामि. — १) N₁ V₁ तापस्यार्थं विनिश्चितं.
 2 *) D₁ सात; G₁ सोयं (for साधो). — १) D₁ G₁
 Ms पृतद्विच्छामि; G₁ ४ Ms. १-२ यत्तदि'. — After
 D₁ ins.:

1721* सत्सर्वं स्वमरोपेण तद्द्वाराङ्गारपर्वणं ।
 3 Ś₁ K (except Ko) D₁ s S om. उवाच (T₁ of
 the ref.). — १) N₁s T₁ G₁ सु (for स). D₁ पृथं पाः
 संपृष्टः. — १) D₁ सुदभावेन आरत; S प्रसुवाच यथा
 — १) K₁ N₁s V₁ D₁ विश्रुतं; S अर्जुनं. — १) N₁ T₁
 कथां. S विश्रुतं श्रुतविद् (T₁ अमवीद्; G₁ श्रुतवाद्).

गन्धर्व उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि कथामेतां मनोरमाम् ।
 यथावदखिलां पार्थ धर्म्यां धर्मभृतां वर ॥ ४
 उक्तवानसि येन त्वां तापस्य इति यद्वचः ।
 तत्सेहं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमना मम ॥ ५
 य एष दिवि धिष्येन नाकं व्यामोति तेजसा ।
 एतस्य तपती नाम बभूवासदृशी सुता ॥ ६
 विवस्वतो वै कौन्तेय सावित्र्यवरजा विभो ।
 विश्रुत्वा त्रिपु लोकेषु तपती तपसा युता ॥ ७
 न देवी नासुरी चैव न यक्षी न च राक्षसी ।
 नाप्सरा न च गन्धर्वा तथा रूपेण काचन ॥ ८
 सुविभक्तानवद्याङ्गी स्वसितायतलोचना ।

खाचारा चैव साध्वी च सुवेपा चैव भामिनी ॥ ९
 न तस्याः सदृशं कंचिद्विपु लोकेषु भारत ।
 भर्तारं सविता मेने रूपशीलकूलश्रुतैः ॥ १०
 संप्राप्त्यौवनां पश्यन्देव्यां दुहितरं तु ताम् ।
 नोपलेभे ततः शान्तिं संप्रदानं विचिन्तयन् ॥ ११
 अथर्क्षपुत्रः कौन्तेय कुरूणामृषभो वली ।
 सूर्यभाराधयामास नृपः संवरणः सदा ॥ १२
 अर्घ्यमाल्योपहारैश्च यशश्च नृपतिर्यतः ।
 नियमैरुपवासेश्च तपोभिर्विविधैरपि ॥ १३
 शुश्रूषुरनहंवादी शुचिः पौरवन्नन्दनः ।
 अंशुमन्तं सद्युधन्तं पूजयामास भक्तिमान् ॥ १४
 ततः कृतज्ञं धर्मज्ञं रूपेणासदृशं शुचि ।

G. 1. 6330
 S. 1. 174. 15
 K. 1. 157. 15

4 ङी K; S om. उवाच (Gc Ms-s om. the ref.).
 — *) Ks Ts Gs अहं ते. — *) S अति (for एतां). T; G; Ms मनोहरा; Gs मद्हरा. — *) Bs Gs अखिलं; Da अर्थिनं. — *) Ks Gs धर्म्यां; ङी सर्व- (for धर्म्यां). ङी V; B D (except Ds) सर्वदुहिततां वर.

5 *) Bs पार्थ त्वां; T G यद्वाचयं. — *) ङी K; ङी वः (Cd cites वि.); Ds तद्वचः. ङी इति ते निखिलं चचः. — *) ङी K; s ङी कीर्तयिष्यामि; T; संप्रवक्ष्यामि. — *) K; Da; Dn D; नव; S नृप (for मम).

6 *) T; दीप्यन्ते; T; G; s. 4-6 तेजस्वी; Gs Ms. s दीपि (Ga 'वि')त्यन्; Ms-s दीर्घांशुः; Cd धिष्येन (As in text). — *) T; Gs लोकं (for नाकं). — *) Hero and below ङी तापती (for तपती). — *) N (except Ks ङी. s) T; Gs. s बभूव सदृशी. G; reads both शुभा and सुता.

7 *) T; 'स्वतोस. N; V; Dn देवस्य (for कौन्ते'). — *) ङी K; s. s शुभा; Ks. s Ms. s सुता; T; नृप (for वेभो). — *) T; G; s-6 तपसाभिववा.

8 *) T; वैपा; Ms यक्षी (for सेव). — *) Ms नोरता for न यक्षी. S न च किंनरी. — *) T; Ms तयारूपा हि; 's G; s-6 'रूपा न; Gs 'फारा न; Gs 'चारा न.

9 *) Ks. s Gs सुमित्तव; T; G; s Ms स्वमित्तव. — *) ङी 'शीला; K; ङी Bs Ds D; 'वेना. ङी. s 3 (except Bs) Da Ds भाविनी.

10 *) Bs. s D; न ह्यस्ताः. Ds Gs सदृशाः; T; G; s 4 की; Gs 'ता. ङी Ks. s. s; Bs Dn. s; Ds. s T; G; s. s Ms कैविल्य; K; D; Gs कश्चिद्; T; Gs. s काचिद्. — *) Da;

विद्यते (for भार'). — *) G; s पित्त मेने. — *) K; 'कुलान्वितैः; Ks Ts G; s-6 'कुलैः श्रुतैः; ङी रूपीदार्यदुल्लभ्युतैः; ङी V; B D 'गुणयुतैः.

11 *) Ds S देवो (for देवां). K (except Ks) ततः; ङी च ततः; Bs ततः; Ds तथा; S शुभार्. — After 11⁶, Ds (marg. sec. m.) S ins.:

1722* अटवर्षो तु तां पश्यन्सविता रूपरालिनीम् ।
 [T; तां पश्यद्वयवर्षां स; G; स अटवर्षां तां पश्यत्; G; Ms-s द्विर (Gs 'अ')टवर्षां तां पश्यत्.]

— *) ङी Ks. s तदा (for ततः). — *) ङी K; s संप्रदायं (K; 'दु') तु वि; K; s प्रयाममनुर्वि; Ks. s B (except Bs) Ds 'दानं स वि'; ङी 'दानस्मावि'; Ds 'दानं च वि'.

12 *) ङी Da Ds Ms अयादीं. D; तामवैशेष तु कीं. — K; om. 13⁶-36⁶. — *) K; प्रथितो (for ऋषभो). ङी वसन्; S (except T;) युवा. — *) ङी संवरणोति हि; D; Gs 'गलथा.

13 K; om. 13 (cf. v. 1. 12). — *) Ks. s ङी. s अर्घ्य-माल्यो ङी 'पारो'पहारार्थः; Ks. s अर्घ्यमाल्योपहारैस्तु; ङी V; B D 'पहारार्थः (Ds 'जां). — *) K; S स (for च). S (except Ms. s) तदा (for यतः). ङी V; B D (except Ds) संवैश्र नियतः शुचिः. — *) ङी विविधैस्तथा.

14 K; om. 14 (cf. v. 1. 12); Gs om. 14⁶. — *) S (except T;) सत्यश्च (for शुचिः). ङी Ks. s ङी. s V; Bs T; G; s. s Ms-s पौरवन्नन्दन; G; कौरवन्नन्दन. — *) Ks. s. s Ds Gs बुद्धिमान्.

15 K; om. 15 (cf. v. 1. 12). — *) Ks Da; Gs कृतज्ञः; T; G; s-6 'ज्ञो. Ks Gs धर्मज्ञ; T; G; s-6 नृपतिः;

तपत्याः सदृशं मेने सूर्यः संवरणं पतिम् ॥ १५
 दातुमैच्छततः कन्यां तस्मै संवरणाय ताम् ।
 नृपोत्तमाय कौरव्य विश्रुताभिजनाय वै ॥ १६
 यथा हि दिवि दीप्तांशुः प्रभासयति तेजसा ।
 तथा भुवि महीपालो दीप्त्या संवरणोऽभवत् ॥ १७
 यथार्चयन्ति चादित्यमुद्यन्तं ब्रह्मवादिनः ।
 तथा संवरणं पार्थ ब्राह्मणावरजाः प्रजाः ॥ १८
 स सोममति कान्तत्वादादित्यमति तेजसा ।
 बभूव नृपतिः श्रीमान्सुहृदां दुर्हृदामपि ॥ १९
 एवंगुणस्य नृपतेस्तथावृत्तस्य कौरव ।
 तस्मै दातुं मनश्चक्रे तपतीं तपनः स्वयम् ॥ २०

स कदाचिदथो राजा श्रीमानुरुयशा भुवि ।
 चचार मृगयां पार्थ पर्वतोपवने किल ॥ २१
 चरतो मृगयां तस्य क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ।
 ममार राज्ञः कौन्तेय गिरावप्रतिमो ह्यः ॥ २२
 स मृताश्वश्चरन्पार्थ पञ्चामेव गिरौ नृपः ।
 ददर्शासदृशं लोके कन्यामायतलोचनाम् ॥ २३
 स एक एकामासाद्य कन्यां तामरिमर्दनः ।
 तस्यै नृपतिशार्दूलः पश्यन्नविचलेक्षणः ॥ २४
 स हि तां तर्कयामास रूपतो नृपतिः श्रियम् ।
 पुनः संतर्कयामास रवेर्भद्रात्मिच प्रभाम् ॥ २५
 गिरिप्रस्थे तु सा यस्मिन्स्थिता स्वसितलोचना ।

G₂ 'ज्ञः. — °) Ko. 2. s D₃ तपत्या. — °) K₄ G₄ प्रति (for पतिम्).

16 K₁ om. 16 (cf. v. 1. 12). — °) K₂ तामैच्छत ततः कन्यां. — °) D₁ ततः (for तस्मै). D₂ वै (for ताम्). — °) K₃ कौतिय (for कौरव). — °) Ko. 2. s N₂ V₁ Dn D₁. s T₁ M₃ च.

17 K₁ om. 17 (cf. v. 1. 12). — °) Ś₁ Ko. s दीप्त्या (for दिवि). — °) Ś₁ K₂ प्रतापयति; Ko. s. s D₃ प्रकाशः; G₃ प्रसाधः. — T₂ (hapl.) om. 17^a-19^b.

18 K₁ T₂ om. 18 (cf. v. 1. 12, 17). — °) Ś₁ K₂ s N₁ s यथाहंयति; Ko यथा चाहति. G₁ चा नित्यं (for चादित्यं). — °) Ś₁ धर्मवादिनः. — °) B₂ ब्राह्मणप्रमुखाः.

19 K₁ om. 19; T₂ om. 19^a (cf. v. 1. 12, 17). — °) Ś₁ K (K₁ om.) D₂. s. s ह्व (for अति). K₂ N₂ G₂. s M₂-s कांतित्वाद्; D₁ कांतं च; D₂ कामत्वाद्. — °) Ś₁ K (K₁ om.) D₂. s ह्व; G₂ सम- (for अति). — °) T₁ नंदनस्तापनस्त्राक्षरिच. — °) D₂ दुर्हृदां सुहृदाम् (by transp.). Ś₂ तया (for अवि).

20 K₁ om. 20 (cf. v. 1. 12). — °) Ko भारत (for कौरव). K₄ एवंगुणस्य नृपतेस्तस्य वृत्तस्य भारतः; S एवंगुणाय नृपते तथावृत्ताय नित्यताः (M₂ कौरव). — °) Ś₁ तत्तश्चक्रे. — °) K₂ नः शुभ्रं.

21 K₁ om. 21 (cf. v. 1. 12). — °) Ś₁ राजन्. — °) K₂ G₂ उर (K₂ sup. lin. ऊर) यथा भुवि; N₂ उदयगोचरः; N₃ V₁ B Da Dn D₂ s अमित (B₁ s D₂ अनुल) विक्रमः; N₂ D₂ T G₁-s M₂ s उदयतोयुजः. — °) Ś₁ मृगयामास (sic).

22 K₁ om. 22 (cf. v. 1. 12). — °) Ś₁ Ko. 2. s D₃ G₁ तत्र (for हस्त). — °) Ko. s. s D₂ श्रमादुरः; N₂ s V₂

B Da Dn D₁. s. s T₁ 'समन्वितः. — °) B₁ D₂ s पया रः. — °) G₃ जवेनाप्रतिमो.

23 K₁ om. 23 (cf. v. 1. 12). — °) B₂ G₁ हताश्वश्च. — °) Ś₁ K (K₁ om.) D₂ M₂-s नृपो गिरौ (b transp.). D₂ T G₂ नृप. N₁ वने तस्मिन्महागिरौ — °) Ś₁ 'प्रतिमाः; G₂ 'सदृशां.

24 K₁ om. 24 (cf. v. 1. 12). — °) D₂ एवमेकाम T₁ एकः स एकाम्. — °) Ś₁ अरिचूदनः; N₂ V₂ B. (except D₂) M₂ परबलाहटनः; G₂ 'मर्दनः. — °) K₂ s C 'शार्दूलः; M₂ स नृपताः. N₁ वित्तस्य नृपताः. — °) K 'अपि विचक्षणः; D₂ 'सर्विकलेक्षणः; G₂ s M₂ 'अपि चलेक्षण 25 K₁ om. 25 (cf. v. 1. 12). — °) K₂ स्थेन. G नृपते. — °) N₁ B₁ T₁ G₁. s M₂-s स तर्कः. — °) Ś₁ नदाम्; N₂ मुक्ताम्; G₂ उष्णाम् (for भद्राम्). K₂ भद्रात्मिच प्रभाम् रवेः (by transp.). — After 25, K₂ N₂ s V₂ B D ins.

1723^a ययुषा वर्धता चैव सिद्धामिव दिग्भाषतोः ।
 प्रसस्तयेन कान्त्या च चन्द्रेरेखानियामलाम् ।
 [(L. 2) N₂ B₂ Da Dn₁. n₂ D₂ 'ते च. D₂ कतिरे.]

26 K₁ om. 26 (cf. v. 1. 12). — °) K₂ N₂ V₁ B s m Dn D₂ गिरिपृष्ठे; Cd as in text. — °) K₂ स्वतितं । T₁ चातितं; Cd as in text. — After 26^a, K₂ N₂ s V₂ B D ins.

1724^a विभाजमाना सुभुभे प्रतिभेय दिग्गमयी ।
 तस्या स्थेन स गिरिर्दिशेन च विरोधतः ।
 [(L. 1) K₂ ययुषा रतिरेव हिरः. — (L. 2) Ś₁ समन्वितः (for वितो).]
 — °) Ś₁ स च पृष्ठेपुरलतोः; K₂ सवृषः; K₂ सवृषः
 — °) K₂ स च पृष्ठेपुरलतोः; B₂ सादमवृषः; D₂ सम(m स स)वृषः; D₂

स सद्यश्शुभपलतो हिरण्यम इवाभवत् ॥ २६
 अवमेने च तां दृष्ट्वा सर्वप्राणभृतां वपुः ।
 अवाप्तं चात्मनो मेने स राजा चक्षुषः फलम् ॥ २७
 जन्मप्रभृति यत्किंचिद्दृष्टवान्स महीपतिः ।
 रूपं न सदृशं तस्यात्सर्कयामास किंचन ॥ २८
 तथा वद्वमनश्चक्षुः पाशैर्गुणमयैस्तदा ।
 न चचाल ततो देशाद्दुष्ये न च किंचन ॥ २९
 अस्या नूनं विशालाक्ष्याः सदेवासुरमातुषम् ।
 लोकं निर्मथ्य धात्रेदं रूपमाविष्कृतं कृतम् ॥ ३०
 एवं स तर्कयामास रूपद्रविणसंपदा ।
 कन्यामसदृशीं लोके नृपः संवरणस्तदा ॥ ३१
 तां च दृष्ट्वै कल्याणीं कल्याणाभिजनो नृपः ।

जगाम मनसा चिन्तां काममार्गणपीडितः ॥ ३२
 दहमानः स तीव्रेण नृपतिर्मन्मथाग्निना ।
 अप्रगल्भं प्रगल्भः स तामुवाच यशस्विनीम् ॥ ३३
 कासि कस्यासि रम्भोर किमर्थं चेह तिष्ठसि ।
 कथं च निर्जेनेऽरुष्ये चरसेका शुचिसिते ॥ ३४
 त्वं हि सर्वानवद्याङ्गी सर्वाभरणभूषिता ।
 विभूषणभिवेतेषां भूषणानामभीप्सितम् ॥ ३५
 न देवीं नासुरीं चैव न यक्षीं न च राक्षसीम् ।
 न च भोगवतीं मन्ये न गन्धर्वीं न मानुषीम् ॥ ३६
 या हि दृष्टा मया काश्चिच्छ्रुता वापि वराङ्गनाः ।
 न तासां सदृशीं मन्ये त्वामहं मत्तकाशिति ॥ ३७
 एवं तां स महीपालो वभाषे न तु सा तदा ।

G. 1. 0920
 K. 1. 171. 41
 K. 1. 167. 41

समं शूक्ष्मरपलतो; Ds स हि शूक्ष्मेऽप्युपलतो; S स सत्(T1 स
 न; G1 न स; Me-s तत्र)शुभलतापुलो (G3.s 'लता; Me-s
 'सं). Text as in Ko.s N̄ V1 B1.s Da Dn D1.s; Gd
 cites शुपः. — 4) Ks इवावमो. — After 26, Ks ins.:
 1725* तां तु दृष्ट्वा स चावर्ती राजा राजीवलोचनताम् ।
 27 K1 om. 27 (cf. v. 1. 12). — 4) S (except
 Ms.s) s (for च). — 5) Ko 'भृतां वरां; Ks N̄s V1
 B1.s.s Ds 'लोकेषु (Ks B1 'के स) योषितः; N̄1.s Ds 'भृतां
 वरा; Da 'प्राणिभृ'; S 'भृतां स्त्रियः (G.s; M̄ 'यं). — 6)
 S1 B̄s om. च. Ks B1.s (m as in text) Ds.s जन्मनो;
 Ds वांतो (for चारमनो). — 4) S1 T1 चक्षुषो फले.
 29 K1 om. 29 (cf. v. 1. 12); T1 om. 29^a-30^b.
 — 4) S1 तथा; B (except B̄s) Ds तस्याः; S (T1 om.)
 एसां (for तथा). — 5) S1 Ko.s B̄s Ds.s G.s तथा; Ds
 ततः (for तदा). — 6) S (T1 om.) नातिचक्राम तं देशं.
 — 4) S1 न स किं; N̄1 न कथंचन.
 30 K1 om. 30; T1 om. 30^b (cf. v. 1. 12, 29).
 — 4) N̄1 Ds Gs तस्या. — 5) B̄s रूपं; Dn1 Da G1 Ms
 लोके; T1 तस्यां; Gs लोचयं. Ks धात्रेदं; B̄s धात्रेकं; T1
 धात्रेदं; Ms धात्रेदं. — 4) Da 'कृतं परं.
 31 K1 om. 31 (cf. v. 1. 12). — 4) S इति (for
 एवं). N̄ V1 B̄ (except B1) Dn1 Da संसर्कं; S तां सर्कं.
 — G1 om. 31^a. — 5) S1 असत्पत्नीं; Ms समदर्शीं.
 32 K1 om. 32 (cf. v. 1. 12). — 4) S1 तां च वै
 दृष्ट्वा; Ko तां च दृष्ट्वाय; Ks.s तां चैव दृष्ट्वा. — 4) Ko.s.s
 N̄1.s 'सादितः; Ks N̄s V1 B1.s.s Da Dn D1.s.s Ms
 कामबाणेन पी'; B1 कामबाणप्रताडितः; Ds Gs-s 'मार्गेण

पी(Ds ता)डितः.
 33 K1 om. 33 (cf. v. 1. 12). — 4) Gs तुयमानः.
 Gs M̄.s सु (for स). Ds तीक्ष्णः. — 5) G1 मन्मथाग्निना.
 — 6) Ks अप्रगल्भं; N̄1 T1 M̄ 'दमः; T2 G (except G1)
 'दमं. Ks N̄1.s B1.s.s Ds.s.s G1.s प्रगल्भः सत्पु; K4
 प्रगल्भं सत्; N̄s V1 B̄s Da Dn D1 प्रगल्भस्तः; T Gs-s M̄
 प्रगल्भं सत्. — 4) N̄s V1 B̄s Da Dn D1 ततोवाच मनोहरां;
 Ds.s S उवाचाय यथा.
 34 K1 om. 34 (cf. v. 1. 12). Before 34, Ms-s
 ins. संवरण. — 5) S1 om. च. — 4) S1 Ks.s
 Ds धस्त्रेण.
 35 K1 om. 35 (cf. v. 1. 12). — 4) Dn1 त्वं च;
 G1.s सत्पु. S1 B̄ (except B̄s) Dn1 Ds 'वर्णांति. — 4) S1
 G1 'रितसां; N̄1.s D1.s T G2.s M̄ 'रितता; G2.s.s 'सत्ता.
 36 K1 om. 36^a (cf. v. 1. 12). — 4) N̄1 च
 (for चैव). — 5) S (except Ms) न च किंनरीं.
 Ko.s.s न गंधवी न राक्षसीं. — Ms-s om. 31
 — 4) S1 Ko.s न यक्षीं न च मां; Ks.s न च यक्षीं न च
 37 4) Ds याश; Gs याश्च (for या हि). S1 Ko
 T1 G.s काश्चिच्. — 4) S1 Ko.1.s.s N̄s Ds श्रुतपुंशः;
 Gs श्रुतस्त्राणि. S1 Gs Ms वरांगनाः; K1 सयांगनाः;
 तथांगनाः. — 4) Ko Ds Gs 'गामिनि (Ds 'नी; Gs 'नी
 Ks T1 G1-s M̄.s.s 'कानिनी (M̄ 'नी). — After 2
 Ks N̄1.s V1 B̄ D ins.:
 1726* दृष्ट्वै चारवदने चन्द्राकाशतरं तव ।
 चद्वं परप्रप्राक्षं मां मातातीव सम्भयः ।
 [(L. 1) Ds चारजपने. — (L. 2) B1 मामश्रातीव; 1

३१ कामार्त निर्जनेऽरण्ये प्रत्यभापत किंचन ॥ ३८
ततो लालप्यमानस्य पार्थिवस्यायतेक्षणा ।
सौदामिनीव साध्रेषु तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३९
तामन्विच्छन्त नृपतिः परिचक्राम तत्तदा ।

वनं वनजपत्रार्क्षीं अमन्नुन्मत्तवत्तदा ॥ ४०
अपश्यमानः स तु तां बहु तत्र विलप्य च ।
निश्चेष्टः कौरवश्रेष्ठो मुहूर्तं स व्यतिष्ठत् ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पृथ्वधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

१६१

गन्धर्व उवाच ।

अथ तस्यामदृश्यायां नृपतिः काममोहितः ।
पातनः शत्रुसंधानां पपात धरणीतले ॥ १
तस्मिन्निपतिते भूमावथ सा चारुहासिनी ।
पुनः पीनायतश्रोणी दर्शयामास तं नृपम् ॥ २
अथावभाषे कल्याणी वाचा मधुरया नृपम् ।

तं कुरुणां कुलकरं कामाभिहतचेतसम् ॥ ३.
उचिष्टोचिष्ठ भद्रं ते न त्वमहंस्वार्द्रिदम् ।
मोहं नृपतिशार्दूल गन्तुमाविष्कृतः क्षितौ ॥ ४
एवमुक्तोऽथ नृपतिर्वाचा मधुरया तदा ।
ददर्श विपुलश्रेणीं तामेवाभिमुखे स्थिताम् ॥ ५
अथ तामसितापाङ्गीमावभाषे नराधिपः ।

अंतःपातीव.]

38 Before 38, S ins. संघर्षः (G₁२ वैशं*). — *) T₂
G₂ कामार्ता; G₂२ तमादी; G₂ कन्वा तर.

39 — *) S तथा (M₂ तस्य) (for ततो). G₁२ बालप्य-
मानस्य. — *) S₁ K₁ 'स्यासिते'. — *) K₁ शत्रेषु
(sio); N₁२ V₁ B₁२ D (except D₂) चाध्रेषु. N₁२ B₁२
'निरिचिवाध्रेषु. — *) = 1. 93. 43 etc.

40 — *) S₁ अन्विषन्; K₁ अनुत्पन्नं (sio); N₁२ V₁ D₁ D₂
अन्वेष्टुं; C_d as in text. — *) K₁ N₁२ V₁ B D सर्वतः;
N₁२२ तां तदा (for तत्तदा). — *) S₁ K₁ 'पत्राक्षो-
— *) K₁ corrupt. D₂ उन्मत्तमानुपः. S₁ K₁२ ततः;
D₁२ D₂२ तदा (for तदा). N₁२ अमलं सचवत्ततः.

41 — *) M₂ स तदा. — *) K₁ व्यलप्य; B₂ प्रलप्य.
— *) N₁२ V₁ B D (except D₂) पार्थिवश्रेष्ठो. — *) G₂
न व्यतिष्ठत्; M₂२ समसि*.

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव* (for
सादि*). — Sub-parvan: N₁२ V₁ चैत्रय; T₁ संभव;
to it N₁२ V₁ add तपयुपाख्यान. S₁ E N₁२ B D₂
D₁२ D₂२ M (all om. the sub-parvan name)
mention only तपय; (K₂ B₂ M तपयुपाख्यान).
— Adhy. name: K₂ D₂ तपतीदृशं. — Adhy. no.
(figures, words or both): D₂ 170; D₁ 173; T₁
168; T₂ G M 120 (G₂ 122; G₂ 119). — S'loka no.:
D₂ 44; M₂ 42.

161*

1 S₁ K₁ S om. उवाच. — *) G₁२-३ भावमोहितः
(G₂ 'लोभितः).

2 *) G₂ चयता; G₂ व्यथिता; G₂ याया सा (for अथ
सा). G₂ चारुयसिनी. — G₂ (1 hapl.) om. 2^a-3^a.
— *) S₁ K (except K₄) तर्कयामास(1).

3 G₂ om. 3^a (cf. v. 1. 2); B₂२ D₂ G₂ (1 hapl.)
om. 3^a. — *) K₂ अथाह भावकल्याणी; T₂ G₂२ भाव-
भाषय कं. — *) Cl. 5^a. D₂ G₂ गिरा; D₂ श्रुतं; M₂२
तदा (for नृपम्). — G₂ (hapl.) om. 3^a-6^a. — *) S₁
'चेतनं; K₂ G₂ काममोहितं; N₁२ कामादितमं; B₂ कामो-
पहतं; G₂ कामाभिगतं. — After 3, K₂ N₁२ V₁ B
D ins.:

1727* उवाच मधुरं वाचं तपती महसखि (!) ।

4 G₂ om. 4 (cf. v. 1. 3). Before 4, M ins. कन्वा.
— *) K₂ B₂ M D₂ S (except G₂; G₂ om.) C_d
आविष्कृतं; Nilp *कृता. T₂ G₂२ कृतं (for क्षितौ). D₂
गंतुमर्हति भावत.

5 G₂ om. 5 (cf. v. 1. 3). Before 5, S (except G₂
M₂२) ins. संघर्षः. — *) T G₂२ तर; G₂२ ह्य (for अथ).
— *) Cl. 3^a. G₂ तया; M₂२ तया (for वाचा). K₂
N₁२ B₂ तया; K₂ तदा; D₂ गिरा; S (G₂ om.) गिरा (for
तदा). — *) K₂ N₁२ V₁ D₂२ D₁२ D₂२ S (G₂ om.)
अभिमुखे (as in text); the rest 'मुखी'.

मन्मथाग्निपरीतात्मा संदिग्धाक्षरया गिरा ॥ ६
साधु मामसितापाङ्गे कामार्त्वं भक्तकाशिति ।
भजस्य भजमानं मां प्राणा हि प्रजहन्ति माम् ॥ ७
त्वदर्थं हि विशालाक्षि मामयं निशितः शरः ।
कामः कमलगर्भाभे प्रतिविध्यन्न शाम्यति ॥ ८
प्रत्नमेवमनाक्रन्दे भद्रे काममहाहिना ।
सा त्वं पीनापतश्रोणि पर्यामुहि शुभानने ॥ ९

त्वय्यधीना हि मे प्राणा किंनरोद्गीतमापिणि ।
चारुसर्धानवघाङ्गि पनेन्दुसदृशनानने ॥ १०
न ह्यहं त्वदृते भीरु शक्ये जीवितुमात्मना ।
तसात्कुरु विशालाक्षि मय्यनुक्रोशमङ्गने ॥ ११
भक्तं मामसितापाङ्गे न परित्यक्तमर्हसि ।
त्वं हि मां प्रीतियोगेन व्रातुमर्हसि भामिनि ॥ १२
गान्धर्वेण च मां भीरु विवाहेनेहि सुन्दरि ।

C. L. 677
R. L. 172
K. L. 168. 10

6 Gs om. 6 (cf. v. l. 3). — *) G1.2.s 'प्राणाम्.
— *) Śī: तां यभापे नरा'; Ns V1 B1 D1 Dn D1 आयभापे
स पापिध्वः; B1.2.s D1.2.s यभापे चारुदासिनी. — B1 om.
6^d. — *) D1.s T G (Gs om.) मन्मथाग्नि (G1.2.
'नि'). — D2 om. 6^d-7^a. — *) Ns वाप्यसंदिग्धपवा; Cd
as in text.

7 D1 om. 7^a (cf. v. l. 6). — Before 7, 8 (except
T1) ins. संवरणः. — *) Ns.s V1 B1.2.s D (D1 om.) त्वम्
(for माम्). Ko.1.2 N V1 B1.2.s D (D2 om.) G1.2
असितापाङ्गि (or 'गी'). B1 सुनः पीनापतश्रोणी. — *) K1.2
G2 कामार्थः; G1 कायुकं. Ko D1 'गामिनि; T1 G1.2.s
Ms.v.s 'काशिति. — *) K1 वै; Ns त्वं (for मां). Śī K
जीयो हि (K1-वि) प्र(Śī वि)जहाति मां. S भजस्येह यथा
भाहं प्राणाङ्गमां शुष्किन्ते.

8 *) N V1 S त्वदर्थं. — *) N1.s T1 Ms-s 'प्राभे;
B (except B1) D1.2.s 'प्राङ्गि; G1 'गर्भाभे.

9 *) Ns V1 B1.2.s D (except D1.2.s) दृष्टमेवम्. T1
Ms.s प्रत्नमेव(T1 'क)मनाक्रन्दः; T1 Gs दृष्टं सप्तमनाक्रान्तं;
G1.2.s दृष्टं प्र(Gs च)सप्तमनाक्रन्दः; Gs प्रत्नं प्रहमनादस्य; G1
प्रत्नं सप्तमनाक्रन्दः; Ms-s प्रत्नमेवमुक्रन्दं. Cd cites अनाक्रन्दे
(=शोकयुक्त्ये) as in text. — *) T G (except G1.2)
Ms.s 'महाश्रिना. — *) Ko.s T1 G1.2.s M मां त्वं; K1
त्वं मां; K1 Gs मां च. T G1.2.4.s M (except M1)
'श्रोणि; Gs पीनापतश्रोणी. — *) Ns V1 B D (except
D1) मामामुहि. N V1 B D (except D1) वरानने. S
संजीवयितुमर्हसि.

10 *) K1.s N1.s V1 B D G1 Ms-s त्वदधीनः. T
G1.2.4.s M च (for हि). Gs त्वया विना न मे प्राणाः.
— *) Ko.s D1 G Ms.s.s किंनरोद्गी(Gs 'राग्नि)वजापिणी.
— *) K1 D1 D1 S (except T1 G1.2) 'वघाङ्गि.
— *) Ns V1 B D 'प्रतिमागेन.

11 *) K1 न हि त्वं (for न ह्यहं). Śī K (except K1)
N1.s D1 G Ms-s त्वापृते. T1 शक्ये (for भीरु). — *)
D1 शक्ये; T1 श्रुणं (for शक्ये). Ns V1 B D1 Dn D1.2.4

कल्या(B1.s D1 'व्या)मि खलु जीवितं. — After 11^a, K1
Ns V1 B D (except D1) ins.:

1728^b कामः कमलगर्भाङ्गि प्रतिविष्यति मामयम् ।
[= (var.) 8^d. D1 प्रतिवप्राति.]

— *) K1 'क्रोषमेगळं; K1 'क्रोशमातुते.
12 *) N1 भज माम्. K1.s B D1 Dn D1.2.s G1.s
एसितापाङ्गि; K1 D1 D1 'पत्नी. — *) Some S MSS.
मा (for मां). B1 प्रीतियुक्तेन (m as in text). — *) Ns
V1 B D (except D1.2) भाविनि. — After 12, Ns
V1 B D ins.:

1729^a त्वदर्शनकृतचेहं मनश्चलति मे भृशम् ।
न त्वां पद्मा पुनरप्यां द्रष्टुं कल्याणि रोचये ।
प्रसीद यशगोर्द्धं ते भक्तं मां अज भाविनि ।

[(L 2) Ns V1 B1 Dn रोचये. — (L 3) Cf. 13^a.
D1.s भाविनि.]

— Ns V1 D1.s Dn D1.s cont.:

1730^a दृष्ट्वैव त्वां वरारोहे मन्मथो भृशामहने ।
अनर्गतं विशालाक्षि विष्यति क्व पतत्रिभिः ।
मन्मथासिसमुज्जतं दाहं कमललोचने ।
प्रीतिसंयोगयुक्ताभिरग्निः प्रहादयस्य मे ।
उत्प्लासुषं दुरारपं प्रचण्डशरकायुकं मुक्ते । [5]
त्वहनेनसमुज्जतं विष्यन्तं दुःसहं शरैः ।
उपशामय कल्याणि आहमदानेन भाविनि ।

[(L 1) D1 भृशदाहना. — (L 4) B1 'संयोगयुक्ताभिरः
D1 'दीलाभिर. — (L 6) Cf. S. D1 दुःसहं; D1 दुःसहं.
— (L 7) Cf. 12^a. D1.s भाविनि.]

13 — 1. 67. 4. — *) Ns.s V1 B D (except D1)
गान्धर्वेण विवाहेन; Ms-s 'वैगेहि मा भीरु. — *) Śī K1.s
D1 T1 G1.2.4.s Ms पूज; K1 Ns हि; G1 ह्य; G1 Ms-s च
(for एहि); cf. v. l. 13^a. Ns V1 B D (except D1)
मायुपैहि वरानने (B1.2.s Dns D1.s वरानने). — *) K1
हि सुश्रोणि. — *) Cf. l. 67. 26^a.

14 K1 S om. उवाच. N V1 S (except G1) कल्या
(for सपत्नी). — *) K1 'वती युहं; D1 'मतीरुहं; Ms-s

विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥ १३
तपत्युवाच ।

नाहमीशात्मनो राजन्कन्या पितृमती ब्रह्म ।
मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्याचक्ष पितरं मम ॥ १४
यथा हि ते मया प्राणाः संगृहीता नरेश्वर ।
दर्शनादेव भूयस्त्वं तथा प्राणान्ममाहरः ॥ १५
न चाहमीशा देहस्य तस्मान्नृपतिसत्तम ।
समीपं नोपगच्छामि न स्वतन्त्रा हि योपितः ॥ १६

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकपद्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

१६२

गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्त्वा ततस्त्वर्णं जगामोर्ध्वमनिन्दिता ।
स तु राजा पुनर्भूमौ तत्रैव निपात ह ॥ १

*वशा इहं.

15 * K₁ मम प्राणाः; G₂ मयि प्रा. — * S संहं (T₁ G₂ Ms "हि)तात्र. Ms-s नराधिप. — Ko om. 15nd. — * S₁ K₁s D₁s.s.s. S (except T₁ G₂ Ms) ममाहरः; Da समाहरः.

16 * B₁ दानस्य; G₂ देवी स्यात्; G₃ ते मान्य (for देहस्य). — N₁s om. 16th-19th; G₂ om. 16th-18th.

17 N₁s G₂ om. 17 (cf. v. 1. 16). — * Da नाभिनयेत्. K₁ T₁ M नाथ. — * K₁ अनार्थं (for भर्तारं). S₁ G₂ मर्तुं; B₁s Da भक्ति.

18 N₁s om. 18; G₂ om. 18th (cf. v. 1. 16). — * K₁s M (except Ms) गते कार्यं. — * S₁ K D₁ "सा च दमेन.

19 N₁s om. 19th (cf. v. 1. 16). — * K₁s-² सुयं मान्. N₁s V₁ B₁ Da D₁ अरिचूदन. — * S₁ N₁s V₁ B₁ D₁ अय (for अय).

20 * S₁ K D₁ नासा (K₁ "ज्ञी). — * G₂s सावित्र्या. — * B₁s D₁s तस्य. G₂ "प्रवीरस्य. — * K₁ Ko सवितुश्च विवस्वतः.

का हि सर्वेषु लोकेषु विथुताभिजनं नृपम् ।
कन्या नाभिलषेन्नाथं भर्तारं भक्तवत्सलम् ॥ १७
तस्मादेवंगते काले याचक्ष पितरं मम ।
आदित्यं प्रणिपातेन तपसा नियमेन च ॥ १८
स चेत्कामयते दातुं तव मामरिमर्दन ।
भविष्याम्यथ ते राजन्सततं वशवर्तिनी ॥ १९
अहं हि तपती नाम सावित्र्यवरजा सुता ।
अस्य लोकप्रदीपस्य सवितुः क्षत्रियर्षभ ॥ २०
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकपद्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

अमात्यः सानुयात्रस्तु तं ददर्श महाबने ।
क्षितौ निपतितं काले शकध्वजमिवोच्छ्रितम् ॥ २
तं हि दृष्ट्वा महेश्वासं निरश्वं पतितं क्षितौ ।

no. (figures, words or both): Dns 171; Dam 174;
T₁ 168; T₂ G M 121 (G₁ 123; G₂ 120). — *Stoka*
no.: Dn 25 (Dn₁ 22); Ms 20. — *Aggregate stoka*
no.: Dns 6576.

162

1 S₁ K₁ S om. उवाच (G₂ om. the ref.). — After 1st, Da (marg. sec. m.) S ins.:

1731* तपती तपतीलेवं बिललापादुरो नृपः ।
भारखलघासकुराजा पुनर्दयाय पावति ।
धावमानस्तु तपतीमर्ष्यैव महीपतिः ।
[(L 1) T₁ G₂ तपतीलेव. G₂ "पाकुले नृप. — (L 2)
G₁s M प्रत्सल. — (L 3) T₁ G₁s महीपते.]
— After 1, K₁ N₁s V₁ B D ins.:

1732* अन्वेपमाणः सखलसं राजानं नृपोत्तमम् ।
[N₁ "माणः संतसलं etc. K₁ मार्गमाणः सपसासं राजानं
नृपसत्तम; B₁s D₁ मार्गमाणः सखलसं (D₁ स तु वने)
राजानं नृपसत्तम.]
2 * S₁ K N₁s V₁ B₁ D च (for तु). — * S₁
(sup. lin. as in text) D₁s G₁ (by corr.) "मिचोपितं;
Dn₁ "मिचोपितं.

3 * K₁s N₁ V₁ D₁ निरलं; Dam. sm निरजं. — K₁
(hapl.) om. from पतितं (in 3rd) up to पितेव (in 5th)
S₁ K (K₁ om.) N₁ V₁ D₁ D₁ M₁ युधि (for क्षितौ).
— * D₁ सदीप्त इव चाग्निना.

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव* (for आदि). — Sub-parvan: N₁s V₁ चैत्रय (followed by तपयुपासनाय); T₁ संभव. S₁ K N₁ B D Ms. (all om. sub-parvan name) mention only तापस्य (Ms. तापस्यो-पासनाय). — *Adhy. name*: K₁s तपतीवाचयं. — *Adhy.*

वभूव सोऽस्य सचिवः संप्रदीप्त इवाग्निना ॥ ३
 त्वरया चोपसंगम्य स्नेहादागतसंभ्रमः ।
 तं समुत्थापयामास नृपतिं काममोहितम् ॥ ४
 भूतलाद्भूमिपालेशं पितेव पतितं सुतम् ।
 प्रज्ञया वयसा चैव वृद्धः कीर्त्या दमेन च ॥ ५
 अमात्यस्तं समुत्थाप्य वभूव विगतज्वरः ।
 उवाच चैनं कल्याण्या वाचा मधुरयोल्लिखितम् ।
 मा भैर्मनुजशार्दूल भद्रं चास्तु तवानघ ॥ ६
 क्षुत्पिपासापरिश्रान्तं तर्कधामास तं नृपम् ।
 पतितं पातनं संख्ये शात्रवाणां महीतले ॥ ७
 चारिणाथ सुशीतेन शिरस्तस्याभ्यपेचयत् ।
 अस्पृशन्मुकुटं राज्ञः पुण्डरीकसुगन्धिना ॥ ८
 ततः प्रत्यागतप्राणस्तद्रत्नं बलवाञ्छुपः ।
 सर्वं वितर्जयामास तमेकं सचिवं विना ॥ ९

ततस्तस्याज्ञया राज्ञो विप्रतस्थे महद्रत्नम् ।
 स तु राजा गिरिप्रस्थे तस्मिन्पुनरुपाविशत् ॥ १०
 ततस्तस्मिन्गिरिवरे शुचिर्भूत्वा कृताञ्जलिः ।
 आरिराधयिषुः स्र्यं तस्यावूर्ध्वशुभ्रजः क्षितौ ॥ ११
 जगाम मनसा चैव वसिष्ठमुपिसत्तमम् ।
 पुरोहितमभिन्नमस्तदा संवरणो नृपः ॥ १२
 नक्तंदिनमथैकस्थे स्थिते तस्मिञ्जनाधिपे ।
 अथाजगाम विप्रपिस्तदा द्वादशमेऽहनि ॥ १३
 स विदित्वैव नृपतिं तपत्या हृतमानसम् ।
 दिव्येन विधिना ज्ञात्वा भावितात्मा महानृपिः ॥ १४
 तथा तु नियतात्मानं सूतं नृपतिसत्तमम् ।
 आवभापे स धर्मात्मा तस्मैवार्थचिकीर्षया ॥ १५
 स तस्य मनुजेन्द्रस्य पश्यतो भगवानृपिः ।
 ऊर्ध्वमाचक्रमे द्रष्टुं भास्करं भास्करद्युतिः ॥ १६

C. 1. 690
B. 1. 173, 171
K. 1. 159, 15

4 Ks om. 4 (cf. v. l. 3); N1.s om. 4^{ab}. — * S
 चोपसंगम्य. — Ks om. from 4^a up to पितेव (in 5^b).
 5 Ks. 4 om. up to पितेव (cf. v. l. 3, 4). — * S
 तपसा. — *) N1.s V1 B D (except Ds) नयेन च.
 6 *) S1 K सोमात्यस्तं. — *) S (except Ms)
 कल्याणं. — *) K (except K1) N1 V1 B D Gs भद्रमस्त-
 7 *) N1.s S *अमलं तु (N1 हि; N1 स; M ले).
 — *) N1 V1 B D (except Ds) Ms वै (for ले).
 — *) N1.s G1 महीपते.
 8 *) N1 V1 B D च; Gs स (for अथ). S1 K चारिणा
 सुषतीते (Ko *ले)न. — *) T सुलं (for शिरस्त). N1 S
 तस्यावलेच; Ds *भियेच*. S1 K नृपतिं काममोहितं (= 4^a).
 — *) S1 K अस्पृशत् (Ks. s *स्त) सुभ्रं; N1 संस्पृशन्नुः;
 N1 V1 B D अस्पृशन्नुः; Ds अयास्पृशन्नुलं. S (except
 Gs) सकुटं. — *) S1 K1 *गेषि सः.
 9 *) Ds1 Dn1 G (except Gs. s) Ms *गतः प्राणह-
 — Ds om. 9^a-10^a.
 10 Ds om. 10^{ab} (cf. v. l. 9). — *) S1 K1 संप्रतस्थे.
 A few MSS. महावत्सं. — *) Ks स च राजा; T1 राज्ञ
 तस्मिन्. — *) T1 Gs धीरः पुनरं. — After 10, Ko ins. :
 1733* चिन्त्यानस्तु तपतीं तद्राकृष्टमानसः ।
 उन्मत्तक इवासंशयदासीन्नरत्पयः ।
 11 Ds om. 11-12. — *) S (except Ms) स तु (T1
 Gs चात्वा) तस्मिन्. — *) N1 आराधयिपुरादितं. — *) N1

V1 Dn ऊर्ध्वमुखः. — After 11, Ko. s Ds ins. :
 1734* पूजयानो दिनकरं भक्तियुक्तो महीपतिः ।
 12 Ds om. 12 (cf. v. l. 11). — *) G1-s Ms-s
 चैनं. Hero and below Ks B Ds. s (mostly) वसिष्ठ-
 (for वसिष्ठ-). — *) N1.s V1 B (except B3) Dn D1 T1
 G (except Gs. s) *मिन्नं.
 13 *) N1 B3 Ds. 1 T G (except G1.s) नक्तंदिन-
 S1 K1.s अथातस्थे; N1.s V1 B D (except Ds) अथैकत्र.
 — *) S1 Ms-s नराधिपे; Ds. s Gs जनाधिप. — *) Ko. s
 आजगामाथ (by transp.). T1 महापिः. — *) K1.s T1
 स तदा (T1 वसिष्ठो) द्वादशोऽहनि.
 14 *) S1 K Ds. s हृतचेतसं (S1 K1 *नं). — *) S1
 T1 चशुभा; N1 मनसा; Cd विधिना (as in text). N1.s
 ध्यात्वा. Gs दिव्येन विद्दि राज्ञस्तु. — *) S1 महानृपिः.
 15 M (except Ms) om. 15^a-16^a. — *) K1
 निहृता; G1.s नियमा; Gs निर्वता. — *) S1 N1.s नतं;
 K1 चैनं; T G Ms तं वै (for स तं). N1.s V1 B D तं नृपं
 मुनिसत्तमः. — N1 om. 15^a. — *) Gs Ms तस्मै पार्थ
 चि. — After 15, S1 K1 ins. :

1735* भद्रं ते राजशार्दूल तपती याचते द्वादशम् ।
 विवस्वतस्तदर्थं चेत्युत्थागादपिसत्तमः ।
 16 M (except Ms) om. 16^{ab} (cf. v. l. 15).
 — *) Ko *तो मुनिसत्तमः. — After 16, Ds ins. stanzas
 1-3 of 1737*. — S ins. after 16; Ds, after stanza

सहस्रांशुं ततो विप्रः कृताञ्जलिरुपस्थितः ।

वसिष्ठोऽहमिति प्रीत्या स चात्मानं न्यवेदयत् ॥ १७

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विपद्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

तमुवाच महातेजा विवस्वान्मुनिसत्तमम् ।

महर्षे स्वागतं तेऽस्तु कथयस्व यथेच्छसि ॥ १८

वसिष्ठ उवाच ।
यैषा ते तपती नाम सावित्र्यवरजा सुता ।
तां त्वां संवरणस्थार्थं वरयामि विभावसो ॥ १
स हि राजा बृहत्कीर्तिर्धर्मार्थविदुदारधीः ।

युक्तः संवरणो भर्ता दुहितुस्ते विहंगम ॥ २

गन्धर्व उवाच ।

इत्युक्तः सविता तेन ददानीत्येव निश्चितः ।

प्रत्यभापत तं विप्रं प्रतिनन्द्य दिवाकरः ॥ ३

3 of 1737*:

1736* योजनानां तु नियुतं क्षणाद्ब्रूयात्तपोधनः ।

[T₁ नियुतं योजनानां स (for the prior half). D₂

क्षणेनागतपोधनः (for the posterior half).]

18 *) N₁ V₁ B₁ D₁ D₂ D₃ S S यथेष्टितः; B₁ S S

D₁ 'च्छकं. — D₁ (marg. sec. m.) S ins. after 18 (D₁

T₁ G₁-e before the colophon, T₁ G₁-s M after it):

D₁ ins. stanzas 1-3 after 16, stanza 4 (with 'सूर्यं' उ')

after the last line of 1739*:

1737*

गन्धर्वैः ।

1) योजनानां चतुःपष्टि निमेषात्रिशतं तथा ।
अक्षैर्गच्छति त्रिव्यं यथासाध्योऽप्यधीदिदम् ॥
वसिष्ठः ।

2) अजाय लोकत्रयभावनाय
भूतात्मने गोपतये ब्रूयात् ।
सूर्याय सर्गप्रख्यालाय
नमो महाकारुणिकोत्तमाय ॥

3) विवस्वते शानभृदन्तरात्मने
जगत्पदीपाय जगद्विद्विषणे ।
स्वर्गसूर्ये दीप्तसहस्रच्छुपे
सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥
सूर्यैः ।

4) स्तुतोऽस्मि वरदत्तेऽहं वरं परय सुवत् ।
स्तुतिस्वयोरुक्ता भगवानां जप्येवं वरदोऽस्त्यहम् ॥

[D₁-s शंपर्व उ'. — D₁ वसिष्ठ उ'; D₁ om. वसिष्ठः.

— (3*) G₁-s सुरोत्तमायाति (G₁-s 'व' त्रि) गुणामने नमः.

— After stanza 3, D₁ (marg. sec. m.) T G₁-s ins.:

1738* नमः सविने जगदेकच्छुपे
जगत्पद्वृत्तिरिपिनाराहतेषु ।
प्रथीमयाय त्रिगुणामभास्त्रिणे
विरिञ्चिनारायणनंरुतात्मने ॥

— D₁ सूर्यं उवाच (for सूर्यैः). — (4*) T₁ M स्तुतो ।
(M₁ 'तोहं). — (4*) T₁ जपतां; G₁-s जप्येहं; (C
जप्याहं.)

— On the other hand, N₁ L₁ V₁ B D ins. after 1
(D₁ after 1737*):

1739* यदिच्छसि महाभाग मत्तः प्रवदतां वर ।

तत्रे दद्यामभिप्रेतं यद्यपि स्वास्तुदुर्लभम् ।

एवमुक्तः स तेनार्थैर्वसिष्ठः प्रत्यभापत ।

प्रणिपत्य विवस्वन्तं भानुमन्तं महातपः ।

[(L₁ 2) B D₁ सुदुर्लभं; D₁ D₂ सुदुर्लभं. After line
2, D₁ reads the colophon. — (L₁ 4) D₁ D₂ महातपं.

— In D₁, lines 1, 3 and 4 are repeated (with v. l.)
after the last line of 1737*; the whole passage
is in fact in utter confusions, being a clumsy
composite of variant versions.]

Colophon om. in K₁ N₁ V₁ B₁-s; D₁ D₂ D₃ s.
— Major parvan: T₁ G M संभव' (for आदि').
— Sub-parvan: T₁ संभव. Ko-2 N₁ D₁ D₂ M₁-s (all
om. the sub-parvan name) mention only तापस्य (M₁-s
तापस्योपाख्यान). — Adhy. name: Ko D₁ क्षमिद्भगवन्तं.
— Adhy. no. (figures, words or both): T₁ 170; T₁
G M 122 (G₁ 124; G₁ 121). — S'loka no.: M₁ 19.

163

1 Before 1, T₂ G₁-s M ins. 1737*, D₁ only the
final st. (4) thereof. — S₁ K₁ S om. उवाच (T₁ om.
the ref.). — *) G M S-2 एषा (G₁ वा दि). — *) A
few MSS. एषा (for एषां).

2 *) G₁ सुभंगम; G₁ विपश्यत.

3 S₁ K₁ T G M S-2 om. उवाच; K₁ S-2 N V₁ B D

वरः संवरणो राज्ञां त्वम्पीणां वरो मुने ।
 तपती योपितां श्रेष्ठा किमन्यत्रापवर्जनात् ॥ ४
 ततः सर्वानवद्याङ्गीं तपतीं तपनः स्वयम् ।
 ददौ संवरणस्वार्थे वसिष्ठाय महात्मने ।
 प्रतिजग्राह तां कन्यां महर्पित्तपतीं तदा ॥ ५
 वसिष्ठोऽथ विसृष्टश्च पुनरेवाजगाम ह ।
 यत्र विख्यातकीर्तिः स कुरूणामृषभोऽभवत् ॥ ६
 स राजा मन्मथाविष्टस्तद्गतेनान्तरात्मना ।
 दृष्ट्वा च देवकन्यां तां तपतीं चारुहासिनीम् ।
 वसिष्ठेन सह्यापान्तीं संहृष्टोऽभ्यधिकं बभौ ॥ ७
 कृच्छ्रे द्वादशरात्रे तु तस्य राज्ञः समापिते ।
 आजगाम विशुद्धात्मा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ८
 तपसाराध्य वरदं देवं गोपतिमीश्वरम् ।

लेभे संवरणो भार्या वसिष्ठस्यैव तेजसा ॥ ९
 ततस्तस्मिन्निरिश्रेष्ठे देवगन्धर्वसंविते ।
 जग्राह विधिवत्प्राणिं तपत्याः स नरर्षभः ॥ १०
 वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातस्तस्मिन्नेव धराधरे ।
 सोऽकामयत राजर्षिर्विहर्तुं सह भार्यया ॥ ११
 ततः पुरे च राष्ट्रे च वाहनेषु बलेषु च ।
 आदिदेश महीपालस्तमेव सचिवं तदा ॥ १२
 नृपतिं स्वभ्यनुज्ञाय वसिष्ठोऽप्याचक्रमे ।
 सोऽपि राजा गिरौ तस्मिन्निजहारामरोपमः ॥ १३
 ततो द्वादश वर्षाणि काननेषु जलेषु च ।
 रेमे तस्मिन्गिरौ राजा तयैव सह भार्यया ॥ १४
 तस्य राज्ञः पुरे तस्मिन्समा द्वादश सर्वशः ।
 न वषर्प सहस्राक्षो राष्ट्रे चैवास्व सर्वशः ॥ १५

C. 1. 541
K. 1. 172, 83
L. 1. 163, 164

Dn D1.2.5 Ms. om. the ref.; D4 reads it in marg.
 — *) N1.2 V1 B D (except D4) स तदा तेन. — *) K
 (except K1) Dn1 T1 G1-5 द्वादसीं.
 4 Before 4, B1 ins. सूर्यं उ'; M1-5 आदित्यः. — *)
 S श्रुपीणां स्वं (by transp.). K (except K1) महात्मने
 (K2 'सुनि:); M1 परो 'मुने. — *) S1 (gloss!) दानात्
 ओरु न्याय; cf. the comm. of Dev. N2 किमन्वावर्जनं
 तपः; B1m Dn D1.5 M1-5 किमन्यदपव'; G1 M1 किमन्य-
 भादि व'; Cd as in text.
 5 Before 5, D2 ins. गंधर्वं उ'; S गंधर्वः. — *) K1
 सुतां (for स्वयम्). — *) M1 वसिष्ठस्य. — *) K1 D1
 स्वयं (for तदा).
 6 *) K1. N1.2 निःसृष्टः; Cd as in text. K1. N1.2
 V1 B D तु (for च). K1 वसिष्ठो वरविलासः; D1m
 वसिष्ठस्तु महर्षस्तु (sic). — *) M1 'कीर्तीनां (qm. S1).
 7 *) B1 T G M1-5 दृष्ट्वा तु (T1 G1 स दृष्ट्वा). — *)
 B1 तपतीं तपनः स्वयं (=5*). — *) K1 प्रदृष्टो; G1.2 स
 दृष्टो. S1 K D1.5 न्यधिकोभवत्; N1 न्यधिको बभौ.
 — After 7, K1 N1.2 V1 B D ins.:
 1740* हरुचे साधिकं सुभ्रूपातपतीं वमसालात् ।
 सौदामिनीव विभ्रता घोतवन्ती स्वतेजसा ।
 [(L. 2) N1 V1 Dn D1.5 दिशदिवषा (for स्वते).]
 8 *) K1. N1.2 V1 B1m.1.5 D (except D1) G1
 कुरूणात्; M1 प्रते; M1 (inf. fin.) Cd as in text. — *)
 S1 K N1.2 V1 B1m.1.5 Dn D1 Cd समाहिते; G1 समीपगाः.
 9 *) M1 हस्तस्वाराध्य. — *) S च (for पृथ).

10 *) K1.6 गिरौ श्रेष्ठे; D1 D1 गिरिमस्ये. — *) K1
 D1 प्राणिं विधिवत् (by transp.). — *) K1.2 नृपसत्तमः;
 D1 G1 स नराधिपः; D1 भरतर्षभः (for स वर').
 11 *) G1 उवासोत्तमारजर्षिः. — *) K1 भार्यया सह
 (by transp.).
 12 *) K1 पुरे च राष्ट्रेषु; D1 क्रमेण राष्ट्रेषु; D1 S पुरेषु
 राष्ट्रेषु. — *) N1 V1 B Dn D1.2.5 वनेषुपवनेषु च; B1
 D1 वाहनेषु वनेषु च. — After 12, K1.5 ins.:
 1741* अथ इत्या महीपाले तपतीं तौ मनोरमात् ।
 तिष्ठ सुभ्रोग्नि यास्वामि स्वभ्राय पतिं मुने ।
 [(L. 1) K1 इत्या च भृषाले. — (L. 2) K1 स्वभ्रातराय.]
 13 *) D1 G1 समनु; T1 G1 समनु; T1 G1.4.5 चाम्यनु-
 (for त्वय्यनु). N1.2 V1 Dn D1.5 S-ज्ञाय (for ज्ञाय).
 — *) B1.5 D1 D1 G1.5 M1-5 अथ प्रचक्रमे; T1 G1
 सागस्तसाधर्म. — *) N1 V1 B1.5 D (except D1.5)
 सोधः; G1 स हि (for सोऽपि). — *) N1 V1 Dn D1
 'नरो बधा.
 14 *) Dn 'वर्षेषु(!). — *) N1 V1 B (except B1)
 D (except D1) T1 वने (for जले). — *) K1 N1.2 V1
 B1 D1 Dn D1 सचेव. D1 S सहितो (D1 सपत्या) भार्यया
 सदा (D1 G1 सह; T1 G1 M1 सदा; G1 M1 सदा; G1 सदा).
 15 *) N1 V1 Dn D1 सत्तमः; T1 G1-5 कृत्स्नयाः (for
 सर्वे). — *) N1 V1 B (B1 marg.) D (except D1)
 G1.5 M1 वैवास्व भारत (B1 orig. वैवास्व भूपते); T1 G1
 तस्य महीपते. T1 G1-5 रहितेषु नरेश्वरे (G1 नृपे सदा).
 — After 15, K1 N1.2 V1 B D ins.:

तत्क्षुधातैर्निरानन्दैः श्वभ्रूतैस्तदा नरैः ।
 अभवत्प्रेतराजस्य पुरं प्रेतैरिवावृत्तम् ॥ १६
 ततस्तच्छादशं दृष्ट्वा स एव भगवानृचिपः ।
 अभ्यपद्यत धर्मात्मा वसिष्ठो राजसत्तमम् ॥ १७
 तं च पार्थिवशार्दूलमानयामास तत्पुरम् ।
 तपत्या सहितं राजञ्चुपितं द्वादशीः समाः ॥ १८
 ततः प्रवृष्टस्तत्रासीद्यथापूर्वं सुरारिहा ।
 तस्मिन्पूतितशार्दूले श्रविटे नगरं पुनः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि त्रिपष्टयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

ततः सराष्ट्रं सुमुदे तत्पुरं परया मुदा ।
 तेन पार्थिवमुख्येन भावितं भावितात्मना ॥ २०
 ततो द्वादश वर्षाणि पुनरीजे नराधिपः ।
 पत्न्या तपत्या सहितो यथा शक्रो मरुत्पतिः ॥ २१
 एवमासीन्महाभागा तपती नाम पौर्विकी ।
 तव वैवस्वती पार्थ तापत्यस्त्वं यया मतः ॥ २२
 तस्यां संजनयामास कुहं संवरणो नृपः ।
 तपत्यां तपतां श्रेष्ठ तापत्यस्त्वं ततोऽर्जुन ॥ २३

1742* ततस्तस्यामनावृष्ट्या प्रवृत्तायामरिदम् ।
 प्रजाः क्षयमुपाजग्मः सर्वोः सत्यानुजगमः ।
 तस्मिन्सन्धाविधे काले वर्तमाने सुवानरौ ।
 नावद्वयायः पयतोर्व्यां ततः सत्यानि नावृष्टम् ।
 ततो विभ्रान्तममसो जनाः क्षुद्रयपीडिताः । [5]
 गृह्णाणि संपरीत्यस्य वज्रस्यः प्रदिशो दिशः ।
 ततस्तस्मिन्पुरे राष्ट्रे लफकारपरिमहाः ।
 परस्परममर्यादाः क्षुधातो जनिरे जनाः ।
 [(L. 2) Ds स्वावरजंगमाः. — (L. 4) Ks नात्पापोपि;
 Ds न चाल्पायः (for नावद्वयायः). — (L. 6) Ks Bs Ds
 द्या (for दिशः).]

16 * G1 तुदक्षुधातैर. Ks N1.2 V1 B D निराहृतिः.
 — * S1 Ko-2 द्यामृष्टेक्षुः; Ks शवी* ; Ks Ns Da M Cd
 द्याच* ; Arjप शव* (as in text) and शर*. S1 Ks N V1
 B D (except Ds) T1 Gs तथा. Arj. : शरभ्रूतैरिति
 पाठःश्रित्यः । Arj. — After 16^{ab}, Bs ins.:

1743* आर्यस्त्रिविधेभिर्निसैर्पयमोतंतवद्वैचूंशम् ।
 17 * Ks N1.2 Bs Ds. Ts Gs. 6 तं; B1 Ds तु
 (for तत्). — * Ns V1 Dn D2 अर्यवर्षतं (!); B1s Ds
 तप्यपद्यत; T1 Gs. 2 अर्यवृद्ध. — * N V1 Bs Da Dn
 D1 मुनिसत्तमः; B1s Ds द्वादचित्तमः; B1 धर्मचित्तमः; Ds
 भगवानृचिपः; S नर(Gs नृप)सत्तमं.

18 D1 om. 18^a-19^a; Gs om. 18^{ab}. — * T1 Gs-6
 तत्र (for राजन्). — * K (except Ks) N V1 Bs Da
 Ds च्युपितं. Ns V1 Bs. 6 Da Dn Ds शाश्वतीः समाः; Cd
 as in text. S वर्षं द्वादशमे गते.
 19 D1 om. 19^{ab} (cf. v. 1. 18). — * S1 K (except
 Ks) B1 Da Ds T1 Gs. 2 श्रविटे; T1 Gs. 4 Ms-8 'दृष्टः'
 T1 Gs. 6 पत्न्यो; M1 सप्राय (for सप्रासीद्). — * S
 यथाकालं. Gs अरिदम. — * D1 तं च पार्थिवशार्दूले.

— * T1 Gs-6 नगरौ. — After 19, N1.2 V1 B D in
 1744* प्रवर्षणं सदृष्टाक्षः सत्यानि जनयन्प्रभुः ।
 20 * Bs Ds. 5 स राजा; Gs स्वराष्ट्रं. — * K1 D
 Ds तत्परं; D1 प्रवृत्तं. — B1 om. 20^{ab}. — * S1 I
 पार्थिवसिंहन.

21 * G1s. 6 M (except M1) जनाधिपः. — * N1
 V1 B D (except Ds) तपत्या सहितः पत्न्या. — * N1 V
 D (except D1. 4. 5) T1 Gs-6 यथा शक्रा.

22 Before 22, S1 K1 ins. संघवं; Ko. 2-4 N1 V
 B1s D (except Ds) संघवं उ*. — * S1 K1. 2. 4 B
 महाभाग; Gs महाराज. — * K1 तल (for नाम). K
 पूर्वजा; Ks पूर्विकी; N1 Ds S पू Ds T1 Gs पौर्विकी; Cd
 पौर्विका. — * T1 Gs-6 सैया वैवस्वती कन्या. — * K1. 6
 G1-8 यया (for यया). T1 Gs-6 लक्ष्या संवरणेन च.

23 * Ks. 6 Bs D1 M (except M1) स जन्*.
 — * B1s Do. 2. 3 D1. 6 यया मतः (cf. 22^a); G1
 अतोर्जुन; Gs हतो*; M (except M1) मतो*. — After
 23, Ks D1 (marg. sec. m.). 1. ins.:

1745* द्वा वर्षेसदृष्टाणि विदुस्व स तथा सह ।
 पौरथा आजमीशब्दा भारता भरतपर्वम् ।
 आदित्यलोकं च ततो जगाम भरतपर्वम् ।
 while T1 Gs. 1. ins.:

1746* वृद्धता यतो यूयं कौरवाः कुरवस्तथा ।
 पौरथा आजमीशब्दा भारता भरतपर्वम् ।
 कापत्यमसिद्धं प्रोक्तं वृत्तान्तं तव पूर्विकम् ।
 जुरोहितसुखा यूयं शुक्रेण प्रथिवीभिर्मागम् ।

Colophon. Major parcan: T1 G M संघवं (for
 शक्ति*). — Sub-parcan: N1.2 V1 संवरण. S1 K Ns B
 D T1 Gs Ms. 6 (all om. the sub-parcan name) mention

१६४

वैशंपायन उवाच ।

स गन्धर्ववचः श्रुत्वा तत्तदा भरतर्यम ।
 अर्जुनः परया प्रीत्या पूर्णचन्द्र इवावभौ ॥ १
 उवाच च महेश्वासो गन्धर्वं कुरुसत्तमः ।
 जातकौतूहलोऽतीव वसिष्ठस्य तपोबलात् ॥ २
 वसिष्ठ इति यस्यैतद्वपेर्नाम त्वयेरितम् ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं यथावत्तद्वदस्व मे ॥ ३
 य एष गन्धर्वपते पूर्वेषां नः पुरोहितः ।
 आसीदितनमाचक्ष्व क एष भगवानुपिः ॥ ४
 गन्धर्व उवाच ।
 तपसा निजितौ शश्वदजेयाचमरैरपि ।

कामक्रोधधुभौ यस्य चरणौ संववाहतुः ॥ ५
 यस्तु नोच्छेदनं चक्रे कुशिकानामुदारधीः ।
 विश्वामित्रपराधेन धारयन्मनुमुत्तमम् ॥ ६
 पुत्रव्यसनसंतप्तः शक्तिमानपि यः प्रभुः ।
 विश्वामित्रविनाशाय न मेने कर्म दारुणम् ॥ ७
 मृतांश्च पुनराहर्तुं युः स पुत्रान्धमक्षयात् ।
 कृतान्तं नातिचक्राम वैलामिव महोदधिः ॥ ८
 यं प्राप्य विजितात्मानं महात्मानं नराधिपाः ।
 इक्ष्वाकवो महीपाला लेभिरै प्रथिवीमिाम् ॥ ९
 पुरोहितवरं प्राप्य वसिष्ठमुपिसत्तमम् ।
 ईजिरे क्रतुभिथापि नृपास्ते कुरुनन्दन ॥ १०

G. 1. 0543
B. 1. 175. 11
K. 1. 160. 12

only तापस्य (Ks तापसाख्यान; Ms.s तापस्योपाख्यान); to
 it Śi Ko.s Ns Bs Dn Ds. 2. 4 s Ts G1 Ms.s add समाप्त
 (Ks संपूर्ण); N1.s V1 तापस्योपाख्यानसमाप्ति. — Adhy.
 name: Ko.s तपतीमाप्ति; Ms s संवरणविवादः. — Adhy.
 no. (figures, words or both): Dns 172; Dsm 175;
 T1 171, T1 G M 123 (G1 125; G2 122). — S'loka
 no.: Dn 50; Ms 28.

164

1 Śi K (except Ko) Ds.s S om. उवाच. — *) T1
 G1.s तथा (for तदा). A few MISS. 'पंमः. — *) Ds
 परम- (for परया). * Ks Ns V1 B1.s Dn D1.s भक्त्या;
 M1 भीला.

2 *) Ts G1-s महामाज्ञो; G1 महीपालो (for महे*).
 — *) Śi कौतूहलं समातीव; Śim Ko.s-4 कौतूहलपरोतीव
 (Ko कीर); K1 कौतूहलपुरो* (sic). — *) Ds 'उं
 धृतवाच्यदा.

3 Before 3, D1.s ins. अर्जुन उः; S अर्जुन. — *) Ns
 V1 Dn M1-s तस्य; T1 G1-s Ms कस्य (for यस्य). — *)
 D1.s ल्योदितं; G4 समी; G5 तवे. — *) T1 G1-s M
 यथावत्तद(M1.s 'वचनदीदि मे.

4 *) T G1. 2. 2. 5 स; G4 क (for य). Ts G1-s एव
 (for एष). — *) B1 वैतन्; T1 G1 पुनं. Śi K1 समाचक्ष्व.
 — *) Ko. 4 'प कृपिसत्तमः. — After 4, D1 ins.

1747* सुनिशं राज्यं लब्धं वै वसिष्ठस्य तपोबलात् ।

5 Śi K1 S om. उवाच. — After गन्धर्व उ* (resp.
 its v. 1), N1.s V1 D (except Ds) S ins.:

1748* ब्रह्मणो भागसः पुत्रो वसिष्ठोऽरुणतीपतिः ।

— *) Śi K1 G1 सस्य. — After 5, Ns V1 ins.:

1749* इन्द्रियाणां यमकरो वसिष्ठ इति घोष्यते ;
 while S (except Gs Ms) ins.:

1750* यथा कामश्च क्रोधश्च निजितावजितौ वैः ।

जितारयो जितो लोकाः पश्यान्श्च जितो दिवः ।

6 *) Śi K Ns स; S (except Ts Gs) च (for सु).

7 *) Ns V1 B D (except Ds) 'नप्यसाकवत्.

— *) K1.s (both marg.) Ns V1 B D (except Ds) Ts
 न चक्रे. Ts G1-s मेने कर्म न (Ts Gs सु) दारुणं.

8 *) T1 G1-s Me-s आनेतुं; Gd आहर्तुं (as in text).

— *) Ko.s Ns V1 B1.s Dns D1.s S शक्तः (for यः स).

— *) N1 'वं नाकमदसौ.

9 *) N1 विदित्वा; B1 (m as in text) Dsm Gd

Arjप विभ्रुता; G1 पूजिता. — *) N1 विदित्तमगतर* ; G1
 वसिष्ठमुपिसत्तमं. — *) Ko.s N1.s Bim Ts G1-s M
 ऐक्ष्वा.

10 *) Ns V1 B D (except Ds) Ms 'दितमिनं (Ds
 'तमनु). — *) N1.s V1 B D (except Ds) Ms s
 वैच (for चापि). — *) Śi कुरुवर्धनं; Ds 'सत्तन.

11 *) Śi K1 'वसिष्ठावसत्त'; B1 'तिनंद्नात्. — *)

Ms.s मस्यिः. Gs पार्थिव. — After 11, T G (except

Gs) ins.:

स हि तान्याजयामास सर्वाभ्युपतिसत्तमान् ।
 ब्रह्मर्षिः पाण्डवश्रेष्ठ बृहस्पतिरिचामरान् ॥ ११
 तस्माद्धर्मप्रधानात्मा वेदधर्मविदीप्सितः ।
 ब्राह्मणो गुणवान्कथितपुरोधाः प्रविभृश्यताम् ॥ १२

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुःपञ्चविकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

१६५

अर्जुन उवाच ।

किंनिमित्तमभूद्देरं विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
 वसतोराश्रमे पुण्ये शंस नः सर्वमेव तत् ॥ १

गन्धर्व उवाच ।

इदं चासिष्ठमारुख्यानं पुराणं परिकल्पते ।
 पार्थ सर्वेषु लोकेषु यथावत्तन्निबोध मे ॥ २
 कल्पकुञ्जे महानासीत्पार्थिवो भरतर्षभ ।

क्षत्रियेण हि जातेन दृष्टिर्वा जेतुमिच्छता ।
 पूर्वं पुरोहितः कार्यः पार्थ राज्याभिष्टुद्धये ॥ १२
 महीं जिगीपता राज्ञा ब्रह्म कार्यं पुरःसरम् ।
 तस्मात्पुरोहितः कथिद्गुणवानस्तु वो द्विजः ॥ १४

गाधीति विश्रुतो लोके सत्यधर्मपरायणः ॥ ३
 तस्य धर्मात्मनः पुत्रः समृद्धयलवाहनः ।
 विश्वामित्र इति ख्यातो बभूव रियुमर्दनः ॥ ४
 स चचार सहामात्यो मृगयां गहने बने ।
 मृगान्धिन्यन्वराहांश्च रम्येषु मरुधन्वसु ॥ ५
 व्यायामकश्चितः सोऽथ मृगलिप्सुः पिपासितः ।
 आजगाम नरश्रेष्ठ वसिष्ठस्याश्रमं प्रति ॥ ६

1751* तथा वसिष्ठेन सह सौदसः संगतस्त्वदा ।
 रक्षोभिर्विप्रयुक्तस्तु विश्वामित्रेण योजितैः ।
 तथा द्विजसहपादैर्न गन्धर्वा न राक्षसाः ।
 शाकाः प्रार्थयितुं वीर मनसति महाबलाः ।

12 *) T₁ G₁ "ब्रह्मर्षिः"; T₂ G₁ s "प्रधानस्तु. — *) S
 वेदशास्त्रवि" (T₁ G₁ s "दीपितः"; G₁ "प्रदीपितः". — *) T₁
 G₁ "ज्ञान" (for गुण). — *) N₁ s "प्रविभृश्य"; N₁ V₁ B (B₁
 marg.) Dn D₁ s. 6 "प्रतिदृश्य" (B₁ orig. "प्रतिमृग्य"); D₁
 "प्रतिपाद्य"; D₁ G₁ "परिगृह्य"; T₁ G₁ "परिमृग्य"; T₁ G₁ s
 M "परिमृग्य" (M₁ "प्रतिगृह्य").

13 *) N₁ V₁ B (except B₁) D T₁ G₁ "वेणवि" (D₁
 "वामो हि"); T₁ G₁ s "ज तु; G₁ "णवि; G₁ "णायु-
 — *) S "राज्यविष्ट".

14 *) S₁ K Ds विजयता; N₁ "पदा. N₁ G₁ जिगीपता
 राज्ञा. — *) S पुरस्कृतं. — *) T₁ G₁ s M विद्वान्
 (for कश्चिद्). — *) N₁ s V₁ B D "गणवन्किजितेन्द्रियः";
 Gd as in text. — After 14, K₁ N₁ s V₁ B D lux.:

1752* विद्वान्मवयु वो विप्रो धर्मकार्यतरयिवत् ।
 [K₁ N₁ B₁ s Da D₁ s "धर्मोत्सविष्."]
 an addition which was lacking in the text of Dev. I

Colophon em. in D₁ T₁ G₁ s. 4. — Major parvan:
 G₁ s M संभव" (for आदि"). — Sub-parvan: N₁ s V₁

चैत्रधर्म; T₁ संभव. S₁ K N₁ s B₁ s Da D₁ (all om. the
 sub-parvan name) mention only वसिष्ठ (K₁ वसिष्ठो
 पास्वान). — Adhy. name: Ko D₁ वसिष्ठमाहात्म्यं; K₁
 वसिष्ठधर्मः. — Adhy. no. (figures, words or both):
 Dns 173; T₁ 172; G₁ M 124; G₁ 123. — S'loka
 no.: Dn₁ s 15; M₁ 16. — Aggregate s'loka no.:
 Dns 6619.

165

1 S₁ K₁ S om. उवाच. — *) G₁ वसिष्ठशास्त्रमे.
 N₁ s T₁ G₁ s M रम्ये; N₁ V₁ B D द्विये; T₁ G₁ s तत्र
 (for पुण्ये). — *) S सत्य (for मः) and मे (for तत्).

2 S₁ K₁ S om. उवाच. — *) -1. 13. 6*. D₁
 संभवश्च; M₁ परिवर्त. — *) K₁ s काले" (for लोके").
 — *) N₁ s वयापूर्वं निबोध".

3 *) N₁ V₁ D₁ S कयापुः; B D कल्प. — *) N₁
 V₁ B D (except D₁) बुद्धिस्त्वामसंभव.

4 K₁ em. 4*. — *) T₁ G₁ s त्रियुगसातः.

5 *) B₁ (m as in text) वयम्. S₁ सहामात्यं; K₁
 D₁ G₁ M₁ सतः; G₁ सताः. N₁ विश्वामित्रपु सतामयो.
 — *) T₁ G₁ s "यं स महाधर्मः; G₁ "तथागुर्मेधाधर्मः.
 — *) -1. 166. 2*. T G (except G₁) निमृष्य (for
 विभृष्य). — *) D₁ सतेयुः; T₁ G₁ s चचार (for तत्रे).

तमागतमभिप्रेक्ष्य वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।
 विद्वाभित्रं नरश्रेष्ठं प्रतिजग्राह पूजया ॥ ७
 पायार्ध्याचमनीयेन स्वागतेन च भारत ।
 तथैव प्रतिजग्राह चन्येन हविषा तथा ॥ ८
 तस्याथ कामधुग्धेनुर्वसिष्ठस्य महात्मनः ।
 उक्त्वा कामान्प्रयच्छेति सा कामान्दुदुहे ततः ॥ ९
 ग्राम्यारण्या ओपधीश्व दुदुहे पय एव च ।

पङ्क्तं चामृतरसं रसायनमनुत्तमम् ॥ १०
 भोजनीयानि पेयानि भक्ष्याणि विविधानि च ।
 लेहान्यमृतकल्पानि चोप्याणि च तथार्जुन ॥ ११
 तैः कामैः सर्वसंपूर्णैः पूजितः स महीपतिः ।
 सामात्यः सबलश्चैव तुतोप स भृशं नृपः ॥ १२
 पढायतां सुपार्श्वीं त्रिपुण्ड्रं पञ्चसंघृताम् ।
 मण्डकनेत्रां स्वाकारां पीनीधसमनिन्दिताम् ॥ १३

C. 1. 165. 18
 B. 1. 173. 14
 K. 1. 172. 14

6 *) A few MSS. 'कर्पितः'. T₃ G (except G₃)
 व्यापामातः स तु तदा. — *) G₁ 'क्षिप्त्वासुपागतः. — *)
 K₁, G₂, M₁ 'श्रेष्ठः'; N₁ 'रथश्रेष्ठः'; T₃ G₂, G₃ 'रथिश्रेष्ठः'; G₁
 नृपश्रेष्ठः; M₂ नरव्याग्र.
 7 *) D₂ आयातं (for आगतं). T₃ G₁-० वसिष्ठस्तु स
 तं इद्वा. — *) K₂ D₂ T₂ G₁ श्रेष्ठवामु'; B₂ श्रेष्ठतापसः; D₁
 G₂ 'वानृषिः'. T₃ G₁-० राजर्षिमतिथि तदा. — *) Ś₁ K
 नृपश्रेष्ठः; T₃ G₁-० सशिष्यो वै.

8 *) N₂, V₁ D₁ D₁ 'नीधैतः'; B₂ D₂ D₂, 4, 5 M₂
 'नीधैस्तु (B₂ M₂ 'श्व); T₃ G₂-० पाचेनात्तर्धमदानेन. — *) T₂
 G₁-० तं नृपं (for भारत). — *) K₂ N₂, V₁ B₂ D
 (except D₁) परिजग्राह. T₃ G₂-० प्रतिजग्राह धर्मात्मा.
 9 *) K₁ N₂ V₁ B₂, 2, D₂, 4 T₃ G₂-० तदा; T₁ G₁-०
 11 (except M₂) मुनिः.

10 *) T₃ G₁-० तस्यैव. G₂ कामधेनुस्तु. — *) K₂ D₁
 उक्त्वात्का'. T₃ G₂, ० उक्त्वा नंदिनि धास्तेति. — *) Ś₁ K
 D₂ transp. सा and कामान्. N₂ V₁ D₂, 2 (as in
 text). ० D (except D₂) G₂ युष्मते. N₂ V₁ B₂ D₂
 D₂, 1, 2, 4, 5 G₁, ० सदा; D₂, 2, 3 T₃ G₂ तदा. — After
 9, 8 ins.

1753* वापशयस्वीदनस्यैव राशयः पर्वतोपमाः ।
 निद्राशानि च सुपार्श्वं धृषिकल्पवस्यैव च ।
 कृपांश्च घृतसंपूर्णान्भक्ष्याणां राशयस्तथा ।
 भोजनानि महाहोणि सन्न तत्र सदृशराः ।
 इक्षुन्मद्यं च छाजांश्च भैरैवांश्च वरासवाम् । [5]
 चक्षाणि च महाहोणि कर्मक्षानि सदृशराः ।

[T₁ G₂, ० उष्णाक्षः'; G₁ उष्णाक्षः; M₂, ० सयात्प'.
 — (L. 2) T₁ G₂ सुद्राक्षः'; G₂ सुद्राक्षः. — (L. 3) T₂
 G₂-० दुषि' (for घृत'). T₃ G₂-० गुडानां (for भक्ष्याणां).
 — (L. 4) G₂ ह्यंजनानि; M₂ आजनानि. T₃ G₂ M₂-०
 नौकाशानि; G₂ सगौकानि; M₂, ० शीप्यादीनि (for तन्न तन्न).
 — (L. 5) T₁ G₂ वैश्वामित्रकुलाजं'; G₁ 'अनुपि लाजः'.]
 10 *) D₂ T₁ 'रवाम्'. Ś₁ N₂ V₁ B₂ D₂ D₂, 4
 औपधीश्व; K₂ N₂ औप'; D₂ G₂ औपधीश्व; G₁ M₂-०

औपधीस्तु. T₃ G₁-० 'रप्योपधीश्व; M₂, ० 'रप्यानि दिव्यानि.
 — *) M₂, ० (inf. fin. as in text) पकापकानि सर्वैः.
 — *) Ś₁ K N₂, ० B₂ D₂ D₂, ० 'मृत्निभं (K₁ 'निद्रे);
 B₂, 2, D₂ 'मृत्प्रययं'; G₂ 'मृत्तोपेत्. — *) G₂ रसास्वादम्;
 C₂ as in text.

11 *) Ś₁ वानानि; K₂, 4 D₂ भक्ष्याणि (for पेया').
 — *) K₂, 4 D₂ लेहानि (for भक्ष्या'). — *) K₂, 5
 D₂ चोप्याणि (for लेह्या'). — *) Ś₁ K₁ कृप्याणि; K₂, 5
 D₂ पेयानि; T₃ G (except G₁) चोप्याणि (for चोप्या').
 T₃ G₂-० M तथा पुनः. — After 11, K₂ N₂, V₁
 B₂ D ins.

1754* रसानि च महाहोणि वासांश्च विविधानि च ।
 [B₂ D₂ कृत्वाणि (for विवि').]

12 *) G₂-० 'संप्रैः'. T₃ G₁-० M यस्य यस्य यथाकारं.
 — *) N₂ V₁ B₂, 1 D₂, 4 च; B₂ D₂ तु (for स). T₃
 G₂ स स तेन तुत्तपितः. — K₂ om. 12^a. — *) Ś₁ K₁, 2
 सयानं (for सयल'). T₃ G₁-० तन्न (for चैव). — *) N₂
 Da T₂ G₂, 5 M₂, ० सुभृशं; D₂, 4 G₂ M₂-० सरदां; G₁ च
 भृशं. Ś₁ ततः; K₂ पुनः; N₂ V₁ B₂ Da D₂, 2, 3 T₂
 G₁, 2-० M (except M₂) तदा (for नृपः). T₁ G₂ तपित-
 क्षोपितो भृशं. — After 12, K₂ (marg.; om. lines 3
 and 6) D₂ ins.

1755* शिरो धीवा सविथी च सात्राण्युत्तमहस्तानाः ।
 -युभाष्येतानि धेनुनामापयानि प्रचक्षते ।
 द्रुष्युभिः पद्मभी रक्षैः समावृत्तां पढायताम् ।
 लडाटं श्रवणे वैव नयनदिवर्षं तथा ।
 द्रुष्यन्तेतानि शश्वन्ते धेनुनां पद्म सूरिभिः ।
 मण्डकक्षेत्रवयुक्षन्ते * * * यत्साः पढायताम् ।

13 *) N₂ V₁ D₂ D₂, 2, 4 T₃ G₂ Arjप पद्मसतां; C₂ as
 in text. Ś₁ K₁ सुपार्श्वी तां; G₂ निपार्श्वी. — *) N
 (including C₂) द्रुष्युर्भवसमावृतां (K₂, 5, 2 D₂ D₂, 4, 5
 'वता').
 14 *) K₂ G₂, 5 M₂, ० 'कर्षि'. Ś₁ K₁ G₂ M₂-० 'कर्णी.
 — *) K₂ N₂ B (except B₂) D₂, 1 D₂, ० 'क्षीर्णा'. N₂ T₂

क्षमा मां भजते तस्माद्भय्मतां यदि रोचते ॥ २८

गौरुवाच ।

किं नु त्यक्तासि भगवन्वदेवं मां प्रभापसे ।

अत्यक्ताहं त्वया ब्रह्मन्न शक्या नयितुं बलात् ॥ २९

वसिष्ठ उवाच ।

न त्वां त्यजामि कल्याणि स्त्रीयतां यदि शक्यते ।

दृढेन दाज्ञा बद्धैव वत्सस्ते हियते बलात् ॥ ३०

गान्धर्व उवाच ।

स्त्रीयतामिति तच्छ्रुत्वा वसिष्ठस्य पयस्विनी ।

ऊर्ध्वाञ्चित्रशिरोग्रीवा प्रथमौ धोरदर्शना ॥ ३१

क्रोधरक्तेक्षणा सा गौर्हिम्भारवधनक्षना ।

विश्वामित्रस्य तत्सैन्यं व्यद्रावयत सर्वशः ॥ ३२

कशाग्रदण्डाभिहता काल्यमाना ततस्ततः ।

क्रोधदीप्तेक्षणा-क्रोधं भूय एव समादधे ॥ ३३

आदित्य इव मध्याह्ने क्रोधदीप्तवपुर्वभौ ।

अङ्गारवर्षं मृधन्ती मुहुर्वालथितो महत् ॥ ३४

असृजत्पह्ववान्पुच्छान्च्छकृतः शबरान्शक्यान् ।

मूत्रतश्चासृजचापि यवनान्क्रोधमूर्च्छिता ॥ ३५

पुण्ड्रान्किरातान्द्रुमिडान्सिहलान्बर्बरांस्तथा ।

तथैव दरदान्लेच्छान्फेनतः सा ससर्जे ह ॥ ३६

28 Śi K1 S om. उवाच (T1 om. the ref.). T1 Gs read 28 after 24 (cf. v. 1. 23). — *) Gs वीर्ये (for तेजो). — *) N1.s Dns T1 Gs M transp. क्षमा and बल. — *) B Ds मे; M (except Ms) मा (for मां). B Ds वचुणे (for भजते). N1.s V1 Dn D1.s T1 Gs-6 यस्माद्. — After 28, T1 Gs repeat 26*, which is followed by 1766* (cf. v. 1. 26).

29 T1 Gs read 29 after 27 (cf. v. 1. 23). — K1 T1 G1 M om. उवाच; Gs om. the ref. Ns V1 B1.s D (except D1.s) नन्दिन्युवाच; T2 G1-6 नैदिनी; G2 कामधेयुः (for गौर). — *) Śi K1.s.s सं; Ns V1 B1 Dn D1 एवं (for मां). B1.s.s D1.s त्वया ब्रह्मर्षिसत्तम. — *) B1 अमुका; T2 Gs नालका; G1.s.6 न सक्ता. — *) Śi K न शक्यते नेतुंजला (Ko 'मोजला'); Ns V2 B D नेतुं शक्या न है बलात्; T1 Gs नेतुं शक्या बलात् हि; T2 G1.s-6 शक्या नेतुं बलादितः.

30 Śi K1.s S om. उवाच. — *) G1 रोच* (for शक्यते). — *) Ko Ds T1 Gs एव (for एष). — *) Śi K1 रुषि (for ते). Śi आद्रियते; M जीयते. — After 30, S ins.:

1767* वेद केनास्तुपायेन त्वया परसो निवार्यताम् ।
31 Śi K1 S om. उवाच (G1 Ms om. the ref.). — *) Cf. 15*. D1 T2 Gs Ms (inf. lin. as in text) पयस्विनी. — *) Ds ऊर्ध्वाङ्कृत; Cd as in text. — *) T1 Gs सा वनी; G1.s.s प्रभावाप. N1.s S वाद; Ns V1 B D रौद्र. — *) 32 *) Ds क्रोधदीप्ते. — *) Ns Ds 'राव'; Ds हुंवा; Ds हुंवा; T1 स्वने; T2 Gs-6 हुंकारवधने; स्वने; G1 हुंकारवधने; स्वने; G2 हुंकारवधनस्वने; M हुंभाराव(Ms 'रव')वधनस्वने. — *) Ks विद्रावयति; Ds द्रावयामास; T2

Gs 'प्राद्रा'; Gs विद्रा'; Ms-8 प्रद्रा'.

33 33*-(var.) 22*. — *) Śi K1.s कषा(K1 'शा)द्वंद्वमृदिता; Ko.s.s कशाद्वंद(K1 'द्वैः)मृदिता; N1 सन्नद्वंद्वमृदिता; B1.s कषाम' (B1m पाषाम') ; Ds कषा द्वंद्वमृदिता. — *) Cf. 32*. N1.s V1 B D T1 G1.s M क्रोधरक्तेक्षणा (D1 'गाद्'). Dns D1.s सा सौ; (for क्रोध). — *) Śi पुनरेव; Dns D1.s क्रोधं भूय; (for भूय एव). Ko समापयौ; N1.s V1 B1.s Dns D1.s T1 G1.s.s 'द्वे'.

34 *) Ko.s.s दीप्तमृदितामपुर्वया. — *) T1 पाशुन्पु जनवीजने; T2 Gs-6 मुहुर्वालथितो (G1 'वर्षि'; G2 'वर्षि')

35 Before 35, Śi K1 ins. गंधर्वः (cf. v. 1. 54).

— *) Ds स बहून्; T1 M पलवान्; T2 G पलवान्. G1 स्लेषान् (for पुष्पान्). — *) N1 V1 B D S प्रस्रवान् (for स्रवान्); see below. Ns V2 B D माषिहान् (for शक्यान्). — After 35*, Ns V1 Dn S ins.:

1768* योनिदेशाद्य यवनान्पह्ववान्शक्यांस्तथा ।

[Ns V2 Dn 'च्छकृतः शबरान्शक्यान्.]
— *) K (except K1) M सारथः; Gs सारथः; N1 स्लेषान्; Ns V1 Bs कश्चिन्; B1.s D कश्चिन् (Dns कश्चि; Dns कश्चिन्; Dns कश्चिन्) (for चापि). — After 35*, K1 ins.:

1769* चर्बरांश्च पाशंते ।
मथतः मापुबधेयं.
— *) T1 G1.s-6 M भौतिनी (for यवनान्); cf. 1765*. Ko.s 'मूर्च्छिताय'. Ns V1 B D शक्या; B1 सारथः; Dns D1.s शरान्)श्च पाशंते; T2 Gs स्लेषान्मथिनिशक्यान्.
36 *) Ks हुंभारा; N1.s V1 B D वीहान्; G1 कश्चिन्.

तैर्विद्युदैर्भहत्सैन्यं नानाम्लेच्छगणैस्तदा ।
 नानावरणसंछन्नैर्नानायुधधरैस्तया ।
 अवाकीर्यत संरन्धैर्विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ ३७
 एकैकस्य तदां योयुः पञ्चभिः सप्तभिर्व्युतः ।
 अस्त्रवर्षण महतां काल्यमानं चलं ततः ।
 प्रभयं सर्वतल्लस्तं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ ३८
 न च प्राणैर्वियुज्यन्त केचित्चे सैनिकास्तदा ।
 विश्वामित्रस्य संकुदैर्वासिष्ठैर्भरतर्षभ ॥ ३९
 विश्वामित्रस्य सैन्यं तु काल्यमानं त्रियोजनम् ।
 क्रौशमानं भयोद्धिभं त्रातारं नाध्यगच्छत ॥ ४०

दृष्ट्वा तन्महदाश्रयं ब्रह्मतजोभयं तदा ।
 विश्वामित्रः क्षत्रमावाञ्छिविष्णो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४१
 धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतजोबलं बलम् ।
 बलाबलं विनिश्चित्य तप एव परं बलम् ॥ ४२
 स राज्यं स्फीतमुत्सृज्य तां च दीप्तां नृपश्रियम् ।
 भोगांश्च प्रष्टतः कृत्वा तपस्येव मनो दधे ॥ ४३
 स गत्वा तपसा सिद्धिं लोकान्विदम्भ्य तेजसा ।
 तताप सर्वान्दीप्तौजा ब्राह्मणत्वमवाप च ।
 अपिबच्च सुतं सोममिन्द्रेण सह कौशिकः ॥ ४४

C. 1. 665
B. 1. 173. 48
K. 1. 161. 60

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चपद्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

K (except K₁) N₁ G₁ द्वविद्वान्; N₁ V₁ B D यवनान्.
 — *) K₁ G₁ transp. सिंह* and ययं*. T₁ G₁ तुलुष्कान्
 (for सिंह). M₁ मालवान्. N₁ V₁ B₁ D₁ D₁.₁ खसान्;
 B₁.₁ D₁ D₁.₁ D₁.₁ D₁.₁ खसान्; G₁ तदा. — After
 36^{ab}, N₁ V₁ B D ins.:
 1770* विद्युदांश्च पुलिन्दान्श्च चीनान्धुणान्सकेरुणान् ।
 — *) N₁ शबरान्; N₁ T₁ G₁.₁ Me-s ददुरान्; G₁
 यदुरान्; M₁ ददुरान्; M₁ यदुरान् (for दरदान्). N₁ V₁ B
 D ससर्जं फेनतः (B₁ D₁ शकृतः) सा गौः; T₁ G₁ पारसीकांश्च
 सिंहांश्च. — *) K₁ योनिं*; G₁ पार्श्वं*; M₁ क्षीरं*; Me-s
 फेनकान् (for फेन*). S₁ संसर्जं स्त. N₁ V₁ B D
 म्लेच्छान्दुर्विधानपि.
 37 *) K₁ B₁.₁ D₁.₁ D₁.₁ G₁ महासैन्यैः; N₁ V₁ B₁
 D₁.₁ D₁.₁ D₁.₁ महासैन्यैः. — *) S₁ Ko B₁.₁ D₁.₁ TGMs
 तथा (for तदा). — G₁ om. 37^{ab}. — *) B₁ T₁ G₁.₁
 नानाभरणं. — *) T₁ G₁.₁ युधशतैश्च. T₁ G₁
 शपि; G₁ तदा. — *) S₁ S (except T₁ G₁) श्वकीं.
 D₁ शस्त्रैश्च; T₁ G₁.₁ M संनद्धैः. — *) 38^{ab}. D₁ संरन्धे-
 म्लेच्छकोटिभिः. — After 37, T₁ ins. 1771* (cf. v. l. 38).
 38 D₁ om. 38; T₁ reads 38 after line 17 of a
 passage given in App. I (No. 97). — *) K₁ एकैकः
 स; S₁ कैकशश्च. T₁ G₁.₁ तस्य; G₁ तथा (for तदा). D₁
 योयुः; D₁ S योयुः. — *) D₁ S घृता. — *) K (except
 K₁) N₁.₁ T₁ G₁.₁ M शस्त्रं; G₁ शस्त्रं. T₁ G₁ महता
 शस्त्रवर्षण. — *) N₁ मध्यमानं; N₁.₁ V₁ B D (D₁ om.)
 T₁ G₁.₁ यय्य; T₁ G₁.₁ M हृत्वा. K₁ हि तदा; N₁.₁ V₁
 B D (D₁ om.) तदा. — *) K₁ N₁ G₁ M सर्वशस्त्रं. S₁
 तत्र (for तत्र). K₁ सं सर्वशस्त्रैस्तदा; N₁ सं सर्वशस्त्रं हि; T₁

G₁ सं सर्वशस्त्रांश्च; T₁ G₁.₁ श्रदपं संश्रलं; G₁.₁ सं
 श्रदपंश्रलं. — S ins. after 38 (T₁, after 37);
 1771* तस्य तत्पुत्रं वै बलं परमदुःसहम् ।
 प्रभयं सर्वतो वीरं पयस्विन्वा विवर्जितम् ।
 39 *) T₁ G₁.₁ स (for च). K₁.₁ N₁.₁ G₁.₁ M₁.₁
 व्ययुज्यंत; K₁ N₁ V₁ B D ज्यंत; K₁ व्ययुज्यंत; N₁
 विद्युत्पतंत. — *) K₁ ततः (for तदा). N₁ B₁ D₁ D₁.₁
 केचित्त्रापि सैनिकाः; N₁ V₁ B₁.₁ D₁.₁ विद्युत्पतंत
 सैनिकाः; N₁ किञ्चित् सैनिकं तदा; S तदा (G₁ तत्र) केचन
 सैनिकाः. — D₁ om. 39^a-41^b; K₁ om. 39^{ab}. — *) G₁
 वैश्वरिभैश्च. S₁ K (K₁ om.) N₁.₁ G₁ संकुटा. — *) S₁
 K₁ चासिष्ठो; Ko N₁.₁ G₁ चासिष्टा; K₁.₁ सतिष्ठा; G₁
 चासिष्ठो. G₁ वैव भारत (for भर*). — After 39, S₁
 K₁.₁ N₁.₁ V₁ B (except B₁) D₁ D₁ (om. posterior
 half); ins.:
 1772* सा गौहस्तकलं सैन्यं कालयामास दूरतः ।
 40 D₁ om. 40 (cf. v. l. 39); D₁ om. 40^a. — *)
 N₁.₁ V₁ B D (D₁.₁ om.) तसैन्यं (for सैन्यं तु).
 — *) M₁ सं श्रुतोद्धिभं प्रां नापिगच्छति. — A passage
 given in App. I (No. 97) is ins. in D₁ (margin
 sec. m.) T₁ G (except G₁) after 40, in T₁ after 41^{ab}.
 — In T₁ G₁ this passage is followed by a repetition
 of 41^{ab}.
 41 D₁ om. 41^{ab} (cf. v. l. 39). — *) G₁ transp.
 दृष्ट्वा and तत्. Ms-s तु (for तदा). — *) Ko. T₁ G₁.₁
 M तैजोन्नवं बलं (Ko. s तदा); T₁ G₁.₁ तैजोबलं बलं
 (=42). — After 41^{ab}, T₁ ins. a passage given in
 App. I (No. 97). — *) S₁ क्षत्रबलान्.

पार्थ तस्यौ भगवदुन्मुखी ।
 नापि न जगामाश्रमाचतः ॥ २३ ॥
 वसिष्ठ उवाच ।
 खं भद्रे विनदन्त्याः पुनः पुनः ।
 मे नन्दि क्षमावान्ब्राह्मणो ह्यहम् ॥२४ ॥
 गन्धर्व उवाच ।
 बलाचन्दी बलानां भरतर्षभ ।
 वसिष्ठं समुपागमत् ॥ २५ ॥

गौरुवाच ।
 पापाणदण्डाभिहतां क्रन्दन्तीं मामनाथवत् ।
 विश्वाभित्रवर्तैर्वैर्भगवन्किमुपेक्षसे ॥ २६ ॥
 गन्धर्व उवाच ।
 एवं तस्यां तदा पार्थ धर्षितायां महामुनिः ।
 न जुक्षुभे न धैर्याच्च विचचाल धृतव्रतः ॥ २७ ॥
 वसिष्ठ उवाच ।
 क्षत्रियाणां बलं तेजो ब्राह्मणानां क्षमा बलम् ।

C. 1. 6070
 K. 1. 175. 20
 R. 1. 161. 27

cept G₄, which om. 22) ins.:

61* सा तदा हियमाणा च विश्वाभित्रवर्तैर्दलात् ।
 2 G₁ om. 22. — 22^{ab} — (var.) 33^{ab}. — *) K₁ om.
 V₁ B₁ D₁ D₂ 'प्रमुदितः; K₁ G₁ 'प्रमुदितः; K₁ D₁ S
 तिभिः; N₁ कशाप्रदं ह्युदुदित (cf. 33^{ab}); N₁ T₁ G₁ M
 दितः; B₁ 'प्रमुदितः; D₁ 'प्रतिहतां; D₁ n. s. D₁
 देतां; D₁ 'प्रमुदितः; T₁ G₁ s. 'प्रहारैश्च. — *) K₁
 ताव्यमाना; N₁ V₁ D₁ n. s. 'मानाम्; T₁ G₁ (corrupt)
 माना (G₁ 'नाम्'. N₁ V₁ D₁ n. s. G₁ इतस्ततः; T₁
 यत्. — *) D₁ कृष्णायामाणा; D₁ M हुनां; D₁ रंसां;
 i. s. हुनां; Arj. हुवां; Cd as in text. T₁ G₁ s. s
 मणा तथा (G₁ तस्य) तेन.
 3 *) S₁ K₁ 'मिमुखं; T₁ G₁ 'भिमता; G₁ उदासया-
 ता; G₁ 'स्याथायवीच. — *) S₁ K₁ तस्यामचतुदशुदी;
 2-4 स्थितामचतुदशुदी; D₁ तथौ हुनादवाङ्मुखी; B₁
 विनदन्त्यम्. — *) T₁ G₁ सुभ्रतं (for भ्रूतं च).
 तं (for च). N₁ V₁ B₁ D (except D₁ s) वे (for
 i). G₁ s. 'र्ष संतप्यमां; M 'र्ष सा कल्पमां'.
 *) D₁ s तदा (for ततः). — After 23, T₁ G₁ ins. :
 762* बलानि तेषां निर्धेयं छिद्या पादानिच्यनम् ।
 lo T₁ G₁ s. s. ins. :
 763* आश्रमाच्चैव गच्छन्ती हुम्भारवैर्ननाद च ।
 7. B. The sequence from 23^{ab} onwards in T₁ G₁
 3^{ab} 1762*, 25^{ab} (om. 25^{ab} altogether), 26, 24,
 26^{ab} (repeated), 1766*, 27, 29, 30 etc.; in G₁ s. s.
 1763*, 25, 26^{ab}, 1766*, 24, 26 (G₁ s. om. 26^{ab},
 G₁ repeats it), 27 etc.
 24 T₁ G₁ transp. 24 and 25. For sequence of T₁
 s. s. cf. v. 1. 23. — S₁ K₁ S om. उवाच. — *) K₁ s
 G₁ वरं (for रवं). — *) K₁ नदंत्या वै; K₁ विदंत्याः;
 G₁ s. 'निन'; G₁ रुदंत्या वै; M. s. मां कंदंत्या. B
 र्दंताः (for पुनः पुनः). — For B₁ s. D₁ s. see below.
 *) T₁ G₁ s. मयासि (for दियसि). S₁ K₁ वरंसे [687]

नन्दि). K₁ गृहसे ते बलाहंदि; N₁ s. V₁ B₁ s. D (for
 D₁ s. see below) हियसे त्वं बलाहद्रे; M. s. बलादि हियसे
 नंदि. — N₁ s. V₁ B₁ s. Da Dn D₁ s. ins. after 24* :
 B₁ s. D₁ s. (all om. the first half) subst. for 24* :

1764* विश्वाभित्रेण नन्दिनि । किं कर्तव्यं मया तत्र.

[For the latter half N₁ reads 24*.]

After 24, T₁ G₁ read 28 (cf. v. 1. 23, 24).

25 T₁ G₁ om. 25^{ab}; T₁ G₁ transp. 24 and 25; For
 the sequence of T₁ G₁ s. s. cf. v. 1. 23. S om. गन्धर्व
 उ; S₁ K₁ om. उवाच. — After गन्धर्व उ, N₁ B₁ B₁ ins. :

1765* मधेनां चन्द्रिनीं भूयो विश्वाभित्रश्च सैनिकाः ।

सर्वतः समकाल्यन्तं कशापापापाणयः ।

— *) N₁ s. V₁ B₁ D सा भयाहंदिनी तेषां. — *) S₁ K
 (except K₁) पुरुरषभ. — D₁ om. 25^{ab}. — *) K₁ B₁
 Da D₁ s. 'गता.

26 T₁ G₁ om. गौरः; G₁ M om. उवाच. T₁ नंदिनीं;
 G₁ s. s. नंदी; G₁ कामधेनुः (for गौरः). — For the
 sequence of T₁ G₁ s. s. cf. v. 1. 23. — *) N₁ V₁
 B₁ s. s. D कशाप्रदंता; B₁ कशाप्रदं प्रतिहतां; G₁ पापाणदं
 न्हितां; Cd as in text. — *) K₁ र्दंतीं माम्; N₁ V₁ B₁
 Da D₁ s. M. s. क्रोशंतीं माम्; D₁ कंदनामम्. — G₁ s. s
 ins. after 26^{ab}; T₁ G₁, after the repetition of 26^{ab} :

1766* उपेक्षते कथं मत्प्रमत्तकं नादाश्लेषविनीम् ।

— *) T₁ G₁ गाथितेन (G₁ गाथेयति) बलाहतीनां बला-
 निक्यु.

27 For the sequence of T₁ G₁ cf. v. 1. 23. S₁
 K₁ S om. उवाच. — *) K₁ T₁ G (except G₁ s) तथा
 (for तदा). N₁ V₁ B₁ D (except Da Ds) नंदिन्यामेवं
 (Da n. s. D₁ 'व) कंदंत्या. — *) G₁ तदा (for महत्).
 — *) G₁ M. s. स (for the second n). N₁ s. V₁ B₁ D
 तदा धैर्यात् (for न धैर्यात्). K₁ s. s. सुभुभे न स वै
 धैर्यात्; T₁ G₁ s. न चाह्वयत धै. — *) K₁ s. N₁ s. V₁
 B₁ D T₁ M. s. n (for वि). T₁ G₁ s. नैव कोपं समाददे.

क्षमा मां भजते तस्माद्भयतां यदि रोचते ॥ २८

गौरुवाच ।

किं नु त्यक्तासि भगवन्वदेवं मां प्रभापसे ।

अत्यक्ताहं त्वया ब्रह्मन्न शक्या नयितुं बलात् ॥२९

वसिष्ठ उवाच ।

न त्वां त्यजामि कल्याणि स्वीयतां यदि शक्यते ।

दृढेन दास्त्रा बद्धैव वत्सस्ते हियते बलात् ॥ ३०

गन्धर्व उवाच ।

स्वीयतामिति तच्छ्रुत्वा वसिष्ठस्य पयस्विनी ।

ऊर्ध्वाश्रितशिरोग्रीवा प्रथमौ धोरदर्शना ॥ ३१

क्रोधरक्तेक्षणा सा गौर्हम्भारवधनखना ।

विश्वामित्रस्य तत्सैन्यं व्यद्रावयत सर्वशः ॥ ३२

कशाग्रदण्डाभिहत काल्यमाना ततस्ततः ।

क्रोधदीप्तक्षणा क्रोधं भूय एव समादधे ॥ ३३

आदित्य इव मध्याह्ने क्रोधदीप्तवर्षुर्भौ ।

अङ्गारवर्षं मृशन्ती मुहुर्वालिधितो महत् ॥ ३४

असृजत्पल्लवानुच्छाच्छकृतः श्वराञ्चकान् ।

मूत्रतश्चासृजच्चापि यवनान्क्रोधमूर्च्छिता ॥ ३५

पुण्ड्राङ्किरातान्द्रमिडान्सिंहलान्यधैरोस्तथा ।

तथैव दरदान्श्लेच्छान्फेनतः सा ससर्ज ह ॥ ३६

28 Ś1 K1 S om. उवाच (T1 om. the ref.). T1 Gs read 28 after 24 (cf. v. l. 23). — *) Gs वीर्यं (for तेजो). — *) N1.s Dns T1 Gs.s M transp. क्षमा and बलं. — *) B Ds ने; M (except Ms) मा (for मां). B Ds बहुषे (for भजते). N1.s V1 Dn Ds.s T1 Gs-s यसाद्. — After 28, T1 Gs repeat 26^{ab}, which is followed by 1766* (cf. v. l. 26).

29 T1 Gs read 29 after 27 (cf. v. l. 23). — K1 T1 G1 M om. उवाच; Gs om. the ref. N1 V1 Bs.s D (except Ds.s) नन्दिन्युवाच; T1 Gs-s नंदिनी; Gs कामधेनुः (for गौर). — *) Ś1 K1.s.s सं; N1 V1 Bs Da Dn D1 स्वं (for मां). B1.s.s Ds.s त्वया ब्रह्मर्षिसत्तम. — *) Bs अनुक्ता; T1 Gs नासक्ता; Gs.s न लक्ता. — *) Ś1 K न शक्या नेतुंजला (Ko "मोजला"); N1 V1 B D नेतुं शक्या न वै बलात्; T1 Gs नेतुं शक्या बलात् हि; T1 G1.s-s शक्या नेतुं बलादितः.

30 Ś1 K1.s S om. उवाच. — *) G1 रोच (for वाच). — *) Ko Ds T1 Gs एव (for एव). — *) Ś1 K1 क्षयि (for ते). Ś1 आहितये; M नीयते. — After 30, S ins.:

1767* येन केनाप्युपायेन त्वया यसो निवार्यताम् ।

31 Ś1 K1 S om. उवाच (Gs Ms.s om. the ref.). — *) Cf. 15^a. D1 T1 Gs Ms (inf. lin. as in text) यस्विनी. — *) Ds ऊर्ध्वाकृत; Cd as in text. — *) T1 Gs सा धर्मो; G1.s प्रभावात्; N1.s S चार; N1 V1 B D रौद्र.

32 *) Ds क्रोधदीप्ते. — *) Ns Da "राव"; Bs हंवा; Ds हुंभा; T1 "स्वने"; T1 Gs-s हुंकारवधने; स्वने; Gs हुंभारावधने; स्वने; Gs हुंकारवधनस्वने; M हुंभाराव (Ms.s "रव")यनस्वने. — *) Ks विद्रावयति; Ds द्रावयामास; T1

Gs.s प्रद्राव; Gs विद्रा; Ms-s प्रद्रा.

33 33^{ab}—(var.) 22^{ab}. — *) Ś1 K1.s कपा(K1 "शा"दंडमृदिता; Ko.s.s कशादंड(Ks "द्वै")प्रव्यथिता; N1 अग्रदंडप्रणिहिता; B1.s कपात्र" (B1m पापात्र)); Bs कशादंडप्रतिहता. — *) Cf. 32^a. N1.s V1 B D T1 G1.s M क्रोधरक्तेक्षणा (D1 "णात्"). Dns D1.s सा गौः (for क्रोध). — *) Ś1 पुनरेव; Dns D1.s क्रोधं भूयः (for भूय एव). Ko समावयो; N1.s V1 Bs.s Dns D1.s T1 G1.s.s "द्वै".

34 *) Ko.s.s दीशरत्नमवयुर्षया. — *) T1 बालमय जनवीजयै; T1 Gs-s मुहुर्वालात् (Gs "वर्ष"; Gs "वाति") मुलाग्रमय; Gs बालव्यसनती विनै; Gs मुहुर्वालाधिकं महत्; M मुहु(Ms बहु)र्वालिधितो (Ms "न") महत्. — After 34, Ś1 K1 ins. an additional ocolophon.

35 Before 35, Ś1 K1 ins. गंधर्वः (cf. v. l. 34).

— *) Ds स बहून्; T1 M पल्लवान्; T1 G पल्लवान्. Gs श्लेच्छान् (for पुच्छान्). — *) N1 V1 B D S प्रल्लवान् (for शकृतः); see below. N1 V1 B D द्राविद्यान् (for शकृतः); see below. N1 V1 B D द्राविद्यान् (for शकृतः); see below. N1 V1 B D द्राविद्यान् (for शकृतः); see below.

1768* योनिदेशाद्य यवनान्श्लेच्छेदाच्छक्रीयता ।

[N1 V1 Dn "च्छकृतः शकयान्बहून्.]

— *) K (except K1) M सारात्र; Gs सयत्पुत्र. N1 श्लेच्छान्; N1 V1 कौश्रिन्; B1.s.s D कौपीन् (Dns कौषि; Dns कौपीन्; Dns कौश्रीन्) (for चापि). — After 35^{ab}, Ks ins.:

1769* बर्बरौषेव पार्थतः ।

प्राणतः प्रायुजयेषं.

— *) T1 G1.s-s M नंदिनी (for यवनात्); cf. 1765^a. Ks.s N1 "मूर्च्छितात्". N1 V1 B D चारतः(Ds चारतः; Dns D1.s सारतः)श्वेव पार्थतः; T1 Gs श्लेच्छान्वापिप्रतिशिकार.

36 *) Ks मुंदात्; N1.s V1 B D वीश्वार; Gs नभारत्.

तैर्विसृष्टैर्महत्सैन्यं नानाम्लेच्छगणैस्तदा ।
 नानावरणसंछन्नैर्नानाधुधरैस्तथा ।
 अवाकीर्यत संरुधैर्विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ ३७
 एकैकश्च तदा योधः पञ्चभिः सप्तभिर्धृतः ।
 अस्त्रवर्षेण महता काल्यमानं बलं ततः ।
 प्रभयं सर्वतस्त्रतं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ ३८
 न च प्राणैर्वियुज्यन्त केचित्चे सैनिकास्तदा ।
 विश्वामित्रस्य संशुद्धैवासिष्ठभरतवर्षम् ॥ ३९
 विश्वामित्रस्य सैन्यं तु काल्यमानं त्रियोजनम् ।
 कोशमानं भयोद्विषं व्रातारं नाप्यगच्छत ॥ ४०

दृष्ट्वा तन्महदाश्रयं ब्रह्मतेजोमवं तदा ।
 विश्वामित्रः क्षत्रभावाच्चिर्विण्णो वाक्यमववीत् ॥ ४१
 धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ।
 बलाबलं विनिश्चित्य तप एव परं बलम् ॥ ४२
 स राज्यं स्फीतस्युत्सुज्य तां च दीतां नृपश्रियम् ।
 भोगांश्च शृणुतः कृत्वा तपस्त्रेव मनो दधे ॥ ४३
 स गत्वा तपसा सिद्धिं लोकान्विष्टस्य तेजसा ।
 तताप सर्वान्दीप्तौजा ब्राह्मणत्वमवाप च ।
 अपिबच सुवं सोममिन्द्रेण सह कौशिकः ॥ ४४

G. 1. 6035
 B. 1. 175. 48
 K. 1. 161. 60

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पञ्चपद्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

K (except K₁) N₁ G₁ द्वविद्वान्; N₁ V₁ B D यवानान्.
 — *) K₁ G₁ transp. सिंह" and बधे". T₁ G₁ तुलुष्कान्
 (for सिंह). M₁ मालवान्. N₁ V₁ B₁ D₁ D₁ ससान्;
 B₁ s. e. Da D₁ n. s. D₁ s. खसाध्; G₁ तदा. — After
 36", N₁ V₁ B D ins.:
 1770* धिवकांश्च पुलिन्दैश्च चीमान्गुणान्सकेरान् ।
 — *) N₁ शबरान्; N₁ T₁ G₁ s. M₁ s. ददुरान्; G₁
 रथरान्; M₁ ददुरान्; M₁ यदुरान् (for दुरदान्). N₁ V₁ B
 D सतयं पेगतः (B₁ D₁ शकृतः) सा गौरः; T₁ G₁ पारलीकांश्च
 सिंहांश्च. — *) K₁ योनिः; G₁ पार्थः; M₁ क्षीरः; M₁ s.
 केपकान् (for केप"). S₁ संसत्सवं सा. N₁ V₁ B D
 म्लेच्छान्यवुचिषानपि.

37 *) K₁ B₁ D₁ D₁ s. G₁ महासैन्यं; N₁ V₁ B₁
 D₁ n. s. D₁ s. महासैन्ये. — *) S₁ Ko B₁ s. D₁ s. T G M₁
 तथा (for तदा). — G₁ om. 37nd. — *) B₁ T₁ G₁ s.
 नामाभरण". — *) T₁ G₁ s. 'युधसात्सवः T₁
 G₁ क्षिः; G₁ सदा. — *) S₁ S₁ (except T₁ G₁) भवकीं.
 D₁ तत्सैन्यं; T₁ G₁ s. M₁ संगद्वै. — *) — 38th. D₁ संरुधै-
 र्म्लेच्छाकोटिभिः. — After 37, T₁ ins. 1771* (cf. v. l. 38).

38 D₁ om. 38; T₁ reads 38 after line 17 of a
 passage given in App. I (No. 97). — *) K₁ एकैकः
 स; S₁ एकैकश्च. T₁ G₁ s. तस्य; G₁ तथा (for तदा). Da
 योधिः; N₁ S₁ योधाः. — *) D₁ S₁ वृताः. — *) K (except
 K₁) N₁ s. T₁ G₁ s. M₁ सध्; G₁ सार". T₁ G₁ महासा
 शरवर्षेण. — *) S₁ सप्यमानं; N₁ s. V₁ B D (D₁ om.)
 T₁ G₁ s. धव्य"; T₁ G₁ s. M₁ हव्य". K₁ दि तव; N₁ s. V₁
 B D (D₁ om) तदा. — *) K₁ N₁ G₁ M₁ सर्वसात्. S₁
 तप (for प्रसं). K₁ 'सं सर्वसात्तपु; N₁ 'सं सर्वसात्तं दि; T₁

G₁ 'सं सर्वसात्तपुः; T₁ G₁ s. 'प्रद्वे संप्रसं; G₁ s. 'सं
 द्रपसप्रसं. — S ins. after 38 (T₁, after 37):

1771* तस्य तच्चतुरस्रं वै बलं परमदुःसहम् ।

प्रभयं सर्वतो घोरं पयस्विना विवर्जितम् ।

39 *) T₁ G₁ s. क्ष (for च). K₁ s. N₁ G₁ s. M₁ s.

व्ययुज्यंत; K₁ N₁ V₁ B D 'ज्यंत; K₁ व्यमुज्यंत; N₁ s.

वियुज्यंत. — *) K₁ ततः (for तदा). N₁ B₁ D₁ D₁ s.

केचित्त्रापि सैनिकाः; N₁ V₁ B₁ s. D₁ D₁ 'चित्त्रास्य

सैनिकाः; N₁ किंचित्ते सैनिकं तदा; S तदा (G₁ तत्र) केपन

सैनिकाः. — D₁ om. 39th-41th; K₁ om. 39th. — *) G₁

वैश्वामित्रैश्च. S₁ K (K₁ om.) N₁ s. G₁ संकुदा. — *) S₁

K₁ वासिष्ठो; Ko N₁ s. G₁ वासिष्ठा; K₁ s. वसिष्ठा; S₁

वासिष्ठो; G₁ वैव भारत (for मर). — After 39, S₁

K₁ s. N₁ s. V₁ B (except B₁) D₁ D₁ (om. posterior

half). s ins.:

1772* सा गौहस्तसकलं सैन्यं कालयामास वृरतः ।

40 D₁ om. 40 (cf. v. l. 39); D₁ om. 40th. — *)

N₁ s. V₁ B D (D₁ s. om) तत्सैन्यं (for सैन्यं तु).

— *) M₁ 'सं शृणोद्विषं प्रा' नापिगच्छति. — A passage

given in App. I (No. 97) is ins. in D₁ (marg.

sec. m.) T₁ G₁ (except G₁) after 40, in T₁ after 41st.

— In T₁ G₁ this passage is followed by a repetition

of 41st.

41 D₁ om. 41st (cf. v. l. 39). — *) G₁ trans

दृष्ट्वा and तत्र. M₁ s. तु (for तत्). — *) Ko. s. T₁ G₁

M₁ 'तेजोमवं बलं (Ko. s. तदा); T₁ G₁ s. 'तेजोबलं न

(= 42nd). — After 41st, T₁ ins. a passage given in

App. I (No. 97). — *) S₁ क्षत्रयजान्.

१६६

गन्धर्व उवाच ।

कल्मापपाद इत्यसिंह्लोके राजा बभूव ह ।
इक्ष्वाकुवंशजः पार्थ तेजसासदृशो भुवि ॥ १
स कदाचिद्वनं राजा मृगयां निर्ययौ पुरात ।

मृगान्विध्यन्वराहांश्च चचार रिपुमर्दनः ॥ २
स तु राजा महात्मानं वासिष्ठमुपिसत्तमम् ।
तुपार्तश्च क्षुधार्तश्च एकायनगतः पथि ॥ ३
अपश्यदजितः संख्ये मुनिं प्रतिमुखागतम् ।

42 °) Śi Ks Nī "तेजोद्वयं बलं (cf. v. l. 41°);
Ko. 2. 3. m. 4 "तेजो महद्बलं; Ns "तेजो वरं व". — °) Ko. s 4
D2 S बलाबले. — °) Nī G1 Ms-s transp. परं and बलं.
D2 महत् (for परं).

43 °) Śi K1 दीप्तं; G2 स्थितं (for स्फूर्तं). Gs
स्वराज्यस्थितम्. — °) B Ds दृष्टां (for दीप्तां). — °) Nī
D1 S (except Ms. s) तप पृच. T1 G1 s समा- (for मनो).
T2 G2-s ददे.

44 °) Śi S transp. स and गत्वा. Nī स लब्ध्वा
तपसः सि- — °) T G Ms-s लोकांश्च (for दीप्तीनां). Ms
तताप सर्वलोकांश्च; Ms "प दीप्तदीपानां. — °) G2 Ms-s
ह; Ms सः (for च). N2 V1 Bs. s D (except D)
"स्वमवाप्तवान्. — °) K4 N2 V1 B D ततः; T1 G2-4 हुतं;
G1 स्तुतं; Cd मुतं (as in text). Śi "वस्ततत् सो"; K1
विद्यथ सततं सो". — After 44, S ins.:

1773* पूर्ववीर्यस्तु राजपिपिप्रपिः संबभूव ह ।

Colophon om. in T2 G2-s. — Major parvan: G1. s
M संभव (for आदि). — Sub-parvan: N2. s V1
चैत्ररथ, followed by वासिष्ठ; T2 संभव. Śi K1-s Ns B
Da Dn1. n3 D1. 2. 4. s (all om. the sub-parvan name)
mention only वासिष्ठ (K1 कौसिक; M वसिष्ठोपाख्यान).
— Adhy. name: Ko. s वसिष्ठ (Ks om. it) येतुहरथं.
— Adhy. no. (figures, words or both): Dns 174,
D1m 176; T1 173; G1 126, G2 124; M 125.
— Śloka no.: Dn1. n3 47; Ms 52. — Aggregate
śloka no.: Dns 6666.

166

Before 1, D4 (marg. sec. m.) S (G1 om. lines 3-6;
D4 M om. lines 7) ins.:

1774* अर्जुनः ।

क्रथोस्तु वष्टते धर विश्वामित्रयसिष्ठयो ।
बभूव गन्धर्वपते ब्रूहि तस्यथमेय च ।
माहात्म्यं च वसिष्ठस्य प्राक्पथं ब्रह्मतेजसः ।

विश्वामित्रस्य च तथा क्षत्रियस्य महात्मनः ।
न शृण्वानस्वहं वृसिमुपगच्छामि खेच । [5]
आख्याहि गन्धर्वपते विश्वामित्रो हि भाषते ।
माहात्म्यं च वसिष्ठस्य विश्वामित्रस्य भाषते ।

[D4 अर्जुन उ- (L 2) Ms-s संस (for ब्रूहि). G1
M मे (for च). — (L 4) T1 G2 प्राक्पथं प्राप्तमेव च;
G1. 4 Ms. s क्षत्रस्य च महा". — (L 6) T1 G1 सः सः सः सः
मेव च; T2 G1. 2. 4. 6 संस (T2 G2 ब्रूहि) तस्यथमेव मे
(for विश्वामित्रा etc). — (L 7) T1 G2 विश्वामित्रा च
Gs. s विश्वामित्रोहि (for विश्वा).]

1. Śi K1 S om. उवाच. — After गन्धर्वे: (resp. its
v. l.), D4 (marg. sec. m.) S repeat (with variation)
1. 165. 2 (v. l. पुण्यमुत्तमं for परिचक्षते, and विदुतं वि
for यथायचन्). — °) Ns V1 B D (except D) पूर्व
(for अस्मिन्). — °) S इक्ष्वाकूणां कुले जातः. — °) Śi
K1 तेजसाप्रतिभो. — After 1, T1 G1 ins.:

1775* नास्ति तत्र महाराज वैश्वानरसमयुते ।

2 °) K1 T1 G1. s M वने. T1 G1. s M ह्ये (for
राजा). — °) Śi K1 Nī पुरा (for पुरात्). S शृगयाम-
चरद्वली. — °) 1. 165. 5°. T1 G1. s M निम्न (for
विष्यन्). — °) Śi K1 "मर्दनः S रिपुवृन्दः. — After 2,
Ks. s N2. s V1 B D ins.:

1776* तस्मिन्वने महाधरो एसांश्च बहूभोऽनन ।

हरवा च मुचिरं शान्तो राजा निवष्टते ततः ।

Ks. s N2. s V1 B D cont.: Śi Ko. 1 Ns ins. after 2

1777* अकामयत्तं याज्यायं विश्वामित्रः प्रतापवान् ।

[Śi Ko. 1. 2. 4 "यत्. Cd cites याज्यायं. Śi Ko. 1. 2

"मित्रस्य पश्यतः.]

3 Gs om. 3°. — °) Śi K (except Ks) च (for

त). — °) D1 मुनि (for कृषि). — °) D1 transp.

दृष्टां and दृष्टाः. Nī Da Das दृष्टार्तः; S त

दृष्टा (Ms. s "वा"वै). — °) Śi K अन्वेदायन (Ks "दावि

स); T2 G2. s दृष्टवान्.

4 °) Here and below N spells the name (mostly

as शक्ति. Here, only Ko. s B1. s Das शक्ति; kat sL

शक्तिं नाम महाभागं वसिष्ठकुलनन्दनम् ।
 ज्येष्ठं पुत्रशतात्पुत्रं वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ ४ ।
 अपगच्छ पथोऽस्माकमित्येवं पार्थिवोऽजवीत ।
 तथा ऋषिरुवाचैनं सान्त्वयन्शुश्रूषया गिरा ॥ ५ ।
 ऋषिस्तु नापचक्राम तसिन्धर्मपथे स्थितः ।
 नापि राजा मुनेर्मानात्क्रोधाद्यापि जगाम ह ॥ ६ ।
 अमुञ्चन्तं तु पन्यानं तन्मृषीं नृपसत्तमः ।
 जघान कश्याया मोहाच्चदा राक्षसवन्मुनिम् ॥ ७ ।
 कश्याप्रहाराभिहतस्ततः स मुनिसत्तमः ।
 तं शशाप नृपश्रेष्ठं वासिष्ठः क्रोधमूर्च्छितः ॥ ८ ।
 हंसि राक्षसवधस्माद्राजापसद तापसम् ।
 तस्मात्त्वमय प्रभृति पुरुषादो भविष्यसि ॥ ९ ।

मनुष्यापिशिते सक्तश्चरिष्यसि महीमिमाम् ।
 गच्छ राजाधमेत्युक्तः शक्तिना वीर्यशक्तिना ॥ १० ।
 ततो वाज्यनिमित्तं तु विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
 वैरमासीचदा तं तु विश्वामित्रोऽन्यपद्यत ॥ ११ ।
 तयोर्विददतोरेवं समीपमुपचक्रमे ।
 ऋषिरुव्रतपाः पार्थं विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥ १२ ।
 ततः स बुबुधे पथात्तमृषिं नृपसत्तमः ।
 ऋषेः पुत्रं वसिष्ठस्य वसिष्ठमिव तेजसा ॥ १३ ।
 अन्तर्धाय तदात्मानं विश्वामित्रोऽपि भारत ।
 ताबुभावुपचक्राम चिकीर्षन्नात्मनः प्रियम् ॥ १४ ।
 स तु शप्तस्तदा तेन शक्तिना वै नृपोत्तमः ।
 जगाम शरणं शक्तिं प्रसादयितुमर्हयन् ॥ १५ ।

C. 1. 6714
 S. 1. 175. 12
 K. 1. 192. 25

other ref. below. Ks शक्यं सुमदा. — 4) Ns V1 B
 Da Dn D1.2.4 'कुलवर्धनं. — 4) Ns V1 B D transp.
 पुत्रश. and पुत्रं. T1 Gs 'शतानां च वासिष्ठानां' 'त्मनां.
 5) Ms-s पुनं (for पुनं). — 6) S1 K1 N1.2
 तयोर्विदः; S स चाप्युदिर. K (except K1) B (except
 B1) Ds T Gs-s हृदं (for पुनं). — After 5, Ko. s. 4 N1.2
 V1 D (except Da) S ins.:

1778* भम पन्था महारान धर्मे एप सनातनः ।

राजा सर्वेषु धर्मेषु देयः पन्था द्विजातये ।

{ Before line 1, S ins. शक्तिः. — (L. 2) Ko. s. 4 S

धर्मेषु (for सर्वेषु). Ko संकटपादः; Ks संकटप्यः; T1 Gs. s

संदिष्टो; T2 G1. s. 4 M संकटो; G4 सदरो (for धर्मेषु).]

K1 N1.2 V1 Dn D1.2.4 s cont.: B Da ins. after 5:

1779* एवं पररररं तौ तु पयोऽयं वाच्यमूच्यतः ।

अपसर्पांसर्पेति वाच्यचरमर्जुत्तमात् ।

6 Before 6, S ins. राजवेदः. — K1 Jaouna for 6*.

— 6) Ds शक्तिस्तु; T1 Gs स क्षयिद. S1 यत्तु शक्तिर्नहा-

भागः (marg. sec. m. न चोभाच मुनिः किञ्चित्). — 6) Ks

वीर्यपथे; N1 धर्मपथि; Ns 'धर्मं पथि; Gs प्रसपथे; Cd as in

text. — 6) S om. न. Gs तु तत् (for मुनेः). Bs Ds

वाच्यत्; T G (except Gs.) आगतः; Cd मानात् (as in

text). — 6) Bs क्लेषपाथः; Bs Ds. s क्रोधं च; S क्रोधार्थ

(G 'धर्म'). Ks N1. s Bs (m as in text) Ds S अपरः

Ns V1 B1. s Ds Dn. 1. s D1 शय (for अवि).

7 6) S (except Ms) क्षतिं नृपतिसत्तमः. — Gs

(hapl.) om. 7*—13*. — 6) Here and below S1 K1 Da

कषा for कशा. — 6) S (Gz om.) नृपो (for तदा).

S Gz om. 8 (cf. v. 1. 7). — 6) S (Gz om.) राजानं
 (for ततः स). S1 K1-s N1. s Ds मुनिपुंगवः; S (Gz om.)
 क्षयिस्त. — 6) Ko transp. तं and शशाप. T1 रुपाविष्टो
 (for नृप*).

9 Gz om. 9 (cf. v. 1. 7). Before 9, T G1. s-s Ms-s
 ins. शक्तिः. — 6) T1 G1. s. s यन्मरं (for यसाद्). Gs
 हंसि राजन्त्ययं यन्मरं. — 6) K1 S 'पषद.

10 Gz om. 10 (cf. v. 1. 7). — 6) S1 K1 Gs
 मानुष्यः; D1. s T1 'विशिता'. S1 K1 मत्तः (for सक्तः).
 — 6) S1 K Ds Da शक्तिव्यत.

11 Gz om. 11 (cf. v. 1. 7). — 6) T G1. s सत्र
 (T1 यत्र) मार्गः; Gs Ms-s सत्र राज्य*. Cd cites वाज्यः.
 — 6) T G1. s. s भूपवासिष्ठयोस्माद् (T1 'श्रेयदत्'). — 6) T1
 G1-s यदा. Ko. s Da सत्र; Ks Gs तत्तु. — 6) S (Gz
 om.) 'श्रोन्वदित (Ms s 'श्रोभ्यपद्यत). Cd cites अनुपद्यत.

12 Gz om. 12 (cf. v. 1. 7). — 6) T G (Gz om.)
 Ms एव (for एवं). — 6) S1 (sup. lin. as in text)
 'राक्षसतायाः; N1 'स्मश्रवाय.

13 Gz om. 13* (cf. v. 1. 7). — 6) S1 K1 Gs
 Ms-s 'सत्तमः' 6) G1. s क्षयिपुत्रं. T1 Gs transp. ऋषेः
 पुत्रं and वसिः. — 6) S1 K (except Ks) 'दृसमतेजसं.

14 6) Ko. s तसामता'; K1 N1 V1 B (except B1) D
 (except Ds) ततोरेवमा'; Gs तयाता'. — 6) Ds (m as in
 text) हि; S तु (for अवि). — 6) Ns V1 B1 D1. s अविः
 D1 अवि; Gs अवि; Gs. s अप. (for उप). — 6) D1 Gs
 चिकीर्षुद.

15 6) Ns Ms-s तथा (for तद्). — 6) S1 K B

तस्य भावं विदित्वा स नृपतेः कुरुनन्दन ।
 विश्वामित्रस्ततो रक्ष आदिदेश नृपं प्रति ॥ १६
 स शापात्तस्य विप्रपेविश्वामित्रस्य चाज्ञया ।
 राक्षसः किंकरो नाम विवेश नृपतिं तदा ॥ १७
 रक्षसा तु गृहीतं तं विदित्वा स मुनिस्तदा ।
 विश्वामित्रोऽप्यपक्रामचसाद्देशादरिंदम ॥ १८
 ततः स नृपतिर्विद्वान्क्षत्रात्मानमात्मना ।
 बलवत्पीड्यमानोऽपि रक्षसान्तर्गतेन ह ॥ १९
 ददर्श तं द्विजः कथिद्राजानं प्रस्थितं पुनः ।
 ययाचे क्षुधितश्चैनं समांसं भोजनं तदा ॥ २०

(except B₂) Da Da₁ D₁ शक्रिणा. T G Ms-3 अथ (for
 है). Ms. 3 ना नृपसत्तम. — After 15th, K₄ ins.:

1780* तस्यौ तत्र च राजा तु सविपादो यन्मूव ह ।

— ^a) K_{2,3} B Da₂ D₂ शक्रि. S राजा (for शक्ति).
 — After 15, K₄ D₂ ins.:

1781* शापान्तो द्वादशो वर्षे तव राजन्भविष्यति ।

उक्तस्तु शक्रिणा राजा स तु तत्रैव संस्थितः ।

[D₂ शापान्तो तव राजपे द्वादशाब्दे भवि, and ययो स
 शपकेरनयास्य तु तत्रे.]

16 *) S₁ K (except K₂) तं; N_{1,2} G₁ M तु (M₂ च)
 (for स). — ^a) K₂ N₂ V₁ B (except B₁) D (except
 D₂) कुरुसत्तम. — ^b) S₁ K (except K₂) तदा (for
 ततो). — ^c) S₁ K₁ संवि.

17 *) K₂ N₂ V₁ B D (except D₂) शापात् (K₂
 पात्)स्य तु; N_{1,2} स शापं तं. S₁ K₁ विप्रस्य; Da₂ T₁
 G₂ राजपेदु. — G₁ om. 17th-18th. — ^a) Ko. 2. 2 ततः
 (for तदा).

18 G₁ om. 18th (cf. v. 1. 17). — ^a) K₂ N₂ V₁ B₂
 Da Da D₁ transp. तु and तं. N₁ रक्षसांतर्गु; T₁ G₂
 राक्षसेन तु. K_{2,4} D_{2,3} तु (for तं). — ^b) N₁ क्षपिः (for
 मुनिः). N_{2,3} ततः (for तदा). K₂ N₂ V₁ B D रवा
 मुनिसत्तम. — ^c) S₁ Ko. 1. 2 N_{1,2} D_{2,3} M_{2,3} 'द्रोपचक्राम;
 K₂ N₂ V₁ B Da Da_{1,2} G_{1,2} 'द्रोप्यपाका'; K₂ 'द्रोपि
 चक्राम; D₁ G₂ 'द्रोप्युपमा'.

19 *) K_{2,3} N₂ V₁ B D तेन (for विद्वान्). — ^a) S₁
 K₁ रक्षसात्मा; Ko रक्षसात्मा; K_{2,3} N₂ V₁ B D रक्षसां-
 तर्गतेन है; K₂ N₂ रक्षसात्मा. — ^b) S₁ बलवात्; K₂
 बलसांत. K_{2,3} N₂ V₁ B D क्षिप्रतः पापं. — ^c) S₁
 Ko. 1. 4 च (for ह). K_{2,3} N₂ V₁ B D नाम्बुपुष्यत किंचन.
 20 *) N₂ V₁ B₂ Da Da D₁ अथ; T₁ G₂ सत् (for

तमुवाचाथ राजर्षिद्विजं मित्रसहस्तदा ।
 आस्व ब्रह्मंस्त्वमत्रैव मुहूर्तमिति सान्त्वयन् ॥ २
 निवृत्तः प्रतिदास्यामि भोजनं ते यथेष्टितम् ।
 इत्युक्त्वा प्रययौ राजा तस्यौ च द्विजसत्तमः ॥ २२
 अन्तर्गतं तु तद्वाज्ञस्तदा ब्राह्मणभाषितम् ।
 सोऽन्तःपुरं प्रविशयाथ संविवेश नराधिपः ॥ २३
 ततोऽर्धात्र उत्थाय हृदमानाय सत्वरम् ।
 उवाच राजा संस्मृत्य ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुतम् ॥ २४
 गच्छामुष्मिन्नसौ देशे ब्राह्मणो मां प्रतीक्षते ।
 अत्रार्थी त्वं तमन्नेन समांसो नोपपादय ॥ २५

तं). K_{2,3} B_{1,2,3} D_{2,3,4} अथ तं ब्राह्मणः कं. — ^a) S₁
 तदा; N_{2,3} V₁ B₂ Da Da D₁ वनं (D₁ 'ने); M₂ परि (for
 पुनः); K_{2,3} B_{2,3} D_{2,3} दृष्टा पार्थिवसत्तमं; D₂ दृष्टा पार्थ
 वसन्वने. — ^b) N₂ V₁ B D अयात्त क्षुपापत्रः.

21 *) K (except K₂) N_{1,2} D₂ T₁ G₂ M स (for
 अथ). — Before 21st, Ms-3 ins. राजा. — ^a) S₁ K
 (except K₁) N_{2,3} V₁ B₂ Da₁ D₂ D_{2,3} T G M_{2,3}
 आस्व; N₁ आसां; D₂ Ms-3 आस्व; Cd आसु (sic). G₂
 अथ (for अत्र). — ^b) S₁ S (except G_{2,3} M_{2,3}) हृच (for
 इति). S₁ K (except K₂) क्षितयन् (for साव्यं). N_{2,3}
 V₁ B₂ D (except D_{2,3,4}) तं प्रतिपालयन्.

22 *) S विनिवृत्तः प्रदासा. — ^a) Ko स (for स-).
 — ^b) Ko. 2. 2 D₂ S (except G_{2,3,4}) स; K₁ N_{1,2}
 तु (for च).

23 *) T₁ G₂ Ms-3 'गते ततो राजा; T₂ G₂ M_{2,3}
 'गंतस्त्वतो राजा; G_{1,2} अंतःपुरं गतो राजा; G₂ अंततस्तु तदा
 राजा. — ^a) T₁ G₂ M ततो (for तदा). Ko. 2.
 'भोजनं. — ^b) K₂ om. सः. — ^c) S न सप्तर (for
 संवि). — For 23, K₂ N₂ V₁ B D subst.:

1782* ततो राजा परिक्रम्य यथाह्वानं यथापुत्रम् ।
 निवृत्तोऽन्तःपुरं पार्थं प्रविशेत् महात्मनाः ।
 The st. (23) is preserved intact only in the K₂'s/mf
 (S'arad₄) version !

24 *) T₁ G₂ आह्वय (for आनाह्वय). K₂ N₂ S सप्तर
 (T₂ as in text; G₂-3 सत्तमः). — ^a) G₂ 'च वचनं सत्तु-
 — ^b) N_{2,3} प्रतिश्रवं; B_{2,3} प्रतिश्रवं; D₂ परिश्रवं; B_{2,3}
 Cd as in text.

25 Before 25, S ins. राजा. — ^a) K₁ सत्तु वचनं;
 B₂ सत्तु वचनं; D₂ G₂ 'च वचनं; D₂ 'सत्तु वचनं; f)
 सत्तु वचनं. K₂ N₂ V₁ B D (except D₂) G₂ 'वचनोः-
 ल.

एवमुक्तदा हृदः सोऽनासाद्यामिपं क्वचिद् ।
 निवेदयामास तदा तस्मै राज्ञे व्यथान्वितः ॥ २६
 राजा तु रक्षसाविष्टः सूदमाह गतव्यथः ।
 अप्येनं नरमासेन भोजयेति पुनः पुनः ॥ २७
 तथेत्युक्त्वा ततः हृदः संस्थानं चष्यघातिनाम् ।
 गत्वा जहार त्वरितो नरमांसमपेतभीः ॥ २८
 स तत्संस्कृत्य विधिवदन्नोपहितमाशु वै ।
 तस्मै प्रादाद्ब्राह्मणाय क्षुधिताय तपस्विने ॥ २९
 स सिद्धचक्षुषा दृष्ट्वा तदन्नं द्विजसत्तमः ।
 अमोज्यमिदमित्याह क्रोधघर्षाङ्कुलक्षणाः ॥ ३०
 यसादमोज्यमन्नं मे ददाति स नराधिपः ।
 तस्मात्तस्यैव मूढस्य भविष्यत्यत्र लोलुपा ॥ ३१

सक्तो मानुषमासेषु यथोक्तः शक्तिना पुरा ।
 उद्वेजनीयो भूतानां चरिष्यति महीमिमाम् ॥ ३२
 द्विरनुव्याहृते रात्रः स श्रापो घलवानभूत् ।
 रक्षोलसमाविष्टो विसंज्ञश्यामवचदा ॥ ३३
 ततः स नृपतिश्रेष्ठो राक्षसोपहतेन्द्रियः ।
 उवाच शक्तिं तु दृष्ट्वा नचिरादिव भारत ॥ ३४
 यसादसदृशः श्रापः प्रयुक्तोऽयं त्वया मयि ।
 तस्मात्त्वचः प्रवर्तिष्ये खादितुं मानुषानहम् ॥ ३५
 एवमुक्त्वा ततः सद्यस्तं प्राणैर्विप्रयुज्य सः ।
 शक्तिं न भक्षयामास व्याघ्रः पशुमिवेप्सितम् ॥ ३६
 शक्तिं न तु हतं दृष्ट्वा विश्वामित्रस्ततः पुनः ।
 वसिष्ठस्यैव पुत्रेषु तद्रथः संदिदेश ह ॥ ३७

G. 1. 679
 B. 1. 175. 41
 K. 1. 162. 33

— *) Ko. 1 N̄ V 1 B (except Bs.) Da Dn Ds. 4
 transp. एवं and सं. Śi तत् (for सं). Ds S अत्रार्थिनं
 स्वम्" (Ms-s सम"). — *) N̄s "नोपहाय."

26 Before 26, Śi S (except Ms.s) ins. गंधर्वः;
 Ko. 4 N̄s V 1 B. 4 D (Ds after corr.) गंधर्व उः; K 1. 2
 धेशं; N̄s. 2 Bs Ds (before corr.) वैशं उः. — *) N̄s V 1
 B (except Bs) Da Dn. 2. 2 Ds. 4 ततः (for तदा).
 — *) Śi K (except Ks) Ds. 4 विद्यते मामिपं कः.
 — *) N̄s S (except Gs.) पुनः (for तदपुनः).

27 *) T 1 Gs महीपो (for राजा तु). B 1. 2 Gs Ms
 राक्षः. — *) Ko. 2. 2 Ds. 4 अथेनं; Gs अथेन.

28 *) K 1 Ds G 1 पुनः (for ततः). — *) Śi K 1
 त्वरितं. — *) Gs "सं व्यपेत".

29 *) Ks B 1. 2 Ds. 2 T 1 Gs. 2 ततः; Ks स च; Ks Ds
 स तु; N̄s. 2 V 1 Dn वृत्त (for स तत्). T 1 Gs तत्संस्कृत्य
 च विः. — *) N̄ V 1 "न्नोपहतः"; B 1. 2 "न्नारिहिः"; S अन्नं
 सामिपमाशु वै. Cd cites अरिहितं..

30 *) Śi (orig.) सस्युद्धस्यः; Śi (sup. ins.) Ks
 समिद्धस्यः; K 1 स सुस्युद्धः; B संसिद्धः; Ms स दिव्यं. Cd
 cites सिद्धचक्षुषा (as in text). T G Ms. 2-3 स दिव्य-
 चक्षुर्दृष्ट्वा तु (T 1 Gs तत्). — *) T 1 Gs अमोज्यं (for
 सद्यः). — *) Ks B (except Be) Ds व (for ए). S
 अमोज्यमिति मत्याह (G 1 "य" (T 1 Gs स मानुषामिपं
 शरत्वा). — *) T 1 Gs निजगाद्यद् वपान्वितः.

31 Before 31, Ks B D ins. ब्राह्मण उः. — *) Śi K
 (except Ks) Ds Ms transp. ददाति and सं. N̄s V 1 B

D (except Ds. 4) S नृपधमः (for नरा). — *) Gs
 अथैव. Gs सुगृह्यस्य. — *) Ks Bs Ds Gs Ms-s लोलुपः
 (Gs पं); T 1 Gs. 2 लोलुपः; Gs लोभताः; Cd as in text.

32 *) Śi K (except K 1) "मांसस्य. — *) Śi K 1. 2
 S "भोक्तः. Śi K B Das Ds शक्तिना. N̄s V 1 Ds. 4 तथा
 (for पुरा).

33 Before 33, S ins. गंधर्वः. — *) K Da B 1 Cd
 "व्याहृते"; T 1 G 1. 2 द्विजेन व्याः; Ms-s द्विरनुवृत्ता. K
 (except Ko) N̄s रुजः; S शक्यते. — *) Śi K N̄s. 2
 ततः स च; S श्रापो हि (Gs Ms-वि) च. — *) Ks N̄s. 2
 V 1 B D (except Ds) नृपः (for तदा).

34 *) S "तिः पार्थ. — *) Ko. 2. 2 N̄s. 2 V 1 Ds
 Dn Ds. 2. 2 S रक्षसा. Ko N̄s. 2 V 1 Dn. 2 T Gs-s M
 अपहतेन्द्रियः; Ks-s N̄s Da D 1 उपहृः; Bs Da G 1. 2 अपहः.
 — *) Some MSS. शक्तिं. T 1 Gs. 2 Ms-s दृष्ट्वा तं (by
 transp.); T 1 G 1. 4-5 Ms-s दृष्ट्वा तु.

35 Ko om. 35^a. — *) Ks Dns Ds Ms पार्थ.
 — *) T 1 G वसुः; Gs स (for अयं). Ks. 2 N̄s V 1 B D
 (except Ds) transp. त्वया and मयि. — *) N̄s V 1 Dn
 Ds पुरपायः; Ds मानपायः.

36 Before 36, Ms-s ins. गंधर्वः. — *) Ko-s B 2
 Da Ds. 4. 2 S प्रयोज्य. Ks N̄s. 2 V 1 Dn च (for सः).
 Ks तं च प्राणैर्विप्रयुज्य च. — *) Śi Ko. 1. 2. 4 Da Dn 1
 शक्तिं; Ks D 1. 2. 4 T 1 Gs तं शक्तिं; B सं शक्तिं; Gs. 2
 शक्तिं तं.

37 *) Śi K Da शक्तिं; B सं शक्तिं; Ds-s T 1 Gs तं

स ताञ्छतावरान्पुत्रान्वसिष्टस्य महात्मानः ।
 भक्षयामास संकुद्धः सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ३८
 वसिष्ठो घातिताञ्श्रुत्वा विश्वामित्रेण तान्सुतान् ।
 धारयामास तं शोकं महाद्रिखिव मेदिनीम् ॥ ३९
 चक्रे चात्मविनाशाय बुद्धिं स मुनिसत्तमः ।
 न त्वेव कुशिकोच्छेदं मेने मतिमतां वरः ॥ ४०
 स मेरुकूटादात्मानं सुमोच भगवानृषिः ।
 शिरस्तस्य शिलायां च तूलाशाविचापतत् ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पट्टपष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

शक्तिः; Gs शक्तिं तं; Gs शक्तिं तु. K (except K1) B
 D. 4. 3. Gs निहतं; Ns V1 Da Dn D1 तु सृतं; T1 Gs
 भक्तिं. — *) Ko. 3. ततस्ततः; Ns V1 B D पुनः पुनः.

38 *) Ś1 Ks N1 Ds G1. 3. शतवरान्; Ks Ns V1 Bc
 Das Dn D1. 2. 4. Ms-s शतयव'; B1. 8 शत्रयव'; Da1
 शक्रव'; Gs. 9 शतयव'.

39 *) T1 Gs स्वपुत्रान्खादित्वा. — *) S स्वान्मु' (T1
 Gs रक्षसा). — *) Ko S क्रोधं; Ks-4 कोपं; Ds कुदं (for
 शोकं); cf. l. 167. 7 etc. — *) T1 Gs सुमेरुखिव.

40 *) Ds प्राण' (for चाम'). — *) Ś1 Ms मति
 (for बुद्धि). Ds कृषिसत्तमः; S मुनिपुंगवः. K (except
 K1) बुद्धिं नृपतिसत्तमः. — *) Ks Ns. 8 V1 B D (except
 B1) कौशिको. T1 Gs न तस्कोच्छेदं मेने. — *) T1 Gs
 मुनि' (for मेने). Ś1 K (except Ks) Ds मेने स मुनिपुंगवः
 (Ko Ds 'सत्तमः).

41 *) N1 सुमेरु'. — *) B1. 8 सुमुचे. — *) Ns V1
 B D निरे: (for निरः). Ś1 K Ns : V1 Dn तु (for च).
 Gs शूलस्य च शिलायां च; Gs शिरस्तस्यस्य निलयं. — *) Ks. 4
 D1 G1 तूलाशिवम्.

42 *) Ms transp. न and ममार. T1 Gs स (for
 च). — *) S तदा स (G1 स तदा; Gs निपाते) मुनिसत्तमः
 (T1 Gs तदा मुनिरोत्तमः). — *) Bs तदः; S (except
 T1) तथा. Ns. 3. 5. V1 B D (except Da) इदं; Cd इदं
 (as in text). K (except K1) तदा (Ka इत्वा) निमये.
 — *) Ks महामुनिः; G1 नले.

43 *) Ś1 K1 तथा. Ko स; K1 स्व; Gs तु (for तु).
 G1 [s] निः. — *) Ks. 4 Ts G (except Gs) Ms 'मः.
 — *) Ks. 4 Da. : T G Ms s-3 तदा (for ततः). Ms
 शैशरोत्तरभूषदा.

44 *) K1. 3 N V1 B D (except Da) G1. 3 'रेहय.

न ममार च. पातेन. स यदा तेन पाण्डव ।
 तदाग्निमिद्धा. भगवान्संविवेश महापने ॥ ४२. . .
 तं तदा सुसमिद्धोजपि न ददाह हुताशनः ।
 दीप्यमानोऽप्यमित्रत्र शीतोऽग्निरभवत्ततः ॥ ४३ .
 स समुद्रमभिप्रेत्य शोकाविष्टो महामुनिः ।
 वद्ध्वा कण्ठे शिलां गुर्वी निपात तदम्भसि ॥ ४४
 स समुद्रोर्मिवेगेन स्थले न्यस्तो महामुनिः ।
 जगाम स ततः खिन्नः पुनरेवाश्रमं प्रति ॥ ४५

Ś1 Ks समुद्रमभिसंमेल. — *) Ds 'क्रोधावि'. — 'After
 44^{ab}, Ks reads l. 167. 1st, repeating it in its proper
 place. — Ks om. 44^a-45^b. — *) T1 Gs-s transp.
 वद्ध्वा and कण्ठे. — *) N (except B1 : Ds; Ks om.) T1
 Gs. s Ms तदांभसि; Ms-s महा'.

45 Ks om. 45^{ab} (of. v. l. 44). — After 45^{ab}, N1
 Ds (marg. sec. m.) ins.:

1783* न ममार तदा विप्रः कर्षधिरसंसितमतः ।
 — *) Ś1 K1 च ततः; Ko. 3-4 स तदा; S (except
 Ms-s) सततं.

. Colophon om in B1. — Major parvan : T1 G M
 संभव' (for आदि). — Sub-parvan : N1. 1 V1 चैत्रप्य,
 followed by चासिष्ट; T1 संभव. Ś1 Ko. 1. 3 N1 B1. 2. 6 Da
 Dn D1 : Ms (all om. the sub-parvan name) mention
 only चासिष्ट (Ms चरितोपाख्यान). — Adhy. name:
 Ko. 4 वसिष्ठशोक'. — Adhy. no. (figures, words or
 both): Dns 175; Dim 177; T1 174; T2 Gs-s 125;
 G1 127; Gs M 126. — S'loka no.: Dn 49; Ms 50.
 — Aggregate s'loka no.: Dns 6714.

167

1 Ś1 K1 S om. उवाच. Ds वैशं उ'. — *) S
 (except T1 G1-s) स आश्रमपदं वद्ध्वा. — *) T1 Gs
 पुनरेतिरहितं मुनिः; Ms-s 'तं देवैर्हामुनिः. — *) K1. 2. 4
 D1 Das s (for तु). — *) Ns V1 B D (except D1)
 T1 Gs-3 मरि (for पव).

2 *) Ds Ts Gs पुण्यां (for पूर्वा). — *) Gs 'हे
 तदांभस. — *) S (except T1 G1-s) एसाग्नु' (G1
 'संत') छनीयादीन्. — *) Ś1 Ko-s Das T1 G1 वर्यी; K1

१६७

गन्धर्व उवाच ।

तवो दृष्टाश्रमपदं रहितं तैः सुवैर्भूमिः ।

निर्जगाम सुदुःखार्तः पुनरेवाश्रमाचतः ॥ १

सोऽप्यत्यस्तरितं पूर्णां प्रावृत्काले नवाम्भसा ।

श्रयान्महृविधान्यार्थं वहन्तीं तीरजान्बहून् ॥ २

अथ चिन्तां समापेदे पुनः पौरवन्दनम् ।

अम्भस्वस्या निमज्जेयमिति दुःखसमन्वितः ॥ ३

ततः पार्श्वस्तदात्मानं भादं वद्धा महामुनिः ।

तस्या जले महानया निमज्ज सुदुःखितः ॥ ४

अथ छित्वा नदी पाशांस्तस्यारिवलमर्दनम् ।

समर्थं तमृषिं कृत्वा विपार्श्वं समावायुजत् ॥ ५

उत्तार ततः पार्श्वेविद्युक्तः स महामृषिः ।

विपाशेति च नामास्या नद्याश्रके महामृषिः ॥

शोके शुद्धिं ततश्चके न चैकत्र व्यतिष्ठत् ।

सोऽगच्छत्पर्वतांश्चैव सरितश्च सरांसि च ॥ ७

ततः स पुनरेवापिर्नदीं हैमवतीं तदा ।

चण्डग्राहवतीं दृष्ट्वा तस्याः स्रोतस्ववापतत् ॥ ८

सा तमग्निसमं विप्रमनुचिन्त्य सरिदरा ।

शतथा विद्वृता यस्माच्छतद्वुरिति विश्रुता ॥ ९

ततः स्थलगतं दृष्ट्वा तत्राप्यात्मानमात्मना ।

मर्तुं न क्षम्यमित्युक्त्वा पुनरेवाश्रमं ययौ ॥ १०

वच्चादृश्यन्त्यानुगत आश्रमाभिमुखो व्रजन् ।

अथ शुश्राव संगत्या वेदाध्ययननिःस्वनम् ।

पृष्ठतः परिपूर्णार्थैः पङ्क्तिरङ्गैरलंकृतम् ॥ ११

G. 1. 675a
B. 1. 177. 12
C. 1. 152. 13

वहतीं; N_{1,2} V₁ B Dn D_{2,3} G₂ हरतीं; D₂ हरती; D₂ सहती. B₂ हुमान् (for बहून्).

3 Me-s om. 3^{ab}. — *) N₁ M_{1,2} मुनिः (for पुनः).

N₂ V₁ B D (except D₂) T₁ G₂-s कौरव. — *) S₁ K₁ N_{1,2} B₂ G₂ अंभस्वस्यां; M₂ अस्यां नया. D₂ अंभस्यांति

न. — *) D₂ M₂ अतिदुःखं.

4 *) S₁ तथा (for ततः). N₁ इव; G₁ Me-s तथा

(for तदा). — *) S₁ K₁ इदं; D₂ इदौ. — *) K₂ तस्मिन्

(for तस्या). — *) G₂ न्यमज्जस (for मिन). K₂ G₁ स (for सु-).

5 *) S₁ K₁ अवाच्छ; T₁ G₂ ततश्चि; G₂ अथ भि.

— *) B₂ Dn D₁ बलवदन. — *) N₂ V₁ B D T G

स्वल्पं; M₂ समर्थ. G₁ नीत्या. — *) T G सा समा (G₂

समावायुजत्.

6 *) N₁ महा-; Me-s जलान् (for ततः). — *) S₁ K₁ G₂ महामुनिः (see below). — S₁ K₁ (hapl.) om.

6^{ab}. — *) K (K₁ om.) N₂ B₂ D₂ M (except M₂)

महामुनिः (see above); G₂ महातपाः. — After 6, D₂

(marg. sec. m.) S ins.:

1784* सा विपाशेति विलयाता नदी लोकेषु भारत ।

अपेक्षस्य भरव्यात्र यथनात्स्य धीमतः ।

उत्तीर्य च ततो राजन्तुःरितो भगवायुजः ।

7 *) N₂ B_{2,3} Dn D₂ शोक. N₂ V₁ B₂ D (except

D₂) तदा; G₂ तु तत् (for ततः). T₁ G₂ शोकाविष्टं मनश्चके.

— *) G₂ चैकत्राप्यतिष्ठ. — *) S₁ स गच्छन्; S (except

G_{1,2}) सोपदव्यत्. D₂ transp. पर्वतान् and सरितः.

8 *) K₂ N₂ V₁ B_{2,3} दृष्ट्वा (for ततः). S (except

G₂ M₂) च (for स). B₂ स दृष्ट्वा पुन. — *) N₂ V₁ B

D भीमां (for दृष्ट्वा). — G₁ (hapl.) om. 8^{ab}-10^a.

— *) N₂ V₁ Dn D₁ स्व्यापतव्य; B Dn D_{2,3} स्व्यापतव्य;

S (G₁ om.) स्रोतस्वात्मानमात्मना (cf. 10^b). — After

8, S (except G₁) ins.:

1785* मज्जयामास शोकार्तो मरणे कृतनिश्चयः ।

9 G₁ om 9 (cf. v. 1. 8). — *) T₁ G₂-s M उपलभ्य

(for अनुचिन्त्य). — *) N₂ T₁ G₂ तस्मात्.

10 G₁ om. 10^a (cf. v. 1. 8). — *) S (except G₂)

आत्मानमुपिसत्तमः (cf. v. 1. 8^{ab}). — *) S₁ शन्यतेषु; N₂

V₁ B D (except D₂) शन्यामीत्यु. — *) D₂ देव

समाययौ. — After 10, N T₁ G₂-s ins :

1786* स गात्वा विविधान्शोकादेशान्बहुविपार्शवा ।

11 *) S₁ K₂ "दृष्ट्वायुजस्य; K₁ "दृष्टवत्यु; N_{1,2}

"दृष्टवत्यानुगतम्. T₁ G₂-s M सुदु. Ko. "लो वजेत्; K₂

"लो ययौ; N₂ "लो गमत्. N₂ V₁ B D (except D₂)

अदृष्टवत्यापया वच्चाया (B₂ D₂ D₂ "च्वा आ) अश्रमेनुद्यतो-

सवत्; T₁ G₂-s अदृष्टवत्यागतधीमानाश्रमाभिमुखो ययौ; G₂

अपि दृष्टयागतधीमानाश्र "लो ययौ. — M₁ (hapl.) om.

अनुव्रजति को न्वेप मामित्येव च सोऽव्रवीत् ।
 अहं स्वदृश्यती नाम्ना तं क्षुपा प्रत्यभाषत ।
 शक्तभार्या महाभाग तपोयुक्ता तपस्विनी ॥ १२
 वसिष्ठ उवाच ।
 पुत्रि कस्यैप साङ्गस्य वेदसाध्ययनस्वनः ।
 पुरा साङ्गस्य वेदस्य शक्तेरिव मया श्रुतः ॥ १३
 अदृश्यन्त्युवाच ।
 अयं कुक्षौ समुत्पन्नः शक्तेर्गर्भः सुतस्य ते ।
 समा द्वादश तस्येह वेदानम्पसतो मुने ॥ १४
 गन्धर्व उवाच ।
 एवमुक्तस्ततो हृष्टो वसिष्ठः श्रेष्ठभार्युपिः ।
 अस्ति संतानमित्युक्त्वा श्रुत्योः पार्थ न्यवर्तत ॥१५

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तपट्टयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

11^a-13^a. — *) Ks 'दं; Ns. s V2 B D 'धं.

12 Mr om. 12 (of. v. l. 11). — *) K1 अन्वव्रजत.
 — *) Ś1 K Ns मामित्यय; G1.s मामिहेति. N1 तु; Ns
 V1 B D G1.s अय (for च). — *) Ko अहं नाम्ना न्व-
 दृश्यती; Ks 'हं स्वदृश्यती ना'; Ks अदृश्यती स्वहं ना'; Ks
 'हं तु दृशती ना'; N1 अहमित्यदृती ना'; Ns V1 B D
 अहमित्यदृश्यती (Da) 'सो'तीमं (Bs Da अहोहमित्यदृश्यती); Ns
 अहमित्यनुदृश्यती; S अदृश्यत्यदृमित्येय. — *) Ns V2 B
 (except Bs) D सा; Ns तत् (for तं). M प्रत्युवाच इ.
 — *) Ks.s Gs शक्ति (Gs 'क्ति)भार्या; B (except Bs) Da
 D1 शक्तेर्भार्या. T1 G1.s-s M transp. शक्तेर and भार्या.
 Ś1 Ko Bs Da Da T1 G1.s.s M 'मागा. — *) N1 S
 मन (T1 G1.s ददा)स्विनी.

13 M1 om. 13^a (of. v. l. 11). Ś1 Ks S om.
 उवाच. — *) M अद्रे (for पुत्रि). T1 G1.s पुत्रस्यैव हि
 सगं. — *) Ś1 K1 'स्वनिः; N1 Bs Da Da S (except
 Gs; Mrom.) वेदाध्ययनमित्यनः. — *) Ś1 K B (except
 Bs) Da Da1 शक्तेरिव. Ś1 M श्रुतं.

14 S (except T1 G1) om. उवाच. K1 D अददात्.
 — *) Ns पुत्र (for अयं). K1 Ns ममोत्पन्नः. — *) Ś1
 K Da शक्तेर. — *) G1.s सत्येय. — *) Ns.s V1 B
 D (except Da) T1 G1.s Ms. 'व्यस्ततो; G1 'व्यासितो.
 S (except G1.s) गताः (for मुने).

15 Ś1 K S om. उवाच (G1 Ms.s om. the ref.).
 — *) K (except K1) Da सदा; Ns V1 Bs Da Da D1

ततः प्रतिनिवृत्तः स तथा वच्चा सहानय ।
 कल्मापादमासीनं ददर्श विजने वने ॥ १६
 स तु दृष्ट्वैवं राजा क्रुद्ध उत्थाय भारत ।
 आविष्टो रक्षसोप्रेण इषेपात्तुं ततः स तम् ॥ १७
 अदृश्यन्ती तु तं दृष्ट्वा क्रूरकर्माणमम्रतः ।
 भयसंविभ्रया वाचा वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ १८
 असौ मृत्युरिवोप्रेण दण्डेन भगवन्धितः ।
 प्रवृहीतेन काष्ठेन राक्षसोऽभ्येति भीषणः ॥ १९
 तं निवारयितुं शक्तो नान्योऽस्ति भुवि कथन ।
 त्वदृतेष्व महाभाग सर्ववेदविदां वर ॥ २०
 त्राहि मां भगवन्पापादसाधारुणदर्शनात् ।
 रक्षो अनुमिह ध्यामां नूनमेतच्चिकीर्षति ॥ २१

तया (for ततो). — *) T1 Gs भगवानुविः; T1 G1.s-s
 श्रेष्ठभार्या; Gs श्रेष्ठभार्यु. — *) Ś1 K Ds मार्गार;
 पयिः; T1 Gs पाशावः; Gs प्रति (for पार्थ). Ko अवतं
 K1.s Gs निव'.

16 *) Ks तु; T1 G1.s सत् (for स). — *) T1 G
 अदृश्यंसा सहायवान्. — *) Gs आयातं (for आसीनं
 — *) Ks गहने वने; Gs विजिने तदा.

17 *) Ś1 Ko-s N1 D1.s स च; T1 Gs मुनि. I
 G1.s सां (for सं). Ks स दृष्ट्वैव यतो राजा. — *) C
 राक्षसोप्रेण. — *) K1.s स (for स). Ko इ (for सं
 K1 सतः स्मृतः; N1.s V2 B D तदा मुनिः; S भयौजसा. S
 इषेपादमितुं तदा.

18 *) Ś1 अदृश्यती; K1.s T1 'दती. T1 Gs अरि
 (for तु). — *) T1 G1.s-s दोर' (for क्रूर'). Ś1 उपतं.
 T1 G1.s अवचि (for अम्रतः). — *) Ko.s.s 'संदिग्धया.

19 Before 10, S (except G1.s) loc. अदृश्यती.
 — *) Bs भगवान्मुने. — *) T1 Gs अत्यन्तयेन; Gs
 प्रवृष्टोति. S पारेण. — *) Ns V1 B D (except Ds)
 दारुणः (for भीष').

20 *) N1 transp. तापो and मायो. Ś1 [S]ति
 भुवनपदे; N1 मुनि कथयन्. — *) K1 स्वदृतेष्व; N1 B1 Gs
 त्वायुतेष्व; Ms इदृतेष्व'.

21 *) N1.s V1 B D G1.s पाहि. — *) Ko.s Ś1
 Ms-s तस्मात्. — *) Ms.s रार. Ś1 K N1 मसविपुं; Ns
 Ms-s आदरितं (for अनुमिह). T1 अत्पायाः; Gs अत्पायन्

१६८

वसिष्ठ उवाच ।

मा भैः पुत्रि न भेतव्यं रक्षसस्ते कथंचन ।
नैतद्द्रो मयं यस्मात्पश्यसि त्वमुपस्थितम् ॥ १
राजा कल्पापपादोऽयं वीर्यवान्प्रथितो भुवि ।
स एषोऽस्मिन्बन्धोद्देशे निवसत्यतिभीषणः ॥ २

गन्धर्व उवाच ।

वमापतन्तं संप्रेक्ष्य वसिष्ठो भगवानृषिः ।
वारयामास तेजस्वी हुंकारेणैव भारत ॥ ३
मन्वपूतेन च पुनः स तमभ्युक्ष्य वारिणा ।
मोक्षयामास वै घोराद्राक्षसाद्राजसत्तमम् ॥ ४
स हि द्वादश वर्षाणि वसिष्ठस्यैव तेजसा ।
प्रसूत आसीद्ब्रह्मेणैव पर्वकाले दिवाकरः ॥ ५

रक्षसा विप्रमुक्तोऽथ स नृपस्तद्वनं महत् ।
तेजसा रक्षयामास संध्याभ्रमिव भास्करः ॥ ६
प्रतिलम्ब्य ततः संज्ञामभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
उवाच नृपतिः काले वसिष्ठमुपिसत्तमम् ॥ ७
सौदासोऽहं महाभाग याज्यस्ते द्विजसत्तम ।
अस्मिन्काले यदिष्टं ते श्रूहि किं कर्वाणि ते ॥ ८

वसिष्ठ उवाच ।

वृत्तमेतद्यथाकालं गच्छ राज्यं प्रशाधि तत् ।
ब्राह्मणांश्च मनुष्येन्द्र मावमंस्थाः कदाचन ॥ ९
राजोवाच ।

नावमंस्थाम्यहं ब्रह्मन्कदाचिद्ब्राह्मणर्षभान् ।

त्वभिदेशे स्थितः शश्वत्पूजयिष्याम्यहं द्विजान् ॥ १०

G. 1. 677a
B. 1. 177a
K. 1. 168. 29

(for ह्याव). Ns V1 B D राक्षसोयमिहातुं वै; T1 G1.2
राक्षसोयुमयं ह्या; G2 राक्षसासु भयं नायान्; G4 अमर्षोत्वतु-
मित्याह; G5 राक्षसोचामिहाभ्यायान्. — *) T2 G (except
G2) चिन्नीयितं. Ns V1 B D नूनमावां समीहते (D1
महीपते).

Colophon om. in K2 N2 V1 B1 Dn D1.2. — Major
parvan: T2 G M संभव (for आदि). — Sub-parvan:
T1 संभव. Ś1 Ko. 1. 2. 4 N2 Bs. 2. 5 Da D2. 4 Ms (all om.
the sub-parvan name) mention only वसिष्ठ (Ms
वसिष्ठोपारयान्). — Adhy. no. (figures, words or both):
D1m 178; T1 175; T2 G2-s 126; G1 128; G2 M
127. — Śloka no.: Ms 24.

168

1 Ś1 K S om. उवाच. — *) T2 G2 पुत्रि त्वया न भे; G2 न त्वया पुत्रि भे. — *) N2 V1 B D राक्षसासु (D2
'से); T1 G2 रक्षसोस्मात्; G3 राक्षसेषु. — *) Ś2 सद् (for
एतद्). T1 G2 भुञ्च; G2 तस्मात् (for यस्मात्). — *) K2
समुपि (for उपस्थि). T2 G2 यं पश्यसि पुः स्थितं.
2 *) T1 G2 असी (for अयं). — *) S (except T2
G2.2) वीर्यं. — *) Ś1 एतस्मिन्; G2 एवासिन्.

3 Ś1 K1 S om. उवाच (G2.2 om. the ref.). — *) S

(except T1 G2.2) सकृद् (for संभ्रे). — *) Ś1 K D2
परिभवं (for नार).

4 *) Ś1 मुनिः; Ko. 2.4 D2 Ms ततः (for पुनः).
— *) Ko.4 तदाभ्यु. N1 D2 T1 G2.4 स(T1 G2
त)मभ्युक्ष्य च ता. — *) T2 G2.1-e M transp. वै and
घोराद्. N2 V1 B D (except D2) वै क्षापात्; N2 वै
उस्मात्; T1 G2 राजान्. — *) N2 V1 B D (except D2)
तस्माद्योगा(B Da D1.2 "द्वोरा)वराधिपः; T1 G2 रक्षसो
घोरदर्शनात्.

5 *) K (except K1) S (except G2.2 Ms) वासि.
K2.2 G2 द्वय; G2 च (for एय). — *) Ko.2 D2 T1 G2.2.2
एय (for ह्य).

6 *) Ś1 N2 G2 विप्रमुक्तो. — *) K2 T1 G2 नृपति-
सद्वयं. — *) T1 G2.2 संध्याभ्रमिव.

7 *) B2 प्रज्ञाम्. — *) M2 प्रणिपत्य (for अभि).
8 G2 om. 8^a. — *) N2 महामन्त्र. — *) K2 N2 V2
B D (except D2) मुनि (for द्विज). — *) Ś1 K1
यस्मिन्. Ś1 K (except Ko) वै; B1.2 तु (for हे).
— *) G2 प्रह्वन् (for श्रूहि). Ko D1 Da तद् (for किं).
Ko करयाम्. Ko Bs. 2.4 Da. 2 किं (for ते).

9 Ś1 K S om. उवाच. — *) K2 वृत्तम्; B D2 वृत्तम्.
T1 G2 यथाकामं. — *) T2 G2.2 भुञ्च (for गच्छ). Ś1
K1 G2 तं; Ko N1.2 V1 B Da Dn D2.2 वै; M2.2 च

इक्ष्वाकूणां तु येनाहमनृणः स्यां द्विजोत्तम ।
 तच्चत्तः प्रामुमिच्छामि वरं वेदविदां वर ॥ ११
 अपत्यायोपसितां मूलं महिषीं गन्तुमर्हसि ।
 शीलरूपगुणोपेतामिक्ष्वाकुकुलदृष्टये ॥ १२
 गन्धर्व उवाच ।
 ददानीत्येव तं तत्र राजानं प्रत्युवाच ह ।
 वसिष्ठः परमेष्वासं सत्यसंधो द्विजोत्तमः ॥ १३
 ततः प्रतिपयौ काले वसिष्ठः सहितोऽनघ ।
 ख्यातं पुरवरं लोकेष्वयोध्यां मनुजेश्वरः ॥ १४
 तं प्रजाः प्रतिभोदन्यः सर्वाः प्रत्युद्ययुस्तदा ।
 विपाप्मानं महात्मानं दिवोकस इवेश्वरम् ॥ १५

अचिरात्स मनुष्येन्द्रो नगरां पुण्यकर्मणाम् ।
 विवेश सहितस्तेन वसिष्ठेन महात्मना ॥ १६
 ददृशुस्तं ततो राजचयोध्यावासिनो जनाः ।
 पुष्येण सहितं काले दिवाकरमिवोदितम् ॥ १७
 स हि तां पूरयामास लक्ष्म्या लक्ष्मीवतां वरः ।
 अयोध्यां व्योम शीतांशुः शरत्काल इवोदितः ॥ १८
 संसिक्तमृष्टपन्थानं पताकोच्छ्रयभूषितम् ।
 मनः प्रहादयामास तस्य तत्पुरमुत्तमम् ॥ १९
 तृष्टपृष्टजनाकीर्णा सा पुरी कुरुनन्दन ।
 अशोभत तदा तेन शक्रेणोवामरावती ॥ २०
 ततः प्रविष्टे राजेन्द्रे तस्मिन्नाजनि तां पुरीम् ।

(for तत्). Ks-4 D; प्रशासितं. — *) Ko N; V; B Da Dn D1.2.4 'जं तु; K1-4 N; S D; G; 'जास्तु; T; G; M; 'जांसर्वं; G; 'जाय. — *) Ś; K1.2.4 N; D; कथंचन.

10 Ś; K1 S om. उवाच. T; G; s कस्यमापादः (for राजा). — *) B; विप्र (for प्रहस्य). Ś; K1 'मंस्यामहं म'; Ko; N; V; Dn Dn D1.4 'मंस्ये (Da 'मन्ये) महाभाग; Ks.4 'मंस्ये महं व'; B; 'मंस्ये महाराज (m 'प्राज्ञ); D; 'मन्ये महाम'; T; G; 'मंस्ये महाम'; T; G1.4-s M 'मंस्यामि वै व'. — *) K1-4 S (except G; 'हणानहं. — *) B; तद्वचः संसिद्धतः. Ko N V; B D (except D; सत्यम् (for शब्द). — *) Ś; 'व्यामि वै.

11 *) Ko N V; B D (except D; च (for तु). T; G; s 'जां स्वयैवाहम्. — *) Ś; तपोधन (for द्विजो). — *) Ś; K1-s तं स्वतः; B Dn Ds.4 T G; s M; सत्वतः; G; तत्ततः. — *) N; V; B Dn D1.2.4 सर्ववेद'.

12 *) Ko N; V; B D G; अपत्यमस्मितं; Ks.4 'स्मितं; T G; 4-s M 'स्मित; G; 'स्वायर्षितां. S शरवं (G; मे त्वं; G; त्वं मे) (for महं). — *) Ś; योषितं (for महिषीं). N; V; B D (except D; दातुमर्हसि सत्तम. — *) Ko N V; B D G; 'जापेतम्; K; रूपशील' (by transp.); G; शीलदृष्ट'.

13 Ś; K1.2.4 om. गन्धर्व उ; S om. उवाच. — *) Ks-4 D; Me-s ददामीलं; G; तथास्त्विलेवं. — *) K1 D; T; G; s प्रत्यभाषत. — *) S महातपाः.

14 *) G; सस्मिन् (for ततः). T; G; सस्मिन् (for प्रति). — *) N सह (Ś; 'हि' तेन वै (Ś; हि; K1-4 N; D; ह). — *) N ह्यतां; G; ह्यताः. Ś; K1.2.4 पुरि (K; 'री'वरां; Ko N; V; B Da Dn D1.2.4 पुरीमिमां; [

K; D; पुरीं वरां; N; s पुरवरां; T; परवरे. Ś; T; G; M; लोके व'; K; Bs. D; लोके व'. Ko-s N V; B; s D (except Da) T; G; s M; s 'श्वर.

15 *) T; G1.2.4 M transp. तं and प्रजाः. S 'नंदलः (G; 'नंदति). — *) Ko N; V; B D प्रहृष्टतायुः; K; s प्रतिपययुः; N; s प्रत्युदियुः. — *) T; G; श्रया. — *) Ś; K; M; Me-s 'कसम्.

16 *) N; अचिरात्तु; N; V; Dn D; सुविराय; B1.2.4 D; स विराय; B; शय. — *) Ko N; V; B D (except D; 'लक्षणं. — *) Ko N; V; B (except B; D (except D; महर्षिणा (for महं').

17 *) K1.2.4 वे (for तं). Ko N; V; B D महीपालयुः; T; G; s तदा सर्वे; G; m महाराजम् (G; orig. ततो राजन् as in text). — *) Ś; K; nराः (for जनाः). — *) Ko; N; V; B D पुरोहितेन (K; पुरोषसा च) सहितं. — *) K; s N; S (except M; G) निशाकरि'.

18 *) Ko N; V; B D (except D; s); B1.2.4 तु (for हि). N; G; पूज; G; श्रोत'. — *) Ś; लक्ष्मश्रुतां. B1.2.4 D1.2.4 शु (B1.2.4 D; स्त्र) लक्ष्म्या राजकुंजतः. — *) G; तामयोध्यां व्योमशीतां(!). — *) Ko Da ह्योषितः.

19 *) Ś; K1 'कं मृष्टमार्गं च; K; 'हमायं च; T; G; s सिकलंमृष्ट'. — *) Ś; K1 'वृषायभूषणं; Ko N; V; B D 'काव्यजसोतिभिः; K1-4 'वृष्टे (K; 'वृष्ट) यभूषणं; N; s 'काव्यजसुः; T; G; 'कावलिम्'. — *) N; पुरी तस्य महीपतेः; M; तस्युरं पुरयोत्तम.

20 *) N; T; G1.2.4 M हृष्ट'. — *) Ś; K1.2.4 T; पुरुनन्दन. — *) K; G; तदानेन; M-s तथा तेन.

21 *) N; V; B1.2.4 Dn D1.2.4 राजयौ; B; Da;

तस्य राज्ञोऽऽज्ञया देवी वसिष्ठमुपचक्रमे ॥ २१
 श्रुतावय महर्षिः स संवभूव तथा सह ।
 देव्या दिव्येन विधिना वसिष्ठः श्रेष्ठभाषुषिः ॥ २२.
 अथ त्रयां सद्युत्पन्ने गर्भे स मुनिस्ततमः ।
 राज्ञाभिवादिस्तस्मै जगाम पुनराश्रमम् ॥ २३

दीर्घकालधृतं गर्भं सुपाव न तु तं यदा ।
 साध देव्यदमना कुक्षि निर्धिमेद तदा स्वकम् ॥ २४
 द्वादशेऽथ ततो वर्षे स जज्ञे मनुजर्षभ ।
 अश्मको नाम राजर्षिः पौतनं यो न्यवेशयत् ॥ २५

इति धीमदाभारते आदिपर्वणि अष्टपद्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

रावर्भे; S कौतेव (T₁ G₂, s राजेंद्र). — ³) Ko N̄s: V₁ B D
 वसुसुचमं (D₁ पुरमनुचमं) (for राज् etc.). — ⁴) Ko. 1
 N̄s: V₁ B D (except D₂) राज्ञस्तस्याया; S तस्य राजोष्य सा
 (S 'स्य राजाज्ञया).

22 *) K₁, s D₃ च (for स). Ko N̄s: V₁ B Da Dn
 D₁, s महर्षिः (D₂ वसिष्ठः) संविदं कृत्वा; D₂ महर्षिस्तु धृती
 तस्य. — ²) G₂ वपसा (for विधिना). G₂ वेदेन विधिना
 देव्या. — ³) K₂ D₂ श्रेष्ठभाषुषिः; Dns G₂ सद्युत्पन्नु;
 D₂ G₂ 'वासुषिः.

23 *) Ko N̄s: V₁ B D ततः (for अथ). Śi K
 (except Ko) N̄s: M₂-s तस्याः. Śi K₁, s: N̄s समापत्ते.
 — ¹) N̄s: राज्ञातिपूजितस्. — ²) N̄s: V₁ B Dn D₁, s
 मुनिः (for पुनः).

24 *) Ko N̄s: V₁ B D 'कालेन सा (N̄s तं);
 K₂ N̄s G₂ 'कालं धत्तं; T₂ 'कालसूतं; G₂ 'काले धत्तं; M₂-s
 'कालकृतं. Śi 'काले धत्ते गर्भे. — ¹) K (except K₁)
 N̄s: V₁ B D सुपुत्रे. G₂ स (I read न) तु सा यथा; G₂ न
 सुतं यदा. T₁ G₂ न सुपाव नृपत्रिया. — ²) K₂ transp.
 साय and देवी; Śi K₁, s: N̄s: D₂ G₂ transp. अथ and
 देवी. Ko N̄s: V₁ B Da Dn D₁, s: तदा; G₂ M₂-s सा
 ये; M₂ सा च (for साय). Śi K₂ आत्मना; G₂ आत्मनः
 (for अश्मना). G₂ (oortup) सा तथेष्टमुना; M₂ सा
 वक्ष्यामना. — ³) T₁ G₂ निर्विषेव (for निर्धि). Ko N̄s
 V₁ B Da Dn D₁, s: यदास्मिनी; T₁ G₂ s मनस्विनी;
 M₂ (inf. lin. as in text), s: तदा स्वयं.

25 *) Ko. 4 B₂ Da G₂ नृ; K₂ D₂ च (for स्य). G₂
 M₂-s तदा (for ततो). N̄s: V₁ Dn ततोपि द्वादशे वर्षे;
 D₁ s: D₁, s: ततो (D₂ तदा) द्वादशमे च'; T₁ G₂ संपूर्णे
 द्वादशे च'. — ¹) K₂-4 B₁, s: T G (except G₂) M₂, s
 संज्ञे. Ko B₂ Da D₂ दुर्धरपथे; K₁ मनुजेश्वर; N̄s: V₁
 Dal Dn D₁ दुर्धरपथे; N̄s: B₁ D₂ T₁ G₂, s 'वर्षे; G₂
 भरतपथे; M₂-s मनुजेश्वर. — ²) N̄s: नृपतिः (for राज्);
 — ³) Śi K₂ पालनं; K₂, s: B₂ D₂ G₂ पत्नं; K₂, s: पौष्टकं;

N̄s: सदनं; N̄s: V₁ Da Dn D₁, s: पौदन्वं; B₁, s: D₂ पौदानं;
 B₂ पौदानं (m नगरं); G₁, s: पौदानं; G₂ पालनं; Cd पालनं;
 text as in T₂ M. ३: N̄s: पौदन्पमिति तु पठितुं युक्तं। ३:
 Śi निवेश'; M₂ न्यवेद'. T₁ G₂ इदवाक्यां कुलोद्देशः; G₂
 सर्वराजर्षिसंज्ञतः.

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव' (for
 आदि). — Sub-parvan: N̄s: V₁ वैश्वर्य, followed by
 वासिष्ठ; T₂ संभव. Śi K N̄s: B D M₂, s (all om. the sub-
 parvau name) mention only वासिष्ठ (M₂, s वासिष्ठो-
 पाख्यान); to it Śi K₂, s: N̄s: D₁, s: add समाप्त. — Adhy.
 name. Śi K₁ अश्मकोपति; K₂, s: D₂ कलमापादादशाप (Ko
 om. शाप) मोक्षः; N̄s: V₁ सौदाससुतोत्पत्तिः. — Adhy.
 no. (figures, words or both): Dns T₁ 176; D₂ m
 179; T₂ G₂-s 127; G₁ 129, G₂ M 128. — S'loka
 no.: Dn 46; M₂ 25. — Aggregate s'loka no.:
 Dn: 0761.

169

1 Śi K₁ S om. उवाच (G₂ om. the ref.). D₂ वैश्व-
 — ¹) K₂ अष्टांती. — ²) Śi K (except Ko) B₁, s: Da
 D₁ शक्रे; and Śi K B (except B₂) Da D₁ शक्रिणं.

2 *) Ko Dns 'दिकं; K₂, s 'दिकां. — ¹) Ko. 2, s
 क्रियां. N̄s: V₁ B D (except D₂) M₂, s 'सत्तम'. — ²)
 M₂, s transp. पौत्रस्य and चकार. N̄s: T₁ G₂, s मनुजन्वाप
 (for भरत).

3 *) B₂ Da Dn D₂ 'सुः स च'; D₂ 'सुः संय'; T G₂ s
 पराधीणो य'; G₂, s M 'सुः प्रयत्नं'. Cd cites वरासु.
 — ¹) N̄s: V₁ B D मुनिः (for तदा). — ²) G₂ वित्तः; M
 तथा (for ततो). — ³) Śi D₁ a: s: D₂, s G₂ युतः.

4 *) B₂ Da Dn D₂ असन्वस्य च च'; T₁ G₂ s
 न्यवेतयं महाभागं. — ¹) Śi सत्या; N̄s: V₁ B Da D₂
 मुनिः; Dn D₁, s मुनिः. — ²) Śi K N̄s: D₂ हि; N̄s: V₁ B;

३३
३.१

गन्धर्व उवाच ।

आश्रमस्था ततः पुत्रमदृश्यन्ती व्यजायत ।
शक्तेः कुलकरं राजन्द्रितीयमिष शक्तिनम् ॥ १
जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाः स मुनिपुंगवः ।
पौत्रस्य भरतश्रेष्ठ चकार भगवान्स्वयम् ॥ २
परासुख्य यतस्तेन वसिष्ठः स्थापितस्तदा ।
गर्मस्थेन ततो लोके पराश्वर इति स्मृतः ॥ ३
अमन्यत स धर्मात्मा वसिष्ठं पितरं तदा ।
जन्मप्रभृति तस्मिंश्च पितरीष व्यवर्तत ॥ ४
स तात इति विप्रापिं वसिष्ठं प्रत्यभाषत ।
मातुः समक्षं कौन्तेय अदृश्यन्त्याः परंतप ॥ ५
तातेति परिपूर्णाथं तस्य तन्मधुरं धचः ।

१६९

अदृश्यन्त्यश्रुपूर्णाक्षी शृण्वन्ती तमुवाच ह ॥ ६
मा तात तात तातेति नू ते तातो महामुनिः ।
रक्षसा भक्षितस्तात तय तातो वनान्तरे ॥ ७
मन्यसे यं तु तातेति नैष नातस्तवानय ।
आर्यस्त्वेप पिता तस्य पितुस्तव महात्मानः ॥ ८
स एवमुक्तो दुःखार्तः सत्यवागृपिसत्तमः ।
सर्वलोकविनाशाय मतिं चक्रे महामनाः ॥ ९
तं तथा निश्चित्तात्मानं महात्मानं महातपाः ।
वसिष्ठो वारयासास हेतुना येन तच्छृणु ॥ १०
वसिष्ठ उवाच ।

कृतवीर्य इति ख्यातो बभूव नृपतिः क्षिती ।
याज्यो वेदविदां लोके भृगूणां पार्थिववर्षभः ॥ १

Da Dn D1 २.१ तु (for च). — *) Ko G1.१ 'शिव स
वर्तते; N1 V1 B D G1 'शिवान्वयवर्तत (B1 'शिवान्वयपद्यत';
D1 'शिव प्रवर्तत'); T1 'शिव न्यव'; G1 'तरं स न्यव'; M1
'शिवान्वय'.

5 *) K1 N1.१ V1 B1 Dn G1.१ ह्य (for इति).
Ko.१ N1.१ V1 B1.१ Da Dn1.१ D1 T1 G1.१ विप्रापिं (as
in text); the rest विप्रापि. — *) B1 अर्यभाषत; T1
प्रत्युवाच ह. — *) S (except T1 G1.१) समीपे (for
समक्षं). S1 K1 D1 कौरव्य; N1 विप्रापि. — *) S1 एत';
K1 एतदर्थत्वा; K1 Da1 G1 M 'दर्थत्वा; K1 अटल'; D1
वाट'. S (except T1 G1.१) नराधिप.

6 *) Cf. 1. 127. 3*. — *) S (except T1 G1.१)
हृदं (for तद्). — *) S1 Ko.१.१ N1 V1 B D (except
Dn1 D1.१) M1.१ शृण्वती; K1 शृण्वते.

7 *) Ko.१ D1 हृत्वेयं; K1 N1.१ M1 इति न ते (for
तातिनि). G1 (corrupt) माता तात ततो नेति. — *) Ko.
१.१ नैव; K1 N1.१ T1 G1.१ M1 तात (for न ते). K1 N1.१
पृष (for तातो). N1 T1 G1 महायुधिः. S1 न तातो लो
महा'; K1 N1 V1 B D मुहनेन पितरं पितुः. — *) T1 G1
महातपाः; T1 G1 महातुषे; G1.१ M महावने; G1 महायुनिः.
8 Da om. S*. — *) T1 G (except G1.१) M
(except M1) तातं त्वं (for तातेति). — *) Dn1 न तु; T1

G1 न चै; G1.१ नैव; M1-2 न ते (for नैव). — *) N1.१
B D (except D1) om. तु. N1 तात (for तत्). — *) 1
धर्मः (for पितुः). N1 T1 G1.१-१ ममस्विनः; N1.१ V1
D (except D1) यमस्विनः; G1 M तपस्विनः.

9 *) K (except K1) सर्वलोका. Cf. cites सर्वलोका
— *) N1 महावराः; N1 S 'वपः'.

10 S (except T1 G1.१) om. 10th. — *) N1 V1 B
Dn D1 तु महात्मा (for महाराजं). B1 महापताः
— After 10th, K1 N1 V1 B D ins.:
1787 भूमिर्भद्रविदां श्रेष्ठो मैत्रावरुणित्स्वधीः ।

[K1 'रमधीः; B1.१ 'रव्य'; D1 'धर्म'; D1.१ 'रथ'.]
— *) N1 G1 अनेन (for येन). S1 Ko.१.१ तं (for तत्).
G1 'ना केनचिच्छ'.

11 T1 G1.१ M1-१ om. वलित् उ'. S1 K1 S om.
उवाच. — *) N1 'धीर्येति विद्ययातो. — *) S1 K1.१
N1.१ T1 G1.१ नृपतिर्भुवि; N1 V1 B D (except D1)
पृथिवीपतिः. — *) S1 K1 सज्जत; B1.१ Da D1 वाज्ये; T1
G1.१ मान्यो. — *) K1 B1.१ Da1 D1.१ G1.१.१ 'वर्षभः; T1
G1 सतदर्थः.

12 *) T1 G1-१ अन्वमशीव; Cf. अमयुतः (as in text). 1
— *) S1 K1 G1 सोमेन; K1 G1 M1 होमते. — *) S1
K1.१ N1 B1 D (except D1.१.१) पते (for पतिः).

स तानग्रहजस्तात धान्येन च धनेन च ।
 सोमान्ते वर्षयामास विपुलेन विशां पतिः ॥ १२
 तस्मिन्नुपतिशार्दूले स्वर्पतिस्थ कदाचन ।
 बभूव तत्कुलैयानां द्रव्यकार्यमुपस्थितम् ॥ १३
 ते भृगूणां धनं ज्ञात्वा राजानः सर्व एव ह ।
 याचिष्णवोऽभिजग्मुस्तांस्तात भार्गवसत्तमात् ॥ १४
 भूमौ तु निदधुः केचिद्भृगवो धनभक्षयम् ।
 ददुः केचिद्दिजातिभ्यो ज्ञात्वा क्षत्रियतो भयम् ॥ १५
 भृगवस्तु ददुः केचिचेपां विचं यथेप्सितम् ।
 क्षत्रियाणां तदा तात कारणान्तरदर्शनात् ॥ १६
 तवो महीतलं तात क्षत्रियेण यदच्छया ।
 खनताधिगतं विचं केनचिद्भृगुवेदमनि ।

तद्विचं ददुः सर्वे समेताः क्षत्रियर्षभाः ॥ १७
 अवमन्य ततः कोपाद्भृगुस्ताञ्छरणागतान् ।
 निजमुत्ते महेष्वासाः सर्वास्तान्निशितैः शरैः ।
 आ गर्मादिनुकृन्तन्तथेक्ष्वैव वसुंधराम् ॥ १८
 तत उच्छिद्यमानेषु भृगुपुत्रेषु भयात्तदा ।
 भृगुपत्न्यो गिरिं तात हिमवन्तं प्रपदिरे ॥ १९
 तासामन्यतमा गर्भं भयादाधार तैजसम् ।
 ऊर्हणेन वामोरुर्भुतैः कुलविद्वद्भ्ये ।
 ददुःशुभ्राक्षणां तां ते दीप्यमानां स्वतेजसा ॥ २०
 अथ गर्भः स भिच्चोरं ब्राह्मण्या निर्जगाम ह ।
 मुष्णन्तष्टीः क्षत्रियाणां मध्याह्न इव भास्करः ।
 ततश्चक्षुर्विद्युक्तास्ते गिरिदुर्गेषु वध्रमः ॥ २१

C. 1. 6816
 B. 1. 179. 23
 K. 1. 194. 23

13 *) S तस्मिस्तु (Ms-s 'श्च' चुपना'. — *) K (except K1) Ds स्वमेते. Ks Bs च; Bs Dns Da तु (for स्व). Ś1 Ks N̄ V1 B D (except Ds) G1 कथंचन. — *) Ś1 K1 Gs 'बुद्धीया'; T1 Gs 'कुलीया'; Cd as in text. Ds बभूव तत्कुलजातानां (hypermetric 1).
 14 *) N̄s V1 B D (except Ds) चृगूणां तु (for ते चृ). — *) Ś1 K (except K1) Ds T1 Gs-१ हि; N̄s V1 B Da Dn D1.२.३ ते (for ह). T1 G1-s 'नः संचितं बहू. — *) K1 यस्मिन्नुपतिः; K2 घनार्थिनो; Cd as in text. Ś1 D1 T1 Gs-१ ते (for तत्). — *) Ka Ds ददुः; N̄s V1 B (except Bs) Dn D1.३ ततो (for तात). Ms ब्राह्मण.

15 **) Bs Ds भूमौ च; T1 Gs ते भूमौ. Gs निचनं (for तदु). T1 G1.६-s M (except Ms) transp. निदधुः and भृगवः. N̄s वदतो (for वृत्). — *) D1 क्षत्रियजं.

16 Da om. 16**. — *) T1 Gs Ms-s च (for तु). Ś1 (sup. lin. as in text) दधुः; G1.३ ततः. — *) Ko.२.३ विचमभीप्ति. — *) Ks 'नांतरकारणाद्य. Cd चित्स कारणांतराव.

17 *) T1 Gs.१ 'तले. — *) T1 Gs.१ M कस्मिन्निवृ (Ms किञ्चित्तु) (for केनचित्). — *) Ko केचिद् (for सर्व). — *) Bs मूलते (for समे).

18 *) S (except T1 G1) अवमन्य. N̄s V1 B1.३ Dn D1.२.३ T2 Gs-s M (except Ms) क्रोधाद्; Bs मुप्या; Ds दुदा. — *) S (except T1 G1) ते (for तात्). — *) Ś1 K Ds 'से सतः क्रोधाद् (Ks क्रोधात्); N̄s.२ 'से महीपालाः; N̄s V1 B Da Dn D1.२.३ 'तुः परमेष्वा'. — *) Ko.३

सर्वोस्तु; Ks सयान्मु; T1 Gs-s Ms.१-s बहुवै; G1 Ms भृगुन्ये. — *) N̄s.२ V1 B D 'दवर्हंतं तव. — *) Gs कुतः (for चेत्). N̄s V1 B D सर्वा; Gs वेमां (for वैव).
 19 *) N1 निष्पद्य; S (except T1 Gs.१) उरसात्'. — *) N̄s V1 B D दुर्ग (for तात). — *) Gs भासुमंतं (for हिमं).

20 *) Ś1 K1 N̄s अन्यतरा; Dns D1.३ एकतमा. — *) Ś1 भयादधार; Ko.३ भयादाधत्त; K1 N̄s 'हृष्येय; Ks 'हृष्येति; N̄s संदधारादिः; T1 Gs.६-s M प्रायामास; Ks as in text; Ks N̄s Ds Ms.१ तेजसं; G1 Ms-s तेजसा. N̄s V1 B Da Dn D1.२.३ भयादधत्त महीजतं; T1 Gs.१ दधार सुसमाहितः. — *) Some MSS. वामोरुः (for 'ह). — Alter 20th, Ks N̄s V1 D (except Da) S Ina.

1788* तद्वर्षमुपलभ्याह्नु ब्राह्मणी या भयादिता ।
 गवैका कथयामास क्षत्रियाणामुपहृते ।
 ततले क्षत्रिया जगमुसं गर्भं हन्तुमुचताः ।

[(L 1) S तं (for तद्), and अथ (for अस्तु). Ks सा; Ds च; Ds तु; T1 G1-s युका; T2 G1-s M अन्वा (for च). T1 G1-s M 'दित्ता. — (L 2) T1 Gs संगत्या; T2 Gs गर्भं वै; G1.६ Ms-s गत्या वै; Gs संगत्या; Ms.१ गत्या ताः. T1 G1.६-s M 'मातुः; Gs श्रावया'. S 'आयुषांति.]
 — *) N̄s V1 Bs D (except Ds) तेष (for तां ते). — *) Bs Da Ds.३ N1P दुहृदुस्त्रायानंदितां.

21 *) B Da Ds.३ ततो (for अथ). — *) T1 Gs दृष्टिः; G1.२ M (except Ms) दृष्टि. — *) Ms-s मध्याह्नम्. — Ds om. 21st. — *) Ks G1 विमुक्तास्ते; N̄s V1 B D (Ds om.) विहीनास्ते. — T1 Gs (hapl.) om. 21st-23rd.

ततस्ते मोघसंकल्पा भयार्ताः क्षत्रियर्षभाः ।
ब्राह्मणीं धरणं जग्मुर्दृष्ट्यर्थं तामनिन्दिताम् ॥ २२
ऊचुश्चैनां महाभागां क्षत्रियास्ते विचेतसः ।
ज्योतिःप्रदीणा दुःखार्ताः शान्ताचिप इवाश्रयः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

१७०

ब्राह्मण्युवाच ।

नाहं गृह्णामि वस्तात दृष्टीर्नासि रुयान्विता ।
अयं तु भार्गवो नूनमूरुजः कुपितोऽद्य वः ॥ १
तेन चक्षुषि वस्तात नूनं कोपान्महात्मना ।
सरता निहतान्यन्धनादच्चानि न संशयः ॥ २

गर्भानपि यदा यूयं भृगूणां भ्रत पुत्रकाः ।
तदाम्यमूरुणा गर्भो मया वर्षशतं धृतः ॥ ३
पडङ्गाशखिलो वेद इमं गर्भस्यमेव हि ।
विवेश भृगुवंशस्य भूयः प्रियचिकीर्षया ॥ ४
सोऽयं पितृवधानूनं क्रोधाद्बो हन्तुमिच्छति ।

22 T₁ G₂ om. 22 (cf. v. l. 21). — *) Ś₁ मेघसंकाशा; K₁ मेघ; N₁ मोह; N₂ V₁ B D मोहनापता. — *) N₁ s S (T₁ G₂ om.) *तां: क्षत्रियाः पुनः; N₂ V₁ B D राजानो नष्टदृष्टयः (D₁ 'बुद्धयः').

23 T₁ G₂ om. 23^a (cf. v. l. 21). — *) K₁ Da Me-s 'भागः. — *) T₁ G₂ 'यान्न. — *) Ś₁ K₁ G₂ 'प्रदीना; T₁ G₂ Me-s 'णान्; G₄ 'विहीना. — *) N₂ गताचिपः.

24 Before 24, Bs ins. क्षत्रिया ऊ. — *) S (except G₂) निरामयं. — *) N₁ B₂ G₂ उपगम्य; B₁ s Da D₂ s उपरं; K₂ वेगेन (for गच्छेम). D₁ स उपारम्य गं; S (except T₁ G₂ s) पापादसादुपारम्य (Me-s 'वाहस्य'). — *) Ko N V₁ B₂ Da D₂ 'कर्मिणः; K₁ 'कर्मणि. S (except T₁ G₂ s) पर्येक च यथापुरं (G₂ तथा पुनः).

25 *) G₂ s सुपुत्रा. B₁ s D₂ transp. त्वं and n. — *) N₂ V₁ B D (except D₂) कहेमर्हसि योगभवे. — T₁ G₂ om. 25^d. — *) Ś₁ K₁ Da₁ n₂ T₁ Ms s 'प्रसादेन. — *) Ś₁ K₁ राज्ञः संराष्टु; K₂ 'इत्स्वं प्रा; K₃ G₁ s M क्षत्रियांश्चातु; N₂ प्रसीद धरणा भव; B (except Bo) राजश्चातुमिहार्हसि.

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव (for आदि). — Sub-parvan. N₁ s V₁ चैत्ररथ, followed by और्वोपाख्यान; T₂ संभव. Ś₁ K N₂ B D₂ Da₁ n₂ D₂ s. 4. s Ms. s (all em. the sub-parvan name) mention only और्व

(B₂ चासिष्टे और्वं; Ms. s चासिष्टोपाख्यान; D₂ calls it parvan). — Adhy. name: K₂ और्वोत्पत्तिः; D₂ और्वः; G₂ और्वोपाख्याने; Ms. s और्वोत्पत्तिकथनं. — Adhy. s (figures, words or both): D₂ T₁ 177; D₂ m 180 T₂ G₂ s 123; G₁ 130; G₂ M 129. — S'loka no. Dn 28; Ms 29. — Aggregate s'loka no.: D₂ s 6785

170

1 K₂ s om. उवाच. — *) Ś₁ नानुगृह्णामि; T₂ G₁ 1 नाहं युष्मामि. Ko. s. 4 D₂ वस्तावद्; N₁ V₁ B Da D₂ n. D₁ s वस्ताता; T₁ G₂ वो भूयां; G₂ राजिदं. — *) B₁ s G₂ s Ms दष्टि. — *) Ko. s. 4 D₂ पुत्रो मे (for अयं तु) T₂ G₂ M नाम; G₂ रामः (for नूनम्). — *) T₁ G₂ s M श्रुतं; T₂ G₁ s Ms. s श्रुतं (for सच वः).

2 *) K (except Ko) D₂ तावत्; N₁ V₁ B D₂ n. D₁ s तात; T₂ G₂ त्वं (for तात). — *) N₂ V₁ B I (except D₂) G₂ स्वकं को; T₁ G₂ s. 4 s M कुपितेन — *) T₂ to corrupt. T₂ G₂ s. 4 s M सार्ताविह (M₁ नासितानि); G₂ साहतानि. B₁ s Da (Da₁ m Arj p as in text) D₂ s नराधिपाः; S (except G₂) कथंचन.

4 *) G₂ पदं. Ś₁ K₁ D₂ T₁ G₂ s चाखिल वेदाः; G₂ 'कं वेदं. — *) T₂ G₂ Me-s 'स्य. K₂ s N₂ s V₁ B D (except D₁ s) ह; N₁ S च (for हि). — *) T₂ G₂ s विविद्युः. — *) N₂ ततः; N₁ श्रुतः (for भूयः).

5 *) N₂ V₁ B D (except D₂) स्वकं (for वृ' ;

तेजसा यस्य दिव्येन चक्षुषि सुपितानि वः ॥ ५
तमिमं तात याचञ्चमौर्वं भम सुतोत्तमम् ।

अयं वः प्रणिपातेन तुष्टो दृष्टीर्विमोक्षयति ॥ ६
गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्त्वास्ततः सर्वे राजानस्ते तमूरुजम् ।
ऊचुः प्रसीदेति तदा प्रसादं च चकार सः ॥ ७

अनेनैव च विख्यातो नाम्ना लोकेषु सत्तमः ।
स और्व इति विप्रपिंरूहं भित्त्वा ज्यजायत ॥ ८

चक्षुषि प्रतिलम्बाय प्रतिजग्मुस्ततो नृपाः ।
भार्गवस्तु मुनिर्मेने सर्वलोकपरामभवम् ॥ ९

स चक्रे तात लोकानां विनाशाय महामनाः ।
सर्वेषामेव कार्त्स्न्येन मनः प्रवणमात्मनः ॥ १०

श्छन्नपचिद्वि कर्तुं भृगूणां भृगुसत्तमः ।

सर्वलोकविनाशाय तपसा महतैधितः ॥ ११
तापयामास लोकान्स सदेवासुरमानुषान् ।

तपसोत्रेण महता नन्दयिष्यन्पितामहान् ॥ १२
ततस्तं पितरस्तात विज्ञाय भृगुसत्तमम् ।

पितृलोककानुपागम्य सर्वं ऊचुरिदं वचः ॥ १३
और्वं दृष्टः प्रभावस्ते तपसोत्रस्य पुत्रक ।

प्रसादं कुरु लोकानां नियच्छ क्रोधमात्मनः ॥ १४
नानीशैर्हि तदा तात भृगुभिर्भावित्वात्मभिः ।

वधोऽभ्युपेक्षितः सर्वैः क्षत्रियाणां विहिंसताम् ॥ १५
आयुषा हि प्रकृष्टेन यदा नः खेद आविशत ।

तदास्माभिवंशस्तात क्षत्रियैरीक्षितः स्वयम् ॥ १६
निखातं तद्धि वै विक्तं केनचिद्भृगुवेशमनि ।

चैरायैव तुदा न्यस्तं क्षत्रियान्कोपयिष्णुभिः ।

G. 1. 6235
E. 1. 179. 17
K. 1. 162. 17

— *) $\tilde{N}i.s$ V1 B D (except Ds) तस्य. T1 Gs-s दीप्ते*
(for दिव्ये). — *) $Ks.s$ T1 Gs च (for वः).

6 *) T1 Gs.s एव (for इमं). B1 (m as in text)
Gs ताता; T1 Gs.s ययं; Cd as in text. $\S$ Dev. : तातेति
जात्यपेक्षया । याचञ्चमिति स्वचयपेक्षया । $\S$ — *) Ds सुतो
ह्यं. — *) S transp. तुष्ट. $\S$ इ and दृष्टीः. $\tilde{N}i.s$ V1 Bs D
(except Ds.s) प्रमोक्षयति; S प्रदास्यति.

7 Ms om. गन्धर्व उ; $\tilde{S}i$ K1 T1 G1.s-s Ms-s om.
उवाच. Ko.s $\tilde{N}i.s$ V1 Bs.s D वसिष्ठ उ; T1 Gs.s Ms
वसिष्ठः (for गन्धर्व उ). — *) D "नस्तातमूरु". — *) Ko
मुदा (for तदा). — *) Ko T1 Gs ह (for सः).

8 *) T1 Gs.s transp. एव and च. $\tilde{S}i$ K (except
Ks) Ds मुहूर्त्वेन (for च विख्या). — *) $\tilde{S}i$ K1 Ms सत्तमः
Ks T1 Gs.s विद्युतः. — *) T1 G1.s-s Ms-s विख्याताः;
Gs तिमयं. — *) S विनिःसृतः (for व्यजन्).

9 *) $\tilde{N}i$ V1 B D (except Ds) प्रतिलम्बाय च (Ds
च). — *) T1 Gs.s 'भृगुर्नराधियाः'. — *) $\tilde{S}i$ Ko Ds
अयः; K1-s अयि (for त्त). $\tilde{S}i$ K Ds त्वीधेः (Ks वैध)
(for मेने). — *) $\tilde{S}i$ K Ds सर्वलोकेषु सत्तमः.

10 *) Ks तपश्चक्रे स लो. — *) $Ks.s$ महामना; $\tilde{N}i.s$
महायसः; Ds.s मतिं तदा; T1 Gs.s महायसाः; T1 G1.s-s
मुनिस्तदा; M तुनस्तदा (Ms मनस्तदा).

11 *) Gs रातं. — *) Ko स द्विजोत्तमः; $\tilde{N}i.s$ V1 Dn
D1.s भृगुर्नन्दनः. — *) Ks (corrupt) 'तेषिकः; Ks
महतोद्वेगः; B1.s.s Da (Datm as in text) Ds.s महता

विकः. S तेपे त्मं (G1.s-रूपं; M-रुपं) परंतपः (Gs
महता तपसान्वितः; Ms.s तेपे सुपतरं तपः).

12 *) Ks D2m त्रीन् लोकान्; Ks T1 Gs.s लोकंजीन्;
 $\tilde{N}i.s$ V1 Bs Da Dn D1 T1 G1.s-s Ms-s तान् लोकान्; Ms.s
वै लोकान् (for लोकान्स). — *) Ks 'मानवान्; $\tilde{N}i.s$
'पन्नगान्; T1 G1.s-s स(Gs अ)सुरासुर'; M तसुरासुर-
मानवान्. — *) $\tilde{S}i$ K1 मनसा (for महसा).

13 *) $\tilde{S}i$ K $\tilde{N}i.s$ Ds.s ते; T1 Gs.s सत् (for तं).
Ks भृगुवस्तात. — *) $\tilde{S}i$ सुस्तसत्तमान्; $\tilde{N}i.s$ V1 Bs Dn1.n3
D1.s कुलन्दनं; B1.s.s Da Dn D2.s T1 Gs-s भृगुर्नन्दनं.
— *) Ko.s Ds 'कार्तसमागल्य; $\tilde{N}i.s$ Gs Ms 'कादिहाग'; T1
Gs 'कादिहागल्य. — *) $\tilde{S}i$ K1 सर्वेष्वृषु; T1 Gs और्वेष्वृषु.

14 Before 14, $\tilde{S}i$ $\tilde{N}i.s$ V1 Bs.s D ins. पितर ऊचुः; S
(except Gs Ms.s) पितरः. — *) Ks Da 'लोभयस.
— *) Ms पितृलोकानां.

15 *) G1.s Ms तदद्वैतः; Gs अनीश्वरः. T1 Gs
स्वात्तद्वैरिषि संकुर्वैः. — Gs om. 15th. — *) $\tilde{N}i.s$ S (except
Ms; Gs om.) 'सुपेक्षि'; $\tilde{N}i.s$ V1 B D सुपेक्षि. $\tilde{N}i$ T1
G1.s-s Ms-s पूर्व (for सर्वैः). — *) T1 'यां महात्मभिः.

16 *) Ko.s हि प्रकृष्टेन; $\tilde{N}i.s$ s. (sup. lin. sec. m.
as in text) B D शि(Da-ति)त्र'. T1 Gs-s च प्र'; Gs नः
प्र'. Cd oites प्रकृष्टतमेन. — *) T1 Gs सदायाकं; Gs
तयासां'; Gs तयाभाकं.

17 *) Gs निहितं. Ko Bs Da D1 सदिधैरः; Ks
सदिधैरः; Ks B1.s.s Da D1.s चच वै; $\tilde{N}i$ तंय वै; Ds

किं हि विचेन नः कार्यं स्वर्गोष्णनां द्विजर्षभ ॥ १७
 यदा तु मृत्युरादातुं न नः शक्नोति सर्वशः ।
 तदास्माभिरयं दृष्ट उपायस्तात संमतः ॥ १८
 आत्महा च पुमांस्तात न लोकाह्विभते शुभान् ।
 ततोऽस्माभिः समीक्ष्यैवं नात्मनात्मा विनाशितः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

१७१

और्व उवाच ।

उक्तवानस्मि यां क्रोधात्प्रतिज्ञां पितरस्तदा ।
 सर्वलोकविनाशाय न सा मे वितथा भवेत् ॥ १
 दृशारोप्रतिज्ञो हि नाहं जीवितुमुत्सहे ।

तद्वितर. T₁ G₂ दृष्टिर्निखनता वितर. — *) Ś₁ K B₂ Da
 D₄.s मृत्युभिर्भुवि (D₁ 'मिः पुत्रः) वेदमनि. — *) S (except
 T₁ G₂.s) ततो (for तदा). — *) T₁ क्रोधयिष्युना; T₂
 G₄-s क्रोधयि; G₃ 'प्युना. — *) T₁ G₂ लोकोष्णनां. N₂
 V₁ B D (except D₂) T₁ G₂.s द्विजोत्तम. — After 17,
 N T₁ G₂-s ins.:

1789* यदस्माकं घनाध्यक्षः प्रभूतं घनामाहरत् ।

[Ś₁ K N₁.s D₂ T₁ G₂-s 'क्षः स्वयं विश्वमुपाहरत्. Cd
 cites घनाध्यक्षः.]

18 *) K₁ M च (for तु). — *) Ś₁ न च; K₂.s
 नास्मान्. S (except M₂.s) न शक्नोति च सर्वे. — *) G₂
 तदास्मान्पाययन्. G₂ M₂.s दृष्ट्वा. — *) T₁ G₂-s सर्वशः;
 T₂ G₄-s धर्मतः (for संम).

19 *) T₂ G₂ आत्मा च. D₂ याः; T₂ G₂ नः (for च).
 Ś₁ K D₂.s नरः; T₂ G₂.s M पुनः (for पुमान्). N₂ लोके
 (for तात). — *) M₂ लोकानामुते. — *) T₁ G₂.s
 तदास्मा. Ś₁ K B₂ Da D₂ G₂ 'द्वैतत्त्व. — *) Ś₁ K₂.s
 N₂ V₁ B₂ D₂.s M₂ नात्म (as in text); the rest
 भात्म (om. n). N₂ विपादितः; N₂.s V₁ B D (except
 D₂) निपादितः. — After 19, T₂ G₂ ins.:

1790* पृथक् परिहारार्थं तु धर्म समाचर ।

20 *) G₂ मृत; G₂ तावत् (for तात). — *) Ś₁ N₁ Da
 G₁ 'दुर्महति. — *) G₂ 'दं मनस्सापारसर्वलोकप्रयावाहत्.

21 *) N₂ V₁ D₂ D₂.s मा पथीः; D₂ न हि यः; G₂ न
 पुनः. K₂ N₂ V₁ B₂ D₂ क्षत्रियात्. K₂ N₂ V₁ B D
 तात; T₂ G₂.s संति (for केचिन्). — *) N₂ V₁ B₂ D₂
 D₂.s लोकात्. D₂.s तपः; D₂ D₂.s ते च (for तात).

न चैतन्नः प्रियं तात यदिदं कर्तुमिच्छसि ।
 नियच्छेदं मनः पापात्सर्वलोकपराभावात् ॥ २०

न हि नः क्षत्रियाः केचिन्न लोकाः सप्त पुत्रक ।
 दूषयन्ति तपस्तेजः क्रोधमुत्पतितं जहि ॥ २१

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

अनिस्तीर्णो हि मां रोषो दहेदग्निरिवारणिम् ॥ १
 यो हि कारणतः क्रोधं संजातं क्षन्तुमर्हति ।
 नालं स मनुजः सम्यक्निवर्गं परिरक्षितुम् ॥ २
 अशिष्टानां नियन्ता हि शिष्टानां परिरक्षित ।

— *) Ko D₂ पूजयंति; K₂ N₂ V₁ B₂ D₂ D₂ दूषयंतः
 नाशयंति. N₂ हतं; N₂ हतः; B₂.s Da D₂.s G₂ ततः;
 यतः; T₂ G₂.s Me-s पुनः; M₂.s च नः (for तः
 Ś₁ K₁ तेजाः; T₁ G₂ तेयः; M₂.s तस्मात् (for तस्य
 — *) G₂ क्रोध उत्पतितो महान्. — Nil. ends the ad
 with the remark पाठांतरमुपेक्ष्य, but does not ment
 what variant he means.

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव* (I
 आदि*). — Sub-parvan: N₂.s V₁ चैत्ररथ; T₁ संभ
 Ś₁ K N₂ B Da D₂ D₂.s Ms. (all om. the su
 parvan name) mention only और्वे (M₂.s और्वोपायय
 — Adhy. names: K₂.s मृगणां चापयः; D₂ और्वोत्पत्तिः
 और्वे प्रति मृगणां चापयः. — Adhy. no. (figures, wor
 or both): Da₂ T₁ 178; Da₂ 181; T₂ G₂-s 12
 G₂ 131; G₂ M 130. — Stoka no.: D₂ M₂ :
 — Aggregate stoka no.: Da₂ 6811.

171

I K₁ S om. उवाच. — *) T₁ G₂-s दृष्टवान्.
 D₂ Da चत् (for यां). — *) G₂ अपरः (for पितरः).
 T₂ G (except G₂) तथा. — *) N₂ न मे सा; G₂ तथापि
 2 *) N₂ V₁ B D (except D₂) वः; S [5]दं (for हि
 — *) S तु (M₂-s हि) (for अहं). N₂ V₁ B D (except
 D₂) T₂ G₂-s अविपुत्र. — *) G₂.s अनिस्तीर्णो. K₂.s
 S (except G₂ Ms) मे (for मां). K₂.s G₂-s रोषा
 — *) K₂ दृष्ट्वा. Ś₁ K N₂ र्गमे (for अग्निर). T₂
 दूषयंतः; M 'रणी.

स्थाने रोपः प्रयुक्तः स्याच्चूयैः स्वर्गजिगीषुमिः ॥ ४
 अश्रौपमहमृहस्यो गर्भशय्यागतस्तदा ।
 आरावं माधुवर्गस्य भृगुणां क्षत्रियैर्वैधे ॥ ५
 सामैरिहं यदा लोकेर्भृगुणां क्षत्रियाधमैः ।
 आगर्भोत्सादनं क्षान्तं तदा मां मन्पुराविशत् ॥ ६
 आपूर्णकोशाः किल मे मातरः पितरस्तथा ।
 भयात्सर्वेषु लोकेषु नाधिजग्मुः परायणम् ॥ ७
 तान्भृगुणां तदा दारान्कश्चिन्नाभ्यवपद्यत ।
 यदा तदा दपारेयमूर्णकेन मां शुभा ॥ ८
 प्रतिपेद्वा हि पापस्य यदा लोकेषु विद्यते ।
 तदा सर्वेषु लोकेषु पापकृच्चोपपद्यते ॥ ९

यदा तु प्रतिपेद्दारं पापो न लभते कश्चित् ।
 तिष्ठन्ति यद्यो लोके तदा पापेषु कर्मसु ॥ १०
 जानन्नपि च यः पापं शक्तिमान्न नियच्छति ।
 ईशः सन्सोऽपि तेनैव कर्मणा संमयुज्यते ॥ ११
 राजभिश्चरैश्चैव यदि वै पितरो मम ।
 शक्तेन शक्तिता त्रातुमिदं मत्वेह जीवितम् ॥ १२
 अत एवामहं क्रुद्धो लोकानामीश्वरोऽय सन् ।
 भवतां तु वचो नाहमलं समतिवर्तितुम् ॥ १३
 मम चापि भवेदेतदीश्वरस्य सतो महत् ।
 उपेक्षमाणस्य पुनर्लोकानां किल्बिपाद्भयम् ॥ १४
 यश्चापं मन्सुजो मेऽभिलोकानादातुमिच्छति ।

C. 1. 085° 15
 B. 1. 180° 15
 K. 1. 169. 15

3 *) Gs देवे काले तु यः; G4.s यो द्रका. S1 K Ns
 Ds कोपं; G1 क्रोधात्. Gs देवकालेन संजातं. — *) Gs
 कोपं यः (for संजातं). S1 Ks इत्युः; Ds यंतुः; G1.s
 इत्युः. K4 Ds हृच्छति; B1.s Ms हृच्छति. — *) T2 G
 (except G1.s) अवि (for परि).
 4 Gs om. 4°. — *) S1 Ko.s-1 N V1 Bz Dn
 D1.s T2 G1.s Ms-s नियता (as in text); Gs नियुक्ता;
 the rest निर्दिता. T2 Gs तु; G1 [S]क्ति (for हि).
 — *) D2 अलोलुपः (for स्थाने रोपः). — *) D2 T2
 G2.s नरेः; G2 रुष्टैः; G2 स्थाने (for नृपैः). Ks.s Ns V2
 B D (except D1) G4 स्वयैः; Gs M स्वयै (for स्वयैः).

5 *) S1 K1 Gs 'द्वययो' — *) S1 K1 आघानं (for
 'रायं'). T2 G1.s M 'यं तु रुद्रं वन.

6 *) S1 K Ns V1 B2m.s.s D संहारो; G1 पामरैः;
 Gs समदैः; G1.s सामरे (sic). S1 अहं; K1 अय; D2 अयं;
 G1.s अभिन्न (for हि). T Gs समाहितैश्चदा. S1 K1.s.s
 N1 V1 B1 D T G (except G1) लोके; B2 लोभैः.
 — *) S1 K N1.s B1.s Da D2.s 'रसादनात्; N2 V1 B1.s
 Dn D1.s 'च्छेदनात्. N2.s V1 Dn D1.s वतित; D2 वृत्तं.
 Arjप आगर्भोत्सादनकालतः. — *) S1 दे; some MSS. नार.

7 *) N V1 B D (except D2) संयुगं; S प्रकीर्णं (Ms
 विहीनं; M1 विहीनं) केताः; N1P संपूर्णोक्ताः. Ns B Da
 D2.s ह्य (for किल). — *) G1 काले (for लोके').
 — M1 (hapl.) om. 7°-9°.

8 M1 om. 8 (cf. v. 1. 7). — *) K2 transp. तात्
 and च्युत्तान्. Ns.s V1 B D (except D2) यदा; T2 Gs-s
 परान्. Gs राजन्; Ms-s राश्यां (for दारान्). Ms.s
 तान्मृषुभितानं राश्यां (Ms 'सतो राजः'). — *) Ks कश्चिन्-

नाभ्यवद्यते; Ns.s V1 Dn D1.s Gs 'साम्युपपद्य'; B Da
 D1.s G1 'साम्युपपद्यते; T2 G2.s 'पद्यते; Ms कश्चिदन्वो-
 नियद्यते. — *) K2 Ns V1 B D माता (for यदा). T2
 G2.s तदा दधार मां माता सोरुणैकेन भागिनी.
 9 M1 om 9° (cf. v. 1. 7). — *) N1 कर्मसु; S
 लोके न. — Ks (hapl.) om. 9°. — *) S1 तदा च
 सर्वलोकेषु. — *) S 'क्षोप (Gs 'क्षेव; Ms-s 'क्षव) क्षामपति.
 10 *) G1.s.s पारान्. Ms-s ना. (for न). — *) Ns
 V1 लोकाः.

11 *) K2 यदा; T2 G2.s हि यः. — *) B1.s (m as
 in text); D2 वृत्ततः सोरिः; S (except T1 G1.s) ईशः
 स चापि.

12 *) Ko Ds S (except Gs) 'क्षेत्रैः. — *) Ko.s Ds
 T2 G Ms यदा (Gs यथा) (for यदि). — *) Ko.s.s Ds
 T2 G1.s.s Ms वलितस्य; Ms-s वलितत्. T1 G2.s न लोके-
 रोपितताका'; Gs शक्तिनिवारिक्ता'. — *) S1 K1 Da 'हं
 संदेहमी'; T2 G2.s शक्तः संतोषिलैरपि.

13 *) S1 K1 एवम् (for एवम्). — *) S1 K1 Gs
 'य सः; Ks T1 Gs 'पि सन्; N1 'पि नः; Ns V1 B D Gs
 शक्त'. — *) Ko Ns V1 B D T2 Gs.s च (for तु). Ks N
 V1 B D transp. अहं and अलं. N V1 B2m.s D
 (except D2.s) Ms-s Cd तमभि; Gs प्रतिभि. Ks 'यो
 नाहमभिपर्वितुमुद्यते. — After 13, Ms-s road 15°.

14 *) Ko.s.s एवन्; T2 G2.s क्षोपः (for एवन्). Ns
 V1 Bz Da D2 समापि चिद्वेदेवैः; B1.s.s Da D1.s.s नमापि
 च जपेदेव (D1.s 'देवत्. — *) G4.s सतो. T1 G2.s
 महान्; G1 [S]भवत्. — *) A few MSS. उपेक्षव'.
 — *) T1 G2.s Ms. 'यं महत्; G4.s 'यं भयं; Ms.s.s

दहेदेय च मामेव निगृहीतः स्वतेजसा ॥ १५
भवतां च विजानामि सर्वलोकहितेषुताम् ।
तस्माद्विदध्वं यच्छ्रेयो लोकानां मम चेश्वराः ॥ १६
पितर ऊचुः ।

य एष मनुजस्तेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ।
अप्सु तं युञ्च भद्रं ते लोका ह्यप्सु प्रतिष्ठिताः ॥ १७
आपोमयाः सर्वरसाः सर्वभापोमयं जगत् ।
तस्मादप्सु विमुञ्चेमं क्रोधाग्निं द्विजसत्तम ॥ १८
अयं तिष्ठतु ते विप्र यदीच्छसि महोदधौ ।
मनुजोऽग्निर्दहन्नापी लोका ह्यापोमयाः स्मृताः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

पं मत्तं.

15 Ms-s read 15^{ab} after 13. — *) Ms-s य एष.
Ko ऊरुजो; Gs मनुना. T₁ G_{1.4-s} Ms-s हि; Ms-s ते
(for ने). T₁ G_{2-s} यं मनुजातोभिः. — G₂ (hapl.) om.
15^a-17^a. — *) -17^a. Ś₁ K₂ G_{2.4-s} Ms-s लोकानां दां.
— K₂ (hapl.) om. 15^a-17^a. — *) T₂ G_{1.4-s} transp.
एष and एव. G₄ स (for च). T₁ G₂ प्रदहेदेयं मामेव.

16 K₂ G₂ om. 16 (cf. v. l. 15). — *) N₁ चापि
जानामि; B₂ चैव जां; Ms-s च विजानाति. — *) D₂ G₁
Ms 'हितेष्विवां. — *) Ko. 2 T₁ G₂ वदध्वं; K₂ ददं; B
Da₁ D₂ विव; G_{1.4-s} M हि धन्यं. T₁ G₂ transp.
यच्छ्रेयं and लोकानां. G₂ transp. मम and च. T₂ G_{1.4-s}
चेप्सया.

17 K₂ om. 17^{ab}; G₂ om. 17^a (cf. v. l. 15). — K₁
S (but not Ś₁) om. ऊचुः (G₂ Ms om. the ref.); K₂
ins. the ref. marg. sec. m. — After पितर ऊं, K₂ ins.:

1791* ब्रुह तात चषोऽस्माकं मा लोकानिदिसि चायुना ।
— *) T₂ G₂ एष (for एष). N₂ तेजो (for तेऽतिर).
Ms-s यत्रायं मनुजोऽप्यग्निः. — *) -15^a. Ś₁ T₂ G_{2-s}
लोकानां दां. — *) Ś₁ ह्यप्सु; K₂ ह्याप्सु.

18 T₂ G_{1.4-s} M om. 18^a. — *) D₁ आपोमयादः
T₁ G_{2-s} क्षमया हि. Ś₁ K₂ ह्यप्सुरसाः; Ko. 2 T₁ G_{2-s}
रसाः सध्वं. — *) T₁ G_{2.4} सर्वमेवाग्मयं जं. — *) N₂
G₁ M प्रयुच्येमं. — *) T₁ G_{2-s} युज्युनंदन (for द्विजं).

19 *) Ś₁ K N₂ Da तात (for विप्र). — *) Ś₁ K₂
यतेष्वं; Da₁ T₂ G_{2.4} वदिरिष. — *) G₂ Ms-s
दहेय. Da संभो; G₂ लोकान् (for भापो). — *) Ś₁ K₂
क्षेममया; K₂ क्षेतेमया; T G_{2.4-s} M चैवामया. G₂
लोकानिष स्वया जिताः.

एवं प्रतिज्ञा सत्येयं तवानघ भविष्यति ।
न चैव सामरा लोका गमिष्यन्ति परामवम् ॥ २

वसिष्ठ उवाच ।

ततस्तं क्रोधजं तात और्वोऽग्निं वरुणालये ।
उत्ससर्ज स चैवाप उपयुङ्क्त महोदधौ ॥ २१
महद्वयशिरो भूत्वा यच्छ्रेदविदो विदुः ।
तमग्निमुद्गिरिन्वक्रात्पिचल्यापो महोदधौ ॥ २२
तस्मात्त्वमपि भद्रं ते न लोकान्दन्तुमर्हसि ।
पराशर परान्धर्माज्ञानञ्ज्ञानवृत्तां वर ॥ २३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

20 *) Ms-s लोके (for एवं). D₂ सत्यैव. — *)
T₁ G_{2-s} transp. सत्वा and भवि. Ś₁ तव चैव; K₂
भवानघ; T₂ G_{2-s} सत्वाच. — *) N (except Ś₁ K₁)
चैवं. — *) G₂ स्वया यायालपरां.

21 Ś₁ K₂ S om. उवाच. — *) Ś₁ K₂ D₁ 1
और्वोऽग्निं; K₂ G₂ ऊर्वो. — *) B₂ सदैवापः; D₂
स वै चापः.

22 *) Ś₁ K D₂ महाद्वयशिरो. — *) K₂ तिर
वाटवोऽतिर; see below. — *) K₂ तदग्निम्; M
सदाग्निम्. Ś₁ K₂ N₂ V₂ B₂ D₂ D₂ उद्गिरिर्दुः D
वद्वमन्. K₂ विनाशयतेयुजगतां. — *) K₂ 'स्वाप उदन्वा'
K₂ यच्छ्रेदविदो विदुः (-23^a).

23 *) Da दग्धम् (for इन्तुम्). — *) S परं (1
वरं). N₂ V₂ B D लोकान्; S पर्न. — *) S शाला (1
G_{2-s} ज्ञानं). T₂ G₂ धर्मवृत्तां; T₁ G_{2.4-s} Ms-s ज्ञानवि
Ms (inf. lin. as in text) वेदविदां.

Colophon om. in B₁. — Major parran: T₂ G
संभव (for आदि). — Sub-parran: N₂ V₂ वैश्व
followed by और्वोऽप्यग्निः. Ś₁ Ko-s N₂ Da-s 1
D₂ N₂ D₂ T G_{2.4} Ms-s (all om. the sub-parv-
name.) mention only और्वं (T₂ चातिर्लोपाप्यग्निः; T₂ G₂
Ms और्वोऽप्यग्निः). — Adhy. name: Ko-s वा(1
च)द्वोऽप्यग्निः; K₂ वद्वामकोप्यग्निः; G₂ वद्वामसिंभ
— Adhy. no. (Sgurra, words or both): Da₂ T₂ 17
— Dam 182; Da 78 (1 for 178); T₂ G_{2-s} 1:
G₁ 132; G₂ M 131. — S'loka no.: D₂ Ms 2
— Aggregate S'loka no.: D₂ 6534.

१७२

गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्तः स विश्वार्पर्वसिष्टेन महात्मना ।
न्ययच्छदात्मनः कोपं सर्वलोकपराम्बवात् ॥ १
इत्रे च स महातेजाः सर्ववेदविदां वरः ।
ऋषीं राक्षससन्नेषां शक्तेषोऽथ पराशरः ॥ २
ततो वृद्धांश्च बालांश्च राक्षसान्स महाशुनिः ।
ददाह वितते यज्ञे शक्तेर्वधमनुसरन् ॥ ३
न हि तं वारयामास वसिष्ठो रक्षसां वधात् ।
द्वितीयामसा मा भ्राह्मं प्रतिज्ञामिति निश्चयात् ॥ ४
त्रयाणां पावकानां स सत्रे तस्मिन्महाशुनिः ।
आसीत्पुरस्तादीप्तानां चतुर्थ इव पावकः ॥ ५

तेन यज्ञेन शुभ्रेण ह्यमानेन युक्तिः ।
तद्विदीपितमाकाशं ध्येयंणेव घनात्यये ॥ ६
तं वसिष्ठादयः सर्वे ध्युनयसत्र मेनिरे ।
तेजसा दिवि दीप्यन्तं द्वितीयमिव भास्करम् ॥ ७
ततः परमदुष्प्रापमन्यं कृपिरुदारधीः ।
समापिपयिषुः सत्रं तमत्रिः समुपागमत् ॥ ८
तथा पुलस्त्यः पुलहः क्रतुर्धैव महाक्रतुम् ।
उपाजग्मुरमित्रन्न रक्षसां जीवितेप्सया ॥ ९
पुलस्त्यस्तु वधात्तेषां रक्षसां भरतर्षभ ।
उवाचेदं वचः पार्थ पराशरमरिदमम् ॥ १०
कश्चित्तापविधं ते कश्चिन्नदसि पुत्रक ।

०. 1. 8975
B. 1. 191-11
K. 1. 197. 11

172

1 Ś; K₂ S om. उवाच. — *) A few MSS. वसिष्ठेन.
— *) K₂ S T₂ G (except G₂ 6) नियच्छदः; N₁ वयापि;
N₁ V₁ B D T G (except G₁ 8) M₂ कोपं
(for कोपं). — *) T₁ G₁ S 'अयावहं.
2 *) T₁ G₁ सतो (for सर्वे). N₁ S सर्वधर्मविदां (N₂
'दृष्टां). — *) K₂ S G₂ M₂ S 'ऋषिभ्यः'; K₁ ऋषे
राक्षससन्नेषां. — *) Ś; K₂ S B₁ S D₁ D₁ शक्तेषोः;
G₁ शक्तेषो यो. A few MSS. पराशरः.
3 *) K₂ M₂ S बालांश्च वृद्धांश्च (by transp.). — *)
K₂ G₁ महाशुनिः; K₂ S T₂ G₁ S 'मतिः'. — D₂ (hapl.)
om. 3^a-5^a. — *) S (except T₁ G₂ S M₂) सत्रे (for
यज्ञे). — *) Ś; K B₁ S D₁ शक्तेः.
4 D₂ om. 4 (of. v. l. 3). — *) K₁ N₁ चर्च (for
वधात्). — *) Ś; K₁ मा भंगं; T₁ G₂-4 मा हिसां (T₂
'सां; G₂ 'स्यात्'; T₂ G₁ S M₂ मा जने; G₂ मा हन्यां; Cd as
in text. — *) N₁ S इति (G₁ अनु.) वितयन्.
5 D₂ om. 5^a (of. v. l. 3). — *) K₂ S N₂ V₁ D₂
D₁ T₁ G₂ S च (for स). — *) G₁ महाशुनिः. — *) G₂
पुरस्तादीप्तानां.
6 *) T₁ G₁-2 M₂ शुभ्रेण; G₁ धैवेन. — *) K₁ ह्यमाने
च. Ś; अमिताः; K₂ N₁ S B₁ S D₁ S शक्तिः; B₂
D₂ G₂ शक्तिः; Da शक्तिभिः; D₂ युक्तिः; G₁ शक्तियो.
— *) Ś; उदीपितमिवाकाशं; K₂ तदा दीपितः; K₂ D₂

G₂ तद्वदीपितः; D₂ तद्वदीपित'. — *) K₂ T₂ G (except
G₂) M₂-3 स्येयैव.
7 K₁ om. 7^a. — *) A few MSS. वसिष्ठा'. — *)
K₂ N₂ V₁ B D (except D₂) S (except T₁ G₂ S) तेजसा
दीप्यमानं वै (T₂ G₂ 4-5 M तु); N₁ 'मिविदीपितः; N₂
'तीव दीप्यते'.
8 *) Da G₂ परमदुष्पारं; of. v. l. 1. 53, 29^a.
— *) Ś; कृत्वा; K₂ सत्वा (for अत्वेत्). Ś; K₁ मुनिवदार'.
— *) T₁ G₂ ते समापयितुं; G₂ M तं (G₂ स) समापयिषुः.
Cd cites समापिपयिषु' (as in text). — *) S निरुक्तेः
(G₂ नृपतेः; G₂ क्रते यं) त्रियकाम्यया.
9 *) T G (except G₂) ततः (for तथा). — *) Ś;
N₁ V₁ B D₂ D₁ S T₁ G₂ 'क्रतुः; T₂ G₁ S-5 M 'तपाः'.
— *) K₂ S N₂ T₂ G₂ M₂ S तमाजग्मुरः; K₂ N₂ S V₂
B D तपाः; T₂ G₂ 4-5 M₂ S तदा'. K₂ S N₂ S T
G₂-4 M₂ S अभिज्ञां; K₁ निमिषाया; K₂ अभिप्रर्ष. — *)
K₂ G₂ M₂ जीवितेप्सया G₂ (hapl.) om. from जीविते-
प्सया (in 9^a) up to रक्षसां (in 10^a).
10 G₂ om. up to रक्षसां (of. v. l. 9). — *) T₁ G₂
स (for तु). G₂ वया तेषां. — *) T₂ G₂ वयोऽप्येव.
— *) A few MSS. पराशरम्. T₁ G₂ अभिवितं (for अरिं').
11 Before 11, S ins. पुलस्त्यः. — *) K₂ N₂
साताल्पविधं ते; K₂ N₂ सातायः; K₂ B₂ तपो ह् (K₂
sup. in. 'त्वप; B₂ 'त्यपि'; D₂ सात न वितसे; D₂ S

अजानतामदोषाणां सर्वेषां रक्षसां वधात् ॥ ११
 अजोच्छेदमिमं मह्यं सर्वं सोमपसत्तम ।
 अधर्मिष्ठं वरिष्ठः सन्क्रुरूपे त्वं पराशर ।
 राजा कल्पापपादश्च दिवमारोद्धमिच्छति ॥ १२
 ये च शक्त्यवराः पुत्रा वसिष्ठस्य महायुनेः ।
 ते च सर्वे मुदा युक्ता मोदन्ते सहिताः सुरैः ।
 सर्वभेत्तद्वसिष्ठस्य विदितं वै महायुने ॥ १३
 रक्षसां च समुच्छेद एष तात तपस्विनाम् ।

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

तपस्विविज्ञे (T₁ G₂ s तपसि लेविम्) Cd oites अपविज्ञ
 (as in text) — *) K (except K₁) ह्यदोषाणा (for
 भवेत्)

12 *) Ś₁ K₁ T G (except G₂) प्रजाछेदम् N₁ s
 Da₁ T₁ G₂ Ms इदं मद्य — *) K₂ न सर्वं कर्तुमर्हसि, N₂
 V₁ B D न हि (D₂ नाह) कर्तुं स्वमर्हसि, T₁ G₂ s मा
 कृषा(G₂ s कार्यो)स्तापसोत्तम — After 12^{ab}, K₄ N₂ V₁
 B D (except D₂) ins

1792* नैप तात द्विजातीनां धर्मो दृष्टस्त्वपस्विनाम् ।
 धाम एव परो धर्मस्त्माचर पराशर ।
 — *) Ś₁ वसिष्ठ; Ms-s महृषि — *) Da₁ D₂ G₂ s
 पराशर — After 12^{ab}, all MSS except T₁ G₂ s s
 M ins;

1793* शक्तिं चापि धर्मेश नातिक्रान्तुमिर्हासि ।
 प्रजानां च ममोच्छेद न चैष कर्तुमर्हसि ।
 शापादि शफेचोसिष्ठ तत्रावदुपपादितम् ।
 आत्मजेन सरोयेण शक्तिर्नैति इतो दिवम् ।
 न हि त राक्षस कश्चिच्छक्तो भक्षयितुं युने । [5]
 आत्मनैवात्मनोऽन्येन शूद्रो मृत्युस्त्वदाभयम् ।
 निमित्तभूतकशासीद्विभामिन् पराशर ।

[(L 1) Om in D₂; Ś₁ K शक्तिं B Da Dn D₂ s
 शक्तिं (B 'क्ति) चापि हि; T₁ शक्तिमापि; G₂-4 शक्तिना
 चापि K₂ B (except B₂) Da Dn D₁ s धर्मेश; D₂
 धर्मिष्ठ B तात श्रातुमिर्हासि; G₂-4 नातिक्रान्तुमर्हसि
 — (L 2) N₁ s B D प्रजापात्र K₁ N₂ s समुच्छेद Ś₁
 K₁ नैव एष कर्तुः; K₂ s-4 N₁ न वै त्व कर्तुः; N₂ न
 त्वैव कर्तुः; T₁ G₂-4 न वै कर्तुं त्वम् — (L 3) Ś₁ K₁-3
 B₂ Da₁ D₂ शक्तेः; T₁ G₂ शक्तिः A few MSS वासिष्ठ
 N₁ V₁ B D (except D₂) तदा तदुच्यते; T₁ G₂-4 तदा (G₂
 देन) राजा विनासिता — (L 4) N₁ V₁ B D स शूरीयेण
 Ś₁ K (except K₂) D₂ s शक्तिः K₂ गत (for गीत)

निमित्तभूतस्त्वं चात्र क्रतौ वासिष्ठनन्दन ।
 स सत्रं मुञ्च भद्रं ते समाप्तमिदमस्तु ते ॥ १४
 एवमुक्तः पुलस्त्येन वसिष्ठेन च धीमता ।
 तदा समापयामास सत्रं शक्तिः पराशरः ॥ १५
 सर्वराक्षससत्राय संभृतं पावकं मुनिः ।
 उत्तरे हिमवत्पार्श्वे उत्तसर्जं महावने ॥ १६
 स तत्राद्यापि रक्षासि वृक्षानश्मान एव च ।
 भक्षयन्द्भयते वह्निः सदा पर्वणि पर्वणि ॥ १७

— (L 5) K₂ रणे (for युने) — After line 5, T₁
 G₂-4 ins

1794* वासिष्ठा भक्षिताश्यासन्कौशिकोत्सृष्टरक्षसा ।
 शाप न कुर्वन्ति तदा वाकशक्ता यत्परायणम् ।
 क्षमावन्तोऽद्वन्द्वेह देहमन्यं प्रजति हि ।
 — (L 6) N₂ s V₁ Dn G₂ दष्टो, T₁ G₂ s नष्टो
 (for सृष्टो) — (L 7) K₂ N₁ B₂ D (except D₂ s)
 निमित्तमात्रम् K₂ s मत्तापवात् (for परा)]
 — *) Da₁ S (except T₁ G₂ s) तु (for च) — *) N₂ V₁
 B D (except D₂) दिवमारश मोदते

13 *) K₁ B₂ Da₁ शत्रयवरा K₂ s-4 D₂ Cd
 ये शक्त्य (K₂ 'त्रय) वरा पुत्रा — *) A few MSS
 वसिष्ठस्य K₁-3 N₁ V₁ B₂ s-4 Dn D₁ s T₁ G (except
 G₂) महायुने; B₂ Da₁ Ms s महात्मन; D₂ महामते — K₁ s
 (hapl) om. 13^a-13^b *) K₂ ते सर्वे च T₁ G₁ s
 दिव प्राशर (for मुदा युक्ता) — *) Da₁ मुदित्वा 'मु'.
 — *) T₁ G₂ s वसिष्ठेन; a few MSS वसिष्ठस्य — *) Ś₁
 K₂ B₂ महायुने

14 *) Ms s एव तेषां, Ms-s एव तात — *) Da₁ Da
 निमित्तमात्रम् N₂ चापि; Ms-s चाप्य T₁ G₂ s प्रजो-
 च्छेदस्त्वया चाप — *) B₂ (as in text); D₂ S कृतो;
 B₂ s Da₁ D₂ कतोर (for कतो) — *) N₂ s V₁ B₂ Da
 सत्रम् K (except K₂) D₂ सत्राद्विरम भद्र ते.

15 Before 15, Ś₁ K₁ T₁ G₂ s ins गणयं; K₂ s-4
 N₂ V₁ B D (except Dn₂) गणयं उ'. — *) D₂ G₂
 वसिष्ठेन महात्मना — *) Ś₁ तद्रे (for तदा); — *) Ś₁
 तदा; K₂ यतु; T₁ स त (for सत्र) Ś₁ K₂ s Da₁ s
 शक्ति; K₁ s शक्ति; N₂ V₁ B₂ Da₁ Dn D₂ s शक्तो (T₁
 D₁ 'को; Da₁ शक्तो); S दातव N₂ V₁ B D महायुनि
 (Da महायुनि) (for परा)

16 *) N₂ स त (for सधे) K (except K₂) D₂

१७३

अर्जुन उवाच ।

राज्ञा कल्पापपादेन गुरोर् ब्रह्मविदां वरे ।
कारणं किं पुरस्कृत्य भार्या वै संनियोजिता ॥ १
जानता च परं धर्मं लोक्यं तेन महात्मना ।
अगम्यागमनं कस्माद्वासिष्ठेन महात्मना ।
कृतं तेन पुरा सर्वं वक्तुमर्हसि पृच्छतः ॥ २
गन्धर्व उवाच ।
धनेजय निचोषेदं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
वासिष्ठं प्रति दुर्षयं तथाभिन्नसहं नृपम् ॥ ३

कथितं ते मया पूर्वं यथा शस्तः स पार्थिवः ।
शक्तिना भरतश्रेष्ठ वासिष्ठेन महात्मना ॥ ४
स तु शापवशं प्राप्तः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
निर्जगाम पुराद्राजा सहदारः परंतपः ॥ ५
अरण्यं निर्जनं गत्वा सदारः परिचक्रमे ।
नानामृगारणाकीर्णं नानासस्वसमाकुलम् ॥ ६
नानागुल्मलताच्छन्नं नानाद्रुमसमावृतम् ।
अरण्यं घोरसंनार्दं शापग्रस्तः परिभ्रमन् ॥ ७
स कदाचिन्धुषाविधौ मृगयन्भक्षमात्मनः ।

G. 1. 6990
B. 1. 182. 6
K. 1. 198. 11

*नामायः T₁ G₂ 'संन्यासं. — *) S₁ Da T₂ G₂.s संभृतं.
N₂ V₁ B₂ D (except D₂.s) तदा (for मुनिः). — *) S₁
महामुनेः K (except K₁) 'यथाः; G₂ 'मुनिः.
17 *) T₁ G₂ स तु तत्रापि रं. — *) K₁ N₁ V₁ Da
D₂ T₂ G M₂.s अदमन (G₂ 'कः; Da D₂ अदमानम्.

Colophon. Major parvan: T₂ G M संभव* (for
आदि*). — Sub-parvan: N₁.s V₂ वैश्रय, followed by
औषोपाद्याय; T₁ संभव. S₁ K N₂ B D T₂ G₁.s M₂.s
(all om. the sub-parvan name) mention only औषे
(D₂ वासिष्ठ; T₂ G₁ M₂.s वासिष्ठोपाद्याय; G₁ औषो-
पाद्याय); N₂ B₂ D₂ D₁.s add समाप्त. — Adhy.
name: Ko श्राके राक्षससत्रमासिः; K₂ सत्रमासिः; K₃
T₂ G₂.s राक्षससत्रं; K₄ श्राके राक्षससत्रं; D₂ राक्षससत्रं;
M₂.s राक्षससत्रनिवर्तनं (M₂ 'त्रकथनं). — Adhy. no.
(figures, words or both): D₂ T₁ 180; D₂ M 183;
T₂ G₁-s 181; G₁ 133; G₂ M 132. — S'loka no.:
D₂ 23; M₂ 19. — Aggregate s'loka no.: D₂ 6857.

173

1 Before अर्जुनः; T₁ G₂-s ins.:
1795* गन्धर्वः ।

पुनश्च महातेजा विश्वामित्रिणियासतपरा ।
असि संवृतवान्मोदं श्राकेयः सुमहातपरा ।
वासिष्ठसंभृतश्रादिर्बिभ्रामित्रिष्टितेषिणः ।
तेजसा वह्निदुल्येन द्रव्यः स्कन्देन धीमता ।
— S₁ K₁ S om. उवाच. — *) D₂ वेदविदां. — *) N₁.s
आयो वा. G₂ संभवो*. T₁ G₂.s आयो सम्पङ्क्तिवोजिता.

2 *) K (except K₁) N₁ परमं; N₂.s V₁ B (except
B₂) D₂ D₁ रं परं; D₂ अपि परं. Da लीक्यं (for परं).
— *) K (except K₁) D₂ लौकिकं च; N₂.s V₁ B Da
Da D₂.s.स वसिष्ठेन; B (except G₁.s) C₁ लीक्यं तेन. S
(except T₁ G₂.s) महर्षिणा. — *) Some MSS. वसिष्ठेन.
N₁ वसिष्ठेन महर्षिणा; N₂.s V₁ B D कृतं (N₂ पुरा) तेन
महर्षिणा. — After 2nd, N T₁ G₁-s ins.:

1796* अथमिष्टं वसिष्ठेन कृतं चापि पुरा सखे ।
[S₁ K N₂ B₂ D₂ T₁ G₂ वसिष्ठेन. T₁ G₂ कृतिनापि.]
T₁ G₂.s cont.:

1797* तत्र मे संशयो जातः कार्याकार्यविमिश्रये ।
— *) N एतन्मे (Ko. 2.8 एतं मे) संशयं सर्वं; T₁ G₂.s
संशयपरतिषेयं वै. — *) N₂ V₁ B D (except D₂)
हेतुमर्हसि. Ko. 2.8 पृच्छते. T₁ G₂.s तन्मे (G₂ सं मे)
त्वं वक्तुमर्हसि.

3 S₁ K₁ S om. उवाच. — *) G₁ यथावत्. S
(except T₁ G₂.s M₂) अतुपृच्छसि. — *) K (except K₁)
N₂.s V₁ D (except D₂.s) M (except M₂) कुर्वं.
— *) B (except T₁ G₂.s) प्रति (for नृपम्).

4 *) S₁ N₁.s V₁ B (except B₁) D (except D₂)
सर्वं (for एव). — *) S₁ K₁ शोतुमर्हसि पृच्छतः (of. 2nd).
— S₂ K₂ om. 4th. — *) K (K₁ om.) B₂.s Da D₁
दाज्ञिण. — *) A few MSS. वसिष्ठेन.

5 *) S₁ पापवशं. — *) N₂.s B₂.s D₂ 'पयोःकुः
भसत्. — *) S₁ K₁ वृत्तिः. S₁ K₂.s Das' D₁ G₂ 'तय.

6 G₁ om. 6th. — *) G₂.s M₂ 'समाकीर्ण. — M₂-s
om. 6th-7th.

7 M₂-s om. 7th (of. v. 1. 6). — *) N₂ T₁ G₂'

ददर्श सुपरिक्रिष्टः कसिंधिद्वन्द्विनक्षरे ।
 ब्राह्मणीं ब्राह्मणं चैव मैथुनायोपसंगतौ ॥ ८
 तौ समीक्ष्य तु वित्रस्तावकृतार्थौ प्रधावितौ ।
 तयोश्च द्रवतोर्विश्रं जगृहे नृपतिर्वलात् ॥ ९
 दृष्ट्वा गृहीतं भर्तारमथ ब्राह्मण्यभापत् ।
 शृणु राजन्वचो मखं यच्चानं वक्ष्यामि सुव्रतं ॥ १०
 आदित्यवंशप्रभवस्त्वं हि लोकपरिश्रुतः ।
 अप्रमत्तः स्थितो धर्मे गुरुशुश्रूषणे रतः ॥ ११
 ज्ञापं प्राप्तोऽसि दुर्धर्षं न पापं कर्तुमर्हसि ।
 प्रलुकाले तु संप्राप्ते भर्त्रास्मद्य समागता ॥ १२
 अकृतार्था ह्यहं भर्त्रा प्रसवार्थश्च मे महान् ।

प्रसीद नृपतिश्रेष्ठ भर्ता मेऽयं विसृज्यताम् ॥ १३
 एवं विक्रोशमानायास्तस्याः स सुचुशंसकृत् ।
 भर्तारं भक्षयामास व्याघ्रो मृगमिवेप्सितम् ॥ १४
 तस्याः क्रोधाभिभूताया यदशु न्यपतद्भुवि ।
 सोऽग्निः समभवद्दीप्तस्तं च देशं व्यदीपयत् ॥ १५
 ततः सा शोकसंतप्ता भर्तृव्यसनदुःखिता ।
 कल्माषपादं राजपिंसमशुपद्माक्षणीं रुषा ॥ १६
 यस्मान्ममाकृतार्थायास्त्वया क्षुद्रं नृशंसवत् ।
 प्रेक्षन्त्या भक्षितो मेऽद्य प्रभृभर्ता महायज्ञाः ॥ १७
 तस्माच्चमपि दुर्बुद्धे मच्छापपरिविधतः ।
 पत्नीमृतावनुप्राप्य सद्यस्त्यक्ष्यसि जीवितम् ॥ १८

*लतायुतं (N² 'वृत्तं'); M² 'समाकुलं'. — *) T² G²-s घोरसंकाशं; Cd as in text.

8 *) D¹ कदाचित्स (by transp.). G² समाविष्टो. — *) K² N¹ V¹ B D T² G² अक्षयम्. — *) Ś¹ K (except K¹) दृष्टो. — *) K², s. 4 N¹ D¹ निरिगद्धरे; N² V¹ Dn D¹ निजंने सने; T² G²-s सुमनोहरे (for वन'). — *) N¹ V¹ B² D (except D², 4) ब्राह्मणं ब्राह्मणीं (by transp.). — *) Ś¹ N¹ V¹ B Dn D¹, s. 3 M² मिथुनाय.

9 *) K², s. 4 तं (for तौ). N¹ V¹ B D तौ तं वीक्ष्य सु (N¹, s. 3; समीक्ष्य) वित्रस्तौ; S तौ (G¹ M²-s तं) समीक्ष्य च वित्रस्तौ. — *) D¹ (by corr.) अकृतार्थावधावतां. — *) N¹, s. 3 V¹ B Da Dn D¹ प्र; D² T² G²-s वि; D² तु (for च). — *) N¹, s. 3 V¹ B D (except D²) M² जग्राह.

10 *) K (except K²) D² गृहीतं प्रेक्ष्य भर्तारं ब्राह्मणीं (D² 'गं' समाभापत्. — *) N¹, s. 3 V¹ B D (except D²) राजन्मम वचो. — *) Some S M² स्वा (for स्वो').

11 *) Ś¹ 'वंशसंभूतः'. — *) Ś¹ K¹ D² सर्व- (for एवं हि). N¹ V¹ B D T² G², s. 3 लोके परि' (B² 'बु वि'; D² 'वि वि'; G² 'च वि'). — *) K² स्थिरो धर्मे. — After 11, D² marg. sec. m. ins.:

1798* दैत्यवोऽसि महीपाल रविवंशविवर्षण ।
 येन त्वया पुरा विष्णुकोपितः शुभकर्मणा ।
 आरामं नृणवत्कृत्वा जीवितं हरयेऽर्पितम् ।
 तदासि रक्षितस्त्वं वै विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 12 *) N¹, s. 3 प्राप्राप्तोपि; N² V¹ B D (except D²) क्षापोपहत. — *) K² भर्त्रा ह्यहं समा'; N¹ V¹ B² Dn D¹ भर्तृव्यसनकथिता; D² भर्ता मेघ समागतः; S भर्त्राहं (T² G², s. 3 M² भर्तारं) सद्युपां.

13 *) D¹ स्वयं (for द्यहं). N² S अकृतार्थिव्यहं म (T² G², s. 3 अकृतार्थोक्ति भर्ते ते). — *) N¹, s. 3 V¹ B² (m in text). s. 3 D (except Da) प्रसवार्थं समा (B² इहा) गत् — *) N² नृपशार्दूल. — *) K (except K²) N² V¹ D अयं मे; N¹ S मम (for मेऽयं). Ś¹ K¹ D² विसृज्यत N² विसर्जत.

14 *) K², s. 4 D² लालप्यमानायाः; G¹ विशोक — *) K² तु सु; K², s. 3 V¹ B², s. 3 Dn D¹, s. 3 तु स; I स हि (for स सु). N¹ V¹ B², s. 3 Dn D¹, s. 3 G² s. 3 नृशंसवत् — *) Ś¹ K¹ N², s. 3 D² पशुं (for मृगं). T² G² व्याघ्र मृगसिद्धं यथा.

15 G² († hapl.) om. 15*-17*. — *) K² N² यदा K², s. 3 V¹ B² Da Dn D¹, s. 3 यानि; S (G² om.) सद्य (for यद्). K², s. 4 N¹ V¹ B² Da Dn D¹, s. 3 T² G², s. 3 M (by corr.) अक्षुण्यपतन्भुवि. D² अक्षुण्यम्यपतन्भुवि — *) Ś¹ दीप्तः समभवत् (by transp.). — *) K¹, s. 3 व्यदीपयत्.

16 G² om. 16 (of. v. l. 15). — *) K² शोकसंभीता N¹ 'संप्राप्ता. — *) N¹ V¹ B² Da D², 4 'कथिता; B², s. 3 Dn D² 'कथिता (for 'दुःखिता). — *) T² G², s. 3 राजार् (for राजधि).

17 G² om. 17* (of. v. l. 15). Before 17, B² ina माशुमुवाच. — *) G¹ यस्मान्ममकृतार्थायां. — *) K² T² G², s. 3 पश्यन्त्या. N¹ भक्षितो क्षेपः; B² m भक्षितभाय. — *) N¹ M² भर्ता मम; N² V¹ B² D (except D², 4, 5) भियो भर्ता.

18 *) K (except K²) G² M² 'विशितः; N¹ D² 'भीशितः; D² T² G² 'दूषिता; T² G² 'कथिता; G²

यस्य चर्षेवसिष्ठस्य त्वया पुत्रा विनाशिताः ।
तेन संगम्य ते भार्या तनयं जनयिष्यति ।
स ते बंशकरः पुत्रो भविष्यति नृपाधम ॥ १९
एवं शक्त्वा तु राजानं सा तमाङ्गिरसी शुभा ।
तस्यैव संनिधौ दीप्तं प्रविवेश हुताशनम् ॥ २०
वसिष्ठश्च महाभागः सर्वमेतदपश्यत ।
ज्ञानयोगेन महता तपसा च परंतप ॥ २१

युक्तशापश्च राजर्षिः कालेन महता ततः ।
ऋतुकालेऽभिपतितो मदन्यन्त्या निवारितः ॥ २२
न हि सस्मार नृपतिस्तं शापं शापमोहितः ।
देव्याः सोऽय वचः श्रुत्वा स तस्या नृपसत्तमः ।
तं च शापमनुस्मृत्य पर्यतप्यद्भृशं तदा ॥ २३
एतस्मात्कारणाद्वाजा वसिष्ठं संन्ययोजयत् ।
स्वदारं भरतश्रेष्ठ शापदोषसमन्वितः ॥ २४

इति धीमहाभास्वते आदिपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ समाप्तं चैत्ररथपर्वे ॥

C. 1. 0012
R. 1. 162. 20
K. 1. 163. 20

वीक्षितः — *) N̄s 'स्वाप्य' (for 'प्राप्य'. — 4) K₁ परि-
(for सपर). — After 18, Ds (marg. sec. m.) Ts
Gs (marg.) s ins.:

1799* तेन प्रसाधमाना सा प्रसाधमकरोत्तदा ।

19 *) K (except K₁) Ds वसिष्ठस्य कर्षेवस्य; T₁ Gs
कर्षेवस्य; (Gs 'वँस्य') वसिष्ठस्य. — *) K₁ Gs त्वया पुत्रो
विनाशिताः. — *) T₁ Gs संगम्य. — 1) Ś; K₁ N̄s
नराश्रियः; B₁ s m Ds नृपोजः; G₁ s s Ms नराधम.

20 *) T₁ शक्त्वा मदीयालं. — *) S (except Ms)
शर्वांगिरसी. — 4) N̄s पावकं प्रविवेश ह.

21 *) Ko. s Da Ts Gs s M 'भाग. — *) N̄s V₁ B
D (except Ds) श्वैक्षत. — *) Ś; K₁ मनसा (for
महता). — 4) Ks. s Da₁ T Gs. s 'तपः. — After
21, Ko. s ins.:

1800* न चाप्यत्र महाबाहो अधमः प्रतिपद्यते ।
प्राज्ञयो वदुपलं हि प्रार्थितः संग्रयच्छति ।
यदा तु कामतो गच्छेत्परमार्ती नरो वृष ।
सदास्य परदारोक्तमधर्मस्य फलं भवेत् ।
अपकल्कस्तु रातेन्द्र निष्ठीयैतद्दिशोत्तमः ।
नाप्यतो भरतश्रेष्ठ स हि लोकगुरुर्यतः ।

22 *) Ks Gs तु (for च). — *) N̄s शापेन महता.
K (except K₁) Ds तदा. — *) S निपतितो. — 4) S
भार्यया स त्रि' (T Gs संनि'; Gs परि').

23 *) N̄s V₁ B D (except Ds) स वृषः; Ns शापं सं
(for नृपतिः). — *) T₁ शार्प सं (by transp.). Ns नृपः
कालेन मोहितः. — *) Ś; K₁ तद्वि वचः; Ko. s- s तद्वचनं
(for सोऽय वचः). — 4) N̄s V₁ B D संभ्रातो (for स
तस्या). Ś; Ko. s 'सत्तम. S विसंतः समपद्यत. — Ks om.
23*-24*. — *) N̄s V₁ B D सं शापमनुस्मृत्य. — 1) Ś;
वतः (for तदा).

24 Ks om. 24 (cf. v. l. 23). — *) Ko. s Gs. s
Ms संनियोज'; Ds स त्योज'; Ds समयोज'. — *) Ds
स्वपस्यां. N̄s V₁ B (except B) Da Dn D₁ s स्वदारं तु
नर (Ds वृष) श्रेष्ठ. — 4) G₁ पाप'. — After 24, Da
(marg. sec. m.) T₁ Gs. s (om. line 5) ins.:

1801* यदा क्वनाप्यादस्तु राक्षसस्यमवाप सः ।
तदा वसिष्ठः क्रुश्या पञ्चार्थं संयुतोऽभवत् ।
यदा क्वनाप्यादस्तु राक्षसस्यं विवृष्टयान् ।
तदा तेनैव राजा तु वसिष्ठः संयुतोऽभवत् ।
एवं वसिष्ठो युष्माकं पुरीषाः संयुतोऽभवत् ।

Colophon om. in T₁. — Major parvas: T₁ G₁ s- s- s
M संभव' (for आदि'). — Sub-parvas: N̄s s V₁
चैत्ररथ, followed by वासिष्ठोपाख्यान. Ś; K₁- s B₁ s Da
Dn D₁ s T₁ G₁ s Ms. s- s (all om. the sub-parvan
name) mention only वासिष्ठ (Ś; K₁- s Ds शीवै; T₁
G₁ s Ms. s- s वासिष्ठोपाख्यान); Ś; K₁ s- s Dn D₁ s Ms. s- s
add समाप्त. — Adhy. name: Ko. s- s Ds मित्रसहशाप-
वर्णनं (Ds 'सहशापः); T₁ G₁ s- s वसिष्ठोपाचारकथनं (Gs
'चारं). — Adhy. no. (figures, words or both): Dn
181; Dam 184; Ts Gs- s 132; G₁ 134; Gs M 133.
— Śloka no.: Dn Ms 26. — Aggregate śloka no.:
Dn s 6882.

174

1 Ś; K₁ S om. उवाच. — *) S 'मयुरूपं वै त्वं हि
गंधर्वसत्तम. — *) Ko. s Ds 'हितं त (Ks स; Ds त्व) मा-
चयः; S 'हितं समाचयः.

2 Ś; K₁ S om. उवाच (Gs om. the ref.). — *) Gs
Ms- s एव (for एव). Ms. s कनीपाल्वा देवलस्य. — *) T₁

१७४

अर्जुन उवाच ।

अस्माकमनुरूपो वै यः स्याद्गन्धर्वं वेदवित् ।
पुरोहितस्तमाचक्ष्व सर्वं हि विदितं तव ॥ १

गन्धर्वं उवाच ।

पवीयान्देवलस्यै वने भ्राता तपस्यति ।
धौम्य उत्कोचके तीर्थं तं दृणुध्नं यदीच्छथ ॥ २
वैशंपायन उवाच ।

ततोऽर्जुनोऽञ्जमाग्नेयं प्रददौ तद्यथाविधि ।
गन्धर्वाय तदा प्रीतो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३
त्वय्येव तावत्पिष्टन्तु हया गन्धर्वसत्तम ।
कर्मकाले ग्रहीष्यामि स्वस्ति तेऽस्त्विति चाब्रवीत् ॥ ४

तेऽन्योन्यमभिसंपूज्य गन्धर्वः पाण्डवाश्च ह ।
रम्याद्भागीरथीकच्छाद्यथाकामं प्रतस्त्रिरे ॥ ५
तत उत्कोचकं तीर्थं गत्वा धौम्याश्रमं तु ते ।
तं वधुः पाण्डवा धौम्यं पौरोहित्याय भारत ॥ ६
तान्धौम्यः प्रतिजग्राह सर्ववेदविदां वरः ।
पाद्येन फलमूलेन पौरोहित्येन चैव ह ॥ ७
ते तदाशंसिरे लब्धां श्रियं राज्यं च पाण्डवाः ।
तं ब्रह्मणं पुरस्कृत्य पाञ्चाल्याश्च स्वयंवरम् ॥ ८
मातृपुष्टास्तु ते तेन गुरुणा संगतास्तदा ।
नाथवन्तमिवात्मानं मेनिरे भरतर्षभाः ॥ ९
स हि वेदार्थतत्त्वज्ञस्तेषां गुरुद्वाराधीः ।

G ३ s हि तप्यति, Gs तपस्विन — *) S (except Gs)
उत्कचके K 1 [s] स्वर्थे (for तीर्थे) — *) Ś 1 K (except
Ks) Ns Ds s वृणीष्व, Bs Gs s वृणुष्व, Ds वृणीष्य, T
Gs s— M वृणीष्य Ś 1 यथेच्छथ, Ks यदीप्सथ, Ks Ds
यदिच्छथ Ns Bs S यदी (Ts Gs Ms 'दि') च्छसि

3 Ś 1 K 1— Ds S om उवाच, Ks om the ref
— *) G 1 अथोर्तुनसम् M तमादाय — *) Ś 1 च यथा',
T 1 Gs भरतर्षभ — *) Bs तत, Gs ददौ (for तदा)

4 Before ४, Ts G (except Gs) ins अर्जुन
— *) K 2 Ds Ms तत तिष्ठतु — *) Ko s ४ Ns s V 1 B
D कार्यकाले, T 1 Gs युद्धकाले, Gs काम्यकाले Ns V 1 Dn
Ds ४ ग्रहीष्याम

5 Before 5 S (except Ts Ms s) ins वैशं
— *) N 1 अभिसमेक्ष्य, G 1 'गम्य; Ms इति सपूज्य Gs
सावयोन्यो च स' — *) N 1 Bs Ds s Gs s Ms पांडवश्च
T 1 ने, Ms—s हि (for ह) — *) Gs ४ ततो (for सम्पाद्)
Ks Ns s V 1 B D T 1 Gs ४ भागीरथीतीराद् (Ds 'कक्षाद्'),
N 1 'कूलाद्'

6 *) T 1 Gs उत्कलित, Ts Gs s— M उत्क; Gs
उत्कोचन (of v 1 2) — *) Ko s Bs Ds प्रति, T 1 Gs
च ते (for तु ते) Gs 'श्रमातिके — *) K 1 अश्रुवद्; Ks
सपूज्य (for त वधु)

7 *) S तामायि — *) Ś 1 सर्वे; Bs Ds सर्वान् (for
सर्वे) Ś 1 K Ds चर्मभूता (Ks 'विदां) वर — *) Ks
Ns V 1 B D (except Ds s) चयन (for पासे) — *) Ś 1

Ks Ts G वैव हि

8 *) N 1 s B (Bs marg) Da Ds S (except T 1, Gs
corrupt) तेन चायासिरे (Bs orig ते चायास', Ns V 1 Dn
Ds ते समान', Da s ते चायास' Ś 1 Ko लघ्व, Ds Gs
लघ्वा, Gs लक्ष्य — *) G 1 लघ्व (for श्रिय) — Ds
reads 8°-9° after 12 — *) N V 1 B D ब्राह्मण त (Ds
ते) — *) N V 1 B D (except Ds) पाचार्थं च (Ns चे),
T 1 याज्ञस्येत्वा N V 1 B D T 1 Gs s 'वरे

9 Ds reads 9 after 12 (of v 1 8) — *) K 1 G 1
तु तेनैव, B 1 महेश्वरा, Ts Gs s ततस्तेन Ks सह मात्रा
ततस्ते वै; Ns V 1 B (Bs marg) D पुरोहितेन तेनाय Cd
otes मातृपुष्टा (as in text) — *) M गता (for तदा)
Ś 1 समता गुरुणा तदा (by transp), T 1 Gs सदित (Gs
सगता) गुरुणा तत, Ts Gs s—s गुरुणा सह समता
— *) Ś 1 K अय, T 1 Gs तदा (for ह्य)

10 After 10th, S (for T 1 Gs see below) ins
1802° वेदविधिं वै पागमी च धौम्यः धीमान्द्रिभोजन 1
तेजसा चैव युष्या च रूपेण यथासा श्रिया ।
मन्त्रैश्च विविधैर्धौम्यस्तस्य भासीद्बृहस्पते ।
स चापि विप्रत्सामने स्वभाषाम्यपिका मुचि ।

[(L. 1) T 1 Gs धमविधेव — T 1 Gs read line 4
after 11th]

— *) G 1 ते ह (for तेन) Ko सर्वविदा; T 1 Gs धर्मविद
— *) Ko Ns s Ds सर्वविद; Ns V 1 Das धर्मविद
Dn 1 Ds धर्मविदा T 1 तत; T 1 Gs s—s M वृत्त; Gs

तेन धर्मविदा पार्था याज्याः सर्वविदा कृताः ॥१०
वीरंस्तु स हि तान्मेने प्राप्ताराज्यान्स्वधर्मतः ।
शुद्धिवीर्यमोलोत्साहैर्युक्तान्देवानिवापारान् ॥ ११

कृतस्वस्त्ययनास्तेन ततस्ते मनुजाधिपाः ।
मेनिरे सहिता गन्तुं पाञ्चाल्यास्तं स्वयंवरम् ॥ १२

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

१७५

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते नरशार्दूला आतरः पञ्च पाण्डवाः ।
प्रययुर्द्रौपदीं द्रष्टुं तं च देवमहोत्सवम् ॥ १
ते प्रयाता नरण्यान्ना मात्रा सह परंतपाः ।
ब्राह्मणान्दृष्ट्वाभीर्गं गच्छतः सगणान्वहन् ॥ २

तान्बुर्ब्राह्मणा राजन्याण्डवान्ब्रह्मचारिणः ।
क्व भवन्तो गमिष्यन्ति कुतो वागच्छतेति ह ॥ ३
युधिष्ठिर उवाच ।
आगतानेकचक्रायाः सोदर्यान्देवदर्शिनः ।
भवन्तो हि विजानन्तु सहितान्मातृचारिणः ॥ ४

C. 1. 6220
M. 1. 184
K. 1. 185 4

परा (for कृताः). Gs सर्वविद्याविचारदाः.

11 *) S मेनिरे सहिता धीराः (T₁ Gs सहिता मे निरे राज्यं).
— *) T₁ G₁. 2. 4-8 M प्राप्तं राज्यं (for प्राप्ताराज्यान्).
T₁ Gs प्राप्तमित्येव भारत. — After 11^{ab}, T₁ Gs read
line 4 of 1802*. — *) G₁ तेजोवीर्यं. — *) K₁
देवानिवापारान्; N₁ 'निवाभारतम्'; N₁ V₁ B D (except D₂)
'निव द्विजः'; S (except T₁ G₁) देवा इवापरे.
12 *) S₁ K (except K₁) मनुजाधिप (K₁ 'पं').
— *) B₁ D₁ S ते; G₁ M₁-s तु (for तं). D₁ पांचाल्यस्व
स्वयं; D₁ पांचालनगरेपित्तं; Cd as in text. — After
12, D₁ reads 8^a-9^a.

Colophon om. in K₁. — Major parvan: T₁ G M
संभव (for आदि). — Sub-parvan: S₁ K₁-4 B₁-8
D₁ n₁ M₁-8 द्रौपदीस्वयंवर; N₁. 1 V₁ B₁ D₁ वैश्रथय; D₁
स्वयंवर; T₁ संभव. — Adhy. name: K₁. 2 D₁ यौग्यपौरो-
हित्यं; N₁. 1 V₁ D₁ यौग्यपुरोहितकरणं; T₁ G₁. 8 यौग्यवरणं
(T₁ 'जैवं'); M पुरोहितवरणं. — Adhy. no. (figures,
words or both): D₁ 182; D₁ M 185; T₁ 181; T₁
G₁-s 183; G₁ 185; G₁ M 134. — S'loka no.: D₁
12; M₁ 14. — Aggregate s'loka no.: D₁ 6894.

175

S (except G₁) reads this adhy. (for the first
time) after adhy. 156 and repeats it here (with v.
1.); T₁, however, reads here stanza 1 only of this
adhy. (inserted as the first st. of adhy. 176),
omitting the rest (cf. App. I, No. 96).

1 S₁ K (except K₁) S om. उवाच. — *) S₁ K
Da D₁ Cd कृत्वास्तूला (K₁ 'ल'). — After 1^{ab}, T₁
M₁. s ins.:

1803* ब्रह्मरूपधराः पार्था जटिला ब्रह्मचारिणः ।
— *) S₁ लब्धुं (for द्रष्टुं). — *) N₁ V₁ B D₁ D₁. 4-s
T G₁. 4-8 देतां महो; D₁ दिश्यं महो; Cd as in text
(cf. 11, 20).

2 *) K₁. 4 N₁. 2 V₁ B₁. 8 D₁ D₁. 6 सह मात्रा (by
transp.); B₁ M D₁ मातृपटाः (D₁ M सह मात्रा). S₁
K₁ परंतप; D₁ महाबलाः (D₁ M as in text). — *) T₁
ब्राह्मणान्गच्छतोपयन्. — *) T₁ पांचालान् (for गच्छतः).
K₁ वणशो; N₁ V₁ B D G₁ संगतान्; T₁ G₁. 2. 4-8 M
सहितान् (for सगणान्).

3 *) K₁ M N₁. 2 V₁ B D₁ D₁. 6 त (or ते) ऊचुर; G₁
तान्वचुर. T₁ शय ते ब्राह्मणा ऊचुः. — *) K₁ D₁ M₁
पांडवा. N₁ B₁ D₁ T₁ G₁ धर्मचारिणः. — *) K₁ च;
K₁ हि (for ह). K₁ M N₁ V₁ B D हुतो पाश्या (B₁
'चा'गता इह (B₁ इति; D₁ 'गतेति च)).

4 S₁ पांडवा ऊचुः (!); K₁ पांडवाः; K₁. 8 युधिष्ठिरः.
— G₁-4 om. 4 and the ref. before 5. — *) T₁
प्रयातानेकच. — *) S₁ K₁ देवरूपिणः; K₁ 'दसंनाः; N₁
V₁ B D (except D₁) एकचारिणः; G₁ 'वर्णिमः; G₁
'शीलिनः. — *) S₁ K₁. 8 N₁. 8 G₁ M₁. 6-s [S] गिर K₁
T₁ G₁ M₁ [S] पि; N₁ V₁ B D₁ D₁. 4-6 दे (for हि).
K₁ D₁ T₁ ह (T₁ नो) भिजानंतु. — *) T₁ G₁. 5. 6 M
संगतान् (for सहितान्). N₁ मातृसारिणः; G₁ मित्रचारिणः.
K₁ N₁. 2 V₁ B D (except D₁) सह मात्रा द्विजपैमाः (K₁
प्रचारिणः); K₁ जनन्या सहिता द्विजानन्.

ब्राह्मणा ऊचुः ।

गच्छताद्यैव पाञ्चालान्द्रुपदस्य निवेशनम् ।
स्वयंवरौ महास्तत्र भविता सुमहाधनः ॥ ५
एकसाथं प्रयाताः स्त्री वयमप्यत्र गामिनः ।
तत्र ह्यद्भुतसंकाशो भविता सुमहोत्सवः ॥ ६
यज्ञसेनस्य दुहिता द्रुपदस्य महात्मनः ।
वेदीमध्यात्समुत्पन्ना पद्मपत्रनिभेक्षणा ॥ ७
दर्शनीयानवद्याङ्गी सुकुमारी मनस्विनी ।
ष्टष्टद्युम्नस्य भगिनी द्रोणशत्रोः प्रतापिनः ॥ ८
यो जातः क्वचि खङ्गी सशरः सशरासनः ।
सुसमिद्धे महाबाहुः पावके पावकप्रभः ॥ ९
खसा तखानवद्याङ्गी द्रौपदी तनुमध्यमा ।

नीलोत्पलसमो गन्धो यथाः क्रोशात्प्रवायति ॥ १०
तां यज्ञसेनस्य सुतां स्वयंवरकृतक्षणात् ।
गच्छामहे वयं द्रष्टुं तं च देवमहोत्सवम् ॥ ११
राजानो राजपुत्राश्च यज्वानो भूरिदक्षिणाः ।
स्वाध्यायवन्तः शुचयो महात्मानो वृतव्रताः ॥ १२
तरुणा दर्शनीयाश्च नानादेशसमागताः ।
महारथाः कृताह्वाश्च समुपैष्यन्ति भूमिपाः ॥ १३
ते तत्र विविधान्दायान्विजयार्थं नरेश्वराः ।
प्रदास्यन्ति धनं गाश्च भक्ष्यं भोज्यं च सर्वशः ॥ १४
प्रतिगृह्य च तत्सर्वं दृष्ट्वा चैव स्वयंवरम् ।
अनुभूयोत्सवं चैव गमिष्यामो यद्येप्सितम् ॥ १५
नटा वैतालिकाश्चैव नर्तकाः स्रतमागधाः ।

5 Ś1 K1 S om. ऊचुः (T G1-s om. the ref.).
— * T2 G1-s गच्छामोवैव; M1-s गच्छयावैव. Ś1 N2 B
Dn1.2 D2 G1 पंचाहाड. — * K1 N1 V1 Dn D2
निवेशने. — ** Ś1 स (for सु-). T2 G M2 सुमहोत्सवः.
— M1-s-s (hapl.) om. from सुमहा up to भविता (in
6^a). T1 इच्छामो भवतो ज्ञातु महत्कौटुहलं हि नः.
6 M1-s-s om. up to भविता (cf. v. 1. 5). Before
6, T G ins. ब्राह्मणाः. — * Ś1 K1-s N1 V1 B D G2
एकसाथं; K2 साथं; T1 एहि साथं; T2 G1-s एकसाथं.
N1-s V1 B D (except D2) T G स (for स्त्री). — * N2
V1 B D तत्रैव (for अथत्र). — * D2 T1 अपि (for हि).
— * D2 सुमहात्मनः. T2 उत्सवो भविता महान्.
7 Da D2 (1 hapl.) om. 7^a. — ** T2 G M वेदि.
K2 पद्मपत्रनिभेक्षणा. T1 यासावयोनिजा कन्या स्यास्यते
सा स्वयंवरः.

8 * K2 N1-s B2 Da T G1-r. 2. 6 M यमस्विनी. G2
द्रौपदी तनुमध्यमा. — After 8^a, G2 reads 10^a for
the first time, repeating it in its proper place.

— * D2 प्रकोपिनः.

9 * T1 जातो यः पावकाष्टुरः. — ** K2-s M2-s
सुसमिद्धमहाबाहुः पावकात् etc. N2 V1 B D (except
D2) पावकोपमः. T2 सुसमिद्धो महाभागः सोमकानां महारथः.
— After 9, T2 ins.:

1804* यस्मिन्संजायमाने च यायुवाचासीरिणी ।

एव शिष्यश्च शत्रुश्च भरद्वाजस्य जायते ।

10 * T1 खसा तखैव वेदीया. — * T1 जाता

तस्मिन्महामखे; G2 सुकुमारी यमस्विनी (cf. v. 1. 8^a)
— For G2 of. v. 1. 8. — * K1 क्रोशं; G1-s केलात्
(for क्रोशात्). Ś1 K1-s D2 G2 प्रवायति; N1-s V1 B
(except B2) Da Dn D2. 2. 4 M प्रवाति वै (M2 च) (for
प्रवायति). T2 स्त्रीरक्षमभिरूपा हि इयामा नीलोत्पलं यथा. †

11 * Ś1 N2 V1 B D (except D2) यज्ञसेनस्य च
सुतां; N2 G2 तां यज्ञसेनदुहितः. — * T1 G1-s M द्रौपदी
परम (T2 G2 ना) शिवं. — * N1-s V1 B D (except D2)
गच्छानो (Da Dn. 2. 2. 4 M) वै; T2 G M संगच्छामः.
T2 गच्छामस्त्रयं च द्रष्टुं. — * N2 V1 B D दिव्यं; T2 G1-s
देवं; G1-s देशं (for देव); cf. v. 1. 1^a. T2 तं वैवासाः
स्वयंवरं.

12 T2 (1 hapl.) om. 12^a-13^a. — * K2 सुषियो
(for सुच). — * M2-s दुस्तामानो. K1 D2 T2 एतं;
K2 जितं; N2 B2 Da G M महां.

13 T2 om. 13^a to v. 1. 12; G1 om. 13^a.
— * K1 नानादेशासमां; T2 चलन्तो दुरासदाः. — * D2
G2 कृतार्थः. — * Ś1 K1 D2-s S समुपैष्यं (K2 G2 M2-s
द्वं) ति (T1 समेप्यंतीह). K2 भूरिता.

14 * Ś1 K1 विविधोपपादात् (K2 याः); K2-s N2 D2
M चान्दानागन्तुः; N2 चान्देवान्; T G ३ दां. — * N2 D2
जनेश्वराः; G2 नराधिपाः. — * K1-s G2 मय्यभोज्यं च;
K2 T2 मय्यभोज्यं (T1 ज्वानि).

15 * T2 प्रतिलम्प. Ś1 K2 G2 तु सत्यं; D2 D2
सतः सत्यं. — T2 दृष्ट्वा ह्यनीं स्वयंवरः. — * Ś1 K2-s
सं च; K2 D2 तत्र (for वैव). T2 वं च सा शरिर्वं रीति

निमोघकाश्च देशेभ्यः समेष्यन्ति महावलाः ॥ १६
 एवं कौतुहलं कृत्वा दृष्ट्वा च प्रतिगृह्य च ।
 सहासाभिर्महात्मानः पुनः प्रतिनिवर्त्सथ ॥ १७
 दर्शनीमांश्च वः सर्वान्देवरूपानवस्थितान् ।
 समीक्ष्य कृष्णा वरयेत्संगत्यान्यतमं वरम् ॥ १८

अयं भ्राता तव श्रीमान्दर्शनीयो महाभुजः ।
 नियुध्यमानो विजयेत्संगत्या द्रविणं बहु ॥ १९
 युधिष्ठिर उवाच ।
 परमं भो गमिष्यामो द्रष्टुं देवमहोत्सवम् ।
 भवद्भिः सहिताः सर्वे कन्यायास्तं स्वयंवरम् ॥ २०

Co. 1. 804
 B. 1. 182
 20
 21

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वेणि पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

कुमारी वरविप्यति.

16 * S; N. 2 V 1 B D (except Ds) तत्र; G 1 Ms-s चात्र (for चैव). — *) Gs तत्र (for सूत). Ms-s 'मागधेः'. — *) S; निमोघयत्र; S; निवेश'; T; Gs-1 निमोघ'. — *) T; समवेतार् (for समे). B (except B) Da स्वयंवरं; Ds परस्परं (for सह). —

17 * S; पुङ्ग; T; एतत् (for एवं). Ks S दृष्ट्वा (T; तत्र) (for कृत्वा). — *) Ks S (except T); अतश्च (for दृष्ट्वा). — *) K; पुनः प्रति; T; मात्रा सह; Gs रंगं प्रति. K; Dax D; T; Gs Ms-निवर्त्सय; Ks T; निवर्त्सय; G 1 निरुत्सय; Gs-4 Ms-निवर्त्सय (Ms 'त').

18 *) Ko S देवरूपानिव स्थि'. — *) Ks Ns V 1 B D (except Ds) संगलोकतमं (Ds 'रं'); M 'तरं. T G (except G) Ms प्रति (for वरम्).

19 *) Ks T; G M भ्राता च वः शीघ्रं; T; एको हि वो भ्राता. — *) Ns. 2 V 1 B. s. Dn Ds. 2 Gs-1 नियुज्यामनो; Gs धूरस्माननो. N V 1 B; Dn विजये. — *) Ns. 2 नवेव; B महत् (for बहु). Bs संगत्यान्यतमं चकं (cf. 18^d). — After 19, Ns V 1 Ds ins.:

1805* आहृदिवधयं नूनं भीतिं वो वर्षविप्यति ।

20 S; Ks-1 S om. उवाच. — *) K; प्रजिप्यामो. T; वयं सह गमि'; Gs परमं भोजयिष्यामि. — *) Ns V 1 B D चैव; Gs-1 देरां; Gs देव (for देव); cf. v. 1. 1^d, 11^d. T; द्रष्टुं तत्र स्वयंवरं. — *) S; K; सवै; (for सर्वं). S; K Ds पांचाशत्यास्तं स्वयं. T; द्रौपदीं यजतेनल कन्यां तस्याद्यभोस्तव.

Colophon. T; Gs-1 read a col. after the first occurrence of this adhy. (i. e. after adhy. 157), and one also (after the second occurrence) here. M reads it only here (after the second occurrence), the first occurrence being embodied in our adhy. 158. — Major parvan. T; G M संभव' (for आदि').

— Sub-parvan: S; K Ns Bs. s. Da Dn. n. 2 Ds. 2. 4. s. T; Gs. 1 (the latter three both times) Ms द्रौपदीस्वयंवर; Ns. 2 V 1 B; S; स्वयंवर. — Adhy. name: Ko. s. पादप्रस्थान; (Ks 'स्थापन. — Ns. 2 V 1 पादप्रस्थान; T; Gs. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

176

1 S; K Ds S om. उवाच (Ko om. the ref.). — T; which om. 1, repeats 1. 175. I here — *) S; K (except Ks) B. s. Da D; एवमुक्त्वा. — Da (marg. sec. m.) S ins. after 1st (T; after the repetition of 1. 175. 1), a repetition of 1803* [v. l. T G सर्व; Ms अत्र (for पायोः)]; cf. 1. 55. 20. — *) S (T; om.) राजन् (for राजा). N V 1 B Ds Gs Ms. s. 'पंचालान्.

2 *) Ns V 1 D; तेयु; B. s. D; ते च; Dn. n. s. ते सु; D; त्वेन (for ते तं). — *) Ns V 1 B Dn Ds. 4. s. वीरा (for राजन्). — *) Ns. 2 V 1 B D (except Da Ds) मुनि (for पति). A few MSS. तथा.

3 T; om. 3-4. — *) Ms-s तस्मै यथैव. Ko तस्मै पूर्वां यथाहं च. — *) N; चकृत् (for कृत्वा). Ms रहसि (inf. Inf. तेन च as in text). Ns V; Bs. s. D सकृत्वा; (for सान्विताः). — *) S; K; चकृत्; D; तदव. S (T; om.) कथयिष्यामि (Gs 'च')त्. — *) Ko. s. s. हुपदं प्रति; Cd as in text.

4 T; om. 4 (of. v. l. 3). — *) Ko. s. Ds चानाम्युप-यानि च; T; Gs सरांसि च यानि च (by transp.). — *) Ms. s. ते (for च).

१७६

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वाः प्रयातास्ते पाण्डवा जनमेजय ।

राज्ञा दक्षिणपाञ्चालान्द्रुपदेनाभिरक्षितान् ॥ १

ततस्ते तं महात्मानं शुद्धात्मानमकल्मषम् ।

ददृशुः पाण्डवा राजन्पथि द्वैपायनं तदा ॥ २

तस्मै यथावत्सत्कारं कृत्वा तेन च सान्त्विताः ।

कथान्ते चाम्भ्यनुज्ञाताः प्रययुर्द्रुपदक्षयम् ॥ ३

पश्यन्तो रमणीयानि वनानि च सरांसि च ।

तत्र तत्र वसन्तश्च शनैर्जग्मुर्महाराथाः ॥ ४

स्वाध्यायवन्तः शुचयो मधुराः प्रियवादिनः ।

आनुपूर्व्येण संप्राप्ताः पाञ्चालान्कुरुनन्दनाः ॥ ५

ते तु दृष्ट्वा पुरं तत्र स्कन्धावारं च पाण्डवाः ।

कुम्भकारस्य शालायां निवेशं चकिरे तदा ॥ ६

तत्र भैक्षं समाजहृद्गार्होर्द्धं वृत्तिं समाश्रिताः ।

तान्थ प्राप्तान्स्तदा वीराञ्जलिरे न नराः क्वचित् ॥ ७

यज्ञसेनस्य कामस्तु पाण्डवाय किरीटिने ।

कृष्णां दद्यामिति सदा न चैतद्विष्णुणोति सः ॥ ८

सोऽन्वेषमाणः कौन्तेयान्पाञ्चाल्यो जनमेजय ।

दृढं धनुरनायम्यं कारयामास भारत ॥ ९

यत्र वैहायसं चापि कारयामास कृत्रिमम् ।

5 *) Gs मधुराः (for शुचयो). — *) Ks Bs मधुराः
Gs मधुकाः; Gs पांडवाः. Ks प्रियदर्शनाः. — *) Śs K
(except Ks) Śs Ds Gs आ (Ks अ)नुपूर्व्येण; Cd as in
text. T₁ transp. संप्राप्ताः and पांचालान्. A few MSS.
पांचालान्. Śs V₁ B D (except Ds) पांडुनन्दनाः.

6 *) Ds दृष्ट्वा तु (by transp.). T G पुरं तस्य.
— *) Ks स्कंधावारं; T₂ G वाराण्; Cd as in text.

— *) Śs V₁ B D (except Ds) Me-s निवासं.

7 *) Some MSS. भैक्षं. — *) Ks Śs Bs Ds
Ds. s समाश्रिताः. Śs V₁ Dn Ds गार्होर्द्धं वृत्तिमाश्रिताः.
— *) Śs V₁ B₁ Dn Ds. s तान्संप्राप्तान्; G₁ प्रायश्च मां.
Ks. s Śs V₁ B (except Bc) Dn Ds S (except T₁ Gs. s)
तथा. B₁. s राजन् (for वीरान्). — *) Ds मानवाः (for
न नराः). — After 7, Ds (marg. sec. m.) T Gs-s ins.:

1806* यज्ञसेनस्तु पाञ्चालो भीष्मद्रोणकृतागतसम् ।

ज्ञावात्मानं तदारोभे प्राणायामक्रियां क्षमात् ।

अथाप्यष्टदुर्घं दि न स द्रोणमचिन्तयत् ।

सुतवैरप्रसन्नाद्य भीष्माद्रयमचिन्तयत् ।

[(L. 2) Ds T₁ ततोदिने; T₁ तदा लेभे; Gs तमारोभे. Ds
T₂ प्राणायामक्रिया. T₁ Gs क्षमां क्रियां (by transp.).

— (L. 4) Ds T₂ स तु; T₂ श्रितः; Gs स ते (for सुत.)]

Ds (marg. sec. m.) T₂ Gs cont. : T₁ Gs-4 ins. after 8:

1807* कन्यादानात्तु शारणं सोऽन्वेष्यत महीपते ।

जामातुर्वैलस्ययोगाम्नेने ह दृष्टव्यचारम् ।

[(L. 1) Ds 'दानं तु; Gs-4 'दानादि. Gs सोपद्रवत्.
— (L. 2) Ds Gs-4 दि (for ह.)]

8 *) Ds कामं तु. T₁ स कामो यज्ञसेनस्य. — *) T₂
Gs. s दद्यामीति; Gs-4 M दद्यामीति. T₂ दास्यामि कृष्णामिति
चे. — *) Bs न चैतं; T₁ न चैनं. Śs तु; Cd वि (as in
text). — After 8, T₂ Gs-4 ins. 1807*.

9 *) Śs सोऽन्वेषमाणः; Ds Gs Ms अन्वेष*. Śs. s
V₁ B D Ms-s कौतये. Gs पांचालः कौन्तेयान्. S (except
T₁) पांचाले. — After 9*, Ds (marg. sec. m.)
T Gs-s ins.:

1808* शंकरेण वरो दत्तः प्रीतेन च महारमना ।

स निष्कलः स्वास्त तु मे हृति प्रामाण्यमागतः ।

मया कल्पेयमधुना दुष्करं लक्ष्ययेष्यम् ।

इति निश्चिद्य मनसा कारितं लक्ष्यमुत्तमम् ।

[(L. 1) T₂ Gs वरं दत्तं. — (L. 2) Ds T₂ Gs निष्कलः.]

— *) Śs. s V₁ B (B₁m as in text) D T₂ Gs Ms
'नारयं. — *) Gs-4 मार्गयामास. Gs-4 ये तदा (for
भारत). — After 9, T Gs-s ins.:

1809* वैश्याप्रपद्यतोमं ये वृजयस्य महीपतेः ।

सदनुः किंपुरं नाम वैश्वधमुपागतयत् ।

आयसी तस्य ज्या चासीत्यतिददा महाबला ।

न तु ज्यां प्रसहेद्व्यां सदनुं प्रचरं महत् ।

[(L. 1) T Gs वैश्याप्रपद्यत्. Gs महीपतेः. — (L. 2)

T Gs स धनुः. — (L. 3) T₂ Gs-4 ज्यावासीत्.]

10 *) Ś V₁ B₁. s D (except Ds) T₂ Gs Ms-s
समितं; T₁ समयं. Ms. s यंत्रेण समितं दर्शनं. — *) Gs-4
राजन् (for राजा). Śs V₁ B D (except Ds) चकार सः.

T Gs M कारयामास कांचनं.

तेन यत्रेण सहितं राजा लक्ष्यं च काञ्चनम् ॥ १०
 द्रुपद उवाच ।
 इदं सज्यं धनुः कृत्वा सज्येनानेन सायकैः ।
 अतीत्य लक्ष्यं यो वेद्वा स लब्धा मत्सुतामिति ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 इति स द्रुपदो राजा सर्वतः समधोपयत् ।
 तच्छ्रुत्वा पार्थिवाः सर्वे समीयुस्तत्र भारत ॥ १२
 क्रपयश्च महात्मानः स्वयंवरदिदक्षया ।
 दुर्घोषनपुरोगाश्च सकर्णाः क्रुवो नृप ॥ १३
 ब्राह्मणाश्च महाभागा देशेभ्यः समुपागमन् ।

तेभ्यश्चिता राजगणा द्रुपदेन महात्मना ॥ १४
 ततः पौरजनाः सर्वे सागरोद्भूतनिःसनाः ।
 शिशुमारपुरं प्राप्य न्यविशंते च पार्थिवाः ॥ १५
 प्रागुचरेण नगराद्भूमिभागे समे शुभे ।
 समाजवाटः शुशुभे भवनैः सर्वतो वृतः ॥ १६
 प्राकारपरिखोपेतो द्वारतोरणमण्डितः ।
 वितानेन विचित्रेण सर्वतः समवस्त्वृतः ॥ १७
 तूर्योद्युतसंकीर्णः परार्घ्यागुरुधूपितः ।
 चन्दनोदकसिक्तश्च मात्यदामैश्च शोभितः ॥ १८
 कैलासशिखरप्रत्ययैर्नभस्तलविलेखिभिः ।

C. 1. 6267
B. 1. 165. 19
K. 1. 230. 19

11 Ś1 K1 om. उवाच; S om. the ref. — *) A few MSS. सज्यं. — *) K3 सजेन; T G3-4.6 M छिद्रेण; G3 वंशेण. N1 V1 B D सज्जेरभिश्च (B3 Da D3 'स्तु' (N1 सज्जेरातत्). — *) Ś1m K1 संधाय लक्ष्यं. B Da D2.4 यो विधेत्; G3-4.6 यो विधाव्य. — *) B Da D3.4 स लभेत्. S च (for मत्). N1 B3 Da D4.5 इमां (for इति). — After 11, Ś1 K D3 ins. an additional colophon (Sub-parvan: Ś1 K द्रौपदीस्वयंवर. — Adhy. name: Ko.4 D3 द्रुपदवाच्यं. — Adhy. no.: D3 133).

12 Ś1 K (except Ko) om. उवाच; S om. the ref. — *) K3 इयं स; S इत्येवं (T1 'व'). — *) N3: V1 B D स्वयंवरमयो; G3 सर्वलोकेत्वयो. — *) T1 G3 पांडवाः सर्वे.

13 *) N1 V1 Dn 'द्विदक्षवः. — T1 G3-4 ins. after 13^{ab} (G3 has line 1 only after 13^{ab} and the rest after 13; G3.4 om. 14^{ab}).

1810* यादवा वासुदेवेन सायंमन्थकवृण्यदः ।
 राजानो राजपुत्राश्च युवानो वृष्टकृष्णदलाः ।
 नामाजनपदाधीशा यजमानो भूरिदक्षिणाः ।
 मनोश्चरुपलावण्या मदेन्द्रसमधिक्रमाः ।
 क्रोधेन चाग्निसदृशाः क्षमया पृथिवीसमाः ।
 ह्यैर्ये मेरुसमा धीराः सूर्यवेधानतोपमाः ।
 पृथिव्यां ये च राजानः क्रपयश्च तपोधमाः ।
 बालवृद्धावृते सर्वे महीपालाः समागताः ।
 त्रपन्निवासुराः सर्वे विमानैर्विधि निद्रिताः ।

- *) G2.4 दुर्घोषनयुवाक्षेत्र. — *) G3 कौरवा (for रणे). Ko.2.4 N1.5 Da D3 T G3.2.6 Me-3 नृपाः; G3.4 तुः. — After 13, G3 ins. lines 2-9 of 1810*.

14 G3.4 om. 14^{ab}. — *) K3 N1 T G (G3.4 om.) Ms (inf. lin.). 5-8 समुपागताः. Ms.5 तानादिशसमागताः.

— *) N1 V1 B D (except D3) G3-4 ततोर्धिता; T3 ते प्रापे. G3-4 महीपाला; G3 नरेद्रेण (for राजं). — After 14, T1 G3-4 ins.:

1811* ब्राह्मणैरेव सहिताः पाण्डवाः समुपाजिवात् ।
 वैतालिका नतंकाश्च सुतमागधवदिनः ।
 T1 G3-4 cont. N ins. after 14:

1812* उपोपविद्या मध्येषु मृदुकामाः स्वयंवरम् ।
 [T1 G3-4 राजसुपागमनसर्वे द्रष्टुं etc.]

15 *) K3 पौरजनः सर्वे; S पुरवरे श्रेष्ठ. — *) Ś1 K1.5 T1 G2.6 M सागरोद्भूतः; K3 'स्वनाः; T3 G3-5 'रोपमस्त्वने. — *) K3 D3 S स्ति (G3 रि) शुमारगिरि (K3 'शिरः; D3 'शिरः) प्राप्य. — *) K (except K1) B3 D3.5 स्ववतन् (for स्वविशान्). Ko.2.4 D3 तत्र; B1.5 Da D4 तेद्य; B3 तेद्यु; D3 ते स्म (for ते च). K3 पार्थिव. S न्यविशंत महाराया.

16 *) S 'तरे च. — *) N3 Ms भूमिदेशे.
 17 *) D3 T G प्राकार (T1 G3 'साद्') परिधोपेतो. — *) B1 (m as in text). 5 संवृतः; G3 सर्वत्र (for सर्वतः). Ś1 K3 D3 समविस्तृतः; K1 N3 V1 B1m.5 Dn D1.5 T3 G3-5 'लङ्कृतः; N1 B1.5.5 Da 'वस्थितः (B3 'तैः') T3 समुपावृतः; G3 संवृतस्ततः; G3 M 'वास्तृतः; text as in Ko.2.5 N3 D3:

18 *) Ś1 N1.5 'भूषितः; Ko 'रुषितः; K1 'वासितः. K3-4 Dn D3 S (except T1) 'व्यागरूपि (K2.5 'भूषि'तः. — G3 om. 18^{ab}. — *) B3 'नागरुषितकश्च; Me-3 'सिकैश्च. — *) Ś1 K (except K3) मात्ययुञ्जश्च. N3 भूषितः. N3 V1 B D 'दामोपसो' (D3 'दामविभूषितः); T1 'दाम-विशोभितः; M3 'दामभिरावृतः.

19 *) D1.5 T3 G3-6 Me-8 नभःस्थलः. — *) K3 N3

सर्वतः संवृतैर्नद्धः प्रासादैः सुकृतोच्छ्रितैः ॥ १९
 सुवर्णजालसंवीर्तमंगिकुट्टिमभूपितैः ।
 सुखारोहणसोपानैर्महासनपरिच्छदैः ॥ २०
 अग्राम्यसमवच्छन्नैरगुरुत्तमवासितैः ।
 हंसाच्छवर्णैर्वहुभिरायोजनसुगान्धिभिः ॥ २१
 असंवाधशतद्वारैः श्रयनासनशोभितैः ।
 बहुधातुपिनद्धाङ्गैर्हिमवच्छिखरैरिव ॥ २२
 तत्र नानाप्रकारेषु विमानेषु खलंकृताः ।
 स्पर्धमानास्तदान्योन्यं निपेदुः सर्वपार्थिवाः ॥ २३
 तत्रोपविष्टान्दृशुर्महासत्त्वपराक्रमान् ।
 राजसिंहात्महाभागान्कृष्णागुरुविभूषितान् ॥ २४
 महाप्रसादान्नहृष्यान्स्वराप्रपरिरक्षिणः ।
 प्रियान्सर्वस्य लोकस्य सुकृतैः कर्मभिः शुभैः ॥ २५

मञ्चेपु च परार्धेषु पौरजानपदा जनाः ।
 कृष्णादर्शेनतुष्यथ सर्वतः समुपाविशन् ॥ १६
 ब्राह्मणेस्ते च सहिताः पाण्डवाः समुपाविशन् ।
 ऋद्धिं पाञ्चालराजस्य पश्यन्तस्तामनुचमाम् ॥ २७
 ततः समाजो वयुधे स राजन्दिवसान्वहन् ।
 रत्नप्रदानवहुलः शोभितो नटनर्तकैः ॥ २८
 वर्तमाने समाजे तु रमणीयेऽङ्घ्रि षोडशे ।
 आमुताङ्गी सुवसना सर्वाभरणभूषिता ॥ २९
 वीरकांस्यमुपादाय काञ्चनं समलंकृतम् ।
 अवतीर्णा ततो रङ्गं द्रौपदी भरतर्षभ ॥ ३०
 पुरोहितः सोमकानां मन्त्रविद्ब्राह्मणः शुचिः ।
 परिस्तीर्य जुह्वाग्निमाज्येन विधिना तदा ॥ ३१
 स तर्पयित्वा ज्वलनं ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ।

V₁ B D (except Ds) संवृ(Ks 'श्रु'तः (Bs 'ते') शुभ्रैः
 M (except Ms) संवृतो नद्धैः — *) N₁ V₁ B D T
 G₁ (by corr.) (sup. lin.) Ms. 'तोष्य' (Da 'ब')येः
 20 *) T G (except Gs) 'आलवित्तैः'; Ms 'माला-
 संयुक्तैः'; Ms-s 'मालासंवीतैः' — *) Ś₁ K₁ N₁ V₁
 D₁s 'भूपणैः'.

21 *) K₁ 'समवस्थानैः'; N₁ V₁ B₁ T₁ 'सामदसम'; D₁s
 'वसनच्छ्रैः' — *) Ś₁ K₁o-3.4 'भूपितैः'; K₁ N₁s T₁ G
 M 'भूपितैः'; T₁ वितानंष्वजशोभितैः. Some MSS. अगद-
 (for अगुरु). — Ko om. 21'-22'; G₁ om. 21'ef. — *) K₁
 हंसांग'; K₁s D₁s 'हंसाभ्र'; N₁s V₁ B₁s D₁ D₁
 हंसांशु'; B₁s Da 'हंसांस'; S हंसवर्णैश्च.

22 Ko om. 22" (cf. v. l. 21). — *) N₁s B
 'पथ(T₁ G₁ 'पथि'; G₁ 'पदैर')द्वारैः — *) K₁ 'शोभनैः';
 Ms-s 'शोभिभिः' — *) Ś₁ K (except Ks) Ms 'विन-
 द्वाग्निः'; N₁s 'विषद्वाग्निः'; T₁ G₁-4 'विदिपार्थिगैः'.

23 *) T₁ G₁ सदान्योन्यं. — *) N₁ निपेदुर्वसुधाधिपाः.

24 *) Ś₁ K N₁s V₁ D₁ महाबल'; S महासत्त्वान्गु-
 यजनाः (T₁ G₁ 'नान्'). — *) Ms-s नरसिंहान्. — *)

Ko.s. D₁ दिव्यचंद्रमभूपितान्; S मृदस्त्रगजुलेपनान्.
 25 *) T₁ G₁ महाप्रसादान्. Ś₁ D₁s D₁ G₁ महाहृष्यान्.
 — *) G₁ स्वराट्टस्य हि र'. — *) G₁ चर्मस्य लोकस्य.
 — *) K (except Ks) D₁s T₁ G₁ Ms स्वकृतैः. G₁

स्वहृतेकशुभाद्युभैः.

26 *) B शतो मंचासिसंयु. — *) Ś₁ पदवैलक्षान-

नुचमान्; K (except K₁) N₁ B Da D₁s.4 'पदो जन-
 — *) N₁ V₁ B D 'सिष्य' (for 'पुष्टय'). Ś₁ पौरात्र
 (for सर्वतः). Ko.s. N₁ B Da D₁s.4 समुपाविशन्. S
 उपोपविशन्; सवै वायुसेनैर् दिष्टस्य.
 27 Ś₁ K₁s.4 (hapl.) om. 27". — *) B₁ T₁ लेख्य;
 T₁ G₁ M वैव (G₁ खैत्र) (for ते च). — *) Some MSS.
 पंचाल'. G₁ पंचालदेशस्य. — *) Ś₁ जानपदाक्षयय च(1);
 G₁s.4 'क्षामनिर्दिता'.

28 *) K₁ B₁ Da D₁ G₁ M वृते. — *) G₁s Ms
 स राजा. — *) K₁ रंगप्रभन' (sic); K₁ 'प्रधान'; D₁s
 D₁s 'प्रवाल'.

29 *) Ms. पुरोचमे; Ms-s हि पोद्ये. — After
 29", D₁ (suppl. fol., sec. m.) ins. a passage of 50
 lines given in App. I (No. 98). — *) S आमुता
 (Ms-s 'स्य' सुवसना.

30 *) N₁ V₁ D₁s.4 मालां च स(D₁ विला)शु-
 पादाय; G₁ शीरकं रजमादाय. Cd वीरकालं (=माला) as
 in text. — *) N₁ V₁ D₁s.4 कर्षणैर् समलंकृतौ; T₁
 G₁s.4 कर्षणैः स'. — *) K₁ द्रौपदी योषितां वताः ।
 द्रौपदी हुषदात्मना.

31 *) Ko.s. ब्राह्मणर्षभः. — *) N₁ V₁ B D रिचि-
 यपदा; Ms-s हृषिया हदा.

32 *) K₁s. N₁ V₁ B (except B₁) D (except D₁s
 D₁) T₁ G₁s.4 Ms. संसर्प'; K₁ तर्पयिता ह. — *) Ś₁s
 D₁s.4 ब्राह्मण'. Ś₁ K₁ स्वस्ति वाचयन्. — *) Ś₁ K₁s.4 D₁s

वारयामास सर्वाणि वादित्राणि समन्वतः ॥ ३२
 नेःशब्दे तु कृते तस्मिन्ष्टयुस्रो विशां पते ।
 रङ्गमध्यगतस्तत्र मेघगम्भीरया गिरा ॥
 वाक्यमुच्चैर्जगादेदं श्लक्ष्णमर्थवदुचमम् ॥ ३३
 इदं धनुर्लक्ष्यमिमे च चाणाः
 शृण्वन्तु मे पार्थिवाः सर्व एव ।
 यत्रच्छिद्रेणाम्यतिक्रम्य लक्ष्यं
 समर्पयध्वं खगमैर्दशार्थैः ॥ ३४

एतत्कर्ता कर्म सुदुष्करं यः
 कुलेन रूपेण धलेन युक्तः ।
 तस्माद्य भार्या भगिनी ममेयं
 कृष्णा भवित्री न सृषा ब्रवीमि ॥ ३५
 तानेवमुक्त्वा ह्रुपदस्य पुत्रः
 पश्चादिदं द्रौपदीमभ्युवाच ।
 नान्ना च गोत्रेण च कर्मणा च
 संकीर्तयंस्तान्पृथतीन्तमेतान् ॥ ३६

G. 1. 990.
 G. 1. 105. 37.
 M. 1. 200. 62.

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पदसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

Gs M वाद्ययामास. Gs सर्वे हि. — *) K1 च सर्वदाः (for समन्त*).

33 *) D1 वाहलेमो (for एव). — After 33^{ab}, Ka N1. s V1 Bs. s Dns D1. s. 4. s ins.

1813* कृष्णामादाय विधिवन्मेघदुन्दुभिःस्वनः ।
 — *) Ka N V1 Bs Dn Ds. Gs Ms-s रंगमये; B1 D1 'सर्प'; G1 जनमये. — *) S (except T1 Gs) गंभीर-
 मस्वनः. — *) Ms-s वाच्य(M: 'च)मुच्चैर. — *) G1
 लक्ष्यं धर्मवदुचमं.

34 Ka om. 34-36. Before 34, Ko. s Ds ins.
 एष्टयुज्ज 'ः'; S (except Ms-s) एष्टयुज्जः. — *) Some
 MSS. लक्ष्यम्. — *) Ś: शृण्वंरिविमे; N1 'तु ये. S कत्रियाः
 (for-पार्थिवाः). Ś: सुद-लक्ष्यं (Śy-ksanjan). N1. s V. B
 D (except Ds) मे श्रुतयः समेताः. — *) N1 V1 B D
 छिद्रेण यंत्रल समर्पयध्वं. — *) Ko. s समापयध्वं; K1
 समर्पय; Ks समर्थे. N1 V1 B D लक्ष्यं (N1 V1 Dn D1
 द्विः) तितैर्घोमचर्दैर्दशार्थैः. Gs समावदे पंचभिश्चापि चाणैः.
 Cd sites लगनैः (as in text).

35 Ka om. 35 (of. v. l. 34). — *) N1 V1 B D
 पृतमलक्ष्यं करोति यो वै. — *) G1 तत्त्वैव. M (except
 Ms) भविता (for भगिनी). Bs Da Ds समेपा. — *) S
 (except T1 Gs. s) कृष्णा स्वता न सृषा प्रब्रवीमि.

36 Ka om. 36 (of. v. l. 34). — *) Gs तेनेवम्; Gs
 तमेवम्. — *) Ds S इति (for अति). N1 V1 B Da
 Dn D1-s 'दं तां भविनीमुवाच. — *) N1 V1 Bs. s D
 (except Ds) श्रुमिपतीन् (for वाच्यपतीन्).

Colophon om. in Ka. — Major partan: T1 G M
 संभव (for आदि). — Sub-partan: Ś1 Ko-s N1 B

Ds. s T1 G1. s Ms. s-s द्रौपदीस्वयंवर; N1. s V1 Dns Ms
 स्वयंवर; T1 संभव. — Adhy. name: Ko. s Ds द्रौपदी (Ko
 om.) गमावतरणं; N1. s V1 एष्टयुज्जवाचध्वं. — Adhy. no.
 (figures, words or both): Dns 184; D1 80 (read
 180); Dsm 187; T1 183; T1 Gs. s 135; G1. s 137;
 Gs M 136. — Śloka no.: Dn 36; Ms 37. — Aggra-
 gate śloka no.: Dns 6952.

177

1 Ś1 K1. s S om. उवाच. — *) Ko N1 V1 B D
 तथा; Ks दालः; Ms. s शमः (for समः).

2 *) N1 V1 B D वासुदेवः. — *) Ś: भीमवेदा*;
 Ko. s 'केतोपर'; N1 'दण्डपर'; N1 V1 Bs. s Ds Ds Ds
 Gs 'वेगव'; Ds T 'वेगव'; Ds 'वेगघन'; G1-s 'वेगव';
 Gs 'वेगत'; Gs 'वेगव वीरवाच'. — D1 (hapl.) om.
 2*-3*. — *) T1 Gs बलाकत्र; Gs 'किञ्च. — *) N1 V1
 B (except B1) Dn Ds करकायुः.

3 D1 om. 3 (of. v. l. 2). — *) Ko. s Ds T G Ms
 सकुंडलम् (G1 'लिप'). Ś1 K1. s चित्रवेदी (K1 'वी). N1
 V1 B Da Dn Ds. s कुंडल (N1 V1 Bs Dn 'कु; Ds. s
 'छ)विप्रसेनम्. — *) Ś: सुवर्षः; K (except K1) Bs Da
 'वो. — *) Ś: Ds Ms-s बहु; Ks 'शीली; Ms बल'.
 — *) Ko. s. s कुंडली; N1 V1 Bs Dn सुकुंडो; B1. s. s Da
 Ds. s सुकुंडो; S कुंडली. Bs T1 विकचव. — After 3,
 Da (marg. sec. m.) S ins.

1814* विन्द्याप्यनुविन्द्य सजीवी विकलः करी ।
 [T1 G1 Ms. s संदीपी; T2 Gs-s सदीपी; Ms-s संशीली.]
 4 *) Ks चूराः (for वीराः). — *) N1 सद्युगामन्
 Ds 'पक्षिताः. — *) N1 V1 Dn D1 असंख्याता (for

१७७

घृष्टबुद्ध उवाच ।

दुर्योधनो दुर्विपहो दुर्मूलो दुःप्रधर्षणः ।
 विविंशतिर्विकर्णश्च सहो दुःशासनः समः ॥ १
 युयुत्सुर्वीरवेगश्च भीमवेगधरस्तथा ।
 उग्रायुधो बलाकी च कनकायुर्विरोचनः ॥ २
 सुकुण्डलश्चित्रसेनः सुवर्चाः कनकध्वजः ।
 नन्दको बाहुशाली च कुण्डजो विकटस्तथा ॥ ३
 एते चान्ये च बहवो धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।
 कर्णेन सहिता वीरास्त्वदर्थे समुपागताः ।
 शतसंख्या महात्मानः प्रथिताः क्षत्रियर्वर्षभाः ॥ ३
 शकुनिश्च बलश्चैव वृषकोऽथ बृहद्रथः ।
 एते गान्धारराजस्य सुताः सर्वे समागताः ॥ ५
 अश्वत्थामा च भोजश्च सर्वशस्त्रभृतां वरौ ।
 समवेतौ महात्मानौ त्वदर्थे समलकृतौ ॥ ६
 बृहन्तो मणिमांथैव दण्डधारश्च वीरवान् ।

सहदेवो जयत्सेनो मेघसंधिश्च भागधः ॥ ७
 विराटः सह पुत्रान्भ्यां शङ्खनैवोत्तरेण च ।
 वार्धक्षेमिः सुवर्चाश्च सेनाधिन्दुश्च पार्थिवः ॥ ८
 अभिभूः सह पुत्रेण सुदाम्ना च सुवर्चसा ।
 सुमित्रः सुकुमारश्च द्रुकः सत्यवृत्तितथा ॥ ९
 सूर्यध्वजो रोचमानो नीलश्चित्रायुधस्तथा ।
 अंशुमांथैकितानश्च श्रेणिमांथ महाबलः ॥ १०
 समुद्रसेनपुत्रश्च चन्द्रसेनः प्रतापवान् ।
 जलसंधः पितापुत्रौ सुदण्डो दण्ड एव च ॥ ११
 पौण्ड्रको वासुदेवश्च भगदचश्च वीरवान् ।
 कलिङ्गस्ताम्रलिप्तश्च पचनाधिपतिस्तथा ॥ १२
 मद्राजस्तथा शल्यः सहपुत्रो महारथः ।
 रुक्माङ्गदेन वीरेण तथा हृमरथेन च ॥ १३
 कौरव्यः सोमदचश्च पुत्राश्चास्य महारथाः ।
 समचेतास्त्रयः शूरा भूरिभूरिश्रवाः शलः ॥ १४

गत'). ६: महाबलाः (for 'मानः). — १) ३: V: Dn D: पार्थिवः; S सभेता: (for प्रथिता:). Ks: क्षत्रिया युधि; S देववृषिणः.

६ *) K T: G: १.१.१. 'निद्राच' (K: 'नि: सव' लश्चैव; ३: V: B D G: Ms-s 'नि: सौबल'; T: 'निद्राचाल'; G: Ms 'निद्राचल'; G: 'निद्राचले'. — *) S महापुत्रु: (G: 'रथा:) (for बृह'). — *) B: Da D: S पुत्राः. ६: K D: प्रकीर्तिता: (for समा').

६ *) D: द्रौण' (for भोज'). — G: om. ६-८. — *) ३: सभारतौ; Ms-s सवने सौ. — *) Many S MSS. स्वदर्थः.

७ G: om. ७ (cf. v. 1. ६). — *) ६: K: बृहत्सो (K: 'सो) मणि'; K: D: बृहत्सुमणि'; M (except Ms) बृहत्सो मणि'. — *) ३: V: B D (except D:) पार्थिवः (for वीर्य'). — D: (hapl.) om. ७-८. — *) ३: V: B D (except D: ; D: om.) सहदेवजयत्सेनौ. — *) ३: V: Dn D: पार्थिवः (for भागधः).

८ G: om. ६-७; D: om. ८ (cf. v. 1. ६, ७). — *) K: सुपण्या च; ३: V: Dn D: सुपण्यां च; G: सवंपुत्रः; G:

सपीत्र'; G: सविदु'. — *) K: पार्थिव; K: 'ता: S वीर्यवान्.

९ *) ३: S: अवित्तु: ३: V: D: (m as in text). १.१. Dn D: S सुकेतु:; B: D: अवित्तु:; Da अवित्तु: (for मणि'); ३: सहपुत्रम. — *) K: ३: V: B: Dn D: S सुनाय; S सुनाय. K: ३: B: Da अय (for च). — *) K: १.१. ३: V: B: Dn D: १.१. Ms: सुविद्यः; B: 'नितः; G: 'मिदि: — *) K: वृत्तः; G: वृत्तः (for वृत्तः). T: G: सत्यवृत्तः. १० ६: K: (hapl.) om. १०-११. — *) B: नीलश्रीपुत्रः. ११ *) T G 'संद्रथ. — *) B (except D:) Da D: विप्रसेनः; G: दूद्र'. K: १.१. D: च वीर्यवान्; S च पार्थिवः (for प्रताप'). — *) S (except G:) जरासंधः. D: B स (G: च; Ms सु) पुत्रम (G: 'दु). — *) K: १.१. ३: B: S: अर्द्धो; K: ३: V: Dn D: विदुदो.

१२ *) K (except K:) B Ms-s सतमित्रम. G: कलिङ्गधिपतिस्तथा. — *) ६: K: १.१. वृहत्सो; D: वृहत्सो; Ms वर्यम'. ३: S महान् (for सया).

१३ *) K (except K:) S सह पुत्रैः. S महारथः. — *) K: वृषमांथे विचित्रेण.

सुदक्षिणश्च काम्बोजो दृढधन्वा च कौरवः ।
 बृहद्रथः सुपेणश्च शिविरीशीनरस्तथा ॥ १५
 संकर्षणो वासुदेवो रौक्मिणेश्च वीर्यवान् ।
 साम्बश्च चासुदेष्णश्च सारणोऽथ गदस्तथा ॥ १६
 अश्रुरः सात्यकिश्चैव उद्वृक्षश्च महाबलः ।
 कृतवर्मा च हार्दिक्यः पृथुर्विष्टयुरेव च ॥ १७
 विदूरथश्च कङ्कश्च समीकः सारमेजयः ।
 वीरो वातपतिश्चैव झिल्ली पिण्डारकस्तथा ।
 उशीनरश्च विक्रान्तो वृष्णयस्ते प्रकीर्तिताः ॥ १८

भगीरथो बृहत्क्षत्रः सैन्धवश्च जयद्रथः ।
 बृहद्रथो बाह्लिकश्च श्रुतायुश्च महारथः ॥ १९
 उल्कः केतवो राजा चित्राङ्गदशुभाङ्गदौ ।
 वत्सराजश्च घृतिमान्कोसलाधिपतिस्तथा ॥ २०
 एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ।
 त्वदर्धमागतता भद्रे क्षत्रियाः प्रथिता भुवि ॥ २१
 एते चेत्सन्ति विक्रान्तास्त्वदर्धं लक्ष्यमुत्तमम् ।
 विध्येत य इमं लक्ष्यं वरयेथाः शुभेऽथ तम् ॥ २२

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

Co. 1. 700-4
 R. 1. 182-4
 R. 1. 201.

14 D₁ (1 hapl.) om. 14^a-15^a. — *) Śi N₂ V₁ B₁ s Da पुत्रशास्त्रः; T₁ श्वैव; G₂ स्वस्व. Śi N₂ V₁ Dn रयः. — *) Ko D₂ ग्रयः पुत्राः. — *) K₂ बलः; T₁ चलः (for बलः).
 15 D₁ om. 15^{ab} (cf. v. l. 14). — *) A few MSS. काम्बोजो. — *) Ko. s. N V₁ B₁ s Da Dn D₂ वीरयः (for वी). — *) S (except T₁ Ge) सुवेपथः.
 — After 16, N (for D₁ see below) ins.:
 1815^a पटचरनिहन्ता च कारुपाधिपतिस्तथा ।
 [K (except K₂) Da D₂ कर्षुवा.]
 On the other hand, S ins. after 15:
 1816^a पाण्डवकेरलचोलेन्द्रास्त्रयक्षेतामयो यथा ।
 भासनेषु विराजन्ते भावामागरत्नमाधिताः ।
 D₁ (marg. sec. m.) ins. 1815^a after 1816^a (v. l. in line 2 of 1816^a : श्रुतामादित्यसंनिभः for the posterior half).
 16 ^{ab}) K₁ रोहिणेयश्च (for रौक्मिण). S संकर्षणो रोहिणेयो वासुदेवश्च वीर्य. — K₁ om. 16^a-17^a. — *) Some MSS. नांश्व. — *) Śi सारणीयो गदः; K₂ सारणशांगदः; N₂ s V₁ B₁ s Da D₁ s प्रासुन्निः सगदः (D₁ 'गद'); M₂-s सारणो निवत्तस्तथा.
 17 K₁ om. 17^{ab} (cf. v. l. 16). — *) K₂ S स (K₂ T₁ सा)स्वयः (G₂ s 'ग)श्वैव (G₂ सार्विकश्चैव). — D₂ om. 17^a-18^a. — *) N V₁ B D (D₂ om.) महाम (B₂ Da 'सु)ति. S युयुपानश्च सात्यकिः. — *) K₁ तथा (for पृथुर). M₂-s पृथिवी पृथुरेव च.
 18 D₂ om. 18^a (cf. v. l. 17). — *) N (D₂ om.) विदूरथश्च. K₁ कङ्कश्च; T₁ G₂ s M₂ कण्वः; T₂ M₂ s कङ्कः; G₂ s कर्णः (cf. l. 1. 173^a and v. l.).

— After 18^a, K₂ ins.:
 1817^a ये चान्ये यादवास्तथा ।
 भागतास्तव हेतोश्च कृण्वे जानीहि साध्वन् ।
 कृतवर्मा च हार्दिक्यः (= 17^a).
 — N ins. after 18^a (K₂ after 1817^a; D₂, which om. 17^a-18^a, after 17^a):
 1818^a दारुक्ष्य सगपेयगः ।
 भावामहोऽनिहृदश्च.
 [(L. 2) K₂ s. B (except B₂) D (except Dn) भा (B₂ म) गु)गावहो.]
 — *) B₂ s D₂ s दामीकः; G₂ समीकः. Ko. s. s समेजयः; N V₁ B D G₁ s M₂ सारमेजयः; T₁ सारणो जयः. — *) N₂ D₂ s दानपतिश्चैव. — *) Śi बहो; K₁ हली; K₂ D₁ झली; K₂ भिल्ली. T₁ सिंहविान्गरत्नत्वा; T₂ सिंहो विंगवस्तथा; G₁ सिंहो विंगकरः; G₂ s M₂ सिंहो (G₂ s झली; M₂ सीलवी) विंग (G₂ विंज; G₂ s हिल)रकः; G₂ पाट्टिवांगरकः; M₂-s सही विंगरयः. — Ko om. 18^a-19^a. — *) K₁ वृष्णयोमी प्र.
 19 Ko om. 19 (cf. v. l. 18). — *) D₁ अथ (for च). G₂ s बृहद्रथः. — Da (hapl.) om. 19^a. — *) K₂ बृहद्रथो; G₂ जयद्रथो. — *) B₂ महाबलः. S श्रुतायुर्य वीर्यवान्.
 20 *) S कितवो. — *) N₂ s V₁ B D मतिमान्; G₁ विक्रान्तः. — *) Some N MSS. कोसला; T₂ G (except G₁) कौसला. S महान्. — After 20, D₂ S ins.:
 1819^a वर्णश्च तट युशेण वृषसेन वीर्यवान् ।
 बृहद्रथश्च बलवाप्राज्ञा पैथाम दुर्जयः ।
 द्रुमघोषारमजश्वेव तिष्ठुपाको महाबलः ।
 वैद्रीनामभिषो वीरो बलवान्तकोपमः ।

१७८

वैशंपायन उवाच ।

तेऽलंकृताः कुण्डलिनी युवानः
परस्परं स्पर्धमानाः समेताः ।
अस्त्रं बलं चात्मनि मन्यमानाः
सर्वे समुत्पेतुरहंकृतेन ॥ १

रूपेण वीर्येण कुलेन चैव
धर्मेण चैवापि च यौवनेन ।
समृद्धदर्पा मदवेगभिन्ना
भक्ता यथा हैमवता राजेन्द्राः ॥ २
परस्परं स्पर्धया प्रेक्षमाणाः
संकल्पजेनापि परिश्रुताङ्गाः ।

कृष्णा ममैवेत्यभिभाषमाणा
नृपासनेभ्यः सहस्रोपतस्युः ॥ ३
ते क्षत्रिया रङ्गगताः समेता
जिगीषमाणा हुपदात्मजां ताम् ।
चकाशिरं पर्वतराजकन्या-
सुमां यथा देवगणाः समेताः ॥ ४
कन्दर्पवाणाभिनिपीडिताङ्गाः
कृष्णागतैस्ते हृदयैर्नरेन्द्राः ।
रङ्गावतीर्णा हुपदात्मजायं
द्वेष्यान्हि चक्रुः सुहृदोऽपि तत्र ॥ ५
अथाययुर्देवगणा विमानं
रुद्रादित्या वसवोऽथाश्विनौ च ।

[For lines 3-4, cf. lines 2-3 of 1828*.]

T₁ G₁-4 cont.:

1820* माय्योदीच्याः प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याः क्षितीधराः ।
On the other hand, K₁ N̄ V₁ B Da Dn D₁.₂.₃.₄
ins. after 20:

1821* विशुपाकश्च विक्रान्तो जरासंधस्यैव च ।

21 ^a) Ś₁ K Ds झितौ (for अवि).

22 ^a) N (except K₁ N̄) T₁ G₁ नेरखति; T₂
G₁.₂.₃ M विखति. — ^b) Ś₁ K₁ N̄ V₁ B (except B₁)
Da D₁ Ms. सख्ये. Some MSS. लक्ष्म. — ^c) Ś₁
विष्यते; K₁ विषते. Ko.-s N̄. s V₁ B D च हृदं. B Da
D₁.₂.₃ चरयेयाच तं शुभे (by transp.). S वेदा तु यो
भवेद् (T₁ 'चे')तां तं परं चरयस्व वै.

Colophon. Major parvan. T₂ G₁ M संभव' (for
आदि'). — Sub-parvan: Ś₁ K₁-s N̄. s B Da Dn. s
D₁.₂.₃.₄ T₂ G₁-s Ms द्रौपदीस्वयंवर; Ms स्वयंवर; T₂ संभव.
— Adhy. name. Ko.-s: D₁ राज्ञां नामानुकीर्तनं; T₁ G₁-s
क्षत्रियाणु (G₁ 'दिय; G₁ 'याण')वर्णनं. — Adhy. no.
(figures, words or both): Dns 185; D₁ 181; Dnm
187; T₁ 184; T₂ G₁.₂.₃ 136; G₁.₂ 138; G₁ M 137.
— Śloka no.: Dns 24 (Dn 25); Ms 26. — Aggre-
gates śloka no.: Dns 6376.

178

1 Ś₁ K (except Ko) D₁ S (except Ms) om. उवाच.
— ^a) B₁ कुण्डलिनी (m as in text). — ^b) N̄. s V₁ B
D (except Da) वंद्यः (for समेताः); cf. 4^a, 4^b. N̄
'स्पर्धया प्रेक्षमाणाः. — ^c) B₁ सर्वे समापेतुः. Ś₁
(sup. lin.) K₁ अलंकृतेन; N̄. s V₁ B D (except D₁)
उदायुषाले.

2 ^a) S वीर्येण रूपेण (by transp.). Ko.-s N̄. s T₁ G₁
यलेन चैव. — ^b) N̄. s V₁ D₁.₂.₃ Da D₁ इतिलेन; B₁ Da
D₁.₂ तथैव (for धर्मेण). Ś₁ K₁ इतिलेन; K₁ धर्मेण; N̄
V₁ B₁.₂ D (except D₁) विलेन; N̄. s इलेन; B₁.₂ वैषाय;
T₁ वीर्येण (for वैषायि). G₁ उत (for च). — ^c) Ś₁
समृद्धवेगा; N̄. s V₁ B D समिद्धर्षा. T₁ G₁ (by corr.)
दशाया प्रतिष्ठा; M मदवेगलिया.

3 ^a) Ś₁ K₁ स्पर्धये. Ś₁ वीर्यं; K वेदुः. — Ko
om. 3^a. — ^b) K₁-s N̄ V₁ B D M अशिर (for अवि).
— ^c) K₁ N̄. s V₁ Dn D₁ T₁ G₁.₂.₃ मदीवेल; N̄
समायाल'. — ^d) N̄. s सहस्रोपतस्युः; N̄. s V₁ B D
'सोदतिष्ठन्. S नृपाः समुत्पेतुराणां (G₁ समुपत्य तथा)समेतव.
4 ^a) N̄. s T G (except G₁) Ms. s जिगीषमाणा. — ^b)
Ś₁ K₁ परं सिर्वं (for चका').

5 ^a) G₁ 'वाजेन वि'; G₁ 'वाणादिभि'; Ms.-s संभवः

साध्याश्च सर्वे मरुतस्तथैव
यमं पुरस्कृत्य धनेश्वरं च ॥ ६
दैत्याः सुपर्णाश्च महोरगाश्च
देवर्षयो गुह्यकाधारणाश्च ।
विश्वावसुनारदपर्वतौ च
गन्धर्वमुख्याश्च सहापस्त्रोभिः ॥ ७
हलायुधस्तत्र च केदावश्च
वृष्णपन्धकाश्चैव यथा प्रधानाः ।
प्रेक्षां स चक्रुर्षट्पुंगवास्ते
स्थिताश्च कृष्णस्य मते बभ्रुवुः ॥ ८
दृष्ट्वा हि तान्मत्तगजेन्द्ररूपा-
न्पञ्चामिपद्मानिव वारणेन्द्रान् ।
भसावृताङ्गानिव हन्यवाहा-

न्यार्थान्प्रदक्ष्यौ स यदुप्रवीरः ॥ ९
शशंश रामाय युधिष्ठिरं च
भीमं च जिष्णुं च यमौ च वीरौ ।
शनैः शनैस्तांश्च निरीक्ष्य रामो
जनार्दनं प्रीतमना ददर्श ॥ १०
अन्ये तु नानानुपपुत्रपौत्राः
कृष्णागतैर्नेत्रमनःस्वभावेः ।
व्यायच्छमाना ददृशुर्भ्रमन्तीं
संदष्टदन्तच्छदताम्रवक्राः ॥ ११
तथैव पार्थोः पृथुवाहवस्ते
वीरौ यमौ चैव महातुभावौ ।
तां द्रौपदीं प्रेक्ष्य तदा स सर्वे
कन्दर्पभाणाभिहता बभ्रुवुः ॥ १२

C. 1. 7016
B. 1. 187. 12
R. 1. 302. 12

जेनाभिनि'. — *) Ko कृष्णाद्द्वैते; G₂ कृष्णांगीसु. T₂ G
Ms. s द्वै; Ms-s द्वै; (for द्वै). — *) Da Ds. s. s. रोगवतीषां.
T G (except G₂) 'लज्जार्थ'. — *) K₂ द्वेष्याश्च; N₂ द्वेष्य
हि; N₂. s V₁ B₂ (m as in text). s. d D (except D₂) द्वेष्य
प्र; T₁ G₂ द्वेष्याणि; G₁. s द्वेष्यान्वि. (for द्वेष्यान्विह). G₂
च; G₂ हि (for सपि). Da ते च; S सर्वे (for तत्र).

6 *) T G (except G₁) च (for अथ). B₂ आदित्य-
रुद्रा वसवोभिर्नौ च. — *) B Da Ds. 4. s विधे (for सर्वे).
S₁ K₁ वितरयथैव. — *) T G-s-6 धर्म; G₁ शकं (for यमं).

7 *) B (except B₂) चाणा गुह्यकाश्च (by transp.).
— *) K₂ नारदतुंबरी च; D₂ T₁ G₂ s नारदः पवतश्च.
— *) N₂. s B₂ Da Ds. 4. s सहसात्; B₂. s. s Da Ds T₁
सह सात् (Da₁ om. च); T₂ G M सहितात्स'.

8 *) K₁ स; N₂ T₂ G (except G₂) Ms-s तु (for
the first च). N₂. s V₁ B D (except D₂) तत्र जनार्दनश्च.
— *) B₂ Da D₂ चापि (for चैव). S₁ K₁. s N₂ V₁ D₂
D₁ भयानं. — *) S प्रेक्षांश्चक्रुः. K₂ युधि पांडवाश्च.
— *) S हि (for च). N Da D₁ महतः (for यश्च').

9 *) N B D तु (B₂ च) (for हि). K₂ मत्तगजेन्द्र-
कृष्णान्; D₁ मत्तगजेन्द्रविक्रमान्; G₂ पांडवयोधसुरपान्.
— *) Ko B₂ (m as in text); T₂ G₂ पंचामिपद्मान्; K₂
(by corr.) Da पञ्चामिपद्मान्; N₂ V₁ 'भिरूपान्; B₁ (m as
in text) Da Nilp पंचासि; D₂ 'तिष्ठान्; T₁ Nilp
'तिष्ठान्; G₂-s पञ्चामिपद्मान्; M 'भि(Ms 'वि)पद्मान्
(sio); Acrip (?) as in text. — *) S₁ K N₂. s B D

कृष्णः प्रदक्ष्यौ. N₂. s B D (except D₂) यदुचीरसुहयः
(for स यदु'). N₁ V₁ पार्थान्प्रदक्ष्यौ यदु'.

10 *) S₁ K₂ N B₂. s D₂ D₁ T₁ स (for च).
— *) N V₁ B₂ Da D₂. s T₁ G₂ M स (for the first च).
K₂ च यदुप्रवीरः; S (except G₂ s) यमजौ च वीरौ.
— *) N₂ Ms तांश्च समीक्ष्य. N₂. s V₁ B D (except D₂)
ताम्रसमीक्ष्य. — *) N₂. s V₁ D₂. s. s ददर्श ह.

11 Ge om. 11st. — *) B₂ अन्ये च; Da अन्येपि; T₂
G₂. s नान्ये तु. N₂. s B D वीरा (for नाना). — For 12th
V₁ subst. 5th. — *) N B D (except D₂) न तान्ये;
V₁ S भ्रमंतः (for भ्रमन्तीं). — *) N₂. s B D (except
D₂) 'नेत्राः; S संदष्टताम्रवक्रवल्दंतवक्राः.

12 *) S वीराः (for पार्थाः). G₂ पृथुवाहुचर्णोः. — *) S
पार्थो (G₂ तथा; G₂ पार्थो) (for वीरौ). S₁ K चापि (for
चैव). K₂ महाभयभावौ. — *) G₂ से द्रौपदीं मीक्ष्य.
— *) N₁ B (except B₂) Da D₂. s 'वाणानुमता. — After
12, G₂. s ins.:

1822^a देवाश्च सर्वे समगाः समेता-
तां दृष्टुकामा वसवोऽभिर्नौ च ।

रुद्राश्च सोमो वरुणो यमश्च
शक्रं पुरस्कृत्या धनेश्वरश्च ।

विश्वावसुनारदपर्वतौ च
देवर्षयश्चापस्त्रसां गणाश्च ।

[Cf. 6 and 7th.]

13 *) V₁ सुरर्षि'. Ko च; B₁ m वै (for तत्र).

देवर्षिगन्धर्वसमाकुलं त-
त्सुपर्णागासुरसिद्धुष्टम् ।
दिव्येन गन्धेन समाकुलं च
दिव्यैश्च माल्यैरवकीर्यमाणम् ॥ १३ .
महासनेर्द्वन्द्वभिनादितैश्च
वभुव तत्संकुलमन्तरिक्षम् ।
विमानसंवाधमभूत्समन्ता-
त्सवेषुवीणापणवानुनादम् ॥ १४
ततस्तु ते राजराणाः क्रमेण
कृष्णानिमित्तं नृप विक्रमन्तः ।

तत्कार्युक्तं संहननोपपन्नं
सज्यं न शेकुस्तरसापि कर्तुम् ॥ १५
ते विक्रमन्तः स्फुरता दृढेन
निष्कृष्यमाणा धनुषा नरेन्द्राः ।
विचेष्टमाना धरणीतलस्था
दीना अदृश्यन्त विभग्नचित्ताः ॥ १६
हाहाकृतं तद्भुषा दृढेन
निष्पिष्टभ्राज्जदकुण्डलं च ।
कृष्णानिमित्तं विनिवृत्तभावं
राज्ञां तदा मण्डलभार्तमासीत् ॥ १७

— १) S "वक्ष" (for "सिद्ध"). — ४) N B D (except Ds) पुत्वर (for माल्यैर).

14 १) Ns नोखस्वनैर. Ko.s. "नादितं च. S समा-
द्वैतुं द्वन्द्वभिभिश्च राजन्. — १) S राज (for वभुव). — ४) S
"पणवाभि" (Gs "वक्ष; M "वानु)नादितं. — After 14,
S ins.:

1823* समाजवाटोपरि संस्थितानां
नेत्रैः समन्तादिच गर्जामात्रैः ।
[Gs गर्जितानां (for गर्जे).]

15 १) Be Ds समेतः; Gs अमेतः (for क्रमे). — १) N
B D कृतविक्रमास्तु (N Bs Dn Ds "स्त्र); V1 गतविक्रमास्ते.
— After 15th, Ko.s. Ns V1 B D ins.:

1824* 1) सकर्णदुर्योधनशालवतल-
द्रौणापनिफ्रायमुनीधवक्राः ।
कलिङ्गवहाधिपपाण्डवपीण्ड-
विदेहराजो यवनाधिपथ ॥
2) अन्ये च भाना नृपद्वयवीरा
राष्ट्राधिपाः पञ्जपयनेप्राः ।
किरीटहाराङ्गदचक्रवालैः
विभूषिताङ्गः पृथुवाङ्गपथे ।
भनुक्रमं विक्रमसत्त्वयुक्ता
यत्नेन वीर्येण च नर्दमानाः ॥

[Cf. 1847*. — 1*) Ks. 4 B1 s Da "तल्या. — Ks
om. 1st and 1st. — 2*) = (var.) 11*. — 2*) Ks
यथाक्रमं; Ds अनाक्रमन्. — 2/) B1 Da Ds. 4 दर्पेण (for
वीर्येण). Ns सर्षमानाः (for नर्द).]
— After the above, Ks ins. 1827*. — ४) Some
MES. राजं. S; K1.s Ns V1 B D मजसा (for तरसा).

16 १) B Ds Ds. 4 स्फुरि(B: "रताधरोत्तर. — १)

Ko.s. Ms. 8 निरिप्य"; K1 Ms (inf. lin.) निरूप्य"; N
V1 B D विक्षिप्य" (Ds विकृष्य"); T G Ms निरपील्य" (T
निरपील्य"; Gs निरिप्य"). — १) T1 पतिता च भूमी (for
धरणी). — ४) K1.s दीनाश्च दृ; Ks दीनाः प्रदृ. S; K1
Ns विभग्नचित्ताः; Ds विभिन्नाग्राः. Ns दृश्यति इ स
प्रतिभसचित्ताः; Ns V1 B Da Dn Ds. 4 यथावलं वीदय-
गुणक्रमाश्च (Bz sm. 8 Ds1 Ds "क्रमाश्च; Bz. 6 "प्रधानाः); S
दृश्यति (T G1 M "त) तत्र प्रतिभसदृशाः. — After 16,
Ks Ns. 8 V1 B D ins.:

1825* गतीजतः सक्तकिरीटहारा
वितिःश्वसन्तः शमयांश्चभुषुः ।
while G1 ins.:

1826* पाञ्चालराजस्य सुता सलीभिः
दृष्ट्वा धनुःशोभमुदररूपा ।
जहास राज्ञं बहुवीर्येभानां
हीलाविलासाग्निहोचनान्ता ॥

17 १) Ks Ns. 8 Bz m. 8 विस्त्रलहारागदपक्रवालं (D
"कुण्डलं च); Ns निशितः; S विष्णु (M "त)सनानाभरणभरतानं
(T Ms "स्त्रु; Gs. 4 शतः). — १) Ks Ns. 8 V1 B D
विनिवृत्तकामं; S (except T1) च निवृ. — K1 ins. after
1824*: Ns Dn Ds. 4, after 17:

1827* 1) सर्वोद्योगं क्षान्तसमीह्य कर्णो
धनुषेराणां प्रवरो जगाम ।
उत्स्य सूर्णं धनुकण्ठं त-
स्तग्यं शफराशु युवीज पाणात् ॥
2) दृष्ट्वा स्तं नेत्रिरे पाण्डुद्वरा
भिश्वा नीतं लक्ष्यवर्षं परापाम् ।
धनुषं रागदृष्टप्रतिवृ-
त्सगतिमार्कन्पयकैरुपुष्टम् ॥

तस्मिंस्तु संभ्रान्तजने समाजे
निक्षिप्तवादेषु नराधिपेषु ।

कुन्तीसुतो जिष्णुरियेष कर्तुं
सज्यं धनुस्तत्सशरं सु वीरः ॥ १८

G. 1. 703
B. 1. 197.
K. 1. 202.

इति धीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

3) इद्वा तु तं द्रौपदी यावयमुद्ये
जंगद बाहं परयामि सुतम् ।
सामर्पदासं प्रलसीद्वय सुयं
तस्याज कर्णः स्फुरितं धनुस्तव ॥

[1') D₂ तुणं धनुरुपमं च. — 2') D₂ भ्रिवा लक्ष्यं
लक्ष्यवंतं च कृष्णां. — 3') K₄ सुयंजः (for सुयं.)]
— K₄ N₂ D₁ D₂. 4. s cont.: S (G₂ om. lines 5-10)
ins. after 17 :

1828* एवं तेषु निवृत्तेषु क्षत्रियेषु समन्ततः ।
षेदीनामधिपो वीरो यत्नवानन्तकोपमः ।
दमघोषमजो वीरः सिद्धपालो महामतिः ।
धनुरादायमानस्तु जानुभ्यामगमन्महीम् ।
ततो राजा महावीर्यो जरासंधो महाबलः । [5]
धनुषोऽभ्याशामगल तस्यो गिरिरिवाचलः ।
धनुषा पीड्यमानस्तु जानुभ्यामगमन्महीम् ।
तत उरथाय राजा स स्वराष्ट्राण्यभिजग्मिवाच ।
ततः शल्यो महावीर्यो मद्राजो महाबलः ।
तदप्यारोप्यमाणस्तु जानुभ्यामगमन्महीम् । [10]

[(L 1)] D₂ एवं तस्मिंस्तु तं द्रौपदी तं द्रौपदी तं द्रौपदी
— For lines 2-3 of lines 3-4 of 1810*. — (L. 2)
D₂ om. line 2. — (L. 3) K₄ D₁ D₂. 4. s Me-s
दमघोषसुतो. N₂ D₁ T₂ G (except G₁) धीरः. D₂
अंतकोपमः; S (except G₂. 4) महावृत्तिः. — After line
3, T₁ Me-s read (for the first time) line 6 (v. l. T₁
राज्ञः समक्षतः for गिरिरिवा), repeating it in its proper
place. — (L. 4) S तमप्या (Me-s 'या) रोप्यमाणं तु
जापनाप्रेष्यसादयत्. — After line 4, T₁ reads (for the
first time) lines 7-8, repeating them in their proper
place; while T₂ G₂. 4. s ins.:

1829* ताडितः स धनुष्कोट्या पपातोव्यो विषमुद्यः ।
संरंभाष्कोत्तमात्रे तु राजानोऽभ्ये भयादुराः ।
Moreover, G₁ ins. after line 4; M₂ after line 6; T₁
G₁ Me-s, after 1828*:

1830* ततो वैकतनः कर्णो वृषा वै सुतनन्दनः ।
धनुरातोप्यमाणं तु रीममात्रेऽभ्यसादयत् ।
(After line 1 of 1830*, T₁ ins. line 5 of 1834*.)

— After line 5, S (except G₂ M₂) ins.:
1831* कन्वुग्रीवः पृथुर्व्यसो मत्तवारणविक्रमः ।
मत्तवारणताश्राको मत्तवारणवेगवान् ।
— (L. 6) D₂ om. line 6. T₁ G₂. 2. 4. 6 M₂. 2. 7 आगम्य.
For line 6, M₂ repeats line 4 (with the S reading).
— After line 6, S (except G₂ M₂) ins.:
1832* धनुरातोप्यमाणं तु सर्पमात्रेऽभ्यसादयत् ।
— (L. 7) T₁ G₁ विष्यमानस्तु. T G₁-8 बाहुभ्याम्-
— (L. 8) D₂ om. line 8. G₂ उरथाय श्रुता. G₂. 8
Me-s स्वराष्ट्रमभिः. — M₂ om. line 9; T₂ G₂-8 M₂ om.
line 10. — (L. 10) T₁ G₁ Me-s तमप्यारोप्यमाणं तु
सुद्रमात्रेऽभ्यसादयत्.]
— After 1828*, T₁ G₁ Me-s-8 ins. 1830* (T₁ further
ins. line 5 of 1834* after line 1 of 1830*). Then
after 1830*, T₁ ins.:

1833* त्रैलोक्यविजयी कर्णः सत्ये त्रैलोक्यविद्युतः ।
धनुषा सोऽपि निभूत इति सर्वे भयादुराः ।
एवं कर्णो विनिभूतं धनुषान्ये नृपोत्तमाः ।
बभूवुर्गिरिः संपद्यत्किं तस्मिन्सुद्रमहजनाः ।
इद्वा कर्णं विनिभूतं लोकवीरा नृपोत्तमाः । [5]
निराशा धनुषोद्धारं द्रौपदीसंगमेऽपि च ।
ततो दुर्बोधनो राजा धार्तराष्ट्रः परंतपः ।
मानी हृदाद्यः संपद्यः सर्वेषु नृपलक्ष्यैः ।
उच्यतः सहस्र तत्र भ्रातृमभ्ये महाबलः ।
विशोक्य द्रौपदीं हृष्टो धनुषोऽभ्याशामासधत् । [10]
स यज्ञो धनुरादाय शकृत्सामधरो यथा ।
स तद्वारोप्यमास तिलमात्रेऽभ्यसादयत् ।
आरोप्यमाणस्तत्राज धनुषः बलिना सदा ।
मा स उरथानमपत्तवद्वृत्त्ये स ताडितः ।
स यदो ताडितस्तेन श्रीः शत्रुव नराधिपः । [16]
— After 1828*, T₂ G₂-8 (T₂ G₂ om. lines 2, 3, 5) ins.:

1834* तमथारोप्यमाणं तु सुद्रमात्रेऽभ्यसादयत् ।
स यथात मदीं स्वार्थादर्थयोजनद्वरतः ।
सथैवाग्रास्त्वकं राजयं पश्चादमवलोकयन् ।
ततो वैकतनः कर्णो वृषा वै सुतनन्दनः ।
धनुरभ्याशामगम्य सोऽप्यमास तदनुः । [6]

१७९

वैशंपायन उवाच ।

यदा निवृत्ता राजानो धनुषः सज्यकर्मणि ।
 अथोदतिष्ठद्विप्राणां मध्याञ्जिष्णुस्तरावीः ॥ १
 उदक्रोशन्विप्रमुख्या विधुन्वन्तोऽजिना नि च ।
 हृष्टा संग्रस्थितं पार्थमिन्द्रकेतुसमप्रभम् ॥ २
 केचिदासन्विमनसः केचिदासन्मुदा युताः ।
 आहुः परस्परं केचिन्निपुणा बुद्धिजीविनः ॥ ३

यत्कर्णशल्यप्रमुखैः पार्थिवैर्लोकविश्रुतैः ।
 नानतं चलवद्भिर्हि धनुर्वेदपरायणैः ॥ ४
 तत्कथं त्वकृतास्त्रेण प्राणतो दुर्वलीयता ।
 वृद्धमात्रेण शक्यं हि सज्यं कर्तुं धनुर्द्विजाः ॥ ५
 अवहासा भविष्यन्ति ब्राह्मणाः सर्वराजसु ।
 कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धे चापलादपरीक्षिते ॥ ६
 यद्येव दर्पाद्धर्पाद्वा यदि वा ब्रह्मचापलात् ।

तं चाप्यारोप्यमाणं तद्गोममात्रेऽभ्यताडयत् ।

[Lines 4, 6 = (var.) 1830*.]

This is followed in Gs. by lines 1-6, and in Gs by lines 7-13, 15 of 1833*.

18 *) Śi K₁ समासजने. N₁ समीक्षन्; G₂ समासे (for समाजे). — *) Śi: निक्षिप्तनावेषु; K₁ दानेषु; N₁ पादेषु; N₂ चापेषु; S नि(G₁ वि)क्षिप्तनाखेषु; Cd विक्षिप्त-वादिषु. N₂ V₁ B D (except Ds) जनावेषेषु. — *) Some MSS. सज्यं. Me-s समरं (for ससरं). K (except K₂) V₁ Ds S च; N₁ B₁ Da Dn D₁s प्र; B₁s D₁ नू- (for लू). G₂s धीरः. — After 18, T₁ Gs ins.:

1835* ततो वरिष्ठः सुरदानवाना-

मुवारपीडुंष्मिन्नुल्लसवीरः ।

जहर्ष रामेण स पीडय हस्तं

हस्तं गतां पाण्डुतुलस माया ॥

न जञ्जुत्ये चूपवीरमुपयाः

संछन्नरूपानय पाण्डुवप्राज्ञ ।

विना हि भीष्मं च यदुपवीरौ

धीम्यं च धर्मं सहसोदराश्च ॥

In Gs this is followed by 1837*.

Colophon in Gs. — Major parcan: T₁ G M संभव' (for भादि'). — Sub-parcan: Śi K₁-s N₁ B Da D₁s. 4. s T₁ G₁-s Ms. s- s द्रौपदीस्वयंवर; Dn₁ N₁ T₁ Ms स्वयंवर. — Adhy. name: Ko. s. s Ds राज्ञो वैमनस्यं; T G₁ s. s क्षत्रियप्रति(T₁ om. प्रति)नियतनं; Me-s सज्यकर्मप्रतिहतिः. — Adhy. no. (Figures, word or both): Dn₁ T₁ 185; D₁m 169; D₁ 136; T₁ G₁ s. s 137; G₁ s. s 139; M 138. — S'loka no.: Dn 29; Ms 26. — Aggregate s'loka no.: Dn 7003.

179

1 Śi K (except Ko) S om. इवाच. Gs om. — *) N₂ s V₁ Bc Ds Dn 'कर्मणः. — After 1* Ms. s ins.:

1836* तदा युधिष्ठिरो राजा संज्ञयाञ्जुंनमन्वशात् ।

गुरोरिद्विजताशाशय धर्मराजस्य धीमतः ।

— *) Dn₁ G₁ सप्ये जिष्णु. — T₁ ins. after 1: C (which om. colophon of adhy. 178 and this st. after 1835* (cf. v. l. 1. 178. 18):

1837* ततोऽप्यतीर्णं रत्नस्य मध्यं पाण्डवमध्यमम् ।

2 *) Śi सप्युन्वंतः; K₁ विपत्तुं ते (sic); N₁ विधुलान T₁ G₁ s M विधुन्वंतो. T₁ G₁ s M वै (for च — *) K₂ Gs 'केतुमिव प्रभुः; Ds T₁ 'केतुमिवोरिपतः; C चंद्रकेतु'; Ms-s 'केतुमिवोरिपतः.

3 *) Śi सुमनसः. — *) Ks N₂ s B₁ Da D₁ सुदान्विताः. — *) N₁ S (except Gs) बुद्धियुक्तकाः.

4 *) N₂ s B D (except Ds) G₁ s क्षत्रियैः. — *) G₁ च; G₂ तु (for हि). B₁ Da D₁ नासादितं चलवन्निर्भुं Gs 'सं चलवन्नीमथनु'.

5 *) T₁ G₁ s च (for तु). — *) D₁ प्राणेन; प्रह्लाया. Dn₁ दुर्लभायता; G₂ s हुयंलेन च. — *) T₁ G₂ s वरमारेण; G₁ वरमंत्रेण. — *) A few MSS. सा (for सज्यं). — After 5, T₁ Gs ins.:

1838* सगुं चोक्तयानेव येदुं लक्ष्यं कथं भवेत् ।

6 *) T G (except Gs. s) Ms. s अपराजिता; C₁ as 1 text. Śi: K D₁ s अविप्यानो. — *) Ms-s 'वर्तितो

— *) S (except Gs) चापययाद्. Śi असमीक्षिते.

7 *) Śi: K दृषाम्नोदाहः; S (except Ms. s) इषोरदः (by transp.). — *) D₁ s (w) चय वा (for यदि वा)

प्रक्षितो धनुरायन्तुं वार्षां साधु मा गमत् ॥ ७
 नावहासा भविष्यामो न च लापवमासिताः ।
 न च विद्विष्टतां लोके गमिष्यामो महीक्षिताम् ॥ ८
 केजिदाहुयुवा श्रीमान्नागराजकरोपमः ।
 पीनस्कन्धोरुवाहुश्च धैर्येण हिमवानिव ॥ ९
 संभाव्यमसिन्कर्मैदमुत्साहाचानुमीयते ।
 शक्तिरस्य महोत्साहा न ह्यशक्तः स्वयं व्रजेत् ॥ १०

न च तद्विद्यते किंचित्कर्म लोकेषु यद्भवेत् ।
 ब्राह्मणानामसाध्यं च त्रिषु संस्थानचारिषु ॥ ११
 अन्मक्षां वायुभक्षाश्च फलाहारा वृद्धताः ।
 दुर्बला हि बलीयांसो विप्रा हि ब्रह्मतेजसा ॥ १२
 ब्राह्मणो नावमन्तव्यः सद्दासद्वा समाचरन् ।
 सुखं दुःखं महद्व्रत्तं कर्म यत्समुपागतम् ॥ १३
 एवं तेषां विलपतां विप्राणां विविधा गिरः ।

C. f. 7049
 B. 1. 169.
 K. 1. 202.

१२. s V 1 B Da Dn D 1. s (अ)प्यय ब्राह्मणचापलात्; T G (except Gs) Ms-s यदि ब्राह्मणच'. — *) Ś 1 Cd मा गमः; M मा गमेत्.

S Before 8, Ś 1 K 1 १२. s V 1 B D (except Ds) Gs ins. ब्राह्मणा उचुः; K 1 विप्राः. — *) Ś 1 K 1. s सावहासा; T G 1. s M नापहासा; Gs अपहासा. — *) K 1 सा (for न). B (except Bs) Ds आगतताः; Ds आभिताः. — *) Ś 1 न चापि द्विष्टः; Ds न च विद्विष्टः; S (except Gs Ms) न च विद्वेष्यः (Gs Ms s-s 'व'). — After 8, T 1 Gs s ins.:

1839* केजिदाहुजेयोऽसाकं जयो नालि पराजयः ।
 पराजयो जयो वा स्यात्कुर्वात्सप्यं धनुर्दिजाः ।

9 *) Ko यदा; Ks 4 यथा (for युवा). — *) Ko. s 4 नागराजगतिर्युवा; S (except Gs Ms) 'वरो'. — *) G 1 'स्कंधो महाबाहुः'. — *) Ns Bs s धैर्यं च. — After 9, K 1 N V 1 B D ins.:

1840* सिंहश्लेकगतिः श्रीमान्मत्तनागेन्द्रविक्रमः ।

10 *) Ś 1 K 1 अस्ते; Gs तस्य (for अस्तिन्). Ś 1 कस्यैचिद्; K (except K 1) V 1 Ds Gs 4 कर्मैतद्. — *) Ś 1 Ks 4 T 1 Ms उत्साहश्चायुः; Ko Ds उत्साहाद्युः; K 1 आत्मह-
 श्चायुः. — *) Ks 4 'साहाय्यः; B 1 T G (except Gs) M 'साहो (Ms lacuna).

11 Ks om. 11; Gs om. 11*. — *) S (except Ms s; Gs om.) हि (for च). — *) Ns Bs Ds D 4 त्रिषु (for कर्म). — *) Ś 1 Ko-s Da T 1 अस्तसाध्यं. N 1 V 1 चत्; T 1 G M वा (Ms वै) (for च). — *) Ns 1 B D (except Ds) त्रिषु (for त्रिषु). K 1 त्रिषु सत्सामुपाचारिषु; Ks नास्त्वाचारि च वादवाः; T 1 चोषु स्थापयेतु च; T 1 G M चणु (Gs M त्रिषु)स्थायुचारिण्यु वा (Gs च; Ms तु). Cd otes (as in text 4) संस्थानचारिण्यु (=नगराजमकेषु).

12 *) Ks त्रिताहारा. — *) K (except K 1) N 1 Bs Da युर्वलादि. Ns 1 V 1 Ds 1. s Da D 1. s 4 युर्वला अपि विप्रा हि. — *) Ns 1 V 1 B D (except Da) बलीयांसः स्व(Ds s) तेजसा (Bs विप्रा ब्राह्मणतेजसा).

13 *) Ns 1 V 1 B (except Bs) D (except Ds 4. s) सदसद्वा. — *) Ś 1 Ks 1. s दुःखं सुखे (by transp.); T Gs 6 Ms 4 सुख(Ms inf. lin. 'ते)दुःखं. K 1 Ds 1 महद्व्रत्तं; N 1 V 1 'ब्रह्म. Da 'ब्राह्म. — *) Ko. s 4 यत्कर्म (by transp.). — After 13, K (except K 1) Ns (om. lines 1-2). s D (except Da) ins.:

1841* जामदग्न्येन रामेण निर्जिताः क्षत्रिया युधि ।
 पीतः समुद्रोऽगत्येन भगामो ब्रह्मतेजसा ।
 तस्माद्भवन्तु सर्वेऽत्र चतुरेप धनुर्महातः ।
 आरोपयतु शीघ्रं वै तथेत्यूयुर्दिजर्षभाः ।

[(L 1) Ns Dn Ds युधि (for युधि). — After line 2, Ks ins.:

1842* यन्वयवृद्धिक्षयकरो वातापी भक्षितः पुरा ।
 सर्वभक्षकृतो वह्निर्भयुणा च महारमना ।
 — (L 3) Ks Ds चतुर्महत्.]

On the other hand, T 1 Gs ins. after 13:

1843* धनुर्भेदे च भेदे च योगेऽपु विविधेषु च ।
 न तं पश्यामि मे दिव्यां ब्राह्मणाष्टोऽधिकीं भवेत् ।
 सन्नप्रयोगबलेनापि महतामबलेन वा ।
 युष्मभयेयुरिभं लोकमयुं वा द्विजसत्तमाः ।

14 Before 14, Ds S ins. वैशं. V 1 om. 14*. — *) K (except K 1) Ds प्रलपतां. — After 14*.

T 1 ins.:

1844* सगवर्तं तान्सगोऽश्वगन्देवैन्द्रनन्दनः ।
 T 1 cont. Gs 4 ins. after 14*:

1845* अर्जुनः पाण्डवश्रेष्ठे एष्टसुस्रमाश्रमवीट ।
 पत्न्यनुमीक्षणांतां सप्यं कर्तुमर्हं तु किन् ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा एष्टसुस्रोऽनवीट च ।
 माह्मणो वाय राजन्वो वैश्वो ना शूद्रं पूज वर ।
 एतेषां यो धनुःश्रेष्ठं सप्यं कुर्वोऽद्विजोत्तम । [5]
 तस्मै प्रदेवा भगिनी तस्यसुक्तं गया वचः ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रययौ माह्मणवीटः ।
 ततः पश्चान्महातेजाः पाण्डवो रणदुर्जयः ।

अर्जुनो धनुषोऽभ्याशे तस्यौ गिरिरिवाचलः ॥ १४
 स तद्धनुः परिक्रम्य प्रदक्षिणमथाकरोत् ।
 प्रणम्य शिरसा हृष्टो जग्दहे च परतपः ॥ १५
 सज्यं च चक्रे निमिषान्तरेण
 शरंश्च जग्राह दशार्धसंख्यान् ।
 विव्याध लक्ष्यं निपपात तच्च
 छिद्रेण भूमौ सहसातिविद्धम् ॥ १६
 ततोऽन्तरिक्षे च बभूव नादः
 समाजमध्ये च महाभिनादः ।
 पुष्पाणि दिव्यानि वर्षर्ष देवः
 पार्थस्य मूर्ध्नि द्विपतां निहन्तुः ॥ १७

चैलावेधास्ततश्चक्रुर्हाहाकारंश्च सर्वथाः ।
 न्यपतेश्चात्र नभसः समन्तात्पुष्पवृष्टयः ॥ १८
 शताङ्गानि च तूर्याणि वादकाश्चाप्यवादयन् ।
 स्रतमागधसंवाद्य अस्तुवंस्तत्र सुखताः ॥ १९
 तं दृष्ट्वा द्रुपदः प्रीतो बभूवारिनिपूदनः ।
 सहसैन्यश्च पार्थस्य साहाय्यार्थमिवेप सः ॥ २०
 तस्मिन्तु शब्दे महति प्रवृत्ते
 युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
 आवासमेवोपजगाम शीघ्रं
 सार्धं यमाभ्यां पुरुषोत्तमाभ्याम् ॥ २१

— *) Many MSS [S]भ्यासे
 15 *) K₁ स धनुस्त्वत् (by transp) — *) N₂ s V₁ B
 D देव (for हृष्टो) — After 15*, K₄ N₂ s V₁ B D ins
 1846* ईशान वरद प्रभुश्च ।

कृष्ण च मनसा कृत्वा
 [(L 1) K₄ D₄ शिव (for प्रभु) — (L 2) B₁
 प्यात्वा (for कृत्वा) N₂ विष्णु च मनसा दृष्ट्वा]
 — *) Ś₁ K₁ s च परतप, K₄ B₁ s s D₃ धनुस्त्रुं, N₂ V₁
 B₂ Da Dn D₁ s चार्जुनो धनु, N₂ धनुस्त्वत् — After
 15 K₄ N₂ V₁ B D ins

1847* यत्पार्थिवे रश्मसुनीयवकै
 शधेयदुर्योधनशतयशस्वै ।
 तदा धनुर्वेदपरैर्दृष्टिभि
 कृत न सज्य महतोऽपि यत्नत् ।
 तदर्जुनो धीर्यवतां सदर्यं
 रुद्रेन्द्रिन्द्रावरजप्रभाव ॥

[Cf 1824* — *) K₄ उग्रः, B₁ s Da Dns D₁ s
 रश्मिं (for रश्म) — *) Da Dns शालवराष्ट्रै (by
 transp) — *) K₄ पुरस्तात्, B₁ s s Da D₃ प्रवर्ष-
 (for सदर्यं)]

16 *) Some MSS सज K₄ N₂ D₃ स; B₂ Da प्र
 (for च) N₂ D₃ [S]य निमेषमात्रात् (for निमिषा)
 — *) Some MSS हृष्ट — *) K₁ s B₁ D₁ s भिविद्ध;
 D₃ G₂ निविद्ध

17 *) Some MSS अन्तरिक्षे B₁ प्र (for च)
 — *) G₂ (hapl) om 17* T₃ G₁-4 M (except M₂)
 यभूव नाद (of *) — *) K₄ यदुष्ट देवा — After
 17, N₂ s Dn ins the S read ng of 16* (V 1 चैलादि
 for चलोद्य)!

18 *) Cf v 1 17 also V₁ B₂ कोलाहल; B₁ s s
 m s D विलक्षिता (D₃ विलजिता, D₁ विविक्षिता)
 (for चैलावेधान्) B₂ तत्र चक्रुः, D₁ तत सर्वे Cd ceter
 चेलापयत् (=वक्रमण) S च (G₂ s चैलाद्य (G₁ ह्यु)
 विष्णु (G₂ द्रुपदु)स्त्र प्राज्ञमाश्र सहस्रत — After
 18*, T₃ G₂ ins
 1848* नननुनेन वृत्तुश्चात्र धूयन्तो व्यजनाति च ।;
 while G₂ s ins

1849* नृत्तन्तोऽभिमुखा राशो दशंपतो द्विजावलिम् ।
 श्वेदन्तश्च हसन्तश्च विपुस्त्रिजटापय ।

— *) B₂ om नि D₃ निपेतु, T₃ G₂ स्वपतन्; G₂ द्रुपतन्
 19 *) K₄ सगीतानि च; T₃ G₂ शानानि चैव; G₁ L₂ s
 युद्धानि च, Cd as in text V₁ शुभाणि (for तूर्या)
 — *) N₂ B D (except D₃) समवादयन्, S (except
 M₂ s) चाप्य (T₃ प्र)वादयन् — *) Ś₁ K₁ s N₂ V₁ B
 D अप्य (D₃ ह्य)स्तुयन्; K₄ ह्युवत् Ś₁ सुदरा; K₁
 सपरा; N₂ V₁ B D (except D₃) G₂ सुस्ता; T₃ नित्यन्
 G₂ नित्यन्, G₂ s M₂ सुस्तन्; G₁ M₂ s पांडव

20 S reads 20 after 22 (G₂ after 1853*)
 — *) K₁ B (except B₂) Da D₃ सहदृष्ट; G₁ त तदा
 — *) N₂ s V₁ B D M₂ सपूय विपुस्तदन् — *) Ś₁ N₂
 V₁ B₂ Dn T₃ G₂ s M₂ सह तैर्नैव (G₂ s श्ये तः);
 K₄ सह तैर्नैव; B₂ Da D₃ सतैर्नैव; G₂ प्रह्लादये स
 21 *) K₂ s s M₂ s च (for तु) N₂ B D T₃ G
 प्रवृष्टे — *) Ś₁ K₄ भावासन चोप; T₃ भावतमेवाति
 K (except K₁) राजन् (for वीम) — *) G₁ G₂ पापौ
 (for सार्धं)

22 *) Da T₃ च (for तु) S me MSS ह्य
 — After 22*, K₄ ins.

विद्धं तु लक्ष्यं प्रसमीक्ष्य कृष्णा
पार्थ च शक्रप्रतिमं निरीक्ष्य ।
आदाय शुक्लं वरमात्यदातुम्
जगाम कुन्तीसुतमुत्सयन्ती ॥ २२

स तामुपादाय विजित्य रङ्गे
द्विजातिभिस्तैरभिपूज्यमानः ।
रङ्गाभिरकामदचिन्त्यकर्म
पत्न्या तथा चाप्यनुगम्यमानः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

१८०

वैशंपायन उवाच ।

तस्मै दिवसति कन्यां तु ब्राह्मण्या महात्मने ।
कोप आसीन्महीपानामालोक्यान्योन्यमन्तिकात् ॥१
अस्मानयमतिक्रम्य तृणीकृत्य च संगतान् ।

दातुमिच्छति विप्राय द्रौपदीं योषितां वराम् ॥ २
निहन्मैनं दुरात्मानं योऽयमसाध मन्थते ।
न हर्षत्येव सत्कारं नापि वृद्धकर्म गुणैः ॥ ३
हन्मैनं सह पुत्रेण दुराचारं नृपद्रियम् ।

C. 1. 700^a
E. 1. 180. 4
K. 1. 204. 5

1850* विक्रमे कण्ठे मुद्रितार्जुनस्य
सपश्यतोऽनेकजनस्य देवी ।
while S ins.:

1851* स्वस्यस्वरूपापि जनेव नित्यं
विनापि हासं हसतीव कान्त्या ।
मदारुतेऽपि स्वलतीव भावे-
वाचं विना न्याहुरतीव वृष्ट्या ॥
— *) Śi 3 'कुं नवमात्यदातुम्; Ko. s. 4 N V 1 B D G s. 4 M
शुक्रावरमात्यदातुम्; K 1 'कुं वरदाममात्ये. — *) T 2 G s. 2
जगाम कुन्ती. — After 22, T G s. 4 M read 20; while
Ds (marg. sec. m.) ins.:

1852* सहाम पौर्णं क्षितिपालमन्थे
न्यसे तया तस्य कण्ठे तदानीम् ।
Ds (om. 1st and 2nd) cont. (marg. sec. m.): G 1 (om.
2nd) ins. after 22; T G s. 4 (T 2 G s om. 2nd), after 20;
Gs (om. st. 1), after 23:

1853* 1) गत्वः तु पश्चात्प्रसमीक्ष्य कृष्णा
पार्थस्य वक्षस्यविनाशमाना ।
क्षिप्या तु तस्यायिवसंभ्रमन्थे
वराय वने द्विजवीरमन्थे ॥
2) शचीव देवैर्द्रमयाग्निदेवं
स्वादेव लक्ष्मीश्च यथाप्रमेयम् ।
उपेय सूर्यं मदनं रतीव
महेधरं पर्थतराजपुत्री ।
रामं यथा मैथिलराजपुत्री
सैमी यथा राजवरे वलं हि ॥
[2^a] G s. 4. 4 यथा सुकृदं.]

On the other hand, G s ins. after 22:

1854* समेय तस्योपरि सोत्सवजं
समागतानां पुरतो वृषणाम् ।
विन्यस्य मालां दिनयेन तस्यै
विहाय राजः सहसा नृपालमजा ॥
23 Ko om. 23^a. — *) K 1-s T G 1-s M विराकामद-
K (Ko om.) अथिल राजः. — After 23, G s ins. st. 2
of 1853*.

Colophon om. in B s. — Major parvan: T 2 G M
संभव* (for आदि). — Sub-parvan: Śi K 1. 8 N s
B 1. 5 D n 1. ns T 2 G 1. 4 M s द्रौपदीस्वयंवर; D n 2. 1. 2
M s स्वयंवर; T 1 संभव and द्रौपदीस्वयंवर. — Adhy.
name: Ko. s. 4 D s G 2 लक्ष्य (K s 'क्ष') विषय; T 2 G s
लक्षयधः; G s लक्षयधेयः; M s लक्षयनिपातनं. — Adhy. no.
(figures, words or both): D n T 1 186; D s m 190;
D s 187; T 2 G 138 (G 1. 4 140); M, 139. — S'loka
no.: D n 28; M s 25. — Aggregate s'loka no.:
D n 7031.

180

1 Śi K (except Ko) D s. 4 S om. उवाच (G s om.
the ref.). — *) Ko D s तं कन्याः; K 1-s कन्यां तं.
— *) N s. 4 B D (except D s) तदा नृपे (D s 'प'
(for महा').

2 Before 2., N s V 1 B D s ins. पार्थिवा ऊजुः; T 1
क्षत्रियाः. — D s transp. 2nd and 2nd. G s om. 2nd-4th.

अयं हि सर्वानाहूय सत्कृत्य च नराधिपान् ।
 गुणवद्भोजयित्वा च ततः पश्चाद्विनिन्दति ॥ ४
 अस्मिन् राजसभायाये देवानामिव संनये ।
 किमयं सदृशं कंचिन्नृपतिं नैव दृष्टवान् ॥ ५
 न च विप्रेष्वधीकारो विद्यते वरणं प्रति ।
 स्वयंवरः क्षत्रियाणामितीयं प्रथिता श्रुतिः ॥ ६
 अथवा यदि कन्येयं नेह कंचिद्भूपति ।
 अज्ञावेनां परिक्षिप्य याम राष्ट्र्राणि पार्थिवाः ॥ ७
 ब्राह्मणो यदि वा बाल्याहोभाद्वा कृतवनिन्दम् ।
 विप्रियं पार्थिवेन्द्राणां नैव वष्यः कथंचन ॥ ८

ब्राह्मणार्थं हि नो राज्यं जीवितं च वसूनि च ।
 सुत्रयौत्रं च यच्चान्यदस्माकं विद्यते धनम् ॥ ९
 अवमानभयादेवत्त्वसधर्मस्य च रक्षणात् ।
 स्वयंवरणां चान्येषां मा भूदेवविवा गतिः ॥ १०
 इत्युक्त्वा राजशार्दूला हृष्टाः परिघवाहवः ।
 द्रुपदं संजिघृक्षन्तः सायुधाः समुपाद्रवन् ॥ ११
 तान्गृहीतशरावापान्कुद्धानापततो नृपान् ।
 द्रुपदो वीक्ष्य संत्रासाद्ब्राह्मणाञ्छरणं गतः ॥ १२
 वेगेनापततस्तास्तु प्रभिन्नानिव चारणान् ।
 पाण्डुपुत्रौ महावीरौ प्रतीयतुररिदमौ ॥ १३

— *) Ms कन्यां तु (for विप्राय). — After 2, S; K
 N; ins.:

1855* अयज्ञायैद् दृष्टत्वं फालिका विनिपासते ।
 [Cf. 1856*. — Ko छत्रं तु; Ks. ३ चूडं तु; Ks Ns
 चूडास्तु. S ३म फलकाले निपासते; Ko बालुद्विर्भूपाधमः;
 Ks (corrupt) फलकाले निरोसते (cf. S ३म); Ks
 कालकायनवास्थये.]

On the other hand, Ns. १ V 1 B D ins. after 2:

1856* अयरोप्येद् दृष्टं तु फलकांले निपासते ।
 (cf. 1855*); and, finally, T 1 Gs ins.:

1857* अयज्ञायैत् प्रपतः कार्यं तेन महामना ।

[Cf. 1855*. Gs 'ज्ञायैद् — महामना.]

3 Gs om. 3 (cf. v. l. 2). — *) S 1 K Gs ते (K 1 तं)
 दृष्टानं (Ks. ३ दृष्टानं); Da Ts Gs निहस्येनं; T 1 दृष्टानं;
 Gs. 4 Ms. ३ निहस्येनं. — *) S 1 (by corr.) K 1 प्रदृष्टते
 (for न मं). T 1 यो दृष्टानयमन्यते. — Da om. 3-4.
 — *) S 1 Ks. ३ संस्कारं; N B Da Dn Ds संस्कारं (for
 संस्कारं). T 1 Gs न पार्थिवेयं स; Ts Gs. ३ म नायमर्हति
 (Ms. न चायमर्हः) स. — *) T 1 Gs न हि; Ts Gs. ३ न
 च (for नापि). Ks दृष्टवन्तो; Ns V 1 B (except B 1)
 Ms. ३ ततो; Ds. ३ दृष्टवन्तो; Gs दृष्टो मतो.

4 Gs om. 4^{and}. Ds om. 4 (cf. v. l. 2, 3).
 — *) Ks T 1 Gs. 4 M (except Ms) दृष्टयितं. — *) Ns
 Ds. 4 दुरात्मानं; Gs नृपाचारं. — *) T 1 Gs. 4 M अयं
 सपौत्रिहृष्ट. — *) B 1 Da यथापि (for यत्).
 — *) S 1 Ts Gs Ms तु; Ns. ३ B Da Dn Ds. ३ अयं; Gs
 अयि (for य). — *) Ns. ३ V 1 B D (except Ds; Ds
 om.) पश्चात् सम्पते.

E *) T 1 O (except Os) 'वाये; Ms. ३ 'वाये; Ms. ३

'वाये; Cd as in text. — *) S 1 (sup. lin. as in text)
 Ko अयि (for दृष्ट). Da (erroneously) Arj Cd संनये
 (as in text); Arj. (comm.) संतदि. — *) S 1 K
 (except Ks) B (except B 1) Ds. 4. 8 T G द्विषि.
 — *) S 1 Ks. 4 D नृपतिर. S 1 Ko. ३ Ns. ३ नोप; Ks. 4
 T 1 नो न; T 1 G M नात्र (for नैव).

6 *) Ns नैव; T 1 न हि (for न च). — *) T 2 वरते
 क्षियः. — *) S 1 स्वयंवरं तु क्षत्राणाम्. — *) Da दृष्टं प्र.
 7 *) Ns. ३ V 1 B D (except Ds) न च; Ms. ३ न हि
 (for नेह). Ks Das Ds. ३ Gs. ३ द्विषि. — *) B लिखताः
 प्रदि (Gs. ३ 'ति) भयवेनां (Gs 'ज्येनां). — *) S 1 Ks Ds
 Da Das Ds यामो.

8 *) Ns V 1 B Dn. 3 Ds. ३ यदि चापदमात्. — *) B
 (except T 1 Gs. ३) योद्वात्. — *) Ms नैव चरप.

9 *) T Gs. 4 M च (for हि). — *) Ns V 1 Da हि
 (for the first च). — Ko om. 9-10'. — *) Ms.
 यद्विषिद्.

10 Ko om. 10^{ab} (cf. v. l. 9). — *) Ds. 4 Ms
 अपमानं. Ks त्येतत्; Ks येतत्; Ns रवेय; Ns V 1 B D
 Ms येय; T 1 Gs रोपात्; Ts Gs. ३ राज्ञो; Gs Ms. ३ रवेयं
 Gs राज्ञ् (for वृत्त्). — *) Ks क्षात्रात् (for रत्)
 Ks परमैवेय च रत्; T 1 Gs स्वयंपरिषत्. — *) Ks
 रवेयं; Ns. ३ V 1 B D (except Ds) अयं (for अयं). — *) Ks
 11 Before 11, T 1 Gs. 4 M int. दितं.

पदाः B दृष्टा; Gs दृष्टाः (for दृष्टाः). — *) Ks Ns
 V 1 B D G 1 तु (Ks Gs सं; D सं) अयं च; (for
 संसिद्). — *) T 1 यथापि; सायुधा मन्त्र.

12 *) Ks. 4 Ds G 1 'ताभ्याम्; T 1 Gs 'ताभ्याम्;
 Cd as in text. — *) Ns. ३ V 1 B D (except Ds) दृष्ट

ततः समुत्पेतुरुदायुधास्ते
 महीक्षितो बद्धतलाद्गुलित्राः ।
 जिघांसमानाः कुरुराजपुत्रा-
 वमर्षयन्तोऽर्जुनमीमसेनौ ॥ १४
 ततस्तु भीमोऽद्भुतवीर्यकर्मा
 महाबलो वज्रसमानवीर्यः ।
 उत्पाद्य दोभ्यां द्रुममेकवीरो
 निष्पत्रयामास यथा गजेन्द्रः ॥ १५
 तं वृक्षमादाय रिपुप्रमाथी
 दण्डीव दण्डं पितुराज उग्रम् ।

तस्यौ समीपे पुरुषर्षभस्य
 पार्थस्य पार्थः पृथुदीर्घबाहुः ॥ १६
 तत्प्रेक्ष्य कर्मातिमनुप्यबुद्धे-
 जिष्णोः सहभ्रातुरचिन्त्यकर्मा ।
 दामोदरो भ्रातरमुग्रवीर्यं
 हलायुधं वाक्यमिदं वभाषे ॥ १७
 य एष मत्पर्षभतुल्यगामी
 महद्भुतः कर्षति तालमानम् ।
 एपोऽर्जुनो नात्र विचार्यमस्ति
 यद्यसि संकर्षण वासुदेवः ॥ १८

T Gs M हुत, Gs s-4 युय, Gs वृदा (for वृपान्) — Ss
 K1 om. 12^a-13^a, Ds om 12^a-13^a, Ks reads 12^a after
 13 — After 12, Ds (marg om om) S ins

1858* न भयात्तापि कार्पण्याच्च प्राणपरिरक्षणत् ।

जगाम दुपदो विप्राश्चामार्थं प्रत्यघत ।

[(L 2) Ds दामोर्धे, T1 Gs 4 शमार्धे, Gs क्षेमार्थी]

13 Ss K1 om 13^a, Ds om 13 (of v 1 12)

— 4) Ms कुत्रान् (for धारान्) — 4) Ks महावीरो,

Ns 3 V1 B D (except Ds, Ds om) महेष्वासौ — 4) Ss

अरिदम् Ns V1 B (except Bs) Dn Ds प्रतिपातावतिर ।

Da Ds प्रयातावतिमर्दनी Gd oites प्रतीयतुर (as in

text) — After 13 Ks reads 12^a (of v 1 12)

14 *) T1 तत समासेदुर, Gs तत समासेदुर — 4) Ss

महीष्टतो Ns 3 V1 B (except Bs) Dn बद्धगोघातुलि-

— *) S (except T1 Gs) 'सिंहो — 4) Ns अयर्षयन्तुं

Gs ववपुरितेऽर्जुन*

15 *) Ns V1 B D T1 Gs 4 Ms 'भीमकर्मा (Ds

'भीमनिष्पन्नो), Ns 'घोरकर्मा — 4) Ss K1 वत्रि, Ns 3

Bs Ds 3 वेग (T1 'वेद', Ns V1 B1 3 4 Da Dn Ds

'सार — 4) Some MSS निपत्रय*

16 *) T1 G स (Gs sup ins स as in text)

— 4) Ss K (except Ks) B1 (m as in text) Ds Ms 3

उग्र — 4) T1 पुत्रनवादीव (for पुरुष) — 4) Ns B

(except Bs) पृथ्वायतास (for पार्थस्य पार्थ) — After

16, Ks ins

1859* भीम उवाच ।

रे भूमनो यदि भुवोऽस्मिन् त किंचि

त्किंचि शृद्धान्नि सुतः प्रति पातयत्स ।

जने शृद्दाय कथमगतमागत वा

प्राणाधिकं धनुषि तक्षयामाहोऽभूत् ॥

कस्य द्रोणो धनुषि न युह स्वस्ति देवव्रताय
 मन्दाभ्यास कुरपतिरय श्रीसमुर्धैर्विलासै ।
 रे कर्णाद्या श्युत मधुरं प्राज्ञणस्त्रास्तु वर्णी
 राधा यत्र रचयत पुनर्बिन्दमप्यस्वविद्म ॥

while T1 Gs ins

1960* 1) तदन्तरे धर्मसुतोऽपि गत्वा

विशय कुर्वीं कुशला क्षणेन ।

आगम्य तस्यौ सह सोदराभ्या

पुरुषर्षभान्या सह वीरसुरय ॥

2) अद्याववीजिष्णुरुदारकर्मा

मा सिद्धनादान्कुरु पूर्वजेह ।

मा धोरता दशय धनुषमध्ये

साधारण योषय तावदार्य ॥

[14) Gs पुरप्रवीर (for सह वीर) — 2*) Gs

तदामधीत]

On the other hand, Ns 3 V1 B D (except Ds, 3 4)

ins after 16

1861* तजेक्ष्य कर्मातिमनुप्यबुद्धि

जिष्णु स हि भ्रातरचिन्त्यकर्मा ।

विसिन्मिने पापि भय विहाय

तस्यौ धनुर्गुह्य महेन्द्रकर्मा ॥

[18*) — (var) 17^a — 4) Ns transp प्रेक्ष्य and कर्म]

17 *) Ns transp प्रेक्ष्य and कर्म (of v 1 1861*)

K (except Ks) Ns V1 B D T1 Gs 'मनुप्यबुद्धि

18 Gs (hapl) om 18 — Boforo 18, Ss ins

श्रीकृष्ण, Ns Ds वासुदेव उ — 4) Ns V1 B D T1 Gs

सिद्धर्षभशेल(Ns 'भल Ds 'तुल्य, T1 'दृष, Gs 'दस)गामी

— 4) T1 महापानु — 4) T1 विचारणात्

19 *) Ss K1 3 Ns Ds यक्षेय, Ks यक्षेय; Ks 4 यक्षेय,

Ns 3 V1 B Da Dn Ds 3 4 Gs यक्षेय Ss Ks 1 2 3

य एष वृक्षं तरसावरुञ्च्य
 राज्ञां विकारे सहसा निवृत्तः ।
 वृकोदरो नान्य इहैतदद्य
 कर्तुं समर्थो भुवि मर्त्यधर्मा ॥ १९
 योऽसौ पुरस्तात्कमलायताक्ष-
 स्तनुर्महासिंहगतिर्विनीतः ।
 गौरः प्रलम्बोज्ज्वलचारुघोणो
 विनिःसृतः सोऽच्युत धर्मराजः ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अशीत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

यौ तौ कुमारविच कार्तिकेभ्यौ
 द्वावश्विनेयाविति मे प्रतर्कः ।
 वृक्ता हि तस्माज्जुत्वेऽमदाहा-
 न्मया श्रुताः पाण्डुश्रुताः पृथा च ॥ २१
 तमत्रवीर्निर्मलतोयदानो
 हलायुषोऽनन्तरजं प्रतीतः ।
 प्रीतोऽसि दिष्टया हि पितृवृषसा नः
 पृथा विमुक्ता सह कौरवाद्यैः ॥ २२

V1 B1 Dn D1.१ तरसावरुञ्च्य; K1 N1 B1 D1 'सा विभज्य;
 N1 B1.१ Da G1 'सावरुञ्च्य; T1 G1 'सा विरुञ्च्य; G1 'सावरुञ्च्य.
 — १) N1.१ V1 B1.१ D (except Da) राज्ञां विकारे. S1
 K प्रवृत्ते; N1 V1 Dn D1.१.१ प्रवृत्तः; Da 'भिवृत्तः; G1
 विरुद्धः. — ०) N (except S1 K1) वृकोदरास्त्वान्य. S1 K
 N1 D1 T1 G1 इहैतदन्वयः. — १) T1 G (except G1)
 भुवि (for श्रुवि). N1.१ V1 B D (except B1) 'धैः
 समरे पृथिव्यां.

20 १) D1.१.१ विसृज्; T1 G1 तथा (for तनुत्). S1
 K1 महासिंहगतिरु; Ko.१.१ D1 महासिंह. T1 G1 कुकर्महा
 सिंह. G1 inf. lin. विभाति; G1 वृषीरः (for विनीतः).
 — ०) G1 धीरः (for गौरः). S प्रचंडोज्ज्वल. — १) N1.१
 V1 B D धर्मराजः.

21 १) K1 Da T1 G1-१ तावश्विनेभ्यौ; M (except M1)
 द्वावश्विनेभ्यौ. S1 K1-१ N1.१ V1 B D G1 वितर्कः. N1
 द्वावश्विनेभ्यौ तावपि मे प्र. — ०) G1 जगुगेहवा. — After
 21, G1 (which om. 22) ins. 1862* (om. 1st).

22 G1 om. 22. — १) N1 V1 B1.१ D (except D1)
 निर्मलतोयदानो; S (except T1; G1 om.) तोयदनिर्मलानो
 (G1 'हानो; M1-१ 'हाने. — ०) K1 N1 V1 B (except
 B1) D (except Da) T दृष्टा; G1.१ दृष्टा; M1 दृष्टया (for
 दिष्टया). S (except T1; G1 om.) च (for हि). N1
 'स्वता नु; N1.१ V1 D (except Da Da) 'स्वतारं; B1 'स्वता च.
 — १) N1 V1 D (except Da Da) पृथां विमुक्तां; B1 पृथा
 च मुक्ता. N1 B1.१ D1 G1.१ कौरवाद्यैः. — T1 ins. after
 22; G1 (which om. 23) after 21 (om. 1st):

1862* 1) आसे किमर्थं पुरणेषुमेह
 वोहुं समागच्छ न परियेयुः ।
 यथा श्रुताः पाण्डवमाजिमथो
 तममयीचक्रयो हलायुषः ॥

- 2) वक्षं विजानन्पुरणेषुतमस्मदा
 न कार्यमार्येण च संभ्रमरुषया ।
 भीमानुजो योषयितुं समर्थ
 एको हि पार्थः स शुराशुरान्वाहृत् ॥
 3) मलं विजेतुं किमु मानुषापृषान्
 साहाय्यमस्मान्वादि सभ्यसाधौ ।
 स चान्दति सा प्रयताम धीर
 पराभवं पाण्डुश्रुता न यान्ति ॥

Colophon. Major parvan: T1 G M संभव (for
 आदि). — Sub-parvan: S1 Ko.1.१ N1 B Da Dn.१.१
 D1.१.१ T1 G1.१ M1.१-१ द्रौपदीस्वयंवर; K1 M1 स्वयंवर;
 T1 संभव. — Adhy. name: K1 जिष्णुपाशयं; G1 कृष्ण-
 पाशयं; D1 हृष्यवेधो राजाजुष्टया; T1 G1.१.१ वासुदेवागमनं
 पाशयं; D1 हृष्यवेधो राजाजुष्टया; T1 G1.१.१ वासुदेवागमनं
 (G1.१ 'गमः). — Adhy. no. (figures, words or both):
 Dns T1 187; Dns 191; D1 139; T1 G 139 (G1.१
 141); M 140. — S'loka no.: Dn M1 24. — Aggregate
 s'loka no.: Das 7055.

181

1 S1 K (except Ko) Das D1.१ B om. उवाच.
 — १) K1 'नि च यु'; T1 G1 'स्वपयु'; G1.१ M 'नि विष्'.
 — १) Da 'वंभान्. — ०) N1 V1 B Da D1.१.१ G1 उजुले
 भीर; Da सवतु भीर; T1 G1.१.१ उजुः संभं (G1.१ 'भो).
 T1 G1.१.१ कर्तव्यं (G1 'व्या!); T1 उजुः परतरं सर्वं.
 — १) N1 प्रति (for वषं). T1 G1 विरु; M1-१ नीः
 (for पारु).

2 १) S1 Ko-१ मादेन (for तागेवं). — १) K1 हव
 (for युवं). N1.१ V1 B1 Dn D1 G1-१ M1.१ विष्णु
 D1.१ विष्णु.

१८१

वैशंपायन उवाच ।

अजिनानि विधुन्वन्तः करकांश्च द्विजर्षभाः ।
 ऊचुस्तं भीर्न कर्तव्या वयं योत्स्यामहे परान् ॥ १
 नानेवं वदतो विश्रानर्जुनः प्रहसन्निव ।
 उवाच प्रेक्षका भूत्वा यूयं तिष्ठत पार्श्वतः ॥ २
 अहमेनानजिह्वाग्रैः शवशो विकिरन्शरैः ।
 चारपिण्यामि संकुद्धान्मन्त्रैराशीविपानिव ॥ ३
 इति वदुस्तुरादाय शुल्कावासं महारथः ।
 भ्रात्रा भीमेन सहितस्तस्यौ गिरिरिवाचलः ॥ ४
 ततः कर्णं मुखान्कुद्धान्क्षत्रियांस्तान्स्पोत्थितान् ॥

संपेततुरभीतौ तौ गजौ प्रतिगजानिव ॥ ५
 ऊचुश्च वाचः परुषास्ते राजानो जिघांसवः ।
 आहवे हि द्विजस्यापि वधो दृष्टो युयुत्सतः ॥ ६
 ततो वैकर्तनः कर्णो जगामार्जुनमोजसा ।
 युद्धार्थी वाशिताहेतोर्गजः प्रतिगजं यथा ॥ ७
 भीमसेनं ययौ शक्यो मद्राणामीश्वरो वली ।
 दुर्योधनादयस्त्वन्मे ब्राह्मणैः सह संगताः ।
 मृदुपूर्वमयत्नेन प्रत्ययुध्वंस्तदाहवे ॥ ८
 ततोऽर्जुनः प्रत्यविध्वद्यदापतन्तं त्रिभिः शरैः ।
 कर्णं वैकर्तनं धीमान्विकृष्य बलवद्भुजः ॥ ९

C. 1. 192.
M. 1. 203.

३ ^a) K (except K1) D1 T G प्तान् (for प्तान्).
 — ^b) S1 K1.4 Gs संकुद्धो. — ^c) Ks "विषोषमान्.
 4 ^a) B1.3 D1 T G हस्तुक्षयाः; Ms ततस्तद्. N1.5 V1
 B D (except Ds) आनम्य (N1s B1s "यम्य"; D1s "क्रम्य).
 — ^b) S1 K N1.1.2 V1 B1 D (except Ds.4) "बलः (K1.3-4
 "बलं) (for "रथः). — Ks om. 4^a-6^a. — After 4, K4
 Ds ins.:

वाचं. Ko.8 D1s Dn1 D1 T G (except G1.8) पुरुषाः.
 — ^b) N1.5 V1 B D (except Ds) युयुत्सवः (for जिघांसं).
 — After 6^a; Da (which om. 6^a) ins. 1865^a (see
 below). — ^c) D1 च; D1 T1 G1.2.5 M यु (for हि).
 — ^d) G1 स्वयं (for वधो). — K4 N1.5 V1 B D ins.
 after 6 (Da, after 6^a):

1865^a हस्तेवमुक्त्वा राजानः सहसा हुहुहुर्द्विजान् ।
 7 ^a) N1.5 V1 B D (except Ds) ततः कर्णो महासेजा
 जिष्णुं प्रतिपद्यी रणे. — ^b) N T1 वासिता. — ^c) K
 transp. गजः and गजः.

8 After 8^a; T1 Gs (both of which om. 8^a) ins.:

1866^a दुर्योधनो धर्मराजं शकुनिं नकुलो ययौ ।
 दुःभासनः सहदेवं देवरूपप्रहारिणम् ।
 अगच्छजयतो श्रेष्ठं भस्मच्छद्यमिवावलम् ।
 न कश्चिदर्थं न गर्जं रथं चाप्याश्रोह वै ।
 पदातयः सर्वे एव प्रत्युज्यन्त ते परान् ।
 तद्य कर्णोऽगमत्ययममर्जुनं मूढचारिणाम् ।
 — ^a) K4 N1.5 V1 B D (except Ds) T G (T1 Gs om.)
 सर्वे (for त्वन्मे). — ^b) T1 G (except G1.8) प्रत्यवि
 (of. 9^a).

1863^a तयोत्तराग्रभयुद्धं विक्रान्तैः क्षत्रियपैर्यैः ।
 दैत्यदानवसंघैश्च विष्णुवासवयोरिव ।
 वृक्षपालैर्वाभिसलेः शरणाकैर्धेनवजयः ।
 जघान नरमुख्यंस्तान्मे तत्र पुरतः स्थिताः ।
 पाणिनाथ मृहीतेन दक्षिणेन वृकोदरः ।
 जघान धीरान्मूक्षेण वामेनाद्भुतमाघरम् ।
 दक्षिणा दक्षिणं जगो रथेन रथमुत्तमम् ।

K4 cont.:

1864^a अधेनाशं जघानाथ नरेण च तथा नरम् ।
 तदद्भुततमं दृष्ट्वा सर्वे ते वृत्तः स्थिताः ।
 अथ शक्यो गर्दां वीक्ष्य न वृक्षसदृशमिति ।
 निपुदसफरोपेन बलिना स महाबलः ।
 5 Ks om. 5 (of. v. 1. 4). — ^a) N1.5 V1 B D
 (except Ds) दृष्ट्वा (for कुन्दान्). — ^b) N1.5 V1 B D
 (except Ds) युद्धहुर्मदायः; T1 सात्पुत्रस्थितान्; T1 G1-5 M
 सवेतः स्थिताः; Gs तांश्च पार्थिवान्. — ^c) T1 Gs आसेददुर्दः;
 T1 G1-5 विभेददुर्दः; M1.5 समीयतुर्दः. N1s अर्सेभीतौ; T1 Gs
 उभौ पार्थौ.
 6 Ks om. 6 (of. v. 1. 4). — ^a) G (except G1.8)

9 ^a) N1.5 V1 B1 Dn जितैः (for त्रिभिः). — ^b) N1.5
 V1 B D G (except G1.8) धीमान्. — ^c) M1.5 आहू.
 S1 बलवान्. — After 9, T1 Gs ins.:

1867^a बलेन सुष्यवच्छिन्नैरवार्यै तमवारयत् ।
 10 ^a) D1.5 ततः (for तेषां). — ^b) Ko.3.4 T1 Gs M
 विनोद्यः; Gs विगाहः. — ^c) S1 K1.5 N1s अन्वधायतः;

तेषां शराणां वेगेन शितानां तिग्मतेजसाम् ।
 विप्रह्वमानो राधेयो यत्नात्तमनुधावति ॥ १०
 ताडुभावप्यनिर्देश्यौ लाघवाजयतां वरौ ।
 अयुष्येतां सुसंरब्धावन्योन्यविजयैपिणौ ॥ ११
 कृते प्रतिकृतं पश्य पश्य बाहुवलं च मे ।
 इति शूराथ्यचनैराभापेतां परस्परम् ॥ १२
 ततोऽर्जुनस्य भुजयोर्वीर्यमप्रतिमं भुवि ।
 ज्ञात्वा वैकर्तनः कर्णः संरब्धः समयोधयत् ॥ १३
 अर्जुनेन प्रयुक्तांस्तान्वाणान्नेगवत्सदा ।
 प्रतिहत्य ननादोच्चैः सैन्यास्तमभिपूजयत् ॥ १४
 कर्ण उवाच ।
 तुष्यामि ते विप्रगुरुष्य भुजवीर्यस्य संयुगे ।

अविपादस्य चैवास्य शक्तास्त्रविनयस्य च ॥ १५
 किं त्वं साक्षाद्भुवन्दो रामो वा विप्रसत्तम ।
 अथ साक्षाद्ब्रिहयः साक्षाद्वा विष्णुरच्युतः ॥ १६
 आत्मप्रच्छादनार्थं वै बाहुवीर्यमुपाश्रितः ।
 विप्ररूपं विधायेदं ततो मां प्रतियुध्यसे ॥ १७
 न हि मामाहवे कृद्मन्यः साक्षाच्छचीपतेः ।
 पुमान्योधयितुं शक्तः पाण्डवाद्वा किरीटिनः ॥ १८
 वैशंपायन उवाच ।
 तमेवंवादिनं तत्र फल्गुनः प्रत्यभापत ।
 नासि कर्णं धनुर्वेदो नासि रामः प्रतापवान् ।
 ब्राह्मणोऽसि युधां श्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ १९
 ब्राह्मे पौरंदरे चास्त्रे निष्ठितो गुरुशासनात् ।

Ko. 2.4 Ms. 3 अनुधावत; Ds अनुयुष्यत.

11 *) T₁ Gs Ms सुसंकुब्धौ. — 4) Śi चान्यो; Ns V₁ B₁ s D (except Da D₁) विजिगीषिणो; Gs-s जयकांक्षिणौ.

12 *) T₁ बाहुवीर्यं बलं च मे. — *) Ns शूरानुवचनैः; T₁ वीरो स्ववचं; T₂ Gs-s शूरो च वचं; G₁ शूरो स्वर्भूमिः; M शूरो स्ववचं. — 4) Ko Ns. 3 V₁ B D (except Da) G₁ s Ms. 3 अभापे; G₂ अभापे; Gs-s आभापये.

13 *) N₁ G₁ s M दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). — 4) Śi (m as in text) Ns समयधत्त.

14 *) Ms शरान् (for वाणान्). Śi चलवत्त्वं. B₁ s Gs तथा. — *) Śi Ko. s Ns. 3 V₁ B s D (except Da D₁) प्रतिहन्य; K₁ प्रत्यहन्य; S (except T₁ Gs) प्रतियुष्य. — 4) Ko. 2.4 Ds M 'सदाभि'; K₁ 'सदाप्रति'; K₂ सत्सैन्याः समर्प; Ns. 3 V₁ B Da D₁ D₂ s सैन्यानि तद्(Bs समर्प).

15 *) Śi K₁ S om. उवाच. — *) Ko Ds विप्रवर्ष. — *) G₁ Ms. 3 'वीर्येण. K₁ संयुगे. Gs 'वीर्यं सुसंयु'. — *) Ms. 3 'वादेन चानेन. — 4) Ns. 3 V₁ B D (except Ds) Gs. 4 'सविज'; T₁ 'श्रे वि'; T₂ सदाणि प्रियवचं; Gs स्वितिखिणयनस्य; Gs 'स्वयनयनस्य.

16 *) Śi रामो विप्रसिषत्तमः; K₁ Ns D₁ 'सत्तम. — *) Ms किं त्वं (for अथ). — 4) K₁ हरि (for विष्णु). — *) Śi K Ds त्वं; Ms वा (for वे). — *) Ns B s (except Bs) D₁ विहाव. Ns Gs Ms पृषः Ns एकं; D₁ s दृप्तं; T₂ G₁ s. 2.4 Ms. 3-8 पृषं (for दृप्तं). — *) Ns V₁ B s D (except D₁ s. 4) मन्ये (for सतो). Ns B (except Bs) D₁ s Ms 'वोत्ससे; G₁ 'विष्णोते..

18 *) Ds प्रहरेत् (for आहवे). — *) Śi K दक्षत् (for साक्षात्). — 4) M (except Ms) पुरातनं (for किरीटिनः). — After 18, Ds (marg. sec. m.) T (Gs om. lines 1, 2) ins.:

1868* दग्धा जतुगृहे सर्वे पाण्डवाः साह्यनासदा ।
 फलस्य यदाज्ञो विम विनाकी स्वमेव वा ।
 अहं कर्णो द्विजश्रेष्ठ सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 मास्त्रे चास्त्रे च वेदे च निष्ठितो गुरुशासनात् ।
 त्वामास्त्राय महाबाहो बलं मे प्रतिहन्यते ।
 हत्युक्त्वा चार्जुनमिदं प्रसाह्यत्पुत्रमुक्त्वा ।
 [With line 3-4 of 19*, 20*]

19 N (except Ds) T om. वैशंप उ'; G M om. 3. — *) Śi तात; T₁ Gs पाथेः (for सत्र). — *) Śi: फल्गुनः; Ko. 3-4 N₁ V₁ B D Gs फाल्गुनः; G₁ s वंश T₁ Gs प्रत्यभापत धीवन्दु. — After 19*, T₁ Gs. 4 In

1869* न्यस्तहसो धनुष्पतीव्यां मन्दस्मितमुखागुजः ।
 — Before 19*, T ins. अर्जुनः. — *) K₁ s N₁ s D₁ s T₂ Gs-s अथि; G₂ हि (for अस्मि). Ms मयसंरे किं कर्णं धनुर्वेदो न चास्त्रमदं. — After 19*, T₁ Gs ins

— Gs om. 15*. — *) K₂ s B D₁ s श्रेष्ठ. T₂ G (om.) M नापि (Gs साक्षात् विष्णुं (Ms रामो न) देवं: — *) Śi K₁ S संवधमं; T₂ G (Gs om.) M महाशनीवः (M महाशोहरमिदं). — After 19, M (except Ms) ins.

1871* वोक्तुं चेष्टुष्यतां वीर नो चेष्टतिनिवर्तताम् ।
 20 *) Gs Ms 7.8 चास्त्रे (for चास्त्रे). T₁ Gs M चास्त्रे च वेदे च. — *) K₂ Cd विहितो; D₁ वि. — AF